LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJA

ŠEŠTAS TOMAS

Er — Gardino gubernija

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS LEIDYKLA

Lietuvių Enciklopedijos redaktoriai:

Antanas Bendorius, Pranas Čepėnas, Juozas Girnius, Vincas Maciūnas, Jonas Puzinas

Kalbą taisė P. Būtėnas

LE Garbės Komitetas:

Prel. Jonas Balkūnas, Prof. J. Kaminskas, Prof. Vincas Kanauka, Prof. Steponas Kolupaila, Prof. Kazys Pakštas, Vytautas Širvydas, Prof. Jonas Vengris, Dr. Adalbertas Želvys

LE teisės patarėjas — C. J. Kalinauskas

Šį tomą redagavo J. Puzinas

Copyright 1955 by Lietuvių Enciklopedijos Leidykla

Printed in USA 1955

LE leidėjas — Juozas Kapočius
Spausdinta nuosavoje spaustuvėje
LE foto darbus atliko Daumantas Čibas
LE nugarėlę ir emblemą darė dail. J. Steponavičius
Techninė priežiūra ir laužymas — K. Simanavičius
LE tekstus linotipu rinko Petras Pilka
Leidyklos ir redakcijos adresas:
265 - C - Street, South Boston 27, Mass., USA.

VI TOME RAŠIUSIEJI REDAKTORIAI IR BENDRADARBIAI

Aistis, Jonas, dr.
Ališauskas, Kazys, ats. plk. (karo skyriaus redaktorius)
Alseika, Vytautas (filmas)
Alšėnas, Pranas
Andrius, Juozas, ats. plk. (kartografija ir geodezija)
Augius, Paulius
Avižonis, Konstantinas, dr. prof. (Rusijos ir Lenkijos istorija)
Balčiūnas, Jurgis, dr.
Balys, Jonas, dr. prof. (tautosakos ir tautotyros skyriaus redaktorius)
Balsys, Leopoldas, dipl. inž.
Baltinis, Andrius, kun. dr.
Baniulis, Stasys
Barėnas, Kazimieras
Bendorius, Antanas (geografijos skyriaus redaktorius)
Bieliauskas, Vytautas, dr. prof. (psichologijos skyriaus redaktorius)
Binkis, Edmundas, inž.
Birutis, V., dipl. inž.
Blekaitis, Jurgis (teatras, slavų literatūra)
Budreika, Romas
Būtėnas, Petras
Butkys, Česlovas, prof.
Čepas, Vytautas, dr.
Čepėnas, Pranas (naujųjų amžių istorijos skyriaus redaktorius)
Čipkus, Alfonsas (prancūzų literatūra)
Damušis, Adolfas, dr. doc. (cheminės technologijos skyriaus redaktorius)
Daniliauskas, J. dipl. inž.
Dargis, Leonardas
Doniela, V.
Gaida, Pranas, kun. dr.
Gaidžiūnas, Balys
Gaučys, Povilas (ispanų ir portugalų literatūra)
Gečas, Stasys
Gerutis, A., dr.
Gimbutas, Jurgis, dr. inž. (statybos skyriaus redaktorius)
Girnius, Juozas, dr. (filosofijos skyriaus redaktorius)
Gudelis, Martynas
Ingelevičius, Vladas, plk.
Ivinskis, Zenonas, dr. prof. (Lietuvos istorijos ligi 1600 m. skyriaus redaktorius)
Jakštas, Juozas, dr. prof. (viduramžių istorijos skyriaus redaktorius)
Jakubėnas, Vladas, prof. (muzika)
Jasaitis, Domas, dr. (medicinos skyriaus redaktorius)
Jonikas, Petras, dr. prof.
Jucaitis, Pranas, dr. prof. (chemijos skyriaus redaktorius)
Jurkus, Paulius
Jurskis, Alfonsas, dipl. inž., docentas (elektrotechnikos skyriaus redaktorius)
Kačinskas, Jeronimas (muzika)
Kačinskas, Leonas (matematika)
Kairys, Stepas, prof. (farmacinė chemija)
Kanauka, Vincas, dr. prof.
Kardelis, Jonas (Kanados lietuviai)
Karys, Jonas K. (numizmatika)
Keturakis, Andrius, adv. (sporto skyriaus redaktorius)
Klimas, Adolfas
Klimas, Antanas
Kolupaila, Steponas, prof. (hidrologijos ir hidrografijos skyriaus redaktorius)
Končius, Ignas, prof. (fizikos skyriaus redaktorius)
Kriščiukaitis, Kazys, doc. (urbanistika)
Krištanavičius, Br., kun. S. J.
Krivickas, Domas, dr. prof. (teisės skyriaus redaktorius)
Kulbokienė, Veronika (Vilniaus kraštas)
Landsbergis, Alg. (anglosaksų literatūra)
Laucevičiūtė, Aleksandra
Leonas, Jonas
Lingis, Juozas, dr. (skandinavų kraštai)
Liuima, A. J. S., prof.
Maciūnas, Vincas, dr. prof. (lietuvių literatūra)
Manelis, Vitas, dr.
Masaitis, Česlovas, prof. (astronomija)
Matyckas, Jonas, prof.
Mažeika, Povilas, dr. (okeonografija ir jūrininkystė)
Mažiulis, Antanas (etnografijos skyriaus redaktorius)
Meškauskas, Juozas, dr. prof. (medicina)
Mockus, Kazys
Musteikis, Antanas, dr. (sociologijos skyriaus redaktorius)
Nagys, Henrikas, dr. (latvių ir vokiečių literatūra)
Nauburas, Martynas (M. Lietuva bei Klaipėdos kraštas)
Nemickas, Bronius, dr.
Okunis, Jurgis, inž. arch. (architektūra)

Ostrauskas, Kostas (muzika)
Padalis, Pranas, dr. prof.
Pajaujis, J., dr. (ekonomikos skyriaus redaktorius)
Paplauskas-Ramūnas, Antanas, dr. prof. (pedagogikos skyriaus redaktorius)
Paplėnas, Jonas, dr. (ekonomika)
Pauliukonis, Pranas
Pauperas, J., kun. doc. (evangelikų teologija)
Pažemėnas, Juozas, adj. (finansų mokslas ir bankai)
Petraitis, Vytautas, dipl. inž., adjunktas
Povilaitis, Bronius, dr. prof. (žemės ūkio skyriaus redaktorius)
Prunskis, Juozas, kun. dr. (žurnalistikos skyriaus redaktorius)
Puzinas, Jonas, dr. prof. (proistorės skyriaus redaktorius)
Račkus, Aleksandras Mykolas, dr.
Rauktys, Juozas, prof. (botanika, miškininkystės skyriaus redaktorius)
Regelis, K., prof. (botanika)
Reklaitis, Povilas, dr. (meno istorija)
Rimšelis, Viktoras, M.I.C., kun. dr.
Ružaniec-Ružancovas, A., plk.
Saldukas, Ignas, dr. (geofizika)
Saldukienė, Birutė
Salys, Antanas, dr. prof.
Simutis, Anicetas
Skardžius, Pranas, dr. prof. (kalbotyros skyriaus redaktorius)
Sodaitis, Juozas
Stanka, Vladas, prof.
Stankus, Steponas, dr.
Šapoka, Adolfas, dr. prof. (Lietuvos istorija)
Špokas, Balys
Trumpa, Vincas (istorija)
Vabalas, Aleksandras, dr.
Vaičiulaitis, Antanas
Vaidelys, J.
Vaišnora, Juozas, M.I.C., kun. dr. (katalikų teologijos skyriaus redaktorius)
Vasaitis, Antanas J., prof.
Vasiliauskas, Jonas, dipl. inž.
Vasyliūnas, Izidorius (muzika)
Vasyliūnienė, Elena (pedagogika)
Vasys Antanas, dr. prof. (padedamieji istorijos mokslai)
Vėbra, Juozas, dr. prof. (chemija)
Vengris, Jonas, dr. prof.
Vizgirda, Viktoras, dail. (lietuviai menininkai)
Zundė, Pranas, dipl. inž. (Vokietijos lietuviai)
Žilevičius, Juozas, L. M., prof. (muzikos skyriaus redaktorius)

VI TOMO SVARBESNIEJI STRAIPSNIAI

Erazmas Roterdamietis (J. Jakštas)
Erdvilas (Z. Ivinskis)
Ergemės kautynės (A. Šapoka)
Erikas Pomeranietis (V. Trumpa)
Erlichshausen Konrad ir Ludwig (Z. Ivinskis)
Ernestas Habsburgas (A. Šapoka)
Erzberger, Mathias (Z. Ivinskis)
Eskimai (J. Balys)
Eskimų-aleutų kalbos (A. Salys)
Esperanto (Adolfas Klimas ir Pr. Skardžius)
Estetinis auklėjimas (E. Vasyliūnienė)
Estija (red. prof. P. Aruma; svarbesnieji bendradarbiai: A. Bendorius, prof. E. Blumfeld, F. Kool, P. Ariste, prof. Aavik ir kt.)
Etika (A. Baltinis)
Etimologija (A. Salys)
Etimologinis žodynas (A. Salys)
Etiopija (A. Bendorius, Pr. Pauliukonis, A. Salys)
Etninė grupė (A. Musteikis)
Etnologija (J. Lingis)
Etruskai, istorija, kalba, menas (J. Jakštas, A. Salys, P. Reklaitis)
Eudemonizmas (J. Girnius)
Eufemija Gediminaitė (Z. Ivinskis)
Eugenijus IV (Z. Ivinskis)
Eugenika (A. Musteikis)
Europa (A. Bendorius, S. Kolupaila, V. Trumpa)
Europos Anglies ir Plieno Bendruomenė (Br. Nemickas)

Europos Atstatymo Programa (Br. Nemickas)
Europos Gynybos Bendruomenė (Br. Nemickas)
Europos Laisvės Komitetas (Br. Nemickas)
Europos Mokėjimų Unija (J. Pažemėnas)
Europos Politinė Bendruomenė (Br. Nemickas)
Europos Sąjūdis (Br. Nemickas)
Europos Taryba (Br. Nemickas)
Eutektika (Ad. Damušis)
Eutino lietuviai (Pr. Zundė)
Evangelija (kun. J. Vaišnora)
Evangelikai (kun. J. Pauperas)
Evangelikų choralas (Vl. Jakubėnas)
Everestas (A. Bendorius)
Evokacija (A. Šapoka)
Evoliucija (B. Povilaitis, J. Girnius, A. Musteikis ir kt.)
Ežeras (S. Kolupaila)
Fabrikas (St. Stankus)
Fabrikų statyba (J. Gimbutas)
Fajansas (Ad. Damušis ir P. Reklaitis)
Falsifikacija (J. Jakštas)
Famiglia Pontifica (kun. J. Vaišnora)
Fašizmas (St. Gečas)
Fatalizmas (kun. V. Rimšelis)
Fauré, Gabriel Urbain (K. Ostrauskas)
Federalinė rezervų sistema (J. Pažemėnas)
Feliksas (kun. J. Vaišnora)
Felbacho lietuviai (Pr. Zundė)
Fenikija (Pr. Pauliukonis)
Fenilendiaminai (J. Vėbra)
Fenolas (J. Vėbra)
Feodalizmas (J. Jakštas)
Feurbach, Anselm (P. Reklaitis)
Fygamedis (J. Rauktys)
Filatelija (A. M. Račkus)
Filipinai (A. Bendorius, P. Gaučys)
Filmas (V. Alseika)
Filologija (A. Salys)
Filomatai ir Filaretai (V. Maciūnas)
Filosofija (J. Girnius)
Finansų mokslas (J. Pažemėnas)
Fitosociologija (K. Regelis)
Fiziokratizmas (P. Padalis)
Fiziškas ugdymas (A. Paplauskas-Ramūnas)
Flamai (A. Bendorius, P. Skardžius, P. Reklaitis)
Flandrija (A. Bendorius, J. Jakštas)
Flaubert, Gustave (A. Čipkus)
Florencija (A. Bendorius, J. Jakštas, P. Reklaitis)
Florida (A. Bendorius)
Foerster, F. W. (A. Paplauskas-Ramūnas)
Folkloras (J. Balys)
Folkloristika (J. Balys)
Fonetika (A. Salys)
Fonetinė rašyba (A. Salys)
Fonologija (P. Jonikas)
Forma (J. Girnius, Iz. Vasyliūnas)
Formalizmas (J. Blekaitis)
Formoza (A. Bendorius)
Fosforas (P. Jucaitis)
Fotografija (S. Kolupaila)
Fraenkel, Ernst (P. Skardžius)
Franck, César Auguste (K. Ostrauskas)
Frankai (J. Jakštas)
Freiburg i. Br. (A. Bendorius ir V. Alseika)
Freska (P. Reklaitis)
Fulda (A. Bendorius ir Pr. Zundė)
Funkcija (L. Kačinskas, A. Musteikis)
Funkcionalizmas (J. Okunis ir A. Musteikis)
Furanas (J. Vėbra)
Fürstenberg, Johann Wilhelm (Z. Ivinskis)
Futbolas (A. Keturakis)
Futurizmas (A. Čipkus, K. Ostrauskas)
Gabija (P. Skardžius ir J. Balys)
Gabrys - Paršaitis, Juozas (A. Gerutis)
Gaidelis, Julius (Iz. Vasyliūnas)
Gaisras (A. Ružaniec, J. Balys)
Gaižiūnai (K. Ališauskas)
Galdikas, Adomas (P. Jurkus)
Galicija (K. Avižonis ir J. Jakštas)
Galvaniniai elementai (V. Birutis)
Galvijai (B. Špokas, A. Mažiulis)
Gama (J. Žilevičius)
Gamtinis folkloras (J. Balys)
Ganykla (A. Mažiulis, J. Rauktys, J. Vengris)
Ganymas (A. Mažiulis)
Garantijos aktai (A. Šapoka)
Garbė (P. Skardžius, A. Musteikis)
Gardinas (S. Kolupaila, A. Šapoka, J. Puzinas)

VI TOME VARTOJAMOSIOS SANTRUMPOS

A = Amperas (Ampère)
a. = amžius
adm. = administracija, -inis
adv. = advokatas
ag. = anglų, -iškai
agr. = agronomija, agronomas
ags. = anglų saksų, anglosaksiškai
a. j. = arklio jėga
akad. = akademija, -ikas, -inis
alb. = albanų, -iškai
am. = amerikiečių, -iškai
apg. = apygarda
apl. = apylinkė
aps. = apskritis
ar. = arabų, -iškai
aram. = aramėjų, -iškai
arch. = architektūra, architektas
arkiv. = arkivyskupas
arm. = armėnų, -iškai
as. = asirų, -iškai
asist. = asistentas
asm. = asmenvardis
at. sv. = atominis svoris
augšt. = augštaičiai, -ių, -iškai
av. = Avestos, avestiškai
bdv. = būdvardis
bdr. = bendradarbis, -iavo
b. g. = bendroji giminė
bręž. = brėžinys
b.r.t. = brutto registrinė tona
buv. = buvęs, -usi
b-vė = bendrovė
bžk. = bažnytkaimis
bžn. = bažnyčia
chem. = chemija, -inis
cm = centimetras
Co. = Company ‚kompanija'
ctr. = centneris
č. = čekų, -iškai
D. = Didysis, Didžioji
d. = diena, -os
dek. = dekanas
deš. = dešinysis, -ioji
dipl. = diplomas, -uotas, -inis
dir. = direktorius
d-ja = draugija
dkv. = daiktavardis
D.L.K. = Didysis Lietuvos Kunigaikštis
doc. = docentas
dol. = doleris
dpt. = departamentas
dr. = daktaras (mokslo laipsnis)
ds. = daugiskaita
dv. = dvaras
erdm = erdvėmetris
egz. = egzempliorius, -ių, -iai
e. o. = ekstraordinarinis
est. = estų, -iškai
ev. = evangelikas, -ų
ež. = ežeras
fak. = fakultetas
g = gramas
g. = gimė
gen. = generolas
germ. = germanų, -iškai
gyd. = gydytojas
gimn. = gimnazija
gyv. = gyventojas
gl. = galininkas
glžk. = geležinkelis
got. = gotų, -iškai
gr. = graikų, -iškai
gub. = gubernija, gubernatorius
gud. = gudų, -iškai
h = lot. hora ‚valanda'
ha = hektaras
hebr. = hebrajų -iškai
ide. = indoeuropiečiai, -čių
įk. = įkurtas
imp. = imperatorius, imperija
įn. = įnagininkas
ind. = indų, -iškai
inst. = institutas
inž. = inžinierius, inžinerija
isp. = ispanų, -iškai
įst. = įsteigtas, -i, -os
išsp. = išspausdintas, -ino
it. = italų, -iškai, italikų
įv. = įvardis
jap. = japonų, -iškai
j. l. = jūros lygis
jm. = jūrų mylia, jūrmylė
jnt. = jungtukas
jst. = jaustukas
k. = kaimas; kalba
kair. = kairysis
kan. = kanauninkas
kat. = katalikas, -ų
kg = kilogramas
km = kilometras
km. = kilmininkas
kng. = kunigaikštis, -tė
komp. = kompozitorius, kompozicija
korp. = korporacija, -inis
kpt. = kapitonas
kt. = kiti, -ų
k-tė = kunigaikštystė
ktm = kietmetris
kun. = kunigas
kW = kilovatas
kWh = kilovatinė valanda
l = litras
lat. = latvių, -iškai
lenk. = lenkų, -iškai
liet. = lietuvių, -iškai
lyg. sv. = lyginamasis svoris
liut. = liuteronas, -ų
lot. = lotynų, -iškai

ltn. = leitenantas
LU = Lietuvos Universitetas
M. = Mažasis, -ji (pvz. M.Lietuva)
m = metras
m. = mirė; metai, -ais
med. = medicina; medikas
mėn. = mėnuo
m. g. = moteriškoji giminė
mil. = milionas
min. = minutė
m-ja = ministerija
mjr. = majoras
mkm. = maksimumas, maksimalus
mkt. = mokytojas, -a
m-la = mokykla
mm = milimetras
mnm. = minimumas, minimalus
mst. = miestas
mstl. = miestelis
muz. = muzika, -inis, -ikas
N. = Naujasis, -oji, -ieji, -osios
nd. = naudininkas
n. g. = niekatroji giminė
nr. = numeris
n.r.t. = netto registrinė tona
nrvg. = norvegų, -iškai
NT = Naujasis Testamentas
ol. = olandų, -iškai
ord. = ordinarinis
org. = organizacija, -inis
p. = pietų, -inis
par. = parapija
pav. = paveikslas
pirm. = pirmininkas
plg. = palygink
plk. = pulkininkas
pn. = panašus, -iai
po Kr. = po Kristaus gimimo
pop. = popiežius
pr. = prūsų, -iškai
p. r. = pietų rytų, pietryčių
prc. = prancūzų, -iškai
prel. = prelatas
pr. Kr. = prieš Kristaus gimimą
prl. = prielinksnis
prof. = profesorius
prot. = protestantas, -ų, -iškai
prs. = persų, -iškai
prtg. = portugalų, -iškai
prv. = prieveiksmis
psl. = puslapis
p. v. = pietų vakarų, pietvakarių
pvz. = pavyzdys, pavyzdžiui
r. = rytų, -inis
red. = redaktorius; redagavo
rom. = romėnų, romanų, -iškai
rus. = rusų, -iškai
S. = Senasis, -oji, -ieji, -osios
sek. = sekundė
sekr. = sekretorius

sen. = senovės, -inis
s-ga = sąjunga
skr. = sanskrito, -iškai
skv. = skaitvardis
sl. = slavų, -iškai
spv. = slapyvardis
ST = Senasis Testamentas
st. = stotis
stp. = santrumpa
stud. = studentas, -ų
suom. = suomių, -iškai
sva. = senovės vokiečių augštaičių
š. = šiaurės, -inis
šm. = šauksmininkas
šv. = šventas, šventasis
Švč. = Švenčiausias
šved. = švedų, -iškai
t = tona
t. = tomas
techn. = technika, techninis
temp. = temperatūra
teol. = teologija
t.y. = tai yra
tot. = totorių, -iškai
t. p. = tas pats; ten pat
tr. = tark
trm. = tarmybė; tarminis, -iškai
tt. = tomai; tolimesnieji puslapiai
turk. = turkų, -iškai
ukr. = ukrainiečių, -iškai
univ. = universitetas
V = voltas
v. = vakarai, -ų, -inis
vad. = vadinamasis, -oji
val. = valanda
vd. = vardininkas
VDU = Vytauto D. Universitetas
ved. = vedėjas
vg. = vengrų, -iškai
v. g. = vyriškoji giminė
vid. = vidutinis
vyr. = vyriausias, vyresnysis
virš. = viršininkas
vysk = vyskupas
vkž. = veiksmažodis
vls. = valsčius
vok. = vokiečių, -iškai
v. pirm. = vicepirmininkas
vs. = vienaskaita
vsd. = viensėdis, vienkiemis
vst. = valstybė
vt. = vietininkas
VU = Vilniaus Universitetas
vva. = viduramžių vokiečių augštaičių
vvž. = viduramžių vokiečių žemaičių
vž. = vokiečių žemaičių
W = vatas
Ž. = Žemasis, -oji
žem. = žemaičių, -iškai
žr. = žiūrėk

VI TOMO STRAIPSNIŲ AUTORIŲ PARAŠŲ SANTRUMPOS

A. B.: A. Bendorius
A. Blt.: kun. A. Baltinis
A. Č.: A. Čipkus
Ad. D.: A. Damušis
Ad. K.: Adolfas Klimas
A. Grt.: A. Gerutis
A. J.: A. Jurskis
A. J. Vs.: A. J. Vasaitis
A. Kl.: A. Klimas
A. Kt.: A. Keturakis
A. L.: A. Landsbergis
A. Lc.: A. Laucevičiūtė
A. Lm.: kun. A. Liuima
A. M. R.: A. M. Račkus
A. Mst.: A. Musteikis
A. Mž.: A. Mažiulis
A. P.-R.: A.Paplauskas-Ramūnas
A. Ržc.: A. Ružaniec – Ružancovas
A. S.: A. Salys
A. Smt.: Anicetas Simutis
A. Š.: A. Šapoka
A. Vbl.: A. Vabalas
A. Vč.: A. Vaičiulaitis
B. Kr.: kun. Br. Krištanavičius
Br. N.: B. Nemickas
Br. P.: B. Povilaitis
B. Šp.: Balys Špokas
Č. M.: Č. Masaitis
E. Bnk.: E. Binkis
E. Vsl.: E. Vasyliūnienė
H. N.: H. Nagys
Ig. S.: Ig. Saldukas
Iz. V.: Iz. Vasyliūnas
J. A.: J. Aistis
J. B.: J. Balys
J.Bl.: J. Blekaitis
J. Blč.: J. Balčiūnas
J. G.: J. Girnius
J. Gbt.: J. Gimbutas
J. J.: J. Jakštas
J. K.: J. Kardelis
J. Kč.: J. Kačinskas
J. K. K.: J. K. Karys
J. L.: J. Leonas
J. Lng.: J. Lingis
J. Mlv.: J. Milvydas
J. Mšk.: J. Meškauskas
J. Mtc.: J. Matyckas
J. O.: J. Okunis
J. P.: J. Puzinas
J. Pln.: J. Paplėnas
J. Pp.: kun. J. Pauperas
J. Pžm.: J. Pažemėnas
J. Rkt.: J. Rauktys
J. V.: kun. J. Vaišnora
J. Vbr.: J. Vėbra
J. Vng.: J. Vengris
J. Ž.: J. Žilevičius
K. Al.: K. Ališauskas
K. Avž.: K. Avižonis
K. Br.: K. Barėnas
K. Mck.: K. Mockus
K. O.: K. Ostrauskas
K. Rgl.: K. Regelis
L. Bls.: Leopoldas Balsys
L. Drg.: L. Dargis
L.Kč.: L. Kačinskas
M. Gdl.: M. Gudelis
M. Nb.: M. Nauburas
P. Alš.: Pr. Alšėnas
P. Č.: P. Čepėnas
P. Gč.: P. Gaučys
P. J.: P. Jonikas
P. Jc.: P. Jucaitis
P. Jrk.: P. Jurkus
P. Plk.: P. Pauliukonis
P. Rkl.: P. Reklaitis
Pr. P.: P. Padalis
Pr. Z.: P. Zundė
P. S.: P. Skardžius
R. Bdr.: R. Budreika
S. Gčs.: St. Gečas
S. K.: S. Kolupaila
S. Stn.: S. Stankus
St. K.: Stepas Kairys
V. Als.: V. Alseika
V. Brt.: V. Birutis
V. Ing.: Vl. Ingelevičius
V. Jkb.: Vl. Jakubėnas
V. Klb.: V. Kulbokienė
V. Mc.: V. Maciūnas
V. Mn.: V. Manelis
V. Ptr.: V. Petraitis
V. Rmš.: kun. V. Rimšelis
V. St.: V. Stanka
V. Trp.: V. Trumpa
Z. I.: Z. Ivinskis

E

Er cheminio elemento erbio ženklas.

Era (lot.) amžius, laikotarpis; 1. g e o l o g i j o j e didžiausias žemės istorijos laikotarpis, skirstomas periodais ir epochomis (pvz. kenozoinė E.); 2. laikas, nuo kurio skaičiuojami metai, o taip pat pati metų skaičiavimo sistema; 3. koks istorijos įvykis, pradedąs naują periodą, o taip pat pats tas periodas; 4. chronologinis laiko tarpas, apimąs kokį istorinį laikotarpį tarp dviejų svarbių įvykių. Chronologijoje labiausiai žinomos E. yra šios:

a. K r i k š č i o n i š k o j i E. skaičiuojama nuo Kristaus gimimo; ją pagrindė 525 po Kr. romėnų abatas Dionizas Exiguus. Laiko skaičiavimas pagal šią erą pradėtas Karolio Didžiojo, bet įsigalėjo tik nuo X a.

b. Ž y d i š k o j i E. skaičiuojama nuo pasaulio įkūrimo; pradinė epochos data 3761 X 7 pr. Kr. Šis laiko skaičiavimas, žydų pradėtas XI a., tebevartojamas iki dabar.

c. O l i m p i a d i n ė E. graikų pradėta skaičiuoti nuo olimpinių žaidimų 776 VII 8 pr. Kr. Ši chronologinė sistema graikuose įsigalėjo apie 200 pr. Kr.

d. R o m ė n i š k o j i E. skaičiuojama nuo Romos įkūrimo 753 IV 21 pr. Kr. Ši skaičiavimo sistema, atsiradusi I a. pr. Kr., daugiausia vartota mokslininkų; šiaip viešajame romėnų gyvenime metai dažniausiai skaičiuota pagal konsulų valdymo laiką.

e. M a h o m e t o n i š k o j i E. (hidžra) skaičiuojama nuo pranašo Mahometo pabėgimo iš Mekos į Mediną 622 VII 15. Ši era įvesta kalifo Omaro, antrojo Mahometo įpėdinio.

Be to, įvairios tautos bei religinės bendruomenės turėjo savą laiko skaičiavimo sistemą, pvz. japonai nuo Džimu-Teno (660 pr. Kr.) viešpatavimo pradžios, ispanai nuo 38 pr. Kr., seleukidai nuo 312 X 1 pr. Kr., budistai nuo Budos mirties (544 pr. Kr.) ir t.t.

E. Brinkmeier Praktisches Handbuch der historischen Chronologie ²1882; *F. K. Ginzel* Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie 1—3, 1906—1912.

Eraičinas (Festuca) javinių (Gramineae) šeimos žolės. Jų tarpe yra pašarinių pievose, ganyklose. Lietuvoje auga E. t i k r a s i s (F. pratensis Hudson), E. r a u d o n a s i s (F. rubra L.), E. a v i n i s (F. ovina L.), E. d i d y s i s (F. gigantea L.), E. į v a i r i a l a p i s (F. heterophylla Lam.). E. pavadinimas klaidingai sudarytas J. Pabrėžos pagal Lasickio e r a i c z i n užuot ėraičių dievą.

Eraičinas žr. Ėraičių dievas.

Ėraičių dievas yra minimas J. Lasickio veikale De diis Samagitarum: K u r v v a i c z i n E r a i c z i n ‚agnellorum deus', t. y. karvaičių, ėraičių (dievas). Nemokėdamas liet. kalbos, pats J. Lasickis ar jo pranešėjas J. Laskovskis ds. km. ė r a i č i ų, klaidingai užrašytą E r a i c z i n, palaikė pačiu ėraičių dievo pavadinimu. Kiti tos klaidos nesuprasdami, ėmė klaidingai vartoti E r a i č y n a s ar E r a i č i n a s tariamam sen. lietuvių dievui vadinti, o J. A. Pabrėža tuo vardu yra pakrikštijęs net ir tam tikrą augalų rūšį. Kad koks ypatingas ėraičių dievas būtų buvęs, tenka didžiai abejoti.

W. Mannhardt Letto-Preuss. Götterlehre 1936. 356, 370 psl.; *W. C. Jaskievicz,* Studi Baltici IX 1952, 81 psl. *P. S.*

Eranas (gr.) 1. sen. gr. sambūris, sudarytas tam tikram tikslui, pvz. pokyliui ruošti; 2. pats toks pokylis, sudėtinės vaišės.

Eranus VD Univ. Humanitarinių Mokslų Fakulteto filosofijos metraštis, leistas 1930–36. Iš viso išėjo 3 tomai: I t. — 1930, II — 1931 (išsp. 1935) ir III — 1936. Red. Iz. Tamošaitis. Metraštyje išspausdinta eilė V. Sezemano gnoseologinių studijų, Iz. Tamošaičio religijos filosofija, K. Dausos Makso Schelerio antropologinės filosofijos bruožai, J. Balio darbas apie šamanizmą ir kt.

Érard Sébastien (1752–1831) fortepijonų konstruktorius. 1777 sukonstruavo pirmąjį fortepijoną Prancūzijoje; 1780 kartu su savo broliu Jean Baptiste įst. Paryžiuje fortepijonų dirbtuvę, kur patobulino fortepijoną, arfą ir vargonus.

Eras (gr. Erōs) 1. graikų meilės dievas. Hesiodas apdainuoja jį kaip gražiausią iš visų dievų. Graikai jį laikė taip pat viena iš didžiausių kosminių galybių. Iš pradžių E. laikytas Chaoso, vėliau Urano ir Gėjos ir pagaliau Afroditės ir Arėjo sūnumi. Jo garbei Akropolyje yra buvusi šventykla. Archainiame mene E. buvo vaizduojamas

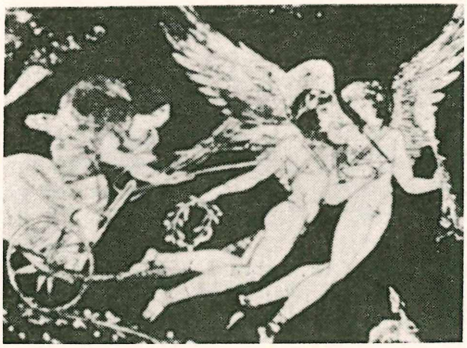

Afroditė su erais

kaip jaunas berniukas, dažnai sparnuotas, kartais su meilės dovanomis. Graikų klasikiniame mene E. vaizduojamas nuogu berniuku su lyra, o nuo IV a. — su lanku rankoje.

M. P. Nilsson Geschichte der griechischen Religion I 1941.

2. Astronomijoje asteroidas, aptiktas Witto 1898 Urania observatorijoje Berlyne. E. tako ekscentricitetas yra 0.223, todėl jo nuotolis nuo saulės žymiai svyruoja — kartais E. būna toliau, negu Marsas, o kartais priartėja beveik prie žemės tako. E. prie žemės gali priartėti iki 21.600.000 km. Iš visų dangaus kūnų tik mėnulis yra arčiau prie žemės ir kartais Ikaras, mažytis planetoidas (atrastas 1949), labiau priartėjęs prie žemės, negu E. E. skersmuo neprašoka 30 km; greičiausiai jis yra žymiai mažesnis. Dėl nedidelio atstumo nuo žemės ir mažo skersmens (teleskope atrodo tik kaip šviesus taškas) E. ypač tinka atstumui nuo žemės iki jo susekti. Žinodami šį atstumą, pagal Keplerio dėsnius galime lengvai apskaičiuoti atstumus iki kitų planetų ir iki saulės. E. apskrieja aplink saulę per 643 dienas. Didžiausio šviesumo metu E. yra apie 3 kartus šviesesnis, negu mažiausio šviesumo metu. Šis keitimasis priklauso nuo netaisyklingos formos ir ypač nuo nevienodo atskirų E. paviršiaus dalių šviesumo. Kai E., besisukdamas apie save, atsuka į saulę savo didesniąją ir šviesesniąją pusę, jis atmuša daugiau saulės šviesos ir atrodo šviesesnis.

Č. M.

Erasistratas (gr. Erasistratos, apie 310 ir 300 Keoso saloje — apie 250 ir 240 pr. Kr. Aleksandrijoje) žymus graikų chirurgas ir anatomas, erasistratiečių mokyklos įkūrėjas. E. yra pirmasis, nurodęs skirtumus tarp juslinių ir judamųjų nervų, apytiksliai nustatęs kraujo apytaką ir kt. Jo veikalų teišlikę kaikurie pavadinimai ir ištraukos.

Erasmus žr. Erazmas.

Erastianizmas pasaulinės valdžios pirmenybės iškėlimas prieš bažnytinę valdžią. Žr. Erastus, Thomas.

Erastus Thomas (1524–1583) šveicarų gydytojas ir teologas, Zwinglio mokslo sekėjas. Elektoriaus Otono Henriko 1558 pakviestas į Heidelbergo univ. medicinos prof., 1580–83 dėstė etiką Bazelio univ. Kovojo už bažnyčios visišką palenkimą valstybei; turėjo šalininkų ypač Anglijoje ir Škotijoje. Išsp. Explicatio gravissimae quaestionis utrum Excommunicatio mandato nitatur divino, an excogitata sit ab hominibus 1589.

Bonnard T. E. et la discipline ecclésiastique 1894.

Erata (gr. Eratō) graikų mitologijoje erotinės ir lyrinės poezijos mūza. Vaizduojama su rožių ir mirtų vainiku ant galvos ir lyra kairėje rankoje.

Eratiniai blokai (prc. erratique iš lot. errare ‚keliauti') ledynų atneštos iš Fenoskandijos uolų atlaužos, kurios, ledynui ištirpus, pasiliko išmėtytos morenose ir žemės paviršiuje įvairių lauko akmenų pavidalu. Ypač daug jų aptinkama galinių morenų srityse, pvz. p. ir r. Lietuvos dalyse ir Žemaičiuose.

Eratostenas (gr. Eratosthenēs, apie 275–195 pr. Kr.) graikų astronomas, geografas, gramatikas ir poetas. Kilęs iš Kirenos, Afrikoje. Apie 235 pr. Kr. Ptolemėjo III pakviestas, nuvyko Egiptan, kur ilgainiui tapo Aleksandrijos bibliotekos vedėju. Į senatvę apakęs ir iš sielvarto nusimarinęs badu. Matematikoje E. tyrė pirminių skaičių suskirstymą natūrinių skaičių aibėje, sudarydamas vad. E. sietą, ir bandė išspręsti kubo padvigubinimo problemą. Astronomijoje naujai nustatė ekliptikos pražulnumą ir pirmutinis tiksliai apskaičiavo žemės apimtį, išmatavęs meridiano lanką tarp Aleksandrijos ir Sienos. Jo veikalu Geographica vėliau pasinaudojo Strabonas. Rašte Chronographiai išdėstė chronologijos elementus. Aprašė žvaigždynus, komentavo Platono Timaėją, parašė veikalą apie senąją graikų komediją ir kelias poemas. Išliko tik ištraukos.

G. Bernhardy Eratosthenica 1822; *Berger* Die geographischen Fragmente des E. 1880; *A. Keller* E. 1946; *O. Thomson* History of Ancient Geography 1948; *E. Schwartz* Charakterköpfe aus der Antike 1953.

Erazmas (m. 303) šventasis (šv. VI 2), Diokletiano persekiojimų kankinys. Pagal legendą, kilęs iš Azijos ir buvęs Antiochijos vysk. Pajūrio šalyse garbinamas kaip jūrininkų globėjas.

Erazmas Roterdamietis (Desiderius Erasmus Roterodamus, 1469 X 28 Roterdame — 1536 VII 12 Bazelyje) žymiausias humanis-

tas šiapus Alpių. Netekęs anksti tėvų, buvo auklėjamas giminių, leidusių jį į mokslus. Tarp kito jis lankė Deventerio mokyklą, vedamą Bendro gyvenimo brolių (Fratres vitae communis), siekusių krikščionybę reformuoti. Giminių verčiamas, E. stojo į augustinijonų vienuolyną Steine palei Goudą (apie 1488).

Erazmas Roterdamietis

Nepakęsdamas vienuolyno varžtų, nors ir kunigu įšventintas (1492), rado progos iš jo pasitraukti, kai Cambrai vyskupas pasirinko jį sekretoriumi. To paties vyskupo siunčiamas, E. nuvyko į Paryžių studijuoti. Tradicinės scholastikos mokslas E. nepatraukė, nes jis daugiau linko prie klasikinės literatūros studijų. Vyskupo silpnai remiamas, E. vertėsi privačiomis pamokomis ir tuo būdu suartėjo su turtingais anglais, kurių vienas (lordas Mountjoy) tapo jo ilgamečiu globėju. Šio lordo kviečiamas, E. nuvyko į Angliją (1499) ir susidraugavo su žymiaisiais humanistais: Oxfordo prof. J. Coletu, kancleriu T. Moru ir Rochesterio vyskupu J. Fisheriu. Ypač E. paveikė pirmasis, atsidėjęs tada Povilo komentavimui. E. ėmėsi Šventraščio studijų iš pačių šaltinių ir tam reikalui ryžosi išmokti graikų kalbą. Studijuodamas graikų kalbą, Šventraštį, Bažnyčios tėvus ir klasikus, E. keliavo po Prancūziją, Olandiją ir dar porą kartų aplankė Angliją. Turėjo progos pabūti ir Italijoje (1506–09) ir iš arti pažinti šio krašto humanistus. Nuo 1521 savo raštų spausdinimo reikalais apsigyveno Bazelyje, prie Frobeno spaustuvės, kur dirbdamas, ją tiek ištobulino, kad pavertė pirmaeile spaustuve Europoje. Bazelyje įsigalėjus protestantizmui, E. persikėlė į Freiburgą (1529). Išgyvenęs čia iki 1535 ir sukūręs eilę pedagoginių ir teologinių veikalų, sugrįžo į Bazelį, kur netrukus ir mirė.

Italų humanisto Lorenzo Valos raštų paveiktas, E. pirmiausia atsidėjo senovės autorių studijoms. Jis laikė klasikinius raštus vieninteliu ‚geruoju mokslu' (bonae litterae) ir jais linko grįsti visą modernųjį švietimą. Kad šie raštai pasklistų visuomenėje, E. išleido Ciceroną, Horacijų, Livijų, Ovidijų, Senekos tragedijas, Terencijų ir kt. Iš graikų autorių vertimuose ar originaluose jo paskelbti: Esopas, Aristotelis, Demostenas, Euripidas, Galenas, Libanijus, Lukianas, Plutarchas ir Ptolemėjas. Tų pačių klasikų popularinimui derėjo ir jo veikalas Adagiorum Collactanea, sentencijų iš klasikinių autorių (pradžioj 800, vėliau padauginta) rinkinys su jų komentarais.

Nepakęsdamas savo meto teologijos mokslo, kurį laikė negyvu ir suformalėjusiu, E. pasišovė atnaujinti pirmykštę krikščionybę, siekdamas jos šaltinių. Tam reikalui jis išleido iš graikiškų rankraščių atstatytą N. Testamentą su lotynišku vertimu. N. Testamento popularinimui jis išspausdino parafrazes, kur savais žodžiais atpasakojo jo (be Apreiškimo) turinį.

Dėl pirmykštės krikščionybės atstatymo E. rūpinosi paskleisti ir pirmųjų amžių Bažnyčios rašytojų raštus. Dalimis ar ištisai E. išspausdino Ambroziejų, Augustiną, Kiprijoną, Jeronimą, Laktancijų ir Prudencijų. Iš graikų autorių E. originalu ar vertimu paskelbė Bazilijų, Irinėją, Chrizostomą, Grigalių iš Nazianso ir Origeną. Jo gyvai ir originaliai parašyti įvadai nemaža patarnavo bažnyčiai, nes popularino jos tėvus.

Nors E. ir nesusirišo su jokia politine srove, nei valdančia gimine ir visą gyvenimą jieškojo laisvės ir ramybės, tačiau nebuvo nusigręžęs ir nuo visuomenės. Jam nebuvo svetimi auklėjimo ir politiniai dalykai. Dar savo Paryžiaus mokiniams jis paruošė lotynų kalbos chrestomatiją (Colloquia), kuri, daug kartų leidžiama ir didinama, virto plačiai žinoma knyga. Tačiau visų garsiausiu tos rūšies veikalu tapo jo Moriae encomium seu laus stultitiae (1509), kur suasmeninta kvailystė giriasi miniai, kad ji vyraujanti gyvenime ir be jos niekur neišsiverčiama (fragmentų išvertė P. Būtėnas Liet. Mokykla 1938, 181–188 psl.). Tai didžioji satyra visam to laiko gyvenimui, jo institucijoms, kurias E., lyg koks pasaulio išminčius, savo gaižiu, bet nepaprastai gyvu ir patraukliu stiliumi vainoja. Jau daugiau pedagoginis veikalas yra Enchiridion militis christiani (1502), kur vienam kariui dėstomi tikro krikščioniško gyvenimo keliai. Politinio pobūdžio rašinys yra Institutio principis christiani, skirtas jaunam būsimam imperatoriui Karoliui V, ir pacifistinis kūrinėlis Querela pacis.

Gausingais veikalais (iš viso 226 pavadinimai) ir ypač laiškais, kurių išlikę apie 3000 (jis korespondavo ir su Žygimantu Seniu), E. tiesė atnaujintos, racionalizuotos, nuo prietarų ir beprasmiškų išorinių formų apvalytos krikščionybės pamatus. Naujoji krikščionybė, ‚Kristaus filosofija', turėjo būti sužiesta su klasikinės senovės kultūra. Tad E. laikytinas krikščioniško humanizmo grindėju. Nors E. satyros neaplenkė scholastų, teologų, vienuolių ir įvairių bažnyčios dignitorių, neišskiriant nei popiežių — prieš popiežių Julių II jis parašė satyrą Julius de coelo exclusus, — tačiau paliko ištikimas bažnyčios sūnus. Jis

neprisidėjo prie Liuterio, nors pradžioje sveikino jo 95 tezes. Taikos mylėtojas E. tiek bodėjosi Liuterio keliama revoliucija, kad parašė prieš jį veikalą, vad. De libero arbitrio. E. laikytas tiek artimas Bažnyčiai, kad popiežius Povilas II jam siūlė kardinolo poaugštį ir numatė pritraukti prie visuotinio susirinkimo skilusiai Bažnyčiai suvienyti. E. su savo humanizmu, mokslinės, etinės tikybos pagrįstu, stovėjo augščiau besikivirčijančių denominacijų ir joms visoms galėjo būti kelrodžiu. Tad E. yra vienas žymiausių moderniosios Europos kultūros pradininku.

Pilniausias E. raštų leidinys yra: J. Clericus, D.E.R. Opera omnia 1703. Laiškai išleisti P. S. ir H. M. Allen, Opus epistolarum II 1906–47.

P. Smith E., A Study of his Life, Ideas and Place in History 1923; *P. S. Allen* E. Lectures and Wayfaring Sketches 1934; *Pr. Dovydaitis* E. R. (Lietuvos Mokykla 1936 ir 1937); *J. Keliuotis* E. R. — didysis humanistas (Naujoji Romuva 1937, 40); *J. Huizinga* E. ²1941; *M. M. Phillips* E. and the Northern Renaissance 1949. *J. J.*

Erb Wilhelm Heinrich (1840–1921) vokiečių gydytojas, Leipzigo ir Heidelbergo univ. prof., įvedęs elektros vartojimą ligoms (ypač nervų) pažinti ir gydyti. Išsp. Gesammelte Abhandlungen 2 tt. 1910.

Erbach v. Vokietijos (Hesseno) mst. Odenwaldo kalnuose; 6000 gyv. (1953). Pirmą kartą minimas šaltiniuose 1095, miesto teises įgijo 1545. Kunigaikščių pilyje (XIV–XVIII a.) vertingas muzėjus ir dramblio kaulo dirbinių rinkinys. Veikia dramblio kaulo drožinėjimo mokykla.

Erben Karel Jaromir (1811–1870) čekų poetas, istorikas, tautosakininkas. 1833 baigė teisių mokslą, nuo 1843 tyrinėjo archyvus, rinko istorinę medžiagą. Išsp. Pisně národni v Čéchach 1842–45 (3 tt.), pasakas, patarles ir kt. Yra parašęs keletą studijų apie čekų ir apskritai slavų liaudies dainas. 1853 paskelbė liaudies dainų dvasioje parašytą savo poezijos knygą Kytice z pověsti narodnich (apie 30 laidų), kuri pasidarė tautinės čekų poezijos pavyzdžiu. Nuo 1850 buvo čekų tautinio muzėjaus, nuo 1861 Prahos miesto archyvaras. Išsp. Regesta diplomatica 1857; Bartošova kronika ir kt.

Erbil žr. Arbela.

Erbis (lot. Erbium) cheminis elementas, ženklas Er, atominis svoris 167,2, atominis Nr. 68, valentingumas 3. Aptiktas Mosanderio 1842. E. priklauso retųjų žemių grupei, pasitaiko kaikuriuose mineraluose. Tamsiai pilki metaliniai milteliai. Iš junginių žinomi: oksidas Er_2O_3, druska erbio sulfatas $Er_2(SO_4)_3 \cdot 8H_2O$, rožiniai monokliniai kristalai.

Ercilla y Zúñiga Alonso de (1533–1594) garsus ispanų poetas, Pilypo II pažas; dalyvavo Čilės užkariavimo kare. 1569–90 parašė epinę poemą ‚La Araucana', kurią čiliečiai laiko savo tautiniu epu. Joje ryškiai atvaizduoti indėnų charakteriai, puikiai aprašyti iššūkiai ir kautynės; pasakojimo menas siekia tobulumo.

P. M. Menendez, Historia de la poèsia hispanoamericana 1944.

Erckmann-Chatrian bendras pavadinimas dviejų prancūzų rašytojų: Émile Erckmann (1822–99) ir Alexandre Chatrian (1826–1890), kurie nuo 1859 bendrai kūrė. Jų romanai ir novelės turėjo didelį pasisekimą dėl taiklaus humoro, tikslios asmenų charakteristikos, biurokratizmo vainojimo. Išsp. L'illustre Docteur Mathéus 1859; Contes fantastiques 1860; Contes de la montagne 1860; Madame Thérèse 1863; L'ami Fritz 1864 (1877 draminta); Histoire d'un conscrit de 1813, 1864; Waterloo 1865; Histoire d'un paysan 1868–70; Contes vosgiens 1877. Pjesės: Le juif polonaise 1869; La Guerre 1885 ir kt. Vertimai lietuvių kalba: Kometa (Darbininkų Viltis 12–13, 1906); Laikrodininko atsiminimai 1907 (vertė S. Matulaitis); Užnemunės žydas 1923 (vertė A. Blažys).

Chatrian–Erckmann

Erčukas žr. Bulvės.

Edély Siebenbürgeno vengriškas pavadinimas.

Erdélyi János (1814–1868) vengrų rašytojas, filosofas, tautosakininkas. Nuo 1852 filosofijos ir literatūros prof. Sarospatake; Hegelio sekėjas. Surinko ir išleido vengrų liaudies dainas Népdalok és mondák 3 tt. 1846–48. Be to, išsp. Vengrų literatūros ir filosofijos istoriją 1855 ir Dabartinė vengrų filosofijos padėtis 1857.

Erdenis, Nalšėnų kunigaikštis, žr. Gerdenis.

Erding augštutinės Bavarijos viduramžių išvaizdos mst., į š.r. nuo Müncheno; 8643 gyv. (1953). Varpų liejykla, XIV a. bžn. Prie E. yra aerodromas su didžiule JAV karo aviacijos baze. 1945 IV 18 orinio puolimo metu 40% miesto sugriauta.

Erdmann 1. E d m u n d (1877 VII 1 Garliavoje — 1936) lenkų kalbininkas, germanistas ir filosofas. Baigė Varšuvos univ. 1901. Vėliau savo studijas dar tęsė Breslave ir Leipzige. 1903 paskirtas vok. kalbos lektoriumi Varšuvos universitete. 1915 karo metu pasitraukė į Rostovą prie Dono, kur 1917 tapo bendrosios kalbotyros docentu, o 1920 ekstraordinariniu to pat dalyko profesoriumi. 1922 grįžęs į Lenkiją, 1924 Varšuvos univ. įsigijo filosofijos daktaro laipsnį. Tais pat metais pasirodė jo veikalas Jednostka lingwisticzna jako odruch symboliczny. 1925 buvo išspausdintas jo svarbiausias veikalas Prinzipien der allgemeinen analytischen Ideographie, o 1932

—Die Elemente der eigenen und der fremden Aussage graphisch dargestellt. Dėl savo būdo E. nesugebėjo sugyventi su kitais mokslo žmonėmis, ir todėl nepateko į univ. Buvo gilus, bet uždaras mokslininkas, nesugebėjo aiškiai kitiems savo minčių išdėstyti, todėl nėra palikęs ir savo mokinių. *P. S.*

2. E d u a r d (g. 1896) Latvijoje gimęs vokiečių pianistas, kompozitorius ir fortepijono pedagogas (1925–35 Kölno, nuo 1950 Hamburgo konservatorijose). 1919–25 ir 1935–50 koncertavo daugely Europos kraštų, pasižymėdamas kaip vienas geriausių naujosios fortepijono muzikos interpretatorių. Iš E. neoklasikinės krypties kūrinių išskirtina: 4 simfonijos, fort. koncertas 1930, An den Frühling (smuikui ir fort.) 1912, sonata smuikui 1921, styginis kvartetas 1937 ir eilė dainų. *K. O.*

3. J o h a n n E d u a r d (1805 Latvijoje — 1892 Hallėje) vokiečių filosofas. Nuo 1836 Hallės univ. prof. Hegelio filosofinės mokyklos dešiniosios (senosios) krypties atstovas; Hegelio religijos filosofiją aiškinęs teistiškai-ortodoksiškai. Išsp. Versuch einer wissenschaftlichen Darstellung der Geschichte der neueren Philosophie 6 tt. 1834–53 ir 1931–33; Grundriss d. Geschichte der Philosophie 2 tt. 1866; Grundriss der Psychologie 51873; Ernste Spiele 51890 ir kt.

Erdmannsdorf Friedrich Wilhelm, Freiherr von (1736–1800) vokiečių architektas. Kelionėse po Angliją, Prancūziją ir Romą susižavėjęs klasikine bei romėnų statyba, pradėjo ankstyvąjį klasicizmo periodą vokiečių architektūroje, pastatydamas pilį Wörlitze (1769–1773). E. dirbo kelias sales Sanssouci ir Berlyno pilyse.

E. P. Riesenfeld E. 1913.

Erdvė įprastine prasme vadintina ta aplinka, kurioje medžiaginiai kūnai pasireiškia savo apimtimi ir relatyvia padėtimi. Taip suvokiama E. galima apibrėžti trimis matavimais, kurie duoda apimties, plokštumos ir atstumo sąvokas. E. koncepcija žmonijos idėjų raidoje perėjo ir tebeina didelę evoliuciją. Homero raštuose ir net vėlyvesniuose (X–VIII a. pr. Kr.) graikų filosofų darbuose dar nerandame užuominos apie E. Platonas apibrėžia E. kaip tai, ‚kas ima į save visus kūnus'. Aiškiai suformuluotą filosofinę E. koncepciją duoda Kantas. Jo E. teorijos pagrindinės tezės: E. idėja — neempirinė sąvoka, gauta abstrakcijai padedant, iš patyrimo, nes visi jutimai jau suponuoja E. (jų sambūvis galimas tik E.). Be to, E. idėja yra būtina; negalime įsivaizduoti, kad E. nėra; galime tik įsivaizduoti tuščią erdvę, t.y. daiktų nebuvimą E. E. yra nepabaigiama; negalima įsivaizduoti E. ribų. Ribos gali skirti tik vieną E. dalį nuo kitos. Taip apibūdindamas E., Kantas turėjo akivaizdoje tą E. koncepciją, kuria pagrįsta Newtono fizika ir kuri eina pagrindu ir Euklido geometrijai. Pagal šitą koncepciją, E. esminės savybės ir jos struktūra visiškai nepriklauso nuo ją pripildančios medžiagos. Šiuo atveju medžiagos suskirstymas E. atsitiktinis: nėra tokių dėsnių, kurie šitą susiskirstymą surištų su E. struktūra. Iš to gaunama išvada: jei pati E. neveikia fizinių kūnų, tai mūsų matavimo prietaisai nesikeičia, būdami perkelti iš vienos vietos į kitą. Šita pažiūra įsigalėjo tik nuo renesanso laikų. Senovėj buvo ir kitų koncepcijų; pvz. Aristotelio manymu, E. nėra nepabaigiama: ji baigtinė; ji yra riba, kuria apimantysis kūnas apriboja apimamąjį; todėl nėra tuščios E. Šitoje koncepcijoje yra tokių bruožų, kurie ją suartina su naujausia (Einsteino) E. koncepcija. Kanto koncepcija buvo kritikuojama ypač iš psichologijos bei gnoseologijos ir iš matematikos pusės. Psichologai nurodė, kad trijų matavimų E. vaizdas nėra toks vientisas, kaip kad Kantas manė, ir jis neatsiranda sąmonėje iš pat pradžios visai tobulos ir atbaigtos lyties. Jis priklauso nuo įvairiopų juslės duomenų (nuo regėjimo, lytos, motorinių jutimų), kurie, tiktai patyrimui augant ir besiplėtojant, susijungia į vieną vaizdą. Ir šitame evoliucijos procese galima skirti įvairius E. vaizdo tarpsnius. Be to, tiesioginis E. vaizdas yra perspektyvinis ir neatitinka visais atžvilgiais Euklido erdvės sąrangos. Šie argumentai nesugriauna pagrindinės Kanto tezės, kad Euklido E. idėja yra gamtos mokslų galimumo būtina ir visuotinė sąlyga. Tačiau kaip tik šitai tezei, rodos, prieštarauja visi tie atradimai, kuriais geometrija praturtėjo XIX ir XX a. pradžioje. Iš tikrųjų, smulkiau nagrinėdami geometrijos aksiomas, matematikai rado, kad Euklido geometrija nėra tik viena galima geometrija, — kad, pakeitus vieną kitą aksiomą, galima gauti kitų geometrinių sistemų, nusakančių tokias E. struktūras, kurios žymiai skiriasi nuo euklidinės struktūros. Matematikai įrodė, kad galima sukurti ir keturių matavimų geometriją, su kuria trijų matavimų geometrija santykiauja kaip jos perspektyvinė projekcija. Pagaliau, besilaikant tam tikrų sąlygų, galima sudaryti ir tokią geometriją, kuri atitinka n matavimų ultra E., ir t.t. Visos šios sistemos pasižymi tuo, kad išsiskleidžia iš savo aksiomų deduktyviai, pagal logikos dėsnius, — vadinas,. tarp jų neatsiranda jokių prieštaravimų. Ir Euklido geometrijoje glūdi daugiau aksiomų ir samprotavimų, kaip kad joje yra įsakmiai nusakyta. Tad tiesioginėje intuicijoje gali glūdėti ir tokių samprotavimų, kurie, atidžiau įsižiūrėjus, nėra pamatuoti arba iš tikro neturi to būtinumo, kurį esame linkę jiems priskir-

ti. Todėl matematikai geriau laikosi vad. aksiominio metodo, t.y. remtis tik tuo, kas aiškiai ir griežtai išreikšta aksiomose. Euklido geometrijos pirmenybė gali remtis tik vienu argumentu: būtent, kad ji tikrinama mūsų patyrimo ir kad ji viena atitinka realios fizinės E. struktūrą. Tačiau pasirodė, kad ir šitas argumentas kelia abejonių: gal mūsų matavimo prietaisai ir metodai dar negana tikslūs; ir tenka manyti, kad, jei jie būtų dar labiau patobulinti ir išmiklinti, gal pasirodytų, kad Euklido geometrija nevisiškai atitinka realias E. struktūras. Faktiškai matuojame ne pačią E. ir jos santykius su kūnais, o kūnų savitarpinius erdvinius santykius. Jei realioji E. neizotopinė, tai kiekvienas kūnas, pereidamas iš vienos vietos į kitą, būtinai keis formą. Tačiau negalėsime tai pastebėti, nes atitinkamai pasikeis ir visi matavimo prietaisai ir mūsų pačių kūnas. Matavimo rezultatas paliks tas pats, nes nepasikeitė mato ir matuojamojo kūno savitarpiniai erdviniai santykiai. Be to, visi matavimai vyksta fizinėje medžiagos pripildytoje E., kur veikia įvairios jėgos. Ir jei šių jėgų tarpe yra universalių jėgų, kurios visur ir vienodai veikia visus kūnus ir kurių veikimas negali būti pašalintas, arba pakeistas jokios izoliacijos, tai taip pat negalėtumėm pastebėti tų kūnų pakeitimų bei deformacijų, kuriuos daro šių universaliųjų jėgų veikimas. Helmholtz, Poincaré ir kt. yra sudarę visą eilę tokių pasaulio modelių, kurių erdvinė struktūra skiriasi nuo Euklido struktūros, bet kur tam tikros universalios jėgos taip veikia visus kūnus, kad pasaulio erdvinė struktūra šio pasaulio gyventojams pasirodo esanti kitokia, pvz. sutampanti su Euklido E. Visais šiais atvejais fizinių reiškinių eiga ir kūnų pasikeitimai gali būti vienodai aiškinami ar iš E. struktūros savybių, ar iš universalinių jėgų veikimo. Poincaré teigia, kad geometrija nėra apriorinis žinojimas, kaip skaičių mokslas, kuris pagrįstas mąstymo loginėmis operacijomis. Bet tai nėra ir aposteriorinis žinojimas, paremtas patyrimu, nes, kaip jau sakyta, patyrimas mums teteikia žinių tik apie kūnų erdvinius santykius, o ne apie pačios E. prigimtį. Todėl tenka pripažinti, kad geometrija, t.y. erdvės struktūros supratimas yra tam tikra koncepcija arba supozicija, kuri visiškai nepriklauso nuo patyrimo, nuo mūsų nuožiūros ir galioja tiek ir lig tol, kiek ir kol ji vykusiai atlieka paskirtą jai funkciją. Šita konvencionalistinė pažiūra tinka ir dera pozityvistiniam mokslui, kiek jis nesidomi savo supozicijų ir principų pamatavimu ir atsižvelgia tiktai į jų praktinį patogumą ir į jų tinkamumą spręsti tiems klausimams, kurie kyla gamtos moksluose. Bet filosofiniu požiūriu vargu galima ja pasitenkinti. Jei tam tikra supozicija yra vaisinga, tai ji turi turėti ir objektyvų pamatą, vadinasi, ji atitinka tam tikru atžvilgiu tikrovę, tam tikrus realaus pasaulio dėsningus santykius ir sąryšius. Euklido E. yra matematinė geometrija; todėl jos reikšmė mokslui bei vertė visiškai nepriklauso nuo to, ar ji sutampa su realia E. (ir negali būti sugriauta patyrimo duomenimis; šiuo atžvilgiu ji yra apriorinis mokslas, kaip ir kitos matematinės geometrijos sistemos). Tai viena iš galimų geometrinių sistemų, kuri nustato, ką reiškia erdviškumas ir nuo kurio vienu ar kitu būdu priklauso visos kitos sistemos (tai parodo jų būtinieji savitarpio santykiai). Apie erdviškumą tikslia prasme galima kalbėti tik tiek, kiek jis gali būti šiek tiek įsivaizduojamas; jam būdingas tam tikras vaizdumas. E., turinti daugiau kaip 3 matavimus, nebeprieinama vaizdavimuisi. Matavimų geometrijos objektas nėra E. griežta prasme, o tik tam tikri elementų arba skaičių tūleriopumai, sudarą sistemą (visybę) ir priklausą tam tikrų dėsningų santykių. Fizinė geometrija turi atsižvelgti į E. santykius su medžiaga ir tuo pačiu ir su laiku, nes konkretūs fiziniai reiškiniai vyksta E. ir laike, kurie yra ne savarankiški daiktai (objektai), o tik realių daiktų esminės determinacijos (momentai), kurios galima atskirti nuo daiktų arba reiškinių tik abstrakcijos keliu (ne realiai, o idealiai). Jei joms priskiriame savarankišką buvimą, tai neteisingai jas sudaiktiname, t.y. supainiojame abstrakcijos padarą su realiu daiktu. Taigi fizinė geometrija nenutrūkstamai susyta su pačia fizika, su medžiagos mokslu. Jei Platonui, Kantui, taip pat ir Newtonui kūnų buvimas nebuvo suprantamas be E. sąvokos, tai Einsteinui (tikriausia, ir kiekvienam iš mūsų) E. neįmanoma be fizinių kūnų. Tai ypač aiškiai pasireiškia relatyvybės teorijoje. Pagal Einsteino teoriją, fizinė E. yra šiek tiek kreiva ir baigtinė, bet beribė. Jos kreivumas kintamas ir didėja didžių gravitacinių masių gretimume. Žr. Relatybės teorija

D. Hilbert Grundlagen der Geometrie 1923; *R. Strohal* Die Grundbegriffe der reinen Geometrie in ihrem Verhältnis zur Anschauung 1925; *T. Schur* Grundlagen der Geometrie; *Bogomolov* Načala geometrii 1923; *V. Sezemanas,* E. (Liet. Enciklopedija VII 1939).

Erdvėlaikis žr. Relatyvybės teorija.

Erdvėmetris kubinis metras miško gaminių (malkų, šakų, žabų ir kt.), matuojamų krūvose su esamais tarpais. Stp.: e d m.

Erdvilas XIII a. pradžios Žemaičių kunigaikštis. Ipatjevo kronika, išskaičiuodama 1219 taikos dalyvius su Valuinės Romano įpėdiniais, iš Lietuvos pusės, šalia eilės lietuvių kunigaikščių vardų, mini du Žemaičių kunigaikščius — E. ir Vykintą. Laikoma, kad XIII a. pradžioje E. ir Vykintas bus buvę sujungę Žemaičius savo valdžion,

jei tik jiedu dviese kraštui per tą taiką teatstovavo. Daugiau E. vardas šaltiniuose neminimas. J. Latkowskis ir St. Zajączkowskis yra bandę aiškinti E. giminystės ryšius. Vienas iš tų žemaičių kunigaikščių Vykintas arba E., Treniotos tėvas, kaip nurodo šaltiniai, turėjo būti vedęs Mindaugo ir Dausprungo seserį. J. Latkowskis samprotavo, kad Mindaugo svainiu buvęs E. Tuo būdu ir Treniotą jis laikė jo sūnumi, tačiau St. Zajączkowskis, rodos, yra arčiau tiesos, išvesdamas, kad E. nebuvo susigiminiavęs per žmoną su Mindaugu, o Treniota buvo Vykinto sūnus. Faktas, kad viena Žemaičių dalis laikėsi Mindaugo ir su juo buvo artimuose santykiuose, įgalina manyti, kad tai buvo E. valdytoji r. Žemaičių dalis, kai Vykinto Žemaičiai (v. dalis) — Karšuva ir Ceklis — ilgai jam nenusilenkė. E. išnykus iš istorijos, Žemaičiai toliau yra siejami su Vykinto vardu, kuris galėjo laikinai paimti valdyti E. palikimą; St. Zajączkowskis išveda, kad jau 1236, kai kalavijuočiai ties Saule—Šiauliais pralaimėjo kautynes, Žemaičiai buvę vieno Vykinto valdžioje. Kadangi E. valdyta sritis buvo vėliau faktiškoje Mindaugo priklausomybėje, J. Stakausko nuomone, šioje srityje ir reikia ieškoti tų žemių, kurias karalius 1253 ordinui dovanojo. Tuo būdu, į E. valdytą plotą įėjo Raseiniai, Betygala, Laukuva. Pagal M. Stryjkowskio kroniką ir Bychovco metraštį, E. buvęs Žemaičių kng. Mantvilos sūnus. Šis, naudodamasis totorių antplūdžiu Rusijon, pasiuntęs E. užimti Juodosios Rusios. E. atstatęs Naugarduke Batū sunaikintą pilį ir ten įkūręs savo sostinę. Paskui jis įkūręs Gardiną, atstatęs kitus totorių nusiaubtus miestus ir užkariavęs Pagirį. Tėvui mirus, jaunesnysis brolis Vykintas ėmęs valdyti Žemaičius, o pats E. Juodąją Rusią ir Pagirį. Nenorėdamas mokėti totorių chanui duoklės, E. surinkęs kariuomenę, ir prie Dniepro lietuviai pirmą kartą nugalėję totorius. Vykintui bevaikiui mirus, E. ėmęs valdyti ir Žemaičius ir t.t. Visos šitos žinios, nors T. Norbutas jomis ir rėmėsi, patikimuose šaltiniuose neturi jokios atramos. Bychovco kronikos paduodamoji E. giminystė — jis atstovaująs penktajai Palemono giminės kartai — yra supainiota ir klaidinga.

Polnoje sobranije russk. letop. II 1908, XVII 1907; *M. Stryjkowski* Kronika I 1846; *J. Latkowski* Mendog 1892; *St. Zajączkowski* Studya nad dziejami Żmudzi w. XIII 1925; *H. Paszkiewicz* Jagiellonowie a Moskwa I 1933; *J. Stakauskas* Lietuva ir V. Europa XIII a. 1934; *H. Paszkiewicz* The Origin of Russia 1954 203–206 psl. *Z. I.*

Erebas (gr. Erebos) tamsybė, požemis; sen. graikų mituose E. buvo suasmenintas ir laikomas Chao sūnumi, kuris su savo seseria, Naktimi (Nyks) pagimdęs Eterą ir Dieną (Hemerą).

Erebus Antarkčio veiklus vulkanas Rosso saloj, į v. nuo Viktorijos Žemės, 4054 m. Aptiko 1841 Ross, pirmutinis užkopė 1908 Shackleton.

Erech žr. Uruk.

Erechtėjas (gr. Erechtheus) legendinis atėniečių herojus, kurio garbei Akropolyje buvo pastatyta šventykla. Jis nugalėjęs eleusiečius ir Trakų karalių Eumolpą. Pergalės susilaukęs, paaukojęs vieną savo dukterį. Jis paprastai identifikuojamas su Atėnų karaliumi Erichtonijumi.

Erechtėjonas (gr. Erechteion) Erechtėjo vardu pavadinta šventykla Atėnų Akropolyje (pilyje), statyta 420–408 pr. Kr. iš marmoro. Apimdama kelias Atėnų įkūrimo relikvijų šventyklas, turi labai komp-

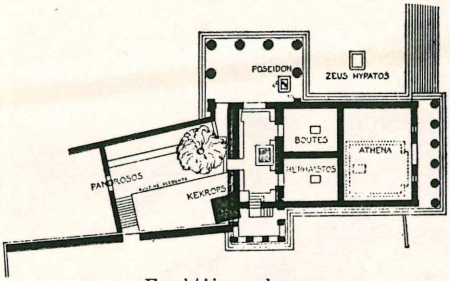

Erechtėjono planas

likuotą planą: rytų pusėje — Atėnos (Atena Pollias) šventykla, žemiau vakarų pusėje — Erechtėjo šventykla, šiaurinėje dalyje — Poseidono paminklas, šventasis Atėnos alyvmedis ir priesaikos altorius, pietinėje pusėje — sen. dievo Kekropso kapas ir garsioji Kariatidžių halė, kurios architravas remiamas ne kolonų, bet merginų figūrų, vad. korių ir kariatidžių. E. yra

Erechtėjono šventykla

puošniausias ir grakščiausias Atikos joniečių stiliaus pastatas su puikiai išsilaikiusia augštos kokybės ornamentika. Viduramžiais E. buvo bažnyčia, turkų laikotarpiu — haremas, XIX a. — apgriautas, 1902–09 — atstatytas.

Steven-Paton The E. 1927; *O. Walter* Akropolis 1929; *W. Dörpfeld* E. 1942. *P. Rkl.*

Erekys ežiaženklis, piltinis kaupas ribai pažymėti. Seniau E. būdavo suritinamas iš didesnių akmenų ir užpilamas žemėmis. Juos darydavo patys ūkininkai, kai perskirdavo atskiro vienkiemio žemę keliems naujiems savininkams. Supiltą E. išardyti buvo draudžiama, ir kaltininkus paprastai bausdavo senesnieji ūkininkai, ištiesę klojime ant laito ir atskaitydami iki 50 vadžių kirčių (išmirkytomis vadžiomis). E. vadina ir matininko supiltą ribų ženklą.

Erelis plėšrusis sakalų šeimos (Falconidae), vanagų pošeimės (Accipitrinae), Aquila genties paukštis. Stiprus, lenktu snapu, kojos dažnai ligi pirštų apaugusios

Erelis

plunksnomis (genties Aquila), nagai dideli ir riesti, sparnai ilgi ir platūs. Suplotas viršugalvis, išsikišę antakiai, į priekį atkreiptos akys ir pakaušyje ilgokos siauros plunksnelės suteikia E. savotišką išvaizdą. Patelės žymiai didesnės už patinus. E. pasižymi nepaprasta jėga ir narsumu: jis gali nugalėti daug didesnius už save gyvius. Kaikurios E. rūšys lesa dvėseleną. Mažesnieji maitinasi driežais, varlėmis, vabzdžiais; kiti minta žuvimis. Didžiausi Europos E. sveria 4–5 kg, retai ligi 7 kg (jūrų E.). E. polėkis ištvermingas. Gali pakilti labai augštai ir mėgsta augštumoje sukti ratą ir vartytis. Medžiodami paprastai skrenda žemai, ilgai grobį seka, jį išvargina ir išvargusį paima. E. labai atsargūs. Peri miškų augščiausių medžių viršūnėse, kalnų neprieinamų uolų iškyšuliuose, stepėse atviroje vietoje kauburėlio viršūnėje. Didesnių E. lizdas didesnis už gandro. Deda 1–2, retai 3 kiaušinius; peri apie 4 savaites. E. siaura prasme (grupė Buteoninae) yra šie: 1. k i l n u s i s E. (Aquila chrysaetos); kūno ilgis apie 80 cm, sparnų tarpugalis (patelių) ligi 228 cm. Bendra kūno spalva durpinė. Gyvena Europoje, Azijoje, š. Afrikoje ir Š. Amerikoje. Lietuvoje seniau perėdavo, bet ir dabar dažnai atsilanko. Rytų kraštuose vartojamas medžioklei; pajėgia sulaikyti lapę, vilką ir mažesnę antilopę. 2. D i d y s i s E. r ė k s n y s (A. clanga) už kilnųjį kiek mažesnis, tamsiai durpinės spalvos, kartais apačios šviesesnės, tamsiai išmargintos. Gyvena didesnėje Europos ir Azijos dalyje. Lietuvoje retas. 3. M a ž a s i s E. r ė k s n y s (A. pomarina) panašus į didįjį, bet mažesnis, gyvena vidurinėje Europoje. Lietuvoje labai paplitęs didesniuose miškuose. Be paminėtų, Aquila genčiai priklauso dar apie 12 rūšių, Lietuvoje nerandamų. Grupė Asturinae: E. g y v a t ė d i s (Circaetus gallicus) apie 65 cm ilgio ir 180 cm sparnų tarpugalio, kūno viršutinė dalis durpinės spalvos, apačia balta, išmarginta juosvų dėmių. Gyvena vidurinėj ir p. Europoje, Azijos vidury, š. Afrikoje; Lietuvoje gana retai pasitaiko didesniuose miškuose; dažnesnis Gudų ir Rudininkų giriose, kur peri. Grupė Milvinae: j ū r ų E. (Haliaetus albicilla) kurkino didumo, ligi 1 m ilgio ir apie 228 cm sparnų tarpugalio, seni paukščiai perdėm palši, šviesia, beveik balzgana galva ir balta uodega. Tai didžiausias iš mūsų krašte gyvenančių E. Gyvena š. Europoje ir Azijoje ligi Japonijos, Lietuvoje dažnas, ypač rudens traukimo metu, dažniausiai pajūryje. Dabar perint Lietuvoje nepastebėtas, bet 1860 perėdavo Žuvinto ir Amalvo ežerų pakraščiuose ir Pamarių urėdijos miškuose, Seinų aps. Minta dideliais vandeniniais paukščiais ir žuvimis, lesa dvėseleną. Šios grupės paukščių, artimų jūrų E., yra žinoma apie 10 rūšių, gyvenančių Azijoje, Š. Amerikoje ir Australijoje. E. ž u v i n i n k a s (Pandion haliaetus) laibas, ilgais sparnais, apie 165 cm sparnų tarpugalio; viršutinė kūno dalis durpių spalvos, apačia balta, šilko atspalvio, galva balta, juosvai išmarginta. Gyvena Europoje, š. ir vidurinėje Azijoje, žiemą ligi p. Afrikos; Lietuvoje dažnas, peri dideliuose miškuose, iš kur aplanko ežerus ir tvenkinius. Minta žuvimis.

Brehm Tierleben; *Naumann* Vögel Mitteleuropas 1896–1905; *W. Hege* u. *E. v. Kapherr* Deutsche Raubvögel 1933; *Cholodkovskij* i *Silantjev* Pticy Evropy 1899; *W. Taczanowski* Ptaki krajowe 1882; *T. Ivanauskas* E. (Liet. Encikl. VII 1939).

Erelis žvaigždynas žr. Aras.

Erelis humoro ir satyros laikraštis, ėjęs 1908–09 Chicagoje, Ill. Red. ir leidėjas A. Šimkus.

Ereminas 1. Feliksas (1890 I 7 Gadūnave) kunigas. Mokėsi Palangos progimnazijoje ir Kauno kunigų seminarijoje; kunigu įšventintas 1915 V 16. Iki 1916 vikaras Tirkšliuose, iki 1919 Pagiriuose, iki 1920 Naujamiestyje, 1920–22 Ramygaloje, nuo 1922 Velykių kuratas, nuo 1928 Papilio klebonas (čia pastatė bažnyčią), 1934 Rozalimo klebonas; 1936 dėl nesveikatos atleistas nuo pareigų ir perkeltas į Kupiškio altariją, vėliau Vadaktėlių kuratas. Dar gimnazistu būdamas, rašinėjo Viltyje, vėliau bendradarbiavo Ryte, Panevėžio Garse ir kt.

2. Leonas (1863 VI 23 Šarkių k., Skuodo vls., Kretingos aps. — 1927 X 27 New Yorke) muzikas ir chorų vedėjas, vargonininko Antano E. sūnus. 19 metų amžiaus išvyko Rygon, kur dirbo braižytojo darbą. Muzikos mokėsi pas latvių choro vedėją K. Apinį. Dalyvavo latvių ir vokiečių choruose. 1891 atvyko į JAV ir, apsigyvenęs New Yorke, pradžioje bendradarbiavo su vokiečiais ir latviais. 1894 suėjo į kontaktą su lietuviais ir tų pačių metų lapkričio mėn. suorganizavo Lietuvių Mildos Giedorių Draugystės chorą. Muzikos studijas gilino pas YMCA choro ved. T. Morganą ir pas prof. J. Fagetą. Suirus Mildos chorui, 1899 Newarke suorganizavo Dr. V. Kudirkos Giedorių Draugystės vyrų chorą, 1909 Brooklyne atgaivino Mildos vyrų chorą, 1910–26 vadovavo Dainos chorui, nuo 1911 Jaunųjų Vyrų Klubo chorui, nuo 1912 Aidų chorui, Simano Daukanto Teatrališkos Draugystės chorui ir kt. Su savo chorais koncertavo ir kitose lietuvių kolonijose. E. sudarė ir dainų rinkinį mišriam chorui: Dainos sutaisytos ant keturių balsų (išl. P. Mikolainis Tilžėje 1902). Rinkinyje yra 67 dainos vyrų ir mišriam chorui. Grynai lietuviškų yra 8 ir Lietuvos himnas, o kitos vertimai iš vokiečių ir latvių kompozitorių; lietuviškąsias dainas suharmonizavo pats E. Nelietuviškų dainų tekstus lietuviškai išvertė arba laisvai pritaikė Stasys Maliauskas ir Vincas Daukšys. E. dainų rinkinys suvaidino svarbų vaidmenį lietuvių atgimimo laikotarpy. 1921–23 E. išleido dar 5 sąs. vertimų mišriam chorui Lyra, bet pasisekimo nebeturėjo, kadangi jau buvo pakankamai sukomponuota grynai lietuviškų dainų. Kurį laiką E. veikė drauge su M. Petrausku. Kartais parašydavo ir straipsnelių apie chorų ir dainos reikšmę kultūriniam gyvenimui. Bendradarbiavo Vienybėje Lietuvninkų ir Laisvėje. 1900–01 buvo Lietuvių Laisvamanių Susivienijimo pirmininku.

L. Ereminas

J. Žilevičius L. E. (Muzikos Žinios 1938 kovo mėn.); ('') L. E. (Margutis 1, 1948). *J. Ž.*

Eremita Johannes žr. Cassianus J.

Eremitas (gr. erēmitēs) atsiskyrėlis, vienuolis; pensininkas. Žr. Anachoretai.

Eremitažas žr. Ermitažas.

Eremurus daugmečiai augalai (šeima Liliaceae) vad. Kleopatros adatomis. Gražūs E. robustus Rgl. var. spectabilis, E. Olgae Rgl. Auginami soduose, bet žiemą laikomi rūsyje.

Erenburg Ilja Grigorjevič (g. 1891 Maskvoje) Tarybų Rusijos rašytojas ir žurnalistas. Skurdžių priemiesčio žydų vaikas, E. anksti pradėjo bastūno gyvenimą, pirma po Rusiją, vėliau po pasaulį. 1909 jis atsidūrė Paryžiuje, kur gyveno iki I pas. karo ir 1921–40. Jaunystėje žavėjosi estetizmu, simbolizmu, draugavo su F. Jammes, ketino pereiti į katalikybę ir stoti vienuolynan. 1917 grįžęs Rusijon, dėstė rusų literatūrą, padėjo steigti vaikų teatrą, komunizmui liko abejingas ir vėl išvažiavo Paryžiun. Čia jis veikė kaip tarybinės spaudos atstovas, ypač pasižymėjęs ispanų pilietinio karo reportažais. Nuo 1940 Tarybų Sąjungoj, gal reikšmingiausias karo metais, kaip oficialus politinis žurnalistas, taip pat pirmaujantis rašytojas.

Gausi E. kūryba rodo aštrų, pastabų ir cinišką protą bei neeilinį pasakotojo talentą. Tačiau su visa neigiančiu cinizmu siejasi tirštas sentimentalumas, gyvas ir vaizdus kalbėjimo būdas lieka iš esmės žurnalistiškas, psichologiją pakeičia vikriai pakišami trafaretai. Negebąs nei giliai išjaust, nei išmąstyt, E. lieka pasmerktas ‚antraeiliškumui'. M. Slonim sako apie E.: ‚Jis atitinka laiko ritmą, jo stilių, kur viešpatauja skuba, aštrumas ir tuštuma'. Iš geresniųjų būdingiausia jo knyga Neobyčainyje pochoždenija Chulijo Churenito i jego učenikov (1921), satyrinis nuotykių romanas, pašiepiąs vienodai piktai buržuazinę kultūrą, komunizmą ir atskiras tautybes. Kitos knygos: Lik voiny 1920; Liubov Žanny Nej 1924; Trinadcatj trubok 1923 (A. Rimydžio ir K. Kielos išversta į lietuvių k. 1932); V protočnom pereulke 1927; Denj vtoroj 1933; Čto čeloveku nado 1937; Ispanija 1937; Padenije Pariža 1942; Voina 1942; Buria 1947; Golos pisatelia 1950; Ottepelj 1954 ir kt.

D. Gorbov, Sovremennyj nigilist 1925; *G. Struve*, Soviet Russian Literature 1935. *J. Bl.*

Eretaitė Aldona (g. 1928 III 13 Kaune) aktorė, J. Ereto duktė. Lankė Šv. Kryžiaus Seserų mokyklą Kaune ir Žiburio gimn. Šakiuose. 1941 III 22 kartu su šeima išvyko į Šveicariją, kur Bazelyje lankė gimna-

ziją. 1946 įstojo į Züricho teatro vaidybos studiją, kurią baigė 1949. Nuo 1949 iki 1951 vaidino Züricho teatre ir nuo 1951 Mannheimo Nacionaliniame Teatre, kuriame vaidina tiek klasikiniuose, tiek moderniuose veikaluose žymiąsias roles. Dalyvauja Lietuvių Bendruomenės Šveicarijoje ir Vokietijoje veikloje.

Eretas Juozas (g. 1896 X 18 Bazelyje) vokiečių literatūros prof., publicistas, visuomenės veikėjas. Nuo 1915 studijavo Fribourgo, Bazelio ir Lausanne univ.; 1918 baigė univ. dr. laipsniu, parašęs disertaciją apie jėzuitų teatrą Šveicarijos Fribourge. Bestudijuodamas Fribourge, susipažino su tenykščiais liet. stud. bei veikėjais ir padėjo jiems redaguoti spaudai siunčiamus biuletenius apie Lietuvą; toliau su kitais red. žurnalą Litauen. 1918 jis drauge su liet. įstaigomis nusikėlė į Lausanne ir ten parašė knygą apie Lietuvą. Berne prie Šveicarijos vyriausybės susiformavus Liet. diplomatinei misijai ir ten įsisteigus spaudos biurui, E. 1919 I pakviestas to biuro red. Ten išleido savo veikalo apie Lietuvą prancūzišką redakciją. Tų metų rudenį gavo pakvietimą atvykti į Berlyną dirbti biure prie Lietuvos pasiuntinybės. Iš čia 1919 X 15 atvyko į Kauną ir priimtas į Užsienių Reikalų Ministeriją patarėju. 1919 X — 1920 IV E. užsienių reikalų ministerijoje organizavo spaudos biurą (nuo 1919 pavasario Informacijų dpt.) ir buvo jo direktorium. Prie to dpt. organizavo Lietuvos Telegramų Agentūrą (Eltą) ir buvo jos direktorium. Lenkams paėmus Vilnių, stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenės pirmąjį savanorių pulką ir prie to pulko vado K. Škirpos tarnavo adjutantu. Derybose su lenkais Genevoje 1920 ir Briusely 1921 buvo deleguotas prie lietuvių delegacijos spaudos reikalams. Norėdamas atsidėti mokslo ir kultūros darbui, 1922 II 4 iš užsienių reikalų ministerijos išėjo. Prasidėjo prie Blaivybės d-jos atgaivinimo, įkūrė jos organą Sargybą, sumanė steigti angelaičių draugiją vaikams ir jiems laikraštėlį Angelą Sargą. Drauge su St. Garbačiausku organizavo pirmąsias didesnes sporto šventes, kuriose ir pats veikliai dalyvavo. Redagavo Sportą, 1922 kartu su K. Dineika įkūrė LGSF (Lietuvos Gimnastikos ir Sporto Federacija) ir padėjo įsteigti Jėgą ir Grožį. 1923 drauge su kitais organizavo Sporto Lygą ir keletą metų buvo jos centro komiteto nariu.

J. Eretas

E. buvo vienas iš pavasarininkų vadų. 1922 išrinktas centro v-bos pirm., 1923 garbės nariu, 1924 garbės pirm. 1923 įst. Pavasarininkų Vadą (vėliau Jaunimo Vadas, Pavasaris), 1924 VII pradžioje suorganizavo Šiauliuose pirmą kat. jaunimo kongresą, 1925 įk. Pavasario liaudies univ. (vėliau vysk. Valančiaus vardo), 1928 XII gale Pavasario Sąjungos vadovavimą perdavė J. Leimonui. 1938 VI gale drauge su J. Leimonu suruošė jubilėjinį Pavasario federacijos kongresą. Ketverius metus buvo Kat. Veikimo Centro vyriausios valdybos nariu, Be to, E. buvo vienas iš Šatrijos meno d-jos steigėjų, vėliau jos globėjas. Geras kalbėtojas.

1922 priėmęs Lietuvos pilietybę, dalyvavo ir politiniame gyvenime. Šveicarijoje dalyvavęs katalikų liaudies partijoje, Lietuvoje stojo į krikščionių demokratų partiją ir kaip tos partijos atstovas 1923 buvo išrinktas į II seimą, kuriame išbuvo ligi 1924; kurį laiką buvo tos partijos ir centro komiteto nariu. 1919 rudenį E. buvo pakviestas padėti suorganizuoti Augštųjų kursų humanitarinį skyrių ir čia dėstė vokiečių kalbą ir literatūrą iki 1922. Įsikūrus Lietuvos Universitetui, išrinktas Teol. Filosofijos ekstraord. prof. visuotinei literatūrai; vėliau atsidėjo vien vokiečių kalbai ir literatūrai. Universitete dirbo 1922 IX 1 — 1931 XII 15 ir nuo 1932 X 1 iki 1940. Kilus sumanymui įkurti Katalikų Universitetą, E. 1931 paskirtas į kuriamąjį komitetą, o vėliau jam buvo pavestos ir reikalų vedėjo pareigos (ligi 1932 X). Nuo 1922 būdamas Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos nariu, 1933, 1936 ir 1939 drauge su kitais suorganizavo mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimus ir redagavo tų suvažiavimų Darbus (II ir III t. drauge su A. Saliu). 1939 išrinktas L. K. Mokslo Akad. akademiku. 1941 III 22 išvyko į savo pirmąją tėvynę Šveicariją, kur sėkmingai varo kovą už Lietuvos išlaisvinimą. 1942 II 1 — X 1 buvo Fribourgo univ. kancleriu, nuo 1942 X 1 vienos Bazelio vst. gimn. mokytoju. Redagavo Schweitzer Lexikon (1945–48) ir Frauenlexikon (1953-54) baltų tautų skyrių, rašė Europa Aeterna (1955) apie Pabaltijį ir kt. 1954 Lietuvių Rašytojų Sąjunga JAV išrinko E. savo garbės nariu. Išsp.: Litauen in Vergangenheit, Gegenwart u. Zukunft 1919 (prc. La Lithuanie, Passée-Présent-Avenir 1919); Das Jesuitentheater zu Freiburg in der Schweiz 1920 (disert.); Lengvosios atletikos vadovėlis (drauge su K. Dineika) 1922; Muštukas ir kumščiasvydis 1923; Beethoveno jaunystė 1927; H. Seuse ir Elzbieta Stagel 1929; H. Seuse ir jo Traktatas apie Tiesą 1929; Jonas Tauleris 1930; Meister Eckehartas 1930; Vokiečių literatūros istorija I 1931; Jaunasis Goethe 1932; J.

W. Goethe 1933; Frederikas Ozanamas 1934; Katalikai ir mokslas 1934; Menas kalbėti 1935; Quid de nocte? 1936; Rėzos santykiai su Goethe 1938 ir kt. Be to, E., aktyviai dirbdamas kaip publicistas užsienio ir Lietuvos spaudoje, parašė daug straipsnių ir studijų Logos, Židinyje, Soter, N. Romuvoje, Atheneum (red. nuo 1930), XX Amžiuje (slapyvardžiu Hispanus) ir kt.

St. Šalkauskis 15 metų kultūrinėje Lietuvos tarnyboje (Židinys 1934 XX 34–50 ir 193–211 psl.); *Pr. Dovydaitis* Prof. J. Eretas (Ateitis 1934, 435–448 psl.).

Eretienė-Jakaitytė Ona (1898 I 12 Pakorbūdžių k., Sintautų vls., Šakių aps. — 1954 V 20 Bazelyje) mokytoja. 1920 baigė Marijampolės gimn., 1920–22 mokytojavo Seinų Žiburio gimnazijoje. 1922–26 studijavo LU Teol. Fil. Fak. filosofijos skyriuje vokiečių ir prancūzų kalbas bei literatūrą ir pedagogiką. Baigusi universitetą, dar gilino savo studijas Grenoblio univ. Prancūzijoje. Vėliau buvo vokiečių ir prancūzų kalbos mokytoja Pavasario gimnazijoje suaugusiems Kaune ir Žiburio gimn. Šakiuose. Buvo aktyvi Šatrijos korp. narė. 1941 III 22 išvyko su savo šeima į vyro (J. Ereto) pirmąją tėvynę Šveicariją, aktyviai dalyvavo lietuvių veikloje

Eretikas žr. Heretikas.

Eretizmas (gr. erethismos) fiziologijoje liguistas kurio nors organo ar audinių jautrumas, susierzinimas, susijęs su nervų sistema.

Eretrija, šalia Chalkidos svarbiausias senovės Eubojos salos miestas, VIII—VI a. pr. Kr. vaidinęs svarbų vaidmenį prekyboje ir turėjęs kolonijų p. Italijoje ir Trakijoje. 490 pr. Kr. persų išgriautas, bet vėliau atsistatęs atėniečių padedamas. 1900 atkasta senovės šventyklų ir pastatų.

Erevanė armėnų mst. žr. Jerivanė.

Erezija žr. Herezija.

Erez Jisrael hebraiškas Palestinos pavadinimas.

Erfurt didžiausias Türingijos mst., pusiaukelėje iš Gothos į Weimarą, prie Gera upės; 174.633 gyv. (1946). Miestą dominuoja ant uolinės kalvos katedra (XII–XV a.) ir su ja sujungta šv. Severo bžn. (XIII — XV a.). Kat. dvasinė seminarija. Rašomųjų mašinų, batų, radijo aparatų pramonė. 1392–1816 veikė universitetas, kuris dėl savo humanistinės krypties buvo didžiausias Vokietijoje. E. yra iš seniausiųjų Vokietijos miestų; 741 šv. Bonifacas įkūrė vyskupo rezidenciją. 3 muzėjai, 3 muzikos konservatorijos, paveikslų galerija. Priemiesčiuose ir apylinkėse klesti gėlių sėklų auginimo ūkis ir daržininkystė.

Erfurto kongresas 1808 IX 27 — X 14, Napoleono I Erfurtan sušauktas valdovų ir ministerių suvažiavimas. Be Napoleono, jame dalyvavo caras Aleksandras I, Saksonijos, Bavarijos, Würtembergo ir Vestfalijos karaliai, didysis kng. Konstantinas (Aleksandro I brolis) ir Prūsijos karaliaus brolis Wilhelmas, be to, Talleyrand, Rumiancovas, Austrijos įgaliotinis de Vincent ir kt. Po prancūzų pralaimėjimų Ispanijoj (ties Baylenu) ir Portugalijoj (ties Cintra) Napoleonas, prieš žygiuodamas Ispanijon, norėjo susitarti su Aleksandru I, kad jis padėtų jam Ispanijos žygio metu apsisaugoti nuo galimo Austrijos puolimo ir kartu parodyti Europai savo valią. Aleksandrui jis nusileido — sutiko, kad jis užsikariautų Moldaviją ir Valakiją, o Aleksandras patvirtino defenzyvinę sąjungą su juo prieš Austriją. Imperatoriai iškilmingai atnaujino savo sąjungą, Tilžėje padarytąją, ir abu kreipėsi į Angliją, reikalaudami, kad ji pripažintų jųdviejų užkariavimus (rusų Suomiją, Moldaviją bei Valakiją, prancūzų Ispaniją). Tačiau Aleksandras nei nemanė vykdyti savo pažadų ir slaptai rėmė bei kurstė Austriją prieš Napoleoną. Pačiame kongrese Talleyrand, įduodamas Napoleoną, įkalbėjo Aleksandrui, kad su Napoleono politika nesutinkanti visa prancūzų visuomenė. Tuo būdu E. kongresas buvo Aleksandro kovos su Napoleonu užuomazga.

A. Vandal Napoléon I et Alexander I 1891–1896; *A. Sorel* L'Europe et la Révolution française VIII 1904; *Tatiščev* Alexander I et Napoléon 1891; Grand-duc *Nicolas Mikhailovitch* Relations diplomatiques de la Russie et de la France, d'après les rapports des ambassadeurs d'Alexandre et de Napoléon 1905—1908.

Erfurto programa Vokietijos soc. dem. partijos suvažiavimo Erfurte 1891 priimta veikimo programa; paruošta K. Kautskio. Iki I pas. karo E. P. buvo pavyzdžiu kitų šalių marksistinėms partijoms. 1921 vokiečių soc. dem. ją pakeitė Görlitzo programa.

Ergas (gr. ergon ,darbas') darbo bei energijos vienetas c.g.s. vienetų sistemoje. Žr. Elektros potencialas.

Ergates faber Fabr. Coleoptera būrio, Cerambicidae šeimos, 35–60 mm ilgio rudas vabalas. Vikšrai gyvena pūvančioje lapuočių ir spygliuočių medienoje. Lietuvoje retas ir vienas iš didžiausių vabalų. Skraido birželio mėnesį.

Ergemė bžk. Valkos aps. (Latvijoje) latvių kolonizuotas XIII a. 1320 vokiečių ordinas pastatė pilį, apie kurią išaugo mažas miestas. 1560 VIII 2 čia įvyko E. kautynės (žr.) tarp ordino ir Maskvos kariuomenės. Evangelikų liuteronų mūrinė bažnyčia pastatyta 1783, sudegė 1920, atnaujinta pagal P. Kundzinio planą 1924.

Ergemės kautynės. Vos gyvuojančiai Livonijos vokiečių valstybei 1558 vasarą skaudžiai nukentėjus nuo Maskvos puolimo, įvairios vietos politinės pajėgos (miestai, vyskupai, ordinas, bajorija) ėmė ieškoti skirtingų išsigelbėjimo kelių: ieško-

dami svetimų valstybių paramos, žiūrėjo, kur galėtų gauti sau daugiau naudos. Magistro vietos pasiekęs G. Ketleris dar bandė sulaikyti Maskvos kariuomenę, kad tuo būdu galėtų vadovauti visam kraštui. 1559 VIII 31 sutartimi jis, o paskui (IX 15) ir Rygos arkivyskupas, viso krašto vardu pasidavė Žygimanto Augusto globon, už paramą prieš Maskvą užstatydami eilę Padauguvio pilių. Tuo tarpu Ketleris visomis jėgomis rūpinosi sulaikyti kaikurių miestų, vyskupų bei atskirų sričių mėginimus pasiduoti danams ar švedams ir skubotai rinko pajėgas, reikalingas laimėti bent vienoms kautynėms. Tačiau prieš caro kariuomenę, 1560 pradžioje įsiveržusią į kraštą, nebuvo ko pasiųsti. Krašto maršalas P. Schall galėjo puldinėti tik nedidelius nuo vyriausių pajėgų nutolstančius Maskvos būrelius. 1560 VIII 2 visai netyčia jis ties E. atsidūrė prieš didžiulę priešo kariuomenę. Po žiaurių kautynių paskutinė ordino kariuomenė buvo sunaikinta: pats maršalas su broliu, du ordino prievaizdai ir 120 riterių pakliuvo nelaisvėn, visi kiti žuvo. Maskvos kariuomenė po to jau galėjo imti pilį po pilies. Krašte kilo suirutė, netrukus privariusi prie visiško Livonijos valstybės galo. 1561 XI 28 magistras ir arkivyskupas (sąlyginai ir Rygos miestas) pasidavė Žygimantui Augustui. Tačiau, faktiškai ir Lietuva viso krašto užimti nepajėgė. Žymi jo dalis liko Maskvos caro rankose, o kaikurios kitos sritys pasidavė Danijai (Saaremaa) ir Švedijai (Talinas ir š. Estija).

A. Š.

ergo (lot.) tokiu būdu, todėl.

Ergografas (gr. ergon ‚darbas', graphein ‚rašyti') fiziologijoj, farmakologijoj ir psichologijoj prietaisas žmogaus darbingumui ir jo darbo pobūdžiui nustatyti. E. įtaisytas taip, kad tiriamasis pirštu tempia svorį, o plunksnelė kimografe užrašo jėgą. Svoris kilnojamas iki nuvargimo. Iš to sprendžiama apie žmogaus ištvermę. Psichologiniuose tyrimuose E. vartojamas jėgai matuoti prieš tam tikrą psichinį darbą ir po jo. Žr. Darbo psichologija.

Ergologija (gr. ergon ‚darbas' ir logos ‚žodis') žmonijos medžiaginės kultūros mokslas, apimąs būtinus žmogaus gyvenimo dalykus: ugnį, virimą, pastogę, namų apyvoką, apdarus, papuošalus, ginklus, taip pat jų techniką ir kt.

Ergostatas (gr.) prietaisas gydomajam raumenų darbui nustatyti, kur tam tikras skaičius parodo kilogramometrais, kiek išeikvota raumenų darbo. Vartojamas nutukimo, podagros ir kt. ligomis sergant.

Ergotinas (prc. ergotine) skalsių ekstrakto vaistai, vartojami po gimdymo kraujavimui sustabdyti.

Ergotizmas (gr.) susirgimas, apsinuodijus skalsėmis, patekusiomis į skilvį paprastai su duona. Pasireiškia dažniausiai mėšlungio priepuoliais (ergotismus convulsivus) ir galūnių gangrenomis (E. gangrenosus); kaikada įvyksta psichinių sutrikimų.

Erhardas (m. apie 700) šventasis (šventė I 8), Regensburgo vyskupas, veikęs šv. Emeramo ir šv. Bonifaco laikais, kilęs iš Airijos. Nuo X a. jo kultas plito kaip gyvulių nuo maro globėjo; kanonizuotas 1052.

F. Janner Geschichte der Bischofs von Regensburg 1883.

Erhart Gregor (apie 1460–1540) vokiečių skulptorius, šalia Multscherio ir Syrlino žymiausias švabų Ulmo iš medžio drožinėtos skulptūros meistras. 1502 kartu su senuoju Holbeinu dirbo altorių Kaisheimo cistersų vienuolynui, kurio vidurinė figūra, didelė ‚Schutzmantelmadonna', 1945 Berlyne sudegė. E. priskiriamas Blaubeureno didžiojo altoriaus skulptūros ir kt.

J.Baum Ulmer Plastik um 1500, 1911; *G. Otto* G. E. 1943.

E'Riad, Er-Rijad, Arabijos oazinis mst., drauge su Meka (Mekka) Saudi Arabijos sostinė; apie 65.000 gyv. (1954). Apylinkėje naftos versmės.

Erianthus Ravennae P. B. javinių rūšis iš Adrijos jūros salų (šeima Gramineae). Dekoracinis augalas. Žiedynai vartojami sausomis puokštėmis.

Erica žr. Šilžiurkštis.

Erichsen 1. T h o r v a l d (1868–1939) norvegų tapytojas, kūręs gamtovaizdžius ir aktų motyvus. E. tapyboje ryškus pagražintas spalvų apipavidalinimas, turėjęs didelės reikšmės moderniajai norvegų tapybai.

2. V i g i l i u s (1722–1782) danų tapytojas, dirbęs rusų carienės Kotrynos II rūmuose; nuo 1772 Danijos karaliaus rūmų portretistas.

Ericson Sigfrid (g. 1879) švedų architektas, tarp kitko suprojektavęs Masthuggskyrkan ir Johannesbergskyrkan bažnyčias Göteborge ir šiaipjau daug planavęs Göteborgo miestui pagražinti. Göteborgo univ. filosofijos garbės daktaras 1950.

Ericsson 1. J o h n (1803–1889) švedų inžinierius, išradėjas. Gyvendamas Anglijoje 1826–39, E. dalyvavo lokomotyvo Liverpool —Manchester ruože konkurse, tačiau dėl sugedusios mašinos turėjo iš lenktynių pasitraukti; lenktynes laimėjo anglų inž. R. Stephenson, kuris ir laikomas lokomotyvo išradėju. Nuo 1839 apsigyvenęs JAV, E. išgarsėjo išradimu laivo propelerio ir šarvuoto laivo Monitor, kuris 1862 Hamptone nugalėjo pietinių valstybių Merrimac ir tuo išgelbėjo šiaurinių valstybių laivyną. Tarp kitų E. išradimų paminėtinas garinis švirkštas, šilto oro mašina bei garo katilo pagerinimas. 1850 išrinktas Švedų Mokslų Akademijos nariu.

2. L a r s M a g n u s (1846–1926) švedų technikas, išgarsėjęs telefono aparatų ga-

myba. Jo pagaminti aparatai susilaukė geros rinkos ne tik Švedijoje, bet ir visame pasaulyje. 1896 E. perleido visus savo išradimus, konstrukcijas bei pačią gamybą akcinei bendrovei Allmänna telefonaktiebolaget L. M. Ericsson, kuri dabar yra viena iš garsiausių telefono firmų visame pasaulyje.

Ericus Olai (Eric Olsson, m. 1486 XII 12) švedų istoriografijos tėvas, 1447–52 studijavo Rostocke, 1475 teologijos dr. Sienoj, 1477 pirmasis teol. prof. Uppsaloj. 1464–67 parašė Chronicon regni Gothorum. Jis taip pat pirmutinis psalmių poetas Švedijoj. Po mirties kaikur pradėtas garbinti kaip šventasis (helge doktor Erik in Uppsala).

Eridanas (gr. Eridanos) 1. Herodoto ir Euripido raštuose minima Š. Europos upė, kurioje randama gintaro. E. tapatinamas su įvairiomis upėmis: Po, Rona, Reinu, Elbe, paskutiniuoju metu net su Vysla, Radaune ties Dancigu ir Dauguva.

J. Puzinas Aisčiai istorinių šaltinių šviesoje (Aidai 1948, 12); *O. Thomson* History of Ancient Geography 1948.

2. astronomijoje (lot. Eridanus) žvaigždynas šiaurinėj dangaus pusėj, Lietuvoj tik iš dalies tematomas. Ryškiausia žvaigždė Acherna.

Eridu senovės Babilonijos miestas pietinėj Mesopotamijos daly, netoli Persų įlankos. E. J. Tayloro (1855), C. Thompsono ir H. R. Hallo (1918–19) ir Irako muzėjaus (1946–48) atlikti kasinėjimai rodo, kad šio miesto siekta net ankstyviausių Babilonijos įsikūrimo laikų (4 tūkstantmetis pr. Kr.); iš to taip pat galima atsekti ir ankstyvąją babiloniečių šventyklos statybos istoriją. Po 2000 pr. Kr. E., kuriame buvo garbinamas išminties ir sveikatos dievas Enki (Ea), turėjo būti apleistas dėl užnešimo smėliu.

Erie Š. Amerikos ež., tarp JAV ir Kanados, 390 km ilgio, ligi 90 km pločio, plotas 25.750 km². Priklauso Šv. Lauryno upės baseinui: į jį įteka augštupys St. Clair arba Detroito upė, išteka Niagara į Ontario ež. Vid. gilumas 21 m, didž. 64 m: paviršius 174,5 m nuo j.l. Labai svarbus laivybai, ypač rūdų transportui: žiemą 3–4 mėn. užšąla. Laivams įrengti kanalai: Welland aplink Niagaros krioklį ir Erie į Hudsono upę ir New Yorką. Žymiausi uostai: Toledo, Cleveland, Buffalo.

Erie JAV Pennsylvanijos vst. mst. ir uostas prie E. ežero; 130.803 gyv. (1950). Uosto apyvarta per metus apie 5.500.000 t: medis, akmens anglis, nafta, miltai, geležies rūda, celiuliozė. Didelė elektrinių motorų, lokomotyvų, garinių kastuvų, keltuvų, šaldytuvų, popieriaus, asbesto pramonė.

Erigeron augalas žr. šiušelė.

Erikas XV a. Svierių kunigaikštis, Romano brolis, Simano Sangailos, Trakų kasteliono 1413 vaikaitis.

švedų ir danų karaliai:

1. E. Emundsson (apie 850–882) švedų karalius, kitaip dar vadinamas E. Väderhatt (Vėjo Skrybėlė), nes susilaukęs palankaus vėjo, vykdamas kariauti su kraštais, esančiais kitoje Baltijos pusėje.

2. E. Šventasis (m. 1160) švedų karalius nuo 1150. Tautoje laikomas kaip įstatymų leidėjas (šv. Eriko įstatymai). 1157 atliko kryžiaus žygį į Suomiją ir jai paskyrė Uppsalos vyskupą Henriką. Skandinavijoje laikomas šventuoju. Jo kultas augščiausią viršūnę buvo pasiekęs XIII a., bet vėliau užleido vietą šv. Olafo kultui. E. palaikai saugojami Uppsalos katedroje sidabrinėje dėžėje, pagamintoje 1574–79 karaliaus Jono III įsakymu.

3. E. Plogpenning 1216–1250) danų karalius, kuris kryžiaus žygiui prieš estus kiekvieną plūgą (plog) apdėjo mokesčiais (penning), todėl ir gavo Plogpenning (Plūgpinigis) vardą. Ilgai vaidijosi su savo broliais ir, apsilankęs pas savo brolį Abelį Šlezvige, buvo suimtas ir nužudytas.

4. E. Pomeranietis (1382–1459) Pomeranijos kunigaikščio Vratislavo ir danų karalaitės Marijos sūnus. 1387–88 Danija, Norvegija ir Švedija pateko į Norvegijos karaliaus Haakono našlės, valdingos ir gabios Danijos princesės Margaritos, rankas, mirus Haakono VI ir Margaritos sūnui Olafui. Ligi 1412 Margarita sugebėjo išlaikyti savo rankose visas tris Skandinavijos valstybes, nors formaliai jau 1389 jų visų elektas karalius buvo E.P., Margaritos adoptuotas po Olafo mirties (1387). 1397 po garsiosios Kalmaro unijos E.P. buvo vainikuotas visų trijų Skandinavijos valstybių karalīumi, kartu pasilaikydamas ir savo valdas Pomeranijoje, tuo būdu sudarydamas tą Skandinavijos prietiltį pietiniame Baltijos pakrašty, kuris buvo be galo svarbus Skandinavijos hegemonijai Baltijos jūros erdvėje palaikyti. Nors kitais atžvilgiais E.P. nebuvo nei gabus, nei laimingas valdovas, bet jo pastangos įsigalėti Baltijos erdvėje vertos dėmesio. Čia jis susitiko su vokiečių įtaka, kuri reiškėsi per Prūsų ir Livonijos ordinus ir ypač per Hanzos miestų sąjungą, kuri 1370 Stralsundo sutartimi sustiprino ne tik ekonominę, bet ir politinę įtaką visoje Baltijos erdvėje. Ieškodamas partnerių toje kovoje, E.P. (tikriau sakant, jo globėja ir ligi 1412 tikroji valdovė Margarita) bandė suartėti su Lenkija ir Lietuva. Pirmasis jo kontaktas su Jogaila buvo padarytas dar prieš Žalgirio mūšį, kuris aplaužė vokiečių ordino galybę Baltijos erdvėje. E.P. galvojo pasidalyti visas vokiečių valdas prie Baltijos jūros tarp Skandinavijos, Lenkijos ir Lietuvos. 1415 E.P. pasikeitė diplomatinėmis pasiuntinybėmis su Lenkija ir Lietuva, o 1419 buvo sudaryta amžina taikos sutartis. 1424 E.P. dalyvavo Sofijos Jogailienės vainika-

vimo iškilmėse. Kovodamas su Hanza, jis užėmė ekonomiškai labai svarbią Gotlando salą ir apdėjo muitais laivus, plaukiančius pro Sundą į Baltiją ir iš Baltijos. Ta E.P. politika ir karas su Hanzos miestais prieš jį sukėlė švedus, o vėliau ir pačius danus. 1438 švedai išsirinko savo karaliumi Karolį Knutssoną, tuo būdu suardydami 1397 Kalmaro uniją. Vėliau ir Danijos diduomenė savo karaliumi išsirinko Kristupą Bavarietį. E.P. beliko tik jo gimtoji Pomeranija ir Gotlando sala, iš kurios jis, suorganizavęs jūrų piratus, bandė išlaikyti savo galią Baltijos jūroje.

G. Forsten Borba iz za gospodstva na Baltiskom more v XV i XVI v. 1884; *L. Koczy* Polityka baltycka zakonu Kryżackiego 1936; *G. Carlsson* Erik der Pommer und sein baltischer Imperialismus (Jomsburg, 1940). *V. Trp.*

5. E. XIV (1533–1577) švedų karalius, vyriausias Gustavo Vazos ir Kotrynos Sachsen-Lavenbergiškės sūnus. Nors ir labai mokytas, bet būdą turėjo nesuvaldomą ir žiaurų. Pamotės mėginimai paskirti sosto įpėdiniu savo sūnų Joną padarė E. nepaprastai įtarų ir gal paaštrino įgimtąją psichinę ligą. Nors Gustavas Vaza ir buvo kurį laiką linkęs nusileisti antrosios savo žmonos norui, bet 1560 E. įsikaraliavo. Artimiausiu jo patarėju tapo J. Persson. Arbogo konstitucija (1561) E. sumažino savo brolių Jono, Magnaus ir Karolio valdžią; padidino savo galią ir teises. Jis stengėsi įsiviešpatauti Baltijos jūroj ir pirmiausia įsigyti Livoniją, kuri rūpėjo ir Danijai. Iš čia ir kilo šiaurinis 7 metų karas. 1561 E. užėmė Taliną ir ėmė kariauti Estijoj. Kadangi jo brolis Jonas, 1562 vedęs Kotryną Jogailaitę, buvo bevaldąs septynias Livonijos tvirtoves, užkertančias kelią švedų kariuomenei, tai E. apkaltino Joną išdavimu, parlamentas 1562 VI 7 atėmė Jonui žemes, teisę paveldėti Švedijos sostą ir nuteisė jį mirti. E. kariuomenė apsiautė Abo mieste užsidariusį Joną, kuris buvo paimtas nelaisvėn ir pasodintas Gripsholmo pily. 1563 prasidėjęs karas su Danija E. nesisekė ir tik 1570, Jonui III valdant, tepasibaigė. Perssono kurstomas, E. ėmė kovoti su diduomene, kuri savo rėžtu susimokė prieš jį (Nils Sture, Svante Sture); 1568 IX Jonas suėmė visiems įkyrėjusį, be to, periodiniu pamišimu sergantį E.; 1569 nuverstas ir nuteistas amžinai kalėti. 1577 II 26 E. mirė (ar buvo nunuodytas).

G. Forsten Baltijski vopros v XVI i XVII stol. I 1894.

Erikas Rudasis, Erik Rode (apie 950–1007) norvegų vikingas, Grenlandijos atradėjas. Apie 960 E.R. su tėvu, kuris dėl užmušimo buvo priverstas palikti Norvegiją, išsikėlė į Islandiją. Vėliau pats dėl kelių žudynių 982 iš čia ištremtas, išplaukęs į vakarus, 983 atrado Grenlandiją. Po kiek laiko grįžo Islandijon, surinko kolonistų naujajai žemei apgyvendinti ir 986 įsikūrė su jais Grenlandijoje. Jo sūnus Leif Ericson apie 1000 metus atrado Š. Ameriką (Vinlandą).

P. Nörlund Wikingersiedlungen in Grönland 1937.

Eriko kronika seniausia ir pati geriausia švedų viduramžių kronika, parašyta eilėmis (dvieiliais) maždaug apie 1320, vaizduoja 1229–1319 laikotarpį. Kronikos svarbiausias asmuo yra švedų hercogas Erik Magnusson (1282–1318).

Eriks Gustaf Rune (g. 1918) švedų rašytojas, kurio augštos klasės psichologiniai bei stilistiniai prozos veikalai daugiausia vaizduoja proletarinę Stockholmo (pietinio miesto) aplinką ir savyje jungia realybę su lyriniu jausmu. Parašė Det blir bättre i vår (Pavasarį bus geriau, 1943); Hänryckningens tid (Susižavėjimo laikas, 1944); Lyktorna (Žiburiai, 1947); Din ömhet är hunger (Tavo jautrumas yra alkis, 1948); Bortom orden (Už žodžių, 1950) ir kt. *J. Lng.*

Eriksson Christian (1858–1935) švedų skulptorius, ankstyvesniuose kūriniuose paveiktas savo mokytojo Hasselbergo, bet paskiau suformavo energingą ir uždarą stilių. Iš jo kūrinių pažymėtina fasadiniai Dramos Teatro Stockholme reljefai.

Erimaičių miškas Panevėžio aps. Krekenavos vls., 800 ha. Vieta žema, drėgna. Dirvožemis humingas priemolis. Auga lapuočiai — ąžuolas su beržu. Laikosi kiaunės, sutinkama vilkų, šernų.

Erin, Irin senas keltiškas Airijos (žr.) vardas, dabar tevartojamas poezijoje.

Erina (gr. Erinna) iš Telos salos IV a. pr. Kr. graikų poetė, rašiusi idilinius eilėraščius, daugiausia epigramas. Išlikusius eilėraščius išleido v. Diehl Anthologia lyrica I ²1935.

Eryngium augalų gentis žr. Zunda.

Erinijos. (gr. vs. Erinys ‚pykstanti') graikų mitologijoje žemės dievybės su gyvatiškais plaukais, dažniausiai trys: Tisifonė, Alekta ir Megaira. Jos keršija už žmogžudystę (ypač giminių) ir už kreivą priesaiką. Jose randa prieglaudą ir keršto ješkančios užmuštųjų sielos. Graikų tragikai vadina jas nakties arba tamsos dukterimis. Pagal Hesiodą, E. kilusios iš Urano kraujo lašų. Mene vaizduojamos kaip ilgais drabužiais apsitaisiusios moterys, su sparnais, gyvatėmis plaukuose ir rankose, rimtu veidu. Romoje jų atitikmuo buvo furijos.

Erinus Alpių augalų gentis, 5 rūšių su atmainomis (šeima Scrophulariaceae). E. a l p i n u s turi rozetę iš pailgų iškarpytų lapų ir purpuriškai rožinių žiedų kekę. Apie 15 cm augščio. Yra hibridų baltais ir įvairių atspalvių rožiniais arba violetiniais žiedais.

Eriobotrya japonica Thunb. iš Japonijos (šeima Rosaceae), žinoma japoniškojo mušmulo vardu. Amžinai žaliuojąs krūmas apie 3 m augščio, storais ilgais lapais ir į

kriaušę panašiais vyšnios didumo geltonais vaisiais, dėl kurių Japonijoje ir Kaukaze augina jį kaip vaismedį. Į Europą įvežtas apie 1784. Auginamas Italijoje ir Prancūzijoje.

Eriocaulon daugmetiniai žoliniai augalai iš atogrąžų kraštų (šeima Eriocaulaceae).

Eriodendron atogrąžų kraštų medžiai (šeima Bombaceae). E. a n f r a c t u o s u m D. C. (kapokmedis) auga Indijoje, Sudane. Vaisius duoda pūkų, kurie Europoje vartojami kimšalams, sėklos — aliejaus. E. sultys vadinamos malabaros guma.

Eriometras (gr. erion ,vilna' ir metron ,matas') optinis prietaisas tekstilės plaušo (pvz. vilnų) storiui nustatyti.

Eriophorum žolė žr. Švylys.

Eris graikų mitologijoje ginčų, nesantaikos deivė. Homeras ją vaizduoja karo dievo Arėjo drauge, kuri džiaugiasi mūšiais ir kraujo praliejimu. Ji sukėlusi Trojos karą, įmetusi į puotaujančių Pelėjo ir Tetidės vestuvių tarpą obuolį su užrašu gražiausiai, dėl kurio tarp deivių Heros, Atėnos ir Afroditės kilo ginčas, sukėlęs nelaimingą karą. Heros įsakyta, E. sukėlė ginčą tarp Politechno ir Edono. Vazų paveiksluose ji vaizduojama su sparnais prie pečių ir prie kojų. Romėnai ją vadino Diskordija (žr.).

Erisipelas (gr. Erysipelas) medicinoje žr. Rožė.

Erisipeloidas (Rosenbacho) infekcinis odos susirgimas, pasireiškiąs staigiu odos paraudimu ir pabrinkimu. Susirgimas esti daugiausia pirštų. Po 3–4 savaičių raudonumas blanksta, pabrinkimas mažėja ir pasibaigia odos pleiskanojimu. Iš komplikacijų pasitaiko limfangoitai ir limfadenitai. Ligą sukelia kiaulių raudonligės bacilos. Žmonės dažniausiai nuo kiaulienos mėsos ir apsikrečia.

Erysiphe graminis žr. Miltligė.

Eristika (gr. eristikos) sen. Graikijoje menas vesti diskusijas, ginčus.

Ėriškiai bžk. Ramygalos vls., Panevėžio aps., 45 ūkiai, 213 gyv. (1923), 10 km nuo Ramygalos. Šv. Jėzaus vardo medinė bažnyčia statyta 1754, nauja medinė pastatyta 1892 Vato-Vaitkevičiaus lėšomis, restauruota 1939. Ė. gimė kalbininkas J. Balčikonis.

Eritema (gr. erythema ,odos paraudimas') liguistas visokeriopos išvaizdos odos paraudimas, priklausąs nuo kapilarų kongestijos. E. n o d o z i n ė (Erythema nodosum) aštri uždegiminė odos liga, būdinga skausmingais paraudusiais mazgais odoje, dažniausiai ties blauzdikauliais, rečiau dilbio vietoje. Liga dažnai pasireiškia kartu su kitomis ligomis: reumatu, tuberkuloze (vaikuose) ir nuo vaistų. Ji trunka 2–4 savaites, retai kada pasikartoja, prognozė labai gera. Gydoma selicilatais. *J. Blč.*

Erythraea žr. Širdažolė.

Erythrina medinių augalų gentis, 26 rūšių (šeima Leguminosae). Trilapiai augalai gražiais raudonais žiedais, surinktais didelėmis kekėmis. Daugiausia soduose auga E. c r i s t a g a l l i L. arba koralo medis. E. i n d i c a Lam. iš r. Indijos, kurio mediena mėgiamiausias dramblių maistas. Žiedai ir lapai indėnų vartojami vaistams. E. c o r a l l o d e n d r o n L. iš Brazilijos. Jo minkšta, kamščio pavidalo mediena — koralo medis — vartojama kamščiams. E. a b y s s i n i c a Lam. turi sėklas, vad. karato. Senovėje buvo vartojamas auksui svarstyti, todėl ir šiais laikais brangakmenių prekyboje išliko karato pavadinimas. E. s u b e r o s a Roxb. iš r. Indijos duoda plaušų verpiniams.

Erythrina žr. Sniegena.

Erythronium žr. Šundantis.

Erythroxylon atogrąžų Erythroxylaceae šeimos mediniai augalai. E. coca (kokamedis), Peru čiabuvis, lapuose turi kristalinio kokaino ir skysto higrino; jų veikimas panašus į opiumo. Kitos E. skirtys vertingos dėl jų gražios medienos.

Eritrazma (gr. Erythrasma) chroniška, užkrečiama odos liga, kurios sukėlėjas yra grybelis Microsporon minutissimum (Nocardia minutissima). Jai būdingos plaštakos dydžio dėmės odoje (raudonos iki rudos spalvos) dažniausiai pažastėse, apie genitalijas ir odos iššutimų vietose. Prognozė gera.

Eritrėja (it. Eritrea) buvusi Italijos kolonija r. Afrikoje, prie Raudonosios jūros; 120.000 km², apie 1.100.000 gyv. (1950). Apima siaurą, 1100 km ilgio pajūrio ruožą, š. dalyje pereina į Etiopijos augštumas. Klimatas pajūryje karštas, tvankus, augštumose gana vėsus (retai temperatūra pakyla per 30° C). Apie pusę gyv. yra krikščionys koptai ir gyvena augštumose. Kiti mahometonai. Auginama kviečiai, kavos medeliai, tabakas, daržovės. Nuo 1882 E. buvo Italijos kolonija ir išeities bazė jos agresijai prieš Etiopiją 1896 ir 1935. 1941 užimta sąjungininkų, 1950 Jungtinių Tautų sprendimu nuo 1952 autonominė Etiopijos dalis. Adm. centras Asmara.

S. H. Longrigg A short History of E. 1945

Eritrema (Erythrema) žr. Eritema.

Eritritas (gr. erythros ,raudonas') keturiahidroksilinis alkoholis, sutinkamas kerpėse ir kaikuriuose dumbliuose. Jo formula: $CH_2OH(CHOH)_2CH_2OH$.

Eritroblastas (gr.) raudonojo kraujo kūnelio ankstyvoji vystymosi stadija. Šie kūneliai vystosi iš jungiamojo audinio ląstelių, kurios, netekusios ataugų, tampa ląstelėmis su dideliu branduoliu ir šviesia protoplazma; šis hemocitoblastas skildamas duoda pradžią naujoms ląstelėms, mažesnėms už hemocitoblastus, ir protoplazmoje atsiranda hemoglobinas. Tai ir yra

E., iš kurių toliau gaunami raudonieji kraujo kūneliai eritrocitai.

Eritrocitas (gr.) raudonasis kraujo kūnelis. Žinduolių jis yra be branduolio, apskritas, iš abiejų pusių įspaustas. Tik tylopada grupė (kupranugaris, lama) iš žinduolių turi ovalius raudonuosius kraujo kūnelius. Visų kitų stuburinių gyvių raudonasis kraujo kūnelis su branduoliu, ovalus, abipusiai iškilas. Iš žuvų apskritaburniai (cyclostomata) turi apskritus raudonuosius kraujo kūnelius.

Eritrocitozė (gr. Erythrocytosis) eritrocitų padaugėjimas kraujuje arba jų persvara ekszudatuose.

Eritrolis, eritritolis, tetrahidroksibutanas, tetrahidroksilis alkoholis. Jo tetranitratas vartojamas kraujo indams išplėsti nuo angina pectoris.

Eritromelalgija (gr. erythtros ‚raudonas' melas ‚juodas' ir algos ‚skausmas') liga, pasireiškianti smarkių skausmų priepuoliais kojose ir rankose su jose apibrėžtu paraudonavimu ir patinimu. E. atsiranda nuo alkoholizmo, nugarkaulio smegenų uždegimo ir kt.

Eriugena Johannes Scotus (apie 810–877) IX a. žymiausias filosofas, pirmosios viduramžių filosofinės sistemos kūrėjas. Gimęs Airijoje (prie jo pavardės pridėtas Scotus nereiškia jį buvus skotą, nes tada Airija buvo vadinama Scotia Maior) apie 845 Karolio Plikojo buvo atkviestas į Prancūziją vadovauti Paryžiuje karaliaus rūmų m–lai. Pseudo-Dionizo Areopagitos veikalų (kuriuos jis laikė autentiškais) vertimais ir savo jiems komentarais jis perdavė ankstyvosios scholastikos filosofijai neoplatoninę tradiciją. Pagrindinis jo veikalas yra De divisione naturae, kuriame jis skiria ketveriopą tikrovę: 1. kurianti, bet nesukurta tikrovė — Dievas, 2. sukurta ir kurianti tikrovė — daiktų pirmavaizdžiai Dievuje, 3. sukurta ir nekurianti tikrovė — visi regimieji pasaulio daiktai, 4. nekurianti ir nesukurta tikrovė — Dievas kaip ta versmė, į kurią grįžta visi daiktai kaip į tikslą. Tai neoplatoninė emanacijos sistema, kuri iš nieko kūrimo sąvoką keičia visos būties iš Dievo kilimo ir į Jį grįžimo (sudievinimo) doktrina. Kaip ir visi krikščionys neoplatonikai, E. nebuvo panteistas, nes Dievo iškėlimas viršum pasaulio, žmogaus laisvos valios pripažinimas ir išganymo mokslas nesuderinami su panteizmu. Tačiau apskritai jo emanacijos doktrina nuosekliai veda į panteizmą ir panteistinę mistiką. Jo mokslas apie predestinaciją buvo bažnyčios pasmerktas dar jam gyvam esant; visa jo sistema buvo pasmerkta Paryžiaus sinode (1210 ir 1225). Negalėjęs savo metafizine sistema turėti įtakos viduramžinei filosofijai, E. belaikiškai stovi tarp Plotino, Origeno, Pseudo-Dionizo Areopagitos iš vienos pusės ir Spinozos, Fichtės, Hegelio iš antros pusės. Viduramžinės filosofijos ginčuose jis vaidino vaidmenį tik vad. universalijų ginče, atstovavęs kraštutinį realizmą teigimu, kad visuotinės sąvokos realiai esančios, nepriklausomai nuo atskirų daiktų buvimo. Nuo jo ir prasidėjo šis ginčas, kaip suprasti visuotinių sąvokų santykį su individualine tikrove.

A. Schneider Die Erkenntnislehre des J.S.E. 1921–23; *H. Bett* J.S.E. 1926; *P. Kletler* J.S.E. 1931; *M. Cappuyens* J.S.E. 1933. *A. Blt.*

Erivanė žr. Jerivanė.

Erixon Sigurd Emanuel (g. 1888) švedų etnologas ir kultūristorikas, nuo 1934 šiaurės kraštų ir lyginamosios etnologijos profesorius Šiaurės Muzėjuje (Nordiska Museet) ir Stockholmo univ. Etnologinių tyrinėjimų Švedijoje vienas iš iniciatorių, vienas iš pionierių ir pagrindinių lieudies statybinės kultūros tyrinėtojų, etnologinio instituto (Institutet för folklivsforskning) prie Nordiska Museet steigėjas, daugelio tarptautinių etnologinių organizacijų narys, žymių etnologinių žurnalų Folk–liv ir Laos red., švedų medžiaginės liaudies kultūros atlaso vyriausias redaktorius, kartu su S. Wallin redagavo ir leido didžiulį 12 tomų švedų kultūristorinį veikalą Svenska kulturbilder (1929–38), Švedijos atstovas, leidžiant didžiulį 30 tomų visiems Skandinavijos kraštams bendrą kultūristorinį veikalą Nordisk Kultur. E. domisi ir Pabaltijo kraštais, vienas iš geriausių Pabaltijo liaudies kultūros žinovų. E. yra didelis Lietuvos ir lietuvių draugas, moksliniais reikalais kelis kartus lankėsi Lietuvoje ir surinko daug medžiagos apie mūsų medžiaginę liaudies kultūrą, vienas iš lietuvių liaudies meno parodos rengėjų Stockholme, Nordiska Museet, Švedų—Lietuvių Draugijos narys, apdovanotas Gedimino 3 laipsnio ordinu. E. rūpinosi ir tebesirūpina pabaltiečiais pabėgėliais etnologais, priglausdamas juos savo etnologiniame institute ir leisdamas jiems dirbti savo srities mokslinį darbą. E. mokslinė produkcija yra nepaprastai gausi. Iš monumentalinių mokslinių veikalų paminėtini: Skultuna brukshistoria I–II 1921–33; Folklig möbelkultur i svenska bygder (Liaudies baldai Švedijos provincijose, 1938); Den äldre folkliga bebyggelsen i Stockholmstrakten (Senosios liaudies sodybos Stockholmo apylinkėje, 1941); Mässing (Misingas, 1942); didžiulis 800 psl. veikalas Svensk byggnadskultur (Švedijos statybinė kultūra, 1947);

S. Erixon

plati sistemiškai puikiai apdirbta vieno kaimo monografija Kila en östgötsk skogsby (Kila, pamiškės kaimas Östergötlando provincijoje, 1946); etnologinė sociologinė studija Stockholms hamnarbetare (Stockholmo uosto darbininkai, 1949) ir kt.

J. Lingis Didžiajam šiaurės etnologui 50 m. (Gimtasai Kraštas 1938, 267–269 psl.). *J. Lng.*

Erixson Sven (g. 1899) švedų tapytojas, priklausąs Färg och Form (Spalva ir forma) grupei, Meno Akademijos profesorius. Monumentalus tapytojas, pasižymįs sriauniu, liaudišku noru viską išsipasakoti bei puikiu koloritu. Vienas iš pagrindinių E. darbų yra didžiulis freskas Šventojo Kryžiaus koplyčioje (Heliga Korsets kapell) Stockholmo Skogskyrkogård kapinių krematoriume.

Erkė (Acarina) nariuotakojų (Arthropoda) tipo, voragyvių (Arachnoidea) klasės būrio parazitas. E. gyvena sausumoje ir vandenyje. Neparazituojančios, dažniausiai raudonos spalvos, panašios į vorus. Dėl parazitiško gyvenimo dažniausiai visi organai suprastėję, net kraujo apytakos ir kvėpavimo organai esti išnykę. Jei yra kvėpavimo organai, trachėjos, tai jų angelės galvos (cephalothorax) srityje, arti burnos. Būdingas erkės požymis 4 poros kojų. Iš kiaušinėlių išrieda larvos su 3 poromis kojų, — paskutinė pora išauga subręstant. Bręstant esti ir ramybės, lėliukės (Puppa) stadija. Dvi poros galvos galūnių sudaro straublį gyvuliams arba augalams čiulpti. Tai viršutinė lūpa ir pirmoji pora žandų, o kitos tėra liesčiai (palpi). Virškinamasis latakas turi išaugų ir malpigijaus indus. E. parazituodamos sukelia ligas ir apkrečia kitomis ligomis. Trombidae šeimos E. suaugę laisvai bėginėja žemėje, bet jų larvos parazituoja. Larvos Trombidium holosericeum L. vad. Leptus autumnalis puola ir žmones ir sukelia nieztinčius išbėrimus. Hydrachnidae šeimos E. subrendusios taip pat laisvai gyvena plaukiodamos vandenyje. Pusiau parazitiškai gyvena Ixodidae šeimos E. G a n y k l i n ė E. (Ixodes ricinus) ir Lietuvoje žinoma E., kuria pasitaiko apsikrėsti miškuose ir žmonėms. Puola tik patelės, o patinai yra mažiukai ir gyvena į pateles įkibę. Prigėrusios kraujo ir pasiekusios ligi 11 mm ilgio, nukrinta žemėn. Argasidae šeimos E. Argas persicus gyvenančios Persijoje, Egipte, manoma esant nuodingas. Jos dieną gyvena lindėdamos plyšiuose, naktį ateina kraujo čiulpti. Argas reflexus E. gyvena karvelynėse, bet dažnai ir žmones puola. Vištoms pavojinga Argas americanus Pack. perneša vištų maro sukėlėjus. Boophilus bovis E. yra tarpinis šeimininkas pirmuonies Babesia bigemina sukėlėjo ligos, vad. Texas drugiu. Gamasidae šeimos Dermanyssus avium Dug. dieną slapstosi, naktį pereina ant giesmininkų paukščių. Gamasus coleoptratorum yra nuolatinis vabalų parazitas. Nuolatiniai parazitai yra ir Sarcoptidae šeimos n i e ž i n ė s E. (Sarcoptes scabiei Latr.) parazituoja žmogaus odoje ir yra niežo ligos sukėlėjos.

Erkė

Erkel Ferenc (1810—1893) vengrų kompozitorius, tautinės operos kūrėjas, plačia muzikine veikla daug prisidėjęs prie vengrų muz. raidos: Budapesto filharmonijos steigėjas — dirigentas (1853) ir muz. akad. dir. (1875–89). Iš E. 9 operų ypač pažymėtinos Hunyady László 1844, Bánk bán 1861 ir Sarolta 1862, kuriose šalia vengrų liaudies muzikos elementų yra ryški F. Liszto ir italų operos įtaka. Taip pat išskirtinos jo liaudies stiliui artimos dainos. *K. O.*

Erkko Juhani Heikki (1849–1906) suomių poetas, grynosios lyrikos atstovas. Išleido apie 10 eilėraščių rinkinių, kurių svarbiausi: Aino 1893 ir Kullervo 1895. Be to, rašė tautinio charakterio refleksines dramas.

Erkumas (Ercupas) Kazys (apie 1857 Pikeliuose, Mažeikių aps. — ?) knygnešys. Knygas platino 1881 – 1904 Žemaičiuose, daugiausia pats jas gabendamas per sieną. Buvo daug kartų suimamas, kratomas ir kalinamas. 1905 sąjūdžio dalyvis.

Erla upelis, Salantų, Mosėdžio ir Skuodo vls. upelis (Kretingos aps.), Bartuvos kair. įtakas, 28,4 km ilgio; teka, kaip Varlupis, į p., ties Salantais sutinka seną ledyno slėnį ir keičia kryptį į š. v. Įtakai: kair. Juodupis ir Leiknė, arba Rėžupalis; deš. Šakalė ir Bonkiaulė. 1936–38 visa E. vaga taisyklingai reguliuota; ties Salantais griovys jungia E. su Salanto (Minijos) slėniu. Baseino plotas 108 km^2, vandens debitas vid. 0.7, mkm. 35, mnm. 0,1 m^3/sek. *S. K.*

Erlander Tage (g. 1901) švedų politikas, parlamento narys nuo 1933, švietimo ministeris 1945–46, o po socialdemokratų partijos vado ir ministerio pirmininko P. A. Hanssono mirties 1946 paskirtas Švedijos ministeriu pirmininku ir socialdemokratų partijos vadu. Filosofijos garbės daktaras Lundo univ. 1951.

Erlangen š. Bavarijos mst., 17 km į šiaurę nuo Nürnbergo, prie Regnitz upės ir Liudviko kanalo; 56.558 gyv. (1953). Barokinės išvaizdos miestas su keliomis XVIII a. bžn., 1743 įkurtu universitetu; mokslinių filmų, bakteriologinių ir cheminių tyrinėjimų, bitininkystės, svetimų kalbų institutai. Elektros reikmenų, aparatų, rašomųjų mašinų, mikroskopų, muzikos instrumentų pramonė.

E. l i e t u v i a i. Po kapituliacijos E. buvo įsteigta tremtiniams stovykla, kurio-

Erlangeno univ. lietuviai studentai 1947 m.

je 1947 gyveno apie 200 lietuvių. Didelę jų dalį sudarė studentai. 1947 pavasario semestre Friedricho Aleksandro universitete buvo įregistruoti 97 lietuviai studentai. Lietuvių studentų valdybos pirmininku visą laiką buvo Jonas Kedys. Vėliau studentų skaičius mažėjo. Universitete docentu dirbo ir lietuvis dr. K. Cirtautas, be to, Lietuvai artimi profesoriai dr. V. Jungfer ir dr. Kirsch. Pirmoji lietuvė, baigusi E. universitetą, buvo med. dr. Elena Kubelskytė, apgynusi 1948 disertaciją ‚Septische Erscheinungen nach der Zahnextraktion'.

E. lietuviai susiorganizavo į LTB Apylinkę 1946. Apylinkės valdybai ilgesnį laiką pirmininkavo A. Geležėlė, po jo J. Visbaras. LRK skyriaus pirmininku buvo S. Šalkauskas, vėliau dr. J. Varnas. Vietos parapijos klebonais buvo kun. V. Martinkus, kun. V. Šalaviejus ir kun. St. Lisauskas. Veikė 3 skyrių pradžios mokykla, kurią pradžioje trumpai vedė mok. E. Kvintufelytė, o po jos ilgesnį laiką E. Vegnerienė. 1948 XII suorganizuoti neakivaizdūs radiotechnikos kursai, suskirstyti į 52 pamokas, kurios buvo išeitos per 3—6 mėn. Aktyviai visuomeniniame gyvenime reiškėsi LKSS ‚Ateities' draugovė ir AJS ‚Šviesa' skyrius. *Pr. Z.*

Erlanger 1. C a m i l l e (1863-1919) prancūzų kompozitorius, L. Delibes mokinys, už kantatą Velléda 1888 laimėjęs Grand prix de Rome. Jo neoromantizmui artima kūryba yra gan gausi ir įvairi: orkestrinė muzika (La chasse fantastique 1893, Sérénade carnavalesque 1895) ir kt. dainos (svb. Six poèmes russes 1896), kamerinė muzika ir kt. Tačiau labiausiai E. išsiskiria savo operomis, kurių svarbiausios Le juif polonais 1900 ir dramatinė legenda St. Julien l'Hospitalier 1894. *K. O.*

2. J o s e p h (g. 1874) amerikiečių fiziologas ir patologas, nervų sudėties tyrinėtojas. 1899–1906 Johns Hopkins univ. prof., 1906–10 Wisconsin univ. prof., 1910–46 Washingtono univ. prof. 1944 kartu su Herbert Spencer Gasser gavo fiziologijos ir medicinos Nobelio premiją. Išsp. kartu su kitais A Symposium on the Synapse 1936, kartu su Gasser Signs of Nervous Activity 1937.

Erler Georg (1850–1913) vokiečių istorikas, išleidęs Die Matrikel der Universität Leipzig 1409–1559, 1895, 1897 ir 1902, Die Matrikel der Universität Königsberg 1908; be to, išsp. Deutsche Geschichte von der Urzeit bis zum Ausgang des Mittelalters 1883–84.

Erleutertes Preussen oder Auserlesene Anmerckungen — Prūsų Lietuvai, to krašto bažnyčios istorijai ir archeologijai skirtas žurnalas, ėjęs 1724–42 (išėjo I–V t.). Red. M. Lilienthal.

Erlichshausen 1. K o n r a d (m. 1449 XI 7) vokiečių ordino didysis magistras

nuo 1441 IV 12. Išrinktas didžiuoju magistru, Pauliui Russdorfui atsistatydinus, E. pradėjo vadovauti, kada Prūsų krašto miestai, nepatenkinti kryžiuočių ordino valdžia, spietėsi krūvon ir kovojo už savo teises bajorija (Driežų sąjunga žr.). Kovodamas su pasireiškusiu nepasitenkinimu palaikė Prūsų miestų prekybą su užjūriu (Olandija, Danija) ir įvedė prekybinį muitą, vad. Pfundzoll. Dėl Russdorfo blogo valdymo miestai ir krašto gyventojai buvo susispietę į Prūsų Sąjungą (Preussischer Bund, 1440 III 4). Kai E. nesisekė jo likviduoti, naudojo miesto amatininkų ir kaimo gyventojų reikalų priešingumą, kad sąjunga perdaug neįsigalėtų. Bet 1446 E. pastangos ją suskaldyti nepavyko, ir ji ėmė labiau įsistiprinti, skelbdama, kad ji nekovojanti prieš ordino teises, bet prieš jėgą ir priespaudą. Tada joje ėmė pasireikšti J. Baisen. E. valdė 9 metus. Jam mirus, ordino valdžia atiteko į silpno jo pusbrolio rankas. Su Lietuva E. gyveno taikoje. 1446 buvo pradėtos derybos nuo Palangos pajūrio nusmaigstyti sienoms, ir jos buvo per vasarą išvestos nuo Palangos ligi Šventosios upės, įtekančios ties Smalininkais į Nemuną. 1447 buvo pradėtos sienos tvarkyti prie Šešupės ir Širvintos, bet galutinai nusmaigstytos jos nebuvo, nes nenorėdami priimti Vytauto laikų nustatytų ribų Livonijos ir Prūsų pasienyje, lietuviai sau reikalavo naujų sienų.

J. Voigt Geschichte Preussens VIII; *Ch. Krollmann* Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen 1932; *Z. Ivinskis* Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų (Athenaeum VI 1935, 97–100 psl.); *K. Lohmeyer* K. v. E. VI 1877, 223–224 psl.; Altpreussische Biographie I 1941; *Kl. Eb. Murawski,* Zwischen Tannenberg und Thorn. Die Geschichte des Dt. Ordens unter dem Hochmeister K. v. E. 1441–1449, 1955. *Z. I.*

2. L u d w i g vokiečių ordino didysis magistras 1450 III 21 — 1467 IV 4. Nors jo pusbrolis Konradas E. prieš savo mirtį buvo pataręs Liudviko, kaip nepatyrusio ir jauno, nerinkti didžiuoju magistru, tačiau jis buvo išrinktas. Vos jį išrinkus, tarp jo ir luomų bei miestų prasidėjo trynimasis. Popiežiaus legatas nesėkmingai bandė sutaikinti. Byla buvo perkelta pas imperatorių, kurio sprendimu Prūsų Sąjunga turėjo būti likviduota. Tuoj kilo maištas prieš ordiną, kai tik buvo pagarsintas imperatoriaus sprendimas. Kai E. kreipėsi į Lietuvos ir Lenkijos valdovą Kazimierą Jogailaitį pagalbos, Prūsų Sąjunga jam siūlė kraštą globon paimti. Kazimieras paskelbė ordinui karą, kuris truko 13 metų (1453–1466). Karo metu, kurio pradžioje lenkai gavo prie Choinicų didelį smūgį, ordino karinė padėtis pasitaisė, bet jam trūko pinigų. Algauninkai, negaudami atlyginimo, pardavė ordino sostinę, Marienburgo pilį, lenkams. E. turėjo bėgti į Karaliaučių, kuris nuo 1457 tuo būdu tapo kryžiuočių sostine. Nors Marienburgo miestas greitai atkrito nuo Prūsų Sąjungos ir vėl prisidėjo prie ordino, bet apsiginti nepasisekė. Kai abi pusės pavargo ir Prūsai buvo visai nusiaubti, Torunėj 1466 X 19 buvo padaryta taika, kuria ordinas turėjo vak. Prūsus ir Varmę atiduoti Lenkijai ir tapti vasalu. Lietuva tame kare nedalyvavo ir laikėsi ginkluoto neutralumo. Jono Gostauto vadovaujama lietuvių didikų separatistinė ir tautinė srovė, reikalaudama grąžinti neteisėtai atplėštą Podolę, Prūsų karą laikė vien lenkų reikalu, nors Kazimieras už pagalbą ir Lietuvai siūlė prie Žemaičių prieinančią Prūsų dalį su Nemuno žiotimis ir priėjimu prie jūros. Dlugošas kaltina, kad lietuviai buvę su ordinu sudarę slaptą sutartį. Tik Žemaičiai nuolat puldinėjo pajūrį, nutraukė Prūsų ir Livonijos susisiekimą, buvo užėmę Klaipėdą. Tačiau oficialiai buvo taika.

J. Dlugosz Opera XIV 228–386 psl.; *Ch. Krollmann* Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen 1932, 141–160 psl.; *L. Kolankowski* Dzieje w. ks. Litewskiego za Jagiellonów I 1930 285–295 psl.; *Z. Ivinskis* Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų (Athenaeum, VI 1935, 100–108 psl.); *J. Voigt* Geschichte Preussens VIII 1938; *G. Lohmeyer* Über den Abfall des Preussischen Bundes vom Orden (Progr. d. Realschule zu St. Johann in Danzig 1871); ('') L. v. E. (Allgem. Deutsche Biographie VI 1877, 255–256 psl.); Altpreussische Biographie I 1941; *K. Górski* Polski Słownik Biogr. VI 1948, 288–289 psl. *Z. I.*

Ermak Timofejevič (nuskendo 1584) Dono kazokų atamanas ir vad. Sibiro nukariautojas. Greičiausiai bėglys valstietis, iš Uralo nusikėlęs į Doną, kur, sudaręs būrį, plėšikavo. Paskui nuėjo tarnauti pas Stroganovus, kurie buvo puldinėjami Chano Kučumo. 1581 Stroganovų pasiųstas į ekspedicinį ir kolonizacinį žygį, E. sumušė chaną Kučumą, paėmė jo sostinę Isker ir įtvirtino rusų valdymą nuo Uralo ligi Irtišo. Apie naujų žemių nukariavimą pranešė per savo patikėtinį carui Jonui IV Žiauriajam, kuris dovanojo jam ankstyvesnius nusikaltimus, bet naujojo krašto vietininku paskyrė ne jį, bet kunigaikštį Bolchovskoj.

Erman Georg Adolf (1854–1937) vokiečių egiptologas, šalia Champollion ir Lepsius, laikomas trečiuoju egiptologijos grindėju. 1885–1923 Berlyno univ. prof. ir Senovės muzėjaus (Berlyne) Egipto sk. dir. E. išauklėjo ištisą egiptologų kartą. Dirbo egiptiečių gramatikos, kalbos istorijos ir chronologijos srityse. Išsp.: Neuägypt. Grammatik 1880, ^{2}1933; Koptische Volksliteratur 1897; Ägypt. Grammatik 1894, ^{4}1928; Ägypten und ägypt. Leben in Altertum 1895 (H. Ranke perdirbo 1923); Die Religion der Ägypter ^{2}1934; Literatur der Ägypter 1923; Die Welt am Nil 1936; drauge su Grapow Wörterbuch der Ägypt. Sprache V tt. 1926–1935. Red. Zeitschr. für ägypt. Sprache und Altertumskunde, kurio 71-me tome (1934) įdėta ir E. bibliografija.

Autobiografija: Mein Werden u. Wirken 1929.

Ermanarikas (Ermanaricus, Ermanarich, Ermenrich, m. 375) rytinių gotų karalius. Jis sukūrė didelę tada p. Rusijoje gyvenusių gotų valstybę. Kai iš Azijos įsibrovę hunai sugriovė jo valstybę, jis nusižudęs. E. asmuo plačiai minimas germanų legendose, kur jis vaizduojamas žiauriu tironu.

Ērmanis Pēteris (g. 1893) latvių rašytojas ir bibliografas. E. redagavo daugelio latvių rašytojų raštus ir sudarė bibliografijas: R. Blaumanio, A. Brigaderės, J. Akuraterio, J. Jaunsudrabinio ir kt. Talentingas atsiminimų autorius — Atminu vija 1935. Duoda daug vertingos medžiagos apie nevieną latvių rašytoją ir poetą, užimančius ryškias vietas latvių literatūroje. Laiki un celi — eilėraščiai apie latvių rašytojus. Savo poetinėje kūryboje ryškus ekspresionistinio humanizmo skelbėjas pirmose knygose (Es sludinu 1920; Es šaubos, es ticu 1922; Es visur dzīvību redzu 1925). Vėlesnė poezija nuosaikesnė (Atvasara 1936), o tremtyje persunkta rezignacijos — Svešos kalnos. Literatūrinė kritika: Četras sējas 1924; Ed. Treumanis un vina dzeja 1924; Pazinu portreti 1937. Lietuviškai išversta — Trys prie tribūnolo 1926. *H. N.*

P. Ērmanis

Ermatinger Emil (1873—1953) šveicarų literatūros istorikas. 1909—1943 prof. Züriche. Pagrindiniai veikalai: Die Deutsche Lyrik in ihrer geschichtlichen Entwicklung seit Herder 3 tt., ^{2}1925; Das dichterische Kunstwerk ^{2}1928; Barock und Rokoko in der deutschen Dichtung ^{3}1939; Die deutsche Kultur im Zeitalter der Aufklärung 1935; Deutsche Dichter von 1700 bis 1900, 2 tt. 1948 ir kt. Autobiografija: Richte des Lebens, Jahre des Wirkens, 2 tt. 1943–45.

Dichtung und Forschung, Festschrift für E. E. 1933.

Ermitažas (prc. eremitage ‚atsiskyrėlio lūšnelė') 1. vienišas namelis anglų stiliaus parke; 2. valstybinis meno ir kultūros istorijos muzėjus Petrapilyje. Jam pradžią davė Kotryna II, 1765 pastatydama šalia carų Žiemos rūmų Mažuosius Žiemos rūmus (vėliau pavadinti Pirmuoju E.), kuriuose buvo įkurtas carų brangenybių muzėjus. 1775 prie jo pastatytas Antrasis arba Didysis E., kurį 1840–52 L. von Klenze perstatė ir pritaikė muzėjui. Tapybos galeriją įkūrė Kotryna II, įsigydama žymius rinkinius iš Vakarų, pvz. 1769 ji nupirko didelį rinkinį iš Saksonijos min. H. Brühlio. Ilgainiui galerija labai išaugo, ir prieš I pas. karą E. turėjo net 40 tikrų Rembrandto darbų, 47 Rubenso, 32 Van Dycko, 22 Murillo, 6 Raffaelio (3 neabejotini), ypač daug italų akademikų ir natūralistų paveikslų iš XVII a., 20 N. Poussino, 18 Claude Lorraino, daug XVII a. olandų — 53 vieno Ph. Wouwermanno, 13 Jacob Ruysdaelio, 8 P. Potterio, bet tik vienas Jan van Eycko, 1 Botticellio ir t.t. Apie 1928–29 dalis eksponatų parduota užsienin. Po revoliucijos buvo nusavinta labai daug muzėjinio turto, todėl E. užimti ir Žiemos rūmai. Įsteigta eilė ir naujų skyrių, pvz. Vidurinės Azijos ir kt. Ypač gausus archeologinis skyrius. Čia pažymėtini antikinio meno iš p. Rusijos rinkiniai, vad. Kerčės salė su graikų menu iš V–IV a. pr. Kr., skitų auksiniai dirbiniai ir kt.

K. Baedeker La Russie 1902, 97–126 psl.; *B. V. Legran* La reconstruction sociale de l'E. 1934. *P. Rkl.*

Ermland (vok.) Prūsų sritis žr. Varmė.

Ernestas šventieji ir Bažnyčios vyrai:

1. E. šventasis, kankinys Romoje, žinomas tik iš vardo. Relikvijos Salzburgo seminarijos bažnyčioje. Šventė I 12.

2. E. iš Pardubicų (1297–1364) Prahos pirmasis arkivyskupas, Karolio IV patarėjas, 1344 pradėjo statydinti Prahos katedrą, 1348 buvo vienas iš Prahos univ. steigėjų; pastatė vienuolynų, mokyklų, ligoninių. Bažnyčios reformų reikalu 1349 sušaukė Prahos provincijos sinodą. 1358 Algirdui su Kęstučiu į imperatoriaus pasiūlymą krikštytis atsakius palankiai ir į Nürnbergo imperijos kunigaikščių suvažiavimą atvykus dėl to susitarti vienam iš Lietuvos kunigaikščių, imperatorius tuojau pasiuntė į Lietuvą savo delegaciją, kuriai vadovavo E. Ar ši delegacija į Lietuvą atvyko ir ką ji čia nuveikė, šaltiniai aiškių žinių neduoda. Į jau anksčiau sutartą suvažiavimą Vroclave Algirdas su Kęstučiu neatvyko. Jie tik pasiuntė imperatoriui žinią, kad krikštytųsi tik tada, jei vokiečių ordinas jiems grąžintų užgrobtas žemes tarp Priegliaus ir Dauguvos.

J. Goll Cesta Arnošta z.Pardubic na Litvu — Česky Časopis Histor. I 1895; *W. Abraham* Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi I 1904; *K. Chodynicki* Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1386 — Przegl. Hist. XVIII 1914.

3. E. (1554–1612) Kölno arkivyskupas ir kurfiurstas. Išrinktas po to, kai jo pirmatakas perėjo į protestantizmą (1583); jis išsaugojo Pareinį ir Vestfaliją katalikybei. Be to, jis buvo Freisingo, Hildesheimo, Liége ir Münsterio vyskupas.

Valdovai: 1. E. (1441–1486) Saksonijos kurfiurstas, vyresnysis Friedricho II Ramiojo sūnus. Kurfiursto titulą gavo 1464 tėvui mirus, bet pradžioje nepasidalijo žemėmis su savo broliu Albrechtu, valdė drauge su juo Meisseną ir Türingiją. Saksoniją jis padidino Quedlinburgu, Erfurtu, Halberstadtu, savo mirusio dėdės Türingijos landgrafo Vilhelmo žemėmis, Plauenu

ir Saganu (Silezijoje). 1485 broliams pasidalijus, E. gavo kurfiurstiją Türingiją ir Frankonijos žemes, Naumburgą ir Zeitzą, o Albrechtas hercogiją ir Meisseną, Merseburgą ir Quedlinburgą. Be to, broliai pasidalijo Pleisnerlandą ir Osterlandą. Tas dalijimas Saksoniją privertė atsisakyti nuo noro vadovauti š. Vokietijai.

2. E. Habsburgas (1553–1595) imperatoriaus Maksimilijono II sūnus, nuolatinis kandidatas į Lietuvos ir Lenkijos sostus po Žygimanto Augusto mirties. Habsburgai į Žygimanto Augusto įpėdinius pradėjo ruoštis nuo 1553 įvykusių jo vedybų su Kotryna Habsburgiete. Imperatoriumi tapus Maksimilijonui (1564), buvo užmegzti ryšiai su visa eile įtakingesniųjų Lenkijos ir ypač Lietuvos didikų. Vieninteliu Habsburgų kandidatu liko E. Daugiausia šalininkų turėjo Lietuvoje, kur nepatenkinti 1569 unija Lietuvos didikai ruošėsi susigrąžinti Lenkijos atplėštas žemes ir pakeisti unijos aktą naujo valdovo elekcijos proga. Tam reikalui jiems atrodė tinkamas Habsburgas, kurį svajota išsirinkti ne bendroje elekcijoje, bet atskirai, o lenkai, nenorėdami nutraukti ryšių su Lietuva, turėsią jais pasekti. Imperatorius iš pradžių lietuvių planams davė vilčių, bet kai Žygimanto Augusto mirties išvakarėse popiežiaus legatas Commendoni ir Radvilos su Chodkevičiais sudarė veikimo planą, pagal kurį, karaliui mirus, E. su 24.000 kariuomenės turėjo atvykti į Lietuvą ir vainikuotis didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, imperatorius tam nepritarė, bijodamasis Lietuvos ir Lenkijos skilimo ir tikėdamasis pravesiąs E. kandidatūrą bendroje elekcijoje. Kai 1572 Žygimantui Augustui mirus, imperatoriaus agentas vienuolis Cyrus kreipėsi į Lietuvos ponus dėl E. kandidatūros, M. K. Radvila Našlaitėlis ir Jonas Jeronimas Chodkevičius nurodė sąlygas: 1. E. turės pripažinti Lietuvai laisvą kunigaikščių elekciją, 2. turės patvirtinti visas Lietuvos teises bei privilegijas, 3. turės grąžinti Lenkijos atplėštąsias žemes, Livoniją ir atstatyti visas senąsias sienas su kitais kaimynais, 4. dignitorijas ir urėdus Lietuvoje dalys tik jos piliečiams. Cyrui šias sąlygas persiuntus į Vieną, imperatorius atsakyti delsė. 1572 VIII Lietuvos suvažiavimas Gardine išklausė kito imperatoriaus atstovo, kuriam dėl E. kandidatūros žadėjo atsakyti tik pasitaręs su lenkais, bet privačiai buvo pareikšta, kad Lietuva E. išsirinktų net ir be lenkų, jei tik būtų priimtos Cyrui įteiktos sąlygos ir jei imperatorius garantuotų karinę pagalbą, lenkams išrinkus ką kitą. Tuo pačiu metu į Lenkiją atvykusi imperatoriaus delegacija atsivežė instrukciją rūpintis, kad E. būtų išrinktas Lietuvos ir Lenkijos bendrai. Jei nepasisektų pravesti E. kandidatūros, tai siūlyti jo brolius, Motiejų arba Maksimilijoną. Abiem valstybėms siūlyti rinkti tą patį ir bendrai, o jei Lietuva atskiltų, tai stengtis ir joj pravesti tą patį, kurį išsirinks lenkai, arba nors brolį. Pagaliau, jei lenkai nei vieno iš Habsburgų nesutiktų rinkti, tai pravesti kurį nors iš jų į Lietuvos sostą. Lenkijoje E. kandidatūra pasirodė nepopulari, ir delegacijos veikimo laisvė buvo suvaržyta. Lietuvoje Cyrus rado ponus jau rezervuotus, nes, imperatoriaus delsimas atsakyti į jų pateiktas sąlygas daug ką atšaldęs. Tačiau savo nusistatymo didikai dar nepakeitė. Jie sutinką E. išrinkti ir vieni, tačiau imperatorius turįs garantuoti paramą galimam konfliktui su lenkais ir Maskva. Netrukus Cyrus buvo atšauktas, grįždamas per Prūsus buvo sučiuptas lenkų, o pas jį rastieji dokumentai sukėlė skandalą.

Tuo tarpu Chodkevičius užmezgė tiesioginius ryšius su oficialiosios delegacijos pirmininku Rozemberku ir sudarė sutartį, pagal kurią jis turėjo patraukti E. pusėn Lietuvą. Jam pačiam už tai buvo garantuota pirmoji vieta būsimo valdovo tarnyboje, kunigaikščio titulas ir Aukso Vilnos ordinas, vadovybė kariuomenės, kurią imperatorius prisiųs E. paremti, pažadėta tuojau po vainikavimo išmokėti 50.000 auksinų ir palikti paveldimoje nuosavybėje visus tuo metu valdytus dvarus. Susitaręs su Radvilomis ir kitais didikais, Chodkevičius buvo paskelbęs šias E. išrinkimo sąlygas: 1. po elekcijos E. tuojau viešai patvirtins visas Lietuvos teises bei privilegijas; 2. Liublino unija bus pakeista pagal Lietuvos senatorių nuomonę, o 1569 prie Lenkijos prijungtos Lietuvos žemės bus grąžintos; 3. Lietuvoje bus atskiri seimai, o su lenkais bus bendras tik senatas; 4. turės būti atstatytos visos senosios Lietuvos sienos; 5. Lietuvoje visos dignitorijos ir urėdai bus duodami tik lietuviams, tokius laikant tik tuos, kurie jau 4-ta karta gimę ir gyvena Lietuvoje; 6. taip pat ir dvasininkų vietos Lietuvoje galės būti valdomos tik lietuvių; 7. turės būti saugomos senosios kunigaikščių luomo privilegijos. Šita sutartis buvo padaryta 1573 III, t. y. tada, kada Lenkioje E. laimėjimo šansai buvo visai nusmukę, ir net popiežiaus legatas jau buvo apleidęs jo kandidatūrą ir rėmė Henriką Valois. Sutarties sąlygas Lietuvos senatoriams, prieš vykstant į elekciją, susirinkusiems Bielske, Chodkevičius pateikė V 4, ir jos jiems patiko, tačiau atskirai E. rinkti jie nedrįso. Lenkams elekcijos atidėti nesutikus, lietuviai, kad ir pavėlavę, atvyko ir savo balsus atidavė už Henriką. Bet šiam pabėgus ir negrįžus paskirtu laiku, Vilniaus suvažiavimas 1574 XI 1 jau paskelbė konfederacijos aktą, kad Henrikui negrįžus, visi sutartinai rinksią E. ir sutartinai ginsią jo kandidatūrą. Tuojau po suvažiavimo į imperatorių kreipėsi Chodkevičius, prašydamas į Lietuvą pri-

siųsti įgaliotus du atstovus, fomaliai sutarčiai padaryti, paruošti karuomenę galimai paramai ginklu ir paveikti Maskvos carą, kad jis ramiai laikytųsi. Imperatorius vėl aiškių pažadų nedavė, norėdamas išgauti E. sostą ir Lenkijoje, ir nenorėdamas įsivelti į konfliktą su dar neatsisakiusiu Henriku III. Dėl to Lietuvos ponai V 11 Stenžicos suvažiavime rėmė sumanymą paskelbti formalų Henriko nuvainikavimą, bet Henriko šalininkams pasisekė prie to neprileisti, nors ir tarpas buvo laikomas bekaralmečiu.

Šiuo metu Chodkevičius su Radvila vėl kartoja savo pageidavimus imperatoriui ir, matydami Lenkijos bajorų neprielankumą E., siūlo jam su keletu tūkstančių kariuomenės atvykti į Lietuvą, kur jis būsiąs pakeltas didžiuoju kunigaikščiu. Imperatorius pasiuntė Chodkevičiui 6000 auksinų, bet savo agentui Kochtickiui pavedė rūpintis, kad lietuviai unijos nesuardytų, o į Maskvą netrukus pasiuntė vokiečių ordino magistrą Kobentzl von Prosseck. Caras, tikėdamasis pravesiąs savo arba sūnaus kandidatūrą, Kobentzliui audiencijos neskyrė 2 mėnesius. Pagaliau užtikrino, kad jis Lenkijai rekomenduojąs išsirinkti E., o Lietuvai jį patį. Gi jei Lietuva unijos nutraukti nenorinti, terenkanti tą patį E. Tačiau vėliau pasirodė, kad caro instrukcijos savo agentams buvo priešingos, o Kobentzl prieš elekcijos pabaigą iš Maskvos jau nespėjo grįžti. Nors elekcijoje Lietuvos ir beveik visi Lenkijos didikai buvo už Habsburgą, bajorų masės stojo prieš. Kadangi iš Habsburgų, be E., dar statė savo kandidatūrą ir jo dėdė Ferdinandas, tai didikai apsistojo ties pačiu imperatoriumi Maksimilijonu II, kurį XII 12 ir paskelbė išrinktą. Šitas faktas subūrė visus Habsburgų priešus, ir po 3 dienų karaliumi buvo taip pat nominuotas St. Batoras. Maksimilijonas jėgos griebtis nesiryžo, jo šalininkų sušauktieji seimai išeities taip pat nerado. 1576 vasarą Maksimilijonas jau ryžosi grįžti prie lietuvių plano ir ruošėsi pasiųsti į Lietuvą E. su kariuomene, bet, tai nespėjęs įvykdyti, X 12 mirė. Tuo tarpu Batoras jau buvo vainikuotas Lenkijos karaliumi (V 1) ir vedė Oną, o netrukus jį savo valdovu pripažino ir Lietuva. Tuo būdu E. ir visų Habsburgų byla ir šį kartą buvo pralaimėta.

Trečią kartą E. kandidatūra iškilo 1587 elekcijoje. Lietuvos didikai, vadovaujami kardinolo Jurgio Radvilos, stojo už tą patį E. Kadangi jo brolį Maksimilijoną rėmė Zborovskiai, tai už E. stojo daugelis lenkų. Tačiau, Habsburgams daug kenkė jų kandidatų gausumas: be jų, dar statė savo kandidatūrą brolis Motiejus ir dėdė Ferdinandas. Suskaldytos jėgos neatsilaikė, ir nors Maksimilijonas buvo išrinktas, sostą užėmė Žygimantas Vaza. Lietuva jį taip pat pripažino savo valdovu, tačiau dar tais pačiais 1588 metais juo nusivylė, ir kaikurie Lietuvos didikų vėl užmezgė ryšius su imperatorium, siūlydami išrinkti E. vien didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Bet tai buvo be pasekmių. E. naujų vilčių gauti respublikos sostus atsirado 1589–1591, kada Žygimanto Vazos tėvas buvo iškėlęs mintį sugrąžinti sūnų į Švediją, o jo turimus sostus perleisti E. Bet ir dabar prie konkrečių žygių nebuvo prieita. 1594 paskirtas Olandijos vietininku, respublikos gyvenime E. daugiau jau nebepasirodė.

A. Tračevskij Polskoje bezkorolevje 1869; *I. I. Lappo* Velikoje kn. Litovskoje 1901; *T. Wierzbowski* Zabiegi ces. Maksymiljana o koronę Polską (Atheneum 1879 III, IV); *W. Zakrzewski* Po ucieczce Henryka 1878; *J. Caro* Das Interregnum Polens im J. 1587, 1861; *K. Lepszy* Walka stronnictw w pierwszych latach panowania Zygmunta III 1929; *J. Macůrek* Dozvuky Pollského bezkrálovi z. v. 1587, 1929. *A. Š.*

3. E. I P a m a l d u s i s (1601—1674) Saksonijos-Gothos ir Altenburgo kunigaikštis. 30 metų karui prasidėjus, įstojo į Gustavo Adolfo kariuomenę, kur ėjo pulkininko pareigas. Jis pertvarkė krašto valdymą ir reformavo mokyklas. 1642 potvarkiu įvedė privalomą mokslą.

4. E. A u g u s t a s (1771–1851) Hanoverio kunigaikštis, Anglijos karaliaus Jurgio III sūnus. Jo broliui Anglijos karaliui Vilhelmui IV mirus ir į sostą įžengus Viktorijai (1837), E.A. tapo Hanoverio karaliumi. Būdamas autokratinio polinkio valdovas ir priešingas liberaliniams sąjūdžiams, 1833 atšaukė paties duotą konstituciją ir ėmė savarankiškai valdyti (1848). Susidūręs su visuomenės, ypač Göttingeno univ. kaikurių profesorių protestais, turėjo kiek nusileisti.

5. E. I (1784–1844) Saksonijos—Koburgo kunigaikštis, paveldėjęs kunigaikštystę tik po Tilžės taikos (1807). Dalyvavo kare su Napoleonu ir 1826 gavo Gothos kunigaikštystę. Vienas jo sūnų tapo Anglijos princu konsortu.

6. E. II (1818–1893) Saksonijos—Koburgo—Gothos kunigaikštis, E. I (III) sūnus, 1844 įžengė sostan. 1849 paskelbė demokratinio pobūdžio konstituciją, kurią 1852 pakeitė konservatyviškesne. Pradžioj priešinosi Bismarcko politikai, bet 1866 pasidarė jo šalininkas ir 1867 įstojo į Šiaurinės Vokietijos Sąjungą (Nordbund). Kompozitorius. Aprašė savo kelionę į Egiptą ir Abisiniją (1864) ir parašė atsiminimus (1887–89).

Ernestinai Ernesto Birono (žr.) šalininkai Latvijoje (Kurše ir Žiemgaloje), kurie, paremti Kotrynos II, pašalinę 1763 Saksonijos kunigaikštį, Bironą pasodino į sostą, bet ir jam valdant, vis kariavo su Karolio šalininkais Latvijoje — karolinais.

Ernis (Gulo gulo) kiaunių šeimos plėšrūs žvėrys ligi 1 m ilgio, kur storai uodegai tenka 12–15 cm, 40–45 cm augščio,

Ernis

kresnas, stiprios sudėties; didelė galva; trumpos kojos; turi po 5 pirštus su riestais nagais. Kaukolė panaši į opšraus kaukolę. Liemens plaukai ilgi; spalva tamsiai durpinė, bet tarp akies ir ausies yra palša dėmė ir tokios pat spalvos juosta išilgai kūno šonų. E. geografinis išsiplatinimas apima Eurazijos ir Amerikos šiaurės kraštus. Anksčiau buvo paplitęs ligi Alpių. Eichwald teigia, kad E. pasitaikydavo Lietuvos miškuose, o Brincken jį stebėjo Baltvyžio girioje. Gyvena miškuose; medžioja žinduolius nuo pelės ligi elnio. E. nepaprastai ėdrūs.

Ernst 1. M a x (g. 1891) vokiečių dailininkas. Studijavo filosofiją Bonnos univ. Jokioje meno mokykloje nesimokė. Debiutavo 1914. 1919 su Arp ir Baargeld įkūrė dadaistų grupę Kölne ir atliko (kartu su Hans Arp) garsiuosius collage Fatagaga. 1922 atvyko į Paryžių, kur iliustravo P. Eluard eilių rinkinį Répétitions. 1924 prisijungė prie surrealistinio sąjūdžio ir pradėjo pirmuosius frottage technikos bandymus, kuriuos 1926 paskelbė bendru Histoire Naturelle vardu. 1925 su Miro nupiešė Romeo et Juliette dekoracijas rusų baletui. 1929 paskelbė La Femme 100 Têtes. 1937 davė A. Jarry veikalo Ubu Enchaîné dekoracijas ir freskomis bei skulptūromis dekoravo savo vilą St. Martin d'Ardèche.

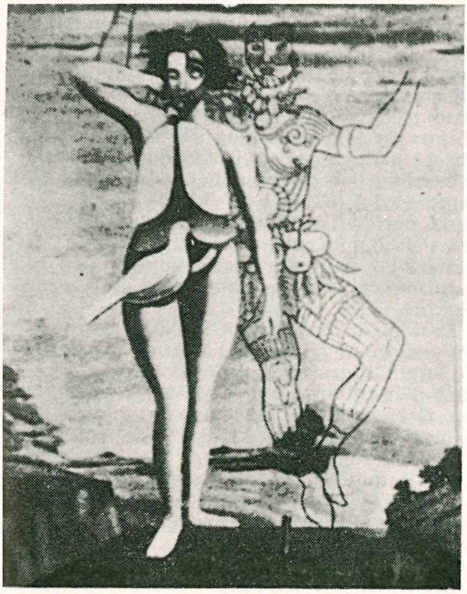

M. Ernst Gražioji daržininkė (1923)

1941 atvyko į JAV, kur 1942 su M. Duchamp ir A. Breton išleido žurnalą VVV. 1949 grįžo į Paryžių, kur 1950 suruošė savo darbų parodą. E. moderniojo meno raidoje reikšmingas pirmiausia savo bandymais sukurti adekvatišką techniką naujam pasaulio supratimui ir naujoms estetitinėms normoms. Tų bandymų rezultatas — collage ir frottage metodai, pagrįsti atsitiktinumo ir nesąmoningumo logika, turėję sprendžiamos reikšmės surrealistinės tapybos išsivystyme. Šiedu metodai yra automatinio rašymo literatūroje atitikmuo.

Max Ernst skirtas žurnalo View Nr., 1942; *R. H. Wilenski* Modern French Painters 1945. *A. Lc.*

2. O t t o (1862–1926) vokiečių rašytojo Otto Ernst Schmidt slapyvardis. Pagarsėjo populiariomis komedijomis: Jugend von heute 1900, Flachsmann als Erzieher 1901 ir kt. Labai yra mėgstami ir vaikams jo skiriami pasakojimai: Appelschnut 1906 ir Heidede 1923.

3. P a u l (1866–1937) vokiečių rašytojas, pats žymiausias neoklasicizmo atstovas. Pradžioje buvo socialistas, natūralisto Arno Holz sekėjas, pasikeitė keliaudamas Italijoj. Klasiškojo žmogaus didybę jis mato žmogiškame natūralios moralinės vertės pajautime, ir tai jam apsprendžia ir kūrybos formą. Išsp. dramos: Demetrios 1905; Ariadne auf Naxos 1912; Kassandra 1915; novelių rinkiniai: Komödiantengeschichten 1920; Spitzbubengeschichten 1920; romanai: Der schmale Weg zum Glück 1903; Das Glück von Lautenthal 1933; essays: Ein Credo 1912; Der Zusammenbruch des Marxismus 1918; Der Zusammenbruch des Idealismus 1919; Zusammenbruch und Glaube 1922. Gesammelte Schriften 1916–22; 1928–31.

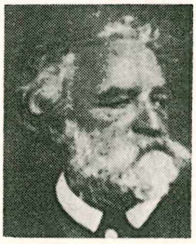

P. Ernst

R. Faesi P.E. 1913; Jahrbuch der P.E. Gesellschaft 1933; *H. Hugelmann* P.E. 1939. *A. Kl.*

Erodas žr. Herodas.

Erodium žr. Dilgutis.

Eroico (it.) muzikoje: didvyriškai, herojiškai, pvz. L. Beethoveno Sinfonia Eroica, skirta Napoleonui pagerbti.

Eromaičiai (vok.. Eromeiten) k. ir vls. centras, 7 km į p. nuo Tilžės. 1939 apie 250 gyv. Valsčiui priklausė: Argeninkai-Graudžiai (Argeningken-Graudszen), Būdininkai (Budeningken), Kartininkai (Kartenningken), Kakšaičiai-Šūdžiai (Kakscheiten-Szudden), Klipšai-Rėdžiai (Klipschen-Rödszen), Skambrakai (Skambracken), Taurutėnai (Taurothenen), Tolženčiai (Talszenten), Trakininkai (Trakeningken). *M. Nb.*

Eros žr. Eras.

Erotika (prc. érotique iš gr. ēros ‚meilė') geidulingumas, aistringumas; meilės aistra.

Erotinė literatūra literatūros rūšis, skirta specialiai išreikšti, aprašyti, atvaizduoti meilės (daugiausia seksualinės) jausmams bei išgyvenimams. Erotinis elementas įvairiose tautose ir įvairiais laikotarpiais nevienodu stiprumu pasireiškia; pvz. pietinių tautų kūryboje jis yra gausesnis ir ryškesnis, negu šiaurinių tautų. Kiek specifiniu pobūdžiu pasižymėjo graikų erotinė poezija. Labiausiai ryškus erotinis elementas lesbiečių poetų Alkajo ir Safo kūryboje. Joniečio Anakreonto lyrikoje ir Teokrito idilijose vaizduojama piemenų meilė. Tie patys motyvai vyrauja ir aleksandriečių elegijose ir epigramose. Romėnų literatūroje erotinė poezija prasideda nuo Lucijaus (Nerono laikais). Vėliau ją plėtojo Popilius, Katulas ir kt., dažniausiai sekdami arba tiesiog versdami graikų ir aleksandriečių elegijas bei epigramas. Ovidijaus veikaluose, ypač Ars amatoria ir Ars amandi (Meilės mokslas), duota ištisa erotikos teorija. Tačiau gal dar didesnio atvirumo pasiekiama su vestuvių apeigomis susijusiose epitalamijose, Katulo, Hocacijaus, Marcialio epigramose moterims ir ypač iš Augusto laikų Priapo dainose, skirtose laukų ir veislingumo dievui. V. Europos tautų literatūroje erotiniai motyvai stipriai pasireiškia renesanso metu (Boccaccio Dekameronas), taip pat Prancūzijoje prieš Didžiąją revoliuciją vad. galantinio periodo metu. Freudo (žr.) psichoanalizės teorijos įtakoje Europos ir ypač anglų literatūroj erotiniai motyvai įgijo atvirą seksualinį ir fiziologinį atspalvį (pvz. D. H. Lawrence romanai). E.L. skirtina nuo pornografinės literatūros, kuri neturi jokių meninių, psichologinių ir literatūrinių uždavinių, o tesiekia žadinti žemuosius seksualinius jautulius.

Ryškus lietuvių E.L. pavyzdys yra S. Šemerio eilėraštis Himnas mergelei (jo rinkinyje Granata krūtinėj), dėl kurio vertinimo spaudoje buvo kilusi polemika tarp J. Tumo-Vaižganto ir O. Puidienės-Vaidilutės (Lietuvis 1924 Nr. 1, 2 ir Krivulė 1924 Nr. 1).

C. v. Bolen Geschichte der Erotik 1951.

Erotomanija (gr. erōtomania) psichopatijoje nenormaliai padidėjęs lytinis jautrumas, liguistas domėjimasis lyčių santykiais.

Erozija (lot. erosio ‚išgraužimas') 1. geologijoje tekančio vandens ardomasis darbas. E. gali būti gilinamoji, kai vanduo vertikaliai graužia ir gilina upės dugną, ir šoninė, kai vanduo horizontaliai graužia upės krantus. E. pajėgumas priklauso nuo vandens graužiamosios jėgos, uolienų atsparumo ir žemės paviršiaus formų. Kai kurios upės įsigraužia ligi 1000 m (pvz. Colorado). Ilgainiui upių slėniai ir skardžiai suskaldo anksčiau buvusį lygų kraštą į ištisą eilę kalvų, kurios vad. E. kalvomis, arba E. kalnais.

2. Medicinoje išgraužtas paviršius, opa su nelygiais kraštais odoje ar gleivinėje; nepakankamas danties padengimas emale.

3. Žemės ūkyje dirvožemio dalelių pašalinimas iš jų normalios buvimo vietos su fizinių veiksnių pagalba (daugiausia vėjo ir vandens). Vėjo E. daroma žala yra didesnė, kaip vandens. Vėjas yra ypač efektyvus E. agentas sausose ar pusiau sausose srityse, kur augalai mažai teuždengia žemės paviršių; viršutinis žemės sluogsnis būna arba vėjo nupučiamas, arba užklojamas atneštu iš kitur smulkių dirvos dalelių. Abiem atvejais dirva nebetinka kultūriniams augalams auginti. Vandens E. tai tekančio vandens dirvos dalelių išnešimas. Svarbesnieji dirvožemio E. padidiną faktoriai: augalinio apdangalo nebuvimas (geriausiai nuo E. apsaugo pašarinės žolės, blogiau — javai, dar blogiau — kukurūzai), dirvos paviršiaus nuolaidumas bei to nuolaidumo ilgis, klimatas (didesnių kritulių kiekis ir augštesnė temperatūra), dirvožemio rūšis (palaidesnės dirvos) ir žmogus, kai sunaikina dirvos paviršiaus natūralinį augalinį padangalą ir nieko to vietoje nepadaro nuo E. apsisaugoti. *Br. P.*

ERP str.: European Recovery Program, žr. Europos Atstatymo Programa.

Errare humanum est (lot.) klysti yra žmogiška; posakis vienų priskiriamas L. Senekai, kitų — šv. Jeronimui.

Errata (lot.) spaudos klaidos. E., arba klaidų atitaisymas, paprastai spausdinamas knygos gale arba atskiruose lapeliuose.

Error (lot.) klaida, apsirikimas. E. romėnų teisėje vaidina didelį vaidmenį. E. facit klaida dėl faktų nesuriša suklydusio. Tokią romėnai laikė tarp kitų pvz. E. in persona klaida dėl asmens, kada norėta padovanoti kurį nors daiktą vienam asmeniui, bet per klaidą padovanota kitam; E. in objecto klaida dėl daikto, kada norėta parduoti vieną žemės sklypą, bet per klaidą parduotas kitas ir tt. E. in calculo paprasta skaičiavimo klaida tik pataisoma, bet pačios sutarties nepaverčia niekine.

Erskine 1. John (1879–1951) amerikiečių rašytojas, pedagogas ir muzikas. 1916–37 anglų literatūros prof. Columbia univ., 1928–37 Juilliard School of Music prezidentas. Geriausiai žinomas savo satyriniais romanais: The private Life of Helen of Troy 1925; Galahad 1926; Adam and Eve 1927 ir kt. Paminėtini ir jo autobiografiniai veikalai: The Memory of Certain Persons 1947; My Life as a Teacher 1948 ir My Life in Music 1950.

2. Thomas (1750–1823) vienas garsiausių anglų advokatų, gynėjų politinėse ir spaudos bylose. Jo dėka 1792 išl. Fox

Libel Act, palengvinęs gynimą bylose dėl šmeižtų spaudoje. 1790–1806 Žemųjų Rūmų narys, 1806–07 kancleris, bet politikoje neturėjo pasisekimo. E. rūpinosi vergų prekybos panaikinimu.

L. P. Stryker For the Defense 1947.

Erslev Kristian (1852–1930) danų istorikas. 1883–1916 Kopenhagos univ. prof., iš pagrindų perorganizavęs istorijos mokslo studijas, padėjęs naujus pagrindus naujai istorijos mokslo mokyklai. E. didžiausią dėmesį kreipė į griežtą istorinių šaltinių kritiką, pats leido ir redagavo istorinius šaltinius. Paminėtini veikalai: Konge og lensmand i sextende aarhundrede 1879; Danmarks len og lensmaend i det sextende aarhundrede (1513–96); Danmark—Norges len og lensmaend 1596–1660; Dronning Margarethe og Kalmarunionens grundlaeggelse 1882; Oversigt over middelalderens historie 1–3, 1893–95. E. yra išleidęs didelius XVI–XVII a. istorinių šaltinių rinkinius. Jam vadovaujant, buvo išleisti Repertorium diplomaticum regni Danicl medeviaevalis I–IV 1894–1912, apimą laikotarpį 1085–1450. E. taip pat išleido Testamenter fra Danmarks middelalder indtil 1450, 1901.
J. Lng.

Erss (Rūniks) Adolfs (1885–1945) latvių rašytojas, aktyviai dalyvavęs latvių rašytojų ir žurnalistų veikloje nepriklausomybės laikais. Rinko latvių liaudies dainas ir jų melodijas. Apkeliavęs Italiją, Suomiją, Lietuvą, Estiją ir Čekoslovakiją, savo kelionių įspūdžius aprašė: Brīvajā Estijā 1929; Lietuva 1930; Vienpadsmit mozaikas 1923 (apie Italiją). E. eilėraščiai pradžioje stiprioj rusų simbolistų įtakoj (Kuzmin, Sologub ir kt.); jų literatūrinė vertė ribota. Vėlesnė E. poezija ryški žaismingomis kanoninėmis formomis ir išradingai varijuojamais estetiškai erotiniais motyvais: Sešas poēmas 1920; Amora darzs 1923. Prozoj E. laikomas ryškiausiu Latgalos vaizduotoju latvių literatūroje. Pirmieji E. beletristikos kūriniai romantinio ir mistinio pobūdžio, vėliau persilaužia į realistinį vaizdavimą. Stipriausiu E. prozos veikalu latvių kritika pripažįsta romaną Muižnieki. Apysakos: Maskas 1920; Greizos ratos 1921; Kruscelos 1923; Latgales stāsti 1926; Lauku varoni 1926; Jautras rīdzinieces; Laimīgie; Vecā Latgale; Zalā krūze. Romanai: Satīrs un Krusts 1921; Aglonas Dievmātes atgriesanas 1927; Mīlestības varavīksna 1930; Skirti celi 1936. E. išvertė latvių kalbon Don Kichotą 1921. Lietuvių kalbon yra V. Kemežys išvertęs E. novelių rinkinį Račinskio meilės paslaptis 1936.
H. N.

A. Erss

Erškėtiniai (Rosaceae) medinių ir žolinių augalų šeima. Apie 100 jos genčių (per 2000 skirčių) paplitę pasaulyje, labiau vidutinio klimato zonoje. E. tarpe svarbesnieji sodiniai augalai: obelis, slyva, kriaušė, vyšnia, trešnė, abrikosas ir kt. Nemaža čia priklauso augalų, vartojamų ir dekoracijos reikalui, pvz. rožė. Miškų ūkyje E. reikšmė nedidelė.
J. Rkt.

Erškėtis, erškėtrožė (Rosa) erškėtinių (Rosaceae) šeimos iki 5 m augščio statūs, vejąsi, driekiąsi dygliuoti krūmai. Lapai neporiniai plunksniniai. Žiedai stambūs, daugiausia raudonų spalvų. Vaisius — netikravaisis; kauleliai dygsta po 1–2 metų. E. keturias skirtis Europoje jau mini Albertus Magnus apie 1250. Kaikurių E. vaisiai valgomi (R. pomifera), žiedai vartojami kvepalams, likeriams (R. damascena), vaistams. E. vartojamas kultūrinių atmainų paskiepiams. Kultūrinės E. formos vadinamos rožėmis (žr. Rožė). Lietuvoje miškuose, daubose savaime auga E. paprastasis (R. canina L.); jo vaisiai vartojami vaistams (Fructus Cynobasti). Džiovintų vaisių arbata žmonių vartojama nuo skilvio ir inkstų ligų. E. vilniškis (R. cinnamomea L.) dažnas Rytų Lietuvoje. E. kietalapis (R. coriifolia Fr.), E. melsvalapis (R. glauca Vill.), E. Jundilo (R. Jundzillii Besser), E. švelnialapis (R. mollis Smith), E. rūdėtasis (R. rubiginosa L.) ir E. gauruotasis (R. tomentosa Smith) sutinkamas įvairiose krašto vietose. E. stambiavaisis (R. pomifera Herrm.) neretas soduose; vienur kitur randamas sulaukėjęs.
J. Rkt.

Baudžiavos metais E. plakdavo kaikurių dvarų baudžiauninkus. Vėliau lietuviai ūkininkai įkirsdavo sugautam arkliavagiui ar klėties įsiveržėliui E. iki 50 kirčių, o tik tada perduodavo rusų administracijai, kuri paprastai vagis už kyšius ir nuolatinius ‚gildės' mokesčius paleisdavo. Po 1863 Lietuvoje rusų mokytojai daug kur E. mušdavo per galvą neklusnius mokinius. Ir ši bausmė rusiškoje Lietuvos mokykloje vietomis išsilaikė dar ir po 1905 (pvz. Kamajuose).
A. Mž.

Eršketras, eršketas (Acipenser sturio) Acipenseridae šeimos iki 6 m ilgio bežvynė žuvis su kaulinių skydelių eilėmis (paprastai penkiomis) išilgai kūno. Gyvena šiau-

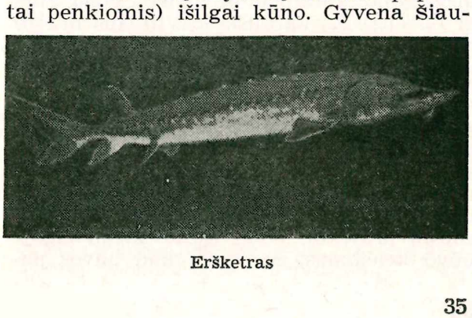

Eršketras

rės, Baltijos, Viduržemio jūroj, taip pat ir Europos ir Š. Amerikos Atlanto vandenyno pakraštinėse gilumose. Neršti plaukia į upes. Juodojoje ir Kaspijos jūroje laikosi A c i p e n s e r h u s o, iki 9 m ilgio žuvis. Abiejų šių E. ikra vartojama vadinamajai stalo ikrai (kaviarui) paruošti. E. užtinkamas Nemune. Š. Amerikos E., be jau minėto A. sturio, yra A. t r a n s m o n t a n u s — Pacifike ir E. f u l v e s c e n s — Didžiųjų Ežerų ir Mississippi Valley vandenų. *J. Rkt.*

Erškėtžvirblis žvirblinių būrio paukštis (Prunella modularis) žr. Žvirblis.

Ertebölle kultūra vidurinio akmens amžiaus kultūra, pavadinta pagal vietovę Ertebölle, Aalborgo aps. (Danijoje). Vad. virtuvės atmatų krūvose (kjökkenmöddinger), kurių storis čia siekia net 2 m, surasta ištisi sluogsniai valgomų moliuskų, ypačiai austrių (Ostrea edulis) geldelių, ugniaviečių, iš akmenų sustatytų ugniakurų, du primityvūs kapai, titnaginių, kaulinių ir raginių dirbinių, puodų šūkių ir kt. Gyventojai vertėsi medžiokle ir žūkle, žemės ūkis dar nebuvo žinomas. E.K. liekanų surasta ne tiktai Danijoje, bet taip pat Švedijoje, Norvegijoje ir š. Vokietijoje. Ji tęsiasi iki naujojo akmens amžiaus.

Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark 1900; *O. Rydbeck* Stenaldershavets nivaförändringar och Nordens äldsta bebyggelse 1927–28.

Ertel Aleksandr Ivanovič (1855–1908) rusų beletristas, rašęs tradicine realistine rusų maniera, nemažoje L. Tolstojaus įtakoje. Sunkus, varganas gyvenimas trukdė tinkamai rašymui atsidėti. E. stiprybė — gyva žemdirbių kalba. Silpniau vyko jam vaizduoti miestiečius. Geriausia knyga — Gardeniny, ich dvornia, priveržency i vragi 1889; kitos: Zapiski stepniaka 1880–82; Smena 1890 ir kt.

Ertl Emil (1860–1935) austrų rašytojas. Rašė romanus ir noveles iš Austrijos praeities ir dabarties. Pagrindiniai veikalai: Die Leute vom blauen Guguckshaus 1906; Peter Rosegger 1923; Lebensfrühling 1932 — memuarai.

A. Walheim E.E. 1912; E.E. Festschrift 1930.

Ertly (Erkl) Jurgis, XVII a. baroko architektas iš Vilniaus, statęs Heiligenlinde (lot. Sancta Linda, lenk. Swięta Lipa) Varmėje, Rytprūsiuose, jėzuitų globotąją bažnyčią. Pirmoji statybos sutartis 1688 III 6 įpareigoja ,garbingą ir žinomą poną Jurgį (Georg) E., karališkojo Vilniaus miesto pilietį ir mūrininką', pastatyti bažnyčios rūsius pagal planą už 3700 lenk. auks., antroji sutartis 1688 X 23 (už 6000 pr. auksinų) ir trečioji 1690 XI 14 (už 5000 lenk. auksinų) įpareigoja E. bažnyčios statybai su skliautais ir fasadu. 1690 XII 8 ten laikomos pirmosios Mišios, bažnyčia pašventinama 1693 VIII 15. E. pradėjo statyti tą bažnyčią pagal nežinomo architekto paruoštą projektą, betgi kuris darbų eigoje buvo keičiamas. Spėjama, kad navos paaugštintos, įrengiant tribūnas, o fasadas komponuotas nepriklausomai nuo navų. 1693/4–1697 E. stato jo paties suprojektuotą Heiligenlindės kleboniją ir po 1697 kolonadas aplink bažnyčią. Galimas dalykas, kad jis yra atlikęs ir kitus statybos darbus. 1704 E. su 15 savo darbininkų paliko Heiligenlindę, nes nesutiko mokėti Karaliaučiaus valdžiai mokesčių. Heiligenlindės bažnyčia dar puošiama iki 1748 m. Galima spėti, kad Vilniaus archyvalijose iki 1690 minimas architektas Erkl yra jei ne tas pats Jurgis E., tai jo giminė.

A. Ulbrich Die Wallfahrtskirche in Heiligenlinde (Studien z. deutsch. Kunstgesch. 29, 1901, 56–64, 87–88); Prace sekcij hist. sztuki 2, 1935, 257; *Dehio-Gall* Deutschordensland Preussen 1952, 310, 312. *P. Rkl.*

Ertmė tuščia vieta, tarpas, tuštuma, pvz. krūtinės E.

Erudicija (lot.) didelis mokslingumas, žiningumas, apsiskaitymas; plačios žinios kurioje nors mokslo srityje.

Eruditas (lot.) plačiai apsiskaitęs, žiningas žmogus.

Erupcija (lot. eruptio ,išsiveržimas') 1. g e o l o g i j o j e išsiveržimas kietų arba skystų medžiagų bei dujų iš žemės vidaus į paviršių; 2. m e d i c i n o j e odos išbėrimas.

Eruptyvinės uolienos yra pradinė litosferos sudėties dalis. Iš jų susidarė ir šiandien darosi visos kitos uolienos. E.U. pradžią duoda karšta masė, vad. magma, kuri glūdi žemės gelmėse. Todėl jas dar vad. magminėmis. E.U. skirtumas remiasi jų cheminėmis savybėmis, mineralogine sudėtimi ir atitinkama struktūra. Tų uolienų mineraloginė sudėtis labai įvairi. Jei magmoje daug silicio (SiO_2), o mažai geležies bei kitų metalinių junginių, ją vad. rūgščiąja. Iš tokios magmos susidaro uolienos, kuriose yra šviesių silikatų. Kada magmoje mažiau silicio, o daugiau metalinių elementų, ją vad. bazine. Uolienos, kilusios iš tokios magmos, neturi laisvo silicio, ortoklazo vietą užima mažiau silicio turįs plagioklazas ir, be to, didesniais kiekiais yra tamsių mineralų, kaip raginukė (hornblenda), augitas, magnetitas, kartais ir geležis. Bazinių uolienų lyg. sv. apie 3, rūgščių apie 2,5. Gelmėse, kur didelis slėgimas ir vėsimas lėtai vyksta, susidaro uolienos, sudėtos iš mineralinių grūdų beveik vienodo didumo, be tarpinės lipdomos medžiagos. Tokią struktūrą vad. kristalinegrūdine, kurią dar skirstome į mikrokristalinę ir makrokristalinę pagal grūdų stambumą. Kai magma atvėsta greičiau, mineralai joje išsikristalizuoja nevienu laiku ir nevienodi, tūni ištisinėje stikliškoje masėje, susidedančioje iš labai mažyčių kristalėlių, struktūrą vadiname porfirine. Uolienas, kurios pasigamino iš atvėsusios gelmėse magmos, vad. gelminėmis (pluto-

nitais), o atvėsusias išsiliejusiomis (efuzyvinėmis). Pvz. diabazas, bazaltas. Išskiriama dar vad. gyslinių uolienų grupė.

P. E. Eskola Die Entstehung der Gesteine 1939; *P. Niggli* Gesteine und Minerallagerstätten 1948.

Ervine St. John Greer (g. 1883) britų dramaturgas, romanistas ir kritikas. Jo fatalistinė tragedija John Ferguson (1915) buvo plačiai vaidinama. Kiti scenos veikalai: Jane Clegg 1913; The First Mrs. Fraser 1928. Romanai: Changing Winds 1917; Foolish Lovers 1920 ir kt.

Erwin von Steinbach (m. 1318) vokiečių architektas, dirbęs prie Strasburgo katedros nuo 1284. Goethe ir romantikai jį laikė visos Strasburgo katedros kūrėju ir genialiausiu gotikos architektu. Iš tikrųjų E. tėra padaręs vakarų fasado projektą ir atlikęs jo apatinę dalį.

J. W. Goethe Von Deutscher Baukunst 1773; *O. Kletzl* Titel und Namen von Baumeistern dt. Gotik 1935.

Erzberg geležies rūdos kalnas Austrijoj, Obersteiermarke; 1 km^2 didumo, 200 m storumo, ištekliai apie 200.000.000 t; per metus iškasama apie 2 mil. t. Geležingumas 32%. Kasama atvirai.

Erzberger Matthias (g. 1875 IX 20 Buttenhausene Würtemberge—nužudytas 1921 VIII 26 Griesbache Badene) vokiečių politikas. Studijavo Šveicarijos Friburge istoriją, 1896–1903 Stuttgarte redaktorius, nuo 1903 reichstago kat. centro atstovas. Jam aštriai puolant vokiečių kolonijų valdymo trūkumus (1905–06), buvo paleistas reichstagas (1906 XII), ir centras perėjo opozicijon. I pasaulinio karo metais, kartu su vokiečių atstovu Bülowu, stengėsi paveikti Italiją, kad ji išliktų neutrali. Vėliau organizavo užsienyje vokiečių propagandą, panaudodamas savo pažintis su įvairių kraštų katalikų vadais ir dignitoriais; tapo nuolatiniu tarpininku tarp centro ir valdžios. Pradžioje ir E. buvo už aneksijas, bet greitai persiorientavo ir tapo uoliu susitaikymo šalininku. Tam tikslui suorganizavo 1917 VIII 19 reichtstago ‚taikos rezoliuciją', priimtą jo daugumos (Centro, socialdemokratų) ir davė paskutinį smūgį kancleriui Bethmann-Hollwegui (žr.) nuversti. Nuo 1915 suėjęs į gerus santykius su Šveicarijos lietuvių veikėjais, nuo 1917 vidurio E. ėmė reikalauti keisti militarinės valdžios tvarką ir politiką Lietuvoje, kurią jis aštriai kritikuoja ir savo atsiminimuose. Užsitraukęs karinės valdžios neapykantą, negavo leidimo atvažiuoti į Lietuvą, E. vis klabeno liet. klausimą reichstage ir atstovavo nuomonei, kuriai pritarė dalis centro, socialdemokratų (E. David) ir nepriklausomųjų socialistų (H. Haase) vadai, kad dar 1917 Lietuva turėjo būti Vokietijos globoje paskelbta savarankiška valstybe, kurios valdymo formą turėjo nustatyti pačių lietuvių tautos taryba. E. kaip katalikui katalikiškoji Lietuva pasidarė kraštas, dėl kurio jis kėlė kovą prieš militarinę valdžią ir reikalavo ją pakeisti civiline. Atsiminimuose E. rašo, kad okupacinės valdžios aparatas Lietuvoje darė ‚klaidų legioną'. Su kartumu aprašo, kiek daug reikėjo dėti pastangų, kol iš Lietuvos karo valdžios pareigų buvo atleistas lietuvių nekenčiamas kng. Isenburg-Birstein. Kaip rytų fronto štabo viršininkas gen. M. Hoffmann savo dienoraštyje 1917 VIII rašo, E. darąsis pavojingas, nes jis buvęs Šveicarijoje ir ten lietuviams pažadėjęs savarankišką karalystę. Iš tiesų E. daug rūpinosi būsimos Lietuvos valstybės ir jos sosto kandidato reikalais. Kai E. žodžiais dėl Lietuvos sosto prasidėjusios ‚tikros lenktynės', nes Lietuvos valdovu norėjo tapti ir Prūsų Vilhelmas II ir Saksonijos karalius, tai E. surado kng. Vilhelmą Urachą ir tarpininkavo politikams. E. teko pašalinti daug kliūčių iš lenkų pusės. Be to, vokiečių valdžia vis vilkino, nes Prūsija norėjo sudaryti su Lietuva uniją. E. ir atskiriems reichstago daugumos vadams, palaikantiems Lietuvos reikalą, atrodė, kad Lietuvos surišimas konvencijomis ‚amžinu tvirtos sąjungos ryšiu', net neutraliose valstybėse galėjo sudaryti neigiamą įspūdį, kad Vokietija siekia aneksijos. Todėl E. iniciatyva centro frakcija 1918 I pareiškė kancleriui, kad liet. apsisprendimo teisė turinti bent tiek reikšti, kad jie galėtų sau išsirinkti tinkamą valdovą kataliką. Lietuvių delegacijai, kuri buvo tuo reikalu atvykusi į Vokietiją, nebuvo leista su E. pasimatyti, o vyriausioji karo valdžia teismo organams buvo įsakiusi ištirti, ar prieš E. dėl jo santykių su Lietuva nebūtų galima iškelti bylos. 1918 vasarą ir rudenį E. dar rūpinosi, kad Urachas būtų išrinktas Lietuvos karaliumi. Tapęs valstybės sekretoriumi (1918 X), E., pageidaujant Vokietijos ministerių kabinetui ir sutinkant vokiečių vyr. karo vadovybei, 1918 XI 11 Compiègne miške pasirašė I pas. karo paliaubas su santarvininkais. Weimaro parlamente 1919 VI stojo už Versalio sutarties pasirašymą. Nuo 1919 VI būdamas finansų ministeriu, įvykdė eilę finansinių reformų. Dėl smarkių puolimų priverstas atsistatydinti, dviejų nacionalistų buv. karininkų (Tillessen ir Schulz) palaikytas tariamu Versalio taikos kaltininku, prie Schwarzwaldo buvo nušautas. Vienas iš gyvų likusių E. žudikų 1946–47 V. Vokietijoje buvo teisiamas. Išsp. Die Zentrumspartei im Reichstag (11 tt. 1904–1914); Das deutsche Zentrum 1910; Der Völkerbund 1918; Erlebnise im Weltkrieg 1920 (skyrius apie santykius su Lietuva, išv. Karo Archyvo 1926, 156–163 psl.).

E. Bauer E. 1925; *B. Colliander* Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland 1915–18, 1935; *V. Bartuška* Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais 1937, 145–149, 152, 170, 185; *Z. Ivinskis* Lietuvos padėtis 1917 m. ir vasario 16 d. akto genezė (Židinys 1938, 5–6, 610–634 psl.). *Z. I.*

Erzerumas žr. Erzurumas.

Erzgebirge žr. Rūdos kalnai.

Erzinamoji terapija daugelio ligų gydymo būdas, įšvirkščiant į ligonio kūną įvairias baltymines medžiagas, pvz. sterilizuotą pieną, paties ligonio kraują ir kt. Tos medžiagos veikia organizmą ir sukelia reakciją prieš ligą.

Erzindžanas (Erzincan, Erzindžan) r. Turkijos provincijos E. sostinė, prie augštutinio Eufrato, r. Anatolijoje; 1200 m nuo j.l., 12.600 gyv. (1945). Netoli E. yra geležies rūdos ir sieros šaltiniai. Daug kartų sugriautas žemės drebėjimų, ypač 1940. 1916 E. buvo užėmę rusai, 1918 vėl atiteko turkams. I pas. karo metu paporučiko P. Gudelio rūpesčiu čia buvo sukurtas lietuvių karių ratelis. Apie lietuvių karių susirinkimą buvo paskelbta E. įgulos įsakyme 1917 VIII 29. Susirinkimas įvyko IX 14. Kuopelės pirmininku išrinktas valdininkas Nakutis, sekretoriumi kareivis Briedis.

Ats. mjr. P. Gudelis Lietuvių karių organizavimas Kaukazo fronte (Karo Archyvas IX).

Erzurumas (anksčiau Erzerum, arm. Garin) r. Turkijos E. provincijos (26.330 km^2 su 280.000 gyv.) sostinė, pakeliui iš Europos į Iraną, žymus kelių mazgas, sujungtas su Tarybų Sąjungos glžk. tinklu; 50.400 gyv., daugiausia armėnų (1952); 2032 m augščio nuo j.l., prie vieno kair. Eufrato įtako. Apylinkė pelkėta, be medžių, plokštakalnė. Namai daugiausia žemi (dažni žemės drebėjimai). Klimatas šiurkštus, šalta žiema trunka 8 mėn. E. sen. Bizantijos Teodosiopolis, VI a. kelis kartus persų, 646 arabų, nuo XI a. gavo vardą Ardzn Rum, XIII–XV a. seldžukų ir turkmenų dinastijų, vėliau turkų. XIX a. kelis kartus užimtas rusų. Naujoviška karo tvirtovė. Per I pas. karą. 1916 II E. užėmė rusai, kurie jį laikė savo rankose ligi 1918 pradžios. Turkų tautiniam išsilaisvinimo sąjūdžiui prasidėjus, 1919 čia įvyko, Kemal-pašai pirmininkaujant, r. Anatolijos teisių gynimo komitetų suvažiavimas. I pas. karo metu paporučiko Gudelio rūpesčiu E. buvo įst. lietuvių karių kuopelė. Susirinkimas įvyko 1917 VIII 22; jame dalyvavo 10 lietuvių karių. Į laikinį komitetą išrinkti: pirmininku kun. Steponavičius, atstovu į Kaukazo armijos komiteto kultūros ir švietimo komisiją valdininkas Bajorūnas, sekretoriumi kareivis Simutis.

Ats. mjr. P. Gudelis Lietuvių karių organizavimas Kaukazo fronte (Karo Archyvas IX).

Erzvetas ež. žr. Aržvėta.

Eržilas veislinis kumelys.

Eržvilkas mstl. Tauragės aps., Šaltuonos deš. krante; 1938 apie 580 gyv. Bažnyčia jau buvo 1584, medinė šv. Jurgio bažnyčia statyta Kiršteino 1706, po gaisro naujoje vietoje pastatyta 1855. Pirmoji vartotojų b-vė Vienybė įk. 1908 VI 26, elektros šviesa įvesta 1934. Šaltuonos ir Eržvilko santakoje yra nukirsto kūgio pavidalo piliakalnis, nuo lygumos apsaugotas dviem grioviais ir pylimais.

Eržvilko girininkija Jurbarko Miškų Urėdijoje. Būstinė Eržvilke. E.G. priklausė miškai Daugėliškių, Paupinės, Pagirių, Išdagų, Drausgirių, Skersinių, Žaliųjų, Balandinės, Panerių ir Tamšilio. Vietos pelkėtos. Vyrauja spygliuočiai.

Es m u z i k o j e E garsas bemoliu pažemintas puse tono.

E.S. meistras (Meister E. S.) vokiečių grafikas, dirbęs apie 1440–68 Elzaso ir Bodeno ežero srityje; vardas nežinomas. Jam priskiriama 314 graviūrų, kurių 92 unikumai ir tik 18 pažymėtos monograma ‚E.S.' Jo graviūros buvo labai paplitusios ir nau-

E. S. meistras Marijos aplankymas

dotos meno dirbtuvėse kaip pavyzdžiai. Jos pasižymi temų įvairumu, neramiomis ir laužytomis linijomis draperijose ir gestuose. E.S. meistras išpopularino vėlyvosios gotikos motyvus ir buvo laikomas net jų išradėju. Jo įtaka siekia Italiją ir Olandiją, nors pagal naujuosius tyrimus ji (pvz. skulptūroje) nebuvo tokia universali.

M. Geisberg Meister E.S. 1924; *L. Fischel* Le maître E.S. et ses sources strasbourgeoises (Arch. alsac. d'hist. de l'art 1935, 14, 185–229 psl.); *Thieme-Becker* Meister mit Notnamen und Monogrammisten 1950, 389–391 psl. *P. Rkl.*

Esaūlas (osmanų j a s a u l ‚įsakytojas, karo vadas') kazokų kariuomenės karininko ar valdininko laipsnis, įvestas 1576 Stepono Batoro. Generalinis E. atitiko divizijos generolą, pulko E. — plk. ltn. ar mjr., artilerijos E. — artilerijos valdininką. 1798 caras Povilas I E. laipsnį sulygi-

no su kavalerijos rotmistro (kapitono) laipsniu.

Esbjerg v. Danijos uostas; 48.205 gyv. (1950). Pro E. išvežami žemės ūkio produktai. E. krante yra ir didžiausias Danijos žvejų uostas.

Escallonia krūmų ir medžių gentis 40 rūšių P. Amerikoje (šeima Saxifragaceae). Auga vietose ligi 4000 m nuo j.l. E. resinosa Pers. iš Peru 4–6 m augščio medis; jo jaunos šakos vartojamos vaistams. E. vartojama šiltanamių ir kambarių kultūroje.

Escaut (tr. eskó) prancūziškas Schelde (žr.) upės pavadinimas.

Esch (prc. E.-sur-Alzette) mst. Liuksemburge, 28.000 gyv. (1950); geležies rūdos tirpinimo, cemento ir geležies pramonė.

Eschatologija (gr.) mokslas apie paskutiniuosius dalykus, kurie įvyks, pakitėjus paprastoms dabartinio gyvenimo aplinkybėms. E. sudaro krikščionių dogmatikos užbaigą.

P. Bučys Katalikų tikyba III 1932; *P. Althaus* Die letzten Dinge 1949.

Eschatologizmas 1. apokaliptinis manymas, kad dar prieš paskutinįjį teismą pasaulis laikinai pasikeisiąs. Tai buvo manoma jau Kristaus laikais. Mesijo karalystė buvo įsivaizduojama žydų viešpatavimu. Po didžios žemės katastrofos ateisiąs Mesijas ir sukursiąs medžiaginių gėrybių ir malonumų karalystę ir visas tautas priversiąs nusilenkti išrinktajai žydų tautai. Chiliazmo arba milenarizmo vardu E. iš dalies perėjo ir į kaikuriuos krikščionis. Pasak kaikurių, prieš paskutinįjį teismą Kristus su savo iš numirusių prikeltais teisingaisiais įkursias šioje žemėje tūkstanties metų taikos karalystę, o paskiau įvyksiąs prikėlimas neteisiųjų, paskutinysis teismas ir galutinis pasaulio galas.

Pr. Venckus Fundamentalinės teologijos paskaitos 1933; *P. Vulliaud* La Fin du Monde 1952.

2. Racionalistinis manymas, kad Kristus Dievo karalystę ir savo mesianizmą supratęs ne dabartinėmis gyvenimo aplinkybėmis, bet po didelių atmainų, pasauliui pasibaigus, o ta pabaiga būsianti netrukus. Svarbiausias E. atstovas yra Alf. Loisy. Racionalistinis E. pasmerktas 1907 dekretu Lamentabili drauge su modernizmu.

Eschenbach Wolfram von žr. Wolfram von Eschenbach.

Eschenburg Johann Joachim (1743–1820) vokiečių literatūros istorikas, nuo 1773 prof. Braunschweige, Shakespeare vertėjas (išsp. 13 tt. 1775–82, nauja laida 12 tt. 1798–1806). Be to, išsp. Handbuch der klass. Literatur 1783; Entwurf einer Theorie und Lit. der. schönen Wissenschaften 1783, ^{5}1836.

Escher Alfred (1819–1882) šveicarų politikas. 1846 išrinktas Züricho švietimo tarybos nariu, daug nusipelnė moderrnindamas kantonų edukacinę sistemą. Nuo 1849 kelis kartus buvo federacijos prezidentu. Daug prisidėjo, įkuriant Augštąją Politechnikos Mokyklą Züriche (1854).

E. Gagliardi A.E. 2 tt. 1919–20.

Escherich 1. G e o r g (1870–1951) bavarų miškininkas ir politikas. I pas. karo metu Baltvyžio girios tvarkytojas. Išsp. Jagdreisen ^{2}1921; Im Lande des Negus ^{2}1921; Quer durch den Urwald von Kamerun 1923; In Wald und Steppe 1925; Aus dem Leben zweier Herrenjäger 1927 ir kt.

2. K a r l (1871–1951) (1) brolis, entomologas. 1913 įkūrė Vokietijos taikomosios entomologijos d-ją, nuo 1914 Müncheno univ. prof. Tyrinėjimų tikslais keliavo po Viduržemio jūros šalis, Etiopiją (1906), Ceyloną (1910) ir Š. Ameriką (1912). Išsp. Die Ameise ^{2}1917; Die Forstinsekten Mitteleuropas 5 tt. 1914–41; Termitenwahn 1934; Leben u. Forschen 1944, ^{2}1949 ir kt.

Escher-Wyss turbinų ir elektromotorų fabrikas Ravensburge (Badene) ir Züriche (Šveicarijoje); įst. 1805.

Eschilas, dabar plačiau vartojama gr. rašytojo Aischilo (žr.) lytis.

Eschinas, dabar plačiau vartojama Aischino (žr.) lytis.

Eschscholzia vienamečių arba dvimečių augalų gentis, šešių rūšių (šeima Papaveraceae). Dažniausiai auginama E. californica Cham. iš Kalifornijos su įvairiomis atmainomis. Išauga ligi 40 cm augščio su melsvais lapais. Pagrindinė forma žydi geltonai. Atmainos skaisčiai raudonos, purpurinės. Auginami kaip dekoraciniai augalai. Pavadinta Tartu univ. prof. Jono Friedricho Eschscholzo (1793–1831) vardu.

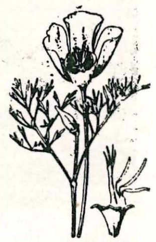

Eschscholzia californica

Eschweiler v. Vokietijos mst. 15 km į š.r. nuo Aacheno; 36.686 gyv. (1953). Cheminių tyrimų įstaiga, hygienos-bakteriologijos institutas.

Eschweiler Karl (1886–1936) vokiečių katalikų teologas, nuo 1910 kunigas, nuo 1928 prof. Braunsberge. Išsp. Die zwei Wege der neueren Theologie 1926; Die Philosophie der spanischen Spätscholastik 1928; Johann Adam Möhlers Kirchenbegriff 1930 ir kt.

Escobar Antonio y Mendoza (1589–1669) jėzuitas, misininkas, moralistas ir rašytojas. Didelį pasisekimą turėjo jo veikalas Examen y pratica de confesores y penitentes, per trumpą laiką susilaukęs 50 leidimų. Po 37 leidimo perdirbęs jį išleido lotyniškai: Liber theologiae moralis 1644. Tai buvo proga jansenistams, ypač Pascaliui kritikuoti jėzuitų moralę, kaltinant juos laksizmu ir krikščioniškosios moralės griovimu. Jo knygoje yra netikslumų citatose, kartais ir neapdairumo, pasirenkant

abejotinos vertės sprendimus, duotus kaikurių autorių. Viena tokia nuomonė (apie vagystę) vėliau buvo pasmerkta; tačiau kaltinimai, kurių nepagailėjo Pascalis, lieka toli nuo tiesos. Jei kartais E. kazuistika neatrodo priimtina, pats sistemingai išdėstytas moralės mokslas rodo principų vertingumą ir moralės mokslo sveikumą. Kitas to paties klausimo veikalas Universae theologiae moralis receptiores absque lite sententiae 7 tomai išleisti Lyone 1652–63. Be to, gausiai paliko Šv. Rašto aiškinimų ir pamokslų.

M. Reichmann E. und seine Misshandlung durch Pascal (Stimmen aus Maria-Laach 1909); *K. Weiss* P.A. de E. y Mendoza als Moraltheologe in Pascals Beleuchtung und im Lichte der Wahrheit auf Grund der Quellen [2]1911. *A. Lm.*

Escorial, El Ispanijos karalių rezidencija ir kartu augustinionų vienuolynas, Sierra de Guadarrama papėdėje, 44 km į š.v. nuo Madrido. Pilis ir vienuolynas statybinėje vienumoje neturi pavyzdžio. Pagal karaliaus Pilypo II nurodymus pirmą projektą sukūrė Juan Bautista da Toledo, statybos pradžia — 1563, tęsė jo mokinys Juan de Herrera 1567–84. Taisyklingo kvadrato planas 206 × 161 m; 16 kiemų. Santūrios ir griežtos išorės formos seka italų augštuoju renesansu, atsisakant ispanų architektūrai būdingo puošnumo (vad. Desornamentado stilius). Šv. Lauryno bažnyčia su centrine kupola viršum graikų kryžiaus plano, statyta italų pavyzdžiais (Šv. Petro bazilika Romoje ir St. Maria di Carignano Genuoje). Karaliaus ložė bažnyčioje betarpiškai prieinama iš rūmų. Po didžiuoju altoriumi panteonas — karalių laidojimo vieta (baigtas 1654). Žymi biblioteka, gausus rankraščių skyrius, paveikslų galerija. 1936–40 pilietinio karo metu daug meno turtų buvo išvežta į Šveicariją, vėliau grąžinta atgal į E.

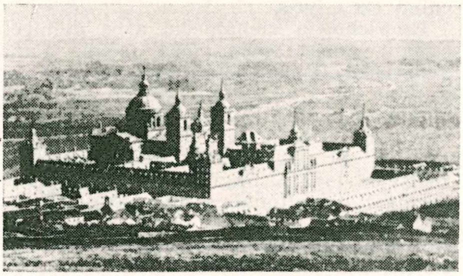

El Escorial pilis

J. A. Gaya Nuño El Escorial, Los monumentos cardinales de Espana I 1951. *P. Rkl.*

Escudo piniginis vienetas žr. Eskudas.

Esdras (hebr. Esra ‚pagalba') Rašto žinovas ir kunigas, tremtinis Babilonijoje. Artakserkso I (458 pr. Kr.) metais iš Babilonijos į Palestiną parvedė žydų tremtinių būrį ir stengėsi atstatyti kultą ir įgyvendinti Įstatymą izraelituose. Žydų padavimu E. parašęs Šv. Rašto knygų kanoną, fenikiečių raides pakeitęs keturkampėmis.

J. Skvireckas Šventasis Raštas II 1921; *L. W. Batten* The Books of E. and Nehmiah 1913; *H. Schäder* E. der Schreiber 1930.

Es-dur muzikoje tono rūšis.

Eseistai essay stiliaus šalininkai literatūroje. Žr. Essay.

Esenai (gr. Essenoi) religinio asketinio pobūdžio Palestinos žydų sekta. Pirmą kartą juos mini Makabėjų laikų istorijoje (apie 150 pr. Kr.) Flavijus. Kristaus laikais jų buvę apie 4000 prie Engaddi, v. Mirusiosios jūros krante. E. gyveno beveik nevedę, turtas buvo visiems bendras, ritualinės švaros dėliai dažnai maudydavosi, šventyklos vengė, valgydavo visi drauge, buvo taikingi, atmetė karo tarnybą ir vergiją, reikšdavo didelę pagarbą saulei. Daugelio manymu, E. atsiradę pitagoriečių įtakoje. Jų įpėdiniai sudarė elkazaitų sektą.

M. J. Lagrange Le Judaisme avant Jésus-Christ 1931; *K. Schubert* (Zeitschrift für kath. Theol. 1952).

Esencializmas, arba esencialinė filosofija, (nuo lot. essentia ‚esmė'), vardas, kuriuo, išpopularėjus egzistencializmui, šiam priešpriešoje vadinamos visos tos filosofinės sistemos, kurios kreipiasi į daiktų idealinės esmės pažinimą. E. vardas labiausiai gali būti taikomas idealistinėms vokiečių filosofų sistemoms, kurios, kaip Hegelis formulavo savo filosofijos uždavinį, stengėsi atskleisti Dievo mintį dar ‚prieš pasaulio sukūrimą' (t.y. dar prieš egzistenciją). Mūsų šimtmetyje būdinga esencialistinė filosofija buvo E. Husserlio fenomenologija, siekusi pažinti grynąją esmę, faktinę egzistenciją ‚imant į skliaustelius'. *J. G.*

Esencija (lot. essentia) 1. esybė (žr.); 2. substancija, kuri koncentruota forma palaiko augalo, maisto ir kitų panašių daiktų skonį, kvapsnį bei kitas jų savybes; 3. farmacinėje chemijoje tuo vadinamos skystos, koncentruotos augalinių vaistų išsunkos, vartojamos kvepalų, maisto medžiagų ir gėrimų gamyboje.

Eseras sutrumpintas socialisto revoliucionieriaus (žr.) pavadinimas.

Eserinas žr. Fizostigminas.

Eses muzikoje E garsas, pažemintas dviem bemoliais visu tonu,

Esybė dabartinėj gyvojoj žmonių kalboj yra ‚gyvas daiktas', o senovinėj raštų kalboj reiškė lot. ‚essentia'. Filosofinėj kalboj šis žodis vartojamas vadinti tam, kas yra lot. e n s, ag. b e i n g, prc. ê t r e, vok. S e i n, S e i e n d e, t. y. tai, kas yra, būtis bendrausia prasme, todėl pvz. sakoma: mintis yra proto E., kuri skiriasi nuo kitų pasaulio daiktų būsenos, t.y. kuri tėra tik vaidinyje. E. buvo viena iš pagrindinių scholastinės filosofijos sąvokų: čia realioji E. (ens reale) skiriama nuo protinės E.

(ens rationis), taip pat savaiminė E. (ens per se), t.y. savaime esanti (egzistuojanti), absoliutinė E. šalia priepuolinės (atsitiktinės) E. (ens per accidens), t.y. nebūtino substancijos ir vieno priepuolio ar kelių priepuolių sambūvio viename veiksnyje. *P. S.*

Esyvas (lot. casus essivus) tokybės pasakomasis linksnis suomių ugrų kalbose. Žr. Linksnis.

Ėska noras valgyti, apetitas.

Eskadrà (prc. escadre) karo jūrų laivyno sambūris arba keli karo laivai, vieno vado (admirolo, jūrų kapitono) vadovaujami. Oro laivyne kaikuriose valstybėse E. vadinamas karo aviacijos junginys.

Eskadrilė (prc. escadrille) taktinis ir organizacinis karo aviacijos vienetas iš 9–15 lėktuvų, paskirstytų į 2–3 grandis. E. buva: žvalgybos, bombonešių, naikintuvų ir kt.; nedidelė lengvųjų laivų eskadra.

Eskadronas (prc. escadron) raitininkų pulko dalinys, atitinkąs pėstininkų kuopą, artilerijos bateriją, normaliai vadovaujamą kapitono. E. susideda iš 150–200 žmonių, turi 8–12 lengvųjų kulkosvydžių, tam tikrą skaičių šaulių, granatų svaidytojų, ryšininkų, sekėjų ir ūkio pareigūnų. E. žmonės ginkluoti automatiniais pistoletais, karabinais, durtuvais ir kardais. 4–6 E. sudaro kavalerijos pulką.

Eskalada (prc.) užlipimas ant tvirtovės mūrų bei pylimų su laiptų pagalba; atitinkami pratimai kariuomenėje.

Eskalatorius (prc.) slenkamieji laiptai, skiriami didesniam žmonių skaičiui kilnoti iš vieno pastato augšto į kitus. E. įrengiami ten, kur keltuvų (liftų) našumo nebepakanka, pvz. požeminių traukinių stotyse, dideliuose prekybos namuose. Pirmieji E. buvo parodyti 1900 pasaulinėje Paryžiaus parodoje. Dabar jų yra visuose didmiesčiuose. E. polinkis yra dažniausiai 30°, judėjimo greitis apie 0,45 m/sek.; našumas 0,60 m pločio — 4000 žmonių per val., 1 m — 6000 žmonių/val. Konstruktyviniu požiūriu E. yra nepertraukiama juosta, slenkanti tarp dviejų būgnų; ant juostos pritvirtintos pakopos. Vienas būgnų, viršutinis arba apatinis, varomas elektromotoro. Kartais E. galima perjungti taip, kad važiuotų augštyn arba žemyn pagal reikalą. E. turėklai šliaužia tuo greičiu, kaip ir pakopos. *J. Gbt.*

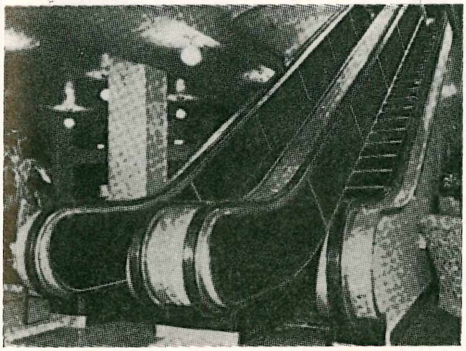

Eskalatorius

Eskarpas (prc. escarpe ‚nuolaiduma, šlaitas') 1. patvariųjų karinių įtvirtinimų bei tvirtovių griovio vidaus šlaitas. Ligi fugasinio artilerijos sviedinio atradimo 1885 E. sudarė mūro siena, 1885–1914 — geležinė tvora ir normalus šlaitas. 2. prieštankinė kliūtis, įrengta kalnuotos bei nelygios vietovės priešo pusėn palinkusiuose šlaituose.

Eskilas (m. apie 1080) 1. š v e n t a s i s, anglų vienuolis, kuris kartu su kitais misininkais XI a. buvo pasiųstas į Švediją; Švedijos provincijų Södermanlando ir Närke apaštalas. Legenda pasakoja, kad jis šv. Sigdrido, gyvenančio Husaby, buvo įšventintas vyskupu ir pasiųstas dirbti į pagoniškąsias Švedijos dalis. Jo rezidencija buvo Tuna, paskiau pavadinta Eskilstuna. Mirė kankinio mirtimi per iškilmingą pagonių švedų kraujo aukos šventę. E. yra paskutinis krikščioniškasis kankinys šiaurėje. Šventė VI 12.

2. (apie 1100–1181) p a l a i m i n t a s i s, Lundo arkivyskupas, kilęs iš garsios ir galingos Thorgunnassono giminės, studijavo Hildesheime; vyskupas Roskilde 1134–38, Lundo arkivyskupas 1138–77. E. turėjo artimų santykių su popiežiumi Aleksandru III, Bernardu iš Clairvaux ir kt. Kovodamas už savo bažnyčios nepriklausomybę prieš Hamburgo hegemoniją, E. įsivėlė į kovą su Friedrichu Barbarosa, ir buvo jo kalinamas. E. būnant arkivyskupu, pastatyta daug romaniško stiliaus bažnyčių Skånės ir Hallando provincijose bei Bornholme. E. buvo vienas iš didžiausių vienuolynų steigėjų; jis ypač kvietė į Skandinaviją cistersinus, kurių įnašas skandinavų kultūrai buvo labai didelis. E. darbai Skandinavijos bažnyčios raidai turėjo epochinės reikšmės. Paskutines savo gyvenimo dienas E. praleido kaip vienuolis Clairvaux (Prancūzijoje), palaidotas vienuolyno bažnyčioje ties didžiuoju altoriumi. *J. Lng.*

Eskilťuna p. Švedijos pramonės mst. į pietus nuo Melaro ež.; 53.577 gyv. (1951). Nuo XVII a. Švedijos plieno pramonės centras; 1814 čia įst. valstybinis ginklų fabrikas. Inžinerijos mokykla.

Eskimai (indėnų ‚žalios mėsos valgytojai') būdingiausia arkčio sričių pirmykštė tauta, gyvenanti labai dideliame plote Azijos ir Amerikos kontinentų šiaurėje ir iš visų žmonijos rasių toliausiai pasistūmusi šiaurės poliaus linkui: polariniai E., gyveną Grenlandijoj Thule ir Etah apylinkėse, šiaurėje siekia iki 79°. Iš viso E. yra apie 34.000: Čukčų pusiasaly Azijoje — 1200, Aliaskoj — 14.000, Kanadoj ir jos arktinėse

salose — 5000 ir Grenlandijoj — 13.000. Jie patys vadinasi inuit. Jų kalba nėra panaši į jokią kitą kalbą pasaulyje, tačiau visos jų tarmės yra gana artimos ir E., gyveną dideliame atstume, susitikę gali vienas kitą suprasti. Rasės jie yra mongoloidai, tačiau skirtingi ir nuo Azijos mongolų, ir nuo Amerikos indėnų, sudarydami atskirą E. rasę. Jų pirmykštė tėvynė pagal amerikiečių archeologo H. B. Collins teoriją buvusi Sibire, kur nors į š. nuo Baikalo ežero, iš kur jie patraukę per Beringo sąsiaurį į Amerikos kontinentą prieš keletą tūkstančių metų.

Pragyvenimo šaltinis — jūros žinduolių medžioklė. Jie gaudo ruonius, jūros arklius ir susimedžioja net banginių. Vadinami ‚caribou E.' Kanadoje gyvena iš šiaurinių elnių medžioklės. Prisijaukintų laikyti, kaip kitos arkčio tautos, jie nemoka, nors amerikiečiai bandė Aliaskoj juos to verslo išmokyti, pasamdę Skandinavų lapius ir iš ten atgabenę prijaukintų šiaurės elnių, tačiau be didelio pasisekimo. E. yra labai gerai prisitaikę gyventi arktinėse srityse: jų drabužiai, namai iš sniego (iglu), odiniai laiveliai (kayaks), harpūnos, iečių mėtyklės, lankai ir strėlės, šunų traukiamos rogės, taukais deginama iš minkšto akmens išskobta lempa, kuri apšviečia ir apšildo palapinę — tai vis nuostabūs išradimai, labai gerai atitinką savo paskirtį. Žalios mėsos valgymas apsaugo nuo skorbuto. Europiečiai, keliaudami arktinėse srityse, apsisaugo nuo pražūties, vartodami E. drabužius, jų roges ir namus statydami iš sniego.

Kietos gyvenimo sąlygos sukūrė kietus papročius: bado metu, kuris dažnai pasitaiko, pirmiausia mirčiai nuskiriami seniai ir vaikai; stiprus medžiotojas turi būti tausomas, nes gal jam dar gali pasisekti nudobti ruonį ar elnią ir tuo būdu visus kitus nuo bado išgelbėti. Medžioklės laimikiu dalijasi visa sodyba. Niekas nemirs badu, kol dar kas nors turės maisto. Gyvybė nėra branginama, žmogžudystės dažnos. Ką tik gimusias mergaites dažnai nusmaugia jų motinos, nes iš jų nebūsią medžiotojo. Lyčių santykiuose pastebimas laisvumas: geri draugai laikinai pasikeičia žmonomis; išvykdamas kelionėn, dažnai žmoną palieka draugui, kuris pavaduoja vyrą maitintoją. Svečiui dažnai pasiūlomas ne tik guolis, bet ir žmona ar duktė. Būdami sotūs, jie linksminasi, dainuo-

Arktinių eskimų šeima prie r. Smith Sound, Grenlandijoje (nuotrauka iš Smithsonian Institution, Washington, D. C.)

Eskimai

ja ir šoka, žaidžia sviediniu (labai panašiu būdu, kaip europiečiai savo futbolą). Susipykę vyrai daro ‚dainų dvikovą': laimi tas, kuris kitą labiau išjuokia apdainuodamas. Turi gausų folklorą, muzikoj sutinkamas keliariopas ritmas, sąmoningai daromas daugiabalsiškumas. Jie nuostabiai geri pjaustytojai ir raižytojai: iš jūros arklio ilčių (walrus tusk) jie išpjausto stovylėles, smulkius reikmenis, išpuošia juos ir savo įrankius, išraižydami labai natūralius paveikslus. Iš esmės jie dar tebegyvena kaulo ir akmens amžių, nors vartoja ir geležį, gaunamą iš meteoritų. Medžio gauna tik jūros bangų atplukdyto. Kiekvieno vyro ir moteries svarbiausias įrankis yra peilis. Moterys nuostabiai geros siuvėjos: jų pasiūti batai nepraleidžia vandens, kailius suminkština, kramtydamos dantimis, siuva kaulinėmis adatomis, sausgysles vartoja siūlų vietoj.

Bendruomeninė organizacija neryški. Kilties viršininkas neturi jokių ypatingų teisių ar privilegijų. Daugiau įtakos turi šamanas arba burtininkas, jei jis yra pakankamai sumanus. Šeimos galva yra vyriausias autoritetas. Mitologinės pažiūros pasižymi niūria nuotaika, antgamtinių būtybių nepalankumu žmogui. Daugiausia kalbama apie moterišką būtybę Sedną, kuri gyvenanti jūros dugne ir kad nuo jos nuotaikos priklausą leisti žmonėms sumedžioti jūros gyvulius, ar juos sulaikyti ir žmones marinti badu.

Kaip ir visoms kitoms pirmykštėms tautoms, susitikimas su europiečiais reiškė pražūtį ir E. Pirkliai ir misininkai pakeitė amžiais sukurtą ir geriausiai gamtos sąlygoms pritaikintą ūkinio ir bendruomeninio gyvenimo sistemą. Verstinai brukama ‚europietiška moralė', ir gąsdinimas bausmėmis po mirties atėmė E. džiaugsmą ir norą gyventi. Tūkstančiai E. išmirė nuo džiovos ir paprasčiausio gripo, nes visoms europiečių ligoms, kurių anksčiau nepažinojo, E. neturi jokio imuniteto. Paprastas gripas nušluoja ištisas sodybas. Dabar siunčiama pagalba lėktuvais, bet daktarai su penicilinu nevisados suskumba laiku atvykti. Kiekvienas laivo apsilankymas palieka vis kokią ‚dovaną': gripą, sifilį ir pn. Pirkliai E. išmokė vartoti šautuvus. Bet kai šoviniai išsibaigia, tai badas užklumpa, nors aplink pilna laukinių briedžių. Deja, strėlės su lankais buvo užmirštos, o šautuvai be šovinių yra beverčiai. Priprato ir prie europietiško konservų maisto, kuris neapsaugo nuo skorbuto, kaip žalia mėsa ir dar šiltas ką tik užmušto gyvulio kraujas. Papročių laisvumas ir lytinis svetingumas davė didelę europiečių ir net negrų (amerikiečių laivų virėjų) kraujo priemaišą, ir gryna E. rasė begalima užtikti tik atokiose srityse. Iš kolonizatorių tik danai deda visas galimas pastangas ir daug pini-

Eskimė su vaiku

go apsaugoti Grenlandijos E. nuo neigiamos europiečių įtakos, ir šioje srityje yra daug pasiekę. Visur kitur E. buvo ir yra išnaudojami ir niekinami. Karinės amerikiečių bazės Aliaskoje prisideda prie E. civilizavimo ir kartu demoralizavimo: plinta girtybė ir paleistuvystė. Nenuostabu, jei randame tokią E. legendą, kad baltoji rasė esanti kilusi iš kopulacijos tarp E. moteries ir šuns: išdidi mergaitė atstumdavusi visus pasiperšančius, tada supykęs tėvas pasakęs, kad ‚tegul šuo būna tau vyras', taip ir atsitikę. Jų vaikai buvę baltieji žmonės; arba pagal kitą variantą pusė vaikų baltieji, kita pusė indėnai, kurie irgi dideli E. priešininkai, ir seniau juos žudydavo, kur tik sutikdami.

E. yra iš geriausiai ištyrinėtų pirmykščių tautų, ir literatūra apie juos yra labai gausi visokiomis kalbomis. Paminėtinas Knudas Rasmussenas (1879–1933), kurio motina buvo E. Jis aplankė visas žinomas E. kiltis ir surinko didelės vertės medžiagą apie jų medžiaginę ir dvasinę kultūrą. Iš daugybės jo veikalų gal populariausia knyga bus ‚Kelionė į Thulę', kurioje aprašo savo dvejų metų kelionę rogėmis nuo Grenlandijos iki Sibiro. Daug yra padarę danų mokslininkai, ypač Kaj Birket–Smith, kanadiečiai ir amerikiečiai.

K. Birket–Smith The Eskimos 1936; *H. B. Collins* The Origin and Antiquity of the Eskimo (The Smithsonian Report for 1950, 423–67 psl.); Meddelelser om Groenland (Kopenhagoj nuo 1887, iki šiol 152 tt., monografijos apie E., daugiausia anglų kalba). *J. B.*

E s k i m ų - a l e u t ų k a l b o s, dvilypė atšiaurio kalbų šeima, ištisusi nuo Grenlandijos rytų per visą Amerikos šiaurę iki pat Azijos rytinio atkraščio ir net į Sibirą. Tačiau, nežiūrint milžiniško ploto, jomis kalba vos apie 93.000. Giminumas tarp abiejų šakų tolimas, bet paskutiniais laikais visuotinai pripažintas. A. k. pagrindinai atsiskiria žodynu. E. k. gausios tarmės savo tarpe labai artimos, susikalbamos. Jų skiriama dvi grupės: tikrųjų eskimų (47.000) Grenlandijoje, Kanados bei Aliaskos šiaurėje, rytiniame Azijos iškyšulyje ir Aliaskos eskimų (30.000) — pusiasalio pietvakariuose. Yra dar pereiginių senoviškesnių tarmių Aliaskoje ir Sibire. E. k., kaip ir indėnų, gramatiniu sandaru priklauso vad. prijungtinėms (žr.), arba sakininėms kalboms. Gramatinės giminės visai nepažįsta. Klausiamųjų įvardžių skiriama asmeniniai ir daiktiniai, pvz. k i n a ‚kas?' (= asmuo), s u n a ‚kas?' (= daiktas). Skaičių yra trys, o linksnių svarbiausi du: absoliutyvas (maždaug mūsų vardininkas) ir savotiškas genetyvas; be to, dar penki vietininkai. E. rašomosios kalbos užuomazga darosi Labradoro tarmės pagrindu. Vakarinės Grenlandijos tarmė dėl amžius trunkančios danų kultūros įtakos žymiai atsiskyrė nuo kitų E. tarmių. Mažesnės aleutų šakos (16.000) dviem sunkiai susiprantamom tarmėm (rytinė Unalaska, vakarinė Atka) kalbama Aleutų (žr.) salose ir dalinai vakariniame Aliaskos iškyšulyje. Dėl rusų kolonizacijos A. k. yra nemaža ir rusiškų skolinių. Be to, per paskutinį karą ir po jo daug gyventojų iškeldinta. Visos keturios E.–A. šeimos tarminės grupės susiduria Aliaskoje. Todėl spėjama (Sapir) čia buvus ir jos lopšį. Azijos eskimai, palyginti, vėlyvais laikais yra atsikraustę iš Amerikos. Seniau E. k. š. Amerikos rytuose buvo paplitusios žymiai piečiau. Jų genetinis ryšys su Sen. Pasaulio kalbomis nėra aiškus, tik spėjama esant tolimesnes giminaites su altajiečių arba uralo-altajiečių (žr.) kalbomis. Pagrindus moksliniam E.–A. k. tyrimui yra padėjęs danas W. Thalbitzer.

A. Meillet et M. Cohen, Les langues du monde 1952 (pilna bibliografija); *M. Thalbitzer,* Eskimo (*F. Boas,* Handbook of American Indian Languages 1911); (") The Aleutian Language Compared with Greenlandic (Intern. Journal of American Linguistics II 1921–1923); *V. G. Bogoras,* Juitskij (Aziatsko-Eskimosskij) jazyk (Jazyki i pismennost narodov severa III 1934); *V. Jochelson,* Unanganskij (Aleutskij) jazyk (ten pat); *C. W. Schultz-Lorentzen,* A Grammar of the West Greenland Language 1945; *J. Hinz,* Grammar and Vocabulary of the Eskimo Language (Aliaskos pietv. tarmė) 1944; *C. C. Uhlenbeck,* Onde Aziatische contacten van het Eskimo (Mededeelingen Kon. Akad. van Wetenschapen, Afd. Letterk. 1941); *A. Sauvageot,* Eskimo et Ouralien (Journal de la Soc. des Américanistes de Paris. Nouvelle série XVI 1924). *A. S.*

Eskizas (prc. esquisse) parengiamasis piešinys, piešinio kontūrai; lengvo pobūdžio straipsnelis, vaizdelis.

Eskorta (prc. escorte iš it. scorta ‚palydovas') kariuomenės ginkluotas dalinys, kuris lydi ir saugo augštuosius pareigūnus. Lietuvos kariuomenėje E. pavadinimas vartotas garbės E. prasme. Ji lydėdavo valstybės galvą ir kitų kraštų akredituotus ministerius. E. sudarydavo kavalerijos dalinys iš 1 karininko, 1 puskarininkio ir 15 raitininkų, ginkluotų karabinais, kardais ir 9 iš jų jietimis su tautinių spalvų vėliavėlėmis. Atvykusi paimti lydimojo asmens iš jo rūmų ar glžk. stoties, E. išsirikiuoja, lydimam asmeniui pasirodžius, pagerbia pagal karines taisykles. Lydint 3 raitininkai joja priekyje, kiti užpakalyje automobilio. Lydimam asmeniui atvykus į paskirtą vietą, E. jį kariškai pagerbia ir pagal reikalą arba laukia jo palydėti ten, iš kur jis atvyko, arba E. tarnyba baigiasi.

Eskuara (tr. eškuara) pačių baskų (žr.) duodamas jų kalbos pavadinimas.

Eskudas (isp. escudo ‚skydas') 1. auksinė ir sidabrinė moneta ispanų valdomuose kraštuose iki 1868 su skydu antrojoje pusėje; 2. Portugalijos piniginis vienetas, įvestas 1911 V 22; pradžioje apie 1,08 JAV dol. vertės, dabar nusmukęs iki 3,5 centų.

Eskuderas (isp. escudero ‚skydo nešėjas') skydininkas; augštesnio rango asmenų palydovas, pažas.

Eskulapas žr. Asklepios.

Esla Ispanijos upė, Duero deš. įtakas, 250 km ilgio. Išteka iš Kantabrijos kalnyno Pico de Ventaniella masyvo, įteka prie Zamoros į Duerą. Turi daug smarkėtakų.

Eslava Miguel Hilarión (1807–1878) ispanų kompozitorius, muzikos teoretikas. Nuo 1854 iki mirties prof. Madrido konservatorijoje (nuo 1866 dir.). Pradėjęs itališko stiliaus (su it. tekstais) operomis (Il solitario 1841, La tregua di Ptolemaide 1842 ir Pietro il Crudele 1843), E. vėliau perėjo į bažnytinę muziką (mišios, motetai, psalmės ir kt.), kurioje ypač išskirtina motetai a cappella. Tačiau svarbiausi E. darbai yra jo suredaguoti ispanų XVI–XIX a. bažnytinės ir vargonų muz. rinkiniai Lira sacro-hispana 10 sąs. (1869) ir Museo orgánico español 1856. Be to, išsp. Método de solfeo 1846 ir Escuela de armonía y composición ²1861. 1855 įst. ir iki 1856 red. Gaceta musical de Madrid.

G. Chase M.H.E. (Musical Quarterly 1938, 1).

Esmaitis Stasio Matjošaičio slapyvardis.

Esmarch Friedrich von (1823–1908) vokiečių chirurgas, 1857–99 Kielio univ. prof., 1866–70 Berlyno kariuomenės ligoninės viršininkas. Daug dirbęs karo lauko chirurgijos srityje, daug rašęs apie pagalbos organizavimą sužeistiems kariams, organizavęs samaritiečių kursus Vokietijoj. Pirmas pasiūlė guminį varžtą galūnėms užrišti,

kad sustabdytų kraujavimą po sužeidimo ir operacijos metu. Tas varžtas tebevartojamas ligi šiol ir vadinamas jo vardu. Išsp. Chirurgische Technik 1892–99; Die erste Hilfe bei plötzlichen Unglücksfällen 1882, [49]1926 (šis darbas išverstas į 23 kalbas; lietuvių kalbon išvertė Ant. Vileišis Pirmoji pagalba ūmai susirgus 1903).

Esmė 1. priešpriešoje egzistencijai — daikto prigimtis, tai k a s jis yra (žr. egzistencija); 2. priešpriešoje atsitiktinėms savybėms — tai, kas daiktui būtinai priklauso, ir tuo būdu skirtina nuo neesminių, atsitiktinių ypatybių (priepuolio, arba akcidencijos), kurias daiktas gali turėti arba neturėti (žr. Substancija).

Esmein Jean Paul Hipolyte Emmanuel (1848–1913) prancūzų teisės istorikas. Nuo 1888 teisės istorijos ir konstitucinės teisės prof. Paryžiaus univ., nuo 1904 narys Académie des sciences morales et politiques. Išsp. Les mariage en droit canonique 1891; Cours élémentaire de l'histoire du droit français 1892, [15]1925 ir kt. E. pagrindinis konstitucinės teisės veikalas Éléments du droit constitutionnel français et comparé 1896, [7]1921, kurio I tomas išverstas į lietuvių kalbą (1932); jis turėjo įtakos tiek Prancūzijos, tiek kitų kraštų įstatymams. Europoje daugelis konstitucijų buvo sudarytos E. doktrinų įtakoje.

Esmeralda (isp. ‚smaragdas') 1. viena V. Hugo romano Notre Dame de Paris veikiančių asmenų; 2. tam tikra polkos rūšis, įvesta 1850 savo laiku žinomajame Pugni balete; 3. išnykusi indėnų kiltis š. Ekvadore.

Esmėtyra (prc. investigation de l'escence, vok. Wesensforschung) esmės tyrimas.

Esmėžiūra (vok. Wesenschau) dvasinis aktas, kuriuo žmogus pažįsta idėjas, arba daiktų esmę. Ypačiai pagrindinės reikšmės E. sąvoka turi E. Husserlio fenomenologijoje.

es–moll muzikoje mi bemolis minoras.

Esofagotomija (gr. oisophagos ‚stemplė' ir tomē ‚pjovimas') chirurgijoje stemplės prapjovimas skauduliui arba įstrigusiam daiktui pašalinti.

Esopas dabar plačiau vartojama graikų pasakėčių rašytojo Aisopo (žr.) lytis.

Esoteriškas (gr.) tik nedaugeliui išrinktųjų pažįstamas ir prieinamas.

Esox žr. Lydeka.

Espadonas (prc. espadon, it. spadone) sunkus dviašmenis abiem rankomis laikomas ispanų kilmės viduramžių kalavijas, vartotas pėstininkų ir budelių galvoms kirsti. Dabar E. vadinamas trumpas (85–90 cm), bukas, siauras kalavijas, kuriuo mokomasi dvikovos.

España (tr. espaňa) kastiliškas Ispanijos pavadinimas.

Esparsetė žr. Bandvikis.

Espartero Baldomero (1793–1879) ispanų generolas ir politikas, kilęs iš neturtingo vežiko šeimos. 1808–14 kovojo prieš įsiveržusius prancūzus, 1815–24 malšino P. Amerikoje sukilėlius. Ten pateko nelaisvėn ir buvo grąžintas Ispanijon. Mirus karaliui Ferdinandui II, E. tapo jo dukters Izabelės II šalininku ir vykusiai kovojo prieš karlistus Ispanijos šiaurėje. Du kartus apgynė Madridą ir 1839 Vergaroje susitaręs su karlistų generolu Marotu, sėkmingai baigė pilietinį karą. Jam suteiktas Viktorijos kunigaikščio titulas. Marijai Kristinai pasitraukus į užsienį, 1841 parlamentas E. paskyrė regentu, ir jis tapo faktiniu krašto valdovu. 1843 buvo nuverstas, ir turėjo bėgti į Angliją. 1848 grįžo Ispanijon, ir 1854 tapo ministeriu pirmininku ir kariuomenės vadu. Būdamas valdžios priešakyje, E. įvykdė daug žymių administracinių reformų. Po 1868 kelis kartus siūlytas kandidatu į sostą, bet atsisakė.

Conde de Romanones E. 1932. *M. Gdl.*

Esparto isp. pavadinimas Stipa tenacissima L. žolės iš Gramineae šeimos (žr. Ašuotė). E. š. Afrikoje vadinama Halfa, arba Alfa, žolę, importuojama į Angliją, kur netikrų ašutų vardu vartojama įvairiems pynimams ir popieriaus gamybai.

Espasa-Calpe ispanų leidykla, įsikūrusi 1925, susijungus dviem leidykloms: Espasa (įst. 1908) ir Calpe (įst. 1918). Leidžia mokslo ir grožinės literatūros veikalus. Vienas iš svarbiausių leidinių yra Enciclopedia Universal, Historia de España ir kt. Turi skyrius Argentinoje ir Meksikoje.

Esperanto, arba e s p e r a n t a s, tarptautinė kalba, pavadinta nuo jos kūrėjo, dr. Liudviko Zamenhofo (1859–1917), slapyvardžio D o k t o r o E s p e r a n t o, kuriuo 1887 buvo išleistas pirmas tos kalbos vadovėlis ‚Ekzercaro de la lingvo internacia'. Pats žodis E. yra sudarytas nuo esamojo laiko dalyvio e s p e r a n t iš e s p e r i ‚tikėtis, viltis', taigi e s p e r a n t o yra ‚tas, kas tiksi, viliasi'.

E. kalba yra labai paprasta. Iš viso jos tėra tik 16 taisyklių, be jokių išimčių. E. rašyba yra garsinė: kiekviena raidė žymi tik vieną garsą. Kirtis yra priešpaskutiniame skiemeny, panašiai kaip lenkų kalboj. Vartojama tik viena apibrėžtinė skirtis **la** — visoms giminėms ir visiems linksniams bei skaičiams. Daiktavardžiai teturi galūnę **-o**, būdvardžiai **-a**, bendratis **-i**, prieveiksmiai **-e**. Veiksmažodinės galūnės tėra šios: esamojo laiko **-as**, būtojo **-is**, būsimojo **-os**, tariamosios nuosakos **-us**, liepiamosios **-u**. Pagrindiniai skaitvardžiai yra: u n u, d u, t r i, k v a r, k v i n, s e s, s e p, o k, n a u, d e k. Atskiri žodžiai sudaromi iš pagrindinių šakninių lyčių su įvairių priešdėlių ir priesagų pagalba. Pvz.: b o n a ‚geras, -a', b o n o ‚gėris, gerybė', b o n e ‚gerai', m a l b o n e ‚blogai' arba

i n s t r u o ‚instrukcija', i n s t r u a ‚instruktyvus', i n s t r u a s ‚moko', i n s t r u i ‚mokyti', i n s t r u i s t o ‚mokytojas', i n s t r u i s t i n o ‚mokytoja' ir tt. Sudėtiniai daiktavardžiai sudaromi paprastu sandūros būdu, pvz. f e r-v o j o ‚geležinkelis, f e r v o j o - s t a c i o ‚geležinkelio stotis' ir kt. E. žodynas sudarytas daugiausia iš tarptautinių žodžių, pirmoj vietoj iš romanų, toliau iš klasikinių ir kitų kalbų. Taigi mokant kiek lotyniškai, prancūziškai ar angliškai, jau daug ką galima suprasti esperantiškai. Pvz. M i d e v a s s k r i b i k e l k a j n l e t e r o j n ‚aš turiu parašyti kelis laiškus', arba: M e t u v i a n č a p e l o n s u r l a t a b l o n ‚padėkit jūsų skrybėlę ant stalo'.

Šituo būdu sudaryta E. kalba daugeliui pasirodė visai lengva, įmanoma, ir todėl ji veikiai paplito visam pasauly, nugalėdama volapüką (žr.) ir kitas ankstyvesnes tarptautines kalbas. Dabar esperantininkų ir jų organizacijų galima sutikti įvairiuose pasaulio kraštuose; vien periodinių esperantinių leidinių yra 96, o esperantiškai parašytų arba verstų knygų priskaitoma apie 7500, kurių skaičiuj randame Bibliją, daugelį klasikų, apsčiai mokslinių knygų, žymių literatūrinių veikalų (pvz. E. Remarque'o, U. Sinclairo, K. Hamsuno, H. G. Welso ir kt.).

Lietuvoj pirmasis E. pradininkas yra buvęs prel. A. Dambrauskas-Jakštas, jau 1890 paskelbęs tos kalbos vadovėlį L i n g v o i n t e r n a c i a p a r L i t o v o j, esperantiškai išvertęs visą eilę liet. literatūrinių kūrinių ir 1922–26 redagavęs bei leidęs mėnesinį E. žurnalą L i t o v a S t e l o. Vėliau lietuvišką E. vadovėlį Amerikoj yra išleidęs K. Vidikauskas, o Lietuvoj S. Tijūnaitis, A. Klimas ir kt. 1947 Vokietijoj buvo išleistas P. Andriušio E. kalbos vadovėlis su trumpu žodynėliu.

Tarptautinis E. centras yra Šveicarijoj, Genevoje. Pagrindinis šios kalbos tikslas yra, kad tarptautiniams susižinojimo reikalams būtų vartojama viena neutralinė E. kalba, o kitos, tautinės, kalbos būtų paliktos neliečiamos.

Pirmasis tarptautinis esperantininkų kongresas įvyko 1905 Boulogn-sur-Mer, Prancūzijoj. Kiti kongresai buvo šaukiami viename ar kitame krašte; tik I ir II pas. karo metais nebuvo nei vienas kongresas sušauktas. 1954 įvyko 39-sis pasaulinis esperantininkų kongresas Olandijoj, kur dalyvavo per 2000 įvairių tautybių žmonių. Sekantysis, 1955, tarptautinis kongresas numatytas Italijoj.

E. Privat, Historio de la lingvo E. 1923–27; *P.E. Stojan*, Bibliografio de internacia lingvo 1929; *G. A. Connor, D. T. Connor, W. Solzbacher* ir *J. B. Se-Tsien Kao*, E., The World Interlanguage 1948. *Ad. K. ir P. S.*

Espina de la Serna Concha (g. 1877) žymi ispanų rašytoja ir poetė, labiausiai išgarsėjusi savo romanais La esfinge maragata 1914 (Maragato sfinksas) ir El metal de los muertos 1920 (Mirusiųjų metalas), kurie išversti į daugelį kalbų. E. būdinga savo realistine pakraipa, naudojanti emocinius bei sentimentalinius elementus. Jos stilius labai rūpestingai apdirbtas, su poetiniu atspalviu.

Cansinos Assens, Concha Espina, Madrid 1934. *P. Gč.*

Espinales dygliuotųjų krūmų, pvz. kaktų pavadinimas.

Espinel Vicente (1551–1624) ispanų poetas ir rašytojas. Savo laiku labiausiai buvo vertinamas kaip poetas ir muzikas. Jis įvedė į gitarą penktąją stygą ir išrado vad. d e c i m a, paprastą ir muzikalią metrinę kombinaciją. Jo romanas Vida de escudero Marcos de Obregón (1616) iš ispanų pikarų (šelmių) gyvenimo yra laikomas vienu iš geriausių visų laikų ispanų romanų. Jo įkvėptas prancūzas Le Sage parašė savąjį Gil Blase.

V. Muret, Notes sur Marcos de Obregon 1928; *Valbuena Prat*, La novela picaresca española 1946. *P. Gč.*

Espirito Santo r. Brazilijos pajūrio vst.; 40.882 km², 870.987 gyv. (1950). Paviršius toliau nuo vandenyno iškilęs plokštakalnėmis, pajūry žemas. Gerai auga kavos medeliai, cukrinės nendrės, kviečiai, kukurūzai. Daug kolonistų italų ir vokiečių. Administracinis centras Victoria.

Espiritu Santo, kitaip Merena, Naujųjų Hebridų (žr.) didžiausioji sala, Pacifiko vandenyne (į š.v. nuo Australijos); 3844 km², apie 7000 gyv. Sala vulkaninės kilmės, kalnuota. Išvežama kakava, kopra ir kava. Uostas Port Orly. Aptiko 1606 portugalas Pedro Fernandes de Queiros.

Esplá Oscar (g. 1886) ispanų kompozitorius. Pradžioje studijavęs inžineriją ir filosofiją, vėliau, laimėjęs 1909 Vienoje su Suite levantina tarptautinį kompozicijos konkursą, perėjo į muz. sritį. E. kūryba yra pagrįsta jo paties susidaryta muz. skale, kuri savo ruožtu paremta rytinės Ispanijos pakraščių (vad. región levantina) liaudies muzika; šiaipjau E. kūriniai yra gana abstraktūs, intelektualinės pakraipos. Vieni pirmųjų šio E. stiliaus bruožų pasirodo sonatoje smuikui ir fort. op. 9 (1913), o ryškiausio jo išvystymo pasiekiama orkestriniuose kūriniuose Ciclopes de Ifach 1916, El ámbito de la danza 1924, Las cumbres 1924 ir Don Quijote velando las armas 1927. Kiti E. kūriniai: simf. poemos El sueño de Eros 1913, Poema de niños 1914, Nochebuena del diablo 1921, Sonata del sur fort. ir ork. 1939, kelios operos ir kt.

G. Chase, O.E. (Monthly Musical Record 1939 Nr. 9). *K. O.*

Esplanada (prc. esplanade) 1. atvira aikštė netoli miesto, tam tikra terasa, ypačiai pajūryje žmonėms pasivaikščioti ar pasivažinėti; 2. f o r t i f i k a c i j o j e ne-

užstatyta vieta tarp citadelės ir artimiausių miesto pastatų, kad būtų patogiau ginti.

espressivo-espressione (it. ‚ryškiai') muzikoje ryškiai, pvz. skambinant pianinu, stipresnis išryškinimas melodijos, ją išskiriant iš pritarimo akordų.

Esprit des lois (prc. ‚įstatymų dvasia') pavadinimas Montesquieu veikalo (1748), kuris turėjo didelės įtakos teisės raidai XVIII ir XIX a.

Espronceda y Delgado José de (1808–1842) ispanų poetas romantikas, išgyvenęs audringą gyvenimą, nelaimingai įsimylėjęs, nesėkmingai pasireiškęs politikoje, dalyvavęs sukilimuose, buvęs ištremtas. Parašė El estudiante de Salamanca, stiprią ir gyvybingą poemą apie don Žuaną, El diablo Mundo 1841, nepabaigtą poemą, kurioje mėgino aprašyti naujojo Adomo išgyvenimus; joje ryški Goethės ir Byrono įtaka. Geriausias kūrinys — Canto a Teresa — romantinė elegija.

P. H. Churchman, Byron and E. (Revue Hispanique 1907); *J. Domenchina,* Prologo a las obras poeticas de E. 1934. *P. Gč.*

Esquire (sen. prc. escuier, écuyer ‚ginklanešys, skydininkas') 1. ginklanešys, riterio palydovas; 2. anglų titulas, žemesnis už riterį, teikiamas vyriausiems riterių sūnums bei jų vyr. sūnums, karališkųjų rūmų pareigūnams, taikos teisėjams ir kt.; 3. JAV E. santrumpa Esq. arba Esqr. vartojama laiškuose po pavardės pagarbai pareikšti.

Esquirol Jean Étienne Dominique (1772–1840) prancūzų psichiatras, Pinel mokinys. 1817 įkūrė pirmą psichiatrinę kliniką, nuo 1818 įvykdė visų Prancūzijos psichiatrinių ligoninių pagrindinę reorganizaciją; jo reformos turėjo įtakos ir kitiems kraštams. Išsp. Des maladies mentales 1838 ir kt.

Essay (ag. ‚bandymas') nelabai ilgas prozinis rašinys, skiriąsis nuo straipsnio ar disertacijos savo pabrėžtinai asmeniniu požiūriu. E. dažnai vadinamos studijos periodiniuose leidiniuose ar aplamai rašiniai, kurių negalima priskirti jokiam kitam žanrui. E. galima skirstyti į charakterinius, kritinius, mokslinius, filosofinius ir kt. E. pirmatakais laikomi Platonas, Aristotelis, Longinas bei kiti senovės autoriai, reiškę savo idėjas dialogais ir laiškais.

Moderniojo E. tėvas yra M. E. Montaigne, kurio filosofiniai E. (1580–95) turėjo itin didelės įtakos Anglijoje. F. Bacon ten išspausdino savo pirmuosius E. 1597. Iš anglų eseistų išskirtini: A. Cowley, De Quincey, Steele, Lamb, Hazzlit, Arnold, Macauley, Stevenson, Wilde, Chesterton, Belloc, Eliot. Prancūzijoje daugumas eseistų buvo literatūros kritikai: Sainte-Beuve, Lemaître, Brunetière, Faguet, taip pat T. Gautier, A. France, Sartre, Camus. Vokietijoje E. pritapo gana lėtai. Jame ypač pasireiškė: G. E. Lessing, Herder, H. Heine, Freytag, T. Mann, Hesse, S. Zweig. Iškiliausieji JAV eseistai buvo R. W. Emerson ir H. D. Thoreau. Ispanija davė M. Unamuno ir Gasset. Lietuvių literatūroje prie E. galima priskirti kaikuriuos A. Jakšto, Vydūno, J. A. Herbačiausko, Vaižganto, V. Mykolaičio-Putino, J. Aisčio, A. Vaičiulaičio, A. Miškinio rašinius.

H. Walker, English Essay and Essayists 1915; *B. Johnson,* Essaying the E. 1927; *R. D. O'Leary,* The Essay 1928. *A. L.*

Esseg žr. Osijek.

Essen v. Vokietijos š. Reino—Vestfalijos krašto pramonės didmiestis; 656.000 gyv. (1953; 1800 — 5000, 1939 — 667.000). E. yra Ruhro srities centre, kurio 21 šachta duoda 11% viso Ruhro akmens anglies. Ūkinio gyvenimo pagrindas yra Kruppo įmonė, kuri anksčiau buvo vadinama Vokietijos ginklų kalve ir kur 1939 dirbo 53.000 darbininkų. II pas. karo metu ši įmonė buvo nuolat bombarduojama (su-

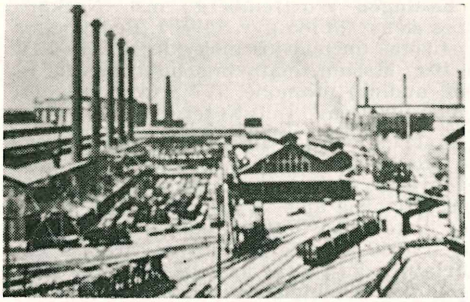

Kruppo fabrikai Essene

naikinta apie 90%), o išlikusi dalis demontuota ir išvežta į Rusiją. Iš naujo atstatytoje gaminami lokomotyvai, motorai, automobiliai ir kt. sunkiosios pramonės dalykai. Higienos-bakteriologijos institutas, inžinerijos ir kasyklų augštosios mokyklos, ūkio akademija, kelios įvairių mokslo šakų tyrimo įstaigos, opera, teatras, botanikos parkas. E. katedra yra viena iš seniausių Vokietijoje (statyta 852).

Essen Heinrich XVIII a. pabaigos Kauno pašto viršininkas ir burmistras. Jam burmistraujant, buvo atremontuota ir įgavo dabartinę formą miesto rotušė (1775). 1786 burmistru greta E. buvo išrinktas dar kitas kandidatas, kuris ilgai neleido E. eiti pareigų. Policijos komisija E. konkurentą ir 4 tarėjus pašalino jėga. 1794 E. buvo sukilėlių valdžios Kauno tvarkomosios civilinės karinės komisijos narys.

Esser Thomas (1850–1926) domininkonas, dogmatikas, titularinis Sinidės vysk. Profesoriavo Airijoje ir Šveicarijoje (Fribourge), kovojo su modernizmu, redagavo naująjį uždraustų knygų indeksą. Apsigyvenęs Romoje, buvo daugelio kongregacijų patarėjas ir Bažnyčios teisių kodeksui ruošti komisijos narys.

Essex p. Anglijos grafija į r. nuo Londono; 3960 km^2, 2.063.000 gyv. (1952). Žemės ūkio kraštas, mažai pramonės. Sostinė Chelmsford.

Essex Robert Devereux (1567–1601) Essex grafas, 1585 pasižymėjęs kare su Olandija, o po Leicesterio galvos pasidaręs karalienės Elzbietos favoritas. 1589 dalyvavo Norriso ir Drake žygyje prieš Portugaliją; 1591 kariavo prancūzų karaliaus Henriko IV kariuomenėj; 1591 paėmė Kadiksą; 1599 Elzbieta jį paskyrė savo vietininku Airijon, bet, užuot malšinęs sukilėlius, E. su jais pasirašė paliaubas. Elzbieta jį atidavė Žvaigždžių rūmų teismui. E. mėgino sukurstyti londoniečius prieš karalienę, bet buvo suimtas ir nuteistas mirti (II 25).

Lytton Strachey, Elizabeth and E. 1928; *G. B. Harrison,* Life and Death of Rob. Devereux, Earl of E. 1937.

Esslingen Württembergo mst. Neckaro upės slėny; 73.785 gyv. (1953). Pedagoginis institutas, inžinerijos mokykla; 3 XII–XIV a. bžn. Mašinų, matavimo instrumentų, odos, audinių pramonė. 777 įkurtas vienuolynas, 1209 gavo miesto teises.

E. l i e t u v i a i. 1948 VI čia buvo įsteigta IRO Area 2 HQ tarnautojų stovykla. Stovyklos gyventojai buvo įvairių tautybių, jų tarpe apie 20 lietuvių. Nors sąstatas keitėsi, bet lietuvių skaičius E. nedidėjo, o 1950 antroje pusėje paskutinieji lietuviai išvyko į kitus kraštus. Atskiros LTB apylinkės Esslingene nebuvo. 1945 mašinėle spausdintas laikraštėlis Lietuvis. 1948 išleista 3 liet. knygos Our Life spaustuvėje.

Senoji rotušė Esslingene

Estafetė (prc. estafette) 1. skubus pranešimas, perduodamas vienas kitą pakeičiančių pasiuntinių, dažniausiai raitųjų; 2. s p o r t e bėgimas, kur tam tikrais tarpais keičiasi komandos bėgikai, perduodami tolimesniam sutartinį daiktą (lazdelę ir kt.). Žr. Bėgimas.

Estam Johann Georg (1891-1955) estų pedagogas ir germanistas. 1915 baigė Maskvos univ. istorijos filologijos fakulteto romanų ir germanų filologijos skyrių. 1942 Berlyno univ. gavo filosofijos dr. laipsnį. 1928–41 Tartu univ. dėstė pedagogiką ir Švietimo Ministerijai sudarė moderniųjų kalbų dėstymo programą. 1946–48 Pabaltijo univ. prof. Hamburge ir Pinneberge. Nuo 1949 JAV. Rašė pedagoginiais klausimais žurnaluose Kasvatus, Eesti Kool, Akadeemia, red. Vöörkeelte Akadeemia 1932–35 ir parašė anglų kalbos vadovėlį estų mokykloms.

Estancia (isp. ‚sodyba') P. Amerikoje didelių gyvulininkystės ūkių pavadinimas.

Estaunié Edouard (1862–1942) prancūzų romanistas. Savo laiku buvęs plačiai skaitytas, o šiandien beveik visai užmirštas. E. yra iš būdingesniųjų psichologinio-analitinio romano kūrėjų Trečiosios Respublikos periode. Savo gausiuose romanuose L'Empreinte 1895, La Vie secrète 1908, Les Choses voient 1913, L'Appel de la route 1922 ir kt. E. sprendžia asmenybės dvilypumo problemą, bandydamas parodyti psichologinę distanciją, kuri skiria fasadinę, netikrą gyvenimo pusę nuo tikrosios, kurią jis vadina ‚la vie secrète'. *A. C.*

Este italų Ferraros kunigaikščių giminė, gavusi vardą nuo Este mstl., kurį įsigijo pirmas tos giminės narys Alberto Azzo II (996–1097). Ši giminė pasidarė itin garsi XIII ir XIV a., kada jai priklausė Ferrara, Modena, Parma, Reggio ir Milanas. Ji vadovavo Gvelfų partijai, o vėliau, renesanso metu, kaikurie jos nariai pasižymėjo meno ir mokslo globa. Vienas jų Liudvikas (1538–1586) globojo Torquato Tasso, kuris buvo jo ministeris. E. italų giminė išnyko 1803, bet austrų E. giminės šakoje ji išbuvo iki 1875. Paskutinis tos giminės Ferraros valdovas buvo Pranas V, kurį 1859 pašalino tautinis seimas. Kunigaikštystė prisijungė prie Sardinijos ir vėliau įėjo į Italijos karalystę. *J. J.*

Estébanez Calderón Serafín (1799–1867) ispanų rašytojas ir politikas. Slapyvardžiu El Solitario išsp. istorinį romaną Cristianos y mariscos 1838, Escenas andaluzas 1847 ir kt. Raštų rinktinė išsp. 1883–93 (5 tt.).

Estera (hebr. estēr, turbūt iš bab. Ištar), arba Hedassa, Makabėjų giminės žydė, persų karaliaus Kserkso I (485 — 465 pr. Kr.) žmona. Ji išgelbėjusi žydų tautą nuo išnaikinimo. Nors dėl jos asmens tikrumo abejojama, tačiau žydai ją laiko savo

heroja ir ją mini ypačiai purimo šventėje. Jos vardu yra ir viena ST knyga.

W. Vischer, E. 1937, [2]1947.

Esteris (vok.) alkoholių junginys su rūgštimis, pvz. etilo acetas arba acto rūgšties etilo esteris, gaminamas šildant etilo alkoholį ir acto rūgštį pagal lygtį:

$$CH_3COOH + C_2H_5OH \rightleftarrows H_2O + CH_3COO \, . \, C_2H_5$$

$$\text{acto r.} + \text{etilo alk.} = \text{vanduo} + \text{esteris}$$

Iš reakcijos atsirandąs vanduo skaldo arba ‚apmuilina' esterį. Kad to neįvyktų, pridedama koncentruotos sieros rūgšties. E. dažniausiai lakūs ir kvapūs skystimai. Didelė vaisių ir uogų dalis priklauso nuo E., pvz. izoamiloacetatas kvepia kriaušėmis, izoamiloizovaleratas obuoliais ir kt. Prie E. taip pat priklauso riebalai ir vaškai. E. vartojami kaip tirpintuvai pramonėje.

P. Jc.

Estetas (gr. aisthēthēs ‚kas suvokia, pajunta') žmogus kuris yra didžiai jautrus menui ir grožiui, yra linkęs į grynąjį meną; estetizmo šalininkas; didelis grožio mėgėjas.

Estetika (nuo gr. aisthētikos ‚jautrus, jauslus') mokslas, aiškinąs estetinių vertybių prigimtį bei esmę. Estetinės vertybės, tai yra grožis ir jam giminingos vertybės (kilnumas, tragiškumas, komiškumas), pasižymi tuo, kad 1. suvokiamos tiktai daiktuose arba reiškiniuose, kurie vienokiu ar kitokiu būdu prieinami juslei (ypač regai ir klausai) ir 2. pats suvokimo aktas nėra grynai teorinis, o jausminis, t.y. susijęs su tam tikra suvokiančio subjekto jausmine reakcija. Bet šita reakcija yra benaudiška, nesuinteresuota, t.y. estetinis objektas vertinamas, nepaisant jo praktinės reikšmės pačiam subjektui. Estetiniame pergyvenime galima skirti objektyvųjį ir subjektyvųjį momentą, t.y. vienu atžvilgiu suvokiamojo objekto prigimtį bei sąrangą, kuri estetiškai vertinama, kitu atžvilgiu patį suvokimo aktą ir su juo surištą jausminę subjekto būseną (grožėjimąsi). Suvokimo aktas pagrįstas ypatingu ‚kontempliatyviu' sąmonės nusistatymu, ir tik tokiam nusistatymui teprieinamos estetinės vertybės.

E. viena pagrindinių filosofijos sistemos disciplinų, nes estetinės vertybės — savarankiškos, ir negali būti išvedamos iš kitų vertybių. Ji eina pagrindu ir bendrajai meno teorijai. E. kaip savarankiškas mokslas atsirado daug vėliau, negu kitos pagrindinės filosofijos disciplinos (logika, etika, gnoseologija, gamtos filosofija). Iš pradžios filosofai, keldami grožio problemą, kreipė dėmesį ne tiek į grožio savišką prigimtį, kiek į jo reikšmę vienai arba kitai gyvenimo sričiai, ir jį tapatino su kitomis vertybėmis. Sofistai suvedė grožį į naudingumą, tikslingumą arba malonumą, jį laikė relatyviu dalyku. Platonas nugali sofistų pažiūros relatyvumą, išvesdamas daiktų grožį iš grožio idėjos, kuri, būdama antjuslinis pradas, savo turiniu sutampa su gėrio idėja ir tuo patim su tikrąja būtimi (su tiesa). Ja remiasi ir fizinio, ir dvasinio pasaulio harmonija. Nuo Platono laikų šita trilypė vienybė (gėris–grožis–tiesa) vaidina labai reikšmingą metafizinį vaidmenį (ypač neoplatonizme). Platonas yra įkūrėjas ir tos racionalistinės E., kuri grožio pradą laiko grynojo mąstymo objektu. Aristotelis, taip pat kaip ir Platonas, supranta estetinį grožėjimąsi racionališkai. Viduramžių filosofija nieko esmingo nepridėjo prie Platono ir Aristotelio koncepcijų. Tik po renesanso laikotarpio pasirodo tam tikros naujos estetinės srovės, kurios, kad ir laikosi senovės tradicijos, išskleidžia vieną ar kitą jos motyvą ir tuo ruošia savarankiškos E. atsiradimą. R a c i o n a l i s t i n ė E. Prancūzijoj ir Vokietijoj XVII ir XVIII a. pripažįsta estetiškai vertinga vien tai, kas atitinka proto reikalavimus. Iš to kyla Boileau (l'art poetique) formula ‚tik tai, kas teisinga, gražu'. Aiškumas ir racionalumas — tai vienintelis estetinio skonio matas. Pasak Leibnizo ir jo įpėdinių Wolfo ir Baumgarteno, estetinio pažinimo objektas yra kosmoharmonija ir prasmingas dėsningumas; nuo teorinio (mokslinio) pažinimo jis skiriasi tuo, kad vyksta ne per mąstymą, bet per juslę, — tai esąs žemesnis žinojimo laipsnis (gnoseologia inferior), dar nepasiekęs tobulo, tik mąstymui prieinamo aiškumo. Baumgartenas, kuris išskleidė ir susistemino šias Leibnizo mintis, išgarsėjo šviečiamajame laikotarpyje ir tuo, kad sukūrė E. pavadinimą ir paskyrė jai ypatingą vietą filosofijos sistemoje. A n g l ų E. XVII ir XVIII a. griežtai nusigręžia nuo Platono ir Aristotelio racionalizmo ir pirmiausia domisi estetinių įspūdžių subjektyvia, emocine puse ir, besilaikydama empiristinio metodo, stengiasi ne tiek išaiškinti, kiek tiksliai aprašyti estetinius faktus. Svarbiausios Shafterbury, Hutchesono, Home tyrinėjimo pasekmės: 1. estetiniams įspūdžiams esmingas tam tikras emocinis atspalvis, priklausąs, be kitko, ir nuo to, kad jie glaudžiai susiję su organiniais jausmais; 2. šiuo jausminiu pobūdžiu jie skiriasi nuo pažinimo aktų, bet nesutampa nei su paprastomis (egoistinėmis) emocijomis, nei su doros jausmu, nors ir artimi šiam pastarajam, nes jie benaudžiai ir nesibaigia valios arba instinktų veikla; 3. estetinis jausmas turi būti pripažįstamas savarankišku ir pirmykščiu psichikos veiksniu, kuris nesiduoda išvedamas iš kitų reiškinių arba sugebėjimų. Lemiamą lūžį estetinės problemos raidoje žymi K a n t o g r o ž i o t e o r i j a; viena, ji nubrėžia iš vienos pusės tuos bendrus vaidmenis, kuriais grindžiamas estetinio objekto savarankiškumas ir savita

vertė, ir antra — estetinio sąmonės nusistatymo ypatumą: 1. estetinis mogis ,nesuinteresuotas'; tuo jis skiriasi nuo malonumo jausmo ir nuo visų teigiamų moralinių emocijų; 2. estetinis sprendimas kaip ir teorinis sprendimas, pasižymi taip pat visuotinumu ir būtinumu, tik nesiremia, kaip šis pastarasis, bendromis sąvokomis, bet 3. betarpiškai suvokia ir įvertina objekto teleologinę sąrangą, kurioj, kaip ir organizme, tikslas sutampa su jį įvykdančiomis priemonėmis, — kitaip sakant, su jo pavidalo (lyties) konkrečia ir baigta vienybe. Bet šitą laisvąjį arba formos (lyties) grožį Kantas skiria nuo dar priklausomojo grožio, kuris priklauso nuo objekto turinio, ir todėl jo E. suskyla į dvi dalis: esmingai į grynos (juslinės) formos E. ir į dalykinio turinio E. Šiam dualizmui pašalinti vieni Kanto įpėdiniai grožio sferą apriboja grynąja lytimi ir iš E. išvaro visa, kas nesiduoda išvedama iš objekto forminės sąrangos. Šią formalistinę poziją gynė Herbartas ir jo mokiniai: grožį, jo nuomone, apsprendžia objektų dalių arba elementų santykiai. Kiti, priešingai, priskiria lemiamą vaidmenį dalykinei reikšmei (turiniui, idėjai), ir juslinę lytį laiko tik išorinio įkūnijimo priemone, kuri vertės įgauna vien tiek, kiek ji leidžia reikštis turiniui. Šiai srovei priklauso visi idealistinės filosofijos atstovai (Schellingas, Hegelis, Schopenhaueris), romantikai, kiek vėliau Lotze. Jų estetinės pažiūros pasižymi konstruktyviu pobūdžiu; jie stengiasi grožį išvesti iš to metafizinio (nelygstamo) prado, kuris eina jų sistemos pamatu (absoliutas, dieviškoji dvasia, kosminė valia ir kt.) Antrojoje XIX a. pusėje atsirado pozityvistinė ir empiristinė E. kaip reakcija prieš šias apriorines metafizines konstrukcijas. Jos įkūrėjas buvo Fechneris. Jis pabrėžia, kad mokslinė E. turi būti statoma ne iš viršaus, o iš apačios, t.y. stebėjimui ir bandymui padedant. E. turinti būti traktuojama kaip speciali empirinės psichologijos šaka. Mūsų dienų estetinės teorijos skiriasi pirmiausia tuo, kuo jos remiasi, nustatydamos E. principus. Galima remtis: 1. arba estetiniu įspūdžiu (pagaunančiu subjekto pergyvenimus); 2. arba estetiniu objektu (meno kūrinio, gamtos grožio). Kadangi pats žmogus kuria estetinius objektus (meno veikalus), tai galimas dar trečias kelias; 3. remtis kūrybiniu aktu (kuriančio menininko dvasiniu nusistatymu ir veiklumu). E. turi naudotis visais trimis keliais, tačiau pagrindinis jos požiūris priklauso nuo to, kuriam momentui priskiriama lemiama reikšmė. Pirmasis ir trečiasis metodas iškelia subjekto vaidmenį, ir todėl dažniausiai veda prie subjektyvaus E. pamatavimo. Antrasis siejasi labiau su objektyviniu E. supratimu. Pirmuoju keliu eina pvz. įsijautimo teorija ir jai giminingos koncepcijos (Lipps, Volkelt, Baser ir kt.). Antruoju — tos teorijos, kurios išveda meną iš žmogaus kūrybinio veiklumo instinkto ir laiko grožį tinkama (vykusia) išraiška tos jausminės būsenos, kurią subjekte sukelia vienas arba kitas įspūdis (K. Groos, B. Croce ir kt.). Pagaliau, trečiuoju metodiniu keliu naudojasi tie estetikai, kurie aiškina estetines vertybes ir subjekto jausminę reakciją į jas iš paties meno veikalo juslinės struktūros (Hildebrandt, Wölfflin, Focillon, Bayer ir kt.). Atskirą vietą užima fenomenologinė E., kuri analizuodama estetinius reiškinius ir pergyvenimus, stengiasi aikštėn iškelti jų bendrą idealią esmę bei prasmę (Geiger).

J. Volkelt, System der Ästhetik I–III ^{2}1925–27; *M. Dessoir*, Ästhetik und allg. Kunstwissenschaft ^{2}1923; *O. Külpe*, Grundlagen der Ästhetik 1921; *Th. Ziehen*, Vorlesungen über Ästhetik I–II 1923–25; *P. Häberlin*, Allg. Ästhetik 1929; *Th. A. Meyer*, Ästhetik ^{2}1925; *E. Utitz* Geschichte der Ästhetik 1932; *J. Grinius*, Grožis ir menas, estetikos pagrindai 1938; *F. Kainz*, Vorlesungen über Ästhetik 1948; *Ch. Lalo*, Notions d'Esthétique ^{3}1948; *E. F. Carrit*, An Introduction to Aesthetics 1949.

Estetinis auklėjimas yra bendrojo auklėjimo dalis, siekianti vaike išugdyti jausmą grožinėms vertybėms; jis dažnai yra fizinio auginimo ir dvasinio brandinimo sudėtinė dalimi. Vaikas, augdamas tokioje aplinkoje,kurioje auklėjimas nėra susistemintas, estetiškai vystosi ir bręsta, pasisavindamas savo aplinkos estetinį pomėgį ir formą. Sistemingas auklėjimas estetiniam momentui skiria labai svarbų vaidmenį.

Estetinis pajautimas vaikystėje užima didesnę gyvenimo dalį, negu suaugusiojo. Vaikų estetinis gyvenimas pasireiškia jo jausmuose, mąstyme ir darbe, tik jo pasireiškimo forma skirtinga nuo suaugusio. Suaugęs sustoja ties kuria nors viena estetine forma, o vaikas domisi betkuriuo grožiu. Suaugęs mėgsta žavėtis ir neveikti, vaikas savo estetinį išgyvenimą pareiškia kurdamas: piešdamas, žaisdamas ar šokdamas. Todėl jo susidomėjimas grožiu ir intensyvinis išgyvenimas turi būti suaugusiųjų sekamas ir vaiko E.A. turėtų prasidėti jau pačioje ankstyvoje vaikystėje (nuo 3 metų amžiaus). Pedagogai (pvz. Fröbel ir M. Montessori), kreipdami dėmesį į estetinį mažų vaikų auklėjimą, savo sistemose reikalauja, kad vaiko išorinė aplinka būtų tvarkoma estetiniais principais. Grožis turi supti vaiką, kad jis priprastų prie gražios aplinkos ir išmoktų tą grožį palaikyti. Čia didelės reikšmės turi tvarkos palaikymas, vienodas daiktų sutvarkymas ir kt. Ar vaikas praleidžia savo pirmąją vaikystę šeimoje, ar darželyje, principas lieka tas pats: ankstyvosios vaikystės periode turi būti dedami estetinio gyvenimo pagrindai tolimesnei vaiko plėtotei, todėl tėvai ir auklėtojai turi kreipti dėmesį į vaiko aplinkos grožį. Be aplinkos estetinio

momento, svarbų vaidmenį vaidina vaiko kūryba, kuri ankstyvoje vaikystėje yra labai įvairi. Vaiko piešinys, pasaka, pateikiama vaikui, žaidimas, pravedamas su vaiku ar vaikais, turi būti paremtas estetiniu principu, vengiant vaiką pratinti prie žiaurių ir neestetinių emocijų. Estetinis išgyvenimas remiasi emocija, todėl jos grynumas auklėtojui turi rūpėti.

Mokyklinio amžiaus vaikams estetinio gyvenimo formos yra teikiamos konkretesne forma, ypač dėstant menui skirtus dalykus, pvz. muziką, paišybą, fizinę kultūrą. Iš mokytojų ir auklėtojų reikalautina, kad mokiniai būtų apsaugoti nuo menkaverčių ir beverčių meninių dalykų, kurie įgimtą žmogaus estetinį skonį žalotų. Pradžios mokykla turi vaiką saugoti nuo įpročio kad ir vad. ‚komikus' skaityti, tuo ruošdama vaiko sąmonę priprasti prie vertingų literatūrinių veikalų.

Persilaužimo amžiuje (14–18 m.), kai jaunuolio dvasinis gyvenimas bręsta savyje, tėvų ir auklėtojų pareiga pakreipti jaunuolių interesus į menines vertybes, kurios atitinka jaunuolio dvasinę būklę. Vidurinė mokykla turėtų ne tik jaunuolį pratinti, bet ypač jam aiškinti estetinių veikalų meninę vertę; į jo estetinį išgyvenimą turi būti įnešama intelektualinio elemento. Jaunuolio amžiuje estetinis gyvenimas turi būti pilnas, jis neturi apsiriboti viena kuria nors meno šaka, bet turi apimti įvairias sritis: literatūrą, muziką, paišybą, šokį, gamtą. Jaunuoliai turi sąmoningai žinoti, kas ir kodėl yra mene vertinga, kas ir kodėl sudaro muzikinio veikalo meninę vertę, ką reiškia šokio judesys ir kokia jo prasmė, kuris literatūros veikalas yra vertingas ir kuo jo vertė remiasi. Estetinio gyvenimo suintelektualinimas praplečia bendrąjį žmogaus išsilavinimą ir padeda jam savo gyvenimą padaryti įdomesnį ir brandesnės dvasios.

Suaugęs žmogus jau turi susidaręs savo estetinio gyvenimo formas. Paprastai jos yra atėjusios iš socialinės aplinkos. Kaime užaugęs individas intensyviausiai išgyvena gamtos grožį, miestietis — tai, ką jam aplinka davė. Estetiniai lavintis niekada nėra pervėlu, nes suaugusiųjų amžiuje yra galima saviaukla, kuria daug pasiekiama.

E. Vsl.

Estetizmas kryptis, suabsoliutinanti menines vertybes, skelbdama ‚menas menui' šūkį.

Estienne, Étienne (lot. Stephanus) žymiausia XVI–XVII a. prancūzų spaustuvininkų šeima, spausdinusi knygas Paryžiuje ir Genevoje 1502–1664:

1. H e n r i (m. 1520), 1502 įsteigęs spaustuvę Paryžiuje ir iki savo mirties atspausdinęs per 100 knygų, kurių žymiausias leidinys buvo Quincuplex Psalterium 1509. Po jo mirties jo darbą tęsė jo patėvis Simon de Colines, taip pat spaustuvininkas.

2. R o b e r t (m. 1559), (1) sūnus, apie 1526 perėmęs spaustuvės vadovavimą. Jis pats buvo filologas. Leido daugiausia mokslo veikalus, klasikinių autorių raštus, žodynus, bibliją ir kt. Karalius Pranas I jam suteikė karališkojo spaustuvininko vardą. Įsimaišęs į tikybinius ginčus, buvo priverstas išsikelti į Genevą (1550), kur tapo Kalvino sekėju ir ten įsteigė kalvinų spaustuvę. Jis išspausdino ir savo (greičiausiai kitų padedamas) lotynų kalbos žodyną Thesaurus linguae Latinae (1531). Mirdamas abidvi spaustuves paliko savo trims sūnums, kurių žymiausias buvo Henri II.

3. H e n r i II (m. 1598) labiausiai išmokslintas E. šeimos narys, suradęs nemaža sen. graikų ir romėnų autorių rankraščių ir pats rūpestingai juos išleidęs. Be to, jis parašė ir išleido Thesaurus linguae Graecae 1572; Apologie pour Hérodote 1566; Traité de la conformité du Français avec le Grec 1565 ir kt.

A. A. Renourd, Annales de l'imprimerie des E. [2]1843; *G. Lepreux,* Les trois premiers siècles de l'imprimerie en France 1926.

Estija (Eesti) Pabaltijo respublika, II pas. karo metu bolševikų okupuota.

P a d ė t i s i r p l o t a s. E. yra prie r. Baltijos jūros kranto, tarp Peipaus ežero, Suomių ir Rygos įlankų. Nuo viduramžių ji yra buvusi tranzitinė šalis ir politinė bei kultūrinė ryšininkė tarp Vakarų ir š.r. Europos. Būdama į vakarus nuo Peipaus ež. ir Narvos upės, E. priklauso vidurio Europos geografiniam regionui.

Rusijos veržimasis Baltijos jūros linkme ir pastangos įsigalėti jos r. krantuose sudaro nuolatinę E. grėsmę. Siena su T. Rusija sutarta 1920 II 2 taikos sutartimi ir išvesta 9 km į rytus nuo Narvos upės ir likusioji jos dalis (145 km) išilgai Peipaus ežero. Jūros krantas 1159 km ilgio. Savo pusiasaline išvaizda drauge su salomis E. yra panaši į kitas Baltoskandijos šalis. Plotas 47.549 km^2 drauge su salomis, kurių iš viso yra 818. Didžiausios salos: Saaremaa (2710 km^2). Hiiumaa (965 km^2), Muhumaa (204 km^2) ir Vormsi (93 km^2).

P a v i r š i u s i r ž e m ė s t u r t a i. E. žemės paviršių dominuoja žemos lygumos; vidutinis paviršiaus augštis nuo jūros lygio yra apie 50 m. Tik p.r. daly vyrauja augštumos, kurios sudaro 3 kalvų grupes: 1. Haanja (Vorumaa provincija) su augščiausiu E. kalnu Suur-Munamägi (317 m) ir Vällamägi (310 m); 2. Otepää (Tartumaa provincija) su Väike-Munamägi (245 m); 3. Pandivere (Virumaa provincija) su Emumägi (170 m). Augštumų srityje daug ežerų, kurių iš viso E. yra 1512, apimančių 2321 km^2. Šiaurės ir vakarų dalyse didelius plotus užima pelkynai, šlapi krūmynai ir pievos. Jūros krantas tarp Narvos ir Paldiski yra augštas, status ir susidaręs iš

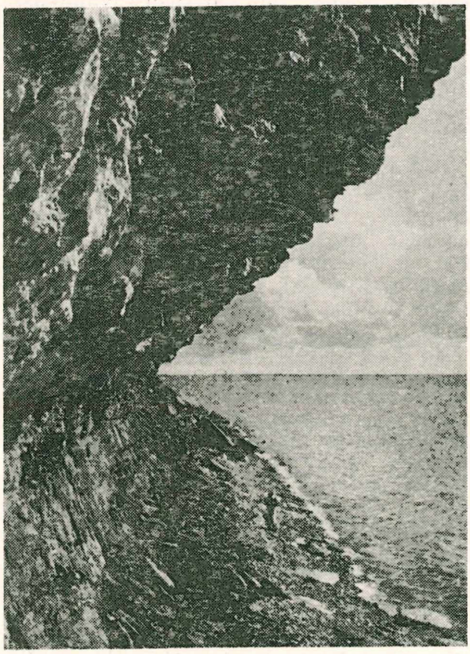

Uolos Estijos pajūryje

sluogsniuotų klinčių bei smiltainių; vakarinės dalies krantas žemas ir smėlingas. Hidrografiškai E. dalijama į 3 dalis: 1. Suomių įlankos baseino su Piritos ir Narvos upynais, lygiu žemės paviršiumi, kurį sudaro senųjų padermių kalkakmeniai, skalūnai ir smiltainiai, apnešti plona moreninių sąnašų danga; 2. Rygos įlankos baseino su Pärnu ir Kasari upynais ir kiek storesne morenų danga; 3. Peipaus ež. baseino su Emajõgi ir Võhandu upynais, kalvotu žemės paviršiumi ir stora morenine danga. Kaikurios upės, pvz. Narva, Keila, turi krioklių. Po ledynų sąnašomis guli siluro sistemos kalkakmenio, skalūnų ir smiltainių sluogsniai, o po jais kambrio padermės. Pietinėje dalyje po ledynų sąnašomis yra devono sistemos uolienos. Šiauriniame pajūryje, tarp Talino ir Narvos, siluro padermėse yra susidarę degamojo skalūno, vad. kukerzito, sluogsniai. Jo eksploatacija tepalams ir skystajam kurui gauti išplėsta Kohtlos ir Kivioli apylinkėse. Kukerzito randama 2400 km^2 plote. Jo ištekliai apie 5.500.000.000 t ir duoda 18–20% savo svorio žalios naftos. Tad iš jo visų išteklių galima gauti apie 1.000.000.000 t naftos produktų, daugiausia alyvos ir žibalo. Kukerzito kasyklų pramonė pradėta nepriklausomybės metu, ir jos produkcija sparčiai kilo. Vien tik 1936–38 ji padidėjo nuo 765.000 t ligi 1.500.000 t, o tepalų ir skystojo kuro gamyba per tuos 2 metus pakilo nuo 63.000 t ligi 140.000 t ir 1943 būtų pasiekusi 500.000 t. Durpynai apima 700.000 ha su maždaug 3.000.000.000 t sausų durpių ištekliais. Durpynai išnaudojami kurui ir elektros energijai gauti. Prie Tootsi 1938 įrengta moderni briketų gamykla. Reikšmingi ir fosfatų ištekliai, kurių 10–30 cm storumo sluogsnis apima apie 308 km^2 su 51.000.000 t žaliavos fosforo rūgščiai gauti. Jiems eksploatuoti 1939 pastatytas superfosfato trąšų fabrikas su 40.000 t metine gamyba. Be to, yra statybai tinkamų kalkakmenių, molio, stiklo pramonei tinkamo smėlio, gipso ir cementui žaliavos.

K l i m a t a s r. daly žemyninio tipo, o pajūriuose jūrinio. Vidutinė metų temperatūra 4,7° C; sausio nuo –4° C ligi –7,5° C; liepos 16—18° C. Atmosferos kritulių metinis vidurkis 535 mm. Sniegas išsilaiko vidutiniškai 5 mėn. Talino ir Narvos uostai užšąla. Pavasaris sausiausioji metų dalis, o ruduo — drėgniausioji.

A u g a l a i. E. augalija yra būdinga š. Europos sričiai. Čia dažnai sutinkami kaikurie subarktiniai augalai, kaip beržas keružis (Betula nana) ar avietė tekšė (Rubus chamaemorus), kurie Lietuvoj yra retenybė, bet nėra tų augalų, kurių šiaurinė išsiplatinimo linija kerta Lietuvą, pvz. skroblo, guobos skirpsto (Ulmus campestris), šalavijo (Salvia pratensis). Rečiau kaip Lietuvoj aptinkamas ir ąžuolas. Salose auga kukmedis (Taxus baccata), kuris Lietuvoje išnyko XIX a. Kadangi didžiosios E. dalies negiliame podirvyje yra klintinės uolienos, tai čia auga daug kalkingas dirvas mėgstančių augalų. Pagal augalus E. dalijama į 4 sritis: 1. L i t o r a l i n ė sritis apima salas ir pajūrį; ji būdinga pievomis, kuriose pasitaiko lapuočių medžių ir daug krūmų. Daug halofilinių (mėgstančių sūrų vandenį) augalų. Ant klintinių uolienų išplitusi alvaro (est. lood) augmenija, sudaranti dažniausiai retą velėną be medžių ir krūmų. Pajūrio kopose sutinkama smiltyninė rugiaveidė (Elymus arenarius), smiltyninė viksva (Carex arenaria). Daug kadagynų. Dėl švelnesnio jūrinio klimato čia auga tokie augalai, kaip pvz. gebenė (Hedera helix), kurių nėra kitose krašto vietose. 2. S i l u r i n ė sritis apima š.r. ir š.v. E. dalis. Čia podirvis iš silurinio kalkakmenio. Auga spygliuočiai ir lapuočiai medžiai; daug durpynų ir miško pievų. 3. S u b s i l u r i n ė s r i t i s apima vidurio ir r. E. Būdingi medžiai: eglė, alksnis, beržas, uosis. Nėra alvarų, dirvožemio sluogsnis gana storas. Pelkėtose vietose auga pelenines raktažolės (Primula farinosa), o Peipaus ež. ir Emos upės krantuose išplitę nendrės, asiūkliai, meldai ir kt. šlapių vietų augalai. 4. D e v o n i n ė sritis apima p.r. E. dalį; čia vyrauja pušų ir eglių

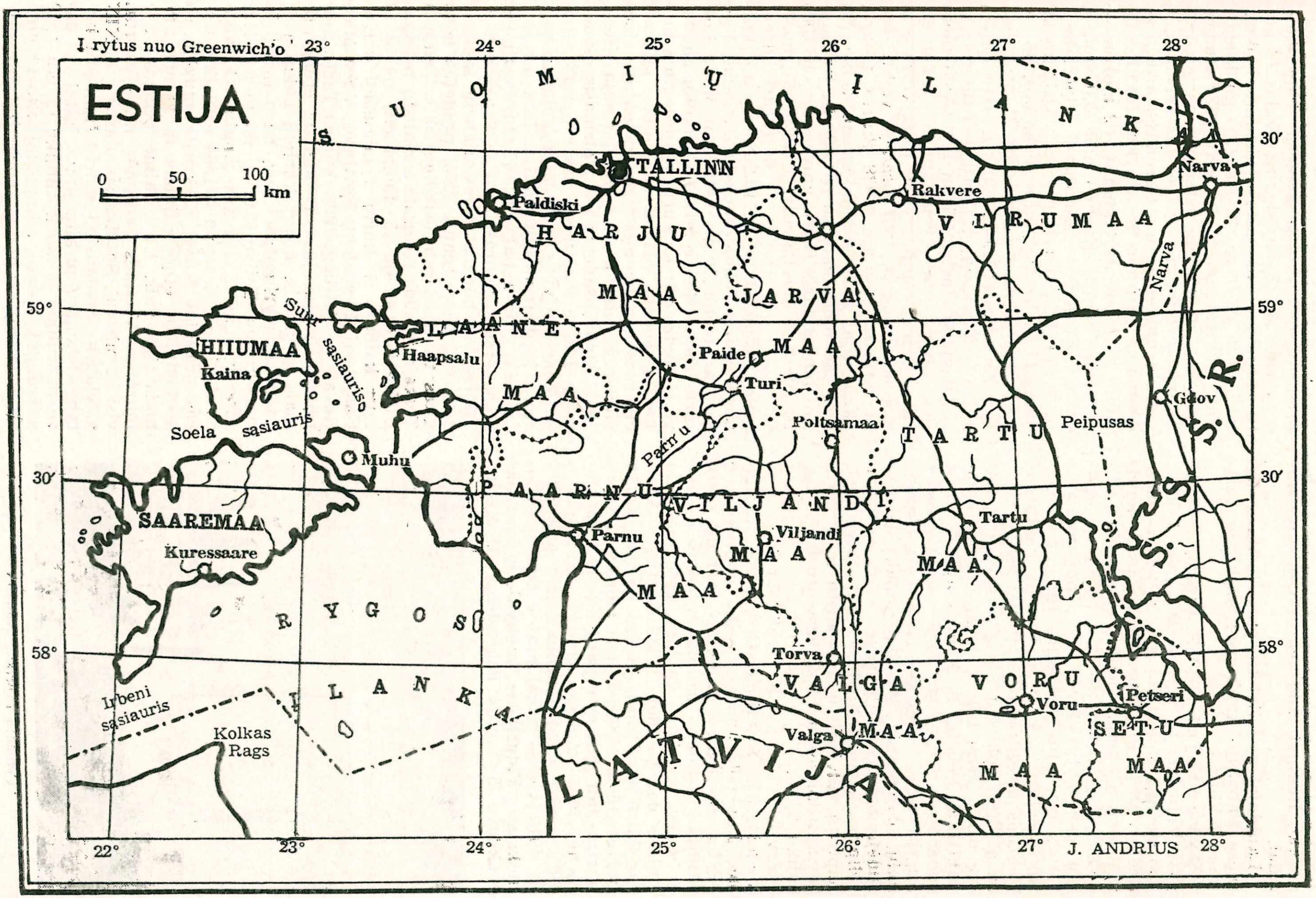
ESTIJA
Į rytus nuo Greenwich'o
0 50 100 km
23° 24° 25° 26° 27° 28°
22° 23° 24° 25° 26° 27° 28°
59° 30′ 58°
S U O M I Ų I L A N K
TALLINN
Paldiski
Rakvere
Narva
H A R J U
M A A
V I R U M A A
J A R V A
M A A
L A A N E
M A A
Haapsalu
Paide
Turi
HIIUMAA
Kaina
Suur sąsiauris
Soela sąsiauris
Muhu
Poltsamaa
T A R T U
Peipusas
Gdov
Narva
S. S. S. R.
Parnu
P A A R N U
M A A
V I L J A N D I
M A A
Viljandi
Tartu
M A A
SAAREMAA
Kuressaare
R Y G O S
I L A N K A
Irbeni sąsiauris
Kolkas Rags
Torva
V A L G A
M A A
Valga
V O R U
M A A
Voru
Petseri
S E T U
M A A
L A T V I J A
J. ANDRIUS

miškai. Būdingi kontinentinio klimato augalai.

Laukiniai gyvuliai tie patys, kaip ir kituose Pabaltijo kraštuose; miškuose pasitaiko lokių.

Gyventojai. 1939 E. turėjo 1.133.917 gyv. Vidutinis tirštumas 25,3 gyv. 1 km^2. Kaimiečių ir miestelių gyv. 67,2%, o miestiečių 32,8%. Per paskutiniuosius 5 nepriklausomo gyvenimo metus miestiečių padidėjo 1,7%. Moterų 53%, vyrų 47%. Gimimų per metus apie 1,6%, mirimų apie 1,4%; natūralus prieauglis (apie 2 vienam tūkstančiui) yra iš mažiausių pasaulyje. Tautinis pasiskirstymas (1939): estų 88,2%, rusų 8,2%, vokiečių 1,5%, švedų 0,7%, latvių 0,5%, žydų 0,3%. Rusai gyvena kompaktiškai Petsari ir Narvos aps., kur jie sudaro per 50%. Estai yra šiaurinės rasės, augšto ūgio (vidurkis 172,3 cm), šviesių akių, daugiausia šviesiaplaukiai, stipraus sudėjimo. Gyventojų pasiskirstymas pagal religijas: evangelikų 78%, pravoslavų 19%, baptistų, adventistų, metodistų ir kt. protestantiškų sektų 1,5%, izraelitų 0,4%, katalikų 0,2%.

Švietimas ir kultūrinis gyvenimas. Švietimas turi senas tradicijas. Jau viduramžiais veikė mokyklos, o XVI a. Lietuvos ir Lenkijos valdymo metu jėzuitai pirmieji priiminėjo estus į savo kolegijas. Švedams valdant, estų mokyklų tinklas dar padidėjo. 1632 Gustavas Adolfas įkūrė akademiją, vėliau virtusią Tartu universitetu. 1684 įsteigta mokytojų seminarija. Jau 1886 estų naujokų rusų kariuomenėj 98% mokėjo skaityti ir rašyti, o 1939 krašte visai nebebuvo estų analfabetų. 1919 įvestas privalomas 6 metų pradžios mokslas. Vidurinėse mokyklose mokslas trukdavo 3 metus baigusiems 6 skyrius pradžios mokyklos ir 5 metus baigusiems 4 skyrius. Augštesniosios mokyklos (3 metų) priimdavo baigusius vidurines mokyklas; 1939 jų buvo 48 su 2709 mokiniais. Tartu universitete 1939 buvo 2689 studentai ir 403 mokomojo personalo nariai. 1937 Talino technikumas paverstas technikinių mokslų universitetu su architektūros, mechanikos, chemijos ir kasyklų fakultetais. Jame 1939 buvo 491 stud. ir 92 mokomojo personalo nariai. Kasmet apie 200 studentų studijuodavo užsieniuose. Specialiųjų mokyklų 1939 buvo 177 su 13.032 mokiniais. Iš jų 55 mokyklos technikos, 43 žemės ūkio, 33 namų ruošos ir 21 prekybos. Per 20 metų (1919–39) Tartu universitetą baigė 5689 asmenys. Tartu ir Taline veikė pedagoginiai institutai su 2 mokslo metų programa. Taline veikė muzikos konservatorija ir meno mokykla. 1838 įkurta estų mokslo draugija, 1907 pradėjo veikti estų literatūros draugija. 1938 įkurta mokslų akademija. 1938 visame krašte veikė 735 viešosios bibliotekos su 861.000 tt. Didžiausios bibliotekos: Tartu universiteto 660.000 tt. (didžiausioji Pabaltijy), tautinio muzėjaus Tartu 110.000 tt. ir literatūros draugijos Taline 80.000 tt. 1925 įstatymu įkurtas kultūros fondas mokslo darbams, literatūrai, menui, žurnalistikai ir kūno kultūrai finansiškai remti. Jis pajamų gaudavo iš biudžeto ir kaikurių netiesioginių mokesčių. Spauda plačiai pasklidusi; laikraščių tiražu, palyginus jį su gyventojų skaičiumi, E. užima pasauly pirmąją vietą. 1857 Pärnu pradėtas leisti pirmasis savaitraštis Perno Postimees, kuris ligi 1878 buvo konservatyvus ir palaikė valdančiosios vokiečių dvarininkijos liniją. 1891 jis perkeltas į Tartu pakeistu vardu Postimees ir paverstas dienraščiu, o 1896 perėmęs J. Tõnisson jį padarė vadovaujančiu tautinio estų sąjūdžio organu. 1892 pradėtas leisti kitas tautinės minties dienraštis Tallinna Teataja, o 1903 pasirodė socialistų organas Uudised. 1939 ėjo 15 dienraščių (iš jų 12 estų kalba), iš kurių žymiausieji buvo: Uus Eesti, Päevaleht, Postimes, Vaba Maa, Revalsche Zeitung. 1908 įkurtas Tartu tautinis estų muzėjus su dideliais etnografiniais rinkiniais, meno kūrinių galerija ir istoriniu skyriumi; II pas. karo metu jis sunaikintas. Taline įkurtas meno muzėjus su estų, olandų, prancūzų, anglų ir kt. tautų dailininkų kūriniais. 1864 estų literatūros draugija įkūrė E. krašto muzėjų su geologiniais, etnografiniais ir numizmatiniais rinkiniais. 1919 Taline įkurtas karo muzėjus. Vietinės reikšmės muzėjus turi visi E. miestai. Sportas popularus nuo XIX a. vidurio. Seniausioji sporto šaka yra imtynės ir sunkumų kilnojimas. Estai yra davę pasaulinio garso imtininkų, o jau 1912 pasaulinėj sporto olimpiadoj Stockholme estas laimėjo sunkaus svorio imtynių pir-

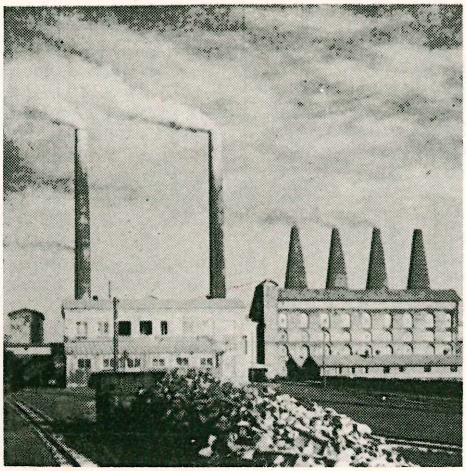

Cemento fabrikas Kundoje

Tekstilės fabrikas Krenholme

mąją vietą. Nepriklausomybės metu E. sportininkai pasaulinėse olimpiadose laimėjo imtynių varžybose 6 aukso ir 7 sidabro medalius. E. buriuotojai yra laimėję Europos pirmenybėse pirmąją vietą, o šaudytojai pasaulinėse šaudymo varžybose laimėjo iš eilės (1937 Helsinkyje ir 1939 Lucernoje) svarbiausiąją pereinamąją dovaną — Argentinos statulą. Labiausiai mėgiamos sporto šakos: futbolas, krepšinis, tinklinis, tenisas, ledo hockey ir čiuožimas.

Kaikurie lengvosios atletikos 1939 pasiekti E. rekordai: 100 m — 10,7 sek. — R. Toomsalu; 1500 m — 4 min. 0,4 sek. — E. Prööm; maratonas — 2 val. 32 min 7,4 sek. — J. Lossmann; su kartimi — 4 m 0,2 cm — A. Äärma; jietis — 75 m 93,5 cm — G. Sule; diskas — 49 m 23 cm — O. Linnaste. Kas penkeri metai būdavo rengiamos tautinės sporto olimpiados. Visame krašte veikė apie 200 sporto klubų, kuriems priklausė apie 100.000 narių.

Žemės ūkis yra pagrindinė ūkinio gyvenimo šaka, duodanti (1939) 55% visų krašto pajamų su 60% visų gyv. Ligi 1919 58% visos žemės priklausė stambiems dvarams, kurių vid. didumas buvo 2113 ha. Likusioji (42%) žemė buvo privati ūkininkų nuosavybė. Vid. ūkių didumas 34 ha. Apie 30% dvarų žemės būdavo išnuomojama žemdirbiams nuomininkams. 1919 X priimtu žemės reformos įstatymu 96,6% dvarų žemės buvo išdalyta naujakuriams (52.560). 1926 įstatymu nustatytas atlyginimas už nacionalizuotą žemę ir inventorių. Naujakuriai pagal įstatymą žemę galėjo gauti išsipirktinai nuolatinėn nuosavybėn, arba nuolatinėn nuomon, kuria panoro pasinaudoti tik vienas naujakurys, o visi kiti norėjo pasidaryti žemės savininkais. Žemės reformą vykdant buvo sudaryta apie 88.000 naujų ūkių. Iš viso 1939 buvo 139.984 privatūs ūkiai. Vid. jų didumas 22,7 ha. Apie 15% viso ūkių skaičiaus turėjo mažiau kaip po 5 ha, o 17% po 5–10 ha. Mažųjų ūkių skaičius nuo 1928 mažėjo. Apie 35% ūkių žemės buvo ariama; iš likusio ploto 29% sudaro pievos, 22% ganyklos, 6% miškas, 7,8% pelkės. Žalienos apima 51% viso ploto ir sudaro palankias sąlygas gyvulininkystei. Laukų pagerinimu organizuotu būdu rūpinosi šiam tikslui įkurtos vietinės draugijos, kurių buvo apie 400 ir kurios iš valstybės gaudavo paskolos be palūkanų. Javais apsėjamas plotas 1929–39 padidėjo nuo 171.000 ha iki 235.000 ha, t.y. 38%. Bendras dirbamos žemės plotas padidėjo nuo 675.000 ha (1919) ligi 873.000 (1935). Ligi 1933 E. įveždavo rugių kasmet apie 37.000 t, o nuo 1934 ligi 1940 jau ne tik pakankamai užsiaugindavo savo reikalams, bet dar ir eksportuodavo. Duoninių javų pasėliai apėmė maždaug 25% visos dirbamos žemės, pašariniai

javai 37%, pašarinės žolės 25,5%, bulvės 8,4% ir linai 3,4%. Javų derlius iš 1 ha padidėjo 1925–35 nuo 21 ctr. ligi 28 ctr. Linais apsėjama apie 28.000 ha; metinis derlius apie 8700 t pluošto ir 11.000 t sėmenų. Maždaug 80–90% linų pluošto eksportuojama. Gyvulių ūkis nepriklausomybės metu buvo svarbesnis už javų ūkį. Gyvulių skaičius didėjo; galvijų 1920 buvo 465.100, o 1939 706.000. Karvių skaičius per tą laiką padidėjo nuo 249.800 ligi 477.8000, t.y. 81%. Arklių padaugėjo nuo 167.600 ligi 218.500; kiaulių nuo 266.600 ligi 442.000. Pieno gauta vidutiniškai iš vienos karvės (kontroliuojamoj kaimenėj) 1921 1650 kg, o 1939 2950 kg. Apie 65% viso pieno buvo perdirbama pieninėse, o ūkininkai suvartodavo tik trečdalį pieno. 1939 veikė 245 kooperacinės ir 32 privačios pieninės. Jos 1938 perleido 456.465 t pieno. 1936 įstatymu buvo suorganizuotas pieninių kooperatyvų centras, kuris rūpinosi pieno produktų realizavimu, daugiausia sviesto eksportu. Mėsos produktų eksporto reikalui 1937 įstatymu veikusios 4 pramoninės skerdyklos sujungtos į vieną kooperacinę įmonę. Kiaušinių eksporto reikalui 1937 įstatymu įsteigta atskira centrinė organizacija. Tik šie trys kooperaciniai centrai turėjo teisę eksportuoti gyvulių ūkio produktus.

P r a m o n ė. Didžiosios įmonės buvo įkurtos prieš I pas. karą ir pritaikytos Rusijos rinkai. Susikūrus nepriklausomai E. valstybei, kaikurios iš jų negalėjo būti pilnai išnaudojamos (pvz. Kreenholmo tekstilės didžiuliai fabrikai), o kitos, pvz. Talino laivų ir vagonų statyklos, negalėjo būti pritaikytos naujoms sąlygoms. Iš Rusijos paveldėtoji pramonė nebuvo pritaikyta užsienio rinkoms, tat buvo sukurtos naujos pramonės šakos, kurių produktai tiko eksportui. Svarbiausioji iš jų buvo degamojo skalūno eksploatacijos pramonė tepalams (alyvai) ir benzinui gaminti. Tekstilės pramonėj (92 įmonės) dirbo apie 12.000 darbininkų. Medžio ir popieriaus pramonėj 7000 darbininkų. Du cemento fabrikai galėjo pagaminti per metus 700.000 statinaičių portlando ir aserino. Metalo pramonė (su 2000 darb.) gamino garlaivius, vagonus, elektros motorus, telefono aparatus. Iš viso 1939 pramonėje dirbo per 16% visų gyventojų.

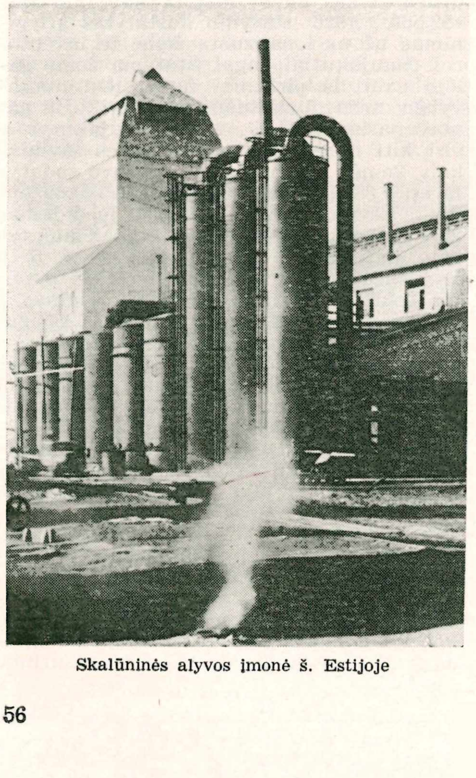

Skalūninės alyvos įmonė š. Estijoje

M i š k ų ū k i s ypačiai skaudžiai nukentėjo I pas. karo metu. Ligi 1929 miškų ūkis buvo nuostolingas, vėliau kirtimas buvo sunormuotas pagal prieauglį. Miškai apėmė 882.000 ha (20%); iš jų 693.000 ha 1939 buvo valstybinis miškas. Pagal medžių rūšis 71% spygliuočiai (42% eglės, 21% pušys) ir 29% lapuočiai (19% beržai, 10% drebulės, 7% alksniai). Per metus valstybiniai miškai davė 2.100.000 m^3 medžio, kurio arti pusės buvo sunaudojama kurui. Administraciniu atžvilgiu visi miškai suskirstyti į 102 girininkijas.

Ž v e j y b a dėl jūros krantų ilgumo ir didelio salingumo vaidina reikšmingą vaidmenį. Ja verčiasi apie 1,5% gyv. Per metus sužvejojama apie 20.000 t žuvies, kurios apie 50% yra Baltijos silkės. Vidaus vandenys (daugiausia š.v. Peipaus ež. dalis) duoda 15% žvejybos laimikio. Kelerius metus buvo mėginama žvejoti Islandijos vandenyse, bet pasirodė, kad tolimoji jūrų žvejyba nepelninga. Per metus būdavo eksportuojama apie 1600 t žuvies konservų, o importuojama maždaug 6000 t sūdytų silkių. 1939 žvejai turėjo 1800 motorinių laivelių ir 11.000 burinių ir irklinių valčių. Žvejybos reikalus tvarkė žvejybos rūmai, o patys susiorganizavę į kooperacines draugijas.

U ž s i e n i o p r e k y b a daugiausia vyko su D. Britanija ir Vokietija. Ligi 1925 užsienio prekybos balansas buvo neigiamas. Ūkinės depresijos metu (1931–33) eksportas sumažėjo ligi trečdalio anksčiau buvusiojo. 1920 išvežta 137.791 t prekių, o 1939 575.194 t. Importas per tą laiką padidėjo nuo 88.699 t ligi 353.869 t. Pagrindinės eksporto prekės: sviestas, bekonas, kiaušiniai, bulvės, linų pluoštas, medis, celiuliozė, popierius, tepalai, audiniai, stiklas; importo: medvilnės žaliava, vilna, audiniai, geležis ir plienas, mašinos, automobiliai, guma, akmens anglis, cukrus, silkės, trąšos ir chemikalai.

P r e k y b o s l a i v y n a s i r k e l i a i. Prekybos laivyną sudarė (1940 II 7) 304 laivai 214.000 b.r.t. Nuo 1930 ligi 1940 jo tonažas patrigubėjo. Žymiausi uostai: Talinas, Paldiski, Narva-Joesu ir Pärnu. Regulari laivyba vyko tarp Talino ir D. Britanijos, Vokietijos, Švedijos, Suomijos, Olandijos ir Latvijos uostų. Vidaus vandens kelių 600 km, iš kur Narvos–Peipaus–Emos kelias 357 km. Geležinkelių 1939 būta 1702 km, iš kurių 915 km plačiųjų. Nuo 1919 ligi 1939 nutiesta 409 km glžk. Vieškelių 21.530 km, iš kurių 2531 km I rūšies. 1939 buvo 3618 privačių automobilių, 2476 sunkvežimiai ir 289 autobusai. Orinio susisiekimo veikė 3 tarptautinės linijos: Talinas–Helsinkis, Talinas–Ryga–Varšuva ir Talinas–Ryga–Karaliaučius.

V a l i u t a i r f i n a n s a i. Nuo 1919 ligi 1927 piniginis vienetas buvo estų m a r k ė, kuri pradžioje buvo lygi 1 : 230 anglų svaro, bet jau 1922 nukrito ligi 1 : 1576. 1927 įvykdyta pagrindinė valiutos reforma, įvedant markės vietoj auksu paremtą kroną, lygią 100 : 248 g aukso. 1933 ji buvo nuvertinta proporcingai anglų svarui. Metinis valstybės biudžetas 1938–39 buvo 107,1 mil. kronų pajamų ir 106,9 mil. kronų išlaidų.

M i e s t a i (1939): Talinas (Tallinn) 140.665 gyv., Tartu 58.307, Narva 26.801, Pärnu 22.942, Nomme 22.725, Viljandi 12.609, Rakvere 10.139, Valga 10.074, Võru 6463, Haapsalu 5964.

V a l s t y b ė s ž e n k l a s trys mėlyni stilizuoti liūtai auksiniame skyde. Tautinė vėliava: mėlynos, juodos ir baltos spalvų 3 gulsčios juostos.

E. Kant, Bevölkerung und Lebensraum Estlands 1935; *V. Čečeta,* E. 1937; *E. Kareda* ir kt., Basic Facts on Geography, History and Economy 1948; *J. H. Jackson,* Estonia 1948; *H. Kompus,* Picturesque Estonia 1951. *A. B.*

E. g i n k l u o t o s p a j ė g o s Nepriklausomos Respublikos laikais (1918–40) susidėjo iš laivyno, aviacijos ir sausumos kariuomenės; apie 1600 karininkų ir 14.000 kareivių taikos metu. Kariuomenė buvo gerai apmokoma ir auklėjama. Vadovavo: kariuomenės vadas gen. Johan Laidoner ir štabo viršininkas gen. Jaan Soots. Abudu Estijos nepriklausomybės kovų didvyriai.

E. a r c h e o l o g i j a. A k m e n s a m ž i u s. Apie seniausius E. gyventojus liudija radiniai Kundoj ir Emajõgi krante ties Tartu, kur rasta maždaug VI tūkstantmečio pr. Kr, kaulinių įrankių. Jie giminingi Lietuvoje, Lenkijoje, R. Prūsuose ir vidurinėje Rusijoje randamiems, iš kurių spėjama, kad pirmieji E. gyventojai bus atėję iš pietų arba pietų rytų. Kiek vėlesni kauliniai ir akmeniniai įrankiai surasti netoli Pärnu upės žiočių, Võrtsjärv ež. š. krante ir Narvos upės apylinkėje. E. akmens amžiaus radinių didesnė dalis kilusi iš trečiojo ir pirmosios pusės antrojo

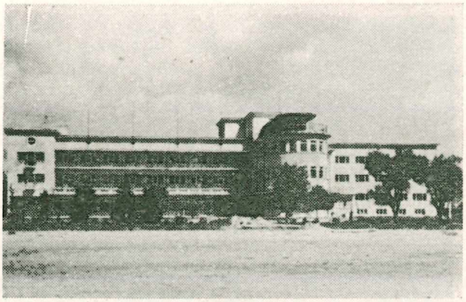

Pärnu vasarvietė

tūkstantmečio pr. Kr. Šio laikotarpio radinius sudaro svarbiausia skobtiniai kirvukai, su skyle kotui ir be jos, jietigaliai, strėlių antgaliai ir moliniai puodai. Radiniai yra iš dalies atsitiktinio pobūdžio, iš dalies iš senųjų sodybų ir randami beveik visada netoli vandenų, jūros pakraščiais, ežerų arba upių pakrantėmis. Sprendžiant iš šių įrankių tipų, ypač iš molio indų formos ir pagražinimo būdo, E. naujojo akmens amžiaus kultūra priskiriama vad. šukinės keramikos kultūrai, kuri apima plotą nuo R. Prūsų ligi š. ašigalio, lygiai kaip senesnioji vad. kaulinė kultūra apima r. Pabaltijį, Suomiją, š. ir vidurinę Rusiją. Šios kultūros atstovai buvo suomiai ugrai. Apie 2000 pr. Kr. čia įsiveržė nauja kultūros srovė, kuriai būdingi laiviniai kovos kirviai ir ligi tol E. nežinomas laidojimo būdas plokštiniuose kapuose, taip pat ir žemės dirbimo pradai. Ši kultūros srovė priskiriama indoeuropiečiams, kurie dėl negausumo čia greitai ištirpo vietos gyventojų tarpe. Apie tai liudija paskutinieji tyrinėjimai Tammulos ež. krante.

Ž a l v a r i o a m ž i u s (1300–500 pr. Kr.). Dėl stokos metalo savo krašte ir dėl aplamai nepalankios prekybos konjunktūros nebuvo galimas kiek didesnis metalo ir jo dirbinių įvežimas, todėl pastarųjų E. labai maža. Daugumas vartojamų įrankių buvo dirbdinami, kaip ir pirmiau, iš akmens, kaulo ir medžio, tai čia šis laikotarpis gal geriau vadintinas akmens-žalvario amžiumi. Gyvenimo šaltinį vis dar sudarė medžioklė ir žvejyba. Tačiau žemės dirbimas ir gyvulių ūkis jau buvo tapęs svarbia gyvenimo sritimi.

G e l e ž i e s a m ž i u s. Prieškristiniame geležies amžiuje (500 pr. Kr. ligi Kr. g.) metalai E., kaip ir žalvario amžiuje, dar nebuvo paplitę. Šio periodo kultūra apskritai yra tokia pat, kaip ir žalvario amžiaus, tik metaliniai įrankiai dirbami iš geležies. Nuo žalvario amžiaus pabaigos vyrauja iš akmenų ir žemės supilti apvalūs pilkapiai, kurių viduje iš akmenų sustatytoje dėžėje būdavo laidojami nedeginti žmonės.

S e n a j a m e g e l e ž i e s a m ž i u j e (nuo Kr. g. iki 400 po Kr.) pakyla ūkinis

Keilos upės krioklys

ir kultūrinis E. gyvenimas, ypač pagyvėjus prekybos santykiams su kaimynais, pietuose su baltiškomis kiltimis — dabartinėje Latvijoje ir Lietuvoje, taip pat jūros keliu su Skandinavija ir su Vyslos žiotyse gyvenusiais rytų germanais, pirmoje eilėje per uostus š. Estijos pakrantėje. Romėnų valstybės pasieniuose įsikūrę germanai tarpininkavo kultūriniams ir prekybiniams santykiams su šiaurinėmis tautomis. Romėnų valstybė tais laikais darė įtakos tolimesnių sričių kultūrai, tarp kitų ir Pabaltijo kraštams. Palyginus su akmens amžiumi, sodybos teikė visiškai pakitėjusį vaizdą. Gyventojai nuo vandenų, ežerų ir upių išsikėlė į augštesnes, sausesnes ir derlingesnes sritis, ypač į vidurinę ir r. E. Šitas persikėlimas įvyko ankstyvajame žalvario ir geležies amžiuje ir yra glaudžiai susijęs su perėjimu į žemdirbystę, kuri senajame geležies amžiuje buvo svarbiausia ūkio šaka. Pirmiausia kultūriškai ir ūkiškai buvo pakilusi Virumaa aps., š. E. Senojo geležies amžiaus radiniai svarbiausia susidaro iš įvairių žalvario papuošalų: segių, antkaklių ir apyrankių, karolių ir t.t.; mažesniu kiekiu aptinkama ir geležies įrankių, pvz. peilių, kirvių ir kt.; be to, yra surasta per 40 romėnų pinigų. Papuošalai ir apyvokos daiktai daugiausia kilę iš tiems laikams būdingų akmeninių kapų, kurie būdavo sustatomi žemės paviršiuje iš akmenų ir padalijami į keturkampes celes (,tarand-kalmud'). Senojo geležies amžiaus kultūros atstovai E. yra estų protėviai, kurie susiformavo iš suomių ugrų kilčių, gyvenusių toje pačioje teritorijoje žalvario ir akmens amžiuje. Jų protėviais savo rėžtu laikomi šukinės keramikos ir Kundos kultūros gyventojai, kurie apsigyveno r. Pabaltijy, pasitraukus ledynams. Senajame geležies amžiuje pietinė estų gyvenamoji riba ėjo nuo Cēsio iki Lubanos ež. vidurinėje Latvijoje. Šiaurėje, kaip rodo medžiaginės kultūros liekanos, estai buvo pasiekę p. Suomiją.

V i d u r i n i s g e l e ž i e s a m ž i u s (400–800 po Kr.). Romos valstybės žlugimas ir didysis tautų kilnojimasis nuslopino palankius prekybinius santykius, kurie buvo pereito periodo gerovės pagrindas. Su V a. E. gerovė smunka ir radinių skaičius mažėja. Iš Vyslos žiočių pasitraukus rytų germanams, nutrūksta su šia sritimi santykiai, ir todėl santykiai su latvių–lietuvių, ypač su Žiemgalos kultūrinėmis sritimis įgavo vyraujančios reikšmės. Tada E. pateko į šios srities įtaką. Šio laikotarpio papuošalai E. yra daugiausia baltų tipo. Tam tikrų ryšių būta ir su Skandinavija, iš kur buvo gaunami geležiniai įrankiai.Nepaisant radinių sumažėjimo, gyvenamųjų vietovių skaičius gausėja. Š. Latvijoje gyvenančios suomių giminės, beveik ligi dabartinės p. E. sienos, buvo sulatvintos, išskyrus pajūrio juostą, kur dar isto-

riniais laikais susiduriame su lybiais.

Naujajame geležies amžiuje (800–1200 po Kr.) E. vėl pakyla kultūrinis ir ūkinis gyvenimas dėl prasidėjusios prekybos tarp v. ir r. Europos. Šioje prekyboje didžiausią vaidmenį vaidino skandinavai, vikingai arba variagai, kurioje ir estai XI ir XII a. pradėjo aktyviai dalyvauti, net patys ruošdami karinio ir prekybinio pobūdžio ekspedicijas. Prekyba ėjo Baltijos jūra ir per Rusiją. Taip pat ir su pietų kaimynais prekybiniai ryšiai vis dar buvo gajūs. To periodo senienų skaičius daug kartų prašoka ankstyvesniųjų amžių radinius. Šis laikotarpis jau ir istoriškųjų šaltinių nušviečiamas. Palyginus su ankstyvesniais laikais, sodybos tirštėjo ir jos apėmė beveik visą kraštą, tik kaikurios mažos sritys dar liko negyvenamos (pvz. Hiiumaa ir kaikurios mažesnės salos, jūros pakrantė į p. nuo Pärnu ir kt.). Kraštas pasiskirstė sritimis, su kuriomis daugiausia sutampa dabartinių apskričių ribos. Sritys skirstėsi į kilegundas, kurios buvo pagrindas vėlyvesnėms parapijoms susidaryti. Kaimo gyventojai sudarydavo kaimo bendruomenę, kuri bendrai naudojo jiems priklausomas pievas, krūmus, ganyklas, miškus ir vandenis žvejybai. Laukai kaimuose buvo suskirstyti sklypine sistema. Kaimai, kaip ir kilegundos, turėjo savo vyresniuosius, kurie su visuotinio pilnateisių vyrų susirinkimo pagalba spręsdavo ir tvarkydavo visus kaimo bendruomenės reikalus. Iš šio laiko būdingų senienų paminėtina dažniausiai iš akmenų krauti kapai, kurie netiesiogiai susidarė iš senojo geležies amžiaus, ir vėliau atsiradę, visame krašte išplitę, plokštiniai kapai (‚tarand–kalmud') ir tik r. Estijoje aptinkami pilkapiai, kalbą apie vodų įtaką š.r. Estijoje ir slavų įtaką p.r. Estijoje. Mirusieji buvo laidojami deginti arba nedeginti. Kapuose randama žalvarinių ir sidabrinių papuošalų (antkaklių, apyrankių, žiedų, antkrūtininių grandinių ir kt.), įrankių ir ginklų (jietigalių, kalavijų, kirvių ir kt.). Ypač minėtini lobiai, kur, be gausybės papuošalų, rasta apie 10.000 sidabrinių pinigų (arabų, Bizantijos, anglosaksų, vokiečių); pinigai liudija apie gyvą prekybą ir gyventojų gerovę. Įspūdingiausi paminklai — piliakalniai, kurių E. yra žinoma apie 156. R. E. jie aptinkami kalvose, o š.v. E. lygumose supilti apskriti pylimai. Iš tų laikų iš dalies yra išlikusių aukakmenių, šventųjų medžių, šaltinių ir kitų su religija susijusių senovės paminklų.

A. M. Tallgren, Zur Archäologie Eestis, 2 t., 1922–1925; *H. Moora,* Die Vorzeit Estlands 1932; ('') Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., 2 tt., 1929, 1938; *R. Indreko,* Die mittlere Steinzeit in Lettland 1948.

E. istorija. Kova dėl laisvės XIII a. pradžioje. Kraštas, kuriame gyveno estai r. Baltijos jūros pakraštyje, buvo palankus jų kultūros raidai, bet drauge ir patraukdavo jų v. ir r. kaimynus įsiveržti ir mėginti pavergti estų žemę. Ištisą tokių įsiveržimų eilę buvo suruošę skandinavai vikingų epochoje. Slavai mėgino pavergti iš rytų; rusų kng. Jaroslavas 1030 privertė dalį estų mokėti duoklę rusams,

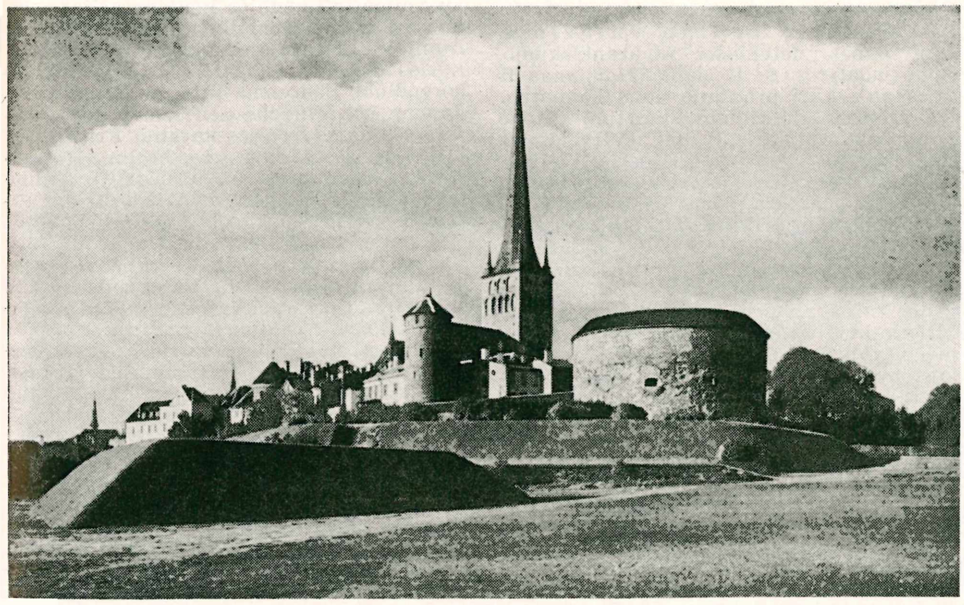

Tvirtovė ir šv. Olafo bažnyčia Taline

ir ten, kur dabar yra Tartu, vietoje estų pilies buvo pastatyta Jurjevo pilis. Tačiau visos šios pastangos nukariauti kraštą buvo estų likviduotos, ir padėtis pasidarė sunki, tik atsiradus pavojingam priešui — vokiečiams. Vokiečiai pirmą žygį į estų žemę suruošė 1208, ir kova su jais truko ligi 1227. Pradžioje estų provincijos kovojo skyrium, bet ilgainiui tarp jų susidarė glaudesni santykiai. Iš jų vadų didžiausią garsą įgijo Lembitu, Sakala provincijos seniūnas, žuvęs 1217 kautynėse, kurios baigėsi vokiečių pergale ir vidurinės ir v. E. pavergimu. Bet rytų ir šiaurės dalys ir salos dar išlaikė savo nepriklausomybę. Jų pavergimą pasunkindavo galimi rusų puolimai į vokiečių kolonijas. Be to, Bremeno vyskupui uždarius Lübecko uostą ir užkirtus kelią naujam ordino antplūdžiui į Livoniją, vysk. Alberto padėtis pasidarė katastrofinga. Jis kreipėsi pagalbos į danų karalių Valdemarą II, kuris 1219 vasarą atvyko prie š. E. pakraščių ir čia Taline estų pilies vietoje įst. naują miestą. Danai nukariavo š. E. provincijas (Harjumaa, Virumaa, Järvamaa), tuo tarpu p. dalis paliko vokiečių rankose. Laisvos liko tik salos. Jų gyventojai buvo 1222 išlaisvinimo kovos pradininkai: jie likvidavo Valdemaro valdžią salose, perkėlė kovą į estų kontinentą, kur kova greitai apėmė beveik visas provincijas. 1223 jau beveik visa E. buvo išlaisvinta iš svetimųjų jungo, Bet vysk. Albertas ir kalavijuočiai, likvidavę savitarpio konfliktus, pradėjo veikti sutartinai ir 1224 vėl nukariavo estus, kad ir be salų. Salos vokiečių buvo nukariautos tik 1227 pavasarį.

E. danų ir ordino valdžioje. Estų žemės, netekusios savarankiškumo, buvo padalytos. Š. E. dalis (Harjumaa ir Virumaa), kuri pradžioje buvo kalavijuočių rankose, 1238 Stenby sutartimi atiteko Danijai. P. vakarinę E. dalį (Viljandimaa ir Järvamaa) gavo kalavijuočiai. Iš p.v. dalies (vėliau Tartu ir Võrumaa provincijos) buvo sudaryta Tartu vyskupija. Estų salos drauge su artimiausia kontinento dalimi sudarė vad. Saare–Lääne vyskupiją. Kalavijuočių valdžia laikėsi tik ligi 1237: kada pralaimėję kautynes su lietuviais ties Saule (Šiauliais), jie buvo priversti susidėti su kryžiuočiais. Šie paveldėjo kalavijuočių valdžią, pasiliko savo centrą Prūsijoje, Livonijoje sudarę atskirą organizaciją. E. svetimiems valdant, bendros valstybinės organizacijos neiškilo. E. ūkininkų būtis ypač pasunkėjo, įvedus lenų sistemą, kuriai esant, susidarė svarbiausia vasalų teisė — imti mokesčius. Politinei stabilizacijai įvykus, vasalai pradėjo kurti dvarus, kuriems augant, jų rankose susikaupdavo vis daugiau estų ūkininkų žemių. Ypačiai greit iškilo dvarai šiaurėje, Harjumaa ir Virumaa provincijose, kurios priklausė Danijai. Čia vasalai įgijo plačią politinę valdžią, nes tolima Danijos karalių valdžia čia silpnai reiškėsi. Tuo būdu čia labai pasunkėjo estų ūkininkų būtis. Todėl viduramžiais kaip tik čia vyko paskutinės estų kovos dėl savo laisvės. Sukilimas buvo prasidėjęs 1343 IV 23 Harjumaa, iš kur išsiplėtė į kitas provincijas. Įniršę estai žudė vokiečius ir degino jų dvarus. Numatydami ilgą nuožmią kovą, estai kreipėsi pagalbos į Suomiją (į Turku ir Viipuri), kviesdami iš ten švedus ir Pskovo rusus. Šiems padėti delsiant ir estai buvo priversti kovoti vieni. Livonijos ordino magistras Burchard v. Dreileben pradėjo sukilimą slopinti. 4 estų seniūnai, atvykę derybų pas vokiečius, buvo nužudyti. Netrukus estai pralaimėjo ties Talinu. Po to dar vyko maži vietinio pobūdžio sukilimai, bet 1345 visas sąjūdis buvo vokiečių nuslopintas. Sukilimai įrodė danų valdžios silpnumą E. Karalius Valdemaras IV Atterdag, įsitikinęs, kad jam sunku išlaikyti Harjumaa ir Virumaa provincijas, jas pardavė 1346 vokiečių ordinui. Nepasisekusios kovos ir nuolatinis dvarų plėtimasis dar labiau pablogino materialinę ir politinę estų gyventojų būtį. Estų ūkininkai pradėjo bėgti iš savo gyvenamųjų vietų. Masinis bėgimas įvyko XV a.; tam sustabdyti dvarininkai įvedė baudžiavą. Reformacija, kuri ypač Estijos miestuose pasireiškė audringais išsišokimais, liko be reikšmės estų ūkininkams. 1558 Maskvos caras Jonas IV Žiaurusis pradėjo karą su Livonija. Keliasdešimt metų vykęs karas rusams atidavė tik r. E., Tartu vyskupiją. Rusų aneksijos baimė ir Livonijos konfederacijos iširimas sukėlė susidomėjimą Pabaltijo likimu Danijoje, Lietuvoje, Lenkijoje ir Švedijoje, kurios aktyviai įsikišo į Livonijos likimo sprendimą. Saaremaa salos ir Kuršo vysk. Johann von Münchausen 1559 pardavė savo vyskupijas Danijos karaliui Friedrichui II, kuris jas pardavė savo broliui, Holšteino kng. Magnusui; šis nusipirko ir Talino vyskupiją ir stengėsi savo valdžią dar labiau išplėsti, ir dėl to kilo ginčai su kitais pretendentais. Talinas ir Harju ir Viru provincijų riteriai 1561 VI pasidavė švedų karaliui Erikui XIV. Paskutinis ordino magistras Gotthardas Kettleris 1561 oficialiai pasidavė Lenkijai ir virto tik Kuršo ir Žiemgalos kunigaikščiu. Kitos ordino žemės drauge su arkivyskupija sudarė Lenkijos provinciją, kurion įėjo ir p. E. ligi Virtsjärvo ež. Tuo būdu rusų valdžia iš Pabaltijo buvo išstumta.

Lenkai p. E. Livonijai pasidavus, Žygimantas Augustas 1561 jos didžiūnams suteikė privilegiją, kuri užtikrino jiems Augsburgo išpažinimą, autonominę bažnyčios vyriausybę, vokiečių teisę, senus įstatymus ir privilegijas. Tačiau ši privilegija neilgai veikė. Stiprėjant lenkų valdžiai,

buvo aprėžiamos vietos didikų teisės, ir pagaliau 1582 aktu Constitutiones Livoniae Livonijos valdymas buvo unifikuotas su respublika. Vietiniai vokiečiai buvo šalinami iš administracinių tarnybų. Pradėjo veržtis katalikybė su jėzuitais priekyje. Ūkininkų būtis dar labiau pablogėjo. Sumažėjo teisės, padidėjo mokesčiai ir lažas.

Š v e d a i š. E. Švedams viešpataujant, ūkininkų būtis Estlandijoj (Eestimaa) buvo tokia pat, kaip ir Livonijoje. Švedų karaliai Erikas XIV ir Karolis IX mėgino pagerinti teisinę ūkininkų padėtį, bet vietos didikai to neprileido. Tik Gustavo II Adolfo laikais Švedijos valdžia rodo didelį susirūpinimą Pabaltijo būtimi. Gustavas Adolfas apėmė visą Livoniją. 1625 pasidavė švedams Tartu, ir 1626 lenkų kariuomenė Livonijoje buvo visiškai sumušta. Altmarko taikos sutartimi 1629 Lenkija atsisakė nuo Livonijos. Užkariautoji provincija drauge su Livonija išsilaikė švedų rankose ligi didžiojo Šiaurės karo pusės (1710). Tačiau šitame laikotarpyje E. teritorija buvo mažai paliesta karo baisenybių, išskyrus rusų žygį į Livoniją 1656 ir dar vieną lenkų žygį į p. E. vakarinę dalį. Į rusų rankas pateko Tartumaa provincija, jų okupuota ligi 1661. Estlandijoje sumanytos Gustavo II Adolfo reformos tik iš dalies tebuvo įvykdytos, bet Livonijoje pavyko pravesti ūkininkams svarbią teismų reformą. Tačiau ekonominė ūkininkų būtis ėjo blogyn, ypačiai Livonijoje, labiausiai dėl valstybinių dvarų dalijimo vokiečių ir švedų didikams. Gustavo II Adolfo ir jo įpėdinių laikais čia nusistovėjo luominė savivaldybė, vad. Landesstaatu. Estlandijoje, Livonijoje ir Saaremaa saloje vietos didikai turėjo savo landtagus, švedai turėjo tik centro valdžios atstovą generalgubernatorių ar gubernatorių. Ūkininkų padėčiai pasikeisti, ypačiai Livonijoje, turėjo lemiamos reikšmės Karolio XI laikais pradėta vykdyti dvarų redukcija. Tai buvo seniau išdalytų valstybinių dvarų atiminėjimas iš privačių rankų ir jų nuomojimas privatiems asmenims. Kad nuomininkai perdaug negalėtų varginti ūkininkų, vyriausybė nuo 1687 pravedė naują ūkininkų žemių reviziją ir naują ūkininkų mokesčių ir pareigų dvarininkams nustatymą. Tai buvo surašyta į vadinamąją Wackenbuch. Prie Karolio XI žymiai susiaurinta didikų reikšmė adminstracijoje ir išardyta Landesstaato sistema. Karolio XI laikai turėjo didelę reikšmę ir estų dvasinės kultūros raidai. Jau ir anksčiau švedų valdžia rūpinosi bažnyčių ir mokyklų kūrimu Pabaltijy. Gustavas II Adolfas įst. Tartu universitetą. Karolis XI padėjo pagrindus estų liaudies mokykloms ir 1684 netoli Tartu įst. mokytojų seminariją. Bet šiems sumanymams padarė galą politiniai ir visuomeniniai įvykiai. 1695–97 E. baisiai nukentėjo nuo bado. 1700 kilo Didysis Šiaurės karas, kuris baigėsi estų patekimu rusų valdžion.

N u o Š i a u r ė s k a r o i k i ū k i n i n k ų i š l a i s v i n i m o. Rusams valdant, vėl iškilo aristokratijos valdžia. Jau prieš 1710 Livonijos ir Estlandijos riteriai prie

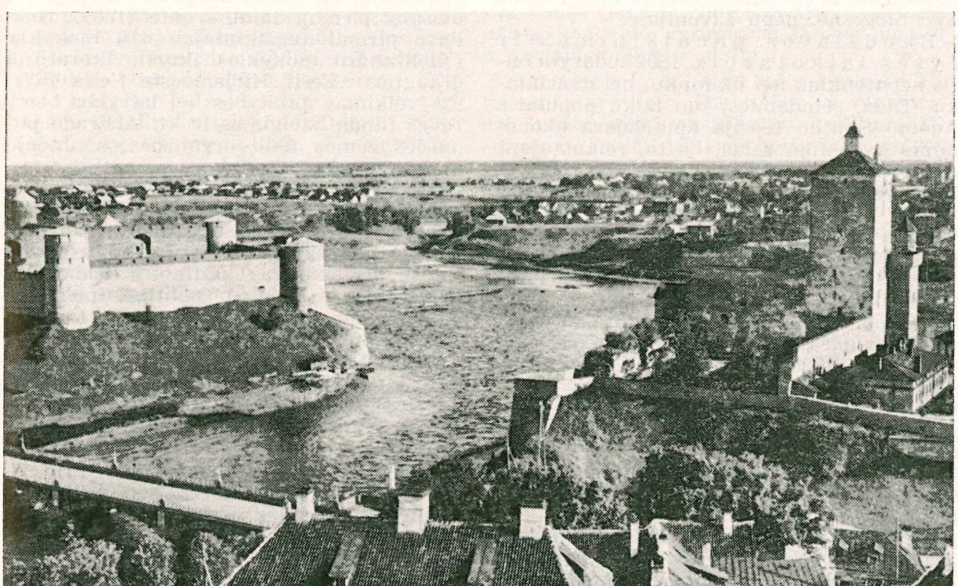

Talino tvirtovė

rusų valdžios sugebėjo išsaugoti savo luomines privilegijas atitinkamomis kapituliacijomis, kurios savo esminėse dalyse buvo 1721 patvirtintos Uusikaupunki (Nystadto) taikos sutartyje. Aristokratija atgavo savo redukuotus dvarus ir iš naujo galėjo plėsti savo politinę valdžią. XVIII a. rusams valdant, estų gyventojams buvo sunkios vergijos ir dvarininkų savavaliavimo laikas. Tik prie Kotrynos II pirmą kartą rusų valdžia pamėgino sutvarkyti ūkininkų ir dvarininkų santykius. Jos įsakymu generalgubernatorius G. v. Browne Livonijos landtage 1765 pravedė reformų, betgi kurių dvarininkai faktiškai mažai težiūrėjo. Tik ekonominė dvarininkų krizė ir naujos humanistinės idėjos, per mokytojus ir kunigus prasiskverbusios ir į Pabaltijį, aristokratiją privertė susirūpinti juridine ir materialine savo ūkininkų būtimi. Tokie klausimai buvo svarstomi Livonijos landtaguose nuo 1795. Maršalo Fr. Sieverso rūpesčiu landtagas priėmė eilę rezoliucijų ūkininkams apginti, bet konservatyvinės aristokratijos veikiamas Povilas I šių rezoliucijų nepatvirtino. Estlandijoje tų rezoliucijų vykdymas buvo paliktas dvarininkų nuožiūrai. Prie Aleksandro I viršų pradėjo imti liberalinė srovė. Bijodami, kad pati valdžia neįvestų reformų žemės santykių srity, dvarininkai, J. G. v. Bergo vadovaujami, 1802 Estlandijos landtage priėmė reguliatyvą, o 1804 Livonijos landtagas suteikė ūkininkams asmens laisvę. Šiuo pavyzdžiu 1804 pasekė ir Estlandijos landtagas, bet visdėlto čia ūkininkų būtis liko blogesnė, negu Livonijoje.

B a u d ž i a v o s p a n a i k i n i m a s i r č y ž ė s l a i k o t a r p i s. 1804 sudaryta būtis nepatenkino nei ūkininkų, nei dvarininkų. Tada, remdamiesi tuo laiku popularia Adomo Smitho teorija apie laisvą ekonominio gyvenimo raidą, be to, reikalaujant rusų valdžiai reviduoti žemės ūkio santykius, keliančius ūkininkų neramumus, Pabaltijo dvarininkai pravedė ūkininkų atleidimą iš baudžiavos įstatymais, caro patvirtintais Estlandijai 1816 ir Livonijai 1819. Naujais įstatymais ūkininkai virto trumpalaikiais nuomininkais, už nuomojamą žemę mokančiais čyžę. Ūkininkų būtis pasidarė dar neaiškesnė, ir tą neaiškumą sukeldavo 1820–30 ekonominė krizė; jis itin iškilo 1840 didelio nederliaus metu. Dėl to 1841 kilo Livonijos ūkininkų bruzdėjimas. Ūkininkai jieškojo užtarimo prieš dvarininkus pravoslavų dvasininkijoje. Šis bruzdėjimas 1845 Livonijoje įgijo religinio sąjūdžio pobūdį. Rusų vyriausybė stengėsi padėti estų ir latvių ūkininkams pereiti į pravoslaviją; nemaža čia nuveikė Rygos pravoslavų vysk. Filaretas. Šis sąjūdis truko ligi 1848, ir tų metų rudenį jau buvo 46 estų pravoslavų parapijos, kurios turėjo daugiau kaip 65.000 narių. Šie įvykiai davė akstiną ir agrariniams santykiams reviduoti. Ūkininkų būtį Livonijoje kiek pakeitė 1849 įstatymas, paskelbtas liberalinių dvarininkų vado H. v. Fölkersahamo įtakoje. Šis įstatymas buvo atnaujintas 1860. Jam buvo artimas ir 1856 caro patvirtintas įstatymas Estlandijai, betgi kurio paskelbimas sukėlė didelį nesusipratimą tarp ūkininkų, ir dėl to 1858 liaudyje kilo didelis bruzdėjimas, rimtai pasireiškęs Juuru valsčiuje, Mahtra dvare. Dėl to ir vad. Mahtros karu (Mahtra sõda). Kito bruzdėjimo vadu buvo Juhan Leinberg, liaudies pramintas pranašu Maltsvetu. Toliau ėjo kitos reformos ir, pagaliau, 1868 čyžė buvo panaikinta.

T a u t i n i o a t g i m i m o l a i k a i. Perėjimas prie piniginės nuomos, ypač vienasėdžių pirkimas, nuo 1860 įgijęs masinį pobūdį Livonijoje, kiek vėliau ir Estlandijoje, turėjo lemiamos reikšmės ekonominiam, socialiniam ir kultūriniam estų gyvenimui. Kaimuose atsirado proletariatas, iš dalies emigruojąs į Rusiją, iš dalies išsikeliąs į miestus, kur taip pat kilo ekonominė revoliucija drauge su prekybos ir pramonės žydėjimu. Labai augo Talinas ir Tartu, kurie įtraukė daug naujo estų elemento. Geresnės ekonominės sąlygos ir liaudies mokyklų būties pagerinimas, jaunos estų inteligentijos atsiradimas miestuose ir J. Jannseno pirmųjų metų laikraščių steigimas išjudino estų kultūrinį ir ekonominį gyvenimą, žinomą atgimimo laikotarpio vardu. Atsirado eilė tautinų organizacijų, kurios žadino tautinius jausmus masėse: pirmoji dainų šventė (1869), rinkliava pirmai augštesniajai estų mokyklai (Aleksandro mokykla) įkurti, literatūros draugijos (Eesti Kirjameeste Selts 1872–92) veikimas, prekybos bei laivybos bendrovės Linda įsteigimas ir kt. Atsirado pirmosios žemės ūkio organizacijos. Judėjimas pagyvėja C. R. Jakobsono veikimo metu (1841–82), jam suteikus daugiau sistemingumo ir kovos ideologijos laikraščiu Sakala (1878). Tačiau Jakobsonas greitai suėjo į konfliktą su kun. J. Hurtu (1839–1906), nes kunigas kaltino jį bedievybe. Kilusi aštri religinė politinė polemika trukdė tolimesnį didelių visuotinių tautinių sumanymų plėtimąsi.

R u s i f i k a c i j o s l a i k a i. Ypatinga Pabaltijo būtis, kur vokiečių elementas buvo išlaikęs vadovaujamą vaidmenį, jau ir seniau buvo nemaloni rusų vyriausybei. Aleksandro II metu slavofilų sferos pradėjo atakuoti Pabaltijo vokiečius. Prie Aleksandro III rusifikacijos klausimas iš publicistikos srities perkeliamas jau į gyvenimą. Jai paruošė dirvą 1882–83 senatorius N. Manasseino revizija Livonijoje. Reformos, kurios buvo įvykdytos 80-jų metų antroje pusėje, palietė mokyklas, teismus ir policiją, kur oficiali kalba virto rusų

kalba; tačiau, dėl Pabaltijo vokiečių opozicijos savivaldybės liko nepaliestos. Estų visuomeninis sąjūdis susilaukė irgi sunkių smūgių. Tautinės organizacijos susilikvidavo. Estų tautinių sferų organu virto Tartu laikraštis Postimees, ypačiai nuo to laiko, kada 1896 redaktorių K. A. Hermaną pakeitė Jaan Tõnisson (g. 1868), vienas didžiausiųjų tautinių estų veikėjų. Drauge į estų šviesuomenės tarpą skverbiasi ir socialistinės idėjos, labiausiai Tartu, kur žymiu socializmo ideologu virto Mihkel Martna (1860–1934). Š. Estijoje radikalinių sluogsnių organu virto Talino laikraštis Teataja, kurio vyriausias veikėjas buvo Konstantinas Päts (g. 1874). Jo nuopelnu 1904 rinkimuose į miesto valdybą Taline prieš vokiečius laimėjo rusų estų blokas.

1905 revoliucijos sąjūdis aštriausiai E. pasireiškė Taline kaip pramonės centre, iš kur jis persimetė į provincijos žemės ūkio darbininkus. Masių revoliucingumą padidina X 29 (16) kruvini įvykiai Talino turguje, kur rusų kariuomenė šaudė į publiką ir išžudė bei sužeidė 150 žmonių. X 30 (17) manifestas patenkino didžiąją buržuazijos dalį, bet socialdemokratų vadovaujami darbininkai nutarė tęsti kovą ir reikalauti demokratinės respublikos. Radikalinė ir nuosaikesnė liberalinė srovė susidūrė aštria forma Tartu visuotiniame liaudies atstovų kongrese (Tartu ülemaaline rahvaasemikkude kogu) XII 10 /XI 27. Kairysis kongreso sparnas priėmė eilę radikalių rezoliucijų. Iš ten atstovai revoliucinę dvasią išnešiojo po visą šalį, kur prasidėjo revoliucinis priimtų rezoliucijų gyvendinimas. Šis sąjūdis greitai buvo nuslopintas rusų baudžiamųjų būrių.

Laikotarpis iki I pas. karo būdingas dideliu estų ekonominio ir kultūrinio gyvenimo pakilimu. Ekonominis kilimas reiškėsi mažų žemės ūkių intensyvumu ir žemės ūkio kooperatyvų klestėjimu. Kultūros srityje svarbiausieji įvykiai: Tartu mergaičių gimnazijos estų kalba įsteigimas, didelių teatrų Taline, Tartu ir Pärnu pastatymas, Tartu tautinio licėjaus įsteigimas, Jaunosios E. sąjūdis literatūroje ir kt.

I pas. karas ir kova dėl nepriklausomybės. Pirmas didelis estų tautinių sluogsnių laimėjimas po caro režimo nuvertimo buvo naujas savivaldybių įstatymas, patvirtintas IV 12 (III 30) rusų laikinosios vyriausybės. Tuo remdamasi, 1917 VII 14 Taline susirinko Estų šalies taryba (Eesti Maanõukogu). Tuo pačiu metu VII 15 (2) Taline susirinko Estų liaudies kongresas (Eestimaa rahvuskongress) ir VII 16–17 Estų tautinis kongresas (Eesti rahvuskongress), kurie suvaidino didelį vaidmenį, spręsdami politinius dienos klausimus. Kitas laimėjimas estų tautinių būrių įkūrimas. Po 1917 X revoliucijos Rusijoje E. valdžia palaipsniui pereina į komunistų rankas. X 28 (15) reiškiantis bendrai politinei suirutei, susirinko Eesti Maanõukogu ir, nežiūrėdamas darbininkų ir kareivių tarybos rezoliucijos apie jos paleidimą, pasiskelbė vyriausia šalies valdžia ligi steigiamojo susirinkimo sušaukimo. Įsigalėjus bolševikų režimui, taryba baigė savo veikimą, bet perdavė savo įgaliojimus seniūnų tarybai, kuri veikė slaptai ir vaidino vadovaujamą vaidmenį, plečiant nepriklausomybės idėją. Siaučiant terorui, seniūnų taryba visdėlto paskyrė 1918 I 21 –22 rinkimus į steigiamąjį susirinkimą, bet matydama, kad negali gauti reikalaujamos daugumos, sustabdė rinkimus. 1918 II 19 seniūnų taryba suformulavo Estų nepriklausomybės manifestą, kuris buvo paskelbtas 1918 II 24, ir juo vyriausioji valdžia buvo perduota Gelbėjimo komitetui (Päästekomitee) su ministeriu pirmininku K. Pätsu priekyje. Visa tai įvyko, bolševikams palikus kraštą prieš besiartinančią vokiečių okupacinę kariuomenę. Vokiečių okupacija nepripažino Estų laikinosios vyriausybės, likvidavo visą estų kariuomenę ir, įvedusi karo padėtį, užgniaužė visas estų tautines pastangas. Tuo laiku didelės reikšmės turėjo užsienio (Skandinavijoje, Paryžiuje, Londone) estų tautinė delegacija, kurios veikimo dėka anglų, prancūzų ir italų vyriausybės 1918 V pripažino E. nepriklausomybę de facto. Vokiečių okupacinė valdžia 1918 X 19 perdavė savo valdžią estų laikinajai vyriausybei, ir K. Päts, išsilaisvinęs iš vokiečių stovyklos, sudarė naują koalicinę vyriausybę iš deš. partijų ir socialdemokratų atstovų.

Kovos dėl laisvės ir nepriklausomybės. Dar vokiečių okupacinei kariuomenei nesuskubus galutinai išsikraustyti iš E., įsiveržė bolševikų kariuomenė ir X 25 paėmė Pskovą, kur, vadovaujant estų komunistui J. Anveltui, E. buvo paskelbta komunistine socialistine respublika. Po to bolševikų kariuomenė pradėjo žygiuoti į krašto gilumą. E. energingai pradėta formuoti kariuomenė. X 30 admirolas J. Pitka išvyko su pirmu šarvuotu traukiniu prieš bolševikus. XII 23 kariuomenės vyriausiuoju vadu paskiriamas plk. J. Laidoneris, štabo viršininku pulkininkas J. Soots. XII 12 prie Talino pasirodė anglų laivynas, kuris vėliau pagavo 2 rusų torpedinius laivus ir padovanojo E. Suomiai paskolino 20 milionų suomių markių ir pagalbai pasiuntė 2000 savanorių. Mažesnius savanorių būrius atsiuntė švedai ir danai. 1919, kada beveik pusė estų teritorijos buvo bolševikų rankose, estai pradėjo kontrataką, ir jau vasario mėn. viduryje visa šalis buvo laisva. Kritiškiausiu šios operacijos momentu II 16 komunistai Saaramaa saloje sukilo ir įvedė komunistinę

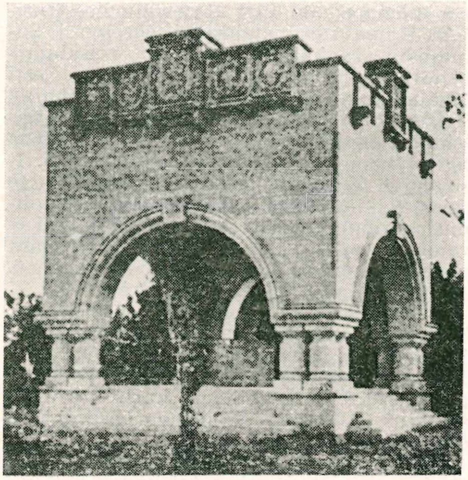

Nežinomojo kareivio kapas Taline

santvarką. Iš Talino nusiųstieji baudžiamieji būriai ją likvidavo II 22. Bolševikus išvijus, 1919 IV 23 susirinko steigiamasis susirinkimas, kuris priėmė nepriklausomybės deklaraciją (1919 V 19), žemės reformos įstatymą (1919 X 10) ir konstituciją (1920 VI 15). 1919 pavasarį estų kariuomenės operacijos, padedant rusų baltagvardiečių pulkams, persikėlė į rusų teritoriją. Pietuose estų kariuomenė išlaisvino š. Latviją. Bet tuo pačiu metu iš pietų pradėjo pulti Baltijos Landeswehras ir generolo R. von der Goltzo geležinė divizija. Estų kariuomenė sumušė vokiečius ir, įsimaišius karinei santarvininkų misijai VIII 3 buvo sudarytos paliaubos. Estų šarvuoti traukiniai dar 1919 X suteikė pagalbą latviams kovoje su P. Bermondto-Avalovo daliniais. Po to estų kariuomenei teko sunkiai kovoti su bolševikais Narvos fronte.

P o l i t i n ė r a i d a n e p r i k l a u s o m y b ė s m e t u. 1920 pasibaigus laisvės kovoms, prasidėjo gyvas krašto atstatomasis darbas visose gyvenimo srityse. Pagal 1920 Steigiamojo Susirinkimo (Asuvat Kogu) priimtą konstituciją E. įvesta plačiausių laisvių demokratinė respublika, kurios augščiausioji valdžia buvo parlamento (Riigikogu) rankose. Vyriausybė buvo labai nepastovi: 1919–33 įvyko net 20 vyriausybės pasikeitimų. Šis faktas ir 1930 ūkio krizė kėlė pastovesnės valdymo formos reikalą. 1933 X įvykusių balsavimų metu priimta nauja konstitucija, kuria buvo apribotos parlamento teisės ir įvesta valstybės galvos institucija su plačiomis teisėmis. Tačiau įtempimas krašto viduje nesusilpnėjo. 1934 III 6 valdžia perėjo į tuometinės parlamento vyriausybės galvos, K. Päts, rankas. 1936 plebiscito keliu vyriausybė gavo tautos įgaliojimus konstitucijai pakeisti. Specialiai tam reikalui išrinktas parlamentas priėmė trečiąją E. konstituciją, kuri įsigaliojo 1938 I 1. Pagal ją augščiausioji krašto valdžia atiteko į 6 metams renkamo prezidento rankas. Be to, įsteigti dveji 5 metams renkami parlamento rūmai. 1938 IV 24 E. prezidentu išrinktas K. Päts.

Užsienio politikoje svarbiu faktu laikytinas ankstyvas E. priėmimas į Tautų Sąjungą (1921 IX 22). Artimi bendradarbiavimo ryšiai su Latvija nustatyti 1923 XI 1 sutartimi, kuri atnaujinta ir praplėsta 1934 II 17. Draugiškumo ir bendradarbiavimo paktas su Lietuva ir Latvija pasirašytas Genevoje 1934 IX 12. Santykiai su Tarybų Sąjunga sureguliuoti 1932 IV 4 nepuolimo sutartimi, kuri 1934 prailginta iki 1945. Tautų Sąjungai nepajėgiant įgyvendinti kolektyvinio saugumo politikos, E. 1938 XII paskelbė absoliutinio neutralumo įstatymą. 1939 VI 7 E. pasirašė su Vokietija nepuolimo sutartį.

E. o k u p a c i j a. Ryšium su prasidėjusiu II pas. karu 1939 IX 28 E. buvo priversta pasirašyti su Taryba Sąjunga savitarpinės pagalbos sutartį, pagal kurią Tarybų Sąjunga gavo teisę E. teritorijoje laikyti 25.000 karių įgulą. Tarybų Sąjunga, apkaltinusi E. savitarpinės pagalbos sutarties pažeidimu, 1940 VI 16 įteikė ultimatumą, ir kitos dienos rytą bolševikų kariuomenė peržengė sieną ir greitai okupavo visą kraštą. VI 19 atvyko į Taliną Maskvos emisaras A. A. Ždanovas krašto sovietizacijos įgyvendinti. Pagal Ždanovo prezidentui įteiktą sąrašą VI 21 sudarytas naujas ministerių kabinetas su Johannes Vares priešakyje. VII 14–15 įvyko vad. parlamento rinkimai, VII 21 E. paskelbta tarybine respublika ir VIII 6 įjungta į Tarybų Sąjungą kaip 16-ji respublika. Netrukus K. Päts ir kt. nepriklausomosios E. augštieji pareigūnai buvo išvežti į Rusiją. Masinė gyventojų deportacija E., kaip ir Lietuvoje, buvo vykdoma 1941 VI 14–15. Kilus karui tarp Tarybų Sąjungos ir Vokietijos. 1941 VII 8 į E. įsiveržė vokiečiai ir iki X 21 užėmė visą kraštą. Vokiečių okupacija truko iki 1944, ir po to E. antrą kartą tapo bolševikų okupuota.

M. Ojamaa, A. ir T. Varmas, Eesti Ajalugu 1946; *A. Kaelas,* E. efter andra världskriget 1951; *E. Uustalu,* The History of Estonian People 1952; *R. Wittram,* Baltische Geschichte 1180–1918, 1953.

E. k a l b a priklauso suomių ugrų vakarinei suomių grupei. Vakarų suomių, arba Baltijos jūros suomių, kalbos greičiausiai bus išsiskyrusios iš suomių prokalbės paskutiniaisiais amžiais pr. Kr. ir pirmaisiais amžiais po Kr. Dabar gyvosios v. suomių kalbos yra: vepsių, karelų, suomių, vodų, estų ir lybių. E.K. labai artima dabar nykstančiai vodų ir lybių kalbai Kurše; suomių kalba yra jai tokia artima, kad estai ir suomiai gali vienas kitą suprasti.

Tikroji E.K. išplitimo sritis yra E., kur ja kalba daugiau kaip 982.000 žmonių, arba 90% krašto gyv. Daugiau kaip 200.000 estų gyvena už savo krašto ribų, pvz. Latvijoje, JAV ir kt. Didžiausia estų kolonija yra buv. Petrapilio gub., Kryme ir Kaukaze. Gausios kolonijos p.v. Suomijoje yra susiliejusios į suomių kalbą. Istoriniais laikais E.K. ribos labai mažai tepakitėjo. Pietuose estiškai tebekalbama tam tikrose Latvijai atitekusiose srityse. Dabartinė E. K. susidaro iš 2 pagrindinių tarmių — šiaurės ir pietų, kurių šaknys nueina ligi senosios v. suomių prokalbės. Abi tos tarmės turi daug patarmių. Rašomoji kalba remiasi šiaurės E.K. tarme. Ligi XX a. pradžios buvo vartojama ir p. estų rašomoji kalba. E.K. per paskutiniuosius septynis amžius smarkiai išsivystė, o suomių ugrų kalbos atžvilgiu dar išsigimė. Suomių ugrų posesyvinių priesagų sistema E. K. beveik be pėdsakų išnykusi: t a l o n i ‚mano namas', t a l o s i ‚tavo namas', t a l o n s a ‚jo namas' ir t.t. estiškai pasakoma su asmeniniu įvardžiu: m i n u, s i n u, t e m a t a l u. Daugumas tarmių ir rašomoji kalba nebeturi jau ir asmeninio neiginio: suomiškai e n t u l e ‚aš neateisiu', e t t u l e ‚tu neateisi', e i t u l e ‚jis neateis' ir t.t. E.K. e i t u l e sakoma visiems asmenims. Balsių harmonija teišlikusi tarmėse. Kur ji dar vartojama, yra dažnai senesnė kaip visose kitose vakarų suomių kalbose. Dėl sinkopės ir apokopės įvairiais atvejais žodžio pradiniai ir galiniai balsiai išnyksta, ir tuo būdu žodžiai ir formos, palyginti su suomių kalba, labai sutrumpėja, pvz. suom. m e t s ä ‚miškas', est. m e t s, suom. a n t a m a a n ‚duoti', est. a n d m a. Bet E.K. pakaitui turi labai komplikuotą kiekybinę sistemą su 3 fonologiniais ir 5 fonetiniais ilgio laipsniais, kurie atlieka taip pat labai svarbius morfologinius uždavinius. Įvairius ilgius reikia griežtai skirti, pvz. s a d a ‚šimtas' su trumpu a pirmame skiemenyje, s a a d a ‚siunčiu' su ilgu a pirmame skiemenyje, arba k a l i ‚gira' su trumpu l, k a l l i s ‚brangus' su ilgu l ir k a l l i s ‚brangiame' su dar ilgesniu l. Taip pat visi dvibalsiai ir priebalsių junginiai turi mažiausiai du ilgumo laipsnius.

Pats laipsnių kaitaliojimasis v. suomių kalbose ir E.K. yra dar labai gyvas, nors daugiausia reiškiasi nauja lytimi. Kur iš pradžių buvo uždaras skiemuo, t.y. baigėsi priebalsiu, tai ten baigiamasis garsas vienu laipsniu susilpnėja: b, d, g gali visiškai išnykti arba susijungti su kitu priebalsiu; kk, pp, tt virsta į k, p, t ir t.t., pvz. s i g a ‚kiaulė', vs. km. s e a, p a d a ‚katilas', vs. km. p a j a; k u k k e ‚gaidį', k u k e ‚gaidžio' ir t.t.

Kaip ir visos kitos suomių ugrų kalbos, E.K. yra turtinga formų. Yra 15 linksnių, daugybė asmenavimo galūnių ir 2 bendratys. Veiksmažodis iš dalies gali būti linksniuojamas. Bet E.K. neturi giminių ir jokių ypatingų būsimojo laiko formų. Dėl sutrumpėjimų, griežtai imant, atsirado apie 500 linksniavimų ir asmenavimų grupių. E.K. turi daug balsių ir maža priebalsių. Rašomojoje kalboje yra 9 balsiai: a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü. Šnekamojoje kalboje tevartojama priebalsiai h, j, k, l, m, n, n, p, r, s, t, v, (rašybos ženklai b, d, g pažymi trumpesnįjį uždarumos garsų ilgį). Sveti-

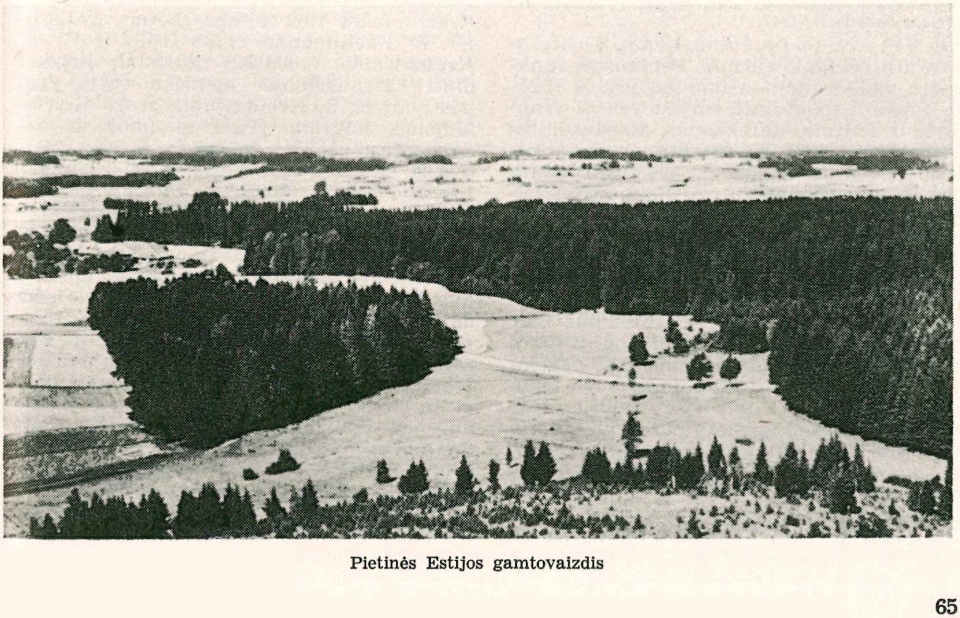

Pietinės Estijos gamtovaizdis

miems žodžiams vartojami ir f, š, z, ž. Kirtis yra ant pirmo skiemens. Muzikalinis akcentas priklauso nuo garsų kiekybės. Priimtoji E.K. rašyba nevisai fonetiška. Seniausi E.K. paminklai siekia XIII a. Raštmosios kalbos tradicijos prasideda XVI a. (1535 išsp. pirmoji E.K. knyga). Senoji literatūrinė kalba smarkiai apvokietinta, ir joje neatspindi tikroji liaudies kalba. Jau XIX a. pradžioj buvo padaryta pirmų rimtų bandymų apvalyti rašomąją kalbą nuo svetimos įtakos. Tikra reforma ir atestinimas teįvyko XX a. Rašomajai kalbai praturtinti buvo paskolinta daug žodžių iš tarmių ir suomių kalbos. Morfologinių naujybių taip pat daug buvo įvesta.

Istorinėje raidoje E.K. paveikė baltų, germanų ir slavų kalbos. Baltų kalbų skoliniai yra seniausi (est. k i r v e s — liet. k i r v i s, est. h e r n e s — liet. ž i r n i s, est. h a n i — liet. ž ą s i s). Germanų prokalbės skoliniai yra žymiai naujesni (k u n i n g a s ,karalius', a i n u s ,vienintelis', l a m m a s ,avis', r i k a s ,turtingas'. Santykiai su slavų kalba prasideda daug vėliau. Istoriniais laikais pasireiškė stipri vokiečių žemaičių kalbos įtaka. Pastebima ir švedų įtaka. Rusų kalba tėra palikusi nežymių pėdsakų. Iš savo pusės E.K. yra paveikusi Baltijos vokiečių ir rusų kalbą, taip pat E. švedų tarmes. Estų tarmės yra gerai ištirtos. Daugumas surinktosios medžiagos yra E.K. archyve (Eesti Keele Archiiv) Tartu.

J. F. Wiedemann, Grammatik der Ehstnischen Sprache 1875; *A. Saareste*, Die estnische Sprache 1932; *J. Kalima*, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat (Baltiškieji vakarinių suomių kalbos skoliniai) 1936; *E. Seil–P. Seeberg-Elverfeldt*, Estnisch-deutsches Wörterbuch [2]1938; *G. Tuksam*, Saksaeesti sõnaraamat (Vokiškai estiškas žodynas) [2]1947.

E. l i t e r a t ū r a. Ankstyvoji E. literatūra yra religinio turinio. Seniausias rankraštis, vad. Kullamaa maldos, yra iš 1524–28. Pirmoji spausdinta knyga yra S. Wanradto ir J. Köllo katekizmas, atspausdintas Wittenberge 1535. E. patekus protestantiškosios Švedijos valdžion, susidarė palankesnės sąlygos literatūrai plisti. Iš to laikotarpio svarbiausiu paminklu yra Talino kun. G. Müllerio pamokslų rankraščiai (1600–06). 1632–38 spaudoje pasirodė bažnytinio turinio H. Stahlio Hand- und Hausbuch ir jo pirmoji pamokslų knyga Leyen-Spiegel (1641–48). 1632 J. Rossinius išsp. evangelijų vertimą ir katekizmą p. estų tarme. Šiais veikalais padėtas E.L. pagrindas, kurio didžiausiu laimėjimu buvo Naujojo Įstatymo (1715) ir visos Biblijos vertimas. Geriausias to meto pasaulietinis kūrinys yra Käsu Hans sukurta eiliuota rauda apie rusų kariuomenės sugriautą Tartu Šiaurės karo metu.

Š v i e č i a m o j o l a i k o t a r p i o l i t e r a t ū r a (1780–1830). XVIII a. pabaigoje Fr. G. Arvelius, Fr. W. Willmann, J. W. L. Luce ir kiek vėliau O. R. Holtz pradėjo leisti pamokančias liaudies knygas, ypač literatūriškai turtingus kalendorius. Daugiau v. Europos sentimentalizmo randame J. Ph. Rotho, G. A. Oldekopo ir kt. verstuose eilėraščiuose; pirmus mėginimus estų poetikai sukurti padarė P. H. Frey. Liaudies išlaisvinimo iš baudžiavos išvakarėse kun. J. H. Rosenplänteris žurnale Beiträge zur genaueren Kenntniss d. estnischen Sprache rūpinosi visokeriopa estų kalbos plėtra ir aplink save subūrė visus liaudies poezijos ir literatūros mėgėjus. Iš uoliausiųjų jo bendradarbių buvo kun. O. W. Masingas, kuris sudarė lankstų prozos stilių savo gausiomis liaudies knygomis. Tačiau šioje srityje labiausiai iškilo poetas K. J. Petersonas (1801–22), pirmas sąmoningas estų inteligentas ir meniškos poezijos kūrėjas savo klasikinėmis odėmis ir idiliškomis pastoralėmis. Tačiau, jo eilėraščiai, surasti tik XX a., negalėjo paveikti tolimesnės estų literatūros raidos.

P a r u o š i a m a s i s t a u t i n i s a t g i m i m o p e r i o d a s (1830–60). 20-jų metų pabaigoje E. kultūriniame gyvenime jaučiamas tam tikras apsnūdimas. Tuo metu tesukurta banalinių apsakymų ir moralinių apysakų (K. E. A. Körber). Liaudies beletristikos kūrėjais buvo beveik be išimties patys estai. Pagal literatūros sroves šio meto literatūra skirstoma į tris grupes: 1. r a c i o n a l i s t i n ę l i t e r a t ū r ą šviečiamosios gadynės dvasioje, ypačiai Šveicarijos įtakoje, dideliu realizmu ir gyvumu tęsė P. Manteuffelis: Pramogos balanos šviesoje (Ajawite peergo walgusel 1838) ir W. Nawi gyvenimas (Willen Nawi ello-päwad 1839). Daug didesnį estišką pobūdį turi 40-tais metais gydytojų Fr. R. Faehlmanno (1798–1856) ir Fr. R. Kreutzwaldo (1803–82) kūriniai, išspausdinti kalendoriuose; meniška verte ypač pasižymi F. R. Kreutzwaldo proza Keletas kelionės žingsnių (Paar sammokest rändamiseteed 1853), parašyta Jeano Paul dvasia. 2. S e n t i m e n t a l i a i r o m a n t i n ė l i t e r a t ū r a su gausiais dorovės pamokomaisiais elementais. Daugumas veikalų yra vertimai iš vokiečių literatūros. Labiausiai savarankiški ir meniškai vertingi yra Suve Jaano (J. Sommerio) apsakymas Rusų širdis ir rusų siela (Wenne südda ja Wenne hing 1841) ir Luige Laus (1843). Pietistiškai sentimentalių ir moralizuojančių, bet smulkmenose labiau objektyviai realių ir savo kalba labiau liaudiškų apsakymų (vertimų ir perdirbimų) davė J. V. Jannsenas (1849–90) žurnale Sannumetooja (7 tt. 1848–60). Kaikurie jo originalūs dalykai pasiekė grynai estišką buitinio apsakymo lygį (Ma targad 1857). Iš sentimentaliai romantiškos lyrikos dar ligi šiol nenustojo savo žavesio Faehlmanno eilėraščiai, parašyti klasikine forma.

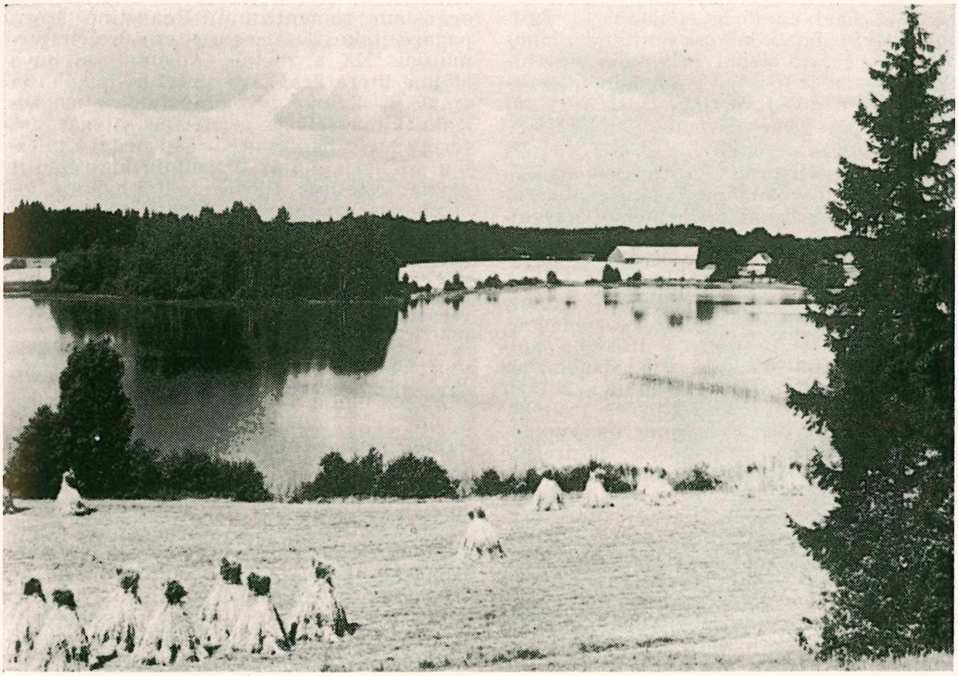

Puhä ežeras

3. Istorinio romantizmo srovė istoriškai kultūriniu atžvilgiu yra pati svarbiausia to laikotarpio literatūrinė srovė. Stilistiškai ji yra susijusi su G. H. Merkellio senovės idealizacija. Tam naudojami mitiniai elementai iš suomių mitologijos ir iš 1835 pasirodžiusios Kalevalos poezijos. Jau Faehlmanno mituose Aušra ir sutemos (Koit ja Ämarik 1840) ši srovė įgijo tautiškai romantinį pobūdį. Estų liaudies dainų rinkimas ir A. H. Neuso ir kitų dainų leidimai (1850–54) paruošė Kreutzwaldo epo Kalevipoeg (1857–61) pasirodymą. Tai sudaro augščiausią estų ankstyvojo romantizmo laimėjimą. Šiame epe autorius stengiasi sulieti paprastus liaudies elementus su meniškais. Šis epas virto pirmuoju tautiniu stambiu kūriniu, kuris sugebėjo veikti ištisas kartas ir turėjo didelės reikšmės tolimesnei literatūros raidai.

Atgimimo laikotarpio romantizmas (1860–90). Šio meto autoriai yra estai, bet jų literatūrinis išprusimas dar neaugštas. Kalba liaudiška, bet turi daug vokietybių. Pirmoje vietoje čia stovi lyrika, išreiškianti bendrai tautinius siekimus ir jausmus, ir išidealizuotas buitinis apsakymas. Ankstyvąją romantiką tęsė tik pats Kreutzwaldas, kuris išleido estų suromantintų pasakų rinkinį (1860–65), eilėraščių rinkinį (1865) ir kt. Žymiai mažiau intelektualiniai subjektyvi, žymiai labiau socialinė ir patetiška yra to meto patriotinė romantika. Jos geriausias atstovas yra Lidija Koidula (1843–86), kuri savo nepaprastu patriotizmu, išreiškimo jėga ir jausmo taurumu, ypačiai eilėraščiuose, pasilieka labiausiai šviesi estų patriotiškai romantinės literatūros asmenybė. Daug sentimentalesni už ją buvo Fr. Kuhlbars ir M. Veske, A. Reinvaldo ir kt. liaudiška ir patriotinė poezija. Kiek vėliau (1875–90) tautinės idėjos vis labiau prasiskverbia į mases ir darosi realios, bet to laiko patriotinėje romantikos dvasios poezijoje jaučiamas kaip ir epigonizmas. Užtat pirmon vieton iškilo patriotinė proza, kuri ėjo dviem kryptimis. Iš vienos pusės toliau plėtėsi Jannseno buitinis apsakymas, bet prisitaikoma prie naujų gyvenimo sąlygų kaime ir išvystoma labiau originali forma; čia turėjo įtakos ir nauja C. R. Jakobsono socialinė programa apie reikalą išpirkti viensėdijas ir paversti jas lygiavertėmis toms, iš kurių jos perkamos. Pvz. J. Pärn Pats sau šeimininkas (Oma tuba oma luba 1870), Juodas švarkas (Must kuub 1883), Lili Suburg Liina ir kt. Iš kitos pusės idealizuojamasis istorinis romantizmas nuo 1880 pereina į istorinį W. Scotto ir kt. dvasios romantizmą. Pasirodo romanų ir apysakų, kuriose vaizduojamas senovės estų dorybės ir aprašomi jų romantiški nuotykiai: E. Bornhöhe Keršytojas (Tasuja

1880), A. Saal Vambola (1889) ir kt. Dramos srityje ilgiau laikosi buitinis romantizmas, bet jau labiau originalia gyvenimiška forma ir duodami jau labiau gyvenimiški ir meniški vertingi tipai: J. Kunder Valdiškas dėdė (Kroonu onu 1885).

R e a l i z m o l a i k o t a r p i s (1895–1905). 90 metų pradžią estų visuomenėje charakterizuoja ekonominis skurdas ir rusifikacijos depresija; visuomenės gyvenime įsivyravo pesimizmas, literatūroje epigonizmas. Bet netrukus pasirodo ir pagerėjimo žymių. Pastebimi jaunosios kartos mėginimai gyvenimą organizuoti naujais pagrindais. Nuosaikesniuose visuomenės sluogsniuose tai pasireiškia drąsesne tautine programa, radikalesnėje visuomenės dalyje — vyraujančių socialinių sąlygų pervertinimu. Pastarosios srovės vaisius — literatūros kūrybos pasukimas naujojo realizmo kryptimi, ryškiausiai pasireiškė šimtmečio sąvartoje. Faktiškai šis realizmas buvo dar genetiškai susijęs su 80-jų metų biedermeieriškos buities literatūra. Kaip toks jis neturėjo jokios ideologinės krypties ir aiškaus sąryšio su naujomis mokslinėmis ir socialinėmis srovėmis, kurios v. Europoje pagimdė realistinį meną. Ši ankstyvo realizmo savybė atspindi svarbiausiuose Elisabeth Aspe (1860–1927) kūriniuose, M. Põdero apysakoje Bob Ellerhein (1883), E. Wilde humoristinėse apysakose (1885–90) ir A. Kitzbergo apysakoje Siuvėjas Ohk ir jo laimikis (Rätsepp Ohk ja tema õnneloos 1892); šiai dvasiai giminingа didesnioji poeto Juhan Liivo (1864–1913) prozos dalis. Tuo pačiu metu E. Wilde (1865–1933) išsikėlė į Berlyną, kur jis arčiau susipažino su natūralistais, ypač su Hauptmannu ir Zola. Pradžioje šie siekimai buvo labiau ar mažiau teoretinio pobūdžio, bet jie jau buvo jaučiami tuometiniuose Wilde bandymuose ir Liivo bei Kitzbergo kaimiško realizmo dvasioje parašytuose apsakymuose. Sąmoningesnio realizmo gimimo metais galima laikyti 1896, kada pasirodė vienas ryškiausių šios srovės veikalų — Wilde romanas Į šaltą kraštą, t.y. į Sibirą (Külmale maale). Wilde kiek vėliau davė eilę labiau reprezentacinių realistinių kūrinių: Geležinės rankos (Raudsed käed 1898), romanus Karas Mahtre (Mahtra Sõda), Pranašas Maltsvetas (Prohvet Maltsvet 1906), kartais paliesdamas ir natūralizmą: Išganymas (Lunastus 1909). Wilde kūrinių dėka estų realizme dar labiau susikristalizavo buitiniai liaudiški siužetai ir visuomeninė opozicija. Ta pačia kryptimi pradėjo savo literatūrinę veiklą Ernst Peterson, Särgava (1868–1952), A. Kitzbergas (1856–1927), A. H. Tamsaare (1878–1940) ir kt. Tačiau realizmas nepraturtino estų poezijos. Iš to meto poetų paminėtini Anna Haava, K. E. Sööt ir Jakob Liiv, betgi kurie dar buvo gimininġi atgyvenusiam romantizmui. Realistinė srovė padarė įtakos visai estų literatūrai ir pirmaisiais XX a. metais. Aplamai tai buvo idėjinė literatūra, savo siužetus daugiausia ėmusi iš kaimo gyvenimo, nušvietusi socialines miestelio ir periferijos sąlygas. Jos forma buvo liaudiška. Ji sau nedavė gilesnių psichologinių ar filosofinių klausimų ir grynai estetinių tikslų. Kritikuodama visuomenės gyvenimą, ji nesugebėjo sukurti literatūros kritikos. Bet, to viso nepaisant, ji daug nusvėrė tolimesnei estų literatūros ir visuomeniškos minties plėtrai. Tame laikotarpyje vėl buvo surasta gyvenimiška literatūros vertybė ir jos socialinis uždavinys.

N e o r o m a n t i z m o l a i k o t a r p i s (1905–20). Šitame laikotarpyje išėjo į areną nauja rašytojų karta, kuri susispietė apie Jaunosios Estijos (Noor Eesti) sąjūdį, reikalavusį E.L. pakelti ligi v. Europos lygio, reformuoti ir praturtinti kalbą, patobulinti literatūros formą ir kritiką. Ryškiausiu šios grupės atstovu buvo Gustav Suits (g. 1883), kurio lyrika ir tautosakos forma parašytos baladės yra subtiliausias ir įdomiausias naujosios poezijos pavyzdys. Jo eilėraščių rinkinys Gyvenimo ugnis (Elu tuli 1905) kupinas jaunatvės ir romantizmo. Jo kiti rinkiniai labiau santūrūs, bet labiau meniški, pvz. Vėjų žemė (Tuulemaa 1913), Viskas drauge sapnas (Kõik on kokku unenägu 1922) ir kt. Jo kūryba kupina reto gyvybingumo ir švelnios poezijos, tikrai ir taikliai atvaizduoja politines bei gyvenimiškas problemas. Iš kitų poetų pažymėtini dar E. Enno (1877–1934) ir Villem Grünthal-Ridala (g. 1885). Pirmuoju mėginimu sukurti naują romantišką prozą reikia laikyti Fr. Tuglas (g. 1886) apysaką Dievo sala (Jumala saar 1905). Jis vėliau yra parašęs impresionistinių ir fantastiškų novelių Dviese (Kahekesi 1908), romaną Felix Ormisson 1915, apysaką Likimas (Saatus 1917) ir kt. Iš kitų šio laikotarpio rašytojų pažymėtini: A. Tassa, Jaan Oks (1884–1918), O. Luts (1886–1953) ir kt. Jaunosios Estijos sąjūdžio įtaka estų literatūrai ir kultūrai buvo nepaprastai didelė. Šis sąjūdis davė E.L. europinę formą, turtingą kalbą, prabangius kultūrinius žurnalus, palaikė kontaktą su V. Europos kultūra, pastatė didingus teatrų rūmus, įkūrė tautinius muzėjus, sugebėjo estus atpalaiduoti iš vokiečių įtakos ir t.t.

1917 iškilo rašytojų grupė Siuru, kuri per kelerius tolimesnius metus davė toną estų literatūrai. Šis sąjūdis daugeliu atžvilgių tęsė Jaunosios Estijos tradicijas. Pirmoje eilėje čia paminėtina poetė Marie Under (g. 1883), didelio masto lyrikė. Jos rinkinyje ‚Ir žodis tapo kūnu' atsispindi visi prakilnieji dvasios polėkiai. Kitas Siuru sąjūdžio atstovas, Henrik Visnapuu (1890–

1951), tapo vienu didžiausių ir talentingiausių estų poetų. Prozos srityje Siuru davė didžiausią estų prozos rašytoją August Gailit (žr.) ir kt.

Nepriklausomybės laikotarpis ir tremtis. Nuo 1920, pasibaigus laisvės kovoms, prasidėjo nauja epocha estų literatūroje. Dar 20-jų metų pradžioje ideologinis bruzdėjimas atsispindi žurnaluose Murrang (1921) ir Tarapita (1921—22) su radikaliai visuomeniškomis ir ekspresionistiškai meniškomis tendencijomis. Bet vėliau atėjo atoslūgio metai, kada prasiblaivinimo vyksmas pakeitė ir pačias pažiūras į literatūrą. Buvo stengiamasi iš pagrindų pervertinti Jaunosios Estijos individualizmą ir jam priešpriešiais pastatyti realizmą. Be to, pasidarė aktualūs socialiniai klausimai ir net naujosios politinės tendencijos. Šioms tendencijoms įgyvendinti jaunesnioji rašytojų karta 1929–30 leido žurnalą Kirjanduslik orbit ir albumą Põhjakaar (1931). Vienas pirmųjų, grįžusių prie realizmo ir tautinių bei socialinių problemų, buvo A. Kivik (g. 1898). Savo pirmame stambiame kūrinyje Sookaelad (1918) jis davė eilę vykusių kaimo buities novelių, o romanų serijoje Jurgio diena (Jüripäev 1921), Jono diena (Jaanipäev) ir Mikalojaus diena (Mihklipäev 1924) davė platų kaimo buities realizmą. Ir tremtyje (Švedijoje) parašytuose romanuose jis vaizduoja tuos metus. Jo išleistas romanas Vardai marmoro lentoje (Nimed marmortaholil) yra vienas iš žymiausių naujosios estų literatūros veikalų. Gausų nepriklausomybės laikotarpio rašytojų būrį dominuoja Anton Hansen-Tammsaare (1878–1940), kuris 5 tomų romane Tiesa ir teisė (Tõde ja õigus 1926–33) yra atvaizdavęs individo plėtrą ir jį supančią aplinką nuo praeitojo amžiaus pabaigos ligi naujųjų laikų. Mait Metsanurk 1926 išleido ekspresionistiškai nuspalvintą romaną pamirštas kapas (Jäljetu haud), 1928 didelį realistinį buitinį romaną Raudonas vėjas (Punande tuul), istorinį romaną Ant Umeros upės (Ümera jõel), kur nepaprastai įtikinamai atvaizduojamas senovės estų gyvenimas ir jų kovos su vokiečių ordinu. Iš kitų jau naujosios generacijos atstovų tenka iškelti Karl Ristikivi, sukūrusį visą eilę romanų, kuriuose nagrinėjami tiek kasdieniniai, tiek ir visuomeniniai klausimai. Tremtyje jis pasirodė su savo kraštutiniškai moderniu kūriniu Sielų naktis (Hingede Oo), kur gvildenamos tremties problemos, perpintos pasąmonės pasaulio fantastika. Nepriklausomybės laikais brendusiu stipriu rašytoju yra ir August Malik (g. 1900). Iš jo romanų ypačiai pažymėtini: Žydinti jūra (Oitsev meri), Kranto pasakojimai (Rannajutud), kur dideliu meistriškumu vaizduojamas Saaremaa salos žvejų gyvenimas, romanas Be tėviškės (Kodumaata) ir Takas į šulinį (Tee Kaevule), už kurį jam 1952 Švedijoje buvo paskirta H. Visnapuu premija. Tarp daugelio vertingesnių istorinių romanų, Estijoje pradėjusių rodytis po 1930, išskirtini Bernard Kangro kūriniai, kurių didelė dalis pasirodė tremtyje. Savo kūrybą galėjo tęsti tremtyje šie rašytojai: Suits, Under, Aavik, Visnapuu, Gailit, Malik, Kivik, Kangro, Ristikivi, Uibopuu, Kalmus ir kt. Be to, tremtyje iškilo visa eilė naujų talentų.

Estės tautiniais drabužiais

Estų menas. XIII a. vokiečiai, nukariavę E., savo valdžiai sustiprinti tarp pavergtųjų gyventojų ir apsisaugoti nuo pavojaus iš rytų statė daug pilių, kurios sudaro įdomiausius estų statybos paminklus. Savo tipu jos primena kryžiuočių pilis, pvz. Talino, Narvos, Viljandi, Kuresaare ir Haapsalu. Įstiprinimų likučiai išsiliko Taline. Viduramžiais atsirado ir daug bažnyčių. Seniausios jų priklauso pereinamo stiliaus laikui, vėlesnei gotikai. Tos srities paminklų įdomios Domo ir šv. Olavo bžn. Taline, šv. Jono bžn. Tartu, ten pat Dombergo bžn. griuvėsiai. Didingi brigitiečių vienuolyno griuvėsiai Piritaoj, netoli Talino. Geriausiu viduramžių pasaulietiškos statybos pavyzdžiu yra Talino rotušė. Skulptūros ir tapybos srityje iš to laiko maža kas išsiliko. Čia įdomiausi įvairūs altoriai, atvežti iš Vokietijos viduramžių pabaigoje. Renesanso laikotarpis estų me-

no istorijoje buvo mažiau produktingas: geriausi Juodgalvių klubo (Schwarzhäupter Cloub) rūmų fasadas ir Talino Domo bažnyčios Pontus de la Gardie antkapinis paminklas. Gyvas meno srityje sąjūdis pastebimas rokoko ir baroko laikotarpyje. Iš to laiko minėtini įdomūs pastatai Narvoj iš XVI a. pabaigos, italo Micchetti statyta pilis Kadrioru parke, prie Talino (1716–23), pilies vidaus įrengimas Põltsamaaoj XVIII a. pabaigos, rokoko stiliaus. Iš tų laikų liko daug medinių skulptūrų, įvairių altorių ir sakyklų. Tapybos srityje tuo metu Taline dirbo eilė meistrų, tačiau aukštai neiškilusių. Produktingas, ypač statyboje, buvo klasikinis laikotarpis. Klasikinis stilius aiškiai pastebimas istoriniame miestų vaizde, pirmiausia Tartu. Jo atspindžius randame ir kaime, dvarų išorėje. Klasikinei skulptūrai priklauso rusų (petrapiliečių) meistrų pastatytieji antkapiniai paminklai. Nuo XIX a. pradžios pastebima intensyvi veikla tapybos srityje. Iš E. XIX a. pirmoje pusėje dirbusių meistrų labiausiai žinomi K. F. Kügelgen (1772–1832) ir Fr. Gerh v. Kügelgen (1772–1820), K. A. Senff (1770–1838), XIX a. antroje pusėje K. T. Neff (1805–77), K. E. F. Gebhardt (1838–1925) ir kt.

Ligi XIX a. antrosios pusės patys estai šalies meno gyvenime beveik jokio vaidmens nevaidino: menui atstovavo daugiausia vokiečiai. Bet XIX a. antroje pusėje, pagyvėjus tautiniam atgimimui, patys estai pradeda ir mene vaidinti vadovaujamą vaidmenį, o nuo XX a. pradžios vokiečių įtaka beveik visiškai išnyksta. Pirmas žymus estų menininkas buvo tapytojas J. Köler (1826–99). Išauklėtas klasikinės mokyklos tradicijose, jis vėliau pradėjo linkti į romantizmą. Kitas, skulptorius A. Weizenberg (1837–1921), mokėsi Vokietijoje ir ilgą laiką dirbo Italijoje. Dirbęs griežtos klasikos dvasioje, jis davė eilę darbų estų temomis. Šaltu ir sausu stiliumi dirba romantikas peisažistas K. L. Maibach (1833–86). Skulptorius A. Adamson (1855–1929), kuris mokėsi Petrapilyje ir ilgai tobulinosi Paryžiuje, atstovauja E. prancūzų realistinei mokyklai. Jis davė eilę monumentalinių kūrinių (paminklas ‚Rusalka' Taline, nebaigtas paminklas Romanovams Kostromoje, Kovų dėl nepriklausomybės paminklas). Yra įdomios jo smulkesnės marmoro ir medžio skulptūros. Visi tie menininkai dirbo užsieniuose, ir estų menininkais juos laikyti galima tik lygtinai. XIX a. baigiantis, jau daugelis jų ilgam įsikuria E. ir pamažu įsitraukia į šalies meno gyvenimą. To laikotarpio darbininkus pakeitusi naujoji karta daugiausia mokėsi Vokietijoje, ypačiai Düsseldorfe. Čia priklausė realistai T. Grenzstein (1863–1916) ir O. Hofman (1851–1912), portretistas Paul Raud (1865–1930), taip pat realistinės mokyklos atstovas, Kristjan Raud (1865–1943), davęs eilę stilizuotų, simboliškai atbaigtų piešinių, ir A. Laipman-Laikma (1866–1942) pastelininkas, dirbęs impresionizmo dvasioj. K. Raud ir A. Laikma turi didelių nuopelnų, keliant meno kultūrą estuose. Jie savo dirbtuvėse mokė jaunus menininkus; 1907 Laikma vadovaujant, Taline buvo įst. Estų meno draugija (Eesti Kunstiselts). XX a. pirmais dešimtmečiais iškilo nauja menininkų karta, kuri mene atstovavo maždaug tokiai pat krypčiai, kaip literatūroj Noor Eesti (Jaunoji Estija). Jų daugumas meną studijavo Petrapilyje, ypačiai Stieglitzo mokykloje, bet daugelis tęsė mokslą Paryžiuje ir iš dalies atnešė į estų meną prancūzų įtaką. Šitame laikotarpyje pasižymėjo tapytojai K. Mägi (1878–1925), N. Triik (g. 1884) ir skulptorius J. Koort (1883–1934). Mägi tobulinosi labiausiai peisaže, gavęs pirmąjį akstiną iš prancūzų neoimpresionizmo. Triiko kūriniuose žymi vokiečių įtaka. Jis davė stiprių ir ryškių piešinių ir kompozicijų, peisažų ir portretų. Užtat visiškoje prancūzų įtakoje yra Koorto kūryba, subrendusi Rodino įtakoje. Tai pačiai kartai priskiriami A. Jansen, R. Nyman, P. Burman ir P. Aren. Jiems dirbant daugiausia E., žymiai suintensyvėjo ir E. meno gyvenimas. Po pirmos estų meno parodos (1906 Tartu) sekė eilė kitų. 1911 Taline steigiama meno mokykla; spaudoj vis dažniau rašoma įvairiais meno klausimais.

Nepriklausomybę paskelbus, meno gyvenimas žymiai pakilo. Nepriklausomybė tautiniam menui skyrė naujus uždavinius; valstybei iš dalies meną palaikant, žymiai išaugo ir menininkų skaičius, ir pats meno gyvenimas pasidarė įvairesnis. Parodos ruošiamos nuolat. 1918 įst. Tartu meno mokykla Pallas, iš kurios išėjo daugumas jaunų menininkų. Pradėti leisti meno leidiniai. 1925 įst. kultūros fondą, meno rėmimas pasidarė organizuotas. Susidomėjimas menu padėjo įkurti meno muzėjus Tartu ir Taline. Gausėjo menininkų šeima, nuo 1922 sujungta į vieną organizaciją, ilgainiui suskilusi eile įvairių ideologiškai skirtingų draugijų. Anksčiau minėtieji menininkai, iškilę dar prieš E. nepriklausomybę, varė savo darbą maždaug sena kryptimi, bet drauge iškilo ir naujos srovės, kurioms turėjo įtakos Cézanne ir jo sekėjai. Ir kitos, naujos V. Europos meno kryptys atsispindi estų mene. Žymiau pastebima prancūzų meno įtaka; vokiečių įtaka vaidino tam tikrą vaidmenį, ypačiai pirmaisiais nepriklausomybės metais; santykiai su Rusijos menu dėl politinių priežasčių buvo visiškai nutrūkę. Radikalesnių srovių pradininku buvo tapytojas A. Vabbe (g. 1892), dirbęs futuristinėje dvasioje. Vėliau jis grįžo prie labiau gyvenimiškai suprasto meno. Panašiai evoliucionavo kubistai E. Ole (g. 1898), F. Johansen (g.

1901), J, Vahtra (g. 1882) ir kt. ir skulprius J. Raudsep (g. 1896). Grynai meninei krypčiai atstovauja V. Ormisson (g. 1892), K. Süvalo (g. 1888), J. Grünberg (g. 1887) ir kt. Vėliau ypač išgarsėjo E. Adamson (g. 1902) ir A. Bergman (g. 1901). Abudu, baigę prancūzišką mokyklą, duoda spalvų sutirštinimą ir temperamentingą tapybos vaizdą. Šiai kartai priklauso dar A. Kesner (g. 1898), K. Liimand (g. 1906), A. Johani (g. 1906), N. Kull (g. 1896). E. grafikos meistru laikomas A. Viiralt (1898–1954), ilgai gyvenęs Paryžiuje, kuris davė meistriškai atliktas ir pilnas fantazijos graviūras. Raižybos medyje H. Mugasto (1909–37) ir A. Laigo (g. 1901). Skulptūros srityje A. Starkopf kūriniuose atsispindi naujausioji vokiečių įtaka; jo kūrybai būdingas savotiškas ekspresionistinis bruožas. Kiek ramesnėje ir grakščiai stilizuotoje dvasioje dirbo V. Mellik (1887–1951).

R. Paris, L.art estonien 1934.

E. liaudies muzika. Pirmąsias E. liaudies muzikos melodijas paskelbė 1632 Fr. Menius. Platesniu mastu melodijų rinkimas prasidėjo antrojoje XIX a. pusėje, tautinio atgimimo metu. XIX a. pabaigoje K. A. Hermann, korespondentų padedamas, buvo surinkęs per 2500 melodijų. Sistemingą melodijų rinkimo darbą suorganizavo 1904 O. Kallas. Rinkėjai daugiausia buvo Petrapilio konservatorijos studentai ir kiti tam darbui pasiruošę asmenys. I pas. karo metu (1916) darbas nutrūko. Plačiu mastu melodijų rinkimą vykdė 1927 įst. Estų Fokloro Archyvas. Jis yra užrašęs nemaža melodijų ir fonografu. Prieš II pas. karą archyve buvo saugoma daugiau kaip 19.000 melodijų. Kaikas iš tos medžiagos paskelbta.

Senosios liaudies melodijos savo ritmika, tekstais ir melodijos ryšiais skirstomos į daug grupių ir tipų. Didžiausią ir, greičiausiai, seniausią grupę sudaro ta, kurioje viena melodijos eilutė atitinka posmą ir, panašiai kaip keturpėdis liaudies dainų trochėjas, sudėtas iš keturių takto pėdų. Nuo šios pagrindinės formos skiriasi įvairūs vietiniai kūriniai, kuriuose pasireiškia kaikurių takto dalių sutrumpinimas, prailginimas ar pakartojimas, ir tuo būdu gaunamas 3 dalių arba mišrus taktas. Kaikuriose darbo ir sūpuoklinėse dainose judesio ritmas dainų ritmą daro visai savotišką ir komplikuotą. Kitą didelę melodijų grupę daro tos melodijos, kurių gale ar viduryje yra pridėti trumpi refreno žodžiai, melodijos eilutę prailginą ar sudarą priedainį. Refreno tradicija aprėžta ta E. kontinento sritimi, kuri anksčiau sudarė š. Livoniją, ir ji turi panašumo su atitinkamais reiškiniais slavų ir baltų tautose. Tačiau ritmiški tipai, kaip ir normalioji melodijos forma, yra tik skeletas, aplink kurį dainininkas vis daro pakeitimų, atitinkančių žo-

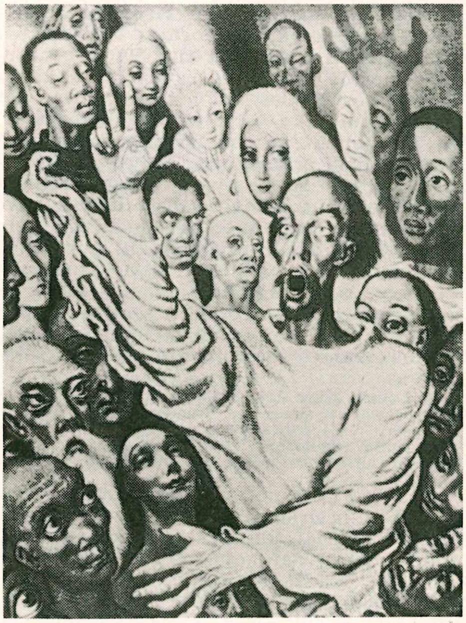

E. Viiralt Pamokslininkas

džių ritmą, pakeisdamas melodijos augštį ir melodiją nuosekliai pritaikydamas tonų eilei. Ypatingos reikšmės dainuojant turi dainininko ir choro pasikeitimai. Choras paprastai yra vienbalsis, dažniausiai kartoja dainininko žodžius ir melodiją arba melodijos priedainį. Choras įsimaišo, tik dainininkui tariant paskutinius skiemenis. Retai pasitaiko harmonijos pradų kadencijose, o vietomis p. Estijoje bordunizmo. Tik Setumaa ir kaimyninių apylinkių bažnytinėje muzikoje choras yra daugiabalsis. Vienas balsas veda augščiau, kai kiti tęsia melodiją, ir dėl to kartais dainininkų dalis nutolsta į gilesnį regioną. Toks daugiabalsis dainavimas yra polifoniškas, harmonija ten nėra esminga. Yra ir atskirų dainininkų dainų, pvz. piemenų, lopšinės ir laidotuvių dainos, bet Martyno ir Kotrynos dainos dažniausiai dainuojamos bendrai. Didelis lūžis estų liaudies dainų tradicijoje ir aplamai tautos gyvenime įvyko XIX a., iš dalies kiek anksčiau. Senoji daina pradėjo nykti, ir jos vietoje iškilo naujoji liaudies daina su rimuotomis galūnėmis ir posmų sudarymu. Melodijos iš dalies yra svetimos kilmės (dažniausiai vokiškos), iš dalies liaudies linksmų dainelių dainos, šokių melodijos ir kt. Bažnytinių liaudies dainų E. nelabai daug; melodijomis jos primena primityviąsias senų liaudies dainų recitacijas.

Senoviniai estų muzikos instrumentai yra kanklės (kannel), dūdelė, ožio ragas ir keletas kitų piemenų

pučiamųjų instrumentų. Kanklės seniausios ir paprasčiausios formos turi tik 6–7 stygas, labai panašios į kitų Pabaltijo tautų panašius instrumentus (lietuvių kankles, latvių kokles, suomių kantele). Jos dažniausiai buvo vartojamos dainai pritarti, bet jomis skambindavo ir šokiams ir šventadienio pramogoms. Vėlyvesnis kanklių tipas turi 20–30 stygų, tarp jų dažniausiai ir bosinių. Dūdelė senais laikais buvo svarbiausias instrumentas šokiams ir šventėms. Ožio ragas ir įvairūs kiti pučiamieji instrumentai daugiausia buvo vartojami piemenų. Šių instrumentų melodijos iš esmės nesiskyrė nuo minėtų senųjų liaudies melodijų nei ritmu, nei melodijomis, kiek to nereikalavo instrumento rūšis ar šokio ritmas.

A. Launis, Über Art, Entstehung und Verbreitung der estnisch finnischen Runenmelodien 1930; *J. Zeiger*, Eesti rahvaviiside antologia (Estų dainų melodijų antologija) 1935; *H. Tampere*, Valimik eesti rahvatantse (Estų tautinių šokių rinkinys) 1938.

E. muzika neturi senų tradicijų. Pradžioje ji pasireiškė bažnytiniuose choruose, greičiausiai, jau XIX a. pradžioje. Daugiausia buvo dainuojamos vokiškos dainos estiškai, pradžioje bažnytinės, vėliau pasaulietiškos. Pirmasis, sukūręs muziką estų tekstui, buvo kun. E. H. A. Hörschelman, kurio dainos spaudoje pasirodė 1847 ir 1852 ir buvo labai popularios. Kitas popularios muzikos autorius buvo atgimimo laikotarpio veikėjas ir pirmas estų dainų šventės 1869 Tartu organizatorius J. V. Jannsen. Labiausiai žinomą jo dainų rinkinį Eesti Laulik 1862 sudaro jo paties eilėraščiai, pritaikyti vokiškoms melodijoms. Tačiau jis sukomponavo ir eilę originalių dainų, tautoje paplitusių. Po jų atsirado visa eilė kompozitorių mėgėjų, kurie sugebėjo liaudyje sukelti susidomėjimą muzika. Apie tai aiškiai kalba dalyvių augimas liaudies dainų šventėse: pirmojoje šventėje 1869 dalyvavo 800 dainininkų, ketvirtojoje 1891 jau 3200. Mėginimai kelti susidomėjimą savo ir suomių liaudies dainomis neturėjo didelio pasisekimo. Susidomėjimas savąja muzika ypačiai padidėjo E. nepriklausomybės metu. IX dainų šventėje dūdų orkestrų programą sudarė išimtinai estų autorių kūriniai, palyginti augšto lygio. X dainų šventėje 1933 dalyvavo 450 mišrių chorų su 15.200 dainininkų, 40 vyrų chorų su 1000 ir 20 moterų chorų su 550 dainininkių, 80 pučiamųjų orkestrų su 1500 orkestrantų — iš viso 18.250 dalyvių. Tautinės vokalinės muzikos ir tautinės mokyklos kūrėju yra Mart Saar (g. 1882), vienas labiausiai originalių estų kompozitorių. Jo kartos bendras tikslas pakelti E.M. iki V. Europos muzikos lygio ir iškelti tautinius muzikos elementus. Šiai grupei priklausė R. Tobias, A. Kapp, M. Lüdig, P. Süda, J. Aavik, A. Lemba, H. Eller, C. Kreek ir A. Vedro, visi įgiję mokslą Petrapilio konservatorijoje. Pirmieji simfoniniai kūriniai yra A. Läte Kalevalos uvertiūra, R. Tobias kantata Jonas Damaskietis, uvertiūra Julius Cezaris ir koncertas fortepijonui, A. Kapp uvertiūra Don Karlos. Visi šie darbai sukurti XIX a. pabaigoje, kada Läte mokėsi Dresdene, o Tobias ir Kapp Petrapilyje. Pirmąją simfoniją 1909 parašė A. Lemba, o antrąją 1923 sukūrė A. Kapp. Pirma estų oratorija sukurta R. Tobias 1909, jam pačiam diriguojant buvo atlikta Leipzige. Jo antroji oratorija Kitoj Jordano pusėj, sukurta Berlyne, liko nebaigta. Dar paminėtina C. Kreek Requiem 1919, A. Kapp Hiiob 1930 ir J. Tamverk Taavet ja Koljat 1936. Mažiau sukurta kamerinės muzikos srityje. Čia labiausiai žinomi: Tobias, Läte ir H. Eller styginiai kvartetai, Kapp stygų kvintetas, A. Lemba trio ir sekstetas, jo ir Eller sonata smuikui ir J. Aavik sonata fortepijonui. Vargonų muzikos srityje dirbo R. Tobias, A. Kapp ir P. Süda. Pirmosios estų operos E. Aava Vikerlased premjera įvyko 1928 Taline Estonia teatre. Po to sukurtos operos: A. Lemba Kalmuneid 1929, Meilė ir mirtis 1931, Elga 1934, A. Vedra apera Kaupo 1930 ir kt. Iš pačių stambiausių dabartinių laikų estų kompozitorių yra Eduard Tubin (g. 1905). Jo penktoji simfonija (h–moll), atspausdinta Stockholme 1954, susilaukė didelio pasisekimo Skandinavijoje, Vokietijoje, Anglijoje ir JAV. Gyvendamas Švedijoje, 1954 yra sukūręs ir šeštąją simfoniją.

Teatro rūmai Taline

Estijos Bankas žr. Eesti Pank.

Estko 1. XVIII a. Vilniaus kng. Karolio Radvilos rūmų tapytojas Nesvyžiuje. Jis juos išpuošė freskomis; ypač buvo gražūs al–fresco didžiosios salės lubose.

2. Jokūbas Mykolas reformatų veikėjas Lietuvoje, 1696–99 Kauno kardininkas, 1710–20 Kauno stalininkas ir 1716–20 D.L.K. generalinis auditorius.

Sz. Konarski, Szlachta kalwińska 1936, 35–36 psl.

Estlander Carl Gustaf (1834–1910) suomių literatūros ir meno kritikas, vienas iš didžiųjų švedų kultūros puoselėtojų Suomijoje, didelis Runebergo žinovas ir tyrinėtojas. 1877 įst. žurnalą Finsk Tidskrift.

E. buvo ir švedų literatūros d-jos Suomijoje steigėjas ir jos pirmininkas 1885–97.

Estmere taip Vulfstanas vadina Aismares (žr.) IX a. pabaigoje.

Est modus in rebus (lot.) visa kam yra saikas, visur reikia laikytis ribų. Posakis paimtas iš Horacijaus satyrų (I, 106).

Estournelles de Constant Paul Henri Benjamin (1852–1924) prancūzų politikas ir diplomatas, nuo 1895 parlamento narys, nuo 1904 senato narys, 1899 ir 1907 prancūzų įgaliotinis Haagos taikos konferencijose. Už nuopelnus kovoje dėl taikos 1909 kartu su Auguste Beernaert gavo Nobelio taikos premiją. Išsp. La politique exterieure de la France 1910 ir kt.

Estrada (prc. estrade) 1. kokia pakiluma vaidinti, griežti, dainuoti, kalbėti; 2. plačia prasme — koncertinis vaidybinis pasirodymas, mažos formos menas.

Estrada Cabrera Manuel (1859–1924) Gvatemalos respublikos prezidentas, valdęs kraštą diktatoriškai 1898–1920. Jo valdymo metu pasiekta laimėjimų ūkiniame krašto gyvenime ir švietimo srityje.

Estrada Palma Tomás (1835–1908) Kubos politikas. Kovose už Kubos nepriklausomybę trumpą laiką (1876–77) ėjo krašto prezidento pareigas; 1877 ispanų paimtas į nelaisvę; ilgai gyveno JAV. Sugrįžo į savo kraštą tik 1902, kai buvo išrinktas pirmuoju Kubos konstituciniu prezidentu. Klastojimais pasižymėjusiuose rinkimuose buvo išrinktas ir antram terminui, bet dėl to kilo maištas, ir vyriausybė, nesugebėdama išlaikyti tvarkos, 1906 kreipėsi į JAV, prašydama intervencijos. Prezidentas T. Rooseveltas nesutiko pasiųsti karo laivų, bet ten išsiuntė karo ministerį Taftą, kuris privertė E.P. atsistatydinti, ir buvo sudaryta laikinė vyriausybė. Tuo būdu buvo duota pradžia JAV intervencijoms Kuboje.

Estreicher 1. K a r o l J ó z e f T e o f i l (1827–1908) lenkų bibliotekininkas, bibliografas, kritikas, literatūros bei teatro istorikas ir publicistas. Baigė Krokuvos univ. filosofijos ir teisių fakultetus. 1848 pradėjo teisininko darbą Krokuvos tribūnole, tuo pat metu atlikdamas ir advokato praktiką pas iždo prokuratorių. 1855 tapo Lvovo teisėjo padėjėju ir 1862 buvo paskirtas Wojnicziaus notaru, bet šio darbo jam jau nebeteko ilgai dirbti, nes tais pat metais buvo Varšuvos univ. (Szkoły Glównej) pakviestas bibliotekininko padėjėju ir adjunktu bibliografijos dėstyti. 1867 įsigijo filosofijos daktaro laipsnį, o 1868 buvo pakviestas Krokuvos univ. bibliotekos direktoriumi. Tą darbą jis dirbo beveik 40 m. (1868–1905). Baigęs statyti bibliotekos rūmus, jis iš pagrindų pertvarkė visą biblioteką, sudarė naują, paprastesnį, katalogą ir žymiai papildė, praturtino pačią biblioteką: pradėdamas darbą, toj bibliotekoj jis rado vos 25 tūkstančius tomų, o išeidamas iš jos paliko 180.000 tomų, 4000 rankraščių, 1000 žemėlapių ir nemaža kitų gausių rinkinių. Galima sakyti, tik E. rūpesčiu Krokuvos univ. biblioteka išaugo pirmoji visoj Lenkijoj.

Nemažesni E. nuopelnai yra ir lenkų bibliografijai bei raštijos istorijai. Pirmieji jo šios srities darbai yra daugiausia susiję su teatru ir dramine literatūra; iš jų buvo sudarytas trijų tomų veikalas Teatra w Polsce (1873–79). Savo literatūros istorijos darbą pradėjo biografiniais ir bibliografiniais A. Mickevičiaus gyvatos bei raštų potyriais. Bet daugiausia savo gyvenimo laiko, iš viso 60 metų, E. yra skyręs bibliografijai. Čia jo žymiausias veikalas yra Bibliografja polska, kurios iš pradžių pasirodė 7 tomai (1870–82), apimą leidinius nuo 1800, o paskui 4 tomai (1883–90), skirti 1500–1889 metų leidiniams. Nuo XII tomo (1891) prasideda trečioji veikalo dalis, pati svarbiausia, alfabetiškai sutvarkyta ir apimanti XV–XVIII a. Ligi jo mirties ištisai buvo išleista ligi XXII tomo, baigiant raide ‚M'; likusią dalį išleido jau jo sūnus Stanislovas. Tai yra žymiausias lenkų bibliografinis veikalas, turėjęs didžios reikšmės ne tik pačiai lenkų, bet ir kitų, ypač kaimyninių, tautų raštijai. Mat, E. buvo pasiryžęs į savo bibliografiją suimti ne tik pačių lenkų leidinius, bet ir kitų tautų, su kuriomis Lenkija yra turėjusi ryšių; jis taip pat įtraukė ir tokius svetimus raštus, kuriuose tik buvo kas rašoma apie Lenkiją ir tuos kraštus.

Nemokėdamas lietuviškai, E. daug ką apie lietuviškas knygas ir nekaip reikiant yra prirašęs, tačiau jo darbas savo bibliografinių žinių gausumu yra naudingas ir lietuviams. Rinkdamas medžiagą savo bibliografijai, jis buvo užmezgęs santykius su lietuviais bibliografais ir knygų rinkėjais Stanislovu Didžiuliu (žr.) ir Maurikiu Stankevičium. Keli E. laiškai S. Didžiuliui yra Vc. Biržiškos išspausdinti Tautoje ir Žodyje (1925 III 277–78).

Polski Słownik Biograficzny 1948 VI 309–312.

2. S t a n i s ł a w (1869–1939) lenkų teisininkas, publicistas ir bibliografas, (1) sūnus. Nuo 1902 Krokuvos univ. Rytų Europos ir lyginamosios teisės prof. Iš pradžių jis talkininkavo savo tėvui bibliografijos srityje, bet jam mirus, nuo 1908 redagavo Bibliografia Polska, šiek tiek ją papildydamas. Ligi 1938 išl. 24–34 tt. Buvo konservatyvaus dienraščio Czas redaktorius.

Polski Słownik Biograficzny 1948 VI 312–315.

Estremadura 1. Ispanijos provincija tarp Sierra Gredos ir Sierra Morena kalnų; 42.000 km², apie 1,1 mil. gyv. (1951). Paviršius plokštakalnės, dėl sauso klimato reikalingas laukų drėkinimas. Svarbiausias miestas Badajoz. 2. Vidurinės Portugalijos provincija abipus Tejo upės; 17.792 km²,

apie 2 mil. gyv. Apima Lisabonos, Leirijos ir Santaremo apygardas.

Estrup Jakob Brönnum Scavenius (1825–1913) danų politikas, vidaus reikalų ministeris 1865–69 ir ministeris pirmininkas 1875. 19 metų kovojo su liberalais, reikalavusiais parlamentarizmo. Pabrėždamas karaliaus suverenumą, E. net 9 metus (1885–94) valdė kraštą, parlamentui nepatvirtinus biudžeto.

Esztergom š.v. Vengrijos mst. prie Dunojaus, 38 km nuo Budapesto; apie 20.000 gyv. (1950). E. yra buv. Vengrijos sostinė, ir čia pastatyta pirmoji jos bžn. Šv. Stepono (vadinamo vengrų apaštalu) gimimo vieta; 1001 jo įkurtos arkivyskupijos buveinė. 1241 sunaikintas totorių, 1543–95 ir 1604–83 turkų okupuotas. Vengrijos kat. primo rezidencija, 1821–70 statyta bazilika, kurioje laikomas šv. Steponui popiežiaus Silvestro II dovanotas kryžius. Mineralinio vandens kurortas.

Ešafotas (prc.) pakyla mirties bausmei vykdyti.

Ešelonas (prc.) 1. kariuomenėje kautynių dalinių išsidėstymas į gilumą ar frontu; kariuomenės žygyje — bendros kolonos dalis, einanti tam tikrame atstume nuo kitos; 2. traukinys kariuomenei ar šiaip masiškam pervežimui, pvz. karinis E., tremtinių E. ir kt.

Ešerinis (Ašarinis) popularus Lietuvos ežerų vardas, ypač dažnas Utenos ir Švenčionių aps.; tokių yra apie 50; didesnieji: 1. Pandėlio vls., Rokiškio aps., greta Notygalos ež., 30 ha ploto, Beržuonos (Nemunėlio) baseine; 2. Švenčionių aps., 6 km į v. nuo Švenčionėlių, 17 ha ploto, Kampuotės (Žeimenos) baseine; 3. Joniškio vls., Švenčionių aps., 3 km į p.v. nuo Joniškio, greta Nikajo ež., 15 ha ploto; 4. Švenčionių aps., 1 km į p. nuo Lakajėlio ež., Lakajos (Žeimenos) deš. šone, 12 ha ploto; 5. Linkmenų vls., Švenčionių aps., 2 km į v. nuo Linkmenų, 10 ha, Kiaunos (Žeimenos) baseine. *S. K.*

Ešerys (Perca fluviatilis) kauluotųjų (Teleostei) žuvų grupės plėšri, labai dažna ir paprasta Europos, š. Azijos ir š. Amerikos upių ir ežerų, iš dalies ir jūros (Baltija), žuvis. E. kūnas, kuris gali turėti 25–35 cm ilgio ir sverti 1–2 kg, yra pritaikintas greitam plaukymui: yra pailgos formos, susmailintais galais, iš šonų suplotas, per vidurį augščiausias ir storiausias, nepastovios spalvos, bet paprastai nugara būva tamsi, pilvas baltas, šonai gelsvi, išraižyti 5–9 skersinėmis žaliomis juostomis; padengtas šukinių (ktenoidinių) žvynų, kurių šoninėj linijoj būva 80–98, aprūpintas gerai išlavėjusiais poriniais (krūtinės ir pilvo) ir vieniniais (nugaros, uodegos ir užpakalinio) pelekais, palaikančiais kūno pusiausvyrą ir padedančiais plaukyti. Pilvo pelekai stovi gulstinėj plokštumoj po krūtinės pelekais, nugaros pelekas sudarytas iš dviejų dalių, kurių priešakinė aprūpinta kietais dygliais. Žiauniniai dangteliai baigiasi dygliu. Burna ginkluota daug smulkių aštrių dantų. E. minta įvairiu gyvuliniu maistu: ryja smulkesnes žuvis, neaplenkdamas nė savo jauniklių, žuvų ikrus, varles, vėžius, kirmėles, minkštakūnius ir kt. E. veisiasi gana greit. Pavasarį neršti plaukia į ramesnes, sėklesnes vietas, kur ikrus patelės apvynioja apie augalus. Ikrų deda daug. Iš ikrų per 2–3 savaites išsirita jaunikliai, kurie lytiškai subręsta trečiaisiais metais. E. mėgsta daugiau gėluosius vandenis, nors pasitaiko ir jūroj (Baltijoje); laikosi būriais vandens paviršiuj sėklesnėse ir ramesnėse vietose. E. gaudo plėšriosios žuvys, įvairūs žuvimis mintą paukščiai; kenčia jie ir nuo parazitų. E. žmogaus ekonomijoj turi nemažą vertę, nes jų mėsa dėl jos skanumo ir sveikumo yra gana augštai vertinama. Tvenkiniuose auginti dėl jų plėšraus gyvenimo būdo netinka. E. Lietuvoj per 1937 buvo sužvejota iš viso 45.900 kg vertės 20.150 litų, iš čia 5450 kg vertės 1690 litų — Kuršių mariose.

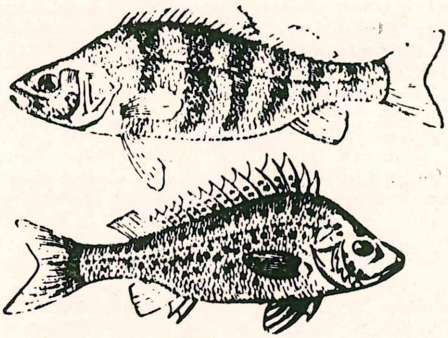
Ešeriai

J. Elisonas, E. upinis (Kosmos 1934 133–137 psl.).

ETA Estijos Telegramų Agentūros stp.

Eta 1. septintoji graikų raidyno raidė, žyminti ilgąjį balsį ē. Pats šios raidės pavadinimas yra kilęs iš semitų c h e t h, kuris iš pradžios reiškė ‚tvorą'. Ilgainiui, nuo I a. po Kr., E. susiaurėjo ir buvo tariama kaip **i**; dėl šio tarimo buvo ginčytasi vėlyvesniais laikais (žr. E t a c i z m a s).

2. Japonų tautos sluogsnis, besiverčiąs gyvulių skerdimu ir odų dirbimu. 1874 jų teisės sulygintos, bet visuomenėje E. tebelaikomi žemesni už kitus.

Etacizmas (lot.) Erazmo Roterdamiečio nustatytas sen. graikų etos (žr. Eta) tarimas kaip **e**, ne **i**, kaip kad J. Reuchlinas reikalavo, remdamasis vėlyvesniu ir dabartiniu senovinės etos tarimu kaip **i** (žr. i t a c i z m a s). Šis ginčas tik XIX a. buvo išspręstas E. naudai.

Etalonas (prc. étalon) norminis matuojamasis įrankis. Ilgio E. yra tarptautinis

metras (prc. mètre des archives), tam tikra iš platinos (0,9) bei iridžio (0,1) lydinio pagaminta metro ilgio sijelė ir laikoma tarptautiniame svorių bei matų biure Sèvres'o mieste, netoli nuo Paryžiaus. Pagal šį archyvinį metrą yra pagaminti dabar vartojamų metrų prototipai.

Étampes š. Prancūzijos mst., 52 km į pietų vakarus nuo Paryžiaus; 10.425 gyv. (1946). XII a. pilis (Tour Guinette) ir 3 viduramžių bžn., iš kurių žymiausia Notre-Dame-du-Fort (XI a.), garsi savo portalo skulptūromis. Čia 1130 sinode Inocentas II buvo pripažintas teisėtu popiežiumi.

Etana mitologinis Babilono karalius, kuris, bandydamas su ereliu pakilti į dangų, bet, nepasiekęs tikslo, nukritęs ir užsimušęs.

Etanas alifatinės eilės sočiųjų angliavandenilių bendros formulos CnH_{2n+2} homologinės eilės narys (formulos $CH_3 . CH_3$). Bespalvės, beskonės ir bekvapės dujos, kurios — 164° t° virsta skysčiu, — 184° t° stingsta. E. būva ligi 5% šviečiamosiose dujose, ir dažniausiai jis aptinkamas kartu su metanu. Uždegtas dega šviečiančia liepsna; su deguonim, su oru sudaro sprogstamųjų dujų mišinius. Vartojamas kaip dujinis kuras.

Étang (prc. ‚kūdra') p. Prancūzijos pajūrio ežerai-lagūnai, iš kurių didžiausias E. de Berre 155,3 km², kanalu sujungtas su Viduržemio jūra. Prie jo yra didžiausios Prancūzijoj naftos valyklos.

Etapalmė (Mauritia) žr. Palmė.

Etapas (prc. étape) 1. kariuomenėje punktas, kur praeinanti kariuomenė gauna nakvynę, maistą, aprangą; 2. kur nors varomų suimtųjų grupė ar jų sustojimo vieta pakeliui; 3. sporte tam tikra distancijos dalis sporto varžybose; 4. kurio nors judėjimo, proceso, išsivystymo tam tikras laiko tarpas.

Etapo komendantūra karinė įstaiga savanoriams ir mobilizuotiems registruoti ir skirstyti. Daugumas pirmųjų Lietuvos nepriklausomybės pradžios savanorių atvykdavo į Kauno komendantūrą, iš kur buvo skirstomi į kariuomenės dalinius. Tuo tikslu 1919 I 14 komendantūroje buvo įsteigtas savanorių registracijos biuras, kuris 1919 I 27 buvo sujungtas su anksčiau įst. etapo skirstymo punktu. Nuo tada ta įstaiga virto savarankiška. E.K. 1919 XII vėl sujungta su Kauno komendantūra. 1921 I 1—XII 31 veikė atskirai Šančiuose. 1922 I 1 sujungta su Kauno komendantūra ir 1926 vasarą panaikinta. 1919 I 15—1923 XI 15 per Kauno ir E.K. perėjo 6233 savanoriai ir 45.297 mobilizuoti.

Etas (gr. ēthos ‚būdas') 1. bendruomenės ar tautos pobūdis, sentimentas ar polinkis, visa ta dvasia, kuri veikia įpročius bei papročius ir ypač dvasinę elgseną bei praktinę veiklą, taip pat siekimus; 2. visuotiniai ar objektyvūs būdo, meno ir kt. bruožai, skirtingi nuo emocinių arba subjektyvių bruožų; šios rūšies E. yra pato (žr.) priešybė.

État (l'état) c'est moi (tr. etá se muá) valstybė, tai aš — posakis, priskiriamas Prancūzijos karaliui Liudvikui XIV, reiškiąs augščiausią absoliutizmo laipsnį.

Etatas (prc. état ‚valstybė, padėtis') valstybės, savivaldybių, atskirų vadybų ar organizacijų visų kategorijų valdininkams bei tarnautojams nustatytos atlyginimo ir kitiems tikslams numatytos ir atitinkamų įstaigų patvirtintos išlaidų pozicijos (tvarkaraštis, lentelė), taip pat tų vadybų bei įstaigų valdininkų ir tarnautojų sudėtis. Į kariuomenės E., be žmonių, įtraukiama dar arklių, vežimų, ginklų ir kitų priemonių. Valdininkų, kariuomenės, darbininkų negali būti samdoma ar turto perkama daugiau, negu E. numatyta. Valstybės E. keisti, didinti ar mažinti tegali įstatymų leidžiamoji įstaiga. Žr. Biudžetas.

Etatizmas (prc.) tokia politinių ir teisės doktrinų kryptis, kuri siekia per valstybę ar jos organus pakeisti turtų gamybos sąlygas ir turtų paskirstymą. Šia prasme E. yra sinonimas intervencionizmui. Plačiąja prasme E. reiškia vst. kišimąsi ne tiktai į žmogaus ekonominę sritį, bet ir į politinę, kultūrinę, auklėjimo ir net religinę veiklą. Valstybių santvarkoj E. vienur yra daugiau, kitur mažiau; tai priklauso nuo to, kokia politinė koncepcija yra padėta tos santvarkos pagrindan. Mažiausia E. randame liberalinėj anglosaksų santvarkos koncepcijoj. Po I pas. karo kaikuriose valstybėse E. įgyvendinamas labai ryškia forma, pvz. Tarybų Rusijoje, buv. nacionalsocialistinėje Vokietijoje ir fašistinėje Italijoje. Siaurąja prasme E. yra identifikuojamas su valstybiniu socializmu.

États Généraux (prc. ‚generaliniai luomai') 1. senovės Olandijos vardas; 2. Prancūzijoje visos karalystės bajorų, kunigų ir miestelėnų (nuo XV a. ir laisvųjų valstiečių) atstovybė. E.G. išsivystė iš karaliaus tarybos — Curia regis. Be E.G., buvo dar ir provincijų atstovybės, vad. états provinciaux. Nuo seno karaliai ir didieji feodaliniai senjorai sušaukdavo savo vasalus, bajorus, vyskupus bei abatus valstybės reikalais pasitarti ir gauti jų sutikimą mokėti naujiems mokesčiams, kuriais senjorai ir karaliai jų apdėti negalėjo. Jau XIII a. Liudviko VII laikais bendrose kurijose (curiae generales) dalyvaudavo ir miestelėnai. Bet pirmą kartą sušaukė E.G., visai Prancūzijai atstovaujantį luomų susirinkimą, Pilypas IV (1302); šitaip jis norėjo parodyti kovojąs su popiežiumi Bonifacu VIII visos tautos remiamas. Iš tikrųjų, atstovybė viešai paskelbė, kad valdymo reikaluose karalius ne popiežiaus, bet vieno Dievo tepriklauso. Tokią pat parodomąją

reikšmę turėjo ir 1314 E.G., kurie buvo sušaukti paremti Pilypo IV pradėtajai kovai su templininkais. Kadangi tik E.G. tegalėjo apdėti luomus mokesčiais, tai šimtmetiniam karui prasidėjus, E.G. ėmė pulti karaliaus valdininkiją, derėtis dėl kiekvieno skatiko ir reikalauti, kad jų įgaliotiniams būtų pavesta rinkti skiriamosios pašalpos. 1355 sušauktieji Languedoïlio E.G. ir 1356 Languedoko luomų susirinkimai paskyrė pašalpą tik su sąlyga, kad mokesčių rinkimą ir eikvojimą prižiūrėtų luomų įgaliotiniai. Atgaivinęs karaliaus valdžią, Karolis V pasinaudojo E.G. planais, bet kraštą valdė, į juos nebesikreipdamas. Be luomų atstovybės sutikimo jis imdavo ir mokesčius. Vėl neilgam įsigalėjo E.G. XV a. pradžioj, kai Jono Bebaimio ir sukilusių paryžiečių (žr. Caboche) verčiama valdžia 1413 Paryžiun sušaukė Languedoïlio E.G. Karolis VII E.G. tesušaukdavo tik kovos su anglų karaliumi metu, norėdamas iš jų gauti moralinės paramos. Jo sušauktieji Orleano E.G. 1436 nutarė, kad tik karalius (ne feodaliniai senjorai) gali šaukti kariuomenę bei imti mokesčius, ir paskyrė nuolatinį mokestį karaliaus kariuomenei išlaikyti. Tuo jie panaikino savo galios pagrindą, ir Karolis VII jų daugiau nebešaukė. Liudvikas XI 1467 sušaukė E.G., nes norėjo iškilmingai panaikinti Peroune sutarties punktą, kuriuo Normandija buvo atiduota jo broliui, ir tie E.G. patys įgaliojo karalių rūpintis karalystės gerove, E.G. nešaukiant. Liudvikui XI mirus, karalystės regentė Ona Beaujeu kovoj su princais turėjo į Tours'ą sušaukti E.G. (1484), kurie pareikalavo reformų ir atgaivino XV a. E.G. tradicijas. Bet visuomenė E.G. ir jų ideologais nebepasitikėjo. Henriko II laikais tik 1548 tesusirinko E.G. Šiek tiek atgijo E.G. idėja paskutiniųjų Valois laikais, kai prasidėjo religiniai karai ir baisiai nusmuko karaliaus valdžia. 1560 į Orleaną sušauktieji E.G. valdžiai pasiūlė reformų projektą, kurių dalį įvykdė Orleano ordonansas. Šitie E.G. kaip ir 1561 bajorų trečiojo luomo susirinkimas (dvasininkai susirinko atskirai į Poissy), reikalavo, kad E.G. būtų šaukiami periodiškai ir kad karalius su jais savo valdžią pasidalytų. Henriko III 1576 į Blois sušauktieji E.G. kėlė aikštėn E.G. nutarimų reikšmę, tvirtino, kad karalius tų nutarimų negalįs atšaukti, norėjo skirti karaliaus ministerius ir atgaivinti miestų savivaldybę. 1588 Blois miesto E.G. reikalavo sau augščiausios valdžios ir nebenorėjo klausyti Henriko III. Bet visas tas sąjūdis vaisių nedavė, Henrikas IV atgaivino karaliaus valdžią ir tik vieną kartą tesušaukė notablius, kurie mėgino sumažinti jo valdžią, ir pats paskyrė luomų atstovus, kad jie trejiems metams balsuotų mokesčius. Paskutinį (prieš 1789) kartą susirinko E.G. Paryžiun 1614, bet tik savo silpnumą teparodė. Per visą savo istoriją E.G. nebuvo vieninga įstaiga; luomai nemokėjo eiti išvien, atskirai posėdžiavo bei balsavo ir tarpusavy kovojo. Dvasininkai nenorėjo nieko mokėti valstybei, trečiasis luomas siūlė apdėti mokesčiais vienuolynus bei dvasininkus, sumažinti jų turtus ir suvaržyti jėzuitus. Bajorai paniekinamai elgėsi su trečiuoju luomu, jo nariams norėjo uždrausti eiti augštųjų valdininkų pareigas, medžioti, bajoriškai dėvėti; trečiasis luomas savo rėžtu puolė bajorus, Visi trys luomai bendrai tereikalavo, kad E.G. būtų šaukiami kas 10 metų. Bet valdžia E.G. ligi 1789 nebešaukė, o 1789 E.G. tuoj pasiskelbė Steigiamuoju tautos susirinkimu.

G. Picot, Histoire des E.G. I, 1888; *A. Thomas* Les E. provinciaux de la France sous Charles VII 1879–80; *Billiond,* Les E. de Bourgogne au XIV et XV siècles 1922; *Prentout,* Les E. provinciaux de Normandie 1925–27; *B. F. Hyslop,* French Nationalism in 1789, 1934.

Étäts provinciaux žr. Étäts Généraux.

Etažas (prc. étage) aŭgštas, gyvenimas.

Etažerė (prc.) knyginė, knygdėtė, baldas, sudarytas iš lentynėlių knygoms sudėti.

etc. stp.: et cetera (lot.) ir taip toliau.

et cetera (lot.) ir taip toliau, ir panašiai; stp.: e t c.

Etelbertas (Aethelberth, Ethelbert, 563–616) šventasis, Kento valdovas. Jis įskiepijo krikščionybę Anglijoj, kai vedė frankų valdovo Chariberto dukterį krikščionę Bertą ir rėmė šv. Augustino, popiežiaus Grigaliaus D. pasiųsto, misiją. E. išleido įstatymų rinkinį, įkūrė Rochesterio ir Londono vyskupijas ir pastatydino šv. Povilo katedrą. Šventė II 24.

Etelredas I (Aethelred, Ethelred, miręs 871) 1. Wessexo ir Kento karalius, Etelvulfo sūnus, Alfredo D. vyresnysis brolis. Sostą perėmė 866 po savo vyresniojo brolio Etelberto, nuolat kariavo su danų vikingais, prieš kuriuos buvo laimėjęs mūšį prie Ashdown, bet netrukus vėl buvo nugalėtas prie Merton ir kovoje mirtinai sužeistas. E. laikomas šventuoju ir kankiniu.

2. E. II (968–1016) anglosaksų karalius, Edgaro jauniausias sūnus. Perėmęs sostą po savo pusbrolio Edvardo Kankinio, veltui jis mėgino susitaikyti su nuolatos užpuldinėjančiais danų vikingais, mokėdamas jiems didžiules duokles, surinktas iš bendrų mokesčių. Pagarsėjęs danų išžudymu 1002. Kada danų karalius Svenas Skeltabarzdis buvo išrinktas ir Anglijos karaliumi (1013), E, turėjo bėgti iš krašto. Svenui mirus, 1014 jis vėl sugrįžo Anglijon ir mirė Londone.

Etelvoldas (Aethel, Adelwold, Ethelwold, 908–984) šventasis, benediktinas, Winchesterio vyskupas. Jis drauge su šv. Dunstanu rūpinosi atstatyti pašlijusią bažnytinę drausmę, atstatė daugelį bažnyčių ir vie-

nuolynų, sunaikintų nuolatinių danų užpuolimų, ir rūpinosi jaunuomenės auklėjimu. Jo žygius rėmė karalius Edgaras.

H. W. Keim, E. und die Mönchsreform in England 1917.

Eteoklas (gr. Eteoklēs) graikų mitologijoje Edipo ir Jokastės sūnus. Begindamas Tebus, žuvo dvikovoje su savo broliu Poliniku. Kaip tėvo miesto gynėjas buvo iškilmingai palaidotas. Ši brolių tragedija vaizduojama Eschilo ‚Septyni ties Tebais' ir Euripido ‚Fenikiečiai' dramose.

Eteokretiečiai (gr. eteokrētes) viena iš Kretos salos kilčių, gyvenusių rytinėje jos dalyje. Iš surastų VI–IV a. pr. Kr. įrašų sprendžiama, kad E. nėra buvę indoeuropiečiai.

Eteriniai aliejai lakios organinės medžiagos, kurių yra daugelio augalų žieduose, lapuose, šaknyse, vaisių žievėje ir grūdų kėvaluose, pvz. mėtų, rožių, citrinų aliejai ir kt. Jų cheminė sudėtis labai įvairi. Daugelis jų artimi vad. terpenams. Jų būdingos grupės yra aldehidai, alkoholiai, esteriai, ketonai ir t.t. E. gaunami iš žaliavos, ją distiliuojant vandens garais arba ekstraguojant riebalais.

Eterio narkozė žr. Narkozė.

Eteris (gr. aithēr) 1. sen. graikų filosofų pažiūromis, be galo skysta medžiaga, pripildanti pasaulio erdvę; 2. f i z i k o j e spėjamoji tarpinė aplinka, pripildanti pasaulio erdvę ir tarpus tarp medžiagos dalelyčių; 3. c h e m i j o j e organiniai junginiai, gaunami atimant (su koncentruotos sieros rūgšties pagalba) vandens molekulą iš dviejų molekulų alkoholio arba alkoholių, bendros formulos $R.O.R_1$, kur R ir R_1 yra alkilų (arba ir arilų) radikalai. Iš dviejų molekulų etilo alkoholio atimant vandens molekulą, gaunamas etilo eteris:

$$2C_2H_5OH = H_2O + C_2H_5 . O . C_2H_5$$

etilo alk. = vanduo etilo eris

Tikrumoje reakcija yra komplikuotesnė. E. dažniausiai yra malonaus kvapo labai lakūs junginiai, Plačiai vartojami laboratorijose ir pramonėje kaip geri organinių medžigų tirpintuvai.

Eternitas nedegamos plokštelės, gaminamos iš cemento (90%) ir asbesto (10%); vartojamos stogams dengti ir sienoms apmušti.

Étex Antoine (1808–1888) prc. skulptorius, tapytojas ir literatas. Daugiausia pagarsėjo kaip skulptorius. 1834 nulipdė du Triumfalinių Vartų Paryžiuje bareljefus (Prancūzijos 1814 pasipriešinimas koalicijai ir 1815 Taika), šv. Augustino statulą Paryžiaus šv. Magdalenos bžn., Ingreso paminklą Montaubane 1871, šv. Genovaitės Clamecyje, Karolio D. Paryžiaus senate, Géricaulto antkapį 1841 ir kt. Tapė religines, istorines scenas ir portretus: JAV apoteozė City Hall New Yorke 1853. Paryžiaus Trocadero (senųjų) rūmų statytojas. Išsp. La Grèce tragique 1847; Essai sur le beau 1851; Étude su la vie et les ouvrages d'Ary Scheffer 1859; Étude sur la vie et les ouvrages de J. Pradier 1859; Les souvenirs d'un artiste 1877–78 ir kt.

P. G. Mangeant, Antoine E. 1895.

Ethere(d)ge Sir George (1635–91) ankstyviausias iš anglų restoracijos komedijos iškiliųjų autorių. Jo pikantiškos, gyvai realistinės, dažnai Moljero inspiruotos komedijos— The Comical Revenge; or, Love in a Tub (1664), She Would if she Could (1668), Man of Mode; or, Sir Fopling Flutter (1676) — suteikė toną Goldsmithui, Congreve ir Sheridanui.

Ethos (gr.) žr. Etas.

Etika (gr. ēthika) mokslas apie dorą ir jos vykdymą žmogaus gyvenime. E. objektas yra visi laisvieji žmogaus veiksmai. Šiuos veiksmus E. nagrinėja tik vienu atžvilgiu — kiek jie geri ar blogi. Tai ir apsprendžia etikos metodą ir jos pagrindinius klausimus.

Savo objektui tirti E. naudojasi trejopu metodu: 1. a p r a š o m u o j u, aprašydama dorinius faktus — normas, įstatymus, papročius, dorybes, tiek atskirų žmonių, tiek grupių ar tautų gyvenime; 2. a i š k i n a m u o j u, aiškindama šiuos faktus pagal istorinio išsivystymo eigą ar pagal psichinių sielos galių veikimą; 3. p a g r i n d ž i a m u o j u, atremdama etines normas į visuotinius principus ir atskleisdama jų prasmę. Pagrindžiamuoju savo pradu E. būtinai susisiekia su metafizika ar religija. Jei ji dorinių faktų pagrindimu atsiremia į metafiziką, vadinasi natūralinė E., arba moralinė filosofija, jei į religiją — antgamtinė E., arba moralinė teologija.

Kiekvienoje E., kad ir kokio metodo ji laikytųsi, iškyla 4 pagrindiniai klausimai: 1. dorinio veiksmo esmė; 2. jo visuotinumas; 3. jo privalumas ir 4. jo įvykdymas. Pagal tai, kaip į šiuos klausimus atsakoma, iškyla įvairios etinės sistemos. Jas visas galima suvesti į tris grupes: 1. sistemos, doros principus išvedančios iš žmogaus prigimties pagrindinių siekimų, vad. gėrybių E.; 2. sistemos, doros principus išvedančios iš pareigos, vad. formalinės E. ir 3. sistemos, doros principus išvedančios iš vertybių, vad. vertybių E.

G ė r y b i ų E. supratimu žmogaus prigimties pagrindinis siekimas yra laimė. Pagal įvairią laimės sampratą šios sistemos skirstomos į hedonistines, atremtas į kūnišką malonumą, ir eudemonistines, atremtas į vidujinį dvasinį džiaugsmą. Pagal šias sistemas dora yra tai, kas teikia laimės, džiaugsmo. Pirmosios kūrėjas Aristipas ir Kinikai, antrosios Epikuras. Jos abi ypačiai būdingos antikinei filosofijai iki Sokrato, Platono ir Aristotelio. Platonas ir Aristotelis, nors dar priklauso eudemonizmo krypčiai, tačiau ją peržengia, nes lai-

mę laiko tik tobulybės pasekme. Pagal juos dori tie veiksmai, kurie veda žmogų į pilnatvę bei tobulumą. Todėl jų E. galima vadinti žmogaus tobulinimo E. Ji turėjo reikšmės visiems vėlesniems amžiams. Bažnyčios Tėvų, ypač šv. Augustino, šv. Tomo Akviniečio, ji buvo įjungta į krikščioniškąją teologiją, ją atremiant į teistinę pasaulėžiūrą. Pagal ją, žmogus yra Dievo paveikslas, todėl dėsniai, veikiantieji visame kosme ir žmogaus prigimtyje, yra tos pat Dievo valios išraiška ir aukščiausioji doros norma. Naujųjų laikų etinės sistemos, kaip egoizmas, utilitarizmas, natūralizmas, rasizmas bei marksizmas, yra atremtos į tuos pačius žmogaus prigimties prigimtinius linkimus, kaip ir antikinės E., ir skiriasi tarp savęs tik tuo, kad vienos dora laiko tai, kas individui naudinga, kitos tai, kas naudinga rasei, klasei bei visai žmonijai. Išimtį sudaro vad. kultūros ugdymo E., pagal kurią dora yra tai, kas ugdo visos žmonijos tobulumą, kurį ji mato kultūroje.

Priešybę senovės viduramžių eudemonistinei E., atremtai į žmogaus prigimtį, sudaro Kanto formalinė E., atremta į pareigą. Pagal Kantą, veiksmai, kuriais siekiamas koks gėris ar patenkinami kokie nors prigimties linkimai, neturi jokios dorinės vertės. Dorinės vertės turi tik tie veiksmai, kurie kyla iš gryno pareigos supratimo, neatsižvelgiant į jokias gėrybes bei tikslus. Jo dora atremta į gryną, be turinio, pareigą, vad. kategoriškąjį imperatyvą. Dėl savo formalinio pobūdžio ir griežtumo ji vadinama etiniu formalizmu bei rigorizmu.

Šios dvi svarbiausios etinės kryptys — eudemonizmas ir formalizmas iškelia kaikurias esmines doros žymes. Eudemonizmas iškelia džiaugsmą, teikiamą dorinio veiksmo, doros žmogaus prigimties atitikimą ir jos tos prigimties troškimų patenkinimą. Kanto formalizmas iškelia pareigos supratimą, esminį kiekvienam doriniam veiksmui, kuris galioja, nors ir reikėtų išsižadėti savo troškimų, net ir gyvybės. Modernioji E. ieško tokios sistemos, kuri sujungtų teigiamąsias abiejų šių krypčių savybes ir išvengtų trūkumų. Tokia nauja sistema yra modernioji v e r t y b i ų E. Jos kūrėjai M. Scheler ir N. Hartmann. Pagal vertybių E., doros principai nėra atremti nei į žmogaus prigimtį, nei į pareigą, bet į vertybių kosmą, kuris pagal tam tikrą hierarchiją egzistuoja, nepriklausydamas nuo žmogaus ir nuo būties apskritai. Iš vertybių išvedami tikslai, į kuriuos krypsta mūsų siekimai, pagal šio kosmo vertybių gradaciją nustatomos doros normos bei įstatymai. Dori tie veiksmai, kurie atitinka vertybių hierarchiją, suvoktą intuityviniu įžvelgimu. Veiksmo sutapime su dorinių vertybių hierarchija yra doros esmė. Vertybių E. ne tik išsprendžia doros esmę, bet ir kitus pagrindinius E. klausimus: jos visuotinumą, įpareigojimą ir vykdymą. Kadangi vertybių kosmas nekinta, o kinta tiktai žmogaus nusistatymas jų atžvilgiu, tai nekinta ir dorinės normos, atremtos į šį kosmą. Iš jų kyla ir pareigos, nes, ką žmogus pergyvena kaip vertingą, to ir siekia. Pareigos pergyvenimas, padedamas sąžinės ir dorybių, įgalina žmogų išlaikyti dorinę tvarką, atitinkančią jo prigimtį.

Krikščioniškojoj E. tiek eudemonistiniai, tiek formaliniai ir vertybiniai doros pradai įgyja tobulą sintezę ir atbaigimą. Kanto kategoriškasis imperatyvas gauna savo atbaigimą Dievo valioje, antikinės E. eudemonizmas — religinėj laimėj, kuri yra didžiausia dvasinės laimės koncentracija, o vertybių kosmas randa savo atbaigimą Dievuje, kuris yra aukščiausioji Vertybė ir tobuliausioji Būtis. Kanto, o ypač N. Hartmann iškeltasis autonomijos (laisvam būti savo sprendimuose) ir teonomijos (visiškai atsiduoti Dievo valiai) prieštaravimas čia susiderina, nes Dievo valia nėra svetima, iš šalies primesta žmogui, bet veikianti visame vertybių kosme ir žmogaus prigimtyje. Todėl šią valią žmogus pergyvena kaip savo įstatymą ir savo prigimties pasireiškimą. Teonomija tik papildo ir atbaigia autonomiją, nes doriniame gyvenime žmogus visada ieško atramos religijoje. Jei ši atrama jam atimama, jei pasitikima vien protiniu doros principų įžvelgimu, tai jie virsta netvirtais fantazijos padarais, nepajėgiančiais tvarkyti dorinio žmogaus gyvenimo. Tai patvirtina ir istorija.

M. Wittmann, Ethik 1927; *A. Maliauskis*, E. 1935; *V. Cathrein*, Moralphilosophie 1945 (19 laida); *St. Gruodis*, Krikščioniškosios dorovės mokslas [2]1947; *E. Hartmann*, Ethik [3]1949; *A. N. Prior*, Logic and the Basis of Ethics 1949; *M. Scheler*, Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik 1953 (4 laida).
A. Blt.

Etiketas (prc. étiquette) papročiai ir mandagumo taisyklės, kurių laikomasi monarchų rūmuose, diduomenėje, diplomatų santykiuose ir šiaip socialiniame bei oficialiniame gyvenime. Ypač griežtai E. buvo laikomasi Romos imperijoje, Bizantijoje, viduramžiuose ir vėliau Ispanijoje bei Prancūzijoje Liudviko XIV ir XV laikais. E. formos įvairiuose kraštuose ir atskirose visuomenės grupėse turi nemaža skirtingų bruožų. E. taisykles aiškina įvairūs mandagumo vadovėliai.

J. Elisonas, Kaimiečių pasisveikinimų ir E. formos (Tautosakos Darbai 1935 I 27–48 psl.); *E. Post*, Etiquette 1948.

Etiketė (prc. étiquette) fabriko ar firmos ženklas ant prekės; lapelis, kuriame įrašomas daikto pavadinimas ,jo kilmė, paskirtis ir t.t.

Etilaminas ($C_2H_5NH_2$) vienas iš alifatinių aminų, amoniako kvapo skystis; vartojamas sintetinėje chemijoje.

Etilas (C_2H_5) etano vienavalentis likutis, kuris savarankiškai kaip junginys negzistuoja, bet cheminių reakcijų eigoj gali įeiti į įvairių junginių sudėtį. Tokie likučiai chemijoje vadinami radikalais. Žr. Etilo esteriai.

Etilenas, etenas alifatinės eilės nesočiųjų angliavandenilių bendros formulos C_nH_{2n} homologinės eilės narys, $CH_2=CH_2$ sudėties. E. yra bekvapės, bespalvės ir beskonės dujos, kurios virsta skysčiu — 102,7° t° ir stingsta — 169° t°. Gaunamas šildant etilo alkoholį su sieros rūgštimi ligi 180° t°. E. vartojamas narkozei ir kaip degamosios dujos autogeniniam metalų lydymui. Nedidelis E. kiekis žalią augalų lapų spalvą verčia geltona.

Etileno bromidas organinis junginys formulos: $CH_2 . Br . CH_2Br$. E.B. bespalvis, stipriai laužiąs šviesą skystis, verdąs 131,6° C, stingstąs 10°C; gaunamas, veikiant etileną bromu. E.B. vartojamas sintetinėje chemijoje. Jo mišinys su keturiaeiliu švinu $(CH_3CH_2)_4Pb$ dedamas į degamąją skystą medžiagą, vartojamą motorams varyti, be didelio bildesio.

Etileno glikolis ($HO . CH_2 . CH_2 . OH$) sirupingas saldus skystis, vartojamas sintezėms kaip tirpintuvas ir kaip prieššalas automobiliams. Nors savybėmis panašus į gliceriną, bet nuodingas.

Etilmerkurichloridas (C_2H_5HgCl) ‚cerezanas', fungicidas, apsaugojąs javų sėklas nuo kūlių, rūdžių ir kt.

Etilo alkoholis žr. Alkoholis.

Etilo esteriai organiniai etilo alkoholio junginiai su rūgštimis. Pvz sujungus etilo alkoholį su acto rūgštimi, gaunamas acto rūgšties etilo esteris, arba etilo acetatas:

$$C_2H_5OH + CH_3COOH = CH_3COO . C_2H_5 + H_2O .$$

E.E. yra lakūs skysčiai, dažniausiai turį malonų kvapą. Jų pasitaiko vaisiuose, uogose ir kt. E.E.vartojami dirbtiniams vaisių kvapams gaminti ir kvepalų gamyboje. E. kapratas ir E. enantatas vartojami dirbtiniam konjakui gaminti.

Etilo eteris, dietilis eteris, etilo arba dietilo oksidas, ‚sieros eteris', kurio formula $C_4H_{10}O$, arba $C_2H_5 . O . C_2H_5$, gaunama šildant etilo alkoholį su sieros rūgštimi iki 130°C. E.E. yra bespalvis lakus skystis, labai lengvai užsidegąs. Vartojamas kaip tirpintuvas vaškams, riebalams, vaistams, medicinoje anestezijai, veterinarijos medicinoje kaip anestetikas smulkiems gyvuliams.

Etilo halogenidai gaunami iš etilo alkoholio, sieros rūgšties ar kalio halogenido. Prie E.H. priklauso etilo chloridas, etilo bromidas ir etilo jodidas. Etilo chloridas C_2H_5Cl yra malonaus kvapo skystis, verdąs +12,5°C. Etilo chloridą galima gauti ir iš etileno, jį veikiant chloro vandeniliu. E.H. plačiai vartojami sintetinėje chemijoje kaip etilinimo priemonė. Jie turi narkotinių savybių.

Etimologas kalbininkas, kuris dirba etimologijos (žr.) srityje.

Etimologija (gr. etymología iš étymon ‚tikroji žodžio reikšmė' ir logos ‚žodis, mokslas'). 1. Pagal senovės graikų filosofus mokslas apie tikrąją ir teisingąją žodžių reikšmę bei kilmę. Jau dvasininkai bandė iš pačios garsinės žodžių lyties minti jų giliausiąją prasmę. Juos pasekė filosofai ir, sąskambiu gretindami žodžius, stengėsi susekti tais žodžiais reiškiamų daiktų esmę. Tokia E. Platono pavaizduota kalbai skirtame dialoge Kratylos. Panašiai etimologizavo ir Aristotelis, o vėliau stoikai. Šie nuėjo tiek toli, jog E. pagalba ješkojo žodžiuose paslėptų net dorovinių ir antgamtinių tiesų. Iš filosofų E., veik nieko nepakeitus, buvo perimta graikų gramatikų, o romėnai ją vėl pritaikė lotynų kalbai. Jau krikščionybės laikais į šios rūšies etimologines spekuliacijas įtraukta ir hebrajų kalba, tariamoji visų kalbų motina. Kur žodžio kilmė ir reikšmė savaime nebuvo akivaizdi, ten filosofai ir gramatikai griebdavosi dažnai naivaus spėliojimo. Pvz. graikai žodį l i t h o s ‚akmuo' vesdavo iš posakio l i a n t h e e i n ‚per daug bėgti', nes akmuo to nedaro; taip pat ir lotynai iš priešybės etimologizuodavo c a n i s a n o n c a n e n d o ‚šuo iš nedainavimo' (lot. c a n i s ‚šuo' ir c a n e r e ‚dainuoti') arba vien iš sugalvotos fonetinės žodžių sangretos f e n e s t r a q u a s i f e r e n s n o s e x t r a ‚langas tartum nešąs mus laukan'. Apskritai antikinė E. daug turi panašumo su dabartine liaudine E.

2. Lyginamosios kalbotyros šaka, kuri istoriškai tiria žodžių darybą bei kilmę, ir būtent vienos kurios kalbos ar kelių giminaičių kalbų. Pagrindus jai padėjo A. F. Pott (žr.) XIX a. pirmojoje pusėje veikalu Etymologische Forschungen. Moderninė E. griežtai laikosi kalboje veikiančių garsų dėsnių ir istorinio garsų atliepimo, atsižvelgia į pačios žodžio lyties kitimą ir jo reikšmės raidą laiko būvyje ir visada jungia žodį su daiktu. Kitaip tariant žodžio E. yra žodžio istorija, susekama iš senesniųjų jo lyčių toje pačioje kalboje ir giminaičių kalbų atitikmenų, kurie yra bendros prolytės fonetinės atmainos. Vad. kalbininkas etimologizuodamas turi atsekti tą žodžio prolytę, nustatyti apytikrį jo sudarymo laiką bei aplinkybes ir išaiškinti galimas reikšmės pakitimo priežastis. Žodžio E. galima laikyti nusisekusia, jei pavyksta nustatyti: kada, kur, kodėl ir pagal kokį darybinį pavyzdį vienas žodis išvestas iš kito ir kokia to vedinio pirminė reikšmė. Pvz. mūsų r a k t a s išvestas su priesaga - t a s iš veiksmažodžio r a k t i (darybai plg. s k a p t a s, s k o p t i). Tai teberodo ir priežastinis veiksmažodis r a k i n t i, kuris se-

niau bus reiškęs tik ‚daryti, kad raktų' (plg. g e s t i : g e s i n t i, s m e g t i : s m e g i n t i), o r a k i n ė t i (duris, dantis) dar ir dabar dviem reikšmėm tebevartojamas. Vad. r a k t a s senų senovėje reiškė tik tokį raktuvą, krapštuką, kuriuo rakinėdavo, t.y. krapštinėdavo skylėtus ar rantytus medinius skląsčius arba velkes. Šis žodis yra pačių lietuvių darbo, nes latviai raktą vadina a t s l ē g a arba s l ē d z e n e (plg. liet. s l ė g t i). Ir, be to, jis turi būti jaunesnis už XI a., kada rytų baltų prokalbė baigė skilti atskiromis lietuvių ir latvių kalbomis. Bet etimologizuojant iš prokalbės paveldėtus žodžius dažnai tenka tenkintis vien žodžio tapatybės ir fonetinės jo prolytės konstatavimu giminaitėse kalbose. Pvz. mūsų m ó t ė Daukšos tebelinksniuota m ó t e r e s (vsk. km. ir ds. vd.), m ó t e r ų, m ó t e r i m u s, taigi antriniuose linksniuose rodo kamieną m o t e r -. Sugretinus su lat. m ā t e ir pr. m ū t i, atstatoma prabaltiška lytis *m ā t ē, vs. km. *m ā t e r e s, kuriai atliepia sl. m a t i, km. m a t e r e, ir skr. m ā t ā. Bet kadangi lot. m ā t e r, gr. m ē t ē r ir sva. m u o t e r rodo galūninį r, todėl ide. lyti tariama buvus *m ā t ē r ir reiškus motina. Ir jokios pirmesnės ar ‚gilesnės' reikšmės čia nebeįmanoma susekti. Mūsų kalboje m ó t ė dabar veik miręs žodis, seniau vartotas keliomis reikšmėmis, ne tiek motinos, kiek moteries, žmonos (plg. priežodį: gera motė vyrui kelią rodo), net pamotės, bjaurios bobos, raganos. Moderninė E., griežtai laikydamasi dėsnio, ‚žodis ir daiktas', daug kur įgalina giliau pažvelgti kalbos ir tuo pačiu žmonių gyvenos bei civilizacijos praeitin. Su kalbotyros pažanga nemaža ankstyvesnių atsitiktinių fonetinių panašumu besiremiančių klaidingų E. buvo atmesta, pvz. lot. d i e s ir ag. d a y, nes tik lotyniškasis žodis giminė su liet. d i e n a, o angliškasis (plg. sen. ag. d œ g iš pragerm. *d a g a z) jungtinas su liet. d a g a, d a g a s ir d e g t i. Bet ir dabar E. srityje daug kas abejotina, tik spėjama ir dėl atskirų žodžių kilmės kalbininkų pažiūros dažnai skiriasi. Netrūksta žodžių turinčių po kelias E. ir visai be jokios E.

3. L i a u d i n ė E. yra žmoninis žodžių kilmės aiškinimas, kuris paprastai remiasi garsiniu atskirų žodžių ar junginių panašumu ir tam tikra reikšmine kazuistika. Pvz. a i t v a r a s aiškinamas ‚ai tveria (mane)', nors senesnė pilnoji lytis a i t v a r a s tuojau rodo šiokios E. visišką netikumą. Žmonių liaudiškai etimologizuojama ir daugumas mūsų vietovardžių, pvz. K a u n a s iš ‚kauna, kaunasi'. S a l a n t a i (prie Salanto upės) iš ‚sala antai'. Dažnai ir skoliniai stengiamasi sujungti su savo žodžiais, jie etimologizuojami, pvz. š n i p š t u k a s ‚nosinė' yra paskolintas iš vokiečių žemaičių š n ę b d ô k (Schnupftuch), bet perdirbtas pagal š n y p š t i (nosį), taip pat ir suvalkiečių š ė r i n g ė ‚arbatpinigiai' etimologiškai sujungta su š e r t i, nors sykiu su č ė r i n g e, c ė r i n g e yra kilusi iš vokiečių Z e h r u n g.

4. Senojoje mokyklinėje gramatikoje E. vardu vadinta sykiu ir dvi gramatikos dalys, fonetika su morfologija.

H. Stinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern 1890; *R. Thurneysen,* Die Etymologie 1905; *J. Gilliéron,* La faillite de l'étymologie phonétique 1919; *J. Vendryes,* Le language 1921; *H. Hirt,* Indogermanische Grammatik I 1927; *V. Pisani,* L'etimologia 1947; *L. Bloomfield,* Language 1955. *A. S.*

Etimologinė figūra (lot. figura etymologica) sintaksinis reiškinys, kur posakyje sujungiami žodžiai giminaičiai savo etimologija (žr.), pvz. vargą vargti, kelią keliauti, arba bent prasme, pvz. karvelėli, balandėli, kur tu lekiojai. E.F. vad. pseudoetimologine, jeigu posakyje sujungti tik savo fonetine lytimi panašūs žodžiai, pvz. lot. verbis verberare ‚žodžiais plakti'.

Etimologinis žodynas vad. ir lyginamuoju žodynu, kuriame paraidžiui, rečiau kuria kita tvarka, surašyta vienos kurios kalbos ar ištisos kalbų šeimos, pvz. indoeuropiečių, žodžių etimologijos (žr.). Pirmas mokslinis E.Ž. yra A. Ficko (žr.) Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen (4 tt., 1874–1876). Šį pasenusį žodyną pakeitė A. Waldės (žr.) ir J. Pokornio to paties vardo žodynas (3 tt., 1928–1933). J. Pokornys 1948 pradėjo leisti naują trumpesnį ir geriau apdorotą Indogermanisches etymologisches Wörterbuch (1955 pasiekė raidę N). Kai kurioms ide. kalbų šeimos šakoms išleista bendrų E.Ž., o atskirų, senesnių ir naujesnių, daugumui žymesnių kalbų. Sanskritui yra C. C. Uhlenbecko Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache (1898 t.), o W. Wüsto 1935 plačiai užsimotas Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch des Alt-Indoarischen II pas. karo metu (po 3 sąs.) sustojo ir ta pati C. Winterio leidykla nuo 1953 leidžia M. Mayrhoferio Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. Slavų kalboms, be pasenusio F. Miklosicho (žr.) E.Ž., skirtas labai vertingas, bet nebaigtas (ligi M raidės vidurio) E. Bernekerio Slavisches etymologisches Wörterbuch (1908–1913, naujas atspaudas 1924). Baltų ir slavų žodyninės bendrybės įdomiai, bet perdėtai yra sutrauktos R. Trautmanno Baltisch-slavisches Wörterbuch (1923). Graikų kalbai yra E. Boisacqo Dictionnaire étymologique dela langue grecque (1907–1916), nuo 1954 eina naujas H. Frisko Griechisches etymologisches Wörterbuch. Mažesnių lotynų kalbos E.Ž. netrūksta visomis žymesnėmis vakarų Europos kalbomis, tačiau pagrindinis yra A. Waldės ir J. B. Hofmanno La-

teinisches etymologisches Wörterbuch (2 tt., [3]1938–1954, su dar nebaigtu rodyklių tomu). F. Muller-Jzno rekonstrukcinis Altitalisches Wörterbuch (1926) apima visas italikų (žr.) kalbas. E.Ž. turi ir visos germanų kalbos. Mirusiai gotų kalbai yra net du naujesni tokie žodynai (F. Holthauseno 1934 ir platesnis S. Feisto 1939). Tas pats Holthausenas 1948 išleido atskirą E.Ž. senosioms skandinavų kalboms: Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch des Altschwedischen, Altnorwegischen-Isländischen. Geriausias ir net ne kalbininkui lengvai skaitomas vokiečių kalbos E.Ž. yra F. Klugės ir A. Götzes Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache (1 leid. 1881, o kelis kartus didesnis 1951). Anglų kalbai dar ir dabar popularus tebėra pasenęs W. W. Skeato An Etymological Dictionary of the English Language (1882, [4]1936). Naujesni ir geresni yra F. Holthauseno Etymologisches Wörterbuch der englischen Sprache ([3]1949) ir E. Weekley An Etymological Dictionary of Modern English (1921, trumpesnė laida 1924). Holthausenas išleido ir Altenglisches etymologisches Wörterbuch (1934). Iš daugelio prancūzų kalbos E.Ž. paminėtini O. Blocho ir W. von Wartburgo Dictionnaire étymologique de la langue française (2 tt., [2]1950) ir apimtimi didžiausias W. von Wartburgo Französisches etymologisches Wörterbuch (1928–1955 išėjo 7 tt., raidės A–N). Atskiroms slavų kalboms E.Ž. pasirodo žymiai vėliau. A. Preobraženskio Etimologičeskij slovar' russkago jazyka pradėjo eiti 1910, bet 1918, pasiekus raidę S, buvo sustabdytas ir tik 1949 išspausdinta likusioji, nepilna, rankraščio dalis. Fotografiniu būdu šis žodynas pakartotas Amerikoje: Etymological Dictionary of the Russian Language (1952). Visais atžvilgiais modernus yra M. Vasmerio Russisches etymologisches Wörterbuch (1950–1955; raidės A–R). Lenkų kalbai yra trūktinas A. Brücknerio Słownik etymologiczny języka polskiego (1927) ir dabar leidžiamas (1952–1954 raidės A–G) trumpas, bet geras F. Sławskio to paties vardo E.Ž. čekai turi J. Holubo ir F. Kopečnio Etymologický slovník jazyka českého (1952), o bulgarai menkoką S. Mladenovo (1941) E.Ž. Lietuvių kalbos E.Ž. prieš I pas. karą buvo pasiskelbęs išleisiąs čekų baltistas J. Zubatý (žr.), bet išspausdino tik atskirų etimologinių straipsnių. H. H. Benderis (žr.) 1921 išleido A Lithuanian Etymological Index. K. Būga taip pat daug dirbo E.Ž. ir nemaža jo etimologijų yra išspausdinta žurnale Russkij Filologičeskij Viestnik ir Kalboje ir Senovėje (1922). Po jo mirties buvo likusi vertinga E.Ž. kartoteka, deja vėliau neatsargiai išskirstyta po didžiojo lietuvių kalbos žodyno medžiagą. Su latvių kalba bendrąsias mūsų žodžių etimologijas plačiai liečia K. Mülenbacho ir J. Endzelyno Latviešu valodas vārdnīca (4 tt., 1923–1932). Didelę lietuvių kalbos E.Ž. kartoteką turi surinkęs A. Sennas (žr.). Pagaliau E. Fraenkelis (žr.) yra veik baigęs ruošti savo seniai pradėtą Litauisches etymologisches Wörterbuch. Jis apimsiąs apie 9–10 sąs. po 80 psl. ir pirmasis sąs. Winterio leidyklos išleidžiamas 1955 rudenį. Visai skirtingo pobūdžio yra skolintinių žodžių E. Ž. Čia nagrinėjama vienos kurios kilmės skolinių istorija atskiroje arba kartu keliose kalbose. Tokie pvz. yra K. Lokotscho Etymologisches Wörterbuch der amerikanischen (indianischen) Wörter im Deutschen (1926) ir Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs (1927). Nuo jų reikia skirti vad. svetimųjų arba tarptautinių žodžių žodynus, kur šalia reikšmės ir vartosenos paaiškinimų tik trumpai nurodoma ir pati žodžio kilmė.

Žr. dar bibliografiją prie atskirų kalbų. *A. S.*

Etinės kultūros sąjūdis yra etinis sąjūdis, kuris stengiasi pagrįsti ir propaguoti bereligišką dorovę. Jis reikalauja visai atskirti valstybę nuo bažnyčios, griežtai supasaulinti mokyklas ir apskritai privatųjį bei viešąjį gyvenimą. Pirmoji šios rūšies d-ja (Society for Ethical Culture) įsteigta F. Adlerio New Yorke 1876. D-ja, vykdydama savo programą, netrukus įsteigė New Yorke vaikų darželį neturtingiems vaikams, mokyklą suaugusiems, gailestingųjų seserų kursus, kėlė socialines problemas ir kt. Sąjūdis greitai persimetė į kitus JAV miestus, ir buvo įsteigta d-jų Chicagoje (1882), Philadelphijoje (1885), St. Louis (1886), Brooklyne (1906) ir kitur. Iš JAV šis sąjūdis išsiplėtė ir Europoje. 1896 Züriche įsikūrė tarptautinė etinių d-jų unija. Organizacija, kad ir nebūdama gausi narių, tačiau į savo tarpą įtraukė nemaža intelektualų. Lietuvoje pirmąją Etinės Kultūros D-ją įst. iš JAV grįžęs dr. J. Šliūpas 1924 Šiauliuose. 1938 ši d-ja turėjo 125 skyrius įvairiose Lietuvos vietose. Sąjūdžio idėjos buvo skelbiamos Kultūros žurnale, be to, buvo leidžiama Vaga, Laisvamanis ir Laisvoji Mintis.

Etiolinas etiolizuotų augalų pigmentų mišinys, geltonos spalvos. E. yra lokalizuotas plastiduose, kurie atitinkamai vadinami E. grūdeliais. Etiolizuotą augalą pastačius šviesoje, E. grūdeliai per kelias valandas virsta normaliais chloroplastais.

Etiolizacija (prc.) augalų struktūros ir formos pakitėjimas, laikant juos tamsoje. Etiolizuoti augalai paprastai yra gelsvi, išskyrus spygliuočius, paparčius ir kaikuriuos kitus žemesniuosius augalus, kurie ir tamsoje sužaliuoja. Etiolizuotų augalų stiebas, dažnai ir lapkočiai yra labai ištįsę, ploni ir gležni; lapai mažyčiai ir nuskurdę,

o vienaskilčių augalų siauri ir gležni, ištįsę. E. augalų audinių mažai teišsivysto centrinis velenas ir dar mažiau susiformuoja mechaniniai audiniai, užtat jie lankstūs, gležni, nepatvarūs, išgula. E. pašalinama, augalus švitinant kasdien po kelias minutes.

Etiologija (gr. aitia ‚priežastis' ir logos ‚žodis') priežasčių mokslas, ypač ligų priežasčių mokslas; kaip patalogijos dalis ji skirstoma į bendrąją ir specialiąją E.

Etiopas (gr. Aithiops, -opos ‚nudegtasis') senovėje juodaodis žmogus, negras, dabar įvairios kilmės ir kultūros Etiopijos gyventojas, abisinas.

Etiopija (gr. Aithiopia), oficialus Abisinijos pavadinimas š.r. Afrikos valstybė; 1.725.000 km², apie 17 mil. gyv. (1954). Žemės paviršius staigiomis pakopomis nuo Raudonosios jūros pereina į plokštakalnę (apie 1700 m nuo j.l.), kuri turi tropikinę gamtą ir vadinama Kolla. Čia auginama medvilnė, kukurūzai, sezamas. Toliau ji iškilusi ligi 2500 m nuo j.l. ir vadinama Voina-degga. Ši zona turi sveiką klimatą, gerai auga kavos medeliai, tabakas. Didžioji ploto dalis kalnuota, išraižyta gilių slėnių–griovių ir dėl to atokios vietos sunkiai pasiekiamos. Š. daly yra augščiausias krašto kalnas Ras Dašan 4617 m. Godžamo augštumose prasideda upė Abai, kuri įteka į Tanos ežerą, iš kurio kito krašto išteka kaip Mėlynasis Nilas. Klimatas nesveikas tik pajūryje ir upių slėniuose, o visur kitur jis tinkamas ir europiečiams. Augštumose daug atmosferos kritulių; lietingiausias periodas nuo birželio vidurio ligi rugsėjo pabaigos. Augalija labai įvairi: auga daugybė rūšių augalų, pradedant tropikiniais ir baigiant alpiniais. Š. plokštakalnėj vyrauja krūmokšniai. Datulių palmės, laukiniai alyvos medžiai, persikų, apelsinų, abrikosų, fygų ir kt. šiltųjų kraštų vaismedžių auga beveik visur. Iš kurarinos vaisių gaminamas prieskonis, o iš koso medžio lapų ir žiedų daromi vaistai. Iš laukinių gyvulių žinomi: liūtas, leopardas, žirafa, dramblys, raganosis, gazelė, zebra, laukinis asilas, šakalas, laukinis šuo, vilkas, lūšys, hiena; hipopotamai, krokodilai, ūdros sutinkami upėse ir ežeruose; daug beždžionių.

G y v e n t o j a i etniniu požiūriu yra mišrūs; apie 20% yra tikrieji etiopai, apie 50% galai (Galla), likusieji kitų rasių. Centro daly gyvena amharai (apie 2 mil.), kurie yra dominuoją visoje E. Š. daly gyvena jiems giminingi tigrėnai. Amharai ir tigrėnai yra mišrios (hamitų+semitų) rasės, o pietiečiai galai yra hamitai. Amharų kalba yra viešoji E. kalba. Amharai nuo IV a. yra krikščionys (koptai). Iš viso yra krikščionių apie 9 mil. (60.000 kat.), mahometonų 3 mil. ir stabmeldžių 5 mil. Visame krašte veikia (1950) tik kelios vidurinės mokyklos, kelios technikos ir prekybos mokyklos, mokytojų institutas. Iš E. išvežama odos ir kailiai (avių, raguočių, ožkų, beždžionių, leopardų), kava, javai, bananai, medvilnė, auksas, platina, vaškas.

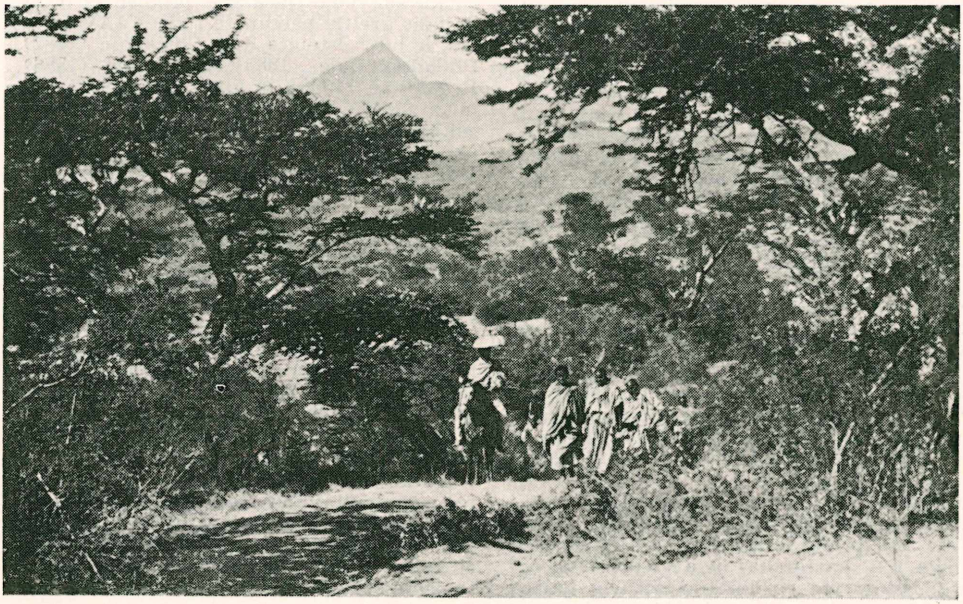

Etiopijos gamtovaizdis

Eksportuojama per metus maždaug už 30 mil. dolerių. Daug žemės turtų (auksas, akmens anglis, druska, siera, fosfatai, varis, švinas, cinas, nafta, tungstenas, mika, geležies rūda, gyvasis sidabras, platina), bet ligi šiol jų eksploatacija nežymi. Sostinė Adis Abeba; kiti miestai: Harara, Asmara, Dividava ir Gondara.

D. A. Talbot, Contemporary Ethiopia 1952. *A. B.*

E. istorija. Istoriniuose šaltiniuose E. įvairiai vadinama: gr. Aithiopia, lot. Aethiopia, ST Kuš, egiptiečių hieroglifuose Kauš, Keš, arab. Habeša, vėliau Abisinija. Seniausioji priešistorinė E. kultūra yra labai gimininga su Augštutinio Egipto kultūra, tačiau tolimesnėje raidoje ji gauna daug savarankiškų bruožų. Apie 2000 pr. Kr. egiptiečiai kolonizuoja E., apie 1500 pr. Kr. jie išplėtė savo valdžią iki Napatos ir ketvirtojo slenksčio. Etiopiečiai pasisavino Egipto kultūrą, religiją ir rašomąją kalbą. Po 1100 pr. Kr. Egiptui suskilus sritinėmis valstybėmis, etiopiečiai įkuria savarankišką teokratinę monarchiją su sostine Napatoje. E. valdovai išplėtė valstybės sienas pietuose ir rungtyniavo su Asirija dėl Egipto. VIII a. pr. Kr. etiopiečiai užkariavo visą Egiptą ir davė egiptiečiams 25 dinastijos (712–663 pr. Kr.) valdovų. VII a. viduryje Egiptas išsivadavo iš E. valdžios, ir apie 320 pr. Kr. etiopiečiai perkėlė savo sostinę iš Napatos į Meroe, kurios vardu buvo vadinama ir pati E. valstybė. To meto E., būdama ant svarbaus rytų karavano kelio, išplėtė prekybinius santykius su žydais ir fenikiečiais. E. valstybė pasiekė augščiausią savo klestėjimo laipsnį. Ptolemėjo Filadelfiečio valdymo metu (309–246 pr. Kr.) E. galia buvo kiek palaužta. I a. po Kr. romėnams beplečiant savo imperijos ribas, dalis E. pateko romėnų valdžion. E. valstybės ribos pasistūmėjo į pietus, ir tuo metu iškilo Aksumo valstybė su sostine Adulis. IV a. Aksumo valdovai priėmė monofizitų atskalos krikščionybę. VI a. Aksumo valstybė buvo nukariavusi turtingiausią Arabijos dalį — Jemeną. Tačiau VII a. iškilę arabai atsiėmė Jemeną, užėmė Raudonosios jūros pakraštį ir, nukariavę Egiptą, E. atskyrė nuo pasaulio beveik tūkstančiui metų. XIII a. pabaigoje Aksumo sostinė perkelta į Gondarą. XVI a. E. labai nuvargino mahometonų arabų ir galos (galla) giminės puolimai. Tačiau 1541–43 etiopiečiai, portugalų padedami, nugalėjo mahometonus. Kartu su portugalų kariais buvo atvykę ir misininkai jėzuitai, kurie mėgino palenkti krašto gyventojus katalikybėn, tačiau ta misija nepavyko. XVIII a. įsigalėjus provincijų vietininkams, vad. rasais, E. valdymo sistema visai pakriko. Rasai tapo nepriklausomais feodalais ir nebeklausė karaliaus. XIX a. viduryje iškilo Gondaros rasas Kasa, kuris, nugalėjęs kitų provincijų rasus, pasiskelbė

Galos kilties moteris neša vandenį

E. valdovu Teodoru II (1855–68). Anglų patariamas, jis mėgino sustiprinti krikščionybę ir sueuropietinti kraštą, bet jo žiaurumas sukėlė pasipriešinimą. Negavęs prašytos iš anglų ir prancūzų pagalbos prieš Egiptą, jis suėmė Anglijos ir Prancūzijos konsulus. 1868 anglų kariuomenė puolė Magdalės tvirtovę, kurioje konsulai buvo kalinami, ją paėmė, sugriovė ir kalinius išlaisvino. Teodoras II nusižudė. Naujai iškilusiose rasų rungtynėse dėl sosto, anglų padedamas, laimėjo Tigrės rasas Kasa, pasiskelbęs E. karalių karaliumi (negus negust) Jonu IV (1872–89). Suirutės metu Egiptas buvo užėmęs Masavą (Masaua) ir Raudonosios jūros pakraštį. Kai 1885 Egipto kariuomenė iš užimtųjų žemių pasitraukė, Italija, anglams sutikus, paskelbė protektoratą Egipto valdytoms E. sritims. Jonas IV mėgino kovoti su italais, bet buvo sumuštas ir kovoje su italų sukurstytais mahdistais žuvo. E. sostą užėmė italų remiamas Jono IV varžovas rasas Menelikas (1889–1913), kuris 1892 Italijai pripažino jos užimtą Eritrėją ir protektoratą visai E., užmezgė diplomatinius ryšius su didžiosiomis Europos valstybėmis ir sostinę perkėlė į Adis Abebą. Tačiau 1894 Menelikas, susitaręs su anglais, atsisakė nuo Italijos protektorato. Italai buvo sumušti ir 1896 Adis Abebos sutartimi buvo pri-

Dvasininkai ir vergai

versti atsisakyti E. protektorato ir nustatyti pastovias sienas tarp E. ir Eritrėjos. 1906 X 13 Anglija, Prancūzija ir Italija Londone susitarė nesikesinti prieš E., negabenti ginklų ir pasidalijo koncesijomis: Anglija paėmė finansus, Prancūzija geležinkelį, Italija paštą ir telegrafą. 1916, pašalinus nuo valdžios Meneliko vaikaitį Jasu, priėmusį islamą, sostą užėmė Meneliko duktė Vaizeru Zauditu, tačiau iš tikrųjų E. valdė imperatorienės seserėnas Hararo rasas Tafaris, kuris buvo paskelbtas sosto įpėdiniu. Kaip Meneliko, taip ir jo dukters Vaizeru Zauditu laikais buvo rūpinamasi krašto kultūra, buvo steigiamos mokyklos, ligoninės, stiprinamas valstybės saugumas. 1923 IX 29, Prancūzijos remiama, E. priimta į Tautų Sąjungą. 1924 III 30 panaikinta vergija. 1930, mirus Zauditu, Tafaris, JAV remiamas, prisiėmė karalių karaliaus titulą ir vainikavosi Haile Selassi vardu. 1931 VII 16 jis paskelbė E. konstituciją su 2 rūmų parlamentu. 1935 X 5 fašistinė Italija iš Somalijos ir Eritrėjos užpuolė E.; imperatorius paprašė pagalbos iš Tautų Sąjungos, kuri XI 18, Anglijos veikiama, pirmą kartą savo veikimo metu paskelbė 43 valstybių ekonomines sankcijas Italijai. Bet Italija to nepaisė: jos kariuomenė, vedama Bono, paskui Badoglio, sparčiai žygiavo pirmyn ir 1936 V 5 užėmė Adis Abebą. Po keturių dienų Italijos karalius pasiskelbė E. imperatoriumi. E. buvo sujungta su Eritrėja bei italų Somalija ir pavadinta Italijos Rytų Afrika. Negus Haile Selassi pabėgo į Angliją, kur išbuvo iki II pas. karo. 1941 II 4 Anglijai išvijus italus iš E., V 5 Haile Selassi grįžo į savo imperiją. 1942 I 31 sutartimi Anglija pasižadėjo remti E. finansais, technikos priemonėmis ir patarėjais. 1942 X 9 prisidėjo prie sąjungininkų ir po 2-jų mėnesių paskelbė karą Italijai, Vokietijai ir Japonijai. 1944 JAV suteikė E. paskolą, bet Anglija rezervavo sau teisę skirti užsienio politikos patarėjus. 1945 tapo JT nariu.

E. W. Budge, A History of Ethiopia 1928; *A. H. M. Jones* and *E. Monroe,* History of Abyssinia 1935; *E. W. Newman* Italy's Conquest of Abyssinia 1938; *Ch. Sanford,* Ethiopia under Haile Selassie 1946; *M. F. Perham,* The Government of Ethiopia 1948. *P. Plk.*

E. k a l b o s. Abisinijoje kalbama apie 40 atskirų kalbų ar tarmių, priklausančių semitų, kušitų ir nilotų kalbų šeimoms, ir jos dažnai netiksliai vadinamos abisinų, arba E.K. Bet imant genealogiškai E.K. vadinama kelios semitiškos kalbos, kartu su arabų kalba sudarančios pietinę semitų kalbų (žr.) grupę. Senoji E.K. (etiopiškai ge'ez ,išeiviai'), Aksumo (žr.) valstybės rašomoji kalba, išriedėjo semitams daugelį šimtų metų pr. Kr. iš p. Arabijos atsikėlus į Abisiniją ir sumišus su pirmykščiais krašto gyventojais hamitais (žr.). Nuo XIII a. ši kalba yra jau mirusi, bet tebevartojama Abisinijos bažnyčios kulte ir iš dalies kaip mokslo kalba. N a u j ų j ų E.K. yra kelios. Tiesiog iš senosios E.K. išriedėjo kalba, kuria kalbama Tigrės srityje ir kuri amhariškai vad. tigrinia; joje daug ir amhariškų elementų. Kita senajai E.K. artima tarmė yra davusi pradžią tigrės kalbai, kuria kalbama į šiaurę nuo tigrinios, Eritrėjoje ir Dahlako salose. Didžioji dalis Abisinijos augštumos, nuo Takazės upės šiaurėje iki Mėlynojo Nilo ir Havašo pietuose vėl priklauso amharų kalbos (amh. amharinia) plotui. Su amhariškos ,Saliamono' dinastijos įsigalėjimu XIII a. šios kilties kalba pasidaro valstybine kalba. Bet raštijoje dar ilgai viešpatauja senoji E.K. Nuo šios pastarosios amharų kalba labai žymiai skiriasi, kaip ir apskritai nuo kitų semitų kalbų. Mat, jai ypač didelės įtakos yra padarę nukariautieji hamitai. Bet ir pati amharų kalba turi didelių tarminių skirtumų; harario (Hararo apyl.) ir guragės (į p. nuo Adis Abebos) tarmės kitų laikomos atskiromis kalbomis. Bent vardu paminėtinos ir baigiančios nykti gafato ir argobos kalbos. Amharų kalba, kaip valdančiojo sluogsnio, imperatoriaus dvaro bei susisiekimo kalba, pirmauja visame krašte ir nuo XX a. pradžios ima išstumti visas kitas kalbas, ypač kušitų p. Abisinijoje. Čia nemaža prisideda ir po I pas. karo atsiradusi amhariška spauda. Etiopų raštas yra išriedėjęs iš pietų arabų rašto III a. Kr. g. Sen. E.K. raidyną sudaro 26 priebalsės, o amharų — 36. Bet kiekviena priebalsė turi po šešias atmainas ir tuo būdu pažymimi šiaip semitų rašte nerašomi balsiai. Rašoma iš kairės į dešinę.

A. Meillet et M.Cohen, Les langues du monde 1952; *G. Bergsträsser,* Einführung in die semit. Sprachen 1928; *M. Cohen,* Traité de langue amharique 1936; *E. Cerulli,* La lingua e la storia di Harar 1936; *W. Leslau,* Bibliography of the Semitic Languages of Ethiopia 1946. *A. S.*

E. l i t e r a t ū r a nėra gausi, daugiausia verstinė. Patys pirmieji ligi šiol žinomi įrašai apie Aksumo karalių žygius siekia

IV–V a. pr. Kr. Dalis įrašų parūpinti senąja etiopiečių kalba (geez), kita dalis — graikų ir sabiečių kalbomis. IV a. priėmus krikščionybę, atsiranda visa eilė tikybinio turinio raštų. Svarbiausieji jų yra Šv. Rašto vertimai iš graikų kalbos. Didelės reikšmės turi kaikurie Senojo ir Naujojo Įstatymo apokrifų vertimai (Enocho, Adomo), težinomi iš E.L. VII–XIII a. knygų vertimas ir perrašinėjimas buvo tęsiamas, tačiau daugumas raštų yra žuvę. XIII–XVI a. pasiekiamas augščiausias E.L. žydėjimo laikotarpis. Šiuo metu atlikta daugiausia vertimų iš arabų ir koptų kalbų. Šiam laikotarpiui priskiriama daug religinio turinio raštų: pataisyti senesnieji Šv. Rašto vertimai, šventųjų ir kankinių gyvenimai, bažnytinės giesmės, himnai, ritualiniai, liturginiai ir asketiniai veikalai. Atsiranda ir pasaulietinio turinio raštų. XIII a. pabaigoje pasirodė karalių kronika Kebra Nagast (Karalių šlovė), kurioje E. karaliai kildinami iš Saliamono ir Sabos. Toliau oficialinės kronikos buvo rašomos iki 1840 geezo ir amharų kalba. XVI a. išversta iš arabų kalbos Ibn Assal kodeksas ‚Karalių Teismas', kuris ir dabar vartojamas kaip tautinis statutas. Nuo antrosios XIX a. pusės amharų kalba įsigalėjo kaip literatūrinė kalba.

E. Littmann, Geschichte der äthiopischen Literatur [2]1909; *J. Guidi,* Storia delle letteratura etiopica 1932.

Etiopizmas Afrikos negrų sąjūdis autonominei negrų bažnyčiai steigti. Prasidėjęs p. Afrikoje 1884, E. greitai išplito kitose Afrikos kolonijose. JAV negrų veikiamas, sąjūdis paskelbė šūkį: Afrika afrikiečiams. Turėjęs didelės reikšmės negrų nepriklausomybės siekimams, E. po II pas. karo susilpnėjo dėl nevieningumo negrų tarpe.

K. Schlosser, Propheten in Afrika 1949.

Etiudas (prc. étude iš lot. studium ‚skverbesys, stropa') 1. kūrinys, kurio pirminė apybraiža, arba eskizas, gali sudaryti kokios nors kompozicinės visumos dalį, pvz. peisažiniai E.; 2. koks nors potyrinis specialinio dalyko straipsnis, studija, pvz. filosofiniai E., stilistiniai E.; 3. muzikoje kūrinys, skirtas specialinėms pratyboms — pirštams miklinti ar techninėms sunkenybėms apgalėti. E. skirtinas nuo pratimų: pratimas apima pačią techninę problemą, o E. ją dar įterpia į meniškai pilnesnę ir tobulesnę formą. Šios rūšies kūrinių atsirado jau XVII a., pvz. H. Purcell, G. H. Haendel, A. Scarlatti ir kt. (dabar vad. sonatos). Ypač gausi E. literatūra susidarė XIX a., pvz. E. fortepijonui: Cramer, Czerny, Bertini; smuikui: Kreutzer, Paganini, Beriot ir kt. Koncertinę E. formą sukūrė Chopin savo 27 etiudais (op. 10, op. 25). Šia E, forma sekė Liszt, Skriabin, Debussy.

Et lux perpetua luceat ei (lot.) ir amžinoji šviesa jam tešviečia (katalikų liturgijoje maldelės už miruosiuosius antroji dalis).

Etmonas žr. D. hetmonas, Hetmonas.

Etna, Mongibello didžiausias Europos ugnikalnis ir augščiausias Italijos kalnas, išskyrus Alpes, r. Sicilijos pakrašty į š. nuo Katanijos 3279 m augščio. E. atsivėrė tre-

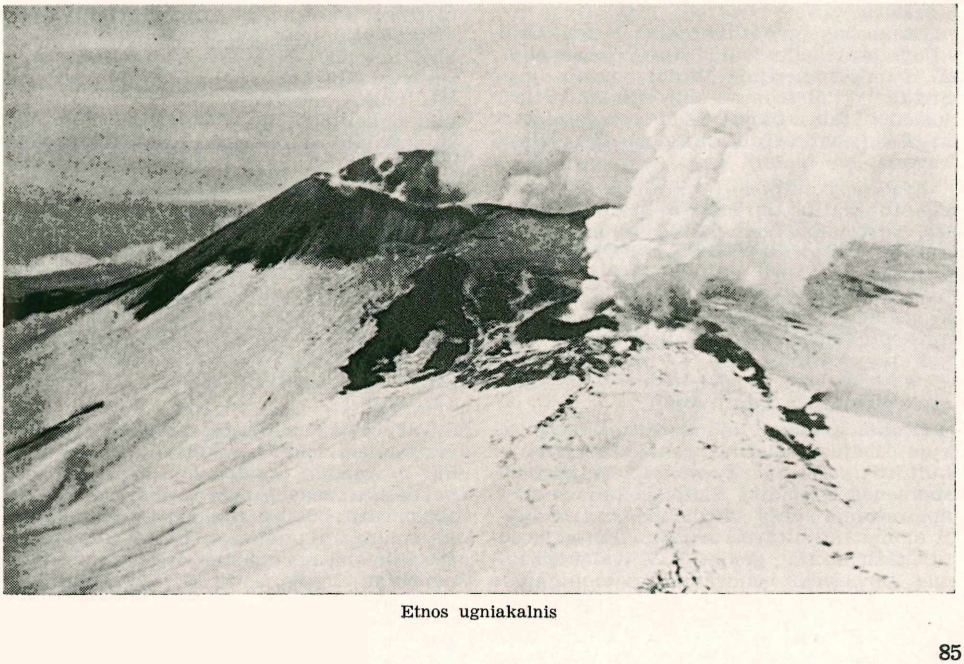

Etnos ugniakalnis

tinio laikotarpio jūros įlankoj, kurioj iš pradžių lava ir pelenai sudarė salą, o vėliau susijungė su artima Sicilijos sala. Apačia turi apie 40 km skersmens ir 150 km aplinkui; kraterio skersmuo apie 500 m. Ligi 2800–2900 m augščiau j.l. kyla lėkštais šlaitais, kurie užsibaigia Piano del Lago terasa — plokštuma. Ant jos dar iškilęs 300 m augščio stačiašonis kraterio kūgis, beveik visuomet apdengtas sniego. Ant terasos viršaus įrengta meteorologinė observatorija. Krateris 3 kartus keitė savo pedėtį. Rytų pusėj 1329 iškilęs 1200 m pylimas Valle del Bove yra buvusiojo kraterio briauna. Aplink visą E. šlaituose yra dar apie 200 šalutinių antraeilių mažesnių kraterių. Patogiausia kopti iš pietų pusės nuo Nicolosi (700 m). Augštesnėse vietose dirvos sausos, nes lava ir pelenai gerai praleidžia vandenį. Žemai teka daug šaltinių, dirvos drėgnos, labai derlingos ir tirštai gyvenamos. Ligi 500 m auga datulių palmės, opuncijos ir kt. amžinai žaliuoją augalai; ligi 1200–1400 m sutinkama vynmedžių, vaismedžių ir javų. Dar augščiau auga kaštanai, ąžuolai, bukai, beržai, kurie pakyla ligi 2200 m. Toliau prasideda gėlėtos pievos ir pagaliau lavos dykuma. Istoriniais laikais yra žinoma per 80 smarkių išsiveržimų, kurių didžiausias įvyko 1169 ir ypačiai 1669, išmetęs 0,76 km^3 lavos, nuliejusios 50 km^2 ir sunaikinusios 12 miestų ir kaimų, atvėręs pietų pusėj milžinišką plyšį ir daug mažesnių kraterių. XVIII a. buvo 16 išsiveržimų, XIX a. 19, XX a. 1908, 1910, 1911, 1918, 1923 ir 1928..

A. de Fiore, L'Etna, i fenomeno eruttivi e sismici 1919.

Etnarchas (gr. ethnarchēs) 1. sen. Graikijoje provincijos valdytojas, vicekaralius; 2. Romos imperijoje titulas, teiktas ypač Sirijos ir Palestinos kunigaikščiams, turėjusiems tam tikrų teisių valdomajame krašte (savo vardu kalti pinigus, laikyti kariuomenę ir kt.).

Etnika (it. etnica, prc. ethnique) terminų etnografija, etnologija ir pn. pakaitalas, vartojamas daugiausia romanų kraštuose tautotyros prasme. 1934 VDU humanitarinių mokslų fakultete buvo įst. E. katedra, apėmusi tautosakos, tautotyros ir archeologijos mokslus. Ji veikė ir Vilniaus univ. humanitarinių mokslų fakultete, perkeltame iš Kauno 1940 I 1. Nuo 1942 II 1 E. katedrą pakeitė dvi atskiros katedros: archeologijos ir tautotyros.

Etninė grupė — žmonių grupė, tarpusavyje susijusi bendrais rasės, tautybės ar kultūros ryšiais ir gyvenanti svetimos visuomenės aplinkoje. Siaurąja prasme E.G. apibrėžiama rasės savybėmis, o plačiąja— ji apima ir kultūros bruožus, kurie ją sutapdo su tautine grupe. E.G. įvairuoja kilmės, tarpusavio bendravimo, sąmoningumo ir kitais atžvilgiais. Ypač r. Europoje gausu tokių grupių, išlaikiusių senovės papročius, kalbą ir kitas etnines savybes, bet jų apstu ir Viduriniuose ar Artimuosiuose Rytuose ir kt. Pagal kilmę E.G. yra keleriopo pobūdžio. Dažnai E.G. susidaro po karinės pergalės, kai okupantas atima žemę bei teises iš vietinių gyventojų; tuo atveju pastarieji, norėdami išlikti, daugiau ar mažiau sąmoningai saugo senąsias tradicijas bei kultūrą. Kartais ir patys nugalėtojai stengiasi išlaikyti nukariautosios kilties etnines savybes (pvz. amerikiečių įsteigti indėnų rezervatai). Žydai Babilono nelaisvėje ir negrai vergijoje susidarė etninėmis grupėmis skirtingais keliais. Pirmieji dar prieš nelaisvės metus jau buvo sąmoningi savosios civilizacijos, papročių bei teisės saugotojai, turėjo gabių vadovų savo tarpe, todėl ilgiau išlaikė savo kultūrą; negrai nebuvo tokie sąmoningi, tapo vergais atskirais atvejais, bet ne mase, stokojo vadų, todėl greitai neteko savosios kultūros bruožų. Tam tikrais atvejais ir nugalėtojų grupė laikytina E.G., kai ji, sudarydama krašto gyventojų mažumą, įsikuria nugalėtame krašte pastoviai ir stengiasi atsiriboti nuo vietinės grupės, kurdama šeimas tik savųjų tarpe, stiprindama savo administraciją ir kt. Būdingu tokių grupių pavyzdžiu yra anglai, kaip Airijos administratoriai, ir baltieji Pietų Afrikos Sąjungoje. Panašios grupės susidarė ir Ispanijos bei Portugalijos kolonijose, tačiau jos neilgam išliko. Jų kultūrai plintant vietos gyventojų tarpe ir joms pačioms sumišus su čiabuviais, susidarė nauja E.G.; tas baltųjų ir indėnų mišinys buvo pavadintas metisais. Prekybinės grupės primityviuose ar kolonijiniuose kraštuose taip pat gali būti laikomos E.G. Jos sudarydavo atskirus kvartalus prekybos centruose, pvz. anglai Indijos miestuose. Sienų tarpvalstybiniai pakeitimai, įvykę naujaisiais amžiais, sukūrė eilę naujų E.G., pvz. Elzaso Lotaringijoj, p. Tirolyje, iš dalies M. Lietuvoje ir kt. Vienas iš būdingiausių E.G. tipų yra pabėgėlių (tremtinių) ir emigrantų grupė, žinoma visais laikais, bet ypač pagausėjusi paskutiniųjų karų laikotarpyje. Iš jų pirmieji, kurie nesavu noru palieka savąjį kraštą, yra labiau linkę sąmoningai išlaikyti grupės savumą, negu antrieji. Gal patys charakteringiausi tos grupės atstovai yra žydai, kurie, ištisus šimtmečius svetur begyvendami, pajėgė išlaikyti savo skirtingą kultūrą.

Tarpusavio bendradarbiavimo atžvilgiu viduramžių lokalinė politinio ir ekonominio gyvenimo organizacija bei kultūrinis partikularizmas padėjo išsilaikyti E.G. To meto valstybės bei imperijos buvo sudaromos daugiau politiniais, o ne kultūriniais (etniniais) pagrindais, todėl įvairiausi E.G. papročiai, tradicijos ir kt. buvo labiau toleruojami, negu naujaisiais laikais. Vidur-

amžių E.G. buvo labiau izoliuota ir pati save išlaikanti ta prasme, kad būtiniausius pragyvenimo daiktus pati pasigamindavo. Naujaisiais laikais modernusis nacionalizmas nepakenčia E.G. įvairumo ir stengiasi jas asimiliuoti. Darbo specializacija ir komunikacijos tobulėjimas atskiras grupes vertė labiau susirišti su kitomis, o izoliacija — jų savumo laidas — užleido vietą nuolatiniam akultūracijos vyksmui. E.G. galėjo išlaikyti savo savumą, tik priešindamasi dominuojančios daugumos užmačioms. Tuo būdu XX a. atgimė eilė tautinių grupių, kurios išaugo iš pastangų išlaikyti savąją kultūrą, brendusią izoliacijoje. Jų tarpe minėtini: čekai, estai, latviai, lenkai, lietuviai, slovakai, ukrainiečiai ir kt. Beje, joms atgimti padėjo tautinio apsisprendimo principai, paskelbti I pas. karo laimėtojų. Tačiau, aplamai, E.G., norėdamos išlaikyti savumą, turi nugalėti ne tiek nesąmoningą dominuojančios grupės įtaką, kiek sąmoningus jos žygius, nukreiptus prieš ją. Ryškus nutautinimo politikos pavyzdys yra senieji prūsai, vokiečių pavergti ir galutinai asimiliuoti ligi XVII a. pabaigos. Visas modernių dominuojančių grupių programas tautinių mažumų atžvilgiu pralenkė nacinės Vokietijos ir komunistinės Rusijos vykdoma genocido programa.

Moksliškai labiausiai ištirta E.G. yra emigracinė grupė JAV. Čia dominuojanti amerikiečių visuomenė ne tik veikia emigrantų grupes, bet ir pati yra jų veikiama, pati pasiskolina dalį jų kultūros bruožų; ilgainiui E.G. praranda savumą ir susilieja su dominuojančia grupe. Dažnai šis akultūracijos vyksmas baigiasi su trečiąja emigrantų karta, ir jis atitinka vadinamąją ,tirpinimo katilo' teoriją. Vienas pagrindinių akultūracijos veiksnių yra dominuojančios ir dominuojamos grupių tarpusavio laikysena. Jeigu skaičiumi mažesnė (dominuojama) grupė apsipranta su mintimi, kad esanti žemesnės kultūros, nei plačioji krašto visuomenė, jos savumui prarasti kelias pasidaro atviras. Čia išskirtinos trys kultūrinio kontakto sritys, pagreitinančios arba lėtinančios akultūracijos vyksmą: 1. krašto luominė sąranga E.G. narius skatina siekti augštesnių pakopų, kuriomis amerikiečių kultūra daugiausia ir matuoja individualią žmogaus vertę. Norint patekti į augštesnį luomą, dažnai tenka atsineštinės kultūros bruožą pakeisti nauju, o senąsias etnines organizacijas pakeisti naujomis. Kartais tik pakeitęs religiją, E.G. narys gali patekti į vieną iš dviejų augščiausiųjų luominės sąrangos pakopų. 2. Fizinės, arba, kitaip tariant, rasinės, E.G. savybės, jei jos yra panašios į dominuojančios vietinės visuomenės fizines savybes, pagreitina E.G. susiliejimą su dominuojančia grupe. Ir priešingai, skirtingos fizinės savybės lėtina akultūracijos vyksmą. W. L. Warner ir L. Srole sudarė rasinių grupių tipologiją, pagal kurią pirmoji lengviausiai suamerikonėja, antroji — sunkiau ir t.t., kol pasiekiama penktąją, kuri sunkiausiai įauga į Amerikos gyvenimo būdą: I tipas — šviesieji kaukaziečiai; II tipas — tamsieji kaukaziečiai; III tipas — mongolai su kaukazine priemaiša; IV tipas — grynieji mongolai ir V tipas — negrai su negroidine priemaiša. Lietuvių E.G. pagal šią tipologiją priklauso lengviausiai asimiliuojamai grupei. 3. Dominuojančios ir dominuojamos kultūros panašumas pagreitina E.G. asimiliaciją su vietine grupe. Svarbiausi kultūros bruožai čia yra religiniai ir kalbiniai. Pagal tai yra sudaryta vėl penkių tipų gradacija, kurių pirmieji lengviausiai asimiliuojami, o paskutinieji sunkiausiai: I — angliškai kalbą protestantai; II — neangliškai kalbą protestantai; III — angliškai kalbą katalikai ir kiti neprotestantai; IV — katalikai ir protestantai, kurie nekalba angliškai ir V — nekrikščionys, kurių dalis kalba angliškai, o kita nekalba.

Pagal šią gradaciją tik anglų, skotų ir šiaurinių airių grupės Amerikoje iš karto susilygina su tikrais amerikiečiais kultūriniu atžvilgiu, o kiti netaip noriai priimami. Lietuviai katalikai priklauso ketvirtajam tipui, tad negreit asimiliuojami, o lietuviai protestantai — antrajam, tad greičiau gali įaugti į Amerikos kultūrą.

Šalia šių labiau objektyvių kultūrinio kontakto sąlygų, veikiančių akultūraciją, yra ir daugiau subjektyvių E.G. apraiškų, stiprinančių bei palaikančių grupės savumą. Jos yra susiję su E.G. sąmoningumu ir pasireiškia per savą bažnyčią, atskiras mokyklas, politines ir ekonomines organizacijas, įvairaus pobūdžio draugijas, jų gausumą, veiklos intensyvumą ir kt. Bažnyčia bei lietuviškos parapijos vaidino pagrindinį vaidmenį ankstyvosios lietuvių emigracijos gyvenime. Tautinės mokyklos, vadovaujamos savų kunigų bei vienuolių seselių, ir dabar daug kur yra lietuvybės ramstis. Savišalpinės draugijos, gelbstinčios ligos ar mirties atvejais, ekonominės bei politinės organizacijos, savos tautybės specialistai gydytojai, advokatai ir kt., taip pat sava spauda ir t.t. padeda kultūrinį savumą išlaikyti.

W. J. Thomas et al., The Polish Peasant in Europe and America 1918–20; *L. Bloom*, Concerning Ethnic Research (American Sociological Review 1948, April); *W. L. Warner* et al., The Social Systems of American Ethnic Groups 1945; *W. L. Warner*, Democracy in Jonesville 1949. *A. Mst.*

Etninė psichologija lyginamasis kilčių ir tautų socialinio gyvenimo bei kultūros pavidalų tyrinėjimas psichologiniu požiūriu. Šia prasme pirmasis E.P. terminą pavartojo M. Lazarus 1851. Plačiau vartojamas tautų psichologijos (žr.) terminas.

Etninis (gr. ethnikos ,tautinis') tautinis, susijęs su priklausymu kuriai nors tautai, būdingas kuriai nors tautai, jos kultūrai.

Etnobotanika botanikos šaka, susijusi su etnologija. Ji tyrinėja, kokius augalus įvairios tautos vartoja valgiui, statybai, pašarui, vaistams ir kt. E. tiria ir augalų ryšius su žmonių papročiais ir padavimais.

Etnocentrizmas yra savos kultūros, savos grupės ar tautos pranašumo pabrėžimas ir svetimos kultūros bei tautos vertės mažinimas. Etnocentrinės grupės laiko savo rasę (fizinius bruožus) bei tautybę iš prigimties pranašesnę ir savo gyvenimo būdą geresnį už kitų. E. tendencijos ryškios ne tiktai primityviose kiltyse, bet ir Vakarų civilizacijos tautose. Kraštutinis E. veda į tautinį šovinizmą, o visiškas jo atmetimas, manoma, galėtų panaikinti tautines ribas, ir labiau suvienytų visą žmoniją.

Etnogenetika (gr. ethnos ,tauta' ir genos ,kilmė') lyginamasis žmonių rasių tyrinėjimas. Žr. Rasė.

Etnografija (gr. ethnos ,tauta' ir graphein ,rašyti') mokslas apie tautų, ypač primityviųjų ir ne Europos kultūrinių tautų medžiaginę bei dvasinę kultūrą, arba mokslas ir apie vienos tautos kultūrines savybes. Dabar E. termino sąvoka apima ne vien tik aprašomąjį, bet ir palyginamąjį mokslą apie tas tautas, todėl tikrasis pavadinimas turėtų būti e t n o l o g i j a, nes joks mokslas negali apsiriboti vien tik grynu aprašymu; aprašomosios dalies atskyrimas nuo palyginamosios nėra pagrįstas nei logiškai, nei darbo technikos atžvilgiu.

Dar XX a. trečiajame dešimtmetyje tebevyravo nuomonė, kad E. uždavinys yra primityvių, beistorinių tautų tyrimas, tačiau paskutiniuoju laiku šis principas atmetamas ir į etnografijos-etnologijos mokslą įtraukiamos ir istorinės Europos tautos. Nors daugelis istorinių Europos tautų dalyvavo paskutiniųjų dviejų tūkstantmečių istoriniuose įvykiuose, tačiau, dar nepasibaigus viduramžiams, teturime nuotrupinių žinių apie tų tautų gyvenimo sąlygas, kultūrinį lygį, gyvenimo raidą bei funkcijas. Taigi tos žinios nėra ankstyvesnės už Amerikos ir kitų kraštų atradimų laikotarpio, iš kurio turime puikių aprašymų apie naujai užtiktas tautas įvairiose pasaulio dalyse. Pagaliau primityvios civilizacijos yra daug komplikuotesnės ir labiau išsivysčiusios, negu kad buvo ligi šiol manyta; ir primityvių tautų atstovai jaučia ir elgiasi taip pat, kaip ir mes. Todėl nėra jokio reikalo primityvių kultūrų skirti nuo Europos ir Azijos didžiųjų kultūrų.

H. Buschan, Illustrierte Völkerkunde I–III 1922–24; *F. Boas*, Anthropology 1938; *K. Th. Preuss* u. *R. Thurnwald*, Lehrbuch der Völkerkunde 1939; *K. Birket-Smith*, Kulturens Veje I–II 1941–42; Ethnologie de l'Union Française 1–2, 1953; *H. A. Bernatzik*, Die neue grosse Völkerkunde und Kulturen der Erde im Wort und Bild 1–3, 1954; *K. Dittmer*, Allgemeine Völkerkunde 1954. *J. Lng.*

Etnografiniai muzėjai yra tokie muzėjai, kur renkamas, saugomas ir rodomas tik primityvių tautų kultūrinis palikimas. Etnografinių rinkinių jau yra buvę XVI a. kurjozų kabinetuose, tačiau E.M. tikra žodžio prasme pradėjo steigtis tik XIX a. įpusėjus. Seniausias etnografinis skyrius įst. 1841 Kopenhagos Nacionaliniame Muzėjuje. Iš didesniųjų ir svarbesniųjų E.M. minėtini: Berlyno (didžiausias Europoje), Leideno, Paryžiaus, Londono, Washingtono, Chicagos, New Yorko, Stockholmo, Göteborgo (specialiai skirtas Amerikos primityvioms tautoms pavaizduoti). Didžiausias E.M. Lietuvoje buvo Vilniaus Universiteto. Be to, daugumas Lietuvos kraštotyrinių muzėjų turėjo etnografinius skyrius, kuriuose buvo renkama Lietuvos etnografinė medžiaga. Daugiausia etnografinės medžiagos buvo surinkę Šiaulių Aušros muzėjus, Vytauto Didžiojo Kultūros muzėjus ir Telšių Alkos muzėjus. *J. Lng.*

Etnografiniai žurnalai yra periodiniai leidiniai, skiriami primityvių tautų kultūrai tirti; juose nagrinėjami taip pat bendri metodiniai klausimai ir paliečiama vad. istorinių tautų liaudies kultūra. Kadangi etnografijos-etnologijos mokslas Europoj ir kituose kraštuose turi labiau tautinį atspalvį, tai ir E.ž. leidžiami tų kraštų kalba. Literatūrą primityvių tautų kultūros klausimais skelbia bibliografinis leidinys Ethnologischer Anzeiger (nuo 1928), o Europos tautų liaudies kultūros klausimais — Volkskundliche Bibliographie (1919). Svarbesnieji E.ž. yra: Acta ethnologica (1936–38, specialiai skirtas Skandinavijos ir Pabaltijo liaudies kultūrai); Africa (1928); American Anthropologist (1888); American Antiquity (1935); Annual Report 1881) ir Bulletin (1887); Anthropos (1906); Anthropology (1910); Archiv für Völkerkunde (1946); Bantu Studies (1921–41) ir šio tąsa African studies (1942); Ethnos (1936); Folk (1937, skirtas Europos liaudies kultūrai); Folk-liv (1937, skirtas Europos, ypač Skandinavijos liaudies kultūrai); Internationales Archiv für Ethnographie (1888); Journal of the Royal Anthropological Institut (1871); Laos (1951, Europos liaudies kultūrai); Man (1901); Man in India (1901); Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien (1871), o nuo 1947 jo tąsa Mitteilungen der Österreichischen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Prähistorie; Oceania (1930); Sudan Notes and Records (1918); Zeitschrift für Ethnologie (1869); Zeitschrift für Rassenkunde (1935) ir kt. Lietuvoje buvo leidžiamas kraštotyros žurnalas Gimtasai Kraštas (1934–44).

Etnologija (gr. ethnos ,tauta' ir logos ,mokslas') mokslas apie įvairias žmonijos kultūras ir tų kultūrų tarpusavio santykius. E. sąvokai išreikšti terminai įvairiuose kraštuose yra labai nevienodi: Vokietijoje tautotyra (Volkskunde), D. Britanijoje — socialinė antropologija (Social An-

thropology), JAV—kultūrinė antropologija (Cultural Anthropology), pastaruoju metu net kultūrologija (Culturology), Švedijoje liaudies gyvenimo tyrinėjimas (folklivsforskning), Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Suomijoje ir kt. — etnografija, kaikur v. ir vidurio Europoje — folkloras ir t.t.

E. uždavinys yra studijuoti žmogų jo daugeriopoje veikloje ir istorinėje raidoje kaip visuomenės ir kultūros nešėją. E. pirmiausia kreipia dėmesį į paties gyvenimo eigą bei apraiškas, kurios pasireiškia įvairiais pavidalais atskirose gyvenimo aplinkose, geografiniuose plotuose bei laikuose. Visi tie reiškiniai palyginimo būdu nušviesti ir išstudijuoti istorinėje bei sociologinėje perspektyvoje, padeda įžvelgti ir į tą istorinį sąryšį bei raidos vyksmą, kurio išdava yra pats žmogus. Taigi, E. objektu yra pats žmogus bei toji visuomenė, kurioje jis gyvena. Ta analizė gali būti taikoma visiems visuomenės sluogsniams bei visoms visuomenės grupėms. E. stengiasi nustatyti, kas kuriai grupei yra būdinga iš jos gyvenimo įpročių, galvosenos, techninio bei kultūrinio standarto srityse, rekonstruoti visuomenės sandarą bei funkcijas ir apibūdinti atskirus individus materialiniu, socialiniu bei intelektualiniu požiūriu,

E., kol tapo savarankišku mokslu, turėjo šlietis prie kitų mokslų: kalbotyros, archeologijos, istorijos, antropologijos, geografijos, sociologijos ir net psichologijos. Todėl ir atsirado eibė klaidinančių ir supainiotų metodologinių interpretacijos pavadinimų, pavyzdžiui, etnopsichologija, societnologija, etnopsichologija ir kt. Dabartiniu metu E., būdama savarankiškas mokslas, bendradarbiauja su anksčiau paminėtomis mokslo šakomis.

Etnologinių tyrinėjimų istorija turi gana gilią praeitį. Jau Herodotas aprašo visos eilės kaimyninių ir tolimesnių kraštų gyventojų papročius bei įpročius ne vien tiktai dėl jų kurjoziškumo, bet ir norėdamas sudaryti foną Rytų ir helenistinio pasaulio susidūrimui pavaizduoti. Cezaris ir Tacitas savo raštuose duoda nemaža žinių apie galus ir germanus. Viduramžiais gerokai prasiplečia geografinis akiratis. Čia daug nuopelnų priklauso arabams. Pvz. Ibn Battûta gerai pažino Sudaną, vidurinės Azijos stepes, Indiją ir Kiniją. Pranciškonai vienuoliai Carpini ir Ruysbroek parsivežė žinių iš totorių ir mongolų žemių, o Marco Polo, 17 metų būdamas Kublai Kano dvaro patikėtiniu, bekeliaudamas po Kiniją, rinko medžiagą savo išgarsėjusiai knygai apie rytų karalystes ir stebuklus. Ryšium su naujų žemių atradimu, už vandenynų atsivėrė nauji pasauliai, žmonės ir kultūros. Misininkų, karių, jūrininkų pastebėjimai ir įspūdžiai suteikė didžios vertės šaltinių apie tolimas kiltis bei jų gyvenimą. Montesquieu ir Rousseau pradėjo kreipti savo žvilgsnį į svetimas rases bei kultūros formas. Daug nuopelnų etnologinių tyrinėjimų srityje priklauso prancūzų jėzuitui J. F. Lafitau, kuris XVIII a. pradžioje, dirbdamas kaip misininkas Kanados indėnų tarpe, susipažino su jų gyvenimu ir savo pastabas paskelbė veikale ,Moeurs des sauvages américains, comparées aux moeurs des premiers temps' (1724). Tačiau pirmuoju etnologu modernia tos sąvokos prasme buvo danas Jens Kraft, Sorö akad. prof., išleidęs studiją apie dvi indėnų kiltis p. Amerikoje ,Kort Fortaelning af de Vilde Folks fornemmeste Inretninger, Skikke og Meninger' (1760). Tai buvo pirmasis etnologijos vadovėlis, kuriame apžvelgta visuomeninio bei ūkinio gyvenimo, tikėjimo ir meno kilmė bei raida. Gamtos mokslams dominuojant, tyrinėtojų dėmesys nukrypo daugiau į patį žmogų, kaip gamtos padarą, o kultūrinė tyrimo sritis buvo nustumta į šalį. Todėl ir pats E. sisteminimas pradėtas stiprioje gamtos mokslų įtakoje.

Su pirmąja naujojo mokslo sistematizacija yra susiję trys didieji vardai E. istorijoje: Lewis H. Morgan, Edward B. Tylor ir Adolf Bastian. L. H. Morgan, irokezų tyrinėtojas, savo veikale ,Ancient Society' 1877 labiau, negu kiti jo vienlaikiai tyrinėtojai, mėgino nustatyti socialinę raidą, ypačiai kreipdamas dėmesį į moterystės, giminystės, vadovybės bei nuosavybės santykių klausimus. Morgan pasisakė prieš tuo metu vyraujančią sampratą, kad ,laukinis' žmogus esąs išsigimęs augštesnių kultūrinių stadijų tautų palikuonis. Morgan išskyrė tris pagrindinius kultūrinės raidos tarpsnius: 1. laukinį, barbarišką ir civilizuotą. Kiekvienam naujam tarpsniui būdinga esą nauji ekonominiai ir intelektualiniai laimėjimai. Laukinis tarpsnis buvęs tol, kol žmogus išmokęs lipdyti puodus, barbariškasis trukęs ligi rašto atsiradimo, o civilizuotasis prasidedąs raštu. Tuos tarpsnius, pagal Morgan, dar galima skirstyti smulkesniais poskyriais. Ir primityviajai moterystei jis nusmaigstė trijų tarpsnių schemą.

Ir anglas E. B. Tylor griežtai pasisakė prieš teoriją, laikančią primityvias tautas išsigimusiais augštųjų kultūrų palikuonimis. Tylor pradėjus etnologines studijas, evoliucijos mokslas buvo pačiame žydėjime, todėl jis tuoj ėmė tą mokslą taikyti ir kultūros tyrimui. Evoliucija pagal Tylor turėjusi pereiti tris pagrindinius tarpsnius. Pirmąjį tarpsnį su jo primityviausiomis bendruomenės formomis jis vadino animistiniu. Antrąjį tarpsnį — barbariškuoju, kuriame jau aptinkami patys primityviausi papročiai, o technikoje aiškiai pastebima tam tikra evoliucija; tikėjimas tuo metu tampa politeistinis. Trečiajame civilizuotų tautų tarpsnyje susikūrusios didelės ir pa-

stovios valstybės; tikėjimas pasidaręs monoteistinis. Tylor suprato, kad evoliucija nevisur vyko tuo pačiu laiku, todėl ir augščiausiuose tarpsniuose pasitaiko nuo evoliucijos atsilikusių elementų arba apraiškų, užsilikusių iš kitų tarpsnių. Tylor įtaka E. mokslui buvo didelė ne tik savame krašte, bet ir kitur. Jo šalininkais reikia laikyti šiuos didžiuosius tautosakininkus ir mitologininkus: Wilhelm Mannhardt, Sidney Hartland, James Frazer, Edvard Hammasstedt.

Tylor idėjos tuo pat laiku rado atgarsio Adolf Bastian teorijoje ,elementarinė mintis' (Elementargedanke) ir Richard Andrée ,etnografinės paralelės'. Bastian savo teoriją dėstė filosofiškai. Jo nuomone, žmonijoje, kaip visumoje, pasitaikąs tam tikras skaičius elementarinių minčių, kurios visais atvejais ir visose vietose vienodai pasireiškiančios. Iš tų ,elementarinių minčių', paskui gamtos aplinkai veikiant, atsirandančios ,tautinės mintys' (Völkergedanke) ir pastarųjų minčių pasekmėje susidarančios būdingosios atskirų kultūrų formos. Taigi kultūra esanti neatskiriama nuo tos vietos, kurioje ji išauga, tuo tarpu skoliniai iš svetimų tautų vaidiną daug mažesnį vaidmenį. Kultūros pagrindas — žmogaus siela — visur esanti ta pati, todėl ir evoliucija visur turinti eiti ta pačia linkme. Ši E. mokykla vadinama e v o l i u c i o n i s t i n e.

Nors šie trys E. grindėjai (Morgan, Tylor, Bastian) ir buvo evoliucionistai, tačiau iš esmės skyrėsi vienas nuo kito: Morgan buvo sistematikas, Tylor vispusiškas stebėtojas realistas, o Bastian — kultūros filosofas.

Prieš evoliucionistinę pažiūrą, ypač prieš Bastian ,elementarinę mintį', griežtai pasisakė Fr. Ratzel, antropogeografijos tėvas, kurio reikšmė nemaža ir E. mokslui. Jis, remdamasis M. Wagnerio ,migracijų teorija', paneigė tų pačių apraiškų savaimingą atsiradimą įvairiose vietose ir pabrėžė kultūrinių elementų skolinimosi bei jų keliavimo iš vietos į vietą svarbą. Vienoks ar kitoks išradimas, jo nuomone, tegalėjęs atsirasti tik vieną kartą kultūros istorijoje, o paskui paplisti po visą žemę kaip vidaus poveikių bei skolinimosi pasekmė. Ta difuzijos mintis ir kitos Ratzel idėjos sudarė užuomazgą vienai iš didžiųjų etnologinių mokyklų — k u l t ū r o s i s t o r i n e i, arba k u l t ū r i n i ų c i k l ų, mokyklai.

Nemažos reikšmės E. turėjo ir vad. prancūzų s o c i o l o g i n ė mokykla. Jos kūrėju laikomas Émile Durkheim, sociologijai davęs etnologinį foną. Jis pabrėžė, kad sociologija, prieš pradėdama tirti moderniąją visuomenę, pirmiausia turi pagrindžiai įsigilinti į primityvių kultūrų tarpsnius. Visi socialiniai faktai turi būti sociologiškai išaiškinti. Visuomenių ir valstybių raida vyksta pagal socialinius įstatymus, kurių jos nariai turi prisilaikyti, jeigu jie nori būti visuomenės nariai. Visuomeninis paprotys, opinija griežtai reaguoja prieš visokius nukrypimus ir juos laiko antisocialiniais veiksmais. Ypač žemesniuose tarpsniuose visuomeninis paprotys yra lyg įstatymas, veikiąs kaip kokia prievarta. Visuomenės nariai, šeimos, visuomeninės grupės yra daugiau, negu individų, šeimų ar grupių telkinys, jie sudaro visuomenišką būtybę, gyvenančią savą gyvenimą. Įstatymai, moralinės normos, tikėjimas yra apraiškos tos augštesnės realybės, kuri vadinama visuomene. Ir aplamai visas bendruomeninis gyvenimas grindžiamas grupių narių savitarpio solidarumu, darbo pasiskirstymu, todėl visuomenė tampa normų sudarymo išraiška. Primityvioji visuomenė galvoja ir veikia kolektyviai. Tai ypač pasireiškia tikėjimo ir magijos srityse. Kylant darbo pasiskirstymui, palengva didėja ir vad. organinis solidarumas. Įvairios darbo grupės gauna įvairius uždavinius, o po to kartu susidaro ir specialios tradicijos. Nors Durkheim ir nepaneigia individualybės principo visuomenėje, tačiau visą svorį jis nukelia į tą solidarumą. Individą ir individualias apraiškas, esą, tegalima suprasti tik ryšium su kolektyvinėmis apraiškomis kaip objektu.

Durkheim primityvaus mentaliteto sampratą toliau plėtė kitas prancūzas L. Lévy-Bruhl. Jis taip pat operuoja kolektyvinėmis apraiškomis ir nurodo glaudų sąryšį tarp žmonių minčių firmos ir socialinių santykių. Jis tvirtina, kad primityvioje minčių eigoje, priešingai kiek painesniam sielos gyvenimui, mintis ir jausmas vyksta kartu; Lévy-Bruhl tai vadina prelogine stadija. Daikto pavadinimas primityviam žmogui pasidaro pilnas mistinės jėgos, glūdinčios pačiame daikte, o pasaulis (ežerai, upės, kalnai) yra jėgų centrų pasaulis, kuriame primityvus žmogus jaučiasi kolektyviai dalyvaująs. Lévy-Bruhl netvirtina, kad primityvi minčių eiga yra chaotiška, tačiau ji yra priklausoma kolektyvo, ji seka nustatytais įstatymais. Primityvioji mintis gali tvirtai laikytis tokių pažiūrų, kurios mums atrodo nesuderinamos viena su kita, nes primityvaus žmogaus mentalitetas yra mistiškas. Iš kitų tos mokyklos atstovų paminėtini: Henri Heibert, Marcel Mauss, André Métraux, M. Leenhardt, René Maunier.

Baigiantis XIX a. evoliucionistinė sąvoka E. ima smarkiai negaluoti. Jau anksčiau kildavo klausimas, kaip išaiškinti tiek dvasinės, tiek medžiaginės kultūros panašumus visame pasaulyje toli nuo viena kitos atskirtose tautose. Ar jos yra atsiradusios savaimingai, ar jos plito, keliaudamos (kaip skoliniai) iš kilties į kiltį, iš tautos į tautą. Toji difuzijos mintis ima vis la-

biau išstumti autochtoninę primityvios kultūros kilmės mintį. Visiškas difuzionizmo pasireiškimas E. prasideda nuo kultūros istorinės mokyklos įsikūrimo Vokietijoje ir Austrijoje, tačiau pradininkų būta ir anksčiau. Jau A. von Humboldt pastebėjo indų kultūros įtaką amerikiečių kultūrai. W. H. Prescott ėmė ryškinti tarptautinio kultūrinio kontakto mintį. Fr. Ratzel, laikydamas žmoniją visuma, teigė, kad geografinės sąlygos tėra relatyvios kliūtys kultūrai plisti. Tas pačias mintis vėliau plėtė jo mokinys Leo Frobenius. Tačiau difuzionizmo sistemintojais yra vokiečių etnologai Fritz Graebner ir Bernhard Anckermann. Graebner stojo prieš evoliucionistus ir atmetė nepriklausomo bei savaimingo kultūros atsiradimo prielaidą. Kultūros ar analoginės apraiškos, jo nuomone, plintančios tik keliaudamos iš vienos vietos į kitą ir kaip skoliniai. Jeigu panaši dvasinė ar medžiaginė kultūra aptinkama vietoj A ir B, tai to reiškinio negalima aiškinti evoliuciniu būdu, — kad abejose vietose būtų vykęs savaimingas procesas bei raida; A ir B atstovauja kultūrą, išėjusią iš pastovaus centro ir paplitusią įvairiais keliais dideliame plote. Todėl vienas iš pagrindinių E. uždavinių ir yra tyrinėti kelius, kuriais įvairios kultūros keliavo. Graebner tvirtina, kad pirmykščiai žmonės gyveno mažomis bendruomenėmis, greičiausiai kur nors Azijoje, kur jie buvo sukūrę primityvią kultūrą, vėliau plitusią nustatytais kultūriniais ciklais į kitas sritis. Tas kultūros plitimas siejamas ir su tautų kilnojimusi. Susidūrus dviem kultūros ciklams, susiformuodavo nauja kultūra. Taigi, pagal kultūrinių ciklų teoriją, plinta ne atskiri kultūros elementai, o tų elementų visuma. Graebner mano, kad sistematingai ištyrus ‚grynąsias' ir ‚mišriąsias' žemės rutulio kultūras, būtų galima nustatyti kultūrinių apraiškų amžių. Jau jis pats mėgino nustatyti etnologinių apraiškų chronologiją Australijoje ir Okeanijoje. Be to, jis tarė galįs nustatyti ne tik to paties elemento, bet ir to paties kultūrinio sluogsnio buvimą ta pačia eilės tvarka Australijoje, Okeanijoje, Afrikoje, Amerikoje ir t.t. Taigi, Graebner operuoja įvairaus senumo ir įvairiais kultūros sluogsniais, mėgindamas sudaryti schemą visai kultūros raidai. Turėdamas galvoje Australijos ir Okeanijos primityvias tautas, Graebner nustatė šešis kultūros ciklus: 1. tasmaninę kultūrą; 2. bumeranginę kultūrą; 3. vakarų papuasų totemistinę kultūrą; 4. rytų papuasų dviejų klasių kultūrą; 5. melanezinę lanko kultūrą ir 6. polinezinį kultūros ciklą. P. Amerikos kultūrai panašius ciklus nustatė W. Schmidt.

Jeigu Graebner laikomas kultūrinių ciklų grindėju, tai kitas žymus tos krypties atstovas benediktinas Wilhelm Schmidt yra tikrasis kultūristorinės E. kūrėjas. Jis savo etnologines studijas sukoncentravo Mödlingo seminarijoje katalikų misininkams ruošti ir bendraminčius (net iš nekatalikų tarpo) suspietė prie jo 1906 pradėto leisti E. žurnalo Anthropos. Todėl ši mokykla dažnai dar vadinama Vienos, Mödlingo, arba Anthropos, mokykla. Per misininkus jis surinko nepaprastai daug vertingos mokslinės etnologinės medžiagos. W. Schmidt daugiausia tyrinėja prokultūrę, kreipdamas ypatingą dėmesį primityvių tautų religijai. Jis pakeitė ir papildė Graebnerio sudarytuosius kultūros ciklus.

Ši kultūristorinė mokykla susilaukė daug šalininkų visuose kraštuose, nors nevisi etnologai pritaria tam metodui. Be didžiųjų tos mokyklos atstovų (Graebner, Schmidt, Koppers, Gusinde, Bornemann, Schebasta), jai atstovauja visi žymesnieji tiek primityvių tautų, tiek Europos kultūrinių tautų tyrinėtojai. Iš anglų saksų difuzionistų paminėtini W. H. Rivers, W. J. Perry ir G. Elliot-Smith. Istorinio metodo nepaneigė ir Amerikos etnologai, nors kaikurie jų kultūrinius ciklus ir kritikavo. Franz Boas, jungiąs amerikiečių ir vokiečių E. mokslo sistemas, yra nusistatęs prieš evoliucionistus bei environistus, tačiau pritaria difuzionizmui, kad ir jo nelaikydamas dogma. Iš jo mokinių ir kitų amerikiečių etnologų, nepaneigusių kultūristorinio metodo, paminėtini: A. L. Kroeber, R. H. Lowie, H. A. Goldenweiser, Paul Radin, Clark Wissler, R. B. Dixon, E. Sapir, W. D. Wallis, Clyde Kluckhohn.

Prancūzijoje G. Montandon Graebnerio ir Schmidto kultūrinius ciklus pertvarkė, papildė 6 naujais ir pakeitė jų pavadinimus. Jo kultūrinių ciklų schema yra ši: 1. primityvusis (pigmoidinis bei tasmanoidinis); 2. australoidinis; 3. totemistinis; 4. paleomatriarchalinis; 5. neomatriarchalinis; 6. australonezinis bei sudanezinis; 7. pastoralinis bei arktinis; 8. meksikinis-andinis; 9. sinoidinis (kinų); 10. indoidinis (Indijos); 11. islamoidinis ir 12. paleomedeteraninis, arba modernusis vakarų, kultūrinis ciklas. Pirmieji du priklauso primityviųjų, 3–11 tarpinių ir 12-sis augštųjų kultūrų grupei. Iš Skandinavijos mokslininkų, pasinaudojusių kultūros istoriniu metodu, paminėtini: danai W. Thalbitzer, Knud Rasmussen, K. Birket-Smith, S. Hatt; švedai E. v. Nordenskiöld, G. Lindblom, W. Kaudern, S. Linné, G. Montell, S. Erixon, G. Berg, S. Svensson, J. Granlund; suomiai K. Krohn, G. Nikander, K. Vilkuna.

Pirmasis pasisakęs prieš kultūros istorinę mokyklą buvo Fr. Krause. Jo sudarytoji struktūrinė sistema buvo nukreipta ne prieš tos mokyklos metodą, bet prieš kultūrinius ciklus. Daug didesnės reakcijos kultūros istorinė kryptis susilaukė iš vad. funkcionalistų, kurių atstovu buvo lenkų

kilimo Londono univ. prof. Bronisław Malinowski. Funkcionalistai pirmiausia nori pavaizduoti kultūrą kaip organinę visumą; jų nedomina nei kultūros, nei jos elementų istorija; jiems svarbu pati funkcija. Situacija ir aplinka funkcionalistams turi didžiausios reikšmės. Pvz. tiriant medžiaginę kultūrą (įrankius ir kt.), kreipiamas dėmesys į tų įrankių vaidmenį socialiniame gyvenime: kas yra tų įrankių gamintojai, kada ir kaip visa tai vyksta, kam tie įrankiai vartojami ir t.t. Žodžiu, jiems rūpi nustatyti kultūros elementų funkcijas. Malinowskio nuomone, betiriant daiktų mechanizmą ir atsižvelgiant į pastovias vietines aplinkybes, galima prieiti ir prie jų funkcijų visuomenėje. Taigi Malinowskio funkcionalistinis metodas mėgina aiškinti įvairius kultūros etnologinius faktus ta funkcija, kokia jiems skirta visoje kultūros sistemoje (integraline sistema), kaip visa tai santykiauja tarpusavyje ir t.t. Taigi pirmoje eilėje mėginama tirti kultūrinių apraiškų prigimtį, o ne rekonstruoti jų evoliuciją ar istorinę kilmę.

Panašiu, bet kiek skirtingu keliu ėjo A. R. Radcliffe-Brown. Malinowskis buvo ne tik difuzionistų, bet ir prancūzų sociologinės mokyklos priešininkas, o Radcliffe-Brown yra didelis prancūzų mokyklos šalininkas. Jo nuomone, kiekviena kultūra yra integralinė visuma, kur visi elementai turi savo aiškiai aprėžtą funkciją. Tyrinėjimuose jis taiko savąjį aplinkos mechaninį metodą, t.y. tiria sąryšį tarp aplinkos ir kultūros. Jis neigia, kad žmonės gali būti tiesiogiai veikiami gamtos aplinkos. Jo manymu, gamtos sąlygos veikia kolektyvinį visuomeninį gyvenimą, kuris savo ruožtu veikia individus.

Vokietijoje funkcionalizmo atstovu yra Richard Thurnwald.

Rusijos etnologai bei etnografai ligi 1917 revoliucijos laikėsi istorinio metodo, bet vėliau E. mokslas įterptas į dialektinio materializmo rėmus. Tas posūkis ypač išryškėjo 1929 E. kongrese Leningrade. Žymiausi dialektinio materializmo atstovai Tarybų Rusijoje yra: L. Šternberg, Vinikov, Belin, Bogoraz-Tau, Viatkina ir kt.

R. Andree, Ethnographische Parallelen und Vergleiche 1878; *F. C. Bartlett,* The Study of Society 1939; *A. Bastian,* Allgemeine Grundzüge der Ethnologie 1884; *F. Boas,* The Methods of Ethnology (Amer. Anthr. N. s. 1920 XXII); *R. B. Dixon,* The Building of Cultures 1928; *P. Dovydaitis,* Naujieji E. keliai (Soter 1924); *S. Erixon,* Ethnologie régionale ou folklore (Laos 1951 I); *F. Graebner,* Methode der Ethnologie 1911; *M. J. Herskovits,* Man and his Works 1952; ('') Economic Anthropology 1952; *F. Krause,* Kulturwandel und Volkstum (Mitt. Anthrop. Gesellsch. 1929 LIX); *A. L. Kroeber,* Anthropology Today 1953; *A. L. Kroeber* and *C. Kluckholm,* Culture 1952; *L. Lévy-Bruhl,* La mentalité primitive 1922; *R. H. Lowie,* The History of Ethnological Theory 1937; *F. v. Luschan,* Zusammenhänge und Konvergenz (Mitt. Anthr. Gesellsch. 1918–19 XLVIII-LLIX); *A. Maceina,* Pirminės kultūros pagrindai (Logos 1936 XVI 1–2 ir 1938 XVIII); *B. Malinowski,* Argonauts of the Western Pacific 1922; *G. Montandon,* L'Ologénèse culturelle 1934; *W. Moock,* Aufbau der Kulturen 1937; *W. E. Mühlmann,* Methodik der Völkerkunde 1938; *A. R. Radcliffe-Brown,* The Adaman Islands 1922; *W. Schmidt,* Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie 1937; *L. Šternberg,* Sovremennaja etnografija (Etnografija 1926; vokiškas vertimas Die Ethnologie der Gegenwart išsp. Ethnologische Studien 1931); *R. Thurnwald,* Die menschliche Gesellschaft I–V 1931 tt.; *W. D.Wallis,* Diffusion as a Criterion of Age (Amer. Anthr. N. S. 1925 XXVII); *L. A. White,* Cultural Anthropology (Journal of the Washington Acad. of Science 1947). *J. Lng.*

Etoksietanolis, vad. ‚Cellosolve', etileno glikolio monoetilis eteris, bespalvis skystis, vartojamas ištirpinti celiulozės nitratui, lakams ir kt.

Etolija (gr. Aitolia) sen. Graikijos kraštas į š.v. nuo Korinto įlankos. Etoliečių tauta, maišyta su priešgraikiniais krašto gyventojais, iškilo istorijos švieson IV a. pr. Kr. III a. pr. Kr. susikūrusi Etoliečių Sąjunga įtraukė savo įtakon dideles vidurinės ir š. Graikijos dalis. Būdami Makedonijos ir Achajos Sąjungos priešininkais, etoliečiai 211–206 nugalėjo Pilypą V. 189 E. pateko romėnų valdžion, ir buvo įjungta į Romos provinciją Achają.

R. Flacelière, Les Aitoliens à Delphes 1937.

Etologija (gr. ēthologia) 1. mokslas apie tautų papročius ar atskirų asmenų būdą; 2. mokslas apie gyvių gyvenamąsias vietas ir jų gyvenseną. Žr. Ekologija.

Eton p. Anglijos vietovė 33 km į v. nuo Londono, prie Temzės upės; 4664 gyventojai (1952). E. kolegija (E. College), įst. 1440 Henriko VI, yra šalia Harrow kolegijos geriausia Anglijos augštesnioji mokykla. Kaikurie kolegijos pastatai (koplyčia ir kt.) siekia XV a.

Etouffé (prc.) muzikoj: prislopintas, pritildytas tonas.

Etrurija (lot. Etruria, Tuscia) etruskų gyventoji Italijos dalis tarp Laciumo, Umbrijos, Venetų žemių, Galijos Cisalpinos ir Ligurijos, Arno upyne, su Trazimeno, Sa-

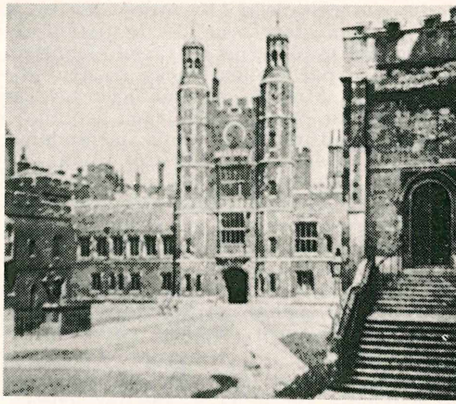

Etono kolegija

batino ir kt. ež., Vejų, Aretijos, Pisos, Pedrusijos ir kt. miestais. Etruskų (Tirėnų) vardu buvo praminta ir Viduržemio jūra tarp Italijos ir Ispanijos. Romėnai nuo III a. po Kr. vadino etruskus tuskais, E. — Tuscija, iš kur išriedėjo vidurinių ir naujųjų amžių Toskana. 1801 X 10 Bonapartas įst. E. karaliją, kurią atidavė Liudvikui iš Parmos; 1803 Liudvikui mirus, E. savo sūnaus Karolio-Liudviko vardu valdė jo našlė Luizė, bet 1807 turėjo ją atiduoti Napoleonui, kuris 1808 V 10 pavertė ją Italijos provincija, o 1809 savo sesers Elizos Baceiochi valdoma didžiąja Toskanos kunigaikštyste. 1814 E. (Toskana) buvo atiduota Ferdinandui III Lotaringiečiui.

Etruskai (lot. Etrusci, Tusci, gr. Tyrsenoi) Italijos tauta, iškilusi prieš romėnų įsikūrimą, šių vėliau pasiglemžta ir asimiliuota. Pradžioje gyveno trikampyje tarp Tirėnų jūros ir Tiberio bei Arno upių. Vėliau ji išsiplėtė ir siekė šiaurėje Po upę ir pietuose Kampaniją. E. kilmė galutinai neišaiškinta. Apie jų kilmę yra susidariusios

Freskos fragmentas iš Tomba dell' Orco

3 teorijos: vieni išvedžioja, kad E. yra atsikėlę iš M. Azijos ir kad jie buvę giminingi lidiečiams; kiti laiko juos atsikrausčiusius iš vidurio Europos ir gimininguskeltams, gyvenusiems dabartinėje Šveicarijoje ir p. Vokietijoje; treti mano, kad E. susidarę pačioje Italijoje dar prieš indoeuropiečiams čia atvykstant ir tęsąs anksčiau Apeninų pusiasalyje gyvenusių tautų likutis. Ši vad. autochtoninė teorija, kad ir nėra visų pripažįstama, tačiau šiandien atstovaujama eilės kalbininkų (G. Devoto) bei proistorikų (M. Pallotino), ir yra vyraujanti moksle.

E. pirmiausia iškilo apie IX a. pr. Kr. ir politiškai ir kultūriškai ypač suklestėjo VII a. Jie ne tik išsiplėtė vakarinėje Apeninų dalyje nuo Kampanijos iki Po, bet

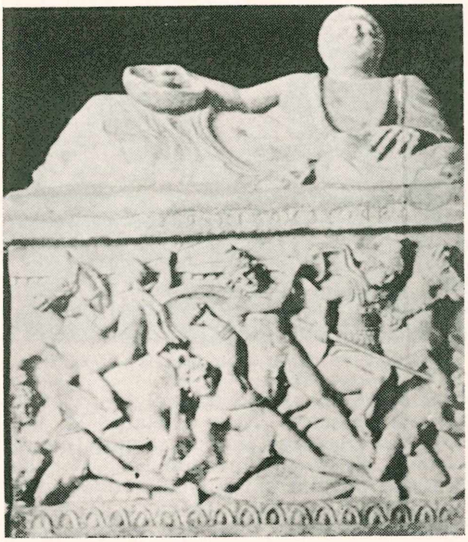

Etruskų sarkofagas (VI a. pr. Kr.)

dar įsikūrė Elbės, Korsikos, Sardinijos ir iš dalies Sicilijos salose. E. tapo žymia jūrininkų tauta ir prekiavo su kartaginiečiais, graikais ir fenikiečiais. Iš prekybos ji turtėjo ir išsiugdė turtingą aristokratų luomą; apie tai liudija išlikę kapai su įvairiomis aukso, sidabro, gintaro ir dramblio kaulo brangenybėmis. E. buvo pirmoji tauta Italijoje, pasiekusi augšto kultūros lygio, ir pirmieji ėmė kultivuoti vynuoges bei alyvas. Kultūriniu požiūriu E. buvo didelėje graikų įtakoje ir iš jų VII a. pr. Kr. pasisavino alfabetą. Taip pat ir jų religija artimai susijusi su graikų M. Azijos tautų tikybomis. E. tikėjime ypač didelės reikšmės turėjo burtai, per kuriuos norėta atspėti dievų valia. Buvo itin įsigalėjęs būrimas iš aukojamo gyvulio vidurių ir iš griaustinio. Būrimus vykdė žyniai (haruspices) — savotiškas dvasininkų luomas. Visas sudėtingas burtininkavimas ir, apskritai, dievų ir žmonių santykiavimo taisyklės, matyt, darė įspūdį romėnams, ir visa tai jų buvo pavadinta ‚disciplina etrusca' vardu.

E. niekuomet nebuvo sukūrę vienos valstybės. Jie gyveno miestais graikų ‚polis' pavyzdžiu, ir kas miestas buvo atskira giminė (gens). Žymesnių miestų-valstybėlių priskaitoma 12, iš kurių seniausia buvusi Tarkvinija (Tarquinia). 12 miestų sudarė gležną konfederaciją, kuri praktiškai net ir karo atveju nepasireiškė. Paskiruose miestuose seniausiais laikais valdė karaliai su aristokratų patarėjais. Vėliau juose įsigalėjo oligarchinė diduomenės santvarka.

Nesudarę vienos valstybės, E. neatsilaikė prieš iškilusius kaimynus ir ilgainiui žuvo; V a. gale ar IV a. pradžioje į Po

Etruskų sarkofago skulptūros iš Cerveteri (VI a. pr. Kr.)

slėnį įsibrovę galai kirto smūgį jų viešpatavimui šiaurėje. Tame pačiame V a. į Kampaniją įsibrovė italikai samnitai ir užkariavo etruskų Kapua miestą. Bet didžiausias pavojus E. atėjo iš iškilusios Romos, kurios pradžiai, spėjama, jie turėjo nemažos reikšmės. Manoma, kad seniausias Romos karalių laikmetis priklausęs E. ir bent paskutiniai 3 karaliai buvę E. kilimo. Po paskutiniojo karaliaus Tarkvino Superbo išvarymo (apie 500 pr. Kr.) Romoje paėmė viršų indoeuropiečių kilimo italikai ir, nukariaudami Vejus (396) bei kitus miestus, sužlugdė E. Jų kalbą nustelbė lotynų kalba; E. kalba galutinai išnyko II a. po Kr. Išliko palyginti gausingi jos paminklai, lig šiol neišskaityti. Tik sudėtingas E. burtininkavimas laikėsi romėnuose iki krikščionybės laikų, ir dar Julijonas Apostatas konsultavęs etruskų burtininką.

M. A. Johnstone, Etruria Past and Present 1930; *P. Ducati,* Le problème Étrusque 1938; *R. Herbig,* Götter und Dämonen der Etrusker 1948; *M. Pallottino,* L'origine degli Etruschi 1947; (") La civilisation Étrusque 1949. *J. J.*

E. **kalba**, neaiškios genealoginės kilmės kalba senojoje Etrurijoje Vidurinėje Italijoje. VI a. pr. Kr. ji buvo paplitusi ne tik Laciume, bet ir Kampanijoje bei Pado lygumoje. Nuo 250 nuolat spaudžiama lotynų kalbos E.K. galutinai išnyko imperatorių laikotarpio pradžioje. E.K. paminklus sudaro per 9000 trumpų įrašų, daugiausia antkapiuose, be to aukadaikčiuose, įrankiuose ir vazose. Jie priklauso dviem periodams (senasis VII–VI a., naujasis III–I a.) ir skelbiami Corpus inscriptionum etruscarum (1893 tt.). Ilgiausias tekstas (apie 1700 žodžių), savotiškas aukinis kalendorius, 1892 buvo surastas drobės juostoje, apvyniotoje apie egiptinę mumiją

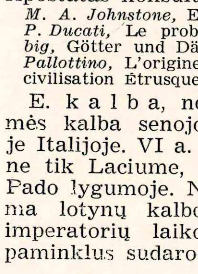

Etruskų raštas

(vad. Zagrebo mumijos raikštis). Atrodo, vėliau etruskų kalba buvo radęsi ir šiaip raštijos. Pvz. visai tikra, kad *disciplina etrusca* būta etruskų religinių apeigų ir būrimų aprašo, apie kurį žinojo ir Ciceronas. Gramatiko Varrono vėl minimas etruskų rašytojas tragikas Volnius. Keletas etruskiškų terminų, susijusių su drama, pvz. *persona* ‚kaukė' buvo visuotinai įsigalėję Romoje. Gal būt ir romėnų *satura* ne vien tik vardą (etr. *satr*, *satir* ‚kalbėti, sakyti') yra gavusi iš etruskų. Trūkstant dvikalbių tekstų, įrašų nėra pasisekę iki šiol patenkinamai išskaityti. Žinoma maždaug 100–200 žodžių reikšmė ir apytikriai interpretuota trumpesnių sakinių, kaip pvz. vienos senesniojo periodo vazos įrašas: *mi licineši mulu hirsunaeši* ‚ši duota (ar padaryta) Likinijui Hersinajui'. Nepasisekus grynai kalbotyriniam metodui, vėliau Zagrebo mumijos raikščio tekstui interpretuoti bandytas (Olzscha) vad. filologinis-istorinis metodas, kur reikšmės rakto ieškoma kaimyninių kalbų vartotose religinėse formulose. Dėl E.K. neindoeuropiškumo dabar neabejojama, nors iš kitos pusės visgi pripažįstama ją prisiėmus ide. elementų, kaip tai matyti iš italikų ir etruskų tikrinių vardų sankryžos. Nežiūrint Herodoto liudijimo, E.K. giminumas su M. Azijos kalbomis ir ypač su lidų kalba neįrodomas. Neabejotinas tik jos ryšys su vienu VI a. pr. Kr. įrašu, rastu Lemno saloje. Etruskų raštas yra kilęs iš vakarinių graikų raidyno, o iš jo jau yra išriedėjęs oskų-umbrų raštas. Pietinių etruskų įrašuose randami skiemenų žymimieji taškai rodo jų raštą turėjus ryšį su ankstesniu skiemeniniu raštu. Rašyta etruskų paprastai iš dešinės į kairę.

F. Skutsch, Etruskische Sprache (*Pauly-Wissowa,* Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft VI t., 1907); *G. Herbig,* Reallexikon der Vorgeschichte III t. (1925); *E. Fiesel,* Etruskisch 1930; *W. Brandenstein,* Tyrrhen: Sprache (*Pauly-Wassowa* op. cit. Zweite R., XIV t., 1948); *M. Pallottino,* Elementi di lingua etrusca 1936; (") Etruscologia (1942); *K. Olzscha,* Interpretation der Agramer Mumienbinde (1939); *H. L. Stoltenberg,* Etruskische Sprachlehre (1950); *F. Slotty,* Beiträge zur Etruskologie I (1952). *A. S.*

E. **menas** erdvėje tarp Romos ir Florencijos savo pradžią siekia VIII a. pr. Kr. ir trunka iki galutinės E. meno asimiliacijos romėnų mene apie I a. pr. Kr. Amžių būvyje E. menas buvo patekęs kylančio graikų meno įtakon, tačiau tai nesumažina jo vertės. Šių dienų tikslesniems stiliaus analizavimo metodams pavyko atskleisti E. meno pirmykštį originalumą ir grožį. Įsigali pažiūra, kad E. menas yra daug senesnės kilmės, kad jis yra dalinė apraiška dar prieš indoeuropiečių įsiviešpatavimą Viduržemio jūros pakraščiuose žydėjusios meno kultūros.

E. architektūros tėra išlikę tik fragmentai. 12 didžiųjų E. miestų, statytų augštumose, ginamųjų mūrų ir vartų liekanų dar turi Perugia, Cosa–Ansedonia, Cortona, Volterra, Faleri, Fiesole. E. šventyklos, kaip jas aprašė Vitruvijus, stovėjo ant augšto podiumo, portiko kolonos, ir stogas su stačiu frontonu buvo mediniai ir dengti gausiomis deginto molio reljefų plokštėmis, kurių nemaža iškasta Veji, Cerveteri–Caere (VI–V a.), Civita Castellana, Faleri (IV–III a.) ir kitose vietose. E. meno turtingumą sąlygoja jų laidosenos papročiai, giminingi Senovės Rytų ir prieš-helenistinės Egėjo kultūros laidosenai. Apskritos formos E. pilkapiai (tumuli), nuo VII a. sudarą ištisus kapinynus, nekropolius (Veji, Vulci, Chiusi, žymiausi — Cerveteri ir Corneto–Tarquinia), turi siaurą požeminį koridorių, kuris baigiasi apie 3×4×3 m dydžio kapine patalpa su sarkofagais bei kitokiu inventoriumi ir gausia, meno istorijai didžiai reikšminga, freskų tapyba, kuri, priešingai senovės graikų freskoms, palyginti gerai išsilaikiusi. Vien Tarkvinijoje iš kelių tūkstančių atkastų kapų apie 60 turėjo freskas, kurių 18 gerai išlikusios. E. kapų sienų freskų temos retai mitologinės, bet dažniausiai apeiginės ar iš kasdieninio gyvenimo. E. freskų stiliaus vystymasis yra analogiškas graikų meno raidai. Seniausios freskos (Cerveteri ir Veji) siekia VII ir VI a. ir rodo orientalines, vėliau graikų doriečių tendencijas. VI–V a. freskos Tarkvinijoje su žaidimų bei simbolinių veiksmų scenomis (Tomba dei Tori, Tomba dei Auguri, Tomba del Barone) ar su medžioklės ir žvejybos vaizdais (Tomba della Caccia e Pescia) formaliniu atžvilgiu atitinka joniečių stadiją. Tai monumentali, paprastų linijinių kontūrų, kartais lengvai išskydusi tapyba, kurios nedidelis skaičius spalvinių tonų turi vien dekoracinę vertę (mėlyni paukščiai, žali arkliai). Atiškojo bei klasikinio meno įtaka jau pastebima V a. puotų ir šokėjų freskose (Tomba delle Leopardese, Tomba del Triclinio); vėlesnės freskos, sukurtos helenizmo poveikyje (pvz. Tomba dell'Orco IV–III a. ir kt.), nustoja originalumo. Sepulkraliniams tikslams tarnauja ir E. skulptūra, pvz. sesnesnės namo pavidalo urnos-dėžės su stogeliu, vad. kanopės — urnos su žmogaus galvos pavidalo dangčiu iš VIII–VII a., kada mirusieji būdavo deginami. Nuo VI a., įsigalint nedegintų kūnų laidosenai, išplinta sarkofagai su gulinčiomis mirusiojo figūromis, įvairūs antkapiai, stelės. Aptinkama daug smulkių votyvinių statulėlių. Tomba di Rilievi-Cerveteri, kapinis III a. rūsys išklotas gausiais reljefais, kurie vaizduoja namų apyvokos įrankius. Daugumas E. skulptūrų yra lipdytos iš molio (terracotta), pvz. Apolono ir Hermio statulos iš Veji (apie 500 pr. Kr.), iškastos 1916 (dabar Villa Giulia); rečiau skulptūrai naudotas alabastras, uola, tufas, rečiausiai — marmoras. Turima ir žalvarinių skulptūrų, pvz. Vilkė Romos Kapitolyje (apie 500 pr. Kr.), tapusi Romos miesto simboliu, Chimera iš Arezzo (apie 500 pr. Kr.) ir oratoriaus (apie 220 pr. Kr., abi Florencijoje). E. skulptūrai būdingas linijinis suprastintas formų traktavimas, kartais pasiekiąs viduramžinių figūrų griežtumo; jai dažnai stinga funkcionalinio vieningumo, tačiau ji visada subtiliai dekoratyvi ir įspūdinga. Vėlesnėse skulptūrose stiprėja realizmas, ypač portretuose. Labai išsivysčiusi E. metalo dirbinių technika: gausūs žalvariniai trikojai, žvakidės, graviruoti žalvariniai veidrodžiai (V–III a. buvo plačiai eksportuojami Graikijon), nuo IV a. vad. cistos, reljefais išpuošti bronziniai indai tualeto reikmenims sudėti ir kt. Turtingi E. aukso granuliacijos ir filigrano dirbiniai (VI–V a.), o Vetulonijos mst. yra buvęs Baltijos gintaro apdirbimo centras. Keramikoje šalia importuotų graikų vazų ir graikų vazų tapybai artimų dirbinių, išplinta juodos poliruotos reljefinės vad. Bucchero vazos, taip pat ir raudonos vazos su išspaustais reljefais.

Romėnų menas paveldėjo E. skulptūros realizmą, o architektūroje proporcijų pradus ir skliautimo techniką. E. menas turėjo reikšmės ir vėlyvesniems laikams. Pvz. XIII a. po Kr. Florencijos skulptoriaus Arnolfo di Cambio darbai inspiruoti E. sarkofagų figūrų; taip pat ir pati E. sarkofagų forma viduramžiais buvo vyraujanti.

Scena iš mirusiųjų deginimo apeigų

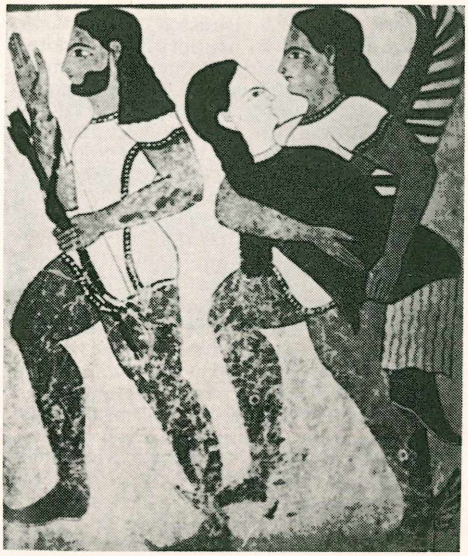

Scena iš mirusiųjų deginimo apeigų

E. demonai pasirodo gotinės Orvieto katedros Paskutinio Teismo reljefuose. Todėl neatsitiktinai XIV–XV a. E. žemėje, Toscanoje, atgimsta italų tapybos genijus. Daugumas E. freskų ir skulptūrų tebuvo atrastos XIX a. Žymūs E. meno rinkiniai susitelkė Romoje (Villa Papa Giulio ir Vatikane), Florencijos ir Perugijos archeologijos muzėjuose, Orviete, Louvre, Londone. Tačiau XIX a. archeologija, ėmusi klasikinį graikų meną absoliučiu mastu, E. meną ilgą laiką vertino labai neigiamai, kaip menkavertį graikų sekimą. Tik mūsų amžiuje išryškėjo E. meno savitumas ir reikšmė. E. meno archaiškas primityvumas, bet kartu tam tikras realistinių motyvų pamėgimas ir raiškus ekspresionistinis meninių priemonių panaudojimas, iš tikrųjų gerokai skiriasi nuo daugiau racionaliai išlyginto, harmoningo ir statiško graikų meno. Nenuostabu, kad šiandien dėmesys šiai daugiau naiviai ir spontaniškai gyvos išraiškos kupinai E. kūrybai nuolat auga. Naujoji italų archeologija E. mene mato ankstyvąją jų tautinio meno stadiją. 1955 II–IV Züriche buvo surengta tarptautinė E. meno paroda.

G. Dennis, Cities and Cemeteries of Etruria 1948 (kasinėjimų istorijai); *C. Q. Giglioli,* L'arte etrusca 1935; *K. Pfister,* Die E. 1940; *P. Ducati,* Die e., italo-hellenist. und römische Malerei 1941; *L. Goldscheider,* E. sculpture 1941; *J. D. Beazley,* E. Vase-painting 1947; *M. Pallotino,* Etruscologia 1947; *F. Poulsen,* E. Tomb Paintings 1951; *M. Pallotino,* La peinture étrusque 1952 (spalvotos reprodukcijos); *R. Herbing,* Die jungetruskische Steinsarkophage 1952; *H. Leisinger,* Malerei der E. 1953. *P. Rkl.*

Etruskologija mokslo šaka, nagrinėjanti etruskų praeitį, kultūrą ir meną.

Etsch p. Tirolio upė, žr. Adige.

Ett Caspar 1788–1847) vokiečių bažnytinės muzikos kompozitorius, nuo 1816 Münchene šv. Mykolo bažnyčios vargonininkas. E. daug prisidėjo prie XVI–XVIII a. bažnytinės, ypač vokalinės a capella muzikos atgaivinimo. Panašaus stiliaus yra ir jo paties kūryba: mišios, gradualai, ofertorijos, choralai, motetai, kantatos ir kt. Atskirai paminėtina Requiem 1825, choralų rinkinys Cantica sacra 1827 ([7]1923), mišios f-dur 1847 ir kt.

E. Bierling, C. E. 1906; *O. Ursprung,* Münchens musikalische Vergangenheit 1927. *K. O.*

Ettal p. Bavarijos kurortas Garmisch apylinkėje; 1300 gyv. (1950). Žymi bavarų rokoko stiliaus šv. Marijos bažnyčia. 1330 Liudvikas Bavarietis įkūrė E. benediktinų vienuolyną. XIV a. statytoji bažnyčia buvo gotiška ir Vokietijoje reto dvylikakampio centrinio plano. 1710–52 ją perstatė architektai E. Zucalli ir J. Schmutzer, nepašalindami senos struktūros. Vertingos J. B. Straub altorių rokokinės skulptūros (1757–61). E. stebuklingoji Dievo Motinos figūra yra italų Giovanni Pisano (m. 1328) tipo. Gotiškasis XIV a. portalas atidengtas 1899.

P. S. Wellnhofer, E. 1953. *P. Rkl.*

Ettenheimmünster vasarvietė Badene (Vokietijoje), Lahr aps., apie 500 gyv. Čia po II pas. karo viename vasarnamyje buvo įsikūrusi pabaltiečių stovykla. 1945–46 joje gyveno apie 30 lietuvių. Lietuvių grupės seniūnu kurį laiką buvo J. Augis. 1947 lietuviai buvo perkelti į kitas stovyklas.

Etter Philipp (g. 1891) šveicarų politikas, advokatas, nuo 1934 katalikų konservatorių partijos atstovas Šveicarijos Taryboje, 1939, 1942, 1947 ir 1953 prezidentas. 1938 įvedė r e t o r o m a n ų kalbą ketvirtąja Šveicarijos valstybine kalba.

Etty William (1787–1849) anglų tapytojas, Th. Lawrence mokinys. 1822–24 mokėsi ir Italijoje. Jo tapyboje ryški Venecijos mokyklos įtaka. Svarbesnieji paveikslai: Veneros atvykimas su palydovais 1820; Kleopatros kelionė į Kidnos salą 1821; Pandora 1823; Kova 1825; Judita 1831; Didvyrio mirtis 1833 ir kt.

W. Gaunt and *F. G. Roe,* E. and the Nude 1944.

Ettighofer Paul Coelestin (g. 1896) vokiečių rašytojas. Parašė daug populiarių karo romanų: Verdun, das grosse Gericht 1936; Nacht über Siberien 1937; Tannenberg 1939 ir kt.

Ettlinger 1. K a r l (1882–1946) vokiečių rašytojas, rašęs (slapyvardžiais Karlchen, Helios, Bim) linksmas humoreskas ir pn. Išsp. Karlchen-Album 1923; Frech u. vergnügt 1930; Der ewige Lausbub 1931 ir kt.

2. M a x (1877–1929) vokiečių filosofas neoscholastinės krypties. Nuo 1917 Mün-

cheno univ. prof. Išsp. Untersuchungen über die Bedeutung der Descendenztheorie für die Psychologie 1903; Philosophische Fragen der Gegenwart 1911, [3]1925; Die Ästhetik Martin Deutingers 1914; Leibniz als Geschichtsphilosoph 1921; Geschichte der Philosophie von der Romantik bis zur Gegenwart 1924 ir kt.

Et tu, Brutus, contra me (lot.) ir tu Brutai, prieš mane — posakis, priskiriamas Julijui Cezariui, kai jis sąmokslininkų tarpe pamatė ir savo draugą Brutą.

Eu- (gr. ‚geras, gerai') graikiškas priešdėlis, vartojamas kaikuriems tarptautiniams žodžiams sudaryti, pvz. eufemizmas, eufonija, eupatridas ir kt. Šio priešdėlio priešybė yra dis- (žr.).

Eu cheminio elemento europis santrumpa.

Euastrum dvyninių šeimos dumblių gentis, apie 250 rūšių. Celės elipsinių arba pailgų apmatų, per vidurį giliai įsmaugtos, galai su išpjova, kartais lygūs, šonai įlankstyti arba skiautėti. Daugumas mėgsta silpnai rūgščios reakcijos vandenis, o E. didelta Ralfs., E. oblongum Ralfs. laikomos tiesiog rūgštaus vandens indikatoriais. Lietuvoje rastos: E. ansatum Ralfs., E. binale Ehrenb., E. elegans Kütz., E. insulare Roy ir kt.

V. Vilkaitis, Truputis medžiagos Lietuvos desmidiacejoms pažinti (Ž.Ū.A. metraštis 1926 I, 1936 X 3–4).

Euboja (gr. Euboia, it. Negroponte) didumo antroji (po Peloponeso) Graikijos sala; 3780 km², 185 km ilgio, apie 200.000 gyv. (1954). Paviršius kalnuotas, nors yra ir derlingų lygumų. Pirmieji gyventojai, Homero liudijimu, yra buvę abantai. Jau VIII–VII a. čia būta kultūros židinių. 506 užimta Atėnų, 441 Periklis numalšino sukilimą, 338 atiteko Makedonijai, 198 užėmė romėnai, 1351 Venecijos, 1470–1829 Turkijos. Svarbiausias mst. Chalkis.

Eubulas (gr. Eubulos) 1. politinis Atėnų veikėjas, Demosteno priešas, 354–339 pr. Kr. daug padėjęs Atėnų finansams sutvarkyti. 330 pr. Kr. sudarė su Pilypu Makedoniečiu Graikijai nenaudingą taiką.

2. Atikos poetas (IV a. pr. Kr.), viduriniosios atikiečių komedijos atstovas. Jo raštų fragmentus išsp. T. Kock darbe Com. Attic. fragm. II 1884.

Eubulidas (gr. Eubulidēs) IV a. pr. Kr. graikų filosofas, Euklido mokinys, įvedęs eristiką (ginčo menas) filosofinėje Megaros mokykloje.

Eucalyptus medžių gentis, žr. Eukaliptas,

Eucharis P. Amerikos žolinių augalų gentis Amaryllidaceae šeimos. Nemaža šių žolių auginama dėl jų gražių didelių baltų žiedų.

Eucharistija (gr. eucharistía ‚dėkojimas') — terminas Švč. Sakramentui ir šv. mišių aukai išreikšti. Katalikų Bažnyčios mokslas apie E. trumpai ir aiškiai yra išdėstytas Tridento visuotinės tarybos nutarimuose. Kaip ir visi sakramentai, E. įsteigta paties Kristaus. Jos išviršinė, matomoji, dalis yra duonos ir vyno pavidalai, o vidinė, nematomoji, yra Kristaus Kūnas ir Kraujas.

Daugumas protestantų šitokio E. supratimo nepripažįsta. Zwinglis mokė, kad Kristaus buvimas E. priklausąs nuo ją priimančiojo tikėjimo. Jo supratimu, Kristaus Kūnas visoje tikrovėje esąs tiktai danguje, o E. jis vykdąs tiktai savąją galią. Prieš šį protestantų E. supratimą pasisakė Tridento susirinkimas, kuris išpažino, kad po konsekracijos E. tikrai yra Kristaus Kūnas ir Kraujas su Siela ir Dievybe. Šio E. Kristaus visoje savo tikrovėje buvimo tikėjimas remiamas paties Kristaus žodžiais, apaštalų (ypač šv. Povilo) mokymu ir iki mūsų laikų nenutraukiama tradicija. Iš pirmųjų krikščionybės amžių eucharistinio tikėjimo minėtini šie liudininkai: šv. Ignacas, šv. Polikarpas (abu šv. Jono apaštalo mokiniai), šv. Irenėjas (šv. Polikarpo mokinys), šv. Justinas.

Tridento taryba moko, kad šv. mišių konsekracijos metu duonos esmė pakeičiama į Kristaus Kūną, o vyno esmė į Kristaus Kraują taip, kad E. pasilieka duonos ir vyno tiktai pavidalai. Suprantama, kūnų pavidalams bei apraiškoms reaguoja juslinės galios, o jų esmę pažįsta protas. E. protas atsisako duonos ir vyno esmės dėl tikėjimo, kuris jų vietoj išpažįsta Kristaus Kūną ir Kraują — gyvąjį Dievą ir Žmogų. Abiejuose eucharistiniuose pavidaluose ir kiekvienoje jų dalyje yra visas ir nedalomas Kristus. Ši tikėjimo tiesa žmogaus protui yra didelė paslaptis, kurios šviesoje matome, kad Kristaus eucharistinis Kūnas nėra erdvės apsprendžiamas.

Kat. Bažnyčia teikia E. dievišką garbinimą, o iš ją priimančių tikinčiųjų reikalauja būti be sunkios nuodėmės.

J. Quasten, Monumenta eucharistica et liturgica 1935–37; *A. Arnold,* Der Ursprung des christlichen Abendmals im Lichte der neuesten liturgiegeschichtlichen Forschung 1937; *J. Pascher,* Eucharistia 1947; *J. A. Jungmann,* Missarum sollemnia [3]1952. *V. Rmš.*

Eucharistijos karžygiai mokyklinio amžiaus vaikai, priklausą Maldos Apaštalavimo Sąjungai. Ši sąjunga, įst. 1844 ir greitai augdama, praktiškais veikimo sumetimais padalyta į tris dalis: į Maldos Apaštalavimą, skirtą moterims, į Vyrų Apaštalavimą ir į E.K. — vaikams. Narių pareigos: kasdienis pasiaukojimas Švč. Jėzaus Širdžiai, dažna Šv. Komunija, pamaldumas Dievo Motinai ir klusnumas Bažnyčios (kunigo) autoritetui. Didelę pedagoginę vertę turi pratinimas kasdien aukoti Švč. Širdžiai bent vieną gerą darbą, pvz. tėvų ir mokytojų klausyti, kitiems patarnauti, ge-

rai mokytis, prieš kokią nors būdo ydą kovoti ir pn. Tėvai, mokytojai ar kunigas gali duoti vaikučiams naudingų sugestijų, juos padrąsinti ir prižiūrėti, kad laisva valia pasirinktos aukos nebūtų jų amžiui persunkios ir atitiktų pedagogikos reikalavimus. Kadangi vaikučio aukos jungiamos su religiniu motyvu, tai sėkmingam auklėjimui jos yra labai vertingos.

Lietuvoje E.K. įsteigti 1931. Per vienerius metus E.K. turėjo jau 50 kuopelių su 3000 narių. Skatinant vyskupams, E. K. skaičius nuolat augo. Visi diecezinìai Maldos Apaštalavimo direktoriai rūpinosi, kad kiekvienoje parapijoje, kur tik buvo šios organizacijos skyrius, būtų ir E.K. kuopelė. E.K. papildė ‚Angelo Sargo' organizaciją, akcentuodama eucharistinį vaikučių auklėjimą ir juose žadindama norą aukotis E.K. yra ir kaikuriose JAV lietuvių parapijose. *B. Kr.*

Eucharistinė Kunigų Sąjunga (lot. Sacerdotes Adoratores) organizacija kunigiškajam dvasininkų uolumui kelti ir Eucharistijai garbinti, sakramentinų vadovaujama; įkurta 1858 palaimintojo Eymard; nuo 1887 brolija.

Eucharistiniai kongresai katalikų dvasininkų ir pasauliečių religiniai suvažiavimai Švč. Sakramentui pagarbinti ir katalikiškajai dvasiai pakelti. E.K. įvykstančių pasitarimų, paskaitų, pamaldų ir iškilmingos procesijos centre yra Švč. Eucharistija. E.K. prasidėjo Prancūzijoje, kur jiems akstino davė M. Tamissier (1834–1911), F. Vrau, prel. de Ségur, vysk. Mermillod ir vienuoliai asumpcionistai. Pirmasis E.K. įvyko 1874 Avignone. Nuo 1881 E.K. yra arba tautiniai (atskirų kraštų), arba tarptautiniai. Pastarieji nuo 1922 įvyksta kas dveji metai. Nuo 1906 E.K. dalyvauja popiežiaus skirtas legatas. Iki šiol yra buvę 36 tarptautiniai E.K.: 1881 Lille, 1882 Avignone, 1883 Liège, 1884 Fribourge, 1886 Toulousoje, 1888 Paryžiuje, 1890 Antverpene, 1893 Jeruzalėje, 1894 Reimse, 1897 Paray-le-Monial, 1898 Briuselyje, 1899 Lourdes, 1900 Angerse, 1902 Namiure, 1904 Angouleme, 1905 Romoje, 1906 Tournai, 1907 Metze, 1908 Londone, 1909 Kölne, 1910 Montrealyje, 1911 Madride, 1912 Vienoje, 1913 La Valetoje, 1914 Lourdes, 1922 Romoje, 1924 Amsterdame, 1926 Chicagoje, 1928 Sydney, 1930 Kartaginoje, 1932 Dubline, 1934 Buenos Aires, 1936 Maniloj, 1938 Budapeste, 1952 Barcelonoje ir 1955 Rio de Janeiro. E.K. tvarko tam tikras nuolatinis komitetas, kuriame yra daugelio šalių atstovai. Tame komitete daug metų Lietuvą atstovavo vysk. P. Būčys, o vėliau prel. A. Grigaitis. Pradedant Chicagos E.K., lietuviai katalikai gausiai dalyvavo ir Kartaginos, Dublino, Budapesto ir Barcelonos

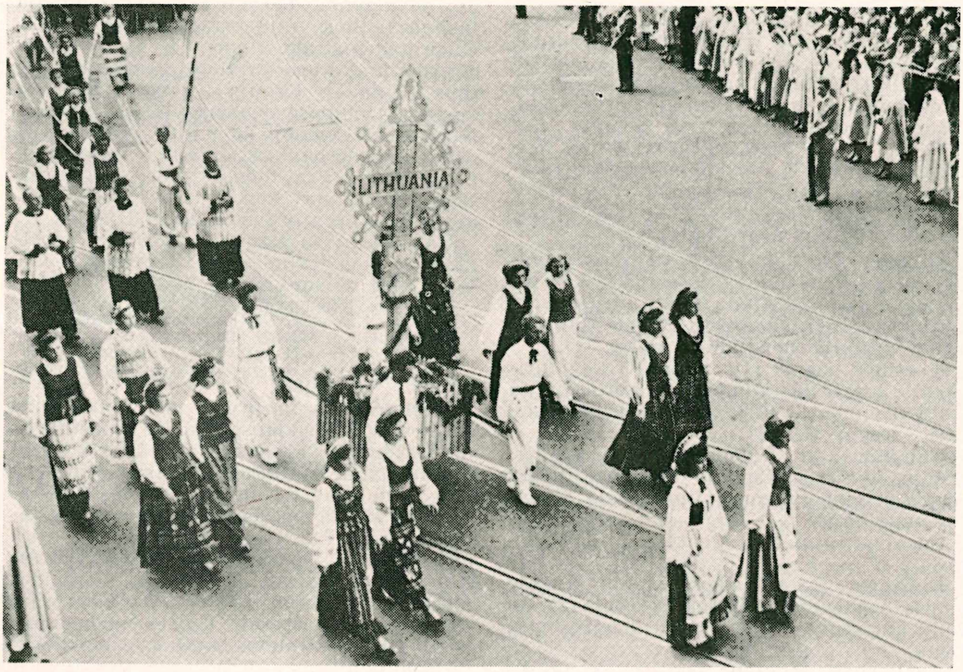

Lietuviai eucharistiniame kongrese Sydney (Australijoje) 1953 IV 19

E.K. Sydney E.K. lietuvius atstovavo kun. P. Būčys.

Greta tarptautinių E.K, įvairiose šalyse vyksta tautiniai E.K. Lietuvos tautinis E. K. įvyko Kaune 1934; be jo, atskirose Lietuvos vyskupijose įvyko eilė tautinių E.K.: Kaišiadoryse 1931, Kėdainiuose 1937, Kretingoje 1936, Marijampolėje 1935, Panevėžyje (jaunimo) 1928, (bendras) 1933, (vyrų) 1937, Šiauliuose 1932, Švėkšnoje 1933, Telšiuose 1931, Vilkaviškyje 1931.

J. Vaudon, L'Oeuvre des Congrés eucharistiques, ses origines 1910; *P. Būčys,* XXIX Tarptautinis E. K. Sydney 1929; *K. B.,* Įspūdžiai iš Tarptautinio E. K. Kartagoj (Tiesos Kelias 1930); *A. Lipnickas,* Tarpt. E. K. Dubline (Tiesos Kelias 1932); *A. Grigaitis,* 34-sis E. K. Budapeste ir lietuviai (Draugija 1938).

Eucharistinis Kryžiaus Žygis — maldinga katalikų sąjunga krikščioniškam gyvenimui kelti su Eucharistijos pagalba ir garbinimu. Išplitusi Belgijoje, Olandijoje, Kanadoje, Brazilijoje, Čilėje ir kt. Vadovauja vienuoliai premonstratiečiai.

Euchologija (gr. euchologion ,maldaknygė') pagrindinė Rytų Bažnyčios liturginė knyga (mišiolas, pontifikalas ir ritualas), vartojama nuo IX a. Išl. J. Goar, E. sive Rituale Graecorum 1647.

Eucken Rudolf Christoph (1846–1926) vokiečių filosofas, nuo 1874 Jenos univ. prof., iš neoidealizmo atstovų, pačiu pozityvizmo įsigalėjimo metu skelbęs dvasinės tikrovės savarankiškumą ir plėtojęs aktyvistinio idealizmo doktriną, atremtą į Fichtes veiklos metafiziką. Savo etinį aktyvizmą jis grindė vad. noologiniu panteizmu, tapatinančiu dievybę su dvasios gyvenimu. Atmesdamas krikščionybės dogmas, ją pačią laikė augščiausiu religijos laipsniu. Išsp. Geistige Strömungen der Gegenwart 1878 (^{6}1928); Die Einheit des Geisteslebens 1888 (^{2}1925); Die Lebensanschauungen der grossen Denker 1890 (^{19}1930); Der Wahrheitsgehalt d. Religion 1901 (^{4}1927); Grundlinien einer neuen Lebensanschauung 1907 (^{2}1913); Der Sinn und Wert des Lebens 1908; Erkennen und Leben 1912; Mensch und Welt 1918; Lebenserrinnerungen 1921. Jo raštai pasižymėjo stilistiniu apipavidalinimu, todėl 1908 jam suteikta Nobelio literatūros premija.

R. Siebert, R.E. Welt- u. Lebensanschauung 1926 (4 laida); *G. Wunderle,* Die Religionsphilosophie R.E. 1912; *E. Becher,* E. u. seine Philosophie 1927; *P. Kuraitis,* R.E. (Logos 1926) *J. G.*

Eudemas (gr. Eudemos) Rodietis IV a. pr. Kr. graikų filosofas, Aristotelio mokinys. Aristotelio raštuose yra E. etika, kuri paprastai laikoma jo surašyta. Joje Aristotelio etika jungiama su religiniais motyvais, giminingais Platonui. Kiti jo raštai neišlikę.

F. Susemihl, E. Rhodii Ethica 1935.

Eudemonija (gr. eudaimonia) laimė, pagrindinė sąvoka graikų etinėse sistemose, siejusiose dorą su laime.

Eudemonizmas (gr. eudaimonismos) etikos sistema, laikanti laimę augščiausiu gėriu ir žmogaus tikslu. Platesne prasme E. vadinama kiekviena etinė sistema, siejanti dorą su laime. Siauresne prasme E. vadinama tik tokia etinė sistema, kuri laimę laiko vienintėliu dorinės veiklos motyvu. Plačiąja prasme visa antikinė etika buvo eudemonistinė, nes moralinę veiklos vertę matavo laimės pasiekimu. Laimingo ir doro žmogaus idealas ypačiai graikams sutapo — išplėtoti savo kūno ir dvasios jėgas, pačiam tuo džiaugtis ir kitus džiuginti. Bet kadangi laimė yra iš pačių dviprasmiškiausių dalykų, tai ir pats E. faktiškai buvo įvairiai suprantamas. Vieni laimės versme laikė dvasinę veiklą ir dvasios džiaugsmą (Aristotelis). Antri labiau vertino atsparą prieš likimo nelaimes ir garbino vidinę ramybę, sielos nesusidrumstimą rūpesčiais ir nepasisekimais (stoikai). Treti, pagaliau, visų pirma laimės jieškojo jusliniame malonume, tuo būdu E. paversdami hedonizmu (Aristipas, vėlesnieji epikūriečiai). Viduramžinė filosofija krikščioniškai dorinio gyvenimo tikslu laikė Dievo regėjimą amžinojoje palaimoje. Naujaisiais laikais E. labiausiai reiškėsi utilitarizmu (žr.), kuris laimės ir doros matu iškėlė naudą. Ypačiai anglosaksų filosofijoje jis buvo įtakingas. Vad. socialinis E. vietoje individualinės laimės akcentuoja ,didžiausio skaičiaus didžiausią laimę' (J. Bentham). Principinio pasmerkimo E. susilaukė iš Kanto, jį apkaltinusio gėrio esmės iškreipimu daryti gera dėl paties gėrio, ne dėl atpildo, būti doram, vykdant pareigą, o ne laimės siekiant. Vad. materialinė vertybių etika (M. Scheler, N. Hartmann) prieš šį kantinį formalizmą, nors ir negrįždama į E., nurodo, kad laimė tarsi dovanai lydi dorinių vertybių vykdymą. Kaip N. Hartmannas pastebi, nors eudemonija kaip moralinis postulatas yra amžinas žmogaus širdies ilgesys, E. kaip ,laimės siekimo' moralė yra pačią save sunaikinanti tendencija tuo patim, kad ji sistemingai veda į nepajėgumą laimingam būti. Laimė visada slypi ten, kur jos nejieškoma; visada ji ateina lyg dovana ir niekada nesileidžia išplėšiama. Taip yra dėl to, pastebi N. Hartmannas, kad laimė priklauso ne nuo to, kas turima, o nuo vidinio pajėgumo laimingam būti. Gi juo labiau žmogus laimės jieško, juo jis neranda laimės: ,daugiausia laimės yra ten, kur ji nenujausta nustebindama ateina, ir mažiausiai laimės, kur buvo jos aistringai ilgimasi ir siekiama' (N. Hartmann, Ethik ^{3}1949, 96 psl.). *J. G.*

Eudes Jean (1601–1680) prancūzų pamokslininkas, vienuolijų steigėjas, šventasis (šventė VIII 19). 1641 įkūrė vienuoliją ,Religieuses de Notre-Dame de la Charité du Réfuge' puolusių moterų ir mergaičių globai ir jų padėčiai gerinti. Iš šitos

vienuolijos 1835 atsišakojo kita panašaus tikslo vienuolija Gerojo Ganytojo Seserys. 1643 išstojo iš Oratorijos ir tais pat metais įkūrė pasauliečių kunigų draugiją — Jėzaus ir Marijos kongregaciją (žr. Eudistai). Atliko daugybę liaudžiai skirtų misijų. E. buvo didelis Švč. Jėzaus ir Marijos Širdžių garbintojas ir pirmas išsirūpino, kad abi šventės būtų įvestos į liturgiją, prieš tai teologiškai šį kultą pagrįsdamas. Vėliau šv. Margaritos Marijos Alacoque regėjimai prisidėjo prie šio kulto išplėtimo ir išpopularinimo masėse. E. kaip žymus XVII a. religinio gyvenimo atnaujintojas Prancūzijoje susilaukė persekiojimų iš jansenistų pusės. Iš jo raštų minėtini: La vie et la royaume de Jésus dans les âmes chrétiennes 1637 ir ypatingai nusisekusi Le Coeur admirabile de la Mère de Dieu 1680. Visi E. raštai — Oeuvres Complètes 12 tt. 1905–11; Oeuvres choisies 8 tt. 1931–37.

E. Georges, Saint Jean E. 1936; *A.Pioger,* Un orateur de l'école française S. Jean 1940; *O. Schneider,* Der Prophet des Hrzens Jesu 1947. *A. Lm.*

Eudiometras (gr. eudios ,giedras, aiškus' ir metron ,mastas') vieno uždaryto galo tam tikras laipsniuotas stiklinis vamzdis dujoms matuoti ir analizuoti.

Eudistai šv. Jean Eudes 1643 Caen miestelyje įkurta pasauliečių kunigų draugija Congrégation de Jésus et Marie, turint tikslą išlaikyti seminarijas ir liaudžiai vesti misijas. Nariai jokių įžadų nedaro: tepasižada klausyti viršininko. Vienuolija ypač buvo paplitusi š. Prancūzijoje ir kovojo prieš jansenizmą. Per revoliuciją sunaikinta, 1826 atkurta. Išvaryta iš Prancūzijos 1883 ir 1905 įstatymais vienuolija paplito Š. ir P. Amerikoje.

Ch. de Montzey, Etudes et ses congrégations 1869.

Eudokija 1. A t e n a i d a (apie 400–460) imp. Teodosijaus II žmona ir rašytoja. Kišosi į politiką, ypač darydama įtakos vyrui. Jos dėka sutvirtėjo helenizmas rytų imperijoje, ir jos kultūra labiau nutolo nuo vakarų.

2. E. (Jevdokija) F e o d o r o v n a (1669–1731) pirmoji Rusijos caro Petro I žmona, ištekėjusi už jo būdama 19 metų amžiaus, savo vyro nemėgta dėl jos artimų ryšių su senosios tvarkos šalininkais Rusijoje. Petras I kalino ją Suzdalio vienuolyne nuo 1698, kai ji atsisakė skirtis su juo. Oficialiai apkaltinta neištikimybe savo vyrui, 1718 teista Maskvoje, priversta prisipažinti kalta ir uždaryta Senosios Ladogos vienuolyne, iš kur ją išleido jos vaikaitis Petras II, 1728 pasidaręs Rusijos caru. Nuo tada gyveno ir mirė Maskvoje. *K. Avž.*

Eudoksas iš Knidos (gr. Eudoxos, apie 408–355 pr. Kr.) graikų matematikas, astronomas ir filosofas. Kilęs iš Knidos (M. Azijoje), kurį laiką mokėsi su Platonu. Įkūrė mokyklą Kizike, kurią perkėlė į Atėnus. Į senatvę sugrįžo Knidon, kur turėjo savo observatoriją. Tyrė vad. auksinę dalybą, nagrinėjo geometrinio panašumo sąvoką, parašė stereometrijos traktatą. Stebėjo dangaus kūnus ir sukūrė homocentrinių sferų teoriją. Išrado geometrinę kreivę — hipopedę. Išsiliko jo veikalų nuotrupos.

F. Gisinger, Die Erdbeschreibung des E. v. Knidos 1921; *H. Balss,* Antike Astronomie 1949.

Eudoksija (gr. Eudoxia, m. 404) frankų gen. Bauto duktė, 395 ištekėjusi už Bizantijos imp. Arkadijo. Ji energingai kišosi į valstybinius reikalus ir buvo vyriausia kaltininkė dėl Jono Chrizostomo (žr.) pakartotinio trėmimo.

Eudorina maurakulinių šeimos dumblių gentis; 4 rūšys. Plaukioja vandenyje tuščiavidurių rutuliukų pavidalo kolonijomis po 32 (rečiau po 16 arba po 8) individus, susisiekiančius plazminėmis gijomis. Kiekvienas individas -celė turi priekiniame gale po du ilgus ašutėlius ir raudoną akies dėmę; dauginasi celių dalijimosi keliu, kurių kiekviena suskyla į 32 (rečiau į 16) arba 8) dukrines celes ir sudaro naują koloniją. Būna ir lytinio veisimosi. E. e l e g a n s visur pasitaikanti rūšis.

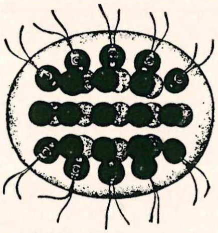

Eudorina elegans

Eufemija 1. G e d i m i n a i t ė (m. 1342 II 5), 1331 ištekėjusi už Plocko kng. Jurgio II, valdžiusio Haličą–Vladimirą. Gediminas, vesdamas plačią dinastinę politiką, savo dukteris (Mariją, Elzbietą, Aldoną) buvo išleidęs už kaimynų kunigaikščių (Tverės, Plocko, Lenkijos karaliaus). E. išleidimas už Jurgio II buvo tos pat vedybinės politikos rezultatas. H. Paszkiewicz taria, kad tomis vedybomis Boleslovas-Jurgis norėjęs užmegzti taikingesnius santykius su Gediminu, siekdamas sulaikyti Liubarto pretenzijas į Valuinę. Naudodamas kažinkuriuos dingusius Mozūrų analus, Dlugošas pirmasis paduoda, kad E. buvo Gedimino duktė. Be to, XIV a. Jono iš Vinterturo kronika mini, kad Kazimiero žmona (Aldona) buvusi sesuo žmonos Haličo kng. Boleslovo-Jurgio, kuris savo bajorų 1340 IV 7 buvo nunuodytas. Po to kunigaikščio mirties prasidėjo susigiminiavusių Lenkijos ir Lietuvos valdovų ilgas ginčas dėl Valuinės Haličo žemių. Nei Dlugošas, nei Jonas iš Vinterturo nepadavė tos Gediminaitės vardo. T. Norbutas, pasiremdamas jos antkapio įrašu, ją vadino Ofka (Auka), arba Marija. Pirmąjį vardą jis laikė pagonišką. O. Balzeris išveda, kad toji Gediminaitė vadinosi E. (Ofka). Tai buvęs jos krikščioniškasis vardas. Kaip va-

dinosi ji pagoniškai, nežinoma. T. Norbutas paduoda, kad 1342 II 5 E. buvusi pakišta Vysloje po ledu prie Zawichosto.

O. Balzer, Genealogia Piastów 1895, 455–457 psl.; *T. Narbutt*, Pisma historyczne 1846, 296; *H. Paszkiewicz*, Połityka ruska Kazimierza Wielkiego 1925, 34–35 psl.; *A. Kučinskas*, Kęstutis 1938, 20, 95; Polski Słownik Biograficzny 1948 VI 317–318 psl. *Z. I.*

2. (apie 1395–1447) kng. Ziemovito ir Aleksandros, D.L.K. Algirdo dukters, duktė; 1412 ištekėjo už Tešino kng. Boleslovo I.

3. (apie 1420–1436) Varšuvos kng. Boleslovo III duktė; 1435 ištekėjo už Lietuvos kng. Mykolo Žygimantaičio, D.L.K. Žygimanto Kęstutaičio sūnaus.

Eufemizmas (gr. euphēmismos iš eu- ,geras' ir phēmē ,kalba, pranešimas') palinkimas kalboje dėl padorumo, seniau ir tabu (žr.) sumetimais, vieną žodį keisti kitu, paslepiančiu tikrąją žodžio reikšmę. Gėda, baimė kitą užgauti, bjaurėjimasis, ypačiai šviesuomenės sluogsniuose, tam tikromis sąvokomis kalbantįjį verčia vengti visos eilės žodžių. Užuot sakius b l u s a, u t ė l ė, v e l n i a s, m e l u o t i geriau pasakoma kaip kitaip, pvz. g y v i s, t o s (turi tų); j u o d a s i s, n e l a b a s i s, n a k š i s; b r ė ž t i, š v e l p t i. Ypačiai daug pastebima moterų kalboje, pvz. kad ir vokiečių B e i n k l e i d e r vietoje H o s e ,kelnės'. Tabu paremto E. daug randame senovėje ir dar dabar pirmykštėse tautose. Ir senieji graikai piktąsias furijas bei erinijas eufemistiškai vad. E u m e n i d e s ,maloningosios', S e m n a i ,garbingosios', o lotynai likimo deives P a r c a e ,sauganččiosios, pasigailinčiosios'. Ir mūsų senoji a n g i s dėl E. tabu pakeista g y v a t e, o ši vėl toliau k i r m ė l e, k i r m i n u, p i k t ą j a. Taip pat ir latviai o d z e (= liet. a n g ė) vietoje paprastai bevartoja č ū s k a (: č ū k s ē t ,šnypšti). *A. S.*

Eufonas (gr. euphōnos ,maloniai skambąs muzikalus') muzikos instrumentas (išrastas E. Chladni 1790), susidedąs iš įvairaus dydžio stiklinių vamzdelių, kuriuos trinant drėgnais pirštais, gaunamas malonus garsas. Anglijoje ir Vokietijoje E. vadinamas ir varinis pučiamasis instrumentas.

Eufonija (gr. euphōnia ,geras, gražus balsas; sąskambis') 1. k a l b o t y r o j e ypatybė garsų, malonių ausiai arba patogių ištarti. E. aiškinama kaikurie garsų pakitimai, tiems garsams tiesiogiai susiduriant ar tik atsiradus kaimynystėje tame pačiame žodyje (v i d i n ė E.) arba dviejuose gretiminiuose žodžiuose (s a k i n i n ė E.). E. dalyku galima laikyti sambalsio (žr.) vengimą gyvojoje mūsų kalboje, pvz. tarimą a p-s i a u-t i, s u-s ė-j o, n u-v e i-t i, užuot tarius a p-s i-a u-t i, s u-s i-ė j o, n u-e i t i. Prancūzų posakyje v a-t-i l garsas **t** taip pat yra eufoninis.

2. P o e t i k o j e reiškia darnų, malonų arba ekspresyvų kalbos garsų parinkimą. E. yra dvi rūšys: a. kalbos garsinių savybių vartojimas eilėraščio formai gražinti (asonansai, rimai, aliteracijos) ir b. kalbos garsų vartojimas turinio raiškumui didinti. Antrosios E. pagrinde dažniausiai yra onomatopėja (gamtos garsų mėgdžiojimas); ji sutinkama poezijoje ir prozoje. Poezijoje ji įgauna dvigubą efektą — formos ir turinio atžvilgiu (,Ir didina, daugina dovaną duotą' — J. Baltrušaitis garsais imituoja varpo skambėjimą) ir prozoje raiškumo E., kur garsai nebūtinai turi būti malonūs ir darnūs (,Tiesą, tiesą, tiesą kalbi' — V. Krėvė imituoja žąsų garsus). E. galima sutikti kiekvieno rašytojo raštuose. *J. A.*

Euforija (gr. euphoria) liguistos kilmės visiško pasitenkinimo būtis. E. reiškiniai turi ryšio su kaikuriomis psichinėmis ligomis, pvz. maniakalinė stadija cirkularinėje psichozėje, progresyvus paralyžas. Be to, E. pasireiškia, veikiant alkoholiui ar kavai.

Euforionas (gr. Euphorion) graikų mitologijoje Achilo ir Elenos sparnuotas sūnus, gimęs palaimintųjų saloje. Neparodęs Zeusui meilės, buvo žaibo užmuštas.

Eufratas (ar. Al–Furat, turk. Firat, siriečių Efrat iš as. Puratu ,labai platus') Turkijos, Sirijos ir Irako upė, 2775 km ilgio, turi vandens debitą apie 805 m^3/sek., toliau išskirstomą irigacijai; susijungęs su Tigru, vad. Šat–al–arab, įteka į Persų įlanką; debitas prie žiočių apie 500 m^3/sek.; baseino plotas 765.000 km^2, iš dalies dykumos.

Eufronijas (gr. Euphronios) Atikos puodžius ir vazų tapytojas, dirbęs apie 520–470 pr. Kr. Jis priklauso prie pačių geriausių šios meno šakos meistrų.

A. Rumpf, Handbuch der Archäologie IV, 1, 1953.

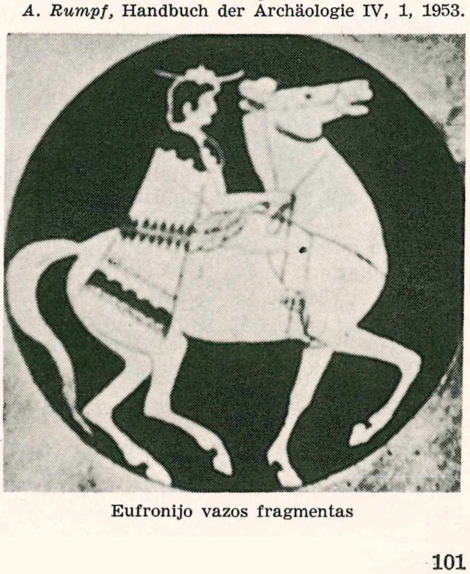

Eufronijo vazos fragmentas

Eufuizmas pagal anglų rašytojo John Lyly romaną E u p h u e s (iš gr. euphyēs ‚gerai išaugęs') pavadintas kalbos ir rašto puošnus stilius, buvęs didžiai madingas Elzbietos laikais Anglijoje ir turėjęs didžios įtakos visai XVI a. Europos literatūrai. Efuizmo ypatybės yra įmantrus žodžių žaismas, perkrauti vaizdai, sumaningos antitezės bei paralelės ir gausios aliteracijos. Anglų literatūroje E. imta vadinti betkurį perdėtai dirbtinį, manieringą, išpūstą stilių. *A. L.*

Eugamonas Kirenietis, IV a. pr. Kr. graikų poetas, kurio sukurtoji Telegonija sudaro lyg ir Odisėjos tęsinį.

Eugene JAV Oregono vst. mst. 125 mylios į p. nuo Portlando; 35.879 gyv. (1950). Oregono univ. (įkurtas 1872) ir Nortwest Christian kolegija. Pieno produktų ir medžio pramonė. Prie E. yra McKenzie lavos laukai.

Eugenia medžių ir krūmų gentis, apie 500 rūšių (šeima Myrtaceae). E. a c r i s W. et A., medis iš v. Indijos, duoda medieną, žinomą mirtos medienos vardu. E. m a l a c e n s i s auga Indijos salyne ir Brazilijoje, dėl jų vaisių vad. rožių obuoliais. Iš jų gamina vėsinantį gėrimą, E. U g n i Hook. iš Chile (Ugni Molinae) ir E. M i c h e l i Lem. iš Brazilijos augina dėl jų uogų. Dekoracinis augalas E. a u s t r a l i s Wendl. (arba Jambosa australis).

Eugenija 1. šventoji, kankinė iš Romos (šventė XII 25);

2. šventoji (m. 735), kunigaikščio Adalberto duktė ir Hohenburgo vienuolyno vyresnioji (šventė IX 16);

3. E. M a r i a d e M o n t i j o (1826–1920) Prancūzijos imperatorė, ispanų grafo de Montijo de Guzmán duktė. Išaugo Anglijoj ir Prancūzijoj, kur gyveno grafaitės Teba vardu. Napoleonas III, nežiūrėdamas savo giminių ir ministerių pasipriešinimo, ją 1853 vedė. 1856 jiems gimė sūnus Napoleonas. Ji turėjo didelės įtakos prancūzų politikai. 1859,1865 bei 1870 E. buvo Prancūzų Imperijos regentė. Ji buvo viena iš svarbiausių Meksikos žygio ir karo su Prūsija kaltininkių. Žlugus Prancūzijos imperijai, 1870 ji pabėgo Anglijon, kur gyveno grafienės Pierrefond vardu. Išsp. Memoires de l'impératrice E. 2 tt. 1921.

Eugenija

O. Aubry, L'impératrice E. 1934; *A. Hermant*, E. 1942.

Eugenijus I. Š v e n t i e j i, p o p i e ž i a i i r d v a s i o s v y r a i :

1. E. (m. apie 96) šventasis, spėjamasis pirmasis Toledo vyskupas; pagal legendą, miręs kankinio mirtimi netoli Paryžiaus. Šventė XI 15.

2. E. (m. 505) šventasis, Kartaginos vyskupas 480–505. 483 drauge su 4976 tikinčiaisiais ištremtas į Afrikos tyrus. Dėl savo misijų vandalų tarpe nuolat persekiojamas, mirė Albi (Galijoje). Šventė VII 13.

3. E. I (m. 657) šventasis, popiežius 654–657, romėno Rufinijono sūnus. Popiežiumi išrinktas, dar esant gyvam jo pirmatakui Martynui I, kurį imp. Konstansas II buvo ištrėmęs į Konstantinopolį. Martynui I mirus (655 IX 16), E. užėmė popiežiaus sostą. Šventė VI 2.

4. E. II (m. 827) popiežius 824–827, kilimo romėnas, partijų kovose po Paschalio I mirties išrinktas popiežiumi kaip diduomenės kandidatas. Jo valdymo metu imp. Lotaras, atvykęs į Romą, paskelbė įstatymą, tvarkantį imperatoriaus globą, romėnų teises ir popiežiaus rinkimų procedūrą (Constitutio Romana, Pacta Eugenii).

5. E. III (m. 1153) popiežius 1145–1153 (prieš tai Bernardas Pignatelli iš Pizos), palaimintasis (šventė VII 8), cistersų vienuolis, šv. Bernardo iš Clairvaux mokinys. Dėl sąmyšio ryšium su Romos respublikos paskelbimu E. ilgai negalėjo gyventi Romoje. Tik su Konrado įpėdiniu Friedrichu Barbarosa 1153 sudarė pastovią taiką. Paskelbė kryžiaus karą (1147–49), sušaukė keletą sinodų Bažnyčios mokslui ginti, reformavo dvasininkus ir vienuolynus. Jo kultą pripažino popiežius Pijus IX 1872.

6. E. IV (1383–1447), popiežius 1431–47 (prieš tai Gabrielius Condulmaro). Tapęs popiežiaus Martyno V įpėdiniu ir atidaręs 1431 Bazelio bažnytinį susirinkimą, bet nepasitikėdamas jo dauguma, 1431 XII jį uždarė. Tačiau susirinkimas posėdžiavo toliau ir, suėjęs su E. IV į konfliktą, bandė jam valdžią atimti, išrinkdamas naują popiežių Feliksą V. Burgundijos, Anglijos ir vėliau Prancūzijos palaikomas, iš Romos nuo revoliucijos pabėgęs (1434), E. IV ilgai laikėsi Florencijoje. Kadangi imp. Zigmantas Liuksemburgietis palaikė Bazelio susirinkimą, E. IV rėmėsi Lenkija, kurią popiežius užstojo prieš kryžiuočius ypač nuo 1432. E. IV taip pat palaikė ir lenkų iškeltą kandidatą prieš Švitrigailą Žygimantą Kęstutaitį. Lietuviai didikai ir bajorai, išrinkusieji po Vytauto mirties Švitrigailą be lenkų žinios, buvo atleisti nuo priesaikos Švitrigailai. Kaip anksčiau (1431) E. IV buvo bandęs taikinti Jogailą su Švitrigaila, taip 1434 mėgino sutaikinti Žygimantą ir Švitrigailą. Tuo reikalu rašė laišką (1434 X 20) ir Vilniaus vysk. Motiejui. Kadangi E. palaikė Lenkiją ir Žygimantą, Švitrigaila keliais atvejais kreipėsi į Bazelio susirinkimą, iškeldamas rytų ir vakarų bažnyčios unijos klausimą. Švitrigaila susirašinėjo ir su E. IV, kuriam popiežius siuntė pasiuntinį.

Einant kovai su bažnytiniu susirinkimu, kuris pasiskelbė vyresniu už popiežių, E. IV 1438 I 8 Feraroje atidarė naują ‚unijos susirinkimą', kuris 1439 buvo Florencijoje užbaigtas. E. IV pasisekė formaliai paskelbti bažnytinę uniją (žr.), kurioje dalyvavo bei ją rėmė ir Lietuvos rusų metropolitas Izidorius. Prie unijos prisidėjo ir armėnai, dalis jakobitų atskalos, tačiau vėliau kilusi stačiatikių opozicija Florencijos unijai neleido išsiplėsti. Nepasisekė E. IV prašalinti ir turkų pavojaus, kurie jau grasė ne tik Konstantinopoliui, bet ir Balkanų pusiasaliui. Popiežius Europos valdovus stengėsi sujungti kovai prieš turkus. Tam reikalui jis rūpinosi sutaikinti Jogailą su broliu ir abu Lietuvos sosto pretendentus. E. IV akcijos pasisekimas buvo nedidelis. Į žygį išsiruošė Vengrija, Valakija ir Lenkija. Lenkijos karaliaus Vladislovo Jogailaičio vadovaujama kariuomenė po kaikurių pasisekimų buvo prie Varnos 1444 sumušta, kur žuvo ir Vladislovas. Išbėgęs iš Romos į Florenciją, E. IV palaikė artimą kontaktą su humanistais (Bessarion, Biondo, Angelico da Fiesole, iš dalies Eneas Sylvio Piccolomini). Nuo jo prasideda didžiųjų renesanso popiežių laikotarpis. 1445 E. IV pripažino Vokietijos imp. Friedrichas III, 1447 kurfiurstai.

Valois, Le pape et le concile 1418–1850, 1909; L. v. *Pastor,* Geschichte der röm. Päpste I 1926, 8–9, 295–368 psl.; *K. J. Hefele–Leclercq,* Conciliengeschichte VII, 2, 663–1173; *A. Lewicki,* Powstanie Swidrygiełły 1892; *J. Matusas,* Švitrigaila 1938, 58 –62, 115–121, 173-185 psl.; *Pr. Penkauskas,* Bazelio susirinkimas ir Lietuvos sosto reikalas Vytautui mirus (Tiesos Kelias 1926). *Z. I.*

II. Valdovai, kunigaikščiai:

1. E. Flavius (m. 394) galų romėnų riteris, 392 po Valentiniano II nužudymo paskelbtas Romos imperatoriumi. Kovoje su Teodosijumi nugalėtas ir nužudytas.

2. E. Savojietis (1663–1736) Carignano princas, Saluzzo markgrafas, Austrijos generalisimas, karvedys. Savojos kng. Morico sūnus, E., kurį, neduodamas jam pulko, buvo įžeidęs Liudvikas XIV, savanoriu stojo į austrų kariuomenę, kur pasižymėjo, užpuolus Kara–Mustafai Vieną 1683. 1690 vadovavo austrų kariuomenei Italijoje; 1691 sumušė prc. maršalą Catinat ir drauge su Savojos kunigaikščio kariuomene įsibrovė į Dauphine, kur užėmė kelias tvirtoves. 1697 ties Zeuta sumušė turkus. 1701 vadovavo austrų kariuomenei Italijoje, laimėjo kautynes ties Capri ir Chiari ir užėmė Lombardijos dalį, 1702 paėmė Cremoną, čia nelaisvėn paėmė maršalą Villeroi ir apsigynė nuo maršalo Vendôme armijos. Paskirtas rūmų karo tarybos prezidentu, padėjo Austrijai numalšinti vengrų sukilimą ir atremti Bavarijon įsiveržusius prancūzus. 1704 kartu su Marlborough laimėjo Höchstädto kautynes ir 1705 nuveikė Vendôme Ispanijoje; 1706, sumušęs prancūzus ties Turinu, privertė juos iš Italijos išsikraustyti. 1707 įsiveržė į Provansą, 1708 drauge su Marlborough sutriuškino prancūzus ties Oudenaarde ir paėmė Lible, 1709 su Marlborough sumušė Villarsą ties Malplaquet, bet 1712 Denaino kautynes laimėjo Villars, ir E. buvo priverstas pasirašyti Rastadto taiką (1714). 1716–17 E. laimėjo karą su turkais. Paskirtas Olandijos vietininku, 1724 atsisakė. E. buvo ne tiktai vienas didžiųjų to meto karo vadų, bet ir politikas.

Eugenijus Savojietis

Mémoires écrits par lui–même 1811; Schriften u. Briefe 1811–19; Militärische Korrespondenz 1848; Feldzüge des Prinzen Eugen 1876–93; *H. v. Sybel,* Prinz E. v. Savoyen 1861, ²1937; *B. Böhm,* Bibliographie zur Geschichte des Prinzen E. und seiner Zeit 1943; *M. Braubach,* Geschichte und Abenteuer 1950.

3. E. (1865–1947) švedų princas, karaliaus Gustavo V jauniausias brolis, tapytojas. Jo kūryboje dominuoja nuotaikos kupini suderintų spalvų gamtovaizdžiai, ypač iš vidurinės Švedijos. E. daug naujo davė Švedijos freskinei tapybai. E. rezidencija buvo Waldemarsudde (nedidelis kyšulys, įplaukiant į Stockholmą), kur jis per daug metų surinko daug meno turtų; jo rezidencija pasidarė didelė ir reikšminga meno galerija, kurią mirdamas perdavė valstybei. Princo E. medalis, įsteigtas 1945, yra pats svarbiausias pasižymėjimo ženklas, skiriamas už vaizduojamąjį meną kasmet daugiausia 3 pasižymėjusiems švedams menininkams ir daugiausia po vieną kitų Skandinavijos kraštų menininkams. *J. Lng.*

Eugenika (gr. eu ‚gerai' ir genikos ‚paderminis') mokslas, tirią sąlygas žmonių paveldimoms savybėms gerinti. E. idėja kilo, pastebėjus, kad žmonės ryškiai skiriasi savo gabumais ir savybėmis ir kad tam tikri bruožai pasikartoja palikuonyse. Iš to padaryta prielaida, kad augštesnės kokybės vaikai galėtų gimti iš geriausių ir tinkamiausių tėvų. Ši mintis jau buvo žinoma VI a. pr. Kr. ir išreikšta graikų poeto Teognio. Spartiečiai tą idėją buvo radikaliai pritaikę gyvenime: naikino silpnuosius naujagimius, draudė ar apręžė dominuojančios rasės emigraciją ir kt. Platonas keliais atvejais siūlė, kad tinkamiausi vyrai vestų tinkamiausias moteris, kad silpniesiems nebūtų teikiama medicinos pagalbos, kad moraliniai degeneratai būtų pasmerkti mirčiai ir kt. Krikščionybei įsigalėjus, E. kaip mokslas beveik išnyko. Vėliau T. More savo ‚Utopijoje' iškėlė mintį, kad reikią patikrinti sveikatą prieš vedybas. T. Campanella atnaujino Platono doktriną. Modernioji E. prasidėjo Anglijoje su Ch.

Darvino pusbrolio Francis Galtono tyrinėjimais. Jo garsioji studija ‚Hereditary Genius' (1869) turėjo didelės įtakos tolimesnėms studijoms. Galtonas priėjo išvadą, kad talentas ir degeneracija yra įgimti. Jis sukūrė matematinį metodą paveldėjimo intensyvumo laipsniams matuoti. Anglijoje jo darbas buvo tęsiamas K. Pearsono, ir beveik visuose kraštuose kilo sąjūdžiai bei organizacijos E. idėjoms skleisti ir jas taikyti praktikoje. Tam reikalui įsteigti E. tyrinėjimo institutai Anglijoje, JAV ir Švedijoje, o E. draugijos kaikur leidžia specialius žurnalus.

E. yra dvejopo pobūdžio: pozityvi ir negatyvi. Pozityvioji E. nori pagerinti rasės kokybę biologiškai augštesnės rūšies porų sudarymu. Negatyvioji E. kelia reikalą pašalinti netinkamuosius, sutrukdydama bei drausdama jų dauginimąsi. Pozityvioji E. teigia, esą, teoriškai galima pagerinti žmonių rasę. Tačiau praktikoje reikalas yra daug sudėtingesnis. Pirma, Vakarų civilizacijos moralės dėsniai, remiami krikščioniškos tradicijos, draudžia artimų giminių poravimą; tie dėsniai jau yra apimti valstybės įstatymų. Antra, vedybos daugelyje kraštų susidaro daugiau iš meilės, negu iš praktiškų samprotavimų, tad dažnai prieštarauja ‚tinkamiausiųjų' poravimui. Trečia ir pagrindinė kliūtis pozityviajai E. programiai įgyvendinti, žvelgiant vien natūralistiniu požiūriu, yra neišsprendžiamas klausimas: kokias savybes reikėtų palikti ateinančioms kartoms? Ar reikia atrinkti pvz. mokslininkus, ar karius? Antra vertus, net karo žinovai nesutinka, koks tipas yra tinkamiausias kariauti, nes pvz. mažo ūgio japonai pasirodė puikūs džunglių kovotojai, nors amerikiečiai norėtų pasilikti augšto ūgio tauta. Negatyvioji E. siaurąja prasme yra gana naujas dalykas; daugelis kraštų, kurie draudžia nesveikų asmenų tuokimąsi, tai daro ne E. tikslais, bet dėl to, kad, pvz. idiotai negali prisiimti šeimos gyvenimo atsakomybės, o sergą lytinėmis ligomis gali jas išplatinti. Charakteringiausia negatyviosios E. priemonė yra sterilizacija tų, kurie yra randami biologiškai netinkami. (Čia neįskaitoma terapeutinė sterilizacija, daroma individualios sveikatos reikalais, ar baudžiamoji sterilizacija, skirta kaip įstatyminė bausmė už tam tikrus nusikaltimus). Sterilizacija galioja daugiau nei pusėj visų JAV, tačiau ji griežtai taikoma tik keliose valstybėse. Sterilizacijos operacija yra paprasta vyrams, bet ji komplikuotesnė moterims. Pagrindžiai ji yra taikoma protiniams ligoniams. Tačiau sterilizacija demokratinėj santvarkoj tuoj susikerta su asmens vertybės principu, kurio visai nepaiso totalistinės santvarkos. Hitleris masinėmis sterilizacijomis parodė pavojų, slypintį betkokioje sterilizacijos programoje. Tarybų Rusijoje vykdomas religinių, rasinių bei tautinių grupių genocidas, iš esmės turi panašių bruožų, paremtų komunistine ‚priešakinės kultūros' filosofija. Dabarties genetikos žinovai pripažįsta, kad ir normalūs žmonės gali būti paveldėto silpnaprotiškumo nešėjai, o jų genų rūšis yra sunku nustatyti; tad net ir visuotinėje sterilizacijos programoje negalima tikėtis išnaikinti žymaus procento defektyvių genų nešėjų. Dabarties mokslininkai labiau yra linkę manyti, kad paveldėjimas nevaidina to vaidmens, kurį jam priskyrė ankstyvieji E. šalininkai. Galtonas tikėjo, kad daugumas vargšų yra biologiniai nevykėliai, o mūsų laikų genetika yra labiau linkusi ieškoti skurdo priežasčių socialinėse sąlygose, o ne paveldimuosiuose bruožuose. Nors paveldėjimo vaidmuo nėra ignoruojamas, tačiau jis nėra pabrėžiamas. Paveldėjimas ir aplinka yra du pagrindiniai veiksniai, papildą vienas kitą ir sąlygoją žmogaus raidą.

L. Darwin, The Need for Eugenic Reform 1926; *Sir Francis Galton,* Essays on Eugenics 1909; *E. T. Hiller,* Social Relations and Structure 1947; *R. W. Murry,* Sociology for a Democratic Society 1950; *A. Scheinfeld,* You and Heredity 1939.

A. Mst.

Eugenolas alilometoksifenolas, bespalvis ar gelsvas, gvazdikų kvapo, aštraus skonio skystis. Gaunamas iš gvazdikų eterinio aliejaus ar kitų šaltinių. Vartojamas dentiatrijoje vietinei anestezijai ir dezinfekcijai. Tam pačiam tikslui vartojamas iš viršaus ir tepalų pavidalu.

Euglena (Euglena) laisvai vandenyje plaukiojąs žiuželinis vienacelis mikroorganizmas, laikomas gyvūnu ir augalu. Veisiasi celės dalijimusi. Gyvena stovinčiuose vidaus vandenyse. Gyvulijos tarpe ji kaip Protozoa priskiriama Flagellata klasei Autoflagellata eilei. Turėdama augalinių požymių — žaliųjų chromatoforų, panašių į augštesniosios organizacijos augalų chloroplastus, atsarginių angliavandeninių medžiagų (paramylum), panašių į krakmolą, — botanikoje jungiama Euglenophyceae klasės Euglenales eilės dumbliams. Dažnai sutinkama E. viridis. *J. Rkt.*

Euglena viridis
L. Euler

Euhemeras (gr. Euhemeros) graikų rašytojas, gyvenęs makedoniečių karaliaus Kasandro (311–298 pr. Kr.) rūmuose, parašęs filosofinę utopiją, kurioje įrodinėjo, kad graikų dievais laikomos būtybės esančios ne kas kita, kaip įžymūs žmonės. E. fragmentai surinkti Mülle-

rio Fragmenta historicorum graecorum II 1853.

E. Salin, Plato und die griech. Utopie 1921.

Euhemerizmas (nuo gr. rašytojo E u h e m e r a s) racionalistinis kurio nors mito aiškinimas.

Eukainas piperidino darinys, hidrochlorido pavidalo. Vartojamas vietinei anestezijai. Mažiau nuodingas už kokainą.

Eukaliptas (gr. eu ,geras' ir kalyptos ,apdengtas, taurės pavidalo') augštų (Myrtaceae šeimos) medžių gentis, turinti apie 160 rūšių, sutinkama daugiausia Australijoje ir Polinezijoje, iš dalies ir kituose šiltuosiuose kraštuose. Mediena labai tvirta, vandenyje beveik nepūva, vartojama laivų statybai. Italijoje iš E. gamina likerį; iš aliejaus gaminamas vanduo dantims dezinfekuoti.

Eukaliptų miškas p. Australijoje

Eukaliptolis svarbioji sudėtinė dalis eterinio aliejaus, gaunamo vandens garais destiliuojant augalo eukalipto lapus. Eukalipto eterinis aliejus vartojamas gerklės, plaučių ir kvėpavimo takų gydymui. Aliejus daugiausia susideda iš E. junginio, žinomo cincolo vardu, $C_{10}H_{18}O$ sudėties.

Euklazas (gr. eu ,geras' ir klasis ,lūžtąs') mineralas, berilio aliumosilikatas. Kietumas 7–8, lyg. sv. 3,08–3,11. Bespalvis arba šviesių spalvų. Randamas Brazilijoje, Rusijoje, Austrijoj. E. vartojamas kaip brangakmenis.

Euklidas (gr. Eukleidēs) 1. IV–III a. pr. Kr. graikų matematikas, studijavęs Atėnuose Platono mokykloj. E. mokslinė veikla pasireiškė Aleksandrijoj, kur jis apie 300 pr. Kr. viešai mokė matematikos. E. laikomas Aleksandrijos mokyklos galva. E. svarbiausias darbas Stoicheia, sulotyninta antrašte Elementa, užsilikęs nuorašuose, kurių seniausias buvo padarytas apie 888 po Kr. Sudarytas iš 15 knygų, dviejų paskutiniųjų knygų autoriumi laikomas Hipsiklas, kitas Aleksandrijos mokyklos matematikas. Stoicheia apima planimetriją ir stereometriją tokio tūrio, kuris atitinka augštesniųjų mokyklų geometrijos dėstymo objektą. V knyga apima proporcijų mokslą, VII, VIII ir IX knygos yra aritmetinio turinio, X knyga gvildena irracionalius dydžius. E. dar parašęs Kūgio pjūviai ir Porismai prarasti ir kt. E. Porismų turinys atgaivintas Pappuso matematiniame rinkiny. E. veikalai surinkti I. L. Heibergo ir H. Menge kritiškam 8 tomų leidiny Euclidis opera omnia 1883–1916. Čia atspausti E. veikalų originalai su lotyniškais vertimais ir gausiais vėlesniųjų autorių komentarais. E. kaip muzikos teoretikas yra Sectio canonis autorius; čia E. griežtai matematiškai pagrindžia kanono–monochrido stygų padalijimą ir įrodo muzikos akustikos teoremas, panašias į geometrines teoremas, pvz. apie tobulą konsonansą kvartos ir kvintos, kurios E. metu buvo laikomos dalijusios oktavą.

Cantor, E. und sein Jahrhundert 1867; *K. Fladt,* Euklid 1927; *F. Enriques,* Gli Elementi e la critica antica et moderna 1936; *G. Kowalewski,* Grosse Mathematiker 1938.

2. E. M e g a r i e t i s graikų filosofas, Sokrato mokinys, vad. megariečių mokyklos kūrėjas. Jis eleatų ,Vieno' filosofiją siejo su Sokrato mokslu apie gėrį, pirmųjų ,Vieną' aptardamas gėriu ir šį savo ruožtu tapatindamas su Dievu.

O. Gigon, Sokrates 1947.

Euklido aksioma žr. Lygiagrečių linijų aksioma.

Euklido algoritmas sudaro metodą dviejų sveikųjų racionaliųjų skaičių bendram didžiausiam natūriniam dalikliui gauti. E.A. kartais vad. nuoseklaus dalijimo būdu.

Euklido geometrija žr. Geometrija.

Eukodalis dihidrooksikodeinono hidrochloridas. Dirbtinis opiumo grupės alkaloidas, vartojamas kvėpavimo takų ligoms gydyti ir skausmams raminti.

Eukrazija (gr. eukrasia ,geras mišinys') medicinoje gerai sudarytas kūno sulčių mišinys, gera kūno konstitucija.

Eulalia dekoracinės javinių (Gramineae) šeimos, Miscanthus genties daugmetinės žolės, savaime augančios p. ir r. Azijoje. Minėtina M. s i n e n s i s, turinti daugybę dryžlapių atmainų. E. dauginama sėklomis ir šaknis skaidant.

Eulenberg Herbert (1876–1949) vokiečių rašytojas. Rašė istorines dramas, komedijas, romanus, essay. Labai popularūs jo rašytojų ,portretai' (Schattenbilder 1910), susilaukę daugelio laidų. Iš jo dramų pažymėtinos: Anna Walewska 1899; Alles um Liebe 1900; Leidenschaft 1901; Belinde 1912; Der Übergang 1922; Thomas Münzer 1932; apysakos: Katinka, die Fliege 1911;

Skizzen aus Litauen, Weissrussland und Kurland 1914; Famielie Feuerbach 1924; So war mein Leben 1948 ir kt.

J. G. Hagen, H.E. 1913. *A. Kl.*

Eulenburg Botho (1831–1912) grafas, vokiečių politikas. Nuo 1859 aktyviai dalyvavo politikoj. 1878–81 Prūsijos vidaus reikalų ministeris. Pravedė įstatymą prieš socialistus. 1881 dėl konflikto su Bismarcku pasitraukė iš ministerio pareigų. 1892 III Prūsijos ministeris pirmininkas, nuo VIII vėl vidaus reikalų ministeris Caprivi kabinete. 1894 paruošė dar griežtesnį įstatymo projektą prieš socialistus, bet, suėjęs konfliktan su Caprivi, iš pareigų pasitraukė.

Eulenspiegel (vž. Ulenspegel) Till, pirmosios XIV a. pusės vokiečių juokdarys, kurio išdaigose aštriai ironiškai pašiepiami miestų amatininkai ir augštesnės klasės žmonės. Jo ir tariamai jam priskiriami juokai nežinomo asmens buvo surinkti į vieną knygą ir išspausdinti greičiausiai Lübecke 1478. Seniausias išlikęs spaudinys išleistas Augsburge 1515. Knyga susilaukė didelio popularumo ir buvo išversta į daugelį Europos kalbų. Literatūrinį apipavidalinimą davė H. Sachs, Nestroy, F. Wedekind, G. Hauptmann ir kt. Richard Strauss parašė muzikinę poemą ‚Till Eulenspiegels lustige Streiche' (1890).

E. A. Roloff, Ewiger E. 1940; *W. Krogmann,* Die deutsche Dichtung des Mittelalters (P. Merker–W. Stammler Verf.–Lexikon 4, 1953).

Euler Leonhard (1707–1783) šveicarų matematikas, fizikas ir astronomas. Baigė Bazelio univ., kur studijavo teologiją ir matematiką. 1723 gavo magistro laipsnį. Negalėdamas įsitaisyti Šveicarijoje, buvo priverstas įsirašyti medicinos fak. klausytoju, tikėdamasis gauti fiziologo vietą Petrapilio rusų mokslų akad. Studijavo dar ir rytų kalbas. M. Bernouilliui išėjus iš mokslų akademijos Petrapily, E. 1727 ten gavo eksperimentinės ir teorinės fizikos katedrą, o nuo 1730 paskirtas tos akademijos matematikos prof. 1741 E. išvažiavo į Berlyną, kur 1744–66 buvo Berlyno akademijos matematikos skyriaus direktoriumi. 1766 grįžo į Petrapilį ir čia išgyveno ligi mirties. 1735 E. apako viena akimi, o 1759 abiem akimis, tačiau ir toliau nenustojo dirbęs mokslo srityje. 1766–83 diktuodamas kitiems parašė per šimtą moksliškų straipsnių ir 10 tomų veikalų, gvildenančių griežtosios ir taikomosios matematikos problemas. Iš viso E. priklauso 756 mokslo darbai, kurių 283 buvo paskelbti jau mirus. E. yra vienas moderninės matematikos grindėjų. 1744 veikalas ‚Methodus inveniendi lineas curvas maximi minimive proprietate gaudentes' sudarė variacinio skaičiavimo pagrindą. J. Bernoullio mokinys, savo matematiniuose veikaluose E. pasirodė Leibnizo mokyklos sekėju, daug prisidėjusiu begalinės analizės skaičiavimui patobulinti, dažnai atsisakydamas vartoti grynai geometrinius vaizdus, kuriais mėgo operuoti Newtono mokyklos sekėjai. Šios E. mintys yra išdėstytos veikaluose: 1748 Introductio in analysis infinitorum, 1755 Institutiones calculi differentialis, 1768–70 Institutiones calculi integralis, 1770 Vollständige Anleitung z. Algebra. E. praplėtė eilučių teoriją, sukūrė ciklometrinių funkcijų algebrinį skaičiavimą, vad. E. integralų teoriją, išsprendė daugybė uždavinių, reikalingų diferencialinių lygčių integravimo. E. pirmas moderniai apibrėžė kūgio pjūvio židinius, sukūrė paviršių kreivumo teoriją, nustatė koordinatų erdvėje transformacijų formulas ir daug kitų naujų matematiškosios analizės dėsnių. Skaičių teorijoje E. nustatė tarpusavio pirminių skaičių aibės naujus savumus, apibendrino vad. Fermato mažąją teoremą ir įrodė Fermato didžiąją teoremą keliems specialiems atvejams. Draudimo matematikoje E. pateikė naujas formulas; kaikurios ligi šiol yra statistikoje taikomos. Mechanikoje jis nustatė standaus kūno sukimosi ir judesio išorinių jėgų įtakoje diferencialines lygtis ir išdėstė mechanikos principus. Svarbiausieji E. darbai mechanikos srityje: 1749 Dissertatio de principio minimae actionis, 1736 Mechanica, sive motus scientia analytice exposita, 1765 Theoria motus corporum solidorum sex rigidorum. Hidrodinamikoje E. nustatė Segnerio rato teoriją ir vandens turbinų teorijos pagrindus. Šios srities E. darbai: 1751 Application de la machine de M.Segner, 1754 Théorie plus complète des machines qui sont mites au mouvement par la réaction de l'eau, 1755 Principes généraux du mouvement des fluides. 1770 E. paskelbė skysčio tolydumo lygties įrodymą ir hidraulinio slėgimo griežtą apybrėžą. Astronomijoje E. paskelbė darbus, susisteminusius dangaus mechaniką; 1744 Theoria motuum planetarum et cometarum, 1753 Theoria motus lunae, exhibens omnes ejus inaequalitates, 1772 Novae tabulae lunares. Fizikoje E. gvildeno garso ir šviesos sklidimo problemas, nepripažindamas Newtono emisinės šviesos teorijos, ir taikomosios optikos klausimus, kaip pvz. akinių paviršiaus formos ir achromatinio objektyvo išskaičiavimą, darbuose: 1727 Dissertatio physica de sono, 1746–54 straipsnių rinkinyje Opuscula varii argumenti; darbai iš fizikos srities: Nova theoria lucis et colorum in Conjectiva physica circa propagationem soni ac luminis, 1762 Constructio lentium objectivarum ex duplici vitro. Filosofijoje E. priklauso Wolfo Leibnizo mokyklai, tačiau 1768–72 rinkinyje Lettres à

L. Euler

une princesse d'Allemagne sur divers sujets de physique et de philosophie E. puolė Leibnizo apriorinę harmoniją ir monadų sistemą, prieš kurių aktyvumą pastato materijos inercingumo principą. E. gvildeno ir muzikos akustikos problemas ir sukūrė naują, pasirinktinę muzikos sistemą. Jo darbus 1727–83 išleido Petrapilio Mokslų Akademija (46 tt.), o nuo 1911 juos leidžia Šveicarijos Gamtos D-ja; iš numatytų maždaug 80 tomų ligi šiol yra išėję 35.

O. Spiess, L.E. 1929; *A. Speiser,* L.E. und die deutsche Philosophie 1934; *R. Fueter,* L. E. 1948.

Euler-Chelpin Hans Karl August Simon von (g. 1873) vokiečių kilimo švedų chemikas. 1906–41 Stockholmo univ. prof., daugiausia dirbo biochemijos ir organinės chemijos srityse. 1929 kartu su A. Harden gavo Nobelio premiją už enzimų tyrinėjimus. Išsp. Neuere Forschungen über alkoholische Gärung 1914; Enzyme und Co-Enzyme als Ziele und Werkzeuge der chemischen Forschung 1926; Chemie der Enzyme 4 tt. 1910, ^{2}1925–34; Die homogene Katalyse 1929; Biokatalysatoren 1930; Biochemie d. Tumoren (kartu su B. Skarzynskiu) 1941 ir kt.

Eulerio dėsnis 1. p a v i r š i ų t e o r i j o j e nustato ryšį tarp visų normalių pjūvių, išvestų per paviršiaus vieną tašką, kreivumo radijų. 2. G e o m e t r i j o j e E. D. galioja E. poliedroms, t.y. iškiliems daugiasieniams (briaunainiams), neturintiems įgaubtų daugiasienių kampų. Jei E. poliedros viršūnių arba atitinkamą daugiasienių kampų skaičių pažymėsime k, sienų skaičių s, o briaunų skaičių b, tai pagal E.D. šiems skaičiams galioja pareinamybė: $k - b + s = 2$. Ši formula vadinama Euler–Poincaré formula, nors jos įrodymas priskiriamas Euleriui. Pvz. kubas (šeštainis) turi 8 viršūnes, 6 sienas ir 12 briaunų. Čia $k=8$, $s=6$, $b=12$, iš kur seka $8-12+6 = 2$. Vėliau šis dėsnis buvo apibendrintas betkuriems paviršiams. Pasirodo, kad E.D. charakterizuoja visus paviršius, kuriuos galima gauti tolydžiai deformuojant rutulio paviršių (nepadarant jame pjūvių ir nesutapdinant skirtingų rutulio taškų). Visi tokie paviršiai vadinami topologinėmis sferomis (rutulio paviršiais). Panašus dėsnis galioja kiekvienai paviršių klasei, kurie aukščiau aprašytu būdu gali būti deformuoti į vienas kitą. Pvz. torui (paprasto riestainio paviršiui) yra formula: $k-b+s = 0$. Ta pati formula galioja ir paprasto ąsočio su viena ąsa paviršiui, kadangi, toras gali būti deformuotas į tokį ąsotį. Ąsočio su dviem ąsomis paviršiui turime $k-b+s = -2$. Apskritai, skaičius $x = k - b + s$ charakterizuoja paviršiaus rūšį ir vadinamas Euler-Poincaré charakteristika. Šis skaičius ir formula yra išplėsti ir į daugelio dimensijų figūras. *Č. M.*

Eulogija (gr. eulogia ‚graži kalba, pagyra') 1. NT palaiminimas, labdaringa dovana, pašventinimas, eucharistija; 2. p a t r i s t i n ė j e i r b a ž n y t i n ė j e k a l b o j e — vyskupo ar kunigo palaiminimas, laiminamoji malda, eucharistija, mišių aukai nepavartota (nekonsekruota), o tik palaiminta duona, kurią po komunijos dalydavo tik komunijos priimti neleistiems, vėliau visiems pamaldose esantiems ir nedalyvavusiems; šiandien tai praktikuojama tik rytų apeigų ir kaikuriose Prancūzijos bažnyčiose (pain béni). E. vadinama ir visoks pašvęstas ar palaimintas daiktas, pvz. aliejus, druska, valgiai.

Eulogijus Aleksandrijos patriarchas (580–607), šventasis (šventė IX 13), prieš tai abatas Antiochijoje, vienas žymiausių to laiko vyskupų. Kovojo su novacijonų ir monofizitų sektomis.

Eumenas (gr. Eumenēs) 1. K a r d i e t i s (apie 362–316 pr. Kr.) Pilypo Makedoniečio ir Aleksandro Didžiojo kanceliarijos viršininkas. Buvo geras diplomatas ir karo vadas. Po Aleksandro Didžiojo mirties gavo valdyti Kapadokiją ir Paflagoniją. 321 pr. Kr. nugalėjo Kraterą, bet 316 kovoje su Antigonu paimtas į nelaisvę ir nužudytas.

A. Vezin, E. von Kardia 1907; *H. Bengtson,* Strategie in der hellenistischen Zeit I 1937.

2. E. II (197–159 pr. Kr.) Pergamono karalius, Romos sąjungininkas. Daug lėmė romėnų pergalei kovoje su Antiochu III. Žinomas kaip meno ir mokslo globėjas. Pergamone jis pastatė didįjį altorių sėkmingai kovai su galatais pažymėti.

E. V. Hansen, The Attalids of Pergamon 1947.

Eumenidos (gr. Eumenidēs) graikų mitologijoje keršto deivės. Žr. Erinijos.

Eumolpas (gr. Eumolpos ‚gražiai dainuojas') graikų mitologijoje Trakijos-Atikos didvyris, eleusinių misterijų kūrėjas.

Eunapijas (gr. Eunapios, apie 345–420 po Kr.) graikų istorikas, parašęs 27 sofistų biografijas (išleido Boissonade, Philostrato-

Eumeno II pastatytas didysis Pergamono altorius

rum opera [2]1849). Fragmentus jo istorijos, apimančios 270–404 laikotarpį, išspausdino Dindorf, Historici Graeci minores I 1870.

Eunomija (gr. eunomia ‚gera tvarka, teisėtumas') 1. graikų mitologijoje tvarkos hora (žr.); 2. lygios teisės, gerai sutvarkyta valstybės valdymosi forma.

Eunuchas (gr. eunouchos ‚lovos sargas') kastratas; haremų prižiūrėtojas. Jau senovėje Sirijoje deivės Kibelos kulto žyniai buvo kastruojami. E. kaip karalių ir didžiūnų haremų prižiūrėtojai buvo Egipte, Asirijoje, Persijoje, vėliau per Bizantiją prigijo ir Turkijoje, kur išsilaikė ligi feodalinei sistemai išnykus. Bizantijoje ir Kinijoje E. dažnai iškildavo į augštas politines vietas. E. atsirasdavo ir religiniais sumetimais (skopcai); Italijoje ilgai buvo kastruojama geriems dainininkams, altams ir sopranams gauti. Eunuchizmas dabar retai praktikuojamas.

Eunuchizmas (gr.) nevyriškumas, stovis po vyrų kastracijos. E. gali būti ne tiktai kastravus vyrą operaciniu būdu, bet taip pat ir sutrikus endokrininių liaukų funkcijai. E. reiškiniai: moterų kūnui būdingas riebalų susitelkimas, augštas balsas, susilpnėjęs plaukų augimas (ypač barzdos), greitas nuovargis ir kt.

Eupatridai (gr. eupatridēs ‚kilnių tėvų sūnus') sen. kilniųjų atėniečių giminės ir luomo pavadinimas. E. kaip luomą draugėn jungė bendri židinio dievo Zeuso ir protėvių dievo Apolono kultai. VI a. pr. Kr. E. kaip valdančiojo luomo padėtis jau buvo susilpnėjusi.

Eupen–Malmedy r. Belgijos pasienio trys kantonai; 1036 km², apie 65.000 gyv. (daugumas vokiečių kilmės). VII a. benediktinų vienuolyno žemė, 1556 atiteko Ispanijos Olandijai, 1713 Austrijos Olandijai, 1797 Prancūzijos, 1815–1919 Vokietijos, 1920 plebiscito keliu pripažinta Belgijai, 1940–45 Vokietijos, 1945 vėl grįžo Belgijai.

Euphorbia žr. Karpažolė.

Euphrasia bervidinių (Scrophulariaceae) šeimos augalų gentis. Žolės vartojamos vaistams (Herba Euphrasiae) akims plauti. Žr. Akišvietė.

Eupolemas (gr. Eupolemos) II a. pr. Kr. žydų istorikas, graikiškai parašęs veikalą apie Judėjos karalius ir Elijo pranašystes. Jis tvirtino, kad alfabetą išradęs Mozė, o iš jo perėmę fenikiečiai.

Kuhlmey, Eupolemi Fragmenta 1840.

Eupolis (446–411 pr. Kr.) vienas iš trijų didžiųjų Atikos komedijų atstovų (E., Kratinas, Aristofanas). Atėnus valdančios demokratijos priešas, ir jos vadus Hiperbolą ir Alkibiadą komedijose puolė Marikas ir Baptai. Iš jo septyniolikos komedijų septynios Atėnų draminėse varžytynėse laimėjo pirmą vietą. 1911 buvo atrastas papyras su ištraukomis iš E. komedijos Demai. Fragmentus išleido Th. Kock, Comicorum atticorum fragmenta I 1880.

Eurasia Septentrionalis Antiqua Suomijos Senovės D-jos 1926–38 leistas archeologinis žurnalas, skirtas Europos ir Azijos tyrinėjimų duomenims skelbti. Jame buvo liečiami ir Pabaltijo proistorės klausimai. Išėjo 12 tomų. Red. A. M. Tallgren.

Eurazięčiai 1. Indijos mišrieji gyventojai, kilę iš tėvo europiečio ir motinos indės. Jų priskaitoma apie 100.000.

2. 1921 Bulgarijoje susikūrusi rusų emigrantų grupė, kuriai priklausė kng. N. Trubeckoj, P. Savickij, P. Suvčinskij, G. Florovskij, P. Arapov, L. Karsavinas, G. Vernadskij ir kt. Jie tvirtino, kad Rusija yra atskiras kultūrinis pasaulis, kuris iš esmės skiriasi nuo smunkančios Europos kultūros ir kuris yra susijęs ne tiek su slavais, kiek su Džengiskano kadaise sujungtomis Azijos tautomis. E. skelbė savo idėjas knygomis, brošiūromis, straipsnių rinkiniais ir laikraščiais, pvz. Eurazija (Paryžiuje 1928–30), Ischod k Vostoku (1921), Na putiach (1922), Rossija i Latinstvo (1923), Evrazijskij Vremennik (L. Karsavinas, 1923, 1925), Evrazijstvo (1926) ir kt. 1930 ši grupė iširo.

Eurazija nuo Humboldto laikų taip vadinamas Europos ir Azijos žemynas, sudarąs 54 mil. km² plotą.

Eure š.v. Prancūzijos dpt. Normandijoje; 6037 km², 315.902 gyv. (1946). Adm. centras Évreux.

Eure-et-Loire š.v. Prancūzijos dpt.; 5940 km², 258.110 gyv. (1946). Adm. centras Chartres.

Eureka (gr. heurēka ‚suradau') posakis, priskiriamas Archimedui, atradus lyginamojo svorio dėsnį; vartojamas atradus ką nors netikėta, svarbu.

Eureka JAV š. Californijos vst. mst. prie Humboldto įlankos; 23.508 gyv. (1950). E. yra raudonmedžių srities pramonės centras ir uostas, sekvojų parkas.

Eurhynchium Brachytheciaceae šeimos samanų gentis, apie 14 rūšių; auga ant žemės, uolų ir akmenų. Stiebas netaisyklingai plunksniškai šakotas, rizoidais priaugęs prie substrato, lapai trikampiškai širdiški, trumpa arba ilga, smailia viršūne. Lietuvoje dažnai pasitaiko lapuotuose ir mišriuose miškuose. E. s t r i a t u m Schimp., stambi, puriomis vejomis auganti samana; taip pat E. p r a e l o n g u m Bryhn., E. s t r i g o s u m ir E. h i a n s.

Euryale ferox Salisb., Nymphacaceae šeimos vandeninis augalas dideliais iki 1 m skersmens dygliuotais plūduriuojančiais lapais. Azijos kraštų savaiminis. Šaknys ir sėklos valgomos.

Euribiadas (gr. Eurybiadēs) graikų karo vadas, 480 pr. Kr. kovojęs su persais.

Euridikė (gr. Eurydike) graikų mitologijoje viena driadų (žr.), dainiaus Orfėjo žmona.

Eurikas (Evarix, Eurich, Eirik, 466–484) vakarinių gotų karalius, jų valstybės steigėjas Pirėnų pusiasaly. Atsipalaidavęs nuo Romos imperijos, jis užėmė Galiją iki Luaros upės. Pirmasis išleido rašytus vakarinių gotų įstatymus (475). Jo įpėdiniu buvo Alarikas II.

K. F. Stroheker, E. 1937.

Euriklėja (gr. Eurykleia) Odisėjo auklė, atpažinusi sugrįžusį Odisėją, bemazgodama jam kojas pagal randą.

Euripas Egėjo jūros sąsiauris, kuris Euboją skiria nuo žemyno. Siauresne prasme E. vadinama siauriausioji (35 m) vieta ties Chalkida. Šiaurinė dalis dar vad. Atalanto kanalu, o pietinė — Eretrijos sąsiauriu. E. nuo seniai dažnai keičia savo srovės kryptį (maždaug per parą 20 kartų).

Euripidas (gr. Euripidēs, apie 480–406 pr. Kr.) vienas didžiųjų Atikos tragikų. Pagal tradiciją E. gimęs Salamio saloj, didžiosios kovos su persais dieną. Jis studijavo fiziką pas Anaksagorą ir retoriką pas Prodiką. Pirmą dramos veikalą (Peladietės) parašė, būdamas 25 metų amžiaus. Nuo 441 jis gavo penkias pirmąsias premijas už savo kūrinius. Nuo 455, kai jis pastatė scenoje pirmą savo veikalą, E. visą gyvenimą skyrė kūrybai. Iš jo sukurtų 92 dramų teišliko devyniolika, kurios buvo parašytos maždaug šia chronologine eile: Alkestis (438), Medėja (431), Hipolitas (428), Andromacha, Heraklidai, Heraklis, Hiketidai, Hekaba, Trojietės (415), Elektra (413), Elena (412), Ifigenija Taurijoje, Kiklopas, Ionas, Orestas (408), Fenikietės, Ifigenija Aulidoje, Bachantai.

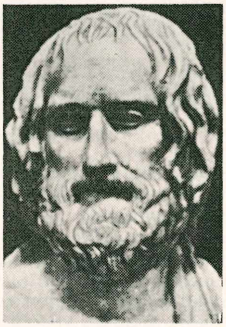

Euripidas

E. atsisakė nuo senų Eschilo ir Sofoklio traginio meno reikalavimų; į medžiagą, paimtą iš senovės mitų ir legendų, jis įnešė savo gyvenamojo laikotarpio santykius, papročius ir sąvokas; tragedija jam nustojo savo pirmykščio idealaus religinio pobūdžio ir liko kasdieninio gyvenimo, jo aistrų ir susirėmimų atvaizdavimu. E. dramų kompozicija nėra taip išlaikyta, kaip Eschilo ar Sofoklio, užtat jis yra intrigos ir nepalyginamas, žmoguje siaučiančių, ypačiai meilės, aistrų, reiškėjas. Veiksmo nuosekliai plėtrai dažnai kliudo į veikiančiųjų asmenų lūpas įdėti filosofiniai ir etiniai samprotavimai. Painios intrigos mazgą dažnai perkerta išoriniu būdu, įvesdamas į sceną dieviškas galybes (deus ex machina), kurios šiaip jo pasaulėžiūroje jokio vaidmens nevaidina. Choro giesmės jo veikaluose nesudaro daugiau jų esminės dalies ir virsta atsitiktiniu išoriniu papuošalu. Kritiški E. tragedijų leidimai: A. Nauck 3 tt (1889–95), G. Murray 3 tt. (1901–09). Lietuviškai Medėją vertė G. Grigonienė (Jaunoji Lietuva 1929, Nr. 9–10).

Be kūrybinio darbo, E. domėjosi mokslu, ypač filosofija, bet glaudžiau nesusijo su kuria nors filosofine mokykla. Jis buvo paveiktas sofistų ir filosofų Protagoro, Anaksagoro, Prodiko ir Sokrato.

G. Murray, E. and his Age 1927 (7 laida); *A. Lesky,* Die griechische Tragödie 1938; *G. M. A. Grube,* The Drama of E. 1941; *A. Rivier,* Essai sur le tragique d'E. 1944; *W. Zürcher,* Die Darstellung des Menschen im Drama des E. 1947; *W. H. Friedrich,* E. und Diphilos 1953; *J. T. Allen* and *G. Italie,* A Concordance to E. 1955.

Euripteridai (gr. eury ‚platus' ir pteron ‚sparnas') išnykę gyviai nariakojų tipo, artimi skorpionams. Pasitaiko paleozoinės grupės sluogsniuose, dažniausiai silure. E. pasiekdavo 3 m ilgį. Pradžioje jie gyveno jūrose, vėliau pusiau sūriuose ir pagaliau gėluose vandenyse.

Euristėjas (gr. Eurestheus) pagal graikų padavimus Heros klasta tapęs Argo karaliumi ir Herakliui davęs atlikti dvylika darbų. Žr. Heraklis.

Euritmija (gr. eurythmia ‚harmonija') 1. medicinoje regularus pulsas; 2. mene formų ir linijų proporcingumas; 3. muzikoje ritmingumas. Žr. Ritmas.

Europa 1. sen. graikų mitologijoje gražioji Fenikijos karaliaus Agenoro duktė, kurią pamilo Zeusas, pasivertęs jaučiu, pagrobė ją besimaudančią ir per jūrą nusigabeno į Kretos salą. Čia ji pagimdė Miną (Minos), Sarpedoną ir Radamantą. Mene E. vaizduojama jojanti jaučiu.

2. Antrasis Jupiterio palydovas, atrastas 1610 G. Galilėjo. Skrieja aplink Jupiterį per 3 d. 13 val. 42 sek., atstumu 670.500 km. Skersmuo 3150 km.

Europa mažiausioji Senojo Pasaulio dalis, drauge su Azija sudaranti vieną Eurazijos žemyną. (Žemėlapis, žr. 120–121 psl.).

Padėtis, sienos, plotas, krantai. Fizinės geografijos požiūriu E. yra ryškiai iškarpytas v. Eurazijos pusiasalis, bet dėl savo istorinio vaidmens, gyventojų rasinių savybių, ūkinių sąlygų ir savitos kultūros išskiriama kaip atskira ir kartu svarbiausioji pasaulio dalis. Europos geografinė padėtis yra patogiausia iš visų pasaulio dalių, nes ji yra viduryje tarp kitų trijų didžiųjų pasaulio dalių; iš E. arti ir patogu pasiekti Aziją, Afriką ir Š. Ameriką. Visa E. telpa vidutinės temperatūros juostoje, kurios čia š. dalis šildoma Golfo srovės, ir dėl to beveik visi jos krantai žiemą neužšąla. Nuo Azijos E. skiria Dardanelų ir Bosforo sąsiauriai, Manyčio žemu-

ma, Kaspijos jūra, Uralo upė ir Uralo kalnai. Senovėje r. siena buvo laikomas Donas, vėliau Volga, o nuo XVIII a. Uralas, bet, rusams vis daugiau įsigalint Sibire, atsiranda siūlymų E. sieną rytuose nukelti ligi Jenisėjo upės. Iš kitos pusės, dėl bolševizmo sistemos, visa Tarybų Rusija politiniu ir kultūriniu požiūriu dažnai išskiriama iš E. kultūrinės orbitos kaip josios priešybė. Prie E. priskiriamos visos Viduržemio jūros salos (išskyrus Kiprą ir Turkijos pakraščių salas) ir atokiai esanti Islandija. Toliausia į šiaurę yra Norvegijos Nordkyno ragas (71°6′ š. pl.); toliausia į pietus išsikišęs Ispanijos Tarifo ragas (36° š. pl.). Skersai plačiausioje vietoje (šiaurės pietų linkme) 3890 km, o išilgai, nuo Portugalijos Rocos rago ligi š. Uralo, 5000 km. Pajūriai 37.000 km ilgio, išraižyti toli į žemyną įsiterpusių jūrų ir įlankų, turi daug pusiasalių ir salų. Tokie salingi pakraščiai, ypačiai Graikijoje ir Norvegijoje, skatinamai veikė jūrininkystę ir prisidėjo prie europiečių kultūrinės bei politinės ekspansijos kitose pasaulio dalyse. Plotas (su Azovo jūra ir Naująja Žeme) 10.010.893 km². Salos ir pusiasaliai sudaro trečdalį viso ploto. Didžiausias pusiasalis Skandinavija apie 800.000 km², didžiausia sala D. Britanija 224.240 km². Dėl didelio krantų karpytumo pajūrio 1 km atitinka 120 km² ploto.

P a v i r š i u s. E. paviršius yra žemiausias iš visų žemynų: vidutinis žemės paviršiaus iškilimas nuo j.l. yra 300 m. Žemumos ligi 200 nuo j.l. apima 60% viso ploto, o augštumos daugiau 2000 m nuo j.l. sudaro tik 1% viso ploto. Geomorfologiniu atžvilgiu E. dalijama į 3 sritis: lygumų, senųjų kalnynų, jaunųjų kalnynų. Visa r. dalis žemuma, apimanti apie 5 mil. km². Čia žemės pluta, nuo prieškambrinio laikotarpio nepaveikta raukšlėjimosi ir kitų gilumինių jėgų, išliko pastovi, bet dėl savo žemumo daug kartų buvo apsemta jūros transgresijų. Dirvožemiai daugiausia ledynų sąnašų kilmės; šios srities p. pakraštyje yra suplautų smėlynų ir vėjo suneštų pūtenų (lioso). Tik Valdajaus augštumos iškilusios ligi 400 m, o vidutinis paviršiaus augštumas apie 200 m. 1. R y t ų E. ž e m u m a, kitaip vadinama Rusijos žemuma, nors apima visą plotą nuo Karpatų ligi Uralo ir nuo Kaukazo ligi Arkčio vandenyno. 2. S e n ų j ų k a l n y n ų sritis apima š., v. ir vidurinę E. Ji vėl dalijama į 3 regionus: Fenoskandijos, v. E. ir vidurio E. Fenoskandijos regioną sudaro Skandinavija, Suomija ir Kolos pusiasalis. Čia žemės paviršius susidarė seniausiais žemės plutos formavimosi laikais. Kalnai neaugšti (nuardyti erozijos), daugybė ežerų, paviršius uolėtas. Šiam regionui būdingi vad. fieldai, fjordai ir šerai. Išilgai v. Skandinavijos pakraštį traukiasi seniausieji raukšlėtiniai kalnai, susidėję iš nuosėdinių uolienų-smil-

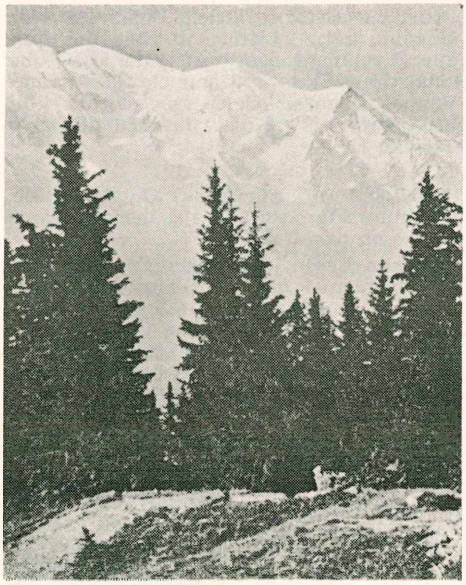

Mont Blanc Prancūzijoje

tainių, kalkakmenių ir molio skalūnų. Jie vadinami kaledoniniais kalnais, o jų tęsinys randamas Skotijoje ir Airijoje. Vakarų E. šios rūšies kalnų yra D. Britanijoje, Prancūzijoje, Belgijoje. Vidurio E. jie vadinami hercininiais kalnais ir sudaro Vogezų, Tauno, Odenwaldo, Harzo, Schwarzwaldo, Sudetų, Fichtelio kalnynus. 3. J a u n ų j ų k a l n y n ų sritis apima raukšlėtinius kalnynus-alpidus. Jie susiformavo tretiniame (terciaro) periode ir sudaro Sierros Nevados, Apeninų, Alpių, Dinarų Alpių, Karpatų, Balkanų ir Krymo kalnynus.

Ž e m ė s t u r t a i. E. turi daug įvairių naudingų mineralų. Akmens anglies didžiausi klodai yra D. Britanijoje, v. Vokietijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, Lenkijoje, r. Ukrainoje ir Urale. Rudosios anglies daugiausia turi Vokietija ir v. Čekoslovakija. E. duoda per 50% viso pasaulio akmens anglies produkcijos. Geriausios rūšies geležies rūdos didžiausi ištekliai yra š. Švedijoje; toliau eina Prancūzija, r. Rusija, Ispanija, Lenkija, Vokietija, Jugoslavija, Anglija, Austrija ir Liuksemburgas. Per metus gaunama apie 120 mil. t, t.y. apie 55% viso pasaulio metinės produkcijos. Vario rūdos daugiausia turi Ispanija, Anglija Vokietija; švino — Ispanija, Lenkija, Belgija, Prancūzija; platinos — Rusija (Urale per 50% pasaulinės produkcijos); gyvojo sidabro — Ispanija ir Italija; aliuminio žaliavos (boksito) — Jugoslavija, Anglija, Austrija, Prancūzija; cino ir nikelio — Anglija ir Suomija; aukso randama Urale, š. Švedijoje, Rumunijoje; sidabro — Urale,

Ispanijoje, Vokietijoje; naftos — Rumunijoje, Ukrainoje, Vokietijoje, Vengrijoje; valgomosios druskos — Vokietijoje, Lenkijoje, Prancūzijoje, Rumunijoje. Metinė druskos produkcija apie 13 mil. t, t.y. apie 50% viso pasaulio produkcijos.

Upės ir ežerai. E. upės yra visų tipų ir režimų. Jos susisiekimo atžvilgiu sudaro patogų upynų tinklą, nors didžiausioji E. upė Volga įteka į uždarą Kaspijos jūrą. Navigaciniu požiūriu svarbiausios upės yra Reinas, Dunojus ir Volga. Daugumas upių per ištisus metus turi užtektinai vandens laivybai, kurią r. E. žiemą nutraukia šalčiai.

Kanalais Volga sujungta su Donu (1952), Baltijos ir Baltąja jūromis, Dunojus su Reinu; Reinas su Rone, Sena, Vezeriu; Vezeris su Elbe; Elbė su Oderiu; Ronė su Sena ir Luara; Garona su Viduržemio jūra. Kanalais iš Juodosios jūros vandens keliais galima pasiekti Arkčio vandenyną, nesinaudojant jūromis, ir lygiu būdu iš Dunojaus žiočių pasiekti Reino deltos uostus. Atlanto vandenyno baseinui tenka 35%, Arkčio vandenynui 23% ir Viduržemio jūrai 30% visos E. upynų. *A. B.*

Europos upės pagal jų vandeningumą (L — ilgis km, A — baseino plotas km², Q — vid. vandens debitas prie žiočių m³/sek):

	L	A	Q
Volga	3688	1.384.400	8000
Dunojus	2588	817.000	6430
Pečora	1790	326.930	4100
Dvina	733	360.300	3500
Reinas	1326	224.400	2970
Neva	74	282.300	2600
Ronė	759	98.885	1880
Po	672	74.970	1750
Dniepras	2283	503.360	1670
Garona	620	84.900	1065
Vysla	1125	198.280	1025
Luara	1020	121.240	935
Donas	1984	429.780	900
Mezenė	857	76.480	840
Elbė	1154	147.740	720
Glomma	562	41.530	700
Oderis	907	124.670	664
Duero	780	98.300	660
Nemunas	937	98.100	650
Dauguva	1022	86.260	646
Ebro	928	84.980	615
Marica	530	54.000	600
Onega	405	57.570	575
Sena	815	77.800	574
Kura	1650	188.040	570
Götaälf	91	48.160	530
Kemi	425	50.280	520
Luleälv	325	25.250	497
Tajo	1010	82.600	495
Angermanälven	390	31.890	475
Indalsälven	280	26.720	441
Kubanė	900	61.530	440
Narva	79	56.340	435
Uralas	2380	219.900	400
Rionas	327	13.390	400
Umeälf	430	26.730	382
Daläalf	530	29.030	368
Adour	335	22.000	360
Vezeris	502	45.550	351
Torneälf	511	40.180	350
Dniestras	1435	73.360	350
Terekas	675	43.710	350
Kouta	300	29.900	300
Kymi	492	37.230	286
Tibras	402	17.156	267
Oulu	440	22.910	253
Kokemäen	395	27.100	231
Ljusnan	370	19.820	222
Adige	410	14.700	220
Tuloma	289	21.670	215
Gvadalquivir	680	55.990	210

S. K.

Daugiausia ežerų (apie 90%) yra Baltoskandijos srityje. Antroji ežeringa sritis yra Alpių pakraščiuose. Žr. Ežerai.

Klimatas. E. turi iš visų pasaulio dalių geriausią klimatą. Gilus krantų karpytumas ir į žemyną įsiterpusios jūros plačiai paskleidžia jūrinį klimato tipą. Dėl Golfo srovės š., ir vidurio E. turi švelnesnes žiemas, nekaip toje pačioje geografinėje platumoje kiti žemynai; pvz. š. Norvegijoje vidutinė sausio mėn. temperatūra yra 20°C augštesnė, o Pabaltijo kraštuose apie 10°C. Sausio mėn. vienoda vidutinė temperatūra (0°C) yra Bergene (Norvegijoje), Münchene ir Dunojaus žiotyse. Klimato sritys: 1. Vakarų sritis apima š. Ispaniją, v. ir š. Prancūziją, Olandiją, Belgiją, š. Vokietiją, Daniją, D. Britaniją, Islandiją ir v. Skandinaviją. Tai švelnus jūrinis klimatas be šaltų žiemų ir karštų vasarų, žiemą dažni rūkai, vyrauja v. vėjai, didelė drėgmė, atmosferos kritulių užtektinai iškrinta visais metų laikais. 2. Vidurio sritis yra pereinamojo tipo iš vakarinės jūrinės į rytinę žemyninę sritį. Juo toliau iš vakarų į rytus, juo didesnis temperatūros svyravimas. Toje pačioje geografinėje platumoje vid. temperatūra yra:

	Airijoj	Berlyne	Vilniuj
sausio mėn.	+ 6°	— 1°	— 6°
liepos mėn	16°	18°	20°
skirtumas	10°	19°	25°

3. Rytų sritis apima r. Europą ir būdinga žemyninio tipo klimatu su labai šaltomis žiemomis ir labai karštomis vasaromis. Žiemos metu įsigali iš Sibiro kilę anticiklonai su augštu barometriniu slėgimu, pastoviu, ramiu oru, kuris, slėgimui krintant, virsta pūgomis. 4. Viduržemio jūros sritis apima p. E. ir yra būdinga sausomis, karštomis vasaromis. Žiemos metu oras drėgnas ir nepastovus. Didelis saulėtumas, mažas debesuotumas.

A u g a l a i. Tretiniame periode augo atogrąžų augalai, vėlyvajame ledynų laikotarpyje netoli ledynų buvo išplitusi tundros charakterio augmenija, kuri vėliau, atšilus orui, išliko šiaurinėje tundrų ir kalnų srityje. Poledyniniame laikotarpyje dideliuose E. plotuose įsigalėjo stepių pobūdžio augalai. Daug augalų įsiveisė ir iš Azijos. Didelės reikšmės augalams turi ir žmogaus poveikis: balų sausinimas, miškų kirtimas, iš kitur atgabentų augalų sodinimas. Dėl to tik nedaug kur išliko žmogaus nepaliestos augalų bendruomenės. E. turi šias skirtingos augmenijos sritys: 1. t u n d r o s sritis apima š. Skandinaviją ir jos kalnus, š. Kolos pusiasalio dalį ir š. Rusijos pakraštį. Auga įvairios žolės, ypačiai samanos, kerpės, karklai, beržai keružiai ir įvairūs krūmokšniai. 2. S p y g l i u o č i ų miškų sritis traukiasi nuo tundrų į p.v. dalį ligi 60° š. pl., rytuose maždaug ligi 52° (Urale). Auga eglės, pušys, maumedžiai. Apie 60% paviršiaus ploto apėmę miškai, likusį pelkės, balos, ežerai ir žemės ūkio dirbamieji plotai. 3. M i š r i ų j ų miškų sritis apima p. Skandinaviją, vidurinę Rusiją nuo Ladogos ež. ligi 55° š. pl. Pabaltijo valstybes, š. Vokietiją, Belgiją, š. Prancūziją ir D. Britanijos salas. Šiaurinėje šios srities juostoje vyrauja spygliuočiai, pietinėje lapuočiai medžiai; vakaruose plačiai auga bukas, o rytuose ąžuolas. Daug durpynų, pelkių, pievų ir šilynų. 4. V i d u r i n ė s E. miškų sritis apima Prancūziją, vidurinę ir p. Vokietiją, Alpes, Karpatų šalis ir Balkanų pusiasalio š. dalį, bet rytuose nesiekia Karpatų kalnų. Auga mišrieji miškai; vakaruose sutinkamos kaikurios retesnės rūšys: platanai, kaštanai, sidabrinės liepos ir kt. Rytuose (Vengrijoje, Rumunijoje) dideli stepių plotai. Kalnuose žemiau auga lapuočiai, augščiau (Alpėse ligi 1500–2200 m, Karpatuose ligi 1900 m) spygliuočiai. 5. V i d u r ž e m i o jūros sritis apima Apeninų, Pirėnėjų, Balkanų pusiasalius, p. Prancūziją. Auga laurai, mirtos, oleandrai, amžinai žaliuoją ąžuolai, alyvmedžiai, citrinos, jūrinė pušis, kiparisai, mažoji palmė ir kt. Kalnuose sutinkami vidurinės E. srities miškai, bet be eglės; pievų vietoje yra sausi krūmokšniai, šilai. Plačiai įsiveisė meksikinės agavos ir opuncijos. Kultūriniai augalai yra pasklidę po visą žemyną. Iš pietų į šiaurę sutinkama šių javų juostos: ryžiai su kukurūzais, kviečiai, rugiai, avižos ir miežiai. Viduržemio jūros pakraščiuose kaikur auginama medvilnė, cukrinės nendrės, datulių palmės, alyvmedžiai, šilkmedis, vynmedžiai, persikai, fygos ir kt. Visos E. paviršiaus ploto 27% yra dirbama žemė, 24% pievos-ganyklos, 28% miškai ir 21% nenaudojama žemė.

G y v u l i a i skirstomi į 2 svarbiausias grupes: miškų ir stepių. Miškams nykstant, mažėja jų gyvuliai, bet daugėja stepių-laukų gyvuliai. Gyvulių rūšys priklauso iš dalies ir nuo geologinės žemės paviršiaus raidos. Tretiniame periode gyveno tropikiniai gyvuliai, kurių atstovai dabar išlikę p. Azijoje. Ledynų laikotarpyje įsigyveno arktinės rūšys: elniai, avijaučiai, baltieji lokiai ir kt., kurie, atšilus klimatui, pranyko arba pasitraukė į šiaurės pakraščius. Beveik visa E. priklauso Senojo Pasaulio paleoarktinei sričiai, kuri čia skiriama į 2 dalis: Viduržemio jūros ir likusios dalies. Pats šiaurinis pakraštys priklauso arktinei sričiai, kur gyvena baltasis lokys, baltoji lapė, lemingas, baltasis kiškis. vandenyje — ruoniai, jūrų liūtai ir kt. Visai nėra roplių, maža amfibijų ir vabzdžių. Į pietus nuo arktinės srities esančioje paleoarktinės srities dalyje sutinkami tipiški E. gyvuliai: ežys, kurmis, šikšnosparnis, katė, lūšis, lapė, lokys, vilkas, barsiukas, kiaunė, pelė, žiurkėnas, kiškis, triušis; stirna, elnias, danielis, briedis, šernas; daugybė rūšių paukščių, žuvų, roplių, amfibijų ir vabzdžių. Viduržemio jūros srityje yra tipiški įvairūs driežai, žalčiai; iš vabzdžių žiogai; iš voragyvių skorpionas, iš daugiakojų — skolopendra mirtinoji; toliau — dyglioji kiaulė, šakalas, kalnų ožys ir kt.

G y v e n t o j a i. E. yra tirščiausiai apgyventa pasaulio dalis: 555 mil. (1953), t.y. 60 gyv. 1 km^2. Gyventojų skaičiumi tik Azija ją tepralenkia. XIX amžiaus pradžioje būta apie 200 milionų. Nuo to laiko į užjūrius išvyko apie 35 mil. ir abiejų pasaulinių karų nuostoliai apie 70 mil. Be to, apie 25 mil. žuvo nuo rusų bolševizmo ir apie 6 mil. nuo vokiečių nacinio genocido (daugiausia suimtiesiems naikinti skirtose koncentracinėse stovyklose). Tirščiausiai gyvenamos sritys: vidurio Anglija (per 500 gyv. 1 km^2), v. Vokietijos pramonės rajonas (400 gyv. 1 km^2), Olandija ir Belgija (per 300 gyv. 1 km^2). Iš didžiųjų valstybių tirščiausiai gyvenama v. Vokietija (200 gyv. 1 km^2); rečiausiai gyvenama Norvegija (10 gyv. 1 km^2). Didžiausią gyventojų prieauglį turi slavų tautos, kurių gyventojų skaičius XXI a. viduryje, pagal dabartinį prieauglį, turėtų būti apie 500 mil. Mažiausią prieauglį turi prancūzai: Napoleono I laikais kas penktasis E. gyventojas buvo prancūzas, o XX a. viduryje tik kas penkioliktasis. Iš mažųjų tautų didžiausią (15‰) prieuglį turi portugalai ir olandai, o mažiausią (0,5‰) estai. Iš viso E. gyvena apie 70 tautų, kurių didžiausios: vokiečiai apie 80 mil., rusai 68 mil., anglai 49 mil., italai 48 mil., prancūzai 40 mil., ukrainiečiai 39 mil., lenkai 22 mil., ispanai 20 mil.

Ū k i s. Dėl didelio gyventojų tirštumo E. neužtenka savo maisto produktų. 1950 E. (išskyrus Rusiją) savo gamybos turėjo: duoninių javų 72%, cukraus 70%, sviesto 88% ir mėsos 93%. Svarbesnių valstybių

savo žemės ūkio produktais apsirūpinimo procentai:

Valstybė	Duon. javai	Svies- tas	Sūris	Mėsa
D. Britanija	32	4	18	57
V. Vokietija	66	92	79	95
Prancūzija	104	96	103	99
Italija	82	76	101	97
Olandija	43	287	205	132
Belgija	44	78	40	98
Austrija	53	96	100	97
Šveicarija	47	89	162	88
Švedija	77	131	100	96
Norvegija	12	120	102	101

1950 E. maisto produktų importas sudarė viso pasaulio šios rūšies importo procentą: kviečių 52, kukurūzų 81, sviesto 92, cukraus 40, kavos 29, kakavos 53, arbatos 48. E. importuoja didelius kiekius ir pramoninių žaliavų; pvz. ji suvartoja apie 25% viso pasaulio medvilnės. E. pramonė ligi II pas. karo dominavo pasaulinę rinką, kurioje nuo 1939 daugiau įsigalėjo JAV. Be to, kaikurie užjūrių kraštai karo metu išugdė savo pramonę. Drauge su pramone išaugo daug naujų didmiesčių: 1810 iš viso E. buvo 25 didmiesčiai (daugiau kaip po 100.000 gyv.), iš kurių tik vienas milioninis (Londonas), o 1950 jau buvo per 300 didmiesčių, iš kurių 18 milioninių.

A. Bendorius, Europos geografija 1948; *A. Fremantle* and *Br. Holme,* Europe 1954; *S. Van Valkenburg* and *C. Held,* Europe ²1952; *G. W. Hoffmann,* Geography of Europe 1953; *G. D. Hubbard,* The Geography of Europe ²1952; *C. S. Coon,* The Races of Europe 1939; *J. Ancel,* Manuel Geographic de Politique Européene 1945; *J. K. Wright,* The Geographical Basis of European History 1928; *H. M. Chadwick,* The Nationalities of Europe and the Growth of National Ideologies 1945; *Vidal de La Blache et Gallois,* Géographie Unniverselle 1927–47; *Fr. W. Notestein* ir kt., The Future Population of Europe and the Soviet Union 1944; *H. Mann,* E., Erdteil der Mitte 1953. *A. B.*

E. istorija. A. J. Toynbee žmonijos istoriniame vyksme suranda 21 savarankišką kultūrą arba civilizaciją. Kaikurios jų (pvz. Bizantijos, Vakarų ir t.t.) savo svorio centru yra atsiremusios į E. žemyną, tačiau nei vienai jų jis neteikia E. kultūros arba civilizacijos vardo. Iš tikrųjų, E. niekados nesudarė nei politinio, nei kultūrinio vieneto, kuris būtų apėmęs visą E. žemyną arba kuris būtų apsiribojęs tik E. žemynu. Tobuliausios tokios politinės ir kultūrinės-religinės vienybės E. buvo pasiekusi Karolio Didžiojo ir Otonų-Hohenstaufenų laikais, tačiau ir tada nemaža E. žemyno dalis pasiliko už tų abiejų imperijų ribų. Tą patį reikia pasakyti ir apie trumpalaikes Napoleono ir Hitlerio imperijas, kurios subyrėjo pirma, negu E. vienybės idėja spėjo būti įgyvendinta. Dabartiniai bandymai E. sujungti neatrodo, kad galėtų sukurti E. vienovę, nes jie apsiriboja tik Vakarų E.; antra vertus, jie išeina iš E. ribų, susiedami ją su Amerika, tuo būdu norėdami duoti pradžią naujai, vad. Atlanto civilizacijai.

Taigi geografiniu atžvilgiu, tik relatyviai galima kalbėti apie E. istoriją. Nemažiau painus ir E. istorijos pradžios klausimas. Gal pirmą kartą susitinkame su E. kaip politinio vieneto sąvoka V a. pr. Kr., karų su persais metu. Tada Graikija, kuri neabejotinai yra E. kultūros pradininkė, atsilaikė prieš galingą Azijos antplūdį. Graikija stengėsi išplėsti savo politinius ir ekonominius ryšius ne tik su tolimais E. kraštais (nuo Ispanijos — Herkulo vartai ligi Juodosios jūros — Krymo pusiasalis ir Dono sritis), bet ir bent teoriškai savo glėbiu apimti patį E. žemyno branduolį. Tai tarp kita ko matyti iš Herodoto (V a. pr. Kr.) E. geografijos aprašymo. Tačiau tikroji Graikijos ekspansija, kaip vėliau visos E. ekspansija, ėjo jūrų keliais. Užtat įžvalgus graikų filosofas Platonas (IV a. pr. Kr.) Viduržemio ir Juodosios jūros pakraščius, apjuosusius Graikijos kolonijas, palygino su skruzdėmis ir varlėmis, aptūpusiomis tvenkinį. Ekspansija jūromis yra vienas būdingiausių visos nuostabios E. istorijos bruožų.

Panašiu keliu ėjo ir respublikinės bei imperinės Romos istorija, gana tobulai pasisavinusi helenistinę kultūrą, savo ruožtu buvusią Graikijos ir Azijos bei Afrikos kultūrų mišiniu, susižiedžiusiu po nepavykusio Aleksandro Makedoniečio žygio į anuos žemynus. Šitas svetimų kultūrų pasisavinimo arba asimiliacijos sugebėjimas yra antras būdingas E. istorijos bruožas. Ji, pavyzdžiui, tiek puikiai sugebėjo pasisavinti ir, sakytume, sueuropinti krikščionybę, kad per daug šimtmečių ji buvo tiesiog E. kultūros ir civilizacijos sinonimas. Užtat istorinėje E. geografijoje svarbesnė yra vartų, o ne sienų ir užtvarų sąvoka. E. kultūros židiniai kūrėsi ties tokiais vartais į vandenynus arba kitus žemynus (plg. bulgarų kultūros židinį ties Uralo vartais).

Nors politiškai ir militariškai Romos valstybė apsiribojo maždaug Reino—Dunojaus linija (vad. limes), tačiau ūkiškai ir kultūriškai stengėsi išsiveržti iš to limes ribų. Tai matyti iš gintaro kelių, kurie sujungė tolimąją Baltijos erdvę su Viduržemio jūros baseinu, taip pat ir iš Tacito (II a. pradžia po Kr.) Europos (Germanijos) aprašymo, kuris su tam tikru idealizmu kalba ne tik apie už Romos imperijos ribų gyvenančius germanus, bet ir apie slavus bei Pabaltijo tautas (aestiorum gentes). Vadinasi, dar prieš krikščionybės įsigalėjimą Romos pilietis mokėjo ir už jo valstybės ribų gyvenančiame žmoguje įžvelgti žmogaus (taigi istorinę) vertę.

Ilgą laiką istorikai galvojo, kad tarp Romos imperijos žlugimo (V a. po Kr.) ir tikrosios E. istorijos pradžios, kurią kaikas bandė nukelti net ligi renesanso ir huma-

nizmo laikų (XIV–XVI a.), buvęs tam tikras lūžis istoriniame vyksme; XVII a. vokiečių istorikas Cellarius tą pereinamąjį laikotarpį pavadino truputį paniekinamu vidurinių, arba tarpinių, amžių vardu (media aeva), juos laikydamas senovės ir naujųjų amžių istorijos priešybe. Kiti bent didesnę to laikotarpio dalį (V–IX a.) pakrikštijo tamsiųjų amžių vardu.

Šiandien ne tik nematoma jokio lūžio arba jokios katastrofos tarp Cezario ir Karolio Didžiojo, istoriko A. Dopscho žodžiais tariant, bet, priešingai, tiems amžiams pripažįstama nepaprastai didelė reikšmė E. kultūros susidaryme. Tada kaip tik vyko tai, ką anglų istorikas Christofor Dawson pavadino E. susiformavimu (the making of Europe). Krikščionybės įsigalėjimas, tautų kraustymasis ir svorio centro persikėlimas iš Viduržemio erdvės į frankų germanų Vakarus buvo svarbiausi to istorinio proceso momentai. Jungiant naująją E. kultūrą su senąją, ypač helenistine, didelės reikšmės turėjo arabų antplūdis (VIII a.), be kurio nebūtų buvę ir Karolio Didžiojo (H. Pirenne).

Visdėlto svarbiausias veiksnys viduramžių istorijoj buvo triumfiškas krikščionybės žygis. Daugumas E. tautų tik po to ir pateko į istoriją ir pasidarė jos kūrėjos, kai jos buvo apkrikštytos. Tarp E. tautų bene vienintelę išimtį sudarė lietuvių tauta, kuri per pusantro šimto metų (XIII–XIV a.) ne tik sugebėjo išlaikyti pagonišką valstybę, bet net ją išugdyti ligi didžiulės imperijos apmatų ir atsistoti krikščioniškos E. sargyboje prieš mongolišką antplūdį iš Azijos. Šį savotišką istorinį paradoksą galima aiškinti gal tuo, kad krikščioniškoji banga Lietuvą pasiekė po to, kai pati krikščionybė jau buvo galutinai suskilusi į Vakarų ir Rytų Bažnyčias (1054). Kaip tik Lietuvos teritorijoje susitiko Vakarų ir Rytų Bažnyčių kryžiaus karų dvasia, kuri viena kitą neutralizavo ir tuo būdu leido Lietuvai kurti net savą pagonišką kultūrą. Be to, Rytų Bažnyčios antpuolis buvo susilpnintas minėtojo mongolų antplūdžio iš Azijos, o panašus Vakarų antplūdis buvo susilpnintas Kryžiaus karų žygiais prieš Palestiną.

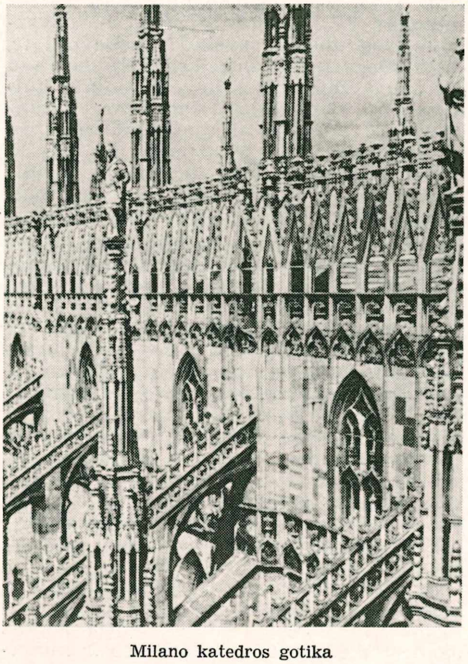

Milano katedros gotika

Pačioje krikščioniškoje E. nuo XI a. prasidėjo smarki kova tarp pasaulinės valdžios (imperium) ir bažnytinės (sacerdotium). Pasaulinei valdžiai iš pradžios atstovavo Vokietijos imperatoriai (XI a. Henrikas IV prieš popiežių Grigalių VII, XII a. Friedrichas I prieš Hadrianą IV ir Aleksandrą III, XIII a. Friedrichas II prieš Inocentą IV), vėliau Prancūzijos karaliai (XIV a. pradžioje Pilypas IV prieš Bonifacą VIII). Toji kova pasibaigė popiežių pralaimėjimu (Avinjono nelaisvė).

Tuo tarpu savo viduje krikščioniškoji E. ugdė savotišką politinę, socialinę ir ekonominę santvarką, kurią bendriausia prasme galima pavadinti feodalizmu. Ji buvo paremta abipusiu įsipareigojimu ir gerai atitiko viduramžių gynybos reikalus, nes buvo decentralizuota ir galėjo atremti pavojų, ar jis pasirodytų iš arabų, normanų, mongolų, ar kitokių nekrikščionių pusės. Ilgą laiką toje santvarkoje tebuvo svarbūs tik du luomai — kunigų ir vienuolių bei žemininkų ir riterių. Į viduramžių pabaigą ėmė žiestis ir tretysis — miestiečių, arba buržuazijos, luomas, kurį sudarė pirkliai, amatininkai ir iš dalies pramonės darbininkai. Miestai ypač iškerojo Šiaurės Italijoje ir Flandrijoje ir Šiaurės Vokietijoje. Pastarieji buvo susijungę į galingą Hanzos organizaciją, kuri savo kontoromis buvo apraizgiusi visą Šiaurės ir Baltijos jūros erdvę nuo Londono ligi Naugardo.

Nors ir iš lėto augo viduramžių kultūra, per Karolingų ir Otonų renesansus pasiekusi savo augščiausio išsivystymo XIII a., kuris katalikiškų rašytojų laikomas didžiuoju E. kultūros amžiumi su tokiais proto ir fantazijos genijais, kaip Tomas Akvinietis, Dante, Bonaventūra; nors tos kultūros dėmesio centre yra transcendentinis pasaulis, tačiau nevisiškai pamirštamas ir gamtos stebėjimas bei studijavimas. Tame pačiame XIII a. Friedrichas II duoda neblogą zoologijos vadovėlį, o anglas Roger Bacon deda pagrindus naujųjų laikų gamtos mokslams ir fizikai. Universitetai nusėja E. nuo Italijos ligi Krokuvos

(XIV a.). Menas, ypač architektūra (gotika), atspindina bendrą to laiko krikščionišką dvasią. XIV ir XV a. pasirodo pirmieji reformatoriai ir kritikai.

To visko akivaizdoje humanizmo ir renesanso pasirodymo negalima laikyti jokiu stebuklu, bet greičiau tik to paties istorinio vyksmo sutirštinta išraiška. Net ir pačios reformacijos negalima laikyti revoliucija, nes ji, viena, atsirėmė popiežių ir imperatorių kova, antra — reformomis užsikrėtusiais vienuoliniais sąjūdžiais. Bet visdėlto šalia renesanso ir reformacijos XV ir XVI a. įvyko šio to naujo, kas smarkiai nulėmė tolimesnį E. istorijos vyksmą. 1453 turkai užėmė Konstantinopolį, tuo būdu smarkiai suparalyžuodami išplitusią E. prekybą su Artimaisiais ir Tolimaisiais Rytais, kuriai maža tesipriešino palyginti tolerantingi arabai. Antra, Rytų Bažnyčios svorio centras dabar turėjo persikelti į Maskvą, kuri 1480 galutinai nusikratė mongolų jungu ir ėmė smarkiai stiprėti. Vakarų E. akys dabar nukrypo į vandenyną, turėjusį atverti tuos prekybos kelius, kuriuos bandė pastoti turkai. 1492 buvo atrasta Amerika, netrukus pasidariusi Vakarų E. valstybių varžybų objektu. E. prekybai atsirado naujų ir daug patogesnių kelių, padidinančių pirklių svorį; jais atsirėmę, karaliai ėmė triuškinti feodalizmo liekanas ir kurti absoliutinę valstybę, kurios visiškai nepažino viduramžiai.

Tolimesnę E. istoriją apsprendžia vis labiau centralizuotų valstybių varžytynės dėl vyraujančios pozicijos (hegemonijos). Pirmiausia tokiomis hegemonijos užmačiomis pasižymėjo Habsburgai, kurie Karolio V asmenyje sujungė Austriją su Ispanija, o per šią pastarąją savo įtaką išplėtė ir į naująjį pasaulį. Tačiau 1588 anglai sutriuškino Ispanijos laivyną (armadą), o 30 metų karu (1618–48) Habsburgų imperijai buvo suduotas toks smūgis, po kurio ji jau daugiau nebeatsigavo. Po to beveik per šimtą metų Prancūzija (ypač Liudviko XIV laikais) bandė įsigalėti E. žemyne, net siekdama savo kandidatą pasodinti Lenkijos ir Lietuvos respublikos soste. Tačiau prieš kiekvieną tokią įsigalėjimo pastangą tuojau susidarydavo kitų valstybių koalicija, kuriai pagrindą sudarė vadinamosios E. pusiausvyros politika. Didžiausiu tokios pusiausvyros politikos meistru buvo Anglija, kuri, ta politika atsirėmusi, kūrė savo imperiją visuose pasaulio žemynuose.

XVIII a. į E. valstybių koncertą ateina dvi naujos jėgos — Rusija ir Prūsija, kurios turėjo atsverti Prancūzijos įtaką Europoje. Todėl Anglija ir favorizavo jų iškilimą. Tik kai XVIII a. antroje pusėje Rusija ėmė veržtis į vidurinę Aziją ir Kaukazą ir kai to amžiaus pabaigoje ji, susitarusi su Prūsija ir Austrija, pasidalijo Lenkijos ir Lietuvos respubliką, Anglija ėmė su-

Napoleonas Bonapartas

prasti, kad ir iš to šono gali atsirasti pavojus jos imperijai. Betgi čia visas kortas sumaišė Didžioji prancūzų revoliucija (žr.), išjudinusi naujas jėgas (visuotinė mobilizacija), kuriomis pasinaudojęs, Napoleonas panoro atnaujinti Karolio Didžiojo tradicijas ir sujungti visą E. kovai prieš Angliją. Nors Vienos sutartimis (1814–15) E. buvo atstatyta senoji monarchinė sistema, tačiau revoliucijos pagimdytos demokratinės ir liberalinės idėjos plito toliau. Be to, didžiąsias E. monarchijas iš vidaus ėmė sprogdinti naujas veiksnys — atbundąs nacionalizmas. Kaikurie istorikai XIX a. ir vadina tautų atbudimo amžiumi. Iš paviršiaus Vienos Europa naudojosi palyginti ilgu taikos laikotarpiu, tačiau tautinės ir socialinės idėjos ją ėmė iš vidaus sprogdinti. XIX a. antroje pusėje į pirmą vietą E. valstybių koncerte iškilo Vokietija, kuri 1870 sutriuškino Prancūziją ir ėmė grasinti Anglijos koloninei galybei. Ėmė darytis du priešingi blokai, kurie privedė prie I pas. karo, suardžiusio didžiąsias E. monarchijas. Jų vietoje atsikūrė ir susikūrė visa eilė tautinių ir demokratinių valstybių, kurias visas apjungė Prancūzijos vadovaujama Tautų Sąjunga, pirma pasaulinė organizacija istorijoje. Tuo būdu E. istorija pasidarė tik dalis, nors gal ir svarbiausia, pasaulinės istorijos.

Tačiau du nauji europiniai politiniai ir socialiniai sąjūdžiai E. greitai vėl išskyrė iš tos pasaulinės istorijos. Viena, tarybinis komunizmas, antra, itališkasis fašizmas ir ypač vokiškasis nacionalsocializmas bandė susprogdinti tarptautinio bendradarbiavimo

formas, ir privedė prie II pas. karo, kuris sunaikino antrąjį, bet dar daugiau išugdė pirmąjį, jo valdžioje palikdamas didesnę dalį E. tautų. Naujai įsikūrusi tarptautinė organizacija — Jungtinės Tautos — vėl įjungė E. į pasaulinę bendruomenę. E. neteko to vaidmens, kurį buvo vaidinusi ilgus šimtmečius. Tačiau lengvai neatsižadės savo istorinių principų, kuriuos gal geriausiai aptarė Karl Jaspers, būtent: 1. geografiškai ji yra atdara ir įvairi (vadinasi, be jokių geležinių uždangų); 2. ji paremta politinės laisvės idėja; 3. jos žmogus jaučia vidinę savo asmens vertę; 4. jis nori pasaulį formuoti, o ne būti jo formuojamas; 5. jis yra dinamiškas ir mėgsta įtampą, kartais ligi kraštutinumo; 6. E. civilizacija atsiremia į asmenybę, o ne į kolektyvą.

Ch. Dawson, The Making of Europe 1932 (vok. Die Gestaltung des Abendlandes [2]1950); *L. Karsavinas*, Europos kultūros istorija I–V; *H. Freyer*, Weltgeschichte Europas 2tt. 1948; *W. G. East*, An Historical Geography of Europe 1950 (4 laida); *O. Halecki*, The Limits and Divisions of European History 1950; *H.A.L. Fisher*, Die Geschichte Europas 2 tt. 1951; *A. Mirgeler*, Geschichte Europas 1953; *W. S. Roeder*, Dictionary of European History 1954. *V. Trp.*

E. l i t e r a t ū r a, m e n a s, m u z i k a žr. atskirų E. kraštų literatūrą, meną ir muziką.

Europa keleivinis laivas, pastatytas vok. Norddeutscher Lloyd Bremene; 271 m ilgio, 14,5 m grimzlės, 4 sraigtų, 51.840 b.r.t., 1931 laimėjo pasaulinį greičio rekordą (mėlynąjį kaspiną). 1945 atiteko kaip karo grobis Prancūzijai ir pavadintas Liberté.

Europa dv. Vilniaus aps., netoli Pijorų Dūkšto, Neries deš. krante, apie 36 km nuo Vilniaus. E. ir Geišiškių dvarai ligi 1772 priklausė jėzuitams.

Europidai europinės rasės, vietinių europinių rasių visetas. Žr. rasė.

Europis (Europium) cheminis retųjų žemių grupės elementas, randamas moncito smėly apie 0,002%. Jo simbolis Eu, atominis svoris 152,0, eilinis numeris periodinėje elementų sistemoje 63; valentingumas 2 ir 3. Druskos yra šviesiai rausvos spalvos, o trivalentis jonas Eu^{+++} yra paramagnetinis.

Europos Anglies ir Plieno Bendruomenė (ag. European Coal and Steel Community) antvalstybinė federacinio pobūdžio institucija, savarankiškai tvarkanti 6 Europos valstybių (Belgijos, Italijos, Liuksemburgo, Olandijos, Prancūzijos, V. Vokietijos) anglies ir plieno ūkį. Minėtosios valstybės, siekdamos sudaryti vieną rinką, išplėsti gamybą, užtikrinti racionalų anglies ir plieno paskirstymą, pakelti gyvenimo standartą ir paruošti kelią Europos vienybei, 1951 IV 18 Paryžiuje pasirašė sutartį. Sutarčiai įsigaliojus (1952 VIII 10), netrukus panaikinti muitai, tarifai ir importo kontrolė. Visiems tiems reikalams tvarkyti sudaryti organai: Augštoji Administracija, Parlamentas, Ministerių Taryba, Teismas ir Patariamasis Komitetas.

1. A u g š t o j i A d m i n i s t r a c i j a sudaryta iš 9 narių, renkamų visų 6 sutartį pasirašiusių valstybių vyriausybių bendru susitarimu. Šio organo uždavinys yra vykdyti Paryžiaus sutarties sąlygas, — atseit, vykdyti antvalstybinį suverenumą šių šešių valstybių anglies ir plieno ūkio srityje. Vadinasi, Augštoji Administracija nėra tik patariamasis organas, bet ji yra savarankiškas sprendėjas; vykdydama šiuos uždavinius, ji naudojasi gausiu techniniu personalu, kurio yra apie 300 asmenų.

2. P a r l a m e n t a s yra įstatymų leidžiamasis organas, tuo tarpu teturįs patariamosios galios. De facto dabar yra taip, kad jo nariai yra tie patys žmonės, kurie atstovauja šioms valstybėms ir Europos Taryboje. 1951 papildomame Paryžiaus sutarties protokole numatyta, kad E.A.P.B. valstybių vyriausybės savo parlamentams rekomenduotų išrinkti Parlamento narius pirmoje eilėje iš Europos Tarybos Patariamojo Parlamento atstovų. Tačiau tokia padėtis yra laikinė, nes, kaip sutartis numato, ateityje šį organą turėtų pakeisti Politinis Parlamentas, turįs savo suvereninę įstatymų leidžiamąją galią, ir Žemieji Rūmai, renkami tiesioginiu demokratiniu būdu. Tai bus įgyvendinama tada, kai bus įvykdytas šių 6 valstybių politinis apsijungimas; tada ir E.A.P.B. įstatymų leidžiamasis organas jau turės sprendžiamą galią ir bus suvereninis organas, nes jo nebeįtaigos Bendruomenės narių valstybių vyriausybės.

3. B e n d r u o m e n ė s M i n i s t e r i ų T a r y b ą sudaro visų 6 valstybių užsienių reikalų ministeriai. Šis organas neturi vykdomosios galios, nes ji yra perleista Augštajai Administracijai. Ministerių Taryba negali kontroliuoti ir įstatymų leidžiamojo organo. Vadinasi, nei ši Ministerių Taryba, nei Bendruomenės narių-valstybių vyriausybės negali t i e s i o g i a i kištis į E.A.P.B. reikalus. Tokiu būdu Ministerių Taryba yra tik ryšininkas tarp Augštosios Adm. ir Bendruomenės narių-valstybių vyriausybių. Tačiau ir Ministerių Taryba, ir Bendruomenės narių-valstybių vyriausybės gali kreiptis į Teismą, kad Augštosios Administracijos sprendimai būtų peržiūrėti ir pakeisti.

4. T e i s m a s susideda iš 7 teisėjų, skiriamų Bendruomenės narių-valstybių vyriausybių bendru susitarimu. Jam gali skųstis kiekvienas E.A.P.B. organas, kiekvieno Bendruomenės nario-valstybės vyriausybė, suinteresuotos firmos ir asmens.

5. P a t a r i a m a s i s K o m i t e t a s yra ryšininkas tarp Augštosios Administracijos iš vienos pusės ir pramonės, darbo bei vartotojų organizacijų iš kitos pusės. Jis sudaromas nemažiau kaip iš 30 ir nedaugiau

kaip iš 51 nario, parenkamo Bendruomenės Ministerių Tarybos iš minėtų trijų ūkinių organizacijų. Jo uždavinys patarti Augštajai Administracijai reikaluose, liečiančiuose šių trijų ūkinių organizacijų interesus.

E.A.P.B. projekto sudarytojas yra prancūzų politikas R. Schumanas.

Augštosios Administracijos ir kitų keturių organų sekretoriatų būstinės yra Liuksemburge, o Parlamentas posėdžių renkasi Strasburge (Europos Tarybos Rūmuose). Pradėjus veikti šiai antvalstybinei institucijai, pirmuoju jos Augštosios Administracijos prezidentu išrinktas prancūzas Jean Monnet, Ministerių Tarybos prezidentu — V. Vokietijos kancleris ir anuometinis užsienių reikalų ministeris Konradas Adenaueris, Parlamento prezidentu — belgas Paul Henri Spaakas ir Teismo prezidentu — italas Massimo Pilotti.

Jau 1952 E.A.P.B. kraštų anglies ir plieno gamyba, ją palyginus su Tarybų Sąjungos ir JAV tų pačių ūkio šakų gamyba, buvo ši (mil. tonų): 1. anglies — E.A.P.B. valstybių 249, Tarybų Sąjungos — 284 ir JAV — 523; 2. plieno — E.A.P.B. kraštų 41, Tarybų Sąjungos — 43 ir JAV — 83.

V. Vaitiekūnas, Kelias į antvalstybę (Tėviškės Žiburiai 1953, nr. 21, 22); *F.S.C. Northrop*, Europe in Union and United States Foreign Policy 1954. *Br. N.*

Europos Atstatymo Programa (ag. European Recovery Program, stp.: ERP), kitaip dar vadinama Marshallo planu, yra JAV finansinė parama po II pas. karo sutrikusiam Europos ūkiui atstatyti. Tą mintį iškėlė JAV valstybės sekretorius George C. Marshall savo kalboje, pasakytoje Harvardo univ. 1947 VI 5. Netrukus D. Britanija ir Prancūzija sukvietė į Paryžių konferenciją Marshallo pasiūlymams apsvarstyti. Konferencijoje dalyvavo 17 Europos valstybių: Airija, Austrija, Belgija, Danija, D. Britanija, Graikija, Islandija, Italija, Liuksemburgas, Norvegija, Olandija, Portugalija, Prancūzija, Švedija, Šveicarija, Turkija ir V. Vokietija (jai atstovavo okupacinės institucijos). Ispanija nebuvo pakviesta, o Tarybų Rusija ir jos satelitinės valstybės atsisakė dalyvauti. Tam planui trukdyti 9 Tarybų Sąjungos valstybės ir jos satelitai įkūrė Kominformą viso pasaulio komunistinei veiklai koordinuoti, komunistinei propagandai prieš E.A.P. vykdyti ir JAV teikiamos pagalbos transportui sabotuoti. Ši komunistų akcija E.A.P. pradžioje sukėlė streikus Prancūzijos bei Italijos uostuose ir sudarė tam tikrų sunkumų net JAV uostuose. Tačiau Kominterno pastangos nesutrukdė E.A.P. vykdymo.

Po 3 mėnesių darbo, 1947 IX 22 Paryžiaus konferencija priėmė ketverių metų Europai teiktinos paramos planą, numatantį prašyti iš JAV 17-kai Europos valstybių 19.300.000.000 dol. paramos. 1948 IV 3 JAV kongresas autorizavo E.A.P., paskirdamas pirmiesiems biudžetiniams metams 5.300.000.000 dol. Šios programos vykdymui prižiūrėti įst. Ekonominio Bendradarbiavimo Administracija (Economic Cooperation Administration) ir jos pirmuoju administratoriumi paskirtas Paul G. Hoffmanas.

JAV kongresas autorizavo E.A.P.: 1948 IV 3 — 5.300.000.000 dol., 1948 VI 28 — 5.055.000.000 dol., 1949 IV 19 — 5.430.000.000 dol. ir 1949 X 2 — 4.852.000.000 dol.; iš viso — 20.637.000.000 dol.

Didėjant Tarybų Sąjungos grėsmei, ir 1949 VII 21 JAV ratifikavus Šiaurės Atlanto Sutartį, Amerikos kongresas, 1951 panaikinęs Ekonominio Bendradarbiavimo Administraciją, įst. Abišalio Saugumo Agentūrą (Mutual Security Agency), prižiūrinčią jau globalinio masto karinę ir ekonominę JAV užsieniams teikiamą paramą. 1953 ši institucija išvirto į Užsienio Paramos Administraciją (Foreign Operations Administration). Šios institucijos vadovu paskirtas Harold E. Stassen, kuris po Hoffmano vadovavo ir Abišalio Saugumo Agentūrai. Užsienio Paramos Administracija po 2 savo gyvavimo metų, jos vadovą Stasseną paskyrus kabineto nariu, 1955 VI 30 panaikinta, ir ekonominės paramos priežiūra perėjo Valstybės Departamentui, o karinės — Gynybos Departamentui. Vadinasi, nuo 1951 Amerikos Europai teikiamoji parama pasidarė dvilypė: ir ekonominė, ir karinė. Be to, ji buvo įjungta į bendrąją Amerikos užsieniams teikiamosios karinės ir ekonominės paramos sistemą.

JAV kongresas 1953 VII 13 nutarė nutraukti užsieniams teikiamą ūkinę paramą nuo 1956 VI 30, o karinę — metais vėliau. Tuo būdu Europai teikiamoji ūkinė parama, nors ir perkrikštyta kitais vardais, de facto baigsis 1956 VI 30.

Karo sugriautai Europai E.A.P. labai daug padėjo: jos dėka pramonės produkcija pralenkė prieškarinį lygį 40%, žemės ūkio produkcija — 10%, o Europos valstybių tarpusavio prekyba pasiekė beveik prieškarinį lygį. Tuo būdu V. Europa buvo aprūpinta maistu, sumažintas nedarbas, pakeltas gyvenimo lygis ir labiau sustiprintas ūkinis bei politinis pastovumas. Praktiškai E.A.P. turėjo labai teigiamos įtakos 250 milionų Europos žmonių ūkinei gerovei.

P. M. Roberts, Recent United States History 1953; 1954 Almanac (The Philadelphia Inquirer Edition); *F. S. C. Northrop*, European Union and United States Foreign Policy 1954. *Br. N.*

Europos Federalistų Unija (prc. Union Européenne des Fédéralistes, stp. UEF) įvarių tautybių federalistų organizacija, įst. 1946 Liuksemburge. Unijos tikslas siekti europinių tautų federacijos. Jos organai: Kongresas, Vyriausioji Taryba, Vykdomoji Valdyba. Būstinė Paryžiuje.

Europos Gynybos Bendruomenė (ag. European Defense Community, stp.: EDC) yra antvalstybinė šešių Europos valstybių

(Belgijos, Liuksemburgo, Olandijos, Prancūzijos ir V. Vokietijos) gynybos institucija. Dėl Tarybų Sąjungos laikysenos negalėdamos su Vokietija sudaryti taikos sutarties, JAV, D. Britanija ir Prancūzija 1952 V 26 Bonnoje pasirašė su V. Vokietija konvenciją dėl santykių tarp trijų didžiųjų valstybių su Federacine Vokietijos Respublika ir protokolą dėl Šiaurės Atlanto Sutarties. Šitos konvencijos tikslas buvo baigti karo ir okupacijos stovį bent su Federacine Vokietijos Respublika ir padaryti ją europinės bendruomenės lygiateisiu nariu, grąžinant jai valstybinį suverenumą. 1952 V 27 Paryžiuje Europos Anglies ir Plieno Bendruomenės (žr.) valstybės, pasiremdamos Bonnos konvencija, sudarė sutartį ir pasirašė šešis protokolus, kur buvo formuluoti E.G.B. tikslai ir nustatyti jos organizaciniai pagrindai.

E.G.B. tikslas yra dvilypis: 1. įjungti V. Vokietijos karinį potencialą į V. Europos gynybos sistemą ir 2. siekiant Europos integracijos, dar apjungti karinę kelių Europos valstybių funkciją.

E, G.B. organai: 1. Ministerių Taryba, 2. Bendrasis Parlamentas, 3. E.G.B. Komisariatas ir 4. Teismas.

E.G.B. buvo numačiusi turėti bendrą kariuomenę su suvienodinta uniforma, standarizuotu apginklavimu ir vienu kariniu biudžetu. Ši kariuomenė turėjo sudaryti Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijos (NATO) ginkluotųjų pajėgų integralinę dalį ir būti subordinuota NATO vyriausiajai karinei vadovybei. E.G.B. būtų virtusi gyva karinė pajėga, jei susitarimus pasirašiusiųjų valstybių parlamentai būtų juos ratifikavę. Be didesnių sunkumų šiuos susitarimus ratifikavo Belgijos, Olandijos, Liuksemburgo ir V. Vokietijos parlamentai. Su žymiais sunkumais jie buvo ratifikuoti Italijos parlamento. Bet Prancūzijos parlamentas 1954 VIII 30 atmetė vyriausybės pasiūlymą ratifikuoti šiuos susitarimus, ir tuo būdu E.G.B. sugriuvo. Po to tuoj buvo griebtasi gelbėti padėtį, stengiantis apginkluoti V. Vokietiją Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijos rėmuose.

P. M. Roberts, Recent United States History 1953; *F. S. C. Northrop*, European Union and United States Policy 1954. *Br. N.*

Europos Kongresas žr. Europos Sąjūdis.

Europos Kultūros Konferencija žr. Europos Sąjūdis.

Europos Laisvės Komitetas (ag. National Committee for a Free Europe, Inc., nuo 1954 III 5 Free Europe Committee, Inc.) privati organizacija (įst. 1949 IV), besirūpinanti bolševikų pavergtųjų Europos kraštų reikalais. Žymesni komiteto darbai, vykdyti nuo pat jo įsisteigimo pradžios, yra šie: 1. radijo veikla; 2. iš Tarybų Sąjungos pavergtųjų kraštų išbėgusio jaunimo mokslinimas ir tų tautų kultūrinio palikimo išsaugojimas ateičiai; 3. politinės vienybės tarp tų kraštų egzilų, gyvenančių JAV, puoselėjimas; 4. žinių rinkimas, analizavimas ir tiekimas apie dabartinę padėtį Tarybų Sąjungos pavergtuose kraštuose; 5. moralinė ir materialinė parama šios rūšies veiklai.

Radijo (Radio Free Europe) pranešimais stengiamasi prasiveržti pro ‚geležinę uždangą' į priešo stovyklą ir tiesos žodžiu stiprinti pavergtųjų žmonių kovos dvasią. Šios rūšies radijo priemonėmis naudojasi Bulgarijos, Čekoslovakijos, Lenkijos, Rumunijos ir Vengrijos laisvinimo institucijos. Pabaltijo valstybių ir Albanijos laisvinimo institucijos šitų priemonių neturi.

Strasburge veikia komiteto išlaikomas egzilinis universitetas (Free Europe University ir Exile), kuriame mokosi apie 100 rūpestingai atrinktų jaunuolių iš anapus ‚geležinės uždangos'. Jie aprūpinami mokslo priemonėmis, maistu ir pastoge. Greta pasirinktojo specialybės kurso jie išeina seminarus, kuriuose gimtąja kalba dėstomi dalykai, tiesiogiai susiję su jų kraštais. Be to, antras šimtas iš Tarybų Sąjungos pavergtųjų kraštų pabėgusių jaunuolių gauna stipendijas studijuoti JAV universitetuose. Tai priemonės, kuriomis bent iš dalies ryžtamasi atsverti bolševikų vykdomąjį tautinės kultūros naikinimą.

Komiteto žinioje veikiąs Vidurio Europos Studijų Centras (Mid-European Studies Center), bendradarbiaudamas su JAV universitetais ir Kongreso Biblioteka, renka, analizuoja ir tvarko medžiagą apie ūkinius, politinius, socialinius ir teisinius pasikeitimus Tarybų Sąjungos pavergtuose Europos kraštuose. Šio darbo rezultatai skelbiami leidžiamose knygose ir savaitiniuose biuleteniuose.

Komiteto Spaudos ir Informacijos skyrius (Free Europe Press) apie dabartines sąlygas Tarybų Sąjungos pavergtuose Europos kraštuose renka žinias, kurios vėliau per radiją ir spausdintu žodžiu pasiekia Amerikos ir kitų laisvųjų kraštų visuomenę. Žinios renkamos iš šių šaltinių: iš komunistinių laikraščių ir periodinių leidinių, iš pabėgėlių, komunistinių radijo stočių, iš knygų ir leidinių, iš tarybinį gyvenimą mačiusių egzilų. Svarbesnės žinios spausdinamos mėnesiniame biuletenyje (News from Behinde the Iron Curtain), kuris siuntinėjamas universitetams, bibliotekoms, informacijos įstaigoms ir įvairioms organizacijoms.

Vienas pagrindinių komiteto uždavinių yra palaikyti santykius su egzilais iš Tarybų Sąjungos pavergtųjų Europos kraštų. Tai atlieka kitas komiteto skyrius (Exile Relations), rūpindamasis stiprinti politinį vieningumą tarp įvairių egzilų organizacijų, bendradarbiaudamas su Tarybų Sąjungos pavergtųjų Europos valstybių laisvės

komitetais ir tarybomis, su egzilų tarptautinėmis organizacijomis bendroje antikomunistinėje kovoje.

Komitetas stengiasi Amerikos visuomenę įjungti antikomunistinėn kovon per Taikos Žygio (Crusade for Freedom) instituciją, suorganizuotą 1950 gen. Lucius D. Clay ir dabar vadovaujamą Henry Ford II. Kiekvienas amerikietis per šią instituciją savo auka gali prisidėti prie išteklių, reikalingų komiteto kovai prieš komunizmą. Tik per paskutinius dvejus metus apie 25 mil. amerikiečių sudėjo šiam reikalui keletą milijonų dolerių.

Komiteto būstinė yra New Yorke. Jo dabartinis prezidentas yra Whithey H. Shepardson (pirmasis prezidentas buvo De Witt C. Poole), o direktoriato pirmininkas -- Joseph C. Grew. *Br. N.*

Europos Lietuvis, Lietuvių Namų Akcinės B-vės Londone leidžiamas ir D. Britanijos bei Europos lietuviams skirtas savaitraštis. Pradėtas leisti 1947 VII 25 kaip rotatorinis biuletenis DBLS laikinosios centro valdybos ir redaguotas M. Bajorino, B. Daumanto, M. Šilkaičio ir J. Vilčinsko. 1947 XII 12 (jau kaip Britanijos Lietuvis) ėjo spausdinamas fotostatiniu būdu ir redaguojamas A. J. Kaulėno. Nuo 1949 IV 15 spausdintas spaustuvėje. Nuo 1949 IX 30 red. K. Obolėnas. Nuo 1951 IX jo redagavimą iš M. Bajorino, Br. Daunoro ir J. Senkaus perėmė sudaryta redakcinė kolegiją, ir tuo metu pora jo numerių atspausdinta Coventryje, Br. Daunoro Nidos spaustuvėlėje. Paskui jis vėl buvo spausdinamas Londono spaustuvėse, o nuo 1952 III Lietuvių Namų Akcinės B-vės įsigytoje Nidos spaustuvėje; red. Br. Daunoras. 1953 IX pavadinamas Europos Lietuviu, ir nuo 1954 jo leidimą iš DBLS perėmė Lietuvių Namų Akcinė B-vė. Jis yra Europos Liet. Bendruomenės organas, ir todėl jo kryptį ir liniją nustato toji Bendruomenė. *K. Br.*

Europos Mokėjimų Unija (ag. European Payments Union, stp.: EPU) yra laisvų Europos tautų tarpusavio mokėjimų išlyginimo bei atsiskaitymo organizacija, pradėjusi veikti 1950 VII 1. Jos reikalą iškėlė noras išplėsti pokarinės Europos prekybą, kaip vieną iš svarbiausių veiksnių Europos ūkiui atstatyti. Pokarinė laisvų Europos tautų prekyba buvo pagrįsta d v i š a l ė m i s kompensacinėmis mainų bei atsiskaitymo sutartimis, t.y. atskiri kraštai stengėsi tarpusavy taip tvarkyti prekybos mainus, kad jie išsilygintų be mokėjimo auksu ar doleriais. Vyraujant visuotinei devizų prekybos kontrolei, neišvengiami betkurio krašto prekybos pertekliai negalėjo būti vartojami atsiskaitymo deficitams padengti su kitais kraštais.

Prekyba, pagrįsta dvišaliu balansų išlyginimu, o ne daugiašalės naudos motyvais, turėjo dirbtinai apsiriboti palyginti siauromis apyvartomis ir drauge kliudyti Europos ūkio atstatymą. Pasiryžusios Marshallo planu atgaivinti laisvų Europos tautų ūkį, JAV ėmėsi iniciatyvos apjungti tame plane dalyvaujančias tautas į daugiašalę tarpusavio prievolių atsiskaitymo organizaciją E.M.U. pavidalu.

E.M.U. sukurti buvo panaudotas žinomas bankų praktikuojamas k l y r i n g o o r g a n i z a c i j o s principas tarpusavio čekinėms prievolėms išlyginti. Jos nariai pasirinko Tarptautinį Atsiskaitymų Banką Bazely kaip jų organizacijos agentą. E.M.U. nariai, apsijungdami į regioninę klyringo organizaciją, nutarė mesti dvišalę individualinių kraštų sąskaitų išlyginimo sistemą ir pereiti į daugiašalį jų atsiskaitymą. Tas atsiskaitymas daromas kas mėnuo. Kiekvieno mėnesio gale E.M.U. kraštų notų bankai pateikia E.M.U. agentui Bazelyje visas einamųjų mokėjimų neišlygintas pretenzijas kitiems E.M.U. nariams. Savo keliu iš jų išvedamas mėnesinis kiekvieno E.M.U. nario su pačia klyringo organizacija debitinis ar kreditinis atsiskaitymo saldas, nustatomas, imant skaičiavimo pagrindu JAV dolerį. Vadinasi, galutinis periodinis narių atsiskaitymas automatiškai susiveda į tolygio dydžio mokėjimų reikalavimus ar prievoles pačiai E.M.U. organizacijai. Jei E.M.U. pasiliktų ir toliau tiktai paprasto klyringo organizacija, ji savo uždavinį atliktų, padengdama periodinius narių mokėjimo reikalavimus iš tolygaus dydžio narių prievolių atsiteisimo. Tačiau čia E.M.U. kaip klyringo organizacijos prigimtis komplikuojasi. Jai buvo pavesta ne tik tarpininkauti europinių mokėjimų atsiteisimui, bet drauge organizuoti ir jų finansavimą. Mat, E.M.U. įkūrimas įgalino daugiašalę europinių atsiskaitymų sistemą ir tuo patim išplėtė jos narių prekybos apyvartas. Tad E.M.U. narių tarpe savaime pakėlė tarpusavio mokėjimo pretenzijų išbalansavimo galimybę. Tačiau reikia atsiminti, kad net žymiai sveikesniais pagrindais susitvarkiusios tarpukario Europos kraštų tarpeuropinė prekyba visumoj nesibalansavo. Skirtumai būdavo padengiami iš turimų aukso bei devizų rezervų ar iš atsiskaitymo perteklių su užjūrio kraštais. Tuo tarpu daug pokarinės Europos laisvų kraštų neturėjo nei laisvų rezervų, nei pakankamų einamųjų perteklių iš užeuropinės prekybos E.M.U. narių periodinėms atsiskaitymo prievolėms išlyginti. Tad šalia mokėjimų atsiteisimo tarpininkavimo E.M.U. buvo pavesta surasti būdus, kaip finansuoti tuos periodiškai išvedamus narių reikalavimus bei prievoles unijai.

Tam tikslui nariai, turį periodinį atsiskaitymo perteklių su E.M.U., įsipareigoja tam tikrose nustatytų kvotų ribose kredituoti uniją, o šioji savo keliu atitinkamų kvotų ribose kredituoja atsiskaitymo defi-

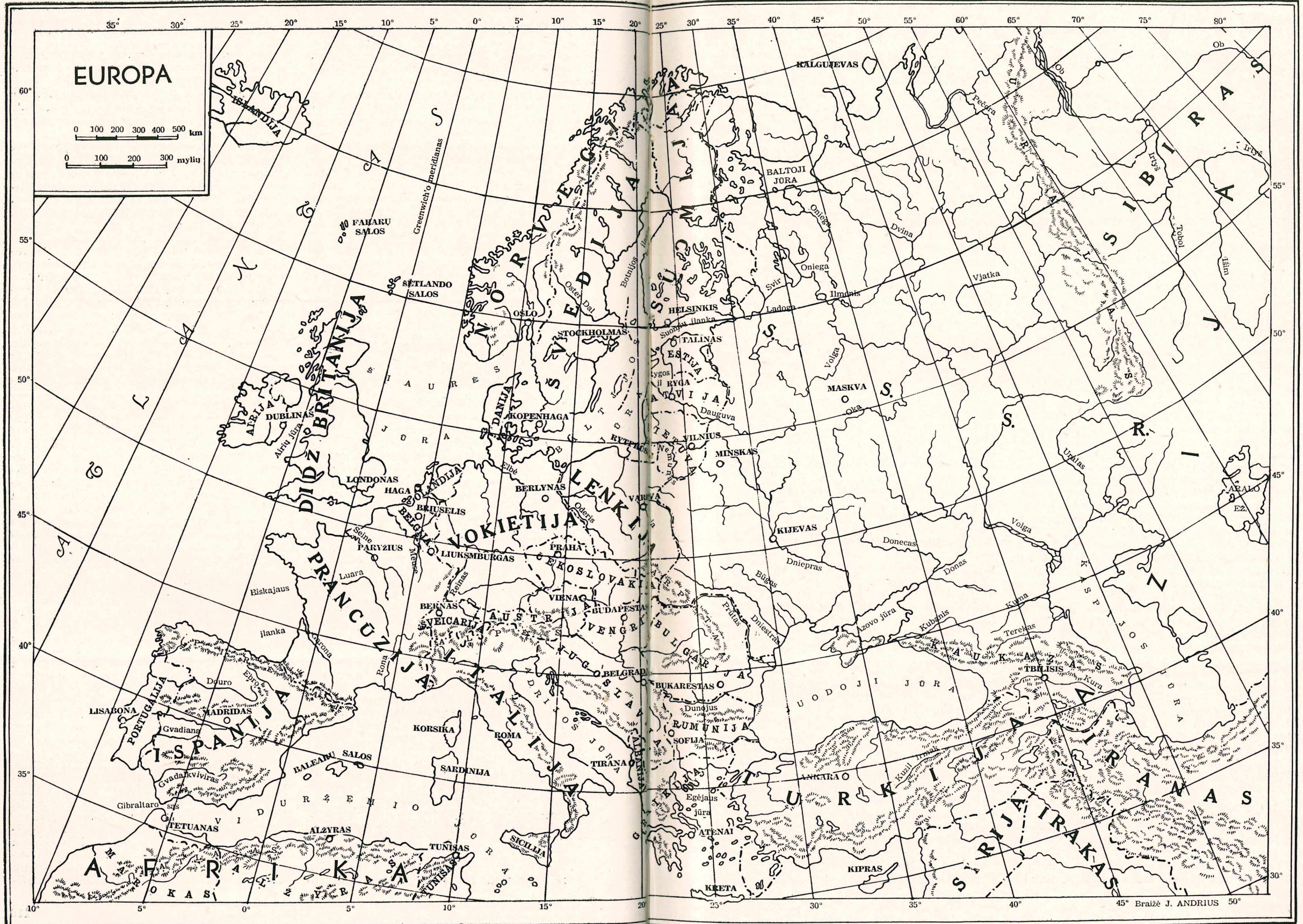
EUROPA
0 100 200 300 400 500 km
0 100 200 300 mylių
ATLANTO VANDENYNAS
ISLANDIJA
FARARŲ SALOS
ŠETLANDO SALOS
DIDŽ. BRITANIJA
AIRIJA
DUBLINAS
Airių jūra
LONDONAS
ŠIAURĖS JŪRA
NORVEGIJA
OSLO
ŠVEDIJA
STOCKHOLMAS
SUOMIJA
HELSINKIS
Botnijos įlanka
Suomių įlanka
TALINAS
ESTIJA
Rygos įl.
RYGA
LATVIJA
LIETUVA
VILNIUS
KAUNAS
BALTIJOS JŪRA
DANIJA
KOPENHAGA
OLANDIJA
HAGA
BELGIJA
BRIUSELIS
LIUKSEMBURGAS
VOKIETIJA
BERLYNAS
LENKIJA
VARŠUVA
PRAHA
ČEKOSLOVAKIJA
VIENA
AUSTRIJA
BUDAPEŠTAS
VENGRIJA
PRANCŪZIJA
PARYŽIUS
Biskajaus įlanka
ŠVEICARIJA
BERNAS
ITALIJA
ROMA
KORSIKA
SARDINIJA
SICILIJA
JUGOSLAVIJA
BELGRADAS
ALBANIJA
TIRANA
ADRIJOS JŪRA
ISPANIJA
MADRIDAS
PORTUGALIJA
LISABONA
BALEARŲ SALOS
Gibraltaro sąs.
TETUANAS
VIDURŽEMIO JŪRA
ALŽYRAS
TUNISAS
MAROKAS
ALŽYRAS
TUNISAS
AFRIKA
RUMUNIJA
BUKAREŠTAS
BULGARIJA
SOFIJA
GRAIKIJA
ATĖNAI
Egėjaus jūra
KRETA
TURKIJA
ANKARA
KIPRAS
SIRIJA
IRAKAS
IRANAS
JUODOJI JŪRA
KAUKAZAS
TBILISIS
KASPIJOS JŪRA
ARALO EZ.
S.S.S.R.
AZIJA
SIBIRAS
URALAS
MASKVA
MINSKAS
KIJEVAS
BALTOJI JŪRA
KALGUJEVAS
Ladoga
Oniega
Ilmenis
Svir
Dvina
Pečora
Vjatka
Volga
Oka
Dauguva
Nemunas
Dniepras
Donas
Donecas
Bugas
Dniestras
Prutas
Dunojus
Kuma
Terekas
Kubanis
Kura
Azovo jūra
Uralas
Ob
Irtyš
Tobol
Išim
Elbė
Oderis
Reinas
Meuse
Seine
Luara
Garona
Rona
Ebro
Douro
Gvadiana
Gvadalkiviras
Oster Dal
Kuzil Irmak
Greenwich'o meridianas
Braižė J. ANDRIUS

citą turinčius narius. Minimos kvotos buvo nustatyos 15% kiekvieno nario einamųjų mokėjimų apyvartos, kurią jis turėjo 1949 su visuma kitų unijos narių. Tuo būdu didžiausia kvota (1000 milionų dol.) gavo D. Britanija, nes per ją į E.M.U. atsiskaitymo sistemą yra įtraukta veik visos jos dominijos bei kolonijos. Iki 20% savos kvotos apyvartos E.M.U. narys debitorius automatiškai naudojasi pilnu unijos kreditu, o atsiskaitymo kreditorius savo kvotos 20% ribose turi jai suteikti automatišką kreditą. Leidžiamas ir tolimesnis nario įsiskolinimas unijai, tačiau drauge jį įpareigojant vis didėjančią deficito dalį padengti auksu ar doleriais. Galutinė kreditu pasinaudojimo riba buvo nustatyta 60% nario turimos unijoje kvotos. Tuo patim ir nariai, turį su unija atsiskaitymo perteklių, yra įpareigoti teikti jai kreditą iki 60% jiems unijoje nustatytos kvotos, o likusį periodinį atsiskaitymo perteklių unija jiems perveda auksu ar doleriais.

Šitoks periodinių atsiskaitymo prievolių kreditavimas gali funkcionuoti visai normaliai, kai jų išsibalansavimą tetrukdo atitinkamų kraštų laikiniai bei sezoniniai mokėjimų svyravimai. Jis negalėjo tikti chroniškiems ūkiškai silpnesnių narių atsiskaitymo deficitams dengti. Tam reikalui buvo neišvengiama išorinė finansinė pagalba, kurią suteikė JAV. JAV buvo ne tik faktiškas E.M.U. iniciatorius, bet ir tolimesnis jos gyvybės palaikytojas. Pirmiausia JAV suteikė unijai pradinį 350 mil. dol. apyvartos kapitalą, kurio dėka unija galėjo atsirasti ir praktikuoti minėtąsias narių kreditavimo operacijas. Antra, E.M.U., pradėdama savo operacijas, 6 savo nariams (Austrijai, Graikijai, Islandijai, Olandijai, Norvegijai ir Turkijai) pradines kreditines ‚startavimo' pozicijas suteikė avansu (per 300 mil. dol.). Šie kraštai pirmiausia tą pagalbą naudojo savo einamiesiems deficitams su unija dengti. Ją finansavo JAV savomis pašalpomis bei paskolomis. Trečia, JAV ateidavo ir toliau į pagalbą su savomis pašalpomis bei paskolomis į atsiskaitymo sunkumus patenkantiems nariams. Pagaliau, specialiais susitarimais nuolatinius atsiskaitymo perteklius turį kraštai kredituoja uniją ir didesnėmis sumomis, nekaip buvo numatyta pagal pradines narių kvotas. Taip pat minėtina, kad pati Unijos Taryba nekartą yra pagelbėjusi savomis finansinio bei ekonominio pobūdžio rekomendacijomis į mokėjimo sunkumus patenkantiems nariams.

E.M.U. ir dabar tebeturi sunkumų, ypač dėl jos narių neišbalansuotų atsiskaitymo pozicijų. Kai Belgija, V. Vokietija, Šveicarija ir Olandija rodo stambius nuolatinius atsiskaitymo perteklius, tai Prancūzija, Graikija bei Turkija visą laiką yra deficitiniai unijos nariai. Tačiau E.M.U. nauda didelė. Jos narių sutartinis veikimas išlaisvino didelę Europos prekybos dalį nuo kiekybinių suvaržymų ir padėjo padvigubinti jos apyvartą. Daugiašalė atsiskaitymo ir laikiniems mokėjimo deficitams išlyginti kredito gavimo galimybė įgalino šią laisvesnę prekybos linkmę. Yra vertinama, kad per ketverius E.M.U. veikimo metus (1950–54) unijos kraštai padarė apie 150 bilionų dol. prekybinės apyvartos. Iš jos susidarė apie 24 bilionai dol. dvišalių atsiskaitymo deficitų bei perteklių, kuriems sutvarkyti nariai pasinaudojo E.M.U. pagalba. Būdinga, kad 75% tos sumos E.M.U. pajėgė sutvarkyti i š l y g i n i m u, t.y. klyringinio prievolių bei reikalavimų nurašymo būdu; apie 10% tų prievolių sutvarkyta tarpusaviu kreditu ir tiktai 15% tos sumos nariai turėjo atsiskaityti auksu bei doleriais ar sutvarkyti specialiais antkvotiniais susitarimais.

Jei kada vėl bus atstatyta visiška tarptautinių atsiskaitymų laisvė, tai E.M.U. reikalas savaime atkris. Tuo tarpu E.M.U. tėra regioninis, betgi didžiai reikšmingas mechanizmas, per kurį suderintomis jos narių pastangomis atsiskaitoma iš apie 50% dabartinės pasaulio prekybos. Periodiniai E.M.U. sutarties atnaujinimai ir jos pritaikymai esamai padėčiai rodo, kad jos nariai yra pasiryžę eiti į visuotinę mokėjimo prievolių atsiskaitymo laisvę, jei tam susidarys palankios ekonominės, finansinės bei politinės sąlygos. *J. Pžm.*

Europos Parlamentas žr. Europos Taryba.

Europos Politinė Bendruomenė yra europinės antvalstybės užuomazga. Kaip žinoma, Europos Taryba (žr.) neturi suvereninių funkcijų, o Europos Anglies ir Plieno Bendruomenė (žr.) bei Europos Gynybos Bendruomenė (žr.) yra veikmeninės antvalstybinės institucijos, kurių nariai-valstybės perleidžia tik dalį savo suvereninės teisės ūkio ir gynybos srityje. E.P.B., siekdama Europos apjungimo, mėgina valstybių-narių ir p o l i t i n į s u v e r e n u m ą perkelti antvalstybinei institucijai. E.P.B. yra lyg ir papildymas dviejų minėtų veikmeninių antvalstybinių institucijų, kurios jai tvirtai pradėjus funkcionuoti, turėtų joje ištirpti.

Šešių valstybių (Belgijos, Italijos, Liuksemburgo, Olandijos, Prancūzijos ir Vakarų Vokietijos) užsienių reikalų ministeriai, susirinkę Liuksemburge 1952 IX 10, įgalino (autorizavo) Europos Anglies ir Plieno Bendruomenės Patariamąjį Parlamentą, kad jis sudarytų Ad hoc Parlamentą įkurti E.P.B., kurią numatė Europos Gynybos Bendruomenės 1952 III 27 Paryžiuje pasirašytoji sutartis. IX 15 jau buvo sudarytas Ad hoc Parlamentas, taip pat ir 26 narių vokiečio dr. Heinrich von Brentano pirmininkaujama steigiamoji komisija, kuriai

buvo pavesta paruošti E.P.B. konstitucijos projektas. Brentano komisijos paruoštąjį konstitucijos projektą Ad hoc Parlamentas vienbalsiai priėmė 1953 III 10. Tačiau ligi šiol E.P.B. konstitucija tėra ratifikuota tik dviejų valstybių parlamentų. Suprantama, Europos Gynybos Bendruomenės suirimas sudarė naują kliūtį E.P.B. konstitucijai įsiteisėti.

Nariai: Belgija, Italija, Liuksemburgas, Olandija, Prancūzija ir V. Vokietija.

Organai: 1. Parlamentas; 2. Vykdomoji Taryba; 3. Tautinių Ministerių Taryba; 4. Teismas ir 5. Ekonominė ir Socialinė Taryba.

Parlamentas numatomas dviejų rūmų — Senato ir Tautų Rūmų. Senatą sudaro tautinių parlamentų renkami senatoriai, atstovaują kiekvienai valstybei. Prancūzija, Vokietija ir Italija į Senatą siunčia po 21 senatorių, Belgija ir Olandija — po 10 ir Liuksemburgas — 4; iš viso — 87.

Tautos Rūmus sudaro bendruomenės žmonių atstovai (kitais žodžiai tariant, atstovai, renkami ne prancūzų, italų, vokiečių ar kitos tautos, bet 157 milionų europiečių). Tautų Rūmuose numatoma Prancūzijai, Vokietijai ir Italijai po 63 atstovus (Prancūzijos kolonijoms dar 7), Belgijai ir Olandijai po 30 ir Liuksemburgui 12, — iš viso 268. Kad įstatymai galiotų, turi būti priimti abiejų rūmų paprastos daugumos.

Vykdomoji Taryba yra vykdomasis organas. Senatas absoliutine balsų dauguma renka Vykdomosios Tarybos pirmininką, kuris pats skiria kitus tarybos narius, nedaugiau dviejų tos pačios tautos. Vykdomoji Taryba reikalinga abiejų rūmų pasitikėjimo.

Tautinių Ministerių Taryba, kaip Europos Anglies ir Plieno Bendruomenėje ar Europos Gynybos Bendruomenėje, turi tarpininkavimo funkciją: derina Vykdomosios Tarybos ir valstybių-narių suverenines galias, konsultuodama ir pasikesisdama informacijomis.

Teismas yra identiškas su Europos Anglies ir Plieno Bendruomenės bei Europos Gynybos Bendruomenės Teismais. Teisėjų negali būti daugiau kaip 15. Jie parenkami iš sąrašo, sudaryto Vykdomosios Tarybos, susitarus su Senatu. Kiekviena valstybėnarys gali pasiūlyti po tris teisėjų kandidatus. Teisėjai renkami 9 metams, gali būti ir perrenkami.

Ekonominė ir Socialinė Taryba yra Vykdomosios Tarybos patariamasis organas. Ekonominė ir Socialinė Taryba prašoma, ar ir savo iniciatyva, pareiškia nuomonę betkuriems parlamento rūmams ir Vykdomajai Tarybai.

Į E.P.B. , be šešių dabartinių jos narių, gali įeiti ir kitos Europos valstybės. Tačiau šiam Europos antvalstybinės institucijos embrionui subręsti sąlygos sunkios, nes, viena, Europos valstybės nenori išsižadėti savo suverenumo, ir antra, suirus Europos Gynybos Bendruomenei, ir pati Europos apjungimo sistema, į kurią organiškai įsipina visos šios europinės bendruomenės, pasidarė labai skylėta.

F. S. C. Northrop, European Union and United States Policy 1954; *V. Vaitiekūnas,* Kelias į antvalstybę (Tėviškės Žiburiai 1953, Nr. 21 ir 22).

Br. N.

Europos Sąjūdis (ag. European Movement) tarptautinė organizacija, siekianti apjungti Europos valstybes (įk. 1948 X 25). Europos apjungimo idėją jau kėlė Briand. Caudenhove-Kalergi 1924 leido žurnalą Pan –Europa, 1926 susiorganizavo visuomeninio pobūdžio tarptautinis sąjūdis Europos apjungimo idėjai puoselėti ir skleisti, o 1930 M. Herriot išleido knygą vardu ‚Jungtinės Europos Valstybės'. Šios pastangos turėjo įtakos ir E.S. įsikurti. Tačiau tik 1948 Europos vienybės siekiančios visuomeninės jėgos suėjo krūvon Europos apjungimo skatinti ir remti, nes prieš II pas. karą kiekviena Europos valstybė dar labai vertino savos valstybės suverenumą ir nesiryžo nė dalies jo perlesti antvalstybinėms institucijoms. E.S. garbės pirmininkais tapo W. Churchill, A. de Gasperi, R. Schuman, P. H. Spaak. Į E. S. įeina Airijos, Austrijos, Belgijos, D. Britanijos, Danijos, Graikijos, Italijos, Liuksemburgo, Norvegijos, Olandijos, Prancūzijos, Švedijos ir Turkijos tautinės tarybos. Vėliau į E,S. įsijungė ir Albanijos, Bulgarijos, Čekoslovakijos, Estijos, Ispanijos, Jugoslavijos, Latvijos, Lenkijos, Lietuvos, Rumunijos ir Vengrijos tautiniai egziliniai komitetai. Be to, jame dalyvauja visa eilė tarptautinių bei tautinių organizacijų, siekiančių Europos apjungimo: Europos Federalistų Sąjunga, Jungtinis Europos Sąjūdis, Jungtinių Europos Valstybių Socialistinis Sąjūdis, Ūkinio Europos bendradarbiavimo Lyga, Prancūzų Europos Vienybės Taryba, Vidurinės ir Rytų Europos Socialistų Sąjunga, Liberalų Internacionalas, Europos Krikščionių Darbininkų Sąjūdis, Tarptautinė Ūkininkų Sąjunga, Vidurinės Europos Krikščionių Demokratų Sąjunga ir kt.

E.S. 1948 V 7–10 Haagoje sušaukė pirmąjį Europos Kongresą, paskatinusį įsteigti Europos Tarybą (žr.). E.S. iniciatyva 1949 XII 8–12 Lozanoje įvyko Europos Kultūros Konferencija. Ji nutarė daryti žygių, kad būtų: 1. koordinuojami Europos mokslininkų tyrinėjimai, 2. įsteigta Europos Kolegija, 3, skatinama egzilų mokslininkų ir studentų globa, 4. vienodinama Europos teisė.

Prie E.S. 1949 įsteigta Vidurinės ir Rytų Europos Komisija. Jos pirmininku išrinktas H. Macmillan (vėliau R. Law). Komisijon generaliniu referentu įėjo britas E. Beddington-Behrens (vėliau D. Kelly), o vice-

pirmininkais — E.S. generalinis sekretorius J. H. Retinger, britų liberalų pirmininkas Cl. Davies, darbietis A. Greenwood, Belgijos senatorius V. Poussin, Olandijos socialistų pirmininkas K. Vorrink, Prancūzijos senatorius E. Pezet, buvę premjerai P. Ramadier ir P. Reynaud, be to, pavergtųjų kraštų atstovai: Albanijos — dr. I. A. Toptani, Bulgarijos — N. Balabanov ir G. N. Dimitrov, Estijos — Rei, Čekoslovakijos — S. Osusky ir prof. A. Prochazka, Jugoslavijos — dr. J. Krnjevič ir N. S. Jovanovič, Lenkijos — E. Raczyński ir G. Zdziechowski, Lietuvos — dr. S. Bačkis, Rumunijos — G. Gafencu ir V. Veniamini, Vengrijos — P. Auer ir G. Bakach-Besseneyey. Šios komisijos rūpesčiu 1952 I 21–25 Londone įvyko Vidurinės ir Rytų Europos Konferencija. Be pavergtųjų kraštų atstovų, joje dalyvavo žymių D. Britanijos, Prancūzijos, Italijos, Belgijos ir kitų laisvųjų Europos valstybių žmonių. Konferencija, pabrėžusi, kad šimto milionų europiečių pavergimas neleistinas nei moraliniu, nei politiniu, nei ūkiniu požiūriu, priėmė visą eilę drąsių pasiūlymų E.S.: įsteigti Vidurinės ir Rytų Europos jaunimo ir egzilų kultūrinės veiklos komitetus, tyrimų ir informacijos institutą, Europos Tremtinių Fondą, tremtinių kultūros įstaigoms padėti ir kt. Tačiau E.S. nei vieno tų nutarimų nėra mėginęs įvykdyti. E.S. tolinimasis nuo pavergtosios Europos reikalų, reikia manyti, bus viena pagrindinių priežasčių, paskatinusių šią komisiją pasidaryti savarankiška institucija, nepriklausoma E.S., o tik bendradarbiaujančia su juo.

1953 rudenį Haagoje įvyko antrasis Europos Kongresas, sušauktas E.S. pastangomis. Kongreso pagrindinis uždavinys — Europinės antvalstybės sukūrimas Europos Anglies ir Plieno Bendruomenės rėmuose. Tiek Lozanos Kultūros Konferencijoje, tiek ir antrajame Europos Kongrese buvo ryškus E.S. vengimas domėtis Tarybų Sąjungos pavergtąja Europos dalimi ir noras apsiriboti praktiškai tik laisvosios Europos problemomis pirmoje eilėje Europos Tarybą sudarančių 15 valstybių rėmuose, nors Vidurinės ir Rytų Europos egzilų komitetų formalinė padėtis tebėra kaip ir buvusi.

A. Knopf, Twentieth Century Europe 1950; *F. S. C. Northrop,* European Union and United States Foreign Policy 1954. *Br. N.*

Europos Taryba (ag. Council of Europe) patariamasis Europos valstybių organas politiniam ir ūkiniam bendradarbiavimui skatinti.

Konkretus žygis į didesnio masto Europos bendruomenę pradėtas 1948 V 8 Haagos Kongrese, kuriame dalyvavo apie 800 laisvosios Europos žmonių, atstovaujančių įvairioms tautoms, politinėms partijoms, religijoms ir ekonominiams sluogsniams. V 10 Haagos Kongresas vienbalsiai priėmė atsišaukimą, reikalaujantį suvienytos Europos, žmogaus teisių chartos, Europos teismo, Europos parlamento ir prašantį dalyvius, grįžus namo, visais būdais remti Europos apjungimo mintį.

Briuselio Sutarties valstybių (Belgijos, Prancūzijos, Liuksemburgo, Olandijos ir D. Britanijos) užsienių reikalų ministeriai, susirinkę Londone 1949 I, sutarė steigti E.T. 1949 V 5 į Londoną, be minėtų 5 valstybių, pakviečiamos dar Airija, Danija, Italija, Norvegija ir Švedija. Šių dešimties valstybių užsienių reikalų ministeriai pasirašė E.T. statutą, kuris įsigaliojo 1949 VIII 3, o VIII 10 Strasburge įvyko pirmasis E.T. posėdis. Dviejų metų būvyje į E.T. įstojo dar Turkija, Graikija, Islandija, V. Vokietija ir Saaro kraštas.

E.T. nariais yra: Airija, Belgija, Danija, D. Britanija, Graikija, Islandija, Italija, Liuksemburgas, Norvegija, Olandija, Prancūzija, Švedija, Turkija, Saaro Kraštas ir V. Vokietija.

E.T. uždaviniai — jos narių didesnė vienybė, kad būtų išsaugoti ir įgyvendinti bendrieji paveldėtieji idealai ir principai. Kariniai reikalai neįeina į E.T. uždavinius.

E.T. organai: 1. Ministerių Komitetas, 2. Patariamasis Parlamentas, 3. Jungtinis Komitetas ir 4. Generalinis Sekretoriatas.

Ministerių Komitetą sudaro į E.T. įeinančių užsienių reikalų ministeriai ar jų pavaduotojai. Ministerių Komitetas yra kontrolinis organas: jis nustato Patariamojo Parlamento dienotvarkę, kviečia naujus narius į E.T. ir nustato jų atstovų Patariamajame Parlamente skaičių.

Patariamojo Parlamento atstovai parenkami pačių valstybių vyriausybių nuožiūra; paprastai jie būna parenkami iš valstybių parlamentų narių. Patariamajame Parlamente nevisi nariai turi tą patį atstovų skaičių: jis svyruoja nuo 3 (Liuksemburgas) ligi 18 (D. Britanija, Prancūzija). Patariamajame Parlamente atstovai balsuoja kiekvienas sau, ne delegacijomis; jie ir sėdi alfabetine tvarka. Šis organas renkasi kasmet paprastosios sesijos ir yra tik patariamojo pobūdžio: negali leisti įstatymų. Patariamojo Parlamento rezoliucijos priimamos vienbalsiai, o reiškiamieji pageidavimai reikalingi $^2/_3$ daugumos.

Jungtinis Komitetas koordinuoja Ministerių Komiteto ir Patariamojo Parlamento veiklą, o Generalinis Sekretoriatas vykdo daugiau techniškojo pobūdžio darbus.

E.T. dar nėra antvalstybinė institucija, vykdanti suvereninę funkciją, nes jos nariai visą galią pasilieka sau: ir Ministerių Komitetas, ir, pagaliau, Patariamasis Parlamentas betarpiškai yra veikiami tautinių vyriausybių. E.T. įkūrimas yra konkreti pastanga ilgainiui prieiti prie visos Europos parlamento, kaip antvalstybinės insti-

tucijos, turinčios didesnės ar mažesnės suvereninės galios.

E.T. būstinė yra Strasburge. Patariamojo Parlamento Prezidentas — Paul Henry Spaak, Generalinis Sekretorius — Jaques Camile Paris.

A. Knopf, Twentieth Century Europe 1950; *F. S. C. Northrop,* European Union and United States Foreign Policy 1954. *Br. N.*

Eusebijas (gr. Eusebios) šventieji ir teologai:

1. E. popiežius (308–309), šventasis (šventė IX 26), kaip ir jo pirmatakas Marcelius, sprendė ginčus, kaip elgtis su atkritusiais krikščionimis Diokletiano persekiojimuose. Mirė ištremtas Sicilijon.

2. E. Cezarėjos vyskupas (313–339), Bažnyčios istorijos tėvas. Mokėsi Origeno įkurtoje ir tuo metu Pamfilijaus vedamoje mokykloje Cezarėjoje. Maksimino persekiojimo laikais slapstėsi ir buvo kalinamas. Išrinktas Cezarėjos vyskupu, turėjo didelės įtakos imp. Konstantinui. Arijaus sukeltuose ginčuose E. stojo prieš Atanazijų, dėl to Antiochijos sinode buvo nuo Bažnyčios atskirtas. Nikėjos nutarimą jis pasirašė po ilgo delsimo, nevisais klausimais su juo sutikdamas, ir dėl to vėlesnėse kovose buvo aiškus priešininkas nikėjinio simbolio ir Atanazijaus, kurio mokslas jam atrodė esąs artimas sabelionizmui. Pagrindinėmis pažiūromis būdamas Origeno įtakoje, E. buvo giminingas Arijui, nors ir gynėsi nęsąs arijonas. Savo įtaka Konstantinui E. panaudojo kovai su ortodoksais. E. istoriniuose veikaluose paskelbti archyvų dokumentai ir ištraukos iš dingusių veikalų yra didelės vertės senovės Bažnyčios istorijai. Svarbiausias E. veikalas yra Bažnyčios Istorija (10 knygų), apimanti laikotarpį nuo Apaštalų laikų iki Licinijaus pergalės (324) ir Kronika — žmonijos istorija iki 325. Anksčiau parašė Senesniųjų martirijų rinkinį (dingęs). Kiti E. veikalai: De vita Constantini, Oratio ad s. coetum, Preparatio evangelica ir Demonstratio evangelica. Veikalo Teofanijos (5 knygos) likęs tik siriškas vertimas. Raštas prieš Porfirijų yra dingęs, Apologija prieš Hieroklį išlikusi. Dogmatinės E. pažiūros išdėstytos 2 knygoje prieš Marcelį iš Ankiros ir 3 knygoje apie Bažnyčios teologiją. Visi veikalai išleisti Migne, Patrol. gr. 19–24 tt.

M. Weis, Die Stellung des E. im arianischen Streit 1920; *J. Stevenson,* Studies in E. 1929; *R. Laqueur,* E. als Historiker seiner Zeit 1929; *H. Berkhof,* Die Theologie des E. von Caesarea 1939.

3. E. Emesos vyskupas (295–359), teologijos mokėsi Palestinoje, filosofijos Aleksandrijoje, Antiochijos mokyklos egzegetas, laikėsi pusiauarijoniškų pažiūrų, kaip ir jo mokytojas E. iš Cezarėjos. Jo raštų teišliko nuotrupos.

4. E. Nikomedijos vysk. nuo 318, Konstantinopolio patriarchas nuo 338. Arijo mokslo draugas ir vyriausias arijonų šulas, Konstantinui ištrėmus Ariją Galijon. Vadovavo opozicijai prieš Nikėjos sinodo tikėjimo išpažinimą ir Atanazijų. Jo pastangomis buvo pašalinta keletas ortodoksų vyskupų; 337 pakrikštijo imp. Konstantiną.

A. Lichtenstein, E. von Nikomedien 1903; *G. Bardy,* Recherches sur st. Lucien d'Antioche et ses disciples 1936.

5. E. pirmasis Vercelli vyskupas (283–371), šventasis (šventė XII 12), didelis arijonų priešininkas, dėl to 355–63 buvo ištremtas. Pirmasis vyskupas Vakaruose, įvedęs kunigams bendrą gyvenimą; spėjama jį buvus autoriumi lotyniško evangelijų vertimo dar prieš Jeronimą (Codex Vercellensis).

Euskaldunakai (Euskaldunak) tikrasis baskų (žr.) vardas.

Euskara taip baskai (žr.) vadina savo kalbą.

Eustachas, Eustachijus (miręs apie 100) 1. šventasis (šventė IX 20); legendos žiniomis Trajano laikų karo vadas, Hadriano laikais nukankintas drauge su žmona ir 2 sūnumis. Jo kultas Romon atėjo iš Rytų. Legendos motyvas apie jo pamatytą briedį su kryžiumi tarpuragėje yra plačiai išplitęs visos Europos literatūroje. E. laikomas medžiotojų patronu.

2. E. (m. 1360), aiškiau nežinomos kilmės kunigaikštis, XIV a. pirmoje pusėje valdęs Pskovą, kurį laiką Izborgo vietininkas. J. Bartoszewicz mano jį buvus lietuvių kilmės. Pskove lietuvių kilmės kunigaikščių XIII a. pabaigoje netrūko. Ten valdė XIII a. antroje pusėje Daumantas (žr.). Apie 1270 Naugardo metraščiai mini Pskove pasirodžiusį lietuvių kng. Eigustą. Pskovo ir Naugardo nuolatinės nesantaikos metu, rodos, su Gedimino žinia kovojo Pskove prieš vokiečius Dovydas Gardiniškis (žr.). Apie E., kuris taip pat galėjo būti lietuvių kilmės, yra žinoma, kad jis, kai 1323 vokiečiai, apsupę Pskovą ir sunaikinę didelę jo mūrų dalį, jau ruošėsi jį paimti, su savo izborgiečiais greit atvykęs, puolė prie upės Velikaja vokiečių stovyklą ir atėmė iš jų rusų belaisvius; po to tas Dovydas Gardiniškis atmušė priešą nuo miesto. 1343 estų sukilimo metu E. jau su pskoviečiais darė žygį Livonijon prieš kryžiuočius. Juos nugalėjęs, sunaikino Odenpės sritį, kol jį Livonijos magistras Burchardas v. Dreileben išvijo. 1355 pskoviečiai vaidijosi su Polocko Andriumi Algirdaičiu (žr.), kuris dažnai puldinėdavo ir plėšdavo Pskovo žemes. Tais metais E. ir padarė naikinimo žygį į Polocko sritį.

Nekrasov, Drevnij Pskov 1923; *Jul. B(artoszewicz)* Encyklopedya Powszechna 1861 VIII 540 psl. *Z. I.*

Eustachio Bartolomeo (apie 1524–1574) italų anatomas, popiežiaus gydytojas ir prof. Romoje, daug nusipelnęs anatominių tyrinėjimų srityje. Jo vardu pavadintos kaikurios žmogaus kūno dalys, pvz. E. lan-

delė ausyje (Tuba Eustachii), širdies vožtuvas (Vulvula Eustachii) ir kt.

G. Bilancioni, Bartolomeo E. 1913.

Eustacho landelė (t. pharyngotymponica, tuba Eustachii, tuba auditiva) jungia vidurinės ausies tuštymę (cavum tympani) su rykle (pharynx). Ji susideda iš kremzlės dalies (pars cartilaginea tubae pharyngotympanicae), kuri užima $^2/_3$ viso landelės ilgio, ir kaulinės (pars assea t. ph.), kuri yra smilkinkaulio oloje. Atsiveria į vidurinės ausies tuštymę (ostium tympanicum t. ph.) ir į ryklę (ostium pharyngicum t. ph.). Ilgis 3,5–4 cm. Paskirtis — ventiliuojant vidurinės ausies tuštymę, oro spaudimui iš abiejų būgnelio pusių reguliuoti.

Eustatijas (Eustathios) šventieji ir teologai:

1. E. (m. 337) Antiochijos patriarchas, šventasis (šventė VII 16), Nikėjos sinode griežtai gynė tikėjimo grynumą, 325–30 polemizavo su Eusebiju iš Cezarėjos, 330 arijonų sinode Antiochijoje pašalintas ir ištremtas Trakijon, kur 337 mirė. E. šalininkai Antiochijoje (eustatijonai) sukėlė meletijonų atskalą.

2. E. Tesalonikų metropolitas (m. 1194). Parašė komentarus Homero Iliadai ir Odisėjai, 1180 pasipriešino imp. Manueliui dėl tikėjimo dalykų. Parašė daug asketinių ir homiletinių raštų bei laiškų.

K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur 1897; *J. Gröger*, Questiones Eustathianae 1912.

Eustatiniai judesiai jūrų ir vandenynų vandens svyravimai, nepriklausą nuo žemės plutos tektoninių ir epirogenetinių judesių, bet priklauso nuo klimatinių arba žemės apsisukimo aplink savo ašį greičio pakitėjimų.

Eustel de Coulanges Numa Denis (1830–1889) prancūzų istorikas, Strasburgo ir Paryžiaus univ. prof. Jis ypač pagarsėjo dviem veikalais: La cité antique ir Histoire des institutions politiques de l'ancienne France (6 tt. 1888–1892). Abu veikalai parašyti su didele erudicija ir nepaprastai aiškiu stilium. Paskutiniame veikale F. dėsto Prancūzijos socialinę ir ūkinę istoriją nuo tautų kraustymosi iki karolingų laikų, įrodinėdamas romėniškųjų institucijų išsilaikymą. Tuo būdu F. laikytinas tolydumo (kontinuiteto) teorijos pradininku.

Eutanazija (gr. euthanasia 'neskausminga, maloni mirtis'), apskritai, reiškia gražią, malonią, lengvą mirtį. Griežtąja prasme reiškia tiesioginį neskaudančiomis priemonėmis gyvybės sutrumpinimą sunkia, nepagydoma liga sergantiems ligoniams arba visuomenei nenaudingiems elementams, pvz. bepročiams, išsigimėliams, nepataisomiems kriminalistams. E. buvo žinoma graikams, romėnams, egiptiečiams. Naujesniųjų laikų žymesni jos sekėjai yra gydytojai: Binet-Sauglé, Hoche ir Ughetti, teisininkai: Binding, Elster ir Crispini; rašytojas M. Maeterlinck. Tačiau prieš ją taip pat griežtai pasisakoma religiniais ir visuomeniniais motyvais.

K. Binding und *A. Hoche*, Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens 1920; *F. Büchner*, Der Eid des Hippokrates 1941; *K. Engish*, Euthanasie und Vernichtung lebensunwerten Lebens in strafrechtlichen Beleuchtung 1948.

Eutektika (gr. eutēktos 'greitai tirpstąs') yra toks dviejų ar kelių medžiagų mišinys, kuris turi žemiausią lydymosi temperatūrą. Čia pateikta fenolo ir naftilo amino fazių diagrama rodo, kad tų dviejų medžiagų

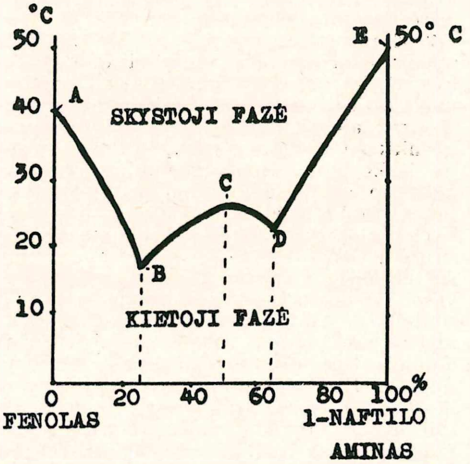

Fenolo ir naftilo amino fazių diagrama

mišiniai turi du eutektinius taškus B ir D. Gryno 1–naftilamino lydinio temperatūra yra 50°C, gryno fenolo 41°C, bet jų mišiniai lydosi žemesnėse temperatūrose. Jeigu mes turime sulydytą mišinį gausų fenolu, t.y. esame kažkur ant kreivės A–B ir sulydytą masę šaldome, tai pirmiausia pagal fazių dėsnį išsiskirs fenolo kristalai, ir skysta masė savo sudėtimi artės prie taško B su lydymosi temperatūra 18°C ir 24% naftilo amino bei 76% fenolo sudėtimi. B tašką pasiekusi, skysta masė kristalizuosis visu savo cheminiu sąstatu. Tas pats atsitiktų, jeigu mes eitume iš kitos pusės kreive E–D. Tiktai ten išsiskirtų pradžioje ne fenolas, bet 1–naftilo aminas, ir sudėtis artėtų prie eutektikos D su lydomąja temperatūra 22°C ir 67% naftilo amino ir 33% fenolo sudėtimi. Tarp tų dviejų E., kaip iš fazių diagramos matome, yra mišinys C su maksimaline lydomąja temperatūra. Tai rodo, kad čia tarp fenolo ir naftilo amino susidaro cheminis junginys.

Medžiaga, kuri išsiskiria prieš pasiekdama E. tašką, paprastai kristalizuojasi dideliais kristalais, bet E. taške medžiagos kristalizuojasi labai smulkučiais kristalais.

E. yra medžiagų mišinys, saistomas specialiais fiziniais dėsniais taip, kad visas skystas homogeninis tirpalas kristalizuojasi heterogeniškai, t.y. kiekviena medžiaga atskirai: tirpiklis sau, ištirpusi medžiaga sau, tiktai mažais kristalais.

Metalurgijoje, silikatų chemijoje, organinių junginių tyrime, taip pat ir uolų susidarymo studijose mišinių E. sudaro labai svarbų vaidmenį, nes, kad ir nuo betkokio medžiagų mišinio pradėtume, visuomet baigtume eutektiniu mišiniu. Cheminėj gamyboj, ypačiai keramikoje, dažnai naudojamasi mišinių E. žema lydymosi temperatūra. *Ad. D.*

Euterpė sen. graikų mitologijoje lyrinės poezijos ir muzikos muza.

Euterpe žr. Palmė.

Eutichas (Eutyches, 378–440) vienuolis, vėliau vienuolyno prie Konstantinopolio archimandritas. Bekovodamas su nestorianizmu, pats įpuolė į monofizitizmą, kurio šalininkų (eutichijonų) išliko iki mūsų dienų. Visuotinio Bažnyčios susirinkimo Chalkedone 451 iš Bažnyčios išskirtas.

Eutichianas (Eutychianus) šventasis, popiežius (279–83). Liber Pontificalis sako jį kilus iš Toskanijos. Jam priskiriamas dekretas, kuriuo įsakoma ant altoriaus palaiminimui dėti tik vynuoges ir pupų ankštis. Tai turi ryšio su manichėjų mokslu, kurie nuo tų dalykų, kaip kilusių iš blogojo prado, susilaikydavo, juo labiau apeigose jų nevartodavo. E. buvo palaidotas Kalikst o katakombose, kur De Rossi rado jo antkapį. Šventė XII 8.

Eutichijus (Eutychius) Konstantinopolio patriarchas (512–582), šventasis (šventė IV 6), vadovavo V Visuotiniam Bažnyčios Susirinkimui. Patekęs į imp. Justinijono nemalonę, 565 ištremtas, bet Justino II 577 grąžintas atgal. Be Susirinkimo aktų, yra žinomas vienas E. laiškas popiežiui Vigilijui.

Eutimidas (gr. Euthymidēs) graikų vazų tapytojas apie 500 pr. Kr. šalia vienalaikio Eufronijo E. yra vienas iš reikšmingiausių ir didžiausių Atikos vazų tapytojų.

A. Rumpf, Handbuch der Arcäologie 4 : 1, 1953.

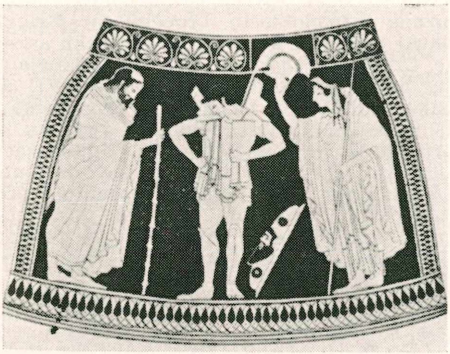

Eutimido vazos fragmentas (apie 500 pr. Kr.)

Eutimijas (Euthymius) šventieji, teologai, rašytojai:

1. E. as-Saifi (1648–1723) melchitų arkivyskupas, vienybės su Roma šalininkas, dėl to ortodoksų persekiotas, kalintas ir 1724 Konstantinopolio sinodo atskirtas. Įkūrė bazilijonų vienuoliją.

2. E. I (834–917) Konstantinopolio patriarchas, oratorius ir poetas. Leonui VI mirus, jo įpėdinio Mikalojaus pašalintas ir 912 ištremtas į Agato vienuolyną. Jo pašalinimas sukėlė eutimijonų sektą, kuri gyvavo iki X a. galo.

3. E. (m. tarp 1396 ir 1419) paskutinis Tirnovo patriarchas, žymiausias XIV a. slavų rašytojas; taisė bažnytines knygas, vertė graikų veikalus, rašė šventųjų gyvenimus. Raštai išleisti Kalužniacki 1901 Vienoje.

Eutin š. Vokietijos mst. Holsteine; 17.494 gyv. (1952). Įkurtas 1143, Lübecko miesto teisę gavo 1256. XIII a. šv. Mykolo bažnyčia, XVII a. herzogų rūmai. Kompozitoriaus Karl Maria von Weber gimtinė.

E. lietuviai. Po Vokietijos kapituliacijos 1945 rudenį E. aps. belaisvių stovykloje buvo apie 2000 lietuvių karo belaisvių.

Lietuvių liaudies meno paroda Eutine 1949

Lietuvių stovykla pradėta kurti Rettbergo kareivinėse 1946 vasarą, atkėlus iš mažos likviduotos stovyklos prie Lübecko apie 70 asmenų grupę. Tų pačių metų rugpjūčio mėn. atvyko apie 70 lietuvių iš Borstelio ir būrelis iš Bad Segebergo. Vėliau buvo perkelti į E. ir Schleswigo lietuviai. 1947 bendras lietuvių skaičius stovykloje, kurioje tuo metu gyveno apie 2000 įvairių tautybių tremtinių, siekė per 400. Vėliau dėl emigracijos jų skaičius pradėjo mažėti, tačiau dar ir 1955 ten gyveno 22 lietuviai.

E. lietuviai nuo pat pradžios buvo susiorganizavę į LTB apylinkę, kuriai pirmininkavo dr. J Natkevičius, J. Dėdinas, B. Rašimas, D. Brauklys, A. Romanauskas, o nuo 1950 — K. Markus. Iki 1950 veikė ir LRK

Eutino Rūtos choras 1947

skyrius. Skyriaus pirmininku buvo Vl. Staniulis. 1946 VIII 1 buvo įsteigta 4-rių skyrių pradžios mokykla. 1947 IV atidarytas ir 5-as skyrius. Mokyklos vedėju nuo 1946 VIII 1 iki 1947 VII 31 buvo Antanas Mingėla, nuo 1947 VIII 1 iki 1949 VIII 31 — Balys Rašimas, nuo 1949 IX 1 iki mokyklą uždarant 1950 III — Morta Stanaitytė. Mokykloje pirmaisiais metais mokėsi apie 30 vaikų. Taip pat veikė vaikų darželis (nuo 1946 VIII 1), kuriam ilgiau vadovavo Stygienė. Buvo suorganizuoti siuvėjų, batsiuvių, traktorininkų, dažytojų ir anglų kalbos kursai, veikė lietuvių siuvykla, mezgykla ir lietuviškų lėlių dirbtuvė. Be to, E. buvo audžiami tautiniai drabužiai (S. Romanauskienės priežiūroje). Ir dabar vokietė T. Saggau tebenaudoja lietuviškus audinių raštus savo audykloje. 1949 E. vokiečiams buvo suruošta lietuvių liaudies meno paroda (kartu su latviais ir estais). 1947 rotatoriumi buvo leidžiama Pašvaistė. E. stovykla turėjo 40 asmenų chorą ‚Rūtą', kuriam vadovavo Untulis, vėliau B. Rašimas. Veikė J. Biliūno vardo skautų draugovė, vadovaujama G. Juškėno. Katalikų par. klebonu iki 1949 buvo kun. A. Žvinklys.

Pr. Z.

Eutrofinis (gr. eutrophos ‚maistingas') maistingas, turįs maistingų dalių (pvz. žemė, vandenys, turį maistingų dalių, taip pat ten auga augalai). Priešprieša oligotrofinis arba distrofinis.

Eutropijas (Eutropius) IV a. romėnų istorikas, parašęs Romos istoriją nuo miesto įkūrimo iki Joviano mirties (364 po Kr.). Jo istorija (Breviarium ab urbe condita) kaip vadovėlis dar buvo vartojama net viduramžiais. Išl. H. Droysen (Mon. Germ. Hist. 2, 1879).

Eutropinis (gr. eutropos ‚lengvai besisukąs') botanikoje augalai, dažniausiai vijokliniai, besisuką į saulę.

Euwe Max (g. 1901) žymus olandų šachmatininkas, 1935–37 pasaulio meistras. Išsp. Theorie der schaakopeningen 1937; Het Eindspel 1940; Positionsspiel und Kombinationsspiel im Schach 1951 ir kt.

eV stp.: elektronų voltas.

Evagrijus Ponticus (apie 356–399) asketas ir rašytojas, Origeno šalininkas. Savo raštuose siekė suvesti į harmoniją origenizmą, kapadokiečių (ypačiai šv. Grigaliaus) teologinę kryptį ir atsiskyrėlių askezę. Graikiškieji jo raštų originalai daugiausia buvo sunaikinti po to, kai VI–VII a. pakartotinai buvo pasmerktas origenizmas. Išlikusieji jo raštai daugiausia yra sirų ir armėnų k. vertimų. Minėtini: Capita practica, Antirrheticus, Gnosticus, De Oratione, De malignis cogitationibus, Speculum pro monachis, Problemata gnostica, Commentaria in Psalmos et Proverbia. Jis pirmas davė aštuonių (ne septynių) didžiųjų nuodėmių teoriją.

O. Zöckler, E. Ponticus (Biblische und Kirchenistorische Studien 1893 IV); *M. Viller,* Au sources de la spiritualité de s. Maxime: Les oeuves d'Evagre le Pontique (Revue d'Ascétique et de Mystique 1930; *Ville–Rahner,* Ascese und Mystik in der Väterzeit 1939. *A. Lm.*

Evakuacija (lot. evacuatio ,ištuštinimas') 1. gyventojų, įstaigų, turto iškraustymas iš pavojingų vietų, ypač karo metu; 2. sužeistųjų ir sergančiųjų karių, arklių ir kitos karinės medžiagos išgabenimas iš karo veiksmų sričių; 3. oro ar dujų ištraukimas iš tuštumos (vakuumo).

Evaluacija (prc.) 1. įvertinimas, įkainojimas, apskaičiavimas; 2. bankinėse įstaigose svetimų valiutų keitimo kurso nustatymas.

Evangelija (gr. evangelion ,gera žinia') yra Kristaus gyvenimo ir jo mokslo skleidimas žmonių tarpe. Vėliau, nuo II a., E. vadinamos knygos, kuriose aprašoma geroji naujiena (žinia), ypačiai Kristaus žodžiai ir darbai. Katalikų Bažnyčios yra pripažintos šventomis ir įkvėptomis keturios E., parašytos apaštalų Mato ir Jono, ir apaštalų mokinių Morkaus ir Luko. Visos kitos laikomos apokrifais, netikromis. E. parašė Matas, Morkus ir Lukas dar prieš 70 metus, o Jonas I a. gale. Pirmosios trys nuo Griesbacho laikų vadinamos sinoptinėmis, o jų autoriai sinoptikais. Jos savo turiniu ir forma panašios viena į kitą. E. yra daugiau dogmatiniai apologetiniai, ne istoriniai veikalai, nes kiekviena siekia aprašyti ne Kristaus gyvenimą, bet įrodyti kurią nors dogmatinę tiesą. Tos tiesos įrodinėjamos įvairiais istoriniais Kristaus gyvenimo faktais. Mato E. parašyta aramėjų kalba, o kitos trys graikų. Pilnas E. tekstas išliko šiuose seniausiuose pergamentiniuose graikiškuose kodeksuose: Vatikano ir Sinajaus iš IV a., Eferomo kodekse iš V a. ir Bezos arba Cambridge kodekse iš VI a. Iš III a. yra likę visų 4 nuotrupų iš viso 17 lapų; iš II a. pradžios (apie 120) yra išlikęs papyro gabalėlis su Jono E. tekstu. Pagal seniausius kodeksus kritišką graikišką E. tekstą, be daugelio kitų, išleido Eb. Nestle (1898), H. J. Vogels (1920) ir A. Merk. (1933). Nors Mato E. rašyta aramėjiškai, bet išlikęs jos tik graikiškas vertimas. E. surašyta tai, ką apaštalai skelbė žmonėms gyvu žodžiu apie Kristų ir Jo mokslą.

A p o k r i f i n ė s E. yra atsiradusios II a. viduryje, kur istorija maišoma su legendomis. Kat. Bažnyčia jų šventomis ir įkvėptomis nepripažino. A.E. buvo apie 50, bet sveikų išliko vos kelios, o kitų tik nuotrupos ar vien vardai. Nuotrupų turime: hebrajų E., Petro E., egiptiečių E., Dvylikos apaštalų, arba ebioniečių, E. ir Pilypo E. Iki mūsų laikų išliko sveikos: Jokūbo protoevangelija Pseudo-Mato E., Tomo E., arabiška Jėzaus kūdikystės E., Nikodemo E., Dailidės Juozapo istorija ir Mergelės Marijos užgimimas. A. E. turi daugiausia apaštalų vardus, bet tai nereiškia, kad jie jas parašė; apaštalo vardas buvo duodamas tam, kad tikintieji gerbtų ir skaitytų knygą. II a. nė vieno gyvo apaštalo nebebuvo.

J. Schaefer, E. und Evangelienkritik [2]1911; *J. Huby*, L'Évangile et les Évangiles 1929; *B. Andruška*, E. ir jų tikėtinumas 1930; *V. Padolskis*, Seniausi Šv. Rašto Kodeksai (Tiesos Kelias 1936); *A. Robert–A. Tricot*, Initiation biblique 1948.

J. V.

Evangelijos Žodis lietuvių evangelikų liuteronų žurnalas, pradėtas leisti 1951 III M. Kavolio ir Kun. Martyno Preikšaičio. Nuo 1951 XI red. kun. Ansas Trakis. Iki 1954 pabaigos E.Ž. ėjo kas mėnesį, o nuo 1955 — kas du mėnesiai. Žurnalas skiriamas religiniams klausimams nagrinėti. Artimieji bendradarbiai: Jurėnas, M. Kavolis, Keleris, A. Trakis ir kt. Leidžia Tautinė Liuteronų Taryba Chicagoje, Ill.

Evangelijų Harmonija — iš 4 E. sudaryta Kristaus gyvenimo istorija. Trys evangelistai (Matas, Morkus, Lukas) savo knygose apie Kristų ir Jo mokslą turi daug bendrų faktų, bet nevienodai juos aprašo. Egzegetai stengiasi visus tris sutaikyti, parašydami chronologinę Kristaus istoriją, papildydami ją dar ir Jono E., kuri skirasi nuo pirmųjų trijų. Iki šio laiko dar nepasisekė tobulai tai atlikti, nes evangelistai rašė visai mums svetimu būdu: davė tikrus faktus, bet nedavė chronologijos; jie nerašė istorinio veikalo, bet tik tai, ką matė reikalinga tikintiesiems žinoti. E.H. sudaryti buvo daug bandymų. Pirmoji E.H. vad. Diatesaron sudaryta apie 170 Taciano, kuris paėmė pagrindu šv. Jono E. Šiuo veikalu ir Augustino De consensu Evangeliorum yra paremtos visos kitos vėlyvesnės E.H., kurių žymesnės: Petro Komestoriaus (XIII a.), Historia Evangelica, Jono Gersono (XV a.), Monotessaron; iš vėlyvesnių, katalikų paruoštų, pažymėtinos Patrizio 1852, Lohmanno 1855 ir Lepiciero 1924. Lietuvių kalba: Keturios E. vienoje, arba V. Jėzaus Kristaus gyvenimas, E. žodžiais apsakytas, pagal kun. J. Skvirecką sutaisytos kun. P. S. Seinai 1912. *J. V.*

Evangelijų kritika — E. turinio ir aprašomųjų įvykių tikrumo vertinimas bei E. šaltinių tyrinėjimas. Pereito ir šio amžiaus racionalistai bando paneigti E. istoriškumą, surasdami jose mitų, pasakų, legendų. Paneigdami aprašytus stebuklus, betkokius antgamtinius reiškinius ir pranašavimus, kaikurie neigia net Kristaus buvimą. Harnack tvirtina, kad ir krikščionybė esanti tik evoliucijos ir sinkretizmo padaras, o ne Kristaus įkurtoji religija. Racionalistai subjektyvios kritikos argumentais atmeta Jono E. kaip neistorinę; Morkaus E. esanti pirmutinė, bet kaikurie jos dalykai esą vėliau prirašyti ir todėl atmestini. Katalikai pozityviais argumentais įrodo, kad E. aprašytieji faktai yra tikri, istoriniai. Pačios E. laikomos istoriniais veikalais, nes parašytos apaštalų ar jų mokinių dar tada, kai tikintieji galėjo kontroliuoti aprašomųjų

dalykų tikrumą; jos be galo skiriasi nuo apokrifinių E., į kurias jau įsibrovė legenda; E. yra atvaizduota to laiko padėtis, kuri mums gerai žinoma iš kitų šaltinių.

J. Schaefer, Evangelien u. Evangelienkritik 1911; *L. Vaganay,* Initiation à la critique textuelle néotestamentaire 1934; *M.-J. Lagrange,* Introduction à l'étude du N. Testament 1935. *J. V.*

Evangelikai išpažinėjai evangeliškųjų tiesų, kurių turinys yra pareikštas E. konfesiniais raštais. Tie raštai ir šių reiškiami išpažinimai yra tie ženklai, simboliai, kuriais E. siekia rasti bendrą sutartinę kalbą tikėjimo mokslo klausimais. Konfesiniai raštai yra paremti Šventuoju Raštu. Tad įvairių šalių E. Bažnyčių ir evangeliškų bendruomenių santvarka ir statutai yra deklaruojami, kad jie paremti Šventuoju Raštu ir konfesiniais raštais. Pvz. taip yra deklaruojama Senprūsių Unijos Bažnyčios santvarkos įstatyme 1922 ir rusų įstatymų rinkinio XI t., liečiančiame E. Liuteronų Bažnyčios santvarką buv. Rusijos teritorijoje. Šiuo pavyzdžiu, beveik be jokių išimčių, visų šalių E. Bažnyčios nustato savo santvarkas. Senojo ir Naujojo Įstatymo kanoniškosios knygos yra jiems vienintelis šaltinis evangeliškajam mokslui reikšti, skelbti bei liudyti. Kiek kurio krašto E. Bažnyčia vadovaujasi Apaštališkuoju, Nikėjos ir Atanazianiškuoju tikėjimo išpažinimais, Augsburgo konfesija, Augsburgo konfesijos apologija, Šmalkaldų nuostatais, Martyno Liuterio Didžiuoju ir Mažuoju katekizmu bei kitais Liber Concordiae 1580 išleistame E. liuteronų raštų rinkinyje sužymėtais išpažinimo raštais, tai visi šie konfesiniai raštai yra laikomi jiems tikraisiais Šventojo Rašto aiškinimais. Tiek pat E. Reformatų Bažnyčia šalia trijų didžiųjų tikėjimo išpažinimų (Apašt., Nikėjos, Atanaz.) laiko tinkamus Šventajam Raštui aiškinti 1563 Heidelbergo katekizmą ir kitus konfesinius raštus, kaip Helvetica pastorior ir kt.

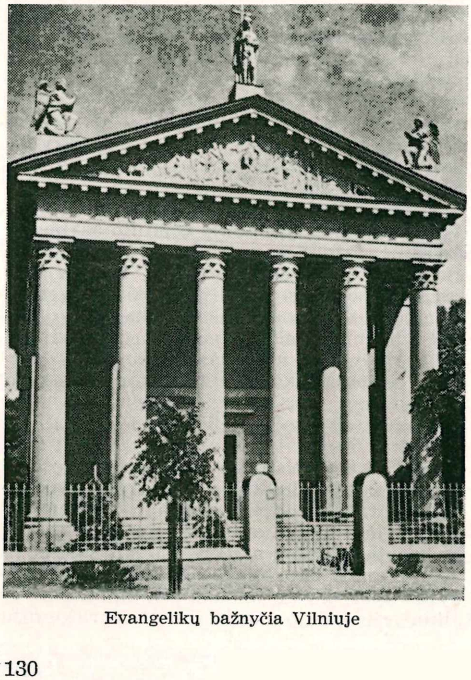

Evangelikų bažnyčia Vilniuje

Nuo reformacijos sąjūdžio pradžios patys naujojo sąjūdžio šalininkai save vadino E. Katalikų teologai E. vadindavo liuteriškiais (lutherani, cvingliani), cvingliškiais kalviniškiais, norėdami pabrėžti sektantiškumą. Augsburgo konfesija, kuri 1530 surašyta Melanchtono, nemini E. Bažnyčios, bet tik ,mūsų bažnyčia', ,pas mus mokoma'. Melachtono nenorėta pabrėžti atsiradęs skirtumas tarp Romos katalikų ir naujosios protestantų Bažnyčios. Protestantais pirmą kartą buvo pavadinti 1529 Speierio reichstage reformacijos rėmėjai, protestavę prieš kat. daugumos priimtus nutarimus, siekusius varžyti reformacijos plitimą. Po 1530 dokumentuose dažnai randamas pavadinimas ,Augsburgo konfesijos išpažinėjai'. Čekoslovakijos ir Lenkijos E. Bažnyčios ir dabar vad. Augsburgo Konfesijos Bažnyčiomis. Kitų kraštų E., arba protestantų, Bažnyčios, vadinamos arba E. liuteronų, arba E. reformatų, arba E. Bažnyčiomis.

Liuteris ligi pat 1530, net dar ir vėliau, apie atskirą nuo Romos Katalikų Bažnyčios nepriklausomą E. Bažnyčią kalbėjo santūriai, bet griežtai priešinosi minčiai, kad Katalikų Bažnyčia esanti vienintelė tikroji Bažnyčia. E. Bažnyčia kaip sąvoka labiau išryškėjo tuomet, kai liuteronai vis labiau iš kitų išsiskyrė kaip konfesinė teologinė srovė, arba konfesinė mokykla. Pirmiausia minėta ,mūsų parapijos', o jau vėliau, norint labiau pažymėti išpažinimo pobūdį, kalbėta apie ,mūsų bažnyčią', kuri esanti ecclesia apostolica, ecclesia vere catholica. E. Bažnyčios sąvoka buvo grūdinama polemikos kaitros. Kurį laiką po Liuterio mirties, užuot sakius E. Bžn., kalbėta apie ,reformatų' Bažnyčią. Bet jau Konkordijos knygos (FC) rėmėjai po 1580 pradėjo ,liuteronų' Bažnyčią vis aiškiau skirti nuo kitų išpažinimų Bažnyčių. Trijų dešimčių metų karo kalvinistinių įsitikinimų E. save vadino reformatais. Prancūzijos, Olandijos ir Anglijos E. savo Bažnyčią vadino reformuotąja.

E. r e f o r m a t ų mokslo centras yra Dievo garbės išaukštinimas. Žymiausi jo mokytojai buvo Ulr. Zwinglis ir J. Kalvinas (Calvin). E. reformatų mokslo pagrindai yra išdėstyti Kalvino Institutio religionis christianae 1559. Iš reformatų katekizmų žymiausiu laikomas Heidelbergo katekizmas 1563 (parašė Z. Ursinus ir G. Olevianus). XVI a. įvairiose šalyse buvo leidžiami atskiri katekizmai, pvz. Šveicarijoje

Confessio helvetica prior 1536, Prancūzijoje C. gallicana 1559, Belgijoje C. belgica 1561, C. scoticana 1560 ir 1581 ir kt. Olandijos, Anglijos E. Reformatų Bažnyčiai didelės reikšmės turėjo 1619 Dortrechto sinodo nutarimai. Anglikonų Bažnyčios pamaldos tvarkomos pagal Book of Common Prayer 1549 (taisyta 1929). E. reformatų pasaulyje skaitoma apie 130 milionų, kartu su gausingomis Anglijos ir JAV evangeliškomis bendruomenėmis (sektomis). E. liuteronų pasaulyje iš viso yra apie 70 milionų. Liuteronų daugiausia yra Vokietijoje, reformatų Anglijoje. E. Reformatų Bažnyčia nuo valstybės yra labiau nepriklausoma, o liuteronų labiau priklausoma. Daugelyje kraštų ji yra Valstybinė Bažnyčia.

Prie evangelikų yra priskiriami ir baptistai bei metodistai, kurie vienur vadinami bažnyčiomis, kitur bendruomenėmis. Baptistai skelbia, kad tik suaugusiųjų krikštas tikybiškai yra prasmingas; metodistai skelbia atgailos būtinumą, o pačią atgailą riša su asmeniniu apsisprendimu. E. veikia ir vidaus, ir išorės misijos srityse. Evangeliška vidaus misija aprūpina pavargėlių kūną ir sielą. E. išorės, arba pagonių, misija rūpinasi pagonis atversti krikščionybėn.

XVII a. pradžioje evangeliškasis, arba reformacijos, sąjūdis smarkiai išplito; jis stipriai tuomet veikė ir Lietuvos bei Lenkijos gyvenimą. Žr. Lietuva: Protestantų Bažnyčios.

R. W. Albright, History of the Evangelical Church 1942. *J. Pp.*

Evangelikų Choralas evangelikų liturginės bažnytinės giesmės. Jos palaipsniui išsivystė iš protestantų bažnyčių tendencijos, kad visa parapija dalyvautų pamaldose. M. Liuteris yra išvertęs keletą lotyniškų bažnytinių giesmių į vokiečių kalbą ir vėliau pats sukūręs keletą choralų melodijų, kurių žinomiausia ‚Stipri mums apsaugos pilis' (Die feste Burg ist unser Gott). Liuteronų pamaldose pradžioje buvo pasilikta prie to laiko sudėtingo polifoninio stiliaus; choralų ‚Cantus firmus' svarbioji melodija būdavo tenoro balso, o jos ritmika buvo gana sudėtinga. Parapijai buvo sunku sekti, todėl kaikuriuose Vokietijos miestuose trimitininkai iš rotušės bokšto pūsdavo choralų melodijas, kad gyventojai jas geriau įsidėmėtų. Masinis choralų giedojimas greitai privertė perkelti melodiją į sopraną; melodijų ritmika supaprastėjo, pavirsdama į lygių gaidų eilę su sustojimu (fermata) po kiekvienos eilutės. Polifonijos vietoje išsivystė griežtas, bet logiškas, homofoninis keturbalsis harmonizavimo stilius. Jau gan anksti, XVI a. gale ir XVII a., pasirodo ‚Choralų knygos' (Choralbuch); choralų rinkiniai vartoti per pamaldas. Ev. liuteronų bažnyčiose XVII–XVIII a. muzika buvo itin puoselėjama; didesnių miestų bažnyčios samdydavo žymius muzikus, vad. ‚kantorius', vargonininkus ir chorvedžius; tokiu ‚kantoriumi' buvo ir J. S. Bachas, kuris E. Ch. yra gausiai pavartojęs savo kūryboje, sukurdamas ‚figūruotojo choralo' formą, kur choralo melodija palydima polifoniškai vestais balsais. Choralo melodijos lydi ir didžiuosius J. S. Bacho kūrinius, kaip Pasijas bei jo ‚Choralines kantatas', rašytas pamaldoms, kur prie choralo, choro giedamo, yra pridedama orkestro įžanga ir keletas solistų dainininkų. J. S. Bacho ir jo pirmatakų laikais ištisa grupė žymių kompozitorių gausiai naudojo choralo temas savo kūriniuose (Buxtehude, Reinken, Kuhnau ir kt.). Atskirai dar paminėtini kompozitoriai, specialiai kūrę choralų melodijas, kaip Heinrich Schutz, M. Frank, J. Eccard, J. Walther, A. Hammerschmidt, taip pat ir J. S. Bach; iš naujesniųjų: F. Mendelson ir kt. Ev. reformatų bažnyčia perėmė tą patį masiniam giedojimui skirtą choralą su tomis pačiomis melodijomis, prancūzų šveicarijoje sukurdama šį tą ir savo. Anglikonų bažnyčia, pasilaikydama dalį Romos katalikų liturgijos, perėmė ir visus parapijos giedamus protestantų choralus, daugiausia naudodamasi vokiečių ir šveicarų šaltiniais su tendencija pasilaikyti iš senoviškų lotyniškų giesmių kilusias choralines melodijas. Lietuviai evangelikai Klaipėdos krašte yra sukūrę savo liaudies giesmių, kurios bažnyčiose būdavo giedamos be vargonų, nes vokiečiai vargonininkai jų nemokėdavo groti. Jų žinomiausios yra ‚Pranaše didis' ir ‚Pilnos rankos'.

Vėlesniais laikais buvo bandoma atgaivinti pirmykštė ritmiškai įvairesnė choralinių melodijų forma. Šiuo metu galima užtikti choralų rinkinių tiek su ritmiškai įvairiomis, tiek su lygio gaidų melodijomis. Lietuviai evangelikai Lietuvoje, taigi ir Klaipėdos krašte, bendruosius choralus gieda lygiomis gaidomis, o tuo tarpu jų liaudies giesmės pasižymi didesniu ritminiu įvairumu. Žr. Choralas.

V. Banaitis, Lietuvių Evangelikų Liaudies Giesmės 1951; Mūsų Sparnai 1951–54; *A. Trakis,* Palydovas 1952. *V. Jkb.*

Evangelikų Jaunimo Draugija Jaunųjų Sandora 1932 Klaipėdoje įst. ir iš Sandoros išaugusi organizacija Klaipėdos krašto evangeliškajam jaunimui jungti ir rūpintis, kad jis augtų Kristaus tikėjimo dvasioje. 1937 ji turėjo 14 skyrių su 10 chorų ir 5 orkestrais. Nuo 1936 leido krikščioniškus kalendorius. II pas. karas nutraukė šios organizacijos darbą.

Evangelikų Kelias lietuvių evangelikų laikraštis, ėjęs Lübecke, Vokietijoje, 1947 IX 23—1948 III. Išėjo 9 numeriai. Tikslas — jungti išsisklaidžiusius tremtyje evangelikus. Redakcinę komisiją sudarė: kun. Urdzė, M. Gelžinis ir E. Liaudanskienė; administravo F. Šlenteris. Laikraštis spausdintas rotatorium.

Evangelikų Reformatų Draugija žr. Kauno Evangelikų Reformatų Draugija.

Evangelynas (lot. Evangeliarium ‚evangelijų rinkinys') evangelijų knyga, apimanti arba pilną keturių evangelijų tekstą, arba tik rinktines jų ištraukas, pritaikytas metų liturgijai. Lietuvoje pirmas ligi šiol žinomas evangelijų leidimas išsp. Vilniuj 1647 (Ewangelie Polskie y Litewskie). Tai buvo oficialūs lietuviškų ir lenkiškų evangelijų tekstai, skaitomi bažnyčiose. Šio leidinio iki XIX a. antros pusės Vilniuje išėjo apie 40 laidų. Evangelijų kalba nuolat buvo peržiūrinėjama ir taisoma. Ligi 1756 lenkiški evangelijų tekstai būdavo spausdinami lotyniškais, o lietuvių — gotiškais rašmenimis. Vėliau ir lietuviškieji evangelijų tekstai spausdinami lotyniškomis raidėmis.

EWANGELIE
POLSKIE Y LITE
WSKIE TAK NIE-
dźielne iáko y wszytkich
Swiąt, ktore w Kośćiele Katholi
ckim, według Rzymskiego
porządku przez cały
rok czytáią.
W WILNIE.
Roku 1647.

Evangelynas 1647

V. Biržiška, Dvi lietuvių literatūros problemos (Tauta ir Žodis 1924 IV); *J. Kabelka,* 1647 metų evangelijos (Archivum Philologicum 1938 VII); *V. Biržiška,* Senųjų lietuviškų knygų istorija I 1953, 182 psl.

E. i l i u s t r a v i m a s. Rankraštiniai E. senovėje būdavo gausiai iliustruojami miniatūromis, išrašomi sidabrinėmis bei auksinėmis raidėmis ir įrišami brangiais apdarais. Seniausi E. iliustracijų ciklai yra išlikę rankraštiniuose kodeksuose: bizantiškame vad. purpuriniame kodekse (Rossano katedros bibliotekoje, apie 550–575) ir siriečio vienuolio Rabulo evangelijoje (Laurentianoje, Florencijoje, 586). Senesnieji Rytų ir Bizantijos ciklai nėra dideli; nusistovi dvylikos didžiųjų švenčių iliustravimo tipas. Kai metropolinė redakcija santūresnė, tai vienuolynuose linkstama iliustracijų skaičių, sekant tekstu, didinti (Atos rankraščiai). Sirijos vienuolynuose praktikuotoji marginalinė iliustracija davė pagrindą XI a. Bizantijoje atsirasti tekstą smulkiai iliustruojantiems rankraščiams, pvz. evangeliaras ‚VI 43' Laurentianoj, Florencijoje, arba ‚graec. 74' Bibl. Nat. Paryžiuje. Vakarų mene seniausias E. iliustracijas turi vad. Grigaliaus Didžiojo evangeliaras Cambridge (prieš 601) su 12 scenų, karolingų (pvz. St. Gallen, IX–X a.) rankraščiai duoda dar tik atskiras scenas, didesni ciklai otonų evangeliaruose yra (Codex Egberti, 977–993). Vėlyvesnės romaniško periodo iliustracijos yra nuolatinėje Bizantijos formulavimų įtakoje (pvz. Hortus Deliciarum, 1159–1175). Net Giotto dar negalėjo nuo bizantiškų ikonografinių formulų visiškai atsipalaiduoti.

S. Beissel, Geschichte der Evangelienbücher 1906; *G. Millet,* Recherches sur l'iconographie de l'Évangile aux XIVe, XVe et XVIe siècles etc. 1916. *P. Rkl.*

Evangelistai (gr. euangelistēs) 1. nuo III a. vadinami keturių evangelijų autoriai: Matas, Morkus, Lukas ir Jonas; 2. apaštalų laikais krikščionybės misininkai, skelbę evangeliją drauge su apaštalais arba greta jų (Pilypas, Timotiejus); 3. Rytų apeigų bažnyčiose diakonai, skaitą evangeliją mišių metu.

E. v i d u r a m ž i ų m e n e labai dažnas motyvas. Kodeksuose E. vaizdavimas sekamas antikiniais autorių portretais: E. dažniausiai sėdi, Matas — skaito, Morkus — klausosi, Lukas — rašo, Jonas — diktuoja (raštininkui Prochorui); E. atsikreipę į šv. Dvasios karvelį. Rytuose (ypač Armėnijos rankraščiuose) retesnis stovinčiųjų E. vaizdavimo tipas. Kaip E. atributai, o kartais jų vietoje, vaizduojami ir vad. E. s i m b o l i a i: Matui — angelas, Morkui — liūtas, Lukui — jautis, Jonui — erelis, pagal šv. Jeronimo (VII a.) interpretuotus pranašo Ezekieliaus vizijose (1, 5 ir 10) ir šv. Jono Apreiškime (4, 6) minimus keturis slaptingus žvėris. Seniausi pvz. mozaika bazilikoje Pudenziana Romoje (apie 400), vėliau karolingų ir otonų miniatūrose (VIII–IX a.), Bizantijoj nuo XII a. Iš Sirijos kilęs visų keturių E. simbolių junginys į vieną fantastišką keturgalvį žvėrį, vad. Tetramorfu (plg. Dante, Purg. 29, 106); nuo XII a. jis nebevaizduojamas.

W. Neuss, Das Buch Ezechiel in Theologie und Kunst bis zum Ende des 12. Jhr. 1912. *P. Rkl.*

Evans 1. Sir A r t h u r (1851–1941) anglų archeologas, 1884–1908 Ashmolean Museum dir. Oxforde, 1909 archeologijos prof. ir vėliau Britų Mokslo Akad. narys. Savo lėšomis 1893–94, 1900–05, 1913 ir 1920 darė archeologinius kasinėjimus Kretos saloje, kur atkasė senovės miestų pastatų ir didingų rūmų liekanas ir įrodė senovės kretiečius turėjęs savo raštą dar prieš finikiečius. Šią kultūrą, kuri truko 3000–1200 pr. Kr., E. pavadino legendinio karaliaus Mino vardu. Išsp. Cretan Pictographs and Prae-Phoenician Script. 1895; Scripta Minoa 2 tt. 1909; The Palace of Minos 6 tt. 1922–36 ir kt.

J. Evans, Time and Chance 1943.

2. M a r y A n n (1819–1880) anglų rašytoja, naudojusi George Eliot slapyvardį. Paveikta skepticizmo ir pozityvizmo idėjų, ji anksti ėmė maištauti prieš griežtai kalvinistinę savo jaunystės atmosferą. Tų įtakų sandara atsispindi jos raštuose, pilnuose pagarbos krikščioniškoms dorybėms, susirūpinimo sielos išganymo pavojais ir A. Comte dvasios bei ‚moderniai' nuteikiančio pesimizmo. Po tėvo mirties E. dirbo Westminster Review redakcijoje. Nuo

1854 nesusituokusi gyveno su G. H. Lewes, kurio paskatinta, parašė realistinių vaizdų knygą Scenes of Clarical Life (1858). Romanuose Adam Bede 1859, The Mill on the Floss 1860, Silas Marner 1861, semdamasi iš savo ankstyvųjų įspūdžių, jautriai nupiešto Warwickshire gamtovaizdžio fone E. sukūrė eilę veikėjų su jos laikui itin subtilia vidine įžvalga ir gyvenimo daugialypiškumo pajutimu. Vėlesnės E. knygos — Romola 1863, Felix Holt 1866, Spanish Gypsy 1868, Daniel Deronda 1876—neprilygo pirmosioms. Tik romane Middlemarch (1872) E. dar sykį sėkmingai grįžo prie savo ankstesnio stiliaus. E. save laikė ,estetine mokytoja', ir rašymas buvo jai didžios moralinės atsakomybės veiksmas. Jos poezija nėra reikšminga.

M. A. Evans

J. W. Cross, Life of G.E., 3 tt. 1885–1887; *J. F. Bennet,* G. E.; her Mind and her Art 1948; *G. S. Haight,* The G. E. Letters, 3 tt. 1954. *A. L.*

Evanston JAV Illinois vst. mst., š. Chicagos priemiestis prie Michigano ežero; 73.641 gyv. (1950). Northwestern univ., Garrett biblinis institutas (įst. 1855), E. Collegiate institutas (įst. 1934), pedagoginė kolegija vaikų darželių mokytojoms ruošti. Čia 1954 įvyko antrasis visuotinis Pasaulinės Bažnyčių Tarybos suvažiavimas.

Evansville JAV Indianos vst. mst. prie Ohio upės; 128.636 gyv. (1950). Akmens anglies kasyklų srities centras, automobilių, sunkvežimių, mašinų, gumos, žemsemių, šaldytuvų, įrankių, baldų, maisto produktų pramonė, didelės skerdyklos. Metodistų kolegija, valstybinė psichiatrinė ir marinų ligoninės.

Eva Perón (anksčiau La Plata) 1. Argentinos provincijos Buenos Aires sostinė nuo 1952 pavadinta prezidento Peróno žmonos vardu; 271.738 gyv. (1950); 2. vidurinės Argentinos provincija La Pampa, nuo 1951 pavadinta Eva Perón vardu; 169.480 gyv. (1947), sostinė Santa Rosa; didelių ganyklų ir žemės ūkio kraštas.

Evaporacija (lot. evaporatio) išgarinimas, pašalinimas drėgmės garinimo būdu.

Evaporimetras prietaisas išgaravusio skysčio kiekiui nustatyti. Įvairių rūšių E. daugiausia vartojami meteorologijoje vandens garavimui sekti.

Evaristas (Evaristus) šventasis, popiežius apie 99–107, pagal padavimą nukankintas Trajano laikais (šventė X 26).

Evatt Herbert Vere (g. 1894) Australijos politikas, 1941–49 užsienių reikalų ministeris, 1945 atstovas Jungtinėse Tautose, 1949 Saugumo Tarybos pirmininkas, nuo 1951 Darbo Partijos vadas Australijoje. Išsp. The Task of Nations 1949 ir kt.

Evaux, E.-l e s-B a i n s vidurinės Prancūzijos kurortas su 30 sieros-geležies 14–60°C mineralinio vandens versmių. Gydoma sausgėla, kojų sąnarių gėla ir panašios ligos.

Evazija (lot. evasio) teisinimasis, išsisukinėjimas; pasišalinimas, pabėgimas.

Evekcija (lot. evectio) astronomijoj tam tikri svyravimai mėnulio judėjime, pasireiškią tuo, kad mėnulio tako ekscentricitetas padidėja apie 20%, apsidų linijai prisiartinus prie saulės, ir sumažėja tiek pat, apsidų linijai nusigręžus 90° nuo saulės. Dėl to mėnulis savo take kartais užbėga į priekį arba atsilieka ligi 1°16′26″. Šitie svyravimai kartojasi periodiškai kas 31,8 dienos. E. reiškiniai buvo pastebėti Hiparcho ir aprašyti Ptolemėjo Almageste. Pavadinimą E. gavo XVII a. iš I. Bouilliaud. Mechanišką E. išaiškinimą pirmutinis davė Newton. Šalia šios, vad. ir E. ilgyje yra dar E. plotyje, pasireiškianti periodišku mėnulio tako plokštumos svyravimu, kada jo tako inklinacija sumažėja apie 9′, saulei esant ties mėnulio mazgų linija, ir tiek pat priauga, kai mazgų linija nukrypsta 90° nuo saulės.

Evelyn John (1620–1706) anglų rašytojas, daug keliavęs Europoje, domėjęsis istorija, numizmatika, menu, gamtos mokslais. Jo dienoraštis (Diary, 3 tt.), apimąs 1641–1706, turi didelės reikšmės kultūros istorijai.

A. Ponsonby, J.E. 1934; *G. Keynes,* J.E., a Bibliography of his Writings 1937.

Evenepoel Henri Jacques Edouard (1872–1899) belgų tapytojas, G. Moreau mokinys, simbolistų įtakoje tapęs portretus, nature morte, gamtovaizdžius ir vaikų paveikslus. Svarbesnieji paveikslai: Darbininkas, grįžtąs iš darbo 1896, Moulin Rouge 1899 ir kt.

P. Lambotte, H.E. 1908.

Evensmo Sigurd (g. 1912) norvegų rašytojas. Jo okupacinio laikotarpio romanai priklauso prie nedaugelio meniškai išbaigtų to žanro romanų. E. romanai yra psichologinės bei socialinės studijos, pasižyminčios šiltumu ir puikiu įsijautimu. Parašė: Englandsfarere (Keliautojai į Angliją, 1945), Flaggermusene (Šikšnosparniai, 1949), Hjemover (Namo, 1951).

Evenšteinas Mozė (g. 1905 Virbaly) Lietuvos žydų rašytojas, baigęs Virbalio žydų gimnaziją, nuo 1924 mokytojas. Rašė hebrajų, lietuvių ir žydų kalbomis eilėraščius ir prozos kūrinius. Išvertė iš lietuvių į hebrajų kalbą L. Giros ,Kitados', Maironio ,Mano gimtinė' ir keliolika dainų, iš lietuvių į žydų kalbą dainų ir Vinco Krėvės kaikuriuos kūrinius. E. vertimai iš hebrajų kalbos į lietuvių: Bialik Kūdra, Pernykščiai stiebai, Černichovskio Meilės

pasiuntiniai, Manė, Ant Vilniaus kalnų, Šneur Vilnius (poema), Mandolinos garsais, Viduramžiai artinas ir kt. Iš žydų autorių (Goldšmit, Stockis, Zak, Naidus ir kt.) į lietuvių kalbą vertė daugiausia lietuviška ir Vilniaus tematika.

Eventualus (lot.) galimas tam tikromis sąlygomis.

Eventus žr. Bonus Eventus.

Everest George (1790–1866) anglas geodetas, 1823–43 vadovavo kartografiniams darbams Indijoje. 1841 kartografiškai lokalizavo ir išmatavo vėliau jo garbei pavadintą E. kalną.

Everestas (ag. Mount Everest, tibetiškai Džamolungma ,žemės motina') augščiausias pasaulio kalnas, viduriniuose Himalajuose, Nepalo ir Tibeto pasienyje. Augštis oficialiai anglų-amerikiečių nurodomas 29.002 pėdos (8845 m), kitų europiečių priimtas 8882 ar 8888 m. 1952–54 tyrinėtojų nuomone, išmatavus naujoviškais metodais ir patobulintais instrumentais, jis būtų rastas keliais šimtais pėdų augštesnis. Petrografiniu požiūriu E. yra metamorfinių kalkakmenių su granito įtarpiais trišonė piramidė. Iš visų pusių apsuptas augštų (per 8000 m) kalnų, sunkiai prieinamas ir su iš arti nematoma viršūne. Žygius viršūnei pasiekti pradėjo 1921 anglai, kuriems 1952 atsirado varžovais šveicarai. Ligi 1951 visos ekspedicijos, bandydamos užkopti viršūnę, žygį pradėdavo iš š. pusės (Tibete), nes iš ten kalnas lengviau pasiekiamas, bet, užėmus kinams komunistams Tibetą, 1951 anglas E. Shipton pirmasis pradėjo ieškoti priėjimo į viršūnę iš p.v. pusės. Pirmoji britų ekspedicija, išsiųsta 1921 ir vadovaujama G. L. Mallory, pasiekė 7015 m augštį. Antrosios ekspedicijos metu 1922 G. L. Mallory, dr. T. H. Somervell ir plk. ltn. E. F. Norton pasiekė rekordinį 8215 m augštį, nevartodami deguonies aparatų. Po 10 dienų tos pat grupės du kopikai G. Bruce ir G. Finch su deguonies aparatais pasiekė 8327 m. Trečiojo bandymo metu nuo griūties žuvo 7 ekspedicijos nariai, o likusieji grįžo. 1924 trečiosios britų ekspedicijos nariai trimis žygiais mėgino pasiekti viršūnę: E. F. Norton vienas pasiekė 8533 m augštį, o A. C. Irvine ir G. L. Mallory, išvykę iš stovyklos, jų buvusios įsitaisytos 8235 m augštyje, trečiojo ekspedicijos dalyvio N. E. Odell buvo pastebėti bekopią maždaug 8650 m augštyje, bet, užėjus rūkui, jie dingo ir nebesurasti. 1933 Hugh Ruttedge ekspedicija maždaug 8360 m augštyje surado 1924 žuvusio Mallory alpinisto kirvį. 1934 M. Wilson ryžosi užkopti vienas be organizuoto pasirengimo, bet mirė badu, nepasiekęs viršūnės. Ligi 1952 mėgino viršūnę pasiekti prancūzų, vokiečių, lenkų ir šveicarų alpinistai. Iš viso 1921–52 buvo 11 nesėkmingų ekspedicijų, ir žuvo 16 alpinistų. 1951 anglas E. Shipton ant Cho-Oyu kalno (per 7000 m) išmėgino naujo tipo deguonies aparatą, o 1952 padarė bandomąją ekspediciją į E. viršūnę. Jo patyrimu daug pasinaudojo J. Hunt, kurio ekspedicija pasiekė viršūnę. 1952 šveicarai surengė dvi ekspedicijas, dr. E. Wyss-Dunant ir dr. G. Chevalley vadovaujamas. Antrosios ekspedicijos dalyviai R. Lambert ir (nepalietis) Tenzing Norkey pasiekė rekordinį 8660 m augštį, bet neįstengė pasiekti viršūnės. 1952 X 16 iš Maskvos išvyko 5 karinio transporto lėktuvais pro Irkutską į Tibeto Lasą rusų ekspedicija iš 35 prityrusių alpinistų, vadovaujamų armėno dr. P. Dešnoliano. Išeities bazė Nasulan. Pasiekusi 8150 m augštį, ekspedicija buvo ištikta nelaimės, kurioje žuvo 6 jos nariai, jų tarpe vadovas P. Dešnolian, geologijos prof. A. Jondomnov ir fiziologas dr. J. N. Dengumarov. Likusieji gyvi dalyviai XII 27 sugrįžo į Nasulaną. 1953 V 29 anglų plk. J. Hunt vadovaujamos ekspedicijos dalyviai naujazelandietis E. P. Hillary ir nepalietis Bothia Tenzing Norkey pasiekė E. viršū-

Everestas

nę. Ekspedicija atvyko į Nepalo sostinę Katmandu, iš kur 450 kalniečių (šerpų) 50 t svėrusią mantą per 17 dienų nugabeno 265 km prie Thyangboche vienuolyno (4120 m). Iš čia 11 t maisto ir reikmenų nugabeno 20 km į ekspedicijos bazinę stovyklą 5460 m augštyje; be jos dar buvo įrengtos kitos 7 stovyklos, viena už kitą augštesnėje vietoje; VIII-ji stovykla South Col 7870 m augštyje. Iš jos išvykę T. Bourdillon ir Ch. Evans pasiekė Pietų Viršūnę (South Peak) 8753 m augštyje. Čia jie paliko deguonies atsargą antrajam ekspedicijos dvejetui, kuris, ja pasinaudojęs, galėjo įkopti į pačią viršūnę. Jų laimėjimas buvo skiriamas Anglijos karalienės Elzbietos II karūnavimui.

A. Roch, Expédition Suisse au Mt. E. 1952; *W. H. Murray,* The Story of Mount E. 1952; *E. Shipton,* The Mt. E. Reconnaissance Expedition 1952; *O. Link,* Mt. E. 1953; *J. Hunt,* Our E. Adventure 1954; ('') The Ascent of E. 1954; ('') Conquest of E. 1954; *R. Izzard,* An Innocent on E. 1954; *A. Gregory,* The Picture of E. 1954; *R. Dittert,* Forerunners to E. 1954. *A. B.*

Everett JAV Massachusetts vst. mst., 3 mylios į š. nuo Bostono; 45.982 gyv. (1950). Plieno ir geležies liejyklos, naftos valyklos; rašytojo N. Hawtorne muzėjus.

Everett Edward (1794–1865) Amerikos politikas ir kalbėtojas, g. Dorchester, Mass. Mokėsi Harvardo Kolegijoje, 1814 tapo unitarinės bažnyčios kunigu Bostone, 1815 graikų k. prof. Harvardo univ., 1817 Göttingeno univ. gavo filosofijos dr. laipsnį. 1820–23 red. North American Review. 1836–39 Massachusetts gubernatorius, 1841–45 ministeris Anglijai, 1846–49 Harvardo univ. prezidentas. Civilinio karo metu su prakalbomis važinėjo šiaurinėje JAV dalyje unijos reikalais. Išsp. Orations and Speeches on Various Occasions 4 tt. 1850–68.

Everglades Floridos pelkynas, apimąs visą p. pusiasalio dalį, apie 12.000 km². E. susidarė žemumoje, kurią potvynių metu užlieja Okeechobee ežero vandens perteklius. Sausesnės vietos sudaro salas, apaugusias mangrovijų tankmėmis, palmėmis, kiparisais ir kt. subtropikiniais ir tropikiniais augalais. Vandens apsemtosios vietos apaugusios augšta (ligi 3 m), tankia pjūkliažole (Cladium effusum), pro kurią neįmanoma praplaukti. Iš E. išteka 5 upės, bet nė viena neįteka. Augščiausios vietos tėra vos vienas kitas metras nuo j.l. E. yra iš sunkiausiai prieinamų JAV vietų. Mokslinius tyrinėjimus pradėjo 1892 J. E. Ingraham, kuriam pasisekė perkeliauti skersai pelkyną. 1906 pradėti nusausinimo darbai: ligi 1913 iškasti 5 kanalai iš Okeechobee ež. į Atlanto vandenyną; 1937 baigtas kanalas, iškastas skersai Floridos pusiasalį. 1947 v. E. dalis paskelbta tautiniu gamtinės apsaugos parku, apimančiu 464.000 akrų.

Evermodas XII a. šventasis (šventė II 17), domininkonas, vendų apaštalas, šv. Norberto mokinys ir palydovas, 1154–78 pirmasis Ratiboro vyskupas.

Evernia (Briedragė) kedeninių šeimos kerpių gentis. Europoje, taip pat ir Lietuvoje, paplitusi ant lapuočių žievės. E. p r u n a s t i Ach. (Briedragė sodinė), krūminės išvaizdos kerpė, Prancūzijoje vartojama kvepalų ‚Mousse des chênes' gamyboje.

Eversdorf netoli Itzehoe (Schleswig-Holstein) dar II pas. karo metu susispietė būrelis lietuvių, daugiausia iš Klaipėdos krašto. 1951 E. lietuviai susiorganizavo į PLB apylinkę. Stovyklos nebuvo. 1955 apylinkei priklausė 64 nariai. Apylinkei vadovavo M. Sprogys.

Evetria Hb. drugių (Lepidopetra) būrio Oletreutidae (Eucosmidae) šeimos gentis. Nedideli, daugiausia neryškiai rudos spalvos drugeliai, kurių vikšrai gyvena spygliuočių medžių ūgiuose iš sakų pasidariusiame gumburėlyje. Lietuvoje 7 rūšys. Žinomesnės yra E. b u o l i a n a Schiff. Kiaušinėlius deda į jaunų pušelių viršūnės pumpurą. Vikšreliai išsiperi vasaros pabaigoje, ir ligi rudens pumpurą spėja tik iš paviršiaus apgraužti. Žaizdų sakai vikšrelį apgaubia ir ten jis žiemoja. Gadina pušis.

Evidencija (lot.) žr. Akivaizdybė.

e.v.j. stp.: elektrovaros jėga (žr.).

Evikcija (lot. evictio) pašalinimo veiksmas jėga, išmetimas; teisėtai įgyto daikto atėmimas iš pirkėjo teismo sprendimu.

Evokacija (lot. evocatio ‚iššaukimas') 1. senosios R o m o s kulto paprotys tam tikru šūkiu kreiptis į apsupto miesto dievus, kad jie tą miestą paliktų ir išsikeltų gyventi į Romą (evocatio deorum).

2. Senosios L e n k i j o s, vėliau ir L i e t u v o s, proceso t e i s ė j e asmens šaukimas į tokį teismą, kuriame jį liečiančios bylos negalėjo būti teismingos. E. būdavo, kada atsakovas priklausė kitai juridinei korporacijai (pvz. pasauliečio šaukimas į dvasininkų teismus, miestiečio į bajorų ar priešingai), arba kada jis gyveno anapus šitokio teismo veikimo srities ribų. Lenkijoje kiekvienam, kuris keltų kuriam nors bajorui bylą ne jo gyvenamojoje apskrityje, jau 1496 seimas numatė 6 grivinų baudą. 1550 tokia pat bausmė buvo numatyta už bylos kėlimą tokiame teisme, kuriam tokios bylos nepriklauso. Vėliau šitokie draudimai dar daug kartų buvo pakartoti. Lietuvoje toks principas pirmą kartą figūruoja 1529 statute (VI skyrius). 1566 statutas specialiais artikulais nustato, kad visos atskiromis teisėmis gyvenančios visuomeninės grupės priklauso tik saviems, o bajorai, be to, tik savo srities teismams. Už civilinės bylos kėlimą dvasininkų teisme nustatoma 2000 skatikų bauda (III 26), o už bylos kėlimą ne atsakovo gyvenamosios apskrities teisme ieškovas turi sumokėti 1 kapą skatikų teisėjui, ½ kapos viceteisėjui ir 300 skatikų atsakovui (IV 25). 1588

statutas už šaukimą į dvasininkų teismą nustato 20 kapų skatikų bausmę (III 31), o ieškovas, keliąs bylą kitoje apskrityje, teismui turi sumokėti 1 kapą skatikų ir atsakovui 300 skatikų (IV 44). Tačiau ir čia, kaip ir 1566 statute, atsakovui paliekama teisė pačiam apsispręsti. Jis gali ir pasiduoti tokio teismo sprendimui. Be to, kaip išimtis gretimos apskrities pilies teisme leidžiama kelti bylos savo apskrities pilies teismo pareigūnams (IV 39). 1662 konstitucija šiuos nuostatus papildė draudimu Lietuvos piliečiams, neturintiems dvarų Lenkijoje, kelti bylas Lenkijos tribūnole. Už tai buvo nustatyta 1000 grivinų bausmė. 1653 seimas net panaikino D. Lenkijos tribūnolo sprendimą, lietusį M. Lenkijos bajorą. 1699 seimas priėmė naują konstituciją, apskritai draudžiančią lietuviams kelti bylas Lenkijos teismuose, ir priešingai.

A. Š.

Evoliucija (lot. evolutio ,raida, plėtra') 1. palaipsniškas kitimas, raida, vystymasis; 2. viena iš tapsmo formų gamtoje ir visuomenėje, nuolatinis palaipsniškas kitimas.

E. teorija nusako, kad visi organizmai, dabar gyveną ar anksčiau gyvenę įvairiuose žemės istorijos perioduose, per daug amžių pamažu besikeisdami vystėsi. Pagal E. teoriją, augštesnieji gyviai yra kilę iš jų žemesniųjų formų, gyvenusių ankstyvesniais geologiniais laikotarpiais. Apie tą gyvųjų organizmų raidos vyksmą sprendžiama iš fosilinių liekanų: artimesniųjų geologinių periodų organizmų formos yra panašesnės, negu tolimesniųjų. Eksperimentinės biologijos (ypač genetikos) uždavinys ir yra sudaryti visų labai įvairių gyvųjų organizmų klasifikaciją ir jų tarpusavio giminystės ryšį. Visi gyvieji organizmai vystosi iš anksčiau buvusiųjų. Juo atskiri individai yra panašesni, juo labiau gimininingesnės yra jų pirminės formos.

Amžių būvyje susidarė visa eilė E. teorijų. E. mintis pirmiausia kilo senovės graikų filosofijoje, o iš jos perėjo ir į gamtos mokslus. Pirmuoju E. teorijos grindėju yra buvęs prancūzų gamtininkas Jean Lamarck (1744–1829), kuris susistemino gyvąsias formas ir sudarė jų istorinės raidos genealoginį medį. Pagrindinė Lamarcko mintis yra ta, kad aplinkuma, kurioje gyvena gyvieji padarai, turi įtakos jų išvaizdai ir kitoms prigimties savybėms. Ryšium su nuolat gamtoje pasikartojančiais pasikeitimais ir gyvieji organizmai turi keisti savo fiziologines funkcijas. Organuose atsiranda naujų dalių, pritaikytų naujiems reikalavimams, arba net ir visai naujų organų. Veiklesnis organo vartojimas verčia organizmą gausiau jį maitinti, todėl tas organas stiprėja ir tobulėja. Ir atvirkščiai: mažai vartojamas organas menkėja ir sunyksta. Tuo būdu Lamarckas teigė, kad gyvenimo būdas, papročiai ir aplinkuma ilgainiui pakeičia organus. Panašių išvadų yra priėjęs ir anglų gamtininkas Ch. Darwin (žr.). Jis įrodinėjo, kad rūšys yra nepastovios, sudaro nukrypimus, pasireiškiančius spalva, forma, mažesniu ar didesniu organų išlavėjimu ir t.t. Tie nukrypimai sudaro variantus, porūšius, rases. Visi organizmai paveldi ne tik bendrus rūšiai būdingus požymius, bet ir individualines savybes, kurias perduoda palikuonims. Toliau jis iškėlė natūralinės selekcijos, arba atrankos, teoriją (žr.). Pagaliau Darwinas tvirtino, kad augštesnioji gyvūnija yra palaipsniui kilusi iš žemesnės ir kad net labai skirtingos rūšys praeityje yra turėjusios bendrus protėvius. Jo sukurtos teorijos vadinamos d a r v i n i z m u. Vokiečių anatomas Karl Gegenbaur (1826–1903), toliau vystydamas E. teoriją, natūralinę atranką laikė E. priežastimi ir su lyginamosios anatomijos pagalba augštesniąsias formas siejo su pirminiais tipais. Vokiečių biologas ir filosofas Ernst Haeckelis sekė Darwino teorijomis ir jas išpopularino. Iš kitų tyrinėtojų pažymėtini: Fritz Müller, W. Johannsen, W. Ludwig, Beurlen, Böker, Th. Dobrzanski ir kt.

J. P. Lamarck, Philosophie zoologique 1809; *Ch. Darwin,* On the Origin of Species by Means of Natural Selection 1859; *E. Haeckel,* Natürliche Schöpfungsgeschichte 1868; *E. Mayr,* Systematics and the Origin of Species 1942; *B. Rensch,* Neuere Probleme der Abstammungslehre 1947; *Th. Dobzhanski,* Genetics and Origin of Species ²1949.

E. t e o r i j a b i o l o g i j o j e (kitaip rūšių kilmės teorija, descendencijos teorija, arba transformizmas) nagrinėja kitimus, vykstančius augaluose ir gyvuliuose laiko būvyje. E.T. įrodinėja, kad 1. dabar gyveną gyvieji organizmai yra kilę iš gimininingų organizmų, gyvenusių praeityje; 2. mūsų gyvenamajame laike pastebima pertrauktinė organizmų variacija arba šiandien egzistuoją tarpai tarp organizmų formų grupių yra susidarę palaipsniui, ir, jei būtų galima surinkti visus individus, kurie kada nors žemėje gyveno, gautume pakankamai tęstinę formų vėduoklę ir 3. visi tie pasikeitimai įvyko dėl priežasčių, kurios ir šiandien tebeveikia, todėl jos gali būti stebimos eksperimentiniu būdu. Organizmų pasikeitimui reikalinga milžiniškų laiko tarpų, dėl to negalima šių kitimų betarpiškai stebėti. Šiandien didelė dauguma biologų mano, kad E., kaip istorinis vyksmas yra pakankamai tvirtai įrodytas.

E. į r o d y m a i iš s i s t e m a t i k o s. Ribos tarp atskirų rūšių (species) dažnai yra aiškios, tačiau šalia jų susiduriama ir su pereinamosiomis formomis; todėl atskiri sistematikai priskaito nevienodą rūšių skaičių. Natūralinės organizmų sistemos tikslas yra nustatyti susistemintų rūšių gimininingumą. E.T. dalis, nagrinėjanti atskiros sisteminės grupės kilmės klausimus, vad. f i l o g e n i j a, arba filogeneze.

Tokia natūralinė sistema dažnai pavaizduojama genealoginio medžio pavidalu. Rūšį (species) nevisada lengva apibrėžti. Individai, kuriuos žmogus priskiria vienai rūšiai, yra aiškiai panašūs, ir jie bei jų palikuonys tarp savęs veisiasi. Tarp tos pat rūšies individų visiško panašumo niekuomet nebūva. Rūšis, apimanti didelį geografinį plotą ir gyvenanti skirtingose sąlygose, dažnai sudaro keletą vietinių rasių (geografinių formų, porūšių). Ribos tarp atskirų porūšių dažnai esti neryškios, nes gyvieji organizmai kitėdami prisitaiko prie bekintančios negyvosios aplinkos. Kintamumas drauge yra ir E.T. pagrindas, nes, jam pasireiškiant laiko eigoje, galėjo patobulėti organų sudėtis ir funkcijos.

P a l e o n t o l o g i j o s į r o d y m a i. Pagal E.T. dėsnius reikėtų laukti, kad senesniuose žemės sluogsniuose turėtų būti išlikę dokumentalinių organizmų raidos įrodymų. Kadangi geologiniai sluogsniai guli vienas ant kito, chronologine tvarka, senesniuose sluogsniuose turi būti randama primityvesnių organizmų palaikų, o viršutiniuose — augalų ir gyvių, panašesnių į šiandien gyvenančius. Bet iš daugybės kadaise gyvenusių organizmų išliko tik mažas kiekis palaikų, kurie nesudaro nepertraukiamos raidos grandinės. Tatai aiškinama neapsakomu geologijos periodų ilgiu. Išlikę palaikai (fosilijos) mažai teprieinami žmogui, nes dažnai guli giliuose geologinių padermių sluogsniuose. Bet ir iš dabar turimų duomenų susidaro gana aiškus vaizdas, kaip organizmai tobulėjo ir darėsi sudėtingesni nuo seniausių geologinių periodų ligi naujausių. Tai ypač galime pasakyti apie stuburinius gyvius. Žuvys pasirodė silure, varliagyviai (Stegocephali) karbone, ropliai permėje, paukščiai juroje, žinduoliai triase. Iš augalų dumbliai (algae) pasirodė kambryje, samanos silure, paparčiai devone, asiūkliai ir spygliuočiai karbone; kreidos laikotarpyje pasirodė žiediniai augalai. Bestuburių E. grandinė nėra taip aiški, net galima manyti, kad juos sunaikino milžiniškas geologinių sluogsnių slėgimas arba šie sluogsniai liko metamorfozuoti augštų temperatūrų. Kaikuriais atvejais E. sulėtina savo eigą, ir dėl to ligi dabartinių laikų išliko labai senovinio pobūdžio rūšys (‚gyvosios iškasenos'); pvz. nuo seniausių laikų izoliuotoje Australijoje gyvūnija susideda iš vienangių (Monotremata) ir sterblinių (Morsupialia). Reikšminga, kad visi iškasamieji žinduoliai ligi kreidos yra tik vienangiai, sterbliniai ir vabzdžiaėdžiai. Tarp iškasenų paleontologija randa ir formų, siejančių dabartines rūšis su seniau gyvenusiomis; joms duotas pereinamųjų formų arba kolektyvinių tipų pavadinimas, pvz. pereinamoji forma tarp roplių ir paukščių Archaeoptery lithographica priklausanti juros periodo Solenhofeno klintims. Jo kūnas apaugęs plunksnomis, priekinės galūnės virtusios sparnais, o užpakalinės atrodo kaip paukščių. Bet jis turėjo būdingas driežų savybes: ilgą uodegą, dantis, tris aiškius nagais ginkluotus pirštus priekinėse galūnėse, pilvo šonkaulius, o krūtinės šonkaulius be paukščiams būdingų priedų (processus uncinatus). Iš kreidos laikotarpio yra žinomi ir kt. paukščiai, kurie turėjo gerai išlavėjusius dantis, pvz. Hesperornis, Ichthyornis.

Paleontologinėje medžiagoje dažnai tenka nustatyti, kaip koks nors organas laiko eigoje darėsi vis sudėtingesnis. Pvz. iš dramblio iškasenų paaiškėjo, kokiu būdu atsirado milžiniški dramblio durklai. Išeities taškas yra mažasis Moeritherium Egipto eocene; jo priekinių dantų pora, būdama jau žymiai didesnė nei kiti, sudaro durklų užuomazgą. Trumpi durklai, ypač viršutiniame žande, susidaro jau Palaeomostodon beadnelli'iui, gyvenusiam oligocene; jie dar didesni yra Tetrabelodon angustiden'o iš mioceno ir T. langirostre'o iš apatinio plioceno ir, pagaliau, galingi durklai išsivystė T. arvernense'ui iš viršutinio plioceno. Tokia pat ir arklio praeitis. Arklio koja turi tik vieną pirštą, bet greta vieno riešo (ar letenos) kaulo abiem šonais yra po vieną trūkstamų pirštų rudimentą. Iš to galima padaryti išvadą, kad arklio pirmatakai turėjo daugiau negu vieną pirštą, ir kad E. eigoje pirštų skaičius sumažėjo ligi vieno; eilė iškasenų šią mintį patvirtina. E. grandine stengiamasi E.T. šalininkų nustatyti ir žmogui. Žemiausiai stovis hominidas, vad. Javos žmogus (Pithecanthropus erectus) turi kaukolės talpumą 790–900 cm^3; Pekingo žmogus (Sinanthropus) 900–1200 cm^3; Neandertalio žmogus 1100–1500 cm^3; modernusis žmogus 1200–1600 cm^3.

E m b r i o l o g i n i a i į r o d y m a i. Savo individualiojoje raidoje nuo kiaušinio ligi subrendusios formos kiekvienas gyvis pereina eilę stadijų. Šis procesas vad. o n t o g e n i j a, arba o n t o g e n e z ė. Istorinė raida, t.y. grandinė, kurią turėjo pereiti padermė (rūšis) E. eigoje, kai viena rūšis virsdavo kita rūšimi, vad. f i l o g e n i j a, arba f i l o g e n e z e. Ontogenija gali būti betarpiškai stebima, filogenija yra tik teorinė protavimo išdava. Tyrinėtojai Meckel 1821, C. E. Bär 1828, L. Agassiz, Fr. Müller ir kt. pareiškė mintį, o E. Haeckel ją aiškiai formulavo savo biogenetiniu dėsniu: ‚Ontogenija yra trumpas filogenijos pakartojimas'. Eilė organų kitimų žmogaus embriono stadijoje gali būti nušviesta rekapitulacijos principu: žmogaus embrionas prieš gimimą yra apaugęs tankiais plaukais. Dėl tam tikrų sutrikimų šis plaukuotas apdangalas kartais palieka ir žmogui gimus.

G e o g r a f i n i o o r g a n i z m ų p a s i-

skirstymo įrodymai. Jei kokia nors gyvio rūšis užima labai didelį geografinį plotą, joje dažniausiai ima atsirasti vietinės formos arba lokalinės rasės (porūšiai), būdingi tam tikroms gyvenamoms sritims. Didelio geografinio ploto paskirų dalių nevienodas klimatas ir kitos gyvenimo sąlygos yra vietinių rasių atsiradimo priežastis. Jeigu tokios dvi geografinės sritys nėra griežtai izoliuotos, tada tarp dviejų gretimų rasių randamos pereinamosios formos, pvz. eilė pilkosios zylės (Parus palustris) rasių, naminio žvirblio (Passer domesticus), kalnų ožkos (Capra ibex), bukučio (Sitta europaea), silkės (Clupea harengus) ir kt. Ypač pažymėtinos rasės, kilusios dėl to, kad vienos rūšies populiacija liko perskrosta į keletą grupių dėl geologinių arba klimatinių pakitimų. Pvz. baltasis kiškis, kuris ledynų periode gyveno didesnėje Europos dalyje, ledams nykstant, pasitraukė į šiaurę arba į pietų augštuosius kalnus, nes tik ten galėjo rasti tinkamų gyvenimo sąlygų. Tuo būdu atsirado keletas baltųjų kiškių rasių. Juo seniau toji izoliacija vyko, juo daugiau pasireiškė rasių skirtumo su jos kamienu, ir senesnėse izoliuotose geografinėse srityse skirtumai yra tiek dideli, kad tenka kalbėti nebe apie rases, bet apie skirtingas rūšis. Pvz. D. Britanijos fauna dar nespėjo žymiai nukrypti nuo kontinento faunos, nes D. Britanijos salos atsiskyrė nuo Europos nesenais laikais. Bet Japonijos salos, seniau atsiskyrusios nuo Azijos žemyno, jau turi didesnių skirtumų, o seniausiai nuo Amerikos kontinento izoliuotos Galapagos salos turi visais atžvilgiais būdingą fauną (endeminės gyvių rūšys). Ypač būdinga vandens fauna, nes kiekvienas vandens baseinas turi savo specifinių cheminių ypatybių. Todėl pvz. vėžiagyvis Daphnia sudaro tiek daug vietinių rasių. Tą pat galima pasakyti apie karosus, upėtakius ir kt. žuvis. Naminiai gyvuliai, kilę iš vienos laukinės rūšies ir sudarę daugybę įvairių rasių, tą pat rodo. Pvz. rasės vištų, kurių protėvis vad. Gallus bankiva, teberandamos Indijoje, arba visos naminių karvelių rasės kilusios iš laukinės rūšies Columbia livia ir t.t. Tie visi faktai rodo rūšių kintamumą (variabilitetas) arba plastiškumą, įgalinantį jas keistis įvairių jų aplinkumos sąlygų įtakoje.

E. genetiniai pagrindai. E. reiškia paveldimųjų savybių pasikeitimą, todėl kiekvienas patenkinamas E. proceso išaiškinimas turi sutikti su paveldėjimo mechanizmo dėsniais. Šiandien yra galutinai paaiškėję, kad visuose organizmuose paveldėjimo nešėjai yra lokalizuoti celių branduoliuose esančiuose siūleliuose, vad. chromozomose. Kūno celėms dalijantis (mitozė) kiekviena branduolio chromozoma pagamina savo duplikatą (panašų ne tik iš išorės, bet turintį tuos pačius paveldėjimo pradus, genas, ir sugebantį tą duplikavimo procesą kartoti), kurių kiekvienas eina į atskirą polių. Tuo būdu celei pasidalijus į dvi dalis, abu naujieji branduoliai turi identiškus chromozomų komplektus su motinine cele. Lytinėms celėms gaminantis procesas yra komplikuotesnis. Spermoje, žiedadulkėje arba kiaušelyje randame tik pusę somatinio chromozomų skaičiaus. Be to, čia dažnai įvyksta ir chromozomų dalių pasikeitimų. Vyriškai ir moteriškai celėms susijungus, atstatomas normalus somatinis chromozomų skaičius.

Nors chromozomų dalijimasis yra labai precizus procesas, tačiau kartas nuo karto nukrypimų pasitaiko. Šių nukrypimų rezultatas yra organizmo genetinis pasikeitimas, kuris yra potencialinis E. pagrindas. Jei chromozomoms duplikavusis celė nepasidalija (pvz. colchicino įtakoje), tokia celė, taip pat ir celės iš tolimesnio jos dalijimosi, turi dvigubą chromozomų skaičių (tuo būdu kiekviena chromozoma turi keturis homologus). Tokio tetraploidinio organizmo atskiri organai yra didesni, kaip normalaus (diploidinio), bet veislumas sumažėja. Jei panašus chromozomų duplikavimasis ir vieno celės pasidalijimo ciklo iškritimas įvyksta nevisliame tarprūšiniame hibride, lytinėms celėms besigaminant, chromozomos randa sau atitinkamus homologus poravimuisi (sinapsė), ir toks hibridas tampa veislingas, nors jau su dvigubai didesniu chromozomų skaičiumi. Šie abu metodai yra jau daug kartų bandymais pakartoti.

Kaikurie agentai (tam tikri chemikalai, jonizuojantieji spinduliai) gali pertraukti chromozomų siūlelį. Jei du tokie chromozomų pertrukimai pasitaiko branduolyje, ką tik trūkę chromozomų galai gali susijungti, bet dažnai jau ne ta pačia tvarka. Tuo būdu gaunamos chromozomos su pasikartojančiu tų pačių genų bloku, arba su tam tikrų genų trūkumu, arba tarpusavio pasikeitimu tarp 2-jų chromozomų (translokacija), arba normalios genų tvarkos pakeitimu tam tikrame chromozomos bloke (inversija). Kaikurie iš šių chromozomų pakitimų gali būti fiksuoti. Čia paminėti pasikeitimai chromozomose dažnai turi didelės įtakos organizmo savybėms.

Pasikeitimai taip pat įvyksta ir elementariniuose chromozomų vienetuose (genose); tai vad. genų mutacijos. Spontaninės mutacijos, tiesa, yra nedažnos, vidutiniškai nuo 10^{-5} ligi 10^{-6} generacijai drosofiloje, kukurūze, žmoguje. Genų mutavimo dažnumas svyruoja gana plačiose ribose.

Dar paminėtina, kad yra genų, kurios turi ligi keliasdešimt alelų, t.y. gena, esanti tam tikroje chromozomos vietoje (locus), gali turėti variantų, skirtingai veikiančių tam tikrą organizmo savybę.

Tai ir yra pagrindinės genetinės variacijos priežastys. Didelis genų skaičius (pvz. drosofiloje spėjama galint būti apie kelis tūkstančius), alelos, mutacijos, veda į nepaprastai didelį, net sunkiai įsivaizduojamą, galimų savybių kombinacijų skaičių. Genetinė variacija yra natūralinės atrankos sąlyga.

Suglaudę E.T. galima klasifikuoti pagal tai, kiek jos pripažįsta svarbos atsitiktinei variacijai ir aplinkos įtakai.

1. Aristotelio evoliucijos supratime abu šie veiksniai nepripažįstami. Iš moderniųjų šios grupės teorijų būtų Naegeli (1817–91) ortogenezės teorija. Jo vad. gemalinė plazma (idioplazma) yra suma visų paveldimų pradų, būdingų tai ar kitai rūšiai. Jis neigia įgytų savybių paveldumą. Atrankos vietoje jis siūlo ,vidinį organizmų palinkimą tobulėti'.

2. Kita teorijų grupė nepripažįsta atsitiktinumo. E. jose aiškinama įgytų savybių pavaldumu. Pagal Eimerį kitimo priežastys yra išoriniai veiksniai, o kitėjimai vyksta vien tik tam tikromis negausingomis kryptimis. Šios kryptys yra nulemtos kiekvienai rūšiai, ir tik šiomis kryptimis vykstą kitimai prisideda prie esamų požymių ir juos paryškina. Lamarcko teorijos mintis yra ta, kad aplinka veikia organizmą, o funkcija pakeičia organą, kuris vartojamas stiprėja, o nevartojamas silpnėja.

3. Pagal mutacijų teoriją, atskira atsitiktinė mutacija yra svarbiausias rūšių kilmės veiksnys. Kraštutinėse šios teorijos formose tvirtinama, kad augštesnės eilės sisteminiai padaliniai yra kilę iš atitinkamai stambesnių mutacijų, arba makromutacijų (R. Goldschmidt ir kt.). Pagal De Vries (1848–1935) mutacijų teoriją, rūšys susidaro pavienių mutacijų dėka, o augštesniosios sisteminės kategorijos yra jungtinis mutacijų produktas.

4. Ketvirtoji teorijų grupė tvirtina, kad E. yra statistinis populiacijų transformavimo procesas. Atsitiktinė organinė variacija yra medžiaga, bet E. kryptį netiesioginiai nustato natūralinė atranka, arba selekcija, pagal aplinką. Žymieji šios grupės atstovai Ch. Darwin, J. B. S. Haldane, R. A. Fisher, S. Wright. Neodarvinizmo kūrėjas A. Weissmann (1834–1914) sukūrė vad. gemalinės plazmos teoriją ir visą organinę evoliuciją aiškina gemalinės plazmos tęstinumu (nepertraukiama gemalinių ląstelių, arba gemalinės plazmos, grandine) ir kitimu.

Th. Dobzhansky, Die genetischen Grundlagen der Artbildung 1939; *R. Goldschmidt,* The Material Basis of E. 1940; *J. Huxley,* E. 1942; *G. Heberer,* Die E. der Organismen 1943; *G. Simpson,* Tempo und Mode in E. 1944; *B. Rensch,* Neuere Probleme der Abstammungslehre 1947; *O. H. Schindewolf,* Grundfragen der Paläontologie 1950; *W. Zimmermann,* E. 1954.

E. teorija ir pasaulėžiūra. Nors apskritai E. mintis yra sena, tačiau biologinė gyvųjų būtybių E. teorija XIX a. buvo sukėlusi tokius ginčus, lyg klausimas būtų lietęs ne tik biologiją, bet ir filosofiją su religija. Tiesa, kad E. teorija biologijoje buvo tikra revoliucija. Bet ne dėl to visų pirma kilo ginčai: juos sukėlė klausimo perkėlimas iš mokslinės plotmės į pasaulėžiūrinių kovų lauką. Iš vienos pusės E. teorija buvo imama kaip ateizmo pagrindas, kaip argumentas prieš teistinę pasaulėžiūrą, laikančią pasaulį Dievo kūriniu. Iš antros pusės, beginant teizmą, buvo stengiamasi nuneigti E. teoriją ir ją remiančius faktus. Ginčas buvo įgavęs tokio pobūdžio, kad abi pusės žūtbūt norėjo įrodyti ar nuneigti, kas iš tiesų tebuvo ir tegalėjo būti objektyvaus mokslinio tyrimo uždavinys. E. teorija nėra pagrindas nei ateizmui, nei teizmui, nes apskritai ji nepasiekia tos filosofinės plotmės, kurioje sprendžiamas Dievo buvimo ar nebuvimo klausimas. Kaip kituose atskiruose moksluose, taip ir biologijoje tekalbama apie patirtinės tikrovės tyrimą, nekeliant ir negalint mokslinėje plotmėje kelti klausimo apie transcendentinį tikrovės pagrindą. Tai yra filosofinis klausimas. Todėl ir visas anas E. teorijos pavertimas pasaulėžiūriniu ginču buvo beprasmiškas.

E. teorija nėra dar Dievo nebuvimo, ateizmo įrodymas ir tuo patim nėra argumentas prieš teizmą. E. principiškai nėra sukūrimo priešybė, nes ji, neatsakydama pirmosios priežasties klausimo, visada jau prileidžia tam tikrą būtį, toliau besiplėtojusią. Todėl ir turint atsakymą, kokiu būdu gyvybė išsiplėtojo mūsų planetoje, lieka klausimas, iš kur kilusi būtis apskritai. To klausimo lygiai negali atsakyti nei kosmogoninės pasaulio kilmės teorijos, nes ir jos imasi atsakyti tik klausimą, kokiu keliu susiformavo visata iš tam tikro pirminio stovio. Klausimas, kas yra pirmoji priežastis, lieka atviras, nes jis priklauso filosofinei spekuliacijai, o ne moksliniam tyrimui, aprėžtam patirtinės tikrovės. Antra vertus, tėra nesusipratimas filosofiniais ar teologiniais motyvais argumentuoti prieš E. teoriją. E. nepaneigia sukūrimo, nes filosofiškai nėra esminio skirtumo, ar iš karto pasaulis buvo sukurtas su visu tikrovės įvairumu, ar buvo jam suteiktas dėsningumas, leidęs palaipsniui, evoliuciniu keliu, išsiplėtoti, — kitais žodžiais, ar buvo sukurta viena gyvoji celė, ar visos gyvosios būtybės iš karto. Nebuvo pagrindo ir prieš E. teoriją argumentuoti Apreiškimo pasakojamu pasaulio sukūrimu. Apreiškimas buvo duotas žmogui antgamtinei tikrovei atskleisti, o ne tarsi atpalaiduoti žmogų nuo mokslinio tikrovės pažinimo savo protu. Apreiškimas žmogui nurodė pasaulio Kūrėją, bet protu apdovanotojo žmogaus uždavinys pačiam tirti pasaulį. Kaip ir visos mokslinės teorijos, E. teorija gali bū-

ti vertinama tik pagal tai, kiek atitinkami faktai jai suteikia pagrindo.

Betgi vėl vienas yra dalykas pati E., kaip daugiau ar mažiau tikrai atskleistas faktas, ir antras dalykas jos aiškinimas. Pagrindinis E. fakto atskleidėjas Ch. Darwinas E. teoriją buvo susiejęs su mechanistine filosofija, vyravusia jo laiku. Tai irgi nemažai painiojo ginčą dėl E. teorijos. Pati savyje E. teorija nėra susieta su mechanizmu. Yra jau atskiras klausimas, kiek apskritai mechanizmas pajėgia išaiškinti gyvybės reiškinius. Bet kiekvienu atveju E. teorija netapatintina su viena kuria atskira E. teorijos interpretacija. Negalima nė darvinizmo lygiomis imti su E. teorija. Jis tėra viena iš teorijų E. aiškinti, o ne jau pati E. teorija tiesiai ir paprastai.

J. G.

E. socialiniuose moksluose atspindino daugelį bruožų, kurie buvo daugiau ar mažiau patikimai nustatyti gamtos moksluose. Socialinė E. socialinių kitimų vardu jau žinoma iš klasikinės Graikijos civilizacijos. Kitimai buvo pastebėti Platono, Aristotelio, vėliau Tomo Hobbes ir Jono Locke. Pagal panašumus, pastebėtus primityvių kilčių kultūrose, buvo bandoma sudaryti kultūros raidos pakopos (stadijos). J. B. Bossuet savo Discours sur l'histoire universelle (1681) išskyrė 12 vienas po kito einančių kultūros periodų. Jo įtakoj A. R. Turgot savo veikale Plan de deux discours sur l'histoire universelle (1750) kultūros pakopas vedė nuo medžioklės, per gyvulininkystę ir žemės ūkio iškilimą į politinės santvarkos pradžią. A. Condorcet kultūros istoriją suvokė kaip progresyvių pakopų seriją. Tačiau ryškiausias socialinės E. propagatorius buvo A. Comte (žr.), davęs pradžią moderniai suprastai sociologijai. Jis tarė kultūros kitimus esant lėtus, laipsniškus ir nuolatinius; jie seką vienas kitą pagal nustatytą tvarką. Atskirų kultūrų skirtingumai priklauso nuo greičio, pagal kurį įvairios socialinės grupės praeina viena kitą sekančias pakopas. Nors Comte tyrinėjo tik intelektualines plėtros pakopas, bet jis laikė jas galiojančias taip pat ir moralinės bei techninės kultūros srityse. Tikrasis socialinės E. pagrindėjas yra H. Spencer. Jam visuomenės bei kultūros raida buvo tik viena universalinės E. fazė. Progresyvus materijos ir judesio pasiskirstymas, perėjimas iš paprastumo į komplikuotumą ir t.t. taip pat buvo taikoma ir kultūros istorijoje. Tuo būdu ‚progresyviai augštesnių formų' plėtra apėmė ne tik visumą, bet ir atskirus kultūros aspektus, pvz. karines, pramonines, religines ir kt. institucijas.

Tyrinėdami socialinę organizaciją, socialinės E. šalininkai (J. J. Bachofen, J. F. McLenan, L. Morgan) ypatingą dėmesį skyrė šeimai, kurios raida turėjo akivaizdžiai įrodyti socialinę bei kultūrinę E. Šiuo būdu šeimos pradinė pakopa buvo suvokta kaip bendras grupės vyrų ir moterų junginys. Ją sekė antroji pakopa — matriarchato. Monogamija buvusi tik paskutinė (penktoji) — augščiausioji — šeimos E. pakopa.

Ekonominėje srityje socialinės E. šalininkai, nustatę ūkio raidos pakopas, teigė, kad privati nuosavybė esanti vėlesnės ūkio plėtros padarinys, atsiradęs kapitalizmo įtakoje, o pirmykštė ūkio forma buvusi komunizmas. Antropologai nurodė, kad piemenų ūkio forma nebūtinai išriedėjusi iš medžiotojų formos, nes Š. Amerikoje ir kitur yra aptikta kilčių, kurios vertėsi žemės ūkiu, nors neturėjo prisijaukinusios naminių gyvulių. Antra vertus, yra kilčių, kur vyrai medžioja, o moterys renka vaisius, arba kur vyrai žemę dirba arklu ir gyvuliais, o moterys kapliu. Antropologai taip pat įrodė, kad maistą renkančios bendruomenės (Ainu, gyveną salose į šiaurę nuo Japonijos ir Nama hotentotai Afrikos pietvakariuose) pripažįsta privačią nuosavybę daugeliu atžvilgių, ir jos negali būti laikomos komunistinėmis. Namai, papuošalai, medžioklės, žvejybos ir virimo įrankiai bei priemonės paprastai priklauso privačiai nuosavybei.

Priešingai E. šalininkams, politinėje srityje mokslininkai atmetė evoliucinių etnologų prielaidas, kad esąs tiesioginis ryšys tarp valdžios formos ir ekonominės plėtros pakopos, ar kad maistą renkančiose bendruomenėse valdžios forma paprastai esanti nedemokratinė. Įvairios valdžios formos yra randamos įvairiose tos pačios ekonominės pakopos bendruomenėse, o daugelio primityvių kilčių valdžia yra vyresnio amžiaus žmonių ar rinktos tarybos rankose. Afrikoje daugelio maistą gaminančių kilčių valdžios forma yra monarchinė, tačiau ir ten valdžia paprastai nėra paveldima, nes valdovai renkami. Mintis, kad primityvioje bendruomenėje santvarka yra panaši į anarchiją, yra visai nepagrįsta, nes kilties taryba paprastai atlieka įstatymų leidžiamąsias, vykdomąsias ir teismines funkcijas, o viešoji nuomonė ten yra daug veiksmingesnė, nei moderniose visuomenėse.

Religinėje srityje praeito šimtmečio evoliuciniai etnologai sukūrė daugelį teorijų, aiškinančių religijos kilmę bei raidą pagal augštyn einančias pakopas. J. G. Frazer savo veikale The Golden Bough religiją išvedė iš magijos, H. Spencer — iš manizmo, M. Müller — iš natūrizmo, E. B. Tylor — iš animizmo, dar kiti — iš fetišizmo ir totemizmo. Tik jie visi sutiko, kad pirmosios religinės E. pakopos stokojo antgamtinių elementų, o paskutinė pakopa buvo monoteizmas. Modernieji etnologai visas šias teorijas laiko daugiau spekuliatyvinės filosofijos, o ne mokslo dalyku, nes nėra ras-

ta primityvių grupių, kurios nei kiek netikėtų antgamtinėmis jėgomis. Viena ar kita monoteizmo forma yra randama maždaug trijuose ketvirtadaliuose primityvių grupių narių. Antra vertus, yra daugiau monoteizmo maistą renkančiose bendruomenėse, negu maistą gaminančiose. Tas pat pasakytina ir apie primityviąją moralę Spencer, Sumner ir kt. tarė pastebėję, kad primityvios bendruomenės stokoja vienodų moralės kodeksų, ir jų poelgiai rodo įprastą paleistuvystę. Tačiau modernieji etnologai nesprendė apie primityvių kilčių poelgius pagal tuos jų narius, kurie slankioja prieplaukose, prie geležinkelio stočių ar prekybos punktų ir kurie jau spėjo pasisavinti kaikuriuos išorinius naujosios civilizacijos bruožus. Naujieji duomenys rodo, kad primityvieji turi absoliutų moralės mastą, tam tikrą tvarką ir vienodumą. J. M. Cooperio žodžiais, jų ,universalus moralinis kodeksas gana artimai sutinka su mūsų pačių dekalogu'. Franz Boas pastebėjo, kad uždaros socialinės grupės etikos kodeksas visur yra tas pats: žmogžudystė, vagystė, melas, prievartavimas yra smerkiamas.

P s i c h o l o g i n ė j e srityje evoliuciniai ir kabinetiniai etnologai teigė, kad primityvių kilčių narių protas esąs skirtingas nuo dabartinio. L. Levy–Bruhl ir kt. šiai idėjai ryškinti vartojo ,primityvų mentalitetą', nusakantį, kad primityvieji nepajėgią atskirti tikrovės faktų nuo ,magiškų ir religinių asociacijų'. F. Boas, B. Malinowski ir kt. teigia, kad pajėgumu galvoti primityvieji nėra žemesni už civilizuotuosius, tik apie pirmųjų veiksmus bei protavimą reikia spręsti jų pačių aplinkos rėmuose.

Būdas, kuriuo kultūriniai evoliucionistai priėjo savųjų išvadų, yra vad. palyginamuoju. Ryšium su palyginamuoju metodu buvo vartojama Tyloro sudaryta liekmenos (survival) sąvoka. Esą, kai kultūra keičiasi, kaikurie jos elementai nėra pamirštami ir išlieka kitomis formomis. Pvz. vaikų žaidimuose rasta kaikurių elementų, kurie anksčiau priklausė magiškoms apeigoms. Tos liekmenos evoliucionistams buvo kaip išnykusių pakopų įrodymas. Aplamai, socialinė E. ėjo ranka rankon su biologine E., kuri davė prestižą ir socialiniams mokslams; šie palengva ėmė taikyti gamtos mokslų metodus ir sau. O empiriškai suprastas mokslas reikalavo nuodugniai patikrinti visas socialines E. prielaidas. Lyginamasis E. metodas turi daug trūkumų, nes kabinetiniai etnologai dažnai lygino netapatingus kultūros bruožus, surinktus iš įvairių bendruomenių. Tie bruožai galėjo būti panašūs, tačiau turėjo visai skirtingas funkcijas. Evoliucionistai pastovius laikė tuos dydžius, kurie buvo priklausomi nuo kitų dydžių. Ir E. progreso samprata nėra paremta. Pirma, yra duomenų, rodančių, kad atžangos apraiškos istorijoje yra lygiai dažnos, kaip pažangos. Antra, nevisi galėjo sutarti, ką reiškia pati pažangos sąvoka.

Daugiau netiesiogiai nei tiesiogiai E. palikimas pagelbėjo socialinių mokslų plėtrai. Evoliucionistai buvo pakeisti difuzionistais, funkcionalistais ir kitų mokyklų atstovais, o dalis E. šalininkų prielaidų, pvz. žmogaus kaip psichiniai vieningos būtybės samprata, išliko ligi šių dienų.

J. J. Bachofen, Das Mutterrecht 1897; *R. Benedict,* Patterns of Culture 1946; *F. Boas,* The Mind of Primitive Man 1938; *J. M. Cooper,* The Early History of the Family (Primitive Man, 3, 1930); *Pr. Dovydaitis,* Naujieji etnologijos keliai (Soter 1924); ('') Šių dienų mokslo persiorientavimas kai dėl žmogaus dvasios prigimties praeity ir dabarty (Soter 1930); *J. G. Frazer,* The Golden Bough, 12 tt., 1707–15; *J. P. Gillin,* The Ways of Man 1948; *A. Maceina,* Pirminės kultūros pagrindai (Logos 1936–38); *B. Malinowski,* A Scientific Theory of Culture and other Essays 1944; *G. P. Murdock,* Social Structure 1949; *W. Schmidt,* Primitive Revelation 1939. *A. Mst.*

Evoliucionizmas evoliucijos minties taikymas gamtos ir dvasios moksluose. E. tvirtina, kad evoliucija vyko ir tebevyksta, žemiesiems organizmams vystantis į augštesniuosius, netobuliems į tobulus, vientisiems į komplikuotus ir t.t. E. koncepcija visa surelatyvina, atmesdama betkokius amžinus, pastovius dydžius, vertybes, idealus. Pagrindiniai E. atstovai: H. Spencer (gamtos moksluose), Ch. Darwin (psichologijoje, etikoje, sociologijoje), Lubock, Tyler, Frazer (religijų istorijoje), Durand de Gros, A. Fouillée ir kt.

Evoliuta (lot.) geometrijoje plokščios kreivės kreivumo centrų bendroji vieta. Pati kreivė savo E. atžvilgiu vadinama evolventa. Duotosios kreivės normalės yra E. lietėjos, todėl E. yra kreivės normalių gaubiamoji.

Evolventa (lot.) žr. Evoliuta.

Evonymus žr. Ožekšnis.

Evora p. Portugalijos mst., E. apygardos (7399 km^2, 222.000 gyv.) adm. centras; 22.000 gyv. (1950). Sen. Ebora, kitaip Liberalitas Julia, turi išlikusius Dianos maldyklos griuvėsius (gražiausius visame Pirenėjų pusiasalyje) ir maurų statybos kūrinių. Į pilį panaši romanų gotikos (XII a.) katedra, karalių rūmai (XV a.), šv. Blažiejaus ermitažas — XV a. bokštuoti rūmai (maurų stiliaus), kuriuose 1551–1759 veikė jėzuitų universitetas.

Evorsija (lot.) duburių susidarymas žemės paviršiuje, veikiant į vandens sūkurį patekusiems akmenims ir smėliui. Manoma, kad ir Lietuvoje aptinkamos gilios daubos–ežerėliai, dažnai vadinami bedugniais arba velniaduobėmis (pvz. Merkiškių dv. velniaduobė, Augštadvario apylinkėje) yra susidarę E. būdu ledynų laikotarpyje.

Evreux š, Prancūzijos mst. Normandijoje; 20.436 gyv. (1946). E. yra vienas iš seniausių Prancūzijos miestų, romėnų laikais

vadintas Civitas Eburovicum. Nuo III a. vyskupų rezidencija. Katedra (XII–XVI a.) yra iš didžiausiųjų ir žymiausiųjų Prancūzijos bžn.; audinių ir metalo pramonė.

Evviva (it.) italų šūkis: Tegyvuoja! Valio!

Ewald 1. Georg Heinrich August von (1803–1875) vokiečių orientalistas ir protestantų teologas, Göttingeno ir Tübingeno univ. prof. Parašė daug vertingų egzegetinių ir kalbinių darbų: Grammatica critica linguae arabicae 1831–33; Ausführliches Lehrbuch der hebr. Sprache [8]1870; Die Propheten des Alten Bundes [2]1867–68; Geschichte des Volkes Israel [3]1864–68; Die drei ersten Evangelien und die Apostelgeschichte [2]1871–72; Die Lehre der Bibel von Gott oder Theologie des Alten und Neuen Bundes 1871–78 ir kt.

2. Johannes (1743–1781) danų rašytojas. Klopstocko ir Shakespeare paveiktas, rašė dramas Skandinavijos motyvais, eilėraščius ir kt. Labiausiai žinomas kūrinys yra Danijos karaliaus himnas Kong Christian stod ved höjen Mast (1779), kuris įėjo į jo vokalinę dramą Fiskerne (Žvejai). E. kūryba turėjo įtakos kitiems rašytojams, jų tarpe danui Oehlenschlägeriui, švedui J. H. Kellgrenui ir kt.

Ewers Hanns Heinz (1871–1943) vokiečių rašytojas. Mėgo šiurpulingas ir erotiškas temas. Išsp. Alraune 1913; Der Vampir 1920; Nachtmahr 1922; Horst Wessel 1932 ir kt.

ex (lot.) iš; priešdėlis, dedamas prie lotyniškų ir graikiškų žodžių ,iš' sąvokai pažymėti, pvz. ex cathedra ,iš popiežiaus sosto', ex officio ,iš pareigos, oficialiai', ex libris ,iš knygų' ir t.t. Lietuviškąja transkripcija eks- pažymima ir sąvoka ,buvęs', pvz. ekskunigas, ekskaralius, eksministeris ir t.t.

Ex abrupto (lot.) netikėtai, nepasiruošus.

Exactio (lot.) finansų teisės terminas, reiškiąs reikalavimą iš piliečių valstybei mokesčių augštesnių, negu reikalauja įstatymai.

Ex cathedra (lot. ,iš katedros', ,iš popiežiaus sosto') 1. neklaidingai, iškilmingai; 2. autoritetingas mokymas (pvz. profesoriaus); 3. dogmatinėje teologijoje — neklaidingas augščiausiojo Bažnyčios autoriteto mokymas tikėjimo ir doros dalykuose. E.C. tikroji prasmė buvo tiksliai aptarta 1870 Vatikano susirinkimo šeštosios sesijos konstitucija, vad. ,Const. de Ecclesia Christi', kur pareiškiama, kad ,Šv. Tėvas (Romanus Pontifex), kalbėdamas ex cathedra, Dieviškojo Išganytojo valia neklysta'. E.C. sprendimui reikia keturių dalykų: 1. kad popiežius kalbėtų kaip vyriausias Bažnyčios mokytojas, o ne kaip paprastas teologas, reikšdamas ar sakydamas savo nuomonę; 2. kad kalbamieji sprendimai liestų tikėjimo ir dorovės dalykus; 3. kad sprendžiamąją tiesą priimti būtų įpareigota visa Bažnyčia, ne tik atskiri žmonės, vyskupijos bei valstybės, ir 4. kad popiežiaus nutarimas kalbamuoju atveju būtų galutinis, nebeatšaukiamas. Todėl neužtenka, kad popiežius pasakytų kurią tiesą, tik ją paminėdamas; reikia, kad jo sprendime būtų noras pareikšti visą dalyką taip, kad jo paskelbtą tiesą visi tikintieji priimtų vidiniu įsitikinimu.

L. Lercher, Instit. Theologiae Dogmaticae I 1945.

Excelsior (lot. iš excelsus ,augštas') augalų pavadinimuose reiškia ,augštesnis', pvz. Fraxinus excelsior — uosis augštuolis.

Excelsior Springs JAV Missouri vst. mineralinio vandens kurortas, 28 mylios į š.r. nuo Kansas City; 20 versmių duoda 4 rūšių mineralinį vandenį, iš kur 2 turinčios geležies-mangano vandens versmės yra vienintelės plačiu mastu eksploatuojamos šios rūšies mineralinio vandens versmės JAV.

Exceptio (lot.) žr. Ekscepcija.

Excitantia (lot.) jaudinamoji medžiaga, skiriama nusilpnėjusių ligonių širdžiai ir nervams pajaudinti. Pažymėtina kamforo, kardiazolio ir kofeino preparatai. Patekę į kraują, jie sustiprina širdies raumenis, žadina sąmonę ir stiprina jo fizines jėgas. Tam pačiam vartojami dar alkoholio ir eterio preparatai, pvz. Hofmano lašai.

Excoecaria Molukuose augančio, sumedėjusio augalo gentis, 50 rūšių, Euphorbiacea šeimos, svarbiausia E. Agallocha L., augštas medis, kreivu stiebu, sueižėjusia žieve. Turi sultis, kurios užtryškusios suerzina žmogaus odą, o patekusios į akį žmogų apakina. Molukų gyventojai E. vadina aklamedžiu. Mediena vartojama technikoje netikrojo erelio medžio vardu.

Excud., exc. (lot. excudit) atspaudė; arba sculps (skulpsit) et excud. ,išraižė ir atspaudė'. Senovės raižiniuose buvo žymimas raižytojo ir išspausdintojo (leidėjo) vardas.

Ex dono (lot.) muzėjuose ir rinkiniuose dovanotųjų daiktų pažymėjimas; dovanota, dovana.

Ex duobus malis minus est eligendum (lot.) iš dviejų blogybių pasirenkama mažesnioji.

Exempla docet (lot.) pavyzdžiai moko.

Exempla trahunt (lot.) pavyzdžiai patraukia, sugundo.

Exempli causa (lot.) pavyzdžiui; stp. e.c.

Exempli gratia (lot.) pavyzdžiui, stp. e.g.

Exercitia spiritualia (lot. ,dvasinės pratybos') šv. Ignaco Loyolos dvasinių pratybų veikalas, parašytas ispaniškai 1522, išverstas į lotynų kalbą 1548. Labiausiai paplitęs lot. vertimas Jono Roothaan (versio literalis 1835). Juo naudojasi rekolekcijų vedėjai, vartoją šv. Ignaco metodą.

Exeter p.v. Anglijos Devono grafijos mst. (uostas); 76.600 gyv. (1952). Gotikinė (1280–1369) katedra su dviem normanų stiliaus

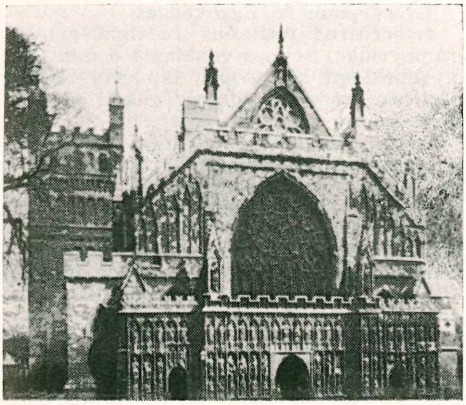

Exeter katedra

bokštais, pastatytais abipus bažnyčios ties jos viduriu; anglikonų vyskupo rūmai, kuriuose tarp įvairių vertingų senovinių knygų ir rankraščių iš 975 yra išlikęs senosios anglų poezijos antologijos rankraštis Codex Exoniensis (246 lapai), dovanotas E. katedrai vyskupo Leofrico (1050–71). Universitetinė kolegija, Alberto muzėjus. Alaus, popieriaus, metalo pramonė. Skaudžiai nukentėjo 1942 nuo vokiečių orinių puolimų.

Ex facto jus oritur (lot.) teisė prasideda iš fakto. Kol nėra priežasties, teisei neduodama eigos. Tarptautinės teisės nuostatas, taikomas, valstybę priimant į tarptautinę bendruomenę, jos atsiradimo faktą teisėtą pripažinus.

Exidia žiūrytinių šeimos grybų gentis; vaisiakūniai nuo kelių mm ligi keliolikos cm didumo, apskriti, gumbelių pavidalo arba paplokšti, dažnai vingiuotai raukšlėti, drebulinės konsistencijos, perdėm arba iš dalies dengti himenio sluogsnio; sporai cilindriniai, truputį sulenkti. Labiausiai paplitusios rūšys: E. r e p a n d a Fr. ant beržų ir lazdynų kelmų bei šaknų ir E. g l a n d u l o s a Fr. ant įvairių lapuočių nukritusių šakų.

Exitus letalis (lot.) m e d i c i n o j e — mirtis.

Ex libris (lot. ,iš knygų') knygos savininko ženklas; įvairaus dydžio, dažniausiai mažo formato, popieriniai lapeliai, prilipdomi antrojoje knygos viršelio pusėje. Jų tekstas dažniausiai prasideda žodžiais e x l i b r i s, po to eina savininko vardas ir pavardė. Anksčiau E.L. turėdavo savininko heraldinį ženklą, vėliau emblemas, alegorinius vaizdus ar šūkius, kurie parodo apie knygos savininko specialybę ar tam tikrą pomėgį. E.L. darbo technika yra įvairi: dažniausiai tai yra raižiniai medyje, varyje, akmenyje, linoleume. Kartais E.L. surenkami ir spaustuvėse. Seniausiu E.L. yra laikoma VII a. pr. Kr. maža molinė lentelė su įrašu: ,Nuosavybė Asurbanipalo, pasaulio karaliaus, Asirijos karaliaus'. Patys ankstyviausi E.L. pasirodė Vokietijoje XV a. pabaigoje (apie 1480). Iš pradžių jie buvo raižomi medyje, kiek vėliau varyje. E.L. yra darę visa eilė žymių dailininkų. Pvz. Düreris yra padaręs nemaža E. L., kurių ankstyviausias padarytas W. Pirkheimeriui ir kitiems Nürnbergo patricijams. Baroko laikotarpyje medžio raižinius išstumia vario raižiniai. Netrukus E.L. menas išplito Anglijoje, Prancūzijoje, Italijoje ir kituose kraštuose, kur žymūs grafikai ir tapytojai įsitraukė į šią taikomojo meno šaką. E.L. kaip meno kūriniai, pradėta rinkti gana seniai. Vėliau E.L. rinkėjai ėmė spiestis į draugijas, pvz. Exlibris Society Anglijoje (nuo 1891), Österreichische Exlibris-Gesellschaft (nuo 1903) ir kt. Leidžiami ir įvairūs leidiniai: Exlibris (1892–1906), Exlibris, Buchkunst und angewandte Graphik (iki 1941 išėjo 50 tomų), nuo 1950 Frankfurte eina Exlibriskunst und Gebrauchsgraphik.

P. Galaunė Ex libris

Didelius E.L. rinkinius turi Britų Muzėjus Londone (per 100.000 egz.), Vienos Nacionalinė biblioteka (34.000), Bavarijos vlst. biblioteka Münchene (12.000) ir kt.

V. K. Jonynas Ex libris

Seniausiu E.L. Lietuvoje yra laikomas kng. Boguslovo Radvilos (1671). Pirmuoju lietuvišku E.L. laikomas kun. J. Tumo-Vaižganto. Nepriklausomosios Lietuvos laikotarpyje E.L. buvo gana plačiai paplitęs. Juos vartojo ne tiktai atskiri asmenys, bet taip pat įvairių įstaigų bibliotekos. Lietuviškojo E.L. meno raidai turėjo didelės reikšmės P. Galaunė, V. K. Jonynas, V. Petravičius, J. Burba ir kt. Nemažus rinkinius turėjo V. Cimkauskas, P. Galaunė, St. Pilka, V. Steponaitis ir kt.

F. Warnecke, Die deutschen Bücherzeichen von ihrem Ursprung bis zur Gegenwart 1890; *A. Schramm,* Taschenbuch für Exlibrissammler 1924; *P. Galaunė,* Ex-libris Lietuvoje (XVI–XX šimtmečiai). Tauta ir Žodis 1926, IV 607–650 psl.; *V. Cimkauskas,* Naujausias lietuviškos knygos ženklas (XXVII Knygos Mėgėjų Metraštis II 1937; *St. Pilka,* Naujasis lietuviškas Ex-libris (Aidai 1947, 6, 260–263 psl.).

Exmouth Gulf v. Australijos pakrančių vietovė, 950 km į š. nuo Pertho; čia 1953 pirmą kartą Australijoje po 50 metų ieškojimo gelmėse (apie 1000 m gilumoj) aptikta naftos.

Exner 1. F e l i x M a r i a (1876–1930) austrų meteorologas ir fizikas. Nuo 1908 kosminės fizikos prof. Innsbrucke, 1917 ord. prof. Vienos univ. ir meteorologijos ir geodezijos inst. direktorius. Išsp. Korrelationsmethode 1913; Dynamische Meteorologie 1917, ^{2}1925 ir kt. 1916–30 vienas iš Meteorologische Zeitschrift redaktorių.

2. F r a n z (1881–1947) baudžiamosios teisės prof. Czernowitz, Prahoje, Tübingene, Leipzige ir Münchene, Fr. von Liszt mokinys. Išsp. Das Wesen der Fahrlässigkeit 1910; Krieg und Kriminalität 1926; Kriminologie ^{3}1949.

3. S i e g m u n d (1846-1926) austrų fiziologas. Nuo 1870 Vienos univ. prof. ir fiziologijos inst. direktorius. Tyrinėjo nervų sistemos fiziologiją ir vienas pirmųjų parašė mikroskopinės technikos vadovėlį. Išsp. Untersuchungen über die Lokalisation der Funktionen in der Grosshirnrinde des Menschen 1881; Die Physiologie des Fliegens und Schwebens in den bildenden Künsten 1882; Die Physiologie der facettierten Augen von Krebsen und Insekten 1891 ir kt.

Ex nihilo nihil arba e x n i h i l o n i l f i t (lot.) iš nieko — nieko. Lukrecijui priskiriami žodžiai medžiagos amžinybės principui pažymėti.

Exoascus žr. Ragangrybis.

Exobasidium (Brukniagrybis) plikabuožinių (Exobasidiaceae) šeimos parazitinių grybų gentis; jų suerzinti augalo maitintojo audiniai hipertrofuojasi, ir dėl to ant augalo organų susidaro įvairių iškrypimų, sustorėjimų, šakų sušluotėjimų ir pn. Lietuvoj dažnai pasitaiko E. v a c c i n i i Wor. (Brukniagrybis paprastasis), kuris parazituoja ant bruknių, spanguolių ir kitų viržinių šeimos augalų.

Exocarpium žr. Egzokarpas.

Exocentrus lusitanus L. ilgaūsių (Cerambycidae) šeimos vabalas 4–6 mm ilgio, gyvenąs ant išdžiūvusių lapuočių medžių. Geltonai rudas, randamas anksti pavasarį ir rudenį.

Exochomus barbučių (Coccinelidae) šeimos vabalų gentis. Juodi, raudonais arba raudonai rudais taškais. E. q u a d r i p u s t u l a t u s L. 3–5 mm ilgio, gyvena ant spygliuočių.

Exocoetus volitans skrajojanti žuvis ilgais poriniais pelekais; ypač ilga priekinė jų pora; uodegos peleko apatinė pusė ilgesnė, nei nugarinė; paplitusi padausių ir atogrąžų jūrose. E. sugeba iššokti apie 30 cm augščiau vandens paviršiaus ir ligi 200 m skristi. Tai nėra skridimas tikrąja prasme: tai galima palyginti su sklandytuvo sukamais sparnais. Būrys: kaulingosios žuvys Teleostei, pobūris Percesoces, šeima Scombresocidae.

Ex officio (lot.) iš tarnybinės pareigos, oficialiai. Žr. Egzoficija.

Ex opere operato (lot. ,veiksmo dėka') viduramžiais formuluotas dogmatinis terminas, kurį visuotinė Tridento santaryba priėmė sakramentų veikimo prigimčiai aptarti. Sakydami, kad sakramentai teikia malonę ex opere operato, suprantame malonę plaukiant nei iš teikiančiojo, nei iš priimančiojo nuopelnų, bet iš paties sakramentinio veiksmo. Ex opere operato einančią malonę žmogus gali sulaikyti, statydamas jai kliūtis, t.y. nesudarydamas tų sąlygų, kurios sakramentams yra būtinai reikalingos. Pvz. Šv. Mišių aukos vertė yra begalinė ex opere operato, o ne ex opere operantis (veikėjo dėka). *V. Rmš.*

Ex oriente lux (lot.) šviesa iš rytų; pradžioje šį posakį vartojo krikščionys, pabrėždami savo mokslo kilimo vietą. Nuo romantizmo laikotarpio šiuo posakiu nusakoma pažiūra, kad visa kultūra yra kilusi iš Rytų.

Exospora žr. Egzospora.

Expectorantia (lot.) bendras pavadinimas vaistų, medicinoje vartojamų atkosėjimui palengvinti. Vieni jų veikia plaučių gleivinę pro kraują, tiesiogiai, kiti skrandžio nervų takais, reflektoriškai.

Experientia docet (lot.) patyrimas moko.

Experimentum crucis (lot.) žr. Dievo teismas.

Expert Henry (1863–1952) prancūzų muzikos istorikas. Tyrinėjo daugiausia prancūzų ir flamų XV–XVI a. muziką ir išleido kelis stambius to meto kūrinių rinkinius: Les maîtres musiciens de la Renaissance française 23 tt. (1894–1908); Monuments de la musique française au temps de la Renaissance 10 tt. (1924–29, ^{2}1950); Florilège du concert vocal de la Renaissance 8 sąsiuviniai (1928–29) ir kt. Taip pat paskelbė eilę senųjų teorinių muzikos šaltinių. Savo

darbais E. daug prisidėjo prie renesanso (ypač vokalinės) muzikos atgaivinimo.

K. O.

Explosivae (lot.) sprogstamieji garsai.

Export JAV Pennsylvanijos vst. miestelis į r. nuo Pittsburgho; 1990 gyv. (1950). Akmens anglių kasyklos. Yra mišri lietuvių ir lenkų Šv. Panelės parapija. Lietuviai aplenkėję.

Export–Import Bank žr. Eksporto–Importo Bankas Washingtone.

Exposé (prc.) trumpas paaiškinimas, pranešimas ar pasisakymas kuriuo nors svarbiu klausimu.

Ex post, e x p o s t f a c t o (lot.) po atlikto darbo, po įvykusio veiksmo; retrospektyviai.

Expressis verbis (lot.) įsakmiai, visai aiškiai.

Ex promptu (lot.) žr. Ekspromptas.

Ex quay (prc.) jūrų transporto terminas, reiškiąs, kad pardavėjas sutinka pristatyti prekes pirkėjui pagal važtaraštį paskirties vieton, pasiimdamas visas krantinės išlaidas (pvz. nuoma, priežiūros išlaidos, draudimas, apsauga ir kt.), kol pirkėjas perims prekes pagal uosto nuostatus.

Ex ship (ag.) jūrų transporto terminas, reiškiąs, kad siuntėjas yra atsakingas už prekes tol, kol jos pagal važtaraštį pristatomos paskirties vieton; tada jo atsakomybė baigiasi.

Exsultet iam angelica turba (lot. ‚jau džiaugiasi dangaus angelų būrys') diakono giedama giesmė, Didįjį Šeštadienį šventinant Velykų žvakę. Giesmė jau buvo žinoma IV a. Italijoje, Galijoje ir Ispanijoje. Viduramžiais ji būdavo surašoma rotuloje, kurios iliustracijos būdavo matomos maldininkams. Rotulos buvo paplitusios XI ir XII a. p. Italijoje; jų iliustracijos artimos bizantiškoms.

É. Bertaux, L'iconographie comparée des Rouleaux d' Exultet 1903; *Avery,* The Exultet Rolls of South Italy 1936.

Exsurge Domine (lot.) pirmieji žodžiai popiežiaus Leono X bulos prieš Liuterį (1520 VI 15), kur smerkiamas 41 jo mokslo teigimas, įsakoma viešai deginti Liuterio raštus ir jam grasinama ekskomunika, jei jis per 60 dienų neatšauktų savo tvirtinimų. Liuteris šią bulą Wittenberge viešai sudegino. Tada Liuteris buvo ekskomunikuotas bula Decet Romanum Pontificem (1521 I 2).

P. Kalkoff, Forschungen zu Luthers röm. Prozess 1905; *H. Grisar,* Luther I ³1924.

Extra (lot.) už; ypatingas, ypatingai, nepaprastas, nepaprastai; skubus; be to.

Extracta (lot.) farmaciniai preparatai, gaunami ekstrahuojant parinktu tirpikliu farmakologiškai veiklias substancijas iš gyvulinės ar augalinės kilmės medžiagų ir tirpiklį visiškai ar iš dalies išgarinant. Tirpikliu dažniausiai vartojamas įvairaus stiprumo etilo alkoholis. Konsistencijos atžvilgiu ekstraktai yra skysti (E. fluida), pusiau skysti (E. tenuia), tiršti (E. spissa) ir sausi (E. sicca). Skystų ekstraktų 1 ccm atitinka 1 g ekstrakcijai vartotos medžiagos. Kitoms E. rūšims veikliųjų medžiagų kiekį nusako farmakopėja. Augalinės kilmės ekstraktų pavyzdžiai: skystas — E.Ipecacuanhae fluidum (ipekakuanos šaknies ekstraktas), pusiau skystas — E. Filicis maris (papar̃čio šaknies ekstraktas), tirštas — E. Belladonnae (šunvyšnės lapų ekstraktas), sausas — E. Opii (opiumo ekstraktas). Gyvulinės kilmės — E. Hepatis (kepenų ekstraktas). Žr. Ekstrakcija. *St. K.*

Ex ungue leonem (lot.) iš nagų pažinsi liūtą; sena patarlė.

Ex voto (lot. ‚pagal įžadą') senovės romėnų plačiai vartota formula aukų įrašuose.

Ezagulis yra J. Lasickio knygelėj De Diis Samagitarum minimas tariamas sen. lietuvių dievas: S k i e r s t u v v e s festum est farciminum, ad quod deum E z a g u l i s vocant; V i e l o n a velos ateik musmup vnd stalo. Iš šio teksto lyg atrodo, kad E. ir V i e l o n a yra sinonimai, vartojami mirties dievui vadinti. Bet, kaip iš kitos vietos aiškėja (S i k i e s V i e l o n i o p e m i x l o s ‚Sikės — velionio peniukšlas'), V i e l o n a veikiausiai yra ne kas kita, kaip vs. km. v e l i o n i o, t.y. numirėlio. Tačiau ryšium su v e l i o n i u E. darosi beveik nesuprantamas: etimologiškai šis žodis, žinoma, jei jis neklaidingai užrašytas, tegali būti e ž i a g u l i s arba e ž i a g u l y s ‚tas, kas ežioj arba ant ežios guli'; plg. ž e m g u l y s ‚kas žemėj guli'. Trūkstant kitų tikslesnių žinių, iš to negalima padaryti jokios aiškesnės išvados. Galimas daiktas, kad J. Laskovskis, J. Lasickio informatorius, nemokėdamas lietuviškai, kaip daugelį kitų nebuvėlių dievų, taip ir E. galėjo per nesusipratimą dievu padaryti.

W. Mannhardt, Letto-Preussische Götterlehre 1936, 359, 386 t.; *W. C. Jaskievicz* Studi Baltici 1952 IX 81.

P. S.

Ezarasaitis ež., žr. Zarasaitis.

Ezarasas ež., žr. Zarasas.

Ezekielis (hebr. yehezk'ēl ‚tegu Dievas stiprina') trečiasias keturių didžiųjų Izraelio pranašų, kunigo Buzio sūnus, 597 pr. Kr. ištremtas į Babiloniją ir su kitais žydais įsikūręs Tel–Abibe. Pranašo pareigas ėjo ligi 571 pr. Kr. Parašė pranašysčių knygą, kuri skirstoma į dvi dalis: pranašystės prieš Jeruzalės išgriovimą 587 ir pranašystės po Jeruzalės išgriovimo. Pirmojoje dalyje skelbiami Dievo sprendimai žydų tautai, jos karaliui, netikriesiems pranašams, Jeruzalei ir jos bažnyčiai už stabmeldystės nusikaltimus Dievui ir už dorinį sugedimą. Antrojoje dalyje kalbama apie naujos teokratijos įsteigimą; izraelitai raginami at-

gailą daryti, aprašomas Dievo tautos atstatymas naujoje Izraelio karalystėje.

J. Knabenbauer, Commentarius in Ezechielem [2]1907; *E. Dimmler,* Ezechiel 1921; *L. Tondelli,* Le profezie di Ezechiele 1930; *J. Hempel,* Worte der Propheten 1949.

Ezekijas (hebr. hizkiyahu, dantiraštyje Ha-za-ki-ia-u) dvyliktasis Judėjos karalius, valdęs 720–692 pr. Kr., vienas iš žymiausių žydų valdovų. Jis užėmė sostą po savo tėvo Ahazo. Panaikino žydų tarpe stabmeldybę, kurią jo tėvas buvo įvedęs. Pataisė ir su didelėmis iškilmėmis atidarė šventyklą. Jeruzalėje įvedė vandentiekį. Sudaręs sąjungą su Egiptu, ne tik atsiėmė iš filistinų tėvo prarastas žemes, bet dar jų dalį paėmė ir privertė juos sudaryti sąjungą prieš Asiriją.

H. Graetz, History of the Jews 1927. *P. Plk.*

Ezelis Estijos sala, žr. Saaremaa.

Ezeriņš Jānis (1891–1924) latvių rašytojas, stiprus prozaikas. E. laikomas vienu iš pačių stipriausių latvių novelistų. Per kelerius metus prieš ankstyvą mirtį (džiova) E. parašė visą eilę novelių, sutelktų dviejose knygose (Leijerkaste I 1923, II 1925), kurios laikomos pavyzdinėmis latvių literatūroje. E. novelės paprastai vaizduoja kokį nors ypatingą nutikimą, kuriame gyvomis, drąsiai išvystytomis dramatinėmis situacijomis atskleidžiamos giliai užslėptos žmogiškos ypatybės. Novelės meno ir meistriškumo E. mokėsi pasaulinės literatūros stambiųjų rašytojų darbuose, ypač Maupassant. E. yra parašęs taip pat pjesę Sibērijas zāle 1920 ir poemą Vīrs ar bārdu 1921. Pomirtinis eilėraščių rinkinys Krāšnatas 1925. *H. N.*

Ezofovičius žr. Jezofovičius.

Ezzelino da Romano (1194–1259) imperatoriaus Friedricho II padėjėjas, Veronos, Paduos ir Vicenzos kunigaikštis. Jis padėjo imperatoriui kovoti su Lombardijos miestais, bet Soncino kautynėse buvo paimtas į nelaisvę. Popiežius Inocentas IV jį ekskomunikavo.

F. Stieve, E. von Romano 1909.

Ežė augalas, žr. Bitkrėslė.

Ežegys, e ž g y s, žuvis, žr. Pūgžlys.

Ežeinis (Echium) dažniausiai dvimečiai Borraginaceae šeimos augalai. E. p a p r a s t a s i s (E. vulgare L.) žydi rausvai mėlynai, bičių lankomas. Lietuvoje dažnas.

Ežeras vandens talpa sausumos įdubime, su jūra tiesiog nesurišta. Jūros įlankos, marios, lagūnos nelaikomos ežerais, bet kartais dideli E. vad. jūromis (Kaspija, Aralas, Negyvoji). Hidrografiniu atžvilgiu vienu E. laikomos visos dalys ir šakos su vienodu vandens lygiu, nors ir būtų vad. skirtingais vardais. Mokslas apie E. vad. l i m n o l o g i j a. Pagal dubens kilmę E. yra įvairių tipų: 1. tektoniniai, susidarę įdubose, kalnų plyšiuose (Baikalas, Tanganajika), ugnikalnių krateriuose (Oregono Crater Lake); 2. užtvenktiniai, kai lavina ar nuslinkęs šlaitas uždaro slėnį ar upės sąnašos užtvenkia vagą; 3. eroziniai, kai dubuo išgraužtas ledyno ar upės. Daugiausia E. yra galinių morenų srityse, prie kurių priklauso ir Lietuva. Lietuvoje yra apie 3000 E., Suomijoje per 62.000, Minnesotoje apie 12.000, Kanadoje bent 100.000. Kiekvienas E. turi savo pobūdį ir skirtingas sąlygas augmenijai ir gyvūnijai. E. apibūdina šie morfologiniai elementai: 1. altituda, nuo kurios priklauso vandens temperatūra, užšalimas, klimatinė įtaka apylinkei; 2. paviršiaus plotas ir vandens tūris, kurie rodo E. dydį ir jo lyginamąją įtaką: dideliame E. lygis mažiau svyruoja; 3. gilumas, svarbus temperatūrai ir biologinėms sąlygoms; 4. forma ir kryptis, reikšmingi vėjo veikimui, bangavimui; 5. įtakai ir ištakai, vandens apyvarta. Gėlas vanduo būna sunkiausias 4°C, todėl vandens temperatūra kinta su gilumu: polarinėse šalyse gilesni sluogsniai turi 4°C temperatūrą ir E. neužšąla ligi dugno. Dienos temperatūros svyravimai tejaučiami kelių metrų gilumoje. E. vanduo turi savyje daug ištirpintų druskų ir deguonies, būtino gyvybei. Kai mažai vandens nuteka, daug išgaruoja, vanduo būna sūrus ar kartus. E. spalva priklauso nuo cheminių priemaišų ir smulkių organizmų–planktono. Ledynų vanduo suteikia mėlyną spalvą, balų — rusvą ar juodą, laukų — balzganą ar žalsvą, miškuose būna ryškiai žalių E. (Žalieji E. palei Vilnių); pasitaiko raudonų, kraujo spalvos E. (Lago di Tovel Triento Alpėse, Italijoje). E., kaip gyvi organizmai, sensta ir miršta: įtakai užneša dumblu, iš krantų užauga augalai, pagaliau E. užanka ir pasilieka balos ‚akys'. Kartais E. išplauna ištaką ir išnyksta ar išdžiūsta, kartais nuleidžiami nusausinimo tikslams (Jėrio ež.), kitur vėl padaromi dirbtiniai E., užtvenkiant upių vagas: pvz. Volgoje ties Rybinsku tvenkinys sudaro 4863 km² plotą.

E. m o r f o m e t r i j a — dugno ir krantų geometrinių elementų matavimas. E. lygmens svyravimai stebimi vandens matavimo stotyse: iš matuotų horizontų skaičiuojamas vid. lygmuo. Jo altituda gaunama niveliacijos keliu. E. plotas matuojamas plane ar žemėlapyje planimetru ar palete. Plotas suprantamas be salų ir atitinka vid. horizontą: pvz. Ilmenio E. plotas kinta tarp 610 ir 2100 km², vid. tėra 920 km². E. ilgumas matuojamas skriestuvu ar kartometru pagal E. ilgąją ašį, nubrėžus vidurio liniją tarp priešingų krantų: sudėtingos formos E. ašis vedama per įrašytų apskritimų centrus. E. platumas suprantamas, kaip mkm. atstumas tarp priešingų krantų, statmeniškai ašiai: sudėtingais atvejais taikomi apskritimų centrai. Vid. platumas yra ežero plotas, padalytas iš ilgumo. Ežero perimetras matuojamas skriestuvu pagal kranto liniją ir visų salų kontūrus. Kran-

to vingiuotumas yra santykis perimetro su tokio apskritimo perimetru, kurio plotas lygus E. plotui: duotame pvz. E. plotas yra 9,44 km^2, tolygaus apskritimo diametras būtų 3,47 km, jo perimetras 10,9 km: ežero perimetras yra 29,0 km, kranto vingiuotumas 29,0 : 10,9 = 2,66. E. gilumai zonduojami kartimi ligi 5 m, giliau jau lotu — švino pasvaru ant stygos ar plieninio lyno: zondavimo vietos nustatomos krypčių gairėmis ar kampų užkirtimais: matuojama iš laivo ar valties, žiemą per iškirstas eketes. Dideliuose E. ir jūrose taikomi modernūs trumpų bangų įrengimai: echolotas arba fatometras gilumams, šoranas atstumams matuoti ir registruoti. Dugno reljefas atvaizduojamas izobatomis, vienodo gilumo linijomis (žr. Batimetriniai žemėlapiai). Planimetruojant izotachų apibrėžtus plotus sudaroma batigrafinė kreivė ir skaičiuojamas E. vandens tūris. Dalijant tūrį iš paviršiaus ploto gaunamas vidutinis ežero gilumas. Mkm. gilumas gaunamas iš tiesioginių zondavimų. Vid. gilumo santykis su mkm. gilumu vad. dubens pavidalo charakteristika.

Lietuvos ežerai ir jų morfometrija žr. Lietuva.

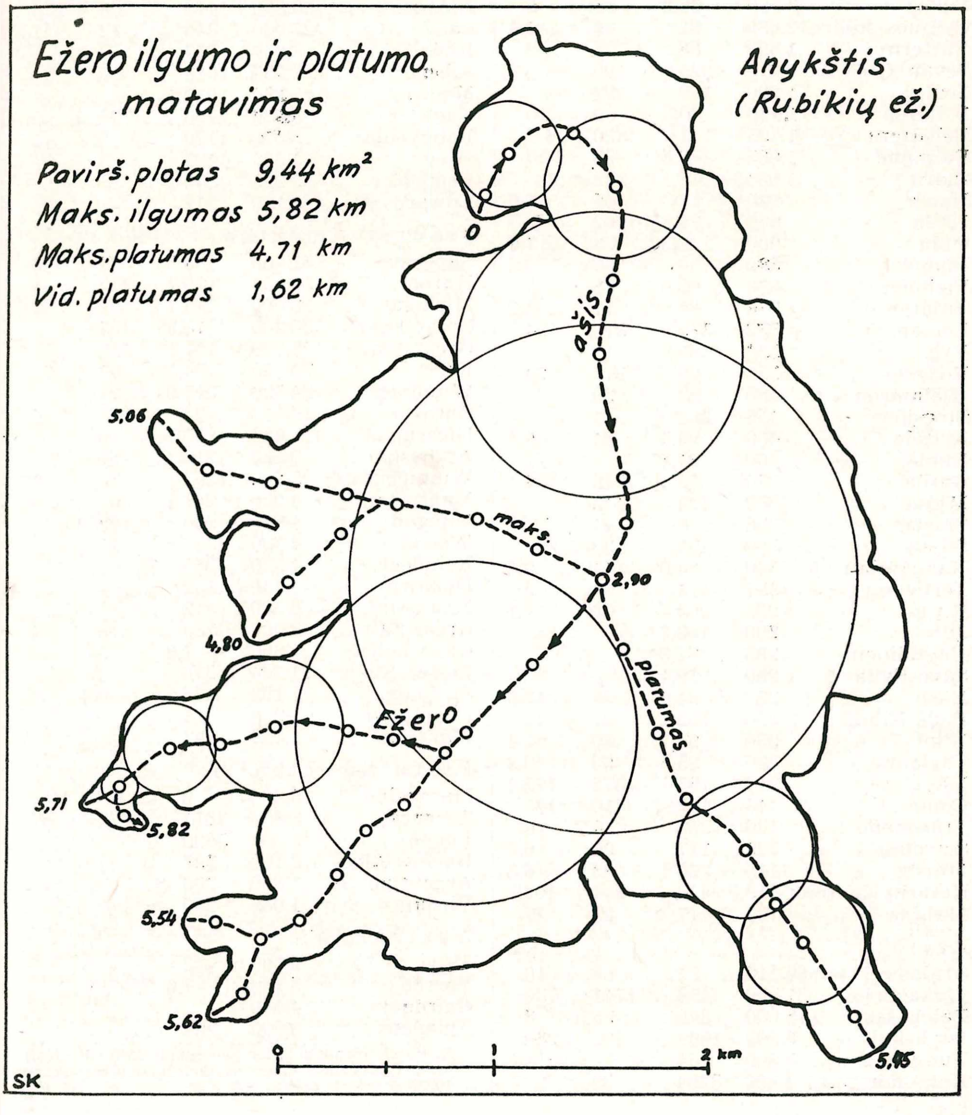

Žinios apie žymesnius pasaulio ežerus

A — paviršiaus plotas (km²), H — vid. horizonto altituda nuo j.l. (minus reiškia žemiau j.l.), h — mkm. gilumas (m), mh — vid. gilumas (m).

Europa:

	A	H	h	mh
Kaspija	394.300	–27,6	980	195
Ladoga	18.130	5,0	227	51
Onega	9.750	33	125	38
Vänern	5.546	43,8	98	33
Rybinsko kūdra	4.863	102	14	5,5
Saimaa	4.400	76,1	82	17
Peipsi	3.580	30,2	18	5
Cymlios kūdra	2.580	31	26	4,9
Vättern	1.899	88	128	39
Sevan (Gokča)	1.416	1925	99	
Seg	1.200	100	99	
Mälaren	1.149	0,5	64	15
Beloozero	1.125	111	20	7
Päijänne	1.065	78,3	93	17
Inari	1.000	118	60	
Ilmen	920	17	6	1,5
Kalla	900	81,6	102	
Oulu	900	122,5	38	7,6
Imandra	880	130	67	
Pielinen	850	93,6	48	
Balaton	596	106	11	3,2
Leman	582	372	310	154
Vyg	550	89	12	
Bodenas	538	395	276	90
Hjälmaren	480	23	20	
Storsjön	456	292	74	
Keitele	450	99,3	64	6,3
Puula	400	94,8		
Garda	370	65	346	136,1
Mjösa	362	124	443	
Skodar	356	6	44	
Siljan	350	151	120	
Kangasalan	340	84,0	44	7,8
Ferto (Neusiedler)	337	113	4	2
Kitka	295	204	30	7,1
Juo	290	100,7		
Höytiäinen	265	87,5		
Savo-Pykä	260	79,4		
Näsi	250	94,9	58	13,6
Piela-Nilakka	250	102,1	27	10
Niini	230	97,7	30	11,4
Tarjanne	220	95,9	63	9,2
Maggiore	214	193	372	175,4
Como	146	198	410	185
Trasimeno	126	259	6,7	6
Spirding	122	117	25	6,5
Müritz	115	62	33	6,3
Keturių Kantonų	113,8	434	214	104
Mauras	104	117	38	11

Azija:

	A	H	h	mh
Aralas	64.110	52	68	16
Baikalas	31.500	453	1741	730
Balchašas	18.000	340	26,5	8
Issyk-kul	6.200	1069	702	280
Tung-ting	5.500	34		
Koko-nor (Cing)	4.800	3204	38	
Rezaie (Urmija)	4.790	1260	15	5
Chanka	4.400	69	10	
Van	3.680	1720	100	
Kosogol	2.620	1615	238	
Nam Co (Tengri)	2.420	4630		
Alakul	2.300	340	47	
Lop-nor	2.200	780	5	
Zaisan	1.850	386	8,5	3
Bar Lut (Negyvoji)	980	–394	399	146

Afrika:

	A	H	h	mh
Ukereve (Vikt.)	68.000	1134	80	40
Tanganajika	32.880	772	1435	
Niassa	30.800	472	706	273
Čad	27.000	240	12	1,5
Rudolf	8.000	375	73	
Albert	5.335	618	15	
Mveru	5.230	919		
Tana	3.630	1755	70	
Bangveolo	3.070	1120	5	
Kivu	2.650	1455	5	
Leopold	2.325	340		
Edward (Mvutan)	2.150	912		

Šiaurės Amerika:

	A	H	h	mh
Superior	82.400	183,6	397	145
Huron	59.600	176.7	229	76
Michigan	58.000	176,7	282	99
Great Bear	30.200	118,5	137	
Great Slave	28.900	151,1	150	
Erie	25.750	174,5	64	21
Winnipeg	24.320	217,0	21	
Ontario	19.540	74,9	238	94
Nicaragua	8.430	33,5	70	
Atabaska	7.160	210	60	
Winnipegosis	5.300	253,1	12	
Manitoba	4.920	247,7		4
Nipigon	4.840	260	165	
Woods	4.790	323	11	
Reindeer	4.570	350		
Dubawnt	4.140	152		
Mistassini	3.500	412		
Great Salt	2.900	1283	15	4
Okeechobee	1.890	7,6	5	
Lesser Slave	1.244	576		
St. Clair	1,192	175,2	6,4	
Champlain	1.200	28		
Managua	1.138	47		

Pietų Amerika:

	A	H	h	mh
Maracaibo	16.300	0	250	
Titicaca	8.350	3814	272	87
Poopó	2.530	3690		
Buenos Aires	2.100	227		
Argentino	1.300	200		
Viedma	1.088	250		

Australija:

	A	H	h	mh
Eyre	9.600	–12		
Torrens	5.780	–7,6		
Gairdner	4.140			
Amadeus	3.000	204		

F. Forel, Handbuch der Seenkunde 1901; *W. Halbfass,* Grundzüge einer vergleichenden Seenkunde 1923.

S. K.

Ežerbalos durpynas Šeduvos vls., Panevėžio aps., yra 52 ha ploto, 2,2 m gylio. Sudurpėjimas geras. Pelkė 85 ha, žemutinė.

Ežerė 1. Panevėžio ir Šiaulių aps. upė, Daugyvenės (Mūšos) kair. įtakas, 34,7 km ilgio; seniau ji tekėjo iš Rilių ež. ir buvo 46 km, kol melioracijos darbai augštupį prijungė prie Šakos, kito Daugyvenės įtako; teka į š.r., turi kair. įtaką Jierlaką ir deš. Dervelį. Baseino plotas 103 km^2, seniau buvo 148 km^2. Vandens debitas prie žiočių vid. 0,7, mkm. 30, mnm. 0,1 m^2/sek.

2. Kuršo upė (lat. Ezere, Ezerupe), Vadaksties (Ventos) deš. įtakas, 49 km ilgio, teka į p.v. nuo Zvardės, įteka ties Ezerės mstl.; deš. įtakai: Drūva, Illaišis su Likupe, Bružilė ir Šustė. Baseino plotas 349 km^2.
S. K.

Ežerėlis k. Zapyškio vls., Kauno aps. Čia buvo Kauno mst. savivaldybės durpių kasimo įmonė, kur sezono metu dirbo 250–300 darbininkų ir pagamindavo 13.000–15.000 t durpių. Veikė pradžios mokykla.

E. I d u r p y n a s yra 373 ha ploto, 2,7 m gylio. Sudurpėjimas geras. Pelkė 500 ha, tarpinė.

E. II d u r p y n a s 1638 ha ploto, 2,9 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 2169 ha, augštutinė. Šis durpynas žmonių dar vadinamas Strukbaliu.

Ežerėnai žr. Zarasai.

Ežergaliai (vok. Eszergallen) M. Lietuvos kaimai: 1. Darkiemio aps., Baletų paštas, Trempų glžk. st., apie 150 gyv. (1939); 2. Galdapės aps., Dubininkų paštas, Gurnių glžk. st., apie 200 gyv. (1939); 3. Galdapės aps., Gavaičių bžk,, Kiautų paštas, Romintės glžk. st., apie 300 gyv. (1939).

Ežerinis yra J. Lasickio sen. lietuvių dievų sąraše minimas ežerų dievas, t.y. e ž e r i n i s (dievaitis); plg. m i š k i n i s (miškų dvasia), r a i s t i n i s arba p e l k i n i s (velnias) ir kt. Paties J. Lasickio rašoma: E z e r n i m lacuum Deum. Čia E z e r n i m yra lotyniškas gl. užuot *e z e r i n i m iš bdv. e ž e r i n i s ‚ežero, ežerui priklausąs'. Iš kitų šaltinių šis dievybės pavadinimas nepatvirtintas.

W. Mannhardt, Letto-Preussische Götterlehre 1936, 350 psl.; *W. C. Jaskievicz* Studi Baltici 1952 IX 81 psl. *P. S.*

Ežeris ež. Molėtų vls., Utenos aps., 6 km į p. nuo Molėtų prie Giedraičių vieškelio, 16,9 ha ploto; paviršius 153,3 m nuo j.l., mkm. gilumas 9,3 m, vid. 3,5 m. Ežerės upeliu jungiasi su Ilgiu ir per Punto ež. priklauso Bebrusos (Siesarties, Šventosios, Neries) baseinui.

Ežerninkai (vok. Eszerningken, nuo 1938 Gutfliess) 1. E. dv. Darkiemio aps., glžk. st., apie 150 gyv. (1939); 2. E. k. Gumbinės aps., glžk. st., Gerviškiemio paštas, apie 200 gyv. (1939); 3. E. k. Labguvos aps., Mielaukių vls., Popelkių paštas, apie 800 gyv. (1939); 4. E. k. Ragainės aps., Laškaminės paštas, Naujininkų glžk. st., apie 80 gyv. (1939).

Ežeronys (lenk. Jeziory) mstl. Gardino aps., 24 km į r. nuo Gardino. E. įsikūrę Nemuno ir Katros upių slėnyje, prie Baltųjų ir Ribnicos ež. virtinės, prie didžiojo Vilniaus–Gardino vieškelio. E. paviršius iškilęs apie 120 m nuo j.l., pelkėtas ir miškuotas. Dirvožemis įvairus, vyrauja smėlynai, vietomis yra durpynų. E. vls. paviršiaus plotas pagal 1931 XII 9 statistikos duomenis apėmė 226,5 km^2, iš kurių 89 km^2 naudojama žemės ūkio reikalams; ariamos žemės tiktai 57 km^2. Gyventojų E. vls. 1931 buvo 8813, gyvenamųjų namų 1610. Gyventojai verčiasi žemės ūkiu, smulkiąja pramone ir prekyba. Nuo senų laikų yra išlikęs audimo fabrikas.

Pirmoji medinė katalikų bažnyčia statyta 1679, atnaujinta 1926. Pravoslavai turi cerkvę. E. priklausė Stanislovui Augustui, vėliau perėjo Valickų nuosavybėn. E. garsėjo pavyzdingai tvarkomu žemės ūkiu, didžiule biblioteka ir retais mokslo ir meno rinkiniais. Pagal 1783 inventorių E. priklausė Gardino ekonomijai, turėjo 7 raktus, 1 palivarką, 1 miestą ir 54 kaimus.

Pagal Hymanso 1921 V 20 projektą per E. turėjo eiti Lietuvos ir Lenkijos siena.
V. Klb.

Ežerskis Antanas G. (g. 1880 VI 1 Stulgių par., Raseinių aps.) kunigas, visuomenės veikėjas. Į JAV atvyko 1899 V 14. Dėdės Karolio E. šelpiamas, lankė šv. Stanislovo kolegiją Chicagoje. 1908, baigęs St. Mary's kunigų seminariją, įšv. kunigu ir paskirtas Šv. Kryžiaus parapijos Chicagoje vikaru. 1911 VI 15 įsteigė šv. Antano parapiją Cicero, Ill. ir 1914 mokyklą. 1918 paskirtas klebonu į šv. Marijos parapiją Eynon, Pa. ir po pusės metų šv. Antano parapijos klebonu Forest City, Pa. Nuo 1934 šv. Pranciškaus parapijos klebonas Miners Mills, Pa. Čia įsteigė parapinę mokyklą, kurioje dirba Nukryžiuotojo Jėzaus seserys. Klebonaudamas šv. Antano parapijoje Cicero, E. buvo savaitraščio Draugas leidėjų b-vės direktorius ir iždininkas. Šelpia moksleivius ir studentus, remia ALT, Balfą ir kitas organizacijas.

Ežeruona upė Tauragės aps., Jūros (Nemuno) deš. įtakas, 26,7 km ilgio. Teka iš Draudenio ež. į p.r., įteka į Jūrą ties Pažerūnais. Kryžiuočių kelių aprašyme E. vadinama Asarune. Ties buv. Pažerūnų malūnu 1812 prūsų gen. Yorkas pasirašė vad. Tauragės konvenciją su rusų gen. Dibičiu. Tam paminėti buvo pastatytas paminklas — granito kubas su atitinkamais įrašais rusų ir vokiečių kalbomis. E. įtakai: kair. Balčė, Ringė, Dabrupis, Kaupis, deš. Augštupys. Upės kritimas 43 m, baseino plotas 180 km^2, vid. debitas 1,2 mkm. 50 m^3/sek. Per upę pastatyti tiltai: glžk., plentui ir

keli vieškeliams; veikia 1 vandens malūnas. *S. K.*

Ežerupė 1. M. Lietuvoje Pilkalnio aps. upė (vok. Seegraben), Šešupės kair. įtakas, 21,8 km ilgio; teka į š.r., įteka augščiau Slavikų bžk.; baseino plotas 82 km².

2. Tauragės aps. Skaudvilės ir Kaltinėnų vls. upelis, Akmenos (Jūros) kair. įtakas, 8,5 km ilgio; teka į š. iš Lingio ež.; baseino plotas 29 km².

3. Telšių aps. Rietavo vls. upelis, Jūros augštupio kair. įtakas, 4,6 km ilgio; teka į p.v. pro Alkos kalną; baseino plotas 10 km². *S. K.*

Ežerupiai ties Viliūnais, Pilkalnio aps., minimi jau 1595.

Ežerutė (Hydrilla) vandoplukiečių augalų šeimos gentis, turinti tik vieną rūšį (H. verticillata), sutinkama vandeny v. Europoje, p. ir r. Azijoje, Madagaskare, Nilo srityje. Žinoma tik viena kita vieta iš r. Lietuvos.

Ežia 1. siauras, žmogaus pėdos pločio, žole apžėlęs ir niekada neariamas žemės ruoželis, skiriąs dviejų savininkų laukus arba dviejų laukų ariamuosius plotus. Seniau E. buvo laikoma pas mus, kaip ir kitur Europoje, neliečiama; ją tyčiomis ardyti buvo laikoma pikta valia, ir tokį nusikaltėlį kaimo vyrai nubausdavo.

Jei E. varant, pasitaikydavo didesnis akmuo, jis būdavo paliekamas. Šiaip E. paprastai užkraudavo akmenimis, nes tiek vienas, tiek kitas iš savo lauko dėdavo išartus akmenis. Akmenimis žymėdavo E. per pievas ir miškus. Jei E. augdavo medis, tokį medį palikdavo ir niekas jo nekirsdavo. Didžiam reikalui esant, E. medį kirsdavo tik abu kaimynai susitarę ir dar kitiems pasakę. Šiaipjau vieno savininko laukus skiriančios E. nėra saugomos.

2. Laukuose — suarta lysė, po 20–30 vagų iš vienos ir kitos pusės. Taip pat ir daržo lysė, kokių dviejų žingsnių pločio. *A. Mž.*

Ežys (Erinaceinae) vabzdžiaėdžių (Insectivora) būrio žinduolių pošeimės gyvulėlis. E. nedideli, kresnos sudėties, ilgu snukiu, vidutinio didumo akimis, didokomis ausimis, trumpomis, storomis kojomis, trumpa uodega. Kūnas apaugęs dygliais, iš dalies plaukais. Krūminiai dantys turi 4–5 kūgelius, iltiniai dantys iš kitų neišsiskiria; blauzdikauliai suaugę. Raumeninga oda (panniculus carnosus) sudaro lyg maišą, į kurį susisukęs E. gali apsisaugoti nuo priešo. Paplitę Europoje, Afrikoje ir Azijoje. Minta smulkiais žinduoliais, paukščiais, varliagyviais, ropliais, vabzdžiais ir kt. bestuburiais; iš dalies maitinasi ir augaliniu maistu. Atveda 3–8 aklus jauniklius. Šaltesniuose kraštuose gyvenančios rūšys žiemą užmiega. Naudingi, nes suėda nemaža vabzdžių ir gyvačių, bet medžioklės ūkiui kartais žalingi, nes suėda medžiojamų paukščių kiaušinius. Paleontologiškai E. grupė priklauso prie seniausių žinduolių: jų palaikai žinomi jau iš eoceno. Yra žinoma apie 25 rūšis: Europoje 4 rūšys. Lietuvoje gyvena rūšis Erinaceus europaeus. Lietuvos kaime E. mėgstamas: jam leidžiama gyventi sodybose ir ūkio trobesiuose. Ten, kur ūkiai arti gyvatynų, E. specialiai pavasariais gaudomi ir nešami į sodybas, kad jie čia apsigyventų ir ūkius nuo gyvačių saugotų. Jei kartais E. randa šuns papjautą, jo odelę prisiuva junkiamiems kumeliukams prie apynasrio.

Ežys

K. Herder, Biologie der europäischen Igel 1938.

Ežys jūrinis žr. Dygiaodžiai.

F

F, f yra septintoji arba, skaitant nosines ir skiriant e nuo ė, dešimtoji mūsų raidyno raidė, per lot. kalbą kilusi iš gr. digamos, o ši savo ruožtu iš fenikiečių vau. Panašiai kaip lot. kalboj, dabartinėj mūsų bendrinėj kalboj raidė f žymi nebalsingą pučiamąjį dantinį lūpinį priebalsį, sutinkamą tik svetimybėse, pvz. f a b r i k a s, f o r m a ir kt.; čia pat priskirtini ir tokie jaustukai arba ištiktukai kaip f e, t f u, f y ir kt. Pačioj liaudinėj kalboj šis garsas nepažįstamas, todėl ten jo vietoj dažnai vartojamas p arba kartais b, pvz. p a b r i k a s, p a m i l i j a (familija), p r a n c ū z a s (iš lenk. f r a n z u z), P i l y p a s arba b l ė k a i ,žarnokai' (iš lenk. f l a k i) ir kt. Pagaliau f mūsų kalboj dar vartojamas ir ten, kur kitose kalbose sutinkamas ph, pvz. f o t o g r a f a s (plg. ag. p h o t o g r a p h) ir kt.

F: Fahrenheit (termometras); m u z i k o j e ketvirtasis muzikos gamos tonas; muzikos raktas (it. Fa); o p t i k o j e reiškia foko ilgio santykį su diafragma, t. y. rodo lęšio pajėgumą. Lęšis su 5 cm ilgio foku ir 1 cm pilna diafragma (skermenimi) žymimas F 5, F 1 : 5, f/5 arba 1 : 5. Tokio pat pajėgumo lęšis bus 2 cm skermens, bet 10 cm foko. Juo skaitmuo prie F. yra mažesnis, juo lęšis yra pajėgesnis. Normalių fotografijos aparatų pajėgiausi lęšiai yra F 1,4.

f stp.: sen. romėnų įrašuose, rankraščiuose ir kt. filius ,sūnus', fecit ,padarė'; f i z i k o j e faradas; c h e m i j o j e floras; m u z i k o j e dinamikos ženklas, it. forte ,stipriai'; l a i k r o d ž i u o s e fast ,greitai skubiai'.

Faba žr. Pupa.

Faber 1. F r e d e r i c k W i l l i a m (1814–1863) prancūzų kilimo anglų asketinės literatūros kūrėjas. Gimęs anglikonų tikėjime, Newman įtakoje grįžo į katalikų tikėjimą 1854, o nuo 1848 oratorijonas. Jo gausūs raštai, nors skubomis parašyti ir literatūriniu atžvilgiu nelengvos kompozicijos, ištęsti, tačiau pilni gilaus mokslo apie dvasinį gyvenimą. Palyginus su Newman, jis mažiau originalus ir mažiau sekąs religines anglų katalikų tradicijas, o pasižymįs prancūzų, ypač italų, asketinių autorių įtaka. Jo raštai išversti į vokiečių, prancūzų, italų, ispanų ir kitas kalbas. Ne tik rašytojas, bet ir garsus pamokslininkas, teologas, dvasios vadovas turėjęs ir turįs įtakos ne tik Anglijoje, bet ir už jos ribų. Svarbesnės jo knygos: The Creator and the Creature 1858; Bethlehem 1860; The Precious Blood 1860; The Blessed Sacrament 1885; Spiritual Conferences 1859; Growth in Holiness 1854. Be to, minėtinas jo pradėtas šventųjų gyvenimų rinkinys, daugiausia vertimai, užbaigtas jau po jo mirties kitų oratorijonų.

L. Gauthier, L'esprit du Père F. W. F. 1874; *J. E. Bowden,* Life and Letters of F. W. F. 1892; *R. Plus,* L'Oratorien F. W. F., l'Ecrivain, le Maitre spirituel (Nouvelle Revue Théologique 1950, 296–301). *A. Lm.*

2. J a c q u e s l e F è v r e s d'E s t a p l e s, lot. F. Stapulensis (apie 1455–1536) prancūzų humanistas, egzegetas ir filosofas. Mokėsi Paryžiaus univ., iki 1517 dėstė Sorbonoje filosofiją. Be teologinių traktatų Psalterium quintuplex (1509), Commentationes in epistolas s. Pauli (1512) ir kt., F. vertė į prancūzų kalbą Naująjį Testamentą, rašė komentarus Aristoteliui, vertė bažnyčios tėvų raštus. Dėl kaikurių nukrypimų nuo oficialinės dogmos daugelis F. darbų buvo Sorbonos pasmerkti, parlamento persekiojami ir iš dalies deginami. Tačiau remiamas karaliaus Pranciškaus I pats persekiojimų išvengė, bet trumpam laikui turėjo pasišalinti į Strasburgą. Grįžęs buvo karaliaus vaikų auklėtoju ir bibliotekininku.

A. Renaudet, Préréforme et humanisme à Paris 1494–1517 (1916); *K. Spiess,* Der Gottesbegriff der Faber Stapulensis 1930.

3. J o h a n n L o t h a r v o n (1817–1896) vokiečių pramonininkas, 1837 perėmęs 1761 Kasparo F. įkurtą pieštukų fabriką ir jį reformavęs bei taip patobulinęs, jog jis virto tos pramonės šakos žymiausiu pasauliniu fabriku. Jis įsteigė fabriko skyrius New Yorke (1849), Paryžiuje (1855) ir Londone (1873). Nuo 1928 firma perėjo grafo Rolando von Faber-Castell nuosavybėn.

4. J o n a s (apie 1558–1620 VIII 21) Vilniaus prelatas, vicedekanas.

5. (Favre) P i e r r e (1506–1546) palaimintasis, pirmasis jėzuitų kunigas. Studijuodamas Sorbonoje susipažino su šv. Ignacu Loyola ir šv. Pranciškum Ksaveru ir prisidėjo prie jų. Darbavosi daugiausia Italijoje, kur popiežius Povilas III pavedė jam teologijos katedrą Sapienza univ. Su įvai-

riomis misijomis lankėsi Ispanijoje, Portugalijoje, Vokietijoje. Čia dalyvavo Wormso, Regensburgo, Speyerio, Mainzo seimuose, kaip didikų, nuncijaus ar ambasadorių patarėjas, stengdamasis atstatyti religinių kivirčų suardytą taiką. Buvo paskirtas į Tridento Susirinkimą kaip popiežiaus teologas, bet ten nenuvykęs Romoje mirė. Beatifikuotas popiežiaus Pijaus IX 1872. Išleista jo dvasinio gyvenimo dienoraštis ir laiškai: Monumenta Fabri: epistolae, memoriale, processus 1914.

G. Guitton, L'âme du bienheureux P. F. 1934; *L. B. Kettenmeyer,* Aufzeichnungen des Kölner Kartäuserpriors Kalchbrenner über den sel. P. F. 1939. *A. Lm.*

Faber du Faur Christian Wilhelm von (1780–1857) artilerijos karininkas ir dailininkas, kilęs iš senos prancūzų karių giminės, apsigyvenusios Stuttgarte; su III korpo 25 Württembergo divizija dalyvavo 1812 Napoleono žygyje į Rusiją, kurio metu visą laiką piešė. Grįžęs atsivežė apie 100 akvarelių, kurios pasižymi objektyvumu ir gan tiksliai dokumentuoja ne vien karo veiksmus, bet ir kraštovaizdžius bei etnografines aplinkos charakteringas smulkmenas, pvz. gyventojų tipus, sodžiaus pastatus, klėteles, koplytėles. Pažymėtina apie 20 karo vaizdų, pieštų Lietuvoje, pvz. A. Panemunės, Vievio, Molėtų, Čiūlėnų, Kuktiškių, Brėslaujos ežero, Dysnos, o grįžtant iš Rusijos, — dar Ašmenos, Vilkaviškio apylinkėse. Šios akvarelės buvo 1831–43 litografuotos ir kartu su Rusijos žygio dalyvio mjr. F. von Kausslerio smulkiu aprašymu išleistos. Originalai nuo 1927 yra Münchene ir po II pas. karo saugomi Bavarijos Nacionaliniame Muzėjuje. Tik dvi akvareles F. du F. panaudojo tapybai – ‚Perėjimas per Beržūną' ir ‚Kavinė Vilniuje'. Žinomu tapytoju batalistu tapo jo sūnus Otto F. du F. (1828–1901).

Ch. W. von F. du F., Blätter aus meinem Portefeuille im Laufe des Feldzuges 1812 in Russland an Ort und Stelle gezeichnet, Stuttgart 1831–1843. *P. Rkl.*

Fabia gens viena seniausių ir žinomiausių Romos patricijų giminių, ir turėjo didelės įtakos Romos valstybės gyvenime nuo V a. pr. Kr. pradžios. Žr. Fabijus.

Fabiana medinė Solanaceae šeimos augalų gentis iš Peru ir Čilės.

Fabijanistai anglų socialistai, atmetą marksizmą, materializmą bei klasių kovą ir siekią įgyvendinti socializmą taikiomis priemonėmis ir lėtos evoliucijos keliu. Šiems tikslams siekti 1884 I 4 Londone buvo įst. Fabian Society, kuri pasivadino pagal romėnų karo vadą Fabijų, vad. Cunctator (žr.), pasižymėjusį laukimo ir delsimo taktika kovoje su Hanibalu. Vienas iš pirmųjų reikšmingų d-jos vadovų iki 1912 buvo E. R. Pease. Iš kitų žymesnių šios socialistinės srovės atstovų pažymėtini: S. Webb, G. B. Shaw, A. Besant, K. Hardie, R. MacDonald, G. Wallas, H. G. Wells ir kt. 1889 d-ja išleido Fabian Essays, kur buvo išdėstyta organizacijos programa. Valstybiniame, politiniame, socialiniame ir ekonominiame gyvenime F. yra evoliucijos šalininkai. Principe F. remia kolektyvinio ūkio idėją, bet savo tikslų siekia ne revoliucinėmis, tik taikiomis priemonėmis. Ekono-

Faber du Faur Čiūlėnų apylinkėje 1812 VII 7

miniame gyvenime jie pripažįsta tam tikrose ribose ir individualinę iniciatyvą. Jie bendradarbiauja ir su kitokio nusistatymo politinėmis partijomis bei grupėmis, leidžiant įstatymus, reformuojančius politinį bei ekonominį valstybės gyvenimą. F. Anglijoje turėjo ir tebeturi didelės įtakos: jie padėjo suorganizuoti Darbo Partiją (Labor Party), kuri 1918 priėmė pagrindinius jų programos principus. 1945 Darbo Partijai laimėjus rinkimus, parlamente F. šalininkai turėjo per 100 atstovų. Šiaip F. d-ja teturi apie 4500 narių. F. d-ja yra išleidusi daug studijinių leidinių, kurių tarpe paminėtina 1952 išleista New Fabian Essays. E. R. Pease, The History of the Fabian Society 1915, ²1925; G. D. H. Cole, The Fabian Society, Past and Present 1945; W. H. Kiekhofer, Economic Principles, Problems and Policies 1951. *L. Drg.*

Fabijanizmas 1. anglų socialistų fabijanistų doktrina, jų siekiamų idėjų vykdymas; 2. k a r i u o m e n ė j delsiamoji puolimo taktika, labiau apsiribojanti blokada, tiekimo trukdymu, puolimu iš pasalų, atsiskyrusių kariuomenės dalinių naikinimu ir traukimusi; 3. p o l i t i k o j delsimo ir netiesioginio veikimo taktika.

Fabijolė (m. apie 399–400) šventoji (šventė XII 27) romėnė iš Fabijų giminės, savo turtus išdalijusi vargšams ir ligoniams, įkūrė didelę prieglaudą, ir pati tarnavo ligoniams. Vėliau nuvyko į Jeruzalę, kur ilgesnį laiką gyveno šv. Paulinos vienuolyne Betliejuje, šv. Jeronimo vadovybėje.

Fabijus (lot. Fabius) 1. Q u i n t u s F a b i u s V i b u l a n u s, 467, 465 ir 459 pr. Kr. Romos konsulas, vienas iš decemvirato narių, 478 vidinio konflikto metu išžudžius visą F. giminę, likęs gyvas ir pratęsęs tos giminės reiškimąsi keliems šimtmečiams.

2. Q u i n t u s F a b i u s P i c t o r pirmasis III a. pr. Kr. romėnų istorikas, rašęs proza ir graikų kalba. Jo parašyta istorija, apimanti laikotarpį nuo Enėjo iki antrojo Punų karo, yra dingusi. Ja naudojosi Polibijus, Dionisas iš Halikarnaso ir kt.

3. Q u i n t u s F a b i u s M a x i m u s V e r r u c o s u s, vad. Cunctator (m. 203 pr. Kr.) vienas žymiausių F. giminės narių, kelis kartus (233, 228, 215, 214 ir 209) buvęs konsulu, 230 cenzoriumi, 218 ambasadoriumi Kartaginoje, 217 antrojo Punų karo metu diktatoriumi. Kovose su Hanibalu taikė delsimo taktiką, t.y, ne stodamas į lemiamą mūšį, bet silpnindamas priešą delsimu. Todėl jis ir buvo pramintas Cunctator (žr.) — delsėju. *K. Mck.*

4. popiežius (236–250) šventasis (šventė I 20) ypač gerbiamas Rytuose. Jis suskirstė Romą į 7 rajonus, pavesdamas juos 7 diakonams aprūpinti. Jam Origenas rašė pasiteisinimo laišką. Nukankintas Decijaus persekiojimo pradžioje 250 I 20, palaidotas Kalikstо katakombose; čia jo kūnas surastas 1854 kasinėjimų metu.

A. Linsenmayer, Die Bekämpfung des Christentums durch den röm. Staat 1905; *F. Grossi Gondi,* S. F. 1916.

Fabliaux, Les (prc.) viduramžių prancūzų literatūros žanras, atsiradęs XII a. ir savo popularumo viršūnę pasiekęs XIII a. F. yra trumpi, eiliuoti, dažniausiai satyrinio pobūdžio pasakojimai iš paprastų žmonių gyvenimo, pasižymį sodriu ir dažnokai šiurkščiu humoru. Jų komizmas remiasi juokingomis situacijomis ir replikų sąmojingumu. F. kilmė nevisiškai aiški. Dalį jų galėjo atnešti Kryžiaus karų riteriai iš rytų, o kitus sukūrė pati prancūzų liaudis. XIII a. F. buvo sueiliuoti, kad žonglieriai lengviau juos atsimintų. Kaip literatūrinis žanras F. išnyko XIV a. Nemaža F. temų ir situacijų panaudojo Boccaccio (Decamerone); taip pat Chaucer (Canterbury Tales), Molière (Médecin malgré lui).

J. Bédier, Les Faliaux 1925 (4 laida). *A. Č.*

Fabre 1. F r a n ç o i s X a v i e r P a s c a l (1766–1837) prancūzų tapytojas, J. L. David mokinys, klasikinėje dvasioje tapęs paveikslus istorinėmis temomis, portretus ir peisažus. Montpeillier įst. meno mokyklą ir iš savo rinkinių muzėjų ir biblioteką. Čiurlionio Galerija turi du jo darbo portretus: Prano Karpio ir Nežinomos mergaitės.

2. J e a n (g. 1904) prancūzų istorikas. 1929–39 prancūzų instituto prof. Varšuvoje, nuo 1942 Strassburgo univ. prof. Išsp. Stanislas Auguste Poniatowski et l'Europe des Lumières ir kt.

3. J e a n H e n r i (1823–1915) prancūzų entomologas, vad. ‚Vabzdžių Homeru'. Savo didžiajame darbe Souvenirs entomologiques (10 tt. 1879–1907) išaiškino daugelio vabzdžių biologiją ir iš savo paties stebėjimų labai vaizdžiai aprašė jų gyvenimą. Be to, išsp. La science élémentaire 1862; La vie des insects 1910 ir kt.

L. V. Bujeau, La philosophie entomologique de J.H.F. 1943.

Fabre d'Eglantine Philippe François Nazaire (1755–1794) prancūzų dramaturgas ir revoliucijos politikas. Ilgą laiką keliaujančios trupės aktorius, nesusilaukęs pasisekimo savo dramomis, persimetė į komedijas, kurių pagarsėjo Le Philinte de Molière 1790, Le convalescent de qualité 1791, L'intrigue épistolaire 1791 ir kt. Revoliucijai prasidėjus, ėjo su Dantonu, 1793 visuotinio saugumo komiteto narys, žymiausias žirondistų priešas. Vad. revoliucinio kalendoriaus vienas svarbiausių iniciatorių. Nuteistas kartu su Dantonu ir dantonistais, neteisingai pakaltintas vieno dokumento sufalsifikavimu.

L. Jacob, F. d'E., chef des Fripons 1946.

Fabri (Lefèvre) Honoré (1607–1688) jėzuitas, matematikas ir moralistas. Būdamas aštraus proto ir linkęs į kontroversijas, išgarsėjo ne tiek savo studijomis ir

veikalais, kiek dalyvavimu visuose to meto ginčuose: moksliniuose (pvz. apie judėjimą, kraujo apytaką ir kt.), teologiniuose ir moraliniuose (pvz. apie Nekaltą Marijos Prasidėjimą, galikanizmą, probabilizmą, jansenizmą). Du kartus buvo patekęs į indeksą: pirmą kartą išleidęs teologinį veikalą be cenzūros, antrą — dėl aštrių žodžių polemikoje. Svarbesni jo raštai: Pithanophilus vel Dialogus de opinione probabili 1659; Apologeticus doctrinae moralis Soc. Iesu 1670; Corolla Virginea 1655; Tractatus physicus de motu locali 1646 ir kt. Paliko daug rankraščių, kurie saugojami Lyono miesto bibliotekos archyve. *A. Lm.*

Fabriani Severino (1792–1849) italų kunigas ir pedagogas, įsteigęs mokyklą nebyliams, kur pirmas pradėjo taikyti dabar visuotiniai vartojamą metodą nebyliams mokyti kalbėti, bet ne ženklais tarp savęs susižinoti.

Fabricius 1. Caius Luscinus, Romos konsulas 282 ir 278 pr. Kr. Karo metu su Epiro karaliumi Piru F. pasižymėjo kaip sąžiningas valstybininkas ir sumanus karo vadas. Jis atmetęs vienö išdaviko pasiūlymą nunuodyti Pirą, ir apie gresiantį pavojų pranešęs Pirui. Tuo savo žygiu jis įgijęs pagarbos net iš priešų pusės ir vėliau buvo laikomas teisingumo pavyzdžiu.

2. David (1564–1617) vokiečių teologas, meteorologas ir astronomas. Nuo 1584 protestantų kunigas. 1596 pastebėjo žvaigždės Banginio Omikron arba Mira šviesos kitimą. Tai buvo pirmas kintamos žvaigždės aptikimas.

3. Ernst (1857–1942) vokiečių archeologas, dalyvavęs kasinėjimuose Graikijoje, Kretoje ir M. Azijoje, 1888–1926 Freiburgo univ. prof. Išsp. Theben 1890; Besitznahme Badens durch die Römer 1904; Die Skeuothek des Philon ir kt. Leidėjas Der obergerman.-rät. Limes des Römerreiches 13 tt. nuo 1894.

4. Hildanus (vok. Wilhelm Fabry, 1560-1634) vokiečių žymiausias XVII a. chirurgas, dirbęs Šveicarijoje ir Vokietijoje. Palaikydavo santykius su Lietuvos Radvilomis. Jo raštai išsp. 1646.

R. J. Schaefer, Wilhelm Fabricius v. Hilden 1904.

5. Johannes (1587–1615) astronomas, (2) sūnus, nepriklausomai nuo Galilėjo 1611 III 9 aptiko dėmes saulėje ir iš to padarė išvadą saulę sukantis aplink savo ašį. Išsp. De maculis in Sole observatis et apparente earum cum Sole conversione 1611.

6. (Schmidt) Johannes (m. 1623) Karaliaučiaus spaustuvininkas. Jo spaustuvėje buvo spausdinamos lietuviškos knygos, jų tarpe L. Sengstocko Giesmes Chrikszczioniszkos ir Duchaunischkos (1612).

7. Knud (g. 1875) danų istorikas, 1916–46 Kopenhagos univ. prof. Išsp. Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige 3 tt. 1906–52; Griffenfeld 1910; Kongeloven 1920 ir kt.

8. (Fabrycyusz) Tomasz (m. 1639) Vilniaus akad. poetikos, retorikos ir polemikos prof.

Fabrikacija (lot.) 1. masinė prekių ar šiaip daiktų gamyba fabrikiniu būdu; 2. pašiepiamai ko nors imitavimas, padirbinėjimas, falsifikavimas.

Fabrikas (prc. fabrique iš lot. fabrica ‚dirbtuvė') pastatas arba pastatų grupė su įrengimais ir mašinomis prekėms gaminti. F. yra moderniosios pramonės masinės gamybos ūkinis vienetas. Didžiausią darbo dalį čia atlieka mašinos, varomos elektrinių motorų arba vidaus degimo variklių, taip pat vandens turbinų ir garo jėgos. Tikimasi, kad netolimoje ateityje visas mašinas varys atominė energija. Žmogaus darbas F. liko pagalbinio pobūdžio — mašinų priežiūra ir vadovavimas. F. dydis iki šiol jokiu kriteriju nėra aprėžtas. Dydis matuojamas mašinų ir motorų pajėgumu, suvartojamos varomosios jėgos kiekiu, pagaminamų prekių kiekiu, darbininkų skaičiumi, pastoviai investuoto kapitalo dydžiu, aukštais pastoviais gamybos kaštais. Ypatingi F. yra tokie, kurie gamina stambius vienetus, tik juos užsakius: laivų statyklos, lėktuvų F., specialių mašinų F. Vieta F. specialiai parenkama, atsižvelgiant į įvairias sąlygas: varomąją jėgą (vanduo, akmens anglis), žaliavas (geležies rūda, molis plytų gamybai), žemės kainą, darbo jėgos pasiūlas, valdžios politiką.

Šaldytuvų kėlimas konvėjeriu

F. istorija prasideda XVIII a. pabaigoje ir eina drauge su technikos pažanga. Smarkiai auganti pramonė XIX a. sukūrė kapitalizmą ir pergyveno ūkinę revoliuciją. Vėlesnė evoliucija iškėlė nemaža įvairių socialinių problemų. Didelė kapitalo koncentracija išstūmė amatus ir privertė užsidaryti mažas dirbtuves. Nekontroliuojama F. gamyba sukėlė pasikartojančias ekonomines krizes ir paaštrino žmonių tarpusavio sugyvenimo santykius. Kapitalo ir darbo interesų priešingumai vertė darbininkus jungtis į unijas. Iškilo socializmo ir komunizmo doktrinos, siekiančios taikiomis priemonėmis arba ir revoliucija pakeisti socialinį žmonių gyvenimo būdą ir net patį žmogų. Istorinė F. reikšmė yra: labai padidėjusi prekių gamyba ir nepaprastas žmonių gyvenimo standarto pakilimas.

F. įstatymai yra valstybės priemonė techniškai ir socialinei gamybos tvarkai nustatyti ir prižiūrėti. Techniškos priežiūros įstatymai nustato privalomas normas ir sąlygas F. statybai, įrengimams ir mašinoms, ypač siekiant sudaryti saugias darbo sąlygas (apsaugoti nuo nelaimingų atsitikimų, gaisro). Socialinėje srityje įstatymai tvarko darbininkų darbą: darbo higieną, darbo laiką, poilsį, atlyginimus, nelaimingų atsitikimų bei ligos klausimus, socialinį draudimą ir pensijas, darbo sutartis, darbininkų unijas. Įstatymų vykdymą prižiūri specialūs valdžios organai. Žr. Darbo apsauga.

G. Friedmann, Der Mensch in der mechanisierten Production 1952. *S. Stn.*

Fabrikatas (lot.) visai baigta gaminti prekė, skiriama tiesioginiam vartojimui.

Fabrikų statyba. Svarbūs pramonės ekonomijos faktoriai: 1. tinkamai parinkta vieta F., 2. racionalus pastatų išplanavimas ir 3. patvari saugi konstrukcija. Didelius F. projektuoja ir stato specialistų kolektyvas: technologijos inž. suplanuoja gamybos procesą, architektas — planą, fasadus, architektūrines detales, mechanikos inž. — mašinas, statybos inž. — pamatus ir pastato konstrukciją; be to, kiti specialistai iš anksto suprojektuoja elektros įvadus, šildymą ir vėdinimą, sanitarinius įrengimus. Jie visi dirba lygiagrečiai, tuo pačiu metu derindami savo planus į visumą. Maždaug 1 mil. dol. vertės pastatui pastatyti reikia 100—200 lapų brėžinių. Dėl to F. pastatus projektuoja ne pavieniai asmenys, bet firmos, turinčios reikalingų specialistų kolektyvą. F. pastato pobūdį nulemia: 1. kas bus gaminama, 2. pramonės statybos įstatymai, 3. draudimo sąlygos, 4. darbininkų gerovė. Jei numatoma F. ateityje plėsti, pastatai planuojami iš kelių vienodų sekcijų, kurias galima dauginti, nenutraukiant gamybos. Patraukli pastato išvaizda teigiamai veikia tarnautojus ir reklamą.

Vieta visų pirma turi atitikti urbanistinius krašto ar miesto statybos zonų reikalavimus; pvz. F. negalima statyti gyvenamuose rajonuose ar parkuose. JAV tebeveikia atskirų miestų statybos įstatymai. Lietuvos Ūkio Atstatymo Studijų Komisijos paruoštajame „Planavimo ir Statybos Įstatymo' projekte (1952) pramonės įmonės skirstomos į tris kategorijas: 1. nekenksmingos viešajai higienai ir ramybei, 2. mažai kenksmingos higienai, bet trukdančios ramybę, 3. labai kenksmingos higienai ir ramybei. Pagal tas savybes urbanistiniame plane numatomi pramonės rajonai. Trečiosios kategorijos pastatų negalima statyti miestų ribose; kitų kategorijų įmonės turi būti atskirtos nuo gyvenamųjų plotų mažiausiai 200 m pločio žalia juosta. Parenkant F. sklypą, žiūrima įžemio kokybės, kad tiktų pamatams; paviršiaus reljefo, kad būtų patogus privažiavimas ir nusausinimas; įžemio vanduo turėtų būti giliau kaip 4 m po žemės paviršiumi. Atsižvelgiama į susisiekimo galimybes, plentų ir geležinkelių tinklą, uostus. Kur naudojamos kastinės žaliavos, F. statomi prie kasyklų, pvz. metalų, rūdų, akmens anglių.

Architektūriniai F. tipai: daugiaaugščiai, vienaaugščiai ir halės. Daugiaaugščiai pastatai tinka lengvajai ir vidutinei pramonei, pvz. audykloms, aparatų gamybai. Jų konstrukcija, kitokia kaip gyvenamųjų namų: kapitalinių vidaus sienų vietoje statomos kolonų eilės, o išorinės griaučinės sienos palieka daugiau vietos dideliems langams. Su dienos apšvietimu iš dviejų pusių ir viena kolonų eile vidury pastato plotis esti 12—18 m. Platesniems reikia daugiau kolonų eilių ir dirbtinės šviesos vidury. Augštai po 3,5—6,0 m. Pagal vokiečių normas iš betkurios darbo vietos iki artimiausių laiptų turi būti nedaugiau kaip 30 m; jų plotis nemažiau kaip 1,2 m. Laiptai nedegami, sienos ug-

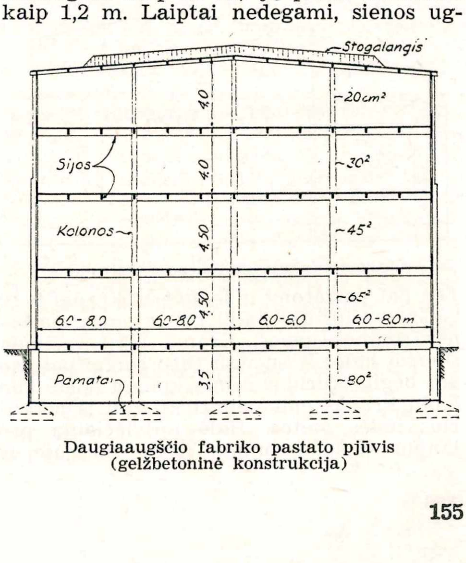

Daugiaaugščio fabriko pastato pjūvis (gelžbetoninė konstrukcija)

niai atsparios; laiptams reikalingas natūrlus dienos apšvietimas. Be laiptų, dar įtaisomi keltuvai žmonėms ir kroviniams kilnoti ir kartais nuožulnios plokštumos kroviniams šliaužti.

V i e n a a u g š č i a i pastatai paplito paskutiniajame amžiuje. Jų plotas praktiškai neribotas, kolonų eilės kas 5—7 m remia stogą, kuriame įtaisomi langai. Shedo sistemos stogai primena pjūklo profilį, langai šiauriniame šone duoda lygesnę šviesą be tiesioginių saulės spindulių. Stogalangių plotas turi būti nemažesnis kaip 20% grin-

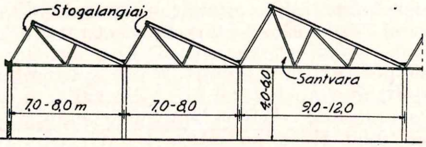

Vienaaugščio fabriko pastato pjūvis (plieno konstrukcija)

dų ploto, geriau $^1/_3$. Patalpų augštis 4–6 m. Tinka gamybos salėms, sandėliams, raštinėms. Kroviniai vežiojami motorizuotais vežimėliais arba konvėjeriais, prie kurių kartais ir dirbama. Vienaaugščių pastatų konstrukcija yra pigesnė už daugiaaugščių, tačiau ekonomiškiausi dviejų augštų pastatai, nes sutaupoma 50% stogų, o papildomos pamatų ir perdangų išlaidos esti mažesnės.

H a l ė s tipas naudojamas sunkiajai pramonei, kur vartojamos didelės mašinos, augštos krosnys, kranai sunkenybėms kilnoti ir vežioti. Halių augštis siekia 8–12 m iki krano, kiek daugiau iki stogo; jų laisvos angos gali būti 30 m ir daugiau, pasinaudojant naujaisiais technikos laimėjimais. Didieji kranai būna 10–30 t galios, bet išimtiniais atvejais įrengiami net 150 t (sunkiųjų mašinų ar garvežių gamybai).

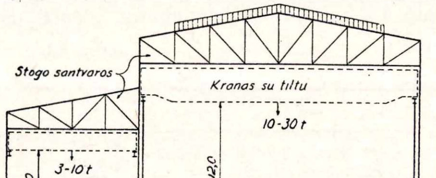

Fabriko halės pjūvis (plieno konstrukcija)

Ten pat pastatomi ir lengvesni kranai 5–10 t. Greta didžiųjų halių pristatomos mažesnės šoninės navos. Kranai tiltu važinėja skersai halės ir su visu tiltu išilgai pastato ant bėgių, kuriuos remia kolonų eilės. Tuo būdu kranas gali paimti krovinį iš betkurios halės vietos. Halė apšviečiama pro langus viršum šoninių navų, šoninėse ir galinėse sienose ir pro stogalangių eiles skersai halės. Raštinės, tualeto kambariai, kontroliniai aparatai įrengiami šoninėse navose arba antrajame augšte. Halės perdengiamos santvaromis kas 4–7 m, arba gelžbetonio rėmais. Didžiausiuose F. augštos halės statomos viena šalia kitos; tuo atveju visa dienos šviesa gaunama pro stogalangius. Augštų stogų gera savybė liejyklose: karštam orui yra vietos išsisklaidyti.

Visi trys F. pastatų tipai turi teigiamų ir neigiamų privalumų. Daugiaaugščiai pastatai geriausiai išnaudoja žemės plotą, tad jie gali apsimokėti miestuose. Sunkiajai pramonei su grindų krūviais per 2000 kg/m^2 tinka tik vienaaugščiai F. Jiems reikia daugiau ploto, todėl jie statomi užmiesty. Gamybos pobūdis dažnai nulemia pastato tipo pasirinkimą; pvz. kur žaliava turi kristi vertikaliai kaip malūnuose, reikia kelių augštų. Jei gamybos procese naudojami skysčių rezervuarai, įleisti žemėn, tai vienaaugščiai naudingesni. Šiais laikais daugiausia turi pasisekimo vienaaugščiai F.: jie lengvai praplečiami, horizontalus transportas yra pigesnis. Lengvajai ir precizinei pramonei įsigali dviejų augštų F.

Bombardavimų grėsmė verčia ieškoti priemonių pramonei karo metu išsaugoti. Tam tikslui įrengiami fabrikai požemiuose, dažniausiai uolose. Pvz. Kanadoje neseniai pastatytos didžiulės elektros jėgainės kalnų tuneliuose (Britų Kolumbijoje), Švedijoje pramonei panaudojamos tuščios kalnų kasyklų galerijos.

F. k o n s t r u k c i j a turi atitikti statybos įstatymus ir gaisrų inspekcijos taisykles. Konstrukcijos tipai: 1. mūras ir medis, 2. plienas, 3. gelžbetonis. Pirmojo tipo F. nepraktiški augštesni kaip 6 augštų, nes tada mūro sienos esti perstoros, ir reikia sunkių piliorių. Antrojo tipo griaučiai (kolonos, sijos) plieniniai, o jų tarpai (sienos, grindys) užpildomos lengvesnėmis medžiagomis; praktiška, kur reikia ilgų angų ir sunkių kranų. Pats plienas nėra atsparus gaisrui, nes nuo karščio susisuka ir suardo pastatą greičiau už degimą. Plieno griaučiai apdengiami ugniai atspariomis medžiagomis, mūru ar betonu. Plieniniams F. pastatyti reikia 35–55 kg plieno 1 m^2 pastato ploto. Trečiasis konstrukcijos tipas, gelžbetonis, vis daugiau įsigali kaip standartas F. statyboje. Geros savybės: atsparumas ugniai, su amžiumi augąs stiprumas, masyviškumas, neutralizuojąs mašinų virpėjimą. Išsivystęs po 1910, nevisada nukonkuruodavo kitokias konstrukcijas, nes betonui lieti reikia laikinių formų. Dabar jau tiek ištobulėjo, pagerinus betono plieno kokybę, kad nurungia ir plieninius griaučius, ypač naujoviškasis veržtinis betonas, kurio sijos ir kolonos yra lengvesnės už paprastojo gelžbetonio.

Pamatai turi atlaikyti sunkius krūvius, po 500–3000 kg/m^2 grindų ploto. Sunkiųjų virpesį sukeliančių mašinų pamatai atskiriami nuo pastato pamatų. Jei įžemis nepakankamai atsparus, pagrindas sustiprinamas kalstais (poliais). Grindys — dažniausiai betoninė asla, su kietomis priemaišomis (korundo smėlys, plieno druožlės), kad nenudiltų; mašinoms aptarnauti platformos daromos iš plieninių žiogrių. Grindyse iš anksto numatomos kiaurymės ir kanalai mechaniniams įrengimams, vamzdžiams ir elektros laidams pravesti. Pavėluoti perdirbinėjimai brangūs. Suplanuojamos angos mašinoms įkelti ar išimti.

Langų išdėstymas toks, kad, be gero apšvietimo, jie vėdintų patalpas natūralia oro trauka. Jie turi būti lengvai prieinami valyti. Plieniniai langų rėmai palieka 80–90% naudingo šviesos ploto, mediniai tik 50–70%, bet plieniniai praleidžia šilumą. Vėdinimui dar įtaisomi mechaniniai vėdintuvai. Svarbu, kad ištraukiamo oro kiekiui atitiktų patiekiamo švaraus oro tūris. Dirbančiam žmogui reikia 60 m^3/val. oro, tad oras keičiamas 3–5 kartus per val., kartais ir dažniau.

Stogai plokšti, dengiami bituminiais audeklais, pigūs, bet juos reikia kas keleri metai atnaujinti; asfaltiniai patvaresni, neveikiami šalčio ar karščio. Nuožulnūs stogai gali būti gelžbetoniniai, plieno lakštų, eternito (asbesto su cementu). Lietaus vanduo vamzdžiais surenkamas į kanalizaciją.

Gaisro apsaugai įrengiamos automatiškai veikiančių vandens vamzdžių sistemos (švirkštuvai), dažniausiai sujungtos su atskiru vandens bokštu nuolatiniam slėgimui užtikrinti. 10 m^2 ploto reikia vieno švirkštuvo. Karštis ištirpina užraktus ir paleidžia vandenį. Be to, turi būti hidrantai su žarnomis.

F. krosnims, pvz. lydomosioms, garo katilams, reikalingi kaminai-dūmtraukiai (žr.) dažniausiai statomi atskirai nuo pastatų ir prijungiami dūmtakiais. Elektros energija imama iš jėgainių augštos įtampos laidais per transformatorius, kurie statomi lauke prie F. pastatų. Didieji F. turi ir savas elektrines. Elektros kontrolė vykdoma iš vienos centrinės kontrolinės sienos, iš kur įjungiamos mašinos ir apšviečiamos patalpos. Gerai suplanuotas F. pastatas turi atitikti architektūrines ir technologines normas, visose detalėse, kaip darbo stalų ar staklių išdėstymas, patogus jų augštis, žmonių saugumui reikalinga erdvė prie pavojingų mašinų, sanitariniai įrengimai. Pvz. išviečių turi būti po vieną 15–20 žmonių, praustuvų po vieną penkiems žmonėms.

H. Maier-Leibnitz, Industriebau I–II 1932–33; *J. Šimoliūnas,* Statyba II, III, IV 1939–43; *C. W. Dunham,* Planing Industrial Structures 1948; *J. Dačinskas* (red.), Planavimo ir Statybos Įstatymo projektas (LŪA Studijų K-jos Darbai V sąs. 1952).

J. Gbt.

Fabritius Carel (1622–1654) olandų tapytojas Amsterdame ir nuo 1650 Delfte, gabus Rembrandto mokinys, vėliau nuo jo nutolęs. F. vartoja daugiau vienapusišką bei lauko apšvietimą ir, priešingai Rembrandtui, tamsias figūras stato prieš šviesesnį foną. Šį principą toliau vysto žymusis F. mokinys Vermeer van Delft. Gyvos tikrovės atkūrime F. prilygsta Rembrandtui, bet nepasiekia savo mokytojo išraiškos gilumo. Dar jaunas F. žuvo nuo parako eksplozijos, ir originalių jo darbų nėra daug išlikę; iš jų tik 8 neabejotini, pvz. Vartų sargybinis 1654 (anksčiau Schwerine), Dagilis (Haagoje), du autoportretai (Rotterdame ir Londone). Panašius bruožus rodo brolio Barent F. (1624–1672) darbai.

C. Fabritius
Autoportretas

W. Valentiner, Carel and Barent F. (Art Bulletin 1932).

P. Rkl.

Fabula (lot. ‚pasikalbėjimas, pasaka, pasakėčia, scenos veikalas'), nuosaki kuriame nors literatūros veikale vaizduojamųjų įvykių eilė. Veikalas gali ir neturėti F., pvz. gamtos aprašymas, lyrinis jausmo išreiškimas ir t.t.

Facelija (Phacelia) vienmečiai augalai iš Š. Amerikos (šeima Hydrophyllaceae). Ūkiui svarbiausia Ph. tanacetifolia Beth.; išauga ligi 90 cm. augščio, žydi baltais, šviesiai mėlynais arba pilkai violetiniais žiedais. Bitininkų sėjamas ir Lietuvoje, nes iš jų bitės gauna daug medaus.

Facetė (prc. facette) maži nugludinti deimanto, stiklo, akmens ir kt. paviršiai, sudarą daugiakampius.

Facetijos (lot. fecetiae) juokingi, dažnai nepadorūs anekdotai. Humanistai paskelbė F. atskira literatūros rūšimi, kurios kūrėju laikomas Poggio Bracciolini (žr.).

Facetinės akys daugumos vabzdžių (Insecta) ir daugelio kitų nariuotakojų (Athropoda) savotiškai sudarytos akys. Jų paviršiuje dažniausiai matyti lygūs, taisyklingi šešiakampainiai, kurių vienoje akyje esti nuo kelių ligi kelių tūkstančių. Kiekvienas paviršiuje matomas šešiakampis yra atskiros paprastosios akelės (omatida) chitininis lęšis (linzė). Paprastoji akelė yra taurės pavidalo ir sudėta iš dviejų dalių: paviršutinės dalies šviesą atvedančios ir apatinės — šviesą juntančios dalies. Manoma, kad jos visos regi vieną vaizdą, sudėtą iš kiekvienai akelei atitinkamos dalies (mozainis vaizdas).

Fachwerk (vok.) žr. Sandala, sandalinė statyba.

Facies žr. Fitosociologija.

Facile dictu, difficile factu (lot.) lengva pasakyti (kalbėti), sunku padaryti.

Fadejev Aleksandr Aleksandrovič (gimęs 1901) rusų rašytojas, nuo 1918 komunistų partijos narys, dalyvavęs civiliniame kare, malšinant sukilusius Kronštato jūrininkus, vėliau buvo partinis darbininkas, nuo 1927 rašytojas profesionalas, jų sąjungos valdybos pirmininkas, smarkus nukrypimų nuo valdinės linijos kritikas. Iš L. Tolstojaus F. mokėsi psichologinio metodo, stiliaus, iškilo, kaip bene pirmas atsisakęs schematinio ‚dinamizmo' ir bandęs centran statyti žmogų. Į pirmąsias eiles išėjo trumpu romanu Razgrom (1927), kuriame vaizdavo komunistinio būrio žlugimą kovoje su Kolčako daliniais. Įvykiai, veiksmo įtampa F. buvo antraeiliai prieš bandymą žmogaus vidiniam vaizdui išryškinti, taip pat jo vaidmeniui vairuojant įvykius. F. jėgų ribotumą, kaip ir jo metodo siaurumą, parodė platus romanas, pradėtas 1930, Poslednij iz Udege. Užsimojęs istoriškai, sociališkai bei psichologiškai išgvildenti tam tikroje šalies atkarpoje eilę epochinių pasikeitimų, F. pritrūko ir jėgos, ir gelmės. Tačiau ne vien oficialioji bolševikinė, bet ir vakariečių kritika pripažįsta 1945 knygą Molodaja gvardija, literatūriškai vykusiai vaizduojančią komjaunuolių pogrindį vokiečių okupacijos metu. Šalia Šolochovo, F. reprezentuoja grynai tarybinės literatūros didelį laimėjimą. Jo pirmos knygos, žymiai silpnesnės: Razliv (1924), Protiv tečenija (1925).

G. Struve, Soviet Russian Literature 1917–1950 (Ocla. 1951); *D. Svyatapolk-Mirski,* A History of Russian Literature (N. Y., 1949); *M. Slonim,* Modern Russian Literature (N. Y., 1953); *K. Zelinsky,* F. 1948. *J. Bl.*

Fadingo reiškinys priimamųjų radijo garsų bei signalų stiprumo nepageidaujamas kitėjimas, dažniausiai pasireiškiąs lėtu garso nykimu bei ‚gesimu', arba lėtu stprėjimu bei ‚atsigavimu'. F.R. gaunamas, kai radijo imtuvą pasiekią signalai yra atėję skirtingais keliais, — sakysime, antžemio banga ir erdvine banga, arba dviejų erdvinių bangų, tačiau nevienodo ilgio keliais. Tokios bangos, pasiekusios imtuvą, gali turėti sutampančias arba priešingas fazes. Pirmuoju atveju priimamasis signalas atkuriamas stipriai, antruoju — signalas nustelbiamas. Erdvinės bangos grįžta į žemę, kadangi jos atsilaužia viršutiniuose jonizuotuose atmosferos sluogsniuose bei jonosferoje. Jonosferos jonizuotų sluogsnių kitėjimas tiek jų tirštumo, tiek augštumo atžvilgiu irgi atsiliepia į erdvinių bangų sklidimą, taigi ir į F.R., ypač bangoms, trumpesnėms už 200 m. Jonosferinės audros, kurios priklauso nuo saulės dėmių pakilusio aktyvumo, sukelia ypač stiprius F.R.

Žinoma, kad moduliuotoji banga yra derinys nešamosios ir šalutinių bangų, taigi šiek tiek skirtingų dažnumų, o įvairūs dažnumai plinta šiek tiek skirtingais keliais, taigi priėmimo punkte gali pasidaryti skirtingų dydžių ir fazių. Visa tai duoda labai nepageidautinų ir nesklandžių priimamo signalo iškraipymų; tai irgi priskiriama F.R., vadinamajam s e l e k t y v i n i a m f a d i n g u i. F.R. radijo imtuvuose išlyginti bei kompensuoti įtaisomos specialios, automatiškai garsą reguliuojančios grandinės. *A. J.*

Faenza (sen. Faventia) š. Italijos Ravennos provincijos mst.; 48.061 gyv. (1950). Keramikos-majolikos pramonė, kuria ypač garsėjo XV–XVI a. (iš F. kilęs ir fajanso pavadinimas). Keramikos muzėjus ir mokykla, pinakoteka, XV a. bazilika.

Faeroerne žr. Fererų salos.

Faetonas (gr. Phaethōn) graikų mitologijoje Helijo ir Klimenės sūnus. Sen. graikų padavime sakoma, kad F., norėdamas įsitikinti, ar jis tikrai esąs saulės dievo Helijo sūnus, paprašęs savo tėvą leisti pasivažinėti saulės vežimu. Neįgudęs neįstengė suvaldyti žirgų, ir pasaulyje kilusi katastrofa: saulė prisiartinusi arti žemės, atsiradusi baisi sausra, upės išdžiūvusios, žmonių oda pajuodavusi nuo kraščio. Supykęs Zeusas trenkęs perkūnu F., ir jis nukritęs į Eridano (žr.) upę. Jo trys seserys Heliados apverkusios savo brolio mirtį, ir iš jų auksinių ašarų, nukritusių į upę, susidaręs gintaras.

Iš čia kilo ir lengvo vežimo pavadinimas: f a j e t o n a s.

Fagaceae medinių augalų šeima su gentimis F a g u s, Q u e r c u s, C a s t a n e a.

Fagerholm Karl August (g. 1901) suomių politikas, socialdemokratų frakcijos narys seime nuo 1930, Suomijos darbo partijos pirmininkas 1934–48, socialinių reikalų ministeris 1937–44, ministeris pirmininkas 1948–50, seimo pirmininkas 1945–48 ir nuo 1950.

Fagerlin Ferdinand (1825–1907) švedų tapytojas, vienas iš žymiausių švedų Düsseldorfo mokyklos atstovų. Jo geriausi darbai vaizduoja motyvus iš Olandijos pakrančių gyvenimo. Monografiją apie jį parašė A. Gauffin (1910).

Fagnani Prospero (1588–1678) italų kanonistas, dar neturėdamas 20 metų gavęs Perugijoje teisių daktaro laipsnį, 1614 popiežiaus Povilo V pakviestas S. Concilii Kongregacijos sekretorium. Jam popiežius Grigalius XV pavedė suredaguoti bulą Aeterni Patris apie popiežių rinkimus. Būdamas 44 metų amžiaus apako, bet suskubo sukurti Jus canonicum sive commentaria absolutissima in 5 libros Decretalium, ir tai jam suteikė vardą doctor caecus oculatissimus.

Fagocitai (gr. phagos ‚ėdąs' ir kytos ‚tuščias') narveliai-rijikai, kurie sugeba pašalinius kūnelius, ypač bakterijas, arba celių irimo produktus, savin suimti ir pa-

daryti juos organizmui nebekenksmingus. Fagocitai skirstomi į mikrofagus ir makrofagus. Pirmieji maži fagocitai, pirmoje eilėje granulocitai (viena baltųjų kraujo kūnelių rūšis), ryja daugiausia bakterijas. Makrofagai, arba dideli F., tai audiniuose esą elementai (sėslūs F.) ir kraujo monocitai; jie fagocituoja pašalinius kūnelius, celių irimo produktus ir sunkiai virškinamas bakterijas, pvz. džiovos, raupsų ir kt.

Fagocitozė (gr. Phagokytosis) kaikurių gyvo organizmo celių sugebėjimas savin įtraukti įvairias organines (pvz. įvairius patogeninius mikrobus) ir neorganines (pvz. įvairius dažus, smulkias dulkelytes) į organizmo audinius pakliūvančias dalelytes ir jas suvirškinti, arba bent kurį laiką jas fiksuoti savo protoplazmos viduje. Šiuo sugebėjimu ypačiai pasižymi baltieji kraujo kūneliai (leukocitai ir limfocitai), taip pat ir kaikurios nejudrios kaulų smegenų, blužnies, limfos liaukų ir kt. sistemos celės.

Fagopirizmas (lot.) gyvulių susirgimas, dažniausiai pastebimas, ganant juos grikiuose (polygonum fagopyrum), kartais pasitaiko ir nuo kitų polygonaceae (p. persicaria ir kt.). Lietuvoje dažnų panašių susirgimų pasitako, ganant arklius švediniuose dobiluose (trifolium hybridum). Serga tik gyvuliai, turį nepigmentuotą odą, ir tiktai tada, kada ar beėsdami, ar tuojau po to yra tiesioginių saulės spindulių veikiami. Nepigmentuota oda pradžioje ima niežėti, vėliau atsiranda spuogelių, dar vėliau oda visai apmiršta, nukrinta gabalais. Ligos etiologija aiškinama tuo, kad žydėjimo metu tie augalai turi tam tikrų fotodinaminių medžiagų, sensibilizatorių, kurie, šviesos įtakoje pasišalindami per nepigmentuotą odą, skyla ir išskiria erzinamąsias medžiagas. Minėtųjų augalų šienu šeriami gyvuliai F. nesuserga.

Fagopyrum žr. Grikis.

Fagotas (it. fagotto) medinis pučiamasis bosinio charakterio instrumentas, atsiradęs XVI a. Garsų apimtis nuo b kontraoktavos iki c–es antrosios oktavos. Gaidos rašomos boso ir tenoro rakte. Garsui išgauti vartojamas dvigubas liežuvėlis. F. yra būdingas savo skambesiu. Apskritai, skambesys šiek tiek nelankstus, žemuose registruose net šiurkštus, aštrus, bet ir labai charakteringas, panašus į žąsino gagenimą; viduriniame registre minkštas. F. gerai derinasi su kitais instrumentais, puikiai perduoda humoristines nuotaikas. Nepavaduojamas simfoniniame orkestre. Kamerinė fagoto literatūra nemaža.

Fagraea augalų gentis su 30 rūšių iš atogrąžų kraštų (šeima Loganiaceae). Auga daugiausia r. Indijoje, Australijoje, Malajų salose, Pietų Ledynuotojo vandenyno salose. Medžiai ir krūmai kartais auga epifitiškai. F. p e r e g r i n a L. iš Sumatros duoda kietą medieną, žinomą Tembesų, Karaliaus arba geležinės medienos iš Sumatros, vardu.

Faguet Auguste Émile (1847–1916) prancūzų literatūros kritikas, išlaikęs vidurį tarp dviejų savo laikotarpio srovių kritikoje — klasicizmo ir impresionizmo. Savo veikaluose jis nagrinėjo prancūzų literatūrą nuo XVI a. ligi XX a., daugiausia palinkdamas į XVII a. F. kaip kritikas labiau domėjosi autoriaus idėjomis ir charakteriu, mažiau rūpinosi estetiniais sprendimais. Išsp. Hist. de la lit. française 2 tt. 1900; Politiques et moralistes du XIX-e siècle 3 tt. 1891–1900; Hist. de la poésie française 7 tt. 1923–25 ir kt. *A. Vč.*

Fagus žr. Bukas.

Fah-hien kinietis budistas vienuolis, 399–414 po Kr. atlikęs kelionę į r. Turkestaną, š. Indiją, Ceiloną ir Javą. Tos kelionės aprašymas 1836 išverstas į prancūzų kalbą ir 1869 į anglų kalbą. Duoda vertingų žinių apie tuos kraštus, tuo metu Europai nežinomus.

A. H. Gilles, The Travels of F. 1923.

Fahlbeck 1. E r i k (g. 1893) Pontus F. sūnus, nuo 1944 Lundo univ. valstybės mokslo, valstybinės teisės bei tarptautinės teisės prof. Parašė Stândsriksdagens sista skede 1809–1866 (1934). Nuo 1945 žurnalo Statsvetenskaplig Tidskrift redaktorius.

2. P o n t u s (1850–1923) švedų mokslininkas bei politikas, 1889–1915 valstybės mokslo prof. Lundo univ., 1903–11 parlamento pirmųjų rūmų narys. Užsienio politikos srityje F. buvo didelis pangermaniškosios gynimosi sąjungos šalininkas ir didelis mokslo rėmėjas. Jo vardo fondas (Fahlbeckska Stiftelsen) prie Lundo univ. remia tyrinėjimus valstybės mokslo srityje. Parašė Stând och klasser 1892; Sveriges adel 1898–1902. 1900–18 žurnalo Statsvetenskaplig Tidskrift redaktorius. *J. Lng.*

Fahlberg Konstantin (1850–1910) vokiečių chemikas, Johns Hopkins univ. prof. Baltimorėje, 1879 kartu su Remsen atrado sachariną ir 1884 pradėjo jo pramoninę gamybą.

Fahlcrantz 1. A x e l (1851–1925) švedų tapytojas, Christian Erik F. sūnus. Jo gamtovaizdžio tapyboje dominuoja romantiški prieblandos motyvai. Taip pat pasireiškė kaip kompozitorius.

2. C a r l J o h a n (1774–1861) švedų tapytojas. Jo kūryboje dominuoja gamtovaizdis. Svarbiausias romantinės srovės atstovas Švedijoje.

3. C h r i s t i a n E r i k (1790–1866) švedų poetas, Carl Johan F. brolis, nuo 1829 Upsalos univ. prof., 1849 Västerås vyskupas, 1842 Švedų Akademijos narys. Parašė satyrinę didvyrių poemą Noachs ark (Nojaus laivas) 1825–26. Raštų rinktinė išsp. 1863–66.

Fählmann Friedrich Robert (1789–1850) Estų Mokslo D-jos steigėjas (1838), jos pir-

mininkas (1843–50) ir estų kalbos lektorius Tartu univ. (nuo 1842). Profesijos gydytojas, bet domėjosi estų kalba, tautosaka ir literatūra. Rašė straipsnius, poemas ir legendas, pasiremdamas suomių ir estų mitologinėmis tradicijomis, tačiau daugiausia kūrė, vadovaudamasis savo fantazija. Jis buvo estų rašytinio epo ‚Kalevipoeg' pradininkas, tačiau pats sueiliavo tik keletą giesmių, o šį estų tautai didelės reikšmės veikalą baigė jo draugas Fr. R. Kreutzwald.

J. B.

Fåhraeus Robert (g. 1888) švedų gydytojas, nuo 1928 patologinės anatomijos prof. Upsalos univ., žinomas kraujo rutuliukų nusėdimo greitumu pagrįstu tyrimo metodu (Fåhraeus nusėdimo reakcija). Parašė Läkekonstens historia 2 tt. 1944–45.

Fahrenheit Gabriel Daniel (1686–1736) vokiečių fizikas, gyvenęs daugiausia Olandijoje. Nuo 1709 pradėjo gaminti termometrus, pripildomus alkoholio, nuo 1714 alkoholį pakeitė gyvsidabriu. F. pirmas sugalvojo svorio aerometrą ir šiluminį barometrą; termometrui nuo 1726 įvedė savo vardo skalę. Tarpą tarp ledo tirpimo taško ir vandens virimo jis padalijo į 180 dalių. Vandens šalimo taškas šioje skalėje pažymėtas +32°, virimo temperatūra +212°. Ši skalė tebevartojama Anglijoje ir JAV.

E. Cohen en W. A. T. Cohende–Meester D.-G. F. (Verhandelingen der kon. Akad. van Wetenschappen te Amsterdam 1936).

Fahrenkamp Emil (g. 1885) vokiečių architektas, nuo 1919 Düsseldorfo akademijos prof., nuo 1939 akademijos direktorius. Moderniosios architektūros atstovas. Pastatė daug viešbučių ir fabrikų. 1929 už Tautų Sąjungos rūmų projektą (Genevoje) gavo pirmąją premiją.

A. Hof, E.F. 1928.

Fayal Azorų salyno vulkaninė sala; 178 km², ligi 1021 m augščio, apie 25.000 gyv. Uostas Horta.

Faidherbe Louis Léon César (1818–1889) prc. generolas, administratorius ir mokslininkas. 1854–65 kaip Senegalo gubernatorius prie Prancūzijos prijungė dideles Afrikos teritorijas ir moksliškai tyrinėjo Afriką. Prancūzų–prūsų karo metu 1870 XII 13 Gambettos pastatytas šiaurės prancūzų armijos priekyje, atskirtas nuo Paryžiaus, vykusiai veikė prieš vokiečių armiją, kautynėse ties Pont Noyelles ir Bapaume sėkmingai priešinosi vokiečiams; nugalėtas ties Saint Quentin, tvarkingai atsitraukė. Po karo nacionalinio susirinkimo, senato, paskiau įrašų akademijos narys. Tęsė savo mokslinius tyrinėjimus. Išsp. Collection complète des inscriptions numidique 1870; Campagne de l'armée du Nord 1872; Epigraphie phénicienne 1873; Langues sénégalaise 1887; Le Sénégal 1889 ir kt. Nuo 1860 leido Annuaire du Sénégal.

G. Hardy, F. 1947.

Faidutti Luigi (1861–1931) popiežiaus diplomatas Lietuvoje. Įšventintas kun. 1884 VI 1. Trumpai vikaravęs ir dirbęs arkivysk. kurijoje, studijavo Vienos univ. Buvo Gorizijos kun. seminarijos klierikų dvasios tėvu, vėliau ir prof. Išrinktas provincijos seiman, o nuo 1907 V 14 Austrijos parlamento narys. I pas. karo metu dirbo komitetuose karo pabėgėliams globoti ir gelbėti. 1923 patarėjas prie Šv. Sosto atstovybės Lietuvoje. Prieš atvykstant ir išvykus nuncijui Bartoloni 1931, ėjo chargé d'affaires pareigas. Nuo 1929 XI 26 VDU teologijos-filosofijos fak. garbės daktaras. Mirė po vėžio operacijos Karaliaučiuje; jo pageidavimu palaidotas Kauno bazilikoje.

Fayé (tr. faj) Hervé Auguste Étienne Alban (1814–1902) prancūzų astronomas. 1848 Paryžiaus politechnikos prof., 1854 Nancy akademijos rektorius, 1873 vėl Paryžiaus politechnikoje, 1878 švietimo ministeris, 1891 Ilgių biuro (Bureau de Longitudes) pirmininkas. Teoriškai nagrinėjo saulės dėmes ir pasaulio atsiradimo klausimus; pastarąja plotme kritikavo Laplace kosmogoninę teoriją. 1843 XI 22 atrado periodinę kometą, jo vardu pavadintą. Išsp. L'Anneau de Saturne 1848; Sur les déclinaisons absolues 1850; Cours d'Astronomie 1881; Sur l'origine du monde 1855, [4]1907 ir kt.

Fayettville JAV Arkansas vst. mst. Ozarko kalnuose; 17.071 gyv. (1950). Žemės ūkio gaminių, ypačiai žemuogių, obuolių ir vynuogių, prekyba. Arkansas vst. universitetas (įst. 1872), mineralinio vandens versmės, metodistų bažnytinio teismo vieta.

Faijum (El Fayum) Augštutinio Egipto oazė Libijos dykumoje, 30 km nuo Nilo, kurio vandeniu ji drėkinama (Juozapo kanalas); 1737 km² dirbamos derlingos žemės, 671.885 gyv. (1947). Administracijos centras Medinet el F. (apie 75.000 gyv.) su medvilnės ir vilnos audinių fabrikais. Apylinkėje seniausių egiptiečių ir graikų sodybų liekanos; 8 km į p.r. Havaros piramidė su Amenemheto III kapu. F. (sen. Arsinoe) graikų–romėnų laikais čia buvo kelios graikų kolonijos: Philadelphia, Karanis, Euhemeria ir kt.

Faiko Aleksej Michailovič (g. 1893) rusų dramaturgas. Dvarininkų tėvų, baigęs Maskvos univ. filol. fak. (1917), sunkiai įsijungė į tarybinę literatūrą, centrine tema įvairiais variantais vystydamas individo žlugimą jam nepriimtinoje socialinėje santvarkoje. Jo talentingi veikalai buvo statomi Mejercholdo ir kitų žymių teatrų iki griežtai partinės literatūros, režimo proteguojamos galutinio įsigalėjimo. Veikalai: Ozero Liul 1923; Učitel Bubus 1925; Jevgraf — iskatel prikliučenij 1926; Čelovek s portfelem 1928; Neblagarodnaja rol 1932; Koncert 1936.

Fainšteinas Ch. Mejeris (g. 1911 Kaune) Lietuvos žydų grafikas. Tapybą ir grafiką

studijavo Kauno meno mokykloje, kurią baigė 1932. Iliustravo Bi–Ba–Bo (Z. Margolino) žydų kalba satyrą Auksinę Žuvelę (1937). Be to, išleido seriją portretų Dvylika iš Universiteto (VDU profesorių portretai, raižyti linoleume).

Fayolle Marie Émile (1852–1928) prancūzų maršalas. 1874 baigė École Polytechnique Paryžiuje, paskui augštąją karo mokyklą, kurioje vėliau dėstė artilerijos taktiką. I pas. karo pradžioje dalyvavo kautynėse Lotaringijoje, Artois, Arram ir kt. 1915 vadas 33 korpo, su kuriuo dalyvavo ofenzyvoje ties Souchez ir Givendey; 1916 6 armijos vadas (kautynėse prie Somme). 1917 pabaigoje pasiųstas padėti Italijai, kurios kariuomenė buvo sumušta, prancūzų kariuomenės vadas. 1918 III sulaikė Ludendorfo spaudimą; 1918 VII didžiosios prancūzų ofenzyvos metu ties Villers Cotterets pralaužė vokiečių frontą ir toliau plėtojo laimėjimą. 1921 II pakeltas į maršalus.

Fairbanks vidurinės Aliaskos mst. prie Tananos upės (Jukono įtakas), 65° š. pl.; 5771 gyv. (1950). Aliaskos glžk. galinė st., Aliaskos–Kanados plentu sujungtas su Kanados ir JAV centrais ir Anchorage uostu (plento šaka); upės uostas laisvas nuo ledų nuo gegužės ligi spalio mėn., aerodromas. Aukso ir akmens anglies kasyklos. Aliaskos universitetas, įst. 1922 kaip agronomijos ir mechanikos kolegija (apie 300 stud.) yra už 4 mylių į š.v. College miestelyje su žemės ūkio tyrimų stotimi ir polarinės aviacijos institutu; karinė bazė su didžiuliu aerodromu. Medžio ir metalo pramonė, kailių prekyba. F. įkurtas 1902 kaip aukso kasyklų centras.

Fairbanks 1. D o u g l a s (1883–1939) JAV filmų ir teatro aktorius, iškilęs nebyliųjų filmų laikotarpyje. Studijavo Harvarde. Perėjęs dirbti į teatrą, vaidino Virginijos vst. ir New Yorko Broadway teatruose. 1915 pradėjo vaidinti filmuose. 1917 įst. nuosavą filmų studiją, 1919 su Chaplinu, Mary Pickford filmams gaminti sukūrė b-vę United Artists. F. dalyvavo eilėje herojinio pobūdžio filmų (Robin Hood, Zorro ženklas, Trys Muškietininkai, Bagdado Vagis). Savo vaidmenimis, reikalaujančiais akrobato savybių, F. 1920–30 pagarsėjo visame pasaulyje. Nuo 1931 be didesnės sėkmės dalyvavo keliuose garsiniuose filmuose.

R. Hancock and *L. Fairbanks*, D.F. 1953.

2. D o u g l a s E l t o n Jr. (g. 1909) Douglas sūnus, filmų, teatro ir televizijos aktorius. Dalyvavo JAV ir britų filmuose. Žymesni vaidmenys: Petras ‚Kotrynoje Didžiojoje' (1934), The Prisoner of Zenda (1937), Terry and the Pirates. 1951–54 reiškėsi JAV televizijos programų vaidinimuose. *V. Als.*

Fairfax Thomas (1612–1671) lordas, anglų generolas, savitarpinio karo metu perėjęs parlamento pusėn. Nuo 1645 VI 12 parlamento kariuomenės vyr. vadas, padėjėju gavęs Cromwellį; laimėjęs 1646 VI 14 kautynes ties Raseby, beveik iš viso krašto greit išvijo Karolio I kariuomenę ir, 1646 VI 20 paėmęs Oxfordą, privertė Karolį I bėgti iš Anglijos. 1650 išėjo dimisijon, bet 1659 susirišo su Monku ir Yorko grafijoje sukėlė sukilimą Karolio II naudai. Paliko atsiminimus Short Memorials 1699.

M. A. Gibb, The Lord General 1938.

Fairfield JAV Connecticut vst. pajūrio mst., Bridgeporto priemiestis; 30.489 gyv. (1950). Metalo, gumos, vaistų pramonė. F. yra mėgiamas kaip pajūrio vasarvietė su geru paplūdimiu. Prie F. 1637 kolonistai vienose kautynėse su indėnais beveik visai išnaikino indėnų pekvuotų gentį.

Fairmont JAV v. Virginijos vst. mst. 75 mylios į pietus nuo Pittsburgho; 29.346 gyv. (1950). Metalo, stiklo, chemikalų pramonė; valstybinė mokytojų kolegija.

Faisal I al–Husain (1885–1933) Sirijos ir Irako karalius. Mokėsi Konstantinopolyje. Buvo vienas iš arabų sąjūdžio vadų ir Arabų Lygos pradininkų. 1915 kartu su turkais veikė Sirijoje prieš sąjungininkus, bet vėliau drauge su savo tėvu perėjo į anglų pusę ir vadovavo arabams, kovojusiems su turkais. 1919 užėmė Damaską ir 1920 II tapo Sirijos karaliumi, bet, VII prancūzų sumuštas prie Baalbeko, neteko sosto. 1921 VIII 23 anglų remiamas, paskelbtas Irako karaliumi.

Fait accompli (prc.) jau įvykęs, atliktas dalykas, taigi kokia nors opozicija ar argumentai jau nebereikalingi. Posakis, įgijęs popularumo I pas. karui pasibaigus, kada atskiros valstybės, pasinaudodamos patogiai susidariusia politine konjunktūra, užimdavo atskiras svetimas teritorijas, nesiskaitydamos su teisiniu pagrindu ir tarptautinėmis sutartimis.

Faizabad (ag. Fyzabad) š. Indijos mst. prie Gogros upės; 57.632 gyv. (1948). Buv. indų Kosolos valstybės sostinė, indų šventoji vieta.

Fajans Kasimir (g. 1887 Varšuvoje) amerikiečių chemikas. Mokėsi Leipzigo, Heidelbergo ir Manchesterio univ. 1917 Müncheno univ. prof., nuo 1936 Michigano univ. prof. Svarbiausi F. darbai radioaktyvumo, jonų ir molekulų refrakcijos bei deformacijos, jonų hidratacijos, jonų ir dažų molekulų absorbcijos srityse. 1913 kartu su Soddy paskelbė radioaktyviųjų elementų perstūmos dėsnį. Susekė radioaktyvioje urano eilėje elementą UX_2, vad. Brevium. 1918 nurodė metodus jonų hidratacijos energijai apskaičiuoti. 1921 paskelbė jonų adsorbcijos taisyklę, kuria nusakoma, kad stipriau yra adsorbuojami tie jonai, kurie su ad-

sorbuojančiomis medžiagomis sudaro mažiau tarpius junginius. 1923 surado adsorbcijos indikatorius iškritimo reakcijoms sekti ir įrodė adsorbcijos ir dažų molekulų deformacijos įtaką sensibilizuotai fotografijai. Išsp. Radioaktivität und die neueste Entwicklung der Lehre von den chemischen Elementen 1919, [4]1922; Adsorbtionsindikatoren für Fällunstritation 1935 ir kt.

Fajansas (prc. faïence, it. faenza) aukštos kokybės molio masė, iš kurios dirbami indai, sienų plytelės, įvairūs sanitariniai reikmenys, praustuvai ir kt. namų apyvokos keramikos įrengimai. Savo medžiagų sudėtimi F. yra panašus į porcelaną, bet yra degamas žemesnėje temperatūroje, ir todėl yra korėtas, sugeria vandens nuo 4 iki 10% savo svorio.

F. yra dviejų rūšių — baltas ir spalvotas. Balto F. žaliavos turi būti beveik visai be geležies deginių (nedaugiau kaip 0,05% Fe_2O_3). Pagrindinės žaliavos yra baltas molis, kvarcitas arba kvarcinis smėlys ir laukų špatas; dar vartojamas talkas ir šiek tiek kitos medžiagos. Žaliavų mišinys yra malamas porcelaniniuose malūnuose, kad į mišinį nepakliūtų geležies, kurios nemažai į žaliavų mišinį įeina, malant paprastuose plieno rutulių malūnuose. Su kiek galint mažesniu vandens kiekiu yra suformuojami keramikos gaminiai, kurie yra degami specialiose krosnyse 1200–1250°C temperatūroje. Šis degimas vad. biskvitinis, nes dirbinių paviršius palieka korėtas. Po to dirbiniai aptepami glazūros mase ir degami antrą kartą. Glazūros masei 1100–1150°C temperatūroj susilydžius, dirbiniai pasidengia stiklo sluogsniu, kuris vandens nepraleidžia.

Spalvoto molio dirbiniai, padengti pigia valgomosios druskos glazūra, vad. m a j o l i k a. Neglazūruoti spalvoti keramikos dirbiniai yra vadinami t e r a k o t a (terra cotta). *Ad. D.*

F. t a p y b a. F. dirbiniai gaminami dažniausiai iš spalvotų molių. Išdegintas F. aptepamas nepermatoma spalvota alvo glazūra ir antrą kartą degamas; ant šitos glazūros F. gali būti dar dažomas ir tam tikrose kapsulėse (nuo liepsnos apsaugotas) trečią kartą degamas, kol šie dažai susijungia su glazūros mase. Kadangi nevisos spalvos pakelia augštą temperatūrą, tai F. tapyba apsiriboja nežymiu spalvinių tonų skaičiumi, pvz. italų F. būdingos geltona–ruda–mėlyna–žalia spalvos ir pn. F. skirtinas nuo vad. netikrų F., kurie jau Egipte (IV tūkstantmetyje pr. Kr.) buvo gaminami, ir yra spalvoti, bet su permatoma švino glazūra. Tikrąjį F. su alvo glazūra išrado babiloniečiai, iš jų F. techniką perėmę, persai pradėjo gaminti F. su blizgančiu liustru; ši technika per arabus pateko Ispanijon (Malaga, Valencija), o iš čia per Mallorcos salą (pagal ją italų F. gavo majolikos vardą). Italijoj seniausias F. gamybos centras buvo Orvieto (XIV a.), paskui Siena, Roma, Ferrara, o ypač Faenza (žydėjimas nuo XV a. pabaigos), davusio F. vardą už Italijos ribų. Čia buvo gausiai dirbamos lėkštės ir dubens puošiami groteskomis bei mitologinėmis ir biblinėmis scenomis, kurių motyvai dažnai skolinami iš grafikos pavyzdžių. Florencijoj F. naudojamas ir skluptūrai, ypač skluptorių della Robbia šeimoje. XVI a. viduryje Italijos F. centras buvo Urbino, XVII a. pabaigoje — Castelli. XVII a. F. gamyba išsivystė Prancūzijoje su centru Rouen, vėliau Nevers ir Moustiers iki XVIII a. vidurio. Olandijoje F. gamyba pražysta XVII a. vidury, ypač Delfte, kur gaminti garsūs Delfto F. dirbiniai taiko kiniečių porcelano formas ir dekoraciją; mėgstami ir žanriniai motyvai bei peisažai. Delfto F. įtakoje XVII a. pabaigoje F. pradedamas gaminti Vokietijoje ir kt. F. yra įvairių formų ir paskirties, pvz. indai, kokliai, smulkios skulptūros ir žaislai. Europoje F. yra būdingi renesanso ir baroko miestiečių namų kultūrai; kaip tokie jie laikosi ir XVIII a., kai monarchų ir magnatų įkurtose dirbtuvėse plečiasi porcelano gamyba. Tik nuo XVIII a. pabaigos F. vietoje įsigali angliškasis farforas, kaip miesčionių kasdieninė keramika.

Lietuvoje F. indai pradėta gaminti XVIII a. Ona Radvilienė įsteigė F. dirbtuvę Bialoje 1738, Mykolas Radvila Sviežniuje apie 1740. Kiek vėliau (1741–95) ir prie stiklo fabrikų Nalibokuose ir Užčioje buvo gaminamas F. XIX a. F. įmones turėjo Oginskis Slanime ir I. Ceizikas (žr.) Vilniuje.

G. Ballardini, Corpus della maiolica italiana 1933–38; *F. W. Hudig*, Delfter F. 1929; *W. P. Cox*, The Book of Pottery and Porcelain 1949. *P. Rkl.*

Fajetonas (nuo gr. Phaethōn) lengvas keturiaratis vežimas su atlošiamu viršumi ir atdarais šonais prieš sėdynę, paprastai trukiamas vieno arklio. Žr. Faetonas.

Fajolizmas H. Fayolle pagrįsta 1925 įstaigų administravimo sistema, remiama šiais principais: numatyti, tvarkyti, vykdyti, derinti ir tikrinti. Išaugo iš tailorizmo (žr.).

S. Nacevičius, Tylorizmas ir fayolizmas žemės ūkyje (Žemės Ūkio Akad. Metraštis 1929–30, 1931).

Fakcija (lot. factio) 1. sen. Romoj atskira trupė, dalyvaujanti cirko rungtynėse; 2. žmonių sambūris, politinė partija, veikianti ne viešajai, bet savo ar kokio žymaus asmens naudai.

Fakelas (vok. Fackel iš lot. facula ‚deglas') deglas, ant koto pritaisytas degamas daiktas. Senovėje F., be savo šviečiamosios paskirties, didelį vaidmenį vaidino misterijose ir sporto varžybose (pvz. fakelinis bėgimas). F. yra buvęs daugelio graikų ir romėnų dievybių atributas (Demetra, Pros-

perina, Atėna, Hekata, Hefestas ir kt.). Aleksandriniame mene Mirtis vaizduojama su nuleistu ar užgesusiu F. Simbolikoje F. yra šeimos židinio ženklas. Fakeliniais šokiais viduramžiais būdavo baigiama sportinių varžybų ir vestuvių šventės. Fakelinės eisenos rengiamos kuriam nors asmeniui pagerbti ir studentų švenčių metu.

Fakyras (ar. faqīr ‚neturtingas') pradžioje F. buvo vadinami mahometonų tikėjimo elgetos, dervišai (žr.), vėliau Indijoje asketai, kurie, norėdami įsiteikti Dievui, įvairiais būdais fiziškai save kankina. Kaikurie religinių ordinų nariai (jogai) garsėja įvairiomis išdaigomis, sugebėdami ilgam laikui savyje sulaikyti gyvybės procesą, trumpesniam ar ilgesniam laikui užsikasti žemėje, gulėti ant vinių ar sudaužytų stiklų ir t.t. Indijoje F. priskaitoma ligi 2,75 miliono.

R. Schmidt, F. und Fakirtum im alten und modernen Indien ²1921.

Faksimilė (lot. fac simile ‚daryk panašų') rankraščio, spaudinio, brėžinio, piešinio, parašo ir t.t. tiksli kopija, atspaudas ar nuorašas. Tai padaroma mechaniniu, bet daugiausia fotografiniu būdu. F. dažnai būna ir kito dydžio, negu originalas, neretai imituojama net originalo medžiaga. Fotografiniu būdu buvo išleisti J. Gerulio Mažvydo raštai, M. Biržiškos Daukšos Postilė ir kt.

Faktas (lot. factum) 1. tikras, nepramanytas įvykis, reiškinys; 2. duomuo, kuriuo remiantis, daroma kokia išvada.

Faktis vulkanizuotas džiūstamas aliejus (sverių, rapso, linų, ricinos, medvilnės, saulėgrąžų, žuvų taukai), vartojamas priemaiša kaučukui. Šviesus F. gaminamas, veikiant lėtai, normalioje t°, su S_2Cl_2 į dehidruotą aliejų; reakcija yra egzoterminė, ir mišinys tenka šildyti 70°C. Prareagavęs mišinys barstomas su kreida, kad būtų pašalinta susidariusi HCl. Tamsus F. gaminamas, šildant aliejų su sieros milteliais, kurių pridedama apie 15–20% aliejaus svorio; reakcija vyksta ligi 160°C.

Faktorialas (lot.) matematikoj sandauga natūrinių skaičių, pradedant vienetu ir toliau didėjančių per vienetą. F. žymimas didžiausiu šią sandaugą sudarančiu daugikliu su šauktuku, pvz. $1.2.3.4.5. = 120 = 5!$ Bendrai $1.2.3.\ldots(n-1).n = n!$

Faktorija (ag. factory) 1. pastatas ar pastatų grupė su techniškais įrengimais prekių gamybai; 2. seniau tuo vardu vadino faktorių ir pirklių verslo įmones svetimuose kraštuose. Pvz. nuo XIII a. Hansa turėjo F. r. Europoje. Nuo XVI a. F. pradėjo kurtis Azijoje, Afrikoje ir Amerikoje. Prekyba tarp Kinijos ir Europos kraštų iki 1842 ėjo beveik be išimties per didelę Kantono F., o su Japonija (iki 1858) per olandų F. Nagasaki mieste. Žr. Fabrikas, Įmonė.

Faktorius (lot. factor) 1. veiksnys, jėga, kuri sukelia ir veikia kokius įvykius; 2. m a t e m a t i k o j e veiksniai, nuo kurių yra lygčių lygybė; 3. b i o l o g i j o j e veiksniai, turį įtakos paveldėjimui; 4. istoriškai F. yra įgaliotinis verslo reikalams. Jis veikia savarankiškai, ir tuo skiriasi nuo agento ir brokerio. Tačiau įgaliojimo turinys gali būti labai įvairus. Lietuvoje seniau dvarininkai turėdavo F. žydus, kurie vesdavo dvarų pienines ir kitas įmones bei atlikdavo jiems pavestas kitokias prekybines transakcijas.

Faktotumas (lot. fac totum ‚daryk viską') asmuo, kuris gali kiekvieną darbą padaryti, nagingas žmogus, visadarbis.

Faktūra (vok. Faktur, it. fattura) 1. sąskaita su siunčiamų prekių aprašymu, prekyraštis; 2. siunčiamųjų prekių specifikacijos dokumentas su kainos pažymėjimu; 3. kurio nors daikto paviršiaus apdirbimo arba sandoros ypatumai; 4. m e n e kiekvieno savarankiško menininko kūrybos techninės savybės.

Fakultatyvinė metrikacija žr. Metrikacija.

Fakultatyvus (lot.) nebūtinas, pasirinktinis, laisvas, antraeilis.

Fakultetas (lot. facultas, -atis ‚sugebėjimas, specialybė') augštosios mokyklos (universiteto) skyrius, apimąs artimų mokslo šakų grupę. Paprastai F. tvarkomi dekanų ir tarybų, kurioms pirmiausia priklauso mokslo plano sudarymas ir jo priežiūra. F. paprastai sudaro vyresnysis augštosios mokyklos mokslo personalas. Kaikur juose atstovaujamas ir jaunesnysis mokslo personalas. F. atsirado XIII a., besikuriant pirmiesiems universitetams, kada mokytojai ir mokiniai pradėjo jungtis į kolegijas ne pagal tautybes, bet pagal specialybes. Nuo 1231 F. pripažino popiežius. Pirmieji F. buvo teologijos, teisių ir medicinos; vėliau atsirado filosofijos ir kt. fakultetai. JAV universitetų skyriai vadinami mokyklomis arba kolegijomis, o žodis Faculty tereiškia mokomąjį personalą.

Fakultetinių Draugijų Sąjunga VDU buvo sudaryta 1930 IX 11 ir apėmė draugijas technikų, teisininkų ir ekonomistų, humanitarų, fizikų–matematikų, farmacininkų ir gamtininkų. Pačioms atskirų fakultetų d-joms nykstant (kaikurios ir visai nebuvo prisidėjusios), ir F.D.S. pamažu išnyko.

Falaise š. Prancūzijos mst. 30 km į p.r. nuo Caen; 5643 gyv. (1946). Pirmųjų Normandijos hercogų pilis, Vilhelmo Užkariautojo gimtinė. 1944 VIII prie F. amerikiečiai apsupo ir po sunkių kautynių nugalė-

jo VII vok. armiją. Kautynių metu sunaikinta apie 90% miesto namų.

Falanga (gr. falanx) 1. sen. graikų sunkiai ginkluota pėstininkų kautynių rikiuotė. F. buvo skirstoma į 6 moras, mora į 4 lokas, loka į 2 pentakostijas, pentakostija į 2 enemotijas. Pirmąją morą sudarydavo didikai, o kitas paprasti piliečiai. Moros vadas vadinosi polemarkas, lokos — lokagas, pentakostijos — pentakostas, enemotijos — enemotas. Lakedemiečių F. būdavo keturkampė, 8–12 eilių, kuriose stovėdavo kardais ir jietimis ginkluoti kariai–hoplitai. Už jų stovėdavo heilotai, kurie per hoplitų galvas laidydavo strėles ir akmenis. Makedoniečių F. būdavo 16 eilių. 4 lokai sudarydavo tetrachiją, 4 tetrachijos sintagmą, 4 sintagmos hiliarchiją, 4 hiliarchijos falangarchiją, kuriai vadovaudavo strategas. Pilypo laikais 4 falangarchijos sudarydavo didžiąją F., kurioje būdavo 16.000 žmonių. F. kartais reikšdavo ir rinktinę kariuomenę.

2. Ispanų fašistinė partija (Falange Española Tradicionalista), įst. José Antonio Primo de Rivera 1933 X 29. Prie F. 1934 prisijungė Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista ir 1937 tradicionalistai. Sušaudžius José Antonio Primo de Rivera (1936 XI 20), F. vadovybę perėmė Franco. 1945 F. nustojo savo reikšmės politiniame gyvenime.

F. B. Martinez, Historia de la F. Española y de las J.O.N.S. ²1943.

Falašai hamitų kilmės giminė, gyvenanti Etiopijoje. Spėjama, kad F. kilę iš žydų emigrantų Salomono laikais. F. patys save kildina iš Jeruzalės Levio giminės. Tamsiai rudos spalvos, kaip etiopiečiai. F. turi daug semitiškų bruožų, bet nesiverčia prekyba. Verčiasi žemės darbu ir smulkiais amatais. Išpažįsta kiek sumodifikuotą Mozės tikėjimą. Turi vienuolių luomą, kurio žinioje yra jaunimo auklėjimas. F. priskaitoma nuo 100.000 iki 250.000.

Fałat Julian (1853–1929) lenkų tapytojas. Mokėsi Krokuvoje ir Münchene. 1886 kng. Radvilų Nesvyžiuje susipažino su medžioklėn atvykusiu Vilhelmu II. 1893 pakviestas Berlynan, ten tapo akademijos nariu ir dirbo prie panoramos ‚Napoleonas keliasi per Bereziną'. 1895–1910, Mateikiai mirus, Krokuvos meno akademijos direktorius. F. yra nesuvaržytas realistinės akvarelės virtuozas, turi plačią tepseną, artimą impresionistams, betgi kurioje spalvų dėmės dar tėra priemonė gyvai gamtos iliuzijai. Piešė lokių ir briedžių žiemos medžiokles Lietuvos giriose; vėliau apsigyvenęs A. Silezijoje, piešdavo kalnus ir liaudies tipus.

F. Koper, Malarstwo w Polsce XIX i XX wieku, 437–448 psl. *P. Rkl.*

Falcão Cristobal de Sousa (1518–1557) portugalų poetas. Karaliaus Jono III proteguojamas, buvo Maderos salos gubernatoriumi. Paliko lyrinės poezijos, kuri savo jausmo gilumu jį stato augštoje vietoje portugalų literatūros istorijoje. Išsp. Trovas de Crisfal 1554 ir kt.

Falcaria skėtinių augalų šeimos gentis, yra 4 rūšys, augančios Europoje, iš kurių Lietuvoje jieškotina F. v u l g a r i s.

Falcidia lex 40 pr. Kr. paskelbtas sen. romėnų įstatymas (pavadintas Romos tribūno Publijaus Falcidijaus vardu), kuris apibrėžė turto palikėjo teisę visą turtą išskirstyti legatais, nustatydamas, kad $^1/_4$ dalis to turto negali būti legatais apsunkinta.

Falck Jeremias (apie 1610–1667) dancigietis (vadinosi Gedanensis ar Polonus) vario raižytojas, 1639–46 dirbęs Prancūzijoje, Olandijoje, 1650–55 Švedijoje, Danijoje ir kt. Paliko apie 300 darbų, jų skaičiuje karalių Vladislovo IV ir Jono Kazimiero, Jonušo ir Boguslovo Radvilų, Vilniaus vysk. Jurgio Tiškevičiaus ir kt. portretus.

J. C. Block, J.F. 1890.

Falcon š. Venecuelos provincija; 24.800 km², 258.197 gyv. (1950). Dideli naftos ištekliai; medvilnės, kukurūzų, tabako kultūros. Adm. centras Coro.

Falconet Etienne–Maurice (1716—1791) prancūzų skulptorius. Staliaus sūnus, mokėsi pas Lemoyne. Jo gracingos figūrėlės (Baigneuse, Amour menaçant, Pygmalion) yra imtos kartoti Sèvres porcelano manufaktūroje, kurios direktoriumi jis tapo 1757, ir rodo naują daugiau klasiškai plastinį bei natūralesnį, rokoko žaismingumo atsisakantį stilių. Tačiau F. idealas buvo barokinis masyvumas ir retorika; jis tai išreiškė šv. Roko bažnyčios skulptūrose, per revoliuciją sunaikintose. Diderotui tarpininkaujant, 1766 Kotrynos II pakviestas, Petrapilyje sukūrė žinomąjį Petro I paminklą prieš admiraliteto rūmus. F. norėjo, kad šis paminklas turėtų ‚genijaus požymių', ir pavaizdavo pilną patetikos kolosališką raitininką, piestu arkliu šokantį viršum granito uolos. Petro galvą nulipdė F. marti Marie–Anne Collot. Gipso modelį F. baigė per 18 mėnesių, bet kilusios intrigos trukdė liejimo darbus; juos baigęs, F. 1778 paliko Rusiją. Petro I paminklas, tebuvęs 1782 VIII 7 atidengtas, yra ne tiktai Petrapilio įžymybė, bet ir apskritai viena iš didžiųjų raitininkų skulptūrų meno istorijoje. Puškinas 1833 apie jį parašė eiliuotą pasakojimą ‚Varinis raitelis'. F., paskirtas Paryžiaus akad. vicedirektoriumi, skulptūrų nebekūrė, bet, atsidėjęs meno teorijai, kritikavo diletentizmą meno literatūroje. Jo raštai sudaro 6 tt.

E. M. Falconet

E. M. Falconet: Petro Didžiojo paminklas Petrapilyje

Pažymėtina F. korespondencija su Kotryna II (išleista 1876).

E. Hildebrandt, Leben, Werke und Schriften des Bildhauers E.–M. F. 1908. *P. Rkl.*

Falconetto Giovanni Maria (apie 1458—prieš 1540) italų tapytojas ir architektas, iš šakotos menininkų giminės Veronoje žymiausias. Freskos S. Nazaro e Celso katedros S. Biagio koplyčioje Veronoje 1497–99 rodo Mantegnos ir Melozzo da Forli įtaką. F. pastatai Paduoje, kaip Porta S. Giovanni ir Porta Savonarola (1528–30) bei Villa dei Vescovi, atspindi senųjų romėnų pavyzdžius.

Falconieri Florencijos didikų giminė, iš kurios tarp kitų yra kilęs šv. Aleksiejus (m. apie 1310), vienas iš septynių servitų ordino steigėjų, ir jo giminaitė šv. Julijona.

Faldistorium (lot.) kėdė su šoninėmis atkaltėmis be nugaros atramos, statoma Epistolos pusėje ir vartojama vyskupo, kuris nesinaudoja sostu (Didįjį Penktadienį, pamaldose už mirusiuosius). Žinoma nuo XIV a., kartais rankoms atsiremti statoma ties vyskupu, klūpančiu prieš altorių.

Falewicz Karol (1830–1911) 1863 Lietuvos sukilimo dalyvis. Mokėsi Petrapilio karo inžinierių mokykloj, 1850–53 karininkas, 1853–57 susisiekimo inž., vėliau Petrapilio Słowo red. narys. Prieš sukilimą apsigyveno Vilijanavoje (prie Verkių). 1863 kurį laiką buvo laikinosios Lietuvos sukilimo vyriausybės (J. Geistaro) sekretorius. 1863 IX areštuotas, bet po 1½ metų paleistas. Nuomojo Verkius, buvo vienas Vilniaus Žemės Banko steigėjų. Išsp. Lekcij o drenaże inżinera Falewiča 1860.

J. Gieysztor, Pamiętniki I 1913.

Faliskai italų tautelė, gyvenusi Etrurijoje ir ilgai, kaip ir jų sostinė Falerijai (dabar Civitá Castellana) priklausiusi etruskų. 241 pr. Kr. romėnai užėmė jų sostinę, jos vietoj įst. Colonia Junonia Fabisca (dabar S. Maria di Falleri) ir pasivergė F.

Falk 1. A d a l b e r t (1827–1900) Prūsijos politikas. 1871 Vokietijos sąjungos taryboje Prūsijos atstovas, 1872–79 Prūsijos tikybų ministeris. Dešinioji Bismarcko ranka, vykdė jo bažnytinę politiką, vad. Kulturkampfą. 1872 įvykdė visų privačiųjų mokyklų valstybinę kontrolę, 1873 pravedė vad. gegužės mėn. įstatymus, kuriais katalikų dvasininkai buvo išimti iš priklausomybės Romai. 1874 įvykdė Prūsijoje (nuo 1875 ir visoje Vokietijoje) privalomas civilines jungtuves ir kt. Bismarckui pakeitus savo politiką katalikų atžvilgiu, turėjo pasitraukti. Nuo 1882 augštesniojo krašto teismo Hammoj pirmininkas.

R. Ruhenstroth–Bauer, Bismarck und F. im Kulturkampf 1944.

2. H j a l m a r (1859–1928) norvegų kalbininkas, germanistikos prof. Kristianijos (Oslo) univ. 1897. Kartu su Alf Torp išleido didžiulį norvegų ir danų etimologinį žodyną Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog, 2 tt. (1901–06), vokiška peržiūrėta bei papildyta to žodyno laida Norwegisch-dänisches ethymolog. Wörterbuch 1910–11.

3. K n u t O l o f (g. 1906) švedų kalbininkas, slavistas, švedų kalbos lektorius Krokuvoje ir Kaune (1934–36), kur jis studijavo ir lietuvių kalbą; nuo 1945 slavų kalbų prof. Lundo univ. F. daugiausia tyrinėjo lenkiškus, lietuviškus bei ukrainiškus vietovardžius bei gvildeno slavų kalbų etimologines problemas. Ilgesnį laiką viešėjo Vilniaus krašte, rinkdamas medžiagą savo toponometrinei studijai apie Vygrių ir Utos vandenis. Parašė Wody wigierskie i huciańskie 1-2, 1941; Dnjeprforsarnas namn i kejsar Konstantin VII Porfyrogennetos De administrando imperio 1951.

Falkberget Johan (g. 1879) norvegų rašytojas, pradžioje kasyklų darbininkas, paskui žurnalistas bei socialistinės srovės politikas. Stockholmo univ. filosofijos garbės daktaras 1950. Norvegų literatūroje F. yra vienas iš vadovaujančių darbo dainių. Negrimuotas realizmas ir didelis romantinis pajautimas susijungia jo tiek dabarties, tiek istoriniuose romanuose. Parašė Braendoffer (Gaisro aukos, 1917); Christianus Sextus (trys dalys, 1935–37); Nattens brōd (Nakties duona, 1946).

Falke Gustav (1853–1916) vokiečių poetas, lyrikas. Jo poezijoje jaučiama liaudies dainų ir romantizmo įtaka. Išsp. Mynheer

der Tod 1892; Tanz und Andacht 1893; Hohe Sommertage 1902; Die Stadt mit den goldenen Türmen 1912. Rinktiniai raštai 5 tt. 1912. Lietuviškai Aguonų laukas (Ateities Spinduliai 1932, Nr. 7/8).

Falkenberg Johann XV a. pamfletistas. Kryžiuočių pakurstytas, parašė pamfletą prieš Jogailą. Atsiradęs Paryžiuje, pamfletu gynė 1414 pavarytą Burgundijos kng. Joną Bebaimį, užmušusį Liudviką Orleanietį, 1416 Konstancos bažnytiniame susirinkime parašė pamfletą Liber de doctrina, kuriame įrodinėjo, kad lietuviai nėra krikščionys. Už tą ir kitus pamfletus tiek susirinkimo, tiek popiežiaus Martyno V įsakymu buvo kalinamas ligi 1426. Išleistas iš kalėjimo ir negavęs jo reikalaujamo iš kryžiuočių atlyginimo, atkeršijo ir jiems pamfletu, kurį vežė į Bazelio bžn. susirinkimą, bet kurį pakeliui kryžiuočiai iš jo atėmė ir sudegino.

Falkenhahn Viktor (g. 1903 II 11) vokiečių kalbininkas. Iki 1944 Karaliaučiaus univ. lektorius, nuo 1947 Berlyno Humboldto univ. lenkų k. lektorius. F. yra parašęs svarbų veikalą apie J. Bretkūną ,Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer. Beiträge zur Kultur- und Kirchengeschichte Altpreussens' (Schriften d. Albertus-Univ. Geisteswiss. Reihe, Bd. 31), Königsberg u. Berlin, 1941. Šis veikalas yra pirmutinis, kuriame, plačiai naudojantis archyviniais šaltiniais, mėginama aiškiau nustatyti J. Bretkūno kilmę bei tautybę. Jo tyrinėjimo duomenimis pats Friedlandas apie 1500 buvęs beveik vienų vokiečių gyvenamas, o tuo tarpu Kulmijos apie 9½ %ir Prūsų kaimuose sutinkama 51,6% gyventojų su prūsiškomis pavardėmis. Kadangi J. Bretkūno motina kilimo buvo prūsė, tai nesą abejonės, kad jis iš mažens prūsų kalbą girdėjęs ir prūsiškai kalbėjęs. Bet viename hercogui rašytame laiške jis sakosi, kad prūsiškai ir lietuviškai vidutiniškai tesuprantąs (cum Lituanicam et Prutenicam linguam mediocriter teneam). Tad iš kur jis galėjo pramokti lietuviškai? F. mano, kad J. Bretkūnas ilgesnį laiką buvęs kurio nors lenkų lietuvių didiko auklėtojas ir kelionių palydovas. F. Spechtas, kaip ir anksčiau Ed. Hermannas, mano, kad, sprendžiant iš kalbos, J. B. galėjęs būti tik vokiečių kilmės (žr. Deutsche Literaturzeitung 1942, 653–57). Be to, kartu su W. Zielke išsp. Lehrbuch der polnischen Sprache I 1953. *P. S.*

Falkenhayn Erich von (1861–1922) vokiečių generolas. 1890 baigė karo akademiją. 1913–14 krašto apsaugos ministeris. Nepavykus kautynėms prie Marnos, 1914 IX 14 Moltkės vietoje paskirtas generalinio štabo viršininku ir planavo Rusijos (1915), Serbijos (1915–16) ir Verdun (1916) ofenzyvas. Po nesėkmingų kautynių prie Verdun, F. pakeitė Hindenburgas. 1918 II 25 paskirtas X armijos vadu rytų fronte. Lietuvos kariuomenės delegacija (B. Giedraitis ir kt.) su juo vedė derybas Gardine dėl vokiečių pagalbos kovoje su besiveržiančiais bolševikais, aprūpinimo ginklais, sąlygų sudarymo kariuomenei laisvai organizuotis ir kt. Išsp. Die oberste Heeresleitung 1914–1916 in ihren wichtigsten Entschliessungen 1920; Der Feldzug der 9 Armee gegen Rumänen und Russen 1916-17 (1921).

H. v. Wienskowski, Gen. v. F. 1937.

Falkenhorst Nikolaus (g. 1885) vokiečių generolas, 1939 vadovavo korpui Lenkijoje, 1940 užėmė Daniją ir Norvegiją, 1941 vykdė operacijas Š. Suomijoje, iki 1944 galo vyr. kariuomenės vadas Norvegijoje. 1946 britų kariuomenės teismo nuteistas mirti, bet bausmė pakeista kalėjimu 20 metų. 1953 paleistas.

Falkland Dependency D. Britanijos kolonINĖ teritorija p. pusrutulyje, apimanti trikampį, kurio viršūnė siekia p. ašigalį, o pagrindas sutampa su 50° p. pl. Į F.D. įeina P. Šetlandų, P. Orknėjų, P. Georgijos, P. Sandvičų salynai ir Antarkčio žemyno Grahamo Žemė. F.D. kaikurias vietas savinasi Argentina ir Čilė.

Falklando salynas, kitaip dar M a l v i n a i, p. Atlanto salynas į rytus nuo Magelano sąsiaurio; iš viso apie 200 įvairaus dydžio salų, kurios drauge apima 11.960 km² su maždaug 2300 gyv. Administracijos centras Port Stanley. Didžiausios salos yra R. Falklandas (6682 km²) ir V. Falklandas (5278 km²). Išvežama vilna ir kailiai.

1914 XII 8 prie F.S. įvyko jūrų kautynės, kuriose visa vokiečių kreiserių eskadra buvo sunaikinta.

Falklando srovė p. Atlanto šaltoji srovė, tekanti pro Falklando salas iš pietų į šiaurę ir pasibaigianti ties Urugvajaus krantais.

Falkonetas (prc. falconet) XVI–XVII a. lengvoji patranka, 2–3 pėdų ilgio, paprastai buvo vartojama karo laivyne.

Fałkowski 1. A d a m (apie 1811–1863) kunigas. Pradžioje Mogilevo arkivyskupijos Dobrzynewo vikaras, vėliau Iščolnos (Lydos aps.) kuratas, administratorius. 1863 už sukilėlių manifesto paskaitymą ir raginimą eiti į sukilimą V 3 suimtas ir VII 10 sušaudytas Lydoje.

2. J a k ó b (1778–1836) domininkonas, 1801 įšventintas kunigu, 1803–06 studijavo Vilniaus univ., 1808–09 buvo mokytojas Naugardėly (A. Mickevičiaus mokytojas), dalyvavo misijose Lietuvoje ir Žemaičiuose. 1820–29 šv. Jokūbo vienuolyno Vilniuje vyresnysis, 1829–32 Derečino vienuolyno vyresnysis. Išsp. Vilniuj Nowa kaznodziejska bibljoteka 1823, Dzieło kaznodziejskie 1827–29 ir kt. 1846 V. Šurevičius išvertė jo

Didžioje nediele ir, 1847 savo lėšomis išspausdinęs, nemokamai žmonėms dalijo (²1890).

Fall Leo (1873–1925) austrų kompozitorius, šalia F. Leháro ir O. Strauso vienas ryškiausių naujosios vienietiškos operetės atstovų. Pradėjęs nenusisekusiomis operomis (Frau Denise 1902, Irrlicht 1905), kurį laiką buvo dirigentu Berlyno, Hamburgo ir Kölno teatruose; vėliau, apsigyvenęs Vienoje, visiškai perėjo operetės sritin, kur susilaukė didelio pasisekimo. Iš jo apie 20 operečių išskirtina: Der fidele Bauer 1907; Die Dollarprinzessin 1907; Die geschiedene Frau 1908; Brüderlein fein 1909; Der liebe Augustin 1912; Die Rose von Stambul 1916; Madame Pompadour 1922 ir kt. F. operetės pasižymi lengva, liaudies muzikai artima melodika, paprasta, betgi efektinga instrumentuote ir humoru.

F. Hadamowsky–H. Otte, Die Wiener Operette 1947. *K. O.*

Falla Manuel de (1876 XI 23 Cadiz—1946 XI 14 Alta Gracia, Argentinoje) ispanų kompozitorius. Mokėsi Madrido konservatorijoje pas F. Pedrell ir J. Tragó. 1907–14 gyveno Paryžiuje, kur gerai pasipažino su Debussy, Ravel ir Dukas, kurių impresionistinė kūryba jam padarė dalinės įtakos. 1914 grįžęs Ispanijon, ilgai gyveno Granadoje; 1939 išvyko į Argentiną, kur praleido likusią savo gyvenimo dalį.

M. de Falla

Negausi F. kūryba, kurios pagrinde iš dalies glūdi impresionistinės muzikos samprata išreikšti ispanų (ypač Andaluzijos) liaudies muzikos bruožai, turi ne tik ryškų tautinį atspalvį, bet ir savitą, originalų stilių. Jam būdinga gyvas ritmas, subtili, spalvinga orkestruotė ir aiški forma. Visa tai ypač ryšku svarbiausiuose F. kūriniuose: Noches en los jardines de España fortepijonui ir orkestrui 1916, koncertas klavikordui ir kameriniam orkestrui 1926, baletai El amor brujo 1915 ir El sombrero de tres picos 1919, opera La vida breve 1913 ir marionetinė opera El retablo de Maese Pedro 1923. Šie kūriniai yra svarbiausias ispanų įnašas į bendrąjį muzikos lobyną. Atskirai paminėtinos F. kompozicijos: orkestrui — Fanfare 1934, Homenajes 1940; fortepijonui — Quatre pièces espagnoles 1908, Fantasia baética 1919, Pour le tombeau de Paul Dukas 1935; Homenaje, pour le tombeau de Claude Debussy gitarai 1921; solo dainos — Trois mélodies 1909, Siete canciones populares españolas 1922, Psyché balsui ir 5 instrumentams 1927; Balada de Mallorca chorui 1934 ir oratorija Atlántida (nebaigta). 1950 išl. F. straipsnių rinkinys Escritos sobre música y músicos.

R. Manuel, M. de F. 1930; *J. B. Trend,* M. de F. and Spanish Music ²1934; *A. Sagardía,* M. de F. 1946; *J. M. Thomas,* M. de F. 1947; *J. Pahissa,* Vida y obra de M. de F. 1947 (ag. 1954); *J. Jaenisch,* M. de F. und Spanische Musik 1952; *K. Pahlen,* M. de F. die Musik in Spanien 1953. *K. O.*

Fallada Hans (1893–1947) vokiečių rašytojo Rudolf Ditzen slapyvardis. Jo romanai daugiausia politiškai socialinio pobūdžio. Juose jis vaizduoja realiu tikrumu kaimo ir miesto žmonių džiaugsmą ir vargą, dorybes ir blogąsias puses abiejų pasaulinių karų laikotarpyje. Išsp. Anton und Gerda 1923; Bauer, Bonzen und Bomben 1931; Kleiner Mann, was nun? 1932 (pritaikytas filmui); Wer einmal aus dem Blechnapf frisst 1934; Wir halten mal ein Kind 1934; Altes Herz geht auf die Reise 1936; Wolf unter Wölfen 1937; Der Alpdruck 1947; Jeder stirbt für sich allein 1947; Der Trinker 1950 ir kt.

Fallersleben š. Vokietijos Lüneburgo apygardos mst. prie Mittelland kanalo; 5542 gyv. (1953). Seniausias Vokietijoje artezinis šulinys, mineralinio vandens versmės. Poeto Hoffman von F. gimtinė (muzėjus). Gretimame Wolfsburg mieste naujas Volkswagen automobilių fabrikas.

Fallières Clément Armand (1841–1931) prancūzų politikas, teisininkas, nuo 1876 parlamento narys, kairysis respublikonas. Nuo 1882 iki 1892 daug kartų buvo vidaus, švietimo ir teisingumo ministeriu ir 1883 I 20 — II 17 ministeriu pirmininku. Nuo 1890 senato narys, nuo 1899 senato pirmininkas, 1906 II 18—1913 II 18 aštuntasis Prancūzijos respublikos prezidentas. Jis siekė draugiškų santykių su Anglija ir Rusija.

Fallijs (B u l l a n s) Konrads (1877–1915) latvių rašytojas. F. poezijoj patriotinė nuotaika ir egocentriniai išgyvenimai, atmiešti motyvais iš latvių folkloro, šventraščio ir antikinės literatūros. F. pjesės psichologiškai stiprios. Eilės: Daile, speks un milzinums 1904; Dziesmu leja un kalnu gals 1905; Dziesmu svētki 1906; Pjesės: Arnolds Nolle 1903; Laura 1905; Selga 1905; Asaru Jūlīte 1904; Herakless 1906; Dzeltenais vanags 1907; Lakstingalas 1911; Lačplesis 1912 ir kt. Novelės: Nellija 1902; Putninš 1904; Bairena galva 1905. *H. N.*

Fallmerayer Jakob Philipp (1790–1861) vokiečių istorikas ir Artimųjų Rytų keliautojas tyrinėtojas, nuo 1848 Müncheno univ. istorijos prof. (1849–50 priverstinėje emigracijoje). Išsp. Geschichte d. Halbinsel Morea in Mittelalter 1830–36; Fragmenta aus dem Orient 1845; Das albanische Element im Griechischen 1857–60 ir kt.

Fallopia, Fallopius Gabriele (1523–1562) italų anatomas, nuo 1548 Ferraros, Pizos,

nuo 1551 Paduos univ. anatomijos prof. Jo vardu anatomijoje žinomi Canalis Fallopii, Tubae Fallopii. Jo darbai paskelbti Venecijoje 1584.

Fall River JAV Massachusetts vst. mst. ir uostas, apie 50 mylių į pietus nuo Bostono; 111.963 gyv. (1950). Anksčiau vienas didžiausių JAV tekstilės pramonės centrų, medvilnės, gumos, šilko, odos dirbinių pramonė. Per miestą teka F.R. upė, kurios smarkėtaka (750 m ruože vanduo krinta 38 m) panaudota hidroelektrinei jėgainei. F.R. įk. 1656. Kat. vyskupo rezidencija.

Falls Church JAV vietovė Virginijoje, 10 mylių į vakarus nuo Washingtono, apie 2600 gyv. (1955). Čia 1953 National Memorial Parke įrengtas pomirtinio gyvenimo džiaugsmui atvaizduoti Fountain of Faith — švedų skulptoriaus C. Milles bronzos 38 figūrų grupė.

Falrepas (vž. fallreep) laivo virvė, ištempta laivo laiptų šonuose laiptais lipantiems žmonėms laikytis. Kai F. pastoviai prie laiptų nepritvirtinta, tai F. laiko tam reikalui paskirti jūreiviai, kurie tada vad. f a l r e p i n i a i.

Falsetas (it. falsetto) muzikoje savotiško tembro specialiai išgaunamas augštas vyriško arba moteriško balso garsas.

Falsifikacija (lot.) kokio nors daikto sąmoningas perdirbimas, pakeitimas ar visai naujo pagaminimas, siekiant asmeninės naudos, pasipelnymo ar kitų įvairių tikslų.

M e n o k ū r i n i ų F. žinoma iš senų laikų. Dažnai menininkai savo pagamintą kūrinį priskiria kuriam nors garsiam autoriui, arba juo pasekdamas, arba savam kūriniui duodamas jo vardą. Kartais meno kūriniai yra taip vykusiai sufalsifikuojami, kad susidaro nemaža sunkumų jiems atskirti nuo tikrųjų: imituojama atitinkamo menininko darbo technika ir net medžiaga. Meno kūrinių falsifikavimas, prasidėjęs ypač nuo renesanso laikų, trunka iki mūsų laikų. Labiausiai apgaudinėjami turistai, lankantieji istorines vietas Egipte, Graikijoje, Italijoje ir kt. Garsiųjų menininkų vardu pagamintų kūrinių nuolat atsiranda muzėjuose, dažnai už juos gaunamas didelis atlyginimas. Atskirais atvejais suklastoti meno kūriniai tegalima išaiškinti cheminės analizės būdu, Röntgeno nuotraukomis ir t.t.

A s m e n s d o k u m e n t ų F. yra ypačiai paplitusi. Klastojimu siekiama pasitikrinti teisinė padėtis neteisėtu būdu. XIX a. Lietuvoje veikė ištisos dirbtuvės, kur buvo gaminami bajoriški dokumentai. Pvz. XIX a. retas iš baudžiauninkų kilęs kunigas neturėjo falsifikuotų metrikų, su kuriais jis tegalėjo išeiti mokslus.

T e i s i n i ų i r i s t o r i n i ų d o k u m e n t ų F. plačiai vykdyta viduramžiais. Buvo sudaromi dokumentai anksčiau sutartiems žodiniams aktams, iš naujo surašomi žuvę dokumentai arba tiesiog fabrikuojami pagal reikalą. Kartais tikrieji dokumentai būdavo pakeičiami, papildant juos nauju tekstu arba prikabinant bei prispaudžiant padirbtą antspaudą. Tai darydavo autoriai, vadovaudamiesi savanaudiškais interesais arba iš pamaldumo, kai jie tarėsi tuo patarnausią Dievui bei Bažnyčiai. Seniausi Lietuvoj žinomi falsifikatai yra kaikurie Mindaugo dokumentai, duoti vokiečių ordinui ir kt.

L i t e r a t ū r i n i ų k ū r i n i ų F. prasidėjo su paties rašto atsiradimu. Nevienas autorius ar leidėjas, trokšdamas garbės, pelno ar turėdamas kokių politinių, patriotinių ar tikybinių tikslų, paskelbdavo raštus kito vardu ir juos nukeldavo į senesniuosius laikus. Čia minėtini pvz. XVIII amžiuje falsifikuoti W. H. Irelando Shakespeare veikalai, W. Aleksio (1789—1871) Walter Scotto vardu paskelbti savi romanai, H. Kyriellis XX a. paties parašyti raštai Liuterio vardu ir kt.

M e t r a š č i ų ir šiaip istorinių šaltinių F. prasidėjo su istorijos mokslu. Romos istorijoje žinomas falsifikatas Acta diurna, savotiškas valstybinis žurnalas. Viduramžių garsiausios falsifikacijos — Konstantino dovanojimas (VIII a.) ir Pseudoizidoriaus dekretalijos (IX a.). Lietuvos istorijos falsifikatai — S. Grunau kronika (XVI a.), T. Norbuto Raudonės metraštis, galbūt Bychovco kronika ir grafo Kyburgo kelionė į Lietuvą. Sumaniausiai ir gabiausiai pagamintas XIX a. falsifikatas yra čeko Hankos Kralevodvoro rankraštis.

Nuo to laiko, kada imta domėtis numizmatika, paplito ir monetų falsifikavimas. Ypač žinomas falsifikatorius C. W. Becker. Ir dabar klastojami pinigai, vertybės popieriai, vekseliai ir t.t. Žr. Klastojimas.

J. A. Farrer, Literary Forgeries 1907; *P.Eudel*, Fälscherkünste 1909; *H. Lüpke*, Historische Fälschungen als Werkzeug d. Politik 1939; *Th. Würtenberger*, Das Kunstfälschertum 1940. *J..J.*

Falsifikatas (lot.) netikras, suklastotas dirbinys.

Falsifikatorius (lot.) asmuo, kuris verčiasi netikrų dokumentų ar kitų dalykų gaminimu, padirbinėjimu.

Falso bordone (it., prc. Faux bourdon) XV a. šiuo vardu pradėta vadinti naujai vartojama harmoninė progresija, besiremianti paraleliais sekstakordais. Prancūzijoje (Burgundijoje) tuo terminu vadinta kompozicinė technika, kurioje įprasta soprano melodija perkeliama tenorui, kitiems balsams laisvai improvizuojant sekstakordų ribose. XVI a. Anglijoje F.B. vadinta ne tik jau žinomų melodijų perkėlimas į tenorą, bet ir pilnas originalių motyvų polifoninis apdirbimas, padedant šį motyvą į apatinę sekstą. F.B. harmonija imta taikyti monotoninei psalmių recitacijai. Ilgainiui

tas terminas prigijo recitacinio giedojimo keturbalsiam harmonizavimui ir buvo ypatingai vartojamas Italijoje ir Ispanijoje XVI a. F.B. kompozicijų vartojimas (ypač Palestrinos lamentacijos) autorizuotos popiežiaus Pijaus X.

Falstaff Shakespeare dramų Henry IV, Henry V ir Merry Wives of Windsor personažas. To seno storulio peštukavimą, girtuokliavimą, merginėjimą, melagystes, suktybes atsveria turtinga vaizduotė ir humoras. Istorinės asmenybės John Oldcastle (F. vardas pirmojoje Henry IV redakcijoje) ir Sir John Fastolf turi maža bendro su F.

J. D. Wilson, The Fortunes of F. 1944.

Falstaff Fakir švedų rašytojas, žr. Wallengren, Axel.

Falster Danijos sala Baltijos jūroje į p. nuo Zelandijos; 474 km², 45.665 gyv. (1950). Paviršius žemas, lygus, derlingas, pylimais apsaugotas nuo jūros potvynių.

Falsus procurator (lot.) asmuo, veikiąs kaip atstovas, bet neturįs atstovavimo galios.

Falun p. Švedijos mst., Kopparberg provincijos sostinė, apie 230 km į š.v. nuo Stockholmo; 16.858 gyv. (1950). Atviros vario rūdos kasyklos, esančios už 1,3 km į v. nuo miesto, pradėtos eksploatuoti 1230, bet jau XVII a. beveik išsisėmusios. Kasyklų duobė, kuri yra 220 m pločio, 400 m ilgio ir 350 m gylio, laikoma viena iš didžiausiųjų pasaulyje. Prie jos yra kasyklų muzėjus ir kasyklų inžinerijos mokykla. 1719 atrastas 134 m gylio užgriuvusioje šachtoje 1670 žuvęs jaunuolis, kurį (lavonas gerai išsilaikęs) viena senutė atpažino buvus jos sužadėtinį. Šis faktas panaudotas Trinijaus baladėje, Hoffmanno novelėje ir Holsteino operoje.

Fama (lot. ‚gandas') sen. romėnų mitologijoje buvo dievinama kaip Žemės duktė.

Fama crescit eundo (lot.) patarlė iš Virgilijaus Eneidos: gandai plisdami didėja.

Famagusta (lot. Fama Augusta, gr. Ammochotos) Kipro salos uostas; 18.000 gyv. (1948). Graikų ortodoksų ir kat. vyskupų rezidencijos. Už 4 km į šiaurę nuo miesto senovės Salamio griuvėsiai. F. prisiėmė daug krikščionių pabėgėlių iš Acre, kai jį 1291 užėmė turkai. 1376–1464 Genujos, 1489 atiteko Venecijai, kurios valdžioje F. išaugo į žymų jūrinės prekybos miestą. 1571 po ilgos apsiausties užimtas turkų. 1735 sunaikintas žemės drebėjimo.

Famiglia Pontificia (lot.) popiežiaus rūmų artimieji dvasininkai ir pasauliečiai, gyveną Vatikane ir kitur, atliekantieji įvairias tarnybas. Kaikurie jų turi tik garbės titulą, be ypatingos tarnybos. Vieni jų skiriami popiežiaus visam gyvenimui, kitų tarnyba ir titulas baigiasi su popiežiaus mirtimi.

Prie F.P. priklauso du rūmų kardinolai (Datarijus ir Valstybės Sekretorius), trys rūmų prelatai (prelati palatini): p r a e f e c t u s p a l a t i i, kurio žinioje yra rūmų administracija, p r a e f e c t u s c u b i c u l i, kuris tvarko audiencijas ir asistuoja popiežiui, kai tik šis viešai pasirodo, a u d i t o r — popiežiaus patarėjas ir m a g i s t e r s. p a l a t i i — popiežiaus teologas domininkonas. Iš šiai kategorijai priklausančių pasauliečių aukščiausią vietą užima m a g i s t e r s. h o s p i t i i: jo pareiga patarnauti popiežiui, kai šis priima iškilmingon audiencijon kraštų valdovus ir kitus augštus asmenis. Toliau eina devyni slaptieji kamerierai (camerarii secreti) — dvasininkai su monsinjoro titulu: išmaldininkas (eleemosynarius), sekretorius brevėms, siunčiamoms kunigaikščiams, šifro sekretorius, popiežiaus vicedatarijus, stalo prižiūrėtojas, ambasadorių sekretorius, rūbininkas ir vysk. sufraganas Vatikano miestui (sacristai). Slaptieji kamerieriai pasauliečiai, dėl savo uniformos vadinami ‚kardo ir apsiausto kamerierai' (di spada e cappa), yra penki; prie jų priskaitomi ir popiežiaus kilmingųjų ir šveicorių gvardijos vadai. Prie F.P. priskaitomi ir rūmų prelatai (praelati domestici arba antistites urbani), kurių visame pasaulyje yra daug; jų titulas Illustrissimus et Reverendissimus. Tarp visų garbės prelatų jie užima pirmąją vietą, skiriami visam gyvenimui (lietuvių iš viso yra 20). Iš eilės eina ceremonijų magistrai, kurie tvarko popiežiaus ir kardinolų laikomas apeigas, garbės slaptieji kamerierai, kurių taip pat yra daug visame pasaulyje (lietuvių iš viso 13), taip pat su monsinjoro titulu; jų poaugštis baigiasi drauge su popiežiaus mirtimi. Be šių, dar yra garbės kamerierai su violetiniais rūbais, garbės komerierai ‚extra Urbem', pasauliečiai garbės kamerierai ir pagaliau popiežiaus kapelionai, kurie pagal savo funkcijas taip pat skirstomi į įvairias grupes ir pavadinimus.Pagaliau prie F.P. priklauso popiežiaus pamokslininkas, nuodėmklausys, gydytojas ir asmeninis patarnautojas bei dekanas tų, kurie neša popiežių soste iškilminguose pasirodymuose. F.P.turi tam tikrų privilegijų, kurias yra suteikę popiežiai arba sukūrusi tradicija. Vakuojamąsias F.P. vietas skirsto popiežius.

Annuario Pontificio 1955, 991–1005 psl. *J. V.*

Familiarus (lot. familiaris) šeimyniškas, laisvas, nesivaržąs; perdaug laisvas santykiuose su kitais.

Famincyn Aleksandr Sergejevič (1841—1896) rusų kompozitorius ir muzikos kritikas. Išsp. Skomorochi na Rusi 1889; Gusli (rašoma ir apie lietuvių kankles) 1890; Domra 1891 ir kt. Operos: Sardanapal 1875; Uriel Acosta 1883.

Famulus (lot. ‚tarnas') 1. viduramžiais ne laisvas, bet išskirtinis, mėgstamas as-

muo, patarnaująs karaliui ar savo ponui; 2. nuo XVI a. studentas ar jaunas daktaras, padedąs profesoriui dirbti (vėliau asistentas).

Fanariotai Konstantinopolio kvartalo (Fanar) vardu pramintos graikų šeimos, kurios liko gyventi Konstantinopolyje, turkams įsiviešpatavus (1453). Nuo XVII a. pabaigos daug F. (Panaioti, Mavrokordato, Ipsilanti ir kt.) pasižymėjo kaip augštieji Turkijos valdininkai ir diplomatai. XVIII a., prasidėjus tautiniam graikų atgimimui, daugumas F. susidėjo su patriotais. 1923 daugumas F. išvyko į Graikiją.

E. Rangabé, Livre d'or de la noblesse phanariote [2]1904; *H. Held,* Die Phanarioten 1920.

Fanatikas (lot. fanaticus ‚priklausąs šventyklai') 1. kraštutinių įsitikinimų žmogus, pasižymįs neapykanta kitokio įsitikinimo žmonėms; 2. žmogus, nepaprastai atsidavęs kuriai nors idėjai, karštas kokio reikalo vykdytojas, gynėjas.

Fanatizmas (lot.) atsidavimas kuriam nors asmeniui, reikalui ar idėjai ligi visų kitaip mąstančiųjų ar nusistačiusiųjų neapykantos. F. priešybė yra tolerancija. Todėl demokratinė bendruomenė, paremta tolerancijos vertybe, F. laiko smerktinu dalyku ir auklėjimo uždaviniu skiria kovą su F. Betgi neteisinga F. neskirti nuo idealizmo, kaip atsidavimo idėjai, nes idealizmas pats savyje neturi nieko bendra su fanatine kieno nors neapykanta.

Fandango greitoko trilypio ritmo ispanų šokis; šokamas atskirų porų, palydint gitara ir kastanjetėmis, protarpiais dainuojant kupletus. Atsirado Ispanijoje XVIII a. pradžioje. Muzikoje F. rašė Gluck ‚Don Juan' balete, Mozart ‚Figaro Vestuvės' operoje, Rimskij-Korsakov ‚Caprice Espagnol' ir kt. F. lokaliniai variantai yra Malagueña nuo Malagos, Granadina nuo Granados, Rondeña nuo Rondos ir kt.

Fanera (prc.) ploni medienos lakštai (0,5—6,0 mm storio), išpjauti, išdrožti ar išvynioti dažniausiai iš brangesnių veislių augštos rūšies rąstų, pvz. ąžuolo, riešutmedžio, uosio, beržo, alksnio ir kt. F. vartojama menkesnės vertės medienos paviršiui dengti, pvz. gaminant baldus. Kasdieninėje kalboje F. taip pat vadinamos plokštės iš trijų ar daugiau plonų lygaus storio medienos lakštų pakaitomis kryžmai suklijuotos. Gamyboj skiriamos: 1. fanerinės plokštės, suklijuotos iš lygaus storio F., 2. fanerinės lentos — vienas ar du paviršutiniai sluogsniai lygaus storio fanerų, o vidurinis sluogsnis (įklodas) storesnės F ir 3. blokinės lentos, suklijuotos iš kelių F. sluogsnių ir įklodo, kuris žymiai storesnis, sudarytas iš pušinių ar eglinių lentų, supjaustytų į siauras atrėžėles ir vėl suklijuotų. Lietuvoje veikė 2 F. fabrikai Klaipėdoje, kur į F. perdirbdavo apie 40.000 ktm beržinių ir juodalksninių rąstų, viena įmonė

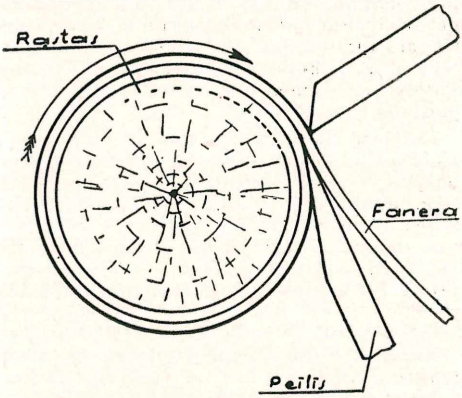

Faneros gaminimas

Vilniuje — sunaudodavusi apie 7000 ktm rąstų ir viena įmonė Kaune — apie 1000 ktm. Klaipėdos fabrikai apie 95% savo produkcijos eksportuodavo. *A. J. Vs.*

Faneuil Hall, kitaip dar The Cradle of Liberty, turgaus namas su sale Bostone Dock Square aikštėje, pastatydintas 1740–42 pirklio P. Faneuil ir padovanotas miestui. 1761 sunaikintas gaisro, 1763 atstatytas. Amerikiečių revoliucijos metu čia dažnai būdavo šaukiami patriotų sukilėlių susirinkimai. 1805 praplėstas ir pristatytas 3-sis augštas. Didžiojoje salėje (3000 žmonių) yra paveikslų, iš kurių žymiausias Healy darbo ‚Webster atsako Haynei'.

Fanfara (prc. fanfare) 1. trumpas muzikos kūrinėlis trimitams, vartojamas įvairių iškilmių metu, kariuomenėj ir medžioklėj; F. aptinkama ir muzikos kūriniuose (Beethoveno Leonara, Wagnerio Tristan); 2. muzikos instrumentas, duodąs trijų garsų majorinį akordą.

Fangen Ronald (1895–1946) norvegų rašytojas, esejistas bei kritikas. F. yra teisingumo ieškotojas, jo kūryboje vyrauja moralinės ir religinės problemos. Savo idėjiniuose romanuose rimtu intensyvumu jis vaizduoja žmogaus paklydimą laike. F. prisidėjus prie Oxfordo sąjūdžio, jo romanai darėsi vis labiau religiškai nuspalvinti, tikrovės paveikslas dažnai vienpusiškas, personažų charakteriai schemiški. Išsp. Nogen unge mennesker (Keli jauni žmonės, 1929), Mannen som elsket rettferdigheten (Žmogus, mylėjęs teisybę, 1934), Kvarnen som maler langsamt (Iš lengvo maląs malūnas, 1939).

C. F. Engelstad, R. F. 1946. *J. Lng.*

Fankhauser Alfred (g. 1890) šveicarų rašytojas, savo kūryboje daugiausia liečia religines, socialines ir vėliau astrologines temas. Jo romanai: Peter der Tor und seine Liebe 1919; Der Gotteskranke 1921; Vorfrühling 1924, nauja laida 1951; Die Brüder der Flamme 1925; Der Herr der

inneren Ringe 1929; Der Messias 1940; Wahlenwart 1944; Denn sie werden das Erdreich besitzen 1946; Die Allmend 1952; lyrika: Tag und Nacht 1924; Lied und Gleichnis 1948 ir kt.

Fanshawe Sir Richard (1608–1666) anglų diplomatas ir poetas. 1635–38 ambasados sekretorius Ispanijoje, Karolio II metu dalyvavo civiliniame kare, po restauracijos 1661–63 ambasadorius Portugalijoje ir 1664–66 Ispanijoje. Jo pagrindinis darbas yra Camoens istorinės poemos Lusiad vertimas (1655).

Fantas (lenk. fant iš vok. Pfand) yra tai, kuo kas uždedama, užstatoma arba laiduojama, uždas, uždėlis, užstatas, laidas. Ypač dažnai vartojamas žaidimų pabaudos reikšme: kas neatlieka numatyto darbo ar šiaip nusikalsta žaidimų taisyklėms, turi išpirkti savo pabaudą kitų žaidėjų paskirtu būdu. Be to, F. dar vadinamas ir loterijos laimikis.

Fantasmagorija (gr.) nuo XVIII a. pabaigos ir beveik per visą XIX a. paplitę vaidinimai, kur ar raganine lempa ar veidrodžių ir stiklų kombinacija buvo rodomos dvasios ar kiti fantastiniai paveikslai. Tam tikra kinematografo užuomazga, tačiau dalyvaujant gyviems vaidiloms.

Fantastas (gr.) 1. didelės vaizduotės žmogus, svajotojas; 2. užsispyrusiai vykdąs fantastiškus planus.

Fantastiškas (gr.) nerealus, tikrovėje neegzistuojąs, vaizduotėje susidarytas, išsvajotas.

Fantazija (gr. phantasia) 1. kūrybinė vaizduotė; 2. svajonė, vaizduotės padarinys; 3. prasimanymas, kažkas neįtikima, nepanašu į tiesą; 4. m u z i k o j e kūrinys, laisvas nuo betkurios nustatytos formos. Jų galima priskaityti bent penkios grupės: a. veikalai aiškiai improvizacinio charakterio, pvz. Bacho Chromatiškoji F., Mozarto F. d-moll, Beethoveno F. op. 77; b. romantinės epochos charakteringi kūriniai, išreiškią įvairias svajingas nuotaikas, pvz. Brahmso Fantasien op. 116; c. laisvos formos arba specialaus charakterio sonatos, kaip Beethoveno op. 27, vėliau pavadinta Mėnulio sonata; Schuberto Wanderer-Fantasie; Schumanno Fantasie op. 17, kurioje įmaišyta sonatos elementų; d. jau egzistuojančių motyvų pertransformavimas į vieną naują veikalą. Čia įeina operų bei operečių aranžiruotės ir popuri; e. XVI–XVII a. F. vardas siejamas su instrumentaliniais veikalais, kurie buvo rašomi daugiau ar mažiau kontrapunktiniu stiliumi, betgi aiškiai skyrėsi nuo griežtųjų kontrapunktinių formų. *Iz. V.*

Fantazma (gr. phantasma) apgaulingas paveikslas, vaidalas, mėtra.

Fantin-Latour Henri (1836–1904) prancūzų tapytojas ir grafikas. Mokėsi Paryžiuje Lecoq de Boisbauchan dirbtuvėje ir pas Courbet. Tapė grupinius paveikslus, daugiausia to meto dailininkų, rašytojų ir muzikų, gėles ir alegorinius paveikslus. Daug temų savo kompozicijoms ėmė iš Wagnerio operų. Be to, atliko daug litografinių darbų.

Mme Fantin-Latour, Catalogue de l'oeuvre complet 1911; *G. Kahn,* F.-L. 1926.

Fantomas (prc. phantôme) 1. šmėkla, vaiduoklis; 2. m e d i c i n o j žmogaus kūno dalies modelis akušeriniams ir chirurginiams metodams studijuoti.

FAO (Food and Agriculture Organisation) tarptautinė maitinimo ir žemės ūkio organizacija, įst. 1945 prie Jungtinių Tautų. Iš pradžių veikė JAV, bet vėliau perkelta į Romą. FAO paveldėjo visą anksčiau veikusio Tarptautinio Žemės Ūkio Instituto palikimą ir daugiausia toliau tęsia Instituto vykdytus darbus. Žr. Žemės Ūkio Organizacijos (tarptautinės).

Farabi, al (apie 870 Damaske—950 Turkestane) arabų filosofas, aristotelikas logikoje ir fizikoje, platonikas gnoseologijoje, neoplatonikas teologijoje ir mistikas religijoje. Platoną ir Aristotelį jis atstovavo konsekventiškam intelektualizmui. Daugeliu darbų enciklopediškai palietė visas savo gadynės sritis. Stipriai paveikė krikščionijos scholastikus. Padėjo pagrindą teorijai apie universalijas.

Kl. Baeumker, Alfarabi: Über den Ursprung der Wissenschaften 1916; *M. Horten,* Die Philosophie des Islam 1924, 57–101; *R. Hamui,* Alfarabis Philosophy and its Influence on the Scholasticism 1928; *R. Hammad,* The Philosophy of Alfarabi and its Influens on Medieval Thought 1947.

Faraday Michael (1791–1867) anglų fizikas ir chemikas, kalvio sūnus. Ligi 22 metų rišo knygas ir tuo pačiu metu mokėsi fizikos ir chemijos; vėliau klausė Humphry Davy paskaitų; 1813 pasidarė jo padėjėjas, toliau sekretorius ir 1827 Royal Institution Londone chemijos profesorius; 1829–42 skaitė paskaitas karo akademijoje. Pirmieji jo darbai liečia chemiją (geležies lydiniai 1820–22, 1823 ir 1845 suskystino angliarūgštę ir chlorą, gamino optinius stiklus). Vėliau jis persimetė į fiziką ir nuo 1830 bedirbo tik elektros srityje. Jis 1831 atrado elektrinę ir magneto-elektrinę indukciją, dielektrinę poliarizaciją, nustatė elektrocheminį ekvivalentą. Savo paskaitose F. yra nusakęs, kad šviesa, šiluma ir elektra yra įvairūs vienos ir tos pačios prigimties reiškiniai. Šios minties paragintas, jo mokinys Maxwell sudarė elektromagnetinę šviesos teoriją. F. turėjo įgimtą išradėjo ir tyrinėtojo dovaną.

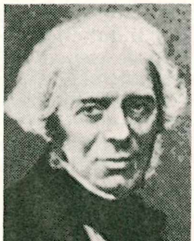

M. Faraday

Savo pasisekimo paslaptį studentams taip pareiškė: dirbk, užbaik, paskelbk. Jis netroško garbės, todėl nesutiko būti nei Royal Society prezidentu, nei priimti riterio vardo. Iš svarbesnių darbų pažymėtini: Experimental Researches in Electricity 1832–35; Chemical Manipulation 1843; Lectures on Light and Ventilation 1843; Experimental Researches in Chemistry 1859; Lectures on the Chemical History of a Candle 1862–74 ir kt.

R. A. Hadfield, F. and his Metallurgical Researches 1931; *Th. Martin,* F. 1934; (") Faradays Diary 1932–36 (7 tt.); Cheminės žvakės istorija, išvertė St. Dabušis 1939; *St. Dabušis,* F. gyvenimas ir darbai 1939.

Faradas (F) elektros imlumo vienetas. Žr. Elektros vienetai, Elektra rimties būsenoje.

Faradėjo dėsnis yra vienas svarbiausių elektrotechnikoje, nes juo remiasi transformatorių ir visų sukamųjų elektros mašinų veikimas. Jis nustato, kad ritėje yra sukeliama indukcijos elektrovaros jėga, kai kinta tą ritę perveriantis magnetinis srautas. Ta elektrovaros jėga yra tiesiog proporcinga vijų skaičiui N ir magnetinio srauto kitimo spartai: $E = -N \frac{\Delta \phi}{\Delta t}$. Čia E yra indukcijos elektrovaros jėga voltais, $\Delta \phi$ magnetinio srauto prieauglis (teigiamas ar neigiamas) veberiais ir Δt laikas sekundėmis, atitinkąs tą prieauglį. Neigiamas ženklas pasako, kad magnetinio srauto teigiamas prieuglis, t.y. jo padidėjimas, sukelia neigiamą elektrovaros jėgą, o neigiamas prieauglis, t.y. sumažėjimas, sukelia teigiamą elektrovaros jėgą. Indukcijos teigiama elektrovaros jėga laikoma ta, kurios sužadinta srovė sukelia magnetinį srautą vienodos krypties su kintamu, o neigiamą — priešingos krypties. Iš čia tai, kad indukcijos srovės sukeltas magnetinis srautas visuomet priešinasi padėties pakitimui: srautui didėjant, indukcijos srovė sukelia priešingos krypties srautą, o mažėjant — tos pat krypties. Taikant F.D. ne ritei, bet paprastai elektros grandinei, į ją galima žiūrėti, kaip į vieną viją, kuri apgaubia ją praveriantį magnetinį srautą.

F.D. rodo: judant tiesiam laidininkui pastoviame magnetiniame lauke taip, kad jis statmenai kirstų magnetines linijas, jame indukuojasi elektrovaros jėga, tiesiog proporcinga laidininko ilgiui, jo greičiui ir magnetinio srauto tankumui: $E = B L V$, kur B magnetinio srauto tankumas veberiais 1 m^2, V laidininko greitis m/sek., L laidininko ilgis m ir E laidininke indukuota elektrovaros jėga voltais. Pirma formula taikoma transformatoriams, o pastaroji sukamosioms elektros mašinoms.

V. Ptr.

Faradėjo elektrolizės dėsniai: 1. elektrolizės metu išsiskyrusios ant elektrodų medžiagos kiekis yra proporcingas per elektrolitą perėjusios elektros kiekiui; 2. lygūs elektros kiekiai, perėję per įvairius elektrolitus, ant elektrodų išskiria medžiagas, kurių kiekiai santykiauja taip, kaip tų medžiagų cheminiai ekvivalentai.

Faradėjo reiškinys liečia šviesos poliarizacijos plokštumos sukimą skaidriuose kūnuose, patekusiuose į magnetinį lauką. F. nusakė to reiškinio dėsnį: kai šviesos spindulys sklinda gulsčia linija, sutampančia su lauko linkme, teigiamasis poliarizacijos plokštumos sukimas sutampa su tą lauką sudarančio elektromagneto vijų srovės linkme.

Faradėjo skaičius = 96540 kulonų elektros; tiek elektros reikia, norint išskirti iš betkurios medžiagos tirpinio vieną jos gramekvivalentą.

Faradizacija elektroterapijoje specialus gydymo būdas vartojant kintamąją srovę.

Faraonas (hebr. faraōh) sen. Egipto valdovo titulas. Tuo vardu pirmiausia žydai vadino Egipto valdovus. Egiptiečiai vartojo žodį Per–o (didieji namai), kuris pradžioj reiškė valdovo rūmus, vėliau palaipsniui tuo vardu pradėta vadinti ir pats valdovas. ST nuo Abraomo iki Salomono laikų Egipto valdovo titulas ‚faraōh' vartojamas be asmenvardžio. Tik X a. pr. Kr. prie titulo būdavo pridedamas ir vardas, pvz. Faraoh–Šišak, Faraoh–Zerah, Faraoh–Nechos ir t.t.

Faras (gr. Pharos) Egipto sala Viduržemio jūros pakraštyje priešais Rakotis. Aleksandras D. šią salą sujungė su sausažemiu garsiuoju pylimu, pavadintu Heptostadium. Didžiojo uosto įplaukime Ptolemėjas I liepė Sostratui Knidui pastatydinti milžinišką švyturį, kuris buvo baigtas Ptolemėjo Filadelfiečio laikais. Švyturio pamatų kvadrato kraštinė 100 pėdų ilgio. Tai pirmas žinomas švyturys. Jis priskaitomas prie septynių pasaulio stebuklų. 1303 VIII 7 žemės drebėjimas sugriovė švyturį, tuo metu žinomą Aleksandrijos Faros vardu.

P. Plk.

Farel Guillaume (1489 — 1565) kilimo prancūzas, priverstas emigruoti į Šveicariją, čia virto vienu žymiausiųjų reformacijos skleidėjų. Kalvino bičiulis. Išsp. La Manière et fasson qu'on Lient on baillant le saint baptisme 1533; Le Glaive de la parole 1550; Du vrai usage de la Croix 1560.

A. Stucki, G. F. 1942.

Farensbach Georg (1551–1602) Cēsų vaivada, politinis avantiūristas ir samdomas karys. Jau apie 1570 stojo į vieną karių grupę, siautusią Livonijoje ir Estijoje. 1570 su Livonijos pasiuntinybe pasiųstas į Maskvą, ten pateko į nelaisvę, bet, įsiteikęs Jonui Žiauriajam, buvo išleistas, stojo jo tarnybon ir, surinkęs samdomų kareivių, dalyvavo žygyje prieš totorius, kuriuos 1572 sumušė ties Oka. Jonui pradėjus karą Es-

tijoje, nenorėdamas prieš savo kraštą kariauti, pabėgo į Vieną, paskiau pas Danijos karalių Friedrichą, kuris jį paskyrė Saaremaa salos vietininku. Vėliau samdininkų priekyje gynė Dancigą nuo Stepono Batoro; Dancigą numalšinus, perėjo Batoro tarnybon ir dalyvavo karuose prieš savo buvusį valdovą Joną Žiaurųjį. Už pasižymėjimus 1584 ties Petšera ir Pskovu Batoro apdovanotas Livonijoje. Prasidėjus ginčams tarp dviejų valdovų, Danijos Friedricho ir Stepono Batoro dėl Piltenės vyskupijos, F. laikėsi neutraliai, dėl to Friedrichas atėmė jam Saaremaa, o Batoras paskyrė jį Cēsio prezidentu ir Livonijos vietiniu hetmonu. Palaikęs vėliau Žygimantą III (IV), 1588 gavo Karkhusą, o 1598 paskirtas pirmuoju Cēsų vaivada. Lydėjo Žygimantą į Švediją, laimėjo ties Stegeburgu; Sudermanijos Karoliui puolus Livoniją, veikė prieš jį su Jonu Karoliu Chodkevičiumi. 1602 imdamas su Zamoiskiu Cēsis, žuvo atakos metu.

Farforas žr. Fajansas.

Fargo JAV North Dakota vst. didžiausias mst.; 38.256 gyv. (1950). Muzikos konservatorija, žemės ūkio kolegija, kat. vyskupo rezidencija.

Fargue 1. L é o n - P a u l (1878—1947) prancūzų poetas. Susiformavęs Jules Laforgue ir Tristan Corbière poveikyje, abejingas naujiems sąjūdžiams bei srovėms, F. yra vienas žymiausių intymistinės prancūzų poezijos atstovų. Jo eilėraščių (Poèmes, 1905), Tancrède (1911), Pour la musique (1911), Sous la lampe (1929) būdingiausias bruožas—subtilus intymumas, primenąs Chopino etiudų nuotaikas. Formališkai F. poezija, kuri santykio su realybe požiūriu yra impresionistinė, tebėra smarkiai susijusi su simbolizmu.

2. L o u i s (1827–1910) prancūzų hidraulikas. Savo įrengtoje laboratorijoje tyrė atvirųjų vagų formavimo dėsnius. Paskelbė jo vardu vadinamus 6 dėsnius, kurie nustato sąryšį tarp upės vingių ir gilumų. Jo darbų santrauka: La forme du lit des rivières à fond mobile 1908.

Faria José Custodio de (1756–1819) portugalas, aktyviai dalyvavęs prancūzų revoliucijoje, vėliau išgarsėjęs kaip hipnotizatorius. F. R. Chateaubriand jį mini savo Memoires d'outre–tombe, o A. Dumas jį padarė vienu svarbiausių savo romano Le Comte de Monte–Christo veikėjų.

Farinacci Roberto (1892–1945) italų politikas, advokatas, pradžioj socialistas, nuo 1919 fašistas, nuo 1924 partijos generalinis sekretorius, bet 1926 kaip Mussolinio susiartinimo su Vatikanu priešininkas iš tų pareigų pasitraukė ir Crenonoje red. Regime Fascista. 1935 tapo D. Fašistų Tarybos nariu, 1938 valstybės ministeris. 1945 IV 28 partizanų sušaudytas. Išsp. Storia della rivoluzione fascista 2 tt. 1937–38.

Farinati Paolo (1524–1606) italų tapytojas, grafikas ir architektas Veronoje, kur yra daug jo freskų. Giulio Romano ir Paolo Veronese sekėjas. Apie jo darbus yra išlikęs smulkus dienoraštis nuo 1573.

Farinelli 1. A r t u r o (1867–1948) italų literatūros istorikas, prof. Innsbrucko univ., nuo 1907 Turine. Didelis vokiečių ir romanų literatūros žinovas, daug nusipelnęs lyginamosios literatūros studijoms. Išsp. Die Beziehungen zwischen Spanien und Deutschland in der Literatur 1892; Grillparzer und Lope de Vega 1894; Il romanticismo in Germania 1911; Il romanticismo nel mondo latino 3 tt. 1927; Italia e Spagna 2 t.t. 1929; Episodi di una via 1946 ir kt.

2. C a r l o B r o s c h i (1705–1782) italų tenoras kastratas, žymiausias dainininkas XVIII a., apkeliavęs visas žymesnes Europos sostines, 1737–59 gyvenęs Madride.

Faringitas (gr. pharynx ‚ryklė') ryklės gleivinės plėvės uždegimas, arba užkaitimas. F. dažniausiai būna drauge su angina; todėl dažnai ta pati liga vadinama F., arba angina. Sergant F., jaučiamas ryklės skaudėjimas, ypač nuryjant, peršėjimas, džiūvimas, knitėjimas; norisi atsikosėti.

Farizeizmas farizėjų doktrinos sekimas; formalus pamaldumas be Dievo baimės ir be žmogaus meilės.

Farizėjai (gr. pharisaios iš hebr. pārūš ‚atskirtasis') 1. religinė žydų sekta, griežtai laikiusi Mozės įstatymą—Torą. Pirmą kartą F. mini Juozapas Flavijus (Ant. XIII, 5, 9). Jie ypač iškilo Jono Hirkano (135–105 pr. Kr.) laikais. Iš NT teksto matyti, kad Kristaus laikais F. turėjo didelės įtakos žydų visuomenėje. Po Jeruzalės išgriovimo ir žydų bažnyčios sudeginimo (70 po Kr.) F. sinagogose uoliai aiškino savo tikėjimo tiesas. F. mokslas sudarė pagrindą vėlesniam judaizmui.

F. mokė, kad Ezra (444 pr. Kr.) po Mozės buvęs tikrasis judaizmo pagrindėjas. Jie tikėjo sielos nemirtingumu, mirusiųjų prisikėlimu, Dievo apvaizda; uoliai šventė subatą, laikė pasnikus, reikalavo dažno rankų plovimo ir ypatingą dėmesį kreipė į dešimtinės atidavimą bažnyčiai. Jų manymu, tik tas gali be nuodėmės vartoti maistą, kas yra sumokėjęs dešimtinę. F. laikėsi nuošaliai nuo žydų kitų sektų, net ir nuo mokytų rabinų, jei jie nepripažino jų skelbiamų tiesų. Dėl to jie piktinosi Kristumi ir jo apaštalais, kurie bendravo ir drauge valgė su nusidėjėliais. F. buvo Simeonas, Gamalielis, Zacharijas ir Povilas, vėliau tapęs uoliausiu apaštalu.

2. Veidmanys, prisimetėlis, šventeiva.

T. R. Herford, The Pharisees 1924; *L. Finkelstein,* The Pharisees 1938. *P. Plk.*

Farkas Julius von (g. 1894) vengrų literatūros istorikas, 1928–45 suomių ugrų filologijos prof. Berlyne, nuo 1947 Göttingene. Išsp. Die ungarische Romantik 1931;

Die Entwicklung der ungarischen Literatur 1934; Kultur der Ungarn 1937; Der Freiheitskampf des ungarischen Geistes 1867–1914, 1940; Der ungarische Vormärz 1943; Geschichte der ungarischen Literaturwissenschaft 1944.

Farlati Daniele (1690–1773) jėzuitas, Bažnyčios istorikas, nuo 1722 dirbo kaip Pilypo Riceputi padėjėjas, o po jo mirties 1742 savarankiškai tyrinėjo Ilirijos Bažnyčios istoriją. Iš surinktos medžiagos, apie 300 tomų rankraščių, pats išleido tik 4 tomus 1751–69. Po F. mirties Jokūbas Coleti išleido dar kitus 4 tomus ir studiją De artis criticae inscitia antiquitati objecta 1777.

M. Vanino, Ph. Riceputi Begründer des Illyricum Sacrum (Arch. Hist. S. J.) 1932, 204–237 psl.; *M. Faber,* Zur Entstehung von Farlati's Illyricum Sacrum (Wiss. Mitteil. aus Bosnien u. der Herzogovina) III, 1895. *A. Lm.*

Farma (ag. farm) pavienis žemės ūkis, žemės ūkio įmonė. Šis pavadinimas dažniausiai vartojamas, kalbant apie JAV ir D. Britanijos bei jos kolonijų ir dominijų žemės ūkius, kurie savo organizacija ir ūkininkavimo būdu nemažai skiriasi nuo kontinentalinės Europos ūkininkų žemės ūkių. Europos kraštuose F. pavadinimas kartais vartojamas, kalbant apie atskiras ūkio šakas arba apie specialios paskirties ūkius, pvz. paukščių F., kailinių žvėrių auginimo F. ir kt. *V. Mn.*

Farmaceutų Reikalai pirmasis liet. farmaceutų žurnalas, ėjęs priedu prie Lietuvos Žinių nuo 1911 ir 1917 Rusijoje savarankiškai. Red. Stasys Bytautas, Jonas Kasinskas ir kt.

Farmaceutų Sąjunga žr. Lietuvos Farmaceutų Sąjunga.

Farmacija (prc. pharmacie iš gr. pharmakeia) mokslo sritis, skiriama žinioms apie vaistų gaminimą, tikrinimą ir priežiūrą. Su medicina ją sieja farmakologija su receptūra ir bakteriologija su higiena, su gamtos mokslais—botanika ir įvairios chemijos šakos. Medicinos mokslai turi F. taikomosios reikšmės, chemija su botanika pagrindinės. Svarbiausios F. disciplinos yra farmacinė chemija ir farmakognozija. Pirmoji liečia vaistų tikrinimą ir jų gaminimo būdus, antroji gyvosios gamtos produktus: aliejus, riebalus, šaknis, žieves ir kt. vaistingas medžiagas. Lietuvoje augštesnės kategorijos farmacininkai (chemikai vaistininkai) eina dar fiziką, zoologiją, mineralogiją, žmogaus anatomiją, fiziologiją ir matematiką. F. yra išsiskyrusi iš bendrojo medicinos mokslų kamieno Paracelso laikais; XVI a. ir XVII a. pradžioje medicinoje pradėta vartoti chemikalai, kurių gydytojas savo jėgomis negalėjo arba nenorėjo gaminti. Tada farmacininko funkcijos atiteko vaistininkui, kuris, tinkamai pasilavinęs ir įrengęs prie vaistinės laboratoriją, gamindavo ar parūpindavo gydomąsias medžiagas. Nuo Liebigo laikų (1850), plintant cheminei pramonei ir biologiniams mokslams, chemikalai, kaip ir druskos ir rūgštys, o vėliau ir specialūs produktai, kaip farmakologiškai veiklios dažų medžiagos, hormonai, serumai, vitaminai, antibiotikai buvo pradėta gaminti fabrikuose ir specialiose laboratorijose. Tuo būdu atsirado dabartinė farmacinė pramonė, pareikalavusi iš farmacininkų didelės mokslinės iniciatyvos ir ilgų studijų.

C. H. La Walle, Four Thousand Years of Pharmacy 1927; *H. M. Burlage,* Fundamental Principles and Processes of Pharmacy 1944.

Farmacijos Žinios Lietuvos farmaceutų profesinis žurnalas Kaune. Pradėtas leisti 1923, ligi 1931 ėjo kas 2 mėnesiai, vėliau kas mėnuo. F.Ž. redagavo: 1923–24 Z. Kuzavas, 1925–26 ir 1930–34 St. Nasvytis, 1927–29 J. Makauskis, nuo 1935 J. Žemaitis. F.Ž. leido Lietuvos Vaistininkų D-ja ir Lietuvos Farmaceutų Sąjunga. Žurnalas sustojo ėjęs 1941.

Farmacinė chemija chemijos šaka, skiriama žinioms apie vaistus. Žr. Farmacija.

Farmacininkas kvalifikuotas asmuo, turįs reikalą su vaistų gaminimu, jų tikrinimu ir teikimu. Lietuvoje F. buvo skirstomi pagal jų kvalifikacijas į chemikus vaistininkus, baigusius medicinos fak. farmacijos skyrių, ir vaistinės padėjėjus, išlaikiusius tam tikrus švietimo M-jos nustatytus egzaminus. Be to, Lietuvoje dar buvo rusų mokyklos F. provizorių; cenzo ir teisių atžvilgiais jie prilygo chemikams vaistininkams. Lietuvoje 1937 Sveikatos Dpt. buvo įregistruota 54 chemikai vaistininkai, 143 provizoriai ir 290 vaistinės padėjėjų. Lietuvos tautiniame sąjūdyje atskiri F. pradėjo dalyvauti Aušros laikais (pvz. Smilgius). Masiškai susiprasti išsisklaidę po Rusiją lietuviai F. pradėjo žymiai vėliau. Didžiausia jų kolonija buvo Maskvoje, kur prasidėjo ir jų tautinis susipratimas. 1911 leido prie Aušrinės (Lietuvos Žinių priedo) Farmaceutų Reikalus, 1917 XII vėl pasirodė jų vienas nr. Pirmas deleguotų F. susirinkimas įvyko Vilniuje 1913 VI 11. 1917 Maskvoje įsikūrė Lietuvių Farmaceutų Sąjunga, kurios valdyba 1918 persikėlė į Vilnių ir pradėjo organizuoti F. Lietuvoje. 1920 Kaune įvyko Lietuvos F. pirmas visuotinis susirinkimas. 1922 įsikūrė Lietuvos vaistininkų draugija. 1923 X 30 pasirodė Lietuvos vaistininkų d-jos lėšomis leidžiamas Farmacijos Žinios: 1930 įsikūrė chemikų–vaistininkų d-ja. 1933 pasirodė 3 nr. F. tarnautojų laikraščio Lietuvos Farmaceutas. Iki 1941 veikė 3 F. organizacijos: Lietuvos Farmaceutų Sąjunga, Lietuvos Vaistininkų Draugija, Chemikų Vaistininkų Draugija. Tremtyje (Vokietijoje) veikė Lietuvių Vaistininkų D-ja, kurios pirm. buvo J. Makauskas.

Farmakochemija mokslas apie kitimus, kuriuos sudaro vaistai cheminėje audinių arba organizmo sudėty. Žr. Farmakologiją.

Farmakodinamika mokslas apie vaistų veikimą žmogaus arba gyvulių organizmui. Žr. Farmakologija.

Farmakoergazija (gr.) mokslas apie farmakognozinės žaliavos gaminimą (vaistingų augalų auginimą, jų atitinkamą rinkimą).

Farmakognozija (gr.) moksla apie vaistingas medžiagas, tų medžiagų pažinimą, paruošimą ir tikrinimą. Žr. Farmacija.

Farmakologija (gr.) tam tikra vaistus ir jų veikimą liečianti medicinos mokslų šaka. Ji yra mišraus pobūdžio, ir siejama iš vienos pusės su terapija ir farmacija, iš kitos su fiziologija ir kitais gamtos mokslais. Jos artimiausias praktiškas tikslas yra išaiškinti, kaip veikia vaistai žmogaus bei gyvulių organizmą ir kuriais būdais turi būti vartojami vaistai ligoms gydyti. Ligi viduramžių pabaigos ligos buvo lyginamos arba tiesiog identifikuojamos su tam tikromis savarankiškomis būtybėmis arba jėgomis, kurios, patekusios į organizmą, kenkdavo jo sveikatai. Greta ir vaistams buvo priskiriamos ypatingos nuo gamtos dėsnių nepriklausomos ypatybės. Dar Lavoisier ir Daltono laikais daugelis manydavo, kad gamta kiekvienai ligai yra sukūrusi vaistą, dažniausiai žolę. Gydytojo uždavinys, pagal tą pažiūrą, buvo tik vaistus atrasti ir teisingai pažinti. XVIII ir XIX a. pažiūros į ligas ir vaistus pradėjo kitėti. Cl. Bernard, C. Mitcherlich, Lauder Brunton, S. Ringer, Schmiedeberg ir kt. parodė, kad liga yra ne jėga arba būtybė, bet tam tikras audinių, arba organų, arba jų funkcijų sutrikimas, pagrįstas cheminiais bei fiziniais reiškiniais. Tuo pačiu metu ir vaistai buvo apibrėžti kaip medžiagos, kurios veikia organizmą ir ligos procesus ne antgamtiniais būdais, bet savo fizinėmis ir cheminėmis ypatybėmis. Paaiškėjus, kad vaisto veikimas priklauso nuo fizinių ir cheminių reiškinių, F. atstovai turėjo imtis tyrimo darbo ir aiškinti vaistų veikimą eksperimentiniais būdais. Eidama eksperimentinių mokslų keliu, modernioji F. stengiasi išaiškinti visų pirma, kaip kitėja organizmo būtis ir jo organų veikla nuo cheminių agentų, ir kokių cheminių kitimų sudaro tie agentai organizme. Sprendžiant pirmąjį klausimą, daromi bandymai gyvuliams ir klinikiniai stebėjimai, sprendžiant antrąjį — specialūs analiziniai darbai ir medžiagų apykaitos tyrimai. Bandymų duomenys lyginami ir, padarius reikiamas išvadas, naudojami gydymo tikslams terapijoje. Be to, F., kaip praktiškoji medicinos disciplina, dar aiškina daugelį kitų su vaistų vartojimu susietų dalykų. Kaikurie autoriai, norėdami iškelti sintetinį F. pobūdį ir akcentuoti jos funkcijų įvairumą, skirsto F. į farmakodinamiką, farmacinę chemiją, farmakoterapiją ir Materia medica. Toks suskirstymas neturi praktinės reikšmės, nes tos tariamos dalys yra tarp savęs glaudžiai susietos, tačiau bendrajai F. apžvalgai jis yra patogus. Daugelis autorių prie F. priskiria dar ir receptūrą.

Farmakopėja (gr. pharmakon ‚vaistas' ir poiein ‚daryti') rinkinys žinių apie svarbesnes gydomąsias medžiagas ir vaistus, jų parengimą, tikrinimą ir priežiūrą. F. leidžia krašto valdžia, norėdama išvengti vaistų sudėties ir dozių įvairumo. Todėl savo krašto farmacininkams ir farmacinėms įmonėms F. nurodymai yra privalomi. F. reikalais rūpinasi tam tikra nuolatinė komisija, paprastai valdžios sudaroma iš medicinos, farmacijos ir gamtos mokslų žinovų. Komisijos uždavinys stebėti farmakoterapijos pažangą, skirti dėtinas į farmakopėją gydomas medžiagas ir cheminius preparatus, davinėti apie juos reikiamus nurodymus ir leisti naujus, patobulintus F. leidimus. Svb. pasaulinės F.: Pharmacopea Helvetica (šveicarų), Deutsches Arzneibuch, Pharmacopée Française, British Pharmacopoeia, Pharmacopoeia of the United States, Gosudarstvennaja Farmekopeja SSSR. Vaistai ir gydomosios medžiagos, vartojamos įvairiuose kraštuose, žymiai skiriasi. Norint išvengti nepatogumų prekyboje ir tarptautiniame farmacininkų bendradarbiavime, pastaraisiais laikais daroma žygių skirtumams kiek galima sumažinti. 1902 tuo reikalu įvyko tarptautinis farmakopėjinių komisijų kongresas Briuselyje, kuris pareikalavo, kad stipriai veikiančios, dažniausiai gydymo tikslams vartojamos medžiagos būtų gaminamos visuose kraštuose vienu būdu. Daugumos valstybių gyvulių gydymui vartojami vaistai įtraukiami į bendrą F. Kaikurie kraštai (pvz. Danija) turi atskirą sąrašą vaistų, vartojamų tik gyvuliams gydyti. Šiuos vaistus veterinarijos gydytojai gali laikyti savo vaistinėlėse ir jais gydyti. Panašiai šis reikalas buvo tvarkomas ir Lietuvoje Veterinarijos gydytojų namų vaistinių įstatymu (V.Ž. 405 nr., 1933 II 14) ir atskiromis taisyklėmis (V.Ž. 429 nr., 1933 X 31). 1938 išleista Pirmoji Lietuvos Farmakopėja. Jos pagrindu paimtos prancūzų, vokiečių, rusų ir estų F. 1951 Pasaulio Sveikatos Organizacija (World Health Organisation) išleido tarptautinę farmakopėją (Pharmacopoeia Internationalis). Pagrindu paimtos britų ir amerikiečių farmakopėjos.

Farman Henri (1874–1934) prancūzų aviacijos pionierius ir lėktuvų konstruktorius. Kartu su broliu Maurice F. sukonstruktavo pirmuosius dvisparnius lėktuvus. 1909 jis pasiekė pasaulinį tolumo ir augštumo skridimo rekordą. I pas. karo metu F. įsteigtos dirbtuvės Boulogne Billancourt gamino lėktuvus prancūzų ir britų armijoms. 1932 sukonstruktavo monoplaną, kuriuo jis tikėjosi pakilti į stratosferą. Nors

bandymai buvo nesėkmingi, bet jo eksperimentiniai stebėjimai prisidėjo prie vėlyvesnių augštųjų skridimų raidos.

Farmazonas (lenk. farmazon iš prc. francmaçon ,laisvas mūrininkas') iškreiptas, paniekinamas masonų (žr.) pavadinimas.

Farmingdale JAV New Yorko vst. mst. Long Islande, 18 mylių į rytus nuo Manhattano; 4500 gyv. (1950). Aviacijos pramonė (lėktuvai, lėktuvų motorai), žemės ūkio institutas, aerodromas.

Farnabazas (Pharnabazus, m. apie 400 pr. Kr.) persų satrapas M. Azijoje, vaidinęs didelį vaidmenį Peloponeso kare. Norėdamas padidinti persų įtaką Graikijoje, palaikydavo čia Spartą, čia Atėnus. Nuo 399 kariavo prieš Spartą ir kartu su atėniečiais ją sumušė 394 pr. Kr. prie Knido. Jo bandymai įsiveržti į Egiptą 385 ir 373 buvo nesėkmingi.

Farnakas (Pharnakēs) 1. F. Mitridato IV sūnus, Ponto karalius 184–157 pr. Kr. Įkūrė Sinopės sostinę ir savo valstybės ribas išplėtė ligi Kaukazo.

2. F. II (m. 47 pr. Kr.) Mitridato VI sūnus, Ponto karalius. 63 pr. Kr. sukilo prieš tėvą ir gavo iš Pompėjo Bosforą. Pasinaudojęs pilietiniu Romos karu, praplėtė savo valstybę, ties Nikopoliu sumušė romėnus ir susigrąžino Pontą, tačiau 47 pr. Kr. Cezaris jį sumušė ties Zela. Po šio laimėjimo Cezaris pasiuntė į Romą savo trumpą pranešimą: Veni, vidi, vici (atvykau, pamačiau, nugalėjau). F. pasidavė romėnams, gavo atgal Bosforo karalystę, nusikariavo Feodosiją ir Pentikapėją.

Farnese italų kunigaikščių šeima, žinoma nuo XIII a., iškilusi XVI a., išmirusi 1731:

1. A l e s s a n d r o, kardinolas, 1534 išrinktas popiežiumi, žr. Povilas III.

2. P i e r L u i g i (1503–1547), kardinolo Alessandro sūnus, gavęs iš tėvo eilę miestų ir 1545 Parmos ir Piacenzos kunigaikštystes, kurias kovoje su karaliumi Karoliu V netrukus prarado. Jo sūnus Ottavio, vedęs karaliaus dukterį Margaretą (1538), atgavo tėvo žemes (1552).

3. A l e s s a n d r o (1545–1592), Ottavio sūnus, dalyvavo karuose su turkais ir Olandijoje. Nuo 1578 Olandijos vietininkas, sėkmingai kariavęs, gindamas Ispanijos reikalus. Nuo 1590 kovojo Prancūzijoje, palaikydamas katalikus prieš hugenotus.

L. van der Essen, Alessandro F. 5 tt. 1933–37.

A. Farnese

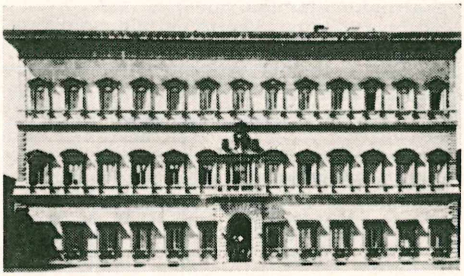

Farnese rūmai Romoje

Farnese rūmai (Palazzo Farnese) Romos žymus renesanso pastatas, pradėtas statyti 1514 Antonio da Sangallo Jaunojo. Jam mirus, 1546 Michelangelo uždėjo galingą karnyzą, Vignola ir Giacomo della Porta dar pastatė galerijas iš kiemo pusės. Statybai buvo panaudoti akmenys iš Kolizėjaus (colosseum) ir Marcello teatro. F.R. yra Prancūzijos pasiuntinybė ir galerija su Carraci ir Domenichino mitologinėmis freskomis.

F. de Navenne, Rome et le Palais F. 1923.

Farnese skulptūros kelios didelės antikinės skulptūros, iškastos popiežiaus Povilo III (Parnese) metu ir buvusios Farnese giminės nuosavybėje, vėliau perkeltos į Museo Burbonico (dabar Museo Nazionale) Neapolyje. Čia priklauso 1547 Karakalos termuose rastos vad. ,F. Jautis', vaizduojąs Dirkės užmušimą, pririšant ją prie laukinio jaučio (tai romėnų kopija pagal graikų originalą apie 50 pr. Kr., smarkiai restauracijų sugadinta); ,F. Heraklis' (5,3 m) Lisippo kopija iš II a. pr. Kr. ir ,F. Flora' (3,5 m) bei ,F. Junona' ir ,F. Homeras' laikomas Homero atvaizdų prototipu. *P. Rkl.*

Farnesina vila Romos priemiestyje Trastevere (už Tiberio), kurią 1508–11 bankininkui Chigi pastatė architektas Baldassare Peruzzi iš Sienos. F. ėjo pavyzdžiu kitoms italų renesanso viloms. Viduje garsiosios Raffaelio freskos: 12 scenų iš Psichės legendų (1517) ir Galatėja (1511). Kitas freskas tapė B. Peruzzi, Sebastiano del Pimbo ir Sodoma (1512). 1580–1731 F. priklausė Farnese giminei.

E. Gerlini, La Villa F. in Roma 1949. *P. Rkl.*

Farquhar George (1678–1707) britų dramaturgas. Jo kūriniai — Love and Bottle 1698, The Constant Couple 1699, Sir Harry Wildair 1701, The Stage Coach 1704, The Beaux' Stratagem 1707 — baigia restoracijos laikotarpio (1660–1700) komedijos tradiciją.

Farragut David Glasgow (1801–1870) JAV admirolas, kilimo ispanas, karo laivyno vadas. Nuo 9 metų amžiaus jūrininkas. Dalyvavo kare su Anglija ir ekspedicijoje prieš V. Indijos jūrų piratus. JAV pilietinio karo pradžioje 1861 F. atmetė pietiečių

siūlymą stoti jų pusėn ir nuvyko į Washingtoną jūrų ministerio valdžion. Vadovaudamas šiauriečių eskadroms, F. laimėjo daug svarbių kautynių ir žymiai padėjo šiauriečiams karą laimėti (1862 IV 24 įsiveržė į Mississippi žiotis ir sunaikino pietiečių laivyną, IV 29 paėmė N. Orleaną, 1864 VIII 5–23 Alabamos žiotis).

L. Farragut, Life and Letters of Adm. D. G. F. 1879; *Makan,* Adm. F. 1892.

Farell James Thomas (g. 1904) amerikiečių rašytojas. Iš jo natūralistinių romanų žinomiausia Studs Lonigan trilogija (1932–35) — studija jaunuolio skurdžiame Chicagos airių kvartale. Kiti romanai: A World I Never Made 1936; No Star is Lost 1938; Father and Son 1940; My Days of Anger 1943; Bernard Clare 1946; The Road Between 1949. Novelių rinkinys: Can All This Grandeur Perish? 1937.

Farrère Claude, Frédéric Bargone slapyvardis (g. 1876) prancūzų romanistas. Po Loti, Ségalen ir Hémon žymiausias egzotinio romano kūrėjas prancūzų literatūroje. Fumées d'opium (1904), Les civilisées (1905), L'Homme qui assassina (1906), La bataille (1909; yra liet. vertimas) — svarbiausi šios rūšies veikalai. Šalia egzotinio romano F. davė ir didaktinio papročių romano bandymų (Mademoiselle Dax, jeune fille 1907), kurie yra žymiai menkesni už pirmuosius. Vėliau parašytieji nuotykių romanai Thomas l'Agnelet, gentilhomme de fortune (1913), La dernière déesse (1919) ir kt. yra tipiški šios rūšies literatūros pavyzdžiai ir neturi beveik jokios literatūrinės vertės. *A. Č.*

Fars žr. Farsistanas.

Farsas (prc. farce) 1. lengvo, žaismingo turinio pjesė, dažnai trivalaus turinio; čia dominuoja išviršinis fizinis veiksmas, neįtikimos situacijos, atviras klounavimas, slidžios dviprasmybės, kur nevengiama įpinti aktualijų, progos išnaudoti šokiui ir dainai (,augštoji' komedija vaizduoja charakterių ar papročių silpnybes, tuo būdu, — estetiškai stovi augštesnėje plotmėje). F. išsivystė iš viduramžinių bažnytinių vaidinimų, į kuriuos jis įsiterpdavo šiaipjau įvairuoti ir nuotaikai palengvinti, kaip ,faršas'. F. buvo prancūziškųjų misterijų įterptinė dalis. Nuo XVI a. F. savarankiškėja, tampa trumpa komedijėle, vaidinama pertraukų metu; jo elementai įsigyvena rimtose elzbietinio anglų teatro dramose (Ben Jonson). XVII–XVIII a. F. augo kontakte su ,cammedia dell'arte'. Molière farsų intriga pagrinde turi juokingą situaciją (Gydytojas per prievartą, Juokingos pamaivos), o charakteriai — giminingi italų komedijai: jaunų įsimylėjėlių pora, kvailo senio trukdoma ir gudraus tarno padedama. F. elementų Shakespeare nevengė ir tragedijose.

T. Gaiffe, Le rire et la scène française 1931; *P. Hazard,* Farces et farceurs au temps de la Renaissance (Revue des deux mondes, Oct. 1934); *H. C. Lancaster,* Five French Farces 1937; *G. Lanson,* Molière et la farce (Revue de Paris, 1901). *J. Bl.*

2. Juokdariškas storžieviškas išsišokimas.

Farsistaas (Fars) p. Irano pajūrio provincija, sen. Persis, buv. persų imperijos lopšys; 177.000 km², 1,4 mil. gyv. (1942). 1938 sujungta su Laristano provincija. Pajūrio dalis, vad. Germasir (karšta šalis), yra žema dykuma, kuri toliau šiaurės linkme pereina į plokštakalnę. F. yra išlikę seniausiųjų Persijos sostinių Persepolio ir Pasargados griuvėsiai.

Faršas (lenk. farsz iš prc. farce) įdaras, kamšalas (žuvies, mėsos, paukščių kepsniams).

Farukas I (g. 1920) 1936–52 Egipto karalius. 1936 po tėvo Fuado mirties įsikaraliavo, bet ligi 1937 VII 29 valdė regentų taryba. F. mokslus ėjo Anglijoje. 1936 vedė Safi Naz Zulican (karalienė Farida), bet 1948 persiskyrė ir vedė antrą kartą 1951 Nariman Sadek (karalienė Nariman). F. dėl palaido šeimos gyvenimo, dėl krašte atsiradusios korupcijos ir nesantaikos su vafdistų partija 1952 VII 26 buvo pašalintas nuo sosto, o sūnus Fuadas paskelbtas karaliumi Fuadu II. F. gyvena emigracijoje.

Farvateris (olandiškai waarwater, ag. fair–water ,pervažiuojamas vanduo') laisvas nuo betkurių kliūčių atitinkamo gilumo kelias laivams plaukti jūrose, ežeruose ir upėse. F. ženklinamas atitinkamais navigacijos ženklais (gairėmis, nautofonais, švyturiais, šviesomis ir t.t.) vandenyje arba krante. Nevisose valstybėse F. vienodai ženklinami, Todėl jau seniai atitinkamos tarpvalstybinės įstaigos (Tarpvalstybinis hidrografinis biuras Monako, Tautų Sąjungos transporto komitetas ir kt.) arba epizodinės jūrų konferencijos (1889 Washingtono jūrų konferencija, 1912 Petrapilio tarpvalstybinė jūrų konferencija, 1926 navigacinis Kairo kongresas, 1929 Londono švyturių konferencija ir ypač 1930 Lisabonos konferencija vandens kelių ženklinimui suvienodinti) rūpinosi F., ypač jūrose, ženklinimą visose valstybėse suvienodinti.

Fas (lot.) romėnai vadindavo dieviškąją teisę (dievų įsakymus), kurią jie skirdavo nuo j u s paprastosios teisės, žmonių sukurtos ir jų santykius tvarkančios. F. priešybė yra n e f a s. Per fas et nefas — leistomis ir neleistomis priemonėmis.

Fasadas (prc. façade) išorinė reprezentacinė pastato siena paprastai su vad. paradiniu įėjimu. Pastatas gali turėti du ir daugiau F., tačiau vienas F. visada lieka svarbesnis; pvz. baroko rūmai turi antrą F., nukreiptą į parko ar kiemo pusę, o gotinės katedros transeptai (kryžminės navos) turi kartais didelius atskirus F., nors vakarinis didysis F. visada dominuoja. F. paprastai atspindina pastato vidaus san-

tvarką, pvz. senųjų krikščionių, romaniškų ar gotiškų bazilikų, renesanso ar baroko rūmų F. Bet F. savo forma gali nuo vidaus ir nepriklausyti; pvz. Romos Panteono plokščias F. pridengia apskritą centrinio plano pastato kūną, o Anglijos gotikos, italų renesanso bei baroko bažnyčių F. tiek savo ilgiu, tiek pločiu ir augščiu bei kompozicija neatitinka jiems priklausančio pastato; nekitaip ir Romos šv. Petro bazilikos F., kuris pritaikytas prieangiui, bet ne pačios bažnyčios vidaus planui. Vidaus struktūros apspręstus ir išorėn išgaubtus F. rodo ovalaus plano barokinės bažnyčios Austrijoje ir P. Vokietijoje. Pačio F. apipavidalinimas būna labai įvairus. Be konstruktyvinio plokštumos suskaidymo ir pabrėžimo kolonomis, pilastrais, frontonais, nišomis ir bokštais vartotos labai įvairios dekoracinės priemonės, šalia plastinių, kaip architektūrinė skulptūra ir ornamentika, taip pat tapybinės-spalvų: keičiant rusvą su baltu akmeniu, šviesų su tamsiu marmoru (Islamas, Toskana), naudojant inkrustacijas ir mozaikas (Venecija), grafito ir F. tapybą (Š. Italija ir P. Vokietija).
P. Rkl.

Fasces (lot. ‚ryšuliai') sen. romėnų beržo ar viksvos šakelių ryšuliai, apraišioti raudonos spalvos šikšna, į kurias buvo įsmeigiamas kirvis. Tai buvo augščiausios valdžios (respublikoje augščiausių magistratų) simbolis, kurį prieš juos nešiojo liktoriai. Italijoje įsigalėjus fašizmui, F. (fascio) tapo ir fašistinės Italijos simboliu.

Fasciacija (lot.) medinių augalų kūno pakitimai dėl maisto medžiagų pertekliaus, pvz. auglių suplokštėjimas (virsta kaspiniškais), mozerinių gumbų iškilimas, lapų plaštakos skaldymasis, prielapių pavirtimas lapais, pilnavidurių žiedų susidarymas, žiedų pažaliavimas, moteriškųjų žiedų išsivystymas vyriškųjų vietoje, išugdant kankorėžius (pušyse) ir kt. Lietuvoje buvo rasta suplokštėjusių eglės, alksnių auglių, bet masinio reiškinio nebūta. *J. Rkt.*

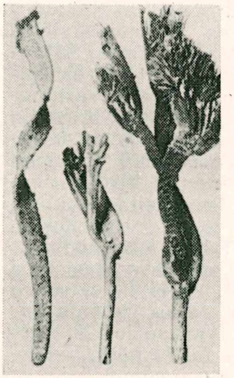
Fasciacija

Fascikulas (lot. fasciculus ‚ryšulėlis') sąsiuvinis, spaudinys, leidžiamas ne iš karto visa knyga, bet atskirais sąsiuviniais.

Fascinacija (lot. fascinatio ‚užburimas') įtaka, kurią įgyja hipnotizuotojas hipnotizuojamam.

Fascio žr. Fasces.

FASK (Fizinio Auklėjimo ir Sporto Komitetas) vyriausia lietuvių sporto organizacija tremtyje, nuo 1951 X 28 įėjus į Laikinąjį JAV ir Kanados Lietuvių Fizinio Auklėjimo ir Sporto Komitetą.

Fasolis (lot. Phaseolus) žr. Pupelė.

Fasonas (prc. façon iš lot. facere ‚daryti') 1. sukirpimas, modelis, pavyzdys, pagal kurį kas pasiūta; 2. išviršinė išvaizda, forma.

Fasoninė geležis tam tikros formos ir skerspjūvio geležies sijos ar strypai (kampinė, lovinė, kvadratinė, apvalioji ir kt.).

Fasti (lot. fastus ‚legalus') sen. romėnų kalendorius. Pradžioje skirstyta: dies F. — dienos, kada buvo galima atlikti teismo funkcijas ir kitus darbus, ir dies nefasti, kada tai nebuvo galima, — taigi jos laikytina šventėmis. Siaura prasme dies fasti (kalendoriuje žymimos raide F), kada pretorius galėjo eiti savo teismo pareigas, bet nebuvo leidžiami liaudies susirinkimai (comitia); tokių dienų buvo 46; dienos, kuriose galėjo būti comitia, buvo vad. dies comitiales (raidė C); tokių metuose buvo 184. Nefasti dienų buvo 124, jų 66 (nefastus publicus, raidės NP) dienos švenčių ir tautos iškilmių; 58 atgailos dienos, vigilijos (raidė N), kurios įprasta laikyti nelaimingomis, feralinėmis dienomis. Dar buvo maišytos dienos: dies intercisi (raidės EN), 8 dienos, kurios iš ryto ir vakare buvo nefasti, o per pietus fasti, ir dies fissi (raidė F), tik iš ryto nefasti. Ilgainiui žodžiu F. pavadintas visas kalendorius, kol calendarius šia prasme išstūmė F.

Th. Mommsen, Römische Chronologie [2]1859; *Degrassi,* Fasti et elogia 1947.

Fastoso (it.), fastosamente muzikos terminas, vartojamas, kada veikalas turi būti atliktas pompastiškai, iškilmingai.

Fašina (it. fascina) cilindrinės formos žabų ryšulys, vartojamas upių krantams stiprinti, pelkėtose vietose keliams tiesti ir kitiems hidrotechniniams įrengimams. F. daroma 2—3 m ilgio ir 30 cm skersmens iš karklų ar kitų lapuočių žabų ir surišama geležine viela arba žabų vytimis. Vadinamosios sunkiosios F. pripildomos akmenų bei daromos didesnės. JAV ir Kanadoje F. mažai žinomos. Lietuvoje jas plačiai vartojo Nemuno reguliavimui. Fašinos daugiausia žinomos Olandijoje, Šiaurinėje Vokietijoje ir Rusijoje.

Fašistas (it. fascista) 1. Mussolinio įkurtosios italų politinės partijos narys; 2. fašizmo šalininkas.

Fašizmas (it. fascismo nuo fascio ‚politinė grupė, organizacija' iš lot. fascis ‚ryšulys') autoritetinis italų nacionalistinis sąjūdis, prasidėjęs 1919, vadovaujant Benitto Mussolini. Kaip politinė partija oficialiai įsteigta 1919 III 23 Milane, ir vadinosi Fascio di Combattimento. Fašistų partija, 1919 pirmą kartą dalyvaudama parlamento rinkimuose, tesurinko 5000 balsų, bet 1921 parlamente ji jau turėjo 35 atstovus. Ypa-

tingas fašistų partijos sąjūdis prasidėjo 1921 XI. Tada jis persiorganizavo į grynai nacionalistinę partiją ir savo centrą iš Milano perkėlė į Romą. F. sąjūdis 1920 palaužė opozicijos (komunistų, socialistų, monarchistų ir kt.) pasipriešinimą ir jos vadus (Grandi, Balbo, Farinacci, Mateotti) jėga pašalino. F. smarkiai augo, plėtėsi ir siekė perimti į savo rankas Italijos vyriausybę. Tuo tikslu 1922 X 27 iš viso krašto prasidėjęs fašistų žygis į Romą privertė atsistatydinti ministerių kabinetą. B. Mussolini 1922 X 29 sudarė koalicinį kabinetą, kuriame jis pasiėmė ministerio pirmininko pareigas. Pradžioje F. laikėsi liberalinės valstybės formos su palinkimu į realinį sindikalizmą. Vėliau paleistas parlamentas, uždarytos visos politinės partijos, ir fašistų partija perėmė valstybės valdymą ir įsteigė diktatūrą su diktatoriumi–vadu (Duci) B. Mussolini. Savo ‚skvadristų' grupes perorganizavo į ‚Milizia Voluntaria per la Sicurezza Nazionale' (1923 II 23) ir paskelbė griežtą kovą komunizmui. 1922–29 F. įsigalėjo Italijoje. Reorganizavo naujais pagrindais vidaus ir užsienio politiką. Viduje pertvarkė korporatyviniais sindikatiniais pagrindais pramonę, prekybą ir finansus, žemės ūkį, susisiekimą žemės, oro ir vandens keliais, įsteigė naujas darbo ir amato profesines sąjungas, pertvarkė ir sustiprino kariuomenę. Užsienio politikoje baigė 60 metų trukusį teritorinį ginčą su Vatikanu.

F. reiškėsi ir kaip imperialistinis sąjūdis. Fašistinė Italija 1935 užkariavimo tikslu užpuolė Etiopiją, ją pavergė ir 1936 prijungė prie Italijos. Taip pat pasielgė 1939 su kaimynine Albanija: 1940 ir ją įjungė Italijos sudėtin. Ruošdamasi tolimesniems užkariavimams, 1936 Italija su nacionalsocialistine Vokietija sudarė kultūrinio, ekonominio ir karinio bendradarbiavimo paktą, vad. Romos–Berlyno ašimi. Prie to pakto 1937 prisidėjo Japonija. Naujasis paktas buvo pavadintas Romos–Berlyno–Tokijo ašimi. Netrukus prie jos dar prisidėjo Ispanija ir Vengrija. Naujoji sąjunga, vad. Tautų Lyga, arba Antikominterno paktu, buvo nukreipta prieš Tarybų Sąjungos agresiją. 1939 V Italija su Vokietija sudarė naują karinio bendradarbiavimo paktą. Vokietijai 1939 VIII sudarius su Taryba Sąjunga ‚įtakos sferomis' Rytų Europoje pasidalijimo paktą (Lietuva, Latvija ir Estija pateko Tarybų Sąjungos įtakon), iš pagrindų pasikeitė fašistų propaganda. Kai anksčiau ji visą laiką buvo nukreipta prieš komunizmą, dabar imta pulti komunistinė ir kapitalistinė pasaulio žydija, kaip ‚karo kurstytoja'. Italija, Vokietija ir Japonija (1940 IX 27) Berlyne sudarė Fašistinės Ekspansijos S-gą šūkiu: ‚F. atvira Europa, Azija ir Afrika'.

F. plito ir kituose kraštuose. 1927–36 laikotarpyje įsivedė fašistinio tipo politinę santvarką Austrija, Vengrija, Lenkija, Rumunija, Bulgarija, Graikija, Japonija. Fašistinius sąjūdžius jungė ir išoriniai pažymiai: Italijos fašistai nešiojo juodus marškinius, Vokietijos rudus su svastika, Vengrijos žalius, o svastikos vietoje strėlę.

Rumunijos fašistų ‚Geležinė Gvardija' (įst. 1927) su pronacine orientacija rėmėsi šūkiu: ‚Viskas tėvynei ir rumunų rasės revoliucijai'. Ji buvo remiama valdžios. Geležinės Gvardijos nariai ėjo policines pareigas, vėliau pasidarė teroristine organizacija. Rumunijai patekus nacionalsocialistinės Vokietijos įtakon, Geležinė Gvardija tuojau buvo sunaikinta. Graikijos fašistų partija, įst. 1936 VIII 4 gen. J. Metaxo, pavadinta ‚Trečiąja Helenų Civilizacija'. Jos simbolis — spartiškas pasisveikinimas. Ji veikė be ryšio su valdžia. Ispanijos fašistų stiliaus Falangistų partija svajojo sukurti ‚auksinio šimtmečio' Ispanijos imperiją, Japonijos F. siekė išsiplėsti visoje Azijoje, užvaldyti geltonąją rasę. Jauni japonų karininkai ir studentai sudarinėjo fašistines grupes. Jie fanatiškai siekė sustabdyti Vakarų kultūros liberalinę įtaką Japonijoje. Japonus ryžosi grąžinti prie pirmykščio tikėjimo kulto ir primityvaus gyvenimo būdo. Brazilijos Integralų partija taip pat rėmėsi kaikuriais italų fašistų ir vokiečių nacionalsocialistų partiniais elementais ir savo demokratine tradicija. Brazilų tipo fašistinis sąjūdis išsiplėtė Pietų Amerikos kraštuose.

Italija, Vokietijos inspiruota, įstojo į II pas. karą (1940 VI) Vokietijos pusėje prieš Vakarų sąjungininkus, užpuolė Graikiją (1940 VI) ir kariavo Š. Afrikoje prieš Angliją. Visuose frontuose susilaukė kruvinų pralaimėjimų. Pagaliau Italija iš kolonijų turėjo pasitraukti į metropoliją. Vakarų sąjungininkų apsupta, Italija 1943 VII 25 nušalino B. Mussolini ir kapituliavo. Su II pas. karo pabaiga (1945 V 8) baigėsi ir oficialioji F. era Europoje.

F. nuo jo atsiradimo buvo laikomas moderniu politiniu sąjūdžiu. Jis įgijo masių simpatijų ne tiktai Italijoje, bet jo idėjiniai elementai pasireiškė ir kituose kraštuose. F. buvo griežta priešybė marksizmui, todėl jį laikė savo pirmuoju priešu. F. varė jėgos politiką. Jo dinamika glūdėjo santvarkos principuose. Vado autoritetas buvo laikomas augščiausias, jo sprendimas — beapeliacinis, bekompromisinis ir vykdomas tuojau. Veržlumas, užsispyrimas ir kovingumo dvasia — F. taktikos bruožai.

F. idėja buvo tarptautinė, bet savo valsbės viduje yra buvusi nacionalinė. Todėl ir F. rėmėsi rasės teorija. Jis neapkentė tautinių mažumų, kurios, pagal jo teoriją, turinčios asimiliuotis (žr. Asimiliacija) arba ‚dingti' tautos masėje. Specifinė tautų mažuma — žydai, kurie dėl savo nacionali-

nių ypatybių negali sutapti su jokia tauta, turėjo būti fiziškai sunaikinta (Italija 1938 įsivedė ir vykdė rasės teoriją).

Fašistinė valstybė siekė modernios konstitucijos reformos. Ji jungė korporacinį sindikalizmą ypatingoje socialinėje konstrukcijoje su valstybe. Fašistinė koncepcija kėlė socialinio solidarumo dogmą kaip socialinio bendravimo principą. Pagal jį, valstybė turi būti autoritetinė. Taip F. apspręsta valstybės forma turi apjungti visus socialinius junginius, korporatyviniais sindikaliniais pagrindais suorganizuotus, tarp kurių turi būti išlaikyta socialinė pusiausvyra. Jie visi turi tarnauti bendrajam tikslui — valstybei pagal jos planavimą. F. tokią konstitucinės teisės reformą remia klasiniu dualizmu. Bendrame sidikate turi tilpti dvi sociališkai skirtingų tikslų darbininkų ir darbdavių institucijos. Tuo būdu siekta pašalinti jų klasinį antagonizmą ir visą profesiškai skirtingą junginį sunaudoti valstybei. Gamybos įrankiai ir kapitalas paliekami savininkų valdyme, bet aprėžtoje dispozicijoje. Socializuojama tik nuosavybės subjektyvinių teisių sritis (jus abutendi), o viešoji jos socialinė funkcija (jus utendi) išplečiama ir tvarkoma valstybinės politikos. Taip sutvarkyta valstybė išplečiama į visą tautą kaip vienalytę masę prieš visokį komunistinės revoliucijos pavojų atsispirti.

M. Römeris, Valstybė II 1935; *B. Mussolini*, La dottrina del fascismo 1935; *A. Pocco*, La formazione dello stato fasc. 1938; *H. Vollweiler*, Der Staats- und Wirtschaftsaufbau im faschist. Italien 1938; *T. Blahut*, Staat und Führung im Faschismus 1940; *Salvatorelli*, Storia del Fascismo I 1952. *S. Gčs.*

Fatalizmas (prc. fatalisme iš lot. fatum ,likimas') pasaulėžiūra, mokanti, kad visa vyksta pagal būtinybės dėsnį: visi pasaulio istorijos ir atskiro žmogaus gyvenimo įvykiai esą lemiami nepakeičiamo aklo likimo. F. buvo ir yra išpažįstamas įvairiomis formomis. Senovės klasikinis graikų F. yra atvaizduotas Sofoklo ir Eschilo tragedijose, pagal kurias, atrodo, graikai bus tikėję, kad įvykių raidos žmogaus gyvenime negalinti pakeisti jokia jėga nei iš vidaus, nei iš oro. Vėliau, krikščionybės eroje, F. iškilo mahometonizme. Mahometas skelbė, kad visi žmonių blogi ar geri darbai taip pat ir visi pasaulio įvykiai nuo amžių Dievo yra nuspręsti, todėl jie negalį priklausyti nuo žmogaus ir, apskritai, nuo laisvosios valios apsisprendimų. XVI a. fatalistinę pasaulėžiūrą iškėlė Liuteris ir Kalvinas savo predestinacijos moksle. Prie fatalistinių pažiūrų privedė Descartes mechanistinė filosofija Malebranch'ą ir Geulincx'ą, pagal kuriuos viso žmoguje veikimo vienintelė priežastis esąs Dievas. Spinoza savo filosofijoje priėjo griežčiausio F. visoje filosofijos istorijoje. Išeidamas iš klaidingos substancijos apibrėžties ir teigdamas, kad yra tik viena substancija, geometriniu būdu jis išvedė, kad pasaulyje esanti tik viena būtis, bet su daugeliu ypatybių (atributų) ir apraiškos būdų (modų). Iš čia Spinozos filosofijoje seka panteizmas, o visame veikime būtinybė. Žmogaus laisvosios valios veikimas plaukiąs su ta pačia būtinybe iš žmogiškosios prigimties, kaip ir geometrinės savybės seka trikampio sąvoką, ir nesą laisvosios valios nei Dievuje, nei žmoguje. Taip Spinozos filosofija privedė prie moralinio F., kuriame žmogus neturi laisvės pasirinkti bloga ar gera. Vėlyvesnio laiko materialistinėje pasaulėžiūroje F. iškilo determinizmo (žr.) pavidalu.

F. pasaulėžiūra klaidingai neigia žmogaus laisvą valią ir todėl griauna moralinio gyvenimo pagrindą. F., remdamasis Dievo neatšaukiamais nutarimais, žmogų padaro neatsakingą už savo veiksmus, o Dievą kaltą už visus blogus darbus. Fatalistinė pasaulėžiūra nesiderina su krikščioniškuoju mokslu, išpažįstančiu Dievo ir žmogaus veikimo laisvę. Žmogaus gyvenimo likimas įsijungia į Dievo apvaizdos kelius, kur nei Kūrėjo-Dievo, nei kūrinio-žmogaus laisvė nepanaikinama. Žr. Predestinacija, Likimas. *V. Rmš.*

Fatalus (lot. fatalis) lemtingas, neišvengiamas.

Fata morgana (it.) vaizdai ore, kuriuos sudaro šviesos spinduliai, kai jie eina pro įvairaus tirštumo oro sluogsnius ties žemės paviršiumi; vaizdai iškraipyti ir atrodo judą. Dažniausiai jie matomi Mesinos įlankoje ir kitose Italijos vietose. Žr. Miražas.

Fatima (606–632) jauniausioji Mahometo duktė, Hasano motina, fatimidų (žr.) dinastijos pradininkė.

Fatima katalikų stebuklingoji vieta Portugalijoje (prie Leirijos), atsiradusi po to, kai Švč. Marija vietoje, vad. Conca de Iria, 1917 V–X kas 13 d. pasirodė 3 vaikams: Lucijai dos Santos (10 metų), Pranciškui Marto (9 metų) ir Jacintai Marto (7 metų). Pasirodžiusioji liepė vaikams laikyti paslaptį ir melstis, kad greičiau baigtųsi karas. Viename pasirodyme ji pasisakė esanti Rožinio Karalienė ir vėl ragino melstis bei daryti atgailą, pranašaudama antrąjį didelį karą, jei pasaulis neatsivers prie Dievo. Marijos pasirodymai buvo patvirtinti meteorologinių reiškinių, kuriuos matė apie 60.000 žmonių minia. Leirijos vyskupas, kurio teritorijoje yra F., ištyręs vaikų atpasakotus regėjimus ir kitus faktus, paskelbė, kad pasirodymai buvo tikri, ir 1930 leido ,Fatimos Rožinio Marijos' kultą. Nuo to laiko maldininkų būriai kasmet ne tik iš Pirinėjų pusiasalio, bet ir iš kitų kraštų lanko F. Daugiausia maldininkų atsilanko V 13 ir X 13 (tuo metu vien Šv. Komunijų išdalijama per 10.000 kasdien). Apreiškimų vietoje iš karto buvo pastatyta koplyčia, kurioje esanti Marijos statula

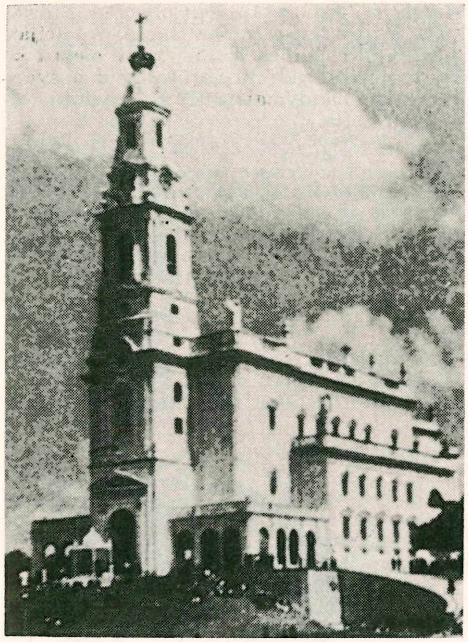

Naujoji bazilika Fatimoje

1946 pop. legato kardinolo Masellos buvo vainikuota, dalyvaujant tose iškilmėse per 600,000 žmonių. Dabar F. atsilankantieji maldininkai patiria gamtinių ir antgamtinių malonių. Portugalijos episkopatas 1931, Marijos pageidavimu, Portugaliją paaukojo Nekalčiausiajai Marijos Širdžiai; 1942 popiežius Pijus XII Marijai paaukojo visą pasaulį, o 1951 Lietuvos vyskupai Lietuvą, norėdami įvykdyti Marijos norą, pareikštą F. Iš F. šventovės Marijos statula keliauja per pasaulį, ir katalikų visur sutinkama su dideliu pamaldumu.

Leirijos vyskupijoje pradėtas Mariją regėjusiųjų vaikų Pranciškaus (m. 1919) ir Jacintos (m. 1928) beatifikacijos byla; Liucija 1928 įstojo į daratiečių vienuolyną, o vėliau perėjo pas karmelites.

Visconde de Montelo, As grandes maravilhas de F. 1927; *L. Fischer,* F. im Lichte der kirchl. Autorität 1931; *P. Aleksa,* Marijos žodis Fatimoje 1951; *Gonzaga da Fonseca,* (liet. vertė *M. Vembrė),* Marija kalba pasauliui 1951; *J. Kidykas,* Marijos apsireiškimai Fatimoje 1946; *A. O. Armstrong* and *M. T. Armstrong,* F. 1954. *J. V.*

Fatimidai šiitų sektos, izmailo šakos islamo dinastija (909—1171), valdžiusi š. Afriką, Egiptą, Palestiną, Siriją ir protarpiais dalį Arabijos. Ji kilo iš pradžioj buvusio daugiau politinio šiitų sektos sąjūdžio, save siejusio su nužudytuoju kalifu Ali ir jo žmona Fatima, Mahometo dukterimi. Sekta atsirado Persijoje ir Mesopotamijoje, iš kur persimetė į Jemeną (Arabijoje) ir iš čia į š. Afriką. Šiitai F., pradėję nuo misijų berberų tarpe, vėliau ėmė kariauti su Bagdado kalifo vietininku ir užgrobė jo valdžią. Fatimidas Ubaidas Alachas (Ubayd Allah) tapo pirmuoju savarankišku kalifu š. Afrikoje ir įsikūrė Kairavano mieste. Iš čia ketvirtojo kalifo Al-Moizo pasiųstas generolas Džoharas nukariavo Egiptą (969) ir įkūrė Kairo miestą, skirtą kalifo rezidencijai. Iš Egipto kalifai netrukus nukariavo Siriją, kur turėjo nuolat kovoti pirma su vietiniais valdovais, vėliau su iš vidurinės Azijos įsibrovusiais turkais. Ypač išgarsėjo šeštasis kalifas Al-Hakimas (996—1021), iš pamišimo ėmęs persekioti žydus ir krikščionis. Jis įsakė sugriauti krikščionių bažnyčias, tarp kurių net didžiausią šventenybę — Prisikėlimo bažnyčią Jeruzalėje. Tuo būdu jis itin sujaudino Europos krikščionis ir davė pirmą paskatą vėlesniems kryžiaus žygiams. Iš Bagdado kalifo samdinių virtę savarankiškais kariautojais, turkai seldžiukai, įsitvirtinę pradžioje Sirijoje ir Palestinoje, kur jie užėmė Jeruzalę (1076), ėmė žlugdyti F. Jiems grėsė ir krikščionys kryžininkai, paveržę iš turkų Jeruzalę ir įvairias Palestinos ir Sirijos vietoves. Pagaliau, iš Damasko išsirengę, turkai užėmė pirmą kartą Aleksandriją, kurios valdovu tapo kurdų kilimo vadas Saladinas. Jis gavo vėliau (1171) ir Egipto kalifo valdžią, nušalindamas paskutinį fatimidą.

De Lacy O'Leary, A Short History of the Fatimid Khalifate 1923; *W. Ivanow,* Ismaili Tradition Concerning the Rise of the Fatimids 1942. *J. J.*

Fatjanovo kultūra vidur. Rusijos vario amžiaus indoeuropiečių kultūra, pavadinta nuo radinių, surastų XIX a. antroje pusėje Fatjanove, buv. Jaroslavo gub. F.K. apima maždaug buv. Orlo, Ž. Naugardo, Vladimiro, Maskvos, Kostromos ir Tverės gub. Mirusieji laidojami plokštiniuose kapuose, sulenkti, dažnai apdėti akmenimis. Iš būdingų kapų priedų pažymėtina: apskritos formos puodai, ornamentuoti šukiniu raštu, rombais, trikampiais ir linijomis; laiviniai kovos kirviai; keturkampiai storapentiniai titnaginiai kirviai; kabučiai, padaryti iš pragręžtų gyvulių dantų; variniai durklai, žiedeliai, plastinės žmonių ir gyvulių figūrėlės, gintariniai papuošalai ir kt. F.K. pastebima santykių ir su vakarais (gintaras, juostinis titnagas). F. K. pranyksta žalvario amžiaus pradžioje.

A. M. Tallgren, L'âge du cuivre dans la Russie centrale (Zeit. d. Finn. Altertumsgesell. XXXII 1920); (") Fatjanovokulturen i Centralryssland (Finsk Mus. I 1924).

Fatomas (ag. fathom) anglų ilgio matas (1,83 m).

Fatometras (ag. fathometer) žr. Echolotas.

Fatsia augalų gentis iš Japonijos (šeima Araliaceae). Tinka auginti kambariuose.

Fatumas (lot.) romėnų mitologijoj iš pradžios yra buvęs ,likiminis sprendimas,

lėmimas, orakulas'. Vėliau F. buvo vadinamas likimas dėl to, kad jis buvo pačių pranašų (vaidilų) skelbiamas, pranešamas. Ilgainiui F a t a (ds. vd. nuo lot. f a t u m) graikų įtakoj reikšmėmis buvo pradėta tolyginti su M o i r o m i s (žr.), likimo deivėmis.

Faulhaber Michael von (1869–1952) kardinolas. 1892 įšventintas kunigu, nuo 1903 egzegezės prof. Strasburge, 1911–17 Speyerio vyskupas, nuo 1917 Müncheno ir Freisingo arkivyskupas, nuo 1921 kardinolas. Nacionalsocialistams įsigalėjus Vokietijoje, pasižymėjo atkakliu Katalikų Bažnyčios teisių gynimu ir kovojo prieš rasizmą. Išsp. Die griechischen Apologeten d. klassischen Väterzeit 1896; Die Propheten–Catenen nach röm. Handschriften 1899; Hohelied-, Proverbien- und Prediger-Catenen 1902; Charakterbilder der biblischen Frauenwelt 1912; Waffen des Lichts 1915, [5]1918; Zeitfragen und Zeitaufgaben 1915, [7]1923; Canisius–Predigten 1925; Rufende Stimmen in der Wüste der Gegenwart 1931; Judentum, Christentum und Germanentum 1934; Die Sittenlehre des Evangeliums 1936.

J. Weissthanner, Michael Kardinal F. 80 Jahre 1949; *H. Lang*, Michael Kardinal v. F. zum Gedenken 1952.

Faulkner 1. H a r o l d U n d e r w o o d (g. 1890) JAV istorikas, Harvardo univ. profesorius. Išsp. American Economic History [7]1954; From Versailles to the New Deal 1950 ir kt.

2. W i l l i a m (g. 1897 New Albany, Miss.) JAV rašytojas. 1918, tarnaudamas britų aviacijoje, mokėsi Oxfordo univ., 1919–21 studijavo Mississippi univ., tačiau mokslo laipsnio neįsigijo. 1922–24 pašto tarnautojas, po to, persikėlęs į New Orleans, dirbo kaip žurnalistas. Pirmąjį savo romaną Soldier's Pay išspausdino 1926. Daugumas F. nuodėmės ir blogio istorijų vyksta mitinėje Yoknapatawpha apskrityje—F. mylimų ir neapkenčiamų JAV Pietų sintezėje ir pasaulinio siaubo simbolyje. Pagrindinė jų tema yra išsigimstančių vietinių ‚gerųjų' šeimų pralaimėjimas prieš brutalius atėjūnus. Iš F. romanų minėtini: The Sound and the Fury 1929; As I Lay Dying 1930; Sanctuary 1931; Light in August 1932; Absalom, Absalom! 1936; The Unvanquished 1938; Intruder in the Dust 1948; dramą ir prozą jungiąs Requiem for a Nun 1951 ir N. Testamento parafrazė A Fable 1954. F. novelės pasirodė šiuose rinkiniuose: These Thirteen 1931; Doctor Martino 1934; Go Down Moses 1942; Knight's Gambit 1949; Collected Stories 1950. F. priklauso romantiškajai tradicijai; gotiškasis romanas ir Poe jame siejasi su naujuoju amerikiečių natūralizmu ir avangardiniais bandymais. 1949 F. suteikta Nobelio premija.

W. Faulkner

F. J. Hoffman, W. F. Two Decades of Criticism 1951; *I. Howe*, W. F., a Critical Study; *W. V. O'Connor*, The Tangled Fire of W. F. 1954. *A. L.*

Faulmann Karl (1835–1894) vokiečių stenografas ir rašytojas. 1867 jis bandė sujungti Stolze ir Gabalsbergerio stenografines sistemas, bet bandymas nepavyko. 1874–83 jis sudarė savą ‚fonetinę stenografiją'.

L. Elsinger, K. F. Leben und Werke 1908.

Fauna (lot.) gyvūnų pasaulis, gyvija. Žr. Gyvija.

Faunas (lot. Faunus ‚malonusis') vienas iš seniausių italikų dievų; vaisingumo dievas, žemdirbystės ir gyvulininkystės globėjas. Romoje gana anksti graikų įtakoje susilieja su jų dievu Panu (žr.), ir tai labai pasunkina F. pirmykštės esmės nustatymą. Vaizduotas, kaip ir graikų Panas, ožio kojomis ir su ragais. Svarbiausia šventė Luperkalijos įvykdavo VI 15 su ožkų bei šunų aukomis ir eitynėmis; plakimas iš aukotų gyvulių išrėžtais diržais turėjo suteikti vaisingumą ir lengvą gimdymą.

Faunas (Herculaneum)

Faure François Félix (1841–1899) prancūzų politikas, šeštasis respublikos prezidentas. Pradžioje vertėsi odos prekyba Havre, 1881 išrinktas į parlamentą, nuo 1881 XI prekybos ir kolonijų ministerijos valstybės sekretorius, 1893 parlamento vicepirmininkas, 1894 jūrų ministeris, 1895 I 17 išrinktas Prancūzijos prezidentu. Jam

prezidentaujant, 1897 buvo sudaryta sąjunga su Rusija. Išsp. Les budgets contemporains 1887.

E. Maillard, Le Président F. 1897.

Fauré Gabriel Urbain (1845 V 12 Pamiers/Ariège/—1924 XI 4 Paryžiuje) prancūzų kompozitorius. 1854–65 mokėsi L. Niedermeyerio École de Musique Paryžiuje, kur jo mokytoju kurį laiką buvo Saint-Saëns. 1866–70 vargonininkas Rennes (Bretanijoje), 1870–96 Paryžiuj. 1896–1920 kompozicijos prof. Paryžiaus konservatorijoje (nuo 1905 dir.). Iš konservatorijos turėjo 1920 pasitraukti dėl beveik visiško apkurtimo, kurio pirmosios žymės buvo pasirodę jau apie 1903.

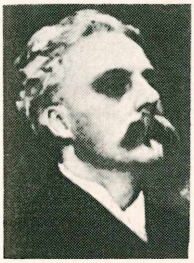

G. U. Fauré

Gausi ir įvairi F. kūryba ribojasi daugiausia mažesnės apimties kompozicijomis, kurių skaičiuje kaip tik randame geriausius jo kūrinius — solo dainas ir kamerinę muziką. Iš apie 100 F. dainų ypač išskirtini ciklai La bonne chanson 1892, La chanson d'ève 1910, L'horizon chimérique 1922 ir visa eilė pavienių dainų, kurios šalia Debussy, Ravel ir Duparc dainų yra laikomos geriausiais prancūzų lyrinės dainos pavyzdžiais. Augšto lygio yra ir F. kamerinė muzika: 2 fortepijono kvartetai (c–moll 1879, g–moll 1886), styginis kvartetas e–moll 1924, 2 fortepijono kvintetai (d–moll 1906, c–moll 1921), fortepijonui trio d–moll 1923, po 2 sonatas smuikui (a–dur 1876, e–moll 1917) ir violončelei (d–moll 1918, g–moll 1922) ir kt. Prie geriausiųjų jo kūrinių priskirtina ir Requiem 1888. Tipiškai prancūziška, pereinamojo laikotarpio iš muzikos romantizmo į impresionizmą F. kūryba yra nuosaikiai raiški, su originaliu harmonijos ir melodijos traktavimu, formos ir detalių precizumu. Kaip pedagogas F. turėjo nemažos įtakos jaunajai to meto prancūzų kompozitorių kartai; iš jo gausių mokinių išskirtini Ravel, F. Schmitt ir rumunas G. Enescu.

Atskirai minėtini F. kūriniai: fortepijonui — 13 nokturnų, 13 barkarolių, 9 preliudai, suita Dolly 2 fortepijonams 1923; orkestrinė muzika: simfonija d-moll 1884, baladė fortepijonui ir orkestrui 1881, Pavane (su choru) 1887, suita Masques et bergamasques 1920; kantata La naissance de Vénus 1882, lyrinės operos Prométhée 1900 ir Pénélope 1913, muzika dramai Pelléas et Mélisande 1898 ir kt. Išl. jo straipsnių rinkinys Opinions musicales (1930) ir Lettres intimes (1951).

P. Fauré-Fremiet, G. F. 1929; *G. Mariotti,* G. F. 1930; *G. Servières,* G. F. 1930; *G. Faure,* G. F. 1945; *C. Rostand,* L'oeuvre de F. 1945 (vok. 1950); *W. L. Landowski,* Fr. Chopin et G. F. 1946; *C. Koechlin* G. F. ²1949 (ag. 1945); *M. Favre,* G. F's Kammermusik 1949; *V. Jankélévitch,* G. F. ²1951; *N. Suckling,* F. ²1951. *K. O.*

Faust, Faustus Johann, vokiečių magigikas, alchemikas, gyvenęs tarp 1480 ir 1541. Pirmą kartą F. vardas minimas 1506. Iš pasakojimų apie jo galią ir pokštus išaugo daugelio variantų F. legenda apie sielos užrašymą velniui mainais už jaunystę, žiningumą ar magišką jėgą. Literatūroje F. legenda atsiranda nuo 1570. Geriausiai žinoma versija randama J. Spies knygoje Volksbuch (1587). Ja pasinaudodamas, anglas Christopher Marlowe parašė savo tragediją Dr. Faustus (apie 1588). Marlowe veikalas, išverstas į vokiečių kalbą, davė pradžią daugybei įvairių kūrinių liaudies scenai ir visai eilei draminių veikalų, kurių žymiausias W. Goethės Faust (pirmoji dalis išspausdinta 1808, antroji — po mirties). F. legendos tema parašyta visa eilė operų: L. Spohr (premjera Frankfurte 1818, Londone 1850), L. H. Berlioz La damnation de Faust (1846), Ch. F. Gounod Faust (1859), A. Boito Mefistofele (1868), D'Hervé komiška opera Le Petit Faust ir kt.

F. Neubert, Vom Doktor F. zu Goethes F. 1932; *B. v. Wiese,* F. als Tragödie 1946. *A. Kl.*

Fausta Flavia Maxima (289–326) Romos imp. Maksimiano duktė, 307 ištekėjo už Konstantino D.; 3 cezarių motina: Konstantino II, Konstanso ir Konstancijaus. Turėjusi teigiamiausios įtakos vyrui, vė-

A. Jacomi Faustas ir Mefistofelis

liau įsivėlė į politines intrigas su tėvu prieš vyrą, išdavė savo tėvą, pasileido, buvo savo posūnio Krispaus mirties priežastimi, bet ir pati pagaliau buvo nužudyta.

J. Voigt, Constantin der Grosse und sein Jahrhundert 1949.

Faustina 1. Senesnioji (Annia Galeria, m. 141) cezario Antonino Pijaus žmona, 138 tapusi imperatoriene. Jos garbei Romoje (Via Sacra) pastatytoji šventykla išlikusi iki šių dienų.

2. Jaunesnioji (Annia Galeria, m. 175), F. Senesniosios duktė, imperatoriaus Markaus Aurelijaus žmona, Komodo motina.

Faustulas (Faustulus) sen. Romos legendinis piemuo, suradęs ir išauginęs legendinius Romulą ir Remą.

Fauvizmas žr. Fovizmas.

Favart Charles Simon (1710–1792) prancūzų poetas ir operetės kūrėjas, buvo Opéra Comique (įst. 1713) vadovas. Jo žmona Marie Justine Benoite (1727–1772) buvo žymi dainininkė.

A. Iacuzzi, The European Vogue of F. 1932.

Favolus parazitinių grybų gentis daugiausia atogrąžų kraštuose. Europoje F. europaeus Fr., vaisiakūnis 2–7 cm skersmens, apskritas arba viena kryptimi ištįsęs. Parazituoja ant lazdynų, vyšnių ir uosių.

Favoritas (prc.) 1. mylimasis, numylėtinis; 2. įtakingo ar augštą vietą turinčio asmens proteguojamasis, mylimasis; 3. lenktynėse — arklys, už kurį stovi dauguma.

Favre Jules (1809–1880) prancūzų politikas ir advokatas. Dalyvavo liepos revoliucijoje (1830) ir reikalavo monarchijos panaikinimo ir steigiamojo susirinkimo. Po revoliucijos 1834 teisme gynė Lyono sukilimo dalyvius ir po to pasidarė vienu populiariausių Paryžiaus advokatų. 1848 dalyvavo vasario revoliucijoje, buvo pirma vidaus reikalų, paskui užsienio reikalų ministerijos generaliniu sekretoriumi, steigiamojo ir susirinkimo įstatymams leisti nariu. 1858 išgarsėjo Orsinio gynimu ir buvo išrinktas parlamento nariu; čia buvo vienas iš 5 opozicijos atstovų. Po Sedano jo siūlymu parlamentas nuvertė Napoleoną III ir paskyrė laikinąją vyriausybę, kur jis tapo vidaus reikalų ministeriu. Drauge su Gambetta reikalavo karo ligi galo, bet 1870 XII 6 pats pasiūlė taikytis su vokiečiais. 1871 II 8 išrinktas tautinio steigiamojo susirinkimo nariu ir II 19 paskirtas užsienio reikalų ministeriu. Drauge su Thiersu vedė su Bismarcku derybas dėl preliminarinės taikos ir pasirašė Frankfurto taikos sutartį. 1876 senatorius. Išsp. Rome et la république française 1871; Le gouvernement de la défense nationale 1872–75; Conférences et discours littéraires 1873; Discours parlementaires 1881; Mélanges politiques, judiciares et littéraires 1882 ir kt.

M. Reclus, J. F. [2]1913.

Favus (lot.) žr. Piktašašiai.

Fawkes Guy (1570–1606) anglų sąmokslininkas. Perėjęs į katalikus, uoliai kovojo už katalikų teises. Mirus Elzbietai (žr.), organizavo vad. parako sąmokslą (Gunpowder Plot): buvo numatyta 1606 XI 5, susirinkus parlamentui, jį išsprogdinti su visais Westminsterio rūmais. Diena prieš tai sąmokslą susekus, buvo areštuotas ir nužudytas. Šį įvykį atsimenant, XI 5 Londone kasmet viešai sudeginama F. vaizduojanti iškamša,

D. Carswell, Trial of Guy and others 1934.

Fazanai (Phasianidae) vištinių paukščių šeima ir tipiškiausia šio būrio paukščių grupė, būdinga augštomis stipriomis kojomis ir augštai esančiu užpakaliniu pirštu. Postaibis dažniausiai visai plikas; patinai ginkluoti pentinu. Žymus spalvos ir įvairių kitų papuošalų skirtumas tarp patinų ir patelių. Laikosi žemėje, maitinasi augaliniu maistu, šiek tiek vabzdžiais ir kt. smulkiais gyviais. Gyvena rytiniame žemės pusrutulyje, išskyrus kurkes, randamas Vidurinėje Amerikoje. Ši šeima susideda iš 370 rūšių, skaidoma dviem pošeimiais: kurapkų (Perdicinae, žr.) ir F. siaurąja žodžio prasme (Phasianinae). F. pasižymi grakščiomis kūno formomis ir didoku ūgiu, dažnai ilga uodega, susidariusia tuo būdu, kad vidurinės vairuojamos plunksnos esti žymiai ilgesnės už kraštutines; jų sparnai trumpi apvalaini, ir dėl to F. yra menki lėkikai. Tik verčiami jie pakyla į orą. Šiaip jau net pavojuje pasitiki savo stipriomis greitomis kojomis. Patinai ryškių spalvų ir dideli; tuo jie skiriasi nuo mažesnių ir pilksvų spalvų patelių. Šios taisyklės yra tik keletas išimčių (Meleagris, Crossoptilan). Nuo kurapkų pošeimio F. skiriasi tuo, kad jie daugiausia gyvena miškuose ar šiaip tankumynuose. Porų nesudaro: gyvena poligamijoje. Apvaisinta patelė pati viena nežymioje duobutėje padeda savo kiaušinius ir viena išperi, o vaikus vedžioja ligi jiems suaugant. Mažomis išimtimis (Argusianus, Polyplectron) fazanai deda 6–12 kiaušinių. Patinų tuoktuvės pasireiškia tuo, kad lytiškai sujaudintas paukštis savotišku būdu kelia augštyn ir išplečia uodegą ir pečių plunksnas, o įvairios odų karpos ir kt. odos priedai prisipildo kraujo ir pasidaro ryškūs. Šios pozos esti labai impozantiškos, ir tada patinas parodo visą savo grožį ir paleidžia savotišką, šiaipjau negirdimą balsą. Be kurkių, gyvenančių Vidurinėje Amerikoje, ir pakaškių, gyvenančių Afrikoje, visi F. pošeimio paukščiai gyvena Azijoje ir Zundo salose. Yra žinoma apie 180 rūšių. Iš šio pošeimio yra kilusi naminė višta, kurkė, povas, pakaškė. Iš 24 genčių, sudarančių

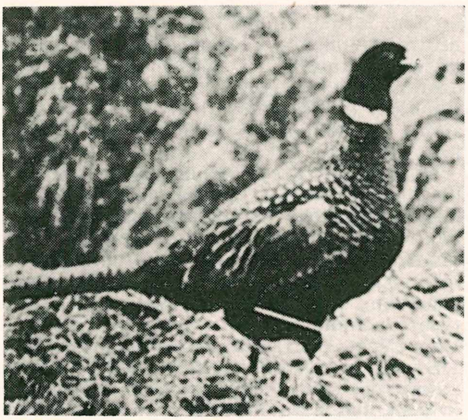

Fazanas

šį pošeimį, daugiausia žinoma gentis F. (Phasianus) iš 14 rūšių. Iš jų labiausiai žinomas medžioklinis F. (P. colchicus), beveik vidutinės vištos didumo, tamsiai žalios spalvos galva ir kaklu, metaliniu žvilgėjimu, šiaip rusvo kūno, įvairaus margumo; patelė pilksva. Tėvynė v. Azija ir nedidelė dalis p.r. Europos, bet subfosiliniai likučiai randami ir kt. Europos dalyse. Plačiai aklimatizuota rūšis beveik visuose Europos kraštuose ir Amerikoje, vertinga kaip medžioklės objektas savo balta mėsa. Į medžioklinį F. labai panašus Ph. mongolicus, Ph. torquatus, Ph. versicolor ir kt. Pastaraisiais laikais jie taip pat įvežti į Europą ir sudarė bastardų su medžiokliniu F. Todėl dabar Europoje sunku rasti gryną F. rasę. Pagaliau šios pastarosios rūšys ne visų ornitologų laikomos atskiromis rūšimis, o vien medžioklinio F. rasėmis. Viena iš tų rasių ar rūšių mandžurinis F. (Ph. torquatus) yra šalčiams atsparus ir dar prieš I pas. karą buvo aklimatizuotas net Petrapilio apylinkėse. Iš kitų F. genčių žinomas auksinis F. (Chrysolophus pictus) plačia geltona aukso atspalvio plunksnų apikakle; apatinė kūno dalis raudona. Dažnai laikomas zoologijos soduose. Amhersto F. (Ch. amherstiae) plačia apikakle kaip aukso F., bet baltos spalvos su juodais dryžais; apatinė kūno dalis balta. Pakaškė (Numida meleagris) žinomas prijaukintas paukštis, kilęs iš v. Afrikos. Nepaprastai puikaus apsiplunksninimo yra argus (Argusianus argus), povas (Pavo cristatus), karališkasis F. (Laphophorus impejanus). F. pošeimiui priklauso kurkė (Meleagris gallapavo), višta (Gallus gallus) ir fazanvištė (Gennaeus albocristatus), kilusi iš v. Himalajų ir Nepalo. Nepriklausomojoje Lietuvoje buvo įveisti F., kurie laikėsi miškuose.

D. G. Elliot, A Monograph of the Phasianidae 1870–72.

Fazė (gr. phasis) 1. atskira vystymosi, raidos pastraipa, atskira stadija; tarpsnis.

2. A s t r o n o m i j o j e regimoji dangaus kūno išvaizda, priklausanti nuo apšvietimo, atseit, nuo relatyviosios būties, kurią tas kūnas erdvėje užima žemės ir saulės atžvilgiu. F. dydis nusakomas kaip kampas, kurį sudaro regėjimo spindulys, nukreiptas į aptariamojo kūno centrą, su ant to kūno krintančiais saulės spinduliais. Mėnulio F. paprastai apibrėžiama kaip regimasis mėnulio nuotolis nuo saulės dangaus ilgyje. Mėnulio ir saulės ilgių skirtumas = 0° atitinka jauną, 90° — priešpilnį, 180° — pilnatį, 270° — delčią.

3. T e r m o d i n a m i k o j e fiziškai homogeninė, materijos užpildyta erdvės dalis, atskirta nuo kitų fizinės erdvės dalių ryškiais kontaktų paviršiais. Kiekvienos fazės fiziškos, dažnai ir chemiškos, ypatybės yra griežtai skirtingos. Pvz. ledas sudaro vieną F., vanduo antrą ir sotūs vandens garai trečią F. Įpylus alyvos lašą į vandenį, vandens ir alyvos F. skiriasi ne tik fiziškos, bet ir chemiškos ypatybės.

4. I š o r i n ė F. k o l o i d ų c h e m i j o j e dispersijos mediumas, arba dispersijos tarpas, kuriame yra pakibusi vidinė F., t.y. pakibę labai mažos kietos, skystos arba dujų koloidinės dalelės. Išorinė F. gali būti kieta, skysta arba dujos. Žr. Koloidų chemija.

Fazės koeficientas astronomijoje regimojo ryškumo sumažėjimas, fazei nukrypus 1° nuo pilnaties, išreiškiamas ryškumo laipsniais. F.K. netiesiogiai nusako paviršiaus nelygumą: dangaus kūnai su ‚šiurkštesniais', nelygesniais paviršiais turi atitinkamai didesnius F.K.

Fazių dėsnis, 1878 paskelbtas J. W. Gibbso, apibrėžia heterogeninės fiziko–chemiškos sistemos pusiausvyros sąlygas. F.D. sako, kad izoliuotoje heterogeninėje sistemoje, nusistovėjus pusiausvyrai, fazių P ir laisvės laipsnių F skaičių suma yra lygi komponentų skaičiui K plius du, būtent: $P + F = K + 2$.

F.D. plačiai taikomas ne tik tikroms chemiškoms heterogeninėms pusiausvyroms nagrinėti, bet ir metalurgijoje, tyrinėjant įvairių lydinių sistemas, kurios dažniausiai sudaro pseudopusiausvyras. Žr. Metalografija.

Fazių diagrama grafiškai išreiškia įvairius heterogeninės sistemos komponentų ir fazių santykius, nustatytus vadovaujantis fazių dėsniu. Pvz. pateikta skysto Si ir Mg tirpalo stingimo temperatūros diagrama. Ant abscisų ašies Mg svorio procentai, o ant

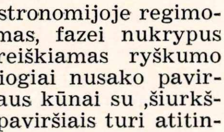

Fazių diagrama

ordinatų ašies temperatūra. A yra eutektinis taškas tarp Si ir Mg_2Si junginio ir B eutektinis taškas tarp Mg_2Si ir Mg. Šiuose taškuose binarinė sistema yra nonvariantinė. F.D. stingimo temperatūros krievių maksimumai, kaip taške C, visada reiškia apibrėžto chemiško junginio susidarymą.

V. Čepinskis, Termodinamika 1928; *A. Findlay,* The Phase Rule and its Applications 1931 (7 laida); *A. M. Brodskij,* Fizičeskaja chimija [2]1936.

FBI (Federal Bureau of Investigation) JAV federalinės valdžios agentūra prie Teisingumo Departamento, įst. 1908 kaip Bureau of Investigation, o 1935 gavo dabartinį vardą. FBI turi daug įvairių skyrių, pvz. identifikacijos, kuriame yra per 125 mil. pirštų nuospaudų, techninę laboratoriją, pagrįstą moksliniais principais, ir kt. FBI kovoja prieš organizuotus nusikaltimus, špionažą, nelegalią komunistinę ir priešvalstybinę veiklą ir t.t. Specialistams ruošti turi mokyklų ir akademiją.

M. Lowenthal, The F.B.I. 1950.

F–dur (it. Fa maggiore, prc. Fa majeur, ag. F major) muzikoje tono rūšis, prie rakto 1 bemolis b; gama: f, g, a, b, c, d, e; akordas: f–a–c.

Fe cheminis geležies (ferrum) ženklas.

Febė (gr. Phoibē ‚spindinčioji') 1. graikų mitologijoj titanė, mėnesio deivė, romėnų poetų kartais Dianos prievardžiu vartota; 2. a s t r o n o m i j o j e Saturno planetos palydovas, aptiktas V. Pickeringo 1899 III 14 Harvardo observatorijoje. 14,5 ryškumo. Skrieja aplink Saturną 550,44 dienų priešingai tai linkmei, kuria skrieja ir sukasi daugumas saulės sistemos kūnų. Takas ekscentriškas (e = 0,166). Skersmuo apie 250 km.

Febronija šventoji (šv. VI 25) mergelė ir kankinė, pagal legendą nukankinta Sibapolyje (Nisiby) Sirijoje imp. Diokletiano persekiojimuose.

Febronius, slapyvardžiu prisidengęs Triero vysk. Johann Nikolaus von Hontheim (1701–1790), 1763 Frankfurte išleidęs knygą Iustini Febronii iurisconsulti de statu ecclesiae..., kurios mintys davė pradžią naujam mokslui apie Bažnyčios santvarką ir popiežiaus bei vyskupų valdžią (febronionizmas). Formaliai autoriaus tikslas buvo padėti grįžti į Bažnyčios vienybę disidentams, tačiau iš tikrųjų jis siekė reformuoti Bažnyčios santvarką ir sumažinti Romos popiežiaus valdžią. F. neneigia popiežiaus primato, tačiau tvirtina, kad jis buvo suteiktas ne šv. Petrui, bet visiems apaštalams, taigi visai Bažnyčiai. Popiežius yra tik Bažnyčios centras, jos įstatymų saugotojas; jo teisiamoji ir mokomoji valdžia yra ribota, nes virš jo stovi visuotiniai Bažnyčios Susirinkimai. Pagal F. tokia yra buvusi Bažnyčios santvarka iki IX a., iki Isidoro dekretalijų. Bažnyčios santvarka, kurią siūlo F., remiasi vyskupais ir Bžn. susirinkimais. Siūlydamas praktinių priemonių popiežių uzurpuotai Bžn. laisvei atstatyti, F. siūlo pasaulinei valdžiai imtis ‚Bažnyčios globėjos' prievolių. Taip F., ‚gelbėdamas Bažnyčią nuo popiežiaus, ją atiduoda į pasaulinės valdžios rankas' (Pastor).

F. veikalas turėjo didelio pasisekimo Vokietijoje ir kituose kraštuose, kur pasaulinė valdžia siekė sumažinti popiežiaus įtaką ir pajungti Bažnyčią valstybei. Febronionizmas turėjo įtakos vėlesniams jozefinizmui ir vokiečių kanonistų bei teisininkų pažiūroms prieš popiežiaus valdžią. F. mintyse jaučiama galikanizmo ir F. mokytojo Van Espen doktrina. Pop. Klemensas XII 1764 F. mokslą pasmerkė, ir autorius, dar pakartojęs savo veikalo naujas laidas 1765 ir 1777, pagaliau 1781 savo mokslą atšaukė, tačiau ir atšaukime liko kaikurių klaidų. Vatikano Susirinkimas, iškilmingai paskelbęs popiežiaus primatą, padarė galą F. klaidoms.

O. Meyer, Febronius 1880 ir 1885; *F. Stümper,* Die kirchenrechtlichen Ideen des F. 1908; *J. B. Sägmüller,* Lehrbuch des kath. Kirchenrechts I 1925. *J. V.*

Februa (lot.) senovės romėnų kasmetinė apsišvarinimo šventė paskutiniame metų mėnesyje, kuris dėl to buvo vad. F e b r u a r i u s (mensis). Sen. romėnų kalendoriuje šis mėnuo buvo metuose paskutinis (dvyliktasis), dėl to su pridedama viena diena; o Julijaus ir Gregorijaus kalendoriuose jis yra antrasis metų mėnuo su 28 ir 29 dienomis (liet. v a s a r i s).

Febvre Lucien (g. 1878) prancūzų istorikas. 1919–33 Strasburgo univ., nuo 1933 Collège de France prof. Naujųjų amžių istorijos specialistas. Išsp. La terre et l'évolution humain [2]1949, Un destin, Martin Luther 1928, Le problème historique du Rhin 1935, Histoire, oeuvre de l'homme 1952.

Fécamp š. Prancūzijos pajūrio kurortas ir vienas svarbiausių jos žvejybos uostų, 43 km į š.r. nuo Le Havre; 17.300 gyv. (1950). F. įsikūrė prie vienuolyno (įst. 658), kurį 841 sunaikino normanai, bet 998 atstatytas ir perimtas benediktinų. Vienuolyne 1510 pradėtas gaminti benediktinas, kurio gamyba, vienuolyną uždarius, perėjo į privačias rankas. Buv. vienuolyno bažnyčioje yra legendinė Tikrojo Kristaus Kraujo relikvija, kurią Juozapas iš Arimatėjos įdėjęs į fygos medžio rąstą, o tą rąstą jūra išmetusi į krantą.

Fécamp Jean de (apie 990–1078) vienas žymesnių asketinių rašytojų ir Cluny prasidėjusios reformos įtakingas atstovas. Nuo 1028 benediktinų Fécamp vienuolyno abatas, palaikęs santykius su karaliais ir didikais: Eduardu II, Vilhelmu Užkariautoju, imperatore Agniete, Henriko IV motina ir kt. Jis yra šv. Romualdo (kamaldu-

lų) ir šv. Brunono (kartūzų) pranokėjas, vienmintis. Nors parašė nemaža asketinių veikalų, bet iki šiol jie vis buvo priskiriami kitiems autoriams: šv. Augustinui, šv. Ambraziejui, šv. Bernardui, šv. Anzelmui, Kasijonui, Alkuinui ir kt. Tik XX a. pradžioje benediktinas Bom Wilmart po ilgų tyrinėjimų nustatė tikrąjį tų raštų autorių. Svarbesni jo veikalai: Confessio theologica; Libellus de Scripturis et verbis Patrum; Confessio fidei; Deploratio quietis et solitudinis derelictae; Lessus paenitentiae; Pater mi (dvi religinės poemos) ir kt.

J. Leclercq–J. P. Bonnes, Un maitre de la vie spirituelle au XI-e siècle Jean de F. 1946. *A. Lm.*

Fechner Gustav Theodor (1801–1887) vokiečių filosofas ir psichofizikos grindėjas. 1834 fizikos prof. Leipzigo univ., 1840 dėl ligos atsistatydino. 1843 pasveikęs atsidėjo filosofijos studijoms ir 1846 grįžo į Leipzigo univ. filosofijos prof. Romantinės Schellingo ir Okeno gamtos filosofijos įtakoje kūrė panteistinę metafiziką. Norėdamas suderinti gamtos mokslų rezultatus su idealistiniais etikos ir religijos reikalavimais, jis bandė atgimdyti ir filosofiškai pagrįsti primityviųjų tautų animistinę pasaulėžiūrą. Lygindamas visos būties ir atskirų dalių sąrangą su žmogaus organizmu, F. priėjo išvadą, kad ne tik gyvuliams, bet ir augalams, žvaigždėms, žemei ir visam pasauliui turi būti priskiriama siela. Apskritai, žemesniosios individualybės telpa, kaip momentai, augštesniosiose. Augščiausia individualybė yra Dievas, savimi apimąs visas kitas (žemės ir žvaigždžių) individualybes. Visata, sutampanti su Dievu, yra amžina ir reiškiasi dvejopai — fizinės ir psichinės būties lytimis. Fiziniai ir psichiniai reiškiniai sudaro dvi paralelines grandines, kurios abi priklauso priežastingumo dėsnio. Pasaulyje viešpataująs mechaninis dėsningumas esąs teleologiškas: jis vykdo dvasinės būties idėjas bei tikslus, Dievo sumanymus. Žmonės — tik padargai Dievo rankose. Visi organiniai ir neorganiniai kūnai kilo iš žemės kūrybinės veiklos. Žmogumi, F. nuomone, nesibaigia organinės raidos procesas, bet prasideda naujas augštesnis jo tarpsmas. Etikoje F. laikosi eudemonistinės pažiūros, bet su krikščionybės mokslu: augščiausią gėrį žmogus pasiekia tada, kai jo valia sutampa su Dievo valia. Tikėjimas Dievu veikia žmones teigiamai. Savo p s i c h o f i z i k o j e F. laikosi griežtai empirinio ir kritiško metodo. Jos uždavinys yra eksperimentais išaiškinti fizinių ir psichinių reiškinių savitarpio santykius. F. pirmas suprato, kad psichologija gali įgyti fizikos tikslumą vien tuo atveju, jei pavyktų surasti psichiniams reiškiniams tinkamą matavimo būdą. Jutimų matu jis laiko tuos mažiausius dviejų jutimų skirtumus, kurie mūsų vos stebimi, prileisdamas, kad visi šitie skirtumai yra lygūs ir nepriklauso nuo lyginamųjų jutimų intensyvumo. Besiremdamas šituo prileidimu ir matuodamas atitinkamų dirgių kiekinius skirtumus, F. nustato dėsnį, pagal kurį jutimų intensyvumai yra tiesiog proporcingi dirgių didumo (kiekio) logaritmams. Vėliau šį dėsnį papildė Weberis (žr. Weberio–Fechnerio dėsnis).

G. T. Fechner

Savo e s t e t i k ą F. grindžia griežtai empiriniu būdu. Prieš Schellingo, Hegelio ir kt. spekuliatyvinę arba deduktyvinę estetiką jis stato induktyvinę estetiką, kuri pirmiausia tyrinėja faktus ir stebėjimų bei eksperimentų keliu nustato: kokie jusliniai objektai mums padaro estetinį įspūdį ir kokios subjektyvios aplinkos padeda tokiam įspūdžiui atsirasti. Savo tyrinėjimų išdavas F. suveda į šiuos dėsnius: 1. estetinis mogis priklauso nuo gauto įspūdžio intensyvumo, kurį sąlygoja a. išorinio dirgio stiprumas, b. subjekto jautrumas ir c. jo dėmesio įtempimas (estetinio slenksčio principas); 2. estetinis įspūdis stiprėja prie vieno dirgio dar kitiems prisidėjus; pvz. ritmo ir melodijos sąveika muzikoje (sąveikos arba laipsniavimo principas); 3. estetinį įspūdį sukelia tiktai tas objektas, kurio vienybė suderinta su jo elementų įvairove (įvairovės vienovės principas); 4. estetiniame objekte negali būti vidinių prieštaravimų (prieštaravimo negalimumo principas); 5. visi veiksniai, apsprendžią estetinį įspūdį, turi būti taip iškelti, kad pagaunantysis subjektas galėtų juos aiškiai įsisąmoninti (aiškumo principas); 6. estetinio objekto įspūdingumas priklauso ne tik nuo juntamų savybių, bet ir nuo sukeliamų jo asociacijų (asociacijos principas). F. tyrinėjimai psichologijos ir estetikos srityje tolesnei šių mokslų raidai padarė daug didesnę įtaką, nei jo metafizinės spekuliacijos tų laikų filosofijai. F. panteistiškas viso ko susielinimas, siekęs nugalėti XIX a. pozityvizmą, tapo šių dienų vad. induktyvinės metafizikos pirmataku. Išsp. Zend–Avesta od. über die Dinge d. Himmels u. d. Jenseits 1851; Elemente d .Psychophysik 1860; Vorschule der Aesthetik 1876; Die Tagesansicht gegenüber der Nachtansicht 1879; Über die psychischen Massprinzipien und das Webersche Gesetz (Philos. Stud. IV 1887); Nanna oder über das Seelenleben der Pflanzen 1848; Über die Seelenfrage 1861 ir kt.

K. Lasswitz, G. T. F. ^{3}1910; *I. Hermann,* G. T. F. 1926; *M. Wentscher,* F. u. Lotze 1925; *H. Becher,* F. s. Philosophie des organ. Lebens im Zusammenhang mit seiner relig. Metaphysik 1926; *F. A. E. Meyer,* Philosophische Metaphysik und christliche Glaube bei G. T. F. 1937.

Fechtavimas (vok. Fechten) kovimasis ašmeniniais ginklais pagal nustatytas taisykles. Šių ginklų kova jau buvo žinoma graikų senovėje. Jų buvo vartojami skydai nuo priešo smūgių apsisaugoti. Tokioje kovoje didesnės reikšmės turėjo ne F. menas ir jėga, bet drąsa. Manoma, kad šių rungtynių paprotys yra atėjęs iš Azijos. F. kaip meną pirmiausia iškėlė senovės romėnai. F. mokyklos atsirado respublikos laikotarpio pabaigoje, kai F. meno pradėjo mokyti vergus–gladiatorius. Pirmuoju mokytoju minimas konsulas Rutilis (105 pr. Kr.). Julijus Cezaris, ruošdamasis kovai su Pompėju, įsakė išmokyti F. savo milicininkus ir pats paruošė F. taisykles. Svarbiausias F. ginklas rapyra buvo įvestas Nerono laikais, o Morkaus Aurelijaus laikais rapyromis apginkluodavo ir gladiatorius. Aukštesnįjį F. meną išugdė viduramžių riteriai. Tada rapyras pradėjo nešioti ir miestelėnai. F. taip pat buvo įvestas Italijos univ., iš kur studentai jį atnešė į Vokietiją ir Prancūziją. Pirmoji F. mokykla įst. 1618 Jenos univ. Vėliau Europos valstybėse susidarė atskirų tautų F. mokyklos, pvz. italų, prancūzų, vengrų ir kt. Nepriklausomojoje Lietuvoje pirmosios F. žinios buvo paskleistos karo mokykloje. F. yra vartojamas kaip mankšta, lavinanti žmogų fiziškai; taip pat jis ugdo drąsą, pasiryžimą, greitą orientaciją ir įgalina užmiršti fizišką skausmą. Olimpiniuose ir įvairiuose kituose žaidimuose fechtuojantis yra vartojami floretė (prc. fleuret), rapyra (prc. épée) ir kardas (prc. sabre). F l o r e t ė. Svoris 500 g, ilgis 1,100 mm, laibgalio storis turi būti ne didesnis kaip 10 mm, drūtgalyje nedaugiau kaip 24 mm. Tai duriamasis ginklas, dažniausiai vartojamas mokymo pradžioje, nes, mokantis šį ginklą vartoti, iš karto siekiama didelio rankos laisvumo ir veiksmų tikslumo. Šiuo ginklu kovojama nedideliu atstumu, turint tikslą kliudyti priešo krūtinės ląstą (nuo kaklo iki juosmens). R a p y r a. Svoris 770 g, ilgis 1.100 mm, laibgalio storis nedidesnis kaip 10 mm, drūtgalio storis turi būti nedidesnis kaip 24 mm, rankos apsaugos skersmuo 135 mm. Tai kovos ginklas, nes kovojant leidžiama durti į visą priešo kūną. Šio ginklo ypatybė ta, kad normaliai kovojantieji priešai laikosi gana toli, o apsigynimo padėčių ne tiek daug. Žaidžiant jo kliudymus žymi dažniausiai elektrinis aparatas. K a r d a s. Svoris 825 g, ilgis 1,058 mm, laibgalio platumas ne mažesnis kaip 5 mm, kardo geležtės išlenkimas galimas ligi 40 mm, matuojant statmenį nuo išvestos tiesiosios tarp laibgalio į drūtgalį ir išlenkimo augščiausią tašką. Rankos apsaugos skersmuo neturi būti platesnis kaip 150×140 mm. Kardas yra duriamasis ir kertamasis ginklas, su kuriuo leidžiama durti ir kirsti į visą viršutinę kūno dalį ligi dubens kaulų linijos. Dvikovose vartojamos 4 pagrindinės apsigynimo padėtys, kurios gali būti įvairinamos, paimant jas atitinkamai augščiau arba žemiau: pagal smūgio augštį ginantysis gali ranką nuleisti žemiau arba pakelti augščiau. F. mokymo pradžioje turi būti siekiama laikysenos laisvumo, ypač rankos, kuri vaidina didžiausią vaidmenį F. mene. Ne mažesnės reikšmės turi ir kojų darbas, norint pasiekti didesnio staigumo. Iš pradžių siekiama viso kūno lankstumo, ypač puolant priešą pilnu žingsniu pirmyn. Pagrindinė paruošto kūno kovos padėtis visiems ginklams yra ta pati, išskyrus rankos laikyseną, kuri gali būti iškeliama augščiau ar žemiau. Pramokus pagrindinių kūno laikysenos padėčių, einama prie F. technikos, kurios tikslas išmokyti apsigynimo būdų (vad. paradais) su kiekvienu vartojamu ginklu ir drauge mokėti suduoti savo priešui smūgį. F. sudėtas iš atitinmai derinamų ir jungiamų puolimo su gynimo veiksmu. F. mokymas paprastai sudėtas iš 2 dalių: vieninio fechtuotojo, kai mokytojas moko atskirų F. veiksmų, ir laisva kova (prc. assaut), kai 2 mokiniai leidžiami kovoti vienas su antru, pritaikant tai, ko išmoko atskirai, ir įjungiant mokytojo duodamus taktinius kovos nurodymus. F. italų mokykla pasižymi veiksmų paprastumu, bet dideliu tikslumu, skirdama didelės reikšmės kūno apgaulingiems veiksmams bei staigiems puolimams (temperamentas). Prancūzų mokykla pasižymi veiksmų sudėtingumu bei jų įvykdymo tobula technika. Italų ginklo judesiai eina daugiau iš alkūnės, prancūzų mokykla moko ginklo judesius atlikinėti daugiau iš rankos riešo. Seniau, kai dar nebuvo paruoštų F. taisyklių, priešui buvo leidžiama net laisvąja ranka pagriebti priešo ginklą, o savuoju priešą durti ar kirsti. Dabar visuose kraštuose yra įvestos tarptautinės F. taisyklės, kurios nustato kovos taisyklingumą bei tikslumą.

K. Stritsky, Fechtkunst 1951; *O. Melichor,* Die Fechtkunst 1952.

Fecit (lot. ‚padarė') įrašas paveiksluose, raižiniuose, skulptūrose, pridedamas šalia autoriaus pavardės ar inicialų. Stp.: f e c.

Fedčenko Aleksej Pavlovič (1844–1873) rusų zoologas, keliautojas. Baigė Maskvos univ. fizikos-matematikos fak. Vienas pirmųjų Vidurinės Azijos tyrinėtojų. 1868–71 atliko eilę kelionių į Turkestaną, kur surinko vertingas zoologines, botanines ir antropologines kolekcijas. 1872 išvyko į užsienį, dirbo Leipzige, Heidelberge ir Šveicarijoje, tyrinėjo Alpių ledynus. 1873 pasikėlęs į Monblaną, audros metu žuvo. F. surinktąją medžiagą sutvarkė eilė specialistų. Tai aprašyta jo žmonos Olgos F. (1845–1922) redaguotame Putešestvija v Turkestan A. P. Fedčenko. Išsp. Spisok dvukrylych Moskovskago učebnago okruga 1867; Zoologičeskija zametki ir kt.

Fedčenkos ledynas Pamiro kalnyne, 1350 km^2 dydžio, 77 km ilgio; didžiausias pasaulyje nepolarinių sričių ledynas. Ledo storis ligi 800 m. Pavadintas A. P. Fedčenkos garbei.

Federacija (lot. federatio) atskirų valstybių sąjunga arba vienalytė jungtinė valstybė (Bundesstaat), sudaryta iš dviejų ar daugiau valstybių arba atskirų kraštų laisvu susitarimu. Valstybės–federacijos nariai savo suverenines teises perleidžia federalinei valstybei, kuri, kaip tarptautinės teisės subjektas, atstovauja visai F. Ji turi federacinę konstituciją, vyriausybę, valstybines funkcijas, varo bendrą užsienio politiką, akredituoja savo ir priima kitų valstybių ambasadorius, leidžia įstatymus, kurie yra privalomi visai F. Pilietybė yra bendra visai F. Valstybės–F. nariai sau pasilieka plačias savivaldybines teises ir šiai sričiai tvarkyti leidžia savo įstatymus. Jos yra atstovaujamos F. jų pačių slaptai rinktųjų atstovų. Piliečių individualinės teisės F. lieka nepažeistos, bet jiems tenka dviguba pareiga: vykdyti savo valstybės ir federalinius įstatymus.

JAV F. (1781) turi angliškosios kilmės žymių. F. pradžią sudarė (1776) 13 suvereninių valstybių. F. konstitucija įsigaliojo 1789. Vėliau prie F. prisijungė ir likusios valstybės. Dabar JAV F. priklauso 48 valstybės.

Šveicarija yra moderni Europos federalinė valstybė (1848). Ji susideda iš 22 valstybėlių, arba kantonų. Valdžia padalyta į dvejus įstatymų leidžiamuosius rūmus: senatas (Ständerat), kuriame kiekvienas kantonas turi polygiai atstovų, ir Tautinė Taryba (Nationalrat), sudaroma proporcine rinkimų sistema. Šie dveji rūmai sudaro F. seimą.

Vokietijos imperijos F. (1871–1918) buvo pati sau federalinė išraiška, nes jos santvarka buvo skirtinga nuo kitų F.

F. kilmė yra labai sena. Ji siekia senovinės Graikijos laikus. Senovinė Graikijos F. buvo daugiau federacinio fakto vystymosi momentas, nes Graikijos federacinės valstybės–miestai kiekvienas turėjo absoliutinę autonomiją. Bet praktiškai buvo apjungti bendros kultūros, vienos kalbos ir visi turėjo tas pačias tautines tradicijas. Autonominį pastovumą F. išlaikė svarbesnieji miestai: Atėnai, Sparta, Argas, Korintas. Žr. Konfederacija.

E. Sauer, Grundlehre des Völkerrechts 1948.

S. Gčs.

Federalinė rezervų sistema (ag. Federal Reserve System) JAV centrinio banko sistema, sukurta 1913 federaliniu įstatymu, vad. Federal Reserve Act. Iki to laiko federalinei valdžiai nepavyko sukurti centrinio banko institucijos. Tiesa, 1791–1811 veikė Pirmasis, o 1816–36 Antrasis JAV notų bankai, įkurti federaliniais įstatymais. Tačiau centralizmo baimė ir atskirų bankų interesai lėmė, kad JAV ilgam neturėjo ne tik centrinio banko, bet nė vieningos pinigų apyvartos. Didžiumą krašto pinigų apyvartos bei kredito reikalą tenkino savomis notomis gausingi privatiniai bankai, įkurti pagal atskirų valstybių įstatymus. Tokių bankų 1861 buvo 1600, kurie leido apie 10.000 skirtingos išvaizdos bei vertės notų. Gana dažnai tie bankai nepajėgdavo pareikalavus išmokėti indėlių bei iškeisti savo notų į federalinės valdžios kaldinamas monetas ir sukeldavo ne tik visuotinius bankų, bet ir ūkio sukrėtimus. 1863 pavyko federalinei valdžiai pravesti National Bank Act, kuris veikiai likvidavo palaidą notų emisiją. Dabar notų emisija atiteko tokiems privatiems bankams, vadinamiesiems Nacionaliniams Bankams (National Banks), kurie pasidavė federalinės valdžios įstatymų priežiūrai. Nacionalinių bankų sistema padėjo įgyvendinti vieningą pinigų apyvartą krašte, bet ji negalėjo duoti kraštui nei pagal atitinkamo momento reikalus pritaikytos, t.y. elastingos mokėjimo priemonių apyvartos, nei apsaugoti ūkio nuo staigių bankinio kredito svyravimo pasekmių. Šitokią funkciją tegalėjo atlikti centrinio banko institucija, sukurta 1913 Federalinės rezervų sistemos vardu. Jos struktūra duoda piramidės vaizdą: viršūnėje yra septynių asmenų valdytojų taryba, skiriama JAV prezidento, senatui pritarus, ir reziduojanti Washingtone; viduryje stovi 12 federalinių rezervų bankų su 24 skyriais, paskirstytais tam tikrose JAV vietovėse; piramidės dugną sudaro atskiri bankai kaip atitinkamo distrikto federalinio rezervų banko nariai–akcininkai. Visi Nationaliniai bankai (t.y. bankai, veikią pagal federalinius įstatymus) įpareigoti būti savo distrikto F.R. banko nariu, o Valstybiniai (State) bankai (t.y. bankai, veikią pagal atskirų valstybių įstatymus) ir vad. Trust bendrovės gali jais tapti, jei to panori ir išpildo federalinės rezervų sistemos valdytojų tarybos nustatytas nariams sąlygas. Kuriant tokią r e g i o n a l i n ė s a u t o n o m i j o s principu pagrįstą centrinio banko organizaciją, norėta jos veiklą galimai pritaikyti vietos reikalams, o iš antros pusės, apsaugoti ją nuo atskirų politikų bei ‚Wall Street' kontrolės. Laiko būvyje F.R. valdytojų tarybos koordinacinė galia buvo padidinta, o atskirų F.R. bankų regionalinės decentralizacijos reikšmė mažinama. Tad faktiškai JAV turi gana vieningą centrinio banko instituciją, vadovaujamą centrinės F.R. valdytojų tarybos. Valdytojų taryba nustato pinigų, kredito ir apskritai visos sistemos operacinę poli-

tiką. Tam tikslui ji turi galios panaudoti šias priemones: 1. nariai bankai yra įpareigoti laikyti savo distrikto F.R. banke tam tikrą procentą turimų depozitų, kaip privalomą kasos rezervą (iš čia kilo ir pats tų 12 bankų pavadinimas — Federal Reserve B.). Įstatymas numato privalomą kasos rezervą nuo 7 iki 26% visų turimų neterminuotų indėlių ir nuo 3 iki 6% terminių indėlių. Valdytojų tarybos nuožiūrai palikta kaitalioti minimose ribose laikytinų rezervų augštį ir tuo pačiu varžyti ar skatinti krašto bankų kreditines operacijas. 2. Jau kuris laikas veik išimtinis kreditas, kurį teikia F.R. bankai, yra jų turimi vyriausybės lakštai, įsigyti atviroje rinkoje, o ne tiesiog iš vyriausybės. Tų operacijų apimtį bei kryptį nustato a t v i r o s r i n k o s komitetas, kurį sudaro visa valdytojų taryba plius penki F.R. bankų atstovai. Vadinas, ir čia lemiamą žodį turi valdytojų taryba. 3. Atskiri F.R. bankai nustato, bet valdytojų taryba tvirtina diskonto procento augštį, F.R. bankų imamą už jų paskolos nariams bankams. 4. Pagaliau, valdytojų taryba kontroliuoja kreditą, teikiamą atskirų komercinių bankų vertybių biržos operacijoms finansuoti.

Kiekvieno F.R. banko vadovybę sudaro 9 asmenų taryba: šešis renka jo nariai bankai (akcininkai), o 3 paskiria Federalinė valdytojų taryba; iš pastarųjų vienas padaromas to banko tarybos pirmininku ir drauge pačios F.R. sistemos agentu tame banke. Notų emisiją vykdo atskiri F.R. bankai, tačiau F.R. sistemos agentai žiūri, kad bent 25% išleistų notų bei turimų depozitų būtų patikrinta deponuotu auksu, o likusi dalis kitomis vertybėmis. F.R. bankai yra JAV vyriausybės iždo operacijų agentai ir drauge panaudoja visos sistemos didžiulį aparatą krašto čekinių atsiskaitymų išlyginimui. Reikia atsiminti, kad F.R. sistemai priklauso per 7000 narių bankų su 90% visų komercinių krašto depozitų. Vadinasi, F.R. yra ne tik notų emisijos, bet ir tikra prasme centrinio banko institucija, kuri atitinkamai reguliuoja pinigų bei kredito apytaką krašte ir tuo pačiu lemiamai prisideda prie JAV ūkinio stabilumo palaikymo.

The F. R. B., its Purpose and Functions 1939; Annual Report of the Board of Governors of the F. R. S. (leidžiami kasmet); F. R. Bulletin (leidžiamas kas mėnesį). *J. Pžm.*

Federalistų Partija (Federalist Party) Amerikos politinė partija XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje, atsiradusi 1787 konstitucinės konvencijos metu. Jie reikalavo stiprios centralizuotos valdžios ir, kai konstitucija buvo priimta, kovojo už jos ratifikaciją. F.P. sudarė turtingi pirkliai, didelių nuosavybių savininkai š. Amerikos dalyje, konservatyvūs smulkieji ūkininkai ir prekybininkai. Geografiškai F.P. koncentravosi Naujojoje Anglijoje. Jos vadu yra buvęs Alexander Hamilton, išleidęs du tomus The Federalist. 1789–1801 federalistai buvo vyraujanti jėga valdžioje, bet, 1824 rinkimų metu pralaimėjusi, nustojo savo reikšmės.

L. D. White, The Federalists 1948.

Federalizmas principas, pripažįstąs federacinę valstybės organizaciją idealu; taippat stengimasis sujungti atskiras valstybes į federaciją arba unitarinę valstybę paversti federacine valstybe. Žr. Federacija.

Federal Reserve System žr. Federalinė rezervų sistema.

Federation Nationale Catholique (stp. F.N.C.) katalikų tautinė sąjunga Prancūzijoje, dirbanti katalikų akcijos darbą, susidedanti iš parapijų unijų, kurioms vadovauja visose vyskupijose įsteigti diecezіniai komitetai. Įsteigta 1924, ilgai vadovaujama gen. Castelnau, išaugo į stiprią organizaciją; prieš II pas. karą turėjo jau 3 mil. narių vyrų. Centras Paryžiuje. Leidžia laikraščius vadams (Credo) ir nariams.

Federation of Malaya žr. Malajų Federacija.

Federer Heinrich (1866–1928) šveicarų katalikų rašytojas; 1893 kunigas, nuo 1900 atsidėjo žurnalistikai. Rašė romanus ir noveles iš gamtos, visuomenės gyvenimo ir istorijos. Išsp. Franz von Assisi 1908; Berge u. Menschen 1911 (liet. Kalnai ir žmonės I–II tt., vertė J. Rudys 1940); Jungfer Therese 1913; Das letzte Stündlein des Papstes 1914 (liet. Didžiojo vyskupo paskutinės valandos); Eine Nacht in den Abruzzen 1917 (liet. Viena naktis Abr. kalnuose, Šaltinis 1932, Nr. 16–23); Patria 1917; Kaiser und Papst im Dorf 1924; Wander- u. Wundergeschichten aus dem Süden 1924 ir kt. Autobiografinio pobūdžio: Am Fenster (1927 liet. vertimas Trys siaubo naktys, N. Vaidilutė 1936); Aus jungen Tagen 1928. Liet. dar išversta: Sibilla Pagni ir Taddeo Amente (N. Vaidilutė 1930); Paskutinis kaimas (t.p.); Kitoks turi būti teisingumas (Darbininkas 1932; Nr. 34 ir 49–50).

H. Aellen H.F. ²1928; *H. H. Heer,* Das Naturerlebnis H. F. s. 1930; *A. H. Schwegeler,* H. F. im Spiegel seiner journalistischen Schaffens 1931; *O. Floeck,* H. F. 1938.

Federmann Nikolaus (1501–1542) vokiečių keliauninkas P. Amerikoje. 1529–32, tarnaudamas vienoje prekybinėje įstaigoje Venecueloje, jis ištyrė kraštą ir savo tyrinėjimų apyskaitą išsp. 1557. Nuo 1534 tęsė tyrinėjimus Venecueloje ir pagaliau 1539 pasiekė Bogotos sritį. Išsp. Indianische Historia 1558 (nauja A. Federmanno laida 1938).

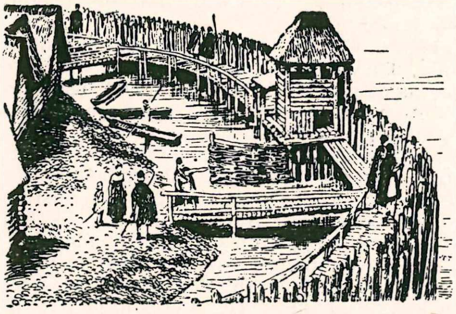

Federsee neolitinės sodybos rekonstrukcija

Federsee Württembergo provincijos (A. Švabijoje) pelkėtas ežeras 150 ha dydžio, 2,5 m gylio, 578 m nuo j.l. Čia surasta per 80 akmens amžiaus sodybų su kalstinių trobesių liekanomis. Žymiausios tyrinėtos sodybos: Aichbühl, Buchau, Dullenried, Riedschachen.

H. Reinerth, Das Federseemoor [2]1936.

Fedin Konstantin Aleksandrovič (g. 1892) rusų rašytojas. Smulkaus pirklio šeimoje užaugęs, F. turėjo progos pažinti Europą. I pas. karo metu buvo internuotas Vokietijoje kaip rusų pilietis. Po revoliucijos dalyvavo literatūriniame Serapijono Brolių sambūryje (ši gabių rašytojų grupė naujajame režime bandė išlaikyti savo dvasinę ,nepriklausomybę'). Vieno žymiųjų porevoliucinės rusų literatūros žinovų, G. Struve, nuomone, F. atėjo po I pas. karo į prozą kaip dviejų augštesnių meistrų mokinys: iš Bunino — aiški konstrukcija, aprašymų poetiškumas ir geras stilius, iš Čechovo — temos ir charakterių traktuotė. Ilgainiui F. išsivystė į stiprų, savitą beletristą, atidavusį ir neišvengiamą duoklę bolševikinės ideologijos postulatui. F. romanas Goroda i gody (1924) — pirmas didelio plano porevoliucinės epochos kūrinys. Jame F. originaliu stiliumi, komplikuotu šiužetu ir painia konstrukcija rodo intelektualo neprisitaikymą ir žuvimą revoliucijoje. Kitame jo romane Bratja (1928) — tos pat temos variantas kitoje aplinkoje; Pochiščenije Jevropy (1934–35), 2 tt. knyga, nevieninga savo idėja, lėto vystymosi, bet su labai vykusiais aprašymais, atskiromis scenomis; Sanatorija Arktur (1936) — trumpas romanas, vaizduojąs džiovininko vidaus pasaulį; 2 tomai literatūrinių atsiminimų: Gorkij sredi nas ir Uchodiaščij Peterburg (1943–44), savo medžiaga labai įdomi knyga, patekusi smarkion oficialios kritikos ugnin už ,objektyvumą'; pagaliau, dvi stiprios knygos, savarankiško siužeto, bet bendrų personažų sujungtos: Pervyje radosti (1945–46) ir Neobyknovennoje leto (1948). F. yra seno, priešrevoliucino formavimosi ir literatūrinės tradicijos rašytojas, prisitaikęs prie tarybinių reikalavimų, bet išlaikęs ir savitumą.

G. Struve, 25 Years of Soviet Literature 1944; (") Russian Literature 1951; *M. Slonim,* Portrety sovieskich pisatelej 1933; *D. Tamarčenko,* Putj k realizma 1934. *J. Bl.*

Fedkovič-Hordynskij Osip (1834–1887) ukrainiečių rašytojas ir poetas. 1862 išleido pirmą eilėraščių rinkinį, 1885 red. ukrainiečių laikraštį Bukovina. Parašė daug apysakų iš huculų gyvenimo. 1902 išleistas F. raštų rinkinys. Iš jo ,Kas kaltas' ištraukas vertė lietuviškai A. Kriščiukaitis ir išsp. Lietuvos Ūkininko kalendoriuje 1892.

Fedoravičius Juozapas (1776 Lietuvoje—1860 IV 4 Alūkštoje) lietuvis kunigas, botanikas floristas. 1807 baigė Kražių gimnaziją. 1808 įstojo į Vilniaus kunigų seminariją. 1811 įšventintas kunigu. Ligi 1828 buvo mokytoju Alūkštos mokykloje, 1828–49 vikaras, nuo 1850 altarista. Gyvendamas Alūkštoje, tyrinėjo to krašto florą, apimdamas ir žymią dalį dabartinių Zarasų ir Rokiškio aps. Šį darbą pradėjęs 1818, tęsė toliau ir 1851 parašė Kauno Metropolijos Kunigų Seminarijos Bibliotekoje esantį rankraštį Katalog roślin dziko rosnących i niektórych przyswojonych około Iłłukszty od roku 1818 aż dotąd postrzeżonych i zadeterminowanych (88 psl.). Čia surašyta 962 rūšys laukinių ir kaikurių kultūrinių Alūkštos apylinkių augalų. F. pateiktas žiedinių augalų sąrašas tyrinėtai apylinkei yra beveik pilnas, tuo tarpu žemesnių augalų suminėti tik svarbesni. Rankraštyje kiekvienam augalui duotas lotyniškas, lenkiškas ir lietuviškas augalo pavadinimas. Dalis lietuviškų augalų vardų čia yra paimta iš gyvosios kalbos, kita dalis autoriaus sudaryta. Ten pat Alūkštoje prie mokyklos buvo įkūręs ir turtingą botanikos sodą.

J. Dagys, Kun. Juozapas Fedoravičius — Ilukštos ir Zarasų krašto floristas (Gamta 1938, 3, 176–182 psl.).

Fedorov (Fedorovič) 1. I v a n (m. 1583) vienas iš pačių pirmųjų Rusijos spaustuvininkų. Jonui IV Žiauriajam įsteigus pirmąją spaustuvę Maskvoje ir į ją pakvietus iš Lietuvos spaustuvininką P. Mstislavecą, Vilniaus spaustuvininko Skorinos mokinį, F. nuo 1553 pradėjo dirbti kaip jo mokinys ir padėjėjas. Jis kartu su Mstislavecu 1563–64 Maskvoje išspausdino pirmąją knygą Apostol. Apie 1566 F. kartu su Mstislavecu atbėgo į Lietuvą ir Grigo Chodkevičiaus globojami Zabludave įst. spaustuvę, kurioje 1568–70 išspausdino kelias knygas gudų kalba. 1572 persikėlė į Lvovą, kur įkūrė savą spaustuvę.

S. Ptaszycki Iwan Fedorowicz drukarz ruski we Lwowie (Sprawozd. wydziału fil. Polskiej Akad. Um. XI 1—43 psl.).

2. J e v g r a f S t e p a n o v i č (1853-1919) rusų kristalografas ir petrografas. 1883

baigęs kalnų institutą, tarnavo Permės Turjinsko kasyklose ir 1894 čia buvo geologijos muzėjaus dir. 1895 Petrovsko–Rozumovskoje Žemės Ūkio Akad. Maskvoje prof., 1896 Kalnų Inst. mineralogijos ir kristalografijos prof.

Kristalografijos mokslui F. vienas pirmųjų pritaikė griežtai matematinį metodą. 1895 veikale Theorie der Krystallstrukture duoda 230 galimų kristaluose struktūrinių grupių, tai ne tik grafiškai išreikšdamas, bet ir algebrinėmis lygtimis. Vėliau F. įvedė teodolito metodą kristalo kampams matuoti. Be to, dėsningam mineralo šlifo optinių savybių kitėjimų stebėjimui sugalvojo tam tikrą staliuką. Ištobulino geometrinį kristalų apibūdinimą; juo remiantis, galima spręsti apie tiriamo kristalo cheminę sudėtį. Išsp. Kurs kristalografii 1897; Theorie der Kristallstruktur 1895–1905 ir kt. Petrapilyje įst. jo vardo kristalografijos institutas.

Fedosejevcai bezpopovcų (bepopių) religinės sektos atskala, įst. XVII a. F. Vasiljevo Rusijoje. XVIII a. F. paplito Lietuvoje ir Gudijoje. 1857 Kauno gub. F. buvo apie 7000. Kulto reikalus atlikinėjo abiejų lyčių rinktieji asmenys. F. nepripažino valdžios, nesimeldė už carą ir gyveno nevedę. XIX a. F. dar skirstėsi įvairiomis sektomis.

Fedotas Sipavičius žr. Sipavičius.

Fedra (gr. Phaedra) sen. graikų padavimų herojė, Kretos karaliaus Mino duktė, Tezėjo žmona, neteisingai vyrui įskundusi povaikį Hipolitą, dėl ko Poseidono Hipolitas buvo nužudytas. Sąžinės priekaišto veikiama, ji nusižudžiusi. Ta tema parašyta daug Sofoklo, Agatono, Euripido, Likopono, Senekos, Racino tragedijų.

Fedras (Phaedrus) I a. po Kr. romėnų pasakininkas, anksčiau vergas. Jis, sekdamas Esopu, lotyniškai parašė penkias knygas pasakų proza.

Fegatella maršancinių šeimos kerpsamanių gentis. Talus 1–2 cm pločio, 10–20 cm ilgio. Anteridės bekotės, archegonės ant ilgų, apačioje rausvų, vandeningų kotelių, kūgio formos. Europoje ir Lietuvoje paplitusi tik viena rūšis F. c o n i c a Corda, kuri masėmis auga upelių krantuose, apie šaltinius, drėgnose vietose, ant senų mūrų ir pn.

Fehling Hermann (1812–1885) vokiečių chemikas, nuo 1839 Stuttgarto Augštosios Technikos Mokyklos profesorius, pasižymėjęs cheminių tyrinėjimų metodais ir vad. F. tirpikliu vynuoginiam cukrui piene, vyne ir kt. nustatyti. Redagavo Liebig ir Wöhler įst. Handwörterbuch der Chemie (nuo 1871).

Fehrenbach Konstantin (1852–1926) vokiečių politikas. 1885–87 ir 1901–13 Badeno parlamento narys, nuo 1903 Reichstago atstovas, 1918–19 jo pirmininkas, 1920–21 kancleris, nuo 1923 Centro Partijos frakcijos pirmininkas.

Fey 1. E m i l (1886–1938) austrų politikas. 1932 valstybės sekretorius, 1933 krašto apsaugos ministeris ir 1933 X Dollfusso kabineto vicekancleris. 1934 krašto apsaugos ministeris, 1934 VII vidaus reikalų ministeris, paskiau vėl vicekancleris; žuvo, Austrijos valstybę Vokietijai inkorporuojant.

2. K l a r a (1815–1894) vokiečių mistikė ir pedagogė. 1837 Aachene įkūrė mokyklą apleistoms mergaitėms ir 1844 atsidėjo rūpintis varguomenės vaikais; 1848 iš jos įstaigos išaugo Vaikelio Jėzaus vargšų seserų kongregacija, kurios vyresniąja ji paliko ligi mirties. Paliko religinio turinio raštų. 1916 pradėta beatifikacijos byla.

Feichtmayr žr. Feuchtmeyer.

Feydeau Georges (1862–1921) prancūzų rašytojas, davęs nemaža lengvosios komedijos (vodevilio) pavyzdžių ir savo laiku buvęs vienas populiariausių vad. théâtre boulevardier repertuaro autorių. Žymiausi F. veikalai: L'Hôtel du libre Échange 1894; On purge Bébé 1910; Mais ne te promène donc pas toute nue 1911; La Dame de chez Maxim's 1914.

Feigenwinter Ernst (1853–1919) šveicarų socialinis politikas, advokatas. Kartu su J. Becku įsteigė Šveicarijos Darbininkų Sąjungą, nuo 1917 Šveicarijos tautinės tarybos narys. Išsp. Armenrecht in der Schweiz 1903; Die Behandlung der auländischen Arbeiter im Versicherungsrecht 1912; Der Kampf um den gerechten Lohn und die Gewinnbeteiligung der Arbeiter [2]1918 ir kt. Vienas redaktorių žurnalo Zeitschrift für christliche Sozialreform.

O. Walter, E. F. 1944.

Feijó Diogo Antonio (1784–1843) brazilų dvasininkas ir politikas. Būdamas teisingumo ministeriu, pasižymėjo malšindamas tų neramių laikų sukilimus. 1835 išrinktas imperijos regentu. Konservatorių smarkiai puolamas, 1837 atsistatydino. 1842 prisidėjo prie sukilimo, ir buvo suimtas, bet vėliau paleistas. Jis laikomas sąžiningumo ir energijos pavyzdžiu.

Feijoa Sellowiana amžinai žaliuojąs Myrtaceae šeimos vaisinis krūmas, 3–6 m augščio p. Amerikoje. V. Europon atvežtas XIX a. F. vaisius — pilkai žalia saldžiai rūgšti kvapi uoga su smulkiomis sėklomis. F. dauginama sėklomis ir vegetatyviai; vaisių veda nuo 4 metų.

Feijoó y Montenegro Benito Jeronimo (1676–1764) ispanų mokslininkas, esejistas ir kritikas, benediktinų vienuolis. Per 40 metų buvo Oviedo univ. filosofijos prof. Išsp. Teatro critico universal 9 tt. 1726–60 ir Cartas eruditas y curiosas 5 tt. 1765. Savo raštuose nagrinėja įvairias mokslo sritis: mediciną, matematiką, astronomiją, filosofiją, gamtos mokslus, literatūrą ir kt.

F. raštai apėmė visą tos epochos žinojimą. Savo raštuose jis kovojo su Ispanijoje įsigalėjusiais prietarais ir tamsumu, tuo būdu prisidėdamas prie įvairių reformų įvedimo.

Feilberg Ludvig (1849–1912) danų kalbininkas bei tautosakininkas, kunigas. Be didžiulio Jutlandijos tarmės žodyno Ordbog over de jydske Almuesmaal (1887–1914), F. išleido daug tautosakinių darbų, jų tarpe didelį veikalą apie Kalėdas (Jul, 1940).

Feininger Lyonel (g. 1871) JAV tapytojas ir grafikas. 1887 atvykęs Vokietijon, studijavo muziką, paskui piešė karikatūras. Paryžiuje Picasso ir Braque poveikyje užsikrėtė kubizmu. 1919–33 kartu su Kandinskiu ir Klee mokytojavo ‚Bauhaus' mokykloje Weimare ir Dessau, kuri, W. Gropius'o įkurta, siekė dekoratyvinių meno

L. Feininger Burlaiviai

šakų ir architektūros sintezės techninių geometrinių formų dvasioje. 1936 nacių apšauktas ‚išsigimusiu', grįžo į JAV. F. kubizmas yra individualiu ir subtiliu būdu perkurtas. Priešingai gryniems abstraktams F. visiškai nepašalina erdviškumo. Jo mėgstamieji motyvai — bažnyčios, kalnai, jūros laivai komponuoti kristalinėmis plono piešinio formomis, kurios susikerta ir persišviečia vėsiomis spalvomis. Grafikoje F. išgauna švelnių atmosferinio virpėjimo ir spalvingumo efektų. *P. Rkl.*

Feisal žr. Faisal.

Feisi (šeichas Abdul–Fasil, 1547–1595) persų poetas prie didžiojo mohulo Akbaro rūmų. Pasižymėjo religiniu ir tautiniu pakantumu; tai atsispindi jo poezijoje. Parašė odžių, elegijų rinkinį Sarra u churschid (Saulės atomas). Iš sanskrito kalbos išvertė Lilavati — algebros ir geometrijos veikalą.

Feist Sigmund (1885–1943) vokiečių kalbininkas. Kur nors univ. jis nedirbo; buvo žydų našlaičių namų direktorius Berlyne. Jis daugiausia domėjosi indoeuropiečių ir germanų protėvynės bei proistorės klausimais. Buvo linkęs manyti, kad indoeuropiečiai yra kilę iš Azijos. Šią nuomonę jis yra plačiau išdėstęs savo veikaluose: Europa im Lichte der Vorgeschichte 1910; Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen 1913 ir Indogermanen u. Germanen 1919. Jo etimologinis gotų kalbos žodynas Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache susilaukė net trijų laidų; paskutinioji to žodyno laida dėl autoriaus žydiškos kilmės negalėjo pasirodyti Vokietijoje, ir 1939 buvo išspausdinta Olandijoje, Leidene. Be to, 1922 buvo išleista jo Einführung in das Gotische ir 1925 Stammeskunde der Juden. *P. S.*

Fėja (prc. fée iš lot. fata ‚likimo deivė, moira') moteriška mitologinė būtybė, ypač populari airiuose, bretonuose ir kitose keltiškose tautose, vadinama įvairiais vardais: s i d e, f a y s, f a t a ir kt. Panašių būtybių randame ir kitų tautų folklore: skandinavų, anglų saksų, prancūzų, vokiečių, nors ten jos netokios ryškios, kaip keltuose. Į jas labai panašios yra lietuvių laumės arba deivės (žr.). Paprastai F. įsivaizduojama kaip labai graži moteriška būtybė, kartais mažo ūgio (elfas), bet dažniau kaip normalus žmogus. Jos rodosi po kelias iš karto, būriais, gali pasidaryti nematomos, mėgsta šokti ratelius mėnesienoje, gyvena kalneliuose, senuose pilkapiuose ir prie vandens. Apskritai, žmonėms jos yra draugiškai nusiteikusios, dažnai jiems padeda, ypač vargingoms moteriškėms, gimdyvėms, doroms našlaitėms: padeda verpti ir austi, atneša dovanų naujagimiams, tačiau mėgsta juos ir pasivogti arba apmainyti. Įžeistos keršija ir šiaip pokštų išdarinėja. Tad žmogui reikia būti atsargiam. Jų dovanos (lapai, anglys) virsta auksu. Turi savo požemio karalystę, kur viešpatauja amžina linksmybė, muzika ir šokiai. Jos nesensta ir nemiršta. Mirtingasis, patekęs į jų pasaulį, neturi ragauti jokio maisto, nes kitaip nebegalės grįžti į šią žemę. Ten laikas nejuntamai bėga: sugrįžęs žmogus atranda, kad ten prabuvęs daug metų, ir tuojau pat pavirsta į dulkes. F. mėgsta romantiškus nuotykius su mirtingu vyru. Tačiau ta idilija anksčiau ar vėliau suyra, nes ir meilė negali panaikinti ribos, skiriančios žmonių ir dvasių pasaulius. Yra gausi literatūra apie tokius nutikimus, kur žymiausios F. turi savo tikrinius vardus: Melusine, Fata Morgana, Graelent ir kt. Tikėjimų F. kilmė visaip aiškinama, ir jos greičiausiai nėra visur kilusios dėl tų pačių priežasčių. Jos gali būti senos nuvainikuotos gamtos dievybės, miškų ir vandenų dvasios, animistinės pasaulėžiūros liekana. Dar dažnai sakoma, kad F. nulemia žmogaus likimą, yra jo gyvenimo siūlo verpėjos, kaip romėnų 3 f a t e s, graikų m o i r o s ir germanų n o r n o s (plg. lietuvių

laima). Galimas daiktas, kad F. turi ryšio ir su mirusiųjų pasauliu. Pikta arba bloga. F. yra vėlyvesnės kilmės. Rusų rusalka ir jugoslavų vila yra daugiau demoniškos, negu keltų F. Apskritai, F. yra vienas gražiausių žmogaus fantazijos kūrinių, liaudiškas moteriško prado įpavidalinimas.

W. Wentz, Fairy-faith in Celtic Countries, its Psychical Origin and Nature 1909; *Voretzsch,* Fee (Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens II 74–82). *J. B.*

Fejérpataky László (1857–1923) vengrų istorikas. Nuo 1895 paleografijos ir heraldikos prof. ir tautos muzėjaus dir. Budapeste. Išsp. A királyj kancellaria az Arpádok Koraban (Karališka kanceliarija Arpadų metu) 1885; Magyarországi varasok regi számadàsei (Vengrų miestų senos sąskaitybos knygos) 1885; Monumenta Hungariae Heraldica 1901–02 ir kt.

Felachas (ar. fellāh nuo falāha ,arti') Egipto, Arabijos ar Palestinos ūkininkas mahometonas. Daugumas jų gyvena kaimuose, mažoji dalis miesteliuose; beveik visi smulkūs mažažemiai, laikomi pasaulyje vargingiausiais ūkininkais–žemdirbiais. Kalbą arabiškai, nors Egipte jie nėra arabai. Jų namai nukrėsti iš molio, dumblo arba sukrauti iš akmens plytų ir lėkščiu stogu. Augina ryžius, kukurūzus, daržoves. Prie F. priskiriami ir tų kraštų amatininkai, gyvenantieji kaimuose, bet išskiriami ūkininkai koptai–krikščionys.

H. Habib Ayrouth, Moeurs et coutumes des Fellachs 1937.

Felbiger Johann Ignaz von (1721–1788) austrų kunigas, katalikų mokyklų ir liaudies švietimo reformatorius Silezijoje ir Austrijoje Marijos Teresės laikais. Tapęs 1746 augustinijonų abatu Sagane ir vėliau infulatu Pressburge, atsidėjo mokyklų reikalams. Savo sudarytu General-Landschul–Reglement für die Röm. Kath. Schulen įvedė naują mokyklų sistemą Silezijoje: mokytojų seminarijos, privalomasis mokslas, sekmadienio mokyklos. Pasinaudojo protestantų metodiko Hähn (m. 1789) Literal- u. Tabellmethode (Saganische Lehrart), ją pritaikė kat. mokykloms, suvienodino religijos dėstymą pradžios mokyklose ir nustatė klasės mokymo metodiką. 1774 Marija Teresė pakvietė F. į Austriją, kur jis iki jos mirties dirbo mokyklų reformos darbą. Tik Juozapas II 1782 atėmė jam pareigas ir ištrėmė į Pressburgą. Iš daugybės F. pedagoginių raštų pažymėtini: Eigenschaften, Wissenschaften u. Bezeuge rechtschaffener Schulleute 1768; Methodenbuch 1775 ir kt.

S. Merkle, Die kath. Beurteilung der Aufklärung 1908; *W. O. Nicolay,* J. F. 1908.

Felčeris (vok. Feldscher, Feldscherer) asmuo su viduriniu medicinos mokslu. Nepriklausomojoje Lietuvoje F. mokyklų nėra buvę; esamieji F. yra įsigiję F. vardą prieškarinėje Rusijoje — jos kariuomenėje arba F. mokyklose. Rusijoje F. oficialiai neturėjo teisės savarankiškai verstis medicinos praktika; jie buvo gydytojų padėjėjai, jų nurodymų vykdytojai, gydant ligonius ir vykdant sanitarinius veiksmus (dezinkfekcija, lavonų skrodimas ir kt.). Lietuvoje F. įstatymu buvo duota teisė ir ligonius savarankiškai gydyti, tačiau tiktai nestipriais ir kaikuriais stipriaisiais vaistais ir kaikuriomis mažomis chirurginėmis operacijomis. Lietuvoje F. atstojo ligoninėse gailestingosios seserys, o kariuomenėje sanitariniai puskarininkiai.

Felčerizmas Lietuvoje 1918–1928, 1928.

Feldberg Vokietijos viršukalnės: 1. Augščiausias Schwarzwaldo kalnas, 1493 m; meteorologijos stotis, vok. žiemos sporto (slidžių) lopšys; 2. Augščiausioji Taunus kalnų viršūnė, 880 m, televizijos siųstuvas.

Feldfebelis (vok. Feldwebel) puskarininkio laipsnis ir dalinio (kuopos, eskadrono, baterijos) pareigūnas. F. pavadinimas vartotas vokiečių, rusų ir kt. kariuomenėse. Lietuvos kariuomenėje F. vietoje buvo įvesti kiti terminai. Žr. Puskarininkis, Viršila.

Feldkirch v. Austrijos mst. Lichtensteino ir Šveicarijos pasienyje, prie Ill upės; 15.899 gyv. (1953). Jėzuitų kolegija Stella Matutina su gimnazija, muzikos konservatorija, mokytojų seminarija, domininkonų ir kapucinų vienuolynai, muzėjus (buv. Montfort pilyje), XV a. bžn. F. dominuoja Arlbergo Alpių perėją, dėl kurios praeities karuose dažnai būdavo kovojama.

F. lietuviai. Čia 1944 rudenį apsigyveno keletas lietuvių tremtinių, kurie visą karo metą dirbo prie geležinkelio darbų. Karui pasibaigus, ten gyvenę lietuviai priklausė Lustenau stovyklai ir vietos lietuvių komitetui.

Feldman 1. Józef (1899–1946) lenkų istorikas, Krokuvos univ. prof. F. istoriją laikė politinio galvojimo mokykla, nes ji ne tik auklėjanti jaunuomenę, bet ir apsaugojanti nuo praeityje darytų klaidų. Išsp. Sprawa dyssydentów za Augusta II 1924; Dzieje polskiej myśli politycznej 1864–1914, 1933; Stanisław Leszczyński 1934; Revolucja francuzka a Europa 1936; Problem polsko–niemiecki w dziejach 1946; Bismarck a Polska 1947.

2. Wilhelm (1868–1919) žydų kilmės lenkų literatūros kritikas ir rašytojas. Savo veiklą pradėjo publicistiniais straipsniais, propaguodamas žydų asimiliacijos idėją. 1889 Krokuvoje įst. liaudies univ. A. Mickevičiaus vardu ir ten pat red. Dziennik Krakowski ir 1901–14 Krytyka. Nuo 1914 gyveno Berlyne ir lenkams parūpino daug propagandinės literatūros vokiečių k. Išsp. Piękna Żydówka 1887; W okowach 1890; Virago 1911; Rok 1812, 1912 (spv. M. Wileńczyk); Współczesna literatura polska

1902, [6]1918–19; O twórczości St. Wyspiańskiego i St. Żeromskiego 1905; H. Ibsen [2]1922; Dzieje polskiej myśli politycznej w okresie porozbiorowym 1914–20 ir kt. Lietuviškai Gyvenimas (pjesė) vertė J. Strazdas 1914.

Feldmanis 1. Ernests (1889–1948) latvių aktorius ir režisorius. Mokėsi Maskvoje dailės teatro aktorių mokykloje, kurią baigė 1911. Vėliau dirbo įvairiuose Rusijos teatruose. 1918 Maskvoje buvo įsteigęs savo teatrą. 1921 grįžo į Rygą ir dirbo Latvijos nacionaliniame teatre kaip aktorius ir režisorius. 1927 įst. savo teatro kursus. 1944 likęs Latvijoje mirė.

2. Jūlijis (1889–1953) latvių diplomatas. 1915 baigė Maskvos univ. teisių fak. 1921–23 Latvijos pasiuntinybės sekretorius Paryžiuj, 1923–25 dirbo Latvijos užsienio reikalų ministerijoje, 1925–27 Paryžiaus pasiuntinybėje, 1930 nuolatinis atstovas prie Tautų Sąjungos, nuo 1932 kartu ir pasiuntinys Šveicarijai. 1939 pasiuntinys Danijoje. II pas. karo metu Genevoj leido informacinį biuletenį. Po Vokietijos kapituliacijos rūpinosi latvių tremtinių šalpa ir dirbo prie IRO Genevoj. Nuo 1949 Latvijos pasiuntinys Washingtone. Daug rašė periodinėje spaudoje ir išleido knygą Vai mēs zinām, kas ir Tautu Savienība? 1924.

J. Feldmanis

Feldmaršalas (vok. Feldmarschall) augščiausias karinis laipsnis. Viduramžiais raitininkų vadas, nuo 30 metų karo — kariuomenės vadas. Senojoje Lietuvos ir Lenkijos valstybėje F. atitiko lauko hetmoną. Žr. Maršalas.

Feldšpatas (vok.) žr. Lauko špatas.

Félibrige, Le literatūrinis sąjūdis Provanso (Provence) kalbai ir literatūrai palaikyti (įk. 1854), kurio svarbiausieji iniciatoriai buvo provansiečių kalba rašiusieji poetai F. Mistral ir J. Roumanille. Sąjūdžio nariai vadinosi félibres (provansiškai ‚rašytojai, knygininkai').

Felicijietės moterų vienuolija, įkurta Sofijos Truškovskos 1855 Varšuvoje, vardu šv. Felikso Kantaliečio seserys. F. laiko mokyklas, bendrabučius, ligonines ir labdaros įstaigas. 1864 rusų valdžios uždaryta, persikėlė į Austriją ir paplito Galicijoje, nuo 1874 įsikūrė JAV, kur aptarnauja lenkų parapijas ir mokyklas. Dabar F. turi 4531 seserį, 380 namų, suskirstytų į 10 provincijų. Centras Romoje.

Felicijonas šventasis (šv. I 24) pirmasis Foligono vysk., II a. gale nukankintas imp. Decijaus.

Felicita šventosios: 1. kankinė Romoje (šv. XI 23), nukankinta II a. viduryje, pasak legendos, turėjusi 7 sūnus kankinius.

2. Kankinė Kartaginoje, drauge su šv. Perpetua (šv. III 6), vergė, nukankinta 202 ar 203.

Felicitas (lot. ‚laimė') sen. romėnų laimės (pasisekimo) deivė, vaizduojama su lazda arba jietimi ir gausybės ragu rankose.

Feliksas (lot. felix ‚laimingas') šventieji, popiežiai:

1. F. ir Adauktas (šv. VIII 30) Romos kankiniai imp. Diokletiano laikais. 1905 Komodilės katakombose rastas jų kapo įrašas, pop. Damazo eilėraštiškai parašytas. Iš VI a. kilusi legenda apie prie vedamo mirti F. prisijungusį kažkokį bevardį krikščionį (dėl to adauctus), kuris drauge su F. buvo nužudytas, neturi istorinio pagrindo.

2. F., Fortūnatas ir Achilėjas diakonai šventieji (šventė IV 23), pagal iš VI a. kilusią legendą buvę Lyono vysk. šv. Irenėjo pasiųsti į Valenciją ir tenai nukankinti.

3. F. ir Fortūnatas broliai kankiniai, nukankinti Diokletiano ir Maksimiano laikais, ypač garbinami Akvilėjoje, kuri laikoma jų mirties vieta.

4. F. Triero vyskupas, šventasis (šventė III 26), vyskupų išrinktas Triero sinode, susirinkusiame priscilianistų herezijai išspręsti. Kadangi F. nepritarė priscilianistų pasmerkimui, šie susispietė apie jį, ir tuo būdu F. buvo priskaitytas prie heretikų. Pop. Siritijus ir Milano šv. Ambraziejus nutraukė su juo santykius. Po 12 metų atsisakė vyskupijos ir užsidarė vienuolyne atgailoti. Mirė apie 400, ir buvo palaidotas jo paties Triere pastatytoje bažnyčioje.

5. F. Valois (1127—1212), šventasis, drauge su šv. Jonu Matiečiu trinitorių ordino steigėjas, kilęs iš Valois (Isle–de–France) vietovės; jo giminystė su karališkąja Valois šeima yra abejotina. Buvo Marseille trinitorių vienuolyno viršininkas, ir daug prisidėjo prie vidinio trinitorių gyvenimo sutvarkymo ir stiprinimo. Šventė XI 20.

Antonin de l'Assomption, Les origines de l'Ordre de la Très Ste Trinité 1925.

6. F. iš Cantalice (1515–1587) pranciškonų broliukas, šventasis (šventė V 18), 42 metus ėjęs išmaldų rinkėjo (kvestoriaus) pareigas Romoje, dėl jo dažnai vartojamo padėkos žodžio vadinamas ‚Brolis Deogratijas'; buvo susidraugavęs su šv. Karoliu Boromėju ir šv. Pilypu Neri. Kanonizuotas 1712. Lenkijoje laikomas vaikų globėju; tenai kaikur net pranciškonų tretininkai vadinami jo vardu (felicijonai).

7. F. iš Nolos šventasis (šventė I 14), kankinys, miręs sava mirtimi imp. Deci-

jaus laikais, senovėje labai gerbiamas visoje Vakarų Bažnyčioje. Šv. Paulinas iš Nolos nuo 394 kasmet F. metinėms parašydavo eilėraščių, iš kurių vėlesnieji istorikai sėmėsi žinių apie F. Pagal 397 ir 398 eilėraščius F. buvo į Nolą atsikėlusio siriečio Hermanijaus sūnus, čia tapęs kunigu ir vysk. Maksimo bendradarbiu. Diokletiano laikais kankintas už tikėjimą. Ant jo kapo šv. Paulinas pastatė menkos bažnytėlės vietoje puikią baziliką, kuri buvo lankoma maldininkų net iš tolimų kraštų.

8. F. I popiežius. Liber Pontificalis jį vadina romėnu. Valdė Bažnyčią 269–274. Prisidėjo prie Pauliaus Samosatiečio pasmerkimo Antijochijos Susirinkime; parašė Aleksandrijos dvasiškijai laišką, kuriame teigė Kristaus Dievo ir Marijos Sūnaus asmens vienumą. Palaidotas Kaliksto katakombose. Vėlesnės žinios apie jo kankinimą yra kilusios iš jo supainiojimo su kitu F. kankiniu, ten pat palaidotu.

9. F. II (m. 365) antipopiežius, Romos archidiakonas, po arijonų susirinkimo Milane 355, nors buvo pažadėjęs klusnumą popiežiui Liberijui, leidosi konsekruojamas vyskupu, kai imper. Konstancas ištrėmė pop. Liberijų. Grįžus Liberijui iš ištrėmimo, imperatorius pareikalavo, kad Liberijus valdytų Bažnyčią drauge su F., bet Romos gyventojai išvijo jį iš miesto. Dar bandė užimti basilica Julii Užtiberyje, bet nepavyko, ir turėjo pasitraukti į savo dvarą Via Portuense, kur ir mirė. VI a. pradžioje, kada Konstanco laikų įvykiai buvo neaiškūs, F. imta laikyti tikru popiežiumi ir kankiniu, o Liberijus heretiku ir persekiotoju. Ilgainiui F. buvo identifikuotas su vienu to vardo kankiniu, palaidotu Via Portuense, ir visa tai pateko į Liber Pontificalis.

10. F. III popiežius (483–492). Jo valdymo metu Afrikoje atsirado vandalų sukeltas katalikų persekiojimas, kuriam pasibaigus, F. išleido normas apie atkritusiųjų priėmimą atgal į Bažnyčią. Jo metu prasidėjo Rytų Bažnyčios skilimas, sukeltas imp. Zenono, kuris Aleksandrijos bažnyčią pavedė heretikui Petrui Mongo. F. teko ginti teisėtą Aleksandrijos vysk. Joną Talają ir įspėti Konstantinopolio patriarchą Akatijų, kuris nepaklausęs atsimetė nuo Romos. Taip buvo duota pradžia Rytų Bažnyčios schizmai, kuri vėliau buvo galutinė.

11. F. IV popiežius (526–530), tapo popiežiumi, įsikišus gotų karaliui Teodorikui ir tuo būdu sukliudžius rinkimų laisvę. Tik po Teodoriko mirties F. buvo teisėtai išrinktas popiežiumi. Pasmerkė Pelagijaus, Celestijaus ir kt. klaidas, Romos šventyklas Templum Urbis ir Templum Romuli pavertė krikščionių bažnyčiomis. Palaidotas Šv. Petro bazilikoje.

12. F. V antipopiežius. Kai Bazelio Susirinkimas deponavo pop. Eugenijų IV, buvo išrinktas 1459 Savojos kunigaikštis Amedėjas VIII, gavęs F. V vardą. Jo rinkimas buvo neteisėtas, nes, prieš ano laiko Bažnyčios įstatymus, rinkime dalyvavo tik 1 kardinolas ir 32 elektoriai, kurių tarpe tik 11 vyskupų. F. V pripažino tik Savoja, Bavarija, dalis Šveicarijos kantonų, Skotija ir Milanas. Tuo tarpu Prancūzija, Anglija, imperatorius, Aragonija, Neapolio karalystė liko ištikimos Eugenijui IV. F. tuoj pasidarė nepopularus ir jam paklusniuose kraštuose dėl paskirtų naujų mokesčių. Schizma baigėsi tuo, kad, Eugenijui IV mirus (1447) ir popiežiumi išrinkus Mikalojų V, ir F. atsisakė, paklusdamas naujam popiežiui, suteikusiam jam kardinolo titulą.

J. V.

Feliksava dv., Žarėnų vls., Telšių aps. 1923 6 ūkiai, 86 gyv. Dviejuose sklypuose 133 ha miškas. Paviršius banguotas, dirva priesmėlio ir priemolio. Medynai mišrūs (pušis ir eglė).

Felinka vsd., Žemaitkiemio vls., Ukmergės aps. Čia yra 97 ha ploto miškas. Dirva priemolio, turtinga humo. Eglynas su beržu, drebule. Laikosi lapės, barsiukai, stirnos ir kt.

Felińska Ewa (1793–1859) lenkų rašytoja. Už dalyvavimą S. Konarskio byloje ištremta į Sibirą. 1839–41 gyveno Berezove, 1841–44 Saratove. Pradėjo rašyti 50 metų. Visus savo veikalus spausdino Vilniuj. Pirmos apysakos: Hersylja 1849; Pan Deputat 1852; Siostrzenica i ciotka 1853. Atsiminimai: Wspomnienie z podróży po Syberji i pobytu w Berezowie i w Saratowie 1850, ²1853 ir Pamiętniki z życia 1856, ²1860. Paskutiniuose atsiminimuose supažindina su Lietuvos ir Valuinės ano meto visų visuomeninių sluogsnių gyvenimu, jų santykiavimu, papročiais, valgiu, drabužiais, žaidimais ir t.t.

Feliński 1. A l o j z y (1771–1820) lenkų poetas ir dramaturgas, Kosciuškos sukilimo dalyvis, himno ‚Boże coś Polskę' autorius. Svarbiausias veikalas pseudoklasikinė tragedija Barbara Radziwiłłówna 1811, statyta Varšuvoje 1817.

2. Z y g m u n t S z c z ę s n y (1824–1895) Varšuvos arkivyskupas. Baigęs mokslus, 1847 emigravo į Paryžių. 1851 grįžęs įstojo į Žitomiro dvasinę seminariją, paskui į akademiją. 1851 įšventintas kunigu, o 1862 I 14 iš eilinio kunigo konsekruotas Varšuvos arkivyskupu. 1863 sukilimo metu už kaikurių rusų valdžios bažnyčiai žalingų žygių pasmerkimą išsiųstas gyventi į Jaroslavlį. 1883, atsisakęs nuo Varšuvos arkivyskupijos ir gavęs Tarso arkivyskupo

titulą, gavo leidimą iš Jaroslavlio į Galiciją grįžti. Mirė Krokuvoje.

A. Boudou, Stolica Swięta a Rosja 1928–30.

Felix Antonius Judėjos prokuratorius (52/3–60), buvęs vergas, savo žiaurumais prieš Romą sukėlęs žydus. Piktnaudžiaudamas savo valdžią, įkaitino zeliotus ir davė progos susiformuoti sikariečiams, dėl kurių veiklos vėliau kilo žydų karas su romėnais (66–73). Dvejus metus Kesarijoje kalino apaštalą Povilą.

U. Holzmeister, Historia aetatis Novi Testamenti 1932.

Felix culpa (lot. ‚laimingas nusikaltimas') šv. Ambroziejaus posakis apie pirmagimę nuodėmę, davusią progos ateiti Kristui Atpirkėjui. Tuo posakiu kartais apibūdinamas paklydimas, iš kurio kas gera išeina.

Feljanai (prc. feuillants) politinis klubas, vaidinęs žymų vaidmenį D. prancūzų revoliucijos metu. Oficialus klubo vardas buvo Société des amis de la constitution. F. vardą gavo iš vienuolių ordino, kurio patalpose rinkdavosi. Klubas įst. 1791 VII 16 dešiniųjų jakobinų, atsisakiusių pasirašyti peticiją ir reikalauti Liudviko XVI atsistatydinimo. Klubui vadovavo A. Barnave, Du Port. F. klube spietėsi konstituciniai monarchistai, bet vėliau F. buvo vadinami ir aristokratai.

A. Aulard, Histoire politique de la Révolution française 1901. P. Č.

Feljetonas (prc. feuilleton ‚lapelis') tam tikras laikraštinės kilmės literatūrinis žanras, paprastai lengvesnio ir iš laikraščio visumos išsiskiriančio turinio. Pradžioje tai buvo atskiras politinis laikraščių priedėlis, skiriamas kritikai, grožinei literatūrai ar šiaip įvairiems meno klausimams. Toks F. netrukus įėjo į patį laikraštį ir sudarė atskirą laikraščio skyrių, dažniausiai vad. laikraščio atkarpa. F. čia ir vadinosi visa, kas tik buvo spausdinama atkarpoj: mokslo straipsniai, recenzijos, teatro apžvalgos, įvairūs literatūriniai mažmožiai (eilėraščiai, anekdotai). F. pirmiausia pasirodė 1800 prancūzų Journal des Débats. Ilgainiui susiformavo savotiškas lengvai nuotaikingas F. stilius, kuriam yra būdingas naudojimasis kūrybinėmis kalbos vaizdingumo priemonėmis: stengiamasi suteikti ko daugiau ryškumo temai traktuoti; dažnai nagrinėjami dalykai nušviečiami subjektyviu autoriaus (feljetonisto) požiūriu ir nuspalvinami švelnesne ar gražesne humoro nuotaika; teikiamieji vaizdai ir mintys paryškinami įvairiomis antitezėmis, paradoksais, priežodžiais, ir tuo būdu jau pati vaizdavimo forma patraukia skaitytoją. F. forma prancūzų laikraščiuose pasirodė ir visa eilė žymių literatūros apžvalgų, romanų (A. Dumas, E. Sue). Iš Prancūzijos F. išplito ir kitų kraštų laikraščiuose. Vėlesniais laikais F. forma, jo stiliumi laikraščiuose buvo duodami visuomeninio pobūdžio straipsniai, savotiška subeletristinta publicistika. XIX a. pabaigoje ir XX a. gana plačiai paplito vad. feljetonėlis — nedidelis straipsnelis ar eilėraštis, lengvo humoro stiliumi sąmojingai pajuokiąs kurį nors visuomeninio, literatūrinio ar kt. gyvenimo reiškinius.

Lietuvių literatūroje F. atsiradimas yra kaip tik susijęs su visuomeniniu gyvenimu, su visomis tomis negerovėmis, kuriomis Lietuva gyveno spaudos draudimo laikais. Pirmiausia išaugo lietuvių visuomeninis, arba publicistinis, F. Pirmasis tokio lietuvių F. kūrėjas yra Vincas Kudirka; jo Tėvynės Varpų (‚Varpe') straipsnių, nagrinėjančių lietuvių tautos gyvenimo ydas, rusų valdininkų darbus Lietuvoje, lietuvių santykius su lenkais, žymi dalis kaip tik gali būti tokių F. pavyzdžiais. V. Kudirka Tėvynės Varpuose yra davęs ir literatūrinių F. (pvz. Poetai ir jų pegasai). Įvairaus turinio F. nuo 1890 gausiai yra rašęs J. Tumas-Vaižgantas.

Kasdieninėje kalboje F., feljetoniško stiliaus terminais nekartą pažymimas apskritai lengvo, paviršutiniško, nerimto turinio veikalas ar tokio pat pobūdžio stilius.

Fellbach p.v. Vokietijos mst. Würtemberge, š.r. Stuttgarto priemiestis; 20.700 gyv. (1953). Odos išdirbiniai, dideli gėlių ir daržovių šiltnamiai, sodų ūkiai.

F. l i e t u v i a i. Mišri stovykla įst. 1946 VII. Pradžioj lietuvių buvo apie 120. Tremtiniai buvo apgyvendinti privačiuose namuose, vokiečius gyventojus karinės valdžios patvarkymu iš jų iškrausčius. Prie F. stovyklos priklausė ir už dviejų kilometrų Sommerraine, tuo metu vad. Melbourne, apgyvendinti tremtiniai. 1947 atkėlus F. stovyklon 180 lietuvių studentų iš Stuttgarto ir prijungus prie jos Bad Cannstatte gyvenusius lietuvius, lietuvių skaičius pašoko iki 600. Stovykla likviduota 1949 XI 22, perkeliant gyventojų likučius į netolimą armėnų stovyklą Stuttgarte (Funker kareivinėse).

F. lietuviai buvo susiorganizavę į LTB apylinkę, kurios pirmininkais buvo M. Varneckas, Zinkevičius, J. Brazys. Pastarasis kurį laiką buvo ir stovyklos vedėju; vėliau juo buvo St. Grincevičius. LRK skyrių įst. ir jam vadovavo dr. Ramanauskas ir dr. Radzivanas. Stovykloje buvo šios mokyklos: 4 klasių progimnazija, kurią lankė ligi 25 mokinių, pradžios mokykla ir vaikų darželis. Gimnazijos direktoriais buvo K. Gečas, J. Jakubonis, Br. Stočkus ir I. Budejienė. Pradžios mokyklą vedė S. Viliūnienė, vėliau V. Memėnienė. Vietos Romos katalikų parapijos klebonu buvo kun. P. Juknevičius. Buvo suorganizuoti anglų kalbos, automechanikų, laikrodininkų ir kt. kursai. 1947–48 triskart savaitėje leistas rotatorium spausdintas žinių biuletenis ‚Naujos Žinios'. Stovykloje buvo dar įsikūrusios

dvi leidyklos: ‚Patria' (savininkas J. Lenktaitis) ir ‚Lux' (ved. kun. Markeliūnas, vėliau kun. P. Juknevičius). Žr. Lux, Patria. 1947 VII 18 F. stovykloje įvyko LTB apygardų pirmininkų suvažiavimas, 1948 II 15 — antroji Literatūros šventė tremtyje ir laureatams premijų įteikimas. 1948 III 28–29 — A.J.S. ‚Šviesos' visuotinis skyrių atstovų suvažiavimas, 1949 VIII 6 — antrasis LTB apygardų pirmininkų suvažiavimas, krikščionių demokratų ir liaudininkų partijų kongresai ir kt. *Pr. Z.*

Fellenberg Philipp Emanuel von (1771–1844) šveicarų filantropas ir pedagogas, įst. savo dvare Hofwyl (netoli Berno) ištisą miestą mokyklų visų luomų ir amžiaus vaikams. Neturtingų sluogsnių vaikai, be bendro lavinimo dalykų, buvo mokomi žemės ūkio ir amatų, nes, F. manymu, skurdas atsirandąs dėl nepakankamo išsimokslinimo, ypač dėl profesinių žinių stokos. F. mokymo įstaigose buvo skiepijama luomų sugyvenimas, geri papročiai ir ypač darbo meilė. Išsp. Landwirtsch. Blätter von Hofwyl 1808; Der dreimonatliche Bildungskurs 1838; Pädagogische Blätter von Hofwyl (2 sąs.) 1843.

P. Schmid, Ph. E. v. F. 1937.

Fellenius Wolmar Knut Axel (g. 1876) švedų hidraulikas, inžinierius. 1903–05 Härnösand mst. architektas ir inžinierius, 1905–11 Göteborgo uosto vyr. inžinierius, 1911–43 Augštosios Technikos Mokyklos prof. Nuo 1935 tarptautinės hidraulinių tyrimų d-jos pirmininkas.

Feller François-Xavier (1735–1802) belgų jėzuitas, pamokslininkas, žurnalistas ir rašytojas. Pradžioje literatūros prof. Liuksemburge ir Lieže, išleido Musae Leodienses 2 tt. 1761. Daug keliavo po Lenkiją, Bohemiją, Vengriją, Italiją. Tos kelionės praturtino jo patirtį ir suformavo žurnalistą bei rašytoją. Kelionių studijos paskelbtos po jo mirties: Itinéraire ou voyages de M. l'abbé F. en diverses parties de l'Europe 2 tt. 1820. Jėzuitų ordiną panaikinus, atsidėjo tik žurnalistikai ir rašytojo darbui. 1773 įst. žurnalą, kurį pats redagavo, prirašydamas didesnę jo dalį. Šitas Journal historique et littéraire buvo uždraustas Juozapo II, ir F. turėjo keltis į Liežą, o po to į Maastrichtą. Minėtinas jo žurnalistinės veiklos laiko 18 tt. veikalas Recueil des représantations, protestations et réclamations faites à S.M.I. par les représentants et états de 10 Provinces des Pays-Bas Autrichiens assamblés 1787. Tačiau svarbiausias jo veikalas yra Flexier de Reval, slapyvardžiu išleistas Catéchisme philosophique ou recueil des observations propres à défendre la religion chrétien 1772, išverstas į daugelį Europos kalbų ir susilaukęs daug leidimų. Kiti veikalai: Dictionnaire géographique 2 tt. 1788–92; Dictionnaire historique 6 tt. 1781–84, susilaukęs 9 papildomų leidimų, kad ir buvo valdžios uždraustas, o nuo 1837 kitų leidėjų ir kitu vardu (Biographie universelle) dar susilaukęs 10 laidų. Taip pat išleido nemaža brošiūrų, gindamas Bažnyčios ir popiežiaus autoritetą nuo febronionizmo ir jozefinizmo.

B. de Saive, Précis historique sur la vie et les oeuvres de l'abbé F. 1802. *A. Lm.*

Feloderma (gr. phellos ‚kamštis' ir derma ‚oda') paviršinės žievės (peridermos) gilesnysis sluogsnis, sudarytas iš audinio, kamštinio brazdo pagaminto veikiant vidaus kryptimi. Jos parenchima paprastai su chloroplastais, todėl esti žalia. F. kaikuriais atvejais gali ir nebūti.

Felogenas žr. Kamštinis brazdas.

Felonija (lot.) feodalinėje teisėje sutarties sulaužymas. Jei sutartį sulaužydavo vasalas, tai jis netekdavo leno, jei siuzerenas, tai nustodavo siuzereninių teisių į vasalą.

Felsbergs Ernests (1886–1928) latvių archeologas. 1897–1901 studijavo Tartu univ. klasikinę filologiją, 1903–04 Berlyno univ. senovės istoriją ir meną. 1906 Tartu universitete pradėjo skaityti graikų ir romėnų istoriją bei meną. 1910 už disertaciją Bratja Grakchi gavo magistro laipsnį, ir patvirtintas Tartu univ. filologijos ir archeologijos katedros prof. 1920 grįžo iš Rusijos į Latviją. 1922–23 Rygos univ. rektorius, nuo 1921 meno akademijos prof. 1924–25 seimo atstovas. Kurį laiką senovės paminklų apsaugos valdybos pirmininkas. 1924 XII 19—1925 III švietimo ministeris. Išsp. Mikenskij period v Grecii 1907; Antičnyje vazy i terrakoty 1910; Antičnyje mramory i bronzy (drauge su Malmbergu) 1911; Ievads grieku mākslas vēsturē 1926; Akropole un Partenōns 1926; Grieku vāzu gleznas 1927 ir kt.

E. Felsbergs

Felsina senovinis Bolonijos (Bologna) vardas.

Felten 1. Joseph (1851–1929) vokiečių kat. teologas, NT tyrinėtojas, studijavęs Bonnos, Münsterio, Louvaino univ. 1874 įšventintas kunigu, nuo 1877 dėl Kulturkampfo profesoriavo St. Cuthberto kolegijoje (Anglijoje), nuo 1888 iki mirties Bonnos univ. dėstė NT egzegezę, 1892–1928 Boromėjo s-gos pirmininkas. Išsp. Papst Gregor IX 1886; Robert Grosseteste 1887; Die Apostelgeschichte 1892; Neutestamentliche Zeitgeschichte 2 tt. [3]1925; Das Heidentum in der neutestamentlichen Zeit

1910; Die zwei Briefe des hl. Paulus und der Judasbrief 1929 ir kt.

Pr. Dovydaitis, J. F. (Soter 1930, 153–154).

2. (Veldten) J u r i j (1730—1801 architektas. Architektūros mokslą išėjęs Berlyne, atsikėlė Rusijon, dirbo Petrapily, kur nuo 1772 buvo meno akademijos prof., nuo 1785 tos akademijos rektorius; drauge buvo caro rūmų vadybos architektas; baigė meno akademijos rūmų Petrapily statybą, jo projektais įrengtas vestibiulis; 1783–84 Vasaros sodą Petrapily aptvėrė pagarsėjusia tvora, 1779 pastatė šv. Onos vokiečių bažnyčią, 1771–75 antrojo Ermitažo rūmus. Savo architektūros darbuose atstovavo klasicizmui.

Feltin Maurice (g. 1883) prancūzų kardinolas, 1914–18 dalyvavo I pas. kare, 1927 Troyes vysk., 1932 Sens arkivyskupas, 1935 Bordeaux arkivyskupas, 1949 Paryžiaus arkivyskupas, 1952 kardinolas. Nuo 1950 Pax Christi sąjūdžio vadas.

Feluka (it. felucca) 2—3 stiebų nedidelis greitas burlaivis, kartais turįs atsarginius irklus tylos metu plaukti. Laivo priekis smailas, užpakalis augštas su gyvenamomis patalpomis viršum antlubio. Burės romėniškos panašios į galeros bures. XV ir XVI a. ginkluotas 6—8 lengvais pabūklais buvo vartojamas Viduržemio jūros piratų arba kaip karo laivas ypač krantams apšaudyti. Dabar vartojamas tik kaip prekybos laivas Viduržemio jūros pakraščiuose.

Feminizmas (iš lot. femina ‚moteris') tarptautinis moterų sąjūdis, siekiąs politinių, socialinių, viešųjų ir ekonominių teisių sulyginimo su vyrų teisėmis. Pirmą kartą moterys lygias teises su vyrais įgijo D. Prancūzų revoliucijos metu, bet greit vėl jų neteko. Dar XVIII a. moterys tik kaikuriuose kraštuose turėjo maža teisių, o kaikur jų visai neturėjo. Jos negalėjo net turto paveldėti ar jo valdyti, mokyti vaikus, eiti betkurias viešąsias pareigas ir kt. Kartu su demokratijos plitimu daugiau teisių įgijo ir moterys. Abigail Adams naudingas moterims teises įrašė 1789 JAV konstitucijon. Elizabeth C. Stanton ir Lucretia Mott suformulavo moteries politinių teisių konvenciją, kuri buvo priimta 1848 Seneca Falls, N. Y. Anglijos moterys, aprėžtas politines teises gavo 1918, o lygias teises 1928. Po I pas. karo, išskyrus Prancūziją, daugelis Europos valstybių, ypač nepriklausomybę atgavusios valstybės, jų tarpe ir Lietuva 1922 suteikė moterims lygias politines teises su vyrais. Moterų kova už savo teisių lygybę nėra baigta, ir ji organizuotai vedama per Tarptautinę Moterų Lygą.

Lietuvos Valstybės Konstitucija, Kaunas, 1922.

S. Gčs.

Fenacetinas, $C_2H_5O . C_6H_4 . NH . COCH_3$, acetofenetidinas, paraltoksiacetanilidas — balti kristalai ar smulkūs, kristaliniai milteliai. Vartojamas kaip antipiretinis ir analgetinis vaistas.

Fenantrenas, $C_{14}H_{10}$, aromatinis, kondensuotas–trižiedis angliavandenilis. Tai bespalviai monoklininiai lapeliai, kurie lydosi 99,2°, o verda 340,2° temperatūroje; jų lyg. sv. d_4^{20} 1.025. F. netirpsta vandenyje, bet gerai tirpsta benzene ir jo homologuose, taip pat acetone, eteryje, chloroforme, anglies disulfide, anglies tetrachloride, piridine; mažiau tirpsta alkoholyje. F. tirpalai būdingi mėlyna fluorescencija.

Pagrindinis F. šaltinis yra akmens anglies degutas, kuriame jo būna apie 4%. F. gali būti pagamintas ir sintetiškai, bet dėl ribotos rinkos jo sintezė nepraktikuojama. Daugiausia F. sunaudojama darylų pramonėje, pvz. flavindulino gamybai; kita jo dalis eina sintetiniams tanidams ir kaikuriems vaistams. Nedidelis kiekis sunaudojamas bedūmių parakų ir sprogstamųjų medžiagų stabilizacijai.

J. Vbr.

Fenas (vok. Föhn, Fön) vėjas, pučiąs iš augštesnių kalnų ir nešąs šiltą bei sausą orą. Neįsotinto oro kylančios srovės atvėsta 1° kas 100 m, o leisdamosios įšyla 1°, o įsotinto kildamos atvėsta tik 0,5° — 0,7°. Brėžinyje atvaizduota feno susidarymo schema.

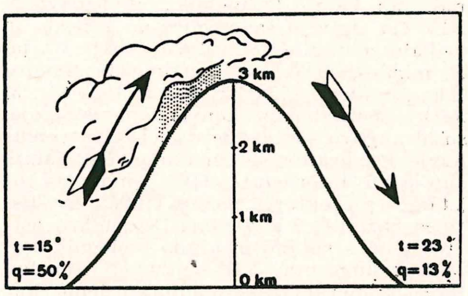

Feno susidarymo schema

Sakysim, kylanti oro srovė turi t=15° ir santykinę oro drėgmę q = 50%. Ligi 1 km augštumo oro temperatūra, kaip neįsotinto, nuslūgs ligi 5°; nuo čia pradės garai kondensuotis, atsiras debesys; oras, kildamas augštyn kas 100 m, atvės vidutiniškai apie 0,6° ir 3 km kalno viršūnės pasieks —7°. Čia jo absoliuti drėgmė e = 2,7 mm ir q = 100%. Persiritęs per viršūnę, oras leisis žemyn, jo temperatūra kils 1° kas 100 m ir kalno apačioje t = 23°, o e = 2,7 mm. Santykinė oro drėgmė $q = H = \frac{2.7}{21.1} \cdot$ 100% ≈ 13%. Vadinasi, oras nusileido žymiai šiltesnis bei sausesnis. F. dažniausiai pasitaiko Kaukazo, Alpių, Pirenėjų, Naujosios Zelandijos, Meksikos ir kitų kalnų šlaituose.

Fénelon François de Salignac de la Mothe (1651—1715) Cambrai arkiv. (1695—1715), šalia Bossueto (žr.) įžymiausia dvasininko asmenybė Prancūzijoje Liudviko XIV laikais. Kunigas (nuo 1675) ir vysk., teologas rašytojas ir pamokslininkas, praktinis jaunimo auklėtojas ir pedagoginių raštų autorius. 1678 — 85 vadovaudamas konvertičių įstaigai (Cath. nouvelles), 1681 parašė Traité de l'éducation de filles (išsp. 1687); 1686–88 misininkas Poitou hugenotuose; nuo 1689 auklėjo Liudviko XIV vaikaitį, Burgundijos kng. Liudviką, ir šia proga tarp kitų parašė jam skirtus pedagoginius veikalus: Fables (išsp. 1734); Dialogues des morts (1712 ir 1718); Abrégé des vies des anciennes philosophes (1726); Direction pour la conscience d'un roi 1734 ir apie 1693 labiausiai žinomą Les aventures de Télémaque, kurį, matyt, skyrė savo auklėtiniui kaip dovaną auklėjimą baigus. Bet nediskretus nurašytojas 1698 pradėjo veikalą slaptai spausdinti dalimis Roterdame. Jau be to F. nepalankus Liudvikas XIV čia įžiūrėjo savo valdymo kritiką, ir veikalo spausdinimą sustabdė (išsp. tik po F. mirties, 1717; liet. vertimo fragmentą išsp. Šiaulietis 1924 Nr. 1–2 ir 1925 Nr. 3, 5–7). Bedirbdamas konvertičių įstaigoje, susidraugavo su Bossuetu, bet savo veikalėlyje Explication des maximes des Saints sur la vie intérieure (1697), gindamas tos įstaigos protektorės ponios Guyon kvietistines pažiūras į gyvenimą, F. suėjo į aštrius ginčus su juo ir kitais teologais. Popiežius Inocentas XII kaikuriais Fénelon tezes pasmerkė; F. sprendimą priėmė. Pasinaudodamas F. įsivėlimu į ginčus, Liudvikas XIV 1699 F. iš rūmų ištrėmė į vyskupiją. Politiniuose raštuose (Lettre de F. à Louis XIV; parašytas 1695, išsp. tik 1825) F. gina liaudies teises ir krikščionybės principus politikoje. Be to, dar parašė veikalų iš filosofijos bei teologijos (De existence de Dieu 1712; Lettres sur la metaphysique ir kt.), apie iškalbingumą (Dialogues sur l'eloquence 1718) ir kt. Veikalų (Oeuvres complettes) 10 tt. išl. nuo 1852, laiškų (Correspondance) 11 tt. nuo 1827.

F. Fénelon

A. Delplanque, La pensée de F. 1930; *E. Carcassone,* F. 1946.

Fenger Anton (g. 1892 IV 28) elzasietis jėzuitas, Lietuvon atvykęs 1924 rudenį, mokytojavo Kauno Jėzuitų gimnazijoje ir buvo tų namų ekonomas. Išleido Šv. Elzbieta Tiuringietė. 1940–41 žiemą grįžo į Vokietiją su repatrijuojamais vokiečiais ir apsigyveno Rytprūsiuose, Heiligelinde, kur karo pabaigoje pateko rusams. Buvo laikomas Kanašo, po to Bielovsko ir pagaliau Šeboksario priverčiamojo darbo stovyklose Rusijos gilumoje. 1946, prancūzų valdžiai pareikalavus, buvo paleistas, ir grįžo į savo gimtąjį Strasburgą. *A. Lm.*

Fenianai (ag. Fenians) slapta revoliucinė respublikoniškos pakraipos airių organizacija, įk. 1857 airių emigrantų Paryžiuje. Vėliau F. labai išplito Airijoje ir JAV. 1863 pirmasis konventas įvyko Chicagoje. Vardas esąs paimtas iš senovės airių padavimų herojaus Finn. F. organizacijos pagrindinis tikslas buvo atskirti Airiją nuo Anglijos ir įsteigti respubliką. JAV į F. įstojo daug airių savanorių, kurie dalyvavo JAV pilietiniame kare. JAV F. net dukart puolė Kanadą. 1866 apie 800 vyrų, gen. O'Neil vadovaujamų, persikėlė per Niagaros upę ir buvo užėmę įtvirtinimą Erie. Pačioje Anglijoje F. su vyriausybe kovojo teroro aktais. Net airių partija Anglijos parlamente smerkdavo F. teroro veiklą. Betgi tik Parnell paveikti, F. apšvelnino agrarinį terorą ir griebėsi boikoto. XIX a. pabaigoje F. sąjūdis nusilpo.

J. Rutheford, Secret History of the Fenian 1877; *J. O. Leary,* Recollections of Fenians and Fenianism. 1896. *P. Č.*

Fenikija (lot. Phoenicia, gr. Phoinikia) sen. fenikiečių gyvenamas kraštas, apėmęs Siriją ir Viduržemio jūros pakraštį siaura juosta nuo Eleutero (Nahr-el-Kabir) šiaurėje iki Karmelio pietuose. Fenikiečiai patys save vadino kanaaniečiais, o savo kraštą Kanaanu. ST asirai šalia kanaaniečių vardo vartojo dar sidoniečių pavadinimą. F. miestai nuo šiaurės į pietus buvo: Akas, (dabar Akre arba Akka), Achzibas (ez-Zib), Alabas, Tiras (Sur), Zarefata arba Zarepta (Sarofand), Sidonas (Saida), Beritas (Beirut), Biblas (hebr. Gebal, dabar Džebeil), Arka, Sinas, Simira (Sunebra), Arvadas arba Aradas (Ruad). Žymiausi iš jų buvo Tiras, Sidonas, Biblas ir Beritas. F. sudarė atskirų miestų valstybes, valdomas karalių su turtingųjų pirklių taryba. Vienos valstybės F. nesudarė.

I s t o r i j a. Daugiau žinių apie F. pasirodo XVI a. pr. Kr., kai Egiptas, plėsdamas savo valstybės sienas Azijoje, užkariavo Palestiną, ir F. Tutmosis III (1503–1449 pr. Kr.) pakartojo žygį į savo pirmatakų užkariautas žemes ir ten užtikrino savo valdžią. Kaikurie miestai, kaip Sidonas, Simira, Aradas buvo sukilę prieš Egiptą, bet, kitiems miestams (Biblas, Tiras) palaikant Egipto valdžią, turėjo vėl pripažinti faraonus savo valdovais. XII a. iš M. Azijos ir Europos į Kanaaną įsiveržė naujos tautos, įsikūrė filistiniečiai, kurie grėsė pačiam Egiptui. F. tapo nepriklausoma. Ypač iškilo Tiras, kuris savo valdžion pa-

lenkė kitus F. miestus. Viduržemio jūros pakraščiuose bei salose įsteigė kolonijų ir išplėtė prekybą su daugeliu kraštų. F. artimai bendravo su Izraeliu. Tiro karalius Hiramas I (970–936 pr. Kr.) siuntė Salomonui bažnyčiai statyti kedrų, aukso ir darbininkų, o iš Izraelio gabenosi alyvą, vyną. 868 pr. Kr. Asirijos karalius Asurnasirpalas II užkariavo F. Asirijos valdymas truko iki 605 pr. Kr. Tiras buvo sukilęs ir trumpą laiką išsilaikęs nepriklausomas. 605 pr. Kr. F. užkariavo Naujoji Babilonija — chaldėjai. 538 pr. Kr. F. pateko Persijos valdžion kaip penktoji satrapija. Fenikiečiai tapo didžiosios Persijos imperijos jūrininkais ir pirkliais Viduržemio jūroje. Jie vėl iškilo. Aradas, Biblas, Tiras ir Sidonas buvo gavę teisę savo pinigams kalti. 333 pr. Kr,, Aleksandrui D. užkariavus F., pradėjo kurtis graikai kolonistai, graikų kultūra paėmė viršų, patys fenikiečiai pamažu nutauto, krašte tvarka pairo. 64 pr. Kr. Pompėjas užkariavo F., ją prijungė prie Romos imperijos ir įsteigė Sirijos provinciją.

P r e k y b a i r k o l o n i j o s. Fenikiečiai buvo žymiausi senovės jūrininkai ir pirkliai. Libano kalnuose jie laivams statyti turėjo geros medžiagos — kedrų. Nepriklausomybės laikais iš Tiro, Sidono ir kitų miestų drąsūs fenikiečiai jūrininkai ir pirkliai leidosi į Viduržemio jūrą, gabendami Azijos ir rytų Afrikos prekes į Graikiją, Italiją, Ispaniją ir Viduržemio salas. Jie išdrįso išplaukti į Atlanto vandenyną, pasiekė Azorų salas ir net Angliją. Spėjama, kad jie bus apiplaukę ir Afriką. Kituose kraštuose fenikiečiai steigė prekybos punktus, iš kurių išaugo dideli miestai ir garsios F. kolonijos: šiaurės Afrikoje Kartagina, Hipona ir Utika, Ispanijoj Kadiksas. Šie miestai tapo Viduržemio jūros galybe, kai jų tėvynė F. seniai jau buvo netekusi nepriklausomybės. Fenikiečiai buvo geri ir amatininkai: jų stiklo ir geležies dirbiniai, keramikos dalykai ir audiniai (ypač purpuras, kurio dažus gamino iš jūros geldelių kiautų) visuose kraštuose buvo gerai žinomi ir pageidaujami. F. taip pat buvo garsi rytų kraštų vergų prekyvietė. Fenikiečiai prekiaudami su graikais ir tolimesnėmis Viduržemio jūros pakraščių tautomis, paspartino kultūros išsiplėtimą. Jie savo išrastą garsinį alfabetą perdavė graikams.

K a l b a. Išlikę rašto paminklai (daugiausia iš VI–IV a. pr. Kr.) rodo, kad fenikiečių kalba priklausė šiaurės semitų vadinamajai kanaaniečių grupei, kuriai priklausė žydų ir moabitų kalbos. Fenikiečių kalba buvo labai gimininga žydų kalbai; manoma, kad abiejų kalbų prokalbe buvusi kanaaniečių kalba. Fenikiečiai daug nusipelnė rašto raidai, išrasdami gar-

Fenikiečių molio statulėlė (apie 300 pr. Kr.)

sinį priebalsių alfabetą, kurį vartojo žydai, moabitai ir aramėjiečiai. Svetimųjų valdymo įtakoje fenikiečių kalba smuko ir išsigimė. Liaudinė fenikiečių tarmė š. Afrikoje išliko iki V a. po Kr. Šv. Augustinas savo kalbose dažnai vartojo fenikiečių žodžius.

R e l i g i j a. Fenikiečiai garbino gamtos jėgas. Derlingi laukai, medžiai ir kalnai, sausumos, upės ir šaltiniai buvo pilni įvairių dievybių, kurias garbino vietos gyventojai. Kiekvienas miestas turėjo savo dievą, semitiškai vadinamą Baalą, ar deivę Baalatą. Ilgainiui kaikurios dievybės iškilo, įgijo dangiškų ypatybių. Tiro Melkartas (miesto karalius) buvo dangaus ir jūros dievas, Biblo mieste buvo garbinamas kedro dievas Adonis, Egipto, Babilono ir Biblo dievybių junginys. Jis kasmet su augmenijos apmirimu apsigyvendavęs kedre. Šalia jo Biblo ir kiti miestai garbino Aštartą (Venus Syriaca), mėnulio deivę. Dievams, ypač Molochui, buvo aukojamos ir žmonių aukos. Dievų garbinimui buvo praktikuojama ir prostitucija, kurią žydų valdovai kaip Ahazas (VIII a. pr. Kr.) buvo įvedęs ir Izraelyje. Fenikiečių šventyklos neturėjo statulų, jos buvo apsuptos kolonomis.

G. Contenau, La civilisation phénicienne 1926; *R. Dussaud,* Topographie historique de la Syrie 1927; *F. Montet,* Byblos et l'Egypte 1929.

P. Plk.

Feniksas (lot. phoenix iš gr. phoiniks) 1. egiptiečių mitologijoj šventas paukštis, kuris buvo laikomas dieviška būtybe, daugiausia saulės dievo įkūnytoja, ir Heliopoly turėjo savo šventyklą. Egiptiečių supratimu kiekvienas numirėlis turėdavęs pavirsti į F. Kadangi jis vis iš naujo iškildavo, tai buvo padarytas iš numirusių prisikėlimo simbolių ir net su mirusiųjų dievu Oziriu lyginamas.

2. Heraldikoj yra iš liepsnos iškilęs povinis ir erelinis skrendantysis paukštis.

3. Alchemijoj F. buvo vadinamas išminties akmuo.

4. Astronomijoj F. yra pietų dangaus žvaigždynas, esąs greta Eridano, Gervės, Tukano ir kt.

Fenilacetaldeidas (α—**tolualdeidas**) yra bespalvis malonaus lapų ir gėlių kvapo skystis, verdąs 194° temperatūroje. Jo cheminė formula $C_6H_5CH_2CHO$, refr. rodiklis $n_D^{19.6}$ 1.52546, lyg. sv. $d_4^{19.6}$ 1.0272. F. labai mažai tirpsta vandeny, bet gerai tirpsta organiniuose tirpikliuose; su alkoholiu ir eteriu maišosi betkuriuo santykiu.

F. nerastas gamtoje. Jis gaminamas įvairiais būdais, pvz. oksidinant chromo rūgštimi fenilatenolį, dekarboksilinant fenilglicidinę rūgštį, atgaivinant fenilacetinę rūgštį arba jos chloridą, arba benzilo cianidą, kaitinant iki 200°, katalizatorių akivaizdoje, feniletileno (stireno) oksidą, veikiant benzil-magnio-chloridą etilo formiatu. Gera F. išeiga gaunama veikiant stipriomis rūgštimis, augštoje temperatūroje, β–fenilvinil etilo eterį arba feniletileno glikolį. F. vartojamas gėlinių kvepalų kompozicijose, ypač hiacinto, lelijos, alyvmedžio, rožės, jazmino ir narcizo charakterio.

J. Vbr.

Fenilacetinė (α—**toluinė**) **rūgštis** yra bespalviai, civetos, medaus ir gėlių kvapo kristalai; chem. formula $C_6H_5CH_2COOH$, lyg. sv. d_4^{20} 1,228. F.R. lydosi 76,7°, o verda 265,5° temperatūroje, mažai tirpsta vandenyje, gerai organiniuose tirpikliuose. Ji gaminama iš benzilo chlorido, per benzilo cianidą:

$$C_6H_5.CH_2Cl \xrightarrow{KCN} C_6H_5.CH_2CN \xrightarrow{H_2O,\ NaOH}$$

$$C_6H_5CH_2COONa \xrightarrow{HCl} C_6H_5CH_2COOH$$

F.R. suteikia kvepalams ‚saldumo', ir yra vartojama akacijos, alyvmedžio, apelsinų žiedų bei jazmino charakterio kompozicijose; be to, ji didina kitų mišinį sudarančių kvepalinių medžiagų patvarumą. Mišiniuose su kitomis medžiagomis ji vartojama ir maisto pramonėje, kai norima gaminiui suteikti medaus kvapą.

Daugelis F.R. esterių pasižymi maloniu rožės ir medaus kvapu; jie turi didesnės reikšmės kvepalų pramonei, negu pati rūgštis. Svarbiausi amilo, butilo, etilo, feniletilo, geranilo, izobutilo, metilo ir rodinilo fenilacetatai.

J. Vbr.

Fenilas yra vienvalentė atomų grupė C_6H_5—; tai benzeno branduolys be vieno vandenilio atomo.

Fenilenas yra dvivalentė atomų grupė —C_6H_5—; tai benzeno branduolys be dviejų atomų.

Fenilendiaminai (benzendiaminai, diaminobenzenai), $C_6H_4(NH_2)_2$, yra trys izomeriniai pirminiai aromatiniai aminai: orto-, meta- ir para- fenilendiaminas.

o–Fenilendiaminas, $C_6H_4(NH_2)_2$ (1,2), yra bespalviai ore greit paruduoją kristalai. Jis lydosi 102°, verda, suskildamas, 256–258° temperatūroje. Gerai tirpsta šiltame vandenyje, alkoholyje, eteryje. o–Fenilendiaminas — atgaivinant o–nitroaniliną natrio sulfidu arba cinko dulkėmis su šarmu, arba veikiant o–chloraniliną, arba o–dichlorobenzeną amoniako tirpalu 150° temperatūroje (autoklavoje; vario dulkės katalizuoja reakciją). o–Fenilendiaminas yra svarbus laboratorinis reagentas, vartojamas susekti orto- diketonams, su kuriais jis sudaro būdingus kinoksalinus; jis taip pat tarnauja susekti karboksilinėms rūgštims, su kuriomis sudaro 2–alkilbenzimidazolus, ir aldeidams, su kuriais sudaro benzimidazolus. Kaikurie o–Fenilendiamino kiltiniai vartojami darylų pramonėje ir fotografiniuose procesuose.

m–Fenilendiaminas, $C_6H_4(NH_2)_2$ (1,3), yra bespalviai kristalai, kurie ore greit oksiduojasi ir tamsėja. Jis lydosi 62,8°, o verda 287° temperatūroje. Gerai tirpsta vandenyje, mažiau alkoholyje ir eteryje. m–Fenilendiaminas gaunamas atgaivinant m–dinitrobenzeną geležies dulkėmis su vandenilio chloridu. m–Fenilendiaminas lengvai duoda tetrazo junginį:

$$C_6H_4(NH_2)_2(1,3) + 2\ NaNO_2 + 2\ HCl \rightarrow$$

$$C_6H_4(—N{=}N—Cl)_2(1,3) + 4\ H_2O\ ,$$

kurie turi didelės reikšmės azo–darylų (Bismarko Rudųjų, Tiesioginių Juodųjų no. V, chrizoidino ir kt.) gamyboje.

p–Fenilendiaminas, $C_6H_4(NH_2)_2$ (1,4), yra bespalviai ore tamsėją kristalai. Lydosi 139,7°, o verda 267° temperatūroje. Jis gerai tirpsta šiltame vandenyje, mažiau organiniuose tirpikliuose. Lengvai oksiduojasi į benzokinoną. p–Fenilendiaminas gaunamas, atgaivinant p–nitroaniliną geležies dulkėmis su vandenilio chloridu arba su geležies dichloridu. p–Fenilendiaminas yra svarbi žaliava darylų pramonei. Jis taip pat vartojamas fotografinių plokštelių ir filmų aiškinime. Diazoniniai kaikurių p–Fenilendiamino kiltinių junginiai yra jautrūs šviesai, ir vartojami specialiuo-

se fotografiniuose procesuose. p–Fenilendiaminas ir kaikurie jo N–alkil ir N–aril kiltiniai yra svarbūs antioksidantai, kurie, pridėti mažo kiekio, žymiai sulėtina gazolino, gumos, celulozės eterių ir kt. deguoniui jautrių medižagų senėjimą.

Visi trys F. yra, ar bent buvo, vartojami kailių daryme ir plaukų spalvinime.

J. Vbr.

2–**Feniletanolis** (fenetilo alkoholis, benzilkarbinolis), $C_6H_5—CH_2CH_2OH$, yra arilalifątinis alkoholis — bespalvis malonaus rožių kvapo skystis, kuris verda 221°, o užšaldytas lydosi —27° temperatūroje. Jo lyg. sv. $d^{25°}_{25°}$1,018, o refr. rodiklis $n^{20°}_{D}$ 1,532. Feniletanolis mažai tirpsta vandenyje, bet gerai tirpsta organiniuose tirpikliuose; su alkoholiu ir eteriu jis maišosi betkurioje proporcijoje.

2–Feniletanolis yra gana paplitęs gamtoje, rožių, gvazdikų (Dianthus), snapučio Geranium), hiacinto, Alepo pušies, šampakos (Michelia champaca) ir kt. eteriniuose aliejuose. Daug gaminama sintetinio feniletanolio, dažniausiai hidrinant etilo fenilacetatą Bouveault ir Blanc būdu:

$$C_6H_5CH_2COOC_2H_5 + 2\,H_2 \xrightarrow{\text{Na, EtOH}} C_6H_5CH_2CH_2OH + C_2H_5OH$$

arba patobulintu Grignardo būdu

$$C_6H_5MgCl + (CH_2)_2O \xrightarrow[100°]{} C_6H_5\,.\,(CH_2)_2\,.\,OMgCl \xrightarrow{H_2SO_4} C_6H_5CH_2CH_2OH + Mg\,.\,OH\,.\,Cl$$

arba Friedel–Crafto metodu

$$C_6H_6 + (CH_2)_2O \xrightarrow{AlCl_3} C_6H_5CH_2CH_2OH$$

2–Feniletanolio homologas 3–fenilpropanolis, $C_6H_5CH_2CH_2CH_2OH$, pasižymi taip pat maloniu rezedos-hiacinto kvapu, ir dažnai vartojamas gėlinių ir naujoviškų kvepalų kompozicijose.

Daugelis 2–feniletanolio ir 3–fenilpropanolio esterių taip pat pasižymi maloniu gėlių ir medaus kvapu, ir turi reikšmės kvepalų pramonei. Svarbiausi feniletilo acetatas, benzoatas, fenilacetatas, formiatas, izobutiratas, izovaleratas, propionatas, salicilatas ir fenilpropilo acetatas, cinamatas, formiatas. *J. Vbr.*

Fenilhidrazinas žr. Hidrazinas.

Fenilhidroksilaminas žr. Hidroksilaminas.

Fenobarbitalis, arba luminalis, femletilbarbitūrinė rūgštis. Jo cheminė formula $C_{12}H_{12}O_3N_2$. Tai balti, vandenyje sunkiai tirpstą kristalai. Vartojamas nuo nervinio nemigo ir nervinių priepuolių kaip migdąs vaistas, taip pat nuo epilepsijos kaip raminantis ir prieškonvulsinis, nes dėl mažo tirpingumo vandenyje kūne lėtai resorbuojasi. Fenobarbitalio natrio druska labai lengvai tirpsta vandenyje ir dėl to pasižymi daug greitesniu veikimu. Vartojama tiems patiems tikslams.

Fenolai yra aromatinių angliavandenilių hidroksiliniai kiltiniai, gaunami vieną ar daugiau aromatinio žiedo vandenilio atomų pakeičiant hidroksilais. Pagal hidroksilų skaičių F. būna viena-, dvi-, tri- ir t.t. hidroksiliniai.

F. vadinami jų aromatinių radikalų vardais, pridedant galūnę -o l a s: fenolas (sutrumpinta iš fenil+olas), naftolas, antranolas, fenantrolas. . .

F. yra kartais skystos, dažniau kietos kristalinės medžiagos, savotiško, greičiau nemalonaus ,kreozotiško' kvapo. Jie tirpsta vandenyje ir organiniuose tirpikliuose. Didėjant molekuloje hidroksilų skaičiui, F. tirpingumas vandeny didėja, o organiniuose tirpikliuose mažėja. F. lydosi ir verda daug augštesnėj temperatūroj, negu angliavandeniliai, iš kurių jie yra kilę. Kiekvienas hidroksilo grupės įvedimas angliavandenilio molekulon pakelia junginio virimo temperatūrą maždaug šimtu laipsnių. F. gana atsparūs karščiui, ir daugelį jų galima distiliuoti paprastu slėgimu.

Turėdami hidroksilą, surištą su tretiniu anglies atomu, F. struktūriškai yra giminingi tretiniams alkoholiams. Kaip ir alkoholiai, su organinių rūgščių chloridais arba anhidridais jie sudaro esterius, (pvz. fenilo acetatą, fenilo benzoatą), o fenolatai su organiniais halogenidais sudaro eterius (pvz. anizolą, fenetolą, fenilo eterį). Tačiau dėl stipriai elektronegatyvaus aromatinio branduolio F. yra daug ,rūgštesni' už alkoholius: jie lengvai reaguoja su šarminiais hidroksidais, sudarydami gana pastovias, vandenyje tirpstančias druskas — fenolatus arba fenoksidus, kai alkoholidai reaguoja tik su palaidais šarminiais metalais, ir šitaip gaunami alkoholatai yra mažai pastovūs. Tačiau F. ,rūgštumas' nedidelis, nes juos atpalaiduoja iš jų druskų net tokia silpna rūgštis, kaip angliarūgštė.

Gryni F. yra bespalviai, bet jie lengvai oksiduojasi ore, sudarydami labiau kondensuotus spalvotus junginius. Todėl F., ypač daugiahidroksiliniai, turi būti laikomi tamsoje, aklinai uždarytuose induose.

Daugelis F. turi antiseptiškų savybių, ir yra vartojami dezinfekcijai.

Smulkiau apie paskirus fenolus žr. Fenolas, Hidrokinona, Krezolas, Naftolas, Rezorcinolas, Timolas. *J. Vbr.*

Fenolas (monohidroksibenzenas, karbolinė rūgštis), C_6H_5OH, yra paprasčiausias iš fenolų, kurio pavadinimas davė vardą visai

aromatinių angliavandenilių hidroksilinių kiltinių klasei (žr. Fenolai). Toliau čia F. vadinsime tiktai paprasčiausią fenolų klasės atstovą — monohidroksibenzeną.

F. yra bespalviai rombinių adatėlių pavadinimo kristalai, kurie lydosi 41°, o verda 182° temperatūroje. Jo refr. rodiklis $n_D^{45°}$ 1.54027, lyg. sv. d_4^{20}1.072, d_4^{45} 1.05446. F. nedaug ištirpsta šaltame vandenyje, bet su karštu vandeniu (> 66°) jis maišosi betkuriuo santykiu. F. greitai tirpsta daugumoje organinių tirpiklių (mažiau angliavandeniliuose).

Nuo 1834, kai jis buvo atrastas, iki XX a. pradžios pagrindiniu F. šaltiniu buvo akmens anglies degutas ir šviečiamųjų dujų plovimo vanduo. Tarp 150 ir 230° verdančio deguto dalyje būna nuo 10 iki 30% fenolų: fenolo, krezolo, ksilenolo. Mišinį veikiant natrio hidroksido tirpalu, fenolai paverčiami natrio fenatais, angliavandeniliai pašalinami, varant su vandens garais, o iš pasilikusiųjų tirpale fenatų atpalaiduojami fenolai angliarūgšte. Iš šviečiamųjų dujų plovimo vandens fenolai ekstraguojami benzenu arba varomi su perkaitintais vandens garais, kuriuos burbuliuojant natrio hidroksido tirpale, fenolai sudaro fenatus ir ištirpsta. Belieka tirpalą parūgštinti ir atpalaiduotus fenolus atskirti vienus nuo kitų skirstomojo varymo (frakcinės distiliacijos) būdu.

Per 90% šiuo metu gaunamojo F. yra pagaminama sintetiškai, iš benzeno, kurio pagrindinis šaltinis yra žibalas. Ši sintezė atliekama įvairiais būdais. Vienas iš plačiau vartojamų yra s u l f o n a v i m o būdas. Benzeną veikiant sieros rūgštimi, gaunama benzen-sulfoninė rūgštis, kuri paverčiama natrio benzensulfonatu, o pastarąjį lydant su natrio hidroksidu, susidaro natrio fenatas ir natrio bisulfatas:

$$C_6H_6 + H_2SO_4 \rightarrow C_6H_5SO_3H + H_2O$$

$$C_6H_5SO_3H + NaOH \rightarrow C_6H_5SO_3Na + H_2O$$

$$C_6H_5SO_3Na + 2\,NaOH \rightarrow C_6H_5ONa + Na_2SO_3 + H_2O$$

Belieka iš natrio fenato fenolą atpalaiduoti rūgštimi ir išvalyti skirstomojo varymo būdu.

Kitas plačiai vartojamas F. sintezės būdas yra pagrįstas benzeno c h l o r i n i m u. Benzeną veikiant chloru, gaunamas monochlorobenzenas (su nedidele dichlorobenzeno priemaiša), kurį veikiant natrio hidroksido tirpalu, susidaro natrio fenatas ir natrio chloridas (vario druskos katalizuoja reakciją). Tirpalą parūgštinant, iš natrio fenato atpalaiduojamas F., kurį atskyrus, pasilikęs natrio chlorido tirpalas elektrolizės būdu suskaldomas į chlorą ir natrio hidroksidą, kurie vėl panaudojami benzenui chlorinti ir chlorobenzenui paversti natrio fenatu:

$$C_6H_6 + Cl_2 \rightarrow C_6H_5Cl + HCl$$

$$C_6H_5Cl + 2\,NaOH \rightarrow C_6H_5ONa + NaCl + H_2O$$

$$C_6H_5ONa + HCl \rightarrow C_6H_5OH + NaCl$$

$$NaCl + H_2O \xrightarrow{96500 \text{ kulombų}} NaOH + \tfrac{1}{2}H_2 + \tfrac{1}{2}Cl_2$$

Didelio masto gamybai patogesnis Raschig G.m.b.H. firmos procesas, pagal kurį benzeno chlorinimas atliekamas vandenilio chloridu ir deguonimi, o chlorobenzeno hidrolizas — vandeniu; reakcijos vyksta tarp reagentų garų arba dujų pavidalu, katalizatorių įtakoje; jokių šalutinių produktų nelieka, nes hidrolizės metu susidarantis vandenilio chloridas vėl panaudojamas benzenui chlorinti, ir galutiniame rezultate sunaudojamas tik benzenas ir oro deguonis:

$$C_6H_6 + HCl + \tfrac{1}{2}O_2 \xrightarrow[200°]{Cu—Fe—Al(OH)_3} C_6H_5Cl + H_2O$$

$$C_6H_5Cl + H_2O \xrightarrow[500°]{SiO_2} C_6H_5OH + HCl$$

Raschig būdu iš 1 kg benzeno gaunamas vienas kg fenolo ir 45 g dichlorobenzeno, kurio nedidelis kiekis susidaro benzeno chlorinimo metu.

Pastaruoju metu pradėta gaminti F. iš izopropilbenzeno (kumeno). Destruktyviai distiliuojant žibalą, tarp kitų angliavandenilių gaunamas propenas, kuriam reaguojant su benzenu, susidaro izopropilbenzenas; pastarasis sąlytyje su oru oksiduojasi į peroksidą, o peroksidas rūgščių ir šilumos įtakoje suskyla į fenolą ir acetoną.

$$C_6H_6 + CH_2{=}CH—CH_3 \xrightarrow{H_2SO_4} C_6H_5CH(CH_3)_2$$

$$C_6H_5CH(CH_3)_2 + O_2 \xrightarrow[60—80°]{} C_6H_5C(CH_3)_2OOH$$

$$C_6H_5C(CH_3)_2OOH \xrightarrow{H_2SO_4 \text{ arba } H_3PO_4} C_6H_5OH + CH_3COCH_3$$

Iki XIX a. paskutiniojo dešimtmečio F. buvo vartojamas tik dezinfekcijai. Kai buvo pastebėtos trinitrofenolo darylinės savybės, ypač kai trinitrofenolas (pikrinė rūgštis, melinitas, lyditas; žr. Sprogalai) tapo popularia sprogstamąja medžiaga, fenoliui pasidarė didelė nauja prekyvietė. Nuo 1910, vystantis fenolinių dervų (fenoplastų; žr. Bakelitas, Plastikai) gamybai, si nauja sritis pareikalavo milžiniškų F. kiekių, kuriuos tegalėjo duoti tik sintetinio F. pramonė. Dabar apie 90% fenolo gaminama sintetiškai. Apie tris jo ketvirtadalius sunaudoja plastikų pramonė. Iiku-

sysis ketvirtadalis eina trinitrofenolo, fenolftaleino, salicilo rūgšties, fitohormonų, sintetinių tanidų, įvairių vaistų, kvepalų ir kt. chemikalų gamybai.

F. yra lengvai per odą prasiskverbiantis stiprus nervinis nuodas, tad su juo reikia elgtis atsargiai. Ant odos patekusį F. geriausia nuplauti alkoholiu, o jo neturint — šiltu vandeniu. *J. Vbr.*

Fenoliniai aldeidai yra dvejopafunkciniai aromatiniai junginiai, kartu fenolai (arba fenolų kiltiniai) ir aromatiniai aldeidai. Tai bespalvės skystos arba kristališkos medžiagos, kurios mažai tirpios vandenyje, bet neblogai tirpsta daugumoje organinių tirpiklių. F.A. dažniausiai turi malonų kvapą, ir dėl šios savybės yra vartojami parfumerijoje ir maisto pramonėje. Iš veinahidroksilinių F.A. svarbiausi s a l i c i l o ir a n y ž i a u s aldeidai, o iš dvihidroksilinių — p i p e r o n a l i s (heliotropinas), v a n i l i n a s ir e t i l v a n i l i n a s. *J. Vbr.*

Fenoliniai eteriai yra aromatiniai junginiai bendros formulos R–O–Ar, kur Ar yra aromatinis, o R betkuris angliavandenilinis radikalas. F.E. yra bespalvės skystos, rečiau kristališkos, pastovios, gamtoje paplitusios medžiagos. Jie dažniausiai turi stiprų ir malonų kvapą, dėl kurio daugelis jų vartojami kvepalų pramonėje. Iš vienahidroksilinių fenolų eterių svarbiausi anetolas, anizolas, p–metilanizolas, fenetolas, estragolas, difenilo eteris, β–naftil metilo eteris (yara yara) ir β–naftil etilo eteris (bromelia arba nerolinas). Iš dvihidroksilinių fenolų eterių svarbesni eugenolas, i z o- eugenolas, gvajakolas, safrolas ir i z o- safrolas. *J. Vbr.*

Fenolo ftaleinas žr. Ftaleinai.

Fenologija (sutrumpinta iš fenomenologija, gr. phenomenon ‚reiškinys' ir logos ‚mokslas') mokslas, tyrinėjąs biologinių reiškinių ir klimato santykius. Augalų F. nustato pagrindines augalų raidos fazes (žydėjimas, vaisių subrendimas, lapų pageltimas), stengiasi išaiškinti jų dėsningumą ir santykius su klimatu. Fenologinių reiškinių duomenys ypač vertingi žemės ūkiui, nes pvz. augalų sužydėjimo ar vabzdžių pasirodymo laikas priklauso įvairių klimato faktorių (temperatūros, drėgmės, šviesos) ir biologui ar ūkininkui daugiau pasako, negu meteorologinių duomenų vi-

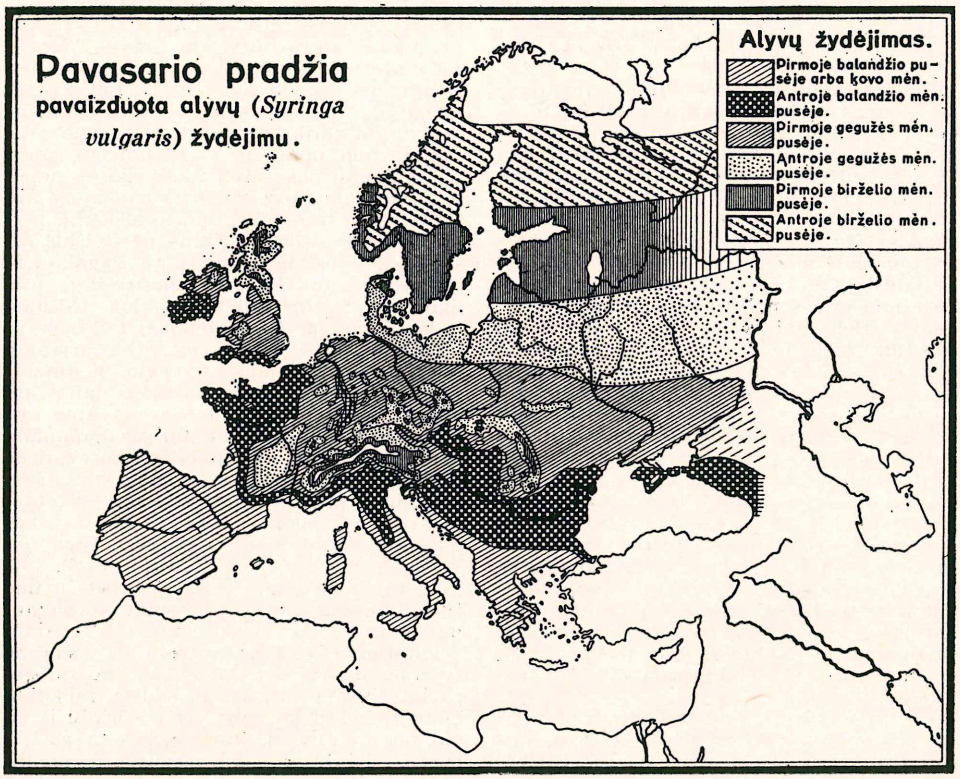

Fenologinis žemėlapis

durkiai. Lietuvos fenologinių reiškinių stebėjimas nurodo, kad pvz. kregždėms parlėkus, jievai sužaliavus pats laikas morkų ar burokų sėklojus sodinti arba alyvai pražydus retai šalnos bepasitaiko, ir galima pamidorų daigus lauke sodinti. Vėl rudeniop pirmosios gervės, lekiančios į pietvakarius, pranašauja ankstyvąsias šalnas. Fenologiniai, kaip ir kalendoriniai, metai skirstomi į atskirus metų laikus. Lietuvoje tipiški atskirų metų laikų pradžios fenologiniai reiškiniai yra: pavasario — kovas parlekia, lazdynas sužysta, pasirodo pirmieji šaltekšniniai drugiai; vasaros — žieminiai rugiai, jazminas sužysta, prisirpsta raudonieji serbentai; rudens — klevas, jieva, beržas pradeda gelsti. Su kūdros užšalimu prasideda žiema.

Dažnai fenologiniai reiškiniai pavaizduojami žemėlapiu, kur pateikiama pvz. kurio augalo žydėjimo laikas įvairiose vietose. Izochronos yra linijos, jungiančios vietas, kur tie fenologiniai reiškiniai prasideda tuo pat metu. Lietuvoje fenologinius reiškinius tyrinėjo fenologinė d-ja Dotnuvoje, o sistemingi fenologiniai stebėjimai buvo atliekami VDU botanikos sode.

Hiltner, Die Phaenologie und ihre Bedeutung 1926; *Janušauskaitė-Lukavičienė,* Duomenys fenologinių stebėjimų, atliktų V.D.U. Botanikos sode 1930 — 1932, 1937; *S. Nacevičius,* Fenologinių vyksmų eiga Lietuvoje. Lietuvos Ž. Ū. ir Statistika. Dillingen 1948. *J. Vng.*

Fenolsulfoninės (hidroksibenzensulfoninės) **rūgštys** būna įvairaus sulfoninimo laipsnio. Fenolmonosulfoninės rūgšties $HO.C_6H_4.SO_3H$, yra trys izomerai: -o r t o–fenolsulfoninė arba 1–fenol–2–sulfoninė rūgštis, (1) $HO.C_6H_4.SO_3H$ (2); m e t a-fenolsulfoninė arba 1–fenol–3–sulfoninė rūgštis, (1) $HO.C_6H_4.SO_3H$ (3); ir p a r a–fenolsulfoninė arba 1–fenol–4–sulfoninė rūgštis, (1) $HO.C_6H_4.SO_3H$ (4). O r t o– ir p a r a–fenolsulfoninės rūgštys gaunamos tiesiogiai veikiant fenolą sieros rūgštimi. Šildoma iki 90–100° o–fenolsulfoninė rūgštis persigrupuoja į pastovesnę p–fenolsulfoninę rūgštį. M e t a–fenolsulfoninė rūgštis gaunama aplinkiniu keliu, pvz. veikiant m e t a–benzendisulfoninę rūgštį natrio hidroksidu 170–190° temperatūroje. Šildomos iki 100–150° su atskiestomis mineralinėmis rūgštimis, F.R. rūgštys hidrolizuojasi—suskyla į fenolą ir sieros rūgštį.

O r t o–fenolsulfoninė rūgštis kristalinasi su ¾ molekulos vandens; jos kristalai lydosi 50° temperatūroje. O r t o–fenolsulfoninė rūgštis tirpsta vandenyje, alkoholyje, glicerine. Dėl savo antiseptinių savybių ji vartojama dezifenkcijai. Farmacininkai ją vadina A s e p t o l i u, arba s o z o l i n e r ū g š t i m i.

P a r a–fenolsulfoninės rūgšties kristalai (iš alkoholio) yra bespalvės adatėlės, kurios traukia iš oro drėgmę ir joje ištirpsta. P a r a–fenolsulfoninė rūgštis vartojama darylų, vaistų, sintetinių tanidų ir kationinės apykaitos dervų gamyboj. Jos cinko druska įeina kaikurių insekticidinių mišinių sudėtin.

Iš F.R. didesnės reikšmės turi tik 1–f e n o l–2,4–disulfoninė rūgštis:

$$(1)\ HO.C_6H_3(SO_3H)_2(2,4).$$

Ji gaunama, veikiant fenolą dideliu sieros rūgšties pertekliumi 100° temperatūroje. Jos bespalviai kristalai (iš alkoholio) lydosi suskildami apie 100° temperatūroje; jie traukia iš oro drėgmę ir joje ištirpsta; netirpsta eteryje. 1–Fenol–2,4–disulfoninė rūgštis vartojama pirokatecholo ir trinitrofenolo gamyboje. *J. Vbr.*

Fenomenalizmas (gr.) žr. Fenomenas.

Fenomenalus 1. tai, kas priklauso fenomenų sričiai arba turi fenomeno prigimtį; 2. nepaprastas, retas (pvz. F. atmintis ir kt.).

Fenomenas (gr.) reiškinys, apraiška, faktas, visi išorinio ir išvidinio patyrimo tiesioginiai duomenys. Šia prasme fiziniai F. visa, kas prieinama juslės organams, psichiniai F. visa, kas atsiranda sąmonėje, apie ką tiesiog nusimanom. Filosofijoje terminas F. vartojamas nevienoda prasme: 1. iš pradžios gr. fainomenon reiškė viską, kas rodosi arba reiškiasi taip, kaip yra. Šia prasme F. tikra būtis (ta orta). Todėl ir žodis aletheia — tiesa žymi tai, kas ne paslėpta, bet iškelta aikštėn. 2. Bet F. gali atrodyti ir netoks, koks iš tikro yra. Šiuo atveju tai tariamoji būtis, regimybė, pvz. fainomenon agathon — tariamasis gėris. 3. Būtis gali pasirodyti tik iš dalies, nepilnai, netobulai; pvz. regimas pavidalas, kuris teduoda tam tikrą daikto aspektą, perspektyvinį vaizdą, kuriame nesireiškia visa objekto juslinė prigimtis. 4. Pagaliau F. gali rodyti tai, kas pats nesireiškia, pvz. ligos simptomai ženklai-signalai, pėdsakai ir kt. Terminas F. nevienodai taikomas ir psichinei būčiai. Čia F. vad. arba tariamoji būtis (pvz. tariamasis poelgio akstinas); arba toks reiškinys, kuris tik iš dalies apreiškia tam tikrą sielos būseną (pvz. jei nevisi tos būsenos elementai įsisąmoninami ir iš dalies palieka pasąmonės ribose); arba tam tikros būsenos simptomas (pvz. persekiojimo manija kaip pamišimo simptomas). Iš F. reikšmės aiškėja, kad tai, kas pasirodo, nesutampa su pačia būtimi, nes F. turinys ir sudėtis priklauso ne tik nuo objekto, kuris juo pasireiškia, bet ir nuo tų aplinkybių, kuriose jis subjekto pagaunamas ir nuo paties subjekto psichofizinės prigimties. Iš to kyla pagrindinis pažinimo teorijos klausimas: ar F. leidžia žmogui pažinti tikrąją būtį, ir, jei leidžia, tai kokiu būdu ir kokiu laipsniu? Dėl išorinių ir išvidinių aplinkybių, kuriose vyksta pažinimas, jos kinta, ir todėl nesudaro nenugalimos kliūties būčiai pažinti. Tai, kas tam

tikrose aplinkybėse neprieinama, gali kitose pasireikšti. Bet žmogaus psichofizinė organizacija esti pastovus veiksnys, kurio įtaka F. turiniui bei sudėčiai jokiu būdu negali būti pašalinta. Todėl tenka pripažinti, kad žmogui tiesiog prieinama ne pati būtis, kiek ji nepriklauso nuo pažinimo akto, bet tiktai F., t. y. mūsų psichofizinės prigimties reakcijos į daiktų poveikius. Tokia pažiūra, kuri apriboja mūsų tiesioginį pažinimą F. sritimi, vad. fenomenalizmu.

Šia plačiausia prasme maždaug visos naujų laikų pažinimo teorijos pripažįsta fenomenalizmą, bet skiriasi tuo, kaip supranta F. ir būties santykį, t. y. ar būties atžvilgiu sąmonę laiko uždara, ar atvira. Pirmuoju atveju F. ir pati būtis griežtai skiriami ir statomi vieni prieš kitus, kaip dvi nepalyginamos sritys. Mums žinomi tik F., t. y. tiesioginiai sąmonės duomenys, daiktai savyje palieka visuomet už sąmonės ribų. Tik galima sakyti, kad tai F. nežinoma ir mūsų nepasiekiama priežastis. Išeiti iš sąmonės rėmų neįmanoma, nes kiekvienas toks mėginimas būtų sąmonės aktas. Šitas imanentinis fenomenalizmas sutampa su subjektyviuoju idealizmu, tvirtinančiu, kad F., sudarą pažinimo medžiagą, tėra pažįstančio subjekto vaidiniai. Jis įgauna empirinę arba apriorinę lytį. Empirinis fenomenalizmas pripažįsta pažinimo pirmykščiais elementais mūsų išorinius ir išvidinius jutimus, iš kurių asociacijų dėsniais susidaro vaidiniai ir vaidinių sąsajos. Proto darbas tesibaigia tuo, kad jis tvarko vaidinius ir palyginimo keliu iš jų išdirba bendras sąvokas. Senovėje empirinio fenomenalizmo laikėsi kaikurie sofistai (pvz. Protagoras) ir skeptikai, naujaisiais laikais jį aiškiai formulavo Berkeley, nuosekliausiai įvykdė Hume ir pozityvizmo kūrėjas A. Comte. Apriorinis fenomenalizmas tvirtina, kad pažinimo sąrangą apsprendžia būtinos sąmonės formos, kurios nepriklauso nuo patyrimo, o eina jam pagrindu. Šios formos pavidalina tą medžiagą, kurią suteikia nežinomos priežasties veikiama juslė, ją paverčia reiškiniais, vykstančiais erdvėje ir laike, ir tarp reiškinių nustato tuos būtinus ryšius, kurie laiduoja moksliško pažinimo visuotinumą bei objektyvumą. Apriorinio fenomenalizmo žymiausi atstovai Kantas ir jo sekėjai, taip pat ir Schopenhaueris. Bet jis priskiria fenomenalinį pobūdį tiktai išoriniams daiktams bei įvykiams mūsų vidiniame pasaulyje; priešingai pasaulyje, kuris valdomas instinktų ir troškimų, atsiskleidžia būties tikras pamatas — gyvybės valia. Jei sąmonė uždara, tai, nuosekliai plėtojant imanentinį fenomenalizmą, neišvengiamai prieinama prie solipoizmo, pagal kurį visas pasaulis tėra tik mano vaidinys, nes sąmonė tiesiog pasireiškia vien kaip šito konkretaus individo sąmonė. Tokią išvadą daro pvz. Schubert-Soldern. Tačiau imanentinis fenomenalizmas nurodytąja prasme susiduria su dviem keblumais; iš vienos pusės išnyksta skirtumas tarp objekto, kuris reiškiasi, ir subjekto, kuriame jis reiškiasi, nes ir pats subjektas šita pažiūra yra tik vaidinys; antra vertus, ir daikto savyje arba nepriklausomosios nuo sąmonės būties idėja nustoja reikšmės todėl, kad neatitinka jokio pažinimui prieinamo objekto, nes tam, kas savo esme nesiduoda pažinti, negalima priskirti ir būties predikato. Paneigus daikto savyje sąvoką, ir su ja koreliatyvi F. sąvoka tampa beprasmė: apie reiškinius galima kalbėti, vien juos statant prieš tai, kas jais reiškiasi. Todėl kaikurie pozityvistai, ypač Macho sekėjai (pvz, M. Schlick ir kt.), atmeta fenomenalizmą, laikydami jį pažiūra, kuri remiasi nepamatuota metafizine prielaida, esą sąmonės duomenys ir pati būtis nesutampa. F. terminą jie pakeičia fakto arba tiesioginio patirties duomens terminu.

Transcendentinis arba objektyvinis fenomenalizmas tvirtina, kad mūsų pažinimas, nors jam tiesiog prieinami tik reiškiniai, visdėlto per F. gali pasiekti ir pačią daiktų būtį. Šiuo atžvilgiu jis sutampa su kritiniu realizmu arba neorealizmu ir gauna įvairių lyčių pagal tai, ar pažinime daugiau pabrėžia simbolinę, ar intuityvinę pusę. Pirmuoju atveju pripažįstama, kad F. nėra pačios būties atvaizdai, bet tik simboliai, kurių kokis ir sudėtis priklauso nuo mūsų psichofizinės prigimties ir kuriems todėl negalima priskirti panašumo į pačius daiktus. Bet iš to, kad erdviniuose ir laikiniuose santykiuose pasireiškia tam tikras vienodumas ir būtinumas, leidžiąs mums numatyti įvykių eigą ir veikti išorinį pasaulį, galima spręsti, kad valdąs F. dėsningumas šiek tiek atitinka ir pačios būties sąranga. Taip supranta fenomenalizmą Helmholtz, Plechanovas ir iš dalies ir Külpe ir kt. Pagal intuityvinį fenomenalizmą, priešingai, nėra griežtos ribos tarp F. ir pačios būties. Pati būtis pasireiškia F., nors ir nepilnai. F. mums suteikia tam tikrus žmogaus prigimties aprėžtus būties aspektus.Jų analizė mums leidžia šiek tiek nustatyti, kas jų turinyje bei sudėtyje yra objektyvu, ir kas subjektyvu. Kadangi pats žmogus yra pasaulio padaras ir organiškai suaugęs su savo aplinka, tai reikia manyti, kad ir pažinimo pradai šiek tiek atitinka būties pradus. Intuityvinio arba realistinio fenomenalizmo formos labai įvairios ir skiriasi pirmiausia tuo, kad apibrėžia intuiciją ir kokį vaidmenį jai priskiria pažinimo procese; be to, gali sietis su skirtingomis metafizinėmis pažiūromis, su objektyviuoju idealizmu arba idealrealizmu, su materializmu, dualizmu ir kt.

V. Sezemanas, F. (Lietuviškoji Enciklopedija 1940 VIII 59—63).

Fenomenologija (gr.) fenomenų mokslas. F. filosofų suprantama nevienodai. Pasak Hegelio, dvasios F. aprašo visą sąmonės raidą, pradedant pirmykščiu sąmonės ir objekto priešingumu ir baigiant absoliučiuoju žinojimu, kur subjektas ir objektas sutampa. Pradžioje mąstymas yra subjektyvus, objektas stovi prieš jį, kaip kažkas jam svetima ir savarankiška. Bet, mąstymui besiskleidžiant pagal jam įgimtą dialektinį dėsningumą, jo santykis su objektu kitėja. Įsigilinant į objektą, mąstymas įgauna kaskart didesnį objektyvumą ir pagaliau įsisąmonina, kad visas dvasinis ir fizinis pasaulis ne kas kita, kaip paties absoliučiojo mąstančio subjekto apsireiškimas. Husserlis vadina F. tą mokslą, kuris aiškina fenomenų esmę ir kuris turi pamatu eiti ne tik filosofijai, bet ir visiems atskiriems mokslams. Fenomenai — tai sąmonės tiesioginiai duomenys. Todėl galima išaiškinti F. esmę tik gvildenant sąmonės būtiną ir bendrą sąrangą. Pagrindinė sąmonės savybė jos intencionalumas: iš savo esmės ji yra nukreipta į kažką, turi kažką omenyje. Todėl sąmonėje reikia skirti dvi šalis: sąmonės aktą arba intenciją ir tą objektą, į kurį intencija nukreipta. Aktas apsprendžia, kaip objektas mums atrodo; nuo objekto priklauso, kas mums kaip atrodo. F. vienodai nagrinėja ir sąmonės aktų ir jos objektyviojo turinio struktūrą, nes kiekvieną aktą atitinka ir ypatingas turinys, ir aktas apsprendžia turinio būseną. Šiam uždaviniui išspręsti Husserlis vartoja ypatingą fenomenologinį metodą, kuris yra imanentiškas, t.y. tyrinėja tiktai tiesioginius sąmonės davinius, nesinaudoja jokiomis prielaidomis arba hipotezėmis, išeinančiomis už patyrimo ribų, ir tesitenkina tiksliai aprašydamas įvairias fenomenų rūšis. Šiuo atžvilgiu jis pripažįsta empirizmo teisėtumą. Antra vertus, F. metodas yra apriorinis. Nagrinėdamas grynosios sąmonės bendrą sąrangą, jis ją atsieja nuo viso, kas fenomenuose yra empiriška ir atsitiktina, arba, kaip sako Husserlis, reiškinių empirinį buvimą ir jų realią sąsają įjungia į ‚skliaustelius'. Todėl fenomenologinis metodas griežtai skiriasi nuo induktyvinio apibendrinimo: jis gali pasitenkinti vieno konkretaus ir net įsivaizduojamo atvejo analize, jei tik jame aiškiai pasireiškia esminės fenomeno ypatybės, jo bendra ir būtina struktūra, nepriklausanti nuo jo empirinio buvimo. Tik atsiejant nuo realybės ir visų jos patirtinių elementų, galima įvykdyti tą idealią intuiciją, kuriai atsiskleidžia pati fenomenų esmė. Intuicija Husserlis vadina kiekvieną sąmonės aktą, kurio intencija ištisai realizuota, t. y. kuriame pasirodo pats intenduojamas objektas, o ne vienas arba kitas jį atstojąs simbolis. Intuicija gali būti juslinė arba antjuslinė. Pirmoji įžiūri atskirus konkrečius fenomenus, antroji — fenomeno gryną idėją arba esmę. Todėl F. tėra esmėtyra ir esmėžiūra. Tuo patim ji nustato ir objektyviosios tiesos kriterijų. Tik tas pažinimas yra tikras ir teisingas, kuris remiasi paties objekto įžiūrėjimu ir mums akivaizdžiai parodo, kad objektas gali būti tik toks, o ne kitoks. Išaiškindama visų galimų fenomenų esminę prigimtį, apibrėždama įvairias jų sritis bei sričių savitarpio santykius ir nustatydama sąmonės turinių būtiną sąryšį su atitinkamais aktais, F. duoda tvirtą pamatą visiems mokslams ir visų pirmiausia filosofijai. Pasak Husserlio, tiktai fenomenologiškai pagrįsta filosofija gali tapti mokslu tikra žodžio prasme ir pasiekti panašų tikslumą, kaip teorinė matematika. F. įsigalėjo XX a. pradžioje ypač Vokietijoje, bet padarė įtakos ir kitų kraštų filosofijai (Prancūzijoje, Rusijoje, Lenkijoje ir kt.). Žymiausi jos atstovai: E. Husserl, M. Scheler, A. Pfünder, A. Reinach, M. Geiger, R. Imgarden, J. Geyser, Heidegger ir kt. Bet nevisi F. šalininkai ją vienodai supranta: vieni yra linkę ją aiškinti idealistiškai (Husserl), kiti ontologiškai (Scheler). F. kritikai, nors apskritai ir neneigia jos reikšmės, jai daro tokius priekaištus: fenomenologinis metodas iš esmės nesiskiriąs nuo to metodo, kurį vartoja visi teoriniai mokslai, ir kuris analizės keliu aikštėn iškelia fenomenų bendrą sąrangą, bei būtinas sąlygas ir fiksuojąs analizės išdavas tiksliai apibrėžtose sąvokose. Abejotina, ar, įsižiūrint į fenomenus, galima tiksliai aprašyti jų tikrą nieko nepakeistą arba iškreiptą prigimtį; mat, aprašymas vyksta, padedant sąvokoms, kurios apibrėžiamos iš tam tikro požiūrio, o tokiame požiūryje jau glūdi tam tikra fenomenų interpretacija, kuri gali būti vienašališka, netobula ir t.t. Apsiribodama fenomenų sritimi, F. priskiria būtį vien tam, kas tiesiog pasirodo sąmonėje. Toks griežtai imanentus požiūris yra vienašališkas ir negali būti pateisintas fenomenų prigimtimi, nes pačiuose fenomenuose glūdi ir tam tikras transcendentus momentas, nurodąs į tai, kas yra už sąmonės ribų. Ypač tai aiškiai pasirodo pažinimo aktuose, kurių intencija iš savo esmės yra transcendentiška. Todėl F., nesugebanti išspręsti nei pažinimo problemos, nei pagrindinių metafizikos klausimų, tegali atlikti paruošiamąjį darbą filosofijos sistemoje.

V. Sezemanas, F. (Lietuviškoji Enciklopedija 1940 VIII 63—65); *S. Passweg,* Phänomenologie und Ontologie 1939; *F. J. Brecht,* Bewusstsein und Existenz. Wesen und Weg der Phänomenologie 1948. *L. Landgrebe,* Phänologie und Metaphysik 1949; *M. Landmann,* Erkenntnis und Erlebnis. Phänomenolog. Studien 1950.

Fenomenologinis metodas žr. Fenomenologija.

Fenoskandija geologinė-geografinė sritis, apimanti visą Skandinaviją be p. Švedijos

provincijos, Suomiją, Kareliją ir Kolos pusiasalį. Žemės paviršius sudarytas iš iškilusių ir dar poledyniniais laikais kaikur lėtai kylančių granito ir gneiso raukšlėtų sluogsnių apklotų paleozojinėmis padermėmis. Tai Baltijos skydas, kurio augščiausios vietos ledynų laikotarpyje buvo š. Europos apledėjimo centrai.

Fenotipas (gr.) genetikoje organizmo iš išorės pastebimos viena ar kelios savybės, ar savybių visuma, nekreipiant dėmesio į jo genotipą. Todėl kartais organizmai, besiskirią genotipiškai, gali būti neatskiriami iš išorės, t. y. fenotipiškai vienodi.

Fenzlau Walter, klaipėdietis lietuvis, studijavęs Karaliaučiaus universitete ir parašęs vertingą disertaciją ‚Die deutschen Formen der litauischen Orts- und Personennamen des Memelgebiets', kuri 1936 buvo išspausdinta Hallėj. Šiame darbe autorius moksliškai aprašo, kaip lietuvių tikriniai Klaipėdos krašto vardai buvo vokiečių tariami ir perdirbami arba pakeičiami. Pvz. vokiečių buvo rašoma D a n g e ir tariama d a n j ə bet lietuviai tetarė D a n ė (iš D a n i j a), panašiai kaip M i n ė (vok. M i n g e) iš M i n i j a ir t.t. Tuo būdu iš šito aprašo daug kur galime atsekti tikrąsias lietuviškas Klaipėdos krašto vietovardžių ir asmenvardžių lytis, kurios dėl vokiečių kalbos įtakos vietomis jau buvo perdirbtos ar pamirštos. *P. Š.*

Feodalas (lot.) feodalizmo laikais viešpatavusios klasės atstovas, feodo valdytojas, senjoras.

Feodalizmas (lot. feudum ar feodum ‚lenas') politinė, visuomeninė ir ekonominė santvarka, vyravusi Europoje viduramžiais ir net vėlesniais laikais. Terminas pirmiausia imtas vartoti Prancūzijoje nuo XVIII a. pabaigos, ir juo istorikai būdino senąjį režimą. Jį ypač išpopularino Montesquieu, kuris vieną savo ‚Ésprit des lois' skyrių pavadino ‚De lois féodales'.

Feodalinei santvarkai būdinga: 1. agrarinis ūkis, kur žemė yra pagrindinis pragyvenimo šaltinis; 2. visuomenė pasiskirsčiusi į žemininkų diduomenę ir jos priklausančių nelaisvųjų ar asmeniškai laisvųjų žemdirbių masę; 3. karalius valdo valstybę per diduomenę ir yra pirmasis tarp lygiųjų; 4. pagrindinis vienetas valstybėje yra dvaras (žr.), kuris yra tarsi maža valstybėlė; 5. vyrauja paprotinė, nerašytoji teisė, paskira sritims bei grupėms (tautinėms), kuri yra surizgusi su valstybine teise.

Šiuos ir kitus V. Europos viduramžiuose pastebėtus požymius istorikai perkelia ir į kitus kraštus, ir tuo būdu kalbama apie įvairių ne Europos tautų F. Tačiau ryškiausios F. žymės tebuvo V. Europos viduramžiuose, ypač Prancūzijoje.

F. šaknys glūdėjo jau Romos imperijoje, kurioje pirmaisiais mūsų eros amžiais ėmė vyrauti agrarinė ekonomika su stambiaisiais dvarais (villae). Stambieji dvarai pasiglemžė smulkiuosius ūkininkus, kurie, jiems pasiduodami (patracinium), tapo jų priklausomi (kolonai). Germanai, smelkdamiesi į imperiją, šios ūkinės padėties nepakeitė. Jų kunigaikščiai perėmė buvusius imperatorių dvarus, o didikai daug kur susėdo buvusių romėnų vilose. Be to, F. būdinga žymė žmogaus priklausomybė žmogui yra jau pirmykščiuose germanuose, kur didikai turėjo savo palydovus–tarnus bei kariuomenę (comitatus). Tad, kuriantis viduramžių valstybėms, kūrėsi ir įvairių pavidalų feodalinė tvarka.

Nors įprasta kalbėti apie feodalinę sistemą, bet iš tikrųjų jokios sistemos nebuvo. Visas F. rėmėsi papročiais ir įvairavo, destis valstybė, net sritis. F. esmė — pasidavimas silpnesniojo pajėgesniojo globai, vad. k o m e n d a c i j a. Asmuo, pasidavęs kito globai, nuo VIII a. imta vadinti v a s a l u; vasalo globėjas buvo vadinamas s e n j o r u (vyresniuoju). Tad senjoratas ir vasalitetas dvi korelatyvinės sąvokos, grindusios europinį F. Vasalas, pasiduodamas senjoro globai, iš jo naudotis gaudavo kokią nuosavybę, daugiausia žemę. Senjoras perleisdavo žemę lyg iš savo malonės (iš čia jos pavadinimas b e n e f i c i u m), tenkindamas vasalo prašymą (preces); iš to atsirado duotosios žemės pavadinimas —p r e k a r i j a. Ilgainiui ir pirmiausia frankuose vasalui perleista žemė pradėta vadinti f e o d u, iš kurio atsirado ir pačios santvarkos pavadinimas.

Senjoras perleisdavo žemę vasalui tam tikromis apeigomis, vadinamomis investitūra bei homagiumu. Vasalas, prisipažindamas už gautąjį feodą esąs senjoro žmogumi, atsiklaupęs įdėdavo savo rankas į jojo rankas. Po to, senjoro pakeltas ir pabučiuotas, vasalas padėjęs rankas ant Šventraščio ar relikvijų, atlikdavo priesaikos aktą — sacramentum fidelitatis. Naujam vasalui senjoras duodavo lazdą, jietį, šakelę arba žemės gniūžtę, simbolizuojančią feodą, ir tą feodą aprodydavo. Vėliau aprodymą pakeitė rašytinė charta.

Senjoro ir vasalo sutartis saistė tik juos ir turėjo būti atnaujinama, vienam kuriam mirus. Kaip vasalitetas, taip ir feodas pradžioje negalėjo būti paveldimi ir po vasalo mirties turėjo grįžti senjorui. Tačiau nuo IX a. paprotys feodams paveldėti vis labiau plito ir, jam įsigalėjus, ryšiai tarp senjoro ir vasalo paliko daugiau formaliojo pobūdžio. Juos primindavo tik vasalinė priesaika, kuri negalėjo būti paveldima ir kiekvieno feodo įpėdinio turėjo būti kartojama. Feodai, kai juos paveldėdavo keli įpėdiniai ar jų dalis dalydavo žemesniems vasalams (valvasalams), nuolat skaldėsi, ir tuo būdu feodalinė žemė atsidūrė daugybės senjorų ir vasalų rankose. Išdava — pačios

valstybės susiskaldymas į senjorijas, kur valstybės galva — karalius arba kunigaikštis — tebuvo vienas didesnių senjorų su savo tiesioginiais vasalais.

Išplitus feodaliniams santykiams, vienas ir tas pats vasalas galėjo turėti kelis senjorus. Šiuo atveju kuriam vienam senjorui vasalas duodavo pirmenybę prieš kitus, jam didžiausiai įsipareigodamas. Šiam senjorui atliktas pasidavimo aktas vadinamas hominium ligium; tuo tarpu priesaika likusiems senjorams buvo vadinama hominium planum.

Pagrindinės vasalo pareigos senjorui nusakomos dviem žodžiais: consilium et auxilium. Pirmoji reiškė dalyvavimą senjoro taryboje, paprastai šaukiamoje tris kartus metuose, kur buvo sprendžiami vieši reikalai ir vykdomi jam lygiųjų vasalų teismai. Antroji pareiga—karo tarnyba, pagrindinė feodalinėje santvarkoje, iš kurios, pasak kaikurių istorikų (pvz. C. Stephenson), išriedėjęs ir pats F. Karo tarnyboje, saugojant pilis ar žygiuojant, turėjo dalyvauti pats vasalas su savo vasalais pradžioje neribotą laiką. Vėliau laikas buvo apribotas daugiausia 40 dienų. Bet vasalui buvo palikta teisė atsipirkti nuo karinės tarnybos, ir jo vietoje senjoras galėjo samdytis karius. Pagaliau vasalas turėjo mokėti mokesčius senjorui, paprastai, keturiais atvejais: senjorui žygiuojant į kryžiaus karą, vyriausiąjį sūnų riteriu šventinant, vyriausią dukterį ištekinant ir jį iš nelaisvės išperkant. Dar svarbus vasalo įsipareigojimas buvo priimti keliaujantį senjorą su palydovais (ius stacionis).

Senjoras irgi vasalui turėjo pareigų, nusakomų tais pačiais dviem žodžiais: pagalba ir patarimas. Jis turėjo ginti užpultąjį vasalą ir jį visokeriopai remti. Jeigu senjoras palikdavo vasalą, šis galėjo nutraukti jam duotąją priesaiką. Taip pat ir senjoras iš vasalo galėjo atimti feodą ir nutraukti vasalinius saitus, jei šis jam buvo neištikimas.

Senjorai ir vasalai — tai įvairaus pavadinimo ir laipsnių didikų luomas, grindęs savo valdžią ir teises žeme. Į feodalinių didikų luomą įsijungė ir augštesnieji dvasininkai kaip vyskupai, arkivyskupai, abatai, tapę senjorais ir vasalais. Tačiau jie negalėjo įsipareigoti svarbiausiai tarnybai, būtent, karo, nes, ypač nuo XI a., bažnytiniai nuostatai jiems draudė vartoti ginklą. Dvasininkų feodalų karo tarnybą gražiai atstojo jų malda. Dvasinio vasalo žemė priklausė iš tikrųjų ne tiek jam, kiek Bažnyčiai, ir senjoras, priimdamas tokio vasalo priesaiką, savaime įsikišdavo į bažnytinius reikalus. O ir bažnytiniai didikai, susirišdami vasaliniais saitais su pasauliniais senjorais, taip pat pasaulėjo. Iš šio bažnytinių ir pasaulinių didikų tarpusavinio susipynimo ir kilo vadinamoji kova dėl investitūros (žr.).

Feodalinėj santvarkoj didikai savo dvaruose daug kur virto tikraisiais valdovais, sau visiškai palenkę vasalus ir žemdirbius — vilanus ir servus. Šie turėjo savo ponams eiti baudžiavą (žr.), duoti duokles ir mokėti piniginius mokesčius. Pasinaudojęs imunitetu (žr.), senjoras arba siuzerenas turėjo nevaržomą teisę teisti savo dvarų gyventojus ir juos savo valia ekonomiškai išnaudoti. Dvaras su priklausomaisiais bei nelaisvaisiais buvo feodalinės visuomenės branduolys. Šalia jo užtinkamos dar dvi žemės valdymo rūšys: alodas ir činšas (censiva). Pirmasis reiškia visišką nuosavybę, o antrasis — nuosavybę, už kurią valdytojas moka nustatytus mokesčius.

Nors F. vyravo privatieji senjorų ir vasalų santykiai, bet pats valstybingumas nebuvo žuvęs. Tad nepateisinama kalba apie ‚feodalinę anarchiją', sakant ją buvus būdingą patiems viduramžiams. Iš tikrųjų, pats F. išaugo iš valstybinio reikalo, kai karaliai dėl vyraujančios agrarinės ekonomikos ėmė žemes dovanoti už valstybines tarnybas. Tad daugumas didžiųjų feodalų kilo iš valstybinių pareigūnų. Vėliau, F. jau išplitus, daug kur feodalai paliko artimuose santykiuose su karaliumi, ar eidami pareigas dvare, ar sritis valdydami. Kaip kaikurie feodalai buvo, viena, valstybės pareigūnai, antra — žemininkai, taip ir karalius buvo vienas iš valstybės senjorų (nebūtinai didžiausių) ir drauge jos suverenas. Jis turėjo dvarus ir tiesioginius vasalus, kuriais daugiausia rėmėsi. Kai į viduramžių pabaigą pakitėjo ekonominės sąlygos, padidėjus piniginei apyvartai, išaugus miestams su pirklių luomu, karalius, daugiausia savo domenais pasirėmęs, su samdyta kariuomene ėmė siekti absoliutinės valdžios. Tipiškas pavyzdys yra Prancūzijos Kapetingai, kurie iš savo domenų, buvusių mažoje Ile de France srityje, pradėjo plėsti valdomą sritį ir tuo būdu kūrė Prancūzijos monarchiją. Tad monarchija bent pradžioje steigėsi karališkųjų domenų didinimu. Tačiau Prancūzijoje dar ilgai laikėsi faktinai savarankiškos kng., kurių tarpe žymiausia buvo normaniškos kilmės Normandija. Jos kunigaikščiai ir sufeodalintoje kunigaikštystėje išlaikė stiprią valdžią ir tokią perkėlė į Angliją, ją nukariaudami (1066). Jie įkūrė Anglijoje feodalinę tvarką su stipria karališkos valdžios pirmenybe, kai jie reikalavo priesaikos ir karinės tarnybos net ir iš netiesioginių vasalų (iš savo pavasalių). Tuo būdu Anglija greičiau, nei kontinentiniai kraštai, virto modernia valstybe ir pirmoji davė pradžią parlamentui.

F. buvo visuotinis Europos reiškinys ir į viduramžių pabaigą, naujų ekonominių

sąlygų veikiamas, nyko. Išimtis yra Vokietija, kur karaliai, turėję ir Šventosios imperijos imperatorių titulą, buvo daugiausia renkami iš įvairių sričių ir neturėjo pastovių domenų — savo valdžios atramos. Jie negalėjo pasiglemžti didžiųjų senjorijų, ir jos išliko savaimingomis valstybėlėmis iki naujausių laikų. Tik Napoleonas ir XIX a. revoliucijos naikino jas, kol likusias galutinai sujungė Bismarckas į vieną valstybę (Reichą).

Išnykusio politinio F. liekana buvo dvarininkų vyravimas žemės ūkyje, pagrįstas jų ekonominėmis teisėmis valstiečių atžvilgiu. Švietimo idėjos XVIII a. ir ypač revoliucijos XIX a. naikino baudžiavą įvairiuose kraštuose ir laisvino valstiečius iš dvarininkų jungo. Paskučiausiai F. liekana — baudžiava buvo panaikinta Rusijoje, tad ir Lietuvoje, 1861.

J. Calmette, La société féodale 1932; Le monde feodal (Clio IV); *Marc Bloch,* La société féodale 1939; *G. Vernadsky,* Feudalism in Russia (Speculum 14, 1939); *C. Stephenson,* Mediaeval Feudalism 1942; *F. L. Ganshof,* Qu'est que la féodalité? 1947; Mediaeval Institutions, Selected Essays 1954. *J. J*

Feodoras žr. Teodoras.

Feodosija p. Krymo pajūrio kurortas ir neužšąlantis uostas; apie 30.000 gyv. VI a. pr. Kr. graikų prekybos kolonija Teodosija, iš kurios Graikija IV–I a. importavo kviečius, nuo XIII a. genoviečių Kaffa (Kefe), 1475 užimta turkų, 1774 užimta rusų. Apylinkėse dideli vynuogynai.

Feralija (lot. feralia) senovės romėnų šventė mirusiems atminti, švenčiama II 21. Žr. Parentalijos.

Feralinės dienos fatalinės, sunkios dienos, kuriomis jokio veiksmo nesą galima pradėti. Tokiomis laikomos ir kaikurios savaitės dienos (pirmadienis, penktadienis) ar tam tikros mėnesio dienos (13) ir kt. Prietaras perimtas dar iš senovės romėnų kalendoriaus.

Ferber Edna (g, 1887) amerikiečių rašytoja. Jos popularūs romanai — So Big 1924; Show Boat 1926 (J. Kern operetė); Cimarron 1929; Saratoga Trunk 1941; The Giant 1953 — pasirodė filmomis. Su G. S. Kaufman ji parašė vaidinimus: Dinner at Eight 1932; Stage Door 1936; The Land is Bright 1941. Novelių rinkinys One Basket 1947; autobiografija A Peculiar Treasure 1939.

Ferdai (vok. Förden) žemų pajūrių įlankos r. Jutlandijos ir š. Vokietijos (Holsteino) krantuose, atsiradusios jūrai apsėmus ledlaikyje tekėjusio vandens išgraužtus slėnius. Būdingi F. yra prie Flensburgo ir Schleswigo.

Ferdinandas 1. F. I H a b s b u r g a s (1503–1564) antrasis Pilypo Gražiojo sūnus, nuo 1558 vokiečių imperatorius. 1521 Karolio V vietininkas Vokietijoje, gavęs iš jo Austriją, Štiriją, Karintiją ir Krainą, prie kurių 1522 pridėjo dar Tirolį, Habsburgų žemes Švabijoje bei Elzase ir Württembergą. Kadangi 1521 buvo vedęs čekų ir vengrų karaliaus Liudviko II seserį Oną, F., Liudvikui ties Mohaču žuvus (1526), pareikalavo jo palikimo — Čekijos, Moravijos, Silezijos ir Vengrijos vainiko. Moravijos, Silezijos ir Lužičėnų luomai pripažino jo teises, o čekai išsirinko jį karaliumi. Vengrijoje, kur, kaip Čekijoje, sostas nebuvo paveldimas, vainiką įsigijo sultono Solimano II sąjungininkas Transilvanijos vaivada Jonas Zapolja. Tačiau politiniai Zapoljos priešai, susidėję su nepatenkintaisiais jo griežtai katalikiška politika, Bratislavoje išrinko Vengrijos karaliumi F., kuris 1527 apsivainikavo. F. kariuomenės sumuštas Zapolja šaukėsi talkon sultoną. Solimanas pripažino jį Vengrijos karaliumi ir savo vasalu, įsibrovė Vengrijon ir Austrijon, 1529 puolė Vieną, o Zapolja įsitvirtino Offene. 1538 F. turėjo pasirašyti Grosswardeino taiką, kuria pripažino Zapolją ligi gyvos galvos Transilvanijos ir dalies Vengrijos karaliumi, o jo sūnui pažadėjo hercogo titulą. Bet, Zapoljai mirus (1540), Vengrijos didikų dalis paskelbė karaliumi jo sūnų Joną Zigmantą. Turkai jį parėmė. Kova su Turkija ir savo valstybės reikalai lėmė Ferdinando politiką. Ferdinandas pats pasikvietė jėzuitus, kurie įsteigė kolegijas Vienoje (1555), Prahoje, Innsbrucke, bet tiek religiniais, tiek politiniais sumetimais Bažnyčios reformas laikė reikalingomis; 1562 įteikė Triento susirinkimui jų programą. Savo žemėse jis tik sektantus tepersekiodavo, bet Vokietijoje kurstė Karolį sudaryti prieš protestantus kunigaikščių kat. sąjungą; dalyvavo Schmalkaldeno kare, bet turėjo protestantams nusileisti. Karolio įgaliotas, 1552 pasirašė Passau sutartį ir Augsburgo religinę taiką 1555. Nieko negalėdamas padaryti Vokietijoje, F. uoliai stiprino centrinę valdžią savo žemėse, įsteigė rūmų tarybą, slaptąją rūmų tarybą, rūmų karo tarybą, rūmų finansų tarybą, mažino luomų galią ir kovojo su partikularizmu. Čia susidūrė su vengrais ir čekais. Čekai, pasinaudoję Schmalkaldeno karu, net sukilo. F. juos numalšino ir privertė seimą pripažinti jo sūnų Maksimilijoną sosto įpėdiniu, nors tai prieštaravo jo paties prisiektajai Čekijos konstitucijai.

Ferdinandas I

W. Bauer, Die Anfänge F. I 1907.

2. F. II H a b s b u r g a s (1578–1637) F. I vaikaitis, 1617 čekų, 1618 vengrų kara-

lius, 1619 vokiečių imperatorius. Jėzuitų auklėtinis, F. iš pat pradžios Štirijoje, Karintijoje ir Krainoje žiauriai persekiojo protestantus. Religinės ir absoliutinės F. politikos sukurstyti, čekai 1619 prieš jį sukilo ir paskelbė jį nuverstą esant, o karaliumi išsirinko Pfalzo kurfiurstą Friedrichą V. Jų kariuomenė užėmė Moraviją ir priėjo Vieną, — F. išgelbėjo katalikų lyga ir jos vadas Bavarijos Maksimilijonas. Ties Baltuoju Kalnu 1620 XI 8 lygos gen. Tilly sumušė čekus, ir F. pavergė Čekiją, tuoj pradėdamas persekioti ir ‚išdavikus', ir protestantus. 1627 F. ediktu ištrėmė iš Čekijos 40.000 šeimų. Kai į trisdešimtmetinį karą įsikišo Danijos karalius Kristijonas IV, F. paskyrė karo vadu Wallensteiną ir, jam laimėjus, paskelbė 1629 III revoliucijos ediktą. Juo naikino Augsburgo taiką ir bažnyčioms bei vienuolynams grąžino protestantų atimtąsias jiems žemes. Bet, Maksimilijonui ir kitiems kunigaikščiams nusileisdamas, F. išpareigojo Wallensteiną. Gustavo Adolfo laimėjimai F. privertė vėl paskirti vyriausiuoju karo vadu Wallensteiną ir duoti jam nepaprastus įgaliojimus. Tačiau jo prisibijodamas, F. po Gustavo Adolfo mirties (1632) ėmė kratytis savo pažadų; 1634 I pasirašė patentą, nuteisiantį Wallensteiną mirti, ir apmokėjo jo nužudytojus (1634 II 25). Vyriausiuoju kariuomenės vadu paskyrė savo sūnų Ferdinandą, kuris ties Nördlingenu (1634) sumušė švedus ir užėmė Pfalzą. 1635 V 30 F. pasirašė Prahos taiką su atkritusia nuo protestantų Saksonija ir su kaikuriais kitais protestantų kunigaikščiais.

Ferdinandas II

F. Huter, Geschichte Kaiser F. des Zweiten 1864; *K. u. M. Uhrlitz,* Handbuch der Geschichte Oesterreichs I 1927.

3. F. III H a b s b u r g a s (1608–1657) F. II sūnus, 1634 vyriausias kariuomenės vadas, 1637 vokiečių imperatorius. 1648 Vestfalijos taika jis pabaigė trisdešimtmetinį karą.

4. F. I (1793–1875) Pranciškaus I sūnus, nuo 1835 Austrijos imperatorius. Psichiškai ir fiziškai silpnas valdovas. Jo vardu valdė kraštą Kolowrat ir ypač Metternich. 1848 revoliucijai prasidėjus, F. persikėlė Innsbruckan, bet po kelių mėnesių grįžo Vienon. 1848 XII 2 išsižadėjo sosto savo sūnėno Pranciškaus Juozapo labui.

5. F. I A r a g o n o ir S i c i l i j o s karalius 1412–16. Bevaikiam Martynui I mirus (1409), jo sesers ir Kastilijos karaliaus Henriko III sūnus, Kastilijos regentas F. de Antequera buvo vienas iš dviejų kandidatų į Aragono sostą. Aragono, Katalonijos ir Valencijos atstovų komisija 1412 jį išrinko (vad. Caspės miesto kompromisas), o kortesai pripažino karaliumi. 1413 jam pasisekė numalšinti Urgelio grafo sukilimą.

6. F. V K a t a l i k a s (1452–1516) Aragono, Sicilijos, Kastilijos ir Neapolio karalius, Aragono karaliaus Jono II sūnus. 1474 vedė Kastilijos sosto įpėdinę Izabelę, 1479, tėvui mirus, paveldėjo Aragoną ir Siciliją. Tuo būdu Kastilija, kurią 1474–79 Izabelė ir F. apgynė nuo Portugalijos karaliaus, buvo sujungta su Aragonu personaline unija, kuri virto realine, įsikaraliavus F. ir Izabelės vaikaičiui Karoliui V. Abiejų karalysčių politikai vadovavo F., Kastilijoje Izabelės uoliai ir sumaniai padedamas. Jis sustiprino karaliaus valdžią. Kastilijos miestų milicijas, vad. šventąją Hermandadą, jis pavertė sau paklusnia policija, o paskui sudarė tokią pat policiją ir Aragone. Hermandada padėjo F. žaboti savavališką diduomenę. Jo verčiami, kortesai panaikino daug diduomenės įsigytųjų privilegijų. Katalikiškieji karaliai ėmė sėkmingai vilioti didikus tarnauti per rūmininkus, 1512 F. sudarė gvardiją, kur tarnavo 200 kilniausių Kastilijos, Aragono ir Sicilijos didikų. Be to, patys valdovai 1484–94 į savo rankas paėmė riterių ordinų valdymą. Tačiau karaliams savo milicija padėję miestai nieko nelaimėjo. Jie tebemokėjo mokesčius hermandadai išlaikyti, bet nebeteko senųjų savo teisių. Juos prižiūrėdavo karaliaus valdininkai. 1490 F. paskyrė visus Barcelonos tarybos narius. Valdovai retai tešaukdavo ir kortesus. Karalių valdžią sustiprino ir 1477 kovai su heretikais įsteigtoji ir Siksto IV patvirtintoji (1478, 1480, 1483) naujoji inkvizicija. F. gaudavo dalį jos konfiskuojamųjų turtų ir ja naudojosi politiniams savo tikslams. Ekonominės didikų galios F. negriovė, bet kurstė juos (Toro įstatymai 1505) steigti majoratus. Bet, rūpindamasis ekonomine viso krašto gerove, gynė žemdirbius nuo didikų, naikino blogus papročius ir leido jiems pirktis laisvę. Karaliams rūpėjo savo pirmatakų beveik pabaigtas krikščioniškųjų žemių atkariavimas. 1481 prasidėjo karas su Grenados karalyste, paskutine maurų valstybe Ispanijoje. 1492 I 2 F. ir Izabelė įžengė Grenadon, ir laidavo musulmonams jų tikėjimą, turtus ir įstatymus. Karalystė buvo prijungta prie Kastilijos. Tačiau, kardinolo Ksimeneso de Cisneros kurstomi, nugalėtojai netesėjo savo pažadų, ir maurai sukilo. Žiauriai numalšinę tą sukilimą, ispanai nebežiūrėjo tradicinės Ispanijoj pakantos politikos. 1502 II visiems Kastilijos ir Leono maurams buvo įsakyta arba krikštytis, arba kraustytis iš krašto. Tik Aragone kortesų ir didikų prašomas F. apgynė maurus. Jis pats suprato maurų ir žydų persekiojimo pavojingumą. Betgi čia turėjo nusileisti XIV a. pabaigoje įsigalėjusiai visuomenės neapykantai. Taip buvo įsakyta kraustytis iš Ispani-

jos Andaluzijos ir Aragono žydams, o paskui imta persekioti ir perkrikštai. Kova dėl Grenados savaime virto kova su Afrikos maurais. 1480 sutartimi su Portugalija F. ir Izabelė išsilygo š. Afriką ir Kanarų salas, užsikariavo jas ir 1497 Melilą. 1508–11 ispanai užkariavo Peñon de la Gomera, Oraną, Bougie (Bugia), Tripolį, Alžirą; Tuniso ir Flemceno karaliai save pripažino F. vasalais. Kova su maurais, kaip ir Kolumbo ekspedicijos Amerikon (1492–1502), Alonso de Hojeda (1499), Jono de la Cosa, Amerigo Vespucci ekspedicijos ir derybos dėl naujai atrandamųjų žemių su Portugalija (1493 popiežiaus Aleksandro VI arbitražas, 1494 Tordesillo sutartis) pirmiausia knietėjo Kastilijai. Paties F. karalystės, Aragono, politiką lemia santykiai su Prancūzija ir Italijos klausimas. 1493 F. pasirašė Barcelonos sutartį, kuria Karolis VIII grąžino Aragonui Cerdagnę ir Rousilloną, o pats F. pasižadėjo nesidėti su Prancūzijos priešais ir, karui prasidėjus, jų negelbėti, išskyrus popiežių. Bet kaip tik šita sąlyga pasinaudojo F., kai Karolis įsibrovė Italijon ir nusikariavo Neapolio karalystę (1495). F. tarėsi ginąs nominalaus karalystės siuzereno, popiežiaus, teises, susidėjo su popiežiumi, nuverstu Neapolio karaliumi Ferdinandu II, Milanu, Venecija ir Vokietija (tai buvo vad. Šventoji Lyga) ir išvijo prancūzus iš Neapolio, kur įsikaraliavo mirusio Ferdinando II dėdė Friedrichas (Fadrique). 1500 slapta Grenados sutartimi F. susitarė su Karolio VIII įpėdiniu Liudku XI nuversti Friedrichą ir pasidalyti Neapolio karalystę. Tačiau nugalėtojai susipešė. F. gen. Gonzalo de Córdoba sumušė prancūzus, ir F. prijungė prie Aragono visą Neapolio karalystę. Savo vaikų vedybomis F. stengėsi įsigyti sąjungininkų Europoje ir paruošti Kastilijos bei Aragono susivienijimą su Portugalija. Jis sutuokė savo dukterį Izabelę su Portugalijos karaliumi Manueliu, ir jųdviejų sūnus Miguelis buvo 1498 ir 1499 pripažintas Portugalijos, Kastilijos ir Aragono sosto įpėdiniu. Kita F. duktė ištekėjo už Anglijos karaliaus sūnaus Henriko (VIII); trečioji, Ona (Juana), už imp. Maksimilijono Habsburgo sūnaus Pilypo Gražiojo. Ji, periodiniu pamišimu susirgusi, ir paveldėjo 1504 mirusios Izabelės Kastiliją, kuri tuo būdu vėl atsiskyrė nuo Aragono. Tiesa, Izabelė savo testamentu Kastilijos regentu paskyrė F., bet tam pasipriešino Onos Beprotės vyras Pilypas, kuris privertė F. atsisakyti nuo regento valdžios, ir 1506 pats įsikaraliavo. Tačiau tais pačiais metais jis mirė, ir F. vėl tapo regentu. Kadangi ir naujomis vedybomis sūnaus neturėjo, F., prieš mirdamas, Aragono sosto įpėdiniu turėjo pripažinti Onos ir Pilypo sūnų, Kastilijos įpėdinį Karolį Habsburgą. Žentui Henrikui VIII padedant, F. pasisekė atimti Liudvikui XII Navaros karalystę (1512), kurią savo bula pripažino jo žemė ir Liudviko priešas popiežius Julijus II (1513). Mat, tuo metu buvo iširusi Cambrai Lyga (Liudviko, popiežiaus, imp. ir F. sąjunga prieš Veneciją), ir F. įstojo į popiežiaus ir Venecijos sudarytąją Šventąją Lygą prieš Prancūziją (1511). Lygos laimėjimas davė F. kaikuriuos Adriatikos miestus ir padidino jo galią Italijoje. Gudria, klastinga politika ir politiniu savo galvotumu F. faktiškai suvienijo Ispaniją, ją apsaugojo nuo maurų, sutvarkė ir pavertė galingiausia Viduržemio jūros valstybe. Gonzalo de Córdoba išmiklino jam puikiausią kariuomenę, Amerikos atradimas padėjo pamatus finansinei valdžios galiai. F. ir visur jį remiančios Izabelės karaliavimas buvo kultūrinio Ispanijos žydėjimo laikai.

R. Altamira, Historia de Espana y de la civilizacion espanola IV 1912; *W. Prescott,* History of Ferdinand and Isabella 1838; *R. B. Merriman* The Rise of the Spanish Empire 1918–34.

7. F. VI, Ispanijos karalius 1746–59, Pilypo V Burbono sūnus. Užsienio politikoje laikėsi neutraliteto; rūpinosi valdymo reformomis, ekonomine krašto gerove, švietimu ir menu.

8. F. VII Burbonas (1784–1833) nuo 1813 Ispanijos karalius. Savo tėvui Karoliui IV karaliaujant, F. intrigomis kovojo su visagaliu ministeriu Godoyu, net susižinojo su Napoleonu, bet suimtas pats išdavė savo tarpininkus. Sukilimui prieš Godoy prasidėjus (1808 III 18), Karolis išsižadėjo sosto F. labui. Tačiau Napoleonas pats išsprendė sosto klausimą: pasikvietė karalių, karalienę ir F, į Bayonne, privertė jį atsisakyti sosto, o Ispanijos karaliumi paskyrė savo brolį Juozapą. 1813 Napoleonas grąžino vainiką F., kuris, atvykęs Ispanijon, tuoj panaikino 1812 konstituciją ir pradėjo griežtą reakcinę bei klerikalinę politiką. Ispaniškoms P. Amerikos kolonijoms subruzdus, 1820 I prasidėjo Riego ir kt. vadovaujamasis sukilimas. F. nusileido, pripažino 1812 konstituciją ir net Riego paskyrė Aragonijos generolu kapitonu. Bet 1822 F. kreipėsi į Liudviką XVIII, prašydamas pagalbos prieš revoliucionierius, ir Veronos kongresas pavedė Prancūzijai juos numalšinti. 1823 prancūzų kariuomenė atgaivino absoliutinę F. valdžią. Jis pakorė Riego ir kitus sąjūdžio vadus, panaikino visus kortesų išleistus įstatymus ir grįžo prie reakcinės politikos. P. Amerikos kolonijos atskilo nuo Ispanijos. Amerika ir Anglija padėjo joms apginti savo nepriklausomybę. Sosto įpėdine paskyrė dukterį Izabelę.

Ferdinandas VII

9. F. I Kastilijos grafas (1035) ir 1035–65 karalius, Navaros karaliaus Sancho sūnus. Prie Kastilijos prijungė Leono karalystę (1037) ir apsigynė nuo savo brolio Navaros karaliaus Garcijos (1035–54), kuris mėgino atgaivinti visą tėvo karalystę. F. sėkmingai kovojo su maurais, nusikariavo daug žemių (Viseo, Lamego, Coimbrą ir kt.), savo vasalais pavertė Saragosos, Badajozo, Sevilijos, Toledo maurų karaliukus ir save ėmė vadinti Ispanijos imperatoriumi. Prieš mirdamas padalijo savo valstybę: atidavė sūnums Sanchui Kastiliją, Alfonsui Leoną, Garcijai Galiciją, dukterims Urrakai Samorą ir Elvirai Toro.

10. F. III Šventasis (1199–1252) Kastilijos ir Leono karalius (1217–52). Leono karaliaus Alfonso X ir Kastilijos karalienės Berenguelos sūnus. Tėvui mirus, prisijungė Leoną (1230). Maurams atėmė Córdobą, Jaeną, Seviliją ir didžiąją Andaluzijos dalį. F. pasistatydino laivyną, skelbė įstatymus naujai užkariautosioms žemėms ir buvo bemanąs kodifikuoti visos savo karalystės teisę; įkūrė Burgoso katedrą, praplatino Salamankos univ.; 1671 kanonizuotas (šventė V 30).

Biografijas parašė: *S. Rodriguez* 1902; *M. Gloning* 1912; *J. Laurentie* 1910 (prc.); *F. Maccono* 1924 (it.).

11. F. IV Kastilijos karalius, 1295–1312. Iki 1303 karalystę valdė jo motina Marija F. maurams atėmė Gibraltarą.

12. F. (Ferrante) I (1423-1494) Alfonso V Aragoniškio pavainikis ir nuo 1458 Neapolio karalius. Dėl Neapolio jam teko kovoti su popiežiumi Kalikstu III ir su prancūzais, 1459 įsibrovusiais karalystėn ir čia susidėjusiais su baronais maištininkais. Tik 1462 su naujo popiežiaus ir Milano kng. Pranciškaus Sforzos pagalba F. išvadavo kraštą nuo priešų ir teroru suvaldė baronus. Žiaurus ir klastingas F. buvo rūpestingas valdovas ir geras politikas.

B. Croce, Storia del regno di Napoli 1931.

13. F. II (Ferrandino), 1469–96, Alfonso II sūnus; 1494, Alfonsui II išsižadėjus sosto, tapo Neapolio karaliumi. Karoliui VIII įsismerkus karalystėn, pabėgo Sicilijon, bet su Ispanijos gen. Gonzalo de Córdoba pagalba susigrąžino sostą (1496 VII).

N. Minervini, De Ferrandino 1923; *B. Croce*, Storie e legende napolitane 1919.

14. F. IV (I) Burbonas (1751–1825), Abiejų Sicilijų (vad. Neapolio ir Sicilijos) karalius nuo 1759. 1768 F. vedė imperatorės Marijos Terezijos dukterį Karoliną ir pasidavė jos įtakai. Karolina skatino sudaryti sąjungą su Austrija prieš Prancūziją ir kovoti su reformatų sąjūdžiais. 1792 Neapolis įstojo į koaliciją prieš Prancūziją, bet po Bonaparto laimėjimų Italijoje turėjo su ja susitaikinti. 1798 F. su 40.000 kariuomenės įsibrovė į prancūzų užimtąją Romos valstybę ir net įžengė Romon. Gen. Championnet jį sumušė, išvijo iš Neapolio ir 1799 II 23 įst. Partenopėjos Respubliką. Suvorovo pergalės privertė prancūzus išsikraustyti iš Neapolio. F. grįžo ir teroristinėmis priemonėmis naikino prancūzų revoliucijos idėjų šalininkus. Tačiau po Marengo kautynių (1800) jis pats kreipėsi į Napoleoną ir prašė taikos, sutiko paskelbti amnestiją politiniams nusikaltėliams, prancūzams atiduoti Piombino ir įkurdinti jų įgulas Brindisi ir Otrante. Kadangi 1805 F. įstojo į trečiąją koaliciją prieš Prancūziją, Napoleonas paskelbė Neapolio Burbonus nuverstus, ir F. vėl pabėgo Sicilijon. Tik 1815 F. grįžo Neapolin. Jis atgaivino reakcinę savo politiką ir terorą ir 1816 pasiskelbė F. I. Abiejų Sicilijų karaliumi. Buržuazija ir karbonarų draugija, kurios anksčiau kovojo su prancūzais dėl F., dabar jam ėmė priešintis. 1820 sukilo kariuomenės dalis, vad. muratininkai, kuriems vadovavo generolas G. Pepe. Išsigandęs F. paskelbė konstituciją, įsteigė komisiją rinkimams į parlamentą paruošti ir paskyrė Pepę vyriausiuoju kariuomenės vadu. Bet, išvažiavęs Liublanon tartis dėl perversmo su Šv. Sąjunga, sulaužė visus savo pažadus ir prašė valdovus numalšinti Neapolio revoliucionierius. 1821 Austrijos kariuomenė karalystę grąžino F., kuris žiauriu teroru atgaivino despotinę savo valdžią.

15. F. II Burbonas (1810–1859) Pranciškaus I sūnus, Abiejų Sicilijų karalius nuo 1830. Jo valdymas buvo nuolatinė kova su liberalais. Pasinaudojęs dėl choleros prasidėjusių sirakuziečių maištu (1837), F. Sicilijoje panaikino savivaldybės įstaigas ir ją pavergė valdininkų sauvaliavimui. Per 1848 revoliuciją jis paskelbė amnestiją, sutiko duoti konstituciją su visuotiniu balsavimu renkamu parlamentu. Tačiau, visoje Europoje reakcijai laimėjus, jis 1848 IX 5 paleido parlamentą ir ėmė slopinti revoliuciją. Ypač nukentėjo Messina, kuri buvo be gailesčio bombarduota (už tai F. praminė karaliumi-bomba). Į mėginiusių bent kiek apšvelninti reakciją Prancūzijos ir Anglijos patarimus bei protestus F. jokio dėmesio nekreipė. Napoleonas III net buvo manęs karalystėje sąmokslą sukurstyti ir F. pakeisti Lucijonu Muratu. Bet Italijos patriotai, bijodami kliūčių Italijai sujungti, tam pasipriešino.

16. F. I Portugalijos karalius 1367–1383, paskutinis Burgundijos dinastijos atstovas, Kastilijos karaliaus Sancho IV provaikis. Kovojo dėl Kastilijos sosto su Henriku II Trastamare, bet susitaikė ir jį sutuokė su savo dukterimi Beatrisa.

17. F. II Augustas Pranciškus Antanas (1816 – 1885) Sachsen-Coburg, Saalfeldo hercogo Ferdinando sūnus; 1836 vedė Portugalijos karalienę Mariją II de Gloria ir gavo (1837) karaliaus titulą. Marijai mirus (1853), iki pilnųjų savo sūnaus Petro (Pedro V) metų (1857) buvo Portu-

galijos regentas. 1869 F. atsisakė nuo jam siūlytojo Ispanijos sosto.

18. F. III Juozapas Jonas Baptistas (1769–1824) Austrijos erchercogas ir didysis Toskanos kng. 1790 tapęs imperatoriumi jo tėvas Leopoldas atsisakė jo labui nuo Toskanos. Napoleoną nugalėjus, 1814 IV 20 F. buvo grąžinta Toskana, kur jis 1814 IX 17 ir grįžo. Vienos kongresas naujomis žemėmis padidino Toskanos kunigaikštystę, bet 1815 VI 12 sutartimi F. pažadėjo Austrijai be jos žinios nei taikos nei paliaubų nedaryti. Kad ir faktiškai priklausė Austrijos, F. valdė Toskaną liberalizmo dvasia. Daug padarė ekonominei jos gerovei, rūpinosi universitetais, mokyklomis ir apskritai švietimu. 1820–21 revoliucinių sąjūdžių metu davė prieglobstį daugiui tremtinių ir pabėgėlių. Jam mirus, paveldėjo jo sūnus Leopoldas II.

19. F. Karolis Juozapas (1781—1850) Austrijos erchercogas. Jis buvo 1805 paskirtas vyriausiuoju kariuomenės vadu. Francūzams apsiautus austrus Ulme, F. su 20.000 pasisekė prasilaužti. Pakeliui dukart prancūzų sumuštas, jis tik su ½ raitininkų tepasiekė Egerį, ir buvo paskirtas Čekijoje veikiančios armijos vadu. Kaip korpo vadas dalyvavo Austrijos kare su Prancūzija.

20. F. I (1861–1948) Bulgarijos caras (1908–18), Sachsen-Coburg Gothos princo Augusto sūnus. 1887 VI 25 Bulgarijos seimas išrinko jį Bulgarijos kunigaikščiu (1887–1908). Nežiūrėdamas Rusijos ir kitų valstybių pasyvaus pasipriešinimo, F. sutiko paimti sostą. Tik 1896 Europos valstybių buvo pripažintas Bulgarijos valdovu. Ilgainiui susitaikė su Rusija. Savo sūnų Borisą pakrikštijo pravoslavu. 1908, pasinaudojęs vad. jaunųjų turkų revoliucija Konstantinopolyje, nuvertė nominalų Turkijos siuzerenitetą ir pasiskelbė caru. F. buvo ekspansinės politikos šalininkas. Pradininkas Balkanų valstybių sąjungos, kuri buvo nukreipta prieš Turkiją. Betgi sąjungininkai, laimėję I Balkanų karą (1912–1913) su Turkija, nepasidalijo nukariautos teritorijos. Antrąjį Balkanų karą Bulgarija pralaimėjo ir turėjo pasitenkinti nežymiu teritoriniu prieaugliu. I pas. karo pradžioje F. derėjosi ir su Santarve bei Centrinėmis valstybėmis, bet 1915, nepaisydamas parlamento opozicijos, pradėjo karą su Serbija. Bulgarijai karą pralaimėjus, 1918 X 3 F. atsižadėjo sosto savo sūnaus Boriso naudai.

21. F. I (1865–1927) Rumunijos karalius nuo 1914. F. buvo princo Leopoldo Hohenzollerno, Rumunijos karaliaus Karolio brolio, sūnus. Tapo Karolio įpėdiniu 1889. Nuo 1889 F. tarnavo Rumunijos kariuomenėje, 1892 vedė princesę Mariją Edinburgiškę. Kai Rumunija pralaimėjo 1916 VIII 23 Bratiano kabineto pradėtąjį karą su centrinėmis valstybėmis ir Rusija nustojo kariavus, F. sudarė (1918 II 10) naują Averescu kabinetą ir pradėjo derybas su centrinėmis valstybėmis. Averescui nenorint nusileisti jų reikalavimams, ministeriu pirmininku paskyrė Marghilomaną, kuris 1918 V 7 ir pasirašė Bukaresto taiką. Rumunija atidavė Dobrudžą (be Dunojaus žiočių) Bulgarijai ir mažą pasienio sritį Austro Vengrijai, be to, visą jos ekonominį gyvenimą pasiglemžė Vokietija. Bet F. išsigelbėjo sostą. Tiesa, po karo su Rusija (1918 I — III) Rumunija buvo įsigijusi Besarabiją, o Santarvei laimėjus karą, persimetė jos pusėn ir Trianono traktatu (1920 VI 4) gavo Transilvaniją ir dalį Banato. 1921 F. su Čekoslovakija ir Jugoslavija sudarė M. Santarvę, 1923 patvirtino naują Rumunijos konstituciją. 1925 XII Bratianu privertė F. sūnų Karolį išsižadėti įpėdinystės teisės; F. 1927 VII 20 mirus, įsikaraliavo Karolio sūnus Mykolas.

Ferdinandas Kuršių kunigaikštis žr. Kettler.

Ferdinandas tapytojas. Gyveno Vilniuje XVII a. pirmoje pusėje. Nei jo pavardė, nei kilmė nežinomos. Galėjo būti vienuolis. Kai Vilniaus katedros bažnyčia (1610 sudegusi) buvo atstatyta, F. jos vidų papuošė tapyba, ir, be už šį darbą suderėto atlyginimo 170 kapų lietuviškų skatikų, jam duota 1616 šimtas auksinų. Be to, kapitula jam pavedė atnaujinti didžiojo altoriaus paveikslą Nuėmimą nuo kryžiaus. Už šį darbą gavo atlyginimo 10 kapų lietuviškų skatikų. Jono Kazimiero kovų metu visi F. darbai žuvo.

Ferekidas (gr. Pherekydēs) 1. iš Siro pirmas graikų prozaikas, VI a. pr. Kr. vidury parašęs kosmogoninį veikalą Pentemychos, kuriame išveda įvairias dievų gimines iš trijų pirmykščių amžinų būtybių: Chrono (laiko principas), Zeuso (gyvenimo pradas) ir žemės deivės Chtonijos. Zeusas virsta Meilės dievu Erotu ir kuria mūsų matomąjį pasaulį.

2. F. iš Atėnų pirmas Atėnų prozaikas V a. vidury pr. Kr. Joniečių tarme parašė veikalą Istorijos (arba Genealogijos), kuriame surinko daug įvairių mitų ir legendų apie dievų ir aristokratinių giminių kilmę.

Ferekratas (gr. Pherekratēs) senosios Atikos komedijos atstovas, 437 pr. Kr. laimėjęs Lenajų varžybas. Komedijoje Vergų mokytojas F. smerkia vergų nedrausmingumą, Korianoje — heteriečių girtuokliavimą, Žmonės – skruzdės — išjuokia pasaką apie žmonių atsiradimą iš skruzdžių ir t.t.

Fragmenta historicorum Graecorum I.

Ferentarija (lot. ferentaria) senovės romėnų lengvieji pėstininkai, ginkluoti laidynėmis.

Fereolas (Ferreolus) šventieji: 1. Diokletiano persekiojimų metu buvo tribūnas Vienne (Prancūzijoje). Kaip krikščionis F. buvo persekiojamas, kankinamas, kali-

namas ir pagaliau nukankintas. Jo kūnas buvo palaidotas Ronos upės krante, kur vėliau pastatyta jo garbei bazilika. Nuolatiniai upės potvyniai privertė vysk. Mamertą (m. 473) perkelti F kūną į saugesnę vietą. Šventė IX 18.

2. Uzes vyskupas Galijoje (552–581), rūpinęsis dvasininkų reforma ir žydų atvertimu; įtartas drauge su žydais konspiravęs prieš valstybę, buvo ištremtas į Paryžių, bet po 3 metų grąžintas. 558 įsteigė vienuolyną, kuriam parašė regulą Regula monasterii Feriolacesnis. Šventė I 4.

Fererų salos (daniškai Foeroerne ‚avių salos') š. Atlanto vandenyne, maždaug vienodo atstumo nuo Skotijos, Islandijos ir Norvegijos, iš viso 21 vulkaninė sala, iš kurių 17 gyvenamos; (30.000 gyv.). Klimatas ryškiai okeaninis su šiltomis žiemomis ir vėsiomis vasaromis. Gyventojai verčiasi žvejyba, banginių ir paukščių medžiokle, augina avis. F.S. IX a. apgyventos vikingų, ligi 1380 Norvegijos, po to Danijos, 1940–45 užimtos anglų. Gyventojų kalba panaši į islandiečių. 1948 gavo autonomiją.

Feretronas (gr. pheretron) neštuvai, kuriais nešiota statulos triumfalinių eitynių metu. Dabar F. vadinami altorėliai, nešiojami bažnyčiose per procesiją. F. liturgininkai vadina ir katafalką.

Fergana 1. Vidurinės Azijos (Turkestano) didelis, derlingas klonys Sir-Darjos augštupyje, beveik iš visų pusių apsuptas augštų kalnų; apie 30.000 km^2 ir per 2 mil. gyv. tadžikų, uzbekų, kirgizų ir kolonistų rusų. Paupio oazės išplėstos, drėkinant žemę iš kanalų tinklo imamu vandeniu. 1949 baigti kasti, panaudojant prievartos darbams išsiųstus tremtinius, Šiaurės F. (615 km ilgio) ir Pietų F. (108 km) kanalai. Dirbamos žemės apie 1 mil. ha, bet gali būti aplaistomas dvigubai didesnis plotas. Svarbiausi kultyvuojamieji augalai yra: medvilnės meldai, kuriems tenka per 65% viso ploto; per metus gaunama apie 1 mil. t medvilnės; cukriniai runkeliai, bulvės, vynuogės, daržovės ir vaismedžiai. Išplitęs ir šilkaverpių auginimas. Iškasama akmens anglies, radiumo rūdos, urano rūdos, aptiktos naftos versmės. Klimatas karštas ir dėl aplinkui esančių kalnų sausas. Didžioji F. dalis priklauso uzbekų tarybinei respublikai, o mažesnioji — tadžikų. Įkurta eilė naujų pramonės miestų.

2. Uzbekistano mst. F. klonio p. dalyje; apie 40.000 gyv. (1940). Anksčiau rusų Novyj Margelan arba kitaip Skobelev (pavadintas F. užkariautojo ir jos pirmojo gubernatoriaus garbei). F. klonys nuo VIII a. ligi XVI a. buvo iš eilės užkariautas arabų, persų ir mongolų, kuriuos nugalėjo uzbekai, o šiuos XIX a. užkariavo rusai.

Fergus Falls JAV Minnesotos vlst. mst. prie Otter Tail upės; 12.917 gyv. (1950). F.F. valsčiuje yra apie 1000 ežerų ir dideli plotai apaugę mišku. Liuteronų Biblijos kolegija, valstybinė psichiatrinė ligoninė (įst. 1887).

Ferguson 1. A d a m (1723–1816) skotų filosofas ir istorikas. 1759–1785 Edinburgho univ. fizikos, vėliau moralinės filosofijos prof. Moralės moksle derinasi prie Shaftesbury ir Leibnizo. Išsp.: Essay on the History of Civil Society 1867; History of Progress and Termination of the Roman Republic 1783; Principles of Moral and Political Science 1792 ir kt.

W. C. Lehman, A. F. and the Beginnings of Modern Sociology 1930.

2. S i r S a m u e l (1810–1866) airių istorikas ir poetas. Poemos: Lays of the Western Gael 1865; Congal 1872; Deirdre 1880.

Fergusson Robert (1750–1774) skotų poetas, kurio Poems 1773 inspiravo Robert Burns. Geriausia jo poema laikoma Auld Reekie. F. mirė beprotnamy.

Feria (lot. feriae) švenčių bei poilsio dienos sen. Romoje, kurios buvo skirstomos: F. publicae valstybinės šventės, F. privatae atskirų šeimų šventės; bažnytinėje kalboje reiškia apskritai savaitės dieną. Ta prasme F. pirmą kartą pavartota vulgatoje, o į bažnytinį kalendorių ją galutinai įvedė popiežius šv. Silvestras (314–335). Iš čia F. terminas perėjo į visus viduramžių raštus bei dokumentus. Iš 7 savaitės dienų krikščionims F. vardas nebuvo taikomas šeštadieniui — pasaulio kūrimo dienai (dies Sabbatum) ir sekmadieniui — Kristaus prisikėlimo, Viešpaties dienai (dies Dominica). Kitos 5 dienos turėjo numerius: pirmadienis F. secunda, antradienis F. tertia ir t.t. Pvz. feria quarta ante festum S. et I. Trinitatis bus trečiadienis prieš šv. Trejybės šventę.

Ferid-eddin Attar žr. Attar.

Feritas (mineralogijoje) dulkinės struktūros geležies deginys, kuris nudažo ruda arba raudona spalva uolienas, ypač smėlį. Lietuvos dirvožemio smėliai daugelyje vietų aptinkami nudažyti rusvai ar rudai.

Ferlin Nils (g. 1898) švedų lyrikas. F. lyrika kaitaliojasi tarp liaudies dainos ir tarp farso, tarp liūdesio ir gailesčio grimasų. Jis labai ironiškas prieš tuos, kurie skuba ir garbina pasisekimą, tačiau be jokių rezervų jautrus neturtingiems ir užmirštiems. Parašė En döddansares visor (Mirties šokėjo dainos, 1930); Barfotabarn (Basas vaikas, 1933); Goggles (1939); Med mânga kulörta lyktor (Su daugeliu spalvotų žibintų, 1944); Kejsarens papegoja (Imperatoriaus papūga, 1951). Daugelis F. eilėraščių yra harmonizuoti.

Ferma statyboje žr. Santvara.

Fermat Pierre de (1601–1665) prancūzų matematikas ir teisininkas. Studijavo teisę ir nuo 1631 iki mirties buvo Tulūzos parlamento tarėju. Nors teisė buvo jo pa-

P. Fermat

grindinė profesija, bet jis pagarsėjo kaip vienas didžiausių matematikų. Iš jo laiškų įvairiems to meto matematikams atrodo, kad jis nei pats nenumanė, koks didelis matematikas jis buvo.

Svarbiausi jo darbai yra iš skaičių teorijos. Jo didžioji problema per tris šimtus metų skatino matematikus ieškoti kelių jai įrodyti. Tų kelių bejieškant, į skaičių teoriją labai daug naujo buvo įnešta. Ne tik skaičių teorijoje jo vardas žinomas. Jis laikomas ne tik matematiškos tikimybių teorijos išradėju, bet ir begalinės analizės bei analizinės geometrijos pradininku. Jo darbų ir laiškų rinkinys, pavadintas Varia opera mathematica, išleistas jo sūnaus jau jam mirus 1679 .

J. Itard, P.F. 1950.

F. d i d ž i o j i p r o b l e m a. Ji nusakoma šitaip: lygtis $x^n + y^n = z^n$ negali būti patenkinta sveikųjų x, y, z reikšmių, kai n natūrinis skaičius didesnis už 2. Ši problema F. formuluota apie 1637, kada jis, ruošdamas Diofanto knygos Aritmetica naują laidą, parašė pastabą: ‚Kubas negali būti suskirstytas kitų dviejų kubų suma, bikvadratas dviejų bikvadratų suma ir, apskritai, betkuris laipsnis dviejų tokių pat laipsnių suma. Tam turiu radęs tikrai nuostabų įrodymą, bet čia permaža vietos įrodymui išdėstyti'. Jis to įrodymo nepaskelbė, ir vėliau įrodymas nebuvo surastas. Yra pagrindo manyti, kad ši teorema teisinga, nes daugeliui matematikų pasisekė įrodyti visai eilei n reikšmių šios teoremos teisingumą, bet bendro įrodymo iki šiol niekam nepasisekė surasti. Ypač ši problema pagarsėjo, kai 1908 Göttingeno Karališkosios Mokslo D-jos buvo paskelbtas statutas apie mirusio matematiko Paul Wolfskehlio 100.000 vokiečių markių palikimą tam, kas iki 2007 metų pirmas išspręs Fermato problemą.

Visa eilė garsių matematikų per ištisus 300 metų stengėsi tą problemą išspręsti, ir nors tiesioginis tikslas ir nebuvo pasiektas, bet visdėlto daug naujo matematikoje buvo surasta. Tuo būdu F. problema labai daug pasitarnavo matematikos mokslui.

P. Bachmann, Das Fermatproblem in seiner bisherigen Entwicklung 1919. *L. Kč.*

Fermata (it.) muzikos ženklas 𝄐 (puslankis su tašku viduryje), dedamas gaidos ar pauzės viršuje; jis reiškia ritmo prailginimą pagal atlikėjo skonį.

Fermentacija (lot.) rūgimas, rūgimo procesas. Žr. Rūgimas.

Fermentai (lot.) gyvūnuose ar augaluose susidarančios sudėtinės organinės medžiagos, sugebančios pagreitinti organizme vykstančius procesus. Žr. Enzimai.

Fermi Enrico (1901–1954) italų fizikas, vienas iš žymiausių moderniosios atominės fizikos kūrėjų. Mokėsi Pizoje, kur 1922 gavo daktaro laipsnį, Göttingene, Leidene ir Romoje. 1924 profesoriavo Florencijoje ir 1926–38 Romos univ. 1938 gavo Nobelio fizikos premiją. 1939 jis atvyko į JAV, kur 1939–45 buvo prof. Columbia univ., o nuo 1945 Chicagos univ. Branduolio Tyrimo Institute. F. buvo Atominės Energijos Komisijos mokslinis patarėjas ir aktyvus atominės bombos projekto dalyvis nuo 1939. F. darbai fizikos moksle ir atominės energijos raidoj turi milžiniškos reikšmės. Dar Italijoj tebedirbdamas, sukūrė dalelių statistiką, vad. Fermi–Dirac statistikos vardu. Šia statistika pasirėmus, išaiškinta kaikurie periodinės elementų sistemos netaisyklingumai. Elektronų dujoms taikant F. statistiką, sudaryta elektroninė metalų teorija (A. Sommerfeld 1928). 1932, atrastais neutronais veikdamas įvairias medžiagas, F. sužadino eilės elementų dirbtinį radioaktyvumą, kurį prieš tai buvo aptikę F. Joliot ir I. Curie–Joliot. Dirbdamas keletą metų šioje srityje, F. su savo bendradarbiais sukėlė daug naujų atomo branduolių reakcijų, gavo eilę naujų dirbtinės elementų transmutacijos produktų ir savo teoriniais bei eksperimentiniais tyrimais didžiai praturtino atominę fiziką. Tęsdamas savo tyrinėjimus JAV, F. pritaikė atominę energiją karo reikalams, pastatė ir paleido veikti pirmą atominę uranijaus bateriją ir 1942 XII 2 įvykdė pirmą atominę reakciją. Išsp. I raggi Roentgen 1922; Introduzione alla Fisica Atomica 1928; Molecole e cristalli 1934; Thermodynamics 1938.

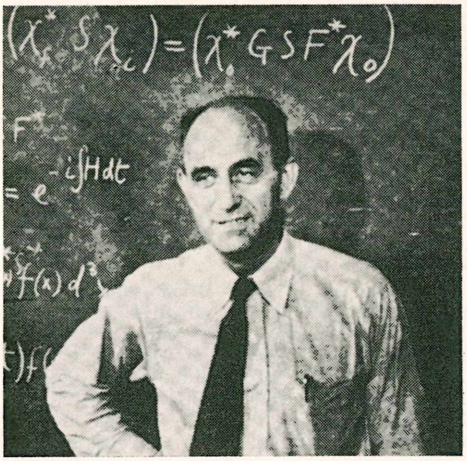

E. Fermi

Fermo (sen. Firmum Picenum) r. Italijos miestas Adrijos pajūryje; 27.024 gyv. (1951). Kat. arkivyskupo rezidencija, XIII a. katedra, XV a. rotušė, garsi biblioteka įst. 1671 (per 200.000 t.) su senais rankraščiais ir retomis knygomis. Sen. romėnų įk. 264 pr. Kr., turi išlikusius teatro, amfiteatro ir vandens rezervuaro griuvėsius, viduramžių miesto mūrus.

Fernan Caballero žr. Caballero.

Fernandel Ferdinand Joseph Constantin Désiré (g. 1903) prancūzų filmų aktorius ir režisorius. Šalia komiškų atlieka ir charakterių vaidmenis. Vaidino šiuose žymesniuose filmuose: Fric-Frac 1939, Une vie de chien 1943, Don Camillo 1952, Le fruit interdit 1953 ir kt.

Fernández (Hernándes) 1. G r e g o r i o (1576–1636) ispanų barokinis skulptorius. Dirbo pas Pilypą IV. Jis savo darbuose stengėsi nugalėti įsivyravusį manierizmą. Žymiausi darbai: Pietá, Šv. Teresė ir Kristus, Mater Dolorosa, Kristaus krikštas.

2. J u a n (1536–1602) ispanas jūreivis tyrinėtojas. Kelis kartus padarė jūrų kelionę tarp Panamos ir Čilės, išaiškino pasatų vėjų linkmę ir sugebėjo jais pasikliauti savo kelionėse, kurias jis atlikdavo žymiai greičiau, nekaip kiti jūreiviai, ir todėl jis buvo įtartas ir teisiamas (nenubaustas) kaip magikas. Kaikurie tyrinėtojai jam priskiria Australijos ar Naujosios Zelandijos atradimą.

3. L u c a s (1474 — 1552 ispanų dramaturgas. Rašė farsus pasaulinėmis ir religinėmis temomis, kurie būdavo vaidinami bažnyčiose. Žymiausias jo kūrinys El Auto de la Pasion, pradinio ispanų teatro kapitalinis veikalas. Apaštalai Petras ir Matas, Jeremijas ir trys Marijos kalbasi Kristaus kančios metu. Tas veikalas būdingas savo nepaguodžiamu patetiškumu, giliu realizmu ir vykusiu supynimu liaudinių pradų, kurių visuma sudaro rūstų ir didingą grožį.

F. Sainz de Robles, Historia e antologia del Teatro español 1943. *P. Gč.*

Fernández Ardavin Luis (g. 1891) ispanų poetas ir dramaturgas. Vienas originaliausių dabartinių ispanų poetų, pasižymįs nepaprastai lengvu eiliavimu. Labiausiai išgarsėjęs savo dramomis, kurios išsiskiria sceningumu, tipų įvairumu, aistrų stiprumu, temų ispaniškumu. Žymiausi lyriniai veikalai: Meditaciones 1913 ir La Eterna inquietud 1919. Draminiai: La vidriera milagrosa, La dama del armiño, La florista de la reina.

Fernández de Andrada Andres (g. 1560?) ispanų poetas, išgarsėjęs, kai jam buvo priskirta Epistola moral a Flavio. Tai ispanų poezijos pažiba, pasižyminti tobula forma, gilia mintimi, paprastai ir natūraliai vaizduojanti tikrojo gyvenimo dėsnius.

Fernández de Avellaneda Alonso nežinomas ispanų rašytojas, išleidęs netikrą Don Quijote antrąją dalį 1614, t.y. vieneriais metais anksčiau, negu pats Cervantes ją išleido.

F. Martinez y Martinez, Don Guillem de Castro no pudo ser A. F. de A. 1935.

Fernández de Lizardi José Joaquín (1776–1827) meksikiečių rašytojas ir kovotojas dėl nepriklausomybės. Satyrinių romanų autorius. Išsp. El periquillo Sarmiento 1816, Fábulos ir kt.

Fernández de Moratin Leandro (1760–1828) ispanų dramaturgas ir poetas, frankofilas, gyvenęs Prancūzijoje. Jis laikomas naujų dramos formų kūrėju. Kūryboj jaučiama aiški Molière įtaka. Svarbiausias veikalas El sí de las niñas 1806.

Fernández de Navarrete Juán (1526–1579) ispanų tapytojas, dėl savo tylėjimo pramintas el Mudo (Nebylys). Mokėsi Italijoje, nuo 1568 Pilypo II rūmų menininkas. Kristaus krikštas (Prado muzėjuje) nutapytas Romos mokyklos įtakoje, vėlyvesniuose darbuose jaučiama Titiano įtaka.

Fernández Florez Venceslao g. 1886) ispanų žurnalistas, humoristas ir rašytojas. Labai jaunas tapo laikraščio redaktoriumi, o kiek vėliau didžiausio ispanų dienraščio ABC red. Išrinktas Ispanų Akad. nariu; jo veikalai daug kartų premijuoti, filmuoti ir išversti į svetimas kalbas. Jo romanuose bei novelėse ryškus gilus bei originalus humoras ir ironija, kurie persunkti švelniu lyriškumu. Jis pašiepia visuomenės nepastovumą ir nerimą. Iš tos krypties romanų pažymėtini: El secreto de Barba Azul 1923; Relato inmoral 1928. Realistinei krypčiai priklauso: Volvereta 1917; butovinei ir papročių: El bosque animado 1943.

Obras Completas 1945–47. *P. Gč.*

Fernández y González Manuel (1821–1888) ispanų poetas ir dramaturgas. Vienas iš vaisingiausių ispanų rašytojų, palikęs daugiau kaip 300 tomų. Vienu ir tuo pačiu laiku galėjo diktuoti keletą romanų. Turėjo didelį pasisekimą, uždirbdavo dideles sumas, bet gyvenimą baigė kaip paskutinis vargšas. Turėjo nepaprastą vaizduotę; jo romanuose akcija nustelbia aprašymus ir psichologinę analizę. Dabartiniu metu labiau vertinamas kaip poetas ir dramaturgas. Jo Batalla del Lepanto laikoma vienu gražiausių ispanų epiniu kūriniu, o jo drama Cid Rodrigo del Vivar lyginama su ispanų aukso amžiaus teatriniais kūriniais. *P. Gč.*

Fernandina JAV Floridos vlst. pajūrio kurortas Amelios saloje, 36 mylios į š. rytus nuo Jacksonville; 4420 gyv. (1950). Garsus azalijų ir kamelijų parkas (20 akrų), Fort Clinch parkas, Fort San Carlos fortas. F. yra viena seniausiųjų JAV vietovių, įkurta ispanų 1567.

Fernando Po vulkaninės kilmės sala Gvinėjos įlankoje (Atlanto vandenyne), 30 km nuo Ispanijos Gvinėjos kranto; 2071 km², apie 43.000 gyv. (1954). Paviršius labai kalnuotas; augščiausioji viršukalnė Pico de Santa Isabel 2850 m. Klimatas karštas, drėgnas, europiečiams nepakenčiamas: vidutinė metų temperatūra 25,6°C, per metus iškrinta 2560 mm drėgmenų. Auga ryžiai, jamas, bananai, kakavos ir kavos medžiai, palmės. Š. pakraštyje yra uostas Santa Isabel, kuris yra ir visos ispanų Gvinėjos sostinė. Daugumas gyventojų yra bantu negrų grupės bubai. Salą aptiko portugalų jūreivis-keliautojas F. P. XV a. 1778 atiteko Ispanijai. 1827–1844 čia buvo anglų laivyno bazė.

Ferndale JAV Michigano vlst. miestas; 29.675 gyv. (1950). F. yra apie 10 mylių į šiaurę nuo Detroito, kurio jis yra rezidencinis priemiestis ir turi kelis automobilių fabrikus.

Fernel Jean François (1497–1558) prancūzų medikas, matematikas ir astronomas, medicinos prof. Paryžiaus univ. Savo gausiais darbais (jų tarpe Universa medicina 1554) prisidėjo prie medicinos mokslo pažangos. Be to, paliko raštų iš matematikos ir astronomijos srities.

Fernow Bernhard Eduard (1851–1923) JAV miškininkas. Gimęs Poznanėje, išsimokslinęs Mündeno miškų akad. ir Karaliaučiaus univ. 1877 atsikėlė į JAV ir čia 1886–1889 žemės ūkio departamento miškų skyriaus viršininkas. Vėliau prie Cornell univ. suorganizavo miškininkystės fakultetą, kuris tapo New Yorko vlst. miškininkystės kolegija, o jis pats ligi 1903 buvo jos rektoriumi. 1907–1919 Toronto univ. miškininkystės fakulteto dekanas. Išleido: Economics of Forestry 1902; History of Forestry 1907; The Care of Trees 1911.

Fernström John (g. 1897) švedų kompozitorius. Jo kompozicijos yra labai įvairios. F. yra išsidirbęs melodingą, griežtai asmeninį stilių, ypač pasireiškiantį vokaliniuose kūriniuose. Iš F. kūrinių pažymėtina dainų ciklas Songs of the Seas, opera Achnaton ir mišios Stabat mater.

Feromagnetizmas geležies ir kaikurių kitų metalų magnetinės savybės. Geležis, nikelis, kobaltas ir kiti magnetizmo atžvilgiu panašūs kūnai magnetiniame lauke indukcijos keliu įmagnetėja. Jei magnetinio lauko stiprumas yra H, tai jame esančiame geležies gabale (apskritai, feromagnetiniame kūne) sužadinamasis magnetinis laukas, vadinamas magnetine indukcija, arba magnetinio srauto tankumu, yra $B = \mu H$, kur μ yra magnetinė skverbtis. Išoriniam magnetiniam laukui H didėjant, μ pradžioje didėja, o po to žymiai mažėja. Didžiausia reikšmė pasiekiama elektrolitinėje geležyje, o po jos eina paprasta geležis, plienas ir ketus. Kiekviena medžiaga

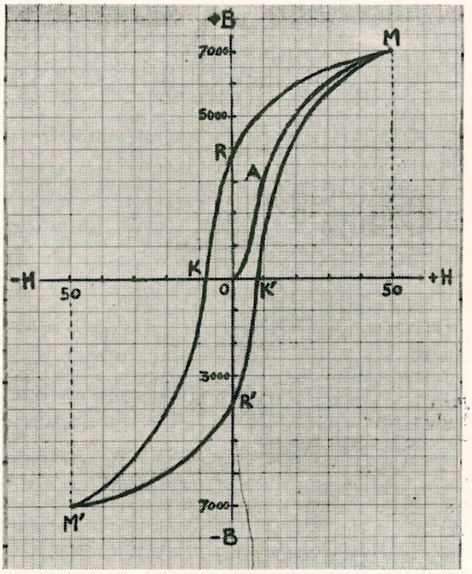

Histerezės kilpa

turi savo būdingą kreivę, vaizduojančią indukcijos B ir magnetinio lauko H pareinamybę. Brėžinyje atvaizduota viena tokia kreivė. Didinant H nuo 0 ligi 50 ampervijų 1 centimetrui (5000 ampervijų vienam metrui), indukcija auga nuo 0 ligi 7000 gausų (0,7 veberių vienam m²), ir gaunama pradinio įmagnetėjimo kreivė OAM. Keičiant H nuo +50 ligi —50 ampervijų vienam cm, gaunama kreivė MRKM'. Einant atgal nuo —50 ligi +50 ampervijų vienam cm, gaunama kreivė M'R'K'M. Visa kreivė MRKM'R'K'M sudaro h i s t e r e z ė s k i l p ą. Kai H = O, tai B, būdama lygi OR, dar nėra lygi nuliui, bet pasiekia tą reikšmę vėliau, kai magnetinis laukas, pakeitęs savo kryptį, pasiekia OK reikšmę (apie 8 amp. val./cm). Tuo būdu indukcija B atsilieka nuo magnetinio lauko H kitimo. OR ir OR' yra magnetinės indukcijos likučiai (apie 3800 gausų, arba 0,38 veberių/m²), kurie užsilieka geležyje (liekamasis, arba remanentinis, magnetizmas), kai magnetinamosios ritės srovė nutraukiama ir magnetinis laukas lygus nuliui. Visiškam geležies išmagnetėjimui (B = 0) tenka sudaryti tam tikrą magnetinį lauką OK ir OK', kuris vadinamas k o e r c i j o s j ė g a. Histerezės kilpos plotas MRKM'R'K'M yra proporcingas elektros energijai, kurią suvartoja kintamame magnetiniame lauke įdėta geležis, kaip pvz. transformatorių šerdis ar dinamo inkaras. Ta elektros energija geležyje pavirsta į šilumą. Norint sumažinti histerezės nuostolius geležyje, parenkama tokių savybių geležis, kuri duoda

siaurą histerezės kilpą. Žr. Histerezė, Magnetizmas.

Feronia atogrąžinių Azijos sričių rūtinių (Rutaceae) šeimos medinė gentis. F. e l e p h a n t u m Cerv., dramblio obuolys R. Indijos savaiminis. Turi į gumiarabiką panašią dervą. Vaisius valgomas, labai mėgiamas dramblių.

Feroplatina mineralas iš grynuolių klasės, platina, maišyta su geležimi. Savo geležingumu ypač pasižymi Uralo kalnuose randama platina. Žr. Platina.

Ferotipija (lot. ferrum ‚geležis' ir gr. typos ‚vaizdas') tiesioginis fotografijos kamerose pozityvinių vaizdų gaminimas skardos plokštelėse, dengtose juodu laku. Tikrovėje gaunami negatyviniai vaizdai. Bet juodame fone jie atrodo pozityvais, tik objektų ir vaizdų šonai būna sukeisti. Šis metodas vartojamas tada, kada fotografijas reikia greitai padaryti.

Ferranti Sebastian Ziani de (1864–1930) italų kilmės anglų elektromechanikas. 1884 kartu su Sir William Thomson išrado jo vardu pavadintą kintamosios srovės mašiną, prisidėjo prie patobulinimo augštos įtampos srovei perduoti į tolimus atstumus. Jo iniciatyva miestuose atsirado centrinės elektros jėgainės.

Ferrara š. Italijos mst., 45 km į šiaurę nuo Bolognos, prie Po upės šakos; 134.000 gyv. (1952). Universitetas (įst. 1391; turi teisių, gamtos ir medicinos fakultetus, apie 800 stud.), kurio bibliotekoje daug vertingų rankraščių, pvz. Ariosto ir Tasso (XV ir XVI a.) poezijos rankraščiai ir yra retų knygų. Arkivyskupo rezidencija, XII a. katedra, paveikslų galerija su XV ir XVI a. dailininkų kūriniais, XIV a. kunigaikščių Este pilis. F. yra Savonarolos gimtinė.

A. B.

F. i s t o r i j a. F. pirmą kartą šaltinių minima VIII a., kada ji priklausė Ravenos egzarchatui. Po to ji buvo valdoma įvairių didikų, iš kurių tarpo buvo žymiausi Adelardi (XII a.). Iš jų F. gavo markizai Este (žr.), kuriems valdant (1229–1598), ji tapo galinga kunigaikštystė ir XV a. viena iš renesanso centrų. Išmirus Este giminei, F., lig tol laikytas popiežiaus feodu, įėjo į popiežiaus valstybę. Buvusi trumpą laiką įjungta į Napoleono sudarytą Italijos karalystę, ji Vienos kongreso vėl grąžinta popiežiui. 1859 pasitraukus iš F. Austrijos įguloms, ji buvo įjungta į Italijos valstybę.

J. J.

F. b a ž n y t i n i s s u s i r i n k i m a s buvo 1437 IX 18 popiežiaus Eugenijaus IV atkeltas iš Bazelio ir vyko Ferraroje, kaip visuotinis vakarų ir rytų bažnyčių unijos susirinkimas. 1439 I 16 jis buvo perkeltas į Florenciją. Politinei padėčiai spaudžiant, buvo susitarta ir dogmatiniais ginčijamais klausimais. 1439 VII 5 pasirašytas vienybės dokumentas su graikais, 1439 XI 22 su armėnais, 1442 II 2 su jakobitais. 1442 IV 25 pasitarimų vieta buvo Roma. Čia su kat. bžn. susijungė sirai, chaldėjai ir maronitai (1445 VII 29). Unija su graikais vėliau suiro, ir nutarimai buvo atšaukti Bizantijoje 1472.

F. m o k y k l a Italijos renesanso tapyboje išryškėjo nuo XV a. vidurio, kai apie kunigaikščių Este rūmus susispietė stiprios meno pajėgos. Riteriškos ir gotiškos rūmų kultūros dvasioje bei kitų meno židinių poveikyje, kaip kaimyninės Padovos (Squarcione, Mantegna), Umbrijos (Piero della Francesca), Florencijos (Donatello), Venecijos (Bellini) bei flamų (Roger van der Weyden), susikūrė savitas F. tapybos veidas. Jos būdingieji bruožai yra šie: smailios linijinės formos, ištįsusios asketiškos figūros, staigūs gracingi judesiai, dekoracinių detalių gausa ir pasakiškas turinys. Nors F. tapybos pagrindas yra naujasis renesanso natūralizmas, joje prasiveržia ekspresyvios vėlyvosios gotikos tendencijos. Pirmas žymus šios tapybos atstovas buvo Cosimo Tura (1430–1495), Squarciones mokinys, pasižymėjęs kietu metališku piešiniu ir manieringu ornamentalumu. Jam artimas ir subtilus koloritas buvo Francesco del Cossa (apie 1435–1477), sukūręs žymų freskų ciklą Palazzo Schifanoja F. vaizduojančio kunigaikščio Borso d'Este nuotykingą gyvenimą, kai nuoširdus stebėtojas Ercole de'Roberti Grandi (apie 1450–1496) ir ypač Bolonijos mokyklai artimas Lorenzo Costa (apie 1460–1535) pereina prie nuosaikumo ir švelnumo. Dar minėtini Dosso Dossi (1479–1542), Battista Dossi (m. 1548) ir paskutinis žymesniųjų — Carlo Bononi (1569–1632).

C. von Chledowski, Der Hof von F. 1910; *A. Venturi,* Die Malerei des fünfzehnten Jahrh. in der Emilia 1931; *R. Longhi,* L'officina ferrarese 1934; *S. Ortolani,* Cosimo Tura-Francesco Cossa-Ercole Roberti 1940–41. *P. Rkl.*

Ferrari 1. A n d r e a C a r l o (1850-1921) italų kardinolas ir Milano arkivyskupas, bažnytinių ir socialinių institucijų kūrėjas. Svarbiausia labdaros institucija Opera Cardinale F., remiasi religine Compagnia di S. Paolo bendruomene, sudaryta iš dvasininkų ir pasauliečių; Italijoje ir užsieniuose ji rūpinasi liaudies auklėjimu ir gerove. Pats F. daug prisidėjo prie katalikų univ. S. Coure įsteigimo. Išsp. Summula theologiae dogmaticae 1885 ir kt.

G. Penco, Il card. A. F. nel suo spirito e nei suoi scritti 1939. *J. V.*

2. F r a n c e s c o B e r n a r d i n o (1576–1669) italų bibliofilas, kelionėse supirkęs daug rankraščių, davęs pradžią Šv. Ambroziejaus bibliotekai (Ambrosiana) Milane ir buvęs jos prefektas nuo 1640. Daug archeologinės ir kultūros istorijos medžiagos paskelbė savo veikaluose: De ritu sacrum Ecclesiae Cath. concionum 1618; De anti-

quo eccl. genere 1612; De veterum acclamationibus et plausu 1627 ir kt.

3. G a u d e n z i o (apie 1471—1546) italų tapytojas. Ferrari brendo senųjų Piemonto meistrų (Umbrijos Perugino, o vėliau Luini ir Correggio) įtakoje; yra ryšys ir su šiaurės grafika, tuo tarpu jo kelionė Romon ir veikla pas Raffaelį tėra senesniųjų istoriografų nepagrįsta hipotezė. F. yra žymiausias lokalinio pobūdžio Piemonto–Lombardijos meistras ir gana tolimas augštojo renesanso klasikai. Jo tapyboje gausu barokinio judesio, ekstazinio nerimo ir puošnumo; jo madonos ir šventosios moterys turi tylius nekalto švelnumo veidus. Vyrauja baltaplaukių tipas. Ryškūs raudoni ir geltoni spalvų tonai. F. savo kūrybinį darbą pradėjo 1508 freskomis ir altoriais Vercelli, Varallos, Novaros, Aronos bažnyčiose. 1523 Kristaus kančių stotys Sacro Monte Varalloje, kur tapyba jungiasi su skulptūra. Apie 1530–40 freskos Saronnos S. Maria dei Miracoli bažnyčios kupole. 1539 pagarsėjęs F. persikėlė Milanan. Gausūs F. darbai nepateko į muzėjus, bet išliko vietose, kuriose buvo sukurti. *P. Rkl.*

G. Ferrari:
Freskos Saronnos S. Maria dei Miracoli bažnyčioje

4. G i o v a n n i B a t t i s t a (1584–1655) italų jėzuitas, orientalistas ir botanikas. Per 28 metus hebrajų kalbos prof. Collegium Romanum, popiežiaus komisijos Šv. Raštui versti į arabų kalbą narys. Išsp. Nomenclator syriacus 1622; Orationes 1625 (paskutinis leidimas Vilniuj 1830); De florum cultura 1633 ir Hesperides sive de malorum aureorum cultura 1646.

5. G i u s e p p e (1812–1876) italų filosofas pozityvistas ir skeptikas, istorikas ir socialistinis politikas. 1839–59 įvairiuose Prancūzijos univ. dėstė literatūrą ir filosofiją. Paskum grįžo į Italiją ir profesoriavo Turino ir Milano univ. Parlamente atstovavo respublikonams federalistams. Išsp. Essai sur le principe et les limites de la philosophie de l'histoire 1843; La federazione republicana 1851; La filosofia della rivoluzione 1851, [2]1873; Histoire des révolutions d'Italie ou Guelfes et Gibelins 1857–58; Storia della rivoluzioni d'Italia 1871–73; Teoria dei periodi politici 1874 ir kt.

F. Nitti, Il pensiero storiografico di G. F. 1940.

6. L u d o v i c o (1522–1560) italų matematikas, G. Cardano mokinys. Bolonijos ir Milano univ. prof. Jis surado bendrą metodą ketvirto laipsnio algebrinei lygčiai spręsti. Šis metodas žinomas F. metodo vardu. F. darbą išspausdino Cardano savo veikale Ars magna 1545.

Ferraris Galileo (1847–1897) italų elektrotechnikas. Mokėsi Turino univ., nuo 1877 Turino pramonės muzėjaus techninės fizikos prof. 1886–87 Turine organizavo elektrotechnikos inžinierių mokyklą. Nuo 1881 atstovavo Italijai visuose tarptautiniuose elektrotechnikų kongresuose. F. darbai daugiausia liečia kintamųjų elektros srovių sritį. Jo (1888), taip pat ir N. Teslos (1887), tyrimai kintamųjų magnetinių laukų, kuriuos sukelia kintamosios vienodo periodo, bet įvairių fazių elektros srovės (sukamosios srovės), davė pradžią naujai elektrotechnikos sričiai. Išsp. Opere complete 1902–04; Lezioni di elettrotecnica [4]1928.

Ferrasie, La Dordogne dpt. (Prancūzijoje) senojo akmens amžiaus radinių vieta. Čia surasta Moustérien ir Aurignacien kultūros liekanų ir Neandertalio tipo žmonių griaučių.

Ferrata Domenico (1847–1941) kardinolas, popiežiaus diplomatas. Baigęs mokslus teologijos, filosofijos ir kanonų teisės daktaro laipsniu, 1879 paskirtas Paryžiaus nunciatūros auditoriumi, 1883 Nepaprastiems Bažnyčios Reikalams Kongregacijos sekretoriumi, 1883–88 4 kartus lankėsi Šveicarijoje, tvarkydamas Bazelio ir Ticino vyskupijų reikalus. 1885 konsekruotas Tesalnikų arkivyskupu, buvo paskirtas nuncijum Belgijoje, kur užmezgė diplomatinius santykius tarp belgų valdžios ir Šv. Sosto. 1891–96 būdamas nuncijumi Paryžiuje, stengėsi suartinti Prancūzų respubliką su Roma. Prisidėjo prie bžn. teisių kodekso sudarymo. Jo atsiminimai išsp. Mémoires 3 tt. 1920–21.

C. Salotti, L'opera diplomatica e sacerdotale del card. D. F. 1915; *U. Stutz,* Die päpstliche Diplomatie unter Leo XIII nach den Denkwürdigkeiten des Kard. D. F. (Abhandlungen der preussischen Akademie der Wissenschaften 3–4, 1926).

Ferreira Antonio (1528–1569) portugalų poetas ir humanistas, klasikinio stiliaus kūrėjas. Išsp. Inés de Castro 1587; Poemas lusitanos 1598 ir kt.

Ferreira Carrato José (g. 1914 III 1) Brazilijos žurnalistas, kultūrininkas. Baigęs Sao Paulo univ. humanitarinį fak., paliktas to paties univ. sociologijos profesoriumi. Kartu dirbo Sao Paulo gubernatūroje kaip kultūrinių ir socialinių reikalų vedėjas. Dabar yra radiofono ‚9 de Julcho' direktorius ir radiofonų National ir Exselsior valandėlių vedėjas. F. yra ilgametis Mūsų Lietuvos atsakingasis red. Jis yra nuoširdus lietuvių bičiulis. Lietuvių švenčių proga veda lietuviškas radijo valandėles, dalyvauja lietuviškuose parengimuose su paskaitomis apie Lietuvą ir rašo spaudoje Lietuvos klausimais.

José Ferreira

Ferrel William (1817–1891) amerikietis meteorologas ir okeanografas. Vienas iš pirmutinių meteorologijos sistematikų, išaiškinęs daug šio mokslo esminių dalykų. Jo išaiškintas vad. F. d ė s n i s, pagal kurį judamieji daiktai š. pusrutulyje dėl žemės rutulio sukimosi nukrypsta į dešinę, o p. pusrutulyje į kairę. Išsp. Tidal Researches 1874; Meteorological Researches 1882.

Ferreolus žr. Fereolas.

Ferrer (prc. Ferrier, it. Ferreri) Vicente 1350 — 1419) šventasis (šventė IV 5), domininkonas, pamokslininkas, turėjęs įtakos visuose ano laiko religiniuose ir politiniuose klausimuose. Per 3 metus Benedikto XIII nuodėmklausys ir patarėjas, nuo 1399 iki 1409 su pamokslais apkeliavo Ispaniją, p. Prancūziją, Savoją, Šveicarijos dalį, Piemontą. Dėl kaikurių smulkmenų ir dėl skelbimo artimos pasaulio pabaigos inkvizitoriaus domininkono Mikalojaus Eymerico buvo įtartas kaip heretikas. Nors pop. Benediktas XIII 1394 įsakė visus kaltinimo raštus sudeginti, tačiau tokie kaltinimai buvo kartojami dar ir Pizos bei Konstancos susirinkimuose. Kanonizuotas 1458. Kaip šventasis ypač garbinamas Ispanijoje. Į jį šaukiamasi ligos ir pavojų metu, laikomas plytininkų, stogų dengėjų ir medžio dirbiniais besiverčiančių globėju. Po jo mirties išleisti raštai: Incipiunt suppositiones 1909; De unitate universali 1909; Tractatus de vita spirituali (isp. vertimas 1520, it. 1920); De moderno schismate 1901 ir 1909; Exselencias del sacrificio de la Misa (parašyta katalanų dialektu). Geriausias pamokslų leidinys S. Berthier, Quaresima de S. Vicent Ferrer predicada a Valencia.

M.–M. Gorce, Les bases de l'étude historique de S. Vincent Ferrier 1923; *V. Galduf,* Vida de san Vincente Ferrer 1950; *H. Gheon,* Saint V. F. 1945.
J. V.

Ferreri Zacharias (1479–1524) italų vienuolis, politikas ir poetas, popiežiaus nuncijus Lietuvai. 15 metų stojo į benediktinų kongregaciją Padovoje, 1504 nuvyko į Romą ir tapo Subasio vienuolyno vyresniuoju, 1510 prof. Milane. Agitavo už Pizos bažnytinį sinodą prieš Konstancos ir Bazelio sinodą, kurio aktus jis išleido 1511. Dėl to buvo ekskomunikuotas ir bėgo Prancūzijon. Naujasis popiežius Leonas X jį pasikvietė atgal ir paskyrė Guardalfieros vyskupu. 1519–21 buvo nuncijumi Rusijai, Lenkijai ir Prūsams. 1520 Torunėje sušaukė sinodą prieš liuteronizmą. Tais pačiais metais atvykęs į Lenkiją pradėjo veikti karalių, kad įstatymais varžytų kitatikius. Atvykęs į Vilnių, rinko medžiagą apie karalaičio Kazimiero gyvenimą, nes Kazimieras buvo pasiūlytas popiežiui Leonui X kanonizuoti. Parašė Vita beati Casimiri ex Poloniae regibus (Krokuvoje 1521) su kelionės į Lietuvą aprašymu. Leonas X, vertindamas jo religinę poeziją, jam buvo pavedęs reformuoti breviorių; jo darbo teišėjo Hymni novi ecclesiastici 1525.

G. Tiraboschi, Z. F. 1799.

Ferrero Gugliemo (1871–1942) italų istorikas ir sociologas, liberalinės demokratinės srovės atstovas. 1906 pradėjo dėstyti Collège de France. 1908 prezidento Th. Roosevelto kviečiamas, aplankė JAV ir parašė knygą apie Naująjį ir Senąjį pasaulį. I pasaulinio karo metu buvo santarvininkų šalininkas. Fašistinės santvarkos priešininkas, ir todėl buvo ištremtas iš Italijos. Jo knygos Italijoje ne tik buvo draudžiamos, bet ir deginamos. Nuo 1931 dėstė naujųjų amžių istoriją Genevos univ. Išsp. Il Militarismo 1898; Grandeza e decadenza di Roma 5 tt. 1902–1907; Entre les deux mondes 1913; La ruine de la civilisation antique 1919, ²1923; Fiume a Roma 1923; La tragédie de la paix 1923 (šiame veikale smerkia įvykdytą Lietuvos ir Lenkijos padalijimą); La democrazia in Italia 1925; Aventure: Bonaparte en Italie 1936; Reconstruction: Talleyrand à Vienne 1940; Pouvoir 1942.
P. Č.

Ferri Enrico (1856–1929) italų kriminologas, 1880 Bolonijos ir nuo 1907 Romos univ. prof. 1929 senatorius, Lombroso sekėjas, vienas antropologinės pakraipos atstovų; pabrėždavo metodologinę šios pakraipos kaip pozityvinio mokslo reikšmę; būdingas jo L'imputabilità umana e la negazione del libero arbitrio 1878. Tyrinėdamas nusikaltimų priežastis, kreipdavo dėmesį ne tik į nusikaltėlio asmens savybes, bet ir socialinius veiksmus, ir savo veikalu Studi sulla criminalita 1901, ²1926 yra so-

ciologinės pakraipos kūrėjas. 1921 surašė Italijos naujo baudžiamojo statuto bendrosios dalies projektą, kuriame stengėsi įtraukti savo teoretines pažiūras; tačiau tik dalis šio projekto buvo paimta fašistiniam Italijos kodeksui. 1898–1909 Avanti redaktorius. Išsp. Socialismo e scienza positiva 1896; Évolution economique et évolution sociale 1906; Mussolini, homo di stato, Principi di diritto criminale 1928 ir kt.

Ferry Jules (1832–1893) prancūzų politikas, respublikonų vadas. 1870 tautinio apsigynimo kabineto narys, 1872–73 atstovas Atėnuose, 1879–85 užsienio reikalų ir švietimo ministeris, 1880–81 ir 1883–85 ministeris pirmininkas. 1882 pradžios mokyklą atpalaidavo nuo bažnytinės įtakos, ištrėmė jėzuitus iš Prancūzijos, suteikė susirinkimų ir spaudos laisvę. Kolonialiniais karais buvo įgyta Tunisas, Madagaskaras ir valdų Kongoje ir Nigerio upių srityje. 1885 pasitraukė iš ministerio pirmininko pareigų. Išsp. Le Tonkin et la mère patrie 1890; Discours et opinions 7 tt. 1893–98.

M. Reclus, J.E. 1947; *C. Morazé,* Trois essais 1948.

Ferrier 1. J a m e s F r e d e r i c k 1808–1864) skotų filosofas, St. Andrews univ. prof. Pirmasis britams atvėrė Vokietijoje kylančią idealistinę filosofiją. Išsp. Institutes of Metaphysics 1854 ir kt.

2. J e a n (1614–1674) prancūzų jėzuitas, Toulouse univ. prof. Nuo 1670 Liudviko XIV nuodėmklausys, daug rašė prieš jansenistus ir apie probabilizmą. Išsp. Le jansénisme condamné par Innocent X 1654; L'idée véritable du jansénisme 1664; Responsio ad objectiones vincentianas 1668; Les sentiments des plus probables casuistes 1659; La soumision apparente des jansénistes 1667 ir kt.

Ferrière Adolphe (g. 1879) šveicarų sociologas ir pedagogas, nuo 1902 Genevos univ. J. J. Rousseau inst. prof. Nuo 1921 visai apkurtęs. Žinomas kaip socialinės pedagogikos ir vaikų psichologijos mokslininkas, laisvos aktyvios mokyklos kūrėjas. Išsp. L'éducation dans la famille ³1923; L'école active ³1926; L'éducation constructive 1927; Le progrès spirituel 1927; La liberté de l'enfant à l'école active 1928. Liet. yra Evoliucijos dėsniai ir naujausi auklėjimo uždaviniai, vertė V. Ruzgas 1929.

Ferrini Contardo (1859–1902) italų teisininkas, palaimintasis. Baigęs teisės mokslus Pavijoje, dar studijavęs Berlyne pas Momseną (1880–82). Laimėjęs konkursą romėnų teisės profesūrai, nuo 1887 profesoriavo Mesinoje, Modenoje ir Pavijoje. Dėl pavyzdingo krikščioniško gyvenimo jis 1947 paskelbtas palaimintuoju. Jo religiniai raštai (Scritti religiosi) išleisti 1947.

C. Pellergrini, La vita del prof. C. F. 1928 (2 laida).

Ferro isp. Hierro, Kanarų salyno v. sala; 275 km² su 8850 gyv. (1950). F. yra buv. ugnikalnio kraterio dalis, sunkiai prieinamais krantais ir ligi 1415 m augščio (Alto del Mal Paso viršūnė). F. yra toliausia į vakarus Europos vieta, todėl 1634 pro F. buvo nubrėžtas nulinis meridianas, kuris 1911 pakeistas Greenwich'o meridianu.

Ferro et igni (lot.) ugnimi ir kardu.

Ferrol, El žr. El–Ferrol.

Ferrucci vad. Andrea da Fiesole (1465–1526) italų skulptorius ir architektas. Minėtini darbai: 1493 altorius Fiesole katedroje, 1497–99 marmoro krikštykla Pistojos katedroje, 1512-13 šv. Andriejaus statula bei 1521–22 Marsilio Ficino biustas Florencijos katedroje. 1519 išgabentasis marmoro altorius Grano katedrai liko žymiausiu italų renesanso paminklu Vengrijoje, nors turkai vėliau sunaikino jo figūras. 1517 Vengrijos karaliui dirbtas marmoro fontanas nėra išlikęs. Nors Michelangelo amžininkas, F. monumentalumo nerodo: jis tebuvo geras amatininkas, ir jo darbai yra augštos dekoratyvinės vertės. *P. Rkl.*

Fersen 1. F r e d r i k A x e l (1719–1794) švedų maršalas, politikas, valstybės patarėjas, vad., ‚skrybėlininkų' partijos (pirmoji suorganizuota švedų parlamento partija) vadas 1751. Kaip opozicijos vadas prieš karalių Gustavą III 1789 parlamento sesijos metu suimtas. Vienas iš partinio laikotarpio šviesiausių Švedijos didikų.

2. H a n s A x e l (1755–1810) švedų maršalas, Frederik Axel F. sūnus, karaliaus Gustavo III agentas prancūzų karaliaus rūmuose, Marijos Antoinette favoritas. Paskleidus gandams, kad jo sesuo nunuodijusi sosto įpėdinį Karolį Augustą, F. laidotuvių metu buvo minios nužudytas.

3. I v a n (1739–1800) rusų generolas, 1790 dalyvavęs švedų kare, 1792 atskiro korpo priekyje įžengė į Lietuvą, kur organizavo Targovicos konfederaciją ir užėmė visą kraštą. 1794 iš Lietuvos įžengė į Lenkiją, IX 28 sumušė T. Kosciušką ties Maciejovicais ir dalyvavo paimant Prahą, Varšuvos priemiestį. 1793 gavo grafo titulą ir 2000 valstiečių.

Fersman Aleksandr Evgenievič (1883 — 1945) rusų mineralogas ir geochemikas, akademikas ir Lomonosovo inst. dir. Nuo 1909 dirbo Šaniavskio univ. ir leido Priroda. Nuo 1912 Petrapilyje Bestuževo kursuose mineralogijos prof. ir mineralogijos muzėjaus dir. Vadovavo mokslinėms ekspedicijoms į Kolos pusiasalį, vidurinę Aziją ir į Sibirą. Išsp. Dragocennyje i cvetnyje kamni 1920 – 25; Geochimia Rossii 1922; Geochimija 1934; Pegmatity 1932; Zanimatelnaja mineralogija ⁴1935 ir kt. Du jo darbai išversti į anglų kalbą: Twenty–five Years of Soviet Natural Science 1944 ir The March of Soviet Science 1945.

Ferstel Heinrich von (1828–1883) austrų architektas, kūręs naujosios gotikos ir renesanso formomis. Svarbiausi pastatai Vienoje: Įžadų bažnyčia 1856–79, Universiteto rūmai 1871–74, Austrų muzėjus, kng. Liudviko rūmai ir kt. Taip pat Tifliso rotušė.

Fertonas piniginis vienetas, žr. Verdingė.

Ferula (lot.) 1. viduramžiais vyskupo lazda ir popiežiui įteikiama lazda po vainikavimo; 2. dabartiniais laikais kryžiumi vainikuota popiežiaus lazda, vartojama Šventųjų Durų atidarymo ir uždarymo iškilmėse; 3. teisėje primestas vadovavimas, varžanti globa, sunkus režimas; 4. botanikoje žr. Devyndrekis.

Fes muzikoje F garsas, bemoliu puse tono nužemintas.

Fesch Joseph (1763–1839) prancūzų kardinolas, 1791 įšventintas kunigu. Napoleono giminaitis. 1796 Napoleono žygio metu į Italiją stojo į kariuomenę ir buvo karo komisaras, bet, apkaltintas meno paveikslų grobimu, 1799 grįžo į dvasininkų luomą. 1802 Lyono arkivyskupas, 1803 kardinolas ir Prancūzijos atstovas Vatikane. 1804 lydėjo popiežių į Paryžių Napoleono vainikuoti. 1814, sąjungininkams įžengiant į Paryžių, pasišalino į Romą.

J. B. Lyonnel, Le Cardinal F. 1841; L'ambassade du cardinal F. à Roma 1936.

Fessan (it. Fezzan, sen. Phazania) Libijos p.v. dalis Saharoje; apie 400.000 km^2, maždaug 50.000 gyv. Adm. centras Sebha; paviršius daugiausia uolų dykuma.

Fessenden Reginald Aubrey (1866–1932) JAV radijo mechanikas. 1887–90 chemikas Thomas Edison laboratorijoje, 1891–92 elektrikas Westinghouse Co. Newark, N. J., nuo 1893 elektrotechnikos prof. Pittsbourgho univ., 1910–32 inž. konsultantas Submarine Signal Co. Kartu su Aleksandersonu sukonstruktavo pirmą augštojo dažnumo generatorių, kuriuo 1907 bevieliu telefonu galėjo pasiekti 120 km.

H. F. Fassenden, F. Builder of Tomorrow 1940.

Fessler 1. Ignaz Aurelius (1756–1839) vengrų teologas ir istorikas. 1784 įšventintas kunigu ir rytų kalbų bei ST prof. Lvove, 1787 dėl su bažnyčia nesuderinamo dėstymo atleistas pabėgo į Vroclavą ir ten 1791 perėjo į protestantus; 1798–1807 Prūsijos teisės patarėjas bžn. ir mokyklai buv. lenkiškiems kraštams; 1809 prof. Petrapilyje; 1817 protestantų vyskupas Saratove; 1833 generalsuperintendentas liuteronų bžn. Petrapilyje. Išsp. Rückblicke auf eine 70 jähr. Pilgerschaft 1824, [2]1851; Resultate meines Denkens und Erfahrens 1826; Geschichte Ungarns 10 tt. 1815–25.

2. Joseph (1813–1872) austrų kanonistas ir patristikas, St. Pölteno vyskupas (1864–72); 1838–52 prof. Brixene ir Vienoje; 1869–70 Vatikano sinodo sekretorius. Išsp. Institutiones patrologiae 2 tt. 1850, [2]1890–96 ir daug raštų bažnytinės politikos klausimais Austrijoje.

A. Erdinger, J.F. 1874; *M. Ransauer,* J.F. 1875.

Festa Costanzo (1490–1545) italų kompozitorius ir dainininkas. Priklausė Vatikano kapelai ir buvo nominuotas jos Maestro di cappella (1517). Reikšmingas kontrapunktininkas, vienas ankstyvųjų reprezentantų Italijos madrigalininkų mokyklos bei Romos bažnytinės mokyklos. Žymus Palestrinos pirmatakas. Daug rašęs madrigalų, motetų, mišių ir kt. Pirmoji tribalsių madrigalų knyga išleista 1537. Tribalsiai motetai 1543, litanijos 1583. Te Deum a 4 išleistas Romoje 1596, kuris iki dabar giedamas Vatikane, naują popiežių išrinkus. F. motetų naują laidą išleido Daginero 1937 (Monumenta Polyph. Italica, Vol. II).

A. Einstein, The Italian Madrigal 1949. *Iz. V.*

Festevole, festevolmente (it.) muzikoje: linksmai, žaidžiant, gyvai.

Festina lente (lot.) skubėk pamažu. Romos imp. Augusto dažnai kartotas posakis.

Festivalis (prc.) periodinė kultūrinė šventė teatro, muzikos ir pn. F. atsirado XVIII a. pabaigoje Vokietijoje. Prancūzijoje pirmasis F. įvyko 1846 Paryžiuje, vėliau buvo rengiami ir kt. miestuose. Anglų garsiausias F. įvyko 1860 Londone ir 1933 Stratforde, suruoštas Shakespeare garbei, kur buvo vaidinami jo geriausi veikalai. JAV F. pasižymi įrengimų puikumu ir dalyvių gausumu.

Festonas (prc.) 1. ornamentinis motyvas, primenąs lanku kabančias juostas, gėles, vaisius ir vainikus. Šis motyvas vartotas nuo antikinio laikotarpio architektūroje, tapyboje ir pritaikomajame mene.

Festuca žr. Eraičinas.

Festuka (lot. festuca ,stiebas, šiaudelis') lazda, kuria sen. romėnų papročiu pretorius paliesdavo vergą, jį išlaisvindamas.

Fet Afanasij Afanasjevič (1820–1892) rusų lyrikas. Jo gyvenime ir poezijoje ryškus dvilypumas. Kaip poetas garbino antikinio meno ir gamtos bei kūno grožį, idealią meilę ir muziką. Jam poezija buvo įkvėpto kūrėjo praregėjimas į Grožio pėdsakus realybėje; poezija buvo ,šventasis melas', stovis visiškai atskiroje plotmėje nuo žemosios tikrovės, betgi ir augščiausia tiesa, nes ji atskleidžia pačią realybės esmę, idealųjį pasaulį, kuriame viskas jungiasi giedrioje harmonijoje. Gyvenime buvo kietas ir šykštus dvarininkas, baudžiauninkų engėjas. To dvasinio dualizmo mįslės negalėjo išspręsti ir jo artimieji bičiuliai.

Pirmas jo poezijos rinkinys ,Liričeskij Panteon' (1840), studento kūrybos vaisius, buvo dar silpnokas, bet jau 1842 žurnale Moskvitianin pasirodė F. stipriosios lyrikos pavyzdžių. Bendradarbiaudamas ,Sovre-

mennik', F. suartėjo su Turgenevu ir L. Tolstojumi, augštai vertinusiais jo lyriką. Apie 1850, kai pasirodė antras poezijos rinkinys ,Stichotvorenija', F. jau buvo įžymybė estetų pasaulyje, tačiau vyravusi visuomeninių tendencijų kritika paskelbė jam griežtą kovą, tematydama jo estetizme lėkštumą, ,tuščią' čiulbėjimą apie gamtą ir meilę. Tik žymiai vėliau naujas pervertinimas rado, kad lėkštumas priklausė tai kritikai, o poetui, priešingai, netuoj suvokiama gelmė. Tačiau tuo metu kritikai pavyko poetą nutildyti dvidešimčiai metų, o publicistui duoti kartėlio. F. puolė naujovininkus, ,nihilistus', gynė baudžiavą.

1883–91 F. atspausdino savo ,Večernije ogni' — keturis brandžios lyrikos tomelius bendru vardu.

F. estetizmas, jo epikūrietiškas panteizmas, jo rami, nežinanti nerimo ir kovos, žmogaus ir visatos kontempliacija išsisakė vaiskiais, harmoningais, muzikaliais eilėraščiais. Sensualiai pajustas konkretusis pasaulis, atkeltas į idealiąją plotmę. Mintis, įprasminanti gamtos ar emocijos praeinamumą absoliučiame grožio plane, nekliudo jausmui tekėti laisvai, naiviai, šviežiai. Nuolatinis F. siekimas — pagauti, sulaikyti trapų, individualų momentą jo vos beišreiškiamoje, nepakartojamoje esmėje ir jį taip įamžinti. Savo statizmu, nuotaikos vyravimu, pustoniais, delikačiais atšešėliais F. yra artimas impresionizmui, bet, priešingai vėlesniems dekadentams, jis dar mažoriškas, sveikas, kupinas meilės tam praeinančiam ,gyvenimo sapnui', susitaikęs ir su mirtimi. Vėlyvesnėje lyrikoje F. mažiau konkretus, labiau palinkęs į metafizinį idealizmą, kuriame žmogaus ir visatos sielos susilieja vienumon. D. Sviatopolk-Mirskio žodžiais, jo metodas — ,visiška ir neinteresuota suvaržytų bei atkeltų emocijų eksploatacija'. Turtingas metrų, išjieškotų skambesių, lengvas, grakštus, F. praturtino rusų poezijos formą, ypač strofiką bei architektoniką. Atbaigdamas klasicistinę srovę, F. privedė rusų poeziją prie simbolizmo slenksčio, nes naujų formų jieškojimas pasidarė būtinybė. Vėlesnioji rusų lyrika daug pasimokė iš F., bet drauge nustūmė jį praeitin, pavertė atgyvenusiu, tarsi nebeoriginaliu. 1890 F. išleido ,Moji vospominanija' — santūrius, bet reikšmingus memuarus.

V. Briusov, Daliokije i blizkije 1912; *B. Eichenbaum,* Melodika russkogo liričeskogo sticha 1922; *V. S. Fedina,* A. A. Fet, Materialy k charakteristike 1915; *M. Slonim,* Modern Russian Literature; *V. Žirmunskij,* Kompozicija liričeskich stichov 1921. *J. Bl.*

Feterauskas Gustavas (1874 IV 25 Pilviškiuose—1944 Vokietijoje) visuomenininkas, valdininkas. 1893–95 lankė gimnaziją Marijampolėje ir Liepojoje. 1900 baigė Petrapilio univ. fizikos matematikos fak. Dalyvavo lietuvių gimnazistų ir stud. veikloje. 1900–18 Lietuvių ir Žemaičių Labdariškos D-jos Petrapilyje iždininkas, vienas iš lietuviškų spektaklių Petrapilyje organizatorių, aktorių ir režisorių. 1918—19 liet. konsulato Petrapilyje tarybos narys. 1915–18 lietuvių komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpti vicepirmininkas. 1920–27 Centrinio Statistikos Biuro direktorius ir iki 1940 Statistikos Biuro tarybos narys. 1921–22 F. pastangomis įsteigtos draudimo įstaigos: Akc. B-vė Lietuva ir Valstybės Draudimo Įstaiga, kurios valdytoju ir draudimo tarybos pirmininku buvo 1921–40. 1927–30 LU skaitė politinės aritmetikos kursą. 1923 ir 1925 Lietuvai atstovavo tarptautiniuose statistikos kongresuose Briuselyje ir Romoje, 1930 dalyvavo tarptautiniame aktuarų suvažiavime Stockholme. Rašė spaudoje draudimo ir statistikos klausimais.

G. Feterauskas

Fetialai (lot. fetiales) sen. Romoje iš 20 patricijų sudaryta dvasininkų kolegija, kurios uždavinys buvo tvarkyti Romos užsienio (tarptautinius) reikalus, ypač karą skelbti ir taikos sutartis sudaryti. Ši kolegija vadovavosi religine teise, kuri buvo vykdoma atliekant įvairias apeigas; pvz. skelbiant priešui karą, keturi F. kolegijos nariai, kurių vienas eidavo pirmininko (pater patratus) pareigas, atvykdavo prie priešo sienos ir, skelbdami žodžiais karą, per sieną į priešo teritoriją mesdavo krauju suteptą jietį.

Fétis François Joseph (1784–1871) belgų kilmės muzikos istorikas, teoretikas, kompozitorius; lyginamojo muzikos mokslo pradininkas. 1821–33 Paryžiaus konservatorijos prof., nuo 1833 Briuselio konservatorijos dir. Daug svarbesni už F. kompozicijas (2 simfonijos, 7 operos, eilė kamerinės ir bažnytinės muzikos kūrinių ir kt.) yra jo gausūs muzikos istorijos ir teorijos darbai: Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique 8 tt. 1835–44, ²1860–65 (A. Pougin papildymas 2 tt. 1878–80); Histoire générale de la musique (iki XV a.) 5 tt. 1869–76; Méthode élémentaire et abrégée d'harmonie et d'accompagnement 1824, ³1841; Traité du contrepoint et de la fugue 1825, ²1846; Traité complet de la théorie et de la pratique de l'harmonie 1844, ²⁰1903 ir kt. Nemaža jo darbų dalis yra išversta į kitas kalbas. 1827 F. įst. Paryžiuje vieną pirmųjų mokslinių muzi-

kos žurnalų Revue musicale (ėjo iki 1835).
E. Haraszti, F. (Acta musicologica 4, 1932); *R. Wangermée*, F. J. F. 1951. *K. O.*

Fetišas (prc. fétiche iš lot. facticius ,padarytas daiktas, amuletas') žmonių pirmykštėje bendruomenėje garbinamas, dievinamas daiktas (akmenys, medžiai, sraigės, dantys ir kt.), kuriame, jų manymu, gyvenančios augštesniosios būtybės (žemės dievai, protėvių dvasios). F. gali būti daromi ar randami gamtoje.

Fetišizmas yra religija, išpažįstanti stabuose ir amuletuose magišką jėgą. Magiškasis daiktas vadinamas fetišu. Bastholdas (1805) visus daiktus vadina fetišais, jeigu jiems teikiama dieviška pagarba. Comte (1857) F. laiko žemiausia religijos apraiška, kuri buvusi žmonijos istorijoje pati pirmutinė. Pagal jo teoriją, dabar jau atmestą, visa žmonių rasė turėjusi išgyventi tris būdingus kiekvienam žmogui etapus: teologinį, metafizinį ir pozityvinį. Teologinis etapas esąs apspręstas religija, besireiškiančia F., politeizmu ir monizmu. Pagal Comte F. esanti religija, kur dievybės vietoje garbinama gamta ir dangaus kūnai. Kai trijų etapų evoliucijos teorija buvo atmesta, tai ir F., pirma suprastas pagal Comte aiškinimą, gavo naują interpretaciją. Spenceris (1903) ir Tylor F. aiškina, kaip vieną iš animizmo formų. F. išpažinėjai tiki, kad fetišuose apsigyvena dvasios, kurios Lipperto aiškinimu turėtų būti žmonių sielos. Tiele ir Höffding daro skirtumą tarp F. ir spiritizmo. F. dvasios turi būti susijusios su tam tikrais daiktais (fetišais), o spiritizme jos tik pasirenka daiktus sau pasireikšti.
Windle, Religions Past and Present 1927; *Fulton J. Sheen*, Philosophy of Religion 1948. *V. Rmš.*

Fetras (prc. feutre ,veltinys') geros rūšies veltinė medžiaga, suvelta iš plonų vilnų bei triušių, kiškių, kupranugarių ir kt. gyvulių švelnaus minkšto pūko. Iš F. daromos vyriškos ir moteriškos skrybėlės, veltiniai ir kt. Iš sukarštų vilnų daromas reikalingo storio, dažniausiai kūgio pavidalo, pagrindas, kuris muilo ar šarmo silpnu drungnu skiediniu suvilgytas veliamas. Plaukeliai, slinkdami vieni kitų tarpuose susipina ir sudaro tvirtą veltinę medžiagą.

Fetti Domenico (1588 ar 1589—1624) italų tapytojas, kilęs iš Romos. 1613–22 Gonzagos II rūmų menininkas Mantujoje, paskui Venecijoj. Išskyrus ankstyvesnius darbus, kurie rodo Carravaggio realizmo įtaką, F. buvo pirmasis italas, kuris tuo pačiu laiku, kaip Rubensas, atsidėjo daugiau laisvai impresionistiškai tapybai ir sukūrė didelį skaičių mažo formato biblinių bei mitologinių scenų, nupasakotų žanriniu būdu ir laikomų italų baroko tapybos perlais. Pažymėtinas jo ,Duonos dauginimas', skirtas Mantujos katedrai, dabar Akademijoje. *P. Rkl.*

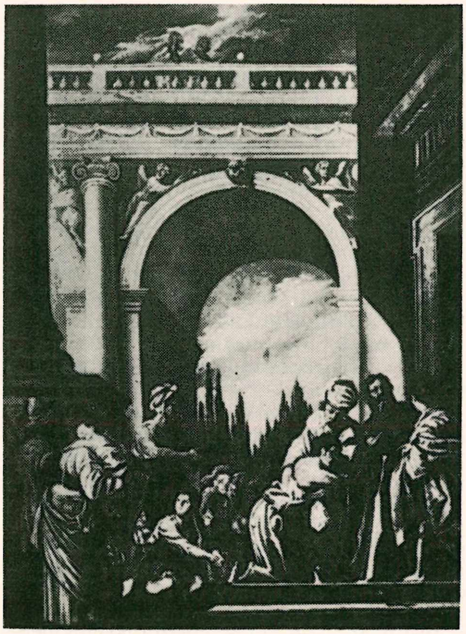

D. Fetti Sūnus palaidūnas

Feuchtmayer (Feichtmayr, Feuchtmayr) vokiečių skulptorių ir stucco-glaistytojų giminė, pagarsėjusi įvairiose vietose barokinių bažnyčių puošimo darbais. Žymiausias atstovas Joseph Anton F. (1696–1770), kūręs altorius ir skulptūras Bodeno ežero srityje, pvz. 1737–38 Mainau salos ir 1741–42 Meersburgo pilių koplyčiose, 1748–58 Birnau stebuklavietėje, 1759 — 65 pranciškonų bažnyčioj Überlingene, 1762 — 68 St. Gallene choro suolus, apie 1760 vad. ,Immaculata' iš Salemo, dabar Berlyne. F. dar priskiriamos figūros choro suoluose Weingarteno benediktinų bažnyčioje (1719-23) ir daug kt. F. išranda vis naujus koketiškų angelų - mergaičių ir juokingų angelų-vaikučių motyvus, labai natūralių judesių ir mimikos, betgi kurie tuojau iškraipomi irracionalaus rokokinių formų sūkurio. F. plastinį stucco stilių taikė iš medžio drožinėtoms figūroms.

Feuchtmayer: Medaus laižytojas

W. Boeck, Joseph Anton F. 1948. *P. Rkl.*

Feuchtwanger Lion (g. 1884) žydų kilimo rašytojas, rašęs vokiečių kalba. Nuo 1933 gyvena emigracijoje: Prancūzijoje, Rusijoje, nuo 1940 vėl Prancūzijoje, kur buvo koncentracijos stovykloje ir nuo 1941 JAV. Jo raštai tiek Europoje, tiek ir JAV turi didelio pasisekimo. Iš jo parašytų romanų minėtini: Die hessliche Herzogin Margarete Maultasch 1923; Jud Süss 1925 (padarytas filmas); trilogija Josephus ²1952; Der falsche Nero 1936; Waffen für Amerika 2 tt. 1947–48; Goya 1951; dramos: König und Tänzerin 1917; Die Petroleumsinsel 1927; Wird Hill amnestiert? 1930 ir kt.

Feuerbach 1. Anselm (1829–1880) vokiečių tapytojas, gimęs archeologo šeimoje, išauklėtas humanistinėje dvasioje, tapybos mokėsi Düsseldorfe, Münchene, Antverpene ir Paryžiuje pas Couture, apjungusio Ingres ir Delacroix kūrybos pradus; šio priežiūroje 1852 nutapęs Hafis prie užeigos (dabar Mannheime), F. tapo žinomas Vokietijoje, tačiau 1854 apsigyvenęs Karlsruhėje, pasisekimo neturėjo. Badeno kunigaikštis įsižeidusį F. pasiuntė Venecijon Ticiano Assuntos kopijuoti. 1855 F. persikėlė Romon. Ten 17 metų gyvendamas, sukūrė eilę išgarsėjusių darbų: pirmieji daugiau idiliški, pvz. Francesca ir Paolo 1864, Šeima 1866 (abu Münchene), Mandolinininkas 1868 (Bremene), vėlyvesni plastiško baigtumo siekią, kaip Platono puota 1869 (Karlsruhėje bei 1873 jos antroji versija Berlyne), Medea 1870 (Münchene) ir Ifigenija 1871 (Stuttgarte), o 1873 baigė dramatiškai barokinį Amazonių

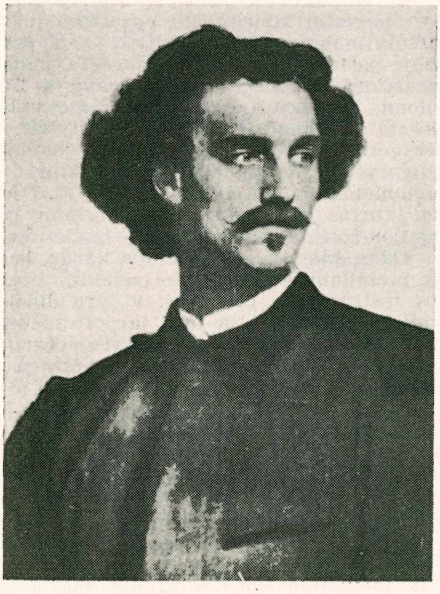

A. Feuerbach (autoportretas)

A. Feuerbach Nerėjas ir Okeanidė

mūšį (Nürnberge). Jau 1871 F. pamotei ir seseriai nupirko vilą Heidelberge, kur deponavo neparduotus darbus. Kviečiamas akademijon ir viliojamas didelių monumentalių užsakymų (freskos akademijai, universitetui ir parlamentui), F. 1873 iškeliavo Vienon, bet jau 1876 iš ten išvyko, neradęs didesnio pritarimo savo idealistinei tapybai. Pvz. 1878 Berlyno Nacionalinė Galerija už jo Platono puotą tesumokėjo 20 tūkstančių norėtų 40 tūkstančių markių vieton, kai tuo tarpu madingasis vienietis Makartas už savo Caterina Cornaro gavo net 50 tūkstančių. F. mirė Venecijoje, kur gyveno paskutiniuosius metus, bet palaidotas Nürnberge šalia Dürerio.

Kaip ir kiti ‚vokiečiai romėnai', F. tikėjo Italijos renesanso ir antikinio grožio idealo absoliutumą ir juo žavėjosi jausmingu romantišku būdu, tačiau F. savo kūryboje romantiškai fantazijai neleido laisvai išsiskleisti, kaip pvz. Delacroix ar Boecklin'as, o kaustė ją griežtomis plastinėmis klasikinio pobūdžio kompozicijomis ir prakilniomis pozomis. Jo sąmoningai ieškotas grožis, kaip ir sunki mitologinė tematika, mums tėra neįtikinamas akademizmas. F. kūryba ir asmenybė rodo didelių prieštaravimų, nuolat svyruojanti tarp melancholijos priepuolių ir ekstaziško susižavėjimo. Jis didelis garbėtroška, ir tarėsi savo menu pasiekęs augščiausią žmogaus dvasios kilnumo įkūnijimą, norėdamas būti Vokietijos ‚monumentaliuoju tapytoju'. Savo augštam meno idealui F. siekė suteikti pilnutinį realumo įspūdį, paveikslus ruošė atidžiomis modelio studijomis, todėl jo sukurtasis tragiškasis moteries tipas tėra Romos medalių Anna Risi bei Lucia Brunacci idealizuoti portretai. F. buvo puikus portretistas, jo piešinys pasižymi grynu kontūru ir jautriu modeliavimu, turėjo kultivuotą koloritą, savo darbams sugebėjo duoti kompozicinį baigtumą; jo menas viršija visa, ką šia linkme kiti vokiečių klasicistai buvo pasiekę, jam nestinga po-

etinės nuotaikos, nors tik literatūrine prasme. Savo dvasios istoriją dokumentavo autobiografijoje (1876, išl. 1882) ir laiškuose pamotei Henriettei F. (išl. 1911). Šiaulių Kultūros bendrovė buvo išleidusi jo paveikslų albumą.

A. F., Ein Vermächtnis, hrg. von Henriette F. 1882 (autobiografija); *J. Allgeyer,* A. F. 1929; *E. Waldmann,* A. F. 1944; *U. Christoffel,* A. F. 1944. *P. Rkl.*

2. L u d w i g (1804–1872) vokiečių filosofas, Paul Johann Anselm sūnus. Studijavo Heidelberge protestantų teologiją, vėliau filosofiją Berlyne, kur klausė Hegelio paskaitų. 1828 habilitavosi docentu Erlangeno univ., bet dėl savo antireliginių pažiūrų turėjo pasitraukti. Pradžioje F. buvo Hegelio įtakoje, vėliau nusigręžė nuo jo idealistinės filosofijos. Svarbiausi F. veikalai yra skirti religijos problemai. Griežtai neigdamas religijos kilmę iš dieviškojo apreiškimo, F. stengėsi išaiškinti jos atsiradimą bei istorinę raidą iš žmogaus prigimties ir jo gyvybinių reikalų. Religijos mokslas turįs atsiremti į antropologiją. Pradžioje natūraliojoj religijoj žmogus tapatinąs dievus su gamta; augštesniame religijos tarpsnyje, kuriam atstovaujanti krikščionybė, dievai įgauna dvasinį pobūdį. Bet ir šiuo atveju juose atsispindinčios tiktai paties žmogaus savybės. Tuo būdu religijai einą pamatu žmogaus praktiniai interesai. Iš jų galinčios būti aiškinamos visos įvairių religijų formos ir ypatybės. Ir doros pamatu galinti būti tik pati žmogaus prigimtis, t. y. įgimtas laimės troškimas. Teorinėje filosofijoje F. yra seksualistinio realizmo šalininkas ir linksta į materializmą. XIX a. vidury F. ateistinė filosofija darė didelę įtaką ne tik atskiriems mąstytojams (Marksui, Engelsui, Moleschottui), bet ir vokiečių bei kitų tautų šviesuomenei. Išsp. Gedanken über Tod und Unsterblichkeit 1830, [3]1876; Das Wesen des Christentums 1841; Grundzüge der Philosophie der Zukunft 1843; Vorlesungen über das Wesen der Religion 1851; Gottheit, Freiheit u. Unsterblichkeit von Standpunkt der Anthropologie 1866. Visi F. raštai išsp. 10 tt. 1903–1911.

O. Tugemann, L F. Religionstheorie 1912; *H. Henne,* Die religionsphilos. Methode F. 1918; *F. Jodl,* L. F. [2]1921; *S. Rawidowicz* L. F. Philosophie 1931; *G. Nüdling* L. F.-s Religionsphilosophie 1936; *K. Barth,* Die protestantische Theologie im 19. Jahrh. 1947.

3. P a u l J o h a n n A n s e l m v o n (1775–1833 vok. kriminologas, univ. prof. nuo 1799 Jenoje, nuo 1802 Kielyje ir nuo 1804 Landshute, 1805 Bavarijos teisingumo ministeris, 1813 sudarė Bavarijos baudžiamąjį statutą, vėliau priimtą kitų Vokietijos valstybių ir kaikuriuose Šveicarijos kantonuose. Jo pažiūros į baudžiamąją teisę sudarė vad. psichinės prievartos teoriją, pagal kurią grasymas bausmėmis turi sudaryti priešingą motyvą prieš norą padaryti nusikaltimą. Iš šios teorijos, įkūnytos Bavarijos Baudž. statute, kyla griežtas formalumas, kuriuo pasižymi XIX a. Europos įstatymų leidyba ir doktrina. Išsp. Kritik des natürlichen Rechts 1796; Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts 1799 ir kt.

G. Radbruch P. J. A. F. 1934; *E. Wolf,* Grosse deutsche Rechtsdenker [3]1951.

Feuermann Emanuel (1902 – 1942) žydų kilimo lenkų violončelistas. 1909 jo šeima persikėlė į Vieną, kur F. pradėjo mokytis violončele, pradžioje pas tėvą, vėliau pas Anton Walter. 11 metų amžiaus pasirodė su koncertais. Tolimesnes studijas tęsė pas J. Klengelį Leipzige. 1918 violončelės prof. Kölno konservatorijoje, nuo 1929 Berlyne. Šalia pedagoginio darbo nuolat koncertavo Europoje ir Amerikoje. Su koncertais buvo ir Lietuvoje. 1938 iš Vienos persikėlė į JAV.

Feuerstock Valentinas (m. 1653 Įsrūtyje) M. Lietuvos lietuvių kunigas, 1603 Tilžėje, nuo 1604 Jurbarke ir 1626–53 Įsrūtyje. Bendradarbiavo Jonui Rėzai 1625 leidžiant Jono Bretkūno išverstas Dovydo psalmes. Jis ir pats ruošė lietuvišką giesmyną, bet medžiagą atidavė Danieliui Kleinui.

Vc. Biržiška, Senųjų lietuviškų knygų istorija I 1953, 106, 108 psl.

Fez (kitaip Fes, arab. Fas) Prancūzijos Maroko miestas tarp Atlaso kalnų; 202.000 gyv. (1949), iš kurių apie 17.000 europiečių. Fezo upė miestą skiria į dvi dalis: senamiestį ir naujamiestį. Senamiestis, vad. F. el Bali, įkurtas Idrisi II 808, žinomas savo gatvelių labirintišku egzotiškumu ir garsėja mahometonų pasaulyje IX a. pradžioje pastatyta Mulai Idris mečete, panašia į Cordobos mečetę, su 16 navų ir 270 kolonų. Prie jos augštoji arabų mokykla. Mečetė laikoma tiek didele šventykla ir tiek gerbiama, kad artimomis prie jos įėjimo gatvėmis nepraleidžiami gyvuliai ir nemahometonai. Naujamiestis, vad. F. Džedid, įkurtas 1276, kuris buvo Merinidų dinastijos sostinė. Šalia dar yra modernusis F. Odos, šilko, vilnos, audinių, kardų, balnų, metalinių indų ir vario padėklų, muzikos instrumentų pramonė. F. yra didelis prekybos centras. Čia 1912 tarp Prancūzijos ir Maroko sultono pasirašyta sutartis, kuria dalis Maroko atiteko prancūzų protektoratui.

Fezas (turk. fez) apskrita, nupjauto kūgio pavidalo, vilnonė dažniausiai raudonos spalvos kepurė su juodu ar mėlynu kutu. Manoma, kad F.pradėta gaminti Fez mst. (Maroke) ir iš čia paplito Rytuose. Dabartiniu metu F. tebenešiojamas š. Afrikoje ir Egipte. Turkijoje ir Irane uždrausta nešioti 1925–26.

ff, fortissimo (lot.) muzikoje reiškia labai stipriai ir garsiai.

Fiakras (prc. fiacre) keturvietis vežimas, įvestas Paryžiuje 1640 keliautojams vežioti. Ilgainiui F. imta vadinti ir kiekvienas mieste nuomojamas kelevinis vežimas.

Fiala Anthony (1869–1950) amerikietis polarinis keliautojas ir avantiūristas. Išsimokslinęs chemiku, litografijos braižytoju, karikatūristu ir fotografu, 1901–02 dalyvavo kaip fotografas F. B. Baldwino ir W. Zieglerio polarinėje ekspedicijoje; 1903–05 vadovavo ekspedicijai į š. ašigalį laivu America, kuri, pasiekus Fr. Nanseno Žemę (anuomet Pranciškaus Juozapo Žemę), buvo ledų sunaikinta. F. ekspediciją išgelbėjo W. S. Champ ekspedicija. 1914 lydėjo T. Rooseveltą į nežinomas Brazilijos vietas. Išleido Troop ‚C' in Service 1899; Fighting the Polar Ice 1906.

Fialas (it. fiale) 1. sen. graikuose ir romėnuose plokščias ir žemas indas, vartojamas gerti ir aukoti dievams; 2. a r c h i t e k t ū r o j e maži, liekni, į viršų plonėją bokšteliai, kuriais gotikos mene pagražinami kontraforsų lankai, durų bei langų apdengimai ir kt.

Fialho de Almeida José Valentin (1857–1911) portugalų rašytojas, pasižymėjęs kandžiu ir sarkastišku tonu bei stiliumi. Jo apysakos ir romanai: A cidade de vicio 1882; O pais das uvas 1883 ir kt.

Fianna Fail (airiškai ‚likimo kovotojai') airių respublikonų partija, įst. De Valeros 1927. Būdami priešingi prisiekti Britanijos karaliui, iš pradžių atsisakė įeiti į Britanijos parlamentą, bet 1927 VIII sutiko. Jų programa: panaikinti priesaiką, nemokėti tam tikrų žemės mokesčių, įvykdyti žemės reformą, prijungti Ulsterį ir kt. Nuo 1932 stipriausia valdžios partija.

Fiaskas (it. fiasco) visiškas nepasisekimas, nesėkmė, pralaimėjimas.

Fiat (stp. **F**abrica **I**taliana **A**utomobili **T**orino) didžiausioji Italijoje automobilių ir lėktuvų gaminimo įmonė, įkurta 1899 Torine; II pas. karo metu sunkiai nukentėjo nuo orinių puolimų.

Fiat iustitia, pereat mundus! (lot.) teisingumas turi būti, nors ir pasaulis žūtų, — tariamasis karaliaus Ferdinando I posakis rinkimų metu.

Fiat lux (lot.) tebūnie šviesa! Biblijoje Dievo posakis, kuriant šviesą.

Fiat pinigai valdžios autoritetu ir įsakymu išleista popierinė valiuta, nekeičiama į monetas ar kilniuosius metalus.

Fibich Zdĕnek (1850–1900) čekų kompozitorius, Smetanos mokinys. Muziką studijavo 1865–67 Leipzigo konservatorijoje, 1869–70 Paryžiuje ir Mannheime. 1871 apsigyveno Prahoje, 1873–74 mokytojavo Vilniuje, 1875–78 tautinio teatro antrasis dirigentas Prahoje, 1875–81 rusų bažnyčios choro vedėjas. F. kūryboje jaučiama Schumano ir Liszto įtaka. Dramatinėje muzikoje vyrauja Wagnerio įtaka. Melodramose F. parodė sėkmingų pastangų muzikos suderinime su poezija. Žymiausias šios rūšies kūrinys yra trilogija Hippodamia (1889–91). Parašė 7 operas, kurių žymiausia Šarka (1896). Simfoninė F. kūryba įdomiausia uvertiūrose. F. prisidėjo prie XIX a. čekų muzikos raidos, nors tokios įtakos savo tautoje, kaip Smetana ir Dvořakas, neturėjo. F. kūryboje taip pat reiškiasi stiprių čekų muzikai būdingų tautinio romantizmo žymių.

C. L. Richter, Z. F. 1900; *J. Bartoš*, Z. F. 1914. *J. Kč.*

Fibiger Johannes (1867–1928) danų gydytojas, nuo 1910 patalogijos prof. Kopenhagos univ. eksperimentiniu būdu sukeldamas vėžį pelėse, kurios buvo maitinamos atskiru parazitu apkrėstais tarakonais, jis pastūmėjo vėžio ligos tyrimą į naujas kad ir nebaigtas vėžes. 1926 F. paskirta Nobelio fiziologijos ir medicinos premija.

Fibionacci Leonardo žr. Leonardo da Pisa.

Fibra (prc. fibre) 1. anatomijoje nervo skaidula; 2. presuotas standus ir lankstus popierius, iš kurio daroma izoliacinė medžiaga, lagaminai, dėžutės.

Fibrinas (lot.) pluoštinė baltyminė medžiaga atsirandanti kraujui krešant. F. lengvai gaunamas plakant mediniu šaukštu ar lazdele šviežią, ką tik iš kraujagyslių išleistą kraują. Tuo būdu gautieji siūlų pavidalo krešuliai galima išplauti pirma vandeniu, paskiau alkoholiu ir pagaliau eteriu.Taip išplautas F. būna baltas, netarpus vandenyje, bet lengvai tirpsta šarmuose. Šarminį F. tirpalą paveikus rūgštimis, nuosėdomis iškrinta F.

Fibrino fermentas, trombinas, kraujo krešėjimą skatinąs fermentas. kuris ištirpusį kraujuje fibrinogeną verčia virsti netarpiu fibrinu kraujo plazmoje.

Fibrinogenas baltyminė medžiaga, įeinanti į kraujo plazmos sudėtį; nuo jos priklauso kraujo krešėjimas F. yra artimas globulinams.

Fibroinas albuminoidas, sudarąs beveik 70% šilko.

Fibroma navikas, susidarąs iš jungiamojo fibrozinio audinio, dažniausiai apvalios formos. F. dažniausiai yra gerybinis navikas, lengvai pašalinamas operacijos būdu. Pasitaiko, kad vėlyvesnėse stadijose F. išsigimsta į piktybinio pobūdžio naviką. F. dažniausiai atsiranda gyvulių ir žmonių odos paviršiuje, taip pat ir gleivinėse plėvėse (nosies polipai).

Fibula (lot.) žr. Segė.

Fichte 1. I m m a n u e l H e r m a n n (1796–1879) J. G. F. sūnus, prof. Bonno ir Tübingeno univ. Išsp. filosofinius veikalus System der Ethik 1850; Anthropologie 1856; Die theistische Weltanschauung und Ihre Berechtigung 1873, kuriuose nukryps-

ta nuo savo tėvo filosofijos tuo, kad pripažįsta Dievo asmeniškumą ir grindžia savo sistemą ne tik spekuliatyviniu, bet ir empiriniu metodu. Aktyviai dalyvavo polemikoje su Hegelio mokykla.

J. Ebert, Sein und Sollen des Menschen bei I. H. F. 1938.

2. **Johann Gottlieb** (1762 V 19 Rammenau–1814 I 29 Berlyne) vienas žymiausių vokiečių idealistinės filosofijos atstovų. Amatininko sūnus, augo skurdžiose aplinkybėse. Vienas dvarininkas, pastebėjęs F. gabumą, pasirūpino jo auklėjimu. Baigęs gimnaziją, F. studijavo protestantų teologiją Jenos ir Leipzigo univ., bet susidomėjo ir filosofija. Dėl lėšų stokos 1784 turėjo nutraukti studijas ir verstis namų mokytojo darbu. 1788 gavo mokytojo vietą Züriche. Grįžęs 1790 į Leipcigą, F. susipažino su Kanto filosofija. 1791 jis parašė savo pirmą veikalą (Versuch einer Kritik aller Offenbarung), kuriame pritaikė Kanto pažinimo teoriją Apreiškimo idėjos kritikai ir pristatė Kantui. Kada veikalas pasirodė spaudoje anonimiškai, recenzentai priskyrė jį Kantui, bet, šiam paskelbus autoriaus vardą, F. išgarsėjo. 1794 jis gavo profesūrą Jenoje, kur dėstė 5 metus. Dėl 1798 straipsnio Über den Grund unseres Glaubens an eine göttliche Weltordnung, kur jis tapatina Dievą su moraline pasaulio santvarka, jis buvo kaltinamas ateizmu. F. buvo atleistas iš profesoriaus pareigų. Persikėlęs į Berlyną, susiartino su F. Schlegeliu, Schleiermacheriu ir kitais ir skaitė viešas paskaitas šviesuomenei. 1807–08 prancūzams užėmus Berlyną, jis kreipėsi į visuomenę kalbomis Reden an die deutsche Nation. 1809 F. buvo paskirtas naujai įsteigto Berlyno univ. prof., o vėliau išrinktas rektoriumi; energingai kovojo su įsivyravusiomis studentijoje dvikovomis, bet dėl nuomonių skirtumo su univ. senatu atsistatydino.

J. G. Fichte

Sprendžiamąją įtaką F. padarė Kanto kriticizmas ir jo etika. Filosofijoje, pasak F., galimi du pagrindiniai požiūriai pažįstančio subjekto ir pažįstamo objekto santykiams aiškinti: tai dogmatizmas ir idealizmas. Dogmatizmas padeda pagrindan savo sistemai ‚daiktą savyje', t. y. transcendentinį pradą, kuris yra už sąmonės ribų. Tokia prielaida, kuri nesiremia tiesioginiais sąmonės duomenimis, pati reikalinga pamato, šis pastarasis savo rėžtu naujo pamato ir t.t. Žodžiu, dogmatizmas arba visiškai negali nurodyti būties pagrindo, arba jis pakliūva į nepašalinamą painiavą, nes daikto savyje idėja pati yra mąstymo padaras ir todėl prieštaringa. Idealizmas, atvirkščiai, pripažįsta augščiausiu pradu tai, ką Kantas pavadino transcendentine apercepcijos vienybe, t. y. savimonę. Šis principas iš esmės skiriasi nuo daikto idėjos 1. tuo, kad jis imanentinis, t. y. tiesiog prieinamas intelektinei žiūrai, 2. tuo, kad tai ne substancija, o veiksmas, tas pagrindinis aktas, kuris sąlygoja sąmonės (subjekto) ir jos turinio (objekto) pirminę vienybę. Tai ne empirinės sąmonės ‚aš', tik viena asmenybė kitų asmenybių tarpe. Absoliuti sąmonė arba absoliutus ‚aš', F. supratimu, yra antindividualinis pradas, visiems bendras protas, apimąs visas empirines sąmones ir visam mąstymui einąs pagrindu. Šį pradą tegalima suvokti tik pašalinus iš sąmonės viską, kas yra empiriška, ir atsigręžus į paties mąstymo veiklumą (aktyvumą). Todėl jis savo esme neįrodomas, o tiktai įvykdomas. Bet ligi tik jis įvykdomas, iš jo gali būti išvesta visa filosofijos sistema, visa pasaulio būtina sąranga. Būdamas absoliučiu principu, ‚aš' visų pirma teigia savo buvimą. ‚Aš esu aš' arba ‚aš esu' — tai pirmas filosofijos dėsnis, nustatąs realumo kategoriją. Bet kol ‚aš' savaimingas veiklumas niekieno neapribotas, jis neturi prieš save stovinčio objekto, kurį veikdamas galėtų pasireikšti. O kadangi ‚aš' yra vienintelis būties pamatas, už kurio nėra nieko, tai tiktai pats ‚aš' gali nustatyti savo priešybę, t. y. ‚ne aš'. Tai antras filosofijos dėsnis, kuriuo pagrįsta neigimo kategorija. Bet, statydamas prieš save ‚ne aš', ‚aš' tuo patim aprėžia ir save, ir savo priešybę. Taip atsiranda trečias filosofijos dėsnis, kuris grindžia limitacijos arba savitarpinio ribojimo kategoriją. Šie trys dėsniai yra taip susiję, kad pirmasis būtinai veda prie antrojo (jam priešingo), o antrasis prie trečiojo, kuris jį suderina su pirmuoju. Kitaip sakant, tai dialektinis tezės, antitezės ir sintezės ryšys, kuris apsprendžia visos sistemos logišką išsiskleidimą. Visi tolesni filosofijos nuostatai išvedami tuo pačiu dialektiniu keliu iš nurodytų pagrindinių principų. Kadangi trečiasis (sintezė) dėsnis nustato abipusišką ‚aš' ir ‚ne aš' apsiribojimą, tai sistema susiskirsto į dvi dalis: teorinę ir praktinę.

Pirmoji grindžiama principu: ‚aš' deda save kaip savo priešybės ‚ne aš' apribotą arba apspręstą. Antroji principu: ‚aš' deda ‚ne aš' kaip paties ‚aš' apribotą. Ta veikla, kuria ‚aš' apsiriboja, yra kuriamoji vaizduotė. Pirmykštis jos padaras yra jutimas. Jusdamas ‚aš' nusimano esąs suvaržytas ko nors jam svetimo. Subjektui (‚aš') statant tai, kas jį varžo, prieš save, jutimas virsta vaizdu, kuris jam pasirodo kyląs iš šalies. Tai neišvengiamas apsigavimas (iliuzija), priklausąs nuo to, kad vaizdo gami-

nimo akto kryptis yra priešinga įsisąmoninimo krypčiai. Gamindamas vaizdą, ‚aš' negali iš karto šito akto įsisąmoninti, ir todėl akto padaras atrodo jam savarankiškas. Vaizdą toliau apsprendžia savo kategorijomis intelektas (Verstand). Tuo jis suteikia vaizdui realumą ir paverčia jį daiktu (objektu). Atskirus objektus sugretina sprendimo galia ir, palygindama juos, nustato jų savitarpinius santykius. Pagaliau, augščiausią laipsnį pažinimas pasiekia prote (Vernunft), kuris nusimano, kad visas objektų (‚ne aš') pasaulis ne kas kita, kaip paties ‚aš' padaras, pasemiąs savo realumą iš savaimingo ‚aš' veiklumo. Proto pažinime sąmonė tampa gryna savimone, t.y. ‚aš' grįžta į save, įsisąmoninęs esąs augščiausias visą būtį apsprendžiąs pradas. Tuo patim teorinė filosofija pasidaro praktinė.

F. etika, sekdama Kantu, grindžiasi praktinio proto autonomija, bet skiriasi nuo Kanto tuo, kad iškelia individualybės moralinę reikšmę ir pabrėžia kiekvieno žmogaus dorinių pareigų ypatybę. Kadangi grynasis ‚aš' nieko nepriklauso ir pats apsisprendžia, tai ir atskiro individo moralei pagrindu turi eiti laisvas apsisprendimas. Bet empiriniame pasaulyje grynasis ‚aš' realizuojasi daugelio individų santalkoje. Todėl ir kievienos asmenybės dvasinės priedermės yra dvejopos: jos pačios ir kitų žmonių (visuomenės) atžvilgiu. Pirmųjų bendras principas šis: įvykdyk savo paskirtį, t. y. realizuok tas laisvo apsisprendimo galimybes, kurios glūdi tavo individualioje prigimtyje. Visi žmogaus veiksmai akivaizdoje turi turėti tik vieną tikslą: sustiprinti ir išplėsti jo vidinę laisvę. Bet kiekvienas veiksmas turi savo konkretų sakinį, kuris, būdamas empiriškai apribotas tuo patim apriboja ir jį vykdantį subjektą. Todėl kelias į absoliučią laisvę yra nebaigiamas, ir individas gali prie jo tik artintis. Dora reikalauja iš žmogaus nesiliaujamų pastangų tobulintis; blogio svarbiausia priežastis yra inertingumas, pasidavimas įsikerojusiems įpročiams bei polinkiams. Kadangi laisvės idealas beribis, tai jį realizuoti sugeba tiktai visa žmonija savo nepabaigiamajame istorinės plėtros procese. Tuo būdu individualioji moralė neišvengiamai atsiremia į socialinę moralę. Tik bendraudamas su kitais žmonėmis, individas įsigyja tikrą žmoniškumą. Visdėlto F. savo etikoje nepajungia individo kolektyvui ir neprikergia nei valstybei, nei kitoms kolektyvų formoms jokių moralinių funkcijų. Nuo moralės, kuriai rūpi žmogaus valia F. griežtai skiria teisę, tvarkančią žmonių išorinius santykius. Bendras teisės dėsnis, kyląs iš žmogaus protingos prigimties, reikalauja, kad kiekvienas kolektyvo narys tiek suvaržytų savo laisvę, kad ji derintųsi su kitų narių laisve. Valstybė yra ta kolektyvo organizacija, kuri ne tik prižiūri teisės vykdymą, bet, be to, turi tvarkyti visą krašto ekonominį gyvenimą. Šiuo atžvilgiu F. koncepcija yra artima socializmui. Savo veikale Der geschlossene Handelsstaat F. nubrėžia tokią valstybės organizaciją, pagal kurią vyriausybės organams pavedama tvarkyti užsienių prekybą, nustatinėti krašto gaminių kainas ir rūpintis tuo, kad pinigų kiekis atitiktų esamųjų prekių atsargą. Privatinės nuosavybės F. neneigia, bet laiko teisingą tik tokią socialinę santvarką, kuri laiduoja nuosavybę kiekvienam piliečiui. Panašiai kaip Kantas, ir F. entuziastiškai sutiko Prancūzijos revoliucijos pradžią, numatydamas joje naujo istorijos tarpsnio aušrą. F. kultūrinis idealas buvo tais laikais kosmopolitinis. Šviesus europietis, jo nuomone, turi laikyti savo tikrąja tėvyne visą Europą. Tačiau prūsų valstybės žlugimas 1806–07 prižadina jo patriotinius jausmus. Kad vokiečiai galėtų įvykdyti savo pašaukimą, turi būti iš pagrindo reformuota visa auklėjimo sistema. Pati valstybė turi pasiimti šitą reikalą į savo rankas. Taigi F. šitame vėlyvesniame periode valstybei paveda vadovauti ne tik tautos ekonomikai, bet ir visam jos kultūriniam gyvenimui. F. buvo artimas romantizmui ne tik tuo, kad iškėlė tautiškumo vertę, bet ir tuo, kad domėjosi istorijos problema. Istorijoje, pasak F., reikia skirti dvi dalis — aposteriorinę, kuri tesitenkina faktų aprašymu, ir apriorinę, kuri grynai deduktyviai išaiškina pasaulinės istorijos prasmingą planą ir pagrindinius istorinės raidos tarpsnius. F., sekdamas Rousseau, prileidžia, kad istorijos pradžioje yra gyvavusi tokia tobula tauta, kuriai vadovavo protinis instinktas ir kuri nesąmoningai, be mokslo ir meno pagalbos, įgyvendino proto ir doros pradmenis. Tam instinktui pamažu smunkant, socialinės, religinės ir moralinės santvarkos pamatu pasidarė išorinis, vartojąs prievartą autoritetas. Bet ilgainiui žmonės atsipalaidavo ir nuo išorinio autoriteto, ir tada atėjo pilnutinio nuodėmingumo amžius, kur tiesa visiškai niekinama ir viešpatauja nieko netramdomas egoizmas. Tačiau egoizmas pats save naikina. Skepticizmas užleidžia vietą mokslui, skelbiančiam tiesos nelygstamą vertę. Visas šitas istorinis procesas pasieks savo galutinį tikslą tada, kai prie mokslo prisidės ir menas, t. y sugebėjimas laisvai ir sąmoningai tvarkyti visą žmonijos gyvenimą pagal proto reikalavimus. Tik tapusi amžinojo proto atvaizdu, žmonija pateisins ir pašventins savo žemišką buvimą.

F. religijos filosofijoje reikia skirti du tarpsnius. Pirmame jis atsisako nuo Kanto teizmo. Transcendentiniam Dievui nėra vietos imanentinėje absoliučiojo idealizmo sistemoje. Dievas čia sutampa su pasaulio

moraline santvarka. Tačiau toks Dievo supratimas, pasak F., neturi nieko bendro su ateizmu. Tikras religingumas grindžiasi įsitikinimu, kad doros dėsnis valdo pasaulį. Religingas žmogus nusimano, kad dorovės priedermė ne kas kita, kaip tas dėsnis, pagal kurį vyksta vieningos visa apimančios gyvybės raida. Nuo 1801 F. religijos filosofijoje vis aiškiau pasireiškia mistinė linkmė. Dabar jis pripažįsta Dievą vienintele tikra būtimi ir visos gyvybės šaltiniu. Todėl ir tikrą gyvenimą gyvena vien tas žmogus, kuris nusigręžia nuo praeinamų bei žemiškų reikalų ir visiškai atsideda tam, kas amžina ir nekintama. Su Dievu žmogus bendrauja ne jausmu, kaip manė Schleiermacher, bet grynąja protine žiūra, kurioje asmenybė nustoja savo savarankiškumo ir susilieja su Dievo būtimi. Fizinio pasaulio problema F. nesidomėjo. Gamta neprotinga, įprasminti ją gali tiktai žmogus. Ji eina jam priemone jo veiklai sužadinti arba medžiaga, kurią jis pavidalina pagal savo sumanymus.

F. svarbiausi veikalai: Versuch einer Kritik aller Offenbarung 1792; Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre 1794; Grundlage des Naturrechts und Prinzipien der Wissenschaftslehre 1796; Das System der Sittenlehre 1798; Über den Grund unseres Glaubens an eine göttliche Weltregierung 1798; Die Bestimmung des Menschen 1800; Der geschlossene Handelsstaat 1800; Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters 1806; Reden an die deutschen Nation 1808; Die Anweisung zum seligen Leben 1806. Visi F. raštai buvo išleisti jo sūnaus I. H. Fichte, 8 tt. Berlin 1845–46; išrinkti F. veikalai 6 tt. 1908–12 (paruošė F. Medicus); Nachgelassene Schriften 1937.

K. Fischer, Gesch. der neueren Philos. VI; *X. Léon,* La philosophie de F. 1902; *Medicus,* J. G. F. 1905; *Lask,* F. Idealismus u. die Geschichte 1902; *Wallner,* F. als politischer Denker 1926; *M. Wundt,* F. Forschungen 1927; *G. Maggione,* F. Milano 1925; *B. Vyšeslavcev* Filosofija F. 1919; *A. Faust* J. G. F. 1938; *V. Sezemanas,* J. G. F. (Lietuviškoji Enciklopedija VIII 1940, 137–143; *B. Jakowenko,* Die Grundidee der theoret. Philosophie F. 1944; *W. O. Döring,* F. der Mann und sein Werk 1947; *L. Pareyson,* F. 1950.

Fichtelio kalnai (vok. Fichtelgebirge) p. Vokietijos (Bavarijos) kalnynas, į š.v. nuo Čekų Miško kalnų. Augščiausioji viršukalnė Schneeberg 1051 m. F.K. sudaro Dunojaus, Elbės ir Reino takoskyras. Miškais apaugę 46% viso ploto. Kloniai tirštai gyvenami mažažemių; 40% ūkių mažesni kaip 2 ha. Porcelano, stiklo, audinių pramonė; granito, marmoro ir serpentino laužyklos.

Ficino (lot. Ficinus) Marsilio (1433–1499) italų renesanso pagrindinis platonizmo atstovas. Medici šeimos globojamas, vadovavo Platono akademijai Florencijoje ir per ją plačiai išpopularino platonizmą (beje, imtą neoplatonikų akimis). 1473 įšventintas kunigu, atsidėjo ir teologijai. Jis neoplatoninę Plotino metafiziką ir šv. Augustino teologiją sieja su daugeliu savo originalių minčių. Žmogų jis laiko pasaulio centru, o žmogiškąjį gyvenimą aiškina sielos vidiniu kilimu į Dievą. Pagrindiniame savo veikale Theologia platonica 1482 jis teikia savo pasaulio hierarchinę sistemą ir gausiais argumentais įrodinėja sielos nemirtingumą. Platono, Plotino ir kitų graikų filosofų puikiais lotyniškais vertimais jis ilgai buvo versmė šiems filosofams studijuoti. Savo ‚platoniškosios meilės' teorija buvo didžiai paveikęs XVI a. italų, prancūzų ir anglų literatūrą. Jis buvo Leono X auklėtoju.

W. Dress, Die Mystik des M.F. 1929; *W. Horbert,* Metaphysik des M.F. 1930; *J. Festugière,* La philosophie de l'amour de M.F. 1941.

Fick 1. A d o l f (1829–1901) vokiečių fiziologas. Nuo 1846 Züricho ir nuo 1868 Würzburgo univ. prof. Jis yra vienas iš mechanistinės fiziologijos grindėjų. Išsp. Die medizinische Physik 1857, [3]1885; Compendium der Physiologie 1860, [4]1891; Myothermische Untersuchungen 1889 ir kt. Visi raštai išleisti 4 tt. 1903–06.

2. A u g u s t (1833–1916), vokiečių kalbininkas. 1852–57 studijavo Göttingene pas Teodorą Benfey ir čia pat 1876 tapo ekstraordinariniu lyginamosios kalbotyros prof. 1888 to pat dalyko buvo išrinktas ordinariniu Breslavo univ. prof. 1891 dėl nesveikatos pasitraukė iš profesūros, bet mokslo darbo nemetė iki mirties.

F. yra vienas iš ide. kalbotyros šulų, padėjęs pagrindus etimologiniam lyginamajam ide. kalbų žodynui. 1868 išleistas jo Vergleichendes Wörterbuch d. indogermanischen Sprachen, kurio antroji laida, su A. Bezzenbergerio ir W. Stockes pagalba parūpinta, pasirodė 1891–94 Göttingene, dar ir šiais laikais tebėra nenustojęs savo vertės. Kita sritis, kur F. apsčiai pasidarbavo, yra ide. asmenvardžiai ir vietovardžiai. Savo veikale Die griechischen Personennamen nach ihrer Bildung erklärt... (1874) jis stengėsi įrodyti, kad jau ide. prokalbėje buvo vartojami sudėtiniai žodžiai asmenvardžiams sudaryti, ir šios darysenos pėdsakų dar tebėsą išlikusių senovinėse ide. (baltų, germanų, graikų, indų iranėnų, keltų ir slavų) kalbose; ši išvada didžia dalimi dar ir dabar tebegalioja. Taip pat jo vertingi darbai yra Altgriechische Ortsnamen als Quelle für die Vorgeschichte Griechenlands (1905) ir Hattiden und Danubier in Griechenland (1909).

F. buvo nuomonės, kad Homero ir Hesiodo poemos iš pradžios buvusios sukurtos eoliečių tarme ir vėliau išverstos į joniečių tarmę. Norėdamas tos savo teorijos teisingumą geriau įrodyti, jis net buvo mėginęs Homero Odisėją atgal ‚atversti' į eoliečių tarmę, ir tai jam, jo paties žodžiais

tariant, beveik pasisekę, ypač senesnėse poemos dalyse. Šis bandymas yra išdėstytas jo darbe Die homerische Odyssee in der ursprünglichen Sprachform wiederhergestellt (1883) ir kituose vėlesniuose veikaluose bei straipsniuose. *P. S.*

Ficke Arthur Davison (1883–1945) JAV poetas. Studijavo teisę Harvardo ir Iowos univ., vėliau vertėsi advokatūra. II pas. karo metu tarnavo kariuomenėje. Poezijoje jis laikosi tradicinės formos. Išsp. apie 20 savo poezijos tomų. Iš jų pažymėtini: From the Isles 1907; The Happy Princess 1907; The Breaking of Bonds 1910; Sonnets of a Portrait Painter 1914; The Man on the Hilltop 1915; Spectra 1916; Out of Silence and Other Poems 1924; Mountain Against Mountain 1929; Mrs. Morton of Mexico 1939; The Blue Jade Sceptre 1941; Tumultuous Shore and Other Poems 1942 ir kt.

Ficker 1. Heinrich von (g. 1881) vokiečių meterologas, Grazo, Berlyno ir Vienos univ. prof., 1923–34 Prūsijos meteorologijos inst. dir., 1937 Vienos meteorologijos įstaigos dir., nuo 1945 Austrijos mokslų akad. pirmininkas. Dalyvavo ekspedicijose vidurinėje Azijoje ir balioniniuose tyrinėjimuose Alpėse. Išsp. Das Klima von Tirol 1909 ir kt.

2. Julius von (1826–1902) vokiečių teisininkas ir istorikas, nuo 1852 Innsbrucko univ. prof. Priešingai Seybeliui, F. gynė viduramžinę karalių politiką. Jis buvo vienas iš geriausių sen. dokumentų kritikų. Išsp. Reichsfürstenstand 2 tt. 1861, 1911–23; Vom Heerschilde 1862; Beiträge zur Urkundenlehre 2 tt. 1877–78; Untersuchungen zur Erbenfolge der ostgerm. Rechte 6 tt. 1891–1904; Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens 4 tt. 1868–74 ir kt.

H. Steinacker, J. F. und die deutsche Geschichtswissenschaft 1928.

Ficus žr. Fygamedis.

Fidanza Giovani žr. Bonaventūra.

Fideicommissum (lot.) 1. romėnų teisėje kiekvienas palikėjo pageidavimas, kad įpėdinis gautojo palikimo tam tikrą dalį arba tik tam tikrą daiktą atiduotų palikėjo nurodytam asmeniui. Kadangi toks palikėjo pageidavimas senąja romėnų teise įpėdinio teisiškai nerišdavo, ir palikėjo pageidavimo vykdymas priklausydavo tik nuo įpėdinio sąžinės, tai dėl to šitokį palikėjo pageidavimą ir pavadino F. Vėliau, įvedus F. skyrimo formalybes, F. ėmė sieti įpėdinį, nes F. apdovanotas asmuo (fideicommissarius) jau galėjo kelti bylą įpėdiniui ir reikalauti, kad įpėdinis jam atiduotų tai, ką palikėjas F. jam yra paskyręs.

2. Teisinė institucija, nuo XIV a. veikusi beveik visoje Europoje, išaugusi iš romėnų F., bet viduramžiais įgavusi kitą prasmę: tai daugiausia nekilnojamas turtas, apsaugotas giminės galybei palaikyti. Savininkas juo gali tik naudotis, bet negali niekam nei perleisti, nei užrašyti, nes F. įsteigimo aktas nustato, kas šeimos ar giminės narių iš įstatymo F. paveldi. Jei F. paveldėtoju numatomas vyriausias sūnus, tai turime majoratą, o kitu atveju ordinaciją. F. atsirado Ispanijoje, iš ten persikėlė į Vokiečių žemes, į Prancūziją Angliją, JAV, Latviją ir Estiją. Nuo D. prancūzų revoliucijos laikų per visą XIX a. F. pradėjo nykti (tik Rusija 1835 juos įvedė Lenkijoje ir Lietuvos daliai daugiausia konfiskuotiems po 1830–31 sukilimo dvarams). Galutinė jų likvidacija daugiausia valstybių pastebima po I pas. karo. Tačiau paskutiniais laikais Vokietijoje ir kaikur kitur savita F. forma atsiranda smulkioje žemės nuosavybėje, siekianti sustabdyti visišką valstiečių ūkių smulkinimą ir apsaugoti tinkamą tų ūkių eksploataciją.

H. Planitz, Deutsches Privatrecht [3]1948.

Fideizmas (iš lot. fides ‚tikėjimas') tradicionalizmui artima filosofinė sistema, paneigianti proto galimybę savo jėgomis tikrajai tiesai pažinti metafiziniuose, religiniuose, moraliniuose klausimuose. F. teigia, kad tik tikėjimu galima prieiti tiesos tikrumą. Augščiausias tiesos kriterijas esąs autoriteto patikimumas, kuris galutinai remiąsis dieviškuoju apreiškimu, o pastarasis esąs perduodamas tradicijos būdu (žr. Tradicionalizmas). F. išpažinėjai De Bonald, De Lamennais, Bonnetty, Ventura, Rohrbacher, kovodami su materialistiniu skepticizmu, norėjo krikščionišką mokslą pagrįsti stipresniu pagrindu, kaip žmogiškasis protas. Ir be apreiškimo žmogaus protui prieinamas tiesas jie norėjo paremti išimtinai dieviškuoju autoritetu.

Katalikų Bažnyčia F. yra pasmerkusi. 1348 šv. Sostas paneigė Mikalojaus d'Autrecourt'o kelis fideistinius sakinius. XIX a. pradžioje popiežius Grigalius XVI pasmerkė Lamennais politines ir filosofines idėjas. Vatikano visuotinė santaryba paskelbė tikėjimo dogma, kad žmogaus protas prigimtine savo šviesa gali pažinti Dievą iš Jo kūrinių. F., neigdamas protui tiesos pažinimą, tuo patim griauna ir patį tikėjimą. *V. Rmš.*

Fideles Justitiae VDU studenčių ateitininkių teisininkių–ekonomisčių korporacija, įst. 1932 XI 16. Šūkis: Sanctifica nos in veritate (Pašvęsk mus tiesoje). Išėjus VD univ. naujam statutui, 1938 F.J. susijungė su vyrų korporacija Iustitia (žr.).

Fidelis iš Sigmaringeno (Markus Roy, 1577–1622), kapucinų ordino pirmasis kankinys, šventasis (šventė IV 24), baigęs teisės ir filosofijos mokslus, Einsisheime advokatavo. Įšventintas kunigu, 1612 įstojo į

kapucinų ordiną ir buvo misininku protestantų tarpe. Nužudytas Graubündene. Parašė Exercitia spiritualia seraphicae devotionis. Kanonizuotas 1746.

Festschrift anlässlich des 200-jährigen Jubiläums des Heiligsprechung unseres P. F. von S. (Sanct Fidelis 1946); *S. von Kaiserstuhl,* Zur Chronologie des Lebens des hl. F. von S. (Collectanea Franciscana 1948).

Fidelis Marianus Lietuvos ir Lenkijos mokyklose ligi XVIII a. pabaigos tikybinės mokyklinės brolijos narys.

Fidenae antikinis mst. Tiberio kairiajame krante, 8 km į š. nuo Romos. V a. pr. Kr. priklausė etruskams, bet apie 420 pr. Kr. užimtas romėnų. Tiberijaus laikais čia sugriuvus amfiteatrui, žuvo apie 50.000 žmonių. Dabar Castel Giubileo.

Fidenza, ligi 1927 Borgo San Donnino, š. Italijos mst. Parmos provincijoje; 17.831 gyv. (1951). Kat. vysk. rezidencija, gražiausia romaninio stiliaus bažnyčia Augštutinėje Italijoje.

Fides (lot. ,ištikimumas, tikėjimas') sen. romėnų deivė, įasmeninimas ištikimybės žodžiui ir priesaikai. Vaizduojama su pilnu ragu ir lėkšte; Romos imperijos laikais mėgiamas paveikslas monetose.

Fides (prc. Foy) šventoji (šventė X 6). Pagal VIII ar IX a. legendą kankinta Maksimino Herkulo ir vietininko Dacijano laikais ir drauge su vienuoliu Kaprazijumi nukirsdinta Agene po 286.

Fides mėnesinis ,Pontificia opera per la preservazione della fede in Roma' organas, įst. 1900, kada įvairios protestantų sektos ėmė ypatingai vystyti savo veiklą Italijoje. Tikslas — informuoti tikinčiuosius apie sektantų veiklą ypačiai auklėjimo ir labdaros srityse. Nuo 1929 redaguojamas Igino Giordani, žurnalas ypatingai išaugo.

Fides (Agentia Fides ad notitas catholicarum missionum vulgandas) 1927 popiežiaus įkurtas tarptautinis žinių biuras katalikų misijų darbui propaguoti, spaudą aprūpinąs žiniomis iš misijų ir keliąs tikinčiųjų susidomėjimą misijų darbais. Centrinis biuras Romoje, kitose šalyse skyriai.

Fide, sed cui, vide! lot. posakis: tikėk, tik žiūrėk kuo.

Fides explicita (lot. ,išvystytas tikėjimas') katalikų teologinis terminas, reiškiąs tikėjimą apreikštąja tiesa, kuri yra žinoma pačioje savyje. F. implicita yra tikėjimas nežinomąja apreikštąja tiesa, kuri glūdi jau žinomoje. Turime F. implicita, kai išpažįstame visas tiesas, kurias Katalikų Bažnyčia paduoda tikėti, nežinodami, kokios jos yra kiekviena savyje. Žmogaus sieloje tikėjimas auga ir vystosi apreikštųjų tiesų gausesniu ir tobulesniu pažinimu: iš fides implicita darosi fides explicita. *V. Rmš.*

Fidijas (gr. Pheidias, apie 500–432 pr. Kr.) žymiausias senovės graikų skulptorius. Jo tėvu laikomas tapytojas Charmidas, kuris ir buvęs pirmuoju jo mokytoju; jo brolis Panainas taip pat buvęs tapytoju. F. mokytojais yra laikomi Hegijas ir Hagelaidas iš Argo. F. buvo laikomas didžiausiu Graikijos skulptoriumi ir buvęs valdovo Periklio meno pastatų sumanymų vykdytojas. Iš pirmųjų F. darbų minimi Delfų bronzinė Miltiado ir dievų bei karių grupė, be to, daug įvairių Afrodičių. Svarbiausiais jo kūriniais buvo Atėnų Akropolio trys Atėnos: Romachos, Lemnijos ir Partenos 12 m augščio dramblio kaulo ir aukso statula. Periklio pavestas, F. vadovavo Partenono dekoravimo darbams. Dėl Partenono Atėnos jam buvo iškelta byla, kurioje jis buvo kaltinamas pasisavinęs statulai skirtą auksą. Dėl tos bylos buvo priverstas palikti Atėnus ir, pasak vienų, nuvykęs į Olimpiją, kur sukūręs milžinišką Zeuso statulą iš dramblio kaulo ir aukso. Apie 432 pr. Kr. tenai ir mirė, kaip spėjama, kalėjime. Jo darbų originalų nėra užsilikę; apie jo stilių ir genijų yra sprendžiama iš užsilikusių kopijų, Partenono bareljefų ir iš sen. rašytojų aprašymų. F. sukūrė savo augštą stilių, kuris buvo eilės menininkų kartų sekamas.

Fidijo Atena Partenos

J. Baltrušaitis, Visuotinė meno istorija I 1934; *H. Schrader,* Phidias 1924; *Richter,* The Sculpture and Sculptors of the Greeks 1930.

Fiducija (lot. ,pasitikėjimas') romėnų teisėje tam tikras turto įkeitimo būdas. Pvz. užstato atveju, debitorius, skolindamasis iš kreditoriaus pinigų ir užstatydamas garantijai savo daiktą kreditoriui, pastarajam perleisdavo daikto nuosavybę, kurios grąžinimas priklausydavo nuo kreditoriaus geros sąžinės, nes iš savininko niekas negalėdavo atimti daikto. Vadinasi, F. atveju reikalingas debitoriaus pasitikėjimas, kad kreditorius, gavęs iš debitoriaus paskolintus pinigus, sugrąžins užstatytą daiktą. Pretorinė teisė reikalaudavo padaryti tam tikrą susitarimą (pactum fiduciae), kuriuo remdamasis, daikto nuosavybės perleidėjas galėjo reikalauti grąžinti jam užstatytą daiktą. Modernioje teisėje F. yra teisinis santykis, kuriuo vienas asmuo (fiduciarius) įgalinamas daryti teisinius aktus, liečiančius kito asmens teises, bet tik pagal fiducianto (asmuo, kuris įgalioja fiduciarijų) nurodymus. Aktai, kuriais sudaroma F., vad. fiduciniais aktais.

A. Tamošaitis, Fiducija modernioje teisėje (Teisė 1937, 400–406 psl.).

Fidula (lot. fidula) bendras pavadinimas, taikomas visiems senovės stygíniams muzikos instrumentams griežiamiems griežikliu (smičiumi). Nuo XVII a. F. vardas taikomas ir smuikui.

Fidus, slapyvardis Hugo Höppener (1868 –1948) vokiečių tapytojas ir grafikas, iliustravęs knygas sentimentaliais ir simboliniais piešiniais. Jis iliustravo ir Vydūno Prabočių šešėlius (Tilžė 1908).

W. Spohr, F. 1902; *A. Rentsch,* Fidius-Werk 1925.

Fidži salos (ag. Fiji Islands) Pacifike, į š. nuo Naujosios Zelandijos, iš viso 264 salos, iš kurių 100 gyvenamos; 18.212 km^2, apie 275.000 gyv. (1953): 122.000 melanezų, 127.000 indų, 6000 europiečių, 3000 kiniečių. Didžiausioji sala Viti Levu (10.500 km^2), didumu antroji Vanua Levu (5535 km^2). Išvežama cukrus, bananai, kopra, ananasai, guma, auksas, sidabras, nafta. Aptiko 1643 Tasman, nuo 1874 britų kolonija. Adm. centras Suva (Vanua Levu saloje).

Fiedler Emil (g. 1888) vokiečių katalikų kunigas ir rašytojas. Savo raštuose pabrėžia reikalą šių dienų socialines ir dvasines problemas spręsti evangelijos mokslu. Išsp. Hausgenossen Gottes 1931; Allerhand Volk im Gottesreich 1932; Der gute Gott 1933 ir kt. Lietuviški jo raštų vertimai: Naujasis žmogus (vertė B. Vaitiekūnas 1937) ir Defenzyva ar ofenzyva (vertė O. Labanauskaitė 1938).

Field 1. Eugene (1850–1895) amerikiečių poetas ir žurnalistas, kurio vedamieji daug prisidėjo prie ‚kolumnistų' įsitvirtinimo JAV laikraščiuose. Iš jo knygų minėtinos: A Little Book of Western Verse 1889; With Trumpet and Drum 1892.

2. John (1782 Dubline—1837 Maskvoje) airių pianistas ir kompozitorius. Lydėdamas savo mokytoją M. Clementi koncertinėse kelionėse, 1802 pasiliko Rusijoje (1802–21 Petrapilyje, nuo 1821 Maskvoje), kur vertėsi fortepijono pedagogika ir koncertais. 1831–35 su dideliu pasisekimu koncertavo po Europą; sunkiai susirgęs Italijoje, 1835 buvo parvežtas į Maskvą, kur po 2 metų mirė. Negausi (daugiausia fortepijonui) F. kūryba — 20 nokturnų (iš jų nokturnais pats F. yra tik 12 pavadinęs), 7 koncertai, 4 sonatos ir eilė smulkesnių fortepijono kūrinėlių — pasižymi dideliu subtilumu; priešingai bendrajam to meto stiliui joje vyrauja ne forma, bet jausmas, poetinė nuotaika. Tokiu būdu F. iš dalies atvėrė kelią tokiems vėlesnės fortepijono muzikos kūriniams, kaip daina be žodžių, impromptu, baladė ir pn. Gi jo nokturnai yra buvę tiesioginiais pavyzdžiais to paties vardo Chopino kūriniams.

F. Liszt, Über F. Nocturne 1859; *H. Dessauer,* J.F. 1912; *W. H. G. Flood,* J.F. of Dublin 1921; *P. Egert,* Die Klaviersonate im Zeitalter der Romantik 1934. *K. O.*

3. Nathaniel (1587–1633) anglų aktorius ir dramaturgas. Komedijos: A Woman is a Weathercock 1612 ir Amends for Ladies 1618. Bendradarbiavo su Massinger Fatal Dowry 1632 parašyme.

Fieldai (nrvg. Fjeld, šved. Fjäll) Skandinavijos pusiasalio plokščios augštumos, atsiradusios ledynams nudilinus senuosius kalnus. F. yra dažniausiai plikos uolos, arba apaugusios žole.

Fielding Henry (1707–1754) anglų romanistas ir dramaturgas. Mokėsi Etone ir Leidene, literatūrinę karjerą pradėjo Londono teatruose, vėliau studijavo teisę ir dirbo taikos teisėju. Walpole valdžią kritikuojąs F. vaidinamas Pasquin 1736 daug prisidėjo prie teatro politinės cenzūros įvedimo; Tom Thumb 1730 buvo viena populariausių burleskinių komedijų. Romanas Joseph Andrews 1742, pradėtas kaip Richardsono ‚Pamelos' parodija, išsivystė į ‚komiškai epinę poemą prozoje'. Pagrindinis Fielding romanas Tom Jones 1749 žymiai paveikė anglų romano formos vystymąsi. Kiti svarbesnieji F. kūriniai: Jonathan Wild 1743; Amelia 1752; po mirties išsp. Journal of a Voyage to Lisbon 1755. F. romanai buvo jam priemone aštriai satyrai ir reformai, bet taip pat pasižymėjo charakterizacijos stiprumu, realistiniu laikmečio atkūrimu, humoru. Jam pavyzdžiais buvo Don Kichotas ir prancūzų pikareskiniai romanai.

H. Fielding

F. T. Blanchard, The Novels of F. 1926; *B. M. Jones,* H.F., Novelist and Magistrate 1933. *A.L.*

Fieravanti (Fioravanti) Aristotele (apie 1415/20–1485/6 Maskvoje) italų inžinierius ir architektas iš Bolonijos. Įvairius statybos darbus atliko Bolonijoje, Romoje, Milane, Mantujoje, Vengrijoje. Venecijoje verbuotas, 1475 išvyko Maskvon, kur caro Jono II įsakymu baigė Uspenskio bažnyčią, griežtai laikydamasis to pat vardo senesnės bažnyčios Vladimire stiliaus. Vėliau kalė carui pinigus, medalius, liejo patrankas, dalyvavo žygiuose prieš Naugardą, Kazanę ir Tverę. Prie Kremliaus F. turėjo namus, kuriuose 1476 priėmė Venecijos pasiuntinį A. Contarini, bet, 1485 F. jam užtarus vieną be kaltės kankinamą vokietį gydytoją, buvo Jono III įmestas į kalėjimą, kur 1485/86 žiemą mirė. *P. Rkl.*

Fierlinger Zdeněk (g. 1891) čekų politikas 1914 organizavo čekų būrius Rusijoje, 1917 JAV organizavo čekų savanorius. 1920 Čekoslovakijos atstovas Haagoje, 1924 Bukareste, 1925 Washingtone, 1928 Šveicarijoje, 1937–39 Maskvoje. Artimas Bene-

šo bendradarbis. 1945–46 egzilinės vyriausybės Londone ministeris pirmininkas, vėliau prisijungė prie Gottwaldo, 1947 socialdemokratų partijos pirmininkas, 1948 ministerio pirmininko pavaduotojas ir iki 1953 bažnytinių reikalų ministeris.

Fieschi sena italų grafų giminė iš Lavagnos, Genujos provincijoje. Iš jos yra kilę popiežiai Inocentas IV ir Hadrianas V, visa eilė kardinolų, karo vadų ir kitų žymių asmenų. Kaikurie šios giminės nariai buvo vadinami ir Fiesco.

1. C a t e r i n a žr. Kotryna, šv.
2. G i o v a n n i L u i g i žr. Fiesco.
3. S i n i b a l d o de žr. Inocentas IV.

Fiesco 1. G i o v a n n i L u i g i (1523–1547) Lavagnos grafas, lenktyniaudamas su Genujai vadovaujančiu Andrea Doria, susidėjo su Prancūzijos karaliumi Pranciškum I, popiežiumi Povilu III, Pierluigi Farnese ir kt. padarė sąmokslą. Sąmokslas pavyko. Genuja buvo paimta, bet 1547 I 2 naktį F. nuskendo uoste. Sąmokslininkai, netekę vado, pakriko: dalis pabėgo Prancūzijon, kiti buvo nužudyti ar ištremti iš Genujos. F. Schilleris parašė dramą Die Verschwörung des Fiesco zu Genua (1783).

2. O t t o b o n i žr. Hadrianas V.

Fiesole vidurio Italijos senovinė vietovė 5 km į š. nuo Florencijos; apie 3000 gyv. (1951). Kat. vyskupo rezidencija, romaniškoji XI a. katedra su Mino da F. kūriniais. F. buvo etruskų š. pasienio tvirtovė; čia 225 pr. Kr. galai sumušė romėnus, 217 pr. Kr. užėmė Hanibalas, 63 pr. Kr. Katilinos (Catilina) šalininkų vyr. būstinė.

Fiesole 1. G i o v a n n i da, žr. Angelico, Fra. 2. M i n a da, žr. Mino da Fiesole.

Fiesta (Dia) de la Raza (isp. ‚rasės šventė') daugely vidurinės ir p. Amerikos respublikų, Ispanijoje ir Portugalijoje 1911 įvesta metinė šventė Kolumbo Amerikos atradimui paminėti (1492 X 12); tai iberų rasės šventė.

FIFA (stp.: Fédération Internationale de Football Association) Tarptautinė Futbolo Sąjunga, įst. 1904 Paryžiuje. Būstinė Züriche.

Fife, Fifeshire, Skotijos grafija tarp Eirth of Forth ir Firth of Tay; 1308 km², 310.000 gyv. (1950). Dideli akmens anglies ištekliai, sostinė Cupar.

Fifhusen Fromhold (m. 1370) kilęs iš Lübecko Rygos arkivyskupas (1348–70), daugiausia gyvenęs Vokietijoje. Jis buvo paskutinysis Rygos arkivyskupas, kurio valdžioje buvo ir Livonijos ordinas. 1366 Dancigo susitarimu Rygos arkivyskupai tos valdžios nustojo.

Fifth Avenue svarbiausioji New Yorko gatvė; prasideda iš Washingtono Square aikštės ir tiesia linija eina į š. ligi Harlemo upės (ties 142 gatve), dalydama Manhattaną į 2 dalis — rytų (E.) ir vakarų (W.). Ilgis apie 12,5 km. Toje vietoje, kur ją įstrižai kerta Broadway, yra Madisono aikštė. Pietinėje jos dalyje (nuo pradžios ligi 60-sios gatvės) koncentruojasi žymiausios bankinės ir prekybinės įmonės; ties 34-ja gatve yra Empire State Building, ties 40–42 Public Library, ties 48–51 Rockefeller Center ir šv. Patriko katedra. Nuo 60 ligi 110 gatvės v. jos pusė įeina į didžiausią miesto Central parką. Ši jos dalis ties parku yra skirta prabangiems butams. Čia parko pusėje ties 83–85 gatvėmis yra Metropolitain meno muzėjus. *A. B.*

Fyga (lot. Ficus) botanikoje: 1. fygamedžio vaisius; 2. pats medis (žr. Fygamedis).

Fygamedis, fyga (Ficus) šilkmedinių (Moraceae) šeimos augalų gentis, lapai paprasti ar sklypėti, žiedai vienalyčiai, vaisius (cyconium) mėsingas, pailgas, apvalus arba kriaušės pavidalo, augliuose po du ar po vieną. Apie 800 skirčių atogrąžose ir šiltesnio klimato srityse; kultūroje daugybė atmainų. F. pirmiausia naudingas dėl vaisiaus ir kaučuko. Vaisiuose yra cukraus, vitamino A ir B; be to, vertinami kaip vidurių laisvinamas vaistas. F. dauginamas šakelėmis. F. e u r o p i n i s (F. carica L.) krūmas arba medis apie 12 m aukščio, kilęs iš P. Arabijos. Išplitęs nuo Turkijos iki Indijos. Pradėtas veisti, manoma, jau nuo 3000 pr. Kr. Graikai gavę jį iš Ka-

Ficus benghalensis

rijos (Caria). Šis F. minimas Biblijoj, randamas taip pat ir Teofrasto raštuose. Auginamas Viduržemio jūros srityje, Ispanijoje, Alžire, Italijoje, Graikijoje, Turkijoje.

Esama 4 sodinių F. tipų, o atmainų šimtai. Primityvioji yra k a p r i n ė F. (Caprifigus), paprastai vadinama l a u k i n e (F. carica silvestris). Duoda tris derlius: pavasarinį, vasarinį ir žieminį. Kaprinės fygos sodinamos soduose tarp kitų fygų, kurios reikalingos jų žiedadulkių žiedams apdulkinti. Daugumos šių fygų vaisius nevalgomas, bet svarbus kaip savo viduje veisiąs fyginę širšę (Blastophaga psenes), kuri būtina kaikurioms F. atmainų žiedams apdulkinti (kaprifikacija). Kiti trys tipai yra: Smirnos, baltasis San Pedro ir paprastasis. Smirnos tipas neturi vyriškųjų žiedų, ir todėl reikalingas kaprifikacijos: gavęs kaprinės fygos žiedadulkių, išvysto augščiausios kokybės vaisius. Paprastasis tipas vaisių duoda ir iš neapvaisintų žiedų. Baltasis San Pedro turi Smirnos ir paprastojo tipo savybes. F. a f r i k i n i s (F. sycomorus L.) iki 15 m augščio medis, Egipte ir Sirijoje vartojamas pakelėms bei sodyboms apsodinti. Sen. egiptiečiai iš jo medienos darydavo karstus mumijoms. Š v e n t o j i F. (F. religiosa L. P.) Indijoje Budos ir bramanų tikinčiųjų laikomas šventuoju medžiu; sodinamas taip pat prie šventyklų. Po F. Buda paskelbęs savo mokslą. Ceilone ties Anarajapvora yra paminklinis F., sodintas 288 pr. Kr.; manoma, kad tai seniausias istorinis medis. F. religiosa lapai dreba kaip mūsiškės drebulės. E l a s t i n ė F. (F. elastica R.) Indijoje indiškosios gumos medis. Iš jo gaunamas kaučukas. Vaisiai nevalgomi. B e n g a l i n ė F. (F. benghalensis) tropikinės Azijos savaiminis, vadinamas banyan. Šakos leidžia orašaknes, kurios, pasiekdamos žemę, įsišaknija ir tampa liemenimis, pasiliekant bendrai lajai. Yra medžių, tuo būdu sudarančių po 300 liemenų — ištisą miškelį. Pasakojama, kad Aleksandras D. vieno tokio F. tankmėje sutalpinęs visą savo kariuomenę — 7000 vyrų. Bengalinė F. duoda kaučuko. Ant jo žievės gyvena gumilako vabzdys (Tachardia lacca), sukeliąs sulčių, prekyboje žinomų šelako, arba gumos lako, vardu. Vaisiai nevalgomi, lapais šeriami drambliai. M a k r o f i l i n ė F. (F. marcrophylla) iš Australijos, Havajuose veisiamas miškuose. JAV savaime auga a u k s i n ė (F. aurea Nutt.), F. smauglys, pradžioje gyvenąs kaip epifitas, paprastai ant palmių, ilgainiui leidžia orašaknes, kurios, įaugdamos žemėn, virsta liemenimis, o palmė nustelbiama. Be šio, dar sutinkamas t r u m p a l a p ė F. (F. brevifolia Nutt.). Abu minėti F. Floridos čiabuviai. Kultūrinės fygos pradėta veisti Kalifornijoje 1880. Pirmosiomis buvo Smirnos tipo atmainos, bet pasisekimo sulaukta, tik įsigabenus kaprines fygas su fyginėmis širšėmis. Fygos auginamos taip pat ir pietinėse valstybėse. Vien Kalifornijos džiovintų fygų kasmet paruošiama apie 15.000.000 kg. Be to, JAV jų importuoja iš Europos. Lietuvoje F. auga tik kambariuose ir šiltnamiuose.

W. M. Harlow and *E. S. Harrar,* Textbook of Dedrology 1950; *A. F. Hill,* Economic Botany 1952. *J. Rkt.*

Figaro linksmo, plepaus ir klastingo kirpėjo ar tarno vardas, iškilęs P. A. Beaumarchais (žr.) 1772 parašytoje komedijoje Sevilijos kirpėjas (Barbier de Séville) ir Figaro vestuvėse (Le mariage de Figaro, 1784). F. vaizdavo ir kiti rašytojai savo kūriniuose, pvz. Richaud–Martelle, J. Marty, Rosier, Sardou. Muzikoje F. įamžino Rossini (operoje Sevilijos kirpėjas) ir Mozartas (operoje Figaro vestuvės).

F. Funk–Brentano, F. et ses devanciers 1909.

Figaro, Le, prc. konservatyvios krypties dienraštis, įst. 1826 kaip satyrinis savaitraštis, nuo 1866 dienraštis. Tiražas per 400.000 egz.

Figl Leopold (g. 1902) austrų politikas. Nuo 1927 ž. Austrijos ūkininkų sąjungos narys, nuo 1934 jos direktorius, 1938–43 nacionalsocialistų laikytas koncentracijos stovykloje, 1945–52 Austrijos liaudies partijos vadas, 1945–53 kancleris, nuo 1953 XI užsienio reikalų ministeris. Jis daug nusipelnė, bestiprindamas tarptautinę Austrijos padėtį ir kovodamas už nepriklausomybės atstatymą. Jam esant užsienio reikalų ministeriu, 1955 V 14 pasirašyta Austrijos nepriklausomybės sutartis.

Fygos lapas nutapytas ar nulipdytas fygamedžio lapas, kuriuo pridengiamos nuogų figūrų genitalijos tapyboje ir skulptūroje. Mene F.L. pradėta vartoti pirmaisiais amžiais po Kr. Vatikano rinkiniuose tik nuo XVIII a. imta pridėti F.L. antikinėms skulptūroms.

Figueiredo Fidelino de Sousa (g. 1889) portugalų literatūros kritikas ir istorikas. 1927–31 prof. Madrido univ., vėliau Lissabone. F. įvedė lyginamosios literatūros metodus į savo krašto literatūros istoriją. Jis itin sustiprino portugalų literatūros kritiką, vadovaudamasis B. Croce, Paul Bourget ir Sainte–Beuve idėjomis. Išsp. Historia da litteratura romantica 1913, [2]1923; Historia da litteratura realista 1914; Historia da litteratura classica 3 tt. 1917, 1921, 1924, [2]1930–31; Camoes 1929; A luta pela expressão 1944; Um collecciondor de angustias 1951 ir kt. *A. Vč.*

Figueroa Francisco de (1536–1620) ispanų poetas, bendralaikių pavadintas 'El divino' — dieviškuoju. Mokėjo graikų, lotynų ir italų kalbas. Buvo Karolio V ir Pilypo II tarnyboj. Gyveno Italijoj ir Flandrijoj, likusį laiką gimtajame Alcalos mieste. Prieš mirdamas, liepė sudeginti visą

savo poeziją. Kaikurios buvo išgelbėtos jo vieno bičiulio ir vėliau išspausdintos Lisabonoje 1636. Jis rašė labai gražius sonetus, dainas ir elegijas. F. pirmasis Ispanijoje pradėjo rašyti baltomis eilėmis, ir šioje srityje neturi sau lygių.

Menendez Pidal, Fr. de F. (Bolletin de la Academia Española 1915; Poesias 1943. *P. Gč.*

Figueroa y Torres Alvaro de (1863–1950) žinomas kaip Conde Romanones, ispanų politikas ir rašytojas. 1894 ir 1898 Madrido burmistras. Nuo 1902 daugelio kabinetų ministeris ir ministeris pirmininkas, liberalų partijos vadas, 1923 senato pirmininkas. Veiksmingai prisidėjo prie karaliaus Alfonso XIII nuvertimo. Dailiųjų menų akademijos pirmininkas. Parašė visą eilę istorinio socialinio turinio knygų, iš kurių žymiausia — jo atsiminimai (Notas de una vida 2 tt.). *P. Gč.*

Figūra (lot.) 1. g e o m e t r i j o j e iš visų šalių aprėžta plokštumos erdvės dalis; 2. knygos brėžinys, piešinys, schema; 3. skulptūrinis žmogaus ar gyvulio atvaizdas; 4. žmogaus ar gyvulio kūno sudėjimas, proporcija; 5. tam tikras judesių kompleksas (pvz. šokant, čiuožiant); 6. vyresnis šachmatų kaulelis (karalius, valdovė, rikis, žirgas, bokštas); 7. stambus, žymus, reikšmingas asmuo; 8. l o g i k o j e vardas, kuriuo vadinamos įvairios silogizmų (žr.) formos; 9. s t i l i s t i k o j e ir r e t o r i k o j e vaizdingumo ir jausmingumo priemonė, priklausanti nuo sakinių sudarymo ir jų savitarpio jungimo. Tai poetinės sintaksės priemonė. Poetas ar kalbėtojas, savo vaizdais ir mintimis norėdamas labiau paveikti skaitytojo ar klausytojo jausmus, kartais iš visai paprastų žodžių kaip nors nepaprastai sudaro sakinius ir tuos sakinius tarp savęs jungia taip pat nepaprastai: jausmingai sušunka ar iškilmingai klausia tokiu klausimu, kuriame savaime glūdi ir atsakymas, dažnai drauge kreipdamasis į Dievą ar į kokią augštesnę būtybę, ar į tariamuosius klausytojus (sušukimas, klausimas, kreipimasis), kartoja tuos pačius žodžius ir posakius (kartojimas, epistrofa), vis naujais, vis stipresniais vaizdais laipsniuodamas, kartoja tą pačią mintį (laipsniavimas, gradacija), minčiai paryškinti gretina du visai priešingus vaizdus (priešprieša, antitezė), praleidžia, nutyli atskirus žodžius (nutylėjimas, elipsė) ir t.t.

Figūruoti būti, dalyvauti kur nors, būti dėmesio, svarstymo objektu.

Fijałek Jan (1864–1936) lenkų istorikas, kunigas (įšv. 1887). Mokėsi Krokuvos univ. 1884–87 ir Romoje 1887–89, nuo 1896 Lvovo univ. bažnytinės istorijos ekstraordinarinis prof., nuo 1899 ord. prof., nuo 1912 Krokuvos univ. prof., nuo 1919 lenkų mokslo akad. narys. Jo veikaluose labai daug paliesta ir Lietuvos istorija, pvz.: Kościoł Rzymsko-Katolicki na Litwie, Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu po koniec Rzeczypospolitej (kolektyviniame veikale Polska i Litwa w dziejowym stosunku 1914); Wnuk Kiejstuta Jan książe drohiczyński (Kwartalnik Historyczny 1914 XXVIIII); Dorsuniszki (Kvart. Hist. 1930 XLIV, t. I); Ks. Jan Tortyłowicz-Batocki. Pierwszy ewangelik na Żmudzi i apostoł łuterski na Litwie prusskiej (Reformacja w Polsce I); Pierwszy synod diecezji wileńskiej w katedrze św. Stanisława 1520–21 r. (Kwartalnik Teologiczny Wileński I 1923); Pierwszy biskup sufragan wileński, którego nie było II 1924, ("); Opisy Wilna aż do połowy wieku XVII-go (Ateneum Wileńskie 1923, I, 3–4 N ir 1924 II 5–6 N); Teksty opisowe Wilna (At. Wil. 1923 I 3–4 N) ir kt. Drauge su W. Semkowicziumi ėmėsi leisti Vilniaus kapitulos archyvo medžiagą nuo Vilniaus vyskupijos įkūrimo iki 1579. Išleista I tomo trys sąsiuviniai: Codex diplomaticus eccleciae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis (1387–1511) 1932–48.

Cz. Falkowski, Ksiądz rektor Jan Fijałek (Ateneum Wileńskie XI 1936, 945–960); Visų F-o raštų apypilnis sąrašas įdėtas jo garbei išleistame kolekt. veikale Collectanea Theologica 1936, VII–XI psl.; *T. Glemma* i *Wł. Semkowicz* (Kwart. Hist. 1936; *Cz. Falkowski* (Ateneum Wileński 1937 XI); Polski Slown. Biogr. 1948 VI 441–43.

Fijałkowski Antoni (1798–1883) Mogilevo arkivyskupas. Krikštytas unitu, mokėsi pas jėzuitus Polocke, Minsko dvasinėje seminarijoje, 1820–25 Vilniaus vyr. seminarijoje ir univ. 1824 įšv. kunigu, 1825 teologijos daktaras, 1832 Vilniaus prelatas, paskiau Vilniaus seminarijos regensas, 1828 Vilniaus univ., paskiau dvasinės akademijos dogmatinės teol. ir bažnyčios istorijos prof. 1839–42 rektorius; perkėlus akademiją į Petrapilį, liko Vilniuje. 1843 Petrapilio kolegijos narys ir arkivyskupijos administratorius. 1842 Mogilevo konsistorijos narys, 1846–48 kaip Vilniaus prelatas administravo Vilniaus vyskupiją. 1855 Šiluvos infulatas ir 1855 X — 1858 Mogilevo arkivyskupijos administratorius, 1858 VI 13 Tanazijos vyskupas in partibus ir Kamenco sufraganas, 1860–66 Kamenco paskutinysis vyskupas (1866 vyskupija buvo prijungta prie Lucko vyskupijos). Nuo 1872 VI 11 Mogilevo arkivyskupas. Prie jo faktiškai valdė jo seserėnas Povilas Klodnickis ir tik pabaigoje prelatas Daugėla (žr.). Valdydamas metropoliją, rodė gana didelį nuolaidumą rusų valdžiai. 1873 jam sutikus, metropolija buvo perkelta iš Mogilevo į Petrapilį, negavus popiežiaus sutikimo, ir dėl to buvo popiežiaus griežtai įspėtas. Dirbo ir literatūroje, bendr. Tyg. Wileński; kurį laiką buvo Kuryer Wileński red. narys, 1834 išsp. O wpływie historji kościelnej na wykształcenie teologiczne ir kt. Dar būdamas Vilniuje, dalyvavo vertime katekizmo rusų kalba ir jį aprobavo.

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński 1899–1900, 165–166 psl.

Fiji Islands žr. Fidži salos.

Fikcija (lot.) yra tai, kas mūsų pačių sukurta, išgalvota, prasimanyta, bet ko nėra tikrovėje.

Fikcionalizmas filosofijoje vadinama H. Vaihingerio (žr.) sistema, pagal kurią mūsų pažinimas tik ‚tarsi' (vok. ‚als ob') pasiekia tikrovę, nes iš tiesų jis lieka tik hipotezinių fikcijų tinklas, kuriuo bandome dalykus sugauti.

H. Vaihinger, Philosophie des ‚Als-ob' (dešimta laida 1927).

Fikocianinas melsvadumblių (Cyanophyceae) mėlynai žalias pigmentas, dalyvaująs fotosintezėje, šalia chlorofilo naudojant mėlynuosius spindulius. F. fluorescuoja raudonai.

Fikoeritrinas raudonųjų dumblių (Rhodophyta) raudonas pigmentas, fluorescuojąs oranžine spalva, dalyvauja fotosintezėje greta chlorofilo. F. naudoja mėlynuosius, geltonuosius ir žaliuosius šviesos spindulius CO_2 asimiliacijai. Todėl raudonieji dumbliai gali laikytis didžiausiose gilumose (iki 150 m); giliau šių dumblių gyvenamųjų sričių autotrofinės augalijos jau nėra.

Fiksatyvas (iš lot. fixus ‚tvirtas') priemonė pieštuku, anglimi, kreida ar pastele darytiems piešiniams apsaugoti nuo nusitrynimo. Paprastai tie piešiniai aptepami ar apipurškiami praskiestu šelaku.

Fiksavimas (iš lot. fixare ‚nustatyti, sutvirtinti') 1. kurio nors fakto pažymėjimas raštu; 2. galutinis nustatymas (pvz. prekių kainos, susirinkimo vietos); 3. į ką žvilgsnio sukaupimas; 4. f o t o g r a f i j o j e išryškinto, nepatvaraus fotografijos vaizdo sutvirtinimas, užgrūdinimas, pavertimas nekintamo šviesoje. Fiksuojama ištirpinant iš fotografijos sluogsnio nesuskilusius sidabro halogenidus. Geriausias sidabro halogenidų tirpintuvas yra natrio tiosulfato ($Na_2S_2O_3$) tirpalas, vad. fiksažu; 5. m i k r o s k o p i n ė j e t e c h n i k o j e greitas audinių numarinimas, įmerkiant juos į tam tikrus skystimus (formalino, sublimato, alkoholio ir pn.); audiniai greit sustingsta ir tada jie geriau pjauti ir dažyti.

Fiksuotosios žvaigždės (lot. stellae fixae) arba ‚nejudomosios žvaigždės' senas astronominis terminas, kilęs iš tų laikų, kada žodis žvaigždė buvo taikomas ne tik žvaigždėms tikrąja prasme, bet ir planetoms, kurios buvo vadinamos ‚judomosiomis žvaigždėmis'.

Fyktyviosios sutartys yra tokios, kuriose kontrahentai nenori jokių permainų savo teisiniuose santykiuose, bet jomis tenori paslėpti savo teisę arba turtą nuo trečiųjų asmenų — kreditorių, kurie galėtų kreipti savo išjieškojimus į šį turtą arba teisę. Tokiose sutartyse nėra tikro valios pareiškimo, ir jos laikomos nebūnančiomis ir nesudarančiomis šalims jokių teisių bei prievolių. F. S. gali būti ginčijamos ir naikinamos pagal trečiųjų asmenų reikalavimus, kurių teisėtus interesus jos užgauna.

Fiktyvus (lot.) netikras, pramanytas, nesutinkąs su tikrove, padirbtas.

Filadelfija žr. Philadelphia, Pa.

Filadelfistai (iš gr. philadelphia ‚broliškoji meilė') slaptoji Vilniaus univ. bičiulių d-ja, įst. 1819, 1822 filomatų perorganizuota ir pavadinta tuo vardu. F. veikė iki 1823 vasaros. Žr. Filomatai.

Filakteras (gr. phylaktērion ‚tvirtovė') 1. sen. graikų amuletas, nešiotas nuo pavojų ir ligų apsisaugoti; 2. žydų pergamente surašytos 4 ST ištraukos, įdėtos į odinę dėžutę ir maldos metu pririšamos dirželiu prie kaktos ir kairiosios rankos, netoli širdies.

Filantropas (gr. philein ‚mylėti' ir anthrōpos ‚žmogus') labdarys, žmogus, kuris rūpinasi labdara.

Filantropija (gr. philanthrōpia ‚žmonių meilė') labdarybė, rūpinimasis parama neturtingiesiems, broliškoji visos žmonijos meilė. F. yra ypač išplitusi JAV, kur atskiri asmenys ar organizacijos remia ne tiktai labdaros institucijas, bet ir mokyklas, kolegijas, universitetus, bibliotekas, tyrinėjimų įstaigas, muzėjus ir t.t.

Filantropizmas (prc.) pedagoginė srovė pagrįsta žmogaus meile. Jau senovėje žinomą srovę išugdė Basedow (žr.) savo pedagoginėje veikloje nuo 1768, kada jis išsp. Vorstellung an Menschenfreunde ir 1774 atidarė Dessau auklėjimo įstaigą kaip ‚žmonių bičiulystės mokyklą'. F. principai: 1. auklėjimas turi apimti visą žmogų, t. y. tiek sielą, tiek ir kūną; 2. jo uždavinys tiesiogine prasme valios lavinimas; pamokos tėra tik tam tikra priemonė; 3. mokymo metodai turi atitikti mokinių dvasią; 4. viešosios mokyklos ir auklėjimas yra valstybės, ne bažnyčios reikalas. Įsteigus pirmąją tos rūšies auklėjimo įstaigą Dessau 1774, į ją susispietė žymūs pedagogai, kurie paruošė 16 tomų Allgemeine Revision des gesamten Schul- und Erziehungswesens 1785–1791. Dessau pavyzdžiu kūrėsi to tipo įstaigos Vokietijoje, Šveicarijoje, Prancūzijoje ir kt. 1790 jų buvo 63. XIX a. jos pradėjo nykti, jų vietas vėliau užėmė viešosios mokyklos.

Rauscheufel, Geschichte des Philantropismus 1896 ([2]1914); *A. Pinloche,* La réforme de l'éducation en Allemagne au dix huitième siècle 1889; *H. Zimmermann,* Die Pädagogik Basedows 1912; *K. Schrader,* Die Erziehungstheorie des Ph. 1928; *J. Rammelt,* Basedow und das Dessauer Ph. 1929.

Filaretai žr. Filomatai ir Filaretai.

Filaretas 1. (apie 1553–1633) tikrai Fedor Romanov, Maskvos patriarchas, rusų caro Mykolo Romanovo tėvas. 1601 Boriso Godunovo įsakymu prievarta atiduotas į vienuolyną Filareto vardu. 1606 Dimitro Samozvanco paskirtas Rostovo metropolitu, 1608 Maskvos patriarchu. 1610 Žol-

kievskio įsakymu su atstovybe pasiųstas pas Žygimantą pranešti apie Vladislovo IV išrinkimą caru. Žygimantas jį laikė nelaisvėje ligi 1619 Marienburge. Užėmus sostą F. sūnui Mykolui, jis buvo paskirtas rusų patriarchu ir faktiškai kartu su sūnumi valdė valstybę. Jo iniciatyva buvo sudarytas pirmasis Rusijos gyventojų surašymas (piscovyja knigi).

2. (1807–1873) tikrai Tomas Mališevskij, 1869–73 N. Naugardo ir Arzamo pravoslavų vyskupas. Krikštytas unitu, mokėsi Polocke ir vyr. seminarijoje prie Vilniaus univ., kur 1830 gavo teol. magistro laipsnį. Mokytojas Polocko ir Vilniaus unitų seminarijoje. 1839 priėmė pravoslaviją ir 1840 paskirtas Polocko pravoslavų seminarijos rektoriumi. 1849 Vilniaus pravoslavų seminarijos rektorius ir Vilniaus cenzūros komiteto narys, 1851 Kauno archierėjas, 1860 Ufos pravoslavų vyskupas, 1869 N. Naugardo vyskupas.

Filarete arba Antonio Averlino (apie 1400–1469) italų skulptorius ir architektas. Nors kilęs iš Florencijos, bet buvo nuo jos meno nepriklausomas. 1433–45 sukūrė Šv. Petro bazilikos Romoje bronzines duris, kurių reljefuose pavaizdavo Rytų ir Vakarų bažnyčių unijos scenas, o puošmenų motyvus ėmė iš senojo Romos meno. XVI a. baziliką perstatant, F. durys nebuvo pašalintos ir išliko iki mūsų dienų. 1447 dėl relikvijų vagystės F. turėjo bėgti iš Romos, išstumtas iš Florencijos klajojo iš vietos į vietą. 1451 Milane kng. Francesco Sforza tarnyboje dirbo prie Castello Sforzesco fasado ir pradėjo statyti garsųjį Ospedale Maggiore (1457–65), kur aiškios renesanso formos dar jungiasi su gotikos elementais. Drąsias idėjas, kurių tragiškas likimas neleido realizuoti, F. sudėjo į savo nuostabų veikalą Trattato d'architettura (1451–64), kur aprašo idealinį fantastiško aštuoniakampės žvaigždės plano miestą ‚Sforzinda'; veikalas iliustruotas 200 piešinių.

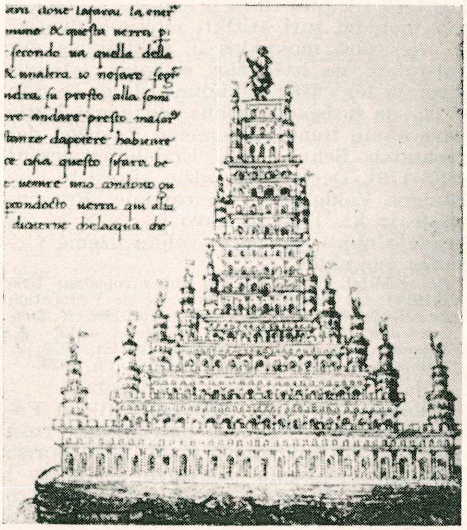

Filarete ‚Sforzinos' pilis

M. Lazzaroni–A.Muñoz, F. scultore e architetto del secolo XV 1908. *P. Rkl.*

Filarija (lot. filaria) įvairaus didumo siūlo pavidalo parazitai. Apskritųjų kirmėlių (Nematoda), Filaria medinensis šeimos. Parazituoja žmogaus ar gyvulių odos jungiamojo audinio sluogsnyje ir sudaro pūliuojančius skaudulius. F i l a r i a s a n g u i n i s h o m i n i s (Bancrofti) vikšrai gyvena žmogaus kraujo induose, o suaugusios stadijos limfatiniuose induose. F. sanguinis hominis išnešioja uodai, siurbdami ligonių ir sveikų žmonių kraują. Abi formos išplitusios karštuose kraštuose.

Filatelija (gr.) sistemingas pašto ženklų rinkimas ir jų tyrinėjimas. Terminą F. sudarė M. Herpin 1864 Paryžiuje. Akstinų bei tikslų domėtis bei verstis F. yra visokių. Be grynai medžiaginės naudos, F. teikia daug malonumo ir turi neabejojamos auklėjamosios, lavinamosios ir mokslinamosios reikšmės. F. duoda progos arčiau susipažinti su atskirų kraštų istorija, geografija, menu, religija, kultūra, pramone, prekyba ir kt. Tarptautinėje plotmėje F. yra tapusi galingu kultūros propagandos įrankiu, todėl kiekviena valstybė stengiasi savo pašto ženklais parodyti pasauliui savo veidą ir visa tai, kas joje yra gražiausio, brangiausio ir įdomiausio.

F. i s t o r i j a prasideda su pirmuoju pašto ženklo pasirodymu. Anglijos paštuose 1840 V 6 pirmą kartą pasaulio istorijoje pradėta pardavinėti vieno peno vertės juoda spalva atspausdinti pašto ženklai su karalienės Viktorijos atvaizdu (pav. 1), kuriuos žirklėmis atkirpdavo nuo lapo ir ant laiškų vokų klijais priklijuodavo. Anglijos ponios pirmosios pradėjo nuiminėti nuo gaunamų laiškų pašto ženklus ir jais puošti savo prašmatnias vėduokles, knygas, albumus. Čia ir susidarė F. užuomazga bei filatelistų parodų pradžia. Ši mada greit plito, ir karališkajam Anglijos paštui davė daug pelno. Trejiems metams praslinkus, 1843 VI 1 ir Brazilija pradėjo spausdinti savo ‚jaučakinius' pašto ženklus (pav. 2). Tais pačiais metais ir du Šveicarijos kantonai (Geneva ir Zürichas) atspausdino savo pašto ženklus (pav. 3 ir 4). Vėliau ir kitos valstybės pradėjo juos spausdinti: JAV 1847 VII 1

Pav. 1.
Pirmasis pašto ženklas

Pav. 2. Brazilija | Pav. 3. Geneva | Pav. 4. Zürich | Pav. 5. JAV | Pav. 6. JAV

Pav. 7. Prancūzija | Pav. 8. Austrija | Pav. 9. Prūsija | Pav. 10. Suomija | Pav. 11. Rusija

(pav. 5 ir 6), Prancūzija 1849 I 1 (pav. 7), Austrija 1850 VI 1 (pav. 8), Prūsija 1850 (pav. 9), Suomija 1856 (pav. 10), Rusija 1857 IX 10 (pav. 11). Lietuvą tie pirmieji rusų pašto ženklai pasiekė tik 1858 pradžioje. Rusijos imperijoje pirmuosius pašto ženklus išleido autonominė Suomija, o tik paskui po metų pradėjo juos spausdinti ir Rusija.

Kol skirtingų pašto ženklų buvo nedaug, filatelistams nebuvo sunkumų juos surinkti. Pirmajame Wm. Browno Pašto ženklų kataloge (išsp. New Yorke 1862) buvo sukataloguota iš viso 1200 skirtingų pašto ženklų, o valstybių, miestų bei provincijų, juos leidusių, anuomet buvo tiktai 81. Bet dabar jau nėra tokios valstybės, autonomiją turėjusio miesto ar provincijos (išskiriant Bahutaną Himalajuose), kur nebūtų spausdinami savieji pašto ženklai. Pagal Zumsteino duomenis, 1840–1955 pašto ženklus spausdino net 1362 valstybės, miestai ar provincijos. Dabar, sprendžiant pagal Gibbonso (Londone), Michelio (Vokietijoje), Scotto (New Yorke) ir Zumsteino (Šveicarijoje) Pašto ženklų katalogus, yra 160.000–170.000 skirtingų pašto ženklų, ir tuo būdu neįmanoma šiandien surinkti visų esamų pasaulio pašto ženklų pavyzdžių.

F. s p e c i a l y b ė s. Filatelistai, negalėdami surinkti viso pasaulio pašto ženklų, dabar apsiriboja tik tam tikros dalies pašto ženklų rinkimu: vieni renka atskirų žemynų, imperijų ar valstybių pašto ženklus, kiti renka tik tokius, kurie liečia jų profesiją, pvz. žemės ūkį, archeologiją, architektūrą, aviaciją, botaniką, entomologiją, etnografiją, laivininkystę, visokį transportą, zoologiją ir t.t. Pvz. New Yorko turtuolis pianinų fabrikantas T. Steinway renka pašto ženklus, susijusius tik su muzika; japonai mėgsta rinkti pašto ženklus su žemėlapiais ar su balandžių paveikslais; archeologai su senienų atvaizdais, heraldikai su herbais; kunigai su madonų arba šventųjų paveikslais; dailininkai su garsiųjų dailininkų šedevrais ar jų portretais. Filatelistų tarpe randame ir valdovų (Anglijos karalius Jurgis V ir Edvardas VIII, Belgijos Albertas I, Egipto Fuadas ir Farukas, Rumunijos Ferdinandas ir Karolis, Ispanijos Alfonsas XIII, Rusijos caras Mikalojus II, ir beveik visi Indijos maharadžai), prezidentų (JAV Franklin D. Rooseveltas, Brazilijos Getulio Vargas), kardinolų (Gibbons, Spellman), pasaulinio masto dainininkų (Caruso, Šaliapinas, Kiepura), bankininkų, diplomatų, fabrikantų, gydytojų, mokytojų, profesorių, studentų, valdininkų, verslininkų, žurnalistų, tarnautojų ir darbininkų. Šiuo atžvilgiu F. yra viena iš demokratiškiausių kolekcijonavimo sričių, nes pašto ženklų parodose greta karaliaus, kardinolo ar profesoriaus rinkinio lygiomis teisėmis būna išstatyti ir studento ar paprasto darbininko pašto ženklų rinkiniai.

F. m e d i c i n o j e kartais panaudojama daltonizmui nustatyti, psichoterapijai ir įtemptų nervų poilsiui. Labai daug gydytojų patys renka pašto ženklus ir dažnai pataria tai daryti savo ligoniams. Ypač inva-

lidai, esą namuose ar prieglaudose, F. randa įdomų ir raminamą užsiėmimą. Todėl karo invalidų moralei palaikyti JAV daromos pašto ženklų rinkliavos, ir ženklai siunčiami į ligonines ar prieglaudas. Paskui surūšiuotus ir sutvarkytus pašto ženklus F. pirkliai iš jų supirkinėja. F. padeda pailsėti ne tiktai pareigingo bei atsakingo darbo nuvargintiems, bet ir nostalgijos kamuojamiems išsiblaškyti ir bent laikinai užmiršti rūpesčius.

F. auklėjamoji reikšmė yra didelė. F. pratina žmogų prie sistemingumo, tvarkingumo, nuoseklaus pedantiškumo, atsargumo, švaros ir taupumo, nes to reikalauja F. tradiciniai nuostatai, savigarba ir, svarbiausia, ekonominis veiksnys. Suteptų, suglamžytų, įplėštų, nublukusių, taukuotų, skylėtų ar kitaip sugadintų pašto ženklų niekas neperka, nepriima jų parodon.

F. ekonominė vertė. Surinktieji pašto ženklai parduodami. Parduodant rinkinius, paprastai ne tiktai grįžta įdėtas kapitalas, bet kartais net ir gaunama daug pelno. Geros rūšies retų pašto ženklų vertė kasmet vis didėja, o po keleto ar keliolikos metų jų filatelistinė kaina kartais net labai pakyla. Pvz. Lietuvos oro pašto 1926 laidos 60 centų ženklas (imperforuotas, vartotas) pradžioje kaštavo tiktai 6 centus, o 1942 jo kaina Sanabria kataloge pažymėta net 500 dol.

F. lavinamoji reikšmė. F. ugdo akylumą. Filatelistai greičiau pastebi tokias smulkmenas ar iškrypimus, kurių neįgudusiam sunku įžiūrėti. Patirta, kad gydytojai filatelistai paprastai yra geri diagnostikai, chirurgai geri operatoriai, grafikai, laikrodininkai ar precizinių instrumentų laborantai yra labai akylūs.

F. mokslinamoji reikšmė yra tokia didelė, kad beveik visose JAV mokyklose padedama mokiniams organizuoti F. ratelius ir sudaromos palankios sąlygos domėtis ir studijuoti pašto ženklus. Chicagos, New Yorko ir kt. didmiesčių švietimo įstaigos bei mokyklinių vadovėlių leidėjai samdo F. specialistus patarėjus, kad F. būtų galima suderinti su mokykloje einamaisiais dalykais: geografija, istorija, daile, pramone ir prekyba. JAV ne tiktai atskiros savivaldybės, bet ir valdžios organai įvertina F. paslaugą visuomenei ir su filatelistais visaip kooperuoja. JAV Pašto Departamentas laiko net atskirą F. aptarnauti įstaigą (U. S. Philatelic Agency) Washingtone, D. C., kur filatelistai gali pirkti jų F. reikalavimus atitinkančius įvairių laidų pašto ženklus. Metinė tos įstaigos apyvarta siekia per 3 mil. dol.

T. M. Black, Know Your Stamps 1935; *F. Billig,* Billig's Philatelic Handbook IX 1948, XVIII 1953; *R. D. MacGuffin,* Stamps as an Investment 1935; *H. L. Lindquist,* The Blue Book of Philately. Who is who in the Stamp World [2]1938; *H. L. Lindquist,* The Philatelic Almanac 1938; *Ch. J. Phillips,* Stamp Collecting 1948; *Michel,* Briefmarken Katalog. Europa 1954; *Sanabria's* Air Post Catalogue 1942 ir 1955; *Scott's* Standard Postage Stamp Catalogue II 1955; *Zumstein,* Briefmarken-Katalog 1955.
A. M. R.

F. Lietuvoje išaugo žymiai vėliau, negu kituose kraštuose. Ilgai trukusios rusų okupacijos metu sąlygos F. plisti buvo visiškai nepalankios, nes inteligentų skaičius krašte buvo labai mažas. Tačiau medžiagos F. susikaupė nemaža dvaruose ir vėliau net kaimuose. Lietuvos dvarininkai, besilankydami užsienyje, siuntė laiškų savo namiškiams ir draugams. Dvarų archyvuose prisirinko gana daug laiškų su pašto ženklais iš Austrijos, Belgijos, Prancūzijos, Vokietijos ir kt. Dvaruose vienur kitur susidarė pašto ženklų rinkinių, bet jie buvo nedideli. Nuo 1870 ir vėliau prasidėjus lietuvių emigracijai į JAV, taip pat susikaupė nemaža filatelinės medžiagos kaimuose, nes artimųjų laiškai ilgą laiką buvo saugomi. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, mokslus einančioji jaunuomenė ėmė rinkti Lietuvoje susitelkusią medžiagą ir karkart vis labiau domėtis F.

Rusų okupacijos metu Lietuvoje ėjo tie patys pašto ženklai, kaip ir Rusijoje, o M. Lietuvoje — vokiškieji. Vokiečių okupacijos metu 1914–18 vokiškieji pašto ženklai buvo perspausdinti užrašu ‚Postgebiet Ob. Ost.' Tada pirmą kartą F. paminėtas ir Lietuvos vardas, kai vokiečiai pašto įstaigose — Jurbarke (Georgenburg) 1918 X 9, paskui Joniškyje (Janischki), Kėdainiuose (Kiejdany), Rokišky (Rakischki), Ščučine (Szczuczyn) ir Utenoj (Uzjany) 1918 XI 11 štampavo siunčiamus laiškus su užrašu Litauen (pav. 12).

Pav. 12. Joniškio pašto antspaudas

Patys pirmieji Nepriklausomosios Lietuvos pašto ženklai (pav. 13, 14) atspausdinti

Pav. 13–14. Pirmieji Lietuvos pašto ženklai

Vilniuje 1918 XII 25 pirmojo Lietuvos Pašto viršininko Benedikto Tamoševičiaus įsakymu. Juos paskubomis rankomis surinko ir atspausdino Jonas Strazdas Martyno Kuktos spaustuvėje. Savo kuklumu šie pirmieji Lietuvos pašto ženklai padarė didelį įspūdį kitų kraštų filatelistams. Nuo to laiko Lietuvoje F. suklestėjo. Pirmiesiems spalvotiems Lietuvos pašto ženklams 1919 projektus padarė T. Daugirdas ir K. Šimonis (pav. 15, 16). Vėlesniems pašto ženk-

Pav. 15–16. 1919 metų pašto ženklai

lams braižinius darė šie dailininkai: A. Bučas (1926), Jonas Burba (1938–40), J. Buračas (1923–24), V. Dobužinskis (1936–37), P. Galaunė (1920), A. Galdikas (1920–23), V. Jomantas (1920), Pūkas (1920), P. Rimša (1933), J. Steponavičius (1936–37), Tarabildienė (1933–34), A. Varnas (1920, 1921, 1922, 1927, 1930, 1933), A. Žmuidzinavičius (1932–33). Dalis Lietuvos pašto ženklų yra originalūs ir įdomūs. Iš viso nepriklausomoji Lietuva davė F. 768 skirtingus pašto ženklus, neskaitant daugybės jų tarpe pasitaikančių atmainų, spaudos klaidų, įvairių vandenženklių bei perforacijų; tuo būdu yra susidarę apie 3000 atmainų. Be to, Lietuva spausdino dar atskirus pašto ženklus ir autonominiam Klaipėdos kraštui 1923–24; šių buvo iš viso 117, neskaitant daugelio atmainų.

Nepriklausomojoje Lietuvoje F. buvo gerokai išaugusi. Daugelyje Lietuvos miestų atsirado F. klubų, o 1933 IV 27 įsisteigė centrinė Lietuvos Filatelistų Sąjunga Kaune, kuriai vadovavo A. Martinėnas, P. Lukoševičius, V. Kymantas, J. Sakalauskas, J. Liubinskas ir kt. F. p a r o d o s įvykdavo beveik kasmet įvairiuose Lietuvos miestuose, kurių didžiausios buvo: Kaune 1928 IV 25 — V 30 (Čiurlionio Galerijos rūmuose) ir Telšiuose 1940 V 5–20 (Alkos muziejuje), kur veikė net speciali Lietuvos Pašto stotis (pav. 17) F. sąskrydžiui aptarnauti. Pastaroji ir buvo paskutinioji F. paroda laisvojoje Lietuvoje. Bolševikų okupacija sustabdė Lietuvos F. plėtrą. Vėliau F. vėl atgijo tremtyje, ypač V. Vokietijoje ir JAV.

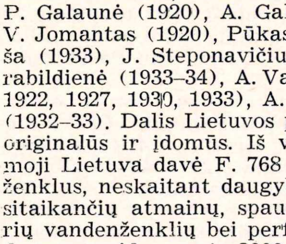

Pav. 17.
Telšių F. parodos antspaudas

K. Puida, Lietuvos Paštas 1922; *Curt R. Noske,* Das Postgebiet Ob.-Ost, seine Postanstalten und Entwertungen 1922; Lietuvos Filatelistas, mėn. žurnalas (red. *prof. Ed. Volteris*) 1924–25; Mercurius, mėn. žurnalas (red. *J. Sakalauskas*) 1939–40; Nauja Filatelija, mėn. laikraštis (red. *J. Černiauskas*) 1933; Baltic DP Exposition, The History of Lithuania in Philately (1857–1944) 1946; *J. Ubartas,* Lietuviškų pašto ženklų katalogas [2]1942; Baltia, Baltijos ženklų katalogas 1948–49; *Dr. Al. M. Račkus,* American Lithuanian Philatelic Specialist 1948–55. *A. M. R.*

L i e t u v i ų f i l a t e l i s t ų v e i k l a JAV prasidėjo apie 1895. Žymesni ano meto pašto ženklų rinkėjai buvo: prof. J. J. Hartmanavičius, Dr. A. Greičiūnas, J. V. Zacharevičius (visi Chicagoje), D. T. Bočkauskas (Mahanoy City, Pa.), kun. J. Žilinskas (Mt. Carmel, Pa.). Dabar pašto ženklų rinkėjų yra labai daug, tačiau žymesniųjų filatelistų lietuvių tarpe yra apie 800. Daugumas priklauso American Philatelic Society, ar American Air Mail Society (dvi centrinės didžiausios JAV organizacijos), kiti yra nariais svetimtaučių (Germania, Polonus, Scandinavian ir t.t.) vietinių F. klubų, kuriems kartais lietuviai vadovauja. Beveik kasmet lietuviai filatelistai dalyvauja tarptautinėse JAV organizacijų parodose, ten išstatydami Lietuvos pašto ženklų rinkinius, — kartais labai sumaniai sugrupuotus ir su įdomiais paaiškinimais po jais, — tuo būdu sudomindami parodos lankytojus ir keldami Lietuvos vardą. Grynai lietuviškos filatelistų d-jos JAV yra šios:

1. L i e t u v i ų B i b l i o f i l ų i r F i l a t e l i s t ų D r a u g i j a įk. 1922 Chicagoje kaip pagalbinė sekcija prie Lietuvių Numizmatikos ir Istorijos Draugijos Amerikoje (įst. 1917 VIII 18). Šiai d-jai priklausė šie žymesnieji F. specialistai: J. Balsis, A. Budvytis, J. Enčeris, Dr. A. Greičiūnas, P. Gureckas, J. Hartmanavičius, Kun. J. Kloris, Dr. Al. M. Račkus, P. Savickas ir kun. Al. Skripka. D-ja 1932 IX dalyvavo didžiulėje Amerikos ,Hobby Show' parodoje Chicagoje. Be to, ji išreikalavo, kad ,A Century of Progress' Pasaulinės Parodos komisija išleistų 1933 VII 16 oficialius su ,Lithuanian Day' vokus kašete (pav. 18). Tuo buvo padaryta didelė propaganda Lietuvai; tą dieną Darius ir Girėnas išskrido iš JAV į Lietuvą. D-ja likvidavosi 1936.

2. ,L i e t u v a' F i l a t e l i j o s D r a u g i j a (,Lithuania' Philatelic Society) įst. 1946 X 20 Ig. Sakalo pastangomis, Chicagoje. Pirmasis d-jos pirm. buvo John Green (Jonas Grinius), sekr. B. J. Jurėnas, iždininkas V. Petrauskas, kiti valdybos nariai:

Pav. 18. Lietuvių diena 1933 VII 16

J. Bagdonas, kun. J. Jančius, J. Klimas, J. Lukošiūtė, Ig. Sakalas, Dr. Al. M. Račkus ir J. Yla. D-ja kasmet rengia ,LITPEX' F. parodas ir išleidžia gražius vokus su kašetėmis. Leidžia anglų ir lietuvių kalba mėnesinį žurnalą ,L i t h u a n i a' Philatelic Society Bulletin. Red. B. J. Jurėnas, J. Lukošiūtė, J. Liubinskas ir E. Jasiūnas.

3. L i t h u a n i a n P h i l a t e l i c S o c i e t y o f N e w Y o r k (New Yorko Lietuvių Filatelistų Draugija) įst. 1954 IV 4. Pirmojoje valdyboje buvo pirm. C. Matūzas, raštvedžiu A. Ruzgas, iždininku M. Šlapšys. Turi 24 narius (1955 VI). Leidžia lietuvių kalba laikraštuką ,Lietuvių Filatelistų Draugijos Biuletenis'. Renka medžiagą ir spaudai ruošia enciklopedinio pobūdžio F. vadovėlį ,Pilnasis Lietuvos Pašto Ženklų Katalogas', kurį redaguoja A. Visbara.

4. L i t u a n i s t i n ė s F i l a t e l i j o s S p e c i a l i s t ų K o l e k t y v a s — veikiąs prie Lituanistikos Muzėjaus Amerikoje, įst. 1940 XI 17. Anglų kalba leidžia iliustruotą 30–50 psl. žurnalą ,American Lithuanian Philatelic Specialist' (stp. ALPS). Redaguoja Dr. Al. M. Račkus, Oak Lawn, Ill. Be to, kasmet leidžia Lietuvos istorijos temomis kašetinius vokus ir juos paskleidžia filatelistų tarpe.

5. ,L i t h p h i l s' Filatelistų Kolektyvas Philadelphijoje, suorganizuotas 1948 IV 18. Visi jo nariai gimę JAV, tačiau yra nuoširdūs lietuviai, daug rašo apie Lietuvos Pašto ženklus amerikiečių F. žurnaluose. Kolektyvui vadovauja W. E. Norton (Vl. Norkus), broliai Užumeckai, Wm. Rice, J. Janulaitis. *A. M. R.*

F. t r e m t y j e. Lietuviai filatelistai, atsidūrę tremtyje, ypač Vokietijoje, tuojau pradėjo organizuotis. 1946 VII 17 Augsburgo DP stovykloj Juozo Liubinsko iniciatyva buvo sušauktas Pabaltijo valstybių tremtinių filatelistų suvažiavimas, po kurio buvo įst. Pabaltijo Filatelistų Sąjunga ,B a l t i a'. 1947 sąjunga turėjo jau 287 aktyvius narius. ,Baltia' ruošė pašto ženklų parodas ir išleido penkiomis kalbomis (estų, latvių, lietuvių, anglų ir vokiečių) 204 psl. iliustruotą ,Baltijos Pašto Ženklų Katalogą' (Augsburge 1948). Lietuviai tremtiniai jau 1946 V 24 dalyvavo bendroje ,Baltic DP Exposition' parodoje Schongau, kur buvo išstatyti ir Lietuvos pašto ženklų rinkiniai; parodos komitetas 1946 išleido ,The History of Lithuania in Philately' (Lietuvos Istorija Filatelijoje). Čia svetimtaučiai F. buvo painformuoti apie laisvos Lietuvos kultūrą ir jos dabartinę tragediją. Atskiras liet. filatelistų dalinys veikė Schwäbisch Gmünd DP stovykloje, ir čia 1947 fotografiniu būdu perspausdino 1942 Kaune išėjusį Lietuviškų Pašto Ženklų Katalogą.

F. tremtyje dar labiau praturtėjo, kai Lietuvių Paštininkų Sąjunga (LPS), Lietuvos Raudonasis Kryžius (LRK) ir Lietuvos Skautų Sąjunga (LSS) išleido visą eilę pašto ženklų savo estafetiniam paštui aptarnauti. Pirmieji šios rūšies pašto ženklai pasirodė anglų zonoje numatytam skautų vadų suvažiavimui D e t m o l d e 1946 V 2–4, bet juos, atitinkamai perspausdintus, jau anksčiau panaudojo įvykusiame LSS vadų suvažiavime A u g s b u r g e 1946 IV 28. LSS išspausdino 6 skirtingas pašto ženklų atmainas.

Lietuvos R a u d o n a s i s K r y ž i u s 1941 XI 1 Augsburge taip pat išleido vieno piešinio įvairių kainų bei spalvų 6 lietuviškus pašto ženklus ir 8 atmainų paminklinius blokus.

S e e d o r f o LTB Komitetas, susitaręs su LRK, skirdamas jam 25% pelno, išspausdino dail. J. Steponavičiaus darbo pašto ženklus trims anglų zonos lietuvių stovykloms: Hassendorfo (trys įvairių spalvų bei kainų atmainos), Monthomery (trys atmainos) ir Seedorfo (trys atmainos), — iš viso išleista 18 atmainų perforuotų ir karpytų ženklų. Be to, penkiomis spalvomis dar buvo išspausdinti bendri filateliniai blokai trims stovykloms. M e e r b e c k o stovyklos LRK skyrius 1947 išleido pašto ženklus pirmosios lietuvių knygos 500 metų sukakčiai paminėti; iš viso iš-

spausdinta trijų kainų 6 atmainos (karpytų ir perforuotų) ir vienas blokas.

Lietuvių Sąjunga Tübingene 1946–47 išleido du skirtingus dviejų spalvų ženklus, kuriais buvo apmokami laiškai, siunčiami į lietuvių stovyklas įvairiose zonose.

Lietuvių Paštininkų Sąjunga 1948 XI 27 išspausdino trijų rūšių pašto ženklų, kad visose liet. tremtinių pašto įstaigose būtų vartojami vienodi ženklai už LPS pašto patarnavimus. Žalios spalvos 5 pf. ženklelio projektą nupiešė dipl. inž. Pr. Drąsutis; mėlynos spalvos 10 pf. ir raudonos spalvos 20 pf. projektus nupiešė dail. J. Kaminskas; be to, šių visų trijų ženklų išspausdintas blokas raudona spalva Lietuvos kariuomenės 30 metų sukakčiai paminėti; bloke įrašas: ‚Tas laisvės nevertas — kas negina jos. 1918 23/XI 1948'.

B a l t ų tremtinių stovyklos bendruomenė Schongau stovykloje (Bavarijoje) 1946 V 24 išleido spalvotą paminklinį ‚Baltic DP Exposition Camp Post' paštinį ženklą, kuriame atvaizduoti Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybės ženklai.

Vėliau, kai lietuviai tremtiniai ir LPS nariai pradėjo emigruoti, lietuvių paštas turėjo persiorganizuoti į bendrą ‚B a l t i c D P C a m p Post Office' (Baltų Tremtinių Stovyklų Paštas). Tuomet 1948 IV 10 Augsburgo-Hochfeldo stovyklų pašto valdyba išleido tris skirtingus pašto ženklus, kuriems projektus padarė dail. Ed. Krasauskas. Išleista paprastiems laiškams 50 pf. mėlynos bei kavinės spalvos ženklai, 1 RM violetinės-juodos spalvos, ir ‚express' laiškams 50 pf. karmino-melsvai pilkos spalvos ženklai. Pastarieji ir buvo paskutinieji tremtinių pašto ženklai. Tremtinių išleistieji ženklai sudomino ir užsienio filatelistus. *A. M. R.*

Filchner Wilhelm (g. 1877) vokiečių keliautojas tyrinėtojas ir geofizikas. 1903–05 lankėsi Kinijoje ir Tibete, 1911–12 vokiečių antarktinės ekspedicijos dalyvis, 1926–28 ir 1934–40 Kinijoje, Tibete ir Afganistane darė žemės magnetizmo tyrinėjimus. Išleido daug savo kelionių aprašymų, iš kurių svarbesni: Zum sechsten Erdteil 1923; Sturm über Asien 1924; Quer durch Ost-Tibet 1925; Om mani padmehum 1929; Kumbum Dschamba Ling 1933; Ein Forscherleben 1950; In der Fieberhölle Napals 1951.

Filė (koptiškai Philae ‚galas', dabar Jeziret el-Bibra ‚šventyklos sala', arba Jeziret Anas el-Vogul) maža Nilo sala pietų rytų Egipte, 11 km į pietus nuo Asuano užtvankos. 1902 pastačius Asuano užtvanką, sala buvo vandens apsemta, išskyrus rugpjūčio-gruodžio mėn., kada dėl potvynių pralaidos atidaromos. F. senovėj buvo garsi šventyklomis ir gražia gamta. Sala buvo paskirta deivei Izidai; čia viena po kitos

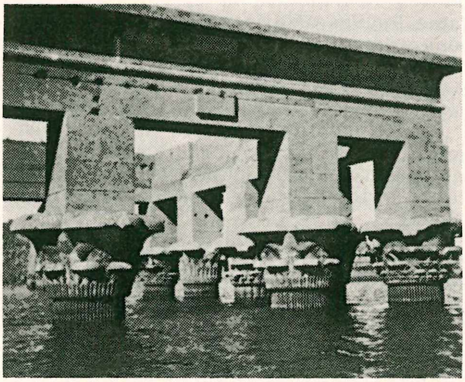

Filės šventykla potvynio metu

buvo statomos šventyklos, kurių liekanos iki šiol geriausiai išsilaikiusios. Izidos šventykla, pradėta statyti IV a. viduryje pr. Kr. paskutinio vietos kilmės faraono Nektanebo ir baigta I a. pr. Kr. Sienos išdekoruotos Augusto ir Tiberijaus laikais. Be to, čia buvo pastatytos Arsenufio, Mandulio, Hathoro, Harendoto, Augusto šventyklos ir ypatingu architektūriniu menu pasižymėjęs Trajano garbei skirtas kioskas, pavadintas ‚Faraono lova'. Savo laiku sala traukė ne tik Egipto ir Etiopijos maldininkus, bet graikų ir romėnų menininkus bei turistus. Justinijono D. (527–565) laikais buvo uždarytos visos pagoniškosios šventyklos. 1895–96 vadovaujant Lyonui, buvo daromi kasinėjimai. Sala išvalyta, visi paminklai ištirti ir, prieš pastatant Asuano užtvanką, sienų pamatai sustiprinti.

A. B. Edwards, A Thousand Miles up the Nile 1877. *P. Plk.*

Filelfo (lotyninta pravardė Philelphus) Francesco (1398–1481) italų humanistas. Savo laiku geriausias helenistas ir lotynistas. 1427–74 profesoriavo ir mokė Bolonijoje, Florencijoje, Sienoje ir Milane. Parašė: Satyrae; Carmina; Odae graecae; De locis et seriis ir kt.

Rosmini, Vita di F. F. 1908.

Filemonas (gr. Philēmōn) 1. sen. graikų mitologijoje frigietis, kuris su savo žmona Baukida, kad ir gyvendami dideliame skurde, vaišingai priėmė nežinomus pakeleivius, kurie pasirodo buvę Zeusas ir Hermis. Dėkingi dievai juos paskyrė savo šventyklos prižiūrėtojais. Pasenę F. pavirtęs ąžuolu, o Baukida — liepa. Ch. Gounod parašė trijų veiksmų operą Philémon et Baucis (1860).

2. (361–262 pr. Kr.) graikų naujosios komedijos atstovas. Savo laiku jis buvo net populiaresnis už Menandrą, kurį kelis kartus buvo nugalėjęs viešose draminėse varžybose. Jo raštų teišlikę fragmentai.

Filemonui laiškas yra trumpiausias šv. Povilo laiškų, parašytas apie 62 Romoje.

Jame Povilas užtaria pabėgusį ir pas savo poną grįžtantį vergą Onezimą, paties apaštalo pakrikštytą Romoje. Povilas iš karto norėjo Onezimą pasilaikyti pas save, bet, nenorėdamas būti nelojalus savo draugui F., grąžina vergą atgal jau ne kaip nusikaltusį tarną, bet kaip brolį Kristuje. Povilas garantuoja už jį ir net pasižada apmokėti nuostolius, kurių susidarė vergui pabėgant.

Laiško autentiškumas neigiamas tik kaikurių radikalių kritikų: Baur, Weiszaecker, Steck. Tiesa, šis laiškas yra retai cituojamas senovės raštuose tiek dėl savo trumpumo, tiek ir dėl turinio privataus pobūdžio, bet laiško doktrina yra plačiau išdėstyta kituose Povilo laiškuose. Šis laiškas randamas tiek Muratori fragmente, tiek minimas Origeno ir Tertulijono.

M. Meinertz, Die Gefangenschaftsbriefe des heiligen Paulus 1931; *M. Roberti,* La lettera di s. Paolo a F. e la condizione giuridica dello schiavo fuggitivo 1933.

Filevič Ivan (1856–1913) rusų istorikas. Baigęs Petrapilio univ. istorijos filologijos fakultetą, parašė magistro disertaciją Borba Polši i Litvy-Rusi za galicko-vladimirskoje nasledije (1890). Po M. Barsovo (žr.) mirties paskirtas Varšuvos univ. rusų istorijos prof. Išsp. Istorija drevnej Rusi 1896; Ugorskaja Rus 1894; Istorija Karpatskoj Rusi ir kt.

Filharmonija (gr.) muzikos meno ugdymo ir plėtimo įstaiga. Tuo vardu įvairiuose pasaulio centruose vadinami simfonijos orkestrai arba draugijos tiems orkestrams palaikyti, net ir salės ar pastatai, kur koncertuoja F. orkestras. Kartais tuo vardu vadinami žymūs chorai. Varšuvoje prieš I pas. karą F. buvo vadinama lenkų muzikos mokykla, kuriai rusų valdžia nenorėjo suteikti konservatorijos titulo. Lietuvoje 1930 buvo susikūrusi F. d-ja, kurios tikslas buvo skatinti simfoninę muziką. D-jos pirm. buvo dr. Zacharinas, nuo 1934 Martynas Yčas. F. d-ja kurį laiką turėjo sutartį su Valstybės Teatru simfoniniams koncertams ruošti. Vėliau ta sritis perėjo tiesioginėn Valstybės Teatro bei Valstybės Radiofono orkestrų žinion, ir F. d-ja buvo likviduota. 1940 XI 1 Vilniuje įst. Lietuvos Valstybinė Filharmonija (žr. Lietuva: muzika). *V. Jkb.*

Filhelenai (gr.) graikų bičiuliai. Tuo vardu XIX a. pirmojoje pusėje buvo vadinami tie negraikai, kurie rėmė žodžiu, lėšomis ar net patys dalyvaudami graikų kovoje su turkais dėl nepriklausomybės. F. tarpe buvo Byron, Beranger, Chateaubriand ir kt.

Filiae Lithuaniae (lot. ‚Lietuvos dukros') Lietuvių Studenčių Tautininkių Korporacija LU (nuo 1930 VDU) ir nuo 1941 VU. Tai pirmoji lietuvių studenčių korporacija, išsivysčiusi iš mišrios ‚Neo-Lithuania' korporacijos; nuo jos F.L. atsiskyrė 1928 XII 8, bet oficialia korporacijos įsikūrimo diena laikoma 1929 VI 2, kada buvo pašventinta vėliava. F.L. šūkis ‚Pro patria'; vėliavoje įrašyti šūkiai: ‚Ugdyti tėvynės meilę', ‚Bonae artis et amicitiae' ir ‚Pro patria'. Spalvos: žalia, raudona, auksinė. Tikslas: burti tautinio nusistatymo studentes, ugdyti taurias asmenybes krikščioniškosios doros pagrindais, aukotis lietuvių tautos gerovei, palaikyti gerus santykius su kitomis draugingomis korporacijomis. Garbės nariai: S. Kymantaitė-Čiurlionienė, A. Smetona ir kan. J. Tumas-Vaižgantas. Narių turėjo per 300.

Pirmąją korporacijos kūrėjų valdybą sudarė: Aldona Vokietaitytė (pirmininkė), Genė Jakelaitytė–Čiburienė (vicepirmininkė) ir Aldona Vėgėlytė–Drąsutienė (sekretorė). Pirmininkėmis yra buvusios: S. Adomaitienė, M. Dabrilaitė, G. Jakelaitytė-Čiburienė, A. Nasvytytė-Augustinavičienė, G. Šliūpaitė–Siliūnienė, G. Poderytė, B. Trainavičiūtė–Paprockienė, A. Varkalaitė ir kt. 1940 įk. F.L. filisterių sąjunga, kurios valdybon įėjo J. Andriulytė ir J. Deveikė. 1940 vasarą korporacijos veikimas sustabdytas, bet iki 1944 II 10 dar būdavo slaptai renkamasi. 1955 VII 2 F.L. susijungė su ‚Neo-Lithuania' korporacija. *J. L.*

Filiae Samogitiae (lot. ‚Žemaičių dukros') Lietuvių Studenčių Žemaičių Korporacija, įst. VDU 1930 V 12. F.S. rūpinosi Žemaičių liaudies papročių ir tradicijų ugdymu bei išlaikymu. Spalvos: auksinė, žalia, mėlyna. Steigėjos: P. Bylaitė, E. Gvildytė, Br. Kiaupaitė, K. Kymantaitė, Volterytė ir Žukaitė. Pirmininkėmis yra buvusios: P. Bylaitė, E. Gvildytė, S. Naruševičiūtė–Burbienė, A. Noakaitė, V. Žilinskaitė, E. Žilytė ir I. Sakavičiūtė-Jasevičienė. F.S. palaikė artimus ryšius su Žemaičių Studentų Korporacija ‚Samogitia' ir talkininkavo, jai kasmet žiemą Klaipėdoje ruošiant visos Lietuvos studentų suvažiavimus. Narių turėjo per 80. Pirmosios bolševikų okupacijos metu (1940 vasarą) korporacijos veikimas sustabdytas. *J. L.*

Filialas (lot.) didelės įstaigos, banko, įmonės, fabriko ar organizacijos skyrius.

Filibertas 1. (apie 616—685) šventasis (šventė VIII 20), Vendée apaštalas ir globėjas, VII a. Prancūzijos religinio ir politinio gyvenimo stambiausia figūra. Išauklėtas Dagoberto I rūmuose, nusivylęs pasaulio tuštybe, 21 metų amžiaus įstojo į Rebais vienuolyną ir tapo jo abatu. Kai vienuoliai pasipriešino F. griežtam valdymui, jis paliko Rebais vienuolyną ir keliavo po Prancūziją ir Italiją, studijuodamas kitų vienuolynų gyvenimą, paskui apie 650 įsteigė garsų šv. Petro de Jumièges vienuolyną. 677 pabėgęs nuo Ebroino persekiojimų, prisiglaudė pas Poitiers vyskupą ir

šio padedamas įsteigė Heros saloje Noirmoutier vienuolyną, kuris paskui gavo šv. Filiberto vardą.

J. Loth, Histoire de l'abbaye royale de s. Pierre de Jumièges 1882; *H. Curé,* St. Philibert le Thaumaturge 1936.

2. F i l i b e r t a s, žr. Emanuelis, Filibertas.

Filicinae žr. Papartiniai.

Filicinas medžiaga, kurios priklauso antelmintinis (kirmėlių varomasis) paparčio šakniastiebio veikimas. F. gaminamas iš paparčio ištraukos (Extr. Filicis maris aethereum) ir yra sudėtas iš keleto aromatinių junginių.

Filigranas (lot. filum ‚siūlas' ir granum ‚grūdas') 1. m e t a l o dirbiniai iš plonų aukso ar sidabro vielelių (siūlų), dažnai su granuliacija, t.y. su užlituotomis smulkiomis aukso ar sidabro kruopelytėmis. Pynės pavidalo vielelės paprastai prilituojamos metalo dugne. F. technika gaminami įvairūs papuošalai, pagražinami drabužiai, indai, knygų viršeliai. F. dirbinių aptikta antrajame Trojos mieste (2000 pr. Kr.), Italijoje nuo 850 pr. Kr., karolingų ir romaniškojo stiliaus auksakalių mene, Indijoje ir Kinijoje. Žinomi XVII a. Nürnbergo sidabro F.

2. P o p i e r i a u s F., arba vad. ‚vandeniniai ženklai', tai dažniausiai heraldinio pobūdžio persišviečią popieriaus gamyklų ženklai. Senesnėje technikoje jie būdavo gaunami, dedant iš vielelių sulankstytą ženklą ant rėčio, kuriuo nukošiama popieriaus masė. F. ženklai padeda nustatyti popieriaus senumą ir kilmę; jie ypač svarbūs senosios grafikos tyrinėjimams.

C. M. Briquet, Les Filigranes, dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600, I–IV 1923. *P. Rkl.*

Filija (lot. filia ‚duktė') bažnyčia, neturinti savos parapijos, bet priklausanti kitos parapinės bažnyčios.

Filioque (lot. ‚ir iš sūnaus') teologinis terminas, kuriuo išreiškiama Kat. Bažnyčios dogma, kad Šv. Dvasia savo kilme yra iš Tėvo ir iš Sūnaus kaip iš vieno pradmens vienu ir tuo pačiu meilės veiksmu. Fotijus (Photius), Konstantinopolio patriarchas (858), pasipriešino F. įterpimui į Konstantinopolio visuotinio susirinkimo sudarytąjį tikėjimo išpažinimą, teigdamas, kad Šv. Dvasia kyla tiktai iš Dievo Tėvo. Fotijaus pažiūrą gynė Rytų Bažnyčioje X a. pabaigoje Konstantinopolio patriarchai Sisinijus ir Sergijus, o XI a. viduryje patriarchas Mykolas Cerularijus. Šio pastarojo įtakoje buvo baigta Rytų Bažnyčios Focijaus pradėtoji schizma. F. ir Romos popopiežiaus primato nepripažinimas kat. Bažnyčios laikomos pagrindinėmis graikų schizmatikų klaidomis. F. vartoti buvo pradėta Ispanijoje VI a. po trečiojo Toledo sinodo (589), kai gotai atsižadėjo arianizmo, bet tik ketvirtajame Laterano (1215), antrajame Liono (1274) ir Florencijos (1438–45) susirinkimuose F. buvo skelbiama tikėjimo dogma. *V. Rmš.*

Filipavičius 1. B o l e s l o v a s (g. apie 1836 Panevėžio aps.) vienuolis Vilniuje. 1863 V 14 išėjo į sukilimą Lietuvoje, kur dalyvavo Ostojos būryje, 1863 XI 27 areštuotas, kalinamas Kaune ir Vilniuje, nuteistas 10 metų sunkiųjų darbų kalėjimo. 1876 gyveno Civilske, Kazanės gub.

2. J a n u a r a s (1815–1869) Vilniaus literatas. 1843 išsp. iš Lietuvos padavimų apysaką Pan Jasnotki, 1845 rinktinio darbo Lud i Czas I t. Bendradarbiavo vad. Vilniaus lenkų kalbos žodyne 1861.

3. J o n a s (m. 1524) nuo 1510 Vilniaus kapitulos narys, 1520 išrinktas Kievo vyskupu, bet paskyrimą gavo tik 1522. Ilgus metus Vilniuje gyvendamas, buvo įtakingiausias Vilniaus kapitulos narys. 1519 buvo rimčiausiu kandidatu į Vilniaus vyskupus, bet Žygimantas I tą vyskupiją išrūpino savo 21 metų nevedybiniam sūnui — klierikui, vad. Jonui iš Lietuvos kunigaikščių.

Filipecki Andrzej XVIII a. jėzuitas Lvove, Kazania na Niedziele całego roku 1783–84 ([2]1839–42) ir kelių kitų darbų autorius. Jo pamokslus, kartu su M. Bialobrzeskio (žr.) pamokslais rusų administracija Lietuvoje, tuojau po 1863 sukilimo, pripažino oficialiais pamokslais, kuriuos vienus teleido kunigams skaityti bažnyčiose, ir pareikalavo iš vysk. Valančiaus paruošti jų lietuvišką vertimą. Valančius 1865 pavedė išversti F. pirmąjį tomą kun. Povilui ir Antanui Beresnevičiams, o antrąjį Pikelių klebonui Jomantui ir kun. M. Paliulioniui (vėliau vyskupui). 1865 XI 3 kun. Jomantas dėl ligos nuo pavesto jam darbo atsisakė, ir Valančius jo darbą pavedė Naujamiesčio vikarui kun. Stasevičiui, kuris 1866 VII 29 darbą atliko. Išvertė 1866 I t. ir kunigai Beresnevičiai (rankraštis VDU bibliotekoje), bet visas darbas nebuvo išspausdintas, nes Bialobrzeskį išvertus ir išspausdinus, rusų administracija F. pamokslų vertimo jau nebereikalavo.

Vc. Biržiška, Bialobrzeskio ir Filipeckio pamokslų vertimas (XXVII Knygų Mėgėjų Metraštis I 1933 156–158 psl.); (") Lietuviškoji Enciklopedija VIII 1940, 189–190 psl.

Filipendula žr. Vendrykštis.

Filipescu Nicolas (1862–1916) rumunų politikas. Nuo 1910 karo ministeris. I pas. karo metu buvo karo prieš Vokietiją šalininkas ir 1916 buvo vienas tų, kurie privertė Rumuniją tą karą pradėti.

Filipika (gr. philippikos ‚Pilypo, pilypinis') viena iš Demosteno kalbų, nukreiptų prieš Makedonijos karalių Pilypą. Tuo pat vardu buvo vadinamos ir Cicerono kalbos prieš Marką Antonijų. Dabar F. vadinama smarki kaltinamoji kalba prieš kokį asmenį.

Filipinai (R e p u b l i c a d e F i l i p i n a s) nepriklausoma respublika (nuo 1946 VII 4), apimanti F. salyną Pacifiko vandenyne. F. salynas yra apie 800 km nuo r.p. Azijos krantų, atogrąžų juostoje tarp 4°40′ ir 21°10′ š. pl., šiaurės pietų linkme nusitęsiąs 1950 km. Salyne yra 7100 salų, iš kurių tik 2441 turi vardą. 6640 salų yra mažesnės kaip po 2,5 km² ir tik 11 salų: Luzon, Mindanao, Samar, Negros, Palawan, Panay, Mindoro, Leyte, Cebu, Bohol ir Masbate yra didesnės kaip po 2500 km². Bendras viso salyno plotas 297.414 km². F. salos yra vulkaninės kilmės, turi per 20 veiklių vulkanų, iš kurių žymiausi yra Apo (2950 m) Mindanao saloje ir Mayon (2400 m) Albay saloje. Dažni žemės drebėjimai, bet nežymus vulkanų veikimas. Mineralinių turtų daug; iškasama aukso (metinė produkcija apie 15 mil. dol.), sidabro, vario, švino, cinko, geležies rūdos, akmens anglies, chromito, asbesto, mangano, druskos, lignito, naftos. Mažosios salos yra iš vandens išsikišusios povandeninių kalnų viršūnės, todėl jos yra ištisai kalnuotos. Didžiosios salos (Mindanao, Luzon) tarp kalnų turi plačių, derlingų lygumų.

K l i m a t a s visą laiką karštas, bet europiečiams pakenčiamas. Vidutinė metų temperatūra apie 26°C. Žiemos meto vidutinė temperatūra tik 3–4 C° žemesnė už vasaros. Rytinėje dalyje lietingas periodas prasideda lapkričio ir baigiasi birželio mėn. Kitose vietose daugiausia lyja liepos–spalio mėn. Per metus vidutiniškai iškrinta 1800 mm drėgmenų. 63% visų salų tinka žemės ūkiui, bet 60% viso ploto apaugę miškais. Svarbiausi augalai: bambukas, banijana, palmės, įvairių rūšių kietmedžiai, cinamono ir pipirų medžiai, gumos medis ir Manilos kanapė (abacá), kuri yra iš svarbiausiųjų F. kultivuojamųjų augalų, nors auga ir kaip laukinė. Žemės ūkyje produkuojama: ryžiai (metinis derlius yra apie 1,5 mil. t), kukurūzai, saldžiosios bulvės, cukrinės nendrės, abacá, tabakas; vaisiai: bananai, apelsinai, papaja, mandarinai, lanzonai, chico, pili riešutai ir kt. Pramonė mažai išplėsta. Eksportuoja: koprą (70% viso eksporto), abacą, cukrų, mineralus, gumą, auksą, vaisius, kietmedį.

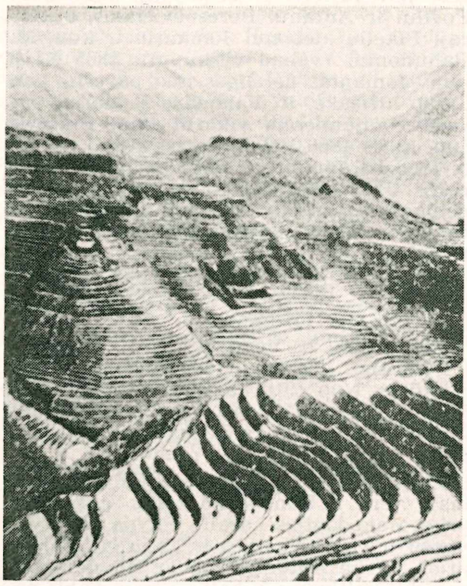

Ryžių auginamoji žemė atkalnėse

G y v e n t o j a i (apie 21 mil. 1954) daugiausia malajų rasės, susiskirstę į eilę savitų tautų, tautelių ir genčių, iš kurių žymiausios yra: visajanai (centrinėje salyno dalyje), tagalogai (Luzono saloje), kurių kalba priimta viešąja kalba visoje F. respublikoj, ilokanai, igorotai, ilongotai, bontokai ir ifuganai. Apie 80% gyv. yra Romos katalikai ir 10% nepriklausomųjų katalikų sekta, kurią 1902 įkūrė kun. Gr. Aglipay. Mahometonų yra 5%; jie yra bene karingiausi F. gyventojai. Apie 5 mil. gyv. kalba angliškai ir per 0,5 mil. ispaniškai. Pradžios mokslas laisvas; veikia kelios specialinės mokyklos ir 3 universitetai, iš kurių seniausias šv. Tomo (domininkonų) įkurtas 1611. Valstybinis univ. Quezon City mieste turi apie 8000 stud. Sostinė nuo 1948 Manilos priemiestis Quezon City. 1947 III 14 sutartimi JAV gavo teisę F. salose 99 metams turėti kariuomenės ir karo laivyno bazes.

I s t o r i j a. F. aptiko 1521 Ferdinandas Magelanas. 1542 salos pavadintos Ispanijos karaliaus Pilypo II garbei Islas Filipinas. Ispanų ekspedicijos vadas Miguel Lopez de Legazpe 1572 įkūrė kolonijos administracinį centrą Manilą. Netrukus atvyko misijų įvairių ispanų ordenų vienuoliai, ir salų gyventojai buvo pakrikštyti. Katalikybės priėmimas turėjo didelės politinės reikšmės, nes vienas tikėjimas salų gyventojus suvienijo į homogeninį vienetą, kuris vėliau pajėgė sau išsikovoti politinę nepriklausomybę. XIX a. gale prasidėjo organizuotas veikimas prieš okupantus ispanus, įsikūrė eilė politinių organizacijų, iš kurių žymiausioji buvo Liga Filipina, įkurta akių gyd. J. Rizalo (ispanų sušaudytas 1896 XII 30). Kita pogrindžio organizacija Katipunan (tagalogų sąjunga) siekė nepriklausomybės revoliuciniu keliu. Ji, vadovaujama E. Aguinaldo, pradėjo sukilimą 1896 VIII 26. Po pusmečio ispanai numalšino sukilimą, bet, pasirašydami vad. Biac–na–bato paktą, pažadėjo po 3 metų įgyvendinti kaikurių administracinių reformų. Kilus JAV ir Ispanijos karui 1898 IV 21, amerikiečių karo laivy-

nas Manilos įlankoje V 1 sumušė ispanų laivyną, V 19 grįžo iš tremties (Hong Konge) Aguinaldo ir pasiskelbė F. prezidentu. Paryžiaus taikos sutartimi (1898 XII 10) F. atiteko JAV, kurios primokėjo 20 mil. dol. Aguinaldo atsisakė pripažinti amerikiečių valdžią, ir 1899 I 23 Malolos vietovėje buvo sudaryta laikinoji vyriausybė. II 4 prasidėjo sukilimas; 1901 III 23 buvo sugautas Aguinaldo, kuris prisiekė JAV ištikimybę. Partizaniniai sukilėlių veiksmai truko ligi 1902 IV. 1902 VII 4 karinis gubernatorius pakeistas civiliniu. 1907 X 16 susirinko amerikiečių leistas seimas. Nuo 1912 amerikiečiai pradėjo daugiau pripažinti salų savivaldybę, o 1916 Jones aktas leido rinktą senatą ir numatė suteikti nepriklausomybę, betgi kuri buvo atidėliojama. 1933 JAV kongresas priėmė Howes–Cutting įstatymą, kuriuo po 12 metų garantuojama nepriklausomybė. 1935 II 8 priimta konstitucija, IX 17 nusipelnęs politinis veikėjas Manuel Ouezon išrinktas pirmuoju prezidentu. 1941 XII 7 japonai iš oro puolė F., o XII 10 pradėjo invaziją. Ligi 1942 V 6 visos F. salos buvo japonų okupuotos. 1944 X 20 amerikiečių kariuomenė išlaipinta F. salose ir 1945 IX 3 japonai kapituliavo. 1946 VII 4 formaliai deklaruota F. nepriklausomybė. 1946 IV 30 JAV kongresas priėmė Bell aktą, kuriuo ligi 1954 leidžiama laisva prekyba tarp JAV ir F., o ligi 1974 kasmet sumažinama 5% neapmuitinamų prekių eksportas į JAV. Po II pas. karo iš kovojusių prieš japonus partizanų komunistai suorganizavo teroristų būrius vad. huk–bala–hapsus, kurie, įsistiprinę Luzono saloje ir Maskvos remiami, grėsė respublikos nepriklausomybei. Jų grėsmė likviduota 1953. *A. B.*

F. l i t e r a t ū r a. Ilgas ispanų valdymo laikotarpis F. salose paliko neišdildomų pėdsakų visose gyvenimo srityse, taip pat ir jų literatūroje. F. salos buvo glaudžiai susijusios su Ispanijos kultūra ir civilizacija. F.L. reiškėsi ispanų kalba, iš dalies vietos dialektu ir pagaliau anglų kalba. Vietos kalba F.L. veikla tepasireiškė t a g a l ų tarme. Daugumas ta tarme išėjusių raštų dažniausiai kartojo ispanų XVI ir XVII a. pirmosios pusės romansus corridos ir komedijas apie arabus ir krikščionis. Tos dvi literatūrinės rūšys čia taip įsigalėjo, kad net ir dabar perspausdinami anų senųjų autorių kūriniai, išversti iš ispanų kalbos. Toji literatūra būdinga tuo, kad joje visiškai nėra tiesioginės patirties ir tiesioginio tikrovės pažinimo. Viską nustelbia vaizduotė, neįtikimi nuotykiai, tragiškos scenos. Vien tik iš tagališkų romansų antraščių tai ryškiai matoma, pvz.: Septynerių karaliūnų liūdnas gyvenimas, Princo Imgrido ir princesės Glorianos gyvenimas ir istorija, Floranto ir Lauros gyvenimas Albanijos karalystėje ir t.t. Pažymėtina, kad visi panašūs veikalai yra anoniminiai. Teatro veikalai sudaromi iš trijų ar keturių ispaniškų tragedijų. Jose visada dalyvauja saracenai ir krikščionys. Visą jų intrigą sudaro tai, kad saracenai nori vesti krikščionių karalaites, o krikščionys — arabų princeses. Visi tie veikalai rašomi eilėmis, ir jose nemaža tikros poezijos; dėl to jie ir turi didelį pasisekimą.

Primityvi filipiniečių sodyba

F.L. ispanų kalba per visą laiką buvo labai silpna ligi pat ispanų valdymo pabaigos. Ispanų kalbos mokymas krašte susidurdavo su didelėmis kliūtimis, todėl ji tebuvo dėstoma tik didesniuose centruose. Ligi XIX a. vidurio F. nepasireiškė nei vienas didesnis rašytojas. Tik José Rizal (1861–96) parašė du romanus: Nol mi tangere (1887) ir El Filibusterismo (1881). Juose nuoširdžiai aprašomi F. vargai ir reikalaujama bent kiek socialinių teisių. Tiedu veikalai filipinų buvo labiausiai mėgiami. Rizal buvo ir poetas. Jo poezija, parašyta celėje belaukiant sušaudymo, paskui išlieta Ultimo pensamiento vardu, plačiai pasklido visame ispaniškame pasaulyje ir buvo išversta net į kitas kalbas.

Amerikiečiams 1896 atėmus iš ispanų F., leista visiška kultūrinė laisvė, ir nuo tada plačiai pasklido spauda ir raštas. Iš žymesnių to laikotarpio rašytojų paminėtini: Macario Adriatico (1869–1919), labiau išgarsėjęs kaip puikus oratorius, Manuel Rávago, Epitacio Cristobal, išgarsėjęs savo romanais bei novelėmis, Vicente Palaez, poetas, Beckerio sekėjas, Guillermo Gomez Windham, pasižymėjęs kaip romanistas (išleidęs La Carrera de Candida 1921) ir Adelina Gurrea, viena žymiausių F. mo-

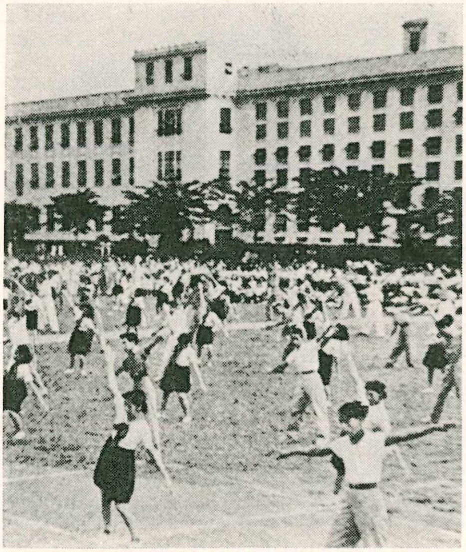

Manilos univ. studentai sportuoja

terų rašytojų, kuri už savo novelių rinkinį laimėjo ispanų tautinę premiją. Jos novelėse Cuentos de Juana ryškiai atsispindi visa filipinų liaudies mistika ir tų egzotinių salų augmenija bei gyvūnija.

W. E. Retana, Paginas literarias filipinas 1893; Noticias historicobibliograficos del Teatro en Filipinas 1906. *P. Gč.*

Filipinų griovys Pacifiko gelmė 10°27′ š. pločio ir 126°39′ r. ilgio. 1927 vokiečių kreiserio Emden aptiktas (vok. Emdentief) ir rastas 10.793 m gylio. 1945 JAV laivas Cape Johnson čia rado 10.504 m gylį.

Filipkiewicz 1. Jan Józef XVIII a. lenkų grafikas, gyvenęs Liubline, nuo 1745 Lvove. Paliko per 60 religinio turinio graviūrų ir portretų.

2. Stefan (1879–1944) lenkų tapytojas, mokėsi Krokuvoje. Tapė gamtovaizdžius, nature morte ir kt,

Filipów mstl. žr. Pilypavas.

Filipovcai, arba filiponai, rusų sentikių (bepopių) atskala, susikūrusi Rusijoje apie 1733, atskilusi nuo vad. danilovcų. Atmetę priesaiką carui, paskiau atsisakę stoti į kariuomenę, jie buvo persekiojami. Todėl jie susikoncentravo Rusijos šiaurėje (Permės ir Archangelsko gub.). 1773 Pilypas su 70 šalininkų, protestuodamas prieš valdžią ir pravoslavų bažnyčią, susidegino. Daug F. emigravo į vakarus, kur Lenkijoje, Lietuvoje ir Prūsuose gavo filiponų vardą. Buv. Kauno gub. XIX a. pusėje jie sudarė pusę visų sentikių, t.y. apie 7000. Dalis jų išsikėlė į Lenkiją, iš kur po trečiojo padalijimo persikėlė į vad. Naujuosius Rytų Prūsus (vėliau Augustavo vaivadiją), kur apsigyveno apie Seinus, Suvalkus, Pilypavą, Lomžą ir kt. 1798 jų čia buvo 955 šeimos. 1823–24 šaukiami stoti į rusų (lenkų) kariuomenę, jie atsisakė ir dėl to persekiojami pasiuntė savo atstovus į Prūsus prašyti leidimo ten išsikelti. 1825 leidimą gavo. Jų persikėlimas truko 1827–33. Daugumas įsikūrė Gumbinės ir Sensburgo aps. 1925 Sensburgo, Luko ir Johannisburgo aps. jų buvo 1687. Dalis F. pasiliko ir Suvalkų krašte, kur jie turėjo maldos namus Pogoželcuose ir Kalietninko par.

Gersch, Die Philipponen (Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg XI 1909, 44–84 psl.).

Filippini Lucia (1672–1732) italų šventoji (šventė III 25), kardinolo Barbarigo padedama, 1692 įkūrė Maldingųjų moterų draugiją (Maestre Pie Filippine) moterų tarpe mokyti ir apaštalauti, o nuo 1704 buvo jos viršininke. Be to, organizavo rekolekcijas moterims. 1760 Šv. Sostas šią instituciją aprobavo, ir ji greitai išsiplėtė tiek Italijoje (Romoje centras), tiek Š. Amerikoje. F. šventąja paskelbta 1926.

Filisteris (vok. Philister) 1. vokiečių studentų korporacijų senojoje terminologijoje reiškė asmenį, nepriklausantį korporacijai; 2. Lietuvos studentų gyvenime F. vadinami buvę korporantai ar studentų organizacijos nariai, baigę mokslą ir nenutraukią ryšių su savo buv. korporacija; jie sudaro atskiras F. sąjungas.

Filistinai (gr. philistinoi, hebr. p' līštim) tauta, gyvenusi r. Viduržemio jūros pakraštyje nuo Jopės iki Egipto sienos. Jų kraštas buvo vadinamas Filistėja (hebr. Peleseth), arba Palestina. Vėliau tuo vardu pradėtas vadinti visas Kanaanas. Iš kur F. yra kilę, tikrai nežinoma: vieni juos kildina iš Kretos salos, kiti iš Egipto, Geraro srities. F. pajūryje turėjo tris miestus: Azotą (Ašdod), Gazą, Askaloną; krašto viduryje du: Gatą ir Ekroną. Kiekvieną miestą valdė neaprėžtas valdovas, vad. serenu. Visi miestai buvo sudarę gynimosi sąjungą.

F. istorijoje pasirodė tik XII a. pr. Kr., kai jie bandė įsibrauti į Egiptą ir sudarė rimtą pavojų egiptiečiams, kurie F. vadino purasatais (Purasati). Tik XX dinastijos valdovas Ramses III atrėmė F. puolimus. Tuo pat metu F. smarkiai puolė Izraelį. Pirmasis žydų karalius Saulius dar nepajėgė atsispirti prieš F., tačiau Dovydas jau pradėjo juos sėkmingai pulti, o jo sūnus Salomonas visai nugalėjo F. ir privertė mokėti duoklę. Izraeliui suskilus į dvi valstybes (935 pr. Kr.), F. atsigavo, bet pradžioje dar nedrįso pulti Judėjos. Tik vienuoliktojo Judėjos karaliaus Ahazo (VIII a. pr. Kr.) metu F. atsiėmė savo prarastąsias žemes ir užvaldė Judėjos dalį. Ahazo sūnus Ezekijas vėl nukariavo F. ir Ekrone pastatė savo valdovą. Netrukus F. nukariavo Asirija. Vėliau F. iš eilės buvo valdomi Egipto, Babilono ir Persijos. 332 pr.

Kr. nukariavo Aleksandras D. Jis ir jo įpėdiniai užimtame krašte įkurdino daug kolonistų, kurių tarpe F. ir ištirpo.

F. buvo semitai ar susemitėję. Jų kalba ir tikyba buvo semitiška. Jie garbino derliaus dievą Dagoną ir dangaus rūmų valdovą Baal–Zebubą.

Cambrige, Ancient History 1925; *H. Graetz,* History of the Jews 1927; *O. Eissfeldt,* Philister und Phönizier 1936. *P. Plk.*

Fillastre Wilhelm (1348–1428) XV a. kanonistas, bažnyčios reformų laikų veikėjas, humanistinio sąjūdžio šalininkas, Reimso oficijolas ir katedros dekanas. Kapitulos bibliotekos steigėjas. Pradžioje jis laikėsi Avignono popiežiaus Benedikto XIII, vėliau persimetė į Pizos popiežiaus Jono XXIII šalininkų eiles. Jonas XXIII paskyrė F. kardinolu 1411. Dalyvavo Konstancos bažnytiniame susirinkime kaip demokratiškojo sparno šalininkas, daug kartų kalbėjo Jono XXIII depozicijos byloj, parašė to susirinkimo aktus ir savo veikale Gesta concilii Constanciensis suglaustai mini ir lietuvių atstovų skundus ir kalbas susirinkime.

M. Finke, Acta Concilii Constanciensis II 1923.

Fillion Louis–Claude (1843–1929) prancūzų egzegetas ir apologetas, nuo 1867 šv. Sulpicijaus kongregacijos narys. 1893–1906 egzegezės prof. Institut Catholique Paryžiuje, nuo 1903 popiežiaus Biblinės Komisijos narys. Svarbiausieji leidiniai: La Sainte Bible selon la Vulgate avec traduction française 1886–1904; Les miracles de N. S. Jésus–Christ 2 tt. 1909–10; Vie de N. S. Jésus–Christ 3 tt. 1922; Histoire d'Israel 3 tt. 1927–28.

P. Dovydaitis, Soter 1928, 205 psl. *A. Lm.*

Fillmore Millard (1800–1874) JAV tryliktasis prezidentas, baigęs teisę Buffalo. Nuo 1823 advokatas, 1833 ir 1837 kongreso atstovas Washingtone, 1848 valstybės viceprezidentas prie prezidento Tayloro. Šiam mirus, neišbuvus savo prezidentavimo laiko, F. išrinktas likusiam laikui (1850 VII 15—1852 VII 15) JAV prezidentu. Atstovavo kompromisinei politikai su pietiečiais, vergijos gynėjais. Nesėkmingai kandidatavo į prezidentus 1852 ir 1856; nustojo politinės įtakos dėl vis labiau iškylančių reikalavimų vergijai panaikinti.

Filmas (ag. film ‚plėvelė') 1. plona, lanksti, peršviečiama plokštelė ar juosta, dengta jautraus sidabro halogenidų bei želatinos emulsijos sluogsnio ir vartojama fotografijoms ar kino nuotraukoms;

2. paveikslų juosta, demonstruojama kinematografe. Šiam reikalui F. dažniausiai gaminamas iš celuloido (nitroceluloido) arba iš celono (acetilceluloido). F. gaminami trijų standartinių pločių: 35 mm (1,378 ag. colių), 16 mm (0,630 colių) ir 8 mm (0,315 colių). 35 mm pločio F. vartojami kinematografijoje ir profesinio darbo srityje, 16 mm — auklėjimo F. srityje ir mėgėjų tarpe, 8 mm — tik mėgėjų. Atsiradus garsiniams F., visų 35 mm pločio ir 16 mm F. tam tikra dalis vartojama garsui fotografiškai užrašyti. F., rodomi projekciniu aparatu, turi plyšelius ir su čiuptuvo pagalba F. gali suktis reikiamu greičiu. F. turi ištisą eilę fotografinių vaizdų, nutrauktų tam tikra eile, su atskirų žmonių, gyvulių ir kitų objektų judėjimo fazėmis. Nebylių F. laikotarpyje per vieną sek. reikėjo praleisti 16 paveikslų, o garsinių F. epochoje — 24. F. esmė remiasi žmogaus akies ypatybe kurį laiką atmintyje išlaikyti paveikslą, kuris pasirodo tik vieną momentą (matymo persistencija). Judesio arba šviesos srovės įspūdis žmogaus atmintyje lieka ribotą laiką, $^{2}/_{45}$ sek. tam įspūdžiui išnykus. Todėl žmogaus akis negali pastebėti pertraukų tarp atskirų fotografijų. Atskiri fotografiniai vaizdai su aparato pagalba rodomi drobėje, vad. ekranu.

3. Kinematografijos kūrinys, tam tikra tvarka susietas pagal scenarijaus nurodymus. Šie kino veikalai būna pastatomi režisorių, suvaidinami aktorių, jiems vartojamos reikiamos dekoracijos, maketai, ir dažniausiai jie yra atitinkamo turinio. F., būdamas XIX a. išradimas, iš primityvios būklės XX a. pirmojoje pusėje pamažu įgijo pirmaujamą vaidmenį plačiosiose masėse teikiamų pramogų tarpe. F. reikšmė tolydžiai kilo ne tik kaip prekybinis, bet ir kaip auklėjimo, propagandos bei meninis veiksnys. F. daugelio pradėtas laikyti viena meno formų, nors su didele prekybinio aspekto įtaka. Dar daugiau F. reikšmę iškėlė keli ‚revoliuciniai' sukrėtimai technikos srityje: garsinių F. įvedimas (1927–28) ir nauji techniniai patobulinimai (1952–53). Technikos patobulinimų srityje F. raidai daugiausia yra davusios JAV, o meniniu atžvilgiu — V. Europos kraštai.

F. a t s i r a d i m a s, r a i d a, p a t o b u l i n i m a i. Nors F. laikomas XIX a. išradimu, tačiau žmogaus protas ‚judomaisiais paveikslais' domėjosi jau XVII ir XVIII a. Vokiečių jėzuitas, matematikas Athanasius Kircher (gyvenęs Romoje) dar 1640 yra parodęs savo ‚Magia Catoptrica' (magiškąją, vad. raganinę lempą); XVIII a. minimas ir prancūzų dvasininkas Nollet. XIX a. pirmoje pusėje daugelis mokslininkų domėjosi vad. matymo persistencija (britas Peter M. Roget). Gaumont, Messter siekė jungti paveikslą ir garsą. 1832 prancūzas J. Plateau išrado vad. fenakistiskopą. 1861 Philadelphijos, Pa. (JAV) inž. Coleman Sellers patentavo kinematoskopą (arkliai jūda lenktynėse). T. A. Edisono fonografas, kinetoskopas ir kt. išradimai žymiai prisidėjo prie F. techninės raidos. Toliau šioje srityje dirbo Th. Armat, E. Muybridge, Formeur, Talgot, Horner, G. Eastman, R. W. Paul ir kt. Dau-

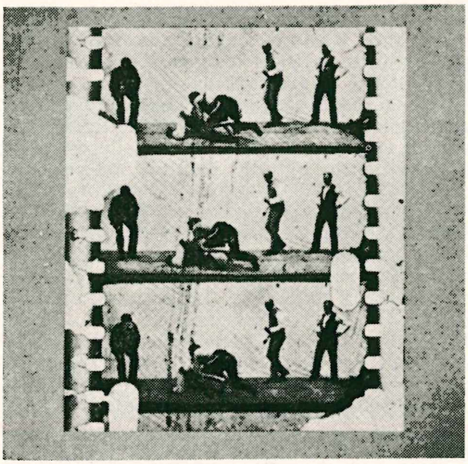

Pirmasis filmas JAV 1895

giausia nusipelnę laikomi broliai Louis Jean ir Auguste Lumière ir JAV išradėjas T. A. Edison. 1895 laikomi F. gimimo metais. 1889 Edison West Orange, N. J. viešai demonstravo savo mašiną paveikslams rodyti, o 1894 savo išrasto kinetoskopo F. pradėjo rodyti New Yorke. Kitų išradimams realų pagrindą sudarė broliai Lumière, kurie 1895 II 13 patentavo aparatą F. rodyti. Pirmą kartą Lumière aparatu F. parodytas 1895 III 22 Paryžiuje (F. ilgis 17 m). 1895 XI 1 tokie F. pradėta rodyti Berlyne, nuo 1896 Londone, Briuselyje ir New Yorke. F. tuo metu gaminti 20–30 m ilgio; jų turinys — juokingi nuotykiai, dažnai be ryšio. Vėliau pradėti gaminti ilgesni, 200–300 m F. Netrukus F. rodyti išrasta visa eilė patobulintų aparatų: be Edisono kinetoskopo, pasirodė Th. Armat vitaskopas, Paul — teatrografas ir kt. Jau XX a. pradžioje siekta garsų ir paveikslų suderinimo. Pereita prie ilgesnių, siužetinių F. gamybos. JAV tokio pobūdžio F. akstiną suteikė 1903 sukurtas 800 pėdų ilgio ,The Great Train Robbery', vad. Wild West F. pirmatakas. 1905 Pittsburghe (JAV) įsteigtas pirmasis kino teatras Nickelodeon. Seniau rodomų F. vietoje tam tikrose dėžėse su plyšeliais akims dabar pradėtas vartoti ekranas su sėdimomis vietomis publikai. 1905–15, neatsižvelgiant į vadinamuosius ,patentinius karus' JAV, F. virto visuotinio susidomėjimo veiksniu. Panaši padėtis buvo ir Europoje. I pas. karo metu Europos F.

Rudolph Valentino

gamybai sumenkus, JAV pasiekiamas žydėjimo laikotarpis. Jose beveik išimtinai vis buvo ir naujų laimėjimų garsinių, spalvotų, trijų matavimų (3–D) ir kt. F. patobulinimų srityje.

G a r s i n i a i F. pasirodė dar prieš I pas. karą, tačiau jie galutinai išstūmė nebyliuosius F. tik 1927–30. Pirmasis didesnis bandymas buvo 1926 muzikinis sinchronizuotas F. ,Don Juan' (su J. Barrymore), bet galutinai garsinis F. įsipilietino 1927 X 6, kada New Yorke buvo parodytas ,The Jazz Singer' (su Al Jolson). Dėl garsinių F. aparatų patentų varžėsi JAV ir Vokietijos firmos. Įvedus garsą, atitinkamai turėjo būti pakeisti F. studijų įrengimai; susidurta su F. suteatrinimo pavojumi.

S p a l v o t u o j u F. pradėta rūpintis jau nuo 1896. Britų vad. Kinecolour sistema F. įvesta 1909. Technicolor b-vė nuo 1917 darė bandymus trijų spalvų (raudonos, geltonos, mėlynos) F. gaminti, tačiau dėl techninių kliūčių spalvotų F. gamyba JAV susidomėta tik po 1939, kada pasirodė ,Gone with the Wind'. Tais metais JAV pastatyta net 14 spalvotų F., o 1947 — 40 ir vėliau jų skaičius čia siekė ketvirtadalį ir daugiau visų gaminamų F. Europoje dėl finansinių ir kt. priežasčių spalvotųjų F. gaminama žymiai mažiau (Vokietijoj pradėta gaminti nuo 1941). Vis labiau tobulėjant F. gamybos technikai, imta ieškoti naujų kelių.

R e l j e f i n i a i, t r i j ų m a t a v i m ų F. — tai naujas technikos laimėjimas. Čia žiūrovas fotografinės plokštumos vietoje gali stebėti filminio paveikslo gilumą, vaizdo reljefiškumą. Šios rūšies F. JAV pasirodė 1936. Tų metų XI 11 reljefiniai F., vad. audioskopiniais (Audioscopics), parodyti ir Kaune. Trijų matavimų F., vad. stereoskopiniais ir kt., bandyta gaminti seniau, tačiau tik 1952–53 išplito jų gamyba, kada JAV norėta labiau sudominti F. žiūrovus ir nustelbti nuo 1950 vis plačiau įsigalėjusios televizijos konkurenciją. 1952 XI 26 pirmą kartą JAV pradėjus rodyti vad. trijų matavimų F. ,Bwana Devil', tikėtasi perversmo visame pasaulyje. Tačiau kino teatrams techniškai nepasirengus ir žiūrovams nenoriai žiūrint su raudonai žaliais akiniais, dar 1953 JAV atsisakyta to pobūdžio F. gamybos. 1952–53 F. istorijoje įvyko kitas perversmas — c i n e r a m o s ir c i n e m a s k o p o metodų įvedimas. Pirmasis cineramos metodo (išradėjas Fred Walker) F. ,This is Cinerama' New Yorke pradėtas rodyti 1952 IX 30 ir be pertraukos rodytas ligi 1955 II, iš viso 28 mėn. Tokios sėkmės susilaukta dėl cineramos pasiekto efekto, išnaudojus periferinį matymą. Iš esmės tai nėra trijų matavimų F.; tačiau F. traukiant 3 aparatais, salėje projektuojant taip pat 3 aparatais į žymiai padidintą ekraną (New Yorke —

64 pėdų ilgio ir 23 pėdų pločio, kitur 51×26) ir dialogus bei garsus sustiprinus iš įvairių vietų veikiančiais 8 garsintuvais pasiekti efektai užtikriną ilgesnę metodo sėkmę. Tačiau dėl brangių įrengimų cineramos F. įmanomi rodyti tik didesniuose miestuose. Cinemaskopas (prancūzo Henri Chrétien išradimas) JAV F. pramonės perimtas 1953. Šis pigesnis metodas F. žiūrovui teikia trims matavimams artimą vaizdą. Šiems F. rodyti vartojami specialūs stiklai ir padidinti išgaubti 68×24 dydžio ekranai. Pirmasis šios rūšies F. ,The Robe' New Yorke parodytas 1953 IX 16. 1953–55 šiuo metodu JAV pagaminta keliasdešimt F. Jie pasiekė ir V. Europos rinką didesniuose miestuose. JAV F. gamyba, nuo 1950 norėdama padidinti sumažėjusių žiūrovų skaičių, be čia paminėtų metodų, dar įvedė vad. Vistavision, Todd-AO ir kt. būdus techniniam F. lygiui pakelti. Tais pačiais tikslais pakeltas ir meninis F. lygis. 1953 daugelyje JAV kino teatrų įrengti platesnės apimties ekranai, patobulintas garso teikimas (vad. stereofoniniai garsintuvai) ir kt. 1955 F. techninės pažangos srityje pasiekta augštumo. Tiek F. gamyba, tiek apyvarta ir įsigalėjimu pasaulio rinkose pirmavo JAV.

Čia duodami skaičiai pavaizduoja, kiek F. pramonė yra išplitusi pasaulyje ir koks vaidmuo atitenka JAV. Pasaulyje augant F. žiūrovų skaičiui, pradėta statyti vis daugiau F., kaikuriems jų išleidžiama po kelis mil. dol. F. pramone susidomėjo ir valstybės, kaikur ją suvalstybindamos ir panaudodamos savo tikslams (T. Rusijoje nuo 1917, Vokietijoje nuo 1933). Vokietijoje 1900 buvo 2 kino teatrai, o 1931 — 5071. 1950 visame pasaulyje rodytieji F. davė 2 miliardus 220 mil. dol. pajamų. JAV daugiausia pajamų turėjo 1946 (1,512 mil. dol.). Per savaitę JAV kino teatruose apsilanko tarp 50 ir 55 mil. gyv. Visame pasaulyje 1954 kino teatrų buvo 94.602, jų tarpe Europoje — 53.659 ir JAV 18.205. 1954 amerikiečiai, be įprastinių kino teatrų, turėjo 4152 pravažiuojantiesiems automobiliais įrengtus F. teatrus (vad. Drivein). F. pramonei išplitus, kilo ir jų pagaminimo išlaidos. 1921 JAV į F. investuota 86 mil. dol., 1948 — jau 460 mil. 1941 vidutinio F. pastatymas JAV atsiėjo 400.000 dol., bet 1953 — 900.000; brangaus F. pastatymui išleidžiama ligi 4 ir daugiau mil. dol. V. Vokietijoje 1953–55 vidutinio F. pagaminimas atsiėjo nuo 800.000 ligi 1 mil. DM. Kiekybiniu atžvilgiu F. gamyboje visą laiką pirmauja JAV. 1950 normalaus ilgio F. pastatyta 383, 1951—370, 1953—300. F. gamyboje yra toli pažengusios Japonija (1953 — 273 F.) ir Indija (1953 — 220 F.). V. Europos valstybės vidutiniškai per metus išleidžia po 100 ir daugiau F. Po II pas. karo kiekybiškai ir kokybiškai smuko

Greta Garbo ir John Gilbert filme

vokiečių F. 1951 V. Vokietijoje F. pagaminta 60, 1953 — 103. JAV pagamintų F. skaičius V. Vokietijoje 1953 siekė 225. JAV F. pramonėje dirbusiųjų skaičius 1952 siekė 214.000.

F. formos yra labai įvairios. Dar prieš I pas. karą, be ilgesniųjų, siužetinių F., jau buvo gaminami pirmieji kultūriniai (gamtos vaizdai ir pn.) ir reportažiniai F. (įvairūs įvykiai politiniame, sporto gyvenime ir pn.). Po I pas. karo prisidėjo keletas naujų F. formų; dramatiniai F. paįvairėjo turinio atžvilgiu. Įvedus garsą, atsirado naujų F. formų, pvz. vokaliniai, operiniai F. (dalyvaujant teatrų dainininkams). Walt Disney (žr.) dėka 1923 JAV pradėti gaminti pieštiniai F. (Lietuvoje vad. groteskos). Įvertinus F. reikšmę auklėjimo srityje, daugiau susidomėta pedagoginio turinio F. Visas F. formas būtų galima suskirstyti į kelias kategorijas: 1. Ilgieji F. (ag. feature), kur ilgis siekia tarp 1500—3000 m. Jie pasižymi turiniu, yra atitinkamai surežisuoti ir suvaidinti profesionalų aktorių. Nuo 1937 JAV pradėti gaminti normalaus ilgio, pilnos programos apimties ir pieštiniai F.; 2. Trumpieji F., 300—1000 m ilgio, skirstomi į visą eilę grupių: a. apžvalginiai, reportažiniai F. (kronikos), viena seniausių F. rūšių, virtusi būtinu kiekvienos programos priedu. Paprastai šiuose F. rodomi aktualieji politikos, sporto, kultūros gyvenimo įvykiai; b. pedagoginiai F. atlieka didelį vaidmenį mokslinimo ir auklėjimo srityje. Jie vis labiau įsigali mokyklose, organizacijose ir pn. 1953 JAV tie F. (16 mm pločio) buvo rodomi 450.000 aparatų. Tais metais tik mokykloms skirtus ir religinio turinio F. platino 31 b-vė; tų F. parduota už 8 mil. dol.; c. kultūriniai F., rodomi kaip priedai šalia ilgųjų F. (gamtovaizdžiai, papročiai). Jų, kaip galinčių pasiekti plačias gyventojų mases, vaidmuo labai didelis; d. muzikiniai, vokaliniai, choreografiniai

F.; e. pieštiniai F. daugely kraštų virtę programų priedu šalia apžvalginių F. 1927 sukurtas Mickey Mouse tipas ir Disney per 25 m. pastatyti 657 pieštiniai F. pasaulyje susilaukė 1 biliono žiūrovų; f. televiziniai F. (nuo 1951); g. reklaminiai F. ir kt. Prie ilgųjų F. dar priskirtini tie, kurių tikslas žiūrovus sąmoninti sveikatos srityje (Vokietija, Švedija) ir 1953 JAV, Disney pradėti gaminti gamtos, gyvūnų gyvenimo vaizdavimo F. (,The Living Desert', The Vanishing Prairie').

F. parengimas. Gamyboje skiriamos kelios stadijos: pasirengimai nuotraukoms, nuotraukų atlikimas ir galutinis jų apipavidalinimas. Prieš pradedant nuotraukas, F. gamintojai susipažįsta su numatyto gaminti F. trumpu apibūdinimu (exposé), vėliau parengiamas specialus scenarijus (ag. script, vok. Drehbuch), kuris žymiai skiriasi nuo teatrui skiriamų vaidinimo tekstų. Parinkus F. režisorių, jo padėjėjus, aktorius, techninį personalą (operatoriai, dekoratoriai, grimuotojai ir kt.), muzikinius vadovus ir atlikus kitus paruošiamuosius darbus (dekoracijų parengimas, sąmatos suprojektavimas), pradedamas F. traukimo darbas. Antroji F. pagaminimo stadija — nuotraukų darymas specialiuose pastatuose, studijose (ag. sound stages, ateliers) arba šalia studijų su dekoracijų pagalba pastatytuose miestų ,gatvėse', ,bažnyčiose', ,laivuose' ir kt. Pagaliau F. nuotraukos daromos pačioje gamtoje. Kaikuriais atvejais vykstama nuotraukų daryti į kitus kraštus. Trečioji stadija — galutinis F. parengimas. Tai grynai techninis darbas: F. išryškinimas, nuotraukų iškirpimas, galutinis sumontavimas, patikrinimas, muzikos pritaikymas ir t.t. F. pagaminama nuo kelių ligi kelių šimtų kopijų. Jei kuris kraštas pageidauja svetimos gamybos F. matyti savo kalba, tai F. sinchronizuojamas, svetimos kalbos dialogai pakeičiami kita kalba. Sinchronizuotieji F. plačiai vartojami Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje ir Azijoje. 1953–55 Lietuvoje pradėti gausiai rodyti lietuviškai įkalbėti tarybiniai F.

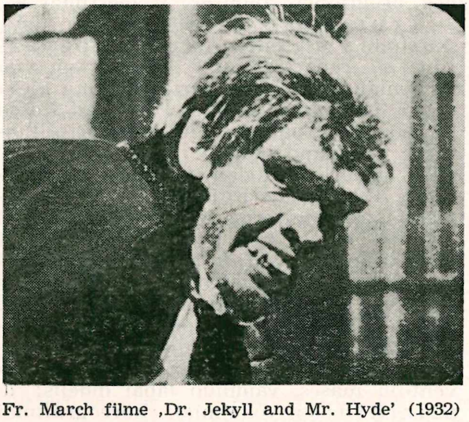

Fr. March filme ,Dr. Jekyll and Mr. Hyde' (1932)

F. gamyba telkiama kaikuriose atskirų kraštų vietose. JAV daugumas F. (per 90%) gaminama Hollywoode, Kalifornijoje, kaikurie New Yorke. Prancūzijoje ir Italijoje F. gamyba sutelkta ties Paryžiumi ir Roma, V. Vokietijoje — Berlyne, Hamburge, Göttingene, Münchene ir Wiesbadene. F. gaminti ieškoma vietovių, kur daugiau įvairios gamtos ar augmenijos ir daugiau saulėtų dienų (Hollywood parinkimas). F. gamyba paprastai atliekama didesnių akcinių b-vių, koncernų, rečiau atskirų asmenų ar jų grupių. JAV F. gamyboje vyrauja apie 10 finansiškai stiprių įmonių, pvz. Metro–Goldwyn–Mayer, XX Century-Fox, Warner Brothers, Columbia ir kt. Vokietijoje prieš 1945 F. gamybai vadovavo UFA b-vė, po 1945 įsikūrė ligi 20 smulkių įmonių. Didelio masto F. tegali pagaminti stambiosios įmonės. F. gamybos laikas priklauso nuo F. pastatymo apimties, lėšų ir kt. veiksnių. JAV tas laikas įvairuoja nuo kelių mėn. ligi metų ir daugiau; V. Vokietijoje 1953–54 F. gamybos laikas trukdavo 20–60 dienų.

F. kaip meno veiksnys išryškėjo prieš I pas. karą Europoje. 1912 prancūzų pagamintas F. ,Queen Elisabeth' (su Sarah Bernhardt) buvo įrodymu, kad F. srityje įmanoma pasiekti meniškai pavaizduotos gyvenimo tikrovės rezultatų. JAV meniškąją F. gamybos pusę pakėlė D. W. Griffith, iš Vengrijos atvykęs A. Zukor ir kt. Griffith pastatyti ,The Birth of a Nation' (1915) ir ,Intolerance' (1916) buvo puikūs meninės ir techninės pažangos pavyzdžiai. Tame laikotarpyje JAV atsirado pirmieji profesiniai F. aktoriai: Theda Bara, Lillian Gish, Mary Pickford, Ch. Chaplin. Vokietijoje pirmuoju svarbiu F. laikomas ,Der Blinde' (1911) su pirmąja vok. aktore Henny Porten. Kiti aktoriai, kaip Asta Nielsen, Mia May, Paul Wegener, Werner Krauss, Conrad Veidt, Emil Jannings iškėlė vokiečių F. vardą. Ligi I pas. karo ir jo metu Vokietijoje išryškėjo F. stiliai ir kryptys; pvz. ekspresionistiniai F., turėję įtakos kitiems kraštams (,Dr. Caligari Kabinetas' su C. Veidt). Po I pas. karo vokiečių F. pasižymėjo linkimu į monumentalines legendines temas, į gilesnį žmogaus problemų svarstymą. Vokietijos F. savo meniniu lygiu, pastatymu ir aktoriais pirmavo ligi 1933. F. plėtrai daug įtakos turėjo S. Eisenstein (žr.) ir V. Pudovkin (žr.). Meniniam lygiui pakelti didelės reikšmės turėjo švedų F. (M. Stiller su ,Gösta Berling'). Britų F. išryškino savo veidą tik nuo 1926. Prancūzai vieninteliai Europoje daugiausia kreipia dėmesio į F. meninę pusę, atmosferos sudarymą, reikiamą šešėlių

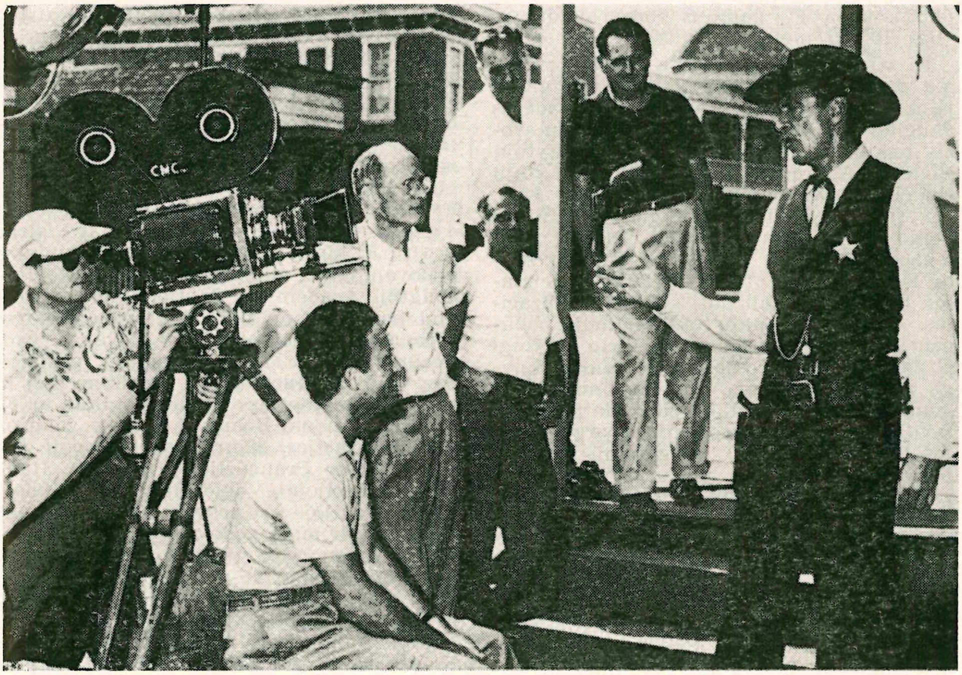

Nuotrauka ,High Noon' filmui su Gary Cooper (1952)

panaudojimą. Prancūzija su savo F. mokyklomis iškilo nuo 1924. Visa eilė režisorių (R. Clair, M. Carné, J. Duvivier, A. Gance, J. Renoir) savo kūryba yra pakėlę F. kaip meno veiksnio vardą. Italų F. labiau iškilo po II pas. karo su socialinio prado ir pokarinio chaoso pavaizdavimu (vad. neorealistinė kryptis, R. Rossellini, V. de Sica). Po 1945 iškilo ir šveicarų F. (,Die letzte Chance' iš karo pabėgėlių gyvenimo). Šveicarų kilmės M. Schell vaidyba pasižymėjo vokiečių ir britų F. D. Britanija savo laimėjimais F. tarptautinio svorio įsigijo po II pas. karo. Pirmoje eilėje pažymėtini Laurence Olivier Shakespeare dramų pastatymai (,Henry V' 1944; ,Hamletas' 1948). JAV meninio F. apipavidalinimo daugiau pasiekė nebyliųjų F. laikotarpyje. Cecil B. de Mille 1923 įvedė naują, vad. ,super-film' tipą, su masinėmis scenomis, dažniausiai istorinio turinio ar šventraščio temomis, (,Ten Commandments' 1923 ir antrą kartą 1955). Nuo 1925 JAV F. meninį lygį žymiai pakėlė iš Europos atkviestieji pasižymėję F. režisoriai (F. Lang, E. Lubitsch, F. Murnau, M. Stiller) ir eilė aktorių, kaip G. Garbo, E. Jannings, M. Dietrich, I. Bergman. Be F. kūrėjų ir aktorių, JAV teko skolintis ir europinių laimėjimų iš techninės srities (Cinemaskopo išradimas, Ansco spalvų metodas iš vokiečių). Visais laikotarpiais JAV F. pramonė pralenkė europinį F. turtingu pastatymu ir reikiamu naujų patobulinimų panaudojimu. 1949–55 laikotarpyje, iš dalies dėl televizijos konkurencijos pavojaus, JAV atsirado daugiau meniškai vertingesnių ir socialines problemas nagrinėjančių F. Iškilo stipresnių pajėgų F. pastatymo srityje (E. Kazan, J. Mankiewicz), atsirado naujų talentų aktorių tarpe (Marlon Brando, Grace Kelly, 1955 James Dean). Tik JAV 1953–55 buvo pajėgios kurti brangius cineramo, cinemaskopo ir W. Disney pieštinius F. (šiems vidutiniškai reikia pagaminti nuo 25.000 ligi pusės mil. piešinių).

JAV, britų ir italų F. po II pas. karo pradėjo kilti ir lietuvių kilmės aktoriai, pvz. Jokūbas Jacques Šernas (prancūzų, italų F. ir nuo 1955 JAV) ir Laurence Harvey (Skinkis) britų F. (1954 Harvey Romeo vaidmuo italų-britų pastatymo Romeo ir Julija F.), Mary Aldon-Pauliūtė, Rūta Kilmonis, Bruno Vešota JAV F.

F. priežiūra pradėta rūpintis nuo 1908, tačiau F. cenzūra įvesta žymiai vėliau. F. doroviniu, religiniu, saugumo ir kt. požiūriais atskiruose kraštuose prižiūrimi sudarytų visuomeninių organų (dalyvaujant švietimo įstaigų, bažnyčios ir kt. atstovams) ar vyriausybės įstaigų. JAV nuo 1930 veikia Production Code Administration ir V. Vokietijoje nuo 1949 Freiwillige Selbstkontrolle. F. priežiūros organai taip

pat išskiria F., galimus rodyti jaunimui (ligi 10, 16 metų amžiaus).

F. visuomenine reikšme, įtaka domėtasi nuo I pas. karo. F. technikai ištobulėjus, išplitus pramonei ir pradėjus daugiau gaminti meninės vertės F., jų svoris pakilo ir žymiai padaugėjo lankytojų skaičius. Atsiradus pastoviam F. lankytojų skaičiui, pramonininkų tarpe, ypač JAV, įsivyravo nusistatymas daugiau F. gaminti pelno sumetimais ir labiau tenkinti intelektualiai mažiau išprususių žmonių skonį. F. veikia gyventojus teigiama ir neigiama prasme. F. gali būti svarbiu civilizacijos, kultūros įrankiu (auklėjamojo pobūdžio F.). Etiniu ir meno požiūriu vertingi F. žmonėms padaro daugiau įtakos už knygą ar teatro veikalą. F. svarbumą ir teigiamą ar neigiamą įtaką pabrėžia popiežiai savo enciklikose, tarptautinės organizacijos (Tautų s-ga, JT). Neigiamoji F. įtaka paprastai pasireiškia jų turinyje. Ta neigiamoji įtaka yra žymi ir skiriama į intelektualinę ir emocinę. Pirmosios įtakos pavojui reikštis padeda žiūrovų įpratimas F. žiūrėti paviršutiniškai, neįsigilinus, be intelektinio pasirengimo. Emociniai pavojai reiškiasi F. daroma įtaka erotikos srityje. Nuo pornografijos F. apsaugoja cenzūros organai. F. įtaka dar reiškiasi per prabangos ir nerealaus gyvenimo propagandą. Žiūrovų pažiūrose galimi sukrėtimai, kai F. sudarkytai, nerealiai vaizduojamos nusistovėjusios institucijos, jų atstovai (šeima, tauta, religija, įstatymų priežiūra). Neigiamai jaunimą veikia brutalūs vaizdai. Totalistiniuose kraštuose (pvz. Tarybų Rusijoje) F. naudojami kaip labai veiksminga priemonė propagandai, agitacijai ir gali prisidėti prie santykių tarp atskirų valstybių įtempimo. F. kokybinės pusės pagerinimu rūpinasi daugelis kraštų. F. meniškai kilti skatina metinių parodų-festivalių rengimas ir įvairių kraštų F. kūrėjų, aktorių ir kt. talkininkų apdovanojimas ar išskyrimas. JAV 1927 įsteigtoji Academy of Motion Picture Arts and Sciences nuo 1929 V 6 pradėjo skirstyti metines (kovo mėn.) dovanas, vad. Oscar statulėles už geriausią F., pastatymą, vaidybą, nuotraukas, muzikinę dalį ir kt. JAV dar metines dovanas skirsto ar F. išskiria National Board of Review, įvairios F. organizacijos, dienraščiai. Europoje filmų šventėse Prancūzijoje (Cannes), Italijoje (Venecijoje), Vokietijoje (V. Berlyne), Čekoslovakijoje (Karlovy Vary) kasmet dalyvauja ir būna apdovanojama po keliasdešimt Europos, Azijos ir Amerikos kontinento valstybių F. gamintojų. Kylant F. reikšmei, pradėta nagrinėti F. klausimai ir mokslo šviesoje. Berlyne nuo 1936 F. skyrius veikia prie publicistikos instituto. F. seminarai yra Müncheno ir Münsterio univ. 1946 Filmologijos Institutas atidarytas Paryžiaus Sorbonoje. Juo pasekdama, Vokietija 1953 įsteigė F. Mokslo Draugiją. F. mokslo tyrinėjimo darbai atliekami Romoje, Londone. JAV (Hollywoode) veikia F. meno ir mokslo akademija, kurios tikslas tobulinti F. gamybą auklėjimo, kultūriniu ir mokslo požiūriais. New Yorke F. tyrinėjimo darbas vyksta Museum of Modern Art.

Susan Shentall ir Laurence Harvey (Skinkis) filme Romeo ir Julija 1954

F. klausimais plati literatūra leidžiama anglų, vokiečių, prancūzų, ispanų ir kt. kalbomis. F. spauda pasirodė dar F. esant vystykluose (‚Laterna Magica' 1896). Vėliau spauda skiriama F. mėgėjams, kūrėjams bei platintojams žurnalų, savaitraščių ir net dienraščių (JAV) pavidalu. Viena spaudos dalis skirta tik profesionalams, dirbantiems F. srityje, kita skatina kelti F. estetinę, meninę vertę; didelė F. spaudos dalis skiriama F. mėgėjams.

Lietuvoje 1931–32 V. Alseika leido ir red. pirmąjį F. savaitinį žurnalą ‚Kino Naujienos', JAV broliai A. J. Mekai 1954 išleido ‚Film Culture' žurnalą F. problemoms svarstyti.

F. Lietuvoje pasirodė prieš I pas. karą. Ligi 1914 Lietuvoje beveik be išimties buvo rodomi italų ir rusų gamybos F. 1919–24 laikotarpyje Lietuvoje atsirado JAV F., nuo 1924 — vokiečių. 1936 Lietuvoje rodyta 312 JAV F., 230 vokiečių, 23 britų ir 22 bolševikinės gamybos F. Lietuvoje 1908–09 Vl. Starevičius pradėjo rūpin-

tis lėlių F. gamyba; jis laikytinas lėlių ir pieštinių F. tipo pirmataku. Lietuvos vaizdus pirmieji filmavo JAV lietuviai (nuo 1909 Radžiūnas, nuo 1918 K. Lukšys, po 1930 J. Januškevičius, 1935–39 broliai Motuzai). Apžvalginiai F. (kronikos) Lietuvoje pradėti gaminti nuo 1922. Ilgesni F. pasirodė: 1930 ‚Lietuvos kareivėlis' (Vl. Braziulevičius, operatorius Dunajevas), 1931 ‚Onytė ir Jonelis' (St. Linartas, Dunajevas, dalyvaujant Binkytei ir V. Fedotui-Sipavičiui), 1933 turistinės propagandos F. ‚Lietuva' (P. Babickas, St. Vainalavičius). Apžvalginius F. gamino atskiri asmenys (A. Žibas, Stp. Uzdonas, S. Linartas) ir nuo 1935 Švietimo Ministerija. JAV lietuvių pagaminti Lietuvos vaizdų bei įvykių F. plačiai rodyti JAV lietuvių kolonijose. Po 1940 pagal tarybinės santvarkos pavyzdį F. Lietuvoje suvalstybintas, įsteigta kinematografijos ministerija (vėliau panaikinta). 1944–53 laikotarpyje, be apžvalginių F. (313), remiant tarybinei F. pramonei, pradėti gaminti propagandiniai, agitacinio turinio ilgi F. lietuvių k. 1948 ‚Mosfilm' studija pastatė ‚Marytę' (su lietuviais dramos aktoriais), 1951, remiant Maskvos dokumentinių F. studijai, pagamintas spalvotas F. ‚Tarybų Lietuva' ir 1953 pagal J. Baltušio ir E. Gabrilovičiaus scenarijų ir remiant ‚Lenfilm' studijai, pastatyta ‚Aušra prie Nemuno' (B. Dvariono muzika).

V. Alseika, Filmų priežiūra Lietuvoje 1938; *W. Hagemann*, Der Film, Wesen und Gestalt 1952; Revue Internationale de Filmologie, Paris; Motion Picture and Television Almanac 1955, 1954; *D. Taylor*, A Pictorial History of the Movies 1950; Films in Review 1952–1954. *V. Als.*

Filodendras (gr. Philodendron) šliaužiančiųjų augalų ajerinių (Araceae) šeimos gentis. Tropikinės Amerikos čiabuvis, per 50 skirčių. Pirmutiniai lapai širdiški, vėlesni karpyta plaštaka ir skylėti, iki 90 cm ilgio, stori, amžinai žaliuoją. Vaisius valgomas, ananaso skonio. Turi orašaknių. Dauginamas vegetatyviai. Lietuvoje auginamas kambariuose.

Filodija (gr. phyllon ‚lapas') lapo plaštakos pavidalą įgijęs (metamorfozuotas) lapkotis. F. turi kaikurie sausų augiaviečių augalai, pvz. Acacia. Jų lapų plaštaka redukuojama, kad sumažintų vandens garinamąjį plotą.

Filogenija, filogenezė (gr.) mokslas apie organizmų sistematinės grupės (padermės) raidos istoriją. F. nagrinėja organizmų kilmę, jų palaipsninį kitimą evoliucijos eigoje, skirčių, šeimų, klasių ir kitų augštesniųjų sistematinių vienetų išvedimą iš kitų. Žr. Evoliucija.

Filokaktus žr. Kaktus.

Filokalinas žr. Fitohormonai.

Filokladija (gr. phyllon ‚lapas' ir klados ‚šaka') lapo pavidalą gavę ir jo pareigas einą stiebai ir šakos. F. pavyzdžiu gali būti kaikurie kaktinių šeimos (Cactoceae) atstovai — opuncija (Opuntia) ir filokaktus (Phyllocactus), dažnai auginami kambariuose. Jie auga labai sausose vietose, jų lapai visai redukuoti ir belikę spyglių arba mažų žvynelių pavidalo. Tuo būdu augalas sumažina vandens garinimą (transpiracija).

Filoksenas (Philoxenos) 1. iš E r i t r ė j o s, IV a. pr. Kr. graikų tapytojas, autorius paveikslo Aleksandro Makedoniečio kautynės su Darijumi.

2. iš K i t e r o s salos (apie 435–380 pr. Kr.) graikų poetas, autorius daugelio ditirambų, nukreiptų prieš Dionisijų iš Sirakūzų. Išliko jo Kiklopo (Cyclops) fragmentai.

3. iš S i r i j o s (m. 523) vienas geriausių siriečių prozos rašytojų, monofizitų mokslo gynėjas. Kilimo persas, mokėsi Edesoje. Jį greitai patraukė monofizitai (žr.). 485, išvijus Antiochijos patriarchą, įšventintas Mabogo (Hierapolio) vyskupu. Parašė 13 homilijų apie krikščionišką gyvenimą. Vėliau jis peržiūrėjo Šv. Rašto vertimą į sirų kalbą ir 508, vyskupo Polikarpo pavestas, paruošė naują Šv. Rašto vertimą, kurį monofizitai vartojo. VI a. F. griežtai priešinosi Antiochijos patriarchui Flavianui II (498–512), kuris buvo priėmęs Chalcedono susirinkimo nutarimus. Justinijonas I, tapęs imperatoriumi, 519 ištrėmė F. į Trakijos Filipolį, paskui į Paflagonijos Gongrą, kur jis ir mirė. *P. Plk.*

Filoksera (gr. Phylloxera) straublinių būrio, chermesų šeimos, filokserų (Phylloxerinae) pošeimio smulkūs (0,5–1,5 mm) vabzdžiai, kurie gyvena lapuočiuose ir siurbia augalų sultis. F. per metus užauga keletas generacijų, ir dažnai jų raidos ciklas susijęs su migracijos reiškiniais. Viena F. generacija paprastai žymiai skiriasi nuo kitos; pvz. viena generacija esti besparnė, kita su sparnais. Be to, viena generacija esti dvilytė, kitos gali būti vienalytės, vien patelės, ir jos tuomet dauginasi partenogenezės būdu; patinai ir dvilytės generacijos patelės daug mažesnės nei vienalytės generacijos patelės. Daugelis F. rūšių gyvena Amerikoje, mažiau Europoje ir kitur. Ir Lietuvoje yra F., pvz. filoksera ąžuolapinė (Phylloxera coccinea Heyd.), kuri gyvena ąžuolų (Quercus pedunculata) apatinėse lapų pusėse. Žalingiausia F. vynmedinė (Phylloxera vastatrix Plan.), kuri iš Š. Amerikos XIX a. viduryje su vynmedžiais pateko į Prancūziją, o iš ten toliau į Vokietiją ir į kitus Europos kraštus F. vynmedinė sunaikina ištisas vynuogių plantacijas; ligi šiol Lietuvoje nepastebėta.

Filolajas (gr. Philolāos) V a. pr. Kr. graikų filosofas, pitagorietis. F. pirmasis skelbė, kad žemė nėra pastovi. Pagal F. visatos centrą sudarė centrinė ugnis, kurią jis vadino visatos širdimi ir laikė Zeuso

buveine bei dievų motina. Aplink šią ugnį pagal F. sukosi žvaigždžių sfera, septynių planetų (įskaitant saulę ir mėnulį) sferos, žemės sfera ir pagaliau dešimtoji sfera — priešžemio nematomos planetos, kurios sukosi apie centrinę ugnį visą laiką pasilikdama priešingoje pusėje, negu žemė.

J. Sageret, Le système du monde de Phytagore 1934. *Č. M.*

Filoktetas (gr. Philoktetēs) graikų mitologijoje graikų karžygis, Trojos kare nužudęs Parį užnuodyta strėle, kurią buvo gavęs iš mirštančiojo Heraklio. Sofoklas, remdamasis šia legenda, sukūrė dramą Philoktetēs.

Filologas (gr.) mokslininkas, kurio darbo sritis yra filologija. Pvz. klasikinis filologas — klasikinių kalbų ir literatūrų tyrinėtojas. Bet germanų, slavų, baltų, indų ir kt. filologijų specialistai vad. germanistais, slavistais, baltistais, indologais ir kt. F. ir kalbininko (žr.) sąvokos griežtai skirtinos.

Filologija, mokslinis senųjų ir naujųjų kultūrinių tautų kalbų bei raštijų nagrinėjimas. Senovės graikams p h i l o l o g í a (iš p h í l o s ‚draugas, mylėtojas' + l ó g o s ‚žodis' = ‚žodžio meilė'; minima jau Platono raštuose) visų pirma reiškė meilę ar palinkimą kalbėti, ypač filosofiškai diskutuoti dorovinius ir visuomeninius klausimus. Vėliau F. vad. apskritai raštijos ir mokslo meilė, net ir pats mokslas. Pvz. aleksandriečiams enciklopediškai išplėsta F. sąvoka apima net astronomiją. Kadangi visa, kas žmogaus dvasios veiksmu pasiekiama ir pažįstama, išsakoma kalba, tai F. kartais apibrėžiama kaip pažinto pažinimas (Böckh). O visas šitas pažinimas sudaro žmonijos dvasinę kultūrą. Galutinis F. tikslas yra tos kultūros apžvalga ir vertinimas. Kitaip sakant, F., plačiausia prasme, tiria vienos kurios tautos ar tautų grupės kultūros istoriją su visais jos reiškiniais. Todėl seniau F. apėmė ne tik kalbą bei raštiją (F. siaurąja prasme), bet ir kitus dvasinius mokslus, net teisę. Tačiau platėjant ir gilėjant atskirų kultūros istorijos šakų tyrinėjimams, išriedėjo visa eilė naujų mokslų — kalbotyra, filosofija, istorija, archeologija, meno ir religijos istorija, tautotyra. Visi šie mokslai yra filologiniai ir paprastai augštosiose mokyklose sudaro vad. filologinius arba humanitarinius fakultetus, nors dabar jie F. šakomis ir nebelaikomi. Tie mokslai yra grynai filologiniai ten, kur jų susiduriama su pačiu žodžiu, ypač rašto paminklais, jau senovėje nagrinėjusiais anų specialinių mokslų dalykus. Tik F. padeda išaiškinti tokių paminklų pobūdį bei juos tikriau suprasti. Istorikas, tyrinėdamas kurios tautos senovę pagal jos seniausius rašto paminklus, visų pirma turi atlikti paruošiamąjį filologinį darbą ir tik paskui tegali daryti istorinių išvadų. F. pagalbos pagaliau privalo net matematikas ir medikas, jei nori iš pirmųjų šaltinių susipažinti su savo mokslo pradmenims, pvz. senovės graikų ar arabų matematika ir medicina. Tačiau glaudžiausių santykių F. turi su kalbotyra, nors tarp jųdviejų yra nemaža ir skirtumų. Kalbotyra tiria daugiau bendruosius kalbos gyvenimo reiškinius, jų raidą, tos raidos dėsnius garsyne, kaityboje, sakinyje ir t.t., o F. labiau individualines kalbos apraiškas, iškylančias atskiros tautos (rečiau kelių tautų grupės) ar net žmogaus, rašytojo kalboje. Todėl, pvz. žodžio pirminės reikšmės ir kilmės aiškinimas priklauso kalbotyrai, bet sekti to žodžio vartoseną kalbos paminkluose — jau F. dalykas. Be to, F. kliudo ir kalbotyrai visai svetimas sritis, pvz. stiliaus, įvairių poezijos bei prozos rūšių radimosi klausimus, siekia į literatūros istoriją. Bet tie F. ir specialinių mokslų skirtumai reiškiasi ne metodo ir tyrinėsenos skirtingumu, bet daugiau pačiu požiūriu į tiriamąjį dalyką. Kalbotyrai, visuotinei istorijai, literatūros istorijai ir t.t. atitinkama žmonijos veiklos sritis su savo individualinėmis apraiškomis, besireiškiančiomis šiose ar kitose aplinkybėse, tėra tik forma, į kurią suliejama apskritai žmogiškosios pastangos, ir šitos formos buvimo sąlyga yra tokia ar kitokia tikrovė. F., atvirkščiai, kalba, literatūra, menas, teisė ir t.t. yra tiriamosios tautos kultūros sudedamieji dėmenys; todėl F. čia visų pirma ir kelia aikštėn visa, kas individualu, atskira ir išaiškinama ypatingu tų dėmenų suderinimu tam tikroje vietoje ir tam tikru laiku. Dėl pažinimo gausėjimo ir vis tobulėjančios tyrinėsenos, kuri turi savo filologinę metodologiją, F. atskiros šakos yra labai suspecialėjusios. Tačiau jų susikertami santykiai ir bendras galutinis tikslas išlaiko organišką tarpusavio sąryšį ir dalyko vieningumą. Tiriamojo teksto rašmenis nagrinėja paleografija, atskirus žodžius etimologija ir leksikografija, jų prasminį turinį gramatika, o raiškos formą stilistika bei metrika. Tekstų kritika iš neaiškios ar nepilnos tradicijos stengiasi atstatyti gryną pirminį tekstą. Papirologija rūpinasi surasti daugiau senovės literatūrinių tekstų, ji, kaip ir epigrafika su numizmatika, prie literatūrinių tekstų jungia ir neliteratūrinius, tuo ryškiau nušviesdama visą aplinką, kurioje anie literatūriniai tekstai yra išaugę. Meno palaikus vėl renka, tiria ir aiškina archeologija, pvz. klasikinė. F., imant plačiąja prasme, stengiasi iškelti aikštėn ir religinius vaidinius (mitologija), taip pat privatinį ir valstybinį gyvenimą (privatinės, valstybinės, teisinės, karinės senienos) ir, rikiuodama pagal laiką bei raidą, apimti visą praktinės, teorinės ir

meninės kultūros augimą (valstybės, religijos, filosofijos, literatūros, meno, muzikos istorija). F. skirstoma: senoji F. (būtųjų kultūrų): graikų-romėnų (klasikinė), asirų-babiloniečių (asiriologija); naujoji F. (gyvųjų kultūrų): romanų (romanistika), germanų (germanistika), anglų (anglistika), skandinavų (nordistika), slavų (slavistika), baltų (baltistika, su specialia šaka — lituanistika), suomių-ugrų (finougristika), Artimųjų Rytų (orientalistika su semitistika, islamistika, iranistika), indų (indologija), kinų (sinologija), afrikiečių (afrikanistika), kaukaziečių (kaukazistika) ir t.t.

F. i s t o r i j a. Graikų F. pradžia siekia į klasikinius laikus, kada imta aiškinti senieji rašytojai, ypač Homeras. Dailiosios žodinės kūrybos klausimus jau VI a. liečia Teagenas, o etimologijos, gramatikos ir stilistikos dalykus sofistai V a. pr. Kr. Bet pražydo graikų F. tik aleksandriečių laikais (Eratostenas, Aristofanas Bizantietis, Aristarchas). Romoje pirmieji F. pradininkai yra graikai (Kratas iš Malo), bet toliau lotynų F. dirba jau patys romėnai (Stilonas, Varonas I pr. Kr., Kvintilianas, Svetonijus I–II po Kr.). Vid. amžiais senieji autoriai buvo saugomi ir perrašinėjami vienuolynuose, nors filologiškai jų ir netyrinėta. Vak. Europoje, viešpataujant lotynų kalbai, praktiniam jos mokėjimo reikalui buvo skaitomi senieji rašytojai, pvz. Ciceronas, Virgilijus, o Rytuose dėl tos pačios priežasties skaityta graikų autoriai. Jau Dantės filologinis (lyginamasis) veikalas De vulgari eloquentia galimas laikyti romanų F. pirmataku. Bet moderninė F. kuriasi ir pražysta tik renesanso laikais (Valla, Erazmas Roterdamietis, Reuchlin). Tada svarbiausias F. uždavinys buvo kritiškai atstatyti antikinius, taip pat ir Šv. Rašto tekstus. Reformacija vėl F. pakreipia daugiau praktine kryptimi. Anglijos vienuolynuose surandama senosios anglų kalbos paminklų, ir pradžią gauna anglistika. Klasikinė F. pirma prisiglaudžia Prancūzijoje (Muret, Scaliger, Du Canges su savo epochiniu Glossarium latinitatis medii aevi), paskui XVII ir XVIII a. ji pakyla Anglijoje (Bentley) ir Olandijoje (Graevius, Gronovius). Apie XVIII a. galą pirmąją vietą klasikinėje F. paima vokiečiai (Wolf, Boeckh, Mommsen, G. Hermann, Wilamowitz); jie yra padėję pagrindus ir monumentaliesiems rinkiniams Corpus Inscriptionum Graecarum bei Corpus Inscriptionum Latinarum. Bet tautinės raštijos F. dėmesį ima traukti vos po 1750. J. J. Bodmer paskelbia viduramžių vok. augštaičių tekstų. Moderninės tekstų kritikos metodus pagrindžia Lachmann. Grotefendui (1802) išskaičius dantiraštį, o Champollionui (1822) hieroglifus, smarkiai pastūmėjama iranistika, asiriologija ir egiptologija. Boppo (1816) pagrįsta lyginamoji kalbotyra pagyvina visais atžvilgiais ir F. studijas, duoda metodo naujenybių. J. Grimm su savo Deutsche Grammatik (1819–1837) laikomas moderninės germanistikos tėvu. Iš stambiausių germanistų paminėtini: Lexer, Schmeller, Wilmanns, Muellenhoff, Kluge, Behagel, Sievers. Romanistikos pagrindėjas vėl yra J. Diez su savo Grammatik der romanischen Sprachen (1836–1844), vėliau Meyer-Lübke. Prancūzijoje pasižymi Godefroy (žodynininkas), Gilliéron (prancūzų kalbos atlasas), Brunot (kalbos istorija) ir kt. Naujajai anglistikai dirba Johnson, taip pat vokiečiai Zupitza, Wälker, Sievers ir kt. Italijoje naujais keliais pirmasis žengia Ascoli (1873 įst. Archivo glottologico italiano). Slavistikai pradžią duoda čekų Dubrovský ir Šafařik, o Miklosich išl. pirmąją slavų kalbų lyginamąją gramatiką (1852–74). Iš vokiečių slavistų ypačiai pažymėtinas Leskien, iš prancūzų Meillet, iš rusų Šachmatov, Fortunatov, iš lenkų Brückner, Łoś, Rozwadowski. Jau nuo XVII–XVIII a. misininkai ima domėtis rytų kalbomis ir tuo paskatina orientalistikos studijas. O anglų kolonijų valdininkai (Wilkins, Jones) vėl yra pirmieji indologijos darbininkai. Pagaliau naujaisiais laikais moderninių kalbų F. dėl didelės specializacijos vis daugiau skyla dviem šakom: kalbotyros ir literatūros istorijos. Tik viena orientalistika kiek geriau yra išlaikiusi senąjį filologinį pobūdį.

A. Boeckh, Encyclopädie und Methodologie der philolog. Wiss. 1886; *E. Rothacker*, Einleitung in die Geisteswiss. 1930; *H. Pos*, Studien zur philolog. Methode 1933; *S. Étienne*, Défense de philologie 1933; *B. Delbrück*, Einleitung in das Sprachstudium; *J. Handel* Dzieje językoznawstwa 1935.

A. S.

Filologija k l a s i k i n ė žr. Klasikinė filologija.

Filomatai ir **Filaretai** (gr. philomathēs ‚mokslo mėgėjai' ir philiaretos ‚doros mėgėjas') dvi glaudžiai susijusios slaptos XIX a. pradžios Vilniaus univ. stud. draugijos, išaugusios idealistinėje ir kūrybingoje ano meto Vilniaus atmosferoje. Įvairiomis organizacijomis besireiškianti gyva senosios kartos visuomeninė veikla, dar iš švietimo gadynės paveldėta ir šauniai bekylančio Vilniaus univ. stiprinama pagarba mokslui, plačiai tada Lietuvos visuomenėje paplitusių masonų žmonijos laimės ir asmeninio tobulėjimo idealai (jų ryškūs atbalsiai suskamba žinomoje A. Mickevičiaus Odėje jaunystei; gi Mickevičiaus bičiulis T. Zanas pats buvo masonų ložės narys), palyginti neperdidelio iš pradžių rusų valdžios kišimosi į vietos reikalus ir Napoleono žygių padrąsintos politinių laisvių viltys, — visa tai stipriai veikė jaunimą, taip pat ir tuos kelius studentus (A. Mickevičių, J.

Ježovskį, T. Zaną ir kt.), kurie, jau ir anksčiau artimai bendravę, 1817 X 13 susijungė slapton Filomatų draugijon. Tas vardas buvo nekartą vartojamas įvairių mokslo d-jų (plg. 1788 Paryžiuje įst. Société philomatique). Ir pačiame Vilniuje prieš 9 metus buvo veikusi didesnės reikšmės neturėjusi Filomatų d-ja, kuriai, be kitų, priklausė vėlesnysis garsus Vilniaus univ. prof. J. Lelevelis.

Naujai įsteigtoji Filomatų d-ja visų pirma buvo tam tikra saviauklos ir savitarpinio lavinimosi kuopelė. Jos nariai, reguliariai rinkdamiesi, skaitydavo savo literatūrinę kūrybą (pvz. Mickevičius 1819 paskaitė Živilę) ir referatus, o po to diskutuodavo. Betgi filomatai nesitenkino kukliu asmeninio tobulinimosi tikslu. Juos traukė platesni visuomeninio darbo idealai. Ta linkme ir ėjo tolimesnė Filomatų d-jos evoliucija, ir buvo keičiami įstatai. Tad 1819 įstatuose buvo pabrėžiamas reikalas ‚kelti pagal išgales tautos švietimą ir tuo būdu darbuotis krašto gerovei ir naudai'. Antai filomatai buvo užsimoję išversti visą eilę gerų vadovėlių, persisiųsdintų iš Vokietijos, norėdami užkišti opią Liet. mokyklų spragą; kitiems stud. rengė pagalbinius mokslo kursus, iš kurių buvo pagarsėjęs J. Ježovskio skaitomas hodegetikos kursas, atkreipęs net univ. vadovybės dėmesį; nupirko 100 egz. J. Chodzkos didaktinės apysakaitės Pan Jan ze Świsloczy liaudyje paskleisti; išsp. kraštotyrinę anketą (Opis jeograficzny), kad kraštą geriau pažinus, būtų galima našiau dirbti jo gerovei.

Filomatų būrelis nebuvo gausus: draugijos steigėjų buvo 6, vėliau narių skaičius pasiekė 19; jų tarpe dar buvo J. Čečeta (Czeczot), P. Malevskis, D. Chodzka, J. Sobolevskis, V. Budrevičius, vėliau Čilėj kaip geologas išgarsėjęs Ig. Domeika ir kt.; d-jos pirm. visą laiką buvo J. Ježovskis. Betgi filomatai, kad ir norėdami studentijoje skleisti savo idealus, savo d-jos neatidarė platesniems sluogsniams, tik stengėsi patys įeiti į kitas studentų organizacijas ir jas ilgainiui palenkti savo įtakai, arba steigė naujas d-jas, kurioms slaptai ir vadovavo. Tad 1819 jie įsteigė Bičiulių s-gą (Związek przyjaciół), kuri buvo lyg ir prirengiamoji filomatų klasė (5 jos nariai vėliau buvo priimti į filomatus). Bičiulių s-ga, filomato pirmininkaujama, netrukus turėjo apie 30 narių. Jos uždaviniai iš pradžių ribojosi moksline veikla (pvz. ji baigė minėtąją kraštotyrinę anketą), o vėliau ji nuo 1822 jau filadelfistų vardu gavo vadovauti kitoms žemesnėms filomatų įsteigtoms organizacijoms.

Itin daug studentų pavyko suburti T. Zanui, pasižymėjusiam savo asmenybės patrauklumu. Į jo 1820 pavasarį organizuotas gegužines, — smagius pasivaikščiojimus užmiestyje su dainomis, deklamacijomis ir kalbomis, — rinkdavosi ligi 200 stud., kurie ir sudarė vad. Spindulingųjų d-ją (Towarzystwo promienistych). Mat, T. Zanas skelbė mintį (tuo metu buvo populari F. Mesmero vad. gyvulinio magnetizmo teorija), kad kiekvienas žmogus tam tikru spinduliavimu veikiąs aplinką ir pritraukiąs kitus, priklausant nuo savo moralinio grynumo. Atsargumo dėliai toji d-ja buvo universitete įregistruota įtarimo nekeliančiu Naudingosios Pramogos Bičiulių D-jos (Towarzystwo przyjaciół pożytecznej zabawy) vardu. D-jos narių elgimosi taisyklėse buvo pabrėžiama dora, mokslo pamėgimas, gimtojo krašto meilė, ypač draugiškumas, kurį tiek augštai kėlė filomatas Mickevičius savo Odėje jaunystei. Betgi d-ja labai trumpai tepagyvavo, apie ją sklindant nepalankiems gandams ir kunigams pasipiktinus gegužinėse kalbamais ‚spindulingųjų poteriais', kurie buvo palaikyti tikybos įžeidimu. Tačiau filomatai neketino mesti tiek sėkmingai pradėto studentų organizavimo darbo. Tad rudenį iš patikimesnių spindulingųjų sudarė jau slaptą Filaretų d-ją, Zano ir kt. filomatų vadovaujamą. Šalia moralinio tobulėjimo čia buvo ypač pabrėžiamas mokslinis lavinimasis. Draugiškoje nuotaikoje daromose sueigose buvo skaitomi referatai, deklamuojama poezija, skambėjo dainos. Labai buvo mėgiama Mickevičiaus Hej użyjmy żywota (Ei, naudokimės gyvenimu), Odė jaunystei ir kt. Artimesniam bendradarbiavimui ir sėkmingesniam moksliniam darbui d-ja buvo pagal fakultetus padalyta į grupes. Narių skaičius ilgainiui išaugo tarp 150 ir 200. Nesitenkindami veikimu studentų tarpe, filomatai stengėsi savo įtaką ir plačiau paskleisti. Ilgainiui buvo kuriami didingi planai savo organizacija apimti ir visą Lietuvą. Betgi netrukus pačius filomatus-filaretus ištiko smūgis.

Nors filomatų įstatuose ir buvo įsakmiai pažymėta, kad draugija neliečianti politinių klausimų, betgi filomatuose bei filaretuose vyravo karšta patriotinė dvasia, ir jų poezijoje, kalbose, laiškuose nuolat buvo užsimenama apie netektąją krašto laisvę ir keliamos viltys ją atgauti. Tuo tarpu rusų valdžia, visoje Europoje Šventosios S-gos gadynėje stiprėjant reakcinei nuotaikai, vis įtaringiau žiūrėjo į patriotiškai nusiteikusį jaunimą, ypač į studentiją. Greitai susirado ir pretekstas prisikabinti. 1823 gegužės mėn. Vilniaus gimnazijoje ir kitur mieste pasirodžius patriotiškiems ir prieš rusus nukreiptiems užrašams, rusų valdžios buvo paskirta senatoriaus Mikalojaus Novosilcevo vadovaujama komisija, kuri, betardydama jaunimą ir bejieškodama ryšių su slaptomis politinėmis organizacijomis, užėjo filaretų pėdsakus ir išaiš-

kino filaretų, paskiau ir filomatų d-jų buvimą, nors visos veikimo apimties anaiptol nesužinojo. 1823 per 100 studentų ar buv. studentų (pvz. Mickevičius) buvo areštuota ir apkalinta Vilniaus vienuolynuose. Griebtasi priemonių ir prieš patį universitetą: buvo smarkiai pagriežtinta studentijos priežiūra, atleisti keli žymūs ir studentijoje įtakingi profesoriai (J. Lelevelis, I. Danilevičius ir kt.), pakeistas rektorius, o Vilniaus mokslo apygardos globėjas kng. A. Čartoriskis savo vietą turėjo užleisti M. Novosilcevui. Nesiribojant Vilniaus studentija, tardymas buvo išplėstas ir į provincijos gimnazijas, kurių jaunuomenė buvo taip pat prisunkta nepalankios rusams dvasios. Visa eilė Kražių (ten veikė vad. Juodieji Broliai), Kauno, Kėdainių, Panevėžio gimnazistų skaudžiai nukentėjo, gaudami ilgametes kalėjimo bausmes ar atiduoti kariuomenėn tolimose Rusijos srityse.

Filomatų–filaretų bylos sprendimas, caro patvirtintas 1824 VIII 14/26 ir kaltais pripažinęs 108 asmenis, buvo švelnesnis. Daugumas nuteistųjų buvo atleisti nuo tolimesnės bausmės, įskaičius atkalėtąjį laiką, ir tik 20 (jų tarpe tokie filomatų šulai, kaip Mickevičius, Ježovskis, Čečeta, Zanas, Malevskis) buvo ištremti Rusijon, o 3 iš jų dar gavo ir kalėjimo: Zanas 1 metus, J. Čečeta ir A. Suzinas po ½ metų. Tą Vilniaus stud. bylą įspūdingai pavaizdavo Mickevičius Vėlinių III dalyje, apgaubdamas ją karštai patriotine kovos su rusais nuotaika, kurią itin įkaitino 1831 sukilimas. Mickevičius bus daugiausia prisidėjęs prie filomatų–filaretų vardo įamžinimo vėlesnėse kartose. Nors raštijoje taip pat netrūko ir kaikurių kitų buv. Vilniaus stud. atsiminimų apie filomatus–filaretus, betgi tikrasis filomatų vaidmuo ir visas jų veikimo pobūdis paaiškėjo tada, kai mokslo tyrinėjimui pasidarė prieinamas filomatų archyvas (d-jos protokolai, įstatai, įvairūs raštai, narių korespondencija ir poezija), kuris buvo išsaugotas filomato Petraškevičiaus giminės ir 1908 perduotas Lenkų Mokslo Akademijai Krokuvoje.

Su lietuviškuoju XIX a. pradžios sąjūdžiu filomatų–filaretų d-ja nebus turėjusi ryšio. Apie lietuvybę taip, kaip ją tada suprato žemaičių bajoras D. Poška ar Vilniaus stud. S. Daukantas su S. Stanevičiumi, nerasime užsimenant filomatų korespondencijoje, kalbose, įstatuose, poezijoje. Kaip ir daugumo ano meto Lietuvos bajorų, filomatų–filaretų tautinė sąmonė buvo lenkiška, ir jie, kad ir mylėdami savo tėvynę Lietuvą ir jos garbingą praeitį, neskyrė lietuvio nuo lenko. Antai, jų 1821 išsp. kraštotyrinėje anketoje, kur buvo išskaičiuojamos visos Lietuvoje gyvenančios tautybės (lenkai, rusai, žydai, vokiečiai, čigonai ir kt.), lietuvių vardo nėra. Filomatų–filaretų tarpe lietuvių rašytojų nerandame, išskyrus gal vieną filaretą Emeriką Stanevičių, kuris buvo paskelbęs liet. dainų (Tygodnik Wileński, 1821–22). Visdėlto, filaretų idealistinė darbo gimtojo krašto visuomenei, ypač keliant jos švietimą, mintis, veikdama visą Vilniaus studentiją, galėjo paveikti ir to meto studentų žemaičių būrelį: S. Daukantą, S. Stanevičių, K. Nezabitauskį ir kt,

Archiwum Filomatów. Cz. I: Korespondencja, 1815–23. Wyd. *J. Czubek*. 1913, t. 1–5; Cz. II: Materjały do historji Towarzystwa Filomatów. Wyd. *S. Szpotański* i *S. Pietraszkiewiczówna*. 1920–21, t. 1–2; Cz. III: Poezja Filomatów. Wyd. *J. Czubek*. 1922, t. 1-2; *A. Łucki*, Towarzystwo Filomatów 1924; *H. Mościcki*, Z filareckiego świata 1924; ('') Promieniści, Filomaci-Filareci ³1928; ('') Wilno i Warszawa w ‚Dziadach' Mickiewicza 1908; *S. Pietraszkiewiczówna*, Dzieje Filomatów w zarysie 1912; *Z. Jabłońska–Erdmanowa*, Oświecenie i romantyzm w stowarzyszeniach młodzieży wileńskiej na początku XIX w. 1931; *Szeliga (J. Bieliński)*, Proces filaretów w Wilnie (Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce VI 1890, 170–332 psl.; *Z. Wasilewski*, Promieniści, filareci i zorzanie (Archiwum do dziejów. . . IX 1897, 136–267 psl.; *A. Tarulis*, Keletas bruožų iš filomatų–filaretų istorijos (Naujoji Romuva 1935, nr. 5–6); *V. Maciūnas*, Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje 1939, 60–67 psl. *V. Mc.*

Filomela (gr. Philomela ‚mėgstanti dainuoti, lakštingala') graikų mituose Atėnų karaliaus Pandiono duktė, kuriai jos vyras Tezėjas išplėšė liežuvį; su savo seserim Prokne ji užmušė Tezėjo sūnų, ir buvo paversta į lakštingalą.

Filomena (Philumena) pirmųjų amžių krikščionė, dėl rasto jos kape tepalų indelio (palaikyto kraujo indu) klaidingai laikoma kankine. Jos kapas 1802 rastas Romoje Priscilės katakombose, o kūnas 1805 perkeltas į Mugnano (Nolos vyskupijoje) bažnyčią, kurios kan. Di Lucia parašė fantastinį F. gyvenimą ir tuo būdu išgarsino jos kultą. Tarp kitų didelis F. gerbėjas buvo ir šv. Arso klebonas J. Vianney. Bažnyčia leido švęsti F. šventę VIII 11, tačiau nėra pasisakiusi nei dėl jos gyvenimo, nei dėl kančių. Trijose lentelėse rastasis įrašas L u m e n a P a x t e C u m f i (pirmąjį žo-

Filomenos paveikslas Varnionių bažnyčioje (Vilniaus aps.)

dį reikia prijungti prie paskutiniojo) greičiausiai yra kito kapo, ir todėl pats F. vardas lieka abejotinas.

F. Di Lucia, Relazione istorica della traslazione de sacro corpo di S. F. da Roma a Mugnano 1831 (4 laida); *A. De Waal,* Die Grabschrift der Philumena aus dem Cometrium der Priscilla (Röm. Quartalschrift 1898); *O. Marucchi,* Studio archeologico sulla celebre iscrizione di Philumena (Nuovo bull. di arch. crist. 12, 1906, 253–300 psl.)

Filonardi Marius (m. 1644) Avignono arkivyskupas, popiežiaus Urbono VIII nuncijus Lietuvoje ir Lenkijoje 1635–43, bet atvykęs tik 1636. Tik atvažiavęs sugebėjo paveikti Vladislovą IV sustabdyti 1635 seimo priimtą įstatymą, laiduojantį kitatikiams tikėjimo laisvę. Kada 1641 seimas vėl patvirtino tikėjimo įstatymą (Exercitium liberum), F. įnešė į Lietuvos Metrikos knygas formalų protestą. Paskiau Vladislovas IV įsižeidė, kad F. nepalaikė pas popiežių jo kandidato į kardinolus Visconti, o kada F. prisiėmė sau Urbono VIII posakį, kad renkamas karalius nėra lygus paveldėtiniams karaliams ir, be to, savo pranešimuose į Romą labai neigiamai piešė Vladislovą IV, šis atsisakė toliau jį laikyti nuncijumi, net pastatė prie jo namų sargybą. Kadangi tarybos ponai dar pasiuntė prieš F. oficialų skundą į Romą, Urbonas VIII jį atšaukė.

Filonas (Philo) 1. F. B y b l i u s arba H e r e n n i u s B y b l i u s (apie 64–141 po Kr.) fenikiečių mokslininkas. Gimęs Bibloje, Fenikijoje. Garsaus veikalo ‚Miestai ir žymūs gyventojai' (30 knygų) autorius. F. yra išvertęs ir kompiliuotą veikalą Sanchuniathon, kurio fragmentai buvo atspausdinti K. Müllerio Fragmenta Historicorum Graecorum vol. 3. Pilnas Sanchuniathon tekstas buvo rastas viename Portugalijos vienuolyne ir išspausdintas 1837 Bremene.

2. (Philo Judaeus, apie 20–50 po Kr.) žymus žydų filosofas ir teosofas, kilęs iš Aleksandrijos. Išlikęs didelis skaičius jo raštų, daugis graikų originalais, kiti vertimais. Raštai filosofinio, egzegetinio ir istorinio apologetinio pobūdžio. Alegoriškai aiškindamas Šv. Raštus, F. savo žydiškąjį tikėjimą stengiasi suderinti su graikų platonine bei stoikine filosofija, kurį daug atvejų ima viršų jo galvojime. F. Dievo samprata linkusi į emanatizmą. Garsi jo Logo doktrina, pagal kurią, pasaulį formuojant, pasireiškiąs Logas pasirodo kaip idėja Dievo Dvasioje ir kaip tarpinė būtybė tarp Dievo ir pasaulio. F. kosmologija stipriai sinkretistiška su stoikinės įtakos persvara; jo antropologija griežtai dualistinė, jo religiniai jausmai stipriai paveikti helenistinės mistikos bei mantikos; etikoje F. jungia platonizmo asketines tendencijas su stoikiniu gamtos sekimo principu. F. nesukūrė vieningos sistemos; jame sumišusios ir susikryžiavusios įvairiausios įtakos. Kaip tarpininkas tarp judaizmo ir helenizmo F. turėjo didelės įtakos paskesniems laikams, krikščionims daugiau, kaip žydams; jis stipriai paveikė visą krikščionių teologijos plėtrą, ypač Aleksandrijos teologus (Klemensą, Origeną); iš čia jo įtaka pasiekė ir vakarus (Ambroziejus, Jeronimas). F. raštus (Philonis opera) išleido Cohn: Index ad Philonis opera 1926–30; vokiškas Cohno vertimas I–IV 1909–30.

H. Windisch, Frömmigkeit Ph.s und ihre Bedeutung für das Christentum 1908; *J. d'Alma,* Ph. et IV evangile 1910; *E. Krebs,* Der Logos als Heiland 1911; *H. A. A. Kennedy,* Ph.s Contribution to Religion 1919; *H. Schmidt,* Die Anthropologie Ph. s. 1933; *E. R. Goodenough,* An Introduction to Philo Judaeus 1940; *H. A. Wolfson,* Ph. Foundations of Religious Philosophy 1948.

Filopemenas (gr. Philopoimenos, apie 252–183 pr. Kr.) graikų karo vadas ir politinis veikėjas. Selasijos kautynėse vadovavo Megalopolio raitininkams ir Antigonui Dosonui padėjo sumušti Kleomeną III. 209 paskirtas Achajos sąjungos hiparchu (raitininkų vadu), 208 jos strategu, 207 ties Mantinėja sumušė spartiečius. Romėnams susitaikius su Makedonija, F. vadovavo Achajos sąjungos karui su Sparta. Jis privertė į sąjungą įstoti Spartą, Meseniją ir Elidą. Mesenniečių sukilėlių buvo paimtas į nelaisvę ir nunuodytas. Plutarchas parašė jo biografiją.

A. Aymard, Revue des études ancienne 1928.

Filosofija (gr. philosophia ‚išminties meilė') mąstymas, kuriuo žmogus ieško atsakymo į būties klausimą, rūpindamasis savosios egzistencijos įprasminimu mirties akivaizdoje. Kaip būties klausimas, F. esmiškai yra metafizinis mąstymas. Kaip prasmės klausimas, filosofinis mąstymas yra esmiškai moralinio charakterio. Būtis ir žmogus yra pagrindinė F. tema.

I. F i l o s o f i j a k a i p ž m o g i š k a s i s b ū t i e s k l a u s i m a s. — Būtis yra tai, į ką kreipiasi filosofinis mąstymas. Kada šitaip nusakomas filosofinis mąstymas, iš karto gali būti nustembama: argi ‚būties' žodis nėra savaime suprantamas? Tiesa, kad būties žodį kasdieniškai vartojame: kiekviename sakinyje tiesiog ar netiesiog tariame būties žodį jungtimi ‚yra'. Bet ar taip pat lengvai atsakytume, kas yra ‚būtis', kaip lengvai teigiame savaime suprantą ‚būties' žodį? Kaip tik šiuo atveju ‚savaime suprantamybė' pasirodo esanti tariama, nes slepianti pačią pagrindinę paslaptį, amžiais spręstą ir amžiais spręsimą.

Kas yra būtis? Visa, kas yra, tam tikra prasme yra būtis. Nieko nėra už būties, visa yra būtyje. Bet jokia atskira būtybė nėra pati būtis, nes būti š i a būtybe tuo pačiu yra lygu nebūti tuo, kuo yra a n a būtybė. Nors visos būtybės dalyvauja būtyje, drauge jos visos lieka tam tikra prasme paženklintos ir nebūtimi. Todėl ir nepakanka ‚savaime suprantamybės', kad visa, kas yra, yra tam tikra prasme būtis.

Vietoje šios ‚savaime suprantamybės' tenka klausti: kas yra būtis tiesiai ir paprastai, o ne tik ‚tam tikra prasme'? Šis klausimas veda į pirmąjį žingsnį filosofinio mąstymo kelyje — į būties (lot. esse, vok. Sein, prc. être) ir būtybių (lot. ens, vok. Seiendes, prc. étant) skyrimą. Būtybės yra visi tie atskiri daiktai, kuriuos patirtis atskleidžia tikrovėje, visos tos konstrukcijos, kurias mes racionališkai konstruktuojame, pagaliau visas tas fantazijos pasaulis, į kurį mus veda įvairiopa meninė kūryba. Kiek visos šios būtybių pasaulio sritys būtų viena nuo kitos skirtingos, visos jos dalyvauja būtyje. Kas jokia prasme nedalyvautų būtyje, tas jokia prasme nebūtų nė būtybė. Būtis yra tai, kas padaro būtybes esančiomis. Būtybėse yra būtis. Bet, antra vertus, pati savyje būtis lieka už visų atskirų būtybių, nes jokia atskira būtybė nėra tiesiai ir paprastai būtis, o visada tik tam tikru būdu dalyvauja būtyje. Būdama būtybėse, būtis drauge visada yra už visų būtybių. Tai pagrindinė tiesa suprasti filosofijai kaip būties klausimui. Ši tiesa atskleidžia tą būties sąvokos dviprasmybę, kuri būtį iš ‚savaime suprantamybės' paverčia pagrindine paslaptimi. Laikome būtį ‚savaime suprantama', kiek visada jau mąstome ją, mąstydami atskiras būtybes. Bet lieka mums paslaptimi būtis kaip tas galutinis tikrovės pagrindas, kuris yra už visų atskirų patirtinio pasaulio apraiškų. Kiek būtis yra būtybėse, būties žodžiu mes manome konstitutyvinius būties principus, realizuotus visose būtybėse. Tai būties apskritai, arba būties kaip būties (ens qua ens), klausimas, svarstomas ontologijoje (žr.). Tačiau kiek būtis yra už visų būtybių, ji nebėra ‚būtis apskritai', o tiesiai Būtis — absoliutinė būtis. Šiuo absoliutinės būties klausimu filosofija ir yra iš esmės metafizika (žr.). Čia sprendžiamas pagrindinis klausimas: yra Dievas ar ne? Teistinė metafizika savaime virsta teodicėja (žr.), pastanga Dievui suvokti žmogiškojo proto kategorijomis. Panteistinė metafizika (žr. Panteizmas) vietoje asmeninio Kūrėjo, transcendentaus patirtiniam pasauliui, teigia imanentinį dieviškosios būties pasaulyje išsiskleidimą. Pagaliau ateistinė metafizika (žr. Ateizmas) ješko atsakymo į tikrovės pagrindo klausimą žmogiškosios egzistencijos, gyvybės apskritai ar stačiai medžiagos suabsoliutinimu į pačią būtį. Principiškai kiekviena filosofija yra metafizika, nes ir tada, kada tariamai metafizika neigiama, iš tiesų neigiama tik tam tikra metafizikos kryptis skirtingos metafizinės krypties pagrindu. Betgi tuo pačiu metafizika nesietina su jokia specialia būties samprata. Skirtingose F. sistemose tas pats būties žodis įgyja

F. A. R. Rodin Mąstytojas

skirtingą prasmę. Materializmui būtis sutampa su medžiaga. Priešingai, idealizmui būtis yra iš esmės dvasia. Nietzschei būtis yra ateistiškai suprasta Wille zur Macht, Bergsonui — kuriančiosios evoliucijos élan vital. Pagaliau krikščioniškajai filosofijai Būtis yra Tas, kuris save šiuo vardu apreiškė: sum qui sum (esu, kuris esu).

F. supratimas yra susijęs su teisingu jos atribojimu nuo atskirųjų mokslų. Pastarieji kreipiasi į atskirųjų būtybių pasaulį, ir būtent tokiu būdu, kad kiekvienas atskirasis mokslas į atitinkamą tikrovės sritį kreipiasi tam tikru specialiu atžvilgiu. Tuo tarpu F., kreipdamasi į būtį, faktiškai kreipiasi į visa, kas yra. Todėl ji vadinama visuotiniuoju mokslu. Bet filosofinis į visa kreipimasis nėra savotiškas atskirųjų mokslų dvigubinimas: į visa kreipdamasi, F. kreipiasi savu bendruoju būties žvilgiu. Todėl ji vadinama bendruoju mokslu, tiriančiu tikrovę jos ‚galutinėse priežastyse' (ex causis ultimis). Nors pati Būtis lieka už būtybių, kelias į ją eina per būtybes. Medžiaga ir dvasia, gyvosios būtybės ir žmogus, gamta ir istorija, prigimtis ir kultūra, — visa yra F. dalyku, klausiant, kiek visa liudija Būtį pačiu savo nebuvimu ab-

soliutine būtimi. Kada atskirieji mokslai tiria gamtą ar kreipiasi į istoriją, jie domisi, kas yra gamtoje ir kas vyko istorijoje. Tuo tarpu filosofija klausia, kas yra pati gamta, pati istorija, pati prigimtis, pati kultūra, pati medžiaga, pati dvasia ir t.t.

Šitas F. apibrėžimas visuotiniuoju ir bendruoju mokslu, formaliai imant, yra teisingas. Bet būtų neteisinga jį suprasti taip, lyg ir F. atveju mokslo žodis galiotų ta pačia prasme, kuria jis taikomas atskiriesiems mokslams. Mokslo žodis filosofijai galioja tik analogine prasme, būtent tiek, kiek ir mokslus, ir filosofiją gaivina tas pats tiesos ieškojimas. Bet kaip būtis yra skirtinga nuo atskirų būtybių, nors ir visos jos dalyvauja būtyje, kaip ir filosofinis mąstymas, besikreipiąs į Būtį, yra skirtingas nuo mokslinio atskirų būtybių pažinimo. F i l o s o f i n i s m ą s t y m a s y r a s a v i t a s, ir todėl pati F. negali būti tol tinkamai suprasta, kol nėra ji suprantama kaip savitoji žmogiškosios dvasios apraiška. Filosofinė tiesa yra skirtingo charakterio, negu mokslinė tiesa. Tai, kas moksluose iš tiesų atskleidžiama, galioja visiems priverstinai: faktai negali būti nepripažįstami. Tuo tarpu filosofiniai būties klausimo atsakymai faktinio priverstinumo neturi. Palyginus su atskiraisiais mokslais, F. atrodo vis liekanti ‚nemoksliška', nedaranti pažangos. Neatsitiktinai moderniųjų gamtos mokslų pažangos akivaizdoje visą laiką naujųjų amžių filosofijoje buvo gyva pastanga pakelti ir filosofijai į ‚griežtą mokslą'. Nuo Descartes ligi Husserlio vis buvo bandomi nauji archimediniai taškai F. ‚sumokslinti' (net ir dabar tokio bandymo tendencija yra gyva vad. logistikos sąjūdyje). Bet visi šie bandymai sudužo: nei vienam nepasisekė rasti tokio archimedinio taško, kuris verstų visus jį priimti. F. liko tuo, kuo ji visada yra buvusi. Iš visų šių bandymų greičiau išryškėjo tik tai, kad F. reikia imti joje pačioje, o ne atskirųjų mokslų žvilgiu. F. negali būti ‚sumokslinta', nes pačia savo prigimtimi ji yra skirtinga nuo atskirųjų mokslų. Tai, kas šių pastarųjų žvilgiu atrodo filosofijoje ‚nemoksliškumu', iš tiesų yra ne koks pašalinamas filosofinio mąstymo trūkumas, o pats filosofinės tiesos savitumas. Ne dėl to F. stokoja ‚griežtumo', kad nerasta kelio jai ‚sugriežtinti', o paprasčiausiai dėl to, kad joje neina klausimas apie faktus, kurie savo tiesą diktuoja su prievartiniu griežtumu. Filosofijoje vykdomasis Būties ieškojimas yra ne faktų atskleidimas, o pačio žmogaus santykio su Būtimi išreiškimas. Kai per mokslinius faktus kalba tik brutali tikrovė, tai per filosofinį Būties ieškojimą kalba ir pats žmogus, vienaip ar antraip nusistatęs, kas jam yra tiesa. Todėl F. nevyksta tolydinės pažangos keliu, bet lygiai todėl filosofinė mintis nežino istorinio pasenimo. Kai mokslininkai pasensta su savo karta, tai filosofai lieka visada aktualūs. Platono arba Aristotelio gamtamokslinės pažiūros seniai jau atmestos, bet filosofinės jų mintys tebėra šiandien aktualios ir tokios liks visam laikui.

Mokslinės tiesos, konstatuojančios atskirus faktus, galioja su objektyviu priverstinumu, bet jos palieka žmogų abejingą: nėra jos tai, dėl ko žmogus mirtų, nes jos nėra ir tai, kuo žmogus gyventų. Kiek mokslinis pažinimas būtų naudingas techninės pažangos įgalinimu, žmogui kaip žmogui jis lieka abejingas. Tuo tarpu filosofiniai nusistatymai yra ta esmingoji tiesa, kuria žmogus gyvena: m e t a f i z i n ė b ū t i e s s a m p r a t a y r a v e r s m ė i r m o r a l i n e i s a v ę s p a č i o s a m p r a t a i. Kreipimasis į Būtį žmogui yra drauge kreipimasis į save patį. Vienaip save supras tas, kuris, išpažindamas materializmą, save laikys mirčiai skirta psichoanalitinių kompleksų arena. Antraip save supras tas, kuris, save laikydamas Dievo kūriniu, tikės nemirtingumo viltimi. Šituo būdu būties klausimas yra susietas žmogui su savosios egzistencijos įprasminimo rūpesčiu. Jei F. yra būties klausimas pagal tai, ko ja ieškoma, tai drauge ji yra mirties klausimas pagal tai, ką ji reiškia mums, kurie filosofuojame. Mirtis verčia mus filosofuoti, ieškoti savojo pasaulyje buvimo prasmės. Visa, ko pasaulyje imamės, daugiau mažiau yra prasminga. Bet kokia yra v i s o gyvenimo prasmė? Kyla šis klausimas mirties akivaizdoje, bet savo esme jis kreipiasi į gyvenimą: kaip turiu gyventi, kad mirtis nesuprasmintų viso to, kam teikiau prasmę? Jei viena prasme F. teikia žmogui metafizinę jo padėties pasaulyje viziją (pasaulėžiūrą), tai antra prasme ji yra žmogui tuo jo rengimu mirčiai, kuris yra pati gyvenimo išmintis (gyvenimožiūra). Kaip susitelkimas savyje, filosofinis mąstymas yra kelias į i š m i n t į. Yra tai graikų išreikšta pačiu filosofijos vardu ‚išminties meilė'. Ir būtent, filosofija yra ‚išminties meilė', o ne tiesiog pati išmintis dėl to, kad išmintis negali būti taip pasiekiama, kaip paprastas žinojimas. Niekada išmintis nėra galutinai laimima, visada ji lieka siekiama, nes visų pirma privalu ja gyventi, o ne tik ją žinoti. Galima sakyti, kad žinau tą ar kitą mokslo šaką, bet negalima sakyti, kad žinau išmintį, — panašiai kaip negalima sakyti, kad žinau šventumą. Išminties vardu vadinamasai ‚savęs pažinimas' yra tikras tiek, kiek jis drauge yra savęs pačio perkeitimas.

Nuo klausimo, kas yra F., pereiname į klausimą, ką ji reiškia žmogui. Pirmasis klausimas stovėjo prieš F. ‚nemoksliškumo' priekaištą. Antrasis klausimas stovi

prieš F. ‚nenaudingumo' priekaištą. Yra tiesa, kad F. nėra naudinga jos kam nors pasaulyje panaudojimo prasme. Galime naudingą vadinti to pažinimą, kas gali tapti mūsų veiklos objektu. Šita prasme galima kalbėti apie gamtos mokslų naudingumą techninės pažangos įgalinimu. Bet Būtis pagrindine to žodžio prasme principiškai negali tapti mūsų veiklos objektu. Todėl principiškai ir pati F. yra nenaudinga. Užuot ką nors pasaulyje įgalinusi, filosofija greičiau nušviečia tik mus pačius mūsų santykyje su Būtimi. Vietoje absoliutinti naudos matą reikia matyti jo ribą. Naudos matas galioja priemonių sistemoje: naudinga yra tai, kas yra naudinga priemonė atitinkamam tikslui. Bet naudos matas netenka savo prasmės, kada einama į visumą. Galima svarstyti, kas naudinga gyvenime, bet beprasmiška būtų svarstyti, ar pats gyvenimas yra naudingas. Greičiau reiktų sakyti, kad jis yra taip pat anapus naudos ar nenaudos kategorijų, kaip ir mirtis. Panašiai ir su žmogumi: galima svarstyti, kas žmogui naudinga, bet beprasmiška būtų ir patį žmogų vadinti naudingą. Priešingai, kada žmogus imamas vertinti naudos žvilgiu (pvz. totalistinėse valstybėse), jis kelia prieš tai protestą, nes vertinti jį naudos žvilgiu yra lygu jį paversti priemone. Nėra naudinga ne tik filosofija, bet ir visa tai, kas nėra priemonė. Pripažįstant filosofijos ‚nenaudingumą', drauge primintina: visos vertybės savyje nenaudingos, nes visos jos yra vertingos savyje pačiose, be sąryšio su nauda. Visa, kas žmoguje augščiausio, yra nenaudinga: ir filosofija, ir meninė kūryba, ir dorinės pastangos, ir heroinis pasiaukojimas. Nėra tai šių dalykų nuvertinimas, nes kaip tik jie būtų nuvertinami, palenkiant juos naudos matui ir tuo pačiu juos nužeminant į priemones.

Bet šis ‚nenaudingumas' nereiškia neveiksmingumo. Nors ir nebūdama ‚naudinga', F. yra turėjusi ir tebeturi didelės veikmės visam gyvenimui. Nors pats filosofinis mąstymas ir negali vesti į mokslinį tikrovės pažinimą, F. yra buvusi mokslinio pažinimo žadintoja ir motiniškoji mokslų versmė. Visi mokslai turi savo filosofinę praeitį, nes kad būtų galima leistis į mokslinį tam tikros srities tyrimą, reikia, kad pirma ši sritis būtų išskirta jos būties struktūros nušvietimu. Nors ir niekuo neprisidėjusi prie techninės pažangos, pasiektos gamtos mokslų laimėjimais, F. yra žmogaus žadinimas išlaikyti savo laisvę prieš savęs sumašininimo grėsmę. Pati technika tėra priemonė, ir jos palaima ar nepalaima priklausys nuo to, kam žmogus savo techninę galybę naudos. — Būdama asmeniniu žmogaus susitelkimu savyje pačiame, F. neteikia konkrečių sprendimų visuomeniniam gyvenimui tvarkyti. Bet visos visuomeninės ideologijos yra atremtos į tam tikrą filosofinę žmogaus sampratą. Atsakymas į klausimą, kas esu, drauge yra atsakymas į klausimą, kas esame. Jei esu nelygstama asmenybė, tai lygiai šio rango esame visi, ir joks kolektyvas neturi teisės žmogų paversti priemone. Priešingai, jei save laikau palenktą kolektyvui, tai tokio pat palenkimo reikalauju ir kitiems. Kaip demokratijos, taip ir totalizmo sistemos turi savo filosofinę versmę. Pati būdama mažo specialistų rato dalyku, F. ilgainiui įvairiais keliais pasiekia ir mases. Maža yra specialiai atsidedančių filosofijai. Bet bendrąja prasme kiekvienas žmogus yra filosofas, nes kiekvienas turi savo nusistatymą į pasaulį ir gyvenimą: pats gyvenimas verčia žmogų filosofuoti — nusistatyti, kam savo laisvę naudoti.

II. I s t o r i n i s ž v i l g i s į f i l o s o f i j ą. — F. pradžia laikomas graikuose ryškiausiai vykęs perėjimas nuo mitologinės mąstysenos į racionalinės analizės kelią. Pirmieji vad. Jonijos gamtos filosofai, užuot pasitenkinę mitais,ješko pagrindinių tikrovės elementų (jais rasdami vandenį, ugnį ir pn.). Parmenidas, eleatų mokyklos (žr.) kūrėjas, pirmasis iškelia ontologinį būties kaip būties klausimą. Logiškai plėtodamas būties sąvoką, jis teigia būties vienumą, nekintamumą bei amžinumą. Priešais jį Heraklitas teikia esmiškai dinaminę būties sampratą, absoliutindamas tapsmą savo garsiuoju posakiu ‚viskas teka'. Pagrindinė filosofinės minties įtampa jau užmegsta. Sokratas ją savo ruožtu pagilina, iškeldamas moralinį filosofijos uždavinį ‚pažinti save'. Platonas kuria idealistinę sistemą: tai, kas yra tikro, yra idėjos, kurių atžvilgiu faktinė tikrovė tėra šešėlis. Priešingai, Aristotelis grindžia realizmą, platonines idėjas nukeldamas į daiktus ir plėtodamas savąją formų teoriją. Šita įtampa tarp idealizmo ir realizmo tebegalioja filosofijoje ligi šiol. Po didžiųjų Platono ir Aristotelio sistemų graikų-romėnų filosofinė mintis skleidžiasi stoikų, epikūrikų, skeptikų mokyklomis. Plotino neoplatonizme F. ješko vienybės su religija, bet taip pat vėl grimsta į mitinę fantastiką. Savotišku būdu graikų F. atliko ciklą, kuris perėjo visus filosofinio mąstymo kelius.

Naujas uždavinys F. išaugo krikščionybės akivaizdoje. Jei graikuose F. buvo mitus pastačiusi į klausimo ženklą, tai dabar ji pati atsidūrė klausimo ženklan: kam filosofuoti, jei Tiesa jau yra save apreiškusi? Žinojimo ir tikėjimo santykiai lieka pagrindine problema visoje viduramžių filosofijoje. Nors iš pradžių F. nepalankiai sutinkama, netrukus imamasi filosofijos integravimo į krikščioniškąjį mąstymą. Pagrindinės reikšmės čia turi šv. Augustinas

savo krikščioniškąja platonizmo interpretacija. Jo įtaka buvo lemianti ligi pat XIII a., kada šv. Tomas Akvinietis savo didžiosiose Summose pateikė aristotelinės įtakos pilnutinę F. sistemą. Ypatingu akcentu ant individo ir laisvės sąvokų pranciškonų filosofas Duns Scotus jau veda iš viduramžių į naujuosius laikus.

Naujųjų laikų pradžia — susiformavimas savarankiškų mokslų, anksčiau glūdėjusių filosofijos prieglobstyje bendru racionalinio pažinimo (cognitio certa per causas) vardu. Pagrindine problema iškyla paties pažinimo prigimtis, bandant ir pačiai filosofijai rasti naują ‚mokslinį' kelią. Racionalizmas (Descartes, Spinoza, Leibniz) akcentuoja protą pagrindine tiesos versme, empirizmas (Bacon, Hobbes, Locke, Hume) — patirtį. Savotiškos jųdviejų sintezės siekia Kantas savosiomis grynojo ir praktinio proto kritikomis, siekusiomis aprėžti proto ribas. Kanto pažadinta, vokiečių filosofija išsiskleidžia metafizinėmis idealizmo sistemomis (Fichte, Schellingas, Hegelis). Reakcijos keliu XIX a. viduryje iškyla pozityvizmas, absoliutinąs atskiruosius mokslus ir F. paliekąs tik mokslų logikos funkciją.

Mūsų šimtmetyje, išskleidusiam techninės pažangos galimybes, bet drauge pripildžiusiam žmogų ateities netikrybe, pagrindine F. problema iškyla pats žmogus: apeliuojama į filosofiją duoti tai, ko nepajėgia mokslas — etinius gyvenimo idealus ar, bendriau tariant, metafizinę savęs sampratą. Vad. Lebensphilosophie (žr.) priešais technikos vienašališką įsiviešpatavimą apeliuoja grįžti į ‚gamtą' (Klages), nuo racionalinės sausros — į intuiciją (Bergson). Priešingai, vertybių F. (žr.), davusi gilias M. Schelerio ir N. Hartmano etines sistemas, apeliuoja į atsiskleidimą vertybių pasauliui. Egzistencializmas (žr.) imasi žmogų pastatyti prieš ‚save patį', ypatingai akcentuodamas laisvę, atsakomybę ir ištikimybę. Šalia šių pagrindinių mūsų šimtmečio filosofinių srovių gyvai reiškiasi krikščioniškieji filosofai (M. Blondel, J. Maritain), anglosaksuose — įtakingas vad. loginis neopozityvizmas, ypatingu dėmesiu nusikreipęs į logistiką (žr.).

III. *Filosofijos disciplinos.* F., kaip būties klausimas, savo pagrinde yra vienas klausimas. Apskritai, F. nėra tokios specializacijos, kokia yra atskiruosiuose moksluose. Kiekvienas tikras filosofas kreipiasi į visą F., nors būtų jo mąstoma ir kuriuo atskiru filosofiniu klausimu. Bet vadovėliškai yra įprasta ir F. dalyti atskiromis disciplinomis. Kiek filosofija kreipiasi į būtį, ji yra *metafizika*. Pačioje metafizikoje skiriama *ontologija*, turinti savo dalyku ‚būtį kaip būtį', atseit visa tai, kas apsprendžia visas būtybes; *gamtos filosofija*, turinti savo dalyku tiek medžiagos pasaulį (kosmologija), tiek gyvybės pasaulį (biofilosofija); *dvasios, arba žmogaus filosofija*, turinti savo dalyku patį žmogų (kitaip ji dar vadinama filosofine antropologija, arba filosofine psichologija, atribojant nuo psichologijos, kuri jau yra susiformavusi į tokį pat nuo filosofijos nepriklausomą mokslą, kaip ir fizika ar biologija; *teodicėja*, turinti savo objektu Dievą kaip Absoliutinę Būtį. Filosofinis kreipimasis į pažinimą vyksta dviemis F. disciplinomis: *logika*, pažinimo formalaus taisyklingumo mokslu, ir *gnoseologija*, pažinimo materialinio teisingumo mokslu. Pagaliau, kiek filosofija kreipiasi į veikimą, joje skiriamos šios disciplinos: *etika*, besikreipianti į dorines vertybes, *estetika*, analizuojanti grožines bei menines vertybes, ir *kultūros filosofija*, savo dalyku turinti kultūrinę žmogaus veiklą.

Įvadiniai veikalai: *St. Šalkauskis,* Filosofijos įvadas 1928; *J. Girnius,* Filosofijos pagrindai (Tremtinių Mokykla 1946, 1, 58–73; 2, 45–67; 3–4, 83–104; *O. Külpe,* Einleitung in die Ph. 1928 (12 laida); *E. Becher,* Einführung in die Ph. 1926 (^{2}1949); *P. Haeberlin,* Das Wesen der Ph. 1934; *H. Meyer,* Das Wesen der Ph. 1936; *L. de Raeymaeker,* Introduction à la Ph. 1938 (ag. 1948); *René Le Senne,* Introduction à la Ph. ^{2}1939; *J. H. Randall,* An Introduction to Ph. 1942; *P. Wust,* Der Mensch u. die Ph. 1946; *M. Gex,* Einführung in die Ph. ^{2}1948; *A. Ponceau,* Initation philosophique 1948; *H. Dingler,* Grundriss der methodischen Ph. 1949; *R. C. Baldwin* and *J. A. S. McPeek,* An Introduction to Ph. Through Literature 1950; *K. Jaspers,* Der philosophische Glaube 1948 (ag. The Perennial Scope of Ph. 1949; egzistencinis žvilgis); *Ph. Frank,* Science and its Ph. 1949 (loginio pozityvizmo žvilgis); *E. Gilson,* Being and some Philosophers 1949 (istorinis tomistinis žvilgis). — *Probleminiai* dabarties veikalai suprasti filosofijos prigimčiai: *M. Heidegger,* Sein und Zeit 1926, 1953 (7 laida); *K. Jaspers,* Philosophie 1932 (^{2}1948); *J. Maritain,* Sept leçons sur l'Être 1934; *M. Blondel,* L'Être et les êtres 1935; ('') La Ph. et l'esprit chrétien 1944–46; *J.-P. Sartre,* L'Être et le Néant 1943; *L. Lavelle,* Introduction à l'ontologie 1947; *M. Heidegger,* Einführung in die Metaphysik 1953. — F. *istorija*: *K. Fischer,* Geschichte der neueren Ph., 10 tt. 1912–20 (4–5 laida); *R. Schmidt* (red.), Die Ph. der Gegenwart in Selbstdarstellungen, 7 tt. 1921–30; *Überweg–Heinze,* Grundriss der Geschichte der Ph., 5 tt. 1926–30 (12 laida); *E. Bréhier,* Histoire de la Ph. 1926-35; *E. Grouhier,* La Ph. et son histoire 1944; *A. Rivaud,* Histoire de la Ph. (nuo 1948); *H. Meyer,* Geschichte der abendländischen Weltanschauung, 5tt. 1947–49; *K. Schilling,* Geschichte der Ph. 1949; *V. Ferm,* A History of Philosophical Systems 1950. — *Žodynai*: *A. Lalande,* Vocabulaire technique et critique de la Ph. 1947 (5 laida); *R. Eisler,* Wörterbuch der philosophischen Begriffe 1927–30 (4 laida); *J. Hoffmeister,* Wörterbuch der philosophischen Begriffe ^{2}1954; *J. M. Baldwin,* Dictionary of Ph. and Psychology, paskutinė laida 1946–49 (3 tt.); *D. D. Runes,* Dictionary of Ph. (data nežymima); *G. Jung* und *W. Ziegenfuss,* Philosophen-Lexicon, 2 tt. 1949–50. — *Bibliografija*: *R. Bayer* (red.), Bibliographie de la Ph. (leidžia Tarptautinis F. Institutas kas pusę metų nuo 1947); *I. M. Bochenski* (red.), Bibliographische Einführungen in das Studium der Ph. (serija sąsiuvinių įvairiais klausimais nuo 1947).

J. G.

Filostratas (Philostratus) Flavius (apie 170–249 po Kr.) graikų sofistas ir iškalbos mokytojas. Parašė Apolonijaus iš Tianos biografiją, sofistų gyvenimą (Bioi sophiston), Eikones, Heroica ir kt.

Filotaksė (gr. phyllotaxis) lapų tvarkymasis auglyje (ašyje) šviesos išnaudojimo atžvilgiu.

Filov Bogdan (1883–1945) bulgarų archeologas ir politikas. 1938–40 švietimo ministeris, 1941–43 ministeris pirmininkas, nuo 1943 karaliaus Simeono II regentų tarybos narys, 1944 nuverstas ir 1945 II 1 sušaudytas. Išsp. Geschichte der altbulgarischen Kunst 1932; Die Georgskirche in Sofia 1933; Geschichte d. bulgarischen Kunst unter der türkischen Herrschaft und in der neueren Zeit 1933.

Fils ainé de l'Église (prc. ‚pirmagimis bažnyčios sūnus') prancūzų karalių titulas, popiežiaus Aleksandro VI suteiktas Karoliui VIII (1495).

Filtras (prc. filtre) prietaisas kietoms dalims iš skystų ar dujinių medžiagų išskirti. Filtruojant skysčiai ar dujos praleidžiami per akytą medžiagą, kuri sulaiko kietas daleles. F. vartojamos medžiagos yra: akytas popierius, vata, vilnų ar linų pluoštai, taip pat iš tų pluoštų austos ar veltos medžiagos, metalo drožlės ar audinys, medžio anglis, koksas, asbestas, poringa žemė, smėlys, poringos akmens ar porcelano plokštės, kempinė, pjuvenos ir kt. Laboratorijoje dažniausiai vartojamas popierius ar asbestas, be to, sukepinti kieto stiklo grūdeliai. Optikoje ar fotografijoje vartojamos paprastai spalvoto stiklo plokštelės, kurios sugeria tam tikrų ilgių šviesos bangas. Kanalizacijoje vartojamas vad. biologinis F., kur sukanalizuotas vanduo praleidžiamas per skaldos ar kokso sluogsnį, kuriame, biologiniam procesui vykstant, sunaikinama didesnė dalis kenksmingų mikroorganizmų ir organinių medžiagų. Vandentiekiuose plačiai vartojamas smėlio F., kuris, jei gerai paruoštas, sulaiko ne tik neorganines ar organines kietas daleles, bet ir mikroorganizmus. *R. Bdr.*

Filtratas per filtrą iškoštas, nuo kietos medžiagos dalelių išvalytas skystis.

Fimozė (gr. phimosis) perankšta varpos galvelės plėvelė, kurios negalima užmaukti. F. gali būti įgimtas reiškinys; dažniausiai atsiranda nuo nešvaros ir infekcijos. Įgimta F. gydoma operacija, o įgytoji — pašalinant jos priežastį.

Fin Samuel (1818–1890) Vilniaus žydų švietimo pionierius, 1847–56 rabinų mokyklos mokytojas, autorius keliasdešimt vadovėlių ir populiarių knygučių žydų ir hebrajų kalbomis. Nuo 1859 leido ir redagavo savaitraštį Hakarmel hebrajų kalba su rusišku priedu. Išsp. Nidehe Israel (žydų istorija) 1851; Kirja Neemana (Vilniaus žydų istorija) 1860 ir kt.

Fyn Danijos sala, žr. Fiumas.

Finalas (lot.) 1. galas, pabaiga; 2. m u z i k o j e paskutinioji operos, baleto veiksmo arba kokio nors muzikinio kūrinio dalis; 3. s p o r t e sportinių rungtynių paskutinis komandų susitikimas, besivaržant dėl pirmos ar antros vietos.

Finalitetas (lot.) žr. Tikslingumas.

Finansai (prc. finance ‚turtingumas, pajamos') mokėjimo priemonių parūpinimo menas. Teisiniu požiūriu F. skiriami į du didelius sektorius: privatiniai (dažnai vadinami biznio, arba verslo, įmonių F.) ir viešieji F. Į privačių F. sektorių įeina: 1. bankai; 2. pinigų rinka; 3. investicijų rinka su vertybių birža ir naujo kapitalo emisijomis; 4. devizų rinka, kur prekiaujama įvairių kraštų mokėjimo priemonėmis; 5. draudimo bendrovių operacijos. Viešaisiais F. suprantama įvairaus laipsnio valdžios organizacijų išlaidos ir pajamos, t. y. viešasis ūkis; jį nagrinėja atskira ekonomikos mokslo šaka, vadinama viešųjų F. ekonomika, viešųjų F. mokslu ar tiesiog f i n a n s ų m o k s l u (žr.). *J. Pžm.*

Finansavimas parūpinimas mokėjimo priemonių, ypač ilgalaikiais kredito dokumentais. Žr. Įmonių finansavimas.

Finansiniai bankai žr. Investiciniai bankai.

Finansiniai muitai žr. Fiskaliniai muitai.

Finansininkas asmuo, plačiai besiverčiąs piniginėmis operacijomis; taip pat finansų žinovas, tvarkytojas.

Finansinis kapitalas piniginis kapitalas, kuris daugiausia yra susikaupęs bankuose. Jo reikšmė ypač svarbi kreditu pagrįstame ūkyje. Žr. Kapitalas.

Finansinis kapitalizmas piniginio, arba finansinio, kapitalo įsigalėjimas. Skiriami trys kapitalizmo plėtros periodai: prekybinis, pramonės ir finansinis kapitalas. Žr. Kapitalizmas.

Finansų mokslas ekonomikos mokslo dalis, nagrinėjanti viešosios teisės organizacijų išlaidas ir pajamas. Tų viešųjų organizacijų tarpe pirmoji vieta tenka valstybei (unitarinei ar federalinei), todėl seniau ir finansų mokslas buvo apibrėžiamas kaip valstybinio ūkio, arba viešojo iždo, pajamų bei išlaidų mokslas. Netrukus į F.M. apimtį įtraukta ir teritorinių savivaldybių pajamų bei išlaidų nagrinėjimas. Kartais į F.M. įtraukiamas ir savivaldybių ūkis (pvz. ekonominių, profesinių, kultūrinių, bažnytinių), jei jos suorganizuotos viešosios teisės pagrindais. Imant detaliau, F.M. paprastai skirstomas į šias sudedamąsias dalis: 1. V i e š o s i o s i š l a i d o s. Jų apimtis ir pobūdis priklauso valstybės pasiimtų funkcijų. Aplamai, viešosioms išlaidoms dengti panaudojama vis didesnė tautos pajamų dalis, pvz. net JAV įvairaus laipsnio valdžios organizacijos sunaudoja apie $^1/_3$ visų tautos pajamų. Iš čia aiškėja didžiulis

viešųjų organizacijų vaidmuo tautos ūkyje. 2. Viešosios pajamos. Jos skirstomos į administracines rinkliavas (įvairaus pobūdžio licencijos, pabaudos ir t.t.), pajamos iš viešųjų įmonių bei turtų (pašto, geležinkelių, miškų ir t.t.) ir mokesčius. Mokesčiai yra pagrindinis modernių valstybių pajamų šaltinis, todėl mokesčių naštos paskirstymo, jų klasifikacijos ir perkrovimo klausimai sudaro svarbiausią F. M. dalį (žr. Mokesčiai). 3. Viešasis kreditas, t. y. viešosios skolos ir jų tvarkymas. Viešosios organizacijos skolinasi, kai dėl vienų ar kitų priežasčių jų reikalams nepakanka regularių pajamų. Viešųjų skolų praktika yra taip išaugusi, jog jų augštis paprastai keleriopai viršija metinį valstybės biudžetą. Vien JAV federalinės valdžios įsiskolinimas veik prilygsta metinėms tautos pajamoms. Tokios apimties paskolų vienoks ar kitoks tvarkymas lemiamai veikia visą tautos ūkio eigą. Neveltui F.M. viešajam kreditui skiriamas vis didesnis vaidmuo (žr. Kreditas). 4. Finansų administracija ir biudžetas. Tai tradiciniai F.M. dalykai (žr. Biudžetas). Galutinis F.M. tikslas yra duoti deramą bazę finansų politikai, t. y. F.M. turi numatyti vienokio ar kitokio fiskalinio projekto bei praktikos ekonomines pasekmes, pvz. krašto gamybai, tautos pajamų susidarymui, turto pajamų pasiskirstymui, gyvenimo lygiui ir t.t. Minimieji klausimai F. M. ypač pasidarė aktualūs, kai tarpukario didžioji ekonominė depresija padarė ir lig šiai dienai fiskalines priemones vyraujančiu tautos ūkio stabilizacijos bei pilniausio resursų panaudojimo įrankiu. Ortodoksinės finansų teorijos skelbtojo subalansuoto metinio valstybės biudžeto vietoje atsirado ‚funkcionalinė' finansų teorija. Ji skelbia, kad nepilno tautos ūkio išteklių išnaudojimo metu valstybė, neatsižvelgdama į biudžetinį deficitą, mažintų mokesčius ir panaudotų viešąsias paskolas tautos ūkio pajamoms didinti, o infliacinės grėsmės bei pilno tautos išteklių panaudojimo metu padidintais mokesčiai ir biudžeto pertekliais sulaikytų nepageidaujamą gyventojų išlaidumą. Tuo būdu F.M., pasisakydamas už kompensacinį fiskalinių priemonių panaudojimą socialinėms infliacijos bei depresijos rykštėms pašalinti, drauge valstybę padaro atsakingą už ūkinio stabilizavimo palaikymą.

V. Jurgutis, Finansų mokslo pagrindai 1938; *Ph. E. Taylor,* Economics of Public Finance 1953; *J. F. Due,* Government Finance 1954. *J. Pžm.*

Finck 1. Franz Nikolaus (1867–1910) vokiečių kalbininkas, nuo 1896 dėstęs ide. kalbotyrą Marburgo ir nuo 1903 bendrąją kalbotyrą Berlyno univ. 1908 buvo išrinktas Berlyno univ. e. o. prof. bendrajai kalbotyrai; šalia to jis dar dėstė ir Orientalinių Studijų seminare. Tai buvo didžiai plataus masto mokslininkas. Savo studijas yra pradėjęs baltų slavų akcentologija: Über das Verhältnis des baltisch-slavischen Nominalakcents zum Urindogermanischen (1895). Tolimesniuose savo veikaluose jis yra tyrinėjęs daugybę įvairių kitų pasaulio kalbų arba tų kalbų atskiras problemas, pvz: Die Araner Mundart, ein Beitrag zur Erforschung des westirischen 1899; Der Deutsche Sprachbau als Ausdruck deutscher Weltanschauung 1899; Lehrbuch der neuostarm. Literatursprache 1902; Die Grundbedeutung der grönländischen Subjektivs 1905; Die Sprache der armenischen Zigeuner 1907; Die Samoanischen Personal- und Possessivpronomina 1907; Die Verwandschaftsverhältnisse der Bantu-Sprachen 1908 ir kt. Mokėdamas daugybę įvairių kalbų ir turėdamas didelį kalbotyrinį patyrimą, F. sugebėjo, kaip retas kuris kitas kalbininkas autoritetingai ir kompetentingai spręsti painias bendrosios kalbotyros problemas. Jo bendriniai veikalai Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft 1905; Die Sprachstämme des Erdkreises 1909, [3]1923 ir Die Haupttypen des Sprachbaus' 1910 dar ir dabar tebeturi namažą mokslinę vertę. *P. S.*

2. Heinrich (apie 1445–1527) vokiečių kompozitorius. 1491–1506 Jono Albrechto ir Aleksandro dvarų chorų dirigentas, 1510–13 kapelmeistras Stuttgarte, nuo 1520 Salzburge, 1525–26 Ferdinando I rūmų kapelmeistras Vienoje. F. laikomas vienu iš pačių geriausių vėlyvojo gotikos laikotarpio vokiečių kompozitorių. Išliko jo himnų, mišių (Missa dominicalis), dainų ir kt.

3. Henry Theophilus (1854–1926) amerikiečių muzikos kritikas. 1876 baigė muzikos teoriją ir istoriją Harvardo univ., 1881–1924 Evening Post (New Yorke) muzikos kritikas. Išsp. Love and Personal Beauty 1887; Chopin, and Other Musical Essays 1889; Wagner and his Works 1893; Songs and Song Writers 1900; Edward Grieg 1906; Richard Strauss 1917 ir kt.

Fin du siècle (prc. ‚šimtmečio galas') XIX a. pabaigos prancūzų literatūroje, mene ir papročiuose pasireiškusi dekadentinė ir skeptinė nuotaika.

Finis coronat opus (lot.) pabaiga vainikuoja darbą, t.y. viskas gerai, kas baigiasi gerai.

Finis Poloniae (lot. ‚galas Lenkijai') žodžiai, pasakyti T. Kosciuškos, kada jis 1794 X 10 buvo sužeistas ties Maciejovicais ir paimtas į nelaisvę. Lenkų istorikai (J. Tretiak ir kt.) neigia šio posakio tikrumą.

Finišas (ag. finish) 1. sporte baigiamoji sportinių greitumo varžybų dalis, baigmė; 2. galutinis tokių varžybų distancijų punktas.

Finita la commedia (it.) posakis: baigtas reikalas.

Finke Heinrich (1855–1938) vokiečių istorikas. 1891 Münsterio univ. prof., 1899–1928 Freiburgo univ. prof., pasižymėjęs vėlyvųjų viduramžių tyrinėjimais. Pagrindiniai veikalai: Acta Concilii Constanciensis 4 tt. 1896 - 1928; Acta Aragoniensis 3 tt. 1907–1923. Autobiografija: Geschichtswissenschaft in Selbstdarstellungen 1925.

Finkel Ludwik Michael (1858–1930) žydų kilimo lenkų istorikas, nuo 1885 istorijos doc. Dublianuose, nuo 1886 Lvovo univ. doc. ir nuo 1892 prof., 1914–23 lenkų istorinės d-jos pirmininkas ir 1909–11 tos d-jos organo Kwartalnik Historiczny red. Išsp. Elekcya Zygmunta I 1910 ir kt. Svarbiausias jo darbas, turįs didelės reikšmės ir kitų tautų istorikams, yra Bibliografija historii polskiej 1891–1914.

Polski Słownik Biograficzny VI 1948, 466–69 psl.

Finkelšteinas 1. L a z a r i s (g. 1884 VIII 4) gydytojas. 1904 baigė Kauno gimnaziją, studijavo chemiją ir mediciną Maskvoje, Berlyne, Freiburge (Vokietijoje). Berlyne gavo med. dr. laipsnį. 1920–22 Lietuvos kariuomenės 6 pėstininkų pulko gydytojas, 1923–24 žydų Kauno ligoninės infekcijos skyriaus vedėjas, 1924–29 žydų vaikų ligoninės vyr. gydytojas, nuo 1930 žydų ligoninės vaikų skyriaus vedėjas. Nuo 1921 draugijos Oze Lietuvos ir Kauno komitetų pirmininkas; pasaulinės Oze sąjungos valdybos narys. Nuo 1934 Kauno miesto gydytojų organizacijų sąjungos ir pediatrų d-jos valdybų narys. 1934–40 Kauno miesto tarybos narys. Dabar gyvena New Yorke (JAV). Bdr. Medicinoje.

2. O z e r i s (1863 IX 20 Kaune — 1932 IX 28) advokatas ir visuomenininkas. Baigė Kauno gimn. 1884 ir Petrapilio univ. teisių fak. 1888. 1889–1905 prisiekusio advokato padėjėjas Kaune, 1905 gavo prisiekusio advokato vardą. Per rinkimus į keturias rusų valstybės dūmas F. buvo vienas žymiausiųjų lietuvių-žydų politinio bloko iniciatorių. I pas. karo metu gyveno Rusijoje iš Kauno ištremtas, 1918 grįžo į Vilnių, kur aktyviai dalyvavo politiniame gyvenime. Grįžęs į Kauną F. advokatavo ir daug metų buvo advokatų tarybos vicepirmininku, žydų tautos tarybos vicepirmininku, steigiamojo seimo, antrojo ir trečiojo seimo atstovu. Bendradarbiavo žydų ir lietuvių spaudoje (Teisėje, Kultūroje ir kt.), rašydamas politiniais, teisiniais ir ekonominiais klausimais. Išvertė ir spaudai paruošė Rinktines žydų apysakas 1931. Jo straipsnių ir kalbų rinkinys žydų, su dalimi lietuvių, kalba išsp. pavadinimu Zum Ondenk fun O. Finkelštein (O. F. atminimui) 1938.

Finlay George (1799–1875) anglų istorikas, kovojęs dėl Graikijos nepriklausomybės. Nuo 1826 įsikūrė Graikijoje ir tyrė Graikijos istoriją. Išsp. Greece under the Romans 1844; History of Byzantine and Greek Empire from 716–1453, 1854; History of Greece under the Ottoman and Venetian Domination 1856; History of the Greek Revolution 1861.

Finn Francis (1859–1928) Amerikos jėzuitas, novelistas, žinomas savo raštais jaunimui ne tik Amerikoje, bet ir kituose kraštuose. Žymesni jo leidiniai, susilaukę pakartotinių leidimų ir vertimų: Tom Playfair 1890; Percy Wynn 1899; Harry Dee 1891; The Fairy of the Snows 1913; Lucky Bob 1917 ir kt.

Finnberg Gustaf Wilhelm (1784 - 1833) suomių tapytojas, tapęs portretus ir paveikslus religiniais motyvais.

Finnmark (nrvg. Fylke F.) toliausiai šiaurėje esanti Norvegijos apygarda (anapus poliaračio); 48.123 km², 58.790 gyv. (1946). Paviršius uolotas, iškilęs 800–900 m nuo j.l. (fieldai), pajūris išraižytas fiordų, arti krantų daug uolinių salų. Klimatas švelnus, auga miežiai ir bulvės. Gyventojai norvegai, lapiai ir suomiai verčiasi elnių auginimu, žvejyba ir medžiokle. Žymesnės vietovės: Hammerfest,Vadsö ir Vardö. F. XVI a. buvo ginčo objektu tarp Norvegijos ir Švedijos. Nuo 1613 Švedija atsisakė nuo pretenzijų į F.

Finno–ugrai žr. Suomiai–ugrai.

Finsch Otto (1839–1917) vokiečių zoologas ir keliautojas. 1864–73 Bremene gamtos-etnografijos muzėjaus direktorius. Apkeliavęs beveik visą Europą ir Š. Ameriką, 1876 dalyvavo Waldburg-Zeilem Azijos ekspedicijoje, 1879–82 tyrinėjo Mikroneziją, Melaneziją, N. Zelandiją, 1882 N. Gvinėją. Išsp. Neu Guinea 1867; Die Papageien 1867–1869; Die Vögel Ostafrikas 1870; Reise nach Westsibirien 1879; Samoafahrten 1888; Der Dujong 1901; Südseearbeiten 1914 ir kt.

Finsen Nils Ryberg (1860 — 1904) danų gydytojas, odos tuberkuliozės specialistas, kurią jis gydė elektrinio šviesos lanko būdu (Finseno būdas). 1903 jam buvo paskirta Nobelio fiziologijos ir medicinos premija.

Finsteraarhorn augščiausioji Berno Alpių viršukalnė: 4274 m, stačios piramidės išvaizdos, pirmą kartą užkopta 1812.

Finsterwalder Sebastian (1862–1951) vokiečių matematikas, geodezininkas ir ledynų tyrinėtojas. Turi nuopelnų fotogrametrijos, geodezijos ir ledynų slinkimo teorijos srityje.

Fioravanti Valentino (1764 - 1837) italų kompozitorius. Nuo 1800 Lisabonos italų operos intendantas, nuo 1816 šv. Petro bazilikos Romoje dirigentas. 1784-1824 parašė 77 komiškas operas, iš kurių žymiausia Le cantatrici villanae 1799 ir I virtuosi Ambulanti.

Fiordas (nrvg. fjord) gili, siaura, ilga, dažnai šakota, toli į sausumą įsirėžusi jūros įlanka. Krantai augšti, statūs, uolėti, išraižyti griovių. Giliausioji vieta ne žiotyse, bet toliau nuo jūros. F. yra Aliaskoje, Maine, vakarinėje Skotijoje, Islandijoje, Spicbergene, pietinėje Čilėje, v. Antarkty, Grenlandijoje, Naujojoje Zelandijoje, bet ryškiausi jie yra Norvegijoje, kur žymiausi yra Sogne (180 km ilgio, per 1200 m gylio), Trondheimo, Porsanger, Hardanger, Oslo F. Britų salose F. vadinami firths. F. yra nugrimzdę ledynų išgilinti pajūrio kalnų slėniai.

Fiorelli Giuseppe (1823–1896) italų archeologas, 1845–49 ir nuo 1860 vadovavo Pompėjos kasinėjimams. 1862 prof. ir dir. Muzeo Nationale Neapolyje, 1875 Italijos muzėjų gen. direktorius. Išsp. Pompeianarum antiquitatum historia 3 tt. 1860–64; Gli scavi di Pompei del 1861–72 (1873); Discrizione di Pompei 1875 ir kt.

Fiorenco di Lorenzo (apie 1445 – 1525) italų tapytojas Umbrijos mieste Perugijoj, kur išlikę jo darbų, sukurtų Florencijos renesanso poveikyje. 1473 aštuonis paveikslus su šv. Bernardino Sieniečio stebuklais (Šv. Bernardino koplyčioj Perugijoje, dabar Perugijos pinakotekoje), kaip spėjama, F. tapė kartu su Francesco di Giorgio ir F. mokiniu Pinturicchio.

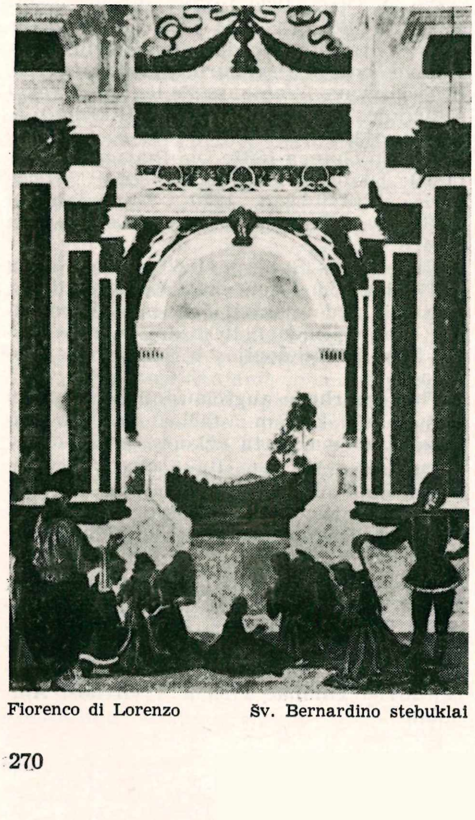

Fiorenco di Lorenzo Šv. Bernardino stebuklai

Fiorillo Federigo (1758–1823) italų smuikininkas ir kompozitorius. 1780 gyveno Lenkijoje, 1782–83 dirigentas Rygos teatre. Po to persikėlė į Prancūziją, kur 1785 griežė Paryžiuje ‚Concert Spirituel' ir išleido keletą savo kompozicijų. 1780–1815 gyveno Anglijoje, Londone. Čia griežė viola garsiame Salomono kvartete iki 1794, kada šis kvartetas buvo reorganizuotas į platesnės apimties instituciją, vad. ‚Ancient Concerts'. Nuo 1815 buvo Amsterdame, 1823 Paryžiuje. Parašė daug kamerinės muzikos—dviem smuikams, smuikui ir violončelei, smuikui su fortepijonu, dviem smuikams ir kontrabasui, trio fleitai, smuikui ir violai, styginių kvartetų ir kvintetų, smuiko koncertų. Londone (1805–14) parašė kelis baletus. Svarbiausias jo kūrybos veikalas yra 36 etiudai arba Capricio opus 3, kurie sudaro nepakeičiamą medžiagą augštesnei smuiko technikai įsigyti.

Iz. V.

Fioritūra (it.) kelių gaidų ornamentinė figūra, vartojama melodijai pagražinti, ypač vokalinėje muzikoje.

Firbank Ronald (1886–1926) anglų rašytojas, estetas. Romanai: Sorrow in Sunlight 1924, The Artificial Princess ir Concerning the Eccentricities of Cardinal Pirelli abu atspausdinti knygoje Extravaganzas 1935. Drama The Princess Zoubaroff 1920.

Firdausi, arba Firdusi (iš tikrųjų jis vad. Abdul–Qaşim Mansur, apie 955–1020) didžiausias persų poetas, autorius pagarsėjusios tautinės poemos Šach-Namah (Karališkoji knyga), kur eilėmis atpasakojama persų istorija nuo seniausių laikų iki arabų užkariavimo 651. F. paliko ir kitą poemą Jusuf ir Sulaicha. Tautinį epą Šach-Namah drauge su prancūziškuoju vertimu išspausdino J. Mohl (7 tt. 1838–78). F. raštai išversti ir į kitas kalbas. Lietuviškai išversta Rustemas ir Zorabas (iš Šach-Namah) 1931.

J. Schubert, F. 1938.

Firenze žr. Florencija.

Firestone Tire and Rubber Co. didžiausia pasauly gumos dirbinių gamybos b-vė, įkurta 1900 Akrone (Ohio) H. S. Firestone (1868–1938). Pirmaisiais metais dirbo 17 darbininkų, o 1950 išsiplėtusios b-vės 24 fabrikuose per 50.000. 1926 Liberijoje gumos medžių plantacijoms išnuomojo 60.000 akrų žemės. B-vė kontroliuoja kelias kitas dideles gumos dirbinių įmones.

Firkovič 1. Abraham ben Samuel, sutrumpintai Eben Rešef (1785 Lucke —1874 VI 17 Čufut-Kale, Kryme) karaimų patriotas, archeologas ir istorikas. 1818 žemesnysis chazanas (žr.) Lucke, iš kur persikėlė į Eupatoriją karaimų mokyklos mokytoju. 1828–30 gyveno Berdičeve, 1830 F. lydėjo į Jeruzalę chachamą (žr.) Babovičių, aplankė Kairą, Damaską ir Konstantinopolyje 2 metus dėstė karaimų tikybą.

Surinkęs bekeliaudamas karaimų ir žydų praeitį bei literatūrą liečiančias knygas ir rankraščius, F. grįžo į Eupatoriją, kur buvo vyr. chazanu ir įst. draugiją karaimų literatūros veikalams leisti. 1839 paragintas Krymo gen. gubernatoriaus kreipimosi su klausimais apie karaimų kilmę ir istoriją, F., susitaręs su Odesos istorijos ir senienų draugija, darė archeologinius kasinėjimus karaimų senovės kapinėse Čufut-Kale, Mangupe, Karasubazare ir Teodosijoje. 1843 F. apkeliavo Krymą,Galiciją, Lietuvą (buvo Trakuose, Pasvaly, Biržuose, Panevėžy ir Naujamiesty), Kaukazą, Siriją, Palestiną, Egiptą, iš kur atsivežė didelį rinkinį senų knygų, rankraščių ir antkapinių užrašų. Ta visa medžiaga remdamasis, F. išaiškino karaimų atsiradimą Kryme ir jų istoriją. Jis įrodinėjo, kad karaimų Kryme jau gyventa VI a. pr. Kr., kad jie turėjo totoriškus vardus jau nuo senų laikų, kad skitai buvo ne arijų, bet mongolų rasės, kad Krymo karaimų kultūros būta labai augštos, kad laiką Krymo karaimai yra skaičiavę nuo Samarijos sunaikinimo, o ne nuo pasaulio pradžios, kaip Krymo žydai, kad išvarytieji iš Samarijos nuo amžių gyveno skyrium nuo kitų žydų, kad chazarai (žr.) priėmė žydų tikėjimą pagal karaimų apeigas per Izaoką Sangarį. F. pateiktųjų paminklų užrašų nuotraukų autentiškumą patvirtino Odesos istorijos ir senienų d-jos nusiųstos žydų mokyklos dir. V. Štern. Visą knygų, rankraščių ir nuotraukų rinkinį iš F. už 100.000 rublių nupirko Rusų Mokslo Akademija ir atidavė Petrapilio viešajai bibliotekai. Dalį savo iškasenų F. paskelbė 1872 Vilniuje knygoje Avne Zikaron (Izv. Karaimskago Duchovnago Pravlenija 1919).

Kai 1863 karaimai gavo visas teises, kilo įtarimas, kad visų F. tyrinėjimų tikslas buvo gauti karaimams lygias su rusais teises, ir žydų mokslininkai ėmė kritiškai vertinti F. darbą ir įtarinėti jį sufalsifikavus antkapinius užrašus bei prierašus jo rastuose senuose rankraščiuose bei knygose. Betgi šis F. puolimas prasidėjo jau jam mirus. Ypač griežtai prieš jį pasisakė A. Harkavi 1875 ir 1876, H. Strack 1876, rusų istorikas A. A. Kunik 1876 ir kt. Jų priekaištus atrėmė D. Chvolson, kuris 1878 ir 1881 Čufut-Kalėje pats patikrino visus F. iškastus antkapius. Kad jis ir taria F. patriotiniais sumetimais kaiką sufabrikavus, visdėlto su jo tyrinėjimo duomenimis ir karaimų kilmės bei jų istorijos Kryme išvedžiojimais sutinka. Nors žydų istorikai (M. Balabon 1927, J. Markon 1926–27 ir kt.) savo nuomonės jo atžvilgiu nebuvo pakeitę, visdėlto objektyvūs tolesni karaimų istorijos tyrinėjimai, pagrindinių F. tezių nėra sugriovę. F. dar yra parašęs Chatam Tochnit ir Masa u-Meriba 1835, straipsnių ir epinės poezijos rinkinį Bene Rešef 1871.

A. S. F. Kokizov Karaimskaja Žizn 1911–12 I ir VII; *E. E. Troickij*, Karaimy (Karaimskoje Slovo 1914, Nr. 7–8); *A. Zajączkowski*, Życie i działalność b. p. A. F. (Myśl Karaimska 1925).

2. S i m o n a s S e v e r i n a s (g. 1897 XI 28 Trakuose) karaimų dvasininkas ir rašytojas. Grįžęs iš Krymo į Trakus, nuo 1920 VII 1 Trakų karaimų mokyklos vedėjas ir mokytojas. 1920 IX 20 Trakų karaimų kenesos chazanas, 1924–29 chachamas. Nuo 1929 IV 18 Lenkijos ir Lietuvos karaimų chachamo pavaduotojas. Išsp. karaimų maldų rinkinį Koltchalar 1935; Karaimų kalendorių 1937; O karaimach w Polsce 1938. Bendradarbiavo žurnaluose Myśl Karaimska ir Karaj Avazy. Pagal karaimų legendą apie Vatatò (Vytauto) arklį, kuris išgelbėjo Trakų karaimus nuo potvynio, F. parašė poemą Batyr bijniń tamaša aty (Myśl Kar. 1934, Nr. 10). F. išvertė daug A. Mickevičiaus eilėraščių į karaimų kalbą. F. poezijos ir dramatiniai veikalai išsp. T. Kowalskio Karaimische Texte im Dialekt von Troki 1929.

I. Kisinas, F. (Lietuviškoji Enciklopedija VIII 1940, 260–262 psl.).

Firks 1. G e o r g F r i e d r i c h (1782–1843) vokiečių bajorų teisių gynėjas Latvijoje, išsp. eilę darbų jų santykiams su latviais nušviesti: Die Letten in Kurland 1804; Ueber den Ursprung des Adels in den Ostseeprovinzen 1843 ir kt.

2. T h e o d o r (1812–1872) rašęs prancūziškai D. K. Schedo-Ferroti spv. rusų publicistas iš Kuršo vokiečių. Nuo 1857 spausdino užsienyje eilė publicistinių brošiūrų Rusijos politikai ginti, nors kartais ir nukrypdavo nuo oficialiųjų pažiūrų. La libération des paysans 1857; La noblesse 1859; Lettre de M. Herzen 1861; La question polonaise 1863; Le nihilisme en Russie 1867 ir kt.

Firlej Lenkijos istorijoje XV–XVIII a. žymi šeima.

1. M i k o ł a j (m. 1526) buvo Lenkijos didžiuoju hetmonu ir Liublino bei Sandomiro vaivada. 1489 sudarė taikos sutartį su turkų sultonu Bajazetu. 1506 vedė derybas su Lietuvos ponais po Aleksandro mirties. Nuo 1510 daugiausia laikėsi Padnieprėje, gindamas rytų sienas; 1515 paskirtas didžiuoju hetmonu. Nevisai sėkmingai kariavo su totoriais, 1520–21 vadovavo karui prieš kryžiuočius, 1524 atrėmė totorių ir turkų puolimą.

2. J a n (m. 1574) Mikalojaus vaikaitis, Lenkijos didysis maršalka (1562), Belzo, Liublino, Krokuvos vaivada. Žygimantui Augustui mirus, nesėkmingai kandidatavo į karaliaus sostą. Jis buvo vienas iš Lenkijos protestantų vadų.

3. H e n r y k (1573–1626) Jono sūnus; dar mažas perėjo į katalikus, įšišventė kunigu. 1613 pakancleris, 1616 Lucko, 1617

Plocko vyskupas, 1624 Gniezno arkivyskupas ir primas.

Polski Słownik Biograficzny VII 1948.

Firma (it. firma ‚parašas') prekybos ar pramonės įmonė. Kad tos įmonės išsiskirtų nuo kitų panašių įmonių, joms duodami skirtingi vardai, kurie yra registruojami prekybos registre ir saugomi įstatymų. Asmeninės F. turi turėti savininko pavardę ir bent vieną pilnai parašytą vardą. Paprastos bendrovės F. pavadinime turi pažymėti bent vieno dalininko (pagrindinio, stambiausio) vardą ir pavardę. Akcinės, ribotinės ar patikėtinės bendrovės F. varde gali turėti arba įrašytą pavardę, arba dalykinį pavadinimą, trumpai nusakantį F. pobūdį (pvz. anglių prekyba). Prierašai ‚Akcinė B-vė', ‚Ribotinė B-vė' ar ‚Patikėtinė B-vė' yra būtini. Jei įmonė yra kooperacinė, tai taip pat turi būti pažymėta. F. vardas spausdinamas blankuose, vokuose, įpakuojamojoje medžiagoje ir t.t. Kartu nurodomas F. adresas ir duodamas F. ženklas (simbolinis piešinys, žodis ir kt.). F. ženklu pirkliai stengiasi garsinti savo įmones ir išsiskirti iš kitų panašių įmonių. F. ženklai taip pat registruojami ir įstatymais saugomi nuo neteisėto jų panaudojimo. Įstatymai nustato, kokie ženklai gali būti vartojami ir kokie negali būti registruojami. Žiūrima, kad F. ženklai neįžeistų visuomenės moralinių jausmų. Lietuvoje F. pavadinimų ir nedoros konkurencijos reikalai buvo tvarkomi atitinkamų įstatymų, kurie buvo paskelbti Vyriausybės Žiniose (Nr. 392, 1932 ir Nr. 574, 1937). F. vardas gali būti ir parduodamas. *L. Drg.*

Firmamentas (lot.) geocentrinėje sistemoje aštuntoji dangaus sfera, kuri, besisukdama apie žemę, neša visas žvaigždes (pirmosios septynios sferos kiekviena priklausė atskirai planetai, saulę ir mėnulį įskaitant).

Firmas (Firmus) III a. Afrikos šventasis (šventė VIII 9), Decijaus persekiojimų kankinys, Kartaginos kalėjime su daug kitų numarintas badu.

Firmian Leopold Anton (1679–1744), Lavanto (1718), Seckau (1724), Laibacho (1727) vyskupas, nuo 1727 X 10 Salzburgo arkivyskupas, imperatoriaus slaptasis patarėjas. Bijodamas sukilimo kalnuose gyvenančių protestantų, turėjusių ryšių su protestantiškais valstybės luomais, ir veltui mėginęs juos atversti, 1731 X 31 išleido emigracijos edikta, pagal kurį apie 22.000 salzburgiečių protestantų emigravo; apie 16.000 jų parsikvietė pas save Prūsijos Friedrichas Vilhelmas I ir apgyvendino prūsų ir lietuvių gyvenamuose kraštuose. Tie kolonistai buvo didelis veiksnys Rytprūsių kraštui suvokietinti. Kiti Salzburgo emigrantai išvyko į Hanoverį, Olandiją, JAV. Tokiai F. priemonei smarkiai pasipriešino protestantų luomai.

H. Widmann, Geschichte Salzburgs III (1914) 384–435 psl.; *J. K. Mayr*, Die Emigration der Salzburger Protestanten (1731–1732) 1931.

Firmicus Maternus Julius apie 347 po Kr. greičiausiai Romoje parašyto veikalo De errore profanarum religionum autorius. Jame akinami imperatoriai Konstantinas ir Konstansas valstybės priemonėmis išlaisvinti žmoniją iš pagonybės. Be to, jis apie 336 parašė astrologinį veikalą Matheseos libri VIII (išl. W. Kroll, F. Skutsch ir K. Ziegler 1897–1913). G. Morin teigia F.M. esant autorių ir rašto Consultationes Zacchaei et Apollonii (IV a. gale).

Cl. H. Moore, F.M. 1897; *G. Morin*, F.M. Consultationes Zacchaei et Apollonii 1935; *B. Axelson*, Ein drittes Werk des F.M.? 1937.

Firminas (Firminus) šventieji: 1. F. S e n e s n y s i s Amiens vyskupas, buvęs apaštalų mokinys, pirmiau Pamplonoj, paskui p. Prancūzijoj, pagaliau Amiens, kur miręs kankinio mirtimi. Šventė IX 25.

2. F. J a u n e s n y s i s taip pat Amiens vysk., tariamas atversto senatoriaus sūnus, veikęs kaip misininkas Amiens. Šventė IX 1.

Firnas (vva. firni ‚senas') kalnų sniegas, kuris, saulei šildant, pradeda tirpti, o naktį vėl sušąla ir dėl to pasidaro grūdėtas. Susikrovus storesniems sluogsniams, F. virsta ledu ir slenka žemyn.

Firnis (prc.) greit džiūstąs ir kietėjąs lakas, į kurio sudėtį įeina augaliniai aliejai. F. apsaugo medžio paviršių nuo puvimo, metalo nuo rūdijimo. Svarbiausia F. žaliava sėmenų aliejus. Mažesnės reikšmės kanapių, aguonų, riešutų aliejai. F. gaminant, aliejus, pridėjus atitinkamo metalo oksido, šildomas ligi 250°C. Masė putoja ir išvirinta pasidaro tamsi. Šildant ligi 170°C ir dedant švino ar mangano linolatų, gaunamas šviesesnės spalvos produktas.

Firusabadas Persijos mstl., Farso provincijoje, prie upės Koja, 110 km nuo Širacho. F. apsuptas pylimu ir grioviu. Š.v. dalyje išlikę senojo miesto ir didelių Ardaširo I (224–240 po Kr.) rūmų bei ugnies šventyklos griuvėsiai. Aleksandras D., negalėdamas ginklu paimti F., pastatė užtvanką ir užtvindė miestą. Užtvanka buvo išlikusi iki III a. Karalius Ardaširas išgriovė užtvanką, nusausino slėnį ir įkūrė naują miestą Gur, kurio vardą V a. pakeitė karalius Firusas II (457–484), pavadindamas savo vardu.

F. Sarre, Die Kunst d. alten Persiens 1922.

Fis m u z i k o j e F garsas, diezu paaugštintas puse tono.

Fischart Johann (1546–1590) vokiečių rašytojas, satyrikas. 1574 Bazelyje gavo teisių daktaro laipsnį. Jo raštų kalba pasižymi vaizdingumu, žodžių žaismu ir naujadarais. F. laikomas vienu iš vokiečių literatūrinės kalbos kūrėjų. Jis yra vienas iš

didžiausių XVI a. satyrikų. Varė griežtą kovą prieš katalikų bažnyčią. Išsp. Von S. Dominici und S. Francisci artlichem Leben 1571; Flöh Hatz 1573; Das Jesuitenhütlein 1580 ir kt.

A. Hauffen, J.F. 2 tt. 1921–22; *A. Leitzmann,* Fischartiana 1924.

Fischbeck vietovė prie Hamburgo (šiaurės Vokietijoje).

F. lietuviai. Tremtinių stovykla įsikūrė 1945 vasarą, karo aviacijos barakuose. Pradžioje stovykla buvo mišri, bet vėliau, kitų tautybių tremtinius iškėlus, joje gyveno tik lietuviai. 1946 XII, atkėlus didesnę grupę lietuvių iš gretimos Falkenbergo stovyklos, lietuvių skaičius siekė 1400. 1946 gale F. stovykla perkelta į Spackenbergo stovyklą Geesthachte.

F. stovyklos lietuviai buvo susiorganizavę į LTB apylinkę. Apylinkės valdybos pirmininku buvo Ig. Saldukas, nariais — A. Butkūnas, J. Šoblinskas, A. Rimkevičius, J. Demikis ir B. Mackevičius. Stovyklos vedėju buvo Morkūnas. 1946 I 7 pradėjo darbą 8 klasių gimn., turėjusi per 100 mokinių; direktorius — Ig. Saldukas. Vėliau, perkėlus gimnaziją į Geesthachtą, ji pavadinta Tumo Vaižganto vardu. Veikė pradžios mokykla, kurią vedė mokytojas Rastapkevičius, vaikų darželis, dramos mėgėjų būrelis, vad. Kaributo, choras, vad. Verikaičio, tautinių šokių grupė, skautai, įvairūs kursai, sportininkai. Vietos katalikų parapijos klebonu buvo kun. A. Petraitis. Buvo leidžiamas (rotatoriumi spausdinamas) dieninis žinių biuletenis ,Pasaulis šiandien', redaguojamas J. Lembergo, K. Prielgausko ir J. Šablinsko, ir 1945 rotatorinis neperiodinis leidinys ,Vargo kelias', redaguojamas J. Šablinsko. *Pr. Z.*

Fischer 1. Adam (1794 Vilniuje—1869 Kaune) gydytojas. Baigęs Vilniaus dominikonų gimn., stojo į Vilniaus univ., kuriame 1820 baigė mediciną. 1829 gavo medicinos dr. laipsnį. Keletą metų praktikavo Biržuose, paskiau Vilniuje, 1841–63 Kaune buvo medicinos valdybos akušeris. 1863 kaip katalikas buvo priverstas atsistatydinti.

J. Bieliński, Doktorowie medycyny 1886, 31 psl.

2. Adam (g. 1888) danų skulptorius, kurio aiškiai plastinis stilius labai artimas tiek tuolaikinei prancūzų (Maillol ir kt.), tiek senovės Egipto skulptūrai.

3. Adam Robert (1889–1943) lenkų etnologas. Mokėsi Lvove, 1912 gavo dr. laipsnį (iš romanistikos), bet anksti susidomėjo folkloristika. Įsijungęs į Lenkų Tautotyros D-ją, nuo 1910 buvo jos sekretorius ir Lud redaktorius. 1921 habilitavosi Lvovo univ. (habilitacinis darbas Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego), nuo 1930 Lvovo univ. prof. Iš jo daugelio darbų minėtini: Lud polski 1926; Rusini 1928 ir kt. F. yra daug rašęs prūsų etnografijos klausimais, paliesdamas ir kt. baltų tautotyros problemas, o redaguodamas žurnalą Lud, palyginti daug vietos skyrė Lietuvos etnografijai.

J. Gajek, A la memoire du prof. dr. Adam Fischer (Lud 1939–45).

4. Aloys (1880–1937) vokiečių pedagogas ir sociologas, nuo 1918 Müncheno univ. prof., autorius veikalų Psychologie der Gesellschaft 1922, Familie und Gesellschaft 1927, Pädagogische Soziologie 1931. Rėmėsi vertybių filosofija.

K. Kreitmair u. J. Dolch, A. F. Leben und Werk 1950.

5. Balthasar Nikolaus (g. 1912) vokiečių katalikų teologas, nuo 1947 liturgijos ir homiletikos prof. Triero univ. Išsp. Die Psalmenfrömmigkeit der Märtyrerkirche 1949; Brevierreform 1950; Was nicht im Katechismus stand 1952.

6. Edwin (g. 1886) šveicarų pianistas. Studijavo Baselio Konservatorijoje pas H. Huber ir Berlyne pas M. Krause. Baigęs studijas, profesoriavo Berlyno Augštojoje muzikos mokykloje. Tai vienas stipriausių pianistų interpretatorių (ypač Beethoveno ir Brahmso). Jis pasižymi tobula technika ir plačia įspūdinga frazuote, ypač klasinėje muzikoje. Išsp. J. S. Bach 1949; Musikalische Betrachtungen 1950.

7. Emil (1852–1919) vokiečių chemikas. Nuo 1882 prof. Erlangene, nuo 1885 Würzburge ir nuo 1892 Berlyne. Turi daug nuopelnų organinės chemijos srityje. Iš jo tyrinėjimų ypačiai pažymėtini: cukrinių medžiagų tyrimas, vynuogių ir vaisių cukraus sintezė, veronalo aptikimas ir sintezė, purino darinių tyrimai, kurie privedė prie kofeino, teobromino ir kitų purino darinių sintezės. Tirdamas baltymines medžiagas, F. nustatė, kad jos susidaro iš amino rūgščių, iš kurių F. susintetino polipeptidus, baltymų prototipus. F. tyrimai baltyminių medžiagų srityje praskynė naujus kelius maitinimo fiziologijoje. 1902 F. gavo Nobelio premiją ir 1911 Bercelijaus medalį. Išsp. Die Chemie der Kohlenhydrate u. ihre Bedeutung für die Physiologie 1894; Anleitung zur Darstellung organischen Präparate 1887; Untersuchungen über die Aminosäuren, Polypeptide und Proteine 1906 ir kt. Autobiografija: Aus meinem Leben 1922.

8. Eugen (g. 1874) vokiečių antropologas ir anatomas. Nuo 1912 prof. Würzburge, nuo 1918 Freiburge ir 1927–43 Berlyne, kartu Kaiser-Wilhelm Institut dir. Ypač daug nusipelnęs eugenikos srityje. Išsp. Die Rehobother Bastards und das Bastardisierungsproblem beim Menschen 1913; Anthropologie 1923, [2]1933; Menschliche Erblichkeitslehre und Rassenhygiene (kartu su E. Baur ir F. Lenz) 1927, [4]1936 ir kt.

9. Franz (1877–1948) vokiečių chemikas. Nuo 1911 Augštosios technikos mo-

kyklos Berlyne prof., 1913–43 Kaiser Wilhelm Institut angliai tirti instituto vedėjas Münchene (Ruhro krašte). Atliko daug reikšmingų darbų anglies tyrimo srityje. Išsp. Die Umwandlung der Kohle in Öle 1924; Über die Entstehung u. chem. Struktur der Kohle (kartu su H. Schrader) 1921–22 ir kt.

10. Hans (1881–1945) vokiečių chemikas, nuo 1921 prof. Münchene. Už darbus porfirino struktūros srityje 1930 gavo Nobelio premiją. 1935 jam pavyko išaiškinti chlorofilo sudėtį.

11. Johann Michael (1691—1766) vokiečių architektas, pastatęs 23 vienuolynus ir 32 bažnyčias vėlyvojo baroko stiliuje Bavarijoje ir Švabijoje, kurių žymiausios: 1737–51 Berg am Laim prie Müncheno, 1741–62 Zwiefalten, 1739 Diessen, 1747 Ottobeuren (kartu su kitais), 1759–62 Rott am Inn. Vidaus erdvės atskiras dalis F. jungia į vientisą, dažnai ovalinio plano erdvę.

A. Feulner, J. M. F. 1922.

12. Karl Hermann (1868–1943) vokiečių hidrologas, 1912–33 Berlyno univ. prof. Kartu su H. Kelleriu studijavo Nemuno žemupį, vėliau Oderį ir Vezerį. Įvedė į hidrologiją baseino garavimą seno nuotakio koeficiento vietoje, suorganizavo garavimo observacijas, davė pagrindines baseino režimo lygtis. Paskelbė per 40 mokslo darbų; jų sintezė: Ziele und Wege der Untersuchungen über den Wasserhaushalt der Flussgebiete 1936.

13. Kuno (1824–1907) vokiečių filosofas, nuo 1872 Heidelbergo univ. prof. Išaugęs Hegelio įtakoje, drauge buvo iš pradininkų sąjūdžio grįžti prie Kanto. Pagrindinis jo veikalas yra 10 tt. filosofijos istorija (pirmoji laida 1852–77, antroji — 1897–1910). Be to, reiškėsi ir kaip literatūros istorikas (studijos apie Goethę ir Schillerį) bei estetikas (Diotima, Die Idee des Schönen 1849, [2]1929).

W. Windelband, K. F. 1907; *E. Hoffmann,* K. F. 1924.

14. Leck (g. 1904) danų rašytojas. Natūralistine-pesimistine nuotaika jis žvelgia į šio šimtmečio pirmosios pusės danų visuomenę. Kasdieninį žmonių likimą jis vaizduoja intymiai, tačiau psichologiškai gana paviršutiniškai. F. yra ir dramaturgas, rašąs pjeses radijui ir filmui. Iš romanų paminėtini: En Dreng fra Gaden (Gatvės vaikas, 1932); Kontorsmennesker (Kontoristai, 1933); En Kvinde paa Fyrre (Keturiasdešimt metų moteris, 1938); dramos: Barnet (Vaikas, 1936); Jag vil vaere en ande (Aš noriu būti kitoks, 1940).

Fischer von Erlach Johann Bernhard (1656–1723) austrų architektas, 1682–86 mokėsi Italijoje. 1690 Vienoj laimėjęs konkursą prieš italą Galli Bibbieną, F. pagarsėjo kaip pirmasis vokietis architektas (ligi šiol didesnius darbus dirbę italai pradeda iš Austrijos trauktis). Tapęs karališkųjų rūmų architektu, 1697 pakeltas diduomenės luoman ir pridėjo savo motinos pavardę — von Erlach. Jo sunkūs baroko pastatai reprezentuoja Habsburgų imperijos galią po pergalės prieš turkus; jie paprastai turi centrinį eliptinės formos kūną, prasiveržiantį pro priekinį fasadą. 1691–92 suprojektavo (vėliau kitų perstatytą) Schönbrunno pilį, kurioje prancūziškoji rūmo mintis jungiama su Berninio tipo terasomis, fontanais ir krioklіais; visumoje siekia pralenkti Versalį. 1693–1707 pastatė Trejybės ir Jėzuitų bažnyčias Salzburge; nuo 1716 statė Karolio–Boromėjo bažnyčią Vienoje, kur, simbolizuodamas Romos–Vokiečių imperiją, panaudojo ir refljefais išpuoštą Trajano kolonos motyvą; nuo 1722 statė Nacionalinę Biblioteką. 1721 išleido graviūrų rinkinį Entwurf einer historischen Architektur su senovės pastatų kaip Salomono šventykla ir kt., rekonstrukcijų bandymais.

Fischer von Erlach: Karolio Baromėjaus bžn. Vienoje

D. Frey, J. B. F. v. E. 1923; *H. Sedlmayr,* F. v. E. der Ältere 1925. *P. Rkl.*

Fischhausen (lenk. Rybaki, nuo 1946 Primorsk) aps. mst. Semboje, Aismarių krante, pakeliui iš Karaliaučiaus į Piliavą; 1939 apie 3300 gyv. Ordino laikais F. buvo pirmuoju atsparos ir tiekimo punktu, užkariaujant Sembą ir kitas gretimines sritis. Čia 1270 pastatyta stipri ordino pilis Lochstedt. F. nuo 1255 buvo Sembos vyskupo sodyba, 1299 gavo mst. teises. Nuo 1819 aps. centras. Uostas tik žvejybos reikalams. 1945 prijungtas prie Tarybų Rusijos.

F. aps. daug kaimų lietuviškais pavadinimais: Mednikai (Mednicken), Šūditai Schuditten), Nastrėnai (Nastrehnen), Kirpikai (Kirpicke), Dilgynai (Dilgienen), Dargiai (Dargen), Kiautrynai (Kiautrienen) ir t.t. F. aps. kaimuose lietuviški pamokslai nustota sakyti tik XIX a.

Fisharmonija dumplėmis pučiamas klavišinis muzikos instrumentas. Garsas atsiranda, oro srovei virpinant pailgas metalines plokšteles.

Fisher 1. Dorothy Canfield (g. 1879) amerikiečių rašytoja. Romanai: The Bent Twig 1915; Fables for Parents 1937; The Brimming Cup 1916; The Deepening Stream 1930; Seasoned Timber 1939. Novelių rinkiniai: Hillsboro People 1915; Foursquare 1949; Something Old, Something New 1949.

2. Geoffrey Francis (g. 1887) arkivyskupas, anglikonų bažnyčios galva. Studijavo Exeter kolegijoje, Oxforde ir Wells teologijos kolegijoje. 1932–39 Chesterio vysk., 1939–45 Londono vysk. ir nuo 1945 Canterbury arkivyskupas. Rūpinasi sujungti vad. laisvąsias bažnyčias su anglikonų bažnyčia.

3. Herbert Albert Laurens (1865–1940) anglų istorikas. 1916–26 parlamento narys. Autorius vad. Fisherio akto (1918), pagal kurį Anglijoje pertvarkyta švietimo sistema. 1920–22 Tautų Sąjungoje atstovas, vėliau Oxfordo kolegijos dėstytojas. 1935–39 British Broadcasting Corporation valdytojas. Išsp. The Mediaeval Empire 1898; Bonapartism 1908; Napoleon Bonaparte 1913; A History of Europe 1935; A Political History of England. Pages from the Past 1940 ir An Unfinished Autobiography 1941.

D. Ogg, A Short Bibliography of H. F. 1947.
P. Č.

4. Irving (1867–1947) JAV ekonomistas, matematinės mokyklos atstovas, valstybės intervencijos į ūkį šalininkas. 1890–1935 Yale univ. lektorius ir prof. Žymus kvantitetinės pinigų teorijos aiškintojas, perkamojo pinigų pajėgumo ir jų pastovumo, palūkanų teorijų ir indeksinių skaičių tyrinėtojas. Siūlė indeksinę valiutą, kurios pinigo vertė būtų matuojama prekių kainų ir gyvenimo išlaidų vidurkiu, o atitinkama valiutos politika būtų išlaikomas pastovumas. Įst. Stable Money Association ir skelbė savaitinius didmeninių kainų indeksus ir rinkos analizę. Jo ekonominės teorijos turėjo įtakos JAV vyriausybės New Deal politikai. Išsp. The Nature of Capital and Income 1906; The Purchasing Power of Money 1911; Elementary Principles of Economics 1913; Stabilizing the Dollar 1919; The Making of Index Numbers 1922; The Money Illusion 1928; Stable Money 1934; 100% Money 1936; Constructive Income Taxation 1942 ir kt.
J. Pln.

5. John (1459–1535) nuo 1504 Anglijos Rochesterio vyskupas, 1535 kardinolas; humanistų draugas, reformavo studijas Cambridge univ.; griežtai stojęs prieš Henriko VIII persiskyrimą su Kotryna Aragoniete, o vėliau prieš jo sumanymą Anglijoje panaikinti popiežiaus valdžią, 1534 buvo kalėjime uždarytas, paskiau nuteistas mirti. Paliko eilę raštų prieš Liuterį ir kitokių. Jo lotyniški veikalai (Opera latina) išleisti 1597, angliški (English Works) 1876. Popiežiaus Leono XIII 1886 XII 29 beatifikuotas, Pijaus XI 1935 V 19 kanonizuotas. Šventė VI 22.

N. M. Wilby, J. F. 1929; *G. Constant,* La Réforme en Angleterre 1930; *P. Hughes,* The Reformation in England 1950.

6. John Arbuthnot, Baron F. of Kilverstone (1841–1920) anglų admirolas. Dalyvavo 1853–56 Krymo kare, 1882 Aleksandrijos bombardavime ir 1914–15 I pas. kare. 1882–91 minų reikalų tvarkytojas anglų karo laivyne, o nuo to laiko ligi 1915 V 15 augštas admiraliteto pareigūnas. 1904–10 ir 1914–15 pirmasis admiraliteto lordas (ministeris). Kai XX a. pradžioje vokiečiai, varydami koloninę politiką, pradėjo smarkiai didinti karo laivyną, šioje srityje jie sutiko didelį anglų pasipriešinimą, kurio prieky atsidūrė F. Numatydamas, kad vokiečių jūrų galybė kuriama pirmiausia prieš anglus, visais būdais stengėsi stiprinti anglų karo laivyną, ypač didindamas linijinių laivų skaičių. To meto anglų vyriausybė stengėsi susiartinti su vokiečiais. Kadangi abiejų karo laivynų rungtyniavimas buvo siekiamo susiartinimo rimtą kliūtimi, tai vyriausybė F. planams nepritarė, ir dėl to 1910 jis iš pareigų turėjo pasitraukti. Prasidėjus I pas. karui, F. 1914 gale pakviestas vėl į tas pačias pareigas, ir pradėjo varyti tą patį anglų karo laivyno didinimo ir stiprinimo darbą. Jis sudarė atitinkamus jūrų karo ir laivyno statybos planus ir išdėstė laivyną, siekdamas puolamųjų veiksmų, ypač Šiaurės jūroje. Nesutardamas su karo taryba dėl Dardanelų operacijos, F. 1915 V 15 iš tikrosios jūrų tarnybos pasitraukė. F. buvo plano kūrėjas ir vokiečių admirolo Spee eskadrai sunaikinti. Išsp. Records ir Memories 1919.

Corbett ir *Newbolt,* History of the Great War. Naval Operations I–V tt. 1920–31; *Schüddekopf,* Die Britische Marinepolitik 1880–1918, 1918; *Adm. Bacon,* Lord F. of K. 1929.

7. Vardis (g. 1895) amerikiečių rašytojas ir poetas. Medžiagos savo romanams jis ima iš JAV istorijos. Geriausi romanai: Children of God 1939 ir The Mother 1943.

Fiskalas (lot.) vokiečių kraštuose XVIII a. viešasis kaltintojas baudžiamajame teisme, paskiau valdininkas, kuris gina iždo teises ir reikalus. Rusijoje nuo Petro I laikų F. buvo įvesti slaptai gyventojams ir visų įstaigų veikimui sekti, ar kur nedaroma žalos valstybės iždui ir apskritai vals-

tybei. Šis organas taip visiems įsipyko, kad, ir jį panaikinus, per visą XIX a. žodis F. visuomenėje reiškė slaptą skundiką, pranešėją.

Fiskaliniai muitai yra tokie, kurie imami už įvežamas iš užsienio prekes, žiūrint tik iždo interesų: juo daugiau pajamų gauti. Tuo jie skiriasi nuo protekcinių, arba apsauginių, muitų, kuriais siekiama apsaugoti bei išvystyti savo krašto gamybą. F.M. pirmiausia taikomi būtino reikalingumo prekėms, krašte negaminamoms. O jei prekės krašte ir gaminamos, tai jos apdedamos akcizo mokesčiu, lygiu muito dydžiui. Žr. Muitai.

Fiskalizmas tokia ekonominė politika, kuri siekia tik valstybės iždo interesų.

Fiskas (lot. fiscus ‚pinigų krepšys, kasa, iždas') yra valstybės iždas bei pati valstybė savo turto ir mokesčių administravimo srityje. Viena valstybė teturi tik vieną iždą. Visos valstybės ministerijos ir kitokios valstybinės įstaigos bei institucijos ūkiniu požiūriu yra integralinės F. dalys (stationes fisci). Valstybinių įstaigų tarpusaviniai ūkio reikalai tvarkomi tų įstaigų susitarimu arba pačios vyriausybės nutarimais bei įstatymų leidimo keliu. Valstybės iždo ir privatinių fizinių ir juridinių asmenų santykiai turto srityje yra tvarkomi bendrosios privatinės arba civilinės teisės normomis. Tačiau visų rūšių mokesčiai valstybės iždui yra viešosios teisės sritis. Lietuvos valstybės iždas ir civilinės teisės srityje turėjo visą eilę pirmenybių ir privilegijų. Tos pirmenybės ir privilegijos buvo išimtys iš bendrųjų teisės normų, įstatymuose įsakmiai apibrėžtos, ir todėl negalėjo būti praplečiamai aiškinamos. Paminėtina: mokesčiai valstybės iždui turėjo pirmenybę prieš kreditorių reikalavimus į skolininko turtą; iždas atleistas nuo mokesčių ir nuo prievolės įkaitui duoti; iždui tenka išmarų ir šiaip niekam nepriklausą turtai; iždas, priėmęs išmarų palikimą, atsako už palikėjo skolas tik gautojo turto verte, kai kiti įpėdiniai, priėmę palikimą, atsako ir už palikėjo skolas; aktai prieš iždą nevykdomi priverstiniu keliu; teisės proceso srityje iždas turi visą eilę lengvatų bei išimčių įvairių teisenos terminų pradžiai nustatyti. Valstybės iždo funkcionavimą, pajamų ir išlaidų teisėtumą ir visų kitų valstybės turtų administravimą prižiūri Valstybės Kontrolierius.

Fistula (lot. fistula ‚vamzdelis') 1. f i z i k o j e eksperimentiškai sudarytas ertmės arba vidinio organo latako sujungimas kanalu su kūno paviršiumi; vamzdelis, vartojamas tokiam sujungimui; 2. m e d i c i n o j e ilgai negyjąs prakiurimas ar kiaurymė. F. būna pūlinės ir komunikacinės. Pūlinė F. pūliai eina iš nesveikos pūliuojančios vietos į kūno išorinį arba vidinį paviršių. Šitokia F. užgyja, tiktai pašalinus pūlių židinį. Komunikacinė F. yra prakiuręs randuotas takas iš vieno kūno tuštumos į kitą arba į kūno paviršių; ji atsiranda po sužalojimų, operacijų, vočių; 3. m u z i k o j e dūdelė, piemens ragelis (F. pastoralis).

Fistulina (lot.) skylėtbudžių šeimos grybų gentis su vienintele rūšimi F. h e p a t i c a (Huds.) Fr. Bekotis arba trumpo koto, mėsingas, minkštas, rudai raudonos spalvos; mėsa raudona, baltai gyslota. Auga gyvų ąžuolų žaizdose arba ant ąžuolinių kelmų, rečiau ant kitų lapuočių medžių, rugpjūčio–spalio mėn., dažnas ir Lietuvoje. Tinka valgyti keptas arba sūdytas; kitur valgo ir žalią su salotais sumaišytą.

Fiszer 1. E m i l i a (1885–1949) lenkų rašytoja ir bibliotekininkė, A. Mickevičiaus muzėjaus Paryžiuje direktoriaus pavaduotoja. Išsp. Sur la discontinuité de la matière; Unité et Intelligibilité ir kt.

2. S t a n i s ł a w (1770–1812) lenkų generolas. Kosciuškos vadovybėje dalyvavo 1792 kare, 1794 buvo Kosciuškos adjutantas, ties Maciejovicais sužeistas pateko į nelaisvę ir išvežtas į Ž. Naugardą. 1797 Povilo I išleistas, išėjo į legionus, kur dalyvavo karuose prieš Austriją, 1799–1800 išlaikytas jų nelaisvėje. Išleistas studijavo Paryžiuje. 1802 grįžo į Lenkiją; po kelerių metų stojo į Varšuvos kunigaikštystės kariuomenę, o 1808 paskirtas karo ministeriu. Poniatovskio štabo viršininkas. Kaip V korpo štabo viršininkas dalyvavo 1812 kompanijoje ir žuvo kautynėse, atsitraukiant nuo Maskvos.

Fišerinės miškas Gaurės vls., Tauragės aps., 616 ha ploto. Dirvožemis smėlio, vietomis molio. Eglynas su pušimi, juodalksniu. Laikosi stirnos, lapės, kiaunės, tetervinai.

Fyt Jan (1611—1661) flamų tapytojas, Antverpene, gyvulių nature-morte specialistas. Tapė savo mokytojo Snyders būdu trofėjus, stirnų ir meškų medžiokles, kuriose žmonių figūras įterpdavo E. Quellinus, paskui kompozicijas iš lyg atsitiktinai krūvon sumestų nušautų kurapkų, kiškių, stirnų kartu su įvairiais vaisiais ir kt. F. dirbo ir kartu su J. Jordaens.

Fitch 1. C l y d e (1865–1909) amerikiečių dramaturgas. Jo 36 teatro veikalai daugumoje buvo pritaikyti populariems to meto aktoriams. Geresnieji veikalai: The Girl with the Green Eyes 1902; The Truth 1907; The City 1909.

2. J o h n (1743–1798) amerikiečių išradėjas, 1787 pastatęs pirmąjį garlaivį. 1791 gavo savo išradimui ir patentą, bet neatsirado žmonių, kurie būtų galėję jį paremti pinigais.

T. Boyd, Poor J. F. 1935.

Fitchburg JAV Massachusetts vst. mst., 48 mylios į vakarus nuo Bostono; 42.691 gyv. (1950). Popieriaus, batų, vilnonių au-

dinių, žaislų, odos pramonė; muzėjus, XVIII a. prancūzų grafikos kūrinių rinkinys, mokytojų kolegija.

Fitinghoff (Vietinghoff) Arnold 1342 Marienburgo Livonijoje komtūras, 1347–48 Kuldingos (Kurše) komtūras, 1356 Vijandi (Fellin) komtūras, 1360–64 Livonijos ordino krašto magistras.

Fitoaktinometras (gr.) prietaisas matuoti tiems spinduliams, kuriuos sugeria žaliasis augalų pigmentas.

Fitogeografija žr. Augalų geografija.

Fitografija (gr. phyton ‚augalas' ir graphein ‚aprašyti') botanikos mokslo šaka, kuri aprašo augalų rūšis, gentis, šeimas, klases. Augalas aprašomas pagal gyvą medžiagą arba pagal negyvą herbare laikomą. Aprašoma pagal augalo išorines formas, kartais pagal anatominę struktūrą arba net cheminę sudėtį, fiziologines ypatybes ir serologijos požymius. Naujų augalų rūšių aprašymas, vad. diagnoze, daromas lotynų kalba; duodant vardą, prisilaikoma botaniškos nomenklatūros taisyklių.

Diels, Die Methoden der Phytographie und Systematik der Pflanzen 1924; *J. W. Moll*, Phytography as a Fine Art 1934.

Fitohormonai (gr.), arba augalų hormonai, yra pačių augalų gaminami organiniai junginiai, dalyvaują jų fiziologiniuose procesuose. F. dažniausiai gaminami vienose augalo dalyse, o veikia kitose, tuo palaikydami atskirų organų santykiavimą arba koreliaciją. Augalai yra taip pat svarbiausieji vitaminų tiekėjai, turį didžios reikšmės gyvuliams ir žmogui. Augalus veikiąs kaip hormonas yra žinomas vitaminas B_1 arba tiamino chloridas, aneurinas, orizaninas, turilinas. Jis reikalingas augštesniųjų augalų šaknų augimui ir turi įtakos grybų bei bakterijų vystymuisi. Daugiausia yra ištirtas F. Kögl'io auksinu (auxin) pavadintas F. Šio hormono buvimą avižos koleoptilėse aptiko P. Boysen Jensen (1910), o F. W. Went (1928) ekstrahavo iš jos koleoptilę į agarą. F. Kögl 1933–34 šį hormoną gavo kristalinio pavidalo pirma iš šlapimo, o vėliau iš salyklo ir kukurūzų aliejaus. Auksinas augaluose yra trejopas: auksinas A $C_{18}H_{32}O_5$, auksinas B $C_{18}H_{30}O_4$ ir heteroauksinas $C_{10}H_9O_2N$. Auksinas gaminamas pumpuruose, jaunuose lapuose ir perkeliamas bazipetaline kryptimi į auglių tempimosi fazės zoną. Daiguose auksiną gamina koleoptilių ir šaknų galūnėlės; čia jis, geriau sakant, tik suaktyvinamas. Auksino pradmenys esti atsarginiuose sėklų audiniuose. Auksinai veikia įvairius augalų fiziologinius procesus, visų pirma augimą, reguliuojant celių tempimosi fazę. Jų kiekis įvairiems organams įvairus. Pvz. dirbtiniu keliu duodant papildomą auksino dozę normaliai augančiam augalui, stiebas augimą pagreitina, o šaknys sulėtina. Taip pat nustatyta, kad auksinas skatina šaknų formavimąsi nupjautose šakelėse, sulėtina žemutiniųjų pumpurų plėtrą, jo didelės dozės skatina celių dalijimąsi; traumatinė rūgštis atgaivina parenchiminių celių augimą. Be viso to, jau žinomieji natūralieji ir vis naujai išrandami įvairūs dirbtinieji auksinai turi ir ekonominės reikšmės. Pvz. žinant, kad įšvirkštus į piestelę auksino, pradeda vystytis partenogenetinis vaisius, nors ir besėklis, praktikoje šiltnamiuose juo apipurkšti (indol-butirine rūgštimi) pamidorai duoda didesnį derlių, nes, paprastai, žiemos metu žiedadulkių negausu. Arba, įšvirkštus tam tikro auksino į vaisiaus kotelį, suvėlinamas jo kritimas, todėl sodai reikalui esant juo apipurškiami, kad duotų labiau prinokusių vaisių. F. W. Went (1938), tirdamas jaunų etiolizuotų žirnių stiebus, priėjo išvadą, kad augalų augimo procesuose dalyvauja dar šie morfogenetiniai F., arba kalinai: kaulokalinas — stiebo sukėlėjas, rizokalinas — šaknų, filokalinas — lapų. J. Sachs (VIII a.) ir vėliau Čajlachjan mano augaluose esant dar žiedų krovimo (formavimo) hormoną — florigeną. Kai šio hormono pakankamas kiekis susikaupiąs, stiebo augimo galūnėlė pradedanti krauti žiedų pumpurus. Florigeno sintezė vykstanti šviesoje ir priklausanti nuo dienos ilgumo. Visi keturi šie morfogenetiniai F. tebėra hipotetiniai veiksniai.

P. Boysen Jensen, Die Wuchsstofftheorie 1935; *K. Otte*, Die Wuchsstoffe im Leben der höheren Pflanzen 1937; *G. Schlenker*, Die Wuchsstoffe der Pflanzen 1937; *F. W. Went* and *Kenneth*, Phytohormones 1937; *C. J. Hylander* and *O. B. Stanley*, College Botany 1949.

Fitolas nesotus alkoholis, bespalvis tirštas aliejus, kuris įeina į chlorofilo ir kaikurių vitaminų sudėtį.

Fitologija (gr.) botanikos sinonimas.

Fitopaleontologija žr. Paleobotanika.

Fitopatologija (gr.) mokslas apie augalų ligas, jų simptomus, priežastis ir kovą su jomis. Kaikurios augalų ligos (javų rūdys, kūlės, fygamedžių ligos ir kt.) jau senaisiais amžiais buvo žinomos, bet F. kaip mokslo pradžia laikoma nuo XIX a., kada buvo susektas ir ištirtas kaikurių parazitinių grybų gyvenimas. Pirmuoju F. pionieriumi buvo A. de Bary su savo klasikiniais mikologiniais darbais apie rūdis ir bulviapūdį; apie tą patį laiką pasirodė Kühno Die Krankheiten der Kulturgewächse, ihre Ursache und ihre Verhütung 1858, Berkeley Outlines of British Fungology 1860, brolių Tulasne Selecta Fungorum Carpologia 1861 -1865, Brefeldo Untersuchungen aus dem Gasamtgebiet der Mycologie 1871–1912 ir kt. Baigiantis XIX a. B. Kocho Vokietijoje, E. Prilliuex Prancūzijoje, O. Comes Italijoje, Wakkero Olandijoje, T. Burillo ir E. Smitho Amerikoje ir kaikurių kitų bakteriologų tyrimų dėka susekamos kaikurios bakterinės augalų ligos, pvz. obelų degli-

gės priežastis (bacila Bacillus amylovorus), vaismedžių šaknų vėžio bakterija (Bacterium tumefaciens) hiacintų bakteriozas ir kt. XX a., be grybinio ir bakteriozinio pobūdžio augalų ligų, susektos virinės ir fiziologinės augalų ligos. Kovos su augalų ligomis raidai pažymėtini 1882–85. Prancūzijos vynuogynuose pradėtas vartoti kalkių ir vario sulfato tirpalo mišinys, vad. Bordeaux skystimas, nuo netikrosios vynuogių miltligės (Plasmopara viticola); jį dabar plačiai vartoja kovai su daugeliu kitų augalų ligų; 1887 danas Jensen pirmas pavartojo karštą vandenį javams apsaugoti nuo kūlių; nuo 1888 panašiems reikalams pradedamas vartoti formaldehidas. 1906-08 JAV pradėtas vartoti sieros kalkių arba kaliforninis skystimas, kuris augalus apsaugo nuo daugelio ligų ir kaikurių kenkėjų. Pradedant XX a., lygiagrečiai su augalų genetikos ir selekcijos raida eina ligoms atsparių augalų veislių išvedimas bei atranka.

F. skirstoma į patografiją, arba simptomatologiją, etiologiją, terapiją — profilaktiką, iš dalies F. priklauso ir teratologija. F. uždavinys tirti dar neištirtas arba naujai pasirodančias augalų ligas, tobulinti senus bei ieškoti naujų būdų ir priemonių augalams nuo ligų apsaugoti; organizuoti kovą su augalų ligomis. Šiuos uždavinius vykdo fitopatologijos institutai, augalų apsaugos stotys, organizacijos, literatūra. F. institutuose atliekamas mokslinis augalų ligų tyrimo darbas, o augalų apsaugos stotys ir panašios įstaigos šalia tiriamojo darbo vykdo kovos su augalų ligomis organizavimą, atlieka popularinimo ir patariamąjį darbą. Dažnai centrinės augalų apsaugos įstaigos savo žinioje turi rajoninių stočių tinklą. Prie F. institutų ir augalų apsaugos stočių paprastai būna ir entomologijos skyriai. Kaikur, be valstybinių F. institucijų būna ir privačių fitopatologų organizacijų. Fitopatologinės statistikos uždavinys rinkti žinias, kiek kurios augalų ligos padaro nuostolių, ir kiek atseina kova su jomis. Pvz. Šveicarijoje iš 10 metų statistinių duomenų išvesta, kad ten bulviapūdis kasmet sunaikina apie 30% viso bulvių derliaus; 1930 apskaičiuota, kad javų rūdys visame pasaulyje kasmet žemės ūkiui padarančios nuostolių 250.10^6 dolerių sumai.

L i e t u v o j e. Prieš I pas. karą tebuvo tik prie 1909 Baisogaloje įkurtos Žemės ūkio tyrimo stoties skyrius augalų ligoms tirti. Pokariniais laikais pirmieji fitopatologiniai darbai pradėti 1921 entomologijos kabinete prie Dotnuvos žemės ūkio technikumo. 1925 įsikūrė pirmoji F. laboratorija. Ji aptarnavo botanikos sodą, atliko augalų ligų tyrimo darbą, suinteresuotiems teikė patarimų iš augalų ligų srities. 1927 Dotnuvoje įsikūrė augalų apsaugos stotis su F. ir entomologijos skyriais, kuri aptarnavo visą kraštą, atlikdama įvairius bandymus, organizuodama kovą su augalų ligomis ir kenkėjais, paruošdama tais klausimais popularios literatūros, teikdama besikreipiantiems patarimų. Iš Lietuvos fitopatologinės literatūros paminėtina: E. Jančevskio Główne zbożowe na Żmudzi (Materjały do fiziografji krajowej 1897) ir Über Getreide-Ustilagineen in Samogitien (Zeitschr. für Pflanzenkrankheiten VIII); J. Šolco Rezultaty robot i opytov, proizvedennych na opytnoj stancii v Beisagole 1910; J. Kriščiūno (Studento) Augalų ligos 1913; St. Mastauskio Augalų kenkėjai ir kova su jais 1925; V. Vilkaičio ir St. Mastauskio Vaismedžių ligos, gadintojai ir kova su jais 1919; Varpinių augalų ligos ir jų gadintojai 1929; Augalų apsauga 1930 ir kt. Žemės Ūkio Akademijos metraštyje buvo dedamos augalų apsaugos stoties apyskaitos ir kiti iš jos išėję fitopatologiniai darbai. Be to, straipsnių apie augalų ligas buvo Matematikos-Gamtos Fak. Darbuose, Žemės Ūkyje, Kosmose, Gamtoje, Mūsų Giriose, Ūkininko Patarėjuje ir kt. Žr. Augalų ligos.

O. Appel, Handbuch der Pflanzenkrankheiten 1874, (6 laida 1937); *M. Eglītis* Augu slimības 1938.

Fitosociologija (gr., lot.), arba augalų sociologija, botanikos mokslo šaka, kuri rūpinasi augalų bendruomenių klasifikavimu, morfologija, fiziologija, genetika ir atsiradimu, išsiplatinimu, ekologija ir istorija (žr. lentelę t. 3, 164 psl.). F. objektas yra augalų bendruomenė, arba fitocenozas, iš kurių svarbiausias yra asociacija, t. y. bendruomenė su tam tikra floristine sudėtimi, išorine išvaizda (fizionomija) ir vienodomis augimo vietos sąlygomis. Mažesnės už asociacijos vienetą sociacija, subsociacija ir facija, įvairių sociacijų arba asociacijų sujungimas į vieną didesnį vienetą vad. asociacijų arba sociacijų kompleksu. Asociacija, pvz. eglynas su mėlyne, eglynas su kiškio kopūstais, ąžuolynas su žolėmis, pušynas su gailiais, pieva iš kmynų, nendrynas ir kt. Asociacijų kompleksas yra pvz. durpynas, kuriame kupstuose auga samanos ir krūmokšniai, o įdubose tarp kopūstų yra vanduo arba samanos su viksvomis. Augalų bendruomenės svarbiausieji požymiai yra analitiniai ir sintetiniai. Analitinius požymius fitosociologas tiria tam tikro didumo bandomojo barelio arba iš viso asociacijos užimamo ploto. Sintetiniai požymiai susekami iš kelių barelių arba didesnių plotų. Analitiniai požymiai yra: a. augalų individų kiekis; b. padengimo laipsnis, t. y. kokį plotą bendruomenėje užima kiekviena augalų rūšis; c. socialumas, t. y. augalų rūšių suskirstymas plote: grupėmis arba paskiri arba išmėtyti visame plote; d. aukštų sudarymas; miškuose pvz. yra medžių, krūmų, žolių ir samanų aukš-

tai, prie kurių prisideda požeminių organų augštas; e. vitalumas, t. y. augalų gyvybės jėga ir gyvybės būtis; f. periodiškumas, būtent kuriuo savo gyvenimo metu augalas žydi, veisiasi lapus numeta, lapus skleidžia ir t.t. Augalų individų kiekiui bendruomenėse ir padengimo laipsniui nustatyti dažniausiai vartojama įvertinimo metodas skaitmenimis. Kartais įvertinami kiekis ir padengimo laipsnis. Prie sintetinių augalų bendruomenių požymių priklauso: a. pastovumas, t. y. ar augalų rūšys atsiranda visuose ištirtuose plotuose ar tiktai atskiruose; b. ištikimybė, t. y. ar augalo rūšis atsiranda tiktai vienoje bendruomenėje, ar ir kitose. Bendruomenių ryšys su aplinkuma yra bendruomenių ekologijos arba sinekologijos tyrimo objektas, priešingai antekologijai, tiriančiai tiktai atskirų augalų ekologiją. Augalų bendruomenę veikia klimatas, šviesa, vanduo vėjas. Tai klimatiniai veiksniai. Edafiniai, arba dirvožemio, veiksniai yra dirvožemio chemija, fizinė sudėtis, jame gyveną organizmai, dirvožemio tipai. Pagaliau augalų bendruomenei įtakos turi dar vietos reljefas ir biotiniai veiksniai — gyvuliai ir žmogus.

Augalų bendruomenė apibūdinama savo išorine išvaizda, ar ji susidaro iš medinių augalų, iš medžių arba krūmų ir žolių ir t.t. Augalų bendruomenės klasifikuojamos pagal jų išorinę struktūrą, socialinį sutvarkymą, augimo vietos sąlygas ir kt. Viena iš dažniausiai vartojamų klasifikacijų, sudaryta šveicarų fitosociologų Brockmanno ir Rübelio, pagrįsta fizionomija, atrodo šiaip.

A. l i g n o s a arba bendruomenės iš medinių augalų. I. Pluviilignosa bendruomenės lietingose vietose, kuriose žiemą ir vasarą yra vienodas klimatas. Tai yra tiktai atogrąžų kraštų bendruomenės. 1. Pluviisilvae lietingi miškai. 2. Pluviifruticeta lietingi krūmynai. II Laurilignosa susidaro iš medinių augalų su amžinai žaliuojančiais lapais; atogrąžų kraštuose su didesniais temperatūros ir kritulių svyravimasis. 1. Laurisilvae lauro miškai. 2. Laurifruticeta lauro krūmynai. III. Durilignosa kietalapiai su amžinai žaliuojančiais mediniais augalais; auga kraštuose su žemyno klimatu: karšta sausa vasara ir lietinga žiema. 1. Durisilvae miškai kietalapiai. 2. Durifruticeta krūmynai kietalapiai; pvz. krūmynai iš mirtų, oleandrų. IV. Ericilignosa apima tiktai Ericifruticeta, t. y. krūmynus iš mažų krūmynų su smulkiais lapais, pvz. viržynai. V. Aestilignosa bendruomenės su vasaros metu žaliuojančiais mediniais augalais, pvz. Lietuvos miškai iš lapuočių medžių. 1. Aestisilvae vasaros metu žaliuojantieji miškai. 2. Aestifruticeta vasaros metu žaliuoją krūmynai. VI. Hiemilignosa lietmečių (žiemos metu) žaliuoją miškai ir krūmynai atsirandą tiktai kraštuose su vyraujančiais musonais. Sausu ir karštu metu medinių augalų lapai nukrinta. 1. Hiemisilvae miškai lietmečiai. 2. Hiemifruticeta lietmečiai krūmynai. VII. Aciculilignosa bendruomenės iš medinių augalų su spygliais, pvz. Lietuvos spygliuočių miškai. 1. Aciculisilvae miškai iš spygliuočių, pvz. pušynai, eglynai. 2. Aciculifruticeta krūmynai iš spygliuočių, pvz. kadugynai.

B. h e r b o s a. Bendruomenės iš medinių augalų. I. Terriherbosa sausumos pievos. 1. Duriherbosa stepės. 2. Sempervirentiherbosa pievos, žaliuoją visą vegetacijos metą. Jos apima kalnų pievas, šienaujamąsias pievas ir kt. 3. Altoherbosa pievos iš augštų žolių. II. Aquiherbosa, arba vandens pievos. 1. Emersiherbosa balos ir pelkės. 2. Submersiherbosa povandenės pievos. 3. Sphagniherbosa augštieji durpynai iš krūminių samanų.

C. D e s e r t a dykumos 1. Siccideserta karštųjų ir sausųjų klimatų dykumos, pvz. Sahara, Gobi ir kt. 2. Frigorideserta augštųjų kalnų ir arktikos klimatų dykumos. 3. Litorideserta jūros pakraščio dykumos iš uolų arba smėlio. 4. Mobitideserta dykumos ant judančio substrato, pvz. rieduliai kalnuose, kopos (pvz. Lietuvos pajūryje), smėlynai upių pakraščiuose. 5. Rupideserta dykumos ant uolų. 6. Saxideserta akmenų ir medžių dykumos, t. y. augmenija (daugiausia iš samanų, arba kerpių, arba dumblių) ant akmenų ir medžių žievės.

D. F i t o p l a n k t o n a s ir F i t o e d a f o n a s. 1. Fitoplanktonas laisvai vandenyje plaukiantieji mikroskopiniai augalai. 2. Fitoedafonas augmenija iš mikroorganizmų, kurių randame dirvožemyje. Augalų bendruomenių atsiradimas arba išsiplėtojimas yra atskira F. šaka, vad. sukcesija. Nustatyta, kad kiekviena bendruomenė yra išsiplėtojusi iš kitos bendruomenės. Pvz. miškai upių pakraštyje yra išsiplėtoję iš anksčiau buvusių lankų ir krūmynų, kopos apauga miškais ir t.t. Išsiplėtojimas trunka, kol atsiranda ta bendruomenė, kuri atitinka vietines klimato ir dirvožemio sąlygas, — vad. klimakso bendruomenė. Ši klimakso bendruomenė Lietuvoje yra miškas.

F. ypač išaugo per paskutines kelias dešimtis metų į botanikos šaką su savo metodika ir literatūra. Ji turi didelės reikšmės praktikoje, nes takomoji F. sudaro miškų ir pievų kultūros pagrindą. F. centrai dabar yra Skandinavijos kraštai, Šveicarija. Bet daugelyje kitų Europos kraštų yra F. srityje dirbančių mokslininkų. Mokslo tyrimai iš Lietuvos F. daugiausia buvo spausdinami VDU Matematikos-Gamtos Fak. Darbuose.

Braun-Blanquet, Planzensoziologie 1928; *Warming-Graebner,* Lehrb. der ökologischen Pflanzengeographie 1933; *Regnand-Beauverie,* Le milieu et la vie en commun des plantes 1936. *K. Rgl.*

Fitostatika (gr.) augalų išsiplatinimas ryšium su substratu. Augalų ekologijos dalis.

Fitosterinai (gr.) policikliniai organiniai junginiai, palyginti nedideliais kiekiais, labai išplitę augalijoje ir gyvulijoje. F. priklauso organinių junginių grupei, vad. sterinais. Sterinai, gaunami iš augalų, vad. F., aptinkami gyvulių organizmuose vad. cholosterinais.

Fittonia augalų gentis iš atogrąžų Amerikos Acanthaceae šeimos. Gražumu pasižymi F. argyronensa Rgl. F. Verschaffelti Coem ir F. gigantea.

Fitzgerald 1. Edward (1763-1798) anglų lordas. Dalyvavo kare su sukilusia Amerika, bet pasidarė didžiausiu demokratinių jos idealų gerbėju. Grįžęs Airijon, buvo išrinktas į Airijos bendruomenių tarybą. Karštas Grattano šalininkas. 1792 F. aplankė Paryžių ir susiartino su prancūzų revoliucijos veikėjais. 1796 tapo revoliucinės Airijos draugijos (United Irishmen) nariu, ir buvo jos nusiųstas Paryžiun tartis su prancūzais dėl jų žygio Airijon, o paskui paskirtas vyriausiu revoliucinės airių kariuomenės vadu. Prancūzų žygiui (Hoche ekspedicijai) nepasisekus, F. turėjo slėptis, pagaliau buvo suimtas ir mirė kalėjime nuo susirėmimo su policija metu gautųjų žaizdų. 1894 Londone buvo išleisti jo laiškai.

2. Edward (1809–1883) anglų poetas, lyrikas, kurio Omar Chajam Rubajato vertimas įėjo į anglų klasikinę literatūrą. Be to, parašė platonišką dialogą Euphranor 1851, aforizmų rinkinį Polonius 1852 ir kt.

3. Francis Scott Key (1896–1940) amerikiečių rašytojas, studijavęs Princetone. Jo romanai — This Side of Paradise 1920, The Beautiful and Damned 1922, The Great Gatsby 1925 (iškyliausias), Tender is the Night 1934 ir nebaigtas Last Tycoon 1941 — išreiškia pokario ‚džazo eros' ciniškumą ir ‚žuvusios kartos' blaškymąsi.

4. George Francis (1858 – 1901) airių fizikas, nuo 1880 Dublino univ. prof. Toliau plėtojo Maxwellio elektromagnetinę šviesos teoriją ir nepriklausomai nuo H. A. Lorentzo išaiškino Michelsono bandymą mechaniniam šviesos eteriui įrodyti. Parašė: On an Analogy Between Electric and Thermal Phenomena 1884; On the Limits of the Velocity of Motion in the Working Parts of Engines 1886.

Fitzmaurice Edmond James (1846–1935) anglų liberalinis politikas; nuo 1868 parlamento narys, 1882–85 ir 1906 vlst. sekretorius užsienių reikalų ministerijoje, nuo 1906 Leigh baronas. Iš F. giminės yra kilę Landsdowne markizai. Išsp. Sir William Petty 1895; Lord Granville 1905.

Fitzroy Robert (1805–1865) anglų jūrininkas ir meteorologas. 1828 laivo Beagle kpt. 1831 šiuo laivu drauge su Darwinu išplaukė iš Plymoutho ir ligi 1836 tyrinėjo P. Amerikos pakraščius, Pacifiko salas ir apiplaukė aplink žemę. 1843–46 N. Zelandijos gubernatorius. 1845 paskirtas vyriausiu meteorologu. Sukūrė oro judėjimų sinoptiką, kuri yra šiandieninės meteorologijos pagrindas. Išleido: Weather Book 1863; Barometer and Weather Guide 1858; Narrative of the Surveying Voyages, 3 tt. (III t. Darwino) 1839.

Fitzroya amžinai žaliuojantieji pušinių (Pinaceae) šeimos mediniai augalai. F. patagonica Hook f. Čilės savaiminis medis. F. archeri auga Tasmanijoje.

Fiume (kroatiškai Rijeka) š. Jugoslavijos uostas; 54.000 gyv. (1950), o su gretimu Sušak, esančiu kitapus Tiumaros (Eneo) upelio, 73.000 gyv. Kat. vyskupo rezidencija, katedra (pradėta statyti X a.), romėnų pergalės vartai (III a.). Uostas pritaikytas dideliems okeaniniams laivams ir iš karto gali priimti 150 laivų. Glžk. linijų į Triestą, Ljubljaną ir Zagrebą stotis. Chemikalų, popieriaus, vyno, tabako pramonė. Bizantijos, vėliau Šv. Romos Imperijos mst., 1471–79 Austrijos, 1779–1918 Vengrijos (1849–70 Kroatijos), 1918 X užimtas kroatų kariuomenės, bet netrukus po to italų, o po jų serbų, kurie turėjo užleisti miestą tarptautinei laikinei administracijai. Laukiant jo likimo sprendimo Versalio derybose, italų legionieriai, vedami Gabrielio D'Anunzio, prieš 1919 XI 11 užėmė miestą ir paskelbė jį Italijos. 1919 XI 11 Rapalo sutartimi tarp Italijos ir Jugoslavijos F. padarytas laisvuoju miestu. 1921 itališkajai pusei rinkimus pralaimėjus, 1922 užimtas italų fašistų. 1924 nauja sutartimi F. atiteko Italijai. Jugoslavijai paliktas mažas Baross uostas F. įlankoje. 1945 užimtas jugoslavų partizanų. 1947 II 10 taikos sutartimi su Italija F. pripažintas Jugoslavijai.

Fiunai žr. Danų žalieji.

Fiunas (daniškai Fyn) didumo antroji Danijos sala, tarp Jutlandijos pusiasalio ir Zeelando; 2926 km², 338.013 gyv. (1950). Intensyvus sodų, cukrinių runkelių ir galvijų (žalmargių) ūkis. F. tiltu sujungta su Jutlandija.

Five o'clock tea (ag. arbata penktą valandą) popietinė arbata, paprastai su šokiais.

Fizeau Armand Hippolyte Louis (1819–1896) prancūzų fizikas, nuo 1860 Paryžiaus mokslo akademijos narys, nuo 1878 ilgių biuro narys. Savo darbus iš fizikos, daugiausia iš šviesos teorijos, spausdino periodikoje.

F. bandymai. Pirmuoju bandymu su krumpliuoto rato ir veidrodžių pagalba surandamas šviesos greitis, o antruoju nustatoma judančios mašinos įtaka šviesos greičiui. Jei šviesą sklinda kūnu, kurio lü-

žio rodiklis n, tai pagrindinės sistemos atžvilgiu ji turi greitį $\frac{c}{n}$, kur c šviesos greitis tuštumoje. Kūnui, kuriuo sklinda šviesa, judant pagrindinės sistemos atžvilgiu relatyviu greičiu v, šviesos sklidimo kryptimi, jis suteikia dalį savo greičio šviesos spinduliui. Tuo atveju šviesa sklinda pagrindinės sistemos atžvilgiu, relatyviu greičiu: $c' = \frac{c}{n} + \mu v$. Čia μ vad. nešimo koeficientu, kuris pagal Fresnelio teoriją $= 1 - \frac{1}{n^2}$. Fizeau 1851 Fresnelio teoriją patikrino bandymu. Jis leido du vienodus (koherentiškus) spindulius per vandenį ir, juos suglaudęs, gavo interferencijos rėžius. Vėliau viena pertverto vamzdelio puse vanduo tekėjo pirmojo spindulio sklidimo kryptimi, o kita puse prieš antrojo spindulio sklidimo kryptį. Vandeniui tekant, šviesos greitis, tuo patim ir bangos ilgis, tekėjimo kryptimi didėja, o priešinga kryptimi mažėja. Del to interferencijos rėžiai paslenka į šoną. Iš rėžių pasislinkimo dydžio Fizeau surado ir nešimo koeficiento dydį: $\mu = 0{,}438$. H. A. Lorentz nurodė, kad, šviesai sklindant judančiu kūnu, gaunamas dar Dopplerio efektas, ir dėl to pasikeičia spindulio virpėjimų dažnumas ir jo bangos ilgis.

F. d i l i a t o m e t r a s yra prietaisas, kuriuo matuojamas kūnų skėtimasis nuo šilumos, su šviesos spindulių interferencijos pagalba. F. D. žymiai patobulino Pulfrich. Juo pasiekiama ligi 0,001 mm tikslumo. Tiek pat galima pasiekti, matuojant kūnų skėtimąsi komparatoriumi.

Fizika (lot. physica ‚gamtos mokslas', gr. physikē iš physis ‚gamta') mokslas apie bendriausias medžiagos judėjimo formas, jos savybes bei sandarą. Graikų senovėje F. reiškė mokslą apskritai apie gamtą ir joje vykstančius reiškinius. Tik nuo XVI–XVII a. ji pradėjo įgyti siauresnę prasmę. Ilgainiui nuo F. skyrėsi, įgydami savarankiškumą, atskiri gamtos mokslai: pradžioje biologija, vėliau chemija, astronomija, mineralogija, geologija, meteorologija. Taip pat į savarankiškas disciplinas augo praktinė mechanika, šilumos technika ir elektrotechnika. Pradedant XIX a. pabaiga, F. įgyja bendresnį pobūdį ta prasme, kad jos vartojamas metodas vis daugiau taikomas kituose moksluose. Šiuo metu F. galima nusakyti kaip mokslą, kuris nagrinėja bendrąsias gamtos reiškinių ypatybes ir nustato savitarpines tų reiškinių priklausomybes.

F. m e t o d a s. Gamtos reiškiniai, kurie yra susiję su fizinių kūnų kitimais, patiriami, betarpiškai juos stebint įprastose natūraliose sąlygose ir tyrimo keliu, kai tam tikriems reiškiniams sužadinti dirbtiniu būdu sudaromos atitinkamos sąlygos. Patyrimu gautieji duomenys derinami, grupuojami ir siejami dėsningo priklausomumo grandinėn. Šių savitarpio gamtos reiškinių priklausomumų nustatymas sudaro vieną pagrindinių F. uždavinių. Tam tikslui pasigaunama aksiomos ar kurio pavidalo prielaidų, vad. hipotezių, kurios ir yra svarbiausia F. mokslo atsiradimo sąlyga, tolesnės jos plėtros priemonė. Vaisingam F. plėtojimuisi svarbu, kad hipotezės būtų aiškios, paprastos, aprėptų didesnį reiškinių skaičių, kad jų būtų kiek galint mažiau. Gamtos reiškinių savitarpio priklausomumas nusakomas tuo būdu, kad nustatomi santykiai, kurie sieja vienus fizikos dydžius su kitais, tuos reiškinius apibūdinančiais. Kai šiaip nustatytieji dėsningi santykiai vieningai apima tam tikrą reiškinių grupę, gaunamas F. dėsnis. F. dėsniai jungiami į kiek galint nedaugelio principų paremtą sistemą, kuri paprasčiausiu ir išsamiausiu būdu įgalina sutvarkyti stebėjimo bei bandymo keliu gautus duomenis. Tuo būdu atsiranda teorija, kuri sutvarko patyrimą, jo duomenis surišdama dėsningomis gijomis, kuri net išpranašauja naujų, ligi tol nepatirtų gamtos reiškinių buvimą, padeda nustatyti naujus tų reiškinių priklausomumus. Teorija išeina iš patyrimo keliu gautųjų duomenų. Nauji tyrimo duomenys maitina teoriją, ją turtina, arba verčia keistis, papildant ją naujomis hipotezėmis; kartais nauji tyrimo duomenys verčia teoriją pertvarkyti naujais pagrindais, arba net ją visai atmesti, ir kurti naują, tinkamesnę teoriją. Todėl F. yra grynai tiriamasis mokslas. Nustatant kiekybinius santykius, F. pasigauna matematikos. Šia prasme F. yra griežtas, tikslus gamtos mokslas. Norint pažymėti fizikos objektą, paprastai nurodoma negyvoji gamta, gyvąją gamtą laikant biologijos objektu. Tačiau šiuo metu daug F. yra ir gyvosios gamtos moksluose, lygiai kaip biologija turi reikalo ir su negyvosios gamtos reiškiniais. Gamtos mokslai pastaruoju metu plėtojasi ta prasme, kad F. metodai juose vis daugiau taikomi. Per tai nyksta griežtos ribos tarp kaikurių gamtos mokslų, atsiranda tarpinės disciplinos, nutiesiančios tiltą tarp gretiminių mokslų. Pirmučiausia išnyko griežta riba tarp F. ir chemijos, išaugo tuos mokslus jungianti fizinė chemija ar cheminė F. Panašiai atrodo geofizika, astrofizika, biofizika, techninė F. Tokie mokslai, kaip chemija, meteorologija, astronomija, juose vartojamų metodų atžvilgiu šiuo metu visai nesiskiria nuo F., ir todėl jų išskyrimas į atskiras disciplinas tėra pateisinamas vien darbo paskirstymo sumetimais.

F. s u s k i r s t y m a s. Turinio atžvilgiu F. paprastai skirstoma į mechaniką, garsą, šilumą, elektrą ir magnetizmą, šviesą. Kai-

kur iš mechanikos išskiriami dar dujos ir skysčiai, kitur to nedaroma; net, atvirkščiai, garsas atkeliamas į mechaniką. Įvedant dar kaikurių specialių skyrių (bangų mokslą, spinduliavimo mokslą, atomo F. ir pn.), toks suskirstymas vyrauja daugelyje F. vadovėlių. Tačiau pastaraisiais laikais vis labiau nyksta esminės ribos tarp atskirų F. dalių: vienur jos visai išnyksta, kitur nebeišskirtinai išplinta, dar kitur atsiranda tarpiniai skyriai, tolydžio jungiantieji kaimynines F. dalis. Laikant, kad šviesos, elektros ir magnetizmo reiškiniai gali būti suvesti į eteryje vykstančius procesus, visa kitą laikant materijos reiškiniais, pradedant XIX a. pabaiga, daug kur buvo linkstama F. skirstyti į dvi dideles dalis: eterio F. ir materijos F. Bet kai materija buvo ‚suelektrinta', ir eteris daug kur pasidarė visai nereikalingas, toks suskirstymas nustojo prasmės. Aplamai, neracionalu F. skirstyti į dalis, hipotezių galiojimą laikant skiriamąja linija, nes, hipotezėms keičiantis, tenka keisti ir patį suskirstymą. F. dar dalijama į eksperimentinę F. ir teorinę F. Eksperimentinei F. tuomet atitenka ta sritis, kuri daugiausia yra susijusi su bandymų pateikiamais duomenimis bei jų aiškinimais, vartojant minimalias matematines priemones. Teorinės fizikos uždavinys yra, išeinant iš aprėžto skaičiaus pagrindinių hipotezių ir matematiškai išreikštų postulatų, dedukcijos keliu aiškinti gamtos reiškinius ir jų savitarpines priklausomybes. F. teorija remiasi praktikos duomenimis, kurie yra pačios teorijos tinkamumo kriterijas. Teorija susieja atskirus reiškinius vienus su kitais, ekonomiškai sutvarko patyrimą, pagaliau įgalina surasti kelius, kuriais nustatomas tinkamumas ar netinkamumas hipotezių, be kurių neįmanoma mokslinė raida. Tuo būdu tos dvi F. dalys viena kitą remia; jos atskirai viena nuo kitos gyvuoti negali. Ypač pastaraisiais metais matematika teorinėje F. vaidina vyraujantį vaidmenį. Tačiau tai tėra vien šio meto F. raidos požymis, nes pvz. Faraday savo tyrimuose mažai tevartojo matematiką. Kaikur dar išskiriama matematinė F., kuri, išeidama iš kurio dėsningai nustatyto fakto ir pagrindinius prileidimus įvilkdama į matematinę formą, vien matematinės analizės keliu plėtoja problemą. Jos padarytos išvados paprastai atitinka grynai idealias tiriamos problemos sąlygas, kurios dažnai skiriasi nuo realių sąlygų. Matematinės F. metodas vaisingai taikomas tais paprastesniais atvejais, kada pavyksta suidealintas, matematiškai nusakomas sąlygas kiek galint daugiau priartinti prie realiųjų sąlygų.

F. raida. Kaikurių gamtos reiškinių suvokimas žmogaus sąmonėje susidarydavo nepriklausomai nuo mokslinės disciplinos sudarymo. Paskiros gamtos reiškinių žinios, jų pagrindais įgytieji techniniai sugebėjimai sudarė sąlygą F. mokslui atsirasti. Jau Mesopotamijos civilizacija turėjo ilgio, kampo, laiko vienetus, pastaruosius du perduodama ir mūsų civilizacijai; vartojo lygių pečių svarstykles, svirtimi pagrįstus prietaisus, galimas daiktas, kad turėjo optinius prietaisus su lęšiais. Egiptas, palikęs daug astronomijos, geografijos žinių, F. nieko originalaus nedavė. Iš kinų, indų, chaldėjų atėjo palaidos, mistika ir religija pramieštos gamtos reiškinių žinios. Tik senovės graikai, paveldėdami Mesopotamijos ir Egipto civilizacijų pradus, sugebėjo pagrįsti gamtos mokslą ir palikti didelį F. lobyną. 600–300 pr. Kr. graikuose vyravo gamtos filosofijos kryptis: daug kūrybinės fantazijos turįs graikų protas sudarė eilę bendrų principų, kuriais remdamasis, abstraktiniu logikos keliu siekė išaiškinti gamtos reiškinius, suprasti pasaulį. Pirmasis Talis (Thales, apie 600 pr. Kr.) davė kaikurių F. žinių, iš jo pirmojo sužinome apie magnetizmą ir elektrą. Pasaulį graikai daugiausia aiškino mechaniškai: yra kiekybiškai skirtingi elementai, pvz. be galo daug mažų dalelių ‚sėklų' (Anaksagoras 500–428 pr. Kr.) arba žemė, vanduo, oras ir ugnis (Empedoklis 492–432 pr. Kr.), kurie juda, veikiami įvairių jėgų (proto, dievybės ar meilės ir neapykantos). Mechaninio supratimo viršūnę pasiekė Leukipas (apie 500 pr. Kr.) ir Demokritas (460–350/370 pr. Kr.), sudarydami laisvą nuo antgamtinių elementų atominę medžiagos teoriją, kuri daugiau kaip po 2000 metų atgijo ir sudarė pagrindą moderniajai atomistikai. Su Pitagoro (580–490 pr. Kr.) vardu susijusi matematinė stygos virpėjimo pažiūra. Aristotelis (384–322 pr. Kr.) paliko senovės F. enciklopediją, kurioje daug yra vertingų mokslinių duomenų. Augščiausią laipsnį graikų F. pasiekė 300–150 pr. Kr. Archimedas (287–212 pr. Kr.) davė svirties dėsnį, hidrostatikos pagrindus, svorio centro teoriją; atsisakydamas gamtos filosofijos metodo, jis pagrindė matematinį metodą: nustatomas stebėjimu paremtas paprastas, savaime aiškus dėsnis ir matematinės dedukcijos keliu daromos išvados, siekiama aiškinti sudėtingesnius reiškinius. Aleksandrijoje, į kurią buvo persikėlęs senovės kultūros centras, Archimedo mokslą plėtė Heronas (apie 150 pr. Kr.), daugiausia taikydamas jį technikos problemoms (Spiritualia seu pneumatica). Užsimezgė geometrinė optika (Archimedas, Euklidas apie 300 pr. Kr., Ptolemėjas (127-151). Svarbesnieji laimėjimai (statika, optika, atomistika) tebeturi reikšmės ir šiandien. Romėnus tedomino grynai praktiniai mokslai; grynajam mokslui, F., jie nieko žymesnio nedavė, netgi jį žlugdė.

Tautų kilnojimosi laikotarpis (V–VII a.), naujų valstybių kilimas ir žuvimas visai

susmukdė kultūrinį gyvenimą, taigi ir mokslo plėtrą. Graikų mokslas buvo pradėtas bent kiek vertinti sustiprėjusioj Mahomedo valstybėje, nuo IX a. pradžios; berods, ir čia pirmiausia turėta galvoje praktikos siekimai. Bet astrologai buvo reikalingi matematikos, technikai fizikos, alchemikai netiesiogiai dirbo chemijai. Dėl to klaustasi graikų patarimo, versta jų raštai; susidomėta Archimedo F., dirbta optikoje ir mechanikoje. Bet apie 1000 po Kr. ir islamo kultūra jau buvo peržengusi savo viršūnę, nors dar ir XIII a. joje rasdavosi žymių mokslininkų. Per arabus ir v. Europos krikščioniškosios tautos susipažino su gausesniu graikų mokslo lobynu, kurio pirmiau jos menkai teturėjo. Viduramžių filosofija, vad. scholastika, pradėjusi formuotis IX a., pradžioj buvo Platono poveikyje, nuo XII a. pradėjo susisiekti su Aristotelio raštais ir augščiausiai pakilo XIII a. Ji apėmė ir visus teorinius mokslus. Joje, įsivyravus Aristotelio filosofijai, įsigijo didelio autoriteto ir aristotelinė F. Daug amžių merdėjusios F. atgijimas vyksta kovoje su aristoteline F. Viduramžio lotyniškoje Europoje Archimedo ir arabų fizikų (Alhazen X–XI a. ir Alkhazini XII a.) įtakoje pradedama dirbti optikos ir iš dalies mechanikos srityse. Tiriama šviesos sklidimo, atspindžio, lūžio reiškiniai. Keliamas eksperimento, kaip vienintelio gamtos reiškinių pažinimo kriterijo, vaidmuo (R. Bacon 1214–1294, W. Gilbert 1540–1603); priekin žengiama mechanikoj (Leonardo da Vinci 1452–1519, S. Stevin 1548–1620), keliant dinamikos problemą; grindžiama dioptrika (R. Bacon, Maurolycus, Della Porta — Magiae naturalis 1558); sukonstruktuota akiniai (XIII a. pabaigoje); sudarytas teleskopas (XVI a. pabaigoje); jūreivystėj vartojamas kompasas; paskelbtas heliocentrinis pasaulėvaizdis (N. Kopernikas 1543); renesansas, reformacija, Amerikos atradimas, kintančios techninės ir ūkinės sąlygos, — žodžiu, parengiama dirva XVII a. F. klestėti.

N a u j o j i F. L a i k o t a r p i s 1600–1730. Naujosios F. pradžia (1600–50) glaudžiai susijusi su Galilėjo (1564–1642) veikla. Jis suformulavo kūnų judėjimo dėsnius, pagrindė dinamiką (Discorsi 1638), ištobulino olandų optikos mechanikų išrastą (apie 1590–1605) teleskopą, padarė eilę astronominių atradimų, parėmė heliocentrinį Koperniko pasaulėvaizdį; pagrindė eksperimentinį tyrimo metodą, laikant jį vieninteliu mokslinio žinojimo kriteriju. Kepleris nustatė planetų judėjimo dėsnius (Astronomia nova 1609), galutinai sutvirtindamas Koperniko sistemą. Tuo metu plėtojama hidrostatika, hidrodinamika, išrandamas barometras, tobulinamas oro termometras (Torricelli 1608–47, Pascal 1623–62, Accademia del cimento 1657–67). Tiriamos optinės akies ypatybės (Kepler), atspindžio, lūžio reiškiniai; nustatomas lūžio dėsnis (Snellius XVII a. pradžioj, Descartes 1637). Grindžiamas magnetizmo ir elektros mokslas (W. Gilbert 1600, Kepler). Matuojamas garso greitis, tonai siejami su svyravimų skaičiais (Mersenne 1588–1648). Descartes kuria savo gamtos filosofiją, kosmogoniją (Principia philosophiae 1644). F. Bacon sudaro induktyvinį metodą (Novum organum scientiarum 1620). Įsteigiamos pirmosios mokslinės draugijos: Accademia del cimento Italijoje (1657), Royal Society Anglijoje (1662), Académie des sciences Prancūzijoje (1666), Reichsakademie Vokietijoje (1677). Toliau vystomas dujų ir skysčių mokslas (Guericke 1602–86), nustatomas Boyle–Mariotte dėsnis (1662 ir 1676). Tęsiami Galilėjo pradėtieji (1641) svyruoklės tyrimai ir nustatomi jos svyravimo dėsniai (Huygens 1658 ir 1673); gimsta kūnų elastingumo mokslas (Hooke 1635–1703). Pagaliau Newton (1643–1727) apibrėžia jėgą, sudaro dinamikos mokslą, nustato visuotinės traukos dėsnį, vainikuoja klasikinę mechaniką (Philosophiae naturalis principia mathematica 1687). Pastebėtas šviesos difrakcijos reiškinys (Grimaldi 1663). Newton ištiria šviesos dispersiją, nagrinėja interferenciją, nustato monochromatinių spalvų sąvoką (1672), sudaro korpuskulinę šviesos teoriją (Optics 1704). Huygens iškelia bangų šviesos teoriją (Traité de la lumière 1690). Išmatuojamas šviesos greitis (Römer 1676). Tobulinamas termometras (Accademia del cimento, Guericke, Huygens 1665, Fahrenheit 1724). Padirbta žemojo slėgimo garinė mašina (Newcomen–Cawley 1705), tiriama augštojo slėgimo mašina (Papin 1704). Tobulinama elektrinė trynimo mašina (Guericke, Boyle), tiriamas žemės magnetizmas (Halley).

L a i k o t a r p i s 1730–1820. Galilėjo–Newtono mechanikos pagrindais ir diferencialinio bei integralinio skaičiavimo priemonėmis (Newton, Leibniz 1684) plėtojama matematinė F. Jos metodais sprendžiama eilė atskirų mechanikos ir hidrodinamikos problemų (Jac, Bernoulli, Joh. Bernoulli, D. Bernoulli, L. Euler). Euler siekia matematinių fizikos apibendrinimų (Mechanica 1736). Iškeliami bendri principai mechanikos problemoms spręsti: D'Alemberto principas 1743, Maupertius principas 1744. Lagrange pagrindžia visą mechaniką vienu bendru principu (Mécanique analitique 1788). Laikomasi korpuskulinės Newtono šviesos teorijos, tik kaikas (Euler 1768, Young 1802) kelia banginės Huygenso teorijos pirmenybę. Stebima šviesos poliarizacija (Malus 1808), tiriamas dvigubas lūžis, poliarizacijos plokštumos sukimas (Arago, Biot, Brewster 1811–15), pagaliau Fresnel eksperimentiniais ir teo-

riniais tyrimais (1816–21) išaiškina interferencijos ir poliarizacijos reiškinius, sutvirtina Huygens ondulacijos teoriją. Newtono teorija lieka nugalėta. Saulės spektre aptinkamos absorbcinės linijos (Wollaston 1802, Fraunhofer 1814–15). Aptiktas galvanizmas, kontakto elektra (Galvani, Volta 1790–1820), tiriama galvaninės srovės reiškiniai; elektros srove skaidomas vanduo (Ritter, Davy 1800, Grotthuss 1805); gimsta elektrochemija. Termometrija eina priekin: sudaromas Reaumuro termometras (1730), Celsijaus termometras (1742), maksimumo ir minimumo termometras (1757). Išskiriamos šilumos kiekio ir temperatūros sąvokos, definuojama specifinė šiluma (Gadolin 1784). Išmokstama matuoti šilumos kiekius (Lavoisier ir Laplace 1777, Wilke 1781). Tiriamas kūnų skėtimasis dėl šilumos (Deluc 1776, Lavoisier–Laplace 1778). Gilinamasi į kapiliaringumo reiškinius (Laplace 1806). Rumford (1798) tyrimais įrodo, kad šiluma atsiranda mechaninio darbo padarinyje ir laidoja flogistoną. Dalton (1802) nustato daugkartinių proporcijų dėsnį, grindžia moderniąją atomistiką. Nustatomi pagrindiniai dujų mokslo dėsniai: Gay–Lussac 1809, Avogadro 1811, Dulong-Petit 1819. Aptinkami garso mušimai (Sauveur 1700–03), nustatomi stygos svyravimo dėsniai (Taylor 1715). Žymūs Chladni darbai (1787–97). Watt padirba augšto slėgio garinės mašinos modelį (1764), gauna patentą (1769). Toji mašina suvaidina revoliucinį vaidmenį technikoje ir visuomenėje; Watt įveda darbo sąvoką.

L a i k o t a r p i s 1820–1890. Po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos nusistojusi visuomeninė ir kultūrinė santvarka sudarė palankias sąlygas technikai ir mokslui plėtotis. Pagrindžiamas savitarpinis elektros ir magnetizmo veikimas — elektromagnetizmas (Oersted 1812, Ampère 1820—22), taip pat elektros srovių tarpusavinis veikimas — elektrodinamika (Ampère 1823–27). Nustatomi kiti pagrindiniai elektrodinamikos dėsniai: Ohmo (1827) ir Kirchhoffo dėsniai (1845–47). Faraday aptinka elektromagnetinę indukciją (1831); jos dėsnį formuluoja Lenz (1834). Atmesdamas newtonišką ‚actio in distans' pažiūrą, Faraday išplėtoja elektros jėgų linijų, elektrinio lauko sąvokas, pateikia savitą elektromagnetinių reiškinių koncepciją (1830–40). Faraday nustato elektrolizės dėsnius (1834); vystoma elektrochemija: elektrolitinė disociacijos teorija (Arrhenius 1837), Helmholtzo, Ostwaldo (1887) darbai, osmotinė galvaninės ląstelės teorija (Nernst 1889); elektrochemijos pagrindais sudaromi elementai (Daniel 1836, Grove 1839, Leclanché 1868 ir kt.). Aptinkama termosrovė (Seebeck 1822–25), Peltier efektas (1834), vystoma termoelektra (W. Thomson 1856). Maxwell (1873) teoriškai pagrindžia elektromagnetinę teoriją, šviesos reiškinius susiedamas su elektromagnetiniais reiškiniais, išpranašaudamas buvimą elektromagnetinių bangų, kurias aptiko Hertz (1888); tuo būdu pastarasis sutvirtina Faraday–Maxwellio teoriją. Specialiai magnetizmo reiškinius tiria Green (1828), Gauss ir Weber (1836–42). Aptikta magnetingi Heuslerio lydiniai (1896). Tyrimais nustatytas ryšys tarp šviesos ir magnetizmo: Faraday efektas (1845), Kerro efektas (1875–88). Išvystyta bendresnė teorinė elektrodinamika (Hearside, Hertz 1885—92). Sukonstruktuota svarbių elektros matavimo instrumentų: tangento busolė (Weber 1842), kvadrantelektrometras (Lippmann 1855), galvanometrai (du Bois-Reymond 1869, d'Arsonval 1881), elektrometrai (Exner, Braun 1887), oscilografas (1889) ir kt. Nustačius ilgio vienetą ‚metrą', mechanikoje pamažu įsigali CGS vienetų sistema, kuri pradžioje, W. Thomsono siūlymu, įvedama Anglijoje (1861). CGS sistemos pagrindais priimama absoliutinė elektros vienetų sistema (Tarptautinis elektrikų kongresas Paryžiuje 1881). Elektros mokslas pamažu išeina iš laboratorijų ir įgyja didžiulį praktinį pritaikymą: telegrafas (1837), elektros mašinos bei elektros varikliai (apie 1866), telefonas (1876), elektros lempa (1879), radiotelegrafas (1893), vis daugiau vyraujančią poziciją elektrotechnika ima moderniojoje technikoje.

Iš XVII a. žinomą fluorescenciją atgaivina Brewster (1838, Stokes 1852); ją toliau tiria Lommel 1871, Helmholz 1875; ją sužadina ir ultraraudoniems spinduliams (Rubens 1892). Fosforescenciją tiria Wegwood 1792, Grotthuss 1805, Draper 1851; jos duomenis suklasifikuoja Ed. Becquerel (1867). Chemiškas srovės veikimas (Senebier 1782, Davy 1803) taikomas fotografijai (Niepce-Daguerre 1822–39); gaunamos stovimos šviesos bangos (Wiener 1884), tai taikoma spalvotai fotografijai (Lippmann 1891). Akustikos Dopplerio principas nukeliamas į optiką (1842). Bougeur'o (1724) ir Lambert'o (1760) pradėtoji fotometrija vysto toliau: Foucault 1835, Zöllner 1861, Lummer–Brodhun 1889–93; nustatomi fotometriniai vienetai (Paryžiaus kongresas 1884, elektrikų kongresas Chicagoje 1893). Grindžiama fiziologinė optika (Helmholtz 1856). Aptinkama anomalinė dispersija (Christiansen 1870). Įvairiais būdais matuojamas šviesos greitis: C. Fizeau 1849, Foucault 1850, Cornu 1873. Vystoma dioptrika, ištobulinamas mikroskopas (Abbe 1888–99). Išrandami ir tobulinami įvairūs optiniai aparatai: fotometras (Zöllner 1861, König 1885, Lummer-Brodhun 1889), aktinometras (Becquerel 1842, Dessendier 1899), pirheliometras (Angström 1890–99),

poliarizacijos aparatai (Babinet 1849, Soleil 1845, Wild 1864), spektrometrai (Amici 1860, Zöllner 1869, Rayleigh 1879), spektrografai (Fizeau 1862, Rowland 1882), Pèrot–Fabry 1897, Michelson 1898). Šviesos prigimtis susieta su elektromagnetiniu sąjūdžiu (Maxwell 1873). Po Fraunhoferio darbų plėtojama spektroskopija. Kirchhoff ir Bunsen (1859) pagrindžia spektrinę analizę, kurios pagrindais surandami nauji elementai (cezis 1860, rubidis 1861 ir kt.). Balmer (1885) dėsningai interpretuoja vandenilio spektrą. Rydberg (1893), Kayser ir Runge (1890–93) klasifikuoja spektrus serijomis.

Matematinė F. sprendžia atskiras problemas: sudaryta potencialų teorija (Poisson 1823, Green 1828, Gauss 1836); plėtojant D. Bernoulli (1755) ir Eulerio (1798) mintis, plėtojamas bangų judėjimo mokslas (Cauchy 1815, Weber 1825); 300 metų amžiaus vilkelio problema plėtojama toliau (Euler 1758, Stokes 1849, W. Thomson 1874); formuluojamas mechanikoj mažiausios akcijos principas (Hamilton 1834), kuris siekiama apibendrinti visiems gamtos reiškiniams (Helmholtz 1886). Tiriama difuzija bei osmozė (Graham 1850, van't Hoff 1884–87, Gibbs 1892), šilumos laidumas (Fouier 1822, Weber 1880, Grätz 1883), specifinių šilumų santykis (Laplace 1816, Clément–Desormes 1819, Gay–Lussac 1822). Šilumos kiekiams matuoti įvedama kalorija (Favre–Silbermann 1852). Vystoma kalorimetrija (Jolly 1886, Regnault 1862, Bunsen 1887). Surandami metodai oro drėgmei matuoti: Danielio higrometras 1820, Augusto psichrometras 1825. Grindžiama Hesso pradėta termochemija (J. Thomson 1853, Berthelot 1875). Vystoma termodinamika (Helmholtz 1883, Duhem 1886, van't Hoff 1889). Tobulinamas temperatūros matavimas: oro termometras (Jolly 1874), termoelementas (W. Thomson 1856, Avenarius 1863), pirometras (W. Siemens 1869). Faraday pradėtas (1828) dujų skystinimas plėtojamas toliau (helį suskystino tik 1908 Kamerlingh–Onnes). Tiriamas šilumos spinduliavimas (Melloni 1841–45); aptinkamas šiluminių spindulių spektras (Herschel 1840, Draper 1843); tiriamas saulės šiluminis spektras (J. Müller 1858, Langley 1883, Paschen 1893); šio spinduliavimo sritis plečiama trumpųjų Hertzo bangų link (Rubens 1898). Nustatoma pagrindiniai spinduliavimo dėsniai: Kirchhoff 1859, Stefan-Boltzmann 1879–84, Wien 1893. Helmholtz duoda konsonanso bei disonanso teoriją, sudaro tonų jutimo mokslą (1863), žmogaus garsų mokslą; ištirtas klausos organo mechanizmas (Corti 1851); matuotas garso greitis įvairiuose kūnuose (Kundt 1866), studijuota tonai (Tyndall 1867); garsas suvestas prie bangų judėjimo (Lissajous 1855, Mach 1871, Melde 1874); išrastas fonografas (Edison 1877), gramafonas (Berliner 1887).

J. R. Mayer (1842 ir 1845) dedukcijos keliu prieina išvadą, kad šiluma ekvivalenti mechaniniam efektui (Bemerkungen über die Kräfte der unbelebten Natur 1842). Joule (1843 ir 1845 metais) eksperimentiškai nustato šilumos ir mechaninio efekto ekvivalentumą. Panašių išvadų savarankiškai prieina Colding (1843). Šį jėgos tvarumo dėsnį matematiškai pagrindžia Helmholtz (Über die Erhaltung der Kraft 1847); Rankine (1853) įveda energijos sąvoką; W. Thomson (1855) formuluoja energijos tvarumo (I termodinamikos) dėsnį, vėliau energijos principą plačiai išvysto Planck (Das Prinzip der Erhaltung der Energie 1887). Clausius matematiškai pagrindžia mechaninę šilumos teoriją, formuluoja II termodinamikos dėsnį (1850–54), vėliau (1865) įvesdamas entropijos sąvoką; W. Thomson (1851) tą dėsnį nusako, kaip energijos išsisklaidymo dėsnį. Joule'o (1850–51) išryškintą kinetinės šilumos prigimties pažiūrą Clausius (1850–57) išvysto į kinetinę dujų teoriją, kurią plėtoja Maxwell (1860), Boltzmann (1866). Ši teorija įgalina nustatyti atomų bei molekulų skaičių, jų dydžius, tarp jų veikiančias jėgas. Mechaniškai aiškinama reiškiniai ir kitose F. srityse.

Atgijusi atomistika (Boyle 1688, Proust 1801, Dalton 1802) išauga XIX a. Manoma, kad visą materiją sudaro elementinės, absoliučiai nekintamos dalelės, kurios, savitarpinėms jėgoms veikiant, yra nuolatinio judėjimo būsenoje. Garso mokslas virsta elementinių dalelių kinetika. Šviesos, elektros bei magnetizmo mokslas grindžiamas eterio mechanika. Nestinga pastangų mechanika paremti ir gravitacijos reiškinius. Mechanikos vienetais pagrindžiama bendra F. vienetų sistema. Siekiama sudaryti vieningu mechanikos pagrindu paremtą, mechanikos modeliais vaizduojamą, F., kurios atskiros dalys viena nuo kitos skiriasi ne iš esmės, bet vien tuo, kuriuo būdu įvairius mechaniškai aiškinamus reiškinius patiriame. Konkretiems mechanikos modeliams į pagalbą ateina abstrakčių principų metodas. Energijos tvarumo pradas pradžioje tetaikomas šilumos ir mechanikos reiškiniams, ilgainiui virsta bendru energijos transformacijos principu. Statistinės mechanikos pagrindais persunkta termodinamika, abstrakcijos keliu įgalina traktuoti reiškinius ne tik dujų, bet taip pat skysčių ir kietų kūnų srities.

Nuo 1890 ligi mūsų laikų. Pačia XIX a. pabaiga pradedant, surenkama vis daugiau duomenų, kurie išeina iš klasikinės F. ribų. Dar Faraday (1834) mesta mintis apie diskretinę elektros struktūrą, bevystant ją toliau (Stoney, Helmholtz

1881), per katodinių spindulių (Goldstein 1876) tyrimus priveda prie elektrono (Stoney 1891), kurį ištyrus (J. J. Thomson 1892–97), Millikan (1809–10), nustatomi būdingi šio neigiamo elektros atomo dydžiai ir ypatybės. Betyrinėjant kanalinius spindulius (Goldstein 1886), surandamas elektrono analogas — teigiamas elektros atomas, protonas (J. J. Thomson, Rutherford). Aptinkami X spinduliai (Plücker 1855, Hertz 1891, Roentgen 1895); nustatoma banginė jų prigimtis (Laue 1912), matuojami bangų ilgiai (Bragg 1913), surandamas X spindulių santvarkos dėsningumas (Moseley 1913—1914). Aptinkamas urano druskų radioaktyvumas (Becquerel 1896); randamos naujos radioaktyvios medžiagos (M. Curie); analizuojamas radioaktyvus spinduliavimas, iš jo išskiriant α, β ir γ spindulius (Rutherford 1903). Betiriant atmosferos jonizacijos būseną, aptinkamas naujas veiksnys, kuris pasirodė esąs aukštumų spinduliavimas (Hess 1911); betyrinėjant šio dabar vadinamo kosminio spinduliavimo ypatybes, jam praeinant pro įvairią medžiagą, gauta duomenų, daug ką pasakančių tiek apie patį šį spinduliavimą, tiek ir apie materijos struktūrą. Aptinkami fotoelektriniai reiškiniai (Hertz 1887, Thomson, Lenard 1899). Nustatoma, kaip šviesos šaltinį veikia magnetinis laukas (Zeeman 1896, Lorentz 1897) ir elektrinis laukas (Stark 1913). Sudaroma specialioji ir bendroji relatyvumo teorijos (Einstein 1905 ir 1915), kurios duoda naują erdvės ir laiko supratimą, pateikia bendresnę mechaniką, taikintiną ir itin smarkių judėjimų sritims, kuri gravitacijos reiškinius sieja su materijos pripildytos erdvės ypatybėmis; skelbiamas energijos ir materijos ekvivalentumas. Planck (1900) prieina veikimo kvanto egzistencijos idėją, tuo būdu pradėdamas kvantų teorijos plėtrą. Taip pat ir šviesos, apskritai elektromagnetinio spinduliavimo energijai suteikiama diskretinė struktūra. Išvystoma elektrinė materijos teorija. Pagal pirminį tais pagrindais sudarytą atomo modelį (Rutherford-Bohr 1913) stengiamasi optikos, chemijos ir kt. reiškinius aiškinti, išeinant iš elektronų ir protonų bei jų konglomeratų judėjimo ir savitarpinio jų veikimo, nusakomo elektrinėmis ir magnetinėmis jėgomis. Greta šios diskretinės materijos dalelės struktūros, De Broglie (1924) suteikia tai dalelei banginę prigimtį, kurios ypatybės netrukus patiriamos bandymu (Davisson-Germer 1927). Šiomis idėjomis pasirėmus, kuriama bangų mechanika tolydinėmis savybėmis (De Broglie, Schrödinger 1926). Tuo pat metu sudaroma netolydinės materijos struktūros idėjomis persunkta kvantų mechanika (Heisenberg, Born, Jordan 1926). Bangų mechaniką derinant su relatyvumo principu, gaunama relatyvinė mechanika (Dirac 1928). Tarpusavyje suderinus bangų ir kvantų mechanikas, ugdoma kvantų teorija, kuri giliau ir išsamiau nusako gamtos reiškinius, ir pasiekia gausių rezultatų ten, kur klasikinė F. bejėgė.

Naujomis teorijomis besiremiant, vaisingesni pasidaro tyrimai, giliau įžvelgiama į mikrokosmą. Aptinkamos naujos materijos sudedamosios dalelės: elektriškai neutrali dalelė–neutronas (Chadwick 1932, teigiamas elektronas–pozitronas (Anderson, Blacket 1932), sunkieji elektronai (Neddermeyer ir kt. 1937). 1919 Rutherfordo pradėtieji atomo skaldymo darbai sėkmingai tęsiami ir šiuo metu suskaldyti beveik visų elementų atomai; sukeliamos įvairios atomų branduolių reakcijos, gimsta branduolio F. Dirbtiniu keliu sužadinamas radioaktyvus elementų skilimas (J. Curie–Joliot 1933, Fermi). Išsiplėtojus elementų izotopijos (Soddy 1913, Aston 1918) tyrimams, atidarytos durys elementams sudaryti naujomis ypatybėmis (pvz. sunkusis vanduo 1933). Kartu su tuo kinta ir elemento sąvoka. Iš neseniai aptiktų efektų (Compton 1923, Raman 1928 ir kt.) išauga naujos didelės sritys. Banginės elektrono (apskritai materijos dalelės) prigimties pagrindais vystoma elektronų optika, konstruktuojamas įvairių tyrimų tikslams taikomas elektronų mikroskopas. Plačiai išplėtojamos trumpųjų Hertzo bangų, fotoelektrinių reiškinių, magnetooptikos elektrinio laidumo dujose, skysčiuose, metaluose ir kt. sritys. Tiriamos materijos savybės ypatingose sąlygose: žemose temperatūrose (1936 pasiekta temperatūra 0,0044°A), dideliuose slėgiuose (Bridgman iki keliasdešimt tūkstančių kg/cm^2), mažuose slėgiuose (iki 10^{-10} mm Hg), ultramagnetiniuose laukuose (iki kelių šimtų tūkstančių gausų), ultraelektriniuose laukuose (sužadinant elektros įtampas ligi šimtų tūkstančių ir kelių milionų voltų). Suliedama kauzalinį ir statistinį principus, naujesnioji F. nugali korpuskulinį ir bangišką materijos dualizmą, siekdama vieningai tvarkyti gamtos pažinimą. Išaugusi iš mikrokosmo reiškinių patyrimo, ji darosi bendresnė, taikytina ir makrokosmo reiškiniams, kad net klasikinė F. atrodo kaip naujesniosios F. atskiras atvejas.

Tokių didelių per pastaruosius metus įvykusių klasikinės F. veido kitimų akivaizdoje griežtai pasikeičia ir F. pasaulėvaizdis. Klasikinę F. atitikęs mechaninis gamtos supratimas, taip didžiai kartu su visa F. išaugęs XIX a., šiandien gyvena sunkią krizę. Naujesnioji F. vis daugiau atsisako nuo vaizdingo gamtos aprašymo, pasigavus iš makrokosmo skolintų modelių, vis daugiau nustoja ano vaizdingumo. Atsisakydama nuo modelių objektyvinimo, vis daugiau ji tenkinasi betarpišku patyrimu

paremtomis sąvokomis bei jų konstrukcijomis, modelių vietoje vis dažniau vartodama matematinę kalbą, kaip vieną iš ekonomiškiausių galvojimo priemonių. Naujesnioji F. vis daugiau atsisako suprasti gamtą; ji vis daugiau siekia tenkintis be tokių hipotezių, kurios pasako, kaip pasaulis yra sudarytas, ir daugiau tenkinasi tuo, kas tikrai konkrečiu atveju vyksta, ką galima patirti, žinoti. F. formulavimai darosi mažiau griežti, įgyja vis daugiau statinį pobūdį. Kartu su tuo vyksta pagrindinių, iš seno nusistojusių sąvokų, principų revizija. Kinta pažiūros, sakysim, į priežastingumą, į dėsningumą, vis daugiau linkstant manyti, kad priežastingumas yra ne gamtoje, bet mūsų golvojimo aparate, kad gamtos dėsniai yra mūsų pačių sudarytos taisyklės, kurių pasigavus, sėkmingai atvaizduojami mūsų mintyse patirtieji faktai, savitarpiniai jų pareinamumai. Naujesnioji F. per tai susiduria su pagrindinėmis filosofinėmis problemomis, kaip antai, realybės supratimas, kauzališkumas, determinizmas ir kt.

F. v a d o v ė l i a i: *K. Šakenis,* Fizika I, II, III 1927–36; *V. Čepinskis,* Fizikos paskaitos I, II III, IV, V, VI, VII 1923–26; *W. H. Westphal,* Physik 1937; *Grimsehl-Tomaschek,* Lehrbuch der Physik I, II 1936–38; Handbuch der Physik, herausgegeben von *H. Geiger* und *K. Scheel* 24 tt., pradėta 1926; *N. H. Black,* Introductory Course in College Physics [3]1948; *N. H. Black* and *H. N. Davis,* Elementary Practical Physics 1949.
F. i s t o r i j a: *F. Rosenberger,* Geschichte d. Physik 1887–90; *E. Hoppe,* Geschichte der Physik 1926; *Geiger–Scheel,* Handbuch der Physik I; *Paul La Cour* et *Jacob Appel,* Die Physik auf Grund ihrer geschichtlichen Entwicklung 1905 (versta iš prancūzų k.); *F. Cajori,* A History of Physics 1922; *A. Einstein* and *L. Infelt,* The Evolution of Physics 1938; *A. Žvironas,* F. (Lietuviškoji Enciklopedija VIII 1940, 294–308); *H. B. Lemon,* From Galileo to the Nuclear Age [2]1946; *J. Jeans,* The Grouth of Physical Science 1948.

Fizikos, fiziniai dydžiai. Fizikos reiškiniams ir jų savitarpio priklausomybėms nustatyti pasigaunama įvairių F.D., kurie apibūdina fizinių kūnų arba reiškinių ypatybes. Visi fizikoje vartojamieji dydžiai skirstomi į ekstensyviųjų ir intensyviųjų dydžių grupes. Ekstensyviems dydžiams būdinga adityvumo ypatybė; pvz. sudėjus du geležies gabalus, kurių kiekvienas sveria 5 kg, gaunamas bendras svoris 5 kg + 5 kg = 10 kg. Gi sudėjus du vienodos masės gabalus, kurių kiekvieno temperatūra yra 100°C, sudėtinė temperatūra nebus 200°C; temperatūra, vadinasi, ne ekstensyvus, bet intensyvus dydis. Tipiški ekstensyvūs dydžiai: tūris, masė, energija, entropija; intensyvūs dydžiai: tankis, temperatūra, magnetinis laidumas. Ekstensyvūs dydžiai matuojami tam tikrais prietaisais ir vaduojantis atitinkamais metodais, juos lyginant su kitais F.D., kurie laikomi vienetais. Toks matavimas galimas tik tuomet, kai lyginamieji F.D. yra vienalyčiai (homogeniniai), t. y. tokie, kurių santykis bevardis skaičius. Matuojant intensyvius F.D., juos atitinką reiškiniai paprastai siejami su tokiais reiškiniais, kuriems jau galima taikyti aną lyginimo procesą; pvz. temperatūrai matuoti šiluminiai reiškiniai siejami su kūnų skėtimosi reiškiniais,—būtent ekstensyviais dydžiais. Matavimo rezultatu gaunamas skaičius, kuris rodo matuojamojo dydžio ir su juo vienalyčio vieneto santykį. Apskritai, F.D. = skaitmeninė reikšmė × vienetas. Skaitmeninė dydžio reikšmė priklauso nuo matavimo vienetų ir yra jiems atvirkščiai proporcinga. Yra tokių F.D., kurių skaitmeninė reikšmė nepriklauso nuo pasirinktųjų vienetų, pvz. lyginamasis svoris, lūžio rodiklis ir kt. F.D. savitarpio santykiai reiškiami formulomis, į kurias įeiną dydžiai vaizduoja ne pačius F.D., bet skaitmenis, jų reikšmes. Pvz. dviejų F.D. A ir B priklausomybę galima matematiškai atvaizduoti formula $a=f(b)$, kur a ir b yra dydžius A ir B atitinkančios skaitmeninės reikšmės. A ir B matuojant kitais vienetais, tenka a ir b sudauginti iš skaičiaus, kuris lygus senų ir naujų vienetų santykiui. Šiaipjau į reiškinį, kuriame yra b, gali įeiti vienas ar daugelis skaičių, vadinamų koeficientų, kurie aplamai imant, nėra būdingi formula reiškiamai priklausomybei, vien jungia įvairių rūšių dydžius ir priklauso tik nuo pasirinktų matavimo vienetų. Pvz. šilumos kiekis Q, išsiskiriąs laidininke, kuriuo eina elektros srovė, priklauso nuo srovės stiprumo I, nuo vielos varžos R ir laiko T, kurių skaitmeninės reikšmės atitinkamai yra i, r ir t. Tyrimais nustatyta, kad skaitmeninė šilumos kiekio reikšmė q yra proporcinga reiškiniui $i^2 r t$. Tyrime kaip norint keičiant dydžius I, R, ir T, visi skaičiai q gaunama, reiškinį $i^2 r t$ sudauginant iš skaičiaus c, taigi $q = c i^2 r t$, kur c yra proporcingumo koeficientas. Jei $i=1$, $r=1$ ir $t=1$, tai $q=c$. Šiuo atveju skaičius c yra lygus skaičiui šilumos kiekio, kuris per laiko vienetą išsiskiria laidininke, juo einant vieneto stiprumo elektros srovei, kai vielos varža lygi vienetui. Panašiu keliu aiškinama ir kitų koeficientų prasmė.

Fizikos, fiziniai vienetai. Fizikos dydžiai matuojami atitinkamais vienalyčiais dydžiais, kurie laikomi vienetais. Iš visos eilės galimų F.V. parenkami keli pagrindiniai, vienas nuo kito nepriklausomi vienetai, kurie yra paprasti, lengvai apibrėžiami ir tokie, iš kurių galima sudaryti vieningą vienetų sistemą. Vaduojantis tam tikrais santykiais, iš pagrindinių vienetų sudaromi visi kiti vienetai, vad. išvestiniais vienetais. Visus fizikos dydžius galima išreikšti penkių rūšių pagrindiniais vienetais: 1. geometrijos srities dydžiams nusakyti vartojamas ilgio vienetas, 2. kinematikos — įvedamas dar laikas, 3. dinamikos — masė, 4. šilumos —temperatūra ir 5.

elektros ir magnetizmo — dielektrinė konstanta arba magnetinis laidumas. Jei betkuris fizikos dydis išreikštas ilgio, masės ir laiko vienetais, sakoma, kad jis matuotas absoliučios sistemos vienetais. Tos sistemos pagrindiniai vienetai centimetras, gramas ir sekundė; ji vadinama CGS sistema. Gyvenimo praktikos reikalams CGS sistemos vienetai permaži. Technikoje paprastai vartojamos dvi vienetų sistemos: MKS sistema, kurioje pagrindiniai vienetai metras, kilogramas (jėga) ir sekundė; MTS sistema, kurioje pagrindiniai vienetai metras, tona (masė) ir sekundė. MKS sistemoje pagrindu laikoma jėga (kg),iš kurio išvedami masės vienetai, tai visai nesiderina su CGS sistemos principais. MTS sistemoje šis nesuderinamumas pašalintas, toną laikant masės vienetu. Pastaruoju metu siūlomos naujos vienetų sistemos, kurios geriau dera su naujovinėmis fizikos pažiūromis; pvz. pagrindiniais vienetais norima laikyti ilgį, energiją, laiką, elektros įlydį ir magnetinę indukciją. Elektrinių ir magnetinių vienetų sistemai sudaryti, be ilgio, masės ir laiko vienetų, reikalinga dar dielektrinė konstanta, arba magnetinis laidumas; tuo gaunama elektrostatinė, arba elektromagnetinė, sistema. F.V. praktikoje realizuoti yra sudaryti pavyzdiniai vienetai, vadinamieji e t a l o n a i, kuriuos konstruojant, siekiama, kad jie būtų kiek galint pastovūs, patvarūs, kad būtų patogūs tiksliai matuoti, reprodukuoti. Iš pirminių etalonų daromos įvairiems kraštams skirtos kopijos, vadinamieji nacionaliniai prototipai, pagal kuriuos jau gaminami vienetų pavyzdžiai praktikos reikalams. Be augščiau minėtų dviejų sistemų, elektros vienetams praktikoje realizuoti remiamasi tarptautine elektros vienetų sistema, kuriai yra padirbti etalonai: tarptautiniai omas, amperas, voltas, kulonas, henris ir vatas (žr. Elektros vienetai).

Fizikos ir Chemijos Institutas VDU reikalams skirtas pastatas Viesuluvoje, Kauno priemiestyje, Nemuno kairiajame krante. Pradėta statyti 1925, manant, kad jiems skirtame, kun. J. Vailokaičio padovanotame, sklype ilgainiui bus sugrupuoti visi kiti pagrindiniai VDU pastatai. Statyba baigta 1931. Oficialiai F. ir Ch. I. atidarytas 1932 II 15. Rūmai buvo 4 augštų su pusrūsiu; kubatūra apie 36.107 m^3. Rūmų statyba ir bendras jų įrengimas atsėjo apie 2.447.400 lt. F. ir Ch. I. rūmuose buvo matematikos-gamtos fak. įstaigos: fizikos, geofizikos ir meteorologijos, neorganinės ir analitinės chemijos, organinės ir fiziologinės chemijos, fizinės chemijos katedros. Statomieji rūmai buvo taikomi vien minėtųjų įstaigų — fizikos ir chemijos reikalams. Bet tame rajone univ. statybai nesiplėtojant ir dėl patalpų stokos į F. ir Ch. I. rūmų IV augštą, iš dalies į I augštą ir pusrūsį persikėlė visos technikos fak. įstaigos: mechanikos, elektrotechnikos, statybos, architektūros, statybinės statikos, hidrotechnikos, geodezijos ir kelių, tiltų, pritaikomosios mechanikos, mechaninės technologijos ir cheminės technologijos katedros. Greta F. ir Ch. I. rūmų 1937 pastatytas mechaninių laboratorijų paviljonas, kurio statyba, be vidaus įrengimo, atsiėjo apie 200.000 lt. Jame buvo šiluminių variklių, metalų technologijos, medžio

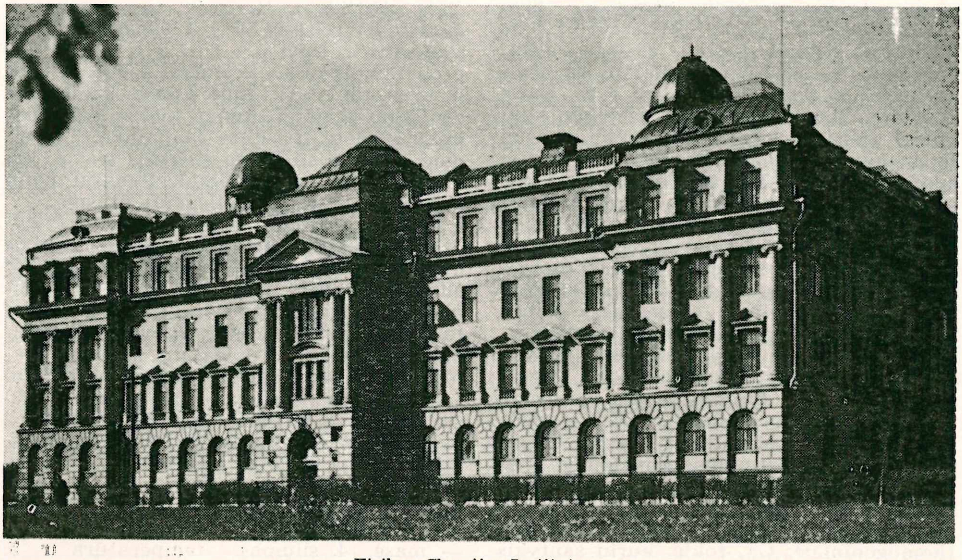

Fizikos Chemijos Institutas

technologijos ir pluoštų technologijos laboratorijos. Statybos medžiagų laboratorijos dirbtuvės įrengtos atskirose patalpose. 1934 valstybinę technikos chemijos laboratoriją likvidavus ir jos funkcijas perdavus VDU medicinos ir technikos fakultetams, pastarojo laboratorijose (mechaninės technologijos, statybos medžiagų, neorganinės technologijos), be joms specialiai skirto mokymo ir mokslo darbo, atliekami dar valstybės įstaigų, taip pat privačių įstaigų ir paskirų asmenų pateikiamų medžiagų tyrimai, daromos ekspertizės. 1944 vokiečiai, atsitraukdami iš Kauno, F. ir Ch. I. rūmus susprogdino.

Fizikos konstantos fizikos moksle dydžiai, kurie nepriklauso nuo kitų dydžių, nekinta ir laikomi griežtai pastoviais dydžiais. Skaitmeninės F.K. reikšmės, kurios nustatomos eksperimento keliu, priklauso vien nuo matavimo priemonių bei metodų tikslumo. F.K. galima suvesti į keletą pagrindinių, arba universalių, konstantų, kuriomis paprastai laikomi šie fizikos dydžiai: elektrono įlydis $e = (4{,}800 \pm 0{,}005) \cdot 10^{-10}$ elektrost. vienetų; elektrono masė $m = (9{,}109 \pm 0{,}010) \cdot 10^{-28}$ g; protono masė $M = (1{,}675 \pm 0{,}002) \cdot 10^{-24}$ g; šviesos greitis $c = (2{,}99796 \pm 1) \cdot 10^{-10}$ cm. sek^{-1}; gravitacijos konstanta $G = 6{,}65 \cdot 10^{-8}$ din. cm^2 . g^{-2}; Boltzmanno konstanta $k = (1{,}3802 \pm 0{,}0014) \cdot 10^{-16}$ erg. grad^{-1}; veikimo kvantas, arba Plancko konstanta $h = (6{,}607 \pm 0{,}008) \cdot 10^{-27}$ erg. sek.
Su kiekviena iš šių universalių konstantų yra susijusi tam tikra reikšminga F. teorija, kurias tarpusavy derinant, derinamos ir konstantos. Iš universalių, kitų laikomų prigimtinėmis, konstantų galima išvesti ilgio, masės ir laiko vienetus. Pridėjus dar universalią dielektrinę konstantą tuštumui, galima gauti visus F. vienetus.

Fizinė astronomija nuo Keplerio laikų taip vadinamos visos žinios ir teorijos apie dangaus kūnų struktūrą ir tikrąjį judėjimą. Priešybė sferinei astronomijai.

Fizinė chemija, aplamai imant, kaip ir chemija, tiria įvairius gilesnius medžiagų ir jų ypatybių kitimus, nagrinėja kitimų priežaistis, apibendrina gausius eksperimentinius chemijos duomenis, grupuoja ir aiškina, suvesdama į bendresnius dėsnius bei principus, ir tiksliai tuos dėsnius aprašo, pasirėmusi fizikos metodais. Todėl F. Ch. užima tarpinę padėtį tarp fizikos ir chemijos ir todėl kartais vadinama chemine fizika. Kartais F.Ch. dar vadinama teorine chemija, nes ji, be minėtųjų klausimų, nagrinėja medžiagų ‚cheminį giminingumą', t.y. tą jėgą, kuri verčia vienas medžiagas reaguoti su kitomis, ir tiria materijos struktūros klausimą; čia F.Ch, visai susilieja su eksperimentine ir teorine fizika.

Teoriniai F.Ch. metodai yra tie patys, kaip ir fizikos: kinetinis ir termodinaminis. F.Ch. akstiną davė gausėjąs eksperimentinės ir teorinės fizikos metodų taikymas chemijoje ir cheminės pramonės plėtra. Cheminės pramonės augimas iškėlė griežtos (tikslios) technologinių procesų kontrolės reikalą, pareikalavo tikslaus kiekvieno proceso energijos balansų apskaitymo ir cheminių procesų numatymo bei jų pakreipimo reikiama linkme. Šių uždavinių sprendimas buvo vienas vyriausių F.Ch. tikslų, ir dabar yra neišsemiamas jos klausimų šaltinis.

F.Ch. užuomazga prasideda nuo 1660, Boylei paskelbus dujų dėsnius. Nuo to laiko prasidėjo medžiagos ir žinių kaupimas be diferenciacijos. Tvirčiausius visoms chemijoms pagrindus davė 1770 Lavoisier masių pastovumo dėsnis. Dalton 1802 paskelbė atomistinę medžiagos hipotezę ir Gay-Lussac 1809 pastovių tūrių dėsnį. Avogadro 1811 formulavo lygiuose dujų tūriuose to paties dalelių (atomų arba molekulų) skaičiaus hipotezę, o Davy atliktieji darbai (1807–08) elektrochemijos srityje pakišo Berzelijui mintį elektrocheminei valentingumo teorijai sukurti. Pasirėmęs savo teorija Berzelijus 1819 susistemino visus tuo metu žinomus chemijos junginius. Davy 1817 aptiko cheminę katalizę, o 1835 Doebereiner ir Berzelijus padėjo jam tvirtus pagrindus. Dulong ir Petit 1818 paskelbė atominių šilumos talpumų pastovumo dėsnį, o Mitscherlich paskelbė kristalų izomorfizmo dėsnį. Šie abu dėsniai sudaro pirmąjį pagrindą kietųjų medžiagų atominiams svoriams nustatyti. Faraday 1833 nustatė elektrolizės dėsnius, ir tuo būdu padėjo pagrindą elektrochemijai. Dumas 1839 paskelbė unitarinę valentingumo teoriją, kurią išplečia Kekule 1858–65. Nuo Kekulės laikų atmetama Berzelijaus elektrocheminė valentingumo teorija, ir valentingumai pradedami žymėti visai formaliai — brūkšneliais. Į cheminį medžiagų giminingumą pradedama žiūrėti kaip į ypatingos prigimties jėgą. Nuo Kekulės laikų prasideda struktūrinės formulos organinėje chemijoje, ir ji nueina savarankiškais keliais, sudarydama lyg ir visai atskirą disciplina. Platesnis F.Ch. metodų taikymas organinėje chemijoje pradėtas tik paskutiniaisiais metais. Tik maždaug nuo XIX a. antrosios pusės prasideda minėtųjų dėsnių gilesnis teorinis aiškinimas, matematinis pagrindimas ir antrasis F.Ch. raidos etapas. Dar prieš J. R. Mayerio ir J. P. Joule darbus ir I bei II termodinamikos dėsnių formulavimą Hess 1840 paskelbė pagrindinį termochemijos dėsnį, kad reakcijos šilumos efektas priklauso tik nuo pradinio ir galinio reaguojančios sistemos būvio ir visai nepriklauso nuo tarpinių procesų. Ir čia prasideda F.Ch. šaka

termochemija. J. Thomson (1851) ir Berthelot (1864) paskelbė principą, kad reakcijos šilumos efektas yra tikras reaguojančios sistemos chemiško gimiprocessingumo matas. L. Wilhelmy 1850 cukraus inversijos tyrinėjimais ir M. Berthelot su Péan de St. Gilles 1860–62 esterifikacijos reakcijos matavimais padėjo pagrindus formalinei chemijos kinetikai ir veikiančių masių dėsniui, kurį 1867 formulavo Guldberg ir Waage. Tai buvo svarbiausias F.Ch. raidos etapas. Jis padėjo kiekybinį pamatą visai chemijos pusiausvyrai ir formaliajai kinetikai. St. Claire Deville 1857 paskelbė termines molekulų disociacijos principus, ir M. Berthelot 1862 aptiko ir formulavo reakcijų grįžtamumą. W. Gibbs 1875–78 sukūrė cheminės termodinamikos sistemą, kurią išplėtė ir išryškino 1882 Helmholtz, o van't Hoff ją pritaikė įvairiausiems chemijos klausimams nagrinėti. Van't Hoff 1884 paskelbė esmotinio tirpalų spaudimo dėsnius, kurie sudarė pagrindą tirpaluose medžiagų molekuliniams svoriams nustatyti. Toliau van't Hoff įvedė reakcijos maksimumo darbo sąvoką, kuris pakeičia Berthelot šilumos principą; susiejo reakcijos maksimumo darbą su pusiausvyros konstanta (žr. Izoterma) ir išvedė pusiausvyros nuo temperatūros priklausomybės tikslius santykius (žr. Izochora). Toliau cheminę termodinamiką plėtė Roozeboom, Le Chatelier, Duhem ir kt. Sv. Arrhenius 1887 sukūrė elektrolitinės disociacijos teoriją; W. Ostwald ją parėmė gausiais bandymais ir 1888 paskelbė elektrolitų praskiedimo dėsnį (sudarantį pagrindą F.Ch. šakai) pusiausvyrai elektrolitų tirpaluose. Van't Hoff, Sv. Arrhenius ir W. Ostwald laikomi pirmaisiais F.Ch. kaip atskiros mokslo disciplinos kūrėjais. 1887 jie išleido pirmąjį Zeitschrift für physikalische Chemie žurnalą ir tais pačiais metais Leipzigo universitete buvo įsteigta pirmoji F.Ch. katedra, kurios vedėju buvo pakviestas W. Ostwald iš Dorpato universiteto. Tolimesni pažymėtini F.Ch. raidos etapai yra šie: Helmholtzo (1877) ir Nernsto (1888) darbai galvaninių elementų elektrovaromosioms jėgoms apskaičiuoti termodinaminiais metodais; 1891 Nernsto ir Le Blanco paskelbta galvaninių elementų poliarizacijos teorija ir Habero darbai nuo 1904–14 reakcijų kinetikos srityje, iš kurių išaugo keletas stambiausių technologinių procesų pramonėje (amoniako sintezės, azoto rūgšties gamyba iš amoniako ir kt.). Le Bel ir van't Hoff 1874 nužymėjo pirmąsias stereochemijos gaires, o Werner 1893 plėtė stereochemiją toliau ir pritaikė ją neorganiniams junginiams. 1906 Nernst paskelbė naują šilumos teoremą, kartais vad. trečiuoju termodinamikos principu, įgalinusią apskaičiuoti reakcijų pusiausvyras ir našumus iš termodinaminių duomenų. Su Nernsto teorema lyg ir baigiasi antrasis F. Ch. raidos etapas. Trečiasis etapas prasideda nuo XX a. pradžios, Planckui paskelbus (1900) radiacijos dėsnį. Šiam periodui yra būdingiausia įvairių moderninių teorijų išplitimas. Čia klasikinės fizikos principai ir formalieji termodinamikos ir kinetikos metodai nebepakankami. Prasideda elementarinių procesų nagrinėjimas; iš fizikos pasisavinama moderninės atomų teorijos ir, jomis pasirėmus, kuriami molekulų struktūros, elektroninės valentingumo teorijos, fotochemijos, kristalų chemijos ir kt. skyriai. Čia suminėtini Becquerelio 1896 aptiktas radioaktyvumas, Einsteino paskelbtas 1905 fotocheminio ekvivalentumo dėsnis ir kvantinė šilumos talpumų teorija. Rutherfordo ir Bohro sukurta (1913) atomo struktūros teorija. Toliau Laue ir Braggu darbai (1912–13) X spindulių interferencijos srity, kurie padėjo pagrindus kristalografinių pertvarėlių ir kristalinių molekulų struktūrai ir dimensijoms nustatyti. Moseley 1914 paskelbė X spindulių linijų dažnumo dėsnį, kuris išaiškina ir pagrindžia Mendelejevo periodinę elementų sistemą. Bodenstein ir Hinshelwood su bendradarbiais sukūrė naują reakcijų kinetikos skyrių, paremtą elementarinių procesų nagrinėjimu; Langmuir, Taylor, Mitasch ir kt. išplėtė ir stengėsi susisteminti cheminės katalizės skyrių; Lewis sukūrė termodinaminę aktingumo teoriją; Bjerruur Debye ir Hückel paskelbė interioninę atrakcijos teoriją, kuri aiškina stipriųjų elektrolitų anomalijas. Langmuir padėjo modernius pagrindus paviršiaus reiškiniams ir adsorbcijai, o Bancroft, Freundlich, Mc Bain, Rideal, Polanyj ir kt. paskutiniaisiais metais išplėtė į didžiausią F.Ch. paviršiaus reiškinių skyrių. Paskutiniaisiais dešimtmečiais labai išsiplėtė didelė F.Ch. šaka koloidų chemija, kurios atstovai ir kūrėjai yra Graham, Bredig, Donnan, Freundlich, Bechhold, Duclaux, Kruyt, Pauli, W. Ostwald, Smoluchowski, Svedberg, Zsigmondy ir kt. Paskutiniais metais F.Ch. centre atsistojo materijos struktūros problemos, įvairūs metodai atomų, jonų ir molekulų struktūrai ir dimensijoms nustatyti ir cheminių procesų išvedimas bei apskaičiavimas iš būdingų atomų bei molekulų konstantų.

F.Ch. taikymai technikoje, chemijos pramonėje, farmacijoje, biologijoje, agronomijoje ir kitur labai gausūs. Visa F.Ch. skirstoma į skyrius, ir jos medžiaga grupuojama labai įvairiai. Vienu tokiu suskirstymų gali būti ir šis: a. agregatinių materijos būvių skyrius, b. atomų ir molekulų struktūros skyrius, c. chemijos pusiausvyra, d. koloidų chemija, e. elektrochemija, f. chemijos kinetika ir g. fotochemija. Kaikurios F.Ch. šakos, kaip elektrochemija, koloidų chemija ir fotochemija, baigia išaugti į savarankiškas mokslo disciplinas.

V. Čepinskis, F. Ch. paskaitos 3 tt. 1928–30; *A. Eucken*, Lehrbuch der chemischen Physik 1930; *F. H. Mc Dougall*, Physical Chemestry 1936; *J. Eggert*, Lehrbuch der physikal. Chemie 1937 (4 laida); *K. Jelinek*, Lehrbuch der physikalischen Chemie 1928–37 (5 laida).

Fizinė geografija geografijos šaka, tyrinėjanti fizines žemės paviršiaus savybes. Žr. Geografija.

Fizinė ir matematinė draugija vėlesniųjų filomatų d-jos Vilniuje užuomazga. Įkurta 1805 Vilniaus univ. studentų tarpe Tvardovskio (vėlesnio rektoriaus). Susijungusi su 1806 įk. d-ja Moraliniams mokslams ir menui studijuoti, ji virto nauja d-ja J. Lelevelio pavadinta Tiksliųjų ir taikomųjų mokslų d-ja; iš jos vėliau susidarė Filomatų (žr.) d-ja.

Fizinis 1. turįs ryšio su fizika; 2. prieinamas mūsų jutimo organų suvokimui.

Fiziogenija (gr. physis ,gamta' ir genos ,lytis') biologijoje mokslas apie fiziologinę individų evoliuciją bei organinių funkcijų kilmę.

Fiziognomika (gr. physis ,gamta' ir gnōmōn ,kas žino') menas spręsti apie žmogaus būdą iš jo veido bruožų ir išraiškos. Platesne prasme F. yra mokymas apie žmogaus kūno bei atskirų jo dalių formas, pagal kurias sprendžiama apie žmogaus dvasines savybes, sielą ir būdą. Jau II a. pr. Kr. veikale ,Physiognomia' bandyta aiškinti F. klausimai. Johann Baptista Porta (1540–1615) savo knygoje ,De humania physiognomonia' (1593) F. klausimą dar labiau išplėtė. Toliau šiuo dalyku tęsė studijas Lavater (Physiognom. Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe, 1774–1778), C. G. Carus (Symbolik der menschl. Gestalt, 1853), E. Kretschmer (Körperbau und Charakter, [19]1948) ir kt.

R. Kassner, Das physiognomische Weltbild 1930; (") Physiognomik 1932; *Lersch*, Gesicht und Seele 1932.

Fiziokratizmas (gr. physis ,gamta' ir kratein ,valdyti') ūkio doktrina, kuri neigia merkantilizmo idėją ir išveda, kad žemė yra vienintelis visų agrarinio krašto turtų šaltinis. Sava tauta savoje žemėje esanti tikrasis valstybės ekonominės gerovės pagrindas. Visi kiti darbai, išskyrus žemę, esą nevaisingi, steriliniai. Pramonė ir amatai pirmines medžiagas, žemės gėrybes tik perdirba, kaitalioja, duoda jiems kitą formą, bet niekuo neprisideda prie jų padauginimo ir nekuria naujos vertės. Pramonė iš savęs negalinti net išsilaikyti. Jos įsikūrimas, klestėjimas ar žlugimas visiškai priklauso nuo žemės ūkio. Sumažėjus žemės ūkio gėrybių gamybai, mažiau jų betenka ir pramonei. Be to, sumažėjus žemės savininkų ir žemdirbių išlaidoms pramonės gaminiams pirkti, atitinkama proporcija neišvengiamai siaurėja ar žlunga industrinė gamyba. Prekyba yra tik keitimasis lygiavertėmis gėrybėmis. Ji tarnauja vien mainams: už turimas ir nereikalingas gėrybes įgyti trūkstamų ir reikalingų. Išimtinis žemės ūkio produktyvumas F. doktrinoje išvedamas iš to, kad visos medžiaginės gėrybės gaunamos vien tik iš žemės. Kadangi tik žemės ūkis betarpiškai eksploatuoja žemės turtus ir juos tiekia tolimesnei apyvartai, tai tik jis esąs naujų gėrybių tiekėjas ir vien tik jis esąs produktyvi visuomenės ūkio šaka. Remiantis juo, visuomenė F. skirstoma į tris klases: produktyviąją, savininkų ir sterilinę. Pirmoji susideda vien tik iš žemdirbių. Jie savo darbu ir kaštais iš žemės betarpiškai ima ir į gėrybių apykaitą tiekia naujas medžiagas ir gaminius. Antrąją klasę sudaro žemės savininkai. Jie žemę paruošia kultūrai, kasmetiniam derliaus tiekimui ir už tai iš žemdirbių gauna nuomos pavidalo grynąjį pelną — gėrybių perteklių per gamybos kaštus. Į trečiąją klasę įeina pramonininkai, pirkliai ir visi dirbą kitus darbus, išskyrus žemės darbą. Jie tik perdirba žemės ūkio patiektas medžiagas, tarpininkauja tarp gamintojų ir vartotojų ar šiaip kuo patarnauja pirmosioms klasėms. Išeinant iš išimtinio žemės ūkio produktyvumo, F. sistemoje mokesčių objektu pripažįstama tik žemė. Normaliomis sąlygomis niekas neturi mokėti mokesčių. Jie savaime susidaro iš pertekliaus, kurį iš žemės grynojo gavinio forma gauna visuomenė ir kuris yra toks didelis, kad pakanka ir viešosioms išlaidoms apmokėti, ir žemės savininkams, įdėjusiems kapitalo į žemę, atlyginti, ir patiems žemdirbiams gerai už darbą apmokėti. Tad mokestis fiziokratinėje valstybėje gali būti tiktai vienas ir tiesiog imamas iš paties tautos pajamų šaltinio — žemės ūkio. Jo dydis — trečioji dalis metinio grynojo gavinio. Pagrindinės reikšmės F. doktrinoje turi visuomenės ir valstybės mokslas. Jis remiasi įsitikinimu, kad yra tam tikra įgimta santvarka, imanentiniai dėsniai, pagal kuriuos turi rikiuotis esamoji pozityvinė žmonių socialinio gyvenimo santvarka. Gamtoje jau savaime yra įgyvendintas tvarkos ir harmonijos principas kurį belieka tik suprasti ir pervesti į socialinį gyvenimą. Ką žmogus, su proto pagalba spręsdamas iš savo prigimties ar daiktų prigimties, arba abiejų drauge, pažįsta, yra tai visur ir visada galioją prigimties įstatymai. Jų svarbiausi yra nuosavybės teisė ir kiekvieno individo teisė rūpintis savo būtimi. Valstybės tikroji paskirtis esanti įgyvendinti tuos prigimties įstatymus, pasiduodant prigimties absoliutizmui. Iš jo išvedamas neaprėžtos centrinės valdžios reikalavimas, paveldima, vieninga, centralizuota, visagalė monarchija. Agrarinei F. sistemai būdinga ir tai, kad agrariniai interesai, su kuriais tapatinami viso tautos ūkio interesai, ir žemės ūkio iš-

laisvinimas iš feodalizmo bei merkantilizmo pančių išsprendžiami griežčiausio antiprotekcionizmo reikalavimu. Reikia tik leisti laisvai žemę dirbti ir jos vaisiais naudotis, tada ne tik žemės ūkis pradėsiąs klestėti, bet ir visas ūkio gyvenimas pasuksiąs į natūralias ir sveikas vėžes. Fiziokratinė laissez faire, laissez passer formula reiškia gamybos ir mainų laisvę krašto viduje ir už jos sienų. Visą pasaulį F. laiko tartum esant vieną šeimą, tarp kurios narių, keičiantis gėrybėmis, yra neprasmingas ir žalingas muitų užtvarų pastatymas. Tačiau ne tarptautinis, bet tautinis ūkis yra vedamoji F. mintis. Savo žemės intensyvus ir racionalus išnaudojimas yra agrarinio krašto gerovės šaltinis. Visdėlto griežtai atmesdamas valstybės įsimaišymą į ūkio gyvenimą ir reikalaudamas laisvų varžybų, F. yra klasikinio liberalizmo pirmatakas.

F. mokykla. F. kūrėjas yra F. Quesnay (1694–1774). Jo pirmieji straipsniai apie grūdus ir apie nuomininkus buvo įdėti didžiojoje prancūzų enciklopedioje (1756 ir 1757). Savo ekonominę tabelę (Tableau économique) jis sudarė 1758, o paaiškinimą jai Maximes générales du gouvernement économique d'un rojaume agricole 1760. Svarbiausi jo sekėjai, sudarę vad. ekonomistų ‚sektą', Prancūzijoje buvo: V. R. Mirabeau (L'ami des hommes 1775; Philosophie rurale 1763), P. S. Du Pont de Nemours (Physiocratie 1768), Mercier de la Rivière (L'ordre naturel 1767), Le Frosne ir kt. Prie F. mokyklos skiriamas ir Turgot (1726–1781), nors jis daugeliu atžvilgių skiriasi nuo Quesnay ir yra artimas A. Smithui. Jis, būdamas Liudviko XVI finansų ministeriu, 1774–76 išleido du ediktus, panaikinusius javų muitus iš provincijos į provinciją ir meistrų bei cechų sistemą pramonėje. Be Prancūzijos, F. rado šalininkų ir kitur. Vokietijoje, ypač Badeno markgrafas Friedrichas buvo naujojo mokslo šalininkas, mėginęs įvesti fiziokratinį žemės mokestį. Vokietijoje ryškiausias F. atstovas buvo J. A. Schlettwein (1731–1802), Šveicarijoje I. Iselin ir kt. Lenkijoje žymiausi F. atstovai buvo: A. Popławski, W. Stroynowski, S. Staszyc ir H. Kołłątaj.

F. Lietuvoje rado daugiausia pritarimo ir užėmė stiprią poziciją. Vilnius buvo stipriausias ir ilgiausiai tvėręs F. židinys. Edukacinė komisija buvo stiprioje F. įtakoje ir skleidė tą mokslą ano meto priaugančioje kartoje. Kurį laiką jos nuolatiniu bendradarbiu buvo prancūzų fiziokratas Du Pont de Nemours. Pirmasis Edukacinės komisijos pirm. vysk. I. Masalskis ir jo nuolatinis narys Chreptavičius buvo užmezgę asmeninius ryšius su Quesnay mokiniais. Masalskio pakviestas, 1768 Vilniuj viešėjo prc. fiziokratų laikraščio Ephémerides redaktorius Baudeau ir vėliau kurį laiką čia buvojo F. įkūrėjo vaikaitis Quesnay de St.-Jermain. Vilniaus ir Krokuvos mokytojų seminarijų rektoriais buvo skiriami giliausi F. teoretikai Lietuvoje ir Lenkijoje J. Stroynowski ir A. Popławski. Trūkstant paruoštų atitinkamų vadovėlių, Edukacinė komisija oficialinėmis elementarinėmis knygomis mokyklose įvedė eilę fiziokratų veikalų, pvz. Du Pont Physiocratie, Mercier de la Rivière Ordre naturel, Popławskio Nauka moralna ir Zbiór niektórych materyi politycznych, J. Stroynowskio Nauka prawa. Edukacinė komisija, perėmusi savo žinion jėzuitų akademiją ir ją reorganizavusi, natūralinės teisės katedroje įvedė ir ekonomikos kursą. Jį skaityti pavedė J. Stroynowskiui (1783–99). Paskui jį pakeitė jo mokinys S. Malewskis, kuris dėstė ekonomiką ligi 1817. Tuo būdu 27 metus Vilniaus univ. ekonomikos mokslas buvo dėstomas fiziokratų. J. Stroynowskis, 1799—1806 būdamas Lietuvos Augščiausios Mokyklos rektoriumi, priešinosi, kad ekonomikos katedra būtų pavesta A. Smitho mokslo šalininkams. Be to, ir Lietuvos to meto bajoriškosios šviesuomenės dalis buvo susipažinusi su F. ir tikėjo jo išganingumu. F. principai buvo skelbiami ir iš bažnyčios sakyklos. F. doktrina Lietuvos fiziokratų interpretacijoje paliko kiek modifikuota. Pvz. J. Stroynowskis, pripažindamas fiziokratinį prigimties absoliutizmą ir vieną augščiausią centralizuotą valdžią, pasisakė už pačios tautos renkamus atstovus jai valdyti ir visiškai nekalbėjo apie fiziokratų siūlomą paveldimą monarchiją. Jis buvo šalininkas ne tiktai ekonominio, bet ir politinio liberalizmo, kurio prancūzų fiziokratai nekentė. Tokia F. interpretacija derinosi su ano meto Lietuvos ūkine struktūra ir tradicine ekonominės politikos linkme. F. turėjo įtakos ir gyvenimui. Jo skelbiamos mintys apie asmens laisvę, visų žmonių teisinę lygybę, baudžiavos prieštaravimą prigimtinei teisei ir jos ekonominį beprasmiškumą, greta prancūzų filosofijos skelbiamų socialinių idėjų, turėjo revoliucinti Lietuvos šviesesniųjų bajorų pažiūras. F. įtaka bent iš dalies ryški baudžiavos panaikinimo programoje ir eigoje, nustatytoje 1791 V 3 konstitucijoje: pono ir valstiečio santykių sutvarkymas paliekamas jų pačių laisvu noru betarpiškai sudaromoms sutartims; baudžiavos panaikinimas paliekamas vien žemvaldžių iniciatyvai ir kompetencijai. 1789 IV 6 seimo įvestas aukos mokestis savo konstrukcija yra grynojo žemės gavinio mokestis F. prasme: jis yra realinis žemės mokestis, iš anksto nustatytas nuo žemės pajamų procentas (10 ir 20%); moka žemės savininkai; griežtai išskirtos pajamos iš pramonės ir prekybos. Tačiau šiuo mokesčiu respubli-

koje nebuvo įgyvendinta F. mokestinė sistema: griežtai neišskirtos brutto ir netto pajamos, palikti visi anksčiau buvusieji mokesčiai, neapdėtos karališkos žemės. F. griežtas viešo ir visuotinio tautos švietimo, kaip esminės valstybės funkcijos, iškėlimas ir jo uždavinių utilitaristinis supratimas anuo metu galėjo nemaža prisidėti prie visuotinio Lietuvos švietimo ir ekonominio profesinio auklėjimo sąjūdžio.

Weulersse, Le mouvement physiocratique en France 1910; *Higgs*, The Physiocrats 1897; *Esmein*, La science politique des physiocrats 1906; *Güntzberg*, Gesellschafts- und Staatslehre der Physiokraten 1907; *Petzet*, Der Ph. und die Entdeckung des wirtschaftlichen Kreisslaufes 1931; *Oncken*, Politinės ekonomijos istorija 1932; *Gide* ir *Rist*, Ekonominių teorijų istorija 1932; *M. Beer*, An Inquiry into Physiocracy 1940; *Marchlewski*, Der Ph. in Polen 1893; *Grodek*, Katedra Ekonomji w Wilnie (Ekonomista 1934); *Padalskis*, Fiziokratai Lietuvoje (Ekonomika 1937 I.). *Pr. P.*

Fiziologija (gr.) biologijos mokslo šaka, kuri nagrinėja gyvybę arba tuos gyvybės reiškinius, kuriais gyvas organizmas ir jo organai funkcionuodami pasireiškia, — vadinasi, ji nagrinėja organizmo dinamiką. Giminingos F. mokslo šakos yra morfologija ir embriologija. Gyvybės reiškinius F. stengiasi išaiškinti fiziniais ir cheminiais dėsniais. F. yra gyvo organizmo fizika ir chemija, todėl, atsižvelgiant į vartojamus tyrimo metodus, F. gali būti fizinė (biofizika) ir cheminė (biocheminė); pastaroji dar vadinama fiziologinė chemija, o fizinė F. dažniausiai vadinama stačiai F. Pagal tiriamąjį objektą F. gali būti augalų, gyvulių, žmonių, ląstelių, organų (širdies, inkstų, endokrininų liaukų ir kt.). Nesveiko organizmo organų funkciją nagrinėja patologinė F. F. turi daug bendro su farmakologija, higiena, psichologija. F. kūrėju laikomas graikų gyd. Galenas (žr.), kuris pareiškė, kad ligonį pažinsi, jei būsi pažinęs sveiką žmogų. Norėdamas pažinti organizmą, Galenas darydavo beždžionių, kiaulių ir kt. gyvulių skrodimus ir vivisekcijas. Visus savo pastebėjimus, hipotezes sutraukė į fiziologinę sistemą. Jis suklasifikavo įvairias žmogaus funkcijas. Galeno sudarytoji fiziologinė sistema išsilaikė iki XIII a. Vėliau F. išaugo ir tapo atskira mokslo šaka.

V. Lašas ir *J. Šopauskas*, Fiziologijos praktikos darbai 1931; *Rein*, Einführung in die Physiologie des Menschen [3]1940; *Rosemann*, Lehrbuch der Physiologie 1944 (25 laida); *Abderhalden*, Lehrbuch der Physiologie 1946 (12 laida); *v. Buddenbrook*, Vergleichende Physiologie 4 tt. 1949–50.

Fiziologinis tirpinys yra 0,9% sūdomosios druskos tirpinys destiliuotame vandenyje, izotoninis su kraujo serumu. Vartojamas kraujo netekimui ir kartais kitoms ligoms gydyti; leidžiamas ligoniui į veną, į paodį arba su klizma. Dabar dažniausiai vartojamas tirpinys yra ne vieno natrio chlorido (sūdomosios druskos), bet jo mišinio su trupučiu kalcio ir kalio chloridų ir natrio bikarbonato.

Fizionomija (gr.) 1. veido bruožų visetas, tų bruožų išraiška; 2. ko nors pobūdis, išvaizda; 3. žmogaus asmenybės pažymimieji bruožai.

Fizioterapija (gr.) gydymas fizikinėmis priemonėmis; jų poveikiai organizmui yra fizikinio pobūdžio: mechaninio, šiluminio, elektrinio, spindulinio. Cheminė terapija arba farmakoterapija yra gydymas cheminėmis priemonėmis — vaistais. Mokslinė medicina naudojasi abejomis priemonėmis — fizikinėmis ir cheminėmis. Fizikinės priemonės yra pirmiausia oras, saulės šviesa ir vanduo (oro vonios, saulės vonios, maudymasis, paprasto ir mineralinio vandens vonios, šlapi braukymai, kompresai ir kt.); masažas ir gydomoji gimnastika, šilumos taikymas įvairiais būdais (elektros šviesos vonios, purvo vonios, karšto oro vonios, garų vonios ir kt.); švitinimas, dirbtinė šviesa (kvarco-gyvsidabrio lempa); Röntgeno spinduliai, radžio spinduliai; elektra visokiais pavidalais (faradizacija, galvanizacija, diatermija, hidroelektrinės vonios).

Fiziškas Auklėjimas žurnalas pedagoginės mankštos, sporto ir sveikatos reikalams. Ėjo kas trys mėnesiai nuo 1931 VI iki 1940 VI. Pirmuoju red. yra buvęs Dr. A. Jurgelionis. Pradžioje F.A. leido Liet. Fiziško Auklėjimo D-ja, vėliau jo leidimą perėmė Kūno Kultūros Rūmai. Redagavo V. Augustauskas.

Fiziškas ugdymas. XX a. F.U. pamažu virsta tautinių ir tarptautinių pedagoginių pastangų bei dėmesio centru. Tai liudija mokyklų programos, spauda, radijas, televizija, dažnai organizuojami atitinkami kongresai ir kt. Naujųjų laikų F.U. pažangą skatino ir apsprendė ištisa eilė veiksnių, iš kurių ypač pažymėtini: 1567 pasirodęs italų gyd. J. Markurialio (1530–1606) garsus veikalas ‚Gimnastikos menas', dienos švieson išnešęs senovės graikų (Hipokratas), romėnų (Galienas) ir arabų (Avicenna) medicinos mokslų laimėjimus ir tuo būdu sukūręs epochą, XVI a. pradedant, vadinamųjų ‚riteriškų akademijų', puoselėjančių viduramžių riteriškumo bei karžygiškumo tradicijas, steigimas įvairiuose Europos kraštuose; 1693 pasirodžiusios John Locko (1632–1704) ‚Mintys apie ugdymą', kur pabrėžiamas kūno ir sielos galių vispusiško plėtojimo reikalingumas, siekiant įkūnyti ‚džentelmeno' idealą; J. Chr. F. Muths (1759–1839), moderniosios pedagoginės gimnastikos pradininkas ir jo epochinės reikšmės turį veikalai ‚Gimnastika jaunimui' (1793); tai yra pirmas praktiškos bei metodiškos moderniosios gimnastikos vadovėlis, ‚Žaidimai kūno ir sielos lavinimui ir poilsiui' (1796); 1799 Fr. Nachtegall (1777–1847) pastangomis pirmojo privataus gimnastikos instituto Europoje įsteigimas Kopenhagos mieste; 1813

garsaus Karališkojo Centrinio Gimnastikos Instituto Stockholme įsteigimas ir Per Hanrik Ling (1776–1839) bei jo sūnaus Hjalmar Ling (1820–86) istorinės reikšmės pedagoginiai veikalai, padėję tvirtus kertinius akmenis švedų gimnastikos sąjūdžiui Švedijoje ir visame pasaulyje; Fr. L. Jahn (1778–1852) bei jo veikalai ‚Vokiečių tautiškumas' (1810), ‚Vokiečių gimnastika' (1816) pamažu galingai įsiūbavę vokiečių tautinės gimnastikos, perimtos patriotizmo dvasios, sąjūdį Vokietijoje ir už Vokietijos ribų; garsaus anglų pedagogo Thomas Arnold (1795–1842), Rugby kolegijos dir., pradėtas moderniųjų sportų sąjūdis, pamažu užkariavęs Angliją, anglosaksų kraštus ir visą pasaulį; pagaliau 1894 prancūzo Pierre de Coubertin (1863–1937) pastangomis atnaujinti Olimpiniai žaidimai. XIX a. antroji pusė, kaip ir XX a. pirmoji pusė, žymi įvairių priešingų F.U. pakraipų kovą. Ypač įsidėmėtina daugelyje kraštų vykusi baisi istorinė dvikova tarp švedų gimnastikos iš vienos pusės ir vokiečių gimnastikos iš antros. Per Hanrik Ling, švedų gimnastikos tėvas, F.U. mokslus nukreipęs į mediciną, gimnastiką skirsto į: 1. pedagoginę, 2. militarinę, 3. terapeutinė bei gydomąją, 4. estetinę. Ką Newtonas yra nuveikęs fizikos mokslams, Linné—botanikos mokslams, Darwinas — biologijos mokslams, tą Ling yra nuveikęs fiziško ugdymo mokslams. Kūno ir sielos sveikatą, išplaukiančią iš vispusiško ir darnaus visų žmogaus galių išplėtojimo, Ling, sekdamas klasikinės senovės pavyzdžiu, laikė augščiausiu F.U. uždaviniu bei tikslu. Jahn žiūrėjo į gimnastiką kaip į vieną iš veiksmingų priemonių vokiečių tautos vienybės idealui įgyvendinti. Gimnastika, Jahno manymu, turinti išugdyti naują riteriją, siekiančią įgyvendinti nedalijamos ir laisvos Vokietijos idealą. Dėl to Jahno mokiniai bei sekėjai nešiojo tam tikrą ženklą, kur buvo įrašyta: 9, 919, 1519, 1811. Šių skaičių simboliška prasmė: 9 žymi germanų pergalę prieš lotynus, 919 — vokiečių riterijos pradžią ir imp. Henriko I (919–936) atėjimą valdžion, 1519 — imp. Maksimilijono, paskutinio riterio, mirtį; 1811 — atgimimą vokiečių gimnastikos, siekiančios išugdyti naują riteriją, kovojančią dėl Vokietijos tautinės vienybės įgyvendinimo. Be to, ant krūtinės gimnastai nešiojo dvi raides: W.E., kurios reiškė dviejų žodžių: Wehrlos–Ehrlos (Be kovingumo nėra garbingumo) santrumpą. F.U. uždavinius Jahn išreiškė šūkiu, susidedančiu iš keturių būdvardžių, iš kurių kiekvienas prasideda raide F.: Frisch (šviežias, gaivalingas), Frei (laisvas), Fröhlich (linksmas), Fromm (dievotas).

Apie šimtą su viršum metų trukusi tautinių sistemų kova žymiai prisidėjo prie paties F.U. sąjūdžio pagyvėjimo bei praturtinimo Europoje ir Naujajame Pasaulyje. Vieni kovojo už žaidimų, kiti už gimnastikos, treti už sporto, ketvirti už fizinės bei dvasinės higienos pirmenybę F.U. Anglosaksų kraštai pasirodė labiau linkę į laisvus žaidimus ir lenktynių principu (struggle for existence, fair play) paremtą sportą, vokiečiai — į gimnastiką, lotyniški kraštai — į pedagoginį klasicizmą, siekiantį kūno ir sielos jėgų harmonijos bei integracijos idealo, išreikšto žinomąja klasiškąja formula ‚mens sana in corpore sano' (sveika siela sveikame kūne).

XX a. antroji pusė žymi posūkį į įvairių tautinių sistemų bei priešingų linkmių suartėjimą. Pedagoginių įvykių istorinė rodyklė nūn atsidūrė ne tik tautiškumo, bet ir ištisus žemynus apjungiančio tarptautiškumo ženkle. Pamažu einama prie F.U. uždavinių bei metodų sintezės. Šia prasme bene lemiamiausią vaidmenį bus suvaidinusi ‚Fiziško Ugdymo Tarptautinė Federacija', vadovaujama J. G. Thulin (g. 1875). Ši organizacija yra apėmusi visus pasaulio žemynus. Naujoji F.U. koncepcija, išeinanti iš pilnutinio žmogaus būtybės supratimo ir todėl priartėjanti prie klasikinio pedagoginio idealo, turi savo skelbėjų įvairiose šalyse; Švedijoje jai atstovauja J. G. Thulin, O. Kragh, Vokietijoje — Carl Diem, Klemens C. Wildt, Austrijoje H. Groll, Ch. Tritremmel, Prancūzijoje H. Balland, P. Seurin, Portugalijoj Mário Gonçalves Viana, A. L. d'Oliveira, Anglijoje E. Major, A. Coward, JAV J. F. Williams, A. R. Wayman, P. Amerikoje L. Bisquertt, E. C. Romero Brest, J. Targa. Į pagrindinius F.U. uždavinius — energiją, jėgą, grožį, sveikatą, kaip ir į pagrindines F.U. apraiškas — žaidimus, gimnastiką, sportą, higieną, nūn žiūrima ne kaip į patį sau tikslą, bet, atvirkščiai, kaip į papildomas, atseit, dalines priemones, tarnaujančias darnios ir pilnutinės asmenybės idealui kaip augščiausiam pedagoginiam tikslui realizuoti. Vadinasi, nustatomas santykis tarp tikslų ir priemonių. Ugdytinio asmenybė sudaro pedagoginio vyksmo pradinį, centrinį ir galinį tašką. Dėl to šiandien ne tiek kalbama apie F.U. atskirai, t.y. atsietą nuo žmogaus būtybės, nuo ugdymo ir nuo gyvenimo visumos, bet apie p i l n u t i n i o ž m o g a u s u g d y m ą s u F.U. p a g a l b a. Ši nauja F.U. samprata atsispindi klasiškos formulos originalioje interpretacijoje, pabrėžiančioje kūno ir sielos galių tarpusavio priklausomybę: mens sana in corpore sano; mens sana per corpus sanum, corpus sanum per mentem sanam, homo sanus per mentem corpusque sanum — sveika siela sveikame kūne; sveika siela per sveiką kūną; sveikas kūnas per sveiką sielą; sveikas žmogus per sveiką sielą ir sveiką kūną. Tuo būdu norima pabrėžti F. U. tikslų ir priemonių vidinį ryšį bei

hierarchiją. Tai pagrindinė sąlyga, siekiant įgyvendinti pilnutinį humanizmo idealą. Šitai F.U. koncepcijai ir iš jos išaugusiam sąjūdžiui galingą polėkį suteikė šių dienų vad. psichosomatinė medicina (F. Alexander, H. Biot, J. Lhermitte, C. Binger, F. Dunbar, C. Wachtel, E. Weiss, R. P. Odenwald) ir aplamai asmenybės mokslai, metę naujos šviesos į žmogaus psichofizinės buities tamsius, iki šiol dar neištirtus labirintus.

C. L. Brownell and *L. P. Hagman*, Physical Education 1951; *E. W. Burger* und *H. Groll*, Leibeserziehung: Grundsaetzliches, Methodisches, Stoffliches 1949; *C. Diem*, Wesen u. Lehre des Sports 1949; *K. Dineika*, Sportas mokykloje 1929; *K. Gaulhofer* und *M. Streicher*, Natürliches Turnen 1949–50; *H. Moeckelmann*, Leibeserziehung und jugendliche Entwicklung 1952; *J. B. Nash*, Physical Education 1948; *A. Paplauskas-Ramūnas*, L'Éducation physique dans l'Humanisme integral 1954; *M. W. Randall*, Modern Ideas on Physical Education 1952; *F. Schede*, Grundlagen der körperlichen Erziehung 1942; *E. Schöning*, Die Leibesübungen 1951; *H. Wagner*, Pädagogik u. Methodik der Leibeserziehung 1954; *A. R. Wayman*, Education Through Physical Education 1934; *J. F. Williams*, The Principles of Physical Education 1950. *A. P.-R.*

Fizostigminas, eserinas, $C_{15}H_{21}O_2N_3$, alkaloidas, randamas augalo Physostigma venenosum sėklose. Labai nuodingas. Veikia skatinamai parasimpatinių nervų galūnes. Vartojamas salicilinės rūgšties druskos pavidalu (Physostigminum salicylicum) akių ligų praktikoje; F. veikia miotiškai, t. y. sutraukia akies vyzdį.

Fjaestad Gustaf (1868–1948) švedų tapytojas, savotiškai suprastintame bei dekoraciniame stiliuje kūręs apsnigtus bei apšarmojusius gamtovaizdžius bei vandenis.

Fjellstedt Peter (1802–1881) švedų misininkas, nuo 1843 veikęs Švedijoje. Čia jis 1846–56 vadovavo jo paties įsteigtam misijų institutui Lunde, kuris paskui išsivystė į atskirą mokyklą (Fjellstedtska) pirma Stockholme, paskui Upsaloje. F. išleido Švedijoje labai paplitusią Šventojo Rašto laidą su paaiškinimais (Fjellstedto biblija).

Fl.: 1. fluoras; 2. receptuose lot. f l o r e s (žiedai) arba f l u i d u s (skystis); 3. piniguose f l o r e n a s.

F. l. a: receptuose lot. f i a t l e g e a r t i s (pagamintina dirbtiniu būdu).

Fla stp. Florida (JAV).

Flabelė (lot. flabellum) vėduoklė ilga rankena, senovėje vartota tik orui atvėsinti ar musėms nuvaikyti. Kryžiuočių atvežtoji F. į v. Europą įgijo simbolinę reikšmę ir dar ligi šiol vartojama kaip dvasinės valdžios simbolis, popiežiams bažnytinėse eitynėse dalyvaujant.

Flach Geoffroi Jacques (1846–1919) prc. teisininkas ir istorikas. Nuo 1884 Collège de France prof., 1912 Prancūzų mokslo akademijos narys, École libre de sciences politiques lyginamosios teisės prof. Svarbiausias jo veikalas Les origines de l'ancienne France 1886–1904. Be šio veikalo, dar išsp. Histoire du régime agraire de l'Irlande 1883; Études critiques sur l'histoire du droit romain au moyen âge, avec textes inédites 1890; M-me Krüdener et les origines de la Sainte-Alliance 1889; Mirabeau 1891.

Flacius (Vlacich) Matthias, kitaip dar Illyricus (1520–1575) liuteronų teologas ir bažnyčios istorikas, ortodoksinio liuteranizmo gynėjas, kitų protestantizmo srovių (pilypininkų, interimo, sinergistų) priešininkas; gyveno daug persekiojamas Wittenberge, Magdeburge, Jenoje, Regensburge, Antverpene, Strasburge ir Frankfurte. Savo raštuose Clavis Scripturae Sacrae 1567 ir Glossa compendaria 1570 atstovavo Šv. Rašto žodinei inspiracijai. Istoriniais veikalais (pirmoje eilėje Ecclesiastica Historia) padėjo pagrindą protestantiškai bžn. istorijai, trumpai vad. Magdeburgo Centurijomis (13 centurijų, 8 tt., 1559–74); be to, išsp. dar Catalogus testium veritatis 1556 ir kt.

W. Preger, M.E. 2 tt. 1859–61; *P. Polman* Revue de l'histoire ecclésiastique 1931, 27–73 pls.; *L. Haikola*, Gesetz und Evangelium bei M.F. 1952.

Flacourtia augalų gentis Flacourtiaceae šeimos. Krūmai ir nedideli medžiai atogrąžų Azijoje, Afrikoje; yra duodančių valgomų vaisių ir vaistingų.

Flagelantai (lot. flagelantes iš flagellare ‚plakti') XIII a. viduryje Italijoje kilusi sekta ir paplitusi centrinėje ir šiaurės Europoje, siekdama Lenkiją, Prūsiją ir Švediją. Jos pradininku laikomas Perugijos vienuolis Ranieri Fasani, kuris 1260 lig

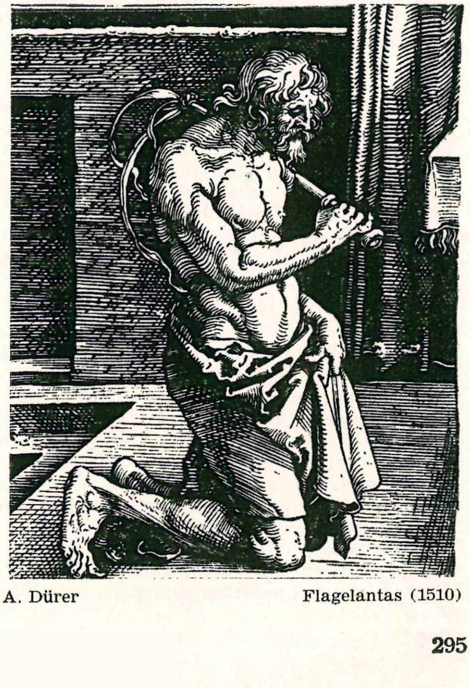

A. Dürer Flagelantas (1510)

šiol daugiausia vienuolynuose praktikuotą plakimąsi pradėjo skelbti vieša atgailos priemone. Socialinė ir politinė anarchija Italijoje, kilusi dėl gvelfų ir gibelinų kovų, davusių skurdą minioms, buvo tinkama dirva sektai plėstis. Be to, žmonių prietaringumas, pvz. tikėjimas paskalomis apie dangiškuosius laiškus, pasaulio pabaigos laukimas bei naujo Šv. Dvasios amžiaus pradžios ir ypač didysis maras 1348–49 smarkiai kurstė sąjūdį. F., išsisiuvinėję kryžius viršutinių drabužių priešakyje ir užpakalyje, — dėl to kartais kryžininkais (cruciferi) vadinami — susimetę į būrius, kryžiais, vėliavomis, žibintais nešini, traukė per kraštą. Du kartus per dieną jie paprastai minios akivaizdoje poromis kitas kitam tam tikrais rimbais čaižydavo nugaras iki kraujo, liedami ašaras ir giedodami šventas giesmes. Plakimosi tikslas — išprašyti Dievo malonės ir nelaimių atitolinimo. Pagal Kristaus gyvenimą žemėje 33 su puse metų kiekvienas F. turėjo išbūti būryje 34 dienas, jei jis neatnaujindavo savo atgailos apžadų. Būdamas daugiau liaudies sąjūdis ir dar viešas ir toks teatrališkas, jis užkrėtė minias ir, labai paplitęs, Europoje laikėsi bent du šimtmečius. Tačiau, vystęsis šalia bažnyčios hierarchijos, sąjūdis ilgainiui išsigimė į veidmainystę ir valkatavimą. Todėl popiežiai ir Konstancos sinodas (1417) jį pasmerkė, ir jis ėmė nykti. Galutinai jį išnaikino inkvizicija (žr.) per XV a., nors liaudyje kaikur laikėsi iki XVIII a.

P. Runge, Die Lieder und Melodien der Geissler des Jahres 1349; *C. F. Collas,* Geschichte des Flagellantismus I 1913; *A. Hübner,* Die deutschen Geisslerlieder 1931. *J. J.*

Flagstaff JAV Arizonos vst. mst., Coconino county (didumo antrasis JAV county, didesnis už Massachusetts, Rhode Island ir Vermont paimtus krūvon) adm. centras; 7663 gyv. (1950). Valstybinė mokytojų kolegija, š. Arizonos muzėjus, observatorija (įst. 1894 bostoniečio dr. P. Lowell). F. yra mėgiama vasarvietė ir žiemos sporto vietų (Snow Bowl) bei turizmo centras. Netolimose apylinkėse yra gamtinės ir istorinės įžymybės: Montezumos pilis, Walnut ir Grand kanjonai, Meteor Crater, Petrifield Forest, Marmon Lake, Sunset Crater.

Flahaut de la Billarderie Auguste Charles Joseph (1785–1870) prancūzų generolas ir diplomatas. Nelegalus Talleyrando sūnus, tėvo globojamas, išvengė bausmės restauracijos metu. Ligi 1798 gyveno su motina emigravęs Anglijoje. 1800 įstojo į kariuomenę. Murato, vėliau Napoleono adjutantas. 1812 generolas. Restauracijos metu gyveno Anglijoje. 1831 prancūzų atstovas Berlyne, 1841–48 Vienoje. 1857 aktyviai dalyvavo Napoleono III perversme. Paskiau buvo paskirtas atstovu į Londoną.

Flaischlen Cäsar (1864–1920) vokiečių rašytojas ir poetas, vad. ‚Jugendstil' atstovas. Dramos Toni Stürmer 1891 ir Martin Lehnhardt 1895 G. Hauptmanno įtakoje. Autobiografiniame romane Jost Seyfried 1905 paliečiami visuomeniniai, religiniai ir moraliniai klausimai; eilėraščių rinkinys Von Alltag und Sonne 1898. Gesammelte Dichtungen 6 tt. 1921.

G. Stecker, C. F. 1924; *E. Rotth,* C.F. 1924.

Flake Otto (g. 1880) vokiečių rašytojas. Savo filosofiniuose raštuose ir romanuose sprendžia vokiečių tautinius interesus ryšium su bendrais Europos reikalais. Išsp. Horns Ring 1916; Nein und Ja 1920; Ruland 1922; Der gute Weg 1924; Die Moralische Idee 1921; Dinge der Zeit 1924; Ulr. von Hutten 1929; Hortense 1933; Die junge Monthiver 1934; Fortunat 4 tt. 1946–48.

Flakonas (prc. flacon) nedidelis stiklinis buteliukas kvepalams.

Flamai (flam. Vlamingen, ag. Flemings, prc. Flamands) germanų padermė, dabar gyvenanti šiaurinėj Belgijoj, Olandijos daly ir šiaurinės Prancūzijos vakariniam pakrašty. Jų iš viso priskaitoma apie 5 mil.: 3.500.000 Belgijoj, apie 200.000 Prancūzijoj ir kiti Olandijoj. Senovėj kalbinė F. sritis siekė toliau į vakarus, ligi Calais ir Boulogne. Atkilę iš pietų ir pietų rytų, dabartinėse gyvenamosiose vietose jie yra palaipsniui kūrėsi nuo vėlyvų romėnų laikų ligi XVI a. Kilimo jie yra žemutiniai frankai, su tam tikra fryzų bei žemaičių saksų priemaiša. Savo kalba ir kultūra jie yra artimi olandams.

Ū k i n i s g y v e n i m a s per pirmąjį nepriklausomąjį Belgijos šimtmetį nevaidino vadovaujamo vaidmens, nes pietinių provincijų (valonų) akmens anglis ir su ja išaugusi pramonė buvo nustelbusi F. žemės ūkį. 1901 Limburgo provincijoje aptikti akmens anglies klodai padėjo F. pramonei pagrindus. Pramonei išsiplėsti daug reikšmės turėjo ir pagerintas vidaus vandenų kelių tinklas, ypač Alberto perkasas (iškastas 1934), kuriuo iš užjūrių į akmens anglies sritį pristatoma geležies rūda ir kt. žaliavos. Iškilo radiumo (Oolen), cinko (Overpelt–Lommel, Baelen), vario, cemento, stiklo ir chemikalų pramonė. Žemės ūkis pasižymi dideliu intensyvumu ir ūkių smulkumu. Per 50% F. yra žemdirbiai, kurie gauna pasaulyje didžiausią javų derlių nuo 1 ha. Yra garsi ir F. tekstilės pramonė: Gand yra medvilnės fabrikų centras, Kortrijk linų, Louvain, Hoboken, Mecheln, Moll, Ronse ir Eekloo vilnų. Apie 75% visos Belgijos audinių pramonės yra F. rankose. Be to, F. yra pagarsėję jūrininkai ir žvejai. Antverpenas, Gand, Bruges (Brügge), Nieuwport, Ostende, Selzaete ir Zeebrügge yra svarbiausieji F. gyvenamieji uostai.

Pirenne, Histoire de Belgique 7 tt. 1899–1931; *S. R. Steinmetz,* Die Nationalitäten in Europa 1927.

F. sąjūdis prasidėjo 1830, atsiskyrus Belgijai nuo Olandijos. Jo iniciatorius poetas Jan Frans Willems (1794–1846), vėlesnieji vadovai Snellart ir Blommaert. F. sąjūdyje atskiriami 5 laikotarpiai:

1. 1830–73 kova ėjo už savo kalbą, nes F. kalba, nors 1831 konstitucija pripažinta lygiateise su vališkąja, gyvenime praktiškai nebuvo lygiai traktuojama. 1836 J. F. Willems įk. literatūrinę draugiją De Taal ir gansch het Volk (kalba yra visa tauta). 1841 Gande sušaukiamas pirmasis kongresas F. kalbos reikalais, 1845 pasirodo F. tautinis himnas De Vlaamsche Leeuw, 1851 įst. Willems fondas F. literatūrai remti. 1856 Belgijos karaliaus įsakymu sudaroma komisija F. reikalavimams ištirti. 1861 įk. pirmoji politinės kovos organizacija Vlaamsch Verbond. 1866 įk. Antverpene F. teatras. 1870 įk. Katholieke Vlaamsch Landsbond.

2. 1873–1914 susiorganizavę F. pasiekia pirmuosius laimėjimus. 1873 F. kalba pripažinta lygiateise su valoniškąja teismuose (Lex Coremans), 1878 valdžios įstaigose (Lex De Laet), 1883 mokyklose (Lex De Vigne–Coremans), 1886 piniguose, 1897 kariuomenėje, 1898 įstatymų ir vyriausybės įsakymų skelbimuose. 1887 atidarytas F. teatras Briuselyje, 1890 įk. visus F. ūkininkus apimanti organizacija Boerenbond. 1893 Antverpene atidaroma F. opera, 1898 konservatorija, 1886 įst. F. mokslo akademija (Vlaamsche Academie).

3. 1914–18 vokiečiams okupavus didžiąją dalį Flandrijos (F. gyvenamosios Belgijos dalies), F. judėjimas, okupantų palaikomas, įgavo kaskart daugiau politinio pobūdžio, nes okupantams rūpėjo suskaldyti Belgiją. 1916 suflaminta Gando augštoji mokykla, 1917 įst. F. tautos taryba, kurioje radikalieji jaunaflamiai reikalavo visiškos autonomijos. II Internacionalo kongrese Stockholme Kamiel Huysmans irgi reikalavo Flandrijai autonomijos.

4. 1918–1929 grąžinama prieškarinė padėtis. F. nenusileidžia ir nesutinka su jų teisių siaurinimu. Prasideda abipusis teroristinis veikimas, 30 F. aktyvistų teismas nubaudžia mirtimi. Sąjūdis skyla: Van Cauwelaert pradeda leisti kat. De Standard dienraštį Briuselyje, aktyvistai Antverpene išleidžia De Schelde, 1920 įst. Algemeen Vlaamsch Hoogstudenten Verbond. F. kalba gauna vėl daugiau teisių kariuomenėje, valstybinėse įstaigose ir mokyklose.

5. Nuo 1929 parlamento rinkimų, kuriuose F. nacionalistai išėjo žymiai sustiprėję, prasidėjo politinis susiskaldymas, nes kaikuriose F. grupėse pasireiškė nemaža vok. nacionalsacializmo įtaka.

II pas. karo metu Flamų Nacionalinė Sąjunga (Vlaamsch National Verbond) liko ištikima savo siekimams, tačiau De Vlag organizacija artimai bendradarbiavo su vokiečių okupacine valdžia ir buvo Flandrijos prijungimo prie Vokietijos šalininkai. 1944 abu sąjūdžiai uždrausti.

P. Fredericq, Geschiedenis der Vlaamsche Beweging 3 tt. 1906–09; *M. Basse,* De Vlaamsche Beweging 1905–1930, 2 tt. 1930–33; *P. Hamelius,* Histoire politique et littéraire du mouvement flamand 1924; *Hotto,* Die flämischen und holländischen Nationalbewegungen 1936; *M. Lamberty,* De Vlaamsche Beweging nuo 1948.

F. kalba priklauso vakarinei germanų kalbų grupei ir yra artimai gimininga olandų kalbai; ligi XVI a. jos nedaug kuo viena nuo kitos tesiskyrė. Bet tarp 1579 ir 1585 šiųdviejų tautų keliai persiskyrė: olandai virto protestantais ir pasidarė nepriklausomi, o belgai liko katalikai ir svetimųjų valdžioje. Dėl to tad ir F.K. tuomet negavo progos iškilti — ji ir toliau pasiliko kasdieninė šnekamoji žmonių kalba, nepaliesta XVII ir XVIII a. olandų k. raidos. Ji iš karto suklestėjo tik po 1815, kada Olandija, Belgija ir Liuksemburgas buvo vėl sujungti. 1830 įsikūrus nepriklausomai Belgijai, F. ėmė nebesitenkinti savo nekultivuota kasdienine žmonių kalba: ilgainiui ir jie panoro turėti savo rašomąją kalbą. Prie to ypač labai daug prisidėjo literatūriniai kongresai, kurių pirmasis įvyko 1849, ir universitetai, kurių dėstomoji kalba kaskart vis daugiau tolo nuo olandų kalbos. Bet, apskritai imant, sukurti savo bendrinę rašomąją kalbą F. buvo gana sunku, nes iš vienos pusės jie neturėjo tokių savo kultūros centrų, kaip Amsterdamas arba Paryžius; iš kitos pusės jų mokytiniai daugiausia kalbėjo svetimąja, prancūzų ar olandų, kalba, o pati liaudis, atitrūkusi nuo platesnio kultūrinio gyvenimo, savo kasdieniniams reikalams tenkinosi paprastąja šnekamąja kalba. Bet, nepaisant viso to, F.K. dabar šalia prancūzų yra oficialinė Belgijos kalba.

Dabartinė šnekamoji F.K. yra suskydusi trimis žymesnėmis tarmėmis: vakariečių flamų (Bruges–Lille), Brabanto (Briuselis –Antverpenas) ir Limburgo. Būdingesnės jos skirtybės yra: pradinio priebalsio **h** išnykimas, senųjų ilgųjų balsių **ī** ir **ū** išlaikymas (pvz. scrīven, huus), dvibalsio **ou** (iš **al** ar **ol**) vartojimas prieš dantinius priebalsius, linksniuojamųjų lyčių išlikimas, veiksnio ir papildinio linksnių neskyrimas ir kt. *P. S.*

F. menas. Istorinės aplinkybės, katalikybė ir artimumas romaniškajam pasauliui skiria F. nuo protestantiškosios š. Olandijos, kurios savitumas visai išryškėja tik Olandijai XVII a. pradžioje išsikovojus nepriklausomybę; šiųdviejų gimingų tautų meno skirtingas pobūdis aiškiausiai matomas jų didžiųjų atstovų olandų Rembrandto ir flamo Rubenso kūrybos kontraste.

Jau XI–XII a. išsiskiria Reino–Maaso sritis su centrais Liége ir Kölne, pasižyminti

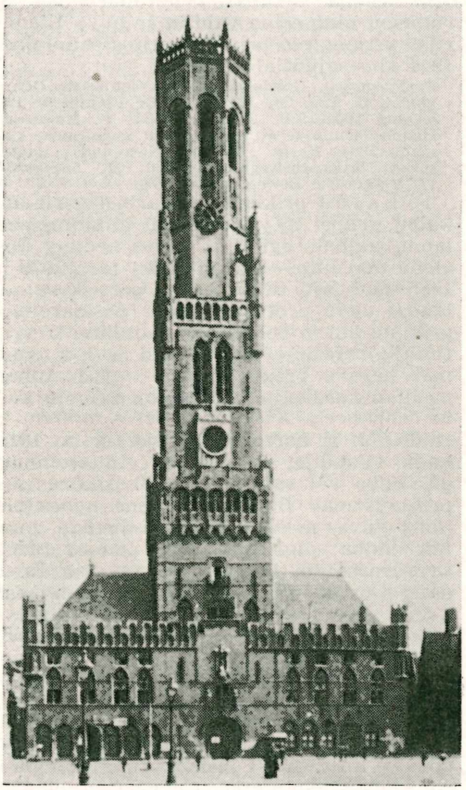

Flamų architektūra: ‚Draperje' Brugėje

turtingu bažnytiniu menu, aukso relikvijoriais, emalės darbais. Romaniškoji architektūra Maaso srityje artimesnė Reino kraštų romanikai, o Flandrijoje — Normandijos ir Reimso, pvz. penkiabokštė Tournai (Doornik) katedra iš XII a. Didelės gotiškos F. miestų bažnyčios statomos ir nuo XIII–XIV a., pvz. šv. Gudulos Briuselyje (choras 1220–73) ar Mechelno katedra (1342–1487) su būdingu augštu bokštu. Anksti išsivystė komunalinė statyba, audeklų pardavimo halės (‚Draperje') Yperne (1200–1304) ir Brugėj (1284–1364), kuri yra gotiško stiliaus ir su kolosališku miesto bokštu. Aristokratiškajai-karališkajai statybai puikiai atstovauja Flandrijos grafų pilis Gente (X–XIII a.). F.M. ekspansija prasideda apie 1400, kai Burgundijos rūmai pradeda traukti F. menininkus; Dijone šalia Claus Sluter, išvysčiusio naują natūralesnį monumentalumą gotikos skulptūroje, dirba F. tapytojai M. Broederlam, J. Malouel, H. Bellechose. Nepaprastai pražysta knygų iliustravimo menas, pvz. trijų brolių iš Limburgo ‚Les très riches Heures des Duc de Berry' (1411–16) ir daugybė kt.; gotikinės linijos stiliaus vietoje įvedama gyvos spalvos, naujas gamtos stebėjimas, peisažas, bet be centrinės perspektyvos. Šiam ankstyvajam natūralizmui monumentalią išraišką suteikia broliai Hubert (1370–1426) ir Jan van Eyck (1390–1441) altoriumi Gente (1432), sukurdami pirmą tikrą aktą ir portretą. Grįžimą prie gotikos idealizmo rodo gilios išraiškos Rogier van der Weyden (1399–1464) tapyba, vėlyvąja gotika seka tapytojai, pvz. Louvaine dirbąs olandas Dirk Bouts (1410–75), Brugėje vokietis Hans Nemling (1433–94) ir Gerard David (m. 1525), Hugo van den Goes (apie 1440–82) Gente. Vėlyvoji gotika architektūroje pražysta puošniomis rotušėmis Briuselyje (Jacques van Thienen ir Jan van Ruysbroeck 1401–55), Louvaine (M. de Layens 1448–63), baigiama katedra Antverpene (1352–1533). Pereinamąjį laikotarpį tapyboje atstovauja Quinten Massys (1466–1530) bei peisažą turtinęs Joachim Patinir (1485-1524) Antverpene. Italų renesanso motyvus jungia su senąja tapyba vad. ‚romanistai', pvz. Jan Gossaert vad. Mabuse (1478–1533), Bernard van Orley (1491–1542) bei ‚manieristai' kitu būdu interpretavę Michelangelo figūrinį stilių, kaip Frans Floris (1516–70) ar Raffaelį, kaip M. van Coxie (1499–1592). Savo keliu eina sodiečių tapytojas Pieter Brueghel sen. (1525–69) ir eilė kitų žanristų. Floris (1514–75), pastatęs Antverpeno rotušę (1561–64), ir kiti išvysto manieristinę ornamentiką architektūrai; miestų gyvenamojo namo tipas išlaiko siauro fasado gotinę struktūrą. Didele jėga katalikiškuose F. prasiveržia baroko menas P. P. Rubenso (1577–1640) herojiškoje ir juslingoje tapyboje, atstovaujamas jo mokinių portretisto Van Dyck (1599–1641) ir mitologinio žanro meistro J. Jordaens (1593–1678), peisaže — P. Bril (1554–1626), žanre — David Teniers jun. (1610–90), nature-morte — F. Snyders (1579–1657). Medžio raižytojas Chr. de Jegher (m. 1652/53), reprodukavęs Rubenso darbus, priklauso Rubenso išauklėtai F. grafikų kartai. Romos pavyzdžiai apsprendžia F. baroko architektūrą, pvz. Rubenso namai (1611–24), jėzuitų bažnyčios Antverpene (1614–21) ir Louvaine (1650–66). F. baroko skulptorius dekoratorius yra A. Quellinus (1609–68). F.M. žydėjimas baigiasi su XVII a., o nuo 1830 eina belgų meno vardu.

F.M. yra didžiai vaisingas skirtingų pradų sintezės rezultatas — germaniškosios fantazijos ir romanų formos kultūros, lygiai kaip miestietiško realizmo ir feodalinio iškilmingumo. Mažoje teritorijoje ir per kelis amžius iškilęs didelis skaičius gabių meistrų neturi pavyzdžio istorijoje. F.M. produktyvumą sąlygoja kapitalo investavimas į meno kūrinius ir gyva meno prekyba, išvysčiusi platų eksportą; XV a.

F. epitafijų eksportas siekęs Švediją, o XVI–XVII a. Briuselio gobelenai — Italiją. F. menininkų gausi emigracija bei atskiros produktyvios kelionės į įvairius kraštus pagrindė plataus masto F.M. įtaką visoje Europoje. Prancūzijoje XV a. F. iliuminatoriai dirba Burgundijoje, XVI a. skulptoriai Brou ir kitur, XVII a. dekoratoriai ir grafikai Paryžiuje, Italijoje, 1449–50 Rogier van der Weyden dirba Romoje ir Ferraroje, nuo 1464 Justus van Gent Urbine ir Romoje, kur ir XVI–XVII a. yra buvusi gausi F. menininkų kolonija; Ispanijoje XV a. pabaigoje dirbo F. architektai (Egas), skulptoriai (Dancart); Portugaliją lankė Jan van Eyck; apie 1500 Coimbroje dirbo skulptorius Olivel den Gand, Anglijoje — Van Dyck. Vokietijoje jaučiamas stiprus Rogier van der Weyden ir Dirk Bouts sekimas XV a. tapyboje. XVI a. dekoracinio F.M. įtaka siekia Dancigą ir Karaliaučių (C. Floris). Neaplenkė ji ir Lietuvos, kur Vilniaus šv. Onos bažnyčioje ir tvirtovinėje architektūroje (pvz. Vilniaus Subačiaus vartuose bei XVII a. pilyse), aptinkama F.M. pėdsakų.

A. von Wurzbach, Niederländ. Künstlerlexikon 3 tt. 1906–11; *J. Casier–P. Bergmans,* L'art ancien dans les Flandres 3 tt. 1928; *S. Leurs,* Geschiedenis van de Vlaamsche Kunst 2 tt. 1938–39; *W. J. Friedländer,* Die altniederländische Malerei 14 tt. 1924–37; *P. Fierens,* L'art flamand 1945; *L. von Puyvelde,* La peinture flamande a Rome 1950; *M. Morelowski,* Kongres w Namur 11, 1939.

P. Rkl.

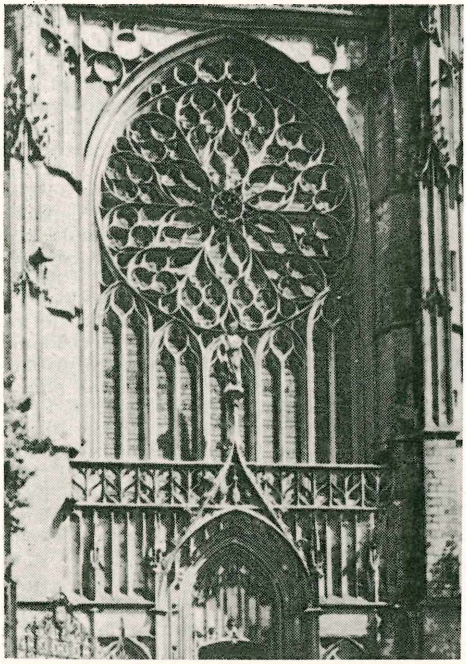

Flamboyant stiliaus langas Sens katedroje 1490–1500

Flamboyant stilius (prc. Style F. ‚liepsningasis stilius') Prancūzijos vėlyvosios gotikos stilius. Terminas duotas pagal gotiškų langų strypelių ornamentines formas. Jei ankstyvesnėje gotikos stadijoje strypeliai buvo tiesūs ir apibūdinti kaip ‚spinduliuojąs stilius' (pvz. Style rayonnant), tai vėlyvojoje gotikoje jie yra išraityti liepsnos judesį primenančiu būdu. Anglijos gotikoje banguoti langų strypeliai (Flowing tracery) pasirodo jau XIII a., iš kur šis motyvas, XIV a. pabaigoje patekęs Prancūzijon, originaliai vystėsi ir labai išplito.

Flamen (Flamand, Flaman) Albert, prc. grafikas, 1648–69 dirbęs Paryžiuje. Paliko apie 600 darbų. Be istorinių ir religinių temų, F. mėgo dar vaizduoti paukščius ir žuvis.

Flameng François (1856–1923) prancūzų tapytojas, mokinys savo tėvo Leopoldo F., Cabanelio, Hedouino, J. P. Laurenso. Tapė istorines scenas iš D. prancūzų revoliucijos, Napoleono I ir vėlesnių laikų. Darbai: Žirondistai 1877; Bastilijos nugalėtojai 1881; K. Desmulins 1882; Marija Antuanetė prie ešafoto 1884; Jenos vakaras 1889; Maratas prie Yluvos 1903 ir kt. Dekoravo naująją Sorboną (6 laiptų paveikslai iš univ. gyvenimo), teismo rūmus ir komiškąją operą.

Flamingai (isp.) paukščių būrys (Phoenicopteridae). Didelio ūgio, ilgomis kojomis ir pirštais, sukabintais plėvele, ilgu kaklu; snapas suplotas ir sulenktas žemyn. Uodega trumpa, lygiai nupjauta. F. gyvena atviruose jūrų pakraščiuose; vidaus vandenyse pasirodo retai ir tik laikinai, laikosi tik ant žemės. Smiltingi jūrų pakraščiai, ypač upių deltose yra jų mėgiamiausios vietos. F. laikosi dideliais būriais smiltynuose ir drauge peri pelkėse. Jų polėkis greitas, skubiais sparnų judesiais, ištiestu kaklu ir kojomis. Dideli būriai susitvarko ore kampu, kaip gervės. Maitinasi vandeniniais gyviais, minkštakūniais, vėžiagyviais, kirmėlėmis ir augalais. Lizdus krauna pelkėse žemėje arba sekliame vandenyje. Kiaušiniai pailgi, balti, nelygiu paviršiumi. Jaunikliai apšepę baltais pūkais, tuoj palieka lizdą. Visų F. puikios ryškios spalvos; vyrauja raudona, juoda ir balta. Dėl savo gražios didingos išvaizdos neretai laikomi nelaisvėje, kurią gerai pakelia. F. suskirstomi šešiomis rūšimis. Paprastasis F. (Phoenicopterus roseus) pati didžioji rūšis apie 130 cm ilgio, baltas su rausvu, juodais sparnais; gyvena p. Europoje, Azijoje ir Afrikoje. Čilinis F. (Ph. chilensis), panašus į aprašytąjį, gyvena Peru, Urugvajuje, Čilėje. Raudonasis F. (Ph. ruber) randamas ir juodais sparnais Amerikos dausų ir padausių kraštuose. Mažasis F. (Phoenicanaias minor) šviesiai rausvas, sparnų dengiamosios plunksnos tamsiai raudonos, apie 80 cm ilgio; Afrika, Mada-

gaskaras, š. Indija. Andų F. (Ph. andinus) baltos su rausvu atspalviu, juodais sparnais, apie 45 cm ilgio.

Flaminijus Gajus (m. 217 pr. Kr.) romėnų valstybininkas, kilęs iš plebėjų giminės. Išrinktas liaudies tribūnu, 232 išleido įstatymą, kuriuo š. Italijoje buvusį ager publicus padalijo plebėjams. Būdamas cenzoriumi, 220 pastatydino cirką Romoj ir pradėjo tiesti plentą (via Flaminia) iš Romos per Apeninus iki Arimino (Rimini). Trečią kartą išrinktas konsulu, 217 žuvo kovoje su Hanibalu prie Trasimeno ežero.

H. H. Scullard, Roman Politics 220–150, 1951.

Flamininas (Flamininus) Titas (m. apie 175 pr. Kr.) Romos konsulas ir generolas. Jis laimėjo Farsalo mūšį su Makedonijos karaliumi Pilypu II ir iš jo atėmė Graikiją (197). Kitais metais paskelbė Graikijos laisvę.

Flammarion Camille Nicolas (1842–1925) prancūzų astronomas. Nuo 1858 Paryžiaus observatorijos skaičiuotojas, 1882 įkūrė savo privatinę astronomijos ir meteorologijos observatoriją. Atliko tikslių Marso ir Mėnulio paviršių stebėjimų, skaičiavo dvilypių žvaigždžių orbitas. 1887 įkūrė Prancūzų Astronominę D-ją. F. žinomas savo raštais popularinėje astronomijoje, pvz. Astronomie Populaire 1879 ir kt. Lietuviškai Dangaus deivė 1930 ir pagal F. P. Brandukas (Tumasonis) parašė Dangus 1907, A. Maciejauskis Astronomija, J. Gerutis (Balvočius) Sodiečių dangus 1909 (²1920 Planetos ir žvaigždės).

A. Juška, K.F. (Kosmos 1922–23, 141–143 psl); *E. Jouchet,* La vie et l'oeuvre de F. (L'Astronomie 1925).

Flamsteed John (1646–1719) anglų astronomas. Mokėsi Derby, 1675 paskirtas pirmuoju Anglijos karališku astronomu. Kitais metais buvo jam pastatyta Greenwicho observatorija, kurioje jis atliko gana daug tikslių stebėjimų, pataisydamas daugelį klaidų tų laikų astronominėse lentelėse. Jo stebėjimai prisidėjo prie moderninės praktinės astronomijos išvystymo. Jo žvaigždžių ir mėnulio stebėjimo duomenys buvo J. Newtono panaudoti gravitacijos teorijai patikrinti.

F. Baily, An Account of F. 1835–37.

Flanagan Edward Joseph (1886-1948) kunigas, jaunimo auklėtojas. Gimęs Airijoje, emigravo į JAV, studijavo Romos Gregorianumo univ. ir Innsbrucke. Grįžęs į JAV, 1917 atsidėjo jaunimo auklėjimui, pradėdamas nuo viešbučio neturtingiesiems. Greit po to įkūrė vad. ‚Berniukų miestą' Omaha apylinkėse. 1934 šis ‚miestas' gavo iš JAV valdžios visas savarankiškai besivaldančio miesto teises. 1935 F. įvedė savivaldą, patikėtą patiems mieste gyvenantiems berniukams. Jie renkasi visus savivaldos organus, turi savo teismą. Priimami visi berniukai be rasės ir religijos skirtumų. Mokosi ir dirba, ruošdamiesi savo laiku įsijungti į visuomenę. Už nuopelnus F. buvo pop. Pijaus XI 1938 pakeltas į prelatus. Jo idėja išplito ir užsienyje, pvz. Italijoje priskaitoma apie 20 tokių bendruomenių-miestų. Visų kraštų tokie miestai susivienijo į Fédération Internationale des Communautés d'Enfants (F.I.C.E.). Po II pas. karo Japonijos ir Vokietijos vyriausybių F. buvo pakviestas studijuoti sąlygų, kaip geriau tuose karo nuplėštuose kraštuose pagelbėti apleistam jaunimui. Šiose pareigose F. ir mirė Berlyne.

W. Oursler, Father F. of Boys Town 1949; *Patrick Carroll–Abbing,* La città dei ragazzi di P. F. 1951; *C. Busnelli,* Les villages d'enfants (Lumen vitae 1949, 309–320 psl.). *A. Lm.*

Flandin Pierre Étienne (g. 1889) prancūzų politikas, nuo 1932 demokratinės sąjungos vadas, nuo 1914 parlamento atstovas, 1929–30 prekybos ministeris, 1931–32 finansų ministeris, 1934 viešųjų darbų ministeris ir ministeris pirmininkas. Kairiųjų respublikonų parlamente vadas, nusileidimų ir taikaus sugyvenimo su Vokietija šalininkas. 1941 Vichy vyriausybės užsienio reikalų ministeris. 1946 nuteistas 5 metams. Nuo 1950 demokratinės sąjungos pirmininkas. Išsp. La question de la représentation proportionelle en Angletere et dans les colonies anglaises, Le vote transférable 1914; Les grandes problèmes de l'heure présente 1914; Paix et liberté 1938; Politique français 1919–1940, 1947.

Flandrija (prc. Flandre, flamų Vlaanderen) flamų gyvenamoji sritis Belgijoje, p. Olandijoje ir š. Prancūzijoje. Pradžioje F. buvo vadinama tik Bruges miesto artimoji apylinkė, bet vėliau F. vardas išplėstas ir tolimesnėms sritims. Administraciniu požiūriu F. apima dvi Belgijos provincijas: Rytų F., 2971 km², 1.231.000 gyv. (1951) ir Vakarų F., 3231 km², 1.010.000 gyv. (1951). Prancūzijos F. apima dalį Nord departamento, o Olandijos F. — p. Zelando provincijos dalį. Nuo senų laikų išplitusi audinių ir naminė audinių pramonė; Prancūzijos dalyje akmens anglies kasyklos. Pajūryje 2,5 km pločio kopų juosta, už kurios prasideda derlingi maršų dirvožemiai. Pietų dalyje paviršius kalvotas su priemolio dirvomis. Auginama cukriniai runkeliai, linai, cikorija, tabakas, kviečiai. Lengvesnėse Rytų F. dirvose vyrauja bulvės, rugiai, pašariniai augalai. Gyventojai kalba flamiškai. Žymiausi miestai: Bruges (Bruegge), Oostende, Gent, Ypres, Kortrijk, Doornijk, Lille, Roulers ir Valenciennes. Jie buvo žymūs kultūros ir ekonominio gyvenimo centrai X–XVI a. *A. B.*

F. i s t o r i j a. Jos seniausi gyventojai buvo keltų giminės, ir nuo Cezario laikų F. įjungta į Romos imperiją. Nuo III a. joje ėmė kurtis germanai frankai saliečiai, ir jų kunigaikščiai tapo krašto valdovais.

Iš jų tarpo kilo Merovingų giminė, pradėjusi visų frankų vienijimo ir Frankų valstybės kūrimo darbą. Įėjusi į didelę Frankų valstybę, F. ėmė krikščionėti, gaudama misininkų iš pietinių kraštų vienuolių tarpo, kurių žymiausias buvo šv. Amandas (m. apie 675–76), F. apaštalu vadinamas. F. įėjo į Karolio D. imperiją ir, jai skilus į 3 dalis po Verduno taikos (843), paliko v. Frankų dalimi. Ji virto atskira grafija, kai Frankų karalius Karolis Plikasis padovanojo ją lėno teisėmis savo žentui Baldvinui Geležinrankiui (863). Virtusi atskiru politiniu vienetu ir kovodama su besiveržiančiais normanais, F. jau nuo X a. ėmė kurti audimo pramonę ir XI–XII a., šios pramonės dėka, tapo vienu turtingiausių kraštų Europoje. Dėl pramonės išaugo didieji miestai, kaip Gentas, Brugė, Ypernas ir kt., su turtingų pirklių ir pramonininkų luomu. X–XI a. F. išsiplėtė, prisijungdama kaikuriuos gretimus vokiečių imperijos kraštus, nors jos grafas Baldvinas IV (983–1035) ir tapo imperijos vasalu. Nuo to laiko tų pačių grafų valdoma F. turėjo 2 dalis: Prancūzų lėnas, arba karūnos F. (Kroon Vlaanderen), ir imperijos lėnas, arba imperijos F. (Rijks–Vlaanderen).

Su Baldvinu VII pasibaigė vyriškoji dinastijos giminė, ir F. valdovu tapo pagal giminystės ryšius Danijos karalaitis Karolis Gerasis (1119–27). Jis susivaidijo su miestais, pirmoje eilėje su Bruge, ir sąmokslininkų pačioje bažnyčioje buvo nužudytas.

Keičiantis F. valdovams, kurių tarpe keli buvo svetimi, ir jiems tarpusavyje kovojant, išaugusių miestų patriciatas gavo daug laisvių. Tad miestai pradėjo lemti krašto politiką šalia grafų ir net patys kovojo su į kraštą įsiveržusiais prancūzais (1302). Kilus šimtametiniam karui, miestelėnai savaimingai politikavo ir ėjo kartu su anglais prieš savo suvereną Prancūzų karalių. Sukilę miestai, ypač Arteveldės vadovaujamas Gentas, susidėjo su anglais ir išsirinko jų karalių Edvardą III savo grafu. Bet karo išvarginti miestelėnai sukilo prieš Arteveldę, jį nužudė (1345), ir miestų sąjunga iširo. Vėl įsigalėjo prancūzų grafai, ir po jų F. atiteko Burgundijos kng. Pilypui Drąsiajam (1384), tapdama jo kunigaikštystės dalimi.

Turtingi F. miestai nelinko visai pasiduoti Burgundijos valdovams ir kartais net sukildavo prieš juos. Žinomas Brugės sukilimas (1440) ir vėliau (1540) Gento prieš Karolį V, valdovą Habsburgų giminės, kuriai vedybų keliu teko Burgundija su F. (1477). Uoliai pasireiškė F. miestai Olandijos kovose dėl laisvės, nors 1633 teko ispanams. Tik Vestfalijos taikos sutartimi (1648) F. šiaurės vakarinė dalis įjungta į Suvienytą Olandijos karalystę ir ligi šiol tebėra pietinė Olandijos valstybės dalis.

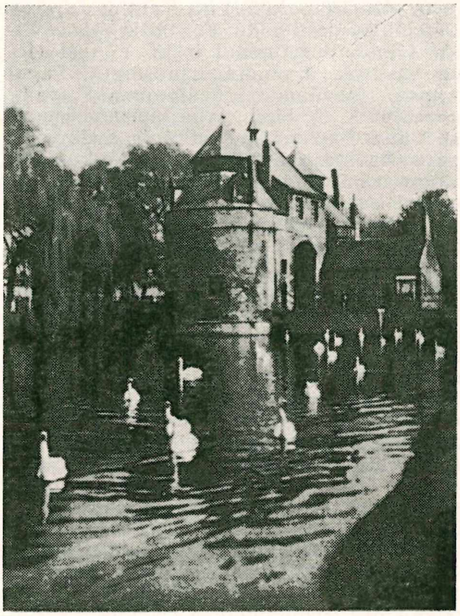

Viduramžių pilis Brugėje

XVII a. gale sekusiose taikos sutartyse kaikurios pietinės F. sritys teko prancūzams. Pagaliau pats F. kamienas perėjo Austrų Habsburgų valdžion (1714). Revoliucinė Prancūzija pasigrobė austrišką F. (1794) ir ją išlaikė iki Vienos kongreso (1815), kada ji buvo prijungta prie Olandijos karalystės. O su Belgijos atsiskyrimu nuo Olandijos (1830) F. tapo šios naujos karalystės dalimi ir sudaro jos 2 provincijas: vakarinę ir rytinę F.

R. van Roosbrook, Geschiedenes van Vlaanderen 5 tt. 1936–40. *J. J.*

Flandrijos kautynės I pas. karo kautynės, kurių pradžia siekia 1914 X, o pabaiga 1917 VIII, tačiau siauresne prasme jos vyko 1917 vasarą ir rudenį, kai santarvininkai sumanė palaužti vokiečių pasipriešinimą ir iš vokiečių atsiimti Belgijoje įkurdintas nardomųjų laivų bazes. Atkaklios kautynės, pradėtos anglų 1917 VI minų kautynių lauko ties Wytschacte susprogdinimu, truko visą 1917 vasarą ir pasibaigė tų pat metų XI.

Flandrin Hippolyte (1809–1864) prancūzų tapytojas, Ingres mokinys. 1832 gavęs Romos premiją, nuvyko į Italiją, kur studijavo iki 1838. F. laikomas žymiausiu bažnytinės tapybos meistru Prancūzijoje XIX a. Svarbiausieji darbai: freskos St. Germain–des–Prés (1824–46) ir St. Vincent de Paul (1849–53) bažnyčiose Paryžiuje.

L. Flandrin, H. F. 1909.

Flanelė (prc. flannelle) lengva minkšta pūkuota (sušiaušta spalvota) medžiaga, iš-

austa drobinio, kiperinio (milinio) arba krepinio pynimo būdu. F. audžia iš medvilnės, vilnos, pusvilnonių ir kt. F. esti vienos spalvos, dryžuota, spausdinta. Pagal žaliavą, išdirbimą ir suvartojimą F. vad.: normalus F. drobinio, arba kiperinio, pynimo būdu išaustas, medvilninis audinys ir tiek sušiauštas, kad pasidarytų tankus, pūkuotas ir minkštas paviršius. Metmenys paprastai esti natūralios spalvos arba baltinti, o ataudai kokia nors šviesia spalva dažyti. Reforminė F. skiriasi nuo F. tik tiek, kad ji ataudžiama po du įvairių spalvų ataudų siūlus iš karto, ir dėl to po šiaušimo gaunama savotiška jos paviršiaus išvaizda. Moltonas, arba bojus, stora iš abiejų pusių sušiaušta medvilnės F. Šios F. rūšys dažniausiai vartojamos apatiniams, šiltiems skalbiniams siūti. Pusvilnonė F. tankiai pūkuotas audinys, išaustas drobiniu arba kiperiniu pynimu iš medvilninių metmenų ir vilnonių, kočiotų arba šukuotų ataudų. Vilnonė F. drobiniu arba kiperiniu pynimu išausta, vilnonė, velta ir šiaušta medžiaga, kurios metmenys šukuotų arba kočiotų siūlų, o ataudai kočiotų siūlų. Lama F., iš kitų vilnonių F. išsiskiria minkštumu ir paviršiaus pūko tankumu. Vilnonės F. vartojamos trumpikėms, sporto ir kitokiems drabužiams siūti.

Flaubert Gustave (1821–1880) prancūzų romanistas. Vaikystę ir jaunystę praleido Rouen mieste, kur jo tėvas, garsus chirurgas, buvo ligoninės direktorius. Provinciškos Roueno atmosferos ir buržuazinės aplinkos slegiamas, F. anksti susidomėjo romantikų kūryba ir pats pradėjo rašyti. Pirmieji jo bandymai buvo tipiškai romantiški, pilni kraujo, lavonų ir mėnulio apšviestų kapinių. Gimnazijos baigimo proga F. apkeliavo Ispaniją ir Korsiką, iš ten parsivežI

G. Flaubert

damas sustiprintą palinkimą į egzotiką, kuriuo buvo užsikrėtęs, skaitydamas Chateaubriando Atala ir René. 1840 F. išvyko į Paryžių studijuoti teisės. Nei studijos, nei Paryžius jam nepatiko. F. ten daugiau domėjosi pramogomis ir literatūra, negu mokslu, ir ilgėjosi savo gimtosios provincijos. Tėvui mirus, F. po penkerių nesėkmingų studijų metų paliko Paryžių ir su savo motina apsigyveno Croisset, netoli Roueno, atsidėdamas vien literatūrai. Čia gyvendamas, F. palaikė artimus santykius su savo literatūriniais draugais Paryžiuje (Maxime du Camp, Alfred Le Poitevin, Jules ir Edmond de Goncourt, Alphonse Daudet, Guy de Maupassant, Turgenevu). 1849–51 F. keliavo po Artimuosius Rytus, aplankydamas Konstantinopolį, Jeruzalę, Damaską, Kairą. 1857, po penkerių metų stropaus darbo, F. išleido savo garsiausią romaną Madame Bovary, kuris jam pelnė ne tik garsą, bet ir bylą už tariamą viešosios moralės įžeidimą. Toliau sekė Salambô (1862), L'Éducation sentimentale (1869), La Tentation de saint Antoine (1874), Trois Contes (1877). Paskutinis ir nebaigtas F. kūrinys Bouvard et Pécuchet išėjo tik po jo mirties (1881). Paskutinius savo gyvenimo metus F. praleido nervinių atakų kankinamas, fiziškai išsisėmęs ir skurde.

Po Stendhalio ir Balzaco F. yra neabejotinai didžiausias prancūzų XIX a. prozininkas. Išaugęs romantinės literatūros poveikyje, brendęs romantizmo žlugimo ir realizmo, natūralizmo bei estetizmo iškilimo epochoje, amžiaus pabaigoje vadintas natūralistinės mokyklos vadu (šis titulas pačiam F. nepatiko), savo kūryboje yra tarsi visų minėtų srovių sintezė. Grynas romantikas F. tik savo jaunystės kūriniuose, parašytuose iki 1845. (Mémoires d'un fou, Novembre ir pirmojoje Éducation sentimentale versijoje). Subrendusio amžiaus veikaluose F. romantizmas reiškėsi egzotikos pamėgimu ir buržuazijos neapykanta (,dorybės prasideda buržuazijos neapykanta', tvirtino savo laiku F., nors pats visą amžių išliko tipiškas savo rasės ir klasės atstovas). Realistas ir natūralistas (iš šio epiteto F. piktai juokėsi) jis yra savo tikrovės detalių pamėgimu, kruopščia dokumentacija (F. vienas pirmųjų panaudojo vad. anketinį metodą). Parnaso mokyklai ir l'art pour l'art doktrinai F. artimas savo formalizmu, impersonalizmu ir meno samprata. Estetinę kūrybą F. laikė vienintele tikra pažinimo forma ir meno kūrinius vieninteliu išliekančiu ir nepakeičiamu dalyku gamtinės praeinamybės ir pakeičiamybės srovėje. Todėl jis nepasitikėjo nei vaizduote, nei jausmais, nei idėjomis. F. santykis su savo kūriniais yra parnasiškas, kraštutiniškai objektyvus, nesuinteresuotas. Stiliaus ir formos tobulumo siekimu F. yra klasikas. Niekas tiek nesirūpino savo stiliumi ir forma apskritai, kiek F. Jis rašė be galo lėtai, ištisas dienas praleisdamas prie vieno sakinio. Kiekvienas būdvardis jam buvo problema. F. sakinys turi ne tik prasmę, bet ir melodiją. F. savo kūryba turėjo didelės įtakos jaunesniųjų natūralistų generacijai — Daudet, Zola ir ypač Guy de Maupassant'ui, kuris paprastai laikomas F. mokiniu. Lietuviškai išversta: Salambô (1939), Madame Bovary ir pora smulkesnių dalykų.

E. Faguet, F. 1899; *L. Bertrand,* G. F. 1912 ir 1923; *R. Descharmes* et *R. Dumesnil,* Autour de F. 2 tt. 1912; *A. Thibaudet,* F. 1922 ir 1935; *R. Dumesnil,* G. F., l'Homme et l'Ouevre 1932; *C. Gérard-Gailly,* G. F. 1930. *A. Č.*

Flaušas (vok. Flausch iš vvž. vlusch) stora, iš abiejų pusių sušiaušta, pūkuota ir

minkšta apsiaustams medžiaga, audžiama iš storų, minkštai susuktų vilnonių siūlų.

Flavijai (lot. gens flavia) romėnų giminė, davusi 69–96 tris imperatorius: Vespasianą ir jo sūnus — Titą ir Domicianą.

Flavijonas šventieji: 1. Romos miesto prefektas iš Flavijų giminės, nukankintas 363 Julijono Apostato laikais. Šventė XII 22.

2. Antiochijos patriarchas (g. 320); dar būdamas pasaulietis, stojo prieš arijonų vysk. Leontijų. Po Meletijaus mirties tapęs patriarchu, baigė meletijonų schizmą. Rytuose garbinamas kaip šventasis (šventė IX 27).

3. Konstantinopolio patriarchas (446 — 449), kovojo su Eutichu, kurio šalininkai vad. plėšikų sinode 449 F. ekskomunikavo, o kareiviai mirtimi užkankino. Chalkedono Bžn. Susirinkimas 451 F. pripažino kankiniu. Šventė II 18.

Flavijus (Flavius) 1. Gnejus (Gnaeus) kurulinis edilas 304 pr. Kr., sudaręs kalendorių (Fastus) ir teismo formulas (ius Flavianum);

2. Lucijus liaudies tribūnas (60) ir pretorius (58), buvęs pirma Pompėjo, vėliau Cezario šalininkas.

Flavoksantinas, $C_{40}H_{56}O_3$, karotenoidų pigmentas, randamas augaluose mažais kiekiais, auksinės geltonos spalvos prizmių agregatai.

Flaxmann John (1755-1826) anglų skulptorius ir iliustratorius. Studijuodamas graikų antikinių vazų tapybą, išvystė klasicistinio pobūdžio kontūrinį piešinį, kurį F. laikė tinkamiausią klasikinės senovės poezijos veikalams iliustruoti. Sukūrė iliustracijų ciklus Iliadai ir Odisėjai (1793), Dantei (1793), dirbo projektus Wedgwood keramikos reljefams.

W. G. Constable, J. F. 1927.

Flažoletas (prc. flageolet) 1. maža fleita; 2. ypatingas, augštas, fleitinio atspalvio tonas, gaunamas styginiuose instrumentuose, pirštu palietus stygos paviršių. F. vartojamas muzikinio veikalo spalvingumui praturtinti.

Flebitas (gr. phlēbītis) venų uždegimas.

Flebotomija (gr. phlēbotomia) venos pravėrimas kraujui įleisti.

Flechsig Paul Emil (1847–1929) vokiečių psichiatras, nuo 1884 Leipcigo univ. prof. ir psichiatrinės klinikos dir. Pagrindė plėtros istorinį metodą galvos ir nugaros smegenų nervų keliams tyrinėti, galvos smegenyse lokalizavo asociacijų laukus. Jšsp. Leitungsbahnen im Gehirn und Rückenmark 1876; Plan d. menschl. Gehirns 1883; Gehirn und Seele 1896; Die Lokalisation der geist. Vorgänge 1896 ir kt.

Flecker James Elroy (1884–1915) anglų poetas ir dramaturgas. Mokėsi Oxforde, 1910 konsulas Konstantinopolyje. Jo diplomatinė veikla turėjo įtakos kūrybai. Poezijos rinkiniai: The Golden Journey to Samarkand 1913, Collected Poems 1916. Du F. dramos veikalai išspausdinti po jo mirties: Hassan 1922 ir Don Juan 1925.

Fledžinskis Jonas (g. 1885 VIII 12 Skaudvilėje). Baigęs Skaudvilės pradžios ir Raseinių apskrities mokyklas, apie 1900 pradėjo tarnauti. 1904 už aktyvų dalyvavimą ginkluotame sukilime buvo kalinamas Luganske (Jekaterinoslavo gub.), 1909 stojo į augštuosius komercijos kursus Petrapilyje, kuriuos baigęs, 1912 stojo į Berlyno augštąją prekybos mokyklą. Nuo I pas. karo pradžios dirbo Žemietijų sąjungos šiaurės fronto komitete, 1917 to komiteto vicepirmininkas. 1917 organizavo Pskove Lietuvių Grūdo d-jos skyrių, kuriam vadovavo ligi šiaurės fronto komiteto Pskove likvidavimo. 1918 persikėlęs į Maskvą, tarnavo Centrinėje Rusijos vartotojų bendrovių sąjungoje kooperacijos instruktoriumi. 1919 grįžęs į Lietuvą, buvo vienas iniciatorių ir steigėjų Pedagogų ir Specialistų būrelio Šiauliuose ir to būrelio 1919–21 organizuojamų kursų vedėjas. Nuo 1919 dirbo Šiauliuose kooperacijos srityje, būdamas ligi 1922 Šiaulių srities vartotojų bendrovių sąjungos, vėliau Žemės ūkio kooperatyvų sąjungos Gamintojo pirmininkas. Vėliau iki 1941 buvo Žemės Ūkio Rūmų pirmininkas. Likęs Lietuvoje. Bendradarbiavo Sietyne ir kt.

Fleet Street viena svarbiųjų Londono centro gatvių, gavusi vardą nuo buvusio toje vietoje upelio Fleet. Prasideda nuo Ludgate Hill ir baigiasi prie Temple Bar. Seniau garsėjo kavinėmis ir smuklėmis, kuriose buvo įpratę lankytis to meto žinomieji rašytojai Ben Jonson, J. Milton, J. Dryden, I. Walton ir kt. Dabar čia įsikūrusios žymiųjų laikraščių redakcijos, leidyklos ir jų spaustuvės. F.S. yra įtakingosios politinės spaudos sinonimas.

Fleetwood Charles (m. 1692) anglų generolas. 1642 virtęs parlamento šalininku, drauge su Cromwelliu kariavo Lincolnshire, paskiau vienas iš kariuomenės vadų, valstybės tarybos narys (1650) ir Cromwellio šalininkas bei žentas. 1652 vadovavo kariuomenei Airijoje, bet netrukus su Cromwelliu susivaidijo. Cromwellio sūnus Richardas paskyrė F. vyriausiuoju kariuomenės vadu. Bet vėl sušauktas Rump-Parliament jį išpareigojo. Parlamentą paleidusi kariuomenė grąžino F. valdžią. Monkui sukilus, F. pats nuo jos atsisakė.

Flegel Robert (1855 Vilniuje — 1886 v. Afrikoje) vilnietis vokietis Afrikos tyrinėtojas. 1875 įsikūrė v. Afrikos (Nigerijos) Lagos uoste, kur dirbo prekybos agentūroje. 1879 ištyrė Benue upę ir ja nukeliavo per 200 km toliau, nekaip ligi tol betkuris kitas europietis. Vokiečių Afrikos d-jos

pavedimu 1880 tyrinėjo Nigerio upę ir pasiekė Sokoto vietovę š. v. Nigerijoje. 1882 aptiko Benue upės versmes. 1884 sugrįžęs į Vokietiją, gavo Wilhelmo I paskyrimą prekybos agentūroms steigti v. Afrikos teritorijoje tarp Benue ir Nigerio upių. Nuvykęs į Afriką, jau rado ten įsiterpusius anglus ir turėjo grįžti atgal, bet mirė v. Afrikos pajūryje. *A. B.*

Flegetonas (gr. Phlegethon) senovės graikų mitologijoje viena iš penkių pragaro upių (ugnies upė), įtekanti į Acheroną.

Flegmatikas (gr.) lėtas, mažai aktyvus, sunkiai sujaudinamas, ‚šaltakraujis' žmogus, tačiau nuodugnus, aiškus, nestatąs didelių reikalavimų ir ištvermingas. Žr. Temperamentai.

Flegmona (gr. phlegmonē) staigus, greit besiplečiąs minkštųjų dalių uždegimas, sukeliamas pūliavimo bakterijų. Reikalinga skubi gydytojo pagalba kraujo užkrėtimui išvengti.

Fleiner Fritz (1867–1938) šveicarų teisininkas. Nuo 1895 Züricho univ. prof., vėliau Bazelio, Tübingeno, Heidelbergo ir nuo 1915 vėl Züricho. Išsp. Institutionen des Deutschen Verwaltungsrecht 1911, ⁸1928; Schweizerisches Bundesstaatsrecht 1922–1923, ²1949; Die Entwicklung des katholischen Kirchenrechts im XIX Jhrh. 1902; Beamtenstaat und Volksstaat 1916; Zentralismus und Föderalismus in der Schweiz 1918; Schweizerische und deutsche Staatsauffassung 1929; Tradition, Dogma, Entwicklung als aufbauende Kräfte der schweizer Demokratie 1933.

Fleischer Oskar (1856 — 1933) vokiečių muzikos istorikas, nuo 1895 Berlyno univ. prof. 1899 įkūrė Tarptautinę Muzikos D-ją. Išsp. Neumenstudien 4 tt. 1895–1923; Die germanischen Neumen 1923 ir kt.

Fleita (vok. Fleute, Flöte, prc. flûte, it. flauto) augšto diapozono pučiamasis instrumentas. Dabartinės formos fleita yra cilindrinis vamzdis (apie 65 cm ilgio ir 18 mm skersmens), padarytas iš medžio arba naugės (sidabro, platinos, retai iš aukso) ir turįs 13—14 skylučių tonams gauti ir vieną skylutę šone orui pūsti. Fleitai būdinga garso išgavimo būdas, pučiant iš paviršiaus, nevartojant jokių liežuvėlių. Nuo to priklauso josios garso spalva, pasižyminti lengvumu ir žaismingumu. Garsų apimtis nuo do pirmosios iki do ketvirtosios oktavos. Gaidos rašomos smuiko rakte. Daugiausia vartojamos Th. Böhm (1794–1881) sistemos fleitos. F. yra vienas seniausių muzikos instrumentų; pirmykščios formos F. žinomos sen. Egipte, Izraelyje, Graikuose. Mūsų eroje F. pradėta vartoti orkestruose nuo Lully (1633–1687) laikų. Šalia F. plačiai vartojama ir mažoji F. (it. flauto piccolo), kurios garsų apimtis nuo re antrosios iki do penktosios oktavos. Gaidos rašoma smuiko rakte oktava žemiau. Spalvingų instrumentacijų veikaluose dar vartojama alto F., kurios apatinės gaidos siekia mažosios oktavos si ir la.

Fr. Hals Fleitininkas (1629–30)

Fleksija (lot.) žr. Kaityba.

Flémalle (meistras iš F.) flamų tapytojas dirbęs apie 1410–1440. Šalia bendralaikio Jan van Eyck ir Rogier van der Weyden F. laikomas senosios flamų tapybos

Flémalle meistras Nukryžiuotasis latras

pradininku. F. vardą gavo nuo didelio Marijos altoriaus buvusio F. vienuolyne prie Liége, kurio 3 paveikslai (Dievo Motina, Šv. Veronika ir Šv. Trejybė) dabar saugomi Frankfurte prie Maino, Städelio muzėjuje. Tikras F. meistro vardas ir biografija nežinoma. Vieni F. tapatina su 1444 IV 26 Tournai mirusiu tapytoju Robert Campin, Rogier van der Weyden mokytoju, kiti tyrinėtojai F. priskiriamus darbus laiko Rogier van der Weyden jaunystės kūryba. F. turi aiškiai suvokiamą asmeninį stilių ir pasižymi labai griežtu piešiniu, stipriu plastiškumu, veiksmo dramatiškumu, drastišku realizmu aplinkos ir žmogaus vaizdavime. F. dar priskiriamas Apsireiškimo triptikas, vad. Mérode altorius Briuselyje, Nukryžiuotasis latras (Nuėmimo nuo kryžiaus fragmentas, Frankfurte), Madona su kūdikiu Londone, 1438 kanauninko Werl altorius Madride ir kt.

F. Winkler, Der M. v. F. und Rogier van der Weyden 1913; *A. Schmarsow,* Robert von der Kampine und Rogier van der Weyden 1928; *E. Renders,* La salution du problème van der Weyden, F., Campine 2 tt. 1931; *Ch. Tolnai,* Le M. de F. et les frères van Eyck, Brüssel 1939.
P. Rkl.

Fleming 1. Sir A l e x a n d e r (1881—1955) anglų bakteriologas, penicilino išradėjas. Mokslus ėjo Kilmarnock akad. ir St. Mary's Hospital Medical School; baigęs pastarąją liekasi dirbti tyrimo darbo, domėdamasis bakteriologija ir antiseptikais. I pas. kare (1914–18) buvo kapitonas medicinos korpe, iš kur, karui pasibaigus, vėl grįžo į St. Mary's Hospital Medical School prie tyrimo ir mokymo darbo. Vėliau dirbo mokomąjį darbą ir Royal College of Surgeons. 1929, tirdamas stafilokokų (staphylococcus) bakterinę kultūrą, pastebėjo pelėsio veikimą, naikinant bakterijas. Šio pelėsio skystį jis pavadino penicilinu; tikrindamas taip pat nustatė, kad pastarojo liekasi tas pats veikimas, dargi 800 kartų praskiedus. Išradimą paskelbė Journal of Experimental Pathalogy 1929. 1943 tampa Karališkosios Draugijos (Royal Society) nariu, o 1945 jam suteikta Nobelio premija. Yra paskelbęs darbų iš bakteriologijos, chemoterapijos ir imunologijos srities. Paskutiniu laiku jis buvo Writh–Flemingo Mikrobinės Biologijos Instituto vedėjas; iš šių pareigų 1954 rudenį pasitraukęs, mirė nuo širdies smūgio (1955 III 11). Išsp. Penicillin. Its Practical Application ²1950.

A. Fleming

J. Rkt.

2. E r i k J o a c h i m s o n (1535–1597) švedų karaliaus Eriko XIV šalininkas; persimetė Jono III pusėn ir vadovavo švedų kariuomenėms kare su Maskva (1591). 1591–96 F. valdė Suomiją. Jonui III mirus, rėmė Zigmantą, drauge su juo nuvyko Lenkijon, iš kur grįžo Suomijon ir ėmė ruoštis kariauti su Karoliu. Tačiau F. despotiška valdysena ir sunkiais mokesčiais nepatenkinti suomiai kreipėsi į Karolį, o žemdirbiai sukilo (Klubbkriget ,vėzdų karas'). 1597 ties Ilmajoki F. sutriuškino jų kariuomenę.

G. Forsten, Baltijskij vopros I.

3. J a c o b H e i n r i c h (1667–1728) Augusto II feldmaršalas, patarėjas ir diplomatas, Brandenburgo slaptojo patarėjo Georg Caspar F. sūnus. Karjerą pradėjęs Brandenburge, greit persikėlė į Saksoniją. 1697 kng. Friedricho Augusto buvo pasiųstas į elekcinį Varšuvos seimą, kur pravedė savo valdovo kandidatūrą. Augustui II atvykus į respubliką, F. buvo paskirtas visos jo atsivestosios saksų kariuomenės vadu. Su ja F. žygiavo į Podolę, 1698 rudenį su ja atvyko į Lietuvą tariamai tarpininkauti tarp Sapiegų ir prieš juos sukeltos bajorų konfederacijos. Jo spaudžiami, Sapiegos buvo priversti nusileisti. 1699 su Žemaičiuose sukaupta saksoniškąja kariuomene įsiveržė į Livoniją. Karoliui XII pasiekus Lenkiją, F. dalyvavo kautynėse ties Klišovu, kur buvo sužeistas. Po to veikė daugiausia diplomatijoje ir buvo artimiausias Augusto II patarėjas užsienio ir vidaus politikoje. 1703 atstovas Kopenhagoje, 1709 po Poltavos kautynių rūpinosi Augusto II grįžimu į respubliką, 1712 derėjosi su Leščinskiu, 1713 vadovavo taikos deryboms su Švedija, 1719 Augusto vardu pasirašė sutartį su Karoliu VI ir Hanoveriu. Nors neturėjo indigenato (žr.), nuo 1701 ligi mirties turėjo Lietuvos arklininko dignitoriją; 1710 buvo gavęs Lenkijos artilerijos generolo urėdą, tačiau, kilus dideliam nepasitenkinimui, 1712 nuo jo atsisakė. Visą laiką siekęs karaliaus valdžios sutvirtinimo, rašęs jam tuo reikalu pamokančius memorandumus, F. turėjo daug priešų; seimeliai ir seimai nekartą prieš jį kėlė balsą. Tarnogrodo konfederaciją sukėlusi karaliaus politika žymia dalimi buvo jo inspiruota. Daugiausia prieš jį buvo šaukiama nuo 1717, kada iš krašto išvartytos saksų kariuomenės vietoje jam buvo pavesta valdyti visas svetimšalių sudarytąsias Lenkijos ir Lietuvos kariuomenės dalis, turėjusias būti karaliaus politikos parama. 1724 ta kariuomenė buvo grąžinta hetmonams.

E. Starczewski, Możnowładztwo Polske II 1917; *K. M. Morawski,* Ze studijów nad epochą saską 1913; *Rauf,* Leben und Thaten Jacobs Heinrich F. 1731–1732; *A. Šapoka,* Lietuva ir Lenkija 1938.
A. Š.

4. J o h a n n G e o r g D e t l o v (1699–1771) Lietuvos artilerijos generolas, vėliau jos iždininkas ir pagaliau Pamario vaivada. Kilęs iš Brandenburgo(kuris iš dviejų bro-

lių buvo jo tėvas, nėra tikrai žinoma), F. atsikėlė į respubliką 1724, kviečiamas Jacob Heinrich F. ir čia stojo generolu Lietuvos kariuomenėn; 1738 gavo Lietuvos artilerijos generolo, 1746 iždininko urėdą. Per vedybas susigiminiavęs su Čartoriskiais (jis buvo vedęs iš eilės dvi kanclerio Friedricho Mykolo Čartoriskio dukteris, o jo vienturtė duktė Izabelė 1761 ištekėjo už Podolės generalinio seniūno Adomo Čartoriskio), jis buvo tapęs vienas veikliausių vad. Familijos politikos ramsčių Lietuvoje. Jo Terespolio dvare tada koncentravosi visas Familijos vykdomasis štabas. Būdamas geras ūkininkas ir neblogas finansistas, iš dėdės paveldėtuosius turtus jis nepaprastai padidino: nupirko beveik visus (praskolintus) Lietuvos hetmono Pociejaus ir dalį kanclerio J. Sapiegos dvarų. Berods, daugiausia jis pasipelnė, administruodamas Lietuvos karališkąsias ekonomijas; be to, jis valdė L. Brastos bei Skarševo seniūnijas ir Šeduvos bei Šerešovo tenutas. 1764 iždininko urėdą buvo priverstas užleisti Lietuvos konfederacijos maršalkai Mykolui Bžostovskiui, bet už tai gavo Pamario vaivadiją.

E. Starczewski, Możnowładztwo Polskie II 1917; *M. Matuszewicz*, Pamiętniki I-IV 1876; *T. Korzon*, Wewnętrzne Dzieje Polski IV 1897. *A. Š.*

5. Sir J o h n A m b r o s e (1849–1945) anglų fizikas, elektrikas ir elektronikos pionierius. 1870 baigęs Londono univ., buvo asistentu Londono karališkojoje, o vėliau Cheltenham kolegijoje, kur jis parašė ir paskelbė savo pirmąjį darbą — galvaninio elemento teoriją. Bendradarbiavo su prof. James C. Maxwell ir dėstė matematiką bei fiziką Nottingham univ. 1881 susidomėjo elektros apšvietimo raida ir per 10 metų dirbo Edison Electric Light Co. Londone ir daugelyje kitų miestų patarėju, elektros problemas sprendžiant. 1885 tapo pirmuoju elektrotechnikos prof. Londono univ. Per 25 metus išbuvo akademiniu tarėju Marconi Wireless Telegraph Co. ir prisidėjo prie pirmos transatlantinės radijo stoties suprojektavimo Poldhu ir pirmojo bevielio signalo per Atlantą perdavimo į JAV 1901. Pirmojo elektroninio detektoriaus išradimas įamžino F. vardą. Bendradarbiaujant Marconi Co., 1899 F. kilo mintis pakeisti nepatikimą kohererį,— tuometinį radijo bangų detektorių, — lempute, kurioje pasireiškia ‚Edisono efektas'. F. nuodugniai buvo išstudijavęs ir patyręs, kad elektros lemputė, sudaryta iš kaitinamojo siūlelio ir plokštelės, gali būti panaudota kaip kintamosios srovės lygintuvas. Taip jis sudarė ‚Flemingo vamzdelį' augštojo dažnumo bei radijo virpesiams detektuoti. 1904 XI 16 F. savo lempinį detektorių patentavo, ir tas detektorius tapo nūdien vartojamų diodų prototipu. Išsp. The Principles of Electric Wave Telegraphy 1906; Fity Years of Electricity 1921; Electrons, Electric Waves and Wireless Telephony 1923; Memories of a Scientific Life 1934 ir kt.

Orrin E. Dunlap, Jr., Radio's 100 Men of Science 1944. *A. J.*

6. K l a s L a r s s o n (1592–1644) Švedijos valstybės patarėjas, admirolas, pasižymėjęs kaip pirmasis Stockholmo viršininkas, vadovavęs švedų laivynui prieš danus. Toji kova pasibaigė lygiomis prie Femern 1644.

7. P a u l (1609–1640) vokiečių poetas. Baigė medicinos studijas Hamburge, 1634 –37 pasiuntinybės į Persiją narys, keliavo per Rusiją. Pradžioje jo poezija buvo didelėje Petrarkos įtakoje, vėliau gavo individualų pobūdį. Jo kūryba pasižymi jausmų gilumu ir didele kalbine nuovoka. Rašė vokiškai ir lotyniškai. F. poezija išspausdinta jam mirus: Poetischer Gedichten Prodromas 1641; Teutsche Poemata 1646.

G. Rügenberg, P. F. 1939.

8. W i l l i a m i n a P a t o n (1857–1911) JAV astronomė, nuo 1879 Harvardo observatorijoje. Atrado 10 naujųjų žvaigždžių ir 222 kintamąsias žvaigždes. Kartu su E. C. Pickeringu dalyvavo, žvaigždžių spektrų klasifikaciją sudarant.

Flensburg toliausiai į šiaurę nusikišęs Vokietijos miestas Schleswige, 5 km nuo Danijos sienos, prie p. galo 30 km ilgio Flensburger Foerde įlankos; 100.478 gyv. (1952; 1936 66.817), iš jų daug vokiečių tremtinių. F. pirmą kartą paminėtas 1267, miesto teises gavo 1284. Augštoji pedagoginė mokykla, jūrų, sporto, muitų, amatų ir kt. mokyklos. Kelios XIII–XV a. bžn., simfonijos orkestras, teatras. Laivų statybos, mašinų, žuvų konservų. alkoholinių gėrimų pramonė. 1945 V 4 F. pasirašyta dalinė vokiečių kariuomenės kapituliacija.

F. l i e t u v i a i. 1944 vasarą nemažas lietuvių skaičius apsigyveno F. ir jo apylinkėse. Po Vokietijos kapituliacijos, 1945 V lietuviai buvo apgyvendinti bent keliose mišriose DP stovyklose: Timm–Krögerio gimnazijoje mieste, Mürvike (už miesto) ir vad. ‚Ostlageryje' F. priemiestyje. Pagaliau lietuvių stovyklai paskirta Timm–Krögerio gimnazija, iš jos nelietuvius iškėlus į kitas stovyklas. Timm–Krögerio gimnazija ir tapo lietuvių veikimo centru. Pirmasis visuotinis lietuvių tremtinių susirinkimas įvyko 1945 V 19, kur lietuvių komitetan išrinkti pirmininku dr. V. Kaupas, vicepirmininku adv. J. Kutra, iždininku Vl. Pauža, sekretoriumi J. Senkus, nariais V. Banaitis, J. Jankauskas ir A. Vaitkus. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus skyriaus valdybon išrinkti: pirm. dr. V. Kaupas, v.pirm. gen. T. Daukantas ir sekretoriumi gyd. V. Vileišis. F. lietuvių klebonu buvo kun. L. Klimas. Po vienerių metų lietuviai iškraustyti iš gimnazijos ir perkelti į užmiestinę stovyklą. Lietuvių iš viso buvo apie 500.

F. lietuvių kultūrinė veikla buvo gyva. Choras viešai ėmė rodytis 1945 X 12, suorganizuotas B. Juršėno, o toliau vadovautas Vl. Puškoriaus; gerai susiorganizavę skautai; futbolininkų tvirta ir viešai visur rodžiusysi komanda; šachmatininkai.

Švietimas: mokytojų kursai pradžios mokyklos mokytojams ruošti nuo 1945 X 15 su 22 mokslo dalykais, egzaminais išleidę 20 naujų mokytojų, kurių dalis paskui mokytojavo įvairiose lietuvių stovyklose ir ne F.; F. jūrininkų mokykloje taip pat mokėsi lietuvių, o jais vadovavo gen. T. Daukantas; pradžios mokykla su 27 mokiniais suorganizuota 1945 VII 16, vedėjas mkt. K. Balėnas; anglų kalbos kursai nuo 1945 liepos vidurio, ved. L. Pakalnio; šoferių kursai nuo 1945 VIII 19; suruošta 100 paskaitų įvairiais klausimais, nors kultūrininkų nedaug tebuvo.

Leidiniai: A. Vaitkaus Dienos be Tėvynės, F. lietuvių stovyklos istorija 1946 I 1, 358 psl., paties autoriaus rašomąja mašinėle rašyta, o spausdinta spaustuvėje ir paveiksluota; Žingsniai, kultūros žurnalas, pradėtas leisti rotatoriumi nuo 1946 III 25 ir čia jo išėjo 3 nr.; Lietuvių Informacija, kas antra diena ėjęs 4 psl. laikraštėlis nuo 1945 X 12 ligi pat stovyklos 1948 galo; Valio!!! 1946 IV 1 rotatorinis humoro leidinys; Martynas Jankus — jo 1946 V 23 mirimo rotatorinis leidinys; Krivulė rašomąja mašinėle rašytas 1945; Mūsų Žodis 1945; Visuomenės Akis rašomąja mašinėle rašytas vienkartinis leidinys 1945; Visuomenės Balsas rotatorinis vienkartinis leidinys 1945; Tikrovė rotatorinis vienkartinis 1946. Knygų išleista: 1947 — 1, 1948 — 2, 1949 —2 knygos.

F. mirė Martynas Jankus (1946 V 23). Jo palaikų urna laikinai palaidota F. priemiesčio Mützelburgo kapuose.

Flesch Karl (1873–1944) vengrų smuikininkas ir pedagogas. 1886–89 studijavo Vienos ir 1890–94 Paryžiaus konservatorijoje. Profesoriavo: 1897–1902 Bukaresto konservatorijoje, 1903–08 Amsterdame, 1924–28 Philadelphijoje, 1929–34 Berlyne. Pirmas viešas pasirodymas įvyko Vienoje 1895. Jo griežimo būdingi bruožai — tono švarumas ir klasinė interpretacija. 1909 Berlyne davė penkis smuiko rečitalius, kuriuose pagriežė 65 kompozitorių veikalus, sudarydamas istorinio rečitalio tipą. Išsp. Urstudien 1911; Die Kunst des Violinspiels 2 tt. 1923 ir 1929; Das Klangproblem im Geigenspiel 1931. Be to, jo peržiūrėta ir naujai išleista Bacho, Mozarto, Beethoveno, Mendelssohno, Kreutzerio ir Paganinio smuiko veikalų. *Iz. V.*

Fletcher 1. Giles (apie 1548—1611) anglų diplomatas ir poetas. 1588 buvo siųstas pas carą Teodorą ryšių su Rusija užmegsti ir prekybos išplėsti. 1589 grįžo iš Rusijos ir 1591 išspausdino knygą Of the Russe Common Wealth, kur nepalankiai aprašė Rusijos gyvenimą. Knyga buvo uždrausta, ir tik dalis jos buvo spausdinama. Pilnas leidimas išsp. 1856. Lotyniškai parašė poemų — Licia, Richard III.

2. John (1579–1625) anglų dramaturgas. Manoma, kad jis parašė didesniąją dalį vaidinimų, priskiriamų jam ir Sir Francis Beaumont. Jiedu yra pagrindiniai anglų romantiškosios tragikomedijos atstovai. F. bendradarbiavo su Shakespeare, jam rašant Henry VIII. Vėliau jis rašė kartu su Rowley, N. Field, B. Jonson, bet dažniausiai su Massinger. Iš gausių F. vaidinimų minėtini: Bonducca 1609–1614; Wit Without Money 1614–1620; The Woman's Prize 1604–1617; The Loyal Subject 1618.

A. Harbage, Annals of the English Drama 1940. *A. L.*

3. John Gould (g. 1886) amerikiečių poetas, savo laiku vienas vyraujančių imažistų. Svarbesni eilėraščių rinkiniai: Preludes and Symphonies 1922; Parables 1925; The Black Rock 1928; South Star 1941; Arkansas 1947. Kritikos rinkinys — Japanese Prints 1918, autobiografija — Life is my Song 1937.

4. Phineas (1582–1650) anglų poetas, Spenserio sekėjas. Žymiausias jo kūrinys yra Purple Island 1633. Be to: The Locusts 1627; Britain's Ida 1628; Sicelides 1631.

Fletcher's Ice Island ledinė sala, plaukiojanti Arkčio vandenyne; 14,4 km ilgio 7,3 km pločio. Ant jos 1952 III 19 nutūpė JAV karinis lėktuvas C-54 ir paliko 12 tyrinėtojų grupę. Pavadinta aviacijos plk. ltn. J. O. Fletcher garbei jo vardu. Kitaip sala dar žinoma kaip T_3. Žr. Ledinės salos.

Fletschhorn Šveicarijos Alpių masyvas Vallis kantone tarp Saso klonio ir Simplono perėjos; 3 viršukalnės per 4000 m: Weissmies 4031 m, Laquinhorn 4005 m ir š. F. 4001 m.

Flettner Anton (g. 1885) vokiečių inž. Daug dirbo, spręsdamas problemą, kaip iš tolo elektromagnetinėmis (radijo) bangomis mašinas vairuoti. 1915 sukonstruavo elektromagnetinėmis bangomis valdomą tanką. Sugalvojo vairavimo patobulinimų, kurie buvo pritaikyti laivų statyboje. 1925 pagarsėjo rotoriniais laivais, kur laivams varyti mėgino įkinkyti vėją, ne burių, bet su ritininių bokštų pagalba. Pučiant vėjui laivo plaukimui nepalankia kryptimi, tik maža dalis vėjo telieka laivui varyti. Todėl burių vietoje F. mėgino pavartoti motoro sukamus augštus ritininius bokštus.

Autobiografija: Mein Weg zum Rotor. 1926.

Fleury buvęs benediktinų vienuolynas vidurio Prancūzijoje, Orleano apylinkėje; įk. apie 640 ir išgarsėjęs ypač po to, kai į čia apie 653 buvo perkelti šv. Benedikto ir

šv. Scholastikos palaikai. Kliuniečių reformų akcijos centras su garsia vienuolyno mokykla. Prancūzijos revoliucijos metu vienuolynas uždarytas ir jo rūmai sugriauti, bet išlikusi XI–XIII a. bažnyčia.

G. Chenesseau, L'abbaye de F. 1931.

Fleury 1. A n d r é H e r c u l e (1653—1743) kardinolas ir politinis Prancūzijos veikėjas. 1698 Fréjus vyskupas, 1715 Liudviko (XV) auklėtojas. 1723 vlst. tarybos narys, 1726 ministeris. Nuo to laiko F., kad ir neturėdamas titulo, vadovavo Prancūzijos vyriausybei iki mirties. Jis sutvarkė valstybės biudžetą, sumažino taliją ir kitus mokesčius, pratiesė daug naujų kelių ir, nesirūpindamas prekyba ir pramone, šitaip netiesiog padėjo joms laisvai augti. F. kovojo su jansenistais ir vertė dvasininkus pripažinti bulą Unigenitus. Užsienio politikoje jis siekė taikos, bet stengėsi vaidinti arbitro rolę. Europos taikai išlaikyti rėmėsi sąjunga su Anglija ir padėjo Ispanijos Burbonams. Jo pastangomis Soissono kongresas (1729) Ispanijos karaliaus Pilypo V sūnui Karoliui (Don Carlos) davė Parmą ir Piacenzą. Nesėkminga buvo F. politika karo dėl Lenkijos sosto metu. Jis tinkamai nepalaikė Stanislovo Leščinskio, ir dėl to įsikaraliavo Augustas III. Austrija apmokėjo Prancūzijai karo išlaidas, atidavė nuo Lenkijos sosto atsisakiusiam Stanislovui Leščinskiui Lotaringiją, o Karoliui už Parmą ir Piacenzą davė Neapolį, Siciliją bei Toskaną; be to, įsigijo Milaną (1735 ir 1738). Imperatoriui Karoliui VI mirus, F. priešinosi karui su Austrija ir, karui prasidėjus, varė jį be energijos.

A.Baudrillart, Philippe V et la cour de France III 1898; (") Philippe V, Louis XV et la cardinal de F. 1901; *P. Vaucher,* Robert Walpole et la politique de F. 1731–1742 1925; *G. Hardy,* Le cardinal F. et le mouvement janséniste 1925; *M. de Sars,* Le cardinal de F. 1942.

2. C l a u d e (1640–1723) prancūzų dvasininkas ir bžn. istorikas; 1658–67 parlamento advokatas, 1716–22 Liudviko XV nuodėmklausys. Išsp. Histoire ecclésiastique 20 tt. 1691–1720. Dėl galikoniškų tendencijų kaikas šio veikalo ir kaikurie kiti F. veikalai indeksuoti.

F. Gaquère, C. F. 1925.

3. M a u r i c e (1856–1921) prancūzų istorikas, daugiausia tyręs XVIII a. Prancūzijos istoriją. Išsp. Les Grandes dames pedant la Révolution et sous l'Empire 1900; La France et la Russie en 1870, 1902; La Société du Second Empire 1911; slapyvardžiu Jean D'Agrève išsp. tėvo atsiminimus Mémoires du général comte Fleury 1897–1898 ir kt.

Fleuronas (prc.) ornamentas stilizuotas gėlės motyvais. F. vadinamas gotikos pinaklio gėlės formos viršūnė, taip pat kitokie gėlių bei lapų pavidalo atskiri nedideli ornamentai architektūroje ir grafikoje, pvz. užsklandos knygose.

Fleurop (iš Flores Europae) tarptautinė gėlių prekybai skatinti ir palengvinti 1908 berlyniečio gėlininko M. Hübnerio įkurta organizacinė sistema, kuria užsienio klientai gėles gauna, užsakytas telegrafu (ar telefonu), iš artimiausių jiems vietų. F. paplitusi po visą pasaulį ir turi apie 20.000 narių — gėlininkystės įmonių.

Flexner Simon (1863–1946) JAV patologas ir bakteriologas. Nuo 1903 dirbo Rockefellerio medicinos tyrimo institute New Yorke (1920–35 direktorius). Atliko daug svarbių tyrimų epidemiologijos srityje: raupsų, šiltinės, maro ir dizenterijos. Pagarsėjo meningito serumu ir studijomis apie poliomielitą.

Flygare-Carlén Emilie (1807–1892) švedų rašytoja. Jos menišku požiūriu nevienoda kūryba mielai skaitoma dėl jos sugebėjimo pasakoti bei dėl lakios realistinės fantazijos. Motyvus savo romanams ji ėmė iš vakarinių Švedijos pakrančių. F. namai Stockholme buvo literatūrinių asmenybių susirinkimo vieta. Parašė Ett köpmanshus i skärgården (Pirklio namai ščerose, 1860–61); Rosen på Tistelön (Rožė Tistelön saloje, 1842); Enslingen på Johannesskäret (Atsiskyrėlis Johannes ščeroje, 1846); En natt vid Bullarsjön (Naktis prie Bullarsjön ežero, 1847). *J. Lng.*

Fligely, Kap toliausiai į š. išsikišęs Pranciškaus Juozapo (Fridhofo Nanseno) salyno ragas, kronprinco Rudolfo saloje; 81°51′ š. pl. Pavadintas austrų kartografo A von F. (1811–1879) garbei.

Fligelis (vok. Flügel ‚sparnas') atšlaitis, šalinamis; šoninis priestatas ar nedidelis pastatas kieme už didelių namų.

Flims, kitaip Flem, Šveicarijos Graubündeno kantono vasarvietė 1070–1103 m nuo jūros lygio. Apylinkėje Flimser Stein kalnas (2697 m), kurio dalis apie 15 km², priešistoriniais laikais nugriuvo ir užtvenkė Reino augštupį. Pasidariusio didžiulio ežero-užtvankos vietoje dabar išlikę tik 7 maži ežerėliai.

Flinck Govert (1615–1660) olandų tapytojas Amsterdame, vienas iš geriausių Rembrandto mokinių. Iš pradžių sekė mokytoju, tapydamas scenas iš Senojo Testamento (Izaokas laimina Jokūbą, 1638, Amsterdame), vėliau B. van der Helst šviesios tapybinės technikos poveikyje kūrė labai korektiškai nupieštus žymiųjų olandų miestiečių portretus (Senio portretas, 1651, Vienoje).

Flinders Matthew (1774–1814) anglas Australijos tyrinėtojas. 1795 tyrinėjo Georges River upę, 1798–99 š. Tasmanijos krantus, 1801–03 drauge su R. Brownu apiplaukė visą Australijos žemyną ir grįždamas pateko Mauritijaus saloje nelaisvėn, kur išbuvo 6½ metų. F. pirmutinis geografijon įvedė Australijos vardą. Parašė Voyage to Terra Australia 2 tt. 1814.

Flint JAV Michigano vlst. pramonės mst., apie 65 mylias į š. v. nuo Detroito; 163.143 gyv. (1950). Didumo antrasis pasaulyje automobilių gamybos centras. General Motors technologijos institutas, meno akademija. Mieste yra 42 parkai, kurių bendras plotas 1300 akrų. Prieš įsikuriant auto pramonei (1904), F. buvo žinomas vežimų dirbtuvėmis.

Flirtas (ag. flirt) meiliškas tarp dviejų asmenų žaidimas kortelėmis be žodžių tarimo: vienas asmuo duoda kitam asmeniui kortelėje parinkęs tam tikrą klausimą, antrasis duoda atitinkamą kitose kortelėse jo rastą atsakymą. Žaidimas atsirado Anglijoje, paplito kituose kraštuose ir ilgainiui įgijo prasmę netiesioginio dviejų asmenų savitarpio pokalbio, nukreipto į meilės turinį. Pagal Ch. Bühlerį, F. yra meilės santykių reikšmės išraiška netiesiogine forma. F. paprastai reiškiasi persilaužimo arba po persilaužimo jaunuolio amžiuje, kol tarp atskirų lyčių tebetveria drovumas.

Flitner Wilhelm (g. 1899) vokiečių pedagogas, nuo 1929 Hamburgo univ. prof., suaugusiųjų švietimo teoretikas, veikalų Laienbildung 1921, Das Problem der Erwachsenenbildung 1923, Allgemeine Pädagogik 1950 autorius.

Flobafenai (gr.) raugų oksidacijos produktai. Jų galima gauti cheminiu būdu, raugų turintį augalinį ekstraktą veikiant oksidinančiomis priemonėmis; F. sutinkami ir gyvame audinyje, dažniausiai medžių žievėse, kur jie žievei duoda raudoną atspalvį, pvz. sužeistoje juodalksnio žievėje.

Floding Per Gustaf (1731–1791) vienas iš garsiųjų Švedijos vario raižytojų ir vienas iš akvatinta graviūrų išradėjų. F. buvo valstybės pinigais įsteigęs graviruotojų mokyklą. Monografiją apie jį parašė G. V. Lundberg 1942.

Flodoard iš Reimso (894 – 966) Reimso bžn. archyvaras, istorikas. Parašė Historiarum ecclesiae Remensis libri IV ligi 948. Taip pat Annales s. Chronicon 919–966; svarbios Prancūzijos, Italijos ir v. Vokietijos istorijai. Hegzametrais parašė De Christi triumphis ir De Romanis pontificibus. Veikalų Ouevres de F. išl. Reimse 1854–1855.

P. Lauer, Les annales de F. 1905.

Flogistono teorija (gr. phlogistos ‚sudegintas'). Nuo graikų senovės ligi XVIII a. pabaigos laikėsi pažiūra, pagal kurią degimo ir apskritai šilumos reiškiniai buvo aiškinami ypatybėmis hipotetinės medžiagos, kurią G. E. Stahl XVIII a. pradžioje pavadino flogistonu. Tai esąs elementas, skirtingas nuo ugnies ir oro, kitų manymu (Musschenbroek 1762), turįs svorį. Šiluminio vyksmo metu flogistonas einąs iš vienų kūnų į kitus. Šios pažiūros atsisakyta XIX a. pradžioje, kai pradedant Rumfordo (B. Thompsono) tyrimais (1798), prieita išvada, kad šiluma yra susijusi su elementiniu materijos dalelių judesiu, ir tuo būdu pradėta grįsti mechaninė šilumos teorija.

Flogopitas (gr. phlogōps ‚ugninis, žėrintysis' iš phlox ‚liepsna' ir ōps ‚veidas') žėručių grupės mineralas $(K, H)_3 Mg_3 AlSi_3 O_{12}$. Sistema monoklinė, kietumas 2,5 – 3, lyginamasis svoris 2,75 – 2,97. Randamas magminės kilmės uolienose bei gneisuose ir skalūnuose Alpių kalnuose, Suomijoje, Kanadoje ir JAV.

Floksas (gr. phlox ‚liepsna') augalų gentis Polemoniaceae šeimos, dekoratyviniai vienmečiai ir daugiamečiai augalai, daugiausia š. Amerikoje. Iš daugiamečių F. dažniausiai auginama Ph. decussata. Išaugo 0,60–1,2 m augščio. Yra per 100 įvairių hibridų.

Flokulacija (lot.) aerozolių iškritimo procesas. Sistemos, susidarančios iš labai smulkių koloidinių skysčio ar kietos medžiagos dulkelių, pakibusių ore arba kitokiose dujose, vadinamos aerozoliais. Aerozolių dalelės būna apvilktos monomolekulinio dujų filmo ir apsikrovusios elektra, todėl tarp jų veikia atsparos jėgos, ir dalelės negali tarp savęs susijungti. Veikiant aerozolius vandens garais arba elektra, koloidinės dalelės sulimpa į stambesnes kuokštes ir gravitacijos poveikyje iš dujų fazės iškrinta.

Flokulai (lot. flocculi ‚vilnos gniūžulėliai') šviesios dėmės ir pn. detalės saulėje, kurios iškyla fotografuojant saulę spektroheliografu arba stebint spektrohelioskopu, kurio vieno nustatyto bangos ilgio šviesoje. Skiriami kalcio F., vandenilio F ir t.t., destis, kuriam cheminiam elementui pavartotoji spektro linija priklauso. Manoma, kad F. yra atitinkamų elementų debesys, plaukioją saulės atmosferoje arba iškylą viršum jos. Kaikurie F. identifikuojami su žibintais ir protuberancais.

Flood Henri (1731–1791) politinis Airijos veikėjas. 1759 išrinktas į airių atstovų rūmus, kur, kaip opozicijos narys, kovojo su airiškąja Anglijos politika. Tik 1772, kai pastaroji gavo liberalesnį pobūdį, F. ėmė ją remti ir net sutiko būti paskirtas Airijos viceiždininku. Tačiau, vėl susidėjęs su opozicija, 1781 buvo išpareigotas, ir daug padėjo airiams pasiekti savo parlamento nepriklausomybę nuo anglų. Kova dėl parlamento reformos jam nesisekė, ir jis pagaliau tapo Anglijos parlamento nariu, kur irgi be sėkmės siūlė rinkimų reformą (1790).

Floquet Charles Thomas (1828 — 1896) prancūzų politikas, advokatas. Kovojo su Napoleono III režimu. Taip pat griežtas gen. Boulanger partijos priešininkas. Kovėsi su gen. Boulanger dvikovoje. 1885–88, 1889–93 parlamento pirmininkas. Įpainiotas į Panamos kanalo skandalą, 1893 nete-

ko parlamente vietos, 1894 buvo išrinktas senatoriumi.

Flora (lot. flos, floris ,gėlė') 1. romėnų mitologijoje gėlių ir pavasario deivė. 2. kurio nors krašto augalų visuma, augalija, augmenija; taip pat atitinkamos gyvenamosios aplinkumos augalai, pvz. jūrinė flora ir kt.

Florey Sir Howard Walter (g. 1898) anglų patalogas ir biologas, Oxfordo univ. prof. Jis pritaikė penicilino vartojimą medicinos praktikoje. 1945 jam suteikta Nobelio premija.

Florenas (it. fiorino d'oro ,aukso gėlelė', prc. florin) auksinė apie 3,5 g svorio Florencijos Respublikos moneta, pradėta kaldinti 1252, su Florencijos mst. herbu lelija ir šv. Jono Krikštytojo atvaizdu. Aplink lelijos žiedą įrašas ,Florentia'. F. kalimas nutrūko 1530. Labai populari moneta, žinota ir pamėgdžiota kone visoje Europoje; net Venecija savo pagarsėjusiam dukatui priėmė F. svorį ir grynumą. Kaip Florencijoje, taip ir kitur vėliau buvo kaldinti ir sidabriniai F., vokiečiuose ir Olandijoje dar ir guldenais vadinami. *J. K. K.*

Florence JAV Alabamos vlst. mst. prie Tennessee upės; 23.879 gyv. (1950). Valdinė mokytojų kolegija (įst. 1872, seniausioji šios rūšies mokykla p. JAV.). Prie F. Tennessee upėje pasatyta Wilsono užtvanka ir elektros jėgainė, kurios energija naudojama dideliam aliuminio gamybos fabrikui (1941).

Florencija (it. Firenze) vidurio Italijos mst., Toskanos provincijoje, abipus Arno upės; 380.000 gyv. (1950). F. yra (po Romos) svarbumo antrasis Italijoje meno ir kultūrinio gyvenimo centras su keliais pasaulinio garso meno muzėjais, galerijomis, bibliotekomis, architektūros įžymybėmis ir augštosiomis mokyklomis. Augštosios mokyklos: universitetas (ligi 1924 Instituto di Studi Superiori), muzikos, meno, žemės ūkio, miškininkystės akademijos, socialinių ir ekonominių mokslų institutai. Viešosios bibliotekos: Biblioteca Nazionale (įk. 1747, apie 1.600.000 tt.); Biblioteca Mediceo-Laurenziana su 21.000 tt. retų leidinių ir rankraščių; Biblioteca Riccardiana (įk. XVI a., 37.500 tt., daug inkunabulų); univ. biblioteka (350.000 tt.); Gabinetto Vieusseux (400.000 tt.); britų ir prancūzų institutų bibliotekos ir ypač meno akademijos biblioteka. Architektūrinės įžymybės: katedra Santa Maria del Fiore (pradėta 1298 ir baigta apie 1436). Šalia jos pastatytas 1334 bokštas varpinė (Campanile). Katedros marmorinis fasadas išbaigtas tik 1875—1888. Prieš katedrą yra šv. Jono baptisterija (krikštykla), statyta VII a., pagarsėjusi XV a. žalvario durų skulptūromis. Pranciškonų bžn. Santa Croce (XIII–XIV a.) su Galileo, Michelangelo, Machiavelio, Cherubini, Rossini, Alfieri ir kt. žymių florentiečių antkapiais. Santa Maria Novella (XIII–XIV a.) su Filippino Lippi, Ghirlandajo ir Masaccio freskomis. Rotušė Palazzo Vecchio (XIII—XIV a.), rūmai Bargello (XIII a., tautinis muzėjus), Palazzo Davanzati, Loggia dei Lanzi (XIV a.), San Lorenzo katedra (seniausioji F. bžn., pašventinta 393, perstatyta Brunelleschi XV a.) su Medici antkapiais (Michelangelo). Muzėjai ir meno galerijos: Galleria degli Uffici, Palazzo Pitti, Accademia di Belli Arti, Bargello; San Marco domininkonų vienuolyne Fra Angelico freskos. Meno galerijose daugybė Rafaelio, Titiano, Botticelli, olandų, flamų, Venecijos ir kt. garsiųjų dailininkų kūrinių.

F. Schillmann, Florenz und die Kunst Toscanas 1929. *A. B.*

F. *istorija* prasidėjo iš romėnų (Cezario) įsteigtos karinės kolonijos, šalia iki pamatų sugriauto seno etruskų Fiesolės miesto. Būdama prie prekybos kelio, ėjusio Arno upe, F. greitai iškilo, tapo Toskanos srities centru ir nuo IV a. vyskupo buveine. Aplinkinės kalvos ją saugojo nuo priešų, ir tautų kraustymosi metu ji buvo mažai prašalaičių paliesta, nors barbarų kartais ir kliudyta. VI a. joje randamas langobardų kunigaikštis ir vėliau, karolingų laikais, markgrafas. 1069–1115 visą Toskanos markgrafiją su F. valdė Matilda, popiežiaus Grigaliaus VII rėmėja jojo kovoje su Henriku IV. Nors savo testamentu ji ir buvo palikusi visą savo sritį popiežiui, tačiau jis liko bereikšmis, ir Toskana su F. tebuvo bent formaliai imperatoriaus skiriamų markgrafų valdžioje.

Jau Matildos metu atsirado F. savivaldybė (komuna), vadovaujama cechų vyresniųjų ir nukreipta prieš žemininkų diduomenę. Vyriausi pareigūnai konsulai buvo renkami vieneriems metams po 2 iš kiekvienos šeštosios (sesto) miesto dalies. Be to, kasmet buvo renkama 100 narių taryba daugiausia iš cechų tarpo. Protarpiais miesto aikštėje rinkdavosi liaudis (parlamentas) svarbiems reikalams spręsti.

Savivaldybę kuriam laikui panaikino Friedrichas I Barbarosa, kai jis, įsibrovęs į Italiją (1185), paskyrė F. ir kitiems miestams viršininką — podestą. Tačiau jo sūnus Henrikas VI grąžino savivaldybę, ir miestiečiai nuo šiol rinkdavosi podestą, paprastai prašalaitį didiką, vieneriems metams. Jis atstojo konsulų tarybą. Bet jam buvo duota iš miesto diduomenės sudarytoji taryba. Podestas vadovavo ir didikų raitininkų kariuomenei.

Tuo metu F., kaip ir kituose miestuose, ėmė siautėti guelfų ir gibelinų kovos, kuriomis pasinaudojo F. liaudis, sukildama prieš podestą, imperatoriaus sūnų Friedrichą Antiochietį ir įsikurdama beveik demokratinę santvarką (Il primo popolo, 1250).

Liaudis susiorganizavo savo pėstininkų kariuomenę, skirtingą nuo turtingųjų raitininkų kariuomenės, ir jai vadovauti rinkosi kapitoną (capitano del popolo). Šis irgi turėjo savo tarybą. Be to, liaudis išsirinko 12 senių (anziani) tarybą, kuri turėjo kontroliuoti podesto valdžią.

Demokratinė F. gavo pirmenybę kitų Toskanos miestų tarpe ir juos ėmė kontroliuoti. Šiuo metu ji pasipuošė naujais pastatais, kurių tarpe ypač žymėtini podesto rūmai (palazzo del popolo). Bet demokratinė F. labiausiai išgarsėjo savo naujai imta kaldinti auksine moneta — florenu (fiorino d'oro), tapusiu tarptautine valiuta.

Iš esmės guelfų demokratijai galą padarė Sicilijos valdovas Hohenštaufenas Manfredas, nugalėjęs florentiečius ties Montaperti (1260). Jis paskyrė savo podestą ir valdžią perdavė gibelinams. Po šešerių metų (1266) svetimoji, iš esmės vokiškoji valdžia griuvo ir popiežiaus bei jo pakviestojo prancūzo Karolio Anjou pastangomis atsikūrė guelfiškoji demokratija (secondo popolo).

Po kelerių metų (1282) miesto valdžia atsidūrė didžiųjų cechų (arti maggiori), kurių buvo 7, rankose. Šeši šių didžiųjų cechų, variusių daugiausia eksporto prekybą, rinko po vieną priorą — naujos priorų tarybos narį. 6 priorų tarybos nariai, renkami 2 mėnesiams, tapo augščiausiais miesto pareigūnais. Jiems turėjo paklusti podestas ir kiti paliktieji viršininkai. Žemesniųjų vidaus prekybos ir amatininkų cechai (arti minori) pradžioje nebuvo prileidžiami prie valdžios. Vėliau stambieji pirkliai nusileido, įsileisdami valdyti ir 5 žemesniuosius cechus. Pirklių respublika buvo nukreipta prieš diduomenę, kaip pirmiausia, rodo panaikinimas baudžiavos (1289), kuri tik didikams į naudą ėjo. Ryškiausias prieš didikus nukreiptos politikos ženklas buvo Giano della Bella pasiūlymu paskelbti teisingumo įstatymai (ordinamenti della giustizia, 1293), pagal kuriuos didikai atstumti nuo valdžios ir suvaržyti pilietinių teisių požiūriu. Naujiems įstatymams vykdyti tauta ėmė rinkti teisingumo vėliavininką (gonfalioniere della giustizia), kuris vėliau tapo vienu svarbiausių miesto pareigūnų.

Vadinamoji demokratija iš tikro buvo stambiųjų pirklių (popolo grasso) oligarchija ir kurioje žemesnieji ir vidutiniai sluogsniai (popolo minuto) nedalyvavo. Jai priešu tapo didikų palikuonis Corso dei Donati, radęs šalininkų net buržuazijos tarpe. Prieš jį išėjo tipiškas miestietis bankininkas ir pirklys Cerchi, rėmęsis daugiau smulkiaisiais miestiečiais. Jis, susidėjęs su gretimo Pistojos mst. vad. baltaisiais, davė pradžią baltųjų (bianchi) partijai ir išvarė iš F. Donati šalininkus, gavusius taip pat nuo Pistojos mst. juodųjų šį vardą.

Tuo tarpu įsikišo popiežius Bonifacas VIII, kuris, nepakęsdamas F. savarankiškumo, pasiuntė Prancūzų karaliaus brolį Karolį Valois miestui užimti ir jam palankesniems šalininkams (juodiesiems) grąžinti (1301). Grąžintieji juodieji užėmė miesto valdžią, tremdami baltuosius, jų tarpe ir Dantę (žr.). Ištremti baltieji, nors iš esmės buvo guelfininkai, visdėlto dabar susidėjo su gibelinais, tapdami popiežiaus priešais ir imperatoriaus šalininkais, kaip matyti iš Dantės kūrybos.

Nors miestietiškoji respublika kiek ir apdemokratėjo, tačiau nesugebėjo pati laiku susikurti reikalingos karinės pajėgos ir pagal to laiko reikalavimus turėjo samdytis karius (kondotierius) ir ieškotis globėjų. Jų globėjais (signori) buvo Neapolio karalius Robertas Anjou (1315–22) ir Kalabrijos kng. Karolis (1325–28). Trumpą laiką (1342–43) florentiečiai turėjo kunigaikščiu parsikvietę klajojantį kng. G. de Brienne (vad. Atėnų kng.), suteikdami jam naują karo kapitono (capitano di guerra) titulą. Po jo žiauraus nužudymo prasidėjo neramumai dėl ūkinės krizės ir dėl juodojo maro (1348), smarkiai sukrėtusio miestą. Ėmė bruzdėti patys žemieji sluogsniai, proletariatas.

Daugiausia vilnų pramonės darbininkai (vad. ciompi) net sukilo ir sudarė savo valdžią (1378). Neramumų metu iškilo atskiros giminės, kurių tarpe ypač prasikišo Mediči šeima, gavusi valdyti miestą daug metų (1434–92).

Mediči valdovai nenaikino respublikoniškų valdymo formų. Ir absoliučiai valdydami, jie visdėlto varė demokratinę politiką. Ypač žymus Lorenzo Mediči (1478–92), didelis meno ir mokslo globėjas. Prie jo F. tapo renesanso centru. Apie jį spietėsi filosofai, mokslininkai (platoninė akademija), menininkai ir literatai. Galingasis Lorenzo Mediči lėmė ir visos Italijos politiką, kur jis stengėsi despotiškai šeimininkauti. F. ir kitų miestų respublikų tarpusavio kovos paviliojo prancūzų karalių Karolį VIII, Ispanijos valdovus ir Habsburgus, kurie tarpusavinėmis kovomis dar padidino krašto suirutę. Trumpą laiką (1494–98) F. valdė vienuolis G. Savanarola. Jį sudeginus po kelerių metų (1502), miestą ėmė valdyti iki gyvos galvos išrinktas P. Soderini, kurį po 10 metų pašalino didelis kariautojas popiežius Julijus II ir valdžią perdavė Medičiams. O kai florentiečiai jais nusikratė (1527), tai popiežius Klemensas VII vėl juos grąžino. Grąžintasis Mediči Aleksandras jau priėmė kunigaikščio titulą (1534), o jo įpėdinis Cosimo I (1537–74) ėmė tituluotis didžiuoju Toskanos kunigaikščiu. F. tapo Medičių valdomos didžiosios Toskanos kunigaikštystės sostine. Mediči absoliučiai valdė Toskaną su F. iki 1737, kol didžiuoju Toskanos kunigaikščiu

tapo Pranciškus Steponas Lotaringietis. 1860 F. plebiscitu buvo prijungta prie Italijos karalystės ir 1865–70 buvo jos sostinė, kol ši buvo perkelta į Romą.

R. Davidsohn, Geschichte von Florenz 4 tt. 1896–1927; (") Forschungen zur Geschichte von Florenz 4 tt. 1896–1908; *E. Friedmann,* Der mittelalter. Welthandel von Florenz 1912; *F. Schevill,* History of Florence 1937; *A. Panella,* Storia di Firenze 1949. *J. J.*

F. m e n a s, žydėjęs nuo XIII a. pabaigos iki XVI a. vidurio, visų anksčiausiai performavęs gotikos veikiamąją viduramžinę meno kultūrą į plačią renesanso srovę, išvystė kūrybinę jėgą, kuriai bent XV a. neprilygsta joks kitas Europos meno centras. Aiški matematiškai sutvarkyta forma, objektyvus ir plastiškas žmogaus vaizdas, sušvelnintas linijinės ritmikos, yra F. meninio idealo būdingieji bruožai. Romanikos periodo XI–XIII a. S. Miniato bazilika, S. Giovanni baptisterija prie F. katedros, gan turtinga itališkoji bizantiškoji tapyba F. dar neprašoka kitų Toskanos miestų. F. menas kyla, šalia Sienos, gotikos epochoje, kai architektas ir skulptorius Arnolfo di Cambio (apie 1232 – 1301/2) 1294 stato pranciškonų bžn. S. Croce, 1296 F. katedrą S. Maria del Fiore, o jo skulptūroje šalia prancūziškosios gotikos motyvų jau žymus antikos pavyzdžių artumas; tatai pastebima ir Giotto (1266/67–1337), kurio freskų cikluose išvystytoji sceninė veikiančių figūrų monumentali tapyba dar senosios ikonografijos rėmuose pradeda naują italų vad. ‚Trecento' (XIV a.) stilių, kurio įtaka jau siekia Čekiją, Vokietiją, Prancūziją. Gotinės F. vaizdą užbaigia 1334 Giotto varpinė (Campanile di Giotto) prie katedros, 1337 Or San Michele koplyčia, Piazza della Signoria su miesto valdžios pastatais, kaip 1299–1314 Palazzo Vecchio su lieknu bokštu ir Loggia dei Lanzi, 1255–1345 miesto viršininko tvirtovė Palazzo del Podestà vad. Bargello. XV a. pradžioje ankstyvojo renesanso pagrindus F. architektūroje deda Brunelleschi (1377–1446), sistemingai perkurdamas senąjį Toskanos romanikos stilių; jis 1421 stato S. Lorenzo, 1436 S. Spirito bžn., 1430 Pazzi koplyčią prie S. Croce, 1420–36 F. katedros kupolą. F. išsivysto naujas miesto rūmų tipas, kaip 1440 Palazzo Pitti (Brunelleschi), 1444 Pal. Medici (Michelozzo), 1446 Pal. Ruccellai (L. B. Alberti), 1489 Pal. Strozzi (G. da Sangallo sen.), taip pat dviaugščio bažnyčios fasado forma, kurios pirmas pavyzdys yra L. B. Alberti 1456 pastatytasis fasadas dar gotiškajai domininkonų S. Maria Novella bžn. (1283 — 1350). XV a. F. M. (‚Quattrocento') juntamos dvi pagrindinės srovės: pirmoji daugiau natūralistinė, atidžiai stebėjusi gamtinės tikrovės detales,

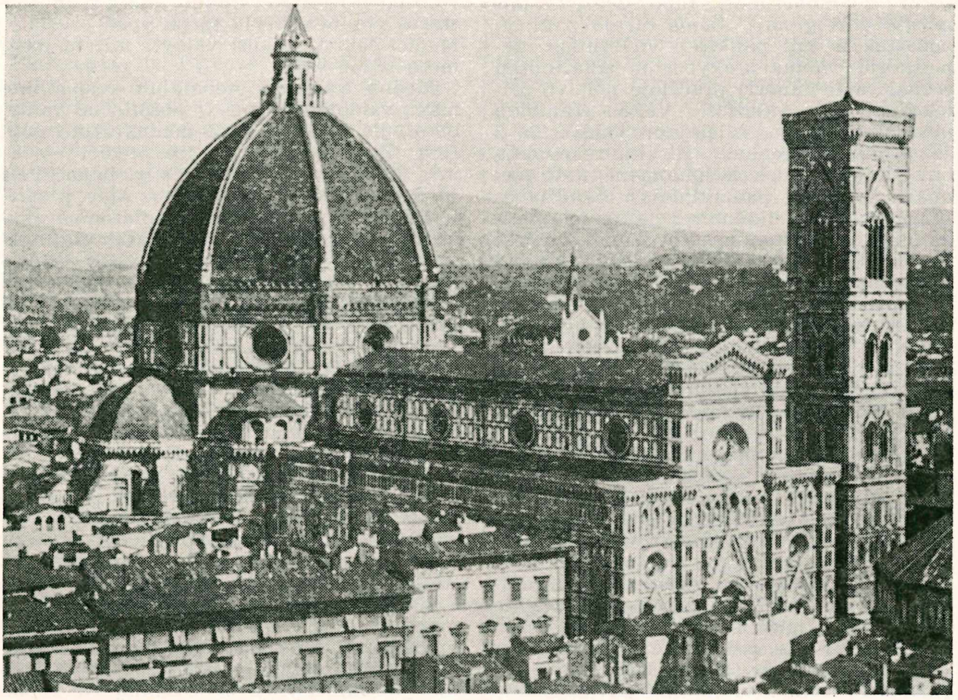

Florencijos katedra

analizavusi piešinio, centrinės perspektyvos ir apšvietimo problemas, jo žmogus daugiau kasdieniškas ir tvirtai stovįs šioje žemėje, kompozicija griežta ir monumentali, ypač jos pagrindėjo Masaccio (1401–28) freskose. Kiti tapybos atstovai Ucello, Fra Fillipo Lippi, Domenico Veneciano, Castagno, Benozzo Gozzoli, Puollajuolo, D. Ghirlandajo sukūrė freskų ciklus F. bažnyčiose. Skulptūroje Nanni di Banco ir Donatello (1386–1466) atnaujino laisvos statulos meną, kai jo mokytojas Ghiberti F. baptisterijos durų reljefuose, įvedęs kaikuriuos antikinius motyvus, artimesnis antrai XV a. F. renesanso srovei, kuri nors taip pat vystosi natūralizmo pagrindais, bet išlaiko daugiau gotinės linijos melodingumo ir grožio, religinėje tapyboje ji daugiau sakralinė, kaip pas Don Lorenzo Monaco, Masolino da Panicale, Fra Angelico (1387–1455), mitologinėje poetiška, ypač atsinaujinusi XV a. antroje pusėje, Botticelli 1444/5–1510), Piero di Cosimo, Fillipino Lippi, Lorenzo di Credi, Baldovinetti; čia priklauso ir Verrochio, ir kiti skulptoriai — Luca ir Andrea della Robbia, broliai Rossellino, Benedetto da Maiano, D. da Settignano, Mino da Fiesole. Šia srove XIX a. žavėjosi anglų prerafaelitai. XV a. pabaigai būdingas didėjantis formų apibendrinimas, atsisakoma natūralistinių ir puošiančiųjų detalių, kūnai švelniau modeliuojami, kompoziciją koncentruojant ir idealizuojant, pereinama į klasikinį renesansą XVI a. pradžioje (‚Cinquecento'). Šį persilaužimą parodo Leonardo da Vinci (1452–1519) kūryba. Ryškūs klasinio meno atstovai F. tapyboje yra Andrea del Sarto, Fra Bartolommeo bei Albertinelli ir Franciabigio, skulptoriai Sansovino. Šalia F. į XV a. pabaigą iškyla eilė kitų Italijos meno centrų, o XVI a. F. pirmenybę galutinai užleidžia Romai, kurion jau 1496 keliauja ir didysis F. sūnus Michelangelo (1475—1564). 1501–05 ir 1516 jis vėl grįžta F. ir iki 1534 kuria Medičių antkapius S. Lorenzo naujojoje zakristijoje. Michelangelo palaidotas F. St. Croce bžn. šalia Machiavelli ir Galilei. Iš dalies kaip Michelangelo kūrybos atošvaistė XVI a. F. susiformuoja srovė, vad. manierizmu, kurioje tradicinė linijinė ritmika dabar neramiomis ilgyn ištemptomis formomis gauna naują sudvasintą išraišką. Skulptūroje ją atstovauja Ammanati, Bandinelli, Benevenuto Cellini, Giovanni da Bologna; tapyboje Rosso Fiorentino, Pontormo ir Bronzino, pasižymėję ir portretu. Tapytojas ir architektas Giorgio Vasari (1511–74), pagrindinio Italijos meno istorijos šaltinio ‚Le vite de' più eccelenti pittori, scultori e architettori' (1550) autorius, pastatė F. manierizmo architektūros ryškų pavyzdį Uficijas (Palazzo degli Uffizi ‚įstaigų rūmai' 1560–74), dabar pasaulinio garso F. tapybos ir antikinio meno muzėjus. F. skulptūros rinkinys yra Nacionaliniame Muzėjuje, Bargello tvirtovėje. Arno Pitti rūmuose yra tapybos galerija ypač XVI–XVII a. darbų iš Toskanos kunigaikščių privačiųjų rinkinių, ten ir garsieji Boboli sodai (1550). Barokas žymesnių paminklų F. nepaliko, tapyboje minėtini L. Cigoli ir C. Dolci.

B. Berenson, The F. Painters of the Renaissance 1896; *W. v. Bode,* F. Bildhauer der Renaissance 1921 (4 laida); *P. Toesca,* Pittura fiorentina del Trecento 1929; *R. Offner,* Critical and Historical Corpus of F. Painting 1 (1930); *T. Borenius,* F. frescoes 1930; *W. Wackernagel,* Der Lebensraum des Künstlers der F. Frührenaissance 1938; *G. Fiocco,* La pittura toscana del Quattrocento 1942; *F. Antal,* F. Painting and its Social Background 1947; inventarizacija: *W. u. E. Paatz,* Die Kirchen von F. 1 (1940) A—C, 2 (1941) D—L, 3 (1952) M. *P. Rkl.*

Florentina (lot.) VI ar VII a. po Kr. Digestų (žr.) rankraštis, kuris ligi 1406 buvo saugojamas Pizoje, paskiau Florencijoje, ir dėl to pavadintas F.

Florentinas šventieji: 1. Atsiskyrėlis V a. pradžioje, šv. Martyno iš Tours mokinys. Šventė IX 22.

2. Kankinys Akviloje, nužudytas su savo dukterimi Justa Diokletiano laikais.

3. Orange vyskupas (m. tarp 525–527). Šventė X 17.

4. Strasturgo vyskupas, gyvenęs VI a. antroje pusėje. Šventė XI 7.

Florentini Theodosius (1808–1865) šveicarų kapucinas, socialinis reformatorius. Nuo 1845 kun., nuo 1860 generalinis vikaras Chure. Steigė jaunimo ir liaudies auklėjimo ordinus ir labdaros įstaigas, taip pat pramonės įmones (knygų spaustuvę, medvilnės, audinių ir popieriaus fabriką), betgi kurios dėl finansinių trūkumų neišsilaikė. Paliko ir raštų, kurių svarbiausias Heiligenlegende, susilaukęs iki 100 ledimų.

P. C. von Planta, P. Theodosius 1894; *J. Oesch,* P. T. F. 1897; *R. Steimer,* P. Florentini Erziehung und Selbsterziehung aus seiner Schriften zusammengestelt 1911; *V. Gadient,* Der Caritasapostel T. F. 1944.

Florentius B(r)avonius (m. 1118 VII 7) anglų benediktinas Worcestery (todėl Wigorniensis), kronikininkas; parašė pirmąją Anglijoje pasirodžiusią kroniką Chronicon ex chronicis, siekiančią iki 1117; nuo 1080 yra savarankiška. Išleido Howard 1592 ir Thorpe 1848–49; ag. išversta 1847 ir 1853.

Flores (lot.) terminas vartojamas medicinoje vaistingo augalo žiedams pažymėti.

Flores 1. Azorų salyno (Portugalijos) sala; 160 km², apie 7500 gyv. Pavadinta F. vardu dėl daugybės ten augančių laukinių gėlių. Sala vulkaninės kilmės, derlingų dirvų. Žymiausioji vietovė Santa Cruz das Flores. Prie F. 1591 įvyko jūrų kautynės tarp anglų karo laivo Revenge ir 15 ispanų laivų. Kautynėms Al Tennysono skirta poema Revenge.

2. Indonezijos sala į rytus nuo Timoro salos, didumo antroji M. Zundo grupės sa-

la; 15.174 km², apie 530.000 gyv., kurių 80% katalikai. Paviršius kalnuotas, daug vulkanų (ligi 2500 m augščio), iš kurių 14 veikiančiųjų. Kelimutu vulkanas aptiktas 1929, įdomus, kad turi 3 ežerus, kurių vieno vanduo mėlynas, antrojo žalias, o trečiojo rausvas. Auga ryžiai, palmės, cinamono medžiai, tabakas, gumos, medvilnės ir kavos medeliai. Žymiausioji vietovė Ende yra drauge ir uostas.

Flores 1. J u a n J o s é (1800–1864) P. Amerikos generolas, Bolivaro adjutantas ir Ekvadoro gubernatorius. 1828 įveikė perujiečius ir vėliau įsteigė Ekvadoro respubliką. 1831–45 tarpe porą kartų buvo Ekvadoro prezidentas.

2. V e n a n c i o (1809–1868) 1854–55 Urugvajaus prezidentas. Nuverstas 1858 perėjo Argentinos tarnybon generolu. Iš ten išvykęs, 1863 braziliečių padedamas, puolė Urugvajų ir 1865 II 23 įžengė į Montevideo kaip laikinasis Urugvajaus gubernatorius. 1865 vadovavo Urugvajaus, Brazilijos ir Argentinos karui prieš Paragvajų. Žuvo Montevideo nuo savo politinių priešų rankų.

Flores Malvae žr. Dedešva.

Floretė (prc. fleuret) duriamasis fechtavimo ginklas. Žr. Fechtavimas.

Florez Julio (1877–1923) Kolumbijos poetas, romantikas, pasižymėjęs nepaprasta vaizduote. 1923, kaip populariausias Kolumbijos poetas, apvainikuotas laurų vainiku. Išsp. Horas 1893; Cardos e lirios 1905 ir kt.

Florez de Setien Enrique (1702–1773) ispanų istorikas, vienuolis. Parašė 29 tomų veikalą España Sagrada (1747–73), kuriame, visą Iberų pusiasalį padalijęs diecezijomis, aprašo jų įsteigimą, pinigus, paminklus, bažnyčias, vienuolynus, šventuosius, vyskupus ir t.t. Šitame darbe F. yra paskelbęs daug dokumentų. Be to, parašė: Clave Historial 1743 ir Memorias de las reinas catolicas 1761.

Florian Jean Pierre (1755–1794) prancūzų rašytojas. D. Prancūzijos revoliucijos metu buvo kalinamas ligi Robespierre nuvertimo. Rašė apysakas, dramas, istorinius romanus ir satyrinio turinio pasakėčias. Laikomas paskutiniuoju klasicizmo atstovu Prancūzijoje. Išsp. Numa Pompilius 1786; Gonsalve de Cordue 1791; Fables 1792; Le Bon Père, la Bonne Mère, le Bon Fils ir kt. Raštų rinkinys (Oeuvres) 20 tt. 1820–24.

G. Saillard, F., sa vie, son oeuvre 1912.

Florianopolis p. Brazilijos Santa Catarina vst. sostinė ir uostas; apie 52.000 gyv. (1954). Katalikų arkivyskupo rezidencija; išvežama kava, odos, cukrus, ryžiai, miltai.

Florida (stp. Fla.) JAV toliausiai į pietus nusikišusi vst. (maždaug tarp 31° ir 25° p. pločio), apimanti visą F. pusiasalį ir š.r. Meksikos įlankos pakraštį; 151.940 km², 2.771.305 gyv. (1940). Paviršius žemas, susidaręs iš kalkakmenio, išilgai pusiasalio vidurio pakilęs ligi 100 m. Rytiniame pajūry susidariusi koralinių salų juosta, vakarinis krantas žemas ir karpytas. Daug ežerų (apie 30.000) ir pelkių, kurios apima 20% viso ploto. Didžiausias ežeras Okeechobee yra p. dalyje. Beveik visą likusią nuo jo į pietus pusiasalio dalį apima Everglades pelkynas. Apie 70% viso ploto apaugę miškais, kuriuose auga daugybė padausių (subtropikinių) augalų rūšių. Dirbamosios žemės yra apie 10%, bet, nusausinant kaikurias pelkes, jos plotas didėja. Auginami citrinų, apelsinų medžiai, medvilnė, tabakas, ryžiai, kukurūzai, cukrinės nendrės, įvairūs vaismedžiai, daržovės, šiltųjų kraštų gėlės.

Klimatas š. dalyje vidutinės temperatūros, o p. gale subtropikinis. Jacksonville (š. dalyje, Georgijos pasienyje) augščiausioji temperatūra ligi 104°F, o žemiausioji 10°F. Vidurinė sausio mėn. temperatūra apie 55°F, vidurinė liepos mėn. 82°F. Dėl Golfo srovės įtakos p. dalyje temperatūros svyravimai yra nežymūs: Miami apylinkėje augščiausioji temperatūra 96°F, žemiausioji 27°F, o vidurinė sausio mėn. 66,5°F. Sniego retkarčiais pasninga š. dalyje, bet jis niekuomet nepasirodo p. dalyje. Lietaus daugiausia vasaros metu; per metus jo palyja apie 1250–1450 mm. Didelis saulėtumas: per metus apie 220 saulėtų dienų. Vyrauja švelnūs r. vėjai, bet vasaros pabaigoje arba rudenį pasitaiko uraganų. Dėl šiltų ir sausų žiemų F. mėgiama atostogininkų ir visų tų, kurie vengia žiemos šalčių. Jos kurortinius patogumus dar padidina puikūs pajūriai ir mineralinio vandens versmės. Iš daugybės pajūrio kurortų žymiausi Miami, Miami Beach, Palm Beach, West Palm Beach, Daytona Beach, Clearwater, Coral Gables, Fort Lauderdale, Fort Myers, Hollywood, Orlando, Ormond ir Florida Key (žr.) p. gale esąs Key West.

Iš mineralinių turtų pirmąją vietą užima fosfatai ir fulerio žemė; be to, iškasama silikatų, diatomito, titano deginio, kaolino. Žemdirbystė ir sodininkystė vaidina pagrindinį vaidmenį ūkiniame gyvenime. Iš viso yra apie 63.000 ūkių, kurių metinės pajamos apie 320.000.000 dol. Bendras visų ūkių plotas 14 mil. akrų. Gyvulių ūkis duoda apie 70 mil. dil. pajamų. Greipfrutų produkcija 35.000.000 dėžių (didžiausia JAV), apelsinų 62.000.000 dėžių (II vieta JAV); be to, auginama daug citrinų, tandžerinų, abrikosų, mango, papajos, bananų, ananasų. Pramonėje pirmąją vietą užima cigarų gamyba (didžiausia JAV). Toliau eina maisto produktų pramonė, popieriaus, cukraus, medžio, gėralų, chemikalų. F. turi apie 5200 mylių glžk. ir 8000 mylių plentų, iš kurių ypačiai pažymėtinas Overseas

Highway (123 mylių ilgio), baigtas 1944 ir jungiąs su žemynu visas Florida Keys salas.

Švietimas: pradžios mokslas privalomas 7–16 metų vaikams; negrams atskiros mokyklos. Iš 10 augštųjų mokyklų 4 yra valdinės: F. universitetas (įk. 1853, apie 9000 stud.) Gainesville, agrikultūros ir mechanikos kolegijos Tallahassee, pramonės kolegija St. Augustine ir F. valstybinis univ. Tallahassee. Iš privačių mokyklų žymiausios: Miami univ., John B. Stetson univ. De Land, Rollins kolegija Winter Park, Tampa univ. F. sostinė Tallahassee (š. dalyje).

Istorija. Puerto Rico gubernatorius Juan Ponce de Leon, ieškodamas legendinės salos su jaunatvės šaltiniu, 1513 III 27 (Velykų sekmadienį) priplaukė F. krantą ties šv. Jono upės žiotimis, aptiktąją žemę pavadino La Florida (isp. Pascua Florida ‚gėlėtosios Velykos') ir ją paskelbė Ispanijos kolonija. 1521 jis įkūrė pirmąją kolonijos vietovę, bet, čiabuvių indėnų užpultas ir sužeistas (nuo žaizdos vėliau mirė), Ponce de Leon su savo kolonistais išsikėlė į Kubą. 1564 grupė prancūzų hugenotų įkūrė Fort Caroline vietovę, kurią 1565 ispanų karinė ekspedicija užpuolė, visus kolonistus išžudė ir pačią vietovę pavadino San Mateo. Kiek toliau į pietus ispanai įkūrė kitą vietovę St. Augustine, kuri yra seniausias JAV miestas su išsaugotu fortu. Atsikeršydami prancūzai, vedami avantiūristo Dom. de Gourgues, 1568 užpuolė San Mateo fortą ir visus jo gynėjus iškorė. Nors anglai daug kartų užpuldinėjo F., bet ji išliko ispanų rankose ligi 1763. Septynerių Metų Karo taikos sutartimi (Paryžiuje 1763) F. atiteko Anglijai, kuri 1783 grąžino Ispanijai už Bahamų salas. 1821 Ispanija pardavė už 5 mil. dol. JAV; nuo 1845 federalinis narys.

C. M. Brevard, History of F. 2 tt. 1924–25; *W. T. Cash,* The Story of F. 4 tt. 1938; *A. Morris,* The F. Handbook 1948. *A. B.*

Florida Keys grandinė salų, salelių ir rifų išsikišusi į pietų vakarus nuo p. Floridos galo (Cape Florida) ligi Dry Tortugas salų, apie 330 km ilgio. Didesnės salos: Key West, Key Largs, Saddle Bunch Key ir Boca Chica. Jose įsikūrę kelios kurortinės vietovės.

Floridos chininas, arba Georgia žievė (Georgia bark), medžio Pinckneya pubens, augančio pietinėse JAV valstybėse, vaistinga žolė, vartojama karščiui mažinti ir kt.

Floridos sąsiauris jungia Atlantą su Meksikos įlanka, tarp Florida Keys, Kubos ir Bahamų salyno; apie 450 km ilgio, 75–230 km pločio, ligi 1800 m gylio. Juo teka Golfo srovė.

Florigenas žr. Fitohormonai.

Florijonas (m. apie 304) šventasis (šventė V 4). Pagal padavimą, F. buvęs romėnų karo valdininkas, Diokletiano laikais už Kristaus mokslo išpažinimą kankintas ir nuskandintas Ennso upėje, Austrijoje. Sakoma, kad jo vardo vienuolynas prie Linzo yra pastatytas F. kapo vietoje. F. laikomas A. Austrijos globėju. Liaudies tikėjime F. laikomas gelbėtoju nuo gaisro. Vėlyvosios gotikos skulptūroje, XV a. pabaigos tapyboje ir vėliau F. vaizduojamas kaip šarvuotas riteris su jietimi ir iš kubilo liejąs vandenį ant liepsnojančio pastato.

Šv. Florijonas šv. Petro ir Povilo bažnyčioje Vilniuje

Lietuvoj F., žinomas Fliorelio, Fliurelio ir Flurijono vardais, aptinkamas medžio drožiniuose. Jo statulėlės visada statomos ant stulpo, kad saugotų sodybas nuo audrų ir ugnies. F. statulėlės gausiai išplitusios Žemaičiuose, kur jos statomos ne tik sodybose, bet ir sudėtinės, tiek viso kaimo, tiek miestelio. Kitose Lietuvos vietose F. statulėlės gana retai aptinkamos. Lietuvių F. drožiamas grynai vokišku pavyzdžiu: karys (su vėliava ar nors senu romėnišku kario šalmu) gesina degantį namą, pildamas jį vandeniu, arba, jei be namo, — tai su kibiru vandens. Atskirų mal-

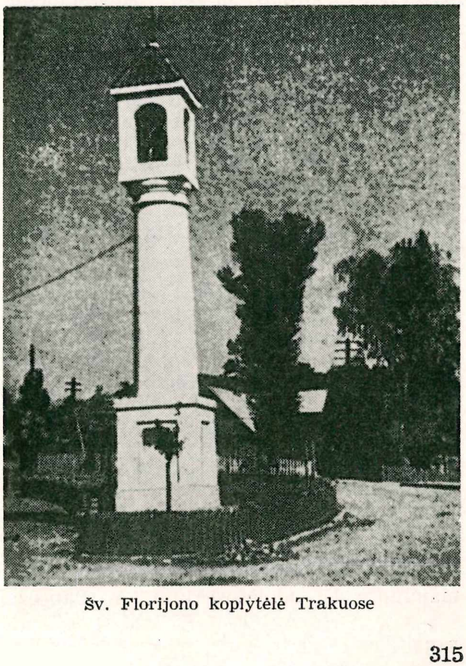

Šv. Florijono koplytėlė Trakuose

dų, kuriomis F. prašomas gelbėti, pas mus nepasitaiko.

Florinsky Michael (g. 1894) istorikas, ėjęs mokslus Kieve. Po I pas. karo emigravo ir tęsė studijas Londone bei New Yorke. 1931 gavo dr. laipsnį Kolumbijos univ. New Yorke, kur yra ekonominių ir politinių mokslų prof. Rašo Rusijos istorijos ir tarptautinės politikos klausimais. Išsp. Russia: A History and an Interpretation 1953 ir kt.

Florinskij Timotej Dimitrijevič (1854—1919) rusų slavistas, 1888 apgynęs daktaro disertaciją ir po to greitai paskirtas Kievo univ. ord. prof. ir istorijos filologijos dekanu. Žymesni jo darbai yra: Političeskaja i kul'turnaja bor'ba na grečeskom Vostoke v pervoj polovine XIV v. 1883; Lekcii po slavjanskomu jazykoznaniju 2 dalys, 1895–97. Be to, dar nuo 1884 redagavo Slavjanskij ježegodnik.

Floris (de Vriendt) 1. Cornelis (1514–1575) flamų architektas, skulptorius, ornamentininkas. F. išvystė naują ornamentinę sistemą, jungdamas italų bei prancūzų renesanso groteską su savo išrastais raitulių, kaukių, kartušų motyvais, ją skelbė graviūrų serijomis (1548–56) ir padarė didelės įtakos vėlyvojo renesanso dekoratyvinio meno šakoms š. Europoje ir Vokietijoje (‚F. stilius' Heidelbergo pilies puošmenyse). 1561–65 pastatė Antverpeno rotušę, flamų renesanso šedevrą, florentietiškan fasadan vykusiai įkomponuodamas šiaurės tipo pinijoną. F. turėjo didelę meno dirbtuvę; epitafijas, antkapius eksportavo net Danijon (1565), Karaliaučiun (1549 ir 1570).

R. Hedicke, C. F. 1913.

2. Frans (1516–1570) flamų tapytojas ir raižytojas, C. F. brolis, apie 1538–40 gyvenęs Italijoje, Michelangelo ir Vasari sekėjas, ryškus flamų manierizmo atstovas; gerai įsijautęs į italų formų pasaulį, domėjosi judančios figūros grožiu. Tapė mitologines scenas su ištįsusiomis, mažagalvėmis smarkiai judančiomis figūromis, gerus portretus. Ofortuose jaučiama Parmigianino įtaka.

D. Zuntz, F. F. 1929. *P. Rkl.*

Floristika (lot.) mokslas apie krašto florą. F. pradžią sudaro augalų sąrašai kelionių aprašymuose, pvz. Clusius Ispanijoje ir Vengrijoje XVI a. Toliau eina atskirų vietų augmenijos aprašymai, kurie taip pat prasideda XVI a. Schneeberger sudarė 1557 Lenkijos augmenijos sąrašą su jų aprašymais; XVII a. tokių aprašymų yra labai daug, ypač Vokietijoje. XVIII a. Linné parašyta Flora lapponica ir Flora suecica. Jo įtakoje F. labai išsiplėtė. Lietuvoje F. domėjosi Gilibertas ir Jundilos Vilniuje, kuris XIX a. pradžioje tapo floristiniu centru (Wolfgangas, Gorskis ir kt.). Žemaičiuose F. domėjosi kun. A. Pabrėža, š. Lietuvoje ir dabartinėje Latvijoje kun. Fedaravičius, o Lietuvos respublikoje F. atgijo, įkūrus Lietuvos Universitetą. F. yra vienas iš svarbiausių augalų geografijos, fitosociologijos ir krašto augalijos tyrimo pagrindų. Žr. Botanika.

Mobius, Entstehung und Entwicklung der Floristik (Botanisches Jahrb. 1938). *K. Rgl.*

Floros sritis augalų geografijoje sritis, charakterizuojama tiktai jai būdinga augmenija.

Florovskij Anton (g. 1883) rusų istorikas, prieš I pas. karą buv. Odesos univ. prof. Vėliau emigravo Prahon, kur daugiausia tyrinėjo senuosius čekų santykius su rusais. Be keleto smulkesnių darbų, šiuo klausimu 1935 jis paskelbė Čechi i vostočnyje slaviane, už kurį Prahos rusų univ. suteikė jam daktaro laipsnį. Šioje studijoje plačiai paliečiami ir čekų santykiai su Lietuva ligi XVI a.

Florus Publius Annius romėnų istorikas, gyv. Trajano ir Hadriano laikais. Pasiremdamas ankstesniais istorikais, F. parašė trumpą romėnų istorijos apžvalgą (Epitoma) nuo Romos įsteigimo ligi imp. Augusto. Veikalas pasižymi retoriškumu ir išviršiniais efektais. Geriausi leidimai Halmo 1854, Rossbacho 1896 ir Forsterio 1929. Eilėraščių liekanas surinko Baehrens, Fragmenta poetarum Romanorum.

Flossenbürg š. Bavarijos miestelis Čekoslovakijos pasienyje, tarp Tirschenreutho ir Weideno; 2358 gyv. (1952). F. 1938–45 veikė koncentracijos stovykla, į kurią būdavo siunčiamos sunaikinti nacionalsocialistų aukos. Šioje stovykloje žuvo 73.296 asmenys, jų tarpe 2480 lietuvių. Atskiromis tautybėmis čia žuvo: rusų 26.430, lenkų 17.546, vokiečių 5964, prancūzų 4371, čekoslovakų 3784, italų 3413, žydų 3132, lietuvių 2480, jugoslavų 2140, belgų 1693, olandų 1162, vengrų 672, graikų 450, danų 20, norvegų 14, ispanų 14, anglų 9 ir amerikiečių 2. 1946 X sudarytas tarptautinis komitetas (iš lietuvių įėjo kun. St. Yla) F. koncentracijos stovyklos kankinių atminimui pagerbti. Pastatyta paminklinė koplyčia, mauzolėjas ir paminklai. 1947 V 27, pašventintas bendras paminklas, pastatytas F. miestelyje su įrašu ‚In Memoriam Consortes 1938–1945'. Stovyklos rajone pašventinta paminklinė koplyčia (šv. Mišias celebravo vysk. V. Padolskis). Koplyčios langai papuošti vitražais. Pirmasis langas prie altoriaus paskirtas lietuviams. Vitraže, kurio projektą sudarė architektas A. Tylius, atvaizduota Aušros Vartų Marijos paveikslas, kurio apačioj įdėtas lot. įrašas ‚Memento 2480 Marthyrum Lithuanorum', kiek žemiau Valstybės ženklas ir pačioje apačioj tarp 2-jų tulpių įrašas ‚Lithuania'. Prieš pat krematoriumo duris pastatyta lietuvių paminklinė lenta, kurioje išgraviruotas kryžius, Vytis ir šis įrašas: ‚Lithua-

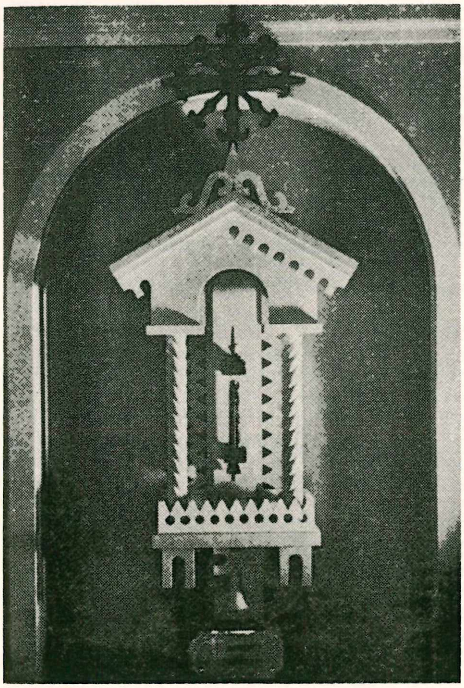

K. Varnelis Koplytėlė Marianapolyje

nia, čia nukankinta 2480 lietuvių už gilią tėvynės meilę ir Lietuvos laisvę'. Iškilmių metu visų tautybių atstovams įteiktos urnos su žuvusiųjų pelenais. 1949 lietuvių urna pergabenta į JAV ir saugojama Marianapolio (Thompson, Conn.) vienuolyno koplyčioje. Pelenams laikyti pastatyta lietuviško stiliaus koplytėlė (K. Varnelio projektas). *P. Alš.*

Flotilė (prc. flotille) jūros, upės ar ežero pakrančių mažų karo laivų dalinys (naikintojas, povandeniniai laivai).

Flötner Peter (apie 1490/1495–1546) iš Šveicarijos kilęs vokiečių renesanso dekoratorius, nuo 1522 dirbęs Nürnberge. Sekdamas italų renesanso groteskų, arabeskų ir maureskų motyvais, F. raižė medyje ornamentų pavyzdžius, projektus įvairiems meno dirbiniams, iliustracijas, dirbo pats baldus ir daugybę plakečių, medalių, smulkių reljefų iš bronzos, švino, akmens su mitologinėmis ir alegorinėmis scenomis. F. darbai buvo labai paplitę, ir Vokietijoje gerokai išpopuliarino jo fantastiškai interpretuotą italų renesanso ornamentiką. *P. Rkl.*

Flotow Friedrich von (1812–1883) vokiečių teatrinės muzikos kompozitorius. Kompozicijos mokėsi 1827–30 pas A. J. Rejchą Paryžiuje, kur praleido nemažą savo gyvenimo dalį. 1856–63 vadovavo Schwerino muzikos teatrui. 1868–80 gyveno viename savo dvarų netoli Vienos, nuo 1880 iki mirties Darmstadte. F. kūrybos svarbiausias bruožas: prancūzų komiškosios operos (opéra comique) ir vokiečių vad. Singspiel sintezė, kurioje iš dalies vyrauja pirmasis elementas. Šiaip F. operoms būdinga didelis (dažnokai, tiesa, paviršutiniškas) melodingumas, lengvas ritmas ir ryškus polinkis į sentimentalizmą. Iš apie 30 (įskaitant operetes ir baletus) jo teatrinės muzikos kūrinių labiausiai nusisekę yra operos Alessandro Stradella 1844 ir Martha 1847. Atskirai paminėtinos F. operos: Le naufrage de la méduse 1839; Die Grossfürstin 1850; Indra 1853; L'ombre 1870 ir kt. Nemaža dalis jo operų turi po dvi kartais gerokai skirtingas versijas — vokišką ir prancūzišką. Be teatrinės muzikos, F. yra dar parašęs fortepijonui koncertą, dvi uvertiūras, keletą kamerinės muzikos kūrinių ir dainų.

F. v. F's Leben, von seiner Witwe (*R. Swoboda-Flotow*) 1892; *B. Bardi-Poswiansky*, F. als Opernkomponist 1924; *K. Lüthge*, Die deutsche Spieloper 1924. *K. O.*

Flourens 1. G u s t a v (1838–1871) prc. revoliucionierius, komūnos narys ir vienas nacionalinės gvardijos vadų. 1863 buvo užėmęs tėvo katedrą Paryžiaus univ., bet dėl savo radikalinių pažiūrų turėjo iš univ. pasitraukti. 1866 dalyvavo graikų laisvės

P. Flötner Groteska

karuose su turkais. 1871 kovoje su versaliečiais žuvo sukapotas. Išsp. Histoire de l'homme 1863; Ce qui est possible 1864; Science de l'homme 1865; Paris livré 1871.

2. Marie Jean Pierre (1794–1867) prancūzų fiziologas, lyginamosios anatomijos prof. Paryžiuje, nuo 1840 prancūzų mokslo akad. narys. Tyrinėjo nervų sistemą ir vienas iš pirmųjų nustatė galvos smegenų funkcijų lokalizaciją. Išsp. De l'instinct et de l'intelligence des animaux 1841; De la longévité 1854; De la vie et de l'intelligence 1858 ir kt.

Flournoy Théodore (1854–1920) šveicarų psichologas, nuo 1908 eksperimentinės psichologijos prof. Genevoje. Tyrinėjo parapsichologinius reiškinius ir religijų psichologiją. Išsp. Esprits et mediums 1911; Les observations de psychologie religieuse 1915 ir kt.

Fludd Robert (1574–1637) anglų gydytojas ir mistinis filosofas, ėjęs mokslus Oxforde. Darė mokslinių bandymų ir, sakoma, išradęs barometrą. Paracelso įtakoje skelbė mistinį panteizmą. Išsp. Utriusque cosmi, majoris et minoris, metaphysica, physica atque technica historia 1617; Clavis philosophiae et alchymiae 1633; Philosophia Moysaica 1637 ir kt.

Flüela vidurinių Alpių perėja Graubündeno kantone (Šveicarijoje), jungianti Davos ir Süss 27 km ilgio keliu. 2389 m nuo j.l. F. pasižymi gražiais gamtovaizdžiais.

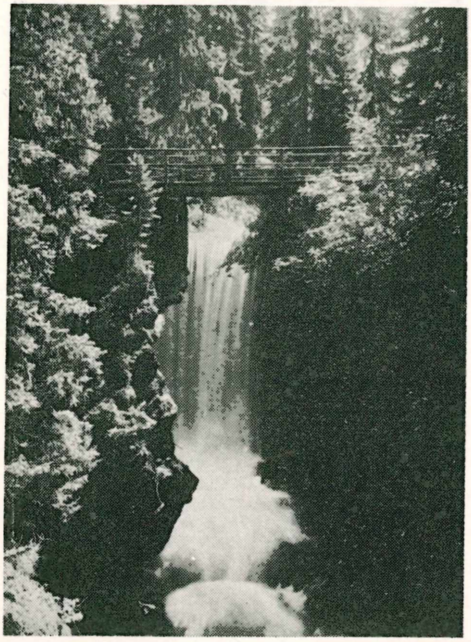

Flüela krioklys Davos apylinkėje

Flugelab koralinė sala rifas Pacifiko vandenyne, Marshallo salyne, Eniwetok koralinio rifo grandis, apie 1000 m ilgio ir 800 m pločio. Čia 1952 XI 1 buvo susprogdinta pirmoji vandenilio bomba, kuriai sprogus, salos vietoje pasiliko 70 m gylio duobė.

Flügge Karl (1847–1923) vokiečių bakteriologas, prof. Göttingene 1885, Vroclave 1887 ir Berlyne 1909. Atliko svarbių tyrinėjimų epidemiologijos ir profilaktikos srityje. Ypač reikšmingi tyrimai apie tuberkuliozės bakterijų plitimą. Išsp. Grundriss der Hygiene ^{10}1927 (red. Heymann) ir kt.

Fluidas (lot. fluidum ‚skystimas'). Senesnėje fizikoje F. vadino tuos hipotezinius skysčius, kurie aiškino tuo metu nepaprastus gamtos reiškinius. Fizikoje ir chemijoje F. operuota iki XIX a. vidurio. Panašiai kaip šilumos reiškiniams išaiškinti buvo laikomasi flogistono pažiūros, taip elektros moksle buvo manoma esant vienos rūšies (Franklin 1756) arba dviejų rūšių (Symmer 1759) ypatingiems skysčiams, elektriniams F., kurie praeina pro visus kūnus ir juose sukelia elektrinius reiškinius. Magnetizmo reiškiniams aiškinti buvo taikomas magnetinis F. F. perkeldavo ir į žmonių psichikos reiškinius, ir ten jie daug stipriau įsigalėjo, nes ir ligi šiol su F. sąvoka turi reikalo, pvz. spiritistai.

Fluidinis kompas, skystinis kompas. Žr. Kompas.

Fluitans (lot. ‚plūduriuojąs') botanikos terminas, pvz. Ranunculus fluitans — plūdinis vėdrynas.

Fluktuacija (lot. fluctuatio ‚bangavimas') 1. biologijoje tos pačios padermės individų nedidelis įvairumas nepaveldimų žymių atžvilgiu, atsirandąs dėl aplinkumos įtakos arba fiziologinių priežasčių. Pvz. tos pačios giminės žmonių galvos smegenų nevienodas svoris, ešerio nugaros peleko dyglių nevienodas skaičius ir t.t. 2. medicinoje prisirinkusio skystimo atsitraukimas, paspaudus pirštais, ir atgal grįžimas, nustojus spausti. Tokiu būdu patiriama, ar yra pūlių ištvinkusioje votyje arba skystimo pilvo tuštime.

Fluorapatitas mineralo apatito atmaina su fluoro priemaiša. Kietumas 5, lyg. sv. 3,2, spalva rusva, ruda, balta, žalia, bet pasitaiko ir bespalvių atmainų. Randamas JAV, Kanadoje, Rusijoje, Švedijoje, Suomijoje, Vokietijoje. Naudojamas superfosfatinėms trąšoms, fosforo preparatams, emalei, fosforo žalvariui ir ketui gaminti.

Fluoras (lot. fluor) cheminis elementas iš halogenų šeimos, ženklas F, atominis svoris 19.00, atominis Nr. 9, valentingumas 1, aptiktas Scheele 1771. Gamtoje laisvo F. nėra, nes jis nepaprastai veiklus ir jungiasi beveik su visais elementais, išskyrus deguonį. F. tepasitaiko junginių formos, pvz. kalcio fluoride, CaF_2. Dujos

išblyškusiai gelsvos. F. skaldo vandenį, atpalaiduodamas deguonį. Su metalais duoda druskas, fluoridus, pvz. NaF, KF. Jie labai nuodingi, tačiau labai maži kiekiai naudingi dantims, ypač vaikams iki 10 metų amžiaus. Fluoro vandenilio rūgštis, H_2F_2, ardo (tirpdo) stiklą ir silikatus; vartojamas raižiniams stikle daryti. Ji laikoma švino, platinos, parafino arba gutaperčios induose. *P. Jc.*

F. junginiai. F. jungiasi su visais elementais, išskyrus tauriąsias dujas; F. junginiuose visada yra elektronegatyvioji dalis.

F. vandenilis yra vienas svarbiausių F. junginių. F., jungdamasis su vandeniliu, duoda fluoro vandenilį, arba vad. fluoro vandenilio rūgštį (formula H_2F_2), bespalves aštraus kvapo dujas, kurias atvėsinus, gaunamas fluoro vandenilio skystis, verdąs 19,5°C temperatūroje. Jis smarkiai tirpina stiklą ir apskritai silikatus, paversdamas juos dujiniu SiF_4. Todėl H_2F_2 tegalima laikyti tik platinos, švino, kaučuko, plastikos ar parafino inde.

F. vandenilio druskos vadinamos fluoridais. Natrio fluoridas (NaF) labai nuodingas. Jis sustabdo fermentų veikimą. Mažas jo kiekis reikalingas dantims. Priešnuodis yra kalcio junginiai, kurie duoda netarpų kalcio fluoridą CaF_2. Kita druska, aluminio ir eterio fluoridas (Na_3AlF_6), vad. kriolitu, vartojamas aluminio gamyboje. Pastaruoju laiku plačiai vartojami sotūs ir labai pastovūs organiniai F. junginiai. *P. Jc.*

Fluoresceinas žr. Ftaleinai.

Fluorescencija (lot.) šviesos spinduliavimas apšvietimo arba kitokio medžiagos sužadinimo metu. F. pavadinta nuo mineralo fluorito, kuriame šis reiškinys labai stiprus. Daugelis medžiagų arba kūnų, šviečiamų matomąja ir ultraviolėtine šviesa, virsta savarankiškais šviesos šaltiniais ir spinduliuoja naujus šviesos spindulius. Šių spindulių bangos ilgiai dažnai skiriasi nuo žadinamos šviesos spindulių. F. šviesos spalva paprastai būna pasistūmusi į raudonąjį spektro galą. F. šviesa spinduliuojama tik tol, kol medžiaga apšviečiama arba žadinama kitais spinduliais, pvz. katodiniais, X arba γ spinduliais ir t.t. Jeigu medžiaga dar kurį laiką šviečia ir sužadinimą nutraukus, toks reiškinys vadinamas fosforescencija. F. ypatybėmis pasižymi daugelis praskiestų dujų ir garų ir kaikurios organinės medžiagos, ištirpintos skystuose tirpintuvuose, pvz. fluorescinas, eozinas, rodaminas, eskulinas, chinino tirpalai ir t.t. Iš neorganinių junginių gerai fluorescuoja uranilo junginiai, retųjų žemių elementų druskos, kaikurie platinos junginiai. Susekta, kad fluorescuoti gali visos medžiagos, tik daugumos medžiagų F. šviesa yra tolimame nematomos ultravioletinės šviesos rajone. Kartais kaikurios medžiagos, ypač praskiestos dujos, spinduliuoja tokio pat dažnumo šviesa, kokia jos yra sužadinamos,— toks reiškinys vadinamas rezonanso fluorescencija. F. proceso esmė yra ta, kad, medžiagai absorbuojant, sužadinamos šviesos kvantų, atomų ir molekulų elektronai pakyla į augštesnius energijos lygius arba į tolimesnes nuo branduolio orbitas ir, krisdami atgal, energijos skirtumą išleidžia būdingo F. šviesos dažnumo kvantų pavidalu.

Fluorescencijos ekranas stiklinė plokštelė arba ištempto popieriaus lapas, dengtas plonu fluorescuojančios medžiagos sluogsniu. Labai geri F. ekranai iš urano stiklo. Krintant ant F. ekrano Röntgeno, katodiniams, ultravioletiniams spinduliams arba radioaktyviųjų medžiagų α dalelėms, gaunamas fluorescencijos šviesos vaizdas. F. ekranai plačiai vartojami laboratorijose, televizijoje ir Röntgeno spindulių kabinetuose.

Fluoritas mineralas CaF_2. Sistema kubinė. Kietumas 4. Lyg. sv. 3,1–3,2. Įvairių atspalvių violetinės, žalios, rudos, mėlynos, pilkos bei rausvos spalvos, retai bespalvis. Fluorescuoja. Sutinkamas dažniausiai drauge su lauko špatais, kvarcu, berilu, brangiaisiais akmenimis, sulfidais. Anglijoje, Vokietijoje, Suomijoje, T. Rusijoje, JAV, Japonijoje. Metalurgijoje vartojamas kaip fliusas floro vandenilio rūgščiai gauti, keramikoje bei stiklo pramonėje.

Flushing didžioji Brooklyno š.r. dalis, buv. atskiras miestelis, įk. anglų 1644. Čia apie 1660 apsigyveno žymi kvakerių grupė, o 1672 buvojo jų įkūrėjas G. Fox. Kolonijos laikais F. turtingų niūjorkiečių rezidencinė vasarvietė. XVIII a. pradžioje čia įsteigtas pirmutinis JAV komercinis medelynas. 1939 pasaulinės parodos (su Lietuvos paviljonu) vieta.

Flustra Bryoza gentis Stelmatozoa pobūrio. Laikosi didelėmis šakotomis kolonijomis, kurios dažnai panašios į lapų kuokštelę. F. membranacea gyvena vandenynų gelmėse. Sena gentis, kurios liekanų žinoma jau paleozoikume.

Fluviatilis (lot. ‚upinis') terminas vartojamas botanikoje ir zoologijoje upėse ar gėlame vandenyje gyvenantiems augalams bei gyviams pažymėti, pvz.: Equisetu heleocharis var. fluviatilis — asiūklis upinis, balinis; Ancylus fluviatilis — ancilinė kriauklė.

f-moll (it. fa minore) muzikoje tono rūšis.

F.O.B. (stp. ag. Free on Board) prekybos sandėrio klauzulė, reiškianti, kad pardavėjas savo kaštu pristato prekes į laivą siuntimo uoste. Šis terminas vartoja-

mas prekybos sandėriuose ir tais atvejais, kai prekės siunčiamos kitomis transporto priemonėmis, ne laivu.

Fobas (gr. Phobos) 1. vėlyvesnėje graikų mitologijoje karo dievas, sukeliąs didelę baimę priešo kariuomenei; 2. astronomijoje planetos Marso palydovas. Aptiktas A. Hall 1877 VIII 11 Washingtone. Vidutinis ryškumas 11,5. Atstumas nuo Marso centro 9380 km. Apskrieja apie Marsą per 7 val. 39 min. 13,85 sek., beveik trigubai greičiau, nei paties Marso apsisukimas. Dėl to, žiūrint iš Marso, turi tekėti vakaruose ir nusileisti rytuose. Tai vienintelis šios rūšies pavyzdys saulės sistemoje. Spėjama, kad F. skersmuo yra apie 15 km.

Fobija (gr. phobia iš phobos ‚baimė') psichopatologinis reiškinys: nenugalima, keista baimė, ypač pasilikti vienam ar viennam kur nors išeiti, baimė ką nors paliesti, susitepti, apsikrėsti ir t.t. F. priežastys ir atsiradimo sąlygos mažai ištirtos. F. pasitaiko psichopatams, neramaus būdo asmenims ir sunkiesiems psichiniams ligoniams.

Foch Ferdinand (1851–1929) Prancūzijos, Anglijos bei Lenkijos maršalas. 1895–1908 augštojoje karo mokykloje dėstė taktiką. 1908–11 augštosios karo mokyklos virš., 1911 gen.; vadovavo divizijai ir korpui. I pas. karo pradžioje vadovavo 20 korpui, kovojusiam Lotaringijoje. 1914 pabaigoje vadovavo 9 armijai prie Marne. Paskui paskirtas mrš. Joffre padėjėju, turėjo savo valdžioje anglų–prancūzų armijų barą; vadovavo kautynėms ties Artois ir Somme. Vyriausiuoju kariuomenės vadu paskyrus gen. Nivelle 1916 pabaigoje, Fochas buvo pašalintas ir paskirtas karinių tyrinėjimų centro viršininku. 1917 armijų vadas ir generalinio štabo viršininkas. Italams pralaimėjus prie Caporetto (1917 XI), Santarvės augštosios karo tarybos prancūzų karinis atstovas. Ši taryba turėjo derinti santarvininkų kariuomenių veiksmus. Nepavykus kautynėms prie Amiens, 1918 III 26 Doulens konferencijoje F. pavesta koordinuoti anglų ir prancūzų kariuomenių veiksmus, o IV 3 po pasitarimo Beauvais vadovauti visoms Santarvės ginkluotosioms jėgoms vakarų fronte. 1918 V 14 visų vak. fronte veikiančiųjų jėgų vyriausias vadas. Atsargiai ir sumaniai spręsdamas, pasiekė tai, kad per paskutinius veiksmus vakarų fronte santarvininkai sumušė vokiečius, kurie 1918 XI 11 paprašė veiksmų paliaubų, pasibaigusių Versalio taikos sutartimi. 1919 I karo tarybos pirmininkas. 1919 Prancūzų akad. narys. Išsp. Les principes de la Guerre 1903, [5]1918; De la conduite de la Guerre 1904, [7]1929; Eloge de Napoléon 1921; Paroles de soldat, La bataille de Laon 1921 ir Mémoires pour servir à l'histoire de la guerre de 1914–1918, 1930.

F. Foch

R. Recouly, F. vainquer de la guerre 1919; *L. Madlein*, F. 1929; *G. Beyerhaus*, Die Europa-Politik des Marschalls F. 1942; *M. Weygand*, F. 1947.

Focillon Henri (1881–1943) prancūzų meno istorikas, 1913 prof. Lyono univ., 1924 Sorbonnoje, 1938 Collège de France. Meno istoriko dr. J. Baltrušaičio uošvis. Veikalai: Benevenuto Cellini 1910; G. B. Piranesi 1918; Musée de Lyon 1918; Technique et Sentiment 1919; Hokousai 1925; Raphael 1926; Les pierres de France 1928; Maîtres de l'Estampe 1930; L'art des sculpteurs romans 1931; La civilisation en Occident du XI-e au milieu du XV-e s. (su Pirenne ir Cohen) 1933; Vie de Formes 1934 ir 1939; Art d'Occident 1938; Peintures romanes de églises de France 1938.

Fock Gorch (1880–1916) spv. Johann Kinau, vokiečių rašytojo ir poeto, aprašinėjusio jūreivių, žvejų ir uosto žmonių gyvenimą, romanų dialoguose vartojusio vokiečių žemaičių tarmę. Išsp. Schullengrieper un Tungenknieper 1911; Hein Godewind, de Admiral von Moskitonien 1912; Hamborger Janmoaten 1914; Schiff ahoi! 1918; Sterne überm Meer (su biografija) 1917 ir kt. Visi raštai (5 tt.) išsp. 1925 ir 1936.

Focsani r. Rumunijos mst. prie Transilvanijos Alpių, Moldavijoje; 27.960 gyventojų (1948). Vyno, medžio pramonė. Apylinkėje akmens anglies, vario, geležies rūdos, naftos ištekliai. Prie F. 1789 rusai su austrais sumušė turkus; I pas. karo metu čia vyko atkaklios rumunų–vokiečių kautynės.

Foelkersamb (iš Voelkersamb) Otto Friedrich (m. 1705 XI 27) 1680 Livonijos pilininkas, 1683 ties Viena raitininkų Sobieskio kariuomenės vadas dešiniajame sparne. 1685 Černigovo vaivada, 1696–1705 Livonijos vaivada.

Foeniculum žr. Pankuolis.

Foerster Friedrich Wilhelm (g. 1869 VI 2) vokiečių pedagogas ir etikas, Berlyno observatorijos direktoriaus ir Etinės Kultūros Draugijos įkūrėjo (1891) Wilhelmo F. sūnus. 1893 baigė Berlyno univ. daktaro laipsniu (disertacija apie Kanto etiką). Dalyvaudamas socialistiniame sąjūdyje, darbininkų gyvenimo klausimams pažinti lankėsi Anglijoje ir JAV, o grįžęs redagavo žurnalą Ethische Kultur. Dėl vieno straipsnio iškalintas 3 mėn., 1896 emigravo į Švei-

cariją. Čia 1897 buvo išrinktas Tarpt. Etinės Kultūros Unijos gen. sekr., bet nuo 1903 nutraukė visus ryšius su šiuo sąjūdžiu. 1899 habilitavosi Züricho univ., 1911 persikėlė į Vienos, 1914 į Müncheno univ. Dėl savo pacifistinių ir antiimperialistinių įsitikinimų vėl turėjo palikti tėvynę. Po I pas. karo trumpam grįžęs į Vokietiją, 1918 buvo Bavarijos ambasadoriumi Berne. Vėliau gyveno užsienyje — Šveicarijoje, Prancūzijoje, Portugalijoje, galop JAV.

F. žiūri į pedagogiką pro gyvenimo klausimų visumos prizmę ir, atvirkščiai, į gyvenimo klausimų visumą jis žiūri pro pedagoginio mąstymo prizmę. Ugdymo vyksmas kaip ir sutapatinamas su paties gyvenimo vyksmu. Todėl F. kūryba, kurioje randa vietos ir gauna balsą įvairių laikų ir įvairių tautų mąstytojai, pateikia ne tik šių dienų pedagoginės krizės, bet ir šių dienų kultūros bei gyvenimo aplamai įžvalgią analizę, diagnozę ir prognozę. F. aiškiai skiria kultūrą nuo civilizacijos. Civilizacija išorinio pasaulio apvaldymas, kultūra — vidinio pasaulio apvaldymas. Modernusis žmogus su galingos, bet besielės civilizacijos pagalba pavergė gamtą, bet pamiršo savo sąžinės, širdies, charakterio, sielos kultūrą. Nūdieninė krizė — žmogaus sielos krizė. ‚Civilizacija be kultūros, technika be meilės, tai Babelio bokštas'. Nutolime nuo krikščionybės F. įžiūri žmonijos tragedijos giliausias šaknis bei priežastis, o dvasiniame žmogaus ir žmonijos atgimime jis mato išsigelbėjimą.

F. W. Foerster

F. laikomas vienu iš pirmaujančių charakterio pedagogikos atstovų. Geram sėkmingam ugdymui jis nurodo tris pagrindines sąlygas: 1. ugdytojas privalo būti idealistas, prieš savo akis turįs augščiausią tobulybės idealą — Kristų; 2. ugdytojas privalo būti realistas, turįs ne tik dėstomojo dalyko, bet, svarbiausia, paties ugdytinio nuodugnų, visapusišką pažinimą; 3. auklėtojo saviaukla yra pagrindinė sėkmingo ugdymo sąlyga. Geriausias ugdymo metodas yra netiesioginis, t.y. kada ugdymo idealas realizuojamas pirmiau savyje ir tik po to kituose: auklėtojas auklėja ne tuo, ką sako, bet tuo, ką daro, ir tuo, kas jis yra. Pagrindinius idealaus charakterio bruožus sudaro: 1. tvirtas principų laikymasis; aiškus tikslo numatymas; žinojimas, ką norima daryti, ir darymas, ką privaloma daryti; nesąlyginė ištikimybė savajam žodžiui bei pažadui; 2. mūsų žemesniosios prigimties apvaldymas; sugebėjimas sakyti ‚ne' savo egoistiniams polinkiams; 3. nepriklausomybė atžvilgių į aplinką, į tuščią popularumą; 4. ištikimybė mūsų pačių idealui, neatsižvelgiant į patiriamą neteisybę, šmeižtus ir persekiojimus; 5. baimės apvaldymas; 6. atsakomybės jausmas kitų gyvybės atžvilgiu; 7. jėgos ir meilės derinys. ‚Auklėjimo siela yra sielos auklėjimas', — kartoja F. Dėl to jis aiškiai skiria individualybę ir asmenybę. Pirmosios mirimas reiškia antrosios gimimą: kaip kad ąžuolo gilė turi prarasti savo ribotumą, kad iš jos galėtų išaugti medis, taip panašiai žmogiškoji individualybė turi pramušti siauro egoizmo kiautą, kad iš jos galėtų išsiskleisti kilni asmenybė.

Pastaruoju metu kaskart vis didesnio dėmesio susilaukia F. skelbiamas ‚pedagoginis federalizmas'. Patį terminą bei jo gilią prasmę F. sakosi pasiskolinęs iš sociologo C. Frantz raštų. Pedagoginis federalizmas reiškia: nuo visų galimų kraštutinumų atsipalaidavimą, galvojimą sintezėmis ir to sintezinio galvojimo pritaikymą ugdyme bei pačiame gyvenime. Pagal pedagoginio federalizmo mokslą įvairūs priešingi ugdymo ir gyvenimo veiksniai, kaip antai: laisvė ir autoritetas, intelektualizmas ir misticizmas, mokslas ir tikėjimas, tradicija ir pažanga ir t.t., vienas kitą ne išskiria, bet, atvirkščiai, suponuoja, papildo ir tuo būdu veda į žmogaus buities pilnatvę. Federalizmas yra krikščionybė, pritaikyta žmogiškosios visuomenės problemoms.

Po II pas. karo kilo naujas susidomėjimas F. 1952 Vokietijoje įsikūrė F. Foersterio Draugija, kuriai vadovauja J. Antz (Bonne).

Iš daugybės F. raštų, kuriuose paliečiamos ir gvildenamos pedagoginės, moralinės, kultūrinės, ekonominės, socialinės, politinės ir religinės šių dienų problemos, paminėtina: Der Entwicklungsgang d. Kantschen Ethik 1894; Die Arbeitslosigkeit und die moderne Wirtschaftsentwicklung 1898; Jungendlehre 1904; Lebenskunde 1904; Technik und Ethik 1905; Schule und Charakter 1907, [15]1953; Sexualethik und Sexualpädagogik 1907, [6]1952; Christentum und Klassenkampf 1908; Lebensführung 1909; Staatsbürgerliche Erziehung 1910, [4]1920; Autorität und Freiheit 1910; Schuld und Sühne 1911; Strafe und Erziehung 1913; Die deutsche Jugend und der Weltkrieg 1916, [4]1918; Weltpolitik und Weltgewissen 1919; Mein Kampf gegen militaristische Deutschland 1921; Christus u. das menschliche Leben [3]1953; Angewandte politische Ethik 1923–24; Ewiges Licht und menschliche Finsternis 1935; Europa u. die deutsche Frage 1935; Erlebte Weltgeschichte 1869–1953, 1953 ir kt.

Lietuvoje F. pedagogines mintis labiau-

siai išpopularino M. Pečkauskaitė, buvusi jo mokinė.

F. raštų vertimai lietuviškai: Šių dienų studentija ir kat. bažnyčia 1910 (vertė K. P., atsp. iš Draugijos); Autoritetas bei laisvė (A. Smetona, Vairas 1914); M. Pečkauskaitės vertimai: Jaunuomenės auklėjimas [3]1926; Seksualinė etika ir seksualinė pedagogija 1923; Auklėjimas ir auklėjamasis 1928 (Liet. M-la 1925–27); Kristus ir žmogaus gyvenimas 1931; Mokėk gyventi 1934 ir straipsniai N. Vaidilutėje nuo 1921; B. Stočkaus vertimas: Amžinoji šviesa ir žmonių tamsybės 1937 ir kt.

A. Boehm, F. W. F. moralpädagogische Ansichten 1919; *G. Budde*, F. W. F. (Erziehung und Bildung 1929, Nr. 5); *A. Ehm*, F. W. F.: sa pédagogie morale 1938; *W. Fabian*, F. W. F. Darlegung und Würdigung seiner ethnischen und pädagogischen Gedanken 1924; *H. M. Georgen*, F. W. F. Leben und wissenschaftliche Entwicklung 1933; Mitteilungen der F.W.F. Gesellschaft 1952, Nr.2; *A. Mueller*, F. W. F. und die wirkliche Welt 1928; *H. Nohl*, Die pädagogische Bewegung in Deutschland und ihre Theorie 1949; *A. Paplauskas–Ramūnas*, F. W. F. éducateur (L'École Canadienne, novembre 1949); *L. Pilger*, F. W. F. als Ethiker, Politiker und Pädagoge 1922; *F. Preger*, Zum Streit um F. W. F. 1924; *E. Saupe*, Deutsche Pädagogen der Gegenwart 1929; *H. Schwann*, Wer ist F. W. F.? 1930; *L. Witte*, F. W. F. Katholizismus 1911. *A.P.-R.*

Fofanov Konstantin Aleksandrovič (1862–1911) rusų poetas. Mažos kultūros ir banalios tematikos, nelygus savo forma, tačiau turėjo nuoširdumo ir dainingumo dovaną. Simbolistų poezijos sušvitimas jį galutinai užtemdė. Rinkiniai: Stichotverenija 1887; Teni i tainy 1891.

V. Briusov, Daliokije i blizkije 1912.

Fogazzaro Antonio (1842–1911) italų poetas ir rašytojas, psichologinio romano atstovas, pasivėlavęs romantikas. 1900 senatorius. Savo veikaluose skelbė Manzoni ir Gioberti liberalinę katalikybę. Romanai Il Santo 1906 ir Leila 1911 buvo įtraukti į Indexą. Išsp. Miranda 1874; Valsolda 1876; Daniele Cortis 1887; Piccolo mondo antico 1895; Piccolo mondo moderno 1901 ir kt.

T. Gallarati-Scoti, La vita di A. F. 1920; *P. Nardi*, A. F. 1938.

Fogelberg Bengt Erland (1786–1854) švedų skulptorius. F. prisijungė prie vadinamosios Götiska förbundet (Götiska sąjunga) pastangų skandinaviškiems mitams mene įvesti. 1844 jis pabaigė didžiules marmoro statulas, vaizduojančias švedų dievus Odeną, Torą ir Balderį. Iš kitų statulų paminėtinas Gustavo Vazos biustas, Birger Jarlo ir Karolio XIV statulos Stockholme, bei Gustavo II statula Göteborge.

Fogelklou Emilia (g. 1878) švedų rašytoja, palinkusi teologijon bei socialinėn psichologijon, ir moksliškai galvodama, jungia intuiciją su šiltu besiveržiančiu intensyvumu. Parašė: Ur fromhetslivets svensk–historia (Iš švedų pamaldumo istorijos, 1916–17); Birgitta 1919; Arnold (monografiją apie jos vyrą geografą ir rašytoją Arnold Norlind, 1944); Barhuvad (Vienplaukis, 1950). Upsalos univ. teologijos garbės daktaras 1941.

Fogelqvist Torsten 1880–1941) švedų rašytojas bei kritikas, Upsalos univ. filosofijos garbės daktaras 1927, Švedų Akademijos narys 1931. F. yra išleidęs nemažą skaičių essay rinkinių, persunktų liberalinės pasaulėžiūros, stilistinio vešlumo bei šilto humanistinio entuziazmo.

Foggia p. Italijos mst. Apulijoje; 97.386 gyv. (1951). Žymus derlingos žemės ūkio srities centras. Normanų statyta XII a. katedra, vyskupo rezidencija. Nuo XV a. didžiausia Italijoje vilnos rinka. II pas. karo metu apgriauta orinių puolimų.

Fogo (portugališkai ,židinys') Kap Verde salyno vulkano sala, 486 km², 16.705 gyv. (1950). Vulkanas, kurio paskutinysis išsiveržimas buvo 1847, 2850 m. augščio. Jo šlaituose auginama kavos medeliai, vaismedžiai ir tabakas.

Fohi legendinis pirmasis Kinijos imperatorius ir įstatymų leidėjas. Pagal legendas, F. apie 2200 pr. Kr. įkūręs Kinijos imperiją, įsteigęs moterystę, išradęs žvejybą, medžioklę, muziką ir raštą. Jis garbinęs vieną augščiausią dievybę.

Fohr Carl Philipp (1795–1818) vokiečių tapytojas, romantikas. 1816 Romoje prisijungė prie vad. nazariečių dailininkų grupės, siekusios meno atnaujinimo religijos ir patriotizmo dvasioje. F. tapė stilizuotus Italijos peisažus. Spalvos sunkios ir gilios. Paliko daug piešinių ir akvarelių — gamtos studijų ir fantazijų.

C. Ph. F., Skizzenbuch 1952.

Föhr didumo antroji š. Fryzų sala; 82 km², 11.200 gyv. (1950). Administracijos centras Wyk.

Foy Maximilien Sébastien (1775–1825) prancūzų generolas ir politinis veikėjas. Dalyvavo karuose: 1792–93 Belgijoje, 1795–97 Pareinyje, 1798 Šveicarijoje, 1799 Padunojy, 1800 Italijoje, 1805 Austrijoje ir 1812–14 Ispanijoje. F. priešinosi Napoleono įsigalėjimui, bet vėliau, jį laikydamas Prancūzijos gynėju, įstojo kariuomenėn ir dalyvavo Waterloo kautynėse. Liudvikas XVIII jam suteikė grafo titulą. 1819 atstovas, vadovavo liberalų opozicijai.

Foyn Svend (1809–1894) Norvegijos banginių medžioklės organizatorius. 1863 banginiams medžioti pasistatydino pirmąjį garlaivį, kuriuo apkeliavo Arkčio vandenyną. Išradęs granatinį harpūną 10 metų turėjo monopolinę teisę jį vartoti ir kasmet sugaudavo per 100 banginių. 1893 suorganizavo banginių medžioklės ekspediciją į Antarkčio vandenyną.

Foix Gaston III Phoebus (1331–1391) prancūzų grafas, Gascogne ir Languedoc gubernatorius; 1345 kovojo su anglais, dalyvavo kryžiuočių ordino žygyje į Livoniją.

Fojė (prc. foyer) priesalis, teatro ar kino salė (dažniausiai su bufetu) pertraukų metu pasivaikščioti.

Fokas (lot. focus ,židinys') 1. fizikoje spindulių lūžimo ir susikirtimo centras, židinys; 2. medicinoje ligos proceso centras organizme.

Fokas 1. šventasis (šventė IX 22), vyskupas ir kankinys Sinope (Ponte), nužudytas Valeriano ir Diokletiano laikais, garbintas kaip jūrininkų globėjas.

2. (Phoka) Bizantijos imperatorius (602–610), paskelbtas prieš Maurikijų sukilusios Dunojaus kariuomenės. Žiauriai nužudė Maurikijų ir jo šeimą. Savo tironišku valdymu sužlugdė imperiją: Persų karalius Chosrojas II atėmė iš jo Mesopotamiją, Siriją, Fenikiją, Palestiną ir M. Aziją. Pagaliau jį nuvertė Afrikos egzarchas Heraklijus, kurio sūnus Heraklijus tapo imperatoriumi.

Fokėja (Phocaea) joniečių mst. M. Azijoje. Klestėjo VII a. VI a. kaip prekybos mst. turėjo savo kolonijų (Massilia–Marseille). Persams nukariavus, daug F. gyventojų išsikėlė į Korsiką. XV a. genujiečių tvirtovė.

Fokija (Phocis) senovės vidurinės Graikijos kraštas, gyventas fokiečių, giminingų doriečiams. Į F. sudėtį įėjo Delfai, Parnaso kalnas ir Elatėja. Š.v. ji ribojosi su Termopilais, rytuose su Beotija ir p. siekė Korinto įlanką. Apie 596 pr. Kr. F. nustojo Delfų. Fokiečiai, padedami atėniečių, 457 pr. Kr. pasiėmė Delfus. IV a. F. pateko tebiečių valdžion. Romėnų laikais F. buvo leista atgaivinti savo sąjungą, tačiau ji nebeturėjo jokios politinės reikšmės.

Fokin Michail (1880–1942) rusų šokėjas ir baletmeistras. F. naujoviškai priėjo prie muzikalinio kūrinio, pakeisdamas jį matomais vaizdais. Baletui panaudojo simfoninę muziką Rimskio–Korsakovo, Schumanno, Liszto, Chopino, Stravinskio ir kt. F. sukūrė puikias miniatiūras. Svarbiausia jų tema erotika. 1909–14 F. išgarsėjo šokdamas v. Europoje, Diagilevo trupėje, kur didžiausio pasisekimo turėjo jo Mirštanti gulbė su Pavlova ir polovięčių šokiai. Nuo 1925 JAV turėjo savo baleto trupę.

Fokker Anthony (1890–1939) olandų lėktuvų konstruktorius. 1913 prie Schwerino (Vokietijoje) įsteigė lėktuvų fabriką. I pas. karo metu gamino vienaviečius kovos lėktuvus. 1919 grįžo į Olandiją ir Amsterdame įsteigė lėktuvų dirbtuves. F. konstrukcijos lėktuvai: Fokker C, Fokker D, Fokker E, Fokker G ir kt. 1922 atvyko į JAV, čia natūralizavosi ir tapo Fokker Aircraft Corporation (Hasbrouck Heights, N. J.) prezidentu.

E. Franquinet, F. 1946.

Fokstrotas (ag. fox trot ,lapės žingsnis') apie 1910 JAV atsiradęs šokis, nuo 1917 paplitęs ir Europoje.

Földes Jolán (g. 1903) vengrų rašytojas. Jo romanas A halászó macska utcája (Žvejojančio katino gatvė) susilaukė didelio pasisekimo ir išverstas į kitas kalbas. Lietuviškai tą romaną išvertė P. Cvirka, ,Emigranto' pavadinimu (1937).

Folengo Teofilo (1496–1544) italų rašytojas, spv. Merlino Coccajo, benediktinų vienuolis, rašęs poemas makaroniška lotynų kalba, riterių romanų parodijas, kur pajuokia riterių poeziją ir dvasininkus. Jo veikalai: Orlandino 1526 (išsp. 1550), Baldus ir Moscheïde, bendra antrašte Macaroneae 1517–40. Raštų rinkinys Le Maccheronee 2 tt. 1927–28.

G. Billanowich, Tra d. T. F. e Merlin Cocaio 1948.

Folia (portugališkai ,skambučių šokis') 1. karnavalinis portugalų šokis, kuris XVII a. kaip F. d'Espagne paplito ir Prancūzijoje; 2. muzikoje kupinas iškilmingumo, rimtos, gilios nuotaikos muzikos veikalas, kuriame panaudota žinoma XVII a. melodija kaip tema vientisų variacijų eilei. Labiausiai žinoma yra Corelli ,La Folia' smuikui. F. rašė Farinelli 1649, D'Anglebert, Pasquini, A. Scarlati, Liszt ('Rhapsodie Espagnole' 1863), Rachmaninov op. 42 Variacijos Corelli temai 1932. *Iz. V.*

Folia Malvae žr. Dedešva.

Foliantas (lot.) knyga folio formato; platesne prasme — didelio formato knyga, rankraščių ar dokumentų byla.

Folia Zoologica et Hydrobiologica zoologijos, hidrobiologijos ir hidrografijos žurnalas, ėjęs 1930–44 Rygoje. Išėjo 12 sąsiuvinių. Red. E. Strands.

Folies–Bergères žinomas Paryžiaus teatras varieté ir kabaretas.

Foligno (sen. Fulginia) vidurio Italijos mst. apie 38 km į p.r. nuo Perugijos; apie 12.000 gyv. (1954). XII a. katedra, vyskupo rezidencija. F. įkurtas VIII a., 1281 sunaikintas Perugijos. Čia 1472 išėjo Dantės Divina Commedia pirmoji laida.

Folikulas (lot. folliculus ,maišelis') epitelinio audinio apsiaustas aplink kiaušelį, danties užuomazgą, plauko pamatą ir kt. organus. Limfiniais F. vad. limfinių ląstelių susigrūdimai gleivinėje.

Folikulitas (lot.) plauko maišelio pūlingas uždegimas. Plaukas iškrinta ir dažnai nebeatauga. F. sukelia daugiausia stafilokokai.

Folinė rūgštis, ar pterogliutaminė rūgštis, vitaminas Bc, arba M; gelsvai oranžiniai kristalai. Vartojama medicinoje (5–20 mg) kaip kraują gaminąs veiksnys.

Folio (it. ,lankas') 1. knygos formatas (in folio, stp. 2°), kur iš popieriaus lapo gaunami 4 puslapiai; dydis 33×42 cm; 2. popieriaus formatas 21×33 dydžio; dabar daugiausia pakeistas DIN formatu (21×29,7 cm).

Foliosus (lot. ‚lapinis') botanikos terminas, pvz. Branica obracea var foliosa — lapinis kopūstas.

Folkestone p.r. Anglijos pajūrio uostas ir kurortas šalia Doverio; 43.310 gyventojų (1952). F. yra londoniečių mėgiama vasarvietė. 1940–41 vokiečių karo aviacija sugriovė apie pusę visų namų. I pas. karo metu pro F. uostą perėjo apie 100.000 belgų pabėgėlių.

Folkloras (ag. folklore) žodinė liaudies kūryba, tautosaka. F. terminą pirmąkart pavartojo William John Thoms 1846 tradicinei, arba nerašytajai, žodžio kūrybai, poetinei ir prozinei, papročiams ir tikėjimams pavadinti. Šiuo atveju turima galvoje paprastų, arba neišsimokslinusių, žmonių kūryba, vadinamosios ‚liaudies', dar nelankiusios mokyklų, nevartojančios rašto ir knygų. Terminas prigijo, bet jo prasmė keitėsi. F. sąvokos apimtis ir iki šiol tebėra nenusistojusi. Pastebimos dvi linkmės. Vieni šiuo vardu vadina tik gyvu žodžiu perduodamą literatūrinę kūrybą, arba t a u t o s a k a. Kiti F. duoda platesnę prasmę, šiai sričiai priskirdami ne tik dvasinės, bet ir medžiaginės kultūros pasireiškimus, kaip apsirengimas, pastatai, namų apyvokos reikmenys, įrankiai, vaizduojamasis menas ir kt. Tai platesnei sąvokai mes vartojame kitą terminą — t a u t o t y r a, arba tarptautinį e t n o g r a f i j a. Skandinavai tą sritį vadina e t n o l o g i j a, kai vokiečiuose šis terminas reiškia mokslą tik apie pirmykštes neeuropietiškas tautas.

F. terminas įsigalėjo anglų saksų, romanų ir slavų kraštuose, taip pat abiejose Amerikose. Vokiečiuose jis neprigijo, ir jie jau nuo 1858 vartoja kitą terminą ‚Volkskunde', kuris atitinka mūsų tautotyrą.

R. S. Boggs skirstė F. į tokius tipus: 1. l i t e r a t ū r i n į (mitai, sakmės, pasakos, legendos ir poezija); 2. k a l b i n į (tarmės, ypatingi išsireiškimai, patarlės ir mįslės); 3. m o k s l i n į (gydymas, pranašystės ir spėjimai, burtavimai ir kiti tikėjimai) ir 4. v e i k s m i n į (muzika, šokis ir žaidimas, iškilmės, papročiai, drama, menas ir amatai).

Visos F. apraiškos išsilaiko papročio arba tradicijos dėka ir ilgą laiką lieka be esminių pasikeitimų, gyvuodamos civilizacijos mažai tepaliestuose tautos sluogsniuose. Jei tuos pačius kūrinius, pvz. liaudies dainas, šokius ar drabužius, pradeda vartoti miestiečiai ir išsimokslinę sluogsniai, juos atitinkamai perdirbdami ir pritaikydami savo skoniui, tada nebebus F., bet pritaikomasis menas ar amatas, sekant liaudies tradicijomis. Tada tokie dalykai, kaip Čiurlionio ir visų kt. ansamblių liaudies dainos ir šokiai, Tamošaičių tautiniai drabužiai, Igno Končiaus ir kt. išdrožtieji kryžiai ir statulėlės nebebus F., bet jo mėgdžiojimas ir tolimesnis vystimas pagal civilizacijos paveiktos visuomenės skonį. Skirtumą tarp tikrų liaudies dainų ir kompozitorių suharmonizuotų liaudies melodijų aiškiai pabrėžė viena tikra mūsų liaudies dainininkė šiais žodžiais: ‚Dabar tik giria ir rašo apie dainas, bet nedainuoja žodžiais, tik kaukia žvėrių balsais be žodžių, — baisu ir klausyti tokių dainavimų. . .' Tai rodo skonio pasikeitimą, skirtumą tarp ‚liaudies' ir ‚civilizuotų' žmonių pomėgių.

Tiesa, kaikurie folklorininkai nenori apsiriboti tik ‚neraštingųjų' luomu: jie nori priskaityti ir miestiečius ar išsimokslinusius asmenis kaip F. palaikytojus, nes profesionalas sportininkas, lakūnas ar profesorius galįs būti prietaringas, vengiąs juodos katės ir tryliktosios dienos, jis gali mėgti ir vartoti savo kalboje žmonių patarles, savo vaikams sakyti ar skaityti senelių pasakas, dainuoti senas dainas ir t.t. Tiems, kurie laikosi šitokios nuomonės, F. yra ne vien tik ‚liaudies', bet visos ‚tautos' tradicinis lobis. Tačiau reikia skirti pirmykštį ir originalų gaminį nuo visokių pakaitalų.

Kaip matome, visų priimto F. nusakymo nėra, ir jis įvairiai suprantamas. Šalia F., kaip ‚liaudies literatūros ir mokslo' sąvokos, yra ir kita pažiūra, F. laikanti socialine antropologija. Pagal A. M. Espinosą F. esąs socialinis mokslas, studijuojąs ir aiškinąs tautų civilizacijos istoriją ir jos vystymąsi amžių bėgyje.

F. kūrėju laikoma ne visuomenė ar ‚liaudis' kaip kolektyvas, bet atskiri gabesni jos atstovai, kurie, vartodami tradicines formas (dainų poetines priemones, pasakų formulas, vaizduojamojo meno ornamentus ir kt.), sukuria naują dalyką, bendruomenės pamėgiamą, priimamą ir daugiau ar mažiau pakeičiamą, sukuriant visą eilę variantų. Jei koks, kad ir labai popularus, kūrinys neturi variantų, tai jis tuo patim nepriklauso F. sričiai. Tad F. turi asmenišką pradinį kūrėją, bet jis lieka nežinomas, o jo kūrinį bendruomenė tik ‚nušlifuoja', kartais pataiso, kartais sugadina. Senųjų F. kūrinių įdomumas ir meninis vertingumas, o naujųjų menkystė priklauso nuo to, kad naujesniais laikais gabesni asmenys gavo išsilavinimo ir mokslo, pasidarydami individualūs ir visiems žinomi kūrėjai: rašytojai ir poetai, muzikai ir dailininkai.

F. daugelyje kraštų pasidarė susidomėjimo ir tautinio pasididžiavimo dalyku, ypač pradedant romantizmo gadyne (žr. Daina). Anksčiau nacionalsocialistai ir visą laiką bolševikai F. naudoja politinės propagandos reikalui. Moksliniam F. tyrinėjimui patikimesni metodai buvo pritai-

kyti tik nuo XX a. pradžios. Žr. Gamtinis F., Gyvulių F., Lietuvių tautosaka.

E. S. Hartland, Folk-Lore 1904; *L. Pound,* Poetic Origins and the Ballad 1921; *A. H. Krappe,* The Science of Folk-Lore 1930; *S. Thompson,* The Folktale 1946; *J. Balys,* Lietuvių Tautosakos Skaitymai I–II 1948; Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend I–II 1949–50; *L. J. Davidson,* A Guide to American Folklore 1951; Four Symposia on Folklore, Indiana University Folklore Series No. 8, 1953. *J. B.*

Folkloristika folkloro medžiagos nagrinėjimas ir tyrinėjimas. Į F. sritį įeina: folkloro medžiagos surinkimas, jos klasifikavimas ir skelbimas, palyginimai, istorinio sąryšio ir geografinio išplitimo ieškojimas, pagaliau išvados apie folkloro kūrinių kilmę, jų išsivystymą, keliavimus ir skolinimus, pasikeitimus, atsiradusius, veikiant laikui ir vietai, folkloro reikšmė bendruomenės gyvenime. Daug dėmesio kreipiama į visas tas ypatybes, kurios atsiranda folklore, veikiant rasinėms, tautinėms ar regioninėms įtakoms, arba kurios susidaro dėl istorinių aplinkybių ir kultūrinių sąlygų. F. kaip mokslas galimas tik tada, kai yra pakankamas kiekis autentiškos medžiagos, t.y. neiškraipytos jokiais priedais ar pakeitimais, bet ir stropiai užrašytos, kaip buvo rasta žmonėse.

M e t o d a i. Jau daugiau kaip šimtmetis, kai visa eilė metodų bandyta taikyti folkloro medžiagos tyrinėjimams ir aiškinimams. Filosofiniu ir psichologiniu požiūriu folklorą vertino Herder ir Wundt; broliai Grimm — mitologiniu ir istoriniu; Lang, Tylor, Frazer ir Boas — antropologiniu; Riehl — sociologiniu ir politiniu; Pessler — geografiniu; vadinamoji suomių mokykla (Julius ir Kaarle Krohn, Antti Aarne ir jų pasekėjai) — istoriniu–geografiniu; Freud ir jo šalininkai — psichoanalitiniu. JAV yra populari funkcionalistinė kryptis, atstovaujama Malinowski ir Radcliffe–Brown. Tai priešybė lyginamajam ir istoriniam metodui. Funkcionalistai pabrėžia liaudies kultūros vientisumą, į ją žiūri, kaip į tam tikrą kultūrinį organizmą, kurio atskiri pradai negali būti dirbtinai išskiriami, bet reikią stebėti jų tarpusavio santykius ir atsižvelgti į jų sąryšį su visa bendruomenine aplinka. Visi tie metodai turi tam tikro pagrindo, tačiau jų kiekvienas, nukrypęs į kraštutinumus ir perdėtai pabrėždamas tik vieną kurį folkloro aspektą, negali kaip reikiant išspręsti tikrosios F. esmės. Norėdami gauti pilną folkloro supratimą, turime jį nagrinėti keliais požiūriais iš karto. Tada bus įvairių metodų junginys: tam tikros žmonių grupės kultūros pradų nagrinėjimas, apribotas kuria geografine sritimi, ieškąs istorinių ir socialinių veiksnių supratimo tos bendruomenės gyvenime ir atsižvelgiąs į tam tikras psichologines prielaidas. Praeityje mūsuose vyravo rusų F. kryptys arba mokyklos. Būdingas estetinės formalistinės krypties atstovas buvo B. Sruoga, o siaurai istorinės M.Biržiška.

Negalima F. užsiimti, apsiribojus tik viena kuria tauta, tačiau pradiniu punktu tenka imti vienos kurios tautos folklorą, pirmiausia jį gerai pažinti, o tik tada plačiau žvalgytis. Tvirtas antropologinis arba etnologinis pagrindas yra būtina kiekvieno gero folklorininko sąlyga.

K l a s i f i k a c i j o s. Šioje srityje daug padaryta. Tarptautinių pasakų klasifikavimo sistemą sudarė suom. Antti Aarne 1910, ją papildė amerikietis St. Thompson 1928. Tas pats Thompsonas sudarė didelę tarptautinio pobūdžio klasifikaciją pasakojamiesiems elementams, randamiems populiarioje literatūroje (plg. jo Motif–Index of Folk–Literature, I–VI, 1932–36; dabar ruošiamas naujas ir žymiai papildytas leidimas). Kitas amerikietis, Archer Taylor, sekdamas R. Lehmann-Nitsche, sudarė plačios apimties mįslių klasifikaciją, gausiai panaudodamas ir lietuviškus pavyzdžius (plg. jo English Riddles from Oral Tradition, 1951). Praktišką patarlių klasifikaciją nubrėžė vokietis Friedrich Seiler (plg. jo Deutsche Sprichwörterkunde, 1922). Liaudies melodijų klasifikacijas sudarinėjo suomis Ilmari Krohn, vengras Bela Bartok ir kt., tačiau pasirodė, kad šioje srityje vieną bendrą sistemą sunku pritaikyti, ir kiekvienai tautai tenka susidaryti sava (lietuviškas melodijas bandė klasifikuoti Z. Slaviūnas). Ir kitoms folkloro sritims be savos tautinės klasifikacijos sunku išsiversti, nes skirtumų atsiranda nemažiau, kaip panašumų. Tokias sistemas lietuvių pasakojamajai tautosakai (pasakoms, sakmėms, legendoms) ir baladėms pritaikė J. Balys (Tautosakos Darbai II ir Lietuvių Tautosakos Lobynas IV). Naują labai smulkmeniškai apgalvotą ir sudėtingą dešimtainę sistemą visoms folkloro rūšims ir visose tautose klasifikuoti siūlo R. S. Boggs (Folklore Classification in: Southern Folklore Quarterly 1949 XIII 161–226).

I n s t i t u c i j o s. Yra šimtai folkloro draugijų, archyvų ir žurnalų visuose kultūringuose kraštuose, įsisteigusių nuo praeito šimtmečio pabaigos, taip pat yra tarptautinių organizacijų, bandančių suderinti jų darbą; pvz. International Council of Folklore and Arts, Paryžiuj, ir International Folk Music Council, Londone. Nuo 1888 veikia The American Folklore Society, leidžia žurnalą ir memuarus. JAV dar yra keli mažesni sritiniai žurnalai: Midwest Folklore, Western Folklore, Southern Folklore Quarterly ir New York Folklore Quarterly. Folkloristines serijas leidžia ir tautinės mažumos: vokiečiai, olandai, lietuviai.

Didelę pažangą F. srityje yra padarę airiai, suomiai, skandinavai, pabaltiečiai (ne-

priklausomybės metu), vokiečiai ir šveicarai. Danai išlaiko Tarptautinį Pasakų Archyvą Kopenhagoj. Vokiečių Liaudies Dainų Archyvas (Deutsches Volksliedarchiv, Freiburg i. Br.), įsteigtas 1914, pasidarė tarptautinio pobūdžio liaudies dainų tyrinėjimo centru, leidžia Jahrbuch für Volksliedforschung (nuo 1928); žymiai prisideda ir prie lietuvių dainų tyrinėjimo (dr. E. Seemann ir kt. darbai).

Universitetuose folkloro dėstymas dažnai buvo ir yra jungiamas prie kalbos ir literatūros, istorijos ar antropologijos katedrų. Pirmieji atskirą F. katedrą įsteigė suomiai Helsinkio univ. 1888. Vokiškame univ. pirmoji katedra buvo įsteigta 1919 Prahoje, kiek vėliau Hamburge. Dabar kiekviename Europos krašte mažiausia viename univ. yra F. katedra. Lietuvoje etnikos vardu pavadinta katedra buvo įsteigta Kaune 1934. JAV tik vienas Indianos univ. nuo 1950 turi F. skyrių ir gali duoti dr. phil. laipsnį šios srities studentams.

L i t e r a t ū r a. Yra surinkta ir paskelbta tiek daug folkloristinės medžiagos ir studijų, kad net nebeįmanoma joje susivokti be atitinkamų bibliografijų, katalogų ir enciklopedijų. Jau nuo 1917 leidžiama tarptautinė Volkskundliche Bibliographie (anksčiau Berlyne, dabar Bazelyje), apimanti visus kraštus ir visas tautas, jų tarpe ir lietuvius (sužymėtos svarbesnės mūsų F. knygos ir straipsniai, ypač nuo 1937). Abiejų Amerikų F. bibliografiją kasmet duoda R. S. Boggs žurnale Southern Folklore Quarterly (leidžia Floridos univ.). Funk and Wagnalls Co. New Yorke 1949–50 išleido dviejų storų tomų Dictionary of Folklore, Mythology and Legend, kur yra ilgoki straipsniai ir apie visų Pabaltijo tautų F. Yra enciklopedinio pobūdžio veikalų ir atskiroms F. sritims. J. Bolte ir G. Polivka išleido 5 tt. Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm (1913–31). L. Mackensen suspėjo išleisti 2 tt. Handwörterbuch des deutschen Märchens (1930–40). Prietarams ir tikėjimams pažinti daug medžiagos sukaupta 10 tt. leidinyje Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens (1927–42). Papročių medžiagai pažinti geriausias šaltinis tebėra P. Sartori, Sitte und Brauch, 3 tt. (1910–14). Panašios reikšmės patarlėms ir mįslėms tyrinėti turi anksčiau minėtieji F. Seiler ir A. Taylor veikalai. Kaip matome, šioje srityje daugiausia pasidarbavo vokiečiai. Nors jiems pirmoje eilėje rūpi vokiečių, arba germanų, F., tačiau minėtieji veikalai medžiagos gausumu yra tiek plačios apimties, kad juos galima vadinti tarptautiniais. Tas pats galima pasakyti apie O. Erich ir R. Beitl Wörterbuch der deutschen Volkskunde (1936) ir John Meier pradėtą kapitalinį leidinį Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien (nuo 1935). Suomiai nuo 1910 leidžia tarptautinę monografijų seriją Folklore Fellows Communications (1954 išėjo 149 nr.). Mitologijos ir papročių sričiai daug medžiagos yra sukaupta šiuose leidiniuose: J. Hastings, Encyclopaedia of Religion and Ethics, 13 tt. (1908–26), apie baltus rašo E. Welsford; J. A. MacCulloch, The Mythology of all Races, 10 tt., 1916–35 (baltų skyrius 8 t. silpnas, geras 4 t. apie suomius-ugrus ir Sibiro tautas); J. G. Frazer, The Golden Bough, 12 tt. (1911–15); L. v. Schroeder, Arische Religion, 2 tt. (1914–16). Metodikos klausimams yra svarbi K. Krohn, Die folkloristische Arbeitsmethode (1926). Gryno folkloro plokštelių serijas leidžia Library of Congress, Folklore Section, Washingtone ir Folkways Records Corp. New Yorke (pastaroji išleido ir lietuviškų tikrų liaudies dainų albumą). *J. B.*

Folkungar (Folke vaikai) garsi švedų viduramžių giminė, kurios kamieno tėvu laikomas Folke Filbyter. Tos giminės jarlai (vikingų laikų karaliaus augštieji valdininkai) buvo Birger Brosa (XII a. viduryje), Folke, Karl, Ulf Fase (m. 1248) ir Birger Jarl. Su pastarojo sūnumi Valdemaru 1250 F. giminė gavo karališkąsias insignijas. F. giminė valdė Švediją iki 1363 ir Norvegijoje iki 1387. F. daugiausia vartotas herbas buvo liūtas ant trijų pražulnių rąstų. Šis motyvas įeina ir į dabartinį švedų valstybės ženklą.

Follen Karl (1795–1840) rašytojas ir politikas. Dėstė teisę Giesseno ir Jenos univ. Dėl liberalinių politinių pažiūrų iš abiejų univ. atleistas. Persekiojamas pabėgo į Prancūziją, iš ten į Šveicariją. 1824 jis atvyko į š. Ameriką, kur 1825–35 Harvardo univ. dėstė etiką, istoriją ir vokiečių kalbą bei literatūrą. F. raštus išleido jo žmona Eliza Lee F. (5 tt. 1841–42 su biografija).

J. Wüst, K.F. 1935.

Folsomo kultūra senojo ir vidurinio akmens amžiaus kultūra, pavadinta pagal radinių vietą Folsom, Naujojoje Meksikoje, pietvakarinėje JAV dalyje. Šios medžiotojų kultūros atstovai greičiausiai yra buvę eskimų protėviai, atvykę iš Azijos.

F. H. H. Roberts, The Folsom Problem in American Archeology 1939; *F. C. Hibben,* Lost American 1939

Fomalhaut (ar. fom–al–hût ‚didelės žuvies burna'), arba alfa Piscis Australis, pirmo ryškumo žvaigždė, šviesiausia Pietinių Žuvų žvaigždyne, rausvos spalvos.

Fomentarius (lot. ‚rūkomasis') botanikos terminas, pvz. Fomes fomentarius L. — Pintis tikroji.

Fomes žr. Pintis.

Fonas (gr. phōnē ‚garsas, balsas') a k u s t i k o j e vienetas garsumo lygmeniui išreikšti. F. atitinka decibelį prie 1000 c/s, bet dėl įvairių kitų dažnumų, F. skaičius

skiriasi nuo decibelių skaičiaus, nes F. nustatomi klausa, lyginant betkurio dažnumo garsumą su 1000 c/s tono garsumu.

Fonas (prc. fond iš lot. fundus ‚pagrindas') 1. pagrindinė spalva, ant kurios piešiamas paveikslas; 2. užpakalinis paveikslo ar piešinio planas; 3. aplinka, kurioje kas vyksta.

Fonastezija (gr.) funkcinis balso silpnumas, atsirandąs profesiniams kalbėtojams arba giedotojams iš balso pervargimo dėl blogos kalbėjimo arba giedojimo technikos; balsas nešvaraus tono, sunkiai eina ir greitai nusilpsta. Liga gydoma taisyklinga balso mankšta ir kitomis priemonėmis.

Fonautografas (gr.) prietaisas, užrašąs rašomoje medžiagoje garso virpėjimus, laikui slenkant; todėl, garsui nustojus sklisti, iš užrašo galima nagrinėti garso virpėjimų smulkmenas. Garsą registruoti galima keliais būdais: 1. grafiniu metodu, kuris yra labai artimas fonografo principui. Tas užrašas vadinamas fonautograma. Pritvirtinus adatėlę prie plonos plokštelės, grafiškai galima atvaizduoti ir kalbos garsus, todėl F. gerai tinka kalbotyrai, analizuojant balsių ištarimą. F. išradėju laikomas E. L. Scott, sukonstruktavęs pirmąjį aparatą 1859, W. Weber 1880 jį patobulino, o šiuo metu jų yra daug variantų; 2. Optiniu metodu kūno virpėjimus galima pavaizduoti ekrane arba užrašyti fotografinėje plokštelėje. Sakysim, kamertono šakutės gale pritvirtinamas mažas veidrodėlis ir į jį leidžiama siauras šviesos spindulių pluoštelis. Virpant kamertono šakutei statmenai (augštyn-žemyn), ekrane gaunamas ištęstas rėžis. Pastačius tokiam spindulių pluoštui pakeliui kitą veidrodėlį, sukamą apie statmeną ašį, ekrane gaunamas kamertono virpėjimų vaizdas. Sukamo veidrodžio vietoj įtaisius sukamą fotografinę plokštelę, virpėjimų vaizdas gaunamas tiesiai fotografinėje plokštelėje.

Fonberg Ignacy (1801–1891) Vilniaus chemikas. Mokėsi Baltstogėje ir Vilniaus univ. filosofijos fak., kurį baigė 1821 magistro laipsniu ir buvo paliktas A. Sniadeckio padėjėju. Nuo 1822, Sniadeckiui atsistatydinus, chemijos prof. Uždarius Vilniaus univ., 1832 pradėjo skaityti chemijos paskaitas rusų kalba Medicinos chirurgijos akad. Vilniuje. 1842–59 Kievo univ. prof. Išsp. Chemija zastosowana do nauk i rzemiosł 1827–29; Słownik wyrazów chemicznych 1825; Opisanie wody druskienickiej (Wizerunki 1835).

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński 1899–1900, 166–167 psl.

Fonck Leopold (1865–1930) vokiečių jėzuitas (nuo 1892), biblininkas, palestinologas ir mokslinio darbo metodininkas. 1901–08 egzegezės prof. Innsbrucke, 1909 popiežiaus Pijaus X pavestas suorganizavo Biblinį institutą Romoje ir buvo jo rektorius (iki 1918) bei prof. (iki 1929); 1911–13 padėjo pagrindus Biblinio instituto šakai Jeruzalėje (iki 1927); nuo 1908 popiežiaus Biblinės komisijos tarėjas. Išspausdino Streifzüge durch die biblische Flora 1900; Parabeln des Herrn im Evangelium 1902 (⁴1927); Die Wunder des Herrn im Evangelium 1903–06 (²1907); Moderne Bibelfragen 1917; Wissenschaftliches Arbeiten 1908 (³1926) ir kt.; 1921–25 redagavo žurnalą Biblica.

Pr. Dovydaitis, L. F. (Soter 1930 160 psl.); *A. Bea,* Pontificii Instituti Biblici de Urbe prima quinque lustra (Biblica 1934, 121–172 psl.).

Fondas (prc. fond iš lot. fundus ‚pagrindas') 1. atsargos kapitalas, piniginiai ištekliai; 2. procentiniai, vertybiniai popieriai (akcijos, obligacijos ir kt.); 3. ko nors atsarga, sankaupa, kuriam nors specialiam reikalui skiriamieji pinigai.

Fond du Lac JAV Wisconsino vst. mst. p. Winnebago ež. krante; 29.936 gyventojai (1950). Kat. akademija ir valdinė moterų pataisos įstaiga. Motorų, precizinių instrumentų, medžio dirbinių pramonė. Šalia miesto yra kapucinų vienuolynas ir kolegija.

Fondų birža žr. Birža.

Fonema (gr. phōnēma ‚balsas, garsas'), arba garsmuo, fonologijoje (žr.) yra smulkiau nebesuskaidomas garsinis vienetas intelektinei žodžių reikšmei skirti. Pvz. s a k a u ir s a k i a u, r. augšt. k a u š a s ir k i a u š a s reikšmių skirtumai remiasi kieto ir minkšto **k** — dviejų fonemų — skirtumu. Tiksliau, F. yra kalbos garsų (žr.) šeima, susidaranti iš reikšmės skiriamojo garso ir jo variantų, priklausančių nuo to garso užimamos vietos kitų garsų kombinacijoje. F. tėra toks garsas, kuris kiekvienu atveju savu ir apibrėžtu būdu, pirmiausia savo garsine priešybe (tam tikra kitokybe) tarnauja kalbos kaip reikšminių ženklų sistemos sudarymui. Todėl įvairiose kalbose tas pats garsas kartais gali būti vienaip tariamas, bet ne vieną reikšmę turėti. Pvz. to paties liet. **k** tarimas toks pat, kaip ir kaikurių vokiečių, bet tik lietuvių kalbinėje sistemoje dviejų **k** priešybe tesinaudojama reikšmėms skirti, o vokiečių ne.

L. Bloomfield, Language 1933, 74–108; *Z. S. Harris,* Methods in Structural Linguistics 1951, 59–78. *P. J.*

Fonendoskopas (gr.) prietaisas auskultacijai (žr.). F. sudarytas iš metalinio piltuvėlio, dedamo prie klausomos kūno vietos, iš dviejų guminių žarnelių, pasibaigiančių kietais kaučukiniais antgaliais, kuriuos gydytojas, auskultuodamas ligonį, įsikiša į ausis.

Fonetika (gr. phōnētikē, būdvardis iš phōnē ‚balsas, garsas') plačiausia prasme yra kalba apribotasis garso mokslas. Ji tiria fonaciją, t.y. žmogaus balsą bei jo kalbos garsus fiziologiniu (kalbos padargai ir

garsų daryba) ir akustiniu (patys garsai) atžvilgiu. Todėl F. ir yra ribinis mokslas tarp fiziologijos, akustikos ir kalbotyros. Ji patarnauja ne tik kalbotyrai, bet ir kalbos gydybai, vad. logopedijai, ir dainavimo technikai. F. nagrinėja ne vien tik įvairių kalbų garsus ir jų darybą, bet taip pat ir ištisinės kalbos ritmą, moduliaciją, akcentą. Tik fonetinis pasiruošimas įgalina tikriau suvokti svetimos kalbos garsinę lytį ir tiksliai atitarti jos garsus. Todėl F. turi didelės reikšmės moksliškai užrašinėjant beraštes neištirtas kalbas, taip pat tiriant tarmes. Be to, ir moderninis naujųjų kalbų mokymas vis plačiau naudojasi F. pagalba. Pvz. tarptautinė fonetikos sąjunga šiems reikalams jau nuo 1889 leidžia atskirą žurnalą Maître Phonétique. F. tiriamosios priemonės yra dvejopos: organinės (juslės: girda, rega ir lyta) ir anorganinės (instrumentai). Seniausias yra juslinis, vad. klausomasis metodas (dažniausia: savistaba), bet jis subjektyvus ir nepakankamai tikslus. Pvz. mūmų ausis garso trumpesnio nei $^{1}/_{108}$ sc jau visai nesugauna. Todėl P. Rousselot (žr.) sukurtoji *eksperimentinė* (kitų netiksliai vadinama: *instrumentinė*) F. kalbą tam tikrais instrumentais užrašo ir paskui matuoja. Aprūkytoje kimografo (žr.) juostoje užrašoma kalbant iš burnos ir nosies einančios oro srovės virpėjimai, taip pat įgerklio kreivė, vaizduojanti balso stygų virpėjimą. Iš tų kreivių jau objektyviai ir suvokiama garsų daryba, pvz. tiksliai nustatoma atskiro garso ilgis, jo balsingumo ar nosinumo laipsnis, tono augštis bei judėjimas ir kt. Paskutiniais laikais grafinis metodas, F. pritaikius oscilografą ir ypač II pas. karo metu išradus akustinį spektrografą (žr.), dar žymiai yra patobulėjęs. Balsinių stygų judesiams stebėti L. García XIX a. viduryje išrado laringoskopinį veidrodėlį, kurį F. pritaikė J. N. Czermak. Vėliau išrastaisiais endoskopu ir fonoautoskopu balsines stygas galima stebėti ir atskirus garsus tariant. Pagaliau čia pritaikytas ir stroboskopas. Liežuvio artikuliaciniams judesiams tirti apie 1890 Kingley, Hagelin Balassa ėmė vartoti dirbtinį gomurį, kuris davė pradžią atskirai F. sričiai *palatografijai* (žr.). Bet rentgenografija ir čia padarė perversmą. Rentgenogramoje matome liežuvio, minkštojo gomurio, įgerklio ir kt. organų, pvz. dangų padėtį garsus tariant, o rentgeno kinematografija leidžia jau ir pačius organų judesius fiksuoti. Iš akustinių rašomųjų priemonių F. pirma vartota fonografas (žr.), paskui plokštelinis gramofonas, o dabar daugiausia magnetofonas (žr.). Be to, F. naudojamasi, ypač mokant svetimąsias kalbas, ir šviesogarsiniu filmu. Seniau eksperimentinei F. buvo prikišima, kad jos vartojami įvairūs instrumentai kliudą kalbos padargams, artikuliaciją padarą nenormalią. Tačiau dabar, vartojant žymiai tobulesnę aparatūrą, šitas priekaištas beveik yra nustojęs savo reikšmės. Pagal savo apimtį ir tyrinėseną F. ir smulkiau skirstoma. *Bendroji* F. nagrinėja pačius bendruosius garsų darybos klausimus, apskritai žmogaus kalbos garsyną. Ji turėtų apimti visas kalbas, bet praktikoje tenka apsiriboti lyginamuoju keliu ar keliolikos žinomesniųjų kalbų nagrinėjimu. *Atskiroji*, arba specialinė F. tiria, kurios vienos atskiros kalbos garsyną, pvz. lietuvių, vokiečių kalbos F. *Aprašomojoje*, arba deskriptyvinėje F. fonetiniai reiškiniai imami sinchroniškai, nesiekiama į praeitį, o *istorinėje* jie nagrinėjami diachroniškai, sekant garsų raidą laiko būvyje. Pvz. dabartinis bendrinės lietuvių kalbos o yra išriedėjęs iš prabaltiškojo ā (*mótė*, bet latvių dar *māte*), o dvibalsis uo iš indoeuropiškojo ō (*dúomi* ‚duodu' iš **dōdmi*, kuriam atliepia ide. **dédōmi*, plg. gr. *dídōmi*). *Tarminė*, arba dialektologinė F. tiria kurios kalbos tarmių garsyną, pvz. žodžiuose *nešu*, *neši*, *nešė* kaikurių zanavykų ir kapsų tariami trys įvairūs skirtingo platumo e. *Geografinės* F. dalykas yra geografinis garsų paskirstymas kurios kalbos plote, pvz. priebalsis l Lietuvoje iš vakarų į rytus vis eina kietyn (plg. rytiečių tarmišką galininko lytį *panelę*) Pagaliau *akustinė* F. garsus analizuoja matematiniais fizikos metodais. Siauresne prasme F. dar vad. ir ta gramatikos dalis, kur nagrinėja garsyną. Pats F. vardas visų pirma imtas vartoti prancūzų kalbininkų Bréal ir Baudry apie pusę XIX a. Seniau F. vadinta *garsų*, arba kalbos *fiziologija*, paskui *fonologija*. Pirmasis vardas neprigijo, nes neapima akustinės F., o antruoju dabar vad. atskiras fonemos mokslas. J. Baudoin de Courtenay F. dar yra siūlęs vadinti *antropofonika*. F. *istorija* vėl yra glaudžiai susijusi su garsiniu raštu, nes jis savaime skatina fonetinę kalbos analizę. Žodiniam raštui, pvz. kinų, garsai veik nė jokios reikšmės neturi. Pirmieji fonetikai yra senieji indai (Pānini IV a. pr. Kr.), graikai ir romėnai. Juk net tokios sąvokos, kaip balsiai (vocales), priebalsiai (consonantes), dvibalsiai (diphtongi) mūsų paveldėtos iš klasikinės senovės. Priebalsiai jų jau ir tam tikrais skyriais mokėta skirstyti: ‚nosiniai' (nasales, m, n), ‚skystieji' (liquidae, l, r), ‚kurtieji' (mutae), kurių vėl skirta trejopų: ‚plonieji' (tenues, p, t, k), ‚prikvėptieji' (aspiratae, ph, th, kh) ir ‚viduriniai' (mediae, b, d, g). Bet viduramžiai čia pažangos nė kiek neparodo. Naujųjų laikų F. pradininku laikomas anglas J. Wallis, 1653 išleidęs anglų kalbos gramatiką, kurioje jis išski-

ria ilguosius ir trumpuosius priebalsius, nužymi balsius pagal burnos organų padėtį. 1741 prancūzas Ferrein pirmas tyrinėja išpjautą žmogaus įgerklį. Mokslinė F. tikrąja to žodžio prasme gimsta kartu su modernine fizika ir fiziologija. 1781 pasirodo C. F. Hellwago Dissertatio inauguralis physico-medica de formatione loquellae su žinomuoju balsių trikampiu; įpėdin seka W. Kempelen, kalbamųjų mašinų konstruktorius, su savo Mechanismus der menschlichen Sprache 1791, o 1857 pasirodo Merkelio tyrinėjimai iš kalbos padargų anatomijos ir fiziologijos, Brückės Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute 1856 vėl turėjo didelės įtakos ano laiko kalbininkams. Akustinei F. pagrindus padėjo fizikas H. Helmholtz, rezonatorių pagalba suradęs balsius esant sudėtus iš pagrindinio tono ir kelių anttonių. Jo veikalas Lehre von den Tonempfindungen pirmą kartą pasirodė 1863. Kalbotyrinės stebimosios F. pagrindėjas yra germanistas E. Sievers; jo Grundzüge der Phonetik [5]1901 (1 leidimas antrašte Grundzüge der Lautphysiologie 1876) ir šiandien tebėra vienas iš geriausių fonetinės literatūros veikalų. Pusėje XIX a. prasidėjęs susidomėjimas F. stiprėja iki pat mūsų dienų ir ypačiai didelės pažangos padaryta eksperimentinėje F. Iš atskirų tyrinėtojų, dirbusių ar tebedirbančių F., ypačiai pažymėtini: anglai A. J. Ellis, A. M. Bell, H. Sweet, E. W. Scripture, D. Jones, vokiečiai M. Trautmann, F. Techmer, W. Viëtor, O. Bremer, H. Gutzmann, E. A. Meyer, C. Stumpf, P. Menzerath, F. ir W. Trendelenburg, italai G. Panconcelli–Calzia, A. Gemelli, prancūzai L. Roudet, J. Poirot, P. Passy, M. Grammont, danai O. Jespersen, J. Forchhammer, olandai H. Zwaardemaker, L. P. H. Eijkman, amerikiečiai J. S. Kenyon, K. L. Pike, M. Joss. Seni fonetinių studijų centrai yra Paryžius, Hamburgas, Londonas, jaunesni Bonnas, Nimvegenas, Berlynas. Amerikoje nemaža dirbama akustinės F. srityje. 1930 Bonne įvyko pirmas tarptautinis eksperimentinės F. kongresas.

A. Sotavalta, Die Phonetik und ihre Beziehung zu den Geisteswissenschaften 1936; *O. Jespersen,* Lehrbuch der Phonetik 1932; *H. Zwaardemaker-L. P. H. Eijkman,* Leerboek der Phonetiek 1928; *B. Hála,* Uvod do fonetiky 1948; *R.–M. S. Heffner,* General Phonetics 1949; *M. Grammont,* Traité de Phonétique 1950; *E. Dieth,* Vademekum der Phonetik 1950; *J. Forchhammer,* Allgemeine Sprechkunde 1951; *O. von Essen,* Allgemeine und angewandte Phonetik 1953 (su gera bibliografija); *C. Meinhof,* Der Wert der Phonetik für die allgemeine Sprachwissenschaft 1918; *P. Rousselot,* Principes de phonétique experimentale 1924; *G. Pancocelli–Calzia,* Experimentelle Phonetik 1921; ('') Die Experimentelle Phonetik in ihrer Anwendung auf die Sprachwissenschaft 1924; *J. Poirot,* Die Phonetik (Handbuch der physiologischen Methodik, herausg. v. R. Tigerstedt III) 1911; *H. Gutzmann,* Physiologie der Stimme und Sprache 1928; *R. K. Potter, G. A. Kopp, H. C. Green,* Visible Speech 1947; *M. Joss,* Acoustic Phonetics 1938. Ž u r n a l a i: La Parole 1889 tt.; Vox, Internationale Zeitschrift für experimentelle Phonetik 1913–36; Archives Néderlandaises de Phonétique Expérimentale 1927 tt.; Zeitschrift für Experimentalphonetik 1930–32; Archiv für vergleichende Phonetik 1937–44; Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft 1947; The Principles of the International Phonetic Association 1949.

A. S.

Fonetinė rašyba (vok. Lautschrift, prc. écriture phonétique) yra garsinė, tai yra garsus rašo griežtai pagal tarimą, visiškai nežiūrėdama kilmės (kilminė rašyba). Plačiąja prasme F.R. vad. ir paprastoji kurios kalbos rašyba, jei ji ištisai pagrįsta garsiniu pradu. Tokia, pvz., yra lotynų kalbos rašyba (iungo, iungere, bet iunxi, iunctum iš *iungsi, *iungtum; rex = reks iš *regs, bet regis). Čia priklauso ir mūsų rašymai, kaip kipšas (:kibo, kibis), žiupsnis (:apžiaubė), vilkšnas (:vilgyti), o vilniškė, arba jablonskine rašyba ir aukštas (:auga, augalotas), sluoksnis (:sluogas, sluoguoti), rūkštis (:rūgo, rūgimas). Tačiau F.R. kalbos raidos būvyje, pasidarydama istoriška, dažnai nustoja savo fonetiškumo. Taip yra atsitikę su prancūzų rašyba. Ir vokiečių kalbos sch ir ie seniau buvo tariami sk, ie, o ne š, ī. Fonetikoje (žr.) F.R. sąvoka susiaurinama. Mat, čia atskiriems nagrinėjamiesiems garsams tiksliai žymėti, ištisiniams tekstams iš paprastosios rašybos fonetiškai perrašyti (f o n e t i n ė t r a n s k r i p c i j a), tarmėms aprašinėti naudojamasi daug sudėtingesnėmis rašmenų sistemomis, vad. fonetiniais raidynais. Pirmųjų F.R. bandymų pastebime jau XVI ir XVII a. Prancūzijoje (L. Meigret, Ramus, Rambaud) ir Anglijoje (W. Bullokar, Ch. Butler, J. Wilkins), taigi kaip tik tuose kraštuose, kur tradicinė rašyba nebesutiko su gyvąja kalbos lytimi. XIX a. anglų fonetikas A. M. Bell ir, jį sekdamas, H. Sweet bandė sukurti visai naują simbolinį raidyną (Visible Speech), nieko bendro neturintį su lotyniškuoju. Tačiau jam dėl sunkumo neprigyjant, vėl grįžtama prie lotynų rašto. A. J. Ellis savo Palaeotype (1869) stengiasi išsiversti be naujų ženklų, vartoja didžiąsias ir apverstas raides, kursyvą, net dviejų ir trijų raidžių junginius vienam garsui žymėti. Paskutinių laikų F.R. lotynų raidyną daugiau ar mažiau savo reikalams papildo naujais ar pridėtiniais ženklais. Vienų čia laikomasi monotipinės krypties, būtent tie patys rašmenys kiek pakeičiami ar paįvairinami prijungtiniais ženkleliais. Nuosekliausias šituo atžvilgiu yra J. A. Lundelio raidynas (Landsmålalfabet), sudarytas (1879) švedų tarmėms. Kitų vėl gausiai naudojamasi diakritiniais ženklais (taškai, brūkšneliai, rateliai), dedamais viršuje ir apačioje raidžių. Žinomiausias šios rūšies yra R. Lepsiaus Standard Alphabet 1863, vėliau papildytas C. Meinhofo, bet daugiau vartojamas egzotinių kalbų

tyrinėtojų. Tos pat krypties yra P. W. Schmidto Anthropos–Lautschrift (1907, pataisyta ir papildyta 1924) ir J. Forchhammerio Weltlautschrift 1924. Danų kalbininkas O. Jespersen F.R. yra vėl sudaręs 1889 (suprastinta 1904) vad. a n a l f a b e t i n ę sistemą. Čia kiekvienas garsas rašomas tam tikra formula, būtent raidėmis ir skaitmenimis žymima kalbos padargų, to garso darybos dalyvių, artikuliacinė padėtis. Tačiau ši sistema gali tikti tik atskiriems garsams tiksliai fonetiškai apibūdinti, bet ne ištisiniams tekstams rašyti. Europos kalboms, ypačiai prancūzų ir anglų, dabar plačiai vartojamas Association Phonétique Internationale raidynas, sudarytas 1886. Jis taip pat monotipinis, rašmenys labiau nei Lundelio panašūs į paprastąsias raides, tačiau vartoja ir apverstus ženklus. Naujausia papildyta šio raidyno lentelė paskelbta 1947 kaip The International Phonetic Alphabet. 1925 Kopenhagoje susirinkusi kalbininkų ir fonetikų konferencija pasiūlė visuotinai vartoti suvienodintą F.R. sistemą. Šis raidynas naudojasi ir monotipais ir diakritiniais ženklais, iš dalies yra artimas Association Phonétique Internationale vartojamam, tik už jį sistemingesnis, pvz. visai nebevartoja apverstų raidžių. Kopenhagos konferencijos F.R. J. Gerulio pritaikyta (1930) ir mūsų tarmėms. Atskirų kalbų, net tos pačios kalbos tarmių garsynas (žr.), tiek įvairus, jog pačių smulkiausių jo skirtybių, visų garsų atšešėlių nė griežčiausia F.R. nepajėgia sužymėti. Paprastai tenkinamasi fonemų (žr.) žymėjimu. Pvz. lietuvių bendrinėje kalboje turime l kietą (laukas, lova, lunkas) ir minkštą (liaukos, likti, lėkti, ledas), taigi dvi fonemas. Griežtai imant, to kietumo yra trys, o minkštumo keturi laipsniai, bet tatai visada priklauso nuo po l einančio balsio, žodžiams skirti neturi nė jokios reikšmės, todėl ir fonetiškai rašant pakanka tik tas dvi fonemas žymėti. Kalbotyroje dažnai tenka kitais raidynais rašytus tekstus ar atskirus žodžius perrašyti lotyniškai, pvz. iš sanskrito, rusų kalbos. Čia paprastai tenkinamasi vien t r a n s l i t e r a c i j a, būtent svetimieji rašmenys tik perrašomi sutartiniais lotyniškais, o į fonetinę pusę visai nežiūrima. Toje a k a d e m i n ė j e transliteracijoje pvz. vartojama č, š, ž ir kiti pridėtiniai ženklai. Tačiau periodinė spauda svetimiesiems vardams paprastai vartoja vad. p o p u l a r i n ę transliteraciją, būtent juos rašo atitinkamos kalbos rašybiniais įpročiais, pvz. liet. Čechovas, vok. Tschekov (Tschechoff), prc. Tchekhov (Tchekhoff), ag. Chekhov.

O. Jespersen, Phonetische Grundfragen 1904; *M. Heepe,* Lautzeichen und ihre Anwendung in verschiedenen Sprachgebieten 1928; *D. Jones,* Phonetische Transkription und Transliteration nach den Verhandlungen der Kopenhagener Konferenz 1926; *G. Gerullis,* Litauische Dialektstudien 1930; *A. Salys,* Fonetika ir rašyba (Athenaeum 1930 I 65).

A. S.

Fonoforas (gr.) elektrinis aparatas, taikomas mažai girdintiems žmonėms garsui sustiprinti. F. sudėtas iš dvigubo mikrofono, priimančio garsą, sauso elemento, mikrofoninio stiprintuvo, į ausį įdedamo mažo telefono ir reguliuojamos varžos, su kurios pagalba galima nustatyti pageidaujamą garso stiprumą. Garso bangos sukelia mikrofone elektros srovės svyravimus, kurie per stiprintuvą pasiekia ausyje įtaisytą telefoną; šis sukelia garso bangas, kurios sužadina ausies būgnelį.

Fonografas (gr.) prietaisas kalbos bei muzikos garsams užrašyti. F. išrado T. A. Edisonas (1878). Pirmasis F. buvo ranka varomas, ir garsai įrašomi (įbrėžiami) į ritininį paviršių mechaninio įtaiso, sekančio garso virpesius. Leidžiant prietaisą iš naujo, garsą renkanti adatėlė seka įbraižos nelygumus ritinyje, virpina membraną,

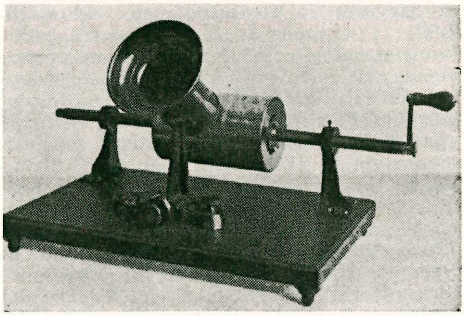

Pirmasis Edisono fonografas

kuri atgamina garsą. Pats Edisonas ir pramonės technikai greit patobulino F. Rankinis aparato sukimas buvo pakeistas spyruokliniu mechanizmu, vėliau elektriniu varikliu, o garsai įrašomi ne į ritinį, bet į plokšteię. Pirmieji F. neturėjo elektroninių stiprintuvų, todėl garsui sustiprinti ir sutelkti buvo vartojamos atitinkamos dūdos bei megafonai. Nūdienis F. garsą atgamina iš plokštelės specialaus garso rinkiklių, arba garsą suimančia rankele su keičiama arba nuolatine adatėle, kuri, sekdama plokštelės įbraižos nelygumus, sukelia atitinkamai virpančią elektros srovę, kuri sustiprinta pasiekia garsintuvą, ir tuo būdu atgaminami plokštelėn įrašytieji garsai. Plokštelės gaminamos šia tvarka: iš įrašytosios pirminės plokštelės, elektrolitiniu procesu formuojamos metalinės plokštės (matricos), su kurių pagalba presuojamos antrinės plokštelės ir į prekyvietes leidžiamos tūkstančiais. Garsų įrašymo aparatai ir plokštelių gaminimo technika pasidarė gana sudėtinga ir išėjo iš žodžio ‚fonografas' sąvokos ribų. Šiandien F. įprasta vadinti tik kalbą bei muziką atga-

minantį aparatą, kuris yra tas pats, kaip anksčiau ir dar dabar vadinamas gramofonas, arba patefonas. *A. J.*

Fonograma (gr.) fonografu užrašytų garsų (kalbos, muzikos) plokštelė, juostelė ar velenėlis. Žr. Fonautografas.

Fonolitas (gr. phōnē ,garsas' ir lithos ,akmuo') vulkaninė uoliena, porfyrinės struktūros, kurios pagrindinė masė perdėm vienoda, primenanti ragą. F. yra žalsvai pilkas arba rusvai žalsvas. Pagrindinėje masėje matomi išsiskyrę sanidino, kartais anortoklazo ir nefelino mineralai. Pagrindinės masės esminė sudėties dalis yra augitas. F. pasitaiko Čekijoje, Kanarų salose, Sardinijoje, Ispanijoje rytų Afrikoje, Brazilijoje ir kt.

Fonologija (gr.) yra kalbotyros mokykla, tyrinėjanti kalbos garsus jų funkcijos atžvilgiu. F. (angliškai Amerikoje vadinama phonemics) remiasi tuo pagrindu, kad kalbos garsų srovėje ne visos akustinės žymės yra reikšmingos kalbai, bet tik tam tikros, kurios — kiekvienoje kalboje savaip — tarnauja žodžių ir žodžių formų garsinės sandaros vienetams, fonemoms (žr.), sudaryti. Šių vienetų kalbinė vertė slypi pirmiausia reikšmės skyrimo funkcijoje, t. y. galėjime skirti vieną nuo kito kurios kalbos reikšminius garso ženklus arba tų ženklų reikšmes. Iš kalbos tikslo, t.y. fakto, kad kalba yra susipratimo bei susižinojimo priemonė, prieinama išvada, kad tie kalbos reikšminiai ženklai nėra palaidi, bet sudaro tikslingą sistemą. Todėl F. ir galima vadinti fonemų sistema. Tokios sistemos tyrinėjimui taikomas visybinis struktūrinis metodas: į kiekvieną F. duomenį žiūrime kaip į tam tikros sistemos narį. Tas tyrinėjimas turi būti griežtai sinchroninis, nes kalbinio duomens vieta kito laikmečio kalbinėje sistemoje gali būti jau kita. F. sistemos analizėje reikia spręsti kelias dalines problemas: 1. kurie toje sistemoje yra fonologiniai elementai ir kurios kombinacinės galimybės šios sistemos viduje įmanomos; pvz. liet. kalboje **k** ir **k'** (minkštas) yra atskiros fonemos, galimas junginys **kr,** bet negalimas **vr,** kuris, sakysime, lenkų ir rusų kalboje vėl galimas; 2. koks yra tų elementų bei jų kombinacijų išnaudojimo būdas ir laipsnis, pvz. liet. kalboje **č** gali stovėti visur, o vokiečių (rašomojoje) kalboje (tsch) tik žodžio viduryje ir gale; 3. koks yra tarpusavinis sistemos narių santykiavimas; čia gali eiti pavyzdžiu ir atskiros tos pačios kalbos rūšys, kurios skiriasi pagal savo tikslą, pvz. liet. bendrinė kalba (žr.) ir liaudies šnekamoji: skirtingi šių kalbos rūšių tikslai savaip paveikia kalbinių priemonių pasirinkimą kiekvienoje rūšyje. F., remdamasi sinchroniniu tyrimu, teigia, kad tas tyrimas turi eiti pagrindu ir istoriniam, t. y. istorinis tyrimas pirma turi susirasti sinchroninę bazę, vad. sinchroninį pjūvį, o tokių atskirų pjūvių palyginimas parodys pakitimus, kurie ilgainiui yra atsiradę fonologinėje sistemoje. Fonologinius pakitimus sudaro apskritai įvairios kilmės dinaminė jėga, kuri esamosios sistemos pusiausvyrą sugriauna, ir reikalas rasti naują pusiausvyrą, o to pasiekiama perdirbus turimąją medžiagą į naują F. sistemą. Fonologiškai galima tyrinėti ne tik vieną kurią kalbą, bet ir lyginti ją su kitomis, vistiek, ar jos genealogiškai giminės, ar ne. Kartais kalbos raidoje vienos kalbos fonologinė sistema gali paveikti ir genealogiškai skirtingos kalbos fonologinę sistemą. F. pradmenų jau randama F. de Saussure (žr.) kalbos moksle, kur jis ypač pabrėžė kontrastinį kalbos garsų reikšmingumą, pasireiškiantį kiekvienos kalbos sistemos viduje. Toliau jo mintis išplėtojo eilė įvairių tautų kalbininkų, ypač pradedant trečiuoju šio amžiaus dešimtmečiu.

N. S. Trubetzkoy, Grundzüge der Phonologie 1939; ('') Principes de Phonologie 1949; *Z. Harris,* Methods in Structural Linguistics 1951; Travaux du Circle linguistique de Prague 1929 tt.; *P. Trostas* ir *P. Jonikas,* N. Trubeckoj ir naujoji kalbotyros mokykla (Židinys 1938 X 455–6 psl.); *P. Jonikas,* Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema (Židinys 1937 XII 529–544 psl.); *O. S. Achmanova,* Fonologija 1954. *P. J.*

Fonometras (gr.) prietaisas garso virpesių skaičiui nustatyti. F. vartojamas žmogaus klausos jautrumui tikrinti.

Fonseca 1. Manuel Diodoro da (1827–1892) brazilų maršalas, respublikos įsteigėjas ir jos pirmasis, 1891 II 25 išrinktas prezidentas. XI 23 sukilėlių pašalintas iš pareigų.

2. Pedro da (1528–1599) portugalų filosofas, jėzuitas, Coimbros univ. prof. Įvedęs metodą remtis Aristotelio pirminiu tekstu, o jį komentuojant, panaudoti, be scholastikos, ir visą graikų egzegezę, F. lemiamai prisidėjo prie scholastikos atnaujinimo XVI a. Išsp. Commentarii in libros metaphysicorum Aristotelis 4 tt. 1577–1612; Institutionum dialecticarum libri 8, 1564 ir kt.

M. Uedelhofen, Die Logik des F. 1916.

Fontainebleau Prancūzijos mst., 55 km į p.r. nuo Paryžiaus, 17.007 ha didumo F. miške. Karališkieji rūmai, senovinė pilis ir medžioklės pilaitė iš XII a. Dabartiniai rūmai, sugrupuoti aplink 5 kiemus, statyti įvairiais laikais. Čia 1685 paskelbtas Nantes edikto atsišaukimas. Juose garsi paveikslų galerija. Čia 1812–14 buvo laikomas suimtas popiežius Pijus VII, 1814 IV 11 Napoleonas I pasirašė abdikaciją nuo sosto. Nuo 1870 Prancūzijos prezidento vasaros rezidencija. Nuo 1949 NATO vyriausioji būstinė. Apylinkėse garsūs vynuogynai, mieste porcelano pramonė. *A. B.*

F. pilis viduramžiais, Prancūzijos karalių lankyta medžioklių metu. 1528 Pranciškus I pradėjo statyti renesansinę pilį,

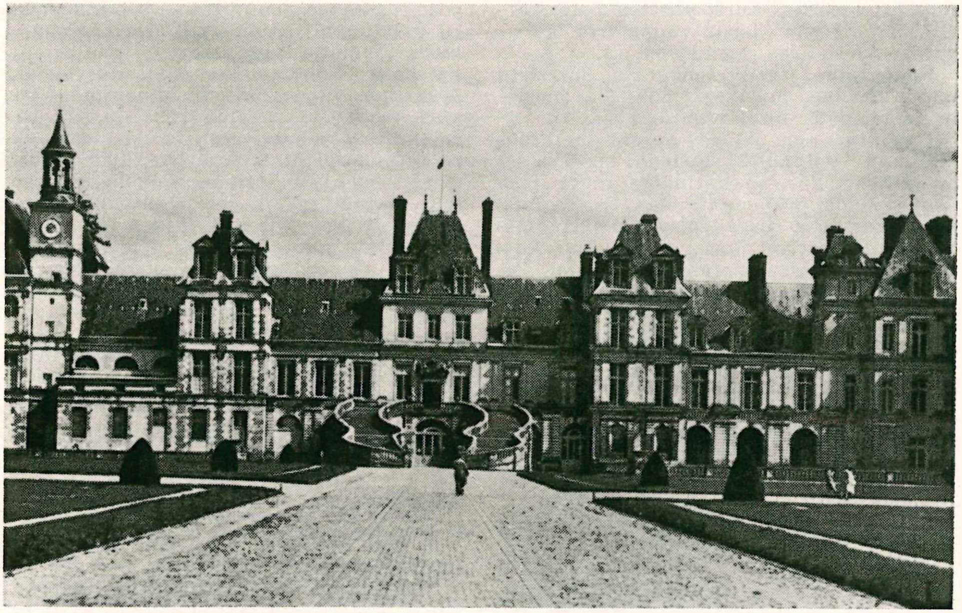

Fontainebleau pilis

tęsė Henrikas II. Puošimo darbai vyko iki 1559. Architektai: Gilles de Breton, italas Serlio, nuo 1540 Ph. Delorme. Dirbo skulptorius G. Pilon. Henrikas IV (1589–1610) dar statė Gallerie de Diane ir G. de Cerfs.

F. tapybos mokyklą išvystė italai, atvežę freskos techniką ir dirbę F. pilies puošime; žymieji atstovai: Rosso Fiorentino (F. nuo 1530), F. Primaticcio iš Bolonijos (nuo 1531), Niccolo dell'Abbate (nuo 1552) ir eilė kitų. Daug prancūzų ir flamų mokinių pasisavino jų stilių. Italų manierizmas čia gavo prancūzišką, labai skoningą, bet sausą klasicistinę versiją, kuri Prancūzijoje laikėsi iki XVII a. 1535 F. veikė gobelenų dirbtuvė, 1795 porcelano manufaktūra.

Ch. Terasse, F. 1951. *P. Rkl.*

Fontana 1. Carlo (1634–1714) italų architektas, kilęs iš Tessino, Berninio mokinys, pirmavo Romoje apie 1700. Pastatė: 1675 Teatro Pordinone su ložomis (pirmąjį Romoje), Capella Cibò S. Maria del Popolo, 1702 portiką S. Maria in Trastevere, 1708 S. Marcello fasadą. Planavo ,via triumphalis' tarp šv. Petro bazilikos ir Angelo tilto. 1694 išleido studiją apie šv. Petro baziliką ,Il Tempio vaticano etc.'

2. Domenico (1543–1607) italų architektas ir urbanistas, kilęs iš Lombardijos. Popiežiaus Siksto V (1585–90) tarnyboje tiesė gatves, aikštes nugriaudamas daugybę antikinės senovės pastatų, formavo barokinės Romos vaizdą, garsėjo obelisko iškėlimu Šv. Petro aikštėje (1586). Griežta, šalta, masyvi statyba: 1584 Siksto V koplyčia S. Maria Maggiore, 1587–88 Lateranas, 1592 Šv. Petro kupolos lanterna. *P. Rkl.*

3. Filippo (1210–1270) italų dvasininkas ir politinis veikėjas, 1239 Ferraros, 1247 Florencijos, 1250 Ravennos vyskupas. 1255 pop. Aleksandro IV legatas kovoje su Ezzelinu, 1258 šio suimtas ir kalintas, 1267 pop. legatas šiaurės Italijoje. Daugiau diplomatas ir karys negu vyskupas.

4. Francesco Luigi (1750–1822) barnabitas, vadovavęs S. Lucia kolegijai Bolonijoje, dėstęs retoriką Milane, 1795 provinciolas, 1804 lydėjo pop. Pijų VII į Prancūziją; 1807 savo ordino generolas. Vienas autorių bulos, kuria buvo ekskomunikuotas Napoleonas, kam jį už tai 1811–14 kalino Vincennes kalėjime. Grįžęs Romon, 1816 pakeltas į kardinolus. Yra palikęs asketinių raštų.

Fontana Dam Little Tennessee upės užtvanka N. Carolinoj (JAV), didžiausioji TVA sistemoje; 160 augščio, 710 m ilgio, tvenkinys 1.700.000.000 m^3 dydžio. Baigta 1945.

Fontanas (lot. fontanus ,šaltiniui priklausąs, šaltininis') šulinys, iš kurio vanduo spaudimu verčiamas kilti augštyn, trykšlys. Spaudimas F. palaikomas miestuose dažniausiai vandentiekio spaudimu, kitur specialiais siurbliais. Arteziniuose šuliniuose tokį spaudimą palaiko natūralinės gamtos sąlygos. Žr. Šulinys.

Fontane Theodor (1819–1898) prancūzų kilimo vokiečių rašytojas, poetas ir žurnalistas. Pradžioje dirbo kaip vaistininkas Leipzige ir Berlyne. Begyvendamas Berlyne, 1845 įstojo į rašytojų d-ją ,Tunnel über der Spree', padarė kontaktą su rašytojais, kurie jį paskatino literatūriniam darbui. Kelis kartus lankėsi Anglijoje (1844, 1852–60) ir ten susipažino su krašto socialinėmis bei politinėmis sąlygomis. Grįžęs į Vokietiją, tapo Kreuz-Zeitung redaktoriumi iki 1870. Dalyvavo kaip karo korespondentas vokiečių prancūzų kare. Nuo 1870 pavasario iki 1889 dirbo Vossische Zeitung redakcijoje. Didelio pasisekimo sulaukė jo Wanderungen durch die Mark Brandenburg (4 tt. 1862–82), kur gražiai susiejo dabartį su praeitimi ir davė puikią provincijos tipų charakteristiką. Šis veikalas yra vienas iš geriausių vokiečių kelionių aprašymų literatūroje. Kaip lyrikas pasižymėjo savo baladėmis (Archibald Douglas; Seydlitz) ir novelėmis. Savo romanuose vaizdavo to meto Brandenburgo provincijos ir Berlyno visuomenės gyvenimą. Visi jo raštai išleisti 1905–11 (22 tt.).

A. Luther, T. F. 1948.

Fontanelė (prc. fontanelle ,šaltinėlis') minkšta, nesuaugusi vieta kūdikių ar jaunų gyvulių kaukolėje, minkšta viršugalvio vieta, momuo.

Font-de-Gaume urvai (netoli Les Eyzies, Dardogne dpt., Prancūzijoje), atrasti D. Peyrony 1901. Čia aptikta paleolitinių piešinių nuo pačių primityviausių ligi poli-

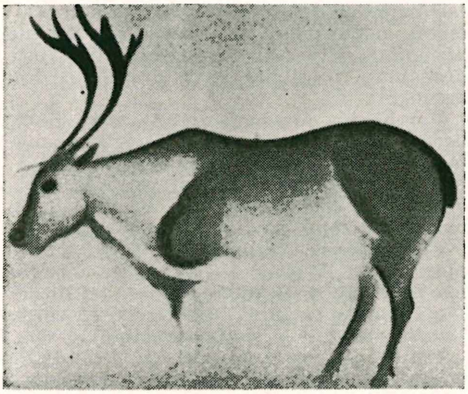

Font de Gaume Šiaurinis elnias

chrominės tapybos. Urve vaizduojami mamutai, vilnomis apžėlę raganosiai, šiaurės elniai, laukiniai arkliai, vilkai ir kt. Be to, rasta tektiforminių ženklų.

L. Capitan, H. Breuil et *D. Peyrony*, La Caverne de Font-de-Gaume 1910.

Fontenay kelios Prancūzijos vietovės, iš kurių žinomiausios: 1. F.-s o u s-B o i s Seines departamente, apie 30.000 gyv. ir 2. buvęs cistersų vienuolynas Côte d'Or departamente, įkurtas 1118 kaip Clairvaux vienuolyno šaka, 1791 uždarytas ir paverstas popieriaus fabriku, 1951 perimtas privačion nuosavybėn ir atstatytas.

Fontenelle Bernard Le Bovier de (1657–1757) prancūzų filosofinis rašytojas, ano meto moderniosios literatūros šalininkas ir vienas iš šviečiamojo laikotarpio pradininkų. Nuo 1691 jis buvo 42 metus Prancūzų mokslo akad. sekretorius. Be literatūrinio darbo, F. yra daug nusipelnęs mokslo popularizacijos srityje. Išsp. Dialogues des morts 1683; Entretiens sur la pluralité des mondes 1686; Éloges 1708 ir kt. Geriausias jo raštų leidimas Oeuvres completès išėjo 1790 (8 tt.).

F. Grégoire, F. 1947.

Fonvizin Denis Ivanovič (1745–1792) vokiečių kilimo (Baron von Wiesen) rusų rašytojas, dramaturgas. Mokėsi Maskvos univ., tarnavo gvardijoje, ministerių kanceliarijos sekretoriumi ir užsienio reikalų ministerijoje. Apie 1761 pradėjo rašinėti pasakėčias, satyrines epigramas. 1770 parašė Poslanije k slugam moim Šumilovu Vanke i Petruške, 1764–68 komediją Brigadir ir 1782 Nedorosl, kurios laikomos jo geriausiais kūriniais ir ilgai buvo vaidinamos teatruose. Šiose komedijose jis griežta satyra pasmerkė bajorus ir nemokšas dvarininkus bei tuščius jaunuolius dabitas. F. komedijų kalba paprasta, bet gyva ir laikoma rusų realistinės dramaturgijos pavyzdžiu. Polnoje sobranije sočinenij 1888.

Foochow p. Kinijos Fukien provincijos sostinė, prie Minkiango upės žiočių; 345.000 gyv. (1950). Miestas įkurtas VIII a. Tango dinastijos, apsuptas 10 m augščio mūro siena. Kat. arkivyskupo rezidencija ir ligi komunistams užimant (1949) čia veikė katalikų universitetas. Uostas netinka jūros laivams.

Foote Samuel (1720–1777) anglų aktorius ir dramaturgas. Farsinės komedijos: The Knights 1749; The Minor 1760; The Orators 1762; The Maid of Bath 1771.

Foppa Vincenzo (1427/30–1515/16) italų tapytojas iš Brescijos, pirmavęs Lombardijos tapyboje iki Leonardo da Vinci atėjimo. Mokėsi Veronoje (Pisanello) ir Padovoje (Mantegna). Dirbo altorius ir tapė freskas Milane, Brescijoje, Bergame, Vicenzoje, Genevoje. R. darbai dvelkia paniurusia rimtimi, griežtumu, kūnai stipriai modeliuoti, gausu puošmeninių augalinių ir architektūrinių detalių. Domėjosi perspektyva (ryšiai su Bramante). Iš jo darbų minėtini: 1456 Nukryžiavimas (Bergame, Carrara akad.); 1490 altoriai S. Maria di Castello bžn. Savonnoje; Šv. Sebastijono kančia ir Dievo Motina soste (Milano Brera muzėjuje); Apraudojimas (Berlyne).

F. Wittgens, V. F. 1949.

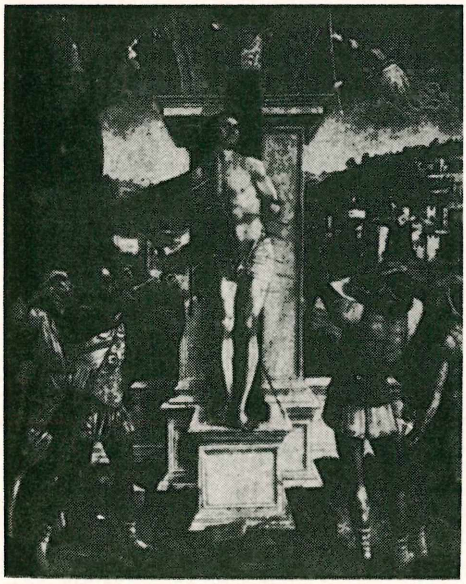

V. Foppa Šv. Sebastijono kančia

Forain Jean Louis (1852–1931) prancūzų tapytojas ir karikatūristas; nuo 1923 meno akad. narys. Dalyvavo impresionistų 1884–85 parodose. Pagarsėjo piešiniais, kuriuose pasireiškė kaip puikus prancūzų minios ir papročių stebėtojas ir karikatūristas. Visa eilė karikatūrų lietė Dreifuso ir Panamos perkaso bylas. Jo piešiniai tilpo La Cravache, Monde Parisien, Revue Illustrée, Courrier Français, Figaro ir kt. žurnaluose. F. piešinių rinkiniai: Album Forain; La Comédie parisienne 1892; Le Temps difficile 1893; Nous, vous, eux 1893; Doux pays 1897 ir kt. Leido satyros žurnalus Filtre ir Psst.

Ch. Kunstler, F. 1931.

Foraminifera šakniakojų (Rhizopoda) klasės pobūris. F. organizacija primena kiautuose uždarytas amebas. Kiautas sudarytas iš pašalinės medžiagos (smėlio) arba paties kūno sekretuotos medžiagos. Kiauto paviršius daugumos formų skylėtas, ir per plyšius lauk išsikiša ilgos lipnios pseudopodijos, kuriomis gyvis gali judėti ir maisto imti. Pagal kamerų skaičių skiriami 2-jų tipų kiautai: su viena kamera Monothalami (Lagena) ir su daugybe kamerų Polythalami. Dauginasi lytiniu ir belyčiu būdu. F. beveik išimtinai jūrų gyventojai; daugiausia priklauso ben-

F. Globigerina

tolitoralinėms formoms, gyvenančioms pakraščių dugne. F. įeina į seniausių kreidos ir tretinio laikotarpio formacijų sudėtį. Stori kalkiniai klodai sudaryti išimtinai iš F. kiautų. Šiuo atveju ypač reikšmingi Nummulites, stambūs (ligi 6 cm skerspjūvio), monetų pavidalo F. su šimtais smulkių kamerų. Saharos plokštakalnė, kuri anksčiau sudarė jūros dugną, perdėm susidariusi iš Nummulites likučių. Tie sluogsniai turi didelės reikšmės kaip statybinė medžiaga ir kreida. Egipto piramidės pastatytos iš minėtųjų klodų.

Forbes 1. Edward (1815–1854) anglų zoologas, jūrų gyvių tyrinėtojas. Profesoriavo Londone ir Edinburghe. Dalyvavo ekspedicijoje laivu Beacon į M. Aziją. Savo vertingus rinkinius paliko Edinburgho univ. muzėjui. Išsp. History of British Starfishes 1841; History of British Mollusca 4 tt. 1848–53; Zoology of the European Seas 1859 ir kt.

2. Henry Ogg (1851–1932) skotas gamtininkas ir tyrinėtojas. Tyrinėjo Javą, Sumatrą, Timorą, Keeling salas. 1885–89 gyveno Naujojoje Gvinėjoje. 1911–13 tyrinėjo paukščius Guano salose (Peru). Išleido The Natural History of Socotra and Abd-el-Kuri 1903 ir kt.

Force majeure (prc.) augštesnioji jėga. Prekyboje F.M. reiškia iš anksto nenumatytą, neapskaičiuotą riziką (pvz. gamtos katastrofos). F.M. atvejais, jei šalių nėra įsakmiai susitarta, sutarčių vykdymas atidedamas arba sutartys visai nevykdomos. Pirkliai nėra atsakingi už F.M. įvykius, tačiau jie stengiasi ir F.M. įvykius apskaičiuoti, susitardami su įvairiomis draudimo įstaigomis. Pvz. San Francisco 1906 žemės drebėjimo nuostoliai buvo draudimo d-jų apmokėti.

Forchheim Bavarijos mst. tarp Bambergo ir Nürnbergo, prie Liudviko kanalo ir Regnitz upės; 18.346 gyv. (1953). F. pirmą kartą paminėtas istoriniuose šaltiniuose 805. Miestas išlaikęs viduramžių išvaizdą, muzėjus buv. vyskupų pilyje.

Forchheimer Phillipp (1852–1933) austrų hidraulikas, Vienos A. technikos mokyklos prof., 1918 Istambulo univ. rektorius. Išsp. Hydraulik 1914, ^{3}1930 ir kt. F. vardu žinoma formula greičiui skaičiuoti.

Ford 1. Ford Madox (1873–1939) anglų rašytojas, poetas. Padėjo J. Conrad (žr.) mokytis angliškai ir su juo bendradarbiavo keleto romanų parašyme. Redagavo English Review ir Transatlantic Review. Iš jo daugiau kaip 60 veikalų minėtinas atsiminimų rinkinys Return to Yesterday 1932 ir keturi romanai apie I pas. karą.

2. Guy Stanton (g. 1873) JAV istorikas, 1906–13 Illinois univ. prof., vėliau Minnesotos univ. prof. ir 1938–41 prezidentas. Išsp. Hannover and Prussia 1903;

Stein and Reform in Prussia 1922; Science and Civilization 1933; Dictatorship in the Modern World 1935; On and Off the Campus 1938. Nuo 1941 JAV istorikų draugijos sekretorius.

3. H e n r y (1863–1947) JAV pramonininkas, automobilių gamybos pradininkas, filantropas. Kilęs iš ūkininkų šeimos. Pradžioje dirbo kaip mašinistas ir inžinierius Edison Company Detroite. 1892 sukonstruktavo savo pirmąjį automobilį ir 1903 įsteigė Ford Motor Company. 1907 iš dalininkų supirko akcijas ir kartu su kitais šeimos nariais tapo kompanijos savininku. Nuo 1919 įmonėms vadovavo jo sūnus Edsel Boyant F. (1893–1943), bet po jo mirties F. perėmė vadovybę iki 1945. Nuo tų metų įmonėms vadovauja F. vaikaitis Henry II (g. 1917). F. fabrikai išaugo didžiausia automobilių gamybos įmone pasaulyje. Daugumas įmonių koncentruojasi Detroite (River Rouge fabrike dirba 85.000 žmonių), kitose JAV vietose yra 34 skyriai. Be to, F. įmonių yra ir užsienyje. 1903–40 Ford Motor Company yra pagaminusi 38 mil. automobilių. F. įmonėse gaminami ne tiktai automobiliai, traktoriai, lokomotyvai, bet ir lėktuvai, laivai ir kt. Be to, F. rankose yra geležies ir anglių kasyklų, geležies ir stiklo fabrikų, lentpjūvių, hidroelektrinių stočių. F. ištobulino gamybos procesą, kuris vad. f o r d i z m u (žr.). F., būdamas didelis filantropas, Detroite pastatė 7,5 mil. dolerių vertės ligoninę, Dearborne, Mich. muzėjų (5 mil. dol. vertės), 1936 kartu su savo sūnumi Edsel įsteigė F. Fondą moksliniams tyrinėjimams skatinti, auklėjimo ir socialiniams reikalams. Fondą sudaro 500 mil. dol. Išsp. My Life and Work 1923; Today and Tomorrow 1926; Moving Forward 1931; Edison as I Knew Him 1930.

H. Ford

W. C. Richards, The Last Billionaire H. F. 1949.

4. J o h n (1586—po 1639) anglų dramaturgas. Su Dekker ir Rowley parašė The Witch of Edmonton ir Sun's Darling. Jo vaidinimai — The Lover's Melancholy 1626, Love's Sacrifice 1627, The Broken Heart 1629 ir iškiliausias 'Tis Pity She's a Whore 1633, — nors melodingos kalbos yra Elzbietinės dramos dekadenso vaisius. F. požiūris į moralę yra radikaliai skirtingas nuo Shakespeare ar Jonson.

5. J o h n, tikroji pavardė Seam O'Feney (g. 1895) airių kilimo JAV filmų režisorius. Mokėsi Maine univ. Laikomas vienu stipriausių filmų režisorių. Žymesnės filmos: The Informer (1936); Stagecoach (1939); The Grapes of Wrath (1940); Tobacco Road (1941); How Green Was My Valley (1941); The Quiet Man (1952).

6. W o r t h i n g t o n C h a u n c e y (1858–1941) JAV istorikas ir ekonomistas. Valstybės departamente vedė statistikos skyrių. Dirbo Kongreso ir Bostono bibliotekose ir dėstė Harvardo univ. Išsp. Standart Silver Dolar 1884; George Washington 1900. Leido The Writings of George Washington 1889–93; The Writings of John Quincy Adams 1913–17; A Cycle of Adams Letters 1920; Letters of Henry Adams 1930–38.

Forda Heyden amarų aphidae šeimos gentis. Gyvena ant įvairių augalų, nuo jų čiulpimo pasidariusiuose gumburuose (galluose). Vasarą persikelia ant varpinių (Gramineae) šaknų. Kenkia ir javams.

Fordham Universitetas katalikų (jėzuitų) universitetas įst. New Yorke (JAV) 1841. Iš pradžių buvo vadinamas St. John's College, nuo 1846 universitetas, nuo 1905 Fordham University. Į F.U. įeina Fordham kolegija, farmacijos kolegija, mokyklos suaugusiems ir kt. F.U. garsus seismografiniais tyrinėjimais. Universitete yra ir lietuvių dėstytojų: V. C. Jaskevičius, K. Račkauskas, R. E. Vitkūtė.

Fordizmas gamybos organizacijos sistema, kurioje gamybos procesai yra sujungti nepertraukiama grandine ir paremti masine gamyba. Šią gamybos organizaciją pritaikė Henri Ford (žr.) savo automobilių gamyboje; iš čia ir vardas F. Svarbiausias F. bruožas yra tas, kad gamybos procesai yra jungiami ne pagal jų panašumą (artimumą), bet pagal technologinį tęstinumą. Įmonės įrengimus sudaro specialios mašinos ir jų agregatai, kurie paremti atskirų gaminamojo darbo dalių standartizacija. Gamybos operacijos yra smulkmeniškai diferencijuotos.

Fr. v. Gottl-Ottlienfeld, Fordismus [3]1926.

Fordlandija buv. Fordo b-vės kaučuko plantacija Brazilijoje, Amazonės baseine; 3.000.000 akrų (apie 12.000 km^2). Plantacija pradėta 1938, investuota 15.000.000 dolerių, bet dėl nuostolingumo 1946 parduota Brazilijos vyriausybei už 250.000 dol. Pagrindinė nepasisekimo priežastis buvo pakėlimas čiabuviams darbininkams atlyginimo nuo 30 centų už darbo dieną ligi 2–5 dol., nes, gaudami keleriopai didesnį atlyginimą, pasitenkindavo viena darbo diena savaitėje. *A. B.*

Foreign Office (ag.) Anglijos užsienio reikalų ministerija (įst. 1782), vadovaujama valstybės sekretoriaus (Secretary of State for Foreign Affairs).

Forel 1. A u g u s t e (1848–1931) šveicarų psichiatras, skruzdžių tyrinėtojas ir visuomenės veikėjas; 1879–98 univ. prof. Züriche; tyrinėjo smegenų anatomiją, hipnotizmą, rėmė priešalkoholinį sąjūdį. Turėjo didelės įtakos kaip seksualybės etikas. Y-

pač pabrėžė daugelį nelaimių ir ligų einant iš seksualinio nežinojimo, todėl reikalavo su seksualiniais dalykais priaugančiąją kartą tinkamai supažindinti. Išsp. Les fourmis de la Suisse 1874; Der Hypnotismus 1889, [12]1923; Gehirn und Seele 1894, [13]1922; Hygiene der Nerven und des Geistes 1903, [7]1922; Die sexuelle Frage 1905, [14]1924; Die Vereinigten Staaten der Erde 1915; Le monde social des fourmis du globe comparé à celui des hommes 5 tt. 1921–23; Der Weg zur Kultur 1924; Rückblick auf mein Leben 1935. Lietuviškai Lytinis klausimas 1933 ir Lytinio gyvenimo reguliavimas 1937.

J. Blažys, A.F. (Vagos 1931, Nr. 9); *A. Wettley*, A.F. 1953.

2. François Alphonse (1841 — 1912) šveicarų gamtininkas, 1869–95 Lozanos univ. prof. Gėlųjų vandenų gyvūnijos tyrinėtojas ir limnologijos (ežerų mokslo) kūrėjas. Išsp. Le Léman 3 tt 1892–1904; Handbuch der Seekunde 1901 ir kt.

Forelė (vok.) žr. Upėtakis.

Forer Lorenz (1580–1659) šveicarų jėzuitas ir teologas kontroversistas, dirbęs Vokietijoje. Kad palengvintų susitarimą su protestantais, Romoje bandė išgauti leidimą tikintiesiems komunijai abiem pavidalais priimti. Parašė 62 veikalus (apologetiniai — lotyniškai, o kontroversiniai — vokiškai). Svarbesni iš jų: Symbolum catholicum 1622; Symbolum Lutheranum collatum cum Symbolo apostolico 1622; Symbolum Calvinianum collatum cum Symbolo apostolico 1622; Septem characteres reformatoris Germaniae M. Lutheri 1626; Manuale Lutheranorum 1628; Das altherkommende Papstum 4 tt. 1644; Ehrenrettung U. L. Frauen 1650; Leben Jesu Christi 1637; Lutherus thaumaturgus 1624 ir kt.

Sommervogel, Bibliothèque de la Comp. de Jésus III, 858–876 psl. *A. Lm.*

Forest Lee de (g. 1873) JAV fizikas ir radiotechnikas, ištobulino elektroninį vamzdelį (radijo lemputę), sujungdamas jo ypatybes kaip detektoriaus ir kaip stiprintuvo, radijo reikalams pritaikė trijų elektrodų vamzdelį (1906). Autobiografija: Father of Radio 1950.

Forest City JAV Pennsylvanijos vst. angliakasių mst. 20 mylių į š.r. nuo Scrantono; 3122 gyv. (1950; 1940 — 4266). Čia yra sena, bet nykstanti lietuvių kolonija. 1894 įk. Šv. Antano parapija ir už 29.640 dol. pastatyta bžn. Pradžioje prie parapijos priklausė 60 šeimų ir 80 viengungių; 1929 priklausė 225 šeimos. Veikia 2 LRKSA kuopos.

Foresta Albéric de (1818–1876) prancūzų jėzuitas, apaštališkųjų seminarijų iniciatorius. 1865 Avignone įsteigė pirmąją mokyklą būsimiems misininkams ruošti. Iki savo mirties įsteigė dar kitas 7 panašias mokyklas. Savo planą išdėstė veikale Oeuvre des écoles apostoliques fondées et dirigées par les Pères de la Comp. de Jésus 1870. Pagrindinė jo mokyklų savybė buvo, tą mokyklą baigus, laisvė pasirinkti vienuoliją, užsiimančią misijomis. Pasikeitus aplinkybėms ir panašioms mokykloms išplitus ir kituose kraštuose, pagrindinė idėja buvo užmiršta, ir iš apaštališkųjų mokyklų atsirado vad. mažosios seminarijos.

R. de Chazournes, Albéric de F. fondateur des écoles apostoliques 1881. *A. Lm.*

Forester Cecil Scott (g. 1899) anglų rašytojas ir žurnalistas. Jis yra parašęs visą eilę biografijų: Napoleon 1924; Josephine 1925; Victor Emmanuel 1927; Louis XIV 1928; Nelson 1929 ir kt. Ypač pagarsėjo savo istoriniais romanais. Išsp. Payment Deferred 1926 (taip pat drama ir filmas); The General 1936; The Happy Return — Flying Colours — A Ship of the Line 1937–39; Randall and the River of Time 1951; Lieutenant Hornblower 1952 ir kt.

Forestier Georges (1921–1951) vokiečių poetas. Prancūzų (tėvas) ir vokiečių (motina) kilmės. Po II pas. karo iš belaisvių stovyklos Prancūzijoje pateko į svetimšalių legijoną ir 1951 Indokinijos kovose dingo be žinios. Pomirtiniai F. poezijos leidiniai: Ich schreibe mein Herz in den Staub der Strasse 1952; Stark wie der Tod ist die Nacht, ist die Liebe 1954. F. eilėse apdainuojamas karo ir nykios kasdienybės klupdomo žmogaus likimas. Šalia Paul Celan, Heinz Piontek ir kt. vienas įdomiausių jaunosios kartos poetų.

Forkel Johann Nicolaus (1749–1818) vokiečių muzikos istorikas. Plačiai žinomas kaip autorius bibliografinio veikalo Allgemeine Litteratur der Musik (1792), kur duota muzikinė biografija nuo seniausių laikų, ir studijos Ueber J. S. Bachs Leben, Kunst und Kunstwerke (1802). Kiti didesni jo raštai: Musikalisch-Kritische Bibliothek 3 tt. 1778–79; Allgemeine Geschichte der Musik 2 tt. 1788–1801; Musikalisches Almanach für Deutschland 1782–84.

H. Edelhoff, J. N. F. 1935. *Iz. V.*

Forli, romėnų Forum Livii, Italijos mst. Romagnos provincijoje, 25 km į pietus nuo Ravenos; 77.000 gyv. (1951). Pinakoteka su Melozzo da F. freskomis, šv. Kryžiaus bžn. Carlo Cignani freskos, San Mercuriale bžn. (XII a. bokštas) Marco Palmezzano paveikslai, Alessandro dei Bigni skulptūros. Buvusi citadelė (XIV a.) paversta kalėjimu.

Forma (lot.) lytis, pavidalas; regimasis erdvinis pavidalas. 1. Filosofijoje F. yra viena iš pačių pagrindinių sąvokų, kurios konkreti prasmė įvairuoja pagal atskiras filosofines sistemas. Aristoteliui F. buvo tas būties principas, kuris medžiagą formuoja į konkrečią tikrovę. Pagal šią pažiūrą (žr. hilemorfizmas), F. ir medžiaga yra du kiekvienos kūninės esybės san-

dai, atitinką pagrindinesnį kiekvienoje būtyje akto (žr.) ir potencijos, arba galimybės, skyrimą. Medžiaga tuo pačiu būdu yra galimybės principas, kaip forma yra aktualizacijos, arba pavertimo tikrove, principas. F. yra tai, kas suteikia daiktams prigimtį, ir todėl drauge ji yra tai, kas juose gali būti pažįstama. Bet savo ruožtu F. tėra, kiek ji medžiagoje realizuota. Iš Aristotelio ši F. sąvoka buvo perimta viduramžinės filosofijos, visų pirma šv. Tomo Akviniečio (žr.). F. supratimas, ypačiai jos santykiai su medžiaga, buvo vienas iš pačių aktualiųjų viduramžinio filosofavimo klausimų. Kitą prasmę F. sąvokai suteikia Kantas. Jam F. yra nebe būties, o *pažinimo* principas. Būtent, jis vadina F. tuos apriorinius, pačiame pažinimo subjekte slypinčius principus, kuriais vyksta tikrovės formavimas į mūsų pažinimo objektą. Juslinės patirties F. — erdvė ir laikas, protinio mąstymo F. — kategorijos (žr.). Visa, ką patiriame, patiriame erdvėje ir laike (nors erdvė ir laikas nėra realūs daiktai), ir visa, ką mąstome, mąstome savo žmogiškojo proto kategorijomis (žr.). Todėl, pagal Kantą, mūsasis pažinimas ir nepasiekia ‚daikto savyje', visada likdamas tik reiškinių' pažinimu. Kitais žodžiais, pažįstame daiktus tik taip, kaip jie ‚reiškiasi' mums, kaip jie yra suformuojami mūsų pažinimo formų. Naujausioje filosofijoje F. sąvoka vėl įgavusi naujos reikšmės E. Sprangerio tipologijoje, kur ji nebe pažinimo, o *gyvenimo* F. (Lebensform). E. Sprangeris gyvenimo F. vadina tuos pagrindinius būdus, pagal kuriuos žmogaus gyvenime centrinės reikšmės įgyja viena ar kita vertybė — tiesa (teorinis žmogus), grožis (estetinis žmogus), ūkinis interesas (ekonominis žmogus) ir t.t. Iš filosofijos F. sąvoka, atitinkamai modifikuota, yra plačiai perimta ir moderniosios psichologijos. Gavusi pavidalo (žr.), arba struktūros, vardą, čia F. sąvoka yra virtusi prieš vad. elementų, arba asociacinę psichologiją (žr. asociacija) nukreiptu principu, teigiančiu psichinių reiškinių savybę vykti ne asociacine elementų (psichinių ‚atomų') tėkme, o įgauti tam tikrus pavidalus, arba struktūrą, sielinio gyvenimo visumoje.

E. Rolfes, Die substanziale Form und der Begriff der Seele bei Aristoteles 1896; *E. Cassirer,* Philosophie der symbolischen Formen 1923; *H. Friedmann,* Die Welt der Formen 1925; *Geyser,* Eidologie oder Philosophie als Formenkenntnis 1921; *E. Husserle,* Ideen zu einer reinen Phänomenologie 1913; *H. Driesch,* Ordnungslehre ^{2}1923; ('') Der Begriff d. organischen Form 1919; *Focillon,* La vie des formes; *Fr. Sanc,* Sententia Aristotelis de compositione corporum 1928; *E. Spranger,* Lebensformen 1930 (7 laida). *J. G.*

2. F. *literatūroje* (analogiškai iš dalies ir kitose meninės kūrybos srityse) F. sąvoka vartojama turinio priešpriešą. Betgi dažnai čia tiek ‚turinys', tiek F. netiksliai suprantami. Būtent, ‚turiniu' vadinamas siužetas, t.y. tai, kas apdainuojama ar pasakojama, o forma — tos priemonės, kuriomis ‚turinys' perduodamas (vienoks ar kitoks ritmas, įvairūs rimai, poetinės figūros ir kt.). Tokioje vartosenoje yra netikslu tai, kad prileidžiama, lyg turinys ir F. būtų taip pat atskiri dalykai, kaip atskiri yra žodžiai ‚turinys' ir ‚forma'. Iš tiesų, turinys ir F. tiek jau nėra du atskiri dalykai, kad galėtų būti nepriklausomi vienas nuo kito. Turinys ir F. yra intymiau susieti, negu kad galvojama apie juos kaip apie ‚dvi meno kūrinio dalis'. Turinio ir F. vienybė meno kūrinyje yra ne dviejų atskirų dalių, o dviejų neatskiriamų sandų vienybė. Meno kūrinyje turinys ir F. ‚nestovi' šalia vienas antro, nes visada jie tėra tik vienas per kitą, ir todėl visada jau drauge ir vienas antro iš esmės priklausomi. Atskirai neįmanomi nei turinys, nei F. Visada turinys yra atitinkamos formos, ir visada F. yra tam tikro turinio F. — tam tikro turinio kūrinys atitinkamoje formoje. Todėl ir yra nesusipratimo visais atvejais, kur kalbama, kad forma F. esanti įdomesnė už turinį, ar kur sakoma, kad turinys būtų įdomus, bet forma nebuvusi rasta. Turinio išplėtojimas ir F. radimas yra vienas ir tas pats kūrybinis procesas tuo būdu, kad nei ‚turinys' gali būti įdomus be atitinkamos F., nei F. gali būti ‚graži' be atitinkamo turinio. Tik per formą ‚turinys' įgyja prasmės, nes tik forma brutalią tikrovę perkeičia menine tikrove. Būtent, meno kūrinyje turinys yra ne pats apdainuojamasis dalykas (saulėlydžio idilija ar kaitra mieste, žvaigždės ar smilga, meilė ar mirtis), kas jis yra išorinėje tikrovėje, o tik šio dalyko žmogiškasis pergyvenimas. Pagal tai ir F. yra daugiau, negu žodinės (kitose meno srityse tapybinės ar muzikinės) priemonės, kuriomis koks nors siužetas realizuojamas. Jei F. tebūtų kalbos suritmavimas bei surimavimas, tai tektų poezija laikyti ir daugelį mokslinių traktatų (XVIII a. buvo mada ir juos eiliuoti). Kaip turinys yra daugiau, negu aprašomasis dalykas, taip ir F. yra daugiau, negu aprašantysis žodis. Jei turinys pagrindine prasme yra žmogiškasis ko nors pergyvenimas, tai ir F. pagrindine prasme yra pirminė šio pergyvenimo vienybė tuo būdu, kad meninis pergyvenimas ir jo įforminimas yra neatskiriamai susieti. Tai ir skiria meninį pergyvenimą nuo pergyvenimo psichologine prasme, kad meninis pergyvenimas vyksta kūrimu formos, pergyvenimą objektyvuojančios meno kūriniu. Kol nėra rasta F., tol nėra nieko meniškai ir pergyventa. Tik šios meninio pergyvenimo vidinės vienybės pagrindu vyksta ir vad. žodinės išraiškos radimas. Poetinės priemonės (rimai, metaforos ir t.t.) gali būti vadinamos F. tik ant-

rine išvestine prasme, nes pačios savaime dar jos nepadaro betkurio kūrinio meniniu kūriniu griežtąja žodžio prasme. Todėl meninėje kūryboje F. paslaptis ir slypi ne formalinėje technikoje, o paties žmogaus kūrybinėje jėgoje. Tuo patim yra aišku, kodėl tikrąja prasme F. yra ne išmokstama, o tik kuriama. F. išmokti yra taip pat negalima, kaip negalima kūrybos išmokti. Čia yra pagrindas, kodėl poetika, nagrinėjanti poetines priemones, visada lieka neatbaigta: su kiekvienu tikrai kūrybiniu poetu iškyla ir naujos poetinės priemonės. F. sąvoka taip pat negali būti aptarta kokiu nors kodeksu, kaip pačia savo prigimtimi negali būti kodifikuota ir kūryba. Būdama kūrybos sinonimu, F. tuo patim yra ir laisvės sinonimu.

J. Girnius, Grožis ir tiesa (Aidai, 1946, 185–192 psl.). *J. G.*

3. F. muzikoje yra veikalo konstrukcija, jo melodinių, ritminių bei harmoninių elementų sąranga. Pats elementariausias F. pradmuo muzikoje yra motyvas, susidedąs mažiausiai iš vieno neakcentuoto ir vieno akcentuoto garso, tarpusavyje surištų muzikine idėja. Motyvas muzikoje yra lyg žodis kalboje. Motyvas gali į save įimti ir daugiau garsų, bet negali turėti daugiau akcentų. Labai plačios apimties motyvai gali būti skirstomi ‚motyvėliais', kurių kiekvienas turės savo akcentą.

Du motyvai sudaro frazę, dvi frazės — mažąjį sakinį, o du mažieji sakiniai sudaro didįjį sakinį, arba periodą, apjungtą loginės visumos. Periode abu mažieji sakiniai tarpusavyje santykiauja kaip iškilimas ir nusileidimas, kaip klausimas ir atsakymas. Viduryje tarp sakinių esti tam tikras sustojimas, atsikvėpimas, vadinamas cezūra, kuri paprastai reiškiama arba pauze, arba ilgesne gaida, ar šiaip aiškiu muzikinės minties pertraukimu. Nuo periodo prasideda konkrečios muzikinės F.

Elementariausia muzikos F. yra vieno periodo. Ji vadinama paprasta vienos dalies dainos F. Šią F. turi daugumas liaudies dainų. Paprasta dviejų dalių dainos F. susidaro iš dviejų periodų, kuriuos saisto tam tikros harmoninės normos, — būtent, antrasis periodas prasideda dominantės harmonijoje; be to, melodiškai jis turi būti giminingas pirmajam. Paprastą trijų dalių dainos F. sudaro trys periodai, kurių trečiasis dažniausiai esti tik pirmojo pakartojimas. Schemiškai tai gali būti pavaizduota kaip a—b—c arba a—b—a. Šalia paprastosios dainos F. yra sudėtinė dainos F. Ji esti trijų dalių, kurių kiekviena į save įima paprastą trijų dalių dainos F. Jos schema atrodytų taip: A (a—b—a) — B (c—d—c) — A (a—b—a). Suprantama, gali būti įvairių nežymių nukrypimų, betgi neišeinančių iš schemos ribų. Šios F. B dalis turi būti kontrastinio pobūdžio, dažniausiai skirtingo tempo, kitoje tonacijoje. Šia F. rašoma koncertinės dainos, romansai, nokturnai, serenados, įvairūs šokiai, operų arijos, schercai, daugumas lėtųjų dalių sonatose, simfonijose ir pn.

Čia paminėtina variacijų F., kurios tema, dažniausiai dainos F., kiek norint kartojama, kiekvieną kartą ją paįvairinant, ką nors pakeičiant, kitoje šviesoje nusakant, betgi visumoje neišeinant iš vienos muzikinės idėjos. Variacijų esama griežtųjų ir laisvųjų: pirmosios paįvairinamos nenutolstant nuo pagrindinės harmonijos bei taktų skaičiaus, antrosios šių taisyklių nesaistomos.

Tolimesnę plėtrą sudaro rondo F. Pats žodis nusako sukimąsi ratu, kartojimąsi. Rondo F. esmė glūdi nuolatiniame temos grįžime. Tarpus tarp temų sudaro įvairūs pereinamojo pobūdžio epizodai, perėjimais vadinami. Rondo priskaitoma penkios rūšys, žiūrint kiek temų (žr. rondo).

Pati augščiausia muzikos F. yra sonata. Čia prieš viena kitą statomos dvi kontrastinės temos, viena kitą tampriai papildančios, viena iš kitos psichologiškai išplaukiančios. Sonatos F. ypač būdingas temų perdirbimas, užimąs visą F. viduriniąją dalį. Temų perdirbimas įgalina temų medžiagą plėtoti įvairiausiais būdais, sudarant psichologinę įtampą bei kulminaciją (žr. Sonata). Sonatos F. yra būtina visoms sonatoms kaip pirmoji dalis; vėlesnėse sonatose ji dažnai būna ir paskutinėje dalyje. Ši F. saisto ir visų simfonijų, trio, kvartetų, kvintetų ir kitų kamerinių F. pirmąsias dalis.

Reikia skirti sonatos F. nuo sonatos. Sonata yra ciklinis trijų ar keturių dalių veikalas, kuriame tik pirmoji dalis yra sonatos F., kitos dalys kitų įvairių F.

Su sonata išsemiamos visos esminės vad. homofoninės muzikos F. Homofoninė muzika, prasidėjusi su palydima solo daina ir opera XVII a. ir sužydėjusi Vienos klasikų Haydno, Mozarto ir Beethoveno laikais XVIII ir XIX a., savo pagrinde turi vieną melodinę liniją, palydimą harmoninio pritarimo.

Kitokia yra polifoninė (t.y. daugiabalsė) muzika, vyravusi iki J. S. Bacho (1750) ir G. F. Handelio (1759) mirties, kurios pagrindą sudaro ne viena, bet kelios melodinės linijos, harmoningai tarpusavyje besijungiančios. Skirtingos yra ir polifoninės muzikos F. Vieno balso sekimas kito, einant gaida prieš gaidą, yra pagrindinė polifonijos F. Ja vadinama kontrapunktu. Ji gali būti traktuojama kaip stilius (žr. kontrapunktas).

Tematinio motyvo pakartojimas kituose balsuose vadinamas imitacija. Imitacijoje turi dalyvauti ne mažiau dviejų balsų, kurių pirmasis vadinamas pirmataku, antra-

sis, pamėgdžiojantis — pasekėju, arba atsakymu.

Iš imitacijos išsivystė kanonas, be galo svarbi polifoninės muzikos F. Kanone ištisa tema sekama iš paskos kitame balse. Ji gali būti sekama įvairiai: po vieno takto ar daugiau ir mažiau, tame pat intervale ar betkokiame kitame. Kanonai gali būti dvibalsiai ir daugiabalsiai, žiūrint, kiek balsų temą seka. Kanonas yra dvigubas, ar dvilypis, jei dvi skirtingos temos vienu kartu yra sekamos. Gali būti ir trilypių kanonų, su trimis skirtingomis temomis, bet techniškai tai yra sunkiai pasiekiama polifoninio stiliaus viršūnė.

Tačiau augščiausia daugiabalsės muzikos F. yra fūga, kur su viena tema sukonstruktuojamas ištisas muzikinis pastatas, stebinąs minties vientisumu, loginiu griežtumu, charakterio ryškumu (žr. fūga).

Kaip sonata homofoninėje muzikoje, taip fūga polifoninėje sudaro paskutinį F. žodį. Panaudojant šias pagrindines muzikos F., susidarė ir visos kitos. Čia ypač pabrėžtinos didžiosios ciklinės, arba sudėtinės F., kaip motetas, mišios, oratorija, kantata, opera, suita, partita, sonata, koncertas, simfonija, simfoninė poema, kamerinės muzikos F. — trio, kvartetas, kvintetas, sekstetas, septetas, oktetas, nonetas. Jų visose rasime tų pačių minėtųjų F., savaip sujungtų, išvystytų, pritaikytų specialiems tekstams, ypatingiems instrumentų sąstatams ir pn. *Iz. V.*

4. F. g e o m e t r i j o j e betkuris erdvės elementas ar jų derinys, pvz. taškas, linija, figūra.

5. F. g r a m a t i k o j e to paties žodžio kita išraiška, atmaina.

6. F. l i e j i m o t e c h n i k o j e prietaisas panašiems daiktams nulieti.

7. F. m a t e m a t i k o j e žr. Algebrinė forma.

8. F. s p a u d o s t e c h n i k o j e rėmai, į kuriuos dedamas raidžių rinkinys; taip pat ir pats rinkinys rėmuose.

9. F. s t a t y b o j e žr. Klojinys.

Forma lietuvių dailininkų kolektyvas, įsikūręs 1933 Kaune su ribotu narių skaičiumi. Grupei priklausą menininkai pirmoje eilėje buvo užsibrėžę puoselėti individualiąją lietuvišką dvasią tapyboje, skulptūroje, grafikoje. Kolektyvas turėjo savo ženklą, kurį žiedo formos mūvėjo visi nariai. F. buvo surengusi atskirą grupei priklausančių menininkų kūrinių parodą. Be to, kolektyvo nariai individualiai dalyvavo beveik visose Lietuvoje ir užsienyje ruoštose lietuvių meno parodose. Tremtyje gyvena šie F. nariai: Paulius Augius, Alfonsas Dargis, Viktoras Petravičius, Vaclovas Ratas ir Liudas Vilimas.

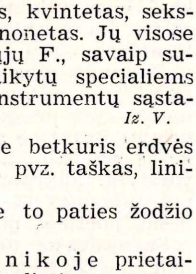

Dailininkų kolektyvo ,Forma' ženklas

Formacija (lot.) formavimas, pavidalinimas; daryba; 1. e k o l o g i j o j e augalų bendruomenė, kurios nariai reikalauja tų pačių aplinkumos sąlygų; edafinė F. — augalų bendruomenių junginys, sudarąs tam tikrose vietose (pvz. durpyno) florą;

2. g e o l o g i j o j e sluogsnių grupė, būdinga kuria nors bendra savybe: kilme, amžiumi, medžiagos ar fosilijų panašumu (pvz. akmens anglies F.);

3. k l i m a t i n ė geografinė sritis su vienodais ar panašiais meteorologiniais veiksniais: temperatūra, krituliais ir topografine tapatybe;

4. k a r i u o m e n ė j e tam tikram tikslui sudaryta kariuomenės dalis, pvz. karo, taikos, kovos F.

Formaldehidas, arba metanalis, metileno oksidas, skruzdžių rūgšties aldehidas, kurio formula: H.COH; atsiranda nevisai sudegus daugeliui organinių junginių; pasitaiko dūmuose. Pramonėje gaminamas, katalitiškai oksidinant metilo alkoholį (metanolį, arba medinį ,spiritą'), panaudojant oro deguonį kaip oksidatorių. Aštraus kvapo dujos.

Formaldehido tirpinys, formalinas, formolis, maždaug 35–37% formaldehido (dujų) tirpinys vandenyje su 10–15% metilo alkoholio priedu. Skystis aštraus kvapo, nuodingas, vartojamas dezinfekcijai ir labai plačiai pramonėje — odoms išdirbti, veidrodžių gamyboje, fenolinėms dervoms gaminti; praskiestas tirpinys vartojamas padų ir pažastų prakaitavimui pašalinti. Vartotinas atsargiai, nes labai erzinąs junginys. *P. Jc.*

Formalybė 1. veiksmai, kurie yra būtini atliekant kurį nors reikalą; 2. linkimas laikytis formų turinio ar esmės nenaudai; 3. neesminis dalykas, kuris formai tereikalingas.

Formalinas žr. Formaldehido tirpinys.

Formalizmas (lot.) apskritai kiekviena pažiūra, kuri vienoje arba kitoje srityje lemiamą vaidmenį priskiria bendriems formaliems principams arba bendram esančius reiškinius valdančiam dėsningumui. F. todėl dažnai įgauna šiek tiek neigiamą reikšmę: tai mąstysena, tesitenkinanti konkrečiais reiškiniais tiktai kaip paskirais bendro dėsningumo atvejais ir todėl visiškai neatsižvelgia į reiškinių individualias ypatybes bei šių ypatybių realią reikšmę. Šia prasme F. suprastina tikrovę, pakeisdamas jos konkrečią pilnatvę abstrakčiomis schemomis, atstovaujančiomis tik vienam ar kitam realios būties aspektui.

F. f i l o s o f i j o j e terminas tokiai sistemai, kuri ypačiai pabrėžia formalinį požiūrį. Pvz. etikoje F. vadinama Kanto eti-

nė sistema, pagrįsta paklusimu formaliai pareigai; estetikoje F. vardas dažnai taikomas l'a r t p o u r l'a r t (menas menui) krypčiai.

F. l i t e r a t ū r o j e 1. stiprus rusų literatūros teorijos ir kritikos sąjūdis, apėmęs laikotarpį tarp I pas. karo ir 1927. F. kilo pirmiausia, kaip reakcija prieš tradicinę rusų literatūros kritikos mokyklą, nuo Bielinskio, Černyševskio, Dobroliubovo pagrindiniu vertinimo mastu laikiusią visuomeninę kūrybos reikšmę, nagrinėjusią kūrinį istoriškai, psichologiškai bei filosofiškai, bet nekreipusią reikiamo dėmesio į grynai estetinį jo aspektą. F. sutelkė visą dėmesį į literatūrinės formos apraiškas. Sąjūdis gavo paskatų iš svetur ir iš artimosios praeities. Visų pirma, neabejotina simbolistų poezijos naujovių ir jų prosodinių studijų įtaka (ypač A. Bielyj). Estetinius klausimus įvairiais atžvilgiais jau buvo pradėję gvildenti profesoriai A. Veselovskij, A. Potebnia; daug medžiagos jaunųjų formalistų minčiai davė vakariečių teoretikų darbai (Walzel, Meyer–Graefte, Dibelius, Sievers, Hildebrandt, Saran ir kt.). Pagaliau su formalistų teorine mintimi sutapo rusų futuristinės poezijos epocha, išugdžiusi didelių talentų (B. Pasternak, V. Majakovskij) ir nukreipusi ypatingai aštrų dėmesį į žodžio kaip medžiagos savarankiškumą, skambesį, jo darybą. Formalistų sąjūdis, apėmęs eilę gabių teoretikų (tik kaip išimtys jų tarpe buvo drauge talentingi rašytojai, pvz. J. Tynianov), nesukūrė vientiso literatūros mokslo, nes jų tarpe buvo galima išskirti keletą pakraipų — nuo kraštutiniųjų, kurių dvasios vadu buvo labai įdomus ir originalus Viktor Šklovskij, iki žymiai nuosaikesnių, pripažįstančių turiniui ne tiktai estetinę misiją, bet ir estetinių metodų teisėtumą (Viktor Žirmunskij). Pagrindiniai bendresni formalistų teorijos tvirtinimai yra šie: literatūra visų pirma yra menas; literatūros kūrinys yra suma jame panaudotų priemonių arba technikos metodų (čia kraštutinesnieji teigė, kad ir vad. turinys ar tema taip pat tėra viena priemonių, tam tikrų žanrinių ar stilistinių ypatybių padiktuota); literatūros istorija yra žanrų ar stilių kaitos istorija, temoms visada liekant toms pačioms. Naujos srovės iškyla ne dėl to, kad atsiranda reikalo ką nauja pasakyti, bet dėl to, kad senosios pasakymo priemonės nustoja žadinusios skaitytojo vaizduotę, ,automatizuojasi', tampa įprastinės, kaip šnekamosios kalbos gramatinės formos, ir todėl iškyla reikalas formines priemones atnaujinti, praturtinti naujais elementais. Esminis betkurio literatūrinio stiliaus bruožas yra būdas tikrovei pasakyti negirdėtai, keistai, naujai, lyg ji būtų pirmą kartą patirta. Literatūriniais procesais vyksta tikroviškosios, savyje estetinės vertės neturinčios medžiagos neutralizavimo keliu, vėliau — akumuliacijos, sintetinio sukaupimo keliu (taip išauga stilius), ir pagaliau, — automatizacijos keliu, kada iškilusios ir dominuojančios priemonės ima netekti pirminio poveikio, nes tampa įprastinėmis. Tada iš apačios iškyla nauji būdai, panaudoją praeities patyrimus, iškelią į literatūrinius kanonus naujus, žemesniųjų žanrų bruožus, atšviežiną literatūros estetinį išgyvenimą. Šitaip kanonizuotų žemesniųjų žanrų pavyzdžiai: kriminalinio romano technika (Dostojevskij), čigonų romansas (Blok). Dažnai viršūnėn sugrįžta jau seniau atgyventos formos, atgaivintos kuriais naujais elementais (Tolstojus grąžinęs XVIII a. romaną). Nugyventosios formos niekada nežūsta, bet liaujasi buvę dominuojančios, nueina į apačias, iš kur jos vėl visada gali sugrįžti atsigavusios. Literatūroje pavertimas medžiagos estetine vyksta, ją organizuojant aplink vieną pagrindinę priemonę, tampančią kūrinio stilistine ašimi — ,dominanta'. Kitos, apie ją grupuojamos ir jai pajungtos priemonės savo reikšme iki tam tikro laipsnio sumažinamos, tuo būdu — deformuojamos. Be ,sukeistinimo' atotraukos, viena ryškesniųjų priemonių yra kontrastas, kuris leidžia nugalėti pagrindinę literatūros kliūtį — skaitytojo sąmonės inertiškumą. Ypač poezija vartoja gausias priemones automatizmui sugriauti: pvz. metras yra ne kas kita, kaip būdas sugriauti įprastinę sintaksės tėkmę; poetinė kalba yra paini, komplikuota, inversijų suvarstyta, apkraunanti žodį, šalia įprastinės, ,prozinės' — prasminės, dar ir skambesio, poetinės muzikos funkcijomis.

Savo dvasia aristokratiškas sąjūdis F. neigė ne tik visuomeninių ar istorinių reiškinių įtakas literatūrai, bet ir patarė pačiai ,autoriaus sielai' likti nuošaliai nuo kūrinio. Nenuostabu, kad įsigalinčiam bolševikų režimui ši estetinės minties kryptis ilgainiui darėsi nepakenčiama, ypač kad ji buvo absoliučiai užėmusi literatūrines pozicijas ir nustelbusi ortodoksišką marksistinę kryptį. Todėl valdžios dekretais ši vaisinga rusų literatūrinio mokslo srovė apie 1927 buvo panaikinta, žymesnieji formalistai arba nutildyti, arba priversti atgailoti ir atsižadėti savo ,klaidų'. Tačiau kad ir kažkokie būtų formalistų siūlytųjų metodų trūkumai ir kraštutinumai, jie pasiekė tai, kad rimtai kritikai vėliau buvo nebeįmanoma stilistinių dalykų aplenkti. Formalistų teorinių darbų įtaka buvo jaučiama ir už rusų literatūros ribų, ypač čekuose ir lenkuose. Per palyginti trumpą laiką formalistinės mokyklos adeptai sukūrė eilę rimtų literatūrinių studijų, kurių žymesnės yra šios: V. Š k l o v s k i j: Teorija prozy; Puškin; Sterne; Sentimentalnoje putešestvije; V. Ž i r m u n s k i j:

Rifma; Struktura liričeskich stichotvorenij; Poezija Valerija Briusova; Bairon i Puškin; Problemy poetiki; B. T o m a š e v s k i j, Teorija literatury; J. T y n i a n a, Problemy stichotvornogo jazyka; B. E i c h e n b a u m: Melodika sticha; Junyj Tolstoj i Lermontov; V s e v o l o d s k i j-G e r n g r o s s, Teorija intonaciji; G r o s s m a n, Poetika Dostojevskogo; V o l k e n š t e i n, Iskustvo dramaturgiji.

B. M. Engelhardt, The Formal Method in the History of Literature 1927; *G. Struve,* Soviet Russian Literature 1935; *M. Slonim,* Modern Russian Literature. *J. Blk.*

Formaltoksoidai žr. Anatoksinai.

Formalus 1. nustatytos formos, susijęs su forma; 2. neesminis, teatitinkąs nustatytas formas.

Formantas (lot. formans, -ntis, ‚darąs'), bendras kalbotyrinis terminas darybiniams kalbos elementams vadinti. Ide. kalbose skiriama kamienų ir žodžių daromieji F., kuriais iš šaknų sudaromi kamienai arba iš kamienų žodžiai; pvz. žodyje ž i ū r-ė-t i ė yra veiksmažodžio kamieno F. (plg. žiūrė-jau, žiūrė-sim, žiūrė-damas). Daugumas neindoeuropiečių kalbų šito skirtumo nepažįsta, jose net neskiriama F. ir galūnės. Prieš šaknį dedamas F. vad. p r e f i k s u, arba p r i e š d ė l i u, o po šaknies — s u f i k s u, arba p r i e s a g a. Pvz. žodyje p r o s e n o l i s pro- yra priešdėlis, -olipriesaga, o abu kartu jie vadinami a f i k s a i s. Be to, F. gali būti pirminiai, kada dedami prie veiksmažodinių, ir antriniai — prie vardažodinių šaknų. Žodis gali turėti ir po kelis F., priešdėlius ar priesagas, pvz. u ž-p e r-k a s i s (2 priešdėliai), i š-m i n t--i n g-u m a-s (vienas priešdėlis ir dvi priesagos). Į šaknį įspraudžiamas F. vad. i n f i k s u, arba į t a r p u. Ide. tepažįsta tik vieną n įtarpą, pvz. liet. a n k a : a k t i lot. i u n g ō ‚jungiu' : i u g u m ‚jungas', skr. y u n j á t i (tr.: jundžáti) ‚jungia'. Į kalbotyrą F. terminas (vok. Formans, dg. Formatien, seniau: Formativ) įvestas XIX a. gale K. Brugmanno, prancūzų jis vad. m o r f e m a (morphème), o rusų (Fortunatov) — f o r m i n i u p r i k l a u s i n i u (formalnaja prinadležnost').

K. Brugmann, Indogermanische Forschungen 1903 XIV 1–2; ('') Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen 1922. *A. S.*

Formatas (lot.) knygos, popieriaus lakšto dydis, nustatytas pagal augštumo ir platumo santykį, pvz. 1,414 : 1. Šis santykis paimtas, tam, kad, lankstant tokį lapą į dvi dalis, į keturias dalis ir t.t., lapo šalių santykis nekitėtų; lankstymo skaičiui yra atitinkami pavadinimai: in folio, in quarto (4°), in octavo (8°) ir t.t. Šis būdas F. žymėti dabar pakeičiamas knygos augščio ir pločio žymėjimu cm (pvz. 25×17 cm).

Formica žr. Skruzdė.

Formolis žr. Formaldehido tirpinys.

Formosus (apie 816–896) popiežius (891–896), gimęs greičiausiai Romoje. Popiežius Mikalojus I (858–867) 864 ar 865 pakėlė jį į kardinolus ir paskyrė Porto vyskupu, o 866 drauge su Povilu iš Populonijos pasiuntė misijiniam darbui į Bulgariją, kur F. laimėjo karaliaus Boriso simpatijas, ir tas prašė popiežių skirti jį Bulgarijos arkivyskupu. 867 atšauktas į Romą, buvo labai vertinamas popiežiaus Hadriano II (867–872). Tačiau sekantis popiežius Jonas VIII (872–882), kuris F. laikė savo asmeniniu priešu, nors iš karto pavedė jam kaikurias atsakingas pareigas, vėliau apkaltino F., kad jis rengiąs sąmokslą prieš Romos Kuriją. F. pabėgo iš Romos, ir 876 sinodas jį deponavo ir ekskomunikavo, o tai pakartojo Ponthion ir Troyes sinodai. 878 popiežius jį grąžino tikinčiųjų pasauliečių bendruomenėn, bet su sąlyga, kad niekada nepasirodys Romoje. Bet popiežius Marinus I (882–884) F. grąžino teises, o popiežius Hadrijonas III (884–885) Porto vyskupiją. F. 885 konsekravo naująjį popiežių Steponą V (885–891) ir po to mirties pats buvo išrinktas popiežiumi. Fotijaus atskalos klausime F. užėmė labai griežtą liniją, nepripažindamas Fotijaus įšventintų dvasininkų. Spoleto kng. Gvidą, kuris buvo nugalėjęs Berengarijų, dar kartą vainikavo imperatoriumi, o jo sūnų Lambertą bendravaldžiu. Spoletiečių spaudžiamas, 893 šaukėsi vok. karaliaus Arnulfo pagalbos. Arnulfas 895 atvyko Italijon, nukariavo Romą, ir 896 gavo iš F. imperatoriaus vainiką. Lambertas smarkiai atkeršijo net veikiai po to mirusiam F.: paėmęs Romą, popiežiumi paskyrė savo šalininką Steponą VII, kuris, sušaukęs sinodą, mirusį F. paskelbė buvus neteisėtą, jo šventimus negaliojančius. F. lavonas, atgabentas į sinodą sprendimui, buvo palaidotas bendruose kapuose, iš kur liaudis jį ištraukė ir įmetė į Tiberį. Stepono įpėdiniai Teodoras II ir Jonas IX tuos nusprendimus panaikino.

E. Dümmler, Auxilius und Vulgarius 1866; *P. Dworski,* De ordinationibus F. 1900; *F. Dominici,* Il papa F. (Civiltà Cattolica 1924). *J. V.*

Formoza (portugališkai formosa ‚gražioji'), kinų ir japonų T a i v a n, Kinijos sala ties Vėžio atogrąža, apie 170 km nuo žemyno; 395 km ilgio, ligi 123 km pločio, 35.834 km² dydžio, apie 8 mil. gyv. (1955, 1900 — 2,5 mil.). Paviršius: išilgai salos vidurį traukiasi kalnynas, kurio augščiausioji viršūnė Yu-šan, kitaip Niitakajama, 3950 m. Vakarinė salos pusė kalvota ir pajūryje virsta plačia, žema lyguma. Rytinė dalis kalnuota ir leidžiasi į vandenyną stačiais augštais skardžiais. Kasama akmens anglis (ištekliai apie 500 mil. t), vario rūda, auksas, sidabras, siera; gaunama naftos. Klimatas subtropikinis š. dalyje ir tropikinis pietuose; jį dominuoja musonai, kurie vasarą atneša daug drėgmenų; dažni

Paivanai geria iš ‚meilės taurės'

taifūnai. Augalai: apie 65% viso ploto apaugę mišku; būdingi augalai yra kamforos medis (anksčiau F. turėjo kamforos pasaulinį monopolį), palmės, bananai, ananasai, kietmedžio kelios rūšys, pušys. Gyventojų daugumas kinai. Kalnuose ir rytinėje dalyje yra išlikusių apie 150.000 pirmykščių malajų kilmės čiabuvių, kurie išlaikė savo tapatumą ir yra priešiški kinams. Žemės ūkis yra pagrindinis verslas; auginama: ryžiai, arbatmedžiai, cukrinės nendrės, saldžiosios bulvės, džuta, ramija, daržovės, vaismedžiai ir naminiai gyvuliai. Ryžių, saldžiųjų bulvių ir cukrinių nendrių per metus nuimami 2–3 derliai. Pramonę sudaro elektros jėgainės, cukraus, rūkalų, cemento, aliuminio, audinių, mašinų fabrikai ir laivų statyklos. Glžk. apie 900 km. Išveža: cukrų, kamforą, bananus ir arbatą. Įveža: trąšas, medvilnę ir audinius, geležį ir plieną, mašinas, medį, chemikalus ir motorvežimius. Sostinė Taipeh š. salos pakraštyje; kiti žymūs miestai Keelung (kitaip Kirun) ir Tanan.

Istorija. Jau VII a. pradžioje kinų metraščiuose minima Liu-kiu, į kurią jie 603 buvo surengę karinę ekspediciją. 1291 ir 1297 nesėkmingai užpulta mongolų. XII a. prasidėjo japonų invazija, ir nuo XV a. r. dalis buvo laikoma Japonijos kolonija. Pirmieji europiečiai (portugalai) ją pasiekė 1590. Po jų buvo ispanai. 1621 olandai užėmė prie v. pakrančių esančias Pescadorų salas. Nuo XV a. pradėjo apsigyventi kinai, kurių masinė imigracija vyko XVII a., nuvertus Mingų dinastiją. 1624 olandai įsitvirtino p. salos pakraštyje ir įkūrė savo bazę Zeelandia. 1662 olandus išvijo Mingų dinastijos šalininkai, vedami pirato gen. Koxingos, ir užėmė žymią salos dalį, bet XVII a. pabaigoje jie pasidavė Mandžų dinastijos valdžiai, ir F. patapo Kinijos imperijos dalimi. Pasibaigus Britanijos–Prancūzijos karui su Kinija 1858 Tientsino sutartimi, du r. F. uostai paskelbti laisvi, ir 1860 čia įsikūrė pirmosios kat. ir prot. misijos. 1871 čiabuviai išžudė japonų laivo, audros išmesto ant kranto, įgulą. Japonija Kinijos pareikalavo satisfakcijos, bet ši atmetė reikalavimus, nes nesanti įpareigota atsakyti už laukinių žmonių veiksmus. Japonijai į F. išsiuntus baudžiamąją ekspediciją, Kinija nusileido ir sutiko patenkinti reikalavimus. 1884–85 prancūzų–kinų karo metu prancūzų laivynas vykdė dalinę F. blokadą, ir kelis mėnesius buvo užėmę Keelungo uostą. 1895 pasibaigus japonų–kinų karui dėl Korėjos Šimonoseki taikos sutartimi, F. drauge su Pescadorais atiteko Japonijai. Tačiau salos gyv. kinai nepasidavė japonų okupacijai ir paskelbė savo respubliką. Japonų ekspedicija įveikė maištininkus ir buvo įvesta griežta okupacinė administracija. II pas. karo metu F. paskelbta integralinė Japonijos teritorija, įtvirtinta karinėmis bazėmis, iš kurių laivynas ir aviacija operavo prieš Malajus, Olandijos Indiją, Filipinus ir kt. vietas. 1945 grąžinta Kinijai. 1947 įvyko sukilimas prieš Kinijos administraciją dėl įvesto tabako ir druskos monopolio, bet sukilimas numalšintas. Jo metu žuvo apie 3000 sukilėlių, ir salos gubernatorius Chen Yi turėjo pasitraukti. Jo vietą užėmė dr. Wai Tao Ming, buvęs ambasadoriumi JAV. 1947 IV 22 F. paskelbta Kinijos provincija. Nuo 1949 čia įsikūrė Tautinė Kinijos Vyriausybė, kuri 1954 su JAV padarė savitarpio pagalbos sutartį. *A. B.*

Formula (lot.) 1. trumpas ir tikslus nusakymas, apibrėžimas, taisyklė; 2. chemijoje skaičiais ir cheminių elementų ženklais išreikštas cheminis junginys ar reakcija; 3. matematikoje funkciškai priklausomų matematinių dydžių eilė, išreikšta sutartiniais ženklais.

Formulavimas nusakymas formulomis arba pagal formulas; suformuluota mintis.

Formuliaras (lot.) blankas, žiniaraštis; 1. viduramžiais pavyzdžių rinkinys raštinių aktams, dokumentams, laiškams rašyti; 2. spausdintas lapas su paliktomis tuščiomis vietomis žinioms įrašyti.

Formulinės pasakos tam tikra pasakų rūšis, kuriose ne turinys, bet forma yra svarbiausias dalykas, ir kurios savo sąmojum bei netikėtumais linksmai nuteikia klausytojus arba iš jų pasijuokia. Šiai rūšiai pridera: 1. pasakos be pabaigos, arba ‚nuobodinio pasakos', turinčios klausimą ‚sakyt ar nesakyt', arba ‚jeigu nori, tai ir vėl pasakysiu iš pradžios'; 2. nebaigtos pasakos: pasaka staiga baigiama, kai klausytojui sukeliamas didžiausias susidomėjimas (...o šuns vardas buvo ‚Užteks'); 3. pasakos pasibaigiančios klausimu, kurį klausytojas neapgalvojęs ir staiga užkluptas at-

sakęs, pasijunta apsijuokinęs; 4. grandinės tipo pasakos, kuriose, pridedant naują daiktą, įvykį ar veikėją, kartojami visi ankstyvesni nariai, pradedant paskutiniuoju. Grandininės F.P. yra įdomiausios, dažnai yra laikomos dainomis, nes kartais yra daugiau dainuojamos negu sakomos.

Grandinės tipo tipiška F.P. yra mūsų ,žekelio giesmė', kuri yra ne kas kita, kaip labai plačiai paplitusios hebrajų Ehod formulos atmaina. Pradedama vienu Dievu danguje ir baigiama dvylika apaštalų. Dzūkuose ,žekelį' dainuodavo Advente ir Gavėnioje, vaikščiodami pirmyn ir atgal. Ji žinoma visoje Lietuvoje. Kaikur ją vartodavo burtams, pvz. miške pasiklydus: išgiedok visą giesmę, surasi namus.

Kitos lietuvių mėgstamos grandinės tipo F.P. yra: gyvuliai, gauti už tarnybą ponui (jų vardai arba balsai); builis (kietis) nenori žvirblio supti; reikia perkąsti grūdą per pusę; tinginys bernas: ,Lyšiai, lyšiai, lįskit į maišą'; ožka nenori eiti iš lazdyno; gaidžiukas riešutu išmuša vištytės akelę; ješko kaltininko; vištelė padeda kiaušinį, pelė jį sumuša, visi iš gailesčio keistai elgiasi; ragana praryja siuvėjėlę; geri mainai: aš dudučiui ,padėk Dieve'... kol karalius duoda žirgą; ropės rovimas; stebuklingos bandelės bėgimas; katinui užkrenta lapas ant uodegos — dangus griūva; našlio vedybų istorija — viskas įvyko per vieną savaitę; nelaimių grandinė: tarnas pradeda pasakoti nuo mažiausios (peiliukas nulūžo), baigia didžiausia nelaime (dvaras ir pono žmona sudegė); gaidžiukas miške žvėrims sako: ,Lįsk mano pilvelin'. (Tautosakos Darbai II 165–70). Daugelis šių pasakų yra tarptautinės. Dažnai sakomos vaikams, įkyriai prašantiems pasakyti pasaką.

A. Taylor, A Classification of Formula Tales (Journal of Amer. Folklore 1933 No. 179); Handwörterbuch d. deutschen Märchens II 171 tt.

J. B.

Formulinis procesas romėnų teisėje tam tikra tvarka civilinėms byloms spręsti, nustatyta apie 149–126 pr. Kr. Pagal ją kiekviena byla turėdavo pereiti du etapus: in jure ir in judicio. In jure etapas eidavo teismo magistratūroje, kur bylos šalys pareikšdavo savo pretenzijas ir atsikirtimus. Iš šalių pareiškimų teismo magistratas surašydavo trumpą formulą; iš čia yra kilęs ir pačios procedūros pavadinimas. Į formulą įrašydavo ne tik pačius šalių pareiškimus, bet ir pavardę teisėjo, kurį šalys išsirinkdavo magistrato padedamos, ir magistrato įsakymą teisėjui išspręsti bylą. Formulos įsakyme glūdėdavo alternatyva: jei ieškovo pretenzija pasirodys pagrįsta, tai priteisk iš atsakovo, o jei nepagrįsta, tai atmesk ieškinį. Toliau byla eidavo in judicio, kur būdavo tikrinami šalių pareiškimai, t.y. pateikiami įrodymo raštai, klausinėjami liudytojai ir kt. Pabaigęs tardymą, teisėjas paskelbdavo savo sprendimą, romėnų vad. sentencija (sententio).

Fornaksas (lot. Fornax) mažas žvaigždynas pietiniame dangaus pusrutulyje tarp Eridano, Banginio, Skulptoriaus ir Fenikso žvaigždynų.

Fornari Strada Maria Vittoria (1562–1617) italų palaimintoji, įkūrusi seserų anunciačių (Annunziate Celestine) vienuoliją. Ištekėjusi turėjo 6 sūnus, kurių 5 tapo vienuoliais. Vyrui mirus, ėmėsi naujos vienuolijos steigimo, kurios narės turėjo atsidėti maldos ir atgailos gyvenimui. Vienuoliją patvirtino popiežius Klemensas VIII.

Forpostas (vok. Vorposten) kariuomenėje priešakinė pozicija, priešakinės atsparos punktas arba priešakinis apsauginis dalių postas.

Forrer Ludwig (1845–1921) šveicarų politikas, 1873–1900 nacionalinės tarybos narys, radikalinių demokratų partijos vadas, 1906 ir 1912 Šveicarijos prezidentas. Nusipelnė įvesdamas ligonių ir nelaimingų atsitikimų draudimą.

Forrest Sir John (1847–1918) Australijos tyrinėtojas ir valstybininkas. 1869 vadovavo ekspedicijai dingusiam vokiečių tyrinėtojui F. W. Leichhardt surasti. 1870 jo vedama grupė ištyrė visą p. Australijos pajūrį nuo Pertho ligi Adelaidės. 1874 jo ekspedicija iš v. pajūrio (Champion Bay) pasiekė vidurinę Australiją už 3200 km. 1883 paskirtas Australijos vyr. kartografu, 1890–1901 Vakarų Australijos ministeris pirmininkas, 1901–07 pirmojo Australijos ministerių kabineto narys, vėliau iždininkas, 1918 pirmasis australietis, pakeltas į perus. Parašė: Explorations in Australia 1875; Notes on W. Australia 1885.

Forrestal James Vincent (1892–1949) amerikietis bankininkas ir valstybininkas. Baigęs Princetono univ., 1916 pradėjo tarnauti New Yorko bankinėje firmoje Dillon, Reed & Co. 1938 šios firmos prezidentas. 1940–44 laivyno pasekretorius, 1944–47 sekretorius. Jo pastangomis JAV sukūrė galingiausią pasaulyje karo laivyną. Jis buvo vienas iš sumanytojų visoms 3 ginkluotosioms pajėgoms (kariuomenės, aviacijos ir laivyno) sujungti į vieną krašto gynybos instituciją. Kongresui priėmus šį sujungimą, jis 1947 buvo paskirtas pirmuoju JAV krašto gynybos sekretoriumi. Persidirbęs pasitraukė iš pareigų ir ligoninėje, sirgdamas nervų sutrikimu, nusižudė, iššokdamas pro langą.

Forrestal JAV karo laivas lėktuvnešis, didžiausias pasaulyje laivas, 321 m ilgio. Nuleistas į vandenį 1954 XII 11. Įgula 466 karininkų ir 3360 kareivių; gabena 90 lėktuvų.

Fors Harald (g. 1911) vienas žinomiausių švedų naujosios kartos lyrikų, nepripažįstąs didžiųjų raidžių (ir savo pavardę

pradeda mažąja raide). F. melancholiški eilėraščiai pasižymi subtilia nuotaika bei niuansais ir persunkti romantine, kartais ekstatiškai nuteikta žodžių muzika. Parašė tröt pupil (Privargusi akies lėliukė, 1939); violetta skuggor (Violetiniai šešėliai, 1940); portalen (Portalas, 1942); jag är nyansernas älskare (Aš esu niuansų mylėtojas, 1943); bortöver havets långa smärta (Toli už marių ilgo skausmo, 1945); ransakan (Perkratymas, 1946). *J. Lng.*

Forsavimas (iš prc. forcier ‚greitinti') 1. išgavimas priverstiniu būdu, paėmimas prievarta; 2. greitinimas, stūmimas į priekį; 3. k a r i u o m e n ė j e perėjimas per upę ar kokį tarpeklį į priešo ginamą poziciją.

Forsberg Nils (1842–1934) švedų tapytojas. F. kūryba pasižymi stipriu, kartais beatodairišku realizmu. Sodrus koloritas žymus ir jo vėlesnėje kūryboje. Iš jo paveikslų paminėtini: Akrobato šeima prieš cirko direktorių (1878) ir Didvyrio mirtis (1888). F. savo prisiminimus surašė knygoje Mit liv (Mano gyvenimas, 1929).

Forsell John (1868–1941) žymus švedų solistas (baritonas), Karališkojo teatro (operos) direktorius 1924–39, muzikos prof. 1928, New Yorko Metropolitan solistas 1909–10, paskui gastroliavęs po visą pasaulį. F. buvo labai popularus savo asmenine įvairių rolių interpretacija.

Forseth Einar (g. 1892) švedų tapytojas. Ypač žinomos jo mozaikos Stockholmo mst. savivaldybės rūmų (stadshuset) vad. auksinėje salėje (gyllene salen), užbaigtos 1923. F. yra nutapęs daug altorių bei vitražų.

Forslund Karl Erik (1872-1941) švedų rašytojas bei liaudies švietėjas, Upsalos univ. filosofijos garbės daktaras 1927. Lyriniu ir impulsyviu stiliumi tiek lyrikoje, tiek prozoje jis perteikė savo gimtosios tėviškės grožį ir kėlė kaimo gyvenimo pranašumą kaip gyvenimo formą. Jo didžiulis prozos veikalas Med Dalälven från källorna till havet (1918–39) yra didelis įnašas jo kaip liaudies gyvenimo ir gamtovaizdžio vaizduotojo. Be to, parašė novelių rinkinį Djur (Gyvuliai, 1900) ir pasakojimus Storgården (1900). *J. Lng.*

Forssel Victor (1846–1931) švedų tapytojas, puikiai ir jautriai perdavęs nedidelius natūralistinius gamtovaizdžių paveikslus.

Forsskål Peter (1732-1763) Suomijos švedas, gamtininkas, Linné mokinys, dalyvavęs danų vyriausybės suruoštoje mokslinėje ekspedicijoje į Arabiją, kurioje jis surinko daug vertingų botaniškų rinkinių. Išsp. Flora aegyptico–arabica 1775; Icones rerum natur. 1776.

Forst Willi (g. 1903) austrų filmų režisorius. Nuo 1929 vaidino Vienos ir Berlyno teatruose, nuo 1933 filmų režisorius. Pasižymėjo kaip Vienos atmosferos kūrėjas filme. Žymesni filmai: Das Lied ist aus (1930); Mazurka (1935); Maskerade (1934); Wiener Blut (1942); Die Sünderin (1952); Kabarett (1954). Kaikuriuose savo pastatytuose filmuose F. pats vaidino svarbiuosius vaidmenis: Bel Ami (1939); Operette (1940).

Forst de Battaglia Otto (g. 1889) austrų istorikas, literatūros kritikas ir genealogas. Nuo 1948 lenkų istorijos ir genealogijos prof. Vienoje, nuo 1950 Europos Kolegijos Briuselyje prof. Tautų susipratimo šalininkas. Išsp. Genealogie 1913; Vom Herrenstand 1915–16; Stanislaw August Poniatowski 1927; Die französische Literatur der Gegenwart ²1928; J. Nestroy 1932; J. Sobieski 1946; Wissenschaftliche Genealogie 1948 ir kt.

Forsten Georgij (1857–1910) rusų istorikas. 1881 baigė Petrapilio univ. istorijos-filologijos fak. Nuo 1887 Petrapilio univ. priv. doc., nuo 1890 prof. Studijų reikalais keletą kartų komandiruotas į užsienį. Išsp. eilę ir Lietuvą liečiančių darbų: Borba iz za gospodstva na Baltijskom more v XV i XVI st. 1884 (magistro disertacija); Baltijskij vopros v XVI i XVII st. 1894 (daktaro disertacija); Akty i pisma po istoriji Baltijskogo voprosa v XVI i XVII st. 1889 ir 1893.

Forster 1. E d w a r d M o r g a n (gimęs 1879) anglų rašytojas. Jo romanai pasižymi subtiliu sąmojumi ir ironija. Žinomiausias jų — A Passage to India 1924 — aprašo Rytų ir Vakarų nesuderinimą. Kiti romanai: Where Angels Fear to Tread 1905; The Longest Journey 1907; A Room With a View 1908; Howard's End 1910. F. novelės pasirodė Celestial Omnibus 1911 ir The Eternal Moment 1928 rinkiniuose. Kritikos rinkiniai: Aspects of the Novel 1927; Abinger Harvest 1936. *A. L.*

2. G e o r g i u s (m. apie 1670) Dancigo spaustuvininkas, Varšuvos ir Liublino knygininkas. Savo spaustuvėje išspausdino apie 80 knygų, pasižymėjusių gražia spaudos technika. Čia, be kitų, buvo išsp. Alberto Vijuko Kojalavičiaus Historiae Litvanae pars prior 1650; Starovolskio Polonia 1652; Kobierzyckio Historia Vladislai 1655 ir kt.

3. J o h a n n A d a m G e o r g (1754—1794) vokiečių gamtininkas, Johann Reinhold F. sūnus, kartu su tėvu dalyvavęs James Cook ekspedicijoje. 1784–87 dirbo Vyriausioje mokykloje Vilniuje. Įsteigė zoologijos kabinetą, išmokė gamtos tyrimo metodų ir skatino jaunuomenę mokytis gamtos mokslų. 1785–87 parašė Hortus botanicus Vilnensis inde ab a. 1785 ir Diarium faunae floraeque Vilnensis. Abu rankraščiai buvo Göttingeno univ. bibliotekoje.

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński 1899–1900, 167–169 psl.; *P. Zincke*, G. F. Bildnis im Wandel der Zeiten 1925.

4. Johann Reinhold (1829–1898) vokiečių gamtininkas ir keliautojas. 1765 apkeliavo Rusiją, 1766–72 gyveno Anglijoje, 1772–75 dalyvavo J. Cook ekspedicijoje, nuo 1780 Hallės univ. prof. Išsp. Bemerkungen über Gegenstände der phys. Erdbeschreibung, Naturgeschichte u. sittl. Philosophie 1783; J, R. F. s Reise um die Welt, hrsg. von G. F. 3 tt., ²1783; Geschichte d. Entdeckungen und Schiffahrten im Norden 1784 ir kt.

5. John (1812–1876) anglų biografas ir literatūros kritikas. Jo iškiliausia knyga yra Life of Charles Dickens 1872–74. Taip pat parašė Oliver Goldsmith, Walter Savage Landor ir Jonathan Swift biografijas.

Förster 1. Josef Bohuslav (1859–1951) čekų kompozitorius, nuo 1918 Prahos konservatorijos prof., 1922 direktorius, 1946 ‚tautinis Čekoslovakijos respublikos menininkas'. Savo kūryboje siejo vėlyvosios romantikos elementus su čekų liaudies muzika. Laikomas reikšmingiausiu čekų kompozitoriumi po Smetanos ir Dvořáko. Operos: Deborah, Eva, Jessica ir kt. Be to, parašė simfonijų, suitų, poemų, kamerinės muzikos dalykų ir kt.

J. Bartoš, J. B. F. 1923. *J. Ž.*

2. Ludwig (1797–1863) austrų architektas, davęs naują kryptį austrų architektūrai, italų renesanso stiliumi statęs Vienos priemiesčio Mariahilf protestantų bažnyčią, Elzbietos tiltą 1854, sinagogą, Todesco rūmus Vienoje ir kt. Nuo 1836 leido Allgemeine Bauzeitung.

Förster–Nietzsche Elisabeth (1846–1935) sesuo vokiečių filosofo F. Nietzsche. Ji surinko savo brolio palikimą, įst. Nietzsche archyvą Weimare ir išleido jo biografiją: Das Leben Fr. Nietzsches 3 tt. 1895–1904; Der junge Nietzsche 1912 ir kt.

Forstreuter Kurt Hermann (g. 1897 II 8 Vėdaruose-Weedern, Tilžės–Ragainės aps.) vokiečių istorikas. 1919–20 studijavo Karaliaučiuj ir 1920–24 Berlyne. 1923 gavo daktaro laipsnį Berlyno univ. Nuo 1925 dirbo archyve Berlyne ir nuo 1927 ordino archyve Karaliaučiuje. Po II pas. karo iš pradžių dirbo Berlyno-Dahlem archyve, nuo 1952 valstybiniame archyve Goslare, o nuo 1953 to paties archyvo (perkelto į Göttingeną) direktorius. Dirbdamas ordino archyve, F. yra paskelbęs daug medžiagos, liečiančios Lietuvos istoriją. Išsp. Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten 1931; Zwei Jahrhunderte Königsberger Buchhandel 1932; Preussen und Russland im Mittelalter 1938 (išplėsta 1955 antrašte: Preussen und Russland. Von den Anfängen der Deutschen Ordens bis zu Peter d. Gr.); Vom Ordensstaat zum Fürstentum 1951; Das Preussische Staatsarchiv in Königsberg 1955. Lietuvą liečią straipsniai: Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden (Altpreussische Forschungen 1928, 5, 239–261 psl.); Die Bekehrung des Litauerkönigs Gedimin. Eine Streitfrage (Jahrbuch d. Albertus-Universität Königsberg Pr. 1955–56 VI); Die Entwicklung d. Nationalitätenverhältnisse auf der Kurischen Nehrung (Altpreussische Forschungen 1931, 8, 46–63); Deutsche Kulturpolitik im sogenannten Preussischen Litauen (Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung 1933, 3, 259–266); Die Entwicklung der Grenze zwischen Preussen und Litauen seit 1422 (Altpreussische Forschungen 1941, 18, 50–70); Kauen. Eine deutsche Stadtgründung (Jomsburg 1942, 6, 18–37); Über den Druck von litauischen Mandate im 18. Jahrh. (Zeitschrift für slaw. Philologie 1950, 20, 393–399); Die Anfänge der Sprachstatistik in Preussen und ihre Ergebnisse zur Litauerfrage (Zeitschrift für Ostforschung 1953, 2, 329–352).

K. Forstreuter

Forš Olga Dmitrijevna (g. 1875) rusų istorinių romanų rašytoja. Jos knygų, gerų, bet nepirmaeilių, vertę pakelia rimtas socialinis ir istorinis vaizdas, filosofinių bei psichologinių elementų sukomplikuotas. F. gausiai kūrybai įtakos darė Merežkovskis. Knygos: Sovremenniki 1927; Odety kamnem 1927; Simvolisty (vėliau — Voron) 1933; trilogija Radiščev 1934–39.

E. F. Nikitina, Ruskaja literatura ot simvolizma do našych dnej 1926.

Fort 1. Gertrud von Le žr. Le Fort.

2. Paul (g. 1872) prancūzų rašytojas, vėlyvesnio simbolizmo atstovas. 1890 įst. Théâtre de l'Art (nuo 1892 Théâtre de l'Ouevre). Jo ritminė proza ir lyrika pasižymi grakščiu stiliumi. Išsp. Ballades françaises 38 tt. 1895–1940; Mes mémoires 1872–1943.

G. A. Masson, P. F. 1922.

Fortaleza, kitaip Ceara, š.r. Brazilijos uostas ir jos Cearas vst. sostinė, maždaug 10 km nuo Cearos upės žiočių; 280.000 gyv. (1952). Išvežama: kava, medvilnė, karnaubos, vaškas, pupos, ryžiai, cukrus, vaisiai, odos, kaučukas ir romas. Arkivyskupo rezidencija; mst. įkurtas XVII a. pradžioje ir tapo vienu svarbiausių Brazilijos uostų.

Fortas (prc. fort iš lot. fortis ‚tvirtas, stiprus') nedidelė, atskira vietovė, pritaikyta savarankiškam gynimuisi, įtvirtinta patvarios fortifikacijos būdu. F. statomi dar taikos metu iš labai stiprios medžiagos (paprastai gelžbetonio) ir su geru apšaudomuoju plotu. F. turi įrengtas ugniavietes: artilerijai, kulkosvydžiams ir kt. ginklams.

F. apsupami kliūtimis: gilūs grioviai, minų laukai, spygliuotosios vielos tvoros ir kt. Susisiekimas su ugniavietėmis įrengiamas požemiuose. Įgulai patalpos ir sandėliai taip pat statomi požemiuose ir gerai apsaugoti. F. prototipas senovėje buvo pilys. F. įtvirtinimai kitėjo ryšium su ginklų tobulėjimu. F. grandine apsuptas miestas vadinamas tvirtove; tad F. yra tvirtovės dalis. Lietuvoje F. buvo Kaune ir Alytuje.

K. Al.

Fort Benning JAV kariuomenės mokymo vieta Georgijos vst., apie 10 mylių į pietus nuo Columbus, F.B. su poligonais apima 200.000 akrų ir yra viena didžiausių šios rūšies mokyklų pasaulyje.

Fort Dearbon JAV buvęs karinis postas toje vietoje, kur dabar Chicago, įrengtas 1803 ant sklypelio žemės, 1795 išsiderėtos iš indėnų. 1812 VIII 15 įgula (67 kariai) gavo įsakymą palikti fortą ir vykti į Detroitą. Drauge su kariais išvyko ir naujakuriai civiliai su šeimomis (apie 30 asmenų). Juos lydėjo tariamai draugiškų indėnų būrys. Pakeliui juos iš pasalų užpuolė apie 500 indėnų, prie kurių klastingai prisidėjo ir lydėjusieji indėnai. Apie du trečdaliai amerikiečių buvo nukauta, o likusieji paimti į nelaisvę, iš kurios dalis buvo išpirkta. F.D. pavadintas gen. Henry Dearborn pagerbti.

Fort-de-France, kitaip Fort-Royal, Martinique kolonijos (prc. salos) sostinė ir uostas Prancūzijos Vakarų Indijoje; 66.000 gyv. (1949). Išvežama cukrus, romas, vaisiai, kakava. Miesto parke čia gimusios Prancūzijos imperatorienės Josephinos statula. 1839 miestas apgriautas žemės drebėjimo.

Fort Dodge JAV Iowa vst. mst. prie Des Moines upės; 25.115 gyv. (1950). Apylinkėje akmens anglies, gipso ir puodžių molio kasyklos. Keramikos pramonė, žemės ūkio gaminių rinka. Iš čia randamo gipso 1868 buvo iškalta didelė, primityvi žmogaus figūra (3,5 m) ir paskelbta esanti pirminio žmogaus fosilija. Po pusmečio buvimo parodoje ši statula, pagarsėjusi Cardiff Giant vardu, išaiškėjo kaip falsifikatas.

Fort Donelson National Military Park JAV Tennessee vst. istorinė vieta prie Doverio ir Cumberland upės su Konfederatų fortu. Čia 1862 II 13–16 federalistų gen. Grant su 27.000 karių įveikė konfederatų gen. Floyd (21.000 karių) ir paėmė apie 15.000 belaisvių. Iš abiejų pusių žuvo maždaug po 2000 karių. Šios kautynės buvo lemiamos Mississippi sektoriuje, nes suskaldė konfederatų teritoriją.

Forte (it.) muzikoje: stipriai, garsiai; stp.: f.

Fortepijonas (iš it. forte-piano) klavišais spaudomas styginis muzikos instrumentas; jis yra perėjęs visą eilę prototipų: Clavicordio, Clavecin, Clavicembalo, Kielflügel, Spinett, Virginal. F. išradėju laikomas florentietis Bartolomeo Christofori (1655–1731), sugalvojęs pakeisti Cembalo draskomąją plunksną plaktuko mechanizmu. Jo išradimas buvo paskelbtas ir aprašytas Giornale dei Letterati d'Italia 1711. Vokietis Gottlieb Schröter, bedirbdamas ta pačia kryptimi, 1717 paskelbė savo plaktukinį mechanizmą. Christofori davė pagrindus vad. anglų mechanikai, Schröter — vokiškajai, arba Vienos, mechanikai. Šiandien geriausi fortepijonai yra šių firmų: JAV Steinway, Baldwin; Vokietijoje — Bechstein, Blüthner; Vienoje — Bösendorfer; Prancūzijoje — Pleyel. F. šiandien yra pats pagrindinis muzikos instrumentas, kuriuo remiasi visas muzikinis auklėjimas ir didele dalimi visa muzikinė kūryba. Muzikos literatūroje F. įsigalėjo nuo J. S. Bacho laikų, ypač ryšium su jo veikalu Das wohltemperierte Klavier (rinkinys 48 preliudų ir fugų kiekvienoje tonacijoje; I dalis 1720, II — 1744). Dabar F. literatūra pati gausiausia.

Fortes fortuna adiuvat (lot.) patarlė pagal Plinijų Vyr.: narsiems ir laimė padeda.

Fortifikacija (lot.) karo inžinerijos mokslas apie vietos įtvirtinimą mūšiams. F. nagrinėja įtvirtinimo pastatų ir kliūčių ypatybes, jų vietovėje išdėstymo taisykles ir apsaugą. F. pastatai leidžia mažesnėmis jėgomis gintis prieš žymiai stipresnį priešą, be to, leidžia priešui padaryti didesnių nuostolių su mažiausiais savo kariuomenei nuostoliais. F. skirstoma į lauko, patvariąją ir laikinąją. 1. L a u k o F. pastatai vartojami tol, kol toje vietoje vyksta kautynės; kautynėms pasibaigus, jie nustoja savo reikšmės. Lauko F. naudoja tiek puolėjas, tiek ir gynėjas nuo priešo ugnies apsisaugoti. Lauko F. darbams naudojama vietoje esanti medžiaga, daugiausia žemė ir medis. Darbą kariuomenė atlieka savo įrankiais. Lauko F. skirstoma į uždangas ir kliūtis. Uždangas sudaro apkasai, karių ir šaudmenų slėptuvės, sekyklos ir kt., kliūtis — vielų tvoros bei tinklai, medžių kirtimai, prieštankiniai grioviai, upelių užtvankos ir kt. 2. P a t v a r i o s i o s F. iš anksto, dar taikos metu, sustiprinamos pastatais svarbesnės krašto vietos pagal krašto gynimo planą. Patvariojoje F. naudojama ir patvaresnė medžiaga. Po I pas. karo nesitenkinta atskirų vietų įtvirtinimu, nes priešas jas apeina ir priverčia pasiduoti. Tad buvo daromi ištisų pasienio sričių įtvirtinimai, kurie sudaromi iš 2–3 įtvirtinimų linijų (pvz. prancūzų Maginot linija, vokiečių Siegfriedo linija). II pas. karo patyrimas F. srityje dar nėra galutinai išryškėjęs. Patvariosios F. pastatai puolėją verčia sugaišti daug laiko juos ardant. 3. L a i k i n o s i o s F. pastatais yra

stiprinamos tokios krašto vietos, kurių reikšmė sąlyginė ir iškyla tik karo metu.
Ats. gen. ltn. Kurkauskas, Lauko F. 1926.

Forty–Niners (ag.) popularus amerikiečių bendrinis vardas, kuriuo vadinami 1849 metų aukso ieškotojai avantiūristai Kalifornijoje. Kitaip jie dar vadinami argonautais. 1848 I J. Marshall'ui aptikus aukso prie gen. Sutter'io malūno ir prezidentui Polk'ui kongrese paminėjus neribotas galimybes pralobti Kalifornijoje, JAV ir Europoje kilo karštligiškas sąjūdis vykti į ten ieškoti aukso. Apie 100.000 tokių laimės ieškotojų įvairiais keliais pasiekė El Dorado ir kt. auksingas vietas, bet pirmaisiais metais nuo epidemijų mirė per 10.000. F.N. buvo daugiausia jauni, drąsūs nuotykių mėgėjai, nepaisę sunkių gyvenimo sąlygų ir pavojų. Kovodami su kliūtimis ir tarp savęs dėl turto, nevengė žiaurumų, praktikavo linčo teisę, bet retai kuriam pasisekė praturtėti. Jų pradėtos kasyklos perėjo į kitas rankas. Jais pasekė gaujos kriminalistų, kurie dar labiau pablogino moralinę padėtį. F.N. įėjo į amerikiečių literatūrą, duodami temų nuotykių romanams, kaip pvz. Bret Harte's Tales of the Argonauts (1875).

Fortissimo (it.) muzikoje: labai stipriai; stp.: ff.

Fort Jefferson National Monument JAV istorinė vieta Dry Tortugas salyno Garden Key saloje, 180 mylių į p.v. nuo Miami. Čia 1846 pastatyta didžiausia vakarų hemisferoje mūrinė fortifikacija. Civilinio karo metu ir vėliau paversta kariniu kalėjimu, kuriame sėdėjo ir dr. Samuel A. Mudd, suteikęs medicinos pagalbą prezidento Lincolno žudikui J. W. Booth.

Fort Knox JAV kariuomenės mokymo vieta Kentucky vst., apie 30 mylių į p.v. nuo Louisville, apimanti 106.060 akrų; šarvuočių mokykla, gen. George S. Pattono vardo karinis muzėjus su II pas. karo vokiečių ginklais. F.K. centrinėje vietoje 1937 įrengta JAV aukso rezervų saugykla (Gold Depository), kur laikoma daugiau kaip 50% JAV valstybinio aukso rezervo (apie 15.000.000.000 dol. vertės). Aukso gabalai po 25 svarus laikomi požemio seife, saugomame įvairių technikinių priemonių. Seifas įrengtas ant uolos požemyje. Viršuje pastatytas specialus pastatas su saugiomis sienomis. Aplink pastatą didelė, švari, aptverta aikštė. Ypatingame pavojuje seifas (60 pėdų ilgio ir 40 pėdų pločio) gali būti užtvindintas vandeniu. Jo pastatymas atsėjo 600.000 dol.

Fort Lamy Prancūzijos Pusiaujo Afrikos mst. (įk. 1900) ir tos kolonijos Čado teritorijos sostinė, 120 km į p.r. nuo Čado ež.; 23.000 gyv. (1950). Transkontinentinių oro linijų aerodromas ir vilkstinių susitikimo vieta; karinė bazė.

Fort Pulaski National Monument JAV istorinė vieta, 1924 paskelbta tautiniu paminklu, Georgijoje, apimanti 2 Savanah upės žiočių salas (5427 akrai). Fortas, pastatytas 1829–47, pagarsėjo civilinio karo metu, kuris pradžioje buvo užimtas konfederatų, bet 1862 IV 10–11 po 30 val. apšaudymo paimtas federalistų. Jo kritimas pirmą kartą karų istorijoje įrodė mūrinių fortų neatsparumą artilerijai. Forto sienos 7–11 pėdų storio, 32 pėdų augščio; jose yra įstrigusių sviedinių.

Fortūna (lot. ,laimė') pradžioje senovės italikų žemdirbių deivė, pjūties oro deivė; kaip Jupiterio vyr. duktė ji buvo vadinama primigenija (pirmagymė); paskui buvo specializuota ir dar vėliau pasidarė laimės, aklo likimo deivė. Seniausią F. kultą randame lotynuose, vėliau jį priėmė romėnai, kurie garbindavo deivę vardais F. publica, valstybės gerovės deivė, F. privata atskirų asmenų, šeimų, kolegijų, luomų, vietų, paskirų įvykių ir kt. deivė, F. virginensis jaunų moterų globėja ir t.t. Romėnai ją dažnai tapadindavo su graikų Tiche ir su egiptiečių Izide, garbindavo kaip viską lemiančią dieviškąją galią (F. Panthea). Šventė VI 24. Vaizduojama su gausybės ragu rankoje, su laivo priekiu, vairu, ratu arba apskritimu (laimės alegorija).

Fortunatov Filip Fedorovič (1848 I 14—1914 X 3) žymus rusų kalbininkas. Studijavo Maskvos univ., kurį baigė 1868. Toliau savo studijas tęsė Vokietijoj, Paryžiuj ir Londone. 1875 įsigijo magistro laipsnį, paruošdamas mokslišką Sāmaveda Aranyaka Samhitā leidimą; tais pačiais metais buvo išrinktas ir Maskvos univ. privatdocentu. 1884 už mokslinius darbus gavo garbės daktaro laipsnį ir buvo išrinktas ekstraordinariniu, o po dvejų metų ir ordinariniu Maskvos univ. lyginamosios kalbotyros profesoriumi. 1898 išrinktas Mokslų Akademijos nariu. 1902 persikėlė į Petrapilį, kur tuomet daugiau koncentravosi rusų mokslas.

F. buvo plataus masto ir gilus mokslininkas, savo mokslo darbais plačiai žinomas ir užsieny. Jis yra tyrinėjęs daugelį pagrindinių lyginamosios kalbotyros dalykų, visų pirma ide. kalbų akcentologiją, taip pat fonetiką, morfologiją ir kt. Gerai suprasdamas gyvųjų kalbų reikšmę kalbotyrai, jis iš anksto atkreipė didelį dėmesį į lietuvių kalbą. Jau 1871 drauge su V. F. Milleriu buvo atvykęs į Lietuvą liet. kalbos tyrinėti. Tos kelionės vaisius yra vertingas Kalvarijos apylinkėj surinktų liet. liaudies dainų rinkinys (Litovskija narodnyje pesni), 1872 rusų raidėmis išspausdintas Maskvos univ. Izvestijose (šalia lietuviško teksto greta duodamas ir rusiškas vertimas). F. pirmasis iš rusų kalbininkų

yra pradėjęs universitete skaityti ir liet. kalbos kursą. 1897 pasirodė jo nuo vienuoliktojo lanko redaguotas pirmas Mokslų Akademijos leidžiamo A. Juškevičiaus liet. kalbos žodyno tomas; pačią to žodyno pradžią yra redagavęs V. Jagičas. Tais pat metais buvo išspausdintas ir jo liet. kalbos mokslui taip pat didžiai svarbus veikalas Kritičeskij razbor sočinenija prof. G. K. Uljanova, Značenija glagol'nych osnov v litovskom-slavianskom jazyke, kur jis pagrindžiai nagrinėja veiksmažodinių veikslų problemą. F. rūpesčiu Mokslų Akademija priėmė 1898 E. Volterio iškeltą sumanymą išleisti Daukšos postilę, ir jo redaguotas 1904 pasirodė pirmas, o 1909 antras tos postilės sąsiuvinis. Ypač dideli F. nuopelnai yra baltų kalbų kirčiavimo mokslui: čia jis vienas iš pirmųjų yra suradęs apsčiai naujų dalykų. Pvz. dabar dažnai tik F. de Saussure'o vardu tevadinamas kirčio nuo akūtinės galūnės į cirkumflektinę šaknį atitraukimo dėsnis buvo jo visai nepriklausomai surastas. Jo garbei taip pat priklauso ir sen. prūsų priegaidžių prigimties bei santykių išaiškinimas. Šiuos savo akcentologinius potyrius jis yra paskelbęs bent keliuose straipsniuose, pvz. Zur vergl. Betonungslehre der lituslavischen Sprachen (Archiv f. slav. Philologie, IV, 1880), Udarenije v prusskom jazyke (Russ. filol. vestnik, XXXIII, 1895) ir kt. Be atskirų mokslinių veikalų (pvz. Sostav Ostromirova evangelija 1908, Lekciji po fonetike staroslavianskago jazyka 1919 ir kt.), jis yra dar išspausdinęs daugybę savo mokslinių straipsnių įvairiuose kalbotyriniuose žurnaluose. Iš jo mokinių vėliau yra pasižymėję A. Aleksandrovas, S. Kulbakinas, V. Poržezinskis, A. Šachmatovas, G. Uljanovas, taip pat užsieniečiai E. Bernekeris, F. Solmsenas, Tore Tornbiörnssonas ir kt.; jo mokinys yra buvęs ir J. Jablonskis.

M. Vasmer, Ph. F. (Indogermanisches Jahrbuch, 1922, 266–271). *P. S.*

Fortuny y Carbo Mariano (1838–1874) žymiausias XIX a. ispanų dailininkas, pasireiškęs nepaprastu koloritu bei lakia vaizduote. Jo paveiksluose daug gryno impresionizmo, nors jis toks nebuvo. Tarp jo gausių paveikslų išskirtini šie: Paveikslų rinkėjas, Arabinė fantazija, Akademikai renka modelį, Senas elgeta, Vikarija ir kt. Jo kūrinių yra Madride, Metropolitan muzėjuje ir kt.

Fort Wayne JAV Indianos vst. mst. prie Maumee upės, 150 mylių į p.r. nuo Chicagos; 133.607 gyv. (1950). Kanalais sujungtas su Erie ež. ir Ohio upe. Radijo lempų, elektros mašinų, kasyklų mašinų, drabužių ir kt. pramonė. Kat. vyskupo rezidencija, meno ir muzikos akademijos, technikos kolegija, Lincolno muzėjus, istorinis muzėjus.

Fort Washington JAV istorinė vieta, buvęs svarbus nepriklausomybės kovų karinis postas, įrengtas augščiausioje Manhattano salos vietoje, paupyje, tarp dabartinių New Yorko 181 ir 186 gatvių, ties George Washingtono tiltu. Po White Plains kautynių G. Washingtonas persikėlė per Hudsono upę į New Jersey, o F.W. paliko stiprią įgulą su vadu plk. R. Magaw. 1776 XI 15 fortą apsupo anglai (Sir W. Howe) ir pareikalavo pasiduoti. Magaw atmetė reikalavimą, ir anglai, po pusdienį trukusios kanonados įsiveržė į fortą ir paėmė 2700 belaisvių. Anglų žuvo 454, o gynėjų 130. Anglams pasitarnavo forto išdavikas karininkas W. Demont, kuris XI 2 perbėgo pas priešą ir išdavė forto planus. Po šių kautynių G. Washingtonas patraukė per New Jersey į pietus.

Fort William Kanados (Ontario provincijos) uostas, esąs š.v. Lake Superior ež. kampe; 34.947 gyv. (1951). Grūdų malūnai, medžio pramonė.

F. l i e t u v i a i mieste ir apylinkėse yra apsigyvenę po I pas. karo. 1941 statistikos duomenimis, F.W. buvę 27 lietuviai (17 vyrų ir 10 moterų), 1951 gyveno 37 lietuviai (23 vyrai ir 14 moterų). Iš tikrųjų šie skaičiai yra didesni, bet nepastovūs, nes F.W. yra judrus miškų kirtėjų pereinamasis punktas, kuriame lietuvių skaičius nuolat kinta. Iš lietuvių čia gyvena 1 gyd., 3 mokytojai, 3 statybininkai, 1 radiotechnikas, 1 ūkininkas, daugumas — darbininkai. F.W. Kanados Lietuvių Bendruomenės apylinkė apima ir kaimyninį Port Arthur, Ont., miestą, turintį 22 lietuvius (16 vyrų ir 6 moterys). Valdybos pirm. dr. E. Jasevičiūtė. Ligi atvykstant tremtiniams, čia veikė mažas komunistų būrelis, bet dabar visai sunykęs. Kitų organizacijų nėra. Lietuvių parapijos kolonija neturi. *J. K.*

Fort Worth JAV Texas vst. naftos pramonės srities mst., 30 mylių į vakarus nuo Dallas; 278.778 gyv. (1950). Didumo ketvirtasis Texaso mst. ir viena didžiausių JAV avių rinkų, didelė mėsos paruošimo (konservų), malūnų, naftos rafinerijų, cemento, lėktuvų, žemės ūkio mašinų pramonė. Universitetas (Texas Christian University), Wesleyan kolegija (metodistų), baptistų teologijos seminarija, kat. kolegija. Trinity Park botanikos sode kūdrų krantai apsodinti 10.000 krūmų rožių, o Trinity upės 3 užtvankos sudaro 3 didelius (per 100 km²) dirbtinius ežerus. Miestas išaugo 1849 įkurto karinio posto vietoje.

Forumas (lot. forum) sen. romėnų miestų prekyviečių aikštė, dažniausiai pailgo keturkampio, iš visų pusių apstatyta pastatais. Romoje F. buvo įvairių paskirčių: F. piscatorium žuvų prekyvietė, F. vinarium vyno prekyvietė, F. boarium galvijų prekyvietė. Be to, sen. Romoje F. dar buvo kariniai bei prekybiniai centrai prie

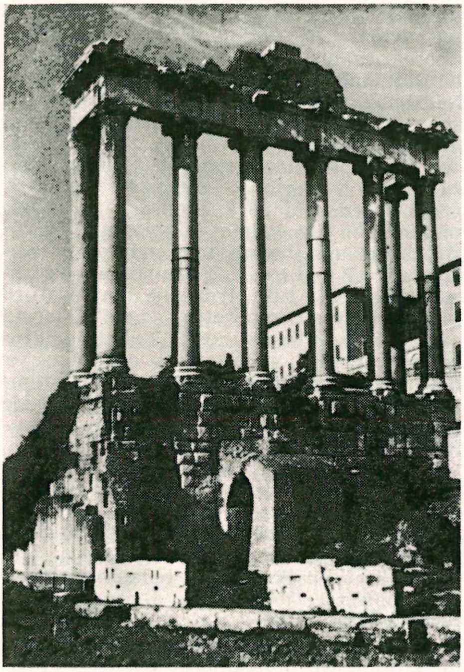

Forum Romanum Romoje (Saturno šventykla)

svarbesniųjų kelių, vadinami jų įkūrėjo vardu arba tos tautelės, kurios teritorijoje buvo įkuriami. Paprastai F. būdavo ne tik ekonominio, bet ir politinio bei visuomeninio gyvenimo centrai, kur vykdavo tautos susirinkimai, teismai, žaidimai ir t.t.

Sen. Romos garsusis F. Romanum buvo tarp Palatino ir Kvirinalo kalvų, bet apie jo įkūrimą yra išlikusių tik padavimų. Tikresnių žinių apie romėnų F. randama jau II a. pr. Kr. Aplink šį F. buvo statomi svarbiausi miesto pastatai, šventyklos, krautuvės ir kt., pvz. Janaus, Vestos, Saturno, Kastoro šventyklos, prekybinės krautuvės (tabernae) ir kt. Ilgainiui šie visi pirmykščiai pastatai išnyko, jų vietoje atsirado naujų šventyklų ir kitų visuomeninių pastatų. Ypač Cezario ir Augusto laikais F. išvaizda labai pasikeitė, bet iš išlikusių istorinių duomenų jo padėtį jau galima gana tiksliai atvaizduoti. Romai žlugus, F. senoviniai pastatai pradėjo nykti ir irti, nes buvo prižiūrimi tik tie pastatai, kur buvo prisiglaudusios krikščionių bažnyčios. XI a. F. buvo galutinai išgriautas; viduramžiais buvo laikomas miesto ganykla; be to, iš F. vietovės imdavo brangų marmorą ir akmenis skulptūrai ir statybai. XV–XVI a. buvo leidžiama sistemingai naudoti F. akmenis. Moksliniai F. kasinėjimai buvo pradėti tik XVIII a. 1809–13 atkastos Saturno, Kastoro, Vespasiano šventyklos ir Tito arka. Sistemingi romėnų F. kasinėjimai pradėti 1870, vadovaujant Rosa ir Fiorelli; tada buvo baigtas F. nuvalymas, bet šiaip maža kas atkasta. Šie tyrinėjimai kuriam laikui buvo nutraukti. 1898 inž. Boni priežiūroje kasinėjimo darbai atnaujinti, ir suteikė istorijos mokslui gausios ir vertingos medžiagos. 1924 F. kasinėjimo darbai buvo labai suintensyvinti, išaiškinta daugelio pastatų situacija ir apskritai, vykdant kasinėjimus, net ligi šių laikų nuolat surandama daug mokslui ir menui brangių išlikusių senienų.

Ch. Hülsen, Forum Romanum ²1905; (") Die neuesten Ausgrabungen auf dem F. Romanum 1910; *L. Curtius,* Das antike Rom 1944; *G. Lugli,* Roma antica. Il centro monumentale 1946; (") Monumenti minori del Foro Romano 1947.

Forzitija (lot. Forsythia Vahl.) Oleaceae šeimos priešėtais paskirais arba triskilčiais lapais dekoraciniai 1–3 m augščio krūmai. Žiedai turi keturis geltonos spalvos vainiklapius, žydi anksti pavasarį prieš lapų išsiskleidimą. Lietuvoje F. auga gerai ir šiltesnėse apsaugotose vietose gausiai žydi. Ypač atsparios F. suspensa ir jos variantas Fortunei. F. dauginamos atlenkimu, gyvašakėmis.

Foscarari Egidio (1512–1654) italų domininkonas, 1550 Modenos vysk.; 1551–52 Tridento bžn. susirinkime; popiežiui Povilui IV anonimiškai įskųstas herezija, uždarytas Angelo pily, bet po 7 mėn. paleistas (1558) ir 1560 išteisintas; 1561 vėl Tridente; nuo 1562 Indekso komisijos narys, nuo 1563 Romos katekizmo svarbiausias bendradarbis ir romėniškojo brevijoriaus bei mišiolo vienas vyriausių revizorių.

Foscari Francesco (apie 1372–1457) Venecijos dožas 1423–57. Sustiprinęs Venecijos valdžią Solonikuose, F., susidėjęs su Florencija, Ferrara, Mantova ir Ravena, pradėjo kovą su Milanu. Iš Milano atėmė Bresciją, Bergamą ir Kremoną. Išplėtė savo valstybės ribas ir Ravenos srityje. Tačiau dėl itališkosios politikos F. negalėjo apjungti užimtųjų sričių, ir Loredano vadovaujamos opozicijos 1457 X 25 buvo nuverstas. F. ir jo sūnaus tragišką likimą vaizduoja Byron savo veikale The Two F. (1821).

Foscolo Ugo (1778–1827) italų poetas ir literatūros kritikas, nuo 1806 retorikos prof. Pavijoje. F. padarė didelės įtakos D. Prancūzų revoliucija, ir tai ryškiai atsispindi pirmuose jo kūriniuose. F. buvo respublikonas ir Italijos suvienijimo šalininkas. Dalyvavo Napoleono karuose prieš Austriją. Po Vienos kongreso, 1815 emigravo į Angliją. Šalia Leopardi F. laikomas didžiausiu italų lyriku. Jo tragedijose Tieste (1797), Ajace (1811), Riccianda (1813) atsispindi politiniai įvykiai, ir jos savo dvasia giminingos italų tragedijų tradicijoms. Patriotiniu skundu persunktos Orazione a Bonaparte (1802). Jo rinktinių raštų iš-

leista 11 tt. (1850–62), laiškai (Epistolario) 15 tt.

M. Fubini, U. F. 1928; *M. Saponaro,* Vita amorosa ed eroica di N. F. 1943; *M. Fubini,* Foscolo minore 1949.

Fosfatai fosforo rūgšties druskos. Kalcio fosfatas, $Ca_3(PO_4)_2$, pasitaiko gamtoje (Floridoje, Tennessee, Alžire, Tunise ir kitur) ir yra vadinamas fosforitu. Jis netirpsta vandenyje. Iš jo su sieros rūgštimi gamina rūgštų kalcio fosfatą, $Ca(H_2PO_4)_2$, kuris įeina į vad. superfosfato sudėtį. F. sudaro labiausiai vartojamų fosforo trąšų pagrindą. Be kalcio fosfatų, dar minėtini: natrio, kalio bei amonio F. Du pastarieji vartojami kaip lengvai tirpstamos fosforo–kalio ir fosforo–azoto trąšos.

Natris, panašiai kaip ir kalis, duoda tris fosfatus: NaH_2PO_4 pirminis natrio fosfatas, Na_2HPO_4 antrinis natrio fosfatas ir Na_3PO_4 tretinis natrio fosfatas. Visi jie tirpsta vandenyje. Pirmojo tirpinys turi rūgščią reakciją, o trečiojo — šarminę, todėl pastarasis vartojamas kaip valomoji priemonė. *P. Jc.*

Fosfataza hidrolitinis fermentas, dalyvaująs rūgimo procese. F. reguliuoja dviejų fosforo rūgšties molekulų prijungimą ir atskėlimą prie cukraus molekulos. Manoma, kad F. dalyvauja visų augalų kvėpavime, kur, oksidavimo produktu kvėpuojant, vartojamas cukrus.

Fosfatidai žr. Fosfolipidai.

Fosfatūrija (gr.) šlapinimasis drumstu šlapimu, kurio drumzles sudaro žemės šarmų fosfatai, iškritę dėl šlapimo rūgštumo sumažėjimo.

Fosfofilitas (gr. phosphophyllithos) mineralas iš hidrofosfatų grupės $P_2O_5.3Me.4H_2O$, kur Me yra Zn, Fe, Mn. Sistema monoklininė. Kietumas 3–4. Lyg. sv. 3,081. Randamas pegmatituose drauge su antriniais fosfatais Bavarijoje.

Fosfolipidai, fosfatidai, organiniai junginiai, kurie pasitaiko kiekvienoje celėje greta riebalų ir sterinų; ypač svarbūs nervų bei smegenų statyboje. Prie F. priklauso: lecitinai, kefalinai, sfingomielinai ir kt. Pirmosios dvi F. rūšys sudarytos iš glicerino, 1 molekulos fosforo rūgšties ir dviejų molekulų kurios nors riebiųjų rūgščių. Be to, į lecitiną įeina dar ir bazinė medžiaga cholinas, o į kitus F. įeina kolaminas (oksietilaminas), inozitas ir kt. Sfingomielino sudėtis komplikuotesnė.

F. svarbūs ląstelių sienelių praleidžiamumui reguliuoti; be to, jie sudaro kompleksus su baltymais, ir vad. lecitoproteinų pavidalu atlieka svarbų fiziologinį vaidmenį. *P. Jc.*

Fosforai žr. Fosforescencija.

Fosforas (gr. phōsphoros ‚šviesos nešėjas, šviesonešis') cheminis elementas, ženklas P, at. sv. 30.98, eilės nr. 15, atrastas 1669 alchemiko Brando. F. gamtoje pasitaiko fosfatų, taigi fosforo rūgšties druskų pavidalu, ir guanoje. F. yra visuose gyvuose organizmuose, jo junginiai įeina į kaulus, baltymus, fosfolipidus, nukleoproteidus, kiaušinio geltonąjį trynį, nervus ir smegenis. Biologinė F. reikšmė labai didelė.

F. pagaminamas, kaitinant fosfatus (žr.) su smėliu ir anglimi elektros krosnyje; F. garai surenkami po vandeniu (nes jie ore užsidegtų). Yra keletas alotropinių F. rūšių. Svarbiausi baltas arba gelsvas ir raudonas F. Baltasis F. labai nuodingas; lyg. sv. 1.82, lydimoji temperatūra 44,1°C, virimo temperatūra 280°C. Tirpsta organiniuose tirpikliuose. Labai veiklus chemiškai; ore po truputį oksidinasi ir naktį šviečia. Užsidega jau per 50°C temperatūroje. Kaitinamas baltasis F. beorėje erdvėje iki 260°C virsta raudonuoju F., kuris yra netaip veiklus ir nenuodingas.

F. junginiai. Su vandeniliu F. duoda keletą fosforo vandenilių. Iš jų svarbiausias yra PH_3, fosfinas, arba dujinis fosforo vandenilis. Skystasis fosforo vandenilis, formulos P_2H_2, ore pats užsidega (galimas daiktas, kad pelkėse pastebimi ‚žiburėliai', jei jų yra, atsiranda iš to fosforo vandenilio).

Su halegenais, pvz. su chloru, šilumoje jungiasi, duodamas trichlorį ir penkiachlorį F. (PCl_3 ir PCl_5), kurie chemijoje vad. fosforo trichloridu ir fosforo pentachloridu. Juodu vartojami organinėje chemijoje F. įvesdinti į organinius junginius.

Su siera F. duoda keletą fosforo sulfidų. Tetrafosforo trisulfidas (P_4S_3) nėra nuodingas, ir kartais vartojamas gaminti degtukams, kurie užsidega, patrinus į betkokį šiurkštų paviršių. To pat pasiekiama ir su baltuoju fosforu, bet jis pavojingas ir nuodingas, ir degtukų gamyboje nevartojamas.

F. junginiai su deguonimi (fosforo rūgštys). F. duoda keletą junginių su deguonimi, vad. deginių, arba oksidų. Iš jų svarbiausi yra fosforo trioksidas (P_2O_3) ir pentoksidas (P_2O_5). Pastarasis gaunamas degant F.. esant oro ar deguonies pertekliui. Tai balti, godžiai vandenį geria milteliai. P_2O_5, jungdamasis su vandeniu, duoda tris F. rūgščių rūšis, būtent: orto. piro ir metafosforo rūgštis. Ortofosforo rūgštis (H_3PO_4) pasidaro pagal šią lygtį:

$$P_2O_5 + 3\,H_2O \rightarrow 2\,H_3PO_4$$

H_3PO_4 yra kristalinė medžiaga, dažnai parduodama sirupo pavidalu. Jos druskos vadinamos ortofosfatais, arba stačiai fosfatais (žr.). *P. Jc.*

Fosforescencija (gr. phōs ‚šviesa', phórein ‚nešti') medžiagų švitėjimas, paveikus jas šviesa arba sužadinus kitais išoriniais veiksniais. F. reiškinys skiriasi nuo fluo-

rescencijos (žr.) tuo, kad šviesos spinduliavimas nesustoja, ir sužadinimą nutraukus. Sužadintą medžiagą užšaldžius skysto oro temperatūroje, F. nutrūksta visai, tačiau, pakėlus temperatūrą, sužadintas kūnas vėl pradeda žibėti. Esant augštesnėms už kambario temperatūras, F. būna stipresnė, bet trunka žymiai trumpesnį laiką. Fosforescuojančių medžiagų yra labai daug. Jos visos yra kietos medžiagos, vadinamos ‚fosforais' ir skirstomos į dvi svarbiausias grupes: a. grynos medžiagos, pvz. cinko sulfidas, platinos druskos, urano junginiai ir kt., ir b. įvairūs junginiai, aktyvuoti sunkiųjų metalų arba kaikurių organinių medžiagų pėdsakais, pvz. šarminių žemės metalų sulfidai arba oksidai, aktyvuoti vario, bismuto, mangano ir kt. sunkiųjų metalų pėdsakais; boro rūgštis, aktyvuota uraninu, tereftaline rūgštimi ir kt. F. aiškinama tuo, kad, gaminant fosforus, susidaro tam tikri F. centrai, susidedą iš 10^3–10^5 atomų. Absorbuojant fosforui šviesos arba kitokią sužadinimo energiją, iš F. centrų atskyla elektronai ir kaupiasi tuščiuose kristalų tarpeliuose ir kristalografinių pertvarėlių žaizdose. Grįžtant elektronams pamažu atgal, atsipalaiduoja sužadinimo energija ir išlekia šviesos kvantų pavidalu. Kiekvienas fosforas turi savo būdingą F. spektrą.

P. Pringsheim, Fluoreszenz und Phosphoreszenz 1928; *M. Curie,* Luminescence des corps solides 1934; *H. Rupp,* Die Leuchtmassen 1937.

Fosforinė nekrozė pūlinis žandikaulių uždegimas su puvimu bei kaulo apmirimu. Priežastis — lėtas apsinuodijimas fosforo dujomis. Dažniausiai pasitaiko degtukų fabrikų darbininkams.

Fosforinės trąšos žr. Trąšos.

Fosforitas mineralas pagal cheminę sudėtį artimas apatui $(CaCl)Ca_4(PO_4)_3$ arba $(CaF)Ca_4(PO_4)_3$. Spalva, priklausomai nuo priemaišų, nuo gelsvos ligi pilkos ir rudos. Sutinkamas amorfinių, rečiau kristalinių konkrecijų bei lizdų pavidalu nuosėdinėse uolienose, daugiausia įvairiuose kalkakmeniuose, smėliuose, smiltainiuose, skalūnuose, mergeliuose. Susidaręs iš įvairių organizmų liekanų. Pasaulinės reikšmės klodų yra Floridoje (JAV) ir Alžire. Mažesniais kiekiais sutinkami daugelyje pasaulio kraštų ir Lietuvoje. Vartojamas mineralinių trąšų (superfosfatai), fosforo rūgšties ir grynojo fosforo gamybai. Lietuvoje F. sutinkama kreidos formacijos sluogsniuose Jakštūnų–Kauno–Veršvų rajone. Čia geležingi F. buvo rasti 25–30 m gilumoje kreidos sluogsniuose įvairaus dydžio lizdų bei įtarpų pavidalu. Jų spalva pilka, o daugiau limonitizuotų ruda. P_2O_5 turi 16,5–21,8%. Visai panašių F. rasta ir Jurbarko - Skirsnemunės kreidos sluogsniuose. Gardino apylinkėje ties Mėlų k. kreidos mergeliuose randami mažiau geležingi ir su didesniu PO_2O_5 kiekiu (vidutiniškai apie 32,6%) F., kurie, kaip skirtinga F. atmaina, pavadinti gardinolitais.

J. Dalinkevičius, Lietuvos kreida (Kosmos 1934, nr. 7–12); *M. Kaveckis,* Mineralogijos geologijos kabineto Lietuvos geologiniai tyrinėjimai (VDU Matematikos-Gamtos Fak. Darbai V 2, 1931).

Fosforo rūgštys žr. Fosforas.

Fosgenas (gr.) formula $COCl_2$, anglies oksichloridas, arba karbonilo chloridas, gaminamas iš anglies viendeginio (anglies monoksido) CO (smalkių) ir chloro (Cl_2), padedant šviesai ir koringai angliai kaip katalizatoriui. F. yra bespalvės, už orą sunkesnės dujos, virstančios bespalviu skysčiu žemiau 8°C. temperatūros. Labai nuodinga, troškinančio kvapo medžiaga, svarbi žaliava dažų ir daugelio kitų organinės chemijos preparatų gamybai. F. priklauso prie pavojingiausių karo ‚dujų'; jis 15 kartų nuodingesnis už chlorą. Smarkiai veikia plaučius. Gydoma deguonies kvėpavimu, kamforos ir kofeino įšvirkštimu ir kt. I pas. karo metu (1915) frontuose buvo pavartotos kaip nuodingos karo dujos. Apsisaugojama kaukėmis. *P. Jc.*

Fosilė (prc. fossile iš lot. fossilis ‚iškastinis') senaisiais žemės istorijos laikais gyvenusių gyvių, daugiausia jau išmirusių, liekanos, pėdsakai ar žymės, aptinkamos žemės sluogsniuose, pvz. suakmenėjusios augalų ar gyvulių kūno dalys, įlieti vabzdžiai ar augalai gintare, įspaudai uolose ir kt. Randama F. liekanų ir organinių medžiagų (žmogaus, gyvulių, sėklų, žiedadulkių ir kt.). Žr. Augalų fosilijos.

C. L. Fenton, World of Fossils 1933.

Fosilinė flora praėjusių geologinių periodų augalija, išlikusi įvairiose tų periodų liekanose. F.F. daugiausia sudaro išmirę augalai, bet yra dabar tebegyvenančių. Tai liečia tretinio laikotarpio ir ypač diluvio augalus. Seniausių fosilinių augalų liekanų tuo tarpu žinoma iš kambrio (Cryptoroon, rasta ties Saratoga Springs, N. Y.). Silure randama dumblių, devone — dumblių, paparčių, sėklinių paparčių (Pteridospermae, Sphenophyllaceae, Calamariaceae). Karbone vyrauja papartiniai augalai. Pokarboninėje floroje susiduriame su augalais nuo paparčių iki spygliuočių. Perme ir triase būdinga Glossopteris flora, augusi ypač kraštuose prie Pacifiko ir Indijos vandenynų; ji labai skirtinga nuo to laikotarpio šiaurės pusrutulio floros. Triase būdingi dideli asiūkliai ir kaikurie Benettitinae. Juros periode yra paparčių, iš dabar augančių šeimų, ginkinių, Benettitinae, Cycadineae ir spygliuočių, pvz. Araucaria. Kreidos periode, be augusių juros periode, aptinkama augalų iš pušinių šeimos. Tretiniame periode centrinėje Europoje randama visa eilė atogrąžų augalų. Ir Aliaskoje augta palmių, fygmedžių ir kt. Oligacene aptikta palmių liekanų centrinėje Europoje. Be palmių, čia dar augo paparčiai, spygliuočiai, beržai, alksniai, lazdynai,

ąžuolai, lauro medžiai, klevas, kaštanas ir kt. Miocene centrinėje Europoje augo padausių augalai. Pliocene atsiranda jau visa eilė dabar augančių augalų, jų tarpe ir tokių, kurie dabar Europoje nebeauga. Diluvio laikotarpio daugybė augalų liekanų randama ypač centrinės ir š. Europos durpynuose; tai daugiausia dabar augančios augalijos rūšys. Ryšium su klimato kitėjimu diluvio augalija yra nevienoda. *K. Rgl.*

Fosilizacija mirusio organizmo kitėjimo eiga, t.y. visuma tų procesų, kuriais išmirusiųjų organizmų žymės išlieka.

Fossano Ambrogio Stefani da žr. Borgognone.

Fossombronia kerpsamanių klasės gentis. Europoje keliolika skirčių auga durpynuose, ežerų ir upių pakraščiais ir šiaip drėgnose vietose.

Fossores (lot.) duobkasiai. Pirmaisiais krikščionybės amžiais jie buvo sudarę, ypač Romoje, atskirą luomą. Jų pareiga buvo mirusį pašarvoti ir paruošti laidojimo vietą katakombose. Bažnytinėje hierarchijoje jų vieta buvo tarp ostiarijaus ir lektoriaus. Kaip luomas popiežiaus panaikintas apie 525.

Foster 1. Henry (1796–1831) anglas jūreivis ir mokslininkas. 1819–20 nuplaukė į P. Ameriką, kur švytuokle ėmė tyrinėti žemės gravitaciją įvairiose vietose ir tuo būdu norėjo susekti žemės pavidalo nukrypimą nuo tobulo rutulio formos. 1823 lankėsi Grenlandijoje, 1824 ir 1827 dalyvavo anglo W. E. Parry ekspedicijose šiaurės vakarų keliui surasti pro Amerikos žemyną ir š. ašigaliui pasiekti. 1828 vadovavo valdinei ekspedicijai į p. Pacifiką. Parašė Narrative of a Voyage to the Southern Atlantic Ocean 1834.

2. Henry Alden (g. 1891) JAV hidrologas, taikė tikimybės metodus hidrologiniams reiškiniams tirti, išvystė grafinį metodą srovės tinklui nubrėžti.

3. Stephen Collins (1826—1864) amerikiečių kompozitorius ir dainų rašytojas. Jo parašytųjų dainų temos yra šeima, meilė, džiaugsmas ir skausmas. Sentimentaliosios melodijos susilaukė didelio pasisekimo plačiose gyventojų masėse ne tiktai JAV, bet ir Europoje. Jo dainas ypač išpopularino negrų dainininkai. F. yra parašęs ne mažiau kaip 175 dainas, kurių apie pusė ir dabar tebedainuojamos. Iš jo populiariųjų dainų pažymėtinos: Old Folks at Home (1851); My Old Kentucky Home (1851); Old Black Joe (1860); Ethiopian Melodies (1849) ir kt.

J. T. Howard, The Literature on St. F. 1944. *J. Ž.*

4. William Zebulon (g. 1881) JAV komunistų vadas, savamokslis. 1900 stojo į socialistų partiją, bet 1909 iš jos pašalintas, stojo į Industrial Workers of the World organizaciją ir joje iškilo į vadovaujančią vietą. 1916–21 American Federation of Labor organizatorius, 1919 sukėlė plieno darbininkų streiką. 1921 drauge su E. Browderiu dalyvavo tarptautinės komunistinės darbo unijos kongrese Maskvoje ir stojo į komunistų partiją, kurios kandidatu į JAV prezidentus buvo 1924, 1928 ir 1932. Nuo 1932 JAV komunistų partijos pirm. 1948 nuteistas pagal Smith Act įstatymą. Parašė The Russian Revolution 1921; Misleaders of Labor 1924; Toward Soviet America 1932; The New Europe 1947 ir kt.

Fotas (gr. phōs, phōtos ‚šviesa') fizikoje apšvietimo vienetas.

Fotelis (prc. fauteuil) minkšta kėdė su atkalte. F. kilęs iš antikinės sudedamosios kėdės bei kitų sen. Graikijos ir Romos krėslo ar sosto tipų (thronos, solium, cathedra), kurie Š. Europoje nebuvo žinomi ir viduramžiais iš pradžių vartoti tik kaip liturginis ar garbės baldas. Laisvų pagalvių vietoje italų renesanse nuo XVI a. imta krėslą minkščiau apkalti. Prancūzijoje Liudvikų XV ir XVI laikais išsivystė didelis minkštas prabanginis F., vad. bergère (panašus vėliau vad. Voltairo F.). Klasicizmo ir romantikos laikotarpyje F. buvo lengvesni, nuo XIX a. vidurio vėl pilnėja. Modernūs F. yra įvairių formų. F. iš senojo Vilniaus univ. posėdžių salės, kur jų buvo kelios dešimtys, aprašytas Z. Glogerio, gavusio vieną 1876 Šiauliuose. Jis buvo aptrauktas raudona oda, medis dažytas baltu laku su paauksinimais; savo forma jis atitinka maždaug 1790 klasikinio stiliaus F. *P. Rkl.*

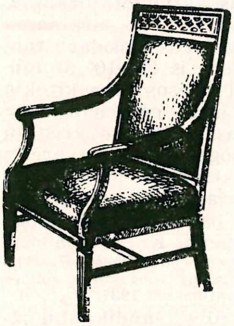

Vilniaus universiteto rektoriaus fotelis (XVIII a. pabaiga)

Fothergilla L. Hamamelidaceae šeimos krūmas baltais kvapiais žiedais galiniuose varpiškuose žiedynuose; žiedai be vainiklapių. Žydi anksti pavasarį. Savaime auga JAV pietų rytuose. Pavadintas gyd. J. Fothergillo (1712–80) garbei.

Fotijus (Photius, m. apie 891) 1. Konstantinopolio patriarchas, graikų ir rusų šventasis (šventė II 6). Gerai išsimokslinęs ir kurį laiką mokytojavęs, tapo pirmuoju imperatoriaus sekretoriumi ir patarėju, 838 pasiuntiniu Sirijon. Imp. Mykolas III 858 XI 23 nušalino Konstantinopolio patriarchą Ignacą ir jo vietoje nusprendė paskirti F. Buv. Sirakūzų metropolitas Grigorius Asbestas suteikė F. visus šventimus iki vyskupo per 6 dienas. Bet Ignacas iš patriarchų neatsistatydino; jį palaikė ir

dalis vyskupų, nepaisydami F. sušauktojo sinodo (859 VIII); tada Mykolas III ir F. 860 siuntė pasiuntinius į popiežių Mikalojų I, prašydami įsakymo sušaukti Konstantinopolyje sinodui įvairiems ginčams baigti. Popiežius pasiuntė Konstantinopolin Porto vysk. Rodoaldą ir Anagni vysk. Zachariją. Konstantinopolio 861 sinodas su popiežiaus pasiuntiniais Ignacą pasmerkė. Popiežius to nutarimo nepripažino. 862 III 8 raštu įspėjo rytų vyskupus laikytis vienybės su Roma ir 863 IV sinode Romoje F. pasmerkė. Toks popiežiaus poelgis, taip pat bulgarų nusigręžimas nuo Konstantinopolio ir atsigręžimas į Romą (866), sukėlė F. polemiką su Roma. F. 866 pasiuntė rytų patriarchams raštą, kaltindamas vakarų Bažnyčią 5 punktais, sukvietė Konstantinopolyje sinodą ir paskelbė popiežių Mikalojų esant nuo Bažnyčios atskirtą. Jo įpėdinis popiežius Hadrianas II Romos sinode 869 pasmerkė F. ir 859, 861 ir 867 sinodus. Naujasis Bizantijos imp. Vosylius Macedo jau 867 XI 23 buvo grąžinęs Ignacą, kurį Konstantinopolio patriarchu dabar iškilmingai pripažino visuotinis sinodas Konstantinopolyje, o F. ir jo šalininkus pasmerkė. Daugelis rytų bžn. vyskupų susitaikė su Roma. Bet ištremtas F. laiškais kurstė savo šalininkus priešintis Romai, ir įsiteikęs imperatoriui, grįžo iš tremties sostinėn. Ignacui 878 mirus, F., be popiežiaus pritarimo, bet imperatoriaus remiamas, antrą kartą sėdo į Konstantinopolio patriarcho sostą. Šį kartą F. drauge su imperatoriumi siuntė Romon pasiuntinius, prašydamas atstovų į bžn. sinodą Konstantinopolyje. Popiežius Jonas VIII, gavęs žinią apie Ignaco mirtį, buvo linkęs F. pripažinti, tik reikalavo iš F. priimti sąlygas, nustatytas 879 Romos sinode: nesikišti į Bulgarijos bažnytinius reikalus, būti švelniam su Ignaco šalininkais, laikytis bžn. įsakymo, kad ateityje pasaulietis nebūtų daromas patriarchu, ir pripažinti visuotinį bžn. sinodą. Betgi to sinodo pirmieji 5 posėdžiai (tarp 879 XI ir 880 I 26) augštino F. ir žemino popiežių. Jono VIII laiškai ir taisyklės pasiuntiniams sufalsifikuotu graikišku vertimu buvo išdalytos daugeliui dalyvių, popiežiaus sąlygos buvo beveik išleistos, ir jų vietoje įterptos kitos, F. palankios. Imp. Vosyliui mirus, jo įpėdinis Leonas VI atstatė F. iš patriarcho pareigų, patriarchu padarydamas savo brolį Steponą. F. ištremtas mirė Armėnijoje. Paliko filologinių, egzegetinių, kanonistinių, poleminių–teologinių raštų, taip pat poezijos ir sentencijų, laiškų, pamokslų. Svarbiausi veikalai: Myriobibliona arba Bibliotheca, kur nagrinėjami per 280 profaninių ir krikščioninių veikalų, ir Amphilochia — teologinių traktatų rinkinys. F. raštų leidimai: Migne Patrologia Graeca 101–104 t.; Monumenta graeca et latina, ed. Papadopoulos–Keramens 2 tt. 1899–1901.

J. Hergenröther, Photius 3 tt. 1867–73; *G. Ruinaut,* Le schisme de Ph. 1911; *G. Hofmann,* Photius et Eclesia Romana 1932; *Pr. Dovydaitis,* F. (Lietuviškoji Enciklopedija VIII 1940).

2. F. (m. 1431) Maskvos ir Lietuvos pravoslavų bažnyčios metropolitas, valdęs pravoslavų bažnyčią 1409–31, kilimo graikas, iš p. Peloponeso, metropolijos sostą užėmė po Lietuvai ir Maskvai bendro metropolito Kiprijono (m. 1406 IX 16). Dar Kiprijonui būnant metropolitu, Vytautas norėjo turėti atskirą metropolitą Lietuvai, ir kandidatu pasirinko Polocko vyskupą graiką Teodosijų, kurį pasiuntė į Konstantinopolį įšisventinti. Tačiau šis nebuvo priimtas, ir Konstantinopolio imperatorius ir patriarchas Lietuvai ir Maskvai paskyrė bendrą metropolitą F., įšventintą 1408 IX 1. Ištisus metus jis nevyko į savo tarnybos vietą. Kievą pasiekė tik 1409 IX 1 imperatoriaus ir patriarcho pasiuntinių lydimas. Vytautas sutiko jį pripažinti Lietuvos pravoslavų metropolitu su sąlyga, kad jis turėtų savo būstinę Lietuvos teritorijoje. Nuvykęs 1410 III 22 į Maskvą, jis rado kraštą nuniokotą po 1409 totorių antpuolio. F. energingai ėmėsi ieškoti to, kas turėjo priklausyti metropolijos katedrai. Šiuo sukėlė prieš save maskviečių neapykantą. Daugelis jų, vengdami F. keršto, bėgo Lietuvon. Ir Lietuvoje greitai prieš jį kilo audra. Lietuvos pravoslavų vyskupai padavė Vytautui skundą prieš F., kaltindami jį, kad jis visiškai nesirūpinąs bažnyčios reikalais, o tik stengiąsis išrinkti savo pajamas ir išvežti iš Kievo bažnytines brangenybes. F., sužinojęs apie šį skundą, ryžosi vykti Lietuvon pasiteisinti Vytautui arba važiuoti į Konstantinopolį paveikti patriarchą, kad neprileistų prie atskiro Lietuvai metropolito paskyrimo. Bet jis nebuvo Vytauto priimtas, ir buvo priverstas grįžti Maskvon. Po to Lietuvos vyskupai atsisakė pripažinti F. savo viršininku. Atsimetimo motyvu jie nurodė kažkokį nepaminėtą F. šlykštų nusikaltimą, dėl kurio jis turįs būti atskirtas nuo bažnyčios ir iškeiktas. Kandidatu į Lietuvos metropolitus Vytautas paskyrė Grigorijų Camblaką ir 1414 pasiuntė jį į Konstantinopolį įšisventinti. Bet ir šita kandidatūra Graikijoje buvo sutikta nepalankiai. Tuomet Lietuvos pravoslavų vyskupai buvo sušaukti į Naugarduką savam metropolitui rinkti, ir 1415 XI 15 išrinko Camblaką. F. pasiuntė į Konstantinopolį delegaciją, prašydamas sušaukti sinodą, iškeikti Camblaką ir atskirti jį nuo bažnyčios. Be to, F. paskelbė aplinkraštį, kuriame smarkiai puolė Lietuvos vyskupus ir draudė tikintiesiems palaikyti su Camblaku betkuriuos santykius. Konstantinopolio patriarchas Eutemijas Camblaką iškeikė. Jam mirus, 1416 tai pakartojo įpėdinis

Juozapas. Bet Camblakas ėjo savo pareigas iki 1419–20. Tik jam pasitraukus, F. prašė Konstantinopolio imperatorių ir patriarchą atsiųsti pasiuntinius tarpininkauti tarp jo ir Vytauto. Su jais jis nuvyko Lietuvon 1420 ir su Vytautu susitaikė. Šis pripažino F. bendru Lietuvai ir Maskvai pravoslavų metropolitu. Po to F. kelis kartus lankėsi Lietuvoje, paskutinį kartą drauge su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Vosyliumi II Vytauto vainikavimosi iškilmėse dalyvauti. F. buvo pasižymėjęs kaip pamokslininkas ir ganytojinių raštų rašytojas. Jo valdymo laikais buvo sunaikinta Naugarde ir Pskove vad. strigolnikų (kirpėjų) sekta, nors pats F. reikalavo kovoje su jais nevartoti mirties bausmės.

A. J. Jacimirskij, Grigorij Camblak 1904; *E. Golubinskij*, Istorija russkoj cerkvi II 1900; *Makarij*, Istorija russkoj cerkvi 1883–1903; *I. Čistovič*, Očerk istorii zapad. russ. cerkvi 1882–84; *Ig. Jonynas*, F. (Lietuviškoji Enciklopedija VIII 1940).

Foto- (gr. phōs, phōtos ‚šviesa') sudurtiniuose žodžiuose reiškia šių žodžių santykį su 1. šviesa, pvz. fotoefektas, fotometras, fototerapija; 2. su fotografija, pvz. fotokopija, fotolaboratorija, fotomechanika ir pn.

Fotoaparatas — aparatas fotografinėms nuotraukoms daryti. Žr. Fotografija.

Fotocelė, arba fotoelementas, prietaisas, kuriame banginė spindulių energija verčiama elektros energija. Šiuo metu F. naudojama šviesos stiprumui nustatyti apskritai (fotometrija), žvaigždžių šviesumui matuoti bei jų vietai surasti (astrofotometrija), spektro linijų intensyvumui matuoti (spektrofotometrija), meteorologijoj ir biologijoj nagrinėjamajam spinduliavimui tirti, aukštosioms temperatūroms nustatyti (fotopirometrija), šaunamųjų sviedinių greičiui surasti ir kt. Ilgainiui iš grynojo mokslo srities F. įėjo į techniką: garsinis filmas, televizija, šviesos telefonas ir kitos darbo sritys, kur reikia sekti ir tvarkyti mašinų bei įrengimų veikimą, pvz. tvarkant susisiekimą gatvėse, kontroliuojant apšvietimo stiprumą, įjungiant ir išjungiant apšvietimą gatvėse ir patalpose, rūšiuojant ir skaičiuojant įvairius daiktus, skaičiuojant siūlus bei juos skirstant pagal spalvas audyklose, atliekant sargo pareigas ir t.t. F. veikimo pagrindan padėti fotoelektriniai reiškiniai.

Fotochemija fizinės chemijos dalis, nagrinėjanti santykius tarp cheminės ir spinduliuojamosios energijos. Spinduliavimo atsiradimas cheminiame procese vad. chemiliuminescencija, tačiau fotocheminėmis reakcijomis siauresne prasme vadiname spinduliavimo sužadintus cheminius procesus. Tokių reakcijų pavyzdžiais gali būti: saulės šviesos įtaka augalų augimui (fotosintezė), sidabro halogenidų skilimas nuo šviesos (fotografija), fosgeno atsiradimas šviesai padedant.

Pirminis fotocheminių reakcijų vyksmas yra šviesos kvantų absorbavimas; dėl to atsiranda sužadinta atomų būsena (veiklesni atomai), arba atomas atskyla nuo molekulos. Chloro molekula (Cl_2) šviesos trumpos bangos poveikiu skyla į atomus, Cl; esant vandeniliui, įvyksta antrinis procesas, HCl atsiradimas (staiga, su sprogimu). Kita vertus, dėl sidabro halogenidų fotolizės (žr. fotografija) nėra to antrinio proceso, bet vienas sugertas šviesos kvantas išlaisvina vieną sidabro atomą. Trumpesnės bangos spinduliavimas yra veiklesnis. Tačiau į fotografinę emulsiją įmaišius tokių dažų, kurie sugeria (‚absorbuoja') ir ilgesnės bangos šviesą, sidabro bromidas (AgBr) gali būti paveikiamas ir raudonos, net ir ultraraudonos ‚šviesos' (sensibilizacija). Žr. Fizinė chemija. *P. Jc.*

Fotocheminis ekvivalentas vienas šviesos kvantų molis. Bohro antrasis postulatas ir Einsteino dėsnis sako, kad kiekviena molekula ar atomas, pereidami iš žemesnio į aukštesnį energijos lygmenį, arba atvirkščiai, absorbuoja ar išspinduliuoja vieną būdingą radiacijos energijos kvantą. 1 grammoliui ar 1 gramatomui medžiagos sužadinti, t.y. pakelti 1 gramolį iš žemesnio į aukštesnį energijos lygmenį, reikia suteikti tiek šviesos kvantų, kiek yra molekulų 1 molyje arba 1 gramatome. Kadangi 1 molyje yra $6{,}02 \times 10^{23}$ molekulų, tai jam sužadinti, pvz. su violetinio spindulio pagalba, — kurio dažnumas, sakysime, yra $f = 3 \times 10^{15}$ c/s, ir kurio fotono (žr.) energija lygi 20×10^{-12} ergo, — bus reikalingas f o t o c h e m i n i s e k v i v a l e n t a s, lygus $6{,}02 \times 10^{23} \times 20 \times 10^{-12} = 120{,}4 \times 10^{11}$ ergų $= 120{,}4 \times 10^{4}$ džaulių, arba 288 kilokalorijų.

Fotochromija (gr. phōs, photōs ‚šviesa' ir chrōma ‚spalva') spalvotų fotografinių nuotraukų gamyba; natūraliųjų spalvų reprodukcija fotografijose.

Fotodromija žr. Fotoforezė.

Fotoefektas šviesos ir apskritai spindulių energijos kūnuose sužadinamieji elektriniai reiškiniai. Žr. Fotoelektra.

Fotoelektra fizikos mokslo šaka, apimanti elektrinius reiškinius, susijusius su šviesos bei spinduliuojamosios energijos poveikiais. Kai į kūną krinta šviesos, X spinduliai arba kita spinduliuojamoji energija, kūne tam tikromis aplinkybėmis išsilaisvina elektronai, vad. fotoelektronais, o tame kūne ar jo aplinkoje vyksta fotoelektrinis reiškinys, arba f o t o e f e k t a s. H. Hertz pirmasis 1887 pastebėjo, kad, nušvietus kibirkštinį elektrodą ultravioletine šviesa, elektros išlydis vyksta lengviau ir smarkiau. Hallwachs patyrė, kad ultravioletine šviesa nušviesta metalinė plokštelė nustoja neigiamo įlydžio. A. G. Stoletov 1888 atliko pirmus kiekybinius matavimus.

R. Lenard ir J. J. Thomson 1899 įrodė, kad išlaisvinti elektros įlydžiai yra elektronai. A. Einstein 1905 pateikė kvantinės šviesos teorijos pagrindais paremtą fotoelektrinių reiškinių aiškinimą. R. Pohl, P. Pringsheim 1910 aptiko selektyvų efektą. G. Gudden ir R. Pohl 1920 išaiškino išvidinio fotoefekto prasmę. Elster ir Geitel 1912 pagamino išoriniu fotoefektu paremtą argono dujų pripildytą fotocelę (žr.). Fotoefektas yra išorinis, išvidinis ir ,uždaromojo sluogsnio'.

1. I š o r i n i s f o t o e f e k t a s. Kai fotoelektronai išlekia iš pat paviršutinio kūno sluogsnio ir iš jo patenka į tuštumą, turime išorinį fotoefektą. Tyrinėjant išorinius fotoefektinius reiškinius, nustatyta šie pagrindiniai dėsniai: a. fotoefektas vyksta juo intensyviau, juo mažesnis yra veikiančios šviesos bangos ilgis; b. didėjant imtosios bangos ilgio spindulių energijai, didėja iš nušviesto kūno išmušamųjų fotoelektronų skaičius, bet nesikeičia kinetinė fotoelektronų energija; c. fotoelektronų greitis, tuo patim ir jų energija, juo didesnė, juo mažesnis yra veikiančios šviesos bangos ilgis. Fotoelektriniai reiškiniai nedera su banginės šviesos prigimties pažiūromis, bet gerai aiškinami kvantinės šviesos teorijos (A. Einstein 1905). Kūno sugertoji spinduliuojamoji energija yra eikvojama keleriopam darbui atlikti: elektronas išmušamas iš medžiagos atomo, — vad., atliekamas atomo jonizacijos darbas; fotoelektronas išmetamas iš paviršutinio medžiagos sluogsnio į kitą mediumą, — tuo būdu atliekamas ,išlaisvinimo darbas' ir fotoelektronui suteikiama kinetinė energija $\frac{mv^2}{2}$. Kiekvienam fotoelektronui išmušti reikalingas vienas šviesos kvantas. Išmušto elektrono (fotoelektrono) kinetinė energija apibrėžiama Einsteino lygtimi: $\frac{mv^2}{2} = h.f—W$, kur W reiškia energiją, reikalingą elektronui iš medžiagos atpalaiduoti, o h.f yra medžiagą ,bombarduojančio' fotono energija. W yra pastovus dydis kiekvienos medžiagos fotoelektronui. Taigi, kiekvienai medžiagai yra minimalinis bei ribinis spindulio dažnumas, kurio energija prilygsta tik W. Išorinis fotoefektas lengviausiai stebėti metaluose, ypač šarminiuose, todėl daugiausia juose ir ištirtas. Bet jis vyksta taip pat skysčiuose ir dujose, laidininkuose ir nelaidininkuose.

2. I š v i d i n i s, a r b a t ū r i o f o t o e f e k t a s. Jei šviesa įsiskverbia giliau į kūno medžiagą ir jos absorbcijos išdavoje išlaisvintieji fotoelektronai palieka toj medžiagoj, turime išvidinį fotoefektą. Jis gali būti stebimas dujose, kaikuriuose skysčiuose, nelaidžiuose ir puslaidžiuose kietuose kūnuose ir iš dalies metaluose. Geriausiai stebimas kristaluose, todėl juose daugiau ir ištirtas. Nušvietus kaikuriuos kristalus tinkama šviesa, elektrinė jų varža staiga žymiai sumažėja; nors nesužadinama elektros varomoji jėga, kaip kad yra išorinio fotoefekto atveju, bet jie pasidaro laidūs arba ryškiai laidesni elektros srovei, fotoelektrinė srovė žymiai sustiprėja. Fotoelektrinio efekto atžvilgiu visi kristalai skirstomi į dvi rūšis: struktūriškai jautrūs (idiochromatiniai) kristalai, kurie normaliose aplinkybėse absorbuoja trumpabangę matomąją ir ultravioletinę šviesą, ir dėl to juose pasireiškia pirminė fotoelektrinė srovė; tai yra ruda ir raudona seleno modifikacija, deimantas, cinko apgavikas ir kt.; šių kristalų šviesos lūžimo rodiklis paprastai didesnis kaip 2; struktūriškai nejautrūs (alochromatiniai) kristalai (halogenų ir šarminių metalų junginių bei sidabro ir halogenų junginių kristalai), kurių lūžimo rodiklis mažesnis kaip 2; fotoelektrinių ypatybių jie įgyja, tik juos suaktyvinus arba ,nudažius', t.y. pašvitinus ultravioletiniais, X arba radžio spinduliais, paveikus elektronų srove ir pn., ir tada jie darosi panašūs į idiochromatinius kristalus. Ypač stiprų fotoefektą pareiškia pusiaulaidininkai, pirmiausia kristalinis selenas, paskum teluras, siera ir kt.

3. ,U ž d a r o m o j o s l u o g s n i o' f o t o e f e k t a s. Nušvietus kaikuriuos metalus, padengtus tų metalų žemesnio valentingumo oksidais, ribiniame sluogsny tarp laidininko (metalo) ir puslaidininkio (metalo oksido) atsiranda elektros varomoji jėga ir, tuos elektrodus įjungus į suvestą grandinę, joje eina fotoelektrinė srovė. Šios rūšies fotoelektrodus dažniausiai sudaro varis (Cu) ir vienvalenčio vario oksidas (Cu_2O). Šviesos poveikyje puslaidininkyje (Cu_2O) išlaisvintieji elektronai peršoka minėtąjį ribinį, vad. ,uždaromąjį sluogsnį', ir patenka į metalą (Cu). Kadangi tas sluogsnis elektronams leidžia judėti tik viena kryptimi, kita kryptimi jiems kelią ,uždarydamas', tai, šia ypatybe remiantis, gaminami sausi kintamosios elektros srovės l y g i n t u v a i.

Fotoelektronai neigiamos elektros dalelės, elektronai, kurie šviesos ir apskritai spindulių energijos poveikyje išmetami iš betkurios medžiagos. Žr. Fotoelektra.

Fotoforezė labai mažučių koloidinių dalelių keliavimas šviesos poveikyje. Judančių dalelių greitis auga, didėjant šviesos intensyvumui ir mažėjant dujų spaudimui. Judėjimo linkmė priklauso nuo dalelės šviesos absorbcijos ir transmisijos; tos dalelės, kurios stipriai absorbuoja šviesą, nuo šviesos šaltinio tolinasi, kurios mažai absorbuoja šviesą — slenka prie šviesos šaltinio. F. keliu atnešamos dulkės nuo saulės ir žvaigždžių.

Fotogalvaniniai elementai elementai, kuriuose atsiranda galvaninė elektra apšvie-

timo metu. Įmerkiami į tą patį tirpalą du vienodi elektrodai, ir vienas jų apšviečiamas, kitas ne. Apšvietimo metu tarp elektrodų potencialų susidaro skirtumas. Anodu būva apšviestas elektrodas. Šis reiškinys vad. Becquerelio efektu. Elektros srovė proporcinga šviesos intensyvumui ir apšviestam elektrodo plotui. Potencialų susidarymo priežastis yra fotoelektrinis efektas, vykstąs ant apšviesto elektrodo.

Fotogalvanografija (grafikoje) suderintas fotocheminis ir galvaninis metodas varinėms klišėms gaminti.

Fotogalvanotipija fotografijos būdu pagaminto iš diapozityvo chromo–želatinos reljefinio vaizdo formavimas.

Fotogeninis tinkamas fotografinei nuotraukai.

Fotografija (gr. phōs, photōs ,šviesa' ir graphein ,rašyti') paveikslų gaminimo menas, panaudojant cheminį šviesos veikimą. Fotokamera nukreipiama į fotografuojamą daiktą, o optinis vaizdas per objektyvą patenka į jautrią plokštelę. Šviesos paveiktos dalelės išryškinamos tamsioje laboratorijoje ir įtvirtinamos negatyvo pavidalu: gaunamas atvirkščias vaizdas, tamsios dėmės atitinka šviesias daikto vietas. Nuo negatyvo, panaudojant panašų procesą, gaminami popieriniai pozityvai, kuriuos vad. fotografijomis, ar fotografinėmis nuotraukomis.

I s t o r i j a. Prancūzų mokslininkas J.N. Nièpce 1822 surado būdą vaizdui gauti asfaltu dengtoje plokštelėje, kurią veikė šviesa per 12 val. Taip buvo gaunama heliograviūra. L. J. M. Daguerre 1839 pagreitino procesą: metalinė plokštelė, dengta jodo sidabru, apšviečiama per kelias minutes, ryškinama gyvsidabrio garuose — gaunamas apytamsis pozityvas, vad. dagerotipija. Anglas F. Talbot 1840 rado būdą negatyvams gaminti popieriuje, padengtame sidabro bromidu, iš negatyvų kopijuodavo pozityvus popieriuje, dengtame sidabro chloridu: fotografavimas truko 30 sek., pozityvai buvo gaminami dienos šviesoj. C. F. Nièpce 1847 negatyvui pritaikė stiklo plokštelę, apteptą baltymų emulsija su kalio jodidu. Prieš fotografuojant, plokštelė buvo dedama į sidabro nitrato skiedinį tamsioje patalpoje ir dar šlapia apšviečiama fotokameroje: po to ji tuoj buvo ryškinama. Anglas Ch. Bennett 1878 įvedė sausas plokšteles, dengtas želatinos su sidabro bromidu emulsija: jas buvo galima vėliau ryškinti, ir jos buvo tiek jautrios, kad nuotrauka buvo daroma per sekundės dalį. Amerikietis G. Eastman 1889 pakeitė stiklo plokštelę celuloido filmu, patobulino fotokameras ir laboratorinius darbus: jo įst. Kodak firma ėmė gaminti ,kodakus', kurie pasirodė prieinami visiems mėgėjams ir plačiai paplito po pasaulį su šūkiu ,fotografuoti gali kiekvienas'. XX a. F. buvo žymiai patobulinta, ir rado daugybę praktiškų pritaikymų moksle, technikoje, pramonėje ir gyvenime. Kinematografija pritaikė F. judamiems paveikslams, nuo 1937 pasidarė prieinama natūralių spalvų, vad. spalvota F. Stereoskopija yra įžanga į ateities trijų dimensijų, arba reljefinę, F.

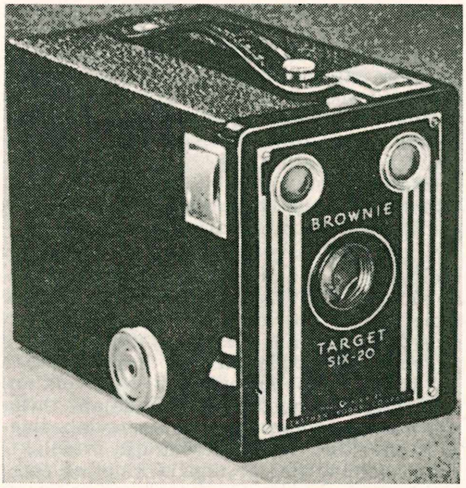

Pav. 1. Dėžutės formos kamera

F o t o k a m e r a seniau buvo dėžė su objektyvu viename gale ir matiniu stiklu kitame. Nustačius vaizdo dydį ir ryškumą, objektyvas buvo uždaromas dangčiu, į matinio stiklo vietą įstatoma kasetė su fotoplokštele. Kasetės skląstis atitraukiamas, akimirkai nuimamas objektyvo dangtis, ir nuotrauka atlikta: kasetė užsklendžiama ir išimama. Dabartinės kameros yra nedidelės, sudedamos, patogios nešioti ir vartoti. Jos pritaikytos filmo juostai, kuri įdedama ir išimama dienos šviesoje. Kameros įrengimai užtikrina orientavimą, ryškumą, gilumą ir apšvietimo tikslumą. Retai sutinkama dėžutės formos kamera (pav. 1):

Pav. 2. Sudedamoji filminė kamera

daugiau paplitę sudedamieji aparatai su dumplėmis ryškumui užtikrinti (pav. 2). Ypač popularios brangios kameros su patobulintu ryškumo keitimu: veidrodinė kamera Reflex tipo su dviem vienodais objektyvais ir matiniu stiklu viršuje (pav. 3) ir mažytė kamera su optiniu ryškumo nustatymu, be matinio stiklo, Leica ar Contax (pav. 4) tipo. Svarbiausia kameros dalis — objektyvas. Pradžioje tebuvo taikomas vienas renkamasis lęšis. Jo netobulumams pataisyti kombinuojami skirtingos formos ir stiklo 3 ar 4 lęšiai: aplanatai pataiso sferinę ir spalvų aberaciją, anastigmatai dar pataiso vaizdo plokštumos nukrypimus. Pirmą anastigmatą pagamino K. Zeiss firma Jenoje 1889 (pav. 5). Objektyvo stiprumas reiškiamas jo židinio santykiu su angos diametru. Tas santykis nuo 6,3 ir 5,4 senesnėse kamerose vis didėja ligi 2,1 ir net 0,9. Angai sumažinti taikomos vyzdžio formos diafragmos. Apšvietimo laikas proporcingas kvadratui santykio židinio su angos diametru. Tiksliam apšvietimui užtikrinti kamerose įtaisyti automatiniai uždarai, reguliuoją greitį nuo 1 ligi $^1/_{200}$ ir $^1/_{2000}$ sekundės dalies. Kai šviesa nepakankama, taikomas dirbtinis blikstelėjimas, seniau magnezijos miltelių sprogimas, dabar didelio stiprumo elektros lemputės, suderintos su uždaru (pav. 3). Kameros dydis priklauso nuo nuotraukos dydžio. Seniau nuotraukos turėjo formatą 13 × 18 ar 18 × 24 cm, mėgėjai taikė 9 × 12 ir 10 × 15 cm (atviruko) formatą. Optikai tobulėjant, ėmė mažėti nuotraukų formatas ir kamerų dydis. Po 6 × 9, 6 × 6 ir 4,5 × 6 cm nuotraukos sumažėjo ligi miniatiūrinio 24 × 36 mm formato, panaudojant normalią kinofilmą 35 mm pločio: tokia filma nebrangi, į mažytę kamerą telpa kaspinas 36 nuotraukoms. Leica tipo kamerose galima vartoti įvairius objektyvus pagal reikalą, pvz. teleobjektyvą su ilgu židiniu ar plačiakampį su trumpu židiniu.

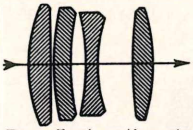

Pav. 5. Anastigmato lęšių pjūvis

Fotografinės medžiagos. Plokštelės, vėliau filmos buvo dengiamos želatinos su bromo sidabro emulsija. Toji emulsija yra jautri mėlynai šviesos spektro daliai ir visai nejautri raudonai, geltonai ir žaliai spalvoms. Dėl to spalvotų daiktų atspalviai būdavo iškreipti, pvz. šviesi geltona spalva telikdavo juoda. Buvo rastas būdas emulsijai sensibilizuoti, nudažant organiniais dažais. Gautoji ortochromatinė emulsija jautri ligi oranžinės spektro dalies: prieš objektyvą geltoną filtrą laikant, tą jautrumą galima padidinti. Panchromatinės filmos yra jautrios ligi tamsiai raudonos spektro dalies, infraraudonos dar toliau: fotografuojant per raudoną filtrą,

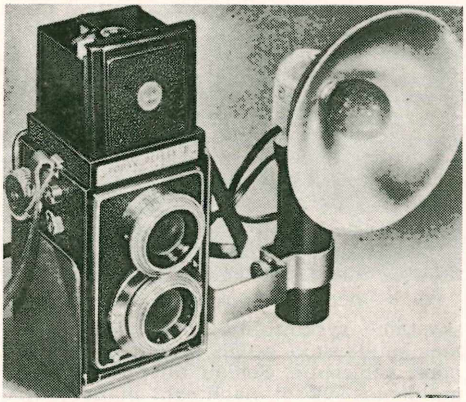

Pav. 3. Veidrodinė kamera su matiniu stiklu viršuje; šalia lempa dirbtiniam apšvietimui

dangaus spalva gaunama juoda. Filmų lyginamasis jautrumas reiškiamas įvairių skalių laipsniais, skirtingais visose šalyse. Lietuvoje buvo priimtos vokiečių Scheinerio ir DIN skalės.

Laboratoriniai procesai. Laboratorija įrengiama tamsiame kambaryje, apšviečiamame raudonos ar žalios šviesos: kaikurie procesai vyksta visiškoje tamsoje. Plokštelė ar filmas dedami į ryškintojo, arba gaivintojo, skiedinį (metolas, hidrochinonas, glicinas, pirokatechinas), kur šviesos paveiktas bromo sidabras regeneruojasi į metalinį sidabrą ir pajuoduoja. Išryškinus slaptą vaizdą, filmas užgrūdinamas hiposulfito skiedinyje, kuris ištirpina šviesos nepaveiktas vietas. Išplautas permatomasis filmas nebebijo šviesos: jis yra negatyvas. Pagal reikalą negatyvas gali būti taisomas, jį sustiprinant ar susilpninant. Negatyvo detalės gali būti pataisytos retušuojant. Ryškinimui dažnai taikomas lėtas procesas: filmas laikomas pusvalandį

Pav. 4. Optinio ryškumo kamera (Leica); viršuje fotometras

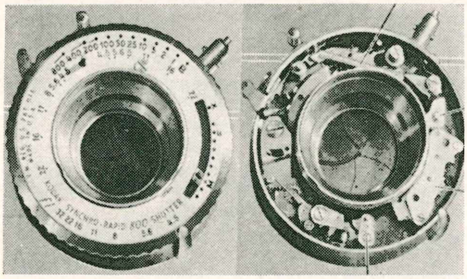

Pav. 6. Automatinis uždaras ir jo mechanizmas

skystame ryškintojuje; negatyvas gaunamas smulkesnio grūdo. Pozityvai spausdinami popieriuje. Seniau tai buvo atliekama dienos šviesoj, naudojant mažai jautrų sidabro chlorido ar albumino dengtą popierių. Per keliolika minučių nukopijuotas vaizdas buvo grūdinamas, kartais tonuojamas, keičiant tinkamesnį atspalvį, plaunamas ir džiovinamas. Taupant laiką, naudojamas jautresnis sidabro bromido popierius, trumpai apšviečiamas ir ryškinamas, kaip negatyvas. Laboratorija naudoja geltoną šviesą. Fotografiniai popieriai gaminami 4 ar 6 rūšių pagal jautrumą ir kontrastiškumą. Didesnių formatų negatyvai kopijuojami kontaktiniu būdu, peršviečiant negatyvą. Smulkūs negatyvai dedami į didinimo aparatą, kuris projektuoja pageidaujamo dydžio atvaizdą pozityviniame popieriuje (pav. 7). Iš mažų negatyvų gali būti gaminami pozityvai filme, vad. diapozityvai, kuriuos galima demonstruoti ekrane projekciniu aparatu — diaskopu (pv. 8).

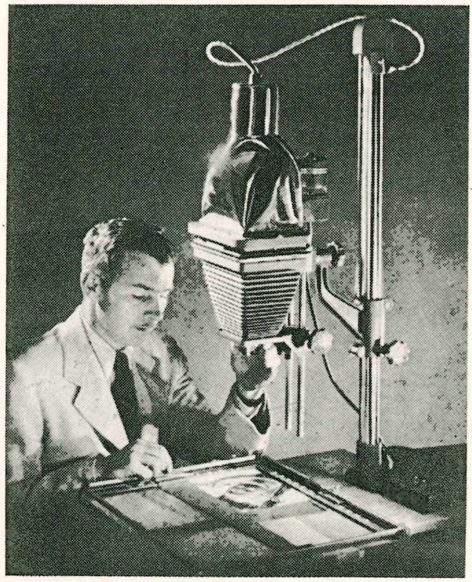

Pav. 7. Didinamasis aparatas

S p a l v o t o j i f o t o g r a f i j a remiasi trijų pagrindinių spalvų sinteze. Anglų fizikas J. C. Maxwell 1861 pagamino 3 nuotraukas per raudoną, žalią ir mėlyną filtrus atitinkamai paruoštose plokštelėse. Kiekvienas negatyvas buvo nudažytas papildoma spalva: visus krūvon sudėjus, gautas natūralių spalvų diapozityvas. Vėliau buvo mėginta spausdinti 3 negatyvus tame pačiame popieriuje, įjautrintame vad. pigmentiniu būdu, ir atitinkama spalva tonuojant: procesas buvo labai sudėtingas. Lumière firma Paryžiuje 1907 ėmė gaminti autochromines plokšteles, padengtas emulsija, kurios atskiri taškeliai buvo jautrūs trims pagrindinėms spalvoms: vienas

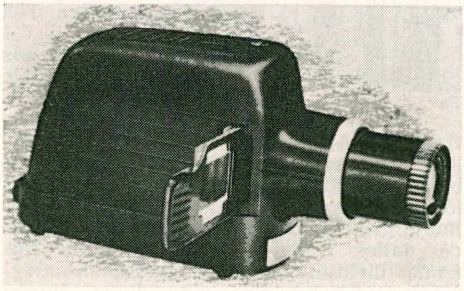

Pav. 8. Aparatas diapozityvams projektuoti į ekraną

negatyvas cheminiais procesais paverčiamas spalvotu diapozityvu. Dabartiniai spalvoti filmai turi 3 skirtingo jautrumo sluogsnius, perskirtus plonučių filtrų. Filmas ryškinamas papildomomis spalvomis: iš jo galima spausdinti kopijas natūraliomis spalvomis ar jį galima chemiškai paversti diapozityvu. Nuo 1950 rasta būdų spalvotiems pozityvams gaminti. Dabar spalvota F. prieinama kiekvienam mėgėjui.

F o t o g r a f i j o s t a i k y m a s. Pradžioje F. buvo taikoma portretams gaminti, bet greit užkariavo visas gyvenimo sritis. Kai patobulėjo reprodukcinė technika, fotografinės nuotraukos pateko į spaudą ir ją žymiai praturtino. F. turi didelės reikšmės įvairiuose moksluose: astronomijoje, geodezijoje (fotogrametrija), kartografijoje (aeronuotraukos), fizikoje (spektrografija), medicinoje (rentgenografija), metalurgijoje, biologijoje (mikrofotografija) ir kt. Labai paplito mėgėjų F. ypač turistų tarpe. Leidžiami specialūs žurnalai, organizacijos rengia fotografines parodas. Kas fotografuoja, savo gyvenimą padaro įdomesnį ir turtingesnį.

K. Laucius, Fotografuoti gali kiekvienas 1938; ('') Fotomėgėjo 12 mėnesių 1938; *E. Vogelis,* Fotografijos vadovėlis (vertė S. Žvirzdinas) 1938; *J. Matulis,* Fotografija infraraudonais spinduliais (Gamta 1937, 4). *S. K.*

Fotogrametrija (gr.) topometrijos metodas planui gaminti, naudojant vietos fotografijas. Prancūzų karys Laussedat pirmas taikė tą metodą 1851. Taikomas fototeodolitas — instrumentas kampams matuoti su įmontuota fotokamera. Dvi nuotraukos, padarytos iš dviejų taškų, matuojamos stereokomparatoriuje: suderinant tuos pat taškus, ligi jų gaunamas atstumas, taip pat matuojama altituda. Sudėtingi stereokartografai leidžia stačiai brėžti plane upių ir kelių kontūrus ir tiesti horizontales. Aviacija pritaikė F. aeronuotraukoms. Vertikalios fotografijos iš lėktuvo naudojamos žemėlapiams papildyti ir pataisyti. Įstrižos nuotraukos leidžia nubrėžti ir horizontales. Lietuvoje Karo Topografijos Skyrius nuo 1935 naudojo aeronuotraukas savo žemėlapiams gaminti.

Fotolaidumas elektrinis kūnų laidumas, kuris atsiranda, arba jau esamas pasikeičia, fotoelektrinio veikimo padarinyje. Žr. Fotoelektra.

Fotoliuminiscencija medžiagų švitėjimas, sužadintas matomosios ir ultravioletinės šviesos spindulių. Žr. Liuminiscencija.

Fotolizė organinių ir neorganinių medžiagų skilimas į atomus, jonus arba atskirus radikalus šviesos poveikyje. Žr. Fotochemija.

Fotometras (gr.) prietaisas šviesos stiprumui matuoti, paremtas šešėlių palyginimu su priimtu standartiniu šviesos šaltiniu. Kai apšvietimas susilygina, šviesos stiprumai atbulai proporcingi atstumų kvadratams. Tiksliau sulyginamas 2-jų šaltinių stiprumas mirksėjimu, paeiliui projektuojant abudu šviesos spindulius į ekraną. Fotografijos apšvietimo reikalams taikomi F. su fotoelektrine cele.

Fotometras

Fotometrija (gr.) šviesos matavimo mokslas. Žr. Fotometras.

F. astronomijoje. Sen. graikų astronomai skirstė žvaigždes pagal jų regimąjį ryškumą keliomis klasėmis. Ryškiausios žvaigždės buvo laikomos pirmojo ryškumo, silpniausios šeštojo. XIX a. pritaikius astronomijai laboratorinės F. metodus (žr. Fotometras), klasikinė žvaigždžių ryškumo skalė buvo ištaisyta, susmulkinta dešimtainiais bei šimtainiais padalijimais ir praplėsta į teleskopines žvaigždes. Ryškesnėms žvaigždėms, mėnuliui ir saulei priskiriami neigiamieji ryškumai. Šiaip stebimoji dangaus kūnų šviesa labai priklauso oro sąlygų ir augščio: arti horizonto dangaus kūnai atrodo ligi 100 ir daugiau kartų silpnesni, negu zenite. Todėl, žvaigždėms priskiriant ryškumo laipsnius, atsižvelgiama į tai, kad žvaigždžių palyginimas vyktų kiek galint vienodomis stebėjimo sąlygomis. Vartojant skirtingus stebėjimo metodus, pasiektieji rezultatai kiek skiriasi. Pvz. raudonos žvaigždės fotografinėse nuotraukose pasirodo reliatyviai silpnesnės, negu stebint jas akimi. Todėl skiriamos kelios žvaigždžių ryškumo skalės: vizualinė, fotografinė, radiometrinė ir kt. Susitarta jas derinti taip, kad žvaigždės spektro tipo A0 gautų visose skalėse tuos pačius ryškumo laipsnius. Pirmojo ryškumo žvaigždė savo regimąja šviesa yra apytikriai tolygi normaliai žvakei, žiūrimai 1 km atstumu. Visos žvaigždės danguje duoda 1092 kartus daugiau šviesos, negu viena pirmojo ryškumo žvaigždė. Žvaigždės, įžiūrimos plika akimi, duoda tik $^{1}/_{6}$ šios šviesos, likusios $^{5}/_{6}$ priklauso Paukščių Takui ir šiaip silpnoms žvaigždėms, kurios sudaro plikai akiai balsvos miglos vaizdą. Bendra naktinio dangaus šviesa tik maža dalimi priklauso žvaigždžių: daugiau pasireiškia prieblanda, mėnesiena, Zodiako šviesa ir nuolatinės silpnos šviesos pašvaistės. Dangaus kūnų atstumo žinojimas įgalina spręsti apie jų tikrąjį šviesumą, kuriam nusakyti skaičiuojama, kaip atrodytų žvaigždė, žiūrint 10 parsekų atstumu. Atitinkamas duomuo vadinamas absoliučiuoju ryškumu.

Fotomontažas (prc.) keleto fotografijos nuotraukų sujungimas, suklijavimas tam tikram darniam vaizdui ar įspūdžiui sudaryti, pvz. filmo sudarymas iš daugelio nuotraukų, atmetant visa tai, kas netinkama, ar įterpiant atitinkamon vieton reikiamus vaizdus. Platesne prasme — tam tikra vaizduojamojo meno šaka, kurianti vaizdus iš fotografinių nuotraukų ir įvairių piešinių, pvz. įvairūs plakatai, reklaminės kompozicijos, politinės karikatūros ir t.t. F. kaip meno šaka išsivystė iš prekybinės reklamos.

Fotomorfozė (gr.) augalo formos kitėjimas šviesos poveikyje. F. yra vienas modifikacijų atvejas. Gamtoje sunku išskirti vieno kurio reiškinio padariniai. Todėl, vadindami kurį nors reiškinį F., sakome, kad šiuo atveju lemiamos reikšmės tokiai formai susidaryti turėjo šviesa.

Fotonas spinduliuojamosios energijos mažiausias vienetas (kvantas), susietas su dažnumu elektromagnetinės bangos, kuriai jis pats priklauso. F. kyla iš masės, tačiau jo masė yra nulis. Taigi F. yra grynos energijos trupinys, jei tik tokį galime įsivaizduoti. F. plinta šviesos greičiu, ir jei jį sustabdytumėm, tai jis išnyktų, tikriau tariant, jis yra absorbuojamas stabdomojo veiksnio. Trupininė (kvantinė) F. savybė ypač ryški labai augštų dažnumų spinduliuojamojoje energijoje. Todėl daugiausia

kalbama apie šviesos F., Röntgeno arba X–spindulių F., gamma spindulių F. Pagal Plancko (1900) ir Einsteino (1905) apibrėžimus, F. energija $E = h \times f$, kur h yra Plancko konstanta $= 6{,}62 \times 10^{-27}$ erg. sek. Pavyzdžiui violetinio spindulio, kurio dažnumas $f = 3 \times 10^{15}$ c/s, F. neša energiją $E = 6{,}62 \times 10^{-27} \times 3 \times 10^{15} = 20 \times 10^{-12}$ ergo, arba tai nusako, kad reikėtų 50.000.000.000 fotonų vieno ergo darbui nuveikti. Jei panašiu būdu paskaičiuojama F. energija šiluminės bangos, kurios dažnumas 3×10^{12} c/s, tai ji gaunama lygi 20×10^{-15} ergo, arba 1000 kartų silpnesnė už violetinio spindulio F. Tai duoda mums aiškų vaizdą apie įvairių spindulių aktyvumą bei skvarbumą. Pvz. Röntgeno spindulių kvantas turi energiją milionus kartų didesnę už violetinio spindulio kvantą ir miliardus kartų didesnę už šiluminį kvantą. Žr. Einsteino dėsnis, Elektromagnetinė banga.

Werner Heisenberg, Die Physik der Atomkerne 1947; *V. K. Zworykin* and *E. G. Ramberg,* Photoelectricity and Its Application 1949. *A. J.*

Fotonastija (gr.) yra augalo lapų arba žiedų vainiklapių judesiai, priklausomi nuo šviesos intensyvumo, betgi kurių kryptis nepriklauso nuo šviesos spindulių kitimo krypties; šie judesiai vyksta tiktai augštyn arba žemyn. Pvz. siauralapio gysločio (Plantago lanceolata) jauni lapai: paūksmėje augdami, jie stovi įstrižai augštyn pakilę, saulėtoje vietoje išaugę būna visai prie žemės prisiplোję. F. gali pasireikšti ir periodišku lapų svyravimu paroje. F. ir termonastijos bendru veikimu susidaro vad. augalų miego reiškinys, t.y. lapelių nulinkimas žemyn vakare ir jų pakilimas augštyn rytą. Taip pat daugelio augalų žiedų periodiškas varstymasis per parą.

Fotoperiodizmas augalų plėtros priklausymas nuo dienos ilgumo (šviesos periodo). Kasdieninio šviesos periodo (fotoperiodo) ilgumas keičiasi pagal geografinį platumą ir metų sezoną toje pačioje platumoje. Tropikuose fotoperiodas yra beveik pastovus per apskritus metus — apie 12 val. Einant nuo pusiaujo į polius, fotoperiodas vasarą ilgesnis, žiemą trumpesnis kaip 12 val. Arktinėse srityse gruodžio mėn. fotoperiodas yra lygus nuliui, o birželio mėn. 24 val.

Nors fotoperiodo ilgumas turi įtakos augalo vegetaciniam augimui, bet toji įtaka yra daug ryškesnė augalo veisimuisi. W. W. Garner ir H. A. Allard (1920) parodė, kad augalai fotoperiodo atžvilgiu sudaro tris klases: 1. t r u m p a d i e n i a i a u g a l a i, kurie geba žydėti, kai dienos ilgumas yra trumpesnis už tam tikrą kritišką fotoperiodą; kai fotoperiodas yra ilgesnis, žydėjimas labai suvėluojamas arba augalai visai nežydi; 2. i l g a d i e n i a i a u g a l a i, kurie žydi, kai dienos ilgis yra didesnis už kritiškąjį ir nežydi ar žydėjimas labai suvėluojamas, kai diena yra trumpesnė, ir 3. n e u t r a l i e j i a u g a l a i fotoperiodo atžvilgiu galį tiek vegetatyviai, tiek seksualiai vystytis įvairiame dienos ilgume. Daugumui augalų rūšių kritiškasis fotoperiodas yra tarp 12 ir 14 val. Trumpadieniai augalai: soja, tikroji sora, chrizantema, salvija, jurginas. Ilgadieniai: aviža, miežis, kvietys, raudonasis dobilas, morka, runkelis, pupa, salotas, špinatas. Neutralieji: paprastoji saulėgrąža, pievinė miglė, grikis, pamidoras, kiaulpienė. Pavasarį žydį augalai dažniausiai yra trumpadieniai; jų žiedų pradmenys yra suformuojami vėlyvą vasarą ar rudenį metais prieš žydėjimą. Rudenį žydį augalai dažnai irgi yra trumpadieniai; jų žiedų pradmenys susiformuoja žydėjimo metais. Vasarą žydį augalai dažniausiai yra ilgadieniai. (Neutralieji augalai gali žydėti įvairiais metų sezonais, kai tik aplinka suteikia tinkamų sąlygų.

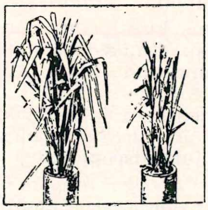

Pav. 1. Miežiai: kairėje auginti trumpos dienos sąlygose (9 val.) nežydi, dešinėje — ilgos (18 val.) — žydi.

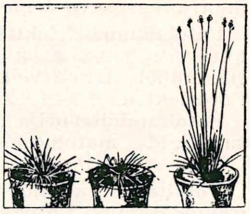

Pav. 2. Šunažolė: kairėje trumpas fotoperiodas — nežydi, dešinėje ilgas — žydi.

Fotoperiodo ilgumas yra svarbus faktorius kultūrinių augalų išsiplėtimui, taip pat ir apskritai augalų pasiskirstymui žemės paviršiuje. Būdingieji ilgadieniai augalai negali natūralinėmis sąlygomis išsilaikyti tropikuose. Panašiai, ryškios trumpadieninės rūšys neišsilaiko natūraliose sąlygose augštesnėse šiaurinėse ar pietinėse platumose, nebent vegetatyviniu būdu juos propaguojant. Neutraliųjų augalų išsiplėtimui dienos ilgumas neturi reikšmės.

Dienos prailginimas dirbtine šviesa, kad ir žemo intensyvumo, veikia taip pat, kaip ir natūralioji dienos šviesa, ir ilgos dienos augalai ima žydėti. Dirbtine šviesa galima žydėjimą pagreitinti ilgadieniuose ar sutrukdyti trumpadieniuose augaluose.

Pastebėta, kad dienos ilgumas turi įtakos gumbų bei svogūnėlių formavimuisi, šaknų augimui, lapų kritimui ir kt. Kadangi Lietuva yra ilgosios dienos zonoje, tai trumpadienių augalų aklimatizavimas yra labai sunkus, nes, rudenį pražydus, jiems lieka pertrumpas ir nepalankus laikas sėkloms subrandinti. Augalo tam tikro fotoperiodo reikalavimas yra paveldima savybė.

F. Boas, Dynamische Botanik 1937; *M. Čajlachjan,* Gormonalnaja teorija razvitija rastenij 1937;

H. A. Allard and *W. W. Garner,* USA Dept. Agr. Tech. Bull. 727, 1940; *A. E. Murneek* and *R. O. Whyte,* Vernalization and Photoperiodism 1948.
Br. P.

Fotoplanas planas, sudėtas iš atskirų fotografinių nuotraukų, duodąs visos vietovės fotografiją katastriniams bei fotografiniams žemėlapiams. F. skirstomi į tiksliuosius ir fotoschemas. Pirmieji sudaryti iš transformuotųjų fotonuotraukų ir atitinka instrumentines nuotraukas. Jie montuojami pagal atsargos taškus (arba tinklą), pažymėtus planšetėje; fotoschemos montuojamos pagal kontūrus, fotografijos fono kurios nors vietovės bendram vaizdui norint gauti.

Fotopolimerizacija (gr.) tos pačios homogeninės medžiagos dviejų arba daugiau molekulų susijungimas šviesos poveikyje. Žr. Polimerizacija.

Fotoschema žr. Fotoplanas.

Fotosfera (gr.) žėrįs saulės paviršiaus sluogsnis, apie 6000° temperatūros, duodąs tolydinį spektrą. F., būdama daug šviesesnė už kitus viršinius sluogsnius (vainiką, chromosferą, apverčiamąjį sluogsnį), pastaruosius nustelbia savo šviesa ir suteikia saulei aiškiai apibrėžtą išvaizdą. Gilesniems, po ja esantiems sluogsniams F. yra nepermatoma. F., susidariusi iš dujų, kurių tirštumas bent yra žymiai mažesnis už oro tirštumą normaliu atmosferos spaudimu. Ji žymi ribą, kurioje, pereinant saulėje nuo viršinių prie gilesnių sluogsnių, staiga krinta skaidrumas ir pradeda smarkiai kilti temperatūra. Teoriškai šita riba siekia vos keliolikos km storio. Tačiau, atsižvelgiant į nuolatinį kunkuliavimą ir granuliaciją, faktišką F. storį reikia vertinti keliais šimtais km.

Fotosintezė (gr.) yra vyksmas, kurio žalieji augalai su saulės šviesos energijos pagalba iš oro, vandens ir kitų chemikalų pasigamina angliavandenių. F. pasireiškia žaliosiose augalų dalyse, ypač lapuose; augliai bei kitos žaliosios dalys palyginti tesudaro daug mažesnį plotą. Visas F. procesas vyksta chloroplastuose, kuriuose, kaip žinoma, yra žaliasis pigmentas chlorofilas, ir priklauso nuo jų kiekio celėse, šviesos intensyvumo bei kokybės, temperatūros ir kitų proceso veiksnių. Iki šiol F. buvo žmogaus proto neįveikiama gamtos paslaptis. Kalifornijos mokslininkai, vadovaujami dr. Daniel I. Arnon'ui, po šešerių metų tyrimo rado šią naują ir galutinę F. cheminę eigą. 1. Saulės šviesos energijai veikiant, suskaldomas vanduo į vandenilį ir deguonį, kurio dalis dalyvauja procese reikalingų vitaminų ir fosfato, vadinamo ATP (adenosine triphosphate), sudaryme, o likusioji dalis išeina į orą. 2. Fosfato ATP pasigaminti reikalingi trys vitaminai, susidarą taip pat chloroplastuose, riboflavinas, arba B_2, vitaminas K ir vitaminas C. 3. Fosfatui ATP ir vandeniliui veikiant, paimama anglis, einanti krakmolo, fruktozinio cukraus ir kitokioms cheminėms medžiagoms gaminti; jos dalis anglies dvideginio (CO_2) pavidalu išleidžiama į orą. Šis galutinis F. išaiškinimas yra pateiktas mokslo draugijai (American Association for the Advancement of Science). Praktiniu atžvilgiu tas mokslo išradimas yra begalės reikšmės, nes įgalina angliavandeninio maisto dalį, kaip krakmolą, cukrų ir kt. pasigaminti dirbtiniu būdu. *J. Rkt.*

Fotostatas (gr.) yra specialiai sukonstruota kamera knygų, žemėlapių, piešinių, dokumentų ir kt. kopijoms pagaminti tam tikrame popieriuje tiesiogiai, be filmų ar plokštelių. Pirmoji fotostatinė kopija yra negatyvas; pozityvas padaromas iš fotostatinio negatyvo. Norimoji galutinė nuotrauka gali būti padaryta tokio pat dydžio kaip originalas, taip pat padidinta arba sumažinta. Pats F. vardas vartojamas tiek pačiai mašinai, tiek padarytai kopijai vadinti.

Fototaksė (gr.) lokomotorinis augalinių mikroorganizmų reagavimas į vienašalę šviesą. F. rodo judėjimo organus turintieji žalieji dumbliai (pvz. Valvox) arba jų gametos ir zoosporai, žiuželiniai (pvz. Euglena) ir purpurinės bakterijos. Bet ir bespalvius mikroorganizmus galima padaryti jautrius šviesai, paveikus juos fotodinaminėmis medžiagomis, pvz. eozinu. Žiuželinių orientacijai šviesos atžvilgiu reikšmingas yra jų raudonasis taškas. Paprastai, nuo perstiprios šviesos mikroorganizmai bėga tolyn (neigiamoji F.), iš šešėlio artinasi į šviesą (teigiamoji F.) ir susirenka geriausio apšvietimo vietoje. Betgi šis apšvietimas ir tam pačiam mikroorganizmui priklauso nuo aplinkos sąlygų: vandenilio jonų koncentracijos, temperatūros ir kt., tad kalbama apie mikroorganizmų dispozicijos (nuotaikos) kitimą šviesos atžvilgiu, priklausomai nuo aplinkos veiksnių. Skiriamos dvejopos F.: topofototaksė ir fobofototaksė. Topofototaksę turime tuomet, kai mikroorganizmas aktyviai suranda tinkamiausio apšvietimo vietą. Fobofototakse vad. tokį reiškinį, kai mikroorganizmas atsitiktinai patenka į apšviestą sferą ir pasilieka joje todėl, kad jis atbaidomas tamsos (gr. fobos ‚baimė'). Fobofototaksė yra primityvesnis mikroorganizmo sugebėjimas, nes čia jis atskiria tik tamsą ir vengia jos; o topofototaksės atveju mikroorganizmas pažįsta ir šviesą, ir tamsą, ir pasirenka jam palankiąją. Žr. Augalų judesiai.

Fototipija (gr.) spausdintų, mašinėle ar ranka rašytų tekstų, braižinių, paveikslų ar fotografijų klišių gaminimas fotografiniu būdu, taip pat ir spausdinimas šiuo būdu pagamintomis klišėmis. Nelygu spausdinimo technika, skiriasi ir klišių gaminimas

F. būdu. Reljefiniam spausdinimui, t.y. kai vaizdas yra plokštelės paviršiuje, fototipiniu būdu klišės gaminamos taip. Fotokopijavimo aparatu padaromas norimo atspausdinti dalyko negatyvas. Braižinių ar tekstų negatyvai padaromi, kaip fotografijoje, bet paveikslų ir fotografijų, norint gauti tarpinius tamsumus bei šešėlius, fotografuojama per du vienas ant kito statmenai sudėtus lygiagrečių linijų tinklelius. Tad vaizdą sudaro didesnių, mažesnių ir visai mažų taškų sistema baigtoje plokštelėje šviesioms vietoms duodanti mažus, pilkoms vidutinius ir tamsioms didelius taškus. Negatyvas dedamas ant cinko plokštelės, dengtos šviesai jautriu amonio bichromato ir šelako mišiniu ir statomas stipriai šviesai veikti. Per šviesiąsias negatyvo dalis šviesa paveikia bichromatą, darydama jį vandenyje netirpstantį. Tamsiosiose negatyvo vietose šviesos nepaveiktos plokštelės dalys nuplaunamos vandeniu, ir tuo būdu plokštelėje gauname vaizdą, duodamą vandenyje netirpstančiosios, t.y. likusios padengtosios vietos. Paveikus praskiesta azoto rūgštimi, nepadengtose vietose ištirpinami grioveliai, ir gauname reljefinį vaizdą plokštelėje. Nuvalę padengtąsias vietas, gauname klišę, tinkamą spausdinti.

Panašiai daromos ir fotolitografinės klišės, kurios savo paviršiuje neturi nei iškilimų, nei įdubimų, bet yra lygios. Tik čia padaroma tam tikru procesu, kad šviesiosios dalys ‚nepriimtų' rašalo. Klišių, kur vaizdas gaunamas žemiau plokštelės paviršiaus, t.y. kur tamsesnės vietos duoda gilesnių įrėžimų, fototipinė gamyba daug komplikuotesnė ir sunkesnė. *E. Bnk.*

Fototropizmas augalų sugebėjimas reaguoti į vienašalę šviesą, nukreipiant savo organus į tam tikrą padėtį šviesos spindulių krypties atžvilgiu. Statieji organai krypsta tiesiai į šviesą (teigiamasis F.) arba tolyn nuo šviesos (neigiamasis F.); plagiotropiniai organai atsistoja tam tikru kampu į šviesos šaltinį, o lapai paprastai atsistoja statmenai šviesos krypčiai (skersinis F.). Stiebai paprastai rodo teigiamąjį F., šaknys būna indiferentiškos šviesos poveikiui arba rodo silpną neigiamąjį F. F. sukelia mėlynieji ir violetiniai baltosios šviesos spinduliai, o raudonieji ir geltonieji yra fototropiškai neveiklūs arba labai silpnai teveikia. F. įtakos turi skirtinga augimo įtampa, kuri susidaro, nevienodai augalo organą apšvietus. Pvz. yra žinoma, kad augalas, iš visų pusių šviesą gaudamas, sulėtina augimą, o šviesai veikiant vieną kurią pusę, jai nelygiai pasiskirsčius atskirose organo dalyse, susidaro nevienodas augimo tempas (Blaauvo teorija). Be to, F. pasireiškimą tap pat veikia augaluose esą fitohormonai ir kt. augimą tvarką veiksniai. Žr. Augalų judesiai.

Miežių daigų teigiamas fototropizmas

Foucauld Charles-Eugène de (1858-1916) prancūzų misininkas, eremitas, Saharos apaštalas. Baigęs St–Cyr karininkų mokyklą, dėl streiko 1881 buvo iš kariuomenės atleistas, netrukus vėl priimtas ir paskirtas į husarų pulką Afrikoje, bet po 6 mėn. atsisakė vietos ir, persirengęs žydu, strateginiais sumetimais lankėsi Maroke ir dalyvavo Alžiro ekspedicijoje 1885–86. Galutinai atsisveikinęs su kariškio karjera, atsidėjo religiniam gyvenimui. 1886 aplankęs Šv. Žemę, grįžo į Prancūziją ir įstojo į trapistus Notre Dame de Neiges, paskui persikėlė į Armėniją ir 1896 į Staoüeli trapistų vienuolyną Alžire. Atvykęs į Romą teologijos studijuoti, pasitraukė iš trapistų ir, aplankęs Nazaretą ir Jeruzalę, grįžo į Prancūziją, kur Viviers vyskupijoje buvo įšventintas kunigu 1901. Jausdamas pašaukimą atgailos ir misijų darbui tarp Saharos klajoklių, tapo dvasininku klajokliu, 1905 įsikūrė Tamanrasset oazėje, atsidėjęs mahometonų religinio, moralinio ir civilinio gyvenimo kelti, tyrė jų papročius, istoriją, kalbą. 1916 buvo nušautas prieš prancūzus nusistačiusių senusitų beduinų. Yra pradėta jo beatifikacijos byla. Išsp. Reconnaissance du Maroc 1881; Écrits spirituels 1925 (išleido R. Bazin).

Ch. Foucauld

M. André, Le p. C. de F. 1938; *P. Doncoeur*, A la suite du p. C. de F. 1942. *J. V.*

Foucault Léon (1819–1868) prancūzų fizikas ir astronomas, 1854 Paryžiaus observatorijoje, 1862 ilgių biuro bendradarbis, 1865 akademikas. Išrado būdą šviesos greičiui matuoti sukamuoju veidrodžiu. 1850 betarpiškai įrodė eksperimentu, kad vandenyje šviesa skleidžiasi lėčiau, negu ore, 1851 suruošė švytuoklės bandymą, įrodantį žemės sukimąsi, 1852 išrado giroskopą, 1857 poliarizacijos prizmę, 1859 konstruavo didelį teleskopą-reflektorių, pirmą kartą panaudodamas pagrindiniam tokio teleskopo veidrodžiui pasidabruotą stiklą metalo vietoje. Jo vardu yra vadinamos elektros srovės ir švytuoklė.

F. s r o v ė m i s elektroje vadina indukcijos keliu atsiradusias elektros sroves metalo masėse, kai šios juda magnetiniame lauke, arba kai magnetinis laukas slenka per masyvų laidininką. Pavyzdžiui, stumiant varinę skardą per dviejų stiprių elektromagnetinių polių tarpą, yra jaučiamas pasipriešinimas, kurį sužadina F. sro-

vės, indukuotos skardoje; jos veikia magnetinančiai jėgai priešinga kryptimi. Todėl betkurioje sistemoje kylančios F. srovės sumažina jos darbingumą ir įšildo metalą. F. srovės yra kaikur ir praktiškai panaudojamos, pvz. metalams lydyti ar švytuoklei slopinti galvanometre. Nesinchronizuotų motorų principas leidžia tiksliai išnaudoti F. sroves.

F. švytuoklė. 1851 F. su švytuokle parodė, kad žemė sukasi apie savo ašį. Yra žinoma, kad švytuoklė (žr.) erdvėje palaiko savo švytavimo plokštumą. Bet pakabinę švytuoklę taip, kad ji laisvai galėtų suktis apie savo pakabinimo tašką, ir paleidę ją švytuoti, pastebime, kad pamažu pradeda keistis jos švytavimo plokštuma. F. pakabino Paryžiaus Panteone 28 kg svorio ir 67 m ilgio švytuoklę ir viešai parodė, kad jos švytavimo plokštuma keičiasi. Švytuoklės pasisukimo dydis d priklauso nuo vietos geografinio pločio ϕ. Teoriškai apskaičiuota, kad švytuojant švytuoklei ant rutulio, pastoviu greičiu besisukančio apie savo ašį, per visą apsisukimo laiką (žemės atveju 24 val.), švytuoklė turi pasisukti lauku: $d = 12\pi \sin \phi$. Tokį pasisukimą gauname ir bandymu, pakabinę švytuoklę žemės paviršiuje. Todėl F. bandymas ryškiai rodo, kad žemė sukasi apie savo ašį.

Lissajous, Notice historique sur la vie et les travaux scientifiques de L. F. 1875; *Gariel* et *Bertrand*, Travaux scientifiques de L. F. 1878; *J. G. Hagen*, Die zwei unabhängigen Beweise der Erddrehung beim F. Pendelversuch (Naturwiss. 18, 1930).

Fouché Joseph (1759–1820) prancūzų politinis veikėjas, intrigantas, amoralinės politikos atstovas. Prieš D. Prancūzų revoliuciją vienuolis, oratorijonų ordino mokyklos fizikos ir matematikos mokytojas, dalyvavęs ir Arraso literatūriniame sąjūdyje. Revoliucijai prasidėjus, išėjo iš vienuolyno ir buvo išrinktas Nantes Amis de la Constitution pirmininku, 1792 konvento narys, kur prisidėjo prie žirondistų. Nors buvo pasižadėjęs ginti karalių, bet 1793 I 16 balsavo už mirties bausmę karaliui. Pasiųstas į Loire departamentą konvento atstovu, paskelbė komunistinius šūkius, likvidavo privatinę ir bažnytinę nuosavybę. Lyonui pasipriešinus revoliucijai, kartu su Collot d'Herbois 1793 XI masiniu teroru miestą numalšino, iš patrankų sušaudydamas tūkstančius kalinių ir sugriaudamas žymią miesto dalį. Robespierre'ui 1794 pakrypus į dešinę, už Lyono žudynes buvo patrauktas į teismą; tada F. pradėjo kovą prieš Robespierre, pasibaigusią jo giljotinavimu. Kurstė Babeufą sukilti. Sukilimui nepavykus ir konventui F. nuteisus, keleriems metams pasislėpė. 1797 virto slaptu Barraso šnipu. Atstovas Italijai ir Olandijai, 1798 policijos ministeris. Šioje rolėje likvidavo savo buvusiuosius šalininkus. 1799 padėjo Bonapartui pagriebti valdžią ir pasiliko jo policijos ministeriu. 1809 sugebėjo likviduoti anglų pastangas armijos užnugaryje sukilimui padaryti; gavo Otranto kunigaikščio titulą. 1810 už slaptas derybas su anglais pašalintas iš ministerių. 1812 Napoleono laikomas prie savęs, kad prieš jį neintriguotų. Vėliau siunčiamas į Neapolį Italijos provincijos viršininku. Prie Liudviko XVIII nuo valdžios atstumtas, Napoleonui grįžus 1815 vėl policijos ministeris, bet kartu slaptai derėjosi su Napoleono priešais. Po Waterloo Napoleoną privertė atsistatydinti ir, stojęs valdančios penkių tarybos priekyje, slaptai atidavė valdžią Liudvikui XVIII; už tai vėl policijos ministeris, su ypatingu uolumu gaudęs Napoleono šalininkus. Po kelių mėnesių atstovas Saksonijoje, bet netrukus, kaip balsavęs už Liudviko XVI nužudymą, ištremtas iš Prancūzijos ir daugiau nebegrįžo. Išsp. Réflexions sur l'éducation publique 1793; Rapport et projet de loi relatif aux collèges 1793; Mémoires 2 tt. 1824.

G. A. Tierry, Conspirateurs et gens de police 1903; *St. Zweig*, F. 1930.

Fougères v. Prancūzijos Ille–et–Vilaine departamento mst., 19,281 gyv. (1946). Išlikę XII–XV a. pilies griuvėsiai. Žemės ūkio ir pramonės rūmai, muzėjus, teatras; batų ir konservų fabrikai.

Fougstedt Arvid (1888–1949) švedų tapytojas bei grafikas. Augštosios meno mokyklos prof. 1938–47. Jo kūrybą daugiausia sudaro namų aplinkos motyvai bei portretai, kuriuose jis pabrėžia plastines vertybes. Žymi tiek Ingres, tiek danų XIX a. tapybos įtaka. Iliustravo August Strindberg Röda rummet (Raudonasis kambarys).

Fouillée Alfred (1838–1912) prancūzų filosofas, univ. prof. Paryžiuje. Jis ėmė savo sistemoje derinti Spencerio biologinį evoliucionizmą su Platono idealizmu ir determinizmą su valios laisvės pripažinimu. Visai evoliucijai, pasak F., pamatu eina idėjos–jėgos (idées–forces), kurių atsiradimas sąmonėje priklauso gamtos dėsnių. Bet atsiradusios jos reiškiasi kaip aktyvios jėgos, kurios performuoja ne tik atskirų individų, bet ir visuomenės psichiką. Tuo būdu idėjos, vadovaudamos žmogaus veiklai, palaipsniui jį išvaduoja nuo mechaninio būtinumo ir leidžia jam plėtotis laisvės idealo link. Išsp. L'évolutionisme des idées forces 1890; La psychologie des idées–forces 1893; La morale des idées–forces 1908. Be to, pažymėtinos ir jo tautų psichologijos studijos Psychologie du peuple française 1898; Esquisse psychologique des peuples européens 1902.

A. Guyau, A. F. 1913; *A. Ganne de Beaucoundrey*, La psychologie et la métaphysique des idées–forces chez A. F. 1936.

Fouqué Friedrich Baron de la Motte (1777–1843) iš prancūzų emigrantų šeimos

kilęs vokiečių rašytojas, ligi 1815 karininkas. Gyvendamas kaime, parašė daug romanų, dramų, novelių, kur jungė jaunąjį romantikos laikotarpį su XVIIII a. literatūra. Jo veikalai, nors savo laiku populiarūs, didesnės įtakos literatūrai nepaliko, išskyrus pasaką Undinę 1811.

Fouqueray Heinrich (1860–1927) prancūzų jėzuitas, istorikas. Panaudodamas iš dalies jau surinktą medžiagą (Mercier), parašė Jėzaus Draugijos Prancūzijoj istoriją. Pirmą tomą išleido 1910: Histoire de la Compagnie de Jésus en France dès origines à la suppression (1528–1773). Kiti 4 tt. pasirodė 1913–25. Juose jėzuitų istorija privesta ligi 1640. Po F. mirties kiti tęsė jo darbą, pvz. Bornichon, Histoire de la Compagnie de Jésus en France 1814–1914.

A. Lm.

Fouquet 1. J e a n (apie 1415–1480) prc. tapytojas ir miniatiūristas. 1440–45 mokėsi Haincelin de Hagenau dirbtuvėje. Apie 1447 lankėsi Italijoje (Romoje ir Florencijoje), kur susipažino su renesanso tapyba. Grįžęs iš ten, dirbo Karolio VII ir vėliau Liudviko XI tarnyboje, valstybės iždininko Étienne Chevalier globojamas. Tarp kelionės į Italiją ir 1475, kada jam buvo suteiktas karališkojo tapytojo titulas, F. sukūrė žymiausius savo kūrinius: tapybos darbus (Guillaume Juvénal des Ursins, apie 1450; La Vierge et L'Enfant, apie 1450; Étienne Chevalier et Saint Étienne, apie 1450; Charles VII, apie 1451; Pietà de Nouans, apie 1475) ir miniatiūras (Livre d'Heures d'Étienne Chevalier, apie 1452–60; Les Grandes Chroniques de France, apie 1458; vad. Le Boccace de Munich, apie 1459; Livre d'Heures de Diane de Croy, apie 1465). Paskutinius savo gyvenimo metus F. praleido Tours mst., atlikdamas įvairius užsakymus. F. yra žymiausias ankstyvojo prancūzų renesanso tapytojas, vad. École de Touraine kūrėjas ir vienas pagrindinių École Française iniciatorių. Jo tapyba būdinga pereinamajam laikotarpiui iš viduramžio į renesansą. F. talento evoliucijoje daug reikšmės turėjo ne tik italų renesansas (Fra Angelico) ir flamandai (Jan van Eyck ir Roger van der Weyden), bet ir gotiškoji viduramžių skulptūra. Psichologinis rudimentarizmas jį stato arčiau viduramžio, tuo tarpu jo technika ir forma yra daugiau renesansinė. Po Lemaire, Pellerin ir Vasari įvertinimo F. ilgą laiką buvo visai užmirštas ir tik XIX a. buvo vėl ‚atrastas'.

L. Gillet, Peinture Française, Moyen-Age et Renaissance 1928; *L. Dimier,* Les Primitifs Français 1929; *K. G. Perls,* J. F. 1940; *P. Wescher,* J. F. und seine Zeit 1945. *A. Lc.*

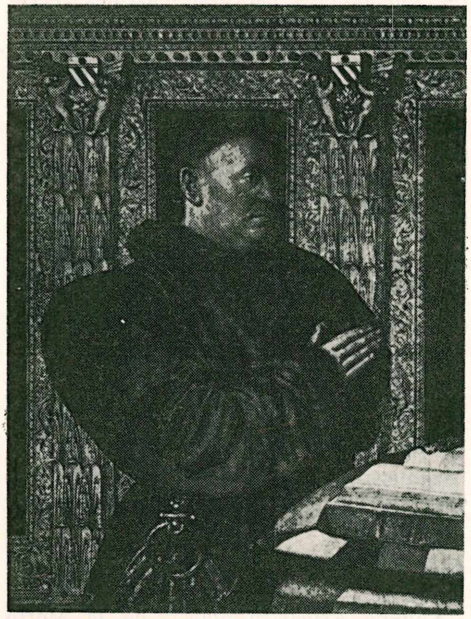

J. Fouquet Guillaume Juvénal des Ursins

2. N i c o l a s (1615–1680) Liudviko XIV prancūzų finansų superintendantas (1653–61). Valdė finansus nesąžiningai ir netvarkingai. Išleido dideles sumas savo rūmams Vaux, meno dalykų ir knygų rinkiniams. Jis buvo Molière, La Fontaine ir kt. globėjas. Liudvikas XIV, Colberto patariamas, 1661 įsakė jį suimti, ir 1664 nuteistas amžinai kalėti. Jo tardymo duomenys išsp. 1665–67 Olandijoje ir Oeuvres de Fouquet ²1696.

Loir, N. F. 1890.

Fouquieria augalų gentis, pavadinta prc. gyd. Pierre Eloi Fouquier (1776–1850) vardu. Nedideli medžiai ar krūmai mėsingais dygliuotais lapais, gražiais žiedais. Meksikos ir JAV pietų vakarų kraštų savaiminis augalas. Meksikoje auginamas gyvatvorėms.

Fouquier-Tinville Antoine Quentin (1746–1795), prancūzų revoliucionierius, pirma kriminalinio, nuo 1793 revoliucinio tribūnolo prokuroras. Įtikdamas teroristininkams, F.T. buvo žiaurus. Jo auka tapo ir Marie Antoinette. Nors jis tuoj po 9 termidoro perversmo ir persimetė laimėtojų pusėn, bet po kelių dienų nuteistas mirti ir giljotinuotas.

Foureau Fernand (1850–1914) prancūzų inžinierius ir Saharos tyrinėtojas. 1877–97 atliko 10 tyrinėjimo kelionių po įvairias Saharos vietas, o 1898–1900 perkeliavo ją visą nuo Biskros ligi Kongo; 1906 Komorų gubernatorius. Išsp. Au Sahara 1897; D'Alger au Congo par le Tchad 1902; Documents scientifiques de la mission Saharienne 2 tt. 1905.

Fourier 1. C h a r l e s M a r i e F r a n ç o i s (1772–1837), prancūzų utopinio so-

cializmo atstovas, kilęs iš pirklių šeimos. Per D. prancūzų revoliuciją neteko turto ir didžiąją gyvenimo dalį dirbo įvairiuose Prancūzijos miestuose kaip pardavėjas. Pagarsėjo propaguodamas bendruomeninį gyvenimą, vad. falangas ir falansterius. Žmonėms gyvenant paskirai, gyvenimas esąs netobulas ir nemoralus. Visuotinis ir harmoningas žmogaus prigimties išsivystymas būsiąs pasiektas gyvenant asociacijoje. Gyvenimui perorganizuoti siūlė steigti ūkius, falangas su 1600 gyv. Falangoje bendras gyvenamas namas falansteris. F. planas buvo mėgintas vykdyti jo sekėjų JAV. 1832–34 leido laikraštį Le Phalanstère (jo mokinys Considérant 1836–45 tęsė, vardu Phalange). Išsp. Théorie des quatre mouvements 1808; Traité de l'association domestique et agricole 1822; Le nouveau monde industriel et sociétaire 1829; La fausse industrie morcellée 1835–1836.

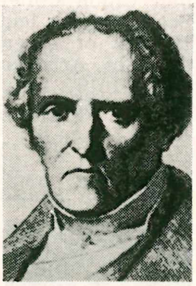

Ch. Fourier

A. Bebel, Ch. F. [3]1907.

2. Jean-Baptiste Joseph Baron de (1768–1830) prancūzų matematikas ir fizikas. Kilęs iš neturtingo siuvėjo šeimos, buvo įstojęs į benediktinų vienuolyną, bet, kilus Prancūzų revoliucijai, iš jo išstojo ir 1796 buvo paskirtas Politechnikos mokyklos matematikos mokytoju. 1798 dalyvavo Napoleono ekspedicijoje į Egiptą, kurį laiką buvo mokslo inst. Kaire nariu ir sekretoriumi. Nuo 1816 Mokslo Akad. Paryžiuje sekretorius. F. patobulino algebrinių lygčių sprendimo teoriją, nustatė naują metodą funkcijoms skaidyti trigonometriškomis eilutėmis (trigonometrijoje žinomos F. eilučių vardu) ir pirmas griežtai matematiškai išvystė šilumos sklidimo teoriją. Jo raštų rinkinys: Oeuvre de F. 1889–90.

R. E. Langer, J. F. (Americ. Math. Monthly 54, 1947).

Four Lakes kolektyvus 4 ežerų vardas JAV Visconsino valstybėje. Šią grupę sudaro ežerai: Mendota, Monona, Waubesa ir Kegonsa. Didžiausias jų yra Mendota 8 mylių ilgio ir ligi 4 mylių pločio. Didžioji Madisono miesto dalis yra sąsmaukoje tarp Mendotos ir Mononos ež. Prie Mendotos ež. yra Wisconsino univ.

Fournet André Hubert (1752–1834) prc. šventasis (šventė V 13). Būdamas Maillé klebonu, vyskupo liepiamas, 1792 atsisakęs prisiekti konstitucijai, pabėgo į Ispaniją, bet 1797 grįžo. Drauge su Elzbieta Bichier įsteigė Kryžiaus seserų kongregaciją ir jai vadovavo 1820–32.

L. Rigaud, A.H.F. 1885; Il beato A.U.F. 1926.

Fournier 1. August (1850–1920) austrų istorikas ir politikas, Vienos univ. prof. Išsp. Napoleon 1886–89, [2]1922; Gentz und Cobenzl 1912; Geschichte der oesterreichischen Diplomatie 1801–1805, 1880; Historische Studien und Skizzen 1912; Die Geheimpolizei an dem Wiener Kongress 1913.

2. Eugène (1857–1914) prancūzų socialistas, idealistinės srovės atstovas, skelbęs darbininkų klasei reikalą bendradarbiauti su vidurinėmis klasėmis. Skyrė didelę svarbą profesinėms organizacijoms bei kooperacijai. 1898–1902 parlamento narys. Įst. Revue socialiste. Išsp. L'âme de demain [2]1902; La règne Louis Philippe 1830–48; L'idéalisme social 1898; Essai sur l'individualisme [2]1908; Les théories socialistes au XIX siècle 1904; L'individe, l'association et l'état 1907; La crise socialiste 1908. *P. Č.*

3. Henri Alban (1886–1914) prancūzų rašytojas, literatūroje žinomas Alain-Fournier vardu. F. prestižas remiasi dviem dalykais: romanu Le Grand Meaulnes 1913 ir jo trumpo gyvenimo legenda. Kiti jo darbai (romanas Colombe Blanchet, drama La Maison dans la Forêt) liko nebaigti arba tik projektuose. A.-F. jau šiandien daug kieno priskiriamas prie mažesniųjų prancūzų literatūros klasikų. Le Grand Meaulnes yra autobiografinis dalykas, kuriame atsišviečia paties autoriaus kovos su realybe ir bandymo iš jos išsiveržti drama. Centrinio romano personažo Augustino Meaulnes pastangos surasti Paslaptingajam Domaine'ui, kuris čia yra tartum prarastosios dausos simbolis, avantiūros ilgesys ir visko sudužimas į realybę yra tos kovos atskirų etapų literatūrinė vizija. Romano vertė ir jo populiarumas remiasi ne tiek forma, kiek idėjomis, kurios bent kelioms jaunuolių kartoms buvo jų pačių siekimų ir iliuzijų universalinė išraiška. Romanas Jaunystės Nuotykis išverstas lietuviškai 1938.

H. Gillet, Alain-Fournier 1948; *Isabelle Rivière,* Images d'Alain-Fournier 1948. *A. Č.*

Fovizmas prancūzų dailininkų grupės, (Les Fauves) sukurta meno srovė, kurios branduolį sudarė Henri Matisse, André Derain (vadai), Maurice de Vlaminck, Othon Friesz, Albert Marquet, Georges Rouault, Raoul Dufy, Gerges Braque, Kees van Dongen, Henri Manguin, Jean Buy, Louis Valtat ir kt. Oficialia srovės įkūrimo data laikomi 1905 metai, kai Salon d'Automne išstatytiems šios grupės dailininkams apibūdinti vienas žurnalistas pavartojo les fauves ,laukiniai žvėrys' terminą, kuris vėliau prigijo kaip šios srovės vardas. F., kuris tam tikrais savo aspektais tebėra antiimpresionistinės reakcijos reiškinys, susiformavo Cézanne, Van Gogh ir primityvistų poveikyje. Fovistų paveikslų konstrukcija principo yra sezaniška. Perspektyvos paneigimui ir plokščių-

jų spalvinių dėmių įvedimui lemiamos įtakos turėjo primityvistai. Būdingiausi fovistams yra šie trys momentai: spalvos divinizacija (jos davimas tapybos centre ir bandymas atskleisti tikrovę spalvinėmis konstrukcijomis), perspektyvos paneigimas (bandymas erdvę išreikšti paviršiais) ir instinkto estetikos proklamavimas, turėjęs milžiniškos reikšmės moderniojo meno evoliucijoje. F. kaip vientisas sąjūdis neilgai teišsilaikė. Apie 1910 didelė dalis fovistų jau buvo atsisakę pagrindinių savo tezių, nuėję su kitais sąjūdžiais (pvz. kubizmu), arba pasukę grynai individualiųjų jieškojimų linkme.

R. H. Wilenski, Modern French Painters 1940; *G. Diehl,* Les Fauves 1943; *B. Dorival,* Les Étapes de la Peinture Française 1944; *M. Raynal,* Peintres du XX-ième siècle 1947; *G. Duthuit,* Les Fauves 1949. *A. Lc.*

Fowler Thomas (1832–1904) anglas, logikos prof. Oxfordo univ. Siekė autonomijos etikai, grįsdamas ją doriniu jausmu, nepriklausomai nuo išorinių saistymų. F. pertvarkė J. S. Mill Logiką. Išsp. Elements of Logic 1867–70; Progressive Morality 1884; The Principles of Morals 1886 ir kt.

Fox 1. Charles James (1749–1806) Anglijos politikas. 1768 išrinktas parlamentan. F. pasižymėjo kaip kalbėtojas ir 1770 tapo jaunesniuoju admiralijos lordu, o 1773 lordu iždininku. Tačiau savarankišku politikavimu F. sukurstė prieš save karalių. Tėvui mirus (1774), susidraugavo su E. Burke ir ėmė dėtis su opozicija. Griežtai rėmė Amerikos kolonijas, tuo metu pradėjusias priešintis parlamento skiriamiems mokesčiams, o paskui ir kariauti su metropolija. Tą savo politiką F., kuris jau 1777 laikė save vigu, siejo su demokratinių pačios Anglijos reformų programa; rengdavo ir mitingus protestuoti prieš karą su Amerika. 1782, vigams laimėjus, Rockingham pakvietė F. į savo kabinetą, kuris pradėjo taikos derybas su amerikiečiais. Didelis F. nuopelnas buvo panaikinimas Jurgio II akto, kuriuo Airijos parlamentas ir teismai priklausė angliškųjų. 1784 F. tapo vienu iš įtakingiausiųjų opozicijos vadų. 1787 jis pasiūlė uždrausti prekiauti vergais, reikalavo, karaliui psichiškai susirgus, kad būtų paskirtas regentu Walles princas, mėgino laiduoti spaudos laisvę (1792 Libel Act). Prancūzijos revoliucijai prasidėjus, F. tuoj pasidarė karštas jos šalininkas ir kovojo dėl taikos su Prancūzija. Tačiau jo įtaka parlamentui nusmuko. Paskutiniaisiais savo gyvenimo laikais F. pradėjo, bet nebaigė rašyti History of the Early Part of the Reign of James II 1808. Jo Speeches in the House of Commons išl. 1815.

Russel, Memorials and Correspondence of Ch. F. 1853–56; (") Life and Times of F. 1859–67; *J. Drinkwater,* Ch. F. 1928; *C. Hobhouse* and *H. Nicolson,* F. [2]1948.

2. Dixon Ryan (1887–1945) JAV istorikas. 1912–34 dėstė Columbia univ., vėliau Union College prezidentas. Su Arth. Schlezingeriu leido istorinių knygų seriją: History of American Life. Išsp. The Decline of Aristocracy in Politics of New York 1919; Idea in Motion 1935; su J. Krout The Complection of Independence 1944.

3. George (1624–1691) kvakerių sektos įkūrėjas. Jaunystėje dirbo batsiuvio darbą, bet skaitė ir gilinosi į Šv. Raštą. 1643 nutraukė ryšius su anglų bažnyčia. Apie 1669 galutinai įsteigė Draugų D-ją (Society of Friends) ir savo šalininkus pavadino tiesos draugais (Friends of Truth). F. paneigė religines apeigas, priesaiką, teismą, karą. Skelbdamas savo mokslą, F. važinėjo po visą Angliją. Dėl savo skelbiamo mokslo buvo persekiojamas, kalinamas, todėl turėjo iš Anglijos emigruoti. 1671–1673 buvo atvykęs į šiaurės Ameriką, kur veikė kaip misininkas įvairiose krašto vietose nuo N. Anglijos iki šiaurės Carolinos. Vėliau skelbė savo mokslą Olandijoje ir Vokietijoje. 1688 grįžo Anglijon. Besteigiant kvakerių sektą, labai daug jam padėjo žmona Margaret Fell. Palaikė artimus ryšius ir su William Penn. Jo užrašai ir laiškai susilaukė daugelio leidimų. Geriausias leidimas išėjo Philadelphijoje, Pa. 1831 (8 tomai).

G. Fox

A. N. Brayshaw, The Personality of G. F. 1919; *P. Held,* Der Quäker G. F. 1949.

Fra Angelico it. tapytojas, žr. Angelico.

Fraatas (Phraates) Azijos partų valdovai, kilę iš Arsakų dinastijos:

1. F. I, partų karalius, valdęs 175–170 pr. Kr. Jis pavergė kalnų gyventojus mardus. Mirė jaunas, paskirdamas įpėdiniu savo brolį Mitridatą I.

2. F. II, partų karalius (138–127 pr. Kr.), Mitridato I sūnus. Jis 129 nugalėjo Sirijos valdovą Antiochą VII ir prijungė r. Mesopotamiją prie savo karalystės. Žuvo kovoje su skitais, kurie talkininkavo Antiochui VII.

3. F. III, partų karalius (70–57 pr. Kr.). Jis atsisakė remti Armėnijos valdovą Tigraną ir Ponto karalių Mitridatą, kuriuos buvo užpuolę romėnai. F. III rėmė savo žentą Tigraną Jaunesnįjį, sukilusį prieš tėvą ir drauge su Pompėjumi užpuolusį Armėniją (65). Pompėjas perleido Mesopotamiją partams, bet greit sulaužė sutartį, valdovu pripažino Tigraną Senąjį, jo sūnų apkalino, vasalinius kraštus (Gordieną ir Osroeną) prijungė prie Romos imperijos ir panaikino partų ,karalių karaliaus' titulą, kurį F. III buvo priėmęs. Apie 57 pr. Kr. F. III buvo nužudytas savo sūnų Orodo I ir Mitridato III.

4. F. IV, partų karalius (37–4 pr. Kr.), Orodo I sūnus, sėkmingai kovojęs su romėnais. 36 pr. Kr. jis nugalėjo Antonijų, kuris per Armėniją brovėsi į Mediją. Tačiau po dvejų metų Antonijus užėmė Armėniją ir partams priklausiusią Mediją. Kilus karui su Augustu, Antonijus turėjo pasitraukti iš užimtų sričių ir F. IV atgavo Mediją. Augustas, trokšdamas taikos, susitarė su F. IV, kuriam atidavė Babiloniją ir kitas vasalines sritis. Partija F. IV laikais tapo galinga valstybe. F. IV nužudė jo žmona ir jo sūnus F. V. *P. Plk.*

Fracastoro Girolamo (1483–1553) italų gydytojas, astronomas ir poetas. Stengėsi ištobulinti aristotelinę homocentrinių sferų sistemą. Poemoje Syphilis sive morbus gallicus 1530 pirmas pavartojo sifilio pavadinimą. Jo Opera omnia išsp. 1555 ir Poemata omnia 1718.

Frachtas (vok.) atlyginimas už prekių pristatymą, važma (žr.).

Frąckiewicz-Radzimiński Mateusz Michał (m. 1654) nuo 1653 IV 21 D. L. Kunigaikštystės lauko raštininkas. Pasižymėjo karuose Vladislovo IV ir Jono Kazimiero laikais. Kriavo ir Mozyriaus seniūnas, Naugarduko vėliavininkas. Žuvo kautynėse su rusais.

Frackville JAV Pennsylvanijos vst. vietovė, 6541 gyv. (1951), anglių kasyklos. Lietuvių gyvena apie 300, bet daugelis nutautę. Švenčiausios Mergelės Apreiškimo parapija, įk. 1917; jai priklauso apie 260 asmenų. Pirmuoju nuolatiniu lietuvių klebonu 1920–27 buvo kun. A. Bakūnas, nuo 1927 kun. S. J. Norbutas. Veikia SLA 164 kuopa.

Fra Diavolo (it. ,velnio brolis'), tikrai Michele Pezza (m. 1806), pagarsėjęs italų banditas, kurį laiką buvęs vienuoliu. Kelis kartus pagautas, vis išsvengdavo bausmės. Apie 1806 anglų buvo paskirtas majoru ir vadovavo visiems vad. brigantams anglų kovoje prieš prancūzus. 1806 veikė Kalabrijoje, kur atsitiktinai buvo suimtas ir Neapolyje pakartas. D. Auber tuo pavadinimu parašė populiarią operą (1830).

Fraenkel Ernst (g. 1881 X 16 Berlyne) vokiečių kalbininkas. Bendrąją kalbotyrą, klasikinę filologiją, filosofiją, slavistiką ir baltistiką jis studijavo Berlyne, Bonnoj, Leipzige pas W. Schulzę, F. Solmseną, U. von Willamowitz – Moellendorfą, A. Leskieną ir kt. 1905 įsigijo filosofijos daktaro laipsnį Berlyne. 1909 tapo privatdocentu, 1916 buvo išrinktas ekstraordinariniu, o 1920 ordinariniu Kielio univ. lyginamosios kalbotyros prof. 1936 vok. nacių rasiniais sumetimais buvo pašalintas iš universiteto, o 1938–45 dėl tos pačios priežasties Vokietijoj buvo uždrausti spausdinti ir jo raštai. Po II pas. karo, 1945–53, jis toliau profesoriavo Hamburgo, o šalimais 1946–49 dar dėstė ir Pabaltijo univ. Nuo 1954 išėjo į emeritūrą, savo įpėdiniu palikęs keltologą H. Hartmanną.

E. Fraenkel

F. yra didžiai darbštus ir produktyvus mokslininkas. Pirmieji jo moksliniai darbai yra graikų kalbotyros srities: Griechische Denominativa in ihrer geschichtlichen Entwicklung und Verbreitung 1906; Geschichte der griech. Nomina agentis auf -tēr, -tōr, tēs (-t-) 1910–12 ir Index der kretischen Inschriften nebst Nachträgen und kurzen Abriss der Laut-, Formen- u. Wortbildungslehre des kretischen Dialekts 1914. 1922 paruošė spaudai pomirtinį F. Solmseno darbą Idg. Eigennamen als Spiegel der Kulturgeschichte. Toliau jis ėmė vis daugiau kreipti dėmesio į baltų, ypač lietuvių, ir slavų kalbų studijas; šios srities jo žymesni darbai yra: Baltoslavica, Beiträge zur balto-slavischen Grammatik und Syntax 1921; Syntax der litauischen Kasus (išsp. Tautos ir Žodžio IV tome); Syntax der litauischen Postpositionen und Praepositionen 1929; Der Stand der Erforschung des Litauischen im Wilnagebiet (Baltico–slavica II, 1936); Die baltische Sprachwissenschaft in den Jahren 1938–1940 (Ann. Acad. Scient. Fennicae LI, 1941); Sprachliche, besonders syntaktische Untersuchungen des kalvinistischen lit. Katechismus des Malchier Pietkiewicz von 1598, 1947; Die baltischen Sprachen, ihre Beziehungen zu einander und zu den idg. Schwesteridiomen 1950; Analogische Umgestaltung und Volksethymologie besonders im Baltischen und Slavischen (Zeitschrift f. Slav. Philologie XXIII. 2, 1955) ir kt. Pastaruoju laiku ruošia etimologinį liet. kalbos žodyną. Šalia to jis dar yra parūpinęs Indogerm. Jahrbuch 1928–39 ir 1941–46 slavistinių bei baltistinių leidinių bibliografiją.

Be pagrindinių veikalų, F. yra taip pat parašęs daugybę kalbotyrinių straipsnių ir recenzijų įvairiuose moksliniuose žurnaluose, pvz. Indogerm. Forschungen, Zeitschrift für vergl. Sprachforschung, Mémoire de la Société de linguistique de Paris, Archiv für slav. Philologie, Zeitschrift für slav. Philologie, Archivum Philologicum, Tauta ir Žodis, Glotta, Gnomon, Revue des études indo-européennes, Studi Baltici, Lingua Posnaniensis ir kt. Kaikurie iš šių jo straipsnių yra gana išsamūs ir pagrįsti gausia literatūra; pvz. jo straipsnis Zum baltischen und slavischen Verbum, išspausdintas Zeitschrift für slav. Philologie XX 236–320, atrodo beveik ištisa studija.

Apskritai, F., mokėdamas apsčiai kalbų ir turėdamas daugybę svarbių šaltinių, vi-

suose savo kalbotyriniuose darbuose pasižymi savo gilia erudicija ir žinių gausumu. Dėl to ypač svarbūs yra jo lituanistiniai, pirmoj vietoj sintaksiniai, veikalai: čia jis su didžia liet. kalbos meile yra bendrajam kalbos mokslui atskleidęs gana daug didžiai vertingų dalykų. Tą darbą dirbdamas, jis yra apsčiai palankumo parodęs ir patiems lietuviams, pvz. Hamburge leisdamas liet. profesoriams laisvai naudotis savo turtinga biblioteka ir kt. Jis taip pat laisvai kalba lietuviškai. *P. S.*

Fragaria žr. Žemuogė.

Fragillaria žr. Trapsnė.

Fragmentacija (lot.) botanikoje augalų celių branduolio dalijimasis be kariokinezės; taip pat melsvadumblių (Cyanophyceae) kolonijos kerpių gniužulo dalių atsiskyrimas.

Fragmentas (lot.) 1. nuolauža, nuotrupa; 2. atskira, nepilna dalis; 3. nebaigta ar nepilna literatūrinio, muzikinio, meninio kūrinio dalis.

Fragmenta Vaticana (lot.) 1821 Vatikano bibliotekoje atrasti likučiai labai didelės kompiliacijos, sudarytos apie IV a. pabaigą ar V a. pradžią po Kr. Kadangi šiai kompiliacijai panaudoti garsių Romos teisininkų Papiniano, Povilo ir Ulpiano teisiniai veikalai ir Romos imperatorių, ypač Diokletiano, įstatymai, romėnų vad. c o n s t i t u t i o n e s p r i n c i p u m, tai F. V. romėnų teisės mokslui yra labai vertingi.

Fragonard Jean-Honoré (1732-1806) prc. tapytojas. Meno mokėsi iš pradžių pas Chardin, vėliau François Boucher ir Carle Van Loo studijose, kuriose tebebūdamas, spėjo susidaryti žymaus tapytojo vardą. 1752 gavo garsiąją Romos premiją. 1756 F. Romos Akademijos stipendininku išvyko į Italiją, kur išbuvo ligi 1761, studijuodamas italų XVII a. tapytojus — P. da Cortona, Luca Giordano, Tiepolo ir kt. 1765 salone išstatyto paveikslo Croésus et Callirhoé pasisekimas jam pelnė Karališkosios Akademijos nario titulą ir istorinės tematikos dailininko vardą. Bet netrukus F., publikos nustebimui ir kritikų (jų tarpe Diderot) apgailestavimui, atsižadėjo istorinės tematikos ir tapo galantiškos to laiko visuomenės tapytoju. Dirbdamas naujoje tematikoje, F. ne tik sukūrė geriausius paveikslus (Les Marionnettes, La Fontaine d'Amour, Renaud dans les Jardins, d'Armide, L'Invocation à l'Amour, Le Verrou, La Chemise enlevée, Le moment désiré ir kt.), bet ir tapo be galo popularus paveikslus perkančioje publikoje, įsigijo nemaža turto ir t.t. Šią pasisekimo idiliją nutraukė 1789 revoliucija. Griuvus senajam režimui, F. staiga tapo nereikalingas ir greit užmirštas. Išguitas iš Louvre'o ir netekęs pensijos, tik Davido protekcijos dėka F. gavo darbo muzėjų administracijoje, bet iki mirties nieko reikšmingo nebenutapė.

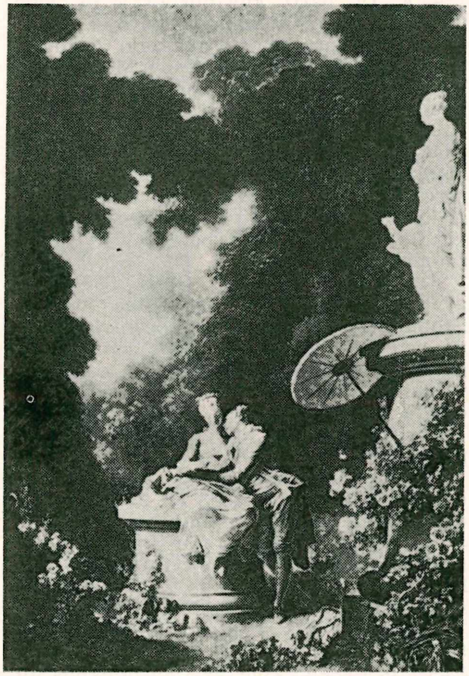

J. H. Fragonard Meilės laiškai

F. yra vienas paskutiniųjų senojo režimo, elegantiškosios epochos ir XVIII a. prancūzų mokyklos tapytojų. Jo tapyba apima visas būdingiausias šios mokyklos — nuo Watteau iki Prud'hon — tendencijas. Susiformavęs François Boucher ir XVII a. italų, flamų bei olandų tapybos įtakoje, F. pirmiausia yra prancūziškojo skonio bei elegancijos reiškėjas. Jo darbai (erotinės scenos, pikantiškų momentų švelnios reminiscencijos ir net buitinės idilijos) pasižymi meistriška tapybos technika, iš esmės yra tarytum papuošalai, skirti džiaugsmui, kasdienybei pagražinti, ir jų meninė vertė remiasi banalaus momento estetine sublimacija, nepakartojimu, — forma.

M. Florisoone, Le XVIII siècle 1948; *G. Grappe*, La Vie de J.-H. F. 1942; *L. Réau*, F. 1943. *A. Lc.*

Frakas (prc.) vyriškas iškilmių drabužis, švarkas ilgais skvernais, priekyje išpjautais. Atlapai šilkiniai. Siuvamas iš juodos arba tamsiai mėlynos medžiagos. Prie frako nešiojamos juodos, dažnai dryžuotos kelnės su prisiūtomis juostelėmis šonuose. Liemenė balta. Maždaug nuo 1785 iki 1840 F. nešiota gatvėje ir namie, civilių ir karių. Nuo 1840 F. įgavo dabartinę formą.

Frakcija (lot. fractio ,dalis, dalelė') 1. p a r l a m e n t e atstovų grupė, išrinkta pagal tam tikros partijos sąrašus. F. yra tas kolektyvus vienetas, kuris dedamas pagrindan, renkant prezidiumą, sudarant

komisijas, nustatant plenume kalbėtojų eilę, nusistatymą besvarstant atskirus klausimus ir kt. Lietuvos seimuose 1920–27 buvo šios F.: krikščionių demokratų, ūkininkų sąjungos, darbo federacijos, valstiečių liaudininkų, socialdemokratų, mažumų ir kt.

2. C h e m i j o j e žr. Destiliacija.

Fraktūra (lot.) 1. s p a u d o j e reiškia gotines raides, kurios pradėtos vartoti jau XV a. spaudiniuose, pasinaudojus senesniuose rankraščiuose vartotomis aštriomis, laužytomis raidėmis ir statomomis priešais antikvą, arba klasikinę lotynų raidžių formą. Vartota daugiausia Vokietijoje, F. buvo paplitusi ir slavų kraštuose, kurie ėmė raides iš vokiečių, ir Lietuvoje (ligi XVIII a. pusės), o M. Lietuvoje ligi mūsų laikų.

G. Milchsack, Was ist Fraktur? ²1925.

2. M e d i c i n o j e kaulo lūžis.

Framas (nrvg. ‚pirmyn') ašigalinių kraštų tyrinėjimo laivas, kuriuo F. Nansenas (1893–96) ir O. Svedrupas (1898–1902) atliko ekspediciją į atšiaurį, o R. Amundsenas (1911–12) į pietų ašigalio kraštą. F. pastatytas pagal Nanseno nurodymus išgaubtais šonais, kad įšalus, susigrūdę ledai jo nesuspaustų, bet iškeltų į viršų. 1893 Nansenas, perplaukęs Beringo sąsiaurį, tyčia pasidavė užšąlančiam vandeniui, manydamas, kad vandenyno srovė drauge su ledais jį nuneš į š. ašigalį, tačiau F. ledų buvo praneštas pro šalį ir tepasiekė 81° š. platumos.

Fra Mauro kameldulas vienuolis Venecijoje, kuris 1459 dožų rūmų sienoje Venecijoje pagamino pasaulio žemėlapį, duodantį to laiko geografinių žinių vaizdą.

Fra Mauro žemėlapis

Framingham JAV Massachusetts valstybės mst., 21 mylia į v. nuo Bostono, prie Sudbury upės; 28.086 gyv. (1950). Popieriaus, audinių, kilimų, batų, gumos, chemikalų, vaistų pramonė. Valstybinė mokytojų kolegija, 1839 įkurta Lexingtone ir 1852 perkelta į F., yra seniausioji JAV šios rūšies kolegija. F. įkurtas apie 1647 ir ligi 1700 buvo vadinamas Danforth's Plantation.

Française (prc.) balinis šokis, šokamas $^6/_8$ ar $^2/_4$ taktu, kilęs iš Anglijos (ag. anglaise) ir XVIII a. per Prancūziją paplitęs kituose Europos kraštuose.

Françaix Jean (g. 1912) prancūzų kompozitorius. Pradžioj pasireiškęs instrumentinėje muzikoje (8 bagatelės styginiam kvartetui ir fortepijonui 1931, Concertino fortepijonui ir orkestrui 1932, fortepijonui koncertas 1936), vėliau ėmė daugiau dėmesio skirti teatrinei muzikai (10 baletų ir 4 operos), kurioje ypač išskirtina baletai Les demoiselles de la nuit 1948, Le roi nu 1935, Le jugement du fou 1938 ir operos L'apostrophe 1940 ir La main de gloire 1945. Teatrinės ir instrumentinės muzikos sintezę F. yra pasiekęs tuo tarpu svarbiausiame savo kūrinyje oratorijoje L'apocalypse de St. Jean 1939. F. kūryba, iš dalies I. Stravinskio įtakoje, yra neoklasikinės krypties; jai būdinga taupi instrumentuotė ir harmonija (artima M. Raveliui), gana griežta forma ir lakoniška išraiška su ryškiu humoro bei ironijos atspalviu. Atskirai paminėtina simfonija styginiam orkestrui 1948, serenada kameriniam orkestrui 1934, styginis trio 1933, styginis kvartetas 1934, sonata smuikui ir fortepijonui 1934, Cantata de Mephisto 1952, eilė dainų, muzika keliems filmams ir kt.

P. Landormy, La musique française après Debussy 1943. *K. O.*

Francavilla Fontana p. Italijos miestas Apulijoje; 27.212 gyv. (1951). XVI a. Milano kardinolas šv. Borromeo, savo paveldėtą F.F. pardavė Imperiali šeimai drauge su Oria už 40.000 uncijų aukso, kurį išdalijo vargšams. Imperiali rūmai (1720), vyno pramonė.

France oficialinis Prancūzijos pavadinimas. Žr. Prancūzija.

France Anatole (tikroji pavardė Jacques Anatole Thibault, 1844–1924) prancūzų beletristas, poetas, kritikas ir istorikas, laikomas vienu iš žymiausių klasikinės prancūzų tradicijos atstovų naujaisiais laikais, prancūzų intelekto bei sąmojaus Voltaire ir Renano dvasios pratęsėjų. Pirma jo knyga, studija apie prc. poetą Alfred de Vigny, pasirodė 1868. Po to išleido poezijos ir beletristikos, tačiau šiuose veikaluose jis dar nepasirodė savitas. Pirmas romanas, kuria-

A. France

me atsispindi gerosios jo talento savybės, buvo Le crime de Sylvestre Bonnard 1881. Čia skaitytojas susiduria su F. ironija, grožio meile, sensualumu ir jautrumu. Panašūs bruožai nusidriekia ir per kitus jo veikalus: Le livre de mon ami 1895; Thaïs 1890; L'Etui de nacre 1892; Rôtisserie de la Reine Pédauque 1893; Le Lys rouge 1894; La jardin d'Epicure 1894 ir kt.

Kilus garsiajai Dreyfuso bylai, netylėjo ir F. Po 1897 jo kūryba nusidažė socialinės satyros spalvomis. Tai atsispindi jo romanuose iš tuolaikinio gyvenimo (L'Histoire contemporaine). Aštria satyros plunksna jis čaižo ir vėlesniuose savo kūriniuose, kaip L'Ile des Pingouins 1908; La révolte des anges 1914. Į amžiaus galą F. vis labiau krypo į kraštutinius kairiuosius, tuo pat metu savo raštuose nevengdamas nusikelti ir į vaiko dienas bei duodamas žavių vaizdų iš mažųjų pasaulio.

Suvedant jo darbus, dar tektų suminėti jo kritiką ir stambų istorijos veikalą Jeanne d'Arc. Visa ši gausi kūryba jam nupelnė ne tik vyraujančią vietą prancūzų literatūroje, bet ir tarptautinį garsą, kuris 1921 buvo apvainikuotas Nobelio premija. Po I pas. karo jo vardas pasidarė popularus ir Lietuvoje, kur buvo išversti kaikurie žymesni jo veikalai: Dievai trokšta (vertė Ed. Viskanta 1929); Pingvinų sala (vertė J. Pajaujis 1929); Raudonoji lelija (vertė Ed. Viskanta 1931, prakalbą parašė V. Dubas); Taisa (vertė A. Šimėnas 1931) ir eilė smulkesnių jo darbų.

F. kūryba apima ilgą istorijos tarpsnį — nuo senovės Egipto ligi prancūzų viduramžio, renesanso, XVIII a., revoliucijos ir dabartinių laikų. Savo kūryboje jis nepasižymi vaizduotės galia, tai atpirkdamas savo ironija, sąmojum, milžiniška knygine patirtimi, proto žvalumu ir išraiškos elegantiškumu. Jo stilius yra klasiškas savo aiškumu ir grakštumu, o kalba — pavyzdinė paskesnėje prancūzų literatūroje.

V. Dubas, A. F. 1928; *E. A. A. Seillière,* A. F., critique de son temps 1934; *J. Suffel,* A. F. 1946 (7 laida). *A. Vč.*

Francesca Piero della (apie 1415–1492) italų renesanso tapytojas. Meno mokėsi Domenico Veneziano dirbtuvėje, kartu padėdamas savo mokytojui atlikti Sant' Egidio freskas Florencijoje. Pirmieji žinomi savarankiški F. darbai buvo Polittico della Misericordia ir Kristaus krikštas, atlikti apie 1442. Po šių darbų F. kurį laiką gyveno Ferraroje, vėliau Rimini, kur šv. Pranciškaus koplyčioje padarė žinomąją freską, vaizduojančią Sigismondo Malatestą su savo šventuoju. Betgi daugiausia laiko praleido Urbino kunigaikščio Federico, savo globėjo dvare, nutapydamas jo ir jo žmonos portretus, Madona su angelais, Kristaus nuplakimą ir kt. Apie 1455–65 F. sukūrė žymiausią savo darbą — Arezzo šv. Pranciškaus bažnyčios freskas, vaizduojančias Kristaus kryžiaus medžio istoriją. Šio darbo jis ėmėsi, bažnyčios dekoratoriui Bicci di Lorenzo mirus ir dekoravimo darbų nebaigus. Dar tebedirbdamas Arezzo, F. nuvyko Romon ir Stanze del Vaticano atliko keletą šiandien nebeegzistuojančių freskų (jos buvo sunaikintos, kad reikėjo užleisti vietą Rafaelio darbams). Senatvėje F. daugiausia gyveno gimtajame mieste (Borgo San Sepolcro), tik retkarčiais nuvykdamas į Urbino, Rimini ir kt. Be tapybos darbų, F. paliko du traktatus: De prospectiva pingendi ir De quinque corporibus regularibus. Ilgą laiką laikytas antraeiliu tapytoju, F. moderniosios kritikos buvo iškeltas į pačias pirmąsias eiles kaip visų ankstyvesnės tapybos tendencijų sintezė ir augščiausia viršūnė (Venturi). Jo tikrovės estetinė vizija paremta matematiškai tiksliai suformuluota estetinio idealo sąvoka. F. kūrybai yra visiškai svetima betkokia gyvenimiškai angažuota tendencija: jis neturi kitų tikslų, išskyrus formalinius, ir jam įdomus tik estetinis efektas. Impersonalizmu ir olimpietišku nesuinteresuotumu, Berensono tvirtinimu, visoje meno istorijoje jam teprilygstą tik Velazquezas ir anoniminis Partenono figūrų autorius. F. savo darbuose panaudojo ir keletą visiškai naujų tapybinės technikos momentų (šviesos ir šešėlio reiškimas atskiromis spalvomis, naujas perspektyvinis traktavimas).

P. Francesco darbo Federigo da Montefeltro portretas

A. Venturi, P. della F. 1922; *B. Berenson,* P. della F. o dell'arte non eloquente 1950; *H. Focillon,* P. della F. 1952. *A. Lc.*

Francesca da Rimini XIII a. Ravennos didiko Guido da Polento duktė, tėvo išleista už Gianciotto Malatestos, mylėjo savo vyro brolį Povilą Malatestą, ir už tai jos vyro abu nužudyti (apie 1285). Tai davė temą Dantės vienai Pragaro daliai, Silvio Pellico, Uhlandui, Heysei, d'Annuncio veikalams, Rossini operai.

C. Ricci, F. da R. 1891; *G. Locella,* Dantes F. da R. 1913.

Francesco di Giorgio Martini (1439-1502) italų tapytojas, skulptorius, architektas, karo inžinierius. Kilęs iš Sienos, 1477 Urbino kunigaikščio tarnyboje, 1485 Sienos respublikos inžinierius, 1498–1502 vadovavo Sienos katedros statybai. F. yra tipinga universalinė renesanso asmenybė. Tapyboje tęsia sienietiškos elegantiškos linijos meno tradiciją, bet priartina ją prie florentiečių, įveda erdviškumą; pvz. 1472 Marijos karūnavimas ir 1475 Kūdikėlio garbinimas (abu Sienos Akad.). F. Skulptūrų turi Sienos katedra, švelniai modeliuotų reljefų Perugia ir Londonas. 1485 F. su-

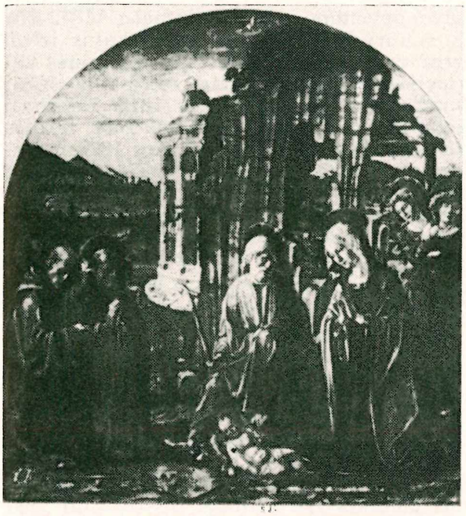

Francesco di Giorgio Kūdikėlio garbinimas

projektavo Madonna del Calcinaio bažnyčią prie Cortonos, kur vienanavį kryžminį planą jungdamas su Brunelleschi'o tipo kupolu sukūrė pirmąją stadiją ateities baroko Gesù bažnyčių grupei. Idėjas ir patyrimus surašė į ,Trattato dell'architettura civile e militare' (išsp. 1841).

R. Papini, F. d. G. architetto 3 tt. 1946; *A. S. Weller,* F. d. G. 1943. *P. Rkl.*

France-Europe de l'Est bendradarbiavimo organizacija tarp politinių prancūzų veiksnių ir atstovų kraštų, esančių už geležinės uždangos (įst. 1950 Paryžiuje). Organizacija remia Europos federacijos idėją.

Franche-Comté r. Prancūzijos sritis Juros kalnuose; 15.670 km², apie 800.000 gyv. (1955). Senovėje buvo gyvenama keltų sekvanų (romėnų Maxima Sequanorum). V a. atiteko Burgundijai, 1156 šv. Romos Imperijos, 1384 vėl Burgundijos, 1477 Austrijos Habsburgų, vėliau Ispanijos Habsburgų, 1678 Nijmegeno sutartimi pripažinta Prancūzijai. 1674–1792 administracinė provincija su sostine Besançon.

Francia 1. F r a n c e s c o R a i b o l i n i (apie 1450–1517) italų auksakalys ir žymiausias XV a. tapytojas Bolonijoje. Švelni, tyliai pamaldi, beveik sentimentali F. darbų nuotaika gimininga umbriečiui Peruginui ir Raffaeliui, bet nepaslepia šio lokalinės reikšmės meistro trūkumų. Minėtini darbai Bolonijoje: 1494 Madona su 6 šventaisiais ir užsakytoju Felicini — Pinakotekoje, 1499 Madona su 4 šventaisiais ir 4 angelais — S. Giacomo Maggiore, 1506 dvi freskos iš šv. Cecilijos gyvenimo — šv. Cecilijos koplyčioje, tapytos kartu su ferariečiu L. Costa ir mokiniais.

G. Lipparini, F. F. 1913. *P. Rkl.*

F. R. Francia Madona garbina Kūdikėlį

2. J o s é G a s p a r R o d r í g u e z de (1756–1840) politinis Paragvajaus veikėjas, vad. Dr. F. ir El Supremo. Didelis XVIII a. prancūzų literatūros gerbėjas, demokratas ir Rousseau šalininkas. Rousseau įpėdžiui laikė civilizaciją žalingu dalyku. Kai 1811 Paragvajaus kongresas, paskelbęs krašto nepriklausomybę, paskyrė naują vyriausybę (junta), F., tuo metu demokratų vadas, tapo jos sekretorium. 1813 kongresas jį išrinko vienu iš dviejų konsulu, 1814 paskelbė F. diktatorium, 1816 diktatorium iki gyvos galvos. F. kovojo su kunigija, ypač su jėzuitais, ir stengėsi izoliuoti Paragvajų nuo santykių su kitais kraštais, padaryti jį autarkiniu, pirmiausia agrariniu kraštu. Savo tikslų siekė teroru.

G. Cabanellas, El dictador del Paraguay Dr. F. 1946.

Franciabigio Francesco di Cristofano Bigi (apie 1482–1525) italų tapytojas, Piero di Cosimo mokinys. 1513 kartu su Andrea del Sartro tapė freskas SS. Annunziata ir Chiostro degli Scalzi kiemuose Florencijoje. Bažnytinėse kompozicijose idealizavo klasikinio renesanso būdą. Vertingi portretai artėja manierizmui, pvz. 1522 Jaunuolio portretas Berlyne.

Francis (lot. francium) radioaktyvus cheminis elementas, stp. Fr, eilės numeris 87, atominis svoris 223; paskutinis šarminių metalų grupės narys, pasitaikąs kaip aktinio skilimo pašalinis produktas. Taip pat, galimas daiktas, kad F. maži kiekiai

atsiranda iš mesotorio II alfa-spindulio skilimo.

Francis 1. Alfons (g. 1905) latvių poetas. Literatūrinio sąjūdžio (žurnalas Zal'ā varna), kovojusio už tam tikrų futūristinių ir ekspresionistinių tendencijų inkrustavimą latvių literatūron, pajėgiausias atstovas. F. ieškojo pozityvių temų ir jas traktavo kiek su patosu, bet provincializmų turtingu, sultingu žodžiu. Eilės: Savā pusē 1933, Zintis 1937. Poema: Jaunsaimnieks Zelmenis; apysakos: Baronu gals, Šoseja. 1941 išvežtas į Rusiją.

2. James Bicheno (1815–1892) amerikiečių inžinierius, reaktingos turbinos (F. turbina) išradėjas (1847), hidraulinių tyrinėjimų organizatorius. 1852 Lowell, Mass., įrengė hidraulinę laboratoriją turbinoms tirti, kur tyrė slenksčius (F. formula). Išsp. Lowell Hydraulic Experiments 1855, [5]1909.

Franck 1. César Auguste (1822 XII 10 Liège—1890 XI 8 Paryžiuje) Belgijos vokiečių kilmės prancūzų kompozitorius, didžiąją gyvenimo dalį praleidęs Paryžiuje. Mokėsi 1830–35 Liège konservatorijoje, privačiai pas A. J. Rejchą Paryžiuje, o šiam mirus, 1837–42 Paryžiaus konservatorijoje. Pabuvęs 1842–43 Belgijoje, vėl grįžo į Paryžių, kur gyveno iki mirties: 1851–58 vargonininkas St. Jean–St. François bažnyčioj, nuo 1858 Ste. Clodilde; nuo 1872 vargonų klasės prof. Paryžiaus konservatorijoje. Maždaug iki 1872 kaip kompozitorius F. buvo mažai žinomas, nors, be eilės kitų (daugiausia bažnytinės muzikos) veikalų, jau buvo sukūręs Six pièces pour grande orgue 1860–62, vieną svarbiausių prancūzų vargonų muzikos kūrinių. Nuo 1872 pradėta palengva plačiau domėtis jo kūriniais; tačiau tinkamo savo kūrybinio pajėgumo įvertinimo F. susilaukė tik savo gyvenimo gale. Tuo metu (1872–90) F. sukūrė savo svarbiausius veikalus, ir tai yra: simfonija d–moll 1888, simfoninės variacijos fortepijonui ir orkestrui 1885; simf. poemos: Les éolides 1876, Le chasseur maudit 1882, Les djinns fort. ir ork. 1884; oratorijos Les béatitudes 1879 ir Rédemption 1872 (perdirbta 1874); smuiko sonata a–dur 1886, styg. kvartetas d–dur 1889, fort. kvintetas f–moll 1879; fort solo: Prélude, choral et fugue 1884, Prélude, aria et final 1887; vargonams: Trois pièces 1878, Trois chorals 1890 — paskutinysis F. kūrinys.

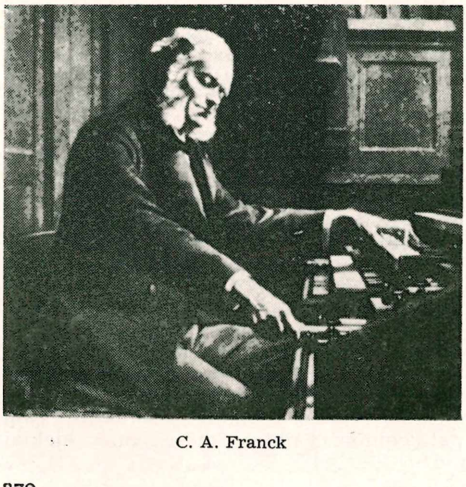
C. A. Franck

Pagrindinis F. kūrybos bruožas yra klasikinės formos ir vėlyvojo romantizmo turinio bei nuotaikos sintezė, išreikšta savišku stiliumi, linkstančiu retkarčiais į akademiškumą. Formos atveju F. nemaža įtakos yra turėję Bachas ir Beethovenas. F. harmonija, iš dalies Wagnerio įtakoje, yra ryškiai chromatiška; dramatiškai jausminis polinkis yra artimas Lisztui (tai ypač ryšku F. simf. poemose ir oratorijose). Savo kūryba F. turėjo žymios įtakos vėlesnei prancūzų muz. raidai: jis prancūzų įtakoje atgaivino ne tik paskiras formas (sonatą, fugą, variacijas), bet ir apskritai pačią instrumentinę bei simfoninę muz., kuri tuo metu buvo gerokai nuslopinta teatrinės, ypač operinės muz.; gi jo harmonijos traktavimas iš dalies paruošė kelią impresionizmui. Naująją prancūzų muz. F. veikė ir per savo gausius mokinius, kurių tarpe buvo ir tokie vėliau stambūs prancūzų komp. kaip V. d'Indy, H. Duparc ir E. Chausson. Toji įtaka, priešinga kraštutiniai modernios muz. krypčiai, yra jaučiama ir šių dienų prancūzų muzikoje.

Kiti svarbesnieji F. kūriniai: operos Hulda 1885 ir Ghiselle 1890 (baigta instrumentuoti jo mokinių); simf. poema Psyché chorui ir ork. 1888; 4 fort. trio 1841–42; oratorijos Ruth 1845 ir Rébecca 1881; mišios op. 12 (1860), 150–ji psalmė 1888, dainos La procession 1888 ir Les cloches du soir 1888, giesmė Panis angelicus 1872.

V. d'Indy, C. F. (16 laida) 1930 (angl. [3]1929); *M. Emmanuel,* C. F. 1930; *R. Jardillier,* La musique de chambre de C. F. 1930; *C. Tournemire,* C. F. 1931; *H. Haag,* C. F. als Orgelkomponist 1936; *P. Kreutzer,* Die simfonische Form C. F's 1938; *W. Mohr,* C. F. 1942; *M. Kunel,* La vie de C. F. 1947; *N. Demuth,* C. F. 1949; *N. Dufourcq,* C. F. 1949; *C. v. d. Borren,* C. F. 1950; *C. Taube,* C. F. und wir 1951; *L. Vallas,* C. F. 1951; *A. Colling,* C. F. 1952. *K. O.*

2. Hans (g. 1879) vokiečių rašytojas, pasižymįs plačia tematika, konstruktyvia forma ir aštriais psichologiniais kontrastais. Dramos: Der Herzog von Reichstadt 1910; Godiva 1919; Kanzler und König 1926; Die fremde Braut 1936; romanai: Meta Koggenpord 1925; Reise in die Ewig-

keit 1934; Annette 1937; Sebastian 1949 ir kt.

3. James (g. 1882) vokiečių amerikiečių fizikas. Studijavo Heidelbergo ir Berlyno univ. 1918–20 fizikos skyriaus vedėjas Kaiser Wilhelm institute, 1920–33 Göttingeno univ. prof., 1935–38 Johns Hopkins univ. prof., nuo 1938 Chicagos univ. prof. 1935 kartu su G. Hertz gavo Nobelio fizikos premiją. Kartu su P. Jordanu išsp. Anregung von Quantensprüngen durch Stösse 1926 ir kt.

4. Sebastian, kitaip Frank v. Wörd (1499–1542), vokiečių kronikininkas ir protestantų mistikas; kat. kunigas, 1527–31 liuteronas, paskui ir nuo reformatų atsimetęs ir šių persekiojamas, vertėsi įvairiais verslais ir skelbė panteistinę mistiką. Parašė Chronica 1531; Paradoxa 1534; Germaniae Chronicon 1538; Guldin Arch 1538 ir kt.

N. Glawe, F-s unkirchliches Christentum 1911; *A. Reimann,* F. als Geschichtsphilosoph 1921; *W. E. Peuckert,* S. F. 1943.

Francke 1. August Hermann (1663–1727) protestantų teologas ir pedagogas, vienas vad. pietizmo steigėjų. Nuo 1685 doc. Leipzige, įsteigė studentų tarpe Collegia biblica. Suėjęs į konfliktą su fakultetu, persikėlė į Halle, kur nuo 1691 buvo univ. prof. ir kunigu Glauchoje. Įsteigė eilę mokyklų, našlaičių prieglaudų, pedagoginių institutų. Savo laiku turėjo didelės įtakos auklėjimo srityje ne tiktai Vokietijoje, bet ir užsienyje. Jo pedagoginius raštus išleido C. Kramer 1885.

A. Roth, A. H. F. 1934; *H. Stahl,* A. H. F. Der Einfluss Luthers und Molinos' auf ihn. 1939.

2. Gotthelf August (1696–1769) August Hermann F. sūnus, Hallės univ. prof. Jo iniciatyva buvo įst. ir jo priežiūroje vedamas 1727–40 vad. lietuviškas seminaras prie Hallės univ., kurio rūpesčiu ir darbu pasirodė 1730 Haako Vocabularium Littvanico–Germanicum, vertimas iš J. A. Freylinghauseno Dawadnas Mokslas apie Duszios Iszganimą 1729 ir Compendium oder kurtzer Begriff der gantzen christlichen Lehre, taip pat Glozerio ir Behrendo Keles nobažnos Giesmes 1736, 1738. Pats F. pridėjo prakalbą Haako Liet.-vok. žodynui.

Fr. Specht, Das litauische Seminar an der Univ. Halle (Arch. Phil. 1935 V, 36–56 psl.).

Francke, Meister F., nežinomos kilmės (gal olandų) tapytojas, 1407–14 ir 1424 minimas Hamburge. Išlikę darbai: šv. Barboros altorius iš Nykorko (apie 1410, Helsinkio muzėjuje), Imago pietatis (apie 1420, pav. Leipzige ir Hamburge), šv. Tomo arba vad. Anglijos Laivininkų altorius (1424, dalys Hamburgo Kunsthalle). Beveik tikra, kad F. apie 1405 buvo Prancūzijoje, kur turėjęs pažinti naują italų Trecento įtakoje susiformavusią knygų tapybą. Š. Vokietijos tapyboje F. atstovauja vad. ‚minkštajam stiliui'—sušvelnintos linijos gotinio meno stadijai, būdingai XV a. pradžiai. Veidus, drabužius, padargus, žolynus, legendos veiksmą F. perteikia nuoširdžiai ir gan įvairiai; niuansų turtingos yra jo gilios ir šiltos spalvos. Visdėlto F. vaizdavimo būdas dar viduramžinis: nevengia auksinio fono, ypač archaiškas erdvės problemoje, naudoja kartais net vad. ‚atvirkščią perspektyvą'. F. dirbtuvė turėjo būti žymi. Jo darbai, Baltijos jūra eksportuojami, patekę į Prūsus, Švediją, paliko pėdsakų tų kraštų ankstyvoje tapyboje.

Francke Šv. Barboros persekiojimas

B. Martens, M. F. 1929; *O. Kerber,* M. F. und die deutsche Kunst um 1400, 1939. *P. Rkl.*

Francken Frans jaunesnysis (1581–1642) flamų tapytojas Antverpene, žymiausias ir produktyviausias didelės F. tapytojų giminės atstovas (tapytojais buvo jo tėvas, brolis, sūnus, dėdės). F. tapė biblinius, istorinius paveikslus, peisažą, puotas, paradus su dideliu figūrų skaičiumi. F. įvedė naują žanro rūšį—preciziškai nutapytas paveikslų galerijas ar senienų kolekcijas.

F. Francken Meno ir retenybių kabinetas

Franco (it. ‚laisvas') prekyboje vartojamas terminas, reiškiąs, kad prekės pristatomos be mokesčio iki važtaraštyje pažymėtos vietos. Pvz. F. Vilniaus geležinkelio stotis, F. Klaipėdos uostas ir t.t. reiškia, kad pardavėjas apmoka iki pažymėtos vietos visas išlaidas, susijusias su prekių pristatymu (pakrovimas, perkrovimas, supakavimas, važma, paštas ir kt.).

Franco Francisco (g. 1892) ispanų valstybės galva (caudillo), generalisimas. 1923 vadovavo svetimšalių legionui, kovojant su Abdel Krimu. 1928–31 karo akademijos viršininkas Saragosoje. 1934 generalinio štabo viršininkas. Griežtai malšino Asturijos angliakasių streiką. 1936 liaudies fronto vyriausybė F. išsiuntė į kolonijas, kur pradėjo prieš vyriausybę rengti sąmokslą. 1936 VII 17 pradėjo pilietinį karą Ispanijoje. Karinės juntos buvo paskelbtas caudillo ir generalisimu, 1937 ir falangos vyriausiuoju vadu. 1939, su vokiečių ir italų pagalba laimėjo pilietinį karą. Legali politinė partija teliko tik falanga. 1939 paskelbtas vyr. valstybės vadu, F., be turėtųjų pareigų, pasiėmė 1939 ir ministerio pirmininko pareigas. II pas. karo metu, nepaisydamas Hitlerio ir Mussolinio spaudimo, neįsikišo į karą, nors 1939 buvo pasirašęs antikomunistinį paktą. 1940 F. deklaravo Ispanijos neutralumą. 1941 visdėlto okupavo sutarptautintą Tangero uostą. Vok. į pagalbą pasiuntė savanorių Mėlynąją diviziją. Po II pas. karo Ispanija nepateko į Jungtinių Tautų organizaciją, ir ilgai buvo pairę diplomatiniai santykiai su vakarų valstybėmis. Ir tik 1951 F. sudarė su JAV apsigynimo sutartį ir suteikė karines bazes. 1947 Ispanijos gyventojai referendumu patvirtino F. valdžią ir titulus ir suteikė jam teisę skirti sau įpėdinį. Tais pačiais metais buvo paskelbta Ispanija paveldima monarchija, o F. paliko regentas.

F. Franco

Franco Magister, dar vadinamas F. de Colonia, F. Leodiensis (iš Liège), F. Parisiensis, XIII a. muzikas ir teoretikas. Ligi šiol istorikų nuomonės nesutinka, ar įvairiais priediniais vardais vadinami F. yra buvęs tas pats asmuo, ar yra buvę trys F. Su F. vardu yra susiję du svarbūs muzikos teorijos traktatai: Ars cantus mensurabilis ir Compendium de Discantus. Čia pirmą kartą buvo surinkti ir suklasifikuoti vad. menzūralinės muzikos dėsniai. Pirmą kartą muzikos istorijoje gaidų ritmas įgavo pastovią vertę ir konkretų apipavidalinimą. Čia nustatyta keturios gaidų vertės, keturi ritminiai charakteriai: longa, duplex longa, brevis, semibrevis. Tai atitinka mūsų dienų gaidų vertę: sveikoji, arba pilnoji, dvigubai pilnoji, pusinė, ketvirtinė.

Iz. V.

Francoeur François (1698–1787) prancūzų smuikininkas ir kompozitorius. Kurį laiką buvo karaliaus kapelos narys ir rūmų kompozitorius. Išleido du rinkinius smuiko sonatų, kurios savo forma ir instrumento traktavimu rodo žymią pažangą, palyginus su kitais anos epochos prancūzų kompozitoriais. Kamerinės muzikos plotmėje kaikurios tų sonatų (Nr. 4 E dur) ir šiandien nenustojo savo vertės. F. kartu su Rebel parašė kelias operas.

François–Poncet André (g. 1887) prancūzų diplomatas. 1924 parlamento atstovas, 1928-31 valstybės pasekretorius, 1932-37 pasiuntinys Berlyne, o 1938–40 Romoje. 1943–44 internuotas Vokietijoje. 1949 augštasis komisaras Vokietijos prancūzų zonoje. 1953 pasiuntinys V. Vokietijoje. 1952 Prancūzų Akademijos narys. Išsp. Les affinités électives de Goethe 1909; Ce que pense la jeunesse allemande 1913; Réflexions d'un républicain moderne 1925; Discours français 1930; Souvenirs d'une ambassade à Berlin 1946; De Versailles à Potsdam 1948; Carnets d'un captif 1952; Die politische Sendung der Jugend 1952.

François vaza puošniausias atikos vazų tapybos kūrinys. Augštis 2,5 m. Vazoje 5 paveikslų juostos, juodos figūros šviesiai

raudoname fone. Keturios viršutiniosios paveikslų juostos paaiškintos įrašais. Vaza pagaminta apie 560 atikos puodžiaus Ergotimo, o piešta Klitijaus. Rasta 1844 Chiusi, dabar Florencijos muzėjuje. Pavadinta jos savininko vardu.

François vaza

Hoppin, Handbook of Greek Blackfigured Vases 1924; *A. Rumpf,* Handbuch der Archäologie 4, 1953.

Franeker Olandijos Fryzijos provincijos mst. prie Leeuwarden–Harlingen perkaso; apie 10.000 gyv. (1955); sena rotušė su brangiais paveikslais. 1585–1811 buvo universitetas ir 1774–81 planetariumas. Cukraus fabrikas ir laivų statyklos. F. universitete tarp kitų prieš 1655 studijavo ir Boguslovas Chilinskis, biblijos vertėjas lietuviškai.

Frangula žr. šaltekšnis.

Frank 1. A d o l f (1834–1916) vokiečių chemikas, 1861 davęs pradžią vokiečių kalio pramonei; iki 1876 jis buvo jungtinių cheminių fabrikų dir. Leopoldshalle. Nuo 1876 persimetė į stiklo pramonę, kur padarė eilę techninių išradimų. Kartu su N. Caro jis išvystė cianamidų procesą.

2. B r u n o (1887–1945) vokiečių rašytojas. Jo kūryboje jaučiama didelė Flaubert, Turgenevo ir Thomas Mann, su kuriuo buvo susidraugavęs, įtaka. Iš jo lyrikos, dramos ir prozos kūrinių pažymėtina: Die Schatten der Dinge 1912; Die Kelter 1920; Sturm im Wasserglas 1930; Politische Novelle 1928; Der Magier 1929; Die Tochter 1943 ir kt.

3. H a n s (1900–1946) vokiečių nacionalsocialistinis politikas, 1923 Müncheno perversmo dalyvis, 1933 Bavarijos teisingumo ministeris, 1934 Reicho ministeris, vokiečių teisės akad. įsteigėjas, 1939 Lenkijos generalgubernatorius. Nürnbergo teismo nuteistas ir 1946 X 16 pakartas. Jo atsiminimai išsp. Im Angesichts des Galgens 1953.

4. J a k o b, tikrai Jankiev Leibovič (1720–1791) Lenkijos žydų teologas ir mistikas, įsteigęs frankistų sektą, priešingą talmudistams. Priverstas palikti Podolę, Turkijoje buvo priėmęs Mahometo tikėjimą, o 1758 persikėlęs su savo šalininkais apsikrikštijo, bet bažnytinio teismo nutarimu (1760) uždarytas į kalėjimą. Vėliau Offenbache savo šalininkų remiamas ištaigingai gyveno.

H. Graetz, F. und die Frankisten 1868; *G. Scholem,* Major Trends in Jewish Mysticism 1941.

5. J o h a n n P e t e r (1745–1821) vokiečių gydytojas, žymus socialinės higienos veikla. 1766 gavo med. dr. laipsnį Heidelbergo univ., 1784 Göttingeno univ. prof., nuo 1785 Lombardijos sveikatos skyriaus dir., paskiau Vienos univ. prof., nuo 1804 Vilniaus univ. prof., kur savo planu sukūrė medicinos fakultetą. Įsteigtą kliniką perdavė savo sūnui Josef F. ir išvyko į Petrapilį, kur 1805–08 buvo Aleksandro I naminiu gydytoju. 1809–11 gyveno Freiburge, paskui Vienoje. Garsėjo kaip klinicistas ir teismo medicinos specialistas. Pagrindinis veikalas System einer vollständigen Polizei 1784–88; Behandlung der Krankheiten des Menschen ir kt. Autobiografija išėjo 1802.

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński III 1899–1900, 169–170 psl.; *Doll,* J. P. F. 1909.

6. J o s e f (1771–1842) vokiečių gydytojas, Johann Peter F. sūnus. Mediciną studijavo Göttingeno ir Padovos univ. Profesoriavo Padovos univ., nuo 1796 Vienos miesto ligoninės vyr. gydytojas, 1804–05 Vilniaus univ. patologijos prof., 1805–23 patologijos ir specialinės terapijos prof. ir tėvo įsteigtos klinikos vedėjas. Ištarnavęs pensiją, išsikėlė į Italiją. Vilniuje medicinos fakultetą padarė vienu geriausių Europoje. Gyvai dalyvavo ir viešajame Lietuvos gyvenime, buvo tapęs centriniu asmeniu Vilniaus intelektualų tarpe. Jo vertingi atsiminimai, liečią jo gyvenimą Vilniuje, išsp. 1913. Iš medicinos srities išsp. Grundriss der Pathologie 1803 ir kt.

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński III 1899–1900, 170–173 psl.

7. L e o n h a r d (g. 1882) vokiečių rašytojas. Kaip pacifistas ir nacionalsocializmo priešininkas 1933 pasitraukė į JAV. Jis yra vienas būdingiausių ekspresionizmo atstovų prozoje. Ypatingu subtilumu palietęs socialines, erotines ir pacifistines temas ir idėjas, susilaukė pasaulinio pripažinimo. Išsp. Die Räuberbande 1914; Die Fürstin 1915; Die Ursache 1915; Der Mensch ist gut 1918; Der Bürger 1924; Im letzten Wagen 1925; Karl und Anna 1927; Das Ochsenfurter Männerquartett 1927; Bruder u. Schwester 1929; Von drei Millionen drei 1933; Die Traumgefährten 1936; Der Jünger Jesu 1949; Mathilde 1949.

8. P h i l i p p (g. 1884) austrų filosofas, anksčiau profesoriavęs Vienoje, nuo 1938 JAV. Neopozityvizmo atstovas, autorius veikalų: Das Kausalgesetz und seine Grenzen 1932; Das Ende d. mechanischen Physik 1935; Between Physics and Philosophy 1941; Modern Science and Its Philosophy 1949.

9. S e m i o n L u d v i k o v i č (1877–1950) rusų religijos (pravoslavų) filosofas. Bolševikų ištremtas 1922, daugiausia gyveno Berlyne, vėliau Londone. Atsirėmęs Plotinu, kūrė panteistinę metafiziką ir krikščionišką kultūros filosofiją. Išsp. Die russische Weltanschauung 1926 ir kt.

10. T e n n e y (1876–1939) JAV istorikas, Romos istorijos specialistas, nuo 1919 Johns Hopkins univ. prof. Išsp. Roman

Imperialism 1914; Economic History of Rome ²1927; Vergil: a Biography 1922; Catullus and Horace 1928; Life and the Literature of the Roman Republic 1930; Roman Buildings of the Republic 1924; Aspects of Social Behavior in Ancient Rome 1931; leido Economic Survey of Ancient Rome 1933–40.

Frankai (,laisvieji') bendras pavadinimas kelių germanų tautelių, gyvenusių III amžiuje po Kr. vidurinio ir žemutinio Reino srityje. F. vardas pirmą kartą minimas 258, ir apie tą laiką jie įsibrovė į romėnams priklausiusią belgų Galiją. Jie įsikūrė Brabante, Flandrijoje ir pasiekė Vokiečių jūrą. Šie F., gavę saliečių vardą, nuo V a. vidurio, erdėjant imperijai, ėmė plėstis visoje Galijoje ir davė pradžią Frankų karalystei. Kiti F., vadinami ripuarais, apie 406 gyveno žemutiniame ir viduriniame Reine, ir jų centras buvo Kölno miestas. Vėliau jie pasistūmėję į rytus, turėjo nemažos reikšmės vokiečių tautai susidaryti.

F. k r a š t a s. Vokietijos sritis Maino upės baseine, po Karolingų imperijos subyrėjimo buvo svarbiausia Vokietijos sritis. Saksų dinastijos metu ji sunyko ir suskilo į Reino ir r. F. dalis. Iš Reino F. srities kilo imp. saliečių giminė (1024). Jiems valdant, Reino F. buvo išdraskyti ir atiteko Mainzo, Vormso ir Speierio vyskupams ir Reino palatinatui. F. vardas nuo šiol imtas taikyti tik rytinei krašto daliai. Bet ir čia įsigalėjo Würzburgo vyskupas, pradžioje turėjęs vien teismo valdžią ir vėliau (nuo 1168) gavęs iš Friedricho I visišką kunigaikštystės valdžią, F. kunigaikščių titulą, atnaujintą XV a., Würzburgo vyskupai išlaikė iki 1802, kada kunigaikštystė buvo sekularizuota. F. atiteko įvairioms vokiečių valstybėms. Didesniąją dalį pasisavino Bavarija, kurios valdoma sritis ir iki šiol išlaikė F. (Mainfranken) vardą.

F. Steinbach und *F. Petri*, Zur Grundlegung der europäischen Einheit durch Franken 1939; *W. Wartburg*, Umfang der germanischen Siedlung in Nordgalien im 5. und 6. Jahrh. 1950. *J. J.*

F. k a r a l y s t ė. Ją įsteigė Chlodvikas (m. 511), kilęs iš frankų saliečių ir išplėtęs savo valdžią visuose frankuose. Prisijungęs dar išlikusią imperijos dalį tarp Sienos ir Luaros upių, burgundus, alemanus ir vizigotus, Chlodvikas tapo beveik visos Galijos valdovu. Jo įpėdiniai dar praplėtė F.K. į rytus iki Türingijos bei Retijos ir į pietus iki Provanso ir tuo būdu sukūrė didelę F.K. — pirmą didelį politinį junginį po Romos imperijos sugriuvimo. Prisitaikydamas prie romėnų visuomenės, buvęs pagonis Chlodvikas, vedęs burgundų princesę Klotildą, katalikę, pats (apie 495) apsikrikštijo ir tuo būdu prisitraukė kunigiją ir galų romėnų visuomenę. Chlodvikas lyg gaivino Romos imperiją Galijoje ir gretimuose kraštuose, ir iš Konstantinopolio imperatoriaus gavo konsulo titulą. Aplamai, pirmieji Merovingai save laikė imperatoriaus vietininkais ir net iki VII a. kaldino pinigus su imperatoriaus atvaizdu. Tad F.K. buvo pusiau romėniška.

Chlodviko ir jo įpėdinių užkariavimai buvo Merovingų giminės darbas. Tačiau jie negriovė buvusios romėnų visuomeninės ir socialinės santvarkos. Jie savinosi fisko žemes ir konfiskuodavo atkakliausių priešų dvarus. Tomis žemėmis Merovingų karaliai apdovanodavo savo karius bei klientus, kurie ilgainiui tapo romėniško pobūdžio dvarininkais ir žemdirbiais. Jie buvo karaliaus ištikimieji (antrustionai, vasalai) ir sudarė jo kariuomenės branduolį. Germanai didikai, susiję su Galijos romėnų žemininkais, tapo socialine politine karalių parama. Panašią paramą turėjo karaliai ir socialiniu bei ūkiniu pobūdžiu nuo pasaulinės diduomenės nesiskiriančioje, bet hierarchiškai gerai sutvarkytoje kunigijoje. Krašto valdymas vyko romėnų pavyzdžiu ir naudotasi imperijos mokesčių sistema. Iš romėnų perimtas pagrindinis administracinis vienetas — miestas su teritorija (civitas). Jame sėdėjo karaliaus paskirtas grafas, kuris valdė, teisė ir rinko mokesčius karaliaus vardu ir dalijosi su karaliumi savo pajamomis. Miestuose grafai turėjo dalytis savo valdžia su vyskupais, kurių diecezijos paprastai sutapdavo su civitates. Karalius stengėsi skirti grafais, markgrafais arba hercogais ir kitais valdininkais sau ištikimus žmones klientus. Už tarnybą atsilygindavo žeme ir šiaip visokiomis privilegijomis.

Karaliaus valdžia vienijo įvairaus kilimo valdinius: galus romėnus, frankus, alemanus, burgundus ir kt. germanus, kurie gyveno kas savo tautos teise. Kiek vienodino valstybės teisę karaliai savo dekretais, ediktais, konstitucijomis.

F.K. laikyta Merovingų giminės nuosavybe, lyg jos dvaras, ir todėl po Chlodviko mirties jo sūnų pasidalyta. F. K. suskilo į keturias dalis (su centrais Reimse, Paryžiuje, Orleane ir Soisone). Tų dalių tolimesnis skaldymasis dėl įpėdinių dalijimosi, jų valdovų tarpusavios kovos dėl sričių praplėtimo ir pirmavimo yra būdingas dviejų su puse šimtų (iki 751) metų F.K. buities požymys. Kovota nepaprastai žiauriai, ir žudynėmis priešai be atodairos buvo naikinami. Chaotiškuose karuose nematyti kokių politinių idealų; lėmė vien asmeniniai ar šeimos reikalai bei siekimai. Ypač minėtinos kovos tarp Chilperiko ir Sigiberto, vėliau tęstos jų abiejų našlių Fredegundos ir Brunhildos.

Tačiau F.K. vienybės idėja ir karuose nebuvo palaidota. Ją palaikė ir gaivino Bažnyčios hierarchija, kurios vyskupai su di-

duomene išlaikė miestus–teritorijas pagrindiniais F.K. vienetais. Tuo būdu diduomenės ir dvasininkų (ypač Metzo vysk. Arnulfo) padedamas, Merovingas Chlotacharas II (nužudęs Brunhildą) suvienijo visą F.K. (613). Tačiau Chlotocharas turėjo nusileisti diduomenei: savo ediktu (614) patvirtino vyskupų bei didžiūnų privilegijas. Įsigalėjo pasauliniai ir dvasiniai didikai ir suvaržė karalių. Jie veikė per savo vadus, majordomus, karaliaus rūmų viršininkus ir drauge jo kariuomenės (antrustiones) vadus. Tuo būdu pirmasis iškilo Austrazijos majordomas Pipinas Senesnysis, Metzo vyskupo Arnulfo palikuonis. Jis buvo paskutinio bendro F.K. karaliaus Dagoberto (m. 639) auklėtojas. Nors dar vis karaliavo Merovingai, tačiau daugiau valdžios turėjo didikų palaikomi majordomai. 656 Austrazijos, Neustrijos ir Burgundijos diduomenė išrinko visos karalystės majordomu Ebroiną, kuris ėmėsi vienyti valstybę. Kai jis, susikivirčijęs su didikais, šių buvo nužudytas, visos F.K. majordomu pasidarė Pipinas Vidurinysis (687), Pipino Senesniojo giminaitis, kuris valdė ‚karaliams tinginiams' karaliaujant. Po jo majordomas buvo sūnus Karolis Martelis (714–741), kuris pertvarkė valstybę ir iš naujo prie F.K. prijungė buvusias atsipalaidavusias vokiečių tauteles, kaip alemanus, bavarus ir tiūringiečius. Pagaliau, sumušdamas arabus ties Poitiers (732), jis išgelbėjo Europą nuo jų antplūdžio. Po jo gavęs majordomo valdžią, Pipinas Trumpasis pašalino paskutinį Merovingą Childerichą III ir popiežiaus pritarimu šv. Bonifacijaus buvo vainikuotas karaliumi (751). Tuo būdu F.K. virto Karolingų karalyste ir vėliau (nuo 800) imperija.

C. Pfister, La période mérovingienne (E. Lavisse, Histoire de France 2, 1903); *F. Lot, C. Pfister* et *Fr. Ganshoff,* Les déstinées de l'empire en Occident 395–888, 1935; *E. Salin,* La civilisation mérovingienne d'après les sépulture, les textes et le laboratoire 1949. *J. J.*

Frankas (prc. franc) piniginis vienetas, kilęs nuo Prancūzijos karaliaus Jono II 1360 nukaldintos aukso monetos su įrašu Francorum rex (prancūzų karalius). 1575–1641 kaldinti sidabriniai F. 1795 VIII 15 įvestas kaip dešimtainės sistemos monetinis vienetas, ir ligi 1926 buvo lotynų monetarinės sąjungos moneta. F. vardą savo pinigams žymėti pasisavino 1832 Belgija, 1850 Šveicarija, 1925 Albanija. F. vadintos: Švedijos XIX a. auksinės monetos, 1880 Austrijos auksinės monetos Vengrijai ir Napoleono Vestfalijai kaldintos monetos (5, 10, 20, 40 F.). Belgijoje 1926 X 25 F. pakeistas belga santykiu 1 belga = 5 frankai. Prancūzijoje 1803–76 veikė bimetalinė sistema, 1876–1914 monometalinė sistema, 1914–28 VI turėjo tik popierinį F. 1928 VI —1938 IX 25 aukso F.

René Sedillot, Le Drama des monnaies 1937.

Franke Otto (1863–1946) vokiečių sinologas. 1888–1901 Vokietijos pasiuntinybės Pekinge vertėjas, nuo 1910 Hamburgo univ. ir nuo 1923 Berlyno univ. prof. Jis tyrinėjo Kinijos ir kaimyninių kraštų istoriją ir yra paskelbęs vertingų darbų: Studien zur Geschichte des konfuzian. Dogmas und der chinesischen Staatsreligion 1920; Geschichte des chinesischen Reiches 5 tt. 1930–52 ir kt.

Frankenberg Johann Heinrich (1726—1804) austrų dvasininkas, 1759 Mecheleno arkivyskupas, 1778 kardinolas. Kovojo su jozefizmu ir tik pabėgdamas 1787 išvengė kalėjimo. Kai Belgija atiteko prancūzams, 1795 grįžo, bet, kovojęs ir su Prancūzijos prieš bažnyčią nukreiptais įstatymais, 1797 prancūzų ištremtas. Vėliau ištremtas ir iš Prūsijos, apsigyveno Bredoje (Olandijoje), kur ir mirė.

A. Theiner, J. F. 1850.

Frankenia Frankeniaceae šeimos daugmetinės žolės, puskrūmiai. Savaime auga šiltuose kraštuose sausose ir druskingose augavietėse, svarbiausiai pajūriais; taip pat stepėse. Pavadintas Upsalos medicinos prof. Johan Francke garbei.

Frankenthal Bavarijos Pfalzo provincijos mst., 28.000 gyv. (1953), turbinų, gumos, odos pramonė, varpų liejykla. Pirmą kartą šaltiniuose minimas 772. 1119–1562 augustinionų vienuolynas, nuo 1577 miestas, 1689 prancūzų sugriautas. XVI–XVII a. veikė F. tapytojų mokykla. 1755 P. A. Hannong (inicialai P. H.) įst. porcelano dirbtuvę, kur dirbo žymių meistrų, pvz. J. F. Lück, J. P. Melchior ir kt.

F. H. Hofmann, Frankenthaler Porzellan 2 tt. 1911.

Frankfort JAV Kentucky vst. sostinė, 11.900 gyv. (1950), apylinkėse didelės tabako plantacijos. Nuo 1886 Kentucky vst. kolegija negrams.

Frankfurt am Main, p.v. Vokietijos Hesseno mst., prie Maino upės, už 20 km nuo jos santakos su Reinu; 580.700 gyv. (1953). Vienas didžiausių Vokietijos prekybos centrų ir kelių mazgas. Automobilių, dviračių, siuvamųjų mašinų, rašomųjų mašinėlių, padangų, odos, dažų, spaudos mašinų, elektrinių įrankių, parfumerijos, tekstilės, baldų ir kt. pramonė. Maino uostas, lėktuvų aerodromas, 14 glžk. linijų, 21 geležinkelio stotis. Mokslo įstaigos: Goethės univ. (1912), pedagoginė akademija ir institutas, augštoji meno mokykla, konservatorija, Frobenijaus inst. kultūrų morfologijai tirti su etnografiniu muzėjumi, istorijos muzėjus, paveikslų galerija, skulptūrų rinkinys, gamtos muzėjus, muzikos muzėjus, Goethės muzėjus, universiteto biblioteka (600.000 tt.), miesto biblioteka (400.000 tt.). Opera, 3 teatrai, simfonijos ir filharmonijos orkestrai, botanikos ir zoologijos sodai. Senamiestis (Maino deš. kran-

Goethės paminklas Frankfurte

te) yra būdingas viduramžių statybos rūmais; čia yra 3 XIII a. bžn. Aplink išaugusiame naujamiestyje daug XVII–XVIII a. barokinių rūmų. Š.v. senamiesčio dalyje gimtinis Goethės namas (statytas 1592), kuris po 1944 sunaikinimo vėl atstatytas. F. labai nukentėjo II pas. karo metu. 1944 sunaikinta 43% visų namų skaičiaus. Senamiestyje sunaikinta net 95% visų pastatų.

A. Feulner, F. am Main 1938; *H. Meinert*, F. Geschichte 1949.

F. istorija. F. išaugo Romos laikais, apie romėnų pastatytą tvirtovę. 804 Karolis D. čia įkurdino saksų belaisvius. Liudvikas Pamaldusis pasistatė rūmus ir apsupo juos ginamaisiais mūrais. Nuo 1152 imperatorių rinkimo, nuo 1562 ir vainikavimo vieta. 1810 tapo didžiosios F. hercogijos sostinė, 1813 laisvas imperijos miestas. 1866 F. įėjo į Prūsijos valstybės sudėtį. 1920 kuriam laikui užimtas prancūzų. Nuo 1946 Hesseno sostinė.

F. parlamentas steigiamasis vokiečių susirinkimas 1848–49, išrinktas visuotiniu balsavimu (1 atstovas nuo 50.000 žmonių). Iš viso išrinkta 586 atstovai, dauguma liberalinės ir nacionalinės opozicijos vadų. 1848 V 18 — 1849 V 30 F.P. posėdžiavo Frankfurto šv. Povilo bažnyčioje. Parlamento tikslas buvo sudaryti bendrą Vokietijos konstituciją, bet pradžioje reikėjo įsteigti laikinoji vyriausybė. Atmetęs respublikonų pasiūlymą vyriausiajam komitetui išrinkti ir komisijos siūlymą prašyti vyriausybės 3 direktoriams paskirti, F. parlamentas išrinko ,imperijos valdytoju' (Reichsverweser) Austrijos erzhercogą Joną, kuriam parlamentas atidavė savo valdžią ir kuris paskyrė imperijos ministerius. Be to, F.P. paskyrė kreditų imperijos laivynui pastatydinti ir federacinei kariuomenei. Tačiau F.P. teturėjo moralinį autoritetą, kurio greit ir visai nebeteko. F.P. pirma atšaukė, paskui patvirtino Prūsų karaliaus su Danija parašytąją paliaubų sutartį, kuri pripažino Danijos teises į Holšteiną (IX 5 ir 16). Tai davė progos atstovams respublikonams, nepatenkintiems, kam F.P. nedavė amnestijos 1848 IV sukilėliams, savo kongresui sudaryti, paskelbti F.P. paleistą esant ir respublikos vardu sukurstyti prieš jį sukilimą. Prūsų ir austrų kariai tą sukilimą lengvai numalšino (IX 18). F.P. ilgai svarstė pagrindinių teisių klausimą ir naują konstituciją, kurios projektą komisija jam tik X 18 įteikė. Pagal tą konstituciją federalinė imperijos valdžia turėjo priklausyti šešeriems metams skiriamai atskirų valstybių atstovų tarybai, trejiems metams renkamųjų tautos atstovų tarybai ir imperatoriui. Bet čia F.P. ir susidūrė su sunkumais, kurie visai supainiojo minėtųjų partijų tarpusavio santykius. Mat, X 27 jis nutarė, kad nei viena imperijos dalis negali būti sujungta į vieną valstybę su nevokiečių gyvenamaisiais kraštais. Tuo būdu tik personaline unija galėtų būti sujungta su Austrija Čekija ir Vengrija, o su Prūsija Poznanė. Prieš šitą nutarimą protestavo Austrija, taip pat F.P. dešinieji katalikai ir respublikonai demokratai. Pastarieji nenorėjo sutikti su reakcinės Prūsijos pirmenybe, kuri, Austrijai iš imperijos sudėties išstojus, arba tik vokiškomis savo žemėmis į ją įstojus, būtų neišvengiama. F.P. ir Vokietijos visuomenė išsiskyrė į Didžiosios ir Mažosios Vokietijos (Grossdeutschland ir Kleindeutschland) šalininkus. Antrųjų buvo daugiau, ir prasidėjusi Austrijos reakcija jos priešų skaičių dar padidino. F.P. 261 balsais prieš 224 įgaliojo nuo 1848 XII Gagerno vadovaujamąjį ministerių kabinetą pradėti diplomatinius santykius su Austrija, tuo būdu pripažino ją svetima valstybe (1849 I 13), o 1849 III 28 įst. paveldimą Vokietijos imperiją ir išrinko Vokiečių imperatoriumi Prūsų karalių. Tačiau Friedrichas Vilhelmas IV nenorėjo priimti jam pasiūlytojo titulo be Vokietijos valdovų sutikimo. 28 valstybės, tiesa, pripažino konstituciją ir parlamento išrinktąjį, bet Bavarijos, Würtembergo, Saksonijos ir Honoverio karaliai tam pasipriešino, o Austrija atšaukė iš Frankfurto savo atstovus. Tada Prūsų karalius 1849 IV 28 atsi-

sakė nuo F.P. pasiūlymo. F.P. nutarė visdėlto įvykdyti savo konstituciją ir paskelbti rinkimus VII 15, net šaukė vokiečius ginkluotis ir ginti konstituciją bei laisvę. Prūsijoje, Saksonijoje, Badene ir Bavarijos Pfalze sukilo respublikonai. Saksonijos karalius ir didysis Badeno kng. kreipėsi į Prūsiją, prašydami pagalbos. Prūsijos gvardija paėmė Dresdeną, ir vyriausybės atšaukė savo atstovus iš F.P., kur beliko tik respublikonai, 105 atstovai. Jie perkėlė F.P. į Stuttgartą ir čia išrinko 5 imperijos regentus. Bet Würtembergo vyriausybė išsklaidė F.P. likučius.

V. Valentin, Geschichte der deutschen Revolution 1848–1849, 1930–31; *E. Brandenburg,* Die Deutsche Revolution 1919; *H. Blum,* Die deutsche Revolution 1897; *Haym,* Die deutsche Nationalversammlung 1848–50; *W. Momsen,* Grösse und Versagen des deutschen Bürgertums 1949.

F. t a i k a sudaryta 1871 V 10 Frankfurte prie Maino tarp Prancūzijos ir Vokietijos. Ji baigė prancūzų prūsų karą ir su mažais pakeitimais patvirtino Versalio preliminarinės sutarties sąlygas — Vokietijai Elzaso ir Lotaringijos atidavimas ir 5 miliardų aukso frankų kontribucijos išmokėjimas. Kontribucijos mokėjimui garantuoti vokiečiai laikė okupavę šiaurinę Prancūzijos teritorijos dalį.

F. l i e t u v i a i. Po II pas. karo 1946 vasarą F. priemiestyje Niederrade UNRRA įsteigė stovyklą tiems DP, kurie siekė atgauti savo JAV pilietybę. 1946–47 iš maždaug 250 įvairių tautybių gyventojų apie 50 buvo lietuvių. Tai buvo JAV gimę asmenys ir jų šeimos. 1947 pradžioj suorganizuota Lietuvių Bendruomenės apylinkė. Daugumas suaugusiųjų dirbo gretimame F. priemiestyje Sachsenhausen buvusioje pereinamojoje stovykloje. Stovyklos gydytoju buvo dr. J. Bakšys ir dantų gydytoja S. Sukarevičienė. 1947 VI 20 stovykla perkelta į Butzbachą. 1946 XI 18 likviduojant Wiesbadeno DP stovyklą, būrelis lietuvių nusikėlė į F. priemiestį Offenbachą, kur dirbo UNRRA'os amatų mokykloje. F. 1947–48 išleistos dvi lietuviškos knygos.

Frankfurt an der Oder Vokietijos Brandenburgo provincijos mst. (dabar F. apygardos mst.), pakeliui iš Varšuvos į Berlyną prie Oderio upės; 51.600 gyv. (1946). Popieriaus, batų, baldų, muilo, kavos ir vargonų pramonė. Augštoji pedagoginė mokykla (įst. 1934), Kleisto muzėjus, 1506 įkurtas univ. 1811 perkeltas į Vroclavą. 1631–32, 1640–44 užimtas švedų, 1759 rusų. XIII a. Marijos bžn. ir XIV–XVII a. rotušė 1944 sunaikinta. 1945 F. miesto dalis Oderio dešiniajame krante (Dammvorstadt, lenk. Słubice) atiteko lenkams.

F. l i e t u v i a i. Pirmieji lietuviai į F. universitetą atvyko 1556. Vėliau čia studijavo visa eilė Lietuvos didikų vaikų: 1620 Jonas Deltuviškis, 1622 Kiprijonas Masalskis, 1650 Jonas Vaina, 1752 Steponas Zabiela, 1772 Adomas Zabiela, 1776 Mykolas Grabovskis ir kt.

A. Šapoka, Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo (Židinys 1935, 424 psl.).

Frankienė-Tamošauskaitė Vanda (g.1909 I 20 Panevėžyje) 1928 baigė Panevėžio gimnaziją, 1931 išlaikiusi prie Švietimo Ministerijos egzaminus pradžios mokyklos mokytojos cenzui, Lietuvoj ir vėliau tremtyje dirbo pradžios mokyklose. Parašė visą eilę scenos veikaliukų vaikams, iš kurių buvo vaidinti: Eglutės prašymas, Barzdukų karalystėje, Kalėdų naktį, Našlaitės laimė, Broliukas ir sesutė, Karalaitė Teisutė. Į JAV atvyko 1951.

Franklin 1. B e n j a m i n (1706 I 17 Bostone — 1790 IV 17 Philadelphijoje) Š. Amerikos politikas, rašytojas, fizikas. 12 m. amžiaus stojo pas brolį Bostone spaustuvininko ir knygų pardavėjo darbo dirbti. 1723 Philadelphijoj vertėsi žurnalistika. 1724 išvyko į Londoną, kur dirbo kaip spaustuvininkas. Grįžęs Philadelphijoje įst. savo spaustuvę. Čia subūrė šviesuomenės atstovus, kurie domėjosi politikos, kultūros, mokslo klausimais. Ilgainiui F. sumanymu Philadelphijoje buvo įst. universitetas, biblioteka, keletas visuomeninio ir mokslinio pobūdžio draugijų. 1732 F. pradėjo leisti laikraštį Poor Richard's Almanac, kuris ėjo 25 metus. Įgijo didelę įtaką plačiuose gyventojų sluogsniuose ir greitai iškilo į politikos ir mokslo viršūnes. 1736 F. Pennsilvanijos kolonijos parlamento sekretorius. 1737 Philadelphijos pašto viršininkas, 1753 generalinis atstovas visoms Anglijos kolonijoms Amerikoj. 1757–62 vadovavo kolonijų v-bai Londone. 1764–65 atstovavo Amerikos kolonijoms anglų vyriausybėje. Ištikus konfliktui tarp metropolijos ir Amerikos kolonijų, griežtai gynė Londone savo krašto interesus, dėl ko 1775 Anglijos valdžios pašalintas iš pareigų, ir kaip tremtinis turėjo grįžti į Philadelphiją. Aktyviai dalyvavo kovose už savo krašto savarankiškumą, kartu su kitais pasirašė (1776) Š. Amerikos nepriklausomybės aktą. 1776 atvyko į Paryžių kaip JAV pasiuntinys, su Prancūzija sudarė sąjungą, žymų vaidmenį vaidino, sudarant Versalio taikos sutartį su Anglija (1783). 1785 grįžęs į JAV, buvo Pennsilvanijos vst. tarybos pirmininku. 1787 nariu įėjo į JAV kongresą. Politinę veiklą tęsė ligi 1788. Būdamas žymiausiu švietimo laikotarpio atstovu Amerikoje, F. kartu buvo pirmas amerikietis mokslininkas, kurio vardas plačiai pagarsėjo Europoje. F. domėjosi gamtos mokslais, ypatingą dėmesį kreipdamas

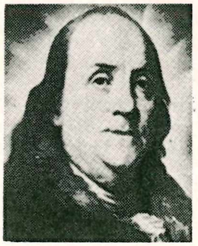

B. Franklin

į taikomąją jų pusę. Studijavo degimo reiškinius, siekdamas įrengti ekonomiškas šildymo krosnis. Tyrė atmosferos elektros reiškinius, kartu spręsdė klausimą, kaip žaibus padaryti žmogui nežalingus. 1745–57 laikotarpyje atliktų mokslinių tyrimų aprašymus siuntinėjo Londono pirkliui Collinsonui, kuris juos įduodavo Royal Society. 1752 atliko vad. ‚aitvaro tyrimus', kuriais įrodė žaibo ir elektros kibirkšties identiškumą. 1754 realizavo žaibolaidžio idėją. Sudarė unitarinę elektros prigimties teoriją, pagal kurią kiekviename kūne yra tik vienos rūšies tam tikra elektrinė materija, vad. elektrinis fluidas; elektrinis savitarpio kūnų veikimas (trauka arba atstūmimas) priklauso nuo to, kiek kūnuose to fluido, palyginant su normaliu jo kiekiu elektriškai neutraliuose kūnuose, yra: perteklius ar neperteklius. Daugelis šios teorijos išvadų lyg ir nesutiko su anuometiniais tyrimų duomenimis, ir todėl ji neilgai laikėsi, užleisdama vietą dualistinei teorijai. Naujaisiais laikais iškilusi elektrinė materijos teorija daugiau atitinka F. pažiūras, nei anas dualistinės elektros pažiūras. Išsp. Autobiography (liet. išvertė S. Dabušis); Poor Richard's Almanac; Rules for Reducing a Great Empire to a Smallone. Visi jo raštai išleisti: Completes Works, 10 tt. 1887–88.

P. L. Ford, F.-Bibliography 1889; *B. Fay,* F. 1930; *E. Klostermann,* B. F. 1936; *C. van Dorfen,* F. 1939.

2. John (1786–1847) anglų jūrų karininkas ir Arkčio tyrinėtojas. 1819–22 su Richardsonu ieškojo kelio iš Atlanto vandenyno į Pacifiką ir ištyrė š. Amerikos krantus. 1825–27 ir 1845 surengė ekspediciją šiaurės vakariniam keliui surasti. Ekspedicija paskutinį kartą buvo pastebėta 1845 VII 26 Melville įlankoje ties 77° š. platumos ir 66° v. ilgumos. Nuo 1848 Anglijos valdžia, F. žmona ir amerikietis pirklys Grinnell suruošė 39 pagalbos ir ieškojimo ekspedicijas, bet tik 1859 Mac Clintock aptiko žuvusiųjų liekanų ir dalį dienoraščių, iš kurių matyti, kad F. plaukė Lancasterio sąsiauriu, toliau į šiaurę Wellingtono sąsiauriu aplink Cornwell salą ir Wales Princo Žemę, bet prieš Karaliaus Vilhelmo Žemę laivai įšalo. Čia, pastovėjęs 2 žiemas, skorbutu mirė F., 9 karininkai ir 15 jūrininkų. Likusieji (105 vyrai) kapitonų vedami, 1848 IV 22 paliko laivus ir mėgino pėsti sausuma išsigelbėti, bet visi žuvo nuo bado ir šalčio. 1930 kanadietis lakūnas mjr. Burwash aptiko Karaliaus Vilhelmo Žemėje daugiau žuvusios ekspedicijos liekanų. Paskutinioji F. ekspedicija laikoma iš tragiškiausių Arkčio ekspedicijų. Jo garbei F. vardu pavadintas Arkčio vandenyno sąsiauris tarp Boothia Felix ir Wales Princo Žemės. Išsp. Narrative of a Journey to the Shores of Polar Sea, in the Years 1819–1822 (1824); Narrative of a Second Expedition to the Shores of the Polar Sea 1825–1827 (1828).

H. D. Traill, Life of Sir John F. 1896.

Franklino institutas (The Franklin Institute of the State of Pennsylvania for the Promotion of the Mechanics Arts) įst. 1824 Philadelphijoje, pramonės vystymuisi koordinuoti su mokslo raida, — atseit, būti tarpininku, per kurį mokslininkas bei išradėjas, gamintojas bei prekybininkas, taip pat ir vartotojas racionaliai derintų savo uždavinius, funkcijas ir aspiracijas. Tai seniausia tos rūšies įstaiga JAV. Savo veiklą pradėjo įvairiausių specialistų apmokymu bei paruošimu pramonei (mechanikų, chemikų, statybininkų, braižytojų). Paskaitos buvo skaitomos ne tik studentams, bet ir F.I. nariams. Pvz. 1876 E. Thomsonas skaitė eilę paskaitų apie elektrą, o 1877 drauge su Ed. J. Houstonu išbandė pirmąją dinamą ir nustatė būdus bei metodus matavimams atlikti. 1885 W. N. Jennings demonstravo pirmąsias sėkmingas žaibo fotonuotraukas. 1923 Sir J. J. Thomsonas čia skaitė apie elektroną ir t.t. F.I. ruošė nuostatus bei taisykles ir įstatymų projektus saikų bei matų vienetams, statybiniams standartams ir pn. 1864 F.I. sraigtams bei varžtams ir veržekliams išdirbo normas, kurias 1868 federalinė valdžia patvirtino JAV standartais. F.I. buvo pavedama ištirti įvairiausi technikos klausimai. Pvz. kai 1844 karo laive ‚Princeton' sprogo 12 colių patranka (tuo metu didžiausia pasaulyje) ir pareikalavo daug aukų, tai F.I. pastangomis buvo ištirta nelaimės priežastis, ir rasta, kad patrankos medžiagos atsparumas buvo žymiai mažesnis jos vidiniuose sluogsniuose, negu išoriniuose. Taigi, buvo nustatytas dar nežinotas mokslinis faktas. 1901 pirmoji automatinio telefono sistema buvo įtaisyta F.I. paskaitų salėje, o 1916 buvo demonstruota pirmoji transatlantinė telefonija. F.I. iniciatyva buvo ruošiamos pramonės parodos. Kai visuomenėje kilo sumanymas pastatyti B. Franklinui paminklą, tai F.I. vadovybė pasiūlė pastatyti Franklino vardo technikos muzėjų, kuris su Franklino paminkline sale, įvairiomis įstaigomis, biblioteka ir planetariumu, atidarytas 1934. Muzėjaus tikslas vaizdinėmis priemonėmis lankytojams teikti techninį išsimokslinimą. Biblioteka turi per 130.000 tomų ir per 44.000 atskirų rašinių; be to, F.I. yra vienintelė įstaiga, turinti visus patentų aprašymo rinkinius. Prie F. I. veikia dvi tyrimų įstaigos: Bartol Research Foundation (įst. 1921) fizikos mokslinėms problemoms tirti ir biologinė tyrimo laboratorija (įst. 1935) spinduliuojamosios energijos įtakai žmogaus psichikai bei organizmui tirti. F.I. nuo 1826 leidžia ‚Journal of the Franklin Institute', skirtą moksliniams išradimams ir jų pritaikymui

pramonėje. 1915 įst. Franklino medalis, kuriuo pirmasis buvo apdovanotas Alva Edisonas; vėliau juo buvo apdovanoti Einsteinas, Markonis, Rutherfordas, Zeemanas ir kt.

Thomas Coulson, The Franklin Institute from 1824 to 1949. *A. J.*

Franko Ivan (1856–1916) ukrainiečių rašytojas. Studijuodamas Lvovo univ., pateko Dragomanovo idėjų įtakon; už susirašinėjimą su juo buvo kalinamas. Studentaudamas redagavo Hromadskij Druh, Dzvin, Molot, leido Dribna biblioteka, rašė eilėraščius, apysakas, mokslo darbus. Baigęs univ., ruošėsi Lvovo univ. ukrainiečių kalbos ir literatūros profesūrai, bet dėl politinių priežasčių nebuvo į universitetą įsileistas. Toliau redagavo Liter. Naukovi Vistnik, dirbo Ševčenkos vardo draugijoje. Poezijų rinkiniai: Zivjale listia 1896; Panski žarti 1911; Višenskij 1911; Moisej 1905 ir kt.; apysakos: Zachar Berkut 1902; Na dni, Do svitla, Malij Miron 1902; dramos: Ukradene ščastia 1909; Učitel 1911 ir kt.; studijos: Ivan Višenskij 1896; Karpato ruske pismenstvo 1900; Varlaam ta Joasaf 1899 ir kt.; literatūra vaikams: Lis Mikita 1909; Koli šče zviri govorili 1903 ir kt. Be to, parašė Narys istorii ukrainskoj literatury 1910. Lietuviškai F. apysakas ir eilėraščius vertė P. Paršaitis (Siūlelis), L. Gira, S. Landsbergaitė, K. Jasiukaitis.

S. Efremov, I. F. 1916.

Frankofilas (lot.–gr.) asmuo, draugiškai nusiteikęs prancūzams, remiąs įvairias prancūziškąsias idėjas.

Frankolinas fazanų (Phasianidae) šeimos paukščių gentis, pilkosios kurapkos didumo; patinai į ją panašūs, bet turi vieną ar du pentinus; apvali uodega trumpesnė už sparną. Apsiplunksnavimu patinas kartais žymiai skiriasi nuo patelės. Žinoma apie 60 rūšių, daugiausia Afrikoje, mažiau Indijoje, M. Azijoje, Persijoje, Arabijoje ir Kipre. P. Europoje dar prieš šimtą metų gyveno paprastasis F. (Francolinus francolinus), kuris dabar išliko tik M. Azijoje, Persijoje, š. Indijoje, Užkaukazyje Kuros ir Arakso slėniuose. F. gyvena lygumų tankioje augalijoje; moka gerai pasislėpti. Skrenda blogai. F. skaičius smarkiai mažėja.

Frankolinas

Frankų Jura (vok. Frankenjura, Fraenkische Alb) p. Vokietijos (Bavarijos) kalnai tarp Maino ir Woernitzo, š.r. Juros terasinių augštumų dalis; vidutiniškai 500–600 m augščio su augščiausia viršūne Hesselberg 689 m. F.J. tipiška daugelių urvų (su stalagmitais ir stalaktitais), ypačiai tarp Pegnitzo ir Wilso (Muggendorio Gailenreutherio urvai). Gyventojai verčiasi miško ir žemės ūkiu. Šiaurinė F.J. dalis, vad. Frankų Šveicarija, turi daug suskilusių uolų.

Frankų Miškas (vok. Frankenwald) vidurinės Vokietijos kalnai tarp Fichtelio ir Türingijos Miško kalnų. Kalvotos plokštakalnės, išraižytos giliais kloniais ir grioviais, susidėjusios iš devono, siluro, kambrio ir gneiso padermių. Augščiausia viršūnė Döbraberg 794 m.

Frankų Šveicarija žr. Frankų Jura.

Františkovy Lázně v. Čekijos kurortas su mineralinio vandens (geležies ir angliarūgštės) versmėmis. Gydomos širdies ir moterų ligos.

Franz 1. A d o l f (1842–1916) vokiečių katalikų teologas ir žurnalistas. 1875–82 Prūsų seimo ir reichstago narys, 1878–81 redagavo laikraštį Germania. Breslau arkiv. Herzog pakviestas į kapitulą, daug prisidėjo prie vyskupijos reikalų tvarkymo, kurie dėl Kulturkampfo buvo pašliję, vėliau buvo įtakingas kardinolo Kopp patarėjas, ypač socialiniais klausimais. Kulturkampfo laikais baustas kalėjimu ir piniginėmis bausmėmis. Trumpą laiką profesoriavo Münchene. Išsp. Die Messe in deutschen Mittelalter 1902; Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter 1909; perdirbo Rohrbacherio Kirchengeschichte 1877 ir kt.

2. R e s e l, vad. Kuhschmalz (m. 1457) kryžiuočių diplomatas. Studijavo Leipzige ir teisę Prahoje ir Vienoje. 1415 teisių daktaras, po to kryžiuočių didžiojo magistro Küchmeisterio sekretorius. 1417 dalyvavo kryžiuočių atstovybėje Konstancos susirinkime, paskiau Melno ežero derybose, 1423 kryžiuočių pasiuntinys į Lietuvą. 1424 Varmės vyskupas, bet ir toliau atstovavo kryžiuočiams 1435 taikos derybose ir Bazelio bžn. susirinkime, 1438 imperatoriaus rinkimuose ir kt.

Altpreussische Biographie, 193 psl.

3. (iki 1847 K n a u t h) R o b e r t (1815–1892) vokiečių kompozitorius, vienas ryškiųjų vok. romantinės dainos atstovų. Didžiąją savo gyvenimo dalį praleido Hallėje: nuo 1842 dirigentas dainavimo akademijoje (Singakademie), nuo 1851 universiteto muzikos skyriaus dir. Apkurtimo ir nervų ligos priverstas, 1868 pasitraukė iš visų pareigų. F. kūryba, išskyrus kelis chorinius veikalus (117-ji psalmė 2 chorams, Kyrie chorui ir solistams ir kt.), ribojasi solo dainomis, skirtomis daugiausia mezzo-sopranui. Joms būdinga F. Schuberto lyrizmo ir R. Schumanno jausminės (tačiau nuosaikios, ne dramatiškos) bei poetinės išraiškos sintezė, griežta, liaudies dainoms artima, forma ir beveik visuomet polifoniškas fortepijono akompanimentas. Iš jo apie 350 dainų išskirtina: Lotosblume; Stille Sicherheit; Gewitternacht; Im Herbst; Mutter, o sing mich zur Ruh; Widmung; Marie am

Fenster; Im Rhein ir ciklas Schilflieder. F. taip pat paruošė, tiesa, iš dalies to meto stiliui pritaikydamas, eilę stambių Bacho, Händelio ir kt. kūrinių rinkinių. 1910 išl. jo Gesammelte Schriften über die Wiederbelebung Bachscher und Händelscher Werke.

F. Liszt, R. F. 1872; *R. v. Procházka,* R. F. 1894; *R. Bethge,* R. F. 1908; *D. Loë* (red.), R. F.-Brevier 1915; *H. v. d. Pfordten,* R. F. 1923. *K. O.*

Franzén Frans Michael (1772–1847) suomių kilmės švedų rašytojas, retorikos, istorijos bei praktinės filosofijos prof. Abo akademijoje (Suomijoje), Švedų Akademijos narys 1808, Härnösando vyskupas 1834. Savo svajingais, ritmiškai grakščiais eilėraščiais jis sulaužė tuolaikines akademines tradicijas. Jo jautrus jausmingumas bei puikus gamtos pavaizdavimas jį padarė romantiku. Savo garsia ode apie grafą Gustaf Philip Creutz F. pralaužė romantizmo ledus Švedijoje. Jo inspiracijos šaltiniu buvo vokiečių sentimentalizmas ir anglų gamtos lyrika. F. yra parašęs ir keletą iš pačių gražiausių švedų psalmių. F. rinktinė lyrika, 7 tomai, išleista 1867–69. *J. Lng.*

Franzensbad žr. Františkovy Lázně.

Franzius 1. L u d w i g (1832–1903) vokiečių inžinierius hidraulikas. Nuo 1867 Berlyno statybos akad. prof., nuo 1875 vyr. inžinierius Bremene, kur pastatė Bremeno uostą ir reguliavo Vezerio žemupį. Išsp. Der Wasserbau [3]1900–1901; red. Handbuch der Ingeneurwissenschaften.

2. O t t o (1877–1936) vokiečių hidrotechnikas, Hannoverio A. technikos mokyklos profesorius, upių regulavimo ir uostų autoritetas, išl. Der Verkehrswasserbau 1927, apie 1930 projektavo Kinijos upių reguliavimą.

Franzos Karl Emil (1848–1904) vokiečių rašytojas, kilimo žydas, rašė iš Galicijos ir r. Europos žydų gyvenimo, red. Deutsche Dichtung. Romanai: Ein Kampf ums Recht 1882; Der Präsident 1884; Der Wahrheitssucher 1894; Judith Trachtenberg, Das Ghetto d. Ostens ir kt.

Frascati Italijos vasarvietė, p.r. Romos priemiestis, Albanų kalnų papėdėje; apie 14.000 gyv. (1955). Garsūs rūmai Villa Falconieri, Villa Aldobrandini ir parkai. Vyno (žinomo F. vardu) ir alyvos pramonė. Kat. vyskupo rezidencija.

Fraser v. Kanados Britų Kolumbijos provincijos didžiausia upė; 1130 km ilgio, baseino plotas 357.000 km^2, vid. debitas 2640 m^3/sek. Išteka Uolų kalnuose (1400 m nuo j.l.), prie Vancouverio įteka į Strait of Georgia sąsiaurį. Iš pradžių teka š.v. linkme, apsuka Cariboo Mountains kalnus ir toliau 480 km teka giliu grioviu su daug krioklių ir sraunumų per 1000 m augščio F. plokštakalnį, kur gauna Nechaco, Blackwater, Chilsotin, Lillooet, Quesnelle ir Thompson įtakus. Žemupys iki Yale (175 km) tinka laivybai. Vagoj randama aukso.

Fraser Alexander Cambell (1819–1914) anglų filosofas. Nuo 1856 Edinburgho univ. prof. 1850–57 red. North British Review. Išsp. Essays in Philosophy 1856; Rational Philosophy 1858; Philosophy of Theism 1895–96; Biographia Philosophica 1904 ir kt.; taip pat eilę monografijų apie Berkeley ir Locke.

Frasinetti 1. G i u s e p p e (1804–1868) italų kunigas, įsteigęs Figli di Maria Immacolata vienuoliją, pasižymėjęs pastoracija ir raštais, vadinamas italų ‚Arso klebonu'. Pradėta beatifikacijos byla. Išsp. Compendio della teologia morale di s. Alfonso M. de Ligorio, susilaukusi 11 laidų, paskui Capello ir Gennaro perdirbta, iki šių laikų yra vartojama teologijos studentų; Il conforto dell'anima devota 1852; Manuale prattico del parocco novello 1863 ir kt.

L. Traverso, G. F. 1918; *C. Olivari,* Della vita e delle opere del servo di Dio sac. G. F. 1928.

2. P a o l a (1809–1882) palaimintoji, Giuseppe sesuo, 1834 įkūrusi šv. Dorotėjos (Daratos) seserų vienuoliją mergaitėms auklėti, ir buvo jos viršininkė. Žr. Daratietės.

Fraternitas Baltiensis VDU lietuvių studentų korporacija, įst. 1933. Steigėjai: A. Ciucinas, D. Giedraitis, St. Šeibelis ir kt. Tikslai: ugdyti savo narių tarpe broliškumą ir siekti Pabaltijo tautų (lietuvių, latvių ir estų) susiartinimo, pirmoje eilėje studentų tarpe. Užsibrėžtam tikslui siekti F.B. palaikė glaudžius ryšius ne tiktai su VDU, bet ir su atitinkamomis latvių ir estų studentų korporacijomis. F.B. veikla nesiribojo universitetu, bet eita ir į platesniąją visuomenę, bendradarbiauta su lietuvių–estų ir lietuvių–latvių susiartinimo d-jomis. F.B. ruošdavo univ. Latvijos ir Estijos nepriklausomybės sukaktuvių minėjimus.

F.B. veikla buvo globojama ir remiama visos eilės Pabaltijo tautų susiartinimo veikėjų, todėl korporacijos garbės filisteriais yra buvę: P. Brazauskas, A. Dubinskas, K. Duš-Dušauskas, A. Kutkus, St. Lozoraitis, A. Prūsas, A. Survila, J. Urbšys ir kt. Korporacijos šefas — A. Merkys. Pradžioje F. B. turėjo 30 narių, bet 1940, prieš ją bolševikams uždarant, buvo apie 120 narių. Korporacijos pirmininkais yra buvę: A. Ciucinas, A. Vabalas, D. Giedraitis, J. Vilpišauskas, St. Šeibelis. Šalia F.B. išaugo panašios ideologijos studenčių korporacija Virgines Baltiensis. Okupacijos metu, korporacija nors ir buvo uždaryta, tačiau jos nariai savo tarpe palaikė artimus ryšius. *A. Vbl.*

Fraternitas Juvenum VDU lietuvių studentų korporacija, įst. 1927 II 27. Steigėjai: A. Bedarfas, Bilvaisas, A. Gorauskas, R. Juknevičius, St. Leskaitis, J. Narkevi-

čius, Vl. Vasiliauskas. Šūkis: Pro Amititia ‚už draugiškumą'. Rūpintasi kurti ir ugdyti akademines jaunatvės tradicijas ir papročius Lietuvos studentų tarpe. Aktyvių korporantų buvo nusistatyta turėti nedaugiau kaip 50–60. Garbės nariai: Pr. Jodelė, K. Petrauskas, St. Lozoraitis, M. Römeris. Pirmininkais yra buvę: V. Balčiūnas, P. Balsevičius, Vyt. Ciplijauskas, E. Birmanas, A. Gorauskas, G. Gudėnas, J. Narkevičius, St. Sirutis. Korporacijos spalvos: žalia–balta–raudona. Korporaciją likvidavo bolševikai 1940. *J. L.*

Fraternitas Lithuanica lietuvių gydytojų korporacija, įst. 1908 XI 15 Petrapilyje. Įkūrėjai: V. Nagevičius, Vl. Ingelevičius, K. Oželis, Pr. Sližys ir Z. Ščepanavičius. Ją sudarė Petrapilio medicinos akademijos lietuviai studentai. Korporacijos tikslas: išlaikyti lietuvybę, atitarnavus už stipendiją, grįžti į Lietuvą, nekurti nelietuviškų šeimų, palaikyti savo tarpe broliškus santykius, lavintis bendrai ir medicinos srityje. Korporacijai galėjo priklausyti įvairių politinių įsitikinimų studentai medikai. Vieningumui ugdyti ir palaikyti buvo daromi dažni susirinkimai su paskaitomis, bendrai lankomi muzėjai, parodos ir kt. Drausmingumui stiprinti buvo laikoma moraline pareiga uoliai lankyti susirinkimus, o į metinius suvažiavimus atvykti kad ir iš tolimesnių vietų.

F.L. veikė 1908–17 slaptai, o po 1917 revoliucijos viešai. Fraternitiečiai aktyviai įsijungė į lietuvių tremtinių visuomeninį darbą, dalyvavo Lietuvių Karių Sąjungoje, gyvai palaikė mintį kurti lietuviškus kariuomenės junginius, Lietuvių Seime Petrapilyje palaikė nepriklausomybės rezoliuciją.

Baigiantis I pas. karui, F.L. turėjo 19 narių. Iš jų vienas (A. Plepys) buvo bolševikų sušaudytas, o visi kiti grįžo į Lietuvą. 1918 visuotinis suvažiavimas įvyko Vilniuj. Grįžę fraternitiečiai tuojau įsijungė į Lietuvos atstatomąjį darbą. Iš pradžių daugumas jų apsigyveno kaimuose bei miesteliuose ir stojo kovon su tada Lietuvoje siautusiomis epidemijomis: dėmėtąja šiltine, gripu ir kt. Besikuriant Lietuvos kariuomenei, daugumas fraternitiečių stojo į kariuomenę ir sudarė sanitarijos karininkų kadrus. Pirmieji savanoriai fraternitiečiai buvo L. Janulionis, V. Nagevičius, V. Ingelevičius. Fraternitiečiai sukūrė Karo Sanitarijos tarnybą ir jai vadovavo 1918–40. Karo sanitarijos viršininku ilgą laiką buvo V. Nagevičius. 1920–23 ir vėliau į F.L. įstojo daugelis gydytojų, baigusių mokslus Maskvoje ir kitose Rusijos vietose. Apie 60% visų kariuomenės gydytojų buvo fraternitiečiai.

1919 sausio pradžioj fraternitiečiai J. Alekna ir V. Ingelevičius kartu su R. Šliūpu ir J. Makausku įkūrė Lietuvos Raudonąjį

Fraternitas Lithuanica su garbės nariu dr. J. Basanavičiumi viduryje

Kryžių. J. Alekna ir V. Ingelevičius ilgus metus dirbo LRK valdyboje, nuo 1938 J. Alekna būdamas pirmininku, o V. Ingelevičius vicepirmininku. B. Matulionis sutvarkė LRK žinioje buvusį Birštono kurortą. Fraternitiečiai prisidėjo ir prie medicinos fakulteto kūrimo. Čia psichiatrijos–neuropatologijos katedros kūrėju buvo J. Blažys, teismo medicinos katedros vedėju K. Oželis, burnos chirurgas P. Stančius ir kt. Fraternitiečių gydytojų iniciatyva 1927 VI 18 Lietuvos univ. Kaune įkurta studentų medikų korporacija F.L.

1940 bolševikai sustabdė F.L. veikimą. Fraternitiečių veikla atsidūrė pogrindyje. Neatnaujintas viešas F.L. veikimas ir vokiečių okupacijos metu 1941–44. Okupacijų metu, ypač 1941, fraternitiečiai turėjo skaudžių nuostolių: Panevėžyje bolševikų buvo nužudyti J. Žemgulys ir S. Mačiulis, N. Švenčionyse K. Žinius–Žinevičius, keletas išvežta į Rusiją ir t.t.

Korporacijos garbės nariais buvo: J. Basanavičius, R. Radzvickas, J. Šliūpas ir St. Šimkus.

1944 daugumas fraternitiečių pasitraukė į vakarus, ir 1945 Vokietijoje atnaujino savo viešąjį veikimą: rinkosi, darė susirinkimus, metinius suvažiavimus. F.L. veikla reiškiasi ir JAV.

V. Nagevičius, F. L. Rusijoj 1935; Fraternitas Lithuanica 1908–1926–1938, 1938. *V. Ing.*

Fraternité (prc.) brolybė — vienas iš Prancūzų revoliucijos šūkių.

Fraternité sacerdotale 1901 Prevost Paryžiuje įkurta pasaulinių kunigų kongregacija dvasine ir medžiagine dvasininkų gerove rūpintis, steigiant ir laikant dvasinių pratybų, pataisos, ligoninių ir senat-

vės namus. F.S. dabar turi 4 namus Prancūzijoje, po 2 Italijoje ir Kanadoje.

Fratris Vitae Communis kongregacija, įkurta Deventer (Olandijoje) 1381 Florencijaus Radewijns iš Leerdam, Gerardo Groote mokinio. Kongregacijos branduolį sudarė Deventer kapitulos išlaikomos mokyklos kopistai. Nors jie gyvendavo bendrai, laikydavosi celibato, gyvendavo iš savo darbo, atlikdavo dvasines pratybas, betgi vienuoliškų įžadų nedarydavo. F.V.C. greitai prigijo ir paplito ne tik Olandijoje, bet ir Belgijoje, Vokietijoje. Tačiau jau XVI a. pradėjo menkėti, o XIX a. visiškai sunyko. F.V.C., kurių buvo kunigų ir broliukų, reikia skirti nuo Windesheimo Šv. Augustino Kanauninkų, kurie, nors iš to paties Gerardo Groote idėjų kilę ir jį laiko savo dvasiniu tėvu bei atstovavo tą patį dvasinį judėjimą, ,devotio moderna', tačiau F.V.C. buvo labiau apaštališkojo tikslo kongregacija, o tuo tarpu Windesheimo Kanauninkai — asmeninio tobulėjimo.

H. Boerner, Die Annales und Akten der Brüder des gemeinsamen Lebens 1919; *E. Barnikol,* Studien zur Geschichte der Brüder vom gemeinsamen Leben 1919; *A. Hyma,* The Christian Renaissance, a History of the ,devotio moderna' 1925.
A. Lm.

Frauenburg (lenk. Frombork) v. Rytprūsių mstl. prie Aismarių, pakeliui iš Karaliaučiaus į Elbingą; 3000 gyv. (1939). Miestas įst. 1284, Lübecko teises gavo 1310. 20 m augščio kalvoje 1329–98 pastatyta gotikinio stiliaus katedra (1342 pašventinta). Čia palaidotas N. Kopernikas. Varmės vyskupijos centras. 1466–1772 F. priklausė Lenkijai. II pas. karo metu F. stipriai sugriautas, nuo 1945 lenkų valdomas.

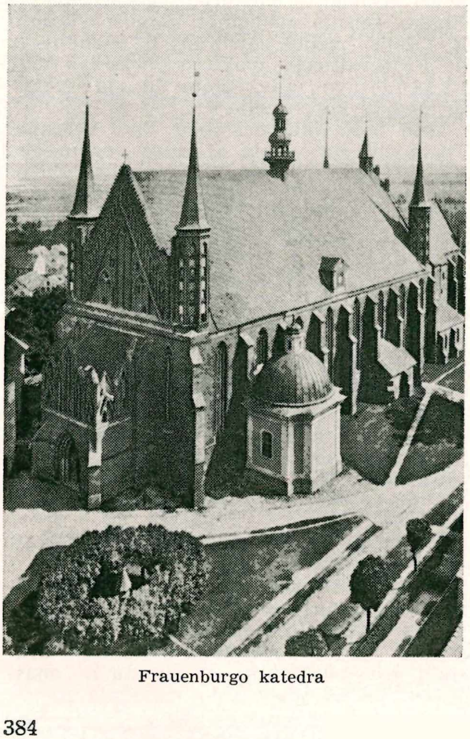

Frauenburgo katedra

Frauenstädt Julius (1813–1879) Schopenhauerio draugas ir popularintojas, išl. pirmąją visų Schopenhauerio raštų laidą (1873–1874), 2 tomų Schopenhauer–Lexicon 1871 ir laiškus apie Schopenhauerį (1854, 1876). Betgi pats nepriėmė Schopenhauerio idealistinio subjektyvizmo ir pesimizmo. Skyrėsi ir kaikuriomis kitomis idėjomis.

W. Gwinner, Schopenhauer und seine Freunde 1863.

Fraunhofer Joseph (1787—1826) vokiečių fizikas ir astronomas. Nuo 1807 dirbo kaip optiko padėjėjas, vėliau laikrodžių ir mokslinių įrankių dirbtuvės savininko Reichenbacho kompanjonas, 1823 Bavarijos akademijos ir Müncheno univ. prof. Tyrė šviesos lūžį, aprašė tamsiąsias linijas saulės spektre, vėliau pavadintas jo vardu, konstruktavo įvairius astronominius įrankius, jų tarpe heliometrą, patobulino achromatinį lęšį. Jo Gesammelte Werke išsp. 1888.

v. Rohr, J. F. Leben, Leistungen u. Wirksamkeit 1929.

Fraxinus žr. Uosis.

Frazė (gr. phrasis ,kalba, tartis, stilius') 1. ypatingas baigtinės prasmės žodžių junginys, pastovus posakis; 2. dailus, kartais išpūstas, paprastai be vidinio turinio posakis; 3. muzikoje kiekvienas atskiras, palyginti baigtas muzikos posakis, baigta muzikinė mintis.

Frazeologija (gr. phrasis ir logos ,žodis') 1. frazių mokslas, sakyba; 2. kurios nors kalbos, atskiro rašytojo ar literatūrinės krypties frazių visetas; 3. tuščių frazių rinkinys (plg. tuščia F.).

Frazer Sir James George (1854–1941) anglų etnologas ir religijų istorikas. Mokėsi Glasgowo ir Cambridge universitetuose. 1907–21 antropologijos (socialinės etnologijos) prof. Liverpoolyje, 1921–25 Cambridge. 1914 F. suteiktas Sir titulas. Pirmieji F. darbai W. Mannhardt ir E. Tylor įtakoje, vėliau nuėjo savu keliu. Pagrindinė F. prielaida, kad visos tautos yra išgyvenusios tą pačią seką ir tuos pačius kultūros tarpsnius, todėl privalo būti pakankamai liekanų vėlyvesniuose jos tarpsniuose, nors toms liekanoms išskirti nenurodė aiškaus metodo. Jo pagrindinis darbas The Golden Bough (2 tt. 1890), kurio 1911–15 pasirodė jau 12 tomų. Šio veikalo 1922 pasirodė dar trumpoji laida, išversta į keletą kalbų. Be to, išsp. Totemism 1887 (Totemism and Exogamy 4 tt. 1910, papildymai Totemica 1937); The Belief in Immortality and the Worship of the Dead 3 tt. 1913–24; Folklore in the Old Testament 3 tt. 1918; The Worship of Nature 1926; Men, God, and Immortality 1927; Myths of the Origin of

Fire 1930; The Fear of the Dead in Primitive Religion 3 tt. 1933–36; Anthologia Anthropologica 4 tt. 1938–39 ir kt.

Th. Besterman, A Bibliography of Sir J.G.F. 1933

Frechulf IX a. frankų istorikas, 822–850 Lisieux vyskupas, pirmiau Liudviko Maldingojo rūmų kunigas. Parašė Historia, pasaulio kroniką ligi Grigaliaus Didžiojo.

Freckenhorst v. Vokietijos mstl. Vestfalijoje, 25 km į rytus nuo Muensterio; didelė, gerai išsilaikiusi XI–XII a. romaniškojo stiliaus bžn. su XII a. vertingomis skulptūromis krikštyklos akmenyje.

Freda žr. Aukštoji Freda.

Fredegaras (Fredegarius) XVI a. humanisto Goldasto duotas vardas autoriui frankų metraščio, kuris yra Grigaliaus Turiečio (Gregor von Tours) kronikos tęsinys ir apima 584–650 laikotarpį su keliais priediniais skyriais iki 660. Iš tikrųjų F. metraštis yra 3 nežinomų autorių darbas, vertingas vėlyvesniajam Merovingų laikotarpiui. Geriausias leidimas B. Krusch, Monumenta Germ. Hist. Scriptores rerum Merovingicorum II.

W. Wattenbach und *W. Levison,* Deutschland Geschichtsquellen im Mittelalter 1952.

Fredericia Danijos uostas v. Jutlandijos pusiasalyje, prie Mažojo Belto; 25.981 gyv. (1950). Iš F. keltais traukiniai perkeliami į Fiuno salą.

Frédéricq Paul (1850–1920) belgų politikas ir istorikas, flamų liberalų vadas, Gento univ. prof. Išsp. De Nederlanden onder Keizer Karel 1885; Schets eener geschiedenis der vlaamsche beweging 1906–09; L'enseignement supérieur de l'historie 1899; Corpus documentorum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae 1887–1906; Corpus documentorum sacratissimarum indulgentiarum neerlandicarum 1922.

Frederiksborg Danijos karalių pilis Zelandijos saloje, pastatyta Steenwinkelio 3 F. ež. salelėse. 1602–25 olandų renesanso stiliaus. 1658–59 švedų karo metu Karolio X apgriauta, 1859 gaisro sunaikinta, bet 1875 atstatyta ir paversta tautiniu istorijos muzėjumi. 1720 VII 3 čia po D. šiaurės karo tarp danų ir švedų pasirašyta taikos sutartis. Prie F. yra įk. Friedricho II XVI a. žirgynas.

Fredo Ludovico italų architektas Lietuvoje, XVII a. pabaigoje. Kristupo Paco atkviestas iš Italijos Pažaislio vienuolyno ir bažnyčios statyti. Jis Pacui pristatė visų projektuojamųjų pastatų planus ir pradėjo statybos darbus. Tačiau darbų nebaigė, nes stojo į Pažaislio kameldulų vienuolyną ir nuo statybos darbų tęsimo atsisakė. Mirė Pažaislyje.

Fredos Aleksoto miškas Kauno aps. Garliavos vls., 1002 ha ploto. Dirvožemis smėlio, molio. Vyrauja eglės medynai su ąžuolo, uosio, drebulės, beržo priemaiša. Bonitetas II. Laikosi stirnos, šernai, juodieji gandrai.

Fredro 1. A l e k s a n d e r (1793–1876) lenkų dramaturgas, grafas. 1809–15 tarnavo lenkų kariuomenėje, 1812 buvo patekęs į rusų nelaisvę, bet, iš jos pabėgęs, apsigyveno Lvove. Nuo 1817 pradėjo rašyti komedijas Molière ir Goldonio stiliumi. Vaizdavo lenkų liaudies ir augštesniųjų sluogsnių tipus. 1826 išspausdino pirmąjį savo komedijų rinkinį (Komedye). Ligi 1835 išspausdino jų 19 penkiuose tomuose (jų tarpe Damy i huzary, Pan Jowialski, Gwałtu co się dzieje ir kt.). Dėl kritikų įsižeidęs, 1835–54 nieko nerašė. Vėl pradėjo rašyti nuo 1854 ir iki 1868 parašė 18 komedijų, bet jų nespausdino. Visi veikalai išspausdinti 1926–1927 (6 tomai) ir atsiminimai 1917. Lietuviškai išversta Žvakė užgeso 1914 (vertė K. Alyta).

2. A n d r z e j M a k s y m i l i a n (apie 1620–1679) lenkų politikas ir rašytojas, 1652 maršalas seimo, kurį nutraukė Sicinskis (Čičinskas), 1658 Lvovo pilininkas, 1677 Podolės vaivada. Savo gausiuose politiniuose ir istoriniuose raštuose iškėlė ir išgarsino bajorų ‚aukso laisvę', ‚liberum veto' ir kt. Išsp. Przysłowia mów potocznych 1658; Monitia politico-moralia 1664; Gestorum populi Poloni sub Henrico Valesio libri 1652; Militarium seu axiomatum belli libri duo 1668; Scriptorum seu Togae et Belli notationum Fragmenta 1660 ir kt.

3. J a n A l e k s a n d e r (1829–1891) lenkų dramaturgas, Aleksandro (1) sūnus. 1849 dalyvavo vengrų sukilime, 1850–57 gyveno emigracijoje Paryžiuje, nuo 1857 Galicijoje. Komedijas pradėjo rašyti 1864. Jos išspausdintos 1872 (2 tomai) ir 1880–81 (4 tomai). Lietuviški vertimai: Consilium fakultatis (vertė A. Matulis 1913 ir N. Rastenis 1921), Kaliošai (vertė P. Dobilėlis 1912).

Free Church laisvoji Skotijos bažnyčia. Susidarė 1843 Edinburghe protestui prieš valstybės ir parapijų patronų įsimaišymą į kunigų skyrimą į parapijas prieš parapiečių norą. Steigėjai Chalmers, Welsh, Guthrie, Cunnigham. Nesiskirdami nuo anglikonų bažnyčios tikybiniuose dalykuose, F. Ch. nariai nepripažįsta tik bažnyčios priklausomybės nuo valstybės. Skotijoje F. Ch. apima apie trečdalį visų gyventojų ir išlaikoma vien parapiečių lėšomis.

Free Europe Committee žr. Europos Laisvės Komitetas.

Freeland JAV Pennsylvanijos vlst. mstl., apie 15 mylių į š. nuo Wilkes-Barre; 5909 gyv. (1950). Anglių kasyklos, tekstilės pramonė.

F. l i e t u v i a i. Pirmieji lietuviai čia apsigyveno 1880. 1887 pastatya lietuvių bažnyčia, kurioje klebonavo anais laikais lietuvių gyvenime pagarsėję kunigai: A.

Varnagiris, M. Juodišius, J. Mašiotas ir Vl. Dembskis. F. žinomas JAV lietuvių istorijoje kaip lietuvių nuo lenkų atsiskyrimo epizodo pavyzdys. Pastatytoji bažnyčia buvo pavadinta ‚lietuvių–lenkų' bažnyčia. Lenkai tokiu pavadinimu buvo nepatenkinti ir 1894 birželio mėn. pasiryžo į bažnyčią neįsileisti lietuvio kunigo. Kilusių muštynių metu buvo sužeista visa eilė lenkų ir lietuvių. Po to konflikto lietuviai galutinai atsiskyrė nuo lenkų, ir klebonu buvo paskirtas kun. Vl. Dembskis (žr.). 1914 F. buvo 588 lietuviai, aktyviai veikė Šv. Kazimiero d-ja, Tėvynės Mylėtojų d-jos 97 kuopa, D.L.K. Gedimino d-ja ir kt. Dabar lietuvių veikla silpna, bažnyčia, dėl kurios anksčiau buvo kovota, laikoma mišria su lenkais, bet oficialiai žymima kaip lenkų parapijos bažnyčia. Iš draugijų tebeveikia SLA 162 kuopa. *A. Šmt.*

Freeman 1. D o u g l a s S o u t h a l l (1886–1953) JAV istorikas ir biografas. 1915–49 leido News Leader. 1935–41 dėstė žurnalistiką Columbia universitete. Už biografiją R. E. Lee 1934–35 gavo Pulitzerio premiją. Projektuotosios Washingtono biografijos (8 tt.) išspausdino 2 tomu 1948, kitus du tomus 1951 ir penktąjį 1952. Išsp. Virginia, a Gentle Dominion 1924; John Stewart Bryan 1947.

2. E d w a r d A u g u s t u s (1823–1892) anglų istorikas ir žurnalistas. Domėjosi Rytų Europos mažųjų tautų kova dėl laisvės. Nuo 1854 Oxfordo univ. prof. Jo darbai parašyti metodišku kritiškumu. Išsp. The History of the Norman Conquest of England 5 tt. 1867–1879; Growth of the English Constitution 1872; Methods of Historical Study 1886; The Reign of William Rufus 1882; History of Sicily from Earliest Times 1891–1894; Bizantyne History in the Early Middle Ages 1900. Liet. 1891 išsp. jo General sketch of European history (^{5}1876) vertimas; vertė J. Andziulaitis. Tai pirmoji lietuvių kalba išspausdinta visuotinės istorijos knyga.

3. J o h n R i p l e y (1855–1932) JAV inžinierius; jo hidraulinių tyrimų darbai išleisti 1941 Amerikos Mechanikos inžinierių sąjungos. 1922 dalyvavo kovoje su potvyniais Kinijoje. 1929 red. Hydraulic Laboratory Practice — JAV ir Europos hidraulinių laboratorijų aprašymą. Įsteigė jo vardu vad. fondą Amerikos inž. studijoms Europos laboratorijose remti. Be to, išsp. Earthquake Damage and Earthquake Insurance 1932 ir kt.

Freeport JAV New Yorko vlst. miestas Long Island saloje, 20 mylių į rytus nuo Brooklyno; 24.680 gyv. (1950). F. yra pajūrio žvejybos uostas ir newjorkiečių rezidencinė vietovė.

Freesia Iridaceae šeimos augalų gentis. Pavadinta botaniko Elias Magnus Fries garbei. P. Afrikos žolinis augalas. Okultistų įsitikinimu F. pasižyminti ypatingais spinduliavimais ir emanacijomis.

Freetown Afrikos anglų Sierra Leone kolonijos sostinė ir uostas su karo laivyno baze; 86.000 gyv. (1944). Įkurtas 1788 išlaisvintiems vergams apsigyventi. Radijo stotis, augštoji mokykla, kat. ir anglikonų vyskupų rezidencijos. Didžiausias ir patogiausias v. Afrikos uostas. Išvežama auksas, deimantai, platina, palmių vaisiai, kolos riešutai, piasavos pluoštas ir kt.

Fregata (prc. fregatte) 1. tam tikras tipas karo laivų, XIX a. pabaigoje išnykusių ir pakeistų daugiausia kreiserių. Tai buvo pagalbiniai karo laivai įsakymams vežioti, signalams davinėti, sužalotiems laivams padėti ir kt. Tiems reikalams tinkamai atlikti F. turėjo būti lengvos ir greitos. Prekybiniame laivyne buriniai laivai su trimis stiebais.

2. irklakojų būrio (Steganopodes) paukštis. Kojos trumpos, pagrinduose pirštai sukabinti plėvele, sparnai ilgi, ilga ir giliai įpjauta uodega. Snapas ilgas, riestu galu. Kad ir toks kojų tipas, F. neplauko, taip pat nevikriai vaikšto, bet yra puikūs lakūnai greitumo ir ištvermės atžvilgiu. Jie suka ratus padebesiais, iš kur žaibo greitumu puola jūros paviršiuje pasirodžiusias žuvis. Jei pagauta žuvis atsiduria snape tokioje padėtyje, kad jos nepatogu praryti, F. ją išmeta ir vėl pagauna ore. Kadangi F. sunku pakilti iš lygumos, tai jie dažniausiai nutupia olų kyšuliuose bei augštų medžių sausose šakose, kad būtų pakankamai erdvės sparnams ištiesti. Kitus jūros paukščius F. gainioja, kol jie paleidžia kąsnį, laikomą snape, arba net išvemia jau prarytąjį. Pastarąjį F. vikriai pagauna ore. Esama duomenų, kad F. grobia kitų jūros paukščių jauniklius ir naetsisako nuo dvėselenos. F. gyvena dausų kraštuose, peri kolonijomis augštuose medžiuose ir olose. Deda du ar tris melsvai gelsvus kiaušinius. Rūšys: didysis F. (Fregata aquila) 85–100 cm ilgio; patinas juodas, metalinio žvilgėjimo, patelės balta krūtinė; mažasis F. (Fregata ariel) apie 75 cm ilgio, tokios pat spalvos, su baltomis dėmėmis pilvo šonuose. Gyvena atogrąžų jūrų pakraščiuose.

Fregata paukštis

Frey 1. A d o l f (1855–1920) šveicarų rašytojas ir literatūros istorikas, 1898–1920 prof. Züriche. Išsp. eilėraščiai: Gedichte 1886; Duss und underm Rafe (tarmiškai 1891); Unterm Firnenlicht 1910; romanas: Die Jungfer von Wattenwill 1912; monografijos: A. von Haller 1879; Erinnerungen an G. Keller 1892; Über die Kunstform

des Lessingschen Laokoon 1905; Schweizer Dichter 1914 ir kt.

L. Frey, A. F. 2 tt. 1923–1925.

2. D a g o b e r t (g. 1883) vokiečių meno istorikas, gyvena Stuttgarte. 1931–45 prof. Breslau. 1934 ir 1938 lankė Lenkiją ir Vilnių. F. siekė istorinę meno raidą jungti su dvasios ir kultūros istorija bei išryškinti mene tautinį charakterį kaip pastovų principą stilių eigoje. Taip pat tyrinėjo Vakarų ir Rytų Europos meno santykiavimo reiškinius, žiūrėdamas ir Lietuvos meno paminklų. Minėtini raštai J. B. Fischer von Erlach 1923; Gotik und Renaissance als Grundlage der modernen Weltanschauung 1929; Ein neuentdecktes Tympanonreljef (Zeitschr. für Kunstwiss. 1935); Realitätscharakter des Kunstwerkes (Festschr. Wölflin 1935); Kunstforschung im Osten (Deutsche Kultur im Leben der Völker) 1941; Englisches Wesen in der bildenden Kunst 1942; Kunstwissenschaftliche Grundfragen 1946; Grundlegung zu einer vergleichenden Kunstwissensch.: Raum und Zeit in der Kunst der afrikan.-eurasischen Hochkulturen 1949; Giotto und die maniera greca (Wallraf-Richartz Jahrb. 1942); Michael Pacher Studien (Wiener Jahrb. für Kunstgesch. 1953). *P. Rkl.*

D. Frey

3. E m i l (1838–1922) Šveicarijos politikas. Dalyvavo JAV savitarpiniame kare 1860–65, 1872 Šveicarijos nacionalinės tarybos narys, 1875 jos pirmininkas, 1882–88 atstovas JAV, 1894 Šveicarijos valstybės prezidentas, 1897 – 1921 tarptautinės telegrafinės sąjungos biuro direktorius.

Freiberg Saksonijos mst. š. Rūdos kalnų pakraštyje; 43.000 gyv. (1946). XV a. katedra su skulptūromis išpuoštu portalu (XIII a.). Freudenstein pilis, muzėjus. Viduramžiais sidabro kasyklų centras su pasaulyje seniausia (1765) kalnų inžinerijos akademija.

Freiburg im Br. (F. im Breisgau) p. Vokietijos mst. Badene, gražioje augštutinio Reino slėnio šalutinėje įlankoje, prie Dreisam upės; 124.500 gyv. (1953). Universitetas (įst. 1457), meno akademija, muzikos augštoji mokykla, pedagoginė akademija, įvairios amatų mokyklos (iš jų skulptūros ir akmens darbų), Fraunhofo institutas saulės fizikai tyrinėti, vynuogių ūkio institutas ir kt. Kat. arkivyskupo rezidencija, Vokietijos Caritas organizacijos centrinė įstaiga, 6 muzėjai, Herderio knygų leidykla. Vienas iš įdomiausių F. statybos paminklų yra katedra (iki XIX a. parapinė miesto bžn.). Apie 1200 statytos romaniškos bžn. išlikęs transeptas. XIII–XIV a. — navos prancūzų augštosios gotikos stiliaus ir didelis fasadinis bokštas (115 m. augščio) su aštuonkampe ažūrine viršūne; tai vienas iš gražiausių šios rūšies gotikos bokštų. XIV-XVI a. presbiterija. 1290–1310, prieangyje po bokštu, didžiausias Vokieti-

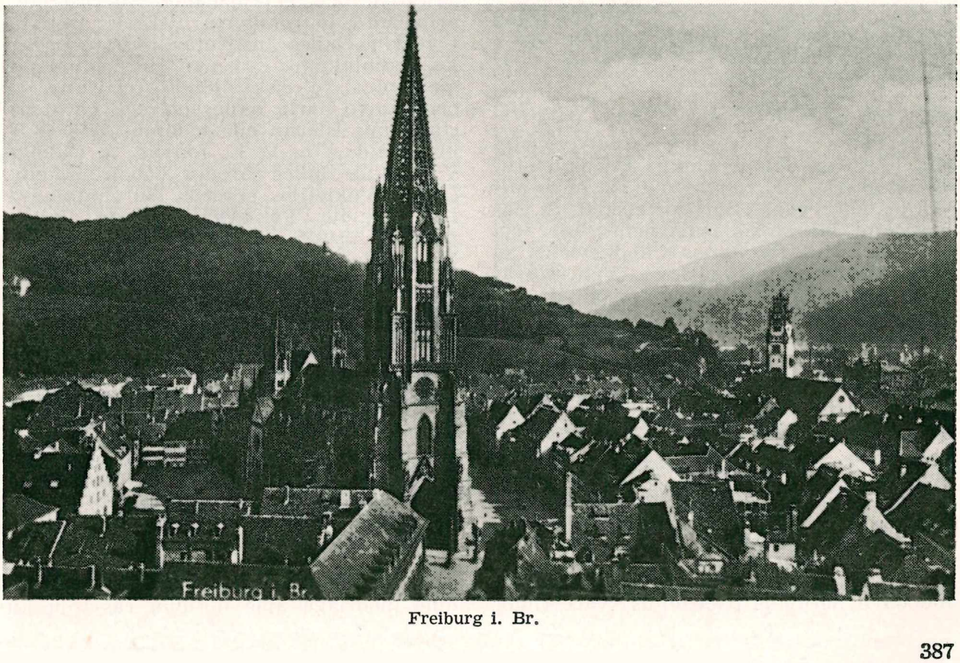

Freiburg i. Br.

Angelas trimituoja (Freiburgo katedra)

joje gotinės monumentalinės skulptūros ciklas. XIV a. Šventojo Kapo ir kt. skulptūros bei vitražai. 1512–16 Didysis Altorius su Marijos Karūnavimu, tapytojo Hans Baldung žymiausias darbas. Katedra išliko nepaliesta 1944 XI 27 orinio puolimo metu, kada buvo sunaikintas beveik visas senamiestis (47% viso miesto).

L. Grote, Das Freiburger Münster 1948; *E. Meckel,* F. i. Br. 1949.

F. lietuviai. F. univ. studijavo visa eilė Lietuvos didikų vaikų. Pirmieji studentai atvyko į F. univ. 1575. Tai buvo Mikalojus Manvydas (Dorogostaiskis), St. Zaremba ir Jeronimas Isakovičius. 1612 čia atvyko Jonas Jeronimas Chodkevičius su 4 palydovais, 1619 Stanislovas, Venceslavas ir Mykolas Vainos (Vojna) su palydovais. 1631 čia studijavo Jonas Karolis Chodkevičius, vėliau Lietuvos hetmonas (A. Šapoka, Kur senovėje lietuviai mokslo jieškojo. Židinys 1935, 424 psl.).

1944 vasarą ir rudenį F. įsikūrė apie 350 lietuvių tremtinių, jų tarpe visa eilė mokslo žmonių, menininkų, rašytojų. Dar prieš II pas. karo pabaigą F. buvo susidaręs slaptas lietuvių komitetas, kurį sudarė V. Požėla, P. Raulinaitis, D. Krivickas, kun. P. Gaidamavičius-Gaida, J. Kardelis, J. Viliušis. Komitetas regulariai rinkdavosi pas kun. Gaidą, vienuolyne. Komitetas informuodavo lietuvius pabėgėlius svarbesniais momento klausimais. 1945 F. užėmus prancūzų kariniams daliniams, komitetas išėjo į viešumą, sudarė kontaktą su prancūzų okupacine valdžia, atstovavo F. lietuvių kolonijai. Darė sėkmingų žygių prancūzų vykdomai repatriacijos programai pasipriešinti. Komitetas vėliau buvo renkamas visuotiniu balsavimu. 1944 XI 27 orinio puolimo metu žuvo 10 lietuvių pabėgėlių, jų tarpe Dr. Č. Masalskis, VD univ. asist. ir jo žmona dr. Jezukevičiūtė–Masalskienė). Mirusiems pagerbti 1949 pastatytas F. kapinėse lietuviško stiliaus paminklas, kurio projektą sudarė V. K. Jonynas ir P. Valius. F. 1946 V. K. Jonynas suorganizavo Taikomojo Meno Mokyklą. Ji subūrė eilę meno darbuotojų — dailininkų, keramikų, tautodailininkų. Mokykla (École des Arts et Métiers) įst. 1946 VII 11, pradžioje dirbusi sunkiose sąlygose, V. K. Jonyno pastangomis išaugo į rimtą mokslo įstaigą. Mokykla turėjo studijas: audinių, keramikos, taikomosios grafikos, dekoracinės tapybos, dekoravimo. Čia buvo ruošiami mokiniai praktiniam dailės darbui. Mokykloje ligi 1949 studentų skaičius siekė ligi 90. Mokykla plėtė dailės audinių gamybą. Vadovybę ir mok. personalą sudarė lietuviai; lietuvių mokėsi per 60 %. Dėstytojais buvo: V. K. Jonynas, A. Galdikas, V. Kasiulis, A. ir A. Tamošaičiai, A. Muraitis, V. Visgirda, A. Valeška, T. Zikaras, E. Marčiulionienė, V. Kmitas, A. Rannit ir kt. Ligi 1948 mokykla surengė tris savo studentų darbų parodas. 1948 išleido keturis diplomuotus dailininkus, skulptorius. Mokykla prancūzų okupacinės valdžios buvo pripažinta ir remiama. 1947 F. įsteigtas Lietuvių Dailės Institutas, skirstė premijas dailininkams, F. rengė kultūrinius ‚pirmadienius' su diskusijomis. Institutas suorganizavo narių dailės parodą, narių pastangomis išleista eilė leidinių. 1946–48 F. buvo atidarytos V. K. Jonyno, A. Galdiko, V. Kasiulio dailės parodos, vėliau perkeltos į kitus Vokietijos miestus. Surengtos grafikų Augiaus, Petravičiaus, Rato, Valiaus parodos. 1949 F. atidaryta instituto 12 dailininkų darbų paroda. Visos parodos vokiečių spaudoje teigiamai įvertintos, gausiai lankytos. F. lietuviai spaudai parengė ir išleido eilę dailės leidinių, monografijų: J. W. Goethės Die Leiden der jungen Werthers (V. K. Jonyno iliustracijos), P. Mérimée Lokį (V. K. Jonyno iliustracijos), A. Vaičaičio septynias litografijas, G. Krivickienės Dainas (V. Petravičiaus lino raižiniai). Iš viso 1946 išleistos 2 knygos, 1947 — 3, 1948 — 4 ir 1949 — 5 knygos. Šalia dailininkų F. aktyviai reiškėsi rašytojai (H. Nagys, A. Nyka-Niliūnas, J. Kaupas, V. Abelkis), parašę eilę knygų. Nuo 1950 F. įsikūręs A. Maceina talkininkavo Herderio ir kt. leidykloms rengiant enciklopedinę medžiagą apie lietuvių rašytojų kū-

Freiburgo lietuvių choras 1946 II 16 (vad. J. Mačiulis)

rybą. 1952 F. H. Kerle leidykla Heidelberge išleido A. Maceinos Der grosse Inquisitor ir 1955 Herderio leidykla F. Das Geheimnis der Bosheit. F. lietuviai 1945–49 turėjo rotatoriumi spausdinamą biuletenį (red. V. Požėla, J. Kardelis) ir satyros laikraštį (dail. V. Andriušis, Dociai). Be to, F. lietuviai turėjo suorganizavę chorą, vedamą muziko Juliaus Mačiulio. Choras atstovavo lietuvių dainos ir šokio menui ne tiktai lietuvių tarpe, bet ir prancūzų okupacinės valdžios parengimuose. Šokių grupei vadovavo Elena Klimaitė. *V. Als.*

Freycinet Charles Louis de Saulces (1828 –1923) prancūzų politikas ir inžinierius. 1838–63 pietų geležinkelių eksploatacijos viršininkas, 1870 Gambettos paskirtas Tours delegacijos karo tarybos pirmininku, naujai apginklavo kariuomenę ir paruošė keletą strateginių planų. 1876 senato kairiųjų respublikonų partijos narys. Nuo 1877 iki 1899 buvo viešųjų darbų, užsienių reikalų ir karo ministeriu bei ministeriu pirmininku. F. praplėtė Prancūzijos geležinkelių bei perkasų tinklą, pasirašė sutartį su Kinais ir Madagaskaru 1886, reorganizavo kariuomenę, 1882 mokslų akademijos (Académie de Sciences) narys, 1890 prancūzų akademijos narys, 1887 nesėkmingai kandidatavo į valstybės prezidentus. Išsp. Principes de l'assainissement des villes 1878; De l'analyse infinitésimale, Étude sur la métaphysique du haut calcul ²1881; Essais sur la philosophie des sciences 1896; Des pentes économiques en chemins de fer 1861 ir kt.

Freyer Hans (g. 1887) vokiečių filosofas ir sociologas. Nuo 1922 prof. Kielyje, nuo 1925 Leipzige, 1938–44 Budapeste, nuo 1949 Mainze. Remdamasis kultūros filosofijos studijomis, F. išplėtojo sociologijos metodologiją, pagal kurią sociologija aptariama istoriškai apspręstų objektų tikrovės mokslu, priešpriešoj sociologijai, suprastai kaip neutralių formų mokslu. Be to, F. domėjosi politikos filosofija ir pagaliau perėjo prie istorijos studijų. Išsp. Antäus 1918; Prometheus 1923; Theorie des objektiven Geistes 1923; Der Staat 1925; Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft 1930; Revolution von rechts 1931; Pallas Athene 1935; Ethic des politischen Volkes 1935; Die politische Insel 1936; Macchiavelli 1938; Weltgeschichte Europas 2 tt. 1948 ir kt.

Freiligrath Ferdinand (1810—1876) vokiečių poetas. Pradžioje grynas lyrikas (1833 pirmas jo lyrikos rinkinys), nuo 1844 gyvenęs iš Prūsijos karaliaus Friedricho Vilhelmo IV skiriamos pensijos (poemos Löwenritt, Mohrenfürst, Der Blumen Rache), 1844 paskelbtu rinkiniu Glaubensbekenntniss pareiškė revoliucinę nuotaiką, dėl kurios ne tik nustojo pensijos, bet turėjo emigruoti. 1846 išsp. Ca ira, 1848 re-

voliucijos metu grįžo į Vokietiją, su Marxu redagavo Neue Rheinische Zeitung ir skelbė laisvės bei revoliucijos šūkių pilnus eilėraščius (Die Revolution, Februarklänge, Die Todten an die Lebenden, Berlin). 1849 išsp. Neue politische und soziale Gedichte; revoliuciją numalšinus, F. 1851 antrą kartą turėjo emigruoti, ir ligi 1866 gyveno Londone, kur ilgainiui nustojo savo revoliucinės nuotaikos, virtusios jam grįžus į Vokietiją, patriotine, net ir vokiškai šovinistine (Hurrah Germania, Die Trompete von Tionville ir kt.). Gesammelte Dichtungen 6 tt. 1871; visi raštai 10 tt. 1907.

A. Volbert, F. F. als politischer Dichter 1907; *L. Schröder*, F. F. 1907; *E. Gudde*, F. F. 1922; *H. Elenberg*, F. F. 1948.

Freimanis Aleksandrs (1864–1919) latvių aktorius. 1888 pradėjo vaidinti Rygos latvių d-jos teatre. Vėliau studijavo režisūrą Jenoje. 1908 buvo vienas Naujojo Rygos latvių teatro steigėjų. 1910 A. F. persikėlė direktorium ir režisorium į Mintaują. I pas. karo ir vokiečių okupacijos metu dirbo Rygoje. F. sukūrė eilė pažymėtinų rolių (Fausto, Otello, Juliaus Cezario, Geslerio, Borkmano ir kt.). F. išvertė A. Tolstojaus Car Fiodor, Car Boris, Sudermanno Joninių naktį, Heyses Mariją Magdaleną, Schillerio Plėšikus, Sofoklo Karalių Edipą ir kt.

Freinbergs Kārlis (g. 1888) latvių rašytojas ir teatralas. Nuo 1904 buvo mokytojas įvairiose Latvijos vietose. 1907 už politinį veikimą ištremtas į Smolenską. 1909 grįžo į Rygą. 1909–15 dirbo laikraščių Dzimtenes Vēstnesis ir Līdums redakcijose. F. literatūroje pradėjo pasireikšti nuo 1902, daugiausia dramaturgijos srityje. Parašė eilę brošiūrų ir ilgesnių str. apie Rainio, Brigaderės ir kt. veikalus, originalią pjesę Tumsā un salā 1919, vertė draminius veikalus L. Tolstojaus, Strindbergo, Molnaro ir kt. (išvertė apie 150 veikalų), redagavo ir leido teatrui ir literatūrai skirtus žurnalus: Skatuve un Dzīve, Tauretajs, Teātŗa Vēstnesis, Līra, Pasaules literatūra, Rakstniecības un Teātŗa avīze ir kt.

Freising Bavarijos mst. prie Isaro upės, 447 m nuo j. l.; į šiaurę nuo Müncheno; 25.750 gyv. (1953). Müncheno augštosios technikos mokyklos žemės ūkio skyrius, vyskupo rezidencija (nuo 724), augšt. katalikų teologijos mokykla, kat. mokytojų institutas, XII a. bazilika, XV a. vėlyvosios gotikos parapinė bžn. su 88 m augščio bokštu.

Freyssinet Eugéne (g. 1879) prancūzų inžinierius konstruktorius. Anksčiau tobulinęs gelžbetonio konstrukcijas, nuo 1928 F. atsidėjo veržtiniam betonui išvystyti ir yra vienas iš pirmųjų ir iki šiol reikšmingųjų tos srities pionierių. Svarbiausi jo raštai: Étude sur les modifications du beton 1933; Une Révolution dans l'Art de Bâtir — Les Constructions précontraintes 1943; Exposé d'ensemble de l'idée de précontrainte 1949. F. yra daugiau žinomas savo įvykdytais pastatais, nei raštais. Jo projektais pastatyta šimtai tiltų, angarų, prieplaukų, pramonės pastatų Prancūzijoje ir Amerikoje. Iš naujausiųjų veržtinio betono tiltų pažymėtini trys lankiniai 150 m spragos tiltai Venecuelos kalnuose prie Caracaso (1954). F. metodas įtemptajai veržtinio betono armatūrai užinkaruoti plačiai naudojamas JAV. New Yorke yra F. vardo statybos firma, projektuojanti veržtinio betono pastatus. F. buvo Stockholmo uosto patarėju, statant Tranebergo sąsmaukos tiltą (181 m spragos). *J. Gbt.*

Freitag Adam (1608 Torunėje—1650 Kėdainiuose) karo inžinierius, filosofas, medicinos daktaras. Mokslus ėjo Torunėje. Apie 1630 lankėsi v. Europoje kartu su Jonušu Radvila ir savanoriu įstojo Friedricho Henriko Oraniečio olandų kariuomenėn. Dalyvavo apsupant tvirtoves Bredą, Bolducą ir Berg op Zoom. Atvykęs į Lietuvą, buvo Jonušo Radvilos asmens gydytojas. Apie 1641 jam buvo pavesta dėstyti matematiką ir karo dalykus Kėdainių gimnazijoje. Palaidotas Kėdainių ev. bažnyčioje. Paminklinėje lentoje šis įrašas: D. O. M. Adamo Freitagio Thoruniensi Philosophiae ac utriusque medicinae doctori illustris gymnasii Caiodunensis matheseos extraordinario professori vita moribus eruditione genere et professione nobilissimo quo adolescentiam studiis iuventutem variis per egsinationibus aetatem virilem bellicis in Belgio expeditionibus sub auspiciis in primis fidelici Henrici auriaci: principis ad silva ducis reliquum aetatis professioni matheseos ac medicinae parti totuante ab obsidione traiecti admosa usqadultim vitae anno MDLC servitiis illustrissimi sacri romaii imperii principis. Duci Anusii Radsivilli impendit Scholarque iussu et sumptu optimi principis et patroni posuere vixit annos XLII filium non reliquit librum reliquit cui titulus architectura militaris. Viršum paminklinės lentos F. atvaizdas bastionų kantūrų rėmuose. F. biustas skaptuotas iš medžio buvo Vytauto Didžiojo muzėjuje. F. 1631 Leidene išsp. veikalą Architectura militaris nova et aucta, oder Newe vermehrte Fortification, pirma vokiečių kalba, 1635 ir prancūzų kalba (^{2}1640, ^{3}1668). Veikalo pirmoje dalyje supažindinama su fortifikacijos terminologija bei istorija ir duodami regularių fortifikacinių pastatų elementų dydžiai. Antroje dalyje nagrinėjami netaisyklingų formų fortifikaciniai pastatai, pvz. miestų įtvirtinimai. Trečioje dalyje aprašomi tvirtovių puolimo ir gynimo būdai, papildomi pavyzdžiais ir paties autoriaus patyrimu. F. laikomas olandų fortifikacijos doktrinos reiškėju. Be to, iš-

spausdino dar Prognosticon astrologicum 1635.

P. Šinkūnas, Kėdainių miesto istorija 1928; *Kpt. Biesiekierski,* Zarys historji rozwoju fortyfikacji w Polsce niepodległej (Saper i Inżynier Wojskowy 1924).

Freytag Gustav (1816–1895) vok. kultūros istorikas ir rašytojas. 1839–47 literatūros doc. Vroclave. Metęs universitetinį darbą, F. atsidėjo literatūrai. Dalyvavo politiniame gyvenime, atstovaudamas tautinei liberalinei krypčiai. 1848–70 red. Grenzboten. Ta liberaline kryptimi parašyti jo veikalai Bilder aus der deutschen Vergangenheit 5 tt. 1859–67 ir ypač romanas Soll und haben 3 tt. 1854, dvelkiąs vokišku šovinizmu. Rašė dramas, kurių didesnio populiarumo susilaukė Die Journalisten 1854; Der Gelehrte; Die Fabier. Iš romanų pažymėtini: Die verlorene Handschrift 3 tt. 1864 ir Die Ahnen 6 tt. 1872–80. Atsiminimai: Erinnerungen aus meinem Leben 1887. Visi raštai (22 tt.) išleisti 1886–88 ir 12 tt. 1926.

G. Freytag

H. Uhde-Bernays, G. F. 1948.

Frej, arba Fröj (sen. šved. ‚viešpats') sen. skandinavų derlingumo dievas, ypač garbintas Švedijoj. Jo statula stovėjusi šalia Odino ir Toro sen. Upsalos šventykloj. Pagal Snorre F. buvo kilęs iš vanų giminės, Njordo ir Skadės sūnus, Frejos brolis.

Frekvencija (lot.) žr. Dažnumas.

Fremantle V. Australijos mst., Pertho uostas (už 12 mylių); apie 25.000 gyventojų (1955). F. yra svarbiausias V. Australijos uostas. Išvežama medis, kviečiai, vilna. Laivų statybos, baldų, medžio ir kt. pramonė.

Frémiet Emmanuel (1824–1910) prancūzų skulptorius. Pradėjo gyvulių lipdymu: Sužeistas šuo 1850 ir kt. Paskiau kūrė daugiausia raitininkų paminklus: raito Napoleono I statulą 1868 Grenoblyje; Liudviką Orleanietį ant arklio 1869; Joanos d'Arc raitas paminklas 1874 Paryžiuje ir Nancy; 1899 F. Lessepso paminklas Suese ir kt.

Ph. Fauré-Frémiet, F. 1934 (4 laida).

Frémont John Charles (1813–1890) amerikietis keliautojas tyrinėtojas, karininkas ir politikas. 1833 armijos topografijos inž., 1834 J. N. Nicolleto ekspedicijoje kartografas tarp Mississippi ir Missouri augštupių. 1842–45 trijų ekspedicijų vadas Origone. 1843 žiemą su ekspedicija persikėlė per Sierra Nevada kalnus, o pavasarį grįžo pro Didįjį Druskos ežerą. 1845 tyrinėjo Didįjį Baseiną ir Pacifiko krantus. Meksikos kare (1846–48) majoras ir pasižymėjo užkariaujant Kaliforniją. Paskirtas Kalifornijos gubernatoriumi ir atsisakęs klausyti gen. S. W. Kearny įsakymų, buvo suimtas ir teisiamas karinio teismo, bet prezidentui Polkui bausmę panaikinus, pats pasitraukė iš pareigų. Aptikus jo žemėse Kalifornijoje aukso, jis pasidarė dideliu turtuoliu. 1856 respublikonų kandidatas į prezidentus, bet buvo nugalėtas J. Buchanano. Civiliniame kare šiauriečių mjr. gen., ėjęs įvairias atsakingas pareigas, bet 1862 pasitraukė iš kariuomenės, nenorėdamas būti gen. J. Pope pavaldiniu. 1864 statomas kandidatu į prezidentus, atsisakė Lincolno naudai. 1870 neteko savo turtų, nes bankrotavo jo bendrovė, pasišovusi nutiesti transkontinentinį geležinkelį. 1878–83 Arizonos teritorijos gubernatorius. Parašė: Report of the Exploring Expedition 1845; Memories of My Life 1887. Jo žmona Jessie Benton F. buvo jo artima bendradarbė ir pati parašė: Story of the Guard 1863; A Year of American Travel 1878 ir Far West Sketches 1890. Jo garbei pavadinti 3 miestai Ohio, Nebraskoje ir Michigane. *A. B.*

J. Ch. Frémont

French John Denton Pinkstone (1852–1925) anglų maršalas. 1866 įstojo į anglų karo laivyną, 1874 perėjo į raitininkus, 1884 dalyvavo Nilo ekspedicijoje, 1899–1901 kaip raitininkų vadas dalyvavo p. Afrikos ekspedicijoje. 1912 Britanijos generalinio štabo viršininkas, 1913 maršalas. 1914 ekspedicinio korpo vadas šiaurės Prancūzijoje. Jam pavyko atremti vok. puolimą Flandrijoje 1914 rudenį. 1915–18 vyriausias imperijos ginkluotųjų jėgų vadas. Išsp. ‚1914' (1919); Memoirs of Forty-eight Years' Service 1925.

Freneau Philip (1752–1832) pirmas amerikiečių (hugenotų kilimo) profesinis žurnalistas, poetas. Ginklu, propaganda ir satyra kovojo už amerikiečių revoliuciją, keliuose laikraščiuose rėmė Jeffersoną. Jo eilėraščiai, išleisti rinkiniuose Poems 1902–07 ir Last Poems 1946, turi vertingos lyrikos. F. mirė paklydęs sniego audroje.

L. Leary, That Rascal F. 1941.

Frenologija (gr.) mokslas apie galvos kiaušo pavidalo santykius su dvasinėmis asmens ypatybėmis. F. kūrėjas F. J. Gall (žr.) įrodinėjo, kad įvairios dvasinės pajėgos, jausmų ir charakterio pradmenys yra susiję su tam tikra smegenų vieta. XIX a., kai psichologija buvo nukrypusi į fiziologiją, F. skirta daug dėmesio. Daugelis norėjo nustatyti žmogaus psichines ypatybes iš kiaušo pavidalo. Pastaruoju metu kiaušo pavidalo siejimas su žmogaus dvasinėmis savybėmis laikomas neįrodytu dalyku, bet dėmesys daugiau kreipiamas į smege-

nis, kurių atskirose vietose yra lokalizuojamos dvasinės funkcijos.

Frenssen Gustav (1863—1945) vokiečių rašytojas, kūręs liberalinio protestantizmo dvasioje. Ligi 1902 protestantų kunigas. Daugiausia pasisekimo turėjo jo romanas Jörn Uhl (1901), kur auklėjamąja prasme vaizduojamas Šlezvigo–Holšteino ūkininkų gyvenimas. Be to, išsp. Hilligenlei 1905; Peter Moors Fahrt nach Südwest 1906; Der Pastor von Poggsee 1921; Der Glaube der Nordmark 1936 ir kt.

Frenzelis Augustinas (g. 1898 XII 4 Flutiškėse, Marijampolės aps.) visuomenės veikėjas. 1919–21 tarnavo savanoriu Lietuvos kariuomenėje. Nuo 1921 dirbo pardavėju Paramoje Kaune. 1922 įstojo į Lietuvos socialdemokratų partiją, kur buvo vienas iš organizatorių socialdemokratinio jaunimo ‚Žiežirba'. 1930 III 9 emigravo į Kanadą. 1932 XII Toronte suorganizavo socialdemokratų kuopą. Nuo 1952 Kanados Lietuvių Socialdemokratų Sąjungos pirmininkas. Be to, 1940 suorganizavo Toronte Kanados Lietuvių Tarybą, kur buvo išrinktas centro komiteto pirmininku. Nuo 1931 bendradarbiauja Naujienose ir Keleivyje.

Freonas dichlorodifluorometanas, vartojamas šaldytuvų sistemoje.

Freppel Charles Émile (1827–1891) prancūzų katalikų politinis veikėjas, nuo 1849 kunigas, nuo 1870 Angers vyskupas, čia 1875 įst. katalikų univ., nuo 1880 parlamento narys. Pradėjęs polemizuoti raštais, nukreiptais prieš Renaną ir Havetą, ilgainiui stojo priekyje kovos prieš liberalizmą ir respubliką, kiek jie pažeisdavo katalikų bažnyčios teises. Dėl to rėmėsi monarchistais, dalyvavo rojalistų sąmoksle 1873, ragino 1874 MacMahoną atstatyti monarchiją, ekskomunikavo 1876 Falloux, nepritarė popiežiaus Leono XIII politikai, kiek ji siekė susitaikinti su respublika. Išsp. Les Apologistes chrétiens au II s. 1860; Conférences sur la divinité de Jésus Christ 1863; Oeuvres 1880–83; Oeuvres polémiques 1881–87; La Revolution française 1889 ir kt.

Fréron Louis Marie Stanislas (1754-1802) prancūzų žurnalistas ir D. revoliucijos veikėjas. Jis buvo kordeljerų klubo, Paryžiaus komūnos ir konvento (1792–93) nariu bei konvento komisaru Toulone (1793). Grįžęs į Paryžių, 1794 susidėjo su Robespierre priešais, ir termidoro laikais buvo vienas iš karinių Barraso padėjėjų. Po termidoro F. ėmė kovoti su montanjarais bei remti rojalistus. 1799 San Domingo komisaras. Leido Orateur de Peuple. Išsp. Mémoires historiques sur la réaction royaliste 1796.

Frescobaldi Girolamo (1583–1643) italų vargonininkas ir kompozitorius, vienas iš žymiausių XVII a. virtuozų ir muzikos mokytojų. 1607 išvykęs į Olandiją, Antverpene išleido savo pirmąją kūrinių knygą, kurioje buvo išspausdinti penkiabalsiai madrigalai. 1608 grįžo Italijon, Milane išleido Fantasie a quattro ir užėmė vargonininko vietą šv. Petro bazilikoje Romoje, kur dirbo 1608–28 ir 1633–43. Jo pagarsėjęs Fiori musicali di toccate išsp. 1635. F. pirmasis koncertas 1610 susilaukė net 30,000 klausytojų. Jo veikalai turėjo didelės reikšmės tolimesnei muzikos raidai. Daug jo kūrinių ligi šiol tebegriežiami.

L. Ronga, G. F. organista vaticano 1930.

Fresenius Carl Remigius (1818–1897) vokiečių chemikas. Studijavo Bonne ir Giessene pas Liebigą ir buvo jo laboratorijos asistentu. 1845 chemijos prof. Wiesbadeno žemės ūkio institute, kuriame 1848 sukūrė chemijos laboratoriją, virtusią mokslinių tyrimų centru. F. mokslinė veikla lietė praktikos dalykus, svarbius žemės ūkiui, pramonei ir medicinai, ir daugiausia buvo analizinio pobūdžio. Jo vadovėliai kokybinei ir kiekybinei analizei Anleitung zur qualitativen chem. Analyse (1841) ir Anleitung zur quantitativen chem. Analyse (1845) naujai išleisti A. Gehringo 1949. Be to, 1862 F. įsteigė Zeitschrift für analythische Chemie.

Freshfield Douglas William (1845–1934) anglų alpinistas keliautojas. 1868 tyrinėjo Kaukazą ir įkopė į Elbruso viršūnę. Vėliau dar kelis kartus lankėsi Kaukaze ir Himalajuose, kur dalyvaudavo ekspedicijose į Everestą. Išsp. Travels in the Central Caucasus 1869; The Exploration of the Caucasus [2]1902; Round Kangchenjunga 1904; Below the Snow Line 1923. 1872–80 leido Alpine Journal.

Freska (it. fresco ‚šviežias') 1. betkurios technikos monumentalinė sieninė tapyba; 2. tapybos technika šlapioje sienoje. Jų yra dvi pagrindinės rūšys. Vad. s a u s o j i F. (f r e s c o s e c c o) — tapyba išdžiūvusiame glaiste, prieš darbą sieną sudrėkinant. Tapoma greit, kalkių vandeniniais dažais, kurie džiūdami labai šviesėja; ši tapyba gerai išsilaiko tik uždarose patalpose. Antroji, vad. g e r o j i ar t i k r o j i F. (b u o n f r e s c o), — tapyba šviežiai užglaistytoje sienoje vandeniniais dažais, kurie, glaistui išdžiūvus, su juo susijungia ir labai patvariai laikosi. Kadangi pataisos galimos tik nulupant glaistą, prieš tapant, piešinys suprojektuojamas vad. kartone, originalo dydžio, ir perspaudžiamas sienoje. Dedant specialų viršutinį glaisto sluogsnį (it. intonaco), šviežiai užglaistoma tik tiek sienos, kiek, jai dar neišdžiūvus (maždaug per vieną dieną), galima tapybos atlikti; kitą dieną glaistoma ir tapoma tolimesnė sienos dalis žemiau. Yra būdu glaisto šlapumui sienoje palaikyti ilgiau (iki 3 dienų). Džiūdama tikroji F. šviesėja, bet ne tiek stipriai, kaip sausosios technikos. Nevisi dažai išvengia cheminės reakcijos kal-

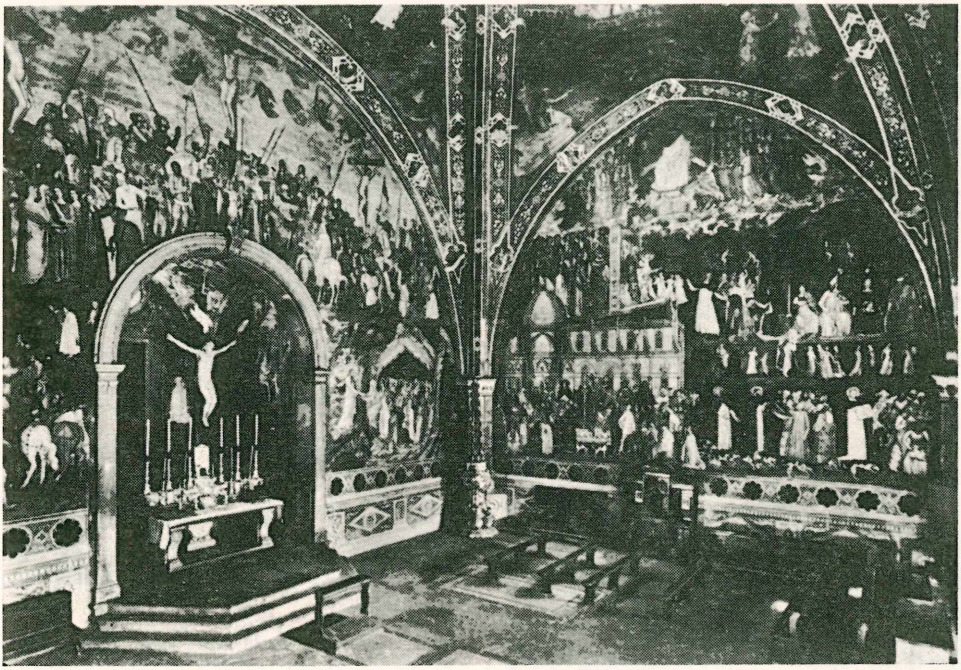

Freskos S. Maria Novella koplyčioje Florencijoje (XIV a.)

kėse; tat apriboja F. tapytojo paletę. Darbo greitumas apsprendžia F. stilių, neleisdamas sustoti prie smulkmenų ir versdamas ieškoti raiškumo ir didelės formos.

F. būta senovės Egipte, Kinijoje, Majos (Maya) kultūroje, Kretoje, etruskų kapuose, klasikinėje senovėje, Romos katakombose, viduramžių Bizantijoje (Kapadokija, Mistra, Mont Athos) ir Vakaruose (karolingų metu ir romaniško stiliaus laikotarpyje), bet dažniausiai kombinuojant ar pataisant sausoje, temperos ir kt. technikomis. Todėl nevisada galima nustatyti, iki kurio laipsnio senovės sieninė tapyba buvo tikroji F., kuri visai išsivystė XIII–XIV a. Cavallinio, Giotto mokykloje ir Italijos renesanse pasiekė augšto lygio. Michelangelo tapė grynąja F. technika. Daugiausia tikrųjų F. turi Roma (XIII–XVII a.) ir Florencija (XIV–XV a.). Žymiausiais F. ciklais laikytini šv. Pranciškaus bžn. Asyžiuje XIII–XIV a. Giotto Arenos koplyčios Padovoje 1305–07, Masaccio Brancacci koplyčios Florencijoje 1428, Michelangelo Siksto kopl. (1508–12) ir Raffaelio Stanzų (1509–14) F. Vatikane. XVI a. itališkoji F. technika patenka į kraštus anapus Alpių. F. dirbo jaunesnysis Holbeinas. Prancūzijon ją atnešė italai (Fontainebleau mokykla). Baroko epochoje visoje Europoje esama tikrosios F. darbų. Vėliau F. nyksta, paskutinis žymus F. meistras yra buvęs Tiepolo (m. 1770). XIX a. F. bandė atgaivinti nazariečiai, H. von Marées, Hodler ir daugelis kitų. Didmiesčių oras naikina tikrosios F. pigmentus, todėl sieninėje tapyboje įsigali vad. ‚stucco–lustro' ir silikatinė tapyba. Glaisto sluogsnį su senomis F. dabar galima nuo sienos nuimti ir perkelti į muzėjų.

L i e t u v o j e bizantiškos kilmės F. pėdsakų turime Trakų Galvės ežero salos pilyje (XV a.). Tikrosios F. menas Lietuvon atkeliavo iš Italijos XVI a. Jų būta ištaigingoje Stepono Batoro pilyje Gardine, neabejotinai Žemutinėje Vilniaus pilyje. Apie 1636 Giacinto Campana iš Bolonijos dirbtos F. Vilniaus katedros šv. Kazimiero koplyčioje išnyko; ten gerai išsilaikiusias dvi F. (šv. Kazimiero stebuklai) yra atlikęs Del Bene (Delbene) iš Neapolio. Del Bene yra tapęs ir išnykusias F. Sapiegų rūmų salėse Antakalnyje bei daugelį F. Pažaislyje 1690 (žr. LE II 217). Pažaislyje F. tapė ir Fernando della Croce bei M. Palloni da Campi, 1677 nutapęs Marijos gyvenimo ciklą. 1684 šv. Petro ir Povilo bžn. F. tapė Martino de Alto Monte (Altomonte iš Neapolio). Kauno šv. Kryžiaus Karmelitų bžn. gerai išlikusios skliautų F. (Šv. Dvasios atsiuntimas, Raktų įteikimas šv. Petrui ir kt.) taip pat yra XVII a. italų darbo. Vilniaus Universiteto Bibliotekos salėje 1928 atidengtos ir restauruotos rusų užteptos

P. Smuglevičius:
Vilniaus univ. bibliotekos lubų freskos (XVIII a.)

P. Smuglevičiaus XVIII a. pabaigos F. (lubų centre — Dievo Motina globoja Vilniaus jėzuitus).

A. Eibner, Entwicklung und Werkstoffe d. Wandmalerei von Altertum bis zur Neuzeit 1926; *R. Oertel,* Wandmalerei und Zeichnung in Italien (Mitteil. des Kunsthist. Instituts Florenz 1940 V 217–313); *K. Wehlte,* Wandmalerei ³1944; *G. Muche,* Buon fresco ²1950; *K. Herberts,* Wände und Wandbild 1953. *P. Rkl.*

Fresnaye Roger-François-Noël-André de la (1885–1925) prancūzų tapytojas ir grafikas. Académie Julian ir Académie Ranson (M. Denis ir Sérusier) mokinys, davęs originalių, sensualistiškai suvoktų peisažų (Paysages de Bretagne seriją 1908–09); apie 1911 F. prisijungė prie kubizmo. Jo kubistinio periodo darbai (L'Artillerie 1911; La Conquête de l'Air 1913); Le Quatorze Juillet 1914 ir kt.), būdami kubistiškai racionuotos tikrovės tapybinė interpretacija (F. kubizmą būtų galima pavadinti natūralistiniu), iš kitų šios srovės dailininkų darbų išsiskiria emocinio momento pabrėžimu (patriotinė simbolika ir lyrika). Praktikoje kubizmas jam tebuvo preteks-

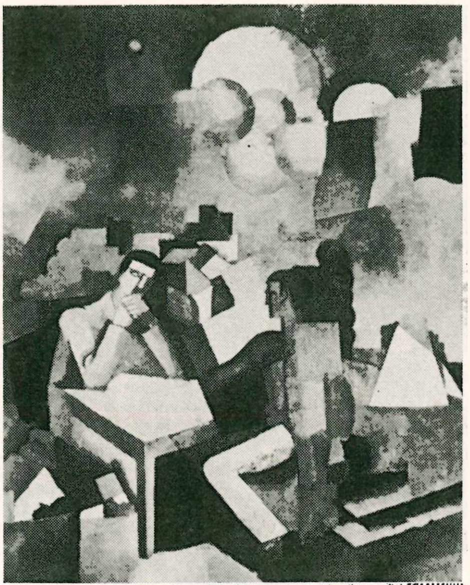

R. de la Fresnaye Oro pergalė

tas, naudingas klasiškajai tradicijai palaikyti ir atnaujinti. Tapybos pagrindu jis laikė gamtą. Iš grafikos darbų minėtinos jo A. Gide Les Paludes iliustracijos.

Roger Allard, R. de la F. 1922; *René Huyghe,* Histoire de l'Art Contemporain 1934; *Germain Seligman,* R. de la F. 1945. *A. Lc.*

Fresnel Augustin Jean (1788–1827) prancūzų fizikas, matematinės šviesos teorijos kūrėjas. Baigęs politechnikos mokyklą, 9 metus dirbo kaip inžinierius prie kelių tiesimo ir hidrometrinių darbų, paskiau Paryžiaus mst. inžinierius. Nuo 1815 pradėjo tyrinėti šviesos interferenciją, kurią ilgainiui išplėtojo ir matematiškai pagrindė, 1823 mokslų akad. narys, 1824 jūros žibintų komisijos sekretorius, patobulino žibintų veidrodžius ir objektyvus. Jo darbai iš šviesos teorijos, optikos ir kt. sričių išsp. Oeuvres complètes 3 tt. 1866–70.

Fresno JAV Kalifornijos valstybės mst. geografiniame jos centre, drėkinamame San Joaquin klonyje; 91.669 gyv. (1950). F. yra centras antrojo JAV drėkinamojo rajono (710.000 akrų derlingų dirvų), kur auginama vynuogės, daržovės, linai, vaismedžiai, javai. Vaisių perdirbimo ir vyno pramonė. Valstybinė kolegija; kasmet pavasarį čia rengiamos pagarsėjusios sporto žaidynės.

Freuchen Peter (g. 1886) danų keliautojas bei rašytojas, ypač daug keliavęs po Grenlandiją ir tyręs eskimų gyvenimą. Parašė Min anden Ungdom (Mano antroji jaunystė, 1938); Min grönlandske Ungdom (Mano grenlandiškoji jaunystė, 1936); Hvid

Mand (Baltasis žmogus, 1943); Larions lov (Lariono įstatymas, 1948). Jo raštai išversti į daugelį kalbų.

Freud Sigmund (1856–1939) austrų psichiatras ir psichologas, psichonalizės (žr.) kūrėjas. Nuo 1902 Vienos univ. prof., 1926 Vienos garbės pilietis, 1930 gavo Goethės premiją Frankfurte; 1938, vokiečiams užėmus Vieną, emigravo į Londoną. Kartu su Breueriu 1895 nagrinėjo histerinių simptomų kilmę (Studien ü. Hysterie 1895). Pagal jį vad. histeriniai simptomai atsiranda dėl ligonį jaudinančių atsiminimų apie tam tikrus psichinius išgyvenimus; šitie atsiminimai yra ligonio neįsamoninti; jie išnyksta po to, kai hipnoze ar kitu būdu pasiseka tuos atsiminimus atgaivinti ligonio sąmonėje. Tuo remdamasis, F. priėjo prie gydymo psichokatarzės metodu (psichinių konfliktų išsprendimu, atgaivinant ir pašalinant liguistus atsiminimus hipnoze). Ilgainiui F. atsisakė nuo hipnozės pagalbos savo tikslui siekti ir priėjo išvadą, kad tų atsiminimų nebuvimas ligonyje yra tam tikrų psichinių mechanizmų veikimo pasekmė, kuri išstumia atitinkamus atsiminimus į ligonio pasąmonės sritį, o tų mechanizmų veikimą galima pašalinti ir budrumo metu specialiu būdu. Tą metodą F. pavadino psichoanalize, kuri ilgainiui išaugo svaria mokslo disciplina. Išsp. Die Traumdeutung 1900, ^{7}1922; Zur Psychopathologie des Altagslebens 1901, ^{10}1924; Vorlesungen zur Einführung der Psychonalyse 1917, ^{2}1921 ir kt. Visi raštai (18 tomų) išleista Londone 1940–47.

S. Freud

E. Ludwig, Der Entzauberte F. 1946; *M. Cavé,* L'oeuvre paradoxal de F. 1947.

Fry 1. C h r i s t o p h e r (g. 1907) anglų dramaturgas, žodiniu turtingumu ir ištaigingumu paremtos poetinės dramos atgaivintojas. Svarbesni kūriniai: The Lady's Not For Burning 1948; The First–born 1948; Venus Observed 1950; The Boy With a Cart 1950; A Sleep of Prisoners 1951; The Dark Is Light Enough 1954.

2. E l i s a b e t h (1780–1845) anglų filantropė. Rūpinosi kalėjimų reforma ir kalinių globa Anglijoje. 1817 įst. moterų d-ją moterų kalėjimams pagerinti. Jos įtaka siekė ir kitus kraštus.

Memoirs of the Life of E. F. 1847; *P. Koch,* E. F., der Engel der Gefangenen 1912.

Fribourg 1. v. Šveicarijos kantonas abipus Saanės upės; 1671 km^2 su 159.000 gyv. (1950), kurių 75% prancūzai. Šiaurinė dalis lygesnio paviršiaus, dėl to pro čia eina keliai iš Berno į Genevą, ir geriau tinka vynuogių, vaismedžių ir javų kultūroms. Pietinė dalis pasižymi gyvulių ūkiu su sūrio, kondensuoto pieno ir pieninio šokolado pramone. Viešoji kalba yra prancūzų, bet įstatymai ir kiti vyriausybės aktai skelbiami ir vokiškai. Privalomas pradžios mokslas trunka berniukams 9, mergaitėms 8 metus.

2. F. kantono centras, susikūręs Saanės upės vingių pusiasalyje, 550–630 m aukščiau jūros lygio; 29.000 gyv. (1950). Senamiestis susispietęs siaurame pusiasalyje, iš 3 pusių upės apsuptame. Čia vyrauja gotikinė XIII a. šv. Mikalojaus katedra su nebaigtu 76 m aukščio bokštu. F. yra katalikų mokslo ir organizacinio judėjimo židinys. 1889 įst. tarptautinis katalikų univ. su teologijos, filosofijos, teisės ir matematikos-gamtos fak., kat. moterų akademija, tarptautinės kat. mergaičių globos sąjungos centrinis biuras; XIII a. pranciškonų vienuolynas, cistersų vienuolynas; misijų, meno ir istorijos muzėjai, specialinės aukštesniosios mokyklos ir konservatorija. Šokolado, kartonažo, mašinų ir dirbtinių trąšų pramonė.

F. l i e t u v i a i. Jau nuo 1895 į F. pradėjo vykti studijuoti lietuvių katalikų šviesuomenės atstovai, kurie ligi I pas. karo, čia vykdami be Rusijos valdžios sutikimo, daugiausia studijavo prisidengę įvairiais slapyvardžiais. Vienas pirmųjų 1895 atvyko kun. Juozas Stankevičius (spv. Mantvydas), paskiau pradėjo važiuoti ir kt. Pradžioje jie dalyvavo lenkų studentų ratelyje, bet 1899 II 12 visi išstojo. 1899 V 7 Juozo Petrulio (Benedikto Audros) iniciatyva buvo sudaryta F. Draugystė Lietuviškos Jaunuomenės tokiais pat įstatais, kaip ir veikusi jau kiek anksčiau Züricho lietuvių draugija. Draugija pasivadino Rūta. Daugumą narių sudarė Seinų vysk. kunigai — F. univ. studentai. Tuo atsiskyrimu nepatenkinti, lenkai studentai stengėsi lietuvius, per prof. Kallenbachą ir prelatą Skirmantą, apšmeižti vysk. Baranauskui, kuris buvo pasiryžęs juos visus atšaukti iš F., tik, įtikintas nelenkų F. univ. dėstytojų, nuo tos minties atsisakė. 1915 XI 7 Rūta turėjo tik tris narius (A. Steponavičių, V. Dzimidavičių ir J. Purickį) ir savo vardą pakeitė į Lithuania. Netrukus narių skaičius žymiai padidėjo. Nuo 1895 iki 1935 F. yra studijavę apie 110 lietuvių studentų. Pirmųjų studentų tarpe buvo J. Stankevičius, M. Gustaitis, J. Matulevičius, Pr. Bučys, J. Totoraitis, V. Visgirda, Ig. Čižauskas, A. Maliauskis, Ad. Sabaliauskas ir kt. Apie 1905 ir kiek vėliau čia ėjo mokslus: Pr. Augustaitis, V. Bartuška, P. Bielskus, V. Borisevičius, A. Grigaitis, N. Raštutis, S. Šultė, J. Vailokaitis ir kt. Iš pasauliečių nuo 1898 pirmieji studijavo V. Petrulis, Pocius ir V. Totoraitis. I pas. karo metu ir

po jo lietuvių studentų, ypač pasauliečių, skaičius labai pakilo. Tada čia studijavo: K. Ambrozaitis, M. Ambraziejūtė, M. Andziulytė, M. Ašmys, L. Bistras, Ig. Česaitis, Pr. Jucaitis, J. Leimonas, V. Mykolaitis, K. Pakštas, M. Pečkauskaitė, O. Petrauskaitė, J. Purickis, Pr. V. Raulinaitis, K. Ruginis, A. Steponaitis, St. Šalkauskis, Iz. Tamošaitis, E. Turauskas, U. Urnėžytė, O. Vosyliūtė-Pakštienė ir kt. I pas. karo metu F. studentai buvo aktyviai įsijungę į Lietuvos nepriklausomybės atstatymo darbą, o grįžę į Lietuvą, paėmė atsakingas pareigas įvairiose gyvenimo srityse. Daugumas jų F. įsigijo daktaro laipsnius. Be to, F. studijavo ir JAV lietuvių, kurie vėliau daug dirbo lietuvybei išlaikyti, pvz. Ig. Albavičius, A. Milukas, J. Navickas, A. Stanukynas, J. Vaitkevičius ir kt.

P. Radzevičius, Trumpa ‚Lithuanijos'—‚Rūtos' 25 metų gyvenimo apžvalga (Ateitis 1924, nr. 5–6, 176–286 psl.); *J. Eretas,* Katalikai ir mokslas (Liet. Kat. Mokslo Akad. Suvažiavimo Darbai I 1935, 173–174 psl.).

Fribourgo Alpės Berno Alpių vakarinė dalis tarp Gemmi perėjos ir Ronos klonio. Augščiausios viršūnės: Wildhorn 3264 m, Wildstrubel 3253 m, Diablerets 3246 m ir Albristhorn 2764 m.

Frick Wilhelm (1877–1946) vokiečių nacionalsocialistinis politikas, teisininkas. Nuo 1928 Türingijos ministeris, 1933–43 Vokietijos vidaus reikalų ministeris, nuo 1943 Čekoslovakijos protektorius. 1943 rasiniu įstatymu perdavė žydus gestapo žinion. Nürnbergo teismo pasmerktas mirti. Mirties bausmė įvykdyta Nürnberge 1946 X 16.

Fryczyński Michał (1792–1859) agronomas, studijavo agronomiją užsienyje. 1824 Kšemence agronomijos mokytojas. 1829 Vilniaus univ. praktinio žemės ūkio prof. ir žemės ūkio inst. ties Vilniumi direktorius. Universitetą uždarius, vedė pavyzdinį ūkį Pilaitėje ties Vilniumi. Bendradarbiavo Dziennik Wileński.

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński III 1899–1900, 173 psl.

Friče Vladimir Maksimovič (1870–1929) marksistinės pakraipos rusų literatūros kritikas. Jo siauros pažiūros teapėmė ideijinę sferą, visiškai apleidžiant arba itin suprastinant estetinį aspektą. F. reikšmingas savo didele įtaka oficialiajai porevoliucinei rusų kritikai. Lietuviškai: Vakarų Europos literatūros istorija (1920).

Frida Emil žr. Vrchlický Jaroslav.

Fridegård Jan (g. 1897) švedų rašytojas. Jo prozos mene jungiasi natūralistinis pastabumas, socialinė indignacija, palinkimas į lyriką ir mistinė orientacija. Religinis-mistinis polinkis iš lengvo jį privedė prie spiritualistinės pasaulėžiūros. Jo didžiulis 5 tomų autobiografinis romanas Lars Hård yra stipri visuomeninė satyra bei intensyvi ir tamsi didelio masto psichologinė studija. Parašė: Lars Hård 5 tt. 1935–51; Offer (Auka, 1937); Äran och hjältarna (Garbė ir didvyriai, 1938); Trägudars land (Medinių dievų žemė, 1940); Torntuppen (Bokšto gaidys, 1941); Fäderna (Bočiai, 1947).

J. Lng.

Fridell Axel (1894–1935) vienas iš stipriausių švedų grafikų. Stiprių impulsų F. kūrybai yra davę anglų grafika, Rembrandtas, o paskui Méryon. Savo miestų vaizduose (Londono, Paryžiaus, Stockholmo) jis savitu būdu sujungia natūralizmą su išgyvenimu. Šviesos ir oro vaizdai nepaprastai puikūs. Piešė ir portretus.

K. Asplund, F. 1947.

Fridericia Julius Albert (1849–1912) danų istorikas, nuo 1899 Kopenhagos univ. prof. Jo svarbesnieji veikalai liečia Danijos XVII a. istoriją. Parašė: Danmarks ydre politiske Historia fra Freden i Lybeck til Freden i Kjöbenhavn 1629–60 (1876–82); Den danske Bondestands Undertrykelse og Frigjörelse (1888); Adelsvaeldens sidste Dage (1894). 1897–1912 leido Historisk Tidsskrift.

Fridmanas 1. B e r n a r d a s (1859 X 1 Panevėžyje — 1929 IX 22 Panevėžyje) teisininkas. 1878–86 Šiaulių taikos teisėjo sekretorius. Gavęs garbės piliečio titulą, tapo privačiu advokatu, kuriuo išbuvo Biržuose ir Panevėžyje 1886–1915. 1915–18 tarnavo Petrapilyje rusų miestų sąjungoje. Grįžęs 1918 XII į Lietuvą, buvo taikos teisėju Biržuose ir Utenoje. Nuo 1920 Kauno apygardos teismo narys, 1923 II 22—X žydų reikalų ministeris. 1923 X 2 vėl Kauno, o nuo 1925 V 6 ligi mirties Panevėžio apygardos teismo narys. Be straipsnių teisės proceso klausimais Vilenskij Vestnik, Teisėj ir Lietuvyje, skyrium išsp. Juridičeskija vozzrenija i obyčaji krestjan Severo–Zapadnogo Kraja, preimuščestvenno Kovenskoj gub. 1890; Činš i propinacija 1890 ir kt.

2. N a f t a l i s (1863 Juodžių dv., Šiaulių aps. — 1921 V 5 Berlyne, palaidotas Panevėžy) žydų politikas. 1883 baigė Šiaulių gimn., 1887 Petrapilio univ. teisių fak., 1888–1907 advokatas Panevėžyje, 1907 lietuvių–žydų bloko išrinktas Kauno gubernijos atstovu į III valstybės dūmą, kurioje buvo konstitucinių demokratų frakcijos narys, liaudies švietimo, tikybų, miestų atstatymo komisijų narys. 1912 perrinktas į IV vst. dūmą. Kovotojas dėl žydų emancipacijos, gindamas jų teises valstybės dūmoje. I pas. karo metu Vyriausios tarybos pabėgėliams aprūpinti ir nukentėjusių dėl karo šelpti žydų centro komiteto narys. Po Rusijos revoliucijos teisingumo ministerijos tarybos narys, Petrapilio komiteto Lietuvai valdyti pirmininko padėjėjas, narys komisijos sušaukti Rusijos steigiamajam susirinkimui, į kurį buvo išrinktas kaip Minsko ir Mogilevo žydų sąrašo atstovas. 1920 išrinktas į Lietuvos steigiamąjį seimą, ku-

rio buvo sekretorius, žemės reformos ir darbo apsaugos komisijų narys.

Frieberg Frans Alfred (1822–1913) švedų kompozitorius, žinomas savo kvartetais vyrams, misterija–opera Skogsfrun bei balade Ljungby horn.

Fried Alfred Hermann (1864–1921) austrų pacifistas, siūlęs valstybių ginčus spręsti trečiųjų teismui. 1892 įsteigė Austrijoje pacifistų sąjungą ir leido Friedenswarte. 1911 gavo Nobelio taikos premiją. Išsp. Abrüstungsproblem 1905; Handbuch der Friedensbewegung ²1911; Grundlagen des ursächlichen Pazifismus ²1916; Pan–Amerika ²1918; Der Weltprotest gegen den Versailler Frieden 1919; Kriegstagebuch 1918–20; Jugenderinnerungen 1925.

Friedberg v. Vokietijos (Hesseno) mst. pakeliui iš Frankfurto a. M. į Giesseną, prie Usos upės; 15.704 gyv. (1952). Didžiulė ankstyvosios gotikos bažnyčia (1260–1410), Hesseno kunigaikščių dvaras su XVI a. pilimi ir rūmais. Statybos, aklųjų ir 3 kitos augštesniosios mokyklos.

Friedeburg, Fredeburg, Vredebergh, vokiečių ordino pilis Žemaičiuose, kurią ordinas tiksliai nelokalizuojamoje vietoje buvo 1400 spėjęs pasistatyti, kai Vytautas D. po Sąlyno taikos (1398) užrašė kryžiuočiams Žemaičius iki Nevėžio upės. F. buvo pasodintas ordino Žemaičiams skirtas viršininkas (Voigt) Michael Kuechmeister. Bet tą pilį 1401 žemaičiai sudegino. Po Racionžo taikos (1404), kai Vytautas D. vėl Žemaičius atidavė ordinui, kryžiuočių administraciniu centru buvo padaryta naujai pastatyta Dubysos pilis (žr.), tačiau ir F. buvo atstatytas (1408). Dar 1409 pavasarį prie jos taisymo turėjo dirbti 30 vyrų ir 4 dailidės. Tačiau, kai Žemaičiuose įvyko sukilimas, tais pačiais metais Vytauto D. žmonės F. apsupo. Maisto pritrūkę, gynėjai turėjo pasiduoti, kol dar nebuvo atvykusi ordino maršalkos kariuomenė kryžiuočių įgulai išlaisvinti.

R. Krumbholz, Samaiten und der deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See 1890, 118, 171 psl.; *A. Salys,* Die žemaitischen Mundarten I 1930, 44 psl. *Z. I.*

Friedel Charles (1832 – 1899) prancūzų chemikas ir mineralogas, mineralogijos prof. Sorbonoje ir Paryžiaus École Normale. Išrado savo metodus dirbtinų mineralų gamybai ir tyrinėjo kristalų savybes. Organinės chemijos srityje tyrinėjo aldehidus, ketonus ir drauge su J. M. Crafts surado būdą organinių junginių sintezei, katalizatoriumi imant sausą aliuminio chloridą. Šis jo išradimas žinomas F.-Crafts reakcijos vardu.

Friedelitas mineralas, mangano silikatas su maža chloro priemaiša. Raudonos, rausvos violetinės ar juosvai rudos spalvos; kietumas 4–7, permatomas. Aptiktas Prancūzijoje (mangano kasyklose prie Adervielle) ir pavadintas prc. mineralogo ir chemiko Friedel (žr.) garbei.

Friedell Egon (1878–1938) austrų rašytojas ir aktorius. Pradžioje buvęs aktoriumi Berlyne ir Vienoje, vėliau pradėjo rašyti dramas, utopines noveles, aforizmus. Labiausiai žinomas kaip kultūros istorikas. Išsp. Kulturgeschichte der Neuzeit 3 tt. 1927–32, ²1947–48; Kulturgeschichte des Altertums 2 tt. 1936; Reise mit der Zeitmaschine 1946.

Friederich XV–XVI a. architektas, dirbęs Vilniuje XVI a. pradžioje. Jis buvo Dancigo architektu ir Žygimanto Augusto pasiuntiniu, 1548 II 22 buvo šaukiamas į Vilnių pradėtojo darbo baigti.

Friederichsen Max Hermann (1874-1941) vokiečių geografas ir keliautojas. 1908 tyrinėjo v. Kinijoje Tienšano sritį. Profesoriavo nuo 1906 Rostocke, 1907 Berne, 1909 Greifswalde, 1917 Karaliaučiuj, 1923 Vroclave. Parašė: Die Grenzmarken der europäischen Russlands 1915; Finnland, Estland und Lettland-Litauen 1924 ir kt.

Friedjung Heinrich (1851–1920) austrų istorikas ir žurnalistas, žydų kilimo. Austrijos su Vokietija suartėjimo šalininkas. 1848–66 laikotarpio Austrijos istorijos žinovas. Jo veikaluose pasireiškė antikatalikiško bei antislaviško ir vengriško nusistatymo. Išsp. Oesterreich von 1849–1860, 1908–12; Der Krimkrieg u. die oesterreichische Politik 1907; Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland ¹⁰1916–17; Das Zeitalter des Imperialismus 1884–1914, ²1919–22, spaudai parengė A. F. Pribram, Historische Aufsätze 1919.

Friedland (nuo 1945 Pravdinsk) 1. Rytprūsių miestas prie Alnos upės; 4300 gyv. (1939). Karaliaučiaus–Girdavos ir Tepliavos-Bartensteino glžk. mazgas. Prie F. yra didysis Alnos tvenkinys, kur pastatyta elektros jėgainė. Vėlyvosios gotikos bažnyčia (1312). 1334 miestas gavo Kulmo teises. XVI a. F. aps. buvo kalbama lietuviškai; iš čia yra kilęs Bretkūnas. 1807 prie F. įvyko kautynės, kur Napoleonas sumušė rusus. Prancūzų laimėjimas privertė Aleksandrą I prašyti paliaubų (1807 VI 19–21). Nuo 1945 F. yra užimtas bolševikų.

2. Vidurinės Vokietijos vietovė į pietus nuo Göttingeno, prie britų ir rusų okupacinių zonų linijos. Pro F. pereinamąją stovyklą perėjo apie 2 mil. vokiečių tremtinių iš Lenkijos bei R. Prūsijos ir karo belaisvių iš Tarybų Rusijos.

3. Š. Čekijos F r y d l a n t miestas; 4300 gyv. (1947). 1622-34 F. buvo valdomas Wallensteino.

Friedländer 1. L u d w i g (1824–1909) vokiečių klasikinis filologas, 1858–92 Karaliaučiaus univ. prof. Išsp. Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms 3 tt. 1862–1871 (4 tt. ¹⁰1921–1923) ir kt.

2. Max Jakob (g. 1867 Berlyne) žydų kilimo vokiečių meno istorikas. 1908 Berlyne grafikos kabineto dir., 1924 meno galerijos dir., daug prisidėjęs prie Berlyno muzėjų praturtinimo. 1938 apsigyvendamas Amsterdame, išvengė persekiojimų. F. yra pasaulinio garso senųjų olandų ir vokiečių tapybos (XV–XVI a.) žinovas; jo metodas empirinis, paremtas intymiu originalų pažinimu. F. galėjo išaiškinti daugelio senųjų meistrų darbus, raidą, falsifikatus. Svarbiausias veikalas: Die altniederländische Malerei (14 tt. 1924–37), kiti darbai: Von Eyck bis Bruegel 1916; Der Holzschnitt 1917; P. Bruegel 1921; A. Dürer 1921; A. Altdorfer 1923; M. Liebermann 1924; Grünewald-Zeichnungen 1927; Echt und Unecht 1929; Von Kunst und Kennerschaft 1946; Essays über Landschaftsmalerei 1947.

Festschrift M. J. F. zum 60 (1927) ir zum 75 Geburtstag (1942). *P. Rkl.*

Friedrich 1. Caspar David (1774–1840) vokiečių tapytojas, romantinio peisažo meistras. Melancholikas iš prigimimo. 1794 mokėsi piešti Kopenhagos akad. Nuo 1798 dirbo Dresdene šalia romantikų Tieck, Novalis, Kleist, Runge, Olivier, Kersting. Iš pradžių piešė sepija, tapyti pradėjo tik 1807. Pirmas žymesnis darbas 1808 altorius Tečeno pilies koplyčiai (Dresdene), kuriame F. šv. istorijos scenos vietoje davė religinės nuotaikos peisažą su kryžium viršum uolos, tuo būdu sukeldamas kritikų ginčą. F. kūryba išimtinai peisažinė: 1808/9 Vienuolis prie jūros (Berlyne), 1810 Burlaiviai Greifswaldo uoste (ten pat), 1819 Du vyrai stebi mėnulį (Dresdene) bei Vienuolyno kapinės sniege (ten pat), 1820 Rügeno kreidos uolos (Winterthure), 1824 Kalnynai (Berlyne), 1823/30 Jūra mėnulio šviesoje (ten pat) ir kt. Nors F. buvo nuo 1816 Dresdeno akad. narys ir nuo 1824 prof., bet mirė varge. F. tapybinės priemonės paprastos: piešinys aiškaus silueto, kompozicija simetrinė, stiprūs artumos ir tolumos kontrastai, vieningas rusvas ar pilkšvas atspalvis. Pasikartoja tragiški simboliai bei suprantami motyvai, išreiškią peisažo tylų didingumą, maldingą viltį. Vienišos stafažo figūros visada nusigrįžusios gilinasi į reginį. F. atydžiai stebėjo gamtos reiškinius, dienos ir metų laikais, tačiau kūrė iš vaizduotės. Jo peisažai yra ne tiek vietovaizdžiai, kiek sentimentalios vizijos žemėje vykstančios, žmogų viršijančios, slėpingos dramos. Kaip protestantas pietistas F. dievybės apreiškimo ieškojo gamtoje. F. idėjos padarė įtakos Dresdene gyvenusiam gydytojui, filosofui ir tapytojui C. G. Carus ir norvegų tapytojui Dahl (žr.). F. apie 1820 jau ‚ne madoj', vėliau visai užmirštas, bet po 1906 Berlyno šimtmečio Parodos pasidaro populiariausiu romantiku. Vokietijoje F. reprodukcijos, ypač protestantų sluogsniuose, platinamos kaip devocionalijos ir dažnai mėgdžiojamos konservatyvių diletantų.

C. D. Friedrich Kreidos uolos Rügene

C. D. F., Bekenntnisse, hrsg. von K. K. Eberlein 1924; *C. G. Carus*, Neun Briefe über Landschaftsmalerei 1831; *F. Nemitz*, C. D. F. 1938; *H. von Einem*, C. D. F. 1938, 1950; *G. Richter*, C. D. F. der Maler der Erdenfrömmigkeit 1953. *P. Rkl.*

2. Johannes (1836–1917) vokiečių teologas, katalikų kun., Müncheno univ. prof. 1870 atmetęs popiežiaus neklaidingumo dogmą, atskirtas nuo katalikų bažnyčios, virto vienu žymiausiųjų senkatalikių vadų. Išsp. Geschichte d. vatikanischen Konzils 1877–87; Beiträge z. Geschichte d. Jesuitenordens 1881; Ignaz v. Döllinger 3 tt. 1899–1901 ir kt.

Friedrichas (vva. fridu ‚taika' ir got. reiks ‚karalius') germaniškas vyrų vardas; vok. Friedrich, šved. ir dan. Frederik.

Šventieji, palaimintieji:

1. F. IX a. šventasis (šventė VII 18) Utrechto vyskupas 828–838, nužudytas Judítos pasiuntinių, nes buvo smerkęs jos vedybas su Liudviku Maldinguoju.

2. F. Liège vyskupas, palaimintasis (šventė V 27), imperatoriaus vysk. Aleksandro, Julieris grafo ir F. priešininko nunuodytas 1121.

3. F. premonstratietis, įkūręs Mariengaardeno vienuolyną ir buvęs pirmasis jo vyresnysis. Miręs 1175. Palaimintasis (šventė III 3).

4. F. iš Regensburgo, palaimintasis augustinijonų eremitų broliukas pasaulionis, miręs 1329. Jo kultas patvirtintas 1909.

Austrijos valdovai:

5. F. Karingasis (der Streitbare, 1211–1246) Leopoldo VI sūnus, Austrijos hercogas 1230, valdė dar Štiriją ir Krainą. Iš pradžios jis ėmė kariauti su kaimynais ir savo kraštų bajorais. 1236 F. II jį pasmerkė ir konfiskavo jo žemes. Bet F. greit jas susigrąžino. 1241 F. drauge su Čekijos karaliumi, Karintijos hercogu ir Badeno markgrafu atrėmė mongolus. 1246 sumušė Karintijos hercogą ir puolė vengrų karalių Bielą; kovoj su juo, Leitos kautynėse, žuvo. Juo pasibaigė Babenbergų dinastija Austrijoje.

6. F. Tuščiakišenis (mit der leeren Tasche, 1382 - 1439) Austrijos hercogas, Leopoldo Gerojo Habsburgo sūnus. 1402 gavo Tirolį ir Habsburgų žemes Šveicarijoje. 1414 susidėjo su popiežium Jonu XXIII, kuriam padėjo bėgti iš Konstancos. Už tai buvo atskirtas nuo Bažnyčios ir pasmerktas imperijos banitu. 1418 imperatorius Zigmantas jam grąžino didžiąją jo žemių dalį.

7. F. Pranciškus Ksaveras (1757 — 1844) Hohenzollerno–Göschingeno princas, austrų feldmaršalas, dalyvavo karuose 1788–91 su turkais, 1793–95, 1796, 1799–1800 su italais, 1801–15 v. Galicijos karinis gubernatorius, 1825 augščiausiojo karo teismo pirmininkas.

Badeno:

8. F. Vilhelmas Liudvikas (1826 –1907) didysis Badeno herzogas. Vyresniajam broliui Leopoldui psichiškai susirgus, 1852 regentas, 1858 didysis hercogas; 1856 vedė Prūsijos kronprinco (vėliau imperatoriaus) F. dukterį Luizę. Valdė Badeną liberališkai ir žiūrėjo savo seimo norų. Po Prūsijos karo su Austrija pasidarė pirmosios šalininkas, dalyvavo 1870–71 kare ir Versalyje Vokietijos kunigaikščių vardu paskelbė Vilhelmą I imperatorium.

A. Dovi, Grossherzog F. von Baden 1902.

Brandenburgo:

9. F. I Hohenzollernas (1371-1440) Brandenburgo kurfiurstas, Nürnbergo burggrafo Friedricho V sūnus. 1389 Nürnbergo markgrafas; dalyvavo kovoje su imperatorium Vaclovu ir padėjo įsiimperatoriauti jo broliui Zigmantui. 1411 Zigmantas padarė jį Brandenburgo markgrafu, 1415 ir kurfiurstu. Jam pasisekė aptvarkyti Brandenburgą, bet su husitais kovojančiam Zigmantui jis mažai tepadėjo. Be sėkmės F. mėgino išrūpinti imperatoriaus vainiką savo sūnui. Brandenburgą paliko antrajam savo sūnui Friedrichui, Frankų žemes Jonui Alchimikui ir Albrechtui Achilui.

E. Brandenburg, König Sigismund und Kurfürst F. I von Brandenburg 1891.

10. F. II Geležiniadantis (1413–1471) Brandenburgo kurfiurstas 1440–70. Prisijungė Neumarką, Kottbusą, Altmarką, Thahlberg-Wernigerodę ir kartu su Jurgiu Podiebradu mėgino prisijungti Lausitzą. Pačiame Brandenburge jis panaikino bajorų ir miestų galią. 1470 išsižadėjo sosto savo brolio Albrechto Achilo labui.

11. F. Vilhelmas (1620–1688) Brandenburgo kurfiurstas (1640), vad. didysis kurfiurstas, kurfiursto Jurgio Vilhelmo sūnus. Mokėsi Olandijoje Leideno univ.; savo giminaičio Friedricho Henriko vadovaujamas, susipažino su karo dalykais; vėliau vedė jo dukterį Luizę Henrietę. 1638 tėvas jį atšaukė Brandenburgan, ir 1640 F. V įžengė sostan. Jau 1641, atsimetęs nuo Austrijos, jis sudarė paliaubas su Švedija ir ėmė tobulinti savo kariuomenę ir tvarkyti valstybę, pirmiausia stiprinti centrinę valdžią ir kovoti su provincijų savarankiškumu. F. V. laikomas absoliutizmo vykdytoju: aprėžė luomų privilegijas, įvedė valdininkų sistemą ir centralizavo valdymą. Ūkio srityje laikėsi vad. merkantilistinės sistemos. Labai pagyvino prekybą ir pramonę. Buvo iškastas kanalas, jungiąs Oderį su Spree, įkūrė vakarinėje Afrikoje kolonijas. Nukentėjusiam 30 metų karo laikais Brandenburgui apgyvendinti F. kvietėsi kraštan kitų kraštų pabėgėlius bei tremtinius, net nusikaltėlius, ypač kitur persekiojamus protestantus. 1684 X 29 ediktu davė jiems visokių lengvatų bei privilegijų. Tuo būdu Brandenburge atsidūrę olandai padėjo perkasų sistema sausinti pelkes, prancūzai hugenotai (apie 20.000) prisisteigė šilko, gelumbių, veidrodžių, žvakių fabrikų. Duisburge F. įst. universitetą, Berlyne viešąją biblioteką. Visos tos priemonės padidino krašto gerovę. Didžiąją dalį iždo pajamų F. skyrė kariuomenei. Ji F. valdymo pabaigoje turėjo 37.000 karių. Norėdamas prisijungti Klevę ir Jülichą, F. pradėjo 1650 karą su Neuburgu, bet nieko nepešęs, 1651 pasirašė taiką (tik 1666 IX 19 Klevės taika tedavė jam Klevę, Marko grafiją ir Ravensbergą). Daug svarbesnis buvo Prūsijos klausimas, kur suverenitetas tebepriklausė Lenkijai. F. įsikišo į Švedijos karą su Lenkija (1655–1666); 1656 pasirašė sąjungos sutartį su Karoliu X ir jam padėjo lenkus sumušti ties Varšuva. Labguvos sutartimi (1656 XI 20) Karolis X jam pripažino suvereno teises Prūsijoje. Bet F. persimetė Lenkijos pusėn ir Vėluvos bei Brombergo sutartimis (1657 IX ir XI) gavo tokį pat pripažinimą ir iš jos. Tik Prancūzija nedavė susidėjusiam su Lenkija ir Danija F. Švedijai atimti jos Pomeranijos ir privertė pasitenkinti Prū-

Friedrichas Vilhelmas

sijos nepriklausomybe (Olivos taika 1660 V 3). F. V. numalšino prieš jį sukilusius Prūsijos miestus ir bajorus (1663). Pomeranijos klausimui išspręsti stengėsi susiartinti su Olandija, Danija, Maskva ir Austrija. 1672 susidėjo su Olandijos vadovaujamąja koalicija prieš Prancūziją, bet 1673 su ja pasirašė separatinę Vossemo taiką ir gavo prancūzų užimtąsias Klevės tvirtoves. Prancūzams įsibrovus į Olandiją ir Pareinį, F. vėl padarė sąjungą su imperatorium ir kariavo su prancūzais Pareinyje. Bet Liudvikas XIV prieš jį sukurstė Švedijos karalių Karolį XI, ir F. V. turėjo nuo švedų ginti Brandenburgą. Ties Ratenow ir Fehrbellinu F. sumušė švedus (1675 VI 25 ir 28), o imperatorius, Olandija, Ispanija ir Danija savo rėžtu paskelbė jiems karą. 1675 pabaigoje švedai nebeteko savo žemių Vokietijoje, 1677 ir Stettino miesto. Danija padėjo atimti jiems Rügeną ir Stralsundą (1678), o pats kurfiurstas atrėmė iš Livonijos Prūsijon besibraunančią jų kariuomenę. Tačiau F. V. sąjungininkai pasirašė taiką su Prancūzija, kuri reikalavo grąžinti Švedijai jos Pomeraniją, ir Saint Germaino taika (1679 VI 29) F. V. buvo priverstas atsisakyti nuo savo užkariavimų. Taip pat 1686 turėjo F. V. atsisakyti nuo imperatoriaus 1675 pasigrobtosios Silezijos dalies; už tai gavo Schwiebus'o apskritį, kurią tik Friedrichas II prisijungė (1742).

Ch. Waddington, Le grand Electeur Frédéric-Guillaume 1905–1917; *H. Petersdorff,* Der grosse Kurfürst 1939; *F. Shevill,* The Great Elector 1947.

B r a u n š v e i g o :

12. F. V i l h e l m a s (1771–1815) Braunšveigo hercogas 1806. Kadangi dalyvavo kare su Napoleonu, F. V. nebeteko savo hercogijos. Nuo 1809 vedė partizaninį karą su prancūzais; 1813, po Leipzigo kautynių, grįžo Braunšveigan, žuvo Quatre-Bras kautynėse 1815 VI 11.

Č e k ų :

13. F. (Bedřich; apie 1141–1189) čekų karalius, Vladislovo I sūnus. Užėmė sostą 1173, dar tėvui gyvam esant, bet jo konkurentai išsirūpino imperatoriaus pripažinimą karaliumi Sobieslovo II, ir F. tik 1179 sugebėjo sostą atkariauti. Nuvarginęs kraštą, 1182 susilaukė čekų sukilimo ir Konrado Otono išrinkimo karaliumi. F. Barbarosa juos sutaikė, Konradui Otonui atidavęs Moraviją, bet 1185 F. jį sumušė ir 1186 jį pavertė savo vasalu.

D a n i j o s :

14. F. III (1609–1670) Danijos ir Norvegijos karalius, antrasis Kristijono IV sūnus. Tėvui pasisekė jį išrinkti Bremeno, Verdeno ir Halberstato koadjutorium, paskui Bremeno kariuomenės vadu. 1634 Bremeno, 1635 ir Verdeno arkivyskupas, Vokiečių imperijos kunigaikštis; broliui Kristijonui V mirus, tapo 1648 Danijos ir Norvegijos karaliumi. Su miestiečių pagalba jis nuveikė bajoriją; 1660 panaikino savo pasirašytąją kapituliaciją, kuri laidavo bajorijos privilegijas, ir sau kaip paveldimam karaliui prisiekdino žmones. 1661 luomai jo valdžią pripažino absoliutine; 1665 jis savo įstatymu pertvarkė valdymą, panaikino ir karalius renkamąją valstybės tarybą.

15. F. V (1723–1766) nuo 1746 Danijos ir Norvegijos karalius. Liberalia politika patraukė į Daniją žymius mokslo žmones (Basedow, Klopstock). 1761 Niebuhrą su kitais mokslininkais nusiuntė į Egiptą ir Arabiją.

16. F. VI (1768–1839) Danijos ir Norvegijos karalius 1806, Kristijono VII sūnus. 1784, tėvui protiškai sergant, ėmė dalyvauti valdyme kaip kronprincas regentas. 1788–99 pagerino žemdirbių padėtį, panaikino vergiją Danijos kolonijose V. Indijoje. Nesėkminga buvo jo užsienių politika. Dėl jo sąjungos su Prancūzija anglų laivynas 1801 bombardavo Kopenhagą ir sunaikino Danijos laivyną; susivaidijęs su Anglija, jis susivaidijo ir su Švedija. Karai pakirto Danijos finansus, o Vienos kongresas jai atėmė Norvegiją ir prijungė prie Švedijos. F. gynė absoliutinę savo valdžią ir nevykdė Vokiečių sąjungos nutarimo luomų atstovybei Holšteine įsteigti. Bet 1831 V 28 provincijose jis leido luomų susirinkimus, turinčius teisę kreiptis su peticijomis į karalių.

17. F. VII (1808–1863) Danijos karalius 1848. Kristijono VIII sūnus ir įpėdinis. 1848 I 28 pažadėjo savo tautai įvesti konstituciją, 1849 VI 5 pagrindiniu įstatymu savo pažadą ištesėjo. Konstitucija, kaip ir relatyviai sėkminga karo su Prūsija pabaiga, ir Šlesvigo–Holšteino sukilimo numalšinimas padarė jį labai popularų. Kadangi F. mirė bevaikis, sostą paveldėjo Kristijonas IX Gluksburgiškis.

18. F. IX (g. 1899) Danijos karalius nuo 1947. Baigęs jūrų akad. ir Kopenhagos univ. II pas. karo metu buvo internuotas karališkuosiuose rūmuose. Vokietijos nacionalsocialistų okupacijos metu skatino ir rėmė rezistencinį sąjūdį. 1946 pakeltas admirolu.

K u r š o :

19. F. (1569–1642) Kuršo kunigaikštis, Gotardo Ketlerio sūnus. 1587 V 17 kartu su broliu Vilhelmu gavo Kuršą iš tėvo. 1604 ties Salaspiliu (Kircholmu) staigiu pasirodymu Chodkevičiui padėjo laimėti kautynes prieš švedus. 1616 jo brolį Vilhelmą Žygimantas III (IV) ištrėmė, ir F. vienas valdė Kuršą, bet adoptavo broliavaikį Jokūbą, kuriam po ilgų vargų iš Vladislovo IV išrūpino pripažinimą savo įpėdiniu.

20. F. K a z i m i e r a s (1650–1698) Kuršo kunigaikštis nuo 1682 I 2, kng. Jokūbo sūnus. Menko būdo ir menkų gabumų, nu-

vargino savo kunigaikštystę, norėdamas Mintaują paversti Versaliu.

Polski Słownik Biograficzny VII, 165–166 psl.

21. F. Vilhelmas (1692–1711) Kuršo kunigaikštis, Friedricho Kazimiero sūnus; nuo mažens motinos Elzbietos Sofijos Brandenburgietės auklėjamas užsienyje. 1709 Kuršo didikams pareikalavus jo grįžimo, 1710 išsiuntė piršlius į Petrapilį, kur Petras I paskyrė jam žmona seserėčią Oną, vėlesnę imperatorienę; 1710 pabaigoje ją Petrapilyje vedė, bet grįždamas mirė, tik vieną kartą pravažiavęs pro savo kunigaikštystę.

Polski Słownik Biograficzny VII, 166–167 psl.

Olandijos:

22. F. Henrikas Oranietis (1584–1647) kng. Vilhelmo I sūnus, Olandijos vietininkas nuo 1625. Arminijonų šalininkas, nepersekiojo gomaristų. Sudarė sąjungą su Danija, Švedija ir Prancūzija (1635). F. buvo laikomas vienu iš geriausių Europos karo vadų. Pas jį karo dalykų mokėsi Turenne, jo žentas didysis kurfiurstas švedų Karolis X Gustavas ir kt. Jo rūmai Hagoje buvo literatūros ir meno centras.

P. J. Blok, Frederik Hendrik 1924; *N. Japiksa,* Die Oranier 1939.

Pfalzo:

23. F. III Pamaldusis (F. der Fromme, 1515—1576) Pfalzo kurfiurstas 1559. Vienas iš kalvinų vadų; padėjo redaguoti Heidelbergo katekizmą.

24. F. V (1596–1632) Pfalzo kurfiurstas 1615; vedė anglų karaliaus Jokūbo I dukterį Elzbietą. Vadovavo protestantų unijai. Išrinktas Čekijos karaliumi, 1620 XI 2 apsivainikavo Prahoj, bet Maksimilijono Bavariečio ir Tilly ties Baltuoju Kalnu sumuštas (1620 XI 8), pabėgo Olandijon pas savo dėdę Maurikijų Oranietį. Pfalzas kelis kartus buvo baisiai apiplėštas; patį F. imp. Friedrichas pasmerkė imperijos banitu, atėmė jam kurfiursto titulą ir atidavė jį Maksimilijonui Bavariečiui. F. pabėgo Anglijon, grįžo Vokietijon su Gustavu Adolfu, bet Pfalzo nesusigrąžino.

Prūsijos:

25. F. (1657–1713) Friedricho–Vilhelmo sūnus, Brandenburgo kurfiurstas (1688) ir pirmasis Prūsijos karalius (1701). Ligūstas ir bevalis, menkas valdovas, mėgdžiojo Liudviką XIV ir pirmiausia tesirūpino savo titulu bei etiketo klausimais. F. Vilhelmo išauklėtųjų valdininkų dėka betgi valdžios tradicijos neišnyko. Su imperatoriaus pagalba F. panaikino tėvo testamentą, kuriuo Brandenburgo žemės buvo išdalytos didžiojo kurfiursto sūnums. Jis palaikė Vilhelmo Oraniečio pretenzijas į anglų sostą, dalyvavo imperatoriaus kare su Liudviku XIV (1688–97) ir su Turkija. Iš Saksonijos prisipirko Quedlinburgą ir Nordhauseną, iš Lenkijos Elbingą (1703), iš kitų Lingeną, Moersą, Tecklenburgą, Neuenburgą (Neuchâtelį), Phullingeną. Vykdė svetimšalių įkurdinimą Brandenburge, 1694 įst. Hallės univ., 1699 meno ir 1700 mokslų akademiją Berlyne. Norėdamas padėti žemdirbių sluogsniui, ypačiai nukentėjusiam dėl F. dalyvavimo didžiajame šiaurės kare ir kare dėl Ispanijos įpėdinystės, ėmė dalyti valstybės žemes amžinosios nuomos sąlygomis. Svarbiausias F. valdymo faktas buvo jo įsikaraliavimas. Nuo 1693 tuo klausimu jis pradėjo derybas su imperatoriumi, bet imperatorius tik 1700 tenusileido jam už pagalbą kare dėl Ispanijos. 1701 I 18 F. iškilmingai vainikavosi Karaliaučiuje Prūsijos karaliumi. Tuo jis pabrėžė Prūsijos nepriklausomybę, ir pats tapo imperatoriaus nepriklausomu karaliumi, karališkuoju Vokietijos protestantų vadu.

L. v. Ledebur, König F. I von Preussen 2 tt. 1878–84; *A. Berney,* König F. I und das Haus Habsburg 1927.

26. F. Vilhelmas I (1688–1740) Prūsijos karalius (1713). Friedricho sūnus. 1705 vedė Hannoverio, vėliau ir Anglijos karaliaus Jurgio I dukterį Sofiją Dorotėją. Dvasinei XVIII a. kultūrai jis liko svetimas, ir didžiausia jo pramoga buvo stačiokiškų juokų sklidini Tabakskollegien posėdžiai ir medžioklė. Pradėjęs karaliauti, jis sumažino rūmų ir kitas valdžios išlaidas nuo 300.000 talerių iki 50.000 ir pats ėmė tvarkyti valstybės finansus. Laikėsi protekcionizmo, globojo pramonę, rūpinosi kolonistais svetimšaliais, žemdirbiais, net visuomenės švietimu, kurį, tiesa, suprato labai elementariai. Savo sūnui jis paliko 10 mil. talerių. Taip pat rūpėjo F.V. ir valdysena, kurią tobulino, prastino ir griežtai prižiūrėdavo, bet pirmiausia — kariuomenę. Kariuomenės skaičių iš 38.000 padidino ligi 83.000. Prūsija pasidarė trečioji karo galybė (po Rusijos ir Prancūzijos). Garsėjo F. Potsdamo gvardija, į kurią būdavo parenkami iš visų Europos kraštų aukšto ūgio vyrai. Priverstinę bajorų tarnybą pakeitė mokesčiu, padalijo valstybę į apskritis, kurių kiekviena turėjo duoti karių vienam armijos pulkui; nuo 1733 buvo įvesta ir karinių kaimų sistema. Toji drausminga kariuomenė buvo, F.V. manymu, svarbiausia valstybės atrama ir leido jam toliau varyti tradicinę Hohenzollernų politiką. Jis įsikišo į D. šiaurės karą, 1715 V 1 paskelbė karą Karoliui XII, atėmė jam Stralsundą ir Wismarą, o 1720 II 1 taika, sumokėjęs 2 mil. talerių, įsigijo priešakinės Pomeranijos dalį, Usedomo ir Wollino salas. Prūsijai daugiausia trukdė įsigalėti Austrija, kuri 1719 net sudarė prieš ją koaliciją su Anglija ir su karaliumi Augustu II. Bet kai iškilo Pragmatinės Sankcijos klausimas (1725), Anglija, kaip ir Prancūzija, ėmė artintis prie Prūsijos. F.V. 1726

pripažino Pragmatinę Sankciją, bet greit savo pripažinimą atšaukė. Krašto viduje masiškai plėtė M. Lietuvos kolonizavimą, kuris privedė prie jos nutautinimo.

C. Hinrichs, Friedrich Wilhelm I 1943, [2]1947.

27. F. II Didysis (1712–1786) Prūsijos karalius (1740), F.–Vilhelmo I sūnus. Auklėjo F. tėvas griežtai ir šiurkščiai, be pasigailėjimo drausmino, stengėsi išugdyti šykštoką šeimininką ir gerą karininką, bet F. ‚informatorius' karininkas Duhan de Jandun, buvęs hugenotas, supažindino F. su prancūzų literatūra ir jos idėjomis. Ilgainiui F. slaptai nuo tėvo pasisavino aštuonioliktojo a. švietėjų ideologiją, ir ėmė nekęsti tėvo, jo pažiūrų, net karo dalykų. 1730 jis mėgino pabėgti užsienin. Bet drauge su savo padėjėju buvo suimtas ir atiduotas karo teismui. Karalius įsakė jo padėjėją Kattę pakarti, o patį F., kiek pakalinės, paskyrė mažu valstybinių turtų ir karo tarybos valdininku Küstrine. Čia F. susipažino su valdymo sistema, su karūnos domėnų ir valstybės ūkiu. Jis ne tik prisitaikė prie tėvo reikalavimų, bet ir teigiamai ėmė vertinti jo sistemą bei politiką. Privertęs F. 1733 vesti Braunšveigo–Beverno princesę Elzbietą, karalius jį paskyrė pulkininku. 1740 V 31 F. įžengė sostan. Pradėjo F. karaliauti, kaip tikras XVIII a. švietėjų mokinys: apšvelnino teismo procedūrą ir bausmes, paskelbė tikėjimo ir spaudos laisvę, atgaivino mokslų akademiją, į ją pasikvietė Maupertuis, Eulerį ir kitus mokslininkus, išleido savo Antimacchiavelį (Macchiavellio traktato kritiką), kurį redagavo nuo 1736 susirašinėjąs su juo Voltaire, 1750–53 gyvenęs jo rūmuose Potsdame (Sans–Souci). Bet karalius–filosofas tuoj padidino ir kariuomenę. Energingai atgaivino užkariaujamąją Prūsijos politiką. Pirmuoju puolimu atėmė Liège arkivyskupui žemę Utrechto apskrityje, paskui, nepripažindamas Pragmatinės Sankcijos, iš Marijos-Terezijos pasireikalavo Silezijos hercogijų ir 1740 XII įsibrovė Silezijon. Tuo prasidėjo I Silezijos karas, kartu ir karas dėl Austrijos palikimo. Norėdamas apsaugoti savo užimtąją Žemutiniąją Sileziją, F. ėmė derėtis su Prancūzija, ir 1741 VI 3 su ja Vroclave pasirašė sąjungos sutartį, kuria Prancūzija pasižadėjo laiduoti Žemutiniąją Sileziją ir sutiko remti Bavarijos kurfiursto Karolio Albrechto kandidatūrą į imperatoriaus sostą. Bet jau X 9 F. slaptai nuo Prancūzijos pasirašė paliaubas su Austrija, kuri sutiko jam atiduoti Sileziją iki Neisės upės ir su juo kariauti tik ‚pro forma'. Kad ir nepatiko F. prancūzų ir jų sąjungininkės Bavarijos laimėjimai, jis 1742 I vėl puolė Austriją (II Silezijos karas). 1742 VII 28 antrąkart sulaužęs sutartį su Prancūzija, F. Berlyno taikos su Austrija sutartimi įsigijo Glatzo grafiją ir visą Sileziją, išskyrus Tropavą, Ciešyną ir Jaegerndorfą. Tačiau, apgavęs Prancūziją, F. bijojo, kad Austrija ir nauja jos sąjungininkė Anglija, 1742 sudariusi koaliciją prieš Prancūziją, neatimtų jam Silezijos. Antra vertus, imperatoriumi (Karoliu VII) pasiskelbęs Bavarijos kurfiurstas buvo priverstas kraustytis iš savo žemių, ir imperatoriumi turėjo tapti Marijos–Terezijos vyras Pranciškus I. 1742 XI 28 F. pasirašė laiduojamąją Westmünsterio sutartį su Anglija, bet, kai anglų bei vokiečių armija pradėjo savo operacijas Vokietijoje, padarė (1743 V 22) uniją su Bavarija ir VI 5 sąjungą su Prancūzija. 1743 VIII jis per Saksoniją su 80.000 įsiskverbė Čekijon ir užėmė Prahą. 1744 VI 3 ties Hohenfriedbergu sumušė austrų–saksų kariuomenę, 1745 IX 30 austrus ties Sooru, saksus ties Kesselsdorfu. 1745 XII 25 Austrija ir vėl nuo Prancūzijos atsimetęs F. pasirašė Dresdeno taiką, kuria F. pripažino imperatoriumi Pranciškų, o Austrija patvirtino savo atsisakymą nuo Silezijos. Aacheno taika (1748) laidavo ją ir Glatzą Prūsijai, bet F. žinojo, kad Austrija neišsižadėjusi noro juos susigrąžinti, ir bijojo Austrijos ruošiamosios sąjungos su Rusija, Prancūzija, Saksonija ir Švedija. Pasirašęs defenzyvinę White–Hall konvenciją (1756) su Anglija, kuri, dėl kolonijų kovodama su Prancūzija, buvo susirūpinusi kontinente savo karaliaus Hannoveriu, ir tuo pats pakurstė Prancūziją baigtinai susidėti su Austrija. Tuo būdu diplomatinę kovą pralaimėjęs, F. nelaukė, kol susidarys minėtoji koalicija, ir nauju Austrijos puolimu pradėjo Septynerių metų karą (1756–63). Buvo jis jau gerai išmiklinęs bei padidinęs (iki 135.000) savo kariuomenę, išsiugdęs gerą raitininkų armiją ir pats pasidaręs žymiu strategu bei taktiku. Jo strategijos principai, tai staigus puolimas ir manevravimas, priešo sparno apsupimas ir, artilerinį paruošimą kiek tik galint mažinant, pirma šaulių pėstininkų, paskiau raitininkų ataka. Didžiausią dėmesį jis kreipė į griežtą kariuomenės drausmę. Septynerių metų karas vos nepanaikino viso F. II darbo; jis pats jau 1760 laikė pralaimėjimą neišvengiamą. Jį teišgelbėjo tik rusų imperatorienės Elzbietos mirtis ir karšto jo gerbėjo Petro III tapimas imperatoriumi. Visdėlto iki galo jis atkakliai ir diplomatiškai kurstė turkus prieš Austriją bei Rusiją ir kariškai kovojo su koalicija, iš Anglijos tik subsidijų tegaudamas. Jo pergalės

Friedrichas Didysis

(Prahos, Rossbacho, Leutheno, Zorndorfo, Liegnitzo, Torgau kautynės) jį išgarsino visoje Europoje. Vokiečiai nuo Rossbacho kautynių (1757), kur F. sumušė prancūzų kariuomenę, ėmė jį laikyti Vokietijos ir jos garbės gynėju, tautiniu didvyriu. Kai Hubertsburgo taika (1763) Vokietijoje atgaivino status quo, Prūsija pasidarė viena iš didžiųjų Europos valstybių. Karų F. neberengė, bet 1772 jam pasisekė laimėti diplomatinė kova su Kotryna II, kuri sutiko pasidalyti su juo ir Austrija Lenkijos ir Lietuvos žemes. F. įsigijo V. Prūsus, išskyrus Dancigą ir Torunę, Varmę ir Netzės apskritį, tuo būdu sujungė Rytprūsius su Brandenburgu. Jam karaliaujant, iš viso Prūsija padidėjo nuo 120.583 km^2 iki 193.546 km^2, jos gyventojų skaičius iš 2.240.000 iki 5.700.000, kariuomenė iki 195.000. Visuomenės remiamo F. daugumas Vokietijos kunigaikščių nekentė, jį laikė išdaviku ir kaltino machiavelizmu. Visdėlto ilgainiui susidarė Prūsijos šalininkų, vad. konfederatų, grupė, kuri ėmė priešintis habsburgininkams. Kai Juozapas II pamėgino padidinti Austriją Bavarijos žemėse, F. ne tik prieš Austriją sukurstė mirusio Bavarijos kurfiursto Maksimilijono Juozapo giminaitį Karolį Zweibrückenišką ir Saksoniją, bet ir pats įsikišo į neįvykusį, bet Ciešyno taika pasibaigusį Bulvių karą 1778—1779 V 13. Privertęs Austriją nusileisti, F. subūrė daug kunigaikščių į Kunigaikščių Sąjungą (1785), kuri juos spietė apie naują vokiečių laisvės gynėją. Tiesa, Vokietijos vienybei didelės reikšmės ta sąjunga neturėjo, nes F. susikompromitavo savo egoistine, plėšria bei machiaveliška politika, ir kultūringesnieji kunigaikščiai nemėgo kareiviškos Prūsijos. Iš esmės nebuvo nauja F. vidaus politika. Jis laikėsi senųjų Prūsijos tradicijų; socialinės Prūsijos santvarkos nei kiek nepakeitė; nenaikino bajorų privilegijų ir baudžiavos (tik karūnos žemėse ją keitė amžinoji nuoma), žemdirbius gynė nuo bajorų savavaliavimo (1749 ir 1764 bajorams uždraudė žemdirbius varyti iš jų ūkių) tik todėl, kad jų, kaip ir miestiečių mokesčiais rėmėsi valstybės biudžetas. F. pirmiausia reformavo finansus (padidino mokesčius, įsteigė Regie, arba Generalinę akcizo bei muitų administraciją), administraciją ir teisę bei teismą. Čia svarbiausias jo padėjėjas buvo S. von Cocceji, vėliau Carmer ir Suarez. Reformatoriai darė teismą nepriklausomą nuo administracijos, racionalino ir kodifikavo teisę (Codex Fridericianus, 1794 buvo išleistas Allgemeines preussisches Landrecht). Bet kartu seimelių teisės buvo sumažintos karaliaus valdininkų labui. Nemažai rūpinosi F., merkantilizmo prasme, prekyba ir pramone, pristeigė naujų fabrikų, lengvino pramonininkams kreditą, tobulino susisiekimą; varė toliau kolonizacinę savo pirmatakų politiką, sausino pelkes. Tačiau visą tą darbą trukdė dėl karų ir militarizmo baisiai padidėję ir dėl bajorų privilegijų neteisingai skirstomi mokesčiai. 1763 visur įst. pradžios mokyklas ir privertė žemdirbius siųsti į jas savo vaikus. Tačiau valdžia pinigų tam reikalui neduodavo, o mokytojais dažniausiai skirdavo invalidus. Racionalistas skeptikas F. įvairių tikėjimų atžvilgiu tebesilaikė tradicinio Prūsijos valdovų tolerantiškumo, mėgino geruoju gyventi su Romos kurija ir, popiežiui panaikinus jėzuitų ordiną, jėzuitams leido ir toliau dirbti karalystėje: tuo būdu tikėjosi prisivilioti Silezijos ir V. Prūsų katalikus. Kaip daugumas XVIII a. švietėjų, F. religiją liaudžiai valdyti laikė reikalinga, ir leido kiekvienam ganyti savo sielą savu būdu. Politinę pasaulėžiūrą lėmė valstybės idėja, kaip politiką valstybės reikalas: ‚valdovas tik pirmas valstybės tarnas tėra, veikiąs taip, lyg kas valandėlė turėtų atsakyti piliečiams už savo valdymą'. Bet jis turįs turėti absoliutinę valdžią, nors ir saugoti piliečių laisvę; be absoliutinės valdžios negalįs atlikinėti savo pareigų. Bet vienintelis valdovo tikslas esąs valstybės galios didinimas. Tą absoliutinės monarchijos ideologiją F. dėstė prancūziškai parašytuose savo veikaluose (Antimacchiavel 1767; Considérations sur l'état présent du corps politique de l'Europe, Essai sur les devoirs des souverains, Testament politique 1752 ir 1768, Mémoires pour servir à l'histoire 1751; Histoire de la guerre de sept ans 1763). Ją ir patį F. valdymą vokiečių istorikai būdina miglota šviesiojo absoliutizmo sąvoka. Iš esmės F. savo veikalais tik tepopularino XVIII a. švietėjų, ypačiai Voltaire, idėjas, kuriomis vidaus politikoje vadovavosi tik tiek, kiek jos neprieštaravo valstybės reikalui ir senosioms Prūsijos tradicijoms. Jis domėjosi ir bendraisiais XVIII a. filosofijos klausimais; pirma buvo Wolfo filosofijos sekėjas, paskui Voltaire ir Bayle idėjų popularintojas. Rousseau ir enciklopedistų jis nemėgo, su Holbachu net polemizavo (l'Examen critique du Système de la nature). Čia, kaip ir poetiniuose savo veikaluose, jis nebuvo originalus. Išleido kelis, nelabai objektyviai parašytus istorinio pobūdžio veikalus.

R. Koser, Geschichte F. d. G. 1925 (7 laida); *G. Ritter,* F. d. G. 1935; *W. Wiegand,* F. d. G. 1922; *P. Gaxotte,* Frédéric II 1938; *E. Lavisse,* La jeunesse du grand F. 1891; ('') Le grand F., avant l'avènement 1893; *Clausewitz,* F. d. G.; *Th. von Bernhardi,* F.d.G. als Feldherr 1881; *Schlieffen,* F. d. G. 1912; *W. Gent,* Die geistige Kultur um F. den G. 1936; *U. Froese,* Das Kolonisationswerk F.s der G. 1938; *P. G. Gooch,* F. II, the King, the Writer and the Man ²1947.

28. F. Vilhelmas II (1744–1797) F. II sūnėnas (Augusto Vilhelmo sūnus) ir įpėdinis, Prūsijos karalius 1786. 1787 F. įsikišo į Olandijos reikalus ir nusiuntė jon

kariuomenę savo žento vietininko ginti; 1788 padarė sąjungą su Olandija ir Anglija. 1791 pasirašė Pillnitze sutartį su imp. Leopoldu II prieš Prancūziją ir 1792 pradėjo su pastarąją karą, kurį buvo priverstas baigti Bazelio sutartimi (1795). Pirma žadėjo Lenkijai pagalbą prieš Rusiją, paskiau dalyvavo antrame (gavo Dancigą, Torunę ir kt., iš viso 60.570 km² ir 1.200.000 gyv.) ir trečiame (gavo 54.500 km² su Varšuva ir Sūduva ir 1 mil. gyv.) Lenkijos ir Lietuvos padalijime; be to, nusipirko dar Ansbacho ir Bayreutho kunigaikštystes. Kad ir pabrėždavo visuomet absoliutinį savo valdžios pobūdį, F.V. pasidavė favoritų (Bischofswerderio, Woellnerio) įtakai. Įvedė griežtą cenzūrą ir ėmė kovoti su laisvamaniais.

E. Bleich, Der Hof des Königs F. W. II und des Königs F. W. III 1914.

29. F. Vilhelmas III (1770–1840), F. Vilhelmo II antrasis sūnus, Prūsų karalius 1797. Neapšviestas ir bevalis, F.V. nuolatiniu savo svyravimu greičiau trukdė savo ministeriams politikuoti ir reformuoti Prūsiją. Jis ir jo ministeris Haugwitz Prancūzijos nekentė, bet nedrįso atvirai dėtis su Austrija ir Rusija; nusileidinėjo Prancūzijai ir stengėsi tuo laimėti. F.V. susidraugavimas su Aleksandru I (1802 pasimatymas Klaipėdoje) tos politikos nebepakeitė, kaip ir Hardenbergo ministeriavimas (1803–06). Po ilgojo dvejojimo 1805 XI 5 Potsdame F.V. pasirašė sąjungą su Aleksandru I ir Austrija, bet į karą įsikišti nedrįso, o 1805 XII 15 sudarė su Napoleonu Schoenbrunno sutartį, nužeminusią ir nusilpninusią Prūsiją. 1806 karas su Napoleonu pasibaigė Tilžės taika (1807 VI 7–9): F.V. nebeteko pusės savo žemių (krašto į vakarus nuo Elbės), Dancigas tapo atskira respublika, kariuomenė buvo sumažinta iki 42.000 (1808), ir Napoleonas gavo teisę laikyti savo įgulas Prūsijos tvirtovėse, kol Prūsija išmokės kontribuciją. Hardenberg turėjo atsistatydinti. Tačiau karalius nesipriešino pačios karalienės Luizės globojamųjų patriotų mėginimui valstybę reformuoti ir atgaivinti. 1807 ministeriu paskirtasis Stein panaikino baudžiavą, išleido naują miestų statutą, pasiūlė kariuomenės reformą, kurią įvykdė Scharnhorst, Gneisenau, Boyen ir kt. Steinui Napoleono reikalavimu išsipareigojus (1808), reformas vykdė toliau Hardenberg. 1811 Scharnhorst, Blücher, Gneisenau ir kt. kraštutinieji patriotai ėmė net ruošti sukilimą prieš Napoleoną ir tuo reikalu tartis su Austrija ir Rusija. Bet šios su Napoleonu kariauti dar negalėjo, ir susikompromitavusi Prūsija turėjo sudaryti sąjungą su Napoleonu (1812 II 24). Pagal sutartį ji davė Napoleonui kaip pagalbinę kariuomenę kare su Rusija 20.000 žmonių. Kai prūsų gen. York von Wartenburg su rusais sudarė Tauragės sutartį (1812 XII 30), F.V. buvo tuo nepatenkintas. Tačiau visuomenės entuziazmas jį privertė pradėti karą su Prancūzija. 1814 buvo Prūsijoje įvesta, faktiškai jau nuo 1808 buvusi, visuotinė karo tarnyba. 1815 F.V. iškilmingai pažadėjo įvesti konstituciją, bet 1823 teįvedė seimelių atstovų susirinkimus. Nuo 1815 jis pasidavė reakcinės Šventosios Sąjungos politikai, dalyvavo Troppau ir Laibacho kongrese (1820–21) ir pripažino Karlsbado nutarimus. 1817 sudarė liuteronų uniją su kalvinais. 1830–31 padėjo rusams malšinti Lietuvos ir Lenkijos sukilimą. Po karalienės Luizės mirties (1809) vedė grafienę Augustą Harrach. Jo vaikai F. Vilhelmas IV, imp. Vilhelmas I, Karolis, Albrechtas ir duktė Scharlotte (Aleksandra Feodorovna), caro Mikalojaus I, žmona. Išsp. Journal meiner Brigade in der Kampagne am Rhein 1793; Luther auf die Kirchenagenda von 1822 u. 1823, 1827.

Friedrichas Vilhelmas III

30. F. Vilhelmas IV (1795–1861) F. Vilhelmo III sūnus, Prūsijos karalius 1840. F.V. buvo apsišvietęs žmogus, literatūros ir meno mėgėjas. F. V. III laikais visuomenė jį laikė liberalu, bet F.V. atstovavo romantinei reakcinei pasaulėžiūrai, vertino viduramžių idealus ir svajojo apie absoliutinio karaliaus santarvę su paklusnios jam tautos atstovais. Įžengęs sostan, jis paskelbė amnestiją politiniams nusikaltėliams, grąžino katedrą keliems tėvo atleistiems profesoriams ir pašvelnino cenzūrą (1842–43). Tačiau švietimo ministeriu paskyrė pietistą reakcionierių Eichhorną (1840), vidaus reikalų ministeriu reakcionierių Boitzenburgą, teisingumo Savigny, ir nenorėjo nei girdėti apie F. Vilhelmo III pažadėtąją konstituciją. 1842 įst. nuolatinį seimelių komitetą, 1847 sušaukė sujungtąjį seimą, bet, jį atidarydamas, pabrėžė, kad neleis Prūsijai virsti konstitucine monarchija. Kovo revoliucija 1848 privertė jį paskelbti (III 21) deklaraciją vokiečių tautai, kur jis žadėjo kaip konstitucinis monarchas vadovauti suvienytai Vokietijai, ir sušaukti steigiamąjį susirinkimą, kuris (V 22—XII) sudarė konstituciją. Bet su ta konstitucija F.V. nesutiko, perkėlė susirinkimą iš

Friedrichas Vilhelmas IV

Berlyno į Brandenburgą (XI 9), paskiau jį paleido ir paskelbė savą konstituciją (1848 XII 5). Taip pat jis nepriėmė ir Frankfurto parlamento pasiūlyto jam Vokiečių imperatoriaus sosto (1849 IV 3), nes nenorėjo revoliucinio gatvių vainiko. Jis mėgino sudaryti bent savo pirmininkaujamąją trijų karalysčių (Prūsijos, Hannoverio, Saksonijos) federaciją (Dreikönigsbündniss 1849 V 26), bet Hannoveris ir Saksonija, Austrijos kurstomos, greit iš tos sąjungos išstojo, o Austrija privertė atsisakyti nuo jos ir F.V. 1851 V 30 buvo atgaivintas Frankfurto parlamentas, o provincijos Prūsija ir Poznanė buvo, kaip ir nevokiškosios Austrijos žemės, išskirtos iš Vokiečių sąjungos. 1857 F.V. psichiškai susirgo ir regentu paskyrė savo brolį Vilhelmą, kuris 1858 buvo pripažintas regentu, o F.V. bevaikiam mirus, įsikaraliavo.

L. v. Ranke, Biographie F. W's IV 1878; *F. Rachfahl,* Preussen, F. W. IV und Berliner Märzrevolution 1901; *E. Lewalter,* F. W. IV 1938.

Saksonijos:

31. F. I Karingasis (der Streitbare, 1369–1428) Saksonijos kurfiurstas. Tėvui Meisseno markgrafui Jurgiui mirus (1381), drauge su broliais paveldėjo markgrafiją. 1391 susidėjęs su kryžiuočių ordinu, kariavo prieš Jogailą; rėmė pfalcgrafą Ruprechtą prieš imp. Vaclovą. Husitų karams prasidėjus, pasidarė karštu imp. Zigmanto sąjungininku, ir gavo iš jo Saksonijos kurfiurstiją su Wittenbergu (1422). 1409 įst. Leipzige univ.

I. v. Broesigke, F. I 1938.

32. F. III Išmintingasis (der Weisse, 1463–1525) Saksonijos kurfiurstas 1486, F. II sūnaus Ernesto sūnus. Jis turėjo didelės įtakos imperijos reikalams, rėmė mėginantį ją reformuoti kurfiurstą Mainzo arkivyskupą Bertoldą ir 1500 pirmininkavo Imp. vyriausybei (Reichsregiment). Maksimilijonui I mirus, buvo jam siūlomas imperatoriaus vainikas, bet F. atsisakė ir palaikė Karolį V Habsburgą. 1502 jis įst. Wittenbergo univ.; gynė ir rėmė Liuterį; prieš mirdamas, išpažino Liuterio tikėjimą.

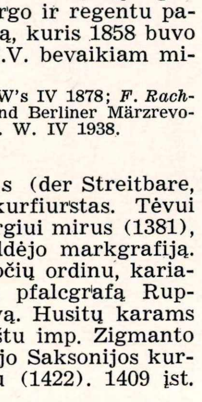

Friedrichas III
Išmintingasis

P. Kirn, F. der Weise und die Kirche 1926.

33. F. Augustas I žr. Augustas II.

34. F. Augustas II žr. Augustas III.

35. F. Kristijonas (1722–1763) karaliaus Augusto III sūnus, 1763 pradžioje, tėvui mirus, paėmė Saksonijos elektoratą ir išstatė savo kandidatūrą į Lietuvos ir Lenkijos sostą. Veltui ieškodamas palaikymo Prancūzijos, Austrijos ir Prūsijos, kuriom dviem siūlė dalinį Respublikos padalijimą, pačioje Respublikoje turėjo prieš save tik Čartoriskių grupę, palaikančią Poniatovskį. Tačiau rinkimų išdavų nesulaukęs, mirė raupais.

36. F. Augustas I Teisingasis (1750–1827) Saksonijos kurfiurstas 1763 ir karalius 1806. Jis buvo rūpestingas valdovas, drausmino valdininkus, globojo žemdirbystę, pramonę, prekybą; mėgdžiojo F. II Prūsijos santvarką. Bet į F. II sudarytąją kunigaikščių sąjungą įstojo tik su savo neutralumo Austrijos atžvilgiu sąlyga. Kai lenkai 1791 V 3 konstitucija paskelbė paveldimą monarchiją su Saksonijos princu kaip karaliumi, F.A. su tuo sutiko tik ta sąlyga, kad sutiks ir Austrija, Rusija bei Prūsija. Kiek tik galėjo, neutraliai laikėsi ir Prancūzijos atžvilgiu. 1796 susitarė su prancūzų gen. Jourdanu dėl savo neutralumo. 1806 XII 11 sutartimi su Napoleonu gavo karaliaus titulą ir įstojo į Reino sąjungą, pasidaręs ištikimu Napoleono sąjungininku. Tilžės taika (1807) jis gavo Kottbus apskritį ir Didžiąją Varšuvos kunigaikštystę, kuriai imperatorius davė konstitucinį statutą ir kuri įstojo į Reicho sąjungą. 1809, F.A. kariuomenei padedant Napoleonui Padunojy, Saksoniją užpuolė Austrijos kariuomenė, bet Vienos taika Austrija turėjo Saksonijai atiduoti savo joje esančius lenus. 1813 karui prasidėjus, F.A. pabėgo iš Dresdeno, nes nenorėjo atsimesti nuo Napoleono, prieš kurį sukilo Saksonijos generolai. F.A. patarėjai ėmė tartis su Austrija, bet F.A. nesutiko įvykdyti Austrijos reikalavimo – atsisakyti nuo Varšuvos kunigaikštystės. Prūsų ir rusų kariuomenei užėmus Dresdeną bei Leipzigą, F.A. turėjo nusileisti, ir pasirašė su Austrija slaptą sutartį (IV 20), pagal kurią ir nepadėjo Napoleonui. Tačiau po Lützeno kautynių jis vėl persimetė Napoleono pusėn. Po Leipzigo kautynių jis atsisakė derėtis su sąjungininkais, buvo jų suimtas ir atvežtas Berlynan; Saksonijai valdyti buvo paskirtas kng. Repnin. Vienos kongrese F.A. įgaliotiniui pasisekė susitarti su Talleyrandu, ir Prancūzija pasipriešino norinčiai Saksoniją prisijungti Prūsijai. 1815 V 21 F.A. pasirašė taiką su Prūsija ir Rusija: atsisakė nuo Varšuvos kunigaikštystės ir atidavė Prūsijai 367½ kv. mylių su 8.644.404 gyv. 1815 VI 6 jis įstojo į Vokiečių sąjungą.

37. F. Augustas II (1797–1854) F. Augusto I sūnėnas, Saksonijos karalius 1836. Nuo 1819 ėmė dalyvauti krašto valdyme. Kaip karaliaus Antano padėjėjas, jis sėkmingai nuramino 1830 revoliucinį sąjūdį ir 1831 IX 4 įvedė naują konstituciją; naujoms sąlygoms pritaikė 1833 įstojančios į Vokiečių muitų sąjungą Saksonijos ekonominį gyvenimą. Tačiau Saksonijos visuomenė buvo radikališkesnė, nei karalius reformatorius. 1848 revoliucijai prasidėjus,

Leipzigo miesto taryba F.A. pareikalavo naujų reformų ir dalyvavo bendroje Vokiečių revoliucijoje. Su Leipzigu susidėjo ir kiti miestai; nepadėjo ir F.A. pažadai, nei naujas liberalų ministerių kabinetas. Visur įsigalėjo radikalų sąjungos. F.A. pripažino Frankfurto parlamentą ir jo paskirtąją naują Vokietijos vyriausybę, bet nesutiko nusileisti savo suradikalėjusio seimo reikalavimams; nepripažino ir naujos Frankfurto parlamento konstitucijos. Tada radikalai sukilo ir įsitvirtino Dresdene. Su prūsų kariuomenės pagalba karalius numalšino sukilimą (1849 V 9), atšaukė Saksonijos atstovus iš Frankfurto (V 19) ir įstojo į Prūsijos sudarytąją trijų karalių s-gą (Dreikönigsbündniss). Tačiau, Prūsijos prisibijodamas, iš tos sąjungos greit išstojo; VI 1 paleido parlamentą ir atgaivino 1831 konstituciją. 1853 atnaujino muito sąjungą su Prūsija. F. A. buvo botanikos mėgėjas. Išsp. Flora Marienbadensis 1837.

Š v a b i j o s:

38. F. II V i e n a k i s (1090–1147) H o h e n s t a u f e n a s, Švabijos hercogas. Ištikimas savo dėdės imp. Henriko V šalininkas. 1116, Henrikui žygiuojant Italijon, buvo paskirtas Vokietijos valdytoju, kovojo su Henriko priešais, ir 1118 Kölno sinodo buvo atskirtas nuo Bažnyčios. Henrikui V mirus, drauge su broliu Konradu paveldėjo jo žemes, bet imperatoriumi tapo Saksonijos hercogas Lotaras (1125). Jam F. prisiekė, bet, kai atsisakė atiduoti Lotarui Henriko V palikimą ir buvo pasmerktas imperijos banitu (1126), pradėjo su juo kovą. 1135 turėjo nusileisti ir vėl prisiekti imperatoriui. 1138 imperatoriumi tapo jo brolis Konradas III.

V o k i e t i j o s:

39. F. I B a r b a r o s a (Rudasis) H o h e n s t a u f e n a s (apie 1123–1190) vokiečių imperatorius, įsikaraliavo jo dėdei Konradui III mirus (1152). Jis buvo Švabijos hercogo F. I ir Henriko Išdidžiojo Welfo sesers sūnus, ir tuo būdu galėjo sutaikinti Hohenstaufenus su Welfais; sutiko, kad vienas jo dėdė, Welfas VI, valdytų Matildos palikimą, Toskaną bei Spoleto Italijoje, o antras, Henrikas Liūtas, kad sujungtų savo rankoje Bavariją ir Saksoniją. Kunigaikščių pasauliškių remiamas, F. palenkė kunigaikščius dvasiškius ir padidino bažnytinę savo valdžią. 1154 jis nuvyko Italijon ir, išdavęs popiežiui Arnoldą Brescietį, jo buvo Romoje vainikuotas imperatoriumi (1155). Pirmiausia jam rūpėjo įsitvirtinti pačioje Vokietijoje. Čia sutaikė Welfus su Babenbergu Henriku Jasomirgottu, kuriam, Bavariją iš jo atėmęs, davė Austrijos hercogiją, susigrąžino karūnos žemes, aptvarkė karalystę. Vedęs Burgundijos karalystės paveldėtoją Beatrisą, gavo ir Burgundijos karalystę; sėkmingas žy-

Friedrichas Barbarosa su sūnumi (iš rankraščio apie 1180)

gis į Lenkiją atgaivino vasalinius jo ryšius su imperija, Čekijos valdovas tapo ištikimu F. vasalu. Tuo tarpu Henrikas Liūtas ir Albrechtas Meška vadovavo kolonizaciniam vokiečių sąjūdžiui rytuose. Santykiai su Vengrija ėjo geryn, ir Danija stengėsi susiartinti su Vokietija. Bet, norint atgaivinti imperiją, reikėjo pasiglemžti Italiją. Čia popiežius Hadrianas IV buvo jau susitaikęs su romėnais ir padaręs sąjungą su savo vasalu Sicilijos bei Neapolio karaliumi Vilhelmu I, o Milano miestas išdrįso atstatydinti F. 1155 sugriautąją Tortoną. F., savo kanclerio Reinaldo Dasseliškio kurstomas, vėl norėjo atgaivinti Italijos miestų paniekintąsias imperijos teises, panaikinti tų miestų savarankiškumą ir įgyvendinti imperatoriaus valdžios idėją, kaip ją nusakė Romos teisės žinovai, Bolonijos teisininkai. 1157 F. griežtai ir viešai atmetė popiežiaus mėginimą imperatoriaus valdžią laikyti popiežiaus duodamu feodu. 1158 su 10.000 kariuomenės įsibrovė Italijon, paėmė Bresciją, Milaną ir Roncaglijos laukuose sušauktame seime iškilmingai paskelbė Bolonijos teisininkų suformuluotąsias imperatoriaus teises. Tas teises turėjo jam grąžinti Lombardijos miestai, kur buvo paskirti imperatoriaus

vietininkai, priklausą Italijos kanclerio Reinaldo Dasseliškio. Imperatoriaus pasiuntiniai važinėjo po kitus Italijos miestus, brovėsi net į popiežiaus žemes senųjų imperijos teisių gaivinti. Tačiau 1159 Crema ir Milanas sukilo prieš F. Hadrianui IV mirus, F. šalininkams pasisekė popiežiumi išrinkti imperatoriaus šalininką Viktorą IV; bet visi kardinolai išrinko Aleksandrą III. Paėmęs ir sugriovęs Cremą, F. sušaukė Pavijon visuotinės bažnyčios atstovus, tačiau į suvažiavimą teatvyko vok. prelatai, o Toulousos sinodas, kur dalyvavo Prancūzijos, Anglijos, Norvegijos, Islandijos, Vengrijos, Ispanijos ir Sicilijos karalystės vyskupai, tikru popiežiumi pripažino Aleksandrą (1160), kuris ir pats persikėlė Prancūzijon. F. sugriovė Milaną, vėl pasivergė Lombardiją ir net paėmė Toskaną, buvo besiruošiąs kariauti su Sicilija; Viktorui IV mirus, išsirinkdino naują popiežių, Paschalį III. Bet kovos laimėti su Aleksandru III negalėjo, nes turėjo žiūrėti ir Prancūzijos bei Anglijos, daryti sąjungą čia su antrąja (1165), čia su pirmąja (1171), o Venecijai pasisekė prieš jį suburti Veroną, Padovą ir Vicenzą. 1166 žygis Italijon nepavyko, nors F. su savo popiežiumi ir buvo įžengęs Romon ir jo čia antrąkart vainikuotas. Į minėtąją Lombardijos sąjungą įstojo dar Cremona, Mantova, Bergamo ir atgijęs Milanas, netrukus dar 15 Lombardijos miestų. Ji susidėjo su Aleksandru III ir nusikratė F. jungu. 1176 ties Legnano sąjungininkai sumušė F., kuris buvo priverstas susitaikinti su popiežiumi (1177 Venecijos taika), o 1183 Konstancoje ir su miestais, atsisakyti nuo garsiųjų savo teisių. Nuo absoliutistinės savo ideologijos jis neatsisakė, bet jam knietėjo Vokietijos reikalai. Čia jis buvo sukurstęs prieš save Henriką Liūtą. Pasinaudojęs Henriko kova su kitais kunigaikščiais, F. Gelnhauseno seime (1180) atėmė jam hercogijas; vieną Saksonijos dalį (Vestfaliją) atidavė Kölno arkiv. Pilypui, antrąją Bernhardui Anhaltiškiui, apkarpytąją Bavariją Otonui Wittelsbachui. Tuo būdu jis sutrukdė kolonizacinį vokiečių sąjūdį rytuose. Bet jau 1169 F. išsirinko Vokietijos karaliumi ir savo įpėdiniu antrąjį savo sūnų Henriką (VI). Jį 1186 sutuokė F. su Sicilijos sosto paveldėtoja Vilhelmo dukterimi Konstancija, ir tuo būdu paruošė naują kovą dėl Italijos. Palikęs Henriką kaip savo vietininką, 1189 su 20.000 raitininkų nužygiavo per Vengriją ir Bizantiją į Palestiną, kur 1187 Saladinas buvo atėmęs krikščionims Jeruzalę; ties Ikonionu sumušė turkus, bet 1190 VI 10 nuskendo Saletho upėje.

K. Hampe, Herrschergestalten des deutschen Mittelalters. F. B. 1927; *G. v. Below,* Die italienische Kaiserpolitik des deutschen Mittelalters 1927; *H. Meyer,* Die Militärpolitik F. Barbarossas 1930; *Kaufmann,* Die italienische Politik Kaisers F. I nach den Frieden von Constanz 1933; *E. Otto,* F. Barbarossa ²1943; *F. Herr,* Die Tragödie des Heiligen Reiches 1952.

40. F. II H o h e n s t a u f e n a s (1194–1250) Henriko VI ir Konstancijos sūnus, Vokiečių imperatorius, Sicilijos ir Jeruzalės karalius. F. išaugo Sicilijoje, kur jį paveikė graikų bei arabų kultūra; pasidarė vienas iš šviesiausių savo amžiaus žmonių, mecenatas ir poetas. Kvietėsi į savo rūmus mokslininkus, menininkus bei literatus, įst. Neapolio univ., globojo Salerno medicinos mokyklą; profesoriais skirdavo ne tik krikščionis, bet ir arabus bei žydus. Sicilijos karalystės rūmai tapo kultūros centru, kur su Prancūzijos truverais ėmė lenktyniauti italų poetai. Prieš mirdama, Konstancija paskyrė Sicilijos karalystės ir F. globėju jos siuzereną popiežių Inocentą III, kuris Sicilijos karalystėje padidino bažnyčios teises, imperijai atėmė didžiąją dalį įsigytųjų jos žemių Italijoje ir mėgino nuo imperijos galutinai atskirti Sicilijos karalystę. Savo globojamojo ir 1196 XII Vokiečių kunigaikščių imperatoriumi išrinktojo F. teises jis po kojomis pamynė ir rėmė pirma Otoną IV Welfą, paskui Pilypą Hohenstaufeną, paskui vėl Otoną. Tik Otonui sumanius atgaivinti imperijos valdžią Italijoje, popiežius sutiko imperatoriumi pripažinti 1211 vėl kunigaikščių išrinktą ir prancūzų karaliaus Pilypo Augusto remiamą F. Tačiau F. turėjo atsisakyti nuo bažnytinių savo teisių Vokietijoje ir pasižadėti ne tik nebejungti Sicilijos karalystės su imperija, bet ir vainikuoti jos karaliumi savo sūnų Henriką. 1213 Auksine Egerio bula F. patvirtino savo pažadus popiežiui, o 1215, Aachene apsivainikavęs, davė dar įžodį kryžiaus karan eiti. Savo pažadų vykdyti F. nė nemanė. Jis suėmė savo tėvo programą, ir tikėjosi įsteigsiąs pasaulinę imperiją, o tam reikalui tolydiniu žemių plotu sujungsiąs Siciliją su Vokietija. Bet jis suprato, kad tos imperijos branduolys tegali būti tik itališkoji jo paties karalystė, ne apirusi ir jam svetima Vokietija. Pilnamečiu tapęs, ėmė tvarkyti Siciliją, malšinti maištaujančius baronus, stiprinti savo valdžią, gaivinti normaniškųjų jos valdovų tradicijas. Imperatoriaus valdžia tapo jam priemone pasinaudoti Vokietija savo karalystei padidinti bei pastiprinti ir jos pagrindu pasaulinei imperijai steigti. Todėl nė nemėgino didinti savo valdžios Vokietijoje ir kovoti su kunigaikščiais: nusileido čia ne tik bažnyčiai (Privilegium in favorem principum ecclesiasticorum 1220), bet ir kunigaikščiams pasauliškiams. Tuo būdu iš jų gavo karinę pagalbą ir, jais remdamasis, atgaivino Sicilijos karalystės uniją su imperija. Savo Sicilijos karaliumi paskirtąjį sūnų Henriką padarė 1217 Švabijos hercogu, 1219 Burgundijos karaliumi, o 1220 išrinko ir Vokiečių karaliumi, savo vietininku. Po-

piežiui pažadėtąjį kryžiaus žygį F. vis atidėdavo, nes ir iš tikro pirma reikėjo jam baigtinai sutvarkyti Sicilijos karalystę. 1220 sušaukė Kapujon seimą, kur paskelbė naujus, feodalų privilegijas naikinančius, įstatymus, panaikino miestų savivaldybę ir valdymą pavedė savo skiriamiems valdininkams. Ilgainiui pavertė karalystę sucentralinta biurokratine monarchija, kur valdžia rėmėsi universitetų ugdomąja valdininkija, ir stipria, iš dalies saracenų, kariuomene, ir ne tik valdė bei teisė, bet ir prekiavo. 1231 jis paskelbė Melfi konstitucijas, kuriomis apkodifikavo karalystės teisę. F. mėgdžiojo Romos imperatorius ir absoliutinius musulmonų valdovus. Kadangi jis stengėsi pasiglemžti ir savo k-tės kunigiją, tai greit susidūrė su popiežiais, pirma su Honorijumi III, paskui su Grigalium i IX. Be to, popiežiai priešinosi ir F. mėginimui įsiviešpatauti vidurinėje Italijoje ir Lombardijoje. Čia, kaip ir jo protėvis F. I, jis susidūrė su savo laisvę ginančiais miestais, kurie 1226 sudarė Lombardijos sąjungą ir slaptai susitarė su popiežiumi. Popiežiui Honorijui III tarpininkaujant, F. laikinai susitaikė su miestais. Bet kadangi ir šįkart dėl ligos kryžiaus žygį atidėjo, naujas popiežius, Grigalius IX, ta proga atskyrė F. nuo bažnyčios (1227 IX), ir susidėjo su Lombardijos sąjunga. Iš tikrųjų popiežius pradėjo kovą ne dėl kryžiaus žygio (pats uždraudė Sicilijos vyskupams padėti teberuošiančiam jį imperatoriui ir visiems kryžiuočiams nuėmė apžadus), bet dėl politinės pirmenybės Italijoje. Nežiūrėdamas ekskomunikos ir popiežiaus pradėtosios kovos, F. 1228 VI išplaukė Šv. Žemėn, derybomis gavo iš sultono Al-Kamilo Jeruzalę (1229 II), kelis kitus miestus ir siaurą žemių plotą, jungiantį pajūrį su Jeruzale, ir užsidėjo Jeruzalės karaliaus vainiką. Grįžęs 1229 VI, F. išvijo iš savo karalystės įsibrovusią popiežiaus kariuomenę ir privertė Grigalių susitaikinti (1230 San Germano sutartis ir Ceprano taika). Tačiau, kad ir daug nusileido popiežiui, betgi nuo savo planų F. neatsisakė. Vokietijoje, kaip ir anksčiau, jis įtikdavo kunigaikščiams, kurie taikė jį su popiežiumi ir su kuriais be sėkmės kovojo jo sūnus Henrikas. F. (Cividale seime 1232) patvirtino Wormso įstatymus prieš miestus (1231) ir naujas privilegijas, kurias Henrikas buvo priverstas kunigaikščiams duoti. Henrikui sukilus, F. privertė jį išsižadėti sosto 1235 ir iki gyvos galvos kalėti (1242), o jį remiančių ministerialų galią visai panaikino. Tiesa, palengva ir atsargiai F. ėmė stiprinti karaliaus valdžią ir kiek padidino karūnos žemes, mėgino net Austriją įsigyti (1236; tai jam 1246 ir pasisekė); pabaigė Hohenstaufenų kovą su Welfais, Otoną Vaiką padarė Braunšveigo-Lüneburgo hercogu. Italijoje F. pasiryžo išspręsti savo ginčą su Lombardijos miestais. Jis patraukė savo pusėn š. Italijos tironus Ezzeliną III ir Ubertą Pallavicini ir reikalavo, kad būtų panaikinta vėl atgijusi Lombardijos sąjunga. Ties Cortenuova 1237 XI jis sumušė jos kariuomenę, užėmė Lombardiją, išskyrus Milaną, ir ėmė ją sicilinti: padalijo ją į kelis generalinius vikariatus, kuriuos valdė visos Italijos legato ir Sardinijos karaliaus Enzo, F. pavainikio, priklausą generaliniai kapitonai ir jų priklausą valdininkai; sistemingai naikino miestų savivaldybę. Tuo būdu jis privertė ir palankius sau miestus susidėti su popiežiumi. Popiežius pirma slaptai jiems padėdavo, paskui, 1238, vėl atskyrė F. nuo bažnyčios ir visiems jo valdiniams nuėmė priesaiką. F. manifestais kreipėsi į visus Europos valdovus, savo kanclerio Petro de Vinea padedamas, kaltino popiežių politinės valdžios ir turtų troškimu, aiškino bažnyčios nepriklausytinio valdovo idėją, juos šaukė talkon kovoti su popiežiumi dėl respublica universae christianitatis, dėl Europa imperialis, kurią vaizdavo kaip savo pirmininkaujamąją federaciją. Popiežiui pradėjo atiminėti bažnyčios žemes ir kurstė prieš jį pačius ‚kviritus'; nedavė jam sušaukti Romon visuotinio sinodo (1243). Grigaliui mirus, po trumpo Celestino IV pontifikato (1241 X), kardinolai, susirinkę į Anagni miestą, išrinko Inocentą IV (1243 VI). Bet ir su juo negalėjo F. susitarti. Inocentas pabėgo Prancūzijon ir, sušaukęs Lyonan bažnyčios sinodą (1245), pats paskelbė to sinodo nutarimą, kuriuo F. buvo nuverstas, jo šalininkai ekskomunikuoti, o vokiečiams įsakyta išsirinkti naują imperatorių. Anglijos karalius ir Liudvikas Šventasis, nežiūrėdami tos ekskomunikos, nenutraukė ryšių su F.: net stengėsi jam ir popiežiui tarpininkauti. Bet Vokietijoje Inocentui pasisekė savo pusėn patraukti Kölno, Mainzo ir Triero arkivyskupus, kurie jo įsakymu ir paskelbė karaliumi Henriką Raspe. F. sūnui, Vokietijos karaliui Konradui, nebuvo sunku nuo jo apsiginti. Henrikui mirus (1247), nepavojingesnis buvo ir kitas arkivyskupų karalius, Olandijos grafas Vilhelmas. F. kova su popiežiumi priklausė ne Vokietijos, bet Italijos įvykių. Nelabai čia F. tesisekė: gvelfų užimtoji Parma atrėmė jo kariuomenę (1248), Petras de Vinea parsidavė priešams, Enzo pakliuvo nelaisvėn (1249), Florencija išsivadavo (1250). Tikėjosi visdėlto laimėsiąs kovą, bet 1250 XII susirgo kruvinąja ir po kelių dienų mirė, savo įpėdiniu paskyręs sūnų Konradą (IV), o vietininku Sicilijoje bei Italijoje pavainikį Manfredą.

E. Kantorowicz, Kaiser F. II 1927–31; *A. de Stefano*, L'idea imperiale di F. II 1927; *Blondel*, Étude sur la politique de l'empereur F. II en Allemagne 1892; *Kampers*, Kaiser F. II der Wegbereiter der Renaissance 1929; *G. Pepe*, Lo stato ghibellino di Federico II 1938; *A. de Stefano*, La cultura alla corte de Federico II 1938; *L. Karsa-*

vinas, Europos kultūros istorija IV 1934; *C. A. Willemsen,* Kaiser F. II und sein Dichterkreis 1947; *R. Wahl,* Wandler der Welt. F. II 1949.

41. F. Gražusis (1286–1330) karaliaus Albrechto I Habsburgo sūnus, tapęs (1308) Austrijos hercogu. Mažumos didikų išrinktas vokiečių karaliumi (1314), turėjo rungtis su toms pačioms pareigoms daugumos didikų išrinktu Liudviku Bavariečiu. Rungtynės baigėsi Mühldorfo (prie Salzburgo) mūšiu (1322), kurį F. pralaimėjo ir į nelaisvę pakliuvo. Išlaikytas trejus metus ir gavus jo priesaiką pripažinti karaliumi Liudviką ir nesiekti karalystės ir pasižadėjimą perkalbėti Austrijos hercogą Leopoldą pripažinti Liudviką, — buvo iš nelaisvės paleistas. Tačiau, nesugebėjęs paveikti brolio, vėl grįžo prie Liudviko. Šis buvo beplanuojąs jam atiduoti valdyti Vokietiją tuo atveju, kai jis pats žygiuosiąs į Italiją. Kai iš to plano nieko neišėjo, jis grįžo į Austriją ir mirė Gutenšteine. Tik XVIII a. jo palaikai buvo iškilmingai palaidoti šv. Stepono katedroje Vienoje.

W. Erben, Die Schlacht bei Mühldorf 1923; *F. Bock,* Reichsidee und Nationalstaaten 1943. *J.J.*

42. F. III Habsburgas (1415–1493) Leopoldo III sūnus, Štirijos, Karintijos bei Krainos hercogas, Vokiečių imperatorius. Jis buvo išrinktas imperatoriumi po Albrechto II mirties, 1449 II 2, VI 17 apsivainikavo Aachene, 1452 III 19 Romoje. Be minėtųjų žemių kaip jaunų giminaičių globėjas valdė Tirolį ir Žemutiniąją Austriją, o Albrechto II sūnaus Vladislovo Posthumo vardu kurį laiką dar Čekiją ir Vengriją. Bet, Vladislovui mirus (1457), Čekijoje įsikaraliavo Jurgis Podiebradas, o po jo mirties Vladislovas Jogailaitis (1471), o Vengrijoje Motiejus Korvinas (1458), po jo tas pats Jogailaitis (1490). Korvinas smarkiai puolė Austriją, 1485 buvo net užkariavęs Vieną ir Štiriją. Bet Korvino mirtis F. išgelbėjo. Jo sūnus Maksimilijonas atėmė Vengrijai jos užkariautąsias žemes ir Pressburgo taika su Vladislovu Jogailaičiu įsigijo teisę pačiai Vengrijai paveldėti. Be to, pagaliau tėvas ir sūnus prisijungė ir kitų Habsburgų, Albrechto VI bei Zigmanto Tiroliškio, žemes. 1477 F. sutuokė Maksimilijoną su Burgundijos kng. Karolio Patrakėlio dukterimi Marija, ir Maksimilijonas gavo kraičio Olandiją. Nedavė F. įsigalėti p. Vokietijoje Pfalzui ir Bavarijai, prieš kurią rėmėsi Švabijos sąjunga. Habsburgų labui jis ir imperatoriavo. Šiaip Vokiečių imperijai jo politika buvo greičiau kenksminga. Jo Regensburgo seime paskelbtoji Žemės Taika (Landfrieden) nei kieno nebuvo vykdoma. Su popiežiumi Eugenijumi IV jis 1446 pasirašė sutartį, kuria už tam tikras pajamas pripažino popiežiaus teises, o su jo įpėdiniu Mikalojumi V Vienos konkordatą (1448), grąžinantį popiežiui visa, ką buvo jam atėmęs Bazelio sinodas.

A. Bachmann, Deutsche Reichsgeschichte im Zeitalter F. III und Maximilians I 1884–94; *V. v. Kraus,* Deutsche Geschichte im Ausgange d. Mittelalter 1438–1519 (1905).

43. F. III (F. Vilhelmas Mikalojus Karolis, 1828–1885) Vokiečių imperatorius ir Prūsijos karalius, Vilhelmo I sūnus. 1849 jis įstojo gvardijon, 1858 vedė Anglijos karalienės Viktorijos dukterį Viktoriją. 1866 vadovavo I armijai, 1870–71 III armijai, dalyvavo Sedano kautynėse (IX 1) ir siautė Paryžių. 1870 X 28 F. tapo feldmaršalu, 1871 I 18 Vokiečių imperijos kronprincu. 1878 VI 4 — XII 5 ėjo sužeistojo Vilhelmo I vietininko pareigas. Gerai apsišvietęs, mielai bendraująs su mokslininkais, literatais bei menininkais, F. buvo laikomas liberalu ir vadinamas raudonuoju princu. 1887 susirgo gerklės vėžiu, ir 1888 II 9 nebeteko balso. 1888 III 10 Vilhelmui mirus, atvyko iš San Remo Berlynan ir įžengė sostan, bet, Bismarckui tebevaldant imperiją ir Prūsiją, po 90 dienų mirė. Išsp. Eine militärische Denkschrift 1860; Denkwürdigkeiten 1910.

Philippson, F. III als Kronprinz und Kaiser 1892; *H. Delbrück,* Persönliche Erinnerungen an Kaiser F. III und sein Haus 1888; *W. Richter,* Kaiser F. III 1938.

Friedrichas Jogailaitis (1468 IV 27 Krokuvoje — 1503 III 14 ten pat) kardinolas ir Gniezno arkivyskupas. Būdamas jauniausias Kazimiero Jogailaičio ir Elzbietos Habsburgaitės sūnus, tėvo iš mažens buvo nužiūrėtas dvasininkų luoman. Kazimiero tikslas buvo per augštąją bažnytinę hierarchiją stiprinti dinastijos poziciją Lenkijoje. 1488 IV 13 F. jau buvo paskirtas Krokuvos vyskupu; 1489 mirus Varmės vyskupui Tungenui, Kazimieras su dideliu užsispyrimu pradėjo prieš Varmės kapitulą kovą ir norėjo pravesti savo sūnų, kad bažnytiniu atžvilgiu galėtų po Torunės taikos (1466) laimėtas Prūsų dalis labiau susieti su savo valstybe. Bet šitos kovos Kazimieras nelaimėjo. 1493 F. buvo gavęs kardinolo skrybėlę; IV 23 paskirtas Gniezno arkivyskupu. Jono Albrechto laikais F. bažnytiniame ir politiniame Lenkijos gyvenime vaidino nemažą rolę, kurios ir brolio Aleksandro valdymo metu nenustojo, ypač kad tas buvo daugiau užimtas Lietuvos reikalais. F. buvo duotas gubernatoriaus titulas su karališkojo majestoto valdžia. Kaip arkivyskupui, F. daryta stambių priekaištų. Kasdieniniam gyvenime buvo lengvų papročių. F. yra žymus tik tuo Lenkijos istorijoje, kad visą laiką rėmė karaliaus sostą ir ištikimai tarnavo savo broliams.

J. Bartoszewicz, Królewicze biskupi 1851; *J. Korytkowski,* Arcybiskupi Gnieznieńscy I 1888; *F. Papée,* Kandydatura F. J. na bisk. Warmińskie — Szkice historyczne 1907; *H. Rybus,* Królewicz kardynał Fryderik Jagiellończyk 1935; Polski Słownik Biograficzny VII, 167–169 psl. *Z. I.*

Friedrichsgraben (liet. Pričkagrabė) jungia Priegliaus šaką Deimeną su Nemunynu, 19 km ilgio, iškasta 1689–97. Mažasis

F., tarp Gilijos ir Nemunyno, nustojo reikšmės, kai buvo iškastąs Kryžanų (Seckenburgo) kanalas, 11 km ilgio.

Friedrichshafen p. Vokietijos mst. Württemberge, r. Konstancos ež. krante, Šveicarijos pasienyje; 26.400 gyv. (1953). Buvusios orlaivių (cepelinų) statyklos ir Dornier lėktuvų gamykla; Maybach motorų, fotografijos reikmenų, chemikalų, audinių, traktorių pramonė. II pas. karo metu per orinius puolimus sunaikinta 70% gyvenamųjų namų. F. išgarsėjo po I pas. karo kaip orlaivių statybos ir jų skraidymų bazė. Iš čia H. Eckener (žr.) orlaiviu Graf Zeppelin atliko kelis didelius skridimus, iš kurių vieną į š. ašigalį, o kitą aplink pasaulį.

Fries 1. Elias Magnus (1794–1878) švedų botanikas, Upsalos univ. prof. 1834, Švedų Mokslų Akademijos narys 1821, Švedų Akademijos narys 1847. Jo žymesnieji moksliniai veikalai liečia grybų bei samanų tyrinėjimo sritis bei Skandinavijos fanerogaminę florą. F. yra įsivedęs ir savą augalų sistematiką. Išsp. Novitiae florae svecicae 1814–24; Stirpes agri femsionensis 1825–27; Observationes mycologicae 1815–18; Systema mycologicum I–III 1821–32; Lichenographia europaea reformata 1831 ir kt.

2. Jakob Friedrich (1773–1843) vokiečių filosofas, Jenos univ. prof. nuo 1816 (su pertrauka 1819–24, kada jis buvo atleistas dėl savo liberalinių pažiūrų). Griežtas savo laiko spekuliatyvinės filosofijos priešininkas, jis ryžosi paversti filosofiją empiriniu mokslu, atremtu į psichologiją. Ištyrus pažinimo sąrangą, tuo patim esą galima spręsti ir apie pažinimo objekto prigimtį. Ta prasme, pasak jo, filosofija ir esanti savistaba pagrįstas empirinis mokslas. Remdamasis Kanto kriticizmu, šį pastarąjį F. plėtoja pozityvizmo linkme: reiškinių pažinimas tuo patim jau yra ir pačios tikrovės pažinimas. Panašiai, kaip Kantas, F. mano, kad gamtos mokslai remiasi tam tikrais aprioriniais pradais, bet jis ypač glaudžiai juos suriša su matematika, kuri išskleidžia tai, kas glūdi laiko ir erdvės grynoje žiūroje. Organinės gamtos filosofijoje F. žymiai nukrypsta nuo Kanto, reikalaudamas, kad ji visiškai atsisakytų nuo teleologinės pažiūros ir griežtai laikytųsi mechanistinio aiškinimo metodo. Tačiau psichologijai, F. nuomone, matematinis metodas negali būti taikomas, nes psichiniai reiškiniai yra intensyvūs dydžiai, kuriems neįmanoma surasti matavimo vieneto. Psichinio gyvenimo eigoje jis skiria dvi eiles — žemesniąją, kur vaidinių bei minčių sąsaja yra grynai asociatyvi, ir augštesniąją, kurioj pasireiškia sielos prasmingas aktyvumas. Šiai pastarajai irstant, atsiranda proto liga. Savo pažiūromis į pamišimo formas ir priežastis F. žymiai pralenkė tų dienų psichiatriją ir nubrėžė tą kelią, kuriuo šita disciplina eina mūsų laikais. F. etika ir teisės teorija žymiai nesiskiria nuo Kanto praktikinės filosofijos. Istorijos filosofijoje F. atmeta teleologinę pažiūrą (Fichtės, Schellingo, Hegelio ir kt.), pagal kurią istorinėje žmonijos raidoje apsireiškia tam tikras prasmingas planas. Visuomet nugali tas, kas galingesnis arba sumanesnis.

Estetikoje ir religijos filosofijoje F. yra artimas romantizmui. Grožį jis glaudžiai suriša ir su dorove, ir su religingumu. Jo manymu, augščiausias grožis yra sielos grožis, pasireiškiąs doru elgesiu. Bet yra dar kita grožio rūšis, būtent, gamtos kilnumas, sukeliąs mumyse maldingumo jausmą, kuriuo pagrįstas tikras religingumas. F. skiria tris įsitikinimo lytis: pažinimas tikslia prasme, kuris įtikrina savo akivaizdumu, bet visada palieka nebaigtas, fragmentiškas, ir todėl negali žmogaus patenkinti; tikėjimas, kuris papildo pažinimo spragas, pripažindamas tokių dalykų buvimą, kurie pažinimui nebeprieinami, bet kurių realumas, reikalaujamas žmogaus proto; nujautimas, kuris mums leidžia atsipalaiduoti nuo sąvokinio mąstymo tarpininkavimo ir baigtyje tiesiog pajusti amžiną dieviškąją būtį. Iš šito nujautimo arba ‚grynojo jausmo' vienodai išauga ir estetinė kontempliacija, ir religinis susikaupimas. Betgi F. nepritaria romantikų panteizmui. Panašiai kaip Kantas, jis aiškiai skiria Dievą ir visatą. Išsp. Neue Kritik der Vernunft 1807; Wissen, Glauben u. Ahndung 1805; Handbuch der praktischen Philosophie 1818–32; Mathematische Naturphilosophie 1822; Versuch einer Kritik d. Prinzips der Wahrscheinlichkeitsrechnung 1842; Politik oder philos. Staatslehre 1848.

M. Hasselblatt, J. F. F. 1922; Abhandlungen d. Friesschen Schule nuo 1847; nauja serija nuo 1904; *J. Hasenfuss,* Die Religionsphilosophie bei J. F. F. 1935.

3. Karl Robert (g. 1876) švedų botanikas, 1915–44 Stockholmo univ. prof. Jo svarbesnieji darbai liečia Pietų Amerikos ir Afrikos fanerogramines grupes bei gleivinius grybus. Mokslinių tyrimų reikalais keliavo po Pietų Ameriką ir Afriką. Išsp. Zur Kenntnis der alpinen Flora im nördlichen Argentinien 1905; Entwurf einer Monographie der Gattungen Wissadula und Pseudabuleten 1908; Beiträge zur Kenntnis der Ornthophilie d. südamerikanischen Flora 1903; Botanische Untersuchungen I–II 1911–12.

Friesen Otto von (1870–1942) švedų kalbininkas, 1906–35 Upsalos univ. švedų kalbos prof., nuo 1929 Švedų Akademijos narys. Vienas iš žymiųjų runų tyrinėtojų. F. iniciatyva Upsalos univ. 1927 išleido faksimilinę Codex argenteus laidą. Parašė Om runskriftens härkomst (Apie runų rašto

kilmę, 1903–06); Rökstenen (Rök akmuo, 1920); Rö–stenen (Rö akmuo, 1924) ir kt.

Friesland žr. Fryzija.

Friesz Emile Othon (1879–1949) olandiškos kilmės prancūzų dailininkas fovistas. Tapybos mokėsi iš pradžių Havro École des Beaux–Arts, pas garsųjį Charles Lhullier (kartu su Georges Braque ir Raoul Dufy), vėliau, gavęs stipendiją, persikėlė į Paryžių ir įstojo į École des Beaux–Arts (1898), kur lankė Bonnat ir Moreau studijas. Čia susipažino su H. Matisse, A. Marquet, G. Rouault, su kuriais vėliau dalyvavo fovizmo sąjūdyje. Prie fovistų oficialiai prisijungė 1905, išstatydamas savo darbus tų metų Salon d'Automne kambaryje, pagarsėjusiame La Cage des Fauves vardu. F. ryšiai su fovizmu buvo daugiau laikinio pobūdžio. Dar Havro laikais gavęs tvirtus akademinius pagrindus, F. greit atsižadėjo beperspektyvės plokščių tonų tabybos ir pasuko į savotišką klasicizmą. Įgimtą tapytojo temperamentą pajungdamas puikiai valdomos technikos disciplinai, F. davė sodrios, pilnakraujės tapybos pavyzdžių, imponuojančių ypač savo erdvinių santykių bei tūrių dinamika (Mme Othon Friesz 1915).

G. Duthuit, Les Fauves 1949; *M. Gauthier,* F. 1949. *A. Lc.*

Frigai indoeuropiečių tauta, senovėje gyvenusi M. Azijoje, dabartinėje vidurinėje Turkijoje. F. kalba priklausė sateminei ide. kalbų grupei. Apie II tūkstantmečio pr. Kr. pradžią F. kiltys (misai, bitiniečiai, paflagonai, bebrikai ir kt.) iš Padunojo ir Trakijos per Dardanelus ir Bosforą ėmė veržtis į M. Aziją. Čia jos įsikūrė tarp Sangrijo upės ir Dindimo kalno. Jų karaliai ėmė santykiauti bei giminiuotis su Trojos valdovais. XIII a. pr. Kr. antrojoje pusėje nauja Trakijos F. banga užplūdo M. Aziją nuo Bosforo iki Antitauro, suvienijo čia gyvenusias tautas ir sugriovė hetitų imperiją. Iš pradžių jų sostinė buvo Gordionas. VIII a. pr. Kr. F. įsikurdino ir susimaišė su hetitais Kapadokijoje, Kataonijoje, Likaonijoje ir užėmė Lidiją. Kurį laiką F. imperija užėmė sritį nuo Bosforo iki augštutiniojo Eufrato. Jų karalių titulas buvo ‚gordijas' ar ‚midas' (mita). F. vertėsi žemdirbyste ir gyvulininkyste; garbino žemės dievus Mâ, arba Kibelę, Naną, deivę motiną, ir jos sūnų bei vyrą Atisą (dygimo dievą), kurių kultas buvo orginio pobūdžio. Trakijos F. dievas buvo ir Dionisas. F. menas neoriginalus: jis buvo pradžioje hetitų, vėliau graikų įtakoje. F. teko nuolat kovoti rytuose su Asirija, vakaruose ir pietuose su Lidija. VI a. Lidijos karalius Gigis nusikratė F. siuzerenitetu ir net užkariavo dalį F., o beveik visą F. pasivergė Krezas. Drauge su Lidija F. pateko pirma persų, paskui Aleksandro D. valdžion. Aleksandrui mirus, F. savo valdžion paėmė seleukidai (189 pr. Kr.). Pagaliau F. buvo pavergti romėnų.

E. Brandenburg, Phrygien und seine Stellung im kleinasiatischen Kulturkreis 1907; *Sartiaux,* Civilisations anciennes de l'Asie Mineure 1928.

Frigg (Frigga), **Freya** (Frėja, Frija), **Fria** senovės germanų populiariausia moteriška dievybė, įkūnijanti geruosius moteries pradus. Pats vardas reiškia ‚mylimoji' ‚žmona', ‚valdovė' (f r i j o n — mylėti). Frigga, priklausanti dievų Asų giminei, skandinavų mitologijoje buvo laikoma lievo Odino žmona. Ji buvo vaizduojama, kaip augštos povyzos moteris, dėvinti ilgą baltą drabužį ir turinti prie juostos raktų ryšulį. Jos globoje buvęs šeimos gyvenimas ir namų šeimininkės. Savo vienuolikos tarnaičių padedama, ji rūpinusis įsimylėjusiųjų ir vedusiųjų sutikimu, pagelbėdavusi gimdyvėms, davusi vaisingumą ir derlių. Ji verpusi aukso siūlus ir audusi spalvotus debesis, tad jos žinioje buvę ir atmosferos reiškiniai.

Į ją daug kuo panaši yra F r ė j a, prideranti dievų Vanų giminei, žinoma ne tik skandinavams, bet dar vokiečiams ir langobardams. Tai deivė gražuolė: blondinė ir mėlynakė, turinti sakalo plunksnų drabužį, įgalinantį ją skraidyti, ir žvaigždžių–brangakmenių antkaklį ‚Brinsigamen'. Ji yra Vodano (to paties Odino atmaina) žmona ir šviesos dievo Baldr motina. Kitas mitas pasakoja, kad ji buvusi ištekėjusi už Odr (saulės šviesos, Odino sinonimas); ji verkianti, kai jos vyras iškeliaująs aplink pasaulį, tada jos ašaros pavirstančios aukso lašais arba krintančios į jūrą ir pavirstančios gintaru. Ji yra grožio, meilės ir vaisingumo deivė. Turinti ryšio su atmosfera; pav. saulėtą dieną sakoma, kad ji šukuojąsis savo aukso plaukus. Nevisada ji esanti švelni ir pramogaujanti: kartais ir ji vadovaujanti valkirėms mūšio lauke ir pasiimanti pusę žuvusių karių (tik nevedusius) į savo pilį Fensalir (kiti einą į Valhalą pas Odiną). Abiejų dievaičių funkcijos tos pačios: meilė, šeima, vaisingumas, dangaus skliausto reiškiniai. Jų vardu buvo pavadintas penktadienis (vok. Freitag, ag. Friday). Įsigalint krikščionystei, F. buvo apšaukta ‚ragana', ištremta į kalnus, kur šokusi su savo būriu Valpurgijos naktį.

J. de Vries, Altgerm. Religionsgeschichte I 1937; *H. Schneider,* Die Götter der Germanen 1938. *J. B.*

Frigidianus XVII a. Italijos architektas. Didysis Lietuvos hetmonas Mykolas Pacas jį atkvietė Vilniun šv. Petro ir Povilo bažnyčios statyti. Jam vadovaujant, pagal Jono Zaoros planą bažnyčia buvo pastatyta 1668–76.

Frigidus (lot.) botanikoj vartojamas terminas, taikant jį šalto klimato kraštų augalams, pvz. Astragalus frigidus ‚kulkšnė šiaurinė'.

Frigorimetras (lot.) prietaisas vėsimo greičiui matuoti. F. sudaro metalinis pajuodintas rutulys, šildomas elektra taip, kad jo temperatūra visada būtų 37°C (artima žmogaus kūno temperatūrai). Iš suvartotos elektros energijos rutuliui šildyti apskaičiuojama šilumos kiekis, atiduotas aplinkai pro paviršiaus 1 cm^2 per sekundę. Vėsimo greitis ore priklauso nuo visų meteorologinių elementų, bet svarbiausios įtakos turi oro temperatūra, vėjo greitis ir oro drėgmė.

Žmogui oras būna malonus tik tam tikrame vėsimo greityje. Kai vėsimo greitis perdidelis, mums esti per šalta, kai per mažas — per šilta. Todėl vėsimo greitis geriausiai tinka tam tikros vietos klimatui apibūdinti ir kaikur (Davos, Šveicarijoje) vartojamas kurortų orui atvaizduoti. *Ig. S.*

Frigoris Mare (lot.) žr. Šalčių jūra.

Frigų kepurė sen. frigų cilindrinės formos kepurė, ilga smailia viršūne. D. prancūzų revoliucijos pradžioje F.K. (prc. le bonnet phrygien) nešiojo revoliucionieriai; viršutinioji kepurės dalis buvo nulėpusi ant šono.

Friis 1. A a g e (1870–1949) danų istorikas, 1913–35 Kopenhagos univ. prof. F. redagavo veikalus švedų–danų kalbomis: Världshistorien 8 tt. 1907–12; Det nittonde århundradet 11 tt. 1918–25; kartu su Linvald ir Mackeprang išleido Det danske Folks Historie 8 tt. 1926–29 ir Schultz Danmarks Historie 6 tt. 1941–43.

2. M ö l l e r (g. 1888) danų rašytojas bei literatūros kritikas. Jo lyrika paveikta prancūzų ir danų poezijos, kurią jis uoliai vertė, tačiau joje daug ir savarankiškumo, pasižyminčio formos grynumu ir grožiu. Kaip vertėjas F. yra lankstus ir talentingas. Išsp. Fire Slags Vers 1938; Errata 1942; London og andre Digte 1945 ir kt.

Frikcija (lot.) 1. trynimasis, trintis; 2. mechanikoje vieno kūno trintis su kitu; 3. medicinoje kūno įtrynimas cirkuliacijai sužadinti; 4. perkeltine prasme nedermė, dermės trūkumas tarpusavio santykiuose.

Frinė (gr. Phrynē) IV a. pr. Kr. pagarsėjusi graikų hetera, įkvėpusi skulptorių Praksitelį, bekuriant vad. Knidijos Afroditę ir kitus garsius kūrinius.

Fringila žr. Kikilis.

Frings 1. J o s e p h (g. 1887) vokiečių kardinolas (nuo 1946), nuo 1942 Kölno arkivyskupas, Kölno bažnytinės provincijos metropolitas, Fuldos vyskupų konferencijos pirmininkas. Po II pas. karo ypač rūpinosi vokiečių pabėgėlių reikalais.

2. T h e o d o r (g. 1886) vokiečių germanistas, nuo 1917 Bonno, nuo 1927 Leipzigo univ. prof. Daugiausia dirbo kalbos bei kultūros sąryšiams nustatyti ir tyrinėjo naująją vok. augštaičių kalbą. Išsp. Rheinische Sprachgeschichte 1924; Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheilanden (kartu su H. Aubin) 1926; Germania Romana 1932; Heinrich von Veledeke (kartu su G. Schieb) 1947–50; Grundlegung einer Geschichte der deutschen Sprache 1948, ²1950 ir kt. Be to, nuo 1952 kartu su E. Karg–Gasterstädt leidžia Althochdeutsches Wörterbuch.

Frinichas (gr. Phrynichos) Atėnų tragikas, gyvenęs VI a. pr. Kr. gale ir V a. pradžioje. Jis suskirstė dramatinį chorą į atskiras dalis, iš kurių kiekviena turėjo tik sau skirtą uždavinį. Žymiausios tragedijos Mileto paėmimas ir Fenikietės.

Frisch Karl von (g. 1886) vokiečių zoologas, Müncheno univ. prof. Atliko svarbių fiziologinių tyrinėjimų bičių, žuvų ir kitų gyvių juslinių organų srityje. Jis nustatė, kad žuvys atskiria spalvas ir garsus; atliko reikšmingų tyrimų apie ‚bičių kalbą', krypties orientaciją ir kt. Išsp. Der Farbensinn und Formensinn der Biene 1919; Über die ‚Sprache' der Bienen 1923; Du und das Leben 1936, 1949; Aus dem Leben der Bienen ⁵1953 ir kt.

Frischbier Hermann (1823-1891) Rytprūsių folkloristas (motina lietuvė Pečiulaitytė), 1872–1889 mkt. Karaliaučiuje. Išsp. Preussische Volksreime u. Volkspiele 1867; Häxenspruch u. Zauberbann 1870; Preussische Volkslieder 1878; Ostpreussische Sagen 1890; Preussische Sprichwörter u. Redensarten 1865–76; Preussisches Wörterbuch 1882–83 ir kt. Plačiai tais klausimais bendradarbiavo Altpreuss. Monatsschrift, Zeitschrift für deutsche Philologie, Am Ur–Quell ir kt.

J. Sembrycki, Altpr. Monatschrift 1891–92, 658–661 psl.

Frisches Haff žr. Aismarės.

Frischlin Philipp Nikodemus (1547–1590) vokiečių filologas ir rašytojas. 1568 prof. Tübingene, 1588 rektorius Braunschweige. Pagarsėjo savo lotyniškomis komedijomis ir satyromis, dėl kurių nekartą smarkiai nukentėjo. F. buvo protestantizmo gynėjas. Išsp. Priscianus vapulans 1571; Frau Wendelgard 1579; Phasma 1580; Julius Caesar redivivus 1572–84 ir kt.

G. Bebermeyer, Tübinger Dichterhumanisten 1927.

Frisco sutrumpintas San Francisco (žr.) pavadinimas.

Frisendahl Carl (1886-1948) švedų skulptorius ir tapytojas, daugiausia dirbęs Paryžiuje. Jo skulptūriniai darbai pasižymi puikiu formos ir ritmo pajautimu.

Frisk Hjalmar (g. 1900) švedų kalbininkas, nuo 1938 lyginamosios kalbotyros ir sanskrito prof. Göteborgo univ. Parašė: Studien zur griech. Wortstellung 1932; Le Périple de la mer Erythrée 1927; Zur indogermanischen u. griechischen Nominalbildung 1934; Über den Gebrauch des Pri-

vativpräfixes im indogermanischen Adjektiv 1941.

Frisoni Donato Giuseppe (1683–1735) italų architektas. Nuo 1709 Ludwigsburge (žr.), kur 1715–33 tęsia pilies statybą, duodamas jai horizontalųjį prancūziškos klasikos rūmo charakterį, suplanavo pilies sodą ir miesto apstatymą, 1718–26 miesto evangelikų bžn. turgaus aikštėje.

Frith William Powell (1819–1909) anglų tapytojas, nuotaikingai tapęs anglų liaudies ir Londono visuomenės gyvenimo vaizdus, 1845 už kompoziciją Kaimo skerdžius buvo išrinktas į karališkąją akademiją. Paveikslai: Derby dienos 1858; Valijos kunigaikščio vestuvės 1863; Cromwell prie Karolio I kūno 1884 ir kt. Išsp. My Autobiography and Reminiscenses 1887; Further Reminiscenses 1888.

J. Lech, W. P. F., His Life and Work 1891.

Fritsch Werner, Freiherr von (1880—1939) vokiečių generolas. I pas. karo metu generalinio štabo karininkas, 1935 vyr. kariuomenės vadas, 1937 XI pasisakė prieš Hitlerio karo planus, 1938 II 4 iš pareigų atleistas, kariuomenės teismo teistas, bet išteisintas. Po teismo tepaskirtas 12 artilerijos pulko vadu. 1939 IX 22 žuvo fronte prie Varšuvos.

J. A. Graf Kielmansegg, Der F.–Prozess 1938, 1949; *H. Foertsch*, Schuld und Verhängnis 1951.

Fritz Samuel (1654–1725) jėzuitas, vienas didžiausių vokiečių kilmės misininkų. Be tiesioginio apaštalavimo Maranon ir Ucayali misijose (Brazilijoje, Amazonės augštumose), daug nusipelnė to krašto kultūrai kelti: mokė indėnus gyventi kaimais, dirbti žemę, kelionėse užsiėmė geografiniais ir etnologiniais tyrinėjimais, parašė gramatiką ir žodyną. Išleido Noticias autenticas del Rio Maranon 1889 ir pirmą tikslų Amazonės baseino geografinį žemėlapį 1707. *A. Lm.*

Fritzlar v. Vokietijos mst. Hessene, stačiame Ederio upės krante; apie 7000 gyv. (1955). Seniausioji Vokietijoje rotušė, uršuliečių vienuolynas, XII a. bžn., buv. 732 šv. Bonifaco įkurtas vienuolynas. Miestas apsuptas viduramžių mūro siena.

Friuli š. Italijos sritis tarp Karsto, Alpių ir Adrijos jūros, apima Tagliamento ir Izoncos upių baseinų dalis, 7164 km^2 su maždaug 800.000 gyv. Per ją eina Vienos–Romos ir Triesto–Torino glžk. VI a. F. buvo langobardų hercogija, vėliau Karolio D. laikais frankų markgrafija. XV a. rytinė dalis atiteko Habsburgams, o vakarinę užėmė Venecija, kuri 1797 turėjo perleisti Austrijai, 1805 ir 1809 Napoleono I, 1814 vėl Austrijos ir nuo 1866 Italijos. F. gyvenama retoromanų tautelės furlanų, kurie yra mišinys romanizuotųjų retų su keltais. Iš viso jų priskaitoma apie 500.000. Miestai: Gorizia, Udine, Pontebba, Tolmezzo.

Fryxell Anders (1795–1881) švedų dvasininkas, pedagogas ir istorikas, nuo 1840 Švedų Akademijos narys. Žinomas savo gyvais pasakojimais iš švedų istorijos, didelis didikų luomo gynėjas, kėlęs jų politinę reikšmę. Tuo klausimu ilgai polemizavęs su kitu garsiu švedų istoriku Geieriu. Parašė: Berättelserur svenska historien 46 tt. 1823–79; Om aristokratifördömamdet i svenska historien 1845.

Fryzai (lot. frisii, frisones) vakarinių germanų tauta, gyvenanti Šiaurės jūros pajūryje tarp Emso ir Reino upių ir Helgolando saloje. Sen. F. kalba artima sen. anglų kalbai. F. yra ramūs, lėti, drąsūs (geri jūreiviai), laisvės mylėtojai, linkę į plastinį meną, nemuzikalūs, ištvermingi ir kantrūs, giliai religingi, mėgstą kelionių nuotykius, bet prisirišę prie savo tėviškės. Jie nepaprastai švariai laiko savo gyvenamus namus ir juos puošia pjaustiniais. Dėvi senoviniais tautiniais drabužiais. Šiaurės pajūryje F. gyvena nuo priešistorinių laikų ir sumaniai grūmėsi su jūros transgresijomis, darydami pylimus, užtvankas ir dirbtines kalvas. I a. pavergti romėnų, nenurimo kovoję dėl nepriklausomybės. Jų dalis išsikėlė Anglijon. VII a. frankų pakrikštyti prievarta, bet kelis kartus mėgino krikšto nusikratyti. X a. susijungė prieš normanų užpuldinėjimus į ‚7 laisvųjų fryzų žemių' sąjungą. Jų mėginimai XVI a. sudaryti savo valstybę nepasisekė. Patekę Danijos valdžion, turėjo kaikurių autonominių teisių, bet 1864 užėmusi š. Fryziją Prūsija jas panaikino. Olandijoje yra apie 350.000 kalbančių fryziškai.

C. Woelchen, Das Land der Friesen 1932.

Frizas (prc. frise) architektūroje horizontalinė ornamentų juosta sienai papuošti, pagyvinti ir suskaidyti. Pastato išorėje F. būna plastiškas, viduje tapytas (Egip-

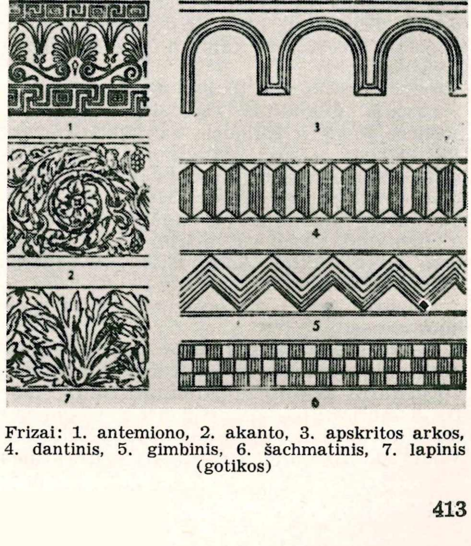

Frizai: 1. antemiono, 2. akanto, 3. apskritos arkos, 4. dantinis, 5. gimbinis, 6. šachmatinis, 7. lapinis (gotikos)

te) ar mozaikinis. Antikinių šventyklų F. yra antablimento dalis tarp architravo ir karnyzo. Doriečių F. sudarytas iš triglifų ir metopų, kartais su figūromis, pvz. Partenono F. Joniečių ir korintiniai F. yra figūriniai bei ornamentiniai, sudaryti iš palmečių ir loto žiedų (vad. antemiono F.), akanto lapų bei iš meanderio (žr.), kiaušinių, roželių ir kt. motyvų. Viduramžiais romėniškajame stiliuje vartoti geometrinių formų F., ypač apskritos arkos, dantinis, gimbinis, šachmatinis F. ir t.t. Gotikoje — lapų F. Renesanse ir baroke atgaivinami ir turtinami antikiniai ornamentų F.

Lietuvoje gražų aklą ažūrinį gotišgą F. turi vad. Perkūno Namas Kaune. Apskritos arkos ,romaniškas' F., kaip akla niša ar be jos, sutinkamas XVI a. Vilniaus atikose, provincijos gotiškųjų bžn. pinionuose bei absidėse, bžn. bei pilių bokštuose (Miras). Jo kilmė neaiški: gal paimtas iš ginamosios architektūros (grįžimas

Figūrinis frizas šv. Petro ir Povilo bžn. Vilniuje (XVII a.)

prie romaniškų motyvų gotikai nykstant, o renesansui dar neįsigalėjus; pastebėtas ir kitur). Barokas atnešė Lietuvon klasikinį F.; įspūdingas girliandų ir figūrų F. yra Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bžn. navoje bei Trinitorių bžn. Prof. Knakfusas ir Stuoka-Gucevičius Vilniun įvedė griežtą doriečių F.

Bogenfries RDK 1948 II, 1010–26 psl. *P. Rkl.*

Fryzija Olandijos š.r. provincija tarp Šiaurės jūros ir Zuiderio ež.; 3320 km² su 468.000 gyv. (1951), daugiausia fryzų. Paviršius žemas, lygus. Šiaurės ir vakarų dalyse derlingos dirvos su išsiplėtusiu gyvulių ūkiu, vidurio dalyje smėlynai, šilainės ir durpynai. Gerai sutvarkytas vidaus vandens kelių tinklas. Administracijos centras Leeuwarden.

Frizūra (prc.) šukuosena, plaukų garbiniavimas.

Fryzų salos Šiaurės jūros pakrašty tarp Jutlandijos pusiasalio ir Reino žiočių, buvusio jūros kranto liekanos. Atoslūgio metu jas galima pasiekti iš žemyno sausu keliu. F.S. dalijamos į vakarines F.S. (Texel, Vlieland, Ameland, Rottumeroog), rytines (Borkum, Juist, Baltrum, Wangeroog) ir šiaurines (Amrum, Sylt, Foehr, Roem). Derlingos dirvos, maža medžių, daug laukinių paukščių, kuriems įst. rezervatų, keliolika pajūrio vasarviečių. Gyventojai fryzai verčiasi žemės ūkiu, žvejyba, laivyba ir vasarotojų aptarnavimu.

Janssen–Lobsien, Die Nordseeinseln ²1928; *H. Backhaus,* Die Ostfries. Inseln und ihre Entwicklung 1943.

Fröbel 1. F r i e d r i c h W i l h e l m A u g u s t (1782–1852) vokiečių pedagogas ir vaikų darželių bei priešmokyklinio auklėjimo sąjūdžio pradininkas. 1799 pradėjo studijas Jenos univ. 1805 susipažįsta su J. H. Pestalozzi, 1808–10 studijuoja pas jį pedagogiką, vėliau tęsia studijas Göttingene ir Berlyne, kur turėjo progos klausytis Fichtės ir Schleiermacherio paskaitų. 1817 savo mkt. Pestalozzio pavyzdžiu viename ūkyje prie Keilhau (Türingijoj) atidaro mokyklą berniukams. Čia būdamas, parašo pagrindinį savo veikalą Die Menschenerziehung (1826). 1831, nepalankių darbo sąlygų verčiamas, persikelia į Šveicariją, kur Wartensee pilyje įkuria naują mokyklą. Berno vyriausybė jam paveda mokytojų kursų organizavimą ir paskiria jį našlaičių prieglaudos vedėju. Dabar jam galutinai ima aiškėti motinos mokyklos bei priešmokyklinio ugdymo idėja, prasmė ir reikšmė šeimai, tautai, žmonijai. 1836 grįžta tėvynėn. 1837–38 Blankenburge, netoli Keilhau, įkuria mokyklą, kuriai 1840 VI 28 duodamas simbolinis ,v a i k ų d a r ž e l i o' vardas, kuris F. įamžino pedagogikos istorijoje. Likusią savo amžiaus dalį F. ištisai skiria siekiamajam idealui įgyvendinti. 1851 F. ir jo veiklą ištinka skaudus likimo smūgis: švietimo ministerija uždraudžia vaikų darželius.

F. Fröbel

F. pasaulėžiūra, giliai įsišaknijusi romantinės teologijos ir filosofijos podirvyje, yra kiaurai persunkta simbolizmo, panteizmo, misticizmo dvasios. Į ugdymą F. žiūri kaip į kūdikio prigimtyje slypinčią dieviškumo pradų pabudimą ir išskleidimą. Ugdymo vyksmo pagrindą ir išeities tašką sudaro žaismas, t.y. laisvas, nevaržomas, spontaniškas, kūrybiškas iš pačių širdies bei sielos gelmių plaukiantis veikimas, arba saviraiška. F. pedagoginis pasaulėvaizdis sukasi apie tris centrines idėjas: 1. evoliucijos, raidos; 2. saviveiklos bei saviraiškos; 3. socializacijos. Evoliucija F. yra ugdymo tikslas, saviveikla — ugdymo metodas ir socializacija — ugdymo priemonė. Šios trys centrinės idėjos yra tarsi trys pagrindiniai XIX ir XX a. pedagoginio sąjūdžio varikliai tiek

Europoje, tiek ir Naujajame Pasaulyje.

Neatsižvelgdamas į kaikurias kliūtis, vaikų darželių sąjūdis greitai plito po visą Europos žemyną, pasiekė Angliją ir JAV. 1874 Anglijoje įsisteigė Fröbelio Draugija, tapusi vienu iš pirmųjų F. sąjūdžio centrų anglosaksų kraštuose. 1870 Elizabeth P. Peabody įkuria pirmąjį vaikų darželį angliškai kalbantiems vaikams, o 1877 suorganizuoja Amerikos Fröbelio Uniją. Peabody pėdomis seka Marija Boelthe New Yorke ir Zuzana E. Blow bei dr. William T. Harris — St. Louis, Missouri. Pastarųjų dviejų pastangomis 1873 išvysta dienos šviesą pirmas valstybinis vaikų darželis. F. buvo toks popularus, jog į XIX a. pabaigą buvo priskaitoma apie 400 įvairių sąjungų jo idėjoms skleisti bei įgyvendinti. 1892 Saratoga Springs, N. Y., įsikuria Tarptautinė Vaikų Darželių Unija, kuri 1930 pakeičia savo vardą ir pasivadina Vaikystės Pedagogikos s-ga (Association for Childhood Education).

Fröbelio įtaka JAV neapsiribojo tik vaikų darželiais: tiesiogiai ar netiesiogiai ji palietė visą mokyklinį pasaulį.

Fr. F., Ausgewählte Schriften 1951; *F. Halfter*, Fr. F. 1940; *H. Hecker* und *Muchow*, Fr. F. und Maria Montessori 1931; *B. Kevorkian*, F. devant la pédagogie scientifique 1940; *M. A. Kuntze*, Fr. F.: sein Weg und sein Werk 1952; *E. Leutheuser* und *W. Doepel*, F., ein Führer aus den Nöten der Gegenwart 1934; *P. V. McLaughlin*, The Froebelian Movement in USA 1952; *G. Palm*, Fr. F. 1940; *A. Paplauskas-Ramūnas*, Modern Philosophies of Education 1954; *P. Petersen*, Fr. F. 1942; *J. Prüfer*, Fr. F., sein Leben und Schaffen 1927; *K. Scholz*, F.s Erziehungslehre 1940; *E. Spranger*, Aus F.s Gedankenwelt 1951; *H. Volkelt*, Unser Ganzheitspädagoge Fr. F. 1952.

A. P.-R.

2. J u l i u s (1805–1893) vokiečių politikas ir rašytojas, geografas ir gamtininkas. Dėl savo kairiųjų pažiūrų turėjo išsikelti į Zürichą, kur nuo 1833 dėstė univ. mineralogiją. 1848 vienas iš kairiųjų demokratų vadų Frankfurto nacionaliniame suvažiavime. 1848 Vienoje nuteistas mirti, emigravo į JAV, kur gyveno 1849–58, redaguodamas vokiškus laikraščius. Grįžęs pakeitė pažiūras, tarnavo vokiečių diplomatinėje tarnyboje, nuo 1871 Bismarcko politikos šalininkas. Išsp. System der sozialen Politik 1847; Theorie der Politik 2 tt. 1861–64; Aus Amerika 2 tt. 1857–58; Die Wirtschaft d. Menschengeschlechts 3 tt. 1870–76; autobiografija Ein Lebenslauf 2 tomai 1890–91.

Froben, Frobenius Johann (1460–1527) Bazelio spaustuvininkas, vad. spaustuvininkų kunigaikščiu. Pradėjo dirbti pas Amerbachą. 1491 pasirodė jo pirmas spaudinys Biblia latina. Palaikytas žymių mokslininkų ir menininkų (Holbein), greitai pagarsėjo savo tekstų tobulumu ir raidžių gražumu, ypač šv. Augustino, Jeronimo ir Erazmo Rotterdamiečio raštų leidimais. Paplatino mažuosius formatus. 1516 išsp. pirmą N. Testamentą graikų kalba. Iš viso išsp. 257 veikalus. Jo darbą tęsė jo sūnus Hieronymus (1501–1563) ir kt.

Buchdruckerlexikon des 16. Jahrh. 1952.

Frobenius Leo (1873–1938) vokiečių etnologas, kultūros filosofas, garsus Afrikos tyrinėtojas. Savo vertingą mokslinį archyvą jis pavertė didžiuliu Afrikos archyvu, iš kurio paskui išsivystė Kultūros morfologijos institutas Frankfurte prie Maino, nuo 1947 vad. Frobenius Institut. F. padėjo pagrindus vad. kultūristorinei mokyklai etnologijos moksle. Parašė Im Schatten des Kongostaates 1907; Kulturtypen aus dem West Sudan 1910; Und Afrika sprach 3 tt. 1913; Atlas Africanus nuo 1921; Atlantis 12 tt. 1921–28; Das unbekannte Afrika 1923; Hadschra Maktuba 1925; Erlebte Erdteile 7 tt. 1925–29; Kulturgeschichte Afrikas 1933; Prehistoric Rock Pictures in Europe and Africa (kartu su D. C. Fox) 1937 ir kt. *J. Lng.*

Froberger Johann Jacob (1616–1667) vokiečių vargonininkas, kompozitorius, Frescobaldi mokinys, mokęsis Romoje 1637–41. Žymus interpretatorius, koncertavo Briuselyje, Paryžiuje, Londone, tęsdamas taurias muzikines Frescobaldi tradicijas, kurios savo viršūnės pasiekė J. S. Bacho kūryboje.

Fröbes Joseph (1866–1947) vokiečių jėzuitas, studijavęs Austrijoje ir Olandijoje, psichologijos prof. Valkenburge (Olandijoje) ir Romoje, pas kurį yra studijavę daugelis lietuvių jėzuitų. Be gausių straipsnių mokslo žurnaluose, išl. Psychologia speculativa 2 tt. 1927; Cursus brevior psychologiae speculativae in usum scholarum 1932 ir ypatingai vertinamą Lehrbuch der experimentellen Psychologie 2 tt. 1923–29.

A. Lm.

Frobisher Sir Martin (1535–1594) anglų keliautojas ir karininkas. 1576 išplaukė dviem mažais laivais Michael ir Gabriel į Š. Amerikos Arkčio salyną, norėdamas surasti š.v. vandens kelią į Kinus, bet, aptikęs Baffino Žemę ir ištyręs Baffino įlankos krantus, grįžo Anglijon. Dar 2 kartus bandė tuo pačiu keliu plaukti. 1586 viceadmirolas V. Indijoje, 1588 pasižymėjo jūros kautynėse prieš Armadą. 1594 pasiųstas su 10 karo laivų Henrikui IV į pagalbą, imant Bretonijos tvirtovę Forts Crozon (prie Bresto) mirtinai sužeistas. Išsp. The Three Voyages of M. F. 1578.

Frödin 1. J o h n (g. 1879) žinomas švedų geografas, 1929–44 Upsalos univ. geografijos prof., pasižymėjęs savo tyrinėjimais apie alpinę gyvulininkystę. Parašė Geografiska studier i S. Lule älvs källområde 1914; Zentraleuropas Alpwirtschaft 1940–41 ir kt.

2. Otto (1881–1954) švedų archeologas, John F. brolis, 1911–46 Istorijos ir dailiųjų mokslų akad. antikvaras, tyrinėjęs akmens amžiaus sodybas; žinomas Alvastros viduramžių vienuolyno griuvėsių kasinėjimu bei konservavimu. 1930 kartu su prof. A. W. Persson dalyvavo švedų ekspedicijos kasinėjimuose Azine, r. Palaponese. *J. Lng.*

Fröding Gustaf (1860–1911) švedų lyrikas. Debiutavo 1891 rinkiniu Guitarr och dragharmonika, kuris puikia forma, šviežumu bei humoru, ypač vaizduodamas savo gimtąją Vermlandiją, padarė F. populiariausiu krašto poetu. Jo lyrika gilėjo ir savo atbaigtumą pasiekė rinkiniuose Nya dikter 1894 ir Stänk och flikar 1896. Tačiau dėl vis labiau pasireiškiančių psichinių negalavimų jo formos atžvilgiu virtuozinis ir epochinės reikšmės turįs eilėdaros menas įgauna liguisto gilaus susimąstymo bei atsakomybės jausmo toną (Gralstänk 1898), kol jis pagaliau visai nutyla. F. yra vienas iš žymiausių švedų poetų, o kaip kalbos meistras yra iš didžiųjų. F. buvo genialus ir svetimos lyrikos vertėjas. Ypač nuostabiai yra nusisekę jo Burns lyrikos vertimai. Rinktiniai raštai Samlade skriften 16 tt. išleisti 1917–22. *J. Lng.*

Froehlich Carl (1875-1953) vokiečių filmų režisorius. Filmų srityje dirbo nuo 1913, žymiai prisidėjo prie vokiečių filmų plėtros. Žymesni F. statymo filmai: Reifende Jugend 1933; Heimat 1938; Das Herz der Königin 1941. Po 1945 režisavo filmines komedijas iš vokiečių kaimo gyvenimo.

Frohschammer Jakob (1821–1893) vokiečių teologas ir filosofas, 1854–62 Mücheno univ. prof. Katalikų kunigas, vėliau išėjo iš Bažnyčios, nesutikęs su popiežiaus neklaidingumo dogma. Svarbiausias jo veikalas Die Phantasie als Grundprinzip des Weltprozesses 1888, kuriame jis dėsto kūrybinės, savyje nesąmoningos ir tik žmoguje sąmonę pasiekiančios ‚kosminės fantazijos' (Weltphantasie) metafiziką.

Froissart Jean (1337–1410) prc. kronikininkas ir poetas, autorius Chronique de France, d'Angleterre, d'Écosse, d'Espagne, de Bretagne, kurioje apima laikotarpį 1327–1400. Kronika, daugiausia originali, remiasi medžiaga, paties autoriaus surinkta jo nuolatinėse kelionėse. Paliko ir lyrikos veikalų. Jo poemos: l'espinette amoureusse, Buisson de jeunesse ir kt.

M. Wilmotte, F. 1942.

Fromas Aleksandras (1822 XI 30 Raseiniuose — 1900 VIII 8 Gangailiškiuose-Aužgiriuose, Girkalnio vls., Raseinių aps.) pirmasis lietuvių dramaturgas, žinomas A. Gužučio slapyvardžiu. F. senelis Jonas F. XVIII a. atsikėlė iš Rytprūsių Vilniun, o F. tėvas Mykolas F. tarnavo rusų administracijos raštinėse Panevėžyje ir kitur, eidamas vertėjo pareigas. Apie 1837–38 Fromas įstojo į Kražių gimnaziją, kurią baigęs, tarnavo raštininku Raseinių žemės teisme, Kauno gubernatoriaus raštinėje ir kt. Nusipirkęs Gangailiškių vsd. (vėliau I pas. karo metu priskirta prie Aužgirių kaimo, 16 km nuo Raseinių), ten ligi mirties ir pragyveno ūkininkaudamas ir teikdamas kaimynams teisinių bei agronominių patarimų, o kurį laiką prieš 1862 dar ir dirbdamas Šimkaičių vls. raštinėje. Į liet. literatūrą F. gal bus palenkęs Simonas Stanevičius, su kuriuo F., kaip pats pasakojo, buvęs gyvenęs 1834–35 tuose pačiuose namuose Raseiniuose ir kuris F. skaitydavęs savo eilėraščius, o dėl didelio knygų pamėgimo ir lietuvybės platinimo kitų bajorų buvęs tiesiog pamišęs laikomas. Jau neabejotinos įtakos F. bus padaręs jo netolimas kaimynas M. Davainis Silvestravičius (žr.), kuris atkreipė dėmesį į F. pasakojimo talentą, 1882–83 ragino F. rašyti lietuviškai ir padėjo jam rašinius taisyti. Per jį F. susipažino su J. Mikšu, M. Jankumi, J. Bruožiu ir kt., susisiekė su užsieniu laiškais, paskui ir pats važinėjo Tilžėn. F. bus paveikęs ir J. Šliūpas, kuriam F. rašė 1892 I 13/25: ‚Apdransintas Tamstų, 1883 m. pradėjau lietuviškai rašyti'.

A. Fromas

Iš gausių F. dramų buvo išsp., jam dar gyvam tebesant ar jau po jo mirties: Ponas ir mužikai 1893 (A. Šmulkščio–Paparonio perdirbinys 1910); Eglė žalčių karalienė 1893 (Vienybėje Lietuvininkų ir atskirai 1906); Išgriovimas Kauno pilies 1893 (Vien. Liet. ir atskirai 1906); Baisi gadynė (Vien. Liet. 1895; F. buvo pavadinta: Baisios valandos); Gudri našlė (komedija) 1908; Gedimino sapnas 1910; Vaidilutė 1910; Palocius ežero dugne (rankraštyje: Rūmai dugne ežero) 1911. Nespausdintos liko (rankraščiai VDU bibliotekoje): Eglė Naujapilės kunigaikštytė (kitas rankraštis buvo Liet. Mokslo D-joje); Vytautas Krėvoje; Jūratė marių karalienė; Myris Keistučio, Aldona (pagal A. Mickevičiaus Konradą Valenrodą). Buvo dar parašęs dramą Vergovė Keistučio, kurios rankraštis dingęs pas J. Mikšą.

Rašė F. ir apysakas, iš kurių išsp.: Vargdieniai (parašyta 1889, o išsp. Vien. Liet. 1893 ir atskirai 1906); Mūsų dabarties ir praeities paslaptys (Vien. Liet. 1894; F. buvo pavadinęs: Praeiga ir dabaresybė);

Patėviai (Vien. Liet. 1895) ir trumpesni apsakymai: Nepadėjęs nerasi (Liet. Politiškas Laikraštis 1884); Velniamušiai (Mužikėlis 1895); Nelaimingoji motina (Liet. Aušros kalendorius 1886); Atatiko kirvis kotą (Liet. Balsas 1886); Jautrios širdelės (Apšvieta 1892) ir kt. Pas J. Mikšą dingusi F. apysaka iš 1831 sukilimo laikų Dvi svodbi.

Iš F. eilėraščių: Dubysa (Vienybė Liet. 1892); Pavasaris (Ūkininkas 1895) ir kt.

Iš vertimų: Diedai (A. Mickevičiaus Vėlinių I, II ir IV d.; Vien. Liet. 1894–95).

Iš F. korespondencijos: laiškai A. Milukui išsp. Žvaigždėje 1923, 3 laiškai M. Jankui Tautoje ir Žodyje IV 1926, 3 laiškai J. Šliūpui Ateityje (dienraštyje) 1943 nr. 234. Aušroje, Ūkininke, Varpe, Liet. Balse ir kt. randame įvairių F. korespondencijų.

Liet. literatūros istorijoje F. minėtinas kaip mūsų dramos pradininkas. Savo gausiose dramose jis ypač mėgo istorinius motyvus, kuriuos vaizdavo su aušrininko patriotizmu. Medžiagos ėmėsi ir iš liaudies padavimų; taip pat palietė tradicinę dvarininkų ir valstiečių santykių temą. Kad ir meniškai silpnos, F. dramos buvo nekartą vaidintos, o ‚Ponas ir mužikai' net keliasdešimt kartų. Jo apysakose, kad ir taip pat silpnose, yra įdomios medžiagos iš baudžiavų gadynės.

K. S–s (K. Būga), Ką F. parašė (Dirva–Žinynas 1903 sausis); *M. Dowojna–Sylwestrowicz,* A. F. (Litwa 1909 nr. 11); *A. Milukas,* Gužučio biografijai medžiaga (Žvaigždė 1923 nr. 2); *P. Mikolainis,* 100 metinės sukaktuvės F.–G. (Tėvynė 1923 nr. 1); *Vaižgantas (J. Tumas),* Aleksandras Abijetskis F. (Vaižganto raštai XII 1929, 105–118 psl.); *V. Mykolaitis–Putinas,* Naujoji lietuvių literatūra I 1936, 412–413 psl.; *K. Vairas,* Apie mūsų dramaturgą Fromą–Gužutį (Ateitis 1943 nr. 234).

Froment Nicolas (apie 1435–1484) prancūzų tapytojas, studijavęs tapybą pas italų tapytojus, gyvenusius Avignone. Ten 1461–84 gyveno ir mirė. Paveikslai: Lozoriaus prisikėlimas 1461 (Uffice — Florencijoje), Degąs krūmas (Aix katedroje), Lozoriaus prisikėlimas (Louvre muzėjuje), Apreiškimas (šv. Magdalenos bžn. Aix) ir kt.

P. A. Lemoisne, Die gotische Malerei Frankreichs 1931; *G. Jedlicke,* Französische Malerei 1938.

Fromentin Eugène (1820–1876) prancūzų tapytojas, meno teoretikas ir rašytojas. Studijavo Paryžiuje pas Cabatą. Daug keliavo po Egiptą ir Alžirą, kur nutapė visą eilę paveikslų iš rytiečių gyvenimo. Jo tapyboje žymi prancūzų romantizmo atstovo E. Delacroix įtaka. Svarbesnieji paveikslai: Sakalų medžioklė Alžire 1863; Mauro laidotuvės; Arabų stovykla; Arabų raitininkų stovykla; Egiptietė prie Nilo ir kt. Išsp. Un été dans le Sahara 1857; Une année dans le Sahel 1858; Visites artistiques 1852; romanas Dominique 1863; Les maîtres d' autrefois 1876.

P. Martino, E. F. 1924; *P. Dorbec,* E. F. 1926; *M. Bevon,* E. F. 1937.

Frondė (prc. la fronde ‚svaidyklė') pašiepiamas vardas pasipriešinimo sąjūdžio dalyvių prieš Prancūzijos karalienę Oną Austrę ir jos ministerį Mazarini. Šis F. sąjūdis vyko 1648–53. Pirmoji F. vadinama parlamentarinė (1648–49), kai Paryžiaus parlamentas atsisakė įregistruoti visą eilę mokestinių įstatymų, o Mazarini parlamentą mėgino jėga versti nusilenkti vyriausybės reikalavimams. 1648 VIII 26 regentė Ona Austrė įsakė suimti opozicijos vadą Brousselį, kuris buvo išvežtas į St. Germain. Betgi kitą dieną paryžiečiai prisistatė gatvėse barikadų ir apsiautė karališkuosius rūmus, kur buvo regentė Ona ir Mazarini. Šį paryžiečių žygį rėmė didikai, nes buvo nepatenkinti absoliutizmo įsigalėjimu, pensijų bei pelningų vietų netekimu. Regentė nusileido, ir parlamento opozijos vadas Broussel iškilmingai grįžo į Paryžių. Tačiau po mėnesio pati regentė Ona su Mazarini pabėgo iš Paryžiaus ir pradėjo kovą su paryžiečiais. Krašte prasidėję neramumai privertė daryti taiką ir nuolaidas frondininkams. 1649 III 11 vyriausybė pasižadėjo sumažinti mokesčius, nenaudoti prieš parlamento narius lettres de cachet ir nesudarinėti ypatingųjų teismų. Tai buvo kompromisinis susitarimas tarp vyriausybės ir parlamento. Betgi princai Condé, Conti buvo nepatenkinti kompromisine taika. Condé, kaip karališkosios giminės princas, norėjo vaidinti vadovaujamą vaidmenį, ir jie vėl susipešė su Mazarini. 1650 I 18 princai Condé, Conti ir kiti jų šalininkai buvo suimti. Vėl prasidėjo pilietinis karas, arba, kaip priimta vadinti antrąjį sąmyšių laikotarpį, princų F. Paryžiuje frondininkai patraukė savo pusėn parlamentą ir visuomenę ir privertė regentę Oną duoti įsakymą paleisti kalinamus princus bei jų šalininkus. Condé pradėjo pats vadovauti F. Jis užėmė Paryžių, ir turėjo paramos iš Ispanijos. Betgi Mazarini vėl palikus Prancūziją, pačių F. tarpe kilo nesutarimų. Vyriausybės reikalas ypač pagerėjo, kai jos pusėn atsistojo žymus karo vadas Turenne. 1652 kardinolo Retz vadovaujama paryžiečių delegacija kvietė Liudviką XIV sugrįžti į Paryžių. 1653 sugrįžo ir Mazarini į valdžią. F. sąjūdyje dalyvavę princai sudarė taiką, išskyrus Condé, kuris paliko vadovauti Ispanijos kariuomenei. Ginkluotas sukilimas prieš beįsigalinčią absoliutinę monarchiją buvo pralaimėtas. Vyriausybė atgaivino finansinius ediktus, pažabojo parlamentą, kuris buvo pasišovęs eiti anglų parlamento pėdomis, sumažino aristokratijos galią, stabilizavo monarcho autoritetą.

L. Madelin, La Fronde 1931; *P. Doolin,* The Fronde 1935; *J. B. Perkins,* France under Mazarini 1886. *P. Č.*

Frontas (lot. frons ‚ragas') 1. k a r y b o j e priešakinė pozicija, kur kariuomenė lai-

koma kovai parengta. Karo metu F. suprantama karinių veiksmų arba kariuomenių susidūrimo vieta. Ta pati sąvoka taikoma ir kariuomenės apmokymo bei manevrų metu. Kadangi kautynės būna ginamosios ir puolamosios, tai F. sąvoka taikoma ir judriajame kare; tada F. yra judomasis, arba kilnojamasis. 2. M e t e o r o l o g i j o j e F. yra paviršius, skiriąs dvi įvairias oro mases; šaltasis F., kai šaltoji oro masė slenka, įsikiša į šiltąją. Slenkant šiltajai oro masei, susidaro šiltasis F. Frontalus paviršius eina įžulniai ir kas 100 km pakyla apie 1 km. Pats F. gali turėti 5–50 km pločio. 3. Priešakinė, svarbiausioji kieno nors (pvz. namo) pusė.

Frontas Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungos pogrindyje vokiečių okupacijos metu leistas laikraštis, mašinėle ir rotatoriumi. Pirmame puslapyje šūkis: ‚Dirbsim — laimėsim, pasiryšim — nugalėsim'. Iki 1944 II 1 buvo išėję 14 numerių.

Frontenac (Louis de Buade, comte de (1620–98) prancūzų administratorius, 1672–82 ir nuo 1689 š. Amerikos prancūzų valdų gubernatorius; savo pusėn patraukė indėnus ir kare prieš Angliją sugebėjo ne tik gintis, bet ir juos N. Anglijoje atakuoti. Quebece (Kanadoje) jo vardu pavadinta pilis ir tvirtovė.

W. D. Le Sueur, Court F. 1906; *G. M. Wrong,* The Rise and Fall of New France 1928.

Frontinas (Frontinus) Sextus Julius (apie 40 — 105 po Kr.) romėnų rašytojas, administratorius ir karys. Vadovavo legionams Britanijoje ir Germanijoje. Romoje buvo vandenų kuratorius (curator aquarum), auguras ir kelis kartus konsulas. Parašė De agrorum qualitate, De controversia, Strategematon ir De aquis urbis Romae. Pastarojo veikalo vertimas vokiškai išl. 1841, 1922, anglišką vertimą parūpino C. Herschel 1913.

Frontininkai žr. Lietuvių Frontas.

Frontispisas (iš lot. frontispicium, prc. frontispice) 1. rečiau vartojamas terminas frontonui ar priekinei pastato daliai, fasadui pažymėti; 2. išpuoštas titulinis spausdintos knygos lapas, kur antraštė apsupama ornamentais ir knygos turiniui atitinkančiomis figūromis, ‚knygos fasadas'. Pirmosios spausdintos knygos XV a. titulinio puslapio neturėjo. Seniausias F. pavyzdys yra Calendarium del Regiomontano (Venecija 1476). F. įsigali apie 1510–20. XVI a. F. raižomi medyje. F. terminas specialiai taikomas XVII a. baroko F., kurie būdavo raižomi varyje ir itin turtingai papuošti architektūriniais ir mitologiniais motyvais. Būdingas to meto F. yra A. Vijuko Kojalavičiaus ‚Historiae Litvanae' (Dancigas 1650). XVIII a. F. puošiamosios dalys redukuojasi iki vinjetės ar išnyksta. XIX a. viduryje buvo madoje F. su peisažu. Vėliau F. iš dalies persikelia į reklamos tikslais panašiai puošiamą viršelį bei jo aplankus. Mūsų laikais F. daromi meniškai apipavidalinamose prabanginėse knygose, pvz. V. K. Jonyno ‚Donelaičio Metai' (Kaunas 1940).

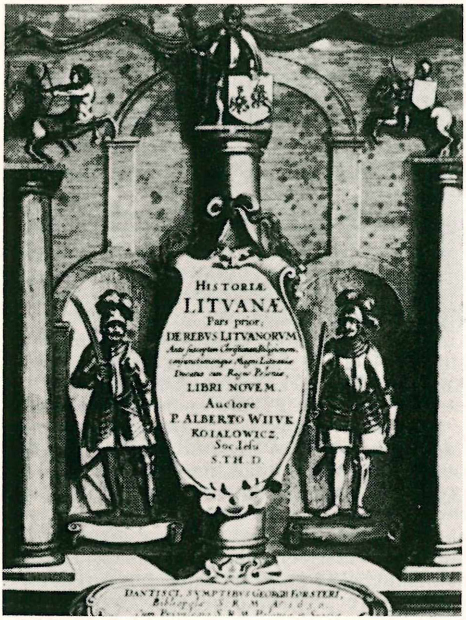

A. Vijuko Kojalavičiaus Historiae Litvanae 1650

G. Boffito, Frontespizi incisi nel libro italiano del Seicento 1922; *A. F. Johnson,* One hundred title-pages 1500–1800, 1928. *P. Rkl.*

Frontonas (prc. fronton iš lot. frons ‚kakta') stogelis, architektūrinė puošmena, vainikuojanti fasadą, portalą, langų angas, altorius, paminklus, krosnis, baldus. Žemo trikampio F. senovės graikų šventyklose atitiko jos stogo augštį ir buvo apribojamas antablimento bei į jį atremtų dviejų įžulnių stogo atbriaunių (karnizų); F. viduriniojoje plokštumoje, vad. timpanu, dedamos skulptūros. Helenizme bei romėnų mene pradėta vartoti klasikinis F. jau ir pasaulietinėje architektūroje ir, paneigiant jo pirmykštę konstruktyvinę prasmę, izoliuotai, kaip puošiamasis motyvas viršum angų ir pn.; atsiranda segmentinis laužytų bei lenktų formų F. Viduramžiais gotikoje F. vietoje išvystomas augštas smailas ir dekoratyvus fasadą vainikuojąs pinionas, o viršum angų — gablas (žr.). Renesanse atgaivinamos antikinės F. figūracijos. Manierizme XVI a. atsiranda pertrauktas bei dvigubas (trikampis segmente) F. Barokui būdingi voliūtiniai, banguotiniai ir kt. F., kurie komplikuojami galutinai praranda savo struktūriškumą ir virsta grynu ornamentiniu F.

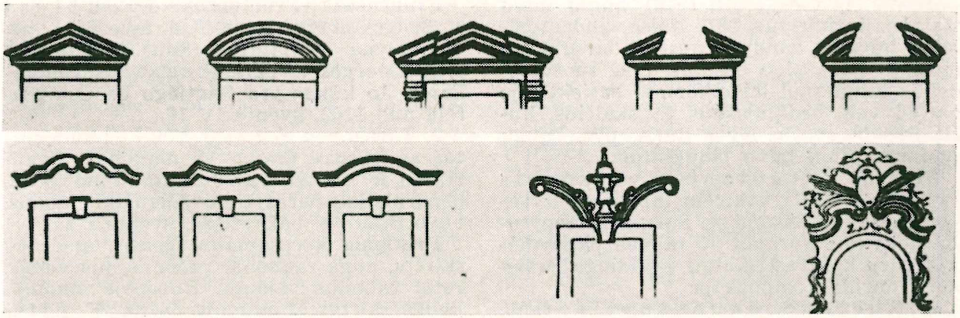

Frontonai: *pirmoji eilė:* 1. trikampis, 2. segmentinis, 3. laužytinis trikampis, 4. pertrauktinis trikampis, 5. pertrauktinis segmentinis; *antroji eilė:* 1. voliutinis banguotinis, 2. laužytinis, 3. banguotinis, 4. atvirkščias pertrauktinis segmentinis, 5. ornamentinis

V i l n i u j e sutinkami įvairių formų baroko F. XVIII a. pabaigoje Vilniaus vėlyvojo baroko piniono vietoje įsigali klasikiniai stogo F. (pvz. Stuokos-Gucevičiaus katedros F.), taip pat viršum miesto namų (Trakų g-vė), šis dar su rokoko rėmeliu timpane. Įdomus augštas apskritainis F. yra Tiltų g-vės rūme iš XVIII a. pabaigos.

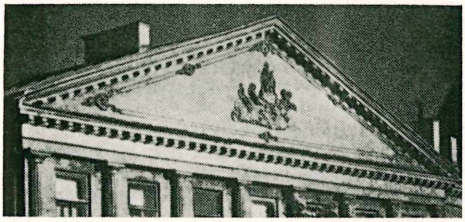

Trikampis frontonas Trakų g., Vilniuje (XVIII a.)

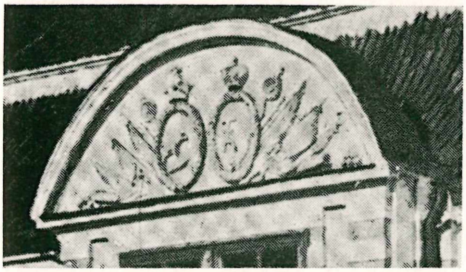

Apskritainis frontonas Tilto g., Vilniuje (XVIII a.)

Front Range JAV kalnai. Uolų Kalnų (Rocky Mountains) dalis Colorado valstybėje. Augščiausios viršūnės: Grays Peak 4371 m ir Torrey Peak 4369 m. Turi aukso, sidabro, vario ir akmens anglies.

Frost 1. E d w i n B r a n t (1866–1935) JAV astronomas. Mokėsi Dartmouth kolegijoje, Princetono ir Strasburgo univ. 1892–98 Dartmouth observatorijos, nuo 1898 Chicagos univ. prof., nuo 1905 Yerkes observatorijos direktorius. Tyrė žvaigždžių spektrus ir jų radialinį greitį. Red. A Photographic Atlas of Selected Regions of the Milkey Way (1927).

2. R o b e r t (g. 1875) amerikiečių poetas. Su pertraukomis studijavo Dartmouth ir Harvarde, dirbo audėju, batsiuviu, mokytoju, žurnalistu, ūkininku. Persikėlęs į Angliją, ten pagarsėjo eilėraščių rinkiniais A Boy's Will 1913 ir North of Boston 1914. Į JAV grįžo 1915; ūkininkauja ir dėsto universitetuose. Be to, parašė: Mountain Interval 1916; New Hampshire 1923; West-running Brook 1928; Further Range 19 A Witness Tree 1942; A Masque of Reason 1945; Steeple Bush 1947; A Masque of Mercy 1947; Complete Poems 1949. F. keturis sykius apdovanotas Pulitzer premija. Jo klasiškai paprasta, aiški, santūri, subtili simbolinė ir gudraus humoro pilna poezija atspindina amatininko ir ūkininko praktiką. Joje gausu ryškių N. Anglijos charakterių ir kolorito.

G. B. Munson, R. F. 1927. *A. L.*

Frotė (prc. frotté ,garbanota medžiaga') drobiniu pynimu išaustas nelygus audinys, kurio metmenys tam tikri efektiniai, suktiniai, stori, nelygūs F. siūlai, o ataudai paprasti, medvilniniai arba šilkiniai.

Frotyrinė medžiaga (prc.) medvilnės audinys, kurio abi pusės dengtos mažais į garankštis susisukusiais metmenimis. Vartojamos apsiautalams, rankšluosčiams.

Froude 1. J a m e s A n t h o n y (1818–1894) anglų istorikas, Oxfordo univ. prof. Tyrinėjo Anglijos reformacijos istoriją ir tuos įvykius aiškino reformatams palankia prasme. 1872–73 Airijos klausimu skaitė paskaitas JAV. Jo veikalų stilius grakštus ir vaizdingas. Išsp. History of England from the Fall of Wolsey to the Defeat of Spanish Armada 12 tt. 1856–70; Calvinism 1871; Life and Time Thomas Becket 1878; Thomas Carlyle 1884; Caesar 1879; Life of Lord Beaconsfield 1890; Life and Letters of Erasmus 1894; Short Studies on Great Subjects 1867–82; The English in Ireland in the Eighteenth Century 1872–74; English Seamen in the Sixteenth Century 1892.

2. William (1810–1879) anglų laivų statybos inžinierius, 1875 įtaisė vandens baseiną laivams bandyti, nustatė laivų ir jų modelių panašumo dėsnius, tyrė tuos modelius tobulesnei laivo formai pasiekti; jo garbei vad. bedimensinis F. skaičius, kuris reiškia svorio jėgos įtaką, pvz. bangų pasipriešinimą laivo plaukimui.

Früeauf 1. Rueland Vyresnysis (apie 1445–1507) vokiečių tapytojas, gyvenęs Passau ir Salzburge, Salzburgo tapytojų mokyklos kūrėjas. Jo tapyba pasižymėjo figūrų kontrastiškumu, įspūdinga išraiška ir darnia kompozicija.

2. Rueland Jaunesnysis (apie 1470 — po 1545) F. Vyresniojo sūnus, yra vienas iš vad. Dunojaus mokyklos kūrėjų. Jo Leopoldo legenda Klosterneuburgo altoriuje priklauso prie pačių gražiausių legendų atvaizdavimo XVI a.

L. v. Baldass, K. Laib und die beiden F. 1946.

Frug Simeon Grigorjevič (1860–1916) rusiškai rašęs žydų tautinis poetas, žydų vargo ir kančių dainius ir tautinio atgijimo pranašautojas. Rašė epinius eilėraščius, legendas ir balades. Daugelis jo eilėraščių paplito Ukrainos žydų liaudyje ir ilgainiui tapo liaudies dainuojamomis dainomis. 1905 išleisti F. rusiški raštai; 1910 žydų raštai, 3 tomai. Kaikuriuos jo eilėraščius vertė A. Jakštas-Dambrauskas.

Frugoni Carlo Innocenzo (1692–1768) italų poetas, lyrikas. Savo žaismingais lyriniais eilėraščiais iškilo į didžiausių to meto italų poetų viršūnes. Jo raštai Opere 15 tt. išleisti 1779–80.

A. Equini, C. J. F. alle corti dei Farnesi 1921.

Frühwirth Andreas (1845–1933) vokiečių domininkonas, kardinolas, 1863 įstojęs į domininkonų ordiną, studijavo Graze ir Romoje. 1868 įšventintas kunigu, nuo 1870 dėstė teologiją Graze ir Vienoje. Čia pasižymėjo kaip prioras ir provincijolas. 1891 Lyono kapituloj išrinktas domininkonų ordino generolu, įsteigė Analecta S. Ord. Praed. 1893, Monumenta Ord. Praed. Historica 1893, Bibliotheca ascetica Ord. Praed. 1897 ir suorganizavo šv. Tomo Akviniečio kritišką raštų leidimą (Leoniana). Tapęs tituliariniu Heraklėjos arkivyskupu, 1907–16 buvo nuncijumi Münchene. 1915 pakeltas į kardinolus, ir Romoje ėjo įvairias atsakingas pareigas: nuo 1925 didžiojo penitenciarijaus, nuo 1927 Bažnyčios kanclerio. Daug prisidėjo prie to, kad Albertas D. būtų paskelbtas šventuoju ir Bažnyčios daktaru.

In memoria di S. E. card. fr. A. F. 1933; *A. Walz,* I cardinali domenicani 1940; ('') A. Kard. F. 1950. *J. V.*

Fruktozė, levulozė, vaisių cukrus (chem. formula $C_6H_{12}O_6$), vienas iš cukrų, pasitaikančių vaisiuose. Galima išskirti ir iš valgomojo cukraus, sacharozos. F. gali valgyti ir cukrine liga, diabetu sergą žmonės. Žr. Cukrai.

Fruktuosae (Fructuosus) šventieji 1. Bragos arkivyskupas (m. apie 665), įst. vienuolyną Complutum (San Justo de C.) prie Astorgos ir parašęs taisykles vienuoliams. Jo kūnas yra Santiago de Compostela nuo 1102. Šventė IV 16.

2. Taragonos vyskupas, 259 I 21 sudegintas amfiteatre drauge su diakonais Augurijumi ir Eulogijumi. Jo kankinimo aktai, bendralaikių parašyti šv. Augustino laikais, buvo skaitomi bažnyčiose. Šventė I 21.

Frullania kerpsamanių gentis, apie 700 skirčių, auga raudonai rudomis, juosvomis, retai žaliomis vejomis. Europoje žinomos kelios skirtys; Lietuvoje dažna F. dilatata (L.) Dum., auga kaip epifitas ant įvairių medžių žievės.

Frumencijus (m. 380; Abba Salâmâ) tyrietis, šventasis, vyskupas ir Aksumo (Abisinijoje) krašto misininkas, vad. Abisinijos apaštalu. Šventė X 27.

Frumentacija (lot. frumentatio 'maitinimas') sen. Romoje, dėl įvairių priežasčių varguomenei atsiradus, vyriausybė, bijodama tos varguomenės maišto, įst. tam tikrą vadybą, kurią pavadino F. ir kuriai buvo duotas uždavinys maistu aprūpinti Romos miesto varguomenę.

Frumkinas Simonas (1886 XI 27 Kaune — 1918 XII 27 Obuchove) žydų visuomenės veikėjas, medicinos gydytojas. I pas. karo metu komiteto nukentėjusiems nuo karo žydams šelpti instruktorius ir OZE organizatorius. Jo vardui įamžinti Kauno žydų visuomenė 1928 pastatydino OZE draugijos žinioje esančius rūmus — F. vardo sveikatos namus.

Frundsberg Georg von (1473–1528) vokiečių karys, ištikimas imperatoriaus Maksimilijono ir Karolio V kariuomenės vadas. 1499 kovojo su šveicarais, 1504 pakeltas riteriu. 1513 dalyvavo kare su Venecija. 1521 Wormse susitiko su Liuteriu. Pasižymėjo kovose su prancūzais prie La Bicocca 1522 ir Pavijos 1525.

F. W. Barthold, G. von F. 1833.

Frunze Michail Vasiljevič (1885—1925) bolševikų generolas, vadovavęs armijoms kovose su Kolčaku ir Vrangeliu. Nuo 1925 I 26 karo komisaras. Jo pavarde pavadinta Pišpek miestas ir karo akademija.

Frunze (ligi 1925 Pišpek) tarybinės Kirgizų autonominės respublikos administracinis centras, pavadintas bolševikų gen. M. Frunzės garbei, prie Ču upės ir Ala-tau kalnų; apie 175.000 gyv. (1954). Universitetas (įst. 1951) ir 3 kitos augštosios mokyklos. Mašinų, cukraus, mėsos gaminių pramonė. Glžk. sujungtas su Turksibo glžk. magistrale.

Frusius (Des Freux) André (m. 1556) jėzuitas, humanistas, lotynų, graikų ir hebrajų kalbų žinovas, išvertęs šv. Ignoto Lojolos rekolekcijų knygelę į lotynų kalbą, duodamas pradžią vad. vulgatiniam teks-

tui. Daug paruošė klasikų leidinių jaunimui. Išsp. De utraque copia verborum et rerum praecepta.

Monumenta Historica S. J. Exercitia Spiritualia 1919, 148–157 psl. *A. Lm.*

Fruticosus (lot. ‚krūminis') terminas vartojamas botanikoje, pvz. Potentilla fruticosa ‚krūminė sidabražolė'.

Ftaleinai yra trifenilmetano kiltiniai, kurie susidaro, reaguojant fenolams su ftalinės rūgšties anhidridu arba chloridu. Pvz. paprastojo fenolo dviem molekuloms reaguojant su viena molekula ftalinio anhidrido susidaro f e n o l o f t a l e i n a s, $C_{20}H_{14}O_4$, smulkūs romboedriniai bespalviai kristalai, kurie lydosi 261° temperatūroje, netirpsta vandenyje, bet neblogai tirpsta alkoholyje ir daugelyje kitų organinių tirpiklių. Rūgštūs arba neutralūs fenolftaleino tirpalai yra bespalviai, bet jie pašarminti iki pH 8.4, intensyviai nusidažo raudona spalva, kuri pranyksta, tirpalą parūgštinus. Dėl šios savybės fenolftaleinas vartojamas laboratorijose kaip indikatorius. Be to, fenolftaleinas laisvina vidurius; dėl šios savybės dideli jo kiekiai sunaudojami vaistų gamyboje.

Rezorcinolui, $C_6H_4(OH)_2$ (1,3), reaguojant su ftaliniu anhidridu, susidaro r e z o r c i n o l f t a l e i n a s, dažniausiai vadinamas f l u o r e s c e i n u, $C_{20}H_{12}O_5 \cdot H_2O$. Tai smulkūs oranžiniai-raudoni kristalai, kurie suskildami lydosi 312–318° temperatūroje. Fluoresceinas netirpsta vandenyje, bet tirpsta šarmų tirpaluose, atskiestose rūgštyse, alkoholy. Oranžinės spalvos šarminiai fluoresceino tirpalai pasižymi žalia fluorescencija, kuri pastebima, net ir labai tirpalą atskiedus. Dėl šios savybės fluoresceinas vartojamas hidrologiniuose tyrinėjimuose: šarmingu fluoresceino tirpalu uždažius vandenį, galima toli pasekti jo kelią, net ir per storus žemės sluogsnius. Fluoresceinas kartais vartojamas ir kaip vaistas viduriams laisvinti. Daug F. naudojama e o z i n o gamybai. *J. Vbr.*

Ftalinė rūgštis benzolo (benzeno) orto dikarbononė rūgštis $C_6H_4(COOH)_2$, gaunama, oksidinant naftaliną. Plačiai naudojama pramonėje dažams, vaistams, plastifikatoriams ir kt. techn. preparatams gaminti.

Fuad I (1868–1936) Egipto karalius. Mokėsi Šveicarijoje ir Italijoje. Rūpinosi Egipto švietimo reikalais, 1908 įst. Kairo univ., 1932 arabų akad. Kaire ir įvairias mokslo d-jas. 1913 buvo kandidatu į Albanijos karalius. 1917 X 9 po savo brolio Husaino Kamilo užėmė Egipto sultono sostą Britanijos protektorate ir, paskelbus Egipto nepriklausomybę, 1922 III 15 priėmė Egipto karaliaus, Nubijos, Sudano, Kordofano ir Dar Ferų valdovo titulą. Įvairiais būdais mėgino Egipte įvesti autoritarinį valdymą. Jam mirus, sostą užėmė Farukas (žr.).

Fuad Paša 1. M e c h m e d (1814–1869) turkų politikas ir rašytojas. 1832 baigė medicinos mokslą Konstantinopolyje. 1848 generalinis komisaras Moldavijai ir Valakijai Bukareste, 1849 nepaprastas pasiuntinys Rusijoje, 1852–53 pasitraukė, įpykinęs carą Mikalojų I rašiniu Le vérité sur la question des Lieux Saints. 1854 Epiro provincijoje malšino graikų sukilimą, 1861–66 didysis viziris, bet, būdamas reformų šalininkas, senaturkių paveikto sultono pašalintas. Drauge su Dževdetu Paša parūpino turkų gramatiką, kuria siekė išvaduoti literatūrinę turkų kalbą iš arabų kalbos įtakos ir priartinti šnekamajai.

2. M e c h m e d (1840–1933) turkų generolas, čerkesas. 1877–78 kare su rusais savo narsumu įgijo muširo (maršalo) titulą, betgi kurio nustojo 1879, nesutikęs su krašto apsaugos ministeriu Osmanu Paša. Sultono gen. adjutantas. Dažnas lankymasis vakaruose jį palenkė konstitucionalizmui, ypačiai pavertė spaudos laisvės šalininku, ir jis mėgino ta kryptimi veikti sultoną Abdulą Hamidą. Tik pats buvo įtartas palaikęs santykius su užsieniniu jaunaturkių revoliuciniu komitetu. Patrauktas tieson, buvo pripažintas valstybės išdaviku ir pasmerktas kalėti ligi gyvos galvos. 1902–04 atkalėjęs Damaske buvo atleistas nuo tolesnės bausmės. 1908–22 senato narys.

Fuchs 1. G e o r g (g. 1886) žymus vokiečių teatro teoretikas. Jo 1908 įst. Künstler-Theater Münchene siekė priartinti teatrą plačioms masėms, rengdamas liaudžiai festivalius (Münchener Volksfestspiele), taip pat gaivindamas religinius vaidinimus (Passionsspiele). Savo veikaluose Die Revolution des Theaters (1909), Die Sezession in der dramatischen Kunst und das Volksfestspiel (1911) kovojo prieš įsigalėjusio natūralizmo buities kopijavimą, taip pat prieš ‚literatūrinio', t.y. idėjinio, elemento vyravimą, nustelbiantį grynai teatrinius elementus. F. pažiūros Vokietijoje ir už jos ribų susilaukė didelio atgarsio, sukėlė ginčų ir vaisingai atsiliepė į eilę sceninių ieškojimų po I pas. karo.

2. I m m a n u e l L a z a r u s (1833–1902) vokiečių matematikas, Greifswaldo, Göttingeno, Heidelbergo ir Berlyno univ. prof. Savo darbuose patobulino ir išvystė skaičių teoriją, diferencialinių lygčių teoriją ir funkcijų teoriją. Išsp. Lineare Diferenzial–Gleichungen mit veränderlichen Coefficienten 1866–68; Aus Einheitswurzeln gebildete Complexe periodische Zahlen 1866; Periodicitätsmoduln der hyperelliptischen Integrale 1870; Darstellung der Functionen complexer Variabela 1873; Über eine Classe von Differentialgleichungen 1878; Über Functionen v. 2 Variabeln 1881; The-

orie der linearen Differentialgleichungen 1888–90; Über lineare Differentialgleichungen, welche v. Parametern unabhäng. Substitutions–Gruppen besitzen 1892 ir kt.

M. Hamburger, Gedächtnisrede auf I. L. F. 1902.

3. K l a u s E m i l (g. 1911) anglų atomo fizikas. Iš Vokietijos emigravęs į Angliją, 1941 pradėjo dėstyti Glasgowo univ. 1942 dirbo Birminghame atominės energijos tyrinėjimų srityje. 1943, atvykęs į JAV, tęsė tyrinėjimus Columbijos univ. ir Los Alamos. 1946 grįžo į Angliją, ir nuo 1949 paskirtas teorinės fizikos skyriaus vedėju Harwellyje, pagrindinėje britų atominėje laboratorijoje. 1950 išaiškintas perdavinėjęs atomines paslaptis rusams, F. nuteistas kalėti 14 metų.

4. L e o n a r d (1501–1566) vokiečių gydytojas ir botanikas. 1526–28 Ingolstadte medicinos prof., 1528–35 Ansbacho markgrafo gydytojas, 1535–66 Tübingeno univ. medicinos prof. Medicinos srityje pasireiškė veikalu Institutiones medicae 1556, botanikoje veikalu De historia stirpium 1542. Bandęs nustatyti mokslinę botanikos nomenklatūrą, laikomas vienu botanikos tėvų.

5. S a m u e l (1588–1630) Karaliaučiaus univ. prof. Mokslus išėjęs Karaliaučiuje ir Strasburge, juos papildė Italijoje. 1617 IX 26 Karaliaučiaus univ. magistras, 1618–30 gražbylystės prof., kelerius metus ir studentų internato prievaizdas. Surinko ir išleido Scripta academica in honorem divorum Prussiae Principum, kuriuose yra medžiagos Karaliaučiaus univ. istorijai. Išsp. Disputatio de artis grammaticae. 1625 prie J. Rėzos išleisto J. Bretkūno lietuviško Psaltero Dowido vertimo pridėjo lotynišką prakalbą.

D. H. Arnoldt, Historie der Königsbergischen Universität II 1746, 408 psl.; *Vc. Biržiška*, Lietuvių bibliografija I 1924 nr. 40.

Fuchsia žr. Fuksija.

Fuchsinas žr. Rozanilinas.

Fuchtelis (vok. Fuchtel) 1. žemės ūkio mašina javams valyti ir rūšiuoti pagal lyginamąjį svorį. F. ne tik išvalo iš grūdų pelus, bet dar išpučia ir visas kitas priemaišas, o taip pat išrūšiuoja grūdus bent į tris rūšis.

2. Prūsų, Lenkijos, Rusijos kariuomenėj, ypačiai raitininkuose, XVIII ir XIX a. pradžioje vartota bausmė, dalies vado skiriama, mušant nusikaltusį kardo plokšte. 1839 Rusijoje pakeista rykštėmis.

Fucino ežeras (it. Lago di Fucino, Lago di Celano, lot. Fucinus lacus) Italijos Abruzzų kalnų buv. ežeras, 19 km ilgio, 21 km^2 dydžio. Nenuotakus, pavasarį patvindavo ir apsemdavo jo krantuose gyvenamąsias vietoves. 44–54 po Kr. Klaudijaus įsakymu iškastas 5,65 km ilgio nusausinimo perkasas, kuris numušė ež. vandens horizontą ir sumažino plotą, bet ilgainiui užgriuvo. 1852–75 iškastas 6,3 km ilgio ir 20 m^2 skersmens tunelis, kuriuo nutekėjo visas ež. vanduo, ir gauta 17.500 ha derlingos dirbamos žemės. Čia įsikūrusius miestelius ir kaimus 1914 sunaikino žemės drebėjimas, kurio metu žuvo 30.000 žmonių.

Fucus žr. Guveinis.

Fučou (ag. Foo-chow) Fukieno provincijos administracinis centras p. Kinijoje, 55 km nuo jūros; 345.000 gyv. (1950). F. apsuptas senovės mūru (su 10 vartų) 12 km ilgio, 9 m augščio ir 3–5 m storio. Ilgaamžis tiltas Vanšo (tūkstantis metų) per Minkiangą 600 m ilgio. 1916 JAV misionorių įst. universitetas. Medvilnės ir šilko verpyklos. Ligi XIX a. pabaigos svarbi arbatos prekyba, vėliau nustojusi savo reikšmės dėl Ceilono konkurencijos. 1842 drauge su kitais uostais atidarytas anglams, paskiau JAV ir kt. 1884 prancūzų admirolas Coubert sunaikino dalį uosto ir kiniečių laivyno.

Fudžisanas (Fudžinojama, Fudžijama, stp. Fudži, Mt. Fuji) Japonijos vulkanas ir augščiausias jos kalnas, 3778 m, apie 110 km į v. nuo Tokio. F. yra japonų šintoistų šventenybė. Viršuje pastatyta šventyklų,

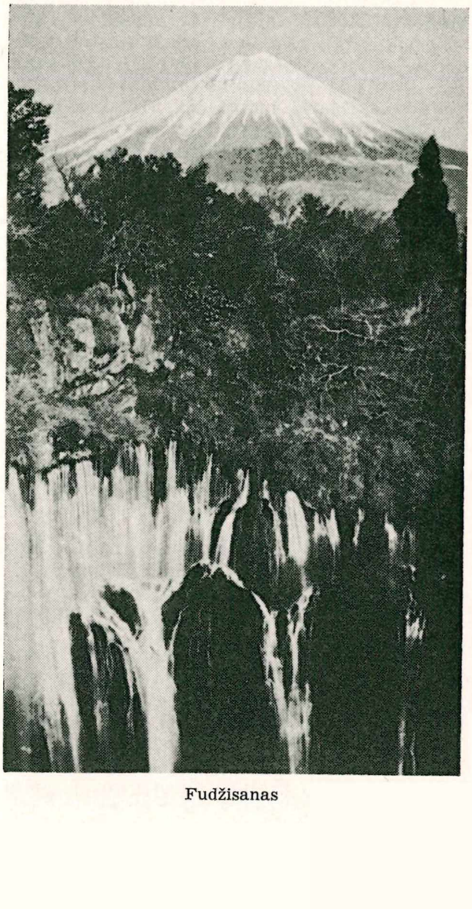

Fudžisanas

kalniečių namelių ir meteorologinė stotis. Aplink F. 150 km, krateris 180 m gylio. Kasmet VII 10 — IX 10 jis lankomas tūkstančių maldininkų. Viršutinė vulkano dalis per metus 10 mėnesių prisnigta sniego. Ji dažnai vaizduojama dailininkų ir apdainuojama poezijoje. Senovėje dažnai išsiverždavo, bet nuo 1708 aprimęs. Paskutinysis įregistruotas išsiveržimas įvyko nuo 1707 XI 24 ligi 1708 I 22. Jo metu buvo sunaikinta daug vietovių. Pagal japonų padavimą F. iškilęs 285 pr. Kr. per vieną naktį iš lygumos.

Fudživara (ag. Fujiwara) seniausia japonijos didikų giminė, kilusi iš Nakatomi Kamatari VII a. po Kr., istorijoje pasireiškusi administratoriais, mokslininkais ir poetais. Daug kartų susigiminiavusi su Japonijos valdovais (viena iš 5 giminių, iš kurių šie galėjo imtis sau žmonas), ypačiai įtakinga VII–XI a., kai faktiškai kraštą valdė tos giminės vyrai (reikšmingiausias Michinaga, valdęs 995–1017). XII a. nustojo įtakos Tairos ir Minamoto giminių naudai, bet ir vėliau tebevaidino tam tikrą vaidmenį valdovų rūmuose.

Fuego (isp. ‚ugnis') Volcan del F., Gvatemalos (Centrinėj Amerikoj) vulkanas prie sostinės, kurią jis graso užpilti lava; 3835 m augščio; paskutinis išsiveržimas 1880.

Fuente (isp. ‚versmė, šaltinis') šiuo vardu, kaip tikriniu, vad. Ispanijoje keletas kurortinių maudyklų.

Fuente de Cantos Ispanijos Estramaduros provincijos mst. Sierros Morenos kalnų pakraštyje (606 m nuo j.l.); 11.000 gyv. Vario rūdos kasyklos.

Fuerteventura (Fortaventura) Ispanijos Kanarų salyno sala; 1722 km² (su Lobos salele), 12.500 gyv. (1950). Augščiausioji vieta Orejal del Asno 814 m nuo j.l. Klimatas sausas, didžioji salos dalis smėlio dykuma. Prie gyvenamųjų vietovių drėkinamose dirvose auginama alyvos medžiai, figos, migdolai ir vynuogės. Gyventojai verčiasi dar žvejyba ir druskos džiovinimu. Uostai Puerto de Cabras (1000 gyv.), Oliva.

Fueter Eduard (1876–1928) šveicarų istorikas, 1903–21 Züricho univ. prof. Jo žinomiausias perdėm analitiškai parašytas veikalas yra Geschichte der neueren Historiographie ²1936. Be to, išsp. Geschichte des europäischen Staatensystems 1482-1559, 1919; Die Schweiz seit 1848, 1928 ir kt.

Fuga (lot.) polifoninės, daugiabalsės, muzikos forma, kurioje balsų lygiateisiškumas ir nepriklausomumas pasiekia augščiausio laipsnio. Dabar priimta prasme terminas F. pradėtas vartoti tik XVII a.; anksčiau, jau nuo XIV a., tuo žodžiu buvo žymimas griežtas kanonas. F. dažniausiai pradeda vienas balsas iš ‚temos' arba ‚vadovo', kuris dažniausiai savo baigoje moduliuoja į dominantos tonaciją; tada kitas balsas įstoja su ta pačia tema, tik kiek pakeista, idant galėtų sugrįžti į toniką, ir tai vadinamas ‚atsakymas' arba ‚palydovas'. Pirmasis balsas tuo metu atlieka ‚kontrapunktą', arba ‚kontrasubjektą' — nepriklausomo pobūdžio palydimąjį balsą. Jei F. esti daugiau, negu dvibalsė, tai trečiasis balsas įstoja vėl su ‚vadovu', o ketvirtasis — vėl su ‚palydovu'. Temos perėjimas per visus balsus vadinamas ‚temos pravedimu'. Po pravedimo eina ‚interliudija', sudaryta dažniausiai iš tų pačių — temos bei kontrasubjekto — motyvų; po interliudijos vėl eina pravedimas, tik dažniausiai kita balsų tvarka ir kitoje tonacijoje. F. randame mažiausiai tris pravedimus, iš kurių pirmas ir trečias laikosi pagrindinės tonacijos, o vidurinis moduliuoja į tolimesnes tonacijas. Didelės F. dažnai turi ir žymiai daugiau pravedimų, kurių dalis būna nepilni, jei tema pasirodo tik kaikuriuose, o ne paeiliui visuose balsuose. Didelės F. kartais turi pabaigoje ‚kodą' (pabaigą), kur vartojamas ‚stretta', jei dar nepasibaigus temai viename balse, ji jau pasirodo kitame balse. D v i g u b o j e F. pradžioje keletą kartų pravedama pirmoji tema, vėliau įvedama kontrastuojanti antroji tema, kuri irgi pravedama keletą kartų; po to abi temos pasirodo kartu ir plačiai pravedamos, vartojant stretas, ritminius išplėtimus ir susiaurinimus. Didžiausiu F. meistru instrumentalinėje muzikoje laikomas J. S. Bachas, kuriam tai buvo natūraliausia muzikinės minties išraiškos forma; vokalinėje muzikoje — G. F. Haendelis. F. forma buvo jau nemažai ištobulinta J. S. Bacho pirmatakų, ypač Buxtehudės ir Frescobaldi. Vienos klasikų ir romantikų laikais F. forma buvo vartojama tik kartkartėmis. Didesnio atgimimo ši forma susilaukė XIX a. pabaigoje Max Regerio, Cezario Franko, o moderniaisiais laikais P. Hindemitho kūryboje. Lietuviai kompozitoriai irgi yra parašę nemaža F. *J. Jkb.*

Fugasas (prc. fougasse) tam tikro didumo sprogstamosios medžiagos užtaisas žemėje, vandenyje, trobesyje, kelyje, medžių kirtinyje ir kt. kaip dirbtinė kliūtis. Svarbiausia F. paskirtis veikti priešo dvasią, nes gyvajai priešo jėgai jo veikimas nedidelis. F. sprogdinimas vykdomas: 1. iš sekyklų elektros būdu, detonuojamąja virve arba kartu elektra ir detonuojamąja virve ir 2. vartojant automatinio sprogimo degtuvus. Žr. Automatinis sprogdinimas, Minavimas.

Fugato (it.) muzikos kūrinys arba jo fragmentas, fugiškai sukurtas, bet tikrąja fuga nevirtęs; dažnokai pasitaiko sonatose, simfonijose, kvartetuose, koncertuose, uvertiūrose, rečiau operose.

Füger Heinrich Friedrich (1751 — 1818) vokiečių tapytojas, kilęs iš Württembergo.

Mokėsi pas Oeseri Leipzige. 1774 Vienoje, 1776 Romoje, 1783 Vienos akademijos vicedirektorius. Žymus portretinės miniatiūros meistras. Savo kultyvuotu tapybiniu jautrumu priklauso XVIII a. ir kaip toks buvo romantikų smarkiai puolamas. Istorinėse temose siekė klasicistinio idealizavimo. Iliustravo Klopstocką.

Fugetė (it. fughatta) maža fuga, paprastesnė, lengvesnio stiliaus, nekomplikuoto balsų vedimo.

Fugger Bavarijos vokiečių verteivų giminė, save kildinusi iš 1368 Augsburge gyvenusio audėjo Ulricho F., kurio vaikaitis Jakob I (m. 1469) įsteigęs čia audyklas, o provaikaičiai, ypačiai Jakob II (1459–1525), besiversdami audimais, sidabro kasyklomis, prekyba ir kredito operacijomis įgijo milžiniškus turtus ir įtaką Habsburgams, 1508 pakelti bajorais, o Jakob II sūnėnai 1530 jau grafais, turinčiais teisę pinigus kaldinti ir palaikančiais prekybinius santykius su visais Europos kraštais ir su Amerika. F. steigė bibliotekas, meno muzėjus; 1519 Jakob II Augsburge pastatydino beturčių koloniją— 108 namus (Die Fuggerei). Kad ir XVI a. pabaigos ir XVII a. pradžios Ispanijos finansų bankrotas ir XVII a. 30 metų karo pasekmės skaudžiai kirto per finansinę F. galybę, bet jie visdėlto nemažai tebesvėrė kaip turtuoliai.

U. Fugger

R. Ehrenberg, Das Zeitalter der F. 1896 (^{3}1922); *M. Jansen,* Studien zur F. Geschichte 1907–1931; *J. Strieder,* Jakob F. der Reiche 1926; *O. H. Brandt,* Die F. 1928; *N. Lieb,* F. und die Kunst 1951.

Fugit irreparibile tempus posakis iš Virgilijaus georgikų (III 284) — laikas bėga negrįžtamai.

Fugumba v. Afrikos negrų fulbių genties šventasis mst. Prancūzijos Gvinėjoje; seniausia to krašto mečetė.

Führer (vok. ‚vadas') Adolfo Hitlerio kaip nacionalsocialistinės Vokietijos vado pavadinimas.

Führich Joseph Ritter von (1800–1876) vokiečių tapytojas ir piešėjas, kilęs iš Čekijos, romantikas. 1827 Romoje prisijungė prie nazariečių ir dirbo Overbecko priežiūroje prie freskų Villa Massimi. 1834 Vienoje. 1840 akademijos prof. Jo biblinių temų tapyba labai sušvelnintos, daugiau pasakų, kaip religinės nuotaikos. Pagal jo piešinius medyje ir varyje rėžta eilė žinomų biblinių ciklų, kaip Kalėdų, Velykų, Psalmių, Marijos gyvenimo, Kristaus kančios, Sūnaus palaidūno ir kt., dėl kurių F. vadintas ‚teologas su pieštuku'.

Fukien (Foken) mažiausia, bet turtingiausia p.r. Kinijos provincija, nuo Formozos salos sąsiaurio atskirta. 120.466 km²; 11.500.000 gyv., daugiausia kalbančių kiniečių kalbos mino tarme. Išraižyti pajūrio krantai su daugybe matomų ir povandeninių uolų, salų ir salelių. Klimatas vasarą karštas, bet sveikas. Daugybė upių, kurių žymiausia Niaotung. Gyventojai daugiausia verčiasi žemdirbyste (ryžiai, kviečiai, pupos), arbatos (geriausia pasaulyje vuišan), tabako, cukrinių nendrių auginimu, šilkininkyste. F. gyventojai geri žvejai ir kariai. F. provincija davė didžiausią ateivių į JAV skaičių. Administracinis centras Fučou, kiti didmiesčiai Amoy, Funing, Tsiančou.

Fukoidai į dumblius (alges) panašūs atspaudai nuosėdinėse uolienose. Švedijos ir Pabaltijo apatinio kambrio smiltainio sluogsniai su panašiais atspaudais vad. F. smiltainiu.

Fukoksantinas aukso geltonumo spalvos rudųjų dumblių (Phaeophyta) pigmentas, teikiąs jiems šviesiai geltonos, gelsvai žalios, dargi juodos spalvos. F. fotosintezėje veikia greta chlorofilo.

Fuksas (vok. Fuchs ‚lapė') naujas, neseniai į univ. įstojęs studentas, ypačiai studentų korporacijos jaunis, neprileidžiamas dar naudotis visomis tikrojo korporacijos nario (senjoro) teisėmis. Korporacijose jie dėvėdavo skirtingos spalvos, dažniausiai juodos, kepurėles ir neturėjo teisės spalvų nešioti. Paprastai jie patarnaudavo alučių metu senjorams. Po vienerių metų F. būdavo keliami į senjorus tam tikromis apeigomis (F. ‚krikštynos'). Paprotys iš Vokietijos buvo patekęs ir į Lietuvą.

Fuksija (Fuchsia) P. Amerikos krūminė augalų gentis Onagraceae šeimos, apie 60 rūšių. Augalas rastas pranciškono K. Plumiero 1696 ir 1703 pavadintas vok. botaniko L. Fuchso vardu. Auginama maistingoje molingoje žemėje, dauginama ūgiais. F. h y b r i d a auginama kambariuose. F. R i c c a r t o n i ir F. g r a c i l i s vidurinėje Europoje apsaugoti galima palikti per žiemą ir lauke.

Fuksinas žr. Rozanilinas.

Fukui Japonijos mst. Hondo saloje; apie 110.000 gyv. (1955). Šilko ir popieriaus pramonė.

Fukuoka Japonijos mst. Kiušiu saloje; 390.000 gyv. (1950). Uostas, aerodromas, akmens anglies kasyklų centras, metalo pramonė. Universitetas, kat. vyskupo rezidencija, vok. pranciškonų vienuolynas.

Fukusa brangi, gražiai išsiuvinėta japonų skepetaitė, dažniausiai skiriama dovanoms.

Fukušima Japonijos mst. Hondo saloje, į šiaurę nuo Tokio; apie 100.000 gyventojų (1955). Žymus šilko pramonės centras.

Fulbe (Ful, Fulata, Fulani, Fullah, Fellani, Fellata, Pula, Puel) hamitų kilmės padermė, apie 2.000.000 gyv., išplitusi prancūzų V. Afrikoje, Nigerijoje ir Kamerūne. F. augšto ūgio, tiesia nosimi, plonomis lūpomis, mažai garbanotais plaukais ir gana sveikos prigimties padermė, visu savo tipu labai panaši į berberus, tik vietomis smarkiai sumišusi su kitais vietiniais, ypač negrais. Jų kalba ‚ful' (ful-fulbe) priklauso Afrikos kalbų būriui ir turi seną tikybinę literatūrą, parašytą arabų rašmenimis. Pradžioje F. buvo raguočių ir smulkių gyvulių augintojai, kurie šiandien teišliko Kamerūne, vėliau — žemdirbiai ir amatininkai. XIII a. F. pasirodo tarp žemdirbių negrų dar gana taikūs gyvulių augintojai, bet vėliau, gavę iš š. Afrikos tautų arklių, iškyla kaip dideli nukariautojai ir valstybės grindėjai (ypač Hausu kiltis). XVIII a. dalis F. priima islamą, ir iškyla Gando valstybė, vadovaujama Otman den Fodio (apie 1802). Ji 1808 bando pavergti Bornu, 1826–31 užima Timbuktu, bet iš čia ją 1844 išstūmė tuaregai. 1860 F. dalis susiduria su prancūzais, bet F. tik 1893 pajungiami, ir visuotinai paklūsta prancūzams, o kita dalis 1897–1903 palaužiama anglų.

H. Barth, Reisen und Entdeckungen in Nord-Central-Afrika 5 tt. 1857–1859; *P. C. Meyer,* Erforschungsgeschichte und Staatenbildungen der Westsudan 1897; *Mischlich* und *Lippert,* Beiträge zur Geschichte der Haussastaaten 1903; *F. W. Taylor,* A First Grammar of the Adamawa Dialect of the Fulami Language 1921; *C. K. Meek,* The Northern Tribes of Nigeria 2 tt. 1925; *J. R. Wilson–Haffenden,* The Red Men of Nigeria 1930; *L. Tauxier,* Moeurs et histoire des Puels 1937; *A. Klingenheben,* Die Laute des Ful 1927. *A. Mž.*

Fulbert (miręs 1028) prancūzų teologas ir filosofas, Gerberto iš Reimso (vėliau popiežius Silvestras II) mokinys, 1006—28 Chartres vyskupas. 990 įsteigė garsią Chartres filosofinę mokyklą ir jai vadovavo. Ta mokykla yra davusi žymių XI a. bažnyčios rašytojų, pvz. Sigonį, Hildegarą, Bernardą iš Angerso, Berengerą iš Tours ir kt. Ji ir vėliau turėjo didelės reikšmės prancūzų filosofijos raidai. Pats F. savo raštuose pabrėžė Bažnyčios tėvų autoritetą, o dialektikai tepripažino ribotą vertę. Pasireiškė ir lotyniškais eilėraščiais. Jo korespondenciją išl. Migne, Patrologia latina t. CXLI, Opera omnia išsp. 1602.

Fulcher (Fulco, Foucher, 1058–1127) prc. kronikininkas. Saint Père en Vallée vienuolis, 1096 drauge su Normandijos kunigaikščiu Robertu išvyko į kryžiaus karą, paskiau Edesos ir Jeruzalės karaliaus Balduino I kapelionas, po kurio 1118 mirties liko Jeruzalėje. Parašė 1095–1127 dienoraštį Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium (naujai išl. Hagenmeyer: Historia Hierosolymitana 1913).

Fulda 1. v. Vokietijoje Vezerio augštupio įtakas; 154 km ilgio, baseinas 6960 km². Išteka iš Riono (Rhön) kalnų, ir prie Mündeno susijungia su Verra, su kuria toliau sudaro Vezerį.

2. Vokietijos Hesseno mst. prie F. upės, tarp Riono ir Vogelsbergo kalnų, 44.532 gyv. (1953). Barokinis mst. su katedra (58 m augščio bokštas ir šv. Bonifaco kapas), pilimi ir kt.; viena seniausių (820–822) Europoje šv. Mykolo bžn., biblioteka, kurioje laikomas garsusis F. kodeksas (Fuldensis codex), VI a. lotyniškas rankraštis su evangelijomis, šv. Povilo laiškais, Apokalipse ir kt. F. yra Augštoji kat. teologijos ir filosofijos mokykla. Nuo 1867 F. kasmet vyksta Vokietijos vyskupų konferencijos.

F. išaugo iš 744 šv. Bonifaco įkurto vienuolyno, virtusio svarbiu krikščionybės, mokslo, meno ir šiaip kultūros židiniu. Vienuolyno statytojas ir pirmas abatas Bonifacijaus mokinys Sturmius. 751 F. vienuolija popiežiaus Zacharijo buvo išimta iš vyskupo valdžios ir, apdovanota Saksonijoje, Bavarijoje ir kt. dideliais žemės plotais, savo teritorijai gavo savą jurisdikciją. 968 F. abatas virto Germanijos ir Galijos benediktinų primu, 1184 gavo teisę sėdėti greta imperatoriaus, 1365 teisę vainikuoti imperatorienę. 1752 F. vienuolija paskelbta nepriklausoma kunigaikštyste–vyskupija, 1803 sekularizuota, 1829 priskirta pavyskupijos teisėmis Reino vyskupijai; nuo 1866 priklauso Prūsijai. Vienuolynas ypačiai pagarsėjo savo mokykla (įst. dar 744), kurią labiausiai išgarsino IX a. Rabanus Maurus, X–XI a. Alkuinas ir kt., per kelis amžius garsėjo ir mokyklos benediktinišku nuorašų, kronikų, šventraščio

Fuldos katedra (1704–1712)

vertimų ir kt. darbu. 1751 įst. jėzuitų kolegija, 1584 popiežiaus seminarija. Abatui Adolfui Dalbergui sujungus benediktinų ir jėzuitų mokyklas, 1732 įst. univ. (Adolphina), kuris veikė ligi 1803.

Quellen und Abhandlungen zur Geschichte der Abtei und der Diözese 17 tt. 1904–52; Die Reichsabtei F. in der deutschen Geschichte 1948.

F. lietuviai. II pas. karo metu F. gyveno būrelis lietuvių, vokiečių atvežtų darbams. Kai po Vokietijos kapituliacijos amerikiečiai pradėjo rinkti užsieniečius į stovyklas, 1945 V įsteigta stovykla ir F. vietos kareivinėse. Stovykla buvo mišri, pradžioje lietuvių buvo apie 300. Lietuvių grupės vadovu stovykloje buvo V. Butvydas. Lietuvių skaičius sparčiai augo, daugiausia atbėgėliais iš Thüringijos, kurią amerikiečiai perleido bolševikams. 1945 X lietuviai buvo iškelti iš kareivinių į privačius butus Frankfurto gatvėje. Čia buvo sudaryta atskira tautinė lietuvių stovykla, kurią sudarė apie 1400 žmonių. Stovykla buvo pačių lietuvių administruojama. Administracijos žinioje buvo patalpų skirstymas, maisto tiekimas, medicinos priežiūra, stovyklos policija ir t.t. Stovyklos vadovais buvo Br. Burba (1945 VIII — 1946 VIII), V. Butvydas (1946 VIII — 1947 III) ir J. Bartkus (1947 III — VIII). 1947 VIII dalis stovyklos iškelta į Kasselį–Mattenbergą ir dalis į Babenhauseną; F. lietuvių nebeliko.

F. lietuviai 1945 buvo susiorganizavę į Lietuvių Sąjungos Skyrių, kuris vėliau persiorganizavo į LTB apylinkę. Apylinkės valdybai pirmininkavo: kun. J. Klumbys, B. Burba, J. Ilgūnas ir J. Gobis. Buvo suorganizuotas ir Lietuvos Raudonojo Kryžiaus skyrius, kuriam visą laiką pirmininkavo J. Tonkūnas.

1945 XI 9 įsteigta keturių klasių progimnazija, 1947 IV 21 atidaryta ir penktoji klasė. Progimnazijos direktoriais buvo kun. J. Klumbys, A. Misiūnas ir J. Gobis. Taip pat veikė pradžios mokykla, įst. 1945 V 22 ir vedama mokytojų: I. Ralkevičiūtės, P. Noreikos ir A. Misiūno. Be to, veikė ir vaikų darželis, įst. 1945 VIII 10. Visos tos švietimo institucijos buvo uždarytos 1947 VII 10, likviduojant stovyklą.

Apie 60 stovyklos lietuvių skautų buvo susiorganizavę į ‚Pilies' tuntą, tuntininkas — pasktn. B. Burba. Taip pat dar veikė sporto klubas ‚Vytis', vadovaujamas B. Burbos, vėliau Volko, mišrus choras, vedamas J. Ąžuolaičio, ir įvairūs kultūriniai rateliai.

F. 1945 XII 24 — 1946 IX 28 buvo leidžiamas savaitraštis ‚Mūsų Viltis', spausdintas spaustuvėje (išėjo 26 nr.). Pradžioje savaitraščio leidėjas buvo 5 asmenų kolektyvas, kurį sudarė kun. R. Klumbys, J. Gobis, B. Burba ir M. Zablockas, o laikraštį redagavo kun. R. Klumbys; nuo 1946 VI laikraštį leido ir redagavo A. Vilainis–Šidlauskas. Be to, F. buvo leidžiama: šiandien (rotatoriumi 1945 — 1946), Pėdsakai (spaustuvėje, 1946 išėjo 4 nr.), Tėviškės Aidas (rotatoriumi, 1946–47) ir Pasaulis Spaudoje (rotatoriumi, 1947, 1 knyga).

Pr. Z.

Fulda Ludwig (1862–1939) žydų dramaturgas, rašęs vokiškai. Pasireiškė scenos veikalais: Die Aufrichtigen 1883; Unter vier Augen 1886; Die wilde Jagd 1888; Das verlorene Paradies 1890; Der Talisman 1892 (1893 laimėjo Schillerio premiją, betgi kurios Vilhelmas II nepatvirtino), Jugendfreunde 1897; Die Zwillingschwester 1900; Scharaffenland 1901; Des Esels Schatten 1921 ir kt. Lyriku pasireiškė rinkiniais Sinngedichte 1888 (²1893); Gedichte 1890; Neue Gedichte 1900. Vertė Ibseną, Molière, Rostand ir kt.

A. Klaar, L. F. 1922.

Fulgentijus (467–533) šventasis (šventė I 1) vienas iš didžiausių savo laiko vyskupų ir teologų. Pagal diakono Ferrando iš Kartaginos tuoj po F. mirties parašytą gyvenimą F. jaunystėje buvo gavęs puikų auklėjimą ir išmokslinimą, mokėjęs lotynų ir graikų kalbas ir iš karto savo gimtajame Teleptės (š. Afrikoje) mieste ėjęs mokesčių rinkėjo pareigas. Beskaitydamas šv. Augustino raštus, susižavėjo vienuoliniu gyvenimu ir tapo vienuoliu. 500 grįžęs iš Romos, buvo įšventintas kunigu ir 507 paskirtas Ruspe vyskupu (š. Afrikoje), bet tuoj drauge su 60 kitų vyskupų vandalų karaliaus Trasimundo buvo ištremtas į Sardiniją; čia įkūrė Cagliari vienuolyną; 520 Trasimundo pašauktas į Kartaginą kaip ‚geriausias katalikybės gynėjas', po dvejų metų vėl buvo ištremtas ir tik po Trasimundo, arijonų globėjo, mirties 523 grąžintas iš Sardinijos Childeriko. Daugumas F. raštų dingo. Opera contra arianos (ad Trasimundum, ad Donatum ir kt.) išleido M. Mangeant, Opera S. F. 1684 ir Migne, Patrologia Latina t. LXV.

A. Mailly, Das Leben des hl. F. 1885; *B. Nisters,* Die Christologie des hl. F. 1930. *J. V.*

Fulguritai (iš lot. fulgur ‚žaibas') sutirpdyto smėlio vamzdeliai, kurie susidaro įtrenkus perkūnui į smėlyną. F. būna iki 2 cm storio ir kartais keleto m ilgio.

Fulham Londono dalis Temzės kair. upės krante; 122.000 gyv. (1951). F. Palace (XIII a.) yra Londono vyskupų vasarinė rezidencija. F. minimas jau VII a.

Fuliaras (prc. foulard) šilkinė kaklo skepeta ir šiaip skara, atvežama iš r. Indijos, Kinijos arba Persijos, bet ir Europos kraštų fabrikuose pagaminama, pvz. p. Prancūzijoje, Lyone ir kt. tam tikromis fuliarinėmis mašinomis.

Fuligas (lot. fuligo ‚suodžiai') specialiu būdu pagaminti suodžiai, vartojami kaip dažo medžiaga farmacijoje ir technikoje.

Fuller 1. George (1822–1884) amerikiečių portretistas ir tapytojas, Henry K. Brown mokinys. Nuo 1857 Nacionalinės Akademijos narys New Yorke. F. paveikslai, ypač iš paskutiniojo jo gyvenimo dešimtmečio, pasižymi originalumu, tonų turtingumu. Jo paveikslų yra Metropolitain muzėjuje New Yorke, Bostono Meno muzėjuje ir kt. Žymiausieji darbai: Nydia, And She was a Witch; The Quadroon; Head of Boy; Turkey Pasture; Romany Girl; Arethusa ir kt.

2. Margaret (1810–1850) amerikiečių rašytoja, viena įtakingiausių savo laikmečio asmenybių JAV literatūroje. Dalyvavo feminisčių sąjūdyje, dvejus metus redagavo transcendentalistų žurnalą Dial, literatūros kritike dirbo N. Y. Tribune. Jos raštai dabar mažai beskaitomi.

M. Wade, The Writings of M. F. 1940.

Fulminatai yra fulmininės rūgšties, H—O—N$\rightleftarrows$C, druskos. Palaidos fulmininės rūgšties nepavyko išskirti dėl jos didelio palinkimo polimerizuotis. Yra žinomos jos druskos, fulminatai, stipriai nuodingi ir labai spragūs junginiai. Daugiau praktiškos reikšmės turi gyvsidabrio ir sidabro fulminatai, kurie seniau labai plačiai buvo vartojami kapsulių ir detonatorių gamyboje; dabar žymia dalimi jie yra pakeisti mažiau pavojingomis medžiagomis. Gyvsidabrio fulminatas, kuriame gyvsidabris, atrodo, kovalentiniai sujungtas su deguonim: $Hg(ON \rightleftarrows C)_2$ gaunamas, veikiant etilo alkoholį azoto rūgštyje ištirpintu gyvsidabrio nitratu. Gyvsidabrio fulminatas yra balti arba pilkšvi smulkūs kristalai, lyg. sv. d_4^{20} 4.45, tirpūs piridine, mažiau alkoholyje ir vandenyje. Apie 200° temperatūroj gyvsidabrio fulminatas smarkiai sprogsta; taip pat sprogsta nuo smūgio ir trinties. *J. Vbr.*

Fülöp-Miller René (g. 1891) vokiečių kultūros ir literatūros istorikas, gyvenęs Vienoje, dabar JAV. Parašė daug plačiai skaitomų biografijų ir romanų. Išsp. Geist und Gesicht des Bolschewismus 1926; Lenin und Gandhi 1927; Der Heilige Teufel 1927 (apie Rasputiną); drauge su J. Gregoru) Das russische Theater 1928; Macht u. Geheimnis der Jesuiten 1929; Das amerikanische Theater 1930; Die Phantasiemaschine 1932; Führer, Schwärmer und Rebellen 1934; Leo XIII 1935; Die die Welt bewegten 1951 ir kt.

Fulton Robert (1765-1815) JAV mechanikas, savamokslis. Prieš atsidėdamas mechanikai, vertėsi 12 metų tapyba JAV ir Anglijoje. Pasižymėjo garo mašinos praktišku pritaikymu laivininkystėje. 1803 Paryžiuje Senos upėje jam pirmam sėkmingai pavyko pademonstruoti garo mašinos varomą laivelį. 1807 Hudsono upe paleido pirmą tinkamą susisiekti 180 t garlaivį ‚Claremont'. Pastarasis įvykis jam ir jo rėmėjui R. R. Livingstonui padėjo gauti iš JAV valdžios 30 metų monopolį garlaiviniam susisiekimui, ir pastūmėjo garlaivių išsiplėtimą laivininkystėj. Prieš mirtį, JAV valdžios pavedimu, suprojektavo ir pastatė pirmą garo mašinos varomą 38 t karo laivą ‚Fulton'. *L. Bls.*

Fulvija (Fulvia, m. 40 pr. Kr.) romėnė, Kvintaus Lucijaus Kurijaus meilužė, 63 išdavė jo bičiulio Katilinos sąmokslą Ciceronui. Publijaus Klodijaus Pulchro žmona, iš jo turėjo dukterį Klaudiją (Juliaus Cezario žmoną), paskiau ištekėjo už Kuriono, pagaliau už triumviro Morkaus Antonijaus. 43 įsakė nužudyto Cicerono galvą išstatyti Romos forume, ir pati badė jo liežuvį. Norėdama atitraukti savo vyrą nuo Kleopatros, 41 drauge su savo svainiu konsulu Lucijumi Antonijumi sukėlė karą prieš Oktavianą, bet, pralaimėjusi ties Peruzija, pabėgo į Graikiją, kur netrukus mirė.

Fulvijus (Fulvius) Romos plebėjų giminė, kurios žymiausi buvo:

1. Quintus F. Flaccus 237, 224 ir 209 pr. Kr. konsulas, 210 diktatorius; 212 įveikė Hannoną kartaginietį Kampanijoje, 211 paėmė Capuą.

2. Marcus F. Flaccus (m. 121 pr. Kr.) 125 konsulas, pavergė liguriečius, išleido įstatymą de civitate danda (Romos talkininkams) ir de provocatione ad populum. 122 tribūnas, palaikė Gajų Grakchą, drauge su šiuo ir savo dviem sūnumis optimatų buvo nužudytas.

Fumaria žr. Žvirbliarūtė.

Fumerinė rūgštis (trans-butendioinė, trans-1, 2-etilendikarboksilinė) $C_4H_4O_4$, yra paprasčiausia etileninė dikarboksilinė rūgštis: bespalviai monoklininių prizmių pavidalo kristalai, lyg. sv. d_{20}^4 1.635. Ji lydosi uždarame vamzdelyje 287°, o šildoma atdarame inde sublimuojasi maždaug 200° temperatūroje. F.R. tik vidutiniškai tarpi vandenyje (0.7% — 25°, 9% — 100°) ir alkoholy (5.4% — 25°, 4.5% — 76°), dar mažiau kituose tirpikliuose.

F.R. gana plačiai paplitusi gamtoje: pelėsiuose, grybuose, samanose ir įvairiuose augštesniuose augaluose. Pirmą kartą ji buvo išskirta iš žvirbliarūtės (Fumaria officinalis L.), nuo kurios gavo savo pavadinimą. Laboratorijoje F.R. galima gauti, dehidruojant malinę rūgštį arba dehidrohalogeninant α, α'-dibromogintarinę rūgštį, arba kaitinant izomerinę maleinę rūgštį, kuri 200° temperatūroje persigrupuoja į trans-izomerą. Pramonėje F.R. gaunama iš karbohidratų fermentacijos būdu. Daugelis mikroorganizmų fermentacijai tinkamus karbohidratus transformuoja į fumarinę rūgštį:

$$C_6H_{12}O_6 \xrightarrow{-2\,CO_2} 2\,CH_3CH_2OH \xrightarrow[-2\,H_2O]{-2\,O_2}$$

$$2\,CH_3COOH \xrightarrow{-2\,H} HOOC.CH_2.CH_2.COOH$$

$$\xrightarrow{-2\,H} HOOC.CH = CH.COOH$$

Sėkmingiausiai šį darbą atlieka Rhizopus nigricans. Vartojant tinkamai parinktas Rhizopus nigricans atmainas ir rūgstančiojo mišinio rūgštumą (pH) palaikant tarp 5.0 ir 6.5 (protarpiais pridedant šarmų), iš 1 kg gliukozės gaunama 0.5 kg fumarinės rūgšties.

F.R. praktiškoji reikšmė glūdi tame, kad iš jos gaunamas maleinis anhidridas, kuris yra svarbi medžiaga alkidinių ir kaikurių kitų dervų ir plastikų gamybai. *J. Vbr.*

Fumarolės (it. fumaruolo) karšti (200–1000°C) dujų šaltiniai vulkanų srityse. Jos sudaro baltus ar gelsvus garų debesis. Paprastai vyrauja chloro, chloridų, fluoro ir boro rūgščių sausi garai.

Fumbina vidurinės Afrikos kraštas viduriniame Sudane, XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais fulbų (žr.) vadui Adamai pavergus vietos negrus, paverstas Adamauos valstybe Kameruno ir Nigerijos pasienyje, į p. nuo Bornu, su Džolios sostine; 330.000 km² ir ligi 5 mil. gyv. Kertama kalnyno su Mendifo 1820 m ir Atlantikos 2900 m viršūnėmis, Benue, Kabi ir Faro upėmis. Sveikas klimatas; auga palmės, bananai, cukrinės nendrės, medvilnė; yra daugybė dramblių.

Fumigacija (lot.) smilkinimas, senovėje vartotas būdas limpamosioms ligoms pašalinti. Dabar įvairiomis dujomis ar aerozoliu paverstais tam tikrais cheminiais skysčiais naikinami kenkėjai. F. vartojama rūsiams, tvartams, šiltnamiams ir kt. patalpoms dezinfekuoti. Fumiguojant šiltnamius, žiūrima, kad būtų parinkta tokia dujų ar aerozolio koncentracija, kuri kenkėjams yra mirtinė, bet nežalinga augalams. Kadangi augalai lengviau pažeidžiami saulei šviečiant, F. dažniausiai atliekama nakties metu.

Funaria žr. Perkūno rugeliai.

Funchal (tr. fungšál) Portugalijos Madeiros salos p. pakraščio uostas; 54.000 gyv. (1955). Išsistatęs augštame, stačiame uolų krante, turi kalnuotas, laisvais akmenėliais išpiltas gatves, kuriomis važinėjama medinėmis rogėmis–toboganais. Šiltas (vasario mėn. vid. temperatūra 15,2°C) klimatas; ypač anglų ir olandų mėgiamas plaučių ligų kurortas. Kalne sena portugalų karo tvirtovė. Gubernatoriaus ir nuo 1514 vyskupo rezidencijos, kunigų seminarija.

Funck–Brentano François (1862—1947) prancūzų istorikas, nuo 1900 Collège de France prof., 1922 Prancūzų akad. narys. Išsp. La Régence 1715–1723, 1909; La règne de Robespierre 1909; Le roi 1913; Les lettres de cachet 1917; Le moyen âge 1922–23; L'ancien régime 1926, [40]1934; Les secrets de la Bastille 1932; Lucrèce Borgia 1932; La société sous l'ancien régime 1934; La monarchie française 1934; Luther 1934; Ce qu'était un roi de France 1940; Marat 1941; Renaissance, La féodalité 1946.

Fundacija (lot. fundatio) kiekvienas tam tikrų materialinių gėrybių užrašymas viešam reikalui (bažnyčiai, vienuolynui, mokyklai, miestui valsčiui ir kt.). Lietuvoje ir Lenkijoje nuo 1768 buvo reikalaujama, kad kiekvienai (žemės ar kapitalo) F. bažnyčioms, parapijoms, vienuolynams (fundatio pia, piae causae, pia corpora) būtų gautas valstybės sutikimas.

Fundamentalinė teologija žr. Apologetika.

Fundamentaliniai metodai astronomijoje yra tokie, kuriais ištiriamas ribotas objektų skaičius su didžiausiu tikslumu taip, kad gautieji duomenys tiktų naudoti kaip atramos taškai analogiškuose to paties pobūdžio tyrimuose. Pvz. kataloguojant žvaigždes su tiksliais jų regimųjų vietų nurodymais, pirma pasirenkami keli šimtai ryškių žvaigždžių, vienodai paskirstytų po visą dangų, ir matuojamos jų koordinatos. Šios žvaigždės tampa gairėmis, pereinant prie kitų gausesnių žvaigždžių: pastarųjų būklės surandamos reliatyviai vad. skirtuminiais metodais, atsižvelgiant į tiksliai išmatuotas fundamentalines žvaigždes. Tuo pat principu remiasi F.M. žvaigždžių fotometrijoje.

Fundamentaliniai straipsniai protestantų teologijoje tos tikėjimo tiesos, kurias priimti yra būtina, norint būti išgelbėtam, jas atskiriant nuo nefundamentalinių, kurios gali būti nepriimtos be žalos tikram tikėjimui ir išgelbėjimui (salva fide et salute). Šį Liuterio mokslui prieštaraujantį skirtumą pirmieji iškėlė socinijonai ir arminijonai.

Fundamentalinis Žvaigždžių Katalogas yra parinktų žvaigždžių su gerai žinomomis pusiaujo koordinatomis, išmatuotomis tiesiogiai (su meridianiniu skrituliu), katalogas. Kitų žvaigždžių koordinatos (vietos) nustatomos, matuojant jų padėtį T. Ž. K. tarpe. Navigacijai ir laiko tarnybai kasmet skelbiamų astronominių kalendorių žvaigždžių padėtys paduodamos pagal kurį nors F.Ž.K. Žinomiausi F.Ž.K. yra šie: Dritter Fundamentalkatalog des Berliner Astronomischen Jahrbuchs 1934 (apima apie 2400 žvaigždžių), Preliminary General Catalogue 1910 (apie 6000 žvaigždžių) ir kt. *Č. M.*

Fundamentalizmas — fundamentaliniais straipsniais (žr.) paremta (1886–88 Lambetho konferencijoj) teologinė kryptis ang-

likonizme ir JAV protestantų konfesijose; ypatingai nacionalistinio ir reakcinio pobūdžio, nukreipto prieš kritiškąją teologiją ir gamtos mokslą F. įgavo 1918 įkurtoje World's Christian Fundamental Association in U.S.A. F. šalininkai (fundamentalistai) parlamente pravedė draudimą mokyklose evoliucijos mokslui dėstyti (byla mokytojui Scopesui Daytone 1925).

K. Bornhausen, Der christliche Aktivismus Nordamerikas in der Gegenwart 1925.

Fundamentalus (lot.) pagrindinis, pamatinis.

Fundamentas (lot.) pamatas, pagrindas.

Fundybai r. Kanados įlanka tarp Naujojo Braunšveigo ir Naujosios Skotijos, 300 km ilgio, 20–100 km pločio ir apie 300 m gylio. Statūs ir suskilę krantai išraižyti šoninėmis įlankomis su keliais uostais, iš kurių svarbiausias Saint John. F. didžiausio potvynio metu vanduo pakyla 21 m aukščiau atoslūgio meto vandens lygio. Potvyniai išnaudojami elektros energijai gauti.

Fundus (lot. ‚pamatas') 1. romėnų teisėje žemės ūkis, žemė; F. d o t a l i s žemės ūkis (sklypas), paskirtas dukters kraičiui; 2. teatre judamasis turtas: kostiumai, dekoracijos, rekvizitai.

Fundžai (funkai, fungai) nubiečių grupei priklausanti Sudano negrų tauta tarp Baltojo ir Mėlynojo Nilų, giminінga šilukams ir dinkams. Verčiasi gyvulių ir javų auginimu. XVI a. priėmė Mahometo tikybą, sukūrė Senaaro valstybę, kurią 1820 užėmė Egiptas.

Mac Michael, The Tribes of Northern and Central Kordofan 1912.

Funebre (it. iš lot. funebris ‚laidotuvinis') muzikoje liūdnas, gedulingas; it. marcia F., prc. marche F. gedulingas maršas.

Fungi žr. Grybai.

Fungicidai cheminės medžiagos parazitiniams grybams ir jų sporams naikinti. Užmušdami grybą, F. neturi kenkti pačiam augalui. Iš kietų F. daugiausia vartojami sieros milteliai; skystieji F.: karbolineum, Bordeaux skystimas, sieros kalkių arba Kalifornijos skystimas, vario sulfato tirpalas, formaldehidas, sodos tirpalas ir kt. Fabrikiniai F. ceresanas, abavitas, uspulunas, germisanas sėkloms beicuoti ir kt.

Fungi imperfecti žr. Grybšiai.

Fungivora žr. Fungivoridae.

Fungivoridae (Mycetophilidae) dvisparnių (Diptera) būrio šeima. Nedideli, panašūs į uodus, bet neturi duriamai čiulpiamo apiburnio. Vikšrai turi gan ryškią galvą, kartais ir tariamąsias pilvines kojas. Vikšrai gyvena grybuose, pūvančioje medienoje, pūvančiuose vaisiuose, žvėrių urvuose, paukščių lizduose. Dausose yra rūšių, kurių vikšrai šviečia; dalis Lietuvos F. gyvena susuktuose, iš savo atmatų nusilipdytuose kiautuose. Plačiausiai žinoma rūšis F. f u n g o r u m Deg.

Fungologas žr. Mikologas.

Fungus žr. Grybai.

Funi Achille (g. 1890) italų tapytojas. Ferraros technikos ir meno mokyklų ir Breros akad. Milane auklėtinis, 1910–14 priklausęs futuristų grupei, vėliau neoklasikų tarpe užėmęs vieną iš pirmųjų vietų. Pasiskyręs dekoratyvinei tapybai, sukūrė daug freskų Romoje, Ferraroje, Tripolyje ir kt. Jo darbų yra Italijos, Paryžiaus, Berlyno, Maskvos muzėjuose.

M. G. Sarfatti, Achille F. 1925.

Funiculus (lot. ‚virvelė') augalų sėklakiaušio kotelis, kuriuo sėklakiaušiai prisegti prie vaislapių, sudarančių mezginę. Išilgai F. eina indų kūlelis, kuriuo tiekiamas sėklakiaušiui, vėliau jame augančiai sėklai maistas ir palaikoma medžiagų apykaita.

Funikulierius (prc. funiculaire) keltuvas (žr.).

Funk 1. C a s i m i r (g. 1884) JAV biochemikas, kilęs iš Lenkijos. Mokslus baigė Berno univ. (Šveicarijoje). Nuo 1913 Vėžio tyrimo inst. biochemijos skyriaus vedėjas Londone, nuo 1915 Columbijos univ. prof. New Yorke, 1926–28 Varšuvos higienos inst. biochemijos skyriaus vedėjas. 1928 vėl grįžo į JAV ir nuo 1936 paskirtas konsultantu vitaminų korporacijos New Yorke. Sekdamas G. Bunges, F. Hopkinso ir kt. tiriamuoju keliu ir betirdamas beriberi (žr.) ligos reiškinius, 1910–11 nustatė ir 1912–13 praminė vitaminus (žr.). Išsp. Die Vitamine und ihre Bedeutung für Physiologie und Pathologie 1914 ([3]1924); Histoire de la découverte des vitamines 1923; Mikroanalyse nach der Mikro–Dennstedt–Methode 1925 ir kt.

2. F r a n z X a v e r (1840–1907) vokiečių katalikų bažnyčios istorikas, nuo 1870 Tübingeno univ. prof. Žymus krikščioniškosios senovės žinovas. Išsp. Lehrbuch der Kirchengeschichte 1886 ([8]1926); Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen 1897 — 1907. Parūpino leidimus: Patres apostolici (Opera 2 tt. 1878–1881, [3]1913); Didascalia et constitutiones apostolorum 2 tt. 1905.

3. P h i l i p p (1884–1926) vokiečių istorikas; 1926 Braunsbergo, 1929 Freiburgo prof. Išsp. Jacob v. Virry 1909; Ignatius v. Loyola 1913; Von der Aufklärung zur Romantik 1926 (Sailerio biografija); Zur Geschichte der Frömmigkeit und Mystik in Ordensland Preussen 1928; Die geistige Gestalt J. A. Möhlers 1929 ir kt. Nuo 1930 red. Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft; 1920–26 Literarischer Ratgeber.

Funkas Arno (g. 1898 II 25 Smolensko mst., Rusijoj) architektas. 1918 grįžęs į Lietuvą, apsigyveno savo tėvo gimtajame mies-

A. Funkas

te — Kaune. 1924 baigė Augštąją Techn. Mokyklą Charlottenburge (Berlyne) ir 1934 VDU statybos fakultetą dipl. inž. architekto laipsniu. 1924–28 dirbo kaip architektas prie Lietuvos Banko rūmų Kaune ir Fizikos-Chemijos Instituto Aleksote statybos. 1929 vienas iš laimėtojų Vytauto Didžiojo Muzėjaus rūmų projektų konkurse (ex equo). 1931 laimėjo I premiją už Raseinių Lietuvos Banko pastato projektą. Iš daugelio F. suprojektuotų ir pastatytų namų pažymėtini: Lietuvos Lloydo rūmai Kaune, Panevėžio cukraus fabriko pastatai, Kėdainių Lietuvos Banko rūmai, Taupomųjų Kasų rūmai Kaune (kartu su Lukošaičiu ir Elsbergu) ir paruošti projektai Centrinio Kauno Kalėjimo (kartu su K. Kriščiukaičiu) ir Cemento fabriko Skirsnemunėje. 1941–44 vadovavo ‚Statybos' b-vės projektavimo skyriui. Tremtyje, gyvendamas Vokietijoje, aktyviai prisideda prie Lietuvos atstatomojo darbo projektavimo.

F. padarė rimtą įnašą Lietuvos architektūrai, papuošdamas ne tik Kauną, bet ir kitus miestus. Pagrindiniu bruožu jo pastatuose tenka laikyti santūrumą bei saiką formų pasirinkime ir panaudojime. Pabrėžtinas F. sugebėjimas surasti tinkamą mastelį, įjungiant pastatą į esamą aplinką. F. nevartojo efektyvių formų pastatams išskirti, bet jo atskiros detalės atliekamos kruopščiai, originaliai ir su skoniu. Iš F. privačios statybos Kaune pažymėtini: J. Vailokaičio namai Vienybės aikštėje 1929, R. Polovinskio namai 1931 ir 1932–38 laikotarpyje prof. Stančiaus, prof. Zubkaus, J. Norkaičio ir J. Iljino namai.

Funkcija (lot.) bendrąja prasme: 1. reiškinys, kuris priklauso nuo kito reiškinio ir kinta priklausomai nuo to reiškinio kitimo; 2. vaidmuo, kurį atlieka organas organizmo visumoje ar atskiras individas visuomenėje, įmonėje, įstaigoje ir kt.; 3. veikimo sfera; veiksmo ar skirtos apibrėžtos pareigos atlikimas.

M a t e m a t i k o j e kintamasis dydis, kuris kinta priklausomai nuo kito dydžio kitimo. Jei tarp dviejų kintamųjų dydžių x ir y yra toks ryšys, kad kiekvieną x reikšmę atitinka viena ar daugiau apibrėžtųjų y reikšmių, tai sakoma, kad y yra x funkcija. x vadinamas laisvuoju kintamuoju, arba argumentu. Funkcijoms žymėti vartojami simboliai: $y = f(x)$, $y = F(x)$, $y = g(x)$ ir kt. Ši funkcijos apibrėžtis nereikalauja apibrėžtos taisyklės nustatymo, pagal kurią laisvai parinktoms x reikšmėms yra sudaromos atitinkamos y reikšmės. Jei x gali turėti tik baigtinį skaičių reikšmių, tada x reikšmės ir jas atitinkančios y reikšmės surašomos lentelėje, ir tuo būdu ryšys tarp x ir y reikšmių yra nustatytas. Nors šitokia funkcijų apibrėžtis praktiškuosiuose moksluose ir turi reikšmės, matematikoje ji yra mažesnės vertės. Daug dažniau tenka nagrinėti atvejas, kur x gali turėti nepabaigiamą skaičių skirtingų reikšmių, kurių kiekvieną atitinka viena ar daugiau reikšmių. Pilnos reikšmių lentelės sudaryti negalima, o pilna funkcijos apibrėžtis galima tik tada, jei ryšį tarp x ir y galime išreikšti matematine formula, su kurios pagalba galima apskaičiuoti kiekvieną x reikšmę atitinkančią y reikšmę. Pvz. $y=\pi x^2$; $y=\log x$; $y=\sqrt{1+x^2}$ ir t.t. Jei x ir y reiškia du laisvuosius kintamuosius-argumentus, o z trečią kintamąjį, ir jei tarp x, y ir z yra toks ryšys, kad kiekvieną x, y dvejetą atitinka viena ar daugiau apibrėžtų z reikšmių, tai z vadinamas dviejų x, y argumentų funkcija ir žymima $y=f(x, y)$; $y=F(x, y)$; $z=g(x, y)$ ir t.t. Pv. $z=xy$; $z=x^2+y^2$. Visai panašiai apibrėžiamos trijų, keturių ar daugiau tikrųjų kintamųjų funkcijos.

Kiekvienos vieno tikro argumento funkcijos geometrinis vaizdas plokštumos Descartes koordinatų sistemoje yra linija. Kiekviena dviejų tikrųjų argumentų funkcijos geometrinis vaizdas erdvės Descartes koordinatų sistemoje yra paviršius. Daugiau negu dviejų tikrų argumentų funkcijos geometriškai negali būti pavaizduotos. Kompleksiniu kintamuoju vadiname kompleksinį skaičių $z=x+iy$, kur x ir y tikrieji skaičiai, o $i=\sqrt{-1}$. Kiekvienas kompleksinis skaičius $x+iy$ vaizduojamas tašku kompleksinėje plokštumoje, kur x, y yra to taško koordinatos. Jei tarp kompleksinių kintamųjų $z=x+iy$ ir $w=u+iv$ yra toks ryšys, kad kiekvieną z reikšmę atitinka viena ar daugiau apibrėžtų w reikšmių, tai sakome, kad w yra kompleksinio kintamojo z funkcija ir rašome $w=f(z)$. Apie kiekvieną $w=f(z)$ funkciją galime galvoti, kad ji eventualiai suvedama į formą $w = u(x, y) + iv(x, y)$, kur $u(x, y)$ ir $v(x, y)$ yra tikrųjų x, y kintamųjų tikrosios funkcijos.

Funkcijų $w=f(z)$ geometrinis vaizdavimas nėra toks patogus, kaip kad vieno ar dviejų tikrųjų kintamųjų funkcijų. Kompleksinio kintamojo funkcijoms vaizduoti imamos dvi plokštumos: viena z plokštuma, kur $z=x+iy$ žymimi, ir antra w plokštuma, kurioje $w=u+vi$ žymimi. Kiekvieną tašką z plokštumoje atitinka vienas ar daugiau taškų w plokštumoje. Tuo būdu kiekvieną taškų $z=x+iy$ konfigūraciją z plokštumoje atitinka tam tikra taškų $w=u+iv$ konfigūracija w plokštumoje.

Taip vaizduojant kompleksinio kintamojo funkcijas, apie jų savybes dažnai galima susidaryti gyvą vaizdą.

Galimybė matematine funkcija ryšiui išreikšti tarp dydžių ir sudaro mokslinio tyrinėjimo pagrindą. Matematinių funkcijų tyrimas sudaro plačią matematikos šaką, vadinamą funkcijų teorija. Ne tik tikrojo, bet ir kampleksinio argumento funkcijos plačiai taikomos praktiškuosiuose moksluose.

V. Mangoldt–Knopp, Einführung in die höhere Mathematik, I ir II tt. 1948 (9 laida); *C. R. Wylie, Jr.,* Advanced Engineering Mathematics 1951. *L. Kč.*

S o c i a l i n i u o s e m o k s l u o s e, kaip ir kasdieninėje kalboje, F. yra daugiaprasmis žodis: 1. yra užsiėmimas. Max Weber užsiėmimą apibrėžia kaip ‚individo funkcijų specializavimo, specifiškumo ir kombinavimo būdą, jei šitai sudaro nuolatinių progų pagrindą pajamoms ar pelnui gauti'. Tai tipiška ekonomistų F. prasmė. 2. F. liečia veiksmus, kurie yra paskirti kokio nors socialinio statuso laikytojams, ypač politinėse tarnybose. 3. Platesnė nei pirmųjų F. prasmė sociologų yra suvokiama pagal matematikoje ir biologijoje priimtą vartoseną. Ši F. prasmė yra pagrįsta analogija tarp socialinio ir organinio gyvenimo. Ji liečia ‚gyvybiškus ar organiškus procesus, atsižvelgdama į tai, kiek jie prisideda organizmui palaikyti'. K. Mannheim pastebi, kad ‚kiekvienas socialinis faktas yra laiko ir vietos, kur jis vyksta, funkcija'. Tuo remdamiesi, sociologai kalba apie ‚funkcionalinę tarpusavio priklausomybę' ir , funkcionalinius santykius', kuriais yra grindžiama funkcionalizmo (žr.) mokykla. F. yra antroji sąrangos (struktūros) dalis.

Antra vertus, F. vietoje sinonimiškai yra vartojami šie žodžiai: nauda, vartojimas, tikslas, siekis, uždavinys, motyvas, ketinimas, išdavos ir paskirtis.

F. pagrindžiai yra skirstomos į dvi rūšis: atviras (manifest) ir paslėptas (latent) F. Atvirosios F. yra raiškiai pastebimos, atpažįstamos iš karto, ir jų tikimasi bei laukiama. O paslėptosios F. paprastai yra nelaukiamos, nenumatomos, negreit atpažįstamos, dažnai net nenorimos. Pastaruoju atveju jas kaikas vadina disfunkcijomis. Socialiniai procesai dažnai turi abi funkcijų rūšis. Pvz. įstatymų laužytojo nubaudimas baigiasi atviros funkcijos apraiška, liečiančia nusikaltėlį, kuris pvz. atsiteisia pinigine bauda, atlygindamas padarytą skriaudą. Tačiau tas pats nubaudimas baigiasi ir paslėptos funkcijos apraiška, liečiančia visuomenę bei bendruomenę, kurios nariai jungiasi solidarumo jausmais prieš teisės, papročių ar tvarkos ardymą. Tada net ir tokie veiksmai, kaip Hopi ceremonijos, tariamai iššaukiančios lietaus gausą išdžiūvusiems laukams, gali atlikti paslėptą funkciją — išblaškytiems grupės nariams sudarydamos progą susirinkti ir jų tarpusavio vienybei stiprinti.

R. K. Merton, Social Theory and Social Structure 1949. *A. Mst.*

V a l s t y b ė s m o k s l e. Valstybės valdžios F. klasifikacija sudaro vieną ginčytinų valstybės mokslo klausimų. Vyraujanti teorija, pasiskolinta iš Montesquieu doktrinos, nustato tris valstybės F. kategorijas: įstatymų leidimą, valdymą arba ‚vykdomąją galią' ir teismą. Tai vad. trilypė valdžios F. klasifikacija. Dvilypės klasifikacijos teorija numato dvi valdžios F. kategorijas: įstatymų leidimą ir valdymą. Čia teismas nėra išskiriamas į atskirą funkcionalinę kategoriją, joje teismas tėra tik valdymo F. elementas.

Formalus valdžios F. suskirstymas yra tada, kada visa valdžios veikimo sritis yra suskirstoma tam tikromis dirbtinėmis funkcinėmis kategorijomis ir kiekvienai jų sudaroma atskira organų sistema su autonomine šios sistemos viršūne, nepriklausančia nuo kitų funkcinių organų sistemų viršūnių. Šitokio valdžios organizacijos principo idėja buvo kilusi jau viduramžiais. Marselio Paduviečio doktrinoje dviem funkcinėms galioms, įstatymų leidžiamajai ir valdomajai, steigiamos dvi autonominės valdžios viršūnės, liaudis (tauta) ir valdovas. Šis pobūdis pastebimas ir moderniosios konstitucinės monarchijos pagrinduose. Demokratinėje konstitucinėje monarchijoje, kur dvi pradinės suvereninės viršūnės, valdovas ir tauta, savo suverenumą likviduoja kompromisu, kuris jų valdžiai valstybėje suteikia teisinį sutarties pagrindą (konstitucija). Anglų valstybinėje santvarkoje valstybės valdžios imperiumas buvo suskilęs tarp parlamento ir karaliaus, dviejų, funkcionaliai suskirstytų, autonominės valdžios viršūnių. Parlamentas, besireiškiąs trijų paritetinių veiksnių — karaliaus, lordų ir bendruomenių — kompromisu, imperatyviai veikė įstatymų leidimą, biudžetą ir kariuomenės kontingentą (parlamento privilegija). Visa kita valdymo srityje buvo imperatyviai veikiama vieno karaliaus, savo patarėjų patariamo ir nereikalingo susitarimo su lordais ir bendruomenėmis (karūnos prerogatyvos sritis). Šį Anglijos konstitucinės santvarkos momentą sunaudojo Locke savo tikrajai valdžios F. suskirstymo teorijai, vėliau ir Montesquieu valdžios F. suskirstymo doktrinai, kuri sudarė pagrindą klasikinės demokratinės valdžios organizacijos.

Racionalizuodamas pastebėtus anglų santvarkoje šio suskirstymo elementus ir klasifikuodamas valdžios F. trimis funkcionalinėmis kategorijomis, glūdinčiomis vienin-

game tautos suverenume, Montesquieu numato konstitucinį kiekvienos funkcionalinės galios delegavimą tam tikriems autonominiams ir paritetiniams konstitucinės valdžios organams, kurie, nepriklausydami vienas nuo kito, visi priklauso nuo vienos bendrosios konstitucijos, kurioje sukaupiamas vieningas valdžios suverenumas. Šitokioje konstrukcijoje valdžios F. suskirstymas buvo įgyvendinamas demokratinėje konstitucinėje santvarkoje XVIII a. pabaigoje tiek Amerikoje, anglų kolonijoms laimėjus nepriklausomybę, tiek Europoje D. prancūzų revoliucijos metu.

Konstitucinio funkcionalinės galios delegavimo principu kiekvienos funkcionalinės galios organai tegali veikti tiktai jiems deleguotoje srityje be jokio kontakto ir bendradarbiavimo su kitų F. organais. Kadangi jie gali veikti tik tai, kas kiekvienam deleguota, tai jųjų kiekvienas savo srityje yra visiškas F. šeimininkas, neprižiūrimas ir neįveikiamas kitų F. organų, tačiau ir pats negalįs į kitas sritis kištis. Tai yra griežto formalinio valdžios F. suskirstymo konstrukcija, kurioje šis suskirstymas išsilaikė tiktai Amerikoje, ypač pačioje JAV federacijoje. Tačiau ir Amerikoje šios konstrukcijos griežtumas yra bent dviem atžvilgiais sušvelnintas: yra tam tikri suskirstytų galių bendradarbiavimo ir kito į kitą kišimosi momentai, arba pasiskolinti iš senosios santvarkos, ypač pvz. JAV prezidento relatyvinis veto kongreso priimtiems įstatymams, arba sekę iš federacinės santvarkos, kaip kad federalinio senato intervencija valdininkams bei teisėjams skirti ir tarptautinėms sutartims sudaryti, arba pagaliau įsigalėję praktikos precedentais pvz. vyriausybės agentų dalyvavimas kongreso komisijų darbe įstatymų leidimo srityje; nėra visiškai ir tiksliai išlaikytas formalinio ir materialinio F. suskirstymo sutapimas, kuris seka iš Montesquieu doktrinos, pvz. tvirtai įsigalėjęs konstitucinis biudžetinės galios įjungimas į įstatymų leidžiamąją funkciją, paveldėtas iš anglų santvarkos. Visdėlto su šiais rezervais Amerikoje (ypač JAV federacijoj) yra išsilaikęs griežtas formalinis valdžios F. suskirstymas. Europos kontinente iš karto prieš šį suskirstymą ėmė veikti sąvokos, paveldėtos iš Rousseau mokslo, kuris buvo giliai paveikęs demokratinį judėjimą. Rousseau buvo griežtas tiesioginės demokratijos šalininkas, ypač įstatymų leidimo srityje. Jo mokslu įstatymas esąs arba bent turįs būti bendrosios valios aktas; tai esąs vienintelis tikras suvereno aktas; visa kita esą įstatymo vykdymas, priklausomų agentų F. Antra vertus, D. revoliucijos žmonės, ypač pradžioje, savaime turėjo labiau pasitikėti įstatymų leidžiamuoju parlamentu, kuriame buvo susibūrusios revoliucinės jėgos, negu vyriausybe, kuri dar buvo karališka. Tad ir buvo keliama įstatymų leidėjo hegemonija, kuri pagaliau privedė prie konvento diktatūros. Prieš griežtą formalinį F. suskirstymą Europos kontinente veikė ir iš absoliutinės monarchijos paveldėtas ir jos išugdytas palinkimas į kategorišką monizmą. Pagaliau paveikė ir Europoje įsigalėjusi konstitucinė monarchija bei tie reiškiniai, kurie joje vyko. Europos konstitucinė monarchija turėjo kelias formas, tačiau jos visos buvo skiriamos kompromisui tarp monarchinio ir demokratinio principo. Kompromisui reikėjo kompromisinės santvarkos, kuri ir buvo rasta ir kontinentinės konstitucinės monarchijos perimta iš Anglijos. Tam buvo panaudotas anglų parlamentarizmas. Jo svarbiausias principas yra paritetinis karališkosios vyriausybės ir reprezentacinių rūmų bendradarbiavimas. Recepuotas iš Anglijos parlamentarizmas nepanaikino, bet pakeitė formalinio F. suskirstymo konstrukciją, kurią buvo nustatęs Montesquieu. Čia, kiek tai liečia parlamento ir vyriausybės santykį, iš principo jie yra vienas kitam lygūs, tačiau bendradarbiauja, kišdamiesi vienas į kito darbą; šis kišimasis nėra arbitralinis ir imperatyvinis, nes nei parlamentas vyriausybei, nei vyriausybė parlamentui nieko įsakyti negali; jie abu veikia iniciatyviai, bet jųjų paritetinis bendradarbiavimas yra reikalingas sutarimo, kuris įstatymų leidimo srityje reiškiasi susitarimu iš anksto, o valdymo srityje iniciatyva ir sprendžiamasis veikimas rezervuojamas vienai vyriausybei, tačiau parlamentui rezervuojama kontrolė ir pritarimas post factum (parlamentinė valdymo kontrolė); pastarasis santykio elementas sudaro pasitikėjimo instituciją. Tačiau gali pasireikšti ir nepasitikėjimas. Jam pasireiškus, visa parlamentarizmo ekonomija suyra, ir paritetinis bendradarbiavimas žlunga. Tada arba vyriausybė pasitraukia (ji niekada nėra atstatoma), arba, jei pasitraukti nenori, ji turi parlamento paleidimu apeliuoti į tautos arbitražą, ir tauta naujais rūmų rinkimais konfliktą sprendžia, išrinkdama daugumą, pasitikinčią kabinetu, arba pasmerkia vyriausybę, išrinkdama to paties politinio nusistatymo daugumą, o tai pasmerktą vyriausybę verčia pasitraukti. Tokiu būdu ir klasikinėje parlamentarizmo konstrukcijoje abi politinės funkcionalinės viršūnės yra viena kitos atžvilgiu autonominės ir lygiagalės, o tai sudaro formalinio F. suskirstymo ryškiausią žymę. Tiktai šių viršūnių veikimas yra koordinuotas jų sutartiniu bendradarbiavimu, o tai nėra demokratinėje griežtoje šio suskirstymo konstrukcijoje. Pasiskolinusi iš Anglijos parlamentarizmą, Europos kontinento konstitucinė teisė į anglišką F. suskirstymo konstrukciją įvedė dar

formalinį teismo F. atskyrimą, kuris buvo paveldėtas iš Montesquieu teorijos, nors anglų parlamentarizme teismas formaliai nebuvo išskirtas. Tam išskyrimui kontinente buvo iš principo išlaikyta sena konstrukcija — griežtas atskyrimas be bendradarbiavimo. Tačiau Europos kontinente receptuoto iš Anglijos parlamentarizmo mechanizmas buvo iškreipiamas, ir tai palietė ypač formalinį suskirstymą tarp vyriausybės ir parlamento. Iškreipimas vyko vyriausybės ir parlamento santykio hierarchizavimo kryptimi. Tai buvo veikiama ir to monizmo, kuris yra įsigalėjęs valstybinėje Europos kontinento koncepcijoje, ir dar labiau tos kovos, kuri konstitucinėje monarchijoje vyko tarp monarchinio ir demokratinio veiksnio. Nors konstitucinė monarchija buvo sumanyta taikingam šių dviejų veiksnių kompromisui, tačiau jos viduje kova buvo tęsiama: kiekvienas šių dviejų veiksnių stengėsi atsipalaiduoti nuo kito ir progoje nuslopinti savo konkurentą. Kadangi šias rungtynes laimėjo demokratija, tai buvo sustiprintas parlamentas, laimėjęs hegemoniją, ir pasireiškė bendradarbiavimo hierarchizavimas parlamento naudai. Vyriausybė paverčiama parlamento agentūra. Tai ypač ryšku ten, kur šis parlamentarizmas buvo perkeltas iš konstitucinės monarchijos į demokratinę respubliką. Kaikur šis palinkimas priėjo parlamento diktatūrą. Ryškiausias šio nukrypimo reiškinys vyriausybės kategoriškas atsistatymas, parlamentui jai pareiškus nepasitikėjimą, kuris tapo vienašališku kategorišku vyriausybės pasmerkimu, prieš kurį ji atsikirsti ir apeliuoti į tautą negali. Tačiau šis formalinio valdžios F. suskirstymo naikinimas santykyje tarp parlamento ir vyriausybės kontinentinio parlamentarizmo evoliucijoje iš principo nepanaikino jo santykyje tarp politinės galios organų (parlamento ir vyriausybės) ir teismo. Šios evoliucijos keliu Europos kontinentas, priėmęs parlamentarizmą ir pakeitęs klasikinę formalinio F. suskirstymo konstrukciją, galutinėje išvadoje priėjo dvilypę konstrukciją: ne įstatymų leidimas, valdymas ir teismas, bet p o l i t i n ė s g a l i o s F., apimanti įstatymų leidimą ir valdymą, ir t e i s m a s. Tuo būdu formalinio valdžios F. suskirstymo randame tris formas: griežtą trilypį suskirstymą — įstatymų leidimas, valdymas ir teismas — iš principo be jųjų bendradarbiavimo ir kompromiso; lygiagalį lygiųjų bendradarbiavimą santykyje tarp vyriausybės ir parlamento ir griežtą suskirstymą teismo atžvilgiu (bent bylų sprendimo atžvilgiu); griežtą dvilypį suskirstymą tarp politinės galios F. ir teismo. Būtų galima konstatuoti dar kitus tų formų atspalvius, jų tarpe ypač dualistiniame ankstyvos konstitucinės monarchijos režime, paveiktame anglų prerogatyvinio režimo principų, kur vyriausybė paritetiniu bendradarbiavimu į įstatymų leidimo F. kišasi, tačiau parlamentas į valdymą kištis negali. Pagaliau cezarizmas ir naujausieji konstituciniai režimai, pasireiškę fašistinėje ir tarybinėje valstybės formoje, ir naujame prezidentokratijos režime (vad. iš dalies ir monarchizuoto prezidento režimu), naikina betkurį formalinį valdžios F. suskirstymą ir įsteigia ne tiktai suvereninės, bet ir konstitucinės valdžios hierarchinį monizmą, į kurį įterpiamas ir teismas.

M. Römeris, F. (Lietuviškoji Enciklopedija VIII 1940).

Funkcijų teorija yra matematikos disciplina, tirianti funkcijų (žr.) savybes ir tarp funkcijų veikiančius dėsnius. Laisvojo kintamojo (argumento) prigimties atžvilgiu F.T. skirstoma į 1. vieno ar kelių tikrųjų argumentų F.T. ir 2. vieno ar kelių kompleksinių argumentų F.T. Svarbiausias kompleksinio argumento kompleksinių funkcijų klases sudaro analizinės funkcijos ir elipsinės funkcijos. Ryšium su tuo kompleksinio (vieno ar kelių) argumento F.T. dar skirstoma į a. analizinių F.T. ir b. elipsinių F.T.

Funkcionalizmas (lot.) srovė, nagrinėjanti įvairių mokslo ir meno sričių funkcionalinius reiškinius bei jų tarpusavio ryšius.

1. F. a r c h i t e k t ū r o j e yra savarankiška statybos meno srovė, kada pastato visi konstruktyviniai elementai, jo patalpų išdėstymo planas bei vidinės erdvės išdalijimas ir išorinių formų interpretacija išimtinai tarnauja pastato funkcijai patenkinti, visiškai atsisakant nuo betkokių per amžius susiformavusių klasikinių formų taikymo bei joms privalomų tradicinių taisyklių vartojimo. F. yra priešingas e k l e k t i z m o srovei architektūroje, kurios uždaviniu yra: ‚kiek galint skoningiau' taikyti amžių būvyje išugdytus architektūros formos estetinius laimėjimus naujosios epochos pastatams. F. užgimė kartu su naujais gyvenimo reikalavimais XIX a. pabaigoje. Deja, šis šimtmetis, pasižymėjęs tokiu spontaniu meno, mokslo ir technikos genijaus išsiveržimu, nieko vertingo nėra gavęs iš architektūros meno, kuris, ‚virškindamas praeitį', buvo bejėgis pritapti prie tokių staigių kitimų gyvenime. F. atsirado abiejuose kontinentuose maždaug tuo pačiu metu. JAV kelius jam praskynė Louis H. Sullivan savo garsiuoju ‚Susisiekimo Paviljonu' pasaulinėje parodoje Chicagoje 1893. Europoje šią srovę savo veikalais išpopularino Vienos Akademijos prof. O. Wagner, pabrėždamas, kad „. . . gyvenamojo laikotarpio permainos yra tiek gilios ir staigios, jog nebetenka kalbėti apie kokį renesanso stiliaus atgimimą, bet apie

visiškai naujo stiliaus gimimą'. Didelis ir staigus susisiekimo, pramonės ir prekybos išsiplėtimas XIX a. pareikalavo visiškai naujų pastatų tipų, kuriuose reikėjo perdengti milžiniškus plotus. Čia netiko tradicinės architektūros nei formos, nei konstrukcijos bei statybos metodai. Tokių pastatų statyba ilgainiui liko inžinierių kūrybine sritimi. Platesnis geležies, ketaus ir vėliau plieno ir gelžbetonio panaudojimas statyboje įgalino atlikti visą eilę drąsių konstruktyvinių sprendimų, perdengiant milžiniškas geležinkelio stočių, pramonės pastatų ir prekybos halių angas. Visi šie pastatai savo racionalia forma ir konstrukcija iš esmės skyrėsi nuo tradicinės monumentalios architektūros, ir tų laikų architektuose klasikuose kilo drąsesnė mintis racionaliau suderinti naujas konstruktyvines galimybes su pastato paskirtimi (funkcija). Vokiečių arch. Karl Friedrich Schinkel, 1826 lankydamas Angliją, pareiškė: ,Įvertinkime konstruktyvinį derinį, vartokime medžiagas saikingai, neperkraukime nereikalingomis dalimis, įneškime daugiau aiškumo ir natūralumo'. F. architektūroje šiandien apima ne vien pramonės pastatus: jis tapo vyraujančiu progresyviu mūsų laikų statybos stiliumi. Su juo yra susiję vardai: Le Corbusier, Walter Gropius, William Lescaze, Frank Lloyd Wrigt.

J. O.

2. P s i c h o l o g i j o j F. vadinama funkcionalinė psichologija, kuri tyrinėja psichinius vyksmus dinaminiu požiūriu, kaip tam tikrų tikslų priemones. Psichiniai vyksmai laikomi instrumentais, skirtais gyvybei palaikyti, taigi, funkcijomis, o ne procesais, turinčiais savo pagrindą savyje. Funkcionalinė psichologija statoma prieš struktūrinę psichologiją.

3. S o c i o l o g i j o j e socialinių mokslų mokykla (srovė), susijusi ypač su B. Malinowskio ir A. R. Radcliffe-Brown vardais. Funkcionalistai, priešingai evoliucionistams, nesidomi plačiomis teorijomis apie kultūrą ir jos kitimus. Jie koncentruojasi į intensyvias studijas apie dinamiškus, ,funkcionalius', tarpusavio ryšius gyvų bendruomenių kultūrose. Jie pabrėžia prielaidą, kad kiekviena primityvi kultūra sudaro dinamiškos rūšies pavidalą — ,konfigūraciją', kurią reikia pažinti; vėliau tokios konfigūracijos padės suprasti ir modernią civilizaciją. Funkcionalistai visuomenę daugeliu atvejų nori palyginti su organizmu, o jos studijose ,funkcija' užima centrinę vietą. Funkcija čia yra apibrėžiama kaip ,įnašas, kurį dalinė veikla prideda visumos veiklai'. Radcliffe-Brown, sistemiškai tyrinėdamas visuomenės prigimtį bei socialinį gyvenimą, randa tris problemų grupes: socialinės morfologijos, socialinės fiziologijos ir raidos. Pirmosios problemos susijusios su socialine struktūra, t.y. jos parodo, kokiais socialiniais ryšiais grupės nariai yra susijungę į vieningą visumą. Antrosios problemos susijusios su struktūros tąsa, t.y. jos tiria, kaip socialinė struktūra yra palaikoma grupės narių tarpusavio ryšiais, arba kaip socialinė struktūra funkcionuoja. Trečiosios problemos liečia socialinio kitimo esminius atvejus, t.y. jos gvildena, kaip nauji socialinės struktūros tipai atsiranda ar seni nyksta. Žr. Etnologija.

A. Malinowski, A Scientific Theory of Culture and Other Essays 1944; *A. R. Radcliffe-Brown,* Structure and Function in Primitive Society 1952.

A. Mst.

Funkcionierius (prc. functionnaire) kurių nors uždavinių vykdytojas; ūkinių, socialinių ir politinių organizacijų pareigūnas (pvz. partijų, profesinių sąjungų ir kt.). Jie gali būti nuolatiniai (sekretoriai) ir rinktieji, kurie keičiasi. Ypač T. Rusijoje F. turi didelės įtakos.

Funkcionuoti veikti, dirbti; eiti pareigas; būti tvarkoje.

Fuoco (it. ,ugnis') muzikoje con fuoco, fuocoso — ugningai, karštai.

Fuorusciti (it. ,išeiviai, emigrantai') italų politiniai išeiviai, emigrantai, pasitraukę iš savo krašto 1815–70 dėl kovos prieš absoliutizmą. Nuo 1924 F. buvo vadinami ir į užsienį pasitraukę italų fašizmo priešai.

Furanas (furfuranas) yra penkianaris heterociklinis junginys (cheminė formulа O—CH = CH—CH = CH): bespalvis, lakus, chloroformo kvapo skystis, verdąs 32° temperatūroje. Jo lyg. sv. d_4^{20} 0.9366 refr. rodiklis n_D^{20} 1.42157. F. mažai tirpsta vandenyje (1%/25°), bet su dauguma organinių tirpiklių maišosi betkuriuo santykiu. F. sutinkamas pušies ir kt. medžių degute. Laboratorijoje jo galima pasigaminti, dekarboksilinant furoinę rūgštį (kaitinant bario furoatą) arba dehidruojant gintarinį aldeidą, tačiau pagrindinis, praktiškas, F. šaltinis yra furfuralis (žr.), kurio garus maišant su vandens garais ir praleidžiant per cinko ir mangano chromitų mišinį 400° temperatūroje, susidaro F. ir skruzdžių rūgštis:

$$C_4H_3O.CHO + H_2O \rightarrow C_4H_4O + HCOOH$$

F. gana nuodingas, labai lengvai užsidega ir, būdamas ilgesnį laiką sąlytyje su oru, oksiduojasi į nepastovų peroksidą, kuris distiliuojamas sprogsta.

Pats F. nėra radęs platesnių pritaikymų, bet kaikurie jo kiltinių turi didelės praktiškos reikšmės. F. hidrinant, gaunamas t e t r a h i d r o f u r a n a s, kurio cheminė formula O—CH_2—CH_2—CH_2—CH_2; tai bespalvis eterio kvapo skystis, verdąs 66° temperatūroje, betkuriuo santykiu maišosi su vandeniu ir su dauguma organinių tirpiklių. Tetrahidrofurane tirpsta celuliozės es-

teriai ir polivinilchlorido bei polivinilidenchlorido polimerai; dėl šios savybės tetrahidrofuranas turi nemažos reikšmės spaustuvinių rašalų, klijų, lakų ir dažų pramonei. Tetrahidrofuranas sudaro azeotropinį mišinį su 4.3% vandens; ši vandens priemaiša nekliudo jo tirpiklinėms savybėms: priešingai, tetrahidrofurano ir vandens mišiniai geriau tirpina kaikurias medžiagas, pvz. alkaloidus, negu grynas tetrahidrofuranas arba grynas vanduo.

Tetrahidrofurano reikšmė pramonei neapsiriboja vien jo tirpiklinėmis savybėmis: įvairių reagentų įtakoje iš jo gaunama visa eilė labai svarbių medžiagų cheminei pramonei. Oksidinant tetrahidrofuraną 20–40° temperatūroje 50–75% azoto rūgštimi, gaunama gintarinė rūgštis. Jį veikiant acto anhidridu, gaunamas 1,4–butandiolo diacetatas. Veikiant tetrahidrofuraną vandenilio chloridu 180° temperatūroje ir 15–20 atm. slėgime, iš jo gaunamas 1,4–dichlorobutanas, kuris natrio cianidu transformuojamas į adiponitrilą, o pastarasis hidrolizuojamas į adipinę rūgštį arba hidrinamas į heksametilendiaminą; tuo būdu gaunant abi pagrindines medžiagas, iš kurių gaminamas nylonas. *J. Vbr.*

Furat arabiškas Eufrato pavadinimas.

Furažas (prc. fourrage) kariuomenės arklių pašaras (avižos, šienas).

Furcellaria (Banguolis) raudonųjų dumblių gentis. Baltijos jūroje dažna F. f a s t i g i a t a (Huds.) Lam. skirtis.

Furcraea augalų gentis (šeima Amaryllidaceae), pavadinta prancūzų chemiko A. François de Fourcroy vardu. Į agavas panašūs augalai atogrąžų Amerikoje. Žydi kartais tik po 100 metų ir, prinokus vaisiui, žūsta. F. turi pluoštinio audinio. Iš F. g i g a n t e a lapų gaminama vad. Maurikijaus kanapė.

Furfuralis, furalaldehidas, $C_5H_4O_2$, gaminamas iš pentozanų, kurių yra medyje, šiauduose, kukurūzų stiebuose ir kt., šildant su praskiesta sieros rūgštimi. Savotiško kvapo skystis, ore tamsėja, polimerinasi ir pagaliau virsta derva. Iš F. daromi plastikai, dervos bei lakai. Vartojamas kaip tirpintuvas ir dezinfektorius (fungicidas ir germicidas).

Furfuranas žr. Furanas.

Furfurilo alkoholis, $C_5H_6O_2$, yra giminingas furfuranui ir furfuraliui, gaminamas iš pastarojo, jį hidrinant. Aliejus, gautas distilinant skrudintos kavos miltus, turi apie 50% F. Skystis, ore dervėja, turi silpną degesių kvapą.

Furibondo (it. ‚pašėliškai') muzikoje: nepaprastai karštai, smarkiai, stipriai.

Furija (lot. furia ‚šėlas, siutas') 1. nirtimas, siutimas, šėlimas; 2. pikta, kerštinga moteris; ragana.

Furijos (lot. Furiae nuo furia ‚šėlas, siutas') graikų romėnų mitologijoj siautėjančios juodos požemių keršto dvasios, kurios bausdavo nekeršijamų nusikaltimų darytojus. Kituose mituose vėlesniais laikais jos buvo laikomos dievų nutarimų vykdytojomis, ir jų pareigos reiškėsi žemėje bei pomirtiniame gyvenime. Žemėje jos kankino nusikaltusiųjų sąžinę, o po mirties baudė mirusiųjų sielas. Dažnai jos vaizduojamos kaip labai baisios ir žiaurios. Ateniečiai manė, kad jos gyveno uoloje, Areopago šiaurės rytų kampe, žemiau teisėjų sėdynių. Skulptoriai jas vaizdavo kaip gražias nimfas, griežtos veido išraiškos, su žibintu ar durklu. Romėnų poetai jas dažnai tolygindavo su graikų Erinijomis (žr.).

Furioso (it.) muzikoje: audringai, pašėliškai.

Furjeris (prc. fourrier) XVIII a. kiekvienos pėstininkų ir dragūnų kuopos (vėliau eskadrono) butininkas. Nešiojo kuopų ženklus. Turėjo rūpintis savo dalinio apgyvendinimu. F. buvo ir XVIII a. Lietuvos kariuomenėje.

Furjerizmas prancūzų socialisto Charles Fourier (1772–1837) mokslas, išdėstytas jo veikaluose Théorie des quatre mouvements et des destinées générales, Le nouveau monde industriel et sociétaire ir kt. Fourier tariasi suradęs visuomenės dėsnius, pagal kuriuos žmonija turėtų kurti harmoningą gyvenimą. Jis analizuoja žmogaus prigimtį, polinkius bei aistras, ir, tuo pasiremdamas, kuria schemą falansterio, tam tikros visuomenės organizacijos, kuri turėtų sudaryti sąlygas harmoningam žmogaus gyvenimui, patenkindama žmogaus polinkius. F. idėjas popularino V. Considérant laikraščiu Phalange, 1843 virtusiu dienraščiu Démocratie pacifique. Prancūzijoje ir ypač Š. Amerikoje buvo atskirų nepavykusių mėginimų F. įgyvendinti. JAV buvo mėginta kurti koloniją Brook Farm.

M. Hillquit, History of Socialism in the United States 1903; *K. Asch*, Die Lehre Ch. Fouriers 1914; *A. Pinloche*, Fourier et la socialisme 1934.

Furka Šveicarijos kalnų perėja tarp Uri ir Valliso kantonų; 2431 m nuo j. l. 1864–66 nutiestas plentas, o 1914 (nuo 1926 naudojamas) siaurasis geležinkelis su 1850 m ilgio tuneliu F. apačia. Į šiaurę nuo F. Damma grupės masyvas su Furkahorn viršūne (3028 m).

Furlanai (it. Friuli) suromanėjusių retų palikuonys dabartinėje Italijos provincijoje Udine (7164 km², 795.228 gyv.). Apie ½ mil. gyv. išlaikę savo retoromanišką kalbą, bet tolydžiai italėja. Katalikai, šviesiaplaukiai, augštesni už italus. Verčiasi žemės ir gyvulių ūkiu, amatais. II a. pr. Kr. romėnų pavergti, VI a. po Kr. priklausė Langobardų hercogijai, Karolio D. laikais frankams, 1077 Akvilėjos patriarchatui. 1420 vakarinė

dalis pateko Venecijos valdžion, o rytinė Habsburgams (1500). 1797 ir Venecijos dalis atiteko Austrijai. 1866 F. atiteko italams, o 1947 rytinė dalis Jugoslavijai. Pirmieji F. kalbos rašto paminklai siekia 1336. F. literatūra negausi.

P. Paschini, Storia del Friuli 3 tt. 1934–1937.

Furlongas (ag. furlong, sen. ags. furlang iš furh ‚vaga' ir lang ‚ilgas') anglų ilgio matas, lygus ⅛ anglų mylios arba 220 jardų (201,1644 m).

Furmanov Dmitrij Andrejevič (1891—1926) komunistinis rusų rašytojas ir žurnalistas. Revoliucijoje ir pilietiniame kare aktyviai dalyvavo, kaip politinis veikėjas, dalinių politinis vadovas, pvz. partizano Čapajevo daliniuose. Jo knygos pasižymi tiksliu dokumentiškumu, bet stokoja meninės konstrukcijos ir formos. Romanas Čapajev (1923) išgarsėjo, kaip pirmas stambesnio masto revoliucinio gaivalo atvaizdavimas. Tą garsą žymiai išplėtė pagal romaną suktas stiprus filmas. F. knygoms lieka istorinė vertė. *J. Bl.*

Furneaux Baso sąsiauryje tarp Australijos ir Tasmanijos kelios didelės ir daug mažų salelių, iš viso 2670 km², apie 800 gyv. Aptiko 1773 Cook'o palydovas kpt. Furneaux. Didžiausioj saloj Flinders (2078 km²) 1835 buvo išlaipinti ir palikti paskutinieji 310 Tasmanijos čiabuvių gyventojų, kurie po kiek laiko išmirė.

Furnivall Frederick James (1825–1910) anglų filologas, krikščionių socialistų sąjūdžio dalyvis ir Londono darbininkų kolegijos (Working Men's College) steigėjas. Ypač daug jis yra rūpinęsis ankstyvosios anglų literatūros studijomis, iš dalies pats leisdamas raštus, iš dalies kurdamas mokslines sąjungas, pvz. Early English Text, The Chaucer, New Shakespeare, Wyclif ir kt. Svarbiausi iš jo leidinių yra A Six-text Print of Chaucer's Canterbury Tales (1868–75). Jis taip pat buvo Philological Society garbės sekretorius ir vienas iš pirmųjų Oxford New English Dictionary talkininkų. Jis bendradarbiavo su pirmuoju to žodyno leidėju, Herbert Coleridge, o po jo mirties kurį laiką, paruošiamuoju medžiagos rinkimo metu buvo vyriausiuoju jo redaktorium.

Furoras (lot.) didelis pasisekimas; triukšmingas viešas pasisekimas; triukšmingas džiaugsmo, nustebimo pasireiškimas.

Furrer Jonas (1805–1861) šveicarų politikas, liberalas, advokatas. 1834 Züricho didžiosios tarybos narys, 1837 jos švietimo tarėjas, rūpinosi pradinių ir vidurinių mokyklų reforma. 1839 tarybos pirmininkas. 1847–48, būdamas Züricho burmistru, rūpinosi naujosios Šveicarijos konstitucijos sudarymu. 1848 išrinktas pirmuoju Šveicarijos prezidentu. Toms pareigoms perrinktas 1852, 1855 ir 1858. Išsp. Das Erbrecht der Stadt Winterthur 1832.

E. Teucher, Unsere Bundesräte seit 1848, 1944.

Fürst 1. C a r l (1854–1935) švedų gydytojas, anatomas ir antropologas. 1888–1919 Lundo univ. prof. Išsp. Anthropologica suecica 1902; Zur Kraniologie der schwedischen Steinzeit 1912; Crania groenlandica 1915; Neolitische Schädel von der Insel Ösel 1914; Tres indices 1933 ir kt.

2. W a l t e r XIV a. Šveicarijos laisvės kovotojas, Wilhelm Tell uošvis, 1317 drauge su A. Melchtaliu ir W. Stauffacheriu stojęs sąmokslininkų priekyje kraštui išvaduoti.

Fürstenberg 1. F e r d i n a n d (1626—1683) Paderborno (nuo 1661) ir Münsterio (nuo 1678) vyskupas. Prieš tai kurį laiką Romoje gyvendamas, popiežiaus Aleksandro VII (nuo 1655) buvo naudojamas politinėms misijoms. Įst. vad. Ferdinando fondą misijoms remti Kinijoje, Japonijoje, š. Vokietijoje. Leido eilėraščius lotynų kalba (Poemata), 1672 išl. Monumenta Paderbornensia (⁴1714).

2. F r a n z (1728–1810) Münsterio kanauninkas (nuo 1749), 1762–80 Kölno kurfiursto Maksimilijono Friedricho ministeris, 1770–1807 generalinis vikaras. 1780 įst. Münsterio universitetą.

K. Ernesti, Franz v. F. Leben und Schriften 1892.

3. J o h a n n W i l h e l m (apie 1500—1568) Vestfalijos baronas, 1540–1544 Aizkrauklės, Daugpilio ir vėliau Viljandi (Fellin) komtūras. Livonijos magistro Henricho von Galeno pastangomis F. buvo išrinktas magistro padėjėju. kadangi Galen pasirinko padėjėju ne Livonijos maršalką Kasparą Münsterį, sąjungos su Lietuva ir Lenkija šalininką, bet F., didelį jos priešą, įtempta vidaus padėtis dar labiau paaštrėjo. K. Münster ieškojo sau pagalbos Prūsuose ir pas Žygimantą Augustą, kuris jį priglaudė. Nesantaika tarp ordino magistro ir arkivyskupo Vilhelmo privedė prie ginkluoto konflikto. F. užpuolė Rygos arkivyskupo pilis, o jį patį su koadjutoriumi paėmė nelaisvėn. Livonija buvo suskilusi į dvi dalis: vienoje arkivyskupo Vilhelmo vadovaujami Lietuvos Lenkijos šalininkai, kitoje, kurios vadu pasidarė F., susitarimo ir su Maskva suartėjimo šalininkai. Kai 1557 V H. von Galen mirė, F. tapo Livonijos magistru. Žygimantas Augustas nenorėjo Livonijoje leisti per F. ir jo partiją įsigalėti Maskvos įtakai, nes ypač Lietuvai tai būtų sudarę didelį pavojų. Be to, išplėtoti prekybiniai ryšiai ir patogus susisiekimas su Ryga buvo skaudžiai nukentėję. Žygimantas Augustas gavo progos aktyviai įsikišti į Livonijos reikalus, kai ten buvo užmuštas jo pasiuntinys Kasparas Lonckis. Ruošdamasis pradėti karą, jis sutraukė didelę kariuomenę, kai F. teturėjo 7000 vok.

raitininkų ir kelis tūkstančius vok. kariuomenės. Žygimantas Augustas, nesiryždamas karo pradėti, pasitenkino jo stovykloje Pasvalyje padaryta sutartimi 1557 IX 14, kuria ne tik Rygos arkivyskupas ir jo koadjutorius buvo į savo vietas grąžinti, bet F. turėjo sudaryti su Žygimantu Augustu prieš Maskvą nukreiptą puolamąją ir ginamąją sutartį. Jos pasekmėje 1558 I rusai, pasipriešinimo nesutikdami, puolė Livonijos rytus. V 12 rusai paėmė Narvą, VI 30 jiems pasidavė Vastselino pilis, ir F. buvo priverstas pasitraukti į Valką, kur jo laukė pralaimėjimas. 1558 VII 9 Viljandi (Fellino) komtūras Gotardas Kettler, su Lietuva ir Lenkija susiartinimo šalininkas, buvo išrinktas F. padėjėju, ir savo sumanumu ir apsukrumu pasidarė lyg antruoju magistru. F. dar bandė savo nepasisekimuose užmegzti ryšį su Danija, bet iš to naudos nebuvo. Tuo tarpu Kettler, Žygimanto Augusto paremtas, greit iškilo. Kadangi jis sudarė įspūdį, kad Lietuva ir Lenkija padės Livonijai, jeigu F. bus pašalintas iš Livonijos ordino magistro pareigų, tai paskutinysis buvo atstatytas (1559 IX 20), jam iki gyvos galvos paliekant Pärnu, Tarvastės ir Helmės pilis. Dėl Pärnu su Kettleriu, IX 21 išrinktu magistru, įvyko konfliktas. F. vietoje jos gavo Viljandi (Felliną) ir Helmę ir sutiko atsisakyti nuo ordino magistro pareigų. Viljandi komtūru F. išbuvo iki 1560 VIII 21. Įsiveržę į tą pilį, rusai F. išsivedė nelaisvėn, kurioje jis mirė.

Fr. Bienemann, Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands 1558–1562 I–V; *E. Zivier,* Die zwei letzten Jagellonen 1915; *S. Sužiedėlis,* Livonijos prijungimas prie Lietuvos (Athenaeum IV 1933, 87–105); ('') Lietuvos ir Livonijos konfliktas 1556–1557 (Athenaeum IX 1 1938, 63–93); *L. Arbusow,* Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands 1918; *R. Wittram,* Baltische Geschichte 1180–1918, 1954, 66–69, 75 psl. *Z. I.*

Fürstenwalde, nuo 1950 oficialiai Spreewalde, r. Vokietijos mst. prie Spree upės, pakeliui iš Berlyno į Frankfurtą a. O.; 21.800 gyv. (1946). Elektros lempų, batų, chemikalų pramonė.

Fürth Bavarijos mst., 4 km į š.v. nuo Nürnbergo; 100.386 gyv. (1953). Tarp F. ir Nürnbergo 1835 nutiestas pirmasis Vokietijoje geležinkelis. Glžk. mazgas su 8 stotimis. Liudviko perkaso uostas. Radijo aparatų didelė gamyba (5600 dirbančiųjų), 5 didelės alaus daryklos, veidrodžių, bronzos daiktų, žaislų, popieriaus, batų pramonė. Už 3 km į p.v. nuo F. senoji pilis, prie kurios 1632 IX 4 įvyko kautynės tarp Gustavo Adolfo ir Wallensteino kariuomenių. 1805 priskirtas Bavarijai, 1818 gavo miesto teises.

Furtum (lot.) vagystė. Romėnų teisėje F. apėmė daugelį tokių nusikaltimų turtui, kurie mūsų teisėje sudaro atskirus nusikaltimus, pvz. pasisavinimą. Kadangi romėnai, bausdami už F., atsižvelgdavo į nukentėjusiojo pergyvenimą, o ne į nusikaltėlio vidaus nuotaiką bei į šiaipjau aplinkybes, tai jie daug griežčiau bausdavo vagį, kai jis pagaunamas bevagiant (in flagranti), negu tais atvejais, kai vagis paaiškėja daug vėliau, kada nukentėjėlis jau yra lyg ir užmiršęs vagystę, kada jam pyktis yra jau beveik praėjęs ir su ta padėtimi jis jau yra apsipratęs. F. manifestum bevagiant pagauta vagystė; F. nec manifestum vėliau paaiškėjusi vagystė. Žr. Vagystė.

Furtwangen Badeno p. Vokietijoje kurortas ir žiemos sporto vieta viduriniojo Schwarzwaldo kalnuose, 870 m nuo j.l.; 5841 gyv. (1952). Laikrodžių, elektrinių aparatų, precizinių instrumentų pramonė. Precizinės mechanikos inžinerijos mokykla, laikrodžių muzėjus.

Furtwängler 1. Adolf (1853–1907) vokiečių archeologas. 1878–79 dalyvavo Olimpijos kasinėjimuose, 1880–94 Berlyno muzėjaus vicedirektorius, nuo 1884 Berlyno ir nuo 1894 Müncheno univ. prof. (kartu ir Gliptotekos dir.). 1901–07 Eginos, Amiklos ir Orchomeno kasinėjimų vadovas. Meno archeologijos atributinės krypties tyrinėtojas. Išsp. Meisterwerke der griechischen Plastik 1893; Die antiken Gemmen 3 tt. 1900 (drauge su K. Reichholdu); Griechische Vasenmalerei 1900–04; Aegina 2 tt. 1906 **ir kt.**

2. Wilhelm (1886—1954), Adolfo F. (1) sūnus, vokiečių dirigentas. Baigęs studijas Münchene, kurį laiką dirigavo Züriche, Breslau, Münchene ir Strasburge; vėliau Lübecko (1911—15) ir Mannheimo (1915—19) operų dirigentas. Mirus A. Nikischui, jo pareigas perėmęs, vadovavo Berlyno filharmonijos (1922—45) ir Leipzigo Gewandhauso (1922–28) orkestro koncertams; 1927–30 Vienos filharmoninio orkestro dirigentas. Laikas nuo laiko dirigavo Beyreutho ir Salzburgo festivaliuose, daug gastroliavo užsieniuose, 1925–27 New Yorke. 1929–34 vyr. Berlyno muzikos vadybos dir. (Generalmusikdirektor), 1933–34 Berlyno valstybinės operos (Staatsoper) dir. ir valstybės muzikos rūmų (Reichsmusikkammer) vicepirm. Protestuodamas prieš nacių propagandos m-jos paskelbtą P. Hindemitho kūrinių uždraudimą, 1934 iš šių visų pareigų pasitraukė, tačiau 1935 vėl grįžo į Berlyno filharmonijos orkestrą ir į valstybinę operą. Dėl įvairiai aiškinamo, kontraversinio F. pritarimo nacių režimui

W. Furtwängler

1945 jam buvo atimtos dirigavimo teisės. 1946 gale denacifikuotas, vėl dirigavo, lankėsi užsieniuose (Švedijoje, Anglijoje) ir 1952 vėl oficialiai perėmė Berlyno filharmonijos orkestro vadovavimą. 1936, 1949 ir 1951 buvo pakviestas diriguoti JAV, tačiau dėl dalies amerikiečių visuomenės protestų į JAV atvykti negalėjo; 1955 numatytos Berlyno filharmonijos orkestro ir F. gastrolės JAV, pastarajam mirus, įvyko, vadovaujant naujam dirigentui H. v. Karajanui.

F. būdinga didelis sugebėjimas atgaivinti kūrinyje kompozitoriaus intencijas, pajėgumas iš orkestro išgauti dar nepastebėtus niuansus, ritmiškas tikslumas ir filosofinės sampratos bei monumentalumo atspalvio interpretacija. Pajėgiausias jis yra vokiečių simfoninėje muzikoje, ypač Beethoveno, Brahmso ir Brucknerio kūriniuose; operinėje muzikoje F. ypač išsiskiria kaip Wagnerio kūrinių interpretatorius. Po A. Nikischo jis yra laikomas žymiausiu vokiečių dirigentu. F. pasireiškė ir kaip kompozitorius. Iš jo gana gausių, vėlyvojo romantizmo krypčiai artimų, kūrinių išskirtina Tedeum 1910, fort. koncertas 1937, 2-ji simfonija e-moll 1948 ir 2 smuiko sonatos. Išsp. Gespräche über Musik 1948 ([5]1955); Ton und Wort 1954 (straipsnių ir kalbų rinkinys; Der Musiker und sein Publikum 1955.

R. Specht, W. F. 1922; *O. Schrenk,* W. F. 1940; *B. Geissmar,* The Baton and the Jackboot 1944 (Musik im Schatten der Politik 1954 4 laida); *F. Herzfeld,* W. F. [3]1950; *W. Seibert,* F. 1950; *C. Riess,* Musik und Politik 1953. *K. O.*

Furuhjelm Annie (1859—1937) suomių politikė, moterų veikėja. 1908 įst. Suomijos švedų moterų sąjungą, nuo 1913 Suomijos parlamento narė, pirmoji Europos moteris parlamente.

Furunkulas (lot.) pūlinis odos (prakaito ar riebalinių liaukų) uždegimas; šunvotė. Uždegimas įvyksta dėl plaukų maišelių, taukinių liaukų, rečiau prakaito liaukų, streptokokų ar stafilokokų infekcijos. F. iškyla dažniau tokiose vietose, kur oda esti mechaniškai jaudinama. Pradžioje pasirodo kietas, skausmingas, paraudonavęs odos pabrinkimas, toliau uždegimas lokalizuojasi; centre susirenka pūliai, votis pratrūksta. Išbėgus pūliams, F. pagyja. Kai vienoje vietoje atsiranda daugiau F., susidaro karbunkulas. F. išvengti padeda švara. Kad F. neplistų, aplinką reikia dezinfekuoti.

Furunkulozė (lot.) pakartotinis furunkulų atsiradimas įvairiose kūno vietose.

Fusa (lot.) muzikoje ⅛ gaidos.

Fusan Korėjos uostas. Žr. Pusanas.

Fusarium žr. Lielius.

Fusicladium grybšių gentis, parazituoja ant įvairių medinių augalų. Grybiena augalo maitintojo audiniuose. Žr. Rauplėgrybiai.

Fusinato Arnaldo (1817–1888) italų poetas, pasireiškęs patriotiniais ir satyriniais eilėraščiais prieš austrus. 1848 dalyvavo ginant nuo austrų Veneciją, 1856 Florencijos teatro dir., 1870 Romos parlamento raštinės vedėjas. Išsp. poemą Lo studente di Padova 1847; patriotinės lyrikos rinkinį Poesie 1853–54; Poesie patriotiche 1870; Poesie complete 1880–81.

A. Alberti, A. F. 1939.

Füssen p. Bavarijos mst. Allgäu Alpių papėdėje, abipus Lecho upės; 10.300 gyventojų (1953); 803 m nuo j. l. XIII–XIV a. buv. vyskupų pilis su valstybine paveikslų galerija. F. yra vasarvietė ir žiemos sporto atrakcijos vieta. Apylinkėse yra Hohenschwangau ir Neuschwanstein pilys.

Füssli Johann Heinrich (ag. Henri Fuseli, 1741 Züriche — 1825 Londone) šveicarų tapytojas ir poetas. J. J. Bodmerio įtakoje įgijo platų literatūros pažinimą. 1763 pabėgo į Berlyną. 1764 Londone rašė odes, vokiečių poezijos istoriją, išvertė Winckelmanną, Lavaterį. Virto anglu ir perėjo tapybon. 1770–78 Italijoje žavėjosi Michelangelu ir antikiniu menu. 1786–90 Boydell Shakespeare'o galerijai nutapyti 9 darbai, ypač ,Vasaros nakties sapnui', padarė F. garsų. 1790 Royal Academy narys, paskui prof. Didieji literatūros klasikų kūriniai sudarė F. meninės vaizduotės pasaulį. Pagal Homerą, Virgilijų, Dantę, Shakespeare, Miltoną, Bibliją, Šiaurės epą ir Nibelungus F. kūrė iliustracijas bei tapybos ciklus. 1799 Miltono ciklas turi per 50 di-

J. H. Füssli: Herkulas ir Diomedo arkliai–žmogėdros

delio formato paveikslų. Visur išsiskirdamas nuo klasicistų, F. sugebėjo išreikšti antikinį heroinį gyvybingumą; stipri judesio dramatika, neperspektyvinis, grynai figūrinis erdvės traktavimas Füssli sieja su vėlyvuoju Michelangelu ir XVI amžiaus italų manieristais. F. neįvykdytas idealas buvo stanzos su freskomis Shakespeare temomis. Jau Goethės apibūdintas, kaip ‚avantiūriškas, tragiškas, humoristiškas', F. savo kūrybos charakteriu artimas ‚Sturm und Drang' poeto–genijaus tipui. Neseniai paskelbtoji dalis jo Züriche ir Londone išlikusių piešinių įgalina giliau įžvelgti į jo labai subjektyvią ir revoliucinę fantaziją, kuri leidžia F. laikyti šalia Goya vienu iš romantizmo ir modernizmo pradininkų. F. artimas yra jo draugas W. Blake (žr.).

A. Federmann, J. H. F. Dichter und Maler 1927; *P. Ganz*, Die Zeichnungen J. H. F. 1947; *N. Powell*, The Drawings of H. F. 1951; *W. Hofmann*, Zu F. geschichtlicher Stellung (Zeitschrift für Kunstgeschichte 1952, 15, 163–178). *P. Rkl.*

Fust Johann (m. 1466 Paryžiuje maru) Mainzo spaustuvininkas. Turtingas Mainzo pirklys, jis 1450 davė lėšų Gutenbergui Mainze spaustuvei įtaisyti ir biblijai bei kitiems spaudiniams spausdinti. Jo patikėtiniu ir faktišku Gutenbergo padėjėju buvo Peter Schöffer. Gutenbergui nesugebėjus jam skolos grąžinti, nuo 1456 Gutenbergo spaustuvė perėjo F., kuris su Schöfferiu sudarė bendrovę, veikusią ligi F. mirties. F. mirus, vedė vienas Schöffer. Pats F. nespausdino, bet tik spaustuvę finansavo.

G. A. E. Bogeng, Geschichte der Buchdruckerkunst I 1928–30, 211–248 psl.; *H. Lehmann-Haupt*, Peter Schöffer of Gernsheim and Mainz 1950.

Fustanela (turk. fustan ‚sijonas', prijuostė') albanų ir nuo 1830 graikų ilgas, ligi kelių, baltas vyrų švarkas, panašus į sijoną. Pirmajam graikų karaliui Otonui apsivilkus F., ji laikoma tautiniu drabužiu.

Fustel de Coulanges Numa Denis (1830–1889) prancūzų istorikas, Strasburgo ir Paryžiaus univ. prof. Jis ypač pagarsėjo dviem veikalais: La cité antique 1864 (J. Blyno liet. vertimas Senovės miestas 1932–34) ir Histoire des institutions politiques de l'ancienne France (6 tt. 1888–92). Abu veikalai parašyti su didele erudicija ir nepaprastai aiškiu stilium. Paskutiniame veikale F. dėsto Prancūzijos socialinę ir ūkinę istoriją nuo tautų kraustymosi iki karoliigų laikų, įrodinėdamas romėniškųjų institucijų išsilaikymą. Tuo būdu F. laikytinas tolydumo (kontinuiteto) teorijos pradininku.

Fusti (it.) prekyboje nuolaida, daroma nuo prekės svorio, kaip kompensacija už įvairias priemaišas (dulkes, lapus, kotus, akmenis ir kt.).

Fustigacija (lot. fustigatio ‚mušimas lazda') mušimas, ypač romėnų ir vėlyvesnių laikų kariuomenėje. Prancūzijoje F. panaikinta 1789, tačiau kitur ši bausmė tebebuvo vartojama dar XIX a.

Fušunas Mandžūrijos Fengtieno provincijos mst. į š.r. nuo Mukdeno; 230.000 gyv. (1952). Akmens anglies kasyklos su pasaulyje didžiausia (apie 10 mil. t per metus) vienos vietos produkcija, naftos ir alyvos gamyba iš skalūnų, aliuminio ir cemento pramonė. Kat. vyskupo rezidencija.

Futa Džalonas (prc. Foutá-Djalon) Prancūzijos v. Afrikos kolonijos kalnuota sritis tarp Nigerio augštupio ir Atlanto vandenyno; 110.000 km², apie 750.000 gyv. Suskilusi, giliais grioviais ir plačiais slėniais išraižyta apie 1500 m augščio plokštakalnė, apimanti Senegalo, Gambijos ir jų įtakų baseinus. Derlingos, daugelyje vietų miškais apaugusios dirvos; auginami kaučukmedžiai, kukurūzai, žemės riešutai, medvilnė. Upių kloniuose randama aukso, augštumose vario ir geležies rūdos. Svarbesnieji mst.: Fugumba (laikomas šventuoju miestu) ir Timbo.

Futas (rus. fut iš ag. foot ‚pėda') rusų ilgio matas, vartotas prieš I pas. karą Rusijoje, taip pat ir Lietuvoje. F. yra lygus 12 colių, arba 30,4794 cm.

Futbolas (ag. football ‚kojinis sviedinys') kamuolinis sportinis žaidimas. F. kilmė labai sena. Jis buvo žinomas graikams, romėnams ir greičiausiai egiptiečiams ir kiniečiams. Viduramžiais F. žaidimas buvo pažįstamas Anglijoje, Prancūzijoje ir Italijoje. Žaidimo tikslas buvo ko ilgiau išlaikyti sviedinį ore, todėl tuo metu buvo vadinamas ‚baliono žaidimu'. Pradžioje F. žaidimas buvo gana pavojingas, nes nebuvo jokių taisyklių, ir žaisdavo kaimas prieš kaimą, gatvė prieš gatvę, panašiai kaip Lietuvoje žaisdavo ritę. Iš romėnų F. žaidimas pateko Anglijon apie 200 po Kr., todėl Anglija laikoma dabartinio F. žaidimo pradininke. Pradžioj gana ilgą laiką F. buvo žaidžiamas parapijos prieš parapiją. Vėliau F. žaidimas paplito mokyklinio jaunimo tarpe, pirmiausia Londone apie 1175. Anglijoje plačiai pradėtas žaisti F. buvo net visai uždraustas karaliaus Edvardo II 1234. Vėliau tas draudimas panaikintas, bet ir dabar Anglijoje sekmadieniais nežaidžiama, kad netrukdytų poilsio meto ramybės. Dabar F. yra paplitęs visame pasaulyje, ir jo yra net 6 rūšys: 1. europinis (ag. soccer), 2. amerikinis, 3. kanadinis, 4. australinis (Australian Rules Football), 5. airinis (Gaelic F.) ir 6. šešių žaidikų (Six-Man Football). Visos F. žaidimo rūšys yra vienos kilmės, bet dabar gerokai nutolusios viena nuo kitos.

E u r o p i n i s F. yra viena iš seniausių F. žaidimo rūšių. Jis labiausiai paplitęs Europoje ir P. Amerikoje. JAV ši F. rūšis atsirado 1884. Žaidžiamas dviejų komandų po 11 žaidikų, dviem kėliniais po 45 min.

su 5 min pertrauka. Aikštės dydis dažniausiai yra 110–90 ilgio ir 75–64 m pločio. Kamuolio apimtis 68–71 cm, svoris 453–396 g. Sviedinys apskritas. Žaidėjų apranga: megstukas su ilgomis ar trumpomis rankovėmis, trumpos kelnaitės, ilgos iki kelių kojinės, raiščiai kojų sąnariams suveržti, kad žaidikas kojų neišsinarintų, vyturai, šarvai blauzdoms apsaugoti nuo sutrenkimo ir specialūs batai su rantuotais padais, kad žaidikas neslystų aikštėje. Žaidimo tikslas daugiau įmušti įvarčių (goal) į priešininko vartus (vartai 2,44 m augščio ir 7,32 m pločio). Sviedinį galima spirti koja, mušti galva ar kita kūno dalimi, išskyrus ranką: tik vienas vartininkas vartų aikštėje gali sviedinį gaudyti rankomis. Žaidimui vadovauja teisėjas ir du užribiniai teisėjai. F. yra kolektyvinis žaidimas, todėl be individualinių žaidikų sugebėjimų (pvz. kamuolio valdymo, vedimo, perdavimų, stabdymo ir kt.) didelės reikšmės turi žaidikų savitarpinis susižaidimas, gynimosi ir puolimo taktika. Atsižvelgiant į žaidimo taktiką, žaidimas gali būti trumpų arba ilgų derinių, pusaugštis arba žemas ir pn. Komanda paprastai šiaip išsirikiuoja: 5 puolikai, 3 saugai, 2 gynikai ir vartininkas (vad. vidurinės Europos žaidimo sistema, ar puolančio vidurinio saugo sistema). Daugelis komandų, ypač paskutiniais laikais, žaidžia 3 gynikų sistema (anglų sistema). Šioje sistemoje vidurio saugas, dengdamas centro puoliką, eina tarsi trečiojo gyniko pareigas. Ši sistema kiek patobulinta dabar vad. W sistema, kur žaidžianti komanda gali gintis ir pulti dviem linijomis. Ginantis, be trijų gynikų, padeda abu sparniniai saugai ir du puolikai: pusdešinis ir puskairis. Puolant panaši sistema. Centro puolikas su sparnais sudaro pirmąją puolimo liniją, o antroji linija susidaro iš pusdešinio ir puskairio puolėjų ir abiejų sparninių saugų. F. žaidimas iš žaidikų reikalauja racionalaus pasiruošimo. Žaidikų amžius nuo 16 iki 35 metų.

Naujoviškasis F. žaidimas atgimė Anglijoje XIX a. Pirmieji F. klubai (Sheffield Club, First Football Club) įst. 1859. 1863 įst. centrinė F. organizacija (The Football Association), ir mėginta suvienodinti žaidimo taisykles. Tai pavyko padaryti 1871, kai atskilę rugby žaidimo šalininkai įst. savo atskirą s-gą (The Rugby Football Union). Nuo to laiko F. ir rugby nuėjo skirtingais keliais. 1882 Anglijoje įst. The International Football Association Board, kuri dabar yra tarptautinis F. taisyklių aiškinimo ir keitimo organas. 1904 V 21 Paryžiuje įst. tarptautinė F. s–ga (Fédération Internationale de Football Association, stp. FIFA). Dabar prie šios s-gos priklauso visos pasaulio valstybės, išskyrus Angliją. Lietuva nuo 1923 iki bolševikų okupacijos irgi priklausė šiai tarptautinei F. federacijai. F. žaidimas yra pati populiariausia sporto šaka pasauly. Dabar sprendžiama, kad F. žaidžia apie 30 mil. sportininkų. Europoje geriausiai F. žaidžia vengrai, austrai, vokiečiai, italai, anglai, čekai; pastaruoju laiku rusai ir jugoslavai iškilo į rimtus varžovus. P. Amerikoje geriausi F. žaidikai yra urugvajiečiai ir argentiniečiai. Žaidimo lygis yra augštesnis tose šalyse, kur šalia mėgėjų yra ir profesionalų klubai.

F. L i e t u v o j e ėmė plisti tik nepriklausomybės laikais. Ligi 1921 plito neorganizuotai. Pirmosios F. komandos įst. kariuomenės daliniuose ir pirmoje sporto organizacijoje LFLS. Diplomatinio korpuso nariai buvo įst. savo komandą (International). Vėliau, įsisteigus daugiau klubų ir F. komandų, 1922 suruoštos pirmosios Kauno F. pirmenybės. Jas suorganizavo ir įvykdė Lietuvos Sporto Lygos Futbolo Komitetas. 1924 įsteigta savarankiška Lietuvos Futbolo Lyga, prie kurios netrukus prisijungė Klaipėdos krašto sporto organizacijos. 1933 valstybei ėmus tvarkyti kūno kultūros ir sporto reikalus, Lietuvos F. Lyga buvo perorganizuota į Kamuolio Žaidimo S-gą, kurioje F. reikalus tvarkė atskiras komitetas. Prie šios s-gos buvo autonominė teisėjų kolegija. Lietuvos F. nugalėtojais buvo: LFLS 1922, 1923, 1927, 1932; sporto klubas Kovas 1924, 1925, 1926; Šančių šaulių sporto klubas Kovas 1933, 1935, 1936; Maisto sporto klubas (MSK) 1934; Klaipėdos Sporto S-ga (KSS) 1928, 1929, 1930, 1931, 1937, 1938; LGSF 1939. Lietuvoje F. žaidimas buvo labai populiarus. Geriausius F. vienetus turėjo šios sporto organizacijos: LFLS, Kovas, MSK, KSS, LGSF, Švyturys, C. JSO, Sveikata, Tauras. F. žaidimas buvo suskirstytas į klases. Geriausiai žaidusios komandos sudarė Lietuvos lygą, toliau ėjo sričių klasės, kurių buvo keturios apygardos, dar žemiau buvo A ir B klasės. Prieauglis turėjo savo jaunių ir jaunučių klases.

F. lygis Lietuvoje nebuvo augštas, ir pradėjo kilti tik paskutiniaisiais nepriklausomojo gyvenimo metais. Lietuvos futbolininkai turėjo keliasdešimt tarpvalstybinių rungtynių. Europos gerųjų F. komandų po kelias per metus lankydavosi Lietuvoje, tuo būdu žymiai prisidėdamos prie F. klasės pakėlimo. Lietuva, Latvija ir Estija kasmet ruošdavo vad. Pabaltijo F. turnyrus. Geriausi Lietuvos futbolininkai buvo St. Garbačiauskas, S. Sabaliauskas, V. Nopencas, R. Marcinkus, A. Lingis, J. Citavičius, V. Balčiūnas, V. Bartuška, N. Čerekas, R. Žebrauskas, Tallat–Kelpša, V. Abramikas, Jankauskas, Z. Sabaliauskas, Dzindziliauskas, J. Galvičius, S. Skalskis, J. Bužinskas, J. Sližius, broliai Ilgūnai, V.

Geležiūnas, Ar. Cenfeldas, St. Paberžis, Kersnauskas, V. Jaškevičius, J. Klimas, V. Stašinskas, St. Darius, Č. Šuopys, Vl. Adomavičius, F. Tašius, A. Vilimavičius, Bubnovas, Baliulevičius, Skeivys, Gudelis, Dirgėla, K. Brazauskas, G. Kaminskas, Jeršovas, broliai Bankauskai, Juozapaitis.

Amerikinis F. savo pradžia laiko 1874. Tais metais Montrealio ir Harvardo univ. turėjo du susitikimus Cambridge, Mass. Anksčiau šis žaidimas vadinosi ‚Bostono žaidimu'. Vėliau jis keitėsi ir plito tik Amerikoje, akademinio jaunimo tarpe, todėl dažnai jis dar vadinamas ‚Amerikos kolegijų futbolu' (American College Football). Tarpkolegine F. S-ga (Intercollegiate Football Association) įkurta 1873. Jos steigėjais buvo Harvardo, Yale, Princentono, Columbijos ir Rutgers univ. atstovai. Čia buvo nustatytos pagrindinės žaidimo taisyklės, pagal kurias buvo leidžiama sviedinys nešti rankomis; tuo būdu jis galutinai atsiskyrė nuo europinio F. žaidimo.

Amerikinis F. žaidžiamas $100 \times 53^1/_3$ jardų aikštėje. Vartai statomi 10 jardų už galinės linijos (profesionalams žaidžiant, vartai statomi pačioje galinėje linijoje). Vartų šoniniai virpsčiai yra 18 pėdų ir 6 colių augščio su skersiniu, kuris turi 18 pėdų ir 6 colius ir yra 10 pėdų augščio. Sviedinys pailgas, ir jo apskritimas negali būti mažesnis kaip 28 coliai ir nedidesnis kaip 28½ colio. Sviedinio svoris 14–15 uncijų. Pripūsto sviedinio spaudimas turi būti nemažesnis kaip 12½ iki 13½ svarų. Žaidimas turi 4 kėlinius po 15 min. Tarp pirmojo ir antrojo kėlinio daroma 1 min. pertrauka, tarp trečiojo ir ketvirtojo — 15 min. pertrauka. Žaidimą tvarko keturi teisėjai, vienas aikštės teisėjas ir linijos teisėjas. Žaidžiama po 11 žaidikų komandoje. Žaidžiant sviedinys nešamas rankomis, mušamas pirmyn arba perduodamas savam žaidėjui. Taškai skaitomi, kai sviedinys pagal nustatytas taisykles pereina galinę aikštės liniją arba įmušamas į vartus. Taškai skaitomi nuo 1–6. Amerikinio F. žaidimas yra labai komplikuotas. Taisyklės numato net 60 rūšių baudų. Jis gana žiaurus.

Tai matydami, amerikiečiai sugalvojo jaunimui daug švelnesnį F. žaidimą, kurį pavadinio šešių žaidikų F. Jis pradėtas žaisti tik 1934. Tai labai tinkamas žaidimas jaunimui. Jis labai plečiasi JAV tarp mokyklinio jaunimo. 1953 JAV buvo per 30.000 komandų. Pastaruoju metu jis jau persimeta Kanadon. Šio žaidimo kūrėjas yra amerikinio F. žaidikas St. E. Epler. Šešių žaidikų F. turi visus europinio F. pradus. Aikštės dydis yra 240×120 pėdų. Aikštė prie vartų atskirta linija 30 pėdų atstu nuo galinės linijos. Žaidikas pasiekęs šią liniją, privalo šauti į vartus. Ši taisyklė apsaugo žaidikus nuo susigrūdimo prie vartų, kur paprastai atsitinka daugiausia susižeidimų. Vartai turi 25 pėdas pločio, šoniniai virpstai 20 pėdų augščio, skersinis 9 pėdos nuo žemės. Oficialios šio žaidimo taisyklės nustatytos 1938 (The National 6–Man Committee). Šiam žaidimui vartojamas amerikinio F. sviedinys. Žaidimui popularinti leidžiamas specialus žurnalas ‚The Six–Man Football Magazine'.

Kanadinis F. žaidimas labai artimas amerikiniam. Jo pradžia laikoma 1920. Sviedinys vartojamas toks pat, kaip ir amerikiniame F. Aikštės dydis 110×65 jardų. Vartai tokie patys, kaip ir amerikinio F. Komandą sudaro 12 žaidikų. Taškų skaičiavimas visai panašus į amerikinio F. taškų skaičiavimą. Kanadinio F. žaidimą galima laikyti tarpiniu žaidimu tarp amerikinio ir anglinio rugby žaidimo. Kanadoje šis žaidimas yra labai popularus. Kanadiečiai turi 4 profesionalų lygas ir vieną mėgėjų lygą, kurios tvarko šią sporto šaką Kanadoje.

Airinis F. yra kilęs Airijoje. Tikroji žaidimo pradžia nėra žinoma. 1527 šis žaidimas jau buvo labai popularus Dubline. Senasis žaidimas daug kuo skyrėsi nuo dabartinio. Žaidėjų skaičius komandoje nėra griežtai ribotas. Pradžioje žaisdavo miestas prieš miestą arba parapija prieš parapiją. Žaidėjų skaičius siekdavo nuo 25 iki 100. Komandos galėdavo turėti nuo 5 iki 30 žaidikų daugiau už savo priešininką. Žaidžiančios komandos vyriausias uždavinys buvo permušti sviedinį per savo miesto ar parapijos ribą. Atstumas kartais būdavo nuo kelių iki keliolikos mylių. Žaidimo dienomis komandos neturėdavo jokio poilsio. Pailsėdavo tik pasiekusios tašką ir grįždamos į žaidimų pradmę. Žaidimas prasidėdavo labai iškilmingai su prakalbomis, koncertais, šokiais ir kt. pramogomis, bet baigdavosi labai tyliai, nes abiejų komandų žaidikai būdavo labai apdaužyti: su pakių mėlynėmis, sugurintomis nosimis ir kt. sužalojimais. Žaidžiant buvo stengiamasi ko daugiau sužaloti priešo žaidikų, kad lengviau pasiektų savo pagrindinį tikslą. Prieš šimtmetį šis žaidimas neturėjo nei savo vardo, nei oficialių taisyklių: jis buvo vadinamas laisva kova visomis priemonėmis (free–for–all fight). Rimtesnieji šio žaidimo dalyviai ir žiūrovai susirūpino užkirsti kelią dažnai pasitaikantiems žiaurumams ir neleistiniems sužalojimams. 1884 įst. Gaelic Athletic Association, kuri išleido šio žaidimo taisykles. Buvo nustatyta 15 žaidikų komandos. Sviedinys galima spirti kojomis ir nešti rankomis, kaip krepšinyje, tik negalima sviedinio mesti į vartus rankomis: jis turi būti įspirtas į vartus koja. Žaidimas padalytas į du puslaikius po 30 min. Kai sviedinys įmušamas

į vartus, gaunami 3 taškai ir kai augščiau vartų — 1 taškas. Aikštė turi nuo 140 iki 160 jardų ilgio ir nuo 84 iki 100 jardų pločio. Vartai 7 jardų pločio ir 4 jardų augščio. Šoniniai vartų virpstai 8 jardų. Vartų aikštė 15×5 jardų. Šauti į vartus galima nearčiau kaip per 21 jardą nuo vartų. Sviedinys vartojamas europinio F. Airinis F. labai popularus Airijoje, bet kitur retai kur žaidžiamas. JAV jį popularina ateiviai iš Airijos. Ypač jis ėmė plisti po II pas. karo. Dabar New Yorke yra įkurta Gaelic Athletic Association, kuri tvarko šį žaidimą JAV. Daugiausia jis paplitęs Naujojoje Anglijoje.

Australinis F. yra visai skirtingas nuo europinio. Jo pagrindinis tikslas — ko toliausiai numušti sviedinį. Šis žaidimas labai popularus Australijoje. Jo pradžia siekia 1858. Šio žaidimo kūrėju laikomas H. C. A. Harrison (Melbourne). Žaidimui vartojamas rugby sviedinys. 1858 pirmame žaidime komandos turėjo po 40 žaidikų, ir buvo žaidžiama kelių akrų žemės plote. Dar ir dabar žaidimo aikštės dydis nėra griežtai nustatytas. Dažniausiai vartojama yra 180×150 jardų arba 190×170 jardų aikštė. Vartai, kaip ir amerikinio F. Sviedinio svoris 16½ iki 17 uncijų. Žaidikų skaičius yra dabar nustatytas nuo 18 iki 20 kiekvienoje komandoje, 15 žaidikų stovi aikštėje, kiti už aikštės ribų, kurių uždavinys grąžinti sviedinį į žaidimą, jei jis pakliūva į užribį. Žaidimas dalijamas į 4 kėlinius po 25 min., žaidžiama be pertraukos, tik pasikeičiama vietomis. Jei sviedinys įmušamas į vartus, skaitoma 6 taškai, jei augščiau skersinio — 1 taškas. Žaidikai sviedinį gali spirti kojomis arba nešti rankomis, bet nedaugiau kaip 10 jardų, ir tada turi atiduoti kitam žaidikui arba žemę sviediniu paliesti. *A. Kt.*

Futhork (futhark) visų Skandinavijos runų (žr.) ženklų bendras pavadinimas, paimtas nuo pirmųjų raidyno ženklų: f–u–th–o–r–k. F. atskiria du tipus: Skandinavijos ir vėlesnįjį Anglijos. Skandinavijos F. dalijamas į ilgąjį iš 24 ženklų ir trumpąjį iš 16 ženklų. Abu F. turi 9 bendrus ženklus.

Futliaras (vok. Futteral) makštis, įmautė, dėklas, dėžutė dūžtantiems ir kt. daiktams sudėti, pvz. smuikui, akiniams, bižuterijai ir kt.

Futuristas (prc. futurist) futurizmo šalininkas mene, literatūroje, muzikoje.

Futurizmas (prc. futurisme) 1. literatūroje ir mene sąjūdis, atsiradęs XX a. pradžioje. F. įkūrimo data 1909 metai, kada italų poetas Marinetti Paryžiaus dienraštyje Le Figaro paskelbė pirmąjį F. manifestą, išdėstydamas naujojo sąjūdžio pagrindus ir tikslus. Marinetti savo manifeste dėstė, kad jo proklamuojamas sąjūdis orientuosis į ateitį, ir dėl to vadinsis futurizmu; reikalavo nutraukti ryšius su tradicija, sudeginti muzėjus, akademijas, bibliotekas ir kt.; atsižadėti praeities, jos etinių ir estetinių normų bei vertybių ir kurti naują pasaulio viziją, neturinčią nieko bendro su senąja ‚griuvėsių kultūra'; skelbė dinamizmą ir reikalavo dainuoti ne sentimentalines emocijas, bet mašinų ritmą ir jėgos bei smūgio grožį. F. poetika bei estetika buvo išsamiau suformuluota 1912 Milane išleistos futuristinės antologijos įvade ir rėmėsi tradicinių normų griovimu. F. bandė panaikinti skyrybą, įvesti beprasmių žodžių vartojimą, įpilietinti eilėraštį–kaligramą ir t.t. F. greit paplito visoje Europoje, susiskaldydamas į daugybę smulkesnių srovių. Daugiausia šalininkų susirado ir ilgiausiai išsilaikė Italijoje ir Rusijoje. Po fašistinės revoliucijos Marinetti, jau ir anksčiau pasireiškęs jėgos garbinimu ir karą laikęs žmonijos dezinfekcijos priemone, tapo oficialiu Mussolini imperijos dainiumi. Porevoliucinėje Rusijoje F. kurį laiką buvo oficiali literatūrinė srovė, o jos vadas V. Majakovskis — revoliucinio režimo poetas. Lietuvoje F. atstovavo Keturių Vėjų grupė (K. Binkis, A. Rimydis, J. Žlabys–Žengė, Salys Šemerys–Šmerauskas, J. Tysliava, T. Tilvytis — poetai ir P. Tarulis–J. Petrėnas — beletristas). Pas mus F. atėjo iš Rusijos. Lietuviškieji futuristai daugiausia dėmesio kreipė į poezijos surevoliucinimą ir formalinį jos atnaujinimą. Savo manifeste jie žadėjo kovoti su įkvėpimu, studijuoti žodį ir kalti iš jo naujos poezijos ‚dirbinius'; savo kūrybą grįsti liaudies poezija; apvalyti poeziją nuo ‚gražumynų', nuvalkiotų žodžių ir formų.

Pirmasis tapybinio F. manifestas buvo paskelbtas 1910 Torine. Jo iniciatoriai — it. dailininkai U. Boccioni, C. Carrà, L. Russolo, G. Severini, G. Balla. Istoriškai imant, tapybinis F. buvo nukreiptas prieš Paryžiaus m-los kubizmo statiškumą. Svarbiausiu dalyku tapyboje futuristai laikė dinamiškumą ir reikalavo, kad paveikslas būtų pats judėjimo pojūtis. Futuristinės skulptūros pagrindai išdėstyti 1912 U. Boccioni suredaguotame Futuristinės Skulptūros Manifeste. Architektūrinio F. teoriją suformulavo Sant–Elia savo Futuristinės Architektūros Manifeste (1916).

F. T. Marinetti, Le Futurisme 1911; *A. Moretti,* Il Futurismo 1939; *G. Lehrman,* De Marinetti à Maiakovski 1942; *U. Boccioni,* Pittura, scultura futurista 1914; *C. Carrà,* Guerra pittura 1915; *G. Severini,* Du cubisme au classicisme 1921; Keturi Vėjai 1923–27, Nr. 1–4. *A. Č.*

2. Muzikoje — futuristinės literatūros ir meno tiesioginėje įtakoje I pas. karo pradžioje Italijoj išryškėjusi ‚naujosios muzikos' kryptis. Jos idėjiniame pagrinde, griežtai atmetus romantinės muzikos sampratą, glūdi noras muzikoj išreikšti moderniosios technikos, elektros, mechanikos, industrijos ir t.t.,—žodžiu, XX a. civilizacijos

ir (ypač miesto) žmogaus, dvasią. Šiam tikslui pasiekti, muzikinio garso (tono) sąvoka buvo pakeista ‚triukšmagarsiu' ar tiesiog triukšmu. (Todėl Prancūzijoj F.M. yra vadinamas b r u i t i s m e — prc. bruit ‚triukšmas'). F.M. pradininku laikytinas italų kompozitorius Francesco Balilla Pratella (g. 1880), perkėlęs 1912 Marinetti idėjas į muzikos plotmę ir davęs vieną pirmųjų F. M. kūrinių Musica futurista 1912. Tačiau ryškiausias F.M. pradininkas ir kartu kraštutiniausias jo atstovas yra Luigi Rùssolo (1886–1947), 1913 paskelbtu ‚triukšmo meno' manifestu praplėtęs ne tik teorinius F. M. pagrindus, bet taip pat sudaręs ir vad. futuristinį orkestrą, kuris susideda iš eilės ‚triukšminių instrumentų' (intonarumore), pvz. įvairių metalų atkarpos, akmens nuolaužos, stiklas, traukinių, fabrikų švilpukai, sirenos ir t.t. Šiais ir panašiais ‚instrumentais' gaunami įvairūs dūžiai, trenksmai, švilpimai, kaukimai; taip pat vartojami žmogaus ir gyvulių riksmai, spiegimai, kriokimai ir pn. Su tokiu orkestru L. Rùssolo 1914 davė pirmą F.M. koncertą.

Nors F.M. Italijoje didesnio pasisekimo nesusilaukė, visdėlto jis pasiekė kitus kraštus, ir maždaug 1920–30 laikotarpyje turėjo, kad ir laikinės, reikšmės eilei kompozitorių. Tiesa, muz. priemonių atveju L. Rùssolo kraštutinumų buvo vengiama: jau minėtieji kaikurie ‚instrumentai' buvo vartojami normalaus orkestro sąstate tik paskiriems efektams išgauti, nors pasitaikydavo ir išimčių. Šiaipjau orkestre gan žymią vietą užėmė mušamieji instrumentai. Tačiau idėjinėje plotmėje kaikuriais atvejais buvo nueita net dar toliau — mėginta muzikoje išreikšti cheminius junginius, fizikos dėsnius, ir t.t. Tuo būdu susidarė ir kitos, F.M. sąvokon įeinančios ar kiek nuo jos nutolusios, ‚naujosios muzikos' smulkesnės kryptys: konstruktyvizmas, urbanizmas ir pn. Tai paprastai galima matyti iš pačių kūrinių pavadinimų, kurie dažnai nusako jų turinį ir kryptį. Prancūzijoje būdingu F. M. atstovu kurį laiką buvo A. Honegger (Pacific 231, Rugby, Skating Rink). Gana gyvą pritarimą F. rado JAV kompozitorių tarpe: G. Antheil (Ballet mécanique, Airplane Sonata), F. S. Converse (Flivver 10.000.000), H. Cowell (Synchrony) ir ypač E. Varèse (Hyperprism, Intégrales, Density 21.5, Ionisation); išsiskyrė taip pat meksikietis C. Chávez (Energia; H. P.). Tarybų Sąjungoje F. tapus kuriam laikui beveik oficialia literatūrine srove, tuo pačiu metu populiarus bei proteguojamas buvo ir F.M., — S. S. Prokofjev (Pas d'acier), A. V. Mosolov (Zavod), J. S. Mejtus (Dnieprostroj) ir kt. — tačiau, paskelbus 1932 ‚socialinio realizmo' teoriją, jis buvo pasmerktas ir atmestas. Lietuvių muzikoje F. rado dar mažesnį atgarsį, negu literatūroje; šiaipjau paskirų jo bruožų pasitaiko V. Bacevičiaus kūryboje (pvz. Elektrinė poema).

Tuo po 1930 F.M. kaip vientisa kryptis ėmė blėsti; nepagelbėjo ir 1934 Marinetti paskelbtas vad. ‚aeromuzikos' manifestas. Nors ir kuriam laikui saviškai praplėtęs muz. akiratį, F. vėlesnei muz. raidai ryškesnės įtakos nepadarė, nebent išskyrus tematinį paįvairinimą ir mušamųjų instrumentų vartosenos praplėtimą.

L. Rùssolo, L'arte dei rumori 1916; *F. Busoni,* Entwurf einer neuen Ästhetik der Tonkunst [2]1916; *H. Pfitzner,* Futuristengefahr [3]1921; *F. B. Pratella,* Scritti vari 1932; *M. Graf,* Modern Music 1946; *N. Slonimsky,* Music Since 1900; ([3]1949); *N. Demuth,* Musical Trends in the 20th Century 1952; *C. Sachs,* Our Musical Heritage [2]1955.

K. O.

Futurum (lot.) sutrumpintai vartojamas užuot t e m p u s f u t u r u m, būsimasis, veiksmažodžių ateities žymimasis laikas. Šalia to dar vartojamas f u t u r u m p e r f e c t u m (arba f u t u r u m s e c u n d u m), būsimasis atliktinis laikas.

Fux Johann Joseph (1660–1741) austrų vargonininkas ir kompozitorius, polifoninio stiliaus meistras, vadinamas ‚Austrijos Palestrina'. Kilęs iš mažo ir neturtingo Austrijos kaimelio (Hirtenfeld), buvęs vargonininku ‚Zu den Schotten' bažnyčioje Vienoje 1696, pasiekė Šv. Stepono katedros 1705 ir karaliaus rūmų 1715 kapelmeisterio vietas. Parašė per 400 veikalų, bažnytinių (290) ir pasaulinių. Jo ‚Missa canonica' savo rūšies unikumas, kuriame panaudotos visos galimos kanono formos. Svarbiausiu F. veikalu laikoma ‚Gradus ad Parnassum' (1725), parašytas lotyniškai dialogo forma. Pirmoje šio veikalo dalyje dėstoma kontrapunkto teorija, antroje kompozicijos praktika. Veikalas susilaukė daugelio leidimų, ir yra išverstas į italų, prancūzų, vokiečių ir anglų kalbas.

A. Liess, J. J. F. 1948. *Iz. V.*

Fuzan žr. Pusanas.

Fuzariozai žr. Lielius.

Fuzelis, fuzelio aliejai, mišinys amilo ($C_5H_{11}OH$) ir butilo (C_4H_9OH) alkoholio, kuris atsiranda alkoholinės fermentacijos metu kaip pašalinis produktas. F. turi blogą kvapą ir labiau nuodingas, negu etilo alkoholis. Pašalinami rektifikacijos būdu.

Fuzija (lot. fusio) 1. susiliejimas, susijungimas (pvz. dviejų ar daugiau įmonių susijungimas lygiomis teisėmis į vieną įmonę); 2. junginys, sąjunga, koalicija (pvz. dviejų ar kelių partijų susiliejimas); 3. lydinys, mišinys.

Fuzilieriai (prc. fusilier iš fusil ‚šautuvas') XVII a. Prancūzijoje ir kituose kraštuose taip buvo vadinami šautuvais ginkluoti raitininkai. Po I pas. karo šis pavadinimas išnyko.

fz. muzikoje stp. forzato (it.) sustiprintai, stipriai pabrėžiant.

G

G, g vienuoliktoji liet. ir septintoji lot. raidyno raidė, vartojama balsingam gomuriniam priebalsiui žymėti. Visų pirma ji yra kilusi iš lot. G, kuri, pridedant skersinį brūkšnelį, buvo sudaryta iš C. Patys romėnai raidę C yra per etruskus pasiskolinę iš gr. gamos (gammos), toliau savo ruožtu kilusios iš semitų gimel (‚kupranugaris'). Iš pradžios romėnai viena raide C žymėjo du garsus — k ir g; pvz. Dveno įraše parašyta cosmis Virco, vėliau cōmis Virgo. Bet tokia žymėsena garsinei lot. rašybai pasirodė nepatogi, ir todėl ilgainiui C buvo pradėta skirti nuo G.

G: 1. romėnų skaičiavime 400, su viršutiniu brūkšneliu 400.000;

2. muzikoj penktasis tonas (G–dur);

3. astronomijoj galaktinis ilgis;

4. astrofizikoj žvaigždynų spektro tipas;

5. spektroskopijoj spektro linija mėlyname ruože.

g: 1. gramas;

2. tono ženklas (g–moll);

3. astronomijoj galaktinis plotis;

4. fizikoj ir geofizikoj svorio jėgos pogreitis;

5. astrofizikoj antrinės spektro charakteristikos, būdingos milžiniškoms žvaigždėms.

γ (gr. gamma) radioaktyvūs spinduliai, pagal Ruthefordą elektromagnetinis bangavimas.

Ga stp.: 1. galis (cheminis elementas; 2. Georgia (JAV valstybė).

Gabala senovės š. Fenikijos uostas.

Gabalai (lot. Gabali) galų giminės kiltis, gyvenusi p. Prancūzijoje (Akvitanijoje).

Gabana 1. kuokšta, šieno ar šiaudų glėbys, kiek žmogus rankomis apkabina; 2. mažos vasarojaus grįžtės, kuriomis suriša gubų viršų.

Gabaonas, Gibeonas, biblinis mst. į š. nuo Jeruzalės, dabar el Džib.

Gabardinas (prc. gabardine) vilnonis, pusvilnonis arba medvilninis audinys, išaustas stačiu kiperiniu (gabardininiu) pynimu. Metmenys šukuoti vilnoniai siūlai, ataudai šukuoti vilnoniai ir kočioti vilnoniai, pusvilnoniai arba medvilniniai siūlai. Kad gabardinis pynimas būtų ryškesnis, G. apretūroje paprastai ne kerpamas, bet svilinamas. G. vartojamas apsiaustams, eilutėms ir kt. moterų bei vyrų drabužiams. Apsiaustams G. kartais esti impregnuojamas.

Gabaritas (prc.) 1. mašinos ar mechanizmo šablonas arba kontūras, pagal kurį paskiriama vieta jiems esamoje patalpoje arba nustatomas jiems statomos patalpos dydis.

2. Geležinkeliuose — kontūras, iš kurio neturi išeiti, iš vienos pusės, lokomotyvai ir vagonai (riedmenų G.), o iš kitos — pats kelias su jam priklausančiais tiltais, viadukais ir trobesiais (pastatų G.). G. vadinamas taip pat vartų pavidalo prietaisas prikrautoms platformoms tikrinti, kad krovinys neišeitų iš riedmenų G.

3. Jūrininkystėje — laivo kontūrai pagal ilgį, plotį ir augštį. Juos svarbu turėti, išleidžiant naujus laivus, statant pataisai į dokus, praleidžiant per užtvankas bei kanalus.

4. Tą pačią reikšmę G. turi ir lėktuvų statyboje bei eksploatacijoje. *J. Mtc.*

Gabartai k. Sintautų vls., Šakių aps., 1923 buvo 5 ūkiai, 59 gyv. 1885 iš G. su audiniais Varšuvos parodoje dalyvavo Ona Kasparavičienė ir laimėjo 10 rublių premiją.

Gabašvili Gigo (1862–1936) gruzinų dailininkas, peisažistas ir portretistas, realistinės krypties. Iš žinomesnių kūrinių pažymėtini: Trys miestiečiai, Miegantis Chevsuras, Alaverdoba ir kt.

Gabė (Blasia) gabinių šeimos kerpsamanių gentis. Lietuvoje dažna G. dailioji (B. pusilla), auga smėlyje arba šviežiai nukastoje žemėje drėgnose ūksminėse vietose.

Gabelenz 1. Hans Conon v. der (1807—1874) vokiečių kalbininkas ir politikas. 1848–49 Altenburgo hercogijos ministeris pirmininkas ir Frankfurto parlamento narys. Parašė melaneziečių, malajų indėnų ir kt. kalbų gramatikas. 1843–46 kartu su J. Löbe išleido Vulfilos raštus. Išsp. Éléments de la grammaire mandschoue 1833; Beiträge zur Sprachenkunde 1852; Die melanesischen Sprachen 1860–73 ir kt.

2. Hans Georg Conon v. der (1840–1893) vokiečių kalbininkas, kalbininko Hans Conon von der Gabelenz sūnus. Iš pradžios Leipzige studijavo teisę, bet vėliau daugiausia tedirbo kalbotyrinį darbą. Eidamas 16 metus, jis pradėjo kinų kalbos mokytis iš savo tėvo, o paskiau ir pats tapo žymiu sinologu. 1878 buvo išrinktas

ekstraordinariniu Leipzigo, o 1889 ordinariniu Berlyno univ. R. Azijos kalbų ir germanų kalbotyros profesoriumi. 1876 jis išleido metafizinį kinų veikalą ‚Thai–kih–thu' su įvadu bei komentarais ir 1881 parašė kinų kalbos studijoms didžiai svarbią ‚Chinesische Grammatik'. Taip pat vertingas yra jo ir bendrasis kalbotyros įvadas ‚Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse' 1891 ([2]1901), dėl savo plataus požiūrio ir blaivo pagrindinių kalbotyrinių problemų sprendimo dar ir dabar tebeturįs nemaža svarbos šių dienų kalbų mokslui. *P. S.*

Gabelsberger Franz Xaver (1789–1849) vokiečių stenografijos kūrėjas. G. ligi tol vartotų geometrinių linijų vietoje stenografijos elementams pavartojo atskiras raidžių dalis. Išsp. Anleitung z. deutschen Redezeichenkunst oder Stenographie 1834; Redezeichenkunst 1843 ir kt. G. sistema ilgainiui buvo pritaikyta ir kitoms kalboms. Be to, jis išrado skaičiavimo mašiną.

C. Johnen, Allgemeine Geschichte d. Kurzschrift 1940 (4 laida).

Gabes 1. Viduržemio jūros įlanka Tunisijoje, kitaip Mažasis Sirtas.

2. Tunisijos š. Afrikoje uostas prie G. įlankos ir G. oazės su 200.000 datulių palmių; 22.512 gyv. (1946). Išvežama datulių palmių vaisiai, apelsinai, fygos, vynas, vilnos ir odos. Sen. Tacapae.

Gabii (dabar Paulano) senovės lotynų mst. Latiume į r. nuo Romos prie Via Praenestina; pagal padavimus čia buvęs išaugintas Romulas.

Gabija iš senų laikų nėra paliudyta; ją pirmą kartą sutinkame tik 1580 J. Lasickio knygelėj ‚De Diis Samagitarum'. Čia minima dievaitė G a b i j a, į kurią žmonės kreipdavęsi prireikus džiovinti javus prieš kuliant: G a b i e d e u a i t e p o k i e l k i g a r u n u l e i s k i k i r b i x t u, t.y. Gabija dievaite, pakelk garą, neleiski kibirkštų. Šalia to jo dar vartojama M a t e r g a b i a, t.y. moterų gabija, deivė, kuriai šeimininkė skirianti pirmą kepamą kepalą, atitinkamai pirštais pažymėtą (M a t e r g a b i a e deae offertur a foemina ea placenta, quae prima e mactra sumta digitoque notata, in furno coquitur), ir P o l e n g a b i a, t.y. peleno (židinio) gabija, židinio ugnies globėja (P o l e n g a b i a diva est, cui foci lucentis administratio creditur). Bet daugiau G. ‚ugnies deivė' niekur kitur nebesutinkama. Gyvojoj žmonių kalboj vartojama G. veikiausiai yra ne kas kita, kaip iškilmingas ugnies pavadinimas: šventa g a b i j a, būk rami ant vietos (P. Kriaučiūno užrašyta iš Suvalkijos); gyvenk su mumis ramybėje, šventa g a b i j a (Plungė). Panašiai vartojama ir g a b ė t a: šventa g a b ė t a, linksmai gyvenk su mumis (A. Akelaitis); šventa g a b ė t a, sugobta gobėk, sužiebta žibėk (Kaltinėnai). Kad čia G. ir gabėta vartojama ugnies reikšme, rodo ne tik tiesioginis kreipimasis į ugnį, kurią mūsų žmonės iš senovės didžioj pagarboj laikė ir šventa vadino, bet ir atitinkama sen. prūsų vartosena: Ohow mey myle s w e n t e p a n i k e ‚o mano mieloji, šventoji ugnele!' Kaip K. Būga jau 1911 yra pastebėjęs ir iš pačių kalbos duomenų aiškiai matyti (plg. s u g o b t a g o b ė k), G. yra sietina su g o b t i ‚gaubti, dengti', g a b a n a ‚glėbys, kuokšta' ir kt. Pirminė jos reikšmė galėjo būti ‚gobtinė, gobiamoji (ugnis)'. Kad G. būtų kilusi iš rus. G a f i j a, kaip kad savo laiku A. Brückneris manė, visai netikėtina: viena, pati rus. G a f i j a yra nesena lytis, vėliau atsiradusi iš A g a f i j a (nuo gr. A g a t h ē ‚geroji' : a g a t h o s ‚geras'; mūsų A g o t a yra visų pirma paskolinta iš lenk. A g a t a); antra, iš G a f i j a mūsų kalboj pirmiau būtų galėjusi atsirasti *G o p i j a, ne g a b i j a; ir trečia, plati to žodžio vartosena mūsų žmonių kalboj, jo gausūs tolimesnieji dariniai (pvz. g o b i j a, g a b ė t a, vietomis taip pat pavardėmis vartojama, A. Juškevičiaus g a b i k ė ‚piktoji dvasia, velnias' ir kt.) ir reikšminė sąsaja su g o b t i, g o b ė t i neabejotinai rodo, kad G. yra mūsų pačių darinys. Matyti, paveldėtinė, indoeuropiškoji u g n i s (plg. sen. indų a g n i s ‚ugnis; ugnies deivė', lot. i g n i s ‚ugnis' ir kt.), nuo senovės garbinta bei šventa laikyta, mūsų galėjo būti ir kitais vardais pavadinta, panašiai kaip kad mes ir kitus branginamus arba bijomus dalykus dažnai netiesioginiais vardais vadiname (žr. Eufemizmas).

W. Mannhardt, Letto-Preussische Götterlehre 1936, 352, 372 psl.; *A. Brückner,* Zeitschrift für vergl. Sprachforschung 1922 I 184–85; *J. Balys,* Liet. tautosakos skaitymai 1948 II 25–32; *W. C. Jaskievicz,* Studi Baltici 1952 IX 81–82; *Pr. Skardžius* Aidai 1954 V 222–223. *P. S.*

G. t a u t o s a k o j e. Nors istoriniai šaltiniai G. vardą pradeda minėti gana vėlai, bet iki pat mūsų dienų šią sąvoką gerai pažįsta tautosaka. Visoje Lietuvoje plačiai yra žinomi namų ugnies vardai: Gabija ir Gobija, Gabėta ir Gobieta, taip pat įvairios išvestinės tų žodžių formos: Abija, Obija, Tobija, Zobija, Gubieta, Gabietėlė, Gabijonėlė, Gobelija ir kt. Kokia yra žodžio G. reikšmė, aiškėja iš šių liaudiškų aiškinimų: ‚G. yra kiekviena krosnyje deganti ugnis ar net pelenais apkoptos anglys' (Plungė); ‚G. yra ugnis aptaisyta, apkaupta ir peržegnota' (Linkuva); ‚G., arba ‚gabvieta', senovėje buvo vadinama tokia paaugštinta vieta kamine, kur kūrendavo ugnį ir valgyti virdavo' (Kaltinėnai, Tauragė); ‚G. vadinama todėl, kad ji viską susigabia, susiima' (Šimonys). Praetorius apie 1690 rašė, kad nadruvės moterys taip kalbėdavusios vakare sukaupdamos ugnį: ‚Szwenta Ponyke (Ugnele), asz tawe gra-

szei palaidossu, kadda ne papyktum bai'. Maldelių į ugnį yra gana daug užrašyta (žr. Lietuvių Tautosakos Lobynas II, 45–50 psl.). Jas kalba eidama gulti namų šeimininkė, pirma gražiai sutvarkiusi ugniavietę, arba židinį (rytiečiai sako ,židinę'), t.y. sukaupusi žarijas, jas apkasusi pelenais ir peržegnojusi. Tose maldelėse prašoma arba net įsakoma, kad ugnis būtų rami, per naktį miegotų, nevaikščiotų ir nesudegintų namų. Kai viralas nusilieja ant ugnies ar druska iš netyčių ant jos nubyra ir ima spragsėti, reikia sakyti: ,Šventa Gabija, būk pasotinta'. Tai ugnies maitinimas, arba auka. Kiti dar, įkasę žarijas duobėn, pastato katiliuką švaraus vandens ir sako: ,Ugnele, pasimaudyk, atsilsėk!' (Tverečius). Ugniai iškritus troboje ant aslos (,išėjus pasivaikščioti'), reikia jos ne išgąsditi, bet tyliai sakyti: ,Gabija, eik gulti!', ir ugnis paklausydavusi, pati grįždavusi į krosnį (Šilalė). Arba reikia sakyti: ,Ugnele, Gabija, neik paskui mane!' Gaisrui ištikus, nereikia nuo ugnies bėgti, nes ji seks paskui. Gaisrą galįs užgesinti, kas žinąs ugnies vardą. Kadangi kiekviena ugnis turinti savo vardą, tai tų vardų esą gana daug, ir gaisro metu reikia atspėti tikrasis tos ugnies vardas, — tada ją sulaikysi. Tai senas tikėjimas: jeigu žinai demono vardą, tai jį turi savo valdžioje.

Visa tai rodo, kad senovės lietuviai ugnį laikė didelėje pagarboje, ją ,šventą' vadino. Neišaiškinta, ar mūsų G. turi kokio ryšio su senovės germanų deivėmis Gabiae (pvz. ,dea Germangabis', dea Idbans Gabia', nd. linksnyje ,Alagabiabus' ir Ollogabiabus' ir kt.), kurių vardai randami lotyniškai įrašyti senuose paminkluose (vienu atveju iš 238–244 metų); germanų apgyventose vietose ir tos deivės aiškinamos, kaip ,davėjos' (K. Helm. Altgermanische Religionsgeschichte 1913 I 373 tt., 403 tt.). Senovės lietuviai, atrodo, gerbė ugnį, kaip gamtos elementą, t.y. dar nevisai suasmenintoje formoje. *J. B.*

G. vadinama ir namuose daryta, tiesiog iš vaško sutrinta ar tik dagtį vaške išmirkant, žvakė. G. buvo deginama namuose pasišviečiant, o pašventinta — pirmą kartą į naujai pastatytą namą įžengiant, per gimtuves ir iki krikšto, jaunąją į bažnyčią palydint ir jaunuosius į namus priimant, prie ligonio, mirusiojo, per vėlių atminimus. Taip pat G. buvo deginama, velnius iš namų vaikant ir vaiduoklius gaudant. *A. Mž.*

Gabija 1. Lietuvių literatūrinis almanachas, 1907 Krokuvoje J. A. Herbačiausko išleistas ir skirtas A. Baranausko 5 metų mirties sukakčiai paminėti, kuriame šalia senesnės kartos rašytojų (Basanavičiaus, Jakšto) pasireiškė mūsų ano meto naujųjų literatūrinių krypčių atstovai M. Gustaitis, J. A. Herbačiauskas, S. Kymantaitė (vėliau Čiurlionienė) ir kt.

2. Neperiodinis literatūros žurnalas, leidžiamas nuo 1951 Brooklyne, N.Y. Iki 1955 išėjo penki numeriai. Red. Stepas Zobarskas. Žymesnieji bendradarbiai: J. Aistis, B. Brazdžionis, J. Cicėnas, J. Jankus, V. Krėvė, V. Maciūnas, N. Mazalaitė, V. Ramonas, J. Savickis, I. Šeinius, J. Tysliava ir kt. Leidžia knygų leidykla Gabija.

3. Literatūros metraštis spaudos atgavimo 50–čiui ir tremties 10–čiui paminėti (Brooklyn 1954). Red. J. Aistis ir St. Zobarskas. Išleido knygų leidykla Gabija.

4. Meno d-ja Marijampolėje (įst. 1912). 1913–20 jos pirmininku buvo Jonas Bendorius, chorą atgaivino 1918 Antanas Vaičiūnas.

5. Muzikos ir Dramos Draugija (įkurta 1914 III, veikė iki 1953) South Bostone, Mass. Pirmąją valdybą sudarė: K. Pratapas, D. Šapalis, H. Stukienė, J. Palionis ir J. Pranaitis. Pirmuoju dirigentu buvo M. Karbauskas, 1914 VII 7 — 1926 M. Petrauskas, vėliau: A. Bačiulis, P. Apšiega, Z. Neviackienė, J. Nevedauskas, S. Pauras ir J. Dirvelis. G. pastatė daug operečių, beveik visas M. Petrausko operečių premjeras, 1924 V 30 premjerą ,Eglė žalčių karalienė' operą, pačiam autoriui dalyvaujant. Be to, vaidindavo dramas, komedijas, rengdavo koncertus (apie 600). D-jai ypač nusipelnė S. Mockus, A. Ivas, adv. F. Bagočius, adv. N. Rastenis, St. Vitaitis ir kt. Keletą metų veikė 130 vaikų choras. G. ilgą laiką turėjo apie 100 narių chorą. G. išleido M. Petrausko ,Lietuviškos Dainos' IV sąs. 1918. *J. Ž.*

6. Knygų leidykla, įkurta 1947 Schwäbisch Gmünd, Vokietijoje. Jos įkūrėjas ir savininkas Juozas Sodaitis. Vokietijoje G. išleido įvairių leidinių apie 60.000 egz. tiražo. JAV leidykla pradėjo veikti 1949. Prie leidyklos Brooklyne buvo suorganizuotas lietuvių spaudos centras, pirmasis liet. knygynas, kuriame buvo sutelkta visi laisvajame pasauly išeiną lietuviškieji leidiniai. Iki 1955 G. leidykla išleido 36 knygas, jų tarpe nemaža literatūros vaikams. Stambiausias leidinys yra Gabijos metraštis (1954). Be to, leidžia Gabijos literatūros žurnalą.

Gabin Jean (g. 1904) prancūzų filmų aktorius, pasižymėjęs charakteringais vaidmenimis. Filmuose vaidina nuo 1930. Žymesni filmai: Maria Chapdelaine (1934); La grande illusion (1937); Quai des brumes (1938); Le Plaisir (1952). 1941–45 vaidino Hollywoodo filmuose, JAV. 1951 už vaidybą filme ,La nuit est mon royaume' apdovanotas geriausio aktoriaus vardu Venecijos filmų festivalyje.

Gabiniai (Haplolaeneae) kerpsamanių šeima. G. šeimai priklauso gentys Blasia ir Pellia.

Gabinijus (Gabinius) 1. Romos šventasis (šventė II 19), pagal legendą kunigas, šv. Suzanos tėvas ir pop. Kajaus brolis; miręs Diokletiano persekiojimų laikais.

2. A u l u s (m. 47 pr. Kr.) Romos liaudies tribūnas, 67 pr. Kr. pompėjininkas. Kaip Pompėjo legatas dalyvavo 66 pr. Kr. kare su Mitridatu; 61 pretorius, 58 konsulas, 57–55 jis numalšino sukilusius žydus ir valdė Siriją; grįžęs Romon, buvo apkaltintas ėmęs kyšius ir ištremtas. Cezaris 49 leido jam grįžti ir paskyrė valdyti Graikiją.

Gabirol Salomon ben Jehuda, žr. Avicebron.

Gabys ež. Kruonio vls., Trakų aps., 18,7 ha ploto, 6 km į p.v. nuo Kalvių bžk.; iš jo teka Lapainia (Nemuno); paviršius 146,0 m nuo j.l.

Gabižmonas Mažeikių aps. Ylakių ir Židikų vls. upelis, Kvistės (Varduvos, Ventos) kair. įtakas, 7,3 km ilgio, teka į p.r., deš. įtakas Poškupis.

Gabjaujis ir **Gabjauja** jau seniau pažįstami mitologiniai vardai. Pirmą kartą G a b j a u j i s ,sandėlių, svirnų dievas, deus horreorum' minimas 1673 Teofilio Schulzo liet. gramatikoj. XVII a. M. Praetorius savo veikale ,Deliciae Prussicae' mini G a b j a u j ą ,javų bei jų pastatų (svirnų) deivę' ir aprašo iškilmes, vadinamas G a b j a u j o m i s arba G a b j a u j a i s (tuometinės vok. rašybos pavyzdžiu jis rašo G a b j a u g a, G a b j a u g j a ar G a b j a u g i s, kur g reiškia ne ką kita kaip jotą), kurių metu, pabaigus kulti javus, Gabjaujos garbei būdavęs pjaunamas ir aukojamas gaidys. Prieš puotą, paėmęs į ranką pilną kaušelį alaus, šeimininkas pradėdavęs: ,Viešpatie dieve, G a b j a u j a, mes tau padėkavojom, jog galėjom tavo šitas geras dovanas gerai išdirbti ir t.t.' Vėliau iš M. Praetoriaus raštų G a b j a u j a pateko į J. Brodovskio ir P. Ruigio žodynus, kur ji yra pavirtusi ,turtų deive'. Tarp 1850–60 A. Kosarzevskiui tekę Gabjaujos vardą Lyduvėnų parapijoj girdėti keiksme: kad tave pagautų G a b j á u j o s! Miežinio žodyne g a b j a u j a yra ,valgis javų džiovinimo metu', o A. Juškevičiaus — ,puota pabaigus kulti'. Kilimo G a b j a u j a yra ne kas kita kaip ,jaujos gabija' arba kaip K. Būga manė, ,jaujos gobėja'; todėl jau ir M. Praetorius Gabjaują aiškiai siejo su j a u j a, G a b j a u j o m i s vadindamas ne tik kūlimo pabaigtuves, bet ir patį kūlimą jaujose. Iš dalies tai gal patvirtina ir Brodovskio bei Ruigio vartojamas J a g a u b i s ,ugnies dievas', kuris galėjo būti sudarytas užuot J a u g a b i s; dėl darybos plg. g a l v o r y š i s šalia r y š g a l v i s, N o r v a i š a s šalia V a i š n o r a s ir kt.

K. Būga, Apie liet. asmens vardus 1911, 8t.; *A. Brückner,* Zeitschrift für vergl. Sprachforschung 1922 I 184–185; *W. Mannhard,* Letto-Preussische Götterlehre 1936, 544, 572 tt.; *H. Usener,* Götternamen 1948, 90 psl.; *J. Balys,* Lietuvių tautosakos skaitymai 1948 II 29; *H. Biežais,* Die Religionsquellen der baltischen Völker 1953, 107 psl.
P. Š.

Gablas (prc. gable, lot. gabulum) dekoratyvus stogelis gotinėje architektūroje portalų ir langų viršuje. Jis pripildytas ažūriniais ir kitokiais ornamentais, apsodintas krabais, šonuose turi pinaklius, smaigaliai užsibaigia fleuronais. Renesanse G. vietoje dedami klasikinių formų frontonai.

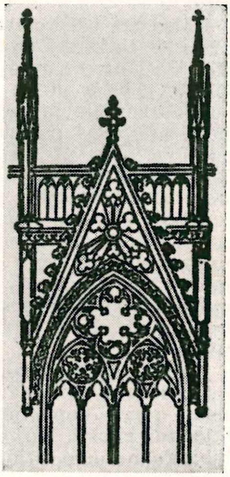
Gablas

Gabliko ežeras žr. Gaulikas.

Gablonz mst., žr. Jablonec nad Nisou.

Gablotė (it. gablotta) įstiklinta dėžė ar spinta, vartojama muzėjuose, krautuvėse įvairiems išstatomiems daiktams laikyti.

Gabon 1. Prancūzijos Pusiaujo Afrikos kolonijos š.v. pajūrio įlanka. 70 km ilgio, 16 km pločio, 5–20 m gylio natūralus uostas ir prancūzų karo laivyno bazė.

2. Prancūzijos Pusiaujo Afrikos kolonijos dalis prie Atlanto vandenyno (G. įlankos), apimanti Ogovės upės baseiną; turi 274.840 km² su 430.000 gyv. (1951). G. traukiasi pajūriu per 800 km; jos paviršius iš granito, susidariusi plokštakalnė ligi 1200 m augščio, apaugusi dausos miškais arba krūmų savanomis. Klimatas š. dalyje dausinis, pietuose padausinis, bet vienodas (25°C). Kritulių iškrinta per metus apie 2000 mm. Auginama bananai, žemės riešutai (arašidai), ryžiai, kaučukmedžiai, palmės. Siaučia malarija, drugys ir miego liga. Gyvena pigmėjų ir bantų negrų tautelės. Administracinis centras Libreville.

Gabrėlai vsd. Kurklių vls., Ukmergės aps. Čia 1936 ant Nevėžėlės upelio inž. A. Banėnas buvo įrengęs pirmąją Lietuvoje automatinę hidroelektrinę stotį. Vandens kritimas 5 m; elektrinės kelių ha tvenkinys sudarė bendrą baseiną su apie 1,5 km² Nevėžos ežeru, o tai buvo labai naudinga stoties debitui reguliuoti. Pagrindinis šios elektrinės srovės vartotojas buvo elektrinis ūkio malūnas, pastatytas gretimame Užnevėžių bžk. Be to, elektra buvo įvesta į bažnyčią, mokyklą ir kelius gretiminius vienkiemius, kur elektros energija buvo

naudojama ne tiktai šviesai, bet kūlimui, malkoms pjauti, medžiui apdirbti, virti ir net kambariams šildyti. Kilnojamuoju kino aparatu mokykloje buvo pradėta rodyti mokykliniai filmai. Buvo numatyta elektra aprūpinti ir kitus apylinkės vienkiemius ir elektrifikuoti vietos pieno nugriebimo punktą.

Gabrėnas Kazimieras (g. 1878 III 26 Kupiškyje) techniko išsilavinimą įgijo Rygoje ir 1902–19 įvairiuose Rusijos uostuose dirbo statybos ir uostų gilinimo darbus. 1906 su vasarnamio projektu dalyvavo pirmoje lietuvių dailės parodoje Vilniuje. Grįžęs į Lietuvą, 1921–27 dirbo revizoriumi. 1927–32 Klaipėdos uoste statybos ir uosto gilinimo darbų vedėjas. 1933 išėjo į pensiją. Spaudos draudimo metu rašinėjo žineles į Amerikos lietuvių laikraščius. G. su savo projektais dalyvavo valstybės spaustuvės, metalinių pinigų, Šventosios uosto, V. D. muzėjaus konkursuose. 1933 parašė taisykles prekybiniams laivams ir motorlaiviams tikrinti.

Gabrialavičius Stanislovas (m. 1579) Vilniaus kapitulos kanauninkas ir archidiakonas, narys komisijos antrajam Lietuvos statutui ruošti. Po jo mirties jo turtinga biblioteka buvo atiduota Vilniaus kapitulai.

Gabričevskij Georgij Norbertovič (1860–1907) rusų gydytojas, bakteriologas. 1889–91 specializavosi pas Ehrlichą ir Kochą. Maskvos univ. dėstė bakteriologiją ir įst. bakteriologijos inst. Atliko svarbių tyrinėjimų difterito, skarlatinos, malarijos, čumos ir kt. ligų srityje. Išsp. Medicinskaja bakteriologija [4]1909 ir kt.

Gabriel Jacques–Ange (1698–1782) prancūzų architektas, vienas prancūzų klasicizmo pagrindėjų, paskutinis ,architecte du roi'. 1742 architektūros akad. prezidentas. Siekė formų suprastinimo, sugriežtinimo ir jautraus proporcijų ištobulinimo. 1751 statė École militaire Paryžiuje. 1754–65 sukūrė Place de la Concorde aikštės architektūrinį ansamblį su dviem vienodos išvaizdos rūmais (Hôtel des Monnaies ir Hôtel de Crillon). Iš pradžių dirbo angliškojo paladianizmo įtakoje (Chr. Wren), bet susipažinęs su graikų architektūra, G. perėjo prie grynojo klasicizmo (pvz. 1762–68 statyta Le petit Trianon Versalio parke). Ir vidaus įrengimuose (kambariai Versalio, Fontainebleau ir kt. pilyse) G. vis labiau atsisako rokoko puošnumo bei spalvingumo.

G. Gromort, J. A. G. Sa vie, son oeuvre 1933.
P. Rkl.

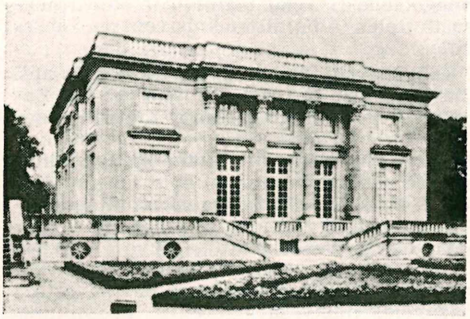

J. Gabriel Mažojo Trianono rūmai

Gabrieli 1. A n d r e a (apie 1510—1586) italų kompozitorius ir vargonininkas, Adrian Willaert (Venecijos mokyklos įsteigėjo) mokinys. Nuo 1566 šv. Morkaus katedros Venecijoje vargonininkas. Kaip mokytojas turėjo eilę mokinių, tapusių garsiais kompozitoriais: Giovanni Gabrieli (jo brolvaikis), Hans Leo Hassler ir Jan Pieter Sweelink (Šiaurinės Vokietijos vargonininkų mokyklos įsteigėjas). G. kūrybą sudaro mišios, psalmės, giesmės (Sacrae cantiones 1566 ir 1578; Cantiones ecclesiasticae 1576), madrigalai 3–6 balsų (7 knygos 1572–88), ricercari vargonams. Jo svarbiu veikalu laikomas Magnificat octavi toni trims chorams. G. kūryba pasižymi spalvingumu, ramumu, plačiomis linijomis, nepaprastu balsų vedimu. Su juo prasidėjo Italijos mokyklos dominavimas.

G. Benvenuti, G. Cesari, Istituzioni e monumenti, Andrea e Giovanni Gabrieli e la musica strumentale a San Marco 1931.

2. G i o v a n n i (1557–1612) italų vargonininkas, kompozitorius ir mokytojas, Andrea G. brolvaikis ir mokinys. 1575–79 G. gyveno Münchene. 1586 užėmė šv. Morkaus katedroje (Venecijoje) pirmojo vargonininko vietą, kur dirbo iki mirties. Kaip kompozitorius stovėjo Venecijos mokyklos priešakyje. G. kūryba reikšminga instrumentalės muzikos raidai. Savo Sacrae symphoniae a 6–16 (išsp. 1597) pirmose dalyse jis naudojo kelių chorų motetus, antrose šalia vokalinių psalmių randame instrumentalinių canzone ir sonatų, taip pat ir madrigalų.

G. Stares Bedbrook, The Genius of G. G. (M. Rev. VIII, 1947); *K. von Winterfeld,* G. G. und sein Zeitalter 3 tt. 1834. *Iz. V.*

Gabriel y Galán José Maria (1870–1905) ispanų poetas, lyrikas. Savo poezijoje vaizdavo Kastilijos ir Estremadūros valstiečių gyvenimą. Eilėraščių rinkiniai: Estremeñas 1902; Castellanas 1902; Campesinas 1904 ir kt. Raštų rinkinys Obras completas 2 tt. 1909, [25]1941.

Gabrielis (hebr. ,Dievo vyras') angelas, paaiškinęs Danieliui regėjimą apie aviną ir ožį, vaizduojančius medus ir graikus, ir pranešęs Mesijo atėjimo metą po 70 metų–savaičių, kunigui Zakarijui pranešęs Jono Krikštytojo, Mesijo pirmatako, ir šv. M. Marijai Kristaus gimimą. Pobiblinėje literatūroje (Henoko knygoje) vad. arkangelu. Šventė III 24.

Gabrieliškės k. Girkalnio vls., Rasenių aps., 1923 18 ūkių, 135 gyv., 12 km nuo Ariogalos, 2 km nuo Girkalnio. Piliakalnį 1910 tyrinėjo L. Krzywicki ir be kitko jame rado romėnų monetų (Morkaus Aurelijaus ir kt.) ir grūdų.

L. Krzywicki, Pilkalnia w Gabrieliszkach (Księga pamiątkowa celem uczczenia Uniw. Stefana Batorego 1931.

Gabrilavos miškas Žaslių vls., Trakų aps., 160 ha. Dirvožemis priemolio. Vyrauja drebulė, priemaišoje uosis. Veisiasi stirnos, lapės, kiškiai.

Gabrilovič Osip Salomonovič (1878–1936) žydų kilimo rusų pianistas, dirigentas. 1894 baigęs Petrapilio konservatoriją, ėmė koncertuoti Europoje ir JAV. 1918–36 Detroito simfoninio orkestro dirigentas. Parašė simfoniniam orkestrui uvertiūrą–rapsodiją ir smulkesnių kamerinių kūrinių. Buvo vedęs rašytojo Mark Twain dukterį Clara Clemens.

Gabrys Juozas (g. 1897 V 25 Maskvoje) statybos inžinierius. 1914 baigė realinę gimnaziją Belove, nuo 1914 studijavo Maskvos kelių inžinerijos inst., 1917 baigė karo inžinerijos mokyklą Kieve. 1919—25 tarnavo karininku Lietuvos kariuomenėje. 1927 baigė LU technikos fak. 1927–36 dirbo Susisiekimo Ministerijoje kaip Plentų ir Tiltų Skyriaus viršininkas ir vyr. Kelių V-bos direktorius (1930–35). 1941 — 44 Kauno mst. savivaldybės statybos skyriaus inžinierius. 1928–36 LU ir VDU vyr. asistentas, 1937–39 priv. doc., 1939–41 doc., 1941–44 e.o. prof. 1938 Rygos univ. gavo inž. dr. laipsnį. Be to, nuo 1928 buvo Augštesniosios Technikos Mokyklos mokytoju Kaune. 1948 atvyko į JAV, kur iki 1953 rudens profesoriavo Massachusetts State University ir nuo 1953 rudens University of Dayton, Ohio. Technikos klausimais rašė Mūsų Žinyne, Sąsiekoje, Savivaldybėje. Išsp. Užtaisų sprogdinimas su elektra 1921; Medinių sijinių tiltų tipai 1923; Plentai ir grįsti keliai 1930; Gruntkeliai 1930; Gelžbetoniniai ir betoniniai tiltai 1931; Žemės darbų skaičiavimas 1933; Betoninės ir gelžbetoninės trijų šarnyrų arkos 1937; Moderniosios kelių konstrukcijos 1938 ir kt.

J. Gabrys

Gabrys–Paršaitis Juozas (1880 II 22 Garliavoje — 1951 VII 26 La Chaux, Monts-de-Corsier sur Vevey, Šveicarijoje) visuomenininkas ir politikas. Pradž. mokyklą lankė Garliavoje, 1890–99 mokėsi Marijampolės gimn. Už lietuvišką veiklą (slaptą spaudos platinimą ir susirašinėjimą su lietuvių veikėjais) 1899 buvo suimtas ir 6 mėn. išlaikytas Suvalkų Kalvarijos kalėjime, o paskui ištremtas Rusijon. Apsigyvenęs Odesoje išlaikė gimnazijos kurso egzaminus ir 1903 įstojo į Odesos univ. teisių skyrių. Kilus 1905 revoliucijai, G. nutraukė studijas ir sugrįžo į Lietuvą, kur kaip Lietuvių Demokratų partijos narys aktyviai dalyvavo Mokytojų Sąjungos ir Lietuvos Valstiečių Sąjungos veikloje ir revoliuciniame sąjūdyje. Susirėmime su rusų žandarais ties Žiūriais-Gudeliais sunkiai sužeistas. 1905 Didžiojo Vilniaus Seimo dalyvis ir sekretorius. 1906 pradžioje išvyko užsienin — Paryžiui, paskui Šveicarijon, kur tęsė teisių studijas Lausanne universitete. 1906 pabaigoje grįžo Lietuvon, o vėliau nuvyko į Odesą, kur 1907 baigė teisių mokslus.

J. Gabrys-Paršaitis

Policijos ieškomas, G. 1907 išvyko Paryžiun, kur Sorbonoje gilino teisines, socialines ir literatūrines studijas. Parašė kelis vadovėlius mokyklų reikalams. 1909 Tėvynės Mylėtojų Draugystės lėšomis buvo išleisti V. Kudirkos raštai (VI tomai), kuriuos jis redagavo ir parašė išsamią rašytojo biografiją. 1910 JAV telkė lėšas tolesnei veiklai.

1911 įsteigė Paryžiuje Lietuvių Informacijos Biurą ir dalyvavo Londone tautų kongrese, kuriam įteikė memorandumą apie lietuvių tautos būklę. 1912 dalyvavo Pavergtųjų Tautų Sąjungos (Union des Nationalités) steigime, redagavo jos leidinį Annales des Nationalités. Aktyviai prisidėjo prie I tautų kongreso Paryžiuje 1912, II — Paryžiuje 1915 ir III — Lausanne 1916 suorganizavimo, kuriuose buvo iškelti laisvo tautų apsisprendimo dėsniai. 1914 nuvyko į JAV ir rugsėjo mėn. dalyvavo Lietuvių Seime Chicagoje, kur buvo įsteigtas Tautos Fondas ir Lietuvių Tautos Taryba. Šių organizacijų pavedimu ir lėšomis 1915 Paryžiuje pradėjo leisti prancūzų ir anglų kalba Pro Lituania, kuriame buvo ginami lietuvių tautos reikalai. 1915 rudenį išsikėlė į Lausanne, kur buvo perkelti taip pat Lietuvių Informacijos Biuras ir Pavergtųjų Tautų Sąjunga su jų leidiniais Pro Lituania ir Annales des Nationalités. Šveicarijoje per visą I pas. karą buvo dirbamas plataus masto Lietuvos reikalų propagavimo darbas, kuriame G. veikliai dalyvavo. Lygiai jis prisidėjo prie visos eilės lietuvių konferencijų suorganizavimo Šveicarijoje. Jose dalyvavo tiek vokiečių užimtos Lietuvos, tiek Amerikos lietuvių delegacijos.

Suorganizavus Augščiausiąją Lietuvių Tautos Tarybą Šveicarijoje, I pas. karo pabaigoje ėmė reikštis nuomonių skirtumų tarp G. ir Vilniuje įsikūrusios Valstybės Tarybos. Jų pagrinde glūdėjo G. įsitikinimas, kad jam turi atitekti vadovaujamas vaidmuo atsikuriančiosios Lietuvos valstybės gyvenime. Ambicingas, dažnai nesiskaitąs su priemonėmis, dirbąs keliais frontais (tai su prancūzais, tai su vokiečiais, ypač per baroną Friedrichą von der Roppą, kilusį iš Lietuvos), G. pagaliau su Valstybės Taryba suėjo į griežtą konfliktą. Tolimesnė G. veikla vis labiau ima nustoti visuomeninio pobūdžio, o kaikuriuos jo veiksmus tegalima išaiškinti kaip paliestos ambicijos padiktuotus žygius (1919 II parašytas laiškas V. Kapsukui, kuriame jis per Tarybų Rusijos pasiuntinį Berne Berzinį siūlė palaikyti ‚nuolatinį kontaktą'; leidinys La Lituanie Indépendante Lausanne mieste — jo iš viso 1919 išėjo 5 nr., — kuris be išimties buvo nukreiptas prieš Valstybės Tarybą ir jos veikėjus. Savo laikyseną Valstybės Tarybos atžvilgiu G. apibrėžė pamflete ‚Kodėl aš nerėmiau V. Tarybos', taip pat prancūzų leidinyje Vers l'Indépendance Lituanienne. Po I pas. karo 1919 atvykęs į Lietuvą su prancūzų militarine misija, jis netrukus su ja į konfliktą suėjo dėl savo ryšių su vokiečiais.

Lietuvos nepriklausomybės pirmaisiais metais G. prie aktyvaus politinio darbo nepritapo. Trumpą laiką (1925–26) buvo Lietuvos generalinis konsulas Karaliaučiuje. Šiaip gyveno daugiausia Šveicarijoje, kur Monts-de-Corsier sur Vevey kartu su žmona (šveicarė Marie Henriette Desponds) turėjo įsigijęs ūkį.

G. domėjosi proistorės ir kalbos klausimais ir 1944 išsp. La Parenté des langues hittite et lithuanienne et la Préhistoire, taip pat penkių veiksmų tragediją ‚Viriotas', Héros national ibéro-lusitan 1948.

Pasibaigus II pas. karui, bandė įsijungti į lietuvišką darbą. 1946–48 leido fiktyvinės organizacijos ‚Lietuvos Gelbėjimo Komiteto' vardu neperiodinius leidinius: hektografuotą leidinį Tautos Sargyba, kurio leidimo vieta buvo nurodyta Lyon (Prancūzijoje); be to, Messager Balte, tarsi leidžiamą ‚Baltų Komiteto' (tariamoji leidimo vieta Lyon). Šiuose leidiniuose ypač aštriai puolė Vliką ir S. Lozoraitį. 1946–48 išleido kelis atsišaukimus ‚Lietuvių Radikalų–Demokratų Bloko' vardu bei paskelbė ‚Lietuvių Direktorijos Tremtyje Deklaraciją'. Taip pat siuntinėjo prieš S. Lozoraitį ir Vliką nukreiptus laiškus svetimšaliams, prisidengdamas lietuvių partizanų vardu ir pasirašinėdamas A. Tauro, Tautino ir kt. vardais. 1949 G. sustabdė bet kurią viešą veiklą.

Išsp. Lietuvos valsčius ir jo ydos 1905; Lietuvos aprašymas 1905; Lietuvių kalbamokslis 1906, [2]1912; Geografijos vadovėlis su spalvotais žemlapiais ir 100 paveikslėlių 1912; V. Kudirkos raštai (VI tomai su G. parašyta rašytojo biografija) 1909; Lietuvių literatūros apžvalga 1913–1916; Vytauto ir Lietuvių veikmė ties Grunvaldu 1911; Lietuvių–Lenkų unija 1915; Kodėl aš nerėmiau Lietuvos Laikinosios Valdžios 1920.

Prancūzų kalba išleisti svarbiausieji raštai I pas. karo metu ir trumpai po karo: La nation lituanienne; Le Problème des nationalités et la paix durable; Carte ethnographique de l'Europe; La Situation de l'Église Catholique en Lithuanie; l'État Lituanien et Mitteleuropa; Vers l'Indépendance lituanienne; C. Rivc vardu: La Lituanie suos le joug allemand 1915–1918; Inorodetz: La Russie et les peuples allogènes; Kareivis: La Lituanie sous la domination russe; La Parenté des langues hittites et lituanienne et la Préhistoire 1944; Viriotas 1948. Be to, bendradarbiavo Varpe, Ūkininke, Vilniaus Žiniose, Lietuvoje, Vienybėje Lietuvninkų, Drauge, Draugijoj ir kt.

Jean Pélissier, J. G., son role dans la renaissance nationale lithuanienne et son activité politique 1918; *J. Pélissier* et *** (J. Gabrys), Les Principaux artisans de la Renaissance Nationale Lithuanienne 1918. *A. Grt.*

Gabriūnas Kazys (g. Laukminiškių k., Kupiškio vls.) knygnešys. Nuo Aušros pasirodymo ligi spaudos atgavimo iš Prūsų Lietuvos gabeno knygas ir skleidė Kupiškio apylinkėje; bendradarbiavo su S. Didžiuliu (žr.) ir kt. 1900 ir 1903 dalyvavo akcijoje, paduodant prašymus dėl lietuvių spaudos, kurių vieną pats sugebėjo carui įteikti. 1905 dėl revoliucinio darbo turėjo bėgti į JAV, iš kur grįžo 1912.

Gabševičius 1. Andrius (1826 — 1892 VIII 28 Ostrove) 1846–49 mokėsi Varnių seminarijoje, 1849–53 VII Petrapilio dvas. akad., kunigu įšv. 1850; pabaigė teologijos magistru ir tuojau paskirtas Varnių seminarijos moralinės teologijos ir homiletikos prof. Ilgainiui garbės kanauninkas. 1860 XI 12 vysk. Valančius išgavo iš Vilniaus mokslo globėjo leidimą paskirti jį Kauno gimn. kapelionu kun. Mažonavičiaus vietoje. Čia tuojau G. pradėjo kovą su tos gimnazijos dirketorium Vasiljevu dėl gimnazijos bažnyčios (buv. Bernardinų), kurią šis norėjo paversti cerkve. Gimnazijos direktorius su inspektorium Barščevskiu pradėjo jį kaltinti organizavus slaptą lenkų gimnazistų ratelį. Gindamas gimnazistus, fiziškai įžeidė Barščevskį, ir Vilniaus gen. gubernatoriui įsakius, globėjas 1861 XI 1 jį pašalino iš kapelionų, o 1861 XII 4 Kauno policija, pašalinusi mėginusius prie jo neprileisti gimnazistus, išvežė į Oloneco gub. Jo vietoje vysk. Valančius paskyrė lietuvių poetą Klemensą Kairį, netrukus

irgi ištremtą. Ištrėmime G. gyveno Petrozavodske, nuo 1875 buvo Poltavos vikaru, vėliau ėjo kunigo pareigas Ostrove, Pskovo gubernijoje.

J. Talko-Hryncewicz, Z przebytych dni 1930 26 psl.

2. Juozas (1834 — 1907 IV 16 Kėdainiuose) kunigas, baigė Varnių seminariją ir 1862 Petrapilio dvasinę akad teol. magistru. Kunigu įšv. 1860. Kamajų vikaras, nuo 1863 VIII 1 Kėdainių gimn. kapelionas. Gimnaziją rusų valdžiai uždarius, dirbo parapijos darbą, nuo 1883 keliasdešimt metų buvo Dubingių klebonu. Mirė Kėdainių monsinjoru.

Gabumas sugebėjimas atlikti kurį nors fizinį arba psichinį darbą geriau už vidutinę kokybinę ir kiekybinę normą. G. tai augštesnis žmogaus darbingumo laipsnis, pasireiškiąs kurioje nors srityje, ir yra įgimta psichofizinė žmogaus ypatybė. G. priešprieša išsilavinimui, įgudimui ir įgytam darbingumui. Vieni žmogaus G. pasireiškia anksti, net vaikystėje, ypač meniniai (muzikai, dainavimui, piešimui), kiti tik žmogui subrendus, ypač profesiniai G. Anksti vaikuose pasireiškia G. kalboms, matematikai, ilgiems eilėraščiams įsiminti, žymiai vėliau filosofijai, visuomeniniam bei organizaciniam darbui. G. nustato bei įvertina ir atranką padaro specialistai su psichotechnikos pagalba.

Gabun žr. Gabon.

Gabvartas, Gabartai. D. Kleino giesmyno (1666) įvado W. Martinio (iš Klaipėdos srities) lotyniškai išspausdintose eilėse šalia kitų lietuvių dievų vardų yra minima Gabartai. Tokio pavadinimo dievybes pažįsta ir M. Praetorius, vadindamas Gabvartus ir Gabartus. Mini jas ir T. Šulcas savo gramatikoje. Tai yra šalia kitų žemės dievybių, kurios šaltiniuose įvairiai įvardijamos (Bezdukai, Kaukai, Kaukarius, Puškaitis, Sambarys, Zemeluks, Žemėpatis, Zemes māte, Zemennik, Žemyna), atskira jų rūšis, kuri tiksliau nebegali būti specifikuojama. Pagal M. Praetorių, G. bus buvusios dvasios, kurios globoja žemės turtą bei derlių ir saugoja jį nuo ugnies. Žr. Gabjauja.

W. Mannhardt, Letto-Preuss. Götterlehre 1936; *H. Usener,* Götternamen 1929, 90 psl. *Z. I.*

Gachard Louis Prosper (1800–1885) belgų istorikas ir istorinių šaltinių leidėjas. Jo šaltinių leidiniai ypač svarbūs Olandijos istorijai. Išsp. Correspondance de Guillaume le Taciturne 6 tt. 1847–58; Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas 4 tt. 1848-53; Correspondance de Marguerite d'Autriche avec Philippe II 1868–81; Retraite et mort de Charles V 1854–55; Don Carlos et Philippe II 1803; Histoire de la Belgique au commencement du XVIII-e siècle 1880 ir kt.

Gačina, kurį laiką Krasnogvardeisk, Tarybų Rusijos mst. 45 km į p.v. nuo Leningrado; apie 40.000 gyv. 1766–81 statyti karališkieji rūmai, paversti muzėjumi.

Gačionių ež. žr. Lukštas.

Gadara Perėjos (žr.) sostinė, garsi tvirtovė nuo Antiocho III laikų, kuris 218 pr. Kr., įsiveržęs į Palestiną, užėmė ją. 100 pr. Kr. Aleksandro Janėjo atsiimta. 64–63 pr. Kr. Pompėjas susigrąžino, o Augustas dovanojo Herodui D., po kurio mirties G. tapo laisvas romėnų miestas. Žydų sukilimo metu (66–73) miesto gyventojai buvo išžudyti. G. garsėjo gražiais rūmais, buvo garsus turtuoliais, mokslininkais ir plačiai žinomas karštais šaltiniais, kurie III–IV a. žydų gausiai buvo lankomi. Šiandien yra užsilikę 3 teatrų, šventyklos, rezervuaro, kolonų gatvės, miesto sienų ir vandentiekio griuvėsiai. Rytinėje G. pusėje užsilikęs didelis kapinynas — uolose iškalti kambariai, kuriuose šių laikų žmonės gyvena drauge su senovės išlikusiais sarkofagais.

C. Warren, Dictionary of the Bible; *G. A. Smith,* The Historical Geography of the Holy Land 1932. *P. Plk.*

Gadas (hebr. gad ‚laimė') 1. septintas patriarcho Jokūbo ir jo vergės Zilpos sūnus (Gen. 30, 10–11), septynių sūnų tėvas (Gen. 46, 16).

2. Senojo Įstatymo pranašas ir Dovydo bičiulis bei patarėjas (II Sam. 24, 11; II Kron. 29, 25). Jis parašęs Dovydo laikų istoriją (I Kron. 29, 29).

3. Semitų laimės dievas, kuris Kanaane buvo garbinamas. Babilono vergijoje ir žydai aukoję aukas G.

Gaddi Taddeo (m. 1366) italų tapytojas Florencijoje, pirmas savarankiškas Giotto mokinys, trečentistas. 1320–30 Išganytojo ir šv. Pranciškaus gyvenimo scenos 26 keturlankiuose gotiškuose rėmuose iš S. Croce zakristijos spintos durų (dabar Florencijos Akad., Berlyne ir Münchene) dar sukurtos tiesioginėje mokytojo įtakoje, bet 1338 Marijos legendos freskų ciklas Baroncelli koplyčioje (S. Croce) rodo naują stilių: komplikuotų architektūrinių kulisų ir figūrų gausumo pamėgimą, realistinio šviesos vaizdavimo ieškojimą, o Giotto dramatikos ir kompozicinio išskaidymo vietoje, pasakojantį idiliškumą ir paprastą simetriją. 1350–60 Paskutinės Vakarienės freska S. Croce refektorijume dvelkia religine mistika ir pasižymi psichologiniu gilumu, kuris leidžia joje matyti Leonardo Milano freskos pirmavaizdį. T. G. sūnus Agnolo G. (m. 1396), nutapęs apie 1390/92 Šv. Kryžiaus legendos freskas S. Croce presbiterijoje bei 1392/94 Marijos freskas Cappella della Cintola Prato katedroje paviršutiniškai turtindamas pasakojantį stilių dekoratyvinių ir realistinių detalių gausa, užbaigė Giotto tradiciją. A.

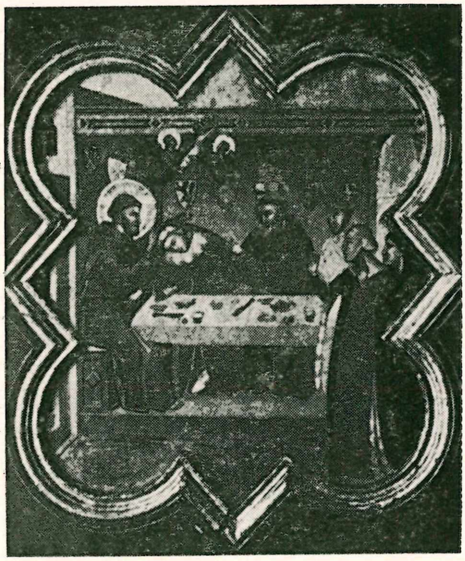

T. Gaddi: Šv. Pranciškus ir Celano didiko mirtis

G. mokiniu buvo Trečento meno teoretikas Cennino Cennini (Trattato della pittura, apie 1390).

R. Salvini, L'Arte di A. G. 1936. *P. Rkl.*

Gade 1. N i e l s W i l h e l m (1817–1890) žymiausias danų XIX a. komp., jų tautinės muzikos pradininkas. Gavęs už premijuotą uvertiūrą Efterklang af Ossian stipendiją, 1843–47 gilino muz. studijas Leipzige pas F. Mendelssohną; šiam mirus, 1847–48 dirigavo Leipzigo Gewandhauso orkestrui. Grįžęs 1848 į Kopenhagą, nuo 1850 vadovavo simfoniniams koncertams; nuo 1866 Kopenhagos konservatorijos dir. G. kūrybai būdinga vok. romantizmo sampratoje (pradžioje F. Mendelssohno, vėliau R. Schumanno įtakoje) išreikštas tautinės (skandinavų) muz. stilius, betgi kuris labai ryškiai nėra pabrėžiamas. Svarbesnieji G. kūriniai: 8 simfonijos (išskirtina 1-ji c-moll 1842 ir 4-ji b-moll 1850), 7 uvertiūros (Efterklang af Ossian 1840, Hamlet 1861, Michelangelo 1861 ir kt.), ork. siuitos En Sommerdag paa Landet 1879 ir Holbergiana 1884, smuiko koncertas 1880; apie 17 kantatų (Elverskud 1853, Korsfarerne 1865, Psyche 1882 ir kt.); keli baletai, opera Mariotta 1850; eilė kamerinės muz. kūrinių, solo bei choro dainų ir kt.

D. Gade (red.), N. W. G.: Breve og Optegnelser 1892 (vok. ²1912); *W. Behrend*, N. W. G. 1917 (vok. 1918); *C. Kjerulf*, N. W. G. 1917; *W. Behrend* (red.), Minder om N. W. G. 1930. *K. O.*

2. S v e n d (g. 1877) žinomas danų dekoratorius, režisorius ir filmoms scenarijų autorius. Išleido savo teatro atsiminimus Mit Livs Drej scene 1941.

Gadebusch Friedrich Konrad (1719–1788 Tartu) Pabaltijo istorikas. 1748 atvykęs iš Vokietijos, nuo 1754 advokatas Tartu. Rinko medžiagą Livonijos istorijai, kurios tik mažą dalį paskelbė: Abhandl. von. livl. Geschichtsschreiben 1772, Livländische Bibliothek 1777 ir ypač Livländische Jahrbücher 9 tt. 1780–1783.

Gadeikis Antanas (apie 1870 Mosėdyje — 1914 XII 4 Keneshe JAV) mokėsi Liepojoje ir Šiauliuose; bdr. Tėvynės Sarge. Atvykęs į JAV, stojo į dvasininkų seminariją ir 1907 įšv. kunigu. Klebonavo East St. Louis, Ill., Chicagoje ir Keneshe, Wis.

Gadh Hemming (apie 1450–1520) švedų politikas, Švedijos valdovo Sten Sture senojo atstovas Romoje 1481–1500. 1501 išrinktas Linköpingo vyskupu (electus), tačiau neįšventintas. Būdamas didelis danų priešas, G. buvo šalia Sture giminės švedų politikos vadovas, kol jis 1518 išdavikiškai buvo karaliaus Kristijono II pagrobtas. 1520 kare randame jį jau danų pusėje. To staigaus persimetimo priežastis nežinoma. Tais pačiais metais jis buvo Kristijono II skerdynių auka. Kaip beatodairis politikas ir aistringas savo partiniu nusistatymu G. buvo būdinga renesanso figūra.

Gadiečiai Izraelio giminė, kilusi iš septintojo Jokūbo sūnaus Gado. Tyruose Mozė buvo priskaitęs 45.000 G. vyrų. G. drauge su kitomis giminėmis, užkariavę Palestiną, apsigyveno į rytus nuo Jordano krašte, kuris buvo atimtas iš amoritų. G. buvo karingi ir Dovydo kariuomenėje buvo narsiausi kariai.

Gadolinis (lot. gadolinium) cheminis elementas, simbolis Gd, at. sv. 156.9, atominis numeris 64, valentingumas 3. Retųjų žemių metalas, 1880 Marignac'o identifikuotas. Pasitaiko mineraluose samarskite, gadolinite (iterbite) ir kt. Bespalvis (ar truputį gelsvokas) metalas. Oksidas Gd_2O_3, chloridas $GdCl_3 \cdot 6H_2O$ ir kt. druskos.

Gadolinitas silikatinis mineralas su geležies, berilo ir retųjų žemių priemaišomis. Juodos spalvos, kietumas 6–7, lyg. svoris 4–4,5. Pirmasis ištyrė suomis chemikas J. Gadolin (1760–1852). Randamas Suomijoje, Švedijoje (prie Faluno), Norvegijoje (Hitros saloje), Arizonoje, Colorade ir Texas. G. yra cerio, europio ir kt. retųjų metalų rūda.

Gadonas bajorų šeima, atsikėlusi į Žemaičius iš Livonijos, kur ji anksčiau vadinosi von Gaden. Lietuvos gyvenime labiau pasireiškę buvo šie:

1. L i u b o m i r a s (1831 XII 16 Skuode — 1908 II Krokuvoje) mokėsi Mintaujoje ir 1852–56 Tartu univ. (diplomatinių mokslų kandidatas). Kurį laiką tarnavo Petrapilio muitinėje, paskiau gyveno Žemaičiuose. 1858 XII Kauno bajorų seimelyje išrinktas baudžiamojo teismo teisėju. Ak-

tyviai dalyvavęs 1863 sukilime, turėjo emigruoti pradžioje į Londoną, kur buvo Lenkijos laikinosios vyriausybės diplomatinės agentūros sekretorium, 1864 į Paryžių, kur 1867–94 buvo Vladislovo Čartoriskio sekretorium. Nuo 1880 Paryžiaus lenkų istorinės literatūrinės d-jos sekretorius ir 1880–92 Paryžiaus lenkų bibliotekos direktorius. Nuo 1899 gyveno Krokuvoje. 1868–70 vienas sekretorių Correspondance du Nord Est. Išsp. Z życia polaków we Francji 1883; Przejscie polaków przez Niemcy 1889; Ks. A. Czartoryski 1892 ir svarbiausią 3 tt. Emigracja polska 1901–02.

Polski Słownik Biograficzny VII, 203–204 psl.

2. M y k o l a s (1807–1855) mokėsi Telšių mokykloje, 1838–39 Telšių aps. bajorų vadas, paskiau teisėjas. Rinko medžiagą žemaičių praeičiai ir dabarčiai pažinti ir tais reikalais be parašo spausdino straipsnius, o parašu M. G. 1846 išsp. Opisanie powiatu Telszewskiego. Jo paliktus rankraščius paskiau tvarkė Prekeris. Atrodo, kad jis davė lėšų S. Daukantui jo Dainoms 1846 išleisti, nes Daukantas jas skyrė jo žmonai Teklei Šukštaitei-Gadonienei.

3. V a l d e m a r a s (m. apie 1637) kaip Lietuvos kariuomenės rotmistras J. K. Chodkevičiaus kariuomenės, 1617 dalyvavo kautynėse ties Možaisku, 1618 ties Maskva, 1625 Tirkšlių seniūnas, 1632 Livonijos atstovas Varšuvos konfederacijoje.

4. V l a d i m i r a s D i o n i z a s (1775 X 9 Sedoje — 1842 VIII 9 Nancy Prancūzijoje) Lietuvos politinis veikėjas. Mokėsi Kražių gimn. ir Vilniaus akad. Dalyvavo 1794 Kosciuškos sukilime, kurį aprašė Zbiór ważniejszych szczegółow o powstaniu ziemi żmudskiej w r. 1794 (rankraštis buvo Rappersville bibliotekoje). 1805–08 Vilniaus tribūnolo narys, 1809-14 Telšių aps. bajorų vadas, 1824–31 mokyklų garbės vizitatorius. Rūpinosi steigti daugiau mokyklų. 1818 buvo priimtas į masonų ložę, ‚Gorliwy litwin'. G. buvo valstiečių reformos šalininkas bei jų reikalų gynėjas. Tygodnik Wileński išsp. jo eilėraštį apie valstiečių varganą gyvenimą (VI t. 1818), taip pat ir valstiečių sunkų būvį pavaizdavo straipsnyje O usiłowaniach i dążności szlachty polskiej do nadania swobody włoscianom i do uposażenia tej klasy ludu wolnością osobistą i własnością ziemną szczególniej w W. Ks. Litewskim i W. Ks. Żmudzkim 1776–1831 (Młoda Polska (I t. 1838). 1831 sukilimui prasidėjus, 1831 III 29 išrinktas Telšių laikinosios vyriausybės pirmininku. Jo rūpesčiu buvo įst. puskarininkių ir karininkų instruktorių mokykla Telšiuose ir parako bei patrankų gamykla Varniuose. Po sukilimo emigravo į M. Lietuvą, kur susipažino su lietuvių vietos gyvenimu. Po trejų metų išvyko į Prancūziją ir 1837, po Zabičio mirties, paliko lenkų emigrantų mokyklos prižiūrėtoju. Išsp. Zbiór ustaw i obrzędów wymagających najrychleiszej reformy Izraelitów 1835; Statystyka Księstwa Żmudzkiego 1839, kur pateikė apie kraštą ir gyventojus vertingų žinių. Gyvendamas Lietuvoje, užrašinėjo padavimus ir paliko rankraščiu Zbiór podań o znajdowaniu się soli oraz niektórych kruszców i farb na żmudzi tudzież w Kurlandij. G. paskutinis noras buvo turėti Žemaitijos žemės žiupsnelį savo grabe.

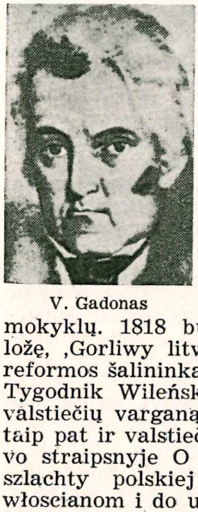
V. Gadonas

Vc. Biržiška, Gadonai (Lietuviškoji Enciklopedija VIII 1940); *L. Gadon,* Nieco o naszej rodzinie 1905; *P. Galaunė,* Žiupsnelis archivalijos (Lietuva 1924, 184 nr.); *M. Urbšienė,* Medžiaga Vladimiro Gadono biografijai (XXVII Knygos Mėgėjų metraštis 1933 I 77–86 psl.).

Gadsden JAV Alabamos mst., prie Coosa upės; 55.725 gyv. (1950). Apylinkėje akmens anglies, geležies rūdos, kalkakmenio, boksito, smiltainio skalūnų kasyklos. Mieste gumos, metalo, baldų, audinių pramonė.

Gadūnavas mstl. (seniau Degeniai) Telšių vls. ir aps., 10 km nuo Telšių; 1939 buvo 31 ūkis ir 185 gyv. 1928 įst. pašto agentūra, pradžios mokykla, vėjinis ma-

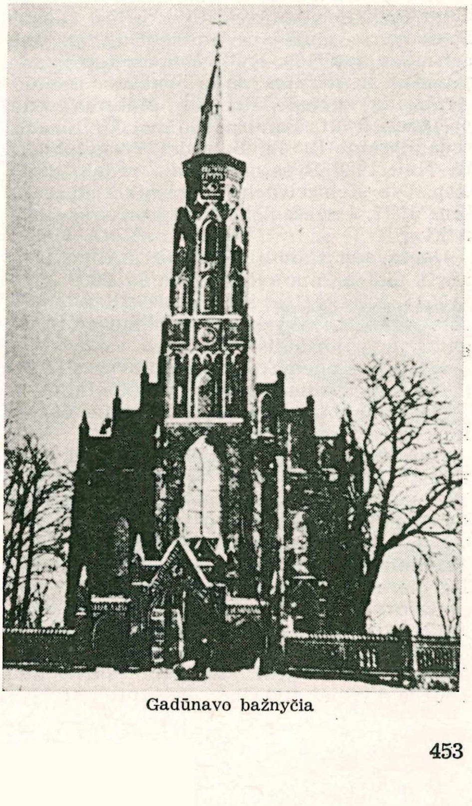
Gadūnavo bažnyčia

lūnas. G. savo vardą gavo nuo Gadonų (žr.), kurie 1638 III 1 įsigijo šią vietovę. Pirmoji medinė bažnyčia statyta 1783 Jurgio Gadono. 1817 vysk. Giedraičio Degenių filijai buvo suteiktos parapijos teisės, ir nuo to laiko vadinama G. 1901 parapiečių lėšomis pastatyta mūrinė gotikinio stiliaus bažnyčia. 1940 buvo 2144 parapiečiai.

G. girininkija Telšių Miškų Urėdijos sudėtyje, įsteigta 1936. Priklausą miškai Pagermančio, Kęstaičių, Buožėnų, Pakauskių, Pamarkijos–Sarakų, Dadotkų, Šiliškių, Morkiškių, Kalnėnų, Juodinkių, Gaudikaičių ir ežerai Šekštis, Tausalas, Morkiškių, Šiliškių ir Pagudonių. Bendras G.G. plotas apie 1800 ha. Vyrauja spygliuočiai. Laikosi briedžiai.

Gadus žr. Menkė.

Gadžibekov Uzeir (1885–1948) kompozitorius, Azerbeidžano operos įsteigėjas. Jo svarbesnės operos: Leili i Medžnun 1907; Aršin mal alan 1913; Ker-Oglu 1936. Išsp. Osnovy azarbeidžanskoj narodnoj muziki 1945.

Gaerte Wilhelm (g. 1890 I 19 Eitkūnuose) vokiečių proistorikas. Baigė klasikinės archeologijos mokslus. 1922 M. Ebertui išvykus į Rygos Herderio institutą profesoriauti, G. paskirtas Karaliaučiaus Prussia muzėjaus asistentu. Jis perkėlė muzėjaus rinkinius į ordino pilį, 1924 VI 1 atidarė priešistorinį skyrių, ir nuo 1925 iki 1944 buvo Prussia muzėjaus direktorius. Dabar Hannoverio muzėjaus direktorius. G. yra tyrinėjęs įvairius Rytprūsių senovės paminklus ir parašęs daug įvairaus turinio straipsnių žurnale Prussia, Mannus, Altpreussen ir kt. Bendradarbiavo M. Eberto redaguotame Reallexikon der Vorgeschichte. Nuo 1926 Prussia žurnalo redaktorius. Išsp. Die steinzeitliche Keramik Ostpreussens 1927, Urgeschichte Ostpreussens 1929 ir kt. *J. P.*

Gaeta, sen. Caieta, vidurinės Italijos uostas į pietus nuo Romos; apie 6000 gyv. (1954). XII–XIII a. katedra su IX a. bokštu-varpine, arkivyskupo rezidencija, kunigaikščių Anjou pilis.

Gaetani Benedetto žr. Bonifacas VIII.

Gaetano Tomas de Vio žr. Caietanus.

Gaetulia romėnų vardas š. Afrikos daliai, kuri dabar apima Maroką ir Alžirą.

Gafencu Grigore (g. 1892) rumunų politikas, 1930–39 užsienio reikalų ministeris, 1940–41 pasiuntinys Maskvoje, nuo 1941 gyvena Paryžiuje ir nuo 1947 aktyvus kovotojas dėl Rumunijos išlaisvinimo. Išsp. Préliminaires de la guerre à l'Est 1946; Derniers jours de l'Europe 1946.

Gaffky Georg Theodor August (1850—1918) vokiečių bakteriologas. 1883 vadovavo ekspedicijai į Indiją marui tirti. Nuo 1888 higienos prof. Giesseno univ., nuo 1904 apkrečiamųjų ligų instituto direktorius Berlyne. 1884 surado šiltinės sukėlėjo kultūrą. Išsp. Zur Aetiologie des Abdominaltyphus 1884 ir kt.

Gafsa (sen. Capsa) Tuniso mst. ir žiemos kurortas su karšto sieringo vandens versmėmis; apie 12.000 gyv. (1950). G. yra datulių palmių, aprikosų, fygos ir alyvos medžių oazėje. Fosfatų kasyklos. 1943 čia vyko smarkios II pas. karo kautynės.

Čia surasta senojo ir vidurinio akmens amžiaus kultūros liekanų. Žr. Capsien.

Gaga (suom. hahka, Somateria mollissima), ančių rūšis, gyvenanti šiaurės pusrutulio ašigalio kraštų jūrose, beveik naminės žąsies didumo. Patino spalvos juoda, balta, gelsva ir rudai juodai marga. G. gyvena šiaurės jūrų įlankose, ypač Norvegijoje ir Murmano fiorduose. Turi toli girdimą balsą, maitinasi smulkiais jūrų gyviais ir žuvelėmis. Netoli vandens žemėje krauna lizdą iš dumblių (Fucus), o jo vi-

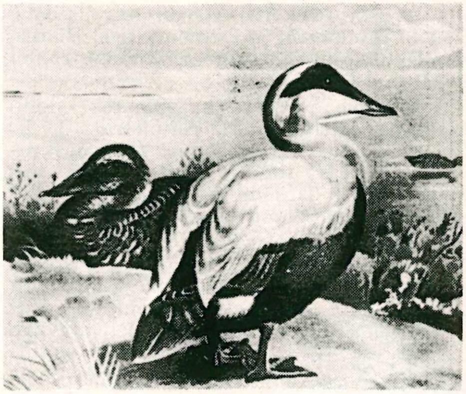

Gaga

durį iškloja storu savo pūkų sluogsniu, kurie žmonių vartojami pamušalams. Jų rinkimas G. lizduose šiaurės kraštams duoda nemažo pelno. Pūkų rinkimas neatbaido perinčios patelės, kuri pakartotinai savais pūkais lizdą iškloja. Norvegijoje, Švedijoje ir Suomijoje G., žmogaus globojamos, prijunko. Stropiai globojama salose Vaikaa Estijos gamtos rezervate G. žymiai padaugėjo. Vienas G. egzempliorius buvo nušautas Kuršių mariose.

T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai 1938.

Gagara (Colymbus arcticus) narūnų šeimos paukštis, juodakaklis naras.

Gagarin rusų kunigaikščių giminė, save kildinanti iš Riuriko. Svarbesnieji atstovai:

1. Andrej Grigorjevič (1855—1921) rusų technologas. 1902–07 Petrapilio politechnikos instituto direktorius, vėliau dirbo mokslinį tyrimo darbą susisiekimo institute Maskvoje. Sudarė savo būdą medžiagų atsparumui tirti.

2. Ivan Sergejevič (1814–1882) jėzuitas, išauklėtas vakarų kultūros įtakoje, pradėjęs diplomatinę karjerą 1832 kaip pasiuntinybės sekr. Münchene, po to Vienoje, o nuo 1838 Paryžiuje, kur konvertitės Sofijos Svečin salonuose susitiko ir bendravo su to meto garsenybėmis: Chateaubriand, Montalambert, Lacordaire, grafu Šulov, Dupanloup, Lamennais ir kt. Jėzuito Ravignan paveiktas, 1842 perėjo į katalikų tikėjimą ir 1843 įstojo į jėzuitus. Keletą metų profesoriavęs, greit atsidėjo savo pamėgtajam unijos klausimui. Šituo reikalu įkūrė biblioteką šv. Kirilo ir Metodijaus vardu ir pradėjo rašytojo veiklą. 1851 išleido La Russie sera-t-elle catholique?, 1856 pradėjo 3 tt. straipsnių rinkinį tais pačiais klausimais, pavadintą ‚Études'. Šitas straipsnių rinkinys 1862 buvo perorganizuotas į periodinį kultūrinį-religinį žurnalą Études religieuses, historiques et littéraires, dabar žinomą trumpu ‚Études' vardu. Be to, išleido: Les starovères, l'Église russe et le Pape 1857; L'Église russe et l'Immaculée Conception 1868. Unijos tikslu lankėsi Sirijoj ir Palestinoj. Tačiau jo veikla unijai kelio paruošti platesniu mastu vaisių nedavė. Be Études, bendradarbiavo dar ir Civiltà Cattolica, Ami de la Religion, Précis Historique, Revue des Questions Historiques ir kt.

Ch. Clair, Premières années et conversion du prince Jean Gagarin (Revue du Monde Catholique 1883, 19, 113–115); *Rosenthal,* Konvertitenbilder aus dem neunzehnten Jahrhundert III 1893, 248–264; *A. Lm.*

Gagatas mineralas, žvilgančios rudosios akmens anglies rūšis. Kietumas 3–4, lyg. sv. 1,35. Randamas daugelyje rudosios akmens anglies vietų, ypač Anglijoje, Whitby rajone, kur yra išsiplėtusi G. apdirbimo pramonė. G. vartojamas papuošalams gaminti, telefono rageliams, radijo aparatų dalims ir kt.

Gagea žr. Vištapienė.

Gagern Heinrich, Freiherr von (1799—1880) politinis vokiečių veikėjas. Kaip Nassau kariuomenės karininkas dalyvavo Waterloo kautynėse, nuo 1832 buvo antrosios Hesseno-Darmstadto tarybos narys ir vienas iš liberalų grupės vadų. 1848 III tos didžiosios hercogijos vyriausybės galva, bet greit išsipareigojo, ir atsidėjo kovoti dėl Vokietijos sujungimo. Jis sudarė Vokietijos pertvarkymo planą, siūlė bendrąjį vokiečių parlamentą ir paveldimą vyriausiojo visos Vokietijos valdovo valdžią. 1848 V 18 Frankfurto parlamentas (žr.) jį išsirinko prezidentu. Jo siūlymu parlamentas išrinko imperijos saugotoju (Reichsverweser) erchercogą Joną, kuris 1848 XII 15 paskyrė G. imperijos ministeriu pirmininku, ir XII 18 G. pasiūlė parlamentui Vokietiją sujungti be Austrijos. Kai Prūsijos karalius atsisakė nuo parlamento pasiūlyto jam vainiko, G. atsistatydino. Vėliau jis rėmė Prūsijos pasiūlymą trijų karalių sąjungai sudaryti ir dalyvavo Gothos susirinkime. Šlezvigo-Holšteino karui prasidėjus (1850), tarnavo hercogijų kariuomenėje; 1862 perėjo Austrijos pusėn, ir ligi 1872 buvo Hesseno atstovu Vienoje.

Gagliano Marco da (1575—1642) italų kompozitorius, 1608 šv. Lorenco bžn. Florencijoje kapelmeisteris, nuo 1611 rūmų kapelmeisteris. 1607 įst. Accademia degli elevati. 1608 pastatyta jo opera ‚Daphne'.

Gagliardi Ernst (1882–1940) šveicarų istorikas, nuo 1919 Züricho Augštosios Mokyklos ir univ. prof. Išsp. Geschichte der Schweiz 3 tt. [4]1939; Bismarcks Entlassung 2 tt. 1927–1941 ir kt.

Gagvin (lot. Gaguinus) Robert (apie 1440—1501) prancūzų humanistas, kanonų teisės prof. ir kat. bibliotekos dir. Paryžiuje, Erazmo Roterdamiečio mokytojas. Pagrindiniai veikalai: Epistolae et orationes 1496 (išsp. Paryžiuje 2 tt. 1903); Compendium de origine et gestis Francorum 1497 ir kt.

Gahn Walter (g. 1890) švedų architektas, kartu su G. Clasonu suprojektavęs ir pastatęs karališkosios kanceliarijos rūmus Stockholme (1931–35) ir teatro bei koncertų rūmus Karlskronoje (1939).

Gay John (1685–1732) anglų dramaturgas ir poetas. Jo žymiausias veikalas The Beggar's opera 1728 (Pepusch muzika). Jos tęsinys Polly buvo politinės cenzūros uždraustas iki 1777. Ja rėmėsi B. Brecht ir Kurt Weill, rašydami savo Dreigroschenoper 1928. Kiti dramos veikalai: The What D'Ye Call It 1715 ir Three Hours After Marriage 1717 (su Pope ir Arbuthnot). Poezija: The Shepherd's Week 1714, Trivia 1716, Fables 1727.

Gaya š. Indijos mst. žr. Gaja.

Gaida-Gaidamavičius Pranas (g. 1914 I 26 Bajorų k., Želvos vls., Ukmergės aps.) kunigas. Baigė Širvintų progimnaziją 1927, Kėdainių gimn. 1931, VDU Teologijos-Filosofijos fak. ir Kauno kunigų seminariją 1937. Toliau studijas gilino Münsterio, Freiburgo (čia gavo teologijos daktaro laipsnį) ir Louvaino univ. 1937–40 Lietuvoje dalyvavo pavasarininkų, ateitininkų ir angelaičių veikloje. 1944–46 Freiburge lietuvių tremtinių kolonijos kapelionas ir Belgijoje belgų parapijose vikaras (rūpinosi lietuvių angliakasių dvasiniais reikalais). 1950–52 filosofijos dėstytojas Mont-Laurier P. Q. seminarijoje (Kanadoje). Nuo 1954

Kun. P. Gaida-Gaidamavičius

V 17 dirba Tėviškės Žiburių (Toronte) redakcijoje. Išsp. Išblokštasis žmogus; Milžinas, Didvyris, Šventasis, Žmogiškosios pilnaties vizija 1955. Kartu su kun. V. Mankeliūnu iš vokiečių kalbos išvertė Tihamer Toth Jaunos sielos auklėjimas 1935. Bdr. Ryte, XX Amžiuje, Židinyje, Naujojoje Romuvoje, Darbininke, Drauge, Aiduose, Tėviškės Žiburiuose ir kt. Rašė belgų spaudoje Lietuvos klausimais P. Chantier slapyvardžiais ir be parašo.

Gaidamavičius 1. J o n a s (1860 Kaniūkų k., Aluntos vls., Utenos aps. — 1912 Aluntoje) vienas Varpo steigėjų, univ. laikų V. Kudirkos draugas. 1883–89 studijavo Varšuvos univ. med.; čia uzmezgė kontaktą su susipratusiais lietuviais studentais, ir 1888 įk. stud. d-ją, kurios pirm. pradžioje buvo. Aktyviai dalyvavo, steigiant ir redaguojant Varpą. Dalyvavo 1889 varpininkų suvažiavime. Pirmajam Varpo nr. (1889) parašė įžanginį straipsnį: Naujas laikraštis. Ten pat (1889 Nr. 1–12) spausdino nebaigtą apysaką Antanas Valys, kur, kad ir be ryškesnio beletristinio talento, buvo pradėjęs megzti tradicinę susipratusio lietuvio studento valstiečio ir aplenkėjusios bajorų aplinkos santykių temą. 1890 Varpo Nr. 1–3 įdėtas J. G. vaizdelis Pašauktiejie ir Nr. 4 publicistinis straipsnis Pro domo sua. J. G. pasirašinėjo: -j-g, Jonas Gaidys, Jonas G . . . ys. Baigęs medicinos mokslus, pradžioje apsigyveno savo žmonos (B. Paulauskaitės) dvare apie Molėtus, 1890 rudenį Petro Aleksandrovskoje, nuo 1893 VI išsikėlė į Turkestaną, kur buvo karinis gydytojas ir kur sudarė tuolaikinės lietuvių kolonijos centrą. Ir žmona, ir vaikai kalbėjo lietuviškai. Tačiau ilgainiui šeima surusėjo. Pensiją išsitarnavęs generolo laipsniu, G. grįžo į Lietuvą paliegęs ir neilgai begyveno.

J. Gaidamavičius

J. Būtėnas, J. G. — vienas Varpo iniciatorių (Kultūra 1939 2 nr., 131–136 psl.).

2. P o v i l a s (1905 XII 13 Jauniūnų k., Meškuičių vls., Šiaulių aps.) mokėsi Šiaulių gimn., Dotnuvos Ž. Ū. Technikume ir VDU ekonomiką. Nuo 1927 tarnavo Ž. Ū. M-joje, nuo 1931 Telšių apg. kultūrtechnikas. Greta tarnybos domėjosi krašto gamta, išmatavo ir parašė straipsnių apie Žemaičių ežerus Žemėtvarkoje ir Melioracijoje, Kosme, Gimtajame Krašte, Gamtoje: Masčio ež. morfometrija 1936; Masčio ež. baseinas 1943; Babrungo upės augštupio baseinas 1937; Virvyčios augštupio baseino hidrografija 1932; Biržulio ež. 1937; Reškėčio ež. 1938; Germanto, Gelžės ir Šekščio ež. 1940; Kultūrtechnikų ekskursiją į Čekoslovakiją 1932.

3. Z i g m a s (1894 IV 26 Naisių dv., Šiaulių aps. — 1912 XII 4 Kieve) lietuvių poetas, žinomas Zigmo Gėlės slapyvardžiu. 1904–12 Šiaulių gimn., 1912 įstojo į Kievo universiteto istorijos filologijos fak. Gimnazijoje dalyvavo lietuvių mokinių kuopelėje ir, 1909 Lietuvos Žiniose iškėlus sumanymą leisti moksleiviams laikraštį, G. tos kuopelės vardu atsakė į anketą. Teturėdamas 13 metų amžiaus, pradėjo rašinėti eilėraščius. 1908 Vilniaus Žinių 136 nr. išsp. korespondenciją iš Lygumų slp. Gaitonis, o 1909 Šaltinyje pasirodo Petro Žižo spv. pasirašytų jo eilėraščių (Miškas 39 nr., Liūdnumo valandoje 41 nr., Mūsų šalis 47 nr.). Toliau eilėraščius siuntinėjo Lietuvos Žinioms, Aušrinei ir kt., pasirašinėdamas Zigmu Gėle, Dievotnaša ir pavarde. G. rašė ir dramos veikalėlių, kurių vienas, dviveiksmė komedija Užgavėnios, buvo vaidintas Šiaulių dramos mėgėjų Varpo d-joje. Domėdamasis lietuvių literatūra, G. yra parašęs keletą referatų, kurių ilgesni: Ypatybės Juškos dainų ir Lazdynų Pelėdos veikalai. Bandė rašinėti ir proza; jos pavyzdžių nemaža likę rankraščiuose. 1912 buvo sudaręs savo poezijos rinkinį, antrašte Gėlynas, kurį pažadėjo išleisti Vienybė Lietuvninkų Amerikoje, tačiau, autoriui mirus, visa paliko rankraščiais. G. mirė, sprogus smegenų vočiai; jo kūnas iš Kievo parvežtas į Lietuvą ir palaidotas Sereikių kaimo kapuose. Visas G. archyvas vėliau pateko į VDU bibliotekos rankraščių skyrių.

Z. Gaidamavičius

Kad ir dėl ankstyvos mirties nespėjęs subrandinti savo talento, G. užėmė vietą mūsų literatūros istorijoje kaip ryškus pomaironinės lyrikos atstovas, kuriai visų pirma rūpėjo jau ne tautinių ar visuomeninių idėjų kėlimas poezijoje, o estetiniai pradai ir kūrybinė autoriaus individualybės išraiška. G. poezijos motyvai nėra gausūs: jaunystės džiaugsmas, o kartais ir liūdnas susimąstymas, gamtos vaizdai, į kuriuos stengėsi intymiau įsigyventi, ir kt. Kaikuriuose eilėraščiuose G. pagauna liaudišką nuotaiką ir seka dainų forma, tuo būdu irgi įsijungdamas į tų XX a. pradžios mūsų poetų gretas, kurie tautosakoje ieškojo šaltinio savo poetinei kūrybai.

Gaidė bžk. Brėslaujos aps. Ši vietovė su aplinkiniais kaimais 1514 buvo dovanota Drūkšių parapijai. Pirmoji bažnyčia sta-

tyta 1726, atnaujinta 1812. Prieš I pas. karą buvo Zarasų aps. bžk. 1900–1904 kun. J. Žiogas darė G. apylinkėje archeologinius tyrinėjimus.

J. Žiogas, Archaiologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje (Lietuvių Tauta I, 3 1909).

Gaideliai kaimas ir vls. būstinė, Šilutės aps., prie Šilutės-Tilžės plento; 1939 apie 850 gyv., 1136 ha; čia XVII a. gimė lietuviškų giesmių rašytojas Mikelis Gaidys-Gallus. G. valsčiui priklauso: Jonaičiai (Jonaten), Kalveliškiai (Kallwellischken), Kirlikai (Kirlicken), Macikai (Matzicken), Mažiai (Maszen), Pagrynai (Pagrienen), Rubokai (Ruboken), Šilmeižiai (Schillmeiszen), Urbikiai (Hermannlöhlen), Vileikiai (Willeiken).

Gaidelionis Povilas (1870 Buiviškių k., Saločių vls., Biržų aps. — 1935 VII 1 Kaune) visuomenės veikėjas. Pradžioje mokėsi Panevėžio realinėje mokykloje, vėliau persikėlė Mintaujon, kur suorganizavo slaptą lietuvių moksleivių Kūdikio d-ją, kurios buvo pirm. Mokėsi technologijos inst. Petrapilyje, bet nepabaigė, ir 1900 persikėlė gyventi Vilniun. Čia tarnavo Žemės banke ir dirbo įvairiose Vilniaus lietuvių organizacijose, ypač scenos meno mėgėjų būrelyje. 1906–07 buvo Lietuvos Ūkininko atsakinguoju redaktoriumi. 1915 vienas iš steigėjų Vilniaus lietuvių gimn., kur dėstė ligi 1931, kol lenkų mokyklų vadovybė atsakė jam teisę dėstyti. Persikėlęs gyventi į Nepriklausomąją Lietuvą, kurį laiką dirbo Švietimo Ministerijoje, bet vėliau dėl ligos išėjo į pensiją. Lietuviškai išvertė Zakševskio Visuotinės istorijos vadovėlio dalį.

Gaidelis 1. valgomasis grybas, rudukė, voveraitė, lapėlaižis (Cantharellus); 2. du sustatyti javų pėdai.

Gaidelis rausvo granito riedulys Neries vagos viduryje, 3 km augščiau Karmėlavos bžk., 22,0 km nuo Neries žiočių, kyšo iš vandens apie 4 m, bet plukdomų sielių netrukdo; Neries žemupio įžymybė.

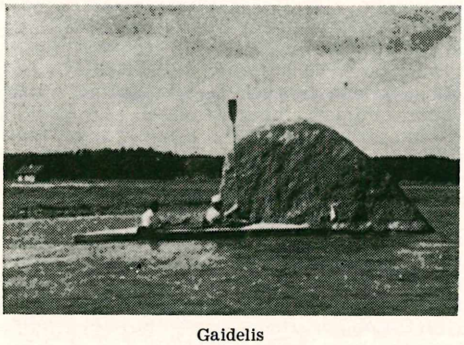

Gaidelis

Gaidelis Julius (g. 1909 IV 5 Grikiškių k., Daugėliškio vls., Švenčionių aps.) lietuvių kompozitorius, chorų dirigentas. 1925 I įstojo į Kauno Konservatorijos Dauguvietytės vedamą fortepijono klasę. 1931 — 37 studijavo kompoziciją pas Juozą Gruodį. 1937–40 muziką dėstė Prienų gimnazijoje ir vedė Kauno ‚Maisto' mišrųjį chorą. 1940–41 Kauno X Gimnazijos mokytojas. 1941 –1944 Šiaulių Muzikos Mokyklos mkt., Jėzuitų bžn. choro, vėliau Meno Centro choro vadovas. 1944 pasitraukė į Vakarus. Tremtyje vedė chorą Memmingene (Bavarijoje), o 1946–50 vargonininkavo Traunsteino lietuvių stovykloje. 1950 atvyko į JAV. 1952 studijavo New England Konservatorijoje — kompoziciją pas Carl McKinley, kontrapunktą pas J. F. Cooke ir dailiųjų menų kursą ėjo pas H. Leen. 1953 baigė konservatoriją, gaudamas ‚Master of Music' laipsnį. 1954 ten pat dar gilino studijas. Bostone veda Vyrų Chorą.

J. Gaidelis

G. yra vienas stipriausių Neprikl. Lietuvos išugdytų kompozitorių. Jo kūryba daugiausia simfoninė ir kamerinė, ir tik trečioje vietoje vokalinė. Būdamas Juozo Gruodžio mokinys, jis perėmė pagrindines savo mokytojo savybes — stiprią klasikinę formą, naująją harmoniją, įvairų koloritą, folklorinius elementus. Betgi savo kūryboje jis išvystė ir stiprią savo individualybę, pasireiškusią ekspresionistinėmis priemonėmis kompozicinėje technikoje bei stipria emocija savo kūrybos išraiškoje. Jo harmonija, pagrįsta visų laipsnių septakordais ir staigiomis trumpomis moduliacijomis, yra disonansinė ir spalvinga.

G. kūryba: Variacijos fortepijonui 1934; Fortepijoninė sonata 1935; Verpėja, Drugelis — dvi miniatiūros smuikui su fortepijonu; styginis kvartetas h–moll 1936; I Simfonija; Balandžių turgus ir Karo Muzėjaus sodelyje — simfoniniai vaizdeliai 1937; Šatrijos raganų karnavalas, Gedimino sapnas, arba Vilniaus legenda — simfoninės poemos; II Simfonija 1940; Čičinskas, 3 aktų baletas 1941; Aliarmas, simfoninė poema 1945; Jūratė ir Kastytis, simfoninė poema pagal Maironio baladę 1946–47; II styginis kvartetas; Be tėvynės, Lietuviškas šokis Nr. 1, Malda (su vargonais) — trys smuiko dalykai; Smuiko koncertas 1947–48; III styginis kvartetas 1948; Smuiko sonata 1951; III Simfonija 1952; IV styginis kvartetas 1953; Giesmė apie Gediminą pagal B. Sruogos žodžius — kantata solistams, vyrų chorui ir simfoniniam orkestrui. Chorams dainų yra parašęs apie 40, keletas solo dainų, religinių motetų mišriam chorui — Skaisčioji Marija, O, Didis Dieve, Benamių malda ir kt.

Nuo pat pradžios pasireiškęs savo originaliu stiliumi, G. eina dviem keliais. Viename jis nuolat ješko savęs, savo kūrybinių polėkių. Tai simfoninė bei instrumentalinė kūryba, kur su kiekvienu nauju veikalu jaučiami brandumas, laisvumas (pvz. Smuiko sonta, III Simfonija). Kitame kelyje jis taikosi prie gyvenimo reikalavimų. Tai jojo vokalinė kūryba, nutolusi nuo jam įprastos moderniosios harmonijos, todėl negalinti atstovauti tikrojo G. stiliaus. Kiek arčiau savęs G. yra kantatoje Giesmė apie Gediminą. *Iz. V.*

Gaidėnai k., Šilalės vls., Tauragės aps. 166 gyv. (1939), 35 ūkiai. 1911 išskirstytas viensėdžiais. Gaidėnų ež. ir upė Bremena. Yra pailgas kalnas, vad. Alkos kalnu.

Gaidgystė 1. metas anksti rytą, kada gaidžiai gieda; 2. baudžiauninko prievolė (XVIII a.) dvarui eiti 2 dienas per savaitę spragilais kulti rudenį ir žiemą nuo ankstyvo ryto, gaidžiams pragydus.

Gaidys 1. a u k o j i m e, kaip ir daugely kitų tautų, taip ir lietuviuose šalia ožio G. priderėjo dažniausiai aukojamiems gyvuliams: buvo valgomas, atliekant tam tikras apeigas, taip pat buvo šlakstoma ir jo krauju. Turėjo reikšmės G. spalva: kartais jis turėjo būti juodas, kartais baltas. Jau Mažvydo katekizme (1547) sakoma: ‚Begeresniai su šventa burtininke gaidį valgyti, neig bažnyčioj šaukimą žekų klausyti' (tie ‚žekai' — tikėjimo tiesų mokytojai, dėvį maišo pavidalo apsiaustą; vok. Sack ‚maišas', iš jo padarytas žodis žekas). Keletas G. aukojimo pavyzdžių. Apie Antalieptę Jurginėse (žr.), pirmąkart išgenant bandą, pjaudavo juodą G. ir jo krauju tvarte šlakstydavo visus gyvulius, arklių lovius ir ėdžias, — tai gyvulius apsaugosią nuo ligų, burtų ir kt. nelaimių. Žiežmarių apl. kūlės pabaigtuvėms būtinai pjaudavo G. Praetorius (1690) smulkiai aprašo apeiginį G. ir vištos užmušimą ‚sambarų', arba derliaus šventės, metu; kūlės pabaigtuvėse tik vyrai su tam tikromis apeigomis valgo juodo arba balto gaidžio mėsą. Donelaitis pabaigtuvių aprašyme mini dainą, kurioje ‚Laurienė su Pakuliene garbino G.'. Matome, kad G. aukojimo apeigos yra susijusios su žemdirbystės papročiais. G. daugelio tautų yra laikomas mėgstamiausiu augumo dievybės įsikūnijimu (G. yra labai pajėgus reproduktorius), tad derliaus apeigose jis turi žymią vietą, ir daugelyje vietų jis yra svarbiausias pjūties puotos patiekalas. Vokiečiuose jis žudomas, įkasant į žemę, dalgiu nukertant jam galvą kartu su paskutiniais rugiais. Lenkuose mergina pabaigtuvėse namo parneša ne tik varpų vainiką sau ant galvos, bet dar ir G. užsitupdo.

W. Mannhardt, Letto-Preussische Götterlehre 1936; *A. Augstkalns*, Tilžės lietuvių burtai XVI a. teismo aktuose (Tautosakos Darbai III 1937); *Z. Slaviūnas*, Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose (Senoji lietuviška knyga 1947). *J. B.*

2. s i m b o l i k o j e. Kinuose dar ir dabar baltas G. laikomas mirusių sargu. Senovės persuose G. buvo prisikėlimo simbolis; senovės graikuose buvo pašvęstas dievui Hermiui, kuris lydėdavo mirusiųjų vėles į požemių karalystę, šiaurės germanuose buvo šviesos simbolis, senovės krikščionių antkapiuose reikšdavo naująjį pomirtinį gyvenimą. Nuo viduramžių G. atvaizdas sutinkamas ant stogų, ant bažnyčių bokštų kaip budėjimo simbolis, arba kaip sargas nuo piktųjų dvasių. G., esą, galįs išvaikyti piktąsias dvasias, bet jis turįs ryšių ir su piktu, pvz., esą, velniai nešioją G. plunksną už kepurės. Lietuvoje G. buvo naudojamas pranašystėms ir būrimams; be to, iš G. kiaušinio esąs išperinamas aitvaras. Su gaidgyste išsisklaidančios piktosios dvasios ir nustoja galios velniai. G. taip pat buvo lyg ir savotiškas laikrodis ir barometras. Netiesiogine prasme, paleisti raudoną G. — kam nors sudeginti trobesius.

P. Būtėnas, Laiko matavimo būdai (Tautosakos Darbai I 1935).

Gaidys Neries rieduliai: 1. 370,5 km augščiau Naročios žiočių; 2. 3 km augščiau Žiežmarės žiočių, 4 km žemiau Kernavės mstl., ties Neries kair. krantu, 88,0 km nuo jos žiočių.

Gaidys (lot. Gallus, vok. Hahn) 1. D a n i e l i u s (m. apie 1607) M. Lietuvos lietuvių kunigas Laukiške (Friedrichsburg). 1579 pasirašė po Formulae Concordiae, 1591 buvo J. Bretkūno lietuviško biblijos vertimo vienas iš peržiūrėtojų. Jam mirus, Laukiške kunigu buvo jo sūnus Andrius Hahn.

J. Gerullis, Skaitymai 110 psl.; *Arnoldt*, Kurzgefasste Nachrichten 1777, 54 psl.

2. M y k o l a s (g. Gaideliuose, Šilutės aps. — m. 1689 Rusnėje) Verdainės kunigo pastangomis stojo į Tilžės provincinę mokyklą, kurią baigęs, stojo į Karaliaučiaus univ. 1656–89 kunigu buvo Rusnėje. Sulotynino pavardę į Gallus. Jis revidavo Kleino giesmyną ir pats vertė giesmes, kurių viena (Pabusk duszele mano tu) įdėta į Kleino giesmyną 1666, o paskiau buvo kartojama ir kituose giesmynuose.

G. Ostermeyer, *Erste Lit. Liedergeschichte 243*–244 psl.

Gaidiškės miškas Imbrado vls., Zarasų aps., 73 ha. Paviršius banguotas, išvagotas upokšniais. Dirvožemis priemolio ir vietomis giliai humingas. Vyrauja beržas su ąžuolu; priemaišoje drebulė, eglė. Bonitetas II–III. Laikosi stirnos, lapės, barsiukai, kiškiai, tetervinai.

Gaidos sistema ženklų, kuriais užrašoma muzika. Dabar vartojamoji sistema nusistovėjo maždaug apie 1600. Ji yra visiškai

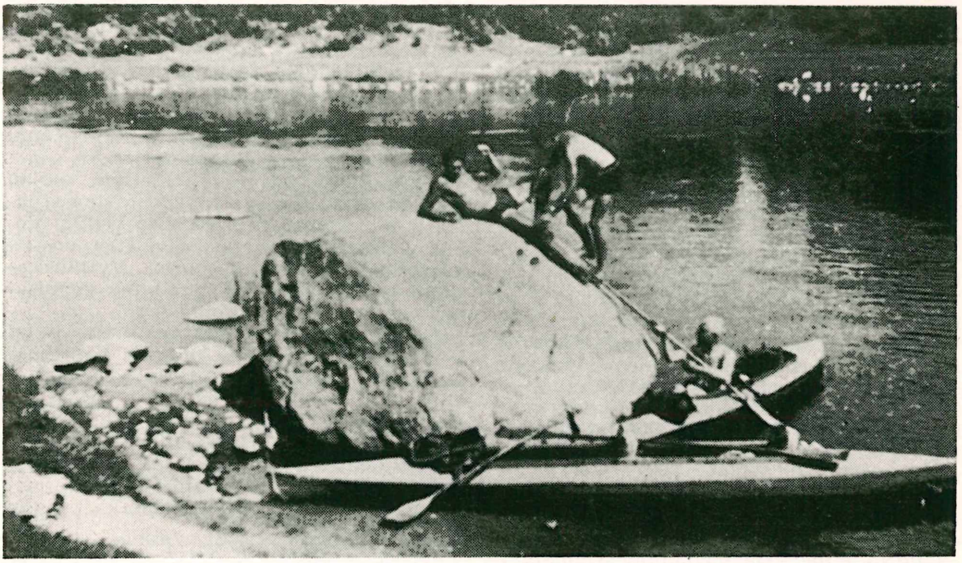

Gaidys

tiksli: objektyvus kūrinio skambesys gali būti užrašytas su smulkiausiomis detalėmis, kiekvienai G. suteikiant tam tikrą augštį ir ilgį. G. augštumas pažymimas su penkių linijų pagalba, rašant G. ant linijų ir tarpuose, reikale vartojant pagalbines linijas bei keičiant r a k t u s (žr.), dedamus eilutės pradžioje ir nustatančius, nuo kurios G. skaityti pirmąją liniją. G. ilgis žymimas įvairios išvaizdos G.: ,balta', ,juoda', ,su lazdele', sujungta viena, dviem, trimis, keturiomis linijomis, ir tai atitinka $^1/_1$, $^1/_2$, $^1/_4$, $^1/_8$, $^1/_{16}$, $^1/_{32}$, $^1/_{64}$ G. vertei. Kuriam nors balsui tylint, jo laikas užpildomas atitinkama p a u z e. Sutartiniai, arba tarptautiniai ženklai, dažniausiai itališki terminai, nustato muzikos atskirų G. stiprumą, tempo (žr.) greitumą ir net parodo išraišką. Moderninė G. sistema išsivystė palaipsniui. Senovės kultūros neturėjo visiškai tikslaus muzikos užrašymo metodo; senovės graikai vartojo įvairiai palenktas raides, ir jų sistema dar galutinai nėra iššifruota. Viduramžinė Europa paveldėjo graikų raidinę sistemą, vad. 'Neumos' (žr.), kurios jau ankstyvaisiais viduramžiais virto tam tikrais sutartiniais ženklais, dedamais viršum bažnytinės giesmės teksto. Tos ,neumos' nereiškė G. dabartine prasme, bet tik balso pakėlimus, nuleidimus bei melodiškus ,išraižymus'. Šiam būdui patikslinti ilgainiui buvo pradėta vartoti horizontalinė linija; vėliau tų linijų atsirado daugiau; kaikurios būdavo spalvotos. Pagaliau nusistovėjo 5 linijų sistema. Daugiabalsei muzikai besiplečiant, atsirado būtino reikalo taip pat ir G. ilgį žymėti. ,Menzūralinės G.' (matuotinės G.) pasirodo jau XII a. ir dabar vartojamoji forma galutinai nusistovi apie 1600, kai galutinai įsivyravo t a k t o b r u o ž o vartojimas. Dabartinė G. žymėjimo sistema išsivystė organiškai. Ji turi daug nereikalingų komplikuotumų, ypač rašant orkestrui, kur įvairiuose instrumentuose vienodai rašoma G. turi daug įvairių reikšmių. Betgi suprastinimo reforma sunkiai beįvykdoma, nes tada tektų perspausdinti visą iki šiol išleistąją literatūrą. *V. Jkb.*

Gaidoz Henri (1842–1932) prancūzų keltologas ir etnologas. 1872–1908 geografijos ir etnografijos prof. École Libre des Sciences Politiques ir 1876–1925 keltų filologijos prof. École pratique des Hautes Études. G. redagavo 1870–1935 Revue celtique ir 1877–1912 tautotyrinį žurnalą Melusine. Išsp. Études de mythologie gauloise 1886 ir kt.

Gaidukas, gudgaidis (Philomachus pugnax) tilvikų šeimos, mažo karvelio dydžio paukštis; patinas ir patelė ryškiai skiriasi patinų metų sezonais ir patinų individiniu skirtumu veisimosi metu. Pavasarį patinų kaklo šonuose užauga ilgos atgal užriestos plunksnos, sudarančios lyg skydą, o galvoje dvi plunksnų kuokštės, lyg dvi augštos ausys. Skydas, ausys ir nugaros plunksnos kiekvieno patino kitokios spalvos. Praėjus veisimosi periodui, patinai praranda visus savo papuošalus, ir gauna pilksvą apsiplunksnavimą, pasidaro panašūs į pateles. Savo vardą G. gavo nuo to, kad pavasarį patinai, susirinkę kur pelkėse ar šlapiose vietose, kaunasi kaip gai-

džiai, pastatę savo spalvotus papuošalus. Peri ir veda vaikus patelė viena. Gyvena vidurinėje ir šiaurinėje Europoje ir Azijoje. Lietuvoje nereti pelkėse ir šlapiose ganyklose. Maitinasi vabzdžiais ir kt. smulkiais gyviais. Medžiojami, o mėsa valgoma.

Gaidukas šaunamojo ginklo dalis, reikalinga kapsulei įskelti betarpiškai arba kartu su skiltuvu. Medžiokliniame šautuve G. betarpiškai suduoda į kapsulę, pistoletuose daugiausia suduoda per skiltuvą, o skiltuvas įskelia kapsulę. Šautuvų G. yra užrakto dalis, prisukta prie skiltuvo.

Gaidukevičius Eugenijus (1880 I 5 Vilniuje — 1943) atsargos plk. ltn. Baigė Vilniaus realinę mokyklą. 1900 tapo karininku. Dalyvavo rusų japonų ir I pas. karuose. Išėjęs į atsargą, mokytojavo Vilniuje. 1918 X Vilniuje savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę. Tarnavo gudų daliniuose. 1923 išėjo į atsargą. Nuo 1905 dalyvavo gudų tautinėse ir kultūrinėse organizacijose, o 1926–27 Kaune redagavo ir leido gudų laikraštį Poklič (šauksmas), 1932–35 Ekonomistą.

Gaidžio dalgis (Dichelyma falcatum Myr) nertvinių šeimos samanų rūšis; auga vandenyse ant akmenų ir vandens apsemiamų medžių šaknų; stiebas ligi 15 cm ilgio, šakotas, lapai vienašaliai, pailgai lancetiški, išlenkti pjautuvo pavidalu, dantyta viršūne. Paplitusi Fenoskandijoje, rečiau kitur Europoje.

Gaidžiokalnis kalva, Varnių vls., Telšių aps., 2 km į š. nuo Janapolės bžk., 170 m nuo j.l., tarp Virvytės ir Baltežerio.

Gaidžių kova iš senovės laikų išlikusi pramoga, dažniausiai sujungta su lažybomis. G.K. atrinkdavo gaidžiukus ir juos laikydavo tik su viena višta. Be to, tokius gaidžiukus pratindavo lesti ir nakčia, nes G.K. vykdavo vakarais kambariuose arba tam reikalui įrengtose arenose. Ypač paplitusi vidurinėje Amerikoje, Filipinuose ir kitur.

Gaidžiūnas Balys (g. 1911 XI 25 Dauderių k., Baisogalos vls., Kėdainių aps.) agronomas, rašytojas, visuomenės veikėjas.

B. Gaidžiūnas

1931 baigė Kėdainių gimn., 1935 Žemės Ūkio Akad. Dotnuvoj. Akademijoj aktyviai reiškėsi Jaunosios Lietuvos korporacijoje ir jai pirmininkavo. 1936 parašė diplominį darbą ,Žemės ūkio spauda Neprikl. Lietuvoje' ir gavo diplomuoto agronomo ekonomisto vardą. Daugiausia gilinosi į žemės ūkio politikos ir žemės ūkio spaudos klausimus. Pradėjęs dirbti Žemės Ūkio Rūmuose, keliais atvejais buvo komandiruotas į Vokietiją, ir plačiau susipažino su spaudos techniniais darbais.

1936–39 redagavo Jaunąjį Ūkininką, nuo 1938 Radijo Laikraštį Ūkininkams ir nuo 1939 Žemės Ūkį. Buvo Žemės Ūkio Rūmų spaudos skyriaus redaktorius.

Rusams 1940 įsiveržus į Lietuvą, tuojau buvo iš darbo atleistas. Gyveno slapstydamasis ir organizavo pogrindžio veiklą. Vokiečių okupacijos metais buvo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto narys, Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto organizatorius ir jo vicepirmininkas.

1944 pradžioje vokiečių areštuotas ir iki II pas. karo pabaigos kalintas įvairiuose Vokietijos kalėjimuose. Iš Bayreutho sunkiųjų darbų kalėjimo išlaisvino amerikiečiai kariai.

Nuo 1945 V iki 1949 XI 1 vėl buvo Vliko ir Vykdomosios Tarybos narys. Tuo pat metu buvo Lietuvių Tautinio Sąjūdžio pirmininkas, organizavo tautininkų veiklą Vokietijoje.

Į JAV atvyko 1949 XII 1 ir Clevelande tuoj pradėjo dirbti Dirvos redakcijoje. Čia ėmėsi organizuoti Vilties Draugiją. Vilčiai įsisteigus, eina jos reikalų vedėjo pareigas.

Atskiromis knygomis išleido: Jaunystė Arimuose 1936; Žaliuojanti Žemė 1937; Rūpesčių Dienos 1946; Pakeliui į mirtį 1948; Vieneri metai ir viena savaitė 1950. Redagavo didįjį Žemės Ūkio Ministerijos dvidešimtmečio metraštį, Jaunosios Lietuvos almanachą, Nueitus Žingsnius ir daug jaunųjų ūkininkų leidinių. Vokietijoj padarė stovyklinio lietuvių gyvenimo ir veiklos dokumentinį 5000 pėdų filmą.

Gaigalaitė–Beleckienė Ona (g. 1906) visuomenės veikėja. Baigusi gimnaziją Linkuvoje, įstojo į LU teisių fakultetą, kurį baigė 1930. Buvo veikli Ateitininkų draugovės narė. 1926 ėjo Liet. Kat. Moterų D-jos centro valdybos reikalų vedėjos pareigas, vėliau pakartotinai išrinkta į centro valdybą. 1929, įsikūrus Mergaičių Globos sekcijai, G.–B. buvo ilgametė jos pirmininkė. 1931 atstovavo Lietuvai tarptautiniame mergaičių globos kongrese Budapeste. Redagavo Moterį ir Naująją Vaidilutę. Bendradarbiavo XX Amžiuje ir kt. laikraščiuose. Išsp. Tiesos ir meilės tarnyboje 1934. 1941 VI 14 kartu su savo vyru kpt. Povilu Beleckiu ištremta į Rusiją.

Gaigalaitis 1. V a l t e r i s (1897 IX 8 Endriušių k., Smalininkų vls., Pagėgių aps. — 1945) agronomas. Agronomijos mokslus išėjo augštojoj žemės ūkio mokykloj Berlyne ir Karaliaučiaus univ. 1921–27 Dotnuvos Žemės Ūkio Technikumo mokytojas, 1925 Žemės Ūkio Akademijos lektorius žemės ūkio ekonomijos dalykams, vėliau docentas, 1928 specialinės žemės ūkio ekono-

mijos katedros vedėjas. Skaitė žemės ūkio ekonomijos ir statistikos, žemės ūkio taksacijos, namų ūkio ekonomijos ir namų ūkio sąskaitybos kursus. 1925–34 Žemės Ūkio Akad. dvaro administratorius. Aktyviai prisidėjo prie žemės ūkio kultūrinių organizacijų veikimo. Nuo 1934 Žemės Ūkio Akademijos bibliotekos vedėjas. Bolševikams užėjus, 1940 iš akademijos atleistas. 1941 repatriavo į Vokietiją. 1942–44 prieš savo norą paskirtas tarnautoju vokiečių įkurdinimo įstaigoje Kaune. 1945 rusų sušaudytas V. Prūsuose. Išsp. Trumpas kristalografijos ir mineralogijos vadovėlis 1924; Žemės ūkio sąskaityba 1925; Žemės ūkio priemonės ir žemės ūkio sąskaityba 1934 (Žemės ūkio vadovas V t.) ir kt. Bendradarbiavo Žemės Ūkio Akademijos Metraštyje ir Žemės Ūkyje.

2. (tėvas vad. Gaigals) Vilius (1870 IX 27 Naujienos k., Ragainės aps. — 1945 XI 30 Brettene, Badene) evangelikų kunigas, M. Lietuvos veikėjas. Gimnaziją lankė Klaipėdoje ir Tilžėje, 1892–96 studijavo Karaliaučiuje ir Berlyne teologiją ir filosofiją. 1900 Karaliaučiaus universitete gavo filosofijos daktaro laipsnį už disertaciją Die Wolfenbütteler litauische Postillenhandschrift a. d. Jahre 1573 (išsp. 1900–04). 1900–1902 kunigavo Ramučiuose, 1903—15 Priekulėje ir 1915–18 Katyčiuose. 1915–19 Katyčiuose mokyklų inspektorius. 1903–18 būdamas Prūsijos (išrinktas Klaipėdos–Šilutės apygardoje 1903, 1908 ir 1913) seimo nariu, G. rūpinosi lietuvių kalbos išlaikymu M. Lietuvos mokyklose ir bažnyčiose. Drauge su dr. Sauerveinu-Girėnu, Bruožiu, Smalakiu, Jagomastu, Zauniumi, Angrabu ir kt. dirbo lietuvių tautinio atbudimo darbą, steigdamas įvairias jaunimo (Tilžėje įst. slaptą lietuvių gimnazistų d-ją Baltiją) bei labdaros organizacijas, rašinėdamas popularias knygeles ir leisdamas nuo 1904 Sandoros organizacijos laikraštį Pagalbą. Nuo 1904 pirmininkavo evangelikų labdaros draugijai Sandora, 1932 įst. Jaunųjų Sandorą ir Sandoros moterų pagalbą, keletą evangelikų sekmadienio mokyklų, įvairiose vietose suorganizavo Sandoros varguomenės prieglaudas, taip pat steigė Sandoros d-jos išlaikomus knygynus Klaipėdoje, Pagėgiuose ir Šilutėje, kur daugiausia buvo platinama lietuvių literatūra Klaipėdos krašte. Nuosavuose namuose Klaipėdoje G. įrengė dvi sales liet. organizacijoms susirinkti ir 7000 tt. biblioteką. Prieš I pas. karą G. surengė ūkininkų mergaitėms dvejus rankdarbių ir namų ruošos kursus ir drauge su prof. A. Kuršaičiu lietuviškų rankdarbių parodas Tilžėje ir Berlyne. I pas. karo metu rūpinosi darbu klaipėdietėms moterims, rinko pinigus nukentėjusiems nuo karo ir išbėgusiems į Rusiją, siųsdamas pinigus per Švedijos Raudonąjį Kryžių. Kovose dėl Lietuvos nepriklausomybės atgavimo G. rašinėjo straipsnius į didžiuosius vokiečių laikraščius, 1915 Berlyne išleido litauisch–baltische Frage, 1917 Litauen das besetzte Gebiet, sein Volk und dessen geistige Strömungen (ši knygelė buvo išleista Genevoje ir prancūzų kalba) ir slapyvardžiu Lituanus alter Die litauische Königswahl und die Beziehungen zwischen Deutschland und Litauen 1918; vėliau G. paruošė Klaipėdos lietuvių pasirašytą memorandumą dėl Klaipėdos krašto atskyrimo nuo Vokietijos ir memorandumą taikos komitetui Paryžiuje. 1919 G. pasitraukė į pensiją ir atsidėjo vien tautiniam darbui. 1921 G. vyriausybės buvo nusiųstas Londonan tartis dėl Klaipėdos krašto ateities. Po 1923 sukilimo ir Klaipėdos prisijungimo G. įėjo į pirmąją direktoriją Klaipėdos krašto mokyklų ir bažnyčios reikalams tvarkyti, 1923 įst. pirmąją lietuvių gimnaziją Klaipėdoje, suorganizavo Klaipėdos Krašto Mokyklų Draugiją, kurios pirmininku buvo nuo 1926, ir kuri įst. daugiau kaip 50 privačių lietuvių mokyklų. 1924 G. pastangomis buvo suorganizuota Klaipėdos Krašto Muzėjaus Draugija, kur jis buvo valdybos pirmininkas. 1925 Liet. Evangelikų Liuteronų sinodas G. išrinko senjoru ir patvirtino konsistorijos prezidentu; šiose pareigose G. išbuvo 8 metus, ir kovojo su priešlietuviška veikla, ir dėl to net buvo apšauktas bažnyčios priešu, bet pasaulinė konferencija draugingumui per bažnyčią skleisti Prahoje B. nuo šio kaltinimo išteisino. Šias kovas G. aprašė knygoje Die evang.–luther. Kirche in Litauen, ihre Kämpfe und Nöte im Zeitraum von 1925–1929. 1925–36 G. buvo VDU evang. teologijos fak. doc. ir vėliau. prof., 1933 gaudamas iš Rygos univ. teologijos garbės daktaro laipsnį ir kaip padėką išspausdino Lietuvos Evangelikų bžn. gyvenimo problemos 1935. 1924–37 buvo Britiškosios ir užsienio biblijų d-jos atstovas Lietuvoj. 1939 III 22 vokiečiams užėmus Klaipėdą, G. pasitraukė į Lietuvą, o 1941 į Vokietiją. Be minėtųjų dalykų, G. dar išsp. Agenda Ewangelischkajai Bažnycziai 1897; Evangeliški surinkimai prūsų Lietuvoje 1905; Patyrimai iš kelionės po Vokietiją 1906; Pabuskit jaunieji 1909; Luteraus knygelės 1917; Trumpas Pamokslas bžn. davadų ir krikszczioniszko pasielgimo 1907; Lietuvos Nusidawimai ir musų Raszliawa 1912; Ką garbės vyrai apie Bybeles sako 1913; Kristijonas Duonelaitis 1913; Girta-

V. Gaigalaitis

wimas 1902; Gustavas Adolfas 1933; Krikszczioniszkas Kudikių Prietelius 1926 ir slapyvardžiais Chronopolitanus ir Vaivada bendradarbiavo Varpe 1891–93 ir Vienybėje Lietuvninkų 1892–94.

Gaigalas 1. antinas, ančių patinas; 2. kliuksėjimas arklio pilve lekiant.

Gaigalas 1. Adolfas (g. 1906 XII 13 Rygoj) visuomenininkas, kapitonas. Nuo 1919 mokėsi Joniškio vidur. mokykloje ir Šiaulių mokytojų seminarijoje. 1930 baigė karo mokyklą, ir paskiriamas į 2 pėstininkų pulką, kur, būdamas švietimo vadovu, organizavo scenos mėgėjų būrelį, ruošė vaidinimus ir organizavo švietimo kursus. Vienas iš aktyviųjų kariuomenės pusvalandžių dalyvių, rašęs radijo montažus (per 20, didžiausias yra žygis į Vilnių), režisavo ir pats vaidino. Lankė Jaunųjų Teatro studiją ir dalyvavo Dėdės Tomo Trobelės pastatyme. Baigiantis pirmajai bolševikų okupacijai, A. Panemunėje suorganizavo partizanų būrį ir jam vadovavo. 1944 pasitraukęs Vokietijon, buvo Regensburgo tremtinių apygardos reikalų vedėju. Tarnaudamas Vytauto D. sargybų kuopoje, buvo jos švietimo vadovu ir sargybų bei darbo kuopoms leido rotatorinį laikraštį Šauklys. 1949 atvykęs į JAV, apsigyveno Philadelphijoje, kur aktyviai dalyvauja visuomeniniame gyvenime, ruošdamas vaidinimus ir šiaip gyvindamas lietuvių kultūrinę veiklą.

2. Pranciškus (1866–1930 XI 7 Grūšlaukyje) kunigas. 1889 baigė kunigų seminariją. Spaudos draudimo metais rašinėjo straipsnius Tėvynės Sarge nuo 1896 ir kt., dažniausiai pasirašinėdavo slapyvardžiu Embė, Emberonas ir kt. Dėl šios veiklos, būdamas Josvainiuose vikaru, buvo 11 metų policijos priežiūroje. Spaudą atgavus, rašinėjo Lietuvių Laikraštyje, Vilniaus Žiniose 1906, Viltyje nuo 1907. Josvainiuose buvo vikaru 11 metų, Surviliškio vikaru 1903, Adakave klebonu 10 metų, Čekiškėje 3 metus, Tirkšliuose 6 metus, Kalnalyje 11 metų. Nuo 1930 I 4 ligi mirties Grūšlaukio altaristas.

Gailatiškė dv. Kelmės vls., Raseinių aps., 8 km nuo Kelmės. G. miškas 72 ha. Augavietės pelkėtos, dirvožemis durpės. Laikosi vilkai, lapės, stirnos, barsiukai.

Gailestingosios seserys pagalbinio medicinos personalo narės, kurios rūpinasi ligonių slaugymu. G.S. pradžia Europoje siekia pirmuosius krikščionybės laikus, kada besikuriančios krikščioniškos brolijos ir seserijos ėmė rūpintis ligonių slaugymu, jų lankymu namuose ir pagalbos teikimu našlaičiams bei beturčiams. Vėliau ėmė rastis pasaulietiškų šios rūšies organizacijų. Šv. Vincentas à Paulo Prancūzijoje, bedirbdamas pavargusiųjų šelpimo darbą, 1617 suorganizavo jam jo darbe padedančias moteris į Confrèrie de la Charité (gailestingoji bendruomenė); 1629 Paryžiuje buvo įsteigtas tos d-jos skyrius. 1633 jau buvo būrys jaunų mergaičių, dirbančių gailestingąjį darbą, ir besivadinančių Filles de charité

Pirmasis gailestingųjų seserų suvažiavimas Kaune 1919

(gailestingosios dukterys). Jos slaugė ligonius ligoninėse, namuose, dirbo vaikų ir senelių prieglaudose, ypač rūpinosi pamestinukų globa, kuriems įsteigė pirmąją prieglaudą. Jos buvo ruošiamos teoriškai ir praktiškai. Jų vidaus gyvenimo santvarka buvo tokia pat, kaip vienuolynuose, tik iš jų nebūdavo reikalaujama vienuoliškų įžadų; jos kasmet tepasižadėdavo tą darbą tęsti. Per dvidešimt metų ši organizacija išaugo į seserų bendruomenę, seserimis aprūpinančią įvairias krašto ligonines. Organizacija išliko iki šių dienų, ir įvairiose pasaulio šalyse turi savų ligoninių. 1835 Vokietijos Kaiserswertho protestantų kunigas Feiedneris su žmona įkūrė panašią slaugymo ir socialinės globos organizaciją, vad. diakonisių. Bendruomenė turėjo savo mokyklą, kurioje jos tam darbui specialiai buvo ruošiamos ir baigusios būdavo siunčiamos dirbti į įvairias Vokietijos ligonines ir prieglaudas. Diakonisių pavyzdžiu tiek Vokietijoje, tiek Anglijoje atskiros ligoninės ėmė rūpintis tinkamo pagalbinio personalo paruošimu. 1860 Londone prie šv. Tomo ligoninės buvo įsteigta pirmoji grynai pasaulietinė mokykla pagalbiniam ligonių slaugymo ir sveikatos globos darbo personalui ruošti. Iniciatorė ir mokyklos vadovė buvo Florence Nightingale (1820–1910), kuri pasižymėjo ligonių slaugymo organizacija kariuomenėje. Šios mokyklos sistema iš Anglijos paplito Amerikoje, paskui ir visame pasaulyje.

Nepriklausomojoje Lietuvoje G.S. buvo ruošiamos Lietuvos Raudonojo Kryžiaus laikomuose dvejų metų kursuose. Nuo 1919 iki 1940 tokius kursus baigė apie 500 seserų. Jos buvo susibūrusios į profesines organizacijas: Lietuvos G. S. Sąjungą ir Lietuvos Raudonojo Kryžiaus G. S. Draugovę. Tų organizacijų tikslas buvo kelti krašto sveikatingumą, moraliai ir materialiai remti savo nares. Jos per savo organizacijas dalyvavo Pabaltijo G.S. komitete ir Tarptautinėje G.S. taryboje. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus G.S. Draugovė nuo 1938 III leido mėnesinį žurnalą Gailestingoji Sesuo (red. Bronė Gustaitienė).

Gailešys upelis Tirkšlių vls., Mažeikių aps., Viešaties (Ventos) deš. įtakas, 9,5 km ilgio, augštupyje vad. Dvarupys, teka į š.

Gailevičienė–Ratomskaitė Virginija (g. 1880 Cholmoko dv., Mogilevo gub.) mokytoja. 1898 baigė mergaičių inst. Petrapilyje. 1902–07 Kievo apygardos gimn. prancūzų kalbos mokytoja. 1909 baigė Alliance Française kursus Paryžiuje. 1910–24 Maskvos gimn., Veterinarijos ir inžinerijos inst. prancūzų kalbos lektorė. 1925–30 Panevėžio gimnazijos mokytoja ir nuo 1930 Kauno Aušros mergaičių gimn. mokytoja. Išvertė A. Daudet Paskutinę pamoką (Lietuvos Žinios 1928 Nr. 250); Vėliavininką (ten pat, 1930 Nr. 77, 78); parengė Grammaire Française étudiée par les textes 1939; La petite Blanche–Neige 1938; Paris, tout en gris 1939.

Gailevičius 1. B o n a v e n t ū r a (1752 Raseinių aps. — 1834 VII 11/23 Varniuose) kunigas. Mokėsi Raseinių mokykloje, nuo 1773 Vilniaus akademijoje, kur po dvejų metų gavo filosofijos daktaro laipsnį. 1781 stojo į Varnių seminariją, 1783 įšventintas kunigu. Greit Žemaičių vysk. Stepono Giedraičio pakviestas į Varšuvą, kur su keliais kitais kunigais įėjo į jo privatinę tarybą, iš Varšuvos valdžiusią Žemaičių vyskupiją. 1784 grįžo į Varnius, gavęs Varnių klebonija, ir paskirtas konsistorijos nariu. 1791 Varnių kanauninkas, konsistorijos sekretorius. Prie Stepono Giedraičio buvo nuolat kviečiamas į Varšuvą. Vysk. Juozo Arnulfo Giedraičio buvo pakeltas 1808 prelatu ir paskirtas oficijolu, 1813 generaliniu vikaru, kuriam dažnai sergąs vyskupas pavedė visų vyskupijos kunigų valdymą ir kilnojimą. Tuo būdu jis įgijo didžiausią įtaką vyskupijoje, kuria kiti kunigai nusiskųsdavo (plg. kun. Savickio lietuviški eilėraščiai prieš G.), tačiau G., neambicingas, kuklus, vien vyskupijos reikalams atsidėjęs, tos savo įtakos ne tik blogam neišnaudojo, bet daug kunigų apsaugojo nuo svetimai įtakai lengvai pasiduodančio vyskupo nuotaikingų fantazijų. Plataus populiarumo įgijo per 1831 choleros epidemiją, kada, sudarius karantiną aplink Varnius, norint neleisti cholerai beplisti, tik G. globos ir pagalbos dėka Varnių varguomenė, ypač žydai, išliko gyvi. Tai jį apsaugojo ir nuo rusų valdžios represijų sukilimo metu. Jau anksčiau padaręs stambių užrašų bažnyčioms (1807 II 4 Varnių bažnyčiai dovanojo 6300 auksinų) prieš mirtį skolas dovanojo visiems savo skolininkams(ypač žydams). Buvo susirūpinęs lietuvių tikybinės literatūros kėlimu. Daug padėjo vysk. Giedraičiui verčiant N. Testamentą (pagal Valančių padėjo versti, pagal B. Smigielskį tik cenzūravęs), sukūrė keletą lietuviškų giesmių, kurių vieną, apie šv. Aleksandrą, įdėjo į Vilmiko Kantičkas žemaitiškas; 1821 išsp. Mokslas krikszczioniszko Istatymo, 1826 Metay szwenti (keli skirtingi leimai) ir Atminimas metu szwętu Giesme Jubileusza; iš jo išsilikusių rankraščių Ivinskio kalendoriuje 1856 išsp. Turtaj Salamono bažnyčios. Be to, duodavo lėšų leisti lietuviškoms tikybinėms knygutėms (Vilmiko kantičkoms, maldaknygėms, katekizmams).

M. Wołonczewskis, Żemajtiu Wiskupiste 1848 II 75–77 psl.; *T. Dobszewicz,* Wspomnienia 133–136 psl.; *B. Smigielskis,* Kritika Valančiaus vyskupystės (Draugija 1911, 58–59 nr.); *J. Totoraitis,* Lietuvos atgimimo paveikslai (Vadovas 1913, 46 nr.,

160–161 psl.); *J. Twmas*, Raštai XI 1929 108 psl.; *V. Steponaitis*, Kun. Gailevičiaus ‚Metay Szwenti' (XXVII Knygos Mėgėjų Metraštis 1933 I 111–124 psl.); Lietuviškoji Enciklopedija VIII 1940.

2. E m e r i k a s (1874 XI 5 Žagarėje — 1949 I 17 Hamburge) kompozitorius, kariško orkestro kapelmeistris, pedagogas. Pradžią muzikoje gavo iš tėvo vargonininko. Klarnetu griežti mokėsi kng. B. Oginskio orkestro mokykloje Rietave. Oginskio išsiųstas, studijavo Varšuvos konservatorijoje kontrabasą ir kompoziciją. Tarnavo Rygos karo orkestre, vėliau Zimino teatro operoje Maskvoje. Maskvos konservatorijoje gilino kompozicijos žinias pas Tanejevą. 1920 grįžo Lietuvon ir Kauno Valstybės Teatro Operoje užėmė kontrabaso koncertmeisterio vietą. Kartu vedė Valstybinėje Muzikos mokykloje (vėliau konservatorija) kontrabaso klasę, protarpiais klarneto klasę ir kapelmeisterių klasę. Daug metų dirbo prie Karo Muzėjaus kaip Karo Invalidų orkestro dirigentas. Buvo apdovanotas Vytauto Didžiojo ordenu. 1944 pasitraukė į Vakarus. Gailevičiaus kūrybą sudaro: karo orkestrui žinomieji maršai: Prez. Smetonos, Ramovėnų, Per girias, laukus, kantata Darius ir Girėnas orkestrui ir chorui, intermezzo Vestuvinė eisena ir kt. simfoniniam orkestrui parafrazės ir fantazijos: Subatos vakarėlį, Ganiau aveles; Ant kalno karklai, Lietuvių kaime ir kt. Visi šie veikalai paremti liaudies motyvais. Daug jų įgriežta į plokšteles. Surinko ir harmonizavo 10 liaudies dainų solo su pianinu, chorams per šimtą dainų (Švietimo Ministerijos leidinys 1939). Būdamas didelis instrumentacijos žinovas, instrumentavo Sasnausko Requiem, kantatą Broliai, Glucko Gegužės karalaitę ir kt. *J. Ž.*

E. Gailevičius

3. J u o z a s (g. 1882 Daubarų k., Babtų vls.) 1901 baigė Saratovo gimn. ir 1905 Odesos univ. fizikos matematikos fakultetą. 1906–11 buvo mokytoju Kievo apg. gimnazijose, 1911–24 Maskvoje statybos ir susisiekimo inžinierių inst. matematikos lektorius ir technikumo vedėjas. Lietuvoje nuo 1924 Kauno III gimnazijos vyr. mokytojas. Išsp. Matematikos uždavinyną 1931. Bendradarbiavo Švietimo Darbe, Mokykloje ir Gyvenime, Šviesos Keliuose, Gamtoje ir Tautos Mokykloje.

4. S t a s y s (g. 1904 XI 28) muzikas, Emeriko sūnus. Baigė Kauno konservatoriją, tobulinosi Paryžiuje. Nuo 1930 Kauno Valst. teatre tvarkė dramoje muzikinę dalį ir akomponavo operoje. Lygiagrečiai bendradarbiavo Kauno radiofone, rašydamas muziką įvairiems radijo vaidinimams. Vilniuje dirigavo operą Rigoletto (1942). 1944 atsidūrė Vokietijoje. 1951 atvyko į Montreali Kanadoje. 1953 persikėlė į Torontą, kur atidarė studiją ir vadovauja chorui. Chorui parašė dainų Jaunųjų Ūkininkų Dainos (išsp. Kaune 1939). Solo dainos su pianinu, išleistos JAV 1947: Klajūnai, Nauja daina, Juokdarys mėnulis.

St. Gailevičius

5. S t e p o n a s (1800 — 1863 VIII 9) Dusmenų klebonas. Suimtas 1863 VII 9 Trakuose, kaltinamas dalyvavęs sukilime. 1863 VII 10 išsiųstas į kalėjimą Vilniuje, kur ir mirė.

Gailiekas 1. Seirijų vls. Alytaus aps. ežeras, 5 km į p.r. nuo Seirijų mstl., 1,4 km ilgio, ligi 500 m pločio, 41,6 ha ploto; upelis jungia su Seirijo ež (Seiros, Baltosios Ančios, Nemuno); paviršius 122,0 nuo j. l.

2. Beržininkų vls. Seinų aps. ežeras, 1 km į v. nuo Beržininko bžk., 12 ha ploto; paviršius 128,1 m nuo j. l.; kartu su gretimais Beržinio ir Ringelio ež. priklauso Kunos (Maros, Juodosios Ančios, Nemuno) baseinui.

Gailigedas iš Viduklės, kryžiuočių įkaitas 1406.

Gailiminas žemaičių seniūnas 1433–34.

Gailioniai kaimas Joniškėlio vls. Šiaulių aps. 1939 25 ūkiai, 177 gyv. Išskirstytas vienkiemiais 1914. Kaimas perpus perskirtas Plautupio (teka iš Gailionmiškio miškų, Mūšos deš. įtakas). Pradžios mokykla įst. dar prieš I pas. karą. Veikė pašto agentūra, glžk. st., pieno nugriebimo punktas. G. turi iš savo tarpo išleidę per 30 inteligentų: vysk. Kazimierą Paltaroką, kunigų, karininkų, mokytojų ir kt.

Gailis (Ledum) viržinių (Ericaceae) šeimos gentis, išplitusi Š. pusrutulyje. Lietuvoje tik G. b a l i n i s, arba pelkinis (L. palustre), amžinai žaliuojąs krūmas iki 1,5 m augščio, baltais žiedais galiniuose skėtiškuose žiedynuose. Pasižymi stipriu svaiginančiu kvapu. Auga durpynuose, pelkėtose IV ir V boniteto pušynų augavietėse. Medicinoje vartojama Folia Ledi palustris, lašai Tinctura Ledi palustris ir kt. G. yra nuodingas.

Gailiai seniau Lietuvoje buvo vartojami kraikui, pavasarį deginami sode, kad kirmėlės (baltukas šliaudrinis ir kt.) ne-

ėstų medžiams lapų, dedami į alų ar kt. gėralą, kad pavaišintas greičiau apsvaigtų ir t.t.

Gailiškės miškas Žarėnų vls., Telšių aps., 94 ha, 1,5 km nuo Žarėnų. Šiaurinėje pusėje prieina Minija. G.M. yra 15 ha pelkė Smardupis. Dirvožemis priemolio. Eglynas su pušimi, beržu.

Gailit August (g. 1891 I 9 Saugaustės dv., netoli Valkos) estų rašytojas, kilimo iš Latvijos. Jo tėvas latvis architektas, motina vokietė. G. mokėsi Valkos, Valmieros ir Tartu gimnazijose, kurį laiką studijavo mediciną Tartu univ. I pas. kare dalyvavo kaip Petrapilio rusų laikraščių karinis korespondentas. 1911–16 bendradarbiavo ir latvių spaudoje, daugiausia Dzimtenes Vēstnesyje, rašydamas apie estų ir suomių meną ir literatūrą. 1917 perėjo estų literatūron, buvo Postimees ir Tallinna Teataja redakcijos narys, vienas estų literatūrinės grupės Siuru steigėjų. Ilgesnį laiką gyveno Berlyne, Paryžiuje ir Romoje, nuo 1924 Tartu, nuo 1932 teatro Vanemuine direktorius; nuo 1944 Švedijoje. G. veikalai: Kai saulė leidžiasi (romanas 1910); Šėtono karuselė (novelės 1917); Keliaujantieji riteriai (novelės 1918); Nuostabumų žemė (romanas 1919); Klounai ir faunai (feljetonai 1920); Idiotas (novelės 1922); Raudonoji mirtis (romanas 1924); Prieš rytą (novelės 1926); Laiko grimasos (feljetonai 1926); Kryžnešiai (novelės 1927); Tomas Nipernadis (romanas 1928, liet. išv. H. Korsakienės 1938); Liepsnojanti širdis (novelės 1930); Laisvės daina 1935; Ruonių medžiotojų sala 1938 ir kt. D. yra didelis estų prozos, ypač novelės novatorius. Pažymėtina jo fantazija ir stiliaus įmantrumas, kuris vėlesniuose veikaluose įgijo skaidraus plastiškumo. Jausminiu požiūriu G. kūryboje dominuoja erotika. Tremtyje (Švedijoje) išleistasis romanas Liepsnojančios širdys yra estų psichikos ir jų meno pažangos gili analizė ir sintezė. G. romanai ir novelės išversti į prancūzų, vokiečių, rusų, lenkų, lietuvių, latvių ir kt. kalbas. G. yra išvertęs latvių kalbon estų dramaturgo A. Kicbergo dvi dramas.

Gailīte Angelika (g. 1884) latvių rašytoja. 1899–1903 mokėsi Daugpilio gimn. 1903–10 mokytoja Rygoje. Ištekėjo už rašytojo Eddgasto (J. Mikelsono). 1916–20 mokytoja Marijos inst. Maskvoje. 1920–24 Latvijos užsienių reikalų ministerijos užsienių spaudos referentė. 1921–25 studijavo Latvijos univ. Nuo 1921 mokytoja prancūzų licėjuje Rygoje. Tremtyje nuo 1944 Hanau stovyklos latvių gimn. mokytoja. 1950 atvyko į JAV. G. apysakose vaizduojama moteries išgyvenimai, jos meilės ir socialiniai konfliktai: Ilgas un maldi 1913, ²1925; Dzirkstis sniegā 1922; Grēcinieces 1927. Italijos vaizdų knyga: Vērojumi un Sapnojumi 1920; studija apie Pranciškų Asižietį, Pilnības ideals 1936. Tremtyje 1947 išleido romaną Dzīves zaľais koks.

Gailitis Markus (g. 1882) latvių visuomenės veikėjas. 1911 baigė Rygos politechnikumą, 1905—06 dalyvavo revoliuciniame sąjūdyje, vėliau inžinierius. Nuo 1916 latvių batalionuose aktyviai dalyvavo Latvijos nepriklausomybės kovose. Ryšium su 1919 IV 16 puču išleido įsakymą apie dvarininkų turto sekvestravimą ir atidavimą nepasiturintiesiems naudotis. Tas įsakymas laikomas agrarinės reformos įvadu Latvijoje. Sumušus bermontininkus, G. Latvijos pasiuntinys Estijoje. Latvijos steigiamojo seimo narys nuo mažažemių frakcijos, buvo žemės reformos komisijos pirmininkas ir žemės reformos įstatymo referentas. 1925–26 žemės ūkio ministeris ir II Latvijos seimo narys. 1941 ištremtas į Rusiją.

Gailiūnai k. Šiaulių vls. ir aps. Čia surastas žalvarinis skobtinis kirvis, priskiriamas laikui apie 1000 pr. Kr.

Gailiūnas Jonas (1886 V 17 Radikių k. Joniškio vls., Šiaulių aps. — 1922 VI 13 Detroite JAV). Pradžios mokslus išėjo Joniškio mokykloje, vidurinį Mintaujos gimnazijoje, kur iš 7 klasės pašalintas už politinį veikimą. Aktyvus veikėjas spaudos draudimo ir 1905 revoliucijos metu. Organizavo lietuvių darbininkus bei moksleivius Mintaujoje, Joniškyje ir Žagarėje, kur platino nelegalią literatūrą. Dirbo liet. Draugo organizacijoje, vėliau LSDP. Keletą hektografuotų atsišaukimų pats parašė ir išspausdino. 1908 emigravo į Chicago JAV, kur tęsė mokslą: lankė Highland Park College (Des Moines, Iowa) ir 1914 baigė elektros inžineriją Bachelor of Science laipsniu. Kaip elektros inžinierius 2 metus dirbo Marengo Light and Power Co,. Marengo, Iowa; ligi 1920 Detroit, Mich. dirbo kaip vyr. inž. Stevenson viešbutyje, vėliau perėjo dirbti inž. vedėju į Parker Webb firmą, kur sprogus dujoms žuvo.

Gailius 1. A l b i n a s (1895 V 12 Berštininkuose, Pagėgių aps. — 1942 VIII 18 Dachau) Mažosios Lietuvos veikėjas, kapitonas. 1912 baigė specialią žemės ūkio mokyklą Heiligenbeil (Rytprūsiuose). Nepriklausomosios Lietuvos kariuomenės savanoris kūrėjas. 1919–20 dalyvavo kautynėse su lenkais. Iki 1923 buvo II Artilerijos pulko vadas. 1923–38 Klaipėdos Krašto Gubernatūros referentas, svetimšalių ir pasų skyriaus vedėjas. 1939–40 Kauno pašto viršininkas. Užėjus vokiečiams, 1941 Gestapo areštuotas už antinacinę veiklą Klaipėdos krašte ir už lietuvių teisių gynimą M. Lietuvoje. Buvo kalinamas Klaipėdos, Tilžės ir Karaliaučiaus kalėjimuose ir Neuengamm bei Dachau koncentracijos stovyklose. Nepakėlęs ten esamų darbo ir režimo sąlygų, mirė 1942 VIII 18. Sudegintas Dachau krematoriume.

2. M a r t y n a s (1857 XI 4 Berštininkuose, Pagėgių aps. — 1944 Berštininkuose) M. Lietuvos veikėjas. Baigė Plaškių parapijos mokyklą. Iš pradžių gyveno Tilžėje, vėliau iš tėvo perėmė ūkį. Vienas Sandoros d-jos Klaipėdoje steigėjų, veiklus Birutės d-jos narys. Išaugino tris sūnus (Albiną, Valentiną ir Viktorą), M. Lietuvos veikėjus.

3. V a l e n t i n a s (1887 VII 2 Berštininkuose, Pagėgių aps. — 1935 VI 27 Rusnėje) kunigas, Martyno G. sūnus, baigė Tilžės gimn. ir Karaliaučiaus univ. teologijos fak. Nuo 1913 kunigas Verdainėje ir Rusnėje. 1924–25 Klaipėdos krašto evangelikų bažnyčios komisaras, 1926–35 Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimn. mokytojas.

4. V i k t o r a s (g. 1893 VIII 27 Berštininkuose, Pagėgių aps.) visuomenės veikėjas. 1914 baigė Tilžės gimn. Dar gimnazistu būdamas, dalyvavo lietuvių jaunimo organizacijose ir Giedotojų d-jos chore. Teisių mokslus ėjo Karaliaučiuje, Heidelberge ir 1918 baigė Berlyno univ. I pas. karo pradžioje tarnavo vok. kariuomenėje, kautynėse buvo sunkiai sužeistas ir iš kariuomenės paleistas. Nuo 1918 XII 8 dirbo Lietuvos pasiuntinybės Berlyne spaudos skyriuje, 1920 V 1 — 1922 VII 1 Lietuvos atstovas Vokietijoje, po to ligi 1923 II 6 Lietuvos atstovas Estijoje. Klaipėdos kraštui prisijungus prie Lietuvos, G. 1923 sudarė antrąją Klaipėdos krašto direktoriją ir jai pirmininkavo ligi 1925 VIII 1. Pasitraukęs iš direktorijos, ligi 1925 pabaigos buvo Klaipėdos Žinių ir Memelzeitung vyr. redaktorius. 1926 II — 1927 III 1 Klaipėdos krašto direktorijos juriskonsultas, 1927 III 1 — 1930 Klaipėdos uosto reikalų vedėjas, vėliau ligi 1934 X Klaipėdos krašto gubernatūros patarėjas. 1934–37 Klaipėdos Uosto Direkcijos narys. 1933–36 Klaipėdos miesto seimelio narys, 1935–38 krašto seimelio narys. 1938–39 Klaipėdos krašto gubernatorius. 1939–40 Klaipėdos uosto laisvosios zonos administracijos tarybos narys. Nuo 1941 tremtyje. Drauge su M. Šlaža 1932 išleido vokiškai-lietuvišką žodyną, kurio naują laidą redagavo 1948 tremtyje. Nuo 1946 dirba Vlike, eidamas reikalų vedėjo pareigas. Nuo 1954 Pasaulio Lietuvių Bendriuomenės Vokietijoje Krašto valdybos vicepirmininkas.

Gailiušiai k. Babtų vls., Kauno aps., 23 ūkiai, 228 gyv. (1939) , išskirstytas vienkiemiais 1913.

G. m i š k a s 120 ha. Dirvožemis priemolio. Vyrauja eglė, priemaišoje drebulė, beržas, uosis. Laikosi stirnos, lapės, barsukai, tetervinai.

Gailiušis Steponas Jurgis (g. 1912 II 20 Troškūnuose, Panevėžio aps.) kunigas, Mokėsi Panevėžyje ir Pranciškonų gimn. Kretingoje. 1934 VII 31 įstojo į pranciškonus. Teologiją studijavo Italijoje, Kaune ir Münchene. 1940 vasarą, jau bolševikams įsibrovus į Lietuvą, įšventintas kunigu. 1940 rudenį pabėgo Vokietijon ir gyveno tremtiniu, kol vokiečiai užėmė Lietuvą. Tada grįžo į Kretingą ir iki antrojo rusų antplūdžio dirbo pastoracinį darbą. 1944 pasitraukė į Vokietiją ir gyveno Bavarijoje. 1948 atvyko į JAV ir įsijungė į pranciškonų veiklą. Čia vedė misijas, buvo Greene, Me., vienuolyno ekonomas, vyriausias JAV tretininkų viršininkas, Winipego (Kanadoje) lietuvių kolonijos dvasios vadas. 1949–52 Kennebunk Port, Me., konvento gvardijonas ir nuo 1952 VII 19 Lietuvos Pranciškonų Provincijos JAV ir Kanadoje kustodas-provincijolas. Jam provincijolaujant, Toronte (Kanadoje) įkurta Prisikėlimo parapija ir vienuolynas. Rūpinosi Aidų, Darbininko ir Šv. Pranciškaus Varpelio leidimu.

S. J. Gailiušis, O. F. M.

Gailusitas, natrokalcitas, mineralas iš karbonatų klasės $Na_2CO_3 \cdot CaCO_3 \cdot 5H_2O$. Sistema monoklinė. Kietumas 2,5, lyg. sv. 1,9–2. Bespalvis. Randamas JAV ir Venecueloje.

Gay-Lussac Joseph Louis (1778 — 1850) prancūzų fizikas ir chemikas. École polytechnique chemijos prof. Paryžiuje ir drauge 1808–32 fizikos prof. Sorbonoje; po to bendrosios chemijos prof. Jardin des Plantes. Kelis kartus parlamento atstovas. Fizikoje G. žinomas jo vardu vad. dujų dėsniu, kuris nusako dujų tūrio kitimą nuo temperatūros. Be to, nustatė dujų tūrio kitimą joms chemiškai jungiantis, sudarė metodą, kaip nustatyti garų tirštį, nurodė, kaip skystyje medžiagos tirpimas nuo temperatūros priklauso. Chemijoje jis pirmas pagamino kalį, natrį, chlorą, jodą ir ištyrė jų savybes. Tyrė sierą ir jos rūgštis, ciano junginius ir išskaidė boro rūgštį į sudėtines dalis. Drauge su Biot, o vėliau vienas, darė mokslinius skridimus balionu. Nuo 1816 drauge su Arago leido Annales de Chimie et de Physique, su A. Humboldtu išl. Mémoires sur l'analyse de l'air atmosphérique 1804. Išsp. Recherches physico-chimiques faites sur la pile 1811 ir kt. Jo raštus išl. 1854 Arago.

G.–L. a p a r a t a s yra prietaisas medžiagų molekuliniam svoriui nustatyti dujų būsenoje.

G.–L. d ė s n i a i 1. pastoviu spaudimu

dujų tūris yra proporcingas absoliutinei temperatūrai. Pakilus temp. 1°C, dujų tūris išsiplečia $^{1}/_{273,115}$ dalimi. 2. Vykstant cheminėms reakcijoms, dujų fazėje reaguojančių medžiagų ir reakcijos produktų tūrių santykiai išreiškiami paprastais sveikais skaičiais.

G.–L. laipsniai techniškoje analizėje chloro dujų 1 skaičius, gaunamas iš 1 kg chloro kalkių ($CaOCl_2$).

H. Schimank, J. L. G.-L. und seine Leistungen aus dem Gebiet der allgem. und phys. Chemie (Die Naturwissenschaft 38 Jg. 1951, 265–274).

Gainesville JAV vidurinės Floridos šiaurinis miestas; 26.861 gyv. (1950). Floridos universitetas (ist. 1853) su maždaug 9000 stud., Floridos valstybinis muzėjus; medžio pramonė. Apylinkėje yra 30 m gylio duburys Devil's Millhopper, į kurį suteka 20 įtakų, bet jo vandens lygis nesikeičia.

Gainsborough Thomas (1727–1788) anglų tapytojas. Smulkaus audinių fabrikanto sūnus. 1742 Londone mokėsi pas Gravelotą ir Haymaną. 1745 perkėlė savo atelje tėviškėn (Sudbury), vėliau į Ipswichą. Ten didiko Philip Thicknesse remiamas, 1759 persikėlė į Batho kurortą, kur garsėjo, kaip kilmingųjų ir plutokratinių sluogsnių portretininkas. Išrinktas akademijon, nuo 1774 Londone pasiekė šalia Sir J. Reynolds Anglijos portreto tapybos meno viršūnes. Anglijos karalių portretavęs 8 kartus. G. draugavo su teatralais ir muzikais, ir priešingai J. Reynolds, nemėgo teorinio bei istorinio pasiruošimo, savo kūryboje artimesnis nesuvaržytam gamtos jausmui, kaip akademinei doktrinai. Paliko apie 500 darbų. Demonstruodamas prieš Reynolds teoriją, kad paveikslo centre neleistina šaltos spalvos dėmė, G. apie 1771/74 nutapė garsųjį vaikino portretą su iš Van Dycko nužiūrėtu fantastišku mėlynu kostiumu ,The blue boy' (prieš II pas. karą iš Londono parduotas Kalifornijon, Hutington Coll. už 2,5 mil. dol.). Amžininkai labai vertino G. portretus. Tai rodo žinomieji kilmingųjų gražuolių ,ladies of quality' portretai, dvelkią kultivuotu natūralumu, kaip Mrs. Siddons (National Gallery Londone), The Hon. Mrs. Graham (National Gallery Edinburghe), Mrs. Sheridan (Lord Rothschilds's Coll. Londone), Mrs. Mary Robinson Perditos rolėje (apie 1774–78 Wallace Coll. Londone) ir kt. Iš esmės peisažininkas, portretinėn tapybon patekęs dėl karjeros, G. išvystė peisažinio portreto tipą, kuriame peisažas nėra antraeilis fonas, bet kartu su figūra sudaro alsuojančią nuotaikingą vienumą. Mažiau gausių ir publikos savo laiku nevertintų G. grynųjų peisažų švelni ir visiškai laisva tapyba yra įžanga į Constable ir pranašauja XIX a. impresionistinį peisažą. Labai žinomi 1753 ,Cornard Wood' ir 1777 ,The Market Cart' (abu National Gallery Londone) bei 1775 ,The Watering Place' (Tate Gallery). Jei portrete G. įtakos turėjo Van Dyck, tai peisaže Ruijsdael ir Hobbema, žanre Murillo bei Rembrandtas, kuriuos G. ir kopijavo. Labai žymus ir Watteau poveikis, tiek kolorite, tiek dailaus piešinio lengvume. Pagal savo piešinius G. raižė akvatinta ir Crayon-technika.

T. Gainsborough Miss Haverfield portretas

Sir W. Armstrong, G. and His Place in English Art 1906; *G. H. Hartlaub,* Die grossen englischen Maler der Blütezeit 1730–1840, 1948, 48–54, 92-96.
P. Rkl.

Gairė 1. sienos, arba ribos, rodomoji kartelė, smaigstė; 2. rodyklė, vadoklė; 3. linija, bruožas; 4. vėjo pučiama vieta, trauksmas, pagairė.

Gairelė 1. skautų organizacijos padalinio–skilties trikampė vėliavėlė.

2. Vokietijos rajono skaučių, -tų neperiodinis laikraštėlis, spausdinamas rotatoriumi. Eina nuo 1950.

Gairės 1. meno ir literatūros iliustruotas žurnalas, ėjęs 1923–24 Kaune kas du mėnesiai. Leido menininkų kooperatyvas Gairės, redagavo K. Puida. Pirmas numeris išėjo 1923 I. Iliustruotas menininkų reprodukcijomis. Sustojo 1924. Išėjo 8 numeriai.

2. Skautų vyčių neperiodinis laikraštis, ėjęs tremtyje, Vokietijoje (Würzburge ir Schweinfurte) 1947–49. Išėjo 6 numeriai. Redaktorius R. Norvydas. Leido 95 vyčių draugovė.

Gairinis, gailinis, išilginė sija, ilginių gegnių liekana pačiame stogo šelmenyje,

ant kurios kabinamos paprastosios gegnės. Geriausiu G. buvo laikomas pervarinis, t.y. ištisinis, nesudurtas. Nykstant kabintinių gegnių stogui, išnyko ir G. Iki paskutinių dienų dar G. buvo išlikęs R. Lietuvos klojimuose, kartais ir didžiuosiuose tvartuose, nors dar XIX a. viduryje jis buvo visuotinai išplitęs ir dedamas net pirties stogui; XIX a. pradžioje G. tebebuvo pažįstamas dar ir Žemaičiuose.

Gairių plynė Zapyškio vls., Kauno aps. Ežerėlio pelkės p.v. dalis, iš kurios teka Judrė (Višakio, Šešupės); čia yra trys ežerėliai Kelnių akys.

Gaisai meno ir literatūros žurnalas, ėjęs Kaune 1930–31. Redagavo K. Puida ir nuo 1930 5 nr. V. Krėvė. 1930 išėjo 10 nr. ir 1931 5 nr.

Gaisas 1. vakarų ar šiaurės pašvaistė; 2. šviesa, žiburys; 3. eiga, trūkis.

Lietuvoje ūkininkai iš G. spėdavo sekančios dienos orą, o vasaros metu senesnieji žmonės melsdavosi nusisukę į šiaurės G.

Gaisford Thomas (1779–1855) anglų klasikinis filologas, nuo 1812 graikų k. prof. ir 1847 Bibliotheca Bodleiana dir., daug nusipelnęs senovės klasikų leidiniais Poetae Graeci minores 5 tt. [2]1823; Paroemiographie Graeci 1836; Etymologicum magnum 1848 ir kt.

Gaisrana (Lychnis), gvazdikinių (Caryophyllaceae) šeimos žolinis augalas. Lietuvos drėgnose pievose dažna G. š i l k a ž i e d ė (L. flos cuculi). Darželiuose auginama G. g o š t a u t a s (L. chalcedonica).

Gaisras socialinė nelaimė, kai ugnis, priešingai žmonių valiai, naikina jų turtą arba graso gyvybei; nuostolinga tautos ir privačiam ūkiui. G. dažniausiai kyla dėl degtukų, žiebtuvėlių, neatsargaus rūkymo, laužų (ypač miškų gaisrai), žibintų, elektros laidų, įvairių elektros įrengimų, virtuvų, netaisyklingos statybos ir įrengimų, kaminų nevalymo, radijo įrengimų, garvežių ir lokomobilių, įvairių motorų ir automobilių, perkūnijos (žaibo), padegimų, karo metu iš padegamųjų bombų ir t.t. Lietuvoje 1938 G. priežastimis buvo: nežinomos 27,1%, neatsargumas 19,7%, žaibas 17,7%, netinkamas įrengimas 12,9%, padegimas 12,7%, kaminų nevalymas 5,9%, kitos 4%. 1939 pirmojo pusmečio priežastys: nežinomos 26,4%, žaibas 25%, neatsargumas 17,9%, netinkamas įrengimas 12%, padegimas 9,8%, kaminų nevalymas 6,6%, kitos 2,3%. Prieš žemės reformą gaisrai naikindavo neišskirstytus kaimus, vėliau nuo G. nukentėdavo netvarkingai statyti miesteliai, ypač turį silpnesnes ugniagesių organizacijas. 1918–38 Lietuvoje buvo daugiau kaip 25.500 G. 1936 buvo 1705, 1937 1487, 1938 1496 G. (miestuose 202, kaimuose 1294). 1938 sudegė 2166 trobesiai, jų tarpe 790 gyvenamųjų. Nuostolių pareikšta 8.896.400 litų (miestuose 3.993.700, kaimuose 4.902.700 litų), turtas apdraustas 3.548.500 litų (miestuose 1.953.700, kaimuose 1.595.200 litų); 1939 pirmajame pusmetyje Lietuvoje buvo 652 G. (miestuose 78, kaimuose 574), sudegė 917 trobesių, iš jų 325 gyvenamieji. Nuostolių pareikšta 3.197.500 litų (miestuose 361.400, kaimuose 2.836.100 litų), turtas apdraustas 1.248.600 litų (miestuose 304.000, kaimuose 944.600 litų). 1936 pareikšta 4.754.200 ir 1937 5.709.900 litų nuostolių. 1921–37 gaisruose žuvo 336, sužeista 1273 žmonės. 1931–37 G. sunaikino 8790 gyvulių ir 15.289 įvairių paukščių. 1938 tenka G. vasarai 31,4%, pavasariui 24,6%, rudeniui 24% ir žiemai 19,9%. Daugiausia G. buvo liepos mėn. — 208, rugpjūčio mėn.— 150, mažiausia sausio ir vasario mėn. — po 84. I bolševikų okupacijos metu apie G. buvo draudžiama spaudoje rašyti. Gaisrų statistika buvo laikoma slaptu reikalu. 1941 ir 1944 karo metu G. sunaikino ištisus Lietuvos miestus, miestelius ir kaimus. Kovą su G. lengvina didesnis žmonių kultūringumas ir atsakingumo jausmas (valstybei ir kitiems žmonėms), taip pat gyventojų susirūpinimas apsisaugoti nuo G. nelaimės ir tinkamai pasiruošti kovai su G. Karo metu ypač daug reiškia tinkamai sutvarkyta priešlėktuvinė apsauga.

D. Siemaška, Gaisrų gesinimo taktika 1926; Statistikos Biuletenis 1939, 2 ir 8 nr.; *V. Baltrimas,* Kaip saugotis gaisrų 1939. *A.Ržc.*

G. t i k ė j i m e i r p a p r o č i u o s e. Mūsų kaimo pastatai seniau buvo veik visi mediniai, šiaudiniais stogais, tad G. nelaimė dažnai atsitikdavo, ir būdavo sunku ugnį sulaikyti: dažnai sudegdavo visas kaimas. Nuostoliai būdavo dideli. Mūsų žmonės sakydavo: ‚Jei vagis aplanko, tai bent sienas palieka, o jei ugnelė — nieko' (Laukuva). Tad apie G. susidarė daug tikėjimų ir papročių.

Besiartinančią G. nelaimę, esą, galima pažinti iš tam tikrų ženklų ir gyvulių elgesio. Jei šuo kaukia, augštyn galvą iškėlęs, tai tuose namuose bus G., jei galvą žemyn nuleidęs — mirs šeimininkas. Jei višta gieda, laukiniai paukščiai (gervės, žąsys, gulbės) praskrisdami voroje viršui namo rėkia arba ratu suka, tai tie namai netrukus degs. Prieš G. gandras apleidžiąs savo lizdą, kregždės pastogėje nebeperi, katė neša iš namų vaikus, pelės ir žiurkės būriais išbėga, net kakšlės ir svirpliai išeina. Trobos lubų ir sienų braškėjimas irgi reiškiąs G. Tam tikri sapnai (procesija su raudonomis vėliavomis, raudonas gaidys ir kt.) irgi G. reiškia.

Namus nuo G. apsaugąs gandralizdis ir kregždžių lizdai pastogėje. Jų išdraskymas užtraukia G. nelaimę. Kas drasko ir degina skruzdelynus, to namai sudega ar griaustinis įtrenkia. Jei labai seną medį kerta,

tai Perkūnas namus sudegina (Juodupė). Užtat senosios mūsų sodybos skendo medžiuose. Negalima tyčiotis iš Perkūno, nes jis trenks į namus.

Pastebėjus kaiminystėje G., esą, negalima žiūrėti pro langą ir išsigandus šaukti, nes ugnis pasieks ir tavo namus, t.y. prisišauksi, arba pritrauksi, ugnį. Negalima ant stogo užsilipus žiūrėti į tolimą G. Žiūrėk išėjęs į lauką, arba įsilipęs į medį, o jei G. yra netoliese, tai turi bėgti pagalbon: reikia padėti gesinti. ‚Prie G. bėk, kaip prie mirštančio, nors ir tavo priešas degtų' (Plungė). Tik negalima prie G. bėgti be jokio įrankio (kibiro, kirvio ir pn.). Jei bėgsi tuščiomis rankomis tik pasižiūrėti, tai tau nelaimė atsitiks.

Užsidegus namui, pirmiausia reikia laukan išnešti stalas, tada žmonės ‚nepames proto', ir sėkmingai galės kitus vertingus daiktus išgelbėti. Arba nors patraukyk stalą iš vietos, tai viską atsiminsi ir išgelbėsi. Visame krašte tikima, kad G. kilus, negalėsi gyvulių iš tvartų išvaryti, pirma laukan neišmetęs bent vienų šakių mėšlo, paimto iš tvarto vidurio: tada patys gyvuliai seks paskui tave laukan, net nusitrauks ryšius ir išbėgs. Kiti, vesdami gyvulius, laiko jiems panosėn pakišę šakėmis pakabintos trąšos, arba priekyje neša kiek mėšlo. Tada gyvuliai paskui seka, ir nepastebi G.: nutuokia, kad juos perkeli į kitą vietą.

Degančio trobesio nereikia labai gailėtis, nes jis dar smarkiau dega. Reikia kalbėti tam tikras maldeles, atspėti ugnies vardą (žr. Gabija), arba triskart apibėgti aplink degantį namą, tai ugnis nesiplės, ir kiti pastatai liks nepaliesti (remiasi magiškosios rato galios tikėjimu). Meta į ugnį kiaušinį ar paskutinį krosnin pašautą duonos kepalą. Ypač dažnai minima šv. Agotos duona, mažas kepalėlis, pašventintas bažnyčioje II 5: triskart apibėgę aplink degantį namą, tą duoną meta į G. vidurį ir kalba tam tikras maldeles, pvz. ‚Šventa Agota, šventa Gobija, gul ant vietos!' (Vabalninkas). Nereikia nuo G. šalin bėgti, nes ugnis seks paskui, ir sudegins kitus namus; jei bėgi, tai bėk į tuščią lauką ar prie vandens (upės, ežero): ten atsekusi ugnis nepadarys nuostolių, bus sulaikyta.

Visame krašte tikima, kad griausmo uždegto namo, esą, negalima užgesinti vandeniu: reikią gesinti rūgštimi, rūgusiu arba ožkos pienu. Gesinant G., reikia gražiai lieti tyru vandeniu; negalima ugnies daužyti, nes mušama ugnis supyks, bus neužgesinama, arba pačiam atsitiks G., ugnį įžeidus.

Apie G. metu sudegusius žmones kalbama, kad jie kada nors blogai pasielgę su ugnimi, jos tinkamai nelaikę, ją įžeidę ir pn. Yra sakmė apie dviejų ugnių pasikalbėjimą: negerbiama ir blogai laikoma ugnis žada eiti pasivaikščioti ir sudeginti savo šeimininko namus; kaimyno ugnis prašo, kad nesunaikintų jos šeimininko nuosavybės, nes jis ją gerai prižiūrįs. Sakmė žinoma slavams ir jų įtakos paliestoms tautoms, jų tarpe ir lietuviams.

Jei dega žmogus, tai ties gaisro pašvaistė danguje matyti raudonas kryžius, o jei gyvulys — tai stulpas. Kiek žmonių dega, tiek kryžių matoma. Bitėms degant, pašvaistėje taip pat matomas kryžius. Sudegęs žmogus einąs tiesiog į dangų, nes jis jau žemėje skaistyklą atkentėjęs.

Nieko negalima imti arba vogti iš gaisravietės, nes ir tavo namai anksčiau ar vėliau sudegs: kartu su vogtiniu daiktu parsineši ir G. į savo namus — ugnis nuseks paskui. Iš gaisravietės paimta geležis reikia kalvėje perlydyti. Jei taip nepadarysi, bus tyčiojimasis iš ugnies, ir gaisras atsinaujins (Vievis). Esą tokių daiktų, kurių buvimas atnešąs tam namui ar ūkiui G. nelaimę. Dažniausiai toks daiktas net per kelis G. išliekąs nesudegęs. Tai jį reikia laukuose į žemes įkasti, tada G. nebepasikartos (Žem. Kalvarija). Kur degė, ant tų pamatų negalima naujo pastato statyti, nes vistiek sudegs (ten pat). Jei kas labai išsigando G., tai reikia paimti iš sudegusio namo nuodėgulį, jį pavirinti vandenyje ir gerti tokią degėsių arbatą, tada žmogus pasveiksiąs (Rytų Lietuva).

Padegimas laikomas labai dideliu nusikaltimu. Manoma, pradedant namui degti, liepsnose ar dūmuose valandėlę esąs matomas padegėjo pavidalas. Jei pažiūrėsi į G. per šilkinę skarelę, tai liepsnose pamatysi padegėjo atvaizdą. Be to, pati ugnis puolanti padegėją: jei jis ateina prie degančio namo, tai ugnies liežuviai puola prie jo, ir, kur jis eina, ten ir liepsnos linksta. Sakoma, kad, kol namas dega, tai padegėjo rankos ar bent rankų riešai pajuoduoja, nagai pamėlynuoja, nugaroje nuogame kūne atsiranda raudonas kryžius, pajuoduoja krūtinė, visa oda paraudonuoja ir pn. Jei guli pašarvotas sudegęs žmogus ir ateina padegėjas, tai iš lavono liekanų pradedąs sunktis kraujas (Žiežmariai). Norėdami surasti padegėją ir jam atkeršyti, daro įvairius būrimus: ‚paduoda un pazvanų', tada padegėjas išprotėja (Dusetos); laiko pirštu pamautą raktą ir mini įtartinus asmenis, tai, pasakius padegėjo pavardę, raktas pasisukąs (Alunta); buria, žiūrėdami į dubenį su vandeniu, ir, kai vidurnaktį pasirodo vandenyje padegėjo paveikslas, tai duria peiliu vandenin (Rytų Lietuva).

Elgesys G. metu rodo didelę pagarbą, kurią mūsų žmonės reiškė ugniai. Solidarumas nelaimėje ir padegėjo smerkimas bei persekiojimas taip pat ryškiai atsispindi.

J. B.

Gaisrasienė yra akla ir ugniai atspari siena, aklasienė, statoma tarp dviejų suglaustų trobesių arba kaip išorinė siena, kai ji stovi kaimyno riboje. G. taip pat statomos dideliuose trobesiuose kas 30–40 m, kad sulaikytų gaisro plitimą iš vienų patalpų į kitas. Jos išvaromos 0,5 m viršui stogo. Jei reikalingos durys, tai jos turi būti nedegamos medžiagos ir automatiškai užsidarančios, temperatūrai nuo gaisro pakilus. Mūrinės G. turi būti mažiausiai 25 cm storio (pagal Vokietijos normas). JAV mūrinės ar betoninės G. statomos mažiausiai 20 cm storio, gelžbetoninės 15 cm; jų konstrukcija turi būti mažiausiai 4 valandas atspari gaisrui. Atskirų valstybių ir miestų statybos įstatymai smulkiai nurodo, kokio storio gali būti apkrautos ar neapkrautos gaisrasienės.

Gaisrinė, gaisrininkų buveinė, depas, kur laikoma ugniagesių organizacijų gaisro gesinimo priemonės ir įrankiai. 1938 XII 31 iš 461 Lietuvoje veikiančios ugniagesių komandos G. turėjo visos miestų savivaldybių mišrios (savivaldybių–savanorių) ir kariuomenės ugniagesių komandos. 82,1% savanorių ugniagesių draugijų komandos, 61,1% geležinkelių ugniagesių vienetai, 57,1% fabrikų ugniagesių komandos ir 28,2% šaulių sąjungos ugniagesių komandos ir skyriai. II pas. karo metu G. buvo svarbūs bombonešių taikiniai. Ir Lietuvoje sunaikinta daug G. bombardavimų ir gaisrų metu. *A. Ržc.*

Gaisrinė signalizacija žinoma iš viduramžių, kai miesto sienos bokštuose pastatyti sargybiniai stebėdavo prasidedančius gaisrus ir sukeldavo gyventojus gesinti. Vėliau prie gaisrinių pradėta statyti sekimo bokštai, kuriuose budėdavo ugniagesiai. Šiais laikais ryšiai su ugniagesiais palaikomi telefonu ir specialine gaisrine elektrine signalizacija. Gaisrinėje įtaisomi elektros įrengimai, kuriais apie kilusį gaisrą galima pranešti iš įvairiose miesto dalyse pastatytų iššaukėjų. Pranešėjas turi išmušti stiklą ir paspausti ar patraukti iššaukėjo mygtuką. Tada pradeda veikti iššaukėjo laikrodinis mechanizmas, ir sutartiniais (paprastai Morzės abėcėlės) ženklais parodoma gaisrinės centrinėje, iš kurios vietos šaukiami ugniagesiai. II pas. karo metu visos G.S. sistemos pasirodė netinkamos; tekdavo grįžti prie senoviškų sekimo punktų: varpinių, bokštų, augštų kaminų ir kt. *A. Ržc.*

Gaisriniai įrankiai vartojami gaisrams gesinti. Vandens tiekimas atliekamas rankiniais, gariniais ir motoriniais siurbliais, taip pat autosiurbliais. Gaisro gesinimo reikalams vartojami stūmokliniai, išcentriniai, krumpliniai ir kt. siurbliai su siurbamomis ir švirkščiamomis žarnomis bei švirkšliais. Prasidedą gaisrai gesinami smėliu (ypač karo metu padegamųjų bombų sukelti), vandens kibirais, tryškynėmis (hidropultais), cheminiais gesintuvais, pastate ar

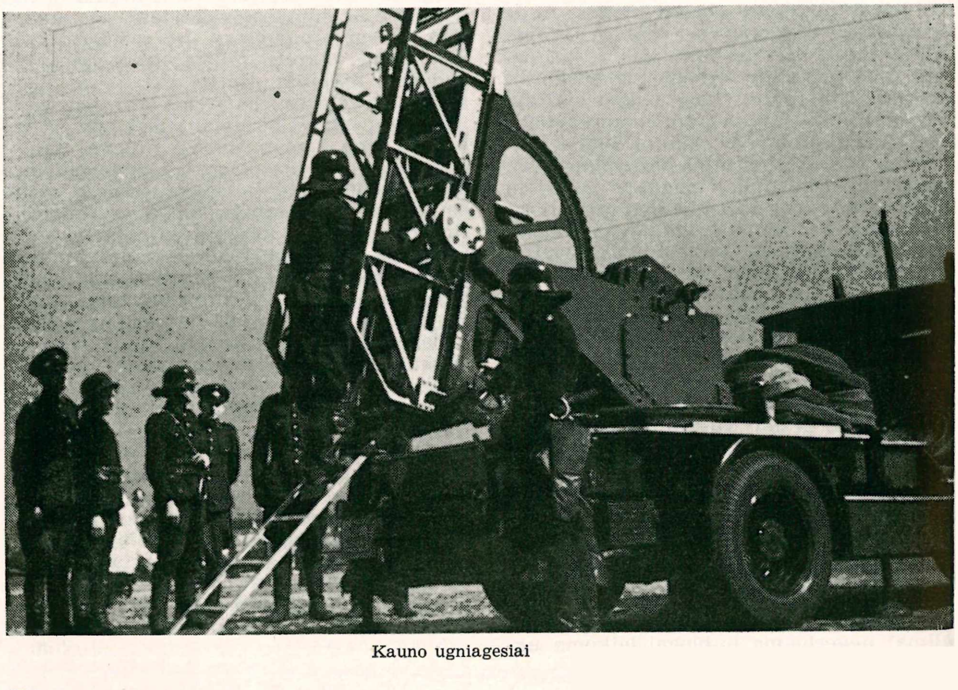

Kauno ugniagesiai

prie jo spintelėse esančiomis žarnomis su švirkšliais ir kt. Augštesnės degančių trobesių vietos pasiekiamos kopėčiomis, kurios vartojamos mechaninės, pristatomosios, sustumiamosios, kablinės, stoginės, virvinės ir kt. Žmonėms gelbėti tinka diržai su plunksnakabliais, pagalbos virvės, gelbėjimo maišai ir skraistės, į kurias žmonės šoka. Trobesiai laužomi kirviais, skardikliais, dalbomis, pjūklais, vartojami dar inkarai, kastuvai, kabliai, šakės. Karo metu trobesiams susprogdinti ir gaisrams sustabdyti vartojamos sprogstamosios medžiagos. Nuo dūmų ir dujų apsisaugoti padeda įvairios kaukės ir respiratoriai. Gaisravietei apšviesti vartojami žibaliniai ir kitokie degėlai, lempos ir švisosvydžiai (prožektoriai). Signalizacijai tarnauja įvairios sirenos, varpai ir skambalai, rageliai, trimitai ir švilpukai. Vanduo vežamas statinėmis ir autocisternomis. Ten, kur yra vandentiekis, vanduo imamas iš gatvėse esančių hidrantų ir gaisrinių kranų pastatuose. Dūmai iš degančios patalpos pašalinami vėdintuvais. Bolševikai, bėgdami iš Lietuvos 1941, išsivežė nemaža ugniagesių autovežimių. Vokiečių okupacijos metu buvo papildytas autovežimių ir motorinių siurblių skaičius, tačiau 1944 vokiečiai besitraukdami išgabeno Vilniaus, Kauno, Alytaus, Panevėžio ir Rokiškio miestų savivaldybių autovežimius ir motorinius siurblius su komandų ugniagesiais. *A. Ržc.*

Gaisrininkai žr. Ugniagesiai.

Gaistriai k. Pilviškių vls., Vilkaviškio aps., jau minimi antrojoje XVII a. pusėje. Čia gimė paskutinysis Aušros redaktorius Juozas Andziulaitis (žr.).

Gaištaudai k. Būdviečių vls., Ragainės aps. Čia 1847 V 17 gimė M. Lietuvos lietuvių veikėjas Vilius Bruožis (žr.).

Gaištukas granatos dalis, kuri pailgina liepsnos perdavimą sprogdintuvui ir apsaugo nuo granatos sprogimo vamzdžio kiaurymėje. Tai yra metalinis vamzdelis pripildytas parako, kuris baigdamas degti, uždega sprogdiklį.

Gaiteniškės mst. Lydos aps., 7 km nuo Benekainio, prie Žižmos upės. 1611 vilnietis Nonhartas čia pastatė pilį ir reformatų bažnyčią. 1630 pastatyta liuteronų bažnyčia. Katalikų bažnyčia statyta XV a.

Gaiva (Lapsana, arba Lampsana) graižažiedžių (Compositae) šeimos žolinė gentis. Lietuvoje taip pat auga jos vienintelė skirtis G. p a p r a s t o j i (L. communis L.)

Gaivalas 1. gaivus, gajus padaras; 2. gamtos jėga, stichija; 3. elementarinė, pagrindinė medžiaga, elementas; 4. sudaromoji dalis.

Gaiveniai k. Taujėnų vls., Ukmergės aps. 1939 išskirstytas vienkiemiais. 28 ūkiai, 139 gyv. (1939). G. pelkėse esančioje kalvelėje randama naujojo geležies amžiaus senienų.

Gaivenis Mažeikių aps. Sėdos ir Ylakių vls. upelis. Luobos (Bartuvos) kair. įtakas, 8,1 km ilgio; teka į š. nuo Barstyčių bžk.

Gaižinis Vidžemės kalva, Latvijos augščiausias taškas, 311,5 m nuo j.l., 15 km į v. nuo Madonos mstl.

Gaižiūnai 1. k. ir glžk. st. Jonavos vls., Kauno aps., 7,5 km nuo Jonavos. 1929 išskirstytas vienkiemiais, 1939 28 ūkiai, 141 gyv. G. yra du durpynai: G. I durpynas yra 33 ha ploto ir 1,66 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Šalia šio durpyno yra G. II durpynas, 28 ha ploto ir 2 m gylio. Jo pelkė augštutinė, 39 ha.

G. p o l i g o n a s. Lietuvos karinė vadovybė, negalėdama naudotis Varėnos poligonu, buvusiu prie pat lenkų demarkacijos linijos, kariuomenės apmokymo reikalams įrengė poligoną prie G. glžk. stoties. 1930 poligonas jau buvo baigtas, ir Lietuvos kariuomenė pirmą kartą juo pasinaudojo. Poligonas apėmė apie 60 km² plotą. Jame buvo kariuomenės stovykla su pastatais Ruklos dv. vietovėje ir prie jos, aerodromas ir dideli laukai šaudymui bei taktiniams pratimams atlikti. Ruošiant poligoną, dalis miško iškirsta. Poligone kariuomenė išbūdavo nuo gegužės iki rugsėjo mėn. Pirmuoju poligono viršininku buvo artilerijos plk. O. Urbonas. Paskutinį kartą Lietuvos kariuomenė pasinaudojo G. poligonu 1939, vėliau jo neteko, nes čia rusai įkūrė savo karinę bazę.

G. r u s ų k a r i u o m e n ė s į g u l a. Pagal Maskvoje 1939 X pasirašytą savitarpinės pagalbos sutartį Lietuva turėjo perduoti G. poligono stovyklą rusams, kurie čia įsteigė savo karinę bazę. Paskubomis buvo pastatyta daugiau pastatų, ir 1940 pradžioje šioje bazėje apsistojo 1 rusų tankų brigada, 1 pėstininkų batalionas ir aviacijos dalinys su nežinomu lėktuvų skaičiumi. Tikslus žmonių skaičius nebuvo žinomas: spėjama, kad čia yra buvę 5–6000. Pradžioje rusai ramiai laikėsi, bet 1940 VI 15 apie 14 val. iš šios bazės rusai savo tankais išėjo ir pradėjo okupacinius veiksmus Lietuvoje. Apie 16–17 val. rusų tankai pasiekė Kauną, užėmė tiltus, susisiekimo stotis, paštą–telegrafą ir kitus svarbesnius valstybinius pastatus. Netrukus užėmė Lietuvą rusų kariuomenė iš Prienų bei Alytaus bazių ir iš Rusijos. G. poligono stovyklon atvyko daugiau bolševikų kariuomenės, kuri čia apsistojo ir išbuvo iki 1941 VI, t.y. iki karo su vokiečiais pradžios.

G. k a u t y n ė s įvyko 1941 VI 26–27 tarp rusų ir vok. kariuomenių. G. poligono stovykloje buvo stiprus rusų šarvuočių dalinys su pėstininkais ir artilerija. Karui prasidėjus (VI 22), šis rusų junginys stovinėjo vietoje, nežinodamas kuria kryptimi veikti. Šiuo rusų vadovybės neveiklumu

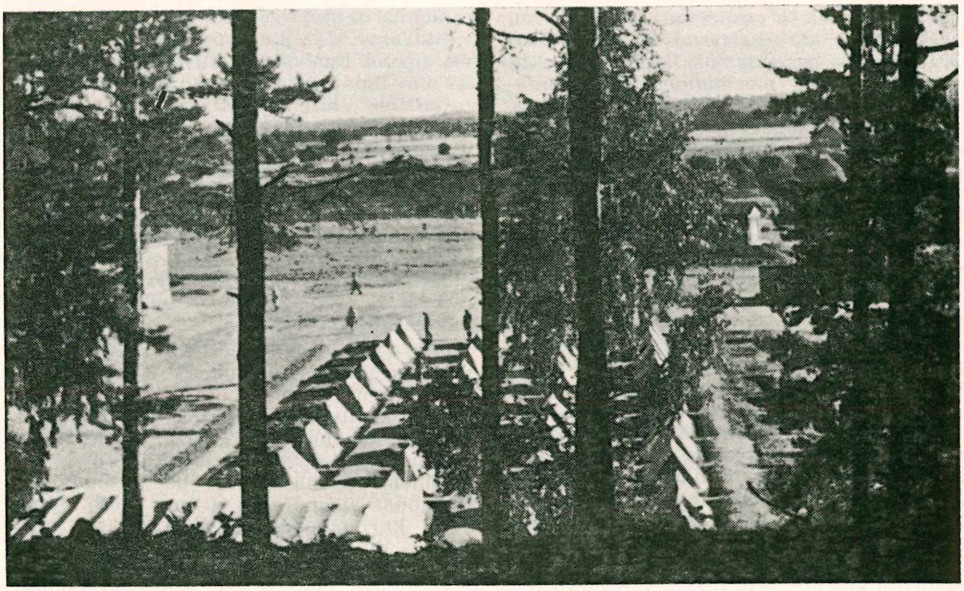

Gaižiūnų poligonas

pasinaudojo vokiečiai, kurie apsupo rusus prie Gaižiūnų–Jonavos. Sunkiuosius ginklus rusai paliko laukuose ir miškuose. Daug rusų, kurie nenorėjo pasiduoti vokiečiams į nelaisvę, persikėlė per Nerį ir pasitraukė į Gudiją. *K. Al.*

2. kaimas Utenos vls. ir aps., 14 ūkių, 64 gyv. (1939). Prie Talių ežero, 3 km nuo Degulių glžk. st., buvo 63 ha ploto miškas. Dirvožemis priemolio, priesmėlio. Beržynas su pušimi, egle. Miške laikosi lapės, barsiukai, tetervinai.

Gaižuva (istoriniuose šaltiniuose Gesovia, Gesowe, Gaysow, Geisouwe, Goysow) XIV a. lietuvių gyvenama sritis Dubysos žemupio kair. krante (prie Nemuno). Daug kartų tos srities sodybos buvo kryžiuočių naikintos. Pirmą žinią paduoda Dusburgas 1292; po dvejų metų riteriai vėl lanko G. Dažnai toji sritis minima kartu su Paštuva (šiapus Vilkijos prie Nemuno). Po Strėvos kautynių 1348 magistro Dusemerio kariuomenė naikino Ariogalos, Pernaravos, Paštuvos ir G. žemes. 1352 Winrich Knipprode nusiaubė Ariogalos, Raseinių, Paštuvos ir G. plotus. 1364 jis vėl atlankė panemunę, nuo Kulautuvos pasiekdamas ir Paštuvą su G.; kitais metais vėl G. kentė kryžiuočių užpuolimą. 1370, 1372 ir 1376 Knipprode arba jo maršalka plėšė G. G. XIV a. turėjo apimti didelę teritoriją. Lietuvos kelių aprašymuose yra pažymėti per ją praėjimai. XVI a. panemunės girių aprašymuose minimi G. kaimai, tačiau į apskritį išsivystė ne G., bet Veliuona, kur buvo stovėjusi pilis ir didžiojo kunigaikščio dvaras. XVI a. buvo jau skiriamos Didžioji G. ir Mažoji G. (Gaižuvėlė) prie Nevėžio, šalia Panevėžiuko. G. sritis susiaurėjo. Ją beprimena 4 km į š.v. nuo Vilkijos G. dvaras ir giria, kurie ilgai priklausė Veliuonos valsčiui.

I. Sprogis, Geografičeskij slovar drevnej Žemoitskoj zemli 1888; *A. Salys,* Die žemaitischen Mundarten 1930, 46 psl. *Z. I.*

G. m i š k a s Vilkijos vls., Kauno aps., 4 km nuo Vilkijos. Per mišką teka upelis Žvirblis. Dirvožemis molio. Vyrauja eglės medynai su skroblu, beržu, ąžuolu, drebule. Laikosi stirnos, lapės, šernai, kiaunės, kiškiai.

Gaj Ljudevit (1809–1872) kroatų politikas ir tautinis veikėjas, norėjęs sujungti pietų slavus. Įvedė čekų abėcėlę kroatų raštui. 1834 įst. Novine Horvatske su literatūriniais priedais, nuo 1836 pavadintas Ilirske narodne novine. 1848 revoliucijos metu Kroatijos tautinio komiteto pirmininkas; sukurstė kroatus veikti prieš vengrus. Po 1848 pakeitė orientaciją Austrijos link. Išsp. Kratka osnova hrvatsko-slovonskoga provopisanja. Tautinio kroatų himno Još Hrvatska nij' propala autorius.

Deželic, L. G. 1910; *Fischel,* Panslavismus 1919.

Gaja (gr. Gaia, Gea, Gē ‚žemė') graikų mitologijoje žemės deivė. Pagal Hesiodo Teogoniją, priešingai Mozės I 1, ne Dievo kurta, bet atsiradusi po Chaoso. Ji pati pagimdė Uraną (Dangų), Pontą (Jūrą) ir kalnus, o Urano apvaisinta — titanus, kiklopus ir milžinus šimtarankius (hekaton-

cheirus), iš kastruoto Urano kraujo — erinijas, gigantus, iš Ponto — Nerėją, Taumantą. Iš jos kilusi daugybė ir kitų baisių būtybių. Prisiekiant, pagal Homerą, be Zeuso, Urano ir požemio karalystės, šaukdavosi ir jos, ir aukodavo juodą moteriškosios lyties ėriuką. Mene G. dažnai vaizduojama su gausybės ragu, vaisiais ir vaikais.

A. Dietrich, Mutter Erde [3]1926; *W. Staudacher*, Die Trennung von Himmel u. Erde 1942.

Gaja (Gaya) š. Indijos šventasis miestas prie Gango įtako Phalgu; 105.000 gyventojų (1941). Daug budistų maldyklų ir garsioji Višnupad šventykla (1787). Per metus aplanko apie 300.000 maldininkų. Naujamiestis yra žymus prekybos centras. G. apylinkėje yra didžiausio Budos mokinio Kasiapos kapas, o už 9 km į p. nuo miesto yra medis, kuris pagal tradiciją yra atžala to medžio, po kuriuo Buda gavo dievišką̨jį apšvietimą. Ta vieta (Buddha G.) yra iš didžiausių budizmo šventyklų.

Gaja studentų ateitininkų medikų korporacija, įst. LU 1928 III 21. G. steigėjai buvo J. Račiūnas, Konkulevičiūtė–Štuopienė, P. Kazlauskas, St. Kudirka, A. Aleknavičius–Alekna, A. Čerškus, A. Pavalkis, J. Meškauskas, J. Kamarauskas, F. Zubinas, A. Gulbinas, J. Bajerčius ir kt. G. korporacijos šūkį ‚Gajus kūnas — budri dvasia' suformulavo tuometinis Ateitininkų Federacijos vadas prof. St. Šalkauskis. Pirmuoju korporacijos pirmininku buvo J. Račiūnas, sekantieji pirmininkai buvo A. Aleknavičius–Alekna, P. Kazlauskas, J. Meškauskas, J. Kamarauskas, K. Gogelis ir kt.

Baigę medicinos fakultetą ir tapę gydytojais, G. korporantai 1937 įst. gydytojų ‚Gajos' korporaciją, kurios pirmuoju pirmininku buvo A. Gulbinas, antruoju — J. Balčiūnas, trečiuoju — K. Kavaliauskas ir kt. Po II pas. karo studentai tremtiniai, studijavę Vokietijos univ., atkūrė G. korporaciją. Pvz. G. korporacija buvo įsteigta Tübingeno, Müncheno, Heidelbergo, Freiburgo ir Pinnebergo univ. Emigravus studentams į užjūrius, korporacija likvidavosi. Dabar veikia Lietuvių Kat. Gydytojų Korporacija G., kurios centras yra Chicagoje; dabartinis pirmininkas dr. Jurgis Starkus.

Studentų G. korporacijos tikslas buvo išauginti gerai pasiruošusius specialistus ir sąmoningus katalikus gydytojus. Dabartinės gydytojų G. korporacijos uždavinys yra tobulėti savo profesijoje, išlikti gerais ir sąmoningais katalikais ir kartu su visa lietuviška visuomene stengtis išlaikyti lietuvybę ir skleisti lietuvišką kultūrą.

Pirmieji stud. ateitininkų G. korporacijos garbės nariai ir vėliavos kūmai buvo ir yra dr. Domas Jasaitis ir dantų gyd. Čerkeliūnienė.

Abiejų okupacijų metu G. ir ‚Grandies' korporantai atliko didelį darbą pogrindinėje veikloje. *J. Mšk.*

Gajus (Gaius) romėnų teisininkas, gyvenęs II a. po Kr. Tikroji pavardė, gimimo ir mirimo metai nežinomi. G. išgarsėjo 1816, kada vokiečių istorikas Niebuhr Veronos bibliotekoje atrado G. veikalo Institutiones kopiją, parašytą V a. po Kr. Pats to veikalo originalas buvo parašytas apie 161 po Kr. Institutiones yra teisės mokslo vadovėlis, kuriame išdėstyti teisės principai. Pagal G. Institutiones yra parašyta ir Justiniano teisyno viena dalis, taip pat pavadinta Institutiones. Veronos kopijoje kaikurios vietos buvo sugadintos, ir nebuvo galima jų įskaityti. 1933 italė Norsa atrado Kaire kitos to paties G. veikalo kopijos fragmentus, kuriuos išskaitė romėnų teisės žinovas Arangio–Ruiz ir kurie iš dalies užpildė Veronos kopijos sugadintąsias vietas. G. parašė ir daugiau teisės veikalų, bet šie veikalai yra mažiau žinomi.

H. Dernburg, Die Institutionen des G. 1869; *A. Tamošaitis*, Naujas atradimas romėnų teisėj (Teisė 1936, 33 nr.); *P. C. Bizoukides*, Gaius I 1937; *W. Kunkel*, Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen 1952.

Gajutė vaistinė žolė (achillea millefolium) žr. Ugniažolė.

Gakta 1. priešakinė užriestoji rogių ar pavažų dalis; 2. krosnies priešakinė dalis; kakta.

Gaktinis skersinis, jungiąs priešakinių rogių pavažų galus.

Gal (stp. Galileo) siūlomas pavadinimas pogreičio vienetui cm/sek^2 cgs sistemoje. 0,001 g vadinama miligalu (mgal).

Gala (Galla) chamitų tautos atšaka, kuri save vadina oroma, arba ilmorne, gyvena p. ir vidurinėje Etiopijoje ir gretimose srityse; ligi 4.000.000 gyv. G. oda nuo šviesiai kavinės spalvos iki durpinės, plau-

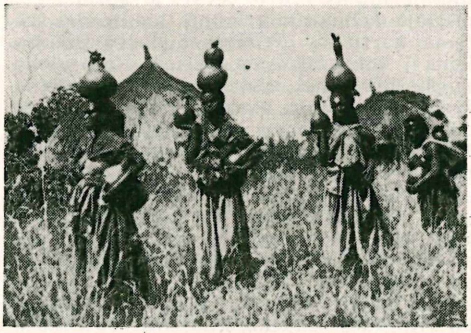

Galos moterys neša vandenį

kai garbanoti ir rodo negrų įsravą. Jų dalis krikščionys, kiti mahometonai ir stabmeldžiai, kurie neturi fetišų ir garbina

vieną dievą Vaką. Dalis jų verčiasi žemės darbu, o kiti klajokliai — gyvulių auginimu.

Tutschek, Lexikon d. Gallasprache 1844–45; *Hodson* and *Walker*, An Elementary and Practical Grammar of the G. or Oroma Language 1922.

Galãdusis ež. Lazdijų vls., Seinų aps., 10,6 km ilgio, ligi 1,5 km pločio, 760 ha ploto. Dėl augštų krantų ypač graži š. siauresnė ež. dalis, kur yra 3 salos. Paviršius 135,5 m nuo j.l.; įteka iš v. Brasta, išteka į r. Dusnyčia (Dusia) į Alno ež., kuris priklauso Zapsės (Baltosios Ančios, Nemuno) baseinui. Tikrai G. vadinama tik š. ežero dalis, o pats ež. vad. Dusia; ta š. dalimi eina siena su P. Sūduva; p. gale yra Žegarų bžk. Baseino plotas 78 km².

Galagai (Galaginae) pusbeždžionių pošeimis; gyvena atogrąžų Afrikoje ir jos salose. Turi savotiškas ausis, kurios pagal reikalą susitraukia ir susiglaudžia. Gyvena nakties gyvenimą ir minta augaliniu maistu. Žinomos maždaug 34 rūšys, iš kurių seniausiai aprašytas senegalinis galagas (Galago senegalensis).

Galai (Galli) 1. romėnuose įsigalėjęs keltų pavadinimas. Žr. Galija.

2. M. Azijoje garbintos deivės Kibelės kastruotieji kunigai. V a. pr. Kr. Kibelės kultas buvo įvestas Graikijoje, o 204 pr. Kr. ir Romoje. Romoje G. turėjo teisę daryti gatvėse eisenas, kuriose dalyvaudavo daug Azijos dvasininkų, bet romėnams jose dalyvauti buvo uždrausta. Tik II a. po Kr. šis kultas ir Romoje tapo labai popularus.

Galaktika žvaigždžių bei joms giminingų astronominių kūnų sistema, susijusi su regimuoju Paukščių Tako (žr.) vaizdu. G. pavadinimas astronomijoj paplito nuo 1920, bet mintis apie jos buvimą ir santvarką pareikšta XVIII a. T. Wrighto, Mitchelio, Lamberto, E. Kanto ir kt. Prieš tai jau paaiškėjo, kad Paukščių Takas yra susidaręs iš aibės silpnų žvaigždžių, kurios supa aplinkinę mums erdvę. XVIII a. kosmologai pradėjo dažniau kelti mintį, kad saulės sistema kartu su artimesnėmis žvaigždėmis įeina į kokią didesnę sistemą. Kaip viena augštesnio rango sistema buvo nurodoma žvaigždžių visuma Paukščių Take ir jo viduje. Kantas buvo pareiškęs, kad šioje žvaigždžių sistemoje Paukščių Tako plokštuma vaidinanti tokį pat vaidmenį, kaip ekliptika saulės sistemoje. Pirmą sistemingą G. tyrimą įvykdė W. Herschelis (žr.). Paaiškėjo, kad žvaigždės yra tirščiau susispietusios Paukščių Tako srityje bei arti jos, negu kitur. Tuo remdamasis W. Herschelis atmetė hipotezę, kad Paukščių Tako žvaigždės esančios kitokios, negu mūsų betarpiškoje aplinkumoje, ir interpretavo Paukščių Taką kaip regimąjį tolimų G. kraštų vaizdą. Herschelio siūlytas bendras G. vaizdas svyravo tarp suploto cilindro ir labai plataus sluogsnio; kaikurie kiti

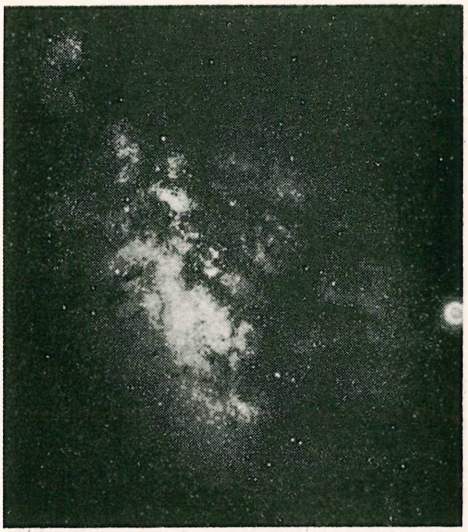

Paukščių Takas Šaulio žvaigždyne. Žvaigždžių susispietimas Paukščių Tako centro kryptimi

tyrinėtojai, pvz. V. Struve, vaizdavosi tą sluogsnį beveik neriboto pločio, dalijantį visą erdvę į dvi dalis. Sėkmingi žvaigždžių atstumų XIX a. matavimai mažai naujo įnešė į bendrą G. supratimą. Daugiau medžiagos davė žvaigždžių judesių statistika, daugiausia išnagrinėta Kepteyno su bendradarbiais Groningene. Derinant įvairius statistikos duomenis, pasirodė įmanoma nustatyti G. išsiplėtimą ir žvaigždžių tirštumą įvairiose jos srityse ir procentinį žvaigždžių suskirstymą pagal tikrąjį šviesumą. Pradėta žiūrėti į G. kaip į kompakčią suploto sferoido arba elipsoido formos žvaigždžių sistemą, kurioje žvaigždžių tirštumas palaipsniui eina skystyn nuo centro į periferiją. Tačiau šio pobūdžio tyrimai nedavė laukiamų rezultatų, nes permaža dėmesio buvo atkreipta į kosminius ūkus (žr.). Dėl to statistika, kurioje aptemdomasis ūkų vaidmuo nėra išskaičiuotas, tinka tik artimoms G. sritims. 1918 H. Shapley apžvalgai panaudojo ne žvaigždes, bet kamuolinius žvaigždžių spiečius, kurie buvo paimti gairėmis, rodančiomis G. formą bei dydį. Kamuolinių spiečių sistema pasirodė žymiai didesnė už žvaigždžių sistemą, manyta, dėl to, kad žvaigždžių sistema atrodžiusi labiau aprėžta, negu tai iš tikrųjų esama, o kamuoliniai spiečiai buvo palaikyti esą toliau, negu iš tikrųjų yra. Šį prieštaravimą mėginta išaiškinti hipoteze, kad kamuolinių spiečių sistema esanti susijusi ne su G., bet su hipotezine metagalaktika, apimančia daug sistemų, tolygių normaliems anagalaktiniams ar ekstragalaktiniams objektams. Vėliau prieita išva-

da, kad G. centras yra apie 10.000 parsekų astu nuo mūsų. Šaulio ir Skorpijono žvaigždynų kryptyje, apie 325° galaktinio pločio. Po to imta nagrinėti statistinė medžiaga. Atsižvelgiama ir į ekstragalaktinius objektus, ieškant juose analogijų su G. Tuo būdu G. vaizdas palaipsniui detalizuojamas. Įvairūs objektai, priklausą G., rodo vad. išsisėmimą: jų kiekis, didinant teleskopo galią, priauga lėčiau, nei to reikėtų laukti, jei žvaigždžių sistema būtų neribota. Visų greičiausiai išsisemia objektai, pasižymį dideliu absoliučiu šviesumu, kaip kamuoliniai spiečiai, c–žvaigždės, naujosios žvaigždės, cefeidos ir kt. Tai rodo, kad teleskopas išgaudo visus šios rūšies objektus, ir kad toliau G. baigiasi; stebint dangų galingais teleskopais, didesnė galaktinių objektų dauguma tėra šiaip savaime nedidelės ir palyginti nelabai tolimos žvaigždės, kurios mažiausiai pasiduoda išsemiamos. Vietomis žvilgsnis sutinka nepermatomus ūkus, užkertančius tolesnių objektų spindulius. Ypač daug tokių sričių pasitaiko pačiame Paukščių Take; tačiau esama ir labai skaidrių vietų, pro kurias gerai matomi tolimi ekstragalaktiniai objektai. Apie G. centrą spiečiasi tirščiausia G. dalis, turinti lęšio formą; tenai Paukščių Takas siekia didžiausio pločio ir astronominių objektų gausumo. Bet centrinė lęšio dalis slepiasi anapus tamsaus ūko, ir todėl Paukščių Takas apie tą sritį atrodo lyg ir suskilęs į dvi vagas. Šiuo metu turimi stebėjimų duomenys rodo, kad Paukščių Tako storis centre yra apie 3000–4000 parsekų. Tolyn nuo centro Paukščių Takas eina plonyn. Apie 10% visų galaktinių spiečių stovi 100 parsekų storio sluogsnyje, o apie 90% 400 parsekų sluogsnyje. Planetiniai ūkai ir atskiros žvaigždės yra pasiskirstę plačiau, betgi bendras Paukščių Tako storis saulės atstume nuo centro neprašoka 2000 parsekų. Lęšio skersmuo yra apie 35.000 parsekų. Paukščių Tako plokštumoje susispietusius galaktinius spiečius, tamsiuosius ūkus ir žvaigždes supa negausios kintamosios žvaigždės cefeidos ir apie šimtą rutulinių spiečių, kurie nuo Paukščių Tako centro visomis kryptimis yra vienodai pasiskirstę, kaikurie net už dvidešimt penkių tūkstančių parsekų nuo sistemos centro. Buvo pastebėta, kad rutulinių spiečių žvaigždžių ryškumo ir jų spektro perėjimas skiriasi nuo tokio pat galaktinėje plokštumoje esančių žvaigždžių perėjimo (Hertzsprung–Russell diagrama). Ryškiausią skirtumą sudaro raudonųjų antmilžinių ir labai šviesių O ir B spektro tipo žvaigždžių trūkumas rutuliniuose spiečiuose. 1944 Mount Wilson observatorijoje Baade atkreipė dėmesį, kad visos žvaigždės, kurios yra išsklaidytos abipus Paukščių Tako plokštumos, taip pat ir tos, kurios yra Paukščių Tako branduolyje (jo centrinėje dalyje) yra panašios į žvaigždes, randamas rutuliniuose spiečiuose. Baade suskirstė žvaigždes į du tipus: tipas I — žvaigždės, vyraujančios Paukščių Tako plokštumoje toliau nuo centro, ir tipas II — rutulinių spiečių bei Paukščių Tako branduolio žvaigždės.

Įvairaus ryškumo žvaigždžių skaičiavimas rodo, kad silpnųjų žvaigždžių skaičius Paukščių Tako centro ir anticentro kryptimis mažėja greičiau, negu Paukščių Tako plokštumoje statmenomis kryptimis centro–anticentro linijai. Tai aiškinama Paukščių Tako spiraline forma, panašia į ekstragalaktinių ūkų. Saulė yra vienoje tokioje spiralinėj šakoj, besitęsiančioj apie Paukščių Tako branduolį. Tos šakos kryptimis artimosios žvaigždės ir atrodo gausesnės, negu statmenomis kryptimis.

Žvaigždžių judesių statistika rodo, kad Paukščių Takas sukasi apie centrą savo plokštumoje. Kadangi Paukščių Tako masė nėra beveik visa sukoncentruota branduolyje, tai šis sukimasis neina pagal Keplerio dėsnius, kaip kad sukimasis planetų saulės sistemoje. Tačiau žvaigždės, esančios arčiau sistemos centro, visdėlto skrieja žymiai didesniais greičiais, negu tos, kurios yra toliau nuo centro. Su nuotolio padidėjimu vienu parseku žvaigždės greitis sumažėja maždaug 15 m per sekundę. Saulės padėčiai Paukščių Tako sistemoje tenka 275 km greičio per sekundę. Šiuo greičiu saulė apeina visą ratą apie Paukščių Tako centrą maždaug per 220 milionų metų. Pagal visuotinį traukos dėsnį iš apsisukimo greičio galima apskaičiuoti visos sistemos masę. Tuo būdu surandama, kad Paukščių Tako masė yra tolygi 200 bilionų saulių masių. Kadangi vidutinė žvaigždės masė yra lygi saulės masei, tai, skiriant pusę visos Paukščių Tako masės įvairiems ūkams ir tarpžvaigždinėje erdvėje gulinčioms dujoms, gaunama, kad Paukščių Takas turi apie 100 bilionų žvaigždžių.

Galaktinas žr. Galaktodendronas.

Galaktinė koncentracija žvaigždžių ir įvairių kitų astronominių objektų regimasis susispietimas apie Paukščių Taką, susijęs su galaktikos struktūra, kiekybiškai išreiškiamas tuo būdu, kad skaičiuojamas kalbamųjų objektų kiekis regimojo dangaus ploto vienete Paukščių Tako srityse, o gautasis skaičius dalijamas iš tokio pat duomens, gauto srityse apie 90° astu nuo Paukščių Tako. Silpnosioms žvaigždėms G. K. siekia 50.

Galaktinė sistema žr. Galaktika.

Galaktinės koordintos vaizduojamoji dangaus sferoje koordinatų sistema, kurioje galaktinis pusiaujas turi tokį pat vaidmenį, kaip žemės pusiaujas geografinių koordinatų sistemoje.

Trylypis galaktinis ūkas (M 20) Šaulio žvaigždyne

Galaktiniai objektai astronominiai objektai, priklausą galaktikai, skiriami nuo ekstragalaktinių arba anagalaktinių, kurie daugiausia yra tolimos žvaigždžių sistemos, analogiškos galaktikai.

Galaktiniai poliai vaizduojamieji taškai dangaus sferoje 90° atstu nuo G. pusiaujo. Kadangi Paukščių Tako padėtis nėra griežtai nustatyta, tai tiksli G.P. vieta nustatoma susitarimu. Šiauriniam G.P. skiriama 1900,0 m rektascencija 18^h40^m, deklinacija +28°; jis yra Berenikos Garbanų žvaigždyne; pietinis Skulptoriuje. Žr. Dangus.

Galaktiniai radijo signalai pirmą kartą aptikti 1931, tiriant radijo triukšmo ir meteorologinių reiškinių sąryšį. G.R.S. yra žymiai stipresni, negu saulės siunčiami radijo signalai. Tai rodo, kad šie signalai nėra kilę iš žvaigždžių. Šie signalai, kurių bangų ilgis yra apie 15 m, ateina ne iš vieno taško, bet beveik iš viso Paukščių Tako. Intensyviausi signalai ateina iš Paukščių Tako plokštumos. Ypač ryški ši ‚galaktinė koncentracija' radijo bangoms apie 60 cm ilgio. Pvz. Šienpjūvių ir Šaulio žvaigždynuose yra atskirų mažų dangaus lopų, iš kurių ateina ypač stiprūs radijo signalai. Šie radijo bangų šaltiniai vadinami radijo žvaigždėmis. G.R.S. tiriami specialiais radijo teleskopais. *Č. M.*

Galaktinis ilgis astronominė koordinata. Skaičiuojama pagal galaktinį pusiaują prieš laikrodžio rodyklę, žiūrint iš šiaurinio galaktinio poliaus, nuo taško, kuriame galaktinis pusiaujas pereina dangaus pusiaują iš pietų į šiaurę. Žr. Dangus.

Galaktinis plotis regimasis kampinis dangaus kūno nuotolis nuo galaktinio pusiaujo.

Galaktinis pusiaujas vaizduojamasis apskritimas dangaus sferoje, vedamas orientavimosi tikslu per Paukščių Tako vidurį. Žr. Dangus.

Galaktinis spiečius yra vietinė žvaigždžių koncentracija Paukščių Tako sistemoje. Žinoma apie 400 G.S. Kaikurie G.S. turi vos keliasdešimt žvaigždžių, kiti, kaip Persėjo spiečiai — per 1000. G.S. skersmenys svyruoja tarp 1,5 ir 15 parsekų, daugumo skersmenys yra apie 4 parsekus. Tirščiausio G.S. (M 11) vienam kubiniam parsekui tenka 80 žvaigždžių, tuo tarpu saulės aplinkoje 100 kubinių parsekų tetenka vos viena žvaigždė. Žvaigždžių tirštumas G.S. palaipsniui mažėja eidamas į pakraščius ir nežymiai susilieja su aplinkos tirštumu, be ryškių ribų, ir todėl G.S. vadinami atviraisiais spiečiais. Žvaigždžių koncentracija G.S. nėra atsitiktinė. G.S. žvaigždės sudaro vieną sistemą, visos juda erdvėje tuo pačiu greičiu ir ta pačia kryptimi. Pagal kosmogonines teorijas G.S. žvaigždės turi bendrą kilmę ir skrieja erdvėje kartu, kol išorinės traukos jėgos jas išsklaido. Sietynas, kuriame plika akimi matoma nuo 6 iki 9 žvaigždžių ir kuris iš tikro turi apie 500 žvaigždžių, yra G.S. pavyzdys. Visi G.S. stovi arti galaktinės plokštumos, todėl jie ir

Tamsusis ūkas Barnard 86 Šaulio žvaigždyne

vadinami G.S. Artimiausias G.S. yra už 40 parsekų nuo saulės, tolimiausias žinomas yra už 7000 parsekų. *Č. M.*

Galaktinis ūkas susidaro iš dujų ir dulkių debesų, atsiradusių tarpžvaigždinėje erdvėje. Jei G. Ū. aplinkoje yra ankstyvojo spektro tipo žvaigždžių (baltos ir mėlynos spalvos), G.Ū. tų žvaigždžių ultravioletinių spindulių poveikyje florescuoja, ir yra matomas, kaip pvz. Didysis Šienpjūvių žvaigždyno ūkas, įžiūrimas ir plika akimi. Jo atstumas nuo saulės yra 300 parsekų, o skersmuo 5 parsekų. Kaikurie šviesieji G.Ū. yra matomi tiesioginėje žvaigždžių šviesoje, kurią jie atmuša. Šviesieji ūkai labai dažnai nesibaigia ten, kur yra matoma jų riba, bet tęsiasi erdvėje žymiai toliau, tik nėra matomi, kadangi toje srityje trūksta pakankamai šviesių žvaigždžių jiems apšviesti. Šios jų dalys pastebimos kaip ir kita G.Ū. rūšis — tamsieji ūkai, kadangi jos užstoja už jų esančias žvaigždes. Tamsieji ūkai tęsiasi erdvėje šimtus parsekų. Planetiniai ūkai (žr.) priklauso taip pat prie G.Ū. *Č. M.*

Galaktionov Stepan Filipovič (1779–1854) rusų tapytojas, grafikas ir litografas. Tapybos mokslą išėjo Petrapilio meno akademijoje; 1808 akademikas už peisažą Stiklo fabrikas Peterhofe. Nuo 1831 raižybos profesorius Petrapilio meno akad. G. padarė daugiau kaip 200 raižinių varyje; be to, buvo žinomas kaip litografas, ir 1823 ėmė leisti Kaimo reginių litografijos mokyklą. Iliustravo daug rusų rašytojų knygų.

V. Adariukov, S. F. G. i ego proizvedenija 1910; *E. F. Gollerbach,* Istorija graviury i litografii v Rossii 1923.

Galaktocelė cistiškai išplėsti ir susitvenkusio pieno (jo sudėtinių dalelių) pripildyti dėl uždegimo užakę pieno latakai krūtyje.

Galaktodendronas (Brosimum) šilkmedinių (Moraceae) šeimos medinė gentis tropikinėje Amerikoje. Turi karvės pieno panašumo pieniškas sultis. B. g a l a c t o d e n d r o n vad. karvės medžiu. Iš pieniškųjų sulčių daromos galaktino žvakės. Kordiljerų gyventojai sultis geria. Mediena vartojama statybai.

Galaktometras bendras pieno ar pieno serumų aerometrų pavadinimas. G. vartojamas pieno lyginamajam svoriui nustatyti. Iš lyg. svorio galima spręsti, ar pienas praskiestas vandeniu ir ar pienas nenugriebtas. Tikslesniam pieno riebumui nustatyti dažniau vartojami įvairūs butirometrai ar kiti analiziniai metodai.

Galaktozė, $C_6H_{12}O_6$, monosacharidas, įeinąs į pieno cukraus sudėtį.

Galakturoninė rūgštis, $C_6H_{10}O_7$, gaunama hidrolizinant pektiną (žr.).

Galalitas (gr. ‚pieno akmuo') dirbtinis ragas, gaminamas iš kazeino (varškės) ir formaldehido. G. nudažomas įvairiomis spalvomis ir vartojamas rago, dramblio kaulo, gintaro ir kt. medžiagų mėgdžiojimams. Iš G. gaminama: sagos, drabužių pagražinimai, šukos, liniuotės, rašalinės, dirbtiniai perlai, karoliai, skėčių ir lazdų rankutės ir kt. G. lengvai neužsidega; jo neveikia riebalai, eteris, benzinas ir kt. organinės medžiagos; lengvai apdirbamas. Nevisai atsparus rūgštims ir šarmams. Žr. Plastikai.

Galantas (prc. galant) gražiai apsitaisęs vyras; dabita.

Galanterija (prc.) masinio vartojimo pramoniniai dirbiniai, daugiausia tualeto ir asmeninio vartojimo reikmenys: siūlai, adatos, šukos, sagos, juostos, kaspinai, piniginės, diržai, lagaminai, šepečiai, veidrodžiai ir kt. Lietuvoje prie G. prekių priklausė dar baltiniai, kojinės, kaklaraiščiai ir t.t. Krautuvės, kuriose pardavinėjamos šios prekės, vad. G. krautuvėmis.

Galantinis stilius 1. m u z i k o j e terminas, taikomas daugeliui XVIII a. fortepijono veikalų. Norint atskirti nuo griežtojo stiliaus, G.S. dar vad. laisvuoju, nes veikalas nėra pagrįstas tam tikru balsų skaičiumi. G.S. muzika dažniausiai homofoninė (žr.). G.S. dar būdinga melodijos puošnumas, intymumas. G.S. pasireiškė ir smuiko muzikoje bei ansamblinėje kamerinėje muzikoje. G.S. atstovai: Rameau, P. Couperin, D. Scarlatti ir kt.

2. T a p y b o j e ypač Liudviko XIV laikais (Boucher ir kt.) paplitusi mada piešti įvairius nepadorius vaizdus, tepridengus išoriu elegantumu bei naivumu.

3. L i t e r a t ū r o j e reiškėsi nepadorių temų, apipavidalintų literatūrine forma, nagrinėjimu. Jo ryškiausias atstovas G. Casanovos (žr.) atsiminimai.

Galantiškumas (prc. galanterie) pagarbus, paslaugus, riteriškas vyro elgimasis su moterimis ypač trubadūrų laikais. Ilgainiui G. buvo pradėtas vadinti paviršutiniškos meilės flirtas, o vėliau G. virto palaidų papročių ir ištvirkavimo sinonimu; ypač buvo taikomas Liudviko XIV valdymo metui, vad. le siècle de la galanterie.

E. Thureau, Galant. Ein Beitrag zur franz. Wort- und Kulturgeschichte 1936.

Galápagos (isp. ‚vėžlių salos') Pacifiko vulkaninės kilmės salynas 1100 km į v. nuo Ekvadoro; 7682 km², 1346 gyv. (1950). Didžiausioji grupės sala Isabella yra apie 4000 km² dydžio; kitos didelės salos: San Cristobal, San Salvador, Santa Maria, Santa Cruz ir Fernandina; daugybė mažų salelių. Isabellos saloje yra veikiančių vulkanų. Paviršius kalnuotas (ligi 1500 m). Dėl šaltosios Humboldto srovės klimatas nekarštas. Auginama cukrinės nendrės, kavos medeliai, juka. G. išsiskiria sava fauna, kurios žymiausiais atstovais čia yra didžiuliai 8 rūšių vėžliai, iš kurių Testudo vicina

ligi 250 kg ir gyvena per 100 metų. Iš kitų roplių čia gyvena 2 rūšys didžiųjų driežų: sausumos Conolophis subcristatus ir jūrinis Amblyrhynchus cristatus. Salose veisiasi 85 rūšys paukščių (flamingai, kormoranai, pingvinai ir kt.).

G. aptiko 1535 ispanai; tuomet jos buvo negyvenamos, ir ligi XVII a. pabaigos čia susitikdavo jūrų plėšikai ir avantiūristai. Tyrinėdamas fauną, 1835 salose 6 savaites praleido Ch. Darvinas, kurio surinktieji duomenys apie kikilių variacijas buvo panaudoti rūšių kilmės veikale Origin of Species. Nuo 1832 G. priklauso Ekvadorui. JAV 1942–46 salose turėjo laivyno bazę. *A. B.*

Galas apskritai yra tai, kas kuo baigiasi, t.y. baigiamoji dalis, pabaiga. Dėl to dažnai G. vadinama ir gyvybės pabaiga arba jos netekimas, t.y. mirtis, pražūtis, pvz.: jis pats G. gavo (t.y. pražuvo, mirė) kitus beskriausdamas; ko lendi ten — gal G. ieškai? Plg. dar g a l u o t i ‚galą daryti, žudyti', lat. g a l i n ā t ‚t. p.' ir kt. Pagaliau vietovardžiuose G. iš senovės dar tebereiškia ‚apylinkę, sritį, kraštą', pvz.: A r i o – g a l a (t.y. Ario gyventoji ar gyvenamoji vieta), B a i s o-g a l a, B e t y-g a l a, G i m b o-g a l a, R a m y–g a l a, T a n d ž i o–g a l a, V a n d ž i o–g a l a ir kt. čia antroji sudaromoji dalis –g a l a taip santykiauja su g a l a s, kaip pvz. –n o r a su n o r a s žodžiuose d a u g – n o r a ‚daugianoris', V a i š–n o r a (šalia V a i š–n o r a s), pvz. n o r o m i s ‚noriai' ir kt. Plg. dar lat. g a l s ‚kraštas' : m ū s u g a l ā ‚mūsų krašte' ir kt. *P. S.*

Galąska Stanislovas XVII a. pabaigos Vilniuje teismo praktikantas, sudaręs 1588 Lietuvos Statuto sisteminį registrą, kuris nuo 1614 būdavo pridedamas prie statuto leidimo. Jis taip pat sudarė ir 1581 seimo Tribūnolą, kuris irgi būdavo dedamas prie statuto.

Galąstuvas natūralus arba dirbtinis akmuo, vartojamas metaliniams pjovimo įrankiams galąsti. Natūralus G. gaunami iš smulkios struktūros smiltainių. Švelnesniems galandymams G. įvežami daugiausia iš JAV. Plačiau vartojami dirbtiniai G., kurie yra gaminami iš sutrintų kietų mineralinių padermių, surišamų mineraliniais arba keraminiais cementais. Mineraliniam surišimui vartojamas Sorelio cementas ir silikatinis cementas. Ritinio formos G. įtaisyti tam tikrose staklelėse, vad. tekėlais.

Galata Istanbulo (Konstantinopolio) priemiestis ir uostas; 48.748 gyv. (1950). XIV a. karo tvirtovės liekanos. G. viduramžiais buvo apgyventa Venecijos ir Genovos pirklių, kurie varė prekybą su Levantu. Daugumas šiandieninių G. gyventojų yra jų palikuonys.

Galatai 1. keltų kiltys, kurios 278 pr. Kr. iš žemutiniojo Dunojaus sričių perėjusios Helespontą, įsiveržė į M. Aziją (žr. Galatija); 2. sen. graikų pavadinimas keltams.

Galatams laiškas rašytas apaštalo Povilo prieš į jų kraštą atėjusius žyduojančius agitatorius, raginusius galatus apsipjaustyti ir laikytis Mozės įstatymo. Apaštalas laiške įrodinėja Evangelijos su Įstatymu nesusiderinimą, ir ragina galatus likti ištikimiems jo paskelbtajam mokslui. Neaišku, kuriems galatams jis rašytas. Laiškas parašytas I a. viduryje.

G. S. Duncan, Galatians 1934; *A. Steinmann,* Der Brief an die Galater 1935.

Galatėja (gr. Galateia ‚balta kaip pienas') graikų mitologijoje jūrų nimfa, Nerėjo ir Doridės duktė. Filoksenas Kiterietis (435–380) pirmas pasinaudojo Sicilijos sakme apie Polifemo meilę G. Vėliau Teokritas ir Ovidijus grįžta prie to paties mito. G. myli gražuolį Akidą, Fauno ir Simaitidės sūnų. Pasišiaušęs vienaakis Polifemas, degdamas pavydu, visokiais būdais stengiasi patikti atšiauriajai nimfai. Pagaliau siūlo aibes įvairių gėrybių, tačiau G. nesiduoda paviliojama, ir jaučiasi laiminga Akido glėbyje. Įniršęs Kiklopas atplėšia iš kalno uolotą gurvolį ir meta jį į porelę. Nimfa suskumba pasinerti jūron, o bebėgantį Akidą mirtinai prislegia akmuo. Užmuštasis virsta šaltiniu.

Raphael Galatėja (1514)

Galati r. Rumunijos mst. ir uostas Dunojaus žemupyje, tarp Pruto ir Sereto įtakų, 135 km nuo Dunojaus žiočių prie Sulinos; 80.400 gyv. (1948). Miestas išaugęs žemumoje, apsuptas pelkių. G. uostas prieinamas jūriniams laivams. Dideli javų sandėliai, malūnai, lentpjūvės, naftos valyklos.

Galatija 1. senovės valstybė M. Azijoje, apgyvendinta įsibrovėlių keltų kilmės galų, kuriuos graikai vadino galatais. G. šiaurėje siekė Bitiniją ir Paflagoniją, vakaruose Frigiją, pietuose Likaoniją ir Kapadokiją, rytuose Pontą. 279 pr. Kr. Breno vedami galatai užpuolė Makedoniją ir Graikiją. Jie buvo sulaikyti prie Termopilų tarpeklio, bet su šnipų pagalba perėjo kalnus ir sumušė graikus, kurių likučiai buvo išgelbėti Atėnų laivyno. Po to galatai puolė Delfus, kur buvo laikomas visos Graikijos iždas. 4000 gynėjų, įsistiprinę uolose, puolimą atlaikė. Kai mūšyje krito sužeistas pats vadas Brenas, graikų persekiojami galatai pradėjo bėgti. 278–277 pr. Kr. Bitinijos valdovo Nikomedo pakviesti į pagalbą prieš jo brolį, galatai pasirodė M. Azijoje. Čia jie 50 metų plėšė bei siautėjo, kol 232 pr. Kr. Pergamo karalius Atalas I privertė juos pastoviai įsikurti M. Azijos viduryje, vad. Galatijoje. G. skyrėsi į tris gimines: trokmai, tolistoagai ir tektosagai. 64 pr. Kr. G. tapo Romos vasalu. Visoms trims giminėms buvo paskirtas atskiras valdovas, bet greit iškilo ambicingas Deiotoras, ir Romos buvo pripažintas G. karaliumi. Po trečiojo valdovo Aminto mirties 25 pr. Kr. Augustas G. padarė Romos provincija. Užimtose žemėse galatai sudarė mažumą, bet jie iš vietos gyventojų buvo paėmę trečdalį turto, o likusį apdėjo mokesčiais. G., sudarydami mažumą, jautė nuolatinį pavojų iš vietos gyventojų, todėl gyveno atskirai sutvirtintuose kaimuose. Ilgainiui G. priėmė vietinių gyventojų tikybą, bet savo kalbos ir papročių laikėsi iki IV a. po Kr.

2. Romos provincija. Ją sudarė G., Frigijos ir Likaonijos dalys, Pizidija ir Izaurija. Per 100 metų G. buvo Romos imperijos kraštinė provincija. 275 Diokletianas padalijo G. į dvi dalis, palikdamas jos vardą šiaurinei sričiai. Po ilgų persų ir arabų užpuldinėjimų XI a. G. užkariavo turkai seldžiukai, o XIV a. viduryje atiteko otomanams.

Van Gelder, De gallis in Graecia et Asia 1888; *F. Staehlin,* Geschichte d. kleinasiat. Gallier 1907; *W. M. Ramsay,* Introduction to Historical Commentary on Galatians 1899; *D. M. Magie,* Roman Rule in Asia Minor 2 tt. 1950. *P. Plk.*

Galaunė Paulius (g. 1890 I 25 Pageležiuose, Ukmergės aps.) grafikas, meno istorikas ir muzėjininkas. 1903 privačiai pasimokęs Vilniuje, 1904 išvyko į Petrapilį, kur 1910 baigė realinę m-lą. 1910–13 studijavo psichoneurologijos inst. ir tuo pačiu metu ligi 1914 mokėsi meno mokyklose Petrapilyje ir Maskvoje. Bestudijuodamas nuo 1910 slp. Visuomis, Paulius Trakelis, Girios Balsas, bendradarbiavo Aušrinėje, Lietuvos Žiniose ir Lietuvos Ūkininke. I pas. karo metu tarnaudamas rusų kariuomenėje, 1916–17 dirbo Lietuvių centraliniame komitete ir kartu su kitais lietuvių veikėjais registravo Lietuvos kultūros paminklus, kad juos būtų galima pargabenti Lietuvon. Grįžęs į Lietuvą, 1918 IX 1–1919 VI 1 Vilniaus gimn. dėstė paišybą, 1918 XI 29 Švietimo M–jos įgaliotinis Lietuvos dailės ir meno turtams grąžinti iš užsienių. 1919 Švietimo Komisariato komandiruotas Maskvon ir Petrapilin įgaliotiniu Lietuvos kultūros turtams iš Rusijos grąžinti. 1919 XII 15 — 1921 IV 1 Kauno miesto muzėjaus vedėjo padėjėjas. Tuo pačiu metu dėstė paišybą Saulės gimn. ir Kauno I gimn. Nuo 1921 IV 1 Valstybinio muzėjaus dir. ir iki 1922 XI 15 Švietimo Ministerijos valdininkas meno reikalams. Nuo 1922 XI 1 kurį laiką mokytojas Kauno Meno Mokykloje. 1920–22 ir 1930–36 valstybės archeologijos komisijos narys ir sekretorius. 1923–24 muzėjų sritį studijavo École du Louvre Paryžiuje. Įkūrus M. K. Čiurlionio Galeriją, nuo 1924 III 15 paskirtas jos ir Valstybinio muzėjaus vedėju. G. pastangomis surinkta visa eilė M. K. Čiurlionio paveikslų, išvežtų į užsienį arba buvusius pas privačius asmenis Lietuvoje. 1925 IX 1 — 1939 XII 31 LU (vėliau VDU) univ. doc., nuo 1940 I 1 Vilniaus univ. doc.; čia skaitė lietuvių meno istoriją, visuotinę meno istoriją, lietuvių liaudies meną, slavų tautų meno istoriją. M. K. Čiurlionio Galeriją perkėlus į Vytauto Didžiojo muzėjų, 1936–44 Kultūros muzėjaus dir., kartu muzėjaus tarybos pirmininkas ir meno skyriaus vedėjas. G. daug nusipelnė bepopularindamas Lietuvos meną, ypač liaudies meną, užsieniuose. 1931 suruošė lietuvių liaudies meno parodas Švedijoje, Norvegijoje, Danijoje ir (drauge su Latvija bei Estija) Paryžiaus Trocadero muzėjuje. 1935 surengė pirmą lietuvių grafikos parodą Košicuose Vychodoslovenske muzėjuje. 1936–37 meno sekcijos pirmininkas, rengiant Lietuvos skyrių pasaulinėje Paryžiaus parodoje ‚Menas ir technika moderniame gyvenime'. 1938–39 vadovavo meno pusei, rengiant Lietuvos paviljoną pasaulinėje New Yorko parodoje. G. išvarė didelį barą ir Lietuvos meno gyvenime. Jis buvo vienas iš Liet. Meno Kūrėjų D-jos steigėjų ir

P. Galaunė

pirmųjų valdybų narys. G. buvo pirmųjų bažnytinio meno parodų iniciatorius ir vienas iš bažnytiniam menui remti ir globoti d-jos steigėjų ir vicepirmininkas. Kaip grafikas, G., paveiktas čiurlioniškos mistikos ir fantazijos, padarė eilę fantastinio turinio darbų, kurie buvo išleisti atvirukais. Vėliau piešė iliustracijas, knygoms vinjetes, viršelius, ex libris. G. yra vienas iš XXVII Knygos Mėgėjų D-jos steigėjų ir lietuviškosios knygos gražinimo skatintojų. Kaip Lietuvos meno ir lietuvių liaudies meno tyrinėtojas, tarp visos eilės apie meną ir liaudies meną straipsnių, išspausdintų Lietuvos, Danijos, Švedijos, Norvegijos, Prancūzijos spaudoje, atskirai išsp. Lietuvos kryžiai 1926; Senoji tapyba 1926; Ex librisas Lietuvoje 1926; Lietuvių liaudies raižinių katalogas 1927; Tapytojas Juozas Aleškevičius (1777–1830) 1927; Vilniaus meno mokykla 1928; L'art populaire Lithuanien 1928; Lietuvių liaudies menas 1930; Litauisk folkkonst 1931; Litauisk folkkonst knygoje Litauens Konst, Malmö 1931; Vytauto portretai 1931; L'art Lithuanien 1932; Lietuvių liaudies skulptūros problemos 1932 ir kt. Red. monografiją M. K. Čiurlionis 1938. Daugelio laikraščių ir žurnalų bendradarbis. Liko Lietuvoje.

Galaunienė–Nezabitauskaitė Adelė (gimusi 1897 Baidokų k., Salantų vls., Kretingos aps.) koloratūrinis sopranas, Lietuvos Operos solistė. Būdama 11 metų, pradėjo giedoti Salantų parapijos chore, o 1908 Skuodo keturklasėje gimn. ėmė reikštis solo dainavimu. 1912 įstojo į Saulės mokytojų seminariją, 1914 Maskvos Filharmonijos konservatorijon; čia lavino balsą ir studijavo dramos vaidybos skyriuje. Studijų metu dalyvaudavo lietuvių koncertuose, etnografiniuose tautų koncertuose atstovaudavo lietuvius ir Filharmonijos koncertuose dainavo Fauste Margaritos ir Eugenijaus Oniegino Tatjanos ir kt. vaidmenyse. Pragyvenimui užsidirbdavo, dalyvaudama Dailės Teatro chore. 1918 grįžusi Lietuvon, su pianiste A. Dirvianskaite koncertavo Žemaitijoje, vėliau ruošdamos koncertus Kaune ir Vilniuje. Apsigyvenusi Vilniuje, dalyvavo visuomeninėje veikloje. 1919 ištekėjo už P. Galaunės ir persikėlė gyventi į Kauną. Aktyviai įsijungė į Liet. Meno Kūrėjų D-jos organizuotą muzikos sekcijos veiklą, su kitais muzikais ėmėsi operos organizavimo darbo. 1920 XII 31 pastatytoje Traviatoje G. vaidino Violetos vaidmenį. Stingant operoje dainininkų, G. dainavo dramatines ir lyrines partijas, pvz.: Mimi, Toską, Tamarą, Tatjaną ir kt. Ne mažiau kaip 20 operų vaidino pirmąsias roles. Bedirbdama operoje, vienerius metus gilino dainavimo studijas Paryžiuje pas prof. Litvinovą. 1930 pasitraukė su pensija iš operos. Rašė recenzijas apie operos vaidinimus Lietuvos Aide ir dėstė muziką Šv. Jėzaus Širdies gimnazijoje Kaune. 1933 L.K.M. d-jos kongrese Kaune dirigavo tūkstantiniam moterų chorui ir orkestrui. 1934 panašų koncertą turėjo Palangoje skaučių surengtam Baden-Powel pagerbti. Retkarčiais dalyvaudavo koncertuose ir radiofone. Buvo aktyvi Lietuvių–Prancūzų D-jos narė, ir 1937 apdovanota Prancūzų ordenu.

A. Galaunienė

J. Žilevičius, Pirmas Lietuvių Operos darbuotės sezonas (Sekmoji Diena 1921, 14 nr.); ('') Lietuvos opera (Atspindžiai 1922, 11 nr.); *Ir. Blauzdžiūnaitė,* Mūsų dainininkės (Naujoji Romuva 1936, 39 nr.); Valstybės Teatras (Mūsų Menas 1938, 4, 5 nr.). *J. Ž.*

Galba Servius Sulpicius, Romos imperatorius 68–69. Jis kilo iš augštos ir turtingos giminės, ir pirmiausia pagarsėjo paskirtas gubernatorium Galijoje ir vėliau Afrikoje. Imperatorius Neronas paskyrė jį 61 Hispania Terraconensis provincijos valdovu. Tačiau netrukus nusivylęs tykojo jį nužudyti. Jau G. ruošėsi sukilti ir žygiuoti į Romą, kai sužinojo apie Nerono mirtį ir savo išrinkimą imperatoriumi. Tačiau nemokėjęs įsiteikti pretoriečiams, kurie jį išrinko, ir apėjęs savo adoptuotą sūnų Otoną, rinkdamasis sau padėjėjus, jis sukėlė juos prieš save. Otonas su pretoriečiais sukilo, ir G., bandęs sukilimą numalšinti, buvo nužudytas.

Galbanas (galbanum) gelsvi ar rusvi guminiai sakai, nemalonaus skonio, panašūs į devyndrekį (asafetida). Gaunamas iš Azijoje augančių skėtinių šeimos augalų, daugiausia F e r u l a g a l b a n i f l u a; šis augalas Persijoj aptiktas 1848. G. yra vaistingas ir vartojamas panašiems tikslams kaip ir devyndrekis (žr.).

Galbrasčiai (vok. Galbrasten) k. Ragainės vls. ir aps., prie Šešupės netoli jos žiočių. 1939 apie 600 gyv. G. valsčiui priklausė Krageliškiai (Kragelischken), Gyverlaukiai (Giewerlauken), Birkalnis (Birkalnis), Ožiai (Aszen), S. Krauleidžiai (Alt Krauleidszen).

Galdãpės (vok. Goldap See) 1. ežeras Galdapės aps., M. Lietuvoje, 4,2 km ilgio, ligi 900 m pločio, 190 ha ploto; paviršius 151 m nuo j. l., įteka Jarkė, išteka Galdapė (Unguros, Priegliaus) deš. įtakas.

2. G. (vok. Goldap) upė Galdapės aps., M. Lietuvoje, Unguros (Priegliaus) deš. įtakas, 60,0 km, su Jarkės augštupiu 89,0 km ilgio; teka iš Galdapės ež. pro Galdapės mst. bendra v. kryptimi; baseino plotas 677 km^2.

3. G. (lenk. ir vok. Goldap) mst. M. Lietuvoje, į pietus nuo Romintos miško, prie G. upės (ištekančios iš G. ež.); 632 gyv. (1946; 1939 — 12.786). II pas. karo metu 65% sunaikintas. 1945 Potsdamo konferencijos priskirtas Lenkijai, nors yra lietuviškoje srityje. 1567 gavo miesto teises. Pirmoji bažnyčia statyta 1568.

2 km į p. nuo G. yra Galdapės kalnas (272 m augščio). Pasakojama, kad senovėje ten buvusi sūduvių kunigaikščių pilis.

Galdapgaras (vok. Goldapgar See) ežeras Unguros aps., M. Lietuvoje, 6 km ilgio, ligi 2,5 pločio, 910 ha ploto; paviršius 117 m nuo j. l.; į š.v. teka Zapinė į Šventaičio ir Mauro ež., Unguros (Priegliaus) baseine.

Galdikas 1. A d o m a s (g. 1893 X 18 Giršinų k., Mosėdžio vls., Kretingos aps.) tapytojas, grafikas, dekoratorius. Meno mokslus išėjo Petrapilyje Stiglitzo meno mokykloje, pasirinkdamas grafikos specialybę. 1921 ir 1923 Berlyne studijavo grafiką ir tapybą. Vėliau studijas gilino Švedijoje, Italijoje ir Prancūzijoje. 1923–40 Kauno Meno Mokyklos grafikos studijos vedėjas, be to, dėstė piešimą; 1940–44 Kauno Taikomosios Dailės Inst. prof. 1946-47 École des Arts et Métiers (Freiburg i. Br.) prof. 1947 IX 2 — 1952 VI 11 gyveno Paryžiuje. 1952 VI 16 atvyko į JAV ir apsigyveno New Yorke.

A. Galdikas

Lietuvoje buvo Meno Kūrėjų D-jos, Čiurlionio galerijos komisijos, Dailininkų S-gos nariu. JAV yra New Yorko Liet. Dailininkų S-gos ir Amerikos dailininkų profesinės lygos nariu.

Savo grafikos darbais dalyvavo pirmoje lietuvių grafikos parodoj Košicuose, Čekoslovakijoje. Yra daręs projektus Lietuvos banknotams, pašto ženklams, iliustravo V. Krėvės Dainavos šalies padavimus ir O. V. Milašiaus Contes lithuaniens de ma mère l'Oye. Teatrui padarė 19 veikalų dekoracijų: Šarūnas, Jūratė, Gražina, Princesė Turandot, Lakme ir kt. Kaip tapytojas dirbo portretus (J. Basanavičiaus, kun. Stakelės — Čiurlionio galerijoje), žanrą (Grybautoja, Grėbėja — Valstybės Muzėjuje Kaune), bet daugiausia peisažus. Nuo 1920 dalyvavo visose lietuvių meno parodose Lietuvoje ir užsieniuose. 1931 savo tapybos kūrinių parodą suruošė Paryžiuje Atelier Français galerijoje, iš kurios 2 kūrinius (Lietuvos peisažą ir nature morte) įsigijo Jeu de Paume muzėjus Paryžiuje. 1937 dalyvavo pasaulinėje parodoje ir už savo triptiką Lietuva gavo Grand Prix, o už Šarūno dekoracijas aukso medalį. 1946 jo parodą suruošė Augustiner muzėjus Freiburge i. Br., o 1948 — M. M. Durand-Ruel galerija Paryžiuje, 1947–48 dalyvavo grupinėse parodose Paryžiuje, New Yorke, Amsterdame, Baden-Badene, Tübingene, Kissingene, Frankfurte, o 1952 — Clevelande, Ohio, 1953 Chicagoje, 1954 pavasarį John Myer galerija surengė jo kūrinių parodą, o rudenį — meno muzėjus Waterbury, Conn. G. kūrinių turi įsigijęs Valstybės muzėjus Kaune (20 paveikslų), Dailės muzėjus Vil-

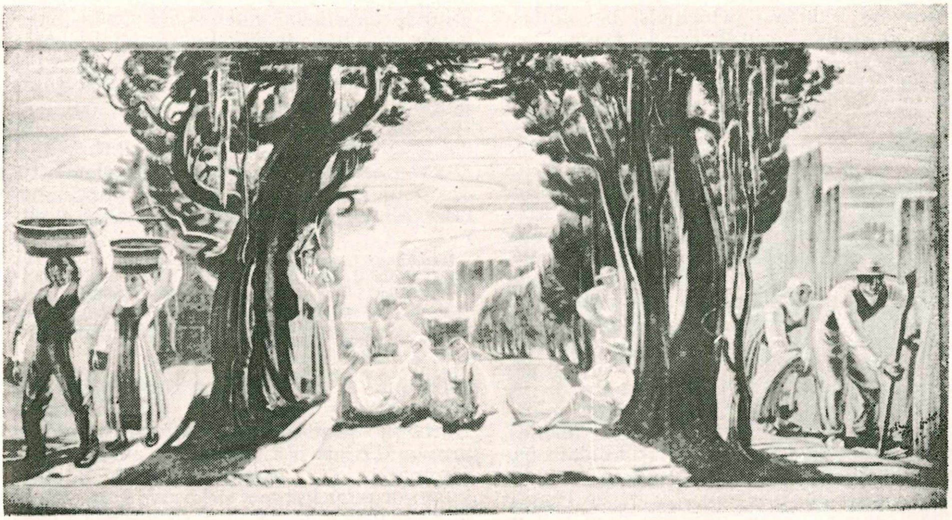

A. Galdikas Triptikas Lietuva

A. Galdikas Kaimo kapinės

niuje, Latvijos valstybės muzėjus, Jeu de Paume, Paris (2), moderniojo meno muzėjus Paryžiuje, Stiglitzo muzėjus Petrapilyje, Prancūzų Kultūros Institutas (2).

Savo kūrybos kelią G. pradėjo nuo plastinio simbolizmo, kur formos, paimtos iš realybės, buvo savaip suprastos. Greit jis susižavėjo kubizmo principais, bet kubistinis pasaulis nesutalpino jo asmenybės. Jis pamėgo ir suprato liaudies meno esmę, įžvelgė jos gilią prasmę ir vertę. Susižavėjęs liaudies menu, jis jau kubizme įvedė liaudiškas statulėles ir kitus atributus. Išsivadavęs iš kubizmo įtakos, jis tautinę dvasią pasiryžo perduoti savitomis meno priemonėmis. Pirmiausia jis sustoja ties lietuvišku peisažu: senos kapinaitės, kryžiai, pajūrio motyvai. Į senovę jis įžvelgia giliau, ir jo peisažai suspindi ilgesingu mistiniu grožiu; jie prisunkti gilaus žemės kvapo, nuoširdaus lyrizmo. Jo medžiai prakalba lyg broliai reta intymia kalba, gėlės pasirodo kaip svajingos seserys, atkeliavusios lyg iš kitos žemės pasižiūrėti mūsų gyvenimo dramos. Stebėdamas gamtą, jis išskaitė naują tikrovę, įspėjo gamtos mintį. Kas kartą nyksta gamtos realios formos, ryškėja ritmas, paklusęs jo vizualiniam pasauliui. Pamėgsta jis pavasarius ir rudenis, gamtos persilaužimus, ir juose įskaito gilią tragiką. Pagrečiui su menine pasaulėžiūra skleidėsi ir forma. Studijavęs grafiką, jis pabrėžia piešinį, dažnai jį išryškina tamsia spalva. Bet šalia jos tuoj deda kontrastinę spalvą, greit vėl įpina kitą. Prie citrininės geltonos, oranžinės arba skaisčiai raudonos jis įjungia stipriai mėlynas spalvas, jas tarp savęs išskaido juodai rudomis, tamsiai raudonomis arba juodomis. Taip jo paveikslai suliepsnoja gaisro spalvomis, suspindi dideliu vidiniu dinamizmu, temperamentu. Spalvų žaismą jis pagauna ir šešėlyje ir vienodai saulės apšviestame plote.

Jo kūrybos kelyje spalva įgauna vis didesnės reikšmės, išsiveržia iš daiktinių formų ir pasidaro konstruktyviniu elementu. Jos išsilieja į darnų formos ir kompozicijos nuoseklumą ir praskamba muzikiniu ritmu.

Waldemar George, G. Arts et Lettres Édition, Paris, 1931; *A. Vaičaitis,* A. G. (Aidai 1948, 15 nr.); *Waldemar George,* A. G. (Aidai 1952, 4 nr.); *V. K. Jonynas,* A. G. ir jo kūryba (Aidai 1953, 8 nr.); *P. Jurkus,* A. G. kūrinių paroda New Yorke (Aidai 1954, 6 nr.). *P. Jrk.*

2. J u r g i s (g. 1883 IV 23 Lazdininkų k., Darbėnų vls., Kretingos aps.) kunigas. Mokėsi slaptoje mokykloje Lazdininkuose, Darbėnų pradžios mokykloje, Palangos progimnazijoje ir 1907 baigė Kauno kunigų seminariją. Įšv. kunigu 1907 IX 9, savo kurso draugų lėšomis studijavo Innsbrucke ir Louvaine, kur 1911 gavo filosofijos daktaro laipsnį. Dar vienerius metus studijavo

A. Galdikas Pavasario kelias

Münsteryje teologiją. Grįžęs Lietuvon, buvo vikaru Šiauliuose. Vokiečių okupacijos metu ten ėjo klebono pareigas. Beklebonaudamas Šiauliuose įsteigė ir vedė lietuvių gimnaziją, be to, dar keturias pradžios mokyklas Šiauliuose ir dešimtį šiaulių vls. kaimuose. 1916 rudenį vokiečių civilinė valdžia Šiauliuose išgabeno jį į nelaisvę, kurioje išbuvo dvejus metus. 1919–27 Kražių Žiburio gimnazijos direktorius. 1927 pavasarį perkeltas į Telšius ir tais pačiais metais pakeltas Telšių vyskupijos kanauninku; ėjo Telšių kunigų seminarijos inspektoriaus pareigas. 1932 Šilalės, 1938–44 Palangos klebonas. Likęs Lietuvoje. Išsp. Tryliktasis tarptautinis priešalkoholinis kongresas 1911.

Galdikienė-Draugelytė Magdalena (g.1891 IX 26 Bardauskų k., Gižų vls., Vilkaviškio aps.), Petro Draugelio (žr.) duktė, pedagogė, visuomenės veikėja. 1910 baigė Marijampolės mergaičių gimn.; 1910 mokė Liepojos lietuvių mokykloje, 1911 Obelių mergaičių ūkio mokykloje, 1912 įstojo į Augštuosius pedagoginius kursus Petrapilyje, kuriuos baigė 1915. Šv. Kotrynos gimnazijoje Petrapilyje dėstė liet. kalbą. 1915 vasarą mokė Žiburio progimnazijoje Trakuose ir Sienno (Mogilevo gub.). 1915–16 mkt. valdžios merg. gimn. Kainske (Sibire). Ten atlikus praktiką gimn. mokytojos cenzui gauti, 1916 grįžo vėl į Žiburio gimn. Tambove. 1917 ištekėjo už meninikо A. Galdiko; 1918 grįžo Lietuvon, mokė Saulės draugijos gimn. ir mokytojų seminarijoje Kaune.

Jau 1905–06 dalyvavo slaptuose visuomenės susirinkimuose, o būdama augštesnėse klasėse, suorganizavo mergaičių lavinimosi būrelį ypač lituanistikai tirti. Dalyvavo Šviesos ir Žiburio d-jų choruose ir vaidindavo jų rengiamuose vakaruose. Petrapilyje 1912 suorganizavo studentų ateitininkų kuopelę, kuriai pirmaisiais metais ir vadovavo. 1919–40 Liet. Katalikių Moterų Draugijos pirmininkė. 1919 išrinkta Kauno mst. tarybon, 1920 į Steigiamąjį Seimą, o vėliau ir į kitus seimus (krikščionių demokratų sąrašais). Seime dirbo švietimo, darbo bei socialinės apsaugos ir knygyno komisijose; 1925 sei-

M. Galdikienė-Draugelytė

mo sekr., 1926 vicepirm. 1923 suorganizavo moterų kat. organizacijų s-gą — Liet. moterų kat. vyriausiąjį sekretoriatą ir, jam pirmininkaudama, 1934 suorganizavo šios s-gos kat. inteligenčių sekciją — Moterų talką. 1923–36 Švč. Jėzaus Širdies kongregacijos mergaičių mokytojų seminarijos, 1936–40 tos pačios kongregacijos gimnazijos direktorė; nuo 1936 kat. veikimo centro vyr. valdybos narys. 1941–44 taikomosios dailės instituto ir augštesniosios technikos mokyklos Kaune vyresnioji mokytoja.

Bolševikams užėmus Lietuvą, pasitraukė į Vokietiją. 1945–46 mokė Buxtehudės liet. tremtinių progimnazijoje ir 1946–47 meno ir amatų mokykloje Freiburge. 1947 atvyko į Paryžių, kur buvo Lietuvių šalpos d-jos Prancūzijoje ir Pasaulinio Motinų Sąjūdžio liet. komiteto narys. 1951 įkūrė pasaulio liet. katalikių organizacijų sąjungą ir buvo jos pirmininkė. 1952 atvyko į JAV, apsigyveno New Yorke ir yra A. R. K. Moterų S-gos New Yorko ir New Jersey aps. direktorė, Ateitininkų Sendraugių Sąjungos N. Y. skyriaus pirmininkė ir Ateitininkų Federacijos Vyr. Valdybos, Nekalto Prasidėjimo Seserų Gildos N. Y. skyriaus valdybos ir Europos moterų tremtinių tarybos narys.

Spaudoje dalyvauja nuo gimnazijos laikų. Rašė Moksleivių Drauge, Ateityje, Lietuvaitėje, Laisvėje, Ryte, Moteryje, Dirvoje, N. Vaidilutėje, XX Amžiuje ir kt. laikraščiuose, pasirašydama pavarde, M.D., M. G., M.D.G., E. Giliutė, Mokytoja, Feministė ir kitaip.

Moteris 1935, Nr. 3; N. Vaidilutė 1935, Nr.3; Tiesos ir Meilės Tarnyboje 1933.

Gale Zona (1874–1938) amerikiečių rašytoja. Jos novelių rinkiniai — Friendship Village 1908, Neighborhood Stories 1914, Peace in Friendship Village 1919 — idealizuoja provincijos miestelio gyvenimą. Realistiniai romanai: Birth 1918; Miss Lulu Bett 1920 (dramatizuota); Faint Perfume 1923; Borgia 1929; Papa La Fleur 1933.

Galeckas Juozas (m. 1922 Šlavantuose) kunigas, visuomenės veikėjas. Baigė kunigų seminariją Seinuose. 1909 pastatė bažnyčią Kučiūnuose. Čia suorganizavo chorą ir mėgėjų teatrą, kurie savo koncertais ir vaidinimais buvo plačiai pagarsėję prieš I pas. karą. 1913 ten pat pastatė pirmąją Lietuvoje salę kaimo teatrui. 1918 atidarius Žiburio gimn. Seinuose, rėmė neturtinguosius mokinius. 1920 pastatė bažnyčią Šlavantuose, kur klebonavo iki mirties.

Galecki Tadeusz, spv. Andrzej Strug (1873–1937) lenkų rašytojas, idėjiškai artimas PPS, dalyvavęs ir politiniame sąjūdyje. 1895 suimtas ir po 1½ metų kalinimo ištremtas 3 metams į Archangelską. 1900–04 studijavo Krokuvoje, bet 1905 grįžo į Varšuvą ir aktyviai dalyvavo 1905 revoliucijoje. 1907 vėl suimtas, bet trėmimas pakeistas, sutikus išemigruoti. G. savo kūryboje daugiausia pavaizdavo darbo klasės gyvenimą ir revoliucininkų veikimą. Išsp. Historja jednego pocisku 1910; Ludzie podziemni 1908; Jutro 1909; Ze wspomnień starego sympatyka 1909; Ojcowie nasi 1911; Chimera 1917; Pieniądz 1921; Pokolenie Marka Świdy 1925; Fortuna kasjera Śpiewankiewicza 1928; Klucz otchłani 1929; Miliardy 1937; spv. Barna Wódz i żołnierz 1932 ir kt.

Galegai žr. Galicija (Ispanijoje).

Galen Heinrich Livonijos ordino magistras 1551–1557 V 30. Išrinktas Livonijos magistru po Jono von Reckės mirties, G. tuoj pradėjo ginčą su Rygos arkivyskupu Vilhelmu, kurį naujasis magistras norėjo palenkti savo valdžiai. Atsirado ir politinių nesusipratimų. Vilhelmas norėjo pasiduoti Lietuvai ir Lenkijai tokiomis sąlygomis kaip buvo Prūsuose pasidavęs jo brolis Albrechtas Hohenzollernas. Kadangi Vilhelmas, kaip Žygimanto Augusto seserėnas, vadovavo Lietuvos šalininkų partijai, tai santykiai dar labiau įsitempė. Pasenęs G. 1556 III išsirinko sau padėjėju ne Livonijos maršalką Kasperą Münsterį, bet Viljandi (Fellino) komtūrą Vilhelmą Fürstenbergą, sąjungos su Lietuva priešą. Įžeistas Münsteris ėmė dar labiau prieš G. veikti. Jis ir kiti vadai buvo apkaltinti valstybės išdavimu (1556 V). Slėpdamasis Münsteris pabėgo pas Rygos arkivyskupą, o vėliau į Lenkiją. 1556 VI Kuoknesėje (Kokenhusen) G. paėmė Rygos arkivyskupą ir jo koadjutorių nelaisvėn. Žygimantas Augustas pradėjo traukti kariuomenę į Lietuvos šiaurę. G. sėdėjo Cēsyje (Wenden) ir nieko neveikė, kai jo padėjėjas Fürstenbergas rinko kariuomenę. Visa 1556–57 žiema praėjo derybose. G. mirė Tarvaste, nesulaukęs to konflikto galo.

L. Arbusow, Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands 1918; *E. Zivier,* Die zwei letzten Jagellonen 1915; *S. Sužiedėlis,* Livonijos prijungimas prie Lietuvos (Athenaenum 1933 IV 91 psl.). *Z. I.*

Galenas (Galenus, 129–199 po Kr.) graikų gydytojas ir filosofas. Ketverius metus buvęs gladiatorių gydytojas, apie 162 atvyko Romon ir čia buvo imperatorių gydytojas. Surinkęs savo gadynės mokslinės medicinos turimą medžiagą, iš jos jis sukūrė mokslinę sistemą, kurioj medicininius gamtinius stebėjimus siejo su tikslingumo mintimi. Jo darbuose padėti pagrindai anatomijai, fiziologijai, farmakologijai ir diagnostikai. G. ne tiktai viduramžiais, bet ir vėliau iki renesanso buvo laikomas autoritetu medicinos srityje. Kaip filosofas, G. pridera vad. eklektikų platonikų grupei. Parašė keletą komentarų Platono raštams, aiškino Aristotelį, Teofrastą ir kt. Filosofi-

ją G. sutapatina su religija, kurioje svarbiausiu dalyku laiko tikėjimą dievų buvimu ir dvasiškąja apvaizda. Kaip ir Platonas, linksta priimti sielos nekūniškumą. Logikoje, fizikoje ir metafizikoje G. yra aristotelininkas. Logikon įvedė ketvirtąją silogizmo figūrą.

G. preparatai (Galenica) medikamentai, gaminami senoviškais Galeno ir viduramžių laikais vartotais būdais (tinktūros, ekstraktai, žievės, šaknys, žolės ir kt.). Savo vardą jie gavo XVI a., Paracelso laikais, kai gydymo tikslams buvo pradėta vartoti druskos, rūgštys, šarmai ir kitos medžiagos, gaminamos cheminėse laboratorijose. Klasifikacijos sumetimais naujoviniai preparatai tuo metu buvo pavadinti chemikalais, G. preparatais.

P. Diepgen, Geschichte der Medizin I 1949.

Galenis (Abutilon) Malvaceae šeimos augalų gentis. G. pluoštinis (A. avicennae) P. ir Vidurinėje Europoje auginamas dekoratyvinis augalas. Kinijoje ir Tibete jis plačiau auginamas vaistams bei pluoštui.

Galenitas mineralas iš sulfidų klasės PbS. Sistema kubinė. Kristalai paprastai kubo, rečiau oktaedro formos. Agregatai grūduoti, rečiau tankūs. Kietumas 2–3, lyg. sv. 7,4—7,6. Šviesiai pilkas; žibėjimas ryškiai metalinis. Paprastai turi priemaišų Au, Zn, Mn, Fe, Cu, Bi, As, S, Sb ir beveik visuomet Ag. Svarbiausios radimo vietos: Saksonija, Harzo kalnai, Silezija, Sardinija, Ispanija, Švedija, Anglija. Beveik visas švinas gaunamas tik iš G.

Galeopsis žr. Aklė.

Galera (it.) senovinis irklinis laivas, atsiradęs apie VII a. pr. Kr. ir turėjęs reikšmės ligi XVIII a. G. ilgis 40–50 m, plotis 4,5—7,5 m; irklų 50–120 m, prie kiekvieno irklo dirbdavo 3–5 žmonės. Be irklų, G. turėjo ir bures. Viduramžiais G. buvo ginkluotos patrankomis. G. irklininkai buvo belaisviai, vergai ir nusikaltėliai, nes darbas G. buvo laikomas katorgos darbu.

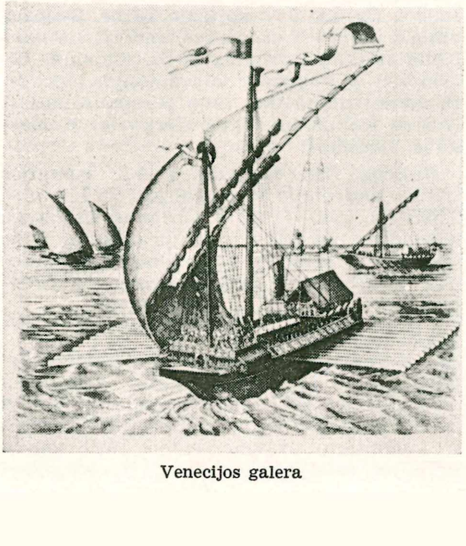

Venecijos galera

Galera žr. Kūgiabudė.

Galerija (prc. galerie) 1. didelis koridorius kambarių eilei sujungti ar pailgos formos iškilmių salė. Šios rūšies G. būdingos XVI a. vėlyvojo renesanso (manierizmo) bei XVII–XVIII a. baroko rūmų statybai, pvz. ilgieji koridoriai Palazzo Pontifizio Vatikane (Galleria delle Carte geografiche ir kt. iš XVI a.), Ufficijos Florencijoje (nuo 1560), Veidrodžių G. Versalyje (1678–80). Dėl gero apšvietimo (tarp langų eilės) G. visada labai tiko meno kūriniams išstatyti, todėl G. terminas imta vartoti ir meno, pirmiausia tapybos didesniems rinkiniams (paveikslų G.), ypač kai nuo XVIII a. vidurio valdovų G. tampa prieinamos viešumai. Kaune buvo M. K. Čiurlionio G. (žr.), 1936 įjungta į Vytauto Didžiojo Kultūros Muzėjų.

2. Siauras, dengtas bei vienu šonu atviras praėjimas lauko pusėje prie namų, bažnyčių (dažnai su arkada), ginamųjų sienų pilyse, laivuose, taip pat didesnių salių viduje; ilgas balkonas. Vytautinė Trakų salos pilis kieme, antrame augšte, taip pat turėjo medinę G.

3. Teatre pats viršutinis, pigiausias žiūrovų tribūnos augštas (Kauno teatre studentų kalboje vad. ‚galiorka').

4. Ilga eilė, vora, virtinė (pvz. literatūrinių tipų G.). *P. Rkl.*

Galerijiniai miškai, augą siaurais ruožais tropinių ir prietropinių savanų bei tyrų paupiais, daubų atkrančiais, perdėm pažliugusiose augavietėse, kur dirvožemio vanduo siekia žemės paviršių. Šiaipjau G. M. panašūs į amžinai žaliuojančius drėgno ir karšto klimato tropikų miškus, bet auga tik pakankamos drėgmės augavietėse. Atokiau nuo upių ir daubų dėl sauso klimato ir griežtai periodiškų kritulių gali augti tik žolės bei krūmokšniai.

Galerijus (Galerius) Gaius G. Valerius Maximianus (apie 242–311 po Kr.) rytinės romėnų imperijos imperatorius (305–311). Gimęs Ilirijoje, žemo kilimo, žiaurus, neapšviestas, laukinis, bet itin patrauklios išvaizdos. Tapęs kareiviu, greitai iškilo, ir imp. Diokletianas (žr.) pasirinko jį sau padėjėju (su Cezario titulu) rytinės imperijos daliai su rezidencija Sirmiume (293). G. sėkmingai kovojo su Padunojo barbarais, pvz. gotais, markomanais, sarmatais, ir nugalėjo persus, paversdamas Eufratą imperijos siena (303). G. bus paveikęs Diokletianą mesti tolerancijos politiką ir imti

persekioti krikščionis, išleidžiant tam tikrą ediktą (303). Liepta sugriauti bažnyčias ir sunaikinti liturgines knygas. Kai sugriovus iš pačių imperatoriaus rūmų Nikomedijoje matomą bažnyčią, pačiuose rūmuose kilo gaisras, krikščionys apkaltinti padegimu, ir antru ediktu įsakyta suimti vyskupus, kunigus ir diakonus. Pagaliau susirgus imperatoriui, G. išleistas trečias ediktas, kuriuo įsakyta visiems aukoti valstybiniams dievams ir neklaužadas bausti mirtimi (304). Nors įstatymas paskelbtas visame romėnų valdomame plote, tačiau uoliausiai vykdytas G. valdomoje srityje, kur paskutinį kartą Romos imperijoje krikščionys paliudijo savo tikėjimą mirtimi.

Išsižadėjus Diokletianui sosto (305), G. užėmė jo vietą. Kai po Konstanco Chloro mirties sutriko Diokletiano įvestoji tvarka, G. su dviem atsistatydinusiais Augustais, Diokletianu ir Maksimianu, susirinko Karnunte (dabartinės Austrijos žemėje), kur buvo siūloma Diokletianui grįžti į imperatoriaus sostą (308). Šiam nesutikus, G. toliau valdė rytinę imperiją. 311, prieš pat mirtį, jis išleido tolerancijos ediktą, kur, nors ir liejo neapykantą krikščionims, tačiau ‚iš pasigailėjimo' leido jiems turėti savas bendruomenes.

E. Stein, Geschichte des spätrömischen Reiches I 1928; *R. Paribeni,* Da Diocleziano alla caduta dell' impero romano 1941. *J. J.*

Gałęzowski Seweryn (1801 I 25 Ukrainoje — 1878 III 31 Paryžiuje) lenkų gydytojas ir visuomenės veikėjas. 1819 stojo Vilniuje į med. fakultetą, 1824 įsigijo gydytojo diplomą; vertėsi Vilniuje laisvąja praktika, buvo prof. Pelikano adjunktu, paskiau Vilniaus univ. e. o. prof. 1828 komandiruotas tobulintis į užsienį. 1830 grįžo į Varšuvą, kur, prasidėjus sukilimui, dirbo karo gydytoju. 1831 emigravo į Göttingeną, studijavo dar Berlyne ir Hamburge. 1834–48 gyveno Meksikoje, kur sukrovė didelius turtus. Nuo 1848 gyvendamas Paryžiuje, pradėjo organizuoti Lenkijos ir Lietuvos emigrantų materialinį rėmimą, nukreipdamas juos į specialius darbus. Rėmė Baltignollės lenkų mokyklą, susiartino su A. Mickevičiumi. 1854–78 buvo Baltignollės mokyklos tarybos pirmininku. Išsp. De variola matigata 1824; Fungus haematodes ir kt.

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński 1899–1900, 173–174 psl.

Galgala (hebr. Gilgal) įvairios biblinės vietovės Palestinoje: 1. iš Egipto išėjusių izraelitų sustojimo vieta ties Jerichu, perėjus Jordaną (dabar Chirbet–el–Mefdžir); 2. miestas netoli Betelio (dabar Džildžilja).

Galgani Gemma (1878–1903) italų šventoji. Nuo 1899 stigmatizuota, turėjusi mistinių regėjimų. Jos raginimu įkurta pasionisčių vienuolija. Šventąja paskelbta 1940. Šventė IV 11.

P. Germanus a S. Stanislao, G. G. di Lucca 1915; *B. Ludwig,* Tugendschule G. G. 1926; *M. v. Rubatscher,* Bei G. G. 1950.

Galgis senovės lietuvių mitologijoje vienas namų dievaičių. Jį nurodo A. Kašarauskas Lituanicoje (Tauta ir Žodis I 108).

Galia 1. jėga, gebėjimas, sveikata, galybė; 2. galiojimas, veikimas; žr. Galingumas.

Galia Jaroslav (g. 1875) čekų kompozitorius ir politikas. Baigė kompozicijos ir vargonų studijas Prahos konservatorijoje ir filosofijos fak. Karolio IV univ. Mokytojavo įvairiose vietose Rusijos muzikos mokyklose. Daug metų buvo Čekoslovakijos atstovas Lietuvai. Gyvendamas Kaune, buvo artimas mūsų muzikos gyvenime. G. buvo aktyvus ‚Muzikos Meno' bendradarbis ir rėmėjas. Orkestravo Č. Sasnausko ‚Requiem' ir išsiuntė į savo kraštą juo naudotis. Parašė keletą teorinių dalykų, simfoninių poemų, simfonijų (kaikurios buvo atliekamos Kaune).

J. Žilevičius, J. G. (Muzika 1925, 10 nr.) *J. Ž.*

Galiani Ferdinando (1728–1787) italų ekonomistas, kunigas, merkantilizmo atstovas. Nuo 1759 gyvendamas Paryžiuje, pradžioje Neapolio pasiuntinybės sekretoriumi, vėliau pasiuntiniu, dalyvavo literatūriniame ir politiniame sąjūdyje, dėl laisvos prekybos polemizavo su fiziokratais. Išsp. Della moneta libri quinque 1750; Dialogues sur le commerce des blés 1770. G. susirašinėjimas — Correspondance inédite de G., 1765 à1783 avec Mme d'Épinay, M. le baron d'Holbach, Grimm, Diderot 1818, ²1881.

W. Stumpf, G. als Kritiker 1927; *E. Ganzoni,* F. G. Ein verkannter Nationalökonom d. 18. Jahrh. 1938.

Galybė mėnesinis žurnalas, ėjęs savarankišku priedu prie Kardo Baltimorėje JAV 1898 I 15—IX. Iš viso išėjo 12 nr. 8 sąsiuviniais. Leido V. Karalius, red. J. Laukis–Keliauninkas. Žurnalas buvo skiriamas teorinei ir popularinei laisvamanybei skleisti. Jame tarp kitko buvo perspausdinta iš Aušros Kondratavičiaus Margyris (S. Norkaus vertimo).

Galicija (isp. Galicia) 1. š.v. Ispanijos sritis į šiaurę nuo Portugalijos; 29.154 km², 2.582.000 gyv. (1950). Drėgnas klimatas, kalnuotas paviršius, vyrauja gyvulių ūkis. Gyventojai senovės keltų galegų palikuonys. Svarbiausias mst. Santiago de Compostela. G. 411–585 buvo karalystė.

J. Ruiz Almansa, La población de Galicia 1500–1945, 1949.

2. Kompleksas žemių, esančių išilgai Karpatų kalnų šiaurinių šlaitų, atitekusių Austrijai per 1772 Lenkijos padalijimą. Tos žemės sudarė Austrijos imperijos Galicijos ir Ladomiero provinciją ligi 1918, vėliau Lenkijos valstybės Krokuvos, Lvovo, Tar-

nopolio ir Stanislavovo vaivadijas, o po II pas. karo buvo pasidalytos tarp T. Rusijos ir Lenkijos. G. teritorijos ribos ilgą laiką keitėsi. Teritorijos branduolį sudarė senovės Haličo k-tė kartu su nemaža Krokuvos ir Sandomiro vaivadijų žemių, atitekusių Austrijai. 1849–1918 G. pietinė riba ėjo išilgai augštųjų Karpatų kalnų viršūnių. Vakaruose G. ribojosi su Silezija, šiaurėje su Rusijos valdoma Lenkų Karalyste, rytuose su Valuinės bei Podolės gubernijomis ir Bukovina. Austrijos valdžioje G. plotas buvo 78.497 km² (apie 34.000 kvadratinių mylių). Orografiniu ir geologiniu atžvilgiu G. yra dominuojanti Karpatų kalnų pietuose, kurie pamažu nusileidžia į plačias, derlingas lygumas šiaurėje. G. teritoriją sudaro Karpatų kalnai, dalis Podolės augštumos ir Krokuvos kalvos. Pagrindinės upės yra Dniestras, Prutas ir Styras rytuose (Juodosios jūros baseinas), Vysla, Sanas ir V. Bugas vakaruose (Baltijos jūros baseinas). Upių slėniai Karpatus atidalija nuo Podolės augštumos, kuri užima beveik visą rytinę G. G. randama daug žemės turtų. Krokuvos kalvos turtingos akmens anglies, marmoro ir cino. Š. Karpatų dalis turtinga naftos, druskos ir ozokerito (kalnų vaško). Taip pat yra švino, vario, alabastro. Svarbiausi mineraliniai turtai geležies rūda, druska (žymiausios kasyklos Wieliczka) ir nafta. Dirva Podolės augštumoje ir š. Karpatų dalyje derlingas geltonžemis. Vyslos, Sano ir V. Bugo slėniuose dirva smėlinga ir pelkėta. Klimatas kontinentinis su šalta ilga žiema ir trumpa karšta vasara, bet kiek šiltesnis, negu atitinkamos platumos Rusijoje. Daug lyja ir sninga. Rudenį ir pavasarį dažnai esti potvynių, pridarančių gyventojams daug žalos. Kritulių gausumas prisideda prie žemės derlingumo. Pagrindiniai žemės ūkio produktai kviečiai, miežiai, avižos, rugiai, kukurūzai, bulvės, cukriniai runkeliai. G. garsi geros veislės galvijais ir puikiais žirgais, tinkamais kavalerijai. Gyvulininkystė paplitusi tiek kalnuose, tiek lygumose, miškininkystė ypač kalnuose. Bitininkystė senovėje vaidino svarbų vaidmenį. Pramonė palyginti mažai teišvystyta, nes gyventojų absoliuti dauguma gyvena kaimuose (apie 90%). Miestų nedaug. Svarbiausi miestai Krokuva (307.392 gyv. 1948) vakarinėje G. ir Lvovas (316.177 gyv. 1945) rytinėje G. Abu šie miestai turi universitetus. Kiti žymesni miestai Stanislavovas (51.400 gyv. 1921), Peremyšlis (48.000 gyv. 1921.), Tarnovas (35.300 gyv. 1921), Tarnopolis (32.000 gyv. 1921) ir Koloměja (31.700 gyv. 1921). G. gyventojai tautiniu atžvilgiu ukrainiečiai, lenkai, žydai ir kiek vokiečių. Vakarinėje G. gyvenama daugiau lenkų, rytinėje ukrainiečių. Etnografinė siena apytikriai eina Sano upe, tačiau dėl kolonizacijos lenkų yra ir rytuose. Didelę miestiečių dalį sudarė žydai. Pagal austrų 1900 gyv. surašymą būta 7.315.939, o kalbos atžvilgiu būta 3.988.702 lenkų, 3.074.449 ukrainiečių ir 241.752 vokiečių, bet prie lenkų čia buvo priskaityta apie 800.000 žydų. Prie ukrainiečių reikėtų priskirti ir apie 200.000 ukrainiečių kat., užrašytų lenkais. Pagal lenkų 1921 statistiką buvo 57,1% lenkų, 35,8% ukrainiečių, 5,7% žydų ir 0,5% vokiečių. Religijos atžvilgiu 1921 G. buvo 49,3% katalikų, 40,1% unitų, 9,8% žydų ir 0,5% protestantų. Visi lenkai katalikai. Ukrainiečiai daugiausia unitai; jiems pamaldos laikomos bažnytine senovės slavų kalba. Katalikai turėjo vieną arkivyskupą Lvove ir 3 vyskupus, o unitai 1 arkivyskupą–metropolitą Lvove ir 1 vyskupą Peremyšlyje.

G. istorija siekia XI a. Tuo metu buvo žinoma rusų nepriklausoma Haličo kunigaikštystė. Kievo rusų valstybei nykstant, daug rusų emigravo į Haličą, kuris pradėjo kilti, valdomas Riuriko dinastijos rusų kunigaikščių. XII a. Haličas, valdomas kng. Osmomyslio, pasidarė viena svarbiausių rusų kunigaikštysčių. Buvo steigiami miestai, prekyba plėtėsi, keliams einant iš Azijos bei Juodosios jūros srities per Lvovą į V. Europą. Haličas pakaitomis buvo sąjungoje ar karo stovyje su kaimynine rusų Vladimiro kunigaikštyste. Į Haličą taip pat reiškė pretenzijų Vengrija ir Lenkija bei kaimyninės kunigaikštystės. Haličas trumpą laiką buvo valdomas Vengrijos karalių 1190 ir 1214–18, bet galingas Vladimiro kng. Romanas (m. 1205) ir jo sūnus Danielius (1205–64) atvadavo Haličą iš Vengrų. Haličas ir Vladimiras pasiekė augščiausio savo galybės laipsnio XIII a., valdomas Danieliaus, kuris užkariavo daug kaimyninių žemių, net dalį jotvingų, ir buvo vienas galingiausių R. Europos valdovų. Perėjęs katalikybėn iš Rytų ortodoksų (pravoslavų) bažnyčios, jis buvo popiežiaus legato vainikuotas Valuinės karaliumi. Nuo XIII a. pradžios totoriai pradėjo puldinėti jo karalystę, 1223 užėmė rytines jos provincijas, 1241 užplūdo ir nusiaubė visą Haličą ir Vladimirą. Susikūrus Lietuvos valstybei pirmoje XIII a. pusėje, D.L.K. Mindaugas atvadavo dalį buvusių jotvingų ir gudų žemių, jas atimdamas nuo Danieliaus. 1255 Mindaugas susitaikė su Danieliumi, ir taikai sustiprinti išleido savo dukterį už Danieliaus sūnaus Švarno. Be to, Mindaugas padėjo Valuinei kovoti su totoriais. D.L.K. Vytenio (1295–1316), kurio karo žygiai siekdavo Krokuvą, ir Gedimino (1316–41) laikais didelė Valuinės dalis tapo neginčijamu Lietuvos kraštu, bet 1324 išmirus Romano dinastijai, Lenkijos karalius Kazimieras užėmė Haličą 1340 ir pradėjo karą su Lietuva dėl Vladimiro (p.v. Va-

luinės dalyje) ir dėl pačios Valuinės, valdomos Gedimino sūnaus Liubarto, kuris buvo vedęs Valuinės kunigaikštytę. Lenkijos karas su Lietuva dėl Valuinės, ypačiai dėl Vladimiro ir dalies Haličo, truko daug metų Algirdo ir Kęstučio laikais. 1366 buvo susitaikyta, Haličą paliekant Lenkijai, o didžiąją dalį Valuinės su Vladimiru Lietuvai. Po Lenkijos karaliaus Kazimiero mirties, Vengrijos karaliui Liudvikui valdant Lenkiją, Haličas vėl pateko Vengrijos valdžion, bet 1372 buvo grąžintas Lenkijai. Lenkijos karas su Lietuva dėl Valuinės ir Podolės vėl atsinaujino po Vytauto mirties. Ginčas dėl tų žemių tebėjo ir Kazimiero laikais, ir vėliau, kol Valuinė ir Podolė Lenkijai atiteko Liublino unijos seimo metu 1569. D.L.K. ir Lenkijos karalius Žygimantas Augustas, norėdamas Lietuvos didikus priversti nuolaidesniems būti ir greičiau sudaryti uniją su Lenkija, Valuinę ir Podolę atidavė Lenkijai. Tos žemės Lenkijos valdžioje išbuvo ligi pat padalijimų.

Jogailaičių valdomas Haličas patyrė ekonominę gerovę, bet ir vėl nusmuko, kai pasikeitė svarbieji prekybos keliai, atradus vandens kelius į Indiją ir Ameriką. Lenkų bajorai stengėsi įsigyti Haliče žemių. Ilgainiui vietiniai bajorai sulenkėjo, bet valstiečiai išliko ukrainiečiais. XVII–XVIII a. Haličas nemažai kentė nuo kazokų, totorių ir turkų puolimų. Per pirmąjį Lenkijos padalijimą 1772 Haličas su aplinkinėmis žemėmis atiteko Austrijai ir buvo pavadintas Galicijos ir Lodomerijos provincija. 1774 prie G. buvo prijungta Bukovina (š. Moldavijoje). 1795 buvo prijungtos žemės palei Pilicą ir V. Bugą, beveik ligi Varšuvos, ir Krokuva. 1809 po Napoleono laimėjimų dalis Austrijos užimtų žemių buvo priskirta prie Varšuvos k-tės, o Tarnopolio ir Zamostės aps. prie Rusijos. Vienos kongresas 1815 grąžino šias aps. Austrijai, o iš Krokuvos ir apylinkių sudarė savarankišką Krokuvos respubliką.

Prijungimo prie Austrijos metu G. kultūrinis ir ekonominis lygis buvo labai žemas. Austrijos valdžia įvedė pagerinimų, bet progresas buvo lėtas. Imperatoriai Marija–Teresija ir Juozapas II stengėsi pagerinti padėti biurokratinėmis priemonėmis. 1773 Marija–Teresija įkūrė Lvove medicinos kolegiją. 1784 Juozapas II įkūrė Lvove universitetą. Žydams buvo leista verstis prekyba ir verslais, nuomoti dvarus, steigti fabrikus ir leisti vaikus į krikščionių m–las, bet buvo uždrausta nuomoti valstiečių žemes, nuomon imti muitus ir laikyti smukles. Valstiečių būviui pagerinti 1782 IV 5 buvo panaikinta asmens nelaisvė ir paliktas tik pavaldumas, t.y. valstiečiams buvo leista palikti savo dirbamas žemes, sumokėjus ponui skolas ir davus savo vietoje pavaduotojus, imtis verslo ir vesti arba tekėti pagal savo norą ir pasirinkimą, tačiau jie buvo palikti pono jurisdikcijai ir privalėjo eiti darban jo naudai ir mokėti jo nurodytas rinkliavas. 1786 buvo nustatyta, kad valstiečiai privalo dirbti ponui ne daugiau kaip 3 dienas savaitėj po 8 val. žiemą ir 12 val. vasarą. Valstybinių mokesčių rinkimas ir kariuomenėn ėmimas buvo pavesta ponams; jiems taip pat buvo paliktas valstiečių teismas ir policija, bet kaimuose buvo sudaroma ir bendruomenės vyresnybė iš vaito ir prisiekusiųjų. Teismuose buvo įvesta vokiečių kalba. Valstiečių žemės buvo išskirtos iš pono žemių. Vienoje buvo įsteigta speciali kanceliarija G. reikalams Austrijos politikai G. vadovauti. 1774 Marija–Teresija įkūrė Vienoje seminariją unitų kunigams ruošti. 1784 įk. ukrainiečiams dvasinė seminarija Lvove. Juozapas II uždarė daug vienuolynų. Jų turtas buvo konfiskuotas ir iš jų sudarytas vad. religinis fondas, iš kurio buvo šelpiama kaimų dvasininkija.

Nuo pat G. prijungimo prie Austrijos ėmė reikštis tautinis antogonizmas tarp ukrainiečių valstiečių ir lenkų bajorų. Iš pradžių austrų valdžia stengėsi atsverti lenkų bajorų įtaką vok. ir čekų tautybės valdininkais (veikusiais kaip vok.) ir mokyklomis su vietos gyv. dėstomąja kalba: buvo atidaryta nemaža mokyklų ukrainiečių dėstomąja kalba, Lvovo universitete įsteigtos kelios katedros su ukrainiečių dėstomąja kalba ir licėjus ukrainiečiams universitetan ruošti. Bet po Juozapo II mirties visoje Austrijoj ir G. prasidėjo reakcija prieš jo reformas. Ekonomiškai įtakingiems lenkų bajorams Austrijos valdančiose sferose pavyko sukelti ukrainiečių sukilimo baimę. Mokyklose ukrainiečių kalbos vietoje buvo įvedama lenkų kalba. Ukrainiečių dvasinė hierarchija pasidavė lenkų katalikų vyresnybės įtakai ir nesistengė atvirai ir griežtai kovoti už įstatymais suteiktas ukrainiečiams teises. 1804–08 buvo uždarytos ukrainietiškosios katedros Lvovo univ. ir prie jo buvęs ukrainiečių licėjus. 1830 lenkų sukilimas, vykęs rusų valdomoje Lenkijoje, mažai tepalietė G. Austrai leido lenkų sukilėlių kariuomenės būriams čia organizuotis ir priglaudė pabėgėlius iš Rusijos. Nuo tada lenkų tautinė veikla G. dar labiau sustiprėjo. 1846 lenkų valstiečiai, būdami dideliame varge dėl nelaimingų potvynių, sukilo Krokuvos apylinkėse ir išžudė kiek bajorų Tarnovo srityje. Valstiečių sukilimas buvo greit užgniaužtas, bet, kadangi jis buvo inspiruojamas iš Krokuvos, tai Krokuvos respublika buvo panaikinta, Krokuvą prijungus prie G. Lenkų nepasitenkinimas plito ir perėjo į revoliucinį sąjūdį 1848, ir tai Austrijos vyriausybę vertė prieš lenkus pastatyti ukrainiečius, juos

savo pusėn patraukiant žemės reforma, panaikinant baudžiavos likučius ir skatinant ukrainiečių tautinį sąjūdį. Austrų vyriausybei pritariant, susikūrė vyriausioji visų ukrainiečių taryba, kuri turėjo informuoti Austrijos vyriausybę apie jų reikalus; buvo sudaryti ukrainiečių šaulių batalionai su lenkų suorganizuota gvardija kovoti. 1848 rudenį susirinko ukrainiečių mokslininkų seimas, kuris paskelbė ukrainiečių tautos ir kalbos savarankiškumą ir jų nepriklausymą nuo didžiarusių ir lenkų. Jis sudarė tautinės kultūros plėtros programą. Austrijos vyriausybė ėmė rodyti ryškią tendenciją ukrainiečių tautiniam sąjūdžiui palaikyti ir net ukrainiškajai G. daliai nuo lenkiškosios atskirti. Nuo 1848 ukrainiečiai reikalavo G. padalyti į dvi atskiras etnografines sritis — į rytinę ukrainietiškąją ir vakarinę lenkiškąją. Tačiau, atsipeikėjusi nuo 1848 revoliucijos smūgių, Austrijos vyriausybė vėl ėmė taikytis su lenkų ponais. G. gubernatoriumi buvo paskirtas lenkas Zaleskis, vėliau grafas Agenoras Gołuchowskis. Nors vokiečių kalba buvo laikoma oficialia administracijoje ir teismuose, bet lenkų valdininkų skaičius ėmė labai gausėti. 1861–66 Austrijos vyriausybė susitarė su lenkais ir už Habsburgų dinastijos interesų palaikymą ėmė daryti nuolaidų tautiniams lenkų reikalams. 1815–66 G. buvo tiesioginėje Austrijos valdžioje, bet po dvilypės Austrijos-Vengrijos monarchijos įst. 1867, G. gavo gana plačią autonomiją. G. buvo įkurtas sritinis seimas, kurio atstovai buvo renkami pagal kurijų sistemą. Augščiausia krašto administracinė įstaiga turėjo būti krašto skyrius iš 6 narių, seimo renkamų. Skyriaus priekyje turėjo būti imperatoriaus skiriamas krašto maršalas. Imperatorius turėjo teisę skirti savo vietininką, nepriklausomą nuo seimo su rezidencija Lvove.

Nuo Habsburgų susitarimo su lenkais prasidėjo sistemingas visos G. lenkinimas. 1861 buvo įvesta lenkų kalba kaip dėstomoji Krokuvos univ., 1867 žemesniosiose ir augštesniosiose mokyklose, 1869 krašto vidaus administracijoje, 1871 Lvovo univ. Be rinkimų į savo krašto seimą, G. gyventojai dalyvavo ir visos Austrijos seime Vienoje. Čia lenkų atstovai sudarė ‚lenkų ratą', visuomet palaikiusį vyriausybę, kuri už tai skyrė visus augštesniuosius G. valdininkus tik susitarusi su ‚ratu'. Šiame ‚rate' vadovaujamasis vaidmuo priklausė konservatyvinei ir katalikinei grupei. Ukrainiečių įtaka G. seime buvo nežymi. Patys ukrainiečiai suskilo į dvi grupes. Čia atsirado vad. maskvofilai su šūkiu: ‚nėra rusinų (ukrainiečių), o yra tik rusai'. Jie siekė susijungimo su Rusija, remdami rusų skelbiamas panslavistines idėjas. Maskvofilų buvo nedaug, bet jie silpnino bendrą ukrainiečių frontą ir davė progos ukrainiečių tautinio sąjūdžio priešams kovoti su ukrainiečių sąjūdžiu kaip separatiniu. Ukrainiečių šviesuomenė susidarė daugiausia iš dvasininkų ir valdininkų. Joje reiškėsi dvi tendencijos — stoti opozicijon vyriausybei, susidėjus su lenkų bajorais, arba ieškoti kompromiso su valdančiomis grupėmis. Prasidėjęs XIX a. Rusijoje revoliucinis ir socialistinis sąjūdis palietė ir G. Ėmė reikštis abiejų Ukrainos dalių (rusiškosios ir lenkiškosios) bendradarbiavimas. Ukrainiečių tautinio sąjūdžio persekiojimas Rusijoje daug veikėjų privertė keltis į G. Pradėta kurti privačios ukrainiečių liaudies mokyklos ir gimnazijos, kooperatyvai, ekonominės sąjungos. 1873 A. Barvinskyj ir A. Koninskyj įkūrė Ševčenkos vardo d-ją, kuri po dvidešimt metų persiorganizavo į mokslo d-ją. Vadovaujama prof. Hruševskio, ji virto ukrainiečių mokslo akademija. Greta tautinio sąjūdžio tarp ukrainiečių plito ir socialistinės idėjos, ypač tarp darbininkų ir valstiečių. 1870 Dragomanivas organizavo pirmą socialistinį būrelį, kuris suskilo dėl pasireiškusios jame lenkų įtakos. XIX a. pabaigoje iš jo išėjo jo kūrėjai ir sukūrė rusų–ukrainiečių radikalų partiją, kuri skelbė gamybos įrankių ir pačios gamybos kolektyvizaciją. Kompromiso su valdančiomis grupėmis šalininkų nepasisekimai daugumą ukrainiečių šviesuomenės stūmė į radikalus. 1899 įkurta ukrainiečių socialdemokratų partija. Nuo 1905 Austrijoje prasidėjo kova prieš kurialinę rinkimų sistemą. 1907 čia buvo įvykdyta rinkimų reforma; rinkimai buvo visuotiniai, bet nelygūs. 1911 rinkimuose lenkai gavo G. seime 69 vietas, ukrainiečiai 32. Tai pradėjo didelį susierzinimą ukrainiečių tarpe. Buvo keliamas G. seimo reformos klausimas. Bet ukrainiečiai tautininkai 1914 šiuo klausimu susitarė su lenkais; kompromisu ukrainiečiams buvo garantuojama 27% atstovų. Prasidėjęs I pas. karas suardė tą kompromisą ir paaštrino lenkų ir ukrainiečių tarpusavio kovas. Sugriuvus 1918 XI 1 Austrijai, prasidėjo kovos tarp atkurtos Lenkijos ir kuriamos Ukrainos demokratinės respublikos. G. teritorijoje buvo paskelbta 1918 XI 18 Vakarų Ukrainos liaudies respublika, bet ji gyvavo tik ligi 1919 VI. Taikos konferencijos Paryžiuj po I pas. karo metu 1919 rytų ir vakarų G. buvo inkorporuotos į naują Lenkijos respubliką, bet ukrainiečiai priešinosi gana ilgai, kol lenkų kariuomenė juos nugalėjo. 1923 III 14 augščiausia Antantės taryba G. atidavė Lenkijos valstybei, nežiūrėdama ukrainiečių protestų. Iš G. buvo sudarytos Lvovo, Tarnopolio, Stanislavovo ir Krokuvos vaivadijos. Ukrainiečių tautinis, kultūrinis ir ekonominis sąjūdis vis stiprėjo, kad ir lenkai stengėsi griežtomis priemonėmis jį už-

gniaužti ir ukrainiečius sulenkinti. Ukrainiečių ir lenkų tautinis antagonizmas buvo labai stiprus prieš II pas. karą, kuriam prasidėjus, G. buvo gana greit nukariauta vokiečių armijos. 1939 G. buvo padalyta į dvi dalis — į rytinę ukrainietiškąją ir vakarinę lenkiškąją. 1939 IX bolševikų kariuomenės rytinės Lenkijos dalies užėmimu bei Vokiečių ir Rusų 1939 susitarimu Lenkijai pasidalyti ukrainietiškoji G. atiteko rusams, kurie vėliau užkariavo visą G. Bet, pasibaigus karo veiksmams, nauja Lenkijos siena buvo išvesta išilgai Kurzono linijos (žr. Curzono linija), išvestos etnografiniais pagrindais, vakarinę G., daugiausia gyvenamą lenkų, skiriant Lenkijai, o rytinę G., daugiausia apgyventą ukrainiečių, atiduodant Ukrainos Tarybinei Socialistinei Respublikai.

Galicizmas (prc. gallicism) iš prancūzų kalbos kilęs žodis ar posakis, prancūzybė, pvz. d e b i u t a s (prc. debut), g e r a s t o n a s (prc. bon ton), g a u s y b ė s r a g a s (prc. corne d'abondance), am. a m a r r i a g e o f c o n v e n i e n c e (prc. mariage de convenance), i t g o e s w i t h o u t s a y i n g (prc. cela va sans dire) ir kt. Pačioj prancūzų kalboj G. yra prc. kalbai būdingas posakis, priešingas įprastinėms taisyklėms, bet vartosenos patvirtintas, pvz. i l v i e n t d e m o u r i r, s i j' é t a i s q u e d e v o u s ir kt.

Galienas (Gallienus) Publius Licinius Egnatius (218–268) Romos imperatorius 253 VIII — 268 IV, imperatoriaus Valeriano sūnus ir iki 260 bendravaldis. Valerianui imperatoriaujant, G. valdė vakarinę imperijos dalį ir be sėkmės kovojo su puolančiais ją alemanais, frankais, saksais ir markomanais, kuriems atidavė augštutinę Panoniją. Valerianui pakliuvus persų nelaisvėn, G. ėmė imperatoriauti rytuose, tuo tarpu, kai vakaruose kovojo tarpusavyje dėl sosto apie 18 generolų (vad. 30 tironų). Kare su vienu iš jų, Aureolu, G. ir žuvo kautynėse prie Milano vartų.

E. Manni, L'impero di Gallieno 1949.

Galifė (prc. gallifet) vyriškos kelnės, apačioje siauros, įleidžiamos į aulinius batus, o augščiau kelių šonuose išpūstos. G. kelnes įvedė prancūzų kavalerijos gen. G. Gallifet (1830–1909). Iš čia ir atsirado G. pavadinimas.

Galija pavadinimas dviejų kraštų, gyventų daugiausia keltų, kuriems romėnai davė galų vardą. Vienas kraštas apėmė maždaug šių dienų Po upės slėnį ir buvo vadinamas Gallia Cisalpina, antras plėtėsi tarp Alpių, Pirėnėjų, Atlanto vandenyno ir Reino. Jam romėnai davė Gallia Transalpina, arba tiesiog Gallia, vardą. Pirmoji G. jau III a. pr. Kr. buvo romėnų nukariauta ir netrukus suromėjo. Antroji G. kiek ilgiau išsilaikė, nors vienos valstybės ir nesudarė. Gyveno atskiromis giminėmis, kurias šiek tiek jungė vien dvasininkų druidų luomas, turėjęs vadovaujamos reikšmės visiems galams. Jau pirmykščioje G. klestėjo ūkis su stambiaisiais žemininkais ir jiems priklausomu vergų ir baudžiauninkų luomu. Pramonę, ypač brangiųjų metalų, kaip aukso, sidabro, galai turėjo gražiai išplėtoję ir palaikė prekybos ryšius net su Tolimaisiais Rytais. G. prekybai nemaža svėrė senoji graikų kolonija Masilija (Marseille).

Į G. jau II a. pr. Kr. ėmė brautis romėnai ir užėmė kraštą tarp Alpių, Pirėnėjų ir Garonos, ir pavadino jį Provincia Romana, arba tiesiog Provincia (iš čia prc. Provence). Vėliau, po svarbiausio miesto Narbonos įkūrimo, sritis gavo Provincia Narbonensis vardą.

Kai viena laisvosios G. keltų giminė pasikvietė prieš kitą šios provincijos prokonsulą Cezarį, šis pradėjo G. nukariavimą (58), trukusį 7 metus. Dramatiškas karas, pilnas epizodų, baigėsi garsaus vado Vercingetorikso nugalėjimu prie Alesijos (51). Vėliau, jau prie Augusto, visa Cezario nukariauta G. buvo suskirstyta trimis provincijomis: Aquitania, Lugdunensis ir Belgica. Nukariautieji galai nekartą bandė sukilti. Ypač garsus Civilio sukilimas (68), kur šis vadas svajojo įkurti keltų–germanų imperiją. Apsidirbę su sukilimais, romėnai stipriai suėmė krašto valdžią, apkrovė mokesčiais ir duoklėmis ir rinko rekrūtus savo legionams. Jau Cezaris paskyrė G. 40 mil. sestercijų metinės duoklės.

Iš G. romėnai organizavo ir Reino sienos apsaugą. Iš Pareinės buvo sudarytos dvi provincijos — Germania Superior ir Germania Inferior — ir pavestos kariškiems gubernatoriams valdyti. Išilgai Reino įkurdinti 8 legionai, kurių lageriai ilgainiui virto miestais. Užkariautoji G., palyginti romėnų švelniai valdoma ir neperdaugiausia išnaudojama, greitai romėjo. Romėniškumo centrais pasidarė romėnų kuriamos kolonijos, kuriose apgyvendinti dažnai iš kitur atkeliami veteranai ar šiaip kolonistai. Kolonijos buvo administracijos ir ūkio centrai. Iš jų išaugo daugumas G. jau romėniškų miestų, kaip Lyonas, Tulūza, Arles, Nimes, Orleanas, Lutecija (Paryžius) ir kt. Miestai pasipuošė romėniškomis šventyklomis, forumais, akvedukais ir termais. Jie buvo sujungti Augusto bendradarbio Agripos nutiestais keliais ir tapo prekybos ir pramonės židiniais. Ypač iškilo Lyonas dėl jame sukoncentruotų įvairių krypčių kelių. Tuo būdu G. įkurta romėniškoji municipalinė santvarka, kur miestai tapo administracinėmis ir kultūrinėmis gairėmis. Krašte įsigyveno stambaus ūkio (latifundijų) sistema, kuri jau galų laikams nebuvo svetima. Kartu su ja išaugo vergų ir bau-

džiauninkų–kolonų sluogsnis, visiškai priklausomas žemininkų. Galų romėnų aristokratija prižadino krašto politinį, ūkinį ir kultūrinį gyvenimą. Paskutiniaisiais imperijos amžiais G. pasidarė jos svarbiausia vakarinė dalis ir kurį laiką — III–IV a. sąvartoje — jos centras, kai imperatoriai rezidavo Triero mieste. Bendras politinis imperijos erdėjimas, prasidėjęs nuo III a. pabaigos, palietė ir G. Tada ji buvo pirmą kartą užplūsta germanų, kurie ilgainiui ir įsigyveno joje. Iš jų iškilo frankai, V a. sudarę savo karalystę, į kurią įėjo G. ir kiti kraštai.

A. Grenier, La Gaule romaine 1937; ('') Les Gaulois 1945; *K. F. Stroheker,* Der senatorische Adel im spätantiken Gallien 1948; *G. de Reynold,* Le monde barbare et sa fusion avec le monde antique i. Les Celtes 1949. *J. J.*

Galikanizmas religinė–politinė teorija, pagal kurią Prancūzijos bažnyčia (tos teorijos atstovai ją dažnai vadindavo galų bažnyčia, l'Église gallicane) popiežiaus atžvilgiu turi tam tikrą savarankiškumą, ir sąjūdžiai, kurie mėgino tą teoriją įgyvendinti. Istorinis G. pagrindas, tai vietinių senovės bažnyčių (Galijos, Ispanijos, Vokietijos, Airijos) savarankiškumas ir jomis besiremiančių atskirų valstybių augimas. Aiškiai pasireiškė frankų bažnyčios savimonė Karolio D. laikais (ginčai dėl šv. paveikslų ir Filioque, vad. Libri Carolini), nors pats Karolis stengėsi pirmininkauti visai Vakarų bažnyčiai; dar aiškesnė Reimso arkiv. Hinkmaro kova su Roma dėl vyskupijos teisių. Popiežiams centralizuojant bažnyčią, Prancūzijos karaliai susidėdavo čia su popiežiais prieš savo vyskupus, čia su jais prieš karalių bažnytines teises puolančius popiežius, šitaip kurstydami G. Ne tik Pilypas II Augustas, bet ir Liudvikas IX tuo būdu ugdė G. Pastarasis 1229 nusakė galų bažnyčios teises ir laisves ir 1269 pragmatine sankcija vyskupams patvirtino bažnyčios sinodų jiems suteiktąsias teises. G. sustiprino Pilypo IV kovą su Bonifacu VIII, popiežių nelaisvė Avignone ir po jos prasidėjusi didžioji bažnyčios schizma, kai Vakaruose atgijo sinodinė bažnyčios idėja. Toji idėja buvo ginama daugio Paryžiaus universiteto profesorių (P. Plaoul, P. d'Ailli, atsargiau Gerson ir kt.). Sinodinę teoriją ir G. tezes vėl paskelbė 1438 pragmatine sankcija Karolis VII, ir 1455 Paryžiaus parlamentas apkaltino išdrįsusį popiežiui apeliuoti Nantės vyskupą galikoniškosios bažnyčios teisių laužymu. Tiesa, Liudvikas XI pragmatinę sankciją atšaukė (1461) ir išsprendė klausimą kompromisu — su popiežiumi pasidalijo savo teisę bažnyčios beneficijoms skirti. Bet parlamentas, universitetas ir valdininkai atkakliai tebegynė G. 1484 kunigų atstovai États Généraux reikalavo, kad pragmatinė sankcija tebebūtų vykdoma, ir Sorbonos prof. Guymier išleido ją su savo komentarais. Pranciškus I susitarė 1515 Bolonijoje su popiežiumi Leonu X galutinai panaikinti pragmatinę 1438 sankciją ir pakeisti ją panašiu konkordatu. Tuo 1516 konkordatu karalius ir popiežius pasidalijo teisę vyskupams skirti, buvo nusakyta kandidatų amžius ir mokslo cenzas, popiežius atsisakė nuo didžiosios dalies beneficijų, beveik visos bažnytinės bylos turėjo būti sprendžiamos pačioje Prancūzijoje ir buvo apribota teisė Romai apeliuoti, bet buvo pripažinta popiežiaus pirmenybė. Pranciškus suvaldė Paryžiaus parlamento ir universiteto vadovaujamąją galikoniškąją opoziciją. Tačiau bažnytinės pačių karalių teisės ir jų mėginimai pasiglemžti Prancūzijos bažnyčią buvo G. rūšis; be to, universiteto, parlamento ir kunigų G. toli gražu neišnyko. Parlamentų reikalavimu valdžia Blois įsakymu pripažino tik tuos Tridento sinodo nutarimus, kurie neprieštaravo valstybės teisei ir prancūzų bažnyčios įstatymams bei papročiams. P. Pithou (1539–96) veikale Libertés de l'Église gallicane sistemingai išdėstė G. ideologiją. Svarbiausios jos tezės buvo: 1. jokios pasaulinės valdžios Prancūzijos karalystėje popiežius neturįs, 2. bažnytinės jo valdžios aktai negali prieštarauti prancūzų bažnyčios pripažįstamųjų sinodų nutarimams. Visdėlto ilgainiui Romos šalininkai vis labiau stiprėjo. Be to, išvien nėjo patys galikanistai. Vieni kėlė aikštėn G., kad pavergtų Prancūzijos bažnyčią ne popiežiui, bet karaliui; kiti stengėsi nusikratyti tiek popiežiaus, tiek karaliaus valdžia, kad įsigytų autonomiją; vėl kiti buvo tradicinės G. ideologijos ir tam tikro bažnytinio patriotizmo atstovai. XVII a. popiežininkai įsigalėjo pačioje Sorbonoje, kur 60 metais iš 178 daktarų jų buvo apie 90, o galikanistų tik 50–60. G. vis labiau virto parlamento ir valdininkų kurstomojo karaliaus kova su popiežiumi dėl karaliaus valdžios bažnyčioje, ir Sorbonos bei vyskupijos galikanistai turėjo vis atsargiau dėstyti savo idėjas. 1663 Sorbonos 6 straipsnių deklaracija pripažino karaliaus autoritetą pasauliniuose bažnyčios reikaluose, bet nedrįso čia neigti ir popiežiaus autoriteto, o klausimą, ar popiežiaus valdžia augštesnė, kaip sinodo, ir yra neklystanti, visai nutylėjo. Kai Liudvikas XIV 1673 ir 1675 mėgino praplėsti savo regaliją vyskupams skirti, jam pasipriešino ne tik popiežius, bet ir dalis kunigų. Karalius turėjo sušaukti vyskupų bei kunigų susirinkimą, kurio vardu Bossuet paskelbė 4 straipsnių deklaraciją (1682 III 19): 1. pasaulio reikaluose karaliai ir valdovai nepriklausą jokios bažnytinės valdžios ir negalį būti jos nuversti; 2. Prancūzijos bažnyčia nepritarianti tiems, kurie neigia (Konstancos) sinodo kanonus, skelbiančius augščiausią visuotinio sinodo

valdžią; 3. reikią laikytis senųjų Prancūzijos bažnyčios įstatymų bei papročių; 4. kad popiežius pirmiausia turįs spręsti tikėjimo klausimus, kad jo dekretai galioją visose bažnyčiose ir kiekvienoje atskirai, betgi nėra jo nutarimas nekeistinas, jei tik su tuo nutarimu nesutinka visa Bažnyčia. Liudvikas XIV savo ediktu įsakė dėstyti ir aiškinti tą deklaraciją visose karalystės mokyklose, seminarijose ir universitetuose, bet popiežius nebetvirtino pagal ją karaliaus skiriamųjų vyskupų, o ją pačią pasmerkė (1691 I 31 paskelbtąja bula). Liudvikas XIV greit ėmė ieškoti kompromiso, stengėsi susitarti su popiežiumi, nei nekreipdamas dėmesio į galikanistų protestus, karalystės vyskupams leido pasmerkti deklaraciją laišku popiežiui (1693 IX 12) ir pagaliau pats parašė popiežiui laišką, kur jos išsižadėjo (IX 15). Tiesa, G. dar neišnyko. Jansenizmo pastiprintas, jis pasireiškė vyskupų kovoj su bula Unigenitus (1713) ir su privertusiu parlamentą ją įregistruoti karaliumi. Liudvikui XIV mirus, regento taryba 1718 paskelbė, kad vyskupai popiežiaus patvirtinimo nereikalingi. Suvaidino G. vaidmenį ir D. prancūzų revoliucijos laikais, konstituantai sprendžiant bažnyčios klausimą. Bet revoliucija jam buvo pavojingesnė, nei bažnyčiai. Napoleonui 1801 konkordatu, 1802 organiniais straipsniais ir 1811 Paryžiun sušauktu sinodu jo atgaivinti nepavyko. 1817 konkordatas daug kur paneigė galikoniškosios bažnyčios teises. Tiesa, parlamento opozicija pasiekė, kad vyriausybė prisiekdino vyskupus ir jų seminarijų profesorius 1682 deklaracijai. Liepos monarchijos ir antrosios imperijos laikais G. nustojo gyvavęs.

V. Martin, Le gallicanisme et la réforme catholique 1920; *J.-A. At*, Histoire du droit canonique gallican 1904; *L. Serbat*, Les assemblées du clergé de France 1561–1615, 1906; *J. Thomas*, Le concordat de 1516, 1910; *Michaud*, Louis XIV et Innocent XI 1882–83; *J. de Maistre*, De l'Église gallicane dans son rapport avec le Souverain Pontife 1854; *M. d'Angelo*, Luigi XIV e la Santa Sede 1914; *A. Veit*, Die Kirche im Zeitalter der Individualismus 1931; *V. Martin*, Les origines du Gallicanisme I–II 1939.

Galilei 1. A l e s s a n d r o (1691–1736) italų architektas, kilęs iš Florencijos. 1712–19 Anglijoje, nuo 1730 Romoje. 1734 pastatė S. Giovanni dei Fiorentini bžn. fasadą, 1734–35 pop. Klemensui XII Corsini Laterano S. Giovanni bazilikos fasadą ir ten pat 1736 Corsini koplyčią. G. griežtos ir aiškios architektūrinės linijos nutolsta nuo baroko ir pažymi klasicizmo pradžią Italijoje. Spėjamas ryšys su anglų klasicizmo teatraline architektūra (Vanbrough).

2. G a l i l e o (1564 II 18 Pizoje — 1642 I 8 Arcetri ties Florencija) italų fizikas, astronomas, mechanikas, vienas modernaus gamtos mokslo grindėjų. Ligi 11 metų am-

G. Galilei

žiaus G. gyveno Pizoje. Po to mokėsi Florencijos vienuolyne. 1581 stojo į Pizos univ. med. studijuoti. Susidomėjo matematika ir metė mediciną. 1585 persikėlė į Florenciją, kur studijavo Euklido ir Archimedo veikalus. Čia jis parašė pirmą mokslo veikalą Mažosios svarstyklės (La Bilancetta išsp. 1655), kur aprašyta specialios jo sudarytos hidrostatinės svarstyklės ir nagrinėjama kūnų svorio centro nustatymo problema. 1589–92 matematikos prof. Pizos univ. 1592–1610 Padovos univ. Tuo tarpu atliko pamatinius mechanikos tyrimus, pagrindė dinamikos mokslą, virto Koperniko pasaulėvaizdžio išpažintoju; sudarė jo vardo termoskopą 1597; ištobulino olandų išrastą XV a. pabaigoje teleskopą ir atliko garsius astronominius stebėjimus 1609. 1610 persikėlė į Florenciją, kur Toskanijos kng. Cosimo II Medici globojamas tęsė astronominius stebėjimus. 1613 rašydamas apie saulės dėmes, laikėsi Koperniko pasaulėvaizdžio. 1615 II apskųstas inkvizicijos organams, 1616 III 5 indeksų kongregacijos dekretu uždrausta aplamai visi raštai, autorių neišvardinant, kuriuose ginama Koperniko sistema. 1632 II Florencijoje išl. jo Dialogai (Dialogo di Galileo Galilei), kur dialogo forma ginamas Koperniko pasaulėvaizdis. 1633 G. kviečiamas į Romą, kur jam sudarytas teismo procesas. 1633 VI 22 to teismo sprendimu G. nuteistas kalėti, jo dialogai uždrausti (1835 išimti iš indekso), be to, G. turėjo viešai atsisakyti nuo Koperniko mokslo. Kalinimas popiežiaus pakeistas trėmimu ir atskyrimu nuo visuomenės. Pradžioje G. kurį laiką gyveno Romoje, paskui, persikėlęs į Arcetri vilą ties Florencija, tęsė mokslinius tyrimus. 1637 XII apako. 1638 Olandijoje išėjo G. veikalas Discorsi e dimostrazioni matematiche, intorno à due nuove scienze attenenti alla meccanica e i movimenti locali. 1737 G. palaikai perkelti į Florenciją, kur palaidoti greta Dantės ir Michelangelo. G. aptiko mėnulio paviršiaus reljefą, saulės dėmes, jos sukimąsi apie savo ašį, patyrė, kad Paukščių Takas sudėtas iš paskirų žvaigždžių, tuo būdu atverdamas naują pasaulio vaizdą. Patyrė, kad oras yra svarus, surado jo lyg. svorį. Betgi svarbiausi G. darbai yra mechanikos srityje. Jis nusakė greičio ir pogreičio sąvokas, nustatė laisvo kūno kritimo dėsnius beorėje erdvėje, ištyrė judesį nevaržomoje erdvėje kūnų, sviestų

linkme, kuri su horizontu sudaro kampą, — tuo būdu pagrindė kūnų judesio mokslą. Kaip su Archimedu prasideda statika, taip su G. prasideda dinamika. Svarbiausiu gamtos reiškinių pažinimo kriterijumi G. laikė ne Aristotelį ir kt. autoritetus, bet eksperimentą. Intuicijos keliu iškeldamas hipotezę ir ją tikrindamas eksperimentu, induktyvųjį tyrimo metodą jungdamas su deduktyviuoju matematinės analizės metodu, G. sudarė eksperimentinį gamtos reiškinių tyrimo metodą, — tuo būdu pagrindė modernųjį gamtos mokslą. Nutraukdamas nusistojusią tradiciją, G. rašė mokslo veikalus ne tarptautine lotynų, bet šnekamąja italų kalba.

C. Prantl, G. und Kepler als Logiker 1875; *G. Natorp,* G. als Philosoph 1882; *L. Olschki,* G. und seine Zeit 1927; *A. Koyré,* Études Galiliennes 3 sąs. 1939; *A. Maier,* Die Vorläufer G.s im 14. Jahrh. 1949.

3. V i n c e n z o (apie 1533—1591) italų muzikos teoretikas, kompozitorius, virtuozas smuikininkas, Galileo tėvas. Jis pirmas pradėjęs jungti muziką su tekstu. Parašė muziką Dantės Dieviškosios komedijos kai-kurioms scenoms. Apie graikų muziką parašė traktatą Dialogo della musica antica e della moderna 1581.

D. P. Walker, Der musikal. Humanismus 1949.

Galilėja (hebr. Hagalil) Palestinos sritis, buvusi Romos provincija, tarp Samarijos, Genezareto ežero, Jordano ir Leonto upių bei Viduržemio jūros. G. dalijama į žemutinę ir augštutinę. Derlinga žemuma senovėje buvo tirštai apgyvendinta. Čia buvo daugybė miestų: prie Galilėjos jūros (Genezareto ež.) Tiberiada, Betmaus, Tarichėja, Hipas, Gamala, Gergesa, Charazinas, Betsaida, Kapernaumas, Magdala ir Arbela; tarp Jordano ir jūros buvo Gišala, Kadešas, Safedas, Filipų Cezarėja, Kana, Rama, Gabara, S. Jotapata, Jafa, Gabata, Zahulonas, Hazaras, Rimanas, Nazaretas, Taboras, Seforis (Sepphoris) ir pietuose Betšenas (Skitopolis).

Senovėje G. priklausė Izraeliui. 734 pr. Kr. ją užėmė Asirijos karalius Tiglatpilesaras III, daugumą žydų ištrėmė ir kolonizavo svetimtaučiais. Atgavę laisvę, žydai grįžo į G. ir Kristaus laikais sudarė daugumą, bet nemažai buvo likę ir pagonių: siriečių, fenikiečių, arabų ir graikų. G. žydai, gyvendami tarp svetimtaučių, skyrėsi savo kalbos tarme ir buvo atsilikę Mozės tikybos dalykuose, dėl to kitų buvo vadinami ignorantais. Bet jie, svetimųjų spaudžiami, buvo didesni patriotai už Judėjos žydus ir daugiausia rėmė sukilimą prieš Romą (66–73). Po Jeruzalės bažnyčios sudeginimo (70 po Kr.), ypač po Bar Kochebos sukilimo (132–135) G. tapo intelektualinio ir religinio žydų gyvenimo centru: į Tiberiadą buvo perkelta rabinų akademija ir senedrinas. Iki VI a. Bizantijos imperatorių persekiojimo G. buvo tirštai žydų gyvenama. G. Kristaus gyvenimo ir veikimo vieta, krikščionybės lopšys, apaštalai buvo galiliečiai, jos gyventojai buvo palankūs Kristui. G. traukė viso pasaulio tyrinėtojų dėmesį. Čia atlikta visa eilė kasinėjimų ir rasta daug paminklų: akmens amžiaus dolmenų ir menhirų, Bizantijos vienuolynų ir kryžiuočių pilių.

P. Karge, Die vorgeschichtliche Kultur Palästinas und Phöniziens 1917; *G. A. Smith,* The Historical Geography of the Holy Land 1932; *L. Szczepanski,* Geographia Historica Palestinae antiquae 1926; *A. Alt,* Kl. Schriften zur Geschichte Israels I 1953
P. Plk.

Galimberti Luigi (1836–1896) popiežiaus diplomatas, nuo 1893 kardinolas, Bažnyčios teisių prof. Propagandos ir Sapienzos universitetuose; 1887–93 nuncijus Vienoje, o 1894 Vatikano archyvo prefektas. 1885 parašė memorandumą popiežiui Leonui XIII sprendžiant Karolinų salų klausimą; prisidėjo prie Kulturkampfo kovų baigimo.

B. Crispolti–Aureli, La politica di Leone XIII da L. G. a M. Rampolla 1912; *K. v. Schlözer,* Letzte römische Briefe 1924.

Galinda yra Prūsų sritis, gyventa prūsiškos galindų kilties. Dusburgo kronikoj ir kituose istoriniuose šaltiniuose ji įvairiai rašoma: G a l i n d o, G a l i n d i a, G a l a n d a, G a l a n d i a, G a l e n d i a ir kt. Kaip K. Būga yra įtikinamai įrodęs, tikriausiai iš šių lyčių yra G a l i n d o, t.y. G a l i n d ā: ji taip yra sudaryta šalia g a l i n d a s ‚Galindos gyventojas', kaip pvz. sen. liet. P r ū s a ‚Prūsai, Prūsija' šalia p r ū s a s, liet. s ė b r a ‚sėbrai, sėbrija' šalia s ė b r a s ‚bendras, draugas' ir kt. Dusburgo G a l i n d i a, minima tarp vienuolikos sričių, į kurias tuomet visas Prūsų kraštas buvo padalytas, veikiausiai yra tokia pat sulotyninta lytis, kaip ir N a d r o w i a, S c a l o w i a, S u d o w i a (=Nadruva, Skalva, Sūduva). G. plotas XIII a. maždaug buvo šiaip ribojamas: pietuose ji atsirėmė į Mozūrų kraštą; vakaruose jos siena ėjo net ligi Alnos upės, kuri susisiekė su Pagudės (Pogesania) sritimi; rytuose ją nuo Sūduvos skyrė Luko (lenk. Łek) upė, o žiemiuose jos siena su Nadruva ėjo Galdapės upe. XIV a. G. plotą sudariusios šios prieškarinių laikų vokiečių apskritys: Allensteino, Unguros (Angerburg), Galdapės (dalis), Margrabovo, Lycko, Lötzeno, Johannisburgo, Ortelsburgo ir Sensburgo. Istorinių laikų pradžioj šis kraštas jau nebebuvo galindų gyvenamas: jis be pasipriešinimo buvo prijungtas prie vok. ordino žemių XIII a. pabaigoj. Žr. Galindai.

G. Gerullis, Die altpreuss. Ortsnamen 1922, 35 psl.; *K. Būga,* Liet. kalbos žodynas LXVI, LXIX, LXXII tt.; *M. Toepen,* Hist. compar. Geographie von Preussen 1888. *P. S.*

Galindai yra Galindos gyventojai, viena iš sen. prūsų padermių. Jų vardą pirmą kartą šalia sūdynų, arba sūduvių, mini II a. po Kr. graikų geografas Ptolemėjas:

Galindai kai Soudinoi. Iš jo taip pat sužinome, kad galindų su sūduviais tuomet jau gyventa Baltijos pajūry ir jų kaimynais būta slavų (venedų), gotų bei suomių. XIV a. jau plačiau apie G. rašo P. Dusburgas: jis ne tik nurodo apytikres jų gyvento krašto ribas (žr. Galinda), bet ir paaiškina, kodėl tas kraštas XIV a. pradžioj nebebuvo gyvenamas. Matyt, to krašto gyventojai, nuolat bekovodami su priešais, iš dalies buvo sunaikinti arba priversti išsikelti iš savo krašto pas galingesnius kaimynus ir ten ilgainiui išnykti.

Šalia Prūsų krašto G. tuo pat vardu, G o l j a d, senuosiuose rusų šaltiniuose minima kita baltų padermė, kuri XI–XII a. gyvenusi Smolensko kunigaikštystėj, apie Protvos upę, į vakarus nuo Maskvos. Savo laiku A. Brückneris manė, kad tai esą tie patys į rytus perkelti (verschleppte) belaisviai prūsai. Bet iš tikrųjų tai yra ne kas kita, kaip toliau į rytus nutįsusios rytinės baltų padermės liekana; tai patvirtina ir archeologiniai tyrinėjimai.

Kilimo G. vardas yra baltų žodis: jis yra su priesaga -i n d a s sudarytas iš g a l a s ir iš pradžios reiškė ‚galinis gyventojas, gališkis' (vok. Grenzbewohner, Markomann, rus. ukrainec); dėl darybos plg. pavardes G a l i n d ž i u s, D a l i n d a ir kt.

K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas LXIX tt.; *G. Gerullis,* Baltische Völker (Ebert Reallexikon der Vorgeschichte I 339); *M. Vasmer,* Sitzungsb. der Preuss. Akademie 1932, 642 tt.; ('') Russ. etym. Wörterbuch I 290. *P. S.*

Galinės morenos žr. Morenos.

Galinevičius Benediktas (g. 1850 Stanionių k., Panevėžio vls. ir aps.) knygnešys; knygas pradėjo platinti prieš 1875, jas imdamas Kaune iš vysk. Valančiaus, paskui dar iš Maž. Lietuvos. Knygas platino Panevėžio apylinkėje. Už knygas yra kalėjęs per 3 metus.

Galingumas yra darbas, atliktas per vieną sekundę. Mechaniško G. vienetas yra arklio jėga (a.j.). Metrinės matų sistemos a.j. yra 75 kilogramometrų darbas per sekundę, o angliškosios — 550 pėdų-svarų darbas per sekundę. Pastaroji a.j. yra kiek didesnė, būtent ji yra lygi 1,0139 metrinės a. j.

Elektriško G. vienetas yra vatas (W), lygus vieno džaulio arba 10^7 ergų darbui per sek. Kilovatas yra lygus 1000 W. Nuolatinės srovės G. yra lygus: $P=VI$, kur P yra galingumas vatais, V — įtampa voltais ir I — srovė amperais. Kintamosios srovės grandinėje įtampos ir srovės sandauga duoda vad. tariamąjį G., matuojamą voltamperais, kuris iš esmės nėra G. fizine prasme, ir tėra vien matematinė sąvoka. Tikrasis G., matuojamas vatais, čia gaunamas, padauginus tą sandaugą iš galingumo koeficiento — įtampos ir srovės fazių skirtumo kampo kosinuso. Juo didesnis tas kampas, juo mažesnis G. prie tų pačių srovės ir įtampos reikšmių.

Metrinė a.j. yra lygi 735,5 W, o angliškoji a.j. — 745,7 W. Vienas kilogramometras per sek. yra lygus 9,80665 W (laikant žemės traukos greitėjimą 9,80665 m per sek. per sek.), o viena pėda-svaras per sek. yra lygi 1,3558 W. Viena kg kalorija per sek. yra lygi 4186,8 W, o vienas britų šiluminis vienetas (BTU) per sek. yra lygus 1054,8 W. *V. Ptr.*

Galiniai k. 1. Griškabūdžio vls., Šakių aps. jau minimas 1697–1706 Sintautų bažnyčios metrikose. 2. Kuktiškių vls., Utenos aps. Čia yra iš Skudutiškio dv. nusavintas 77 ha ploto miškas. Dirvožemis molio, vietomis durpės. Eglynas su pušimi, beržu. Laikosi barsiukai, lapės.

Galininkas (lot. casus accusativus) yra vardažodžių linksnis tiesioginiam veiksmažodinės veiklos objektui (papildiniui) žymėti. Dažniausiai jis vartojamas su galiniuotiniais veiksmažodiais, pvz.: Diena d i e n ą moko; posėdis p o b ė g į daro; Taip pat kartais G. vartojamas ir su negaliniuotiniais veiksmažodžiais, kurie paprastai sutinkami su vardininkais, pvz.: g a l v a pavargo : aš g a l v ą pavargau; išlūžo d a n t y s : katiniukas k o j e l e s išlūžo. Toliau dar skiriamas: d v e j y b i n i s (l a p ę g y v ą pagavo), n u s a k o m a s i s (džiaugias, kaip ž i r g ą dovanotas), l a i k o (ž i e m ą brolis, v a s a r ą molis) ir t r u k m ė s bei p o b ū v i o G. (dirbo k e l i a s d i e n a s; jis išvažiavo v i s ą m ė n e s į atostogų). Kitose kalbose, ypač senovinėse, galime sutikti dar ypatingesnių G., pvz. lot. p a s k i r t i e s G. (R o m a m ī r e ‚į Romą eiti') ir kt.

Lotyniškas G. pavadinimas (c a s u s a c c u s a t ī v u s) yra klaidingai pagal a c c u s ā r e ‚kaltinti, skųsti' verstas iš graikų p t ō s i s a i t i a t i k ē ‚poveikio linksnis', o pagal tai savo laiku buvo atsiradęs A. Baranausko s k u n d l a n k i s ir K. Jauniaus a p s k ų s t i n i s l i n k s n i s. Dabartinis G. vardas yra J. Jablonskio sudarytas.

Rygiškių Jonas, Linksniai ir prielinksniai 1928, 63–77; *E. Fraenkel,* Syntax der lit. Kasus (Tauta ir Žodis V 70–102). *P. S.*

Galinis 1. gale esąs, gyvenąs; 2. gyventojas, gyvenąs kaimo gale.

Galinis ež. Imbrado vls., Zarasų aps., 1,4 km ilgio, ligi 300 m pločio, 54 ha ploto, 1 km į p.r. nuo Stelmužės bžk.; grioviu jungiasi su Padvarinio ež., priklauso Alūkštos (Dvietės, Dauguvos) baseinui; G. ež. kerta Latvijos siena.

Galinis 1. B r o n i u s (g. 1911 IV 12 Vilniuje) inžinierius ir visuomenininkas, Igno G. sūnus. 1927 baigė Kaišiadorių progimnaziją, 1932 Augštesniąją Technikos

B. Galinis

Mokyklą Kaune, 1936 Aspirantų kursus, 1933–39 studijavo VDU statybos fakultete. Diplomą apgynė 1943 II 16.

Nuo 1927 šaulių S-gos narys, vėliau veikė ir kt. organizacijose: S–goje Vilniui Vaduoti ir Liet. Technikų D-joje. VDU stud. šaulių korp. ‚Saja' vienas iš steigėjų ir pirmasis pirmininkas 1937.

1939–40 įvykdė V Amatų mokyklos rūmų statybą Kaune. Persikėlęs į Vilnių, dirbo ‚Statybos' b-vėje rajoniniu inž., vėliau direktorius, ir iki 1944 VI pastatė kailių apdirbimo fabriką ‚Kailis', elektrotechnikos reikmenų fabriką ‚Velfą', metalo apdirbimo fabriką N. Vilnioje, kino teatrą ‚Helios', restauravo Perlojos ir Lentvario bažnyčias. Stambiomis sumomis rėmė rezistencinį sąjūdį ir Gardino lietuvius. Priklausė slaptam rateliui, kuris stengėsi atnaujinti lietuvybės žymes Vilniaus architektūroje ir savo rizika įmūrijo paminklinę lentą į Valstybės Tarybos rūmų fasadą Gedimino gatvėje.

Konkursiniai projektai: Mažeikių rotušė (I premija 1938), R. K. bažnyčia Clevelande, Ohio (III premija 1951). Sprendžiant Kauno glžk. mazgo praplėtimo problemą, 1938 pasiūlė prakasti tunelį po Žaliakalniu, kad pramonės rajonas Vilijampolėje būtų tiesiog įjungtas į glžk. tinklą. Problemai išryškinti parašė diplominį darbą ‚Geležinkelio tunelis po Žaliakalniu Kaune'.

1946 II 1 subūrė Augsburge (Vokietijoje) gyvenančius inžinierius į d-ją. Liet. Inž. Tremtinių D-jos Vokietijoj (vėliau PLIAS) vienas iš organizatorių ir pirmasis centro valdybos v.pirm. (1946–47). ‚Inžinieriaus Kelio' redaktorius ir centro valdybos narys (1947–48). Pravedė du architektūros konkursus: Tipinius gyv. namų projektus kaimui ir miestui (1946–47) ir Lietuviškojo buto įrengimo (1947–48). Bendradarbiavo Trimite, Studentų Dienose, XX Amžiuje, Žiburiuose ir Technikos Žodyje.

Nuo 1949 JAV suorganizavo Šeštadieninę Lituanistikos Mokyklą Cambridge, Mass. ir iki 1954 tėvų komiteto pirm. Nuo 1954 Bostono Lituanistikos M-los tėvų komiteto pirm. 1954 išrinktas ALIAS centro valdybos pirm. Be to, dalyvauja eilėje kitų lietuvių ir amerikiečių organizacijų (ALT, BALF, ACI).

2. I g n a s (1869 Miežonių k., Kaišiadorių vls., Trakų aps. — 1921 X 5 Smolenske). Mokėsi Rusijoje, įsikūrė Vilniuje ir dirbo šv. Jokūbo ligoninėje. Inž. Petro Vileišio įtakoje įsijungė į atgimimo sąjūdį, rėmė lietuvišką spaudą, dalyvavo ‚Rūtos' d-joje. I pas. karo metu atsidūrė Rusijoje ir 1915–21 buvo Chochlovo medicinos punkto vedėju. Palaidotas Smolensko katalikų kapinėse.

3. P r a n a s E d m u n d a s (g. 1902 I 12 Miežonių k., Kaišiadorių vls., Trakų aps.) Tėvui mirus, motinos 1913 išvežtas į JAV; 1917–21 vidurinį mokslą ėjo Latin School Bostone; augštąjį mokslą 1921-25 Boston College, gaudamas AB mokslo laipsnį; Princetono univ. studijavo chemiją, 1927 gaudamas magistro (AM) laipsnį. Dirbo chemijos instruktorium Bostono College 1925—26; nuo 1926–27 Princetono univ., 1927—28 Marquette univ. (Milwaukee, Wisc.). Dėl susilpnėjusios sveikatos metė chemiją ir 1928 įstojo į Harvardo univ., kur studijavo filologiją. 1931 gavo AM mokslo laipsnį ir 1940 daktaro laipsnį. 1930, 1932 ir 1937 studijų tikslu lankėsi Europoje. Apvažiavo Rytprūsius, rinkdamas medžiagą ir studijuodamas tarmes Gilijoje ir kt. Surinktąją medžiagą pavartojo disertacijai Baltų kalbų įtaka vokiečių tarmėms Rytprūsiuose. Nuo 1953 renka medžiagą baltų kilmei ir jų tarpusavio santykiams aiškinti. Nuo 1931 dėsto vokiečių kalbą Boston Latin School.

P. Galinis

G. aktyviai dalyvauja lietuvių visuomeninėje veikloje. Atstovavo Bostono lietuvius Amerikos lietuvių seimuose Pittsburghe ir Chicagoje, 1929–39 dėstė lietuvių kalbą, istoriją ir geografiją vasariniuose kursuose liet. moksleiviams. 1919–36 Lietuvių Studentų S-gos narys, 1931 ALRK Federacijos iždininkas, 1929–45 Liet. Vyčių narys, 1945–47 Baltic American Society of New England pirm., 1930–40 S-gos Vilniui Vaduoti Bostono skyriaus narys, nuo 1951 Vilniečių S-gos Bostono skyriaus narys. Bendradarbiauja JAV lietuvių spaudoje.

Galiniškės Vilkijos vls., Kauno aps. Pilies ir Svirnakalnio daubų apsuptame iškyšulyje yra apie 30 m augščio ir apie 40 m skersmens piliakalnis, kuriame randama įvairių senienų.

Galinsoga (Galinsoga) graižažiedžių augalų šeimos gentis, 9 rūšys; iš vidurinės Amerikos. XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje išplito visoje Europoje G. s m u l k i a ž i e d ė (G. parviflora). Lietuvoj daržų piktžolė.

Galintas ež. Merkinės vls., Alytaus aps., 5 km į p.r. nuo Nemunaičio bžk., 2,0 km ilgio, ligi 300 m pločio, 65,4 ha. ploto; gylis ligi 12 m; 2 salos Ylutis ir Seklus; iš ež. į p. teka Apsingė (Nemuno).

Galintėnas ež. Merkinės vls., Alytaus aps. 138 ha ploto, į š. nuo gretimo Galinto ež.; paprastai vad. Galintėnų ež. pagal artimą kaimą; paviršius 132,8 m nuo j.l.; gylis ligi 8 m.

Galiojimas galios turėjimas; tai, kas dar veikia, turi galios. Pvz. sakydami, kad vekselis, čekis, sutartis ir kt. galioja, turime galvoje, kad jų terminas, galiojamasis laikas nėra pasibaigęs. Praėjus tam laikui, tie dokumentai arba visai nustoja galios, arba jų galia pasidaro menkesnė. Pvz. vekselinė skola, laiku nepratęsus vekselio, toliau tegalioja kaip paprasta skola.

Galionas (lenk. galon) 1. auksu arba sidabru austa juostelė drabužiams ar baldams papuošti; 2. galvos papuošalas mergaitėms. G. būdavo daromas iš auksu ar sidabru austų kaspinų. Kaikur po kaspinais būdavo dedamas pamušalas iš 5–10 cm pločio kartono ar žievės graiželio. Graiželio kraštus apipindavo klostelėmis arba kitaip papuošdavo.

A. Tamošaitis, Lietuvių moterų tautiniai drabužiai (Sodžiaus Menas 7–8 sąs. 1939).

Galis (gallium) cheminis elementas, simbolis Ga, eilės Nr. 31, at. sv. 69.72, pilkšvai žibąs trapus metalas, lydosi 29.5°C ir verda 2070°C. Ore gana pastovus. Chemiškai panašus į aliuminį, indį ir talį. Randamas mažais kiekiais germanite.

G. atrado 1874 Lecoq de Boisbaudran, bet jau 1869 Mendelejevas išpranašavo jo svarbiausias fizines savybes, pasiremdamas periodine sistema, ir pavadino jį eka-aliuminiu.

G. vartojamas kvarco lempoms, astrofiziniams ir atominių spektrų tyrinėjimams, urano gamyboje, kvarco termometrams pripildyti ir kt.

Po II pas. karo G. gamyba pakilo iki 90 kg per metus; jo kaina svyruoja tarp 2½ ir 7½ dolerių už vieną gramą. *P. Jc.*

Galium žr. Lipikas.

Galių psichologija psichologinė srovė, įvairiausius psichinius reiškinius bandžiusi išvesti iš skirtingų savarankiškų žmoguje esančių psichinių centrų, vad. galiomis. Kiek yra skirtingų psichinių reiškinių, tiek priskaityta ir savarankiškų galių. Jau Aristotelis skyrė šias pagrindines sielos galias: vegetatyvinę, geidžiamąją, juntamąją, judamąją ir mąstomąją. Visas šias galias, išskyrus mąstomąją, turį ir gyvuliai. Naujesniąją G. P. pagrindė Ch. Wolff, kuris jau pabrėžė ir sielos gyvenimo vienovę. Siela turinti 2 galias: pažįstamąją ir geidžiamąją. Prie šių dviejų galių Kantas pridėjo jausmą. Galių teorija pradėta smarkiai kritikuoti XVIII a. ir XIX a. pradžioje (Herbart ir kt.). Dabartinė empirinė psichologija, savarankiškų galių vietoj kalba apie linkimus, dispozicijas, sugebėjimus. Siela nėra paskirstyta į savarankiškas skirtingas galias; psichiniai reiškiniai tėra vieno psichinio gyvenimo įvairus reiškimasis. Tarp įvairių psichinių reiškinių yra funkcionalinis ryšys.

Galjarda (it. gagliarda) XVI a. italų kilmės šokis, linksmo charakterio, vidutinio greitumo, trijų ketvirtųjų ritme. Ankstyvoje suitoje (tarp 1500–50) G. ėjo kaip antroji dalis, sudarydama kontrastą iškilmingajai Pavanai (Pavana–Gagliarda). Vėliau G. randama suitose ir kitoje tvarkoje (Pavane– –galliarde – courrante – allemande – tripla).

Galkauskas Konstantinas (g. 1875 VI 4 Vilniuje) kompozitorius, dirigentas. 1908 baigė Petrapilio konservatoriją, kur studijavo kompoziciją pas Rimskij-Korsakovą, Glazūnovą ir Liadovą. Nuo 1908 apsigyveno Vilniuje. Čia jo rūpesčiu 1910 buvo įst. simfoninis orkestras, kuris vasarą koncertuodavo Bernardinų sode. Lenkų okupacijos metu buvo liet. gimn. muzikos mokytojas; skaitė paskaitas apie muziką, rašė muzikines kritikas, rengė koncertus. Nors kilimo rusas, bet, būdamas didelis tolerantas, sukūrė nemažai lietuviškos muzikos. Solo su pianu ‚Prie seno kurgano' 1922 (Švyturio leidinys); ‚Gedulo maršas' J. Basanavičiui pagerbti (simfoniniam orkestrui su choru); kantata M. Čiurlioniui atsiminti (1927); ‚Mokslas–saulė' (1928); ‚Lietuviška rapsodija' (1928), 3 simfonijos, simfonija 800 metų Maskvos sukakčiai prisiminti (1949). Opera ‚Čigonai' 1909 (Vilniuje autoriaus statyta), 2 muzikinės komedijos, baletas, 3 liaudies dainos styginiam orkestrui (1945–46), styginis kvartetas; daug dainų chorams (‚Basanavičiaus atminčiai' 1927), solo liaudies dainos (1937) ir daug smulkesnių dalykėlių pianui. Valstybinės konservatorijos prof. Apdovanotas Raudonosios Vėliavos ordenu ir medaliais. *J. Ž.*

Gall 1. E r n s t (g. 1888) vokiečių meno istorikas, viduramžių meno, ypač architektūros istorijos specialistas, įrodęs techniškosios gotikos kilmės teorijos klaidingumą. Dirbo meno paminklų apsaugos srity Berlyne ir Münchene. Parašė: Karolingische und ottonische Kirchen 1930; Die gotische Baukunst in Frankreich und Deutschland 1925; Danzig und das Land an der Weichsel 1953. Pagrindinių vok. meno istorijos leidinių redaktorius: Zeitschrift für Kunstgeschichte nuo 1932; Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler nuo 1935 (Dehio–Gall); Reallexikon d. deutschen Kunstgeschichte nuo 1952. *P.Rkl.*

2. F r a n z J o s e p h (1758–1828) vokiečių gydytojas ir anatomas, frenologijos (žr.) kūrėjas. 1781–1807 gyveno Vienoj, bet ten jam 1801 buvo uždrausta skelbti savo mokslą. 1807 įsikūrė Paryžiuje. Frenologijos mokslą išdėstė veikale Anatomie et physiologie du système nerveux en général

cours de physiologie du cerveau 1808, Sur les fonctions du cerveau 1822 ir kt. Gabus anatomas, nusipelnė daugiau žmogaus smegenų struktūrą tyrinėdamas, nei savo sukurtąja frenologija, kurios principai dabar nebelaikomi moksliški.

Pr. Dovydaitis, F. J. G. (Kosmos 1928, 545–547).

Gallae žr. Gumbas.

Gallait Louis (1810–1887) belgų tapytojas. 1841 plačiai išgarsėjo, nutapęs Belgijos valdžios užsakytą ,Karolis V atsisako nuo sosto' milžiniško formato paveikslą (Briuselio muzėjuje). G. teatriška heroine istorinių temų tapyba visoje Europoje, ypač apie 1840–50, buvo žavimasi ir ja sekama. Kad ir techniškai tobula, jai stigo įtikinančios jėgos, ir G. popularumas ėmė blėsti jam dar gyvenant.

Galland Antoine (1646—1715) prancūzų orientalistas ir numizmatikas. Nuo 1709 arabų kalbos prof. Collège de France. Pirmasis supažindino Europą su arabų pasakų rinkiniu ,1001 naktis' ir dalį jų išvertė (1704–17).

Galla Placidia (m. 450) romėnų imperatorė, Teodosijaus I duktė. 410 vakarinių gotų karalius Alarikas ją pagrobė kaip įkaitą, ir 414 ji ištekėjo už Athaulfo. Po jo mirties (415) G.P. grįžo pas savo brolį Honorijų ir 417 ištekėjo už gen. Konstantijaus (vėliau imperatoriaus). 423 savo brolio Honorijaus ištremta į Konstantinopolį. 425–445 ji valdė Italiją. Religiniuose ginčuose palaikė ortodoksus.

G.P. mauzolėjus statytas dar jai tebegyvenant (apie 440). Tai vienas iš seniausių Ravennos (žr.) paminklų (vėliau vad. San Nazario e Celso koplyčia), graikų kryžiaus plano su vidaus kupola. 3 marmoriniai sarkofagai (G. P., Konstantijaus III ir Valentiniano III) tušti. Labai gerai išsilaikiusios V a. mozaikos, darytos dar vėlyvojo antikinio laikotarpio plastiškame stiliuje, mėlyname fone: Kryžius, Evangelistų Simboliai, Apaštalai, Kristus Ganytojas (jaunuoliškas tipas), šv. Laurynas su seniausiu bibliotekos (knygų repozitorijaus) vaizdu.

Gallas Matthias, Graf von (1584–1647) austrų generolas, imperatoriaus kariuomenės vadas 30 metų kare. 1634 nugalėjo švedus prie Nördlingeno. Vėliau po nepasisekimų kovose turėjo pasitraukti iš kariuomenės.

Gallatin Albert (1761–1849) JAV politikas ir etnologas. 1795–1801 senatorius, 1801–14 Jeffersono ir Madisono prezidentavimo metu sekretorius finansų reikalams. 1814 sudarė taikos sutartį su Anglija. 1816–23 atstovas Prancūzijoje, 1826–27 Amerikoje. Nuo 1839 užsiėmė vien etnologija. 1842 įst. Amerikos etnologinę d-ją. Jis laikomas Amerikos etnologijos kūrėju. Išsp. Synopsis of the Indian Tribes in the United States 1836; Semicivilized Nations of Mexico, Yucatan and Central America 1845–52 ir kt.

Galle 1. Johann Gottfried (1812–1910) vokiečių astronomas. Mokėsi Berlyne. 1846 pagal prancūzo U. Leverrier apskaičiavimus atrado planetą Neptūną. Nuo 1851 Breslau univ. prof. ir observatorijos direktorius. 1875 pasiūlė vartoti planetoidus saulės paralaksui susekti. Parašė: Über eine Verbesserung der Planetenelemente 1858; Verzeichnis der Elemente der bisher berechneten Kometenbahnen 1894 ir kt.

2. Peder (m. apie 1537) švedų teologas, Upsalos univ. prof., vienas iš didžiųjų Švedijos kovotojų prieš reformaciją.

Gallé Émile (1844–1904) prancūzų dailininkas, dirbęs taikomojo meno srityje, tam reikalui vartojęs nepermatomąjį ir sluogsninį stiklą. Nancy mst. įst. baldų ir fajanso dirbtuves, kuriose pagamino moderninio stiliaus dirbinių.

H. Frantz, E. G. and the Decorative Artists of Nancy (The Studio XXVIII 1903).

Gallegos Romulo (g. 1884) Venecuelos rašytojas, ispaniškos Amerikos romano meistras, kurio veikalai išversti į daugelį kalbų ir paplitę šimtais tūkstančių egzempliorių. Profesijos mokytojas, buvęs daugelio gimnazijų direktorius, Gomezo diktatūros metu gyvenęs tremtyje. Jam mirus, sugrįžo į Venecuelą ir buvo paskirtas švietimo ministeriu, kiek vėliau išrinktas respublikos prezidentu (1947). Jo žymiausias veikalas Doña Barbara (P. Gaučio išverstas į lietuvių kalbą) vaizduoja Venecuelos lygumas atogrąžų atmosferoje, barbariškas aistras, begalinius pavojus, sielos ir kūno įkarščius. Canaima (1935) vaizduoja gumos medžių girias, Pobre Negro — smurtingą jūros pakraščio gyvenimą ir Sobre La Misma Tierra — naftos šaltinių zoną.

Gallegos y Arnosa José (1859–1917) ispanų tapytojas ir skulptorius. Nuo 1880 gyveno Romoje. Tapė žanrinius paveikslus. Paveikslai iš Maroko, Ispanijos ir Italijos: Vestuvės Maroke, Kristus, Procesija ir kt.

Gallehus kaimas Danijoje (Jutlandijoje, Ribe aps.), kur 1639 ir 1734 buvo atrasti garsieji auksiniai ragai iš V a. pirmosios pusės. 1802 ragai iš Kopenhagos muzėjaus pavogti ir sulydyti, tačiau buvo rekonstruktuoti pagal išlikusius senus piešinius ir aprašymus. Viename iš jų buvo runų įrašas.

L.-I. Ringbom, Gallehushornens bilder 1949.

Galley Hill (p. Anglijos Kento grafijoje vietovė Temzės deltoje, kur 1888 graužo samplovose surasta akmens amžiaus žmogaus griaučiai su įvairiais akmeniniais įrankiais. Iš galvos dėžės formos sprendžiant, rastieji griaučiai priskiriami Aurignaco rasei. Radinių amžius pagal fluoro chronologinį metodą yra 10.000 metų.

Gallenga Antonio (1810–1895) italų rašy-

tojas ir politinis veikėjas. Po 1831 revoliucijos suimtas, paskiau ištremtas, ligi 1848 gyveno emigracijoj, kaip madzinistas, nors, nesutikęs keliauti nužudyti karaliaus Karolio Alberto, tarp madzinistų pasitikėjimo nustojo. 1854–64 Italijos parlamento narys ir kartu 1848–59 Londono University College italų literatūros prof. Išsp. History of Piedmont 1855; Italy Past and Present 1846; The Pope and the King 2 tt. 1879 ir kt.; daugumą raštų pasirašydavo spv. Luigi Mariotti.

Gallen–Kallela Akseli (1865–1931), prieš 1905 rašęs savo pavardę švediškai Axel Gallén, suomių tapytojas. Suomių liaudies epo Kalevalos paveiktas, jis išsidirbo dekoratyvinį, stipriai suprastintą stilių, turėjusį reikšmės suomių tautinei srovei. Monografiją apie jį parašė W. Hagelström 1904.

Galli Giovanni Maria, italų skulptorius, stiuko meistras, iš Milano ar Romos (?), apie 1677–84 dirbęs su italu Pietro Peretti (Pretty, Perty) iš Como Šv. Petro ir Povilo bžn. Antakalnyje; pagal tradiciją Vilniun atvykęs iš Varšuvos su 200 ar 300 padėjėjų. G. bus sukūręs žymią dalį gėlių ir ornamentinių reljefų frizuose ir skliautuose, kurie rodo didelį dekoratyvinį virtuoziškumą ir motyvų gausą. Šių reljefų skulptoriai ,lyg tyčiomis klasikus provokuodami, į savo vainikus įpynė, turbūt, visas mūsų darželių gėles', pvz. roželes, ramunėles, saulėgrąžas, dagilius ir t.t.

C. Gurlitt, Warschauer Bauten 1917; *P. Weber,* Wilna. Eine vergessene Kunststätte 1917, 67 psl. *J. Grinius,* Vilniaus meno paminklai 1940, 73, 82 psl. *P. Rkl.*

Gallia Cisalpina žr. Galija.

Gallia Transalpina žr. Galija.

Galli Bibbiena žr. Bibbiena.

Galli–Curci Amelita (g. 1889) italų dainininkė, koloratūrinis sopranas. Mokėsi Milano konservatorijoje. Pirmą kartą debiutavo Romoje 1909 kaip Gilda Rigoletto operoje. Po to koncertavo Italijoje, Ispanijoje, P. Amerikoje, JAV ir kitur. G. dainavo Chicagos operoje iki 1926 ir Metropolitain operoje New Yorke 1921–30. Po to ji paliko operą ir koncertavo įvairiuose JAV miestuose. 1936 po gerklės operacijos dar kurį laiką dainavo, bet netrukus pasitraukė.

C. E. Le Massena, A. G.-C. 1945.

Galliéni Joseph Simon (1849–1916) prancūzų generolas (po mirties 1921 pakeltas į maršalus). 1870 baigė Saint-Cyro karo mokyklą ir dalyvavo prancūzų–prūsų kare. 1877–81 dalyvavo Afrikos Augštutiniojo Nigerio ekspedicijoje ir susitarimu su vietos sultonu išgavo prancūzams teisę tame krašte prekiauti. 1881–86 tarnavo Prancūzijos kolonijose. 1896—1905 Madagaskaro gubernatorius. Čia jis nuslopino vietinių gyventojų sukilimą. 1905 grįžęs į Prancūziją, vadovavo XIII ir XIV korpams. 1908 karo tarybos narys. 1913 išėjo į atsargą. I pas. karui prasidėjus, 1914 VIII 26 paskirtas Paryžiaus gubernatoriumi ir vadu dalių, skiriamų Paryžiui ginti. G. iniciatyva per Marnos kautynes Maunousy VI prancūzų armija puolė deš. sparne esančią vokiečių von Klucko armiją. G. savo iniciatyva palaikė VI prancūzų armiją, jai paremti išsiųsdamas Paryžiaus įgulos dalį, tam tikslui rekvizuodamas mieste kursavusius automobilius. Tai buvo pirmas stambus kariuomenės dalių pervežimas automobiliais, kuris paskui I pas. karo metu buvo dažniau vartojamas. 1915 X 28—1916 III 17 karo ministeris. Susirgęs išėjo į atsargą. 1925 Invalidų aikštėje Paryžiuje G. pastatytas paminklas. 1926 giminės išsp. jo atsiminimus Mémoires du Général G.; Défense de Paris 1914, 1915. Kiti G. raštai: Mission d'exploration du Haut Niger 1885; Deux campagnes au Soudan 1891; Trois colones au Tankin 1899; La Pacification de Madagascar 1905.

Gallienus žr. Galienas.

Gallipoli 1. Senovėje Chersonesus Thracica, turk. Gelibolu, europinis Turkijos pusiasalis, nuo M. Azijos atskirtas Dardanelų sąsiaurio; 80 km ilgio, ligi 17 km pločio. Per G. 1190 kryžininkai kėlėsi į M. Aziją. I pas. karo metu 1915 II 19 — 1916 I 9 čia vyko sąjungininkų pradėtos (Churchillio inspiruotos) karinės operacijos prieš Turkiją. Jų tikslas buvo: atidaryti Dardanelų–Bosforo vandens kelią į Juodąją jūrą ir juo teikti municijos bei kitų karo reikmenų Rusijai, o iš jos gauti javų Viduržemio kraštams; patraukti sąjungininkų pusėn Bulgariją, užimti Konstantinopolį ir tuo būdu pakelti sąjungininkų prestižą Artimuosiuose Rytuose. Operacijas pradėjo jungtinis britų–prancūzų laivynas, kuris po kelių mėginimų iškelti desantus Dardanelų krantuose pralaimėjo; 3 laivai nuskandinti ir 2 apgadinti. 1915 IV 25 sąjungininkų kariuomenė (4 divizijos) pradėjo keltis G. pusiasalyje, kurį gynė vok. gen. O. von Sanderso vedamos 6 turkų divizijos. Po mėnesio sąjungininkai atsiuntė dar apie 3 divizijas. Turkai įsitvirtino, ir prasidėjo apkasų karas. Liepos–rugpjūčio mėn. sąjungininkai atsiuntė dar 5 divizijas. Po nevykusių mėginimų turkus iš G. išmesti ir frontą išplėsti 1915 XII 8 sąjungininkų vadovybė davė įsakymą apleisti išsikovotus prietilčius, ir operacijos baigėsi 1916 I 8. Iš abiejų pusių žuvo maždaug po 100.000 karių.

2. Senovėje Callipolis, Turkijos mst. prie Dardanelų sąsiaurio; 16.496 gyv. (1950). Išvežama vynas, žuvys, odos dirbiniai.

Gällivare, Gellivare š. Švedijos vietovė Norbotten provincijoje; 3222 gyv. (1945). Didžiausių Švedijos geležies rūdos (hema-

tito) kasyklų centras ir turistų st. Geležies rūda iš G. išvežama traukiniais į Lulea ir Narviko uostus.

Gallo rūgštis (Acidum gallicum) trioksi–benzoinė rūgštis cheminės formulos $C_6H_2(OH)_3COOH . H_2O$, kristalinė šilko žvilgėjimo adatėlių pavidalo medžiaga, lydosi 220° temp., šiek tiek skildama. Šildoma augščiau lydomosios temp. G.R. skyla, atpalaiduodama angliarūgštę (CO_2) ir virsdama pirogalolu [$C_6H_3(OH)_3$]. G. R. sunkiai tirpsta šaltame ir lengvai karštame vandenyje, alkoholyje ir eteryje, turi silpnai rūgštų skonį. Palaidos G. R. randama arbatoje, kaikuriuose vaisiuose ir kaikurių augalų šaknyse. G.R. gaunama iš tanino, jį veikiant atmiešta rūgštimi arba šarmais (kalkėmis). Ji gaivina sidabro ir aukso druskas, su trivalentės geležies druskomis sudaro melsvai juodas nuosėdas. Šarminių metalų G.R. druskų tirpalai absorbuoja deguonį, patys patamsėdami. Bazinė G.R. bismuto druska vartojama kaip antiseptikas dermatolio vardu. Tos pačios druskos jodidas, vad. airoliu, vartojamas jodoformo pakaitu. Pati G.R. vartojama mėlynai juodo rašalo gamyboje.

Gallupo Institutas įstaiga viešajai nuomonei tirti (American Institute of Public Opinion, stp. AIPO), įkurtas G. Gallupo 1935 Princetone, N. J. Jis renka nuomones ir statistiką apie svarbesnius politinius ir visuomeninius klausimus ir skelbia juos kaip daugumos nuomonę. Nuo 1936 leidžia The Public Opinion Quarterly.

P. Kaufmann, Wie G.–I. die öffentliche Meinung ermittelt 1942; *N. C. Meier* and *H. W. Saunders,* Polls and Public Opinion 1949.

Galluppi Pasquale (1770–1846) italų filosofas, Kanto šalininkas. Nuo 1831 Neapolio univ. prof. Išsp. Saggio filosofico sulla critica della conoscenza 4 tt. 1819–34; Elementi di filosofia 5 tt. 1820–27; Lezioni di logica e di metafisica 5 tt. 1832–36; Filosofia della volontà 1832–40 ir kt.

G. di Napoli, La filosofia di P. G. 1947.

Gallus seniausios lenkų lotyniškos kronikos autorius, gyvenęs XI–XII a. Žinių apie jį neišliko. Pirmas šios kronikos leidėjas G. Lengnich XVIII a. jos autorių pavadino Martynu G., kitas kronikos leidėjas Bandtkie pakartojo Lengnicho teigimus; vėlesnieji rašytojai paprastai kronikos autorių vad. Martynu G. G. buvo vienuolis, svetimšalis, greičiausiai prancūzų kilimo (Gallus 'prancūzas'). Jo kronika parašyta 1109–1113. Pradžioje pasakojama apie Boleslovą I Drąsųjį, toliau viskas paskirta lenkų kng. Boleslovui Kreivaburniui. Vieni istorikai kroniką laiko istoriniu romanu, kiti svarbiu istoriniu šaltiniu. Boleslovui Kreivaburniui ilgai teko kovoti su savo broliu Zbignevu, kuris rėmėsi prūsų pagalba, tačiau kronikoje apie šią giminę maža tėra žinių; tik yra minimos trys lenkų kaimyninės sritys — Selencia, Pomerana et Pruzia (greičiausiai jotvingai, lenkai-pamarėnai ir prūsai), su kuriomis Boleslovas buvo kariavęs ir nugalėtuosius buvo stengęsis pakrikštyti. G. kronika buvo išsp. Lengnicho 1749; pakartota daug kartų; paskutinis leidimas Finkelio ir Kętrzyńskio 1899. Yra keli lenkiški vertimai; paskutinis Grodeckio 1923.

M. Zeissberg, Die polnische Geschichtschreibung des Mittelalters 1873; (") Dziejopisarstwo polskie wieków średnich I; *St. Kętrzyński,* G. Anonim i jego kronika (R. A. U. h. 1899 XXXVII, 40–88); *R. Grodecki,* Anonim t. zw. Gall. Kronika polska (Bibl. Nar. ser. 1, Nr. 59, 1925); *Schürr,* Un moine français en Pologne au XII s. (Revue historique 1907 XCV, 80–90); *T. Tyc,* Anonim biograf trzeciego Bolesława (Przegląd Warszawski 1924, Nr. 31, 55–78); Polski Słownik Biograficzny VII, 227–230 psl.

Gallus Jacobus (1550–1591) austrų kompozitorius. Jo tikroji pavardė buvo Jacob Händl (ar Handl, Hahnel). Buvo kapelmeisteriu pas Olmützo vyskupą, vėliau imperatoriškas kapelmeisteris Pragoj. Kaip kompozitorius buvo pagarsėjęs Palestrinos ir Orlandus Lassus bendralaikis. Rašė mišias, motetus, Te Deum ir kt. bažnytinę muziką. Plačiai žinomas jo žavus motetas Ecce quomodo moritur justus.

E. W. Naylor, Jacobus Handl (Gallus) 1908.

Gallwitz Max von (1852–1937) vokiečių karo vadas. Dalyvavo 1870–71 kare, 1911 lauko artilerijos inspektorius. 1914 paėmė Namūrą Belgijoje ir pasižymėjo Mozūruose. 1915 vadovavo XI armijai Serbijoje. Nuo 1916 ligi karo pabaigos vakarų fronte. 1920–24 reichstago narys. Išsp. Meine Führertätigkeit im Weltkriege 1914–1916, 1928; Erleben im Westen 1932.

Galmančiai k. Akmenės vls., Mažeikių aps. Čia yra durpynas 62 ha ploto ir 2,5 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 98 ha, augštutinio tipo. G. miškas užima 252 ha. Augavietės žemos, supelkėjusios, durpinės. Vyrauja pušis, priemaišoje eglė ir beržas. Laikosi lapės, tetervinai.

Galminas Nodubaitis, krikštytas Jurgio vardu, D.L.K. Vytauto bajoras, turbūt, nuo Ariogalos ar Viduklės. 1409 su keliais kitais bajorais Vytauto buvo pasiųstas į Žemaičius žemaičių sąmokslo organizuoti prieš ordiną ir vėliau dalyvavo Vytauto paskirtoje Žemaičių žemės administracijoje. 1413 kartu su savo tėvu dalyvavo Žemaičių bajorų įgaliojime žemaičių vardu kalbėti dėl Žemaičių žemės sienų ir jos priklausomybės. Tame įgaliojime jis pavadintas, turbūt, klaidingai, Stanislovu. 1415 G. dalyvavo žemaičių pasiuntinybėje į Konstancos bažnytinį susirinkimą. Vėliau G. iškyla tik Vytautui mirus. 1432 jis buvo Veliuonos vietininku, o nuo 1432 pabaigos, Žemaičių vietininkui Kęsgailai virtus Žygimanto priešininku, buvo paskirtas Žemaičių žemės vietininku, ir juo buvo ligi 1434 pabaigos.

Galminas 1. F e l i k s a s (1862 VI 14 Tryškiuose — ?) knygnešys. 1869–76 mokėsi Tryškių pradžios mokykloje, 1878–82 mokėsi siuvėjo amato ir po to kelerius metus vertėsi kaimo siuvėjo darbu. Nuo 1887 pradėjo eiti į Klaipėdą ir iš ten gabenti lietuviškas knygas ir laikraščius, kuriuos platino Žemaičiuose. Dėl to nuo administracijos yra nekartą nukentėjęs. Pradėjo ir savarankiškai rašyti: 1890 parašu F. G. Šviesoje išsp. Mokįkimes bitininkystės ir tais pačiais metais Kalendorių Bitininkystės, kurį išsp. savo lėšomis ir kalendoriuje įrašė savo kaip autoriaus pavardę; kadangi tuo metu visi liet. rašytojai vartojo tik slapyvardžius, tai, matyt, rusų administracija ir tikrąją G. pavardę kalendoriuje palaikė slapyvardžiu. Kiek vėliau pasiskelbė atskiru, spausdintu Tilžėje ir savo pavarde pasirašytu, pranešimu, kad legaliai leisiąs lietuvišką kalendorių, tačiau, žinoma, jam spausdinti leidimo negavo. 1894–97 platino knygas, laikydamas smuklę Luokėje; 1898 Tryškiuos organizavo parašų rinkimą prašymui caro vardu dėl liet. spaudos. 1899–1908 gyveno JAV, grįžęs gyveno ūkyje, Kruopių vls. Tuo metu spv. Varmas iš Kemsyno viename kalendorių išsp. straipsnį ‚Midaus darymas'. Karui pasibaigus, dirbo savivaldybėse ir ligi 1922 X buvo Telšių apskrities valdybos pirmininkas.

Knygnešys I 1926, 70 psl.; II 1928, 109 psl.

2. M o t i e j u s (apie 1560 Kražiuose — 1610 Nesvyžiuje) žemaitis jėzuitas. Pasimokęs šešerius metus Vilniuje, 1583 stojo į Braunsbergo jėzuitų naujokyną. 1585 mokė jėzuitų gimnazijoje Pultuske, 1586–87 Polocke, 1590–97 Vilniuje studijavo filosofiją ir teologiją, ir buvo įšventintas kunigu. Pabuvęs kiek laiko Rygoje, su jėzuitu Daugėla, vysk. Giedraičio kviečiami, 1608 pirmieji atvyko į Kražius, įrengė jėzuitams buveinę ir užsiėmė misijomis, lietuviškai aiškindami katekizmą. 1610 Nesvyžiaus jėzuitų kolegijos rektorius. Išsp. Epicedea 1580.

Galminiai k. Degučių vls., Zarasų aps. Išskirstytas vienkiemiais 1911. Čia yra buvę apie 100 naujojo geležies amžiaus pilkapių, kuriuose rasta žmonių kaulų, jietigalių, žąslų, balno kilpų ir kt.

Galnakis ež. Molėtų vls., Utenos aps. į š. nuo Stirnių ež., 8,8 ha ploto; paviršius 150,0 m nuo j.l., gylis ligi 17 m; greta jo Galnakėlis, 4,0 ha ploto, paviršius 149,9 m nuo j.l., gylis ligi 6 m; Galnakė jungia G. ir Galnakėlį su Stirnių ež.; jie sudaro vieną grandį vandens kelio iš Molėtų į Linkmenis ir Asalnų ežeryną.

M. Eidrigonis, 500 km Lietuvos ežerais 1940.

Galnis ež. Semeliškių vls., Trakų aps., 12,0 ha ploto, paviršius 147 m nuo j.l.; įteka Vaisietė iš Vaisiečio ež., į r. išteka Dabinta (Strėvos, Nemuno) kair. įtakas.

Gal Oya r. Ceilono slėnys, kuris dėl neregularių kritulių beveik visai netiko žemės ūkiui ir buvo apaugęs džiunglėmis ir žolėtais krūmynais. 1949 pradėtas žemės drėkinimas, kurį įvykdžius (apie 1961), ligi 100.000 ha ploto bus paversta dirbamais laukais. 1951 sutvarkyta 1200 akrų ir apgyvendinta pirmoji naujakurių kolonija iš 300 šeimų. Nuo 1953 kasmet apgyvendinama po 15.000 naujakurių. Iš viso čia galės gyventi per 250.000 žemdirbių.

Galois Evariste (1811-1832) prancūzų matematikas. Nuo 1823 mokėsi licėjuje Paryžiuje. 1829 įstojo į l'École normale supérieure. 1830 pašalintas už studentų protesto organizavimą prieš mokyklos vidaus tvarką. Revoliucijos metu stojo į tautinę gvardiją. Dėl moteries kovėsi dvikovoje, ir mirė nuo žaizdos. 17 metų turėdamas, G. nustatė ryšį tarp algebrinės lygties išsprendžiamumo ir neišsprendžiamumo radikalinėmis formulomis ir lygties grupės prigimties. 1828—29 paskelbė veikalą apie periodines grandinines trupmenas, 1830–31 veikalą apie ‚kelis analizės taškus', 1830 išsp. Mémoire sur le condition de résolubité des équations par radicaux ir Sur la théorie des nombres. G. du kartus buvo pristatęs Paryžiaus mokslo akademijai įvertinti savo raštus, kuriuose buvo išdėstytos jo naujos mintys lygčių teorijoje, bet akademija į juos neatkreipė dėmesio. Tik 1846, kai Liouville paskelbė likusius po G. mirties jo darbų fragmentus, matematikai suprato originalių G. mokslinių idėjų svarbą. Visi G. darbai, redaguoti E. Picardo, išleisti prancūzų matematinės d-jos 1897 (Oeuvres mathématiques de Galois) ir apima tik 61 psl. Tarp G. raštų vienas svarbiausių yra jo laiškas Lettre à Mr. Auguste Chevalier, rašytas G. mirties išvakarėse, kur jis supažindino su savo atradimais lygčių ir grupių teorijoje ir kur svarbiausia yra tai, kad kiekvieną algebrinę lygtį atitinka tam tikra šios lygties šaknų įstatinėjimo grupė; tokios grupės savybių gvildenimo pasekmė yra tiriamosios lygties prigimties charakteristika. G. išplėtė racionalumo sritį, įvedęs ‚sujungtines' su lygtimi kiekybes. Be to, jis čia praplėtė Abelio integralų teoriją, būdamas Riemanno ir kt., tik 25 metais vėliau paskelbusių G. mintims analogiškas idėjas, pirmataku. G. mintys buvo vėliau praplėstos C. Jordano, Sevreto, Kroneckerio, Kleino ir kt.

Vk. Biržiška Lietuviškoji Enciklopedija VIII 1940; *L. Kollvos,* E. G. 1949; *B. L. v. d. Waerden,* Moderne Algebra I ³1950.

Galomanija (iš lot. gallus ‚prancūzas' ir gr. mania ‚beprotybė') plačiąja prasme perdėtas pamėgimas ir augštinimas visko, kas prancūziška; siauresne prasme didelis prancūzų kultūrinės įtakos vertinimas, ku-

ris buvo ryškiai pasireiškęs XVII–XVIII a. įvairiuose kraštuose.

Galonas (ag. gallon) anglų skysčių ir javų talpos saikas. 1824 VI 17 įstatymu nustatyta, kad G. užima tūrį, lygų 10 anglų prekybinių svarų gryno vandens 62°F šilumos, su sąlyga, kad oro temperatūra būtų 62°F šilumos ir oro spaudimas 30 anglų colių. Anglijoje ir Australijoje vartojamas G., vad. imperial G., lygus 4,5436 l. Kiek mažesnės talpos G. vartojamas JAV ir Britanijos kolonijose = 3,7853 l. Imperial G. = 1,2003 amerikinių G., o amerikiečių G. = 0,8331 imperial G. Imperial G. santykis su kitais angliškaisiais talpos ir tūrio saikais: 64 G. = 1 quarter, 8 G. = 1 bušeliui, 1 G. = 4 quart = 8 pint, 252 G. = 1 tun. Įvairių skysčių atskirose šalyse G. talpa nevienoda. Medaus G. JAV 5,44311 kg, pieno G. Kanadoje 4,54 kg, aliejaus G. Australijoje 4,16 kg, Kanadoje 9,17 kg, JAV 3,4473 kg, sirupo G. Kanadoje 13,2 kg.

Galopas (prc.) 1. greito tempo, $^2/_4$ takto, šokis, paplitęs Prancūzijoje ir Anglijoje XIX a. pradžioje; 2. arklio bėgimo būdas šuoliais.

Galsdonai (Galsdon-Joneiten) k. ir vls. centras Rusnės deš. krante, Pagėgių aps. 1939 apie 300 gyv., 350 ha. G. valsčiui priklausė: Grandininkai (Bruchhöfen), Karševiškėliai (Klein Karzewischken), Karševiškiai (Alt Karzewischken), Kupstininkai (Kubsteningken), Šiaudviečiai (Schauditten), Užpelkiai (Uszpelken), Veržininkai (Werszenhof).

Galstotas viršutinė odos plėvelė, epidermė (žr.).

Galsworthy John (1867–1933) anglų romanistas ir dramaturgas. Mokėsi Harrow ir Oxford univ., dirbo advokatu. Žymiausi G. romanai pasirodė trijose trilogijose: A Man of Property 1906, In Chancery 1920, To Let 1921 bei interliudai: Indian Summer of a Forsyte 1918, Awakening 1920 išleisti bendru pavadinimu The Forsyte Saga 1922. Romanai: The White Monkey 1924, The Silver Spoon 1926, Swan Song 1928 bei interliudai: A Silent Wooing 1928, Passers By 1928 sudaro trilogiją A Modern Comedy 1928. Trečioji grupė, susidedanti iš romanų Maid in Waiting 1931, Flowering Wilderness 1932, One More River 1933, pasirodė 1935 End of the Chapter vardu. Šių romanų pagrindinė tema yra nuosavybės instinktas. Forsyte šeima atstovauja anglų pasiturintiesiems miestelėnams ir simbolizuoja kiltinius instinktus, priešingumą natūraliam jausmui, turto aistrą, uždarumą menui. Romanai, pasirodę po I pas. karo, vaizduoja karo sukrėstą ir be tikėjimo bei principų paliktą anglų visuomenę. G. dramos, H. Ibseno įtakoje, nagrinėja ūkines ir visuomenines problemas ir buvo kelių socialinių reformų priežastimi. Jos pasižymi taupiu, gyvenimišku, bet netrivialiu dialogu bei veiksmo kontrole, bet stokoja gyvybingumo ir vizijos. Jo romanuose šaltas objektyvumas ir moralinė jėga dažnai nustelbia G. kaip menininką. Kiti G. romanai: Island Pharisees 1908; Fraternity 1909; The Patrician 1911; The Dark Flower 1911; novelių rinkinys Caravan 1925. 1932 G. suteikta Nobelio literatūros premija. Lietuviškai išversta: Tamsioji gėlė 1929; Patricijai 1933; Santa Lucia 1933 ir daug smulkesnių dalykų.

J. Galsworthy

L. Schalit, J. G. 1929; *M. E. Reynolds*, Memories of J. G. 1937; *G. Gese*, G. als Sozialer Kritiker und Reformer 1938. *A. L.*

Galt John (1779–1839) skotų rašytojas. Draugavo su lordu Byronu, įsteigė Canada Company. Žinomiausi yra jo ironiški romanai iš Skotijos sodžiaus gyvenimo: The Ayirshire Legatees 1820; Annals of the Parish 1821; The Entail 1823. Minėtina biografija Life of Lord Byron 1830 ir atsiminimų rinkinys Literary Life and Miscellanies 1834.

Galton Sir Francis (1822—1911) anglų antropologas, eugenikos mokslo įkūrėjas. Mokėsi Birminghame, kur jis gimė, Londono King's kolegijoje ir Cambridge Trinity kolegijoje. Keliavo po Sudaną, tyrinėjo p.v. Afriką ir aplankė Ispaniją. Vėliau G. susidomėjo meteorologija, pirmasis nustatydamas, kad yra anticiklonai, ir sudarydamas jų teoriją. Patrauktas tuo metu pasirodžiusio savo pusbrolio Charles R. Darwino veikalo Origin of Species (1859), G. pasuko į antropologijos ir paveldėjimo studijas ir, statistiniais duomenimis naudodamasis, sudarė eugenikos mokslo pagrindus. Norėdamas žmoniją pagerinti, G. skelbė, kad reikia didinti tinkamų bei geriau prisitaikiusių žmonių gimimo ratas ir varžyti netinkamųjų ratas. Jis taip pat padarė tyrinėjimų apie žmones, neskiriančius tam tikrų spalvų, kurie vėliau kaikur buvo vadinami ‚daltonistais'; apie protinę vaizduotę, instinktus ir nusikaltimus. Be to, G. pasireiškė tapyboje ir išplėtojo nusikaltėlių tapatybės nustatymą iš pirštų nuospaudų. Prieš mirtį jis buvo pakeltas į kilmingųjų luomą, o savo testamentu įkūrė valstybinio eugenikos mokslo laboratoriją. G. išgarsėjo savo studija Hereditary Genius (1869), kur jis paveldėjimui skyrė pagrindinį vaidmenį. Jis tikėjo, kad didžioji vargšų dalis yra biologiškai netinkama. Nors mūsų laikų genetikai neignoruoja paveldė-

jimo vaidmens žmogaus gyvenime, tačiau jo ir nepabrėžia, laikydami abu veiksnius — paveldėjimą ir aplinką — vienas kitą papildančius ir svarbius. Iš kitų G. veikalų minėtini: English Men of Science 1874; Inquiries into Human Faculty 1833; Natural Inheritance 1889; Finger Prints 1892; Noteworthy Families 1906 ir kt.

F. Galton, Memories of My Life 1908; *K. Pearson*, Life of G. 2 tt. 1914–24. *A. Mst.*

Galtonia candicans p. Afrikos blodustinis augalas Liliaceae šeimos, anksčiau žinomas Hyacinthus candicans vardu. Pas mus svogūnėliai, žiemą laikomi apysausėje vietoje. Tinka soduose ir puoduose auginti.

Galulaukė, galylaukė, laukugalė, tolimiausios kaimo žemės, imant nuo sodybų. Seniau buvo skiriama sodybos, padaržės arba apydėmės (dirvos ir pievos arti sodybų), dirvos arba laukas ir G. G. dirvos būdavo visada menkos ir teduodavo mažą derlių, nes daug kur jos būdavo už 2–3 km nuo kaimo. Todėl į jas niekas mėšlo ir nenuveždavo. Vietomis G. būdavo paliekamos dirvonuoti ir tebūdavo naudojamos vien tik ganykloms, kitur joms būdavo pritaikoma iš dalies lydymų (žr.) tvarka: kas 10–15 metų jų dalis būdavo nukertama, žabai vietoje sudeginami, šiaip taip šakočiu išakėjama, sėjami rugiai arba linai. Po 2–3 sėjos metų tokios G. dirvos būdavo paliekamos vėl dirvonuoti, apželti krūmokšniais ir pn.

Galūnė mūsų kalboj visų pirma yra galinė dalis, baiga, pvz. galinė kūno dalis(rankos, kojos), medžio viršūnė, strėlės smailagalys. Gramatikoj G. laikoma ta žodžio dalis, kuri pridedama prie kamieno ir kuriąja žymimas žodžių santykis sakiny; pvz. žodžio a v i s pirminė galūnė yra buvusi -s: a v i - s, a v i - m i, a v i - m s, a v i - n i s, a v i - k ė, a v i - k a m š a ir kt. Bet dabar nebevisur tuo būdu begalima susekti G.; pvz. žodyje l a p ė galūnė -ė tuo pat metu yra ir kamiengalis: l a p - ė, l a p - ė - m i s, l a p - ė - n a s ‚lapės patinas' ir kt., o vs. nd. l a p e i visai neberodo tos pirminės kamiengalinės galūnės. Todėl praktikoje dabar paprastai nebežiūrima pirminės galūnių kilmės; jomis laikomos tos žodžių dalys, kurios kaitomos, linksniuojamos ar asmenuojamos, pakinta, pvz. r a t - a s, r a t - u i, r a t - e, r a t - ų, r a t - a i s ir t.t. *P. S.*

Galura Bernhard (1764–1856) vok. katalikų kunigas, pedagogas. Išsp. Grundsätze der sokrat. Katechisiermethode 1793; Die ganze christkathol. Religion in Gesprächen [2]1804; Die neueste Theologie des Christentums [3]1844; Die Hl. Schrift für Kranke [2]1876 ir kt.

Galustalė, stalugalė, vieta gale stalo. Lietuvos kaime buvo dvi skirtingos vietos stalo galuose. Pirmoji G., arčiau namo kerčios, buvo laikoma garbingoji; joje sodindavo svetį, o šiaipjau ten sėdėdavo šeimininkas. Antroji G. — menka vieta. Ten valgydavo piemenukas ir šeimininko vaikai, o vaišių metu ten sėdėdavo saviškiai.

Gałuszka Józef Aleksander (1895—1940) lenkų poetas. Eilėraščių rinkiniai: Promień i grom 1920; Biesiada kameleonów 1921; Uśmiechy Boga 1922; Dusza miasta 1922; Ludzie bez twarzy 1927; Głosy ziemi 1929; Cienie orłów; Figliki dla małej publiki ir kt.

Galva 1. priekinė (žmogaus viršutinė) kūno dalis, kurioje sutelkti pojūčių organai: klausos, uoslės, skonio, regėjimo ir girdėjimo, angos į virškinimo ir kvėpavimo organus, o stuburinių, be viso to, dar ir smegenys. Žmogaus ir daugumo stuburinių galva jungiasi su kūnu kaklu, žuvų ir daugelio amfibijų bei roplių G. neatskirta nuo liemens tarpine dalimi. Bestuburiai vėžiai, vorai ir kt. savaimingos atskirtos nuo kūno galvos neturi, bet su priekine kūno dalimi sudaro atskirą vienetą — cefalotoraksą. Daugelis žemesnių gyvių (pavyzdžiui, daugumas kirmėlių) ryškios G. neturi. Anatomiškai stuburinių galva skiriama į dvi dalis: kiaušą ir veidą. Kiaušą riboja viršugalvio kaulai, smilkinių sričių kaulai ir kiaušo pagrindo (bazės) kaulai. Kaikurių stuburinių kiaušo kaulai turi ataugų ragams. Kiaušas sudaro kaulingą dėžę, kurioje yra smegenys, smegenėlės ir nervų pradai. Veidą riboja kaktos kaulai, apačioje apatinė smakro dalis ir šonais sritis iki tam tikrų ataugų (processus mastoidei) už ausų. Tuo būdu veidą sudaro žandikauliai, akių, nosies ir ausų sritys. Žmogaus kiaušas savo tūriu žymiai didesnis už veido dalį. Gyvulių tarpe, neišskyrus ir beždžionių, vyrauja atsikišusi veido dalis, kur stipriai išsivystę ir pirmyn atsikišę žandikauliai. Žmogaus G. oda, dengianti kiaušą, išskyrus kaktą, apaugusi plaukais, o veido dalyje tik vyrų oda želia plaukais žandikaulių srityje, o abiejų lyčių ties akimis. Odoje išsiraizgę kraujo indai ir nervai. G. kaulų dalis dengia atitinkama muskulatūra ir ištisa eilė liaukų. Embrioninės plėtros duomenys rodo, kad G. yra pakitėjusi priekinė kūno dalis, kuri buvo lygiai taip pat segmentuota, kaip ir žemesniųjų stuburinių likusioji kūno dalis. Ši segmentacija sustojo, progresyviai išsiplėtojus pojūčių organams ir smegenims.

2. protas, išmanymas; 3. vyresnysis, šeimininkas, vadas; 4. apskrita, drūtesnė kokio daikto dalis; priekis, viršūnė, viršus.

Galva Gediminas (g. 1905 III 3 Zizonių k., Vabalninko vls., Biržų aps.) 1925 baigė Biržų gimn., 1929 VDU ekonominį skyrių. 1929–31 tarptautinio ūkio studijas gilino Romoj, Genevoj, Paryžiuj, Berlyne ir Kiely. 1931 Žemės Ūkio m-jos patarėjas, 1931

–34 Finansų m-jos ūkio konjunktūros skyriaus viršininkas, 1935–36 ‚Ryto' leidyklos dir., Statistikos Tarybos narys; 1934–40 Prekybos Inst. lektorius ir docentas. 1941 Biržų miesto burmistras, 1941 — 42 Valstybės Taupomųjų Kasų valdytojas. Už politinę veiklą vokiečių okupacinės valdžios 1942 III suimtas; iš Kauno kalėjimo paleistas su sąlyga, kad daugiau nebedalyvautų politinėje veikloje ir per 2 savaites išvyktų į Vokietiją; įsakymui nepakluso ir gyveno Lietuvoje. Iš Lietuvos pasitraukė 1944 X 9. 1944–49 gyveno Vokietijoje. Į JAV atvyko 1949. Nuo 1952–53 Sheil Inst. dėstė Europos ūkį ir kitus dalykus. Vliko Vykdomosios Tarybos pirmininko kviečiamas, 1953 XI 30 nuvyko į Europą Lietuviškajam Radijo Skyriui vadovauti. Nepriklausomojoje Lietuvoje buvo Ūkio ir Rinkos ir Prekybos red.; 1925–40 bendradarbis: Židinio, Naujosios Romuvos, Ryto, Vakarų, Keleivio, Lietuvos Aido, Memeler Beobachter, Wirtschaftliche Informationen ir kt. Rankraščio teisėmis leido visus savo Prekybos Inst. dėstytus dalykus: Statistikos teorija, Ūkio statistika, Ūkio konjunktūra, Ūkio politika, Tarptautinis ūkis. G. aktyviai reiškėsi visuomeninėse ir kultūrinėse organizacijose, buvo Lietuvių Latvių D-jos sekr. Kaip žurnalistas rašė visai eilei tremtinių leidžiamų laikraščių: Minčiai, Mūsų Keliui, Žiburiams, Apžvalgai ir kt.; 1945—46 buvo Reutlingene leidžiamo Eltos biuletenio red. Persikėlęs į JAV bendradarbiauja Drauge, Tėviškės Žiburiuose, Aiduose, Britanijos Lietuvyje ir kt.

G. Galva

Galvakojai jūriniai minkštakūniai gyvūnai (cephalopoda).

Galvanauskas Ernestas (g. 1882 XI 20 Zizonių k., Vabalninko vls., Panevėžio aps.) visuomenės veikėjas ir politikas. 1892–95 mokėsi Vabalninko pradžios mokykloje, 1895–97 Panevėžyje privačiai pasirengęs, Panevėžio realinėje mokykloje išlaikė 2 klasių kursą, 1897–1902 baigė Mintaujos gimn. 1902–04 ir 1906–08 lankė Petrapilio kalnų institutą. 1908–12 Belgijoje Liège įsigijo kalnų inž. ir 1913 ten pat elektros inž. diplomą. 1905 aktyviai dalyvavo revoliuciniame sąjūdy, vadovaudamas Panevėžio apg. valstiečiams ir steigdamas jų s-gos ratelius. Jau anksčiau G. priklausė demokratų partijai. 1905 buvo iš Petrapilio iškviestas Čipėnų vls. visuotiniam susirinkimui vadovauti. Čipėnų vls. valstiečių priimtieji nutarimai vėliau buvo iš dalies priimti ir Didžiojo Vilniaus Seimo. G. dalyvavo Didžiajame Vilniaus Seime ir buvo vienas pirmųjų valstiečių sąjungos steigėjų. 1906 suimtas ir laikomas Panevėžio kalėjime. Po 3 mėnesių už įkaitą paleistas ligi teismo. Kadangi jis kandidatavo į antrąją Dūmą, tai jam buvo iškeltas kitas kaltinimas, ir vėl buvo suimtas. Vėliau G. pavyko išvažiuoti į Suomiją, kur gyvendamas, 1906–08 rašinėjo į lietuvių laikraščius straipsnius ir popularias brošiūras, pasirašydamas slapyvardžiu Juodkalnietis, Ernestas Barzdyla, Kipšiukas iš Pakapės, Vaamijarvietis ir kt. Prasidėjus areštams Suomijoje, G. išvažiavo Belgijon, kur baigė mokslus ir dirbo ligi 1913. 1913 išvyko į Serbiją ir dirbo prancūzų bankų konsorciumo kompanijoje. Būdamas Belgrade, įsitraukė į tautinį serbų darbą. I pas. karo metu austrams okupavus Serbiją, G. su serbų kariuomene traukėsi per Montenegro ir išsikėlė Paryžiun, kur 1919 su kitais lietuviais organizavo informacijos biurą ir tais pat metais buvo paskirtas Lietuvos vyriausybės delegacijos taikos konferencijoje Paryžiuje nariu, 1919 dalyvavo Liucerne socialistų konferencijoje. 1919 X 7 — 1920 VI 19 ministeris pirmininkas, finansų, prekybos ir pramonės ministeris, 1922 II 12 — 1923 II 22 ministeris pirmininkas ir užsienio reikalų ministeris (laimingai išsigelbėjo nuo pasikėsinimo į jo gyvybę), 1923 VI 29 — 1924 VI 18 ministeris pirmininkas ir užsienio reikalų ministeris, 1924–27 Lietuvos atstovas Londone, 1927–28 Klaipėdos uosto valdybos pirmininkas. Nuo 1928 pasitraukė iš valstybinio aparato ir atsidėjo tik visuomeniniam bei prekybos pramonės darbui Klaipėdoje. Čia G. pastangomis buvo sutvarkyta Klaipėdos medžio pramonė ir suorganizuota Statybos b-vė lietuviams darbininkams pigiais butais aprūpinti. Nuo 1934 jo pastangomis įkurto Klaipėdos prekybos instituto rektorius. Nuo 1935 Vakarų dienraščio redaktorius. 1939–40 finansų ministeris. Vokiečių okupacijos metu buvo ištremtas iš gyvenamosios vietos ir apie pusantrų metų laikytas griežtoje policijos priežiūroje. 1944 pasitraukęs į Vakarus, buvo aktyviai įsijungęs į Lietuvos laisvinimo darbą; vėliau apsigyveno Madagaskare. Išsp.: Valstija ir Mokesčiai 1909; Pologne et Lithuanie 1923; Atsiminimai (Lietuva 1925, 278-279 nr.). Bendradarbiavo Lietuvos Ūkininke nuo 1906, Vilniaus Žiniose 1906 ir kt.

E. Galvanauskas

Galvani Luigi (1737–1798) italų gydytojas ir gamtininkas. Nuo 1766 Bolonijos inst. ir nuo 1775 Bolonijos univ. praktiškosios anatomijos profesorius. 1789 jis pastebėjo preparuotos varlės raumenų trūkčiojimą ir elektros srovės tekėjimą kiekvieną kartą, kai nervas ir raumuo buvo sujungiami metaline grandine. Jis tarė suradęs ‚gyvūnijos elektrą'. Šios srities bandymus jis aprašė veikale De viribus electricitatis in motu musculari commentarius 1791. Šie G. bandymai buvo pagrindas tyrinėti ir kitiems reiškiniams, susijusiems su nuolatine elektros srove. Todėl visa tų reiškinių grupė ir pavadinta galvanizmu. G. numatė ir gydymą elektra. G. darbai išsp. 1841 Opere edite ed inedite del prof. L. G. (su S. Gherardi Rapporto); Memorie ed esperimenti inediti L. G. 1937.

E. Galvani

W. Ostwald, Elektrochemie, ihre Geschichte und Lehre 1896; *O. Majorana*, Commemorastione di L. G. (Nuovo Cimento 14, 1937).

Galvaninė baterija eilė tarp savęs sujungtų galvaninių elementų. Elementus galima jungti nuosekliai, t. y. vieno elemento teigiamąjį gnybtą jungti su kito elemento neigiamuoju gnybtu ir kt. G.B. atstojamoji elektrovaros jėga šiuo atveju yra lygi visų atskirų elementų elektrovaros jėgų sumai, o srovės tiekimo pajėgumas toks pat, kaip vieno elemento. Jei elementai jungiami lygiagrečiai, t. y. visų elementų teigiamieji gnybtai jungiami tarp savęs ir negiamieji tarp savęs, tai G.B. atstojamoji elektrovaros jėga yra tokia pat, kaip vieno elemento, o srovės tiekimo pajėgumas tiek kartų didesnis už vieną elementą, kiek yra elementų. Kartais elementai jungiami mišriai — grupėmis. Tuomet G.B. atstojamoji elektrovaros jėga yra tokia, kaip vienos nuosekliai tarp savęs sujungtų elementų grupės, o srovės pajėgumas yra tiek kartų didesnis už vieną elementą, kiek yra grupių. *V. Brt.*

Galvaniniai elementai, kitaip dar vadinami p i r m i n i a i e l e m e n t a i, yra elektros srovės šaltiniai, kuriuose cheminių reakcijų energija virsta elektros energija. G.E. susideda iš atitinkamo indo, dviejų plokštelių bei elektrodų su gnybtais vieloms prijungti ir elektrolito (skysto arba sutirštinto). Vienas elektrodas yra neigiamas, o kitas — teigiamas. Cheminio proceso metu neigiamasis elektrodas, kuris dažniausiai būna cinkas, iš lėto chemiškai tirpsta ir įeina į skiedinį teigiamųjų jonų pavidalu. Todėl jis ir tampa elektriškai neigiamas. Teigiamieji jonai, elektrolitu tarpinami, perduoda savo įlydžius antram elektrodui, ir jį teigiamai apkrauna. Tuo būdu tarp elektrodų susidaro potencialų skirtumas ir atitinkama elektrovaros jėga. G. E. skirstomi į šlapiuosius ir sausuosius, o savo ruožtu pirmieji į vieno elektrolito ir dviejų elektrolitų elementus. G.E. dar galima rūšiuoti į nepastoviuosius, arba poliarizuojančiuosius ir pastoviuosius, arba nepoliarizuojančiuosius. Poliarizuojančiuosiuose elementuose teigiamame elektrode susitelkia vandenilio burbulėliai. Jie mažina elektrodo aktyvų paviršių. Todėl G.E. vidinė varža didėja, ir srovės jėga grandinėj mažėja. Be to, vandenilio burbulėliai su rūgštimi ir elektrodu sudaro naują G.E. Pastarojo elemento elektrovaros jėga priešinga pagrindinio elemento elektrovaros jėgai. Šis nepageidaujamas reiškinys vadinamas p o l i a r i z a c i j a. Jai nustelbti į G.E. dedama įvairių oksiduojančių medžiagų, kurios jungiasi su vandeniliu ir išdavoje sudaro vandenį. Tokios medžiagos vadinamos d e p o l i a r i z a t o r i a i s. Daug įvairių elektrodų bei elektrolitų kombinacijų buvo išbandyta G.E. sudaryti, bet vos kelios jų teišliko. Kitos buvo atmestos dėl elementų nepastovumo, greito išsekimo, brangumo bei neekonomiškumo, nepageidaujamų dujų skleidimo, perdidelės priežiūros reikalingumo ir kitų priežasčių. Vienas paprasčiausių šlapių nepastovių G.E. yra vario–cinko elementas. Cinko ir vario plokštelės yra įmerktos į praskiestą sieros rūgštį. Cinkas yra neigiamas, o varis teigiamas elektrodas. Elektrovaros jėga apie 1.1 voltų. Cinkas tirpsta, jungiasi su rūgšties neigiamu jonu SO_4 ir virsta cinko sulfatu $ZnSO_4$, o vario elektrode renkasi vandenilio burbulėliai. Dėl poliarizacijos elementas yra labai nepastovus.

Vario oksido ir cinko elektrodų kombinacija natrio šarmo (NaHO) elektrolite šiuo metu yra vienas labiausiai paplitusių šlapiųjų elementų. Teigiamąjį elektrodą sudaro kelios presuoto vario oksido plokštelės, kurių paviršius yra redukuotas iki metalinio vario. Vario oksidas čia tarnauja kaip depoliarizatorius. Tarp šių plokštelių yra įterptas atitinkamas skaičius cinko plokštelių, kurios sudaro neigiamąjį elektrodą. Elektrolitas yra stiprios koncentracijos natrio šarmo skiedinys, užpiltas plonu alyvos sluogsniu elektrolitui nuo išgaravimo ir nuo kontakto su oro anglies dvideginiu apsaugoti. Šis G.E. daugiausia yra vartojamas geležinkelio signalizacijos reikalams.

Depoliarizatoriumi aprūpintas cinko–anglies elementas yra žinomas kaip Leclanché G.E. Vienas jo elektrodas yra cinkas, kitas anglies lazdelė maišelyje su man-

gano dvideginiu (MnO_2), o elektrolitas — amoniako druskos (NH_4Cl) skiedinys. Cinkas jungiasi su chloru ir sudaro chlorocinką, o vandenilis surišamas mangano deguonies. Cinkas yra neigiamas, o anglis teigiamas elektrodas. Elektrovaros jėga apie 1.5 voltų, bet gnybtų voltažas staiga krinta, kai apkrovimas yra didelis daugiausia dėl poliarizacijos. Elementas tinka darbui su pertraukomis, kai apkrovimo periodai yra palyginti trumpi. Jis negenda, kai stovi ilgesnį laiką nenaudojamas, ir todėl tinka elektros skambučių ar panašioms grandinėms.

Panašus į Leclanché elementą yra vadinamasis sausas elementas, kurio elektrolitas yra sutirštintas. Neigiamasis elektrodas yra cilindrinio pavidalo cinko indas, iš viršaus apklijuotas popieriumi bei plonu kartonu, o viduje išklotas geriamojo popieriaus sluogsniu. Elemento centre yra anglinis strypelis, o tarpas tarp geriamojo popieriaus ir anglinio strypelio pripildytas tirštos tyrelės, sudarytos iš amoniako druskos, cinko chlorido ($ZnCl_2$), mangano dvideginio ir maltos anglies. Elementas yra sandariai uždarytas; jo elektrovaros jėga 1.5 voltų. Prie šlapių G.E. su dviejų rūšių elektrolitais priklauso Danielio, Meidingerio ir Bunseno elementai.

D a n i e l i o elemente cinkas įmerktas į sieros rūgštį, o varis į vario kuporosą ($CuSO_4$). Kad nesimaišytų, abu skysčiai perskirti molio sienele. Cinko elektrodas tirpsta, o ant vario renkasi iš vario kuporoso išsiskyręs varis. Cinkas yra neigiamas, o varis teigiamas. Elektrovaros jėga 1.06 voltų.

M e i d i n g e r i o elementas susideda iš švino elektrodo vario kuporoso skiedinyje ir cinko elektrodo karčiosios druskos ($MgSO_4$) skiedinyje. Molinė pertvara čia nereikalinga, nes skysčiai nesusimaišo. Cinko elektrodas — neigiamas, švino — teigiamas. Elektrovaros jėga 1 voltas.

B u n s e n o elementą sudaro cinkas sieros rūgštyje ir anglis azoto rūgštyje (HNO_3). Skysčiai perskirti moline sienele. Cinkas tirpsta, prie molinės sienelės susidaro vanduo, o azoto dvideginis (NO_2) išeina oran. Cinko elektrodas yra neigiamas, o anglies — teigiamas. Elektrovaros jėga 1.8 voltų. *V. Brt.*

Galvanizacija 1. pastoviosios elektros (galvaninės) srovės naudojimas medicinos tikslams; 2. dengimas, traukimas metalu su elektrolizės pagalba.

Galvanizmas bendras pavadinimas teorijų, aiškinančių elektros atsiradimą tarp dviejų metalų kontakte su skysčiais. Terminas kilęs nuo Galvanio bandymo 1789 su varlės koja. Minėtąjį Galvanio bandymą interpretavo Volta 1792, nurodęs, kad Galvanio efektui gauti reikalingi du skirtingi metalai.

Galvanochromija galvaninis metalų dažymo būdas. Dažomasis metalas atitinkamo elektrolito vonelėje imamas anodu, sujungiamas su silpna galvanine baterija ir leidžiama elektros srovė. Ant anodo elektrolizės metu išsiskiria deguonies ar kiti anionai, jungiasi su metalu ir metalo paviršių aptraukia labai plonu patvariu spalvotu filmu.

Galvanokaustika organizmo audinių išskyrimas ir sunaikinimas platinos viela arba kitokiu elektros srovės įkaitintu įrankiu. Akių ligose ji dažnai vartojama šliaužiančioms ragienos opoms padeginti.

Galvanometras prietaisas, kuriuo konstatuojamos ar matuojamos labai silpnos elektros srovės. G. skirstomi į dvi pagrindines grupes: judamosios magnetinės adatos G. ir judamosios ritės G. Pirmoje grupėje mažas ir paprastai pastovus magnetas yra pakabintas vielos ritės centre. Srovė teka ritėje ir verčia magnetinę adatą nukrypti. Judamosios ritės G. plonos vielos ritė yra pakabinta pastoviame magnetiniame lauke. Kai srovė teka ritėje, magnetinių laukų sąveika verčia ritę nukrypti bei pasisukti. Prie G., skirtų nuolatinei srovei matuoti, priklauso: tangento G., sinuso G., Kelvino G., D'Arsonvalio G. ir balistinis G. Vienintelis, išimtinai kintamai srovei pritaikintas G., yra vibracijos G. Galvanometrai, tinką abiejų rūšių srovėms, yra: elektrodinamometras, elektromagnetinio lauko judamosios ritės G., elektrometras ir terminis G. Itin silpnoms srovėms matuoti vartojami veidrodiniai G. Diferenciniai G. įtaisomi su dviem paskiromis ritėmis dviem srovėms tuo pačiu metu palyginti. Žr. Elektros matavimo aparatai. *V. Brt.*

Galvanoplastika būdas reljefiniams metaliniams daiktų vaizdams gauti elektros srovės poveikyje. Aptiko M. Jacoby 1837. Šiuo keliu gaminamos ornamentų, augalų detalių, senų monetų, medalių ir kt. archeologinių vertybių kopijos; šiuo metu ypač plačiai vartojama klišių kopijų gamybos technikoje. Paprastai dirbama kopijuojamojo daikto forma (matrica), kuri duoda atvirkščią, negatyvinį, daikto vaizdą. Kaip medžiaga formoms imami vaškas, gipsas, guma, želatina ir ypač dažnai vudo lydinys. Jei medžiaga nemetalinė, tai forma išklojama elektrai laidžios medžiagos, pvz. grafito, plonu sluogsniu. Taip pagaminta daikto forma katodo vietoje paneriama į galvaninę vonią. Kaip anodas imamas metalas, iš kurio daroma kopija. Elektrolitiniame vonios tirpale turi būti jonų to metalo, iš kurio norima padaryti daikto kopija. Vykstant elektrolizei, metalas iš elektrolito nusėda formoje, ir gaunama visiškai tiksli daikto kopija.

Galvanoskopas paprastas rodiklinis galvanometras, kuriuo elektros srovė tik konstatuojama, bet nematuojama.

Galvanostegija būdas su elektros srovės pagalba daiktams metaliniu sluogsniu aptraukti. Jei daiktas ne metalinis, tai prieš tai jis išklojamas elektrai laidžiu sluogsniu, pvz. grafitu. Išklojamasis daiktas paneriamas į elektrolitinį tirpalą, kur turi būti išklojamojo metalo jonų; daiktas sujungiamas su neigiamuoju elektros srovės poliumi. Elektrolizės metu, kaip ir galvanoplastikos atveju, teigiamieji metalo jonai-katonai eina katodo link, jam atiduoda savo teigiamąjį elektros įlydį, o metalo daleles nusodina elektrolitan įmerktame daikte. Elektros srovės šaltiniu imami galvaniniai elementai, akumulatoriai ir pastovios srovės elektr. mašinos nedidelėmis įtampomis. Svarbu, kad visos medžiagos būtų chemiškai grynos, metalo paviršiai švarūs, elektros srovės tankumas griežtai pastovus. Aptrauktieji daiktai apsaugomi nuo rūdijimo, nusitrynimo ir kt., o juos nugludinus ir nusvidinus, paviršiai įgyja žvilgantį arba matinį vaizdą. 1840 de la Rive tuo būdu paauksavo varį ir žalvarį; de Ruolzui pavyko išplėsti G. procesą; 1844 pradžia galvanostegìnės pramonės.

Galvanotaksė judriųjų mikroorganizmų reagavimas į elektros srovę, einančią tirpalu; elektros srovei veikiant, jie telkiasi prie teigiamojo arba neigiamojo elektrodo.

Galvanotechnika daiktų aptraukimas metaliniais sluogsniais elektrolizės proceso keliu. G. apima galvanoplastiką ir galvanostegiją.

Galvanotropizmas, arba elektrotropizmas, augalo organų judesiai, juos veikiant elektros srove. G. gali būti teigiamas arba neigiamas, žiūrint, į kurį elektros polių organas krypsta. G. judesius rodo, pvz. šaknys, kai dirvožemiu bei tirpalu leidžiama elektros srovė.

Galvė Trakų mst. ežeras, 2,5 km ilgio, ligi 1,5 km pločio, 371,2 ha ploto, su salomis 386,4 ha ploto; su juo betarpiškai jungiasi 4 ežerai: Skaistis (307,9 ha), Totoriškių, Luka, arba Bernardinų, ir Nerespinis; kartu su gretimu, bet jau kitame baseine esančiu, Akmenio ež. G. sudaro didelę Trakų ež. 11,2 km^2 bendro ploto grupę. G. ežere daugiau kaip 20 salų, 15,2 ha bendro ploto; didesniųjų salų vardai: Pilies, Raudinė, (Karyklė), Valka, Bunda, Boreikė, Deimantinė, Plytnyčia, dvi Vidurinės, Pirtis, Žvyrinė, Velnio, Karvinė, (Atkociškė), Bažnytėlė, Kiaulinė, Kastinė, dar Užuolka, Perkus, Sausaragė, Vilkašakė, Pagalė, Paberžė, Myžnė, Storietė. Pilies saloje D.L.K. Vytautas apie 1400 pastatė Trakų pilį, kuri mediniu tiltu buvo sujungta su krantu. Ežero pietinėje dalyje, tarp Totoriškių ir Bernardinų ež., pusiasalyje buvo kita pilis ir vienuolynas. Bažnytėlės saloje Vytautas buvo pastatęs cerkvę savo žmonai Julijonai. Ežeras garsus savo grožiu, gausiai lankomas ir naudojamas vandens spor-

Galvės ežeras ir Vytauto pilis

tui. G. ež. tyrimus atliko 1928 R. Kongiel ir E. Rakowski; didžiausias gylis 46,8 m rastas šiaurinėje ež. dalyje, vid. gylis 12,3 m; paviršiaus altituda 149,0 m nuo jūros lygio. Iš Skaisčio ež. teka Vosylytės upelis į Liutavariškės (Lentvario) kūdrą, iš kurios Saidė teka į Nerį. Yra ženklų, kad seniau G. ež. lygmuo buvo 1,2 m augštesnis; tada jis jungėsi su Akmenio ež., iš kurio teka Briežuolė, dėl to manoma, kad G. priklauso Briežuolės baseinui.

R. Kongiel ir *E. Rakowski,* Pomiary głębokości jezior Trockich 1929; *M. Znamierowska-Prüfferowa,* Rybołówstwo jezior Trockich 1930; *L. N(oreika),* Trakai. Galvės ežero salų vardai (Vairas 1914, 12 nr.); *P. Kraujelis,* Trakų pilis ir jos likimas 1924. *S. K.*

Galvena 1. linų sėklų galvelė, galvojas; 2. linų stiebo galai, šakutės, ant kurių auga galvelės; 3. galvos oda; 4. kaulo suneriamasis galas.

Galveniniai (Aspergillaceae) aukšliagrybių (Ascomycetes) klasės grybų šeima. Grybiena bespalvė bei silpnai spalvota, aukšliai smulkiuose kamuoliškuose vaisküniuose, aukšliuose 2–8 sporai. Minėtinos gentys: Thielavia, Penicillium, Aspergillus (galvenis).

Galveniniai grybai (Hymenomycetes) papėdinių (Basidiomycetes) klasės saprofitiniai ir parazitiniai grybai. Čia skiriami d r e b u t g r y b i a i (Tremellinae), k a r p a g r y b i a i (Thelephoreae), e ž i a g r y b i a i (Hydneae) ir kt. Jie reikšmingi žmogaus ekonomikoje, nemaža kenkėjų, pūdančių medžius, nuodingų, pvz. kempininių (Polyporeae), laiškagrybių (Agaricinae), kas be ko, ir naudingų, nes G.G. priklauso daugumas valgomųjų grybų.

Galvenis galveninių šeimos grybas. Žr. Aspergillus.

Galveston JAV Texas vlst. mst. ir uostas r. kopų salos gale, 48 mylios į p.r. nuo Houstono, prie Meksikos įlankos; 66.568 gyv. (1950). Pylimais sujungtas su žemynu, turi laivų statyklas ir didelius javų išvežimo elevatorius. Išvežama medvilnė, siera, kviečiai, miltai, metalai, cukrus. Mst. nuo jūros potvynių apsaugoti iš p. pusės padaryta 7,5 mylios ilgio ir 17 pėdų augščio betono siena, kuri yra 1,5 pėdos augštesnė už didžiausio ligi šiol įregistruoto potvynio vandens horizontą. Be to, miesto grindinys pakeltas nuo 1 ligi 15 pėdų. 1900 IX 8 miestą ištiko gamtinė katastrofa: 18 valandų pūtęs 216 km/val. greičiu uraganas nuo jūros sukėlė bangas, ligi 16 pėdų gylio apsėmusias mst. ir prigirdžiusias per 5000 gyv. Turto sunaikinta už maždaug 17 mil. dol. 1947 IV 16 gretimame Texas City uoste sprogo nitratu pakrautas laivas. Nuo sprogimo nukentėjo G. pramoningoji dalis ir žuvo 468 gyv. G. įkurtas ispanų apie 1782, ir pavadintas jų kolonijų administratoriaus Bernardo de Galvez garbei. Ligi 1821 čia viešpatavo jūrų plėšikas Jean Laffite. Vidaus karo metu G. buvo svarbiausias konfederatų uostas prie Meksikos įlankos. Nuo 1891 čia veikia Texas univ. medicinos fakultetas ir gailestingųjų seserų kolegija *A. B.*

Galvez Manuel (g. 1882) argentiniečių rašytojas, dramaturgas ir biografas. Profesijos advokatas, bet niekada savo profesijoje nepraktikavęs. Daug važinėjo po užsienius ir pagrindžiai pažino savo šalį. Kūryboje laikosi realizmo, kartais netgi natūralizmo. Linkęs prie istorinių ir biografinių temų. Savo romanuose kaip La Maestra Normal (1914) ir Nacha Regules (1919) smukmeniškai aprašo aplinką, kurioje gyvena ir veikia jų herojės, viena — mokyklinėje, kita — padugnių. Nacha Regules išversta į 11 kalbų ir turėjo nepaprasto pasisekimo. G. laimėjo daugelį pirmųjų premijų, ir buvo pristatytas Nobelio literatūros premijai. G. romanai rimti, ryškiai parašyti, meistriškai sukomponuoti, gausūs spalvingų aprašymų. Iš jo istorinių romanų minėtinas ciklas iš karo su Paragvajumi: Escenas de la guerra del Paraguay 3 tt. 1928–30 ir Los caminos de la muerte. *P. Gč.*

Galvydis-Bykauskas 1. J o n a s (1864 XII 3 Degesių k., Užpalių vls., Utenos aps. — 1942) generolas. Baigęs vidurinę miškininkystės mokyklą, įstojo į Petrapilio karo mokyklą, kurią baigė 1886. Tarnavo rusų kariuomenėje 87 pėstininkų ir 18 Sibiro šaulių pulkuose. 1915 pabaigoje buvo pulko vadu. Dalyvavo rusų japonų ir I pas. karuose. Rusų su vokiečiais kautynėse prie Lodzės Lenkijoje buvo sužeistas. 1918 iš Rusijos grįžo į Lietuvą ir savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę Vilniuje. 1918 XI 23 paskirtas 1 pėstininkų pulko vadu. 1918 bolševikams veržiantis į Lietuvą, G.-G. buvo paskirtas Vilniaus srities gynimo viršininku, tačiau lietuviams Vilniaus ginti neteko, nes Lietuvos kariuomenė tebebuvo tik savo organizacijos užuomazgoje ir ginklų teturėta vos 24 šautuvai. Laikinajai Lietuvos vyriausybei persikėlus į Kauną, G.-B. 1919 I 1 paskirtas Karo Mokyklos viršininku; ją jis sėkmingai suorganizavo. 1920 I 1 paskirtas 3 divizijos vadu, 1920 IV 9 — VII 7 laikinai ėjo kariuomenės vado pareigas. 1920 V 15 išrinktas Steigiamojo seimo nariu. 1921 vėl tapo Karo Mokyklos viršininku. 1926 išėjo į atsargą. G.-B. didžiausias rūpestis ir nuopelnas yra karininkų paruošimas Lietuvos kariuomenei. Jo raštų yra

J. Galvydis-Bykauskas

daug įdėta Mūsų Žinyne, kur jis rašė pėstininkų taktikos, šaudybos klausimais ir atsiminimus. 1939 parašė Komunizmas Ispanijoje. 1940 bolševikams okupavus Lietuvą, G.-B. buvo areštuotas ir kalintas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. Iš kalėjimo išėjo 1941 rusų vokiečių karui prasidėjus. Mirė 1942, palaidotas Raudondvaryje.

2. Kipras (1875 VIII 24 Doveinių k., Užpalių vls., Utenos aps. — 1947 V 5 Hamburge) pašto organizatorius, spaudos platintojas. Baigęs vidurinę mokyklą ir pašto telegrafo kursus, iš pradžių dirbo pašto žinyboje Rusijoje, I pas. karo metu lauko pašto viršininkas. 1917 grįžęs Lietuvon, paskirtas Lydos ir vėliau Vilniaus pašto viršininku. Lenkams okupavus Vilnių, perkeltas į Šiaulius pašto viršininku; čia, traukiantis bermontininkams, išgelbėjo Šiaulių paštą nuo išsprogdinimo. 1918 savo lėšomis nutiesė telegrafo telefono liniją nuo Šiaulių iki Telšių ir įsteigė pašto agentūras tame ruože. 1920 paskirtas paštų revizorium, reorganizavo ir steigė naujus paštus Lietuvoje. 1923–33 Kauno Pašto, Telefono ir Telegrafo viršininkas. 1925 įsteigė centrinę laikraščių ekspediciją ,Spauda' Kaune su 25 skyriais įvairiose Lietuvos vietose laikraščiams ir žurnalams platinti.

K. Galvydis-Bykauskas

Galvijai kaip ir kiti naminiai gyvuliai, kilę iš laukinių protėvių. Vieni tyrinėtojai (Nehring, Duerst, Hansen ir kt.) taria G. laukiniu protėviu buvus taurą (Bos primigenius Bojanus), gyvenusį visoje Europoje, š. Afrikoje, r. ir vidurinėje Azijoje, kiti (Rutimeyer, Keller, Adametz, Kronacher) teigia iš tauro kilus tik stambesniuosius G.: smulkesnieji, G. trumpesnėmis galvomis, esą kilę iš Bos brachyceros (trumparagiai). Adametzo manymu iš šių protėvių kilę ir Lietuvos vietinai G. G., po šuns, yra seniausiai prijaukinti naminiai gyvuliai, žinomi jau naujajame akmens amžiuje. Greičiausiai prijaukinimas yra įvykęs tuo pat metu keliose vietose, bet seniausiu centru laikytina Mesopotamija. Dabar G. yra daugiausia išplitę naminiai gyvuliai. Dėl klimatinių ir kitų aplinkos įtakų yra susidarę daug G. veislių. Jos skirstomos pagal kilmę, tobulumo laipsnį, geografinę vietą, produkcijos kryptį. Tuo būdu skiriamos: pieno, mėsos ir darbo G. veislės. Yra veislių, kur vienodai išvystytos dvi ar visos trys produktyvumo kryptys; tokios veislės vad. mišraus produktyvumo. Dar skiriamos augštumų ir žemumų G. veislės. Svarbiausios pieno G. veislės yra: olandų-fryzų, danų žalieji (fiunai), Vokietijos rytinių fryzų, Rytprūsių ir Švedijos olandai, angelnai, Jutlandijos juodmargiai, Amerikos juodmargiai-holšteinai, Jersey, Guernsey, Ayrshire, švedų žalmargiai. Mėsinių G. svarbiausias veisles yra išveisę anglai: trumparagiai (shorthorn), Herefordo, Škotijos Aberden-Angus ir Galloway veislės. Darbo G. veislių daugiausia sutinkama Rusijos, Vengrijos stepėse, Balkanų pusiasaly, Italijoje. Jie vad. pilkaisiais stepių G. (pvz. Ukrainos pilkieji G.). Mišraus produktyvumo G. svarbiausios veislės yra simentalai ir švicai (Šveicarija). Be kultūrinių G. veislių, yra dar vietinių galvijų, vienur daugiau suvienodintų, pagerintų, kitur dar gana mišrių, mažai ištobulintų.

Lietuvoje 1939 buvo 1.999.550 G., iš jų melžiamų karvių 805.450; 1941 buvo 1.103.550 G., jų tarpe 161.170 veršiukų, 206.930 vienmečių ir senesnių ir 735.450 melžiamų karvių. Daugumą sudarė vietiniai G.; jie savo plauku, išore ir produktyvumu labai mišrūs. Kūno sudėtis menka, turinti nemažų įvairių ydų. Apie jų pieningumą negalima tiksliai spręsti, nes laikymo ir šėrimo sąlygos buvo nevienodos. Apytikriais daviniais vidutinė vienos karvės metinė produkcija Lietuvoje galėjo būti apie 1600–1700 kg pieno. Pieno riebumas gana didelis ir dažniausiai siekia iki 4%. Iš kultūrinių veislių daugiausia buvo paplitę olandų (juodmargių) ir danų žalųjų veislių G., auginta švedų žalmargių ir švicų. Veislinių G. atranka ir gerinimu Lietuvoje rūpinosi Lietuvos Galvijų Auginimo ir Kontrolės Ratelių Sąjunga, remiama Žemės Ūkio Rūmų. *B. Šp.*

G. senojoje Lietuvoje. Istorinių laikų pradžioje G. ir jų ūkis Lietuvoje turėjo daugiau reikšmės, negu atskirų tyrinėtojų manoma (pvz. Lowmiański). Įvairiuose šaltiniuose yra žinių, kad XII–XIV a. Lietuva buvo gausi G. Juos mini Eiliuotinė Livonijos Kronika (senesnioji), Dusburgas, Posilgė, Wartbergė ir kt. Vėlesniems laikams žinių apie G. palyginti gausu įvairiuose dokumentuose ir inventoriuose. Tai liudija, kad G. ūkiui buvo skiriama daug reikšmės.

XIX a. pradžioje smulkaus žemės savininko (Užnemunėje) ir baudžiauninko pagrindinį turtą sudarė G.; pagal jaučių jungus ir G. ,galvas' buvo nustatomas ir ūkinis baudžiauninko pajėgumas. G. tuo metu sudarė ir iš namų einančio brolio ar tekančios mergaitės dalį. Ir pobaudžiaviniais laikais dar daug kur Lietuvoje buvo nustatyta 2 jungai jaučių ir 3–4 kiti G. bei didžioji dalis jų prieauglio mergaitei namininkei, kurios tėvai turėjo apie 25–30 ha ūkį. Po 1870 G. reikšmė, įsigalint daugiau grūdų ir linų ūkiui, pradeda mažėti. Išeinančiam broliui ir ištekančiai mergaitei G.

vietoje vis daugiau ir daugiau pinigais duodama, o G. tesudaro vien pasoginį priedą.

XIX a. gale dažnai G. dar buvo laikomi ne tik darbui, pardavimui ir pienui, bet ir mėšlui. Jei ūkininkas turėjo permažai G. savo ūkiui, jis imdavo kaimynų G. mitybai, — būtent už šėrimą ir priežiūrą jam palikdavo mėšlas. Pastaroji G. svarba, jų laikymas mėšlo reikalui, po 1925 prarado visuotinę reikšmę, nes Lietuva iš grūdų ūkio staiga pasuko į gyvulių ir pieno ūkį.

K. Jablonskis, Istorijos archyvas I; *H. Łowmiański,* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego I 1931; *Z. Ivinskis,* Geschichte des Bauernstandes in Litauen 1933. *A. Mž.*

Galvijų kontrolė. Jos tikslas nustatyti kiekvienos karvės metinę pieno produkciją, ištirti pieno riebumą, apskaičiuoti suvartotus pašarus ir jų apmokėjimą. Ūkininkas, norėdamas bandoje kontrolę atlikti, prisideda prie G.K. ratelio. Pas jį kartą per mėnesį atvykęs kontrolasistentas vieną parą dalyvauja prie karvių melžimų, pasveria kiekvienos karvės pieną ir paima pieno pavyzdžius, kuriuos ištyręs, nustato pieno riebumą. Gautasis paros pieno kiekis dauginamas iš dienų skaičiaus nuo vienos kontrolės ligi kitos. Žinant pieno riebumą, apskaičiuojama, kiek per tą laiką karvė pagamino pieno riebalų. Taip pat apskaičiuojama, kiek per tą patį laiką karvė suvartojo maisto medžiagų, jų kiekį išreiškiant pašariniais vienetais. Metų pabaigoje, sudėjus visų metuose atliktų kontrolių duomenis, gaunama metinė karvės pieno ir pieno riebalų produkcija, vidutinis pieno riebumas ir suvartotieji pašarai bei jų apmokėjimas. Iš to aiškėja, kurios karvės yra produktyvios, gerai suvartoja ir gerai apmoka pašarus, lygiai kaip paaiškėja, kurios neproduktyvios ar ūkiui nuostolingos. Pasiremiant kontrolės duomenimis, vykdoma galvijų atranka, racionalizuojamas šėrimas. G.K. pradėta 1895 Danijoje, 1897 Vokietijoje, 1898 Švedijoje ir Olandijoje. Lietuvoje G.K. bandyta organizuoti 1909 Panevėžio olandų veislės galvijų auginimo komiteto. 1911 prie Kauno žemės ūkio d-jos suorganizuota centrinė G.K. sąjunga. Tai buvo tik dvarininkų bandų kontrolė. Po I pas. karo G.K. pradėta vykdyti 1923 Lietuvos Olandų Veislės Galvijų Augintojų Sąjungos; 1924 įsteigta Lietuvos centrinė G.K. sąjunga, kuri 1933 perorganizuota į Lietuvos Galvijų ir Kontrolės Ratelių Sąjungą. 1939 pabaigoje Lietuvoje veikė 209 galvijų auginimo ir kontrolės rateliai, kuriuose buvo kontroliuojama 5900 bandų su 52.000 karvių, ir tai sudarė 7% visų melžiamųjų karvių (kaikuriose Danijos srityse apie 1940 — 50%, JAV 1942 — 3%). Vidutinė kontroliuojamos karvės metinė produkcija 1938–39 buvo 2825 kg pieno, vidutinis pieno riebumas 3,79%, pieno riebalų — 107,1 kg. *B. Šp.*

Galvinė (gud. golovščizna, lenk. głowszczyzna) senovės Lietuvoje įstatymu nustatytas atlyginimas už nužudyto asmens galvą, arba gyvybę. Teisme įrodžius žmogžudžio kaltę, žmogžudys turėjo būti baudžiamas mirtimi, o iš jo turto turėjo būti sumokama piniginė pabauda nukentėjusio asmens šeimai. 1588 Lietuvos Statute buvo nustatyta šitokia G.: už bajoro gyvybę 100 kapų grašių, už valstiečio gyvybę pagal jo padėtį nuo 20 ligi 60 kapų grašių, už miestiečio gyvybę pagal jo padėtį nuo 24 ligi 50 kapų grašių. Įvairios mažesnės piniginės pabaudos (gud. navezka, lenk. nawiaska) buvo nustatytos kaip atlyginimas, priteistas nukentėjusiam už žaizdas ir įvairius kūno sužalojimus. *K. Avž.*

Galvis ež. Onuškio vls., Trakų aps., 1 km į p.v. nuo Gudakiemio k., 19,6 ha ploto; į p. teka Spengla, Merkio deš. įtakas.

Galvočiai ties Lazdėnais, Pilakalnio aps., M. Lietuvoj. 1625 vadinosi Pašešupiai, 1660 Gelvazai.

Galvočius 1. mėnesinis mokslo žurnalas, kurį 1914 V išleido Chicagoje med. stud. A. Mantvydas. Buvo spausdinami straipsniai iš medicinos ir gretiminių sričių; 2. Mėnesinis Philadelphijos katalikų laikraštis, kurio nr. 1 pasirodė 1917 VI. Red. Ignacas Valančiūnas, Overbeck, Pa., St. Charles Seminary.

Galvokų miškas Papilio vls., Biržų aps., 129 ha. Valstybės nusavintas 1921 iš grafo A. Tiškevičiaus. Dirvožemis smėlio. Pušies medynai su egle, beržu. Sutinkama stirnų, lapių, barsiukų, juodųjų gandrų.

Galvomatis prietaisas galvai matuoti; kefalometras. Žr. Cefalometras.

Galvos danga. Lietuvių tautiniuose drabužiuose skiriamos mergaičių ir moterų G. D. Mergaitės dengdavo galvą tik pasipuošdamos, nors jų didžiausiu papuošimu buvo laikomos gražios kasos. Mergaičių G.D. sudarydavo rūtų vainikėlis, įvairūs kaspinai, juostelės, galionai, audekliniai graiželiai. Moterys visada turėdavo būti pridengta galva. Nuolat buvo nešiojamas kykas; išeidamos į žmones, apsigobdavo skepetaite, užsidėdavo nuometą, galvoraištį ir kt.

A. Tamošaitis, Lietuvių moterų tautiniai drabužiai (Sodžiaus menas VII–VIII 1939).

Galvosūkis 1. galvos sukimas, rūpestis; 2. galvos kvaitulys; 3. mįslė, rebus.

Galvūgalis lovos galas ar guolio vieta, kur galva dedama; suverstinėse lovose — pats vidurys, kur suduriamos gulinčiųjų galvos.

Gama (gr. gamma) 1. trečioji graikų raidyno raidė, savo pavadinimą gavusi iš semitų kalbų (plg. hebr. gīmel ‚kupranugaris'};

2. t a p y b o j e spalvų santykių pobūdis (pvz. šviesi G., šilta G.);

3. m u z i k o j e iš eilės tam tikra tvarka einančių aštuonių garsų forma. Dabartinė G. išsivystė iš bažnytinių tonų skalės, o bažnytiniai iš sen. graikų harmonijų, kurios savo ruožtu išsivystė iš graikų tetrachordų. Sen. Graikijoje VI a. pr. Kr. buvo vartojami keturiastyginiai muzikos instrumentai, vadinami tetrachordais. Jų kraštinės stygos visuomet buvo derinamos vienodai (jų skambesys atitikdavo mūsų kvartą), o dviejų vidurinių stygų derinimas keisdavosi pagal reikalą. Dėl tų skirtumų Graikijoje buvo žinomi trijų rūšių tetrachordai: diatoninis, chromatinis ir enharmoninis. Diatoniniai tetrachordai buvo trijų rūšių: lidinis (vartojamas Lidijoje), friginis (Frigijoje), dorinis (Doridoje). Pirmutiniojo tetrachordo formula C, D, E, F (pustonis viršuje), antrojo — D, E, F, G (pustonis vidury) ir trečiojo — E, F, G, A (pustonis apačioje). Kol deklamaciniame dainavime melodijos sukosi keturių garsų ribose, pakako vieno kurio tetrachordo, bet, kai ilgainiui melodijos plėtėsi, pradėta krūvon jungti po du to paties vardo tetrachordus. Jungiant buvo vartojami du būdai: s u d ė t i n i s ir s u j u n g t i n i s. Sudėtiniu būdu sudedant du tetrachordus, pasidaro viso tono tarpas, kurį vadindavo d i a c e f t i n i u t o n u. Tada susidarydavo aštuoni garsai, vadinami oktochordu, ir tai buvo oktava, arba harmonija. Tokių harmonijų buvo trys: lidinė (C, D, E, F, G, A, H, c; F–G diaceftinis tonas), friginė (D, E, F, G, A, H, c,d; G-A diaceftinis tonas) ir dorinė (E, F, G, A, H, c, d, e; A–H diaceftinis tonas). Sujungtiniame būde p a s k u t i n i s garsas pirmojo tetrachordo yra p i r m u o j u garsu to paties vardo sekančio, antrojo tetrachordo. Toks junginys sudaro septynis garsus, vad. heptachordu. Norėdami gauti visą oktavą, iš viršaus ar apačios pridėdavo diatoninį toną, taip pat vad. diaceftiniu tonu, nors jis nieko nejungė, bet tebuvo priedėlis. Jei pridėtas tonas buvo tetrachordo apačioje, tokios oktavos buvo vad. hipodorinėmis, hipolidinėmis ir t.t.; jei iš viršaus — hiperdorinėmis, hiperlidinėmis ir pn. Iš viso susidaro 9 harmonijos (3 autentiškos ir 6 išvestinės); atmetus pasikartojimus, lieka 7 harmonijos, kurios buvo vartojamos sen. Graikijoje. Išplitus Graikijoje krikščionybei, minėtosios harmonijos buvo paimtos pagrindu pradinėms giesmėms, kurias taip pat pasisavino ir kitų tautų krikščionys. Laiko būvyje daug tų harmonijų buvo pamiršta, kaikurios pakeistos. Iki XVI a. jau buvo nusistoję harmonijų pavadinimai, kurie skyrėsi nuo anksčiau suminėtųjų vardų. Tuomet jie buvo vadinami g r a i k i š k a i s, b a ž n y t i n i a i s ar g r e g o r i n i a i s t o n a i s, kurie atitiko dabartines skales, arba G. Paėmę dabartinę natūralinę minorinę G. nuo A–a, gausime eolinę, nuo H–h — hipofriginę, C–c — joninę, D–d — dorinę, E–e — friginę, F–f — lidinę ir t.t. Matome, kad eolinė yra dabartinė diatoninė natūralinė minorinė G., joninė — dabartinė diatoninė majorinė G. Kaip anksčiau minėtos harmonijos, taip ir dabartinės G. pagrinde turi du tetrachordus (I, II), tik dabartinė diatoninė majorinė G. turi du vienodus tetrachordus: apatinį (I) ir viršutinį (II). Paėmę nuo C, D, E, F, gausime I tetrachordą, pridėję G, A, H, c — II tetrachordą. Sustačius eilėn visus 8 tonus, gaunama: I žemutinė tonika, II žemutinis vedamasis tonas, III viršutinė medianta, IV subdominanta, V dominanta, VI žemutinė medianta, VII viršutinis vedamasis, VIII viršutinė tonika. Tarp III–IV ir VII–VIII visada diatoninėje majorinėje G. turi būti pustoniai. Tai tokia yra diatoninių majorinių G. formula. Laikantis tetrachordų tvarkos, vystomos kitos G. Paėmę C gamos II tetrachordą, pavertę jį į I–G, A, H, c ir pridėję naujus tonus iš viršaus d, e, f, g, gausime II tetrachordo naujos G. pabaigą. Sužymėję iš eilės skaičiais (I–VIII), nerasime reikalingo pustonio tarp VII–VIII, bet jis bus tarp VI–VII. Tokia tvarka einančios majorinės G. nepatenkins klausos, nes jos neturi būtino tarp VII–VIII pustonio. Reikalinga f toną diezu paaugštinti, kad būtų ta pati pustonių tvarka, kokia yra I tetrachorde. Ši G. turės vieną diezą, rašomą prie rakto. Ta pačia tvarka gausime gamą D su 2 diezais, A — 3, E — 4, H — 5, Fis — 6. Įsižiūrėję matysime, kad kiekvienos G. kvinta (V) duoda sekančios pradžią (pavadinimą), vienu ženklu daugiau. Bemolinės G. vystomos ta pačia tvarka, tik atžagariai: I tetrachordas pridedamas iš apačios, skaitant žemyn. Prie gamos C I tetrachordo f, e, d, c pridedamas II tetrachordas H, A, G, F. Šioje tvarkoje pustonis bus tarp IV–V, pridėję bemolį prie H, pažeminsime pustoniu, ir tarp III–IV gausime reikalingą pustonį. Šia tvarka einant, V visada bus II sekančios G. tetrachordu (žemyn). Prie rakto žymima F gamos 1 bemolis, B — 2, Es — 3, AS — 4, DES — 5, GES — 6. Skambinant Ges–6 bemolius ir Fis–6 diezus, teks skambinti tais pačiais pianino klavišais, nors jų rašyba ir vardai skirtingi. Toks gaidų santykis vadinamas e n h a r m o n i j a; Ais su 10 diezų bus lygi B–2 bemoliams, His — 12 diezų ir t.t. Be natūralinės diatoninės majorinės G. yra h a r m o n i n ė, kurioje būna pustoniu pažeminamas šeštasis (VI) tonas, pvz. G. C a vietoje skambinama as. Majorinė melodinė G. yra tada, kai šeštasis (VI) ir septintasis (VII) tonai pažeminami pustoniu, pvz. a–h vietoje bus as–b. Minorinė G. sudaroma nuo žemutinės madiantos (VI),

betkurios majorinės natūralinės G. Pvz. iš gamos C paėmus žemutinę mediantą (VI), bus A, ir vandinsis žemutine tonika (I). Nuo čia diatoniškai imami visi tonai, kokius turi gamos C aštuonių tonų (A–a) apimty. Skaičiais sužymėję nuo I(A)–VIII(a), žinosime, kur turi būti pustoniai, ir sužinosime diatoninės minorinės natūralinės G. formą. Tvarkydami tetrachordus nurodytu majorinės diatoninės gamos pavyzdžiu, gausime e — 1 diezą prie rakto, h — 2, fis — 3, cis — 4, gis — 5, dis — 6. Bemolinės: d — 1 bemolį, g — 2, c — 3, f — 4, b — 5, es — 6. Ženklai prie rakto žymimi tie patys, kokius turi majorinė diatoninė G., iš kurios išsivysto minorinė. Minorinė harmoninė G. skiriasi nuo natūralinės tuo, kad septintas (VII) tonas yra paaugštintas. Minorinė melodinė turi I tetrachordą natūralinės minorinės G. II natūralinės majorinės tetrachordą, keliantis į viršų ar leidžiantis žemyn, virsta natūraliniu minoru. Pasitaiką atsitiktiniai ženklai G. vidury prie rakto nerašomi. Chromatinė majorinė G. tarp pagrindinių G. tonų turi chromatinius pustonius: C–CIS, D–DIS, E, F–FIS, G–GIS, A, B–H, c; leidžiantis: c, H–B, A–AS, G, FIS–F, E–ES, D–DES, C. Chromatinė minorinė G. skamba ir rašoma kaip chromatinė majorinė. Chromatinė enharmoninė G. turi 22 pustonius, ir praktikoje beveik neįmanoma; teorijoje vartojama: C–CIS, DES–D–DIS, ES–E–EIS, FES–F–FIS, GES–G–GIS, AS–A–AIS, B–H–HIS, ces–c. Visų tonų G. turi 7 tonus: C, D, E, FIS, GIS, AIS, HIS. Praktikoje labai retai vartojama. Glinka operoje ‚Ruslanas ir Liudmila' pavartojo dviejose vietose: uvertiūros gale ir ketvirtajame veiksme chore ‚Pražus'. Vengrų G. skiriasi nuo harmoninės minorinės IV tono paaugštinimu. Škotų, arba kinų, G. (vadinamoji juodųjų klavišų G.) neturi pustonių, teturi 6 tonus: C, D, E, G, A, c. Dvylikatoninėje sistemoje G. remiasi kitokia tvarka, negu majorinė diatoninė G.; ją daugiau tiktų vadinti skale. Panašiai yra ir su ketvirtatoninės muzikos skale. Gamomis yra paremta visa mūsų laikų muzika. Ypač plačiai vartoja graikų bažnytines skales chorų dainose K. Banaitis ir Vl. Jakubėnas, nes mūsų liaudies dainų melodijos irgi paremtos tomis skalėmis.

I. Brazys, Apie tautines lietuvių dainų gaidas (melodijas) 1920; *L. Charpentier,* Aperçu historique sur le chant grégorien 1929; *D. Johner,* Kleine Choralschule 1932; *M. F. Bukofzer,* Studies in Mediaeval and Renaissance Music 1950. *J. Ž.*

Gama 1. José Basilio da (1740–1795) brazilų poetas, parašęs 1769 epopėją Uruguay, kur apdainavo portugalų kovas su indėnais, vietos gamtą ir atvaizdavo žiaurią europiečių kolonialinę politiką.

2. Vasco da (1469–1524 XII 24) portugalų jūrininkas keliautojas, vandens kelio Indijon atradėjas, betarpiškai supažindinęs Vakarus su p. ir r. Azijos gyvenimu ir kultūromis, daugiausia prisidėjęs Portugalijai iškilti į koloninę imperiją ir arabų–Levanto prekybinei galybei žlugti. Karaliaus Manuelio D. įsakytas, 1497 VII 8 trimis buriniais laiveliais išplaukė iš Rastello uosto prie Lisabonos ieškoti į Indiją kelio. XI 22 apiplaukė jis Gerosios Vilties ragą ir pasuko išilgai r. Afrikos krantų ligi 30° p. platumos, pro Mozambiką ir Natalį (jo pavadinta Terra natalis, nes aptikta per Kalėdas) ligi Melindės, kurią pasiekė 1498 IV 14, o V 20 pasiekė v. Indijos krante Kalikutą (Calicut). 1498 X 8 išplaukė atgal, ir 1499 IX grįžo Portugalijon, nes dėl arabų priešinimosi negalėjo įkurti prekybinės kolonijos. 1502–03 kaip 13 laivų laivyno admirolas išplaukė vėl Indijon, pakeliui Sofaloje ir Mozambike įkūrė prekybines kontoras bei karo tvirtoves ir prekių pilnais laivais grįžo Lisabonon. 1524 kaip vicekaralius išvyko Indijon, kur įst. naujas kolonijas ir organizavo administraciją, bet 1524 Kočine (r. Indijoje) mirė. Jo kūnas 1539 pargabentas Portugalijon ir palaidotas Vidigueiroje. G. pirmutinis sudarė Afrikos žemyno patikimus kontūrus ir išaiškino, kad Indijos vandenynas nėra uždara jūra. Jo žygius įamžino Camões Luziadoje.

Vasco da Gama

D. M. Telles da Gama, Le contre-amiral D. Vasco da G. 1902; *H. Plischke,* Vasco da G. ²1926; *A. Vireliūnas,* Vasco da G. (Kosmos 1925, 109–112); *C. von Rohr,* Neue Quellen zur zweiten Indienfahrt V. d. G.s 1939.

Gamala augštutinės Galilėjos sen. tvirtovės miestas, Judo Zealoto kilimo vieta. Žydų sukilimo metu (66–73) dėl savo patogios vietos buvo svarbi gynimosi bazė. Po ilgo ir sunkaus apsupimo 68 Vespasiano užimtas ir sugriautas. Tvirtovės griuvėsiai išlikę į r. nuo Jamlės.

Gamalėja Nikolaj Fedorovič (1859–1949) rusų mikrobiologas, Leningrado skiepijimo inst. direktorius, Medicinos mokslų akademijos narys. Kurį laiką dirbo pas Pasteurą Paryžiuje. 1888 surado paukščių choleros vibrioną. Išsp. Osnovy obščej bakteriologii 1899; Etiologija cholery 1893; Ospa i ospoprivivanije ²1907 ir kt.

Gamalielis 1. Vyresnysis I, rašto mokytojo Hilelio vaikaitis, paveldėjęs senelio ir tėvo turėtą titulą (rabbi), sinedrijono pirmininko vietą. I a. rašto žinovas ir mokytojas Jeruzalėje, mokęs apaštalą Povilą (Apd. 22, 3) ir užtaręs sinedrijone persekiojamus pirmuosius krikščionis (Apd. 5,

34–39). Priklausė prie farizėjų (žr.) sektos. Padavimas sako, kad jis apaštalų Petro ir Povilo buvęs pakrikštytas.

2. G. II, G. Vyresniojo vaikaitis, po Jeruzalės išgriovimo pasitraukęs į Jabnę (Jabneh), kuri, vadovaujant sinedrijono pirmininkui Johananui ben Zakai, išaugo į naują judaizmo centrą. Zakai mirus, G. II tapo jo įpėdiniu ir daug pasidarbavo žydų vienybei sustiprinti: pašalino tikybos vadų skilimą į Hilelio ir Šamajo mokyklas ir padėjo tvirtus pagrindus ne tik Palestinos, bet ir diasporos žydų vienybei. Nustatė 8 palaiminimų maldą, kurią kiekvienas žydas privalėjo kalbėti tris kartus per dieną.

Graetz, History of the Jews II 1927; *Bader,* G. The Jewish Spiritual Heroes I 1940.

Gamans Johann (1605—1684) jėzuitas, vienas iš pirmųjų bolandistų bendradarbių, tyrinėjęs atskirų kraštų, ypač Badeno srities Bažnyčios istoriją. Jo tyrinėjimus paskelbė bolandistai. Dillingene baigė tvarkyti jėzuito Philipp Fehnle nebaigtą veikalą apie Badeno markgrafų genealogiją. Tačiau didžiojo jo veikalo apie Mainzo arkivyskupų istoriją (Geschichte der Erzbischöfe von Mainz), prie kurio dirbo apie 30 metų, nemaža dalis žuvo, persikeliant per Maino upę.

C. Sommervogel, Bibliothèque de la Compagnie de Jesus III 1148–1150. *A. Lm.*

Gama γ spinduliai labai didelio dažnumo radiacija, spinduliuojanti iš radioaktyviųjų medžiagų. γ–spindulių bangos yra trumpesnės už kietųjų Röntgeno spindulių bangas. Žr. Radioaktyvumas.

Gamantlaukės miškas Rietavo vls., Telšių aps., 400 ha ploto, 8 km nuo Tverų. Spygliuočiai ir mišrūs medynai.

Gamba (it. Viola da gamba) 1. sen. šešiastygis muzikos instrumentas, violončelės pirmatakas; 2. vargonų balsas. Žr. Vargonai.

Gambara Veronica (1485–1550) italų poetė, Italijoje tebevertinama iki šių dienų. Ji savo politiniuose ir religiniuose eilėraščiuose sekė Petrarca ir Bembo. Išsp. eilėraščių rinkinius: Rime e lettere 1759,[2]1879; Sonetti amarosi inediti o rari 1890; Lettere inedite 1889.

C. de Courten, V. G. 2 tt. 1934–35.

Gambetta Léon Michel (1838–1882) prancūzų politikas. Baigęs Paryžiuje École de Droit, G. ėmė advokatauti ir pasižymėjo kaip geras kalbėtojas politinėse bylose. Išgarsino jį Delesclusės gynimas 1868, ir 1869 G. buvo išrinktas parlamento nariu. Čia jis ėmė kovoti su Napoleono III režimu ir reikalauti respublikos; jis vadovavo kairiajam respublikonų sparnui. Kartu su Thiersu priešinosi karui su Prūsija, bet, karui prasidėjus, rėmė vyriausybę. Po Sedano jo pasiūlymu parlamentas paskelbė Bonapartų dinastiją nuverstą ir paskyrė laikinąją vyriausybę. G. pasiėmė vid. reikalų ministerio pareigas. Bet, vokiečiams apsiautus Paryžių, XII 2 jis balionu išlėkė iš Paryžiaus į Toursą, kur buvo vyriausybės delegacija ir pasidarė tos delegacijos, faktiškai vyriausybės, galva. G. skelbė žūtbūtinį karą su vokiečiais ir organizavo naujas kariuomenes. Bet, kai įsigalėjo taikos šalininkai ir tautinis Bordeaux susirinkimas taikos sąlygas priėmė (1871 III 1), G. išsipareigojo. Tik 1871 VI G. antrąsyk išrinktas į tautinį susirinkimą, pasišovė tvarkyti respublikonų partiją. Susidėjęs su buvusiu savo priešininku Thiersu, respublikos prezidentu, G. jai vadovavo, kovojo su monarchistais dėl švietimo ir kariuomenės reformų; važinėdamas po kraštą, dėstė ir aiškino respublikonų programą. Mac Mahoną prezidentu išrinkus (1873), G. pradėjo smarkią kovą su jo remiamais monarchistais ir su juo pačiu. Jam pasisekė prikalbinti respublikonus tautiniam susirinkimui steigiamojo teises pripažinti, ir 1875 I 31 steigiamasis susirinkimas vieno balso dauguma paskelbė Prancūziją respublika. Dar svarbesnė buvo G. kova su monarchistus remiančia kunigija. Kai Mac-Mahon išpareigojo J. Simono ministerių kabinetą (1877 V 16) ir paskyrė katalikinį monarchistų kabinetą, G. puolė patį prezidentą. Prezidentui paleidus atstovų tarybą, G. pasiūlymu respublikonų partija manifestu kreipėsi į tautą, ir nauji rinkimai davė respublikonams daugumą. Kad ir Mac-Mahon neatsistatydino, kaip reikalavo už tai teisman patrauktas G., ir nepavedė G. sudaryti ministerių kabineto, betgi moraliai G. laimėjo. 1879, Mac-Mahonui išsipareigojus, G. atsisakė nuo savo kandidatūros, kuri nevisų respublikonų buvo pritariama, ir pasiūlė Grévy. Pastarasis nedrįso G. prašyti kabineto sudaryti, bet atstovų taryba išsirinko jį pirmininku. Kadangi G. tebeturėjo lemiamąją įtaką respublikonų partijai ir nesiribojo pasyviu pirmininko vaidmeniu, padėtis pasidarė kebli. Priešai kaltino G. intrigomis, slaptu veikimu vyriausybės, diktatoriškumu, o jo popularumas krašte vis augo. Naujoji atstovų taryba Grévy privertė pavesti G. sudaryti kabinetą. Tas kabinetas (1881 XII 14 — 1882 I 30) pasiūlė parlamentui konstitucijos ir rinkimų reformą, bet, negavęs jo pritarimo, turėjo atsistatydinti. Mažiau kaip po metų G. mirė neišaiškintomis aplinkybėmis. Jo kalbas ir kt. išleido J. Reinachas Discours 11 tt. 1881

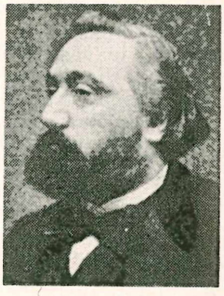
L. Gambetta

–85; Dépêches 2 tt. 1886–91; Lettres 1909.

J. Reinach, G. Histoire et doctrine du ministère G. 1884; (") La vie politique de G. 1918; *Deschanel,* G. 1919; *H. Stannard,* G. and the Foundation of the Third Republic 1921; *J. P. T. Bury,* G. and the National Defence 1936; *K. L. Tank,* G. 1937; *E. Laborthe,* G. et ses amis 1938.

Gambija (ar. Ba-Dimma) 1. v. Afrikos upė, 1200 km ilgio, baseino plotas 182.000 km^2, vid. debitas 900 m^3/sek. Išteka iš Futa–Džalono kalnų Prancūzijos Gvinėjoje ir teka per britų G. koloniją. Lietinguoju metu (VI–XI) tinka laivybai ligi 800 km nuo žiočių. G. aptiko portugalai apie 1446, o 1455 ją pirmasis tyrinėjo venecietis Alvise da Ca Da Mosto. 1795 ir 1805 skotas Mungo Park tyrinėjo jos baseiną ir gretimąsias v. Afrikos sritis, o 1818 prancūzas Gaspard Mollien aptiko jos versmes.

2. anglų kolonija ir protektoratas v. Afrikoje, abipus Gambijos žemupio. G. kolonija prie Bathursto yra 179 km^2, o G. protektoratas 10.267 km^2; apie 273.000 gyv. (1950). Adm. centras Bathurst. Pajūry klimatas malonus sausajame periode (XII-V), toliau nuo vandenyno karštas. Svarbiausi produktai yra žemės riešutai ir kasava.

Gambiras (lot. Gambir-Catechu, Catechu pallidum arba Terra japonica) vaistinė medžiaga, gaminama iš Uncaria Gambir Roxb. augalo, Rubiaceae šeimos, augančio Malakoje, Singapūre, Sumatroje ir Javoje. Iš G. vaistinėse gaminama Tinctura Catechu. Vartojamas technikos reikalams ir odų gamyboje. Indijoje vartojamas kramtomai masei gaminti.

Gambitas (it. il gambetto ‚pakoja, pamina') šachmatų lošime reiškia partiją, kurioje pirmaisiais ėjimais viena pusė aukoja kitai pėstininką arba figūrą, norėdama įsigyti idealią, arba pozicinę, persvarą, ‚pakišant priešui koją'. Šachmatų teorija ir praktika rodo, kad nevisada G. yra vainikuojama pasisekimu, ir todėl rimtame lošime G. yra vengiamas. Įvairios partijų pradžios arba G. vad. jų išradėjų pavardėmis, pvz. Salvio G., Muzio G., Allgaiero G., Cochrane G., Kieserickio G., Evanso G.

Gambrinas (Gambrinus) pasakiškasis Flandrijos karalius, Karolio D. bendralaikis, laikomas alaus išradėju ir aludininkų globėju. Pasakojimas apie G. atsirado apie XVI a. vidurį. Vaizduojamas su putojančiu alaus kaušu rankoje.

Gambusia affinis (isp. ‚menkniekis') kaulingųjų žuvų rūšis, gyvenanti Š. Amerikos pietinėje dalyje. Patinas apie 3 m ilgio, patelė — apie 6 m.

Gamelanas, gamelangas, javiečių ir baliečių orkestras, sudarytas iš 20 ir daugiau muzikos instrumentų: gongo, metalofono, ksilofono, būgnų ir kt.

J. Kunst, De toonkunst van Java 1934.

Gamelin Maurice Gustave (g. 1872) prc. generolas. Per I pas. karą kovose Argonne ir prie Verdun'o vadovavo IX divizijai. Tarpkariniuose metuose vadovavo daugeliui prancūzų kariuomenės junginių, ir 1931 paskirtas prancūzų kariuomenės Vyriausiojo štabo viršininku. II pas. karui prasidėjus, 1939 G. tapo prancūzų vyriausiu karo vadu. Pasitikėdamas Maginot linijos įtvirtinimais, karą kariavo vien gindamasis. 1940 vokiečiams pralaužus prancūzų įtvirtinimus ir smarkiai spaudžiant šiaurėje, 1940 V 19 G. nuo vyr. karo vado pareigų buvo atleistas ir už nepasisekimą nuteistas. Iki 1943 buvo laikomas prancūzų, o iki karo pabaigos vokiečių kalėjime. Išsp. atsiminimus Servir 3 tt. 1947.

Gamėnai k. Papilės vls., Šiaulių aps.

G. m i š k a s 717 ha, 4 km nuo Papilės, 1 km nuo Ventos upės. Dirvožemis priemolio, priesmėlio. Vyrauja eglynai su drebule, beržu, juodalksniu. Bonitetas II. Laikosi lapės, tetervinai.

Gamenta upelis Žaslių vls., Trakų aps., Laukystos (Neries) deš. įtakas, 10,9 km ilgio; vanduo dirbtinai nukreiptas Tridešimties upeliu į Zūbiškių malūną.

Gameta (gr.) subrendusi lytinė ląstelė. G. esti judančios ir nejudančios. Susijungus dviem G., susidaro viena ląstelė — zigota, iš kurios išsivysto naujas organizmas. Įvairių organizmų G. esti įvairios formos. Vienuose organizmuose susiliejančios G. būna išorėje vienodos (izogametos), kituose skirtingos moteriškosios ir vyriškosios (heterogametos). Didžiausio susijungiančių G. skirtingumo atveju moteriškoji G. vad. kiaušinėliu (ovum), vyriškoji — spermatozoidu. Normaliai G. esti haploidinis chromozomų skaičius, bet kartais pasitaiko neredukuotosios G. su diploidiniu chromozomų skaičiumi. G.susidarymas, arba gametogenezė, įvairiuose organizmuose vyksta įvairiai. Kartais iš G. gali išsivystyti naujas organizmas, prieš tai neįvykus susijungimui su kita G.

Gametofitas (gr.), arba lytinė generacija augalų, kurie dauginasi gametomis, priešingai sporofitui. G. turi rudieji (Phaeophyceae) ir raudonieji (Phodophyceae) dumbliai, kaikurie grybai ir visi stiebiniai augalai. Kaikurių augalų G. yra vienodos išvaizdos su sporofitu, bet dažniausiai skirtingos. Paprastesnės organizacijos augalai turi didelį G. ir mažą, kartais nesavarankiškai gyvenantį, sporofitą, o augštesnieji didelį sporofitą ir visiškai mažą, tik iš kelių ląstelių, G. Didelį G. turi pvz. samaniniai augalai, mažą vad. polaiškį stiebiniai induočiai. Plikasėklių (Gymnospermae) G. susidaro iš kelių ląstelių ant sporofito, o gaubtasėklių (Angiospermae) iš kelių branduolių.

Gamyba ekonominių vertybių ar gėrybių gaminimas, tų gėrybių pritaikymas žmogaus reikmėms tenkinti, produkcija. G. procesas nekuria naujos medžiagos arba

naujos energijos fizine prasme, o tik gamtoje esamą medžiagą ir energiją apdoroja arba pakeičia jų formą ar savybes, paruošdamas jas žmogui vartoti arba naudotis ir tuo būdu sukurdamas naują ekonominę vertę. Ekonomine prasme G. apima ne tik pramonės, amatų ir žemės ūkio produkciją, bet taip pat ir laisvųjų profesijų ir kredito, tarpininkavimo ir kt. įmonių bei įstaigų patarnavimus, prekybą, transportą, sandėliavimą ir kt. ūkinį veikimą, kuris sukuria naują ekonominę vertę arba pakelia esamos gėrybės naudingumą vietos arba laiko perspektyvoje. Pagrindiniai G. veiksniai yra gamta, darbas ir kapitalas. Gamta teikia G. erdvę, žaliavas ir pirminę (oro, saulės ir vandens) energiją; darbas įjungia žmogaus protinį ir fizinį veikimą; kapitalas apima G. priemones — mašinas, pastatus, įrengimus ir įrankius, o moderniame ūkyje taip pat ir nedaiktines vertybes — firmą, patentus ir privilegijas. Šiais laikais šalutinių G. veiksnių kategorijai priskiriama įmonės vadovavimas, valdžios funkcija (teisių apsauga, konkurencijos regulavimas, koordinavimas) ir pinigai. Pagrindinių veiksnių reikšmė G. procese įvairuoja vietos ir laiko požiūriais. Primityviame ūkyje vyrauja gamta ir darbas, o jų santykį lemia vietos sąlygos: juo dosnesnė gamta, juo mažiau darbo turi įdėti žmogus savo reikmėms patenkinti ir atvirkščiai. Amato ūkyje, žmogui išmokus pasigaminti įrankių ir jais naudotis, padidėja darbo reikšmė. Dabarties ūkyje vyrauja kapitalas: mokslo pažanga, modernios mechanizuotos priemonės, ir technologija ne tik pakeičia žmogaus darbą, bet ir sintetiniu būdu pagamina pakaitalų žaliavoms, kurių trūksta gamtoje G. nuolat plečiasi ir intensyvėja. Jos vystymosi akstinai — gyventojų dauginimasis ir žmogaus reikmių daugėjimas, civilizacijai kylant ir augštesnio gyvenimo standarto siekiant. *J. Pln.*

Gamybinis kreditas yra rūšis kredito, skiriamo gamybos tikslams. Žr. Kreditas.

Gamillscheg Ernst (g. 1887) romanistas. Nuo 1916 Innsbrucko, nuo 1925 Berlyno ir nuo 1946 Tübingeno univ. prof. Vienas iš vadovaujamųjų romanų kalbų tyrinėtojų Vokietijoje. Issp. Studien zur Vorgeschichte einer romanischen Tempuslehre 1912; Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache 1926–29; Romania Germanica 3 tt. 1934–36; Germanische Siedlungen in Belgien und Nord-Frankreich I 1937; Französische Bedeutungslehre 1951 ir kt.

Gaminys pagamintas daiktas, dirbinys, produktas, skirtas vartoti.

Gamintojas žmogus, kuris gamina prekes (gėrybes) vartoti. Priešprieša vartotojas (žr.).

Gamintojų bendrovės yra kooperacinės verslovės, kurias sukuria smulkūs gamintojai, norėdami perdirbti savo gamybos produktus. Iš tokių gamintojų kooperatyvų Lietuvoje labiausiai buvo paplitusios pieno perdirbimo bendrovės. Žr. Kooperacija.

Gammaridae vėžiagyvių šeima iš Amphipoda pobūrio. Lieknas šonuose, suplotas ir lanku išlenktas kūnas yra pilkšvai baltos spalvos, bet kūno spalva gali prisitaikyti substrato spalvai. Labiausiai paplitęs Gammarus pulex L., gyvenąs gėluose tekančiuose vandenyse Europoje. G. marinus Leach. Europos jūrose. G. locusta L. gyvena Arktiniame ir Atlanto vandenynuose ir Viduržemio jūroje. G. sudaro daugeliui žuvų maistą ir, kaip striktas, vartojamas žuvims gaudyti. Giliuose šuliniuose ir požeminiuose vandenyse gyvena gentis Niphargus.

Gamogonija (gr.) susidarymas gametų (žr.), kurios apsivaisindamos susijungia su zigota.

Gamrat Piotr (1487–1545) politikas ir bažnyčios veikėjas Lenkijoje. G. prasimušė remiamas E. Ciołko ir karalienės Bonos. 1518 įšv. kunigu, 1519 Plocko prelatas scholastikas, 1522 Viškovo klebonas ir Pultusko archidiakonas. Palikęs Krokuvos kapitulos nariu, jis suartėjo su karaliaus rūmais, ir, Bonos remiamas, netrukus gavo Kameneco, 1536 Pšemišlio, 1537 Plocko, 1538 Krokuvos vyskupiją, 1541 Gniezno arkivyskupiją, išimties keliu kartu likdamas ir Krokuvos vyskupu. Bona jį vertino ir rėmė kaip artimiausią savo politikos bei intrigų padėjėją ir savo partijos vadą. G. sudarė organizaciją kovai su protestantizmu ir rėmė mokslą bei literatūrą.

Gams Helmut (g. 1893) šveicarų botanikas, Innsbrucko univ. prof. Parašė eilę darbų iš augalų geografijos, fitosociologijos, apie durpynus, augalijos istoriją ir samanas. 1926 aplankė Lietuvą. Straipsnyje: Mežlednikovaja pichta v Litve 1929 jis nustatė kėnio (Abies) dulkeles interglaciale iš Anykščių. Veikale apie Zehlan durpyną Rytprūsiuose (Geschichte, Aufbau und Pflanzendecke des Zehlanbruches 1929) liečia ir Lietuvos teritoriją. Kiti darbai: Prinzipienfragen der Vegetationsforschung 1918; Postglaziale Klimaänderungen und Erdkrustenbewegungen in Mitteleuropa 1923 (drauge su R. Nordhagenu); Die Vegetation des Grossglocknergebiets 1936; Flora von Osteuropa 1950 ir kt.

Gamta, arba natūra, yra visa tai, ką žmogus junta savo juslėmis, t. y. apčiuopiamas medžiaginis pasaulis su visais savo reiškiniais, kuriuos tyrinėja gamtos mokslai. Skirtina G., išorinė natūra, nuo p r i g i m t i e s ,prigimimo, vidinės natūros', kurią tyrinėja psichologija. Pats žodis G. pažįstamas jau nuo XVI a.; pvz. M. Daukšos postilėje dažnai vartojama g a m t a

,dorybė'. G a m t a ,natūra' buvo pradėta vartoti tik pastaraisiais šimtmečiais.

Gamta gamtos mokslų žurnalas, leistas Lietuvos Gamtininkų D-jos 1936–40. Ėjo 6 kartus per metus. Žurnale buvo spausdinami straipsniai iš astronomijos, fizikos, geofizikos, biologijos, geologijos, botanikos, zoologijos ir kt. gamtos mokslų srities. Redagavo A. Žvironas (1936 nr 1–4 ir 1938 nr. 12) ir J. Dagys (1937–38 nr. 5–11). 1944 atgaivintas ir jau buvo surinktas vienas numeris, bet antroji bolševikų okupacija sutrukdė jo pasirodymą.

Gamtininkas gamtos mokslų specialistas, gamtos tyrinėtojas.

Gamtinis folkloras pirmykščio žmogaus gamtamokslis, išreikštas tikėjimuose, sakmėse, dainose ir papročiuose. Liaudies kosmogonija ir kosmologija, arba mokslas apie pasaulio sukūrimą ir jo sutvarkymą, galima pažinti iš ,kilmės sakmių' (vok. Ursprungssagen, ag. legends of origin). Tokios sakmės aiškina, kaip buvę sukurta žemė, kalnai ir upės, akmenys ir ugnis, kiti dangaus kūnai (saulė, mėnulis ir žvaigždės), kaip buvo sukurti pirmieji žmonės, jų fizinių ir dvasinių ypatybių kilmė, pagaliau, kaip atsirado tam tikri gyvuliai ir augalai ir jiems būdingos savybės. Tos sakmės, viską beaiškindamos, nueina net iki smulkmenų, pvz. aiškina, kodėl skruzdėlė atrodo persmaugta, o voras turi kuprą; kodėl plekšnė turi kreivą snukį; kodėl moterys visados neturi laiko ir pn. Daugelis tų sakmių yra plačiai pasklidusios, — kitaip tariant, tarptautinės. Kitos jų yra vietinės kilmės, pvz. rūtos kilmė (iš Kristaus kraujo lašų). Biblijos įtaka matyti daugelyje šios rūšies sakmių, tačiau yra ir visiškai kitaip aiškinančių žemės ar žmonių kūrimą, negu Biblija aiškina. Kaikurių pirmykščių tautų mitai turi tam tikro tolimo panašumo su Biblija, nors nėra duomenų, kad krikščionybė ir jos misininkai būtų galėję padaryti įtakos.

Pagarba gamtos elementams ir reiškiniams sudaro pirmykščių religijų pagrindą. Vienur vyrauja ugnies ar griaustinio, kitur saulės ar mėnulio, dangaus skliauto, žemės ar tam tikrų gyvulių garbinimas. Kalnai ir akmenys, vanduo, medžiai irgi yra gerbiami daugelio pirmykščių religijų. Visus šiuos gamtos kūnus, elementus ir reiškinius daugiau mažiau gerbė ir senovės lietuviai. Tas gerbimas kilo dėl dvejopos priežasties: baimės jausmo ir savotiško giminystės pajautimo su visa gamta, ypač gyvąja — augalais ir gyvuliais. Magiški žmonių pasivertimai į gyvulius, dažniau į paukščius ar medžius, nuolat minimi mūsų pasakose ir dainose. Žmogus gali kalbėti su gyvuliais ir medžiais, kaip su sau lygiomis būtybėmis. Yra graži lietuvių daina, kurioj našlaitė, neturinti nei tėvo motinos, nei brolių seselių, pasiguodžia tuo, kad mėnulis jai būsiąs tėvelis, saulė — motulė, sietynas — brolelis, žvaigždė — seselė. Kitoje dainoje našlaitė prašo liepytėlę būti jai motinėle, o ąžuolėlį — tėveliu. Tai daugiau, negu paprastos poetinės priemonės arba alegorijos. Aiškios ribos tarp gamtos kūnų ir žmogaus kaip ir nėra: ji pradingsta, viskas susilieja į vieną didžiulį kosmą, kuriame žmogus yra tik viena jo dalis. Medžiai ir gyvuliai jaučia taip pat, kaip žmogus, džiaugiasi ir liūdi. Būdamas gamtos vaikas, senovės lietuvis nesididžiavo savo žmogišku prakilnumu, bet jautėsi draugas ir brolis visai gamtai, dangaus kūnams, medžiams ir paukščiams.

Lietuvis mokėjo džiaugtis gamta ir jos grožiu. Dainų pradžioje dažnai duodami labai plastiški ir nuotaikingi gamtos vaizdai, kaip savotiška įžanga, teikianti rėmus visam tolimesniam veiksmui ir išreiškianti dainininko nuotaiką, kuri perduodama klausytojui, ir jis atitinkamai paruošiamas visiems tolimesniems įvykiams, dainoj vystomiems priimti ir pergyventi. Daug yra paralelinių dainų: pirmoji dalis pasakoja kokį nuotykį su medžiu ar paukščiu, vakarine žvaigžde ir mėnuliu, o antroji — panašius įvykius žmonių tarpe.

Oro ir ateities spėjimai iš gamtos reiškinių yra labai gausūs. Jie paprastai yra paremti analogijos, arba panašybės, dėsniu. Žemdirbiai labai daug dėmesio kreipdavo į mėnulio atmainas. Apskritai galioja dėsnis, kad varpinius javus, ypač vasarojų, reikia sėti jauname mėnesyje, nes jie auga žemės paviršiuje, o šakniavaisius reikią sodinti sename mėnesyje. Išimtys: rugius reikią sėti sename mėnesyje, kad būtų tvirtesnės šaknys, taip pat žirnius ir kitus ankštinius, nes jauname mėnesyje pasėti jie vis žydėsią ir nemegsią ankščių. Žmonės mano, kad mėnulis skatinąs žemės paviršiuje augančių dalių (stiebų, lapų, varpų) vešlumą. Apskritai, nėra nei vieno ūkiško darbo, kurį pradedant, nebūtų atsižvelgiama į mėnulio atmainas. Visur taikomas panašumo dėsnis; pvz. jauname mėnesyje atsivesti gyvuliai esą silpni ir netinką veislei; reikia pilnatyje skersti kiaules, tada į puodą įdėta mėsa ne susitraukianti, bet išbrinkstanti, ir pn.

O. Dähnhardt, Natursagen 1907–1912; *J. G. Frazer*, Folklore in the Old Testament 1918; ('') The Worship of Nature 1926; *J. Elisonas*, Dievas senelis, pasakos apie negyvos gamtos kūnų, gyvulių, augalų atsiradimą (Mūsų Tautosaka IX 1935); ('') Gamtos garsų pamėgdžiojimai lietuvių tautosakoje (Tautosakos Darbai VI 1939); *J. Balys*, Lietuvių liaudies sakmės I 1940; ('') Saulinės dainos (Gimtasai Kraštas nr. 31 1943); ('') Tautosaka apie dangų 1951. *J. B.*

Gamtos apsauga. Jos tikslas išlaikyti nepakeistus senovės laikų gamtos kūrinius, kurie dėl žmogaus veiklos ar kitų priežasčių nuolat kinta arba nyksta. Tokie gam-

tos objektai naujesniaisiais laikais vad. gamtos paminklais. Juos sudaro tam tikras žemėvaizdis su įžymia augalų bei gyvių bendruomene arba atskiros augalų ir gyvių rūšys, kurioms gręsia pavojus išnykti, arba net atskiri medžiai, pasižymį savo grožiu, didumu arba amžiumi. Taip pat gamtos paminklais gali būti būdingi akmenys, šaltiniai, olos, ežerai ir kt., svarbūs dėl jų mokslinės, istorinės, estetinės reikšmės. Senovėje miškai buvo saugomi religiniais sumetimais. G.A. plotais vad. tokios krašto vietos, kur visa gamta skelbiama neliečiama arba jos naudojimas suvaržomas, pvz. draudžiama keisti žemės profilį, bet leidžiama medžioti ir žūklauti ir t.t. Tokie plotai dažnai vad. tautos, arba nacionaliniais, parkais. G.A. plotų daug įst. po I pas. karo (Vokietijoje yra apie 500, didžiausias 370 km²). Lietuvoje apsaugos plotų tarpe pažymėtini: Žuvinto ežeras (apie 1000 ha) su jo pakraščiais ir Kamšos miškas (apie 120 ha). Šiuose abiejuose plotuose saugomi tik žinduoliai ir paukščiai. Didžiausi pasaulio tautos parkai yra šie: Š. Amerikos Yellowston Park 8800 km², Kanadoje Banff Park 10.000 km², Argentinoje Argentinos Šveicarija 7850 km², Australijoje fiordai Sounds of Otago 5500 km², p. Afrikos Sąjungoje Krügerio parkas 20.000 km², Švedijoje Sarek Park 1900 km² ir kt. G.A. tvarkyti daugelyje kraštų išleisti G.A. įstatymai, pagal kuriuos žemės plotai, turį gamtos paminklų pobūdį, gali būti nusavinami arba globojami, aprėžiamos savininkų teisės. Globojamųjų žinduolių pavyzdžiu gali būti stumbras ir bizonas, kaikurios raganosių rūšys, jūrų ūdra, kaikuriuose Europos kraštuose lokys ir lūšis; iš paukščių Vokietija ir Šveicarija globojo erelius, didįjį apuoką, gulbes. Lietuvoje buvo globojamas baltasis tetervinas, danielius, lūšis ir bebras. Kaikuriuose Vokietijos kraštuose draudžiama naikinti žalčius, vėžlius, gluodenas. Tirštai gyvenamuose kraštuose, kur naikinimo pavojus gresia gražiems augalams, G.A. įstatymas apsaugo daugybę jų rūšių, ypač anksti pavasarį žydinčių. Pvz. Vokietijoje draudžiama skinti šilagėles, žibuokles, raktelius, plėštlungius, burbuliukus ir kt. G.A. pavyko išgelbėti kaikurias beveik išnykusias gyvulių rūšis, pvz. stumbrą, kurių po I pas. karo išliko tik zoologijos soduose 59 (1929), o vėliau išaugo ligi 100 galvų (1938). 1889 bizonų buvo vos tik 635, o dabar yra jų daugiau kaip 18.000. Lietuvoje po I pas. karo buvo vos 40 briedžių, o 1939 jau 333. Be žinduolių, didžiausias naikinimo pavojus gresia paukščiams, todėl kaikurių rūšių skaičius be pertraukos mažėja. Priežastis — žmogaus daromi pakeitimai gamtoje: kirtimai, sausinimai, visokie techniniai įrengimai, kaip telefono ir telegrafo laidai, radijo antenos, jūrų švyturiai, naftos ir aliejaus likučiai iš motorlaivių ir kt. Masinis paukščių gaudymas traukimo metu (ypač Italijoje ir š. Afrikoje), plunksnų pareikalavimas moteriškiems papuošalams (svarbiausia dausos paukščių nykimo priežastis), kenksmingųjų vabzdžių nuodijimas — yra taip pat svarbūs paukščių nykimo veiksniai. Kadangi daugelis paukščių atlieka tolimas keliones, tai jiems apsaugoti daromi tarptautiniai paukščių apsaugos kongresai. Juose jau pavyko susitarti dėl kaikurių paukščių keleivių medžioklės suvaržymų. Daromos pastangos pakeisti kaikuriuos paukščiams pavojingus techninius įrengimus.

Gamtos Draugas popularus gamtos mokslų žurnalas, prof. Pr. Dovydaičio leistas kas mėnesį 1930–37 kaip priedas prie žurnalų Kosmos ir Ateitis. 1933-37 buvo spausdinama Stp. Kolupailos Medžiaga Nemuno monografijai. To žurnalo vardu Pr. Dovydaitis nuo 1931 kasmet rengė ateitininkų ekskursijas garlaiviu iš Kauno į Klaipėdą, kur būdavo lankomos istorinės panemunės vietos.

Gamtos mokslai bendrinis vardas, kuriuo vadinami mokslai, savo dalyku turį gamtinę tikrovę. G.M. priklauso: matematika, astronomija, fizika, chemija, geologija, biologija ir kt. Žr. Mokslai.

Gamtos paminklai žr. Gamtos apsauga.

Gamtos Tyrimo Stotis įstaiga, įkurta 1919 VIII 1 Žemės Ūkio ministerijos Lietuvos gamtai tirti; vėliau perduota Švietimo ministerijai. Pagal G.T.S. statutą, įsikūrus universitetui, ji turėjo jam atitekti ir atstoti jo zoologijos kabinetą; tai vėliau ir įvykdyta. Svarbiausi G.T.S. darbai buvo fauninio pobūdžio; buvo tiriama Lietuvos gyvūnija, nustatomos ir renkamos jos plote gyvenančios gyvių rūšys. Surinktas nemažas jų rinkinys, ypač žinduolių ir vabzdžių, sudarė Lietuvos, o vėliau VDU zoologijos muzėjaus pagrindą. G.T.S. vedėju buvo prof. T. Ivanauskas.

Gana, Ghana, Ganata, didelė sen. negrų valstybė v. Sudane, į š. v. nuo Timbuktu, įkurta apie 300 po Kr. berberų. G. valstybė gyvavo iki XIII a. pradžios. Ji turėjo gerai išsivysčiusią politinę organizaciją, varė gyvą prekybą auksu.

D. Westermann, Geschichte Afrikas 1952.

Gance Abel (g. 1889 Paryžiuje) vienas nebyliųjų filmų pionierių, siekęs filme ryškinti estetiką. Filmų srityje dirba nuo 1915. G. Prancūzijoje pastatė ligi 40 filmų, iš kurių patys žymiausi atkreipę filmų kritikų ir intelektualų dėmesį: J'Accuse 1919 (pabrėžta karo beprasmybė), La Roue 1921 (laimėjimai montažo srityje, pažymėtinos geležinkelio bėgių, garvežių nuotraukos) ir Napoléon 1926. Šis filmas kurtas ketverius metus ir G. kūrybos filme laikomas di-

džiausiu laimėjimu. Napoléon buvo vienintelis filmas, parodytas Paryžiaus operoje, iškilęs gyvu veiksmu, ir buvo rodomas iš karto trimis ekranais su skirtingais, bet suderintais vaizdais. G. garsinio filmo laikotarpyje nepasireiškė. 1954–55 rengė didelio masto filmą La Divine Tragedie.

V. Als.

Gančia (Gančė) upelis, Kelmės vls., Raseinių aps. ir Kurtuvėnų vls., Šiaulių aps., Ventos deš. įtakas; teka į š.v. iš Varvalių ežerėlio; įtakai: kair. Ramočia ir Smertupis, deš. Mergupis; baseino plotas 109 km^2.

Ganda, Gandej, Gondu, likimo dievybė. J. Lasickio veikale De Diis Samagitarum minima, kad ištekėjusios mergaitės garbina ir šaukiasi Gondu globos. Šis vardas buvo kildinamas iš gąsdinti (žemaitiškai gondinti). Valuinės kronikoje šalia kelių lietuvių dievų vardų minimą šūkį J a n d a A. Brückneris bandė tapatinti su G., nes raidė g rusiškame tekste gali išvirsti į j. G. mergaitės turėjusios kreiptis, prašydamos sau pasisekimo ir laimės šeimoje.

W. Mannhardt, Letto-Preussische Götterlehre 1936; *A. Brückner,* Osteuropäische Götternamen (Zeitschr. f. vergl. Sprachf. L 1922, 176 psl. *Z. I.*

Gandara (Gandhāra) sritis Indijoje, Afganistano pasienyje, Aleksandro Makedoniečio IV a. pr. Kr. nukariauta, vėliau valdyta smulkių graikų kunigaikščių. Nuo I a. po Kr., valdant skitų Kušano dinastijai, čia žydėjo religinis budizmo (žr.) menas, ypač skulptūra, kurios formos iš dalies senesnės indiškos, iš dalies helenizmo bei persiškos kilmės. Pagal naujausius tyrinėjimus didelės reikšmės G. menui susiformuoti turėjo romėnų Flavijaus laikotarpio menas. V a. G. sunaikino hunai. G. menas Kašmire ir Afganistane dar laikėsi iki VII–VIII a. G. mene susikūrė du pagrindiniai sužmoginto Budos vaizdavimo tipai: sėdintis Buda mąstytojas ir stovintis Buda mokytojas. Jei jaunuolišką Budos statulą iš Hoti Mardano dar galima gretinti su Belvederio Apolonu (žr.) tai vėlesniame Indijos mene šios formos, prarasdamos savo pirmykštį klasikinį-europinį charakterį, vis labiau buvo indišku būdu stilizuojamos. Reljefais vaizduotos Budos gyvenimo scenos (Nirvana). G. meno įtaka siekia Rytų Indiją (Matūra) ir Turkestaną. Jo chronologija dar nėra galutinai išaiškinta.

A. Foucher, L'Art gréco-bouddhique du G. 2 tt. 1905–1918; *B. Rowland,* The Art and Architecture of India 1953, 75–91 psl. *P. Rkl.*

Gandarva (skr. gandharva) indų ir persų mitologijoje vyriškosios lyties būtybė, iš kurios kilę pirmieji žmonės.

Gander transokeaninių orinio susisiekimo ir karo aviacijos aerodromas Newfoundlande (Kanadoje), prie G. ežero. Pradėtas statyti 1937. Prie aerodromo įsikūrė miestas G., kuriame 1955 buvo apie 5000 gyventojų.

Gandhi Mohandas Karamchand (1869 X 2 — 1948 I 30) Indijos tautinio sąjūdžio vadas, jo šalininkų vad. Mahātma ,didžiadvasis'. 1888—91 studijavo Londone teisę ir 1891, baigęs mokslus, grįžo į Indiją, kur Rajkote ir Bombėjuj vertėsi advokato praktika. 1893 išvyko į p. Afriką, čia surado apie 150.000 emigrantų indų, kurie ten gyveno neorganizuoti ir visokiais būdais išnaudojami. Pasilikęs Afrije vadovauti indų sąjūdžiui, ten gyveno G. 20 metų, leido Indian Opinion laikraštį ir kūrė žemės ūkio kolonijas. 1906 protestuodamas prieš Asiatic Registration Act, kuris, be kitko, numatė indams įvesti pirštų atspaudus, G. paskelbė pasyvų pasipriešinimą, už ką buvo 2 kartus po 2 mėn. kalinamas. 1912 anglų valdžiai įsikišus, indų padėtis kiek pagerėjo, bet, kai G. nuvyko į indams draudžiamą lankyti Transvalį, jis buvo nubaustas 15 mėn. kalėjimo. 1914 pabaigoje grįžo į Indiją ir ligi 1918 gyveno Ahmedabade, kur įkūrė univ. savo idėjoms skelbti. I pas. karo metu buvo lojalus anglams. 1919 G. protestavo prieš vad. Rowlatt Act (įstatymas prieš sukilimus), už ką vėl buvo areštuotas ir kalinamas Bombėjuje. G. sukeltas indų tautinis sąjūdis — indų kova prieš svetimšalių anglų viešpatavimą, visiškos nepriklausomybės ar bent visiškos autonomijos siekimas Britanijos imperijos ribose pradėjo reikštis 1920–22, kai G. ėmė skelbti pasyvų pasipriešinimą anglams ir nebendradarbiavimą (non cooperation) su jais. 1920 VI 30 indų ir mahometonų konferencijoje buvo priimta G. nebendradarbiavimo programa su D. Britanijos valdžia. Indai pagal šią programą stengėsi nusikratyti anglų valdžia ne ginklu ir sukilimais, bet pasyviu pasipriešinimu: nelankyti britų mokyklų, nevykdyti jų įstatymų bei įsakymų, atsisakyti dirbti anglų valdžios įstaigose. Norėdamas išvaduoti indus iš anglų ekonominės priklausomybės, 1921 G. iškėlė namų dirbinių klausimą, siūlydamas patiems indams verpti ir austi visus reikalingus gaminius, pats rodydamas pavyzdį. Taip pat siūlė laužyti britų valdžios įstatymą dėl druskos monopolio, pasigaminant druskos iš jūrų vandens. Šiai pasyviai kovai G. sujungė visas indų kastas ir religijas. 1920 VIII 1 parašė Indijos vicekaraliui laišką, atsisakydamas visų savo medalių ir pažymėjimų. Jo pavyzdžiu pasekė ir kiti indai. G., būdamas

Mahātma Gandhi

L. Tolstojaus mokslo šalininkas, jo pasaulėžiūrą pritaikė vietos aplinkybėms. G. moralinis autoritetas buvo gana didelis. Jis neskelbė britams neapykantos ir draudė kėsintis į jų gyvybę bei turtą. Nors prieš G. valią, Indijoje kilus neramumams, 1922 III G. buvo areštuotas ir nuteistas 6 metams kalėjimo, bet 1924 Mac Donaldo vyriausybė dėl ligos jį iš kalėjimo paleido. 1929 G. pateikė Indijos vicekaraliui vienuolikos punktų reikalavimą, nuo kurio patenkinimo ar nepatenkinimo turėjo priklausyti tolimesnė veikla. 1931 G. dalyvavo apskritojo stalo konferencijoje (Round-Table-Conference) Londone Indijos konstitucijos reiklu, bet susitarimas nebuvo pasiektas. Sugrįžęs į Indiją, pasakė kalbą, po kurios 1932 I 4 vėl buvo areštuotas ir tik 1933 V paleistas iš kalėjimo. Kalinimo metu G. 1932 badavo 1 savaitę ir 1933 3 savaites, protestuodamas prieš anglų daromas reformas Indijoje ir reikalaudamas žemesniųjų kastų atstovavimo parlamente. G. siekė panaikinti nesantaiką tarp indų ir mahometonų ir rūpinosi parijų sugyvenimu. Nuo 1934 G. pasitraukė iš politinio gyvenimo ir pasiskyrė tik savo tautos auklėjimui. Tačiau II pas. karo metu G. vėl pareikalavo, kad anglai tuojau išspręstų Indijos klausimą. Po ilgo delsimo tik 1947 paskelbta Indijos ir Pakistano nepriklausomybė. Kovos tarp indų ir mahometonų vėl įsiliepsnojo. G. mėgino tas kovas sušvelninti, bet 1948 I 30 vieno indų fanatiko buvo nužudytas. Išsp. Young India 1919–22; Speeches and Writings 1896–1920; Hind Swaraj 1921; A Guide to Health ir kt. Autobiografija iki 1920: The Story of my Experiments with Truth 2 tt. 1927–29.

R. Rolland, M. G. [2]1926 (liet. 1931); *J. Nehru,* M. G. 1948; *L. Fischer,* The Life of M. G. 1950; *D. G. Tendulkar,* Mahatma, Life of M.K.G., 3tt., 1951–52.

Gandinga k. Plungės vls., Telšių aps., 1939 20 ūkių, 108 gyv., upė Babrungas, 7 km nuo Plungės. Jau XII a. buvo čia G. pilis, vėliau G. valsčiaus centras. 1776 G. valsčiuje buvo 2 mstl.: G. ir Plungė; vėliau pavadinta Plungės seniūnija. Babrungo upės deš. krante yra 95 m ilgio ir 11 m augščio piliakalnis. Jo plotis rytinėje dalyje 59 m, ties viduriu 36,6 m ir vakarinėje dalyje 5,7 m. Šiaurės, vakarų ir pietų šlaitai statūs. Į pietus nuo šio piliakalnio yra antras augštesnis kūgio pavidalo piliakalnis. Apie 0,5 km iš čia į pietus G. pilies vieta. G. apylinkėse randama įvairių geležies amžiaus laikotarpių radinių. Netoli G. įrengta Stanaičių hidroelektrinė stotis. G. miškas apima 60 ha plotą. Eglynas.

L. Kumšlytis, Gondingos senovės liekanos (Šiaulių Metraštis 1933, 24–36 psl.).

Gandinus Albertus (apie 1245—apie 1310) italų teisininkas, buvęs teisėjas įvairiuose

Gandingos piliakalnis

miestuose, sudaręs savarankišką baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso sistemą. Išsp. Tractatus de maleficiis 1299 ir kt.

H. Kantorowicz, A. G. und das Strafrecht der Scholastik, 2 tt., 1907–26.

Gando, kitaip Gwandu, Nigerijos (v. Afrikoje) to pat vardo emirato sostinė; apie 7000 gyv. (1950). G. emiratas įkurtas 1819, bet britai čia įsigalėjo tik apie 1884.

Gandras gandrinių (Ciconiidae) šeimos paukštis, didelio ūgio, pleišto pavidalo ilgu snapu, kartais augštyn arba žemyn riestu, ilgu kaklu ir ilgais sparnais, trumpa apvalia uodega, ilgomis kojomis. Yra 19 rūšių, kurios, be Š. Amerikos, gyvena visose pasaulio dalyse; iš jų dvi rūšys peri mūsų krašte, bet žiemai išskrenda į šiltesnius kraštus. Būdinga jų lėta eisena, augštai keliant kojas, kai jieško jie maisto. Kildami skristi, plasnodami sparnais, padaro keletą skubių šuolių. Skrendant sparnų judesiai lėti, o kaklas ir kojos ištiestos. Nakvoja plikose šakose, stovėdami viena koja. Išskyrus šnypštimą, balso neturi, bet sudaro garsą, kalendami snapų. Maistas gyvulinis: vabzdžiai, kirmėlės, minkštakūniai ir smulkūs stuburiniai gyviai. Kaikuriuose kraštuose naudojasi žmogaus globa, todėl ir krauna lizdus ant trobesių arba arti jų. Gyvena vienpatystėje, ir porelės labai prisirišusios. Krauna didelius lizdus, deda 3–5 vienspalvius kiaušinius, kuriuos pakaitomis peri patelė ir patinas. Jaunikliai apaugę tankiais pūkais, ilgai užtrunka lizde. Juos lesina seniai, atrydami lesalą. Išskridę iš lizdo, jaunikliai kurį laiką grįžta į lizdą pailsėti ir nakvoti. Šiai šeimai priklauso gentis Ciconia, kurios baltasis gandras, kitaip gužas, gužutis, busilas, neteisingai vadinamas garniu (žr.) ir starkumi (vok. Storch) (C. ciconia), priklauso mūsų gyvūnijai. Ši rūšis gyvena Europoje išskyrus jos šiaurės kraštus. Žiemoti išskrenda į p. Afriką. Pas mus parskrenda apie III 26, išskrenda apie IX 1. Jis žmogui naudingas, nes sulesa daug žemės ūkiui žalingų vabzdžių, pelių, gyvačių, bet gali daryti ir žalos, rydamas smulkias žuvis, ypač dirbtiniuose žuvų ūkiuose.

Juodasis gandras (C. nigra) už baltąjį kiek mažesnis, juosvas su ryškiu metalo žvilgėjimu, baltu pilvu, tamsiai raudonomis kojomis ir snapu. Gyvena Europoje ir Sibire. Vengia žmogaus, gyvendamas dideliuose miškuose, kur randa sau maisto šlapiose pievose bei raistuose. Už baltąjį gandrą jis daug retesnis ir linkęs nykti, virtęs net rečiausiu paukščiu Europos vakarų kraštuose. Todėl daugely kultūringų valstybių įstatymo globojamas. Lietuvoje gana retas. Mūsų medžioklės įstatymas draudė jį naikinti.

Gentis tantalas (Tantalus) pažymėtinas žemyn nulenktu snapu, kaip ibio; galva ir kaklo dalis plika. Gyvena Afrikoje, Indijoje, Zondo salose, p. Afrikoje. 4 rūšys. Daugiausia žinomas amerikinis tantalas (T. loculator), peris didelėmis kolonijomis.

Genties Anastamus antsnapis ir posnapis išlenkti į priešingas puses, o tarp jų laisvas tarpas. Ligi 80 cm ilgio. Gyvena dausos Afrikoje, Madagaskare.

Gentis leptoptilas ligi 1,5 m ilgio, labai didelis snapas, plika galva ir iš dalies kaklas, plikas kabąs gužas. L. crumenifer-marabutas gyvena dausos Afrikoje, maitinasi dvėselena.

Gentis Mycteria—labai dideli G. ligi 1,50 m ilgio, didžiausi šios šeimos paukščiai, labai dideliu augštyn užriestu snapu, plika arba plunksnota galva ir kaklu; žabiru (Mycteria americana) Amerikos milžingandris.

Gentis Euxenura dvišakė uodega, pauodegio plunksnos kietos, standžios, ilgesnės

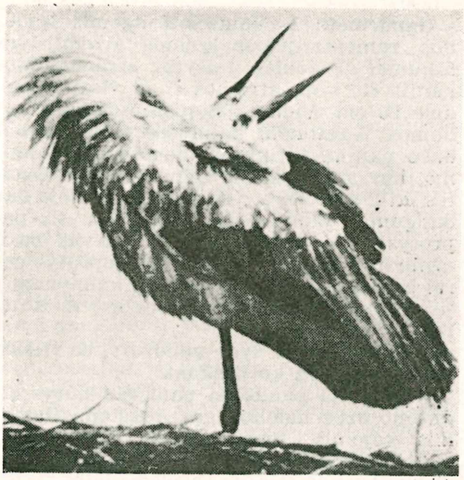

Gandras lizde

už vairuojamąsias plunksnas; magnari (E. magnari) P. Amerikoje.

Gentis Dissoura, uodega kaip magnari, bet trumpas pastaibis; galva ir iš dalies kaklas apaugę minkštomis vilnų pobūdžio plunksnomis. Penkios rūšys Indijoje ir Afrikoje, pvz. D. episcopus ir kt.

Gentis Abdinia, sudaranti tik vieną rūšį; tiesus snapas su ragine plokštele antsnapio pamate; skruostai ir smakras pliki. Gyvena p. ir v. Afrikoje.

J. Elisonas, Baltasis gandras (Kosmos 1931, 33–47 psl.).

G. lietuvių liaudyje labai gerbiamas. Jo niekas neskriaudžia ir nežudo. Tai vienas labiausiai mėgiamų paukščių Lietuvoje. Su G. yra susiję daug prietarų. Tikima, kad G. neša namams palaimą, todėl, kur jis gy-

vena, tų namų netrenksiąs perkūnas. Ūkininkai įtaisydavo jiems gandralizdį, užtraukę ant stogo šelmens ar įkėlę į didesnį medį senas akėčias ar seną ratą. Iš jo elgesio lizde ar parskrendant spėjama apie namų ateitį, žmonių sveikatą, laimingus ar blogus metus. Didžiausia nelaime laikoma, jei į savo lizdą pavasarį sugrįžęs G. staiga jį palieka. Tada, sakoma, kad tuos namus ištiksiąs gaisras, mirtis ar kitos nelaimės. Jei pavasarį G. išmetąs kiaušinį iš lizdo, tai esąs menko derliaus ženklas, o jei išsiperėjusį jauniklį, — siausią baisios ligos ir badas. G. apsaugojąs ir gyvulius nuo ‚naminio' ir ‚raganų'. Jei G. lizdą susineša ant tvarto stogo, tai gyvuliai būsią sveiki ir veislingi, jei ant arklidės — ‚naminis' arkliu nejodinėsiąs ir kt. Iš G. laikysenos lizde spėjamas ir oras: jei vakarais G. ilgai klegena — būsianti giedra, jei tyliai stovi — būsią lietaus.

V. Krėvė-Mickevičius, Mūsų paukščiai (Mūsų Tautosaka I 1930). *A. Mž.*

Gandrinėti. 1. Vaikščioti ilgomis lazdomis, ramentais, kur kojoms atremti yra šakumai ar kokios įtaisytos atramos. Mokantis G., kojų atramos stovi visai žemai, apie 20 cm. Vėliau jos palaipsniui vis keliamos. Augštaičių kaimuose anksčiau būdavo galima sutikti gandrinėjančio jaunimo, kur atramos nuo žemės būdavo iškeltos iki 2 m. XIX a. viduryje G. mokėjo dar daugumas jaunimo, tačiau vėliau šis paprotys nyko, o vietomis ir visai jis buvo užmirštas. Pats gandrinėjimo paprotys gerai žinomas ir visiems lietuvių kaimynams; jis iš Europos yra atkeliavęs ir į Š. Ameriką.

2. Vaikštinėti lyg gandrui; be tikslo vaikštinėti, lyg ko jieškant.

Gandriniai paukščiai paukščių būrys vidutinio arba didelio ūgio, augštomis laibomis kojomis, kurių plikoji dalis siekia augščiau kulno. Galva, pečiai ir nugara dažnai turi skirtingos išvaizdos laibas ir ilgas plunksnas; kaikurių krūtinės plotai apaugę vad. pudrinėmis plunksnomis, kurios trupėdamos sudaro labai smulkius miltelius, apsaugančius kūną nuo sušlapimo. Sparnai ilgi, stiprūs; galvos dalis, dažnai ir visas kaklas esti pliki. G.P. gyvena lygumose, pelkėse, vandenų pakraščiuose, bet vengia jūrų pakraščių. Vaikščioja lėtais žingsniais, ir tuo skiriasi nuo stibinuočių. Dažnai brenda į vandenį, reikale plaukia. Polėkis ramus, lygus, kartais plaukia oru be sparnų judesių. Jų maistas minkštakūniai, kirmėlės, vėžiagyviai, vabzdžiai ir stuburiniai, ypač žuvys, ropliai, varliagyviai. Dažnai nutupia medžių atsikišusiose šakose. G.P. yra draugingi: traukdami susirenka būriais, peri kolonijomis, sudarytomis ne vien iš savo rūšies paukščių, bet ir kitų giminingų rūšių, pvz. ibių, garnių ir kt. Lizdus krauna medžiuose, kur jų nėra — žemėje tarp nendrių bei meldų arba ant krūmų. Deda 3–5 kiaušinius, kurie esti vienspalviai balti arba melsvi, retkarčiais baltai margi. G.P. balsai karkiamo, giksinamo, gagenamo pobūdžio; kaikurios gentys, pvz. gandrai, visai balso neturi, tik snapu tekalena. G.P. nėra tik ašigaliuose. G.P. būrys yra penkių šeimų: ibiai, klumpiasnapiai, pavėspaukščiai, garniai ir gandrai.

Gandža mst. Turkestane, žr. Kirovabad.

Ganeckij 1. I v a n (1810–1887) rusų generolas, 1836–37 dalyvavęs karuose Kaukaze, nuo 1849 Suomijos leibgvardijos pulko vadas, 1863 su savo pulku dalyvavo, malšinant sukilimą Lietuvoje. Jis sumušė Sierakovskio ir Kolyškos dalinius.

2. N i k o l a j (1815–1904) rusų generolas, (1) brolis. 1849 dalyvavo žygy į Vengriją sukilimui malšinti, 1856–60 Kaukaze. 1860 išėjo į pensiją, bet 1863 grįžo į kariuomenę, ir pakeltas generolu. 1863 malšino sukilėlius Ukmergės, Panevėžio, Kauno ir Marijampolės srityse. 1886 paskirtas Vilniaus karo apygardos kariuomenės vadu.

Ganeša indų mitologijoje Šivos ir Durgos sūnus, pradžioje žemės darbo, vėliau išminties ir mokslingumo dievas, mokslų globėjas ir žemesniųjų dievų valdovas. G. vaizduojamas drūtas vyras su dramblio galva, viena iltimi ir keturiomis rankomis.

Ganfmanas Maksimas (1873 X 16 Tauragėje — 1934 XI 15 Rygoje) žydų kilimo žurnalistas. 1891 baigė Šiaulių gimn. Gimnazijoje būdamas, palaikydavo ryšius su gimnazistais lietuviais. 1891 įstojo į Petrapilio univ. teisių fak. Aktyviai dalyvavo studentų sąjūdyje, ir todėl buvo areštuotas ir sėdėjo Šiaulių, Kauno ir Petrapilio kalėjimuose. 1899 baigė Kazanės univ. Petrapilyje vertėsi advokato praktika ir publicistika. Redagavo Pravo, Birževyje Vedomosti ir 1905–18 Reč. 1903 išsp. žurnale Pravo apie neteisėtą Vilniaus generalgubernatoriaus įsakymą, draudžiantį lietuviams spaudą lotynų raidėmis, ir tais pat metais gynė senate lietuvių spaudos kasacinį skundą (P. Višinskio byloje). 1921 grįžo Lietuvon, vėliau persikėlė Rygon, kur redagavo Segodnia.

Ganganelli Lorenzo, žr. Klemensas XIV.

Gangas, Ganga, šventoji indų upė prasideda kaip Bhagirati, Himalajų ledynuose, išeina iš kalnų ties Gangotri, 3400 m nuo j.l., teka plačia lyguma bendra p.r. kryptimi pro Kanpūrą (Cawnpore), Alahabadą, Benaresą, Patną, Džamalpūrą, Faraccą. Bengalijoje prasideda plati G. delta; žymiausia šaka Padma jungiasi su Bramaputros šaka Džamuna. Didesni G. įtakai: kair. Ramganga, Gogra, Gandakas, Kosi, Mahananda, Džamuna-Bramaputra ir Meghna, deš. —Džumna ir Son. G. slėnys — derlinga lyguma, dirbtinai drėkinama, tirštai gyve-

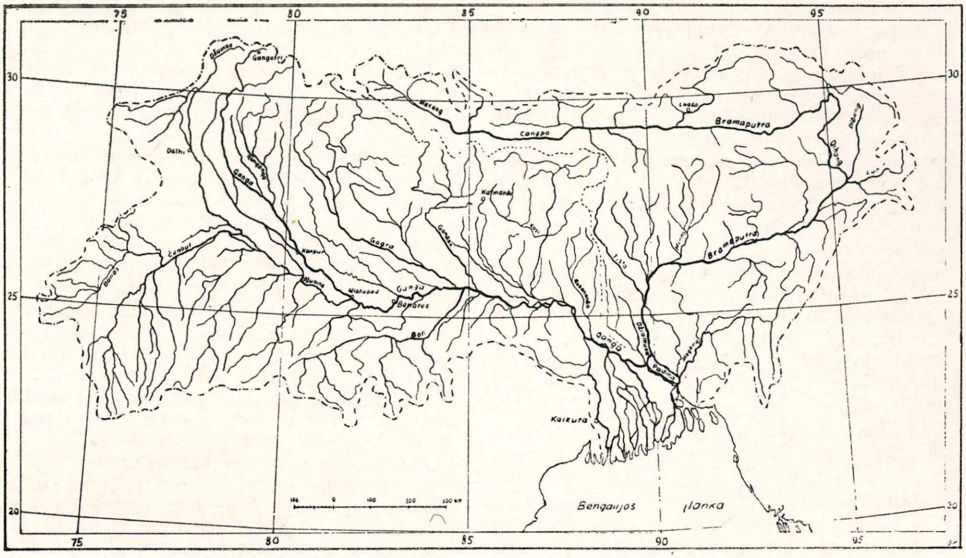

Gango baseinas

nama; p. žiočių dalis — džunglės. G. ilgis 2580 km, su augštupiu 2750 km. Baseino plotas 1.606.700 km², ligi Bramaputros 936.900 km². Vid. vandens debitas ligi Bramaputros 15.600, prie žiočių 24.600 m³/sek. Vandeningumo G. yra ketvirtoji pasaulio upė. Iš 1250 mm drėgmenų ligi Bramaputros nuteka 526 mm arba 42%, kartu su Bramaputra iš 1585 mm nuteka 434 mm arba 21%. Potvyniai būna VIII ir IX, 1948 buvo apsemtas 14.100 km² plotas su 4000 gyv. vietovių, nukentėjo 4 mil. gyventojų. Mkm. debitas prieš Bramaputrą siekia 70.000 m³/sek. Upė plačiai naudojama laivybai ir irigacijai. Indijos gyventojai G. laiko šventa upe. Jo krantuose pastatyta daug šventyklų. Maldininkai gausiai lanko Gangotri (G. lopšį Himalajuose, iš kur versmių vanduo buteliais gabenamas po visą šalį religinėms apeigoms), taip pat Benaresą ir ypač šventą Alahabadą. Indai tiki, kad sielos tikinčiųjų, kurie miršta G. krantuose ar kurių pelenai barstomi į G. vandenį, stačiai einančios į dausą. *S. K.*

Gangelis (Ludwigia) nakvišinių (Oenotheraceae) augalų šeimos gentis, turinti apie 20 rūšių, daugiausia paplitusių atogrąžų Amerikoje. Vidurinėje ir v. Europoje pelkėtose vietose, grioviuose ir tvenkiniuose sutinkamas G. p e l k i n i s (L. palustris).

Ganghofer Ludwig (1855–1920) vokiečių rašytojas. Nuo 1895 gyveno Münchene. Iš bavarų kalniečių gyvenimo rašė romanus, dramas, pasakojimus. Jo raštuose daug kalnų romantikos, optimizmo. Jo veikalai buvo labai popularūs, daugumas nufilmuoti. Išsp. Der Herrgottschnitzer von Ammergau 1880; Schloss Hubertus 1895; Das Schweigen im Walde 1889; Waldrausch 1908; Lebenslauf eines Optimisten, autobiografija, 1909–11, 3 tt., ir kt. Gesammelte Schriften 40 tt. 1906–21.

V. Chiavacci, L. G. 1920.

Ganglionas (gr.) iš nervinių narvelių, vad. gangliniais, sudarytas mazgelis, įsiterpęs į nervą tam tikrame nuotolyje nuo centrinės nervų sistemos. Šių narvelių viena atauga eina nervo sudėtyje link centrinės nervų sistemos, o kita link periferijos.

Gangrena (lot. gangraena) kraujo užnuodijimas, kūno dalies apmirimas, puvimas. G. būna sausoji ir šlapioji. Jeigu apmirusioji dalis tik džiūsta (pvz. naujagimio virkštelė, pirštas po nušalimo) arba užanka kraujagyslės, procesas vadinamas sausąja G., arba mumifikacija. Kai apmirusioji dalis apsikrečia įvairiomis puvimo bakterijomis, nuo kurių audinių irimas būna daug greitesnis ir gilesnis, ir, be to, dar gaminasi dvokiančios bei nuodingosios medžiagos, vad. šlapiąja G., arba tiesiog G. Jeigu dar atsiranda dujų pūslės, tai vad. dujinė G.

P l a u č i ų G. (gangraena pulmonum) plaučių atskirų dalių gedimas, kuris kartais apima net visą plaučių skiltį. Apmirusių (gangrenuotų) plaučių vietoje išsiskyręs kraujas, plaučių audiniai ir įsisunkę skysčiai pavirsta žalsvai juoda dvokiančia mase, kuri paskui praskysta ir pavirsta purvinai pilku tirščiu, paprastai prasimu-

šančiu į gretimą bronchą ir iškosima, o plaučiuose lieka tuštymas su apmirusiomis sienelėmis. G. priežastys: per alsuojamuosius takus į plaučius patekęs pūvamas svetimkūnis (pvz. maisto dalelės), kitos plaučių ligos, pvz. plaučių uždegimo, infarkto patekusios į plaučius per kraują pūlingos bakterijos. Plaučių G. pasireiškia augšta temperatūra, dideliu kosuliu, bendru silpnumu, dažnu ir menku pulsu; galūnės esti šaltos, liežuvis sausas ir t.t. Liga retai tepagydoma.

Gangsteris žr. Gengsteris.

Ganguillet Emile (1818—1894) šveicarų inžinierius, išgarsėjęs savo (kartu su W. R. Kutteriu) formula vandens greičiui skaičiuoti atvirose vagose ir vamzdžiuose 1869. Ši formula apie 70 metų buvo laikoma tiksliausia.

Ganiava 1. gyvulių vasaros ėdesys; žolė, pasiganymas; 2. ganymo laikas; 3. ganykla (žr.).

Ganykla žalieji plotai, kuriuose maitinasi naminiai gyvuliai, ganomi arba ganydamiesi. Be nuolatinių G., yra ir laikinųjų, pvz. nušienautos pievos, dirvonai, pūdymai, laukai, derlių nuėmus, miškas ir kt. G. pavadinimas taikomas taip pat laukinių gyvulių ganomiesiems plotams. Kaikuriuose kraštuose dėl gamtos bei klimatinių sąlygų G. pirmauja žemės ūkyje, pvz. Šveicarijoje, Airijoje, Anglijoje, Australijoje ir kt. Lietuvoje 1939 buvo 448.000 ha G. (7,9% bendro ir žemės ūkiui naudojamo ploto).

Iš seno Lietuvoje buvo skiriamos trys pagrindinės G. rūšys: laukų, miškų ir pelkių G. Geriausia buvo laikoma laukų G., nes karvės duodančios riebaus pieno, sviestas esąs geltoniausias. Miškų G. dar buvo skiriamos į dvi skirtingas rūšis. Lapuočių miško G. buvo laikoma labai gera, ir kaimas, turėjęs daug krūmų ar galėjęs naudotis svetimo lapuočių miško G., buvo laikomas laimingas, nes gyvuliai, aparus pūdymą, niekada nebadaudavę. Taip pat buvo labai vertinama lapuoto miško G. anksti pavasarį bei rudenį, ypač ilgų ir šaltų lietų metu. Spygliuočių miško G. buvo laikoma tik pakenčiama. XIX a. antroje pusėje pradėjus varžyti valdžios ir kt. miškų G., ūkininkai nuo jų neatsisakė, ir ganydavo slapta. Menkiausia buvo laikoma pelkių ir liūnų G. Tačiau kaimai, tokių G. turintieji, labai retai tesusitardavo jas nusausinti, nors skęstančių gyvulių traukti susirinkdavo visas kaimas, o vietomis nelaimės atveju liūnuose būdavo vasarai atvežama karčių ir sutartose vietose paliekama virvių.

M. Lietuvoje G. buvo pradėtos sausinti ir privalomai tvarkyti apie 1769. Tuo metu lietuviškai buvo išspausdintas ir atskiras leidinukas ‚Gromata Gaspadoriaus Burams apie Ganyklų Perdalijimo Naudą' (jis Vcl. Biržiškos priskiriamas Kr. Donelaičiui, plg. Nežinomas K. Donelaičio spaudinys — Varpai II 1944). Nors šis spaudinys savo patarimais nėra vietinės kilmės (parašytas Vidurinės Vokietijos ir Danijos G. tvarkymo įtakoje), tačiau M. Lietuvos G. jis turėjo nemaža reikšmės, nes Prūsų valdžios pertvarkytos G. buvo atbaigiamos šios knygutės patarimais (gyvatvorės, tvenkiniai ir G. sklypelio viduryje keletas pasodintų medžių). Galimas daiktas, kad čia veikė ir vietinių dvarų pavyzdžiai. Šitokių G. kartais galima sutikti ir Užnemunėje.

G. t e i s ė s. Įvairiais laikotarpiais ir atskirose srityse G. teisinė padėtis bei jų raida skyrėsi. Lietuvos kaimuose žinoma paprotinė G. teisė. Paprastai G. teisę turi visi to kaimo ūkininkai ir mažažemiai, kad ir kažkiek gyvulių kuris turėtų. Bet vietomis ši teisė, ypač paskutiniais laikais, buvo varžoma, nes visur mažažemiai savo žemės plotui turėjo žymiai daugiau gyvulių už ūkininkus. Todėl daug kur pagrindu buvo imamas vidutiniškai gyvulių turinčio pilnos dubos savininko gyvulių kiekis, ir šį skaičių peršokę mažieji ūkiai (buvusi duba kartu) turėdavo už G. primokėti. Tuo būdu surinktieji pinigai būdavo dalijami tarp mažiau gyvulių turinčiųjų dubų savininkų, o iš likučių būdavo mokama alga kerdžiui ar jie būdavo sunaudojami kitiems kaimo reikalams. Tą pat darydavo ir su pinigais, gautais už gyvulių į G. priėmimą. Keli kaimai drauge turintieji G., sutartą dieną tuos plotus pradėdavo ganyti, o labai dažnai tokias G. dar aprėždavo ir gyvulių kiekiu bei rūšimi. B e n d r o s e ir s u d ė t i n ė s e G. augančiuosius krūmus turėjo teisę kirsti, kas tik norėjo. Tik vėlyvesniais laikais tokius krūmokšlius pradėta sutelktinai kirsti ir paskiau pagal ūkius dalytis. Didžiųjų sausrų metu, ir tai tik Rytų Lietuvoje, dar buvo žinoma s v e t i m o s G. teisė. Bėdos ištiktas kaimas gindavo į kitų kaimų miškus ir G. Ta pati teisė veikdavo ir nepaprastų vasaros potvynių metu, tik tuomet žemumų kaimas atgindavo savo gyvulius į augštumų laukus ir miškus. Tiek vienu, tiek ir antruoju atveju kaimyninių kaimų miškuose būdavo skinamos lapuočių medžių šakos ir jų lapais gyvuliai šeriami. Prie išskirtinės G. teisės priskirtinas ir gyvulių p r a g i n i m a s prie vandens. Augštumų kaimai dažnai pritrūkdavo gyvuliams vandens. Tais atsitikimais toks kaimas naudodavosi praginimo teise prie šaltinio, ežero, upelio. Paprastai gindavo kito kaimo tuščiais laukais, aptvertais genesiais, o reikale net būdavo atpjaunami javai, pievos, ir už tai bėdos ištiktam kaimui nereikėdavo atsilyginti. *A. Mž.*

Taip pat minėtini b e n d r o s i o s g a n y k l o s ir g a n y m o s e r v i t u t a i,

Avys ganykloje (V. Maželio nuotrauka)

kurių Nepriklausomybės laikais nemaža išliko su nusavinamais miškais, žemėmis. 1918 valdžios miškuose bei žemėse bendrosios ganyklos servitutų buvo 12.821 ha ir ganymo servitutų 72.060 ha. Servitutų teisės turėtojai valdžios plotuose galėdavo ganyti tam tikrą rūšį ir skaičių gyvulių. Servitutai buvo likviduojami, išleidus atitinkamus įstatymus. 1938 pradžioje beliko bendrosios ganyklos servitutų 2468 ha ir ganymo servitutų 15.755 ha.

Lietuvoje yra būdingos minėtosios bendrosios G., kurių vietomis išsiliko ir ligi Nepriklausomybės laikų. Dargi didžiųjų kunigaikščių valstiečių G. skirta keliems kiemams (ūkiams), visam kaimui arba keliems kaimams (valsčiui). Jų buvo taip pat kartu su dvarų G.; valakų reformą įvykdžius, tokios G. buvo atskirtos. Po 1795 Lietuvos padalijimo ir baudžiavos panaikinimo 1861 bei 1863 bendrųjų G. stovis mažai tepasikeitė. Bet XIX a., kada jau pradėta kaimai skirstyti vienkiemiais, bendrosios G. ėmė nykti. Vietomis ūkininkai, nelaukdami ir kaimo skirstymo, jas pasidalijo rėžiais bei sklypais. G. miškuose buvo panaikintos 1936. Nepriklausomybės laikais, pakilus žemės ūkio kultūrai, kiekvienas ūkininkas G. reikalą susitvarkė savo ūkio ribose. Buvo išlaikoma mažesnis kiekis, bet geresnės kokybės gyvulių.

P. Klimas, Lietuvos žemės valdymo istorija (iki lenkmečio) 1919; *V. Manelis*, Žemės reformos gairės (Lietuvos ūkio atstatymo studijų komisijos darbai, sąs. 2, 1951); *A. Rimka*, Lietuvos ūkis prieš Didįjį karą 1918. *J. Rkt.*

K u l t ū r i n ė s G. turi didžios reikšmės stambesniuose ir mažesniuose ūkiuose. Nepriklausomosios Lietuvos laikais kultūrinių G. įsitaisymas sparčiai augo, juo labiau kad gamtinių sąlygų palankių esama. Joms tinka įvairios dirvos. Vandens horizontas turi būti 60–100 cm gilumoje, gegužės-birželio mėn. kritulių reikia nemažiau kaip 300 mm. Kultūrinių G. plotai yra ariamieji ir neariamieji (akmenuoti, stačiuose krantuose, aptvindomi ir kt.). Skiriamos nuolatinės ir trumpalaikės kultūrinės G. Nuolatinių kultūrinių G. turėjimas pastaraisiais laikais mažta; pirmieji jų atsisakė anglai ir perėjo prie trumpalaikių. Pagrindinės trumpalaikių G. sėjamosios žolės Lietuvos sąlygose yra: Phleum pratense, Dactylis glomerata, Lolium perenne, Festuca pratensis, Bromus inermis, Trifolium repens, T. hybridum, T. pratense, Medicago sp., Lotus corniculatus. Ir geriausioje priežiūroje įsėtos pašarinės žolės retėja, įsigali mažesnės vertės žemųjų, atseit, nuolatinių G. pagrindinių žolių, kaip Poa pratensis, Agrostis alba, kurios čia yra laikomos piktžolėmis. Joms įsigalėjus, G. ariama, sena veja naikinama ir vėl atsėjama. Šitoks G. atnaujinimas tenka atlikti kas 3–6 metai.

Tarp išarimo ir vėl įsėjimo plotas 1–2 metams dažnai naudojamas tarpinėms laukų kultūroms. Žolių mišinys (apie 30–40 kg/ha) sėjamas su dengiamuoju augalu (avižomis ar kt.), piktžolių neturinčiose dirvose ir be jo. Sėjama 1–2 cm gilumo. Gerai paruošta dirva sulyginama sunkiu žiediniu (nelygiu paviršiumi) velenu ir, pasėjus sėklas, pakartojama, tik priešinga kryptimi. Prieš sėją dirva įtręština fosforinėmis, kalinėmis ir azotinėmis trąšomis. Ganymui G. reikia suskirstyti į keletą gardų tokio dydžio, kad gyvuliams užtektų žolės 2–3 dienoms; po to jie pervaromi į gretimąjį gardą, nuganytajam plotui duodant atželti 15–24 dienas. Jei žolė smarkiai auga, dalis jos tenka nupjauti. Kasmet G. tręšiama 30–100 kg/ha azoto (N), 40–60 kg/ha fosforo (P_2O_5), 60–100 kg/ha kalio (K_2O) trąšomis. Taip pat patartina kas 3–5 metai tręšti mėšlu. Negalimos arti G. gerinamos įkalkinimu ir stipriu patręšimu mineralinėmis trąšomis bei mėšlu. Dažnai pravartu ir dalinis jų įsėjimas 2–3 pašarinių žolių (Poa pratensis, Trifolium repens). Sėjant be patręšimo ir įkalkinimo, akėčiomis dar padraskoma veja. Geros kultūrinės G. yra našios, ir 1 ha užtenka 2–3 karvėms per vasarą.

J. Tonkūnas, Ganyklos (Ž. Ū. Vadovas II 1931); *R. G. Stapledon,* The Plough — Up Policy and Ley Farming 1939; *E. Klapp,* Wiesen und Weiden 1953. *J. Vng.*

Ganiklis, Ganyklos dievas, Goniglis Dziewos. M. Stryjkovskio minimas ‚Goniglis Dziewos' yra ganyklos bei piemenų dievybė, kuriai jie, pagal kronikininką, aukoję arklių, jaučių, ožių ir kt. gyvulių pautus. Aukojimus piemenys atlikdavę ant didelių tam tikslui parinktų akmenų. Tą G. jie prašydavę apsaugoti jų bandas nuo vilkų ir kt. plėšriųjų žvėrių. Jie kreipdavęsi į jį: ‚O dziewie musu Goniglis . . .' A. Brückneris mano, kad G. turėję būti aukojami ne pautai, bet kiaušiniai, panašiai kaip latvių piemenys šv. Jurgiui kiaušinius aukodavę.

M. Stryjkowski, Kronika 1846; *W. Mannhardt,* Letto-Preussische Götterlehre 1936; *H. Usener,* Götternamen 1929; *A. Brückner,* Osteuropäische Götternamen (Zeitschr. f. vergl. Sprachf. L 1922, 189 psl.). *Z. I.*

Ganymas. Gyvulių G. priklauso vienam iš seniausių žmonių verslų. Azijoje ir kitur, dar ir šiandien sutinkame atskirų tautų, besiverčiančių vien tik gyvulių auginimu ir jų G. ir nuolat klajojančių didžiais ganyklų plotais. Gyvulių G. visur galima laikyti specialiu užsiėmimu, išugdžiusiu piemenų kastą. Pastarieji minimi jau bibliniais laikais. G. kaip užsiėmimo pobūdis patikėtam gyvuliui globoti ir kartu svetimai nuosavybei saugoti, kėlė piemenų pareigų atsakomybę bei garbingumą, ugdė jų pačių savišką būdą, papročius. Visa tai plačiai atsispindi literatūrinėje kūryboje, mene. Šimtmečiais trukusio G. Lietuvoje pėdsakų yra likusių liaudies kūryboje, literatūroje, papročiuose. Patys piemenys yra sukūrę dainų, pasakojimų, piemeniškos ‚išminties' ir kt.

L i e t u v o j e gyvulių G. pradžia siekia naujojo akmens amžiaus pabaigą, kada čia pamažu ėmė įsigalėti žemės ūkis. Pats G. tenka skirstyti pagal: g a n o m ą j ą v i e t ą (žr. ganykla), g y v u l i u s (arklius, galvijus, avis, kiaules, žąsis), l a i k ą (pirmasis išginimas pavasarį, rudeninė G. baigmė; taip pat kiekvienos dienos išgonė, rytagonė, parginimas ir naktigonė) ir G. b e s i v e r č i a n č i u o s i u s (kerdžiai, piemenys, naktigoniai).

A r k l i g o n ė. Arklys mūsų ganyklose priklausė išskirtiniams gyvuliams, ir jam buvo skiriamos geriausios ganyklos. Seniau arkliai daugiausia buvo ganomi miškuose ir miškų pievose (žr. trakas) ar kitose išskirtinėse ganyklose. Dienos metu arklių ganyti jodavo paaugliai ir jaunimas, o Žemaitijos kaimuose būdavo samdomi ar skiriami nuolatiniai arkliaganiai. Taip pat būdavo atskiri arkliaganiai ir dvaruose. Nakties metui, arba naktigonei, jodavo jaunimas ir drauge keli suaugę kaimo vyrai ir sutarta eile. XIX a. naktigoniams tekdavo arkliai saugoti ne tik nuo vilkų, bet ir nuo arkliavagių. Naktigonėn buvo pasiimama ir keletas geresnių kaimo šunų, kurie budinčiųjų naktigonių būdavo vedžiojami aplink besiganančius arklius. Ganant trakuose, būdavo kuriami keli laužai, kad jų šviesa baidytų vilkus ir kad patys arkliai būtų geriau matomi, o šiaipjau ganyklose tebūdavo kuriamas pagrindinis laužas, prie kurio guldavo senieji vyrai ir dalis arkliaganių. Arklių prieauglis būdavo laikomas visos arklių bandos viduryje, nes tik tuo būdu tebūdavo galima jį nuo vilkų apsaugoti.

J a u č i ų G. Junginius, arba darbo, jaučius ganydavo taip pat išskirtinėse ganyklose, labai dažnai tose pačiose, kur ir arklius. Dienos metu jaučius beveik išimtinai ganydavo tik mergaitės ir moterys, o naktį suaugęs jaunimas.

G a l v i j ų G. Seniau kaimuose suaugę galvijai paprastai būdavo ganomi skyrium nuo kitų gyvulių. Galvijus ganydavo kerdžius, keleto piemenų padedamas. Kai galvijus ganydavo laukuose, dažnai prie jų bandos būdavo prijungtas visas galvijų prieauglis, avys ir net kiaulės. Genant į krūmus, būdavo imamas tik galvijų prieauglis, kartais dar ir avys, kiaules laukuose paliekant. Galvijus į didžiuosius miškus genant, būdavo teimami tik suaugę raguočiai.

A v y s ir o ž k o s seniau būdavo ganomos paprastai tik laukuose ir krūmokšliuose, nes miškuose jas griebdavo vilkai. K i a u l ė s tebūdavo ganomos tik laukuo-

se. Aplamai, kiaulių G. buvo laikomas vienu iš vargingiausių ir niekingiausių darbų.

Žąsų G. XIX a. kiekvienas ūkininkas laikydavo būrius žąsų. Viso kaimo žąsis ganydavo laukuose, jas saugodami nuo javų laukų, šienaujamųjų pievų ir nuo arklių ar jaučių ganyklų. Žąsims ganyti būdavo skiriami maži piemenukai, 6–8 metų amžiaus vaikai.

G. laikas. Seniau gonės, arba G., laiką ėmė nuo Šv. Jurgio iki Visų Šventųjų. Tam laikui būdavo samdomi kerdžius ir piemenys, nors atskirais metais būdavo ir išimčių. Jei pavasaris ankstyvas, tai G. pradėdavo prieš Šv. Jurgį, o vėlyvą rudenį kartais dar ir ilgiau užtraukdavo. Visais tais atvejais kerdžiui būdavo primetamas atskiras siekas rugių, naginės ar linų ,apivarams'. Kiekvieną rytą išgindavo prieš saulei tekant, o pargindavo saulei leidžiantis. Tačiau nuo Sekminių, pradėjus ginti rytagonės, būdavo išgenama su šviesele ir ganoma, kol kerdžius šešėlį išžengia, būtent apie 11 val. Rytagonės parginti gyvuliai būdavo iki 3–4 val. popiet, ir ganomi iki sutemų. Rytagonės metas trukdavo iki vasarojaus dagos, o jei būdavo karšta vasara, tai ir ilgiau. Rudens metu išgindavo taip pat su dienele, nes pati diena tada labai trumpa.

Pavasarinis išginimas, arba išginos, seniau priklausė ūkinėms šventėms. Išginos dieną gyvuliai būdavo parūkomi šventais žolynais, peržegnojami ir pašiakstomi šventu vandeniu. Prie tvarto vartų būdavo dedami kiaušiniai, užkišamos šermukšnio rykštės, o kiekvieną praeinantį gyvulį būdavo stengiamasi paliesti šermukšnio vytele, kad piktosios akys jo nepakerėtų. Pirmąkart išgenančiam piemeniui būdavo įduodama rykštė, kurią jis vakare turėdavo namo parsinešti. Vakare pargenant, visa banda ir piemuo būdavo pilamas vandeniu, kad visi gyvuliai sotūs ir sveiki būtų. Piemens rykštė būdavo užkišama pastogėn viršuj tvarto durų. Piemuo tada gaudavo švarius ir naujus skalbinius, būdavo valgydinamas geresniu valgiu, o ryto metą jam būdavo atiduodami kiaušiniai, prie tvarto vartų padėti.

G. baigmė. Rudenį paskutinį kartą pargindamas, kerdžius parnešdavo sausų žabų ir numesdavo prie tvartų — ganymas baigtas. Tačiau po Visų Šventųjų, jei dar nebūdavo sniego, daugiau gindavo vieni piemenys arba toms pabaigtinėms G. dienoms atskirai prašomas kerdžius. Ir rudenį, jei ilgai nepasnigdavo, piemenys apvesdavo apie beržą ožį ar nors baltą avį. Tuo metu vienas piemuo, įlipęs į beržą, purtydavo jo šakas ir sakydavo kalbą apie piemens ir G. vargus, o visi kiti atžagarią ožį aptemdavo apie beržą. Tempiamas ožys būdavo kaišomas sausomis žolėmis ir beržo tošimi. Kerdžiaus šioje baigmės šventėje paprastai nebebūdavo. Piemenų įsitikinimu ši baigmė būdavusi visai sėkminga: tą savaitę turėdavę pradėti snigti.

Kerdžius. Juo buvo senesnis ir menkos sveikatos vyras (kartais moteris), samdomas viso kaimo ir visam gonės metui. Jam atlyginimas būdavo mokamas javais, linais, vilnomis, o pinigų tebūdavo duodama ,naginėms'. Kerdžius būdavo maitinamas pakiemiui. Vienur jis valgydavo padieniui, kitur pasavaičiui. Vietomis jo maitinimas būdavo sutariamas pagal gyvulių vienetus arba net maitindavosi savo namuose, jei pats kerdžius tame pačiame kaime turėjo savo trobelę. Kerdžiaus pareiga buvo prižiūrėti bandą ir piemenis, taip pat sekti gyvulių kergimosi metą ir tai pranešti jų savininkams. Pats kerdžius turėjo teisę bausti piemenis. Taip pat kerdžius pramokydavo piemenis įvairaus pynimo ir drožybos, o kaimo moteris aprūpindavo įvairiomis pintinėmis, pušinėmis ir vantomis, už ką jis dar gaudavo įvairių priemokų linais ar vilnomis.

Dvarai paprastai kerdžiaus neturėjo, ir ten buvo samdomas šėrikas. Jam buvo pavesta visos bandos priežiūra ištisus metus; žiemą jis visus gyvulius šerdavo, girdydavo, o vasarą su sava šeima juos ganydavo.

Piemenys seniau buvo 8–20 metų amžiaus, žiūrint, koks kaimas ir kokių sąlygų kerdžius buvo davęs. Paprastai kiekvienas kerdžius reikalaudavo keleto vyresnių piemenų, ypač jei tekdavo ganyti miškuose ir dar naktimis. Taip pat didesnių piemenų kerdžius reikalaudavo, jei jam buvo pavestas ir arklių G. Kiekvienai dienai pagal kaimo dydį būdavo skiriamas ir piemenų skaičius. Čia daug lemdavo ir ganyklų rūšis bei pačios ganymo sąlygos (miškai, naktis). Kaime, kur buvo smulkių ūkių ir nevienodas jų turimų gyvulių skaičius, G. dienos buvo skaičiuojamos gyvulių vienetais, kurį sudarė 1 suaugęs galvijas, 2 pernykščio prieauglio, 2 senės avys su ėriukais, 2 ožkos ir 2 kiaulės. G. dienos buvo skaičiuojamos savaitei ar dviem, tai kad mažesnių ūkių piemenys turėdavo laisvų dienų. Daug kur toks visų dienų neganąs piemuo būdavo priskiriamas kitam ūkiui, ir už tas dienas gaudavo atlyginimą ir pn. Piemenukai laukuose ganydavo ne tik vyžoti, bet ir basi. Į miškus tegindavo apsiavę. Rudenį ir lietų metu kiekvienas piemenukas, be rudinės, turėdavo dar ir maišą, kuriuo apsigaubęs galėdavo saugotis nuo lietaus. Vietomis piemenukai dar turėdavo ir iš žolių ar šiaudų pintus apsiaustus.

Didžiuosius piemenis kerdžius imdavo drauge su savimi į miškus ir jų du skirdavo laukabėgiais, t. y. pavesdavo sau-

goti laukus, kad savi ir svetimi gyvuliai nesiganytų javuose ir pievose, o kitus skirdavo pagal vietą ir reikalą. Avis ir kiaules palikdavo mažesniųjų piemenų priežiūrai. Žąsiaganiai kerdžiui nepriklausė. Naktigoniai, jei šie tik arklius ir jaučius naktimis ganydavo, taip pat kerdžiui nebuvo priskirti. Tačiau vietomis, paprastai didžiuosiuose kaimuose, kur ganyklos buvo labai toli, visus gyvulius nakčiai palikdavo miškuose ir tam reikalui padarytuose garduose. Tuomet kerdžius ir piemenys nakvodavo prie bandos, o jiems dar į talką ateidavo sutartas skaičius suaugusių naktigonių.

G. papročiai. Kiekvieną rytą kaimą prikeldavo kerdžius ožragiu ar trimitu. Praėjus pusvalandžiui, kerdžius eidavo antrą kartą per kaimą ir trimituodavo jau gonės ženklą, kartas nuo karto sušukdamas laukan gyvulius varyti. Pats šaukimas turėjo įprastinius žodžius ir net atskirą šaukimo melodiją arba šūksnį. Antrą kartą eidamas, kerdžius pasiimdavo savo ūkio (kur tą dieną nakvojo ir valgė) gyvulius ir, juos išginęs į išginą laukdavo kitų piemenų. Kai visi piemenys su kaimo banda susirinkdavo, paskirstydavo tos dienos piemenis ir gindavo į ganyklas. Taip buvo išgenama ir po rytagonės. Pavakariais kerdžius su viso kaimo banda varydavosi į padaržes ir laukdavo saulės laidos. Tuomet trimitu duodavo ženklą namo ginti, pats eidavo bandos priešakyje ir trimituodavo parginimo melodiją arba šaukdavo parginimo šūksnį. Pusryčių ar kitu metu kerdžius visus gyvulius suvarydavo poilsio, neleisdamas jiems išsiskirstyti. Vietomis buvo žinomos gyvulių guldymo dainelės, kurias dainuodavo piemenys, kerdžiui trimitu pritariant.

Vardus gyvuliams kerdžius parinkdavo, ir juos piemenys per dvi tris dienas ‚įmušdavo'. Tokį gyvulį tas dienas dažnai vejodavo, vis šaukdami jam duotąjį vardą, o gyvulį lupdami. Vardą duodavo paprastai tik pernykščiam (prieaugliui) ir naujai pirktam gyvuliui, stambesniems gyvuliams dažniausiai pagal spalvą, pvz. karvėms: šėmė, žalmargė, baltagalvė ir kt. Kerdžius bausmes skirdavo ir gyvuliams. Lekiančios ir slapukės karvės buvo varomos pro piemenų gretas, ir kiekvienas piemuo jas lupdavo; joms būdavo kabinamas barškalas ar spruduklas, taip pat skambalas.

Gyvuliams sugulus, piemenys būdavo leidžiami pusryčių ar pietų, jeigu nebūdavo genama rytagonės. Vietomis, kur dideli kaimai ir ganyklos labai toli, piemenys negindavo nei rytagonės, nei jie buvo leidžiami namo pavalgyti, bet valgė sausus užkandžius arba tiesiog lauke visi drauge ką nors kepdavo ir virdavo. Tuomet pietus ruošdavo mergaitės, kerdžiaus prižiūrimos.

Seniau ir Lietuvoje dar būdavo prisimenama, kad, ganant tolimose ganyklose ar miškuose (pvz. Žalgiryje, Rudnios girioje ir kt.), gyvuliai būdavo po kelias dienas namo negenami. Tuomet karves melždavo piemenės, o pieną laikydavo tam reikalui paruoštose žeminėse arba palapinėse. Vietoje būdavo spaudžiami sūriai, o nugriebta grietinė kas trečia diena būdavo siunčiama į kaimą.

Galvijų poilsio metu piemenukai, draugėn susirinkę, žaisdavo. Mėgiamiausi žaidimai buvę: kiaulė dvaran varyti, ripė, arba ritulys mušti, kerepėtas mušti, įvairios varžybos (bėgtynės, imtynės, riedėtynės ir pn.) ir kt. Taip pat poilsio metu kerdžius mokydavo vaikus švilpynėmis švilpti, įvairių žaidimų ir piemeniškų dainų bei ‚dainuškų'. Kaikuriose Lietuvos vietose dar žinomas karvių vainikavimas, kada jos Sekminių išvakarėse būdavo vainikuojamos beržo šakelėmis ar gėlių vainikais, o šeimininkės už tai turėdavo atsiteisti sūriais.

C. Cappeller, Kaip senieji Lietuvininkai gyveno 1904 (ir vok. Wie die alten Litauer lebten 1911); *M. Katkus,* Balanos gadynė (Mūsų Tautosaka IV, 1931) ir atskirai 1947; *P. Bugailiškis,* Galvijų ganymas ir piemenų būklė (Gimtasai Kraštas 1935, 2 nr.); *J. Balys,* Lietuvių tautosakos skaitymai II 1948.
A. Mž.

Ganimedas (gr. Ganymēdēs) 1. graikų mitologijoje jaunutis Trojos valdovo Troso, arba Laomedonto, sūnus, gražiausias mirtingųjų. Zeusas jį nusipirko iš karaliaus, pastarajam atidavęs geriausius pasaulyje arklius. G. tampa Olimpe Zeuso taurininku

Ganimedas keliamas erelio

ir drauge su Heba patarnauja dievų puotose. Pagal kitus, vėlyvesnius padavimus Olimpo viešpats liepęs savo paukščiui ereliui pagrobti G. ir nugabenti jį dangun. Senovės astronomai nukelia G. Naščių žvaigždynan. Iš G. atvaizdų bus populiariausia marmorinė Vatikano statula, kuri tėra, veikiausiai, atgaminta pagal žalvarinį originalą, priklausantį skulptoriui Leocharui (IV a. pr. Kr.).

2. Trečiasis planetos Jupiterio palydovas, atrastas 1610 Galilėjo. Skrieja aplink Jupiterį beveik apskritu taku per 7 d. 3 val. 42 min. 33,35 sek. 1.069.300 km atstu. Skersmuo 5150 km, masė 2,1 kartų didesnė už mėnulio masę.

Ganiprava k., Kražių vls., Raseinių aps., 19 ūkių, 129 gyv. (1939). G. miškas 128 ha ploto. Dirvožemis priemolio, priesmėlio. Eglynas su pušimi.

Ganitas, kitaip cinko špinelis, mineralas cinko aliuminatas ($ZnAl_2O_4$). Spalva nuo pilkos ligi rudos arba žaliai juodos. Randamas Bavarijoje, Švedijoje ir New Jersey. G. pavadintas švedų chemiko J. G. Gahn (1745–1818) garbei.

Ganytojas dvasininkų laikraštis. Pradėjo eiti Kaune 1919. Nuo 1922 pradžios susiliejo su Žemaičių Vyskupijos Kronika. Ligi 1919 VII ėjo du kartus per mėnesį, vėliau vieną kartą. Leido Šv. Kazimiero d-ja. Redagavo kun. A. Dambrauskas ir kun. M. Vaitkus.

Ganivet Angel (1865–1898) ispanų rašytojas, esejistas. Buvo konsulu Amsterdame, Helsinkyje ir Rygoje, kur Dauguvoje ir nusiskandino. Savo literatūrinėje kūryboje G. išreiškė savo idėjas ar nuomones apie individualinio ir visuomeninio gyvenimo reformas. Jis yra laikomas garsiosios ispanų 1898 metų kartos pradininku, kuri turėjo lemiamos įtakos naujųjų laikų Ispanijos gyvenimui. Filosofinio pobūdžio raštų branduolį sudaro jo susirūpinimas Ispanijos likimu. Šį klausimą nagrinėja savo veikaluose: Idearium Español (1897) ir El Porvenir de España. G. samprotauja, kad didžiausia ispanų liga yra nenoras, neveiklumas, neklausymas. Reikia koncentruoti tautinę energiją, kad ji neišsisklaidytų, kaip tai buvo įvykę XVI a. G. nuopelnas, kad jis išbudino mieguistą tautą, žmones privertė galvoti apie jų pačių ir kitų gyvenimą. Jo veikalai išsp. Obras Completas 1943.

A. Espina, G. 1942; *P. van Vliet,* A. G. 1949.

Ganku (1759-1838) japonų tapytojas, moderninės srovės šalininkas, įkūręs savo vėliau prisiimtąja pavarde Kichi mokyklą. Nors jo kūryba ir išvedama iš kinų meno, tačiau kaiką jis įnešė iš Europos meno. Ypač pasižymėjo tigrų paveikslais.

Ganodermė skylėtbudžių šeimos kempininių grybų gentis. Lietuvoje daugiausia paplitusi ant įvairių medžių, kelmų, stuobrių. G. a p p l a n a t u m (Pers.) Pat. arba Fomes applanatus (plokščias blizgutis). Tai paplokščia, ligi 40 cm skersmens 2–5 cm storio, vienu kraštu prie substrato priaugusi kempinė. Sukelia baltąjį medienos puvimą.

Ganoidai (Ganoidei) žuvų būrys, plačia prasme apimąs gana skirtingas jų rūšis, iš dalies kauliniais, iš dalies kremzliniais griaučiais: oda padengta kauliniais skydeliais, arba vad. ganoidiniais žvynais, su žibančiu kietu paviršiumi, arba žvynai plonos lanksčios plokštelės pavidalo (cikloidiniai žvynai), arba oda esti plika. Žiaunų plyšiai padengti dangteliais. Pirmas žiauninis plyšys gali būti žymiai skirtingas (vad. spiraculum). Žarnoje yra spiralinė raukšlė. G. buvo ypač gausūs paleozoinėje ir mesozoinėje gadynėje, bet daugumas jų išmirė. Dabar žinoma 30 rūšių. Iš išmirusiųjų pažymėtini Placodermata. Dabar gyvenančios G. rūšys gali turėti nemažos ekonominės reikšmės dėl jų mėsos ir ikrų: jų styga (chorda) išdžiovinta sudaro maisto gaminį, vad. viaziga, iš pūslės gaminamieji klijai (calla piscium) vartojami farmacijoje. Daugiausia žinoma gentis eršketras (Acipenser), iš kurios viena rūšis A. sturio gyvena ir Lietuvoje; A. ruthenus — sterletas š. Europos pietų rytuose; A. huso — beluga Kaspijos jūroje, Adrijos jūroje ir upėse; gentis Pseudoscaphirhynchus su kastuvo pavidalo snukiu ir laiba siūlėta uodega; jų kelios rūšys gyvena Syr-Darjos ir Amu Darjos upyne; gentis Lepidosteus — kūnas padengtas rombo pavidalo žvynais, Š. Amerikoje; gentis Polypterus, nugaros pelekas suskirstytas į daugybę mažų pelekų (Afrikos upėse); gentis Amia turi apvalius žvynus.

Gans Eduard (1798–1839) žydų kilimo vokiečių teisės filosofas. Nuo 1825 Berlyno univ. prof. Hegelio šalininkas, lyginamosios teisės mokslo kūrėjas, daug polemizavęs su istorinės Savigny mokyklos šalininkais. Išsp. Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung 1824–1835; System d. römischen Zivilrechts 1827; Über die Grundlage des Besitzes 1839; Vermischte Schriften 1834. Leido ir red. Hegelio pomirtinius veikalus, 1827 įst. Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik.

Ganusevičius, Julius žr. Anusavičius.

Ganusiškiai senasis dabartinio Balbieriškio vardas, gavęs savo pavadinimą pagal G. dvaro nuomininką Hanusą, kuriam Žygimantas Senasis 1515 buvo išnuomojęs keturias Būdas Punios, Birštono ir Vilkijos giriose. Manoma, kad jis, iškirtęs Punios girios kraštą, įkūręs dvarą ir jį praminęs

savo vardu. XVI a. viduryje ši vietovė gavo Balbieriškio (žr.) vardą.

J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija 1938, 81–82 psl.

Gaonas (hebr. ,pasididžiavimas, didybė') Suros ir Pumbeditos (Irako) žydų talmudo akademijų vadovų titulas 589–1040. Ilgainiui juo buvo pradėti vad. pasižymėję žydų talmudistai, kaip pvz. Vilniaus G. Elijah (žr.). Kasdienine prasme G. titulas teikiamas kiekvienam žymesniam rabinui ar talmudo žinovui.

Gap (sen. Vapincum) pietų Prancūzijos Hautes-Alpes departamento administracinis centras; apie 17.000 gyv. (1955). Įkurtas romėnų 14 pr. Kr. VII a. katedra atstatyta XIX a. 1567 ir 1577 apiplėštas ir sudegintas hugenotų.

Gapon Georgij Apollonovič (1870–1906) rusų dvasininkas. 1903 Petrapilyje su policijos departamento pritarimu pradėjo organizuoti darbininkų sąjungas. 1905, prasidėjus revoliuciniam sąjūdžiui Rusijoje, G. surengė taikias ir maldingas eitynes į Žiemos Rūmus peticijai įteikti carui darbininkų reikalais, bet ir šias eitynes valdžia išsklaidė. Po šių eitynių G. pabėgo į užsienį ir mėgino santykiauti su rusų socialistais. 1906 III 28 G. norėdamas gauti saugumo policijai žinių apie socialistų revoliucionierių partijos kovos būrio narius, nuvyko netoliese Petrapilio į Ozerkų vasarnamį, kur buvo įrodyta G. provokatoriška veikla; G. čia pat darbininkų nuteistas ir pakartas. Išsp. Story of My Life 1905 (rus. 1918). Lietuviškai Gapono laiškas 1905.

Garalevičius Jonas (g. 1871 II 21 Dvariškių k., Liolių par., Raseinių aps.) vargonų dirbėjas Lietuvoje. Baigęs Raseinių aps. vidurinę mokyklą, tarnavo Rygos gimn. raštinėje. Vėliau persikėlė pas kng. Liveną Tukume (Kurše), kur abu su kunigaikščiu padirbo saloninius vargonėlius. Susitaupęs pinigų, mokėsi vargonų statybos Grinebergo dirbtuvėse Stettine, Vokietijoje. Po studijų 1898 apsigyveno Kaune ir dirbo vargonus Kavarsko ir Želvos bžn. Iš pradžių Kaune išsinuomojo dirbtuvei namus (buv. Šv. Kazimiero knygynas), o 1905 įsigijęs savo namus, įsteigė modernią dirbtuvę. Iki 1914 pastatyta apie 100 vargonų ne tik Lietuvai, bet ir užsieniui: Lenkijai, Rusijai, Ukrainai, Kuršui. Turėjo užsakymų ir iš JAV, bet dėl nuvežimo brangumo užsakymų negalėjo įvykdyti. Žymesni G. statyti vargonai: Seinų katedroje, Raseiniuose, Telšiuose. Dirbo ir kankles, artimas vokiškai citrai. Parašė Trumpas vadovėlis išsimokinimui skambinti ant kanklių 1910; Vargonai (Vadovas 1910, 20 nr.); Kankles (Viltis 1910, 88 nr.); Kankles (Mūsų Menas 1938, 6–7 nr.) ir kt.

J. Žilevičius, J. G. (Muzikos Žinios 1942, II).

J. Ž.

Garamantai sen. vidurinės Afrikos tauta, greičiausiai berberų kilmės. Jų sostinė yra buvusi Garama (dabar Džerma). Romėnai susidūrė su jais I a. pr. Kr. pabaigoje.

Garamond Claude (1480–1561) prancūzų raižytojas ir spaudmenų liejikas. Karaliaus Pranciškaus I Paryžiuje įst. spaustuvei išpjaustė ir nuliedino naujų spaudmenų, pavadintų ,Grecs du roi'. Pirmą kartą tie spaudmenys buvo pavartoti spaustuvininko Roberto Estienne (žr.) 1544. Tam tikra ir dabar vartojamų lotynų raidžių forma g a r m o n t a s yra gavęs savo pavadinimą nuo G.

J. Paillard, C. G. 1914; Altmeister der Druckschrift (Wolf) 1940.

Garampi Giuseppe (1725–1792) Vatikano diplomatas. 1749 Vatikano archyvo globėjo koadjutorius, 1751 to archyvo prefektas. Klemenso XIII siunčiamas diplomatinėse misijose į V. Europą. 1772 Beryto arkiv. in partibus ir nuo 1772 IV 15 pop. Klemenso XIV pasiųstas nuncijum į Varšuvą. Sunkiais pirmojo padalijimo laikais nesuvaidino žymesnės rolės ir su dideliu vargu Lenkijos ir Lietuvos bajorus privertė priimti popiežiaus bulą apie jėzuitų ordino panaikinimą. 1776 atšauktas iš Varšuvos ir paskirtas Montefiascone ir Corneto vysk. ir nuncijum Vienoje, nuo 1785 kardinolas. Rankraščiu paliko Index rerum praecipue Ecclesiasticarum regni Poloniae et M. D. Lithuaniae (Vatikane), kuriame yra labai daug vertingos lituanistinės medžiagos.

Garánkštis 1. dėl sukrumo susidaręs siūluose ar virvėje susiraitymas, kilpelė; vilkstis; 2. krūminis dantis, arba garankštinis.

Garantas žr. Garantija.

Garantija (prc. garantie) laidas. Plačiąja prasme prievolė, apsauganti kieno nors prisiimtųjų prievolių arba pareigos įvykdymą. Siauresniąja prasme, civilinės teisės santykiuose, dažnai G. nustatoma, sudarant sutartis, kai vienas kontrahentas nevisiškai pasitiki kitu kontrahentu; tada pritraukiamas ir trečiasis asmuo, garantas, kuris sutinka įvykdyti sutartį, jei vyriausias skolininkas jos neįvykdys ar neįvykdytų nustatytu laiku. Paprastai tai būna skolinant pinigus. Daugiausia G. imama bankų, išduodant paskolas, bet dažnai ji vartojama ir bendroje civilinėje ir prekybinėje apyvartoje. Civilinėje teisėje G. tolygi laidavimui.

Garantijos aktai primestos tarptautinės sutartys, kuriomis kaimyninės valstybės XVIII a. pabaigoje buvo pasiėmusios saugoti Lietuvos ir Lenkijos bajoriškosios respublikos valstybinės santvarkos nepakeičiamumą. Iš viso yra buvę trys tokie aktai: 1768 ir 1793 šitą prievolę pasiėmė viena Rusija, o 1773–75 Rusija, Prūsija ir Austrija. Maskvos, vėlesnės rusų imperijos, pa-

stangos kištis į Lietuvos ir Lenkijos vidaus reikalus teisinio pagrindo gavo 1686 vad. Grzymultowskio sutartimi, carams davusia teisių prižiūrėti, kad Respublikoje nebūtų persekiojami pravoslavai. Nuo 1717 Nebylio seimo, kurio patvirtintą Varšuvos susitarimo aktą pasirašė ir Petro I įgaliotinis V. Dolgorukij, carai tarėsi turį teisės prižiūrėti, kad nebūtų peržengiami ir grynai politiniai to seimo nuostatai, ypač tie, kurie lietė kariuomenės skaičių. 1720 carų teisę saugoti laisvąją elekciją Respublikoje pripažino Turkija, 1721 savo paramą, saugant Respublikos laisvių neliečiamybę, pažadėjo nugalėtoji Švedija, 1726 prisidėjo Austrija, o su Prūsija sutartys tuo reikalu nuo 1726 buvo atnaujinamos ligi pat Respublikos gyvenimo galo. Kada Kotrynos II dėka Respublikos gyvenimą į savo rankas suėmę Čartoriskiai ėmė daryti reformas, turėjusias panaikinti nors pačius svarbiuosius destruktyvinius valstybinio gyvenimo veiksnius, apribojusius net liberum veto teisę, Rusija, suorganizavusi vad. Radomo konfederaciją, ne tik pasistengė sugriauti tas reformas, bet kartu ir garantuoti sau globos teisę formalia sutartimi su Respublika. Pasinaudodamas bajoriškų laisvių gynimo šūkiais, su kurių pagalba ji buvo suburta konfederacijon, Kotrynos II atstovas Repninas konfederacinį 1767–68 seimą privertė kreiptis į ją, prašant savo laisvių neliečiamybės garantijos. Visi pagrindiniai Respublikos bajoriškosios santvarkos principai buvo sutraukti į Respublikos pirmąją ıašytinę konstituciją, vad. kardinalines teises. Jų nepakeičiamumas ir buvo garantuotas Kotrynos II specialia Rusijos ir Respublikos sutartimi, ją įgalinusia jau teisėtai priešintis bei sutrukdyti kiekvieną bandymą padrikam Respublikos valstybiniam gyvenimui reformuoti. 1769 prasidėjo pasipriešinimas Rusijos globai, pagarsėjęs Baro konfederacijos vardu. Konfederaciją likviduojant, į bylą įsikišo Prūsija su Austrija. Rusija, užgrobusi r. Lietuvos dalį, buvo priversta šioms leisti užgrobti po gerą plotą Lenkijos. 1773–75 seime šios valstybės privertė Respubliką tų žemių užgrobimą patvirtinti specialiomis sutartimis, turėjusiomis normuoti jų ateities santykius. Tomis sutartimis visos trys anos valstybės, be kitko, įsipareigojo saugoti tame seime nustatomos Respublikos santvarkos bei piliečių laisvių neliečiamybę. Garantija sutartyse su Austrija ir Prūsija buvo paminėta tik bendrais posakiais, bet specialiame prie sutarties su Rusija prijungtame akte yra įvardijant garantuojamos disidentų laisvės, dabar perredaguotos kardinalinės teisės ir nuolatinės tarybos organizacija. Toliau remdamasi dabar pripažintąja teise, į Respublikos vidaus gyvenimą aktyviai kišosi daugiausia Rusija. Tik didysis Varšuvos reformų seimas pranešė Rusijai, kad Respublika G.A. nebepripažįstanti. Prūsija to paties seimo metu pranešė nuo garantės teisių atsisakanti. Betgi šio seimo reformoms sugriauti sukurtąją 1792 Targovicos konfederaciją Rusija globojo, remdamasi iš G.A. išplaukiančiomis teisėmis. Pagaliau 1793 Gardino seime sudarytąja Respublikos ir Rusijos sąjungos sutartimi Kotryna II savo ir įpėdinių vardu vėl įsipareigojo saugoti ir ginti dar kartą perredaguotas kardinalines teises ir visus to seimo priimtus įstatymus, o Respublika įsipareigojo be Rusijos žinios jokių pakeitimų nedaryti. Kitais metais, pabandžius šios globos nusikratyti bei atgauti prarastąsias žemes, Respublika buvo visai išdraskyta.

A. Kraushar, Książe Repnin i Polska 1897; *M. C. Lubieńska,* Sprawa dysydencka 1764–1766, 1911; *W. Konopczyński,* Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej 1917; *B. Dembiński,* Polska na Przełomie 1913; *W. Smoleński,* Konfederacja Targowicka 1903; *D. Ilovaiskij,* Grodnenskij sejm 1793 goda 1870; *M. S. Solovjev,* Istorija padenija Polši 1863. *A. Š.*

Garantijos sutartys tarptautinės sutartys, kur duodamas koks nors laidas, kad pasiimtieji pasižadėjimai ir įsipareigojimai bus vykdomi. Senovėje ir dargi viduramžiais tokios sutartys būdavo garantuojamos religinėmis priesaikomis arba įkaitų davimu. Pvz. Vytautas Didysis, garantuodamas savo pasižadėjimus, duotus kryžiuočiams, jiems savo šeimos narius užstatė. Dabar G.S. vad. tokios sutartys, kai garantuojama vienos ar daugiau valstybių sienų neliečiamybė. Trečiosios valstybės čia, paprastai, įsipareigoja suteikti pagalbą užpultajai valstybei, tuo patim dažnai ir jos neutralumą garantuojant. 1815 Paryžiaus sutartimi Europos didžiosios valstybės suteikė Šveicarijai kolektyvinę nuolatinio neutralumo garantiją; 1832 Londono sutartimi buvo garantuota Graikijos nepriklausomybė; Anglija, Prancūzija, Austrija ir Prūsija garantavo Belgijos neutralumą ir t.t. Platesniąją prasme G.S. vad. tokios sutartys, kai atsisakoma nuo užpuolimo ir karo, o tarpvalstybiniams ginčams spręsti pasižadama imtis arbitražo. Plačiausia tarptautinė garantija buvo mėginta organizuoti per Tautų Sąjungą. Jos statuto 10 straipsnis Tautų Sąjungos narius įpareigoja gerbti kitų narių teritorinę neliečiamybę ir politinę nepriklausomybę, o 16 str. numato visų kitų narių sankcijas prieš šalį užpuolikę. Tautų Sąjungos statutas nepakankamai garantavo valstybių saugumą, todėl buvo mėginama šį saugumą tvirtinti atskiromis sutartimis. 1928 Tautų Sąjungos saugumo komitetas sudarė dvišalių ir daugiašalių sutarčių kelis variantus, kuriuos rekomendavo valstybėms pasirašyti. Didesnė garantijos sutartis buvo 1925 sudaryta Locarno sutartis. Ja Vokietija, Belgija ir Prancūzija pasižadėjo nesiimti karo

tarpusavio ginčams spręsti, o visus ginčytinus klausimus spręsti arbitražo keliu. Šiai sutarčiai savo garantijas davė Anglija ir Italija. 1924 X 2 Tautų Sąjungos plenumo buvo priimtas visuotinio garantijos pakto projektas (vad. Genevos protokolas), bet Anglijai atsisakius jį ratifikuoti, jis negalėjo būti įgyvendintas. Be to, dar žinomas 1928 VIII 27 Paryžiuje penkiolikos valstybių pasirašytas Kellogo–Briando paktas, kuriuo smerkiamas karas kaip priemonė tarptautiniams santykiams reguliuoti. Šis paktas vien moraliai įpareigoja valstybę nevesti agresijos karo, nenumatydamas jokių garantijų. Karo pavojui didėjant, buvo mėginta sudaryti kolektyvinio saugumo paktą, kuriuo valstybės, tą paktą pasirašiusios, įsipareigotų suteikti karinę paramą tai valstybei, kuri taptų agresijos auka. Tačiau, kaikurioms didžiosioms valstybėms atsisakius imtis tokių įsipareigojimų, kolektyvinio saugumo pakto nepavyko sudaryti. Daugiausia paplitusi G.S. forma yra dvišalės nepuolimo sutartys. Tokias sutartis turėjo su savo kaimynais ir Lietuva. Ir su Tarybų Sąjunga 1926 IX 28 buvo sudaryta nepuolimo sutartis (1934 prailginta iki 1945), tačiau bolševikai ją sulaužė ir kraštą okupavo.

Garas dujinė medžiagos būtis. Ji yra tiek tolima nuo idealiųjų dujų būties, jog pakanka truputį padidinti spaudimą ar sumažinti temperatūrą, kad garai visiškai ar iš dalies virstų skysčiu. Visi skysčiai garuoja betkurioje temperatūroje. Kaikurie kieti kūnai, pvz. kamfora, jodas ir kt., garuoja tiesiai nepereidami į skystą būtį. Skysčių garavimas didėja, kylant temperatūrai, ypač pasiekus jų virimo temperatūrą. Kadangi ji priklauso nuo slėgimo, tai, didinant skysčio slėgimą, ji kyla.

Garavimo procesas šiaip vyksta. Skystis susideda iš molekulų, kurios nuolat juda, o kaikurios, esančios skysčio paviršiuje, išlekia į aplinkos erdvę. Vienos, susidūrussios su oro, ar to paties skysčio molekulomis ore, grįžta atgal į skystį, kitos nutolsta nuo paviršiaus ir aplinkos erdvėje sudaro garus. Jei nuo skysčio atsiskiria ir į jį iš aplinkos grįžta tiek pat molekulų, tai tarp skystos ir dujinės būties nusistato vad. dinaminė pusiausvyra: atrodo, kad skystis nustoja garavęs. Ribotoj erdvėj, dėl dinaminės pusiausvyros, telpa ribotas garų kiekis. Ši riba priklauso nuo skysčio rūšies, jo temperatūros ir slėgimo. Pasiekus tokią būtį, kad erdvėje garų daugiau jau nebetelpa, sakoma, kad erdvė yra prisotinta garų, o patys garai vad. sotūs. Kylant temperatūrai, molekulų greitis didėja, jos įgyja didesnį pajėgumą nuo skysčio atsiskirti, todėl augštesnėje temperatūroje telpa erdvėje didesnis garų kiekis. Vėsinant erdvė gali būti prisotinta garų. Tokiu atveju G. turi didesnį tankumą, nei tai atitiktų esamą temperatūrą. Persotintoji būtis susidaro tada, kai erdvėje nėra kondensacijos branduolių (jonų, dulkių). Atsiradus kondensacijos branduoliams, staiga įvyksta kondensacija, ir garų perteklius iškrinta. Garų masė, esanti 1 cm^3 erdvės, vad. G. tankumu. Jis priklauso nuo temperatūros. G. spaudimu vad. sočiųjų garų spaudimą į indo sieneles. Spaudžiant sočiuosius garus uždarame inde, kondensuojasi jų toks kiekis, kad spaudimas visuomet lieka pastovus. Dujas spaudžiant ir mažinant temperatūrą, jos pradžioje pereina į sočiųjų garų būtį, paskui virsta skysčiu. Garuodamas skystis šilumą sunaudoja, o garams kondensuojantis, šiluma atsipalaiduoja.

Apie G. pritaikymą technikoje žr. Garo katilai, Garo mašinos.

Garašanin Milutin (1843–1898) serbų politinis veikėjas. Skupščinoje jis vadovavo pažangininkų (naprednіakų) partijai. 1884–87 buvo ministeriu pirmininku. 1888 dalyvavo steigiamajame komitete, kuris parašė naują Serbijos konstituciją. 1893 serbų akad. narys ir nuo 1894 atstovas Paryžiuje.

Garažas (prc. garage) dengta patalpa automobiliams, autobusams, sunkvežimiams, motociklams pastatyti ir saugoti. G. būna: privatieji 1–3 vietų, statomi prie gyvenamųjų namų; komerciniai viešieji, kur išnuomojamos vietos autovežimiams pastatyti, — 20 ar daugiau vietų; specialieji — susisiekimo įstaigų, fabrikų, ugniagesių, kariuomenės, policijos. G. statyti ir nau-

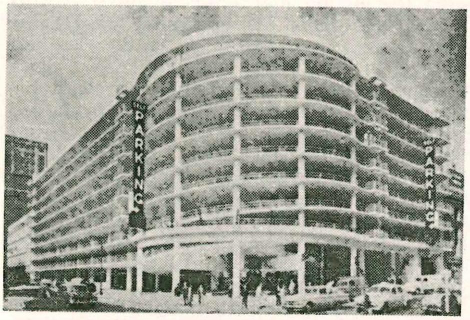

9 augštų garažas San Francisko (JAV)

doti yra taisyklės, kur daug dėmesio kreipiama į gaisro pavojaus sumažinimą, ir architektūrinės dydžių normos, atitinkančios autovežimių dydžius. Šiuo metu naudojamų automobilių dydžiai: vid. ilgis 5,5 m (mnm. 3,1, mkm. 6,0); vid. plotis 1,9 m (mnm. 1,25, mkm. 2,1); vid. augštis 1,6 m (mnm. 1,27, mkm. 1,83). Autobusai: vid. ilgis 10 m (mnm. 7,6, mkm. 12,5); vid. plotis 2,4 m; vid. augštis 2,8 m (mnm. 2,5, mkm. 3,1). Autobusas su priekaba siekia

19 m ilgio. Privatieji G. statomi arba atskirai kieme, arba priglausti prie namo, arba įtaisyti rūsyje. Rekomenduojamasis dydis vieno automobilio G.: ilgis 6,4 m; plotis 3,6; augštis 2,4. Durų plotis 2,40–2,75 m, augštis 1,90–2,15 m. G. durys darinėjamos į lauką arba pakeltinės. Elektroniniu aparatu jas galima atidaryti, neišlipus iš automobilio. Privažiuojamojo kelio nuolydis mkm. 12%, rekomenduojama 4%. G. patalpa turi būti šviesi, vėdinama, patogiai plaunama; asla betoninė ar molio plytelių, su įlaja vandeniui nubėgti. Privatieji G. statomi mediniai, metaliniai, betoniniai, mūriniai. Komerciniai G. statomi prie geležinkelio stočių, teatrų, įstaigų, įmonių, didžiųjų gyvenamųjų namų. Dideliuos G. yra remonto dirbtuvė, benzino stotis, poilsio kambariai. Miesų G. statomi kelių augštų su keltuvais arba rampomis automobiliams pakilti ar nusileisti. Rampų nuolydis 12%, mkm. 15; mažiausias posūkio spindulys 9 m. Daugiausia naudojami bendrųjų patalpų G., nors esti ir su atskiromis patalpomis automobiliams uždaryti. Bendrųjų garažų automobilinės vietos nužymėtos dažytomis juostomis grindyse. Didmiesčiuose įrengiami ir požeminiai G. — parkai. Didžiųjų G. įvažiavimo plotis $\geq$ 2,4 m, judėjimui dviem kryptimi $\geq$ 4,8 m, įvažiavimų augštis $\geq$ 2,7 m. Keltuvų našumas 20–30 automobilių per val. Komerciniai G. dažniausiai statomi gelžbetoniniai, kartais plieno konstrukcijos. JAV statomi nauji G. iki 12 augštų, 2000 automobilių vietų. Iš didesniųjų Nepriklausomosios Lietuvos G. pažymėtinas Kauno miesto savivaldybės vieno augšto G. Šančiuose. Jame telpa 80–100 keleivinių autobusų.

G. Müller, Grossstadtgaragen 1928; *R. Vahlefeld* ir *F. Jacques,* Garagen- und Tankstellenbau 1953; *Ramsey ir Sleeper,* Architectural Graphic Standards 1952. *J. Mlv. — J. Gbt.*

Garbačauskas Steponas (g. 1900) diplomatas, sporto organizatorius. Grįžęs iš Rusijos į Lietuvą, paskirtas Susisiekimo ministerijos žinybon. 1923 Krašto apsaugos m-jos sporto instruktorius. 1925–29 Argentinos konsulato sekretorius Kaune. 1930 X 1 paskirtas į Užsienio reikalų ministerijos konsularinį skyrių. 1930 XII 16 Lietuvos generalinio konsulato Züriche (Šveicarijoje) sekretorius, 1936 IX 1 pakeltas vicekonsulu.

Gyvendamas Lietuvoje aktyviai reiškėsi sportiniame gyvenime. Jis yra pirmosios sporto organizacijos Lietuvoje LFLS vienas iš steigėjų. Lietuvos sporto gyvenimui besiplečiant, G. su kitais suorganizavo Lietuvos Sporto Lygą, vėliau Lietuvos Futbolo Lygą. Šių organizacijų centro komitetuose G. ėjo įvairias atsakingas pareigas. Aktyviai dalyvavo sportinėje spaudoje. Parašė pirmąjį futbolo vadovėlį Futbolas. Be organizacinio darbo sporto srityje, G. buvo ir aktyvus sportininkas. Žaidė LFLS I futbolo komandoje centriniu puolėju. Daug kartų žaidė Lietuvos futbolo rinktinėje. 1924 su Lietuvos futbolo rinktine dalyvavo pasaulinėje sporto olimpiadoje. Lietuvos nepriklausomybės pradžioje G. reiškėsi ir lengvojoje atletikoje. Po II pas. karo kurį laiką buvo Balfo atstovas Šveicarijoje. Dabar gyvena Šveicarijoje, Züriche.

Garbas ežeras p. Sūduvos Pilypavo aps., 3,3 km ilgio, ligi 600 m pločio, 140 ha ploto; paviršius 164 m nuo j. l.; per p. galą teka Raspūda (Bebros, Narvies, Bugo, Vyslos) deš. įtakas.

Garbė specialiam reikalui, ypač filosofijos terminijoj, skirtina nuo šlovės: G. yra ‚garsmas, pagarba, respektas, reputacija, ag. honour, prc. honneur, vok. Ehre, rus. čest'', o šlovė ‚augštesnis garbės laipsnis, didelė garbė, gera reputacija, garsenybė, ag fame, renown, prc. gloire, vok. Ruhm, rus. slava'. Šlovingas žmogus yra visų didžiai gerbiamas, vertinamas, su pagarba sutinkamas; jis iš kitų išsiskiria savo didžiu talentu, nepaprastomis brangiomis savybėmis ir žymiais darbais bei nuopelnais. Todėl šlovė tetenka nedaugeliui rinktinių žmonių, o garbės gali turėti ir didesnis skaičius žmonių.

Mūsų liaudinėje kalboje šis skirtumas vietomis jau yra išblankęs, bet daug kur dar aiškiai tebejuntamas. J. Jablonskis, paruošdamas švietimo terminus, kurie paskelbti A. Vireliūno Įvarduose, aiškiai skiria garbę nuo šlovės: jis man šlovę plėšia; garbė ir šlovė tesie jiems. Šitą skirtumą iš dalies jau randame ir senovinėje mūsų raštų kalboje. Norėdami išreikšti didesnę garbę Dievui, dažnai maldose sakome: Šlovinkime Viešpatį Dievą! Taip pat dažnai ir kitais atvejais skirtingai vartojame garbę su šlove. Pvz. paprastai tesakome: garbės (ne: šlovės) žodis; visuotiniame susirinkime buvo išrinkti garbės nariai ir t.t. *P. S.*

G. sociologijoje stipri pagarbos apraiška, susijusi su asmens verte, charakteriu ar užsiėmimu. Iš G. galima numatyti individo poelgius, nes ji parodo asmens troškimą būti tuo, kuo kiti žmonės norėtų, kad jis būtų, ir daryti tai, ko kiti žmonės tikisi iš jo. Išoriniu požiūriu G. yra sietina su etiketu, o vidiniu — su sąžine. Visuomenėje G. yra ryški socialinės kontrolės priemonė, o individo požiūriu — reprezentuoja charakterio formavimo tikslą. Tas pat žmogus gali turėti skirtingus G. pajutimus įvairiose situacijose. Pvz. žmogus gali būti šeimos tėvas be priekaišto, o tuo tarpu įstaigoje nepakenčiamas savo valdinių atžvilgiu ar nesąžiningas prekybos bei piniginiuose reikaluose. Antra vertus, yra įvairių rūšių G. taisyklių, skirtingų visuo-

meninėse grupėse. Mūsų laikais yra žinomas faktas, kad yra ,garbė' ir vagių tarpe. Dar daugiau: kriminaliniai nusikaltėliai laikosi savo G. taisyklių daug stipriau, nei dažna kito pobūdžio socialinė grupė, nors tos taisyklės yra paremtos prievarta.

Primityviose bendruomenėse G. taisyklės buvo visuotinesnės ir veiksmingesnės. Dalis tų taisyklių, atmieštos krikščionybės ir feodalinės aristokratijos idealų, išliko ligi mūsų laikų. Kaikur jos yra apibūdinamos plačiu ,krikščioniško džentelmeno' žodžiu. Dabartiniai įstatymai prieš šmeižtus ir bylos dėl pažadų sulaužymo neįstengia G. apsaugoti tiek, kiek anksčiau galėdavo dvikovos. Kolektyviniu požiūriu būdingiausi G. saugotojai yra tautos. Priemonės jai apsaugoti dažnai būna atsiprašymai ar net karo paskelbimas.

K. Binding, Die Ehre der Zweikampf 1909; *B. Malinowski* Sex and Respression in Savage Society 1927; *G. H. Mead,* National-Mindedness and International-Mindedness (International Journal of Ethics 1928–29); *E. Terraillon,* L'honneur, sentiment et principe morale 1912. *A. Mst.*

Garbe Richard (1857—1927) vokiečių sanskritistas, nuo 1880 e. o., nuo 1894 ord. Karaliaučiaus ir nuo 1895 Tübingeno univ. profesorius. 1885–87 keliavo po Indiją. Be tekstinių leidinių (S r a u t a S u t r a o f A p a s t a m b a, K a s h m i r i a n A t h a r v a v e d a ir kt.) bei B h a g a v a d g y t o s vertimo ([2]1921), dar paminėtini svarbesni jo veikalai: Indische Reiseskizzen 1889; Die Samkhya Philosophie 1894, [2]1917; Samkhya und Yoga 1896; Indien und das Christentum 1914 ir kt. 1884 drauge su A. Bezzenbergeriu paskelbė K. Sirvydo Punktus Sakimu 1629.

Garbė Dievui Tėvui, ir Sūnui, ir Šventajai Dvasiai... vad. mažoji doksologija, skiriama Švč. Trejybės garbei ir paprastai vartojama psalmių ir kaikurių kitų maldų gale. Lotyniškas šios doksologijos tekstas neturi žodžio ,Dievui', kuris yra, kaip ir lietuviškajame žegnojimosi tekste, įterptas prieš ,Tėvui'. Šio įtarpo atsiradimas lietuvių kalboje yra įvairiai aiškinamas. Vieni jį kildina iš to, kad senovės lietuviai turėję augščiausios dievybės — Dievo Tėvo sąvoką, kuri likusi ir krikščioniškosiose maldose, kiti mano, kad terminas ,Dievui Tėvui' buvęs žinomas vokiečių kalboje, o į Lietuvą atneštas pranciškonų ir domininkonų. Įtarpą ,Dievui' pažįsta ir Mažvydas, tačiau jis kaikur vartoja tikslų vertimą iš lotynų kalbos — be žodžio ,Dievui'.

Garbėnai k., Taujėnų vls., Ukmergės aps., 3 km nuo Taujėnų, 35 ūkiai, 144 gyventojai (1939). Išskirstytas vienkiemiais 1933.

G. m i š k a s 261 ha. Šiaurės vakarų jo dalis vad. Žiogelėnų mišku. Dirvožemis priemolio. Vyrauja eglės medynai su drebule, beržu. Yra tetervinų, stirnų, lapių.

Garbenis (Cephalanthera) Orchidaceae šeimos augalų gentis. Lietuvoje žinomas G. r a u d o n a s i s (C. rubra).

Garbės daktaras žr. Daktaras.

Garbės legionas (prc. Légion d'honneur) prancūzų ordinas įst. Napoleono I. Ordinas yra 5 laipsnių.

Garbės milicija įvairiais laikais ir vietose sudaroma iš stojančių viešosios tvarkos palaikyti neapmokamų asmenų tais atvejais, kada normali policija neveikia. Lietuvos nepriklausomybei kuriantis, kaikuriuose valsčiuose iš vietos žmonių buvo sudarinėjamos G.M. kuopos, kurioms vadovavo pačių rinktieji vadai.

Garbės teismas teismas, sprendžiąs klausimus, susijusius su garbės įžeidimu. G.T. turi didelę reikšmę korporacijų (advokatų, daktarų, karininkų ir t.t.) gyvenime. Jis sprendžia narių veiksmus, nesuderintus su garbe ir korporacine etika (dorove). G.T. gali nubausti įspėjimu, papeikimu, pinigine bauda arba pašalinimu iš luomo (korporacijos). Kaikur toks teismas susideda ne vien iš pačių korporacijos pasirinktų narių, bet ir teismo ar valdžios atstovais papildytų. Dažnai G.T. sprendimai būna skųstini teismui dėl nesilaikymo procesinių nuostatų. Įvairios organizacijos ir d-jos savo įstatuose paprastai numato G.T., kuriam pavedama spręsti narių tarpe pasitaikančius vaidus ir jų pasielgimus, kenkiančius organizacijos geram vardui bei tikslams. G.T. gali būti sudaromi ir atskirų asmenų iniciatyva tam tikram jų ginčui spręsti. Čia teisėjų lygų skaičių pasirenka šalys arba jų įgaliotiniai. Pasirinktieji teisėjai patys sau pasirenka pirmininką. G.T. sprendimas galutinis, abiem šalims privalomas.

Garbo Greta (tikroji pavardė Gustafsson, g. 1906 Stockholme) švedų filmų aktorė. Jauna būdama, Stockholme dirbo kaip pardavėja. 1924 režisoriaus Stillerio dėka pateko į filmą. Nuo 1925 atvykusi į JAV (Hollywoodą), greitai iškilo kaip viena pačių žymiausių filmo aktorių. Filmo istorijoje vertinama kaip didelio talento aktorė, sukūrusi pamėgdžioti negalimą tipą. Šalia B. Davis, I. Bergmano, M. Dietricho ir kt. G. vertinama kaip didelio masto dramatinių vaidmenų atlikėja filmuose. Minėtina kaip eilės istorinių romanų asmenybių atkūrėja filmuose:

Greta Garbo

Anna Christie (1930), Mata Hari, Grand Hotel (1932–33), Karalienė Kristina (1935), Anna Karenina (1935), Kamelijų Dama (1936), Ninočka (1939), Dviejų veidų moteris (1941). 1941 pasitraukė iš darbo filme. *V. Als.*

Garborg Arne (1851–1924) vienas iš didžiųjų norvegų XIX a. pabaigos prozos rašytojų, rašiusių tarmiškai. Jo romanai ir novelės yra moralistiniai. Romane Bondestudenten (Ūkininkaičiai studentai 1886) aprašomas tiek išorinis, tiek dvasinis skurdas, duodamas psichologinis laiko pavaizdavimas, savo realizmu aikštėn išvilkęs tiek perdėtai Björnsono idealizuotą ūkininko tipą. Romane Mannfolk (Vyriškiai, 1886) G. griežtai puolė to laiko seksualinę moralę, ir užtat neteko vietos kaip valstybės revizorius. Nuo tada jo sieloje įvyksta didžiulė krizė, po kurios jo kūryboje ima religija dominuoti, o pati kūryba kartu pasidarė daug pozityvesnė ir lyriškesnė, pvz. dienoraščio formos romane Traette maend (1891). G. pirmiausia rodo užuojautą provincijos gyventojams, jų kietam gyvenimui ir sunkiam idealizmui. Jo dažnai beviltišką rimtumą bei didelį nepasitikėjimą peršviečia žmogiškasis humoras, o jo patosas glūdi, skelbiant pergalę kančioje. Jo raštų rinktinė: Skriftir i samling, 8 tt. 1951. *J. Lng.*

Garbstymas žodžiais mirusio apraudojimas (žr. raudos), jaunosios atsisveikinimas su mergaičių būreliu ir namais (žr. verkavimas), seniau dar ir naujokų atsisveikinimas su kaimu.

Garbuonė (Ulota) šepsinių šeimos samanų gentis, apie 43 skirtys. Dažniausiai auga ant medžių žievės, rečiau ant uolų ir akmenų ir sudaro tankias kupstelių pavidalo vejas ligi kelių cm skersmens. G. sausi lapai susigarbiniavę, o sušlapę išsitiesia. Lietuvoje dažna d a i l i o j i G. (U. crispula Bruch.) ir G. t i k r o j i (U. ulophylla).

Garçao y Salema Pedro António (1724–1772) portugalų poetas ir dramaturgas. 1771 už satyras ministerio Pombálio buvo pasodintas į kalėjimą, kur ir mirė. G. poezija turėjo didelės įtakos atgimstančiai portugalų literatūrai. Jo raštai išsp.: Obras poéticas 1778 ir Obras poéticas e oratórias 1888.

García Manuel (1805–1906) ispanų dainavimo mokytojas nuo 1829 Paryžiuje ir nuo 1850 Royal Academy of Music Londone. 1855 išrado laringoskopą. Jo žymiausi mokiniai buvo Jenny Lind ir Jul. Stockhausen. Išsp. Mémoirę sur la voix humaine 1840; Traité complect de l'art du chant 1841 ir kt.

García Calderón Ventura (g. 1887) perujiečių rašytojas, literatūros kritikas, diplomatas. Nuo 1908 gyveno Paryžiuje, kur leido Revue de l'Amérique Latine, nuo 1935 pasiuntinys Briuselyje, nuo 1940 Berne. Išgarsėjo savo novelėmis ispanų ir prancūzų kalba: La venganza del Cóndor 1924; Suer de Sang 1933; Danger de mort 1926, kuriose jis pasirodė kaip geriausias Peru grožinės prozos kūrėjas. Jo novelės mus veda į tas sritis, kur tikrovė ir fantazija, haliucinacija ir neįtikimybė susilieja į visumą.

L. A. Sanchez, La literatura peruana 1929; *P. Gaučys,* Pietų Kryžiaus padangėje 1952.

García Gutiérrez Antonio (1813—1884) ispanų dramaturgas, parašęs apie 60 pjesių. El trovador (1836) panaudotas libretas Verdi to paties vardo operai. Išsp. Simon Bocanegra 1843; Venganca catalana 1864; Juan Lorenzo 1865 ir kt.

García Lorca Federico (1899—1936) ispanų poetas ir dramaturgas. Baigė teisių mokslus, daug keliavo po Ameriką ir Europą, pilietinio karo metu sušaudytas. Jo poezija būdinga savo muzikalumu, dainingumu, vaikystės prisiminimais, netikėtomis metaforomis ir paslaptingumu. Populiariausias ir poetiškiausias jo eilėraščių rinkinys Romancero gitano (1928). G. L. taip pat sukūrė ir naują ispanų poetinį teatrą. Jo teatras — tai lirinių, muzikalių ir plastinių priemonių sintezė. Jis plačiai panaudoja visas scenines priemones, sudarydamas draminę įtampą. Žymiausios dramos:La zapatera prodigiosa 1930; Bodas de sangre 1933 ir La casa de Bernarda Alba 1936.

García Moreno Gabriel (1821—1875) Ekvadoro politikas; 1853–56 ištremtas studijavo Europoje ir buvo Quito univ. fizikos ir matematikos prof. Po 1860 perversmo 1861–65 ir po naujo perversmo 1869–75 Ekvadoro prezidentas. Kovojo su liberalizmu ir nevykusiai siekė įgyvendinti krikščioniškos valstybės idėją. Raštai Escritos y discursos 2 tt. 1877–1888.

Garcilaso de la Vega (1503–1536) ispanų poetas, kilęs iš aristokratinės šeimos, savo trumpą gyvenimą praleidęs imperatoriaus Karolio V tarnyboje. Jo kūryba paskelbta tik po jo mirties. Jis į ispanų poeziją įvedė naują lytį, vadinamą lyrą, kurią ištobulino ligi nepasiekiamo laipsnio. Poetinių formų technika siekia visiško tobulumo. G. poezija būdinga savo švelnumu, gyva ir svajinga vaizduote, rafinuotu gamtos jausmu, švelnia ir nepaprastai sklandžia išraiška ir liūdna nuotaika. Per keturis šimtmečius G. darė didelės įtakos vėlyvesniems ispanų poetams. Jo raštai išspausdinti Obras completas 1949.

V. Keniston, G. de la Vega, 1930.

Garcinija (Garcinia) atogrąžinių kraštų medžių gentis, per 50 skirčių (šeima Guttiferae). Svarbiausia rūšis G. M a n g o s t a n a L., arba mangostanmedis, auga Molukos salyne ir r.Indijoje. Dėl skanių vaisių auginamas tropikų Azijoje. Išauga lig

10 m. Jų apelsino didumo vaisiai (mangostanai) labai skanūs. Iš žievės gamina vaistus ir dažus; iš syvų gaunamos į gumigutį panašios sultys. Ceilone, r. Indijoje ir Indokinuose auga ir daugiau gumigučio duodančių medžių.

Garczyński Stefan (1805–1834) lenkų poetas. Dalyvavo 1831 sukilime, vėliau emigravo į užsienį. A. Mickevičiaus bičiulis, kuris jį ligoje slaugė. Išsp. Wacława dzieje; Sonety wojenne; poezijos rinkinys Wspomnienia z wojny 1832; Poezje 1833, ^{3}1863. Raštai išsp. 1860.

Pini, S. G. 1899.

Gard p. Prancūzijos upė, Ronės deš. įtakas, 113 km ilgio. Ties Remoulins 275 m ilgio ir 49 m augščio 3 augštų mūrinis Pont du G. akveduktas, romėnų statytas Augusto laikais. Juo buvo leidžiamas Eure ir Airon upių vanduo į Nîmes (rom. Nemausus) miestą. V a. apgriautas, bet dėl gražumo XVIII a. atstatytas.

Garda ežeras (it. L a g o d i G a r d a, Lago Benaco) didžiausias Italijos ež. tarp Alpių p. pakraščio ir Lombardijos lygumos; 370 km^2 dydžio, 52 km ilgio, š. dalyje 3 km, p. dalyje 17 km pločio, 346 m gylio, vandens paviršius 65 m nuo j. l.; sezoniniai horizonto svyravimai ligi 1 m. Vanduo žalsvai mėlynos spalvos, skaidrus, permatomumas 15 m. Įteka Sarca ir daug mažų upokšnių, išteka Po įtakas Mincio. Šiaurinė dalis siaura, ilga, stačiais krantais ir apsupta augštais kalnais (Monte Maggiore 2200 m, Monte Tremalzo 1976 m), pietų dalis plati ir užtvenkta moreninėmis kalvomis. Krantuose daug klimatinių žiemos kurortų, pvz. Riva, Gargano, Maderno, Gardone di Riviera, Salo, Sirmione, Peschiera, Bardolino, Garda ir kt. Vasarą vanduo įšyla ligi 24°C. Klimatas švelnus, saulėtas, vidutinė metų temperatūra 13°C. G. žuvingas: gyvena karpiai, upėtakiai, unguriai, lydžiai. Pro pietų galą eina Milano–Venecijos glžk. linija, aplink ež. automobilių kelias.

W. Hoerstel, Der Gardasee 1925; *J. Pierina,* Il Lago di Garda 1929; *H. Lehmann,* Der G. und sein Jahr (Die Erde 1, 1949).

Gardai 1. senovinė Žemaičių vietovė. Jau 1253 minima kaip Alsėdžių vls. vietovė. D.L.K. Vytautas juos užrašė Žemaičių vyskupams. Čia pat prie Varduvos (seniau Gardamo) upės buvo vyskupų dvarelis. Vysk. S. Kiška (1619–1629) čia pastatė koplyčią, ir apie 1622 ją pavertė parapijos bažnyčia. Vysk. Jurgis Tiškevičius 1637 ją su visa parapija atidavė domininkonams, kurie apie 1642 G. kalnuose įruošė kryžiaus kelius, o G. kalnus praminė Naująja Jeruzale; vėliau pradėjo vadinti Gardų Kalvarija, paskiau tik Kalvarija, pagaliau Žemaičių Kalvarija.

2. k., Padubysio vls., Šiaulių aps. (ligi 1930 II 1 Kurtuvėnų vls.,), 1923 19 ūkių, 139 gyv. ir Gardeliai palivarkas 3 ūkiai 17 gyv., 12 km nuo Bubių. Čia apie 1815 Vitkevičiai pastatė koplyčią, apie 1835 iš Pašiaušės jie perkėlė buv. jėzuitų bažnytėlę. Nuo 1858 G. buvo Kurtuvėnų filija.

Gardaitis yra tariamasis sen. lietuvių jūrininkų dievas. Visų pirma jis minimas kaikuriuose vad. ‚Sūduvių knygelės' nuorašuose: G a r d o a y t s šalia B a r d o a y t s, kitur P e r d o y t s, P e r d o y t u s. J. Maletius rašo G a r d o a e t i s: G a r d o a e t e n deum nautarum, qualis olim apud Romanos fuit Portunnus. Galimas daiktas, kad čia pradinis G- yra sumaišytas su B-, bet kuris iš šių dviejų priebalsių yra senesnis, sunku tikrai pasakyti. ‚Sūduvių knygelėj' rašoma, kad B a r d o a y t s buvęs gerbiamas vien tik tų, kurie jūromis plaukioją, būtent —prūsų, sūduvių ir visų tų, kurie su jais eidavę žvejoti.

Etimologiškai G. galėtų būti jungiamas su g a r d a s; bet tada lieka neaišku, kaip iš g a r d o ‚aptvaro' būtų galėjęs kilti jūrininkų dievo vardas. Iš kitos pusės, neaiškios kilmės yra ir šaknis b a r d -. Taigi G. šiuo tarpu yra visai neaiškus, abejotinas dalykas.

W. Mannhardt, Letto-Preuss. Götterlehre 1936; *H. Usener,* Götternamen 1929, 90 psl.; *Th. Grienberger,* Archiv für slav. Phil. 1876, XVIII; *A. Brückner,* Zeitschr. f. vergl. Sprachw. 1952, I 168; *K. Būga,* Kalba ir senovė 1922, 77 psl.
P. Š.

Gardamas bžk., Naumiesčio vls. Tauragės aps., 32 ūkiai, 163 gyv. (1939). Išskirstytas vienkiemiais 1934. Švč. Trejybės medinė bažnyčia pastatyta 1706 Paco, po gaisro pastatyta gelžbetoninė 1933 parapiečių lėšomis ir kun. Ignatavičiaus rūpesčiu; pradžioje filija, nuo 1933 parapija; 2026 parapiečiai (1940).

Gardariki (sen. skandinavų šaltiniuose Gardariki, Gardaveldi arba Gardor; pastarasis pavadinimas sutinkamas islandiečių X a. poezijoje ir XI a. švedų bei danų runų įrašuose) taip seniau skandinavai dėl daugybės ‚gardar', t. y. miestų ir pilių, vadino švedų įkurtą karalystę, apimančią maždaug dabartinės D. Rusijos bei M. Rusijos (Ukrainos) sritis. G. sudarė trys dalys: sostinė Holmgard (= Naugardas) su priklausančiomis sritimis, Könugard (= Kievas), kurio sritis buvo laikoma pati geriausia visoje karalystėje ir Palteskja (= Polockas) su jam priklausančiomis žemėmis. Antroje Könugard pusėje, sen. skandinavų supratimu, buvusi totorių žemė.

P. Johansen, Novgorod und die Hanse (Städtewesen und Bürgertum als geschichtliche Kräfte, 1953; Pervaja novgorodskaja letopis staršego i mladšego izvodov 1950; *N. G.Porfiridov,* Drevnij Novgorod 1947; *A. Stender – Pedersen,* Varangica 1953; ('') Die vier Etappen der russisch-warägischen Beziehungen (Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1954, Bd. 2, Heft 2). *J. Lng.*

Gardas užtverta vieta galvijams laikyti, bandodaržis; tvarto perdoris, pertvaras;

tvora aptvertos šieno stirtos tolimose pievose. G. yra tos pat kilmės, kaip rus. g o r o d, lenk. g r ó d ‚miestas' ir kt. (iš slav. *g o r d) ir etimologiškai susijęs su*g e rd- ‚tverti' (plg. got. b g a í r d a n ‚apjuosti'), taigi ir slaviškas atitikmuo, dabar daugiausia vartojamas ‚miesto' reikšme, iš pradžios tėra buvęs ne kas kita, kaip ‚aptvaras'.

Gardė upelis, Alsėdžių vls., Telšių aps., Varduvos (Ventos) deš. įtakas, 7,8 km ilgio; žemupyje ties Žem. Kalvarija, jis vad. biblinio Cedrono vardu; deš. įtakas Jakutis.

Gardeikiai bžk. Įsruties aps. žr. Dubininkai.

Gardelis, difrakcijos gardelis, prietaisas, susidedąs iš didelio skaičiaus arti vienas kito stovinčių lygiagrečių plyšelių ar šviesą praleidžiančių bei ją atmušančių tarpelių, kurie, į jų plokštumą tam tikru kampu šviesai krentant, šviesos spindulį skaldo į spektro komponentus difrakcijos būdu. Difrakcijos G. prizmių vietoje dabar yra plačiai vartojamas spektroskopuose, spektrografuose ir spektrofotometruose, o plokščio G. vietoj vartojant įgaubtą sferinį G., atkrinta spindulius glaudžiančio lęšio reikalas. Pirmas difrakcijos G. buvo padarytas vokiečių fiziko ir optiko J. von Frauhoferio 1814 iš plonų vielelių, jas įtempus tarp dviejų identiškų sraigtų jų graižtvelėse. Dabar paprastai G. gaminami, stikle įbrėžiant lygiagrečių linijų sistemą šviesą praleidžiančiam gardeliui, o tokias linijas, įrėždami veidrodyje ar gludindami metale, gauname šviesą atmušantį gardelį. Dar didesnį šviesos skaldymą duoda laiptuotas G., kur iš eilės kiekvienas šviesą praleidžiantis tarpas uždengiamas vis nauja plona stiklo plokštele. Dabar optiniai G. yra gaminami net 1000 su viršum įrėžimų viename milimetre, nors praktikos reikalui dažniausiai užtenka 500. Vieno įrėžimo ir vieno tarpelio pločių suma, išreikšta milimetrais, vadinama G. konstanta. Taigi G., kurio konstanta 0,002, turės 500 įrėžimų 1 mm.

1912 vokiečių fizikas Max v. Laue konstatavo, kad kristalų atomai veikia kaip difrakcijos G. Rentgeno spinduliams. Tas davė galimybės Rentgeno spindulių bangų ilgiui išmatuoti, monochromatiniams Rentgeno spinduliams gauti ir kristalų vidinei struktūrai bei tarpatominiams nuotoliams kristaluose tiksliai nustatyti. Žr. Difrakcija. *E. Bnk.*

Gardenija (Gardenia) medinė gentis, turinti 60 skirčių (šeima Rubiaceae). Medžiai ir krūmai atogrąžinių sričių savaiminiai. Soduose dažnai auginamas krūmas G. f l o r i d a L. iš P. Afrikos. Mėgiamiausia yra G. j a s m i n o i d e s. G. pavadinta gamtininko A. Garden (1728–1791) vardu.

Garden of Gods (ag. ‚dievų sodas') Colorado vst. (JAV) vieta, apimanti apie 300 ha prie Colorado Springs miesto, Uolų kalnų papėdėje ir garsėjanti vėjo abrazijos išgraužtomis raudono smiltainio formomis uolose.

Garderobas (prc.) 1. spinta drabužiams; 2. patalpos teatruose, įstaigose drabužiams saugoti; 3. vieno asmens ar šeimos drabužiai.

Gardes du corps (prc.) asmeninei monarcho apsaugai tarnaujančio kariuomenės dalinio pavadinimas, vartojamas Prancūzijoje nuo XV a., Brandenburge nuo XVII a. pabaigos.

Gardie žr. De la Gardie.

Gardinaitis žr. Gardūnytis.

Gardinas (lenk., rus. Grodno, gud. Horodno, Horadzien) vienas žymiausių istorinės Lietuvos miestų Nemuno deš. krante, 514–515 km nuo jo žiočių, prieš jo staigų posūkis iš rytų į šiaurę. Miesto centras 53° 40,5′ platumos, 23°50′ ilgumos. Seniausio mst. centras Gardinės (Horodničankos) žiotys deš. Nemuno krante; Gardinės kair. krante buvo pilis, deš. — Koložos cerkvė. Vėliau mst. augo į rytus. Kitame Nemuno krante atsirado priemiestis, seniau Užnemune vadinamas. Naujesnė mst. dalis palei Gardinę, 1862 pastatyta glžk. stoties linkui. Svb. G. praeities paminklai: 1. senoji pilis Gardinės kair. krante prie jos žiočių, augštame Nemuno deš. krante; karaliaus Batoro statytuose rūmuose, kurių dalis atstatyta, įtaisytas muzėjus; 2. Koložos cerkvė Gardinės deš. krante, Nemuno paplauta; 1853 griuvo viena jos siena; cerkvė konservuojama. 3. Vytauto D. 1392 įkurta bažnyčia, atstatyta 1551 ir 1782, 1804–1919 perdirbta į cerkvę, 1922–35 naujai atstatyta, grąžinant senąją išvaizdą; 4. jėzuitų bažnyčia, įkurta Stepono Batoro 1585, baigta statyti 1667, 1750 išpuošta; 5. brigitiečių vienuolynas, statytas 1642; 6. pranciškonų vienuolynas Užnemunėje, statytas 1639–1744; 7. naujoji pilis, statyta XVIII a. viduryje; čia gyveno abdikavęs karalius Stanislovas Poniatovskis. Jau karaliaus Zigmanto Vazos laikais G. turėjo medinį vandentiekį. Batoro laikais per Nemuną ties G. buvo pastatytas medinis tiltas su sargybos bokštu: jo taurai buvo padaryti iš medinių dėžių, prikrautų akmenų. 1718 tiltas buvo naujai atstatytas. Ties G. yra 2 geležiniai tiltai ir 1 medinis karinis. Geležinkelio tiltas 180 m ilgio, 31,5 m augščio, pa-

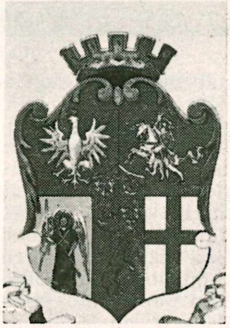
Gardino herbas

Vytauto bažnyčia

statytas 1860; sugriautas 1915, atstatytas 1923. Gatvės susisiekimui 1907 pastatytas geležinis tiltas žemiau glžk. tilto; išsprogdintas 1915, atstatytas 1930. G. užima 1766 ha plotą, turi 309 gatves 62,5 km bendro ilgio ir 55,0 km šaligatvių. Vandentiekio tinklas 40 km, elektros tinklas 83 km ilgio. Vanduo miestui imamas iš Nemuno aukščiau glžk. tilto, filtruojamas ir keliamas į vandenbokščius. Elektros stotis. Visos viešojo naudojimo įmonės priklausė miestui. 1938–39 miesto administracijos biudžetas siekė 2,2 mil. auksinų. Gyv. G. buvo: 1793 4000, 1816 9873, 1856 18.386, 1860 20.123, 1879 34.775, 1897 47.000, 1911 55.800, 1921 34.694, 1931 49.669, 1938 57.281. G. labai nukentėjo I pas. karo metu ir dar daugiau II pas. karo metu. 1939 jį buvo užėmę rusai, 1940–44 vokiečiai ir 1944 vasarą vėl rusai. Kovų metu ypač nukentėjo senamiestis. 1939 jis turėjo 5 bibliotekas, 8 vidurines mokyklas, 5 augštesniąsias mokyklas, 18 pradžios mokyklų, botanikos sodą, zoologijos sodą, gamtos muzėjų, valstybinį archeologijos ir istorijos muzėjų, miesto teatrą ir kt. G. turi gerą glžk. susisiekimą į 5 šalis, autobusų 8 linijas. G. veikė tabako fabrikas, 2 faneros fabrikai, knygryšykla, bravoras, spaustuvės, keliolika smulkesnių įmonių, 2 vandens sporto prieplaukos. Kelios svarbiausios gatvės išgrįstos tašytais akmenimis, kitos paprasto grindinio. Nemuno krantinė sutvarkyta ties Senąja pilimi; priešingame krante įtaisytas žiemos uostas, dokas ir limnigrafas; ligi 1928 čia laikėsi bebrų. Naujoje miesto dalyje įtaisytas miesto sodas, aikštėse skverai. *S. K.*

I s t o r i j a. G. sritis neabejotinai yra senovės lietuvių žemė, tačiau istorinės žinios apie G. prasideda tada, kada jį jau buvo pasiekusi ukrainiečių (rusinų) politinė ekspansija. Nuo kada G. iškyla istorijoje, istorikai ligi šiol dar nesutaria. Archeologiniai duomenys rodo, kad G. kraštas priešistoriniais laikais buvo gyvenamas baltųjotvingų. Kada pilies kalnas pirmą kartą apgyventas, dar tiksliai nežinoma. Kaikas (J. Jodkovskis ir iš dalies H. Paškevičius) tvirtina, kad G. pilies įkūrėjai buvę IX ar X a. vikingai, tačiau argumentų šiam tvirtinimui paremti trūksta. Yra hipotezė, kad X a. Bizantijos imp. Konstantino Porfirogeneto minimas Nemogardas, tai tas pats G. Neišaiškinta ir ukrainiečių ekspansijos pradžia. G. su jais susiduriame XII a. pradžioje. Pastaruoju metu daugumas mano, kad Ipatijaus metraščio Horodno, kurio kunigaikštis Vsevolodka dalyvavo Kievo kng. Mstislavo I žygiuose prieš Polocką (1128) ir prieš lietuvius (1132), yra mūsiškis G. (senesnieji rusų ir lenkų istorikai nukeldavo į Horodną, Pinsko aps. Moročno pelkėse). Ten pat ligi 1185 yra tebeminimi ano Vsevolodkos palikuonys (Borisas, Glebas ir Mstislavas). Tačiau neabejotinai G. istoriniuose šaltiniuose minimas tik nuo 1253 (atrodo teisinga žinia, kad 1240 G. sunaikino Batu chano vadas Kaidanas), kada jį trumpam buvo užėmęs Haličo kng. Danielius. Mindaugo kovoms su Haličo kunigaikščiais pasibaigus Lietuvos persvara, G. jau pastoviai liko jos ribose. Galimas dalykas, kad XII a. G. buvo užėmę Valuinės ukrainiečiai. XII a. pabaigoje ar XIII a. pradžioje jis kurį laiką bus vėl priklausęs lietuviams, nors Mindaugo valdymo pradžioje jo valstybės sienos G. ir nesiekė. Už senojo G. lietuviškumą, be argumentų, kuriais įrodomas ne tik jo apylinkių, bet ir tolimesnių sričių priklausymas lietuviams, liudija ir geografinė jo padėtis. Stovėdama natūraliame kelyje iš šiaurės į pietus, Nemuno užsilaužime į šiaurę, G. pilis, be abejo, buvo pastatyta tam traktui saugoti. Būdama Nemuno deš. krante, ji turėjo būti pastatyta tame krante gyvenusios tautos ir turėjo ginti G. nuo įsiveržėlių iš pietų ir pietvakarių. Jos paskirtis pasikeitė tik tada, kada Lietuvos valstybės sienos buvo nukeltos žymiai toliau į pietus ir kada išnyko ten pajėgios ukrainiečių kunigaikštystės. Nuo tada G. pasidarė viena svarbiausių Lietuvos tvirtovių prieš kryžiuočius, į čia traukiančius pro Rogardą. Nuo 1283 kryžiuočių puldinėjimai į šias sritis nesiliovė ligi pat XV amžiaus. 1283 G. pilis pirmą kartą kryžiuočių buvo sugriauta, o apylinkės nusiaubtos. Atstatytoji pilis ilgai atlaikė visus puolimus, nors ją supančios sodybos dar daug kartų buvo sudegintos (1296, 1306, 1311, 1312). Nuo Vytenio valdymo pabaigos G. pasidarė stipriausia Lie-

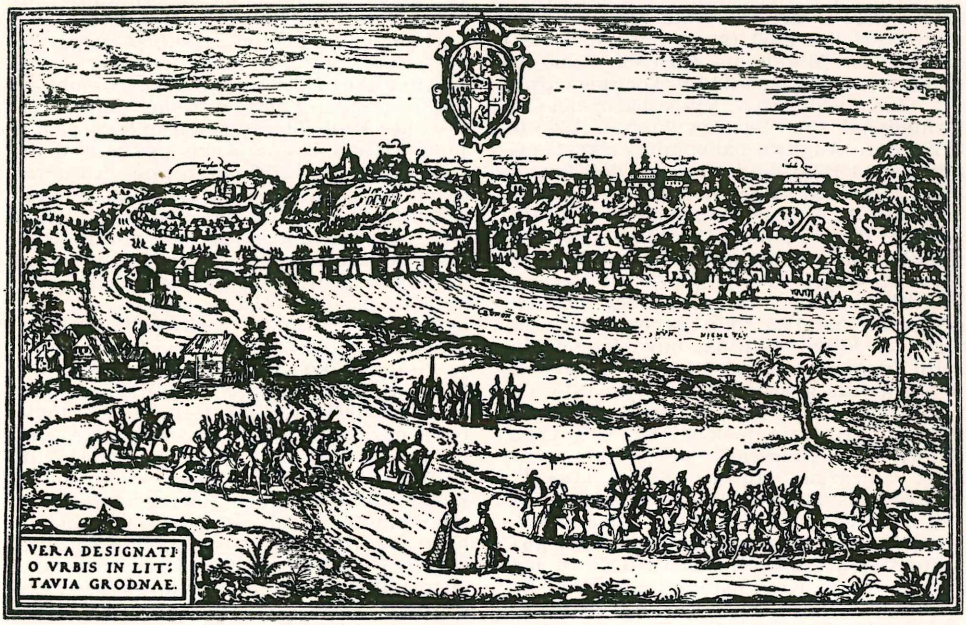

Gardinas XVI a. viduryje

tuvos pietų tvirtovė, kurioje buvo organizuojamas ne tik gynimas, bet ir puolamieji žygiai į Prūsus bei Mozūrus. Nuo 1314 G., greičiausiai sritinio kunigaikščio teisėmis, laikė Gedimino žentas Dovydas (žr.). Jam 1326 mirus, 1328 kryžiuočiai vėl G. pilį išgriovė. Gedimino valdymo pabaigoje G. priklausė Kęstučio valdomajai Trakų kunigaikštystei. Pirmasis Kęstučio skirtas G. kunigaikštis buvo jo sūnus Patirgas, ten buvęs jau 1348. 1364 iš G. jis tėvo buvo pašalintas. Kas buvo paskirtas jo vietoje, nežinome. Tik nuo 1376 G. kunigaikščiu šaltiniai pradeda vadinti Vytautą. Čia jis tebebuvo, ir 1381 Kęstučiui užimant Vilnių, čia kitais metais organizavo pajėgas Jogailos užgrobtam Vilniui atsiimti. 1384, susitaikęs su Jogaila ir apleidęs kryžiuočius, Vytautas gavo valdyti L. Brastos bei G. sritis ir ėmė vadintis Lietuvos kunigaikščiu bei G. viešpačiu. Nepavykus 1389 sąmokslui Vilniui paimti, Vytautas, kuris, Jogailai pasidarius Lenkijos karaliumi, buvo gavęs valdyti Valuinę, vėl grįžo į G., kurį stengėsi padaryti savo būsimųjų kovų su Jogaila bei Skirgaila atramos tašku. 1391 I 19 ten pat padarytąja sutartimi Vytautas į G. įleido kryžiuočių įgulą. Jogailos ir jo brolių jungtinės kariuomenės Vytauto ir kryžiuočių įgulą iš G. išvarė, bet kitais metais jam pasisekė G. atgauti beveik be kovos: lietuviškoji įgulos dalis Jogailos atsiųstus lenkus suėmė ir atvėrė pilies vartus. Vytautas G. paliko tik savąją įgulą, o kryžiuočiams leido pasistatyti sau atskirą pilį kitame Nemuno krante, pavadintą naujuoju Gardinu (Neu-Garthena). 1392, vėl susitaikęs su Jogaila, Vytautas tą naująją pilį sugriovė. Prasidėjus naujiems kryžiuočių puolimams, 1393 G. pilis buvo išgriauta du kartus. Vėliau, Vytauto santykiams su kryžiuočiais pradėjus gerėti, kurį metą puolimų nebebuvo, o 1398 čia buvo sudaryta preliminarinė taikos sutartis, patvirtinta Salyno suvažiavime. Po derybų Salyne Vytautui atvykus į G., pilyje kilo gaisras, kuriame ir jis pats su šeima vos tik nežuvo. 1402 pradžioje ordinas padarė paskutinį G. puolimą. Nuo to laiko G. virto vienu iš svarbiausių politinių ir ekonominių Lietuvos centrų. Jam pagrindą padėjo 1388 Vytauto privilegija G. žydams ir 1391 Jogailos privilegija visiems miestiečiams. 1444 Kazimiero privilegija G. miestui buvo suteikta Magdeburgo teisė. Nuo Vytauto laikų G. dažnai vyko valdovų pasitarimai bei derybos, ponų tarybos suvažiavimai, vėliau seimai, — greta suklestėjusios prekybos visa tai miestą turtino ir ugdė. Neretai čia ir valdovai gyvendavo. Nors nuo Vytauto laikų G. buvo net dvi pilys, tačiau greičiausiai taip pat Vytauto buvo pastatyti atskiri kunigaikščių rūmai, betgi kurie Kazimiero laikais sunyko, ir Aleksandras 1494 jų sklypą atidavė bernardinams. Aleksandro laikais dar buvo pastatyti augustinijonų

bažnyčia bei vienuolynas (XVII a. išnykę), greičiausiai ir Švč. Trejybės bažnyčia, tikrai buvusi jau 1500 (sunaikinta 1655), atnaujinta Šv. Mikalojaus bažnyčia (1655 sunaikinta). Bona pastatė Šv. Dvasios bažnyčią (1885 sudegusi). Kitos bažnyčios bei vienuolynai yra vėlesnės kilmės. 1560–61 Žygimanto Augusto paliepimu sudarytas G. aprašymas rodo, kad Nemuno deš. krante buvo 29 gatvės su 543 namais bei sklypais, kair. krante 4 gatvės ir aikštė su 173 sklypais. St. Batoro laikais G. ypač pakilo ir išsipuošė. Čia nuolat lankydamasis, Batoras perstatė augštutinę pilį, prie prekyvietės pastatė puošnius rūmus (sudegė 1885, jų griuvėsiai astatyti kaip gyvenamasis namas). Jo laikais taip pat buvo pradėta jėzuitų (dabar parapinės) bažnyčios statyba ir pastatytas gražus tiltas. Zigmanto Vazos 1627 pradėtas gatvių grindimas, įvedus specialų grindinio mokestį už važiavimą. Mieste buvo įtaisytas vandentiekis mediniais vamzdžiais. Miestas puošėsi naujomis bažnyčiomis bei vienuolynais: bernardinų (1621, K. Sapiegos fundacija), domininkonų (1632, Kristupo ir Friedricho Sapiegų), pranciškonų (1635, Eustacho Kurčo), brigitiečių (1634, Kristupo Viesiolovskio). Vladislovo IV laikais sudegusios dar apie 1500 Aleksandro žmonos Elenos pastatytos katedralinės cerkvės vietoje pasistatė sau bažnyčią bazilijonai. Jono Kazimiero laikais 1655 vasaros pabaigoje G. buvo užimtas, išplėštas ir sudegintas Maskvos kariuomenės. Okupacija truko ligi 1659 pradžios, o 1659 pabaigoje prasidėjo nauja, trukusi ligi 1661. G. padėjo atsigauti XVII a. gale čia pradėti šaukti seimai (žr. Gardino seimai). Čia pradėjo statyti savo medinius rūmus didikai ir turtingesnieji bajorai. Didžiojo šiaurės karo metu G. du kartus buvo užėmusi švedų kariuomenė, bent kelis kartus čia buvo įrengta Maskvos kariuomenės stovykla, čia kelis kartus lankėsi Petras I, o jo kariuomenės kelionės bei sustojimai kartojosi ligi 1718. Maskvos kariuomenė čia vėl buvo apsistojusi Augusto III valdymo pradžioje 1734–37. Nors Augusto II laikais G. buvo sušaukta visa eilė seimų, tačiau miesto klestėjimas buvo sutrikdytas. Jis atsigavo tik Augusto III laikais, kuris netoli senosios pilies pastatė vad. naująją pilį, kurioje rinkdavosi seimai ir gyvendavo karalius (rusų okupacijos laikais ši pilis buvo paversta kareivinėmis, lenkų — ligonine). Poniatovskio laikais G. Lietuvai buvo virtęs beveik sostine, nes čia ne tik rinkdavosi seimai, bet ir veikė centriniai valstybės organai — iždo komisija (nuo 1764) ir vad. gudų kadencijos tribūnolas (nuo 1775). Dar labiau jis pakilo A. Tizenhauzo veikla. Jis čia buvo sukūręs didžiulį pramonės centrą, įkūręs teatrą, eilę mokyklų, botanikos sodą, pastatęs ekonomijų rūmus (rusų laikais gubernatūra, 1915 sudegė) ir kt. 1792 VII 6 G. užėmė rusų kariuomenė, netrukus Lenkijos Targovicos ir Lietuvos Vilniaus konfederacijos čia buvo sujungtos į generalinę visos respublikos konfederaciją, 1793 čia veikė seimas, patvirtinęs Respublikos žemių antrąjį padalijimą. 1795 G. Poniatovskis pasirašė abdikcijos aktą ir iki 1797 čia gyveno. Rusų valdymo pradžioje G. buvo Lietuvos generalgubernatoriaus būstinė, nuo 1802 vėliau virto provinciciniu gubernijos miestu. 1885 visas jo centras buvo sunaikintas gaisro. Tada sudegė ir Batoro rūmai aikštėje. Senieji G. pastatai XIX a. sunyko, eilė bažnyčių buvo paverstos cerkvėmis ir remontuojamos neteko savo stiliaus; kaikurios iš jų visai sunyko. Nuo 1831 G. pradėtas fortifikuoti, 1912 statomieji nauji fortai buvo baigti vokiečių 1916–17. Gerokai jis sunyko per I pas. karą. 1915 VIII vokiečiai jį bombardavo, karo laiku vokiečiai valdė 1915 IX 3 — 1919 IV 10. Paskiau trumpam čia kūrėsi Lietuvos gudų kariuomenė, lenkų nuginkluota. 1920 Maskvos sutartimi G. buvo pripažintas Lietuvai, tačiau, 1920 IX 26 buvo užimtas lenkų, o nuo 1921 III 1 virto Baltstogės vaivadijos apskrities miestu. 1939 IX–X vokiečių karo su Lenkija metu, nuo 1939 X pradžios, G. buvo užimtas bolševikų ir XI priskirtas prie tarybinės Gudų respublikos, 1941–44 vokiečių ir prijungtas prie Rytprūsių, 1944 G. vėl užimtas bolševikų, prijungtas prie tarybinės Gudų respublikos, o 1944 IX 20 sudaryta G. apygarda.

P. Bobrovskij, Grodnenskaja gubernija 1863; *J. Jodkowski*, Grodno 1932; ('') Grodno i okolice w zaraniu dziejów Litwy i Rusi nad Niemnem 1928; *T. Królikowski*, Grodno za ostatnich Jagiellonów 1496–1572, 1939; *S. Kolupaila*, Senasis ir naujasis Gardinas (Naujoji Romuva 1932 nr. 39); ('') Gardinas–Trakai–Vilnius (Židinys 1938 nr. 8-9); *J. Totoraitis*, Sūduvos Suvalkijos istorija I 1938, 235–242 psl.; *M. Orłowicz*, Przewodnik po województwie Białostockim 1937, 220–276 psl.; *J. Jakubowski*, Gdzie leżało ‚Horodno' hipackiego liatopisu (Ateneum Wileńskie VII 1930, 419–424 psl.); *J. Puzyna*, W sprawie pierwszych walk Litwinów z Tatarami o Ruś w latach 1238–1243 (Przgl. Hist. Wojskowy IX 1937, 28–33 psl.); *E. Maliszewski*, Granica językowa polsko-litewska w byłym powiecie Trockim (Ks. jubil. L. Krzywickiego 1925); *E. Orlovskij*, Gorod Grodna 1910; *Radziševskij*, Istorič. opisanie g. G. 1860; *A. Šapoka*, Lietuva ir Lenkija 1938. *A. Š.*

G. p i l i s statyta Nemuno augštame dešiniajame krante. Strateginiu atžvilgiu pilies kalnas pačios gamtos apsaugotas: iš pietų ir š.v. teka Nemunas, šiaurėje pilį supa Nemuno įtakas Gardinė, iš š.r., rytų ir p.r. pilies kalnas atskirtas gilaus, greičiausiai natūralaus griovio. Šlaitai statūs, dabartinis kalno augštis nuo Nemuno vandens lygmens 28 m. Anksčiau pilies kalno plotas buvęs didesnis, bet, krantams nuolat begriūvant į Nemuną ir Gardinę, jis sumažėjo.

1932, tvarkant pilies kieme vandens nuotakumą ir nukasant žemes nuo Vytauto pilies sienų, aptikti XII–XIII a. gyvenamojo namo ir cerkvės mūrai. 1932–34 ir vėliau iki 1937 IV 28 kasinėjimus vykdė J. Jodkowski. 1933 įst. komitetas St. Batorui pagerbti nusprendė sustiprinti pilies krantus nuo Nemuno pusės, konservuoti ir atstatyti Vytauto bei Batoro pilį ir pilies kieme atlikti archeologinius tyrinėjimus. Architektūrinius pilies matavimus bei tyrinėjimus atliko inž. J. Wojciechowski, archeologinius kasinėjimų darbus 1937 VII 1–1939 VIII 31 vykdė Z. Durczewski (1908–1944).

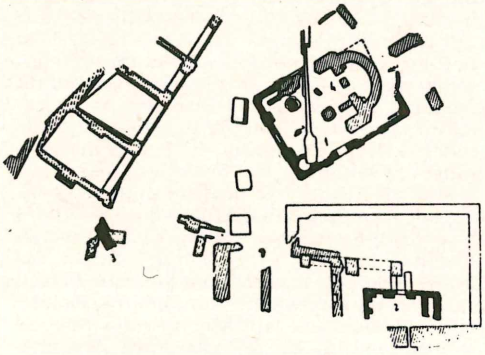

Pilies kasinėjimų planas

1949 kasinėjimus tęsė rusų archeologai, vadovaujami N. N. Voronino.

Ligšioliniai tyrinėjimai pilies kalne atidengė įvairių laikotarpių ir kultūrų liekanų. Per daug laiko pilies kieme susidarė net 6–10 m storio kultūrinis sluogsnis. Seniausias pilies kalno laikotarpis dar neištirtas. Ar senieji G. gyventojai jotvingai čia buvo pasistatę pilį, nežinome. Tačiau labai galimas daiktas, kad ši puiki strateginė vieta buvo panaudota gynimosi reikalams.

R u s i n ų l a i k o t a r p i s. Ryšium su rusinų ekspansija, pačiame XI a. gale ar XII a. pradžioje, G. patenka į jų rankas. Istorikai pirmuoju jų valdovu G. laiko Dovydą, Igorio sūnų. Iš šio laikotarpio giliuosiuose pilies kalno sluogsniuose susidurta su 7 medinių namų liekanomis. Tai yra buvę gyvenamieji namai ir ūkio trobesiai. Pastatai yra buvę keturkampiai, apie 4×4 m dydžio, pastatyti iš rąstų, kampuose suleistų. Grindys yra buvusios medinės. Tarpai tarp namų buvo grįsti medžiu ir nedideliais akmenimis. Spėjama, kad ta ankstyvoji sodyba buvusi sustiprinta iš medžių ir žemių pastatytomis sienomis, tačiau jų liekanų tuo tarpu neaptikta. Šioje ankstyvojoj sodyboj surasta nemaža įvairių radinių, kurie leidžia pažvelgti į gyventojų medžiaginę kultūrą. Čia surasta geležinių užraktų, raktų, pentinų, balno kilpų, jietigalių, geležinių ir kaulinių strėlių antgalių, odinio pintiniu raštu papuošto diržo fragmentas (35 cm ilgio ir 11 cm pločio), varpstelių ir kt. Be visos eilės vietinio pobūdžio dirbinių (pvz. puodų šukių, ornamentuotų spaudais ar prilipdytais moliniais gręžinėliais, gintarinių sagų ir kt.), čia aptikta radinių, kurie kalba apie santykius su Ukrainos sritimis, pvz. stikliniai indai, molinis Kievo tipo margutis, padengtas spalvotu lydiniu, šiferiniai rožinės spalvos varpsteliai ir kt. Apie G. apylinkės žemės ūkį liudija surastosios grūdų liekanos (rugiai, avižos, sora, žirniai, pašarinės pupelės). Iš surastųjų gyvulių kaulų 56,1% priklauso naminiams gyvuliams (galvijai, kiaulės, arkliai) ir 43,9% medžiojamiesiems gyvuliams (briedis, stumbras, elnias, šernas, bebras ir kt.). Tačiau ši sodyba gana greitai sudegė. XII a. metraščiai kalba apie Valuinės Jaroslavo kovas su jotvingais 1112. Galimas daiktas, kad tų kovų metu ir buvo sudeginta G. sodyba.

XII a. pradžioje G. pilis virsta kunigaikštiškąja rezidencija. Čia įsikūręs Dovydo sūnus Vsevolodka sudegusios karinės stovyklos vietoje kalno r. dalyje pasistatydina gyvenamuosius medinius namus ir kalno centre mūrinę cerkvę. Be to, vėl atsiranda maždaug to paties dydžio ir konstrukcijos gyvenamųjų ir ūkio trobesių. Vsevolodkos įpėdiniai Mstislavas, Borisas ir Glebas maždaug tarp 1150 ir 1175 pastato mūrinius pilies bokštus. Pietinio bokšto liekanų aptikta prie Nemuno atkalnės ir vakarinio — prie Gardinės santakos. Pietinis bokštas yra buvęs keturkampis, maždaug 10×10 m skersmens. Jo sienos, panašiai kaip ir žemutinės cerkvės, iš lauko pusės buvo papuoštos spalvotais gludintais akmenimis.

Prie gana įdomių šio laikotarpio statybos paminklų tenka priskirti ž e m u t i n ę c e r k v ę, statytą apie 1120–30. Ji yra buvusi trijų navų ir aštuonkampiais pilioriais viduryje. Iš trijų esančių absidų vidurinioji yra suplokštinto elipsinio lanko pavidalo. Šoninės absidos yra daugiau paprastų įsienių (nišų) pobūdžio. Cerkvės ilgis be absidų yra apie 17 m, plotis apie 11,75 m, išlikusių sienų augštis apie 3,5 m. Grindų paviršius stovi maždaug 6,7 m gilumoje nuo dabartinio pilies kiemo paviršiaus. Sienos pastatytos bizantinės statybos technika. Plytos plonos; kalkių skiedinys tarp plytų to paties storio kaip ir plyta. Apatinėje išorinių sienų dalyje įmū-

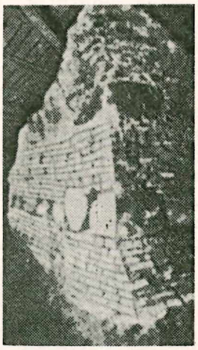

Žemutinės cerkvės kampas

ryti dideli granitiniai akmenys gludintu paviršiumi. Tokių pat akmenų eilė padėta gludintu paviršiumi į viršų palei sienas. Kiek augščiau įmūrytų granitinių akmenų išorinės sienos vietomis papuoštos majoklinėmis žalios ir tamsiai rusvos spalvos plytelėmis. Plytelių yra keturkampių, trikampių, apskritų ir kt.; jos sienose sudėtos keturkampiais, sudarančiais kryžiaus formą. Viršutinėje sienų dalyje, vidaus pusėje, įmūryti augšti laibu kaklu puodai, vad. garsintuvais (echea). Kaklų angos išeina į cerkvės vidų. Garsintuvų paskirtis galutinai neišaiškinta: vieni taria juos pravertusius akustikai, kiti statybos konstrukcijai palengvinti. Apskritai šios cerkvės statybos pobūdis yra giminingas G. priemiestyje esančios Koložos (žr.) cerkvės statybai ir to paties meto Kievo ir Valuinės Vladimiro cerkvių statybos technikai. Manoma, kad Vsevolodka cerkvės statytojus bus parsigabenęs iš Valuinės Vladimiro. Prie cerkvės rasta ir dviejų varpų fragmentų, vienas su įrašu ,Rabu...', tačiau varpinės liekanų neaptikta. Iš Ipatijaus metraščio sužinome, kad cerkvė kartu su kitais trobesiais perkūno uždegta sudegė 1183, ir po gaisro nebebuvo atstatyta.

Po gaisro, kaip matyti iš archeologinių kasinėjimų duomenų, sodyba vėl buvo atstatyta. Gyvenamieji namai tebebuvo statomi tokie patys, tik mažesni (3,5×3,5 m dydžio), viduje surasta iš molio plūktų krosnių liekanų. Be to, surasta dviejų klėčių pamatų (3,2×3,2 ir 3,6×2,45 m dydžio) ir arklidžių liekanų. Yra buvusios dvi gatvės, kurių viena ėjo iš šiaurės pietų kryptimi (palei vakarinę cerkvės sieną), kita ėjo į rytus, kur greičiausiai yra buvę pilies vartai. Radinių aptikta žymiai daugiau, negu ankstyvesniuose sluogsniuose. Iš radinių išsiskiria vienas geležinis variu inkrustuotas pentinas, žalvarinė kovos buožė, daug strėlių antgalių, daugiausia plokščių ir ilga įmova. Iš ūkio ir namų apyvokos dalykų paminėtini dalgiai, pjautuvai, mediniai kastuvai, geležinis arklo noragas, girnos. Ypač gausu medinių dirbinių: dubenių, kaušų, šaukštų, statinaičių sviestui mušti liekanų, kultuvių, įvairių vaikų žaislų (kalavijai, strėlės), staklių dalių ir kt. Apie amatininkų buvimą pačioje pily kalba surastosios akmeninės liejamosios formos žvaigždiniams kabučiams, žiedams ir kitiems smulkiems papuošalams lieti. Aptikta ir odos dirbinių, ypač naginių, aplink sutraukiamų odiniu dirželiu, pusbačių ir kt. Iš grūdų dar aptikta grikių ir iš vaisių — slyvų bei vyšnių kauliukų.

Odinis apavas

L i e t u v i ų l a i k o t a r p i s G. pilyje prasideda apie XIII a. vidurį. Manoma, kad pirmasis lietuvių kunigaikštis, užėmęs G. pilį, buvęs Edivydas, Mindaugo brolio Dausprungo sūnus. Kokia yra buvusi medinė ginamoji pilis, tuo tarpu dar neištirta. Galimas daiktas, kad ji turėjo ginamąją sieną ir gal medinį ginamąjį bokštą. Tyrinėjimų metu atkasta daug gyvenamųjų namų ir ūkio trobesių: tvartų, arklidžių, svirnelių. Lig šiol atidengta net šeši XIII–XIV a. lietuvių pastatų sluogsniai. Seniausieji pastatai surasti 6,5 m gylyje, rusinų medinių pastatų viršuje, XIV a. antrosios pusės pastatai stovėjo 3,4 m gylyje, po Vytauto D. pilies kiemo grindiniu. Lietuvių medinės pilies gyvenamieji ir ūkio trobesiai buvo sustatyti eilėmis š.p. kryptimi. Jie visi buvo keturkampiai, maždaug 3,8×3,8 ir 4×4 m dydžio. Rentininiai rąstai, kurių buvo išlikę dažniausiai tik apatinieji vainikai, šonuose apkapoti ir kampuose suleisti. Plyšiai tarp rąstų užkamšyti samanomis. Kaikuriuose trobesiuose aptiktos grindys buvo iš skeltų medžių. Stogai yra buvę lentiniai. Keliai tarp šių pastatų buvo išgrįsti skeltais medžiais, skersai padėtais arba ant paprastų apskritų, arba net viename šone iškapotų podėlių. Podėliai stovėjo išilgai, kelio šonuose. Statybai daugiausia naudotos pušys, rečiau beržai ir ąžuolai.

Įvairiuose medinių pastatų sluogsniuose surasta visokių namų įrengimo liekanų: durų rankenų, vyrių, spyruoklinių užraktų, raktų, sklendžių, vinių ir kt. Radiniai supažindina su XIII–XIV a. lietuvių namų apyvokos dalykais, ūkio ir amatininkų įrankiais, žemdirbyste, audyba, žvejyba, apsivilkimu, medžiokle, apavais, papuošalais ir kitais dalykais. Iš namų apyvokos dalykų, be daugybės žiedžiamuoju ratu dirbtos keramikos, papuoštos vinginiu raštu, spaudu ir kt., išliko medžio dirbinių, pvz. medinių lėkščių fragmentų, statinių viršų, dugnų ir šulelių, kastuvų, samčių, šaukštų, muštukų, mažų beržo tošies dėžučių ir kt. Iš ūkio padargų ir įrankių: medinių ratų dalys, plačiaašmeniai kirviai, vedegos, siauri ilgi ir trumpi peiliai, avikirpės žirklės, galąstuvai. Pilyje būta ir amatininkų, apie kuriuos liudija įvairūs kaltai, grąžtai, geležinės ir kaulinės ylos, žalvarinės ir kaulinės adatos, žalvariniai siuvamieji pirštukai, mediniai kurpaliai, kauliniai spaudai keramikai ornamentuoti, vario ir alvo lydiniai, baigtos ir nebaigtos dirbti kaulinės gražiai išpuoštos rankenos, apkalai ir kiti rago bei kaulo dirbiniai. Vienas iš įdomiausių radi-

nių yra geležinis pjūklas. Jis yra 1,7 m ilgio ir 9 cm pločio. Dantukų ilgis 9 mm. Tai vienas iš pačių seniausių pjūklų ligi šiol žinomų senosios Lietuvos teritorijoje. Rusinų krašte tokių pjūklų pasirodė tik XVII a.

Apie žemės ūkį kalba pjautuvai ir daugybė suanglėjusių grūdų: kviečių, rugių, avižų, soros, žirnių, vikių, grikių, kanapių ir linų sėmenų. Iš kitų maisto produktų aptikta: slyvų kauliukų, riešutų, žuvų žvynų bei kaulų ir įvairių naminių bei laukinių gyvulių kaulų. Šiek tiek medžiagos surastą linams apdirbti ir audimui pažinti, pvz. audžiamųjų staklių dalių, šaudyklių, bruktuvių, šukų linams šukuoti, kaulinių ir smiltakmeninių varpstelių. Aptikta vilnonių ir kanapinių audinių liekanų. Susidurta ir su žvejybos reikmenimis: tinklų svarsčiais, žievinėmis plūdėmis, geležiniais bei žalvariniais meškerės kabliukais ir kabliais ledu vaikščioti. Iš ginklų paminėtini geležiniai durklai, plokšti ir keturkampiai strėlių antgaliai. Iš G. pilies gyventojų apsiavimo lig šiol surasta odinių batukų, sutraukiamų odiniais dirželiais. Iš papuošalų tipų minėtini gintariniai ir kauliniai karoliai, žalvariniai auskarai, pasaginės sagės vyniotais ir keturkampiais galais, žalvarinės apyrankės, žiedai, skambalėliai, kauliniai kabučiai ir kt. Daugumas papuošalų yra vietinio tipo, būdingi to meto lietuvių kultūrai.

V y t a u t o p i l i s. Greičiausiai po 1398 gaisro, D.L.K. Vytautas pastatė mūrinę ginamąją pilį. Ji buvo sudaryta iš dviejų dalių: augštutinės ir žemutinės. Augštutinė pilis yra buvusi tvirtovė, žemutinė — priešpilis ir ėjo forto pareigas. Augštutinė pilis su augštais mūrais ir bokštais stovėjo pilies kalne, žemutinė ant kito kalno už griovio, naujosios Augusto III pilies vietoje. Apie augštutinės pilies dydį ir išvaizdą galima spręsti iš išlikusių mūrų, dabar esančių žemės paviršiuje ir iš atkastų bei surastų jos pamatų po vėlyvesnių laikų statybomis. Vytauto pilies mūrai apėmė didelį kalno plotą. Kiemo dydis yra buvęs 45×10 m. Pilis yra buvusi netaisyklingo daugiakampio formos, labiau primenanti trikampį. Pilies mūrų siena nuo Nemuno pusės yra apie 120 m ilgio, nuo Gardinės apie 90 m, nuo miesto pusės apie 46 m ir siena p.r. dalyje yra apie 24 m ilgio. Mūrų storis siekia iki 3 m. Sienos išmūrytos iš eilės didelių akmenų, iš lauko ir vidaus pusės aplygintų, eilės didelių 8–8,5×12–13×27–28 cm dydžio plytų, vėl eilės akmenų ir t.t. Pilies mūrų dalys, ypač bokštai, buvo ištisai apmūrytos plytomis. Taip pat iš plytų buvo mūrijami skliautai ir įvairios angos. Mūrai ir bokštai iš lauko pusės sutvirtinti mūriniais ramsčiais. Giliausi pamatai įkasti nuo Nemuno pusės, ne tiek giliai nuo Gardinės. Pilis yra turėjusi penkis bokštus. Įvažiuojamasis bokštas stovėjo keliais m arčiau Nemuno, negu dabartinės pilies vartai. Jame yra buvęs kalėjimas. Antrasis vidurinysis bokštas yra buvęs p. dalyje apie 28 m atstu nuo pirmojo. Tretysis kampinis bokštas (greičiausiai apskritas) buvęs v. pilies dalyje, prie Nemuno ir Gardinės santakos. Ketvirtas bokštas buvo pastatytas š. r. pilies kampe ir penktasis apskritas bokštas stovėjo rytinėje dalyje, netoli įvažiuojamojo bokšto. Visi bokštai yra buvę beveik vienodo dydžio, apie 12 m skersmens; du bokštai yra buvo apskriti ir trys keturkampiai. Gyvenamoji vytautinės pilies dalis buvo p.r. kalno dalyje, kur vėliau buvo pastatyti Batoro pilies rūmai. Rūmai yra buvę apie 40 metrų ilgio ir apie 20 metrų pločio. Be šio pastato p.v. pilies dalyje, vidaus pusėje, susidurta su gotiniu Vytauto D. laikų kazematu. Pilies kiemas buvo išgrįstas akmenimis. Vytauto pilies statybos technika turi daug analogijų to paties meto kryžiuočių pilių statyboje. Apie Vytauto pilies išvaizdą pasako XVI a. vidurio (1568) M. Zündto ir Adelhauserio raižiniai, kuriuose yra parodytos abi pilys. Kairėje pusėje matyti Vytauto D. ginamoji pilis su 4 bokštais (penktasis bokštas tuo metu buvo apgriuvęs). Dešinėje atvaizduoti karališkieji rūmai, apsupti ginamųjų mūrų griuvėsiu. Dabar augštutinės Vytauto pilies mūrų išlikę tik fragmentai. Įvažiuojamasis bokštas sunaikintas, bestatant Batoro pilį. Trūksta mūro dalies ir viduriniojo bokšto sienos nuo Nemuno pusės. Kazematų taip pat išlikusi maža dalis. Trečiojo bokšto aptikti tik pėdsakai. Kiek daugiau išliko ketvirtojo bokšto, kuris atsidūrė po Batoro pilies mūrais; jame dar matyti dviejų šaudomųjų angų ir apskrito laiptų narvo liekanų. Gyvenamasis rūmas ir penktasis bokštas iš dalies sugriauti, bestatant Batoro pilies rūmus, iš dalies po jais tebestovi neatkasti. Paskutiniuoju metu Vytauto D. mūrų dalis nuo Nemuno pusės konservuota ir net atstatyta.

Vytautinių mūrų detalė

Vytauto pilies kiemo viduryje buvo pastatyta vad. a u g š t u t i n ė k o p l y č i a. Ši bizantinė romaninė koplyčia buvo maža, beveik kvadratinė (apie 8.9 m skersmens), nukirstais kampais. Ji turėjo vieną beveik elipsinę absidą ir du kvadratinius piliorius viduryje. Sienos, kuriose matyti nemaža perstatymo žymių, yra gana storos, ir jų augštis dabar tebesiekia apie 1 m. Plytos

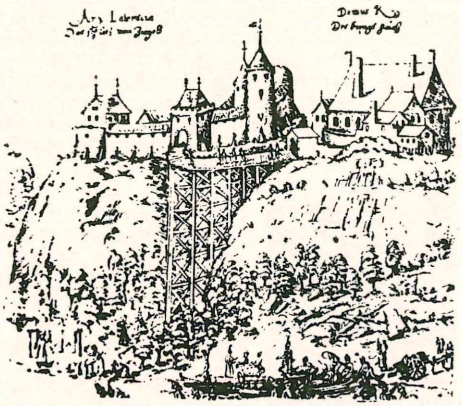

Vytauto pilis Gardine 1568

dvejopos: plonos, greičiausiai imtos iš senųjų XII a. pastatų ir storos. Anksčiau buvo manyta, kad šią koplyčią pastatęs Mindraugas savo žmonai, bet naujausieji tyrinėjimai rodo, kad ji statyta XIV a. gale arba XV a. pradžioje. Tai vytautinis statybos paminklas.

Vytautinė pilis suvaidino svarbų ginamąjį vaidmenį. Daug kartų ji buvo kryžiuočių užpulta. Pats Vytautas joje gana dažnai gyvendavo. Po Horodlės akto G. nustojo ankstyvesnės reikšmės ir tapo Trakų vaivadijos pavieto miestu. Po Vytauto mirties G. pilis dar kurį laiką buvo lietuvių kunigaikščių buveine, o Kazimierą Jogailaitį išrinkus Lenkijos karaliumi, G. virto karališkąja pilimi.

Žemutinė pilis, kuri Vytauto laikais buvo pastatyta į p.r. kitame kalne, visai neištirta, ir josios pamatai stovi po Augusto III rūmais. Kiek galima spręsti iš vietos konfigūracijos ir senų raižinių, pilis yra buvusi apvesta rato pavidalo siena. XV a. pirmoje pusėje čia pastatyti dideli gyvenamieji karališkieji rūmai. Tuose rūmuose 1492 mirė Kazimieras Jogailaitis ir čia sustodavo ir kiti Lietuvos didieji kunigaikščiai. Manoma, kad Batoras, kol pasistatydino rūmus augštutinėje pilyje, kurį laiką čia gyvenęs. Batorui pasistačius rūmus, žemutinės pilies pastatai paskirti valdovo raštinei. Augusto III laikais žemutinės pilies vietoje pastatyti nauji rūmai, kurie ir dabar tebestovi.

B a t o r o p i l i s. Ant Vytauto pilies mūrų Steponas Batoras pasistatydino didelius renesansinius rūmus. Palyginti nedidelė Vytauto pilies dalis buvo nugriauta. Kitos mūro dalys buvo paliktos, iš dalies panaudotos pamatams, iš dalies net įėjo į pačią rūmų statybos konstrukciją. Pilies plane išliko dalis gotinių elementų, ir pati pilis nenustojo ginamojo pobūdžio. Rekonstruoti Batoro pilies vaizdą yra gana sunku, nes, ją vėliau perstatant, sunaikinta daugybė architektūros elementų. Bet iš atskirų išlikusių architektūros detalių, archyvinės medžiagos ir braižinių yra pavykę paruošti apytikrį Batoro pilies restauracinio plano projektą. Rūmai yra buvę ilgo keturkampio formos, per 60 m ilgio ir 21 m pločio. Sienos išmūrytos iš raudonų $7 \times 15 \times 29$ cm dydžio plytų. Parterinio augšto išorinių sienų storis siekia 2–2,35 m, pirmojo augšto 1,6 m; išvidinių mūrų storis parteryje 1,10–2 m, pirmajame augšte 0,45–1,30 m. Toks didelis sienų storis buvo reikalingas skliautų konstrukcijai, nes sienos atsparų neturėjo. Vėliau daug kartų perstatant pilį, sienos buvo perdirbtos ir vietomis dar labiau pastorintos. Parteriniame pilies augšte buvo 10 skliautinių būstų. Prie vartų parteris buvo skirtas įgulai, tolimesniuose būstuose buvo laikomi šarvai, ginklai, arklių apranga ir kt. Kampinis būstas prie Gardinės buvo skirtas archyvui. Laiptų iš parterio į pirmąjį augštą nebuvo. Parterinių būstų sienų ir skliautų tinkas buvo lygus, grindys išklotos plytomis, durys, dažniausiai ąžuolinės ir vietomis geležinės, buvo dažytos juodai arba žaliai, tai šen, tai ten buvo pastatytos paprastos krosnys arba kaminai. Iš kiemo pusės, fasado vidurio, ėjo laiptai į pirmąjį augštą, kur buvo įrengti karališkieji kambariai. Sienos buvo glaistytos nulygintu glaistu ir nukabinėtos audiniais. Lubos dažytos įvairiomis spalvomis ir pagražintos gipsatūromis. Grindys išklotos marmorinėmis, akmeninėmis ir molinėmis glazūruotomis plytelėmis. Renesansinės krosnys mūrytos iš majolikinių plytų. Kaminai buvo marmoriniai ir akmeniniai. Durys pjaustinėtos ir dažytos įvairiomis spalvomis. Kambarių remonto ir įrengimo išlikę atskiri fragmentai. Išorinės pilies sienos tinkuotos paprastai, tik vietomis papuoštos grafitiniais ornamentais. Raštų motyvai renesansiniai ir iš dalies vietiniai. Ūkiškoji pilies dalis stovėjo palei ginamąją sieną vidaus pusėje

St. Batoro pilis Gardine

nuo Nemuno ir Gardinės. Pirmajame oficinų augšte (nuo Nemuno pusės) buvo pirtis su alebastrine, vėliau marmorine, sale. Kada Batoro pilis pradėta ir baigta statyti, tikrai nežinoma. Batoras pirmą kartą atvyko į G. 1579. Manoma, kad tuomet pilies statyba jau buvusi pradėta. 1585 statyba dar nebuvo baigta. Galimas daiktas, kad statyba galutinai baigta tuojau po Batoro mirties G. Prie pilies statybos darbų dirbo italai. Manoma, kad statybos planus turėjęs sutvarkyti karaliaus rūmų architektas Scotto iš Parmos. Jau Vazų laikais, greičiausiai Vladislovo IV, pilis buvo atnaujinta ir nežymiai pakeista. 1655 Maskvos Chovanskio kariuomenė pilį apiplėšė ir sudegino. D.L.K. kancleris Kristupas Pacas G. pilį atstatė ir 1678, dalyvaujant Jonui III, joje iškilmingai atidarytas seimas. 1708 Karolio XII kariuomenė vėl sunaikino pilį. Apie 1740 Augustas III G. pilį perstatė, pakeisdamas ankstyvesnę jos išvaizdą. XVIII a. gale pilyje buvo iždo tribūnolas. 1830 ir 1863 pilyje buvo kalėjimas sukilėliams. Vėliau rusai čia įrengė kareivines irraziną. Lenkams užėmus G., pilyje įrengtas viešbutis ir karininkų kazinas. 1924 pilies dalis pavesta istoriniam etnografiniam muzėjui ir bibliotekai. 1930 ir 1931, padarius remontą, į pilį perkelti G. muzėjaus rinkiniai.

J. Jodkowski, Grodno wczesno średniowieczne (Pszegląd hist. wojsk. 1934 VII; *A. V. Solovjev,* Novyja raskopki v Grodne (Zapiski rus. naučn. inst. Belgrad 1936 XIII 69–96 psl.); *W. Kieszkowski,* Grodno, Średniowieczna Troja (Arkady 1937, nr. 7); Sprawozdanie z prac na Starym Zamku w Grodnie 1933–1937, 1938; *J. Wojciechowski,* Stary Zamek w Grodnie 1938; *J. Jodkowski,* Nad Niemnem środkowym w XI–XIII w. (Niemen 1939, nr. 1); *Z. Durczewski,* Stary Zamek w Grodnie w świetle wykopalisk dokonannych w latach 1937–1938 (Niemen 1939, nr. 1); *N. N. Voronin,* Drevneje Grodno 1954. *J. P.*

Gardinautis žr. Gardūnytis.

Gardinė (gud. Horodna) smulkus Gardino mst. upelis, Nemuno deš. įtakas, nuo miesto skiria Koložos priemiestį; pagal jį vad. Nemuno rėva ties upelio žiotimis ir senąja pilimi.

Gardiner 1. Sir A l a n H e n d e r s o n (g. 1879) anglų egiptologas, parašęs daug svarbių darbų iš Egipto kalbotyros. Be to, jis paskelbė svarbių šaltinių iš Egipto literatūros, teisės ir valdymo istorijos. Išsp. Egyptian Grammar 1927, ²1950; The Theory of Speech and Language 1932 ir kt.

2. S a m u e l R a w s o n (1829-1902) anglų istorikas, daugiausia tyrinėjęs puritonų revoliuciją. Jo mokslo veikalai paremti archyvine medžiaga ne tik Anglijos archyvų, bet ir užsienio. G. stilius aiškus, bet nepuošnus ir veikia daugiau protą, bet ne jausmus. Vaizduoja žmonijos progresą religijos, moralės, politikos srityse, ypač pabrėžtinai nurodo religinės tolerancijos augimą. 1891–1901 redagavo English Historical Riview. Išsp. History of England 1603–1642, 1863–1884; History of the Great Civil War 1642–1649, 1886–1891; History of the Commonwealth and Protectorate 1895–1901; Oliver Crommwell 1901; Constitutional Documents of the Puritan Revolution 1625–1660, ³1906; Students History of England (naujas leidimas 1920); The Last Years of the Protectorate (Ch. Firth baigė) 1909.

3. S t e p h e n (apie 1483–1555) anglų kanonistas, Winchesterio vyskupas ir lordas kancleris. Pradėjęs karjerą T. Wolsey sekretorium, G. veikliai dalyvavo anglų bažnyčios reformoje, bet save laikė kataliku ir kovojo su protestantais. Edvardas VI net jį įmetė Towerin, bet Marija Katalikė išvadavo ir paskyrė kancleriu. Henriko VIII laikais išl. De vera obedientia, kur įrodinėjo bažnytinę karaliaus pirmenybę, bet, Marijai įsikaraliavus, pats griovė tuos įrodymus traktatu Palinodia. Parašė dar A Necessary Doctrine and Erudition for any Christian Man 1543 ir daug poleminių veikalų.

J. A. Muller S. G. and the Tudor Reaction 1926.

Gardino apskritis įkurta 1801. 1801–15 ji buvo viena iš devynių Rusijos Gardino gubernijos apskričių. Lenkų valdymo metu 1921 III 1 — 1939 X ji priklausė Lenkijos Baltstogės vaivadijai.

Gardino ekonomija žr. Ekonomijos.

Gardino giria, kitaip dar vadinama Rusinė giria, Rūdininkų Girios tęsinys, tarp Varėnos ir Gardino, apie 100.000 ha ploto. Dirvožemiai nederlingi. G.G. veik išimtinai pušynai, tik Katros upės slėniais esama juodalksnynų. G.G. yra aprašęs G. Valavičius 1559.

J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija 1938, 32 psl.

Gardino gubernija. 1795 rusams Lietuvą okupavus, buvo numatyta įkurti 3 gubernijas: Vilniaus, G. ir Kauno arba Kėdainių. Pirmasis jos generelgubernatorius Repninas apsigyveno Gardine. 1795 XII 14 Kotrynos įsakymu Lietuvoje buvo sudarytos tik Vilniaus ir Slanimo gub., 1796 XII 12 viena Lietuvos gub. su centru Vilniuje ir 9 apskritimis. 1801 IX 9 iš Lietuvos gubernijos buvo išskirta Slanimo gub., kurios centru buvo padarytas G. Joje buvo 8 apskritys: Slanimo, Naugarduko, G., Volkovisko, L. Brastos, Kobrinės, Pružanos ir Lydos. 1842 prie jos buvo prijunta Baltstogės sritis, padalyta į apskritis: Baltstogės, Sokolkos ir Bielsko. Tuo pat metu Lydos aps. buvo prijungtas prie Vilniaus gub., Naugarduko prie Minsko gub., tuo būdu G.G. liko 9 aps. Gyventojų G. G. buvo 1803 591.060, 1820 534.163, 1847 856.635, 1857 848.196, 1873 1.067.499, 1884 1.258.433, 1892 1.532.214, 1900 1.616.622, 1902 1.662.565. Jos plotas 34.058 kvadratiniai verstai.

P. Babrowskij, Grodenskaja gub. 1863; *L. Salonevič,* Kratkij istorič. očerk G. gub. 1901; *P. Dikov,* Spisok zemlevladenij v G. 1890; *A. Polujański,* Opisanie lasów II 1854, 162–207 psl.

KLAIDŲ ATITAISYMAS

V TOMO

psl.	skiltis	eilutė		išspausdinta:	turi būti:
47	I	8–9	iš v.	turėdamos	duodamos
47	I	16	″ v.	padidės	padidėtų
47	I	27	″ a.	skaičių,	skaičiui,
48	II	10–11	″ a.	trifazė	trifazės
121	I	28	″ v.	operetinę	operinę
446	II	24–25	″ v.	stumia	traukia
446	II	25	″ v.	traukia	stumia
452	I	2–3	″ a.	elektrocheminius	elektroterminius
454	I	17	″ a.	svarbiems	skvarbiems
455	II	30	″ v.	Bucken	Eucken
461	II	22	″ v.	pre 4000°C	per 4000°C
463	I	5–6	″ a.	voltametras. Tokiame voltametre	voltmetras. Tokiame voltmetre
463	I	9	″ a.	voltametru	voltmetru
463	I	13	″ a.	voltametras	voltmetras
463	I	15	″ a.	voltametrai	voltmetrai
463	I	21, 31	″ a.	kvadratinis	kvadrantinis
463	II	11–12	″ v.	voltametru	voltmetru
463	II	29	″ a.	voltametrą	voltmetrą
467	I	28	″ v.	praktinių	praktinių,
468	II	1	″ a.	sergų	ergų
482	I	2	″ a.	Žebrio	Žindžiaus
482	I	14	″ a.	Žebriui	Žindžiui
484	II	29	″ a.	Kenedy	Kennedy
544	I	10	″ v.	Neteiesiogine	Netiesiogine
544	I	11	″ v.	lakių	laikų
544	I	13	″ v.	Kaoras	Karas

VI TOMO

psl.	skiltis	eilutė		išspausdinta:	turi būti:
20	I	13	″ a.	Prasidėjo	Prisidėjo
41	I	3	″ v.	šalia	šalia
49	II	19	″ a.	Home	Hume
89	I	30	″ a.	etnopsichologija	etnosociologija
100	I	24	″ a.	Etudes	Eudes
169	II	27	″ v.	šveicorių	šveicarų
171	II	27	″ v.	Platoną	Sekdamas Platoną
177	II	5	″ v.	Farsistaas	Farsistanas
198	I	2	″ v.	Markeliūnas	Mankeliūnas
208	II	22	″ v.	Pfünder	Pfänder
264	I	17	″ v.	kaip	taip
337	II	10	″ v.	tiek jau nėra	nėra taip
384	I	3	″ v.	Fratris	Fratres